

Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin hayat çizgisi 600 yıllık bir süreyi içine almaktadır. Öyle ki, cihan devleti unvanını alan bu devlet, en geniş sınırlarını 400 yıl elinde tuttuğu bilinmektedir. Gerileme dönemi dediğimiz son 200 yıl içinde bile fazla toprak kaybetmemiş, topraklarının büyük bölümünü, yıkılış dönemlerini oluşturan 20. yüzyılın başlarına kadar koruyabilmiştir. Bu özellikleri ile Osmanlı, dünya medeniyetleri arasında ilk sıralarda yerini almaktadır.

21. yüzyıla adım adım ilerlerken, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da, Kafkasya'da ve tüm İslam Dünyası'nda, kıpırdanmalar görülüyor. Kıpırdanmaların kökeninde, hep Osmanlı ruhu yatıyor. Düşman, hep Osmanlı torunu diye saldırıyor. Osmanlı coğrafyası 21. yüzyıla çok şeylere gebe olduğunu gösteriyor. Bu yüzden Osmanlı coğrafyasını iyi tahlil etmek gerekiyor.

Söz konusu bu koca devletin, yüzölçümünü, doğal şartlarını ve bu doğal şartlar üzerinde oynadığı rolü, insanların ve oldukça farklı insanların bir arada uzun yıllar birlik içinde yaşamalarının sırrını, yönetim şeklini, tarımını, sanayiini ve dünya ticaretindeki yerini, iyi bir şekilde araştırmak ve araştırmalardan gelecek için bazı sonuçlar çıkarmak lüzumu vardır. Bunun için de, tarih-coğrafya-gelecek üçlüsünü kaynaştırmak gerekmektedir.

KURULUS DÖNEMİ

Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu; Osman Bey, Oguz asiretlerinin ittifakiyla basa geçtikten sonra, siyasî ve dinî bakımdan Anadolu'nun en itibarlı ve nüfuzlu tarikatlerinden Ahilerin mühim bir şahsiyeti olan Seyh Edebali'nin kızı ile evlenerek, gücünü artırmış idi. Bundan sonra Osman Gazi, Bizans'a karşı genişleme politikasını uygulayarak, Inegöl, Karacahisar ve Yarhisar'ı ele geçirdi ve bölgenin mühim merkezlerinden olan Bilecik'i alarak, burayı beyliğin merkezi yaptı (1299). Bu tarih devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilir. Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubad'ın İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın kuvvetleri tarafından tutulup, İran'a götürülmesi üzerine Selçuklu ümerasından bazıları ve bölgedeki Türkmen beyleri Osman Bey'e teveccüh göstermiş; Oguz an'anesine göre onun hâkimiyetini tanımayı kabul etmişlerdir. Nitekim Oguz beyleri Oguz Han töresine göre tertip edilen bir törende Osman Bey'in önünde diz çökerek, onun verdiği kimizi içmek suretiyle tâbiyetlerini sunmuşlardır. Ancak henüz küçük bir beylik durumundaki Osmanogullarının, seklen de olsa bu dönemde, İlhanlı hâkimiyetini tanıdıkları bilinmektedir. Osman Gazi, beyliğini ilân ettikten sonra idaresi altındaki bölgeleri bes kisma ayırarak buraları güvendiği ve savaşlarda yararlık gösteren kimselere tevcih etti. Oğlu Orhan'a Sultanönü, büyük kardesi Gündüz Bey'e Eskişehir'i, Aykut Alp'e İn-önü'yü, Hasan Alp'e Yarhisar'ı ve Turgut Alp'e de Inegöl'ü verdi. Diğer oğlu Alaaddin'e ise seyh Edebali'nin emin ve nazirliğinde, ailenin geçimi için,

Bilecik ve havalisinin gelirleri tahsis edildi.1302'de Bursa tekfurunun liderliginde birlesen Rum tekfurularinin Koyunhisar (Bafeon) savasinda agir bir maglûbiyet tatmalari, Osman Bey'in Bursa ve Kocaeli taraflarina akinlar yapmasini oldukça kolaylastirmisti. Bir taraftan Bursa öte taraftan Iznik Türk kusatmasi altinda tutuluyordu. Ancak yaslilik sebebiyle Osman Bey, fetihler için oğlu Orhan'ı görevlendirmisti. Nitekim 1324 yılında Osman Bey vefat etti ve oğlu Orhan Bey Osmanli tahtina çıktı.

Orhan Bey, 1326 yılında Bursa'yi, uzun süren kusatmanin ardından, ele geçirince babasinin vasiyetini yerine getirerek, Osman Gazi'nin naasini Bursa'ya nakletti ve burayı devletin yeni merkezi yaptı. Orhan Bey'in komutanlarından Akçakoca ve Karamürsel ise Istanbul kiyilarina kadar akinlarda bulunuyorlardi. Bu fetih ve akinlardan telâslanan Bizans Imparatoru Andranikos büyük bir ordunun basinda Osmanlılara karsi harekete geçtiyse de Maltepe (Palekanon) Savasi'nda agir bir yenilgi aldı (1329). Bu zafer, Iznik ve Izmit'in ele geçirilmesini kolaylastirmistir. Rumeliye Geçis; Karasi Beyliginde baslayan taht mücadelelerinden istifade eden Orhan Bey, Balikesir ve civarini topraklarına katarak, ileride gerçekleşecek olan Rumeli fetihleri için mühim bir mevkiye sahip olmustur. Nitekim Karasi Beyliginin deniz gücü ve Haci II Bey, Evrenos Bey gibi degerli komutanlar artik Osmanlıların emrine girmislerdir. Bizans içindeki taht kavgalari ve Bulgar-Sirp saldirilari karsisinda, gittikçe güçlenen Osmaogullarından yardım isteyen Kantakuzen'in talebi üzerine Orhan Bey'in oğlu Süleyman, bir orduyla Rumeli'ye geçti (1345). Edirne'yi kusan Bulgar-Sirp kuvvetlerini bozan Süleyman Pasa bu zaferin karsiliginda Gelibolu'daki Çimpe Kalesi'ni Bizans'tan aldı. Böylece Osmanlılar ilk kez Rumeli yakasinda bir üs elde etmis oluyordu (1356). Süleyman pasa Gelibolu'nun ardından Tekirdag'a kadar olan bölgeleri de ele geçirerek buralara Anadolu'dan getirilen Türkmenleri yerlestirdi. Böylece Rumeli'de de Türklesme hareketi baslamistir. Süleyman Pasa'nin ölümünden sonra Rumeli'deki fetihler için kardesi Murat Bey görevlendirildi (1359). Ancak 1362'de babasi Orhan Bey'in de ölümü üzerine Murat Bey, Bursa'ya döndü ve Osmanlıların 3. hükümdari olarak tahta çıktı (1362).Rumeli ve Balkanlarda Fetihler; I.Murat (Hüdavendigar) önce tahtta hak iddia eden kardeslerini bertaraf etmekle ise basladi ve bu arada elden çıkan Ankara'yi yeniden aldı. Anadolu'da birligin saglanmasinin ardından Murat Hüdavendigar, inkitaya ugrayan Rumeli ve Balkanların fethine yöneldi. Bu sirada Balkanlar karsiklik içindeydi. Bir taraftan Sirp Hükümdari Düsan'in ölümü ile Sirplar arasında iç mücadeleler siddetlenmis, öte yandan Macar Krali Layos, Balkanlarda Ortadokslara olan baskilari artirmisti. Evrenos ve Haci II Bey komutasindaki kuvvetler bu durumdan da yararlanarak Kesan'dan Dimetoka'ya kadar olan yerleri fazla bir mukavemet görmeden ele geçirmislerdi. Sazlıdere Zaferi ile Edirne ve Filibe, Lala Sahin Pasa tarafından fethedildi (1363/4). Bu savaslarda Bulgarların yanında yer alan Bizans baris yapmak zorunda kaldi. Türk ilerleyisini durdurmak isteyen Macar, Bulgar,Sirp ve Uhlardan mütesekkil bir Haçli ordusu Macar Krali Layos'un liderliginde Edirne üzerine yürüdü. Ancak Meriç sahilindeki Sirp Sindigi denilen mevkiide, kalabalik Haçli ordusunu hazirliksiz yakalayan 10 bin kisilik kuvvetiyle Haci II Bey, büyük bir bozguna ugratti (1364). Sirp Sindigi zaferiyle Osmanlılar, Balkanlardaki fetihlerine hiz verdiler ve bunu kolaylastiracagi için Osmanli baskenti Bursa'dan Edirne'ye nakledildi. Fetihler karsisinda çaresiz kalan Bulgarlar Türk himayesini kabul etmek zorunda kaldilar (1369). Çirmen Zaferi ile (1372) Batı Trakya ve Makedonya'nin bir kısmi Osmanli hâkimiyetine girdi ve Selanik ile Köstendil'in de ele geçirilmesinin ardından Sirp Krali Lazar, vergi verip, gerektiğinde asker göndermek sartıyla Osmanlılarla baris anlasmasi imzaladı(1374). Yaklasik on yıl süren mücadelede, Rumeli ve Balkanlarda fethedilen bölgelere Anadolu'dan mütemadiyen Türk nüfus kaydirilerek bölgede demografik dengeler Osmanlılar lehine degistirilmeye baslanmistir. Bu tarihten sonra bir müddet Balkanlardaki fetihlere ara verilmiş ve Anadolu'da Türk birligini saglamlastirmaya yönelik düzenlemelere geçilmiştir. Bu maksatla I. Murat, oğlu Bâyezid'i Germiyan beyinin kizi ile evlendirmiş; Tavsanlı, Emet ve Simav gelinin çeyizi olarak Osmanlılara verilmiştir. Ayni sekilde Aksehir, Yalvaç, Beysehir gibi bazi sehir ve kasabalar Hamidogullari'ndan para karsiligi satın alınmış, Candarogullar da Osmanli hâkimiyetine girmisti. Artik Osmanlıların karsisinda tek bir güç kalmisti; Karamanogullari.

Alaaddin Ali Bey, Osmanlıların yeniden Balkanlara yönelmesini de fırsat bilerek, harekete geçmiş ancak I. Murat Konya önlerinde Karamanogullarini yendiginde Karaman beyi af dilemek zorunda kalmistir(1387)

Murat Hüdavendigar'in yeniden Rumeli'ye yönelmesiyle birlikte Nis ve Sofya da dahil olmak üzere bütün Bulgaristan fethedildi.(1385/88). Timurtas Pasa'nin Sirp kuvvetleri tarafından baskina ugratılıp, yenilmesi üzerine cesaretlenen Bulgar, Leh, Çek ve Macar krallari da Sirpların yanında yer aldilar. Fakat Çandarlı Ali Pasa, Bulgar Krali Sisman'ı esir alarak Bulgarlari bu ittifakin disina attı. Buna ragmen Haçli

ordusu ilerleyisini sürdürünce, I. Murat ordusunun basına geçerek düşmanı Kosova'da karşıladı. I. Murat'ın oğulları Bâyezid ve Yakup'un da yer aldığı Osmanlı birlikleri büyük bir zafer kazandı. Sırp Kralı Lazar ve oğlu esir edilmiş, düşman kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha olmuştur. (20 Haziran 1389). Fakat I. Murat savaş meydanını gezerken bir Sırp tarafından hançerlenerek şehit düştü. Bunun üzerine Sırp kralı da Osmanlı askerleri tarafından öldürüldü. Osmanlılar için Balkanlarda tutunabilmek yolunda ölüm kalım savaşı olarak görülen I. Kosova Zaferi Sırp tarafından asla unutulmamıştır. Günümüzde dahi masum Müslüman halka yönelik vahşetin arkasında bu mağlûbiyetin ezikliği ve intikam hissi yatmaktadır.

Anadolu'da Türk Birliği'nin Sağlanması; I. Murat'ın şehit edilmesinin ardından oğlu Bâyezid, devlet adamlarının ittifakıyla hükümdar ilân edildi. Babasının ölümünü fırsat bilen Anadolu'daki beyliklerin Osmanlılar'a bıraktığı toprakları yeniden ele geçirmek maksadıyla harekete geçtiklerini haber alan Bâyezid, süratle Anadolu'ya döndü. 1390 yılında Germiyan, Aydın, Mentese ve Saruhan beylikleri ortadan kaldırıldı. Ertesi yıl Hamidogulları Beyliği toprakları ele geçirildi ve bu beyliklerin yer aldığı topraklarda Anadolu beylerbeyliği adıyla idarî bir ünite oluşturuldu. Ardından Osmanlıların en önemli rakip olarak gördüğü Karaman Beyliğine yönelen Yıldırım Bâyezid, Konya'ya kusattı. Alaaddin Ali Bey'in barış talebi, Beyşehir ve çevresinin Osmanlılara bırakılmasıyla kabul edildi. (1391). Fakat Yıldırım Bâyezid'in Mora ile ilgilenmesini fırsat bilerek Ankara Sancak Beyi Sarı Timurtas Paşa'ya esir alması üzerine, Yıldırım Bâyezid, Alaaddin Bey'e kesin bir darbe vurmaya karar verdi. Anadolu'ya geçen Yıldırım, üç gün süren savaşın ardından ele geçirilen Alaaddin Bey'i ortadan kaldırdı ve toprakları Osmanlılara ülkesine dahil edildi (1397). Karamanoğlu tehlikesinin bertaraf edilmesiyle, Anadolu'da Osmanlılara direnebilecek en güçlü devlet olarak Kadi Burhaneddin devleti kalmıştı. Daha 1392 yılında, Kadi Burhaneddin'in müttefiki durumundaki Candaroğlu Süleyman anı bir baskınla öldürülüp beyliğin Kastamonu subesi ortadan kaldırılmıştı (1392). Ardından, ertesi yıl Amasya ve Merzifon civarı Osmanlı hâkimiyetine alınmıştı. Kadi Burhaneddin'in 1398'de Kara Yülük tarafından öldürülmesi üzerine, ona bağlı Sivas, Tokat, Kayseri, Malatya gibi şehirler birer birer ele geçirildi. Böylece Fırat'ın batısında kalan Anadolu toprakları Osmanlı sancığı altında birleştirilmiş oluyordu.

Yıldırım Bâyezid'in İstanbul Kusatması ve Balkanlardaki Fetihleri. Yıldırım Bâyezid'in Karaman seferine anlasma gereği katılan Bizans İmparatoru V. Yuannis'in oğlu Manuel'in, babasının ölümü üzerine anlasmayı çığneyerek İstanbul'a kaçması sebebiyle Yıldırım, İstanbul'u kusatmaya karar verdi. 1391'de başlayan ilk muhasara 1396 yılına kadar sürdürüldü. Bu maksatla İstanbul Bogazi'nde Anadolu Hisarı inşa edildi. Şehre dış yardımların gelmesini önlemeyi ve iase zorluğu altında savunmayı kırmayı hedefleyen bu muhasara Timur'un Anadolu'ya ulaşmasına kadar fasillarla devam ettirilmiştir. Bu kusatma sürerken bir yandan da Yıldırım, Bulgaristan, Arnavutluk ve Bosna taraflarında fetih hareketlerine devam etmekteydi. Kusatma altındaki Bizans'ın da talebi ile Türklere karşı yeni bir Haçlı ittifakı oluşturan Macar Kralı Sigismund, İngiltere dahil bütün Avrupa devletlerinden topladığı 120 bin kişilik bir orduyla harekete geçti. Yıldırım Bâyezid düşmanı sasırtan bir hızla Nigbolu Ovası'nda düşmanı karşıladı. 50-60 bin kişilik Osmanlı ordusu, sayıca çok üstün olan Haçlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Savaş meydanından kurtulabilenler, kaçarken Tuna'da boğuldular. (1396) Haçlılardan geriye sadece muazzam bir ganimet kalmıştı. Bu ganimetle, Edirne ve Bursa'da pek çok cami, medrese ve imaret inşa edilmiştir. Zaferin ardından, Eflâk, Bosna, Macaristan ve Mora üzerine seferler düzenlendi. İtibarı bu zaferle bir kat daha artan Yıldırım, Nigbolu dönüşünde Anadolu birliğini kurmaya yönelik nihaî adımları atmaya başlayacaktır.

Ankara Savaşı ve Fetret Devri: Yıldırım Bâyezid, Fırat boylarına kadar topraklarını genişlettiği sırada, Timur da İran, Azerbaycan ve Irak'ı ele geçirmişti. Bazı Anadolu beyleri Timur'a sığınırken, ülkeleri istilâ edilen Celayirli Ahmet ve Karakoyunlu Kara Yusuf da Yıldırım Bâyezid'in yanına kaçmıştı. Böylece her iki devlet birbirine sınır komsusu olmuş, ancak bu durum iki hükümdarın da Türk dünyasının liderliğine oynamaları sebebiyle olumsuz neticeler doğurmuştur. Timur, Osmanlılara sığınan Celayirli Ahmet ve Kara Yusuf'un iade edilmemesini bahane edip Sivas'ı kusatmış ve kendisine teslim edilmesine rağmen şehri tahrip etmişti (1400). Bu olaydan sonra da her iki hükümdar arasında mektuplaşmalar devam etti. Fakat Timur'un, Anadolu beyliklerine topraklarının geri verilmesi ve bazı şehirlerin kendine bırakılması gibi talepleri Yıldırım tarafından reddedildi. Dolayısıyla iki fatih için savaş artık kaçınılmaz hâle gelmişti. 160 binlik Timur'un ordusunu, 70 bin kişiyle Çubuk Ovası'nda karşılayan Yıldırım Bâyezid, savaşın başlarında üstünlüğü ele geçirdi. Ancak Timur'un safında eski beylerini gören bazı askerlerin saf değiştirmesi ve Kara Tatarların Osmanlı ordusunun arkasını çevirmesi savaşın

talihini degistirdi. Bir avuç askerle direnmeye çalisan Yıldırım Bâyezid sonunda esir edildi (26 Temmuz 1402). Ankara Savası'ni kazanan Timur, Anadolu beyliklerini tekrar ihya etti ve böylece Anadolu Türk birliği parçalandı. Balkanlardaki Türk ilerleyisi durduğu gibi bir kısım topraklar da elden çıktı. Yıldırım'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri Osmanlı devletinin "Fetret Devri" boyunca 12 yıl müddetle devam etti. Sayet bu savaş gerçekleşmemiş olsaydı, hiçbir direnme gücü kalmayan İstanbul büyük bir ihtimalle Yıldırım Bâyezid zamanında Türklerin eline geçecekti. Dolayısıyla Ankara Savası Osmanlıları en az 50 yıl geriye götürmüştür. Esir düşen Yıldırım Bâyezid, yedi ay boyunca Timur'un yanında şehir şehir dolastırıldıktan sonra üzüntüsünden ecele yenik düştü. Osmanlı sehzadeleri tahtın sahibi olabilmek için kıyasiya birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Bu mücadele Çelebi Mehmet'in tek basına devlet idaresine hâkim olusuna kadar devam etti (1413). Çelebi Mehmet kardeşleri Süleyman, İsa ve Musa Çelebi'yi bertaraf ettikten sonra Anadolu Türk birliğini yeniden tesis etmek için çaba sarf etti. Güçlenen Karamaogullarının nüfuzunu kirdi, Karamanoglu Mehmet Bey'in eline geçen Osmanlı topraklarını geri aldı. Candarogulları beyliğinden Çankiri'yi ve ardından Canik (Samsun) bölgesini yeniden Osmanlı ülkesine kattı. Fakat Sehzade Mustafa ve Simavna Kadisi oğlu Seyh Bedreddin'in isyanları ülkeyi karistirmaktaydı. (1419) Sehzade Murat Rumeli ve Manisa'da ortaya çıkan bu isyani bastırdı, Seyh Bedreddin ve adamları yakalanarak idam edildi. Timur'un beraberinde götürdüğü Mustafa Çelebi de Anadolu'ya döndüğünde tahtta hak iddia etmişti. Sehzade Mustafa'nın Selânik'te baslattığı isyan bastırıldı. Asi sehzade Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Çelebi Mehmet öldüğü zaman Osmanlı ülkesinde sükûnet büyük oranda tesis edilmeye başlanmıştı (1421).

Babasının en büyük yardımcısı olan sehzade Murat tahta çıktığı zaman Bizans tarafından karsısına çıkarılan amcası Mustafa Çelebi'nin isyanını bir kez daha bastırdı ve Bizans'ı cezalandırmak için İstanbul'u kusatı (1422). Bu defa küçük kardeşi Sehzade Mustafa'nın isyan haberini alan II. Murat, kusatmayı kaldırarak kardeşini cezalandırmak zorunda kaldı. Isyancıların yanında yer alan Anadolu beyliklerine karşı harekete geçen II. Murat, Candaroglu İsfendiyar Bey'i itaat altına aldı. İzmir Beyi Cüneyd'i ortadan kaldırıp, İzmir, Aydın ve Mentese civarını ele geçirdi. Germiyanoglu Yakub Bey'in çocuğu olmadığından, topraklarını Osmanlılara bırakmayı vasiyet etmişti. Onun ölümüyle Germiyan ili de Osmanlılara katılmış oldu (1428). Balkanlarda da durum Osmanlılar lehine düzelmeye başladı. Nitekim Fetret devri sırasında elden çıkan topraklar geri alındığı gibi, 1440'a kadar Belgrad hariç bütün Sırp toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Fakat Erdel ve Eflâk'ta üst üste gelen bazı küçük bozgunlar Avrupa'da büyük bir sevinçle karşılanarak, Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferinin tertip edilmesine cesaret vermişti. II. Murat, Balkanlardaki Osmanlı varlığını tehlikeye atmamak için Macarlarla Segedin Antlaşmasını imzaladı (1444) ve bu anlaşmadan sonra tahttan feragat etti. Küçük yastaki oğlu II. Mehmet'in hükümdar olmasını fırsat bilen Macarlar anlaşmayı bozdu ve yeni bir Haçlı ittifakı oluşturuldu. II. Murat yeniden ordunun başına geçerek düşmanı Varna Savası'nda karşıladı. Macar kralı öldürüldü. Haçlıların lideri durumundaki Jan Hünnyad güçlükle kaçabildi (1444). Çandarlı Halil Pasa'nın ısrarıyla ikinci kez tahta çıkan II. Murat, Mora ve Arnavutluk'a sefer düzenledi. Varna'nın intikamını almak isteyen Jan Hünnyad yeniden harekete geçti. Fakat II. Kosova Muharebesi'nde bir kez daha Sırp büyük bir yenilgiye uğratıldı (1448). Varna ve Kosova savaşlarıyla Osmanlılar Balkanlardaki durumunu iyice güçlendirmiş, Bizans'ın batıdan yardım alma umutları ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. II. Murat 48 yaşında ölünce II. Mehmet yeniden Osmanlı tahtının sahibi olmuş (1451) ve Osmanlı Devleti artık bu dönemde tam bir cihan devleti hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin kurucusu sayılan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi, onun babası Gündüz Alp'tir. Gündüz Alp'in babasının Kaya Alp, onun babasının Gök Alp, onun babasının Sarkuk Alp, onun babasının Kayık Alp olması ihtimali vardır. Yurt tutmak için Orta-Asya'dan, Türkistan'dan Doğu Anadolu'ya gelen bir Kayı aşiretinin başında bu Sarkuk Alp'in bulunması muhtemeldir. Yurt tutulan bölge, Van Gölü'nün kuzey-doğusunda Ahlat civarındır.

Osman Gazi'nin büyükbabası Gündüz Alp'in, kendisi gibi Kayılardan olan Mardin Artuklularının hizmetinde bir bey iken Caber'de Fırat'ı geçerken boğulup Türk mezarına gömülmüş olması ihtimali düşünülebilir. Osmanlı Devleti'ni kuracak aileyi bir buçuk asır sonra Ahlat'tan oynatan sebep yaklaşan Cengiz Han'ın Moğolları olabilir.

Ahlat-Mardin yolu, güney-batıya doğru kuşuçuşu 200 km'dir. Gündüz Alp, Artuk Arslan'ın (1201-1239) emrettiği bir misyon için 250 km daha güney-batıya inip Caber'e gelmiş olabilir. Bu misyonda başarılı olmayan Kayı Aşireti reisi Gündüz Alp'ı kaybedip onun oğlu Ertuğrul Gazi'nin başkanlığında 1230 yazında Yassıçemen meydan muharebesinde 39 yaşlarındaki Ertuğrul Bey, Türkiye sultanı Alâeddin Keykubad'a küçük fakat yiğitçe bir hizmette bulunmuş olmalıdır.

Bunun üzerine Alâeddin, Ertuğrul Bey'e Bizans sınırında dirlik vermiştir. Ertuğrul, Erzincan'dan kuş uçuşu 900 km yol alarak batıdaki dirliğine erişmiştir. Muhtemelen tarih 1231 yılıdır ve Osmanlı Devleti'nin nüvesi kurulmuştur. Ertuğrul Bey, Türkiye İmparatorluğu'nun bir uc beyi durumundadır.

Selçuklu Türkiye'sinin Bizans'a karşı olan batı sınırları, iki büyük uc beyi tarafından korunmaktadır, kuzey'de Kastamonu'da oturan Çobanoğulları ve güneyde Germiyanogulları. Ertuğrul Bey 1281'de ölünceye kadar 50 yıl bu Çobanoğullarına tabidir. Doğrudan doğruya Konya'daki Selçuklu İmparatoru'na bağlı büyük uc beylerinden değildir.

Ertuğrul Gazi'ye verilen yurd Bursa-Bilecik illerinin sınırlarının birleştiği yöredir ve 1.000 km² kadar bir toprak parçasından ibarettir. Söğüt, sonradan Bizans'tan fethedilerek başkent yapılmıştır.

Ertuğrul Gazi'nin yerine oğlu Osman Gazi geçmiş ve 1324'e kadar 43 yıl saltanat sürmüştür. 1300 yılına kadar babası gibi Çobanoğullarına tabi küçük bir uç beyi olan Osman Gazi, bu tarihte doğrudan doğruya Konya Selçuklularına bağlı büyük bir uc beyi mevkiine yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Bu suretle Osmanlı devletçiliği 69 yıl Çobanoğullarına, Kastamonu'ya tabi yaşamıştır. 1308'de Selçukoğulları düşünce Osman Bey, doğrudan doğruya Tebriz'de oturan İlhan'ın büyük uc beylerinden biri haline gelmiş ve İlhan'ın Anadolu umumî valileri tarafından kontrol edilmiştir. İlhanlılara tabiiyet, 1335'e kadar devam eder.

Osman Gazi 1281'de babasından 4.800 km² kadar aldığı toprak mirasını 16.000 km²'ye çıkartarak 1324'te oğlu Orhan Gazi'ye devretmiştir. Bu toprakları Bizans'tan fethetmiştir. Osman Gazi'nin bıraktığı miras bugünkü Bilecik ili, Eskişehir merkez ilçesi, Sakarya'nın Geve, Akyazı, Hendek, Kütahya'nın Domaniç, Bursa'nın Mudanya, Yenişehir ve İnegöl ilçelerinden ibarettir.

Orhan Gazi, babasının yıllardan beri kuşattığı Bursa'yı alarak (6 Nisan 1326) başkent yaptı. Bu suretle 1321'de Marmara'ya erişen ve denize çıkan Osmanlılar bir Bizans şehri daha aldılar ve az sonra Karadeniz'e de çıktılar. 1231'den 1326'ya kadar 65 yıl üç Osmanoglu birer prentir. Sadece 1300'de Selçuklu sultanından tablü'l-alem alarak büyük uç beyi olmuşlardır. 1326'dan itibaren Orhan Gazi artık gerçek bir kraldır ve Anadolu Türkmen beyleri içinde yalnız Karamanoğlu aynı seviyededir.

1335'te Sultan Orhan artık İlhanlılara bağlılıktan kurtulur ve tamamen müstakil, askerî bakımdan çok güçlü, fevkalâde dinamik bir devletin başı olur. 1324 Şubatı'ndan 1362 Mart'ına kadar 38 yıl süren saltanatı fetihlerle geçer. Babasının dehasını, belki daha büyük çapta tevarüs etmiştir. Son derece mahir bir diplomasi ile hem Anadolu Türkmen Beylikleri, hem Balkan devletleri, hem de Bizans ile münasebetlerini devam ettirir ve daima Osmanlı Devleti'nin lehine durumlar meydana getirir.

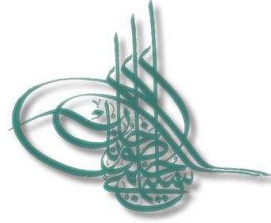
1329 Mayıs'ında, o sırada çok mühim bir şehir sayılan İznik'i fetheder. Şehri geri almak isteyen Bizans imparatoru III. Andronikos Paleologos'u Türk topraklarına sokmadan Boğaziçi'ne 40 km mesafede, Gebze civarında yakalar. Yapılan savaşta imparator yaralanıp kaçır ve iki imparatorluk prensi muharebe meydanında kalır. Bu Pelekanon meydan muharebesi (2 Mart 1313) Osmanlı hükümdarının şöhretini bütün cihana yayar. Zira Avrupa'nın unvan ve protokol bakımından birinci hükümdarı sayılan Bizans İmparatorunu açık sahra muharebesinde yenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

1345'te ilk Türkmen beyliği olarak Balıkesir-Çanakkale çevresinde saltanat süren Karesi beyliğinin topraklarını Osmanlı Devleti'ne katar ve Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını tutar. 1354'te Orhan Gazi'nin büyük oğlu Veliâhd Gazi Süleyman Paşa Gelibolu yarımadasına, Rumeli'ye, Balkanlara, Avrupa'ya ayak basar. Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir. "Rumeli Fâtîhi" şanını kazanır. Gelibolu yarımadasını fetheder. 1354'te Ankara'yı da alır. 1359'da attan düşerek ölür ve Bolayır'daki büyük millî ziyaret yerlerinden olan türbesine gömülür. Yerini kardeşi Gazi Murad Bey (I. Murad) alır. Murad Bey daha 1359'da Meriç'i aşarak Dimetoka'yı alır ve İstanbul surlarına kadar akınlar yapar. 1362'de babası Orhan Gazi'nin yerine geçer. 4 ay sonra 1362 Temmuzunda da Edirne'yi fetheder. Artık Osmanlı Devleti bir imparatorluktur. Dünyanın güçlü devletlerinden biridir ve çekinilecek bir askerî güçtür.

Sultan Orhan'ın oğluna bıraktığı servet 95.000 km2 dir. Bugünkü Bilecik, Bursa, Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Bolu illerinin tamamını, Çanakkale ve Eskişehir illerinin en büyük kısmını, İstanbul ilinin Asya topraklarının büyük kısmını, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Ankara, Manisa, Kütahya, İzmir illerinden de bazı parçaları içine alır. Bu topraklar üzerinde Orhan Gazi'nin devletinin nüfusu, o zamanki İngiltere krallığının nüfusundan çok fazladır. Ve bu topraklar o çağda dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır. Boğazlar, Marmara, Ege, Karadeniz arasında iki kıtaya yayılmıştır. Dehşetli bir jeopolitik ehemmiyet arz etmektedir.

I. Sultan Murad, 1362'de babasının yerine geçtikten bir kaç ay sonra Edirne'yi aldığı zaman, büyükbabasının babası Ertuğrul Gazi'nin Sakarya çevresinde yurt tutması üzerinden 131 yıl geçmiştir. 131 yılda Sakarya'dan Meriç'e varılmıştır. Bu toprakların mühim kısmı gaza ve cihad yoluyla Hristiyanlardan fethedilmiş ve Türkleştirilmiştir. 1335'ten itibaren Türkiye'nin en güçlü hükümdarı ve lideri olan Sultan Orhan'dan sonra 1362'de Sultan Murad artık hiç bir Anadolu Türkmen beyliğince münakaşa edilemeyecek bir dereceye erişerek saltanatına başlamıştır.

OSMAN GAZI VE BEYLİK

Kaynakların, sâlih, dindar, kahraman, cesur ve merhametli bir kimse olarak tanıttığı Osman Gazi, üç günde bir yemek pisirtip fakirleri doyurmak, çıplakları giydirip donatmak, dul ve yetimleri gözetip korumak gibi iyi hasletlere sahip bir kimse idi. Hak ve adalete saygılı, üstün yeteneklere sahip bir hükümdar olan Osman Gazi, ününü kilicinden ziyade adalet severliği ile sağlamıştı. Feth ettiği yerlerde ser'î hükümlere göre hareket eder, tebeasi arasında ırk, din ve milliyet farkı gözetmezdi. Güçlü bir komutan olduğu kadar sabırlı ve olgun bir idareci idi. Yanında çalışanlar, kendisine karşı büyük saygı gösterirlerdi. En zorba kimseler bile onun huzurunda saygı ile hareket ederlerdi. O, kuvvet ve zenginlikten ziyade adalete daha çok önem veren, güçlü bir irade ve hoşgörüyü sahip bir hükümdardı.

Osman, Ertuğrul Bey'in, Gündüz Alp ve San Yatu (Savci Bey)'den sonra Sögüt'te dünyaya gelen küçük oğludur. Ibn Kemâl, onun doğum tarihini Hicrî 652 (M. 1254) senesi olarak göstermekte ise de genellikle onun 656 (1258) senesinde doğduğu belirtilir. Bununla beraber bu tarihin 650 (1252) veya 657 (1259) olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Sögüt'te dünyaya gelen Osman, Ertuğrul Bey'in küçük oğlu idi. Ertuğrul Bey, 93 yaşında vefat edince, onun idaresi altında bulunan asiretler, gerek kabiliyet, gerekse hareketliliği sebebiyle Osman'ın, babasının yerine basa geçmesini istiyorlardı. Gerçi Osman, babasının son dönemlerinde ona vekâlet etmek suretiyle yönetimle ilgili konularda kardeşlerinden farklı bir hüviyete sahip olduğunu ortaya koymuştu. Kardeşleri bakımından pek büyük bir sıkıntısı olmayan Osman, amcası Dündar Bey'le ugrasacaya benziyordu. Zira Ertuğrul Bey'in kardeşi Dündar Bey de birliğe reis olmak istiyordu. Bu yüzden Osman'la amcası arasında ihtilaf (anlaşmazlık) meydana geldi. Zira, Kayı asiretinden başka bazı asiretler de Dündar Bey'in basa geçmesini istiyorlardı.

Bununla beraber Osman'ın reisliğini isteyen taraf daha etkili görünüyordu. Bunun için Dündar Bey, reislik arzusundan vazgeçerek Osman'ın asiret reisi olmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Gerçekten, Osman Bey, Ertugrul Gazi'nin vefatından sonra cesaret, mertlik ve ahlâkî meziyetleri sebebiyle asiret, kavim ve kabileye bas olacak bir vasıfta görülmüştü. Amcası Dündar Bey de dahil olduğu halde herkes ona itaat ve bağlılığını bildirdi. Başlangıçta o, babasının komsu Rum tekfuruları ile iyi geçinme siyasetine devam etti. Asiretin basına geçtiği zaman yirmi üç yaşında bir genç olmasına rağmen, siyaseti iyi bilen, halim selim bir kimse olmakla birlikte, gerçekleri savunma konusunda korkusuz ve cesurdu. O, tam bir cihad eri idi. Bu sebeple Osman Bey, kısa zamanda etrafının yigitlerden meydana gelen bir hâle ile çevrelendiğini gördü. Bu hâlenin içinde Konur Alp, Turgut Alp, Abdurrahman Gazi, Akça Koca, Gündüz Alp, Karamürsel, Saltuk Alp, Samsa Çavus gibi isimler vardı. Büyük bir kısmı garip ve vatanlarını bırakıp gelmiş olan bu insanların, Osman Bey etrafında toplanmaları, devletin güçlenmesine sebep olmuştur. Osman Bey, bunların tabii bir lideri durumuna geldi. Bundan başka, Osman Bey'in, Uç'lardaki Türkmenler arasında büyük bir nüfuza sahip olan Seyh Edebali ile yakınlık ve akrabalık tesis etmesi, basta ahiler arasında olmak üzere Uç'lardaki diğer toplulukların kendisine bağlanmasına sebep oldu. Böylece Osman Gazi, kendisini hem etrafındaki asiret reislerine sevdirmiş, hem de onların kendisine bağladığı umutları bosa çıkarmamıştı. Gerçekten de o, çevresindeki Türkmen komsuları ile mümkün mertebe çatışmaya girmemek için gayret sarf ediyordu.

Ertugrul Bey'in üç oğlu arasında Osman Bey'e düşen taht, kardeşlerini birer saltanat rakibi olarak değil, yeni devletin kurulup gelişmesinde müsterek bir gayretle el ele verdiren ve saltanat ihtirasi yerine, feragat, fedakârlık ve basiret götüren bir metod takip etmelerinin sebebi nedir? İleride tafsilatlı bir şekilde anlatılınca görüleceği gibi, Osman Gazi de kendisine yurt ve istiklâl veren Selçuklu sultanına karşı aynı hassasiyeti göstermiş, o, hayatta bulunduğu müddetçe istiklâlini ilân etmemişti. Böylece o, edep ve irfani, şahsî ve nazârî kalıplar halinde bırakmayıp devlet bünyesinde de ifadesini bulan bir anlayış olarak cemiyete mal olmuştur.

OSMAN BEY VE AHILIK

Abbâsî halifesi en-Nâsir li-Dinillah (575-622/1180-1225) rehberliğinde kurulduğu kabul edilen ahilik, kısa zamanda İslâm ülkelerinde tesirini göstermeye başladı. Son derece düzenli ve disiplinli olarak çalışan bu teşkilât, miladî X. asırda genellikle ilk Müslüman Türk devleti kabul edilen Karahanlılar vasıtasıyla Türk dünyasında da boy göstermeye başladı. XI. asrın ikinci yansından (1071Malazgirt) sonra, kapılarını Müslüman Türklere açmış bulunan Anadolu'ya, doğudan birçok göçler olmuştur. Daha önce de Anadolu'nun Urfa'dan (Sanliurfa) başlayarak Adana'ya kadar giden sınırlarından, zaman zaman giren Abbâsî orduları, Nigde, Nevşehir, Kirsehir, Kayseri, Yozgat ve Ankara bölgelerine akınlar yapmışlardı. Ordu mensuplarından bir kısmı akınlar sonunda ele geçirilen bu yerlerde bazan da yerleşip kalıyorlardı. Özellikle VIII. yüzyılın ikinci yansından itibaren Abbâsî ordusunun ayrılmaz bir parçası durumunda olan Türkler de, bu ordu ile Anadolu'nun içlerine kadar gelmişlerdi. Türkler, iklim ve jeolojik yapı bakımından Orta Asya'ya benzeyen Kirsehir yöresini begenerek burayı yerleşim bölgesi olarak seçmişlerdi. Bundan sonra normal ve isteyerek devam eden göçleri, XIII. asırdaki Mogol istilasından kaçma takibi etti. Bu istiladan önceki göçlerde daha iyi bir iklime gelme, hayvanlar için daha iyi bir kışlak ve yaylak bulma düşüncesi hakimdi. Bu sebeptendir ki, Mogol baskınından önce gelenler, daha ziyade göçebe, asker ve hayvan yetistircisi idi. 1225 tarihinden sonra gelenlerin ekonomik ve sosyal durumları, bu ilk gelenlerden daha farklı idi. Zira, korkunç bir katliamdan kurtulmak için gelen bu sonuncular çoğunlukla, esnaf, tüccar, zengin ve sanatkârdı. Bu yeni göçmenler, geçimlerini sağlayabilmek için, yerli ve müslüman olmayan esnafla rekabete girmek zorunda idiler. Bu rekabetin kuvvetli, tesirli ve kısa zamanda meyvesini verebilmesi için bunların birleşip bir teşkilât içinde hareket etmeleri gerekiyordu. Bu teşkilât, özellikle hayvancılıkla uğrasan, başka bir ifade ile atlı göçebelerin ihtiyaç duydukları bir sahaya cevap vermiyordu.

BU DIPNOTUN YERİ NERESİ

Böyle bir çalışma faaliyetinin içinde bulunduğu sırada yeni bir Mogol tehlikesi bas gösterdi. Bu tehlikenin merkez üssü Anadolu idi. Daha önce gelip buraya yerleşmiş bulunan Müslüman Türkler için büyük bir tehlike olan Mogollara karşı bazı kimselerin farklı sahalarda faaliyette bulunduğu görülür. Bunlar: Ahi Evran ismiyle bilinen Seyh Nasirüddin Mahmud (ö. 1262), Baba İlyas, Hacı Bektas ve

Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi önemli şahsiyetlerdi. Bas gösteren Mogol tehlikesine karşı farklı alanlarda halkı irsad etmeye yönelik çalışmalardan birisi de esnaf ve sanatkârî bir birlik altında toplamaya muvaffak olan Ahi Evran tarafından yapıyordu. Böylece o, sanat ve ticaret ahlâkını, üretici ve tüketici menfaatlerini güven altına almayı, bu vesile ile kötü politik ve ekonomik atmosfer içinde, onlara yasama ve direnme gücü vermeye çalışıyordu. Bu yüzden ilk defa Kırşehir'de XIII. yüzyılda kurulan ahilik, kısa bir zaman içinde Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmış oldu. XIV. asır İslâm dünyası ile birlikte Türklük âlemini canlı levhalar halinde gözlerimizin önüne seren İbn Batûta (1304-1369), Anadoludaki seyahatlerinde, kaldığı birçok ahi zaviye ve tekkesinden bahsetmekle kalmaz, onlar hakkında geniş ve doyurucu bilgiler de verir.

Anadolu'daki ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesinde XIII. yüzyıldan itibaren büyük bir rol oynadığını gördüğümüz Ahilik, sanatkâr ve esnaf zümreleri arasında yayılmış, sosyoekonomik özelliği ağır basan bir teşkilat olarak görünmektedir. Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısına Müslüman Türk sanatkâr ve esnafının isahlâkî, insan terbiye ve eğitimi, fazilet sahibi olma, sosyal yardımlaşma ve dayanışmada örnek olma gibi hususlarda etkili olan bu teşkilat hakkında bir hayli bilgiye sahip bulunuyoruz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş hamurunda mayası bulunan ahiligin oynadığı rol, küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Gerçekten de Osman Bey'in faaliyetleri esnasında Anadolu'da ahilik, büyük bir güç olarak faaliyetlerine devam ediyordu. Osman Bey, ahi reislerinden olan ve Eskişehir civarında İtburnu denilen mevkide tekkesi bulunan Seyh Edebalî'nin kızı ile evlenmekle ahilerin nüfuzundan yararlanabilmistir. Seyh Edebalî, o havalinin en itibarlı ve sözü dinlenen, kendisine hürmet edilen bir şahsiyeti idi. Sam taraflarında tahsilini ikmal etmiş, zengin, tekke ve zaviye sahibi bir kimse idi. Herkese yardım eden bir kimse olmakla birlikte fakir ve derviş görünümü olmayı tercih eden bu zatın damadı olmakla Osman Bey, ahilerin gücünden istifade etmişti. Nitekim Seyh Mahmud Gazi, Ahi Semseddin ve oğlu Ahi Hasan ile sonradan Osmanlılarda kadi, kadiasker ve vezir olan çandarlı (Cendereli) Kara Halil de ahilerden olup bunların tamamı Osmanlı Beyliğinin kurulmasında ve büyümesinde hizmet etmişlerdi.

Gerçekten, bu dönemde Anadolu'nun sosyal bünyesine hakim olan ulema, derviş, sanatkâr ve kahramanlar kadrosunu bir arada düşünmemiz gerekir. Mücadele sevkini ve İslâm birliği susuzluğunu en ileri ve yüksek voltağa ayarlamasını bilen bu iman adamlarının, Selçuklulara müvazi bir mukadderat çizgisi üstünde yürüyecek olan Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu hadisesine fiilen katılmış olmaları, devletin ve İslâm ümmetinin bir talihi olmuştur. Öyle ki bir tarafta olgun, sözü dinlenir ve seviyeli bir seriat uleması ile beraber yürüyen, Sünnî ve muhtesem bir tasavvuf anlayışının doğurduğu teşkilât; öbür tarafta Âşık Pasazâde'nin, Gazîyan-ı Rûm, Abdalan-ı Rûm, Ahiyan-ı Rûm, Bâciyan-ı Rûm dediği organize ve hamasîdînî teşkilât. Biraz önce de belirtildiği gibi gerek Osman Bey, gerekse onu takip eden ilk hükümdar ve sehâdeler ile idare ve devlet adamları, tasavvuf müessesesinin veya yine bu teşkilatin müsterek esaslarına sahip ahiligin gaye, terbiye ve disiplinine göre yetismiş, cesur, dinamik, mert ve iç âlemleri kontrollü kimselerdi. Bu sebeple yeni devlet, muhtesem olduğu kadar âdil ve müsavâtçı bir idare tezgahına, renk, şekil ve ahenk yetistiren bir iç ve dış kuvvetler dengesini dünyaya hediye etmeye hazırlanıyordu.

Hem akıl hem de imanla desteklenen yeni devlet, adeta tabiatın himayesine kabul edilerek daha ilk yıllarda mücahid ve yekpare çehresini kazanmıştı. Su da var ki, Osman Bey'in etrafını çevreleyen ilim ve hikmet kadrosu, yalnız yasadıkları devrin irfan, iman, ahlâk, idare ve hukuk haritasını çizmiyorlardı. Onların hizmet ve hedefleri, bir hanedan veya bir zümre ile belirli bir zamana has değildi. Bir medeniyet ve ideolojiyi devirler ölçüsünde gerçekleştirmek için genç padisahın sahsında gelecek han, hakan ve kütlelere yol açıp öncülük ediyorlardı.

Böylece yeni devlet, tam bir ahenk ve üslup ile ise başlamış, müsterek bir tezgahın basında, istikbalin dokusunu örmeye ve gelecek zamanlara miras bırakmaya hazırlanıyordu.

Görüldüğü gibi, devleti, bir yandan mantikî, bir yandan da manevî temellere oturtan Osmanlılar, merkezî ve idarî otoritenin, politika ahlâkını kontrol eden bir yardımcı kuvvetler halkası tesis etmekle de icra ve tesrîî organlarını hak ve adalet unsurlarının murakabesine vermiş oldular.

Gerçekten, Avrupa'nın kuvvetten baska bir güç ve otorite tanımadığı bir dönemde, yeni yeni filizlenip gelişen Osmanlı Devleti'nde adalet, hak ve hukuk prensiplerine göre davranıp hareket etmek babadan ogula nesilden nesle (neslen ba'de neslin) vasiyet ediliyordu. Hoca Saadeddin Efendi (tarihçi, Seyhülislâm), Osman Gazi'nin, oğlu Orhan'a olan vasiyetini şu ifadelerle nakleder:

"Dilerim ey sahib-i ikbâl u câh

Etme sen cânib-i zulme nigâh

Adl ile bu âlemi âbad kil

Resm-i cihâd ile beni sâd kil

Râh-i cihâd içre edüp ictihâd

Memleket-i Rum'da kil adl u dâd..."

Görüldüğü gibi Osman Gazi, devlet iç teskilâtında sakat ve zayıf bir taraf bırakmamak, bir çatlak ve gedige meydan vermemek için basta devlet adamları olmak üzere her ferdin kendi durumuna göre İslâm'ın arzuladığı adalet anlayışı çerçevesinde hareket etmesini istemektedir. Osmanlılarda, nesilden nesile vasiyet edilerek devam eden bu anlayışın sonucu olarak ortaya çıkan uygulamaya bakan Gibbons, Osmanlıları sevmemekle birlikte şu sözleri söylemekten kendini alamaz:

"Yahudilerin toptan öldürüldüğü ve engizisyon mahkemelerinin ölüm sağtığı bir devirde Osmanlılar, idaresi altında bulunan çeşitli dinlere bağlı kimseleri barış ve ahenk içerisinde yasatıyorlardı. Onların müsamahakârlığı, ister siyaset, ister halis insaniyet duygusu, isterse lakaydı neticesi meydana gelmiş olsun, şu vak'aya itiraz edilemez ki, Osmanlılar, yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken dinî hürriyet umdesini (prensibini) temel taşı olmak üzere vaz' etmiş ilk millettir. Ardi arkası kesilmeyen Yahudi ta'zibatı (iskence) ve engizisyona resmen yardım mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında, Hristiyan ve Müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında ahenk ve barış içinde yasıyorlardı."

OSMAN GAZI'NIN RÜYASI

Osmanlı kaynakları, tamamen ilahî takdirin bir tecellisi sonucunda, Osman Gazi'nin gördüğü bir rüya ve buna bağlı olarak evliliğinden bahsederler. Osmanlı kaynaklarında birbirine yakın ifadelerle anlatılan bu rüya, Hammer gibi Batı'lı yazarlar tarafından biraz da hayâl gücü ile süslenerek bir sahne oyunu gibi dramatize edilir.

Devrin, eğitim, din, kültür, sosyal, ekonomik ve hatta folklorik anlayışı hakkında fikir vermesi bakımından bu rüyayı değişik kaynaklardaki anlatılışlarını günümüz Türkçesine yakın bir ifade ile buraya almakla dönemin anlayış ve fikrî seviyesi bakımından bir değerlendirme yapmaya imkan vermiş olacağız.

"Osman Gazi biraz ağlayıp dua ve niyaz eder. Derken uykusu gelip uyur. Rüyasında kerameti açık ve belli olan bir şeyhin kendi halkı arasında bulunduğunu görür. Herkes bu şeyhe güvenirdi. Aslında onun dervisliği gizli idi. Öyle görünürdü. Dünyalığı, malı, mülkü ve koyunları çoktu. İlim sahibi bir kimse idi. Misafirhanesi devamlı herkese açıktı. Osman Gazi, bu dervise konuk olurdu. Osman Gazi rüyasında bu azizin kusagından bir ayın doğduğunu ve gelip kendi koynuna girdiğini görür. Bu ay, Osman Gazi'nin koynuna girince hemen onun göbeginden bir ağaç biter ki gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar var, her dağın dibinden sular çıkar, o sulardan da kimileri içer, kimileri bahçe suları kimileri de çeşmeler yaptırır. Osman Gazi gelip bunu şeyhe haber verir. Bunun üzerine şeyh Osman'a "Oğul Osman, padisahlık sana ve senin nesline mübarek olsun ve benim kızım Malhun Hatun senin helalin oldu." deyip hemen nikahını kıydı.

Âsikpasazâde, Osman Gazi'nin rüyasini yukarıdaki ifadelerle anlatırken Nesrî su ifadelerle olayı nakl eder:

"Meger Osman'in halkı arasında aziz bir seyh vardı. (Ona) Edebali derlerdi, gayet kemal sahiplerindendi. Veliligi, kerameti belli olmuştı. Halkın itikad ettiği kimse idi. Bütün illerde meshur olmuştı. Rüya ilmini iyi bilirdi. Dünyalığı sonsuzdu. Fakat fakirmis gibi görünürdü. Hatta (kendisine) derviş (fakir) lakabı ile hitab ederlerdi. O, bir zâviye yapıp gelene ve gidene hizmet ederdi. Zaman zaman Osman da onun zâviyesinde misafir olurdu. Bir gece Osman Gazi, rüyasında bu seyhin koynundan bir ay çıkarak, gelip kendisinin koynuna girdiğini, hemen göbeginden bir ağaç bittigini, âlemi tuttuğunu, gölgesinde dağların bulunduğunu, bu dağların dibinden pınarların çıkıp aktığını, kiminin bahçesini suladığını, kiminin çeşmeler akıttığını görür. Osman Gazi, ertesi gün gelip bu düşünüyü o aza anlattı.

Seyh ona "Ya Osman, müjdeler olsun. Hak Teâlâ sana ve senin evladına saltanat verdi. Bütün dünya evladının himayesi altında olacak, hem de kızım Mal Hatun sana helâl (es) oldu" diyerek, hemen kızını Osman Gazi ile evlendirdi. Osman Gazi'nin düşünüyü yordduğu sırada, Seyh'in Turgut adlı bir müridi de orada bulunuyordu. "Ya Osman, sana padisahlık verildi, sükrâne (olarak) bize ne verirsin?" dedi.

(Osman) "Sana bir şehir vereyim" dedi.

Derviş "Su köyçegize de razıyım, bana bir nâme (yazılı kâğıt, mektup, belge) ver" dedi.

Osman Gazi "Ben yazı yazmasını bilmem. Bir su kabı ile bir kılıcım var. (Onları) nisan olsun diye sana vereyim. Benim evladım anları senin elinde görüp ibka etsinler" dedi.

O su kabı ile kılıç onların elinde kaldı. Şimdi dahi padisah olanlar, onu (o köyü) görüp ziyaret ederler, o dervişin evladına nimetler (verirler) ve ihsanlar ederler.

Bu Edebali dediğimiz seyh, yüz yirmi yaşında öldü. Ömründe, birini gençliğinde, diğerini de yaşlılığında (olmak üzere) sadece iki hatun aldı, ilk hatununun kızını Osman Gazi'ye verdi, sonraki hatunu Taceddin Kürd'ün kızı idi. Hayreddin Pasa ile bacanak oldular.

Bu menakib, Edebali oğlu Mehmed Pasa'dan nakledildi. Aynı rüya, Solakzâde tarafından da şu şekilde verilmektedir:

"Osman Han, merhum babasının yoluna devam ederek, Anadolu'daki kumandanlar arasında ve gaza meydanında kendini gösterdi. Âlimlere ve seyhlerle çok fazla itikadı vardı. O zamanın yüce makam sahibi, hal bilen seyh, Seyh Edebali hizmetine devam ederek onun dua ve hürmetini rica ve istid'a ederdi. Bir gece âdeti olduğu üzere, Cenâb-ı Allah'a münacatta bulunup hâcet dilerken, kendileri uykuya daldılar. Rüya âleminde, Seyh Edebali'nin koynundan bir ayın doğup gelerek kendi koynuna girdiğini gördüler. Bu ay kendisinin göbeginden nihayeti olmayan bir ağaç şeklinde biterek dali ve budagi ile bütün dünyayı kusatır. Cihan halkının bir kısmı bostan sular, bir kısmı ziraat yapar, bir kısmı seyran eder, bir kısmı da dolasır.

Osman Gazi bu güzel yerden uzak kalınca sabah namazını eda edip seyh hazretlerinin huzuruna varır. Gördüğü rüyayı bir bir anlatır. Seyhin bu rüyayı tabir etmesini diler. Seyh Edebali biraz kendi iç âlemine baktıktan sonra basını kaldırıp Osman Gazi'ye;

"Ey yigit müjdeler olsun! Sana ve senin nesline padisahlık verildi. Rüya gördüğün o ay, koynumdan çıkıp senin koynuna girdi. Sen benim kızımı alıp bana damad olacaksın. Bundan çocukların ve soyun olacak. Kiyamete kadar yedi iklimde hüküm süreceklerdir" dedi.

Seyh Edebali hemen orada bulunan Müslümanların huzurunda kızı Rabia'yi Osman Gazi'ye nikahladı. Orhan Gazi bundan dünyaya gelmiştir.

Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı kaynakları tarafından tamamen ilahî bir takdirin tecellisi gibi nakl edilen bu rüya, Hammer gibi Batılı yazarlarca değişik şekillerde verilir. Hammer, benzer rüyaların görüldüğüne dair haberlerin çok eskilere dayandığını ve hemen hemen birçok padişah, hükümdar ve hanedan için böyle rüyaların görüldüğüne dair nakillerin bulunduğunu ifade ile şöyle der:

"Büyük padişahların doğumundan önce gelecekte nail olacakları (ulasacakları) güç, kudret ve kuvveti göstermek üzere bu neviden rüyaların nakli Sark (Doğu) tarihçilerinde zaman zaman görülen bir istir. Bununla beraber bu âdet, sadece onlara has bir is değildir. Benzer haberler, gerek çağdas, gerekse eski Batı tarihçilerinde de görülür."

Osman Gazi ile ilgili rüya hakkında böyle diyen Hammer, kendisi de aynı rüyayı değişik ifadelerle anlatmaktan geri kalmaz. Bu sebeple biz de Osmanlı kaynakları ile Hammer'in ifadesini karşılaştırmak isteyenlere bir kolaylık olsun diye onun verdiği bilgiyi de temel hususiyetlerini bozmadan özet halinde vermek istiyoruz:

Karamanın Adana sehrinde doğmuş olan Seyh Edebali, Suriye'de (Sam'da) Fikih (İslâm Hukuku) tahsil ettikten sonra Eskişehir'e yakın İtburnu köyüne gelip yerleşmişti. Osman, zaman zaman oraya gelip seyhle görüşürdü. Osman bir gece Edebali'nin kızı Malhatun'u görüp âşik oldu. Fakat seyh, Osman'ın iyi niyetine tam olarak güvenemediği ve bu genç ile kızı arasında mevcut olan esitsizliği göz önünde bulundurarak evlenmelerini uygun görmedi. Osman, derdini silah arkadaşlarına ve komsularına açar. Bunlardan biri olan Eskişehir beyi, Osman'ın anlatması üzerine Malhatuna gönül verir. Kızı kendisi için istedi. Fakat o da geri çevrildi. Edebali, Osman'dan çok Eskişehir Beyi'nin öc almasından korktuğu için, o beyin topraklarını terk ederek gelip Ertugrul bölgesine yerleşti. Bu yer değişimi, iki bey arasında büyük bir düşmanlığa yol açtı.

Bir gün Osman, kardesi Gündüzalp ile birlikte komsusu ve dostu olan İnönü beyinin evinde iken, Eskişehir beyinin müttefiki ve Harman Kaya hakimi olan Köse Mihal ile birdenbire çıkageldiği görülür. Bunlar, ellerinde silahla Osman'ın kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. İnönü beyi, gerçek misafirperverliğin bu şekilde bozulmasını kabul etmeyerek onları vermeyeceğini söyledi. Bu esnada Osman ile Gündüzalp ileri atılıp mücadeleye başladılar. Eskişehir beyi korkup kaçarken Köse Mihal esir alındı. Bunun üzerine Köse Mihal kendisini esir alan bu güçlü insana karşı bir sevgi duydu ve ona tabi oldu. Daha sonra Osman, babasının yerine geçince, Köse Mihal atalarının dinini bırakarak Müslüman oldu. O andan itibaren de Osman'ın yükselmekte olan gücünün sağlam dayanaklarından biri oldu.

Böylece Osman, Rumlar arasında bir dost kazanmış, ama henüz sevdiği insana kavusamamıştı. Aradan iki yıl geçti. Bu iki sene zarfında kuskular ve süpheler onun yakasını bırakmıyordu. Ondan sonra Mal Hatun'un babası, Osman'ın sebatkârlığından duygulanarak ilahî bir isaret olarak gördüğü rüyayı onun lehinde yorar. Buna göre: Osman Gazi, Seyh Edebali'ya misafir olarak gelir. Sabırla yatagina girip yatar. Uyuyunca su rüyayı görür:

Ev sahibi yanında yatıyordu. Birdenbire ev sahibi Edebali'nin göğsünden bir hilâl çıktı. Gittikçe büyüyen hilâl tam bir dolunay şeklini alınca gelip kendi koynuna girer. Ondan sonra yanlarından bir ağaç belirir. Bu ağaç dallanıp budaklanıyor, gittikçe güzellik ve yeşilliği artıyordu. Dalların gölgesi, üç kıta ufuklarının nihayetlerine kadar karaları ve denizleri kaplayıverdi. Kafkas, Atlas, Toros ve Balkanlar gibi dört büyük sıradag silsilesi, bu yapraklar çadırının dört destegi gibi görünüyordu. Ağacın kökünden deniz gibi gemilerle örtülmüş olarak Dicle, Fırat, Nil ve Tuna fiskiriyordu. Kirlar, ekinlerle çevrilmisti. Dağlar ise sık ormanlarla taçlanmış bulunuyordu. Bu dağlardan çıkan bereketli sular, gül bahçeleri ve servilikler arasında dolasa dolasa akıyordu. Uzaktan kubbeler, ehramlar, dikili taşlar, sütunlar, hasmetli kulelerle süslü şehirler görünüyordu. Bütün bunların zirvelerinde birer hilâl parıldıyordu. Minarelerin serefelerinden ezanlar, mü'minleri namaza çağırıyordu. Tam bu sırada hızla esen bir rüzgâr çıkmıştı. Ağacın yapraklarını dünyanın bütün şehirleri üzerine, özellikle iki denizin birleştiği, iki karanın kucak açtığı iki dünyayı çeviren bir halkanın en değerli taşı niteliğinde olan İstanbul'a doğru savuruyordu. Osman, halkayı (yüzüğü) parmagına geçirmek üzere iken uyandı.

Böylece, Osman ile Mal Hatun'un birleşmesinden doğacak olan soyun kuvvet ve kudretini tahmin ettirmekte olan bu rüyanın tabiri, genç savaşçının Edebali'nin kızı ile evlenmesinde araya giren

engelleri bertaraf ediverdi. Dügün söleni, hükümdarların dügünü gibi degil, Peygamberin seriatına ve gösterdiği örneğe uygun olarak yapıldı. İki sevgilinin nikâhını, Edebali'nin müridlerinden müttaki bir zat olan Turud (baska kaynaklarda Turgud) adındaki dervis kiydi.

Bu evlilik münasebetiyle olsa gerek ki, Osman Bey, zevcesine (esi) Bilecige bağlı Kozagaç adındaki köyün gelirlerini pasmaklık olarak tahsis etmiştir. Bilahare o da bu hasilati, tekkeye vakf etmiştir. Bu konuda 985 (1577) senesi tarihini tasiyan ve Bilecik kadisina gönderilen bir hükümde şöyle denilmektedir:

"Bilecik kadisina hüküm ki, ecdad-i izamimdan merhum Sultan Osman Han elayhi'rrahme ve'l-gufran, mesayih-i izâmdan Edebâli merhum'un kerimesin tezevvüc eylediklerinde kaza-i mezbûre tabi" Kozagaç nâm karyeyi pasmaklık ihsan etmegin müsârun ileyha dahi karye-i mezbûrenin mahsûlun zâviyesine vakf edüp âyende ve revendeye sarf olunurken hâla karye-i mezkûrede sâkin olan...

Tarihlerde, Osman Bey'in zevcesi olarak gösterilen Mal Hatun veya Rabia Hatun, Seyh Edebali'nin Osman'la evlendirdiği, Orhan ve Alaeddin'in annesi olarak belirtilmektedir. Halbuki Gazi Orhan Bey'in 724 (1324) tarihli vakfiyesinde "Mal Hatun bint Ömer" kaydının olması bu kadının Seyh Edebali'nin değil, Ömer Bey'in kızı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde birçok tarihteki rivayetlere göre Mal Hatun ve babası Seyh Edebali, Osman'ın vefatından üç ay önce Bilecik'te vefat etmişlerdir. Halbuki vakfiyede ismi geçen Mal Hatun, Osman Bey'in vefatından sonra hâla hayattadır.

Mal Hatun, herhalde Osman Bey'in oğlu Orhan'ın annesi idi. Osman Bey'in öbür zevcesi (esi) ve Seyh Edebah'nin kızı olan Bâlâ Hun (Bala Hatun) ise muhtemelen Osman Bey'in oğlu Alâeddin'in annesi idi.

OSMAN GAZI'NIN SAHSİYETİ

Osmanlı tarihinin en dikkate layık şahsiyetlerinden biri olan Osman Bey, bir devlet kurucusu olarak tarih sahnesinin önemli kişilerinden biridir. Gerçekten de Selçuklu Bizans hududlarında tesekkül eden bir uc beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek tarihin akisini degistirecek bir güç ve kuvvete erismesi, yeni bir din ve kültürün tasiyicisi olarak eski Bizans İmparatorlugunun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete Müslüman Türk damgasını vurabilmesi hadisesi, tarihçiler arasında henüz tam anlamıyla izah edilememiş bir mesele halinde münakasa edilmektedir. Tarihte benzerine ender rastlanılan bir devletin kurucusu olarak Osman Bey ve ondan sonra gelen haleflerinin sahsî meziyetleri bu gelişmede büyük ölçüde rol oynamış görünmektedir. nitekim bu konuya dikkat çeken yabancı bir araştırmacı, Osmanlı Devleti'nin kudret kaynağı olarak gördüğü üç ana unsurdan birinin hükümdarlarının şahsiyetleri olduğunu belirtir.

Bir devletin gelişip büyümesinde hükümdarların kabiliyet, ileriye görüş, anlayış ve hareketlerinin önemli derecede rol oynadığı bilinmektedir. Bu durum, günümüzden önceki asırlarda daha büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bu anlayıştan hareketle Osman Gazi'ye baktığımız zaman, onun gerek siyaset, gerek adalet ve gerekse halkına karşı olan sevgi ve merhamet bakımından devrine göre özel bir yeri olduğu görülür. Bu sebeptendir ki tarihler, onun, babasının yerine geçtikten sonra Karacahisar'daki faaliyetlerinden bahs ederlerken şöyle derler:

"Osman, bey ünvanını alıp beyliğin başına geçtikten sonra ikametgâhi olan Karacahisar'daki kiliseyi camiye çevirdi. Bir imam ve hatip tayin etti. Bir de her türlü işlere bakmak ve halk arasında meydana gelen davaları hafta sonu olan Cuma günlerinde karara bağlamak için bir Molla (Kadi) seçti. Kayınbabası Edebali ve dört silah arkadaşı (kardesi Gündüzalp, Turgutalp, Hasanalp ve Aykutalp) ile istisare ettikten sonra, Seyh Edebali'nin talebesi olan Karamanlı Dursun Fakih'i imam olarak tayin etti. Pazarlarda din ve milliyet farkı gözetmeksizin düzeni koruma görevini de ona verdi. Bir Cuma günü Germiyan Türk Beyi Alisir'in tebasından bir Müslüman ile Bilecik Rum liderine bağlı bir Hristiyan arasında çıkan kavgada Osman, Hristiyanın lehine hüküm verdi. Bunun üzerine bütün ülkede Ertugrul'un oğlu Osman'ın hak ve adalet severüğünden söz edilmeye başlandı. Bunun sonucunda da halk Karacahisar pazarına daha çok gelmeye başladı.

Sâmiha Ayverdi'nin ifadesi ile "Müslüman Türkler aleyhine hakikatleri degistirmeyi muamele ve âdetleri haline getirmis olan Garpli tarihçiler arasında bulunan Gibbons, zaman zaman gerçekleri teslimden de geri kalmayarak yakistirmacilikten vaz geçer. Osmanli Imparatorlugu'nun Kurulusu adli eserinde Osmanlilar aleyhinde iftira derecesine varacak sekilde ifadeler kullanan Gibbons, Osman Bey'den bahs ederken su sözleri söylemekten de kendini alamaz: "Osman, etrafini teshir eden icazkâr bir sahsiyetti. Öyle bir sahsiyet ki, kabiliyetleri itibariyle kendisi ile rekabet edecek olanlar veya kendisinden üstün olanlar bile maiyetinde seve seve hizmet ederlerdi. Osman, isinin erbabi adamlari kullanacak kadar büyük bir adamdi. Orta kirattaki bir çok kimsenin yaptigi gibi, rakiplerini aradan çıkarmak ve etrafina yalnız kendisinden asagi simalari toplamak suretiyle üstünlüğünü meydana koymak ihtiyacini duymazdi. Gerek kendini, gerekse baskalarini inzibat altında tutmayi bilirdi. Bir bina kurucu, binasından belli olur."

Gerçekten, Osman Gazi'nin gerek hak ve hukuk anlayisi, gerekse insanlari belli bir düzen içinde disiplinli bir sekilde çalıştirmasini bilmesi, onu zamanındaki birçok idareciden daha üstün bir sahsiyet haline getirmisti. Zira bina kurucu binasından belli oluyordu. Bu sebeple olsa gerek ki halk, onun idaresindeki şehirlerin pazarlarında haksizliga ugrama korkusu olmadan alis verisini yapıyordu. Bu da ekonomik bakımdan oldugu kadar sosyal ve idarî bakımdan da komsu ve çevre hükümdarların tebeasi bulunanların (uyrugunda olanların) psikolojik olarak Osman Gazi ile beyliğine sempati ve hatta gipta ile bakmasına sebep oluyordu. Osman Gazi'nin, çevresindeki bir çok pürüzü ortadan kaldırıp hakimiyetini tesis etmesi de bu anlayisla mümkün olmuştur. Nitekim, Osmanlilar hakkındaki ilk Türkçe kaynak olarak kabul edilen Ahmedî'nin manzum eserinde:

"Oldi Osman bir ulu gâzi kim ol,

Nereye kim vardiyısa buldı yol"

sekindeki ifadesinden de anlasildigi gibi Osman Gazi, sahsiyeti, anlayisi, hal ve hareketleriyle bütün islerin üstesinden gelmeyi becerebilen nadir sahsiyetlerdendir. Bunun içindir ki vefat edip idareyi oğlu Orhan'a bıraktigi zaman, babasının kendisine bıraktigi topragin dört mislini ogluna bırakmistir. 1281'de Ertugrul Gazi'nin ogluna bıraktigi miras 4800 km²'den fazla degildi. İnsan, XVI. asırdaki Osmanli Devleti'ni düşündüğü zaman bu rakamin üzerinde heyecanla titremekten kendini alamaz. Zira bu toprak parçası, o muazzam devlet için çok basit ve küçük bir parçadan öteye bir mana tasimaz. Bu topraklar, Bilecik'in Söğüt ve Bozüyük kazalarını, Kütahya'nın Domaniç kazasını, yani en kuzeyindeki çıkıntıyı, Eskişehir'den Yarımca nahiyesini, yani Porsuk ile Sakarya arasındaki kısmı, Eskişehir sehrini disarida bırakıp sehrin varoslarını yalayacak sekilde ihtiva ediyordu.

Osman Bey'in 1324'te bıraktigi miras 16000 km² olmuştur. Stratejik fetihlerin hayatî ehemmiyeti bir yana, bu rakamdaki dikkate değer nokta, baba mirasının 43 yıl ugrasılarak üç veya üç buçuk misline çıkarılmış olmasıdır.

Osman Bey 1291'de Karacahisar'i alıp Porsuk'a iyice güney sirtini dayamış, 1299'da Bilecik, Yarhisar ve Inegöl fethedilmiş, 1302'de Koyunhisar ve 1301'de Yenisehir alınarak Marmara'ya 15, İznik Gölü'ne 10 km. yaklaşılmıştır. 1308'de Lefke (Osmaneli), Gölpazarı, Yenipazar, Geyve, Taraklı, Akyazi, bir müddet sonra da Hendek alınmış, Sakarya'nın bütün doğu kıyıları ele geçirilmiştir. 1313'te Inegöl'ün kuzeybatısındaki Akhisar alınarak Inegöl-Yenisehir feth edilerek Gemlik Körfezi güney kıyıları, Kestel dahil Bursa'nın bütün varosları Türklere geçmiştir.

Onun siyasî dehasına isaret eden Hammer, isim benzerliğinden yola çıkarak Osman Gazi'yi, Allah elçisi Hz. Muhammed'in üçüncü halifesi Hz. Osman (24-35/644-656)'a benzeterek şöyle der:

"Peygamberin üçüncü halifesi olan Osman'dan beri, İslâm kanunlarına bağlı bulunan ülkelerin tahtları üstünde bu isimle hiç bir hükümdar şöhet kazanmamıştır. Bu halifenin, fatih ve kanun koyucu sifaati ile kazandığı nurlu san ve şöhet, yediyüz yıl sonra, Osman adının hatırlattığı gibi Ertugrul'un oğlunda ve onun daha sonraki kusaklarında yine parlak bir sekilde gözükecekti."

İleride daha geniş bir şekilde temas edileceği gibi o, devlet olmanın gereği olan kanunların yürürlüğe konup uygulanmasında, o dönem için devlet erkânı diyebileceğimiz arkadaşları ile istisare ettikten sonra karara vanyordu. Nitekim Âsikpasazâde'nin ifadesine göre "Bâc-i bazar" denilen pazar vergisinin tarihi böyle bir istisareden sonra olmuştur. Keza, o dönem ve daha sonraki asırlarda devrine göre fevkalade ileri bir düşüncenin mahsûlü olan "Dirlik" sistemi de yine onun tarafından uygulanmaya konmuştu. Toprak sisteminin önemli bir bölümünü meydana getiren timar, Osmanlı toprak rejiminin temelini teşkil eder. Zira bu cemiyette, iktisadî, ictimai, askerî ve idarî teşkilâtların tamamı büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktadır. Toplum hayatında en küçük vazife sahibinden, devletin başında bulunan hükümdara varıncaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar geçimini toprak gelirleri ile temin etmekteydiler. Bunun içindir ki Osman Gazi, fethettiği yerleri silah arkadaşlarına dirlik olarak verirken bununla ilgili bazı kanunlar da koyar. Nitekim bu konuda Âsikpasazâde'nin ifadesi ile o şöyle der:

"Her kime kim bir timar virem âni sebebsiz elinden almayalar. Ve hem ol öldüğü vakitte ogluna ve eğer küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârları sefer vakti olıcak sefere varalar tâ ol sefere yarayıncaya. Ve her kim kanun düzse Allah ondan razı olsun. Ve eğer neslimden bir kişi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirilenlerden Allah Teâlâ razı olmasın". Bu ifadelerden maddeler halinde şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

- 1- Hiç kimsenin timari sebebsiz olarak elinden alınamaz.
- 2- Timar sahibinin ölümü halinde timari ogluna intikal eder.
- 3- Sayet oğul küçükse, sefere gidecek yasa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlarının sefere gitmesi gerekmektedir.

OSMAN BEY'İN SİYASİ FAALİYETLERİ

Daha önce de temas edildiği gibi, Ertuğrul Bey'in vefatından sonra, Kayı boyunun idaresini üstlenebilecek kudret ve vasıfta görülen Osman Bey, 23 yaşlarında iken beyliğine başına getirilir. Filhakika Osman Bey, babasının son günlerinde de beyliğe vekâlet etmekte idi. Onun, beyliğine başına getirilmesi, altı asırdan daha uzun bir süre yaşayacak olan devlete "Osmanlı" adının verilmesine sebep oldu. Böylece Hammer'in de işaret ettiği gibi İslâm dünyasında, U. Halife olan Hz. Osman'dan sonra bir Osman daha tarih sahnesine çıkıyordu.

Beyliğinin ilk dönemlerinde Kastamonu Uc beylerinden Çobanoğulları ile irtibatı olan ve hatta bir bakıma onlara bağlı olduğu söylenen Osman Bey'in, Çobanoğullarının gazâ faaliyetlerini durdurmaları üzerine harekete geçip gazaya devam ettiği belirtilmektedir.

Osman Bey'in, Uclarda gazâ faaliyetlerine başlayıp liderliği eline geçirmesi, kudret ve nüfuzunun günden güne artmasına sebep oldu. Bununla beraber o, babası Ertuğrul Bey'in Rum tekfurları ile iyi geçinme siyasetine itina gösteriyor, onlarla dostane münasebetleri devam ettirmek için azamî derecede gayret sarf ediyordu. Fakat bazı Rum tekfurları onun güçlenmesinden kustu duyup rahatsız olmaktaydı. Bu sebeple "İmdi bunları bu vilayetten çıkarmazsanız veya kovmazsanız ahır (son) pismanlık fayda vermez" gibi sözler söylüyorlardı. Bu tekfurlar içinde özellikle İnegöl tekfuru, komşu tekfurlara Osman Bey'in ileride kendileri için büyük bir tehlike olacağını bildiriyor ve Osman Bey'e bağlı Türk kabilelerine bir takım zararlar vermekten geri kalmıyordu. Bunun üzerine İnegöl'ün zaptına karar veren Osman Bey, bir miktar kuvvet ile kaleyi almak için yola çıkar. İnegöl tekfurunun Ermenibeli'nde pusu kurdugu öğrenilmesine rağmen Osman Bey, pusu kurmuş ve gücü bilinen bu kuvvetli düşman ile çarpışmaktan çekinmez. Bu çarpışmada Osman Bey'in yegeni ve kardeşi Saru Yatu'nun oğlu Bay Koca şehid düşer. Bu şehid, muharebe sahasına yakın olan ve adı geçen yerin alt taraflarında Hamza Bey köyü arazisinde harap bir kervansaray yanında defn edilir. Bu savastan birkaç gün sonra İnegöl'e yakın bir mesafedeki Kolaca kalesi basıldı, ahali teslim oldu ve kale zapt edildi. Âsikpasazâde'nin ifadesine göre hicretin 684. (1284) yılında meydana gelen bu hadise, Osman Gazi'nin ilk fethidir. Bu olay, İnegöl tekfurunun Karacahisar tekfuru ile ittifakına sebep oldu. Bir müddet sonra Osman Bey, Domaniç civarında İnegöl tekfuru ile yeniden karşılaşıyor. Karacahisar tekfurunu da yanına alan İnegöl tekfuru bu

sefer yenilmekten kurtulamadı. Osman Bey, bu muvaffakiyetten sonra Karacahisar'i feth etti. Bununla beraber Osman Bey'in kardesi San Yatu da bu savasta şehid düstü(1288). Saru Yatu'nun naası, Sögüt'e getirilerek orada babası Ertugrul'un türbesine defn edildi. Bu muharebe esnasında Karacahisar beyinin en genç kardesi Latos (veya Kalanos) da öldürüldü.

Osman Bey, özellikle Karacahisar'in fethinden sonra siyasî bir şahsiyet kazanmış görünmektedir. Nitekim o, bu başarısından dolayı Anadolu Selçuklu Sultani'nin kendisine gönderdiği hâkimiyet (beylik) sembollerini (alamet) alarak bir sancak beyi durumuna geldi.

Gerçekten, Selçuk hükümdarı Gıyasü'd-Din Mes'ud, umumî siyaseti cümlesinden olarak uc beylerini taltif ettiği sırada Osman Bey'e de bir ferman göndererek ona Sögüd'ü temlik etmiş idi. Feridun Bey Münseati'nda belirtildiğine göre Sögüd'ün temlik ve iktasını gösteren ferman 683 (1284) tarihini tasimaktadır. Keza 688 (1289) tarihini taşıyan ve Kara Balaban Çavus ile gönderilen ikinci ve daha kapsamlı fermana göre artık o, Uc Beyi olmuştur. Fermanla birlikte kendisine tug, alem, kılıç ve gümüş takimli at gibi hediyeler de gönderilmisti. Bu fermanla Sögüt ve Eskişehir'in ilhaki ile teskil olunan sancaga Osman Sah Bey'in tayin edildiği ve o sıralarda Selçuklu hükümetince alınan mirî vergilerin tamamından muaf olduğu bildirilerek şöyle deniyordu:

"... Bir sancaklık yer itibariyle saadetimden müsarünileyhe taklid edüp verdim ve buyurdum ki, sol ki mukteday-i zat-i adalet simattir mesned-i emânet ve eyalette kemâl-i vekar ve sekine birle temekkün ve karar eyleyüp... mefhumun siâr ve dışar edünüp serr-i zâlimi, mazlumdandan def ve ates-i mezâlimi ruy-i zeminden ref etmesine cidd ve cühd gösterüp... fevaidinden behremend olmaga çalisip zaman-i hükümte vadi' (alçak) ve serîfgani (zengin) ve fakir, alim ve cahil, karib ve baid (yakın ve uzak) müsafir ve mücavire cümleten yeksan bakup..."

Osman Bey, 691 (1291)'de Eskişehir civarında bulunan Karacahisar'i aldıktan sonra Mudurnu taraflarında bulunan Samsa Çavus ve kardesi Sulamis ile de görüşerek bir plân hazırlar. Buna göre kendisi ile tesrik-i mesai etmiş olan Harmankaya Rum Beyi Köse Mihalet da olmak üzere Sakarya vadisindeki Sorkun (veya Sorgun köyü), Taraklı Yenicesi, Mudurnu ve Göynük taraflarına akınlar yaparlar.

Osman Bey'in, günden güne yeni topraklar elde edip başarı kazanması, çevredeki Rum tekfurlarını oldukça tedirgin etmeye başlar. Bu sebeple bunlar, Osman Bey'i ortadan kaldırma çarelerini aramaya başladılar. Bununla beraber savaş ve çatışma olmaksızın Mudurnu ve Göynük taraflarına yapılan akınlar üzerinden tam yedi sene geçti. Bu müddet esnasında Osman Bey, kuvvetlerini iyi bir disiplinle yetistirmekten geri kalmıyordu. Böylece gün geçtikçe durumunu kuvvetlendiriyordu. Fakat civarda bulunan Bizans tekfurlarının da ona karşı olan düşmanlıkları artıyordu. O zamana kadar her sene asiretin kıymetli eşyasını kendi kalesinde muhafaza etmekte olan Bilecik tekfuruna bile Osman Bey'in düşmanları arasına girip onların safları arasında yer almisti. Köse Mihalet, kızının düğünü esnasında bu düğüne davet edilen Rum beylerini Osman Gazi ile barıstırmak istedi ise de bunda muvaffak olamadı. Aksine onlar, Osman Bey'in dostu olan Köse Mihalet'i de kendi taraflarına çekmek istediler. Bu arada da Osman Bey'e karşı bir suikast planı hazırladılar. Bu suikastın uygulanması için Yarhisar (Yenisehir ile Lefke yani Osmaneli arasında) tekfurunun kızının düğünü uygun bir fırsatti.

Bilecik'in, Osman Gazi tarafından fethi ile sonuçlanacak olan bu düğünde, zaman, mekan ve uygulama için uygun şartların bir araya gelmesi neticesinde bir suikast plâni hazırlandı. Buna göre Yarhisar tekfurunun kızı ile evlenecek olan Bilecik tekfuruna düğüne Osman Beyi de davet eder. Suikast plâni da bu esnada gerçekleştirilecektir. Fakat Osman Bey'i düğüne dâvete gelmiş olan Harmankaya Rum Beyi Mihalet, Osman Bey'i durumdan haberdar etmiş ve kendisi için hazırlanan suikasti bütün teferruatıyla ona anlatmisti. Bunun üzerine dâveti kabul eden Osman Bey, karşı tedbir aldı. Bu gaye ile Osman Bey, düğün hediyesi olarak bir sürü kuzu gönderiyor, düğünü müteakib bütün kabilenin yaylaya çıkmak zorunda bulunduğunu ve eskiden beri olduğu gibi kabilenin bütün kıymetli eşyasının yaslı kadınlar vâsıtası ile kaleye gönderilmesine müsaade edilmesini talep ediyordu.* Bilecik tekfuruna, güzel bir fırsat yakaladığını hesaplayarak buna memnun olmuş ve düğün yeri olarak kararlaştırılan Bilecik'e birkaç saat mesafedeki Çakır Pınarı denilen yere gitmisti. Osman Bey ise asiretin ağır ve kıymetli eşyası yerine atlara silah yükleyip 40 kadar yigit ve seçkin gaziye de kadın kıyafetine sokarak Bilecik'e gönderdi. Bu gaziler, düğün münasebetiyle bos kalıp ihmal edilecek olan kaleyi zapt

edeceklerdi. Gerçekten de bu karsi plana göre tam zamaninda hareket edip Bilecik kalesini kolaylikla ele geçirdiler. Gazilerinin basarisindan haberdar olan Osman Bey de yanindaki diger gazilerle birlikte Kaldirik (Âsikpasazâde'ye göre "Kildirik" s. 16) Derbendi denilen yerde düğünden dönen Bilecik tekfuruna pusu kurdu ve onu hezimete ugratti. Bu esnada tekfur ve maiyeti de dahil olmak üzere düğün halkinin çogu öldürüldü. Osman Bey, sabaha karsi Yarhisar üzerine yürüdü. Yapılan ani bir baskinla kale kusatilip feth olundu. Halkin büyük bir kısmi da esir alindi. Geline ait esya ganimet olarak alindi. Daha sonra Bilecik'e dönüldü. Osman Bey, Bilecik ve Yarhisar'in fethinin dogurdugu saskinlik ve düşmanın psikolojik durumunun bozulmasindan istifade için derhal Turgut Alp'i bir miktar süvari kuvveti ile Inegöl üzerine gönderdi. Kaleyi kusatma altina alan Turgut Alp, harp yapmak suretiyle burayi ele geçirmeye muvaffak oldu. Kalenin tekfuru ile ganimetleri Osman Gazi'ye getirdi. Osman Bey, bu vak'alarda elde edilen ganimet ile esirlerden, gelin ve ona ait esyanin disinda kalani tamamiyle gazilere dagitti. Nilüfer adindaki gelini de bu hadiselerde pek çok yararligi görülen oğlu Orhan'la evlenirdi. Bilahere bundan Murad Han Gazi ile Süleyman Pasa dünyaya geleceklerdir.

Asikpasazâde, Osman Gazi'nin, oğlu Orhan'la evlendirdigi Nilüfer ve düğün hakkında su bilgileri verir:

"Osman Gazi, onu oğlu Orhan Gazi'ye verdi kim Ülüfer Hatun'dur. (Lolofira, Lülüfer=Nilüfer) Orhan Gazi ol demde yigit olmustu. Ve bir oğlu dahi vardi kim onu göç üzerinde koyup dururdu. Bu dört pare hisarlari yerine mukarrer ettiler. Elhasil Osman Gazi düğün eyleyip Nilüfer Hatun'u oğlu Orhan Gazi'ye vermek ister. Ve hem öyle etti. Ülüfer (=Nilüfer) Hatun oldur ki, Kaplica kapisina yakin yerde Bursa hisari dibinde tekyesi var. Nilüfer suyu köprüsünü ol hatun yaptı. Ve o suya Nilüfer deyü ad verdiler. Ve hem Murad Han Gazi ve Süleyman Pasa dahi onun ogludur. Ikisinin dahi atasi Orhan Gazi'dir. Ol hatun vefat edince Orhan Gazi ile defn ettiler."

Miladî 1299 senesinde meydana gelen bu üç fetihten itibaren Osman Bey'in gücü daha ziyade artmisti. O, yeni fetih haberlerini bildirmek ve alinan ganimetten takdim etmek üzere Anadolu Selçuklu Sultani'na bir adam göndermek üzereyken, Sultan UI. Alaeddin Keykûbad'in, Ilhanli hükümdari Gazan Han kuvvetleri tarafından esir alinip Iran'a götürüldüğünü öğrenir. Bu durumda ona hediye takdimine gerek kalmamis oluyordu. Bununla beraber, müstevli Ilhanli kuvvetlerinin Osman Bey'in Uc Beyligi'ne zarar verme ihtimaline karsi asiret ve oymagin savunma isine önem verdi. Bunun için tedbirler aldı. Su kadar var ki, Osman Bey, Selçuklu Sultani UI. Alaeddin Keykûbad'in yoklugunun meydana getirdigi bassizlik ve serbestlik üzerine, daha rahat hareket etme imkânini da buldu. Bu sebeple, ipekçilik, dokuma ve demir madenleri ile meshur olan Bilecik'in merkez olmasi düşünölmeye baslandi. Gerçekten buranın alınmasi büyük bir basari oldugundan Osman Bey, fetih faaliyetlerine devam etmek üzere Uc Beyligi merkezini buraya nakl eder. Osman Bey, merkezini buraya nakl etmekle birlikte Selçuklulara olan bagliligini da devam ettiriyordu. Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin, Selçuklulara olan bagliligindan bahs ederken, Selçuklularin, Mogollar karsisindaki zaafini fırsat bilen çevredeki diger bazi beylerin nasıl bagimsizlik sevdalarına düstüklerini anlatarak söyle der: "Selçuklu Devleti, Mogollara yenilince Selçuklularin parlakligi gitmis (yildizi sönmüs), ülke Mogollarin eline geçmisti. Selçuk hanedaninin elinde çok az yetki kalmisti. Bu hanedanin, nimetlerle besledikleri çevredeki beyler, artik onlara boyun egmez hale geldiler. Bunlardan her biri bagimsizlik sevdasma düserek güçleri yettigince ölkelere sahip olmaya basladilar. Ama Osman Gazi'nin dostlugu geçici olmayip, bu hakikatsizlerin tuttuklari yola gitmekten kaçinmis, geçmiş hukuku saymis, gücü ve kudreti ölçüsünde Selçuklu topraklarini korumus, cihad sancagini dikip ölkeler feth etmekle düşman gözünde örkülecek, savas meydanlarinda korkulacak bir kisi olmustu."

Firhakika gerek Osman, gerekse ondan sonra gelen halefleri, öyle manevî bir disipline bagli idiler ki, Selçuklu hatirasini onlarin bütün hareketlerinde görmek mümkündü. Bu sebeple Selçuklularin tabîî varisi olan Osmanli Beyligi, çikis ve yükselis devirlerinin dinamizmi içinde yer alan bu terbiye ve anlayisa aktif bir örnek teskil etmistir. Nitekim Osman Bey, kendisine yurt ve istiklâl tanımak zorunda bulunan Sultan'a karsi, o, saltanat ve hayattan çekilinceye kadar siyasî istiklâlini ilân etmemekle, edep ve irfani, sahsî ve nazarî kaliplar halinde birakmayip devlet bünyesinde de ifade bulan bir anlayis olarak cemiyete mal etmistir.

Gerçekten de Selçuklu Sultani Alaeddin Keykûbad tarafından bagimsizlik nisanesi olarak davul, sancak vs. gönderildigi zaman, Osman Bey'in, çalanan nevbeti ayakta dinlemis olmasi, Osmanlilarda önemli bir gelenek (an'ane) haline gelerek ikiyüz sene muhafaza edilmistir. Binaenaleyh Osmanli Padisahlari, bes

vakit namaz esnasında mehterhane çalındığı zaman onu ayakta dinlemişlerdir. Bu gelenek 210 sene devam ettikten sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından kaldırıldı.

OSMAN GAZİ'NİN BAĞIMSIZLIK KAZANMASI

699 (1299) yılı gerek Osman Gazi, gerekse genç ve yeni devlet için birçok bakımdan önemli bir yıl olmuştur. Fetihler ve meydana gelen bazı olaylar, Osman Bey'in önemli kararlar almasını gerektiriyordu. Bu bakımdan tarihler onun bu yılda bağımsızlığını ilân ettiğini ve artık "Han" olarak halkı etrafına toplayip devlet müesseselerini işlettiğini anlatırlar.

Osman Bey'in, yürüttüğü gaza hareketlerinde büyük başarılar elde etmesi, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gazilerin de gelip etrafında toplanmalarına sebep olmuştur. Selçuklu Sultanı'nın ugradığı ağır muamele karşısında Selçuklu emir ve askerleri dağılıp baska yerlere gitmek zorunda kalmışlardı. Bunlardan büyük bir kısmı ve bilhassa kılıç erleri, Bizans'a karşı cihad ve gaza işi ile meşgul olup onlara galebe çalan Osman Bey'in bulunduğu yere yönelerek onun yanına geldiler. Ayrıca Selçuklu ve Beyliklerin topraklarında göçebe bir hayat yaşayıp Mogollara tabi olmak istemeyen Türkmen asiretleri de beyleri ile birlikte Osman Bey'in ülkesinde yaşamaya ragbet ediyorlardı. Beri taraftan Selçuklu devletinin ugradığı zaafatın dolayı bulundukları yeri ve hizmetleri terk ederek bassız kalan bir kısım Selçuklu ümerası da kendilerine bir bas ve sığınacak bir yer arıyorlardı. Bunun için de en müsait yer, Osman Bey'in toprakları idi. Böylece buralarda hizmet ve iş imkânı da bulacaklardı. Bu sebeple onlar da Osman Bey'in çevresinde yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Böylece hududlardaki Türkmenler ile Mogollardan kaçıp Uc'a gelen Türkler, Osman Bey'in mintikasına gelerek onun daha da kuvvetlenmesine yardımcı olmuşlardı.

Selçuklu Devleti'nin hududlarında ortaya çıkan Uc beylikleri ve bilhassa garptakiler, Mogol (İlhanlı) Devleti'nin istilasına maruz kalmaktan endişe ediyor ve Sultan'ın esir olarak İran'a götürülmesinden sonra Selçuklu Devleti'nin artık sona erdiğine kani bulunuyorlardı. Osman Bey'in reislik yaptığı asiret ve oymaklar, bu durum karşısında hükümdarlığın mesru olarak Kayı Han evladına düşeceğini, bu sebeple Osman Gazi'nin emâret ve riyasete (emirlik ve reislik) getirilmeye hak kazandığını söylüyorlardı. Nihayet oymak beyleri, Türkmen kabilelerinin reisleri ve Selçuklu Devleti bölgesinden gelen muhacirler (göçmen) toplanıp:

"Mogol istilası Selçuklu memleketlerinde karar kılmış ve devam etmektedir. Artık Selçuklu devleti münkarizdir. Düşmanları kuvvetlidir. Hâlen Selçuklu Sultanlarından hiç birisi İlhanlı Devleti'nin elinden mülkü geri almaya gelmedi. Buna muktedir degillerdir. Bu uc memleketlerin korunması ve himayesi ise kuvvet, kudret, iktidar ve liyakat sahibi bir sultanın istiklâl ile hareket etmesini zaruri kılıyor, böylece düşmanların ve zalimlerin bu taraflara müdahalesi önlenabilir. Türkmen boy ve kavimleri arasında haseb ve neseb, iyi ahlâk, secaat ve semahat ile buna layık olan Osman Bey'dir. O, hem Kayılardan semahat ile buna layık olan Osman Bey'dir. O, hem Kayılardandır, hem de dindar ve müslümandır" deyip onu basa geçirdiler. Osman Bey de bu umumi arzuya uydu ve kararı kabul etti. Ona bağlılık merasimi Oguz han töresine göre yapıldı. Herkes Osman Bey'in önünde diz çöktü. Bu ona itaatın bir delili idi. İşte Osmanlı Devleti'nin istiklâli bu hadise ile (1299) başladı. Bu merasim ile Osman Bey, fiilen ve hukuken devlet reisi olarak padisah olmuştur. Bu durum her tarafa da böylece bildirilmisti.

Osman Bey, istiklâlini ilandan sonra büyük bir dikkatle Mogolların hareketlerini gözetlemeye başladı. Kendisi de dahil olmak üzere müstakil veya yarı müstakil uc beyleri, bağlı bulundukları Selçuklu Sultanlığı'nın hayatına son veren İlhanlı Devleti tarafından kendileri hakkında nasıl bir hareket takip edileceğini beklemeye başladılar. Bununla beraber bu zaman zarfında Osman Gazi'nin, bu yeni devletinin dinî, hukukî, sosyal ekonomik vs. gibi müesseselerini tanzim etmesi ve bunun için gerekli tedbirleri alması tabî idi. Âşikpasazâde bu konuda şöyle der:

"Karacahisar'ı alınca sehrin evleri bos kaldı. Germiyan vilayetinden ve baska yerlerden bir hayli adamlar geldi. Osman Gazi'den evler istediler. Osman Gazi de verdi. Kısa bir zaman içinde mamur oldu. Birçok kiliseyi de mescid yaptılar. Pazar da kurdular. Halk toplanıp "Cuma namazi kılalım ve bir kadi isteyelim" dedi. Dursun Fakih denilen aziz bir kisi vardı. O, halka imamlık ederdi. Durumlarını ona söylediler. O da gelip Osman Gazi'nin kayınatası Edebalı'ya söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi

geldi. Sorup muradlarını öğrendi. "Size ne lazımsa onu yapın" dedi. Dursun Fakih "Hanim! Sultan'dan izin gerektir" der. Osman Gazi: "Bu şehri kendi kılıcım ile aldım. Bunda Sultan'ın ne dahli var ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah, bana da hanlık verdi. Eger minneti su sancak ise ben kendim dahi sancak kaldırıp kâfirlerle uğraştım. Eger o, ben Selçuk hanedanındanim derse ben de Gök Alp neslindenim. Eger bu vilayete (ülkeye) ben onlardan önce geldim derse, Süleymansah dedem de ondan evvel geldi."

Halk razı oldu kadılığı ve hatipliği Dursun Fakih'e verdi. Cuma hutbesi ilk önce Karacahisar'da okundu. Bunun tarihi hicretin 699 (1300)'unda vaki oldu.

Nesrî, Osman Gazi'nin istiklâli ve Selçuklu Sultani Alaeddin'den kendisine gönderilen hükümler hakkında şöyle der:

"Hülâsa Osman'a davul ve bayrak gelince, o da ganimet malından 1/5 (beste bir)'ini ayırarak hedsiz (hesapsız) hediyeler ve nihayetsiz armağanlarla (birlikte) Konya'ya giderek, bu sultan U. Alaeddin'le buluşmak, rızasını alarak veliahdi olmak amacını güttü. Zira, bu Feramürz oğlu Alaeddin Keykûbad'ın oğlu yoktu. O, Osman'ı hemen (hemen) oğlu yerinde görerek (ona) davul, bayrak (alem) ve kılıç göndermişti.

Osman Gazi de Sultan Alaeddin zamanında her ne kadar bir nevi istiklâl bulmussa da lakin edebe riayet ederek, hutbeyi ve sikkeyi yine sultan adına kilmisti.

Sultan Osman, nezdine gitmek hazırlıklarını yaptığı sırada, Sultan Alaeddin'in öteki dünyaya intikal ettiği (öldüğü), oğlu kalmadığı için yerine veziri Sâhib'in geçtiği haberi geldi. Osman bunu işitince "hüküm yüce ve ulu Allah'ındır" diyerek derhal buyurdu: Dursun Fakih'i Karacahisar'a hem kadi hem de hatip yaptılar. Zira bu Dursun Fakih bir aziz kişi idi. Halka imamlık ederdi. Edebalı ile de tanıklığı vardı.

Karacahisar'a da Germiyan'dan ve baska yerlerden hayli Müslümanlar gelmiş, senlenmişti. Osman Gazi adına okunan ilk hutbe, Karacahisar'da okundu. Bazıları, "Sultan Alaeddin'den davul ve bayrak gelmesi, Bilecik'in feth edilmesinden nice yıllar öncedir. Karacahisar alındığı vakit, Akdemirle gönderdi" dediler.

Daha önce de temas edildiği gibi Osman Gazi, Selçuklu sultanına bağlı kalmış, onun gönderdiği hükümlerle nîşânelerini almakla birlikte ona karşı saygısızlık mânâsına gelebilecek bir harekete tevessül etmekten kaçınmıyordu. Hatta, elde ettiği ganimetlerin beste birini ona göndermekle, onu devletin yegane reisi olarak tanıdığını ve İslâm hukuk anlayışına göre "Beytü'l-mal" hakkı olan bu miktarın, yerine sarf edilmek üzere onun hazinesine göndermişti. Gerçekten, Feridun Bey'in Münseâtında da belirtildiği gibi Selçuklu Sultani Alaeddin b. Feramürz'dan mensurla birlikte kendisine gönderilen davul, sancak, kılıç gibi hükümlerle alhameti olarak kabul edilen bu esyanın gönderilme tarihi hicretin 688. (M. 1289) senesidir.

Osman Gazi, bağımsızlığını (istiklalini) ilân edip kendisi adına hüküm verecek olan kadi ve yine kendi adına hutbe okuyacak hatib tayin ettikten sonra, devlet olmanın gerektireceği yeni kanun, nizam ve sistemleri yürürlüğe koyup yerleştirmek zorunda idi. Bütün bunların yapılmasında çevresindeki arkadaşlarının görüşlerinden de istifade ediyordu. Nitekim Osmanlı döneminin ilk vergisi diye kabul edebileceğimiz bâc ile ilgili kanunu yürürlüğe koyarken sadece kendi çevresinin değil, baska beyliklerin vatandaşlarından olan insanların fikir ve uygulamasını da dikkate almıştı. Keza onun hükümlerinin tanınması da bu şekilde olmuştur. Bu konuda en eski kaynaklardan biri olan Âsikpasazâde şöyle der:

"Kadi ve Sübasi konuldu. Halk kanun ister oldu. Germiyan'dan birisi geldi. "Bu pazarın bâcını (vergisini) bana satın" dedi. Halk, "Han'a git" diye cevap verdi. O kişi hana varıp sözünü söyledi. Osman Gazi sordu: "Bâc nedir?" Adam dedi ki: "Pazara ne gelse ben ondan para alırım." Osman Gazi: "Senin bu pazara gelenlerde alacağın mı var ki akça istersin?" dedi. O adam: "Hânim! Bu töredir. Bütün vilayetlerde vardır ki padisah olanlar alır" dedi. Osman Gazi: "Tanrı mı buyurdu yoksa beyler kendileri mi yaptı?" diye sordu. O adam: "Töredir hânim, ezelden kalmıştır." dedi. Osman gazi çok kızdı: "Bir

kisinin kazandığı, baskasının olur mu? Onun mülkünde (malında) benim ne dahlim var ki ondan akça alayım. Bre kisi, var git artık bana bu sözü söyleme. Sana ziyanim dokunur." dedi.

Bunun üzerine halk dedi ki: "Hânim! Bu, pazar beylerine âdettir ki, bir nesnecik vereler." Osman Gazi: "Mâdem ki siz öyle diyorsunuz öyleyse pazara bir yük getirip satan herkes iki akça versin. Satamayan ise bir şey vermesin. Kim bu kanunu bozarsa Allah onun dinini de dünyasını da bozsun" dedi.

Görüldüğü gibi dönemin ekonomik ve sosyal şartlarına göre devlet ile idare için önemli bir gelir kaynağı olan ve "Bâc-i bazar" denilen vergi, bir Germiyanlı'nın teklifi üzerine kabul edilmiştir. Bu teklifin kabulünde Osman Gazi'nin yakın arkadaşları da tesirli olmuş görünmektedirler. Osman Gazi'nin uygulamaya koyduğu kanunlardan biri de daha önce temas edildiği gibi timarla ilgilidir. Savasa istirak karşılığı (daha sonra genellikle eskinci timari) olarak verilen timarların sahipleri sefer anında harbe gitmek zorunda idiler.

Osman Gazi, biraz önce belirtilen kanunları uygulamaya koyduktan sonra eskiden beri Oguzların âdeti üzere elde edilmiş olan yerleri kardes, ogul ve silah arkadaşlarına dirlik olarak verdi. Bu cümleden olarak Karacahisar sancığı ki ona İnönü derler oğlu Orhan Bey'e verdi. Sübasılığını kardeşi Gündüz'e verdi. Yarhisar'ı Hasan Alp'a verdi ki bu da yarar bir yoldastı ve kendileri ile birlikte gelmişti. Inegöl mintikasını Turgut Alp'a verdi. Simdi dahi o azizin adı anılır. Inegöl yöresinde köyleri var ki ona "Turguteli" derler. Kayın atası Seyh Edebalı'ya Bilecik ösür ve resimlerini (vergi) verdi. Hanimini Bilecikte babası ile birlikte bıraktı. Kendisi Yenisehir'e giderek gazilere ev yapiverdi.

Bu uygulama ile Seyh Edebalı, hem beylik ailesine nezaret ediyor, hem de Bilecik kalesine hakim oluyordu.

Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin dirlik olarak verdiği yerler hakkında şu bilgileri verir:

"Osman Gazi 701 (1301-1302) tarihinde hükmü altında bulunan bel-delere keremli çocuklarını ve güzel yaradılışlı beylerini tayin etti. Sultanönü demekle meshur olan Karacahisar sancığını Orhan Gazi'ye verdi. Eskişehir'i Gündüz Alp'a, İnönü kalesini Aygud Alp'a, Yarhisar'ı Hasan Alp'a ve Inegöl'ü Turgud Alp'a verdi. Ogullarından yigit Alaeddin Pasa'yi keremli ve faziletli annesi ile birlikte Bilecik'te Seyh Edebalı'nın yanında bıraktığı gibi, bu şehrin gelirini de seyhin harcamalarına ve çevresindeki fakirlerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere ayırdı. Devleti için Yenisehir'i merkez ve adaletin duragi edinerek askerlere konaklar yaptırıp mescid ve hamamlar inşa ettirmeye yöneldi."

Görüldüğü gibi, Bilecik kalesini ailesinin ikamet mahalli olarak seçen Osman Gazi, Beyliğini bes idare bölgesine ayırdı. Bunları, savaşlarda yararlılıkları görülenler ile güvendiği kimselere tevcih etti. Bu arada Iznik üzerine yapılabilecek bir hareketin tertip ve tanziminde elverişli bir konumda bulunan Yenisehir'i de hükümet merkezi olarak seçti.

Gaza faaliyetlerine devam edip ülkesini genişletmek isteyen Osman Gazi'nin akınları, bir müddet sonra Köprühisar'a yöneltildi. Köprühisar'ın çevresi yağmalanmakla birlikte kale zapt edilemedi. İçerdekiler mahsur kaldı. Bu esnada (1302) şöyle bir hadiseden bahsedilir: Osman Gazi, fethini lüzumlu gördüğü Köprühisar üzerine hareket etme teşebbüsüne geçeceği ve bu hususta gaziler ile beylerin de aynı fikirde olmalarına ragmen amcası Dündar Bey'in, seferin aleyhinde bulunduğu görülür. Dündar Bey, Köprühisar'ının alınması bir taraftan Germiyanogullarının, öbür taraftan da Rum tekfurlarının düşmanlığını celb edeceğini söyler. Bu görüşünde de ısrar edip harbe mani olmak ister. Osman Bey, kuvvetleri arasında bozgunluk ve tefrika çıkarmaya sebep olacak bu hareket karşısında, rivayete göre aniden sinirlenerek amcasını okla öldürür. Nesri'nin bu kaydını mubalagali ve hatalı bulanlar, Osman Gazi'nin ihtiyar amcasına karşı böyle bir hareketine mani bulunamayacağını ileri sürenler de vardır. Nihayet Osman Bey, Yenisehir ovasında topladığı kuvvetlerini alarak Köprühisar'a gelir. Halka sulh (harb etmeksizin, barış) yolu ile teslim olmasını teklif eder. Bu teklifin kabul edilmemesi üzerine muhasara ve cenk başlar. Osman Bey, fethi çabuklaştırmak için askerlerine yağmaya müsaade ettiğini bildirir. Bunun üzerine yapılan kuvvetli bir hücumla kale feth olunur. Çok şiddetli bir çarpışma olmasına rağmen halkın hayatına dokunulmaz.

Daha önce de Osman Bey'in bağımsızlık hareketinden bahs edilirken temas edildiği gibi bu esnada İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han, Misir'daki Memlûk Devleti'ne karşı hareket ile Haleb'e gelmiş, bilahare seferin ikmalini emîrlerinden Çoban Bey'e havale edip Tebriz'e dönmüştü. Fakat Anadolu beylerini de onun maiyetinde bulunmaya memur etmişti. İlhanlı hükümdarından gelen bu neviden emirlere itaat, kendi ülkelerinde yarı müstakil ve civardaki Bizanslılar ile harp ve sulh etmek haklarına sahip Anadolu beyleri için bir vecibe kabul ediliyordu. Osman Bey de Köprühisar fethinden döndüğü zaman bu emri almıştı. Bunun üzerine oğlu Savcı Bey'i bir miktar askerle gönderdi ise de kisin şiddetli ve yolların kapalı olmasından dolayı bu askerî birlik geri döndü. Böylece İlhanlı hükümdarının emri de yerine getirilmiş oldu.

Osman Bey'in, Rum tekfurlarına karşı başarı ile yürüttüğü gaza hareketi, Anadolu'daki diğer gazilerin gelip etrafında toplanmalarına sebep oldu. Osman Gazi, 1303 senesinde Yenisehir'den Iznik üzerine hareket etti. Yolu üzerindeki Marmara'ya gelince buranın tekfuruna itaat edip el öptü. Bunun üzerine Osman Gazi de kendisini yerinde bıraktı. Halkın evlerine ve mallarına dokunulmadı. Bu savaşların sonunda yurduna dönen Osman Gazi, dinlenmek üzere bir müddet bekledikten sonra Iznik üzerine yürümüştü. Harekattan haberdar olan bazı köylerin halkı, Iznik kalesine sığınmıştı. Bir taraftan Iznik muhasara edilirken, diğer taraftan da akıncılar çevre köylere akınlarda bulunuyordu. Böylece gerek Iznik, gerekse çevresi sıkıştırılmış oluyordu. Bununla beraber çok müstahkem ve muhafızları da kalabalık olan bu mühim kalenin zaptı pek kolay görünmüyordu. Bunun için uzun bir müddet uğrasmak gerekiyordu. Muhasaranın kaldırılmasına karar verilmekle beraber, Iznik'in devamlı şekilde tazyik ve baskı altında tutulmasını temin maksadıyla güneyindeki dağın etegine bir kale inşa olundu. İçine levazım ve mühimmat konulan bu kalenin dizdarlığı Taz Ali adında gazi bir yigide havale edildi. Burası Iznik'in fethinden sonra yıkılmış fakat harabesi XVI. asra kadar ayakta kalmıştır.

Osman Bey, Iznik kusatmasından döndükten sonra bir müddet hareketsiz kalır. Bunun sebebini Gazan Mahmud Han'ın yerine İlhanlı hükümdarlığına geçen Olcaytu Muhammed Hudabende Han'ın, Anadolu beylikleri hakkında takib edeceği siyasetin gelişmesinde aramak lazımdır. Zira o dönemde, Karamanogulları beyliği İlhanlılar tarafından şiddetle cezalandırılmıştı. Mamafih bu şükûnet hali, Bursa tekfurunun reisliği altında bir ittifakin kurulduğunun duyulmasından sonra bozulacaktı.

KOYUNHISARI MUHAREBESİ ve SONRASI

Osman Gazi ve beyliği için büyük bir ehemmiyeti haiz olan Koyunhisari muharebesi, döneminin strateji bakımından en önemli muharebelerinden biridir. Bu muharebe, Osman Bey'in Iznik sehrini baskı altında tutması üzerine ilk defa Bizanslılarla karşı karşıya gelmesine de sebep olmuştur. Osman Bey ve arkadaşlarının başarıları, Bizans İmparatoru ile komşu Rum beylerini harekete geçirdi. Bu sebeple 1306 senesinde kendi aralarında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda basta Bursa Rum valisi olarak Atranos (bugünkü Orhaneli kazasının merkezi olan Adrianos kasabası), Kete (Kite, halen Bursa'da bir köy) Bednos (Mednos, Madenos, Bursa'nın kuzey batısında bugünkü Balat köyü) ve Kestel tekfurları bu toplantıda hazır bulunmuşlardı. Bursa tekfuruna, onlara uzun bir hitabede bulunarak Osman Gazi ve devletinin kendileri için nasıl büyük bir tehlike olduğunu anlatmakla kalmamış aynı zamanda birbirleri ile nasıl yardımlaşacaklarını ve günden güne büyüyen bu tehlikeyi nasıl bertaraf edeceklerini de bildirmişti. Buna göre tekfurlar büyük kuvvetler toplayarak ani bir baskınla bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu arada Bizans'tan da Muzalon komutasında iki bin kadar yardımcı bir kuvvet geldi. Osman Gazi, casusları vasıtasıyla beyliği aleyhine düşünülen bu baskından zamanında haberdar oldu. Bu yüzden kuvveti sayıca çok az olmasına (bes bin civarı) rağmen bu müttefik orduyu Koyunhisari (Izmit'in Kuzey Dogusunda eski bir kale Baphaeon) mevkiinde karşılamaya karar verdi. Az ve fakat çevik bir kuvvetle hazır bekleyen Osman Bey, muharebeye girmekten çekinmedi. Bu muharebede iki taraf ta çok zayıf oldu.

Tarihçi Hoca Saadeddin Efendi bu şiddetli çarpışmayı şöyle tasvir eder:

"Kirilasica düşman edince cûs u hurûs Saflar kaynayip deniz misali eyledi cûs"

"Yigitlerin okları, güzellerin gözleri gibi fitneler saçmaya, Osmanlinin keskin kılıcı asıkların kirpikleri gibi kanlar dökmele, uğursuz düşmanın kelleleri boru ve davul nagmeleri ile oynamaya başlayınca, kan

deryasına gömülen kara kafalarında yuva kuran fesad tohumları, bozdoğanların vuruşları altında kırılmış, İslâm ordusu yeni bir başarı ve zafer kazanmıştı." Gerçekten çok çetin geçen bu savasta, Osman Gazi'nin yegeni ve Gündüz Bey'in oğlu Aydoğdu şehid oldu. Gerek bu vak'a gerekse Osman Bey'in kuvvetlerinin azlığı, Osmanlı kuvvetlerinin duraklamasına sebep olduysa da bizzat Osman Bey'in ileri atılıp orduyu tesvi etmesi sonucunda düşman geri çekilme zorunda kaldı. Maglubiyeti kabul edip çekilen düşman ordusu, takib edildi. Bu takib, Dinboz (Sogukpınar Nahiyesine bağlı bir köy)'a kadar sürdü. Burada yeniden şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Kestel ve Bednos tekfurları burada maktul düştüler. Böylece Bizans tarafından da desteklenen birleşik ordu mağlub oldu. Bursa ve Adrenos tekfurları kendi kalelerine çekildiler. Kite tekfuru ise Ulubat tekfuruna sığındı. Osman Bey kuvvetlerinin, bu tekfura karşı büyük bir kin ve hıncı vardı. Bu sebeple onu takib ederek Ulubat tekfurundan teslimini istediler. Tekfur, kale halkının istek ve ısrarlarına dayanamayarak bir şartla onu teslim edebileceğini söyler. Buna göre Osmanlı kuvvetleri Ulubat nehri köprüsünden geçmeyeceklerdi. Gerçekten de gerek Osman Bey'in hayatında, gerekse onun halefleri zamanında bu söz tutularak adı geçen köprüden geçilmedi. Ancak gerektiği zaman nehrin denize döküldüğü yerden kayıklar ile karşı tarafa geçerlerdi. Böylece Kite beyinin öldürülmesi ile bura ve Kestel de Osman Bey'in beyliğine katılmış oldu. Bu muvaffakiyet, Osman Bey'in çevresinde hatiri sayılır bir Bey haline gelmesine sebep olduğu gibi düşmanlarının da kendisinden çekinmesine sebep olmuştur. Bu esnada Ulubat Gölü'ndeki Alyos Adası Aygıt Alp oğlu Kara Ali Bey tarafından sulh yolu ile feth olunmuştur. Adanın içinde büyük bir kilise bulunuyordu. Bu kilisenin rahibi, halk arasında çok şöhretli bir kimse kabul edildiğinden evi kutsal bir mekân olarak ziyaret ediliyordu. Kara Ali, bu rahibi ailesi ile birlikte Osman Gazi'nin huzuruna getirdi. Osman Gazi, rahibin güzel kızını Kara Ali ile evlendirdi.

Koyunhisari muharebesi sonucunda, Bursa'nın kuzey tarafı hariç olmak üzere üç taraftan yolu kesilip tek basına ve yalnız bırakıldı. Bununla beraber, kuvvetli bir savunmaya sahip olan Bursa'ya deniz yolu ile Bizans'tan yardım malzemesi gelmeye devam ediyordu. Osman Bey kuvvetleri, Bursa önüne kadar akin yapıyorlarsa da uzun müddet devam edecek bir muhasarada bulunamıyorlardı. Bununla beraber artık İzmit yolu da Osmanlılara açılmış bulunuyordu.

Bir taraftan Osman Bey'e bağlı kuvvetlerin faaliyetleri, diğer taraftan öteki uçlardaki Türk beylerinin Bizans kale ve topraklarına olan hücumları sonucunda kazandıkları başarılarından telasa düşen Bizans İmparatoru İkinci Andronikos, kızkardesi prenses Maria'yı İlhanlı hükümdarına vererek Mogolların yardımlarını kazanmak istiyordu. Bu sayede Osmanlı tehlikesinden kurtulmuş olacaktı. Her ne kadar İlhanlı hükümdarı, Türkleri tehdide teşebbüs etmiş ise de bunun pek fazla müsbet bir neticesi görülmedi. Zira İlhanlılar bu sırada hem içeride mesgul hem de haricte Memlûk sultanı ile mücadele halinde bulunduklarından uçlardaki harekâta bakacak durumda degillerdi. Bunun için Osman Bey, faaliyetlerine devam ederek İzmit ile İzmit yolu üzerinde olup İzmit'in en mühim karakolunu teşkil eden ve Türkler tarafından Karahisar denilen Trikokiya (Karahisar)'yı aldı. Temmuz 1308'de gerçekleşen bu fetih sayesinde Osman Bey, İzmit'i siktirmaya başladı.

Bizans İmparatorunun, güçlü bir şekilde ortaya çıkan bu yeni hareket karşısındaki tavrı ile ilgili olarak Gökbilgin de şöyle demektedir: "Bizans İmparatoru, Türk fütûhatından kurtarılması için daha önce Mahmud Gazan Han'a nisanladığı hemsiresi (kızkardesi) Maria (Meryem)'yi, bu defa da Ocaıtu Muhammed Hudabende Han'a nisanlamış idi. Bu sihiyetten (akrabalık) memnun olan İlhanlı hükümdarı, büyükçe bir orduyu (Uzunçarsili, Le Beau, XXIII. 105. fasıl 53'ten naklen bu ordunun otuz bin kişilik bir kuvvet olduğunu belirtir.) seferber ederek, Bizans'a yardıma gönderecek oldu. Bu ordu, tasavvura göre hem Osman Gazi'ye karşı, hem de Batı Anadolu'daki Türk beyleri tarafından siktirilip muhasara altına alınan Efes, Tire ve Salihli gibi Bizans şehir ve kalelerini kurtarmak vazifesi ile görevlendirilmisti. Fakat daha önce bu konuda üç beylerine yapılan ikaz ve ihtarlar herhangi bir fayda sağlamadığı gibi, bu defa da prenses Maria'nın, Mogol yardımının bir an önce gelmesi için İzmit'e gelerek, Osman Bey'e müstakbel esi İlhanlı hükümdarının kırk bin kişi ile hududa doğru ilerlediği şeklinde haber göndermesi de bir sonuç vermedi. Batı Anadolu'daki şehir ve kaleler, birer birer Türklerin eline geçiyordu. Maria'nın, tehdidini bilhassa Osman Gazi'ye tevcih etmesi, bu taraftaki akınların şiddetinden ve bu yerlerin de imparatorluk merkezine çok yakın olmasından ileri geliyordu. Osman Bey ise bu kadının kullandığı magrurane tavrı ve lisandan hiç ürkmüyor, bilakis daha cür'etli hareket etmeye başlıyordu. Bu sebeple Bizans topraklarına akınlar sıklaştırıldı. Köyler yağmalanıp birçok esir alındı."

Osman Gazi, bütün bu basarılarından sonra biraz dinlenmeye ve halkının idaresi ile daha iyi mesgul olmaya başlamak için Yenisehir'e dönmüştü (1310). Aradan bir iki sene geçti. Bu zaman zarfında bir devlete yarasir şekilde düzen kurulup egemenlik sağlamlastiriliyordu. Bundan sonra zafer kazanmaya ve galip gelmeye alisik olan gaziler 713 (1313) senesinde bir araya toplanip Osman Bey'e hitaben: "Ey Gazi Han, Allah'a hamd ve minnet olsun, kâfir maglub oldu. Simdiden sonra, vakit kaybederek bos oturmak size reva degildir. Gaza ile mesgul olmak gerek" dediler. Bu tesvik üzerine Osman Bey: "Evvela Köse Mihal'i davet edelim, Islâm'i kabul etsin, eger müslüman olursa ne alâ, her nereye derseniz gidelim, eger o Müslüman olmazsa evvela onun memleketi Harmankaya'yi çevresi ile birlikte talan edelim" dedi. Bu karardan sonra hemen Köse Mihal'e haber göndererek "Hemen gelesin, büyük seferimiz vardır, bütün gaziler hazirdir, seni bekliyoruz" dedi.

Köse Mihal, bu haberi alır almaz hazirliklerini tamamlayip süratle geldi. Osman Gazi huzurunda hazir oldu. El öptükten sonra Osman Gazi'ye kalbinin bütün samimiligi ile: "Bana iman arzet, Müslüman olayım" dedi. Böylece Köse Mihal, Osman Gazi'nin önünde Müslüman oldu. Bütün beyler ve pasalar bu ihtidaya sevindiler.

O zamana kadar Osman Bey'le yaptigi ittifaktan ayrılmayan, gerektiği şekilde sadakat ve feragat gösteren Köse Mihal, artık Abdullah Mihal olmustu. Osman Bey, ona agir (kiymetli ve pahali) bir hil'at verdi. Ona karsi olan sevgi ve muhabbeti bir kat daha artti. Oglunu da hizmetine aldı. Daha önce idare ettigi yerleri tekrar ona birakarak kendisine bir sancak verdi. Köse Mihal'e sancak verilmesi, vaktiyle Selçuklu sultaninin Osman Gazi'ye göndermiş olduğu sancaga bir nazire gibi idi. Böylece kendisi hükümdar, Köse Mihal de maiyyeti beylerinden biri telakki edebilecek bir muameleye tabi tutuluyordu. Böyle bir hareket, Osman Bey tarafından ilk defa yapiliyordu.

Osman Bey, bundan sonra Germiyanogluna karsi müdafaa ve muhafaza etmek üzere, oğlu Orhan Bey'i Saltuk Alp ile birlikte Karacahisar'a gönderdi. Öbür oğlu ise daha önce belirtildiği gibi anasi ile birlikte Bilecik'te idi.

Osman Bey, Germiyan'dan gelebilecek tehlikeye karsi tedbir aldıktan sonra kilavuzlukta kullandığı Köse Mihal'in delâleti ile Hakk'a (Allah'a) siginarak Lelebici Hisari (Lubluce) denilen ve Ulu Dag'in eteginde bulunan Cubuclea kalesi tarafına akına basladı. Buradaki tekfur, Osman Bey'i karsilamaya çıkarak itaat ettigini bildirdi. Bunun üzerine Osman Bey, onu yerinde birakti. Ayrıca tekfurun ricası üzerine ogullarında birini yanına aldı. Bundan sonra harekât, Lefke (Osmaneli) ırmagı vadisine intikal ettirildi. Bu hareketin sonunda Lefke ve Mekece hisarlarının tekfurları da itaat arz ettiler. Böylece onlar da daha önceki imtiyaza sahib oldular. Yerlerinde birakildıkları gibi mülk ve arazileri de hasardan korunmuş oldu. Yeni feth edilen bu yerler hakkında bilgisi olan Samsa Çavus, bu tekfurların itaatlerinin kerhen (zorla) oldugunu, fırsat bulduklarında bunların tekrar Bizans hakimiyetini kabul edebileceklerinin uzak bir ihtimal olmadigini belirterek:

"Olamaya ki, cemaat kendi milletlerine rücu' göstereler" diye düşüncesini açıklayarak buraların kendisine verilmesini istemiş ise de Osman Bey, bu adamların mülk ve memleketlerinden tamamen mahrum edilemeyecegini, bu yüzden yerlerinde birakilmaları gerektiğini ifade ile Samsa Çavus'a vermemistir. Bununla beraber Samsa Çavus'un sözünü de pek yabana atmayarak ona da Yenisehir suyunun Sakarya nehrine döküldüğü yerde ve bu ırmak kenarındaki küçük bir hisari (Hisarcık) temlik etti. Böylece Samsa Çavus, tekfurların hareketini gözetlemeye memur edildi. Bu köy, halen Osmaneli köylerinden biri olarak bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti teskilatında ve bilhassa saray vazifelileri arasında rol oynayan "çavus" tabiri ve rütbesi ilk defa bu gazi tarafından tasinmistir. Osman Bey'in gazileri bundan sonra Geyve Akhisari tarafına hareket ettiler. Bu kalenin tekfuru, birkaç bin süvari ile karsilik verdiginden siddetli bir harp oldu. Maglub olan tekfur önce kaleye çekildi, fakat kalenin sikistirilmesi üzerine müdafaa edemeyecegini anlayınca sarp bir kaya üzerinde bulunan Karacebesi hisarina kaçtı. Akhisar ise gazilerin eline geçti. Daha sonra da Geyve üzerine varildi. Gazilerin hareketini haber alan tekfur, kaleyi bosaltarak halkını da yanına almış olarak Kuru Dere denilen müstahkem bir vadiye gitmisti. Burası sarp ve geçilmesi zor bir derbende sahipti. Gaziler, kısa bir zamanda burayı da feth ettiler. Tekfurunu yakaladılar. Bol ganimet elde ettiler. Osman Bey, burada bir aydan daha fazla bir müddet kalarak o memlekete eman ve emniyet gösterdi. Köylerini de gazilere timar olarak verdi. Bu arada Geyve'ye bağlı bulunan Tekür pinari denilen çetin ve metin kalenin de zapti gerekiyordu. Fakat bir aydan daha uzun bir süre seferde bulunan Osman Bey'in, hükümet

merkezinine dönmesini gerektiren acil ve önemli bir hadise zuhur etti. Bu yüzden Tekür pinarının alınması Aykut Alp'in oğlu Kara Ali'ye bırakıldı. Osman Bey ise Yenisehir'e döndü. Osman Bey'in, Yenisehir'e dönmesini gerektiren olay, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Muhammed Hudabende tarafından, Çoban Bey idaresinde büyük bir ordunun Anadolu'ya sevk edildiği hakkında alınan haberdir. Bu ordunun kime ne zaman taarruz edeceği bilinmediğinden zamanında tedbir almak gerekiyordu. Bu arada Kara Ali çok kısa bir zamanda Tekür pinarını aldı. Bu kale ve civarından birçok ganimetler elde ederek Osman Gazi'ye gönderdi. Bu hizmetine mükafat olarak da Kara Ali'ye Tekür pinarı ve çevresi timar olarak verildi.

Osman Bey, Sakarya vadisinde ve Marmara havzasında bazı mevkiileri ele geçirirken, basta Bursa olmak üzere Iznik ve İzmit'in zaptını da hedefleri arasında sayıyordu. On seneden fazla sürecek olan Bursa kusatmasının başlangıcının 1314 yılı olduğu anlaşılmaktadır.

Osman Bey, 1314 yılında gaziler ile Bursa üzerine yürür. Kalenin kapılarından birini kendine karargah olarak seçer. Bu Bizans kalesinin metinliği, sarplığı ve nüfusu ile muhafızlarının çokluğu eskiden beri biliniyordu. Kale tekfur, Osman Bey ile yaptığı meydan savaşlarında mağlub olduğu için kaleye çekilmisti. Osman Gazi tarafından yapılan askerî ve istisârî bir toplantıda Bursa kalesinin hücum ile zapt edilemeyeceği kanaatine varıldı. Osman Gazi "Buna sabir gerektir" diyerek kale üzerine havale (kontrol altında bulundurmak için) yapılmasını emr eder. Bunun için iki hisar yapıldı. Bunlardan biri kaplıcalar tarafında, diğeri de yukarı dağ tarafına bakıyordu. Birincisi Osman Bey'in yegeni Ak Timur'un, ikincisi de Balabancık adındaki kölesinin dizdarlığı altında idi. Osman Bey, inaatlarını bir yılda bitirdiği bu hisarların yapılması esnasında etrafa akınlar tertib ettirdi. Her tarafı vurdurdu. Bu esnada düşman kaleden çıkamıyordu. Hatta Asıkpasazâde'nin ifadesine göre "kâfir, hisardan tasra parmağın çıkaramazdı."

Bu hisarların inşa edilmesinden sonra Yenisehir'e dönen Osman Gazi'nin bu yigit komutanları, Bursa'nın fethine kadar on seneden fazla bir müddet burada kaldılar. Komutaları altındaki elliser cengaverle şehre dışardan yardım ve erzak sokmamak, içeriden çıkacaklara mani olmak ve böylece Bursa'yi devamlı bir şekilde baskı altında bulundurmak vazifesi ile mevkiilerinde sebat ettiler. Bu esnada birçok köylü, Bursa'ya sığınmaktansa Osman Bey'e tabi olmayı tercih ediyor ve onların himayesinden faydalanıyordu. Osman Bey, aldığı yerlerin mahsul ve gelirlerini beylik için (beytu'l-mal, hazine) zapt ediyor, köy ve nahiyeleri de timar olarak gazilere dağıtıyordu.

İlhanlı Devleti, Anadolu Selçuklu ülkesine hakim olduğu zaman, Anadolu'ya birçok asiret gelmişti. Bunlardan bir kısmı da Germiyanlıların hakim bulunduğu Germiyan ili mintikasına yerleşmişti. Bunlardan biri de Osmanlı kaynaklarında "Çavdarlu, Çavdaroglu", Bizans kaynaklarında ise "Tohar" şeklinde geçen Çavdar asireti idi. Bu asiret, Çavdaroglu diye bilinen bir reisin idaresinde idi. Asiret, Osman Bey'in ülkesinin hududunda konar göçer bir halde yaşıyordu. Bunlar, diğeri bazı göçer asiretler gibi fırsat buldukça "yel gibi eser, sel gibi yol keser" ve ansızın köy basarlardı. Germiyanogulları ile Osman Bey'in gazileri ve halkı arasında bu sıralarda mevcut olan sogukluk ve geçimsizliğin başlıca sebebi de bu idi.

Kaynaklar, Osmanlılar ile Çavdarlı asireti arasında meydana gelen bir hadiseyi şöyle nakl ederler:

"Osman Gazi, Lefke kazasına gittiginde, Germiyan'dan Çavdar Tatarı, Karacahisar pazarına hücum edip basmıştı. Bunlar, bununla da kalmayarak pazarı da yağmalamıştı. Bu esnada Eskisehir'de at nallatmakta olan Orhan Gazi'ye haber gönderilmiş. Bu haberi alan Osmanlı yigitleri, derhal Orhan'ın yanına gelip toplanırlar. Orhan, süratle yola koyulup Çavdar Tatarına yetismek ister. Dağlar arasında, Oynashisari denilen harabe bir hisarın yanında onlara yetişir. Onlara göz açtırmayan Orhan, aldıklarını tamamiyle bıraktığı gibi onlardan bir kısmını da yakalatıp Karacahisar'a getirdi. Yakalananlar arasında Çavdar Tatarı'nın oğlu da vardı. Orhan, babası gelinceye kadar bunları sakladı. Osman Gazi gelince Çavdar oğlunu getirdiler. Osman Gazi "Oğul, bu zâlim, komsudur. Hem de Müslümandır, öldürmek olmaz. Beyleriyle birlikte bunlara da and verelim ve onları serbest bırakalım, varsin memleketlerine dönsünler" dedi. Öyle de yaptılar. o zamandan tâ Yıldırım zamanına kadar düşmanlık olmadı. Şimdi dahi onlardan kalanlara Çavdarlı denmektedir.

Görüldüğü gibi Germiyan taraflarından gelip kendisini rahatsız eden, pazarini basan ve oradaki mallara el koyan Çavdar Tatarı'na karsi Osman Gazi, gayet yumusak davranmistir. Gerek komsuluk hakki, gerekse müslüman olmasından dolayı onu öldürmemis, sadece bir daha böyle bir harekete girmeyecegine dair kendisinden söz almakla yetinmistir. Bununla beraber tedbiri de elden bırakmamaktaydı. Caydirici olması bakımından kendisi orada bulunacak, gazaya, oğlu Orhan'ı gönderecektir. Gönderirken de Çavdarlı Tatarı hakkında söyle diyecektir: "Ogul Orhan, her ne kadar bu Tatarla ahd edip, and vererek gönderdik ise de, bu Tatar and tutar taife olmaz. Ben burada oturayım. Bu defa var sen gaza et. Hak Teâlâ'nin sana zafer vermesi ümid olunur."

Babasının, Orhan'ı kendi basına sefere göndermesi, ona olan güveninin bir ifadesi idi. Bundan böyle Bizans'a karsi olan fütuhatlarda o, komutan olarak tayin ediliyor, maiyetine de Akçakoca, Gazi Abdurrahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi ünlü gaziler veriliyordu.

ORHAN GAZI'NIN KOMUTANLIGI

Biraz önce temas edildiği gibi, Orhan Gazi, Germiyan'dan gelip Karacahisar pazarini yagmalayan Çavdaroglu'nun pesine düsmüs, Oynashisari denilen yerde onu maglup ederek perisan etmistir. Hatta onu esir alarak babasına götürmüştü. Bu muvaffakiyet, Osman Gazi'nin itimad edip güvendiği genç oğlu Orhan için idarecilik ve komutanlik kapisinin aralanmasına sebep olmustu. Bu yüzden, Osman Gazi tarafından harp idare ve sevkini öğrenmek böylece tecrübe kazanmak üzere Sakarya nehri ile Karadeniz arasındaki yerlerin feth edilmesi görevi ona verildi. Bununla beraber, Osman Gazi, henüz toy bir delikanli denebilecek oğlunun yanına yirmi senelik bir sadakat ve baglilik ile güvenilirlikleri isbatlanmış olmakla bitmeyen ayrıca harb ile tecrübe edilmiş en cesaretli silah arkadaşlarından dördünü de onun komutasında gönderdi. Bunlar: Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ile daha önce Müslüman olmuş olan Köse Mihal idi.

Kaynaklarımız bu konuda su bilgileri vermektedirler:

"Bir gün Osman Gazi dedi ki: "Ogul Orhan, bu Tatara gerçi and verdik. Ancak bunların Tatarlığı gitmez. Gel, sen bu gazilerle Kara Çebis ve Kara Tekin'e var. Allah, sana basari verir diye umarım."

Orhan Gazi: "Hanim! Her ne buyurursan kabul ederim." dedi. Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i yarar yoldastir diye Orhan Gazi'nin yanına verdi. "Gaziler! Ha göreyim sizi ki din yolunda nasıl davranırsınız" dedi. Orhan Gazi'nin yalnız basına gittiği ilk gazası budur.

Orhan, babasının duasını aldı. Himmət kilicini kusandı. Gaza niyeti ile sefere çıktı. Doğruca Kara Çebis'e yürüdü ki, Osman Gazi dahi oraya (önceden) gitmişti. Hisara varmaya bir konaklık mesafe kalmıstı. Orada gazileri üç bölük (kisim) ettiler. Bir bölümü vardı hisarın üstüne yürüdü ki, Orhan onlarla beraberdi. Bir bölümü geceleyin hisarın ötesine geçti. Bir bölümü de hisarın yanında bir dereye girdi.

Orhan Gazi, bir kaç gün hisar önünde savastı. Savaş ederken kendilerini sarsılmış gibi gösterip kaçtılar. Bunun üzerine kâfirler Türkler kaçtı deyip hisar önüne çıktılar. Bir Türk buldular. Tutup tekfura götürdüler. Tekfur "daha baska Türk var mı" diye sordu. O da "yoktur hepsi bu kaçanlardır" diye cevap verdi. Tekfur bu sözü işitince çok sevindi. Gözcüler gönderdi. Hiç Türk görmediler. Hisar kapisini açtı. "Varalım, Türklerin ardını basalım" dedi. "Türkleri dereden çıkartmayalım" dedi. Hemen atına binip sürdü.

O esnada yan tarafta gizlenmiş olan Türkler, hisar kapisini tuttular. Yukarıdaki Türkler de gözüktü. Bunu gören tekfur "Hey daha Türk varmış" deyip döndü. Fakat hisar önünde duran Türkler ile karsılaştı. Gaziler onu yakalayip hisari feth ettiler. Malini da gazilere bölüştürdüler. Sipahisini çıkarıp hisari sağlamlastirdılar.

Bu hisarın aşağı tarafında Ap Suyu (Ebe Suyu) denen bir hisar daha vardı. Tekfuru alıp oraya getirdiler. Onu da ahd ile aldılar. Bu iki hisara el koydular. Konur Alp'a Kara Çebisi, Akça Koca'ya da Ap Suyu'nu verdiler.

Orhan Gazi, bu tekfur ordusu ile birlikte Akhisar'a getirdi. Halka emniyet ve eman verdi, kâfileri yerli yerinde bıraktı. Ama Konur Alp, zaman zaman çıkıp Akyazi'ya hücum ederdi. Akça Koca da Ayan Gölü (Sapanca Gölü)'nun suyunun aktığı yerde Bes Köprü'sünde bir bogazcık vardı orayı durak edindi (üs olarak kullandı). Oradan orman arasında olan yere hücum ederdi. Elhasil Orhan Gazi bu ucu sağlamlastırdı. Kâfirleri de babası Osman'a gönderdi. Kendisi Kara Tekin üzerine yürüdü. Hisarın beyine haber gönderdi ki: "Bu hisari bana ver, seni yine hisarda bırakayım. Ad benim olsun. Benim istek ve hedefim Iznik'tir" dedi. Kâfir bu sözü isitince hayli gücüne gitti, kaleyi vermedi. Bunun üzerine Orhan Gazi: "Gaziler! İslâm gayretidir. Yürümek gerek ki, bu hisari yagma edelim" diyerek kalenin yagma edilmesini emr etti.

Gaziler, derhal kalenin kapısını kırarak yağmaladılar, tekfur yakalayıp öldürdüler. Orhan Gazi, tekfurun kızını büyük bir ganimetle birlikte babasına gönderdi. Orhan, alınan esirleri, gazilerden tekrar satın aldı. Onları ahd ve emânla hisara yerleştirdi. Samsa Çavus'u da hisara bırakarak Yenisehir'de bulunan babası Osman'ın yanına döndü.

Bundan sonra Kara Çebis'teki Konur Alp'a ve Kara Tekin'deki Samsa Çavus'a Iznik'e havale gibi olsunlar (kontrol altında tutsunlar) diye adam gönderdiler. (Onlar) zaman zaman gidip Iznik'in bahçelerini harab ederlerdi. Böylece Iznik'e rahatlık vermezlerdi. Bir taraftan Konur Alp Akyazi ile, diğer taraftan da Akça Koca İzmit ile meşgul oldular. Bu uclar son derece işler oldu. Söyle ki, gaziler gece ve gündüz at sırtından inmeyerek fetihlerden fetihlere kostular. Konur Alp, Akyazi'da Tuz Pazarını aldı. Uzuncabel'de buluşarak iki gün iki gece kaldı. Kâfiri döndürerek yine Tuz Pazarına geldi. Akça Koca da Akdemir'le birlikte Akova'ya hücum etti. Gazi Abdurrahman da İstanbul tarafındaki il'e hücum ederdi. Bunun üzerine İstanbul'dan kâfir seçerek, gazilere karşı gönderirlerdi. Gazi Abdurrahman da İstanbul'dan gelen kâfirleri kırırdı. Her vakit bu hâl ile durusurlardı, vurusurlardı. İslâmiyet için can ve bas (ile) oynarlardı. Böylece Sakarya ile Karadeniz ve Sapanca Gölü sahasındaki bazı kalelerin zaptı başarılmış oldu. Miladî takvimlerin 1318 senesini gösterdiği bu zaman diliminde Akça Koca, bilahare kendi adı (Koca İli, Kocaeli) ile anılacak olan Sakarya Nehri'nin batisından İzmit kalesine kadar olan yerleri feth etti. Bu yüzden, haklı olarak bu bölge onun adı ile adlandırılmıştır.

Bütün bu olaylardan sonra Bizans İmparatorluğu, hududlarının en önemli noktası olan Iznik'in yavaş yavaş ve adım adım, hasımları olan Osmanlılar tarafından muhasara altına alındığını görmüş oluyordu.

Gibbons'un: "Osman, cihanin bildiği en büyük imparatorluklardan birinin, vahşi Asya kani ile en eski ve en yeni Avrupa unsurunu kaynastırmış olan tarihteki yegane milletin ve altı asır inkıta ugramaksizin (kesilmeksizin) erkekler vasıtasıyla devam etmekle temayüz eden bir hanedanın müessesidir" dediği Osman Gazi, artık ihtiyarlayıp yorulmuştu. Bu arada Romatizmadan da muzdaripti. Bu sebeple 1320 tarihinden itibaren oğlu Orhan Bey'i kendisine vekil tayin etmiş olduğu söylenebilir. Bununla beraber, işlerin daha iyi idare edilebilmesi için kanun, nizam ve töreler vaz' edilmesi ile meşgul olduğu, basit bir şekilde de olsa divan toplayarak istisarelerde bulunduğu muhakkaktır. Bir yandan, uc beyliğinden müstakil bir devlet haline geçişte ortaya çıkan işlerin görülmesi ve memleketin mütemadiyen genişlemesi için gereken tedbirler alınırken, diğer taraftan da müslüman ve hristiyan tebeanın asayis ve huzurunun bir kat daha artmasına dikkat gösterilmekte idi.

Bilindiği gibi Osman Gazi, teskilât ve müesseseler mevzuunda Selçukluları kendine örnek almıştı. Bu sebepledir ki, daha önce de belirtildiği gibi Bizans hududunda üç aded uc bölge ihdas etmişti. Bunların başına da ümerâdan ve gazilerden Konur Alp, Akça Koca ve Samsa Çavus'u tayin etmişti. Bunlardan ilki yani Konur Alp, memleketin en kuzeyinden Karadeniz'e kadar olan yerlere, ikincisi yani Akça Koca, İzmit, (Nikomedya), üçüncüsü olan Samsa Çavus ise Iznik (Nicea)'e müteveccih idi.

OSMAN BEY'İN ÖLÜMÜ

Tarihî kaynaklar, Osman Gazi'nin 1320 tarihinden itibaren faal hayattan çekildiğini ve idareyi oğlu Orhan'a bıraktığını kayd ederler. Yakalandığı Nikris hastalığı yüzünden fiilen harblere istirak edemeyen Osman Bey, asker gazileri ve ümerayı Yenisehir ovasında toplayarak herkesin huzurunda Bursa'nın fethi is ile Orhan Bey'i görevlendirdi. Onun maiyetine de Köse Mihal, Turgud Alp, Seyh Mahmud Gazi, Seyh Edebali ve kadesi Ahi Semseddin'in oğlu Ahi Hasan'ı tayin etti. Fakat daha önce, vaktiyle

kardesinin oğlu Aydogdu'yu şehid eden Etranos (Orhaneli) tekfurunun cezalandırılarak kalesinin alınmasını, bundan sonra Bursa'nın fethine tesebbüs edilmesini emretti. Osman Bey'in, idareyi oğluna bıraktıktan sonra ne kadar daha yaşadığı kesin olarak belli değildir. Hatta, Osman Bey'in ölümünden sonra mı Orhan'ın hükümdar olduğu, yoksa henüz o hayatta iken mi hükümdar kabul edildiği meselesi henüz kesinlik kazanmış değildir. Bununla birlikte onun vefatının 724 (1324) yılında olduğu kabul edilmektedir. Zira 1324 tarihli bir vesika ile Orhan'ın bu tarihte hükümdar bulunduğu ve ilk akçasının tedkikinden de aynı senenin üçüncü ayında (724) Rebiülevvel = 1324 Subat) Osmanlı Beyi olduğu anlaşıyor. Uzunçarşılı, Belleten'deki makalesinde bu konuda farklı görüşleri de vererek şöyle der:

"Osman Bey'in vefati senesi tarihimizde birbirine uymamaktadır. Halil-i Konevî ile Sükrullah'da, Osman Gazi'nin vefati 710 (1310) senesinde, İdris-i Bitlisî'de 721 (1321), Lütî Pasa'da 718 (1318), Gibbons'un (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s. 33) adlı eserinde 726 (1326) tarihinde gösterilmiş olup, Asikpasazâde, Tâcu't-Tevârih, Hammer, Ali ve Meskûkât katalogları hep bu sonuncu tarihi kabul ederler. Halbuki elimizdeki 724 (1324) tarihli vakıfnâme, Orhan'ın bu tarihte hükümdar olduğunu göstermektedir. Su halde Osman Bey'in vefat tarihini 1324'ten evvel veya o tarih baslarında kabul etmek lazımdır. 723 Ramazan (1323 Eylül) tarihli Asporçe Hatun vakfiyesindeki kayda göre Osman Gazi'nin bu tarihte hayatta olduğu anlaşıldığından vefati 1323 Eylül ile 1324 senesi Mart'i arasında olmalıdır."

Gerek bu görüşler, gerekse Bursa'nın fethi ve Osman Gazi'nin cenazesinin oraya nakli meselesi gözönüne alındığı zaman, vefat tarihinin 1326 yılı olması icab eder. Bununla beraber Orhan Gazi'nin hükümdarlığının da 1324 yılında olduğu kabul edilebilir.

Solazkâde'nin, bize karayagız, yassı burunlu, orta boylu, degirmi çehreli, ela gözlü, seyrek sakallı ayakta durduğu zaman kollarının dizine kadar uzandığı, tatlı sözlü ve heybetli biri olarak tasvir ettiği Osman Gazi, iyi bir idare, keskin ve sağlam bir görüş, itidalli, yüksek kabiliyeti, rakiplerine kendisini sevdirmesi ve mücadelesinde planlı hareketi, sabırlı ve müsamahalı olması ile etrafındaki asiretleri de nüfuzu altına almayı basaran bir kimsedir. "Fahrüddin" lakabını taşıyan Osman Bey, Bursa'nın fethi haberini ölüm döşeginde almıştı. Orhan Bey gibi değerli ve hayırlı bir halef bıraktığı için gözü açık gitmeyecekti. Osman Bey, ölüm döşeginde iken etrafına oğlu Orhan ile hükümetin büyükleri olarak kabul edilen gazilerden Turgut Alp, Seyh Ahi Semseddin, Ahi Hasan, Çandarlı Kara Halil ve Kara oğlan gibi devlet ricalini topladı. Onlara ve özellikle Orhan'a nasihatlarında bulunarak şöyle dedi: "Ben ölüyorum, ama esef edip üzülüyorum. Çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum. Adaletli ol, merhametli ol, iyi adam ol. İdare ettiğin halka karşı esit muamele et, herkese karşı musavatlı olup onları himaye et. İslâm dininin nesrine çalış. Çünkü yeryüzündeki padisahların vazifesi budur. Ancak bu suretle Allah'ın lûtfuna nail olursun. Bilmediğin şeyleri ulemaya danış. Bir şeyi iyice bilmeden harekete başlama. Sana muti (itaat edenleri) olanları hoş tut. Beni Bursa'da Gümüslü kubbeye (Gümüslü Künbet) defn et." Buna göre Osman, oğlu Orhan'a Bursa'ya baskent yapma vasiyetinde de bulunmuş oluyordu. Üç ay kadar önce kayınbabası Seyh Edebalı'yı, ondan hemen sonra da hanımı ve Edebalı'nın kızı olan Mal Hatun (Malhun Hatun)u kayb eden Osman Bey, bizzat kendi eli ile anları Bilecik'te defn etmişti. Osman Gazi öldüğü zaman (dogum tarihinin farkı kabul edilmesine bağlı olarak) 66 veya 69 yaşında idi. Techiz ve tekfini ile Çandarlı Kara Halil ile imami Yahsi Fakih meşgul olmuşlardı. Önce Söğüt'te muvakkaten defn edilen Osman Bey'in nasi, daha sonra vasiyeti gereği Bursa'da Gümüslü Künbed'deki türbesine nakl edildi. Bu türbede, XVUI. asır başlarına kadar Osman Gaziye ait olan ve ziyaretçilere gösterilen iri taneli bir tesbih ile büyük bir davulun kasnagi vardı. Rivayete göre bunlar, Sultan Alaeddin'in hediyeleri idi. Fakat ne yazık ki bu iki tarihî hediye XIX. asrın ortalarında Bursa'da çıkan bir yangında yok olmuşlardı.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Osman Gazi, çok sade bir hayat yaşadı. Elbisesi, İslâm'ın ilk muhâriplerinininki gibi sade idi. O, ne altın ne de gümüş bıraktı. Terekesi içinde fazla kıymetli bir şey yoktu. Kalan esya Denizli bezinden yapılmış sarıklık bez, at için zirh takımı (yançuk), bir tuzluk, bir kasıklık, bir çift çizme, Alasehir dokumasından kırmızı renkli sancaklar, sade bir kılıç (Ruhî ve Hammer'e göre iki ucu), bir tirkes, bir mızrak, bir kaç at, misafirlerine ikram için beslediği üç sürü koyun idi. Bunlardan başka iri taneli bir tesbih ile Selçuklu sultanı tarafından Karacahisar'ın fethinden sonra kendisine hediye edilen davulun kasnagi da zikr edilir.

Kendi döneminde kara lakabi ile anılan Osman Gazi'ni saç, sakal ve biyıkları da kara idi. Türkmenler arasında cesur kimseler için kullanılan bu lakab, ondan başka insanlar için de kullanılmıştır. Nitekim Karasi Bey, Kara Iskender, Kara Yülük, Kara Yusuf ve Karakoyunlu gibi isimlerle zikr edilen bu neviden lakablara tesadüf etmek mümkündür.

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi Osman Bey, bir yöneticide bulunması gereken bütün vasıfları kendi şahsında toplamıştı. O, adaletle hareket etme ve halka karşı cömertçe davranma gibi özelliklere de sahipti. Akinlarından bizzat duruma düşen Rum ahalî, onun himayesi altına girince her türlü taarruzdan masun ve mahfuz bulunuyordu. Bundan başka bütün hakları da teminat altına alınıyordu. Kendi tekdürlüklerinden görmedikleri âdilâne muameleyi, Osman Gazi'ye tabi olunca hemen elde ediyorlardı. Bu hal, devletin ilk kuruluş yıllarında onun etrafında toplanan cemiyeti kalabalıklaştıran ve senlendiren sebepler arasında sayılmaktadır. Beytülmalen hiç bir şey almadığı, kendi toprak ve sürülerinden elde edilen gelir ile geçindiği, tarihçilerin ittifakla söyledikleri gerçeklerdendir. Bu arada ganimetlerden kendi hissesine düşen miktar da onun varidatının (gelirlerinin) bir kısmını teskil ediyordu. Bir Germiyan'linin istegi üzerine halka tarh ettiği "Bac-i bazar" vergisi, reâyanın gönül hoslugu ile ödediği ve Bizans vergileri ile mukayese edilemeyecek kadar az ve adaletli bir vergi idi.

Osman Gazi'ye, kendi döneminde daha sonraki Osmanlı hükümdarları için kullanılan şah, padişah ve sultan gibi ünvanlar verilmemiştir. Diğer bütün Türkmen beyleri gibi, başlangıçta sadece Osman Bey denildiği, istiklâlinden sonra da bazan "han" denildiği kabul edilmektedir.

OSMAN BEY'İN ÇOCUKLARI

Osmanlı tarihleri, Osman Gazi'nin vefatı esnasında gerek miras taksimi, gerekse idareyi ele alma bakımından Orhan ve Alaeddin adında iki oğlundan bahs ederler. Buna karşılık Halkondil, Osman'ın üç oğul bıraktığını söyler. Halbuki vakfiye bize Osman Bey'in müteaddid oğullarını ve bir kızının mevcudiyetini haber vermektedir. Buna göre Osman Bey'in Orhan'dan başka Alaeddin Ali, Pazarlu, Melik, Çoban, Hamid adında oğulları ile Fatma adında bir kızı bulunmaktadır. Bununla beraber bu çocukların hangi veya kaç hanımdan olduklarını belirtmemektedir. Bu sebeple Osman Gazi'nin gerçekte kaç hanımla evlendiği ve çocuklarının hangi hanımlardan olduğuna dair henüz tam bir bilgiye sahip değiliz. Su kadar var ki, Alaeddin Ali Bey'in, Seyh Edebali'nin kızı Bala Hatun'dan, Orhan'ın da Osman Bey'in ilk zevcesi ve Ömer Bey'in kızı Mal Hatun'dan doğdukları bilinmektedir. Bununla beraber diğerlerinin bu kadınlardan mı yoksa başka kadınlardan mı olduğu henüz kesin olarak tesbit edilebilmiş değildir.

Alaeddin Ali Bey, Orhan'dan küçüktü. Osman Bey'in sağlığında dedesi Edebali'nin yanında Bilecik'te, daha sonra da babasının yanında Yenisehir'de bulunmuştur. Alaeddin Ali Bey, babasının ölümünden sonra kardeşi Orhan Bey'e beylerbeyi olmuş sonra kendisine temlik edilen Kite ovasındaki Futra veya Fodra (Âsikpasazâde, s. 37'de Kurada) çiftliğinin hâsılatı ile geçinmiştir. Âsikpasazade'nin ifadesi ile bu köyü bizzat Alaeddin Bey istemiştir. Orhan da o köyü kendisine vermisti. Alaeddin Bey, Kükürtlü'de bir tekke yaptı. Bursa'da Kaplica kapisına girilecek yerde kale içinde bir mescid, kapıdan yukarıya doğru ikinci bir mescid ve yanında evler yaptırdı. Kendisi de orada sakin oldu. Alaeddin Bey, Orhan döneminde vefat ederek Bursa'da babası Osman Bey'in türbesine defn edilmiştir. Görüldüğü gibi Alaeddin Ali Bey, Bursa ve çevresinde vakıflar tesis etmek suretiyle birçok hayır işlerinde de bulunmuştur. Alaeddin Bey'in oğulları daha sonraları ellerindeki yerler ve babalarının vakıflarını idare ederek hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Osman Gazi'nin diğer oğullarından yalnız Pazarlu Bey'in Iznik muhasarası ve Pelakanon (Darica civarı) muharebesinde bulunduğu kaydedilmektedir.

Osman Bey'in Çocukları

- Melik Bey

- Fatma

- Hamid Bey
- Orhan Bey
- Alaeddin Bey
- Çoban Bey
- Pazarlu Bey

ORHAN GAZI DÖNEMİ

Osman Bey'in, yigit ve bahadır oğlu Orhan Gazi, Osmanli tahtına geçip oturduğu zaman, ne yaptığını ve ne yapması gerektiğini iyi bilen bir kimse idi. Gazi, Sucau'd-dünya ve'd-din, İhtiyaru'd-din ve Seyfu'd-din gibi ünvanlara sahip olan Orhan, babasının suurlu politikasını devrine ve yerine göre hem kılıç, hem de ideoloji sahasında devam ettirmek kararında idi.

Dedesı Ertugrul Gazi'nin vefat ettiği 680 (1281-1282) senesinde dünyaya gelen Orhan Bey'i, 1324 yılından itibaren hükümdar kabul etmek mümkündür. Tahta cülûsu esnasında bir sehzedesi dünyaya gelen Orhan Bey'in bu oğluna, kutlu ve mübarek olması için "Murad" adı verilir.

Tahti, kardesine teklif edip ondan feragat edebileceğini söyleyecek kadar özverili bir kimse olan Orhan'ın bu teklifi, Alaeddin Ali tarafından geri çevrilir. Zira Alaeddin Ali, tahtın kendisine daha layık olduğunu, bu sebeple onun bey, kendisinin de ona yardımcı olarak kalmasını istemisti.

Çevresindeki ulema, gazi ve silah arkadaşları tarafından oy birliği ile reisliğe getirilen Orhan, Sükrullah'ın ifadesine göre güzel yüzlü, beğenilir özlü ve herkese karşı eli açık cömert birisi idi. "Savaş gününde de sanki Sâam veya Nerimandı. Okundan kaza, kılıcından ölüm ders alirdi. Mü'mine rahmet, kâfire zahmetti." Gerek siyaset, gerekse savasta tükenmeyen bir enerji ve ustalığa sahip bir hükümdardı. Gerçekten, babası gibi güçlü ve büyük bir hükümdar olduğunu isbatlayan Orhan, tahta çıkar çıkmaz topraklarını genişletmek ve tebeasının varlığını çoğaltmak için fetihlere başladı. Aslında, onun askerî yeteneklerinin üstünlüğünü gören babası, daha ölümünden önce onun kendi yerine geçmesini istemisti. Bununla beraber o, yine de tahti kardesine teklif etmekten çekinmemisti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında zeka, cesaret, güvenilirlik ve taktikleri uygulama bakımından fevkalade bir şahsiyet olan Orhan Bey'in özellikleri (hilye, fizikî yapı) hakkında şu bilgiler verilmektedir: Bursa kalesinin fatihi Ebu'l-guzat Sultan Orhan, uzunboylu, ak benizli, ela gözlü, koç burunlu, geniş göğüslü, iri yapılı, heybetli ve vakur bir padisah idi. Ancak yumusak huylu olup kimseyi incitmez, kimsenin hatirini kırmazdı. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Bünyesi kuvvetli, sakal ve biyigi sık olup parlaktı. Sağ kulagının altında bir ben vardı ki, bu bir güzellik alâmeti olarak kabul ediliyordu.

Babasının kendisine 16.000 km² olarak bıraktığı yeni beyliğin basına geçtiği zaman, beyliğinin yayılıp gelişeceği çevrede irili ufaklı bir çok devlet vardı. Gerçekten bu dönemde Anadolu'da Karaman, Germiyan, Saruhan, Aydın, Karasi, Mentese, Çandarogulları gibi Türk beyliklerinden başka Amasra'da Cenevizliler, Trabzon'da Komnenoslar, Marmara ve Ege'de Bizanslılar, Ak Deniz adalarında Cenevizliler ile Venedikliler bulunuyordu.

Tarihî olay ve bunlardan bahs eden kaynakların belirttiğine göre bu yeni devletin siyasî anlayış ve hareketinde, Müslüman Türk beyliklerinden önce, Türk ve Müslüman olmayan unsurların tasfiye edilme isteginin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

1324 Subat'ından başlayıp 1362 Mart'ına kadar devam eden Orhan Bey'in idaresi, 38 yıl sürmüştür. Tarihin bu zaman dilimi, fetih ve idarî müesseselerin kurulup yerleştirilmesi ile geçer. Devletin, İlhanlıların etkisinden çıkarak tamamen bağımsız hale gelmesi de yine bu hükümdar döneminde olmuştur. dinamik, faal ve cesur bir kuvvetin basında, mahirâne bir strateji takip ederek çevresindekilerle münasebetlerini devam ettirip geliştiren Orhan Gazi, ileride de görüleceği gibi bu ilişkilerinde hasımlarına karşı bile âdil davranan, onların kişiliklerini rencide etmeyen ve kişilik haklarına riayet eden bir davranış içinde olmuştur.

ORHAN GAZİ DÖNEMİ FETİHLERİ

Babasının, kendisine bıraktığı vatan topraklarını dinamik ve faal kadrosu ile kısa zamanda birkaç katına çıkaran Orhan Bey, fetih hareketlerine daha babası hayatta iken başlamıştı. 1320 yılından itibaren faal siyasi hayattan çekildiği anlaşılan Osman Bey'in yerini, oğlu Orhan'ın aldığı görülmektedir.

BURSA'NIN FETHİ

Osmanlı Devleti'nin ilk baskentlerinden biri olması hasebiyle Bursa, devletin, idarî, siyasi, dinî, ilmi, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatında önemli derecede rol oynayan bir merkezdi. Çok daha sonraları gelecek olan Keçecizâde Fuad Paşa'nın "Bursa Osmanlı'nın dibacesidir" sözü, Bursa'nın Osmanlı tarihinde oynadığı role işaret etmektedir.

Kuruluşu, milattan önceki yıllara dayanan Bursa, daha sonra Romalıların eline geçer. Roma'nın Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra çevresi ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizansın) idaresinde kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in siyasi faaliyetlerinden bahsedilirken işaret edildiği gibi Osman Bey, Bursa'ya kuşatma altına almış fakat fethine muvaffak olamamıştı. Bununla beraber Bursa'ya Bizans'tan gelecek yardıma mani olmak için, şehrin yakınlarına iki kale yaptırmış, bunlardan birine Ak Timur'u, diğerine de Balabancık'ı muhafız olarak tayin etmişti. Böylece Osman Bey, Bursa'ya dışardan gelebilecek yardım yollarını denetim altına almış oluyordu. Bu sebeple 1315 yılından itibaren Bursa, Osmanlılar tarafından çevresinde inşa edilen kaleler vasıtasıyla bir mânâda muhasara altına alınmış oluyordu.

Orhan Bey, 1326 yılında büyük bir kuvvetle Bursa üzerine yürür.

Âsıkpasazâde ve Nesrî gibi kaynaklar, Osman Gazi'nin, Bursa'nın fethinden önce oğlu Orhan'a:

"Oğul, sen önce Adranps (Orhaneli)'a git ki, o kâfirin babası Dinboz gazasında benim Bay Koca'mın düşmesine sebep oldu." diyerek onu Gazi Mihal (Köse Mihal), Turgut Alp, Seyh Mahmud ve Edebalı'nın karesi oğlu Ahi Hasan'la gönderdi. Orhan Bey, bu tecrübeli komutanlarla görüşerek Bursa'nın güneyinde ve bir bakıma Bursa'nın anahtarı durumunda olan Adranos kalesini alıp yıktırır. Orhan Bey'in gelisinden önce kaleyi boşaltıp Elete dagına çıkmış olan halk ve kale beyi, Orhan'a itaatini bildirirler. Bunun üzerine tekrar yerlerine iade edilen halka karşı Orhan Bey, insaf ölçülerini asmayacak derecede merhamet ve hoşgörülü bir şekilde davranır.

Bundan sonra Bursa önlerine gelen Orhan Gazi, Pınarbaşı mevkiinde karargahını kurup kaleyi kuşatır. Bizans'tan beklenen yardımın gelmeyeceğini anlayan ve kaleyi kurtarmaktan da ümidini kesen kale beyi, Gazi Mihal Bey vasıtasıyla ve bazı şartlarla Bursa'ya teslim edeceğini bildirdiğinden 2 Cemayizelevvel 727 (6 nisan 1326) tarihinde Bursa Osmanlılara teslim edilir. Kale muhafızı olan Evrenos da Müslüman olarak Osmanlıların hizmetine girer. Orhan Bey, burayı aldıktan sonra babasının na'sını buraya getirterek sonradan Gümüşlü Künbed diye meşhur olan yere defn ettirir.

Gerek strateji, gerekse psikolojik bakımdan Osmanlılar için büyük bir mânâ ve ehemmiyet ifade eden Bursa'nın fethini küçük bir hadise olarak göstermeye çalışan Gibbons, bunu özellikle İstanbul'daki iç çekişmelere ve halkın maddî sıkıntı içinde bulunmasına bağlar. Bu arada Bursa'nın fethinden sonra Evrenos Bey'in müslüman olduğunu, birçok kimsenin de ona uyarak yeni fatihlerin (Osmanlıların) dinini

kabul ettigini de belirtir. Böylece kurulus dönemindeki Osmanli Beyligi'nin gücünü ve çevrelerindeki insanlar üzerinde meydana getirdikleri olumlu havaya da isaret eder.

Bursa'nin fethinden sonra, Orhan Gazi için ele geçirilmesi gereken hedef artık Iznik olmustur. Marmara havzasinda bir sanayi sehri olan Iznik, o dönemlerde Bursa'dan daha mühim bir sehir olma özelligine sahipti. Burasi Bizans'in, Anadolu'daki en büyük şehirlerinden biri olmakla kalmiyor, aynı zamanda hristiyanlik için dinî bir merkez olma hüviyetini de taşıyordu. Nitekim miladî takvimin 325. senesinde Büyük Kostantin tarafından günümüz hristiyanliginin akidelerinin tesbitinde rol oynayan en mühim konsil burada toplanmistir. 1074 yilindan Birinci Haçli Seferi (1097) ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti'ne baskentlik eden Iznik, belirtilen tarihten itibaren Bizanslilarin elinde idi. Hatta 1204 yilindan 1261 yilina kadar da Bizans Imparatorlugu'nun merkezi olmustu. Bundan baska Iznik, Kocaeli yarimadasi bakımından stratejik önemi haiz olan önemli bir şehirdir.

Bursa'nin zaptından sonra Osmanli Beyligi'nin merkezi buraya nakl edilmistir. Yeni hükümdar burayı yeni binalarla süslemisti. Insa edilen dinî ve sosyal eserlerle sehir, Müslüman Türk sehri olma hüviyetini kazanip yeni bir çehreye büründü. Orhan Bey, daha isin basinda eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirdi. Bursa'da fakir ve yoksullari doyurmak için imâret yaptirip onlara vakiflar tahsis eyledi. Buradaki bilgin ve hafizlara da maas bagladi.

PELEKANON MUHAREBESİ VE IZNIK'IN FETHİ

Gerek Osmanli, gerekse Yakın Sark tarihi bakımından mühim bir hadise olan Pelekanon muharebesi, VI. Mirmiroglu'nun isaret ettigi gibi Osmanli tarihçileri tarafından üzerinde fazla durulmayan veya kendisinden yeterince bahsedilmeyen bir muharebedir. O, bu konuda söyle demektedir:

"Osman Bey, Vatheos (Koyun Hisari) civarında 27 Temmuz 1302 tarihinde Bizans askerlerini maglub ederek emâretini (beyligini) etrafa tanitmis oldugu gibi, oğlu Orhan Bey dahi Bizans askerlerini maglub ederek Pelekanon muharebesini kazanmis ve bu sayede Britinya'nin en güzel yerlerini ve en büyük şehirlerini zapta muvaffak olmustur. Bu sebepten nasi Pelekanon muharebesi Yakın Sark (Yakın Dogu) tarihi için mühim bir merhale teskil etmektedir.

"Istanbul'un fethinden 124 yıl evvel vaki olan bu muharebede Osmanli askerleri, Bizans askerlerini payitahtlarının yakınlarında* maglub ve perisan, imparatorlarini yaralayip kaçmaya mecbur ettiklerinden dolayı, Osmanlilar Anadolu'daki Türkmen beylikleri arasında mümtaz bir mevki almış olduklari halde maalesef Osmanli tarihçileri bu muharebe için ya bir sey yazmıyorlar veya pek az malumat veriyorlar."

Daha önce de temas edildiği gibi Orhan Bey, Bursa'nin fethinden sonra bütün dikkatlerini Iznik üzerinde toplamisti. Iznik'in Osmanlilar tarafından ele geçmesi, Bizans'in Marmara havzasındaki en kuvvetli dayanaklarından birisini kayb etmesi demektir. Gerçekten de Türklerin, Kocaeli yarimadasındaki kaleleri alarak yavas yavas Bogaza dogru ilerlemeleri, Bizans Imparatorlugunu telasa düşürüyordu. Hem zapt edilen kaleleri geri almak, hem de uzun zamandan beri muhasara altında bulunan Iznik'i kurtarmak için bizans Imparatoru III. Andronikos (1328-1341) gizlice hazirliklara baslar.

Andronikos, planini uygulamaya, Karasi emiri ve Bulgarlarla bir baris antlasmasi yaparak baslar. Aynı maksatla Kizikos (Kapidagi Yarimadasi)'a geçer. Süphe uyandırmamak için de Artaki (Erdek)'te bulunan Hz. Meryem'in mukaddes Ikonunu (tasvirini) ziyareti bir vesile olarak gösteriyordu. Bütün bunlar, Orhan Bey'i hazirliksiz olarak yakalamak içindi. Erdek'ten Biga'ya gelen Imparator, burada Karasi Beyi Demir Han ile bir saldırmazlik antlasmasi imzalar. Daha önce de benzer bir muahedeyi Bulgar krali III. Mihail ile yapmisti. Bu sekilde siyasî bir basari kazanmis görünen Imparator, Osmanlilara karsi sefere hazirlandi. Bu sebeple 1329 senesinin Mayıs ayında mümkün olduğu kadar sür'atle Trakya'dan iki bin civarında asker getirip Istanbul ve çevresinde bulunan mevcut askerlere katar. Bu askerlerle Anadolu yakasında bulunan Üsküdar'a geçer. Bunu haber alan Orhan Bey, Iznik muhasarasında bir miktar asker birakarak sekiz bin kişilik ordusunun basında Pelekanon** denen mevkide Imparatorun komutasındaki Bizans ordusu ile meydan muharebesine girisir. Böylece, Osmanli tarihinin ilk mühim meydan savasi baslamis oldu. Gün boyu deva eden muharebe, aksama kadar sürmüstü. Gece muharebeye devamın

tehlikeli olduğunu gören İmparator, ordugahına döner. Bu sırada vaziyeti fark eden Orhan Bey, fırsatı kaçırmayarak şiddetli bir taarruza geçer. Bu ani taarruz, Bizans ordusunda büyük bir panik havasının yaşanmasına sebep olur. Yaralanan İmparator, deniz yolu ile zorlukla İstanbul'a ulaşır. Bu muharebede Orhan'ın kardeşi Pazarlı Bey de komutan olarak bulunmuştu.

Orhan Bey, Pelekanon zaferinden sonra tekrar İznik üzerine döner. Artık Bizans'tan herhangi bir yardım imkânının olamayacağını anlayan İznik Rum Beyi, bazı şartlarla teslim olur. Bursa'nın zaptından sonra halka gösterilen yumusaklık ve müsamaha ile teslim şartlarına riayet edilmiş olması, İznik'in tesliminde de gösterildi. Şehir ve kaleyi teslim alan Orhan Bey, halktan, isteyenlerin esyasi ile birlikte gitmesine müsaade etti. Hatta bu müsamahakârlık ve müsamahada o kadar ileri gitti ki, İznik halkından isteyenlerin kendi tebeası olma ve sadece cizye vermek şartıyla kendi örf, âdet ve geleneklerini muhafaza edebileceklerini ilân etti. Bunun üzerine halkın büyük bir kısmı İznik'te kalmaya karar verdi. Fakat Rum Beyi, deniz yolu ile İstanbul'a gitti. İznik, Orhan Bey'e kapılarını açtıktan sonra çevresindeki bazı yerler de alınmıştı. İznik, bölge itibarıyla harb sahasına yakın olmasından dolayı geçici bir müddet için beylik merkezi haline getirildi.

İznik kusatması esnasında kalede bulunan Rum muhafızları ile halktan gerek muharebede, gerekse açlık, hastalık, vs. gibi sebepler yüzünden ölen erkeklerin dul kalmış olan kadınları, İznik'te bulunan Orhan Bey'e basvurarak kendilerine bakacak kimselerinin bulunmadığını söylemişlerdi. Bunun üzerine Orhan Bey, askerlerden arzu edenlerin bu kadınları nikahla alabileceklerini ve bunlarla evlenenlerin İznik muhafazasında bırakılacaklarını açıkladı. Böylece, kimsesiz kalan kadınların evlenmesini sağlayarak bu sosyal problemi de ortadan kaldırmıştı.

İznik'in 1330 yılında feth edilmesi, Avrupa'da büyük bir hadise olarak yankılandı. Bu fetih, Bizans için de büyük bir ümitsizlik sebebi oldu. Hele buradaki Ayasofya Kilisesinin camie çevrildiği haberi, büsbütün bir teessüre sebep olmuştur.

Biraz sonra temas edileceği gibi Orhan Gazi, İznik'i feth ettikten sonra orada pek çok eser meydana getirdi. Halka karşı büyük bir sefkat ve merhamet örneği gösteren Orhan Bey, halktan isteyenlerin bütün esyasi ile birlikte şehri terk edebileceğini söylemişti. Fakat halk, Orhan Gazi'nin idare ve adaletine meftun olmuştur. Bu yüzden çok az kimse şehri terk etti. Hammer bu olayı şu ifadelerle nakl eder:

"İznik muhafızlarının pek azı bu serbestiden istifade ederek tekfurla birlikte gittiler. İdarecilerin haksızlığından dolayı me'yus olmuş ve Hristiyan imparatorundan ziyade Orhan'ın müsamahasından ümitvar olmuş olan diğerleri, şehir halkı ile birlikte galibi (Orhan Gazi'yi) karşılamaya çıktılar. Padişah, Yenisehir kapisından şehrin güneyine girdi. Orhan'ın buradaki davranışı, yüce gönüllü ve zafer haklarını akıllı bir siyaset ugruna gözden çıkarmasını bilen bir hükümdarın hareketi oldu. Böylece hesapları da beklediği sonucu verdi".

Görüldüğü kadarı ile Orhan Bey'in hareket ve bu harekete yön veren anlayışı, onun böyle bir siyaset uygulamasına sebep olmuştur. Nitekim, Orhan Gazi'nin, kocaları ölen veya kimsesiz kalan dul kadınları gazilerle ser'î nikah üzere evlendirmesi bu anlayışın bir sonucudur. Osmanlı tarihleri de devrin anlayış ve dili ile bu hadiseyi aşağıdaki ifadelerle nakl ederler:

"Sonra güzel yüzlü kadınlar geldiler. Orhan: "Bu kadınlar nedir?" diye sorunca kendisine:

"Sultanim, bunların erlerinin kimisi açlıktan, kimisi de savasta kırılmıştır. Yüksek evlerde de boş kalmışlardır." dediler. Bunun üzerine Orhan, gazilere bunları ser'î nikahla almalarını buyurdu. Gaziler, bunun üzerine bu kadınlarla evlendiler. Hazir ev, hazir avrat buldular, geçip saray gibi evlerde oturuverdiler.

Görüldüğü gibi kadınların ser'î nikahla alınması, onlara normal bir vatandaş muamelesinin yapılması demektir. Böylece Orhan, onları esir veya cariye durumuna düşürmekten kurtarmış oluyordu. Halbuki galib olan Orhan ve Osmanlı idaresi, onlara karşı istediği şekilde muamele yapmakta serbest idi. Bu şekildeki bir hareketine de mani olabilecek bir güç mevcut değildi. Hammer ise Orhan Gazi'nin

tamamen insanî olan ve hatta yirmi birinci asra girmek üzere olduğumuz su günümüzde bile uygulanamayan bu insanî muameleye kendi açısından farklı bir şekilde bakmaktadır. Ona göre Orhan, İznik'in kendiliğinden teslim olmasından dolayı bol ganimetlerden yoksun kalan silah arkadaşlarına mükâfatı unutmamıştır. Söz gelimi, uzun bir kusatmanın, alısmis sayılabilecek veba ve kitlign tesiri ile baba ve anneden, kocalarından yoksun kalan ve yarı yıkık saraylarında oturan Rum kadın ve kızlarını onlara bölüştürdü. Böylece, ordusunun subaylarına bu yapıların mirasçıları ile evlenmelerine izin vermekle bu ihtisamlı konutların yeniden senlenmelerine yol açılmış oldu.

Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile Orhan Gazi, İznik'i feth ettikten sonra derhal şehre bir Müslüman Türk hüviyeti kazandırmak için faaliyetlere girer. Bu sebeple büyük bir kiliseyi Cuma mescidi haline getirir. Orhan, umuma ait binaları kitâbe ve güzel sözlerle bezeyip süsleyen, böylece Doğu'nun eski bir geleneğine uyan ilk Osmanlı padişahıdır. Onun, sultanlık günlerinden başlayarak bütün camiler, medreseler, hastahaneler, çeşmeler, mezarlar ve köprüler Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında yaptırılanların (bânilerinin) adlarını ve yapılış tarihlerini seyyahlara göstermektedirler. Bu âbide (anıt)ler üzerinde çoğu zaman Kur'an'dan alınmış tasvir, tesbih ve benzetme bulunan âyetler okunur. Orhan Gazi, İznik'te bir manastırı da medreseye (yüksek okul = fakülte) çevirdi. Medresenin müderrisliğini (profesör) Davud Kayserî denilen birine verdi. Konya'da Mevlânâ Siraceddin Konevî'nin öğrencisi olan Taceddin el-Kürdî, bu medresede, Davud Kayserî'ye halef olmuştur. Taceddin'in ölümünden sonra da Alaeddin Esved, daha çok yaygın olan adı ile Kara Hoca o göreve atanmıştır.

Orhan Gazi'nin İznik'te bulunan ve bazı kaynaklarda bir manastırdan çevrilmiş olduğu belirtilen medresesinin, kilise veya manastırdan değil, bizzat kendisi tarafından inşa ettirildiği Mecdî gibi bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Mecdî, Seyh Davud Kayserî'nin biyografisinden bahs ederken "Orhan Han Gazi Hazretleri, İznik nâm kasabada bir medrese-i ulya peyda edüp seyh hazretlerine tayin eyledi" diyerek Osmanlı Devleti'nin bu ilk medresesinin bizzat Orhan Gazi tarafından yaptırıldığını anlatır. Ayrıca Osmanlı dönemi ilk medreseleri üzerinde araştırma yapan Mustafa Bilge de Orhan Gazi vakfiyesinden yola çıkarak aynı kanaatte olduğunu şöyle ifade eder:

"Bu medresenin, Nesrî ve diğer bazı kaynaklarda belirtildiği şekilde İznik'te bulunan manastır veya kiliselerden çevrilmiş olmayıp inşa edilmiş olduğunu belirten en kuvvetli delil, elimizde bulunan vakfiyedir. Orhan Gazi, İznik'teki medresesini yaptıktan sonra tanzim ettiği ve Molla Hüsrev tarafından 841 H./1437 M. 'de tescil edilen vakfiye suretinde, medresenin bina edildiği ve Hayreddin Pasa Camii'nin yanında olduğu açıkça belirtilmektedir." Sultan Orhan, bu medreseye sahibi bulunduğu Kozluca köyünün gelirlerini sahih ve seriata uygun bir şekilde vakf etmiştir. Gerçekten çok daha sonraki tarihlere (1136=1724) ait bir arz belgesi, İznik'e bağlı Kozluca köyünün Orhan Gazi medresesine vakf edildiğini göstermektedir.

İznik, Türklerin eline geçtikten sonra, Orhan Bey buradaki yerli halktan isteyenlerin malları ile birlikte şehri terk etmelerine müsaade etti. Gitmeyenlerin ise Osmanlı tebeasından olmak ve sadece vergi (cizye) vermek şartıyla din, gelenek ve göreneklerini muhafaza edebileceklerini bildirdi. Burayı bir müddet kendisine merkez yaparak İznik'in bir Müslüman Türk şehri olmasına gayret etti. Bunun için orada cami, imâret ve medrese gibi dinî, sosyal ve kültürel müesseselerin temelini attı. Ayrıca zevcesi Nilüfer Hatun tarafından bir imâret, oğlu Süleyman Pasa tarafından da bir medrese inşa edildi. Bundan başka diğer hayır sahiplerinin yaptırdıkları tesislerle kısa bir müddet sonra İznik, istenilen Müslüman-Türk şehri hüviyetini kazandı.

Kaynaklar, Orhan Gazi'nin buradaki faaliyetlerinden bahs ederken onun bir hükümdar gibi değil, herhangi bir vatandaş gibi davrandığını belirtirler. Nitekim onun yaptığı imârette pisirilen yemekleri bizzat kendisinin dağıtmış olması, akşam olunca kandillerini bizzat kendi eli ile yakmış olması bunu göstermektedir.

Orhan Gazi, İznik ve bilahere İzmit'in fethinden sonra idarî bir sistem kurarak memleketi buna göre idarî bölgelere ayırdı. Buna göre İzmit, oğlu Süleyman Pasa'ya verilmiş, onu Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etmişti. Bursa'ya da oğlu Murad Han Gazi'ye vererek adını "Bey Sancığı" koymuştu. Karacahisari amcasının oğlu Gündüz'e verdi. Kendisi de bütün bunların üstünde memleketi idare ediyordu.

İZMIT'IN FETHİ

Bir ticaret merkezi durumunda bulunan İzmit, İznik'in fethinden hemen sonra Osmanlılar tarafından alınmak istenmiş ve hatta bir ara elde edilmiş ise de sonradan yine Rumlara verilmisti. Osmanlı kuvvetleri İznik'in fethinden bir sene yani 1331 Haziran'ından sonra şehri kusatmışlarsa da Bizans İmparatoru UI. Andronikos'un yardima gelmesi üzerine Orhan Bey, İmparatoria anlasarak kusatmayı kaldırmisti. Orhan Bey, bu kusatmadan altı sene sonra (1337) şehri siddetli bir şekilde tekrar kusatı. Bu kusatma üzerine disardan yardım alamayan şehir, teslim olmak zorunda kaldı. Kale muhafazasında bulunan Paleologos hanedanına mensup Marika, mallarını alarak bir gemi ile İstanbul'a gitti. İzmit'in fethi ile Kocaeli Yarımadasının tamamı Osmanlıların eline geçmiş oluyordu. Orhan Gazi, İzmit ve havalisinin idaresini oğlu Süleyman Pasa'ya verdi. Süleyman Pasa'nın halka karşı din ve milliyet farkı gözetmeden âdil bir şekilde davranması, ve çevrelerinin tamamen Osmanlılar ile kusatılmış olmasından dolayı civarda bulunan bir çok kale (Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu) de birer teslim oldular. Aynı şekilde İzmit Körfezindeki Gemlik, Armutlu gibi mevkiiler de Kara Timurtas Bey vâsitasıyla Orhan Bey kuvvetlerinin eline geçmişti.

KARESİ BEYLİĞİ'NİN İLHAKI

1340 yılına kadar Bizans topraklarında fetih hareketlerine girip sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, fethedilen yerlere doğudan gelen Türkleri yerleştiriyordu. Bununla beraber Bizans topraklarında genişlemekte olan bir Türk devleti için bu kafi değildi. Çünkü Anadolu'da bulunan diğer beyliklerin sınırları, Osmanlıların doğrudan doğruya bütün Bizans çevirmesine imkân vermiyordu. Bu sebeple Karesi Beyliği topraklarının alınması gerekiyordu. Bu, Bizanslılara karşı kazanılan zaferlerden daha önemliydi. Zira bu sayede Osmanlılar, Çanakkale'ye kadar gelerek, boğazın güney kıyılarını ellerinde bulunduracaklardı. Bu da ilk fırsatta Avrupa'ya geçme imkânını sağlayacaktı. Böylece Orhan Gazi, Bizans'ın taht kavgalarından istifade edecek ve hatta topraklarına akınlar düzenleyip işgal edebilecekti. Gerçekten de batiya doğru açılıp genişleyebilmek için sadece İstanbul Boğazına yaklaşmak kâfi değildi. Aynı şekilde Çanakkale Boğazı'na da yaklaşmak gerekiyordu. Zira sadece bir taraftan tutulan Marmara ile stratejik güç haline gelmek imkansızdı. Bu küçük iç deniz (Marmara) iki taraftan kısaça içine alınmalıydı. Ancak bu sayede batiya geçilebilirdi. O dönemde batıda Karesi oğulları vardı. Fakat bunlar, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını elinde bulundurmanın stratejik nimetini takdir edebilecek deha ve imkâna sahip değillerdi. Bu arada Bizans da bütünüyle Güney Marmara'dan çekilmiş değildi. Osmanlılar ile Karesiler arasında Bizans'a ait bazı topraklar vardı. Osmanlılar, 741 (1342) tarihinde Ulubat, Mihaliç ve Kirmasti gibi yerleri Bizans'tan alıp fethetmek suretiyle, merkezi Balıkesir'de bulunan Karesioğulları Beyliği ile aynı hudutları paylaşıyorlardı.

Bu sıralarda Karesi Beyliği'nde çıkan bir hadise, Orhan Bey'e Türklerle meskûn bulunan bu toprakların zaptında ilk fırsatı verdi. O zamana kadar Osmanlılar, sadece Bizans'la muharebe etmiş ve ülkelerini özellikle Bizans İmparatorlarından aldıkları yerlerle genişletmişlerdi. Ne Osman ne de oğlu Orhan, Küçük Asya'da bulunan diğer beylere karşı hasmane bir teşebbüste bulunmamışlardı.

Osmanlı kaynaklarına göre Karesi Beyi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Demirhan geçmişti. Fakat kardeşi Dursun Bey, buna muhalefet ederek veya biraderi tarafından öldürülmekten korkarak Osmanlılara iltica etmişti. Beyliğin basına geçen Demirhan'ın fena ve kötü hareketlerinden dolayı Karesi ileri gelenleri (ümera), Hacı İlbeyi vâsitasıyla Orhan Bey'in sarayında bulunan Dursun Bey'i hükümdar olmak için tesvik ederler. O da Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'ye Balıkesir, Aydıncık ve Bergama'yi verme teklifinde bulunur. Kendisi de Truva mintikasında Kızılca Tuzla ile Bayramiç gibi yerlerde hükümdarlığını sürdürecekti. Bu teklif ile Orhan Bey'i tahrik ve tesvik eden Dursun Bey, büyük bir ihtimalle 1345 yılında meydana gelen Karesi seferine Orhan Bey'le birlikte iştirak eder. Balıkesir üzerine yürüyen Orhan'ın gelişini haber alan Demirhan, Bergama kalesine sığınır. Bu arada Balıkesir ümerası basta Hacı İlbeyi olduğu halde Evrenos, Ece Halil ve Gazi Fazıl Bey'ler, Orhan Bey'i karşılarlar. Orhan Gazi, iki kardeşi barıştırmak için Dursun Bey'i Hacı İlbeyi ile beraber Bergama kalesine gönderir. Bunlar kale önüne gelip görüşmek isterler. Fakat kaleden atılan bir okla Dursun Bey maktul düşer. Bundan çok müteessir olan Orhan Gazi, Bergama'ya gelip kaleyi muhasara eder. Halkın ısrarına dayanamayan Karesi Bey'i kaleden çıkıp Orhan Gazi'ye teslim olmak zorunda kalır. Bundan sonra Bursa'ya getirilen Demirhan gelişinden iki sene sonra Yumrucak (taun, veba) hastalığından vefat eder.

Böylece Karesi Beyliği'ne ait olan Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve Edincik gibi şehirler Osmanlı topraklarına ilhak olunur. Karesi Beyliği'nden birçok sahil bölgesinin Osmanlılara geçmesi ile Rumeli'ye geçiş kolaylaşır. Bu ilhakin Orhan Bey bakımından önemli bir yönü de bu beyliğe tabi değerli komutan ve emirlerin Osmanlı hizmetine girmis olmalarıdır. Biraz önce isimlerinden bahsedilen ve Çanakkale boğazı ile çevresini çok iyi tanıyan bu değerli komutanlar sayesinde Rumeli fetihleri kolaylaşmıştı. Zira bunlar denizcilik de iyi biliyorlardı. Osmanlılar, Hacı İlbeyi, Ece Halil, Gazi Fazıl Bey ve Evrenos Bey gibi askerî ve idarî bakımından yönetici olacak durumdaki bu insanlardan istifade edip bilgilerinden yararlanmışlardır.

Karesi Beyliği'nin ilhakından sonra uzun bir müddet önemli sayılabilecek bir fetih hareketine girilmediği anlaşılmaktadır. Hammer bu sessizliğin sebebi ve bu konudaki yanlış değerlendirmeler hakkında aşağıdaki ifadelerle bir gerçeğe parmak basarak şöyle der:

"Karesi'nin fethinden sonra yirmi sene zarfında Osmanlı ülkesi yeni ve önemli bir fetih ile genişlemedi. Bununla beraber tarihçilerin buradaki derin sessizlikleri, Bizanslıların zannettiği gibi devamlı kayıpların ve bozgunlukların bir sonucu değildir. Aksine, bu dinlenme çağında, Alaeddin (ulemadan)'in akıllıca görüşleri ile kurulan yeni ordunun tam ve disiplinli bir düzene sokulması, içerde güvenlik durumunun sarsılmaz şekilde sağlanması gibi işleri geliştirdi. Bu ifadelerin gerçek sahidisi ise Karesi bölgesinin fethinden sonra insana başlanan câmî, medrese, imâret ve kervansaray gibi büyük binalardır. Nitekim, Orhan'ın dindarlığı sebebiyle meydana gelen bu müesseseler, (bes sene önce ilk medrese ve imâretin tesis olunduğu) İznik'teki müesseselerle kısa zamanda rekabet edip boy ölçüşebilecek duruma geldiler."

İleride daha geniş bir şekilde ele alınacağı gibi Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilâtı, Orhan Gazi zamanında kurulmuştur. Bursa ve İznik'in zapt edilmesi, Osmanlı Beyliği'nin ilk devir tarihinde önemli hâdiseler olarak mütalaa edilebilir. Orhan Gazi Beyliği'nin hudutları, artık devamlı olarak genişliyordu. Yeni müesseseler ile sağlam temellerin atılması bu siyasî varlığa ve birliğe bir hayatiyet sağlayacaktı. Zira bu beylik, yavaş yavaş eski asiret usûl ve kaidelerinden ayrılmak zorunda idi. Ancak bu sayede modern bir devlet olma özelliğini kazanabilirdi. Bu sebeple devlet, idarî sahada adalet, askerî sahada da yeni bir sistem ve teşkilât meydana getirmek ihtiyacını hissetmeye başladı. Bu konularda ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alaeddin Paşa ile Bursa kadisi Cendereli (Çandarlı) Kara Halil faaliyetlerde bulundular.

Osmanlı Devleti'nin mucizeli bir sür'atle yükseliş ve inkişafını bir yandan tarihî halet ve gerçeklerde, bir yandan da İslâmî prensiplerin adalet, insaf ve dinamizmine gösterilen sadakat ve saygıda aramak icab eder.

Onun için de, devletin kuruluş ve yükseliş hadisesini fikirden aksiyona çeviren ve kuvvetler birliğini vücuda getiren faaliyetin sirrini, bu faaliyete iştirak eden din, ilim, hukuk ve idare otoritelerinin kolektif idealizmi ile izah, isabetli bir inandırıcı olsa gerekir.

Orhan Gazi, Mevlânâ Sinan, Dursun Fakih, Davud Kayserî ve Taceddin Kürdî gibi büyük âlimler; Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman Gazi gibi seçme yigitler; Taptuk Emre, Gülsehrî gibi mutasavvif sairler; Abdal Musa, Abdal Murad, Doğu Baba, Geyikli Baba, Ahi Evren, Ahi Semseddin gibi ululara, çevresinde yer vermekle gerek devleti, gerek hükümdarlık makamını bir idealist üreticiler zümresine dayamış oluyordu.

Gerçekten, seneler süren ve Osmanlıları bir hayli yoran cenklerden sonra orduyu, idareyi ve cemiyeti mayalayıp yoguran manevî temsilcilerin fetih tarihindeki hikâyeleri, Asikpasazâde, Nesrî ve İbn Kemâl gibi kaynaklarda anlatılır. Biz bu uluların hizmet ve hikâyelerine örnek olması bakımından Asikpasazâde tarihindeki bir rivayeti nakl etmekle yetinmek istiyoruz. Olay, Âsikpasazâde'nin dilinden şöyle ifade edilir:

"Hele şimdi görelim Orhan Gazi Bursa'da neyler: Devletle geldi imâret yaptı. Vilâyetin dervişlerini teftiş eylemeye başladı. İnegöl yöresinde Kesis Dağı (Uludağ)'nın arasında bir nice derviş gelmişti. Anda makam tutmuşlardı. Bu dervişlerden biri ayrılır varır dağda geyiklerle yürür ve ol Turgud Alp âni sever. Orhan Gazi'ye adam gönderdi kim benim köylerim yanında bir derviş daim ânin yanına gelir.

Âninla musahabet eder. Turgut Alp pir olmuştur (yaslanmıştı). Geldi mukim oldu. Hayli mübarek dervistir dedi. Orhan Gazi eydür: Aceb kimin mürididir? Eydür: Sorun kendinden der. Geldiler sordular. Eydür: "Baba İlyas müridiyim" der. "Seyyid Ebu'l-Vefa tarikatındanim" dedi. Emr etti kim getirin dedi. Geldiler davet ettiler, gelmedi. Dervis dahi haber gönderdi kim sakın gelmesin. Orhan Gazi'ye haber verdiler. Orhan Gazi yine haber gönderdi kim niçin gelmez. Veya beni niçin komaz anda varmaya. Cevab verdi kim dervisler göz ehli olur. Gözetirler dahi vaktinde varırlar kim duaları makbul olur.

Bir nice günden sonra bir kavak ağacını omuzuna kodu. Doğru Bursa'nın hisarına geldi, padisahın hisarına (sarayına) girdi. Gördüler, Han'a haber verdiler. Ol dervis geldi bir ağaç dahi getirdi, kapıda diyor. Orhan Gazi çıktı gördü tamam dikmiş. Dahi sormadin, Han'a eydür teberrükümüz oldukça dervislerin duası makbuldur dedi. Hemandem dua etti, durmadı geri mekânına vardı.

Kavak ağacı şimdi dahi vardır (Asikpasazâde zamanı). Orhan Gazi dahi dervisin mekanına vardı. (Ey) Dervis bu İnegöl nevahisi senin olsun dedi. Dervis eydür: Mülk ve mal Hakk (Allah)'ındır, ehline verir biz ânin ehli değiliz, der. Sordular: Ehli kimdir? Ayudtu: Hak Teâlâ dünya mülkünü sizin gibi Hanlara ısmarladı. Kulları birbirleri ile mesalinin görsün deyü. Orhan Gazi eydür: Dervis! Nola benden su sözü kabul etsen. Dervis eydür:

Sol karsiki tepecikten bericigi dervislerin havlicigi olsun dedi. Orhan Gazi dahi bu sözü dua aldı yine mekânına gitti."

Kendisiyle görüşmek isteyen hükümdardan köse bucak kaçan, ne onun yanına varmaya yanasan, ne de onu kendi mekânına isteyen büyük istigna, iç zenginliği, ezeli tokluk ve gönül saltanatı. Ne malda gözü var, ne mülke tamah düsürmüş. Gazi Hünkâr: "Sol İnegöl nevahisini al senin olsun" deyince "biz onun ehli değiliz" diyor. Beyin ısrarları karsisinde ufku göstererek "Su tepecikten bericigi dervislerin avlucugu olsun" diyor. Sırtladığı fidanı hünkârın bahçesine dikmekle de, Allah'ın, mülk ve mali kendilerine ısmarladığı han ve hükümdarlara yardımcı ve destek olduğunu açıklamak istiyor.

Âsikpasazâde sözlerine devamla söyle der: "Orhan Gazi o dervisin üzerine kubbe yaptı. Yanında tekye yaptı. Bir de Cuma mescidi yaptı. Simdiki vakitte onarılıp bes vakitte padisahnın ruhuna dua ederler. O zâviyeye "Geyikli Baba Tekkesi" derler."

Devletin kuruluş hamurunda mayası bulunan tasavvuf erbabi ile Orhan Gazi'nin ilgi ve münasebetlerini anlatan Hammer, Orhan'ın bu konuda babasını örnek aldığını söyleyerek şu şekilde fikrini beyan eder:

Orhan, Dervis Turud ile Kumral Abdal için tekke inşa eden babasına uyararak Geyikli Baba'ya uygun bir zâviye bina ettirdi. Pek çok ziyaretçisi bulunan bu zâviye, Uludağ'ın eteğinde ve şehrin doğu taraflarında idi. Adı geçen dağın yüksek bir yerinde ve Gökpınarı denilen yerde Doğlu Baba'nın türbesi bulunur. Şehrin kapılarında ve Uludağ'ın zirvesinden doğan Alisir Irmagı kenarında Horasan'da doğmuş olan Dervis Abdal Murad'ın tekkesi, batıda ve Kaplıca yakınında Abdal Musa'nın tekke ve mezarı bulunmaktadır. Bu iki baba, Bursa muharebesinde iki Abdal veya iki aziz kişi ile Sultan Orhan'a refakat ederek, gerek duaları gerekse kerametleri ile neticenin kısa zamanda alınmasına vesile olmuşlardır. Bursa fatihi (Orhan Gazi), bu insanların civarlarında medfun bulundukları birçok zâviyenin insasıyla onlara karşı minnettarlığını ebedileştirmiştir.

Bu iki muttaki zâtın (Geyikli ve Doğlu Baba) isimleri, onların tabiat ve ahlâklarını çok güzel izah etmektedir. Bunlardan ilki geyiklerle birlikte yaşadığı, diğerrinin de sadece yogurt yiyerek hayatını sürdürdüğünü göstermektedir.

Rivayete göre Geyikli Baba muhasara ordusunun önünde elinde almış okkalık bir kılıçla bir ceylana binmiş olarak harp etmiştir. Abdal Murad'ın, dört arsin uzunluğundaki ağaç kılıcından başka bir silahı olmadığı halde hayrete değer yigitlikler gösterdiği de söylenir. Abdal Musa da pamuk ile ates toplamıştır.

Geyikli Baba Hoy'da dogmus, Osman zamaninda kerameti ile shret bulmustu. Bu zat, daima tasavvufu vecd içinde yasar ve Uludag'da ormanlar arasinda geyiklerle birlikte günlerini geirirmis. Orhan agirmadika oradan inmezmi.

Rivayete göre yine bir gün geyige binmis ve omuzunda bir inar dali bulunduğu halde sultanin sarayina gelir. Devletin bahtiligina bir isaret ve belirti olmak üzere fidani bahçeye diker. Osmanli Devleti'nin, bu aga gibi kök salarak dallarini uzaklara ulastiracagini ve göklere kadar yükseleceğini söyler. Bu ve benzeri rivayetler, toplumun maser vicdaninda bir karsilik (makes)bulmus olacak ki, sosyal bir vak'a olarak günümüze kadar uzantisi devam etmektedir.

ANKARA'NIN ZAPTI

Osmanlilar, Anadolu'da bulunan devlet ve beyliklerin topraklarini zapt edip anlari hakimiyetleri altina almak yerine bati ve hatta Trakya'da bulunan bölgeleri feth etmeyi yegliyorlardi. Çünkü Anadolu'daki beylikler de kendileri gibi Msluman ve Türk unsurlardan meydana geliyordu. Bu bakimdan kendileri ile hasmane hareketlerde bulunmayan bu beyliklerin topraklarina karsi tamahkrlıkta bulunup hiç bir sebep yokken onlari ele geçirdikleri söylenemez.

Kurulus dönemindeki mütevazi imkânlarına ragmen, Islâm'i Anadolu'nun batisindeki topraklara tasimayi hedefleyen Osmanlilar, bu gayelerini gerçekleştirmek ve daha fazla müslüman nüfustan istifade için zaman zaman komsu Müslüman beyliklere de müdahalede bulunmuslardi. Bu sayede Istanbul ve Çanakale bogazlarinin batisinda bulunan bölgelere de Islâm'in sesini ulastirabileceklerti. Bunun için de Rumeli'nin fethedilmesi ve Müslümanların eline geçmesi gerekiyordu. Fakat bu da büyük bir nüfus ve insan gücüne sahip olmaya bağliydi. Bu sebeple Müslüman Türk nüfusu çoğaltmak gerekiyordu. Bu dsncede bulunan devlet ve idare adamlari, Bolu taraflarından baska Ankara cihetine dogru da genisleme ve buradaki Türk nüfusundan istifade etmek gerektiğine kanaat getirdiler. Öyle anlasiliyor ki Orhan Bey, Germiyan ve Karamanlilar'dan toprak kazanmayı dsnmyordu. Zira güçlü ve kuvvetli olan bu iki Müslüman Türk Beyligi ile, ne kadar srecegi süpheli olan bir maceraya girmek, Osman Gazi ile oğlu Orhan'in takip ettikleri politikaya tamamen aykiri idi. Halbuki Bizans ve Müslüman olmayan diğer devletlere karsi elde edilecek muvaffakiyetlerin verecegi san ve seref Osmanlilari o kadar ykseltecekti ki, zaman içinde Germiyan, Karaman ve diğer beylikler herhangi bir atismaya mahal kalmadan Osmanlilarin idaresini kabul edebilecek hale geleceklerdi. Osman Bey, oğlu ve torununun bu politikasi ile dinî ve siyasî anlayisi, onların bütün davranislarinda kendini açık bir sekilde ortaya koymaktadır. Bu sebeple, Türk devletleri ile harbe girisip kuvvetlerini ypratmak Osmanlilarin aklindan bile geçmiyordu. Zira bu yol, onlari ileriye degil, geriye sürüklerdi. ztuna'nin dedigi gibi "Rumeli maddî, fakat Anadolu mânevî gle feth olunacakti."

Osmanlilarin, komsu ve kardes beyliklerle herhangi bir atismaya girmeksizin ihtiyaç duyduklari Türk nüfusunu çoğaltmak, bir bakima Aricara'nin ele geçirilmesi ile mümkündü. O dönemde Ankara Ahi'lerce idare edilen müstakil bir sehir devleti idi. Karamanogullari'nin Ankara üzerinde birtakim emelleri varsa da fiilen onların topragi ve sinirlari içinde bulunmadigi için bu yüzden Osmanlilarla harb etmeyi göze alamazlardi.

Anadolu'nun mühim merkezlerinden birisi olan Ankara, merkezi Sivas olmak üzere kurulmus bulunan Eretna Beyligi (1335-1381)'nin idaresi altinda bulunmakta ve bu beyligin en bati ucunda yer almakta idi. Eretna Beyi Alaeddin'in vefati üzerine yerine geçen ogullari zamanindaki karisiklik, Ankara'yi bir müddet Karamanogullari'na daha sonra da müstakil bir idarenin, Ahilerin eline geçmesine sebep oldu. Bu karisikliklardan istifadeyi dsnen Orhan Bey, oğlu Süleyman Pasa komutasinda gönderdigi bir ordu ile Ankara'yi zapt ederek (1354) Osmanli ülkesine katar. Böylece Osmanlilarin dogu hududunda bulunan kuvvetli bir nokta elde edilmi oldu. Ankara'nin Osmanlilar'a ilhaki mühim bir hadisedir. Bu hadise (Ankara'nin ilhaki), Osmanlilari Sakarya ile Kizilirmak arasindaki topraklara hakim kilmistir. Kizilirmak evresinin bütünüyle fethi de bir mânâda Anadolu hâkimiyeti demekti. Ankara 1361-1362 arasinda 1 yil kadar Osmanlilarin elinden ıkmissa da, 1362'de Sultan Murad tarafından çevresi ile birlikte tekrar Osmanlilara kazandırilmisti.

RUMELIYE GEIS

Bilindiği gibi Asya, eskiden beri bilinen ve insanlık tarihinin besigi olarak kabul edilen bir kitadır. Bu bakimdan gerek Türk, gerek Avrupalı ve gerekse diğer bir çok milletin ilk yurdudur.

Kavimler göçü sonunda insanlar, farklı bölgelere dağılarak hayatlarını sürdürdüler. Bu sıralarda bazı Türk kabileleri de Asya'dan Avrupa'ya geçerek göçmen milletler arasındaki yerlerini aldılar. Buna göre Avrupa ve özellikle Balkan Yarımadası daha o zamandan beri Türklere yabancı olmayan ve onlar tarafından tanınan bir yerdi.

Avrupa'ya geçmiş bulunan Türk kavim ve kabileleri, asırları içine alan uzun bir zaman zarfında burada vakit geçirmiş olduklarından tarih sahnesinde pek gözükmeye imkân bulamamışlardı. Bunlar, ancak Bulgar, Macar, Sırp, Ulah ve diğer kavimlerin, Bizans İmparatorluğu ile yapılan mücadelelerinden sonra meydana çıkmışlardı. Osmanlılardan önce Avrupa'ya geçmiş bulunan bu insanlar, Türk, Peçenek, Kuman, Alan, Yürük, Türkmen ve Tatar gibi isimlerle ortaya çıkmışlardı. Bunlar, bazan Bulgar, bazan Macar, bazan da Ulah gibi kavimlerle birleşerek Bizans'a karşı mücadeleye girdikleri gibi bazan da kendi başlarına ve yalnız olarak mücadele etmişlerdir. Bu Türkler, kendileri ile tesrik-i mesaide bulundukları milletlerle zaman içinde kaynaşmış, onların kültür değerlerine katkıda bulunmuş, meydana gelen harplerde büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Bununla beraber zaman zaman da savaşlarda mağlub olan bu Türklerden bir kısmı yine kendi öz yurtları olan Asya'ya dönmüş, bir kısmı da galip gelen devletlerin içinde ve onların dinleri olan Hristiyanlığı kabul ederek hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu sebeptendir ki, Türkler Rumeli'ye ayak bastıkları zaman yer yer Ortaasya göçlerinden artakalmış ve zamanla Ortodoks kilisesine bağlanmış topluluklarla karşılaşmışlar. Zira, bilhassa 5. asırdan beri Ortaasyadan Bosanlircasına akan Türk kavimleri bugünkü Rusya'ya asip Doğu Avrupa'ya, Mora'ya, Adriatik kıyılarına ve Avrupa'nın kuzey sahillerine kadar uzanarak zaman zaman hakimiyetler kurmuş, kısmen Cermenler, daha geniş ölçüde de Slavlar ile karşılaşarak dil ve din değiştirmişlerdir. Bilhassa Bizans İmparatorluğunun siyasî hududları içine yerleşen kavimler, Ortodoks birliğine girmiş olmakla beraber, bu topluluklardan dillerini, millî ve kavmî özelliklerini muhafaza edenler de oldukça mühim bir yekûn teşkil ediyorlardı. Hatta X. asır Bizans orduları içinde Slavlar, İskandinavlılar, Ruslar, Iberler, Kafkasyalılar, Araplar, Sicilya Normanları olduğu gibi, Hazarlar, Peçenekler ve Fergana Türkleri gibi Türk kavimleri de mühim bir yekûn tutuyorlardı.

Malazgirt zaferi ile Müslüman Türkler lehine neticelenen Selçuklu-Bizans karşılaşmasında, bir ifadeye göre Bizans ordusunda bulunan Uz veya Peçenekler kendi dillerini konuşan, kendi kanlarını taşıyan ırkdaşlarına karşı cenk etmeyi kabul etmeyerek atları ve silahları ile beraber Selçuklu ordusuna katılmışlardı.

Daha önce de kısmen temas edildiği gibi asırlar boyu dalgalana dalgalana kabarıp tasan Türk seli, ayak bastığı ülkelerin siyasî, ictimai ve etnik bünyesinde derin iz ve eserler bırakmış olmakla beraber, bazan da kendileri bu tesirlerin altında kalmışlardı. Nitekim, Bizans'ın dinî temellere dayalı olarak kolonize ettiği diğer kavimlerle birlikte Türkleri de Ortodoks birliğine çektiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Bizanslılar, Türkleri de bu kültür ve din kaynaşmasıyla kendi millî hüviyetlerinden soyuma politikası güdüyorlardı. Öyle ki bazan harp esiri olan Türk hükümdarları, ordularıyla birlikte hristiyanlığı kabul ediyor, bazı kabileler de reisleriyle beraber din değiştiriyorlardı. Bizans devlet politikasının, asilzâdelik ünvanını vermek ve toprak bağışlamak gibi tavizleri, yine Ortodoks cemaatine yeni dindaslar kazandırıyor. Bazan da mecburî göçler yaptırılmak suretiyle Türk kavimleri, Helen harsinin (kültür) kesif olduğu bölgelere sürülüyordu. Böylece onları kendi kültürleri içinde eritip yok etme politikasını güdüyorlardı.

Esasen, asırlardır binlerce kilometreyi aşarak Ortaasya'dan gelen çeşitli Türk kabileleri, bir yandan Cermen, bir yandan Slav tesiri altında yerli halkın dillerini, dinlerini, toplum ve site hayatlarını benimseyerek onların içinde erimis bulunuyorlardı. Buna paralel olarak Bizans da hududları içinde iskân edilen veya vazife alan yahut da esir edilen zümreleri, Ortodoks birliği ve Helen kültürünün baskısı altında kavmî ve millî hüviyetlerinden çıkarmış bulunuyordu.

Kilise ve misyon teşkilâtı, Türk kabilelerinin alındaki tarihî kaseyi örtmek için Bizans'a bir hayli yardımcı olmuştur. Bizans'ın bu neviden faaliyetleri her zaman asiri olagelmistir. O kadar ki, Yukarı Tuna Steplerinden Kafkaslara ve Habesistan'a kadar bütün güney ülkeleri halkını, İncil'e bağlamak yolunda muazzam bir teşkilât hüküm sürmüştü.

Görüldüğü gibi bir koldan Stepler memleketine, Dogu Avrupa'ya Bizans ve Mora'ya; bir koldan da İran, Mezopotamya, Suriye ve Arap ülkelerine yayılan Türk kabileleri farklı baskılar altında eriyip yok olmuş bulunuyorlardı. İste Çin, iste Hind, iste İran, asırlarca topraklarına yürüyen bu dalgaları kendinden seçilmez hâle getirmiş, hatta defalarca kurdukları siyasî hâkimiyete rağmen adları ve sanları bile silinip gitmiştir.

Surası üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur ki, eğer arkadan Osmanlılar yetismeselerdi Küçükasya Türklüğü de aynı akibete uğrayacaktı.

Tarihin, gerçekleri konusan dudagi sahitir ki, zaman sisleri arasında kaybolagelen mazi miraslarini geri alip dört basi mamur bir Türk devleti kurmak ve onu tarihî hassaları ile yasatmak kudretini yalnız Osmanlılar gösterebilmiştir.

İste yine bu Müslüman Osmanlı Türklüğüdür ki, Rumeliye adim atar atmaz çeşitli devletlerin kültür ve diplomasisi tarafından temsil edilmiş bir Ortaasya bakiyesi ile karşı karşıya geldi. Bu topraklarda yerleşmiş fakat kültür ve kavmî itiyadlarını kışanç bir muhafazakârlıkla saklamış olan bu Türk toplulukları da hakim millet olarak karşılarına çıkan ırkdaşlarına derhal sarıldılar ve onların idarelerine girmekte tereddüd etmedikten baska, fütuhât ve yerleşme davalarında soydaşlarına yardımcı oldular.

Böylece idarî, askerî, sosyal, dinî ve tekmil bütün müesseseleri ile Rumeli'ye akmaya başlayan Osmanlılar, yalnız kendi ırk ve medeniyetleri için yeni bir ülkeye sahip olmakla kalmayacaklardır. Zira asırlardır çeşitli kavimlerin bir cenk ve mücadele sahnesi olmuş bulunan Balkanlar'da barış ve huzuru iade ederek tarihe karşı şerefli bir borcu yerine getirmeye hazırlanıyorlardı.

Gerçekten de Hammer'ın tesbitlerine göre Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi, Türkler tarafından gerçekleştirilen 18. geçiş olmaktadır. Bundan önce Türkler su veya bu şekilde Rumeli'ye ayak basmış ve bölgede çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Fakat bunlar genellikle geçici bir süre için olduğundan bilhassa Osmanlı tarihçileri tarafından üzerinde fazla durulmamıştır. Ama Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın geçişi, artık Müslüman Türklerin orayı vatan edinmelerine zemin hazırlamıştı. Osmanlı tarihçileri, daha önceki geçişler üzerinde fazla durmazlar. Zira onlara göre önceki geçişler, devamlı bir fetih ve yerleşmeye yetecek kadar bir sebep teşkil etmezler. Bu bakımdan bu geçişler, üzerinde fazla durmaya değmez görünmüştür. Bizans tarihçilerinden de sadece Kantakuzen, Süleyman Paşa'nın geçişinden fazla teferruata girmeden ve geçişin detaylarına inmeden ana hatları ile söz eder. Buna karşılık Türk tarihçileri bu geçişi tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Böylece, halk arasında Osman Gazi'nin rüyasının yavaş yavaş gerçekleşmek üzere olduğu kanaati da yaygınlaşmaya başlar.

Bilindiği gibi XIV. asrın başlarından itibaren içten içe çökmeye yüz tutan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarında, Sırbistan ile Bulgaristan devletlerinin gözü vardı. Bu devletler, imparatorluğun varisleri olmak için bazı faaliyet ve çalışmalarda bulunuyorlardı. Bu dönemde, siyasî, ekonomik, sosyal ve hatta dinî buhranlar içinde bulunan Bizans'ın fazla uzun ömürlü olamayacağı biliniyordu. Bu bakımdan, adı geçen devletin mirasından Osmanlılar da istifade etmeyi düşünmek zorunda kaldılar.

Bu üç devlet, gayelerini gerçekleştirmek ve en büyük hisseyi elde etmek için büyük gayretler sarf ediyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı Beyliği'nin ilk müessisi Osman Bey ve özellikle oğlu Orhan, Bizans'ın gerek iç, gerekse dış durumunu yakından takip ediyorlardı. Hatta bu yüzden olsa gerek ki, ya basta bulunan idarecilere (hükümete) yardım etmek veya partilerden birini rakiplerine karşı daha faal bir rol oynamak için desteklemeye çalışıyorlardı. "Osmanlıların, Bizans Devleti'ni sadece Avrupa kitasına sürmüs olmakla iktifa etmeyerek, orada da Osmanlı Beyliği'nin menfaatlerini temine uğrasmaları bunun içindir. Lakin bu ilk faaliyetlerden her zaman kat'i ve fiili neticeler beklenmeyeceği de muhakkaktı. Yani Osmanlıların baskın yaptıkları veyahut yardım maksadıyla girdikleri yerleri istilaya kalkışmayarak evvela kendilerine zemin hazırlayacakları gayet tabii idi. Orhan Bey, henüz babası Osman Bey'e vekâlet ettiği tarihlerden itibaren, Trakya sahillerine birçok çıkartmalar yaptırarak bu havalinin vaziyetini iyi bir surette öğrenmişti."

Gerek Katalanlar, gerekse Latinlerle iyi ilişkileri olmayan ve Latinlerin İstanbul'u alıp Bizans İmparatorunu Anadolu'ya atmak için gösterdikleri çabalar yüzünden Bizans İmparatoru, Osmanlılara

karsi zaman zaman yumusak bir siyaset takib etme ihtiyacini duymustu. Hatta bu ihtiyaç, onun Osmanlılar'dan yardım istemesine kadar variyordu. Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un sık sık Osmanlıların yardımına ihtiyaç duyması, gelecekteki bu tür seferler için Bolayır yakınındaki Çimbi (Çimpe)'yi askerî bir üs olarak Osmanlılara vermesine sebep oldu. Bu konu ile ilgili kaynaklar şu bilgileri vermektedir:

Damadi Orhan Bey'in verdiği kuvvetler ile, sıkışık bir durumdan kurtulmaya muvaffak olan Kantakuzenos, zaman zaman da Papaya müracaat edip Haçlı seferlerinin tertip edilmesini isterken, baskı sıkışıkça da Orhan Bey'e bas vurmaktan geri kalmıyordu. Nitekim 1349'da Sırbistan kralı Stefan Dusan, Selanik sehrini zapt etmek üzere iken Kantakuzenos'un Orhan Bey'e müracaat ile temin ettiği ve Orhan Bey'in oğlu Süleyman Pasa idare ve komutasında bulunan 20.000 kişilik Osmanlı kuvveti, onun lehine olmak üzere vaziyeti kurtarmıştı. Bu sırada Bizans donanması ile birlikte bir miktar Osmanlı deniz kuvvetlerinin de harekate iştirak ettiği görülür. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Kantakuzenos ile imparatorluk ortagi olan V. İoannes arasında mücadele alevlendiği zaman Orhan Bey, Cenevizliler ile birlikte yine Kantakuzenos tarafını tutmuş ve yardımcı kuvvetlerini göndererek bir taraftan Edirne'de kuşatma altında bulunan Kantakuzenos'un oğlu Mateos'u kurtarmış, öbür taraftan da 10.000 kişilik bir kuvvetle Dimetoka'da Sırp ve Bulgarlara karşı mühim bir galibiyet elde etmişti. 1352 yılında meydana gelen bu hadisede Osmanlı kuvvetlerine Süleyman Pasa komuta ediyordu. Süleyman Pasa, bu vazifesini başarı ile yapıp Anadolu'ya dönerken, bir miktar askerini de Kantakuzenos'un bu yardıma karşılık olarak Gelibolu yarımadasında vermiş olduğu Çimbi kalesinde bırakmıştı.

Böylece Osmanlılar, Bizans'taki taht ve saltanat mücadelesine 1345'ten itibaren karışmış, fakat buna karşılık hem ileride kendi hesaplarına yapacakları Rumeli fethatı için tecrübe kazanmış, hem de Rumeli yakasında yerleşerek bir hareket üssüne sahip olmuş bulunuyorlardı.

Gerçekten, Orhan Bey saltanatının üçüncü ve son devresi, 1353'ten itibaren Rumeli'ye yerleşmek şeklinde başladı. Bu yerleşme ve fethat, Kantakuzenos ile de ciddi anlaşmazlıkların meydana gelmesine yol açtı. Zira Kantakuzenos, Osmanlıların Avrupa mintikasına yerleşmelerinin kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunu anlamıştı. 1354'te Orhan Bey kuvvetlerinin Bolayır ve Tekirdağı'na kadar bütün Marmara kıyılarını sahip olduklarını gördükten sonra buna mani olmayı düşünmüştü. Bu sebeple Orhan Gazi'ye haber gönderip 10.000 altın karşılığında Çimbi'yi satın almak istediğini bu arada Türk kuvvetlerinin Gelibolu'yu terk ve tahliye etmelerini, İzmit'te kendisi ile görüşmek arzu ettiğini bildirdi. Buna karşılık Orhan Gazi, imparatorun kendisine yardım karşılığı verdiği Çimbi'yi teklif gereğince terk edebileceğini, fakat Gelibolu'yu bizzat kendi kuvvetlerinin zapt etmiş olmasından dolayı iade edemeyeceğini ve hastalığı sebebiyle de kendisi ile görüşemeyeceğini bildirdi. Gerçekten Kantakuzenos İzmit'e kadar gelmiş olmasına rağmen Orhan Bey ile görüşmeden İstanbul'a döndü. Kantakuzenos bu durumda Sırp ve Bulgarlarla birlikte olup Balkanların Osmanlılara karşı muhafaza ve müdafaa edilmesi hususunda başarısız bir teşebbüste bulundu. Kantakuzenos, bundan kısa bir müddet sonra Bozcaada'daki hapishaneden, Venediklilerin yardımı ile kurtulup gelen rakibi İoannes'e saltanatı bırakmak zorunda kaldı. Bundan sonra bir manastıra çekilen Kantakuzenos damadı Orhan Bey ile olan bütün münasebetlerini kesti.

Gelibolu yarımadasının Osmanlılar tarafından feth edilmesi, Bizans'ı alt üst etmişti. Kantakuzenos buna sebebiyet vermekle itham edilmiş, bu yüzden imparatorluk tahtından da feragat edip bir manastıra çekilmek zorunda kalmıştı.

Böylece, Osman Gazi'nin, oğlu Orhan tarafından titizlikle takip edilen dahiyane projesi, gerçekleşmiş oluyordu. Artık, Ege ile Karadeniz'e hakim olan Marmara'nın bir iç deniz haline getirilmesi an meselesiydi.

Süleyman Pasa, 1354'ten itibaren Rumeli'de (Gelibolu) kendisi için yaptırdığı sarayda oturmaya başladı. Orhan Bey, oğluna büyük bir selahiyet ve yetki vermisti. Bu arada Orhan Bey'in ikinci oğlu ve Süleyman Pasa'nın ana baba bir kardeşi Murad Bey, Hacı İlbeyi, Lala Şahin paşa, Evrenos Gazi, Gazi Fazıl ve Ece Yakub Bey gibi değerli komutanlar, Süleyman Pasa'nın kurmay heyetini teşkil ediyorlardı.

1358 veya 1359 yılında bir avı takib ederken atından düşüp kaza neticesi vefat eden Süleyman Pasa, o sıralarda 43 yaşlarında bulunuyordu. Süleyman Pasa'nın vefati üzerine o sıralarda 33 yaşında bulunan kardesi Murad Bey, onun yerine tayin edildi. Böylece Murat Bey veliahd da olmuş oluyordu.

Gazi Süleyman Pasa'nın vefati üzerine Rumeli'deki fütuhât hareketinde bir duraklama görüldüyse de bu durum Lala Sahin Pasa, Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey gibi dirayetli emirler tarafından büyük bir çözülmeye sebep olmadan ber taraf edildi.

Süleyman Pasa, feth ettiği yerlerde yerli halka çok iyi davranıyordu. Onlara, Bizans idaresinden çok daha iyi imkânlar hazırlıyordu. Böylece halefi olan ve daha sonra Sultan I. Murad adını alacak o büyük hükümdara fütuhâtının yollarını çizmiş oluyordu. Süleyman Pasa, feth ettiği Bolayır'daki türbesine defn edildi. Kendisinden asırlarca sonra gelecek ve gerçekten büyük bir hükümdar olan Sultan II. Abdülhamid, bu mezarı yeniden yaptırmıştır.

Süleyman Pasa'nın, Melik Nasir, İsmail ve İshak adında üç oğlu ile iki kızının bulunduğu belirtilmektedir. Oğullarından Melik Nasir denizde boğulmuştur ki bu hadise Süleyman Pasa'nın sağlığında olmalıdır.

Büyük oğlunun ölümü haberiyle son derece sarsılan Orhan Bey, Bolayır'a gelip oğlunun kabrini ziyaret eder. Fütuhâtı, veliaht olan oğlu Murad Bey'e emanet ettikten sonra Bursa'ya döner.

Babasından devr aldığı küçük beyliği iki misli büyüterek, teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Gazi, Mart 1362'de vefat etti. Onun vefati esnasında oğlu Murad, Rumeli'de devletin esas kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Trakya fetihleri ile büyük ve haklı bir ün kazandığından baska, Bizans'a karşı yapılan savaş ve fütuhât politikasını temsil ettiğinden, o dönem devlet işlerinde büyük bir nüfuzu bulunan ahiler ile gazilerin desteğini alarak babasının yerine tahta geçti.

Osmanlıların, Gelibolu'ya yerleşmeleri, Avrupa'nın dikkatini çekmişti. Bu hareket, Müslüman bir toplumun kendi kıtalarında yerleşmesi tehlikesini gündeme getirmişse de Balkan devletlerinin birbirleri ile uğraşmaları yüzünden o taraflarda bulunan Türkler için bir tehlike arz etmiyordu. Bu bakımdan Osmanlıların Balkan yarım adasına yayılma düşüncesi, esas politikayı teşkil ediyordu. Bununla beraber Sirp, Bulgar, Macar, Bizans ve Venediklilerin birlikte müdahale etmeleri ihtimali göz önünde bulundurularak derhal köklü bir yerleşme siyasetinin tatbikine başlandı. Bu gayenin gerçekleşmesi için Anadolu'daki Osmanlı arazisinden (Yani Karesi taraflarından) bir kısım yörükleri nakl edip yerleştirdiler. Bu konuda Asikpasazâde, Süleyman Pasa'nın, babası Orhan'dan oraya yerleştirilmek üzere nüfus nakline dair olan arzusu hakkında şu bilgileri verir.

"Atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletlu himmetinle Rum eli feth olunmaga sebep olundu. Kâfirler gayet zebundur. İmdi söyle malum ola kim bu taraftan feth olan hisarlara ve vilayetlere ehl-i İslâm'dan çok âdem gerektir. Bu feth olunan hisarlar içine koymaya ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etti. Vilayetine göçer Kara Arap evleri gelmişti. Onları Rum eline geçirdi. Bir nice zaman Gelibolu nevaşisinde sakin oldular." Orhan Gazi bununla da yetinmeyerek, feth edilen bu yerlerdeki insanlardan askerî sınıfa mensub olanları da Anadolu'ya naklettirmişti. Nitekim kaynagımız bu konuya temasla şöyle der:

Rumeli'ye yerleştirilen bu yörüklere karşılık elde edilen yerlerin askerî sınıfına mensub Rumlarını da ileride isyan çıkarmaları endisesiyle Balıkesir ve havalisine nakl ettiler.

Anlaşılan o ki Osmanlılar, Rumeli'ye geçtikten sonra sadece askerî tedbirlerle buralarda kalamayacaklarını biliyorlardı. Bunun için köklü bazı tedbirlere bas vurmak gerekiyordu. Bu tedbirlerin başında, yabancı unsurların bulunduğu yerlerde o bölgenin siyasî ve askerî emniyetini sağlamak ve boş bulunan sahalara iskânâ açmak için Anadolu'dan Rumeli'ye Müslüman Türk unsurunun geçirilmesi geliyordu.

Biraz önce de temas edildiği gibi bu sebeple Balıkesir bölgesinde yaşayan Türk asiretlerinden bir grup 1357 tarihinde Rumeli'ye geçirildi. Bu grup önce Gelibolu bölgesine, sonra da Hayrabolu'ya yerleştirildi.

İlk grubun geçmesinden sonra akillica yapılan propagandalar, Anadolu'dan pe çok ailenin Rumeli'ye geçmesini sağladı. Bunların büyük bir kısmı, verimli topraklara yerleşip ziraatla mesgul olmaya başladı. Bir kısmı ise Gelibolu'nun kuzey batı taraflarına giderek begendikleri yerlere yerleştiler. Bunlar, gerektiği zaman toplu olarak akınlara bile katıldılar.

Osmanlı kaynakları, büyük ölçüde birbirlerinden nakiller yapmak suretiyle Süleyman Paşa'nın, Çimbi kalesinin karşısında ve Anadolu sahillerinde bulunan Viranca Hisar'dan Rumeli sahiline nasıl adam geçirdiklerini ve o sahillerde nasıl faaliyetlerde bulunduklarını detaylı bir şekilde anlatırlar. Asikpasazâde'nin verdiği bilgi, tarihî bir malumat olarak bu konuda su ifadelere yer vermektedir:

"Bir gün memleketi gezerken Aydıncık'a geldi. Temasa etmeye başladı. Bir garip binalar gördü. Biraz durdu. Hiç kimseye söylemedi. Ece Beg derler bir aziz er vardı. Hayli bahadır olarak anılırdı. Süleyman Paşa'ya:

"Han'im düşünceye daldın" dedi. Süleyman Paşa: "Bu denizi geçmeyi düşünüyorum, öyle geçsem ki kâfirin haberi olmaya" dedi. Ece Beg ve Gazi Fazil: "Biz ikimiz geçelim, Han'im görsün" dediler. Süleyman Paşa: "Nereden geçersiniz" dedi. Dedtiler ki "Han'im! Burada bir yer var ki yakındır. Gececek yerlerdir." Gittiler. O yere vardılar ki orası Görece'den asagi deniz kenarında Viranca Hisar'dır.

Çimbi'nin karşısında Ece Beg ile Gazi Fazil çabucak bir sal yaptılar. Bindiler, Çimbi Hisarı'nın civarına çıktılar. Bağlarının arasında bir kâfir ele girdi. Getirdiler, sala koydular. Hemen Süleyman Paşa'ya getirdiler.

Süleyman Paşa bu kâfire bir kaftan giydirdi. Basına bir sapka verdi. Beline bir kusak ayagina da ayakkabi verdi. Kâfiri donattı. Kâfire dedi ki:

"Sizin hisarinizde yer var midir ki, kâfirler duymadan içeri girelim. Kimse bizi görmesin?" Kâfir "Ben sizi söyle ileteyim ki kimse görmeden sizi hisara koyayım" dedi. Çabuk birkaç sal daha yaptılar. Süleyman Paşa yetmiş-seksen yarar er aldı. Geceleyin geçtiler. Bu kâfir, doğru Çimbi Hisarı'nın bir ters dökecek yeri vardı. Bu müslümanları oraya götürdü. Hemen oradan hisara girdiler. Kâfirlerin de çoğu disarda bağlarında ve harmanlarındaydı. Zira o vakit, harman vakti idi. Elhasıl hisarı aldılar. Kâfirlerini incitmediler. Belki kâfirlere dahi ihsanlar ettiler. İçinden bir kaç tanınmış kâfiri tuttular. Bu hisarin limanında gemiler vardı. O gemilere koydular. Karsıda oturan askere gönderdiler. Velhasıl o gün ikiyüz adam geçirdiler.

Ece Beg, hisarin atlarına bindi. Bolayır yanında Akça Liman derler bir liman vardı, oradaki gemileri yaktı. Oradan sürdü yine hisarina geldi. Bu hisarin (Çimbi) limanında olan gemileri sakladılar. Durmadılar, adam geçirdiler. Elhasili askerlerin çoğunu yanlarına getirdiler. Bu kâfirlerden hiç kimseyi incitmediler, gönüllerini aldılar. Onlar da kendilerini güvenlik içinde buldular. Kadınlarını da kendilerini de hos tuttular. Kâfirlerin gemicilerini gemilere koydular. Kendileri baslarında durdular. Daha hayli adam geçirdiler. Bir iki gün içinde iki bin er geçirdiler. Bu kâfirler (Çimbi kâfirleri) gaziler ile ittifak ettiler.

Yürüdüler. Bir gece Ayaslonca (Ayaslonya) derler bir hisar vardı, onu dahi aldılar. Ehl-i Islâm elinde hisar iki oldu. Bunun halkının dahi gönlünü hos tuttular. Bu iki hisari sağlamlastirdılar. Hayli adamlar da Aydıncık'tan gemi ile geldiler. Süleyman Paşa "Bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çıkarın. Evleri ile Karesi iline iletin ki, bunlardan sonunda bize bir kötülük gelmeye" dedi. Öyle yaptılar.

Bir iki ay bu hisarları iyice sağlamlastirdılar. Durmadılar. Her yerden istegi olani getirdiler.

Birgün, Gelibolu'nun kâfirleri bunların üzerine gelmek için toplandı. Bunlar da hemen karsiladılar. Savaş oldu, kâfirleri kirdılar. Hisarin kapisini yaptirdılar. Yakub Ece'ye ve Gazi Fazil'a yoldaslar verdiler. Bunları Gelibolu'ya havale ettiler. Gece, gündüz bunlar Gelibolu kâfirlerine huzur vermez oldular. İskelesine dahi gemi bırakmaz oldular ki çıka. Bu iki gaziye hayli yarar gaziler verdiler. Onları Gelibolu ucuna koydular. Bolayır'da oturdular."

Bu tarihî metinden anlasildigina göre Osmanli, daha o dönemlerde bile müslüman olmayan ve hatta kendileri ile mücadele eden bu insanlara karsi gerçek bir hosgörü ile muamele etmist. Osmanlilarin, hareket ve davranislarindaki basarinin sirrini bu anlayista aramak gerekir.

EDİRNE'NİN FETHİ

Osmanli fethinden önce küçük bir sehir olan ve günümüzde "Kaleiçi" denilen sinirle çevrili bölgeden ibaret olan Edirne, Balkanlara geçip orada tutunmak ve hakimiyet kurmak için stratejik önemi haiz olan bir sehirdi. Bizans İmparatorlugu'na bağlı idi.

Süleyman Pasa'dan sonra Rumeli'nin ikinci fatihi diyebilecegimiz Sultan I. Murad, bu sehrin askerî önemini anlamisti. Bunun için de Edirne'yi feth etmeyi kendisine hedef olarak seçmist. Ankara'nin yeniden alınmasindan sonra artık sıra Edirne'ye geliyordu.

Kaynaklardan büyük bir kisminin, Sultan Murad'in, babasini müteakip Osmanli tahtina geçmesinden sonra feth edildigini bildirdigi Edirne'nin zapti, Osmanlilarin Avrupa'ya kesin bir sekilde yerlesmeye çalistiklarinin isareti idi.

Sultan Murad, Ankara'dan döndükten sonra Trakya'ya geçip faaliyetlere baslar. Gerçi Osmanlilar, İmparator Kantakuzenos'a defalarca yardima geldikleri zaman, gerek Edirne'nin, gerekse bütün bir bölgenin ehemmiyetini anladıkları gibi ulasim ve stratejisini de anlamislardı. Bundan dolayı Edirne'nin gerisini emniyet altında bulundurmak ve İstanbul tarafından gelebilecek bir Bizans taarruzuna mani olmak için Tzurulon denilen ve daha önce alinip sonradan elden çıkmis bulunan Çorlu'nun alınmasi gerekiyordu. Buraya hücum eden Osmanli birlikleri, kısa zamanda burayı tekrar alip surlarini yıktılar. Buradan piskoposluk merkezi olan ve Arkadiopolis denilen Lüleburgaz'a geçtiler. Burayı da kısa bir zamanda ele geçiren Osmanlilar, buranın surlarini da yıktılar. Lüleburgaz'ın zaptindan hemen sonra Anadolu'dan göçmenler nakl edilerek buraya yerlestirildi. Bu, Büyük Selçuklularin Anadolu'daki yerlesme siyasetlerinin bir benzeri idi. Böylece Osmanlilar'ın Trakya'yi da Islâmlastirmaya yönelik gerçek maksatlari ortaya çıkmis oluyordu.

Bizans tarihinden bahs eden Dukas, Sultan Murad'in Trakya'daki faaliyetlerinden bahs ederken şöyle der:

"Aynı sene zarfında, Türk basbugu Orhan dahi vefat ederek, beyligini oğlu Murad'a terk eyledi. Murad Bey, Trakya şehirlerinden birçoklarını hükmü altına aldıktan sonra, Edirne'yi muhasara etti. Selanik'ten baska bütün Tesalya kitasını zapt etti. Bu suretle Murad, Bizanslılara ait tek mil yerleri ele geçirdikten sonra Trivalya (Tuna nehri ile Batı Trakya arasında kalan bölge)'ya geldi.

Görüldüğü gibi Sultan Murad, Edirne yolu üzerinde bulunan ve daha önce düşman eline geçmiş olan Çorlu ile Lüleburgazı aldıktan sonra Edirne üzerine yürüyüp orayı feth etti. Bu arada Bizans'ın daha önce geri almış olduğu Malkara, Kesan ve Ipsala, Gazi Evrenos Bey tarafından tekrar zapt edilip Osmanli idaresine katıldı. Hacı İlbeyi ise Enez Körfezi üzerinde ve Meriç'in batısında bulunan Dedeagaci (Megri-Makri) kasaba ve limanını aldı. Buradan da Kuzeye doğru Meriç'i takib etmek suretiyle Didimatihon denilen Dimetoka'yi zapt etmist.

Evrenos ve Hacı İlbeyi, yukarıda belirtilen yerleri elde ettikleri sırada bütün komutanların davetiyle Lüleburgaz mevkiinde toplanan bir harp meclisinde, verilen karar üzerine beylerbeyi Lala Şahin Pasa büyük bir kuvvetle Edirne üzerine sevk edildi. Bulgarların, Rumlara yardım etmeleri ihtimaline karsi sağ koldan Karadeniz sahiline doğru ilerleyen bir kısım kuvvetler, Kırklareli'ni işgal; Serez ve Drama taraflarında bulunan Sirplarin da müdahale edebilecekleri düşünülerek sol kola memur edilmiş olan Evrenos kuvvetleri de Dimetoka'nın batısına doğru sevk edilerek savunma tertibatı alındı. Nihayet Babaeski ile Pınarhisar arasında Sazlıdere mevkiine kadar gelmiş olan Rum ve Bulgar kuvvetleri ile yapılan kesin bir meydan muharebesi sonunda düşman bozuldu. Bunun sonucunda da Edirne zapt edildi (764 H. / 1363 M.). Edirne'de bulunan Rum komutan ise Meriç nehrinin kabarmasından istifade ile bir gece, maiyetinin bir kısmı ile bir kayığa atlayıp Enez'e kadar inerek oradan da Sirp ülkesine kaçmaya muvaffak oldu.

Sultan Murad, Edirne vaziyetini yoluna koyduktan sonra Beylerbeyi Lala Sahin Paça'yi burada birakarak kendisi Dimetoka'ya gitti. Bir müddet için orasını kendisine karargah yaptı. Orada bir cami ile kendisine bir saray yaptırdı.

Sultan Murad, bununla yetinmeyerek faaliyetlerine devam etti. O, Lala Sahin'i kuzeyde Filibe ve Zagra taraflarına sevk ettiği gibi Evrenos Beyi de Batı Trakya'nın fethine (Gümölcine) memur etti. Lala Sahin Pasa pirinç ziraatıyla meshur olan Filibe (Plovdiv)'i muhasara etti. Bu kusatmaya dayanamayacağını anlayan kale muhafızı teslim olarak ailesiyle birlikte Sirbistan'a gitti. Evrenos Bey de Gümölcine ile o havalide bazı yerleri aldı. Edirne'den sonra Filibe'nin de alınmasıyla Bizans, Bulgar ve Makedonya'daki Sirplarin birbirleri ile olan irtibatları kesilmiş oluyordu. Böylece Bizans, tamamiyla Osmanlılarca çevrilmiş bulunuyordu.

Doğu Trakya'da yayılmakta olan Müslüman Türklerin bu yayılmasını önlemek için 1361 Temmuzunda İmparator Besinci İoannis ile Venedikliler arasında bir antlaşma yapılmış da bir fayda temin edilemedi. Çünkü Osmanlılar, mütemadiyen Anadolu'dan göçmen naklederek sahilleri de siki sikiya ellerinde tuttuklarından ayrıca yerli halka karşı çok merhametli ve âdilane bir idare tarzı uyguladıklarından içerde de herhangi bir isyan hareketine rastlanmıyordu. Bundan dolayı Bizans ile Venedikliler arasındaki ittifaktan bir netice elde edilemedi. Bunun üzerine imparator 1364'te Osmanlı Devleti ile anlaşarak mevcut vaziyeti kabule mecbur olmuştı. Böylece Bizanslılar açısından Osmanlıların eline geçmiş bulunan yerlerin tekrar alınması ümidi de ortadan kalkmıştı. Çünkü İmparator, Osmanlıların aldıkları yerleri ne kendisinin ne de Sirplarin geri almak için bir tesebbüste bulunmayacaklarını garanti ediyordu.

Edirne ve Doğu Trakya'nın fethi, Osmanlıların Avrupa'da kesin olarak yerleştiklerini gösteren bir hadisedir. Bu, Anadolu Müslüman Türk tarihi için olduğu kadar Balkanlar ve buna bağlı olarak Avrupa için de bir dönüm noktası olmuştur. Zira Osmanlılar sayesinde Avrupa, dinî müsamaha, insana saygı ve hukuka riayet gibi kavramlarla karşılaştı ki, bunları daha önce pek bildiği ve uyguladığı söylenemez. Osmanlı fütühatının manevî sebep ve faktörlerinden bahsedilirken bu konuya daha detaylı bir şekilde temas edileceğini belirtmek gerekir.

Babasından devr aldığı küçük beyliği iki misli büyüterek teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Bey, 1362 yılında vefat etti. Onun vefatı esnasında devletin sınırları 95.000 km²'ye çıkmıştı.

ORHAN BEY ve DEVLET TEŞKİLÂTI

Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilâtı Orhan gazi zamanında kuruldu. Daha önce küçük bir beylik olan devlet, onun zamanındaki fetihlerle gittikçe genişleyip büyümeye başladı. Bu genişleme duraksamadan devam ettiği için yeni müesseseler ile desteklenmesi ve sağlam temellere oturtulması gerekiyordu. Bu bakımdan bu siyasî varlık ve birliğe bir hayatîyet ve devamlılık kazandırmak gerekiyordu ki bu da sağlam ve temelli müesseselerin kurulması ile mümkündü. Beylik, yavaş yavaş asiret usûl ve kaidelerinden az da olsa ayrılmak ihtiyacını hissediyordu. Çünkü o ana kadar, daha önce karşılaşmadığı farklı din, kültür, ırk ve medeniyetlere sahip insanları sınırları içinde barındırmaya başlamıştı. Bu da ortaya çıkan yeni problemlere karşı zamanın ve şartların gerektirdiği çözümleri bulmakla mümkündü. Bu hareket tarzı, ona modern bir devlet olma anlayışını sağlamıştı. İdare sahasında, adalet, askerlik, vergi gibi konularda yeni teşkilâtların kurulması icap ediyordu. Bu konularda ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Cendereli Kara Halil Efendi büyük bir gayret ve faaliyet içinde idiler. Bu maksatla Orhan Bey'in tahta geçişinin (cülûs) üçüncü yılında bir gümüş sikke basıldı. Bu parada Osmanlıların mensub oldukları Kayı boyu damgası da bulunuyordu.

Bilindiği gibi para, ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamaktadır. Keza o, bir devletin istiklâl (bağımsızlık) âlâmetlerindendir. Osmanlıların ilk defa kullandığı para birimi akça idi. Burada üzerinde durmamız ve belirtmemiz gereken bir nokta da şimdiye kadar ilk Osmanlı akçasının Orhan Bey zamanında basılmış olması meselesidir. Halbuki yeni araştırmalar ilk Osmanlı parasının Osman Gazi döneminde basılmış olduğunu göstermektedir. Bununla beraber bu paranın nerede ve hangi tarihlerde basıldığı belli değildir.

Orhan Bey, idareciligi bakımından tam bir devlet kurucusu idi. Bütün tarih ve kaynaklar, onun Osmanlı Beyliği'ni hakiki bir devlet haline getirdiğinde müttetikler. Orhan Bey, ilk devlet teşkilâtında Anadolu Selçukluları ile İlhanlıları örnek almış ve buna göre bir hükümet teşkilatı vücuda getirmişti. Bunun esas temeli ise merkezdeki "Divân" idi. Henüz bey ünvanını taşıyan hükümdar bu divana başkanlık yapmaktaydı. Divâna, hükümet reisi durumunda bulunan ve ilk dönemlerde ilmiye sınıfından gelmesi mutad olan vezirin de icabında başkanlık ettiği olurdu. Orhan Bey devri ilk vezirinin Ramazan 723 (Eylül 1323) tarihli ve Orhan Bey zevcelerinden Asporça Hatun vakfiyesinden anlaşıldığına göre Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Pasa (öl. 1340) adında ilmiye sınıfından belki "ahi" ricalinden bir zat olduğu ve bunun isim benzerliği yüzünden Orhan Bey'in küçük karesi Alaeddin Bey ile karıştırıldığı görülmektedir. İkinci veziri Ahi Mahmud oğlu Nizameddin Ahmed Pasa idi.

Şehir, kasaba ve kazaların idaresinde ise, Osman Bey zamanından itibaren elde edilen yerler, buraları feth eden beylere verilmek suretiyle doğrudan doğruya asiretin ileri gelen ve birer askerî komutanı durumunda bulunan kimselerce kullanılıyordu. Baska bir ifade ile Orhan Bey'in kurduğu bu sistem, Selçuklu divân dairesi ile çevrelerindeki aynısı idi. Mesela Eskişehir, Bilecik, Iznik, Karacahisar, İnönü, İzmit, Yenisehir, Bursa gibi şehirler, hep birer kaza teşkil ediyorlardı. Bu sebepten oralarda bir kadi ve subası bulunuyordu.

Orhan Bey, Osmanlı Beyliği'nde muntazam bir devlet teşkilatı meydana getirdiği sırada bütün timarlıları belli birlikler halinde bazı kumanda kademelerine bağladı. O dönem Osmanlı ordusunun en mühim unsurunu teşkil eden bu birlikler, bilhassa asiretlerden, hizmetleri karşılığında kendilerine timarlar verilerek üzere genellikle toplu bir halde vazifeye alınan sipahilerdi. Bunların ileri gelenleri, kendi boy ve oymaklarından topladıkları adamları ile beraber, seferde vazife alıyorlardı. Gaza ve fetihlerden sonra bu gazilere başlangıçta timar (dirlik) verildiği gibi onları idare edenlere de daha yüksek bir timar tahsis ediliyordu. Tamamı atlı olan bu timarlar, bir alay haline konularak başlarına en büyük timar sahibi olan kimse alay beyi tayin ediliyordu. Her kazanın timarlıları birer çaribası idaresinde idiler. Orhan Bey devletinin dayandığı ikinci sınıf askerî kuvvet yaya ve müsellemler teşkilâtı idi. Bu askerî teşkilâtın ortaya çıkması zaruret halini almıştı. Çünkü her zaman, vaktinde sefere gelemeyen veya uzun süre devam eden kusatma hizmetlerinde kalamadıklarından dolayı başarıları mahdud olan asiret sipahilerinin yerine, devamlı bir askerî birliğin kurulması gerekiyordu. Ancak bu sayede, Orhan Bey zamanında, sınırları bir hayli genişleyen beyliğin her tarafına zamanında ulaşılabilirdi.

Osmanlı Beyliği'nin ilk mühim fethi olan ve hem yeni hem de kuvvetli bir siyasî varlığı ortaya koyma yolunda belki en önemli adım, Orhan Bey'in Bursa'ya aldıktan sonra burada kurduğu ve kendisinden sonra gelen haleflerinin de izinde yürüyerek devam ettirdikleri tesislerin, bu şehirde büyük bir Müslüman Türk nüfusunun toplanmasına sebep olması gerçeği idi. O, isin hemen başında kilise ve manastırları cami ve medreseye çevirmek suretiyle ilk ihtiyaçları karşılamış oluyordu. Burada birçok da vakıf tesis etti.

Orhan Gazi, feth ettiği ülkelerde tebeasına karşı adaletle uyguladığı siyasete çok dikkat ediyordu. O, devletin temellerini babasından tevarüs ettiği adalet anlayışı üzerine kurmuştu. Bu sebeptendir ki tebeası arasında herhangi bir ayırım yapmadan herkese gerektiği şekilde muamelede bulunuyordu. Bununla beraber o, kendi toplumunun faydasına olan her konuda öncülük ediyordu. Bu bakımdan zapt ettiği yerlerdeki kiliseleri mescid ve medreselere çevirmekle yetinmemişti. Vakıflar kurmak suretiyle bu öncülüğünü sosyal alanda da göstermişti. Nitekim Bursa'da yoksullar evi yaptırıp fakirleri doyurmak için mallar vakfeder. Yoksullar evinde bilgin ve hafızlara da maaş bağlar. Daha önceki Müslüman devletlerde de varlığına şahid olduğumuz imâret müessesesinin Osmanlılar'daki ilk müessesesi Orhan Bey'dir. O, Iznik'in Yenisehir kapisinde bir imâret kurar. Bu imâretin seyhliğini, dedesi Edebalı'nın müridi olan Hacı Hasan'a verir. Orhan Gazi bu ilk imâretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet eder. Fakirlere çorba dağıtır, akşam olunca da imâretin kâdılarını, yine bizzat kendisi yakar.

Bilindiği gibi toplumun eğitim ve kültür hayatının gelişmesinde önemli derecede rolü bulunan müesseselerden biri de medreselerdir. İste burada da ilk defa Orhan Gazi'nin faaliyete geçtiğini ve ilk Osmanlı medresesini 731 (M. 1330) yılında Iznik'te kurduğunu görüyoruz. Yine onun 1335 yılında Bursa'da kurmuş olduğu medrese zamanla Iznik medresesini gölgede bırakmış ve devrin yüksek tahsil müessesesi haline gelmiştir. O, ilim ve ilim adamlarına saygıda kusur etmezdi. Onları takdir etmekte mahirdi. İlk zamanlarında kendisini Iznik'te ziyaret etmiş olan Magribli (Fas) seyyah İbn Batûta, Orhan

Gazi'den sitayiskâr bir sekilde bahs eder. Onun, Türkmen meliklerinin büyüğü olduğunu söylemekle kalmaz, onun yanında gördüğü ikramları ve onun ülkesini nasıl dolastığını açık bir sekilde anlatır.

Orhan Bey'in, Süleyman Pasa, Sultan Murad, Ibrahim, Halil ve Kasim adlarında oğulları olmuştur. 1362'de vefat ettiği zaman Murad, Ibrahim ve Halil hayatta idiler. Orhan Bey, Kantakuzenos'un kızı olan esi Theodora'dan doğan oğlu Halil'i çok seviyordu. Ibrahim'in annesinin ise imparator III. Andronikos'un kızı Asporça Hatun olduğu ve Orhan Bey'in bu zevcesinden Fatma adında bir kızının da bulunduğu sanılmaktadır. Bu şekilde Orhan Bey, hem Kantakuzenos'un kızını almış, hem de Paleolog hanedanına damat olmuş demektir. Süleyman Pasa ile Murad Bey ise Yarhisar tekfurunun kızı olan Nilüfer Hatun adındaki ilk zevcesinden idi.

I. MURAD (DÖNEMİ)

Osmanlı Devleti'nin üç büyük kurucusundan biri olan I. Murad, kanun ve nizamlara saygılı, teskilatçı ve komutanlık özelliklerini taşıyan bir hükümdardı. Az ve öz konuşan padisahin, iyiliksever ve merhametli bir kişiliği olduğu için kendisine "Hüdâvendigâr" lakabı verilmisti.

Osmanlı tarihinde Murad Hüdâvendigâr ve Gâzi Hünkâr adları ile anılıp şöhret kazanan bu hükümdar, Orhan Gazi'nin 6 oğlundan yaş itibarı ile dördüncüsüdür. Latin kaynaklarında Amurad adı ile anılır.

Annesi, Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'dur. Daha önce de belirtildiğine göre doğumu 1326 senesidir. Ana bir kadesi olan Süleyman Pasa'nın ölümü üzerine o tarihlerde 36 veya 37 yaşlarında bulunan Murad, ahiler ve komutanların kararı ile Bursa'ya davet edilerek hükümdar ilan edilmiştir. Bazı kitâbe ve eserlerde "Meliku'l-Âdil el-Gâzi es-Sultan Gıyasu'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l-Feth, Sihabu'd-Din" gibi ünvanları tasidigi da görülmektedir.

Ordu ile milletin göz bebeği durumunda bulunan ve çok sevilen Sehzade Süleyman'ın ölümü üzerine, veliahd olup babasının tahtına geçen Murad, veliahd olarak yetistirilmemiş olmasına rağmen hükümdarlık sorumluluklarını devr alırken tereddüt ve saskinlığa düşmeden yerine siki basip oturmıştı. Çünkü o, babasının vefatından önce Rumeli'de esas kuvvetlerinin basında bulunuyordu. Trakya'da gerçekleştirdiği fetihlerle ün kazandığı gibi idare ve yönetim isinde de pismisti. O, Bizans'a karsi yapılan fütihat ve kazanılan zaferlerin temsilcisi durumunda idi. Bu sebeple de devlet islerinde büyük bir nüfuza sahip olan ahi ve gazilerin destegini alarak tahta geçti. Tahta geçince, babasının Trakya'da izlemekte olduğu fetih siyasetini devam ettirmek istiyordu. onun, Rumeli'deki harp sahasından ayrılıp Bursa'ya gelmesi üzerine Bizans kuvvetleri taarruza geçerek Türklerin elinde bulunan Burgaz, Çorlu ve Malkara'yi geri alıp, Türk kuvvetlerini sahile doğru çekilmeye mecbur ettiler. Bunun üzerine Sultan Murad, Rumeli'ye dönmek isterken Asya'da meydana gelen olaylar yüzünden Avrupa'daki tasavvurlarını geciktirmek zorunda kaldı.

ANKARA'NIN YENIDEN ZAPTI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra bu devletin mirasçıları durumunda bulunan on bey arasında kendisini en kuvvetli hisseden Karaman Beyi olmuştur. Bu bey, Osmanlıların her an artmakta olan güçlerinin kendisi için tehlike meydana getirdiğini sezip Osmanlıların son tesebbüslerinden de endiselenince onlara karsi ahiler ile Eretna Beyi'ni kiskirtmaya basladı.

Ankara, daha önce Sivas ve Kayseri bölgesinin hükümdarı olan Alaeddin Eretna'ya ait iken, onun ölümünden sonra 1354 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından zapt edilerek Osmanlı topraklarına katılmıştı. Orhan Gazi'nin vefatı üzerine Karamanoğlu ile Sivas hükümdarı Gıyaseddin Mehmed'in tesvikleri ile Ankara ahileri, şehirdeki Osmanlı muhafızlarını kovarak daha önceki beylerinin idare ve yönetimine döndüler. Devamlı olarak Ankara'ya kendi beyliğinin hakimiyeti altında kabul eden Eretna Beyi, Karamanogullarının tesvikiyle tekrar Ankara'ya hakim duruma gelmişti.

Sultan Murad, hem Rumeli hem de Anadolu'da meydana gelen bu tehlikeli durumda ne yapılması gerektiği hususunda ulema ve devlet erkânı ile istisarede bulundu. Tehlikeli bir durum arzeden kardeşler ve Ankara probleminin çözümü için karar ve fetva aldı. Bunun üzerine Sultan I. Murad Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de kaymakam bırakıp 25 bin askerle Ankara üzerine yürüdü. Bu esnada Eretna Beyliği'nin idaresinden memnun olmayan şehir halkı ve ahiler, mukavemet etmeden sultanî törenle karşılayarak ona hediyeler takdim ettiler. Böylece şehir yeniden Osmanlı hakimiyetine geçmiş oldu.

Hoca Saadeddin Efendi, Ankara'nın yeniden zaptını anlatırken enteresan bazı noktalara da temas eder. Karamanlıların ortalığı karıştırmak için Ermenilerle de iş birliği yaptığını ve Müslüman halka zulmetmek üzere anlaşıtlarını anlatarak şöyle der:

"Sultan Murad, Allah'ın yardım ve keremi eseri olarak şahlik tahtına oturunca ilk işi halkın ve askerlerin ihtiyaçlarını görmek ve Hz. Peygamber'in şariatini yerine getirmek olmuştur. Böylece halkın dileklerini yoluna koyduktan sonra Rumeli yakasında olan askerlerin, başlarında bir komutan ve serdarın bulunmaması yüzünden sıkıntı içinde olduklarını ve keremli padişahlarının yolunu gözlediklerini bildiginden, cihad niyetiyle ülkeler feth etmek üzere o tarafa yönelmişti. Anadolu'da ise "bazı hukuk ve mülûk, şikak ve nifak üzere ittifak meslegine sülûk edüp hususa valiyân-ı Karaman ve Ermeniyâ-i şûrâ (Karaman idarecileri ve Küçük Ermenistan) ve civarlarında olan bazı kötü niyetli beylerin başlıca emelleri Osmanlı toprağını yağmalamak olduğundan hünkârın Gelibolu'ya yöneldiğini öğrenince bir araya gelip bazı kararlar ve gizli tedbirler almakta kusur etmemişlerdi. Sonu ayrılık ve fesad olacak bu düşünce ile and içip el bağlamışlar. Ayrıca çevredeki kâfir hükümdarlara da kararlarını duyurmuşlardı. Böylece İslâm ülkelerini yağmalamak, Müslümanlara zarar ve ziyanda bulunmak için, Seytan'ın bu takimi ile gönül ve dil birliği etmişlerdi. Böylece İslâm'ın gereğini bir kenara bırakıp müsrîk ve kin ehli ile iş birliği edip bütün Osmanlı ülkesini çarpıp yakmak konusunda anlaşmışlardı. Bunun için de bazı bölgelere (hudud boyları) saldırarak Bursa ve İznik üzerine yürümeye kalkmışlardı. Durum, melekler ordusunun sahi olan sultanın esigine iletilince din bilginlerini ve işleri yöneten fukahayı toplamış, onlara amacımız ve emelimiz dinimize destek olmak "kâfirler ve münafıklarla cihad et" (Kur'an, et-Tevbe 73) emrine uymaktır. Bu emirdeki siraya uyarak önce kâfirlerin fitnesini def etmek, yaramazların zararına son vermek için bu diyara gelmiştik. Fakat şimdi kulagımıza Karaman beylerinin çevrelerindeki azgın topluluklarla birlikte İslâm ülkelerini yağmalamak konusunda iş birliği ettikleri, bazı bölgeleri yakıp yıktıktan sonra İznik ve Bursa üstüne düştükleri haberi geldi. Bu nifak takiminin büyük ülkeme yaklaşmış oldukları şu sırada zararlarını ortadan kaldırmaya, sağtıkları fitne atesini söndürmeye çalışmazsak, İslâm ülkeleri harap, halk ve köylüler de berbat olurlar. Hal böyle olunca ulemanın fetvası ve akıl sahibi kişilerin görüşleri nedir diye sormuştum. Faziletli kişiler topluca, tehlikenin def edilmesi işinin öne alınmasından yana görüş bildirdiler. Münafıkların ortaya çıkardıkları karışıklığın aradan giderilmesinin önemini belirttiler. Bunun üzerine Gâzi Hüdâvendigâr da ulemanın fetvasını bayrak ve rehber edinerek Anadolu yakasına geçti. Zaferleri taşıyan askerleri ile Karaman beylerini ülkesinden çıkarıp sınır boyunu tutmak için Ankara kalesini kustu. Bu arada ol nifak ehli ile iş birliği eden bazı yaramazları ve kötü yolun yolcularını yakalayıp, bunlara katılanlar veya onlardan umut bekleyenler kırılıp dökülünceye kadar kovaladı. Ankara'ya sahip olan istiklâl davasına düşerek bu kaleyi ve çevresini ele geçiren Ahi adını taşıyan cemaat, adalet işi Sultan Murad Han Gazi'nin yüce kuvvetini ve erişilmez gücünü görünce direnmeye imkân olmadığını anlamışlar, hediye ve armağanlar derleyip padişahlara has peskeslerle sultanın otagına gelmişler, boyun eğdiklerini bildirip kalenin anahtarlarını teslim etmişlerdi. Onların bu tutumu padişahlık merhametine, şahlik yüceliğine uygun düştüğünden tamami devlet hizmetine alındılar. Kale ile hisarın korunması için asker ve dizdar bırakıldıktan sonra yakın çevrede bulunan bazı kaleler de yöneticilerinin elinden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı. Bu güzel şehir, yani Ankara pek çok geliri olan bir belde. Tarım ürünleri yanında zirh yapıyla da tanınmıştır. Ayrıca yün, moher ve daha başka nefis kumaşlar burada dokunurdu. Bunlar, İran, Arabistan, Bizans ve Prenek diyarına yollanırdı.

O dönemlerin, büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı gelişmiş ekonomisi ile temayüz eden Ankara, birçok devlet ve beyliğin dikkatlerini üzerinde topluyordu. Bunun içindir ki Ankara'dan bahsederken Hammer de şöyle söyleyecektir:

"İskender'in, Küçük Asya'daki fetihlerinin kuzey noktası olan bu şehir, Hilafetin ve Bizans İmparatorluğu'nun yükseliş çağlarında Amuryum (Anamur) gibi, Kostantiniyye (İstanbul) ve İslâm hükümdarları arasında sürekli bir çekişme konusu idi. Harun Resid ile Me'mun Ankara'yı fethettiler.

Harun Resid, Doğu Roma İmparatorluğu arazisi üzerindeki zaferinin hatırasını ebedileştirmek için Ankara'nın muhteşem iki kapı kanadını Bağdad'a nakl ettirdi. Ankara'nın elde bulunması, Murad için önemli idi. Zira Orta Asya ticaretinin merkezi, Suriye ve Ermenistan'dan Türkiye ve Kilikya sahillerine giden yolların merkez noktası idi. Küçük Asya'nın en zengin vilayetlerinden biri olan Ankara, eski çağlarda yağlı kuyruklu koyun sürüleri, uzun ve yumuşak tüylü keçileri ile meşhur olduğu gibi zamanımızda dahi örtüleri, yünleri, bina harçlarının sağlamlığı, otuz altı çeşidi sayılan armutlarının lezzeti, elmaları, üzümüleri gibi meyveleri de az şöhretli değildir. Ayas suları da kaplıca olmak ve içilmek için en şifalı sulardır. Keza Ankara, pehlivan yetistirmek ve ibadethaneleri ile de şöhret kazanmıştır.

SULTAN MURAD'IN TESKİLATÇILIĞI

Murad Hüdavendigâr, Ankara'yı alıp Karaman beyi tarafından yapılan kışkırtmaların sebep olduğu karışıklıkları da bastırdıktan sonra gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Bu arada Sultan Murad, zamanın gerektirdiği bazı yeni kanun ve tesislere de bas vurmadan geri kalmıyordu. Nitekim kendisinden önce bir sefere başlamadan evvel o çağda en büyük ve merteye bakımından en yüksek sayılan taht merkezi olan Bursa kadilığının, ordu kadılığı ile birleştirilmesini emir eder. Böylece ilk defa "kadiaskerlik müessesesi" doğmuş oldu. Böyle bir müessesenin teskiline de ihtiyaç vardı. Çünkü daha önce her sefere çıkışta rütbesi en yüksek olan taht kenti kadisi, seferlerde anlaşılmazlıkları çözer, askerlerin törelere göre nizam içinde hareket etmelerine bakardı. Murad zamanında asker sayısında meydana gelen büyük artış, böyle bir makamın ihdasına ihtiyaç gösterdi. Savasta ve barışta işlerin yürütülmesi, anlaşmazlıkların giderilmesi, her türlü özel durumların incelenmesi ve terekenin hesaplanması görevlerinin kadiaskerlere bırakılması uygun görüldü. Böylece bu göreve getirilen kimse, asker olan ve olmayan idareciler üzerinde üstün bir kontrol hakkına sahip bulunacaktır. O sıralarda Bursa Kadisi olan Çandarlı (Cendereli) Kara Halil Hayreddin Paşa en yetkili kişilerden ve kadıların en ulularından olduğu için bu göreve getirilmiş oldu.

Sultan Murad, zaman ve şartların gerektirdiği yenilikleri yapma ve tedbirlere bas vurmadan çekinmiyordu. Gerçekten, ataları en büyük çocuklarını ordulara komutan tayin ederek onları beylerbeyi sıfatı ile ülkeler zapt etmeye gönderiyorlardı. Sultan Murad'ın, delikanlılık çağına gelmiş oğlunun bulunmamasından dolayı en kıdemli beylerden ve saltanatın temel direklerinden olan Lala Şahin Bey'in, asker ve ordunun tertibi, savaş araçlarının sağlanması için "beylerbeyilik" görevi ile başa geçirilmesi uygun görülmüştü. Bundan sonra o, deniz kenarında, sayısız askerın karşı tarafa geçişini sağlayacak gemiler yaptırmakla da görevlendirildi.

Hammer, Beylerbeyliğin, hanedanın dışından birine verilmesini daha değişik bir açıdan değerlendirerek şöyle der:

"Lala Şahin, beylerbeyi ünvanıyla Osmanlı ordularına baş komutan oldu. Beylerbeyi me'muriyeti aynı zamanda vezirlik görevini de içine almaktadır önceki padişahlar zamanında onların en yakın akrabasına veya büyük oğullarına verilir. Nasıl ki Orhan'ın biraderi Alaeddin ve ondan sonra oğlu Süleyman'ın bu iki hizmeti idare ettiklerini görmüştük. Murad, bu sistemde bir karışıklık ve saltanat için bir tehlike sezerek bundan sonra oğullarını müsavere meclisine kabul etmemek ve asker baş komutanlığını yabancılara tevdi etmek suretiyle eski usûlü bozdu. Hükümete yeni bir güven veren bu sistem, Birinci Murad'dan sonra gelenler tarafından da değiştirilmemiş ve ona uyulmuştur.

SULTAN MURAD'IN RUMELİ SİYASETİ

Lala Sahin Pasa'nin orduyu toplaması ve askerî hazırlıkların yapılmasından sonra Rummeli yakasına geçildi. Padişah ilk önce kadesi Süleyman Pasa'nin mezarını ziyaret edip onun adına ve sevabı ona ait olmak üzere sadaka dağıtmısti. Sultan Murad bununla da yetinmeyerek onun adına vakıflar tesis etmistı. Bundan sonra hükümdar cihad için yoluna devam etmistı. İlk önce Gelibolu'dan fazla uzakta bulunmayan ve Elespon üzerinde kurulmuş olan Bontos kalesi kusatıldı. Kale tekfurı böyle sayısız ve heybetli bir ordunun karsısında tutunamayacağını anlayıp kaleyi teslim eyledi. Bundan sonra da Çorlu üzerine yürüyen Sultan Murad, orayı da fethederek yeniden ele geçirdi. Daha önce belirtildiği gibi Edirne'ye varıp orayı da fetheden Murad Hüdavendigâr, artık Balkanlar'da yerleşmek, mekan tutmak ve orayı yurt edinmek üzere buraya yerleşir.

Bilindiği gibi Edirne, Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin kavsak noktasında bulunmaktadır. Bu bakımından buranın gülsuyu ve gülyagi Misir ve İran'dakilerle boy ölçüşecek bir durumdaydı. Sabunu, Suriye sabunlarını, sekerlemeleri Konya'ninkileri aratmazdı. Yerinin ve halkının güzelliği dillere destandı. Osmanlılar, burayı Cenab-i Hak tarafından özellikle korunan ve medeniyetçe pek ileri bir şehir saymıslardır. Burası şehri süsleyen yapılar, saraylar, çarsılar, camiler, okullar ve köprüler bakımından pek çok seyyahın dikkatini çekmekteydi.

Gerçekten de Edirne, askerlik, siyaset ve ticaret münasebetleri bakımından sahip olduğu stratejik mevki dolayısıyla Osmanlı padişahlarının taht merkezi olmaya değerdi. Bununla beraber Sultan Murad, ikametgah olarak Dimetoka'yi seçmiş ve orada bir saray yaptırmıştı. Sultan Murad'ın, Edirne yerine Dimetoka'yi seçmesinin sebebi, o dönemde Dimetoka'nın daha bayındır ve mamur olması ile sarayının Edirne'dekine göre daha iyi olması olarak gösterilmektedir. Padişah, Beylerbeyi Lala Sahin Pasa'nin Edirne'de oturmasını ve Kuzey Trakya'da fetihlere devam etmesini istemisti. Bu arada Evrenos da bu bölgenin güneyinde Gümölcine ve Vardar gibi yerleri aldı. Bu iki şehirde Evrenos'un hatırası, sadece bunları fethetmiş olduğu için değil, fakat birçok cami ile kervansaray yaptırdığı ve onlar için yeterli kadar tahsisat bağladığı için de saklı kalmıştır. Lala Sahin'e gelince o, zafer sancaklarını Balkan eteklerine kadar ulaştırmış ve en önemli yerlerden olup Belgrad'a kadar bütün memlekete pirinç vermekte olan iki Zagra (Eski ve Yeni) ile Filibe'yi almıştır. Lala Sahin de Evrenos gibi Osmanlı ülkesine kattığı şehirlere ziynet veren ihtisamlı yapılarla adını yasıatmıştır. Bunlar arasında Filibe'de iki ok atımı uzunlunda ve iki arabanın yanyana geçebileceği bir tas köprü anılabilir.

Lala Sahin Pasa'nin, Zagra'yi fethetmesinden sonra Osmanlıların eline pek çok esir düşmüştü. Esir sayısı o kadar artmıştı ki, bir adamın değeri yüz yirmi bes akça gibi çok az sayılabilecek bir meblaga düşmüştü. Hoca Saadeddin Efendi, gerek bu dönem ve gerekse önceki dönemde ortaya çıkan "Pencik vergisi" hakkında bilgiler verir. Buna göre Karaman'da dogan fakih Kara Rüstem, Karaman'dan Sultan Birinci Murad'ın yanına gelir. Elde edilen diğer ganimetlerin taksiminde olan uygulamanın esirler konusunda uygulanmadığını ve seriatın emr ettiği beste bir vergi ödemenin yapılmadığını görür. Bunun üzerine hemen devrin kadiaskeri olan Çandarlı Kara Halil'in huzuruna çıkıp diğer ganimetlerden alındığı gibi esirlerden de beste bir hissenin devlet için alınması gerektiğini söyler. Çandarlı Halil'in, durumu Sultan'a arz etmesi üzerine o da Kur'an ve Sünnetin gereğinin yerine getirilmesini ister. Durumun takdiri için toplanan bir hey'et, her esir için 125 akça fiyat takdir eder. Bu fiyatın beste biri olan 25 akçanın pencik (humus) vergisi olarak devlet adına alınmasına, bu isin tedviri için de Kara Rüstem'in memur edilmesine karar verir.

Sultan Murad, Edirne'den Bursa'ya dönünce komsu hükümdarlara Edirne'nin fethedildiğine dair fetihnameler gönderdi. Bunlardan birinin örneği Feridun Bey Münseati (I, 93)'te verilmektedir.

BALKANLAR'DA OSMANLILAR'A KARŞI KURULAN İLK İTTİFAK VE SİRP SINDIĞI SAVASI

Osmanlılar, ele geçirdikleri yerlerde teskilât kurup arazi işlerini tanzim etmeye çalışırlarken, Sırp ve Bulgarlar da Edirne ile Filibe'nin geri alınması için faaliyetlerde bulunup papa vasıtasıyla Avrupa'ya harekete geçirmek istiyorlardı. 1364 yılında Filibe'yi Osmanlılara teslim ederek ailesi ile birlikte Sirbistan'a gitmiş olan Rum kale komutanı, Sirbistan kralı besinci Uros'a bas vurarak Türk kuvvetlerinin azlığından bahis ile onu Osmanlılar aleyhine kışkırtır. Sayet şimdi bu isin üzerine ciddiyetle varılmaz ve göz yumulacak olursa vaziyetin ileride çok daha vahim olacağını bildirir. Bundan baska Papa V. Urban'ın tesviki ile Macar Kralı Layos basta olmak üzere Bulgar, Sırp, Eflak ve Bizanslılar arasında bir ittifak sağlanır. Balkanlar üzerinde bir nüfuz kurmak isteyen Macar Kralı, bu ittifak neticesinde

Osmanlılara karşı yapılan sefere bizzat istirak eder. Müttefik kuvvetlerin, Türkleri Balkanlardan atmak için Meriç vadisi boyunca Edirne'ye doğru yürümesi üzerine Edirne'de bulunan Lala Sahin Pasa, bu tehlikeli durum karşısında derhal Bursa'da bulunan Sultan I. Murad'a haber göndererek yardım ister. O, bununla da kalmayarak, maiyyetindeki komutanlardan Hacı İlbeyi'ni de 10.000 kişilik bir kuvvetle ileri gönderir. Hacı İlbeyi, müttefikler Meriç nehrini geçtikten sonra onlara yetisebilmişti.

Hacı İlbeyi, Meriç nehrini geçen ve kendilerine mukabele edilmediği için pervasızca hareket eden düşmanın gaflet ve sarhoslugundan istifade edip cesurane bir karar verir. Hacı İlbeyi 10.000 kişilik akıncı kûvveti ile gece yarısı düşman ordugâhına üç koldan baskın yapar. Asil büyük Türk ordusunun kendilerini bastığını zanneden Haçlılar, büyük bir bozguna uğradılar. Bir kısmı kırıldı, bir kısmı da Meriç'te boğuldu. Gün doğarken kalabalık düşman ordusunun imha edilmeyen döküntüleri kendilerini Meriç nehrine zor attılar. Bunlardan büyük bir kısmı da nehirde boğuldu. Macar kralı Layos ise canını zor kurtardı. Rivayete göre bu kurtuluşunu devamlı olarak boynuna asılı vaziyette üzerinde taşıdığı Meryem'in tasvirine haml ettiği için memleketine döndüğünde bir sükrane isareti olarak onun adına bir kilise yaptırmıştı.

Osmanlı tarihlerinde Sırp Sindigi, yabancı tarihlerinde ise Meriç veya Çirmen muharebesi diye bildirilen bu zafer ile Edirne ve Batı Trakya daha da emniyet altına alındı. Meriç nehri ise tamamen Osmanlı kontrolüne girdi. Bu savaşla Avrupa'da Osmanlılara karşı yapılan müsterek bir mukavemete büyük bir darbe indirildi. Sırp Sindigi savaşı ile Türklerin Rumelide sür'atle ilerlemeleri sağlandı. Bu sayede, Bosna'da olduğu gibi Balkan devletleri üzerinde de hakimiyet tesis etmek isteyen Macarların nüfuzu kırılmış oldu.

Macarlarla Türkleri ilk defa karşı karşıya getiren bu savaş, düşmanda öyle bir korku izi bırakmıştır ki, Hammer'in ifadesiyle bu korkuyu ancak Hunyad (Kazıklı Voyvoda) gibi birisi onu izale edebilmiştir.

Osmanlıların, Balkanlardaki başarısı, Papa'ya yeni bir ittifak kurulması arayışı ve tesebbüsüne sevk etti. Bizans İmparatoru, Macar Kralı ve İtalya'daki prenslerle iş birliği yapmaya çalışan Papa, Türklere karşı Haçlı seferi açıldığını bildiren bir bildiri yayınladı. Ancak buna tek ciddi cevap, Savoy Dükü U. Amadeo'dan geldi. Amadeo'ya bağlı bir filo, 1366 yılında

Gelibolu'yu ele geçirip tekrar Bizanslılara verdi. Fakat bu sırada Türkler, Trakya bölgesine, durumun kendilerini pek etkilemeyeceği kadar yerleşmişlerdi. Zaten kısa bir süre sonra Gelibolu tekrar alınacaktı.

Sultan Murad, müttefik düşman kuvvetlerinin Edirne üzerine geldikleri haberini alınca derhal kuvvetlerini toplayıp yola koyuldu. Fakat daha önce yol üzerinde bulunan ve icabında Rumeli'den dönerken korsan gemileri ile kendilerini tehdit edecek olan ve Katalan'ların elinde bulunan Biga'yı bizzat kendisi karadan, Edincik ve Gelibolu'dan getirttiği donanma da denizden muhasara etmişti. Böylece hem denizden hem de karadan kusatma altına alınan Biga zapt edilmisti. Biga'nın fethi esnasında Sırp Sindigi zaferinin haberi gelmişti. Sultan buna çok sevinmiş ve Allah'a hamd etmişti. Sultan Murad, Biga'daki evlerin gazilere taksim edilmesi ve kiliselerin cami haline getirilmesini de emr etmişti. Biga'nın fethinden sonra Bursa'ya dönen Sultan Murad, Sırp Sindigi muzaferiyetinin sükranesi olarak Bilecik'te bir cami. Yenisehir'de bir imâret ve Gazi Erenlerden Postin paşası Baba'ya bir tekke; Bursa hisarında bir cami ile Çekirge'de bir imâret, medrese, kaplıca ve han yaptırmıştı. Sultan Murad'ın yaptırdığı bu hayır işleri ile ilgili olarak vakfiyesinden öğrendiğimize göre o, bütün bunları ahiret azığı olarak inşa ettirmiş ve bunlara vakıflar tahsis etmiştir.

Anlaşıldığı kadarı ile Osmanlılar, Trakya'da kazandıkları bu Sırp Sindigi zaferi ile gururlanıp gevsemediler. Gerçek gayeleri, Balkanlar'da yerleşip yurt tutmak olduğundan bu Haçlı seferi kendilerini ikaz ettiği için arkadan gelecek olan tehlikelere karşı daha çok hazırlıklı bulunmayı gerektiren tedbirleri almaktan geri kalmadılar. Muharebe ve dönemin siyasî olayları icabı 1365 yılında devlet merkezini Bursa'dan Edirne'ye nakl ettiren Sultan Murad, kılıcını yeniden kinandan çıkarmak lazım geldiğini anlamıştı. Zira barut kokusunu yakından almaya başlayan Hristiyanlık âlemi, artık kendileri için ortaya çıkan bu tehlikenin farkına varmış bulunuyordu. Bu sebeple Haçlı seferlerini bir daha denemek isteyeceklerdi. Merkezin, Edirne'ye nakl edilmesinden sonra bu yeni taht şehri, saray, cami, medrese, imâret gibi hayır eserleri ile dolduruldu.

SÜNNET DÜĞÜNÜ ve BURSA'DAKİ HAYIR ESERLERİ

Sultan Murad, Avrupa'da fetihlere devam etmek üzere Bursa'dan hareket etmeden önce üç sehzadesi Bâyezid, Yakub ve Savci'nin sünnet düğünlerini yaptı. Gerek bu düğün gerekse Bursa'da yapılan eserler hakkında Hoca Saadeddin, su bilgileri vermektedir:

"İhsan ve lütfu bol olan padisah, sapıklık yapılarını tek tek yıkarak ülkeler feth ederken bütün puthaneleri viran eylemişti. Ama bundan sonra hayır yapılarını onarmak ve faydalı binaları arttırmak gayesiyle bütün gayretlerini sarf etmişti. İyilik yapmak, adaletle hüküm sürmek, halkı koruyacak tedbirleri almaya devam etmek ve Hz. Peygamberin sünnetini yüceltmek için elinden geleni yapıyordu.

Tahtkent Bursa'da nüfus o kadar çoğalmıştı ki, cami ve mescitleri artırmak, imâret ve ibadethaneleri yeniden ele almak gerekiyordu. Çevre ülkelerde, güzel yaradılışlı padisahın adaleti, ihsanı ve başarılı olanları yükselttiği duyulmuş olduğundan faziletli insanlar padisahın, otagını ziyarete heveslenmişlerdi. Tanınmış bilginlerin artışı ve kerem sahibi kişilerin çoğalması her gün biraz daha kendini hissettirdiğinden, gelip gidenleri ağırlamak bu makamın sahibine aid olmakla ve geçmiş hükümdarların tutumları da dikkate alınarak âlimler ve fazilet sahibi kimseler için konaklayacakları binaları yaptırmak da ona düştü. İlmî yayılması yolunda medrese ve eğitim müesseseleri inşa ettirilmesini öngördükleri kadar, temiz inançları ve saf duyguları ile her zaman âbid, zâhid ve sâlih kimselerden, mesayih ve irsad sahiplerinden (mürşid) dilekleri olduğundan bu gibilere, yurtlarından ayrı düşenlere (garib), fakir ve zavallılara oturacakları yerlerin yapılmasını da buyurmuştu.

Anlatıldığına göre bu mutlu günlerde İstanbul tekfur, Yalova sahillerini yağmalamak ve İslâm topraklarına zarar vermek için bir kaç gemi ile asker göndermeye cesaret etmişti. Ama Allah'ın yardımı, İslâm askerlerine siper olmuş, böylece bu saskin gürûh (kalabalık) çevrilip yok edilmisti. Bu savasta ele geçirilenler arasında bazı sanatkarlar da bulunuyordu. Öbür ganimetlerle birlikte bunlar da bağlanarak padisahın otagına gönderilmişlerdi. Bunlar içinde bir de becerikli ve hüner sahibi bir mimarın bulunduğu anlaşıncı hükümdar onu azad ederek yaptırılan hayır binalarına mimar ve usta bası tayin etmişti. Hükümdar, sarayın karsısına derhal bir cami yapılmasını emr etti. 767 (M. 1365) yılında bu hayırlı işe başlandı. Sehrin arka yakasında hâlâ Kaplica adı ile bilinen temizlik ve güzelliği ile övülen bir hamam yaptırdı. Bunun yanı sıra basında da bir imâret ve misafirhane ile mescid, mescidin üst katında medrese ve öğrenci hücreleri inşa ettirdi. Gerçekte bu iki cami de değer ve yapı bakımından yerlerini bulmuşlardır. Sofa ve eyvanlarının genişliği, sütun ve kemerlerinin yapısı, iman ve inanan açık belgeleri olarak gözükür. Tamamlandıkları günden zamanımıza kadar sabahın ilk ışıklarının doğusundan uykuya çekilen ana kadar geniş alanlarında farz ve nafil namazlar eda olunur. Zikir ve tesbihler edilir. Yine Bursa'da, Gökdere'nin su taksim yerinde bulunan mescid de bu Gazi Hünkâr'ın hayır eseridir. Ayrıca Bilecik'te bir mescid, Yeni şehirde ise Postin pus demekle şöhret bulmuş olan derviş için de bir hankah yaptırmıştır. Bunlara benzer daha nice yapıları vardır.

Padisahlık burcunun yıldızları, devlet göğünün parıltıları olan sehzadeleri ki her biri birer çınar gibiydiler. Yani bunların Bayezid Han, Yakub çelebi ve Savci Bey'in Hz. Peygamber'in sünneti gereğince sünnet edilmeleri, ülkeler sahibi sultanın arzusu olmakla saltanat otagında el bağlamış kişiler, düğün hazırlıklarını yapmak ve gereken tertibatı almakla görevlendirildi.

Sözü edilen yılın ilk baharında, çiçeklerin açtığı demde sevinç ve nes'e içinde öyle güzel düğün ve dernek edildi ki, bu gök kubbe, altın bir sahan gibi parlayan güneş ve gümüş tabağı andıran ay'la donatıldığından beri, mislini görmemiş. İsabetli tedbirler alan kişiler de benzerine rastlamamıştı. Dernek kurulup davet edilenler yerlerini alınca sehzadelerin sünnet edilmeleri buyrulmuştu. Ondan sonra seyhlerle, bilginlere kıymetli hil'atlar ve hediyeler verildi. Fakir ve fukara da kurulan sofralarda doyuruldu. En sonunda davetliler, kıymetli armağanlarını, sayısız hediyelerini kerem sahibi şahin otagına sundular."

BALKANLAR'DA YENİ FETİHLER

Sultan Murad, Bursa'dan Rumeli'ye geçip Bolonya zaferini kazandıktan sonra Edirne'ye dönmüş ve kisi orada geçirmişti. Bu esnada Vezir-i azam Çandarlı Hayreddin Paşa'yı, Rumeli'nin batı yakasında

bulunan Borlu, Iskete (Iskeçe) ve Marolya kalelerini almak üzere buralara göndermistti. Evrenos Bey de Çandarlı'nın idaresine verilmisti. Çünkü Evrenos Bey bu bölgeyi iyi tanıyan bir kimse idi. Gümölcine'ye geldikleri zaman Hayreddin Pasa'nın bu şehirde kalması uygun görülerek Evrenos Bey, öbür beylerle birlikte Borlu ve Iskeçe üzerine yürüdü. Aldığı güzel tedbirlerle bu ülkeyi ele geçirip, halkını da yurtlarında bıraktı. Kalelere de işi bilen ve durumu kavrayacak olan erleri yerleştirdikten sonra Marolya kalesine geldi. Marolya aslında bir kadın olup adı geçen kalenin sahibi idi. Bu kadın, Serez hakiminin de akrabası idi. Marolya, Serez'den yardım talep etti. Oradan gelecek yardıma güvendiği için başlangıçta direndi. Yığıtçe savastı. Bu yüzden savaş uzadı. Sonra Serez'den yardım gelmeyeceğini anlayınca barış istemek zorunda kalıp, kaleyi teslim etti. Sahibinin bir kadın olmasından dolayı, daha sonra buraya "Avrathisari" dendi.

Marolya kusatması devam ederken Sultan Murad, Serez üzerine de Deli Balaban adında gözü pek bir yigidi göndermistti. Deli Balaban, Serez'i kusatma altına aldığı için Marolya'ya yardım gelmemisti. Sultan Murad, Balaban'a yardım etmek üzere Lala Sahin komutasında kalabalık bir birlik gönderdi. Lala Sahin önce Kavala kalesine yüklenmiş burayı bir hamlede zapt ederek gümüş madenlerini ele geçirmisti. Oradan da Drama kalesine yönelmiş ve kaleyi kısa bir zaman içinde fethetmistti. Oradan da Zihne'yi ele geçirmisti. Halka karşı yumuşak davranmış, herkesi kendi topraklarında bırakarak onların, sultanın adaletinden hoşnud olmalarını sağlamaya çalışmistti. Bu şekildeki tutum ve davranışın bir sonucu olarak Serez kalesine de barış yolu ile girilmisti. Ondan sonra da Karaferye kalesinin halkını zimmilik hukukuna tabi kilacagina inandırıp söz verdikten sonra almisti. Fethedilen kalelerin bakım, onarım ve korunması işlerini tamamladıktan sonra 776 (1374/1375) tarihinde toplanan ganimetlerle birlikte Sultan Murad'ın yanına döndü. Sultan, bu kadar ganimeti ve ülkeleri kendisine barış eden Allah'a hamd ettikten sonra Bursa'ya doğru harekete geçmek istiyordu. Tam bu sırada Sirpların kendi topraklarına hücum etmek gayesiyle büyük bir ordu ile harekete geçmek üzere oldukları haberini aldı. Bunun üzerine Sultan Murad, kalabalık bir ordu hazırlayarak büyük oğlu Yıldırım Bayezid'i otagında bırakarak Gelibolu'ya gitti. Oradan da hiç vakit kaybetmeden Sırp diyarına yöneldi. Sırbistan hükümdarı, İslâm askerinin kalabalık olduğunu görünce, dizginlerini kaçış yönüne çevirerek hazine ve kıymetli eşyalarını kalelere koyup, ekili araziye yaktırıp zahireyi yok ettikten sonra kaçıp gitmistti. Ülkenin halkı da dağlara çekilerek memleketi hoş bırakmistti. Ülkenin boş ve ekinlerin yakılmış olmasından dolayı askerler bir kitlikle karşı karşıya kaldılar. Dört ay kadar süren bu hareketin sonunda Semendire yakınında bulunan Nis kalesinin fethedilmesine karar verilir. Bizans'ın en müstahkem dört mevkiinden biri ve Trakya, Sırp ve Panuni arasındaki ulaşım noktalarının merkezi olan Nis üzerine yürüyen Sultan Murad, zorlu ve kanlı bir mücadele ile burayı ancak 25 gün sonra fethetebildi. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre "kalenin sağlamlığına güvenen kâfir, O yörenin bütün malını bu kalede saklamisti." Buradan bir çok mal ve esir ganimet olarak alındı. Böylece ordudaki kitlik da giderilmiş oldu. Büyük Konstantin'in doğum yeri olan Nis'in Osmanlıların eline geçtiğinin duyulması üzerine Lazar barış istemek zorunda kaldı. Hammer'ın ifadesine göre her sene Padisah'a bin libre gümüş göndermek istegi yerine getirildi. Hoca Saadeddin ise bu konuda şöyle der: "Padisah'a layık hediyeler ve armağanlarla elçi gönderip, kulluklarını bildirip kapiya kabul edilmelerini diledi. Üç yıllık harac çıkartıp cihan hakiminin otagına sundu. Ayrıca her yıl elli okka gümüş göndermeyi de kabul etti." Bundan sonra Nis kalesi ile çevresinin korunması için tedbirler alındı. Bu arada harp ve sefer yorgunlughundan gücünü yitirmiş olan gazilere yurtlarına dönme izni verildi.

Sultan Murad, aynı yıl Sisman ile de barış yaptı. Çünkü Sisman, Sultan Murad'a birçok hediye takdim etmiş, bunun karşılığında da sultan onu diğer hükümdarlardan daha üstün tutmuş, onu tekrar ülkesinin hakimi olarak yerinde bırakmistti. Sadece her seferde padishahtan gelecek emre göre hazır olması gerektiği yolunda kendisine bir ferman verilmisti. Hammer, Sisman (Sosmanos)'ın, vergi vermekten kurtulmak için kızını Sultan Murad'a verdiğini belirtir.

Sonunda Avrupa'da barış kurulmuştu. Orhan'ın oğlu (Sultan Murad), bütün yorgunluklarını bir kenara atıp artık dinlenebilirdi. Kisi, yeni devlet merkezi olan Edirne'de geçirdi. Murad, üzüntüsüz, kedersiz ve savassız altı yıl içinde devletin iç işleri ile uğraştı. Ordu teşkilâtı düzeltildi. Sipahilerin timar usûlü ve bir nevi ulaştırma askeri olan "Voynuk"ların kurulusu, mükemmel ve olgun duruma getirildi. Askerî malikâneler (yurtluk)ın timar ve zeâmete bölünmesi, bazı kurallara bağlandı. İslâm'ın diğer sancaklarından ayırd edilmek üzere sipahi sancakları için kırmızı renk seçildi. Hz. Peygamber, âlemi (sancak) için güneş rengini (sarı) beğenmistti. Fâtîmîler zemin (yeşil), Emevîler gündüz (beyaz), Abbasîler gece (siyah) renkleri almışlardı. Osmanlılar da kan rengini kabul ettiler, İran'da sofiler

tarafından o kadar saygi görmüş olan gök mavisi, birçok asirdan beri Bizans sarayının ve devletin seçkin memurlarının begendikleri renkti. Osmanlılar zamanında bu renge hiç ragbet gösterilmediği gibi mavi, Müsevîlerin pabuç ve serpuslarına tahsis edilmistir. Voynuk teskilati, padisahın tebeasından olan hiristiyancılardan meydana gelmiş bir asker grubu idi ki, seferlerde bayagi hizmetlerde kullanılıyorlardı. Ahırları temizlemek, atların bakımı ve arabaları sürmek bunların işi idi. Bu hizmetlerinden dolayı bunlar her türlü vergiden muaf idiler. Osmanlı sancaklarının renginin tanzimi, askerî malikânelerin islahı, voynukların tesisi gibi önemli kuruluşlar, savaşın sonuna doğru vefat eden Lala Sahin'in ölümü üzerine beylerbeyi seçilen Timurtas'ın himmeti ile olmuştur.

ÇİRMEN ZAFERİ

Osmanlıların Balkanlardaki fetihleri, kısa bir zaman diliminde gerçekleşmişti. Bir bakıma 10 yıl içinde Gelibolu'dan Sirbishtan'a kadar gelinmiş, Adriyatik Denizi'ne kadar nüfuz ve tesir sahası kurulmuştu. Avrupa, Osmanlılara karşı U. Haçlı seferini tertipleyerek Sırp Sindigından 7 yıl sonra tekrar talihini denemek istedi. Bununla beraber bu defa ki kuvvetlerinin eskiye göre biraz daha az olduğu, esas ve temel kuvvetlerin Sırp tarafından teskil edildiği anlaşılmaktadır. Tarihte İkinci Meriç veya Çirmen savaşı diye anılan bu muharebede Sırp Kralı Vukasin ile kadesi veliahd prens Ugleša maktul düşmüşlerdi. Eflak (Romanya) prensi ise kaçmıştı. Savaşın bu şekilde sonuçlanması üzerine Sırbistan'da hanedan ve iktidar değişmişti. 26 Eylül 1371'de kazanılan bu zaferle, Osmanlılar için Makedonya'nın kapıları açılmıştı. Eski idarecilerinin tahakkümünden bıkan halk, buralarda yeni bir sistem ve adalet anlayışı getiren Osmanlıları bekliyordu. Zira Sırp ve Bulgarların idaresi Bizans'inkinden de kötü idi.

Bu muharebe neticesinde Gazi Evrenos kuvvetleri tarafından ikinci defa elde edilen Gümölcine'den baska Borla, İskeçe ve Marolye; Kadiaskerlikten vezirliğe yükseltilmiş bulunan Kara Halil Hayreddin Pasa tarafından da Kavala, Drama, Zihne ile Makedonya, Sırp krallığının mühim şehirlerinden olan Serez ve daha sonra Karaferye zapt edildi.

Sultan I. Murad, Serez ve havalisine Anadolu'dan asiretleri getirip yerleştirmişti. Osmanlı Devleti'nin bu iskân politikası, kuruluştan itibaren devam etmekteydi. "Osmanlı Devleti, kuruluş devrinde konar-göçer Türk asiretlerini yeni alınan bölgelerin Türleştirilmesinde kullandığı gibi, yerleşik ahaliye nazaran savaşçı vasıfları, bir disiplin ve teskilât içinde olmaları sebebiyle de anları fethedilen bu bölgelere nakl etmiştir. Nitekim Rumeli fatihi Süleyman Pasa zamanında asiretlerin Rumeli'ye geçirilip iskân edilmelerinde, feth edilen topraklardan kaçan halkın yerini doldurmak gayesi de kısmen rol oynamıştır. Bu kabil iskan hareketleri, kuruluş devrinde devletin sık sık müracaat ettiği sürgün usulü ile yapılmakta idi. Bunların yanı sıra sonradan Rumeli'den de Anadolu'ya insan toplulukları nakledilmiştir. Osmanlılar'ın daha Rumeli'ye geçtikleri andan itibaren Türk topluluklarının buraya nakledildikleri bilinmektedir. Türk topluluklarının Rumeli'ye nakledilmeleri sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar vermek, bütün akrabaları ile geçecek olanlara ise yurtluk, toprak ve timar gibi imtiyazlar tanımak suretiyle mühaceret teşvik edilmiştir. Bu durum, fütûhati teşvik amacı tasidığı kadar, memleketin senlendirilmesi ve iskani gayesini de tasimaktaydı."

Çirmen zaferinden faydalanan Türk akıncıları, bir taraftan Adriyatik sahillerini, diğer taraftan Yunanistan'a inerek Attika yarımadasını taradılar. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin tesir sahası, hemen hemen bütün Balkanları içine alan bir genişliğe ulaştı.

Çirmen zaferinin meyveleri derhal toplanmaya başlandı. Bunun için

Sultan Murad, Rumeli fütûhati plânını emin, metin ve seri adımlarla gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu plânın iyi bir şekilde uygulanabilmesi için de gerekli teşebbüslerde bulunuluyordu. Nitekim bu maksatla Evrenos Bey, uc olarak kabul edilen Serez'i kendisine merkez yaptı. Fakat daha sonra Bizans İmparâtorunun oğlu olan Selanik valisi Manuel, Serez'i ele geçirmek için bir ayaklanma tertipledi ise de bu ayaklanma vezir Halil Hayreddin Pasa tarafından bastırılmıştı.

Bütün bu muvaffakiyetlerden sonra Osmanlı kuvvetleri, Vardar nehri vadilerine girerken karsılarında durabilecek bir kuvvet kalmamıştı. Böylece bir buçuk veya iki sene gibi, harp ve devletler tarihi için çok

az denebilecek bir sürede Vardar'ın doğusundaki yerler Osmanlı hakimiyeti altına girmisti. Bu esnada akıncı kuvvetleri de Balkan yarımadasının batısına doğru akınlarına başlamışlardı.

Bulgar Kralı Sisman ile Makedonya Sirp Kralı'nın Samakov'da birlikte mağlup olduktan sonra Köstendil'in elden çıkması beklenen bir hadise idi. Hammer'in ifadesine göre, birçok kaplıcası, hasmetli kubbelerle örtülü on iki kükürtlü suyu, şehrin her tarafına içilecek su dağıtan kanalları ve dagdan inen ırmaklarla sulanan bahçeleri ile tanınan Köstendil, aynı zamanda yakınlarında altın ve gümüşten para basılan bir yer olması bakımından da dikkat çekmişti. 1372 yılında Köstendil ile çevresi feth edilerek burada bulunan Bulgar Prensi Çariçe Evdokia'nın oğlu Kostantin, her türlü vergiden muaf olma karşılığında şehrin (Köstendil) anahtarını Sultan Murad'a teslim etti. Böylece Kostantin, Osmanlı hakimiyetini kabul ile vergi ve gerektiğinde asker vermeyi taahhüd etti. Hoca Saadeddin, Köstendil'in fethi ile ilgili olarak sunları söyler:

"Adaleti ile ülkeleri tutan padişah, Allah'ın verdiği destek ile açılan bahtını değerlendirerek cihad töresini sürdürmek ve yeni ülkeler zapt eylemek için bütün tedbirlerini almış bulunuyordu. Devletin gelişmesi ile kendi öz benliğinde yeni fetihlerin ve özlenen başarıların belirmesi onu cihad sancaklarını açma yolunda bütün gayret ve himmetiyle çalışmaya yöneltmişti. Rumeli uçlarında cihad yolunda uğraşan iyi niyetli beylerin, ülkeler feth eden padişahı çağirmaları üzerine 773 (M. 1372) yılının baharında büyük bir ordu ile tekrar Rumeli yakasına geçti. İlk is olarak Lala Şahin'in Köstendil bölgesinde almış olduğu yerleri korumak ve geride kalan topraklar üzerinde kendi bayraklarını açmak için bu bölgeye hareket etti.

Köstendil tekfurı olan Konstantin, ülkesinin genişliği ve ordusunun kalabalıklığı ile çevrede tanınmış, Bulgar diyarının hükümdarı, altın ve gümüş madenlerinin bulunduğu bölgelerin de hâkimi olmakla şöhret yapmıştı. Gücünün üstünlüğüne gururlanarak çevresindeki "mülûke itaat etmez" bağımsızlık arzusu kara kafasından çıkmazdı. Ama ülkeler açan padişahın heybeti yüregine tesir etmekle onun üstün gücü ve kudreti ile kendi ülkesine doğru gelisi, devlet ve ikbal ile üzerine yürüyüşe geçtiği haberi kulagina ulaşınca, yenileceğini anlamış ve boyun eğme yolunu tutması gerektiğini kavramıştı. Bunun için Kostantin, padişahı kendisine layık hediyeler ve değerli armağanlarla karşıladı. Şahip olduğu kalelerin anahtarlarını teslim ederek kulluk yolunda gerekenleri yerine getirdi. Böylece padişahın iltifatını kazanmakla sevindi. Ödeyeceği cizye ve harac ta tesbit edildikten sonra memleketini yönetme görevinin kendisine verildiğini bildiren fermanı aldı. Zamanın hükümdarı da bu başarıdan sonra tekrar Bursa'ya döndü."

Osmanlıların, Makedonya'yı feth ederek Köstendil'e gelmeleri Yukarı Sırbistan despotu Lazar Grebliyanoviç'i, Sultan Murad'la anlaşmaya zorladı. Lazar, Osmanlılara vergi ile birlikte asker vermeyi de kabul ediyordu. Bu şekilde kral, prens ve despotların hakimiyetini tanıyarak vergi ve gerektiği zaman muharebelerde yardımcı kuvvet vermeleri geniş ölçüde fetihlerde bulunan Türk devleti için büyük faydalar ve başarılar temin etti.

PADİSAHIN RUMELİYE TEKRAR DÖNÜŞÜ

Sultan Murad, Bursa'da bulunduğu sırada 774 (1373) yılında Vize sancak beyi Sirmerd Bey'den bir haber almıştı. Bu haberde, Bizans İmparatoru'nun asker göndererek Vize çevresini yağmalamaya ve halka zarar vermeye kalkıştığı, ayrıca kaleyi almaya yeltendiği bildiriliyordu. Bu istihbarat üzerine hükümdar, derhal ordunun toplanmasını emr ederek sür'atle Gelibolu'dan karşı tarafa geçti. Kuvvetlerini Malkara'da topladı. Lala Şahin, Evrenos Bey ve diğer beyler, Malkara'da padişaha iltihak ettiler. Askerin bir kısmını Ipsala civarındaki Ferecik kalesinin zaptına gönderip kendisi de Çatalca taraflarına yürüyerek Incegiz ve Çatalburgaz kalelerini aldı. Çatalburgaz hakimi, Incegiz hâkiminin akıbetini öğrenmiş olduğundan hisari Sultan Murad'a teslim etti. Bu sebeple de hükümdarın ihsanlarına mazhar oldu.

Tam bu esnada Lala Şahin Pasa'nın da Ferecik kalesini aldığı haberi geldi. Bu haberden kısa bir müddet sonra bizzat Lala Şahin Pasa bir çok mal ve ganimetle padişahın otagına geldi. Sultan, buradan Incegiz yöresinde bulunan Bolonya (Apolonya) kalesini almak üzere hareket etti. Burada on bes gün kadar bir savaş oldu. Buna rağmen kale bir türlü düşmüyordu. Sultan, bu kadar önemsiz bir

kale ile vakit kayb etmeye degmeyecegini düşünmüs olmalı ki, kusatmayı devam ettirmek için orada küçük bir kuvvet bırakıp oradan ayrılmaya karar vermek üzere iken kale duvarlarından birinin yıkılmak üzere olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Padişah, Lala Şahin Paşa'yı hemen kale üzerine gönderir o da orayı feth eder. Zengin ganimetlerle hükümdarin otagına dönen Paşa, kale halkını yer ve yurtlarında bırakmıştı.

Sultan Murad, Bolonya kalesinin duvarlarının yıkılmak üzere olduğu haberini aldığı zaman bir çınar ağacına dayanmakta idi. Bu ağaç, o zamandan beri "ugurlu Çınar" diye anılır oldu. Fakat Hoca Saadeddin bunun çınar değil kavak olduğunu ve kendisine "Devletlû Kavak" dendigini belirtir ki, "hükümdarin dolastığı yeşil çayırılık" ifadesi de bunun kavak olacağını göstermektedir.

Osmanlı Tarihi, "Üsküf adı verilen işlemeli külahların ilk defa kullanılmasını bu muharebe sonunda ulaşılan zafer ve Bolonya'nın fethine bağlar. Altın tellerle islenen bu külahlar Kapi kullarına tahsis edilmiştir. Rivayetler bu olayın şöyle gerçekleştiğini belirtirler: Kaleyi kusanlar, pekçok altın ve gümüş ganimetlerle Bolonya'dan çekildikleri sırada hükümdar, askerlerinden birinin basına ve külahının altına bir tas koymuş olduğunu fakat bunu tamamiyle gizleyemediğini görmüş. Bunun üzerine o askeri huzuruna çağırarak beste biri hazineye ait olan değerli bir şeyi gizlemeye çalışmasını ayıplar. Hoca Saadeddin Efendi bu hadiseyi anlatırken şöyle der: "Sipahi, padişahın keremine ve ulu tutumuna güvendiğinden lütuf ve ihsanının genişliğine, himmetinin bolluğuna inandığından gizlediği sırrı açıkladı ve kaptırmak korkusuyla sakladığı tasi meydana çıkardı. Sonra şöyle dedi:

"Şahimin devleti, ben, yoluna toprak olana bu sevinç külahını giydirmekle mutlu kilmistir. Onu baskasının elinden kurtarmak için böyle yaptım" demisti. Bu açık sözler, bas taci edilecek bu doğruluk, o kıymetli tac kadar değerli davranış, keremli olmayı seven şah, yüceler yücesi padişah katında değer bulmuş, kerem dolu yellere lütûf denizlerini dalgalandırmış ve o altın taci (tas) anılan gaziye armağan etmesine sebep olmuştur." Padişah, tasi askere bıraktıktan sonra bunun bir hatırası olmak üzere de muhafızları ile subaylarının bundan böyle sırma işlemeli külah giymelerini emretti. Sultan Murad'ın elbisesi şatafatlı değildi. O zamana kadar Germiyan fabrikalarında yapılmış kumaslardan kırmızı renkli kaftan ve cübbe giyerdi. Basına da yine aynı bölgede islenmiş beyaz renkte ince bir bez sarardı. Fakat sonradan bu baslığını değiştirmisti.

Tarihlerde verilen bu bilgilerin doğruluğunu tesbit, biraz zor görünmektedir. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre muhtemelen o kilik kıyafet o günlerde yayılmış olabilir. Üsküfün, Gazi Süleyman Paşa'nın bir buluşu olduğu kesindir.

Osmanlı akınları Rumeli'de devam ederken padişah, devletin iç ve dış siyasetini belli bir ölçü dahilinde tarassut ediyordu. Padişahın uyanık ve keskin bakışı, gerek Anadolu, gerek Bizans ve Balkanların siyasî ve ictimâî düzensizliğini, avucunun içi kadar açık görüyor, onun için de çapraz menfaatlerin uğras meydana olan Rumeli coğrafyasını tepeden inme bir müdahale ile önce siyasî ve askerî mânâda ele geçirmek sonra da ictimâî ve medenî alanda yeni bir nizama tabî tutmak zarureti hissediyordu.

Bu dönemde Orta Avrupa olsun, Balkanlar olsun, birbirlerini disleyen, kemirip kanını içen düşman unsurların kaynaşıp çarpıştığı bir sel yatağı haline gelmişti. Hele gittikçe kabunun içine büzülen Bizans İmparatorluğunda, debdebe ve tesrifattan ibaret kalmış ülkesiz bir imparator vardı ki, bir yandan Osmanlılara boyun eğerken, bir yandan da o bitip tükenmez iç kavgaları, kanlı didismeleri vahset ve zulüm alıskanlığı tarihî ve an'anevî dekoru içinde bütün dehsetiyle devam etmekte bulunuyordu. Baska bir ifade ile Bizans kötü idare ediliyordu. Nitekim tarihçi Dukas, İmparator İoannis Paleologos'u şu cümlelerle tavsif ederken bir hakikata parmak basmış oluyordu.

"İmparator İoannis, budala idi. Yalnız kadınların güzel veya çirkin olup olmadıklarını ve kimin karısı bulunduğunu ve nasıl ele geçireceğini bilirdi. Diğer hususlar için memleketi gelisi güzel idare ederdi."

BALKANLAR'DAKİ FETİHLER

Sırp Sindigi zaferinden sonra Balkanlar'daki uc bölgelerini sağ, orta ve sol kanatlara bölen Sultan Murad, üç koldan fetih hareketlerini başlattı.

Sag kanat yani dogu sinir bölgesi dogrudan dogruya Sultan Murad'in kendi komutasi altinda idi. Sol kanat yani bati bölgesi komutani Evrenos Bey, orta kol komutani ise Kara Timurtas Pasa idi.

1365 yilinda Dalmaçya kiyilarinin güneyindeki Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti, Osmanli himayesini kabul eden bir muahede imzaladi. Ticaretle ugrasan bu küçük Slav cumhuriyetinin ileriye görebilmesi, onun asirlarca devam edecek olan hayatini garanti altina almasina sebep olmustu. Osmanlilar, yillik vergi karsiliginda bu devletçigin iç islerine karismadiklari gibi onu ortadan kaldirip ilga da etmediler. Dubrovnik'in himaye altina alinmasi ile Türkler, Adriyatik denizine dayanmis oluyorlardi. Halbuki bu esnada daha Akdeniz'e çikmamislardi.

Gümülcine'yi ikamet merkezi olarak seçen Gazi Evrenos Bey, Sirp Sindigi'dan kısa bir müddet sonra Serez'i zapt etmistir. Fakat henüz Drama ile Kavala, Bizans'in idaresinde idi.

Sultan Murad, Sirp Krali Stefan Dusan'in ölümünden sonra Bulgar Prensi Ivan Aleksandr tarafından alinan Trakya'nin Karadeniz kiyilarini denetimi altina aldi. Böylece Bizans'in Avrupa ile olan son karayolu bagi da kesildi. Bizans Imparatoru bu duruma bir çare bulabilmek için Roma'ya gitti. Dört kardinal huzurunda ve Saint Plerre Kilisesi'nde Ortodoks mezhebinin sapikliklerinden tevbe ve istigfar edip Latin Kilisesi'nin (Katolik) evladi oldu. Buna karsilik olarak da Papa, Bati dünyasından kendisi için büyük ölçüde yardım temin edeceği vaadinde bulundu.

Fakat bu merasim, sahsî menfaatlerin disinda samimi bir alis veris degildi. Bunun en belirgin delili ise Imparator'un Bizans'a döndüğü zaman, gittiginden daha da eli bos kalmasi ve ümid ettigi yardımdan bir zerre dahi bulamamasi idi. 1369'da Roma'da resmen Katolik olan Imparator, Istanbul'a döner dönmez tekrar Ortodoks mezhebine döndü. Böyle siyasî manevralar ile padisahin itimadini da büsbütün kayb eden Bizans Imparatoru, daha da zebun ve çaresiz kalmis bulunuyordu.

Bu asirlarda Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında münaferet ve çekisme o dereceye varmistir ki, bir Ortodoks, Türk idaresini Katolik idareye tercih ediyordu. Katolikler için de durum bundan pek farkli degildi.

1367'de Kara Ali Bey oğlu Timurtas Pasa, Tunca üzerindeki Yanbolu'yu, Lala Sahin Pasa ise Samakov'u aldi. Samakov, Sofya'nin 50 km. kadar güneydogusunda idi. Sultan Murad da 1368'de Hayrabolu'yu, 1369 yilinda Kirkkilise (Kirklareli), Pinarhisar ve Vize'yi Bizanslilardan geri aldi. Buralar daha önce feth edilmiş olmalarina ragmen bir ara Bizans tarafından tekrar isgal edilmişlerdi. Bölgenin bu önemli şehirlerinin yeniden Osmanlilarin idaresine geçmesi üzerine, Bizans'in elinde Trakya'da fazla bir sey kalmadi.

Tuna nehrinden Rodop Balkanlarına kadar orta ve güney Bulgaristan ile Osmanli fetihlerinden önce de kismen Trakya'ya sahip olan Bulgar Krali Yuvan Sisman, Osmanlilarla basa çikamayacagini anlayınca onlarla baris antlasmasi yapti. Böylece Osmanli himayesini benimsedigii gibi vergi vermeyi de kabul etmek zorunda kaldi. Bu arada Kral Sisman, kizkardesi prenses Marya'yi da Sultan Murad'la evlendirmek suretiyle akrabalik tesis etmek ve bu sayede Osmanlilarin gücünden de istifade etmek istiyordu. Gerçekten de Sisman, kendisine muhalefet edip Macarlari Vidin'e sokmus olan kardesi Stratisimir'e karsi Murad'la Ulahlardan yardım alarak Vidin üzerine gitmisse de muvaffak olamadi. Bu siralarda Türklerin, Bulgaristan fütuhati devam etmeye kararli görünüyordu. Bu durumu gören ve daha önce devlet merkezi olan Tirnova'ya gelmiş olan Bulgar Krali Sisman, Sirbistan Krali ile anlasarak birlikte Osmanlilar üzerine hücum etmeyi kararlattirdilar. Lala Sahin Pasa, bu orduyu perisan etti. Bu Çamurlu meydan muharebesi ile Kuzey Bulgaristan kapilari da Türkler'e açılmış oldu.

SULTAN MURAD'IN ANADOLU SIYASETI ve YILDIRIM BÂYEZID'IN EVLENMESİ

Birinci Murad'in, savas günlerinde olduğu gibi baris zamanlarında da yegâne emeli, Avrupa ve Asya'da fetihleri devam edip sinirlarini genişletmekti. Bu sebeple o, Rumeli'deki hâkimiyetini sağlamlastirirken, Anadolu birligini saglamak gayesiyle de buradaki beylikleri de topraklarına katma siyaseti güdüyordu. Fakat bunu gerçeklestirmek için Anadolu'daki beyliklerle çatismaya girmemeye ve barisçi bir siyaset takip etmeye azamî dikkati gösteriyordu: Bu siyaseti büyük bir maharetle uygulayan Sultan Murad,

Karaman ogullarının tehdid ve tazyiki karsısında Osmanlılara dayanmak ihtiyacını duyan Germiyan oğlu Süleyman Sah (1361-1387)'in arzusu üzerine oğlu Bayezid'i, Süleyman Sah'ın kızı Devlet Hatun ile evlendirdi. Tarihî kaynaklarımızda uzun uzadıya anlatılan ve hakkında teferruatlı bilgi verilen bu evlilik, Süleyman Sah'ın arzusu üzerine olmuştur. Buna göre Süleyman Sah, oğlu II. Yakub Bey'i yanına çağırıp kendilerinin ve memleketlerinin Karamanlılardan korunmasının güç olduğunu, bu yüzden Osmanlılar ile yakınlık kurmayı düşündüğünü, bunun için de kızı Devlet Hatun'u Murad'ın oğlu Bâyezid'e vermeyi düşündüğünü söylemişti. Yakub Bey, yaslı babasının bu teklif ve arzusunu kabul etmiş olmalı ki, Sultan Murad'a, Ishak Fakih adında saygı değer bir kişi ile Germiyan ülkesinin bazı ileri gelenlerini elçilikle görevlendirip gönderirler.

Her ne kadar Hammer, "Bu sebeple büyük oğlu Yıldırım Bâyezid'e komsusu Germiyan hâkiminin kızını almak istedi. Bu evlilik, padisahın arzularına pek uygun düşüyordu. Çünkü genç prenses çeyiz olarak kocasına babasının en güzel yerlerini getiriyordu" diyorsa da o günün şartları ve gittikçe yıldızı parlayan Osmanlıların durumu düşünüldüğünde bu teklifin bizzat Germiyan Beyi Süleyman Sah'tan gelmesi yadigarıdır. Bununla beraber bu meselenin daha önce gayri resmî olarak görüşülüp konuşulduğu, ancak her iki tarafın arzusunun açıkça ortaya konması üzerine erkek tarafı olarak ilk resmî tescibüsü Sultan Murad'dan geldiğini düşünebiliriz.

Germiyan Beyi Süleyman Sah'ın elçisini, Edirne'de kabul eden Sultan Murad, onun getirdiği kıymetli hediyeleri kabul ettikten ve onu ülkesine gönderdikten sonra düğün hazırlıklarına baslamak üzere kendisi de Bursa'ya gelir. İlk is olarak bu mutlu ve neseli düğüne katılmak için Müslüman hükümdar ve beylere davetiyeler götürmek üzere elçiler gönderir.

Hicrî 783 (1381) yılında gerçekleşen bu düğünle ilgili olarak kaynaklar, su ortak bilgileri vermektedirler: Murad , kızı istemek üzere Kütahya'ya Bursa kadisi Hoca Mahmud Efendi, Kapi kullarından Emir-i âlem Aksungur Aga, Samsa Çavus'un oğlu Çavusbasi Demirhan, Yıldırım Bâyezid'in dadisi ile Kadi Mahmud Efendi'nin ve Aksungur'un eserlerini (zevcelerini) gönderdi. Süleyman Sah da Cemaleddin Ishak Fakih'i bir heyetle I. Murad'a gönderdi. Ishak Fakih bu heyetle giderken yanında pek çok hediyeler de götürmüştü. Bu hediyelerin içinde meshur Germiyan atları, Denizli bezleri, altın ve gümüş gibi gayet kıymetli esya bulunuyordu. Her iki taraf da kendi memleketlerinde tantanalı bir şekilde düğün yapmışlardı. Murad'ın Bursa'da yaptığı düğün hakkında kaynaklarda bir hayli bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi sayesinde o günün örf, adet, kültür ve folkloru hakkında önemli sayılacak malumata sahip oluyoruz. Bu da bize dönemin ekonomik, sosyal ve siyasî vaziyetini gösterme bakımından önem tasımaktadır. Buna göre düğün şöyle olmuştur:

"Hazırlıklar tamamlandı. Etrafın beylerine davetçiler gönderdiler. Karamanoglu, Hamidoglu, Menteseoglu, Saruhanoglu, Kastamonu'da Isfendiyyar ve Misir Sultanini davet ettiler. Kendi ülkesindeki sancak beylerini de çağırdılar. Evrenos Gazi'yi de davet ettiler. Ondan sonra düğüne başladılar. Etrafın elçileri geldiler. Beylerden hediyeler getirdiler. İyi atlar, katarla develer ve fevkalade seyler getirdiler. Herkes âdet üzere hediyesini verdi. Herkes mertebesine göre yerli yerinde oturdu. Misir Sultani'nin elçisi dahi gel-di. O da hediyesini (saçu) takdim etti. Ona bütün elçilerin üstünde yer gösterdiler, oturdu. Bunlar, tamam olup oturduktan sonra izin verildi. Kendi sancak beyleri geldi. Hepsı mertebesine göre hediyelerini arz ettiler. Evrenos Gazi'nin hediyeleri ileri geldi. Yüz kul ve yüz kızoglan cariye. On oğlanın elinde içi flori dolu on gümüş tepsi. Ve on oğlanın elinde dahi on altın tepsi ve seksenin elinde gümüş ibrik ve gümüş masrapa. Elhasıl bunların her birinin eli bos değildi. Bütün etraftan gelen elçiler hayrette kaldılar ki, bu hanın bir kulu böyle büyük hediyelerle geldi. Murad Han Gazi gör ki neylese gerektir? Evrenos Beyin getirdiği kulları, karavaslari (câriye) etraftan gelen bu elçilere taksim etti. Etrafın elçilerinin getirdiği atları da Evrenos'a verdi. Gelen paradan bir kısmını da Evrenos'a verdi. Kalanını bilgin ve yoksullara dağıttı. Kendisine bir şey bırakmadı.

Bu düğün kim Murad Han etti kardaş

Yayıldı sofralar döküldü çok as

Bir ay tamam yenildi nimetler

Fakir ü gani vü hem yedi evbas."

Sultan Murad, gelini almak üzere Bursa kadisi Hoca Efendi'yi, Sancaktari Aksungur'u, Samsa Çavus'un oğlu Çavusbasi Demirhan'i, kadi efendi ile sancaktarin eslerini ve Yıldırım'ın dadisini bin kisiden fazla bir birlikle Kütahya'ya gönderdi. Sultanin temsilcileri Kütahya'ya yaklasınca Germiyanoglu Süleyman Sah, ülkesinin ileri gelenlerini karsilayici olarak göndererek ağırlamada, ikram ve iltifatta bulunmuş, gereken saygiyi eksiksiz yerine getirmisti. Misafirlerin her birini durumlarına göre bir konaga indirmiş ve herkesin degerine göre uygun yerler göstermistti. Bu suretle ziyafetler çekilmiş, ev sahipliğinin gerektirdigi bütün görevler hakkiyla yerine getirilmisti. Bundan sonra da düğün ve nikah törenlerine baslandı. Nikah, ser'-i serif üzere kiyildi. Nikahtan sonra kızını gelin olarak veren Süleyman Sah, çeyiz olarak sunulan Kütahya, Simav, Egrigöz (Emet) ve Tavsanlı'nın devir tarihini de belirterek Çasnigirbasi Pasacik Aga'yi da yanlarına vererek gönderdi. Aksungur Aga, teslim alınacak kalelerin muhafaza tedbirlerini aldıktan sonra hep birlikte padisahın otagına (Bursa) doğru yola koyuldular. Bursa'ya yaklastıkları zaman devletin ileri gelenleri, padisahın yakınları ve davetliler, sevinç içinde onları karsilayip sultanin sarayında harem dairesine indirdiler.

Gerçek gayesi, Rumeli fütuhatını daha batılara götürmek olan Sultan Murad, bir taraftan bu plânını uygularken bir taraftan da Anadolu'da birliği kurmaya gayret ediyordu. Bununla beraber mümkün mertebe Anadolu'da savaş yapmadan bunu gerçekleştirmek istiyordu. Zira Anadolu'daki beyliklerin sakinleri de müslümandı. Bunun için de bazı tedbirlere basvuruyor ve çareler düşünüyordu. Bu gayesinin gerçekleşmesi için akrabalık tesisine gayret ediyordu. Nitekim Kütahya, Simav, Egrigöz (Emet) Ve Tavsanlı'nın Osmanlı idaresine geçmesi bu akrabalıklardan biri vasıtası ile gerçekleşmiştir ki bu da, bir zamanlar babası Orhan Gazi'ye kafa tutmuş olan Germiyanoglu'nun, daha önce pençeleştigi adamin oğlu ile hoş geçinmekten başka çaresinin olmadığını anlaması ile mümkün olmuştur. Germiyanoglu, er geç Osmanlı hududları içine girmesi mukadder olan topraklarını pâdisaha, kızını da sehâdesi Bâyezid'e vermek suretiyle siyaset sahnesinden sessizce uzaklaşmaya ve sakin bir hayat yaşamaya başlamıştı.

Mükrimin Halil Bey, Osmanlılara verilen yerler arasında zikredilen Kütahya'nın, beyliğin merkezi olması hasebiyle verilemeyeceğini ileri sürmekte ise de arşiv belgeleri, Kütahya'nın da verildiğini göstermektedir. Nitekim Süleyman Sah da buranın verilmesi üzerine Kula'ya çekilmiştir. Süleyman Sah, Karaman oğullarından korunmak için beyliğin devamının bu yolda mümkün olacağını görmüştür. 1381 yılında yapılan düğün dolayısıyla çeyiz olarak verilen bir kısım Germiyan toprağının tesbiti "Tapu Tahrir Defterleri"nden de mümkün olmaktadır.

BAZI SEHIRLERIN HAMID OGULLARI'NDAN SATIN ALINMASI

Anadolu Beylikleri arasında padisahın tasavvurlarını sezerek Germiyanoglunu takib eden Hamideli Emiri de Germiyan'la Karaman arasındaki topraklarını satmak suretiyle hem izzet-i nefsinı kurtarmış, hem de boy ölçüşemeyeceği bir rakibin karşısında haddini bilerek zararlı çıkmamıştır. Yıldırım Bâyezid'in düğününün sonunda misafirlerin dağılması esnasında Murad Hüdavendigâr, Hamideli Beyi olan Hüseyin'in elçisine Hoca Saadeddin'in dili ile "Biraderim Hüseyin Bey'e bizden selam edüp diyesin ki aramızda olan sevgi ve dostluk ve birlik gereği bir iltimasımız (istegimiz) vardır. Kabul ettiğini bildiren cevabını ve bununla ilgili haberi beklediğimizi bileler." Bundan sonra Karaman beylerinin kendi ülkesine karşı iyi niyet ve dostluk beslemediğini, Karaman tarafında, Hamideli'ne bağlı birçok kale, sınırlarımızın korunması bakımından bize gerekmektedir dedikten sonra o kalelerin usulünce satılıp kendi mülkleri haline getirilmesini ister. Bu sayede de ikisi arasında (Osmanlı-Hamideli) yeniden kuvvetli dostluk bağları kurulmuş olsun. Bu dönemde Hüseyin Bey de zaman zaman Karamanlıların saldırılarına uğramakta ve onlardan zarar görmekte idi. Şimdi Sultan Murad'ın ne demek istediğini anlamış ve onun komsusu olmayı ister olmuştı. Fakat, kararlaştırılmamış olan satış meselesi öylece duruyordu. Bu esnada Sultan Murad, Kütahya'yi ziyaret etmek üzere yola çıkmıştı ki, Hamid eli hakimi Hüseyin Bey, padisahın bu geziyi kendi ülkesini ele geçirmek için tertiplemediğini sanarak biraz önce sözü edilen konuyu tekrar ele alarak padisaha satma işine razı olduğuna dair haber gönderdi. Bu haber padisaha ulaşınca, Beyşehir, Seydisehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta kalelerini satın almak üzere temsilcisini göndererek bu kaleler için epeyce bir para (80000 altın) öder. Hüseyin Bey, sözünden dönmeyerek anılan para karşılığında isimleri zikr edilen kaleleri satmaya karar verir. Sultanin temsilcisi ile kanunlara uygun olarak Müslüman kadıların imzaları ile satış akdi gerçekleşmiş olur. Böylece bu şehirler de

Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiş oldu. Bu şehirlerin Osmanlı idaresine girmesi ile Osmanlıların Anadolu'daki varlıkları daha iyi bir şekilde hissedilmeye başlandı. 783 (M. 1381) tarihinde gerçekleşen bu satış muamelesinden sonra Sultan Murad, adı geçen kalelere, kendi adamlarını yerleştirerek oraları timar haline getirdikten sonra Bursa'ya tekrar döner.

Görüldüğü gibi Bâyezid'in evlenmesi, Osmanlı Devleti'ne geniş ve zengin bazı toprakları bağlamıştı. Yine bu evlilik törenleri esnasında Hamideli hakimi Hüseyin Bey'den Karaman'a komşu olan altı şehir alınmıştı. Öyle anlaşıyor ki, Hüseyin Bey, başlangıçta buraları vermek istememekteydi. Fakat padişahın gücü karşısında duramayacağını anlayınca bu şehirleri satmak zorunda kalmıştı. Bu satış isinden sonra Anadolu'da Selçuklu topraklarını bölünen beyliklerden üçü, beyliklerinin Osmanlı Devleti idaresine girdiğini görmüş oluyorlardı. Bunlar, Karesi, Germiyan ve Hamideli beylikleri idi. Bunlardan ilki Orhan Gazi'nin fetihleri ile, ikincisi kızının Bâyezid ile evlenmesi ile, üçüncüsü de satışla olmuştu.

OSMANLI-CANDAROGULLARI MÜNASEBETLERİ

Candarogulları'nın, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalması, Anadolu birliğinin kurulması bakımından atılmış önemli bir adımdır. Kastamonu, Sinop ve çevrelerinde bir beylik kurmuş olan Candarogulları, aslen Türkmen bir ailedendir. Beyliğin kurucusu Semseddin Yaman Candar'dır.

Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar'da girdiği sistemli ve planlı fetihlerden sonra Anadolu'da Germiyanogulları ile Hamidogulları'na ait bazı yerlere sahip olması, Candarogulları tarafından endişe ile karşılanıyordu. Candaroglu Beyi Kötürüm Bâyezid (Celaeddin Bâyezid Bey), babası Adil Bey'in vefatı üzerine hükümdar olmuştu. Çok sert ve hasin bir kimse olduğu anlaşılan Celaeddin Bey zamanı, iç ve dış gâileler sebebiyle huzursuzluk ve mücadeleler içinde geçmişti. Celaeddin Bey, memleketinin idaresini en çok sevdiği oğlu Iskender Bey'e vermeye mütemayildi. Bu durumu fark eden büyük oğlu Süleyman Sah, babasının bu arzusuna içerleyerek kardeşini öldürüp ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. Bu fırsatı yakaladığı anda da kardeşi Iskender'i öldürmüştü. Osmanlı tarihlerinde Kötürüm Bâyezid diye anılan Celaeddin Bâyezid'in sert ve hasin tavrını ortaya koyması bakımından, ehemmiyet arz eden bir hadiseyi burada zikretmek gerekir. O, oğlu Iskender'i öldüren büyük oğlu Süleyman'ın, biri kız diğeri erkek iki çocuğunu, yani kendi torunlarını öldürmekten çekinmemiştir.

Gerçi Kötürüm Bâyezid, başlangıçta Sultan I. Murad'a itaatini arz etmekle beraber, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesi karşısında yakın komşuları ile de iyi münasebetler kurmaya çalışmakta idi. Daha önce de temas edildiği gibi Kötürüm Bâyezid, tahtını küçük oğlu Iskender'e bırakmak niyetinde idi. Fakat büyük oğlu Süleyman, kardeşi Iskender'i öldürerek babasına isyan etmişti. Bu isyan esnasında Süleyman, Osmanlılara sığınip onlardan yardım istemişti. Sultan I. Murad tarafından bu yardım istegi kabul edilmiş olacak ki, Osmanlı kuvvetleri Kötürüm Bâyezid üzerine harekete geçmişti. Süleyman, Osmanlı kuvvetleri ile Kastamonu'ya gelmiş babasıyla harb ederek onu Sinop'a sığınmak zorunda bırakmıştı. Hicrî 785 (M. 1383) yılında cereyan eden bu hadise üzerine Candarogulları Beyliği, merkezleri Sinop ve Kastamonu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bununla beraber Süleyman'ın hükümdarlığı uzun sürmemişti. Durumu, Anadolu birliğini sağlamak bakımından kendi hesabına uygun gören Sultan Murad, Süleyman Pasa'yi tevkif ederek Candar Beyliği'nin Kastamonu subesini ülkesine ilhak eder. Fakat Sultan Murad'ın bu hareketi, Süleyman Bey'e bağlı olan Kastamonu halkı tarafından iyi karşılanmamıştır. Bir fırsatını bulup Osmanlıların hapsinden kaçan Süleyman Pasa, kendine bağlı taraftarlarını topladığında Osmanlı kuvvetleri Kastamonu'dan ayrılmaya mecbur olmuşlardı. Böylece Süleyman Pasa tekrar hükümdarlığına kavuşmuş oldu. Fakat durumu dikkatle izleyen Süleyman Pasa'nın babası Kötürüm Bâyezid, Sinop'tan gelerek Süleyman Pasa'yi firara mecbur etmişti. Süleyman Pasa, Sultan Murad'dan tekrar yardım istedi. Sultan Murad, onu tekrar himayesi altına aldı. Sultan Murad, bununla da yetinmeyerek onu Osmanlı hanedanına damat yaptı. Süleyman, bu akrabalık ve himaye sayesinde Kastamonu'yu tekrar ele geçirdi. Bundan sonra Osmanlılarla dost geçinen Süleyman, Osmanlıların gerek Balkanlar'da gerekse Beylikler üzerine yaptıkları seferlerde yardımcı kuvvet göndermekten geri kalmadı.

Görüldüğü gibi, Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın yardımıyla beyliğini sürdüren Süleyman Pasa, Osmanlılarla dost geçindi. Bu sebeple Birinci Kosova muharebesinde ve onu takiben Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığının ilk senelerinde Anadolu beylerinin Osmanlılar aleyhine olan hareketlerinde o, Bâyezid'e yardımda bulundu.

SEHZÂDE SAVCI İSYANI

Osmanlı tarihinde, ilk ciddi taht kavgası olarak gösterilen bu isyan hakkında Osmanlı ve Bizans tarihleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Yeri, zamanı ve hatta Savcı Bey'in o zamanki yası hakkında değişik görüşler bulunmasına rağmen bu olay, ileride meydana gelecek olan ve "kardes katli"ne sebep olacak olaylara öncülük etmesi bakımından önemli bir olay olarak kabul edilmesi gerekir. Sultan Murad'ın üç oğlundan biri olan Savcı Bey'in, babasına karşı ayaklanması, Osmanlıları olduğu kadar Bizans da ilgilendiriyordu. Çünkü bu isyanda Bizans İmparatoru İoannes'in büyük oğlu Andronikos da bulunmaktaydı. Zira imparator, Selanik valiliğinde bulunan ikinci oğlu Manuel'i, saltanat ortagi yapmayı düşünmüştü. Böylece büyük oğlu Andronikos'un hakkını ondan daha küçük olan kardeşine verecekti. Bu, Andronikos'un kızmasına ve ondan intikam almasına sebep olmuştur. Bu sebeple her ne pahasına olursa olsun imparatorluğu ele geçirmeyi düşünüp fırsat kolluyordu. Bu fırsat, babasının kendisini vekil bırakarak Sultan Murad ile birlikte bazı âsi beyleri cezalandırmak üzere Anadolu'da bulunduğu bir sırada ele geçmişti. Tam bu esnada Sultan Murad'ın, Edirne'de yerine vekil bıraktığı Sehzâde Savcı ile birleşerek babalarının aleyhine bas kaldırdılar. Bu hadiseden haberdar olan Sultan Murad, derhal Rumeli'ne geçerek İstanbul yakınında asi kuvvetleri bozguna uğrattı. Dimetoka'ya kaçan Savcı'yı da yakalatarak gözlerine mil çektirir. Buna karşılık İmparator İoannes, istemeyerek de olsa oğlunun gözlerini tamamen kör olmayacak şekilde kaynar sirke ile yaktı. Hammer'ın ifadesine göre İoannes bunu Sultan Murad'ın baskısı üzerine yapmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı tarihlerinde bu olay daha farklı bir şekilde verilmektedir. Buna göre yeni ülkeler fethetmek üzere Rumeli'ye geçen Sultan Murad, büyük oğlu Bayezid (Yıldırım)'i, güvenlik ve huzur kaynağı olmak, bakımlı ülkeleri korumak göreviyle Anadolu hududunda, Germiyan vilayetinde bırakıp Kütahya'da oturmasını uygun görmüştü. Ortaçağ oğlu Yakub Çelebi'yi Karesi vilayetinde, küçük oğlu Savcı Beyi de Bursa muhafızlığında bırakmıştı. Savcı Bey, gençlik heyecanı ve atılganlığı ile basına buyruk olmak, dilediğini yapmak hevesine kapılmıştı. Onun bu toylugunu, bazı kötü arkadaşları da desteklemişlerdi. O da bu düşüncelere kanarak babasına karşı bas kaldırmıştı. Böylece padişahlık sevdasına düşmüştü. Tahta oturduğunu ilan ederek kendisine bağlı olanlara hazinayı dağıttı. Bu tutumuyla bazı eskiyayı yanına çekmiş ve ülkeyi istediği şekilde idare etmeye başlamıştı. Hatta adına hutbe okutarak çevresine karşı saldırılara başlamıştı. Bütün bunlar, padişahın kulagina ulaşınca o da Edirne'den hareketle bu büyük fitneyi bastırmak ve bu fesad atesini söndürmek üzere Bursa'ya doğru yürüdü. Olayın kansiz bir şekilde ortadan kaldırılması için de şöyle bir plan tasarlanmıştı. Savcı Bey'in hareket ve tutumundan habersizmiş gibi davranılacak, Biga çevresinde büyük bir süre avı tertiplenecek. Savcı Bey de Bursa'dan çıkıp padişahı ve ordusunu burada karşılayacaktı. Böylece baba, bu yigit oğlu ile Biga'da at kosturacak ve avlanacaktı. Çıkarılan bu ferman sehzadeye ulaşınca o, verilen emre itaat etmemiş, çevresinde ordu toplayıp savaş hazırlıklarına başlamıştı. Onun bu tutumu padişaha bildirilince hükümdar derhal Bursa üzerine yürümeye karar verdi. Savcı Bey ise yandaşları ile birlikte padişahla savaşmak üzere Bursa'dan çıkıp Kite ovasında babasını karşılar. Sonuçta hükümdara bağlı olan askerlerin gayreti ile sehzadeye bağlı olan eskiya grubu hezimetle uğrayıp dağılıp kaçır. Sehzâde de yakalanıp padişahın huzuruna getirilir. Suçunu kabul edip özür dilemesi gerektiği ve bu sayede babasının kendisini af edeceği bildirildiği halde o böyle bir yola girmemiş, aksine sert ve gerçek dışı sözlerle babasına karşı gelmeyi sürdürmüştü. Bunun üzerine gözlerine mil çekilerek kör edilmisti.

Böylece Andronikos ve sehzade Savcı Bey gailisini ortadan kaldıran Sultan Murad, bu sefer başka bir olayla meşgul olma zorunda kaldı. Bu da doğrudan doğruya Bizans ile ilgili bir hadise idi. Bu olay, o dönemlerde Bizans'ın, Osmanlılar karşısındaki durumunu ortaya koyması bakımından da dikkat çekmektedir. Hammer bu olayı bize şu ifadelerle nakl etmektedir: İmparatorun oğlu Manuel, vali bulunduğu Selanik'e yakın olan Serez'i Osmanlıların elinden alma tasavvurunda bulununca padişah, onun bu hainliğini, veziri Hayreddin Paşa'yı Selanik'i almakla görevlendirmek suretiyle karşılamıştır. Manuel de ölü veya diri ek geçirilecekti. Manuel, kendi kuvvetinin üç misli olan bu askere karşı koyamayacağını anlayınca şehri yüz üstü bırakıp deniz yolu ile Bizans'a dönmüştü. Fakat imparator, yeniden Murad'ın şüphesini çekmek ve hiddetine uğramak korkusuyla firari oğluna sığınma hakkı tanıma cesaretini gösteremedi. Bunun üzerine Manuel Midilli'ye sığınmak istediysede, adanın Ceneviz valisi de onu kabule cesaret edemedi. Sonunda Manuel, her şeyi göze alarak padişahın affına ve büyüklüğüne bas vurdu. Ümidi de bosa çıkmadı. Sultan Murad, düşmanın kendisine güvenmesinden haz duyacak kadar yüksek bir ahlakî fazilete sahipti. Manuel'i karşıladı. Hareketinden dolayı yumuşak sözlerle onu ayıplamakla yetindi. Manuel de hatasını kabul ederek suçunun bağışlanmasını istedi.

Padisah da onu bagisladi. Hatta daha da ileri giderek daha önce kendisini kabul etmeyen babasının yanına yolladi ve onu iyi karsilamasini istedi.

Iste bu zamanlarda Osmanlilarin güç ve kuvvetleri o derece yüksek ve Bizans'in kuvveti o kadar gevsek idi ki; Imparator, kendi ogluna bile devlet merkezinin kapilarini müttefikinin izni olmadikça açamiyordu.

Sultan Murad'in en degerli ve teskilatçı komutanlarından biri olan ve son zaferi olmak üzere Selânik'i Osmanli ülkesine katmis bulunan Hayreddin Pasa'nin ölümü, bu siradadır. Hayreddin Pasa, vefati tarihi olan 10 Zilhicce 789 (22 Aralık 1387) da padisahin yaninda olmayip Rumeli'deki ordunun basinda idi.

Çandarli Halil Hayreddin Pasa, ordusu ile Yenice-i Vardar'da bulunurken hastalandigi için Serez'e nakl edilmiş ve orada vefat etmiş ise de cesedi Iznik'te defn edilmistir. Türbesi Iznik surlarının disinda Lefke kapisina yakin bir mezarlığın ortasındadır. Halil Hayreddin Pasa vefat edince geride Ali, Ilyas ve Ibrahim isimlerinde üç erkek evlat bırakmisti. Müstakimzâde, Osmanlilarin üçüncü veziri olarak gösterdiği Halil Hayreddin Pasa'nin ilim ve fazlından bahseder. Onun, Celaleddin Kazvinî'nin belagat ilminden Telhisu'l-Miftah adli eserini serh eyledi yazar. Gerek Osmanli, gerek yabancı tarihlerdeki kayıtlardan Hayreddin Pasa'nin çok degerli ve teskilatçı bir devlet adami ve muktedir bir komutan olduğu anlasiliyor. Filhakika bu zat, idarî, askerî, malî ve siyasî sahalarda ve Osmanli Devleti'nin kurulmasında birinci derecede rol oynamistir. Iznik'te Yesil Cami adındaki camisi ve yine orada eski ve yeni imâret denilen iki imâreti, Gelibolu ve Serez'de de camileri vardır. Halil Hayreddin Pasa'nin vefati üzerine padisahin yaninda bulunan büyük oğlu Ali Pasa vezir olur.

Devletin, dirayetli ve maharetli bir generali; akilli, zeki ve tedbirli bir veziri olan Hayreddin Pasa, kendisinden daha asagi bir derecede bulunmayan ve hatta bazı yönleri ile kendisinden çok daha üstün olan bir padisahin veziri idi. Fetihlerin gerçekleşmesi ve devletin gelişmesinde el ele veren bu iki kisi, basarili bir grafik sergilemişlerdir.

Gerek Rum, gerekse Osmanli tarihçileri arasında Hayreddin Pasa ile ilgili en fazla belge bırakanın, Halkondil olduğu söylenir. Bu tarihçi, bu şöretli zatla ilgili vesikalar arasında, Sultan Murad ile Hayreddin Pasa arasında geçen su konuşmayı nakl eder:

Hayreddin Pasa bir gün Sultan Murad'a der ki:

— Efendimiz, ordularınla arzu edilen bir amaca erisebilmek için harp işlerini nasıl idare etmek gerekir?

Padisah bu soruya şöyle cevap verir:

— Elverişli fırsatlardan faydalanmak, ihsan ve merhametle askerin sevgisini kazanmak suretiyle.

— Ama fırsatlardan faydalanmak demekle neyi kast ediyorsunuz?

— Gayeye ulaşmak için her vasitayı, değişik ihtimallere göre hesaplamak, ona göre ölçmek ve karsilastirmek gerektiğini söylemek istiyorum.

Bunun üzerine Hayreddin gülmeye başlayarak şöyle der:

— Büyük bir akillilik ile yaratılmışsin. Bunu görüyorum. Ancak yapılması veya yapılmaması gereken şeyleri önceden bilmediğin ve kendi kendine danisarak bir ciheti red ve diğerini kabul etmeye gücün yetmediği durumlarda, bu vasitaları nasıl hesaplayıp ölçeceksin?

— Bir seye karar verildiği zaman onu hemen yerine getirmek gerekir. Maharetli bir komutan, danismalarında gayet ihtiyatlı davranmalı; ama icrada yıldırım gibi sür'at göstermeli, ordusunun basinda da örnek olacak derecede yigitlik sahibi olduğunu isbat etmelidir.

Iste vezir ile Sultan Murad arasında, bu konuşmaların çerçevesine uygun şekilde Bizans İmparatorluğu'nun fethine hazırlanma başladı.

Sultan Murad'ın, gerek siyasî, gerek idarî, gerekse medenî sahalardaki basarisinin sirrini onun yaratılış, karakter ve anlayışına bağlayan bu ifadelerle göre o, olaylar karşısında cesurane kararlar veren bir kimsedir. Hiç bir zaman acz belirtisi gösterip kararsızlık sergilemeyen, aksine bütün ihtimalleri değerlendirip ona göre çareler düşünen bir kimsedir. Olayları değerlendirirken çok ihtiyatlı, karar verildiği andan itibaren yıldırım sür'atıyla onu uygulayan bir kimsedir. Bu yönü ile o, "XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlılar ve İspanya" adlı eserin müellifi olan Leopold von Ranke'nin, Osmanlı Devleti'nin kudretini teskil eden üç unsurdan biri olarak kabul ettiği "hükümdar şahsiyetleri" ifadesine hak kazanmış görünmektedir.

OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKİ MUVAFFAKİYETLERİNİN MANEVÎ SEBEPLERİ

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem amelî, hem de nazarî bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti, bu anlayışın devletin bütün sistem ve organlarında devam ettiriyordu. Çünkü "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür". Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin bütün müesseselerinde bu anlayışın hakim olması ve sosyal bünyenin buna göre organize olması normal karşılanmalıdır. Bu anlayış sebebiyledir ki, Osmanlılar, Balkanlarda idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetlerine müdahale etmedikleri gibi onları diğer milletlerin her türlü baskısından da kurtarmışlardır.

Her ne kadar Osmanlılar, kuruluş yıllarında askerî işlere fazla ehemmiyet veriyor ve askerî başarılarını bu sayede hazırlıyorlarsa da, onların bu muvaffakiyetlerinin sebebini sadece askerî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir.

Bilindiği gibi, tarihî bir yerleşim bölgesi olarak Balkan Yarımadası'nın güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Burada yüzlerce adasıyla Ege, adeta Balkanlar içindedir. Batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde ise Tuna ırmakları bulunmaktadır. Farklı kültürlerle sahip insanların yaşadığı bu bölge, jeopolitik yönü ile önemli idi. Balkan yarımadası içinde stratejik masif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler, devletin kuruluş aşamalarını belirlemiştir denebilir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlıların yayılış ve fetih dönemlerini anlamak için büyük bir önemi haizdir.

Öyle anlaşıyor ki bazı kimseler, Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini ve oradaki hakimiyetini sadece Osmanlı askerî gücü ve karşı tarafın dağınık olmasına bağlamak istiyorlar. Böylece bir bakıma Osmanlıların fazla bir şey yapmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar. Nitekim bu konuda:

"Osmanlıların Balkanlardaki genişlemesi, hem iç işlerini halletmiş olmaları, hem de fetih yöntemleri yüzünden kolaylaşıyordu. Balkanlarda coğrafya ve siyaset, siki bir şekilde birbirine bağlıdır. Dağlar, orduların geçişine hesaba katılır bir engel oluşturmazlar. Bir kaç su yolunun denetim altına alınmasıyla Tuna vadisine geçit bulunur. Eğer Tuna'ya Demir-Kapı'nın ilerisinde bir noktadan erişilirse Macaristan ve Orta Avrupa akınlara müsaittir. Bölgeyi işgal etmek isteyenler, Eflak ve Bogdan yönünde hareket edebilir, daha sonra da Karadeniz kıyısı boyunca ilerleyebilirler. Böylesi geniş bir arazinin savunulması siyasî birlik ve bunun olmayışı halinde de işbirliği ve es güdüm ister. Ondördüncü yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar, siyasî bakımdan birleşik değildi. Burada oturanlar, kendi aralarındaki rekabet ve karşılıklı kışkırtılıklarla hırpalanmış bulunduklarından Osmanlılara karşı birlikte direniş gösterecek takattan mahrumdular." denilip fikirler ileri sürülmektedir.

Osmanlı fetihlerini ve bu fetihlerdeki başarıyı, bölge halkları arasındaki çekişme ve coğrafî sebeplere bağlayacak kadar basite indirgemek, her halde doğru olmasa gerekir. Zira Osmanlılardan önce de bölge, defalarca istilaya uğramıştı. Fakat bunların hiç birinde Osmanlı Türkü'nün gösterdiği başarıya denk bir muvaffakiyete tesadüf edilmemiştir. Aksine Balkan ülkeleri, zaman zaman gelen bu kavimleri kendi bünyelerinde eritmesini bilmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlıların başarılı olmasında ve hatta herhangi bir zorlama olmadan bölge halklarını kendi dinlerine sokmalarında başka sebepler aramak lazımdır.

Gerçekten Osmanlılar, vicdan hürriyetini temel tasi kabul eden, ekonomik ve sosyal haklara saygi gösteren bir anlayisla, idareleri altina giren kavimleri yumusak ve müsavatçı prensipler ile idare ediyorlardı. Onlar, bundan baska türlü davranmazlardı. Çünkü mensubu bulundukları İslâm, onların baska türlü davranmalarına ve idarelerindeki insanlara karşı baska türlü muamelede bulunmalarına izin vermiyordu. İslâm, Müslümanların feth ettiği topraklarda yaşayan hiç bir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest bırakır. Hak ile bâtilin neler olduğunu, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi olduğunu bildirmekle yetinir. Zorlama sonunda müslüman olma keyfiyetinin İslâmî bir hareket olmadığını beyan etmekten çekinmez. Bu sebeptendir ki Müslüman Türklerle Hristiyan Balkanlılar arasında çok iyi bir ahenk tesis edilmiş, aralarında din ayrılığından baska bir şey kalmamıştı. İslâm'ı kabul etmeyenler bile Osmanlı idaresinden o kadar memnundular ki, sözde kendilerini kurtarmaya gelen Haçlılara hiç iltifat etmediler. N. Jorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, I, 456) bu mevzuda sunları söyler: "Ne kadar tedkik edersek edelim, Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde, Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlamıyoruz. Balkanları kurtarmaya gelen ve ekseriya bütün Hristiyan âleminin vicdanlarına hitab edebilecek bir surette Haçlı seferleri karakteri taşıyan bütün Avrupa milletlerinin istirak ettikleri o büyük seferlerde bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli Hristiyan halkın bunlara katılmak arzusunu göstermediklerini katıyetle görüyoruz."

Osmanlılar, sadece idareleri altında yaşayan milletlerin, dinî hürriyet ve serbestisini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'daki milletlerin de bunu kazanmalarına yardım etmişlerdi. Sayet Türkler, Rumeli'ye ayak basıp Balkan Türklüğü'nü kurmamış ve farklı kavimlere vatan olmuş Balkan coğrafyası üstünde hâkim ve efendi millet olarak teskilat ve idaresini tesis etmemiş bulunsalardı, bugün ne Sırp, ne Sloven, ne Bulgar, ne Romen ne de bir Yunan milleti kalmış olurdu. Zira Ortodoks Balkan Hristiyanlığı ne çekmişse dindasları olan Katolik Latinlerden çekmiştir. Öyle ki bu zulüm ve ceberut, Ortodoks mezhebindeki Balkan topluluklarını eritip ortadan kaldırmak yoluna giderken, ancak Türklerin Rumeli'ye adım atmaları ile Katoliklerin bu imha ve kolonizasyon politikasına son vermiştir. Büyük Lui (Ludwig I, 1342-1382) devrinde Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Macaristan, Balkanlara göz dikmiş ve Vidin Prensligini zapt ederek, Katolikliği büyük bir enerji ve tazyikle Balkanlara yaymaya başlamıştı. Bu tazyik sonucu olarak Balkanlar, Katolik mezhebine girmeye mahkum olmuştu. Fakat Osmanlıların, Macarları önlemek üzere derhal kuzeye atılmaları bu tehlikeye bir set çekmiş ve Balkanlarda Ortodoks mezhebinin serbestçe yaşamasını mümkün kılmıştı.

Uzunçarşılı da bu dönemden bahsederken: "Görülüyor ki, yeni doğan Osmanlı devletinin sür'atle genişlemesinde, denizi asarak Balkanları işgalinde yalnız fütûhatın ve devletler arasındaki ihtilaflardan istifadenin ve siyasetteki maharetin değil, aynı zamanda mânevî sebeplerin de tesiri vardır. Ancak bu sayededir ki Türkler, Rumeli'de işgal ettikleri (feth ettikleri) geniş ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuşlardır. Ve yine bu sayede Timur'un sadmesiyle Osmanlı Devleti, Anadolu'da parçalandığı halde Rumeli'de dimdik durmuştur" demektedir. Tarihî olaylara bakıldığı zaman bu ifadelerin ne kadar gerçek oldukları görülür.

Gerçi Osmanlı Beyliği, daha kuruluş safhasında iken askerî ve adlî teskilatla işe başlamıştı. Bu esnada özellikle askerî işlere fazla ağırlık verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazırlanmıştı. Bununla beraber bu zahîrî (görünür) kudret, halkı tamamen ayrı dinde olan yabancı bir bölgede, yani Balkanlar'da göz kamastıran hızlı ve suurlu bir yayılma ve yerleşme için kâfi değildi. Bunun birtakım manevî ve ruhî sebepleri de vardı.

Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki fetihleri esnasında hiç bir siyasî fırsatı kaçırmamaya gayret ediyordu. Onlar, feth ettikleri yerlerdeki halkla kaynasarak onların dinî, örfî ve sosyal işlerine karışmıyorlardı. Onların, vicdan hürriyetlerine hürmet etmiş ve ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebeasından belli bir vergi (cizye) almakla Yetiniyorlardı. Kanunlara aykırı olarak keyfî hiçbir muameleye müsaade etmediler. Bundan dolayı Osmanlı Türklerinin sür'atle ilerlemeleri ve feth edilen bölge halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydır. Bu konuda ilk Osmanlı eserlerinde (Asikpasazâde, Nesrî) epey bilgi vardır. Nitekim 1355 yılında Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik bas piskopos'u Gregory Palamas'ın mektubu da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, Hristiyanları tam bir serbesti içinde görmüştü. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, ona hristiyanlık hakkında serbestçe bazı sorular sormuştu. İsın daha enteresan tarafı, bizzat sultan Orhan, Palamas ile görüşür ve ulema ile onun arasında bir münazaranın yapılmasını emreder.

Osmanlılar, Anadolu'da nasıl Hristiyan varlıklarını ve idare tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılarsa bu müsaadeyi Rumeli'de daha geniş bir şekilde ve onların eski varlıklarını muhafaza etmek üzere tatbik etmişlerdir ki, bunu Osmanlı tahrir defterlerinde birçok örnekleri ile görmekteyiz. Gerçekten, doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında timar sahibi olarak bırakıyordu. Böyle bir mazhariyete nail olabilmek için bunların eski dinlerini bırakmaları şartı aranmıyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok Hristiyan timar sahibi bulunuyordu. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için metbuları olan sultana bas vuruyorlardı.

Zaten, bastan basa hristiyanlarla meskûn olan Balkan Yarımadasında bu tarzdaki hareket ve davranışın Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığı bir gerçektir. Kısa zamanda bölgeyi bir Osmanlı toprağı haline getiren âmil, bu âdilâne hareket ve idarî siyasetteki inceliklerdir. Bir taraftan Bizans İmparatorluğunun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfi olması, Rum bey ve hatta imparatorlarının kendi küplerini doldurmak isteyerek halkı soymaları, asayissizlik ve ekonomik buhran gibi âmiller, halkın Osmanlı idaresini memnuniyetle karşılamasına sebep olmuştur. Bizans ve diğer derebeylerin idare tarzına karşılık Osmanlıların disiplinli hareketleri ve feth edilen yerlerin halkına karşı adaletli, sefkatli ve taassuptan tamamen uzak bir siyaset takip etmeleri, vergilerin tebeanın ödeme imkânlarına göre tertip edilmiş olması ve bilhassa Ortodoks olan Balkan halkını Katolik mezhebine girmek için ölümlerle tehdit edenlere karşı Türklerin buralardaki unsurların dinî ve vicdanî hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayı prensip olarak kullanmaları, Balkanlıların Katolik tazyikine karşı Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına sebep olmuştur. Balkan milletleri bunu yapmakla, Osmanlılara karşı böyle bir tavır sergilemekle yerinde bir karar vermişlerdir. Çünkü Osmanlı rejimi, din ve ırk ayırımı gözetmeyen, bütün tebeayı Osmanlı Devleti semsiyesi altında birleştiren siyasî bir idare idi. Osmanlılar, devletlerini kurarken kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu ve hoş görülü siyaseti suurlu bir şekilde takip ediyorlardı. Onların idare sistemi, tamamen insanî idi. Hiç kimse dininden veya ırkindan dolayı küçük görülmemiş, zorlanmamış ve sadece bu sebepten dolayı öldürülmemiştir. Bir Batılı yazarın bu konudaki görüşleri, Osmanlıların gayr-i müslimlere karşı takindıkları tavrın nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre Osmanlı idaresinin insanî yönünü ortaya koyan faktörlerden biri de şudur:

"Kendi idaresi altında yaşayan Hristiyan ve Müsevîler, vergilerini zamanında verdikçe ve Müslümanları kızdıracak kışkırtıcı bir harekette bulunmadıkça onlara en güzel bir şekilde muamele etmek."

Osmanlı fetihlerinin en açık ve bariz özelliklerinden biri de, onların bu hareketlerinin gelisigüzel bir macera veya rastgele bir yerleşme uğruna olmamış olmasıydı. Onların her hareketi, bilinçli bir yerleşmeye yönelik olarak yapılmıştır. Bu da feth edilen yerlerdeki halkın hoşnutluğuna ve yeni idareden memnun olmalarına istinad ettirilmıştır. Fetih prensiplerinden biri de yeni elde edilen stratejik yerlere, büyük ve önemli şehir ile kasabalara Anadolu'dan göçmenler getirilerek yerleştirmek (iskân) olmuştur. Elde edilen topraklar da mirî, mülk ve vakıf suretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmî ve sosyal müesseseler vücuda getirilmiştir. Bu isabetli siyaset, gerek Anadolu, gerek Rumeli'nin fethinde o kadar maharetle tatbik edilmiştir ki, halk bu yeni idareyi yadrigamadıktan başka gösterilen muamele ve müsamahadan memnun kalmıştır.

Osmanlıların hoşgörüsünden bahseden birçok yabancı yazar, sadece Balkanları değil, daha sonraki dönemleri hatta İstanbul'un fethinde gösterilen müsamahadan söz ederek Osmanlıların ne kadar hoş görülü olduklarını anlatırlar. Örnek olması bakımından Brockelmann'ın bir ifadesini buraya alıyoruz:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasında isteselerdi hristiyanlığı tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu bulundukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fâtih Sultan Mehmed, nasıl ki daha önce dedeleri, kendi kilise teşkilatında serbest bırakmak suretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dinî gelenekle tanınmış İslâmî devlet görüşüne de tamamiyle uygun olarak Ortodoks Rum ruhanî sınıfının silsile-i meratibini bütün selahiyetleri ile tanıdı. Hatta o, hristiyanlar üzerindeki medenî hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile." der.

XV. yüzyılın ilk yarısı içinde (II. Murad zamanı) Rumeli'yi gezerek Türklerle diğer Balkan Hristiyanlarının sosyal durumları hakkında bir mukayese yapmış olan ve Türklerin her konuda Balkanlılardan üstün olduklarını gösteren Bertrandon de la Broquiere ise bunları şöyle söylemektedir:

"Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, Hristiyan köylülerin çoğunun aksine olarak hiç bir zaman yalın ayak gezmezler, dizlerine kadar çıkan sarı çizme giyerler; Türkler, erken kalkar ve işlerine erken giderler. Sükûnet ve büyük bir gayretle iş görürler. Rumlar, Sirplar ve Bulgarların aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kısmında ehli hayvan bulundurmazlar. Hiç bir Türk, temizce yıkanmadan evinden çıkmaz. Bir hayvanın yedigi yemegi bir Türk yemez. Bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyeceklerle besler. Merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür. Tabiaten sukûti olmasına ve çalışmakla sertleşmiş bulunmasına rağmen siir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidadi çoktur..."

Bunları söyleyen seyyah, ahlâk bakımından da Türklerin Balkanlılardan üstün olduklarını şöyle anlatıyor:

"Türkiye'de girdiğim her iş ve bulduğum her münasebette Türkler'de Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaşlık duygusunun mevcut olduğunu gördüm. Ve Türklere Rumlardan ziyade itimad ettim." dediikten sonra:

"Gerek şehirde, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengaver, kanaatkâr işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir. Kısaca, doğru ve samimi kimselerdir."

İste Balkanları fethetmeye başlayan küçük Osmanlı Beyliği'nin manevî ve sosyal cephesi de böyleydi. Bu karakter ve manevî cephe, devletin suurlu siyaseti, azim ve irade kudreti ile bir ahenk teskil edince bunun neticesinin ne olabileceğini yine Osmanlı tarihi gösteriyor.

OSMANLI KARAMANLI MÜNASEBETLERİ

Daha önce, Anadolu Selçuklu Devleti'ne merkezlik (payitaht) yapmış bulunan Konya'nın yeni sahipleri olan Karamanogulları, bir bakıma kendilerini Selçukluların vârisi gördüklerinden, Anadolu'da üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Bu sebeple de Osmanlıların, Anadolu'daki gelişme ve genişleme hareketlerine karşı koymaya çalışıyorlardı. Gerçi Osmanlı-Karamanlı rekabeti, Osmanlıların Eretna Beyliği'nden Ankara'ya aldıkları zamanda başlamıştı. Fakat Sultan Birinci Murad, bir çatışmaya girmemek ve Müslüman kani dökmek için büyük bir gayret sarf ediyordu. Ancak Osmanlıların, Germiyan ve Hamid oğulları arazisinden bir kısmını evlenme, bir kısmını da para ile satın alıp Karamanogulları'nın kalbi durumunda olan Konya'ya doğru büyük bir ilerleme kayd etmeleri, iki tarafı aynı sınırları paylaşan komşu iki devlet haline getirmişti. Böyle olmakla beraber kızı Nefise Sultan'ı Karamanoglu Beyi Alaeddin Ali Bey ile evlendiren Sultan Murad, Karamanlılar'la akrabalık kurmak suretiyle Anadolu'dan emin vaziyette Rumeli harekâtına devam edeceğini ümit ediyordu. Gerçekten de Sultan Murad'ın gayesi, Anadolu'daki Müslümanlarla değil, Batı'daki Hristiyan devletlerle mücadele etmek, oralarda fetihlerde bulunmaktı. Nitekim Karamanoglu'nun isyanını ve kendi topraklarına saldırısını duyunca şöyle demekten kendini alamamıştı:

"Su ahmak zalimin yaptığı işleri görün. Ben, Allah Teâlâ yolunda din gayretiyle çalışarak ülkemi bırakıp, bir aylık yol kâfir içine gireyim. Gece ve gündüz ömrümü gazaya sarf etmek için niyet edeyim, yeyip içmeyi terk edeyim, bela ve mihneti seçeyim, o gelip bir bölük mazlum Müslümanların üzerine düssün. Yagma edip anları incitsin. Ey gaziler, bu zalimleri nasıl edeyim? Beni gazadan men ederek, bana, Müslümanlar üzerine kılıç sallamak kötü işini isletir. Eğer vaz geçip cihad ve gaza ile meşgul olursam, Müslümanlar zâlim eline düşer. Eğer üzerine varırsam gaza kılan gazilerin kılıçlarını mü'minlerin üzerine döndürmek lâzım gelir" diyerek bir hayli tereddüd geçirmişti. Nihayet, Karamanlı'nın bu zulmü karşısında çaresiz kalınca, tekrar Anadolu'ya geçerek Bursa'ya gelir. Hayreddin Pasa'ya da Rumeli'nde bırakır. Sultan Murad, daha sonra bizzat Karamanoglu'na da şöyle diyecektir:

"Hey bedbaht, müfsid, zâlim, benim kastım ve isim gece gündüz gazaya adanmaktır. Benim gazama mani olur. Ben gazada iken Müslümanları incitirsin. Ahd ü emân bilir adam değilsin. Senin kökünü

kazımayınca huzur ile gaza edemem. Nasıl barışmak, zira gazaya mani olan ile gaza, en büyük gazadır" diyecektir. Hemen hemen bütün Osmanlı tarihlerinde buna benzer ifadelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bütün bunlardan, Sultan Murad'ın, Karamanlı ile bir savaşa girmek istemediğini, zira Müslüman kanının akıtılmasına gönlünün razı olmadığını çıkarmak mümkündür. Kendi öz kızını Karaman Beyine nikahlayıp onunla akrabalık bağı kurması da bunun açık delilidir. Fakat Venedik, Sirbistan ve Papalık gibi Hristiyan devletler, Osmanlıların Balkan fetihlerini başarısızlığa uğratmak için Karamanogulları'nı Osmanlılara karşı tahrik edip kullanmakta idiler. Bu tahriklere kapılan Alaeddin Ali Bey, 1386 yılında Osmanlıların elindeki Hamid Ogulları topraklarına saldırır. Karamanlılar, Osmanlıların; Hamid Ogullarından satın aldıkları Beysehri'ni işgal etmekle harbi baslatırlar. Halbuki Osmanlı Devleti'nin bir köyüne taarruz etmek, büyük imparatorlukların dahi cesaret edemediği bir hareket iken, kışkırtmalar sonucunda Karamanoglu bu cesareti göstermişti. Bu da onun ne kadar dar görüşlü, ileriye görmeyen bir kimse olduğunu göstermektedir. Esasen diğer Anadolu beyliklerinin Osmanlı ogulları gibi dahi yetistirememesi, onları sonunda Osmanlılara katılma mecburiyetinde bırakan mühim sebeplerden biri olmuştur.

Osmanlılar açısından bu tecavüze baktığımız zaman, olayların başka bir boyut kazandığını görürüz. Zira bu tecavüz kalmadığı takdirde Karamanlıların ve ondan cesaret alacak olan diğer beyliklerin, Balkan fütühatının en kritik anlarında Osmanlılar'ı Anadolu'da rahatsız edeceklerini çok iyi takdir eden Sultan Murad, derhal Anadolu'ya geçip Bursa'ya gelir. Sultan Murad, Anadolu'daki beylikler üzerindeki nüfuzunu göstermek için Candarogulları'ndan yardımcı birlik ister. Bu birlik gelince Ali Paşa ve oğlu Sehzade Bâyezid Bey'le birlikte Karaman seferine hazırlanır. Osmanlı ordusunun içinde, antlaşma gereği iki bin kadar da Sirpli asker bulunuyordu. Bunlar, yardımcı kuvvet niteliğinde idiler. Böylece Sultan Murad, Anadolu beylerine kudretinin derecesini göstermek istiyordu. Onlar, Osmanlıların bu gücünden ne kadar çekinirlerse, Anadolu'da o kadar az Müslüman Türk kani akacaktı.

1386 Kasım'ında Konya yakınlarında cereyan eden meydan muharebesinde Osmanlı ordusu, Karamanlıları kolayca yenilgiye uğrattı. Muharebede Bâyezid büyük bir kabiliyet göstererek zaferin kısa zamanda kazanılmasını sağladı. Bu muharebedeki muvaffakiyetinden dolayı kendisine "Yıldırım" lakabı verildi.

Büyük bir yenilgiye uğrayan Alaeddin Ali Bey, Konya kalesine sığınmak zorunda kaldı. Padişah, bu zaferden sonra Konya'ya kuşatma altına aldı. Ordu mensuplarının, kuşatılan halktan herhangi bir şey almaları yasaklandı. Yasaklara uymayanlar için çok ağır cezalar kondu. Birkaç Sirpli, emir dissi hareket ettiklerinden, idam cezasına çarptırıldılar. Sultan Murad, şehri on iki günden beri kuşatma altında bulunduruyordu. Fakat henüz hücumu geçilmemişti. Karaman Beyi, mevkiinin tehlikeli durumunu idrak etmeye başlayınca esi ve Sultan Murad'ın kızı Nefise Hanım'ı, Konya'nın ileri gelenleri ile birlikte ricada bulunmak ve kendisini af etmek için padişaha gönderdi. Kızının ricası üzerine Karamanoglu'nu af eden Sultan Murad, bizzat gelip af dilemek ve elini öpmek sartiyle onu af edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Karamanoglu, Osmanlı ordugâhına gelip kayınbabasının elini öptü ve ondan af istirhamında bulundu. Sultan Murad, Karaman ülkesini yine kendisine vererek isyan eden Beysehri üzerine yürüdü. Birkaç gün içinde orayı tekrar kendine bağladı. Burada bulunduğu bir sırada Tekke Beyi'nin isyan ettiği haberi ve bu habere dayanarak Tekke üzerine yürümesi hususunda Sultan Murad'a tekliflerde bulunuldu. Fakat Sultan Murad, bu teklifleri reddederek:

"Tekke Beyi fakirdir. Hükümeti İstenos ve Antalya şehirlerine inhisar etmiştir. Bana isyan edecek ne gücü var, şimdi onun üzerine varmak bizim için ardır. Sivrisinek kovalamak sahine (veya arslan) yakışmaz" diyerek tekrar Bursa yolunu tutar.

Konya önündeki mağlubiyeti üzerine Karamanlıların Anadolu'daki nüfuzları kırılmış, Sultan Murad'ın seferde gösterdiği başarılı taktik sayesinde bütün Anadolu'da yıldızı parlamıştı. Böylece, Osmanlıların Anadolu birliğini gerçekleştireceği kesin bir şekilde anlaşılmış oluyordu. Gerçekten bes yıl sonra Yıldırım Bâyezid'in Anadolu'yu zapt edebilmesinde Sultan Murad'ın bu seferde takip ettiği siyasetin birinci derecede tesiri olmuştur. Takriben bir buçuk asır devam edecek olan Osmanlı-Karamanlı harplerinin ilki olan bu savasta yenilmesine rağmen Karamanoglu, Osmanlı hâkimiyetini hiç bir zaman kabule yanaşmamıştır. Bunun içindir ki Sultan Murad uzaklaşır uzaklaşmaz, Kosova'ya hazırlamakla meşgul olan Haçlılarla müzakerelere girmiş, fakat korkusundan Kosova muharebesinde Osmanlı ordusuna katılmak üzere bir birlik göndermekten de geri kalmamıştır. Böylece iki yüzlü bir siyaset takip etmiştir.

BALKAN İTTİFAKI VE KOSOVA SAVASI

Siyasî ve askerî sahada Avrupa'ya titreten Sultan Murad, gerektiğinde Anadolu'ya atlayıp Karamanoglu ile ellesiyor ve bu namli Türk beyini sindirip tekrar Rumeli'ye geçiyordu. Fakat onu burada da bekleyen düşmanları eksik değildi. Garp dünyasını titreten bu basiretli ve hakim adam, arkadan kendisine karşı birleşen kuvvetleri Kosova Meydan Muharebesinde ezecekti. Sonra da mağluba kin ve intikam göstereceği yerde, bir ruh ve mânâ medeniyeti kurmuş olan devletin o muhtesem insanlık anlayışı ile çünkü düşmanlarına kollarını açacak ve anları, dindaslarından görmedikleri bir müsamaha, rifk ve yumusaklıkla bayrağının gölgesinde toplayacaktı.

Sultan Murad, Karamanoglunu dize getirdikten ve kendisinden söz aldıktan sonra tekrar Bursa'ya döndü. Çünkü devletin içinde bulunduğu siyasi durum ve düşmanlarının devleti için meydana getirdiği ittifak, onun uzun müddet barış içinde yaşamasına ve sürekli asayisten faydalanmasına elverişli değildi. Sirbistan taraflarında yeni bir fırtına bas gösterdiğinden, Sultan Murad gerekli tedbirleri almak için dinlenmeyi bırakmak zorunda kaldı.

Osmanlı saflarında Karaman Beyi ile savasan Sirplar, memleketlerine döndükleri zaman kendilerine istedikleri gibi riayet edilip saygı gösterilmediği ve Konya önünde bazı kardeslerinin öldürüldüğünü söyleyerek halkın Osmanlılara karşı harekete geçmesine sebep oldular. Sirp kralına mübalagali bir şekilde anlatılan haksızlık ve öldürme hadisesi, aslında basit bir olaydı. Çünkü Konya'nın muhasarası esnasında şehrin yagma edilmemesi, bizzat Sultan Murad tarafından istenmiş, aksine davranışların öldürülerek cezalandırılacakları söylenmişti. Buna rağmen bazı Sirpların emre muhalefet etmesi, böyle bir olayın meydana gelmesine sebep olmuştur. Şikâyetler üzerine Sirplar, isyana başlamışlar ve Osmanlılara ait olan bazı yerleri işgal etmişlerdi. Bütün bir Sirp halkı, bölge halkları ve hatta Bulgarların kendilerine yardım edeceklerine güvenerek ayağa kalktılar. Bulgar Kralı Sisman, Sultan Murad'ın dostu ve kayınbabası olmakla beraber gizlice Sirp Kralı Lazar ile ittifak etti.

Bu arada Karamanoglu ile daha önce muharebe edip anlaşılan Bosna krallığını da cezalandırmak gerekiyordu. Balkanları siyasî nüfuz altında bulundurmak ve bölge halklarının Osmanlıya karşı olabilecek ittifakına mani olmak için daha önce buralarda (Bosna) bulunan Kula Sahin Pasa komutasındaki 20.000 kişilik bir Osmanlı ordusunun hareketini gözleyen ve onların maksadını anlayan düşman, Nis yakınlarında Ploçnik denen yerde 30.000 kişi ile Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Osmanlı ordusu üzerine saldıran bu müttefik ordu, öyle hareket etti ki Osmanlı askerinden ancak bes bini, bu kana susamışların "genel katliamından kurtulabildi." 1388'de meydana gelen bu muharebede Hammer'in dediği gibi ancak bes bin Osmanlı askeri kurtulup geri dönebilmişti.

Osmanlı kuvvetlerinin Ploçnik'te bozguna ugramasından büyük bir cesaret alan ve Sultan Murad'ın da Anadolu'da bulunmasını fırsat bilen Bosna, Sirp ve Bulgar kralları, Osmanlıları Balkanlardan sürüp atmak için ikinci bir ittifak kurdular. Bu ittifak, sonucu I. Kosova meydan muharebesinde belli olacak Osmanlı Türklerine karşı UI. Haçlı Seferi'ni hazırlamaya sevk etmiştir. Düşmanın faaliyet derecesini ve ittifakin önemini kavrayan Sultan Murad, bu ittifakin sağlayacağı gücü, askerî ve siyasî yollardan küçültmeye gayret etti. Bunun için sür'atli bir şekilde tedbirler almaya başladı. O zaman Teke, Aydın, Mentese, Saruhan ve Karaman beylerinin askerleri de Sultan Murad'ın emrine girdiler. Sultan Murad, hemen savaş hazırlıklarına girdi. Yoklugunda Anadolu'nun âsâyesini korumak için, ülkesini bes sancaga böldü. O zamana kadar Bâyezid'in idare ettiği Germiyan'ı, şehzadenin kardesi Yakub ile birlikte o da Avrupa'ya geçtiginden dolayı vezir Timurtas'a havale etti. Baska bir Timurtas (Subasi), Sivrihisar ile Sakarya'nın suladığı bölgeye tayin edildi. Yine Subasilardan Kutlu Bey, Hamid bölgesinde Egridir'e tayin edildi. Sultan Murad, Asya topraklarında kalacaklarla Avrupa'ya gidecek askerin komutanlarını da önceden tayin etti.

Bütün savaş hazırlıkları tamamlanmadı. Bununla beraber Sultan Murad, seferden önce Şehzâde Bâyezid'in üç oğlunun sünnet düğünü ve kendisi ile iki oğlunun üç Bizans Prensesi ile evlenmelerini kutlamak için Yenisehir'e gitti. Padişah, Yenisehir'de yapılan bu düğünler sırasında hediyeler göndermek ve Karamanoglu'na karşı yapılan savastan önce gösterdiği dostluga karşılık vermek için, Yazıcıoglu'nu elçilikle Misir'a gönderdi.

Düğün henüz bitmisti ki, Ali Pasa, hükümdarin emri ile hainliginden dolayı Sisman'i yola getirmek ve Bulgaristan'da Türklerin elinde bulunmayan son yerlerin fethini ve müttefiklerle birleşmeye mahal bırakmadan Bulgar kuvvetlerini ortadan kaldırmak için 30.000 kişilik bir ordu ile yola çıktı. Pravadi'ye karşı Beylerbeyi Timurtas Pasa'nın oğlu Yahsi Bey komutasında bes bin kişi ayırdıktan sonra, NadirDerbent bogazından Sumnu üzerine yürüdü. Balkan'ın en doğu bogazında bir tepenin ortasında bulunan Pravadi, hücumla alındı. Osmanlı Devleti'nin daha sonraları Rusya ile meydana gelen harplerinde ordunun merkezi olacak olan Sumnu, Sisman'ın eski kalesi olan Tirnova'nın düstüğünü duyunca teslim oldu. Sisman ise Nigbolu'ya kapanmıştı. Gücünün, karşı gelmeye yetmeyeceğini anlayınca Ali Pasa'dan kendisi ile Padişah arasında aracı olmasını istemisti. Sultan Murad, Silistre'yi kendisine bırakmak ve zamani gelen vergi taksidini ödemek şartıyla barışa razı oldu. Bundan sonra Ali Pasa, Kosova'ya doğru bir birlik gönderdi. Bu ikinci fırkası birçok esir ile döndü. Ali Pasa, Çetehezar (Hezargrad) kalesinin teslimi şartı ile esirleri Sisman'a geri vermeye niyetlendi ise de gerek Sisman'ın Söz verdiği halde Nigbolu'yu bırakmaktan vazgeçmeyerek onu yeni istihkâmlarla kuvvetlendirmesi, gerekse kendisinin de Hezargrad'ı elde etmesi dolayısıyla iş sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine savaş daha hızla yeniden başladı. Ali Pasa bir hisar ve bir şehri aldıktan sonra bütün kuvveti ile Nigbolu önlerine vardı. Orayı kusattı. Bulgar Kralı her taraftan sıkıştığını ve artık karşı koymanın faydasız olduğunu anlayınca bütün aile halkı ile birlikte sartsız teslim oldu. Osmanlı, Pasası, kralı, çocuklarını ve hazinelerini Sultan Murad'ın ordugâh olarak seçtiği TaYHshi'ya gönderdi. Padişah, Sisman hakkında âlicenab ve civanmerdâne bir davranış gösterdi. Onun hayatına ilismediği gibi kendisine durumuna lâyük tahsisat ta bağladı. Ancak onun Bulgaristan'daki topraklarını elinden aldı.

Sırp Kralı Lazar, müttefikinin mağlub olup düstüğünü öğrenince, mevkiinin tehlikeli durumunu anlamakta gecikmedi. Fırtınanın sınırlarına doğru yavaş yavaş yaklaştığını görünce zorlu bir karşı koymaya hazırlandı. O, sadece bununla da yetinmedi. Bu fırtınaya karşı koymak için taarruza karar verdi. Lazar, generali Dimitriyus'a, Bulgar sınırında dik bir dağın tepesinde bulunan Sehirköyü almasını emretti. Sehirköy'ün çevresinde bulunan askerler, o zaman Osmanlı ordusunda bulunduklarından şehir, Sırp'ların eline geçti. Ancak Ali Pasa'mın gönderdiği on bin civarındaki asker şehri geri aldı. Sırp muhafızlarını da esir alıp istihkamlarını da yıktılar.

Lazar bu yenilgiye kızılsa da cesaretini kaybetmedi. Sadece bir mevkiin kaybedilmesinden dolayı kendisini mağlub saymayarak bir kat daha cesaretlendi. Bosna ve Arnavutluk hükümdarlarını kendisine bağlamak olan eski antlaşmayı yenilemek için bir teşebbüste bulundu. Onların yardımından emin olarak padişahi kesin bir savaşa çağırmakta tereddüd göstermedi. Kralın komsuları ile haberleşmesi sırasında Sultan Murad da oğulları Bâyezid ve Yakub'u yanına getirdi. Bunlar, yanlarına almış bulundukları Kütahya ve Karesi sancakları askerlerinden başka Saruhan, Mentese, Aydın ve Hamid illerinin paylarına düşen yardımcı kuvvetlerini de almışlardı. Bunlara Dobruca Tatarları komutanı Sarac ile Köstendil Prensi Konstantin'in yardımlarına ilaveten o sırada Hac'dan dönen Evrenos Bey de katıldı. Bulgaristan isini halletmiş olan Çandarlı Ali Pasa, Yanbolu'da padişah ile buluşarak orduya katıldı.

Osmanlı ordusu, Yanbolu'da Tatar pazarcığı yolu ile Sofya'ya geldi. Oradan güneybatıya sapılarak Köstendil'e varıldı. Bu istikamette olduğu haber alınan Haçlı ordusuna doğru gidildi. Ordunun öncü kuvvetleri Hicaz'dan dönmüş olan Evrenos Bey ile Pasa Yigit komutasında idiler. Sırp despotunun merkezi olan Pirstine'nin güneybatısındaki Kosova (Kara Tavuk ovası) düzlüğünde müttefik ordusu ile Osmanlı ordusu karşı karşıya geldi. Sırp kaynaklarına göre Osmanlı ordusu geçtiği hiç bir yerde zulüm ve tahribat yapmamıştı. Ordunun Kosova'ya varışının ertesi gününde harbe karar verilecekti.

Osmanlıların, Balkanlardaki durumunu tayin edecek olan bu muharebenin tarihi, kaynaklarda farklı olarak verilmektedir.

Sırp, Bosna, Macar, Arnavut, Eflak (Romanya), Bogdan (Moldovya), Hirvat, Bohemya ve bir kısım Bulgarlardan meydana gelen bu muazzam Haçlı ordusundaki asker mevcudunun, Osmanlı kuvvetlerinin bes kati olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bu ordunun 100.000 civarında, Osmanlılar'ın da 60.000 kadar askerden meydana gelen askerî bir birliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. Aradaki büyük sayı farkına rağmen Sultan Murad, komutanları ile müzakerede bulunur. Onların, nasıl bir çare ve tedbir almak gerektiğini düşünmelerini ve düşündüklerini de hiç çekinmeden açık bir şekilde ortaya koymalarını söyler. Bazı komutanlar, Macar atlarının henüz deveye alışı olmadıklarını söyleyerek anları atlara karşı canlı bir engel gibi kullanmanın mümkün olabileceğini ifade ile bu develerin düşman

atlarına dehset ve düzensizlik vermeleri için ordunun ön cephesine konulması teklifinde bulunurlar. Fakat Sadrazam, Gazi Evrenos Bey, Timurtas Pasa ve Sehzade Bâyezid bu teklife karşı çıkıp şöyle dediler:

"Develer, süvarilerin atlarına dehset vermek şöyle dursun, ağır silahlı süvariye görünce kendileri ürkeceklerdir. Bu durumda bizim saflarımızın üstüne atılıp kargasalık ve karışıklık dogmasına yol açabilirler." Ayrıca, Osmanlı askeri gibi din ve devleti uğrunda "feday-i canı, cana minnet bilen" saf ve güvenilir bir askerin itikad zaafına da sebep olabileceğini söylediler. Bu bakımdan hiç bir şeyden korkmadan ve sadece Allah'a güvenerek meydan muharebesi yapıp düşmana saldırmayı teklif ettiler. Bu görüş, bütün askerî erkân tarafından kabul edildi. Bundan sonra herkes gayet mesrur bir şekilde ve kararlı olarak, sabahla birlikte başlayacak olan savaşa hazırlanmak üzere birliklerinin başına gitti.

Bu arada bir şey padişahın dikkatini çekmişti. Düşman tarafından esmekte olan rüzgâr, Osmanlı askerinin gözüne toz toprak savuruyordu. Padişah, böyle bir durumun savaşa sebep olabileceği felaketi düşünüp üzüldü. Bütün gece Allah'a yalvarıp O'ndan yardım diledi. Zafer karşılığında kendisinin din yolunda şehid olması için dua etti. Osmanlı tarihleri Sultan Murad'ın o geceki münacat ve yakarışını şu şekilde ifade ederler:

"Ab-i rûy-i Habib-i Ekrem için

Kerbelâda revan olan dem (kan) için

Veda gecesi ağlayan göz için

Askin ugruna sürünen yüz için

Ehl-i derdin dil hazini için

Cana tesir eden enini için

Eyle ya Rab, lütfunu hem râh

Hifzini eyle bize püst u penah

Ehl-i Islâma ol muin u nasir

Dest-i a'dayı bizden eyle kasir

Ya Rab, mücahidini etme telef

Tir-i a'daya (düşman okuna) bizi kilma hedef.

Bakma ya Rab bizim günahimiza

Bak sen can ve gönülden ahimiza

Sakla gözümüzü cengin tozundan

Islâm erini koru saldırıdan

Bunca yıl süren gayretlerimizi

Gazalarda sanlı kil ismimizi

Etme ya Rab kahrinla beni fena

Yüzümü halk içinde etme kara

Dinin ugruna ben feda olayım

Askerim önünde ben heba olayım.

Din yolunda beni şehid eyle

Ahirette beni said eyle

Mülk-i Islâmi paymal etme

Menzil-i firka-i dalal etme

Keremin çoktur ehl-i Islâma

Dilerim kim erise itmama."

Gerçekten, ertesi sabah safakla birlikte yagan yağmur, tozlan bastirdigi gibi agir silahlı olan düşman süvarisinin atlarının, seri bir şekilde hareket etmelerine de mani olmuştı.

O gece, birlesik Haçlı ordusu da Osmanlılara karsi nasıl bir hareket içinde bulunması gerektiğini, toplamış olduğu harp meclisinde görüşmeye başlamıştı. Generallerden bir kısmı, gece ansızın Türklerin üzerine hücum edilmesini teklif etmişti. Fakat kendinden çok emin bulunan ve mutlaka galip geleceklerine inanan Yorgi Kastriyota, gece karanlığının düşmanın firarını kolaylastıracağını, böylece Osmanlıların büsbütün yok olmaktan kolayca kurtulmuş bulunacaklarını ifade ederek bu teklifi reddetti.

Osmanlı ordusunun aldığı savaş düzenine göre Sultan Murad, ordunun merkezinde bulunuyordu. Ordunun sağ kolunda veliahd şehzade Bâyezid, sol kolunda da şehzade Yakub bulunuyorlardı. Evrenos Beyin tavsiyesi üzerine ordunun her iki cephine ihtiyat olmak üzere 1000'er kişilik okçu birlikleri yerleştirilmisti. Bunlar, muharebenin en kızgın devresine kadar müdahalede bulunmayacaklar, savaşın tam kızgın devresinde düşmanı oklamaya başlayacaklardı. Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtas Paşa Bâyezid'in, Anadolu Beylerbeyi Sanca Paşa da Şehzade Yakub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in birlikleri sağ cephada, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol cephada yer almıştı.

Balkan ve Orta Avrupa milletlerinden çoğunun bulunduğu birlesik Haçlı ordusunun merkezinde Sırp kralı Lazar, sağ kolunda yegeni ve damadı prens Brankoviç, sol kolda da Bosna kralı Tvartko bulunuyorlardı.

Sırpların top atışıyla başlayan büyük meydan muharebesi, sekiz saat içinde kesin bir şekilde neticelendi. Kendilerinden sayı, teçizat ve araziye tanıma bakımından kat kat üstün olan müttefik Haçlı ordusu karşısında Osmanlılar, büyük bir başarı elde ettiler. Bu başarıda Bâyezid (Yıldırım)'ın büyük bir payı bulunuyordu. Başlangıçta bozulmak üzere olan Osmanlı'nın sol cephesine kendine has pek hızlı bir manevra ile yetişip düşmanı çeviren veliahd şehzade, müttefiklerin korkunç yarma hareketlerine rağmen kışkacını açmadı ve bu kısa zamanda perisan olan düşmanı yok etmeyi başardı. Baş komutan Lazar da dahil olmak üzere düşman ordusu Kosova sahasında kaldı. Kaçmak isteyen küçük ve dağınık düşman birlikleri de arkalarından yetişen Şehzade Yakub tarafından imha ediliyorlardı.

Böylece Allah, Sultan Murad'ın yüzünü kara çıkarmamış, onun geceki dua ve niyazlarına icabet ederek onu muzaffer kılmıştı. Fakat bu muzafferiyetin bir bedeli daha olacaktı. Çünkü Sultan Murad, duasında şehadeti de istemişti. Hükümdar, harpten sonra harbin yapıldığı sahayı dolastığı sırada ölümler arasında yaralı olarak bulunan Lazar'ın damadı Milos Obiliç, müslüman olacağını ve padisaha gizli bir söz bulundugunu söylemek istediğini bildirince Sultan Murad'ın müsaade etmesi üzerine yanına yaklaşarak

yeninde saklamis olduğu hançer ile onu kalbinden yaralayarak attan düşürmüştü. Bu suikast üzerine katil, Sultan Murad'ın maiyyetinde bulunanlar tarafından yakalanıp öldürülmüştü. Bu olay, tarihlerde farklı şekillerde anlatılmakta ise de neticesi hep aynı olduğundan fazla teferruata girmek istemedik. Sultan Murad yaralandıktan sonra bir müddet yaşamış, yakınlarının üzüntü ve kederlerini şu sözlerle hafifletip onlara vasiyette bulunmuştur:

"İslâm'ın zaferi için kendimin şehid olmasını Allah'tan ben istedim. Dualarım Allah tarafından kabul oldu. Binlerce hamd ve sena olsun ki, İslâm askerini muzaffer görerek hayata veda ediyorum. Oglum Sultan Bayezid'e uyunuz ki o sizi oğulları gibi görsün. Milos'un beni yaralamasına üzülmeyin. Sakin reâyayı incitmeyin. Mal ve ırzlarına tecavüz ettirmeyin. Eger reâyanın mesru haklarını muhafaza ederseniz Cenab-i Hak da sizi ve devletinizi muhafaza ve payidar eylesin, çünkü rizası ondadır."

Sultan Murad'ın yaralı olarak düştüğü yere hemen bir çadır kurulup muhafaza altına alınır. Hükümdarın yarası ağırdı. Hayatından ümid kesilince derhal Veliahd Bâyezid'e haber verilerek oraya çağrılır. Düşman tabirinde bulunan Bâyezid, bu kötü ve feci haberi alır almaz derhal oraya gelir. Babasını kanlar içinde görünce kendine hâkim olamaz. Fakat Murad Hüdavendigâr, bu an, ağanıp feryad edilecek bir an değildir. Ölüm denilen şey herkesin başına gelecektir. Fakat baskaları ile mukayese edildiği zaman şehidliğin cana minnet bir nimet olduğunu söyleyerek oğlunun üzüntüsünü hafifletmeye çalışır. Oğluna askerî ve siyasî bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra bu fani hayata gözlerini kapar.

Ordu merkezinde cereyan eden bu hadiseden kollardaki şehzadeler ile diğer komutanların haberleri olmamıştı. Yine bu sırada Osmanlı kuvvetleri tarafından sarılmış bulunan Lazar, maiyeti ile beraber yakalanarak o esnada ölmek üzere olan Sultan Murad'a karşılık öldürülmüştü. Kosova muharebesi, Osmanlıların Rumeli'de kalmak için Sırp Sindigi savaşından sonra kazandıkları ikinci büyük muharebedir.

Biraz önce belirtildiği üzere Sultan Murad'ın ölümünü müteakib, devlet adamlarının da kararı üzerine zaten o maksatla babasının yanına çağrılmış bulunan Şehzade Bâyezid (Yıldırım Bâyezid) hükümdar ilân edilmisti. Durumdan haberi olmayan ve düşmanı kovalamakta olan Şehzade Yakub Çelebi de "fitne katlıdan daha şiddetlidir" hükmüne göre "Baban seni istiyor" denilerek ordu merkezine davet edilmisti. Gelip otagdan içeri girince hemen öldürülmüştü. Çünkü daha önce, Savcı Bey olayı meydana gelmiş ve devlet büyük bir siyasî çalkantı içinde kalmıştı. Bir daha böyle bir olayın meydana gelmemesi için Şehzade Yakub Osmanlı tarihçilerinin ifadesi ile şehid edilmisti. Büyük bir askerî birliğe komuta eden Yakub Çelebi'nin saltanat davasına kalkışacağı göz önünde bulundurularak böyle bir çareye bas vurulmuştur ki bu, bütün devlet erkanının teklifi ve yeni hükümdar olan Yıldırım Bayezid'in tasvibi üzerine olmuştur.

Sultan Murad ölünce, çıkarılan iç organları, şehid düştüğü yere gömüldü. Daha sonra cenazesi, oğlu Yakub Bey'in cenazesi ile birlikte Bursa'ya gönderilerek Çekirge'deki türbeye defn edildi. Sultan Murad'ın yaralanıp öldüğü (şehid edildiği) ve iç organlarının defnedildiği yere "Meshed-i Hüdavendigâr" adı verilen bir türbe yapılmış, daha sonra da buna bir cami ilave edilmisti. Bu türbe zamanımıza kadar Balkan Müslümanlarının ziyaret ettikleri bir ziyaretgâh olmuştur.

Sultan Murad'ın şehadeti, bütün İslâm âlemini teessür içinde bırakmıştı. Bunun bir belirtisi olmak üzere Memlûk Sultanı Melikü'z-Zahir Ebû Said Berkuk, onun Bursa'daki türbesine konmak üzere Kur'an-ı Kerim cüzleri gönderip vakf etmiştir.

Gazi Hünkâr ve Murad Hüdavendigâr diye meşhur olan Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı 27 veya 28 sene devam etmiş olup hicrî 791 (M. 1389) yılında vefat ettiği zaman genel olarak kabul edilen görüşe göre 63 veya 64 yaşlarında bulunuyordu. Bu arada onun vefatı esnasında yasinin 66 olduğunu söyleyen tarihçilerin bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Muhtelif rivayetlerden anlaşıldığına göre Murad Hüdavendigâr'ın, Bâyezid (dogm. 761=1360), Yakub (dogm. 769=1367), Savcı (dogm. 773=1371) adında üç oğlu olmuştur. Bazı kaynaklara göre Savcı'nın en büyük oğlu olduğu kaydedilmekte ise de bu, gerçeğe pek uygun değildir. Bundan başka İbrahim

adinda baska bir oglundan bahs edilmekte ise de kaynaklarda bununla ilgili bir bilgi bulunmadigindan bunun küçük yasta vefat etmis oldugu düşünülebilir.

Otuz yila yakin (27 yıl 3 ay) bir zaman, dünya sahnesinin ender rastladigi bir ustalik ve maharetle devletinin mukadderatini sevk ve idare eden Murad Hüdavendigâr, pek çok hayir yeri meydana getirmekle de şöhet bulmus bir kimsedir. Günümüze kadar gelen vakfiyesi, onun neler yaptigini, hayrat hakkında neler düşündüğünü göstermektedir. Onun su tesisleri bu konuda bize bir fikir vermektedir: Bursa'da Çekirge'deki cami, medrese, imâret, misafirhane. Bursa hisarinda sarayinin yaninda Hisar Camii, Bilecik ve Yenisehir'de birer cami, yine Yenisehir'de gazi erenlerden Postin pûs Baba için yaptırdigi zâviye. Çekirge'de bulunan vakfa, vezir Hayreddin Pasa'yi hem mütevellî hem de nâzir olarak tayin etmistir. Keza o, annesi adina Iznik'te de 790 Cemayizelevvel ayi baslari (Mayis 1388) tarihli bir imâret yaptırmistir. O, ahiret azigi olarak inşâ ettigi imâret ve diger tesislerine pek çok arazi vakf etmistir. Islâmî geleneye göre tesis edilen vakfiye bize vakiflariinin idaresi hakkında, kimlerin bu vakiflardan nasıl ve ne şekilde istifade edeceğini, vakfi bozmaya, haksiz şekilde ondan yararlanmaya kalkanlara nasıl muamele edileceğini de açıklamis bulunmaktadır. Bilgi edinilmesi bakımından onun 787 Cemaziyelahir ortalan (Temmuz 1385) tarihini tasiyan vakfiyesinden bazı pasajlari buraya almayi faydali buluyoruz.

"Vakf, hibe ve rehin olunmaz, kimse mâlik olamaz. Telef ve helâk olmaz. Kimse halef olup vâris olamaz. Kiyamete kadar devam eder. Sebeplerden bir sebeple kimse elini uzatamaz, asli üzere kalir. Sartlari üzere devam eder. Günlerin geçmesiyle vakif ve vakfiye bozulmaz. Allah ve Resûlüne ve ahiret gününe iman edenlerden, Allah'in ve yarattiklarindan melik, kadi, vezir, muhtesibden ve insanların tamamından hiç bir kimse bu vakfi bozamaz. Bir kimse onu tahvil ve tebdil ederse günah irtikhab etmis olur. Allah'in kitabina ve Resûlünün sünnetine muhalefet eden ve din kardesinin vakfinin fesadina sa'y eden (çalışan) Allah'in gazabina ugrar. Onlari üzerine Allah'in, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun." Görüldüğü gibi bu ifadeler vakfin muhafazasi gayesine yönelik bulunmaktadır. Bundan baska bir de vakiftaki hizmet ve onlardan yararlanma ile ilgili bilgiler bulunmaktadır ki buna göre hiç kimse imârete inmekten men olunamaz. Hizmetçiler, gelenlere güzel bir şekilde hizmet etmek zorundadirlar. Hele fakirlere bu hizmeti çok daha iyi yapmalilar. Çünkü onlar, kalbi kirik kimselerdir. Bu konuda da vakfiyenin kendi ifadesi ile şöyle demektedir:

"Imârete, büyüklerden, âlimlerden, seyh ve sâdattan birisi inerse hizmetçi bunlara hizmet eder. Bunlari sanina göre onlara hizmet eder. Hayvanlari da hizmet eder. Bu hizmet sadece büyüklere mahsus olmaz. Imârete inenlerin tamamina böyle muamele yapilir. Hatta fakir ve miskinlere bu yolda hizmet daha evladir. Çünkü onlar, kalbi kirik olanlardandir. Imâretteki kalislar 3 gün geçerse bu, mütevellinin reyhine baglidir."

Sükrullah, gazi ve şehid sultanin yaptırdigi hayirlardan bahs ederken sunlari söyler:

"Bursa'da ahiret için bir yapı yaptilar. Hem konuk evi, hem cami, hem medresedir. Kimsesizler, yoksullar için paçalardan, tatlilardan, eksilerden daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konuklari hayvanlariinin da yemlendirilmesini buyurdu. Hatiplere, hafızlara, müderrislere muridlere ve öğrencilere vazife karsiligi akça bagladi. O evin karsisinda bir kubbe yapılmasını buyurdu. Her gün ayrıca otuz hafiz o kubbede güzel sesle Kur'an okuyup hatm etmektedirler. Mübarek vücudu o kubbede dinlenmektedir." Gerek bu, gerekse daha önce verilen bilgiler, Sultan Murad'in nasıl hayir yaptigini, kurduğu vakiflar vasitasiyla onlari devamini sagladigi ve insanlara hizmeti bir ahiret azigi olarak kabul ettigini göstermektedir.

Sultan Murad, tahta çikinca babasiniin sikkelerinde olduğu gibi Selçuk paralarini taklid etmek suretiyle sikke kestirmistir. Baslangıçta "kûfi"ye yakin, daha sonra da "nesih" yazisi ile kestirdigi sikkeleri görülür. Kûfi hatli olan sikkelerinin bir tarafinda kelime-i şehâdet, etrafinda ilk dört halifenin isimleri ve diger yüzünde de "Murad b. Orhan halladallahu mülkehû" ibareleri bulunmaktadır. Sonradan kesilen akçaların bazilarinda kelime-i şehadet ile kendisinin ve babasiniin isimleri, bazilarinda da akçaniin her iki tarafinda Murad b. Orhan yazisi görülmektedir. Sultan Murad'in 790 (1388) tarihli bakir sikkesinde kesildigi tarih ve ay bulunmaktadır.

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş hamurunda mayası bulunan teşkilâtlardan biri de "ahilik"ti. Bu bakımdan ilk Osmanlı padisahları, bu teşkilâtın birer mensubu ve hatta reisleri durumunda idiler. Bazı vesikalar, Murad Hüdavendigâr'ın bu teşkilatin reislerinden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim bu hususta onun Receb 767 (Mart 1366) tarihli olarak Malkara'da Ahi Musa için yaptırmış olduğu zaviye vakfiyesindeki "ahilerden kusandığım kusagi Ahi Musa'ya kendi elimle kusadup Malkara'ya ahi diktim" ifadesi, onun ahi reislerinden biri olduğunu göstermektedir.

Vakfiyesinde de görüldüğü gibi Sultan Murad, bilgin, talebe, garip ve fakir olan kimselere karşı son derece sefkatle muamele eden bir hükümdardır. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve seriflere karşı ise özel bir ilgisi bulunmakta, onlara saygıyı Hz. Peygamber'e yapılmış saygı olarak kabul etmektedir. Bu sebeptendir ki o, ülkesinde bulunan seyyid ve serifleri her türü vergiden muaf sayan fermanlar ıssar etmiştir. Nitekim, 787 (1385) tarihli bir ferman, onun Seyyid Büzürg Ali'nin evladlarını vergiden muaf saydığını su ifadelerle ortaya koymaktadır:

"... Seyyid Büzürg Ali'nin oğulları yaslan ile kapıma gelip ettiler. Bizim atamız sizin duacınız idi. Biz fakir kullarınız dahi size duacılarız. Biz kullarına bir hüküm sadaka eyle ki sizden sonra gelen bizi ve evladımızı ve kullarınızı ve karaveslerimizi (câriye) incitmeyeler. Hem şimdiye değin atamız bir dâne ösür vermedi. Ve koyun hakkın vermedi. Biz kullarına bir ihsan eyle bizden ve evladımızdan ösürlerin ve koyunları hakların kimesne talep etmeyeler deyicek emr olundu ki, bu sâdâtların evladları, kulları ve karavesleri ve bir damla kanlan deme can ola. Onlar, benim her defterimden ihrac olalar. Her kim bu hükmü görüp Seyyid Büzürg adını yazanlara teaddi ederse lânet ba'lânet ola. Rumeli kadıları ve sancak beyleri ve subasıları ve sipahiler her kanginizin yerinde eker biçerse bir dâne ösürlerin almayasınız. Ben bağışladım canım için olsun. Benim devletime duaya mesgul olalar. Her kande hatırları dilerse yürüyeler..."

SULTAN MURAD'IN SAHSİYETİ

Tarihler, Osmanlı padisahları içinde, Murad ismini taşıyanların ilki olan Sultan Murad'ı, orta boylu, yuvarlak yüzlü, sahin bakıslı, koç burunlu, seyrek dişli, uzun boyunlu, iri parmaklı, sen ve yakışıklı bir padisah olarak tasvir ederler.

Dahi bir asker ve devlet adamı olan Sultan Murad, bütün hareketlerinde belli bir plân çerçevesinde hareket etmiş, son anına kadar kabiliyet ve dehasından bir şey kayb etmemiştir. Azim ve idare kudreti, iyilik severliği, tebasına karşı merhametli olusu ve ordusunda inzibatlı, verdiği emrin yapılmasını isteyen ve bunları takip eden bir hükümdardı. Bütün tarihler onun bu özelliklerinde birleşirler. Nesrî bu konuda sunları söyler:

"Bu Gazi Murad Han dahi, atası gibi sahib-i hayr idi. Adil ve kâmil, din perver, adalet yayıcı, âli himmet, kesirü'l-menfaat (menfaat sağlaması çok), fakir dost, garip oksayıcı, düskünlere yardımcı, rey ve tedbir sahibi, pehlivan, cesur ve yigit idi. Bütün ömrünü gazaya sarf etmiştir. Bunun ettiği gazayı Osman'ın neslinden hiç bir padisah etmedi. Himmet ve cömertlik sahibi idi ki kapisına gelen hiç kimse mahrum gitmezdi."

Sultan Murad'ın şahsiyetinin azametinde ve Türk tarihi bakımından oynadığı rolün ehemmiyetinde, Osmanlı tarihçileri olduğu gibi yabancı tarihçiler de mütefiktirler. Nitekim, Osmanlıları sevmemekle birlikte Sultan Murad'ın vasıflarını ortaya koymaktan da kendini alamayan Gibbons, onun hakkında su değerlendirmeyi yapar:

"Otuz sene kadar bir müddet Murad, zamanının hiç bir devlet adamı tarafından üstüne çıkılamayan bir kiyâset ile Osmanlıların mukadderatını sevk ve idare etmiştir. Fâtih ve Kanunî hakkında çok şey bildiğimiz için Murad, Osmanlı sultanları içinde kendine layık olan yere geçememiştir. Onun hayatı esnasında meydana gelen inkılablar, bütün tarihin en hayret veren olaylarından biridir. Onun fetihleri 1878'deki Berlin antlaşmasına kadar bes asir devam etmiştir. Kendisinin harb hususundaki cevvaliyet ve gayreti, babasının gibi idi. Fakat babasının tahayyül ettiğinden daha geniş bir icraat sahasına yayılmış olduğu için daha müskül vaziyetlere maruz kaldığı halde gevsemedi. Emrindeki komutan-valilerin hiç birisi ile arasında bir anlaşmazlık olmadı. Rumlara karşı muamelesi, onların seciyesini

tayinde mükemmel bir feraseti oldugunu gösteriyor. Bizans Kilisesi erbabi nazarında, bir kâfir ve Isa'nin düşmanı idiye de, onlara Papalardan daha iyi muamele etmekle teveccüh ve muhabbetlerini kazanmıştır. Hem irkî, hem de dinî mahiyette olan temsil mes'elesinde kazandığı tam muvaffakiyetin en parlak delilini görmek için Ortodoks Patriginin 1385'te Papa VI. Urban'e yazdığı mektuptan daha iyi bir vesika olamaz. Bunda Patrik, Sultan Murad'ın kiliseye hareketlerinde tam bir serbestî verdiğini söyler." dedikten sonra "Osman, etrafına bir ırk toplamıştır. Orhan bir devlet kurmuştur. İmparatorluğu kuran ise Murad olmuştur." der.

Bizanslı tarihçi Chalcondyle ise onun hakkında sunları söyler:

"Murad, hayatında pek çok tehlikeler atlattı ve pek çok hayır işleri görmüştür. Rumeli ve Anadolu'da 37'den fazla büyük ve mesakkatli harbi idare ederek hepsinden galip ve muzaffer olarak ayrılmıştır. Düşmana muharebe meydanını bıraktığı ve arka çevirdiği asla görülmemiştir. İşleri güzel bir şekilde tanzim ile, münasib vakti geldiğinde menfaatlerini koruyup yerine getirmekte mahirdi. Muharebede çok cesurdu. Sasirip telas göstermezdi. Askerini istirahat ettirdiği zaman kendisi av ile vakit geçirir, dinlenmek nedir bilmezdi. Gençliğinde olduğu gibi ihtiyarlığında da çalışkan, enerjik ve sertti. Her şeyden önce iyice düşünür, maksat ve meramina ermek için hiç bir şeyi ihmal etmez ve unutmazdı. Kendisine boyun eğip itaat eden bütün milletlere ve sarayındaki efrada yumusaklıkla muamele ederdi. Yeri geldiği ve gerektiği zaman mükâfatlandırmaktan geri kalmazdı. Herkesi adi ile çağırma adeti idi. Harbe girileceği zaman askerini münasib nutuklarla cesaretlendirir, yapılan en küçük hataya tekrar etmemesi için göz yummadan müsebbibini cezalandırırdı. Verdiği sözü tutan hükümdarlardandı. Aleyhinde dolaplar döndürmek isteyenler elinden kurtulamazlardı."

Hammer, Sultan Murad'ın dahiyâne denilebilecek faaliyetlerini belirttiikten sonra "adaleti ve gerektiğinde siddeti cihetiyle halkı, kendisini hem sever hem de korkardı. Ser'î kanunları itina ile muhafaza eylediğinden, kurmakta olduğu devlete, o kanunları te'kid ve te'yid edecek gayretlerin hiç birinde kusur etmezdi." der.

YILDIRIM BAYEZİD DÖNEMİ

Babası, Murad Hüdavendigâr'ın tahta cülûs etikleri 761 (1360) yılında dünyaya gelen Bâyezid, âdil, yigit, bilginlerle yoksulları seven, zenginlere sefkat, zahidlerle iyi insanlara saygı gösteren bir hükümdar idi. Ela gözlü, arslan simalı, kumral sakallı, görünüşü kırmızıya mail, ak, müdevver ve berrak idi. Heykel gibi sağlam ve güçlü kuvvetli idi. Cenk ve savaş günlerinde korkusuz bir padisah idi. Giydigi elbise genellikle Bursa kadifesindendi. Annesi Gülçiçek hatundu.

Osmanlı pençesinin kavradığı Rumeli ağacında, harp sahasında hükümdar ilân edilip babasının tahtına oturan Yıldırım'ın bâzusu, daha nice meyvelerini Osmanlıların etegine düşürmek üzere bekleyici idi. O, harp sahasında hükümdar ilân edildiğinden muharebeye devam etmekten geri durmadı. Ayrıca komutanlardan Pasa Yigit'i Bosna, Firuz Bey'i de Vidin taraflarına akına gönderdiği gibi bizzat kendisi de Kratova gümüş madenlerini zapt ile Üsküp seherine Türk göçmenlerini iskân ettirdi.

Avrupa'nın siyaset aktörleri, Yıldırım ünvanı ile anılan Bâyezid'in fikir ve düşüncelerini pek de bilmez sayılmazlardı. Babasının bıraktığı hududu, mucizeli ordusuyla göğüsleyip alabildiğine açan, açarken de karsılastığı sayısız müsküllere yutkunmadan katlanan, özellikle kilise için bir İsa düşmanı sayıldığı halde, feth ettiği Hristiyan ülkelerinin halkına bu kilise mensuplarından, hatta papalardan daha müsfik ve anlayışlı davranan koca Hüdâvendigâr gibi, oğlu da acaba aynı siyaset ve insanlık yolu üstünde mi yürüyecekti?

YAKUB ÇELEBİ OLAYI

Sultan Murad'ın, Kosova Savaşı'nda şehid olmasından sonra devlet adamları ile askerî erkânin ittifaki üzerine yerine büyük oğlu Bâyezid geçti. Askerî hareketlerdeki sür'atî yüzünden "Yıldırım" ünvanını alan Bâyezid, Kosova savaşında Rumeli askeri ile sağ cenaha komando etmişti. Savaşın kazanılmasında da büyük bir rol oynamıştı. Bâyezid, henüz düşmanı kovalamakla meşgul olan kardeşi Yakub'u çağırarak hükümdarlığa ortak olur endişesiyle onu öldürtmüştü. Böylece yeni bir buhranın çıkmasına da engel olmuştur. Bu olay, bazı devlet adamları ile askerler arasında ve Osmanlı sınırları dışında kalan Anadolu Beylikleri arasında Yıldırım Bayezid'e karşı bir hoşnutsuzluğun dogmasına sebep olur. Âsikpasazâde, bu olayla ilgili olarak "Ol gece askere izdirap düştü" diyerek, askerın bu hadiseden nasıl müteessir olduğunu anlatmaya çalışır.

Gerçekten bazı yazarlar, Yıldırım Bâyezid'in bu hareketini çok dramatik bir şekilde vermekte ve bunu, Yıldırım'ın Timur karşıısındaki mağlubiyetinin sebeplerinden biri olarak görmektedirler. Bu cümleden olarak Fatma Aliye sunan söyler:

"Sehzadeler ve askerî komutanlar, hezimete uğrayanları takip ediyorlardı. Yıldırım Bâyezid'e haber verildi. Hemen gelip zât-i şâhâneye mahsus olan ak sancak altına oturdu. O ak sancak, Selçuklu Sultani'nin Osman Gazi'ye vermiş olduğu sancaktı ki o zaman o sancagin altına zat-i şâhânen baskısı oturamazdı. Yıldırım Bâyezid, o sancagin altına oturmakla ilan-i saltanat etmiş oldu.

Zavallı Yakub Çelebi, hadiseden habersiz olarak ordugâha geldiğinde yorgunluğunu geçirmeye ve rahat bir nefes almaya fırsat bulamadan "pederin seni istiyor" diyerek Hüdâvendigâr'ın mübarek cesedi üzerine kurulan çadıra götürölüp orada bogduruldu. Bu vak'a, bütün tarih kitaplarında mühim bir konunun açılmasına sebep olmuştur. Bunu, Yıldırım'ın mağlubiyet sebeplerinden biri ve belki birincisi olarak kayd edenler de olmuştur. Savcı Bey de buna bir örnek teskil etmiyor. Çünkü Savcı Bey, isyan bayrğını çekmişti. Andronikos ile birlikte bir eskiya grubunun başına geçmişti. Yakub Çelebi ise o zaman önemli bir vilayet olan Karesi'yi çok iyi idare etmiş, harplerde zaferler kazanmış ve herkesi kendinden memnun etmişti."

Murad Hüdâvendigâr'ın şehadeti üzerine meydana gelen saltanat değışikliği, Anadolu Beylerinin ve özellikle kendisini Selçukluların mirasçısı sayan Karamanlıların ortadan kalkmış gibi görünen düşmanlığını tekrar ortaya çıkardı. Sehzade Yakub'un öldürölmesini bahane ederek, güya onun intikamını almak üzere Bâyezid'e karşı harp açıp her taraftan tecavüze kalktılar. Karamanaoglu Alaeddin Bey tarafından kısırtılan bu beylikler, Aydınlı, Saruhanlı, Germiyanlı, Mentese ve Hamideli beylikleri idi. Nitekim Germiyanogulları'ndan Şah Çelebi oğlu Yakub Bey, daha önce Osmanlılar eline geçmiş olan Germiyan kasaba ve bölgelerini geri aldığı gibi Karamanlılar da Beyşehir'i zapt ettiler. Anadolu'da Kara Tatar denilen Mogolların reisi Mürüvvet Bey de Kırşehir'i zapt edip Sivas emiri Kadi Burhaneddin'e teslim etti. Diğer beylerin her biri, bu karışıklıktan istifade ederek bir takım yerlerin zaptına kalktılar. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni çok zor durumlara sokmuştu. Babası tarafından sağlanmaya çalışılan Anadolu birliği yeniden tehlikeye girmişti. Sultan Yıldırım Bayezid'in bunlara süratli bir şekilde çare bulması ve işleri düzeltmesi gerekiyordu. Bunun için Bâyezid, Anadolu'ya geçmeden önce Rumeli'deki durumu derhal düzeltmek gerektiğini düşünerek kendisine muhalefette bulunan emir ve askerleri yeniden kendine bağladı. Sonra Sırp Kralı Lazar'ın henüz küçük yastaki oğlu İstefan Lazaroviç'in vasisi olan annesiyle anlaştı. Bu yeni Sırp despotu da vergi (harac) ve gerektiğinde muharebelerde bütün askeri ile birlikte padışahın maiyetinde bulunmayı taahhut ettiği gibi her yıl Osmanlı padışahını ziyaret etmeyi de kabul ediyordu.

Kosova mağlubiyetinden sonra gerek İstefan Lazaroviç, gerek Pristine hakimî Vuk Brankoviç yerlerinde kalabileceklerini hiç ümid etmiyorlardı. Onlar, Yıldırım'la anlaşmayı canlarına minnet bildiler. Bu antlaşmayı kuvvetlendirmek için yeni Osmanlı hükümdarı, maktul Lazar'ın kızı Marya Despina'yi nikahlamıştı. Bayezid'in bu şekildeki geniş müsamahasına Anadolu'daki vaziyetin kritik durumu sebep olmuştu. Bu barış sayesinde Rumeli'de, dışardan gelebilecek ve özellikle Macarlar tarafından yapılacak tahrik ile meydana gelmesi muhtemel bir muhalefet önlenmiş oluyordu. Böylece meydana gelen dostluk, samimi bir şekilde Bâyezid'in vefatına kadar devam edecekti. Sırlar, Kosova'da hâkimiyetlerine son veren darbeyi yemiş olmalarına rağmen, dinî ve millî değerlerine karşı gördükleri geniş müsamaha ve müsaade yüzünden fatihlerin (Osmanlıların) idaresine tereddüdsüz katıldılar. Hele Arnavud, Macar ve Dalmaçyalılara karşı yapılan akınlarda ganimetlere iştirak etmeleri, anları yeni idareye çarçabuk isindirdi.

Yildirim Bayezid, Balkanlar'da kuvvetli kalabilmek için akinci teskilatini yeniden canlandırmak ihtiyacını hissederek Evrenos Bey, Pasa Yigit Bey ve Firuz Bey gibi komutanların, basta Bosna olmak üzere Eflak ve Tuna'nın kuzey taraflarına kadar akınlar düzenlemelerini emr etti. Daha önce de kısaca temas edildiği gibi bu akınlar esnasında Üsküp alınarak sehre Türk ahali yerleştirilmisti. Bu sırada Edirne'ye dönen Bâyezid, Anadolu'ya hareket etmeden önce burada dinî ve sosyal müesseselerin kurulmasını emr etti. Böylece Edirne bir kültür merkezi haline gelmeye başladı. Gerçekten de hâlâ bu gün Yıldırım adı ile anılan mahallede bir imâret ile kubbesi dört kemer üzerinde durmakta olan caminin temellerini attı. Bu arada kendisini tebrike gelen Venedik ve diğer İtalyan siteleri ile olan ticaret antlaşmalarını yeniledi. Yeni hükümdar, Venedik ticaretini himaye etmeyi kabul ediyorsa da gelecek için fazla teminat vermiyordu. Bu antlaşma, daha sonraki Anadolu seferi için büyük bir önem taşıyacaktı. Zaten bu yüzden Bâyezid müsamahali davranmisti.

Bâyezid, Bursa'ya dönmeden önce hemen hemen bir şehir devleti haline gelmiş olan Bizans gâilesini de ber taraf etmek istiyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için de Bizans'taki taht kavgalarından istifade etmeyi düşünüyordu. Böylece Anadolu'da gireceği faaliyet esnasında Bizans tarafından gelebilecek tehlikelerden emin olmak istiyordu.

Osmanlı Sultani, vaktiyle Savcı Bey ile müstereken isyan edip fesat çıkarma suçundan dolayı hapse atılmış olan İmparator İoannis'in oğlu Andronikos ile onun oğlu İoannis'in müracaatlarını kabul ederek bir miktar askerle Edirne'den İstanbul'a yürür. İmparator İoannis ile saltanat ortagi olan Manuel'i hal' ederek hapse attırır. Bu arada hapisteki prensleri de kurtarıp hükümdar yapar ve bir vergi ile kendine bağlar. Fakat kısa bir müddet sonra iki mahpus hapisten kurtularak sultana iltica ederler. Onlar, daha önceki vergiden baska belli bir miktarda asker vererek seferlere katılmayı da taahhüd ederler. Bunun üzerine Bâyezid, onları tekrar hükümdarlığa getirir. Bununla beraber Bâyezid, Andronikos ile oğlunu hapse attırmayıp kendilerine Bizans topraklarındaki Silivri, Eregli, Selanik vs. gibi yerlerin hâkimiyetini verir.

BATI ANADOLU'DA TÜRK BİRLİĞİNİN KURULMASI

Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklikten istifadeyi düşünen ve Yakub Çelebi'nin öldürülmesini bahane eden Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, komşu beylikleri de Osmanlılar aleyhine kışkırtmaktan geri kalmıyordu. O, bununla da yetinmeyerek Osmanlılara ait bazı yerleri de işgal etmisti.

Bâyezid, Balkanlar'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra Anadolu harekâtına baslamak üzere eski taht şehri olan Bursa'ya gelir. O, burada, Rumeli'de bulunup devletin sınırları üzerinde gerekli tedbirleri almakla meşgul olan komutanların işlerini bitirip gelmelerine kadar bekledi. Bu esnada Bursa'da imar faaliyetlerine devam ederek şehirde cami, medrese, imâret, misafirhane, dâru's-sıfa gibi hayır eserleri yaptırır. Ayrıca Seyh Ebu İshak dervişleri için de büyük bir zaviye inşa ettirdi. Sükrullah, onun Bursa'da inşa ettirdiği hayır müesseselerinden bahs ederken şöyle der:

"Bursa'da bir Dâru'l-hayr, bir hastahâne, Ebu İshakhâne, iki medrese, bir cami yaptılar. Onların evkafını tayin buyurdu. Daru'l-hayrin evkafından olmak üzere as ve yemden baska her yıl bilginlere ve yerli yabancı yoksullara 600 müd buğday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahâne, Ebu İshakhâne, medreseler ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin buyurdu. Görenek olduğu üzere bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi. 30 hafız, daru'l-hayra, 30 hafız, camiye tayin buyurdu ki, her gün biri Tanrı kelamından bir cüz okuya." Keza o, kaynakların ifadesine göre üç degirmen çalıştıracak kadar bol ve lezzetli içimi ile tanınan Akçaglayan adındaki suyu kapalı künklerle Uludağ'dan sehre indirterek yaptırdığı imâret yanında kemerler üzerinden geçirip cami, medrese ve hamama taksim etmisti. Artan suyu da mahallelere taksim edip çeşmelerden akıtmisti. Bütün hayır ve sosyal tesisler için de vakıflar tahsis etmisti.

Rumeli ve Bizans işlerini yoluna koyan Bâyezid, Sırp kralını maiyeti ile birlikte ordusuna çağırıp harekete geçmek istiyordu. Bizans İmparatorunun oğlu Manuel de kuvvetleri ile birlikte Sultan'ın ordusuna katılır. Padisah, bundan sonra Kastamonu emîri Candarogulları'ndan Kötürüm Bâyezid'in oğlu Süleyman Pasa'yi da ittifaka çağırır. Bu arada Edirne'de muhafız olarak kalan Beylerbeyi Kara Timurtas

Pasa'yi da Rumeli kuvvetleri ile birlikte Anadolu'ya getirtir. Bu kadar büyük bir kuvvet toplamis olan Bâyezid, bir taraftan Bizans Prensi Manuel'i Rum kuvvetleri ile Alasehir üzerine göndererek Bizans İmparatorlugu'na tabi olan bu sehri zapt ettirir. Bütün Osmanli kaynaklan ve özellikle bu olayin meydana geldigi anda yasayan Ahmedî bu sehrin Bâyezid zamaninda feth edildigine isaretle:

"Ne Alasar kodi vü ne Saruhan Ne Aydın u ne Mentese ne Germiyan" der.

Öbür taraftan Saruhan üzerine yürüyen Sultan Bâyezid, burayı harpsiz denecek bir şekilde almış ve emir Hizir Sah ile kadesi Orhan'ı Bursa'ya gönderip haps ettirmisti. Bundan sonra Aydın iline giren Bâyezid, İsa Bey'in fazl, kemal ve yasina hürmet ederek ona kendinin ve ecdadının evkafına mutasarrıf olmak üzere kayd-i hayat ile (ölünceye kadar) kendisine Tire'yi iktâ olarak vermisti. Bu arada Yıldırım, İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlendi.

Sultan Bâyezid, daha sonra kayın biraderi olan Germiyan oğlu Yakub Bey'in de üzerine yürüyerek basta Kütahya olmak üzere bütün ülkesini alır. Anadolu birligini kurma gayretinde olan Bâyezid, bütün islerini tamamlamadan bu hareketten vaz geçecege benzemiyordu. Onun için Ahmed ve Mehmet Bey ismindeki iki kadesin idaresinde bulunan Mentese üzerine de yürüdü. Burayı da kendisine bağlayan Sultan, aldığı bu yeni yerlerin her birine kendi ogullarını vali olarak tayin etti. Bu arada Kütahya merkez olmak üzere meydana getirdiği Anadolu beylerbeyligine Kara Timurtas'ı getirmisti. Bundan sonra Hamidogullari beyligine ait yerlerin pek çoğunu ele geçiren Bâyezid, bu arada beyliğe bağlı olan Antalya'yi da Osmanlılara bağlı bir sancak haline getirdi. Bütün bu hareketleri ile Yıldırım Bayezid, Anadolu'yu bir Osmanlı vilayeti haline getirerek merkeziyetçi bir devlet kurmak düşüncesinde olduğunu gösteriyordu.

OSMANLI DONANMASININ EGE VE AKDENİZDEKİ FAALİYETLERİ

1390 senesinin yumusak geçen sonbahar ve kis mevsimleri, Osmanlıların faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yapmalarına sebep olmuştı. Batı Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Osmanlılar, Ege ve Akdeniz kıyılarında uzun sahillere sahip olmuştı. Latinlerin idaresinde bulunan İzmir hariç olmak üzere bütün bir Ege sahilinin alınması ile özellikle Aydın ve Mentese Beyliğine bağlı bulunan deniz kuvvetleri de Osmanlılara geçmiş oluyordu. Bu da Osmanlı deniz gücünün gelişmesine sebep oluyordu. Nitekim Osmanlıların ilk mühim deniz faaliyeti bu zamanda yapılmış ve Sarica Pasa komutasındaki 60 parça gemiden müteakkil bir Osmanlı filosunun, Sakiz ve Egriboz adaları ile Yunanistan sahillerini vurması üzerine Venedikliler, adalardaki garnizonları ve istihkamları takviyeye başlamıştı. Sarica Pasa'nın faaliyetlerinden bahs ederken Hammer: "Bu sıralarda Azepler komutanı Sanca Pasa da Edirne'de baska bir cami yaptırmaya başladı. Bir kara kuvveti firkasının (tümen) komutanlığı ile Osmanlı donanması komutanlığını elinde toplamış olan bu vezir, Akdeniz Bogazi (Çanakkale) girişinde bir Frenk gemisini esir etmişti. Bu geminin içinde İmparator Manuel'le evlendirilecek olan bir prenses bulunuyordu. Sarica Pasa bu nisanlı prensesi sultana takdim edince Bâyezid, onun güzelliğine hayran olarak kendisiyle evlendi." diyor da gerçekte böyle bir olay cereyan etmemisti. Çünkü Yıldırım Bâyezid, sadece üç hanımla evlenmiştir ki bunlar da Germiyan oğlu Süleyman Sah'in kızı ve Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin torunu olan Devletsah Hatun, Sirp Krali Lazar'ın kızı Maria Despina ve Aydınoglu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'dur.

KARAMAN SEFERİ

Sultan Bâyezid, Batı Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırıp kendine bağladıktan sonra Karamanogullari üzerine yürür. Çünkü Karaman Beyi Alaeddin Ali Bey, Sultan Murad'ın vefatını müteakip Hamideli taraflarındaki Osmanlı topraklarından bir kısmı ile Beysehr'i'ni alarak o tarafları vurmıştı. Sultan Bâyezid, önce Hamideli'ne geçti, oradan da Teke yani Antalya taraflarına indi. Antalya'yi alıp Firuz Bey'e tevcih etti. 1391 senesinde meydana gelen bu hadiseler esnasında daha önce Osmanlı müttefikleri olan Candaroglu II. Süleyman, Osmanlı'yi kendisi için tehlike saymış olacak ki Osmanlılarla olan ittifakını bozup Sivas'ta hüküm süren Kadi Burhaneddin ile görüşmelere başlamisti. Bâyezid, Karamanogullari topraklarına girince Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Osmanlılara karşı koyabilmek için Kadi Burhaneddin ile Candaroglu Süleyman'dan yardım istedi. Fakat Bâyezid, bu birlik ve yardımların birlesmesine fırsat vermeden Karamanogullari'na ait bazı yerleri alıp Konya'yi muhasara

altına aldı. Bu arada Bâyezid ile basa çıkamayacağını anlayan Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Taseline çekilmisti. Kusatma, hasad zamanına tesadüf etmistti. Yıldırım Bayezid de babasının yaptığı gibi halkın mahsulüne asla el dokundurulmamasını emr etti. Şehir halkından, kale dışında mahsulü olanlara teminat verilerek onların rahatlıkla dışarı çıkabileceklerini söyledi. Bu teminat üzerine şehir halkı kaleden dışarı çıkabiliyor, hasad edebiliyor ve istedikleri bedel ile Osmanlı ordusuna satış yapabiliyorlardı. Gerçekten Bayezid, babası gibi bölge halkına çok iyi davranmış ve satış yapmak isteyen halkın herhangi bir korkuya kapılmadan zahiresini getirip satabileceğini bildirmisti. Halk sattığı esyanın karşılığını tamamen aldıktan sonra çavuşlar refakatinde yerlerine gönderiliyordu. Hammer, Akşehir, Aksaray ve Nigde gibi şehirlerin sırf bu şekilde bir muamele üzerine teslim olduklarını ve kapılarını tekrar Osmanlılara açtıklarını yazar.

Alaeddin Ali Bey, Kadi Burhaneddin ile Candaroğlu Süleyman'dan yardım gelmediğini görünce, kayınbiraderi olan Yıldırım Bayezid'den barış istemek zorunda kalır. Bunun üzerine Yıldırım Bâyezid, barışı kabul ederek zaten Osmanlılara ait olan ve Karamanoğlunun eline geçmiş bulunan Beyşehir, Akşehir ve diğer bazı yerleri almak suretiyle antlaşma yapar. Böylece iki devletin arasında Konya Ovası'ndaki Çarsamba Suyu sınır olarak kabul edilir. Yapılan antlaşmadan sonra buraların idaresi Sarı Timurtas Paşa'ya bırakıldı. Böylece, daha sonra da devam edecek olan Karaman seferinin bu ikinci safhası bitmiş oldu. Bu seferde Bizans İmparatoru V. İoannes'in oğlu Manuel de Yıldırım'ın ordusunda bulunuyordu.

İSTANBUL'UN MUHASARASI VE ŞEHİRDE TÜRK MAHALLESİNİN KURULMASI

Yıldırım Bâyezid, Anadolu'daki seferlerle meşgul olduğu sırada Bizanslılar, bu durumdan istifade ile bazı tedbirler almaya başladılar. Bu meyanda Bizans İmparatoru İoannis, ayagındaki ağırlara ve yatalak bir halde bulunmasına rağmen, İstanbul surları ile kulelerinin bazı yerlerini tamir ettirmeye başladı. Bu durumdan haberdar olan Yıldırım Bâyezid, bu harekete çok sert bir tepki göstererek tamir ettirilen yerlerin derhal yıktırılmasını ister. İmparator, Yıldırım'ın yanında bulunan ve tahtın yegane varisi olan Manuel'i düşünerek tamir edip yaptırdığı yerleri tekrar yıktırır. Ancak İmparator, surların yıktırılmasından kısa bir müddet sonra ölünce, Osmanlılarla birlikte Anadolu seferlerine iştirak eden ve Bursa'da bulunan Manuel, bir yolunu bularak Bursa'dan kaçıp İstanbul'a gelir ve babasının yerine tahta oturur.

Âdet olduğu üzere, babasının matem günlerini geçirdikten sonra Bâyezid'in kendisine ve şehre karşı takındığı tavrı düşünmeye başlar. Bâyezid, yeni imparatorun (II. Manuel) vergi artırımı, İstanbul'da bir Müslüman mahallesi kurması ve bir cami inşası ile bir kadi tayin etmesini ister. Bizans tarihçisi Dukas bu konuyu şu ifadelerle dile getirir:

"Bâyezid, İmparator Manuel'e elçiler göndererek, İstanbul içerisinde Türklerin "kadi" tabir ettikleri bir hâkimin devamlı olarak bulunmasını arzu ettiğini bildirdi. Bu kadi, İstanbul'da ticaretle iştigal eden veya o maksatla oraya gidecek olan Müslümanlar arasında meydana çıkacak olan muamelat ve ihtilafları muhakeme ve hallu fasl edecekti. Bâyezid, Müslümanların gâvur mahkemesinde muhakeme olunmalarının caiz olmadığını, müslümanî, kendi hâkiminin muhakeme etmesi icab ettiğini, iftiralar ve haksizlikleri, daha bir çok şeylerle beraber bildirmiş, nihayet sunu da ilave etmişti: "Sana emr ettiklerimi yapmak ve taleplerimi yerine getirmek istemezsen, kapıları kapa ve şehrin içinde hükümdarlığını yap. Hariçte bulunan her yer ve her şey kâmilbenim olacaktır." Yıldırım'ın bu talebi redd edilince, İstanbul'u teslim almak için uzaktan muhasaraya başladı. 1391 senesinde başlayan bu tazyik sonucunda Bâyezid, İstanbul surlarına kadar olan bütün Bizans köylerini muhasaraya başladı. Bu kusatma sonunda Manuel, İstanbul'da birkaç yüz ev ile cami ve mahkemesi olan bir Müslüman mahallesi kurmasını ve Haliç'in kuzey tarafında bir Türk garnizonunun bulunmasını kabul etti. Ayrıca her sene Osmanlılara vermekte olduğu vergiyi de artırdı.

YILDIRIM BAYEZİD'İN ANADOLU SULTANI ÜNVANINI ALMASI ve diğer OLAYLAR

Abbâsî Halifeliği döneminde İslâm dünyasında ortaya çıkan yeni devletler, Memlûk hükümdarlarının yanında (Mısır) bulunan ve fakat siyasî etkinliği fazla olmayan Abbâsî halifelerinin kendi

hükümdarliklerini tasdik etme arzusunu bir gelenek olarak devam ettiriyorlardı. Böylece devletlerinin tanınması, mesruluğu ve siyasî nüfuzlarının artacağına inanıyorlardı.

Filhakika, daha Murad Hüdavendigâr zamanında başlayan Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin iyi bir şekilde devam ediyordu. Bu iyi münasebetler, Yıldırım zamanında da devam eder. Bu sebeple 794 senesi Rebiülahir (Subat 1392) ayında, Rum ülkesinde (Anadolu) sultan olmak için halifeden "tesrif" isteyen Bâyezid'e, Karak Naibi Âmir Hüsameddin Hasan el-Kuckunî'yi birçok hediye ile gönderen Sultan Berkuk'un bu vesile ile dostluk hislerini izhar ettiği görülür.

Kendisine, halife tarafından gönderilen tesrifi, Bursa'da giyen ve kılıç kusanan Bâyezid, bundan sonra Rum ülkesinin sultanı ünvanını almış olur. Bu arada adı geçen elçinin ricası üzerine Bâyezid, Karamanoglu gibi Kadi Burhaneddin Ahmed ile dostça geçinmeye razı olur. Bununla beraber Bâyezid ile Kadi Burhaneddin arasında mücadele uzun süre devam edecektir.

Bâyezid'in, halifeden sultan ünvanını alması, onun Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerine yapacağı seferleri bir mânâda mesrulastırıyordu. Bu, aynı zamanda Anadolu birliğinin sağlanması için de gerekli idi.

Bâyezid, gerek bu hadiseden önce, gerekse sonra Anadolu işleri ile meşgul olmaya başlar. Bu maksatla daha önce kendisine bağlı olan, fakat sonradan Kadi Burhaneddin tarafına geçmiş bulunan Kastamonu'daki Candaroglu Süleyman Pasa'yi ortadan kaldırmak ister. Bir taraftan da Anadolu'da Kadi Burhaneddin'e düşman olan beyleri ve özellikle Amasya'da hüküm süren Hacı Sadgeldioğlu Emir Ahmed'i kendi tarafına çekmeye çalışır. 1391'de Kastamonu üzerine gerçekleştirilen bu harekette Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in tarafsız kalmasını ister. Fakat bu konuda ondan müsbet bir cevap alamaz.

Ancak tam bu sırada Bâyezid, Eflâk voyvodası Mirçe'nin daha önce kendisine karşı yapılmış bir akının intikamını almak üzere, Tuna'ya geçip 'Karin Ovası (Karinâbâd)'ni yakıp yıktığını öğrenince Kastamonu seferini birakarak Rumeli'ye geçer. Arkus Ovasında yapılan şiddetli bir muharebede voyvoda esir edilerek kendisinden ağır bir fidye alınmış ve Osmanlı tabiiyetini kabul ettikten sonra yine memleketine gönderilmişti. Aynı sene hudud beyleri de büyük akınlar yapmışlardı. Bu akınlar sonucunda Bosna'ya girerek Naglazinze'ye kadar ilerlemişlerdi.

Yukarıda belirtilen hadiseden sonra tekrar Anadolu'ya dönen Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in, Candaroglu ile birleşmesine meydan vermeden tekrar Kastamonu üzerine yürür. Fakat bu defa da mevsimin kış olmasından dolayı geri çekilmek zorunda kalır. Zira böyle bir mevsimde hareket üssünden uzak bir mîntikada, düşman ülkesinde kalmak doğru bir hareket olmazdı. Bu sebepten dolayı Bâyezid, tekrar Bursa'ya döner. Nihayet 794 (1392) ilkbaharında Kastamonu bölgesine giren Bâyezid, Candaroglu Süleyman Pasa'nın ölümü ile sonuçlanan savasta, beyliğini Kastamonu kolunu ortadan kaldırır. Bununla beraber Süleyman Pasa'nın kardeşi olan ve Sinop'ta hüküm süren İsfendiyar Çelebi, Osmanlılarla dost geçindiği için kendisine dokunulmadığı gibi Sinop'ta aynı şekilde kalmasına müsaade edildi.

Bâyezid'in, Kastamonu'yu ilhak etmesi ve Osmancık'i kusatması üzerine bir kısmı açıktan açığa, bir kısmı da istemeyerek Kadi Burhaneddin'e bağlı görünen Kelkit, Yesilirmak ve Canik bölgelerindeki beylerin, birer birer Osmanlılara iltihak ettikleri görülür. Bu vaziyet, Osmanlılar ile Kadi Burhaneddin Ahmed arasındaki münasebetleri oldukça gergin bir safhaya soktu. İki tarafın öncü kuvvetleri arasında Çorumlu sahrasında meydana gelen savasta Osmanlı askeri bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalır. Bu savasta, Bâyezid'in, Karesi ve Saruhan sancakları valisi bulunan büyük oğlu Ertugrul öldürülmüştü. Bu galibiyet, Anadolu'da Kadi Burhaneddin'in şöhretini bir kat daha artırdı. Hatta Kadi Burhaneddin, psikolojik etkisinden istifade ile Bâyezid'in Rumeli işleri ile meşgul olduğu anı, fırsat bilerek Amasya'ya kusatma altına alır. Fakat mevsimin kış olması ve muhtemel bir Osmanlı taarruzundan çekindiginden Tokat'a döner. Bu arada Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir ordu ile Amasya üzerine doğru geldikleri haberini alınca açık bir sahrada onlarla karşılaşmamak için Sivas'a çekilir. Böylece Amasya Osmanlı idaresine girer. Sancak beyliğine de Bâyezid'in oğlu Mehmed Çelebi tayin edilir(1393).

Bu hareket üzerine Taceddinogullari, Tasan oğlu ve Bafra emiri, Sultan Bâyezid'e bağıllıklarını bildirerek onun idaresine girdiklerini kabul ederler. Süleyman Paşa'nın, Bâyezid ile yapılan harpte öldürülmesinden sonra Kadi Burhaneddin'e iltica eden 500 kadar Kastamonu atlısı da Taceddinogulları ve dolayısıyla Osmanlılar tarafına geçmiş oluyordu. Bu arada Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Kadi Burhaneddin'e elçi gönderip Amasya'nın Osmanlıların eline geçmesinden dolayı taziyetlerini bildirmek ve müsterek düşmanları olan Bâyezid'e karşı birlikte tedbir almak ve görüş ahs verisinde bulunmak üzere kendisini Nigde'ye davet etti. Alaeddin Ali Bey ile görüşüp birleşmek üzere Sivas'tan hareket eden Kadi Burhaneddin, Karaman oğlu ile anlaşmak söyle dursun, büsbütün bozularak harbe tutuşurlar. Aralarındaki düşmanlığın gittikçe büyümesi her ikisinin de zayıflamasına ve rakipleri olan Bâyezid'in daha fazla kuvvetlenip Anadolu'daki kuvvetini daha sağlamlaştırmasına sebep oldu. Rakiplerinin arasında meydana gelen anlaşmazlığı gören Bâyezid, artık kendisinin Anadolu'da durmasına gerek kalmadığını anlayarak yeniden Rumeli'deki faaliyetlerine başlar.

Sultan Bâyezid'in bu dönemdeki faaliyetlerini inceleyen Mükrimin Halil Yinanç, kaynakların verdiği bilgilere dayanarak şöyle der:

"1393 senesi Nisanında Venedik Senatosu, Türklere karşı birlikte harp etmek üzere Macar Kralı ile bir antlaşma yapmaya karar vermiş ve Macar Kralını harbe teşvik etmeye başlamıştı. Diğer taraftan uzun zamandan beri İstanbul'da kuşatılmış olan İmparator Manuel, Hristiyan devletlere müracaat ediyordu."

"Macar Kralının, Tuna kenarına gelmiş olması ve Bulgarların bunlarla birleşme ihtimali, Bâyezid'i endişelendirdiğinden Bulgar krallığının son kısmının da ortadan kaldırılmasına karar verir. Bunun için büyük oğlu Süleyman komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu, Bulgarların payitahtı olan Tirnova'ya uzun ve şiddetli bir muhasaradan sonra fethetti. Daha sonra Tuna sahilinde birer müstahkem mevki olan Silistre, Nigbolu ve Vidin zapt olundu. Nigbolu'ya kapanan Bulgar Kralı Sisman, oğlu Aleksandr ile birlikte esir edildi. Rivayete göre kral öldürülmüş, oğlu da Müslüman olarak Bâyezid'in maiyetine girmiştir. Macar Kralı Sigismond, Bulgar ülkesinin Türkler tarafından alınması üzerine Hristiyan devletlere müracaat etmiş ve Türklere karşı müsterek bir Haçlı hareketi yapılması için papayı teşvik etmişti."

YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NİGBOLU SAVASI

Osmanlı sınırlarının Macaristan'a kadar dayanması, Macar Kralı Sigismond'u korkutmaktaydı. Zira Sigismond, ufuktan azametle yuvarlanıp gelmekte olan Osmanlı dalgasının, er geç kendi ülkesini de basacağını görmekteydi. Tek basına altından kalkamayacağını bildiği bir tehlikeye karşı gece rüyalarını, gündüz hülyalarını tutan ümid, her şeye rağmen yine de bir Haçlı ordusunun yardımında görüyordu. Fakat imdadına çağırabileceği devletlerden Venedik, bu Katolik dindasına müzaheret eder görünmekle beraber, Sigismond'un zaferinin Balkanlarda bir Macar hegemonyasına yol açacağından da endişeleniyordu. Cenevizliler ise siyasî ve iktisadî hayatlarının sağlıklı bir şekilde devamını Osmanlıların teveccühünü kazanmakta gördüklerini gizlemiyorlardı.

Sigismond, Osmanlı tehlikesini bertaraf etmek ve hatta Kudüs'e kadar gidebilmek için Avrupa'nın muhtelif memleketlerine elçiler göndererek yeni bir Haçlı ittifakının kurulmasını istiyordu. Bu ittifakın kurulması için Papalık makamı da, yoğun bir faaliyete girerek kiliselerde Müslüman Türkler aleyhinde vaazlar verdirmeye başladı. Bu tesebbüsler, hedef Türkler olduğu için kısa bir süre içinde olumlu bir sonuç verdi. Böylece Sigismond ile işbirliği yapan Avrupa, heyecan ve ümid içinde idi. Yalnız Fransızlar değil, İngiltere, İskoçya, Lehistan, Avusturya, İtalya, İsviçre ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden gelen kuvvetler, Bulgaristan'da Sigismond 'un komutası altında toplanmaya başladı. Avrupa'nın her köşesinden süzülüp gelen cengaver, cesur ve tecrübeli şövalyeler, Osmanlı ordusunu aramaya başladı.

Birleşik Avrupa kuvvetlerinden meydana gelen bu birlikler, Sigismond'un kendilerine bildirdiği gibi, karşı tarafta bir tecavüz hareketi göremeyince, araştırmaya başladılar. Onlar, bu salib (haç) düşmanını bulup tepelemek istiyorlardı. Onlara göre bunu yapmak bir zaruret idi. Zira bu bir haç seferi idi. Ona tapmayanı ezmek yolunda gecikmek olmazdı. Üstelik Eflak Voyvodası Mirçe ile Bizans İmparatoru da Osmanlılar ile olan ittifaklarını bozmuş, gizli gizli hazırlıklarını tamamlamışlardı.

Papanin desteği ile tertiplenen bu Hağlı seferine batili bütün sövalye ve asilzdelerin katildikleri görülmektedir. Osmanlılara karsi büyük bir kin ve nefret hissi ile dolu olan Hağlılar, Avrupa'yi bunlardan (Müslüman Osmanlılar'dan) temizlemek istiyorlardı. Bunun temini için de her sey yapilabilirdi. Büyük bir birliğin toplanması gerekiyordu ki bu da gerekleşmisti. Nitekim, maiyetinde 1000 Fransız svalyesi ile 7000 civarında yardımcı ve ücretli asker bulunan Burgonya dukası Jean de Nevers basta olmak üzere birçok asilzdenin maiyetindeki Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol ve Polonyalı sövalyeler olduğu gibi, 1394 seferinin intikamını almak isteyen Eflâk Voyvodası Mire ve bir kısım Erdel kuvvetlerinin istiraki ile mevcudu 100.000'i (Sükrüllah, Behetu't-Tevârih 130.000 kisi) bulan ve Türkleri Avrupa'dan sürmek gayesini güden bu Hağlı ordusu, Tuna boyunca ilerleyerek Vidin ve Rahova'yi aldıktan sonra 12 Eylül 1396'da Nigbolu önüne gelmisti. Venedik ve Rodos gemilerinden mütesekkil bir donanmanın da yardımı ile kaleyi muhasaraya basladılar.

Osmanlı tarihi bakımından önemli olan bu zaferi, kaynakların müsterek dili ile kısa ve ana hatları ile buraya almak istiyoruz. Nigbolu kalesini kusatma altına alan Hağlı ordusuna karsi kale muhafızı Dogan Bey, siddetli bir müdafaada bulunur. 15 gün devam eden bu kusatma esnasında İstanbul önlerinde bulunan Sultan Bâyezid, Haçlıların hareketini duyar duymaz, muhasara manciniklerini yakıp, Sucaeddin Evrenos Bey'i ileri göndermisti. Kendisi de İslâm âlemine müracaat edip durumu bildirdikten sonra yanında bulunan 10.000 askerle yola çıkar. Anadolu ve Rumeli kuvvetlerinin Kara Timurtas ile sehzadelerin komutasında sür'atle toplanıp Edirne'de kendisine ulaşmaları üzerine 60.000 kisten meydana gelen Osmanlı ordusunun basına geçen Sultan Bâyezid, sür'atle Sipka geçidini asmış ve Timova'da Stephan Lazaroviç ile birleştikten sonra Osmavadisinde Nigbolu ovasına hakim bir tepede ordughını kurar. Kaynakların verdiği bilgilere göre kalenin erzak ve mühimmat durumunu bizzat tesbit eden Bâyezid, 25 Eylül 1396 pazartesi günü (Osmanlı kaynaklarında Cuma) Nigbolu önünde meydana gelen savasta mahirâne bir manevra ile iki kısma ayırdığı ordusunun yaya askerini yani yeniçerileri merkeze koyup onların etrafında kapıkulu süvarilerini tesbit ile sağ ve sol kollara timarlı sipahileri koymustu. Arkada da ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanlı ordusunun harb nizami hilâl veya ağı açık kerpeten sekinde idi.

İki ordu, Nigbolu kalesi yakınında karsılaştılar. Galibiyet serefini kazanmak isteyen Fransız süvarileri, başlangıçta Bâyezid'in merkezde yeniçerilerin önündeki ilk kademedede bulunan ve Azep denilen hafif yaya kuvvetleri üzerine yüklenip onları mağlub ve imhaya basladılar. Fransızlar, teslim olanları bile öldürdüler. Bundan sonra da Azeplerin gerisindeki Yeniçeri kuvvetleri üzerine yüklendiler. Fakat Yeniçerilerin ok yağmuruna tutularak epey telefât verdiler. Aynı zamanda da sol kanatta Anadolu askerine komuta eden Sehzade Mustafa kuvvetlerinin yandan taarruzuna ugradılar. Fakat, bunları da bertaraf ederek ilerlediler. Plân gereğince Osmanlı merkez kuvveti bir miktar geri alındı. Bu çekilmeden cesaret alan Fransızlar, daha da ileri giderek kiskacın içine girdiler. Onlar, Osmanlı plânını bilen Sigismond tarafından ileri gitmemeleri ve kiskacın içine girmeyip beklemeleri hakkında verilen emri dinlemediler. Bu defa plân gereği Osmanlıların nc hattı da ikiye ayrıldı. Böylece Fransızlar tepeyi isgal etmiş ve muharebenin Türklerin mağlubiyeti ile neticelendiğini zannettikleri sırada bizzat pusudan çıkan Bâyezid'in komutasındaki kuvvetlerle karsılasınca sasirdılar. Fakat fazla zayıat vermemek için daha önce atlardan inmiş ve yaya olarak harb eden Fransızlar, geri dönüp atlarına binmek istedilerse de kaacakları kapının kapanmış olduğunu görerek sasirdılar. Bunları kurtarmak için Sigismond'un gönderdiği kuvvetler ilerleyemeyerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Tuzaga düsmüs olan kuvvetler kısmen imha ve kısmen esir edildiler.

Osmanlı ordusunun merkezine hücum eden Fransız kuvvetleri ile olan muharebe, üç saat kadar srmstr. Eflâk Voyvodası Mire, muharebenin gidis sekinini görünce neticeyi kestirerek hemen memleketine dnmst. Muharebenin en tehlikeli olan ilk safhası bittikten sonra Türk kuvvetleri, derhal ve siddetle Sigismond'un kuvvetlerine hücum etmişlerdi. İhtiyat kuvvetlerini bile muharebeye sokmuş olan Macar Kralı, hiçbir basarı elde edemedi. Sonunda kesin sonucun alınma zamanının geldiğini gören Yıldırım Bâyezid, kendi ihtiyat kuvvetlerini taarruza geçirmek suretiyle Haçlıları mthis bir panige ugrattı. Sigismond, maiyetindeki bazı adamların yardımı ile Tuna nehrine gelip kendini bir balıkçı kayısına zor attı. Nehirdeki Venedik amirali Mocenigo'nun kadirgâlarından birine yanasarak Karadeniz yolu ile İstanbul'a gelebildi. Oradan da Marmara ve Çanakkale Bogazından geçip Modon limanına ugradıktan sonra Dalmaçya'ya çıkarak memleketine gidebildi.

Nigbolu muharebesinde Haçlı ordusuyla gelen prens ve asilzâdelerden bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da esir alınmıştı. Muharebe sonunda savaş meydanını gezen Yıldırım Bâyezid, kendi hudud muhafızlarının ve teslim olmalarına rağmen bir kısım esirlerin insafsızca öldürüldüklerini görünce fevkalâde müteessir olup gözlerinden yaşlar akmıştı. Kendi esirlerine yapılan bu muameleyi gören Bâyezid, buna karşılık olmak üzere düşmandan ele geçirilen esirlerin bir kısmını öldürttü. Harbe istirak etmeden kaçmış olan Eflâk kuvvetleri ile Hirvat askerlerinden baska, diğer bütün düşman kuvveti ya imha edilmiş veya kaçarken nehirde boğulmuştu.

Nigbolu'da esir düşenlerden bir kısmı önce Edirne'ye oradan da Gelibolu'ya götürülüp Haçlı donanması ile boğazdan geçmekte olan Sigismond ve maiyetindekilere teshir edildikten sonra Bursa ve Mihaliç'e nakledilmişlerdi. Bunlardan bir kısmı da Memlûk sultani el-Meliku'z-Zahir Ebu Said

Berkuk'a gönderilmişti. Nigbolu'da esir düşen asilzâdeler, sonradan Macaristan, Fransa ve Kıbrıs krallarının tesebbüsü ve Midilli prensinin kefaleti ile 200.000 altın florin fidye karşılığı serbest bırakılmışlardır.

Nigbolu'da elde edilen parlak zaferden sonra daha önce düşmanın eline geçmiş olan kaleler geri alındığı gibi Osmanlı himayesinde bulunan Vidin Bulgar krallığına da son verildi. Bundan sonra Macaristan'a büyük bir akın yapılarak külliyetli miktarda esir alınmıştı. Bu savastan sonra Garp dünyası bir anda en seçkin asilzâdelerini kayb etmiş, süngüden kurtulan veya Tuna'da boğulmayan kılıç artıkları ise bassız, idaresiz ve perisan kabileler halinde geldikleri yerlere doğru dağlara düşmüşlerdi.

Öte yandan Nigbolu muzaferiyetinden elde edilen ganimet ve fidyelerden alınan hisseler ile Anadolu ve Rumeli'de birçok hayrat yaptıran Bâyezid'in Nigbolu'da ismine izafe edilen camii de bu sırada yaptırmış olması muhtemeldir.

Savasi müteakip, akıncı ve sekbanlar yerleştirilmek suretiyle uç beylerinin faaliyet merkezi haline getirilen Nigbolu, serhad livası olarak Osmanlı idaresinde mühim bir rol oynamıştır. Genellikle Tuna geçitlerine hakim bir noktada, Eflâk'i tehdit eden bir üs özelliğini taşıyan Nigbolu, Osmanlı hükümdarlarının zaman zaman Eflâk ve Macaristan seferlerine çıktıkları bir yer olarak Eflâk ve Macar krallarının taarruzlarına hedef olmuştur.

İSTANBUL KUSATMASI

Nigbolu zaferinden önce İstanbul'un Yıldırım tarafından kusatma altına alındığını, fakat zaferle sonuçlanacak olan Nigbolu hadisesi sebebiyle muhasaranın kaldırıldığına daha önce temas edilmişti.

Yıldırım Bâyezid, Haçlı ittifakinin tesvikçisi durumundaki İmparator Manuel'e elçi göndererek İstanbul'un teslimini istemişti. Manuel bu isteğe cevap bile vermedi. Bunun üzerine şehrin dış dünya ile irtibatı kesilerek kusatma daraltıldı. O dönemlerde kale surlarını yıkacak büyüklükte toprak bulunmadığından şehir halkının açlık sıkıntısı ile teslim olacağı düşünülüyordu. Gerçekten de halk, bu yüzden şehri teslim etmeye meyilli idi. Zira İstanbul halkı, Manuel ve Silivri Beyi Ioannis taraftan olmak üzere ikiye bölünmüştü. Henüz deniz kuvvetleri fazla güçlü olmayan Osmanlılar, denizden bir şey yapamadıkları gibi, gelecek olan yardıma da mani olamayacaklardı. Bununla beraber, Bizans'ın Karadeniz ile olan bağlantısını kesmek için Bogaziçi'nde müstahkem bir kale, yani Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar) inşa ettirilip İstanbul'un muhasarası şiddetlendirildi. Tam bu esnada bas gösteren Timur tehlikesi üzerine Yıldırım Bâyezid, muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu arada Bizans, Yıldırım'ın şartlarını da kabul ediyordu. Buna göre:

- 1- Her sene Osmanlı hazinesine verilmekte olan haracın arttırılması.
- 2- İstanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yapılması.
- 3- İstanbul'daki Müslümanlarla Rumlar arasındaki anlaşmazlıkları İslâm hukuku çerçevesinde karara bağlamak üzere bir kadi tayin edilmesi.

4- Silivri de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerlerin Osmanlılara terki.

Bizans İmparatoru, bu antlaşmaya riayet ederek İstanbul'da Sirkeci'de Türkler için yedi yüz hâne ile bir mescid tedarik etmişti. Padişah da İstanbul'da ikamet etmek üzere Taraklı Yenicesi ile Göynük ve Karadeniz sahili taraflarından buraya göçmen nakl ettirerek iskan etmişti. Ayrıca kadi (hakim, yargıç) ve imam da tayin etmişti.

3- KARAMANOĞULLARI'NIN OSMANLILARA BAĞLANMASI

Osmanlıların, Rumeli'de yeni sefer ve fetihlerle uğraşmasını fırsat bilen ve Osmanogulları'nın bütün bir Avrupa'ya karşı gelemeyeceğini düşünen Karamanoglu Alaeddin Ali Bey, bu sırada Osmanlılara ait olan Ankara'ya yürüyerek orayı ele geçirdi. Burada bulunan Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtas Pasa'yi esir aldığı gibi maiyetinden bir çok kimseyi de öldürdü. 1395 ve 1396 yıllarında Kadi Burhaneddin ile yaptığı muharebelerde yenilen ve Aksaray şehrini kaybetmiş Alaeddin Ali Bey'in Ankara'ya ele geçirmesi, büyük bir hata idi. Çünkü Nigbolu savaşından sonra kendisini çok daha kuvvetli gören ve Avrupa'dan hiç bir tehlike beklemeyen Yıldırım Bâyezid'le tek başına karşı karşıya kalmıştı. Bu hareketi ile o, Karamanlıları, Anadolu Selçukluları'nın mirasından da mahrum etmiş oluyordu. Bununla beraber Alaeddin Ali Bey, vaziyetin kendisi için kötü olacağını anlamakta gecikmedi. Bunun üzerine derhal Sarı Timurtas Pasa'yi serbest bıraktığı gibi yanına bir elçi katarak af dilemek ve yeni bir antlaşma yapmak üzere Yıldırım'a gönderir. Barış teklifini reddeden Bâyezid, Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlerini toplayıp Karamanoglu üzerine yürür. Bu durum karşısında Alaeddin Bey, bütün gücü ile Bâyezid'e mukabele edebilmek için harekete geçer. Basta Varsak, Turgutlu ve Bayburtlu asiretleri olmak üzere birçok Türkmen boyundan ve bu arada hizmetinde bulunan Kara Tatarlardan kuvvetli bir ordu meydana getirir.

İki ordu Konya ovasında karşı karşıya gelir. İki günlük bir muharebeden sonra sonucu belli edecek bir netice alınmayınca ikinci günün akşamı gece yarısından sonra otuz bin kadar Osmanlı askeri, Karamanoglu kuvvetlerinin gerisini çevirir. İki ateş arasında kalan Karamanoglu, Konya kalesine kaçmak suretiyle kendini zor kurtarır. Konya, on bir gün kadar muhasara edildi. Konya halkı, mal ve canlarına dokunulmamak şartıyla şehri teslim edebileceklerini gizlice Bâyezid'e bildirirler. Alınan tertibat üzerine şehir teslim oldu. Kaldırılan Alaeddin Ali Bey, Osmanlı askerleri ile çarpıştı ise de muvaffak olamayacağını anlayınca kaçmaya başlar. Fakat bu esnada attan düşerek yakalanır. Yakalanır yakalanmaz derhal Yıldırım Bâyezid'in huzuruna getirilir. Padişah, enistesini olan Alaeddin Bey'e niçin böyle yaptığını ve kendisine niçin itaat etmediğini sorar. O da: "Niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir hükümdarım" cevabını verir. Bu sözle canı sıkılan Bâyezid, onu, Ankara'da basıp esir aldığı Sarı Timurtas Pasa'ya teslim eder. Timurtas Pasa da derhal onu katletti. Alaeddin Bey'in acele katlinden müteessir olan Yıldırım Bâyezid, Pasa'ya teşekkür etmiş, fakat onun ikna edici konuşması ve ileri sürdüğü deliller üzerine sükûnet bulmuştur. Bâyezid, bundan sonra Konya'ya bir vali tayin ederek Larende (Karaman) üzerine yürüdü. Burada Yıldırım Bâyezid'in kızkardeşi ve Alaeddin Ali Bey'in hanımı, iki oğlu ile birlikte kardeşinin karargâhına gelir. Padişah, çadırından çıkarak kız kardeşini dışarıda karşılar. Böylece Larende 1397 yılında Osmanlıların idaresine girer. Padişah, kız kardeşi ve çocuklarını Bursa'ya gönderir.

Alaeddin Ali Bey'in katli üzerine Karamanlılar'a ait şehirlerin Torosların kuzeyindeki şehirler (Konya, Larende, Nigde, Develi, Karahisar) Osmanlılara geçmişti. Sadece Toros dağlarının güneyinde kalan Mut, Ermenek, Taseli ve İçel, Karamanoglu ailesinin diğer kolundan gelen beyler elinde kalmıştı.

Karaman Beyliği'nin ortadan kaldırılması, Anadolu tarihi bakımından mühim bir hadise idi. Zira bu hadiseden sonra Sivas'ta bulunan Kadi Burhaneddin Ahmed, Osmanlılarla aynı sınırı paylaşmış olmuştur. Bu da onun Osmanlılardan çekinmesine sebep olmuştur. Zira daha önceki bazı faaliyetleri, onu Osmanlılarla hasım hale getirmişti. Osmanlılara karşı mukavemet etmesi mümkün olmadığından bütün gururuna ve Memlûk Devleti ile olan geçmişine rağmen bu devlete tabi olmak zorunda kaldı.

KADI BURHANEDDİN DEVLETİ'NİN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Karamanogullari'nin, Osmanlılar'a bağlanmasından sonra Anadolu'da merkeziyetçi bir idare kurmak ve Anadolu birliğini sağlamak düşüncesinde olan Bâyezid, Canik bölgesindeki bazı Türk beylerini idaresi altına almak için harekete geçer. Bu gayenin gerçekleşmesi için 1398 ilkbaharında o taraflara doğru bir sefere çıkarak Canik Beyi Kubadoglu Cüneyd'in üzerine varir. Sonunda bunun merkezi olan Müslüman Samsun'u zapt eder. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmak sartiyla Cüneyd Bey'e Ladik ve diğer bazı kaleler bırakılır. Samsun ve havalisi bir sancak itibar edilerek, Bulgar Kralı Sisman'ın, Müslüman olan oğlu Aleksandr'a verilir.

Yıldırım Bâyezid, daha sonra Bafra ve Giresun bölgesindeki beyler ile Çarsamba ve Terme havalisine hâkim olan Taceddinogullari'ni, sonra da Havza ile Merzifon'a hâkim olan Tasanogullari'ni Osmanlılara bağlar. Bu bölgelerin zaptı ile Karadeniz bölgesindeki Osmanlı sinin, Trabzon Rum İmparatorluğu sınırına kadar dayanmış oluyordu.

Anadolu'daki bu başarılar sonucunda Yıldırım Bâyezid, Kadi Burhaneddin Devleti'nin kuzey, batı ve güneybatı taraflarını ele geçirmişti. Fakat Sivas merkez olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmı hâlâ Kadi Burhaneddin'in idaresinde idi. Yıldırım Bayezid ile Kadi Burhaneddin birbirlerine bu kadar yaklaşmış olmalarına rağmen müsterek bir düşmana karşı koymak için işbirliği yapmaktan çekinmediler. Bu tehlike, doğudan gelen ve daha sonra Anadolu'yu kasıp kavuracak olan Timur tehlikesiydi.

Anadolu'ya geleceği haberi alınan Timur'un, Kadi Burhaneddin'e elçi gönderdiği ve kendisine tabi olmasını istediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Kadi Burhaneddin, Osmanlı hükümdarı ile Mısır Sultanı (Memlûk)na mektuplar göndererek tehlikeyi haber vermiş ve "bilesiniz ki ben her ikinizin de komsusuyum ve benim memleketim sizin memleketiniz demektir. Ben, sizin hududlarınızın siperiyim ve askerlerinizin öncüsüyüm. Yoksa ben ona nasıl mukavemet edip ve nasıl müsademe edebilirim. Halbuki onun ahvalını işitmissinizdir. Nice ordular bozmuştur. Eğer siz bana imdad ederseniz ben ona karşı dururum, beni yalnız bırakırsanız beni ona karşı harcamış olursunuz. Sizin önünüzde bulunan ben, size gelecek belalara kâfiyimdir. Maazallah eğer ondan bana bir zarar gelirse pek me'muldur ki size de sirayet edecektir. Benim, Timur'un mektubuna cevap vermemekliğini sizden alacağım cevaba göre bir cevap olacaktır."

Yıldırım Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in mektubundan son derece memnun olup mütalaasını beğenmiş ve kendisine su cevabı göndermişti:

"Eğer Timur seni bırakıp giderse ne âla. Sayet vaz geçmezse karşı koyacak bir orduyu ona karşı sevkederiz ve onun için istediğin kadar ona mukavemet et. Basiret ve hüsnü niyet üzere olup onun askerinin çoklugundan korkma. Zira nice az cemaat (topluluk) çok cemaata galebe etmiştir. Eğer sizce lüzum görürseniz bizzat kendim geleyim ve askerimle oraya ineyim. Sizin bayraklarınız daima basta ve ayakta olsun. Ben, senin kılıcına kol ve sana bazı olayım." Fakat bu muhabere devam ederken, kaderin bir cilvesi olacak ki, Timur daha Anadolu'ya gelmeden Kadi Burhaneddin vefat eder.

1398 yılında Kadi Burhaneddin'in, Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey ile yaptığı savasta ölmesi, Osmanlıların onun ülkesine sahip olmalarına sebep oldu.

Sivas, Kayseri ve çevresi hükümdarı Kadi Burhaneddin, bir zaman kendisine tabi olan ve daha sonra muhalefete kalkmış bulunan Akkoyunlu asiretinin reisi Karayülük Osman Bey'i takip ederek onunla meydana gelen muharebede yakalanıp katledilmisti. Sivas halkının karan ile oğlu Alaeddin Ali Bey (Zeynelâbidin) babasının yerine hükümdar olmuştur. Fakat Karayülük diye şöhret bulan Osman Bey, Sivas'ı muhasara edip almak istediğinden Sivas'ın ileri gelenleri Osmanlı hükümdarını yardıma çağırmışlardı. Yıldırım Bâyezid bu daveti kabul ederek oğlu Süleyman Çelebi vasıtasıyla Sivas üzerine yirmi bin atlı ve dört bin yaya göndermişti. Bu birlik, Karayülüğü mağlub ederek Sivas'ı kurtarmıştı.

Süleyman Çelebi, Sivas'ı kendisi zapt etmeyip babasını davet ettiğinden büyük bir kuvvetle gelen yıldırım Bâyezid, şehre girmisti. Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in oğlu Zeynelâbidin'i, enistesesi olan Dulkadiroğlu Nasiruddin Bey'in yanına gönderdi. Böylece Kadi Burhaneddin'in ülkesi (Sivas, Tokat, Niksar, Sâkî Karahisar, Kayseri, Kirsehir ve Aksaray), yani Orta Anadolu'nun doğu kısmı da Osmanlı

Anadolu birliğine katılmış oldu. Bâyezid, oğlu Süleyman Çelebi veya Mehmed Çelebi'den birini buraya vali tayin eder. Kadi Burhaneddin'in devlet erkanini ve bütün askerlerini maiyetine alır. Böylece, Kara Tatarlar da Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerler.

Kadi Burhaneddin Ahmed'in ülkesinin alınmasından sonra Osmanlı Devleti, Anadolu'nun yarısından fazlasına hâkim oluyor, kuvvet ve kudretçe Misir Memlûk hükümdarlığına rakib olacak bir hale geliyordu. Aynı zamanda Misir Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Malatya ve çevresi ile Divrigi ve civarını da tehlikeye sokmuş oluyordu. İs bu kadarla da kalmıyordu. Zira Memlûk hâkimiyetini tanımış olan Dulkadirogulları Beyliği de tehlikeye giriyordu. Bu durumdan endiselenen Memlûk hükümdarı Berkuk, Bâyezid'in çok kısa zamanda kazandığı bu parlak zaferlerden ürkmeye başlamış ve bilhassa onun Hristiyan dünyasında elde ettiği zafer ve fetihler dolayısıyla, kendi Müslüman tebeasının ona karşı doğacak sevgi ve hissiyatını da düşünerek, o dönemde Misir'da Malikî Mezhebi'nin baş kadisi olan meşhur İbn Haldun'a kendisinin Timur'dan çekinmediğini, asil Bâyezid'den korkmakta olduğunu söylemişti.

Yıldırım Bâyezid'in Batı ve İç Anadolu'nun tamamını idaresi altına alarak doğruya doğru bir genişleme siyaseti gütmesi, Osmanlı Devleti ile Timur'un İmparatorluğunu da karşı karşıya getirdi. Bu arada Osmanlı Devleti tarafından bağımsızlıklarına son verilen Anadolu beyleri, bu iki Müslüman devleti karşı karşıya getirmek için gayret sarf ediyorlardı. Bunlar, savaş atesini alevlendirmek için olayların üzerine körükle varmaya başladılar.

MALATYA'NIN ZAPTI

Sultan Bâyezid, Kadi Burhaneddin'in ülkesini kendi ülkesine ilhak ettikten sonra Bursa'ya dönmüştü. Bundan kısa bir müddet sonra 15 Seval 801 (20 Haziran 1399) günü vefat eden Memlûk Sultani Berkuk'un bu ani vefatı, gerek ülkesinde gerekse dışarda bazı tesirlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Timur'un, kendisinden çekindiği Berkuk'un ölümüne sevindiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hatib en-Nâsiriya'nın bildirdiğine göre Berkuk'un ölümünden büyük bir ferah ve sevinç duyan Timur, ölüm haberini getirene 15.000 dinar vermisti. İbn Arabsah ise, Hind seferinde iken bu haberi alan Timur'un sevinçten adeta uçtuğunu tasvir eder.

Memlûk Sultani Berkuk'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ferec'in küçük ve tecrübesiz olması yanında emirler arasında meydana gelen ihtilaflar aynı zamanda Yıldırım Bâyezid'i de memnun etmiş görünmektedir. Sayet Ahmedî'nin verdiği bilgileri doğru kabul edersek Yıldırım'ın da buna sevindiğini söyleyebiliriz. Fakat bu sevincin doğrudan doğruya ve sadece ölüm sebebiyle mi yoksa başka bir maksattan mı kaynaklandığı belirtilmemektedir. Ahmedî bu konuya bir açıklık getirmeden şöyle der:

"Buni isidüb Sam'a ol kasd eyledi

Misir benüm oldı deyü söyledi.

Demedi ol öldi ben dahi ölüm.

Söyle kim ol oldı ben dahi oluram."

Gerçekten, Ferec'in küçük ve tecrübesiz olması, o esnada Timur'un da Hindistan'da büyük bir istila ile meşgul olmasını fırsat bilen Bâyezid, daha önce Anadolu Selçukluları ülkesinde iken bilahare Misirliler eline geçmiş olan bölgelerin zaptına karar verir. Bunun için daha önce Kadi Burhaneddin'e ait olduğunu belirttiği Malatya'nın kendisine verilmesi için Nasirüddin Ferec'e bir elçi gönderir. Red cevabı alması üzerine Sivas'tan Malatya'ya gider. Sehrin müdafaa edildiğini görünce şehri kusatır. Bu kusatmanın devam etmesinin aleyhlerine olacağını anlayan Malatyalılar teslim olur. Yıldırım, oraya bir miktar asker koyarak geri döner. Bu arada Memlûklara ait Kâhta, Besni, Divrigi ve Darende kaleleri de Osmanlılara geçmiş olur. Böylece Elbistan da, Orta Fırat havzasına kadar uzanan Osmanlı hududu içine girmiş olur.

Misir'da meydana gelen saltanat değişikliğinden istifade ile Malatya ve çevresini alan Yıldırım Bâyezid'e karşı kader, başka bir şekilde tecelli edecekti. Bu tecelli de Ahmedî'nin dediği şekilde olacaktı.

Misir'da meydana gelen sarsintiyi dikkatle takip edenlerden biri de süphesiz ki Timur'du. O, Osmanlılar ile Memlûklular arasındaki çatışmayı çok iyi değerlendirip her iki düşmanını ortadan kaldırmak için zamanın geldiğine karar verir. Timur, 1400 yılında Azerbaycan ve Doğu Irak'ta hâkimiyetini yeniden kurduktan ve Gürcistan'ı zapt ettikten sonra Pasinler'e doğru yol almaya başlar. Bu sırada Bâyezid'e itaati kabul etmeyen Erzincan Emiri Mutahharten Bey ile Bâyezid tarafından beyliklerine son verilen Menteshoğlu, Saruhanoğlu Hızır Sah, Germiyanoğlu Yakub Bey, Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu Musa Bey, Timur'a bas vurarak kendisine olan bağlılıklarını bildirip topraklarını geri almak için yardım isterler. Buna karşılık, Timur'un önünden kaçan ve Bağdat'da hüküm süren Celayirli Sultan Ahmed ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Sultan Bâyezid'e sığınır. Bunlara büyük bir iltifat gösteren Bâyezid, Sultan Ahmed'e Kütahya sehrini, Kara Yusuf'a da Aksaray'ı ikamet yeri olarak tahsis eder. Ayrıca bu şehirlerin gelirlerini de onlara verir.

Bu iki düşmanın, Bâyezid tarafından kabul ve himaye edilmesi, zaten savaşmak üzere Anadolu'ya gelmiş olan Timur'a savaş için bir fırsat verir. İki hükümdar arasında teati edilen mektuplar müsbet bir netice vermez. Hatta Timur, Osmanlı idaresindeki Sivas'a girerek (Ağustos 1400), şehri savunan herkesi kılıçtan geçirtti. Timur, yalnız Sivas'ı tahrib ile kalmamış, hatta kendisini mushaflar (Kur'an ve Kur'an sayfaları) ve tevhidler ile karşılamaya çıkan çocukları, ordusundaki atların ayakları altında çiğnetmiştir. Âli'nin, Künhü'l-Ahbar (III, s. 96)'ında zikr edilen bu vak'a, Timur ile aynı zamanda yaşamış olan Ermeni tarihçisi Thomas de Medzoph tarafından da kaydedilmiştir. Böyle bir katliamdan sonra Sivas adeta bir harabeye dönmüş oldu. Timur, daha sonra güney istikametinde hareket ederek Malatya ve Suriye'yi işgal eder. Gerek Halep, gerekse Suriye'nin diğer şehirlerinde büyük zulümler yapar. Sam'da (Dimashk) büyük bir katliama giren Timur, sonunda Yezid b. Muaviye'nin kabrini buldurarak açtırır. Kemiklerle birlikte kabri yaktırıp içine pislik doldurur.

Timur'un güneye inmesinden istifade eden Bâyezid, Sivas ve Erzincan'ı da alarak Timur'a karşı stratejik bir üstünlük sağlamaya çalıştı. Bir aygının sakat olmasından dolayı Osmanlı tarihlerinde "Timurlenk" veya "Aksak Timur" diye isimlendirilen Timur ile Bâyezid arasında teati edilen mektup ve gönderilen hediyeler de bir fayda sağlayamadı. Zira, Timur'un teklifleri bir bakıma Osmanlı hükümdarının diğer beyler gibi tamamen kendisine tabi olmasını emr eden bir mahiyet taşıyordu. Nitekim o, Sultan Bâyezid'den şu isteklerde bulunuyordu:

- 1- Kemah'ın Mutahharten'e geri verilmesiyle ailesinin serbest bırakılması.
- 2- Sehzadelerinden birinin kendi yanına gönderilmesi.
- 3- Metbuiyet alâmeti olarak kendisine gönderilecek olan külah ile kemerin kabul edilmesi.
- 4- Anadolu beylerinden alınan yerlerin yine eski sahiplerine iade edilmesi.
- 5- Kara Yusuf'un kendisine teslimi. Bu esnada Kara Yusuf, Osmanlılar'ın yanından ayrılmış olduğundan istenenin Kara Yusuf'un ailesi olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım Bâyezid gibi bir hükümdar için çok olmasına rağmen o, bu şartları değerlendirmek için çevresiyle istisarede bulunur.

Bununla beraber, bütün bunlara karşı ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye eden vezir-i azam Ali Paşa'ya Sultan Bâyezid şöyle diyecektir:

"Serefimiz ve karşı koyacak kuvvetimiz vardır. Tâbi olamayız ve istiklâlsiz yaşayamayız." Bu esnada o, Timur'la meydana gelebilecek bir savaş düşünerek Bizans İmparatoru ile anlaşır ve İstanbul muhasarasını kaldırıp oradaki askerini geri çeker.

ANKARA SAVASI

Bâyezid ve Timur arasında teati edilen mektuplar, ortalığı yatıstırmaya kifayet etmeyince muharebe kaçınılmaz bir hal almıştı. Tarihlerde tafsilatlı ve geniş bir şekilde verilen Ankara Meydan Muharebesi'nin bütün detaylarına temas etmeyeceğimize işaret etmek gerekiyor.

Büyük bir casusluk ve haber alma teskilatına sahip olduğu anlaşılan Timur, elindeki kuvvetler ile Anadolu'da fazla bir iş göremeyeceğini anlayarak, Orta Asya'da bulunan en güzide kuvvetlerini getirmeye mecbur olmuştur. Kisi, Karabag'da geçirdikten sonra Azerbaycan ve Gürcistan'da yeniden toplayıp düzene soktuğu ordusuyla Anadolu'ya yürümeye karar vermiştir. Böylece Timur, bu yeni ordusuyla Erzurum ve Kemah yolunu takip ile Orta Anadolu'ya doğru yol almaya başladı. Osmanlılardan aldığı toprakları tekrar Türkmen beylerine vererek onların desteğini sağladı. Böylece, Osmanlıların, senelerce uğraşip sağladığı Anadolu birliğini de bozmuş oldu.

Kirsehir'e doğru yürümekte olan Timur, o sırada Osmanlı kuvvetlerinin kendi üzerine doğru gelmekte olduğunu haber alınca, durumun kendisi için müsait olmadığını anlayıp telası kapılır. Ordusunun erkânı ile görüşerek Osmanlı ordusunu arkada bırakmak üzere Ankara yolunu tutar.

Timur, Ankara önüne gelir gelmez Ankara kalesini kusatır. Kale muhafızı Yakub Bey, burayı bütün gücü ile müdafaa eder. Timur, Bâyezid'in kendisinin geldiği yoldan geleceğini tahmin ile o cepheyi iyice tahkim eder. Ankara kalesini de kuzey doğu yani iç kale tarafından almak istiyordu. Bu maksatla kalenin suyunu keserek Osmanlı kuvvetleri gelmeden önce burayı düşürmeye çalışıyordu.

Timur, Osmanlı ordusunun daha geç geleceğini de tahmin etmişti.

Fakat o, bu tahmininde yanılmıyordu. Çünkü Bâyezid'in kuvvetleri seri bir yürüyüşle çok daha evvel ve hem de Timur'un hiç beklemediği bir yoldan gelip ortaya çıkmışlardı. Halbuki Timur, Osmanlı ordusunu güney doğudan gelecek diye beklerken Osmanlılar kuzey doğudan yani Kalecik, Raylı üzerinden gelerek Çubukova'da Meliksah köyüne inmişlerdi. Buna göre Timur bir baskına uğramış demektir. Bu tehlikeli durum karşısında buhranlar geçiren Timur, itidalini muhafaza ederek bütün gece çalışıp cephesini değiştirmiş ve kale kenarından da çekilmisti. Timur'u bu şekilde hazırlıksız yakalayan Bâyezid ise hayatına mal olacak bir hata işliyordu. O, Timur'un bu durumundan istifade etmek için, oğulları ile komutanlarının hemen taarruza geçilmesi hakkındaki ısrarlarını dinlemeyerek büyük bir fırsatı kaçırmış oldu. Bâyezid, mertçe bir muharebe olmasını istiyordu. Böyle bir anlayış ve bekleme, Timur'a vakit kazandırıp onu düşmüş olduğu tehlikeli durumdan kurtarmıyordu.

Ankara Muharebesi diye meşhur olan ve Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti ile İstanbul'un fethini yarım asir geciktiren bu savaşın, gün olarak tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber doğruya en yakın olan görüşe göre 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) tarihinde yapılmıştır.

Her iki ordunun mevcudu hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermekte iseler de, Timur'un ordusunun daha kalabalık olduğunda (160 bin) birleşmektedirler. Bu büyük güce karşılık Osmanlı ordusunun mevcudu ise yetmiş bin civarında idi. Ankara yakınındaki Çubuk Ovası'nda yapılan savaşın başlangıcında Osmanlılar üstün bir duruma gelmişlerdi. Fakat Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların ihaneti ve Anadolu Beylerine bağlı tımarlı sipahilerin Timur tarafına geçmeleri, harbin Osmanlılar tarafından kaybedilmesine sebep oldu.

Bu tehlikeli hal üzerine Bayezid'e geri çekilmesi tavsiye edildiyse de o, bunu kabul etmedi. Harbin kaybı edildiğini gören Yıldırım Bayezid, Vezir-i Azam Ali Paşa ile Murad Paşa, Yenigeri Ağası Hasan Ağası ve Karesi subaşı İnebey'e, büyük şehzade Süleyman Çelebi'yi alıp kaçırmalarını emir eder. Böylece Yıldırım'ın basına bir şey gelse bile devleti yeniden kurmak ve toparlamak için bir şehzade kurtulmuş olacaktı. Bu esnada ihtiyat kuvvetlerinin basında bulunan Çelebi Mehmed de maiyetinde bulunan bin kadar adam ile sancak merkezi olan Amasya'ya doğru gitmişti. Bundan başka Osmanlı ordusunda bulunan Sirp despotu ile kardeşinin komutası altındaki kuvvetler de kaçmışlardı. Bütün bunlara karşı Yıldırım Bayezid yerinde duruyor ve Minnet Bey'in kaçma teklifini red ederek şerefle ölmeyi tercih ettiğini söylüyordu. Fakat bulunduğu yerde kalmasının uygun olmadığını anlayarak daha gerideki Çataltepe'ye çekildi. Maiyetinde iki üç bin yaya ve atlı kuvveti kalmıyordu. Bu kuvvetlere karşı yetmiş bin kişilik Timur kuvvetleri merkezden hücum ediyordu. Çataltepe bir kaç kat Timur kuvvetleri ile sarılmıştı. Bayezid, elinde balta ile hücum edenleri orada hemen yere seriyordu. Bayezid, bu durumdan kurtulabilmek ve Timur'un kat kat olan safalarını yarmak için ortalığın kararmasını bekliyordu. Bir ara az bir kuvvetle ilk muhasara hattını yarıp fırlamaya muvaffak oldu. Fakat sayısız çenberle çevrilmiş olduğundan her muhasara hattını zorlukla geçiyordu. Bayezid'in kaçtığı haberi alınca takibi için büyük

bir kuvvet gönderildi. Nihayet son müdafaa tepesinden üç saat ayrıldıktan sonra ati yere yuvarlandı. Yeni bir ata binmesine meydan verilmeden yakalandı. Böylece Bâyezid, Timur'a esir düştü (28 Temmuz 1402). Böylece kaderin, savaşlarda süratli hareket etmesinden dolayı, kendisine layık gördüğü Yıldırım ünvanına sahip olan bu mert ve cesur hükümdar, aleyhine örülen agın içine düşerek esir alınmış oldu.

Mevlânâ Hatîfî, Sehnâmesinde Yıldırım Bâyezid'in hücumlarından ve kahramanca çarpışmasından bahs ederken şöyle der:

"Bâyezid Han, öyle bir siddetle hücum eylemiş ki, önüne geleni yere düşürüp Timur'un önüne kadar varmış. Timur, kendi üzerine doğru yıldırım gibi bir fedainin geldiğini görünce ürkmüş ve fena halde korkmuştu. O esnada Timur'un yanında bulunan Germiyanoglu, kendisine "Han'im, gafil olma bu fırsat bir daha ele geçmez. Bu fedai Yıldırım Han'ın kendisidir." deyince Timur hemen kemandazlarına "Sakin Yıldırım'a bir zarar getirmeyiniz, sağ olarak ele geçiriniz" diye emir vermisti. Dört bir taraftan kemendler atılarak Yıldırım'ı attan düşürdüler. Yaya kalınca etrafını sardılar. Yıldırım Han hançerle bir çok kişiyi hâk-i helâke serdi (öldürdü). Nihayet birçok kişi etrafını sarıp onu yakaladılar. Yıldırım teslim olmadı, silahını da teslim etmedi. Bununla beraber onu kullanamayacak şekilde her taraftan tutmuşlardı.

Ankara galibiyeti ile Anadolu'yu harabeye çevirecek olan Timur, bu galibiyetini Fransa kralı VI. Sari ile İngiltere kralı IV. Henri'ye bildirmek üzere mektuplar yollamış ve kendilerinin Nigbolu Muharebesinde yenemedikleri Osmanlı hükümdarını yenip esir aldığını bildirmiştir. Farsça metni elimizde bulunan mektuba göre Timur, Fransa kralından büyük bir övgü ile bahs etmekte ve müsterek düşman olarak kabul ettiği Osmanlı Devletini perisan ettiğini bildirmektedir. Isın önemli noktalarından biri de Fransa kralının mektubunu getiren F. Fransiskos adındaki papaza Timur'un çok iyi davranmış olmasıdır. Fransa kralına devamlı iyi dualarda bulunduğunu ifade eden Timur, "bizim ve sizin düşmanlarımızı müzmahil eyledim" gibi bir ifade ile âdetâ Osmanlıları ortadan kaldırmak için batı ile iş birliği yapmış ve belki de onların tesviki ile Anadolu'ya gelmiş görünmektedir. Nitekim sözü edilen mektupta Timur şöyle demektedir:

"Bu muhibbinin, yüz bin selam ve hayırhahlığını dünyalar kadar çok hulusunu Fransa kralı kabul buyursun. Ed'ye (dualar) tebliginden sonra siz emir-i kebirin re'y-i âlilerine arz olunur ki, Ferrari Fransiskos adındaki vaiz rahib tarafımıza geldi. Ve mulûkî mektupları getirdi. Ve siz emir-i kebirin iyi adını ve azamet-i sanini bize bildirdi. Çok mesrur olduk. Su dahi beyan olunur ki, leskerenbuh ile gidüp yaver-i bari-i Teala ile bizim ve sizin düşmanlarımızı müzmahil eyledim. Bundan sonra sultaniye şehrinin murahassası F. Cevanî'yi huzurunuzda gönderdim. Her ne ki vaki oldu ise arz ve takrir eder. Şimdi siz emir-i kebirden rica ederim ki, daima nâme-i humayunlarınızın irsal kilinup bize haber-i selamet ve afiyetiniz ilâm oluna..."

Timur, muharebeden sonra Osmanlı kuvvetlerini takib için asker sevk ettiği gibi Osmanlı sehzedesi Süleyman Çelebi'yi yakalamak üzere de torunu Mehmed Mirza'yi otuz bin kişilik bir kuvvetle Bursa üzerine göndermişti.

Ankara önünde sekiz gün kalan Timur, oradan Kütahya'ya gelir. Burayı begendigi için bir ay kadar burada kalır. Bursa üzerine hareket eden Mehmed Mirza'nın maiyetinde amcasının oğlu Ebu Bekir Mirza, Emir Cihan Sah, Emir Seyh Nureddin ve Emir Süyüncük bulunuyordu. Bursa'ya kadar olan yerleri yağmalayan bu 30 bin kişilik birlik, henüz Bursa'ya ulaşmadan Süleyman Çelebi kizkardesi Fatma ile küçük kardesi Kasım Çelebi'yi yanına alarak kaçmaya muvaffak olmuştur. Bursa halkının bir kısmı Uludag'a çekilmiş, bir kısmı da sahile doğru firara başlamıştı. Kaçmaya çalışanların çoğu esir edildi. Semseddin Cezerî, Seyyid Semseddin Muhammed Buharî ve Semseddin Muhammed Fenarî gibi Bursa'nın önemli şahsiyetleri de bu esirler arasında bulunuyorlardı. Emir Seyh Nureddin, Bursa'yi elde edince yağmaya başlar ve mal için Bursa halkına her türlü zulüm ve iskenceyi reva görür. Bunlar, halka bir şey bırakmayacak derecede onları soyarlar. Bursa'nın çevresi de bu talihsizlikten nasibini alır. Bu soygun ve tahribattan sonra tamamen ahsab mimariye dayalı olan Bursa atese verilir. Böylece Bursa tamamen yanar. Timur'un kuvvetleri, Süleyman Çelebi'nin kaçırmaya muvaffak olamadığı bütün Osmanlı hazinesini ele geçirmişti. Bunca senelik seferlerin sonunda toplanan bu zengin hazine ile sarayın kıymetli esyası Timur'un veziri Serafeddin Ali ile Müstevfî Seyfeddin Tunî tarafından defter yapıp kaydedildi. Bu arada daha önce Sehzade Mustafa'ya nisanlanmış bulunan Ahmed Celayirî'nin

kizi, Bursa'da esir alınanlar arasında idi. Bâyezid'in zevcesi (Sırp kralının kız kardeşi) ile iki kızı da galiplerin eline düştü. Bütün bunlar, Kütahya'da bulunan Timur'a götürülüp takdim edildi.

Timur, Kütahya'da bulunduğu sırada etrafı vurdurup kendi emniyetini sağladıktan sonra Bâyezid'in, memleketlerini almış olduğu Karaman, Germiyan, Aydın, Saruhan, Mentese ve Hamid oğulları'nın beyliklerini tekrar kendilerine iade eder. Bunlar, Timur'un yüksek hâkimiyeti altında dedelerinden kalan yerlere tekrar sahip olurlar. Timur, Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye mektup yazarak kendisine tabi olmasını bildirmisti. Bunun üzerine o da Seyh Ramazan ismindeki elçisi vasıtasıyla bu teklifi kabul ettiğini bildirmisti. Buna karşılık Timur kendisine bağlılık alâmeti olarak tac ve hil'at göndermistti. Böylece o, Süleyman Çelebi'ye Trakya'yi, Çelebi Mehmed'e Amasya ve çevresini, İsa Çelebi'ye de Bursa ve havalisini vererek yüksek hâkimiyeti altında Osmanlı Devleti'ni üç parçaya böldü. Bu vesile ile ileride meydana gelecek olan ve Osmanlı tarihinde "Fetret devri" diye anılacak kardeşler arasındaki taht mücadelelerine zemin hazırlamış oldu.

Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, birçok şehri yakıp yağmalattırdıktan sonra Rumeli, adalar, Bizans imparatoru ve Memlûk sultanını nüfuzu altına aldı. Anadolu'da eski beylikleri ihya edip kurduktan ve Osmanlı Devleti'ni dağıttıktan sonra memleketine döndü. Giderken, Selçuklular zamanında Mogollar tarafından Anadolu'ya getirilip yerleştirilen Kara Tatarları da yanında götürmüştü.

YILDIRIM BÂYEZİD'İN ÖLÜMÜ

Bazen Anadolu'da, bazen da Rumeli'de ismine yarasır bir şekilde fırtına gibi esip simsek gibi çakarak Osmanlı Devleti'nin lehinde olacak şekilde bütün Türk beyliklerini tasfiye eden, Bizans'ı muhasara ve tehdit eyleyen, Doğu Roma tahtının mukadderatını Müslüman Türk menfaatleri adına istediği gibi tasarruf eden, Nigbolu'da Haçlı ordularına kesin cevabı veren, bu sürekli zaferlerinden dolayı Abbasî halifesi tarafından "Sultan-i İklim-i Rûm" ünvanı tevcih edilen Yıldırım Bâyezid, Timur'un eline düştükten sonra onunla birlikte Batı Anadolu seferlerinde hazır bulunuyordu. Timur, cengaver ve bir zamanlar fırtına gibi esmiş olan bu esirini gittiği her yere kendisiyle birlikte götürüyordu. Onbes gün gibi kısa bir zamanda İzmir'i zapt eden Timur, dönüşünde henüz Osmanlılara bağlı bulunan Uluborlu ve Egridir kalelerini zapt ettirdi. Bâyezid, Egridir'in zapti esnasında hastalanmıştı. Bunun üzerine Timur, onu Akşehir'e göndermistti. Tedavisi için de meşhur tabiplerinden İzzeddin Mesud Sirazî ile Celaeddin Arabî'yi göndermistti.

Yıldırım Han'ın tedavisine memur edilen doktorların bütün çabalarına rağmen, cevval, izzet-i nefis sahibi, magrur ve zaferden zafere kosmaya alışmış bir hükümdar olan Yıldırım, mağlubiyet ve esarete tahammül edemedi.

Zaman zaman Timur'la yapılan sohbetlerde Timur'un kendisini serbest bırakacağına ve tekrar Osmanlı Devleti'nin basına geçeceğine dair söylediği sözlerle de inanmayan Yıldırım Bâyezid'in, keder ve üzüntüden gelen bu hastalığına çare bulunamadı. Bunun için 14 Saban 805 (9 Mart 14.03) Perşembe günü ruhunu teslim edip intikal-i dâr-i beka eyledi. Öldüğü zaman kırk iki yaşlarında olduğu bildirilen Yıldırım'ın zehir kullanmak suretiyle intihar ettiğine dair bilgiler varsa da bunlar gerçeği yansıtmamaktadırlar. Zira çağdasi ve Yıldırım'ı yakından tanıyan tarihçi İbn Arabşah ile Osmanlı tarihçilerinden Enverî, Sükrüllah, Karamanî Mehmed Pasa, Hoca Saadeddin ve Solakzâde gibi kaynaklar ile Timur'un tarihçisi Serafeddin Ali Yezdî ve Nizameddin Samî kesin olarak intihardan bahsetmezler. Bunlara göre o, nefes darlığı ve hunnaktan ölmüştür. Solakzâde (Tarih, I, 122) gerçekleri bilmeyen bazı kimselerin tarih yazmaya başladıklarını, cahil oldukları için hakiki sebepleri bilmediklerini söyleyerek bu zehir meselesine şöyle temas eder: "Buldugunu yazan ve tarihi zapt etme yolundan azan bazı ozanlar, tarih yazmaya ölçümlenip pek çok farklı kaviller irad etmişlerdir. Bunlar ne saltanatın sanına layık gönüller beğenen tabirleri bilirler, ne de cülûs tarihleri ve halifelik müddetlerine vâkıftırlar. Padişahların ölümlerinin sebepleri beyanında da nice lâyük olmayan sözler yazıp ser'ce cevaz verilmeyen meseleleri o yüce padişahlara isnad edip zehir içti veyahut Timur'un hekimleri zehirlediler diye buhtan ve iftira etmişlerdir" der. Gerçekten onun hastalıklarına esaret zilleti ve keder de eklenince kısa bir süre içinde vefat etmiştir. Hükümdarlığı 14 sene kadar devam etmiştir. Ölümü müteakip cesedi tahnit edilerek Akşehir'de Mahmud Hayranî türbesine konulmuştur. Timur, onun vefatı üzerine yanında bulunan ailesine taziyetlerini bildirerek ihsanlarda bulunmuştur. Semerkand'a dönerken cesedi oğlu Musa Çelebi'ye teslim ederek hükümdarlara yarasır bir merasimle defn edilmesini istemiş, Musa

Çelebi'ye de babasının mülkünde hükümdarlık için kemer, murassa kılıç ve yüz at vermiştir. Yıldırım Bâyezid'in na'sinin Bursa'da kendisinin inşa ettirdiği Cami yanına defnini vasiyet ettiğini söylemeleri üzerine Timur, Yıldırım'ın tabutunu ve Musa Çelebi'yi Germiyanoglu Yakub Bey'e teslim ederek Bursa'ya gönderdi.

Tarihlerde, azim ve irade sahibi, cesur, cevval, mert, dobra dobra konuşan bir kimse olarak zikr edilen Yıldırım Bâyezid, aynı zamanda dindar bir kimseydi. Mizac itibarıyla sert, hırçın ve inatçı olan Yıldırım Bâyezid, Sirp prensesi ile evlendikten sonra, Vezir-i Azam Ali Pasa'nın da tesvikiyle içkiye baslar. Bu sefahat ve isret hayatı zamanla saray muhitinden dışarı tasarak kütleye de sirayet etmekte gecikmez. Özellikle ikbal ve mevki hirsî iliklerine kadar işlemiş olan Vezir-i Azam Ali Pasa, kendine uydurduğu arkadaşları ile gerek devletin adalet ve insaf töresine, gerek politika ve cemiyet gidisatında hayli gedikler açtı. Bu sebeptendir ki, memlekette meydana gelen ahlâkî çöküntü, zamanla kadıların bile rüşvetle iş görmesine sebep olmuştur. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin ifadesine göre (Tâcu't-Tevârih, I, 139-140) Osmanlı tarihinde "kadiyân-i fi'n-nâr" diye tarihlere geçen hadise, insanların can ve mali üzerinde geniş bir tasarruf yetkisine sahip olan ve günümüz ifadesiyle yargıç denen kadıların, adalete göre hüküm etmemeleri yüzünden Sultan Bâyezid tarafından yakılmak suretiyle cezalandırılmalarının istenmesi hadisesidir. Gerçekleşmeyen ama düşünülen bu hadise bize, Bâyezid'in adalet anlayışına ne kadar önem verdiğini gösterdiği gibi, onun ne kadar dindar bir kimse olduğunu da göstermektedir. Gerçekten onun, Ali Pasa'nın igva ve tesiri ile sadece kendi şahsi ile ilgili yaptığı bazı işlerden ve içkiden tamamen tevbe ettiği, bir daha içki âlemlerine katılmayacağını belirterek söz verdiği, tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim Sükrüllah (Behcetü't-Tevârih, 57) gerek adalet anlayışı, gerekse bu içki meselesine temasla şöyle der:

"Yeniden adalet gösterdi. Kadıları topladı. Onların kıyıcılıklarından soruşturdu. Taaddiden, seriata aykırılıktan, rüşvetten özge nesne bulmadı. Kimden, seriata aykırı nesne almışlarsa ödenmesini buyurdu. Onların terbiyesini verdi. Azlı gerekeni azl etti. Halk, ülkeler alanın yüksek adalet ve sefkatini isitince ekim biçimleri, iş güçleri ile, yurtlarını senlendirmekle ugrasır oldular. Osmanlı her ne kadar senlik idiyse de on kat daha senlendi. Gazi sultan, kötü ve süpheli işlerden çekinmeyi ve Tanrı'dan korkmayı kamudan ileri tuttu. Beglerle sultanların görenegi olan seriata aykırı eglence, çalgi ve bunun gibi aldatici Albizin (seytan) kuruntusundan gelen ne ki varsa hepsini bıraktı. O zamanın bilginleri ve seyhleri onun arkadaşlığı ile yücelirlerdi."

Kaynaklar, onun Bursa Ulu Camii'nin insası esnasında bir hatırasını bize nakl ederler. Buna göre Bursa'daki Ulu Cami inşa edildiği zaman Bâyezid, Emir Sultan diye şöhrat bulan Semseddin Muhammed Buhârî ile birlikte caminin binasını kontrol etmeye gelir. Konuşma esnasında padisah, bu güzel binanın Hz. Emir'in hosuna gidip gitmediğini sorar. Emir Hazretleri de yapının sağlamlığı, güzelliği, alanının genişliği ve çatısının yüksekliğinin tam bir ölçü ve uygunlukta olduğunu söyledikten sonra şöyle der:

"Pek güzel olmuş, lakin civarında dört köşeye de birer meyhane yapılsaydı" deyince Sultan Bâyezid: "Cami-i Serif, Allah'ın evidir. Civarında meyhanenin ne işi var?" der. Bunun üzerine Emir Sultan: "Padisahım, gerçekte Allah'ın evi mü'minin kalbidir. Niçin kalbinizi içki ve münkeratla dolduruyorsunuz?" diyerek tarihî bir nasihatla bulunmuş olur. Emir Sultan'ın bu nasihatı derhal tesirini gösterecek ve sultan bundan böyle içki içmeyeceğine söz vererek eski hataları için de tevbe eder. Biraz önce de temas edildiği gibi o, sadece içkiyi terk etmekle kalmaz, aynı zamanda bütün işlerin, Allah'ın rızasına uygun bir şekilde görülmesini, doğruluk ve adaletten sapılmamasını, memleketin imar edilmesini, hayır tesislerinin inşa edilip halka hizmetin sağlanmasını ister. Bizzat kendisi bu neviden faaliyetlere ön ayak olarak her sahada halkına örnek olur. Zaten hareket ve davranışları da bunu ortaya koyar. Nitekim Bursa kadisi olan Semseddin Muhammed Fenârî'nin mahkemede şahidlik yapmak üzere gelen padisahın, cemaatla namaz kılmayı terk ettiği için şahadetini sahih saymayarak kabul etmemesi, bunu göstermektedir. Bizans tarihçileri, padisahın özellikle Nigbolu zaferinden sonra kendisini zevk ve eglenceye kaptırdığını zikr ederler. Bu sebeptendir ki son asir Avrupa müellifleri, zamanındaki hükümdarların çoğundan daha üstün olan Bâyezid'in isret ve sefahat yüzünden fikrî ve bedenî kabiliyetlerini kaybettiler ve bu sebeple tac ve tahtını kaybettiğini yazarlar. Bu ifadelerde büyük bir mübalaga olduğu anlaşılmaktadır. Zira her sene Anadolu'nun bir ucundan Rumeli'nin öteki ucuna kadar, bazan bir kaç defa at kosturan, mütemadiyen harp ve devlet işlerini tedvir ile meşgul olan hükümdarın isret ve sefahata ne kadar zaman ayırabileceğini düşünecek olursak mesele daha bir kolaylıkla anlaşılmış olur.

Bâyezid'in ne kadar âdil, hak perest ve tebeasını seven bir hükümdar olduğu hakkında tabip Ibnu's-Sagir'den naklen Misir tarihçilerine geçen malumat dikkat çekicidir. Buna göre o, her gün herkesin belli zamanda kendisini uzaktan bile görebileceği geniş bir yere gelir ve her taraftan gelen tebeasının şikâyet ve arzularını birer birer dinler. Tebeasının maruz kaldıkları zulümleri derhal izale ederdi. O, idaresinde bulunan memleketlerde adalet ve asayiş tesis etmişti.

Bâyezid, azim ve irade sahibi, mütehevvir, aceleci ve her şeyden nem kapan bir hükümdardı. Bununla beraber âlim ve seyhlerle karşı mütevazî ve hürmetkârı. Muasiri olan hükümdarlara karşı ise magrur olduğu gibi, sahsen pek cesur olduğundan en büyük tehlikelere atılmaktan çekinmezdi. Zamanında yaşamış olan Misir ve Suriye tarihçileri, Bâyezid'in İslâm hükümdarlarının en hayırlısı ve en büyüğü olduğunu zikr ederler. Bundan başka onun, çağdışı olan diğer İslâm hükümdarlarının cihad ve gazâyı bırakmalarından dolayı onlara kızdığını da yazarlar. Keza bunlar, Yıldırım Bâyezid'in Müslüman hükümdarların kendi tebealarından kanunsuz vergi almalarına tahammül edemediğini ve bu yüzden onlara kızdığını da açıkça belirtirler.

Bu hükümdar, bir asırdan beri anarşi ve mücadelelerle çalkalanan Anadolu'ya bir vahdet getirerek buradaki insanlara siyâsî bir birlik kazandırmış ve onları bir bayrak altında toplamaya muvaffak olmuştur. Böylece Bâyezid, Anadolu Selçuklu sultanlarının gerçek halefi olduğunu isbatlamıştır. Ancak Ankara mağlubiyeti ile Anadolu'daki birlik bozularak bölge tekrar tefrika içine sokulmuştur.

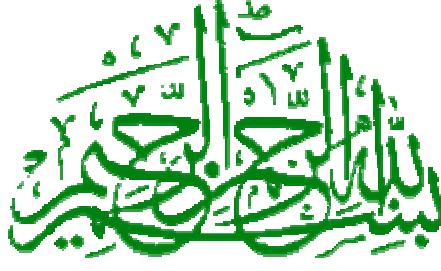
ANKARA SAVASI'NIN SONUÇLARI

Ankara Muharebesi'ndeki mağlubiyet, Osmanlı tarihi için olduğu kadar Anadolu'daki Türk tarihi için de büyük bir felaket oldu. Zira bu savaşın verdiği zafer sarhosluğu ile Timur, bir kasırga gibi eserek bütün bir Anadolu'yu yakıp yıkmıştı. Bu arada çocuklar dahil olmak üzere binlerce kişiyi esir alıp hunharca katletmekten de çekinmemişti. Onun bu zulümleri, Anadolu insanının hafızasında silinmeyerek hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir.

Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırarak Osmanlılar da dahil olmak üzere hepsini kendine bağladı. Böylece Anadolu birliğini de parçalayarak Osmanlı Devleti'nin büyük mücadeleler sonucunda kurmaya muvaffak olduğu bu birliği ortadan kaldırarak, bölgedeki İslâmî hareketin zayıflamasına sebep oldu. Böylece İslâm topraklarının ortasında bir ada gibi duran Hristiyan İstanbul'un fethi ve Anadolu birliğinin yeniden kurulması yarım asır gecikmiş oldu.

Osmanlı Devleti'ni üçe bölen Timur, bu hareketi ile Yıldırım Bâyezid'in çocukları arasında taht kavgalarının başlamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki sınırları ise hemen hemen Sultan I. Murad'ın devri başlarındaki sınırlarına çekilmişti. Buna karşılık Timur'un tesir sahasından uzakta kalan Rumeli, bütünlüğünü koruyarak Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezi durumuna yükseldi.

Gerçekten Ankara'da uğranılan hezimet, Balkanlar'daki Hristiyan tebea üzerinde kötü denebilecek hiç bir tesir yapmamıştı. Hristiyan Balkan halkları, Osmanlı idaresine bağlı kalmışlardı. Bu durum, Rumeli'deki Osmanlı idaresinin komşu Hristiyan devletlerden daha âdil olduğunu gösteren en açık delillerden biridir. Osmanlı Devleti, bağlı bulunduğu dinin gereği olarak gayr-i müslim tebeasına karşı âdilâne bir idare ve siyaset takip ediyordu ki, bu da, o fırtınalı ve tehlikeli havada Rumeli'nin hadisesiz olarak elinde kalmasına sebep olmuştur. Bazı yabancı kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin, Timur'un darbesini yeyip parçalandığı ve sehzadeler arasında taht kavgaları başladığı halde Balkan devletlerinin Osmanlılar'a karşı birleşememelerini, kiliselerinin birleşmemesine bağlamışlardır. Halbuki Osmanlı idaresi, tebeası arasında adalet ve âhengî temin etmek ve onların dinî işlerine karışmamak suretiyle bu güveni sağlamış oldu. Bundan başka Osmanlılar, Balkanlardaki Hristiyan Ortodoks mezhebine mensub mutaassib halkın Katoliklere karşı âdeta müdafaasını üstlenmişlerdi. Bu anlayışla, onların dinî ve vicdanî akidelerine karşı saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple onların bu akidelerine kimsenin müdahale etmesine de izin vermiyorlardı. Bunun içindir ki Rumeli'deki Ortodoks tebea huzur içinde yaşıyordu.

FETRET DEVRI

Osmanlı tarihinde, kardeşlerin saltanat mücadelesi verdikleri ve 1413 yılına kadar devam eden karışıklıklar dönemi diyebileceğimiz "Fetret Devri", Timur'un uyguladığı bir siyasetin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yıldırım Bâyezid, Ankara Savası'nda Timur'a esir düştüğü zaman en büyükleri Süleyman olmak üzere İsa, Mehmed, Musa, Mustafa ve Kasım adlarında altı erkek çocuğa sahipti. Bunlardan beşi babaları ile birlikte Ankara Savası'na katılmışlardı. Kasım ise çok küçük olduğundan Bursa'da kalmıştı.

Süleyman Çelebi, muharebenin kayıp edildiğini görünce babasının emri üzerine Vezir-i Azam Çandarlızâde Ali Paşa, Murad Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Subaşı Eyne Bey ile birlikte yanındaki kuvvetlerle Bursa'ya gelmiş, buradan da küçük şehzade Kasım'ı alarak büyük zorluklarla Rumeli'ye geçebilmisti. İsa Çelebi, muharebe meydanını terk ettikten sonra Balıkesir taraflarında saklanmış, Mehmet Çelebi Amasya'ya çekilmiş, Musa ve Mustafa ise babaları ile birlikte esir düşmüşlerdi.

Asıl gayesi, güçlü bir Osmanlı Devleti yerine, kendisine bağlı ve onun yüksek hâkimiyetini tanıyan parçalanmış birkaç Osmanlı Beyliği meydana getirmek olan Timur, başlangıçta bu gayesine ulaşmış görünmekteydi. Ayrıca o, Yıldırım Bâyezid tarafından kurulmaya çalışılan Anadolu birliğini de parçalamak istiyordu. Bu sebeple Anadolu beylerine ait yerleri Osmanlılardan atıp tekrar eski sahiplerine verdi. Geriye kalan Osmanlı ülkesini de Bâyezid'in dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Edirne'de bulunan Emir Süleyman'a Rumeli'deki yerleri verip kendisine tabi olduğunu ifade eden hükümdarlık alâmeti olarak kemer, külah ve hil'at göndermiştir. Diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir ve Bursa'da, Mehmed Çelebi Amasya'da, Musa Çelebi ise İsa'yı Bursa'dan çekilmeye mecbur ederek Bursa'da Timur'un al damgasıyla hükümdar olmuşlardı.

Ankara Savası'ndan sonra Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, uyguladığı siyasetin meyvelerini verdiğini gördükten sonra Doguya dönüp Çin seferine çıkarken arkasında bıraktığı Anadolu'nun politik yapısı Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı sonundaki durumu andırıyordu. Timur, Bâyezid'in ele geçirdiği toprakları geri almıştı. Böylece Sultan Murad'ın Ankara'dan Akdeniz'e açtığı Osmanlı koridoru kapanmış oluyordu.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Anadolu'nun üçte birini kaplayan ve içlerinde Hamidoğulları ve Germiyanogulları'nın topraklarının doğu bölgeleri ile Kayseri, Isparta, Antalya ve Alaiyye gibi kentler bulunan büyük bir devletin başına getirilmişti. Timur, Anadolu'da Osmanlılara karşı koyabilecek bir güç meydana getirmek için böyle yapmıştı. Mehmet Bey, Osmanlılar da dahil olmak üzere bütün beyliklerin emiri olarak ilân edilmişti.

Timur'un, Anadolu'da uyguladığı bu parçalama politikası sonucunda Osmanlı ülkesi şehzadeler arasında taksim edilmiş, on bir sene süren ve tarihlerde Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından dolayı "Saltanatı Ara" denilen ve kanlı hadiselerle dolu bir devrin açılmasına, fetihlerin durmasına, İstanbul İmparatoru'nun türlü entrikalarla bu durumu körüklemesine sebep olmuştur. Hatta bazı Avrupalılar, yeni bir Haçlı Seferi düzenledikleri takdirde Osmanlılar'ı Avrupa'dan atabileceklerini düşünür olmuşlardı.

Ankara Savası ve bunun sonucunda bir daha kalkınamaması plâni ile Osmanlı Devleti'nin parçalanması bu devlet için mühim ve büyük bir darbe olmakla birlikte çeyrek asırda kendisini sür'atle toplamaya muvaffak olması bu devletin teskilât ve müesseselerinin sağlamlığını göstermektedir. Buna karşılık Hindistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Ege Denizine kadar geniş topraklar üzerinde fetihlerde bulunmuş olan Timur'un, ölümünden kısa bir müddet sonra devletinin ortadan kalkması, onun sadece tedhise dayalı bir devlet kurdugunu göstermektedir.

SEHZADELERİN HAKİMİYET MÜCADELESİ

Ankara bozgunu, yüz sene zarfında Anadolu'nun hemen hemen tamamına yakın bir kısmı ile Rumeli'nin Tuna boylarına kadar en mühim yerlerini zapt eden Osmanlı Devleti için büyük bir felaket olmuştur. Ankara hezimetini ile bassız duruma düşen Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki toprakları Hristiyan devletlerle çevrili olmasına rağmen bu devletin yıkılıp ortadan kalkmaması, onun ne kadar sağlam temeller ve müesseseler üzerine kurulduğunu göstermektedir. Böyle tehlikeli bir dönemde Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılma veya isyan etme şeklinde bir hareketin görülmemesi, Osmanlıların, buralarda yaşayan Hristiyan halka gösterdikleri âdilâne muameleden kaynaklanmaktadır. Müslüman Türkler, Balkanlar'daki Ortodoks halkı, Katoliklerin baskısından kurtarmak, onların dinî inançlarına kimseyi karıştırmamakla din ve vicdan hürriyetine saygının en güzel örneklerini vermişlerdir. Gerçekten de hiç bir devletin idare tarzı, Osmanlıların idaresi kadar iyi olamazdı. Balkan halkları bu gerçeği çok acı tecrübeler sonunda anlamışlardır.

Öyle anlaşıyor ki, Osmanlı sehzadeleri arasındaki çekişme, Timur henüz sahnede iken ortaya çıkmıştı. Bu da Bursa'yi elde etme yüzünden olmuştur. Nitekim Mehmet Çelebi, ailesinin Bursa'daki topraklarını istemeye kalkmış, fakat Timur'un Musa Çelebi'yi tutması yüzünden bundan vaz geçmiştir. Babası Yıldırım Bâyezid ile birlikte Timur'a esir düşen ve onun yanında bulunan Musa Çelebi, Timur'un destek ve yakınlığını kazanarak, Bursa ve Karesi bölgesine hâkim olan kardeşi İsa Çelebi ile çatışmaya girer. Bu mücadeleden başarılı çıkan Musa Çelebi, Bursa'ya hâkim olur. Fakat, Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra kuvvetlenen İsa Çelebi, eski payitaht olan Bursa'yi tekrar ele geçirir. Maglup olan Musa Çelebi ise Kütahya'daki dayısı Germiyanoglu'nun yanında kalmaya mecbur olur. Muhtemelen oradan da Karamanoglu'nun yanına gitmiştir.

Amasya'da bulunan sehzade Mehmed, Amasya, Canik, Tokat, Niksar ve Sivas taraflarında bulunan yerli beylerden Kara Devletsah Kubadoglu, Gözleroglu, Köpekoglu, Kadi Burhaneddin Ahmed'in damadı Mezid Bey'le mücadele edip o havayı tamamen kendi nüfuz ve hükmü altına almıştı. Subasi Eyne Bey'in tavsiyesi ile Bursa taraflarında bulunan biraderi İsa Çelebi'ye müracaatla Anadolu'yu aralarında taksim etme teklifinde bulundu ise de İsa Çelebi'nin kendisinin büyük kardeş olduğunu söyleyip teklifi red etmesi üzerine Ulubat'ta başlayan muharebede (1404) İsa Çelebi, maglup olarak önce Yalova'ya, oradan da İstanbul'a gitti. Edirne'de bulunan Emir Süleyman'ın, İmparator'dan İsa'yi istemesi üzerine, antlaşma gereği olarak İsa Edirne'ye gönderildi.

Ulubat savaşında, Yıldırım Bâyezid'in meşhur komutanlarından olup Mehmed Çelebi'nin maiyetine giren Subasi Eyne Bey ile İsa Çelebi'nin yanında yer alan Sarı Timurtas Paşa maktul düşmüşlerdi. Savası müteakip Bursa'ya giren Mehmed Çelebi, hükümdarlığını ilân etmesine rağmen, bir ihtiyat tedbiri olarak Timur'un adının da bulunduğu para bastırarak zekice bir siyaset takip etmiştir. "Sikke-i müstereke" adı ile anılan bu paranın Bursa'da hicrî 806 tarihinde basıldığı anlaşılmaktadır. Mehmet Çelebi, daha sonra Germiyanoglu Yakub Bey'in yanında bulunan babasının cesedini getirterek camiinin yanına gömdürmüştür.

Anadolu'daki bu mücadeleler devam ederken, en büyük sehade olan Süleyman Çelebi (Emir Süleyman), Edirne'de Hristiyan unsurların desteğiyle güvenlik içindeydi. Bu esnada Sırbistan'da Lazar'in yerine geçen oğlu Stefan (İstefan) hüküm sürüyordu. Georg Branković de güney Sırbistan'da gücünü yaymaya çalışıyordu. Emir Süleyman, bu iki Sırp prensin çatışmalarından istifade etmeyi basardı. O, babasının Anadolu topraklarını ele geçirmek ve kardeşlerini ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni yeniden eski durumuna getirmek istiyordu. Bu gayesini gerçekleştirebilmek için Selanik, Makedonya'nın bir bölümü, Mora, Trakya kıyıları, Marmara ve Karadeniz'de İstanbul'a en yakın kıyı kasabaları verilmek suretiyle Bizans'tan para ve askerî yardım sağlandı. Bizans'ın daha önce Osmanlılara ödemek zorunda olduğu vergi de kaldırıldı. Böylece Emir Süleyman, kendi kardeşlerine karşı yardım sağlamak için ağır bir bedel ödemiş oluyordu. Kendisine en büyük rakip olarak Mehmed Çelebi'yi gören Emir Süleyman, kuvvetli bir ordunun basında İsa Çelebi'yi Bursa üzerine gönderir. Mehmed Çelebi'ye bağlı kalan Bursa'lıların mukavemeti üzerine muvaffak olamayan İsa Çelebi, Bursa'ya atese verip yaktıktan sonra, Kastamonu'da bulunan İsfendiyar Bey'in yanına çekilir. Onunla ittifak halinde bulunan Aydinoglu Cüneyd, Saruhanoglu Hizirsah Bey ve Menteseoglu İlyas Beylerle Mehmed Çelebi üzerine varip onunla savaşmak istemisti. Fakat bu son teşebbüsünde de muvaffak olamayınca Karaman iline sığınmak ister. Fakat bu arzusunı gerçekleştiremeden Eskişehir yakınlarında yakalanarak öldürülür. Cesedi, Bursa'da Murad Hüdavendigâr türbesi yanına gömülür. İsa Çelebi'nin öldürülmesi üzerine onunla ittifak halinde bulunan ve yukarıda adı geçen Ege beylikleri, Mehmed Çelebi'nin hükümdarlığını tanımak zorunda kalırlar. Böylece Mehmed ve Süleyman Çelebiler, devletin Anadolu ve Avrupa bölümlerinin hükümdarları oldular.

Bununla beraber Emir Süleyman, devletin tamamını istiyordu. Bu yüzden ordusu ile kardeşinin üzerine varip önce Bursa, sonra da Ankara'ya zapt etmisti. Bu kayıplardan sonra Amasya'ya çekilmek zorunda kalan Mehmed Çelebi, mücadeleden vaz geçme niyetinde değildi. Nitekim 1406 yılında Yenisehir ovasında kardeşi Emir Süleyman ile savaşmış, fakat mağlub olarak tekrar Amasya'ya çekilmiş ise de onu Rumeli'ye dönmek zorunda bırakmak için çareler aramaya başlamisti. Anadolu'da dört yıl kadar kalan Emir Süleyman'ın, Sivrihisar yüzünden Karamanlılar'la arasının açılmasını fırsat bilen Mehmed Çelebi, yeni bir taktik deneyerek Karaman'da bulunan kardeşi Musa Çelebi'yi kendisine bağlı kalmak şartıyla Rumeli'ne göndermeye karar verir. Bu maksatla Karamanlılar'la Kırşehir'in Malva ovasında bulunan Cemale kalesinde bulunan Mehmed Çelebi, Candaroglu İsfendiyar Bey ve Eflak voyvodası Mirçe ile de müzakerelerde bulunmustu. Onların da muvafakati üzerine Candar iline gelen Musa Çelebi, Temmuz 1409'da Sinop'tan gemilerle Eflâk'a geçer. Gerçi Emir Süleyman'ın güçlenip kendi bağımsızlığını tehdit etmesinden korkan Eflâk'ın ve Sırp kralı Stefan'ın da destekleri sağlanmisti. Musa Çelebi, Eflâk'ta prensin kızı ile evlendi. Böylece Türkler, Ulahlar, Sırlar ve Bulgarlar'dan oluşan bir ordu toplamayı basaran Musa Çelebi, Edirne üzerine yürür.

Musa Çelebi, İstanbul'a kaçmak üzere yola çıkan Emir Süleyman'ın yakalanıp öldürülmesi ve bütün timarlı sipahiler gibi sancak beylerinin de kendisine bağlılıklarını bildirmeleri üzerine Rumeli'deki Osmanlı eyaletlerinin yegane hâkimi olarak Edirne'de tahta geçer. Böylece Emir Süleyman'ın devleti, daha yetenekli ve enerjik Musa Çelebi'ye kalmisti. Gerçekten, cesur, gözü pek, faal bir kimse olan Musa Çelebi, Çelebi Mehmed'e olan bağlılığını red ve inkâr ederek hükümdarlığını ilân eder. Subat 1411 yılında gerçekleşen hükümdarlık ilânından sonra adına para bastıran Musa Çelebi, gerçek bir hükümdar gibi davranmaya başlar. Saray protokol ve merasimlerinde eski Osmanlı saray geleneklerini kurmaya yeniden tesis etmeye çalışır.

Musa Çelebi, Emir Süleyman'a yardım eden Sırp despotu Stephan Lazarović üzerine yürüyerek önemli bir maden şehri olan Novo Brodo'yu zapt eder. Pravati ve köprü kalelerini de ele geçirmek suretiyle, karışıklık döneminde Osmanlılar'ın Balkanlar'da kayb ettikleri toprakları geri alır. Bu esnada Emir Süleyman'ın Rumeli'ye geçisi esnasında Bizans'a bıraktığı yerlerin çoğunu geri alan Musa Çelebi, böylece Bizans'ı da cezalandırmaya çalışıyordu. İstanbul'u karadan ve denizden kusatma altına alan Musa Çelebi, 1411 yılında Silivri'ye gelmiş ve İstanbul'u açlıkla teslim etmeye zorlamak istemisti. Çağdas kaynakların ifadesine göre Musa Çelebi'nin tutumundan çekinen Manuel, Venedikliler'in de yardım etmemeleri üzerine şehri teslim etmeye karar verir. Ancak daha önce Musa Çelebi tarafından Bizans'a gönderilen ve bilahare Manuel ile iş birliği yapan Candaroglu İbrahim Paşa'nın tavsiyesi ile hareket eden Manuel, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçirmek suretiyle İstanbul kusatmasını kaldırmak teşebbüsünde bulunur. Nitekim, Gebze kadisi Fazlullah'ı Manuel'e göndererek onunla anlaşılan Çelebi

Mehmed, önce İstanbul'a gelmiş, 1412 senesinin Ekim ayında da Çatalca yakınında bulunan Incegiz'de Musa Çelebi ile savaşa girmiştir.

Kardesler arasındaki mücadele esnasında sık sık taraf değiştirmekle dikkat çeken bir şahsiyet vardır. Aydınoglu Cüneyd Bey adını taşıyan bu zat, Aydın ilindeki mevkiini sağlamlaştırmak için bir dizi faaliyetlerde bulunmuştu. Fakat sonunda Çelebi Mehmet duruma hâkim olup eski birliği sağlayınca onu Nigbolu muhafızlığına getirmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber ona güvenemeyen Çelebi Mehmet, onu bölgesinden alıp uzaklaştırmak ihtiyacını duymuştu.

Baslangıçta gayet halim selim görünen Musa Çelebi'nin, sonraları sert bir tavir takınarak gerek beylerinin gerekse askerlerinin kendisine olan bağlılığını kaybetmesi, yenilmesinde büyük bir rol oynamıştır. O, Sofya'nın güneyinde bulunan Samakov kasabası civarındaki Çamurlu sahrasındaki savasta ordusunun mağlub olması üzerine yaralı olarak Eflâk'a doğru kaçmak isterken yakalanıp 10 Temmuz 1413'te öldürülür. Musa Çelebi'nin ölüm haberi, büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Nasinin Bursa'ya gelmesi üzerine şehri muhasara eden Karamanoğlu Mehmed Bey, sür'atle geri çekilmek zorunda kaldı.

Musa Çelebi'nin vefatı üzerine Osmanlı hanedanının bölünmesi sona ermiş oluyordu. Çelebi Sultan Mehmed, babasının topraklarını yeniden toparlamaya gayret ediyordu. Onbir yıl süren bu karışıklık döneminden sonra Osmanlı Devleti, Güneydoğu Avrupa'daki bütün stratejik noktaları, Edirne, Sofya ve Üsküp'ü; Doğu Balkanlar'da da eski şehir ve yerleşim bölgelerini tekrar elde etmiş oldu. Bunun sadece bir istisnası vardı o da Çelebi Sultan Mehmed'e yardım karşılığında Sırbistan'a bırakılmış olan Nis'ti.

Süleyman Çelebi dönemi ve şehzadeler

I. MEHMED

Osmanlı sultanları içinde "Mehmed" adını taşıyan ilk hükümdar olan Çelebi Sultan Mehmed'in gerek doğumu, gerekse Yıldırım Bâyezid'in kaçıncı oğlu olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

"Nizâm-i âlem" için, kadesi Musa Çelebi'yi de bertarafedip 1413 yılında Edirne'de tek başına tahta geçip idareyi ele aldığı zaman Osmanlı ülkesinde genel bir sevinç ve memnuniyet havası esmeye başladı. Özellikle ordu, büyük bir coşku ile onu alkışlamaktan geri kalmadı. Çünkü o, kadesleri arasında moral ve fizikî nitelikleri bakımından en çok dikkat çekeniydi. Hemen hemen bütün beden eksersizlerinde maharetli olusu, güzelliği, gönül yüceliği, düşünce çekiciliği ile hem beden gücü hem de huy güzelliğini belirten Güreşçi Çelebi ünvanını almıştı. Organları birbirine mütenasib olarak uygundu. Halk tarafından kendisine pehlivan lakabı takılmıştı. Teni pembeye yakın beyazlıkta idi. Gözleri ve kaskları kara idi. Uzun boylu, gür sakallı ve sık biyıklı olmakla birlikte seklen zarifti. Alnı açık, çenesi yuvarlak, göğsü geniş, kolları uzundu. Kartal bakışlı, arslan güçlü idi. Atalarından farklı bir şekilde başına tülbent sarardı. Başının etrafına kat kat sarılan bez, birçok çıkıntılar teşkil ederek sirmali külahının ucundan baska yerini göstermezdi. Kendisinden önceki hükümdarların kaftanlarına uygun bir şekilde biçilmiş olan kaftanına, astar yerine baska bir renkle samur kaplanmış ve etrafına kürk dörölmüştü.

Sultan Mehmed'i davranışlarına, hareketlerinin çabukluğuna ve vekarına ait bütün övgülerin üstüne çıkaran şey, Osmanlı tarihçileri gibi, Bizans tarihçileri tarafından da adaleti, sefkati, gönül yüceliği, dostluğunda sebatı, hem Türkler hem de Rumlar için iyilik severliği hakkında belirtilen ortak şehadettir. O, hristiyanlara düşmanlık göstermemekle kalmamış, aynı zamanda onlara karşı dostça davranmıştır. Çok iyi yetismiş, mümtaz bir eğitim görenin bütün sonuçlarını ve ince düşünürülüğün örneklerini göstermiştir. Osmanlı tarihçilerinin deyişi ile o, Tatar Tufani'nin tehlikeye düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nuh gibidir.

İmparator Manuel, müttefiki olan Mehmed'in son ve korkunç rakibini yendigiine dair aldığı haber üzerine başarılarını tebrik edip kutlamak ve antlaşma şartları ile kendisinin yapmış olduğu hizmetleri

hatırlatmak üzere 816 (1413)'da elçiler gönderir. Politikadan çok iyi anlayan Mehmed, taahhüdlerine bağlı kalarak Karadeniz ve Marmara Denizi'nde elinde bulunan kuleler ile Teselya kalelerinin imparatora verilmesini çabuklaştırır. Manuel'in elçilerini, hediyelerle sevindirip geri dönmelerine izin verdiği zaman onlara su sözleri söyledi:

"İmparatora söyleyiniz ki, yardımı sayesinde atalarımın ülkesini elde ettim. Bu hizmetinin hatırası gönlümde daima saklı kalacaktır. Onun hosuna gitmek için bütün fırsatları arayacağım."

Çelebi Sultan Mehmed, aynı şekilde Sirp, Ulah ve Bulgar hükümdarlarının, Yanya dükasının, Makedonya despotunun, Ahaiya prensinin elçileri ile diğer zevatı kabul etti. Bunlarla birlikte bir sofrada yemek yiyerek hepsinin san ve şöretini oksayıcı sözler söyledi. Hepsini sulh ve selamete geri gönderdi. Bunlara dedi ki:

"Hükümdarlarınıza deyin ki, ben, herkes ile barış ve sulh içinde kalmak istiyorum. Barışı hile ile bozmak isteyen kimse, sulhün hamisi olan Allah'a karşı hareket etmiş bulunacaktır."

Gerçekten de Çelebi Sultan Mehmed, her şeyden önce Timur'un istila ve yağmasıyla parçalanmış, sonra saltanat kavgaları ile kani çekilen memleketi, tedbirli, basiretli ve uyanık bir idareci dehasıyla avucunun içine alır almaz, babasının ve kardeşlerinin Bizans'a karşı kullandıkları politikaya derhal son vererek memleketi o yönden gelecek olan tehlikelere karşı emniyete almış oldu. O, böyle davranmak zorunda idi. Zira idare ve iradesinin gücünü bekleyen, daha nice tehlikeler ve gaileler boy boy himmet ve gayret istiyordu.

Bir kere kardeşlerini yenip tek başına idareyi ele aldığı zaman, devlet bünyesinde hâsıl olmuş çatlak ve çöküntülerden nice yabancı ve zararlı unsur içeri sızmış bulunuyordu. Bir yandan bunları temizlerken, bir yandan da kayıp olan toprakları yeniden Osmanlı hudutları içine kazanmakla, memleketin sarsılmış olan itibarını iade ile işe başladı.

Çelebi Sultan Mehmed, Edirne'de, bütün bir Osmanlı ülkesinin hükümdarı olduğunu ilân etti. Bundan sonra da bazı faaliyetlerde bulunarak memleketin bozulmuş bulunan idaresini yeniden düzenlemeye çalıştı. Bu cümleden olarak, kardeşi Musa Çelebi'nin beylerbeyi yaptığı Mihalıoğlu Mehmed Bey'i tevkif ettirerek Tokat kalesine gönderdi. Öbür taraftan, ileride devletin başına büyük gaileler açacak olan Simavna kadisi oğlu Bedreddin Mahmud'u fazl ve keremine hürmeten 1000 (bin) akçe maaş ile İznik'te oturmaya memur eyledi.

Daha önce de belirtildiği gibi, cülûsunu tebrik için gelen çevre imparator ve hükümdarların elçilerini kabul ederek onlarla sulh içinde yaşama teminatı verdikten sonra Anadolu'ya geçer. Otuzbir veya otuziki günden beri muhasara ettiği Bursa'yı yakıp yıkan Karamanoğlu'nu te'dib etmeden önce Ohri'den kaçıp İzmir'e gelen ve Musa Çelebi'nin taraftarı olan Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine yürür. Bu arada Ayasluğ (Selçuk)u zapt eden Cüneyd, Mehmed Çelebi'nin üzerine gelmekte olduğu haberini alır almaz kurtuluşu kaçırmakta bulur. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Menemen, Kayacık ve Nif (Kemalpaşa) kalelerini alarak Cüneyd'in ailesinin içinde bulunduğu İzmir kalesini kuşatmaya başlar. Cüneyd'in tesebbüslerinden endişelenen civarın Türk ve hristiyan beylikleri, donanmalarını göndermek suretiyle Mehmed Çelebi'nin yanında İzmir muhasarasına katılıp ona yardımcı olmuşlardı. Nitekim İzmir kalesi önüne gelen Rodos, Midilli ve Sakız Hristiyan donanmaları gibi, Mentese donanması da Mehmed Çelebi ile işbirliği yaparak İzmir'in zaptında rol oynamışlardı.

Bununla beraber ihtiyatî bir tedbir olmak üzere İzmir kalesinin surlarını yıktıran Çelebi Mehmed, aynı körfezde, sövalyeler tarafından eski İzmir (Gavur İzmir) kalesinin yerinde yaptırılmakta olan kaleyi de bütün tehdit ve karşı koymalara rağmen yiktirmaktan çekinmemiştir. Bununla beraber aradaki dostluğu büsbütün bozmak istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Rodos sövalyelerinin, Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Mentese ilindeki

Halikarnas (Bodrum)'da Petronion kalesini yapmalarına müsaade etmişti.

Öte yandan Çelebi Sultan Mehmed, Cüneyd Bey'in annesinin ricası üzerine onu affetmiş ise de kendisine Anadolu'da değil, Rumeli'de Nigbolu sancak beyliğini vermiş, onun yerine de Aydın sancak beyi olarak Bulgar kralı Sosmanos (Sisman)'un müslüman olan oğlu Süleyman (eski adı: Alexandr)'i getirmiştir. 816 (M. 1413) yılında gerçekleşen bu hareket sonucunda, Cenevizlilerin Ege sahillerinde bulunan kolonilerinden Foça, Midilli ve Sakiz adaları, ekonomik bakımdan da Osmanlılar'la daha sıkı münasebetlerde bulunmuş ve onların nüfuzu altına girmiş oluyordular.

BURSA KUSATMASI VE ÇELEBİ MEHMED'İN KARAMAN SEFERİ

Karamanoglu Mehmed Bey, Osmanlılar'ın fetret dönemi içinde bulundukları ve Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi'nin Rumeli'nde savastıkları bir sırada Bursa üzerine yürümeye karar vermişti. 1413 yılında yanında Türkmen boyları olduğu halde önce Sivrihisar üzerine yürüyüp burayı zapt eden Mehmed Bey, daha sonra Bursa önüne gelip Bursa hisarını kusatma altına alır. Otuz iki gün devam eden bu kusatma sırasında hisarın subası bulunan Hacı İvaz Pasa, Bursa halkının yardımı ile siddetle mukavemet etmişti. Bu arada burçlara yapılan hücumları da bertaraf etmişti. Özellikle Karamanoglu'nun Bursa hisarına giren pınar suyunu kesmek suretiyle halkını teslim etmeye zorlama sebebişünü, zaman zaman yaptığı huruç hareketleri ile bertaraf eden Hacı İvaz Pasa, esir aldığı Karaman askerlerini surlar üzerinde Karamanoglu'nun gözleri önünde astırıyordu. Böylece onun maneviyatını bozmaya gayret ediyordu. Hacı İvaz Pasa, Karamanlılar tarafından bir gece mesalelerle girilmek istenen hücumu da tesirsiz hale getirip önledikten sonra hisarın Kaplıca kapısını açtırarak karsı hücumu geçmiş ve Karaman ordusunu perisan etmişti. İvaz Pasa'nın yigitleri, büyük ganimetlerle salimen geri dönüp elde ettikleri ganimetleri ona arz ettiler. O da bütün ganimetleri askerlere taksim ederek daha nice vaadlerde bulundu.

Gerçi muhasaranın uzaması, Bursa hisarında bulunanları bir hayli sıkıntıya sokmuştu. Hatta Hacı İvaz Pasa bile birkaç yerinden ok yarası almış olmasına rağmen anları gizleyip kale muhafızlarına yardımda bulunuyor ve anları teselli ediyordu. Bununla beraber kaledekilerin durumu gün geçtikçe zorlaşıyordu. Fakat Karamanoglu da artık bir şey yapamayacağını anlamıştı. Hele son hareket, onun maneviyatını büsbütün bozmuştu. Böyle psikolojik bir çöküntü içinde bulunduğu bir sırada Musa Çelebi'nin tabutu, dedesi Murad Hüdavendigâr'ın kabri yanına defn edilmek üzere Bursa'ya getirilir. Karamanoglu, bundan haberdar olunca cenazenin düzme olma ihtimalini düşünerek bizzat kendisi kontrol etmek ister. Bu maksatla varıp kefeni açar ve cenazenin yüzüne bakar. Cenazenin gerçekten Musa Çelebi'ye ait olduğunu görünce maneviyatı daha fazla bozulur. Bunun üzerine sehri atese verir. O, bununla da yetinmeyerek dayısı Yıldırım Bâyezid'in kabrine hakaret ederek ülkesine geri döner. Fakat gelirken takib ettiği güzergâh tutulduğundan oradan dönmeye cesaret edemediğinden Kirmastı (Mustafa Kemal Pasa) ve Isparta üzerinden Karaman iline gider.

Osmanlı kaynakları, bu dönüş esnasında cereyan eden bir konuşma daha doğrusu bir hadiseden bahsederler ki, Karamanoglu'nun durumunu ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir hadisedir. Buna göre Musa Çelebi'nin cenazesini görüp teshis ettikten sonra devlet idaresinde tek başına kalan Çelebi Sultan Mehmed ile başa çıkamayacağını anlayınca, Bursa kusatmasını kaldırıp sür'atle ülkesine dönerken Harman Danası denilen ve sisman olan nedimi, kaçıktan yorulunca Karamanoglu Mehmed Bey'e:

"Hanim, Osmanoglu'nun ölüşünden böyle kaçarsın, ya dirisi gelmiş olsaydı ne çare ederdin?" deyince bu söze gücenen Karamanoglu, onu bulduğu yerde bir ağaca astırarak cezalandırmıştır.

Osmanlı, Memlûkları ve Bizans kaynaklarının bildirdiklerine göre Karamanoglu, Bursa'ya atese verdiği zaman Orhan Gazi Camii'ni de yaktırmıştır. Keza o, dayısı Bâyezid'in kabrini açtırarak kemiklerini yaktırmıştı. Nitekim bugün Bursa Orhan Camii kapısı üstünde bulunan bes satırlık bir kitabe, bu yangını açık bir şekilde ortaya koyup o günü hâlâ hatırlatmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi İzmir ve çevresini zapt edip Cüneyd'i bertaraf eden Çelebi Sultan Mehmed, yukarıda belirtilen hareketlerinden dolayı Karamanoglu üzerine yürümeye karar vererek sür'atle Inegöl'e gelir. Buranın kadisi Mevlânâ Kivamuddin'i bir elçilik heyeti ile Memlûk sultanına gönderir. Bundan sonra Kastamanu hakimi Candaroglu Kasım ve Germiyanoglu Yakub Bey'le

birleştikten sonra Akşehir, Beyşehir, Seydisehir ve Konya üzerine yürümüstü. 1414 yılında cereyan eden bu hadisede Karamanoglu, Konya önünde Ortakuyu mevkiinde Osmanlı ordusuna mukavemet etmek istediye de mağlub olarak kaçmak zorunda kalır. Oğlu Mustafa ise Konya kalesine sığınır. Bu mağlubiyete rağmen Karamürsel'i elçilikle Çelebi Mehmed'e gönderen Karamanoglu, şiddetli yağmurlardan dolayı zor durumda bulunan Osmanlılar'la barışmıdır. Bu barıştan sonra Canik üzerine gitmek zorunda kalan Çelebi Sultan Mehmed, çok geçmeden Karamanlılar'ın tekrar sözlerini bozduklarını ve anlasarak Osmanlılar'a bıraktıkları yerleri geri alma teşebbüsünde bulunduklarını öğrenir. Bunun üzerine tekrar o tarafa döner. Fakat Karamanoglu'nun yaptığı bu hareketten dolayı üzüldü ve üzüntüsünden hastalanır. Bu sırada Bâyezid Pasa, ani bir baskınla Konya önünde bulunan Karamanoglu'nu yakalayıp Mehmed Çelebi'nin yanına getirir. Çelebi Sultan Mehmed, Karamanoglu'nu, Karaman askeri ile Konya kalesine sığınan oğlu Mustafa'yi yanına getirmesi şartıyla affeder. Bunun üzerine yanında Osmanlı kuvvetleri olduğu halde Konya surları önüne gelen Karamanoglu, hisar üstünde kendisiyle konuşan oğlunu ikna ederek birlikte Osmanlı sultaninin yanına gelirler. Bu defa basını kurtarmak için öncekinden daha ağır olan bir muahede imzalamak zorunda kalan Karamanoglu, Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Seydisehir ve Nigde'yi Osmanlılar'a terk etmek zorunda kaldı. Hicrî 818 (M. 1415) yılında gerçekleşen bu antlaşmaya göre Karamanoglu, gerektiği zaman Osmanlılar'a askerle yardımda da bulunacaktı. Bu şartlarla Karamanoglu Mehmed Bey'i affeden Çelebi Mehmed'e karşı Karamanoglu söyle demistir:

"Madem ki bu can bu tendedir, memleket-i Osman'a kat'a yaramaz nazarla bakmayayım. Eger bakacak olursam Kelâm-i Kadîm (Kur'an) benden davacı olsun." şeklinde yemin etmiş, yeminden sonra da kendisine hil'at giydirilip at, deve, tabî (davul) ve âlem verilmiştir. Ancak koyu bir Osmanlı düşmanı olan Karamanoglu, daha ordugâhtan çıkar çıkmaz yeminini bozmuş ve ovalara yayılmış bulunan Osmanlı atlarını, maiyetindeki askerlerine yağmalattırmıştır. Kendisine Kur'an-i Kerim üzerine ettiği yemin hatırlatılınca: "Bu can su tende durdukça" sözü ile kendi canını değil, koynunda saklamış olduğu güvercini kast etmiş olduğunu söylemiştir. Nitekim bu maksatla koynunda saklı bulunan güvercini salıveren Karamanoglu, süratle Konya'ya çekilirken şöyle diyordu:

"Bizim, Osmanoglu ile adavetimiz (düşmanlığımız) besikten mezara kadardır, isimizin gereği de ahdî bozmaktır."

Karamanoglu'nun bu hilesi, dönemin efkâr-i umumiyesinde Karamanlılar hakkında bazı fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Asikpasazâde tarihinde söyle denilmektedir:

"Karaman'da bulunmaz doğru bir yar

Veliler çok bile kulmas ve ayyar

Eder kavl ü karar ahd u peyman

İçer andlar, yalan çok, eyler inkar

Beyi ve kadisi hem çeyhi müderris

Hiledir isleri hem hâr u mekkâr

Tekebbür, kel ve foduldur

Karaman Anıncın kahr eder ani Kahhar"

Yine bu cümleden olarak "Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu" darbimeseli, bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Karamanoglu'nun bu hilesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tekrar ve süratle Konya üzerine yürümüş ve kısa bir çarpışmayı müteakip müstahkem hisarını zapt etmiştir. Osmanlı saldırısına karşı koyamayan

Mehmed Bey, Silifke'nin kuzeyinde bulunan Varsaklar arasına kaçıp kurtulmustu. Bununla beraber Çelebi Sultan Mehmed, Memlûklular'ın himayesinde bulunan Karamanlılar'ı fazla tazyik etmekten de uzak durmaya çalışıyordu. Bu sebeple, Memlûklular'la arasının açılmasını istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Konya'yi Osmanlı ülkesine katmaktan vaz geçer.

VENEDİKLİLER'LE YAPILAN İLK DENİZ SAVASI

Bir kara devleti olarak kurulan Osmanlı Devleti, daha Orhan Gazi zamanından itibaren denizciliğin önemini kavramış ve gelişmesinin denizcilik sayesinde daha kolay olacağını anlamıştı. Bu sebeple olacak ki 1321'lerden itibaren üç yönde denizlere çıkma hareketine başladı. Yıldırım Bâyezid zamanında Gelibolu tersanesinin yapılması ile gelişmeye başlayan Osmanlı denizciliği, henüz Venedikliler'le boy ölçülebilecek bir güce sahip değildi.

Ege Denizi'nde Venedikliler'e bağlı Andros adası beyi olan Pietro Zeno, Osmanlı ticaret gemilerine karşı düşmanca bir muamele içinde bulunduğu için hicrî 818 (M. 1415) yılında Gelibolu tersanesinde hazırlanan 30 kadirga, Çali Bey komutasında Akdeniz'e çıkar. Otuz gemiden meydana gelen bu Osmanlı donanması, Venedikliler tarafından Türk ticaret gemilerine karşı girilen hareketlere mukabele etmek üzere Andros, Paros ve Milos adalarına hücum etmiş, bir hayli de esir alıp dönmekte iken Egriboz adası sahilinde rastladığı birkaç Venedik ticaret gemisini de zapt ederek geriye dönmüştü. Bu hadiseden bir sene sonra, Venedikliler'in Pietro Loredano komutasında sevk ettikleri donanma, Lapseki önlerine gelir. Venedik amirali, Türkler tarafından kendisine bir taarruz olmadıkça, kendisinin taarruz etmemesi hakkında senatodan kesin talimat almıştı. Bu talimat gereği o, Türklerden zapt ettikleri gemileri geri isteyecekti. Bununla beraber her iki donanma da harp tertibatı almıştı. Tam bu sırada İstanbul taraflarından gelmekte olan bir Mıddili gemisini, Türklerle ait olduğunu zannederek yakalamak isteyen Venedik amirali, geminin Osmanlı donanmasına doğru kaçıp onlara sığınması üzerine geminin kendisine verilmesini ister. Bu istegi red eden Osmanlı amirali, olaya müdahale ettiginden Marmara adası ile Gelibolu arasında şiddetli bir muharebe meydana gelir. Henüz yeni gelişmekte olan Osmanlı donanması, bu ilk ciddi deniz muharebesinde mağlub olurken komutanı (amiral) olan Çali Bey de şehid olur (1 Rebiülâhîr 819/29 Mayıs 1416). Yaralanmış olan Venedik amirali ise Bozcaada'ya çekilir. 1417 yılında Pietro Loredano tekrar gelerek Lapseki'yi almak istediye de muvaffak olamaz. Sonunda İmparator Manuel'in araya girmesi ile iki taraf arasında barış sağlanmış ve esirler iade edilmisti.

Öyle anlaşıyor ki Osmanlılar, yeni yeni öğrenmeye başladıkları bu denizcilik mesleğinde henüz tam bir olgunluğa erişmiş değillerdi. Bu sebeple, kahramanca savaştıkları olmalarına rağmen Venedikliler'le başa çıkamamışlardı. Zaten Venedikliler de kendileri ile denizde rekabet edebilecek bir gücü istemiyorlardı. Bunun için Osmanlı denizciliğini baltalamaya yönelik her çareye başvurusuyorlardı. Nitekim bu ilk savasta mağlub olan Osmanlı donanması ve askerine karşı giriştikleri katliam bunun açık bir delili olarak tarih sayfalarında yer almaktadır. Gerek çağdas tarihçi Dukas, gerekse daha sonraki tarihçiler bu katliami tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Bunların verdiği bilgiye göre Gelibolu sahilinde cereyan eden muharebeyi seyr eden çocuk ve kadınların gözleri önünde o anda ele geçirilen Osmanlı amiral gemisi ile altı kadirga ve altı çeektirmede ele geçirilen bütün esirler, topluca öldürülerek büyük bir katliama tabi tutuldular. Bu arada bütün savaş boyunca yirmi yedi gemi, Venedikliler'in eline düştü. Ertesi gün, ölümden kurtulmuş bulunan esirler, tekrar gözden geçirildi. Bunlar içinde kendi istekleri ile Osmanlı gemilerinde bulunan Ceneviz, Katalan, Sicilyalı, Fransız ve Girdli gibi Hristiyan gemiciler de, gemilerin seren direklerine asılmak suretiyle öldürüldüler. Bu arada Osmanlı amirali ile işbirliği yaptıklarını sandıkları vatandaşlarını da amiral gemisinde iskence ile öldürdüler. Katliamdan kurtulan Müslüman gemici ve askerlerin bir kısmı da idareleri altında bulunan Ege adalarına çalıştırılmak üzere götürüldüler.

Dukas, bu muharebedeki katliami şu ifadelerle nakl eder: "Evvela amiral Çali Bey'in kadirgasına taarruz ederek, gemide mevcut bütün erleri kılıçtan geçirdiler. Hatta Çali Bey'i de yakalayıp vücudunu parça parça ettiler. Sonra baska kadirgalara da taarruz ederek bütün Türk kadirgalarını zapt ettiler. Türkleri, kanlarının ve çocuklarının gözleri önünde merhametsizce parçaladılar. Bu muharebe, Gelibolu'dan bir mil kadar uzakta cereyan etmişti.

Venedikliler, aksama doğru muharebeye son verdiler. 27 adet Türk gemisini alarak Bozcaada limanına girdiler. Burada tahkikat yaparak erler arasında Türk aslından olanları kâmilten bogazladılar. Hristiyan erler hakkında da araştırma yaparak Türk donanmasına angarya olarak cebren (zorla) alınmış olanların

hayatlarini bagisladilar. Ücret ve diger menfaat temini maksadiyla Türklerin hizmetine girmis olanlarini Bozcaada'da kazikladilar. Bütün adada çepeçevre bag kütükleri ve bu kütüklerden sarkmis üzüm salkimlari gibi asilmis erler görünüyordu."

Istanbul'un fethinden tam otuz yedi sene önce cereyan eden bu hadise, Venedikliler'in vahsetini ortaya koymaktadır. Osmanlılar'ın, simdiye kadar tanimadiklari ve sahidi olmadiklari böyle bir olay, onların daha sonra denizcilikte de maharet kesb etmek için çok daha ciddi çalismalarına sebep olmuştur.

ANADOLU HAREKÂTI

Çelebi Sultan Mehmed, Eflâk harekâtından sonra askerî harekâtini bir müddet için Anadolu'ya çevirmek zorunda kaldı. Bu harekât, plânli bir harekattan ziyade bölgede Osmanlı hâkimiyetine karsi ortaya çıkıp yükselen tehditlerin sonucu olmuştur. Nitekim Candar beyleri ile olan münasebet de böyle bir endisenin sonucunda başlamıştı.

Candaroglu Isfendiyar Bey, Ankara muharebesinden sonra Timur'un yardimi ile, daha önce Osmanlılar'ın eline geçmiş olan yerlerini geri almıştı. Kardesler arasında meydana gelen mücadelede, Isfendiyar Bey'in, Mehmed Çelebi'nin rakiplerini desteklemesi, aradaki dostane münasebetleri bozmuş ise de sonradan anlasarak pek çok olayda birlikte hareket etmeye basladılar. Nitekim Isfendiyar Bey, Karaman ve Eflâk seferlerinde oğlu Kasim Bey komutasında birlikler göndererek Çelebi Sultan Mehmed'i desteklemişti.

Osmanlı tarihçilerinin bildirdigine göre Osmanlılar'la birlikte hareket eden Kasim Bey, Eflâk seferinden dönüştü babası Isfendiyar Bey'in, ülkesinin en verimli yerlerini, sevdiği oğlu Hizir Bey'e vereceğini duyurarak Mehmed Çelebi'ye bas vurmuş ve onun aracılığı ile bazı yerlerin kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Mehmed Çelebi, Isfendiyar Bey'e bir mektup yazarak Kastamonu, Tosya, Çankiri, Küre ve Kalecik'in Kasim Bey'e verilmesini istemiştir. Bu isteginin reddi üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu, Isfendiyar Bey'i Sinop'ta muhasara altına almıştı. Osmanlı hükümdarı ile basa çıkamayacağı anlayan Isfendiyar Bey, Çelebi Mehmed namına hutbe okutup para bastırmak suretiyle onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak, Kastamonu ile Küre hariç olmak üzere adı geçen yerleri oğlu Kasim Bey'e değil, Çelebi Sultan Mehmed'e bırakan Isfendiyar Bey, Kastamonu'ya dönmüş ve bütün camilerde Mehmed Çelebi adına hutbe okutmuştur(1416).

CANIK BÖLGESİNİN ZAPTI

Osmanlılar'ın, Canik bölgesini ilhak etmek üzere uğrastıkları dönemde doğu sınırlarında Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletleri vardı. Bu iki devlet, devamlı olarak birbirleri ile mücadele edip bölge halkına zarar vermekte idiler. Hayati boyunca Timur'a düşman olmuş ve onunla mücadele etmiş olan Karakoyunlu Devleti'nin beyi Kara Yusuf, Osmanlılar'ın dostu idi. Kara Yusuf, Erzincan'ı Akkoyunlular'dan alarak kendi adamlarından olan Pir Ömer Bey'e vermisti. Pir Ömer Bey, kendi sahasını genişletmek için Sarkî Karahisar Bey'i Melek Ahmed Bey'in oğlu Hasan Bey'i tehdit ederek burayı alıp kendi bölgesine katmak istiyordu. Bu tehdit üzerine Hasan Bey, yardım istemek üzere o dönemde Amasya valisi bulunan Sehzade Murad'a bir heyet göndermişti. Fakat henüz yardım gelmeden harekete geçen Pir Ömer bu beyi yakalayarak Sarkî Karahisar'ı da zapt etmişti. Bundan sonra biri Sivas, diğeri de Karahisar'a tabi iki Canik (bunlardan Samsun ve Çarsamba tarafları Sivas Canik'ine, Ordu tarafları da Karahisar Canik'ine aittir) bölgesinde de faaliyette bulunan Pir Ömer'in bu hareketi, Osmanlı Devleti'ni endişeye sevk etmişti. Nitekim, 1418 yılında Pir Ömer'in Karahisar Canik'ini, mahallî beylerden Alparslan oğlu Hasan'ın da Çarsamba taraflarını alması, nihayet Candaroglu Isfendiyar Bey'in de Müslüman Samsun'u alarak Bafra Bey'i olan oğlu Hizir Bey'e vermesi, Çelebi Sultan Mehmed'in harekete geçmesine sebep olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi Sivas Canik'i mintikasında biri müslüman diğeri Cenevizliler'e bağlı olan ve kâfir (Gavur) Samsun denen, birbirine yakın iki Samsun vardı. Yukarıda belirtilen hadiseler cereyan ederken her iki Samsun'un alınmasına karar verilerek Amasya valisi Sehzade Murad'ın lalası Biçeroglu Hamza Bey, Cenevizliler'in elindeki Samsun'a almaya memur edildi. Bu haberi duyan Ceneviz Samsun'u halkı, şehri ateşe verdikten sonra gemilere binip buradan ayrılır. Böylece bu Samsun, savaş olmadan

ele geçmis oldu. Bundan sonra da Müslüman Samsun kusatma altına alınmisti. Sehrin muhafizi Isfendiyar oğlu Hizir Bey, mukavemet edemeyeceğini anlayarak şehri bizzat sefere katılmış olan elebi Sultan Mehmed'e teslim eder. Çelebi Sultan Mehmed, Hizir Bey'e kardesi Kasim Bey gibi kendisinin de Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesini teklif etmiş ise de Hizir Bey, aralarındaki düşmanlıktan dolayı kardesi ile bir arada bulunamayacağını belirterek özür dilemiş ve babasının yanına dnmstr(1419).

Çelebi Sultan Mehmed, Canik seferinden sonra Bursa'ya dönerken Iskilip taraflarında bir Tatar cemaatine rastlar. Bunlar, Mogol istilası zamanında buralara getirilip yerleştirilmişlerdi. Padişah, bunların kim olduklarını ve reislerinin nerede bulunduğunu sorunca, kendilerinin Samagar Tatarlarından olduklarını, reislerinin de Minnet Bey adında biri olduğunu ve su anda bir düğünde bulunduğunu söylerler. Bunun zerine elebi Sultan Mehmed, "bakınız, ben harb ederken bu Tatar beyleri düğün pesinde kosuyorlar ve bab-i hmayunumda görünmüyorlar" diyerek, ileride onlardan gelebilecek bir tehlikeye şimdiden mani olmak maksadıyla onların Rumeli'ye g ettirilmelerini emr eder. Bu emir üzerine yol hazırlıklarına başlayan Minnet Bey, yanındaki bütün Tatarlarla birlikte Rumeli'ye geçer. Verilen emre göre bunların bir kısmı Filibe taraflarına, diğeri bir kısmı da Arnavutluk havalisine iskân edileceklerdi. Emre uyularak, bunlardan bir kısmı Filibe civarındaki Konushisar mevkiine, bir kısmı da Arnavutluk tarafına yerleştirilmişlerdi. Filibe-Istanbul yolu üzerinde ve Filibe'ye yakın bir mesafede bulunan yere yerleştirilen ve sonradan Tatarpazarı adını alan bu yer, adı geçen Tatarlar tarafından kurulmuştur. Minnet Bey'in oğlu Mehmed Bey, sonradan burada cami, imâret ve kervansaray yaptırmıştır.

İ İSYANLAR ve SIMAVNA KADISI OĞLU SEYH BEDREDDİN MAHMUD'UN İSYANI

Çelebi Sultan Mehmed devrinin en önemli hdiselerinden birisi, Seyh Bedreddin Mahmud ve taraftarlarının çıkardıkları isyandır. Seyh Bedreddin, gerek memleket içinde, gerekse Kahire, Sam, Haleb gibi İslâm âleminin en namlı kültür merkezlerinde uzun zaman dolasıp; ciddi ve parlak bir tahsilden sonra Hüseyin b. Ahlat isminde bir zata intisâb ederek seyhlik sıfatı almış olmasına rağmen, memleketin siyasî ve sosyal bünyesine vurmayı tasarladığı darbeyi vurabilecek yıkıcı bir zekaya sahipti. O, ilim ve irfan üstadlarının eğitim ve terbiye nimazlarını kirarak, yerleşmiş ve sağlam sistemleri ezip geçecek kadar sakat bir yol semisti. Bilgi bakımından zamanının ileri gelenlerinden idi. Onun bu özelligi daha önce temas edildiği gibi hayatını kurtarmış ve kendisine sürgün yerinde bile maas bağlanmasına sebep olmuştu. Gerçekten Seyh Bedreddin Mahmud, hem zahirî, hem de batin ilimlerdeki vukuf ve ihatasıyla mümtaz ve müstesna bir mevki isgal etmişti. İslâm hukukunda zamanının imami durumunda idi. Bu hususta "Câmiu'l-Fusleyn" adlı eseri, onun değerini ortaya koyma bakımından yeterlidir. Bu eserinden önce fıkha dair "Letifu'l-İsrt" isimli eserini yazmıştı. Seyh Bedreddin'in, "Kitbu't-Teshil" adı ile kaleme aldığı eseri, "Letifu'l-İsrt"ın serhidir. Seyh Bedreddin bu eserini Edirne'de kadiasker iken yazmaya başlamış, 818 Cemaziyelhir'in yirmi yedinci salı günü (3 Eylül 1415) İznik'te ikamet ederken bitirmişti. Bedreddin'in bu eserleri ulemaca muteber kabul edilmişlerdir. Seyh Bedreddin'in tasavvuf sahasındaki görüşlerini ortaya koyan eseri, Vridat adını tasıtmaktadır. Seyh Bedreddin'in bunlardan baska eserleri de vardır.

lkeye tek basına hâkim olduğı günden beri Seyh Bedreddin'in hareketlerini dikkatle takib eden elebi Sultan Mehmed, seyhini baslattığı dinî, siyasî ve ictim mahiyetteki ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu.

Seyh Bedreddin, Misir dns Haleb, Konya ve Tire'de dolasmaya başladı. Daha sonra Edirne'ye gidip ana ve babasına kavuştu. Burada, iki seneden daha fazla bir süre, Osmanlı tahtını kardesleri ile paylaşıp saltanat sürmekte olan Musa elebi'nin takdirlerini kazanarak kadiaskerliğe tayin edildi. Fakat Çelebi Sultan Mehmed'in kardeslerine galip gelmesi üzerine mevkiini kayb ederek İznik'e gönderildi. Gz hapsinde bulunmasına rağmen Seyh Bedreddin burada rahat durmuyor, gizlice adamlarını yetistiriyordu. Bu dönemde Bedreddin'e, hareketlerinin sorumluluğunu yüklenecek ve kendisine yol açacak bir âlet lazımdı. Bu gaye ile Bedreddin, İzmir körfezinin güney ucunda ve Sakiz adasının karsısında Karaburun'da (esme) (o zamanki adı ile Stlaryus dağı) zerinde dogmuş, asğı tabakadan birini seçti. Bedreddin bu adamda, kendi görüşlerini açıklayabilecek enerji ve heyecanı bulduğundan onu kendine kethuda, vekil ve dinî temsilci olarak seçti. Börklüce Mustafa denilen bu hızlı fanatik, derhal kendini baba ve ruhanî reis ilân etti. Bundan dolayı da taraftarları ona Dede Sultan adını verdiler. Bedreddin'e Torlak Kemal denilen bir yahudi de yardım etti. Bu yahudi, o zamanlarda

Bedreddin'in görüslerini yaymaya çalisan dervislerin basina geçti. Onun görüslerinin temeli, esitlik ve fakr gibi insana cazip gelen sloganlara dayanliyordu. Buna göre kadınlar hariç olmak üzere her seyde ortaklik vardı. Bu meczuplar söyle diyorlardı:

"Ben, senin evinde kendi evim gibi otururum. Sen de benim elbiselerimi giyer, silahlarımı, arabalarını kullanırsın. Sadece kadınlar müstesnadır."

Bu safhada Börklüce Mustafa, Aydın, Yahudi Torlak Kemal de Manisa taraflarında Rafizî Bâtînî bir Sia'nin tehlikeli hüriyeti ile faaliyetlerine başladılar. Bunlar, Seriat çerçevesi içine alınmış ahlâk değerlerini hiçe sayarak beser zaafına geniş müsaadeler tanımak, bir taraftan da ferdî mülkiyeti, din farkını ve evlilik müessesesi gibi kanunun teminatı altına alınmış sosyal barajları da asip cemiyete yeni bir nizam tanımak yoluna koyuldular.

Aydın ve Karaburun'da etrafına binlerce insan toplayan Börklüce Mustafa'nın muvaffakiyetleri, seyhin Iznik'te kalmasını tehlikeli bir duruma sokmustu. Bunun için ailesini Iznik'te bırakarak Sinop'taki Isfendiyar Beyi'nin yanına kaçtı. Gayesi, oradan Tatar iline geçmekti. Isfendiyar Bey, Çelebi Mehmed'den çekindiği için seyhe müsaade etmedi. Bunun üzerine Seyh Bedreddin, gizlice bir gemiye binerek Rumeli yakasına geçip Zagra'ya gider. Seyhin, nüfuz dairesi burada gittikçe genişlemeye başlar. Seyh, bir müddet sonra Zagra'dan Silistre'ye, oradan da Dobruca'ya geçer. Sonra da halkının çoğunluğu Sîî olan Deliorman'a yerleşir. Deliorman'dan her tarafa mektup ve adamlar göndererek büyük bir propaganda faaliyetine girer. Asikpasazâde'nin ifadesine göre o söyle diyordu: "Bundan sonra padisahlık benimdir. Sancak isteyen gelsin, subasılık isteyen gelsin velhasıl her arzusu olan gelsin. Ben, halifeyim Mustafa (Börklüce) da benim hizmetkârımdır."

Bedreddin ile sirdaslarının gizli amaçları, Avrupa ve Asya'da bir hükümet kurmak olduğundan Hristiyanları ve özellikle Rumları elde etmek istiyorlardı. Bu gayelerine erismek için de dervislerin görüşüne göre Hristiyanların, Allah'a ibadet ettiklerini inkâr edenlerin kâfir olduklarını ilân ve kendilerine katılmak için gelen Hristiyanları gökten inen melekler gibi bereketli kabul ediyorlardı. Gerçekten de Börklüce, Dukas'ın da dediği gibi gayr-i müslimi bol olan Karaburun (Çesme) havalisinde Türklerden ziyade Hristiyan ve Yahudilere taviz vererek o suretle bu cemaatleri basına toplayabilmisti.

İslâm tarihindeki, Bâtînî Hasan Sabbah hareketinin bir benzeri olarak karsımıza çıkan bu hadise, devletin temelini kökten sarsmaya yönelik bir hadise idi. Karaburun, Aydın ve Manisa çevresinde başlayan bu fesad hareketinden haberdar olan Çelebi Sultan Mehmed, gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Fakat, başlangıçta bütün boyutları ile büyüklüğünün farkına varılamayan bu olay, Müslüman Türk kanına hayli pahalıya mal oldu.

Sîî karakterli olan bu isyani bastırmak üzere harekete geçen Osmanlı hükümdarı, önce bölge beylerini bunların üzerine gönderecektir. Fakat bunların fazla bir varlık gösterememesi ve hatta maktul düsmeleri üzerine daha ciddi tedbirlerin alınması gerektiğine kanaat getirip Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile târaftarlarını ortadan kaldıracaktır.

Anadolu'nun bu bölgesinde büyük bir tehlike olarak ortaya çıkan bu isyani bastırmak üzere harekete geçen yeni Aydın Beyi Süleyman (Aleksandr) Bey'in mağlub ve maktul düsmesi üzerine, Manisa Sancak Beyi Kara Timurtas Ali Bey, asilerin üzerine yürümüş ise de muvaffak olamamisti. Bunun üzerine Amasya sancak beyi ve henüz on iki yaşında bulunan Sehzade Murad ile lalası Bâyezid Pasa, âsilerin büyük bir bozguna uğratıp Yahudi Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa'yi öldürmüşlerdi. Öbür taraftan etrafına pek çok Hristiyan ve Yahudiyi toplayan Seyh Bedreddin, üzerine gönderilen kuvvetlere mukavemet edemeyerek teslim olmuş ve Serez'de bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in yanına götürülmüştü. Mehmed Çelebi'nin emri ile kurulan bir ulema divanında durumu tesbit edilip toplum nizamını bozmakla suçlanan Seyh Bedreddin Mahmud, gayet âdilane cereyan eden bu muhakemede, Türk İslâm birliğine karşı gıristığı bozguncu hareketin zararını kabul etti. Devrin en seçkin âlimlerinden mütesekkil bir mahkemenin karşısında suçunu kabul eden Seyh Bedreddin için, Saadeddin Teftazânî'nin talebelerinden olan Heratlı Mevlânâ Haydar Acemî'nin verdiği "Mali haram, kani helâl" fetvası üzerine 1420 yılında Serez pazarında idam edilmisti.

Dinî vecibelerin kalkması, kanunların bozulması, haramların helal kılınması, bazı kimseler için göz boyayan hoş müsaadelerdi. Fakat bunların hepsinden cazip olanı şüphesiz ki memleketin muayyen bir zümre arasında taksim edildi.

Gerçekten, sayıları binleri bulan, mürid ve dervişler üzerinde şeyhin nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, bu adamlar, Allah birdir dedikten sonra peygamberliği sadece şeyhlerine lâîk görüyorlardı. Seyhe ve halifelerine uyanlar arasında Türklerden çok Yahudi ve Hristiyanlar görülüyordu ki, bu da onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaatleri çok cazib bulmalarından ileri geliyordu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacılar, şeyhten aldıkları ilham ve hızla, kısa bir zamanda binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak olmuşlardı. Tarihî seyri ve neticesi ne olursa olsun, her kaynaşma ve ayaklanmada mühim olan birer figüran rolündeki yığınların çıkardığı gürültü değil, bu yığınların gizli veya aşîkâr istek, ızdırıp ve zaafalarını sezip bunları sahis ve zümre menfaatleri adına kullanmasını bilen anarsî merkezlerinin gayesidir. Bu belirli ihtiraslar etrafında merkezlesen gayeler ise, sosyal şartların ve siyasî buhranların halk için sıkıntılar ortaya çıkardığı devirlerde meydana gelen hoşnudsuz ruh haletinden faydalanırlar. Nasıl ki, Babaî isyanları Selçuklu inkırazının ortaya çıkardığı sosyal bir çalkantının sonucu ise, Bedreddin Mahmud da sahne olarak aynı coğrafya parçasını seçip on yıldan fazla süren sehzedeler mücadelesinin doğurduğu siyasî ve ictimâî huzursuzluktan faydalanmasını bilmistir.

Büyük bir mücadele ve gayret sonucu, iç yaraları sarıp memleket bünyesinin sağlığını iade eden Çelebi Sultan Mehmed'in bu vatana en büyük hediyesi, İkinci Sultan Murad gibi hükümdar namzedi bir sehzeade yetistirip bırakmasıdır.

MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI

Yıldırım Bâyezid'in oğullarından biri olan ve saltanat iddiasında bulunduğu için tarihlerde Düzme Mustafa denilen Mustafa Çelebi, Seyh Bedreddin'den sonra devletin ikinci kez sarsılmasına sebep olmuştur. Onun, bu sarsintıda oynadığı rol, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatından sonra oğlu II. Murad'ı da mesgul edecektir.

Babası ile birlikte Ankara savaşına katılan Mustafa Çelebi (öl. 1422), Hamideli ve Teke sancığı askerlerinin başında bulunuyordu. Ankara savaşından sonra Musa Çelebi ile birlikte kayıp olduğu söylenmiş, Yıldırım Bayezid'in ricası üzerine arattırılarak bulunmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Timur onu Semerkand'a götürmüştü. Timur'un ölümü üzerine sehzeade Mustafa da diğer hükümdarların oğulları gibi serbest bırakılmıştı. Yorucu ve zahmetli bir yolculuktan sonra Anadolu'ya gelebilen Sehzeade Mustafa, Karamanoğlu Ali Bey'e ait Nigde'de bir müddet kaldıktan sonra kardeşi Musa Çelebi gibi İsfendiyar Bey'in yanına gider. Onun tesviki üzerine Eflâk Bey'i Mirçe ile bağlantı kurup o tarafa geçer. Fakat, küçük yaşta vefat ettigine dair çıkarılan sayıa ve Çelebi Sultan Mehmed'in siyasî tesebbüsü üzerine orada barınamayarak Bizans İmparatoru Manuel'e iltica edip ve ondan yardım ister. Kendi menfaatini gözönünde bulunduran İmparator, görünüşte Çelebi Mehmed'in dostu idi. Hatta ona bir evlad gözü ile baktığını bile söyleyerek ona bu yönde teminat vermişti. Fakat bütün bunlar, menfaat karşılığı idi. Gerçekten Manuel, Musa Çelebi'ye karşı, Çelebi Sultan Mehmed'e yardım etmişti. Çünkü o sıralarda Musa Çelebi İstanbul'u kusatma altına almıştı.

Bu defa onun karşısına Yıldırım Bâyezid'in yaşça kendisinden daha büyük olan (bazı kaynaklarda küçük) ve saltanat iddiasında bulunan Mustafa Çelebi'yi çıkarmıştı. Mustafa, Manuel'e Osmanlı ülkesinden daha çok menfaat temin edeceği garantisini veriyordu. Bu sebeple İmparator Manuel bu defa Mustafa'nın tarafını tutmaya başlamıştı. Ulahlar'dan ve iki defa isyan edip iki defa da af edilen Nigbolu Sancak beyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören Mustafa Çelebi, Teselya ve Selanik taraflarında faaliyete geçer. Burada faaliyette bulunmalarının sebebi de herhangi bir muvaffakiyetsizlik halinde derhal Selanik kalesine sığınabilmeleri içindi.

Çelebi Sultan Mehmed, Mustafa ve Cüneyd Bey'in giristikleri hareketleri haber alır almaz derhal harekete geçer. Selanik mintikasında iki ordu karşı karşıya gelir. Yapılan muharebede Çelebi Sultan Mehmed galip geldiyse de Mustafa ve Cüneyd'i yakalayıp ortadan kaldıramaz. Çünkü mağluplar Selanik kalesine sığınmışlardı. Selanik valisi Dimitrios Laskaris Leondarios, bunlara ızzat ve ikramlarda

bulunarak onlari teselli eder. Talihlerinin degismis olmalarından müteessir olmamalarını, cesaretlerini kayb etmemelerini ve Selanik'in Türklere teslimi tehlikesi olsa bile, kendilerini Mehmed'e teslim etmeyeceğini bu bakımdan müsterih olmaları gerektiğini söyler. Onlar da Dimitrios'un teselli veren bu sözlerinden cesaret alarak rahat bir nefes aldılar.

Selanik valisi Dimitrios'un, kaçaklari, korumasi altina almasi üzerine Çelebi Sultan Mehmed, maiyeti erkanından birisini Selanik valisi Dimitrios Laskaris'e göndererek:

"Bizans imparatoru ile aramızda mevcut olan bozulmaz dostluk ve sevgiyi pek iyi bilirsin. Bu dostlugu bozmaya ve Bizanslılara büyük zararlar yapılmasına sebep olma. Bizimle Bizanslılar arasında nifak ve düşmanlık sokmaya çalışma. Bunun için avlamakta olduğum avi bana teslim et. Bunu yapmayacak olursan, dostlugu bırakarak düşmanlığı ele alacağım. Kısa bir zaman içinde sehri zapt edip halkını esir edeceğim, senin hayatına da son verip düşmanlarımı avucumun içine alacağım." dedi. Bu açık tehdide karşılık Selanik valisi Dimitrios Leonarios su yumusak cevabi verir:

"Ey padisah, pekâla bilirsin ki, ben despot değil bir kulum. Yalnız Bizans İmparatorunun kulu değil, aynı zamanda senin de kulunum. Zira sen, onun evladi makamındasın. Tarafınızdan sadir olan bu emrin icrası ve neticeye erdirilmesi size ait bir keyfiyettir. Halbuki benim de vazifem cereyan eden hali imparatoruma haber vermektir. Sunu da biliniz ki, imparatorun himayesine sığınan ve bir atmacanın takip ettiği keklük gibi, hayatını kurtarmak isteyen zât, alelâde Türklere biri değildir. Haber aldığımıza göre o senin kardesindir. Zaten alelâde biri olsa dahi yine imparatorun izni olmadıkça onu size veremezdim. Bu sebeplerden dolayı âbidane istirham ediyorum, biraz sabr ediniz. Ben, su dakikada cereyan eden vak'aları imparatora yazıyorum. Bu hususta emir vermek ona aittir. Ben ise verilecek emri ifa edeceğim." diyerek padisahtan özür diler.

Validen bu şekilde bir cevap alan Çelebi Sultan Mehmed, imparatora müracaat ile Mustafa Çelebi'nin kendisine teslim edilmesini ister. Bu istek karşısında Bizans İmparatoru Manuel, Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektubunda:

"Sen benim evladım, ben de baban makamında olmayı kabul ederek ahd ettik. Eger ettiğin yemini tutmak istemiyorsan haksız olanı Allah'ın adaleti cezalandırır. Bana iltica edenleri teslim hakkındaki teklifini yapmak değil, dinlemek bile istemem. Bununla beraber, biz Hristiyanların itikad ettiğimiz ekanim-i selâse (Hristiyanlık'taki üçlü ilâh sistemi)'ye yemin ederim ki, hükümdarlığın devam ettikçe ve sen hayatta bulundukça mülteci Mustafa ile arkadaşı Cüneyd hapisaneden çıkmayacaklardır. Sen bu dünyadan göç ettikten sonra talihleri ne ise o olsun. Eger isin böylece haline razı değilsen istediğin gibi hareket et." sözleri ile Mustafa ve Cüneyd'in teslim edilmesi teklifini red eder. Bu arada, Selanik valisinden de Mustafa ile Cüneyd'in kendisine gönderilmesini ister.

Mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre İmparator, gerek Sultan Mehmed, gerekse ondan sonra gelecek olan Osmanlı hükümdarlarına karşı bunları, hem bir koz, hem de bir emniyet subabı olarak kullanmak arzusunu tasımaktadır. O, bu arzusunu açıkça dile getirmese bile "hükümdarlığın devam ettikçe..." demek suretiyle zimnen buna işaret etmektedir.

Sultan Mehmed, daha ileri gitmeyerek imparatorun teklifini kabul eder görünür. Selanik kusatmasını da kaldırarak Edirne'ye döner. İmparator, İstanbul'a getirilen Mustafa ile Cüneyd'i ve maiyetlerindeki otuz üç kişiyi Limni adasına gönderir.

Bu mültecilerin masrafları için Osmanlı Devleti, her sene üç yüz bin akça vermeyi, buna karşılık imparator da Çelebi Mehmed hayatta kaldığı müddetçe Mustafa'yi serbest bırakmamayı ve Mehmed'in haleflerinin Bizans'a karşı takinacakları tavra göre hareket etmeyi taahhüd ediyorlardı.

Bu hadiselerden sonra Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'ye yardım edip asker veren Eflâk topraklarına akınlar yaptırmak suretiyle intikamını almış oluyordu.

Çelebi Sultan Mehmed, 1420 yılında İstanbul yolu ile Anadolu'ya geçmek üzere gelir. Bu arada Bizans casusları, padişahın Anadolu'daki işlerini bitirdikten sonra İstanbul'u almak üzere kusatacağı haberini

getirmislerdi. Bu haber üzerine Bizans'ın bazı ileri gelenleri, padisah İstanbul yolu ile Anadolu'ya geçerken yolda yakalanıp tevkif edilmesini imparatora teklif ettiler. Fakat İmparator Manuel, bu teklifi kabul etmez. Bununla beraber bu haber yüzünden ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Çelebi Sultan Mehmed'i karşılamak için çocuklarını da göndermez. Ama Bizans ileri gelenlerinden birçoğunu padisahi karşılamak ve hediyeler takdim etmek üzere gönderir. Elçiler, Çelebi Mehmed'i şehir dışında karşılayarak Boğaz kenarında Çifte sütun (Besiktas) denilen yere kadar kendisine refakat ederler. Dolmabahçe ve Tophane sahillerine gelen padisahi, burada üç sıra kürekli kadirgâda bulunan imparator bizzat kendisi karşıladı. Padisaha tahsis edilen gemi ile imparatorun gemisi yanyana olmak üzere Üsküdar'a geçtiler. Çelebi Sultan Mehmed, burada karaya çıkarak çadira iner. Akşam olunca maiyyeti ile birlikte İzmit tarafına hareket ederek Bursa'ya gelir.

MEHMED ÇELEBİ'NİN VEFATI

Mehmed Çelebi, kisi Bursa'da geçirdikten sonra 1421 yılı ilkbaharında Gelibolu yolu ile Edirne'ye döner. Bir ara Edirne civarında tertiplendiği bir av sonunda ormandan çıkan bir domuzu takip ederken ani bir felç geçirerek baygın bir şekilde attan düşer. Derhal Edirne sarayına taşınan Mehmed Çelebi'nin durumundan süphelenen asker, büyük bir heyecana kapılmış ise de bu heyecanı yatistirmaya muvaffak olan devletin ileri gelenleri onu hayatta ve sağlıklı imis gibi gösterebilmişlerdi. Hükümdarlarının hayatta ve sağlıklı olduğunu gören asker ise sevinmişti.

Padisahın hastalandığı Bizans İmparatoru Manuel tarafından haber alınıncaya, güya hatir sormak için bir elçi göndermişti. Çelebi Sultan Mehmed, gelen Bizans elçisini kabul etmemiş ve birkaç günden beri hasta olduğunu, bu bakımdan iyileştikten sonra görülebileceklerini söylemişti. Fakat bu hastalıkta" kurtulamayacağını anlayınca vezirleri olan Bayezid, İbrahim ve Hacı İvaz Pasaları davet ederek kendileri ile gizlice görüşmüştü. Bu görüşmede, Amasya valisi olan büyük oğlu Murad'ın hemen davet edilip hükümdar ilan edilmesini vasiyet etmişti. Bu vasiyetinde ayrıca, hükümdar olacak olan oğlu Murad'ın, küçük kardeşlerini öldürmemesi için de bunların imparatorun yanına gönderilmesini bildirmişti. Bu görüşmeden sonra Murad'a haber verip onu davet etmek üzere Elvan Bey süratle yola çıkarılmıştı. Kararın ertesi günü hastalığı son haddine vararak akşam üzeri vefat etti. Cemaziyelevvel 824 (Haziran 1421) tarihinde meydana gelen vefatın günü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Behcetü't-Tevârih'te bu tarih 23 Cemaziyelevvel 824 (26 Mayıs 1421) olarak gösterilmektedir.

Çelebi Mehmed'in, Murad'ın derhal getirilmesini istemesi, ölümü halinde kardeşi Mustafa Çelebi'nin imparator tarafından saliverilmesi endisesi idi. Çünkü imparator ile yapılan antlaşmada kendisi hayatta bulunduğu sürece kardeşinin saliverilmemesi şeklinde idi. Halbuki kendisinin ölümü ile bu şart ortadan kalkmış oluyordu. Bu yüzden de onun ölümü gizli tutulmuştu. Âsikpasazâde'nin ifadesine göre asker padisahi görmek istemiş, devlet erkani ise bir hekimin tedbiri sayesinde onu sağlamış gibi askere göstermeye muvaffak olmuştu. Bu arada imparator tarafından padisaha gönderilen Leondari Dimitrios, aradan uzun bir süre geçtiği halde huzura kabul edilmediği için süphelenmiş ve sonunda bir vasita ile padisahın öldüğünü öğrenmiş. Bu haberi derhal İstanbul'a bildirmek için yola çıkardığı birkaç ulak, yolların tamamen tutulmuş olmasından dolayı gidememişlerdi. Fakat Leondari, deniz yolu ile padisahın ölüm haberini imparatora iletmeye muvaffak olmuştu.

Çelebi Sultan Mehmed'in cesedi tahnit edilerek sarayda muhafaza edildi. Böylece hem asker hem de halk kendisini hayatta biliyordu. Bu arada Murad'ın Bursa'ya doğru yola çıkması bekleniyordu. Murad'ın Bursa'ya geldiği haberi üzerine padisahın Anadolu'ya bir seferinin olacağı, fakat rahatsız bulunduğu için yalnız basına gideceği söylenerek cenaze Anadolu sahiline geçirildi. Onun ölümünü bildirmemek için pek çok tedbir alındı. Böylece vefatı yaklaşık 40 gün kadar saklanabildi. Padisahın cesedi, Bursa'da daha önce inşa ettirdiği Yeşil Türbe'ye defn edildi. Çelebi Sultan Mehmed'in bu tarihte 43 veya 47 yaşlarında bulunduğu kabul edilmektedir.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Çelebi Sultan Mehmed, beyaz yüzlü, kara gözlü, kara ve çatık kaslı, sık sakallı, açık alınlı, geniş omuzlu, orta boylu, uzun kollu ve güler yüzlü bir hükümdardı. Osmanlı Devleti'ni tek bir idare altında topladıktan sonraki hükümdarlığı hicrî tarihle 7 sene 11 ay ve birkaç gün, miladî takvim ile de 7 sene 8 ay ve birkaç gün olmaktadır.

Çelebi Mehmed'in özelliklerini kaynak eserlere istinaden veren Uzunçarsili, onun hakkındaki kanaatlerini su ifadelerle aktarmaktadır:

"Çelebi Mehmed, ne babası Bâyezid ve kardeşi Musa Çelebi gibi sert, ne de diğer kardeşi Süleyman Çelebi gibi yumuşak ve kayıtsız idi. O, makul hareket eden, sabırlı, azim ve irade sahibi, sözüne ve vaadine sadık, nazik, vakur ve ciddi bir hükümdardı. Yalnız dostuna değil, düşmanlarına da kendisini sevdirecek itimat telkin etmiş ve kendisini saydırmıştır. Çelebi Mehmed hakkında Osmanlı tarihlerinden başka yabancı kaynaklar da iyi şahadette bulunmaktadır. Zamanının olayları gözden geçirilince bu kanaatte isabet olduğu anlaşıyor. İyi görüşü, vaziyeti kavrayarak istediğini ve vaziyeti ona göre ayarlaması, duruma göre uysal davranarak ileri gitmeyişi, seri hareket etmesi de kendisini en tehlikeli gâilelerden başarı ile çıkarmıştır. Küçük-büyük 24 muharebede bulunarak kırka yakın yara aldığı rivayet edilmektedir. (Netâyıcı'l-Vukuat, I, 36)."

Annesi, Germiyanoglu Süleyman Sah'in kızı Devlet Hatun olan Mehmed Çelebi, Osmanlı Devleti'ni, karşılaştığı büyük bunalımlardan başarı ile kurtaran bir şahsiyettir. O, şehzadeler mücadelesinden galip çıkarak devletin birliğini sağlamıştı. Onun en büyük emeli, babası zamanındaki toprakları tekrar ele geçirmektir. Bu gaye için çaba sarf etmiş ve büyük ölçüde de muvaffak olmuştur. Daha önce sözü edilen Venediklilerle yapılan deniz muharebesi bir tarafa bırakılacak olursa Bizans ve diğer devletlerle dostane faaliyetlerde bulunmuştur. O, Memlûklular ile de dostça geçinmiştir. Karamanoglu Mehmed Bey'in 822 (1419) yılında Memlûk ordusu tarafından esir edilerek Kahire'ye götürülmesi üzerine, Karamanlılar'ın, Kayseri'nin zapti konusundaki tesviklerine aldırmayan Mehmed Çelebi, dostluğu bozmamış ve sonucu belli olmayan bir maceraya atılmamıştır. Yerli ve yabancı hemen bütün kaynaklar, Çelebi Mehmed'in dirayetinden, sebatkârlığından ve iyi ahlâkından bahsederler. Hammer, onun hakkında sunları yazar:

"Hayır ve din işleri ile ilgili müesseseler meydana getirmekte şöhretli Selçuk sultanı Birinci Alaeddin ile boy ölçüşebilecek olan Birinci Mehmed; din âlimleri ve genellikle Kur'ân'a gönül vermiş olanlar hakkındaki cömertliği bakımından da Mısır sultanları ile rekabet edebilir. Osmanlı hükümdarları arasında ilk defa olmak üzere Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervanı ile bu iki kutsal şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere "Sürre" adı ile altın olarak bir miktar akça gönderen odur."

Günümüz yabancı tarihçilerinden biri olan Norman Itzkowitz, Çelebi Sultan Mehmed'den bahs ederken sunları söylemekten kendini alamaz:

"Tek yönetici olduğu zaman I. Mehmed'in (1413-1421) hükümrânlığının başarısını belirgin kılan ihtiyatlılığıdır. Timur'un oğlu Sahrûh'un gücü geri plânda ağırlığı hissettirdiği sürece Mehmed, topraklarını geri almış bulunan Anadolu beylerine karşı askerî harekâta girişemezdi. Osmanlı tahtında gözü olanların, Bizans desteğine tabi olmaları sebebiyle de Kostantiniye ile ilişkilerini yumuşak tuttu. İç isyanlar, taht kavgaları ve idarî meselelerle sürekli taciz edilen Mehmed, başarıya götürmeyi düşündüğü yeniden yapılanma teşebbüslerini engelleyecek herhangi bir genel Avrupa tepkisini canlandırmama dikkatini gösterdi. Böylelikle onun kısa, ama hayatî önemdeki hükümdarlığı, Osmanlı topraklarının tamamen çözümlenmesini önleyen bir koruyuculuk faaliyeti olma başarısına erdi."

Bazı tarihçiler tarafından devletin ikinci kurucusu olarak kabul edilen Çelebi Sultan Mehmed, çocuk denecek yaştan beri üzerine almak zorunda kaldığı büyük mesuliyetlerden dolayı son derece yıpranmıştı. Vücudunda kırk kadar muharebe yarası taşıyordu. Bitmek tükenmek bilmeyen gâilelerle karşılaşmış ama bütün bu gâilelerin hakkından gelmesini bilmistir. Bununla beraber babası Yıldırım Bâyezid'in son yıllarda erdiği güce erememiştir.

Çelebi Sultan Mehmed'in en büyüğü Murad olmak üzere Mustafa, Kasım, Ahmed, Yusuf ve Mahmud adlarında altı oğlu ile yedi kızı olmuştur. Oğullarından Kasım ve Ahmed, hükümdarın kendisi hayatta iken vefat etmişlerdi. Çelebi Sultan Mehmed vefat ettiği zaman Murad Amasya'da, Mustafa da Hamideli (Isparta)'nda sancak beyi olarak bulunuyorlardı. Yusuf ile Mahmud ise henüz küçük yaşlarda idiler. Isparta sancak beyi Mustafa, İkinci Murad'ın hükümdarlığı zamanında saltanat iddiasına kalktığı için Iznik'te yakalanarak boğdurulmuştu. Yusuf ile Mahmud ise ileride taht kavgalarına sebebiyet

vermemeleri için gözlerine mil çekilerek kör edilmislerdi. Fakat daha sonraları Bursa'da çıkan bir veba hastalığında ikisi de vefat etmişlerdi.

Çelebi Mehmed'in yedi kızından Selçuk, Hafsa, Sultan, Ayse ve Hatice hatunların ad ve durumları bilinmekte ise de diğer iki kızının adı henüz bilinmemektedir. Bunlardan Selçuk Hatun, Candarogulları'ndan Isfendiyyar Bey'in oğlu İbrahim Bey ile evlenmişti. İbrahim Bey'den çocukları olan Selçuk Hatun, kocasının ölümü üzerine Bursa'ya dönmüştü. 890 (1485) yılında epey yaşlanmış olarak vefat etmiştir. Hafsa Hatun, Çandarzâde veziriâzam İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud ile evlenmiş ve 847 (1443)'ten sonra Hacca giderek Mekke'de vefat etmiştir. Sultan Hatun, Isfendiyyar Bey'in diğer oğlu Kasım Bey ile evlenmiştir. 848 (1444) de vefat etmiştir. Çelebi Mehmed'in diğer kızlarına gelince bunlar, İkinci Murad'ın hükümdarlığı zamanında Karamanogulları'ndan İbrahim, İsa ve Ali Beyler ile evlenmişlerdi. Kızlardan biri de Varna muharebesinde şehid olan Karaca Bey ile evlenmiştir.

SULTAN MEHMED'İN HAYRATI

Çelebi Sultan Mehmed, kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi vatandaşlarını (tebeasını) gözeten, onlar için imkânlar hazırlamaya çalışan bir hükümdardı. Bu bakımdan günün ekonomik, sosyal ve dinî şartlarının gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak için gayret sarf ediyordu. Bunun içindir ki o, fakir, kimsesiz ve hatta yolcuları doyurmak için imâretler inşa ediyordu. O, sadece bununla da iktifa etmiyor, aynı zamanda ve özellikle cuma günleri fakirlere ve yoksullara yemek yedirdiyordu. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin "her cuma günü fukarayı it'am ve ehl-i ihtiyaca in'am-i amm edüb" dediği Çelebi Sultan Mehmed, cami, medrese ve çarşılar inşa edip onlara vakıflar tahsis ediyordu. O, babası Bâyezid ve dedesi Murad gibi kendisinden önce geçen hükümdarlar gibi devletin iki baskenti olan Bursa ve Edirne'yi camilerle süslemişti. Cülusundan kısa bir müddet sonra, Edirne'de Emir Süleyman'ın temelini attığı, Musa Çelebi'nin ancak pencerelere kadar inşa ettirebildiği camiyi (Eski Cami) tamamlamıştı. Filibe yolu üzerinde ve Meriç sahiline yakın bir yerde inşa edilen bu camiye vakf olmak üzere de Edirne'deki Bedesten inşa ettirilmişti. Evliya Çelebi, gerek Ulu Cami diye isimlendirdiği bu cami (Eski Cami), gerekse bundan önceki cami hakkında şöyle demektedir: "Edirne'de bundan ulu ve ruhaniyetli cami yoktur. Gerçi bundan kadim Mihal köprüsü dibinde Yıldırım Han Camii vardır. Fakat Timur-i bî nûr (Nursuz Timur) hadisesinde bu cami na tamam kalmagla onu da Çelebi Sultan Mehmed itmam edüb sevabını babası Yıldırım Han ruhuna hibe etmişti."

Sultan Mehmed, dedesi Murad Hüdavendigâr'ın Bursa'da baslatıp Yıldırım Bâyezid'in yarım bıraktığı büyük ve hasmetli camii de tamamlattı. Büyük harcamalarla ortaya çıkan bu cami, yirmi bes bölmeyle ayrılmış olup bunlardan yirmi dördü birer kubbe ile örtülmüştür. Yirmi besincinin ortasında yüksek ve çevresi yirmi ayak tutan yuvarlak bir pencere vardır. Pencerenin altına cami içinde geniş ve kare seklinde bir havuz tesadüf eder. Bursa Camii, İstanbul ve Edirne camilerinden bu havuzla ayırd edilir. İstanbul ve Edirne'deki camilerden hiç birinin yukarıdan penceresi olmadığı gibi berrak ve devamlı akan bir suyun verdiği serinlik te yoktur. Eskiden, kusların cami içine girip yuva yapmalarına engel olmak üzere açık olan yerlere bakır tellerden bir kafes yapılmıştı. Havuzda da dülger balıkları yüzmüş. Minberin oymaları çiçek, meyve, yaprak ve hatta ince işlenmiş elbise yakaları seklinde idi. Osmanlı ülkesinin mukaddes mabedleri arasında sadece Sinop Camii'nde buna benzer bir minber vardı. Temeller, dibinden bir insan boyu kadar yaldızlanmıştı. Duvarlara da "el-Esmâul-Hüsna" nakş edilmişti. Binanın iki ucunda iki minare yükselir.

Sultan Mehmed, Bursa ve Edirne'de iki büyük camii tamamlattı, Asya'daki merkezinde yeni bir cami yaptırmaya başladı. Yeşil-İmâret Camii adı ile şöhret bulan bu mabed, gerek yapılışında kullanılan mermerlerin az bulunusu, gerek onu süsleyen oymaların inceliği bakımından, Bursa şehrinin başlıca güzelliklerinden biridir. Bu caminin duvarlarının bütün cephelerindeki renkli mermerler, kapi ve pencerelerin içine takıldığı kırmızı mermerler üzerine işlenmiş yazılar, kapi süsleri göz alıcıdır. Caminin içini bezeyen çiniler de pek nefisler. Bunların üzerine yazılmış Kur'an âyetleri fevkalâde güzeldir. Kırmızı mermerden oyulmuş mihrabın zerafeti, karsısındaki kapının güzelliği ile boy ölçüşebilir. Zamanında kubbeler ile minareler yeşil çini ile kaplanmış olduklarından, bu çiniler güneşte zümrüt gibi parlar ve yapıya periler sarayı görünümünü vermiş. Bundan dolayı bu cami Yeşil imâret adını almıştır.

Caminin yanında Çelebi Sultan Mehmed'in türbesi bulunur. Sekiz köseli bir şekilde olan bu türbe, çok güzel bir bahçenin ortasındadır. Yapının duvarları, distan ve içten yeşil çini ile kaplanmıştır. Bunun

sekiz yönünde, gök renginde bir zemin üzerine gümüş harflerle yazılmış Kur'an âyetleri bulunmaktadır. Bu iki yapının yakınında Birinci Mehmed, bir medrese ile yoksullar için bir imâret tesis ve her ikisine de padisahlara layık bir cömertlikle gelir (vakif) tayin etmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Camii, bu padisahın sultanlık çağının bir belirtisi olarak günâhtan sakinme ve sanat sevgisinin maddi ve devamlı bir delilidir. Sultan Mehmed'e "Çelebi" ünvanının verilmesi onun buyruğu ile yapılan anıtlardaki sanat sevgisinden ve ince zevkten dolayidir. Bu mânâda kendisine "Çelebi hükümdar" denmiştir.

FETRET DEVRI

Fasıla-i Saltanat olarak da bilinir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (28 Temmuz 1402) yenilmesiyle başlayan bu döneme, kardeşleriyle girdiği mücadeleye başarılı olarak yönetimi yeniden ele geçiren Mehmed Çelebi son vermiştir.

Ankara Ovası'nda yapılan savaşın kötüye gittiğini gören Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, yanına Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Murad Paşa ve yeniçeri ağası Hasan Ağa ile birlikte kendine bağlı olan birlikleri de yanına alarak Edirne'de saltanatını ilan etti.

Savasa katılan diğer sehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir'de, Çelebi Mehmed ise Amasya'da kendi hükümdarlıklarını ilan ettiler. Yıldırım Bayezid ile birlikte Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) Timur'a tutsak düstüler.

Timur, zaferden sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kalarak Osmanlı topraklarını yağmaladı. Anadolu'da daha önceden bulunan ancak Osmanlı topraklarına katılan eski Anadolu Beyliklerini yeniden canlandırdı. Osmanlı topraklarını ise 4 sehzade arasında paylaştırarak Anadolu'dan çekildi. Böylece Osmanlı Toprakları bölünmüş oldu.

Sehzadelerden ilk olarak Mehmed Çelebi harekete geçti. Orta Anadolu'daki Türkmen beylerini safdışı bırakarak güçlü bir Türkmen ordusu kurdu. İlk çarpışma ise Musa Çelebi ile İsa Çelebi arasında Bursa'da meydana geldi. Musa Çelebi Bursa'yı alarak hükümdarlığını ilan ettiyse de kısa bir süre sonra İsa Çelebi Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Bu olay sehzadeler arasındaki mücadelenin kızışmasına yol açtı. Çelebi Mehmed, diğer kardeşlerini safdışı bırakarak Osmanlı İmparatorluğunu yeniden bir birlik altında toplamıştır.

SULTAN İKİNCİ MURAD DÖNEMİ

1404 Haziran'ında Amasya'da dünyaya gelen Murad, babası Çelebi Sultan Mehmed (Birinci Mehmed)'in vefatı üzerine daha 17 veya 18 yaşında bir delikanlı iken Osmanlı tahtına geçip idareyi eline almak zorunda kaldı. İleride de temas edilip görüleceği gibi onun yönetiminde bulunduğu dönem, idarî, mülkî ve hukukî mekanizmanın istikrarlı bir şekilde intizam ve ahenkle yürüyen bir devir olmuştur. Bununla beraber hâlâ Timur âfetinden kalma ve işlemekte bulunan bazı yaraların bulunduguna işaret etmek gerekir.

Yaş bakımından çocukluktan henüz çıkmış olan İkinci Murad, hem savaş sanatında hem de siyasî deha ve anlayışta çocukluktan çok uzaktı. Gerçekten henüz on iki yaşlarında iken Seyh Bedreddin Mahmud isyanının bastırılmasında oynadığı önemli rol, babası Çelebi Mehmed'in, oğlunun yaşına göre vaktinden önce tahta çıkabileceğini ve buna lâyık olabileceğini sezdiği belirtilmektedir. Bunun için de hükümdar,

oglundun, hükümdarların görmesi gereken eğitimden geçirilmesini istemiş, veliahdin savaşlar ve iktidarın zorlukları ile karşılaşmasını arzulamıştır. Oğlundun erken yaşlarda tahta geçmesi, babasının tasarılarına da uygun düşüyordu. Genç yaşı, yakışıklılığı, ilişkilerindeki zerafet ve nezaket, göğüs göğüse olan savaşlardaki mahareti, kendisinden daha yaşlı ve tecrübeli savaşçılar ile bilhassa vasisi durumundaki Bâyezid Pasa ile yaptığı tartışmalarda son derece yumuşak baslı davranması ve çocuksu görünüşüyle askerlerinin onu hem kalpten sevmeleri, hem de kudretine saygı göstermeleri, İkinci Murad'î ordunun yegane hâkimi durumuna getirmisti. Babasında görülen muntazam yüz hatları, olduğu gibi oğluna da geçmişti. Onun manevî etkisine yakışıklılığundan ileri gelmiş bir tesir de eklenmişti. Velhasıl, bir milletin, kendi basında bulunan hükümdarda görmek istediği, tabiatın taci olan yakışıklılık, bütünüyle İkinci Murad'da toplanmıştı.

Sehzade Murad, 1410 yılına kadar Amasya sarayında kaldı. Sonra babası Çelebi Mehmed ile Bursa'ya, 1413'te de Edirne'ye gitti. 12 yaşına girince Rum vilayeti beyliği ile Amasya'ya geldi. Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmaniçik bölgelerini içine alan Rum veya Danismendiye vilayeti, Osmanlılar'ın doğu sınır vilayeti olup o dönemlerde fevkalâde bir önemi haiz idi. Bu yüzden Osmanlı sultanı, sarktaki gelişmeleri çok dikkatle takip etmek zorunda idi. Çünkü burada, küçümsenmeyecek miktarda Türkmen ve Mogol göçebeleri vardı. Bunları, merkezin kontrolü altında tutabilmek pek kolay bir iş değildi. İşte Çelebi Sultan Mehmed, büyük oğlu Murad'î lalası Yörgüç Bey ile bu mühim vilayetin basına gönderiyordu. Tayininden bir yıl sonra Murad, idaresinde bulunan Amasya kuvvetleri ile Börklüce Mustafa isyanını bastırmak üzere Saruhan ve İzmir taraflarına hareket emrini almıştı.

Babası tarafından, ileride hükümdar olabilecek şekilde yetistiren Murad, babasının ölüm haberini alınca Amasya ile Bursa'yı birbirine bağlayan uzun yolu süratle asıp Bursa'ya yetişir. Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden ancak o zaman haberdar olan Yeniçeriler, yeni sultanı karşılamak üzere şehrin disına çıkarlar. Yeniçeriler, onunla birlikte saraya kadar gelip huzurunda geçit resmini tamamladıktan sonra bağlılıklarını bildirirler. Bursa'da, devlet ileri gelenleri ile yeniçeriler tarafından kendisine bey'at edilen Murad Bey, babasının cenazesini muhteşem bir törenle Yeşil Cami yanındaki türbesine defn ettirip bir hafta yas tutulmasını emir eder. 25 Haziran 1421'de, babasının ölümünden kırk gün sonra Osmanlı tahtına geçip hükümdar olan Murad'a, Yıldırım Bâyezid'in damadı Seyh Emir Buharî hazretleri kendi eliyle kılıç kusatıp hükümdarlığını ilan eder. Hükümdar olduktan sonra çevresinde bulunan beylikler ile politik bakımdan önemli olan Karaman, Germiyan, Mentese, Dulkadir, İsfendiyar beyleri ile Mısır Sultanı, Akkoyunlu ve Karakoyunlu emirleri, Hindistan hükümdarı, Alman İmparatoru, Macar Kralı Sigismund, Bizans İmparatoru ile Eflâk ve Bogdan Voyvodaları, Sırp ve Bosna Kralları, Mora Despotu ve Venedik Cumhuriyeti gibi devletlerin tamamına özel elçiler ile mektuplar gönderip kendisinin Osmanlı tahtına geçip hükümdar olduğunu bildirir.

Tahta geçtiği sırada babası gibi barış temayülünde olduğu anlaşılan Sultan İkinci Murad'ın bu barışçı arzusu, özellikle Bizans tarafından farklı bir anlayışla yorumlanacaktır. Bu sebeple Bizans, hemen hemen her zaman olduğu gibi, bu sefer de, saltanat değişikliğinin meydana getireceği nazik durumdan yararlanmaya yeltendi.

Sultan Murad'ın, Osmanlı toplumunu taht hakkında tereddüde düşürecek yaşta başka erkek kadesi yoktu. Onun, iki kadesi, daha babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Sadece çocuk denebilecek yaşta iki küçük kadesi kalmıştı. Bunlar da daha sonra vebadan öleceklerdi.

Daha önce de temas edildiği gibi, Müslüman ve Hristiyan devletlere elçiler gönderen Sultan II. Murad, Karaman Beyi ve Macarlarla birer barış antlaşması yapar. Barışı seven bir kimse olarak Sultan Murad, bu duygusunu her zaman açığa vuruyordu. Fakat Bizans devlet adamlarının Osmanlılar'daki saltanat değişikliğinin meydana getirebileceği ilk günlerdeki saskinlik havasından faydalanmak istemeleri, Sultan Murad'î mücadeleye hazırlanma mecburiyetinde bıraktı. Bizans'tan, Sultan Murad'î tebrik için gönderilen elçiye verilen gerçek talimat, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa)'nin elde bulunusundan istifadeyi temindi. İmparator Manuel, bir koz olarak elinde tuttuğu Mustafa Çelebi vasıtasıyla Murad'dan bazı menfaatler temin etmek istiyordu. Buna göre, imparatorun elçisi Çelebi Sultan Mehmed'in vasiyetine istinaden Murad'ın, küçük kadeslerinin kendisine teslim edilmesini ister. Çelebi Sultan Mehmed'in iki küçük oğlundun (Yusuf ve Mahmud) Bizans'a gönderilme işi, sadece bir vasiyet olduğuna göre iki devlet arasında taahhüde bağlı olmayan bir mesele idi. Bunu bir hak isteme şeklinde ileri sürmek, Bizans kurnazlığından başka bir şey değildi. Nitekim elçinin sehzadelerle ilgili talebine

veziri azam ve Rumeli beylerbeyi olarak islerin idaresini elinde bulunduran Bâyezid Pasa, padisah adına "Müslüman evladının, müslüman olmayanlar yanında terbiye ve eğitim görmesinin Seriat-i Muhammediye'ye aykırı olduğu, bu bakımdan efendisi imparatora bu vâsiliten vaz geçerek kendisi ile iyi ilişkilerini devam ettirmesini rica eylediğini" söyler. Böylece, daha önce alınan vâsilit kararına uyulmayarak sehzedeler Tokat'a gönderilir.

Manuel, elçilerine verilen bu cevabi öğrenince, memleketinin içinde bulunduğu acikli durumu ve güçlü bir düşmanın öfkesini üstüne çekmekle kendisini tehlikelere atması olacağını hesap etmeksizin Dimitrius Laskaris Leontarius'u iyice silahlanmış on kadirga ile Limni adasına gönderir. Leontarius, imparator adına burada adeta bir sürgün hayatı yasayan Mustafa Çelebi ile pazarlığa girer. Yapılan bu pazarlığa göre Mustafa ve onun kader arkadaşı olan İzmiroğlu Cüneyd serbest bırakılacaklardı. Mustafa, tahtın mesru vârisi olarak kabul edilecekti. Limni adasındaki sürgün hayatından sonra böyle bir devlet kusunun basına konmasına sevinen Mustafa Çelebi, saltanatı uğruna bol bol vaadlerde bulunur. İmparator, entrikalı siyasetinin Müslüman Türkler arasında çıkaracağı nifaktan büyük faydalar umarak Mustafa'ya bazı şartlar teklif edince bunlar büyük bir istiyakla kabul edilir. Buna göre sayet Mustafa başarılı olursa Gelibolu ile İstanbul'un kuzeyinde Bogdan sınırına kadar Karadeniz kıyısındaki bütün şehirler ile güneyde Erysus ve Aynaroz'a kadar olan yerlerin tamamını İmparatora geri vermeyi taahhüd etti. Böylece Mustafa, büyük emeklerle elde edilmiş bulunan toprakları, tekrar Bizans'a vermeyi kabul ediyordu. Mustafa, kendisi için utanç verici olan bu antlaşmayı imzaladıktan ve yemin ile de onu teyid edip sağlamlaştırdıktan sonra Leontarius, 15 gemiden mütesekkil bir filo ile onu ve yandaşlarını Gelibolu önlerine çıkarır (Eylül 1421). Bu hareketi ile Sultan İkinci Murad'a karşı cephe alan Bizans'la birlikte Anadolu beylikleri de yeni hükümdarın babası olan Mehmed Çelebi'nin yaptığı ilhakları geri almak ve Osmanlı tabiiyetini tanımamak suretiyle ayaklanıp Anadolu birliğinin bozulmasına sebep oldular. Nitekim Germiyanoglu II. Yakub Bey, Sultan Murad'ı tanımayarak Mustafa Çelebi'nin tarafını tuttuğu gibi, Hamideli de Karamanoğlu tarafından işgal edildi. Öte yandan babaları İlyas Bey tarafından Osmanlı sarayına gönderilmiş bulunan Menteseogulları'ndan Ahmed ve Leys de bu karışıklıklardan istifade ile kendi memleketlerine dönmüş ve bağımsızlıklarını ilan edip kendi adlarına bastırdıkları paralara Osmanlı hükümdarının adını koymamak suretiyle onu tanımadıklarını gösterdiler. Anadolu birliğine vurulan darbe bu kadarla da bitmiyordu. Aydınoğlu ile Saruhanoglu eski topraklarından bir kısmını ellerine geçirmişlerdi. Keza taarruza geçen İsfendiyar Bey de Osmanlılar'ın himayesi altında Çankiri, Kalecik ve Tosya'da hüküm süren oğlu Kasım'ı buralardan kovmuştu. Sultan Murad, Bizans tarafından tertiplenen ve Osmanlı ülkesini bölmeye yönelik olan Sehzade Mustafa isyanı ile uğraşırken bu oldu-bittilere karşı sessiz kalmak ihtiyacını hissetmişti. Zira günün siyasî şartları bir müddet için onu böyle davranmak zorunda bırakmıştı.

MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI ve ÖLDÜRÜLMESİ

Sultan İkinci Murad, hükümdarlığının ilk iki yılını iç isyanları bastırmak ve ülke birliğini yeniden tesis etmekle geçirdi. Gerek kendisi gerekse devleti için en büyük tehlike Mustafa Çelebi'nin isyanı idi, Daha önce de temas edildiği gibi Mustafa Çelebi, Bizans İmparatoru'nun sözünden çıkmamak, oğlunu rehine olarak onun yarına vermek ve Osmanlılar'a ait bazı yerleri Bizans'a terk etme karşılığında İmparatorun adami ile bir antlaşma yapmıştı. Buna karşılık İmparator da İkinci Murad'ı değil, onu hükümdar olarak tanıyacaktı. Bu hareketin gerçekleşmesi için de İmparator ona yardım edecekti. İki taraf arasında gerçekleştirilen bu antlaşma gereğince İmparator, Limni adasında sürgün hayatı yasayan Mustafa Çelebi'yi Gelibolu önlerine çıkarıp ona yardım edecekti. Onu, 15 gemiden mütesekkil bir filo ile Gelibolu önlerine çıkaran Leontarius, bu hareketi ile Bizans adına büyük bir başarı sağlamış oluyordu. Mustafa Çelebi, yanında İzmiroğlu Cüneyd Bey ve maiyetine ilaveten bir kısım Rum kuvvetleri de olduğu halde Gelibolu'ya gelir.

Mustafa Çelebi'nin kuvvetleri Gelibolu'ya çıktıkları zaman karşılarında Sultan Murad'ın kuvvetlerini buldular. İki taraf arasında şiddetli muharebeler oldu. Mustafa'nın kuvvetlerine kumanda eden Cüneyd Bey, galib gelince Mustafa kadirgadan inip karaya çıkar. Ama muharebe yeniden devam edip şiddetlenir. Geceyi kadirgada geçiren Mustafa Çelebi, Gelibolu halkının ileri gelenlerini davet ederek kendisinin Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu, Edirne'ye gitmesi için kendisine yol verilmesini ve hükümdar olarak tanınmasını ister, Gelibolu halkı ve civardakiler, Mustafa Çelebi'ye bey'at ettilerse de Sahmelek komutasındaki kale muhafızları kaleyi teslim etmediklerinden Mustafa Çelebi, İzmiroğlu Cüneyd Bey ile Leontarius'u kale önünde bırakarak Aynaroz taraflarına doğru yürüyüp bazı yerleri ele

geçirmisti. Halk, geçtiği yerlerde Mustafa Çelebi'ye iltihak ediyordu. Böylece, gün geçtikçe kuvvetleri de çoğalıp büyüyordu. Bu arada önemli olan mesele Rumeli'de sadece halk tabakasının değil, askerın, komutanların ve Rumeli Beylerbeyi'nin Mustafa Çelebi'ye iltihak ederek onu hükümdar olarak kabul etmeleri geliyordu. Zaten onun kısa zamanda muvaffak olmasının ve kuvvetlerinin çoğalmasının en önemli âmili Rumeli bey ve komutanlarının kendisine katılmaları idi.

Mustafa Çelebi'nin, Müslüman kani akitilerek zapt edilmiş olan toprakları Bizans'a terk etmeyi kabul eden bir antlaşma imzaladığı ve devletin birliğini bozacak iddialarla ortaya çıktığı halde Rumeli beylerinin ona iltihak etmesi dikkati çekecek bir noktadır. Bazı tarihçilere göre bunun sebebini henüz on sekiz yaşında bulunan bir delikanlının yerine, yetiskin bir kimsenin tahta geçmesi arzusu bulunmaktadır. Bununla beraber bu meseleye sadece yaşça küçük veya büyük olma açısından bakmamak gerekir. Bölge halkını etrafına toplamayı basaran Mustafa Çelebi, Vardar Yenicesinden sonra Edirne'yi de ele geçirmek suretiyle Rumeli'ne hakim olacaktı.

Cüneyd Bey'in fikir ve yardımı ile Rumeli'nin "Yayasini" "Müsellem" hale getiren Mustafa Çelebi, her birine elliser akça harçlık tayin ederek yeni bir teskilat kurmaya muvaffak olur. Bu uygulama, askerın hosuna gider. Mustafa Çelebi'nin yaptığı tahribat ve kazandığı başarı haberleri Bursa'ya ulaşınca Sultan Murad'ın huzuru ile Vezir-i Azam ve Beylerbeyi Bâyezid, ikinci vezir Çandarlızâde İbrahim, üçüncü vezir Hacı İvaz Pasa'larla Timurtas Pasa'nın Umur, Ali ve Oruç Beyler adındaki üç oğlu bir görüşme yaparlar. Bu görüşmede İbrahim Pasa ile Hacı İvaz Pasa, hem beylerbeyi olması hem de Rumeli beylerini yakından tanımı sebebiyle Bayezid Pasa'nın Mustafa Çelebi üzerine gönderilmesini teklif ederler. Timurtas Pasa'nın oğulları ise bizzat padisahın gitmesini söylerler. Sultan Murad, ilk iki vezirin teklifi üzere babasının en güçlü vezirlerinden olan Bâyezid Pasa'nın gitmesini uygun görür.

Gelibolu yolu kapalı olduğundan Bâyezid Pasa kis mevsiminde İstanbul Bogazi'ndaki Güzelcehisar (Anadoluhisari)'dan Rumeli yakasına geçer. Yanında büyük bir kuvvet yoktu. Edirne tarafına gidip orada da kuvvet topladı. Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'dan çıkıp geldiğini duyunca onu Sazlıdere mevkiinde karsılar. Askeri, Mustafa Çelebi tarafına geçen bu Pasa da sehzadeye iltihaka mecbur olur. Mustafa Çelebi, Timur ile yapılan savasta aldığı yaraları göstererek Bâyezid Pasa'yi kendine bağlayıp vezir tayin etmek istediye de çok geçmeden Evrenos oğulları ve Cüneyd Bey'in de tesviki ile onu Sazlıdere'de öldürtür. Bâyezid Pasa'nın öldürülmesinden sonra bütün askerleri, Mustafa'nın tarafına geçerler. Bundan sonra parlak bir tören ve muzaffer bir eda ile Edirne'ye giren Mustafa Çelebi, burada hükümdarlığını ilân eder. Rumeli'deki bütün şehir ve merkezler, onun hükümrانlığını tanıdılar.

Mustafa Çelebi, bundan sonra Anadolu'ya geçmek üzere Gelibolu'ya tekrar hareket eder. Artık Rumeli'nin bütün beyleri ve kuvvetleri onunla beraberdirler. Mustafa Çelebi'nin Sazlıdere basansını haber alan Gelibolu muhafızı, kaleyi Dimitrius Leontarius'a teslim etmek zorunda kalır. Dimitrius, buraya asker ve mühimmat koymaya hazırlanırken, İzmiroğlu Cüneyd Bey yetiserek buna mani olur. Bunun üzerine Mustafa Çelebi'ye bas vuran Dimitrius'a, Mustafa Çelebi, Gelibolu'yu İmparatora teslim edeceğine dair verdiği sözü unutmadığını, ancak böyle bir harekette bulunmasının Müslüman halk arasında büyük bir infiale sebep olacağını bu yüzden halkın kendi padisahlığını tanımayacağını söyler. Bunun üzerine İstanbul'a dönen Dimitrius Leontarius, durumu İmparatora anlatır.

Mustafa Çelebi, Gelibolu kalesini tahkim ederek donanmaya komutanlar tayin eder. Buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Edirne'ye dönerek, daha önce kardesi Çelebi Sultan Mehmed tarafından devlet hazinesine konmuş bulunan servete el koyarak sefahata baslar.

İmparator, Mustafa Çelebi'nin kendisini atlatarak Gelibolu'yu vermemesi üzerine onu terk edip Sultan Murad'la anlaşmak ister. Bu sıralarda Bursa'da bulunan Sultan İkinci Murad, Gelibolu'nun İmparatora teslim edilmediği haberini alınca o da bu fırsattan istifade etmek ister. Bunun için, Bâyezid Pasa'nın ölümünden sonra Vezir-i Azam olan Çandarlızâde İbrahim Pasa'yi elçi olarak İstanbul'a gönderir. Fakat İmparator, Gelibolu ile iki sehzadenin kendisine teslim edilmesinde ısrar ettiği için bir anlaşmaya varılamaz. Bu durum, Sultan Murad'ın, Mustafa Çelebi tarafından kazanılan başarılarından bir hayli telasa düştüğünü göstermektedir. Gerçekten de Sultan Murad, Yıldırım Bâyezid zamanında Bursa'ya gelen ve kaynakların ifadesine göre bütün Osmanlı padisahlarının kendisine hürmet ettiği, kendisinden daima hayır dua bekledikleri ve kendilerine kılıç kusatan Emir Sultan'dan manevî yardım talebinde bulunur. Verilen bilgiye göre Emir Sultan, Murad ile amcası Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) arasındaki

mücadelede, Sultan Murad tarafını tutup onu tesci' etmiş, aynı hükümdarın 1422 İstanbul muhasarasına beraberinde yüzlerce derviş ile bizzat iştirak etmiştir.

Cenevizliler, Osmanlılar'dan önce Foça'daki sap madenlerini işletiyor ve Saruhanogulları'na her sene bir miktar para vererek buradaki kalede ikamet ediyorlardı. Buradan elde edilen sapsarı da Avrupa piyasalarına ihraç ediyorlardı. Bölge, Osmanlılar'a geçtiği zaman bu vergiyi Osmanlılar almaya başladılar. Bu Ceneviz kolonisi, doğudaki diğer Ceneviz kolonileri gibi belli bir süre tayin edilen podesta (vali, komiser) veya konsoloslar vasıtasıyla idare ediliyorlardı. Çelebi Sultan Mehmed'in sağlığında Foça'da Jan Adorno adında bir podesta bulunuyordu. Burası on sene müddetle kendisine verilmisti. Adorno, Foça madenlerini işlemek karşılığında senede yirmi bin altın üzerine Çelebi Sultan Mehmed'le anlaşmisti. Çelebi Mehmed'in vefatından sonra ortaya çıkan Mustafa Çelebi hadisesi esnasında, maden işi aksamış ve Jan Adorno yıllık imtiyaz bedelini ödeyememisti.

Adorno, Çelebi Sultan Mehmed'in ölüm haberini alınca bu fırsattan istifade ile borcundan kurtulmak isteyerek Sultan Murad'a mektuplar yazar. Bu mektuplarda o, kendisini kadirgalarla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirebileceğini ve kendisine hiç kimsenin yapamadığı hizmeti yapacağını söylemisti. Murad tarafından memnuniyetle karşılanan bu teklif, zamani gelince iyi bir şekilde değerlendirilecektir.

Böylece, Foça'lılarla da anlaşılan Sultan Murad'a karşılık Mustafa Çelebi, kazandığı zaferin sarhosluğu içinde kendini zevk ve eğlenceye kaptırmisti. Askerinin hizmetlerine karşılık, onları mükâfatlandırmayı aklına bile getirmiyordu. Hatta öylesine ki sayet Cüneyd, Sultan Murad'ın hazırlıklarını bildirerek kendisini tembelliğinden uyandırmamış olsaydı, aleyhinde silahlandığı genç padisahi da unutacak ve Edirne'de hareketsiz oturup duracaktı. Cüneyd, Mustafa'ya: "Murad, İmparatorla pazarlık halinde bulunuyor, üstelik Frenklerle de anlaşılıyor. Biz de Edirne'de hiç bir hazırlıkta bulunmadan oturuyoruz. Onlar bu tarafa gelmeden önce biz karşı tarafa geçelim. Her bakımdan düşmanlarımızdan üstünüz. Onlar bu tarafa geçerlerse, bizim için felaket olur." diyerek onu ikaz ediyordu. Cüneyd, bu sözleri ile düşmanları olan Sultan Murad'ın Cenevizlilerle birlikte Avrupa'ya gelmeden önce kendilerinin Asya'ya geçmesini öğütüyordu. Gerçi O, bu düşünce ve bunun mahsûlü olan hareketleri ile daha çok kendi menfaatlerine hizmet ediyordu. Çünkü sonucundan ümidini kestigi bir tesebbüsün sonlarından, yeni bir hainlikle kurtulmak niyetinde idi.

Mustafa Çelebi, derhal kuvvetlerini toplayarak 20 Ocak 1422'de Gelibolu'ya gelip Lapseki'ye geçer. Sultan Murad'ın müttefiki olan Cenevizlilerin donanması, Mustafa Çelebi'nin geçmesine mani olmak istediye de bunda muvaffak olamaz. Mustafa Çelebi'nin yanında on iki bin atlı ve bes bin yaya vardı. Mustafa Çelebi, burada üç gün kaldıktan sonra Bursa'ya doğru harekete geçer. Bunu haber alan Sultan Murad, Bursa'dan çıkarak Ulubat'a gelir. Ulubat deresi üzerindeki köprüyü keser. Böylece Mustafa'nın ordusunun sol kanadı denize dayanmış, sağ kanadı da Ulubat gölü ve bataklıkları ile kapanmış bulunuyordu.

Sultan Murad'ın maiyetinde Hacı İvaz Paşa ile Timurtas'ın üç oğlu Umur, Ali ve Oruç Beylerle, Cüneyd'in kadesi olduğu söylenen Hamza Bey de vardı. İki taraf, Ulubat suyu önünde ve suyun iki kıyısında karşılaşırlar. Bu karşılaşmada hiçbir taraf üstünlük sağlayamaz. Sultan Murad'ın ordusunda Mihalıoğlu Mehmed Bey de vardı. Bu zat, Musa Çelebi'nin Rumeli'deki saltanatı zamanında onun beylerbeyi yani ordu komutanı idi. Bununla beraber el altından Çelebi Mehmed'e taraftar idi. Çelebi Mehmed zamanında akıncı beyliğinde ve divanda bulunmustu. Seyh Bedreddin Mahittud olayında Tokat kalesinde hapsedilmisti. Murad hükümdar olup, Mustafa Çelebi hadisesi ortaya çıkınca Murad'ın devlet adamları, eski şöhretli Rumeli beylerinden olan Mihalıoğlu'nun serbest bırakılarak gönlünün alınmasını ve bunun Rumeli akıncı beyleri üzerindeki nüfuzunun büyüklüğünden söz ettiler. Bunun üzerine Mihalıoğlu Mehmed Bey derhal Tokat'tan alınarak Bursa'ya getirilmiş, oradan da ordu ile Ulubat önüne gelmisti.

Mihalıoğlu Mehmed Bey, bir gece Ulubat çayının kenarına gelerek Rumeli akıncı beylerini isimleri ile çağırmaya baslar. Bunlar, çay kenarına gelerek ölmüş olduğunu sandıkları Mihalıoğlu'nun sağ olduğunu anladılar. O, akıncı beylerine padisahlarının oğlunu terk ederek bir düzme hükümdara tabi olduklarından dolayı sitemde bulunur. Bu sitem karşısında onlar, Mihalıoğlu'nun isteği doğrultusunda hareket edeceklerine söz verirler. Böylece Mihalıoğlu, Rumeli beylerinden, Murad'ın tarafına geçeceklerine dair söz almış oldu. Bu görüşmeden haberdar olan Mustafa Çelebi, korkmaya baslar.

Bu korku, kalbinde büyük süphelerin meydana gelmesine sebep olur.

Bu sırada Mustafa, Ulubat çayının kıyılarına yaklaşıp. Murad, savaşa hazırlanmakla beraber, tahta çıkışında kendisine kılıç kusatan Emir Sultan'ın kendisi için dua etmesini ister. Emir Sultan da üç gün üst üste dua edip zaferin Murad'a ait olması niyazında bulunur. Bu üç gün içinde Mustafa, sinirlerinin fazlasıyla gerilmesinden dolayı bir burun kanamasına tutulur. Mustafa'nın taraftarları bunu, onun yenileceğine bir isaret sayarlar.

Tam bu esnada Vezir Hacı İvaz Pasa'dan, Mustafa Çelebi'ye gizli bir mektup gelir. Hacı İvaz, mektupta kendi sadakatinden bahs ettikten sonra Rumeli beylerinin Murad'la ittifakından ve gününü tayin ettikleri bir baskınla ansızın kendisini yakalayacaklarından inandırıcı bir şekilde söz eder. Bundan baska Timurtas Pasa oğullarından da Cüneyd Bey'e bir mektup gelmişti. Onların bu mektubunda da dostluklar hatırlatılıyor ve Rumeli beylerinin Mustafa Çelebi'yi yakalayarak Sultan Murad'a teslim edeceklerine temas ediliyordu. Sayet kendisi Osmanlıların hâkimiyetini tanıyacak olursa, Aydın ve havalisinin kendisine verileceğinden bahs ediliyordu.

Mustafa Çelebi, Rumeli beylerinin Mihaloglu Mehmed Bey ile görüşmelerinden şüpheye düsmüştü. Hacı İvaz Pasa'dan gelen mektup ise onun bu şüphelerini büsbütün artırmıştı. Bunun üzerine durumu Cüneyd Bey'e açar. Cüneyd Bey, kendisine gelen mektupları da ona gösterir.

"Harp hiledir" kaidesince uygulanan bu plân, kısa zamanda tesirini göstermiş ve Mustafa Çelebi'nin, Cüneyd'den şüphelenerek ona karşı güvensizlik duymasına sebep olmuştur. Cüneyd ise bu isin sonunu iyi görmediğinden, bir gece Mustafa'nın ordusundaki herkes uyurken, gümüş ve altından en değerli eşyasını alarak, silah arkadaşlarından kendisine en çok bağlı olan yetmiş kişi ile oradan çıkıp Aydın yolunu tutar. Kaçaklar, çadırlarında ısılan yanar durumda bıraktıklarından, gidisleri ancak safak vakti anlaşılabildi. Bu haber orduda hemen yayıldı. Mustafa'nın askerlerini dehşetli bir korku sardı. Bu korku sadece orduda değil, bizzat Mustafa'nın kendisinde de vardı. O, Cüneyd'in Murad tarafına geçtiğini zannetmişti. Bu esnada Sultan Murad'ın ordusunda borazan ve davulların çalması da ondaki bu düşünceyi kuvvetlendiriyordu.

Aldatılmak suretiyle hiç kimseye güveni kalmayan Mustafa Çelebi, bir an evvel Rumeli tarafına kaçıp kurtulmak istiyordu. Çok az maiyeti ile Lapseki'ye doğru yola koyuldu. Bunun kaçmasından sonra Ulubat nehri üzerine kurulan köprüden karşıya geçen Rumeli beyleri ve akıncı tıvçıları (tımarlı akıncılar) gelip Sultan Murad'a bas eğıdiler.

Mustafa Çelebi kaçarken Biga çayı önüne gelerek mevsim şartları gereği nehrin tashkin olmasından dolayı Biga kedisinin yardımıyla ve bir hayli altın karşılığında geçidi bulup karşı tarafa geçmeye muvaffak olur. Sahile inen Mustafa Çelebi, orada bulunan gemilere binerek Gelibolu tarafına hareket eder. Giderken takip edilmemesi için Anadolu sahilinde ne kadar nakil vasıtası varsa hepsine el koyar. Gelibolu limanı da tahkim eden Mustafa Çelebi, Gelibolu'daki vasıtaların Anadolu sahiline geçmemeleri için onları da karaya çektirmek suretiyle kendi konumunu emniyet altına alıp sahillere muhafızlar tayin eder.

Böylece, harp etmeksizin savaş alanına muzafferâne bir şekilde sahip olan Sultan Murad'ın adamları, kendisine hiç tereddüd göstermeden ve sicagi sicagina Mustafa Çelebi'nin takip edilip bu isin bitirilmesini teklif ederler. Ama Anadolu sahilinden, karşı sahile geçmek üzere onlara yardımcı olacak bir vâsita da yoktu. Fakat Sultan Murad, daha önce anlastığı Foça Ceneviz Beyi Adorno'ya vaziyeti bildirerek derhal harp gemilerini göndermesini ister. Adorno, hazır durumda beklemekte olan yedi kadirga ile boğazi geçip Lapseki'ye gelir. Sultan Murad, bes yüz kadar maiyeti ile kadirgaların en büyüğüne biner. Diğer kadirgalarda da Türk ve Frenk askerleri bulunuyordu. Gemilerle denizin ortasına gelindiğinde Adorno, Sultan Murad'ın önünde diz çökerek, sap madenleri sebebiyle Osmanlı hazinesine olan borcunun bağışlanmasını rica eder. Yirmi yedi bin Bizans altını tutan bu borç, Sultan Murad tarafından aff edilerek Adorno'nun eline bir belge verilir. Gelibolu sahilinde bulunan Mustafa Çelebi, Ceneviz gemilerinin yaklaştığını görünce Adorno'ya bir adam göndererek Murad'ı karaya çıkarmasını, buna karşılık kendisine elli bin altın vermeyi teklif ettiyse de bu teklif red olunur.

Karaya çıkmaya muvaffak olan Sultan Murad'ın ordusu ile Mustafa Çelebi'nin ordusu arasında meydana gelen muharebede Mustafa'nın kuvvetleri mağlup olarak kaçarlar. Gelibolu kalesi, Sultan Murad'a teslim olur. Harp meydanından sür'atle kaçan Mustafa Çelebi, nihayet Edirne'ye ulaşır. Sarayda bulunan hazineyi alarak Eflâk tarafına doğru kaçmaya başlar. Üç gün kadar Gelibolu'da kalan Murad, kaleyi teslim aldıktan sonra sür'atle ve büyük bir ordu ile yoluna devam edip Edirne'ye girer.

Murad, Mustafa'yi takip etmek üzere seçme kuvvetler gönderir. Mustafa Çelebi, Sultan Murad kuvvetleri tarafından sür'atle takip edilir. Bu kuvvetler, kendisini Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca nehrinin kenarındaki Kızılagaç Yenicesi'nde yakalayarak Edirne'ye getirirler. Sultan Murad, Mustafa'nın herhangi bir şahıs gibi umumi meydana asılmasını emreder. Onun, bu şekilde meydana asılması, kendisinin Osmanlı sülalesinden olmadığının belirtilmesi içindi. 825 (1422) yılında Edirne'de asılarak öldürülen Mustafa Çelebi'nin Rumeli'deki hükümdarlığı, takriben bir buçuk yıl kadardır.

İSTANBUL KUSATMASI

Bizans İmparatoru İkinci Manuel'in, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatından sonra Mustafa Çelebi'yi salıvermesi ve onunla anlasarak Osmanlı Devleti'nin basına büyük bir gâile açması, Sultan Murad'ın kendisinden önce beş defa kusatılmış bulunan ve hiç birinde de alınamayan İstanbul, dolayısıyla Bizans problemine bir çare düşünmesine sebep olmuştur. Mustafa Çelebi isyanını, fazla kardes kani dökülmeden basarılı bir şekilde atlatan Murad, Bizans'ın devamlı surette oynadığı iki yüzlü rolüne son vermek istiyordu.

Sultan Murad'ın, amcasına karşı olan galibiyeti, Bizans İmparatoru'nu korkutmamıştı. Mustafa Çelebi'yi serbest bırakıp onu Murad'la mücadeleye tahrik ederken, Osmanlılar'ın senelerce kardes kavgaları ile kanlarını akıtip zayıflayacaklarını düşünen imparatorun hesapları tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Halbuki bütün ricalara ve kendisine sağlanmaya çalışılan menfaatlara rağmen Bizans İmparatoru Manuel, Mustafa Çelebi'ye yardımı daha kârlı bulmuş olacak ki, İkinci Sultan Murad'ın bütün tekliflerini red edecek ve hatta Sultan Murad'ın elçisi olan Çandarlızâde İbrahim Paşa'yı dinleme nezâketinde bile bulunmayacaktı.

Gerçi Osmanlılar, başlangıçta imparatorun düşündüğü şekilde ikiye ayrılmakla beraber, bu ikilik davası, kısa sürmüş ve hemen hemen kansız denecek şekilde sona ermişti. Hatta fazla zayıyat verilmeden halledildiğinden kuvvet kaybına da uğranılmamıştı.

Mustafa Çelebi hadisesinin bastırıldığı ve şehzadenin bertaraf edildiği haberini alan ihtiyar Manuel ile saltanat ortacı olan oğlu VIII. İoannis'i bir telas alır. Bu sebeple görünüşte Murad'ı tebrik etmek, fakat gerçekte durumu öğrenmek ve aradaki sokuğu giderip dostluğa çevirmek için Bizans asilzâdelerinden Lakanas ve Marko Ganis adlarında iki elçi gönderirler. Bu elçiler, bütün kabahati Bâyezid Paşa'ya yüklerler. Onlara göre Sultan Mehmed (Çelebi Mehmed)'in vasiyetine rağmen, Bâyezid, bu çocukları vermediği gibi elçileri de kovmuştu. Sultan Murad, bu iddiada bulunan elçileri huzuruna kabul etmediği gibi hediyelerini de red eder. Öyle anlaşıyor ki Sultan Murad ise Bizans'ın bu iki yüzlülüğüne kanmamış, başka devletlerden tebrik için gelen heyetleri kabul ettiği halde İstanbul ile ilgili hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar Bizans elçilerini kabul etmemişti. Fakat bütün hazırlıklarını tamamlayınca elçileri huzuruna çağırarak İmparatorlarının yanına dönmelerini ve yirmi bin askerin basında olarak cevaplarını bizzat kendisinin getireceğini söylemelerini emir etmişti.

Bu hareketle Sultan Murad, artık imparatora hesap sorma zamanının geldiğini kendisine bildirmiş oluyordu. Gerçekten de hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan Murad 1422 senesi Haziran ayında önce on bin kişilik bir kuvvet ile Mihaloğlu Mehmed Bey'i İstanbul çevresini vurmaya üzere göndermişti. Bunun arkasından da bizzat kendisi yirmi bin kişilik bir ordu ile hareket eder. 20 Haziran'da İstanbul önüne gelen ordu, Yıldızlıkapi'dan Haliç'e kadar şehri karadan kusatır. Osmanlı donanması da bu kusatmada hazır bulunur. Osmanlı ordusunda top da vardı. Surlara hücum etmek ve onları asmak için sur yüksekliğinde ve hatta bazan ondan daha yüksek tekerlekli kuleler yapılmıştı. Bu kusatma daha öncekilere göre çok daha çetin, zorlu ve sistemli olmuştu.

Bu kusatma ile İstanbul altıncı defadır Müslüman Türkler tarafından kusatılıyordu. Kusatmaların ilk dördü Yıldırım Bâyezid, besincisi Musa Çelebi tarafından yapılmıştı. Bizanslılar, her kusatılmada, Türklerin basına yeni yeni gâileler çıkarıp kurtuluşlarını sağlıyorlardı. Bundan önceki kusatmaların en şiddetlisi, Yıldırım Bâyezid'in son kusatması idi. Fakat Timur belası, Türkleri büyük bir felakete ugratırken, Bizans da dördüncü muhasaradan kurtarmıştı. Böylece Timur, Bizans'ın ömrünü yarım asır kadar uzatmış oluyordu.

Osmanlıların muhasarasından, İmparator kadar Bizans halkı da korkuya düştüğünden İstanbul'da halk arasında bazı dedikodular yayılmaya başladı. Bunların arasında, Çelebi Sultan Mehmed zamanında, Osmanlılara elçilik vazifesi ile gönderilen Bizans'ın tanınmış şahsiyetlerinden ve aynı zamanda saray tercümanı olan Teologos Koraks'ın bu sefer aynı vazife ile Murad'a gönderilmemiş olması, saray nazirinin hilesine bağlanıyordu. Bu sebeple İmparator Manuel, halkın şüphesini ortadan kaldırmak gayesiyle Teologos Koraks'ı İstanbul önlerinde çadırlarını kurdurmış bulunan Sultan Murad'a gönderdi ise de Koraks bir şey elde edemeyerek gerisin geriye dönmüştü.

Bizans halkının çektiği korku ve içinde bulunduğu endişenin derecesi, ortalıkta dolan dedikodu ve rivayetlerden de belli oluyordu. Önemli şahsiyetlere karşı itimatsızlığın bir ifadesi olan bu rivayetler, bazı kimselerin iskence ile öldürülmesine sebep oluyordu. Nitekim Sultan Murad'a elçi olarak gönderilen Teologos Koraks'ın öldürülmesi, böyle bir rivayetin sonucunda gerçekleşmişti. Buna göre Koraks, idarecilik için kendisine vermek şartı ile Murad'a şehri teslim etme sözü vermişti. O, Piye (Silivri) kapisini açmak suretiyle Murad'ın şehre girmesini sağlayacaktı. Bu dedikodu, Teologos Koraks'ın, Murad'ın yanından dönüşünde tahkir edilmesine sebep oldu. Saray tercümanı olan Koraks, İmparatorun huzurundan çıkarken muhafız askerler bağırıp çağırarak Koraks'ın idamını isterler. El ve ayakları bağlanan Koraks, askerlere teslim edilir. Askerler, Koraks'ın üzerine çullanıp onun gözlerini oyup vücudunu birçok yerinden yaralarlar. Bundan sonra bir zindana atılan Koraks, üç gün sonra olduğu yerde ölür. Evi de yağma edilip ateşe verilir.

Bizans içerisinde böyle hadiseler cereyan ederken, Sultan Murad da şehri almak için esaslı tedbirler alıyordu. Ordunun muhasarası başlamadan önce Mihaloğlu Mehmed Bey'in emrindeki askerler İstanbul çevresini vurmışlardı. Sonra bizzat padişah, ordunun basına geçerek kusatmaya başladı. İstanbul kara tarafından tamamen sarılmıştı. Şehrin surlarının çıkış kapılarının karşısına siperler kazdırıldı. Bu siperler, gayet kalın, sert ve sağlam kiris ile kalaslardan inşa edilmiş olup surlara dönük cephelerine ok, mızrak ve taş gülleyle karşı ağaç dallarından sıra halinde koruyucu mahiyette bir takım sedir ilave edilmisti. Öyle ki Türk ordusu, bu kuvvetli siperler sayesinde Bizans surlarını delip tahrip edeceğine inanıyordu. Murad'ın yaptığı bu muhasara, o ana kadar Osmanlılar'ın yapmış olduğu en büyük ve en şiddetlilerindendi.

Sultan Murad, askerlerini gayretlendirmek ve onların sayılarını artırmak için İstanbul ve hazinelerinin askerlere bırakılacağı ilan ettirdi. Bu haber üzerine orduya pek çok yerden katılmalar oldu.

Kusatmaya, Yıldırım Bâyezid'in damadı Emir Sultan adı ile bilinen Seyh Semseddin Buhârî de bes yüz derviş ve muhibbani ile katılmıştı. O, askerlerin arasında dolarak manevî nüfuzu ile onları cesaretlendiriyordu. Bu arada iç murakebeye dalarak ve dua ederek İstanbul surlarının Murad'ın önünde açılacağı zamanı bekliyordu.

Emir Sultan, sonunda çadırından çıkarak 1422 Ağustos'unun 24 Pazartesi günü Kostantiniyye'nin düşeceğini söyledi. Bazı kaynakların ifadesine göre Emir Sultan, dediği gün ve zamanda bir savaş atına binmiş olduğu halde şehre doğru ilerler. Seyh kılıcını kınından çekip "Allah, Muhammed" diye haykırarak atını sürer. O, askerlerin arasında idi. Arkasından Altınkapı ile Odunkapısı arasında yani şehrin kara tarafından surunu çevreleyen büyük hat üzerinde savaş başladı. Bu hücum esnasında İmparator Manuel ölüm döşeginde idi. Oğlu İoannis, Sen Roman kapisini savunan askerlerin arasında idi. Kostantiniyye'nin bütün halkı bu tehlikeli günde silah altında idi. Kadınlar ve çocuklar kılıç yerine tirpan kullanıyor, fiçilerin altlarından kendilerine kalkan yapıyorlardı. Savaşın en kızgın zamanlarında bir taraftan kopan "Allah" ve "Muhammed" nadalarına karşı, Bizanslıların söyledikleri "Hiristos" ve "Panaiya" kelimeleri isitiliyordu. Güneş batarken savaş hâlâ sürüp gidiyordu. Sonunda Osmanlılar, ordugâhlarına döndüler. Bizanslılar, Müslümanların çekilmelerini gökten inen "Panaiya"nm (Hz.

Meryem) görünüsüne baglamislardi. Öylesine ki o devir müverrihlerinden Kanano'ya göre bunu bizzat Emir Sultan da görmüstü.

Istanbul, bu kusatmada da feth edilemedi. Sultan Murad, ordusunu Istanbul surlari önünden çekip kusatmayi kaldirdi. Böylece Istanbul, Imparatorun entrikalari sayesinde bir defa daha Osmanlilarin elinden kurtulmustu. Imparator Manuel, Bizans'in bundan önceki muhasaralarinda oldugu gibi, padisahin basina yeni gaileler açarak hükümdarin dikkatlerini baska bir yöne çekmeye çalışmis ve bunda muvaffak da olmustu. O, Sultan Murad'in küçük kardesi ve Hamideli (Isparta) Sancak beyi Mustafa Çelebi'yi tesvik ederek sehzenin saltanat davasina kalkmasına sebep olmustu. Iste bu yüzden Sultan Murad, Istanbul muhasarasini kaldirmak zorunda kalmisti.

Takriben iki ay kadar süren bu muhasaranin kaldirilmesi için, hücum günü olan 24 Agustos 1422'de, burçlar üzerinde görüldüğü ve Osmanlilar'in bundan dolayi kusatmayi biraktiklari iddia edilen kadın hayaleti, bir hikâyeden ileri gidemez. Hükümdari, muhasaradan vaz geçiren sebep ne Bizans'i kurtarmaya gelen Hz. Meryem, ne de Bizans'in güçlü bir sekilde karsi koymasidir. Kusatmanin kaldirilmasinin gerçek sebebi, hükümdarin küçük kardesi Mustafa'nin, saltanat dâvasina kalkisip Iznik'e kadar gelmis olmasidir.

KÜÇÜK MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI

Küçük Mustafa, Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu olup babasinin sagliginda henüz on üç yasinda iken Hamideli sancak beyligine tayin edilmisti. Küçük Mustafa, babasinin ölümünü müteakip, Murad'in Osmanli tahtina geçmesi üzerine, öldürölmek korkusu yüzünden Karamanoglu'nun yanina kaçmisti. Sultan Murad, Istanbul muhasarasi ile mesgulken Bizans Imparatoru'nun el altindan tesvik ve ugrasilan sonucunda Anadolu'da saltanat iddiasina kalkismisti. Imparator, kusatmadan kurtulmak için sehzenin lalasi Sarabdar Ilyas'a mektuplar yazarak külliyetli miktarda altin göndermisti ki, bunlarla asker toplayabilsin. Is bu kadarla da bitmeyecek ve Imparator, Küçük Mustafa'yi Istanbul'a getirtcekti. Istanbul'a gelen Küçük Mustafa, Manuel ve onun çocuklari ile görüşür. bu görüşmede, muvaffak oldugu takdirde imparatora karsi yapacagi fedakârlık hakkında teminat verdikten sonra Rumların verdikleri kuvvetlerle Anadolu tarafina geçerek faaliyetlere baslar. Bu faaliyetleri esnasinda, daha basindan beri Osmanlilar'la çekisen Karamanoglu'nun Turgutlu Türkmenleri ile Germiyanoglu'nun kuvvetleri de kendisine iltihak eder. Sehze Mustafa bu sekildeki bir iddia ile ortaya çıkmakla, babasinin vasiyeti hilafina hareket etmis oluyordu.

Mustafa, topladigi kuvvetlerle Bursa üzerine yürür. Fakat Bursa halki, sehri ve kaleyi Mustafa'ya teslim etmek istemez. Bu sebeple kendisine, memleketin ileri gelenlerinden Ahi Yakub ile Ahi Hoskadem'i elçi olarak gönderir. Bunlar, Mustafa'ya para ve hediyeler takdim etmek suretiyle onu

Bursa'yi almaktan vaz geçirmeye çalışirlar. Elçiler, Sehze Mustafa'nin kendisine vezir yaptigi ve bütün bu olaylara sebep olan Sarabdar Ilyas ile de görüşürler. Heyet, Bursalilarin Sultan Murad'a bey'at ettikleri için ona sadakatla bagli kalacaklarini ve gerekirse sehri müdafaa edeceklerini söyler. Ayrıca, bir Osmanli sehrinin Karamanoglu'nun kuvvetleri ile vurulmasinin da dogru olmayacagini anlatir. Sarabdar Ilyas, heyetin bu teklifini kabul edince, Mustafa'nin ordusu oradan ayrilip Iznik tarafina dogru harekete geçer.

Sehze Mustafa, Iznik kalesini kirk gün kadar kusatma altinda tutar. Firuz Bey'in oğlu olan kale muhafizi Ali Bey, gelismelerden Sultan Murad'i haberdar eder. Pâdisah, kaleyi sulh yolu ile teslim etmesini bildirerek Mustafa orada mesgulken kendisinin yetisecegini yazar. Ayrıca, küçük sehzeleyi alet edip kullanan Sarabdar Ilyas'i da ondan ayirmaya çalışir. Bunun gerçekleşmesi için Sarabdar Ilyas'a adamlar göndererek kendisini Anadolu beylerbeyligine tayin edeceğini bildirir. Sarabdar'a gelen adam, beylerbeylik beratini da yaninda getirmisti. Bu makama karsilik Sultan Murad, Sarabdar Ilyas'tan çok önemli bir hizmet bekliyordu. O da kendisi gelinceye kadar Sehze Mustafa'nin kaçmasına engel olup onu oyalamasi idi.

Sarabdar Ilyas, tiynetini bir defa daha ortaya koymustu. Vaktiyle Çelebi Mehmed'in taraftari iken Süleyman'in vaad ettigi menfaat karsiliginda derhal Çelebi Mehmed'i birakarak karsi tarafa geçmisti. Bu

defa da saf degistirmekte bir sakınca görmemisti. Anadolu beylerbeyligine kondugunu öğrenince kendisinden istenen seyleri büyük bir ustalıkla basardi.

Ali Bey, Sultan Murad'dan aldigi talimat üzerine muhasaranin kirk gün uzamasindan dolayi halka ve sehre hiç bir zarar gelmeyecegine dair yeminli söz aldıktan sonra teslim olur. Sarabdar Ilyas da aldigi beylerbeyilik müjdesi üzerine sehirden ayrılmaz. Çandarlızâde Ibrahim Pasa'nin sarayına yerlesen Küçük Mustafa, timar ve memuriyetler vermek suretiyle hükümdarligini ilan etmis oluyordu. Böylece Osmanlı mülkünde, yeniden ikinci bir hükümdar tehlikesi belirmisti. Âsikpasazâde bu hükümdarligi su ifadelerle nakleder:

"Iznik'te, Ibrahim Pasa'nin sarayına kondular. Etraftan gelip timar isteyene timar dahi verdiler. Hüküm ve hükümet ettiler."

Sultan Murad, bütün gücü ile İstanbul'u kusatıp feth etmek üzere iken, kardesi Küçük Mustafa'nin faaliyetleri üzerine, bazı tedbirler alarak kusatmayı kaldirmak zorunda kalir. Çünkü kardesinin hareketleri, memleketi ikiye bölmeye yönelikti. Bu ise daha tehlikeli bir durum arz ediyordu. Onun için derhal Gelibolu yolu ile Anadolu'ya geçip Iznik üzerine yürür. Sultan Murad'in bu yolculugu devam ederken Sehzade Mustafa'nin, Iznik'te kalmasını tehlikeli bulan Germiyan ve Turgutlu kuvvetlerinin komutanlari, onu buradan uzaklastirmaya çalışirlar. Onu tehlikeden korumak için Karaman, Germiyan veya İstanbul'a götürmek istedilerse de daha önce Sultan Murad'dan beylerbeyilik beratini almış olan Sarabdar Ilyas, çeşitli bahaneler ileri sürerek buna mani olur.

Sultan Murad'in ordusu, yola çıkisinin dokuzuncu günü gece geç saatlerde Iznik'e gelir. Henüz uyku mahmurlugunu atamamış ve Mustafa'ya bağlı olan askerlerin saskin bakışlari arasında, sabahın erken saatlerinde açılan kapılardan Iznik'e girilir. O anda hamamda bulunan Küçük Mustafa, Mihaloglu tarafından yakalanmak üzere iken Mustafa'nin beylerbeyi olan Taceddinoglu Mahmud Bey, efendisine bir at bulup onu kaçırmak ister. Fakat bunda muvaffak olamaz. Ama Mihaloglu'nu durdurup onunla vurusmaya baslar. Taceddinoglu ile Mihaloglu arasında baslayan bu vurusma sonunda, her şeyi idaresine altında bulunduran ulu hakim (Allah) ecel hükmü, Mihaloglu'nun sehadet beratini kanla yazıp hakkını teslim eyleyecektir. Nitekim, attan düşürülen Mihaloglu ölümcül bir yara alır. Bundan bir kaç gün sonra da vefat eder. Mihaloglu'nu atından düşürüp ölümüne sebep olan Taceddinoglu Mahmud Bey, daha sonra saklandigi yerde yakalanıp Mihaloglu'nun adamlarina teslim edilecek ve onlar tarafından öldürülecektir.

Sultan Murad'in, Iznik'i kusattigi ve Taceddinoglu ile Mihaloglu'nun vurstugu sırada fırsat kollayan Sarabdar Ilyas, Mustafa Çelebi'yi yakalayip Murad'in, şehrin önünde bulunan Mirahor basisına teslim eder. Âsikpasazâde bu olayı da şöyle verir:

"Bunlar bunda cenkte iken Sarabdar Ilyas, Mustafa'yi tuttu kucagina aldı. At üzerinde Mustafa "Hey lala, beni niçin tutarsın?" Hain Ilyas "Kardesine iletetin" der. Mustafa "Beni kardesime iletme kim kardesim bana kıyar." der. Sarabdar Ilyas sakin oldu. Aldi gitti Hüdavendigâr'a karsi ilettiler." Mustafa, padisahın emri ile Iznik disinda bir incir ağacının dibinde bogdurularak cesedi Bursa'ya gönderildi. Sehzade Mustafa, Bursa'da babasının türbesine defn edildi.

Görüldüğü gibi Küçük Sehzade Mustafa Çelebi hadisesi, amcasininkinden daha kısa ve daha kolay bir şekilde halledilmiş oldu. İkinci Murad, İstanbul muhasarasını kaldirmakla, kardesinin fazla taraftar toplamadan hakkından gelip kendisine bırakılmış olan Osmanlı tahtını emniyete almak istiyordu. Onun, vakit kayb etmeden isyani ortadan kaldirmaya tesebbüs etmesi, memleketin ikiye bölünmesini ve beyhude yere kardes kanının akıtılmasını önlemiş oldu. Böylece, Bizans'ın bu son oyunu da başarısızlıkla son bulmuş, ama olan aldatılmış bulunan zavallı Küçük Sehzade Mustafa'ya olmuştur. Bizans'tan menfaat temin eden ve küçük sehzenin öldürülmesine sebep olan Sarabdar Ilyas ise yaptıkları için:

"Suretâ ben günahkâr oldum. İlla bu ikisi vilayette olsa zarar-i âmmidir. Ve biri dahi bu kim, ben efendim ogluna yaramaz iş etmedim. Bu dünyanın murdarına bulasmadan şehid ettirdim. Ve hem

cemi-i âlem rahat oldu. Ve hem bizden önden gelenler bu kanunu koymuslar" diyerek yaptığı fenaligi tevile çalismistir.

Sultan Murad, Sehzade Küçük Mustafa'nin gailisini bertaraf etmekle birükte benzer bir tehlikenin daha mevcut oldugunun farkında idi. Bir daha kardes kaninin akitilmamasi ve ülkenin, Bizans gibi entrikacı bir devlet ile, varligini Osmanlılar'in zayıflamasına bağlayan Karaman gibi bir beyligin oyuncagi haline gelmemesi için henüz ortaya çıkmadan bu tehlike ve fitnenin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için Sultan Murad, tarihi henüz kesin olmayan bir zamanda, Tokat kalesinde tuttuğu Mahmud ve Yusuf adlarındaki iki kardesinin gözlerine mil çektirip onları kör ettikten sonra anneleriyle birlikte Bursa'ya getirir. Idareleri için de kendilerine yüksek seviyeden maaş bağlatır.

CANDAROGLU ISFENDİYAR BEY İLE OLAN MÜCADELE ve İDARÎ DÜZENLEME

Karamanogulları'ndan sonra Anadolu Beylikleri'nin en kuvvetlilerinden olan Candarogulları, Karamanlılar gibi Osmanlılar'in en zor ve sıkıntılı anlarından faydalanmaya çalışan beyliklerden biri idi. Nitekim Candaroglu Isfendiyyar Bey, Sultan İkinci Murad'ın amcası Mustafa ve küçük kardesi Mustafa Çelebi'lerle mesgul olduğu anı fırsat bilerek ondan yararlanmaya çalışarak Tosya, Çankırı ve Kalecik'i geri almıştı. Halbuki buralar, daha önce Çelebi Sultan Mehmed zamanındaki gayretler sonucunda elde edilmiş olup Osmanlı himayesinde kalmak sartiyle Isfendiyyar'ın oğlu Kasım Bey'e verilmisti. Isfendiyyar Bey'in geri aldığı bu yerler, Osmanlıların taraftan olan oğlu Kasım'a ait yerlerdi. Isfendiyyar Bey, bu toprakları almakla da yetinmeyip Taraklı Borlu denilen Safranbolu'yu alıp Bolu'ya doğru uzanmıştı. Bu arada Kasım Bey de Iznik hareketi esnasında kaçıp Sultan Murad'ın yanına gelmişti. Sultan Murad, Küçük Sehzade Mustafa Çelebi olayını halledince Isfendiyyar'a karşı kuvvet gönderdi. Kasım Bey de Osmanlı kuvvetleri ile birlikte bulunuyordu. Osmanlı ordusu Bolu'ya geldiği zaman Isfendiyyar Bey'in ordusundaki Kasım Bey taraftarları, efendilerinin bulunduğu Osmanlı ordusunun saflarına katılırlar. Böylece Isfendiyyar Bey, büsbütün sarsılır. Bununla beraber savaşı kabul etmekten başka çaresi de kalmamıştı. Bu sebeple Bolu ile Gerede arasında yapılan savaşa mağlub olup bozguna uğrar. Muharebenin karışıklığı arasında kendi Kapıcıbaşı Yahşi Bey tarafından basına vurulan bir "bozdoğan"la kulağı sağır olur. Zorlukla Sinop kalesine sığınan Isfendiyyar Bey artık sağirdi.

Candaroglu'nu takip eden Osmanlı kuvvetleri, Kastamonu ile Bakır Küresini zapt ederler. Isfendiyyar Bey, küçük oğlu Murad Bey başkanlığında bir heyet vasıtasıyla barış istemek zorunda kalır. O, bu barışı sağlamak üzere Osmanlı devlet adamlarına da ayrı ayrı mektuplar yazarak tavassutlarını ister. Bu arada torununun (İbrahim Bey'in kızı) padişah tarafından nikahlanmasını da teklif eder. Sultan Murad'ın adamları, barışılması için hükümdarlarına ricada bulunurlar. Bunun üzerine Sultan Murad, sulh yapmayı kabul etti.

Bu antlaşma gereğince Kasım Bey'e yerleri tekrar geri verilecek, Osmanlıların aldıkları Kastamonu ile Bakır Küresi Isfendiyyar Bey'e iade edilecekti. Fakat Isfendiyyar Bey, Bakır Küresi hâsılatından büyük bir kısmını

Osmanlı Devleti'ne verecek ve gerektiği zaman da Osmanlı ordusuna asker gönderecekti (827 H./1423 M.).

Sultan Murad, bundan sonra bazı idarî tasarruflarda bulunup ondan sonra Edirne'ye dönmeye karar vermişti. Hükümdar ilân edildiği zaman henüz on sekiz yaşlarında bulunuyordu. Karsisinde da tehlikeli ve kuvvetli bir rakip olarak amcası Mustafa vardı. Hükümdarlığının ilk senesi ümitsiz denecek kadar korkunçtu. Bununla beraber etrafında ve kendisine sâdikane bir şekilde bağlı olan Bâyezid, İbrahim, Hacı İvaz Pasalarla Mihaloglu Mehmed Bey ve Kara Timurtas Paşa'nın vezirlik rütbesine kadar çıkartılmış olan oğulları Ali, Umur ve Oruç Bey'ler bulunuyordu.

Daha önce de görüldüğü gibi Bâyezid Paşa, Mustafa Çelebi hadisesinde Rumeli Beylerbeyi olduğu için onun üzerine gönderilmiş, sonunda Düzme Mustafa tarafından katli edilmisti.

Sultan Murad, küçük sehzade Mustafa Çelebi olayını halledince vezirleri ile maiyetindeki bazı mühim şahsiyetler arasında mevcut rekabet ve geçimsizliklerin farkına varır. Devlet merkezinde fazla nüfuz

sahibi kimselerin varligini kendi kudret ve hâkimiyeti için bir engel telakki etmis olmalı ki, bunlarin bir kismini yeni vazifelerle merkezden uzaklastirma ihtiyacini duyar. Sultan Murad, Rumeli'ye dönmeden önce bu isi halletmeliydi. Bunun için Kara Timurtas Pasa'nin ogullarindan Umur Bey'i Kütahya'ya, Ali Bey'i Saruhan (Manisa) sancak beyligine gönderir. Oruç Bey'i de Anadolu Beylerbeyi yapar. Padişah, kendi lalasi olan Yörgüç Pasa'yi da Rumiye-i sugra valisi olarak Amasya'ya gönderir. Evrenoszâdeler ile Pasa Yigit oğlu Turahan Bey ve Gümlü oğlu gibi Rumeli beylerinin harp zamaninda padisahin maiyetinde birlesmeleri haric baska zamanlarda Rumelideki vazife yerlerinde bulunuyorlardi. Onun için Rumeli beylerini ilgilendiren bir tedbire lüzum yoktu. Böylece divanda sadece Ibrahim Pasa ile Haci Ivaz Pasa kalmislardi.

Bu defa da iki vezir arasinda nüfuz rekabeti bas göstermisti. Vezir-i A'zam Ibrahim Pasa, devletin kurulusu ile birlikte hizmete giren Çandarli hanedanindan olup babasi Hayreddin ve biraderi Ali Pasa'lar da bu vazifede bulunmuslardi. Ibrahim Pasa, Çelebi Sultan Mehmed'e olan sadakati ve tehlikeli zamanlardaki hizmeti ile taninmis olup Çelebi Mehmed zamaninda kadiaskerlik ve ikinci vezirlikte bulunmustu. Bâyezid Pasa'dan sonra birinci vezir olmustu.

Haci Ivaz Pasa da Çelebi Mehmed'in bütün savaslarina istirak etmis, Karamanog'lu'nun Bursa'yi muhasarasi sirasinda burayi müdafaa ve muhafazada sebat göstermisti. Mustafa Çelebi hadisesinde aldigi tedbirler ve yazdigi mektuplarla Mustafa Çelebi kuvvetlerinin dagilmasina sebep olmustu. Bu bakimdan büyük hizmetleri olan degerli bir sahsiyetti. Çelebi Mehmed zamaninda hürmet görmüş, Yesil Camiin plânlarini tertip ederek disardan memleketeye sanatkârlar getirtmisti.

İşte bu iki degerli vezir arasindaki rekabet, Haci Ivaz Pasa'nin sahneden çekilmesine sebep olmustu. Haci Ivaz Pasa'nin kul (yeniçeri) ile gizli münasebetlerde bulundugu, padisaha suikast yapacagi ve divana silahla geldigi Sultan Murad'a haber verilir. Bir gün divanda Padişah, Haci Ivaz Pasa'nin göğsüne eliyle dokunarak içinde zirh bulundugunu anlayip sebebini sorunca Haci Ivaz Pasa buna cevap veremez. Bu durum, söylenenlerin dogru olabilecegini hatirlattigi için gözlerine mil çekilmek suretiyle Bursa'da ikamete mecbur edilir. Bu olayin hangi tarihte oldugu kesin olmadigi gibi, hadisenin bir at gezintisi sirasinda cereyan ettigine dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu hadiseden sonra Ibrahim Pasa rakipsiz kalmis ve padisahin kendisine tam anlamiyla güvenmesinden dolayi tamamen müstakil imis gibi is görmüştür. Haci Ivaz Pasa ise hicretin 831 (1428) yilinda Bursa'da vefat etmistir. Cenazesi Pinarbasi'nda Kuzgunluk mevkiine defn edilmistir.

Bu idarî düzenlemeden sonra padisah, Gelibolu üzerinden yeniden Rumeli'ye geçip Edirne'ye gelir. Sultan Murad, saltanatının buhranlı geçen ilk yillarini geride birakip devlet islerini idarî ve siyâsî bir düzene kavusturduktan, ülke ve halkin problemlerine çözüm yollari bulduktan sonra biraz rahat bir nefes almaya baslar. Çünkü artık içerde taht kavgasına yeltenip ülkeyi bölünme noktasina getirecek kimse kalmamisti. Disariya göre ise Sultan Murad'in gücü, kendisinden çekinilir bir kuvvete ulasmisti. Bu bakimdan artık evlenip rahat bir nefes alabilirdi. Zira Isfendiyyar Bey'in, bizzat padisaha vermeyi teklif ettigi torunu Hatice Alime Hanim'la evlenme zamani gelmisti. Bu sebeple padisah, gelini almak üzere Isfendiyyar Bey'in sarayina Çasnigirbasi Elvan Bey, Tavasi Serafeddin Pasa ile Reyhan Pasa; kadınlardan Halil Pasa'nin dul esi ve padisahin Sah Ana diye hitab ettigi Germiyanoglu Yakub Bey'in hanimi ile daha birçok erkek ve kadini külliyyetli miktarda mal ve esya ile gönderir. Bunlar "mihr-i muaccel"i takdim edip gelini getireceklerdi. Kastamonu'da söylenler tertipleyen Isfendiyyar Bey de gelenleri rütbelerine göre agirlayip bir nice ikramda bulunur. Orada akd edilen düğün merasiminden sonra Isfendiyyar Bey, torununu Halil Pasa ile Germiyanoglu Yakub Bey'in hanimlarina teslim ederek büyük bir merasimle ugurlar. Hicretin 828 (1424) yilinda gerçekleşen bu düğünün, Sultan Murad bakimindan Edirne'de mi yoksa Bursa'da mi yapıldigi kesin olarak tesbit edilebilmiş degildir. Zira kaynaklardan bir kısmi bunun Edirne'de, bir kısmi da Bursa'da olduguna dair bilgi vermektedir. Bazi kaynaklar ise Sultan Murad'in bulundugu yeri zikr etmezler. Uzunçarsili, Sultan Murad'in nikahladigi kizin adinin Hatice Sultan oldugunu hicrî, 906 (M. 1500) tarihli bir vakfiyesi bulundugundan, kabrinin Bursa'da Kükürtlü Kaplicasi'nin yakinindaki Hatice Sultan Türbesi denilen büyük bir türbede oldugunu, orada daha baska kabirlerin de bulundugunu, ne türbe kapisinda ne de diger kabirlerde bir kitabenin bulundugunu nakleder.

Sultan Murad, evlendigi yıl içinde kız kardeşlerinden üçünün de düğünlerini yaptirir. Hemsirelerinden Sultan Hatun'u Isfendiyyar Bey'in oğlu Kasim Bey'e, Ayse Hatun'u bilahare Varna muharebesinde şehid

düecek olan Karaca Bey'e, Ayse Hatun'u da Çandarlızâde İbrahim Pasa'nın oğlu Mahmud Bey'e nikahlamisti. Bu düğünler vesilesiyle büyük ziyafetler veriliyor, fakir ve yoksullar doyuruluyor, düğüne istirak eden herkese ihsanlarda bulunuluyordu.

RUMELİ'DE İSTIKRARIN saglanması

Candaroglu Isfendiya Bey üzerine yapılan harekâtı fırsat bilen Eflâk voyvodası Drakul, Silistre'yi geçip Osmanlı topraklarına taarruz etmişti. Sultan Murad'ın emri ile bu taarruza karşılık olmak üzere Firuz Bey de Eflâk'a siddetli bir akın yapmıştı. Bu akında Firuz Bey, Drakul'u mağlub etti. Mağlub olan Drakul iki senelik haraca karşılık bir miktar para ve bazı hediyeler vereceğini taahhüd etti. Bu mağlubiyetle Drakul, barışa zorlanmıştı. Sultan Murad'ın Anadolu'dan Edirne'ye gelmesi üzerine Drakul iki oğlu ile birlikte bizzat Edirne'ye gelmiş ve bağlılığını arz edip iki yıllık vergisini de takdim etmişti. Bunun üzerine yaptıklarına göz yumulan Drakul, yerinde kalmak üzere ülkesine gönderildi. Ama iki oğlundan biri (veya ikisi) de rehin olarak Osmanlı sarayında alıkonmuştu. 1424 yılında gerçekleşen bu barışla bölge nisbeten rahat ve huzura kavuşmuş oluyordu.

Bölgede istikrarın sağlanmasına tesir eden âmillerden biri de şüphesiz ki Bizans'la varılan antlaşmadır. Gerek Düzme Mustafa, gerekse Küçük Mustafa olaylarını çıkarıp Sultan Murad'ı ve ülkesini bir hayli yoran, kardeş kanının akıtılmasına sebep olan Bizans, artık yapacak bir şey bulamadığı için Osmanlılar'la iyi geçinmek ihtiyacını hissetmişti. Zira aksi takdirde kendi ülkesi ve imparatorlukları tamamen elden gidebilirdi.

Bu dönemde, Bizans İmparatoru Manuel, henüz hayatta ise de çok yaşlı olduğundan sekiz dokuz seneden beri bütün işleri saltanat ortacı olan oğlu VIII. İoannis görüyordu. İoannis, daha kötü bir duruma düşmemek için Sultan Murad'a müracaatla barış yapmak istediğini bildirir. Bunun için elçi olarak Lukas Notaras, Melahrinos ve Bizans tarihçisi Françes'i Sultan Murad'a gönderir. Yapılan anlaşma gereğince Bizans, her sene Osmanlı hazinesine üçyüz bin akçe veya otuz bin duka altını vermeyi kabul ettiği gibi, Misivri ve Terkos mintikaları hariç olmak üzere, daha önce Bizanslılara geçmiş olan Karadeniz sahilindeki bütün yerler ile Selanik havalisinde bulunan Situnion ve Ustruma (Karasu) taraflarına ilaveten, Osmanlılar'ın Zeytin dedikleri İzdin'i de terk ediyordu (28 Subat 1424).

Yine 1424 senesinde Sırp despotu İstefan (Etyen) Lazareviç, Edirne'ye gelip eski dostluk antlaşmasını yeniledi. Onunla birlikte bir Türk heyeti Alman İmparatorluğu'na seçilmiş olan Macar Kralı Sigismond'u tebrik ve iki yıllık bir mütareke müzakeresinde bulunmak için gönderildi. Buna göre Osmanlı heyeti, hem Sigismond'un imparatorluğunu tebrik edecek, hem de iki yıllık bir mütareke imzalayacaktı. Osmanlı hükümdarı bu heyetle birlikte kıymetli hediyeler de göndermişti. Sigismond tarafından kabul edilen Osmanlı heyeti ile iki yıllık bir barış antlaşması imzalanır. Bu akitten sonra Sigismond, Osmanlı padisahına aynı şekilde hediyeler gönderir.

Rumeli'de istikrarın sağlanmasına sebep olan anlaşmalar yapıldıktan ve bölge harpsiz bir döneme girdikten sonra artık Anadolu'daki pürüzlerin ortadan kaldırılmasına sıra geliyordu.

Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı ve iki Mustafa Çelebi'nin isyanları zamanında, daha önce Osmanlı sarayında rehin bulunan Mentese Beyi İlyas Bey'in iki oğlu Leys ile Ahmed kaçarak memleketlerine gelmiş ve hükümdarlık yapmaya başlamışlardı. Rumeli'deki durumu düzene sokan Sultan Murad, Mentese tarafına gelerek bu iki kardeşi elde edip Tokat kalesine gönderdikten sonra beyliği tamamen ilhak etmişti. Hicrî 829 (M. 1425) tarihinden itibaren bu beylik artık tarihe karışmıştı.

İZMİROĞLU CÜNEYD BEY'İN AKİBETİ

Kaynaklarda İzmiroğlu, Aydinoglu, bazan da Kara Cüneyd diye adlandırılan bu beyin babası olan İbrahim, Yıldırım Bâyezid tarafından İzmir'e subası olarak tayin edilmisti. Ankara savaşı sonrasında çıkan kardeş kavgaları esnasında Cüneyd Bey, önce İsa Çelebi'ye yardım etmiş, arkasından da Süleyman Çelebi ile birleşerek onun tarafından Ohri sancak beyliğine getirilmisti. Kardeşler arasındaki mücadeleden istifadeyi düşünen Cüneyd Bey'in bu dönemdeki faaliyetlerinden ilgili bölümlerde bahsedilmiş ve hakkında bilgi verilmisti.

Daha önce de temas edildiği gibi Cüneyd, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa) kuvvetleri ile Ulubat suyu kenarına kadar gelmişti. Burada, Sultan Murad tarafından tatmin edilip Aydın beyliğine döner. Bundan sonra bütün gayretiyle eski Aydınogulları topraklarını tamamen elde etmeye çalışır. Böylece Anadolu birliğini yeniden bozma faaliyetlerine ön ayak olur. Osmanlılara olan bağlılığı red edip Osmanlı idarecileri ile ugrasmaya baslar. Bunun üzerine Sultan Murad, onu yola getirmek maksadıyla yeni Aydın ili beyi Yahsi Bey ile Anadolu Beylerbeyi Oruç Bey'i vazifelendirir. Ancak bu beyler Cüneyd'e karşı bir başarı elde edemezler. Bu son muvaffakiyet üzerine Aydın Bey'i olarak harekete geçen Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'ı Osmanlılar'ın aleyhine tahrike baslar. O, bununla da yetinmeyerek Venedik ile de ticarî ve siyasî münasebetlere girer. Bununla beraber Sultan Murad'ın Anadolu Beylerbeyliğine tayin ettiği Hamza Bey, bu meseleyi ciddi bir şekilde ele alarak Halil idaresinde gönderdiği kuvvetler, Cüneyd'i Akhisar civarında mağlub edip onu sigindığı Ipsili kalesinde kusatırlar. Cüneyd, Karamanoglu Ibrahim Bey'in yardımlarını sağlamak maksadıyla gizlice onun yanına gidip bir miktar Karaman askeri ile döndüyse de, bilahare bu yardımcı kuvvetlerin kaçması sonunda Sisam adasının karşısında bulunan Ipsili kalesinde oğlu Bâyezid ile birlikte tutunmaya çalışır. Bu arada Bizans İmparatoru VIII. İoannis ve Venedik ile temasa geçerek yeni bir saltanat müddesini Selanik'e geçirip Rumeli'nde isyan çıkarmayı tasarlar. Fakat Murad Bey, Cenevizliler'den kiralanan gemiler ile onu deniz tarafından da sıkı istirdiğinden vaziyeti gittikçe kötüleşmeye ve artık müdafaada bulunamayacak bir duruma gelir. Bunun üzerine Hamza Bey'e teslim olmak zorunda kalan Cüneyd, kanına girdiği insanlara karşılık 1425 yılında öldürülür. Çanakkale hapisanesinde bulunan oğlu Kurt Hasan ile kardeşi Hamza Bey de ortadan kaldırılarak soyuna son verilir.

KARAMANOĞLU MEHMED BEY'İN ANTALYA'YI KUSATMASI VE OĞLU İBRAHİM BEY'İN OSMANLI HİMAYESİNE GİRMESİ

Ankara Muharebesi'nden sonra Timur tarafından yeniden kurulan Karaman Beyliği'nin başına Alaeddin Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey tayin edilmiş, kardeşi Bengi Ali Bey de Mehmed Bey'in hâkimiyeti altında olmak şartıyla Nigde ve havalisine getirilmişti. Mehmed Bey, Osmanlılar'dan çekindiği için bir ara Memlûk sultanının himayesini kabul etmişti. Fakat Memlûk Devleti'ne ait bazı yerlere el uzattığı için o devletle de arası açılmışti. Gerçekten de Tarsus kusatması yüzünden Memlûklularla arası açılan Karamanoglu Mehmed Bey, önce Nigde'ye hâkim bulunan kardeşi Bengi Ali Bey, sonra da Dulkadiroglu Nasirüddin Mehmed Bey'le girdiği mücadeleyi kaybetmiş ve Dulkadirli tarafından esir alınarak Kahire'ye gönderilmişti. Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Seyh, gerek Bursa'da, gerekse Tarsus ve Kayseri'de girdiği taske hareketlerinden dolayı Karamanoglu Mehmed Bey'i azarlayıp hapse attirmişti. Onun yerine de Karaman hükümdarı olmak isteyen Nigde hâkimi Bengi Ali Bey'i destekleyerek onun hükümlarlığını tanımışti. Böylece Bengi Ali Bey, Karaman hükümdarı olmuştu. Fakat Memlûk Sultanı Melik Müeyyed'in ölümünden biraz sonra hükümdarlığı elde eden Seyfeddin Tatar, Mehmed Bey'i serbest bırakarak memleketine gönderir. Bengi Ali Bey, Mehmed Bey'in idareyi tekrar ele geçirmesi üzerine yeniden Nigde'ye çekilir.

Bilindiği gibi Ankara Muharebesi'nden sonra Antalya ve Korkuteli ile civarı, Timur tarafından Hamidoğlu Osman Bey'e verilmişti. Osman Bey, Antalya'yı Osmanlılar'dan alamamış ise de Korkuteli taraflarında hüküm sürüyor ve Antalya'yı da elde etmek için çare arıyordu.

Gerek Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü, gerekse Mustafa Çelebiler isyanın, meydana getirdiği karışıklıklardan istifade etmek isteyen Hamidoğlu Osman Bey, Antalya'yı zapt etmek istemiş, fakat bu ise tek başına gücünün yetmeyeceğini anladınca Karamanoglu ile birlikte hareket etmeye karar vermişti.

O dönemde, Osmanlıların Antalya Sancak beyi olan Firuz Bey oğlu Hamza Bey, bu birleşmeye mani olmak ve dolayısıyla sancagını kurtarmak için henüz iki kuvvet birleşmeden önce Korkuteli'nde bulunan Osman Bey'in kuvvetlerine baskın yapmış, Hamidoğlu da bu müsademe esnasında öldürülmüştü. Bu olaydan sonra Karamanoglu Mehmed Bey, Antalya önüne gelip kaleyi karadan kusatmışti. Bu sırada kaleden atılan bir gülle, Karamanoglu'na isabet ederek ölümüne sebep olmuştu. Böylece Antalya, hem muhasara hem de isgalden kurtulmuştu. Karaman ordusunda bulunan Mehmed Bey'in büyük oğlu Ibrahim Bey, babasının cenazesini alarak Karaman ordusuyla birlikte dönmüş ve Mehmed Bey'in cenazesini Larende'ye (Karaman) defn etmişti (27 Safer 826/9 Subat 1423).

Mehmed Bey'in ölümü üzerine yanında bulunan ogullarından Ali Bey, aralarındaki saltanat rekabeti yüzünden askerin Ibrahim Bey'i istedigini görünce kaçıp Antalya kalesine sığınır. Ibrahim Bey ve diğer kardesi Isa Bey ise babalarının cenazesini alıp memleketlerine dönerler. Fakat Mehmed Bey'in kardesi Bengi Ali Bey, kardesinin öldüğünü öğrenince Konya'ya gelip hükümdarlığını ilân etmişti. Bunun üzerine Ibrahim ve Isa Beyler, babalarının cenazesini defn ettikten sonra Osmanlılar'a sığınmak zorunda kalmışlardı.

Bu arada Antalya sancak beyi olan Hamza Bey de Karamanoglu Mehmed'in ölümünü ve Antalya'nın kurtulduğunu, kendisine iltica etmiş olan Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'le Sultan Murad'a arz etmişti.

Ibrahim Bey, amcası Bengi Ali Bey'in yerine hükümdar olmak üzere Sultan Murad'ın yardımını istemisti. Sultan Murad, eskiden beri aralarında bulunan akrabalığı kuvvetlendirmek için Ibrahim Bey'le kardesleri Ali ve Isa'ya birer kız kardeşlerini vererek onları kendine bağlamaya çalışır. Osmanlı siyasetine uygun düşen bu davranışla Sultan Murad, aradaki eski düşmanlıkları ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Bu düşmanlığı tamamen yok etmek için onların her birine Rumeli'nde birer sancak da vermişti. Bu arada Ibrahim Bey'e kuvvet verip onun Konya ve Larende üzerine yürümesini sağlayan Sultan Murad'ın bu kuvveti sayesinde Ibrahim Bey, amcasını kaçırp Konya'da Karaman Beyliği'ne hâkim oldu. Fakat bunun karşılığında da daha önce Osmanlılara ait olup Timur tarafından Karamanogulları'na verilmiş olan bazı yerleri (Hamideli Beyşehir) eski sahiplerine yani Osmanlılar'a terk etmeye razı oldu (1424).

Sultan İkinci Murad, gerek Rumeli, gerekse Anadolu'da kısmen barış, kısmen de mücadelelerle sağladığı sükûnetin devam etmesi için daha bazı işlerin yapılması gerektiğine inanıyordu. Nitekim Amasya, Tokat ve Canik havalisindeki yerlerde bir takım küçük Türkmen aile ve asiretleri vardı. Bunlar, gerek bulundukları kalelerinin sarp olusu, gerekse devletin başka bölgelerde meşgul olmasından istifade ile zaman zaman çevrelerini vurup eskiyalık ediyorlardı. Halk, bu yüzden bir hayli sıkıntı çekiyordu. Hatta Solakzâde'nin ifadesine göre, insanlar bunların yüzünden evlerinden çıkamaz hâle gelmişlerdi. Bunların normal bir hale gelmesi ve gereği gibi idareleri devleti bir hayli meşgul ediyordu. Bu yerli Türkmen ailelerinden bir kısmı, Ankara muharebesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılmış ise de büyük bir grubu faaliyetlerine devam ediyordu. Sultan ikinci Murad, lalası Yörgüç Pasa'nın faaliyetleri sonucunda bunların büyük bir kısmını ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur.

GERMIYANLI MÜLKÜNÜN OSMANLI'YA VASIYETİ

Daha önce, Yıldırım Bâyezid tarafından zapt edilmiş bulunan Germiyan Beyliği, Ankara Muharebesi'nden sonra yeniden diriltirilen diğer Anadolu beylikleri gibi o da tekrar bağımsızlığına kavuşmuştu. Germiyanoglu İkinci Yakub Bey de ülkesine yeniden sahip olmuştu. Yakub Bey, "Fetret Dönemi" diye bilinen sehzadelerin mücadeleleri esnasında Çelebi Sultan Mehmed tarafını tutmuştu. Bir ara Karamanoglu'nun tecavüzüne maruz kaldıysa da Çelebi Sultan Mehmed'in, Karamanoglu'nu yenmesi üzerine Yakub Bey, Osmanlılar'ın himayesinde devletini idare etmişti.

Kız kardeşinin oğlu olan Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü üzerine Yakub Bey, Osmanlılar'daki saltanat değişikliğinden istifadeye yeltendi. Bu yüzden Sultan İkinci Murad'ın kardesi ve Hamideli Sancakbeyi Mustafa Çelebi'ye meyl ederek Karamanoglu ile birlikte Mustafa'ya kuvvet verip yardım eder. Bununla beraber Sultan Murad, Yakub Bey aleyhinde hiç bir harekette bulunmuyordu. O da son anlarına kadar beyliğini muhafaza etmişti. Hatta Osmanlı hükümdarı, "Sah Ana" diye hitab ettiği Yakub Bey'in esini, Candaroglu Isfendiyyar Bey'in torununu alacağı zaman gelini getirmeye göndermişti.

Erkek evladi bulunmayan Yakub Bey, kız kardeşinin torunu olan Murad'ı gün geçtikçe sevmeye baslar. Bu sevgi, erkek evladının olmayışı ve Osmanlılar'ın ileride büyük bir devlet haline geleceğini sezmesi üzerine onun, ülkesini Osmanlılar'a vasiyet etmesine sebep oldu.

Bu sebeptendir ki, ilerlemiş yaşına rağmen Edirne'de bulunan padisahi ziyaret etmek ister. Bu gaye ile yola çıkan Yakub Bey, Bursa'ya gelir. Oradan Çanakkale Bogazi'na kadar giderek Gelibolu'da Rumeli yakasına ayak basar. İkinci Murad, Yakub Bey'i karşılamak için Meriç ve Ergene üzerinde inşa

ettirmekte olduğu köprü sahasına kadar gelir. Bu vesile ile Sirbistan siniri valisi Ishak Bey'in idaresinde orada yaptırmakta olduğu köprünün inşaat durumunu görme imkânını da elde eder. Yüz yetmiş kemer üzerine kurulan ve hâlen Uzunköprü ilçesine adını vermiş bulunan bu köprü, yapılış tarzındaki özellikten dolayı İkinci Murad'ın sultanlık çağında kurulmuş binalar arasında ilk plânda yer alır.

Yakub Bey, geçtiği bütün yollarda olduğu gibi Edirne'de de hürmet ve itibar görür. Padişah, onu yâsinin büyüklüğüne ve mevkiine lâyık bir hürmetle karşılar. Yakub Bey, Edirne'de misafir bulunduğu sıralarda büyük senlikler yapılır. Devrin en büyük hekim ve sairlerinden olan Seyhî, mihmandar sıfatı ile onun maiyetine verilir. Seyhî, gezmelerinde ona refakat etmeye ve arzularının en küçüğüne kadar bütün isteklerinin yerine getirilmesine memur edilmisti.

Bu şöhretli misafir, gördüğü misafirperverlikten dolayı minnettar olarak ülkesine döner. Sultan Murad'ın, emrine verdiği askere karşı o kadar cömertçe davranır ki, Gelibolu'ya ulaştığı sırada parası tükenir. O zaman padişaha bir mektup yazarak durum ve ihtiyacını bildirir. Sultan Murad, Germiyan Beyi'nin mektubunu okuduğu zaman:

"Cenab-i Hak, Germiyan Beyi'ni bize öyle bir kâdes olmak üzere göndermiş ki, kendi gelirinden başka bizimkileri de yiyor." diyerek derhal onun sanına lâyık olacak şekilde bir miktar para gönderir.

İkinci Murad'ı ziyaret ettiği sırada seksenini bulmuş olan Yakub Bey, ilk karşılamada Sultan Murad'ın elini öpmek istediye de padişah elini vermez. Karşılıklı öpüşüp musafaha ederler. Yakub Bey, ziyaretinin sebebini anlatarak içten gelen arzusunun sıfahî (ağızdan) arz ile ölümünden sonra memleketini padişaha vasiyet eyley. O, ülkesini kızkâdeslerinin çocuklarına bırakmak istemiyordu.

Edirne'de bir ay kadar kalan Yakub Bey, Kütahya'ya dönüşünden bir sene sonra 832 Rebiülahir (1429 Ocak)'ta vefat ederek Kütahya'da yaptırmış olduğu imâret mescidi mihrabının arkasına defnedilir. Yanında zevcesi Paşa Kerime Hanım da vardır. Yakub Bey, hastalandığı sırada yazdırıp İkinci Murad'a gönderdiği vasiyetnâmesinde ülkesini Osmanlılara vasiyet eyleyip terk ettiğini tekrarlamisti. Böylece Yakub Bey'in vasiyeti üzerine beyliği, Osmanlı idaresine girmisti. Buranın sancak beyliğine de Kara Timurtas Paşa'nın torunu ve Umur Bey'in oğlu Osman Bey tayin edilmisti.

Aradaki fasilalar hariç olmak üzere takriben otuz sene kadar Germiyan hükümdarı olan Yakub Bey, çok cömert bir insandı. Bilginleri seven bir kimse olarak Yakub Bey, sarayında pek çok sair, edip, bilgin ve tabibin bulunmasını sağlamisti. Edirne'de kendisine mihmandar olarak tayin edilen Seyhu's-Suara Seyhî Sinan da bizzat kendi himayesinde yetişen ve sonradan Osmanlılar'ın hizmetine giren bir kimse idi.

O, ilim ve fikir adamlarını himaye hususunda babasının izini takib etmist. Türkçe'nin gelişmesine hizmet etmiş, meşhur ilk Türkçe imâret vakfiyesini güzel bir yazı ile hak ettirerek imâretin duvarına koydurmustu.

Çok cömert, eli açık, ihsani bol bir kimse olan Yakub Bey, Bursa'ya geldiği zaman Osman, Orhan, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Sultan Mehmed'in türbelerini ziyaret eder. Bu esnada henüz hayatta bulunan Emir Sultan'ı da ziyaret ederek elini öper.

SIRBISTAN VE GÜVERCİNLİK KALESİ MESELESİ

Sirbistan, Birinci Kosova muharebesinden beri Osmanlılar'ın nüfuzu altında idi. Ankara muharebesinden sonra Sirbistan himayeden çıkmamakla beraber kendi lehine bazı tavizler elde etmist. Kosova muharebesinde öldürülen Lazar'ın yerine Stefan Lazareviç (1389-1427) Sırp despotluğuna getirildi. Stefan Lazareviç, Temmuz 1427 senesinde evlad bırakmadan ölünce onun yerine kız kâdesinin oğlu Jorj Brankoviç, Sırp despotu oldu. Osmanlı tarihlerinde Vilk (babasının adı Vulk) oğlu diye bahs edilen Jorj Brankoviç'in Sırp despotu olur olmaz bazı kalelerini Macarlara terk etmesi, Osmanlılar ile Sırp ve Macarlar arasında bazı çatışmaların çıkmasına sebep oldu. Bu adam, selefi ve Osmanlı dostu olan Lazareviç'in gütmekte olduğu siyaseti terk ederek gerektiğinde Osmanlılar'a karşı kendini müdafaa etmek ve Türk taarruzlarını kuzeye yani Macaristan'a geçirmemek için hem Alman İmparatoru hem de

Macaristan Krali olan Sigismond'a kendi topraklarından bazı mühim yerleri vermisti. Bu yerlerden birisi de Sirpların merkezi olan Semendire ile Orsova arasında ve Tuna nehri kenarındaki Golumbaç (Kolombaç) idi. Osmanlılar buraya "Güvercinlik" diyorlardı. Halbuki eski despot Stefan Lazareviç, ölmeden önce burayı on iki bin duka altın borcuna karşılık "boyar" yani beylerinden birisine rehin olarak vermisti. Belgrad'ı işgal eden Sigismond, parayı ödemedi Kolombaç'ı da almak isteyince, boyar kaleyi Osmanlılar'a terk etti

Sigismond'un, Macaristan'a açılan yollar üzerinde önemli ve stratejik bir mevkiye bulunan Güvercinliği zorla almak istemesi üzerine Sultan Murad, kalenin müdafaasına kosar. Macadar bir başarı elde edemedikleri gibi Sigismond da ölüm tehlikesi geçirerek bir fedaisi sayesinde zor kurtulmuştu. Sigismond, muvaffak olamayınca Osmanlılarla anlaşmak zorunda kalır ve Güvercinlik'in Osmanlılar'a geçmesini kabul eder.

Belgrad'ın Macarlara verilmesi üzerine hükümet merkezini daha önce Semendir'e nakl etmiş olan Jorj Brankoviç, Sigismond'un başarısız olduğunu görünce ondan ümidini keserek Osmanlılar'la anlaşmaya çalışır. Varılan anlaşmaya göre o, her sene Osmanlı hazinesine elli bin duka altın vermeyi, Macarlarla münasebetlerini kesmeyi ve padişah istediği zaman Osmanlı ordusuna asker göndermeyi kabul eder.

Sultan Murad, Edirne'ye döndüğü zaman hükümdarlara nâmeler göndererek yeni fetihlerini bildirir. Güvercinlik ve Krusevaç gibi kalelerin ele geçirilmesiyle Osmanlı sınırları, Sırbistan'ın kuzeyinde yeni gelişmeler kayd etmişti. Güvercinlik, Macaristan'a açılan yollar üzerinde olduğu gibi bilhassa Sırbistan'ın müdafaası ve elde tutulmasına yarayacak bir mevki işgal ediyordu. Onun içindir ki, zaptından on altı yıl sonra Segedin muahedesi yapılırken Güvercinlik üzerinde bir hayli durulacaktır. Macaristan bakımından çok önemli bir üs olarak kabul edildiği için burası, her fırsatta Macarlar tarafından gözetlenecektir. Hatta Fatih Sultan Mehmed, 1473 senesinde Uzun Hasan'a karşı sefere giderken Macar elçisi Padişahın ve dolayısıyla Osmanlıların bu müskül durumundan yararlanarak Güvercinlik'in terkinin veya kalesinin yıkılmasını isteyecektir.

SELÂNİK VE YANYA'NIN FETHİ

Birinci Murad zamanında kusatılıp alınamayan, fakat hicrî 791 (M. 1394) yılında Yıldırım Bâyezid tarafından zapt edilen Selânik, Ankara Muharebesi'nden sonra Bizans İmparatoru ile uyusmak isteyen Emir Süleyman tarafından Bizanslılara terk edilmisti. Selânik şehrinin, Osmanlılar tarafından ilk defa olarak fethi ve bilahare tekrar Rumların eline geçişine dair bilgiler, Yıldırım Bâyezid dönemi hadiseleri arasında zikr edilmisti.

Osmanlılar'ın saltanat değişikliği ve buna bağlı olarak çıkan taht kavgaları fitnesi ortadan kalkıp tehlikeli durumlarının düzelmesinden sonra sıra daha önce ellerine geçmiş olan Selânik'in yeniden elde edilmesine gelmişti. Bunun için Sultan Murad, Evrenoszâdelerle Turahan Bey komutasındaki ordusuyla Selânik'i muhasara ettirmisti. Bu sırada Manuel'in oğlu Andronikos, Selânik valiliğinde bulunuyordu. Muhasara yüzünden sıkıntıya düşen halk, Andronikos'un muvafakati olsun olmasın, kendilerine yiyecek vermek ve şehri mamur hale getirmek şartıyla Venediklilere satmaya karar verir. Venedikliler, kendilerine sadık kalmak şartıyla Selâniklilerin tekliflerini kabul ile elli bin duka altın karşılığında Selânik'i satın alırlar. Böylece Selânik halkı, para karşılığında kendilerini yabancı bir millete satarken, Venedikliler de kan yerine keselerinden para dökerek Ege kıyılarının en mühim şehirlerinden birine sahip olurlar. Bu esnada zaten hasta olan Andronikos da Venedikliler'ce Mora'ya gönderir (H. 826 / M. 1423).

Sultan II. Murad, Selânik'in Venedikliler'in eline geçmesini istememisti. Fakat o sırada daha pürüzlü ve önemli işler olduğundan ses çıkarmamış ve uygun bir zaman gözetlemeyi uygun görmüştü. Sultan Murad, 1426 yılında Ayasolug'a giderek orada bulunduğu sırada Midilli, Sakız ve Rodos ile eski antlaşmaları yenilediği zaman Venediklilerin Selânik'i almalarından dolayı bunlarla olan muahedeyi yenileyerek Venedik elçisini geri çevirmisti.

Padişah, buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Edirne'ye döner. Venedikliler yeni bir heyet göndererek muahedeleri yenilemek istedilerse de padişah: "Selânik, babamdan kalma mülkümdür.

Büyük babam Bâyezid bazusunun kuvvetiyle burasını Rumlardan aldı, eğer oranın idaresi Rumların elinde bulunsaydı, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya'dan gelen Latinlersiniz. Buralara sokulmanıza sebep ne? Ya arzunuzla oradan çekiliniz, ya da hemen gelirim" cevabını verir. Böylece elçiler bir iş göremeden geriye dönerler. Osmanlılar'ın bu şekilde kesin tutumu üzerine Venedikliler, ilk günlerden itibaren işi diplomatik yollarla ve gürültüsüz atlatmaya çalışırlar. Sultan Murad'a defalarca elçi gönderirler ama bu çabaların hiç birisi Sultan Murad'ı bu oldu bitti karşısında yumuşatamaz. Bu arada Venedikliler, şehrin zaptı kadar garip ve tuhaf olan bir muameleye bas vurarak bizzat Bizanslıların tavassutunu temin ederler. Padişah, imparatorun bu tavassutunu çok garip bulmustu. İoannis'in göndermiş olduğu Nikola de Gona ve Frangopulos adlarındaki elçilerine, sayet Selânik imparatora ait olsaydı orayı hiç bir zaman zapt etmek istemeyeceğini, fakat Venediklilerin, imparatorun arzısı ile kendi toprakları arasına yerleşmesine de müsaade edemeyeceğini söyleyerek anlari da geri gönderir.

Bu müzakereler esnasında sefer hazırlıklarını da ihmal etmeyen Sultan Murad, 1430 senesi Subatının ortalarında Edirne'den Serez'e gelir. Burada Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey komutasındaki Anadolu kuvvetleri ile Sinan Bey komutasındaki Rumeli kuvvetlerini bir araya getirir. Kendisi Serez'de kalarak Hamza Bey'i ileriye gönderir. Bütün kusatma hazırlıkları yapıldıktan sonra Venedik valisinden şehrin teslimini ister. Fakat Venedik valisi bunu red eder. Bunun üzerine Hamza Bey şehri topla dövmeye baslar. Selânikliler, Venedikliler'den donanma ve yardım istedilerse de bu yardım gerçekleşmedi. Muhasara karargahına gelen Sultan Murad, şehrin bir an önce düşmesini istiyordu. Venedikliler Rumlara itimad edemediklerinden kendi askerlerini Rumların arasına dağıtmışlardı. Bu şekilde şehir müdafaa edilirken Rumların gevsekliliğini ve icabında karşı tarafla anlaşmalarını önlemeyi düşünüyorlardı.

Umumi hücumla alındığı takdirde şehrin zarar ve tahribata uğrayacağını hesaplayan Hamza Bey, hem buna mani olmak, hem de fazla zahmet çekilmeden fethi mümkün kılmak için surlardan içeriye adamları soktu. Sayet Venedikliler, Rumlardan gelebilecek bir hainliğin önünü almak üzere önceden gerekli tedbirleri almamış olsalardı belki de Hamza Bey'in adamları gayelerine ulaşacaklardı. Buna meydan vermemek düşüncesi ile Venedikliler, her Rum askerinin yanına değişik memleketlerden ücretle topladıkları adamlardan kurulu yağmacı (Butineur) denilen askerden birini koymuşlardı. Ayrıca Hamza'nın oklarının ucuna mektuplar sararak Rumları şehir kapılarını açmaya teşvik etmesi, buna karşılık kendilerine hürriyet ve himaye vaad etmesi de bir sonuç vermedi. Çünkü Venediklilerin çok sıkı tedbirler almaları üzerine şehre sokulan adamlarla içeriye fırlatılan mektupların, Rumlar üzerindeki tesirleri önlenmişti.

26 Subat gecesi meydana gelen depremde halk büyük bir heyecan yaşadı. Fakat Venediklilerin çabası sonucunda bu korku ve heyecan giderilerek müdafaa daha bir güç kazandı. Rumlar, Venediklilere mecburen itaat ediyorlardı. Hamza Bey'in tekliflerini kabul etmeyen Venedikliler'e karşı padişah, hücumu karar verir. Bu, şehrin zapt edildiği zaman, âdet olduğu üzere yağmaya ugraması demektir. Hükümdar böyle bir karar almak zorunda kalmıştı. Çünkü daha önceki bütün barış ve teslim çağrıları cevapsiz kalmıştı.

28 Subat'ı 1 Mart'a bağlayan gece, Selânik halkı arasında genel hücumun ertesi gün yapılacağı söylentileri dolasmaya baslar. Bunun üzerine halk, kalabalık topluluklar halinde kiliselerde toplanmaya başladı. En fazla kalabalık ise Aziz Dimitrios'un tabutu bulunan ve içinde devamlı olarak "kutsal yağ" akan kilisede toplanmıştı. O gün akşama doğru, Osmanlılar'ın, limandaki üç Venedik kadirgasini yakması, Venedikliler arasında büyük bir korkunun meydana gelmesine sebep oldu. Bu yüzden bütün askerlerini kaleden çekip gemilere bindirdiler. Venediklilerin, şehrin savunmasından ayrılmaları, Rumları büsbütün perisan etmişti. Bu yüzden onlardan da bulundukları mevzileri terk edenler oldu. Ertesi gün safakla başlayan genel hücum sonunda Osmanlı askeri şehre girmeye başladı. Bu esnada Selânik halkından bazıları, gruplar halinde Venedik kadirgalarına binmek istedilerse de bunlar, Venedikliler tarafından gemilere alınmazlar. Selânik şehrini para karşılığı alan Venedikliler, sadece şehrin ticaretini düşünüyorlardı. Zira Selânik, Ege Denizi'nde ticarî mevkii parlak bir şehirdi. Fakat orada barınamayacaklarını anladıkları zaman dindasları olan Rumları, Müslüman olan Osmanlılar'a terk etmekten çekinmemişlerdi.

Öyle anlasiliyor ki sehrin umumî bir hücumla alınacağı söylentileri bosu bosuna çıkarılmış bir iddia değildi. Zira Mart ayının ikinci günü sato tarafından yapılan siddetli bir hücum ve merdivenlerle üzerlerine çıkılan surların isgali sonunda, kale kapılarının açılması ile şehir zapt edildi (27 Receb 833/2 Mart 1430). Selânik'in düşmesi, Avrupa ve bilhassa Venedik'te büyük üzüntülere sebep olmuştur.

Selânik zapt edilince Sultan Murad, Vardar Yenicesi ile diğer şehirlerden Türk aileler getirterek buraya iskân ettirir. Bu politikası ile o, şehrin Müslüman Türk hüviyeti kazanmasına çalışıyordu. O, sadece iskân ile yetinmiyerek buraya yerleştirilenler için bazı imkânlar da sağlıyordu. Bu sebeple Aya Dimitri (Sen Dimitrios) kilisesi hariç olmak üzere diğer bütün kiliseleri camiye tahvil ettirir. Hammer'ın ifadesine göre bazı kiliseleri de yıktırıp onların malzemesinden şehrin ortasında bir Türk hamamı yaptırır.

Böylece Müslümanların rahat ibadet etmeleri ve diğer sosyal tesislerden istifade etmelerini sağlamıştı.

Osmanlı kaynakları, Selânik'in kırk günlük bir kusatma sonunda zapt edildiğini yazarlarsa da yabancı kaynaklarda buranın daha kısa bir sürede zapt edildiği bildirilmektedir. Subat ortalarında başlayan kusatma, 2 Mart'ta sona erdiğine göre bu sürenin çok daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Selânik muhasarası devam ederken, Amiral Andrea Mocenigo komutasındaki Venedik donanması, Gelibolu'yu zapt etmek için uğraşırsa da bunda başarılı olamadığı gibi gemi bakımından da zayıfla uğradı. Zira henüz emekleme durumunda bulunmasına rağmen Osmanlı donanması, onların başarılı olmasına ve Gelibolu'yu ele geçirmelerine engel olmuştur.

Amiral Mocenigo'nun yerine geçen Silvestr Morisini Selânik'in intikamını almak için 1431 yılında Çanakkale boğazının Anadolu yakasındaki istihkamlara ani bir baskında bulunarak ele geçirdiği muhafızları öldürmüş, surlarını da tahrib etmişti. Bundan sonra Sultan Murad ile Venedikliler arasında Gelibolu'da bir muahede imzalanır. Bu muahede ile Selânik'in Osmanlılar'a terk edildiği belgelendirilip kabul ediliyordu. Dukas'ın ifadesine göre Venedikliler, Egriboz adasının Osmanlılar tarafından zapt edilmesinden korktukları için böyle bir barış teklifinde bulunmuşlardı.

Selânik'in zaptından takriben bir buçuk sene sonra 13 Safer 835 (9 Ekim 1431)'de Yanya Osmanlı topraklarına katıldı. Yıldırım Bâyezid zamanından beri Yunanistan'ın Epir bölgesinde Latin kökenli despotlar vardı. Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunan ve merkezi Yanya olan Epir despotu Karlotoci (Carlo Tocco) ölünce oğulları arasında hâkimiyet mücadelesi baş göstermişti. Bunlardan Memnon adındaki oğul, Osmanlılar'dan yardım ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Karaca Pasa komutasında gönderdiği kuvvetler ile Memnon'a yardım edip onu arzusunı kavuşturur. Bununla beraber yerli Ruro halkı, oğullar arasında meydana gelen bu mücadele ile Latinlerden memnun değildir. Bu yüzden aradan fazla bir zaman geçmeden Yanya halkının ileri gelenlerinin meydana getirdiği bir heyet, o sıralarda Selânik civarında bulunan Sultan Murad'ı ziyaret eder. Heyet, halkın hürriyetine, örf, âdet ve ibadetlerine dokunmayacağına dair Sultan Murad'dan bir ferman aldıktan sonra şehrin anahtarlarını kendisine teslim eder. Sultan Murad, Yanya'yi teslim almak için Karaca Pasa'yi görevlendirir. Karaca Pasa'nın şehri teslim almasından sonra buraya da Türkler iskân edilir.

Yanya'nın barış (sulh) yolu ile alınması ve özellikle halkın istegiyle Osmanlı idaresinin kabul edilmesi, Osmanlı idare ve adaletinin, Balkan halkları üzerinde nasıl iyi bir tesir meydana getirdiğinin göstergesidir. Kendi dindamları olan Latinlerin zulüm ve çekismesinden bıkan halk, adalet ve hak sinaslıklarına güvendikleri Osmanlıya bağlanmayı tercih etmişti.

BALKANLAR'DAKİ YENİ OLAYLAR

Macarlar, eskiden beri Balkanlar'daki milletlerin Osmanlılar'a karşı tavır koymalarını istiyor ve kendilerini bölge halklarının bir çeşit hâmi kabul ediyorlardı. Bu yüzden, Eflâk ve Sırbistan'ın Osmanlılar'la olan bağlantılarını kesmekte kararlı görünüyorlardı. Durumun nezaketini bilen Osmanlı devlet adamları da buna karşı tedbir almakta gecikmiyorlardı. Onun için de zaman zaman çatışmalar meydana geliyordu. Bu çatışma ve anlaşmazlıklara ilaveten bölgede iç karışıklıklarda sürüp gidiyordu.

Devamli karisikliklara sebep olan bölgedeki olaylari Eflâk ve Sirbistan hadiseleri olmak üzere iki kisma ayirmak mümkündür.

EFLÂK HÂDİSELERİ

Eflâk'in söhretli voyvodasi Mirça'nin ölümünden sonra bölge, senelerce sürececek olan iç karisikliklara sahne olacaktir. Bu mücadeleler esnasinda voyvodaların bazilari Macarlar, bazilari da Osmanlilar'dan yardım göreceklendir. Eflâk'taki iç mücadele Mirça'nin kardesinin çocuklari olan Dan'lilar ve Mirça'nin oğlu Vlad Drakula'nin torunlari olan Drakul'lular arasinda cereyan ediyordu. Bu mücadeleler sebebiyle voyvodalar makamlarini yeterince saglama alamadiklari gibi bu dönem Eflâk kaynaklari da kifayetsiz olduklari için voyvodaların saltanat tarihlerinde karisikliklar bulunmaktadir.

Mirça'nin ölümünden sonra kardesinin oğlu Dan, Eflâk voyvodasi olmustu. Fakat bu voyvoda, Bogdan prensinin yardımını alan Vlad Drakul tarafından öldürölür. Dan'in oğlu Osmanlilar'dan yardım istedigini kendisine yardım edildiyse de bunda iyi bir basari saglanamadi. Bu yüzden bu da babasi gibi Vlad tarafından öldürölür(1431). Vlad, bu cesareti, Macarların ve bilhassa Sigismund'un kendisini himaye etmesinden aliyordu. Dukas ve Hammer'in ifadelerine göre Eflâk Beyi (voyvodasi) Vlad, ya insafsiz ve zâlimliginden veya Sigismund'un kendisine verdigi Dragon nisanından dolayi Drakul (Eflâl dilinde hilekâr, Seytan) lakabi ile aniliyordu. Vlad, bütün bu himayelere ragmen Sigismund'un kendisini Türklerin elinden kurtaramayacagini düşünerek rakiplerine galip gelmekle birlikte Osmanlilar'a da sokularak görünöste onlara olan bagliligini göstermek istiyordu. Filhakika Vlad Drakul, Osmanli hükümdarinin, Karaman seferine hareket edecegi esnada bizzat Bursa'ya kadar gelerek bagliligini arz ve Sultan Murad'in Macaristan'a yapacagi seferlerde kendisine her türlü kolayligi gösterecegini vaad ettigi gibi böyle bir seferde Osmanli ordusuna klavuzluk edecegini de taahhud eder. Bu arz-i ubûdiyetten memnun olan Sultan Murad, onu tekrar ülkesine gönderir.

Büyük bir idarî ve diplomatik tecrübeye sahip olan Osmanli devlet erkânî, Vlad'in iki yüzölölüğünü çok iyi biliyordu. Bu sebeple onun Macarlarla olan münasebetlerini bozmak için ayni sene (1432), yanina asker vererek onu Transilvanya'ya akin yapmaya memur eder. Bu sekilde, Vlad Drakul vasitasiyle Macarlara büyük bir darbe indiren Sultan Murad, bilahare Macarlarla dostlugu yenilemek ister. Zira Sultan Murad, Macaristan ile dostça münasebetlerin faydali olacagini düşünür. Bu sebeple Imparatorun bulundugu Bâl sehrine tantanalî bir elçilik heyeti gönderir. Sigismund, heyeti Bas kilisede ve bütün hükümdarlik alametleri üzerinde bulundugu halde kabul eder. Bu elçilik erkânından on iki kisi ilerleyerek Imparatora altin sikkelerle dolu on iki altin kupa, bir takimi sirma islemeli, bir takimi da kiymetli taslarla süslü ipekli elbiseler sunar. Böylece mütareke yenilendikten sonra Sigismund, Sultan Murad'in elçilerini gayet sahane bir surette taltifederek birçok hediyeyle Padisahlarına gönderir (Kasim 1433).

SIRBISTAN HÂDİSELERİ

Eflâk voyvodasi Vlad Drakul gibi Sirp despotu Jorj Brankoviç te Macarlara dayanip onlardan yararlanmak istiyordu. Zaten Macarlar da Sirp despotunu Osmanlilar aleyhine tesvikten geri kalmiyorlardi. Sirbistan'in iki önemli sehrinden Belgrad'in Macarlar, Güvercinlik'in de Osmanlilar elinde bulunmasından dolayi her iki devletin Sirbistan üzerindeki dikkatleri daha fazla hassasiyet kazanmisti. Sirp despotunun Osmanli Devleti'ne sadik görünmesine ragmen el altından da Osmanlilar'in aleyhindeki bazi hareketleri, Üsküp Sancak Beyi Ishak Bey tarafından haber alinip merkeze bildirildiginden, onun komutasindaki bir ordu ile Sirbistan içlerine dogru bir akin yapilir. Bu akinla, Sirp despotunun Macarlarla olan alâkasini kesmek ve Osmanlilar'a olan bagliligini güçlendirme hedeflenmisti.

Ishak Bey komutasindaki Osmanli ordusunun Sirbistan ortalarına kadar bir akin yapmasi, Sirp despotu Brankoviç'i telaslandirir. Bu yüzden Macarlarla olan münasebetlerini kesmeyi ve kizi Marya (Mara)'yi Osmanli hükümdarina zevce olarak vermeyi kabul ederek barisi saglayabildi. Sarica Pasa, Osmanlilara olan baglilik yeminini ettirmek ve padisahin nisanlisini getirmek üzere Jorj Brankoviç'in sarayina gider. Bununla beraber yine ayni sene (1433) içinde, Evrenoszâde Ali Bey'in Macaristan'a yaptigi bir akinda basarili olamamasi, Brankoviç'i yeniden Macarlarla münasebetlerini gelistirmeye yöneltir. Hatta kizini

padisaha nisanlamis olmasına rağmen onun henüz küçük olduğunu ileri sürerek düğünün yapılmasını da tehir eder.

İki yüzlü harekette Eflâk voyvodasından da usta davranan Jorj Brankoviç, Macar Kralı Sigismond ile birlikte Karamanoglu Ibrahim Bey'le gizlice anlasarak onu, Osmanlılar aleyhine kiskirtmaya ve bir takım faaliyetlerde bulunmaya sevkeder. Bundan cesaret alan Ibrahim Bey, Osmanlı ülkesine saldırarak ve bazı yerleri ele geçirecektir. Fakat ileride de bahs edileceği gibi Sultan Murad, Karamanoglu Ibrahim Bey'in hakkindan geldikten sonra tekrar Rumeliye dönecektir. Durumun kendi aleyhindeki vehametini görmekte gecikmeyen Brankoviç, padisahın hiddetini teskin ile dikkatini baska seyler üzerine çekebilmek için kızı Mara'yi aldirmasi istirhaminda bulunacaktır. Sultan Murad, pasalarini toplayip kendileri ile bu durumu görüsünce pasalar "almak gerek sultanım" demislerdi. Bunun üzerine sultan da "tedarik neyse edin" diyerek Kizlaragasi Reyhan Aga ve Oruç Bey ile Sirp sinirlari üzerinde toplanmis olan askerin komutani Ishak Bey'in esini gelini almak üzere bir heyetle Üsküp'e, oradan da Semendire'ye gönderir. Âsikpasazâde hadiseyi su ifadelerle nakl eder:

"Bir kaç günlük yol kalınca Vilk oğlu, kâfir beylerinin hatunlarini karsi gönderdi. Acayip konukluklar eyledi. Gayet iyi tazimle Semendire'ye getirdiler. Onda dahi nihayetsiz konukluklar etti. Çeyizinin hesabini yazmislar. Defterini Özbek Aga'ya verdiler. Vilk oğlu demis ki: "Ben çeyizi kizima vermedim, Hünkârâ verdim, dilerse bu cârîyesine versin, dilerse gayri cârîyesine versin". Elhasil kizi Edirne'ye getirdiler. hünkâr kendine düğün etmedi. "Bir sipahi kâfirin kizina ne düğün gerek" dedi. Ve her ne kim Vilk oğlu dedi, onu Hünkâr'a dediler. Hünkâr eder "Benim cârîyelerime verecegim yok mudur ki onun kizinin çeyizini vereyin." dedi. Hiç nesne kabul etmedi. Geri çeyizini ol kiza verdi. Bir sehl zaman durdu, Bursa'ya gönderdi. İsfendiyar kizi dahi Bursa'da idi, onu Edirne'ye getirdi."

Jorj Brankoviç, mutad merasimle, kizini Osmanlı sarayına götürmek üzere gelen heyete teslim eder. Edirne'ye gelen Mara oradan da Bursa'ya gönderilir.

Sultan Murad, kizi Mara'yi Edirne'ye göndermis olan Jorj Brankoviç'e pek güvenemiyordu. Bu sebeple Sirp despotu ile Eflâk voyvodasının Macarlar'la arasini iyice açarak kendisine bağlanmalarini sağlamak için Macaristan harekâtına katılmalarını emr eder. Padisahın emri gereginde Jorj Brankoviç ve Vlad Drakul 1438'deki Macaristan akinina katılırlar. Her iki hükümdarin Evrenoszâde Ali Bey komutasındaki akinci kuvvetlerine iltihaklarını müteakip Demirkapi üzerinden Tuna nehri âsilir. Birbuçuk ay kadar süren akinlar esnasında, Transilvanya'da bazı şehirler zapt ve kaleler de tahrib edilir. Bu akinlar esnasında birçok ganimet elde edilir.

Sultan Murad, 1438 kisinda Brankoviç'in kizi Mara ile evlendi. Bununla beraber Sirbistan hududundaki Türk kuvvetlerinin komutani olan Ishak Bey'den aldığı raporlar, kayınpederine itimad edilemeyeceğini gösteren delillerle dolu idi. Sultan Murad, müstereken icra edilen Transilvanya akinina rağmen Macarlarla aralarının açılmadığını görünce, Sirbistan problemine kesin bir çözüm getirme kararma varir. Buna göre Karamanoglu'nu tahrik edenlerden birisi daha bütünüyle ortadan kalkacakti.

Sultan Murad, Brankoviç'in, Semendire'nin anahtarları ile birlikte Edirne'ye gelmesini emr eder. Brankoviç, itaat edecek yerde, büyük oğlu Greguar'i Semendire'nin tahkim ve müdafaasına memur eder. Kendisi de diger oğlu Lazar'i yanina alarak Sigismond'a halef olan Albert'e siginir.

Sultan Murad, Brankoviç gibi Eflâk Voyvodasını da davet etmist.

Voyvoda Drakul, Jorj Brankoviç'i taklid etmeyerek padisahın dâvetine icabet eder. Vlad Drakul, ordugâha gelince yakalanarak Edirne'ye gönderilir. Edirne'den de Gelibolu'ya yollanarak haps edildiyse de iki oglunu rehin olarak bırakmayı kabul ettiginden hapiste uzun süre tutulmayarak serbest bırakildi. Vlad Drakul ülkesine dönerek yine eski makamına geçer.

Sultan Murad, Sirbistan isini kesin bir sonuca bağlamak için Semendire üzerine kuvvet sevk eder. Brankoviç'in oğlu tarafından müdafa edilmiş Semendire, üç ay müddetle kusatilir. Bu esnada, Sirbistan islerini çok iyi bilen Ishak Bey, hacdan dönünce kusatmanın siddeti artırilir. Bu siddetli kusatmaya tahammül edemeyen Semendire, 1439 yılında teslim olur. Asikpasazâde, şehrin fethinden hemen

sonra onun Müslüman Türk sehri haline getirilmesi için kadi tayin edildiğini, Cuma namazının kılındığını ve hisarina asker kondugunu yazar. Sehri müdafaa edenlerle birlikte esir düşen Greguar, daha önce rehine olarak Edirne'ye gönderilmiş bulunan kardesi Stefan ile birlikte Tokat'a yollanarak hapsedilir.

Semendire muhasarasi devam ederken bir Macar ordusu sehrin imdadina geldiyse de Ishak Bey ile Timurtas Pasaoglu Osman Çelebi tarafından maglub edildikten baska Macaristan'a da akinlar düzenlendi. Osmanlılar bu sefer esnasinda pek çok esir ve ganimet aldılar. Seferde bizzat bulunmus olan tarihçi Âsikpasazâde, "esirlerin sayisinin çok fazla olduğunu, kendisinin bile bes esir satın aldığını, esirlerin fazlaligi sebebiyle fiyatlarının düştüğünü, hatta bir askerin, güzel bir cariyeyi bir çift çizme ile mübadele (degistirdiğini) ettiğini" yazar.

Sultan Murad, bu sefer esnasinda, eteklerinde kurulduğu dagin madenlerinin çoklugundan dolayı "Sehirler anasi" diye adlandırılan Novaberda'yi bizzat kendisi yeniden feth ederek ele geçirdi (1439). Böylece Sirbistan'ın diğer sehir ve yerleri de zapt edilmiş oluyordu. Novaberda, daha önce zapt edilmiş ise de fetret döneminde tekrar Sirplara iade edilmisti. Maden ocakları ile meshur olan Novaberda, asirlarca Osmanlı ordusunun mermi ihtiyacini kullanmada hizmet görmüştü.

Sirbistan'a karsi yapılan hareket, Bosna Krali Tvartko'yu korkuttugundan, Osmanlı hazinesine daha önce vermekte olduğu yirmi bin duka altini yirmi bes bine çıkarmisti.

BELGRAD'IN MUHASARASI

Tarihî kronoloji itibari ile Karaman seferinden sonra olmasına ragmen, olayların akisi içinde Sirbistan hadiseleri ile yakın ilgisinden dolayı bu muhasaradan bahs edildikten sonra, Karaman olaylarına temas edilecektir.

Sirbistan'ın fethinden sonra Belgrad için de bir seyler yapmak gerekiyordu. Zira o sıralarda Macar hâkimiyetinde olmakla beraber Belgrad, gerçekte bir Sirp sehri idi. Filhakika o tarihlerde Bohemya'da meydana gelen krallik mücadelesi ile Alman İmparatoru ve Macaristan Krali Albert'in ölümünden dolayı meydana gelen çekismeler, Sultan Murad'ı düşüncesini gerçekleştirmeye yöneltmistti. O, bu sehrin stratejik durumunu çok iyi biliyordu. Bunun için de "Belgrad, Engürüs vilayetinin kapisidir" diyerek onun askerî önemini ortaya koyuyordu. Sultan Murad, Belgrad'ı muhasara için önce Evrenosoglu Ali Bey komutasinda bir ordu gönderdi. Arkasından bizzat kendisi de bu kusatmaya istihak etti. Kusatma hem karadan hem de nehirde yapıliyordu. Osmanlı topları kaleyi dövmeye başlayınca ondan büyük bir parçayı yikip bir gedik açtılar. Osmanlı birlikleri buradan içeri daldılarsa da siddetli bir mukavemetle karsılaştılar. Sehri Zovan adında Raguza'lı bir rahip müdafaa ediyordu. Evrenosoglu kusatmayı kaldırmadı. Surun etrafındaki hendek kenarina kadar büyük bir siper kazdırdi. Bu arada kale burçlarından, kendisini rahatsız edenleri de kaçırdi. Polonya Krali iken aynı zamanda Macaristan kralligina da getirilmiş olan Viladislas, Sultan Murad'dan kusatmayı kaldirmasını rica etmiş ise de buna pek aldiris edilmedi. Bu sıralarda Macaristan içlerine doğru da akinlar devam ediyordu. Fakat altı ay kadar devam eden Belgrad kusatması, zamanın uzamasından dolayı kaldıldi.

KARAMAN SEFERİ

Murad Bey'in desteği sayesinde idareyi elde edip is basına gelmiş olmasına ragmen, Karamanlılar'ın, Osmanlılar'a karsi takib ettikleri tarihî ve daimî düşmanlık siyasetine devam etmekte mahzur görmeyen İbrahim Bey, mevkiini ve yerini kuvvetlendirdikten sonra Sirp despotu ve Macarlar'la ittifak ederek Osmanlılar'ın aleyhindeki faaliyetlerine baslar. Osmanlıların, Rumeli'deki sıkışık durumlarından devamlı olarak istifade etmeyi adeta bir prensip haline getiren Karamanlılar, bu sefer de rollerini İbrahim Bey vasıtasıyla oynuyorlardı.

Evrenoszâde Ali Bey'in, Macaristan'a yaptığı bir akında muvaffak olamaması üzerine, Balkanlar'daki Hristiyanlarla is birliğine giren İbrahim Bey, 1433 senesinde de Sirp ve Macarlar'la birleserek Osmanlılar'ın aleyhinde bir ittifak kurmustu.

Karsilikli anlasmlar geregince Macarlar ile Sirp despotunun Tuna'yi geçip Güvercinlik (Kolambac) kalesine taarruzlari esnasinda Karamanoglu Ibrahim Bey de Beysehir'den sonra Hamideli'ni isgal etmeye baslayarak bu sancagin beyi olan Sarabdar Ilyas'i esir almisti. Rumeli islerinin kritik bir vaziyet arz etmesinden dolayi yerinden ayrilamayan Murad Bey, her iki tarafi da tarassut ediyordu. Bununla beraber Rumeli'ndeki isler yüzünden Edirne'yi birakip Karamanoglu'nun üzerine gidemiyordu. Karamanoglu da bunu bildigi için isgal sahasini gittikçe genisletmeye alisiyordu.

Sultan Murad, Sinan Pasa komutasinda bir ordu sevk ederek Macarlari maglub eder. Maglub olan Macarlar'dan bir kısmi Tuna nehrinde bogulurken krallari da zor kurtulmustu (1433).

Sultan Murad, Güvercinlik önünde kazanilan bu zaferden sonra Rumeli'ndeki vaziyetin dzeldigini görünce vezir Saruca Pasa'yi Edirne muhafazasinda birakarak Karamanoglu'nun üzerine yürür. Aksehir, Konya ve Beysehiri'ni alan Sultan Murad, Bozkir'a kadar gidip Karamanoglu'nu takib eder. Yaninda bulunan Karamanoglu Isa Bey'i de Karaman hükümdari ilan edip, Ibrahim'i sonuna kadar takib edecegini açıkça ortaya koyar. Buna karsilik Ibrahim Bey, limlerden Mevlânâ Hamza vâsitasıyla özür dileyerek barisa talib olur. Padisahi bu konuda ikna etmek için Mevlânâ Hamza, epey dil döker. Bunun zerine Sultan Murad:

"Senin hatirin için günahından vaz geçelim, fakat onun bu makama gelmesi bizim yardimimizla olmustur. Simdi onu azl ederek biraderi Isa Bey'i Karaman Bey'i yapmayi uygun gördüm" deyince Mevlânâ Hamza, Padisahin ayaklarina kapanarak onu dsncesinden vaz geçirir. Sonunda is, Osmanlilar'dan aldigi yerleri iad etmekle tatliya baglanir. Sultan Murad, Sükrüllah'i (Behcetü't-Tevnh adli eserin müellifi) Karamanoglu'na elçi olarak gönderir.

Osmanlilar'a karsi giristigi tecavüzden dersini aldiktan kısa bir müddet sonra Dulkadirogullan'na ait Kayseri'yi zapt etmesi, Ibrahim zerine yeniden kuvvet gönderilmesine sebep oldu.

Bu son gelismeler karsisinda Macarlar'la ayni zamanda hareket eden Sultan Murad, Macarlar'in maglubiyeti üzerine 1437 baharinda tabi mttetfiki Dulkadirlilarla beraber dogudan ve batidan Karaman ülkesine taarruz eder. Tokat'tan yola çikan kuvvetli bir Osmanli ordusu, Maras Bey'i Dulkadirli Süleyman Bey'le birlikte Kayseri'yi kusatirken, Murad Bey de Rumeli ve Anadolu kuvvetleri ile Aksehir'e girer. Böylece Karamanlilari, isgal ettikleri yerlerden ikarir. Ibrahim Bey, Ikinci Murad'in kiz kardesi olan haniminin ricalari üzerine bu sefer de af edilir.

Daha önce de belirtildigi gibi Sultan Murad, kizkardeslerinden birini de Karamanoglu Ibrahim Bey'in kardesi olan Isa Bey ile evlendirmisti. Isa Bey, Ikinci Murad tarafından Hamideli sancakbeyligine getirilmisti. Karaman Devleti'nin yanibasindaki bir Osmanli sancaginın basina, Ibrahim Bey'in en büyük rakibinin getirilmis olmasi onu rktmst. Bu korku yüzünden olsa gerek ki, 1437 yili sonlarına dogru Ibrahim Bey, kardesi Isa Bey ile giristigi bir vurusmada onu öldürür.

Bu arada, Osmanlilar'in Dulkadirogullari'ni himaye etmesini bir türlü hazmedemeyen Memlûklular, Karamanoglu'nun Osmanlilar karsisinda ezilmesinden dolayi endiseye kapilirlar. Zira bu, Osmanliların tek baslarına Anadolu'nun hâkimi durumuna gelmeleri, ve Anadolu'da kendilerine ait olan toprakların kaybi demekti. Osmanlilar ile Memlûklular arasında Karaman ve Dulkadir gibi tampon devletlerin bulunmasi, Memlûk Devleti için bir garanti olarak görülüyordu. Bunların, Anadolu'da Osmanlilari ezip ortadan kaldirmalari imknsizdi. Fakat ftuhati olan ve dünyanın en müsait jeopolitik mevkiinde yerlesmis bulunan Osmanliların Memlklulari ezmesi imkân dahilinde idi. Bu durumu bilen Memlûk idarecileri, Osmanlilarla savasmak üzere bizzat sultanlarının sefere ikmasini bile dsnmslerdi. Fakat Sultan Murad'in Anadolu'da kalmayip Rumeli'ye geçmek üzere oldugu haberinin gelmesi üzerine sultan bu tasavvurundan vazgeçer. Bununla beraber Suriye valisine Anadolu islerine çok dikkat etmesi emrini verir.

SAHRUH'A KARSI TAKIP EDILEN OSMANLI SIYASETI

Sultan Murad, dedesi Yildirim Bâyezid zamaninda oldugu gibi bir anda kendisinin de yeni bir tehlike ile karsi karsiya geldigini görür. Bütün batı Hiristiyan dnyasini sevince bogan bu tehlike, dogudan

geliyordu. Venedik gibi bazı Hristiyan devletler ise bu tehlikeyi bir silah gibi kullanarak bazı Osmanlı şehirlerini istila ümidine bile kapılmışlardı.

Timur'un çok dindar olduğu söylenen oğlu Sahruh (1404-1447), Anadolu ve İran'da babası tarafından tesis edilen fîli durumu yeniden iade etmek arzusunda olduğundan Anadolu'daki olayları yakından takip ediyor ve mektupları ile bazı durumları tasvib etmediğini bildiriyordu. Öbür taraftan, önce Timur'un sonra da Sahruh'un desteğini sağlayan Akkoyunlu Bey'i Karayülük Osman Bey, ona bir mektup göndermişti. Mektubunda Anadolu beylerinden Karamanoglu Mehmed Bey, Isfendiyar Bey, Hamidoglu Hüseyin, Cüneydoglu Hamza ve Dulkadir Bey Süleyman ile Birlikte Bizans ve Trabzon imparatorları da dahil olmak üzere Gürcü meliklerinin de emrine girmek için kendisini beklediklerini yazmıştı.

Timur'un yaptığı tahribati unutmayan Osmanlılar, işlerinin karışık olmasına rağmen, kudretini devam ettiren Sahruh'un ölümüne kadar (1447) ona açıktan açığa cephe almaktan uzak durmuşlardı. Sultan İkinci Murad, Memlûk ve Karakoyunlular gibi Timurlulara kafa tutmayı düşünmüyordu. O, dedesi zamanındaki Timur hadisesinden iyi bir ders almışa benziyordu.

Sultan Murad, Memlûk Devleti ile de iyi geçinmeye dikkat ediyordu. Bu devletin, Anadolu siyasetine karşı kötü bir tavır takınmamaya itina ediyor, onların çoğu zaman Osmanlılar'ın tabii olan Karaman ve Dulkadirogulları'nın işlerine müdahale etmelerine ses çıkarmıyordu. Zira o, Balkanlar'ın ve Anadolu'nun mutlak hâkimi olmadan, bu ülkelerdeki tabi devletleri ortadan kaldırmadan, Timurlular ve Memlûklular gibi kudretli Müslüman doğu devletleri ile, sonunun nereye varacağı ve nasıl biteceği belli olmayan bir mücadeleye girmenin hiç bir faydası olmayacağını biliyordu.

Bütün Anadolu toprakları üzerinde metbûluk iddiasında bulunan Sahruh, Memlûkluların, Anadolu siyasetine karşı açık bir şekilde cephe alıyordu. 1437 yılına kadar Memlûk yöneticilerinin Osmanlılarla hemen hemen hiçbir ihtilafı olmadı. Hatta Sahruh, Anadolu'ya girince bunlar, dört elle Osmanlı dostluğuna sarıldılar. Karamanoglu İbrahim Bey de bu yüzden onlara karşı cephe aldı. Zira bir Osmanlı Memlûk ittifakı demek Karaman Beyliği'nin haritadan silinmesi demekti.

Sahruh'un, 17 Eylül 1429'da Selmas Meydan savaşında Karakoyunlularla müttefiklerini perisan etmesi ile Anadolu ve Suriye yolları bütün genişlikleri ile onun önünde açılmış bulunuyorlardı. O zamana kadar Sahruh'un aleyhinde olabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla beraber Sultan II. Murad, bu durumdan endişe duyuyordu. Sultan Murad'ın bu endişesinin farkına varan Venedik, bu tehdidi siyasî bir manevra ile kendi lehine çevirmeye yeltendi ise de Sultan Murad'dan istediğini elde edemedi. Sahruh'un, adı geçen savası kazanması, Mısır'da da büyük endişelere sebep olmuştur. Buna karşılık Osmanlı Memlûk yakınlaşması daha bir perçinlenmiş görünüyordu. Sahruh'un Herat'a dönmesi ile bu iki büyük devlet rahat nefes aldılar.

Sahruh'un üçüncü Azerbaycan seferine çıkması (1435), Osmanlılarca yeni bir tehlikenin isareti olarak görüldü. Buna karşılık Avrupa'da ise büyük ümit ve hayaller uyandı. Zira Yıldırım Bâyezid döneminde olduğu gibi, II. Murad'ın da basına bir felâketin gelmesi artık an meselesiydi. Bu da onlar için Osmanlılar'ın ortadan kalkması ve Avrupa'nın, Müslümanlardan temizlenmesi demekti.

Karakoyunlu hükümdarı Iskender Bey, Sahruh'un oğlu Muhammed Cuki Mirza'nın önünden kaçarak Tokat'a gelip siyasî mülteci olarak Osmanlılar'a sığınır. Ibn Hacer'in ifadesine göre Iskender Bey, ulak gönderip kisi Tokat'ta geçirmek üzere II. Murad'dan müsaade ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Amasya valisi olan Yörgüç Pasa'ya Iskender'in lâik olduğu şekilde ağırlandığını emr eder. O, bununla da yetinmeyerek Karakoyunlu beyine on bin altın ile sirmalı elbiseler, işlemeli silahlar, altın eğerli atlar, köle ve câriyeler göndermişti. Yine padisahın buyruğu üzerine Yörgüç Pasa da Iskender'in askerleri için lazım olan bin kepenek, iki bin çul ve torba ile davar vesair hayvan tedarik etmişti.

Bu esnada Sahruh, kalabalık ve muazzam ordusu ile Azerbaycan'da bulunuyordu. Bu ordunun tehdit sahalarının nerelere kadar uzanacağı pek kestirilemiyordu. Iskender Bey'in Osmanlılar'a sığınması, babası Kara Yusuf Bey'in Yıldırım Bâyezid'e ilticasına benziyordu. II. Murad, Iskender

Bey'i reddetmeyi hükümdarlık serefi ile mütenasib görmemekle beraber, Timurlulara bağlı olan ve ikide bir ayaklanan bu Karakoyunlu hükümdarlarından da kurtulmak istiyordu. Zira o dönemin en güçlü ordusuna sahip olan bu Türk Hakanlığı ile sonu nereye varacağı belli olmayan bir savaşa girmek istemiyordu.

Baharin gelmesi, Sultan II. Murad'a bu beyi topraklarından uzaklaştırma fırsatını vermisti. Çünkü Iskender Bey'in askerleri, baharla birlikte yöredeki halka saldırmaya, onların çoluk çocuklarını esir etmeye ve mallarını ellerinden almaya başlamışlardı. Bunlara engel olamayan Yörgüç Pasa, durumu Sultan Murad'a bildirir. Böyle bir karşılığa canı sıkılan Osmanlı Padişahı, Anadolu Beylerbeyi olan Timurtas Pasa oğlu Umur Bey'i, Iskender'in üzerine gönderir. Ona, ilk önce Iskender'e memleketi güzellikle terk etmesinin bildirilmesini, bundan bir netice alınmadığı takdirde üzerine varılarak zorla hudud disi edilmesini emr eder. Umur Bey, aldığı emir üzerine Iskender Bey'e bir mektup yazarak memleketi terk etmesini ister. Bu mektup üzerine Iskender, askerlerini alıp Osmanlı ülkesini terk eder. Zira artık Osmanlı ülkesinde kalmak tehlikeli bir hal almıştır. Buna, 1436 baharında Sahruh'un bütün Anadolu devletlerine onu kabul etmemeleri gerektiğine dair gönderdiği mektup da ilave edilirse artık Iskender Bey için yapılabilecek bir şeyin kalmadığı anlaşılar. O da Tebriz'e gidip Sahruh'a boyun egmeyi uygun görecektir. Sahruh da işi daha fazla ileri götürmek istemez. İrkdas ve dindas devletlerle mecbur kalmadıkça harbe girmenin bir mânâsı yoktu. O da Herat'a döner.

OSMANLI ARNAVUTLUK MÜNASEBETLERİ

Osmanlılar, Çelebi Sultan Mehmed döneminde 1415 yılında Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar)'i yeniden ellerine geçirmişlerdi. Bir yıl sonra da Venedikliler'le çıkan anlaşmazlık yüzünden Yuvan Kastriota'ya hücum etmişlerdi. 1417'de Avlonya'yi da zapt eden Osmanlılar, ilk defa Akdeniz sahillerine çıkıyorlardı. Osmanlılar'ın, Arnavutluk faaliyetleri daha sonra da devam etmişti. Bu seferler sonunda Gergi Araniti ile Yuvan Kastriota, Osmanlı tabiiyetini kabule mecbur olmuşlardı. Bunlardan Yuvan Kastriota, aralarında en küçüğü Gergi Kastriota olan dört oğlunu rehine olarak Sultan Murad'ın yanına göndermek zorunda kalmıştı. Gergi, bir iç oğlani olarak padişahın hizmetinde Osmanlı terbiyesi görerek büyümüş ve Iskender adını almıştı.

Arnavutlugun, genellikle güney ve merkez kısımlarında yeni bir teşkilat kuran Osmanlılar, kuzeyde özellikle dağlık bölgelerdeki kabilelere dayanan Arnavut beylerini kendilerine tabi birer senyör olarak yerlerinde bırakmışlardı. Bu Arnavut beyleri içinde en kuvvetli olanı Ergiri sancagının kuzeyindeki bölgeye hâkim olan Yuvan Kastriota idi. O da diğer Arnavut beyleri gibi muayyen yıllık tahsisat sözünü alınca Venedik tarafına dönmekten ve onlara hizmet etmekten çekinmeyerek 1428'de Venedik himayesine girer. Zaman zaman Venediklilere müracaatla oğlu Iskender Bey'in bir Osmanlı Beyi sıfatı ile Venedik arazisine saldırılan olursa kendisini bundan sorumlu tutmamalarını da rica ediyordu. Fakat Selânik'ten sonra Yuvan İli'ne gelen Osmanlı kuvvetleri, ona tekrar boyun eğdirdiler. Bu arada Arnavutluk'ta köylerin tımar olarak taksimi esnasında mukavemetler görüldü. Özellikle Ergiri bölgesinde, buranın eski Arnavut senyörleri olan Thopia Zenebissi ile Gergi Araniti tatmin olunmadıklarından siddetli bir isyan ve ayaklanmaya bas vurdular. Asilere karşı hareket eden Evrenos oğlu Ali Bey, bir bogazda pusuya düşürülerek ağır kayıplara uğratıldı. Osmanlılar, Venedikliler'in bu isyani tahrik ettiklerini düşünüyorlardı. Onun için bu konuda Venedikliler'e ihtar da bulundular. Durumun nezaket kazanması üzerine bizzat sefere çıkan Sultan Murad, Serez'e giderek harekât sahasına yakın bulunmak istedi. Buradan da Manastır'a gelerek Rumeli Beylerbeyi Sinan Pasa ile Uc Beyleri Turhan ve Ishak Beyleri, yanlarına yeniçeri bölükleri de katarak harekât sahasına gönderdi. İsyân bastırılarak buradaki mahsur Türkler, muhakkak bir katliamdan kurtuldular. Venedik senatosu Osmanlılar'ın ihtarı üzerine asilere yardım edilmemesi için Arnavutluk'taki makamlara emirler göndermişti. O zaman dağlara sığınan asi Arnavut senyörleri, Macar Kralı ile ilişki kurdular. Kral, Balkanlar'da Osmanlılara karşı yeni bir müttefik bulduguna inanarak anları tesvik etti. Böylece Osmanlılar'ı uzun süre meşgul edecek olan Arnavutluk gâilesi ortaya çıktı. Gerçekten de uzun bir süre geçmeden İzadi savaşı sırasında (Kasım 1443) Osmanlı ordusundan kaçacak olan Iskender Bey, Arnavut beylerinin basına geçmek suretiyle mukavemet hareketini organize edip; Kuzey Arnavutluga giden Anayol üzerindeki Kocacık kalesini zapt ederek babasının topraklarını elde etmeye yönelik faaliyetlere girdi.

İKİNCİ MURAD VE HAÇLI İTTİFAKI

Belgrad kusatmasının basarisiz bir sekilde sonuçlanması üzerine başlayan ve maglubiyetlerle geçen buhranlı bir kaç yılın verdiği cesaretle Hristiyanlar, Osmanlılar'ı Avrupa'dan atacaklarına iyice kanaat getirmişlerdi. Gerçi Osmanlılar, düşmanın gücünden dolayı Belgrad muhasarasını kaldırmış degillerdi. Bunun sebebi, kalenin çok müstahkem olması, uzun süren muhasaranın sebep olduğu salgın hastalıkların verdiği zayıttı.

Hristiyan dünyasındaki bu anlayış ve sebep olduğu birleşme, Osmanlılar tarafından öğrenilmisti. Gerçekten 1439 yılında Floransa konsilinde Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos'un istirakiyle Sark ve Garp kiliseleri arasında "Union"un imzalanması, Osmanlı Devleti'nde büyük bir kaygı ile karsılanmisti. Osmanlılar'daki bu kaygıyı öğrenen İoannis, Sultan Murad'dan çekindiği için ona elçiler gönderip bu konsilin sadece dinî bir sebebe dayandığını, siyasî bir gayesinin bulunmadığını bildirecektir. Bizans tarihçisi Dukas bu olayı şöyle nakl eder:

"İmparator, seyahatten avdeti münasebetiyle Murad'a elçiler gönderdi. Padisaha karşı minnettarlığı ile hilesiz dostlugunu arzetti. Zira bazı kimseler, Murad'ı imparator aleyhine harekete sevk etmek istemişler ve padisaha "imparator, Frengistan'a gittiği vakit Frenklerle ittifak edip Frenk oldu. Bunlar, denizden ve karadan padisah aleyhine yürüyecekler ve Türkleri Garp vilayetlerinden çıkaracaklar" demişlerdi. Elçiler ise bu hususta Murad'a izahat vererek imparatorun İtalya'ya seyahatinin kendisine arz edildiği gibi olmadığını, kendi dinlerinin akidelerinde (inançlarında) meydana gelen ihtilafların halli için gittğini söylediler. Böylece Padisah'ın fikrini tashih ettiler." Bununla beraber daha o zaman Floransa'da Osmanlılar aleyhine denizden ve karadan bir Haçlı seferi plâni kararlaştırılmisti. İmparatorun mabeyincisi J. Torzello, o zaman şöyle yazmakta idi: "Rumeli'nin bahis mevzuu durumu göz önüne alınırsa ve söyledigim gibi haçlı askeri gelirse, Allah'ın inayetiyle bir ay içinde her şey halledilmiş olacaktır. Rumeli zapt olunduktan sonra bir ay içinde de Arz-i Mukaddes ele geçirilecektir." Gerçekten muasir Türk kaynakları, Gazavat ve Misir sultanına gönderilen Varna fetihnâmesi, Floransa toplantısını buhranın başlangıcı olarak kabul ederler.

Bilindiği gibi Sultan İkinci Murad zamanı, Osmanlı Macar mücadelesinin başlama dönemidir. Gerçi Sırbistan, Osmanlılar tarafından feth edilinceye kadar Macarlarla bazı çatışmalar olmuştur. Fakat genelde Macarlar, Osmanlı hareketinin kendi hududlarının çok uzağında bulunmasından dolayı bunu pek önemsemiyorlardı. Fakat Sırbistan'ın Osmanlılar'a ilhakı ile Osmanlılar ile Macarlar komşu iki devlet haline gelmişlerdi. Bu ana kadar Macar hâkimiyetinde bulunan Erdel (Transilvanya) topraklarına yapılan akınlar hariç tutulacak olursa, buraya girilmemisti. Akın hareketlerinde birçok çarpışma olmuştur da bunlar, tam anlamıyla bir fetih ve ilhak değil, fethetme zemin hazırlayan harplerdi. Halbuki Belgrad zaptına tesebbüs edilmekle Osmanlılar, artık Macar toprakları için de tehlike olmaya başlamışlardı. Bu sebeple iki millet arasında bir mücadele kaçınılmaz oluyordu. Çünkü Osmanlılar "İlay-i kelimetullah" gayesi ile gıristikleri hareketlerini daha ileriye götürmek, Macarlar da buna mani olmak gayesini güdüyorlardı.

Macarlar karsısında, kayda değer ve maglubiyetle biten çarpışmaların ilki, Mezid Bey komutasında Transilvanya'ya yapılan akın hareketidir.

30 Zilkade 845 (18 Mart 1442)'de Mezid Bey komutasındaki bir akıncı kuvveti, Transilvanya'ya gırmisti. Bu birlik, mutad akınlarda bulunduğ gibi Sent İmre mevkiinde de büyük bir başarı elde ederek Hermanstad kalesini kusatma altına almisti. Bu sıralarda tarihlerimizde Yanko denilen Jan Hunyad (Hunyadi Yanos), Macarların Osmanlılara karşı olan savaşlarında ilk defa ortaya çıkar. Jan Hunyad, Simon de Kemeny ile birlikte muhasara altında bulunan kalenin imdadına yetişir.

Mezid Bey'in, yersiz gururu yüzünden kaybedildiği anlaşılan bu savaş hakkında Hammer su ifadeleri kullanmaktadır: "Mezid Bey, daha önceleri kazandığı başarı ile gururlandığından, anları karşılamaya yürüdü. Mezid Bey, yigıtlıkları ile tanınmış seçkin sipahilerine Hunyad'ın atı ile tasıdığı silahları tarif ederek onlar hakkında bilgi vermişti. Sipahiler de Hunyad'ı ölü veya diri yakalayıp getireceklerine söz vermişti. Casusları vasıtasıyla bunu öğrenmiş bulunan Hunyad, atını ve silahlarını Simon de Kemeny ile degistirmisti. Simon, degistirilmiş bulunan bu kıyafete aldanmış olan Türklerin hücumuna uğradı. Bu karışıklıkta Simon de Kemeny en iyi askerlerinden üç bin kişi ile birlikte yok oldu. Fakat Hunyad'ın gücü ve Hermanstad muhafızlarının bir çıkışı, savaşın öteki tarafça (Macarlar) kazanılmasına sebep oldu."

Gerçekten, kaynakların verdiği bilgiye göre muhasarayı kaldıran Mezid Bey, Hunyad'ı karsılar. Sıddetli çarpışmada Hunyad'ın arkadaşı Simon üç bin kişi ile maktul düşer. Böylece Mezid Bey, galip gelmek üzere iken Hermanstad'daki kısıtlanmış kuvvetin bir çıkışı yapıp harbe istihak etmesiyle iki ateş arasında kalan akıncılar, yanlarında bulunan esirleri bırakmak zorunda kaldıkları gibi yirmi bin şehid vererek mağlub olurlar. Bu arada Mezid Bey ile oğlu da şehid olur. Elde edilen Türk esirleri vahşiyâne bir iskenceye tabi tutularak Öldürölürler. Hristiyan dünyasının kendi dininden olmayanlara karşı sergiledikleri bu vahşiyane hareket, kendi eserlerinde söyle nakl edilir:

"Önden ve arkadan hücumu ugrayan Türkler, arkalarında tasdikları esirleri düşmana terk ve yirmi bin ölüyü bırakarak kaçmaya basladılar. Mezid Bey ile oğlu öldüler. Hunyad, düşmanını takipten dönünce, galipler tarafından getirilmekte olan esirleri kendisi sofrada bulunduğı halde vahşiyâne bir eğlence olmak üzere gözleri önünde öldürttü. Macarların kayıpları sadece üç bin kadardı. Hunyad, dağlar üzerinde Türk baslarından tepeler yaptırarak Kızıl kule geçidinden Alpleri geçip Eflâk'a girdi. Tuna'nın iki yakasındaki memleketleri bütünüyle yakıp yıktı. Dönüşünde, hemsehrileri kendisini vatan kurtarıcı olarak karşıladılar. Hunyad, askerleri gibi kendisi de kan içici olduğundan Sirp despotu ve Macaristan'ın müttefiki Jorj Brankoviç'e ganimet malları ile savasta almış olduğu silahlar ve baska şeylerle dolu bir araba gönderdi ki, bu araba on atla çekilmekte idi. Mezid Bey ile oğlunun basları da, arabanın tepesinde görölmekte idi. Bu dehşet verici ganimetlerin ortasına oturtulmuş yaslı bir Türk, bunları Brankoviç'e bizzat sunmak zorunda bırakılmıştı."

Jan Hunyad'ın bu galibiyeti, Avrupa'da büyük bir şöhet kazanmasına sebep oldu. Bu mağlubiyetin acısını çıkarmak ve öcünü almak üzere Osmanlı Devleti, aynı senenin Eylül ayında ikinci bir kuvvet sevkine karar verir. Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa (Kula Şahin) Anadolu ve Rumeli askerleri ile yeniçerilerin de katıldığı bir kuvvetle Silistre üzerinden Eflâk'a girer. Kuvvetine mağrur olarak ihtiyatsız hareket eden Paşa, tecrübeli akıncı beylerinin tavsiyelerine kulak asmadığından, Vlad Drakul ile birlikte hareket eden Jan Hunyad tarafından Vazag mevkiinde büyük bir bozguna uğrar. Kendi hayatını güçlükle kurtarabilen Kula Şahin Paşa, kaçarak Tuna'yı geçer. Ancak onun bu korkaklığı kendisinin derhal beylerbeylikten alınmasına ve yerine Kasım Paşa'nın Rumeli beylerbeyi olmasına sebep olur.

Hristiyan âlemde, büyük bir sevince vesile olan bu iki galibiyet, Türkler aleyhinde bir Haçlı ittifakinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Papa IV. Eugenius tesviki ile Türkler aleyhinde derhal bir ittifak meydana getirilmisti. Bu ittifaka Macarlar'dan baska Leh, Ulah (Eflâk) ve Sırlarla Alman İmparatorluğu dahilindeki milletler, Fransa ve Belçika gönüllüleri yanında, Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim Bey, dahil olmuştur. 22 Temmuz 1443'de Macaristan'ın merkezi olan Offen (Budin)'den hareketle Semendire yakınında Tuna'yı geçip Sırbistan'a gelen bu orduya bazı Bulgarlar, Bosnalılar ve Arnavudlar da katılıyorlardı. Sultan Murad'a dost görünmesine rağmen İmparator İoannis de hem Papa'ya hem de Macar kralına elçiler göndermek suretiyle onları Türkler aleyhine kışkırtıyordu.

Müttefiklerin basında Polonya ve Macaristan kralı Ladislas ile Jan Hunyad bulunuyorlardı. Macarlara iltica etmiş olan Sirp despotu Jorj Brankoviç ile Eflâk Beyi Drakul ve Papa'nın vekili Kardinal Jülyen Cezzarini de bu müttefik Haçlı ordusunda yer alıyorlardı. Bu ordu, Sırbistan'ı istila ile Krusevac (Alacahisar), Şehirköy ve Nis'i tahrib edip ateşe verir. 1443 Ekim ayında Osmanlı topraklarına giren Haçlılarla ilk muharebe 3 Kasım 1443'te Morava nehri kenarında ve Nis civarında olur. Üç kol halinde muharebeye istihak eden Osmanlı ordusu, mağlub olarak dört bin esir ve iki bin şehid bırakır. Bu harpten önce Haçlılarla is birliği yapıp onların müttefiki durumuna gelen Karamanoğlu İbrahim Bey, Haçlılarla aynı zamanda harekete geçince Sultan Murad Anadolu'ya geçerek Konya taraflarına gitmiş, mağlub olan Karamanoğlu ile bir anlasma yaptıktan sonra derhal Edirne'ye, oradan da Sofya'ya hareket etmişti. Fakat bu sırada Morava savaşı Haçlılarca kazanıldığı için Sultan Murad, Balkanların güneyine çekilmek zorunda kalır. Bulgaristan'a giren Haçlılar, Sofya'yı alırlar. Haçlılarla birlikte hareket eden Bulgarlar, onlara hem süvari kuvveti hem de yiyecek tedariki için yardımda bulunurlar. Osmanlı tebeası olan Bulgar halkının, Haçlılara bu şekilde yardımları onların daha da güçlenmesine sebep olur. Böylece onlar, Meriç vadisine yol veren Balkan geçitlerine dayanırlar. Karaman seferinden yeni dönmüş olan Sultan Murad, bu istilayı İzladı derbendinde güçlükle durdurabildi. Haçlıların bu cür'etli yürüyüşü, Osmanlı Devleti'ni o kadar ağır bir buhran içine sürükledi ki, Türklerin pek yakında Balkanlar'dan tamamiyle atılacağı her tarafta konuşulan genel bir kanaat haline gelmişti. Yanko'nun basarıları, Papa IV. Eugénius tarafından merasimle kutlanıyordu. Gerçekten de Eylül 1444 yılında Haçlı ordusunun bir

kere daha Tuna'yi astigi zaman adi geçen Papa, Türklerin artik tamamen Avrupa'dan atilacagindan sphesinin kalmadigini, durumun böyle bir hal almasindan dolayi sevincini belirtecek kelime bulamadigini yazmakta idi. agdas Yunan tarihçisi Chalkokondyles de, simdi Balkanlar'da yerlerinden atilmis birçok yerli senyörün atalarinin topraklarini yeniden elde etmek için acele harekete geçtiklerini görüyor ve hatta "müttefiklerden her biri, Rumeli'nin isgalinden sonra ganimetin hangi parasini alacagini tasarlamakla mesguldu" der.

Biraz önce de görüldügü gibi Halilarla Morava, Izladi ve Yalvaç muharebeleri yapilmis olup Osmanli ordusu zor durumda kalmisti. Tam bu siralarda Halilarin müttefiki olan Karamanoglu Ibrahim Bey, uygun zamanin geldigini dsnerek ve firsat bu firsattir diyerek Osmanlilar'la yaptigi antlasmayi bozarak 1444 Ilkbaharinda tekrar Osmanli hududunu geçerek büyük lde istila ve tahriplere baslamisti. Böylece Osmanlilar, Rumeli ve Anadolu'da iki ates arasinda kalmislardi.

Sultan Murad, gerek devam eden maglubiyetler, gerek bir nceki Karaman seferine katilan ve harbin kazanilmasinda faal bir rol oynayan Amasya Sancak Beyi büyük oglu Sehzade Alaeddin'in Amasya'ya döndükten kısa bir müddet sonra vefati, gerekse bu yeni Karaman taarruzu yüzünden bir hayli sikintili anlar yasadi. Iste bu yüzden Sultan Murad, baris yapmayi uygun görmüstü.

Bu karari veren Sultan Murad, Jorj Brankoviç vasitasiyle Macaristan kralina müracaat edip baris teklifinde bulunur. Vladislav bu müracaati kabul ederek Edirne'ye bir heyet gönderir. Burada "Edirne-Segedin" diyebilecegimiz bir baris antlasmasi yapilir. 12 Haziran 1444 (25 Safer 848) tarihinde Edirne'de imzalanan bu antlasmaya göre Sirplardan alinan yerler (Semendire, Kolombaç, Kruseva, Toplie taraflan, Leskofa ve Zelenigrad) yine Jorj Brankoviç'ye birakilacak, Sirbistan'in tekrar kurulmasi ve despotun Osmanlilar'in yaninda bulunan iki oglunun iadeleri kabul ediliyordu. Buna karsilik Sirp despotu da Osmanlilar'a vergi vermeyi kabul ediyordu. Bundan baska Eflâk, Osmanlilar'a vergi vermekle beraber Macarlarin nüfuzu altinda birakilmakta idi. Sultan Murad, muahedeye sadik kalacagina dair Macar elçileri önünde yemin eder. Bu antlasmanin Macar krali Vladislav tarafından da tasdiki için Macar elçilik heyeti ile birlikte bir Osmanli heyeti de Macaristan'a gidecekti. Muahede geregince despotun Osmanlilar yaninda bulunan iki oglu da serbest birakilacak ve Izladi muharebesinde esir dsen padisahin enistesesi andarlizde Mahmud elebi de yetmis bin duka altin kurtulus akçesi (fidye-i necat) karsiliginda serbest birakilacakti. Bundan sonra Türkler ve Macarlar birbirlerinin topraklarina tecavüz etmeyip dostça yasayacaklardi.

BU DIPNOT NEREDE

Edirne'ye gelen Macar heyeti ile birlikte padisahin tasdik ettigi muahedeyi Vladislav'a vermek ve onun tasdik edecegi muahedeyi de alip getirmek üzere Kapicibasi Baltaoglu Süleyman Bey başkanliginda bir Osmanli heyeti Macaristan'a gönderildi. Osmanli mrahhhas heyeti önce Jan Hunyad'a müracaat ettiyse de o, bu yanlisligi düzelterek, heyeti Segedin'de bulunan milli meclise gönderdi. Yüz atli maiyetiyle hareket eden heyet, Segedin'e varir. Segedin'deki havaya göre antlasmanin imzalanip imzalanmaması hususunda iki farkli grs bulunuyordu. Papa ile Bizans Imparatoru muahedenin imzalanmaması taraftari idiler. Buna karsilik Edirne muahedesıyla memleketini kurtarmis olan Sirp despotu, muharebenin devaminda bir fayda grmeyecegini ve belki de zarar grecegini dsnerek sulhun akdini istedigı gibi Jan Hunyad da muahedenin muvakkat bir zaman için kabul edilmesinde ısrar ediyordu. Nihayet kral, bunlarin görüsünü kabul ederek 12 Temmuz 1444'de Segedin'de muahedeyi imzalayarak Türk heyetine verir. Kral, barisi bozmayacagina dair kutsal kitaplarına el basarak Osmanli heyeti önünde yemin eder. On yili kapsayan muahede iki dilde yazilip teati edildi.

KARAMAN SEFERI

Halilarin, Balkanlari astigi ve Osmanlilar'in Rumeli'ni kayb etme tehlikesi ile karsi karsiya kaldigi bir dönemde, Karamanoglu Ibrahim Bey, daha önce imzaladigi muahedeyi bozarak 1444 Ilkbaharinda Osmanli hududunu geçerek daha genis lde istila ve thriplerde bulunmustu. Bu yüzden Anadolu ve Rumeli'nde Osmanlilar iki ates arasinda kalmislardi.

Karamanoglu'nun, Haçlılarla birlesip Osmanli'yi arkadan vurmasi, Islâm dünyasinda büyük bir tepkiye sebep oldu. Devrin din bilginleri onu müskil durumda birakan vaazlara basladilar.

Karamanoglu'nun aleyhinde baslayan bu cereyan üzerine Sultan Murad, Amasya'nin Hanefî ulemasından Abdurrahman el-Muslihî tarafından yazdms bir mektupla, Islâm dünyasinin ulemasina müracaat ederek, bir din düşmaninin taarruzunu def etmek için ugrasan bir Islâm hükümdarının mülküne, baska bir Islâm hükümdarının taarruzuyla tahribat ve katl yapmasinin müslümanlıkla ne derece telif edilecegi hakkında dört mezheb ulemasından fetva istemisti. Böylece Sultan Murad'in kendisi, Haçlılarla ugrasirken, Karamanoglu'nun, kendi ülkesini tahrib edip Haçlılara yardım etmesine karsilik onun üzerine yürümek için dinî bir destek aradigi anlasilmaktadır. Murad Bey'in bu hakli müracaati üzerine, devrin âlimlerinden Safî Kadi'l-Kudat'i Seyhülslâm Sihabu'd-Din Ahmed Ibn Hacer el-Askalanî (öl. 1449), Hanefî Kadi'l-Kudat'i Seyhülslâm Saadeddin Deyrî (öl. 1462) ile Abdusselam el-Bagdadî, Malikî âlimlerinden Kadi'l-Kudat Seyhülslâm Bedreddin et-Tenesî (öl. 1449), ve Hanbelî âlimlerinden Seyhülslâm Bedreddin el-Bagdadî (öl. 1453), Karamanoglu üzerine yapılacak bir seferin mesru olacagina dair fetva verdiler. Hatta Ibn Hacer el-Askalanî, verdigi fetvada, Karamanoglu'na karsi mukateleye gücü yetenlerin onunla savasmalarinin vâcib oldugunu belirterek kaninin helâl oldugunu beyan ediyordu. Saadeddin Deyrî ise kaleme aldigi fetvasinda Karamanoglu'nun yapmis oldugu fenalıklardan dolayı tevbe edip Hakk'a rücu' etmesini, bunun gerçekleşmesi için de Frenklerle savasan Osmanoglu'na askerleri ile yardım etmesini tavsiye ediyor, aksi takdirde dünyada ve ahirette rezil olup hüsrân içinde kalacagini belirtiyordu. Keza Bedreddin el-Bagdadî el-Hanbelî ve Bedreddin et-Tenesî de Ibrahim Bey'in katlinin lâzım geldigine fetva vermislerdi. Amasya kadisi Abdurrahman el-Muslihî de bu fetvalara yaptigi bir serhle fetva sahiplerinin görüşüne istihak ediyordu.

Ibrahim Bey'in, Frenklerle birlikte hareket etmesini Müslümanlıkla bagdastiramayan Sultan Murad, Islâm dünyasinin taninmis âlimlerinden alınan bu fetvalar üzerine harekete geçer. Sultan Murad, oğlu ve Manisa sancakbeyi Mehmed'i yerine vekil birakarak Edirne'den ayrilir. Henüz tam anlamıyla istikrara kavusmamis Rumeli'nin tehlikeli durumunu da göz önünde bulundurarak yanında bes alti bini açmayan Kapikulu askeri oldugu halde 12 Temmuz'da Çanakkale Bogazi'ni geçip Anadolu askeri ile birlestikten sonra Karamanlilar'a karsi büyük ve müthlis bir intikam seferine girisir.

Osmanlilarin girstikleri bu intikam seferi karsisinda panik içinde Taseli'ne kaçabilen Ibrahim Bey, esi olan padisahin kız kadesi ile veziri Server (Sürur) Aga'yi Yenisehir'de bulunan Murad Bey'e gönderip pek çok taviz karsiligi barisa razı olacagini bildirir. Elçiler, padisaha çok yalvarirlar. Bunlar, Ibrahim Bey'in ilk tecavüzünde herhangi bir müdahalesinin bulunmadigini, son defaki tecavüzü de Turgutogullari'nin tahriki ile oldugunu beyan ederek ycniden barisin saglanmasina muvaffak olurlar. Murad Bey, kızkardesinin ve bütün suçu Turgutogullari'na yükleyen Server Aga'nin ısrarlari üzerine ileri sürecegi sartlari yerine getirmesi sartiyle Karamanoglu ile anlasmayı kabul eder. Çok zor durumda kalan Ibrahim Bey, Murad Bey'le yeminle teyid ettigi bir "sevgendnâme" (yeminlesme) akdederek ileri sürülen ağır sartlari kabul etmek zorunda kalir. Türkçe olarak kaleme alınan bu sevgendnâmeye göre Ibrahim Bey, Osmanlilar'a karsi düşmanca hareketlerde bulunmayacagini Kur'an-i Kerim üzerine yemin etmek suretiyle belirtiyor, Murad Bey ile oğlu Mehmed Çelebi'nin düşmanlarına düşman, dostlarına da dost olmayı kabul ederek savas sirasinda da oğlu emrinde yardımcı kuvvetler göndermeyi taahhud ediyordu.

Bu anlasmadan anlasilacagi üzere, Islâm dünyasinin efkâr-i umumiyesi karsisinda suçlu duruma düşen ve bundan endise duyan Ibrahim Bey, Osmanlilar'in Rumeli'deki mukadderatini tayin edecek olan Varna savasi sirasinda Osinanlilar'a zorluk çıkarmadigi gibi İkinci Kosova savasina da oğlunun komutasinda yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle Osmanlilar'in, dolayisiyle Islâm âleminin dikkatlerini üzerine çekti. Buna paralel olarak Hristiyanlar üzerine yapacagi bir seferin daha önceki fena intibai silecegini hesaplayarak henüz Kıbrislilar elinde olup büyük babasi Alaeddin Ali Bey'in 1367 yılında fethine tesebbüs ettigi Gorigos kalesini (Kiz kalesi) zapt eder.

Daha önce de görüldüğü gibi II. Murad, Karamanoglu üzerine gitmeden önce oğlu Manisa sancakbeyi Mehmed'i Edirne'ye getirtmis ve Karaman seferi esnasinda da onu yerine vekil olarak birakmisti. Sultan Murad, Karamanoglu ile yaptigi anlasmadan sonra Agustos başlarında Yenişehir'den Mihaliç ovasina gelmişti. Buradan kapikulu askerleri ve beyleri önünde henüz 12 yasinda genç bir sehade olan oğlu Mehmed lehine tahttan feragat eder. Böylece kendisi Bursa'da rahat ve huzurlu bir şekilde ahiret içleri

ile mesgul olup ibadet edebilecekti. Sultan Murad'in tahtini bir çocuga terk edis hadisesini mücerred ve sahsî bir heves veya hevesizlik olarak degil, hükümdarin böyle bir karara gidecek kadar asil ve feragatli bir ruh haletine sahip oldugunu görmck lazımdır. Bu tahttan uzaklasma keyfiyeti belki de Sultan II. Murad'in, devrine kazandırmis olduğu muvaffakiyetlerin anahtaridir. Zira tahti, sahsî bir ikbal ve devlet ihtirasi adina degil, kütle menfaati namına üstüne almıs olmanın en kesin ve açık delilidir.

Solakzâde, Sultan Murad'in çok çalısmak suretiyle Osmanlı memleketinde güven ve emniyet temin ettigini, içleri yoluna koydugunu belirttikten sonra şöyle der: "Saltanat içlerinden feragat buyurup, bundan sonra halvette ve uzlette oturmayı arzu eyledi. Saltanat tantanasini, miskinlik sermayesine tebdil etmekle sonsuz ugurlar bulmayı ummakta idiler." Sultan Murad, bu karakter ve yaratilista olan bir kimse idi. Fakat ne yazık ki bu arzusu, gerçekleşmeyecekti. Çünkü henüz 12 yasinda olan bir çocugun başında bulundugu devlet, kolay yutulabilir bir lokma idi. Bu sebeple Hristiyanlar, on yıllık bir muahede yapmis olmalarına ragmen bu antlasma on gün bile sürmeyecektir.

VARNA SAVASI

Kutsal kitapları olan Incil üzerine yemin etseler bile kendilerine göre "dinsiz olan Müslümanlar" söz konusu olunca bu yeminin geçerli sayılmayacağı anlayisini gelenek haline getiren Hristiyanlar, Varna Savası ile bu geleneklerini devam ettirmis görünmektedirler. Zira Osmanlılar ile Hristiyan müttefikler arasında imzalanan baris antlaşması, daha mürekkebi kurumadan bu müttefikler tarafından bozulmustu.

Sultan İkinci Murad ile Macaristan ve Lehistan Kralı Vladislas arasında 10 yıl için yapılan mütareke, altı hafta geçmeden bozuldu. Incil üzerine yapılan yeminden henüz 10 gün geçmemisti ki, Papa'nın vekili Kardinal Julien Sezarini, kral ile krallık meclisi üyelerine, Osmanlılarla imzalanmış olan antlaşmanın bozulması ve Eylül'ün ilk günü Orsova'nın kusatılması için ekanim-i selâse (Teslis, üçlü ilâh sistemi) ve Hz. Meryem ile azizlerden Etyen ve Ladislas üzerine yemin ettirir.

Hristiyan dünyasını böyle bir antlaşmayı bozmaya yönelten fırsat, Sultan Murad gibi tecrübeli bir hükümdarin hükümdarlıktan çekilerek, devletin basına çocuk yasta bir kimsenin getirilmesi idi. Bu saltanat değişikliği, Türklerin, Balkanlar'dan atılması için uygun ve kaçırılmaz bir fırsatti. Bu fırsatın değerlendirilmesi gerekiyordu. Bunun için de, yapılan yeminin hiç bir mânâ ifade etmeyeceği, bizzat din adamları tarafından belirtilmeliydi. Nitekim bu da yapıldı. Bu arada Karamanoglu Ibrahim Bey fiilen bir şey yapamıyorsa da vaziyetin müsaid olduğunu müttefiklere bildirmesi, Bizans İmparatorunun Papa'yi tesvik etmesi ve sarayında bulunan Osmanlı hanedanına mensup sehzade Orhan'ı (Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu) Çatalca taraflarına salıvererek saltanat iddiasıyla onu ortaya çıkarması, durumu nazik bir safhaya sokmustu. Çünkü Osmanlı yönetimi böyle bir şey beklemiyordu. Zira yapılan antlaşma, bağlı kalınması gereken bir yemindi. Kime karsi ve hangi şartlarla olursa olsun bozulmaması gerekirdi. Fakat Haçlı ordusu yeminine bağlı kalmadığı için böyle bir savaş vuku bulmustu. Dukas'ın ifadesine göre antlaşmanın bozulmasını anlamakta güçlük çeken Sultan Murad, Hammer'in de belirttiği gibi, savaş esnasında "düşmanların hainliklerini kendi askerlerine göstermek istiyormuş ve yemininden dönenleri cezalandıran Cenâb-i Hakk'ın, himayesini bekliyormuş gibi, Hristiyanların bozmuş oldukları antlaşmayı, hendegin kenarına dikilen bir mızragın ucuna astırmısti."

Türkleri bütünüyle Balkanlar'dan uzaklastırmak için gereken tedbirlere bas vuran Papa, Anadolu'daki Türklerin Rumeli'ye geçmelerini önlemek için Çanakkale Boğazını kapatmak üzere Kardinal Francesco Gondolmieri komutasındaki donanmadan da uygun mektuplar alıyordu. Bu da savaşın yeniden başlaması için bir fırsatti.

Papanın, donanma komutanı olan Kardinal Francesco Gondolmieri, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet geçirilmeyeceğini temin ediyordu. Bu vaziyet karsısında artık Türklerin isı bitiriliyor ve Balkanlardan çıkarılacaklarına kesin gözle bakılıyordu. Haçlıların, başarılı komutanı Jan Hunyad'm, Türklerden alınacak Bulgaristan'a kral olacağı da vaad ediliyordu. Böylece, başlangıçta antlaşmayı bozmanın ve yeniden Osmanlılarla bir harbe girmenin taraftan olmayan Jan Hunyad, fikrinden caydırılmış oluyordu.

Edime-Segedin muahedesinin bozulması üzerine, Macar, Bohemya, Eflâk, Hirvat, Polonya ve Alman milletleri ile Papa taraftarları da dahil olmak üzere büyük bir ittifak kurulmuştur. Gizlice donanma vermek suretiyle Venedikliler de bu ittifaka dahil olmuşlardı. Osmanlılar'ın üst üste mağlubiyetleri, Venedikliler'i parsayı toplamak ümidine kaptırmıyordu. Sayet Osmanlılar mağlub olurlarsa ki buna kesin gözü ile bakılıyordu Gelibolu, Selânik ve Karadeniz sahilindeki bazı yerler, bunlara verilecekti. Bununla beraber Venedikliler, Papa'ya verdikleri gemilerine kendi bayraklarını değil, Papalık ve Burgondiya bayraklarını çekmişlerdi. Böylece güya Osmanlılar'a karşı tarafsız kaldıklarını göstereceklerdi. Osmanlılar'a vergi veren Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti de Macarlarla birlikte hareket ederek harbin sonundaki taksimde Avlonya ile Kanina'yı almak istiyordu. Bizans İmparatoru, müttefiklerin galibiyetinden istifade edeceğini ümit etmekle beraber, Osmanlılar'dan çekindiği için sureta pek istekli görünmüyordu. Bununla beraber İmparator VIII. İoannis, Macar Kralı ve diğer Hristiyanlara bas vurup Karamanoglu'nun isyanından dolayı müttefiklerin acele sefere çıkmalarını istemisti. Bu sıralarda akd edilen Edirne muahedesi üzerine, 30 Temmuz 1444 tarihli ikinci bir mektupla Türklerin çok zor durumda olduklarını bildirerek bir an önce harbe başlanmasını ısrarla tavsiye ediyordu. Bu hareketi ile harbe girmeden ve burnu kanamadan bir hisse almak istiyordu.

Muahedenin bozulmasından sonra derhal taarruza geçilmedi. Böylece bir açığözlük veya hile daha yapıyordu. Zira, muahedenin bozulmuş olduğundan haberi olmayan Osmanlılar'ın, antlaşma gereğince Sırlara terk edecekleri yerlerin verilmesi bekleniyordu. Gerçekten de muahedeye bağlı olan Osmanlılar, antlaşma gereği Sırlardan aldıkları yerleri geri verdiler. Ancak bundan sonra Eylül ayında Birleşik Haçlı ordusunun taarruzu başlayacaktı. Müttefikler, baslarında Kral Vladislav olduğu halde harbe girmeyen Sırp despotunun (muahedede yeminini bozmayacağını söyleyen Sırp despotu, Osmanlı Devleti'ni de durumdan haberdar etmişti) topraklarına girmeyerek Orsova'dan Tuna nehrine geçip Vidin'e gelirler. Burayı yaktıktan sonra Nigbolu'da Eflâk voyvodası Vlad Drakul'un kuvvetleri ile birleşerek Tuna boyunca yürüyüp Sumnu'ya ulaşırlar. Geçtikleri yerlerde müdafaasız köyleri ve hatta kiliseleri yağmalayarak Sumnu'yu aldıktan sonra Pravadi yolu ile Vama önünde belirdiler. Osmanlıların, Tuna nehrinde isletilmek üzere Kamçık nehri ağzında yaptıkları yirmi sekiz nehir gemisi de, bu kuvvetler tarafından yakılır.

18-22 Eylül'de Tuna'ya asip Varna yakınlarına gelen bu güçlü ordunun meydana geçireceği tehlikeden endişeye düşen Osmanlı devlet ricali, durumun vahametini kavradıklarından basta vezir-i a'zam Çandarlı Halil Paşa olmak üzere diğer devlet adamlarının telkini ile II. Mehmed, babasını baskomutan olmak üzere Edirne'ye davet eder. Cebe Ali (veya Kassaboglu Mahmud Bey), tehlikenin büyüklüğünü anlatmak üzere Sultan Murad'a gönderilir. Cebe Ali'nin tesirli konuşması üzerine Murad Bey, yanında kırk bin Anadolu askeri ile Edirne'ye doğru yola çıkar. Bu esnada Çanakkale Boğazı Haçlı donanması tarafından tutulduğu için oradan Rumeli'ye geçme imkânı bulamaz. Sultan Murad, düşmanı sasırtmak için küçük bir kuvvet gönderip kendisi sür'atle İstanbul Boğazına gelip Güzelcehisar (Anadolu Hisari)'den Rumeli'ye geçer. Koordineli bir şekilde hareket eden Osmanlı birliklerinden biri boğazın Anadolu tarafına geldiği zaman Vezir-i a'zam Halil Paşa komutasındaki bir diğer birlik, toprakları Anadolu Hisari'nin karşısına gelip geçiş için gerekli emniyet tedbirleri almıştı. Her bir nefer için bir duka altın verilmek suretiyle Ceneviz gemileri ile karşı sahile geçen Osmanlı ordusunun geçiş haberi, düşman birlikleri arasında telaşa sebep olur. Sultan Murad'ın, boğaz geçişini engellemek isteyen iki Bizans gemisinden biri, topla batırılırken diğeri yaralı olarak kaçıp kurtulur.

Sür'atle Edirne'ye gelen Murad, oğlu Mehmed ve vezir-i a'zamı orada bırakarak ordu komutanı sıfatıyla Varna önlerine gelmiş olan Haçlılar üzerine gider.

Murad Bey, Varna önlerine geldiği sırada düşmanın ileri hareketini yakından takib eden Rumeli Beylerbeyi Sehabeddin Paşa, esas orduya katılır. Harp düzenine göre Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu Beylerbeyi Karaca, sol kolunda da Rumeli Beylerbeyi Hadım Sehabeddin Paşalar (bazı kayıtlarda sol kolunda Turahan Bey bulunmuştur) bulunuyorlardı. Merkezde de bas komutan olarak II. Murad vardı. Daha önce de temas edildiği gibi merkez cephesinin önüne bir mızrak ucuna takılmış olarak Segedin muahedenamesi dikilmişti. Ordunun gerisi tahkim edilmediğinden sarılma tehlikesi vardı. Merkezde yenicilerinin önünde kazıklarla korunmuş bir hendek bulunuyordu.

Müttefiklerin, Ulahlar ve bes bölük Macar'dan meydana gelen sol kanadı, Varna bataklıkları ile muhafaza altına alınmıştı. Sağ kol ise açık ovaya ve şehre doğru düşmüştü. Burası açık ve tehlike

mamz olduğundan Macar kuvvetleri tamamen burada toplanmışlardı. Siyah bayrakları altında Kardinal Jülyen Sezarini komutasındaki kuvvetler bu kolda idiler. Kral Vladislas, merkezde Sen Jorj sancığı altında bulunup elli süvari ile koruma altına alınmıştı. Baskomutan Hunyad ise hemen hemen her tarafta görülüyordu.

Her iki tarafın sahip olduğu insan gücü, kesin olarak belli değilse de düşman kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinden daha fazla olduğu bir gerçektir. 28 Receb 848 (10 Kasım 1444) Sen Marten yortusuna tesadüf eden Salı günü başlayan Varna Savası, Haçlılarca uğurlu sayılan bir günde olduğu için sevince sebep olmuştur. Bununla beraber, Hristiyanları büyük bir korkuya sevk eden bir hadisenin de cereyan ettiğini belirtmek gerekir. O anda patlak veren şiddetli bir kasırga, kralın hariç olmak üzere Haçlı ordusundaki bütün bayrakları savurup atmıştı.

Muharebe başlar başlamaz Jan Hunyad, Osmanlı ordusunun Karacabey komutasındaki sağ koluna hücum ederek püskürtür. Sol kola yüklenen Eflâk kuvvetleri ise bu kolu bozguna uğratırlar. Hatta yandan padisahın bulunduğu ordu merkezine doğru yürüdülerse de sonradan püskürtülürler. Ordunun gensinin iyice tahkim edilmemesinden dolayı (burada ağırlıklar ve develer bulunuyordu) bu kısım da tehdit altında idi. Sağ ve sol kollar dağılmış olduklarından ordu merkezinde yalnız hükümdar, maiyeti ve kapikulu askerleri kalmıştı. Fakat Sultan Murad telas göstermeyerek yerinde duruyor ve komutayı bırakmıyordu.

Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanatlarının bozulduğunu gören Macaristan kralı Ladislas, kendini tutamayıp heyecana kapılır ve Polonya kuvvetleri ile birlikte Osmanlı ordusu merkezine ve padisahın üzerine hücum ederek sancakların bulunduğu yere kadar gelir. Hükümdarlarının büyük bir tehlikeye maruz kalacağını gören yeniçeriler, büyük bir gayretle savaşıp merkezden içeriye giren düşman kuvvetlerini çevirirler. Tam bu esnada Timurtas adlı bir yeniçeri, kralın atının ayasına bir balta vurarak onu atı ile birlikte yere düşürür. Kralın düştüğünü gören Koca Hızır adında bir yayabası (Yeniçeri bölük komutani), hemen koşup kralın basını keser. Kesilen başı bir mızragın ucuna takip yüksek sesle bağırıp kralın öldüğünü söyleyince Polonya kuvvetleri dağılıp kaçmaya bağlarlar. Büyük bir kısmı da kaçamayarak öldürülür. Bu sırada Osmanlılar'ın sol kolunu çevirmekte olan Jan Hunyad, sür'atle yetiserek vaziyeti düzeltmeye çalışıp, "biz, kral için değil, dinimiz için vurusmaya geldik" dediyse de başarılı olamaz. Kralın öldüğünü duyan Osmanlı birliklerinin daha bir azimle geri döndüklerini görünce toplayabildiği kadar askeri ile kaçmaya bağlar.

Varna muharebesinde Anadolu Beylerbeyi Karaca Pasa ile Kara Timurtas Pasa'nın torunu Umur Bey'in oğlu Osman Bey şehid olmuşlardı. Düşman ordusunda ise Kral Ladislas ve muahedenin bozulmasında birinci derecede rol oynayan Kardinal Jülyen Sezarini ölmüşlerdi. Bazı kaynaklarda (Sahavî, et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk, Ayasafya Ktb., nr. 3113, s. 191) Osmanlıların bu savasta on bin kadar şehid verdikleri belirtilmektedir. Düşmanın telefati ise bundan daha fazla idi.

Sultan Murad, kazandığı bu önemli zaferden sonra, güvendiği adamlarından biri olan Azeb Bey'le savaş alanını gezip düşman ölümlerini görünce:

— Sasılacak şey değil mi? Bütün bu delikanlılar arasında bir tane ihtiyar yok, der. Bu söz üzerine Azeb Bey ona şu cevabı verir:

— Eger aralarında yaşlıca bir kimse olsaydı, böyle delice bir harekette bulunmazlardı."

Osmanlılar, bu savaşta külliyetli miktarda savaş ganimeti elde ettiler. Değerli esya ile dolu ikiyüz elli araba, galip gelen Osmanlılar'ın eline geçmişti. Bu da gerçekten büyük bir ganimet idi.

Müslümanların, Avrupa'daki varlıklarının devam edip etmemesi bakımından bir dönüm noktası olan Varna savaşından sonra, zaferi müjdelemek üzere belli başlı şehirlerin kadılarına ve İslâm hükümdarlarına fetihnâmeler gönderildi. Sultan Murad, bu savasta esir alınan düşman askerlerinden bir kısmını ve nasıl demirden adamları yendiklerini daha iyi anlatabilmek için Macar asilzâdelerinin giydiği zirhlerle donatılmış yirmi bes esiri, Misir Sultani Melik Zahir Çakmak'a gönderdi.

II. Murad, bozulmasin diye bal içinde muhafaza edilen kralın basını zaferinin bir nisanesi olarak Bursa valisi Cebe Ali'ye göndermişti. Bursa halkı, kalabalık bir topluluk halinde bu zafer nisanisini karsılamaya çıkar. Nilüfer suyunda yıkanan bu bas, bir mızrak ucunda sokaklarda dolastırıldı. Böylece, daha önceki savaşlarda meydana gelen mağlubiyetler yüzünden moralleri bozulmuş olan halka moral verilmeye çalışılır.

Murad Bey, savası müteakip Edirne'ye dönünce vezirlerinin de istegi üzerine bir müddet daha orada kalır. Zira tehlike henüz tam anlamıyla ortadan kalkmış değildi. Bir müddet sonra tehlikenin tamamen kalktığını gören Murad Bey, oğlunun mevkiini sarsmamak için, yanında Sarabdar Hamza Bey ile Iskender Pasa olduğu halde Manisa'ya çekilir. Manisa'daki ikameti müddetince kendisine Saruhan, Aydın ve Mentese sancaklarının geliri tahsis olunur. Âdetâ, tahttan ikinci bir feragat anlamına gelebilecek bu fedakârlığa rağmen Murad Bey'in, Varna galibi olarak büyük bir şöhret kazandığı anlaşılmaktadır.

II. MURAD'IN TEKRAR TAHTA GEÇİŞİ

Murad Bey'in, Manisa'ya çekilmesinden sonra, devamlı surette onu padişah olarak kabul edip buna göre muamele eden Çandarlı Halil Pasa ile, genç padişahın etrafında toplanan rakipleri ikinci vezir ve Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin, genç padişahın lalası Zaganos ve vezir Saruca Pasa'lar arasında bir iktidar mücadelesi başlar. Bu arada, genç padişahi yeni fetihler için tesvik eden Şehabeddin ve Zaganos Pasa'lar, onu devletin siyasetine hakim tek hükümdar olarak görmek istiyorlardı. Bu durumdan haberdar olan ve kendilerini tehlikede gören Karamanoglu ile Kastamonu hâkimi, Murad Bey'e bas vurarak vaziyeti anlatmak zorunda kalmışlardı. Sonradan bunlara Bizans İmparatoru ve Despot da katılacaklardır, Murad Bey, bu bas vurular üzerine küçük sultan ile, onu bu siyasete iten vezirleri siddetle ikaz etmiş olmasına rağmen, oğlunun gerçek bir padişah gibi hareket etmesinden dolayı da içten içe sevinmişti. Bundan sonra Çandarlı Halil Pasa'nın hazırlayacağı uygun vasatı beklemeye başlar. Nitekim çok geçmeden yeniçeriler 1446'da Şehabeddin Pasa'nın aleyhine olmak üzere isyan ederler. Halkın da desteği ile güçlkle bastınları bu isyan üzerine, devletin iç ve dış emniyeti için Murad Bey'in tekrar Edirne'ye gelip is basına geçmesi gerekiyordu. Halil Pasa'nın gizli daveti ile Murad Bey, 5 Mayıs 1446'da Rumeli'ye gitmek üzere 4000 kişilik bir kuvvetle Manisa'dan yola çıkar. Fakat sonradan fikrini değiştirerek Bursa'ya gider. Ama Mora'da despot Konstantin'in tasarrufunun devam ettiği bir sırada Halil Pasa, İshak Bey ve Anadolu Beylerbeyi Özgüroğlu İsa Bey, onu tekrar Edirne'ye davet ederler. Bunun üzerine Murad Bey, Ağustos sonlarında, oğlunun haberi olmadan Edirne'ye gelir. Ertesi gün Halil Pasa, İshak Bey, İsa Bey ve diğer beyler aralarında anlaşıp genç padişaha nezaketen tahtını babası lehine terk etmesini, fakat onun bunu kabul etmeyeceğini söyleyerek bir emrivaki yaparlar. Murad Bey, yapılan teklifi kabul ederek tahta geçer. Tursun Bey, Sultan Mehmed'in babasına olan saygısından dolayı tahtını gönül rızası ile teslim ettiğini söyleyerek şöyle der: "Amma çün atasına nisbet-i kemâl-i inkiyadı var idi, hüsn-i rıza ile atasın getürdi, saltanatın teslim etti." O anda da orada hazır bulunan herkes kendisine bey'at etti. Mehmed, veliahd olarak Zaganos ve Nisancı İbrahim Bey'le birlikte Manisa'ya gönderildi.

BALKANLAR'DA HAKİMİYET VE MORA SEFERİ

Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı nüfuzu altına girmiş olan Mora, Ankara Muharebesi'nden sonra bağlantıdan kurtulmuştu. Mora'nın büyük bir kısmı Bizans'a aitti. Eskiden beri imparatorun oğlu veya kardesi bu yarımada "Despot" adı ile müstakil birer hükümdar gibi hüküm sürerlerdi. Mora Despotu olan Konstantin (1448'den itibaren Bizans İmparatoru), Segedin muahedelerini kabul etmek zorunda kalan Sultan Murad'ın, hükümdarlıktan çekilmesi üzerine durumu kendi lehine müsait görerek Teb, Beotya ve Pindos taraflarını ele geçirerek Mora'nın müdafaası için faaliyetlere girmişti. O, bununla da yetinmeyerek Osmanlı taraftan olan Atina prensi II. Nerio Acciajoli'yi de kendisiyle birleşmeye zorlamıştı. Kuzeyden gelebilecek bir Osmanlı hücumuna karşı, Gördes ile Korent denilen ve karadan Mora'nın kapısı durumunda bulunan dar geçidi (berzah) sağlamlaştırmıştı. Böylece Mora, Osmanlılara karşı yeniden tahkim edilmiş oluyordu. Mora seferinin sebebi de Padişahın bu tahkimattan şüphelenmesi idi. Osmanlıların, nüfuzları altındaki Mora'dan vaz geçmeleri mümkün değildi. Çünkü Yunanistan fütuhatinin tamamlanması, Mora'ya hâkim olmakla mümkündü. Öyle anlaşıyor ki Osmanlılar'ın güttükleri siyasî hedef, Tuna'nın güneyinde, kendi yönetimlerinde olmayan bir toprak parçası bırakmamaktı.

Daha önce de temas edildiği gibi Varna savaşından önce Papa donanmasının Çanakkale Bogazini kapatması ve Macaristan Kralı'nın Varna'ya kadar gelmesi, bütün Hristiyan dünyasına olduğu gibi Kostantin'e de cesaret vermisti. O da diğerleri gibi Osmanlılar'ın Varna'da tamamen perisan olacaklarını ve artık Balkanları tamamiyle terk edeceklerine inanıyordu. Bu yüzden de Osmanlılar'a ait bazı yerleri almisti. Sultan Murad, Varna zaferini kazandıktan sonra, Kostantin'in isgal ettiği yerleri geri vermesini istemis ise de uygun bir cevap alamamisti. Bu yüzden Mora'nın tekrar nüfuz altına alınması gerekiyordu.

Sultan Murad, Mora seferinden önce bölgeyi ve insanlarını tanıyan akıncı komutanlarından Pasa Yigitoglu Gazi Turahan Bey'den buranın askerî, siyasî ve etnografik durumu hakkında tafsilatlı bilgi alır. Sultan Murad, gereken bilgiyi aldıktan sonra Turahan Bey'in akıncı kuvvetlerini Mora'nın fethi ile görevlendirir. Korent kalelerini elde edebilmek için çok miktarda top mermisine (gülle) ihtiyaç vardı. Bes kaleyi birden vurabilmek için develerle buraya bakır nakl edilerek toplar dökülür. Serez'de toplanan Osmanlı kuvvetleri, süratli bir yürüyüşle 8 Ramazan 850 (27 Kasım 1446)'da Korent (Korintos) berzahını kapayan Hexamilion (Kesmehisar) surları önüne gelirler. Top atesiyle başlayan savaşa bizzat Sultan Murad da katılır. Onun basında bulunduğu asil ordunun gayreti ile kale Aralık ayının onunda zapt edilir. Osmanlılar'daki topçulugun ilerlemesi sayesinde on üç günde surlar delinmiş ve Osmanlı ordusu bu deliklerden içeri girip kaleyi zapt etmistir. Korent'in düşmesi ile Mora'nın kapıları yeniden Türklere açılmış oldu. Osmanlılar'ca Balyabadra adı verilen Mora'nın merkezi ve en büyük şehri Petras, tekrar feth edildi. Mora'nın kapısı olan bu yerler alınıncaya bir koldan Padisah, diğer koldan da Turahan harekete geçerler. Bunun üzerine Despot Konstantin, tarihçi Halkondilas'i elçi olarak Sultan Murad'a gönderir. Elçi, haber iletmesin diye başlangıçta tevkif edildiyse de sonunda serbest bırakılır. Konstantin de senede belli bir miktar vergi vermeyi kabul eder. Ayrıca Korent berzahi (geçit) kendisine yiktirilir. Sonuç olarak Osmanlılar'a karşı tecavüzlerde bulunan Despot Konstantin ile kardesi Thomas, tekrar Osmanlı tabiiyetini tanımak zorunda kalırlar. Bu başarıdan sonra Edirne'ye dönen Sultan Murad, buradan getirdiği esirleri Anadolu'ya nakl ettirip, oradan da bu bölgeye Müslüman Türkleri getirtmek suretiyle nüfus mübadelesi yapmisti.

Eflâk Voyvodası Vlad Drakul, Sultan Murad'ın Mora isini başarılı bir şekilde sonuca bağlayıp Edirne'ye döndüğünü görünce, onunla anlaşmak ister. Fakat Yanko tarafından öldürülür. Öte yandan daha önce Osmanlı ordusundan kaçtığını belirttiğimiz Arnavut Iskender Bey, Papa ve Macar Kralı ile temaslarda bulunup Arnavutluk yolu üzerindeki Kocacık hisarını ele geçirmisti. Morava savaşı sırasında ordudan kaçıp bozgunluga başlaması, Kroya sancagina tayin edildigine dair sahte bir ferman uydurup Kroya (Akçahisar)'ya girip hisardaki Osmanlı askerinin tamamını uykuda iken kılıçtan geçirmesi, tekrar Hristiyanlığa dönmesi ve Papadan yardım görmesi gibi hareketleri yüzünden ortadan kaldırılması gerekiyordu. Iskender Bey, aldığı yardımlar sonucunda kazandığı bazı başarılarına güvenerek Venedikliler'le de bozusu. Osmanlılar bunu iyi değerlendirerek 1448 yazında bir taarruza karar verirler. Gerçekten de Sultan Murad, belirtilen yılda yanında Sehzade Mehmed de olmak üzere büyük bir ordu ile Arnavutluga girerek Kocacık hisarını zapt eder. Fakat kısa bir müddet sonra Sirp Despotu Jorj Branković'ten, Jan Hunyad'ın Macar, Eflâk, Bohemya ve Almanya'dan topladığı 90.000 kişilik bir ordu ile Tuna'ya geçip Sirp topraklarına girmek üzere olduğu haberini alınca, Sofya'ya çekilerek ordusunu yeniden düzene sokar. Buradan güney yolu ile Kosova ovasına gelerek düşmanını savaşa mecbur eder.

İKİNCİ KOSOVA MUHAREBESİ

Osmanlılar'a karşı tertiplenen bu yeni Haçlı seferi, Varna zaferinden dört yıl sonra 17-19 Ekim 1448 tarihlerinde olmuştur. Takdirin bir tecellisi olacak ki bu ikinci seferde bulunan Osmanlı hükümdarının adı da Murad'dır. Birinci Kosova'da Murad Hüdavendigâr (Birinci Murad), İkinci Kosova zaferinde de İkinci Murad bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti, Iskender Bey'in ayaklandığı Arnavutlar'ı yola getirmek için uğraşıyordu. Sultan Murad, Iskender'in merkezi olan Kroya (Akçahisar)'yı kusatma altına aldığı zaman Jan Hunyad'ın hududu geçmek üzere olduğunu Sirp Despotu ile Vidin sancak beyinden öğrenmisti. Bu haberin alınması üzerine Sultan Murad kusatmayı kaldırıp Sofya'ya dönmüştü. Bu arada Jan Hunyad, Albert'in küçük oğluna naib olarak Macaristan'ın bütün dizginlerini ele geçirmisti. Varna muharebesinin kahramanlığına sürdüğü lekeyi silmek için var gücü ile çalışıp kuvvet topluyordu. Bunda muvaffak da oluyordu. Çünkü kısa zamanda etrafında, Macarlar'dan baska Eflâk, Polonya, Erdel ve Almanya gibi

devletlerden de kuvvetler toplanmisti. Böylece Jan Hunyad, doksan bin kisilik bir kuvvetin basina geçip Sirbistan'i isgal ile yoluna devam eder.

Sultan Murad, Hunyad'in Tuna'yi geçmek üzere oldugunu öğrenince derhal Arnavutlukta çıkarak Sofya'ya gelir. Burada orduyu terhis etmeyerek timarli sipahilere memleketlerinden harçlık getirmek üzere "harçlikçi"lar tayin edip Sofya'da beklemeye karar verir. Jan Hunyad ise yoluna devamla 1448 senesinin Ekim ayi ortalarında Kosova'ya gelir. Osmanli hükümdari da 80-100 bin kisilik bir kuvvetle ayni yere gelir.

Sultan İkinci Murad, muharebeden önce baris teklifinde bulunmak üzere düşmana elçiler gönderdiyse de bunlar, Jan Hunyad tarafından gerisin geriye gönderilmislerdi. İki ordu harb etmeksizin karsilikli olarak bir gün beklediler.

Muharebe 1448 Ekim ayinin 17, 18 ve 19. günü olmak üzere üç gün sürdü. Savas, Jan Hunyad'in hücumu ile basladi. Osmanli ordusu klasik bir düzenle sag, sol ve merkez olmak üzere bölümlere ayrilmisti. Düşmanın sag kolunda Macarlar ile Sicilyalılar, sol kolunda da Alman, Bohemya, Transilvanya ve Eflâk (Ulah) kuvvetleri bulunuyordu.

Hunyad, Varna'daki hataları tekrarlamayacağını düşündüğünden savasi kazanacağından emin görünüyordu. Haçlı ordusunda, I. Murad'ın oğlu olan Savci'nin öldürülmesinden sonra kaçmayı basaran oğlu Davud da vardı. Muharebenin ilk günü, hafif silahlarla baslayan savas, esit sartlar altında devam ediyordu. Hunyad, Osmanli ordusunun ikinci gün çekileceğinden emin görünüyordu. Bu sebeple asil hücum ikinci günü öğleden sonra baslayıp aksama kadar devam etti. Savci Bey'in oğlu Davud'un tavsiyesi ile gece

yarisi Osmanli ordusuna yapılan baskın da bir ise yaramaz. Muharebe üçüncü gün güneşin doğmasıyla tekrar baslar. Taktik gereği Osmanli ordusunun sag ve sol kanatları mukavemet edemiyorlarmış gibi yavas yavas geri çekilirler. Böylece merkez, düşmana karşı açık ve korumasız kalıyordu. Durumu fark eden düşman, bütün gücü ile merkeze yüklenir. Yeniçeriler bütün güçleri ile karşı koyarlarsa da onlar da yine plân gereği geri çekiliyormuş havasını verirler. Tam bu sırada Osmanli ordusunun sag ve sol kanatları, merkeze girmiş olan düşman kuvvetlerini yandan ve arkadan çevirmeye baslarlar. Bu sırada Turahan Bey'in bulunduğu sol kol, Osmanli karşı taarruzunun merkezini teskil ediyordu. Çünkü Osmanlılar'ın sol kolu ile harb etmekte olan Jan Hunyad'ın sag cenahını, Turahan Bey kuvvetleri çevirmekte idi. Çevrildiğini anlayan düşman, ümitsizce savasmaya devam ediyordu. Tam bu esnada Vezir-i A'zam Çandarlızâde Halil Pasa'nın delâleti ve bazı vaadlerle Eflâk prensini harpten çekilmeye ikna etmesi üzerine düşman tam bir ümitsizliğe kapılır. Önden ve arkadan hücumu maruz kalan düşman, perisan olmuştur. Bununla beraber askerler, geri çekilerek siperlerine ulaşabildiler. Hunyad, komutanları ile görüşüp durum değerlendirmesi yapar. Ama gece yansı yanına aldığı bazı seçkin süvarileri ile harp meydanını terk edip kaçır. Onun kaçtığını bilmeyen ordusu, sabahleyin Türklerin hücumuna dayanmaya çalışırsa da komutanlarının kaçtığını öğrenince tamamen dağılır. Bu ordudan pek azı kurtulur. Düşmanın zayıtı on yedi bin kadardı. Halkondil'e göre Osmanlılar'ın zayıtı ise dört bin civarındadır. Böylece Kosova ovasında Müslüman Türkler ikinci defa parlak bir zafer kazanmış oluyorlardı. İkinci Kosova, Avrupa'nın, Türkleri Balkanlar'dan sürmek için yaptığı sonuncu tesebbüstür. Bundan sonra Avrupa tamamen savunma durumuna geçecek, elindeki toprak ve menfaatleri kaptırmamak için mücadele edecektir.

Sultan Murad, 1450 yazında oğlu Mehmed'i de yanına alarak ikinci defa Arnavutluk seferine çıkar. Osmanli kuvvetleri Akçahisar'i kusatıp toprakla dövmeye basladılarsa da hisarın savunmasını Vrana'ya bırakıp disarda anı baskınlarda bulunduktan sonra sarp dağlara sığınan Iskender'in bu neviden baskınları yüzünden alınamaz. Tam bu esnada Jan Hunyad'ın yeni bir hücumu kalkışacağı sayısal yayılır. Ekim soğuklarının da başlaması üzerine Sultan Murad, kusatmayı kaldırıp Edirne'ye döner. Sultan Murad'ın kaleyi feth etmeden Edirne'ye dönmesi, Hristiyan âleminde büyük bir sevinçle karşılanır. Bu hâdiseden sonra Iskender Bey'in şöreti birdenbire artar.

SEHZÂDE MEHMED'İN DÜĞÜNÜ

Akçahisar kusatmasının kaldırılması, Hristiyan dünyasında büyük bir sevince sebep olmuştur. Bununla beraber Osmanlılar üzerinde fazla bir etkisinin, olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu hadiseden hemen sonra Sultan Murad, şehzadesi Mehmed için Edirne'de muhtesem bir düğün tertiplemişti.

Sultan Murad, daha önce bir sefer evlenmiş bulunan oğlu Sehzâde Mehmed'e Dulkadiroğlu'nun kızını almak istediğini, Vezir-i A'zam Halil Pasa'ya sorup fikrini almak ister. O da bu görüşün yerinde olduğunu söyler. Bu sırada Dulkadir Beyliği'nde Nâsirüddin Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Bey bulunuyordu. Bundan çok seneler önce, Çelebi Sultan Mehmed Bey de Nâsirüddin Bey'in kızını almış olduğu için arada bir akrabalık da vardı. Bunun için derhal Amasya sancakbeyi Hizir Bey'in hanımı, görücü olarak Elbistan'a gönderilir. Süleyman Bey'in bes kızından en küçüğü olan Sitti Hanım'ın nikahı kiyildikten sonra gelin olarak Edirne'ye getirilir. 1450 senesi kışında (H. 854, Sevvâl-Zilhicce) genç şehzade Mehmed'in evlenmesi münasebetiyle doğu ve batıdaki dost hükümdarlar ile tâbi beyler, Edirne'ye davet edilerek muhtesem bir düğün yapılır. Bu is ve davetlerin organizasyonu için Saruca Pasa görevlendirilmisti. Düğünden sonra Sehzade Mehmed genç karisiyle birlikte Manisa'ya gider.

SULTAN II. MURAD'IN VEFATI VE SAHSİYETİ

Sultan II. Murad, genç evlileri Manisa'ya uğurladıktan kısa bir müddet sonra 1 Muharrem 855 (3 Subat 1451) günü kusluk vakti vefat etti. Kaynakların çoğu, Sultan Murad'ın Ölümünü nüzûl (felç) isabetine, bazıları da soguk alginliğinden ileri gelen kısa bir hastalığa bağlarlar. Dukas ve Hammer gibi bazı tarihçiler de asiri yorgunluğun ölümüne sebep olduğunu bildirirler. Öldüğü zaman henüz kırk sekiz yaşlarında idi. Ölüm hadisesinden hemen sonra cesedi tahnit edilir. Vefat haberi Manisa'daki Sehzade Mehmed'e bildirilerek derhal gelmesi istenir. Halil Pasa tarafından gönderilen bu haber üzerine "Beni seven arkamdan gelsin" diyen Sehzade Mehmed, sür'atli bir şekilde Edirne'ye gelip babasının ölümünden 16 gün sonra Osmanlı tahtına geçer. İleride "Fatih" ünvanını alacak olan genç padisah, babasının vasiyeti gereği cesedini Bursa'ya göndererek onu bugün hâlâ "Muradiye" diye bilinen semtteki türbesine defn ettirir.

Murad Bey, veya halkın dili ile Koca Murad 1446 Ağustos'unda tanzim edip Eylül sonlarında Halil Pasa, Saruca Pasa, İshak Pasa ve kadiasker Mehmed b. Feramürz tarafından tescil olunan vasiyetnâmesinde nereye ve ne şekilde gömüleceğini, üstüne yapılacak türbenin ne şekilde olacağını ve nihayet vakfinin şartlarını bildirir. O, aslı Arapça olan ve oğlu tarafından uyulan vasiyetnâmesinde şöyle diyor:

"... Öldüğüm zaman beni Bursa'ya, caminin yakınındaki oglum Alaeddin'in 3-4 arsin yanına gömün. Mezarımın üstüne büyük hükümdarlar için yapılan muhtesem türbelerden yapmayınız. Cesedimi lahde değil, sünnet-i seniyye üzre topraga koyun. Etrafı duvar fakat üstü açık bir türbe yapınız. Hafızların Kur'an okuyacakları yerin üzeri kapalı, kabrimin üstüne yağmur yağması için oraya tesadüf eden kısmın üstü açık olsun. Azad edilmemiş olan kölelerimin tamamı ölümümden kırk gün önce azad edilmiştir. Etrafıma evlad ve akrabalarımın kimseyi gömmeyin. Eger Bursa'dan başka bir yerde ölürsem nâsimi oraya nakl ediniz. Bu nakil, bir persembeye günü olsun ki, defn cuma günü gerçekleşsin..."

II. Murad hakkında gerek Osmanlı, gerekse diğer milletlere mensub tarihçilerin ittifaka yakın bir şekilde beyan ettiklerine göre o, ince ruhlu, hassas, çok âdil, merhametli, sözüne ve vaatlerine sâdik, cesur, azim ve tedbir sahibi, güler yüzlü, ahdine riayet edenler hakkında dost, ahdini bozanlar hakkında da sedid idi. Hammer'ın de ifadesine göre memleketini şeref ve hakkaniyetle idare ederek milletin hatırasında mütebedeyyin (dindar) lütufkâr, âdil ve metin bir hükümdar adı bıraktı. Savasta olduğu gibi barışta da sözünün eri idi. Ancak sözünden dönenlerin korkunç öc alıcısı idi.

Sultan II. Murad, ince ruhlu ve hassas bir kimse idi. İlmî müsahabeleri sever, ulemayı himaye eder ve onlara tahsisatlar ayırırdı. Musikî, siir ve edebiyata düşkündü. Denebilir ki siir, onunla Osmanlı sarayına girmisti. Suara tezkireleri, onun sairliğinden bahs ederlerken onun ilim ve sanata olan sevgisinden de uzun uzadıya söz ederler. Güldeste-i Riyaz-i İrfan'a göre bizzat kendi latîf tab'i (yaratılışı) siire meyyâl ve nükte söyleyicilerin dildâdesi olup haftada iki gün âlim ve sairleri divanında toplayıp ilmî mübâheseler ederek ve sairlerin münazara ve münakasalarını dinleyerek "Ehl-i kemâlin cevheri, ancak itibar ile parlayıp açılır" derdi. Çağdaş tarihçi İbn Tagrıberdî, onun şahsiyeti hakkındaki şu ifadeleri ile gerçeği yansıtmaya çalışır: "Hükümdarlığı uzun sürmüs, yükselmiş, hasmet kazanmış, saadete ermiş ve

Rûm (Anadolu) hükümdarlarının en büyüğü olmuştur. Cihaddan hiç bir vakit geri kalmamakla beraber eglence ve zevke düşküdü. Allah yolunda tehlikelere bizzat atılır ve bu uğurda yorulmak bilmez, varını yogunu harcardı. Bütün hayatı böyle geçmiş denebilir. Bununla beraber halka karşı âdil olup işleri ile yakından ilgilenirdi. Aynı zamanda cömert ve iyi huylu idi. Yalnız su kadar var ki keyfine düşküdü. Musikî ehlini severdi. Fakat bir cihad haberi gelince derhal kalkar her şeyi bırakırdı."

Ülkesinde kültür ve ilim hayatını yükseltmek için her fedakârlığı göze alabilen Sultan Murad, ilim adamı ve bilginlere karşı son derece cömert davranırdı. Bu sebeple Arabistan, Türkistan ve Kirim gibi yerlerden pek çok değerli âlim, onun ülkesine gelmişti. Bu da memlekette kültürün gelişmesine ve ilmi ilerlemenin sür'atli bir şekilde olmasına sebep olmuştur. Gerçekten de onun döneminde Arapça ve Farsça'dan bir çok eserin Türkçe'ye tercüme edildiğini, bunun da kültürel gelişmeye tesir ettiğini biliyoruz. Hatta onun adına birçok eser telif ve tercüme edilmisti.

Sultan Murad, Edirne, Bursa, Selânik, Ipsala ve Ergene gibi önemli yerleşim merkezlerinde yaptırdığı hayır ve sosyal tesisler ile de dikkat çeker. Yaptırdığı muazzam eserler sebebiyle kendisine "Ebu'l-hayrât" ünvanı verilmisti. Onun bu neviden faaliyetlerini gören devrinin devlet erkânı ile zenginleri de benzer tesisleri kurmakta gecikmediler. Bursa'da Muradiye Camii, imâret, medrese ve müstemilâti Sultan II. Murad tarafından yaptırılmıştır. Fakat bu hakan asil dev eserlerini Edirne'de inşa ettirmisti. Bunların en mühimleri, Muradiye (1435), Dâru'l-hadis (1435), Yeni Cami (Bugünkü adı ile Üç Serefeli, 1447) gibi eserlerdir. "Üç Serefeli" denen minare, Türk minarelerinin en güzellerinden biridir. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed'in, Mimar Konyalı Hacı Alaeddin'e tamamlattığı Eski Cami'de olduğu gibi Üç Serefeli'de de kisin abdest musluklarından sıcak su akardı. Sultan Murad, Edirne'yi ihya edercesine kalkındırmış ve Balkanların en büyük şehri haline getirmisti. O, Ergene köprüsünü yaptırmak suretiyle bölgeyi de yerleşime açmisti. Dogu ile batı arasında önemli bir geçit vazifesi gören Ergene köprüsünün yeri, orman ve bataklıktı. Bu yüzden burası, eskiya, kanun kaçakları ve hirsızlar için mükemmel bir barınak vazifesi görüyordu. Sultan Murad, böyle bir yerde köprü yaptırmak suretiyle hem kötülüklerin barınagını kurutmuş oluyor, hem ulaşımın kolaylaşmasını sağlıyor, hem de bölgenin mamur hale gelmesine yardım ediyordu. Köprü'nün inşasından sonra burada cami, hamam, imâret ve pazar gibi halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek sosyal tesisleri kurduktan sonra halkı oraya yerleştirir. O, bununla da kalmaz, gelip oraya yerleşen halkı birçok vergiden de muaf tutar. Âşikpasazâde köprü inşaatının durumunu verdikten sonra şöyle der: "Köprü'nün iki basını mamur şehir edüp imâret ve Cuma mescidi etti. Hamam ve pazarlar yaptı. Ve ol vakit kim imâretin kapusu açıldı. Sultan Murad ulemayı ve fukarayı kendisi aldı ol imârete vardı. Bir nice gün atâlar etti. Akçalar ve floriler ülestirdi. Ol taam pistigi vakit kendi mübarek eli ile fukaraya ülestirdi. Ve çiragin kendi uyardı. Yapan mimarlara hil'atlar giydirdi. Ol şehrin halkını cemi-i avarizdan muaf ve müselleme etti."

YÜKSELİS DÖNEMİ

Istanbul'un Fethi: II. Mehmet, babasının ölümü üzerine ikinci kez Osmanlı tahtına oturduğunda, devletin ortasında bir ser adacığı hâlinde kalmış köhne Bizans'ı ortadan kaldırmayı öncelikle hedef olarak belirlemisti. Böylelikle Osmanlı devleti tam bir cihan devleti haline gelebilecekti. Hedefini gerçekleştirmek için ilkin Sirbistan ve Eflâk ile anlasma imzalayan Fatih, Karamanoğlu tehlikesini de geçici de olsa bertaraf etti. Bizans'a ulaşabilecek muhtemel yardımı önlemek için Bogaz'ın Avrupa yakasına Rumeli Hisar'ını yaptırarak kusatma hazırlıklarını tamamladı. Nihayet kusatılan İstanbul'a karşı 6 Nisan 1453'te kara ve denizden saldırı başlatıldı. II. Mehmet, Edirne'de döktürdüğü çağının en güçlü toplarıyla İstanbul surlarını karadan sarsarken 18 Nisan'da donanma bütün İstanbul adalarını ele geçiriyordu. Fakat, Haliç'in zincirle kapatılması sebebiyle kara ve deniz birlikleri müsterek bir harekâta geçemiyor ve bu durum da kusatmanın başarısına gölge düşürüyordu. Nihayet 22 Nisan'da Osmanlı donanmasının karadan Haliç'e indirilmesi gibi müthiş bir plânın gerçekleştirilmesi, kusatmanın seyrini degistirmeye başlamisti. Seksen parçalık donanmayı bir anda karsılarında gören Bizans'ın direnme gücü artık kırılmıştı. 29 Mayıs 1453'teki nihaî harekâtla İstanbul fethedildiğinde, II. Mehmet, Peygamberimizin müjdesine mazhar oluyor ve "feth-i mübin" ile "Fatih"lik şerefini elde ediyordu. Bizans'ın ortadan kaldırılması hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu fetihle Osmanlı Devleti, artık tam bir cihan devleti hâline gelmiş, İslâm dünyası ve Avrupa içinde büyük bir prestij ve güç kazanmıştır. Avrupa için bu fetih çağ açıp, çağ kapayan bir fetihtir.

Katolik Avrupa'nin, Ortadoks dünyasıyla bütünleşme çabaları, İstanbul'un fethiyle önlenmiş, aksine Balkanları da tamamen ele geçirmek suretiyle Fatih, kısa zamanda Ortadoksları himayesi altına almıştır. Nitekim Papa V.Nikola'nın Türklere karşı harekete geçilmesi fikri pek taraftar bulamamış, aksine, Ege adalarındaki halk, Balkanlardaki bazı despotluklar ve prensler Fatih'i İstanbul'un fethinden dolayı kutlayan mektuplar yazmışlardır. Papa'nın istegine sadece Almanya, Napoli ve Venedik olumlu cevap vermiş fakat onlar da kendilerinden ziyade Sirp, Macar ve Arnavutları kiskirtarak sonuç almaya çalışmışlardır.

Fatih'in Batı Politikaları: Sirbistan Seferleri; İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılara bağlılığını bildiren ve ele geçirdiği bazı kaleleri geri veren Sirplar Macarlar ile iş birliği yaparak yeniden düşmanlıklarını göstermeye başlamışlardı. Bunun üzerine 1454-1457 arasında üç kez peşpeşe Sirbistan'a sefer düzenlendi. Belgrad dışındaki bütün Sirp toprakları ele geçirildi. Sirp Kralı Bronkoviç'in ölümüyle başlayan taht mücadelelerinden faydalanan Osmanlılar, Sirpları vergiye bağladılar. Taht kavgalarının yeniden alevlenmesi üzerine, Mora seferinde bulunan Fatih, Sirp meselesine son verilmesini emretti. Mahmut Paşa, 1459'da baskentleri Semendire'yi ele geçirilerek Semendire Sancakbeyliğini oluşturdu. Böylece Sirbistan'da 350 yıl sürecek Osmanlı hâkimiyeti başlamış oluyordu.

Arnavutluk Seferleri; Papalık ve Napoli krallığının desteği ve kiskirtmasıyla harekete geçen Arnavutluk hâkimi Iskender Bey, vurkaç taktığı ile Osmanlı kuvvetlerine baskınlar düzenlemekteydi. Bunun üzerine Fatih, bizzat sefere çıkmaya karar verdi. 1465 yılında gerçekleşen I.seferde, İlbasan Kalesi'ni yaptırıp, içine asker yerleştiren Fatih, Balaban Paşa'yi bölge için görevlendirerek, geri döndü. Ancak, Papa ve diğer devletlerden aldığı kuvvetlerle Türklere saldıran Iskender Bey, Balaban Paşa'yi şehit etti ve İlbasan kalesi'ni kusattı. Bunun üzerine Fatih II. Arnavutluk Seferi'ne çıktı (1467). Ele geçirilen topraklarda yeni garnizonlar oluşturuldu. Bu sırada Iskender Bey ölmüş ve yerine oğlu Jean geçmişti. Arnavutlukta başlayan kargasa sebebiyle Fatih 3. kez Arnavutluk seferini başlattı. Arnavutların elinde kalmış olan Kroya ve İskodra kusatıldı. Nihayet 1479'da Arnavutluk da bir Osmanlı vilayeti haline gelmiş oluyordu.

Mora Seferleri; İstanbul'un fethinden sonra Bizans İmparatoru XII. Konstantin'in oğulları, rakipleri Kantakuzen ailesine karşı Mora'da, Osmanlıların yardımını istemişlerdi. Turahanoglu Ömer Bey, akıncıları ile duruma müdahale etti ve muhalifler bertaraf edildi. Fakat bu sefer iki kardeş arasında mücadele başlamıştı. Bölge ülkelerinin Mora'ya istilâ niyetlerini bilen Fatih 1458'de harekete geçti. Korent'i ele geçiren Fatih, Mora'nın bir kısmını merkeze bağlayarak, burada bir sancak oluşturdu. Atina ve diğer bölgeler ise Osmanlı yönetimini kabul etti. Kardeşi Dimitrios'a karşı Arnavutların desteğini alan Tomas'ın Osmanlılarla yapılan anlaşmayı bozması üzerine 2.kez Mora'ya sefer düzenlendi. Tomas, Papa'nın yanına kaçmak zorunda kaldı. Bölgeye çok sayıda Türk yerleştirildi. Venedikliler bölge halkını Osmanlılara karşı ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Ancak bunda başarı kazanamayan Venedik, Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı (1465).

Eflâk ve Bogdan Seferleri; Yıldırım zamanında vergiye bağlanan Eflâk Prensligi'nin başına Fatih tarafından Vlad (Kazıklı Voyvoda) getirilmisti(1456). Osmanlılara bağlı görünen Vlad aslında gizliiden gizliye düşmanlık ediyordu Vlad'in Fatih'in elçilerini kazığa oturtarak öldürmesi üzerine 1462 yılında Fatih, Eflâk'a bir sefer düzenledi. Bogdan'dan da yardım alan Osmanlı kuvvetleri voyvodayı uzun süre takip etti. Neticede, sigındığı Macarların, Osmanlılarla yaptığı anlaşma üzerine Vlad'i esir etmeleri ile mesele çözüldü. Fatih voyvodalığa Radul'u getirdi ve Eflâk bir Osmanlı eyaleti hâline geldi. 1455'ten itibaren Osmanlı Hâkimiyetini tanıyan Bogdan Prensligi'nin Kefe'nin fethinden sonra izlediği düşmanca siyaset üzerine Osmanlı kuvvetleri 1476'da Bogdan'a girdi. Fatih'in bizzat başında olduğu Osmanlı kuvvetleri Bogdan ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Böylece Bogdan da yeniden Osmanlı hâkimiyetini tanımış oluyordu.

Bosna-Hersek Seferleri; Osmanlılara vergi yoluyla bağlı olan Bosna Kralının, anlaşmalara riayet etmemesi üzerine Üsküp'ten harekete geçen Fatih, Sadrazam Mahmut Paşa ve Turahanoglu Ömer Bey'e Bosna'nın tamamen fethedilmesi emrini vermişti. 1463 yılındaki seferle Bosna Kralı Osmanlı hâkimiyetini yeniden tanıdı. Ancak seyhülislamın da fetvasıyla sonra öldürüldü ve bu topraklarda Bosna Sancakbeyliği oluşturuldu. Fakat ordunun İstanbul'a dönmesi üzerine aynı yıl, Macar kralı Bosna'ya girdi. İkinci kez düzenlenen seferle Osmanlılar, Yayçe dışındaki bütün kale ve şehirleri yeniden ele geçirdiler. Bosna seferleri esnasında Hersek Kralı Stefan da ülkesinin bir kısım toprağının Osmanlılara

dogrudan baglanmasi sartiyla tahtinda birakilmisti. Ancak 1483 yilinda Hersek tamamen Osmanli topragi hâline gelecektir. Fatih, Bosna'yi Osmanli topraklarina kattigi zaman "Bogomil" mezhebindeki Bosnalılara çok iyi davranmisti. Hem Katolik hem de Ortadokslarin kendi kiliselerine almak için baski yaptiklari Bogomiller bu sebeple Osmanli yönetimine sicak bakmislar ve kendilerine saglanan din ve vicdan hürriyetinden etkilenererek zamanla Müslüman olmuslardi. Iste bu Müslüman Bosnalılara "Bosnak" denilmektedir.

Fatih devrinde Osmanlilarin karada en güçlü komsusu ve rakibi Macarlar, denizde ise Venedik idi. Macarlar bu dönemde tek baslarına Osmanlilarla bas edemeyeceklerini bildiginden, dogrudan bir savasi göze alamamis, Fatih de tabii sinir olan Tuna'yi geçmeyi düşünmemistir. Ancak akincilar vasitasiyla, Macaristan'a güvenligin saglanmasina yönelik yüzlerce basarili akin düzenlenmistir. Keza Venedik Cumhuriyeti de Osmanlilarla dogrudan karsilasmaktansa Balkanlardaki diger devletleri kiskirtmayi yeg tutmustur. Güçlü donmasiyla Mora ve Ege'deki adalara sahip olmak isteyen Venedik, Osmanlilar karsisinda istedigini alamamis, aksine pek çok ada ve kiye kaleleri Osmanlilarin eline geçmiştir.

Ege Adalarinin Fethi; Istanbul'u ele geçiren Fatih, Bizans'a ait bütün topraklari hâkimiyeti altında birlestirmek istiyordu. Böylece Bizans'in yeniden dirilmesini önleyeceği gibi, iktisadî ve siyasî açıdan da nüfuz alanini genişletebilecekti. Öncelikle Anadolu kıyısına yakın adalari hedef alan Fatih, Bizans, Venedik ve Cenevizlilerin elindeki bu adalardan Anadolu'ya yapılan korsan akınlarının önünü kesmis olacakti. İkinci olarak Orta ve Dogu Akdenizdeki adalar hedef alinmisti ki, bu adalar Fatih'in Italya'ya yani eski Roma'ya geçisini kolaylastiracakti. (Nitekim Gedik Ahmet Pasa komutasindaki bir Osmanli donanmasi Napoli Kralliginin elindeki Otranto'yu fethetmis ve buradan Güney Italya'ya akınlar düzenlenmistir. (1480) Fakat Fatih'in ölümünden sonra basa geçen II. Bâyezid, Gedik Ahmet Pasa'yi geri çağırınca, şehir savunmasiz kalmis ve Italianlar kaleyi tekrar ele geçirmislerdir). 1456 yilinda öncelikle Çanakkale Bogazi'na hâkim olan adalardan Gökçeada (Imroz), Tasoz Enez ve Semendirek adalari ele geçirildi. Aynı tarihlerde Limni ve Midilli halki Türk yönetimine girmek için Osmanlilara basvurmustu. Önce Limni, ardından, uzun süren kusatmayi müteakip Midilli (1467) ele geçirildi. Venedikliler 264 yıldır ellerinde tuttuklari Agriboz Adasi'ndan Mora ve Ege adalarindaki Türk birliklerine karsi saldırlarini yoğunlastırmaktaydılar. Bunu önlemek maksadiyla Agriboz'un fethine karar veren Osmanlilar neticede 17 gün süren kusatmadan sonra amaçlarına ulastılar. Epir despotunun elindeki Zanta, Kefalonya ve Ayamavra gibi adalar da Fatih'in saltanatının son zamanlarında Osmanli topraklarına dahil edilmistir. Ancak St. Jean sovalyelerinin elindeki Rodos'a karsi girisilen birkaç muhasara neticesiz kalmistir.

Fatih'in Dogu Politikasi: Karadeniz Politikasi; Osmanlilar, Anadolu'nun büyük bir kismini hâkimiyetleri altına almalarına ragmen kuzeyde, Karadeniz kıyısındaki bazı yerler Trabzon Rumlari, Cenevizliler ve Candarogullarının elinde bulunuyordu. Anadolu Türk birliğinin saglanması ve ticaret güvenligi açısından bu bölgelerin ele geçirilmesi şartti. Iste bu sebeplerle, Fatih karadan ve denizden kuvvetlerini harekete geçirdi. 1461 yilinda Cenevizlilerin elindeki önemli bir üs olan Amasra teslim olmak zorunda kaldi. Seferin kendisine karsi yapıldigini sanan Candaroglu Ismail Bey, Kastamonu'yu terk ederek Sinop'a çekildi. Bursa'ya dönerek birliklerini takviye eden Fatih, Trabzon seferine çıkarken, Sinop da dahil Candarogullarının topraklarını savasmaksizin ele geçirdi. Fatih'in asil amacı 1204 yilinda Lâtinlerin Istanbul'u isgal etmesi üzerine Bizans hanedanına mensup Komnenlerin ayrı bir devlet olusturduklari Trabzon idi. Osmanlilara vergi vermeyi kabul eden Trabzon Rumlari bir taraftan Fatih'in rakibi olan Uzun Hasan ile ittifak içine girmisti. Nihayet Fatih, karadan birliklerini Trabzon'a gönderirken, bir donanma da Sinop'tan kalkarak bölgeye yöneldi. Bu sırada Uzun Hasan'in Osmanli ordusunu arkadan çevirebilecegi ihtimaline karsi Fatih, ordusunu Sivas'in güneyinden Yassıçemen'e çevirdi. Uzun Hasan'in annesi Sara Hatun'un ricasi üzerine Akkoyunlularla bir anlasma yapıldi. Anlasmaya göre Akkoyunlular, Trabzon Rumlarına yardım etmemeyi vaat etmişlerdir. Anlasmanın akabinde kara ve denizden Trabzon yeniden kusatildi. Çaresiz kalan Trabzon Hâkimi David Komnen şehri teslim etmeyi kabul etti (26 Ekim 1461). Böylece 258 yıl devam eden Trabzon Rum İmparatorlugu da tarihe karismis oldu.

Karadeniz'in Anadolu kıyılarını tamamen hâkimiyetine alan Fatih'in bundan sonraki hedefi, önemli ticaret limanlari olan Ceneviz kolonilerini ortadan kaldırarak, Karadeniz'i tam bir Türk gölü yapmak idi.

Gedik Ahmet Pasa komutasindaki donanma 1475 yilinda Kefe, Azak ve Menkup iskele ve kalelerini ele geçirdi. Böylece Osmanlilar, Altınorda Hanligi'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan Kirim Hanligi ile komşu

oldu. Azak Kalesi'nin d s r lmesi sonucunda bazı Cenevizliler ile birlikte Kırım hanlarından Mengli Giray Han da esir edilmisti. Mengli Giray Han'in İstanbul'a getirilmesiyle Kırım Hanlığı Osmanlı hâkimiyetine girmis oldu. (1478). Kırım hanları 350 yıl boyunca Osmanlıların batıya karşı en güçlü m ttetikleri olarak hizmet vermişlerdir. Anadolu'da Türk Birliğinin Gerçekleşmesi; Osmanlıların kuruluş devrinden beri en ciddi rakipleri durumundaki Karamanogulları, Fatih'in politikalarına karşı, Akkoyunlu ve Memlûklü devletlerinin desteğini sağladığı gibi, Venediklilerle de bir ittifak kurmakta sakinca g r memişlerdi. Bu düşmanca tavır  zerine Fatih 1466 yılında Karamanogulları  zerine yürümeye karar verdi. Beylik topraklarının büyük kısmı Osmanlıların eline geçmesine rağmen Fatih, Larende ve Silifke yörelerine çekilen Karamanogullarına karşı mücadeleyi, Otlukbeli Savaşı'nın sonrasında da s rd rm st r. Fakat Karaman Beyi Kasım'ın ölümünden sonra (1483) beylik tamamen oradan kalkmış olacaktır. Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan, 1467 yılında Karakoyunlu topraklarına sahip olunca Osmanlılar aleyhine hâkimiyetini genişletmeye başlamıştı. Anadolu birliği yönündeki bu tehlike  zerine Fatih, 1473'te harekete geçti. Otlukbeli mevkiinde yapılan savasta Osmanlılar büyük bir zafer kazandılar. Artık Akkoyunlular Osmanlılar için bir tehlike olmaktan  ikmişti.

Fatih bundan sonra Hicaz su yollarının onarımı hususunu bahane ederek Memlûklar'a karşı harekete geçti. Fakat bu dönemde Meml klarla büyük bir savaşa girilmemiştir. Fatih'in 1481'de hazırlık yaptığı ve ölümüyle yarım kalan seferin ya Rodos'a ya da Mısır'a yönelik olduğu söylenir.

Fatih'in ölümü  zerine Osmanlı tahtına büyük oğlu Bâyezid geçmişti. Ancak diğ r oğlu şehzade Cem, Rodos sovalyelerinin eline düşmesiyle sonuçlanan, taht mücadelesine girmişti. Bâyezid'in mütereddit ve ihtiyatlı politikaları sebebiyle, Akkoyunluların yerini alan Safaviler güçlenerek Anadolu'da Sakhulu İsyanı gibi ayaklanmaları kışkırtmış, Memlûklara karşı basarisiz seferler düzenlenmiştir. Buna rağmen Bâyezid döneminde Kili ve Akkerman ele geçirilerek Bogdan tamamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş(1484), Venedik ve Haçlılara karşı denizlerde üstünlük kurulmuş, Modon, Koron, Inebahti ve Navarin gibi Mora kıyılarındaki kale ve limanlar zapt edilmiştir(1502).

Barbaros kardeşlerin denizlerdeki zaferlerine rağmen özellikle dogudaki olumsuz gelişmeler ve Sakhulu İsyanı(1511), devlet işlerinden elini çeken Bâyezid'in sağığında şehzadeler arasındaki taht mücadelesinin kızışmasına vesile olmuştur. Nitekim Sehzade Selim'in mücadeleyi kazanması üzerine 1512 yılında II. Bâyezid tahttan feragat etmiştir.

Yavuz Sultan Selim Devri; Henüz Trabzon'da vali iken Dogu'da Safavilerin nasıl güçlendiğini gören ve onlarla basarılı bir mücadeleye giren Selim, tahta  iktikten sonra, Anadolu'daki mezhep mücadelesine bir son vermek için Safavilerle dogrudan savaşa girmeyi kaçınılmaz görmekteydi. Nihayet ordusunun basında Dogu seferine çıkan Yavuz Selim, Çaldıran Ovası'nda Sah İsmail'in ordusuyla büyük bir meydan muharebesi yaptı. İki Türk hükümdarının mücadelesinden Selim  st n  ıktı (23 Ağustos 1514). Dogu Anadolu toprakları Osmanlıların eline geçti. Yavuz, Tebriz'e kadar Sah İsmail'i takip etti. Dulkadirogulları beyliği Osmanlı yönetimine alındı ve sonra ilhak edildi (1515) Babası döneminde Memlûklara karşı yapılan seferlerin çogu kez basarisizlikle neticelenmesi, Osmanlıların dogu'da ve İslâm dünyasında üstünlük kurmaları önündeki en büyük engel idi. Bu sebeple, Safavi tehlikesini bertaraf ettikten sonra Yavuz, Memlûklara karşı büyük bir ordu hazırladı. Mısır Memlûk Sultani Kansu Gavri, Osmanlı ordusunu Halep'in kuzeyinde karşıladı. Ancak Mercidabık Savaşı Osmanlıların zaferiyle son buldu (24 Ağustos 1516). Kansu Gavri savaş sırasında öldü. Malatya'dan Sina yarımadasına kadar olan topraklar Osmanlıların eline geçti. Kisi Sam'da geçiren Yavuz, tekrar Mısır'a yöneldi. Yeni Memlûk Sultani Tomanbay ile Kahire'nin kuzeyindeki Ridaniye mevkiinde yapılan savaşı da Osmanlılar kazandı. (22 Ocak 1517). Bu savaş Memlûk Devleti'nin sonu oldu. Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz Osmanlı hâkimiyetine girdi. Hülagü'nın Bagdat'ı işgal etmesiyle Memlûk himayesine giren halifelik müessesesi de böylece Osmanlılara geçmiş oluyordu. Nitekim Mekke serifi şehrin anahtarını Yavuz Sultan Selim'e sunarak itaatini bildirmişti. Yavuz dönemi Osmanlıların dogu'da ve İslâm dünyası'nda en büyük güç haline geldiği bir dönemdir.

Yavuz Sultan Selim'in sekiz yıl süren hâkimiyet devrinden sonra Osmanlı tahtına oğlu I.Süleyman geçti (1520). I.Süleyman'ın 46 yıllık saltanatında Osmanlı Devleti siyasî, askerî ve iktisadî açılardan zirveye ulaşmıştır. Bu sebeple dost düşman ona Kanuni, Muhtesem, Büyük Türk gibi l kaplarla hitap etmiş ve tarihe de böyle geçmiştir.

Avrupa'daki Gelişmeler; Kanuni döneminde özellikle Avrupa'da önemli dinî ve siyasî değişiklikler söz konusudur. Güçlü Macar krallığının Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Sarlken en ciddî rakip hâline gelmiş, onun olusturduğu imparatorlugin uzantısı durumundaki Avusturya Arsidükalığı Osmanlılara sinirdas olmuştur. Bu devlet ile Avrupa'nın en güçlü hanedanı olacak olan Habsburglar Avrupa'ya âdeta parselleyeceklerdir. Bu dönemde güçlenmeye başlayan Protestanlık, Avrupa'da mezhep çatışmalarının siddetlenmesine sebep olmuştur. Dogu Avrupa'da da Lehistan ve Ortadoks Rusya güçlenmeye başlamıştı. Kanuni, Avrupa'daki siyasî ve dinî çekismelerden faydalanarak, onların birlesmemesine özen göstermiş ve bunu bir devlet politikası hâline getirmiştir. Yine bu dönemde Akdeniz'de ve Okyanuslarda güçlü bir ticarî ve iktisadî filo oluşturan İspanyol ve Portekiz donanmaları Venedik'in yerini almış görünüyordu.

Belgrat'ın Fethi ve Macaristan Seferi; Fatih'in Sirbistan seferinde ele geçirilemeyen Belgrat, Avrupa içlerine yapılacak akınlar için bir sığınma noktası idi. Bu sebeple Kanuni, Macaristan seferine çıktığında ilkin Belgrat'ı kısıttı ve ele geçirdi(1521). Burayı bir üs olarak kullanan Osmanlılar artık rahatlıkla Avrupa içlerine sefer yapabilecekti. Nitekim Sarlken'e tutsak olan Fransa Kralı Fransuva'ya, kendisinden yardım talep etmesi üzerine, kurtarmayı amaçlayan Kanuni, 1526 yılında karsisındaki ittifakı parçalamak amacıyla yeniden Macaristan üzerine bir sefer düzenledi. 29 Ağustos 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi ile Macar ordularını imha eden Kanuni, Budin'i (Budapeşte) ele geçirdi. Macaristan'ın bir bölümü ilhak edildi ve kalan kısmı Erdel Krallığı oluşturulmuş Osmanlı hâkimiyetine alındı.

Avusturya Seferleri; Macaristan'ın ele geçirilmesi üzerine, ölen Macar kralı ile akrabalığını öne süren Avusturya Arsidükü Ferdinand, Macar topraklarında hak iddia etmiş ve Budin'i işgal etmişti. Bunun üzerine Kanuni, yeniden Macaristan'a sefer düzenledi. Budin kurtarıldı. Ancak Kanuni'nin asıl maksadı Viyana idi. Osmanlı ordusu şehri kısıttı ise de ele geçirmeye muvaffak olamadı(1529). I.Viyana Kısıtması'nın sonuçsuz kalmasından cesaretlenen Ferdinand, Budin'i tekrar işgal etti. Kanuni ünlü "Alman Seferi" ile mukabele ederek işgal edilen yerleri geri aldı. Ferdinand ile İstanbul'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerinde hak talep etmeyecek ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyacak ve elinde bulundurduğu Macaristan'a ait topraklar için de Osmanlılara vergi verecekti.(1533).

Ferdinand'ın Macar kralının ölümünü fırsat bilerek anlaşmayı bozması üzerine Kanuni yeniden sefere çıktı. 1562'deki bu sefer sonucunda Macaristan'da Erdel Beylerbeyliği oluşturuldu. Avusturyalılar fırsat buldukça Macar topraklarına tecavüz etmişler ve her seferinde de Osmanlılardan gerekli cevabı almışlardır. Nitekim Kanuni'nin son seferi de Avusturya'ya karşı olmuş ve Zigetvar Kalesi kısıtılmıştır (1566)

Fransa ile Münasebetler ve İlk Kapitülâsyon; Avrupa birliğini sağlamak isteyen Roma-Cermen İmparatoru Sarlken, bu maksatla Fransız Kralı Fransuva'ya esir etmişti. Kendisinden yardım isteyen kral ile iyi ilişkiler kuran Kanuni böylece Sarlken'e karşı bir müttefik kazanmış oluyordu. 1535 yılında iki ülke arasında ticaret ve dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşma ile her iki ülke serbest ticaret hakkı elde edecek ve bu haklar iki hükümdarın yasadığı sürece geçerli olacaktı. Lâkin kapitülasyon adıyla tarihe geçecek olan bu ticarî imtiyazlar sürekli hâle getirilmiş, sonraki devlet adamlarının basiretsizliği sebebiyle tek taraflı işlemeye başlamış ve başka devletlere de imtiyazların tanınmasıyla Osmanlı ekonomisi giderek dışa bağımlı hâle gelmiştir.

İranla Münasebetler; Şah İsmail'in yerine geçen oğlu I.Şah Tahmasp, babası gibi, Osmanlıların düşmanı olan Venedik ve Avusturya ile ittifak kurmakta bir beis görmüyordu.

Osmanlı ordusu, Avrupa'ya sefere çıktığında Safaviler, Dogu Anadolu topraklarına karşı saldırıya geçiyordu. Bu sebeple, Kanuni, İrakeyn (iki Irak; Irak-i Acem ve Irak-i Arap) seferi diye bilinen bir sefere çıktı (1534-35). Tebriz ve Bağdat Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlıların Avrupa ile ilgilenmesinden yararlanan Safaviler fırsat buldukça yeniden harekete geçtiklerinde, bölgeye 1555 yılına kadar Nahcivan ve Tebriz üzerine birkaç kez sefer düzenlenmiştir. Osmanlılar karsisinde fazla bir varlık gösteremeyen Şah Tahmasp nihayet barış anlaşması imzalamayı kabul etmek zorunda kalmış ve Amasya Antlaşması (1555) ile Osmanlı üstünlüğünü kabul ederek Bağdat, Tebriz ve Dogu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu tasdik etmiştir.

Deniz Seferleri ve Fetihler; Kanuni devri karada olduğu gibi denizlerde de büyük bir üstünlüğün sağlandığı bir devirdir. Fatih'in alamadığı, St.Jean sövalyelerinin elindeki Rodos ve çevresindeki adacıklar, başarılı bir kusatma sonunda ele geçirilmiştir(1522), II. Bâyezid zamanından beri Akdeniz'de serbestçe faaliyet gösteren Barbaros kardeşlerin devlet hizmetine alınmasıyla deniz ve kıyılarda pek çok yer Osmanlı hâkimiyetine dahil olmuştur. Cezayir'i ellerinde bulunduran ve Osmanlılar adına, 1492 yılında İspanya'da soy kirima uğrayan Musevîleri İstanbul'a gemilerle nakleden Barbaros kardeşler haklı bir üne sahip olmuşlardı. 1533 yılında Cezayir'i Osmanlılara bırakarak kaptan-i deryalık görevini kabul eden Barbaros Hayrettin Paşa (Hizir Reis), 1538 yılında Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasını Preveze'de büyük bir bozguna uğratarak, Osmanlıların Akdeniz'in tek hâkimi olduğunu bütün dünyaya kabul ettirdi.

Barbaros'un ölümünden sonra yerine geçen Turgut Reis de fetihlere devam etti.Nitekim St. Jean sövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp onun tarafından fethedilmiş (1551), Preveze'den sonraki en büyük deniz zaferi sayılan Cerbe Savaşı sonunda Haçlı donanması bir kez daha hezimetini tatmıştır. Sadece Akdeniz'de değil Kızıl Deniz ve Hint Okyanusunda da Osmanlı donanması faaliyette bulunmuştur. Uzak denizlerde istenilen sonuçlar elde edilememişse de bu dönemde Yemen ve Arabistan'ın güney kıyıları ile Habesistan ele geçirilmiştir.

Kanuni'nin Ölümü ve Sonrası; Zigetvar Muhararası esnasında hastalanan Kanuni kalenin fethini göremeden 66 yaşında öldü (1566). Siyasî, askerî ve iktisadî bakımlardan Osmanlıyı zirveye çıkaran bu büyük hükümdarın yerine geçen ne II. Selim (1566-1574) ne de III. Murat (1574-1595) aynı evsafı taşıdıkları. Ancak Kanuni devrinde başlayan fetih rüzgârları o derece şiddetliydi ki, bu hükümdarlar devrinde de hızını devam ettirebildi. Şüphesiz bu başarıları sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın dirayetli siyasetinin de rolü büyüktür. Anadolu'nun Akdeniz'e bakan kıyılarında bir çığırın başlatılması Venedik'in elindeki Kıbrıs bu fetih rüzgârıyla kusatıldı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı donanması adayı ele geçirir geçirmez (1571), buraya Anadolu'nun çeşitli sancaklarından Türkler yerleştirildi. Artık Kıbrıs da Türk olmuştur. Bu durumu hazmedemeyen Venedik, İspanyol, Malta donanmaları papa ve diğer bazı Avrupa devletlerinin de desteği ile harekete geçerek büyük bir savaş filosu oluşturdular. Kurent Körfezi yakınlarında, İnebahtı önlerinde yapılan deniz savaşını Osmanlılar kaybetti (1571).

Ancak kendileri de oldukça fazla zayıfladıklarından, Haçlı donanması Osmanlı kadirlerini takip edecek durumda değildi. Sokullu kısa zamanda donanmayı yenileyerek yeniden Akdeniz'e indirdi. Venedik bu durum karşısında yeni bir savaşı göze alamadı ve Osmanlılara vergi vermeyi kabul etti. Kılıç Ali Paşa komutasındaki donanma Tunus'u yeniden Osmanlı topraklarına kattı (1574). Bu esnada II.Selim ölmüş ve yerine III. Murat geçmişti. Bu padişah devrinde, Şah Tahmasp'in ölümüyle çalkanan İran'a savaş açıldı (1576) Gürcistan ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmının ele geçirilmesiyle neticelenen ilk seferden sonra savaş 15 yıl sürdü. Bu uzun savaş ile daha fazla yıpranmak istemeyen Osmanlı Devleti ile İran arasında 1590'da bir barış anlaşması yapıldı. Yine bu dönemde başlayan Türk-Macar Savaşı I.Ahmet devrine kadar devam etti. Don ve Volga nehirlerini birleştirmeyi amaçlayan kanal projesi ile Süveyş kanalı teşebbüsünün mimarı olan Sokullu'nun 1579'daki ölümü ile Osmanlı Devleti büyük bir yara almıştır. Özellikle III.Murat'ın oğlu III.Mehmet'in (1595-1604), hükümet işlerini annesine bırakıp, bir köseye çekilmesi Osmanlı'yı XVII. yüzyılda daha kötü yılların bekleyeceğinin âdeti habercisi idi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Doğu Roma Fatihi olarak Edirne'ye dönen II. Mehmed, Karaman ve Bizans'tan sonra üçüncü seferde Cenevizlilerden Enez'i aldı (1453 sonu) ve Kırım'a bir donanma gönderdi (1454 Temmuz'u). 1454'te ilk Sırbistan seferine çıktı. Kuzey Ege adalarını donanma göndererek ele geçirdi ve ilk Rodos seferini yaptırdı, fakat bu adayı alamadı. İkinci Sırbistan onun altıncı seferidir (1455, 1456). Bu ikincisinde babasından sonra tekrar Belgrad'ı muhasara etti. Kaleyi savunan Hunyadi Yanoş öldü. Fatih yaralandı, fakat Belgrad düşmedi. 1455'te Boğdan Prensiği de Osmanlı metbûlûğunu kabul etti.

1458'deki yedinci sefer Fatih'in ilk Mora seferidir. 1459'daki sekizinci sefer ise dördüncü Sırbistan seferidir ki, Semendire'nin fethi ve Sırbistan devletinin sonu olmakla neticelenmiştir. 1460 yazında dokuzuncu seferine çıktı. İkinci Mora seferidir ve Mora prensliklerinin ilgası ve Türkiye'ye katılması, Paleologosların sonu ve Bizans kalıntılarının silinmesi ile sonuçlanır.

Sonra Güney Karadeniz meselelerini ele aldı. 1461'de onuncu sefer ile Ceneviz'den Amasra'yı aldı. Baharda on birinci sefer ile Sinop'a geldi. Himayesinde bulunan Candar (İsfendiyar) beyliğine dostça son verdi. Yazın Trabzon'a yürüdü. Denizden donanma kuşatılan Trabzon İmparatorluğu teslim oldu. Komnenos imparatorluk hanedanına son verdi. Bu suretle Batum ve Gürcistan kıyılarına kadar bütün Güney Karadeniz kıyıları Osmanlı devletine katıldığı gibi, Trabzon ve Rize gibi Anadolu'nun henüz Türkleşmemiş olan parçaları da Hristiyanlardan alınmış oldu.

On ikinci Trabzon seferinden döner dönmez on üçüncü sefer ile Eflak üzerine yürüdü ve ayaklanan Kazıklı Voyvoda'nın işini bitirdi. Fatih, on dördüncü seferini 1462'de yaptı. Yayçe'nin fethi ile neticelenen ilk Bosna seferidir. Onbeşinci seferi aynı yılın Eylülündedir ve Midilli adasının fethidir. On altıncı sefer 1463'te yapılan ikinci Bosna seferidir. Ertesi yıl üçüncü Bosna seferi ve on yedinci seferi yapılmıştır. 1466'daki onsekizinci sefer Karaman üzerinedir. 1466'daki on dokuzuncu sefer, Fatih'in ilk Arnavutluk seferidir. 1466-167'de de Arnavutluk üzerine ikinci seferini yapmıştır ki yirminci seferi teşkil eder.

Bu ardı kesilmeyen seferlerde padişahın başlıca hedefleri şöyle idi: Tuna'nın güneyinde ve Fırat-Toroslar sınırının batısında Osmanlı devletine katılmayan hiç bir yer bırakmamak, Karadeniz'i ve Ege denizini Türk iç denizleri haline getirmek, Venedik donanmasını geçerek deniz kuvvetlerini de kara ordusu gibi dünyanın birinci silahlı gücü haline getirmek. Bu işleri tamamen gerçekleştirdikten sonra İtalya'yı fethetmek. Bu plan artık bütün dünyada biliniyordu. Fatih'in kafasındaki bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu projeye karşı yalnız bütün Avrupa değil, Türkiye'nin doğusundaki Müslüman ve Türk komşuları da ayaklandılar. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dehşetli bir koalisyon meydana getirildi ve çok uzun sürecek savaş başladı.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

16 yıl süren Büyük Savaş'ta Türkiye'nin karşısında yeralan büyük devtetler İran, (Akkoyunlu Türk İmparatorluğu), Venedik, Macaristan, Almanya, Polonya, Kastilya, Aragon, Napoli idi. Orta ve küçük devletlerin sayıları 20 küsürdür. Türkiye müttefiksiz, tek başına idi. Fatih, Türk tarihinde belli başka örneği gösterilemeyecek bir politika dehası ile bu koalisyona karşı on altı yıl dayandı ve düşmanlarını teker teker, ikiye üçer, beşer onar yenerek büyük savaştan mutlak bir galip olarak çıktı. Türk cihan imparatorluğunun gerçek temeli atılmış oldu. Cihanın Osmanlı devleti karşısında aciz kaldığı ortaya çıktı. Venedik'in deniz üstünlüğü bir daha geri gelmemek üzere maziye karıştı.

Büyük savaş, 3 Nisan 1463'te Fatih tarafından başlatıldı. 28 Temmuzda Venedik Cumhuriyeti, Türkiye'ye harp ilan etti. 30 Eylülde Macaristan, Venedik'in yanında Türkiye'ye karşı savaşa girdi. Bir kaç ay sonra Türkiye'ye harp açan devletlerin sayısı, açmayanlardan çok fazla idi. Her cepheye düşmanı yıpratın, diplomatik manevralarla bezdiren Fatih, 1470 yazında ordu ve donanması ile Eğriboz adasına yürüdü. Venedik'in Batı Ege'deki bu alınmaz üssünü fethetti. Avrupa devletlerine "Rumeli sizin, Anadolu benim" diye elçi göndererek Osmanlı'yı haritadan bile silmek isteyen Akkoyunlu Türk imparatoru Uzun Hasan Bey, Avrupalıların Osmanlı ile başa çıkamayacaklarını anlayıp Tokat'a bir sürpriz taarruzu ile harbin doğu cephesini açtı.

18 Ağustos 1470'de Şehzade Mustafa, Kireli Meydan Muharebesi'nde Akkoyunlu ordusunu ezerek işgal altındaki Osmanlı topraklarını kurtardı. Uzun Hasan için kötü işaretti. Korkunç bir atlı Türkmen ordusu ile Osmanlı'nun üzerine yürüyüp işini bitirmek istedi. Fatih, 11 Nisan 1473'te Üsküdar'dan hareket etti. 190.000 kişilik dünyanın en çetin harp makinesi sayılan ordusu Ağustosta Erzincan yakınlarında en büyük rakibi ile karşılaştı. Otlukbeli'nde Akkoyunlu Türkmen ordusu mahvoldu. Fatih o zamana kadar yalnız kuşatmalarda kullanılan, sesinden atları ürktürmek için sahraya getirilen top

silahını, tarihte ilk defa olarak taktik silah olarak kullanmıştı.

Fatih'in akıncıları Venedik varoşlarına ve Almanya içlerine kadar her yıl Avrupa'yı alt üst ettiler. Venedik, Almanya ve Macaristan pes etti. Yirmi üçüncü sefer Boğdan, yirmidördüncüsü Macaristan üzerine açıldı. 1478'de padişah, üçüncü Arnavutluk seferine çıktı. Kırım'a donanma gönderdi. 1475'te Kırım Hanlığı Osmanlı birliğine girdi. 1480'de üçüncü Rodos kuşatması netice vermedi. İyonya adalarını aldıktan sonra, donanmayı İtalya'ya gönderdi ve 28 Temmuz 1480'de İtalya fütühatının başlangıcı olmak üzere Otranto'yu işgal ettirdi. İtalyan devletçikleri, Fatih Sultan Mehmed'i Batı Roma imparatoru olarak selamlamak üzere hazırlıklara başladılar. Fakat padişah 3 Mayıs 1481'de Maltepe ile Gebze arasındaki ordugâhında, ordusu arasında zehirlenerek öldü. 49 yaşında idi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

İki defaki çocukluk saltanatı sayılmazsa, sonuncu saltanatı 30 yıldan 2.5 ay fazladır. Bıraktığı imparatorluk 2.214.000 km² 'yi buluyordu. Ancak 511.0000 km² 'si Anadolu'da, gerisi Avrupa'da idi. Kuzeyde Türk sınırı, Moskova'nın güneyinden başlıyordu. Karadeniz'i kapalı Türk denizi haline getirmiş, Ege'de bunu başarmasına ramak kalmış, Yunan (İyonya) denizine hakim olmuştu. Türk donanmasını cihan kudreti haline getirmiş, iki Venedik donanmasının gücünün üzerine bir kudrete erişirmişti. Bu donanma ile İtalya'yı fethederek, Katolikliği de hakimiyeti altına alacaktı.

Tahta geçtiği zaman devletin 30 harp gemisi vardı. 1474'te 23 yıl çalışarak donanmayı 108 harp ve 400 kadar nakliye gemisine çıkardı. Ölümüne kadar geçen son yedi yılda ise donanmayı 250 harp ve 500 nakliye gemisine ulaştırdı. İstanbul Üniversitesi'nin de kurucusudur. Batı ve Doğu dillerini çok iyi biliyordu. Edebî ve matematik ilimlerde bilgindi. Osmanlı hükümdarları içinde yetişen en büyük asker, en iyi diplomat ve devlet adamı olduğu gibi Osmanlıların en bilginidir. Bazı tarihçilere göre, Türk milletinin 2.500 yıl içinde yetiştirdiği en büyük şahsiyettir. Büyük bir sanat bilim koruyucusu idi. Bu emsalsiz savaş adamı, imparatorluğunu imar etmeyi de ihmal etmedi, her tarafta Türk bayındırlık eserleri yükseltti. 2 imparatorluk, 4 krallık, 11 prensliği fethetmiştir. 3 oğlu ve bir kızı olmuştur. Ölümünde yalnız iki oğlu hayatta idi.

Yerine büyük oğlu II. Bayezid geçti. Fakat kardeşi Sultan Cem bunu kabul etmedi. 1495'e kadar Cem gailisi devam etti. Daha 10 Eylül 1481'de İtalya fütühatı terkedildi. İtalya'nın fethinden vazgeçildi. II. Bayezid bu arada 1483'te Macaristan üzerine Morova seferine, 1484'te Boğdan seferine çıktı. 1485'te 6 yıl sürecek olan ilk Memlûk savaşı patladı. Mısır-Suriye Türk memlûk imparatorluğu ile hiç bir kazanç sağlamayan bu savaştan hemen sonra II. Bayezid, 1492'de üçüncü sefere çıktı. Bu Macaristan ve Arnavutluk seferidir. Belgrad'ın gene netice vermeyen üçüncü kuşatması bu sırada yapılmıştır. 1493'te Yakup Paşa'nın Adbina zaferi, Macaristan'ı sulha zorladı.

Türkiye, Akdeniz'deki üstünlüğünü bu devirde de muhafaza etti. 187'de Kemal Reis, ilk İspanya seferini yaptı. Fakat İspanya'da son Müslüman devletinin, Gırnata'nın düşmesine (2 Ocak 1492) engel olunamadı. Kemal Reis'in ikinci İspanya seferi (1510), İspanya tebeası haline gelen İspanya Müslümanlarına yardım içindir. Ertesi yıl Kemal Reis (1511), Gelibolu açıklarında gemisi fırtınadan batarak boğulmuştur. Osmanlıların yetiştirdiği ilk büyük denizci ve Osmanlı deniz ekolünün gerçek kurucusudur.

25 Şubat 1495'te Sultan Cem'in Napoli'de zehirlenerek 35 yaşında ölmesi, ağabeyi II. Bayezid'e geniş nefes aldırır da saltanatın ikinci devresinde de babası ve oğlununkilere benzer büyük hareketlere girişemedi. Bununla beraber İtalya'da nüfuzu büyüktü. 1498'de Balı Bey'in ikinci Polonya seferi, Türkiye lehine neticelendirdi. Balıbey, ikinci seferinde Varşova'ya girdi.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Venedikle çıkan savaş, daha büyük çapta oldu. Padişah dördüncü ve beşinci seferini (1499. 1500) Venedik'in güney Mora'daki üslerini temizlemek gayesiyle yaptı. Bu arada Sapienza açık deniz muharebesinde Kemal ve Burak (Barak) reisler, Türklerin tarihteki ilk büyük deniz muharebesini kazandılar (28 Temmuz 1499). Bu büyük deniz vuruşmasında 400 harp gemisi ve on binlerce denizci karşı karşıya geldi. Venedik donanması, ağır hezime uğradı.

1502'de Venedik'le sulh yapıldı. Fakat aynı yıl İran İmparatorluğunda Akkoyunlu Türk hanedanı düştü ve yerine gene bir Türk hanedanından olan Şah İsmail Safevî geçti. İran'dan başka, Irak, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya gibi ülkelere de hakim olan ve Türkiye'den sonra en güçlü devlet bulunan Safevî İmparatorluğu, Akkayonlular ve Osmanlılar gibi Sünnî değil, Şîî idi. Şah İsmail, kan, ateş ve hileyle mezhebini yaymaya çalışıyor ve Anadolu'yu tehdit ediyordu. Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkardı. Bu durum II. Bayezid'in son yıllarını huzursuz kıldı. Sonunda sekiz oğlundan hayatta kalan üçünü küçüğü olan Yavuz Sultan Selim namına tahttan feragat etti ve az sonra öldü.

Babası Fatih'tan sonra Osmanoğullarının en bilginidir. Değerli bestekârdı. Babası, dedeleri ve oğlu gibi büyük harp adamı değilse de orduya ve donanmaya çok dikkat etmiş, Türkiye'nin kudretini, titizlikle korumuş, yalnız son yıllarında Safevî baskısı altında bunalmıştır.

Yavuz Sultan Selim, 42 yaşında tahta çıktı. Çok uzun müddet Trabzon sancak beyi olarak bir çok seferde bulunup tecrübe kazanmıştı. Türkiye'yi Safevî baskı ve hatta tehdidinden kurtarmak için ordu tarafından tahta çıkarılmış gibiydi. Bu misyonla, bir takım iç meseleleri hallettikten sonra derhal İran meselesini ele aldı.

23 Nisan 1514'te Üsküdar'dan hareket etti. 2 Temmuz'da Sivas'a geldi ve ordusundan 40.000 kişiyi burada bıraktı. 100.000 kişi ile yoluna devam etti. 23 Ağustos'ta güney Azerbaycan'da Çaldıran sahrasında Şah İsmail'in 100.000 muharipten müteşekkil ordusunu yok etti. Şah, tesadüfen canını kurtardı. Yavuz, 16 Eylül'de İran Safevî Türk İmparatorluğunun taht şehrine girdi. Bu suretle dünyanın ikinci devletini bir müddet için olsun Türkiye'yi tehdit edemez hale getirdi. Şah İsmail, daha 10 yıl yaşadığı halde Çaldıran'ın öcünü almaya asla girişmedi. Gene bu zafer neticesinde Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak, İran'dan Türkiye'ye geçti.

Bu suretle Osmanlılar, Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirmiş oluyorlardı. İran'ın elinde Doğu Anadolu'da ancak küçük parçalar kalıyordu. O zamana kadar Dulkadir Türkmen beyliği (Maraş) Osmanlı'ya tabi idi. Yavuz, beyliği doğrudan doğruya ilhak edip ortadan kaldırmak isteyince Yavuz'un annesi Ayşe Hatun'un babası, yani padişahın ana tarafından dedesi olan Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey direndi, 12 Haziran 1515'te Turna dağı muharebesi ile bu direniş ortadan kaldırılıp beylik Osmanlı topraklarına katıldı. Şiddetli Safevî savunması kırılarak 19 Eylül 1515'te de o zaman Amid denilen Diyarbakır alındı, Diyar-ı Acem'den sonra sıra Diyar-ı Arab'a gelmişti

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Burası da bir Türk devletinin elinde idi. Mısır, Suriye ve çevre ülkeleri ellerinde tutan Memlûkler, Türkiye ve İran Türk imparatorluklarından sonra dünyanın en güçlü devletleri idiler. İslam halifesi de Memlûk sultanlarının himâyesinde Kahire'de yaşadığı, Kutsal Şehirler (Mekke, Medine, Kudüs) ellerinde olduğu için Memlûk imparatorluğunun manevî gücü de büyüktü.

Yavuz Sultan Selim Han, 5 Haziran 1516'da ikinci sonuncu sefer-i hümayununa çıkmak üzere Topkapı sarayından Üsküdar ordugâhındaki otağ-ı hümayununa geçti. Çukurova'ya geldiği zaman merkezi Adana olan ve Memlûklere tabi bulunan Ramazanoğulları Türkmen beyliği, kendiliğinden Osmanlı devletine katıldı. Yavuz'u, Halep yakınlarında Mercıdabık'ta Memlûk Sultanı Kansu bekliyordu. 24 Ağustos 1516'da, Çaldıran'dan günü gününe 2 yıl sonra burada gene çok büyük bir meydan muharebesi geçti. Memlûk ordusu yok edildi. Sultan Kansu öldü ve Abbasî Halifesi esir düştü. Memlûkler, Mısır'da iktidara geldikleri ve Eyyûbîlerin yerini aldıkları 1250 tarihinden beri asla bu derecede büyük bir darbe yememişler ve sultanlarını muharebe meydanlarında bırakmamışlardı.

Yavuz, Haleb'e girdi (28 Ağustos). Ertesi gün Haleb Ulu Camii'nde kendisini İslam halifesi ilan ettiren Cuma hutbesini okuttu. Bu suretle Hazret-i Peygamber'in vefat ettiği 632'den beri Araplara ve 750 yılından beri Abbasî hanedanına ait olan hilafet Türklere geçmiş oldu.

Suriye, Lübnan ve Filistin'i yıldırım harekâtıyla feth eden ve Kudüs'ü de aldıktan sonra Şam'a gelen Yavuz, burada Mısır fethinin son hazırlıklarını tamamladı. Türk öncü ordusu Filistinle Sina arasında Han-Yunus'ta bir Memlûk ordusunu dağıttıktan sonra (25 Aralık 1516), Yavuz 9-22 Ocak 1517'de İlkçağ'dan beri hiç bir cihangirin cebren geçemediği Sina çölünü 13 günde geçti. Kahire yakınlarında 22 Ocakta Ridaniye Meydan Muharebesi'nde Memlûk Ordusu'nu dağıttı.

24 Ocak'ta Kahire'ye girdi. 13 Nisan'da son Memlûk Sultanı II. Tumanbay idam edildi. 19 Mayıs'ta Donanma İskenderiye'ye gelip demirledi. Yavuz, donanmayı teftiş etmek için İskenderiye'ye gelip Kahire'ye döndü. 6 Temmuzda Hicaz, Türkiye'ye katıldı. Mekke ve Medine, Türk toprakları oldu. Emânât-ı Mukaddese Mekke, Medine ve Kahire'den İstanbul'a gönderildi. 8 aya yakın Kahire'de kalan Yavuz, 10 Eylülde hareket etti ve 25 Temmuz 1518'de İstanbul'a döndü.

İmparatorluğun Temelleri Atılıyor

Yavuz'un bu Mısır sefer-i hümayunu 2 yıl 2 ay sürmek bakımından Osmanlı tarihinin en uzun seferidir. Dünyanın üçüncü devleti olan Memlûk imparatorluğunun tamamının Türkiye'ye katılmasıyla neticelenmiş ve Yavuz'u, tarihin kaydettiği en büyük cihangirlerden biri yapmıştır. O tarihte Memlûk imparatorluğu topraklarında 19 milyon nüfus yaşadığı hesaplanmaktadır (aynı XVI. yüzyıl başlarında İngiltere nüfusu 4.5, Fransa 12, İspanya 6 milyon idi).

8 yıl içinde baş döndürücü işler yapan Yavuz, 50 yaşında Edirne yakınlarında ordugâhında, otağ-ı hümayûnda, yeni bir seferin hazırlıkları içinde iken öldü (22 Eylül 1520). Osmanoğulları içinde dedesi Fatih'ten sonra en büyük kumandan, Fatih ve oğlu Kanunî'den sonra en büyük devlet ve siyaset adamıdır. Dedesi ve babasından sonra Osmanoğullarının en bilginidir. Osmanlı cihan devletinin temellerini Fatih atmış, Hint okyanusu ile Moskova güneyi, Batı Akdeniz ile Kafkasya arasında Yavuz gerçekleştirmiştir. 1512'de 2.373.000 km2 olarak teslim aldığı devleti 6.557.000 km2'ye çıkarmıştır (Avrupa'da 1.702.000 km2 , Asya'da 1.905.000 km2 , Afrika 2.950.000 km2).

Yavuz devrinde Cezayir de İspanyol tasallutundan kurtularak Türkiye'ye bağlanmıştır. Bu, Barbaros Kardeşlerin, Oruç Reisle Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) şahsî teşebbüsleriyle gerçekleşmiş, fakat Yavuz tarafından desteklenmiş bir teşebbüstür. Oruç Reis'le kardeşleri Yavuz'un ağabeyi Sultan Korkut'un adamları oldukları için Yavuz tahta çıkınca başlarına bir bela gelmesin diye Türkiye'yi bırakıp 1513 yazında Kuzey Afrika'ya ayak basmışlardır. Cezayir ve Tunus'ta bir takım üsler elde ettikten sonra amirallerinden Karamanlı Pîrî Reis'i (ki meşhur Kemal Reis'in yeğeni ve büyük coğrafya ve kartoğrafya bilginidir) 1516 Mayısında İstanbul'da Yavuz'a göndermişlerdir. Yavuz bu teşebbüsü desteklemiş ve Cezayir'i fethetmeleri için Oruç Reisle kardeşlerine her türlü yardımı yapmıştır. Barbaros kardeşlerin mücadele ettikleri, savaştıkları devlet İspanya olduğu için, misyonları çok çetindi. Zira İspanya bütün XVI. asır boyunca Avrupa'nın en güçlü, zengin ve büyük Hristiyan devletidir ve bu yıllarda Almanya imparatorluğu ile birleşecek, İspanya kralı aynı zamanda Almanya imparatoru, bütün Amerika sömürgelerinin sahibi olacaktır.

1517 başlarında Oruç Reis, Cezayir şehrini fethederek ciddi şekilde bir devlete sahip olmuş, bu yılın 1 Eylülünde de İspanya ile savaşa başlamıştır. 1 Ekim 1518'de Fas sınırında Tlemsen kalesinde İspanyol ordusu tarafından kuşatılıp şehit edilmiş, fakat Kuzey Afrika'da Türk hakimiyetini gerçekleştirmiştir. Yerine kardeşi Hızır Reis "Barbaros Hayreddin Paşa" ve Osmanlı devletinin Cezayir beylerbeyisi olarak geçmiş, eserine devam etmiştir (15 Mayıs 1519).

İstanbul'un fethi [29 Mayıs](#)

29 Mayıs Gregorian Takvimine göre yılın 149. günüdür. Sonraki sene için 216 (Artık yıllarda 217) gün var

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[1453,](#)

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Salı](#) günü gerçekleşmiştir.

Ünlü İtalyan ressam Zanaro'nun Fatih'in İstanbul'a girişini temsil eden bir tablosu.

Salı, Pazartesi ile Çarşamba arasında haftanın ikinci ya da üçüncü günüdür.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Fatih Sultan Mehmed](#) padişah, olduktan sonra ilk iş olarak, devamlı ayaklanma çıkaran

Fatih Sultan Mehmed (1432 - 1481) 29 Mart 1432'de Edirne'de doğdu. Babası Sultan İkinci Murad, annesi Huma Hatun'dur. Fatih Sultan Mehmed, uzun boylu, dolgun yanaklı, kıvrık burunlu, adaleli ve kuvvetli bir padişahı.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Karamanoğlu Beyliği](#)ne karşı sefere çıktı.

Karamanoğlu Beyliği 13. yüzyılda, Konya ve civarında hakim olup, 1487 senesine kadar devam eden büyük Türk beyliğine verilen isim. Karaman aşireti, Oğuzlar'ın Avşar boyuna mensuptur.

Türkiye Selçuklu sultanı Birinci Alaeddin Keykubad (1219-1237), Türkmen aşiretlerini Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirmişti. Bu sırada, 1228 senesinde Kilikya, Ermenilerden alınınca, Ermenek taraflarına da Karaman aşireti yerleştirildi.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Karamanoğlu İbrahim Bey](#) af diledi. Fatih İstanbul'un fethini düşündüğü için onu bağışladı. Fatih Sultan Mehmed, büyük gayesini gerçekleştirmek için,

Karamanoğlu İbrahim Bey, Karamanoğulları Beyliği hükümdarı. Dedesi Alaeddin Bey, babası Mehmed Bey'dir. Babasına karşı gelerek onun zamanında hükümdarlığa geçtiyse de, kısa süre sonra babası idareyi tekrar ele aldı. Mehmed Bey'in ölümünden sonra Karaman Beyi oldu.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Macarlara](#), [Sırlara](#) ve

Balkan kavimlerinden. Bir Slav boyu olan Sırlar, Slav dillerinin güney grubuna giren Sırp-Hırvat dili konuşurlar. Sırpçaya mahsus sesleri belirtmek için kabartılmış Kiril alfabesi kullanılır. Hristiyan olup, Ortodoks mezhebine mensupturlar.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Bizanslılara](#) karşı yumuşak davranıyordu. Amacı

Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun İS 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıktı. Başkenti Roma olan Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda Germen kabilelerince yıkıldı. Merkezi

Konstantinopolis (bugün İstanbul) olan ve Doğu Roma İmparatorluğu da denen Bizans İmparatorluğu ise, bin yılı aşkın bir süre varlığını sürdürdü. Bizans'ın ortaya çıkışı, Roma İmparatoru Constantinus'un başkenti Roma'dan bugünkü İstanbul'a taşınmasıyla da yakından ilişkilidir.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Haçlılar](#)ın birleşmesini önlemek, onları tahrik etmemek ve zaman kazanmaktı. Bin yıllık tarihinin sonuna gelmiş olan

Haçlı Seferleri, 1094-1270 arasında, Avrupalı Katolik Hristiyanların, Papanın da etkisini kullanarak, Müslümanların elindeki Ortadoğu toprakları (Kutsal Topraklar) üzerinde askeri ve siyasi kontrol kurmak için düzenledikleri askeri akınlardır.

...Detaylı bilgi için linke tıklayınız.

[Bizans](#) küçüle küçüle sadece [İstanbul](#) şehrinin sınırları içinde hüküm süren bir devlet durumuna düşmüştü. Ancak buna rağmen Bizans'ın varlığı, [Balkanlar](#)daki Türk hakimiyeti açısından tehlikeli oluyordu. [Bizans İmparatorları](#), [Anadolu](#)'daki çeşitli siyasi güçleri de Osmanlı aleyhine kışkırtmaktan geri kalmıyorlardı. Hatta zaman zaman Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına karışıp devletin iç düzenini bozuyorlardı. İstanbul'un [Osmanlı Devleti](#)'nin hakimiyeti altında girmesi, ticari ve kültürel yönden önemli bir avantajın daha ele geçirilmesi demekti. Boğazlar tam anlamıyla kontrol altına alınacak ve bu sayede, [Karadeniz](#) ticaret yolları ele geçirilmiş olacaktı.

[Karamanoğulları](#) meselesini çözen Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi için gerekli hazırlıklara başladı. Devrin mühendislerinden Musluhiddin, Saruca Sekban ile Osmanlılara sığınan Macar Urban [Edirne](#)'de top dökümü işiyle görevlendirildi. "Şahi" adı verilen bu topların yanında, tekerlekli kuleler ve aşırma güllerin üretilmesi (havan topu) yapılan hazırlıklar arasındaydı. Yaptırılan bu büyük toplar İstanbul'un fethedilmesinde önemli rol oynadı. [Yıldırım Bayezid](#)'in İstanbul kuşatması sırasında yaptırdığı [Anadolu Hisarı](#)nın karşısına, [Rumeli Hisarı](#) (Boğazkesen) inşa edildi. Bu sayede Boğazlar'ın kontrolü sağlanacak, deniz yoluyla gelebilecek yardımlara karşı tedbir alınmış olacaktı. 400 parçadan oluşan bir donanma inşa edildi. Turhan Bey komutasındaki bir Osmanlı donanması [Mora](#)'ya gönderildi ve İstanbul'a yardım gelmesi engellendi. [Eflak](#) ve [Sırbistan](#) ile var olan barış antlaşmaları yenilendi. Macarlarla da üç yıllık bir antlaşma yapıldı. Osmanlıların bu hazırlıkları karşısında, Bizanslılar da boş durmuyordu. Surlar sağlamlaştırılıyor ve şehre yiyecek depolanıyordu.

Ayrıca Bizans İmparatoru [Konstantin](#), [Haliç](#)'e bir zincir gerdirerek, buradan gelecek tehlikeyi önlemeye çalıştı. Aynı zamanda Haçlı dünyasından yardım isteniyor, [Papa](#) ise yapacağı yardım karşısında [Katolik](#) ve [Ortodoks](#) kiliselerinin birleştirilmesini istiyordu. Ancak Katoliklerden nefret eden Ortodoks Rumlar, Roma kilisesine bağlanmak istemiyor, **"İstanbul'da Kardinal Kûlahı görmektense, Türk sarığı görmeye razıyız"** diyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Bizans İmparatoru Konstantin'e bir elçi göndererek, kan dökülmeden şehrin teslim edilmesini istedi. Fakat İmparator'dan gelen savaşa hazırız mesajı üzerine, İstanbul'un kara surları önüne gelen Osmanlı ordusu, [6 Nisan 1453](#)'de kuşatmayı başlattı. Osmanlı donanması ise Haliç'in girişinde ve Sarayburnu önünde demirlemişti. Ordu; merkez, sağ ve sol olarak üç kısma ayrıldı. [19 Nisan](#)'da yapılan ilk saldırıda, tekerlekli kuleler kullanıldı ve bu saldırı ile Topkapı surlarından burçlara kadar yavaşıldı. Osmanlı Ordusundaki er sayısı 150.000 ile 200.000 arasındaydı. Bu kuvvetlere Rumeli ve Anadolu beylerine bağlı çeşitli kuvvetler de katılmıştı. Çok şiddetli çarpışmalar oluyor, Bizanslılar şehri koruyan surların zarar gören bölümlerini hemen tamir ediyorlardı. Venedik ve Cenevizliler de donanmalarıyla Bizans'a yardım ediyorlardı.

Fatih Sultan Mehmed Osmanlı donanmasının kuşatma sırasında yeterince kullanılamadığını ve bu yüzden kuşatmanın uzadığını düşünüyordu. İstanbul'un Haliç tarafındaki surlarının zayıf olduğu biliniyordu. Bizans bu bölgeye zinciri bu nedenle germişti. Yüksekten atılan taş güller Bizans donanmasından bazı gemileri batırmıştı fakat bir kısım donanmanın Haliç'e indirilmesi kesin olarak gerekliydi. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethedilmesini kolaylaştıracak önemli kararını verdi. Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler karadan çekilerek Haliç'e indirilecekti. Tophane önündeki kıyıdan başlayıp Kasımpaşa'ya kadar ulaşan bir güzergah üzerine kızaklar yerleştirildi. Gemilerin, kızakların üzerinden kaydırılabilmesi için, Galata Cenevizlilerinden zeytinyağı, sade yağ ve domuz yağı alınarak kızaklar yağlandı. 21-22 Nisan gecesi 67(yada 72) parça gemi düzeltilmiş yoldan Haliç'e indirildi. Haliç'teki Türk donanmasına ait toplar, surları dövmeye başladı. Ciddi çarpışmalar cereyan etti.

Bundan sonraki günlerde top savaşı, ok, tüfek atışları, lağım kazmalar, büyük ve hareketli savaş

kulelerinin surlara saldırıları devam etti. Kuşatmanın uzun sürmesi ve kesin başarıya ulaşılamaması askerler arasında endişe yarattı. Ancak, İstanbul'u her ne şartta olursa olsun almaya kararlı olan Fatih Sultan Mehmed kumandanların ve alimlerin de bulunduğu bir toplantı düzenledi. Cesaretlendirici bir konuşma yaptıktan sonra, [29 Mayıs](#)'ta genel saldırının yapılacağına dair kararını açıkladı. Çarpışmalar sırasında Bizans'ı koruyan surlar üzerinde kapatılması mümkün olmayan gedikler açılmaya başlamıştı. Surlar içerisine küçük sızmalar oluyor, ancak geri püskürtülüyordu. İlk defa Ulubatlı Hasan ve arkadaşlarının şehit olmak pahasına tutunmayı başardıkları İstanbul surları, artık direnemiyordu. 53 gün süren ve [19 Nisan](#), [6 Mayıs](#), [12 Mayıs](#) ve 29 Mayıs'ta yapılan dört büyük saldırıdan sonra [Doğu Roma İmparatorluğu](#)'nun 1125 yıllık başkenti olan İstanbul, 29 Mayıs 1453 salı günü fethedildi. İstanbul'un fethi, çok önemli sonuçları da beraberinde getirdi.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra batıdaki hakimiyeti pekiştirmek, sınırları genişletmek, [İslam](#)'ı en uzak yerlere kadar yaymak ve Hristiyan birliğini bozmak amacıyla [Avrupa](#) üzerine bir çok seferler düzenledi. Sırbistan (1454,1459), Mora ([1460](#)), Eflak ([1462](#)), Boğdan ([1476](#)), [Bosna-Hersek](#), [Arnavutluk](#), [Venedik](#) ([1463- 1479](#)), [İtalya](#) ([1480](#)) ve [Macaristan](#) seferleriyle Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki hakimiyetini pekiştirdi. Sırbistan Krallığı tamamen ortadan kaldırılıp Osmanlı sancağı haline getirildi, Mora tamamen fethedildi, Eflak Osmanlı eyaleti yapıldı, Bosna tekrar Osmanlı hakimiyetine alındı, [Arnavutluk](#) ele geçirildi. 16 yıl süren [Osmanlı-Venedik Deniz Savaşları](#) sonunda Venedik barış imzalamayı kabul etti. İtalya'ya yapılan sefer sırasında Roma'nın fethi açısından çok önemli bir merkez olan [Otranto](#), fethedildi ancak Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine geri kaybedildi.

İstanbul Surları

İstanbul'un o döneme kadar fethedilemeyen efsanevi bir şehir olmasının en büyük sebebi çevresini kuşatan surlardı. O dönemde başka hiçbir yerde bu kadar sağlam savunma sistemi bulunmamaktaydı. Uzunluk bakımından erişilmez olmasına rağmen Çin Seddi bile savunma açısından İstanbul surlarının yanına yaklaşamıyordu. Karada 6.492 m., Marmara ve Haliç kıyılarında 820 m. uzunluğundaki surlar birkaç kademeden oluşurdu. En önde Bizans'ın mobil kuvvetleri savunur, arkasında 7 m. genişlik ve derinliğindeki su ile dolu hendekler bulunurdu. Bunların arkasında mızraklı askerlerin beklediği savunma mazgalları vardı. Savunma mazgalları geçildiği takdirde 5-7 m. yüksekliğindeki orta surlara gelinirdi. Osmanlı ordusu orta surlar önünde çok sayıda şehit vermişti. En arkada ise 12-13 m. yükseklikte asıl surlar bulunurdu. Asıl surların üzerinde bekleyen askerler hiçbir canlının sur dibine yaklaşmasına izin vermezdi.

İstanbul'un Fethi'nin Nedenleri

1. Bizans'ın, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilerlemesine ve büyümesine engel olması
2. Bizans'ın Anadolu beyliklerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak Anadolu'daki Türk birliğini bozmaya çalışması
3. Bizans'ın Osmanlı şehzadelerini kışkırtarak Osmanlı Devleti'nde taht kavgalarına neden olması
4. Bizans'ın, Avrupa-Hristiyan dünyasını kışkırtıp Haçlı Seferleri'ne zemin hazırlaması
5. Anadolu ve Rumeli toprakları arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için İstanbul'un alınmasının gerekmesi
6. [İpek Yolu](#)'nun Avrupa'ya açılan koluna hakim olmak
7. Kara ve deniz ticareti bakımından İstanbul'un önemli bir konuma sahip olması
8. Boğazlar yolu ile ekonomik canlılığın mevcudiyeti
9. Anadolu ve Rumeli arasındaki askeri geçişin kolaylaştırılmak istenmesi
10. II. Mehmed'in, [Hz. Muhammed](#)'in; ""İstanbul elbet fetholunacaktır. Ne güzel kumandandır o kumandan ve ne güzeldir o askerler"" hadisine layık olabilme düşüncesi

İstanbul'un Fethi İçin Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Hazırlıklar

1. II. Mehmet, önce Macarlar ve Venedikliler ile bir barış antlaşması yaparak Balkanlar'da güven ve istikrarı sağladı.
2. Karamanoğulları ile anlaşarak Anadolu'daki güvenliğini sağladı.
3. Bizans'a Karadeniz'den gelecek yardımları engelleyebilmek için, [Anadolu Hisarı](#)([Güzelce Hisar](#))'nın

karşısına [Rumeli Hisarı](#)([Boğazkesen Hisarı](#))'nı yaptırdı.

4. İstanbul'un güçlü surlarında gedikler açabilmek için, Bizans'ın hapisanesinde [Macar Usta Urban](#) kaçırıldı ve Edirne'de ona, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürtüldü.

5. İstanbul surlarına rahat asker çıkarabilmek için tekerlekli kuleler yapıldı.

6. Kuşatmaya yardım için bir donanma hazırlandı.

İstanbul'un Fethi İçin Bizans'ın Yaptığı Hazırlıklar

1. Kale surlarını güçlendirdiler.

2. Osmanlı Donanması'nın [Haliç](#)'e girmesine engel olmak için, Haliç'in ağzını zincirle kapattılar.

3. Bizanslılar, suda yanabilen [barut](#), [neft yağı](#) ve [kükürt](#) ile yapılan [Rum Ateşi \(GREGOIS\)](#) adlı silahı yaptılar.

4. Osmanlı Devleti'nin kuşatmaya hazırlandıklarını anlayınca depolarını yiyecek, silah, mühimmat vb. şeylerle doldurdu.

Büyük Kuşatma

[23 Mart 1453](#)'te Edirne'den hareket etti ve [6 Nisan 1453](#)'te İstanbul'u kuşattı. Kuşatma, aralıklı çatışmalarla 53 gün sürdü. II. Mehmet, [Çandarlı Halil Paşa](#)'nın İstanbul'un fethine karşı bir tutum sergilemesi üzerine, son saldırı hazırlıklarını yapması için [Zağanos Paşa](#)'yı görevlendirdi. Bizans'a yardımın gelmesini önlemek için de [Marmara Denizi](#) ile [Çanakkale Boğazı](#)'nı [abluka](#)ya aldı. Hiçbir yerden destek alamayan Bizans'ın başkenti [29 Mayıs](#) 1453 günü düştü. Bin yıllık [Bizans İmparatorluğu](#)'na son veren II. Mehmet, bu olaydan sonra "Fatih" (ülke açan, ülke alan) ünvanını aldı.

Fatih, bir tören alayının başında şehre girdi. İlk iş olarak [Ayasofya](#)'ya giderek burayı camiye dönüştürdü. İstanbul'u Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yaptı. Kentin ticaret merkezi olan [Galata](#)'dan kaçmış olan [Rum](#)ların ve [Cenevizlilerin](#) dönmesini sağladı. [Rum Patrikliği](#)'nin yeniden açılmasına izin verdi; ayrıca bir [Yahudi hahambaşlığı](#) ile bir [Ermeni patrikhanesi](#) kurdurdu. II. Mehmet İstanbul'u, farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı, ticaret ve kültür merkezi olan bir başkent yapmayı amaçladı.

İstanbul'un Fethi'nin Türk Tarihi Açısından Sonuçları

1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi bitti, Yükseliş Dönemi başladı.

2. İstanbul'un Fethi ile Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli toprakları arasındaki Bizans'ın yarattığı tehlike ortadan kalktı.

3. İstanbul'un Fethi ile Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan ticaret yolları ele geçirildi.

4. [İpek Yolu](#)'nun Avrupa'ya giden kolu ele geçirildi.

5. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti yapıldı ve II. Mehmed ülke alan, ülke açan anlamına gelen 'Fatih' ünvanını aldı.

6. Osmanlı Devleti'nin İslâm Dünyası'ndaki saygınlığı arttı.

7. [Fener Rum Patrikhanesi](#) Osmanlı himayesine girdi.

İstanbul'un Fethi'nin Dünya Tarihi Açısından Sonuçları

1. İstanbul'un Fethi ile [Orta Çağ](#) kapanıp, [Yeni Çağ](#) açıldı.

2. İstanbul'un Fethi sırasında kullanılan büyük topların, en güçlü surları bile yıkabileceği görüldü. Bu denli güçlü topların yapılması, Avrupa'daki ' [derebeylik](#)'lerin yıkılmasına ve merkeziyetçi krallıkların güçlenmesine neden oldu.

3. İstanbul'un Fethi ile İpek Yolu'nun [Orta Asya](#)'dan Avrupa'ya giden kolunun Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi, Avrupalıların yeni ticaret yolları arayışına yöneltti. Bu olay ' [Coğrafi Keşifler](#)'in nedenlerinden birini oluşturdu.

4. İstanbul'un Fethinden sonra İtalya'ya giden bilim adamları, orada eski Yunan ve Roma eserlerini inceleyerek, ' [Rönesans](#)'ın başlamasına katkıda bulundular.

FATİH SULTAN MEHMED H. 855-886 M. 1451-1481
55x65 Tuval / Yağlı Boya

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

FÂTİH SULTAN MEHMED DEVRİ

(II. MEHEMMED)

Kaynakların, âdil, akil, heybetli, cesaretli, idrak sahibi, iyi giyimli, kadirsinas, âlimlerin dostu, sairlerin hâmisî, hakka kail ve maarif erbabına meyilli bir pâdisah olarak tavsif ettiği Fâtih Sultan Mehmed Han, tarihin kayd ettiği büyük şahsiyetlerin basında gelir. Bu bakımdan onun, şahsiyet ve karakterini olduğu gibi bütünyle ortaya koymak çok zordur. Çünkü o, beser kudretinin ulaşabileceği en yüksek noktalara çıkmış ve kendinden önce veya sonra gelmiş olanlarla mukayese edilemeyecek derecede büyük bir hüviyet kazanmıştı. Onun, Manisa'da geçirdiği ikinci şehzadelik devresi, gerek şahsi, gerek Osmanlı Devleti için çok verimli ve faydalı olmuştur. Zira, 5 yıl süren bu dönemde o, şahsiyetini olgunlastıran ciddi bir çalışma ve fikrî faaliyet içinde bulunmuştur.

7

Bu bes senelik müddet zarfında o, bir yandan akademik bir faaliyet devresine girerek liyakatli hocaların refakatinde malumatını genişletmiş, felsefe ve riyaziye (matematik) okumuştur. Döneminin önemli iki dili olan Arapça ve Farsça'yı ana dili gibi öğrenmişti. Bu

meyanda o, Latince, Yunanca ve Sirpça öğrenme imkânlarını da bulmuştur. Tarih, coğrafya ve askerlik bilgisine de iyice vâkıftı. Bir yandan da dünya cihangirlerinin biyografilerini dikkatle tedkik ederek her birinin doğru ve yanlış taraflarına parmak koymuştu. Böylece, yaşanmış tarih maceralarının muhasebe ve yekûnu, onu, plan ve sistem fikrinin lüzumuna esaslı bir şekilde inandırmıştı.

Devletin, gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak yolunda kendini gereği gibi hazırlamak için gece uyumamış, gündüz dinlenmemiş, hayatının bir solugunu dahi boş geçirmemiş olan genç şehzâde, hesaplı ve sistemli geleceğin genç fâtihî, saltanatının devamınca, daima başlanacak bir işin planı ve bitecek bir işin endisesi ile yorulacaktı.

Babası, II. Murad'ın vefatı üzerine 16 Muharrem 855 (18 Subat 1451) Perşembe günü Edirne'de Osmanlı tahtına geçen II. Mehmed'in doğum tarihi 27 Receb 835 (30 Mart 1432) olarak kabul edilmekle birlikte, buna yakın farklı tarihler de verilmektedir. Doğum tarihi hakkında farklı görüşlerin bulunduğu temas edilen Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin kimliği hakkında da değişik görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşler, Batılı yazarlarca öne sürülmüşlerdir ki, kaynaklarımız bu görüşlerin tamamını reddedecek şekilde açık ve net bilgiler vermektedirler. Zira kaynaklarımız, konuyu, II. Murad'ın evliliğinden itibaren takip ederler. Nitekim kaynaklarımız, Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin Müslüman Türk olduğu ve İsfendiyar Bey'in kızı veya torunu olduğu, isminin de Hüma Hatun olduğunu belirtirler. Aynı şekilde İsmail Hamî Danışmend de Bursa mahkeme (ser'iyye) sicillerine dayanarak konuyu tafsilatlı bir şekilde ele alarak şöyle der:

"Fâtih'in annesi olarak gösterilen Türk prensesi, Kastamonu ve Sinop'ta hüküm süren Candarogulları hanedanından İsfendiyar Bey'in kızı veya torunu Halime, veyahut Hatice Hatun'dur. İkinci Murad'ın bu kızla izdivacı hicretin 827 (m. 1424) yılındadır." Müellif, araştırmasında bu ihtilafların sebeplerini de açıklar. Ama konuyu fazla dağıtmamak için biz bunun üzerinde fazla durmayacağız. Bununla beraber

yeni arastirmalarin ortaya çikardigi gercek isim ve hüviyeti ile ilgili bilgiyi aynen nakletmeden geçemiyecegiz. "Daha sonralari Bursa mahkeme sicillerinde yapilan tedkiklere göre Fâtih'in muhterem annesi, Hüma Hatun'dur. Bu bahtiyar kadının türbesi Bursa'da Muradiye Câmii'nin sark tarafinda müze idaresince istimlak edilen bir bahçe içindedir. Câmiden çarsiya dogru gidilirken bu zarif âbide, câmiden yüz metre kadar ilerdedir. Memduh Turgud Koyunluoglu'nun Bursa Halkevi nesriyati içinde çikan "Iznik ve Bursa Tarihi"nin 152-153. sayfalarinda "Hâtuniye Künbedi" ismiyle bahsedilen bu türbeyi Fâtih, babasi Sultan Ikinci Murad daha hayatta iken ölen annesi için hicrî (m. 1449) tarihinde, yani Istanbul'un fethinden dört sene evvel yaptirmistir. Kitabesi Arapça'dir.

Bu kitâbenin en büyük kiymeti, Fâtih'in annesinin yabancı rivayetlerde iddia edildiği gibi Istanbul'da medfun olmayip türbesinin Bursa'da bulunduğunu ve yine aynı yabancı masallarında iddia edildiği gibi Hiristiyân olarak öldüğü için türbesi kapalı olmayip, Müslüman olduğunun kitâbe ile sabit olduğunu artık hiç bir tereddüde imkân bırakmayacak bir kesinlikle ortaya koymasidir. Yalnız kitâbede bu Hatun'un ismi yoktur, ancak bu da Bursa mahkeme sicillerinin 31,201 ve 370 sayılı defterlerinin 35, 64 ve 40. sayfalarinda bulunmustur. Fâtih'in annesinin ismi Hümâ Hâtun'dur.

FÂTİH'İN CÜLÛSU VE KARAMAN SEFERİ

Fâtih diye tarihe geçen ve Türklerin yetistirdiği en büyük şahsiyetlerin basında gelen Sultan II. Mehmed, Manisa'da sancak beyi bulunduğu sırada, babası, Edirne'de vefat etmistir. Vezir-i azam Çandarlızâde Halil Pasa, bu ölümü gizli tutarak durumu Manisa'da bulunan genç şehzâdeye bir ulakla bildirir. Edirne'den yola çıkan ulak, üç gün sonra ölüm haberini Manisa'ya getirir. Bizans tarihçisi Dukas, bu haberleşmeyi şu ifadelerle dile getirerek o dönemde bile Osmanlı Devleti'nde posta vazifesi gören ulak (tatar)ların nasıl sür'atli yol aldıklarını ve gizliliğe nasıl riayet ettiklerini anlatır:

"Subatin besinci günü bir ulak, kuvvetli kanatlı kartal kusu gibi Manisa'ya geldi ve Mehmed'e iyice mühürlenmiş bir mektup verdi. Mehmed, mektubu açıp okuyunca, babasının vefat ettiğini gördü. Mektup, Halil ve diğer vezirler tarafından imza olunmuş bulunuyordu. Mektupta babasının vefatını yazdıkları gibi, vakit kaybetmeksizin ve mümkün ise Pigasos (mitolojide kanatlı atlara verilen bir isim) cinsinden uçar bir ata binip, pâdisahın vefatı, civar milletlerce duyulmadan evvel, Trakya'ya gelmesini yazıyorlardı. Mehmed, mektupta yazılanlara uygun olarak hemen çok (sür'atli) kosa Arap atlarından birine atladı ve sarayı erkânına: "Beni seven armamdan gelsin" dedi. Önünde sarayındaki kullarından okçular ve çabuk yürüyenler, iki yanlarında kahraman dilâverler yaya olarak ve kılıç takınanlar ile mızraklı süvariler arkadan geliyorlardı. Bu suretle tertip olunan alay, iki günde Manisa'dan Bogaz'a vararak, Gelibolu Bogazı'nı geçtiler. Mehmed, maiyetinden geride kalanların gelebilmeleri için Gelibolu'da iki gün daha bekledi. Bu arada Edirne'ye bir ulak göndererek, Gelibolu Bogazını geçtiğini bildirdi. Halkın bas kaldırıp karışıklıklarda bulunmaması için, yeni pâdisahın Gelibolu'da bulunduğu her tarafa yayıldı." Gelibolu'dan hareket eden genç pâdisah, Edirne'ye ulaşmakta pek acele etmedi. Şehrin disında vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, ulema ve ordu tarafından karşılandı. Lehinde büyük tezahüratlar yapıldı.

Fâtih Sultan Mehmed'in, babasının ölüm haberini alması ve Manisa'dan hareket etmesi yeni arastirmalarda şu şekilde verilmektedir:

"Vezir-i a'zâm, kimseye duyurmadan acele Manisa'ya ölüm haberini eristirdi. Yedi gün sonra haberi alan Sultan Mehmed, yanında atabegi Sehabeddin Pasa olduğu halde, sür'atli bir şekilde hareket ederek iki günde Çanakkale Bogazı'na geldi. Bizans'ın bogazları kesmeleri ve Orhan'î 1444 yılında olduğu gibi Rumeli'de serbest bırakmaları uzak bir ihtimal değildi. Genç Sultan, Gelibolu'ya geçmeye muvaffak oldu. Bundan sonra onun, o derecede telas ve endişe etmediğini görüyoruz. Gelibolu'da babasının ölümü ve yeni pâdisahın geldiği haberi yayıldı. Chalkondyles'in sözünü ettiği Edirne'deki yenîçeri ayaklanması, yeni Sultan'ın, Gelibolu'ya varmasından sonra olmalıdır. Buna göre Yenîçeriler, sur haricinde toplanıp şehri yağmaya hazırlanmışlardı. Ancak Çandarlı Halil'in büyük otoritesi ve enerjisi sayesinde büyük bir kargasanın önü alındı. Halil, kalan kapıkulu askerleri ile alelacele topladığı kuvvetleri, bunların üzerine sevk ederek, silahlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçireceklerini, yeni sultani beklemelerini ve o geldikten sonra kendilerine ihsanda bulunacağını söyledi. Asker "Çandarlı'ya olan hürmetleri dolayısıyla" isyandan vazgeçti. Bunun akabinde Sultan Mehmed, pâyitahta girerek tahta oturdu ve yenîçerilerden sadakat yemini aldı.

Bu rivayetteki unsurlar, olayların gelişmesi ile tam bir uygunluk halindedir. Halil Paşa'nın, yençeriler üzerindeki nüfuzu, Sultan Mehmed'in ancak onun müdahalesinden sonra tahta gelip yerleşebilmesi, bilhassa kayda değer. Yeni Sultan adına vaad edilen bahsis ise, yençeriler tarafından, Karaman seferinde adeta tehditle alınacaktır.

Babasının ölümünden onbes gün sonra Sultan II. Mehmed, Osmanlı ülkesinin pâdisahi sıfatıyla Edirne'de ikinci defa tahta çıktı (16 Muharrem 855/18 Subat 1451).

Sultan Murad'ın zamansız ölümü ve oğlu Mehmed'in tahta geçmesi sonucunda devletin iç ve dış siyasetinde bir değişikliğin olması bekleniyordu. Sultan İkinci Murad'ın ölümünden sonra hükümdar olarak Edirne'de gördüğümüz müstakbel İstanbul Fâtîhi, inzibatlı ve sistemli bir hazırlık ile manevî bir olus devresinin suurunu taşıyarak artık is basında bulunuyordu.

Osmanlı devlet teşkilâtında da, büyük ve köklü değişiklikleri yapacak olan genç hükümdarın büyük talihi, devlet otoritesinin politika ahlâkını kuran ve kontrolü altında tutan âlimlerden mürekkep müsavir kuvvetlerle kendi kendini çevrelemiş olması idi. Zira bu zümre, bağlı bulundukları prensiplerin müdafaasını, imanlarının gereği bildiklerinden, pâdisahlık makamına karşı serdengeçti bir pervasızlıkla daima medenî cesaret gösterirlerdi. İşte hükümdarın karar ve hareketlerinin tosladığı duvar, bu salâbet ve müeyyideler sistemi idi.

Dünyanın hiç bir devrinde, hiç bir idarenin baş çeviremeyeceği bu mücahidler sınıfı, kendi prensiplerinin sasmaz ölçüleriyle, hükümdarlık makamına karşı bir tasfiye cihazı vazifesini görmüşlerdir. Devrandan nimet beklemedikleri ve dünyanın varlığından sâd, yokluktan ise nâsâd olmadıkları için, kimseden çekinmemiş, kendilerini kimseye borçlu ve zebûn hissetmemekle de hürriyetlerini kimseye bağışlamamışlardır.

İşte genç hükümdar, çocuk yaşından itibaren böyle bir muhit ve bu anlayışta bir hoca ve müsaib kadrosu tarafından çevrelenmiştir. Bunlardan Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Hoca Zâde, Hızır Bey Çelebi, Ali Tusî, Molla Zirek, Sinan Paşa, Molla Lütfî, Fahreddin-i Acemî, Hoca Hayreddin gibi ilim, irfan ve san'at erbabı, feyzine feyz katarak fikrî ve edebî istiklâlini hazırlamış, bir yandan da baraj vazifesiyle coşkun ve tasmin kararlarının demlenip durulmasına hizmet etmişlerdir.

Su kadar var ki, bu halkanın tam merkez yerinde, hepsinden imtiyazlı ve hepsinden cesaretli bir hocası daha vardı ki, tek başına gözünü hükümdara dikmiş olan bu meydan erinin adı Ak Semseddin idi.

Sultan Mehmed, tahta oturur oturmaz durumun nezaketini kavramış ve bu sebeple babasının vezirlerini yerinde bırakmıştı. İncik, Mehmed'in cülûsu ile Vezir-i a'zam Halil Paşa'nın rakiplerinin, iktidara geldiklerini söylemektedir. Bu konuda Bizans tarihçisi Dukas aşağıdaki ifadeleri kullanarak mevzuyla bir açıklık getirir: "Mehmed, tahtına oturduğu sırada bütün valiler ve babasının vezirleri, Halil Paşa ile İshak Paşa, karşı tarafta uzakta duruyorlardı. Kendi vezirleri ise Hadım Şahin (Şehabeddin) ve İbrahim, âdet vechiyle pâdisahın yanında yer almışlardı. O zaman Sultan Mehmed, kendi veziri Şahin'e sordu: "Babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar? Bunları çağır ve Halil'e eski yerini almasını söyle. İshak da Anadolu orduları komutanları ve esrafı ile beraber, babamın cesedini Bursa'ya gömsünler. Sark vilayetlerinin (Anadolu Beylerbeyi) de idaresine nezâret etsin" dedi. Vezirler, pâdisahın bu sözünü duyunca hemen kosarak usûlleri vechiyle pâdisahın elini öptüler. Bu suretle Halil başvezir oldu. İshak da Murad'ın cenazesini alarak birçok esraf ve âyânîyle beraber ve büyük bir intizam içinde Bursa'ya gitti. Cenazeyi orada kendisinin hazırlamış olduğu türbeye defnetti. Bu cenaze alayında fukaraya pek çok paralar verildi."

Genç pâdisah, tahta çıkar çıkmaz devletin hududlarında tehlikeler baş göstermeye başladı. İlk defa, henüz bir çocuk olarak tahta çıktığı zamanki buhranlı durumlar tekrarlanmak üzereydi. Enverî (Düstûrnâme, s. 94) bu durum için "Fitne ve âsûb doldu her diyar" diyerek durumun vehametini ortaya koyar. Gerçekten de Anadolu ayaklandı. Karamanoğlu İbrahim Bey harekete geçerek, Fâtih'in babası Murad tarafından ele geçirilmiş bulunan yerleri zaptetmiş ve Alaiye üzerine yürümüştü. İbrahim Bey, Batı Anadolu'da, Sultan İkinci Murad'ın son defa ortadan kaldırdığı beylikler için, Karaman'dan gönderdiği saltanat davası güden iddialar, Aydın, Mentese ve Germiyan'da faaliyete geçmişlerdi. Bu

konularda fazla tafsilata sahip olmamakla beraber, Anadolu Beylerbeyi'nin bunlarla ugrasmak zorunda kaldigina bakilrsa bu hareketler ilk etapta basarili olmuslardi denebilir. Öyle anlasiliyor ki, Anadolu'da durum endise verecek bir boyuta ulasmisti.

Genç hükümdar, bu müskül ve sikintili durumda, ister istemez babasinin baris politikasini sürdürmek zorunda kalacagini anlamisti. Bu bakimdan. Anadolu'yu kurtarmak için, batida birçok fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldi. Böylece, o tarafi (bati sinirlarini) emniyete alarak barisi saglamaya çalisti. Gelen Sirp elçisinin istekleri kabul edildi. Despot'un, Sultan Murad'la yaptigi "Yeminle musaddak" muahede ve ittifaklari yenilemeye razı oldu. II. Murad'in resmî müsaadesiyle 1449 yılında Bizans tahtina geçmis olan eski Mora Despotu Konstantin de, yeni pâdisahin durumundan azamî sekilde istifadeye çalisti. Fâtih, tahta geçince, Konstantin hem tebrikte bulunmak, hem de eski andlasmalari tastik ettirmek için bir Bizans elçisi gönderdi. Yeni Sultan, barisi teyid ve eski ahidleri tastik ettigi gibi,

ayrica, yaninda bulunan Osmanli saltanatının müddeisi, Orhan'in masraflarina karsilik, Bati Trakya'da Karasu ırmagi üzerindeki yerlerin hasilatından yilda, 300 bin akça isteyen imparatorun bu dilegini de kabul etti.

Gelecegin Istanbul Fâtih'i'nin bu sekildeki hareket ve davranislari, onun iyi bir diplomat oldugunu göstermektedir. Bu bakimdan, Edirne'deki cülûsu esnasında, Bizanslılara karsi mültefit davranmasinin elbette bir sebebi ve mânâsi vardı. Onun, o zamandaki düşüncelerine yaklasmak ve onlari kesfetmek pek güç bir is olmakla beraber, muhtemelen Fâtih, henüz hazirlikli bulunmadigi su siralarda, Bizans'in tesviki ile Hiristiyan milletlerin kendisine bazi engelleri çikarabileceklerini hesaba katarak Bizans'la dost kalmayi uygun görmüstür. İlk defa hükümdar olduğu zaman, çocuklugundan faydalanmak üzere Hiristiyan milletlerin nasıl harekete geçmis olduklarini hiç şüphesiz unutmamis olan genç pâdisah, herhalde yine böyle bir durumla karsilasabilir endisesiyle olacak ki, simdilik bu sekilde davranmayi uygun görmüstü. Öyle anlasiliyor ki Fâtih, Bizans hakkında baska türlü düşünüyordu. Ancak henüz tahta çikmis olan bu gencin, etrafını ürkütmemesi gerekiyordu. Böyle bir davranis tabii bir hareketti. O da öyle yaptı. Onun için Karaman seferi esnasında kendisine yapilmis bulunan teklifleri sukûnetle dinlemis ve onlari kabul eder bir tavir takinmisti. Fakat Karamanoglu Ibrahim Bey itaat altina alinir alinmaz is degismis ve bu seferin dönüşünde pâdisah, Rumeli Hisari'nin yapilmasini emredecektir. Bu hisarin yapilisi, Bizans'a yersiz isteklerinin güzel bir cevabi idi. Böylece Bizans, yakin gelecekte ne gibi bir tehlike ile karsilastigini ancak o zaman idrak etmis ve hemen agiz degistirerek kuvvetli hasımlari karsısında her zaman yaptigi gibi, bu sefer de yalvarmak, bunu yapamayınca da igfal etmekle durumunu kurtarmaya çalismistir. Bu bakimdan, hisarin yapilmak istendigi yerin, Galatalılara ait oldugunu ileri sürerek meseleyi diplomatça halletmeye çalismis ise de, Fâtih'in verdigi cevap, hem susturucu hem de oksayici olmustur. Anlasma geregince genç pâdisah, Istanbul kusatmasi müddetince Galata Cenevizlileri ile dost kaldi. Hatta Galatalilarin, gizliden gizliye Bizanslılara yardım ettiklerini bildigi halde bunu, açığa vurmayi menfaatlerine uygun bulmadı. Istanbul alinincaya kadar onların bu sekildeki düşmanca hareketlerine göz yumarak onlari görmezlikten geldi. Halbuki Istanbul'un fethini müteakip günlerde, Galatalilar için, kendi bahs ettiklerinden baska hiç bir hukuk tanımayarak, orayı da dogrudan dogruya Türk topraklarına bağladı.

Ülkesinin, içinde bulunduğu nazik durum sebebiyle, düşmanlari ile olan eski antlasmalari yenilemeyi uygun gören genç hükümdarin bu davranisi, Avrupa tarafından yanlis bir sekilde degerlendirilmisti. Bunun için de Avrupa, onun hakkında yanlis fikirler beslemekteydi. Onun, devletlerle olan muahedeleri yenilemesi ve onlara karsi yumusak davranmasi böyle bir fikrin ortaya çikmasina sebep olmustu. Zira onlara göre, birkaç defa tahtından mahrum edilerek Manisa'ya gönderilen Sultan Murad'in bu genç sehâdesi hakkında Bizans'ta ve bütün Avrupa'da acele hükümler verilmiş ve o, kabiliyetsiz bir delikanli olarak taninmisti. Bundan dolayı Sultan Murad'in ölümü ve Fâtih'in tahta çikisi her tarafta büyük bir memnuniyet uyandirmisti. Çünkü bu delikanlinin beceriksizligi yüzünden, Osmanli Devleti'nin kendiliginden sona erecegi hülyasi, Avrupa'da tekrar kök salmaya başlamis ve Hiristiyanlik âleminin kuvvetlerini, birlikte ve sür'atle hareket etmeleri lazimgelen bu devrede, tamamiyle felce ugratmisti. Aslında yeni ve genç hükümdar da Avrupa'da böyle bir fikrin yayilmasini istiyordu. Onun yumusak tavri, onlarda böyle bir düşüncenin meydana gelmesini saglamisti. Bu yüzden hiç kimse, Osmanlılara karsi harekete geçmeyi düşünmüyordu. Yalnız Franciscus Phlelphus bu düşünce ve fikirde degildi. O, Sultan Murad'in ölümünü takib eden günlerde, Osmanlılar ve onların devleti hakkında fikirlerini kaleme aldigi bir mektupla Fransa krali VII. Charles'a bildirmisti. Avrupadaki mevcut fikirleri, pesin hükümleri

ve yanlış düşünceleri aksettiren bu mektubunda Phelphus, Fransa kralına öbür Hristiyan devletlerin basına geçmesini ve Osmanlılara karşı yürümesini istiyordu. Çünkü ona göre Osmanlıların kudreti çoktan kırılmıştı. Harbe sokabilecekleri kuvvet olsa olsa 60 bin kişi olabilirdi. Baslarında da harp görmemiş, tecrübesiz, sefiş, kadınlara düşkün ve budala bir delikanlı vardı. Phelphus, bu kadarla da yetinmiyor, Fransa kralının takib edeceği yolu bile gösteriyordu. Ona göre uygun bir rüzgârla Hristiyan ordusunun bir günde Tarent'den Peleponnez'e geçeceğini, Mora despotlarının, bütün kuvvetleriyle bu orduya katılacağını, Arnavutlarla İtalyanların bu orduyu destekleyeceğini ileri sürüyordu. Böylece, çok kısa bir zamanda Türklerin Avrupa'dan kovulacağını, hatta Asya'da Müslüman hakimiyetinin kırılacağını iddia ediyordu.

KARAMAN SEFERİ

Her fırsatta, Osmanlılara karşı hasmâne (düşmanca) bir tavır içine giren Karaman Beyliği, yasadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı mümkün olabilen bütün fenalıkları yapmış, "Hristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götürmeye" çalışmıştı. Yıldırım Bâyezid'in müthiş pençesi altında bir an ezilmeye mahkum olan bu beylik, Yıldırım ile Timur (Timur-i bî-nûr) arasındaki mücadele ve Yıldırım'ın mağlubiyeti ile sonuçlanan Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar meydana çıkarak, gerek Çelebi Sultan Mehmed zamanında, gerekse İkinci Murad dönemlerinde durmadan Osmanlılar aleyhinde faaliyette bulunmıştı. Fâtih'in, küçük yaşta tahta çıkmasını fırsat bilen bu beylik, Orta Anadolu'da yine bir gaile meydana getirmeye çalışmış ise de, genç hükümdarın çok sür'atli hareket edisi, buna imkân bırakmamıştı. Ancak, Fâtih biliyordu ki, Karamanlılar, bir fırsat vukuunda tekrar ortaya çıkacaklardı.

Gerçekten, genç hükümdarın ilk galesi, yine Karamanoğlu'nun, Anadolu'daki diğer beyliklerle elele vererek bir talih denemesine daha kalkması olmuştı. Karamanoğlu İbrahim Bey, bu defa da saltanat değişikliğinden istifade etmek istedi. Bu yoldaki gâye ve düşüncesini gerçekleştirebilmek için de Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma yaptı. Alaiye'ye giderek Venediklilerle irtibat kurmak istediği gibi, Anadolu beylerinin oğullarından bazılarını da kuvvet vererek onları, Osmanlı hududları içine gönderdi. Bunlar, Germiyan, Aydın ve Mentese beylikleri idi.

Kaynaklarımız bu konuda şu bilgiyi verirler: Karamanoğlu, birkaç haramzâde tutup, her birini bir taifeye serdar edüp, biri Germiyanogludur diye Kütahya üzerine, biri Menteseogludur diye Mentese yöresine, biri de Aydınoğludur diye Aydın vilayetine göndermişti. Bunlar, o vilayetleri talan edüp halka karşı olmadık iskenceler yapıp, salgınlar saldılar. Kendisi de edepsizlik ve sırrette yardımcıları olan adamları ile Alaiye üzerine yürümüştü. O günlerde Özgüroğlu İsa Bey, Anadolu Beylerbeyi idi. Karamanoğlu'nun uygunsuz davranışlarını ve cezalandırılması gereken işlerini tahta (Pâdisah) arzemiş, Karaman'la savaşmak için izin istemişti. Genç hükümdar, İsa Bey'in böyle zor bir hizmeti basaramayacağını düşünerek onu görevinden alır. Bosalan bu göreve Vezir İshak Paşa'yı tayin eder. Anadolu Beylerbeyi olan İshak Paşa, bas kaldıran bu kalabalığı dağıtmak üzere öncü olarak gönderilir. Pâdisahın kendisi de devlet ve ikballe Gelibolu Bogazı'ndan geçip Bursa'ya gelir.

Genç hükümdar, Karamanoğlu İbrahim Bey'in, bu faaliyetleri ile kendisine bağlı olan Akşehir, Beyşehir ve Seydisehir gibi yerleri işgal etmesi üzerine, ilk seferini Karamanoğlu üzerine yapmak zorunda kaldı. Bu arada bir taarruza maruz kalmamak için Rumeli Beylerbeyi olan Dayı Karaca Paşa'yı, Rumeli askeri ile Sofya'da bıraktı. Sultan Mehmed, İshak Paşa'yı Karaman'a doğru gönderirken, kendisi de onu takip etmeye başladı. Bursa yolu ile Karaman toprakları üzerine hareket ettiği zaman, veraset iddia ederek ayaklanmış olanların tamamının Karaman'a iltica ettiklerini isitmisti. Yaslı İbrahim Bey ise artık her şeyden ümidini kesmişti. İsyan için kışkırttığı bütün elemanlar, hareketten kalmış, Fâtih'in geldiği yerlerde de halkın ona tabi olduğunu görmüştü. Bu durum karşısında Taseli dağlarına çekilmek zorunda kalan İbrahim Bey, oradan, suçunun bağışlanmasını istemek ve barışı sağlamak üzere bir mektupla Molla Veli'yi pâdisaha gönderir. Ayrıca, sulhun yapılabilmesine tavassutta bulunmaları için pâdisahın vezirlerine çok miktarda hediyeler yollamıştı. Filhakika vezirlerin "ve ulema ve eimme ve mesayih"ın sefaatiyle pâdisah sulha razı oldu. Yapılan anlaşmaya göre Akşehir, Beyşehir ve Seydisehir tekrar Osmanlılara bırakılıyor, seferlerde de bir miktar Karaman askeri bulundurulacağı taahhüd ediliyordu. Yine bu anlaşmaya göre İbrahim Bey, kızını da pâdisaha verecekti. Fakat Fâtih'in böyle bir evliliğinin olduğuna dair kaynaklarımızda bir bilgiye tesadüf edilememektedir.

Öyle anlasiliyor ki, ta Edirne'den kalkarak Anadolu ortalarına kadar gelen pâdisahin, Karamanoglu isine bir son vermeden barisa riza göstermesi, vezirlerin sefaatinin bir sonucu olmasa gerekir. Ç ünkü her fırsatta, Osmanliya karsi olan dñsmanligini açiga çikaran ve dñsmanca hareketlerde bulunan Karamanoglu için Fâtih, hiç te iyi düşünmüyordu. Onun, Karamanoglu hakkında:

"Bizümle saltanat lafin idermis ol Karamanî

Huda fursat verirse ger kara yire karam âni"

demesi, onun Karamanoglu hakkında nasil düşündüğünü göstermektedir. Zaten o, Karaman Beyligi'ni ortadan kaldirmak emeli ile sefere çikmistî. Bu durumda, ele geçen bu fırsat aninda onu ortadan kaldirmasi gerekirken, birdenbire barisçi bir sekilde hareket etmesinin elbette bir sebebi olmalidir. Gerçekten de hadiseler, Karaman seferinde zaman kayb etmesine müsait görünmüyordu. Çünkü en küçük fırsatlardan bile faydalanmayi ihmal etmeyen Bizans, yine kipirdanmaya baslamisti. Zira, daha önceki anlasmaya göre, kendilerine Çorlu'dan berisi birakilmis ise de Bizanslilar, bu sefer esnasinda Fâtih'i rahat birakmamislar ve ortada bir sebep yokken onu tehdid etmek istemislerdi. Bunu da Osmanli ordusunun Friky'a'da bulunduğu bir sirada, elçilerin ordugaha gelmesi ile açıkça ortaya koymuslardî. Bu sartlar altında genç hükümdar, Karamanoglu'nun tekliflerini yeterli bulmak zorunda kaldigi için barisa riza göstermistî. Çünkü o, hem Bizans'in uygunsuz bir zamanda harekete geçip taht ve saltanat müddeisi olan Orhan'i serbest birakmasindan, hem de Hiristiyan dünyayi onun aleyhinde harekete geçirmesinden endise ediyordu. Ayrıca o, Istanbul'un fethi hakkindaki ulvî tasavvurlarini endisesiz bir sekilde tatbikten baska bir sey düşünmüyordu. Bunun için de karada ve denizde bütün komsulari ile baris durumunda bulunmak, Sultan Mehmed için önemli ve gerekli idi.

Karaman seferinden dönüp Bursa'ya yaklastigi sirada yeniçeriler hünkari karsilayip ilk seferi olduğu için töre geregi sefer bahsisi istediler. Pâdisah, Sehabeddin Pasa ve Turahan Bey'in tavsiyesiyle on kese akça verilmesini emrettiyse de onların bu sekildeki hareket ve cür'etleri, canini sikmistî. Bu yüzden birkaç gün sonra Yeniçeri Agasi Dogan Bey'i azletti. Yayabasilarini da asker arasında disiplini saglayamadiklarindan dolayı dövdürterek Yeniçeri Agaligi'na Mustafa Bey'i tayin etti.

Genç hükümdar, Karaman seferi dönüşünde Bursa'ya geldikten sonra Anadolu Beylerbeyi olarak tayin ettiği ishak Pasa'yi, Mentese Beyligi'ne göndermistî. Ishak Pasa, Menteseogullarindan Ahmed Bey'in oğlu Ilyas Bey üzerine gitmis, onun agir isiten kulagina hiç olmazsa görmek suretiyle, onun anlayacağı sekilde sözleri okuyup, dilâverliginin geregi olarak kendisini, adi geçen ülkeden atmaya niyetlenmistî. Ishak Pasa'ya karsi tutunamayacağını anlayan Ilyas Bey, Rodos'a kaçmistî. O ana kadar Ankara'da oturmakta olan Anadolu Beylerbeyileri bundan böyle Kütahya'yi merkez edindiler. Solakzâde, gerek Bursa'daki olay, gerekse Mentese konusunda su bilgileri vermektedir:

"Sulhtan (baris) sonra azimetlerini Bursa yönüne çevirdiler. Sehre yakin geldiklerinde, Yeniçeri alay baglayip, saadetli pâdisahtan bahsis ricasinda bulundular. Sehabeddin Pasa ile Turahan Bey, yeniçerinin durmalarinin sebebini beyan eyleyince, ihsan için on kese akça ferman buyurdular. Lakin bu uygunsuz hareket, pâdisahin hatirinda kirginliga yol açti. Birkaç gün geçtikten sonra, agalari mesabesinde olan Sekbanbasi Kazanci Dogan Bey, iyi bir sekilde dövüldükten sonra azl olundu. Agaliga, Mustafa Bey adinda akilli ve yigit birisi getirildi. Bütün yayabasilar ve dabcilar dayaktan geçti. Bursa'ya dahil olduklari gün, Anadolu Beylerbeyisi Ishak Pasa'yi Mentese iline gönderdi. Böylece Mentese oğlu Ilyas Bey, bu vilayetten çikarildi. Rodos adasına kaçti. Tasarrufu altında olan memleketlerini ele geçirme yoluna gittiler. O zamana kadar Anadolu Beylerbeyileri, Ankara'da oturmakta idiler. Ishak Pasa'dan sonra bugün de olduğu gibi Kütahya'da sakin olmaları kanun haline geldi.

ISTANBUL'UN FETHINE DOGRU

Istanbul, Schlumberger'in ifadesine göre, babasi Sultan Murad'in vasiyetiyle kendisine tavsiye edilmiş ve ecdadi olan bütün sultanların zihinlerini isgal etmiş olduğu bu muazzam tesebbüsü gerçekleştirmek isteyen Sultan Mehmed, devamlı olarak bu fethi nasil basarabileceğini düşünüyordu. Zira bu şehrin fethi, Osmanli Türklerine sadece yeni bir baskent kazandırmayacak, aynı zamanda kurdukları devletin,

Avrupa kitasındaki topraklarının garantisi olacakti. Egemenlikleri altındaki ülkelerin merkezinde ve Avrupa-Asya geçidi üzerinde bulunan bu yeni baskent ellerinde olmadan Türklerin kendilerini güvenlik içinde hissetmeleri imkansızdi. Kendilerini tedirgin eden Rumlar değil, Hristiyanların birleserek Constantinopolis gibi bir üstün harekete geçmeleri ihtimaliydi.

Sultan Mehmed, Konstantiniye'yi ele geçirmek suretiyle "müjdeli emîr" olmak ve Osmanlı Asya'si ile Avrupa'sini birbirine bağlayıp devletin tabii sınırlarını, coğrafî ve siyasî birliğini sağlamak istiyordu. Hammer, hükümdara bu düşünceyi gerçekleştirme imkanını veren olayları şu ifadelerle dile getirir:

"Bizans İmparatoru Kostantin, mevsimsiz olarak ve maharetsizce bir hareketle, pâdisahın fetih arzusunu hemen uygulamasını taci (sür'atlendirecek) edecek davranışlarda bulundu. Sultan İkinci Mehmed, Anadolu'da, İbrahim Bey tarafından saçılmış olan nifak tohumlarını gidermeye çalıştığı sırada, Bizans elçileri ordugaha gelerek Orhan'a tahsis edilmiş olan akçanın hemen ödenmesini istemişler ve belirtilen paranın iki misli olarak verilmeyecek olması halinde, sehâdenin serbest bırakılacağını tehdit edici bir dille beyan etmişlerdi." Bu neviden bir hareket, bir bakıma Fâtih'i tehdit ediyordu. Öyle anlaşıyor ki, bu tehdidin sonu da gelmeyecekti. Zira işi santaja kadar götürmek demek olan bu istek, Osmanlıları devamlı surette rahatsız edecekti. Gerçekten, Karaman seferi esnasında İmparator Kostantin ve senato, bu seferi fırsat bilerek gönderdiği elçilerle Sehâde Orhan'a verilen tahsisatın artırılmasını ve sayet bu yapılmazsa sehâdeyi Rumeli'ye salıvereceğini de tehdit olarak bildirmekte idi. Gelen elçilerin önce vezir-i azamî görerek arzularını bildirmeleri, protokol gereği olduğundan elçiler, imparatorun tekliflerini Halil Pasa'ya bildirdiler.

Bu tekliflere göre imparator, İstanbul'da bulunan Sehâde Orhan'ın her sene verilmekte olan tahsisatının, masraflarını karşılayamamasından dolayı artırılmasını istemekte, sayet bu teklifi kabul edilmeyecek olursa adı geçen sehâdeyi Rumeli'ye salıvereceğini tehditkarâne bir şekilde bildirmekte idi. Bunu öğrenen Halil Pasa, henüz imzası kurumayan ahde muhalif hareketlerinden dolayı ağır sözler söyleyerek elçileri tehdit ettikten sonra:

"Şimdi Anadolu'ya sefer ettiğimizi ve Frikyâ'da bulduğumuzu gördüğünüzden istifade ederek, âdetiniz olduğu üzere uydurduğunuz sözlerle bizi korkutmak istiyorsunuz. biz çocuk değiliz, elinizden ne gelirse yapınız. Orhan'ı Trakya'ya pâdisah yapmak istiyorsanız hiç durmayınız. Macarları da getirmek istiyorsanız dâvet ediniz. Yalnız sunu biliniz ki hiç bir şeye muvaffak olamayacaksınız. Aksine ellerinizdekini de kaybet edeceksiniz. Mamafih söylediklerinizi pâdisahıma arzedeceğim. O, ne der ve nasıl arzu ederse o olacaktır". diyerek durumu Sultan Mehmed'e bildirir. Hükümdar, imparator ve senatonun bu istekleri karşısında hiddetlenenektir. Fakat uygun zamanı beklediği için elçileri güler yüze karşılar. Onlara, yakın zamanda Edirne'ye döneceğini ve orada görüşerek arzularını yerine getireceğini söyledikten sonra onları tatlı dil ve ümitli bir şekilde geri gönderdi.

İmparatorun, Sultan Mehmed'i tahrik eden bu istekleri ve elçilerin söyledikleri, Bizans tarihçisi Dukas tarafından tafsilatlı bir şekilde şu ifadelerle nakledilir:

"Budala Bizanslılar, iyi düşünmeden, boş bir fikir ortaya atarak Mehmed'e elçiler gönderdiler. Âdet olduğu üzere elçiler, söyleyeceklerini önce vezire söylerlerdi. Bu elçiler vezire dediler ki: "İmparator Konstantinos her sene kendisine verilmekte olan 300 bin akçayı almaya razı olmuyor. Sizin pâdisahınız gibi, Osmanogullarından olan Sehâde Orhan, kemal çağına ermiş bir gençtir. Her gün birçok kimse kendisine gelerek, ona "emîr" diye hitab ediyor ve kendisini pâdisah ilan etmek istiyorlar. Orhan ise bunlara ihsanlarda bulunmak ve kendilerine hediyeler vermek istiyor ise de, parası olmadığından ve para istemek için müracaat edecek başka bir yeri bulunmadığından imparatora başvuruyor. Ya tahsisatı iki misline iblag ediniz veya Orhan'ı serbest bırakacağız. Osmanogullarını beslemeye mecbur değiliz. Bunların, beytûlmaldan infak olunmaları gerekir. Orhan'ın, tarafımızdan vaki olan tevki ve sehirden dışarı çıkmaması için aldığımız tedbirler yeterlidir."

Halil Pasa, bunları ve daha başka sözleri dinledikten ve Pâdisah Mehmed'e söylemek üzere imparator ve senatonun bu tekliflerini duyduktan sonra, elçilere sunları söyledi: Ey akılsız ve sakin Bizanslılar! Tasavvurlarınızdaki şeytanlıkları çoktan bilirdim. Bu bildiklerinizi unutun... Daha dün denecek derecede yakın bir zamanda sizinle yeminle teyid olunmuş ahitnâmeyi yaptık ve diyebiliriz ki, mürekkebi henüz

kurumamistir. Simdi ise Anadolu'ya sefer yaptigimizi ve Friky'a'da bulundugumuzu gördüğünüzden faydalanarak, âdetiniz olduğu üzere uydurdugunuz korkuluklari bize göstermek suretiyle bizi ürkütme istiyorsunuz. Biz, fikir ve kudretten mahrum çocuk degiliz. Elinizden ne gelirse yapiniz. Orhan'i Trakya pâdisahi yapmak isterseniz hiç durmayin. Macarlari Tuna'dan bu tarafa geçirtmeyi düşünüyorsanız onlar da gelsinler. Siz de daha önce kayb ettiginiz yerleri geri almak için taarruza geçmek isterseniz bunu da yapiniz. Yalnız sunu biliniz ki, bunlardan hiç birine muvaffak olamayacaksınız. Aksine ellerinizde bulunani da kayb edersiniz. Mamafih, söylediklerinizi pâdisahima arzedecegim, o ne arzu ederse o olacak."

Mehmed, basvezir ile elçiler arasında konusulan yukarıdaki hususlari duyunca çok hiddetlendi. Ancak bunu belli etmedi. Bizans elçilerini kabul ederek, bunlara dedi ki: "Az zamanda Edirne'ye dönmek niyetindeyim. Oraya geliniz, imparatoru ve sehre ait bütün hususlari orada bana söyleyiniz. Istenilen her şeyi vermeye hazirim." Mehmed bu sözleri ve daha buna benzer tatli sözler söyleyerek bunlara yol verdi. Birkaç gün sonra Bogazi geçip Edirne'ye gelen Mehmed, Karasu civarında bulunan köylere, sâdik kölelerinden birini göndererek imparator için tahsis olunan iradin (gelirin) verilmesini yasakladı. Bu gelirin tahsiline memur olanlari ve buna nezaret edenleri oradan kovdu. Bu suretle sadece bir sene bu gelir alınmis oldu."

BOGAZKESEN (RUMELI) HISARI'NIN YAPILMASI

İkinci Mehmed, gerçek dedelerinin ve gerekse babasının girmis olduklari büyük ve cür'etli tesebbüsü gerçekleştirmek istiyordu. Tabiat ve coğrafya, İstanbul'u, dogu ve batıdaki Osmanlı ülkelerine merkez yapmisti. Kostantiniyye, baska bir devletin elinde kaldıkça Osmanlı ülkesi, Hristiyan istilasına açık bulunacağı gibi, Avrupa ile Asya arasındaki bag ve alaka da emniyete alınamazdı. Böylece devlet, tam ve sağlam bir vücut olacak yerde, gövdesi ortasından ikiye bölünmüş olarak parçalanmak tehlikesine maruz kalırdı.

Gerçekten su ana kadar, Osmanlılar tarafından İstanbul'un fethi için yapılan tesebbüslerin her birinde bir engel çıkarak veya çıkarılarak muvafakiyet önlenmişti. Fakat burası, imparatorun elinde bulunduğu Osmanlıların Rumeli'ye tamamen hakim olmaları mümkün değildi. Nitekim, Varna muharebesine gidilirken, Çanakkale'nin ve hatta Sarayburnu ile Bogaza doğru olan yerlerin düşman tarafından tutulmuş olması, bu arada İstanbul'un da, düşmanı tesvik eden imparatorun elinde bulunması yüzünden büyük tehlikeler altında Ceneviz gemilerine 40 bin duka altın verilerek Rumeli sahiline geçebilmisti. Su halde, iki kitadaki Osmanlı hakimiyetinin, devamlı olarak sinsi bir siyasetle, Osmanlılar aleyhinde çalışan Bizanslılar yüzünden, ne kadar korkunç tehlikeler arzettiğini hadiseler göstermektedir.

İkinci Mehmed, Karaman seferinden dönerken Çanakkale Bogazi'nin Frenk gemilerince tutulduğu haberini alınca, İstanbul Bogazi'na gelip babasının geçtiği yerden Rumeli sahiline geçer. Bu geçiş esnasında, Anadolu Hisari'nin karsısına bir kale yapılmasını emreder. İstanbul'un fethinden baska bir şey düşünmeyen Sultan Mehmed, bütün planlarını onun üzerine koruyordu. Bunun için atılan ilk adım, Bogazkesen Hisari'nin insası oldu. Askerî ehemmiyeti kadar âbidevî değeri de yüksek olan bu muazzam kalenin insası, Türk tarihinin varmış olduğu seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Dört buçuk ay gibi akıl almaz derecede kısa bir zamana sigdırılan bu inaat, gerek tuttugunu koparan bir tesebbüs, teskilât, idâre ve ikmal dehasi olarak hükümdarin; gerek yardımcı ve tatbikatçı olarak fikri, madde planında gerçekleştiren kütlenin yüksek bir teknik seviyesine şehâdet etmektedir.

Osmanlıların, iki kilit arasındaki gidip gelmeleri esnasında, tehlikelerle karşı karşıya gelmelerinin kazandığı tecrübeleri, henüz kuvvetli bir donanmaya sahip olamayan bu devlet için, İstanbul'a sahip olmaktan baska çare olmadığını ortaya koymustu. Zira tehlikeli durumlar, ancak bu sayede atlatılabilirdi. Böylece, pâdisahın emri üzerine, Karadeniz'den gelecek her türlü yardıma mani olmak ve iki sahil arasında karsıdan karşıya geçmeyi sağlayabilmek için, Bogazkesen Hisari denilen Rumeli Hisari'nin yapılmasıyla ise baslandı. Sultan Mehmed, Karaman seferinden Edirne'ye döner dönmez, Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar göndererek bin kişilik bir inaat ustası kadrosu ile o miktarda amele ve kireççi istediği gibi insaata ait malzemenin ilk bahara kadar hazırlanmasını emir ile bogazda bir hisar yaptırılacağını bildirir. Bizans tarihçisi Dukas, bu haber üzerine gerek İstanbul, gerekse diğer yerlerdeki Hristiyanların nasıl büyük bir telasa kapıldıklarını su cümlelerle belirtir:

"İstanbul'da, bütün Asya ve Trakya ile adalarda bulunan Hristiyanlar, bu haberi duyunca çok üzüldüler. Aralarındaki konuşmalarda bundan başka bir şeyden bahsetmiyorlardı. Ancak "artık İstanbul'un son günü geldi, milletimizin yok olma çanları çalmaya başladı. Deccal'in günleri geldi, ne olacağız? Veya, ne yapalım? Ey Allah'ımız! Canımızı al ki, bu kulların, şehrin yok olusunu kendi gözleri ile görmesinler. Senin düşmanların, bu şehri muhafaza eden azizler nerededirler demesinler." Bu münacatı yalnız İstanbul halkı değil, Anadolu'da dâginik surette ikamet eden, adalarda ve garp vilayetlerinde bulunan Hristiyanlar ağlayarak bağırıyorlardı."

"Kulle-i cedide" diye de isimlendirilen günümüzdeki Rumeli Hisari'nda, Fâtih'in vakfiyesinden anlaşıldığına göre bir de cami vardı. Bu camide vazife gören imam (hitabet vazifesi dahil), bu hizmete karşılık her gün 6 akça, müezzin (temizlik işleri dahil) 4 akça ücret alıyordu. Adı geçen hisarın yeri tesbite çalışılırken bogazın en dar yerindeki (660 m.) bu noktanın seçimi, askerî sevk ve idare bakımından önemli idi. Bu yeni hisarın, karsısındaki hisar ile birlikte bogaz geçişini kapatabilmesi tasarlanmıştı. Geçisi, makaslama ateş ile önlemek ve akıntılar yüzünden gemilerin burada, yani hisarın bulunduğu kıyıya yaklaşmak zorunda kalacaklarından istifade ediliyordu. Hisar, yaklaşan hedefleri toplarının en uzak mesafesinden karşılayarak, güneyde en uzun mesafeye kadar takip edebiliyordu.

Sultan Mehmed'in kale yaptırmak istediği mevki, Bizanslıların Hermaneum Promontarium dedikleri, bogazın en dar yeri olup, milattan bes asir önce İran Sahi Dârâ, muazzam ordusu ile buradan Avrupa kitasına geçmişti.

Hisarın yapılması ile ilgili hazırlıklar üzerine telasa düşen imparator, Edirne'ye elçiler gönderdi. Bunlar, aldıkları talimat gereği, Sehzade Orhan'ın tahsisatından bahsetmeyeceklerdi. Pâdisahla anlaşılabilmek için her fedakârlığa katlanacaklardı. İmparator, elçiler vâsitasıyla I. Murad'dan itibaren gelip geçmiş bütün pâdisahların, İstanbul'un hariminde bir kale yapmak ve hatta bir kulûbe bile yapmak istemediklerini, Yıldırım Bâyezid'in, Manuel'in muvafakati üzere Türklerle meskun olan Anadolu sahilindeki kaleyi (Anadolu Hisari) yaptırdığını bildirdikten sonra, kale yaptırmak suretiyle Frenklerin gidip gelmelerine mani olmak ve gümrük resimlerini (vergi) hiçe indirip İstanbul'u aç bırakmak istediğini beyanla bunu yapmaması için ne istiyorsa onu vereceklerini bildirmişti.

Sultan Mehmed, imparatorun gönderdiği elçiler vâsitasıyla söylenilen seyleri dinledikten sonra:

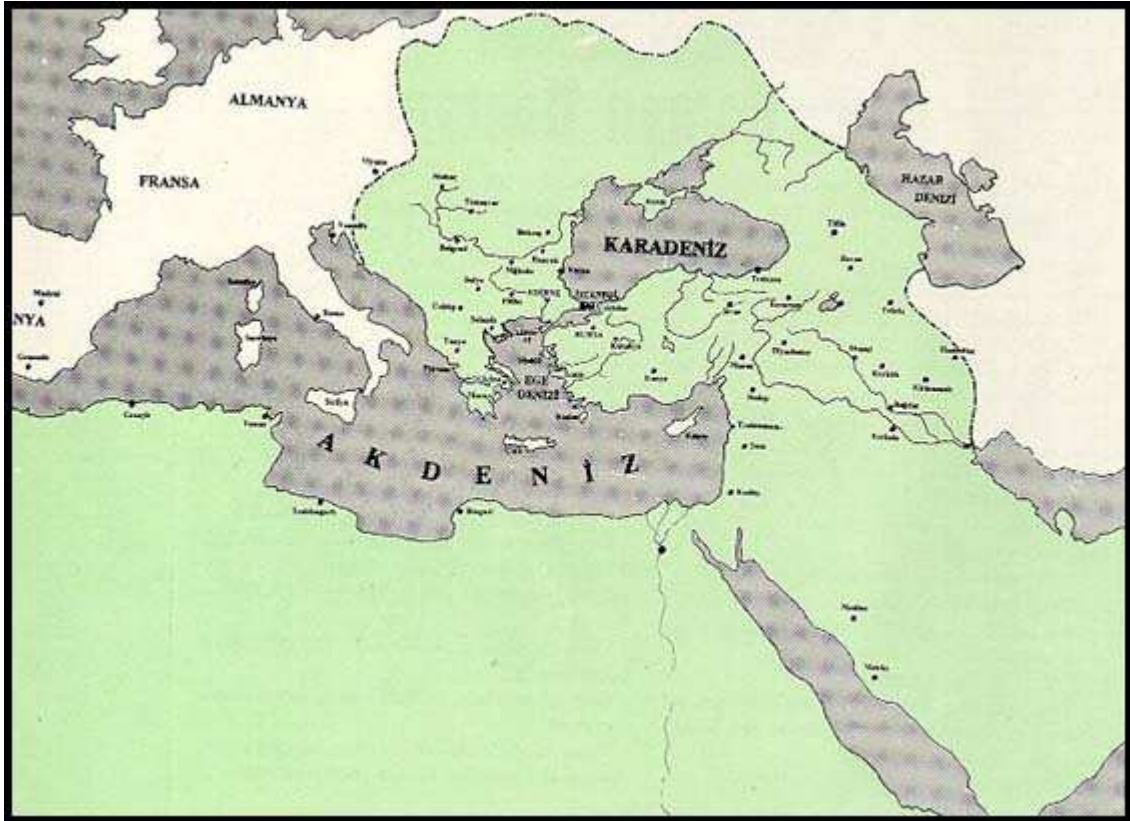
"Ben, sehirden bir şey almiyorum. İmparator, şehrin hendeginden dışarı hiç bir şeye malik değildir. Sayet Mukaddes Agiz'da (Bogaz'da) bir kale inşa etmek istersem, beni men etmeye hakkınız yoktur. Her yer benim mülküm altında bulunuyor. Anadolu yakasında bulunan kaleler benimdir ve bunların içinde oturanlar da Türktürler. Garpta meskûn olmayan yerler de benimdir. Bizans'ın orada oturmaya hakları yoktur. Macar Kralı üzerimize yürüdüğü zaman o karadan gelirken, Frenklerin kadirgaları Ege Denizi Bogazına gelerek Gelibolu Bogazını kapatarak, babamın Trakya'ya geçmesine mani oldular. O zaman babam, Mukaddes Agiz'in yukarisına çıkarak babasının* inşa eylediği kaleye yakın bir yerden Allah'ın inayeti sayesinde kayıklar ile bogazi geçti. Binaenaleyh, babamın bogazi geçmek için ne zorluklara katlandığını ve ne sıkıntılara girdiğini pekala bilirsiniz. Babamın, İstanbul Bogazi'ni geçmemesi için imparatorun kadirgaları kesiflerde bulunuyorlardı. Ben, daha çocuktum. Edirne'de oturuyordum, Macarların gelmelerini bekliyordum. Macarlar, Varna civarındaki yerleri yağma ediyorlardı. Bunları gören imparatorunuz seviniyordu. Müslümanlar ise izdirap çekiyorlardı. Kâfirler de sevinç ve meserret içinde idiler. Çok büyük tehlikeler ile bogazi geçen babam, karsi tarafa geçer geçmez, Anadolu kıyısında bulunan kalenin karsısına, garp tarafında diğer bir kale yaptıracasına yemin etti. O, bu yemini yerine getirmeye muvaffak olamadı. Allah'ın inayeti ile bunu ben yapmak istiyorum. Neden buna mani olmak istiyosunuz? Memleketimde istediğimi yapmaya gücüm yetmeyecek mi? Gidin ve imparatora deyin ki, simdiki pâdisah eski pâdisahlara benzemiyor. Onların yapamadıkları seyleri bu kolayca yapabilecektir. Onların istemedikleri seyleri, bu isteyecek ve yapacaktır. Simdiden sonra bu husus için gelenlerin derisi yüzülecektir."

Dukas'ın, bu ifadelerinden anlaşıldığına göre Sultan Mehmed, Rumeli Hisari'nin insasına mani olmak isteyen Bizans İmparatoru'na, tarihî hadiseleri hatırlatmak suretiyle bu tesebbüsündeki hakliligini isbat etmeye çalışır. Onun için bu isten vaz geçmesinin mümkün olamayacağını tehdid yollu bir tarzda ona bildirir.

Rumeli Hisari'nin yapılması hazırlıklarına 1451-52 kışında başlanmıştır. İlkbaharın başlangıcında Mart ayının sonlarına doğru, Rumeli tarafına Anadolu Hisari'nin karşısına bol miktarda inşaat malzemesi, usta, amele ve kireççi gelmiştir. Kereste İzmit ile Karadeniz Ereğlisi'nden, taşlar ise Anadolu tarafından getirilmisti. Çalışmak üzere külliye miktarda insan gelmiştir. Sultan Mehmed, bu sırada kara yolu ile boğaza gelerek bilirkisilerle (teknik eleman, mühendis) o havaliyi gezdi. Denizin akıntısı hakkında malumat aldı. İki sahil arasındaki mesafeyi ölçtürdü. Kalenin yapılacağı sahayı kendisi tayin ile hududunu tesbit ettirdi. Bundan sonra bir rivayete göre önce kıyıda, hisarın güney-doğu köşesindeki kule inşa edilerek malzeme ve çalışmaların selameti emniyete alınmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed, hisarın duvarlarının Arapça "Muhammed" kelimesi şeklinde olmasını istediğinden planını da ona göre tasarlamıştı. Buna göre her "Mim" (M) harfinin yerinde bir kule bulunmasını arzuluyordu. Kulelerden ikisi, birbirinin yanında ve burunun eteginde idi. Üçüncüsü denize daha yakındı. "H" ve "D" harflerinin bulundukları yerlerde istihkamlar yapıldı. Pâdisah, bunların yapılmasına özen gösteriyor ve bizzat nezâret ediyordu. Gerçekten üç köseli olarak düşünülen hisarın projesi, bizzat Sultan Mehmed tarafından tasarlanmıştır. Eski an'aneye uyularak, hisarın yapılmasında devletin ileri gelenlerinden de faydalandığı ve bunların, masraflara katıldıkları görülür. Bu insanların, kule ve surların bir kısmının yapılmasına nezâret ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim hükümdar, kale inşasını üç vezir arasında taksim eder. Üç köşenin doğuda, yani deniz sahilinde olan bir köşesine akropol olarak gayet metin bir burç yaptıрма vazifesini Halil Paşa'ya verdi. Yamaçta, yani güneyde bulunan diğer köşeye büyük bir burç yapılmasını Zaganos Paşa'ya, ve üçüncü köşeye, yani kuzeye düşen tarafa yapılacak burcu da Saruca Paşa'ya verdi. Vezir Şehabeddin Paşa da bütün inşaatı nezâret etti.

Kaynaklar, Rumeli Hisari'nin, bizzat Sultan Mehmed'in idaresinde 1000 kadar usta ve onun iki misli işçi çalıştırılarak dört ay gibi çok kısa bir zamanda (Hammer'e göre üç aydan daha az) tamamlandığını belirtmektedirler. Bununla birlikte inşaatın bütün mekan ve safhalarında çalışanların sayısının, yukarıda verilen daha fazla olduğuna işaret edilmektedir. Zira Dukas, "inşaatı arsin üzerine ustalara taksim etti. Ustalar bin kişi kadardı. Her ustanın yanına iki yardımcı koydu. Kale duvarının iç ve dış taraflarında da miktarı kâfi ustalar ve yardımcı ustalar çalıştırdı." demektedir. Buna göre 21 Mart 1452'de inşaatına başlanan Boğazkesen (Rumeli) Hisari, bes-altı bin kişinin çalışması sonucunda Temmuz ayının sonlarında tamamlandı.

Fatih zamaninda Osmanli

Rumeli Hisari'nin askerî önemi üzerinde duran ve bu konuda epey bilgi veren Hüseyin Dagtekin, adi geçen hisarin, inşa edildiği yerin aslında inşaata müsait olmadığını, buna rağmen Osmanlı hükümdarının, günümüz askerî tekniklerine uygun bir şekilde onu nasıl mükemmel bir şekilde inşa ettirdiğini şöyle anlatır:

"Gerçekten, Rumeli Hisari tahkimatinin, en gayr-i müsait arazi şartlarına rağmen, kıymetinden hiç bir şey kaybetmeden, bir benzerine güç tesadüf edilebilecek kadar büyük bir maharet gösterilerek, inşa edildiği yere ve çevreye intibak ettirilmek suretiyle vücuda getirilmiş tipik bir tahkimat örneği teskil ettiği görülür. Bundan baska, yeni hisarin en mühim bahsi olan bu konuyu islerken kalenin, görülen arazi üzerine yerleştirilmesinde hakim olan askerî görüşün, günümüzün tabii esasları hakkındaki görüşleri kadar ileri olduğunu müşahade ettiğimizden, besyüz yıl önce inşa edilmiş olduğu halde, modern bilgilerin verdiği görüşlerle tedkik etmekte herhangi bir tehlike olmadığını sözlerimize ilave edebiliriz."

İlk dönem, Osmanlı askerî mimarisinin güzel bir örneği olan bu hisara yerleştirilen silah ve diğer mühimmattan bahsetmeden, sadece bu dönemdeki askerî mimarının ne denli sağlam olduğuna bir iki örnekle işaret etmek isteriz. Bilindiği gibi, İstanbul'un fethinden önce Yıldırım Bâyezid tarafından, Boğaziçi'nde yaptırılan Anadolu Hisari ile Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Rumeli Hisari surları ve İstanbul'un alınmasından sonra Theodosius surlarının stratejik bir noktasında yapılan Yedikule, Osmanlıların ilk müstahkem mevkileri hakkında bize bir fikir vermektedir.

Hisarin inşaatı esnasında, deniz tarafından gelebilecek bir saldırıya uğramamak için, Gelibolu tersanesindeki donanmadan otuz kadar harp ve bir hayli nakliye gemisi boğaza getirilmisti. Bu yeni kaleye top ve topçular kondu. Böylece karsi karsiya bulunan iki hisar sayesinde, boğaz geçişleri kontrol altına alınmış oldu. Hisarin komutanlığına Firuz Aga'yi tayin eden hükümdar, onun maiyetine dört yüz yenicieri askeri ile silah ve cephane verdi. Bundan sonra, Edirne'ye gitmek üzere olan hükümdar, iki gün İstanbul surlarını ve hendeklerini tedkik ettikten sonra buradan ayrılıp, Eylül ayının ilk günü Edirne'ye döner.

İSTANBUL FETHİNİN HAZIRLIKLARI

Fâtih Sultan Mehmed, Rumeli Hisari (Boğazkesen)'nin tamamlanmasından sonra ordusu ile birlikte İstanbul surlarına iyice yaklaşıp şehri yakından görebilmisti. O, hem arazi hem de surlarla ilgili tedkikler yaptıktan sonra 1 Eylül günü Edirne'ye dönmüştü. Onun buradaki en önemli düşüncesi İstanbul'u almaktı. Nitekim Dukas, genç hükümdarın İstanbul'u almak için ne denli kararlı olduğunu verdiği şu bilgi ile ortaya koymaktadır:

"Harman vakti geçti, sonbahar başlamak üzere idi. Sultan Mehmed, Edirne'deki sarayında vakit geçiriyor, fakat gözüne uyku girmiyordu. Gece gündüz İstanbul'u nasıl alabileceğini ve nasıl bu şehrin sahibi olabileceğini düşünüyordu."

İç dünyasında, Kostantiniyye'nin fethi mevzuunda kendisini, uzun asırların gönlünden ve dilinden yuvarlanagelen bir manevî müjdenin son ve gerçek temsilcisi olarak gören hükümdar, zihnî ve ruhî imkanlarını bütün hizi ve bereketiyle hep bu nokta üzerinde toplamisti. Bununla beraber çevresini teskil eden devlet adamlarının mühim bir kısmı, haklı veya haksız endişelerle onu böyle bir maceraya atılmakta desteklemiyorlardı. Hatta daha da ileri giderek, tecrübelerinden, bilgilerinden, hamiyetlerinden ve korkularından söz açarak önüne yığınlarca engeller çıkarıyorlardı. Böylece, onun kararını tasvib etmediklerini ortaya koyuyorlardı. O devri yaşamış bir tarihçi olarak Tursun Bey, bu mücadeleleri özetle şöyle anlatır: "Her çend erkân-i devlet ve mülâzıman-i hazret, tasrih ü kinaye birle, ânun metânet ü menâatini, ve mülûk-i mâzinin fethü kasdında hazayn (hazinelere) harc idüp, cem'-i asakir eyleyüb çare bulmadıkların sem'-i serifine ilka ederler idi. Ve âna taarruzdan ziyade fitneye sebep olmak tevehhümatın ve ihtimalatın söylerler idi." Fakat pâdisah bunlara asla iltifat etmezdi." Öyle anlaşıyor ki Pâdisah, zaman zaman, Vezir-i a'zam Halil Paşa'nın, Rumlari himaye etmekte olduğunu duyuyordu. Buna inanmasa bile paşanın bazı süpheli hareketlerini kendisi de görmüştü. Bu

sebeple, devlet erkânî ile ulema ve komutanların fikirlerini öğrenmek üzere onları bir toplantıya çağırdı. Herhalde bu toplantının mahiyetini kimse bilmiyordu. Zira toplantıya gelenler ağırlandı, yedirilip içirildikten sonra dualar edilmiş ve bundan sonra da vezirler tarafından devlet işleri ile ilgili olarak hükümdara bilgi verilmisti. İşte bundan sonradır ki Fâtih Sultan Mehmed, meclistekilere "müddet-i medid ve ahd-i baiddir ki, âyine-i zamir-i münirimde bir suret mürtesem olmuştur. Âni sizinle müsavere muraddır" diyerek söze baslar. "İnsanlar, fikir, anlayış ve zeka bakımından ne kadar ileride olurlarsa olsunlar, bu meziyetler, kendilerini baskaları ile müsavere etmekten alıkoymamalı." düşüncesine sahip olan hükümdar, Hz. Peygamberin dahi bundan müstagni kalmadığını ve böyle yapılmasını tavsiye ettiğini*, bu tavsiyesinde de onun, Kur'an-i Kerim'in âyetini** gözönünde bulundurduğunu söyleyerek, ortaya atacığı konu üzerinde herkesin fikrini açıkça belirtmesini istemisti. Meclistekiler, pâdisahın düşüncesi yanında kendilerinininkinin bir şey ifade etmeyeceğini, fakat pâdisahın emirlerini yerine getirmiş olmak için düşünebildiklerini arzedeceklerini söyleyince pâdisah tekrar söze başlayarak: "... Dünya devleti müebbed olmaz ve cihan-i fânide kimesne baki ve muhalled kalmaz" der. Bundan sonra yaratılıştaki gayenin, Allah Teâlâ'yı bilip onun birliğini kabul etmek ve yasandığı müddetçe onun "dergâhına takarrub" etmeye gayret etmek olduğunu, bu vesile ile en iyi ve faziletli insanın, küfür ve dalalet içinde bulunanlara karşı canı ve malı ile cihad eden insan olduğunu hadislerle belirtir. Bundan sonra Sultan Mehmed, "Belde-i tayyibe-i Kostantiniyye ki bag-i irem andan bir kûse ve süreyya nâk bostanından bir kemterin kûse, ismi ve resmi ile illerde meshur ve dillerde mezkûr ve kütüb-i tevârihte mesturdur. Ne vechi vardır ki, ânun gibi menzil-i serif ve makam-i latif benim vast-i memleketimde ve arsa-i vilayetimde olup dahi eyyam-i devletimde küfr ocacı ve bagiler yatığı ve tagiler duracağı ola. Elhasıl niyetim ve himmetim ânun üzerine mukarrer ve musammam olmuştur." der. Günümüzün Türkçesiyle söylemek gerekirse o şöyle diyordu: Irem baginin kendinden bir köse olduğu Kostantiniyye, adı ve sani ile dillerde söylenmiş, illerde ünü tanınmış ve tarih kitaplarında yazılmıştır. Niçin böyle güzel ve değerli bir yer ülkenin ortasında ve idarem arasında olup ta saltanatım günlerinde küfür ocacı, taskınlar yatığı ve âsiler duracağı olsun. Kisacası Bizans'ın üzerine gitmeye niyetliyim. Umarım ki, tedbirimiz Allah'ın takdirine uygun düşer. Bu arada devletin kuruluşundan, Rumeliye geçişten, İstanbul'un, ülkesinin ortasında bir küfür beldesi olarak kalısından, Bizans'ın tevizat ve çevirdiği entrikalardan bahseden pâdisah, sözlerine şöyle devam eder: "Kendimizi ecdadımıza layık olmayan halefler olarak göstermeyelim, aksine, onların en has nesli olduğumuzu, onların kahramanlık ve meziyetlerinin benzerini gösterebileceğimizi ortaya koyalım. Zira onlar, nice tehlike ve sıkıntılarla kısa bir zaman içinde Asya ve Avrupa'daki bütün bu yerleri ele geçirip oraların hakimi oldular. Nice büyük şehir ve kaleleri fethedip kâdir oldular. dedikten sonra Bizans isini halletmeden hiç bir mühim tessebbüse girmeyeceğini, bundan dolayı devlet erkânının bu husustaki fikirlerini öğrenmek istediğini belirtir. Bunun üzerine meclis, işi müzakereye baslar. Bir kısım devlet erkânî, pâdisahın fikrine uyar, bir kısmı da muhalif kalır. Muhaliflere göre İstanbul, alınması güç bir şehirdi. Çünkü içinde bol nüfusu ve etrafında çok kuvvetli bir suru vardı. Şehrin, siddetle müdafaa edileceğine göre, alınamama ihtimali de vardı. Böyle bir durumda, devletin prestiji azalacaktı. Onun için böyle bir tessebbüse girmemek icab ederdi. Gerçi hükümdar, Bizans'ın bol malzemeye ve külliyyetli miktarda silaha sahip olduğunu biliyordu. Fakat meseleyi isten anlayan kimselerle müsavere etmiş ve buranın "akl ü tedbir"le alınabileceği sonucuna varmıştı. Nisancı Mehmed Pasa, gerek şehrin zaptının zorluğu, gerekse Fâtih'in kararı hakkında su bilgiyi verir: "Bu şehri, Rum, Sam ve Trabzon denizlerinin kucakladığı iki kıta sarmıştı. Kâfirlerden büyük bir kalabalık bu şehri gece, gündüz koruyordu. Doğru ve sağlam düşünce sahibi olanlar, buranın fethine imkân bulunmadığına, kâfirlerin elinden alınmasının muhal (imkânsiz) olduğuna, buraya mâlik olmaya çalışmanın soğuk demiri dövmeye, burayı elde etmek istemenin seytandan hayır ummaya benzediğine hükmediyorlardı. Lakin yüce hazrete yüksek himmet, kutlu kuvvet, sağlam ve kötülüklerden arınmış nefis verildiği için, unsurlar kendisine pek açık surette boyun eğiyordu. Bu şehrin, savaşçı kâfirlerin eli altında kalmasını iyi görmüyordu.*

Tacizâde Cafer Çelebi de (s. 8) Meclisteki bu farklı iki görüşü şöyle nakleder: "Vezirlerden değişik görüşler geldi. İsabetli görüşleri olan zeki, akıllı, cesur ve celâdet sahibi olanlar, pâdisahın bu düşüncesini yerinde bulup gerekenin yapılması için hazırlıklara başlanmasını istiyorlardı. Bir kısmı ise surların sağlamlığı, giriş ve çıkış noktalarının zorluğunu ileri sürerek İstanbul fethini, Anka kusunun avlamaya benzettiler. Keza onlar, buranın zaptını, gök kubbenin fethine denk sayılacağından, bundan vazgeçilmesinin daha uygun olacağını söylediler. Bu fikirler karsısında genç sultan:

"Allah'ın takdiri olunca, alisilagelmis nice imkânsizlikler, kolaylaşır. Bütün kâinat onun aksine çalışsa da fayda vermez. Bunun aksine basit ve elde edilmesi kolay bir iş de, sayet Allah dilemez ise, cümle âlem

onu yapmaya yönelse, yine de basaramaz. Bu konudaki ümidim ne mal ve mülk bolluguna, ne ordu ve kahramanların çokluguna, ne de savaş âlet ve vasıtalarının fazlalığıdır. Aksine, sadece Hakk'ın lütuf ve yardımındır. Esas gayem de, İslâm'ın yüce prensiplerini ortaya koymaktır. Eger o kalenin benim tarafımdan fethi takdir buyurulmuş ise, kale burçları tas ve topraktan değil, saf demirden de olsa öfke ve kahr atesi ile onu eritip mum gibi yumusatırım" der.

Muhallif grup, Çandarlı Halil Paşa etrafında toplanıyordu. Pâdisahın, bu muhalefetten fena halde canı sıkılmış olmalıdır ki "eger o kalenin benim elimde feth olması mukadder olmuş olsa, burç ve baruları tas ve topraktan değil de demirden olmuş olsa ates-i hism ve kahrıla mum gibi eritip yumusak eylerim." diyecektir. Hükümdarın yakınlarından bir zümre ise, bu fikrinde kendisini destekliyor, hamleci kararlarına, emekleri, hevesleri ve heyecanları ile yardım ediyorlardı. Meclis dışında, bu ikinci grubun fikrine katılanların başında Aksemseddin geliyordu. O, bir taraftan genç hükümdarın ruh yapısında bir cihad açarak onu kendi kendisinin emri kılıp kütle emrine kostuktan sonra, bu orta malını "fi-sebilillah" cihada tesvik etmesi pek tabii idi.

Meclisten, İstanbul'un feth edilmesine dair karar çıktıktan sonra, beylerbeyilerine, sancakbeyleri ile subaşılara ve askerlikle ilgili olanların tamamına "ahkâm-i serife" yazılarak bahara kadar hazırlanmaları ve savaşa katılmak üzere toplanmaları emrolundu. Bu sebeple, Rumeli ile Anadolu'daki Osmanlı şehir ve kasabalarında geceli gündüzlü çalışmalara başlandı. Fakat Gelibolu ile Edirne'deki faaliyet hepsinden daha fazla idi. Gelibolu'da tezgahlara yeni yeni gemiler konuyordu. Bu arada bakır kaplı (zirhli) gemilerin de yapılmasına itina gösteriliyordu. Kritovulos, genç hükümdarın bu neviden faaliyetlerinden bahsederken sunları söylüyor: "Bir taraftan yeni gemilerin insası, öbür taraftan da, zaman asimi yüzünden tamire muhtaç olanları da tamir ettiriyordu. Bu gemilerin bir kısmı zirhli olarak yapılmıştı. Otuz ve elli çift kürekle sür'atli bir şekilde hareket eden hafif gemiler de yaptırdı. O, gerek yeni gemi inşaatı, gerekse tamir konusunda hiç bir masraftan kaçınmamıştı. Bundan başka o, ülkesinin kıyılarında bulunan gemileri toplayıp onlara komutan, dümeni ve diğer görevlileri yerleştirdi. Gerek savaş, gerekse kusatma için kara ordusundan çok, deniz kuvvetlerine önem verdiğinden bu ordunun daha iyi ve itinalı seçilmesine gayret etti. Komutası Gelibolu valisi olan Baltaoğlu Süleyman Bey'e verilmiş olan bu donanma, 1453 baharında Gelibolu'dan İstanbul'a doğru hareket etti."

Donanmadaki bu gemilerin sayısında farklı rakamlar verilmekle birlikte genellikle su rakamları üzerinde durulmaktadır: Donanma, Gelibolu'dan hareket ettiği aman 147 harp gemisinden mürekkepti. Bunların 12'si çekirme, 80 tanesi çift güverteli kürekli, 55 tanesi de küçük çaptaki gemilerdi. Bu gemilerin içinde kürekçilerden başka yirmi bin kadar azeb askeri bulunuyordu.

Edirne'ye gelince: Buradaki hazırlıklarla bizzat pâdisahın kendisi meşgul oluyor, geceli gündüzlü durmadan çalışıyordu. Uyku zamanlarında bile fethi düşünen pâdisah, çok defa yatağının içinde rahatsız bir gece geçiriyordu. Dukas, onun bu andaki halet-i ruhiyesini şu sözlerle bize nakleder:

"Mehmed, gece gündüz, gerek yatarken, gerek uyanık bulunduğu zamanlarda, ister sarayında bulunsun, ister sarayın haricinde olsun, ne şekilde harb ederse ve ne gibi vasıtaları kullanırsa İstanbul'u zapta muvaffak olacağını düşünüp zihnini yoruyordu. Çok defalar aksam olunca, ata binerek yalnız basına, bazan yanına iki kişi alarak, bazan yaya yürüyerek, asker kıyafetinde bütün Edirne'yi dolasıyor ve hakkında söylenen sözleri bizzat dinliyordu."

İste yine böyle uykusuz geçirdiği gecelerin birinde Çandarlı'yı huzuruna getirterek, altın ve gümüşe aldanmamasını kendisine ihtar ettikten sonra, muharebenin yakında başlayacağını, Allah'ın inayeti ve Peygamberin imdadı ile İstanbul'u alacağını, bu iste kendisine yardım etmesini söyledi.

Bu gece sohbeti ve olayları ile ilgili olarak Bizanslı tarihçi Dukas, çok mühim bilgiler vermektedir. Ona göre:

"Bir aksam, gece yarısından sonra, saray bekçilerinden birkaç tanesini göndererek Halil Paşa (Çandarlı)'yı saraya getirtti. Bu bekçiler, paşanın konagina giderek, pâdisahın iradesini, paşanın harem ağalarına bildirdiler. Bunlar da paşanın yatak odasına giderek, pâdisahın kendisini davet ettiğini söylediler. Halil Paşa bayılacak derecede korktu. Karısı ile çocuklarını öptükten sonra çıktı. Beraberinde

altınlar ile dolu bir de altın tepsi aldı. Daha önce de belirttiğimiz gibi pasanin kalbinde bir korkusu vardı. Halil Pasa, pâdisahin yatak odasına girdiği vakit, pâdisahi oturmuş ve elbisesini giyinmiş bir vaziyette gördü. Hemen etek öperek altın tepsiyi önüne koydu. Pâdisah altınları görünce, "Lala, bunlar nedir?" diye sordu. O da cevaben dedik ki, "Sevketmeâb! Devletin büyüklerini, pâdisah fevkalade bir saatte huzuruna davet ettiği vakit, elleri bos girmek âdet degildir. Ben ise, huzurunuzda çıkmak için getirdiğim bu altınlar benim degildir. Sana ait olan altınları sana takdim ediyorum". Pâdisah da cevap olarak dedi ki, "Senin altınlarına ihtiyacım yoktur. Hatta sana bunlardan fazla altın ihsan edeceğim. Senden yalnız bir şey istiyorum. Bana İstanbul'u ver." Halil Pasa, pâdisahin bu son sözü ve talebi üzerine titredi. Zira öteden beri Bizanslıların hukukunu müdafaa ediyordu. Onların sağ eli mesabesinde idi. Bizanslılar da, pasanin bu sağ elini hediyelerle doldururlardı. Türkler pasaya "kâfir ortagi" adını taktilar ve herkes ona "dinsizlerin ortagi ve yardımçisi" diyordu.

Halil, pâdisahin son talebine karşı dedi ki: "Sevketmeâb! Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir kısmına seni sahip etmiş olan Cenab-i Hak, İstanbul'u da sana ihsan edecektir. Ben eminim ki, senin elinden kurtulmayacaktır. Allah'ın inayeti ile ben ve bütün kulların, büyük iste muvaffak olmak uğrunda birbirimiz ile yarışarak mallarımızı, canlarımızı feda edeceğiz ve kanlarımızı dökeceğiz. Binaenaleyh bu hususta müsterih ol." Halil Pasa'nın bu sözleri, bu korkunç ejderi biraz teskin etmişti. Halil'e dedi ki: "Yatagimin bu bas yastığını görüyor musun? Bu yastığı bütün gece yatagimin bir ucundan öbür ucuna ve diğer uçtan öteki uca nakletmekle meşgul oldum. Yataga yatıyor ve kalkıyordum, gözüme uyku girmiyordu. Altın veya gümüş paralar seni aldatarak, intac etmek istediğim büyük işi geri bırakmaya sevk etmesin! Bizanslılarla yakında ciddi bir şekilde harp yapacağız, Allah'ın yardımı ve Peygamberin imdadı ile İstanbul'u alacağız". Mehmed, bunları ve buna benzer baska oksayıcı sözleri söyledi. Halbuki pâdisahin bu oksayıcı sözleri arasında kalbi burkan, kani kurutan ve isiran ihtarlar da vardı. Bu ihtarlardan sonra pâdisah, Halil Pasa'ya ruhsat verdi ve "sulh ve müsâlemetle" git dedi.

Mehmed o gecelerde, sabahlara kadar İstanbul'un fethi işi ile meşgul oluyordu. Eline şehrin haritası ile mürekkep alarak ve şehrin etrafındaki mevkiilerin şeklini resm ederek, harp fennine asına olanlara topların ve muhasara aletlerinin nerelere konması lazım geldiğini tesbit ettiği gibi, lagim açılacak yerleri de resim (plan) üzerinde işaret ediyor, hendeklerin baslarını ve merdivenlerin surun hangi tarafına konması lazım geldiğini gösteriyordu. Velhasıl bütün gece bu hazırlıklarla meşgul oluyor, sabahları, gece verilen kararların akıllıca ve düşmana karşı hilekârane tatbik ve icrasını emrediyordu."

Edirne'de bulunan Fâtih Sultan Mehmed'in, yakından ilgilendiği baska bir konu daha vardı. Bu da ordusunu topraklarla techiz etme işi idi. Tarihte bir topçu parkına sahip olan ilk hükümdarın Fâtih olduğu belirtilmektedir. Surası bir gerçektir ki, İstanbul'un fethinde en önemli rolü oynayan vâsitalardan biri toptur. Gerçi topun bir harp silahı olarak kullanılması İstanbul'un kusatılması ile birlikte başlamış değildir. Fakat o tarihe kadar topraklar, çapları ve sayıları itibarıyla fazla bir şey ifade etmiyorlardı. Fâtih Sultan Mehmed, bu silahın tahrib gücünün büyüklüğüne inandığı içindir ki, o tarihe kadar görülmeyen sayı ve çapta top yapılmasına önem verdi. Büyük çapta toprakların yapılma işini Orban (Urban) adındaki Macarla Türk mimarlarından Müslühiddin ve mühendis Sarica üzerlerine aldılar. Saruca büyük bir top dökmeye muvaffak oldu. Orban da çok büyük çapta bir top yapabileceğini, fakat gülle yapmasını bilmediği için bu işe karışmayacağını söyledi. Bunun üzerine pâdisah, mermi işini bizzat üzerine aldı. Kaynaklar, genç hükümdar ile Orban arasında geçen muhavereyi şu şekilde verirler: Orban: "Büyük topraklarınızı dökebilirim, ama mermi ve ince hesaplardan anlamam" deyince hükümdar "Benim senden istediğim sadece topu iyi dökmenden ibarettir. Kalanı ben düşünürüm" demisti.

İkinci Mehmed, İstanbul muhasarasında çok büyük rol oynayacak olan bu essiz toprakların en ince teferruatına kadar bütün hesap ve planlarını kendisi yaptığı gibi, resimlerini de bizzat çizmişti. Kendi nezâreti altında döktürmüş olduğu topraklardan biri çok büyüktü. Büyük emek ve masraflarla yapılan bu topraklara "sahî" denmişti. Bu topraklarla atılan güller, Kara Deniz sahillerinden getirilen kara bir taştan veyahut yuvarlak hale getirilen mermerlerden yapıliyordu. Dukas, büyük topun Edirne'deki ilk deneme atısından, uzun uzadıya bahseder. Bu topun, Edirne'den İstanbul'a kadar getirilebilmesi için iki ay kadar bir zamana ihtiyaç hasil olmuştı. Top, otuz araba ve altmış manda ile çekiliyordu. Onun her iki tarafında, ikiser yüz adam bulunduğundan yolda kaymaması sağlanıyordu. Yolların kötü yerlerine tahta dösemek ve köprü yapmak üzere ayrıca elli usta ile ikiyüz amele önden gidiyordu. İstanbul'u kusatmak üzere hareket eden Türk ordusunda üç büyük top ile on dört batarya top vardı. Subat baslarında

Edirne'de baslayan sevkıyat, Mart sonlarına dogru, İstanbul'dan bes mil kadar uzakta bulunan bir yere gelmiş oldu.

Anadolu ve Rumeli'de beylerbeyiler ile sancakbeyleri gerekli miktarda askeri topluyor, techiz ediyor ve belirlenen zamanlarda yerlerinde bulunmalarını sağlamak için çalışıyorlardı. Anadolu askerleri, Bogazın dogu sahilindeki Beykoz kasabasının üstündeki ormanlıklarda toplandılar. Fâtih, bunları karsiya geçirmek üzere Beykoz, Kilyos ve Fenerbahçe'de dalyanları bulunan Rallis Petropulos adındaki Rum'a emir verdi. Petropulos bu emri, iki gemisiyle askerleri ve mühimmatı karsiya geçirmek suretiyle yerine getirdi.

Genç hükümdar, kusatma boyunca İstanbul'a yapılabilecek bütün yardımlara mani olmak için her çareyi düşünüyor ve her tedbire başvuruyordu. Bu maksatla o, Turhan Bey ile oğulları Ahmed ve Ömer Beyleri Mora topraklarına akına memur etti. Çünkü Mora'da, Bizans İmparatoru'nun kardeşleri Dimitrios ile Thomas hüküm sürmekte idiler. Fâtih, İmparator Constantinos'un, bunlardan yardım istediğini öğrenmişti. Bu sebeple, Turhan Bey, 1 Ekim'de sefere çıkmıştı. Osmanlı hücumları, Despotların kuvvetlerini yok ederek onlara göz açtırmadığı gibi Bizans tarafından beklenen yardımın gelmesine de engel olmuşlardı. Bu arada Subat 1453'te hükümdarın emri ile Dayı Karaca Bey, İstanbul civarındaki Rum kasabalarını teker teker ele geçirdi. Bu kasabalar, Karadeniz sahilindeki Misivri, Ahyolu, Vize ile Ayios Stefanos idi. Bigados da kendiliğinden teslim oldu.

Hükümdar, savaşla ilgili bütün tedbirleri aldıktan ve bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 23 Mart 1453 (12 Rebiülevvel 857) günü Edirne'den hareket eder. Kesan mevkiinde mola veren hükümdar, Çanakkale Bogazı'ndan geçecek olan Anadolu kuvvetlerinin gelmesini bekler. Kesan'da kendisine iltihak eden bu orduyu alan pâdisah, yoluna devam ederek 1453 Nisan'ının besinde İstanbul surları önüne gelir. Ertesi gün, yani 6 Nisan (26 Rebiülevvel) Cuma günü de şehri kusatma altına alır. Bizans tarihçisi Dukas ve ondan naklen Hammer, Fatih'in gelişini ve otagını kurusunu şöyle anlatırlar: "Paskalyayı takib eden Cuma günü (6 Nisan) Mehmed, şehir önünde görünerek (Egrikapi) karsısına gelen tepenin arkasında çadırını kurdu. Ordusunun meydana getirdiği çizgi, sarayın Tahta kapisinden Yaldızlı kapiya kadar uzanıyordu. Yine Tahtakapıdan Kosmîdi (Eyüb civarı)'ye kadar cenup tarafta bulunan bağlara ve ovalara yaymış idi. Bu yerler, esasen daha evvel Karacia (Karaca Bey) tarafından tahrib olunmuşlardı. Nisanın 6. Cuma günü, şehir muhasara edildi. Büyük top, imparatorun yeniden tahkim ettirmiş olduğu Egrikapi (Kaligarya) önüne konmuştu. Pâdisah, bu kapının tahrib edilemeyeceğini anlayınca topu Sen-Romen kapaşı önüne tasitti. Bundan dolayı bu kapaşı "Topkapi" adını almıştır."

Takriben iki ay sonra "Fâtih" diye anılacak olan Mehmed'in orduları, İstanbul surları önünde göründükleri zaman, Katolik Hristiyan dünyası, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi gerektiğini, bu birleşme için, bundan daha iyi bir zamanın olamayacağını düşünüyor ve ancak bu sayede Bizans'a yardım yapılabileceğine inanıyordu. Bu yardımla o, Ortodoks Kilesisi'ni asimile edip tamamen ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Dönemin Hristiyan âlemindeki bu çekisme ile, İslâm'dan alınan ilhamla, Osmanlının sahip olduğu dinî müsamahası (hosgörüsü)ni karsılastırma bakımından bu mevzuda kısaca ve özet olarak bilgi vermek istiyoruz. Böylece, Ortodoks Mezhebi'ndeki Rumların, içinde bulundukları psikolojik durumu anlama imkânını da bulmuş olacağız. Bu karsılastırmayı da bizzat kendi kaynaklarından yapmakla meseleye daha rahat bir açıklama getirmiş olacağız.

"Mehmed'in askerleri tahribat için İstanbul kapılarına dayanırken, şehir halkı Rum ve Latin kiliselerinin birleşmelerini sağlamak veya engellemek için birbirleri ile budalaca çekisiyorlardı. o tarihten bir önceki yılın 12 Aralığında, Ayasofya'da iki fırka (mezheb) arasında seklî bir uzlaşma sağlanmıştır. Fakat bu uzlaşma, Avrupa'nın büyük devletlerini, kendi sonuçları ile ilgilendirip bu yoldan biraz yardım sağlamak ümidi ile yapılmıştı. Sızmatizm atesi henüz sönmemiş olduğundan, her gün bir takım çirkin çekismeler görölüyordu. Muhaliflerin düşmanlığı son dereceyi bulmuştu. Bir grup papaz ve ileri gelenler, imparator ile birlikte Katolik âyinine hazır bulunurlar iken, baska kesimler ile halkın bir kısmı manastırlardan çıkmıyorlardı." Hammer, bu konuda daha fazla tafsilat vererek iki kilisenin nasıl birbirleri ile çatıştıklarını anlatır. Fakat biz, dönemin Bizans tarihçisi olan Dukas'ın verdiği bilgiyi de vermek suretiyle Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birbirlerine karşı olan bu hasmâne tavırlarını ortaya koymaya çalışacağız.

"Gennadios, her gün birlesme taraftarlari aleyhine va'z etmekten ve yazilar yazmaktan geri kalmiyordu. Saint Thomas Akinu'nun sahsi ve eserleri aleyhine yeni mütalaalar ve itirazlar tertip ediyordu. Bir de Dimitri Kidoni aleyhinde bulunuyor ve bunlari rafizî olduklarini isbat ediyordu. Senatodan bas amiral büyük duka (Lukas Notaras), Genadios ile ayni fikri paylasiyor ve onunla is birligi yapiyordu. Istanbul aleyhine toplanmis olan sayisiz Türk askerlerini gören halka hitaben bu büyük duka, Latinler aleyhine sunlari söylemeye cesaret etti: "Istanbul'un içinde, Türk sarigini görmek, Latin serpusunu görmekten daha iyidir."

Görüldüğü gibi Imparator, Avrupadan yardım alabilmek için Papa tarafından sart kosulan Katolik kilisesi ile birlesmeyi kabul etmis, onun gönderdigi Kardinal Izidor vasitasiyle Ayasofya'da âyin yapilmisti. Bu hareket, Hiristyanligin, Ortodoks Mezhebi'ne bagli olan halkta, büyük bir nefret uyandirmisti. Latinlere karsi olan bu nefretin kökleri çok eskilere dayanliyordu. Zira 1204'teki Latin istilasinin aci hatiralari, halkin hafizasindan daha silinmemisti. Sehirde yaptiklari yagma ve Rumlara yapilan iskenceler ile onlari her türlü haktan mahrum edisleri, henüz unutulmamisti. Bu istila esnasinda Istanbul'daki âbidelerin çogu tahrib edilmis, mezarlar soyulmus, birçok eser mahvolmus ve Türk fethine kadar bu facianin izi silinememisti. Türkler, Istanbul'a girdiklerinde bir kısmi çok harab 50'ye yakin kilise, bazi resmî binalar, yikilmis müesseseler, bozuk yollar ve terk edilmis saraylar bulmuslardi. Bu sekildeki tahribata karsilik, Müslüman Türk'ün müsamahasi biliniyor, Osmanli hükümdarlarinin vicdan hürriyetine, din ve mezheb serbestisine verdikleri mukaddes mânâ farkediliyordu. Rumlar, her mezhepteki hiristyanlarin, mal, can ve din hürriyetine sahip olarak Osmanli ülkesindeki rahat hayatlarini gipta ile karisik bir hayranlikla müsahede ediyorlardi. Bu, Müslüman ve büyük devletin, gayr-i müslim tebeasina (vatandasina) verdigi büyük rahatlik ve kazanç imkanlari da bunlara ilave edilince, bazi Bizanslılarca Osmanli idaresi bir nimet ve kurtulus olarak görülüyordu. Bu anlayisin bir sonucu olarak, imparatorundan sonra, en yüksek dereceli devlet adami olan Grandük Notaras: "Konstantinopolis'te kardinal sapkasi görmektense Türk sarigini görmeyi tercih ederim" diyordu. Makamindan uzaklastirilani eski patrik Gennadios (fetihten sonra Fâtih tarafından Rum Patrikligi'ne getirilen kimse) da Ortodoksluk için en iyi tercihin bu olduguna inaniyordu. Zira Türk sarigi, düşmanlari olan milletler tarafından dahi hakkin, dogrulugun, adaletin, din ve vicdan serbestisinin isareti olarak görülüyordu. Tazim ve tekrim ediliyor, onun hakim oldugu idare araniyordu. Hatta bir rahibe bütün hiristyanlarin saskin bakislari önünde mezheb degistirmeyi red ederek tamamen Islâmî olan kiyafeti kabul edip, Hz. Peygamberin nübüvvetini tasdik ettigini haykirmisti. Çünkü, Sultan Mehmed'in temsil ettigi idare, insan tabiat ve yaratilisina son derece uygun idi. Devrinde hayal edilen ve arzu edilen esaslara dayanmis bulunuyordu. Bu, onun Islâm mümessilligini ne kadar azametle temsil ettigini gösterir.

KUSATMA VE ISTANBULUN FETHI

Bilindigi bi Cuma, içinde Cuma Namazi bulundugundan Müslümanlarcaek olarak kabul edilmektedir. Iste böyle bir günde Edirne'den baslayan hareket, 6 Nisan (26 Rebiülevvel) gününe tesadüf eden baska bir Cuma günü, genç hükümdarin, ordusu ile birlikte edâ ettigi (kildigi) Cuma Namazi'ni müteakip baslayan kusatma ile ilgili yerli ve yabancı bir çok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Birbirlerini tamamlar mahiyette olan bu bilgileri kisaca ve ana hatlari ile vermek gerekiyor. Zira tafsilatina girdigimiz zaman sadece bu kusatmanin, hacimli bir eseri dolduracak kadar genis olacagi görülecektir. Bu sebeple biz, konunun detaylarina girmeden vermek ve kaynaklarina dipnotta isaret etmekle yetinmek istiyoruz.

Cuma namazindan sonra muhasara hareketine baslanilmasini emreden genç hükümdar, maddî kuvvet kadar mânevî kuvvetin de tesirine inaniyordu. Bu sebeple sultanin etrafinda, ulema, mesayih ve bunlari talebelerinden meydana gelen bir halka bulunuyordu. Bunlar, asker arasinda gazâ ve cihadin faziletinden bahsederek onlari "Feth-i Mübin"e tesvik ediyorlardi. Onlar, bununla da yetinmeyerek "Feth-i Mübin"in muhakkak oldugunu, Kostantiniyye fethinin Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirileceğini askere telkin ediyorlardi. Âlimler, seyhler ve seyyidlerden meydana gelen halkadan bahseden Hoca Sa'duddin Efendi bu konuda su bilgileri vermektedir:

"Ulema, mesayih ve seyyidler, eski âdetleri üzre ol gazi hükümdarin katinda bulunmak, gaza sevabini elde etmekle yüceldiler. Onun otagi yanında yürüyüp dua etmekten bir an dahi geri kalmadilar. Sultan-i âlisan (sani yüce sultan)la at basi giderek onun * âyet-i kerimesinde belirtildigi gibi "onun verdigi

nimetlere sükr ederler" derecelerine dogru yöneldiler. Her an, fetih ve zaferin nasib olması duasına, emel ve dileklerinin gerçekleşmesi için yakarista bulundular. Gerçekten de rehberi zafer olan bu seferde, temiz ruhlar birlikte, gayb orduları ise askerin öncüsü olarak ilerlemekte idi. Ama o tarihlerde hayatta olan ve gizli sirları bilenlerden ve kerametleri zahir olan Aksemseddin Hazretleri ile Akbiyik Dede, Islâm askerlerine yüz aklığı olmak için duaya devam ediyor ve hükümdarin emri gereğince otag yanında yürüyorlardı. Böylece onlar da, dilekleri gerçekleştiren Allah'ın yardımlarını talep için aynı yola düstüler."

Bizans surları önünde saf tutan Osmanlı ordusunda, piyadeler sağlı sollu ayrılmış, arka ve yanlara süvariler konmuştu. Üç adet büyük hücum fırkası teskil edilmiş ve 14 bataryalık bir topçu parkı kurulmuştu. Kısa bir zaman içinde muhasara için mevki alan ordu, hazırlıklarını yürütürken Sultan, Bizans İmparatoru'na, Mehmed Paşa'yı, başka bir rivayette de İsfendiyar oğlu İsmail Bey'i elçi olarak gönderip, sayet teslim olurlarsa, halkın mal ve canlarının güvenliğinde bulunacağını, isteyenlerin bütün esyasıyla birlikte arzuladıkları yere gidebilmekte serbest olacaklarını, aksi takdirde harp hukukunun gerektirdiği şeylerin yapılacağını bildirdi. Bu teklifin reddedilmesi üzerine, kusatma hareketine hız verildi. Sahî denilen büyük top, günümüzde Topkapı denilen yerde mevzilenildi. 12 Nisan'da safakla birlikte topçu bataryaları atese başlayarak, surlar bombardimana tutuldu. Bu bombardimanların çok ustalıklı yapıldığı, nokta atışları ile surlardaki muhayyel bir üçgen dövülerek, zedelenen kenarların üzerine, ortasına yapılan top darbeleriyle büyük gedikler açıldığı rivayet edilir. Bu şekildeki bir bombardiman, Türk topçusunun harp teknikindeki maharetlerini göstermektedir. Schlumberger, bu konuda aşağıdaki ifadeleri kullanarak Osmanlı topçusunun, bu fetihteki rolüne işaret eder:

"Yine Nisan'ın on ikinci günü büyük bombardimanın başladığı gündü. Bu elem verici tarihten itibaren muhasaranın son bulduğu 29 Mayıs tarihine kadar yedi hafta boyunca o korkunç toplar, günün her saatinde sasmaz bir intizam dahilinde dehşet saçan bir gürültü ile ağır mermer güllerini Bizans surlarına fırlatmaktan bir an dahi geri kalmadılar. Simdiye kadar hiç kimsenin asla isitmemiş olduğu bu harikulade top patlamalarını isiten hurafe perest (hurafelere inanan) halkın, duşar olduğu canhıras feryad ve dehşet, tasavvur edilsin. Tesirin tahribkarlığı derhal görüldü. Asırlar boyunca nice güçlü milletlerin hücumlarına dayanmış olan bu asırlık duvarlarda, derhal gedikler açılmaya başlandı. Bu güller, kesif bir toz ve duman bulutu içinde müthiş bir gürültü ile geliyor, surlara çarpıp tahribatını yaptıktan sonra bin parça oluyorlardı. Kusatılmış olanlar, çok kısa bir mesafeden yapılan bu ilk top atesini müteakip, bin seneden beri bu sevgili beldenin mağlup edilemez bir tanrıçası makamında tuttukları ve varlığıyla magrur oldukları bu köhne surun kendilerini korumaya yetmeyeceğini anladıkları zaman, tarifi imkansız bir ye's ve kedere kapıldılar."

Mutlak surette galip gelmek azmiyle bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan Mehmed, ortaçağın en büyük kalesini yıkmak için yaptırdığı müthiş topları ile İstanbul surları önüne gelip muhasaraya baslar. 6 Nisan - 29 Mayıs arasında 54 gün süren kusatmanın tafsilatına girmek istemiyoruz. Ancak, Fâtih ünvanını alacak olan Sultan Mehmed, İstanbul surları önünde, kendisini bütün mukadderatla karşı karşıya getiren iki çetin imtihan daha geçirmisti. Durumun nazikliğini ortaya koyması bakımından kısaca bunlardan söz etmek gerekiyor.

20 Nisan'da bugday yüklü bir Bizans gemisiyle dört Ceneviz gemisi, Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen, Lodos rüzgarı ve Boğaz'daki akıntı sebebiyle Halic'e girmeyi basardılar. Bu başarı, Bizans'ta büyük bir ümit ve sevinç uyandırdı. Bu gemilerin, batılilar tarafından gönderilen donanmanın öncüleri olduğu sayısal yayıldı. Tursun Bey'in ifadesiyle bu hadise, "ehl-i Islâm arasına fütur ve perisanî saldı. Amma ma'nide âyet-i kerimesinin işaretine uygun olarak bu hadise, alınan tedbirlerle Müslümanların lehine tecelli edecektir. Gerçekten, muhasarayı başarısızlığa uğratacak büyük bir tehlike belirmisti. Ümitsizlik, bozgun doğurabilirdi. O zaman, Aksemseddin tarafından Pâdisaha sunulmuş olan bir mektup, bu muvaffakiyetsizliğin, umumî bir hayal kırıklığı doğurduğunu ve zaferi şüpheye düştüğünü isbat etmektedir. Mektup, alınması gereken tedbirleri de tavsiye etmektedir.

Düşman gemilerinin Halic'e girmesi üzerine, hisimla atını denize doğru süren ve kaftanı islanıncaya kadar denize girmiş olan genç hükümdar, bu durumu hazmedemeyerek Baltaoğlu'nu komutanlıktan azlıp, onun yerine Hamza Bey'i tayin eder.

Sultan, bütün vezir ve komutanların katıldığı bir Divan toplar. Orada, Çandarlı ile ona tabi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile İmparator'la müzakerelere girilmesi ve muhasaranın kaldırılması fikrini tekrar ortaya atarlar. Genç hükümdar için durumun ne kadar nazik bir hale geldiğini tasavvur etmek mümkündür. Vaziyeti, Çandarlı Halil Paşa'nın eski rakibi ve fetih fikrinin kuvvetli müdafi Zaganos Paşa kurtarır. Şehabeddin Paşa ve Koca Turahan Bey'le Aksemseddin'in ve Sultanin hocası Ahmed Gürani (Molla Gürani)'nin yardımları ile bu bedbin görünüşü yenmeye ve savaşa devam azmini yenilemeye muvaffak olurlar. Bunlar, tesci' edici sözleriyle askerinin cesaretini yükselttiler. Hoca Sa'duddin bu konuda sunları söyler: "Ülemanın ileri gelenlerinden Seyh Ahmed Gürani, büyük seyhlerden Aksemseddin ve makami yüce vezirlerden Zaganos Paşa, ülkeler hakimi sultan ile aynı görüş ve fikirde olup, barış ve anlaşma yolunu benimsememişlerdi. Fetih alâmetleri belirttiği sırada isten el çekmek vazife anlayışına sığmaz diyerek zaferleri gölge edinen askerlere nasihatlerde bulundular ve tatlı bir dille "sonra Rum ülkesi size açılacaktır" hükmünde belirtilen gerçek vaadi hatırlatarak "büyük savaş, Kostantiniyenin fethidir" gerçeğinden hareketle ortaya konan gayret ve ihtimami bir gazilere anlattılar."

Bizans'ın, Haliç tarafından da tazyiki için limana girise mani olan zincirin kırılması denenmişse de başarı sağlanamamıştı. Bunun üzerine ince donanmanın Haliç'e karadan geçirilmesi genç hükümdar tarafından düşünülmüştü. Bizans Rumları arasında da "Gemilerin karadan yüzdürüldüğü görülünceye kadar İstanbul'un zaptının kimseye müyesser olmayacağı" hususunda bir inanç ve anlayış bulunduğundan, kusatılanların bütün ümitlerini kırmak için bu ise tessebbüs edilmiştir. O sırada, Galata, Cenevizlilerin elinde bulunup ayrı bir kalesi vardı. Bura sakinleri, Türklerle dost olmakla beraber geceleri de Bizanslılara yardım etmekteydiler. Haliç'e denizden girmenin imkansızlığı yüzünden 50-70 kadem uzunluğundaki 15-22 sıra kürekli 70 kadar gemi, 22 Nisan gecesi sabaha kadar Haliç'e geçirildi. Solakzâde bunu "Himmet-i merdân ile Besiktas dedikleri yerden Kasım Paşa deresine doğru, dağ parçası gibi gemilerin altına rügan (yağ) ile terbiye olunmuş kütükler döseyip, bir rivayette yelkenler açarak yürüttüler ve gemileri birbirine bağlayarak üzerine metrisler koydular" cümleleri ile anlatır. Bu sevkîyat yapılırken Beyoğlu tepelerine yerleştirilen bataryalarla Haliç'teki Bizans donanması taciz edilip hareketsiz bırakıldığı gibi surların etrafında da bombardimana devam edilip, esas faaliyet, iyi bir şekilde gizlenmişti. Sabahleyin 70 parça kadar geminin, Haliç'te yelken açtığını gören Bizanslılar, hayret ve dehşetle bu manzarayı seyre başlamışlardı. Bu şekilde, karadan gemi yürüterek denize indirme tekniği büyük bir başarı idi.

Fâtih, bununla da kalmadı, ihtiyaç karşısında büyük dehasının yeni bir kesfini de ortaya koydu. Havan topları döktürdü. Onların, balistik hesaplarını bizzat yaparak tecrübelerinde bulundu. Beyoğlu sirtlarından ve Galata surlarından asırma atışlarla Haliç'teki düşman gemilerini batırmaya başladı. Böylece yeni bir cephe açılması ve Bizans'ın her taraftan sıkıştırılması, İmparator'u, en ağır şartları kabul ederek barış teklifinde bulunmaya zorladı. Fakat Fâtih, İmparator'un gönderdiği elçilere: "Ya ben Bizans'ı alırım, ya Bizans beni" diyecek kadar, fetih isinde azimli olduğunu ve teslimden başka bir teklifi kabul etmeyeceğini bildirmişti.

Gemilerin Haliç'e indirilmesinden sonra Defterdar ile Kumbarahane İskelesi arasında bin kadar duba üzerine, bes askerinin yan yana yürümesine imkân verecek ve top geçirilebilecek şekilde muntazam, sağlam döşemeli bir köprü kurdurdu. O dönem tekniğinin bir harikası kabul edilen bu köprü, Rumların mânevîyatlarını yeniden ve esaslı bir şekilde sarstı.

Fâtih Sultan Mehmed'in karşılaştığı ve âdetâ imtihan edildiği buhranlı ikinci hadiseye geçmeden önce, onun düşmanı olan ve Fâtih'i şahsen tanıyan Bizans imparatorluk prensi meshur tarihçi Dukas'ın karadan yürütülen gemiler ile pâdisahın bu husustaki faaliyetleri hakkındaki düşüncelerini buraya almayı faydalı bulduğumuzu belirtmek isteriz. O, şöyle diyor:

"Pâdisah, cesurâne ve cür'etkârâne bir planın tatbik ve icrasını düşündü. Galata'nın sark tarafında ve Çifte sütun altındaki cihette olan yer ile, Galata'nın diğer cihetinde ve Kosmidion denilen yerin karşısındaki Haliç sahili arasında bulunan ve Galata'nın arkasında olan ormanlık dağ yolunun düzeltilmesini emretti. Bu yolu, mümkün olduğu kadar düzelttiler ve makaralar ile gemileri denizden karaya çıkardılar. Bu gemilerin, geçidin (Bogaz) mukaddes ağzından çekerek, kara yolu ile, Haliç'e nakl olunmalarını emretti. Bu suretle emir icra olundu. Gemiler çekiliyordu. Her birinin baş tarafında bir kaptan ve arka tarafında bir dümenci oturuyordu. Bir diğeri de elinde küregi tutarak, yelkeni harekete

geçiriyordu; biri de davul, baska birisi de borazan çalıyor ve denizcilere ait sarkilar okuyordu. Muvafik rüzgarin esmekte oldugu sirada, ormanlari ve dereleri asarak, denize varincaya kadar karadan geçiyorlardi. Bu gemilerin sayisi seksen idi. Bunlar arasinda iki sira kürekli kadirgalar da vardi. Geri kalan gemileri orada biraktilar. Böyle bir harikayi kim gördü ve kim isitti? Keyahsar (Keyhüsrev) denizde köprü insa ederek, karada yürür gibi bu köprü üstünden karsiya asker geçirdi. Bu yeni Makedonyali ve bana kalirsa neslinin en son pâdisahi olan Mehmed, karayi denize tahvil etti (çevirdi). Ve gemileri dalgalar yerine, daglari tepelerinden geçirdi. Binaenaleyh bu, Keyahsar'i da geçti. Zira Keyahsar, Elispondos (Çanakkale Bogazi)'u geçti ve Atinalilari maglub olarak muhakkar (hakarete ugramis) bir halde geri döndü. Mehmed ise, karayi denizde oldugu gibi geçti ve Bizanslilari mahv etti. Ve hakiki altin gibi parlayan Atina'yi (burada kastedilen Istanbul'dur) yani dünyayi tezyin eden (süsleyen) sehirlerin kraliçesini feth etti."

Istanbul'un, kusatma altina girdigi günden, düşecegi gününe kadar Haliç'te büyük bir Venedik gemisinde bulunarak, olup bitenleri yakindan takib etmis olan vak'anüvis Nicolas Barbaro, efsanevi mes'ale isigi altinda gemilerin, dag ve tepelerden geçisinin dehset saçici cereyanini, taifelerin sevk ve setaretini, tekbir seslerini, sevinç nârâlarını ve davul âvâzelerini uzun uzun anlattiktan sonra "Bu gemilerin, sanki denizde imis gibi karada hareketleri hadisesini gözleriyle takib etmemis bir kimse için bunun, inanilmayacak kadar garip bir manzara oldugunu tekrar ederim. Ben bunu, Keyhüsrev'in Athos dagini yarmasinda gösterdigi cearet ve fedakârligin kat kat üstünde bulurum. Bunlari bizzat gözlerimle gördüm. Eger bu harikulade olayin meydana gelmesinde hazır bulunmamis olsaydim, buna inanilmaz ve garip masallar gibi görünmüs olacak olan diger rivayetlere de artik inanirim" der.

Fâtih Sultan Mehmed'in, muhasara esnasinda karsilastigi ve âdeta imtihan edildigi ikinci önemli hadise, Mayıs sonlarına dogru kendisini göstermistir. Hemen hemen bütün kaynaklari belirttigine göre o günlerde Osmanli ordugâhinda, Bati hükümdarlarinin birlestikleri, Hunyad'in sehri kurtarmak üzere kuvvetli bir ordu ile yolda oldugu ve büyük bir Haçli donanmasinin Agriboz'a veya Sakiz Adasi'na ulastigi sayialari yayilip büyük bir endiseye sebep oldu. Tekrar mirildanmalar basladi. Basindan beri kusatmaya karsi gibi görünen Çandarli, hakli çıkacak gibiydi. Gerçekten, Venedik, 7 Mayıs'ta hazirladigi bir donanmayi G. Loredano komutasinda Ege sularina göndermistir. Papa da kendi hesabina bes kadirga techiz ettirip yola çıkarmisti. Öbür tarafta Karamanoglu, Venediklilere verdigi söz üzerine Istanbul surlari önünde herhangi bir gevseme halinde harekete geçmeye hazır bulunuyordu. Kuvvetli bir casus sebebesine sahip olan Osmanli hükümdarinin, bu faaliyet ve hazirliklardan habersiz kalmasina imkan yoktu. Bir gecikme, sonucu çok tehlikeli ve mes'um neticeler dogurabilirdi. Tâcizâde'nin ifadesiyle: "Te'hir olicak mebada derya yüzünden dahi küffardan muavin gelip halka zaaf-i kalb târi olmaga sebep ola". Gerçekten de Istanbul muhasarasinin sonlarına dogru (25, 26 Mayıs) bir Macar heyeti, Osmanli karargâhina gelir. Bu heyet vâsitasıyla, Jan Hunyad'in, naiplikten çekildigi ve Ladislâs'in kral oldugu öğreniliyordu. Bu yüzden Jan Hunyad, Sultan Mehmed'le üç seneyi kapsayacak sekilde yapmis oldugu mütarekenin, ahidnâmesini geri istiyordu. Zira idareyi genç krala devr etmekle imzalamis oldugu ahidnâmenin geçersiz oldugunu ve bu yüzden onu geri isteyerek ve Osmanli hükümdarinin ahidnâmesini de iade ediyordu. Macar heyeti, vezir-i azam ve onun yanında bulunan iki vezirle görüşür. Sefir, efendisinden aldigi talimat üzerine, pâdisahtan Istanbul kusatmasinin kaldırilmasini ister. Aksi takdirde Macarlarin, Bizans'in lehinde hareket edip onlari yanında yer alacaklarini bildirir. Macar elçilik heyeti, Bati devletlerine ait bir filonun da Bizans'a yardima gelmekte oldugunu bildirir.

Macar elçisiyle olan görüşme, genç hükümdara bildirilir. Macarlarin Rumlara yardım edeceklerine dair olan tehdidi ve bir Bati filosofun yardima gelecegi sözleri, Sultan Mehmed'i düşündürür. Bunun üzerine, 27 Mayıs aksami bir meclis toplayarak vaziyeti görüşür. Vezir-i a'zam Halil Pasa, daha önce görmüs oldugu üç Haçli seferinin tehlikelerini yakindan bildigi ve Bati Hristiyanlarinin yeni bir Haçli seferi düzenlemelerinden korktuğu için, imparatorun agir bir vergiye baglanarak muhasaranin kaldırilmasini teklif eder. Özellikle Hristiyan Bati'nin birleserek Müslüman Türkleri Balkanlardan atmak üzere harekete geçebileceklerini, bunun da daha büyük bir felakete sebep olacagini söyler. Zira o, Yildirim Bâyezid'in akibetini, Izladi, Varna ve İkinci Kosova muharebelerini hatirliyordu. Buna karsilik Zaganos Pasa, Istanbul'a yardım yapilamayacagini, Bati devletleri arasindaki rekabetin bu yardima engel olacagini, yardım yapilsa bile önemli olamayacagini söyler. Onun bu görüşüne bazi ümera ile ulema ve Aksemseddin istirak ediyorlardi. Benimsenen bu görüş üzerine, genel bir hücumu karar verilir.

Gerçi, Venedik veya Papa'nın donanmasının Sakiz'a geldiği haberi alınmıştı. Son olarak yapılacak hücumun neticesine kadar Macar elçisi iade edilmeyerek alıkonuldu. Bu arada muhasaranın uzaması, bazı dedikodulara sebep olmuştur. Pâdisah da endiseli ve sıkıntılı idi. Ancak Aksemseddin'in sebat ve hücum edilmesi ile ilgili mektubu ve manevî tebsirati havi yazısı, herhalde Sultan Mehmed üzerinde tesirli olmuştur.

Fetih esnasında, Sultan Mehmed ile Aksemseddin arasındaki ilgi, tesvik ve sabri tavsiye hususu, su ifadelerde açıklık kazanır. "Bâhusus, fetih tarihinin iç yüzünü idare eden Aksemseddin, cepheden cepheye at oynatan, kafası ve bedeniyle de en ağır ve zorlu yükü taşıyan pâdisahın bir dinamo gibi zaman zaman bosalır olan mâneviyatını besliyor ve takviye ediyordu.

Genç hükümdar, sihirbaz kudretiyle kal'alar kurdurmuş, toprak döktürmüş, donanmasına bir gecede dağları asırtmış, genç, dinç, nizamlı ve talimli ordusuyla karaları denizlere çevirtmiş, denizleri tutuşturmuştu. Ama yine de Bizans surlarına çarpıp püsküren ve uzadıkça uzayan muhasaradan da zaman zaman ümitsizliğe düşer gibi oluyordu. Ne ki genç hükümdarın kulagina durmaksızın "Korkma, şehri alacaksın" diyen ses, ona her zaman deste ve yar olmakta bulunuyordu.

Ama bir türlü neticelenmeyen kusatma ve Ortodoks kilisenin son ve tek ümid olarak Katolik kilisesine boyun egmesine karşılık, Papa'nın da Avrupa'lı kuvvetleri, şehre yardımcı olmak üzere gönderme ihtimallerinin kızıstığı bir gerçektir. İşte bıçağın kemige dayandığı bu çok nazik demde, pâdisahın, Veliüddinoglu Ahmed Pasa'yi, Ak Seyh'in çadırına niyaz ve sual babında göndererek seyhinden fethin gününü, hatta saatini ve şehre girilecek noktayı öğrenmiş görüyoruz.

Fakat, Seyh'in ogullarından biri, babasının mustuladığı an gelip çattığı halde, fetih haberinin gelmemesi üzerine, pâdisahın gazabından korkarak, merakla babasının çadırına geldiği vakit, kapıda bulunan nöbetçi: "İçeri kimseyi komayasuz diye sipariş olundu" diyerek delikanlıyı Ak Seyh'in yanına almaz. Bu esnada çadırın bir yanından etegini kaldırıp içeri bakan genç adam, babasının bası secdede, göz yaşları ve enin ile ağlayıp yalvarmakta olduğunu görür. Bu uzun niyaz ve yanık münacattan sonra, Seyh'in bası secdeden kalkar. Bu esnada da ordu, yatagını asmış sel gibi, tase köpüre şehre girmekte, Ak Seyh de kendi kendine "Elhamdülillah, Elhamdülillah" diye Cenabu Hakk'a sükr etmeye, tekbir getirmeye başlamış bulunmakta idi."

Aksemseddin ile Fâtih arasındaki münasebetlere temas etmiş olmakla birlikte, daha önce toplanmış bulunan harp meclisinden kısaca söz etmemiz gerekiyor. Zira bütün teklif ve çabalara rağmen Bizans teslimi yaşanmadığı gibi, Fâtih'i zor durumda bırakacak bazı tesebbüslerde de bulunuyordu. Bunun için 27 Mayıs'ta, Fâtih'in başkanlığında toplanan bir harp surasında uzun münakasalar yapılmıştı. Vezir-i a'zam Halil Pasa'nın muhasarayı kaldırma taraftarı olduğunu bu surada açıkça söylediğine daha önce isaret edilmisti. Buna karşılık Zaganos Pasa ile hem tıb hem de manevî ilimlerde derin malumata sahip bulunan Aksemseddin, fethin, Müslümanların 850 senelik en büyük idealleri bulunduğunu, Bizans'ın mânen tefessüh ettiğini, maddeten de hiç bir gücünün kalmadığını, Rum halkın büyük bir kısmı ile bazı ileri gelenlerin Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak kabul ettiklerini, İstanbul'a hakim olan devletin hem İslâm, hem de Hristiyan dünyasında büyük bir manevî nüfuza sahip olacağını, bu sebeple kat'i neticenin alınmasına kadar muhasaraya devam edilmesini istediklerine temas edilmisti. Hz. Peygamberin ashabından ve hicret esnasında kendisini Medine'de evinde misafir etme şerefine nail olan Ebu Eyyub el-Ensârî'nin kabrini keşf ettiği gibi, Kur'an'da İstanbul'a isaret ettiği kabul edilen * "beldetün tayyibetün" lafzının "ebced hesabı" ile içinde bulundukları 857 hicrî senesini isaret ettiğini söyleyen Aksemseddin, bu sebeple "feth-i mübin"ın muhakkak bulunduğunu, derin bir vecd ile dile getirir. Bütün bu görüşmelerden sonra meclis muhasaraya devam kararı vererek dağılır.

Sultan Mehmed, harp hazırlıklarını tamamladıktan sonra şehre bir elçi göndererek İmparator'a "sehri menkul serveti ve yakınları ile terk edebileceğini" bildiren bir mesaj gönderdi. İmparator bu talebi reddedince Fâtih, bütün orduya tellallar çıkararak genel hücumun yapılacağı günü tesbit etti. O, yemin ederek askerlere şöyle dedi: "Bu muharebede kazanç olarak yalnız şehrin binalarını ve surlarını istiyorum. Şehrin diğer bütün menkul servetini ve mahsurlarını ganimet olarak size bırakıyorum."

Bundan sonra, bütün ulema, mesâyih ve gazi dervişler, asker içinde zaten cöskün bulunan hücum ve kazanma halet-i ruhiyesini, mânevî tebsirlerle bir kat daha artırdılar. Bu esnada genç hükümdar da münadiler vâsıtasıyla orduya tebligatta bulunarak "ilk defa sura çıkacak olan askerlerin rütbelerinin artırılacağını, eline hükm-i serif sadaka olunarak (verilerek) tâ nesli munkariz oluncaya değin evladının, kıyamete kadar baki olacak bulunan Devlet-i Âl-i Osmanî'de, her zaman muhterem sayılacağını" bildirdi.

Bu esnada Osmanlı topları surları dövmeye devam ediyor, Bizanslı muhاریpler, devamlı mesgul edilerek yorgun bırakılıyorlardı. Fetih sabahının gecesı, Türk ordusunda "Mum donanması" denilen ateş ve ısı senliğinin icrası ile geçti. İstanbul'u tamamen kusan Türk deniz ve kara ordusunda kandiller, fenerler, mes'aleler ve ateşler yakılarak Kostantiniyye (İstanbul) bir ısı çenberi içine alındı. Askerin hep bir ağızdan getirdiğı tekbir ve tehlil sedâları, ortalığı inletiyordu. Gecenin karanlığını yırtan bu ısı çenberi ile tekbir sesleri, tatlı bir ahenk meydana getiriyordu. Isı ve seslerden meydana gelen bu uğıltuyu gören Bizans, önce Osmanlı ordusunda yangın çıktığını zannederek sevinecek, fakat kısa bir müddet sonra, bunun bir donanma olduğunu anlayınca derin bir ye's ve ümitsizliğe düşecektir. Bu esnada Bizans, Ayasofya'da İmparatorun da hazır bulunduğu son bir âyine katiliyordu. Bu âyin, Bizanslıların Ayasofya'da icra ettikleri son âyindi.

20 Cemazıyelevvel (29 Mayıs) Salı sabahı ezan ve namazdan sonra, Türk ordusunun büyük ve tarihî hareketi başladı. Ordu, hem kara, hem de denizden bütün cepheleden harekete geçti. Toplar, hep birden şehir üzerine çevrilerek ateşlendi, etrafı kesif bir duman ve barut kokusu kapladı. İlk hamlede iki bin merdivenle 50 bin yigit ileri atılmış, harbin en siddetli anında, Aksemseddin ile Molla Gürani ateş hattına girerek, gazâ yolunda şehidlik mertebesine ulaşmayı taleb ile askere önderlik edip örnek olmuşlardı. Bizzat genç hükümdar dahi, askeri tehyic edici sözlerle, elinde kılıç ile Topkapı gedigine saldırmıstı. Bu sırada Ulubatlı Hasan adındaki muazzez nefer, tekbirlerle Topkapı suruna sancak dikti. Böylece İslâm dilâverlerinin ve Oguz kavminin, asirlardan beri hayal ettiği mukaddes bir rüya gerçekleşiyordu. Ulubatlı, Hz. Peygamberin müjdesine mazhar olarak 30 kadar arkadaşıyla şehadet mertebesine ulaştı.*

Bu sırada Osmanlı sancagının surlarda dalgalandığını gören ve daha önce yaralanmış bulunan Latin komutanı General Giustiniani, gemisine çekilmek ister. Kalması hususunda ısrar eden İmparator'a "Allah'ın, Türklere açmış olduğu yolu takip edeceğim" cevabını verdi. Bu, artık Osmanlı'ya mukavemet edilemeyeceğinin bir ifadesi idi.

Bizans'ın, surlardaki bayragının indirilip yerine Osmanlı bayragının dikilmesinden sonra, ezanlar okunmaya başlandı. Sultan Mehmed Han, surlardaki bu manzarayı görünce, atından inerek, Hz. Peygamber'in medih ve senâsına nail olmanın verdiği bir sevinç, ayrıca devletini, İslâm'ın mukaddes şerefine mazhar kılan medhiye-i Resulullah'a** kavusmanın verdiği heyecanla sükur secdesine kaparak Cenab-i Hakk'a hamd eder. Sonra otag-i hümayununa çekilerek devlet erkânının tebriklerini kabul eder.

Bu sırada, şehri koruyan gruplarla birlikte Bizans İmparatoru da öldürülmüştü. O, ayakkabısından tanınmıstı. Fâtih, vatanını müdafaa için ölen bu şerefli askerin cenazesine saygı göstererek onu merasimle defn ettirdi.

İstanbul'un fethi, genç sultan için aynı zamanda saltanatının da fethi olmuştı. Fâtih, şehrin zaptını müteakip Sehzâde Orhan'ı arattı. Ölü veya diri getirene büyük mükâfatlar vaatlemıstı. Bizanslıların yanında kendisine karşı surlar üzerinde savaşmış olan bu Osmanlı sehzâdesinin ölümü ile Yıldırım Bâyezid'in oğulları arasındaki taht kavgası kesin olarak sona ermişti. Gerçekten de şehrin düstüğünü gören Sehzâde Orhan, surlardan atlayarak vefat etmişti.

Feth-i mübinin gerçekleştiğı 29 Mayıs 1453 Salı sabahını anlatan bir yazar, o günü şu ifadelerle tasvir eder: "O gün, her zamankinden daha parlak doğan güneş, göz kamastırıcı altın sarısı ısıları ile âdetâ İslâm'ın zaferini kutluyor, cihanın incisi Kostantiniyye'ye sel gibi akan sanlı Türk ordusunu sıcak bir içtenlikle kucaklayıp üzerine mukaddes nurlar sağıyordu. 29 Mayıs 1453 salı sabahı, muhakkak ki bir baska sabahtı. Bu parlak ve essiz ilkbahar sabahının cihan tarihindeki yeri ise, apayrı bir özellik

tasiyordu. Zira o mukaddes Sali sabahi ile bir çağ kapanıyor, yeni bir çağ açılıyordu. Bu yeni çağa, essiz dehası, rakipsiz kuvvetiyle, Avrupa barbarları dahil, bütün cihana saskinlıktan küçük dilini yutturup, henüz 21 yaşlarında çok genç bir pâdisah olarak, Fâtih ünvanına hak kazanan büyük türk, Fâtih Sultan Mehmed Han damgasını basmıştı. İşte o mukaddes Sali sabahi, böyle essiz bir sabahtı.**

Osmanlı ordusunun şehre girip hakim olması üzerine bileğinin gücü ile Fâtih ünvanını almaya hak kazanmış olan genç serdarın da şehre girdiği görülür. Yanında, emîr, vezir, solak, sipah ve yayalardan baska, devlet ricali, âlimler, hocaları, seyhler, dervişler, kalenderîler ve erler bulunuyordu. Bütün bunların yanında özellikle sağında ve solunda Aksemseddin ile Akbiyik sultanın bulunması dikkat çekiyordu.

Fâtihâne bir ihtisam ve büyük tezahüratlarla şehre girmiş olan pâdisah, Hammer'in (II, 302) dediği gibi, Hristiyanlığın sarktaki merkezini teslim almak üzere, Ayasofya'nın önünde atından inmiş ve mâbedin esiginde sükur secdesine kapanmıştı. Tursun Bey'in ifadesiyle haraba yüz tutmuş olan Ayasofya, fetih hakkı olarak câmiye çevrilecekti. Rivayete göre Fâtih Sultan Mehmed, Ayasofya'da iki rekaat sükur namazı ile ikinci namazını kıldıktan sonra mâbedin üç gün içinde bu mâbedin Cuma namazı için hazırlanmasını emreder. Cuma günü, Aksemseddin Hazretleri, Sultan Fâtih'in koluna girip minbere çıkartarak hutbe okumasını istemiş. Fâtih de Hak Teâlâ Hazretlerine hamd ve senâdan sonra hutbeyi okur. Aksemseddin de Cuma namazı kıldırması.**

Fâtih Sultan Mehmed, fetihten sonra Bizans ahalisi hakkında Hristiyan dünyasında esine rastlanmayan bir müsamaha hareket etmişti. O, askerlerine, mukavemet edenlerden baskasının öldürülmemesini, emrederek, sadece esir edilmelerini istemişti. Daha önce de temas edildiği gibi o, İmparator'un cesedini buldurmuş, onu Rumlara teslim ederek inançlarına göre defn etmelerini sağlamıştı. Rumlardan, şehir dışına kaçanların tekrar evlerine dönebileceklerine de müsaade etmişti.

Fethi takip eden ilk Cuma namazından sonra meydana gelen ikinci önemli hadise, Ok Meydanı'nda yapılan fetih ve zafer alayıdır ki, üç gün üç gece süren senlik, ziyafet, oyun ve eğlencelerden sonra, basardığı büyük iste, çevresinin yardımlarını unutmayan pâdisah, "Sühedaya rahmet-i Rahman, gazilere şeref ü san, tebeama fahr ü sükran" dedikten sonra asker ve sivil yüzbinlerce kişiye zafer hediyesi olarak mal, mülk ve arazi dağıtmıştır.

Fakat bu noktada da mühim olan yine Aksemseddin'in, orada hazır bulunan gazilere sesini yükseltip "Ey gaziler, bilin ki, cümleiniz hakkında ahir zaman peygamberi " Ne güzel askerdir onlar" diye buyurmuştur. İnşallah cümleiniz mağfursunuz. Ama gazâ malını israf etmeyip hayır ve hasenatta sarf edin. Pâdisahınıza da itaat ve muhabbet eyleyin, diyerek gâzilerin tamamını şehrin imarına ve amme müesseseleri kurmaya tesvik etmiş olmasıdır.

İstanbul, Osmanlıların eline geçtiği zaman perisan ve harab bir vaziyette idi. Fakat bu tahribat ve yoksulluğa sebep olan Müslüman Türkler değil, Hristiyan Avrupa idi. Zira Comnene'ler devrinde, taht çekismelerinden ve iç idaresizliklerinden faydalanarak şehri basan Haçlı orduları, bu zengin ve mamur beldeyi sefil ve yoksul bir harabeye çevirmişlerdi. Böylece şehir, bir daha belini doğrultamayacak bir hale gelmişti. Bundan sonra ne yıkılan saraylar bir daha yapılmış, ne yağmalanan kiliseler bir daha doldurulabilmiş, ne kaçırılan sanat eserleri, ne tahrib edilen âbideler bir daha yerlerine getirilebilmişti. Yarım asırdan fazla süren kan kokusu içinde, vahset ve zulüm ile ezilen bu şehir, bir yazarın ifadesi ile yeni sahipleri olan Müslüman Türkler sâyesinde "ba'sü ba'de'l-mevt"e, bir yeni dogusa ugramak talihine ermiş bulunuyordu.

Öyle anlatılıyor ki şehir ve mabedlerin yağmalanması bir bakıma İmparatorun eliyle de oluyordu. Nitekim İstanbul fethine tanık olan Bizanslı Yeorgios'un verdiği bilgilere göre, devletin, askerlerin maaşını verecek parası olmadığı için kral, Allah'a adanmış kutsal esyaların kiliselerden alınıp paraya çevrilmesini emretmişti. Böylece gerek Ayasofya, gerekse şehirdeki diğer kiliselerde bulunan esya fetihten önce alınıp paraya tahvil edilmisti.

Fâtih, fetihten sonra Galata'daki Ceneviz kolonisini de teslim alarak, onlara hukukî beratlar verdi. Bu arada Sultan Fâtih, Latin Kilisesi ile birleşme taraftarı olmayan ve bu birleşmeye muhalefet ettiğini

daha önce gördüğümüz Gennadius'u Patriklik makamına getirmek suretiyle Ortodoksları himayesi altına almış oluyordu. Böylece Hristiyan dünyasındaki iki kilise ayırımını desteklemiş oldu. Merasimle bu yeni Patrige mürassa bir asâ ve at hediye edip iltifatlarda bulundu. Böylece Fâtih, Roma'ya hakim oluyordu. Bu sebeple kendisine "Roma Cihan İmparatoru" denebilirdi. Bu anlayıştan hareketledir ki, Roma'yi elinde bulunduran ister Müslüman, ister Hristiyan olsun; ister kavuklu, ister sapkali bulunsun, Roma âleminin hükümdarı idi. Bu âlem, hukuken onun ülkesi sayılırdı. Böylece, Yıldırım'dan beri kullanılan "Sultan-i iklim-i Rûm" tabiri, İstanbul'un fethi ile Ortodoks dünyası tarafından da kabul edilip tasdik edilmiş oluyordu. Bu tasdik, Avrupa fetihlerinde büyük faydası görüldüğü gibi, kuvvetli olduğumuz devirlerde de Patriklik makamının bizde bulunusu, yararımıza olmuştur. Fâtih, bu hareketiyle Doğu Hristiyanlığını Katolik Roma'dan tamamen ayırıyordu. Buna kendi gücünü de katarak asırlardan beri Doğu dünyasının Roma'ya karşı gösterdiği reaksiyonu âdeti yeni bir senteze kavuşturuyordu. Gerçekten de İstanbul'u fetheden Türkler, Sark, yani Ortodoks kilisesinin, Bizans İmparatorluğu zamanındaki bütün haklarını tanımak suretiyle Rumları memnun etmiş ve onları müteaddid müzakerelere rağmen bir türlü yanasmak istemedikleri Garp (Katolik) Kilisesi'nin nüfuz ve hakimiyeti altına düşmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altına almışlardı. Nitekim, Osmanlı hükümdarı, İstanbul fethinden sonra ilim ve faziletle tanınmış olan Gennadius'u Rumlara Patrik olarak tayin etmiş ve Patrikhâne'ye Bizans imparatorları zamanındakine benzer selâhiyetler vermişti.

Osmanlı Devleti'nin bu ince hesaplı siyaseti, bir buçuk asırdan beri zaman zaman kileselerin birleşmesi için Papa'ya yapılan müracaat kapisini tamamen kapatmıştı. İs bu kadarla da bitmemiş, devlet, Galata'daki Cenevizlilerle Galata halkına da bir fermanla teminat vermişti. Bu hareketiyle Osmanlı Devleti, gerek Balkanlar'da kendi idaresi altındaki ve gerek Mora, Sırbistan, Eflâk ve Güney Arnavutluk'taki Ortodoksları samimi olarak kendi idaresine bağlamıştı.

İstanbul'un, 29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyelevvel 857)'de Osmanlı Türkleri tarafından feth edilmesi, Avrupa'ya ve özellikle Papa ile Napoli Krallığını, ayrıca Güney Avrupa memleketlerini hayret ve dehşete düşürmüştü. Bununla beraber, gerek Osmanlıların büyük bir cihad ruhu ile askerî güce sahip olmalarının etrafa verdiği korku, gerekse artık Hristiyanlık taassubunun yerini, tedricen de olsa aklî muhakemenin almış olması yüzünden birçok devlet, sesini çıkaramaz hâle gelmişti. Bu sebepledir ki, Papa V. Nikola'nın, yapmak istediği ve yeni bir Haçlı Seferi için saga sola bas vurma sonuçuşuz kalmıştı. Nitekim, Papa'nın bütün Hristiyanları silaha sarılmaya davet eden 30 Eylül 1453 tarihli beyannâmesi, fazla bir alaka uyandırmadığı gibi, Papa'nın, Osmanlılar aleyhine harekete getirmek istediği Adalar halkı ile Balkan yarımadası'ndaki despotluklar ve bu meyanda Sırp, Eflâk, Bosna, Mora, bazı Arnavut kral devlet ve senyörleri, Osmanlıların Enez zaferinden sonra 1454 senesi ilkbaharında göndermiş oldukları elçileri vâsıtasıyla İstanbul fethinden dolayı Osmanlı hükümdarını tebrik ediyorlardı.

Hristiyan Batı dünyasında beklenmedik bir felâket olarak kabul edilen İstanbul fethi, zafernâmelerle İslâm dünyasına bildirilmisti. Resûlullah (s.a.v.)'in hadiseleri ile ta'ziz edilmiş olan Fâtih Sultan Mehmed ve ordusu, büyük bir tebcile layık görülmüşlerdi. Misir, Sam, Bagdad ve diğer Müslüman şehirler ile ülkelerde merasimler tertiplenip kutlama törenleri yapılmıştı. Kahire'de bulunan Abbasî halifesinin emriyle camilerde Müslüman Türk şehidlerine dua edilmiş ve Fâtih'in ismi hutbelerde zikredilmisti. Bu andan itibaren bütün İslâm dünyası, Peygamberlerinin müjdesine (tebsirât) mazhar olan Osmanlı Devleti'ni, İslâmiyetin büyük bir temsilcisi olarak kabul etmeye başlamıştı. Haçlı sürülerine karşı İslâm'i, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde serefle müdafaa etmiş olan Türk milleti, bu fetihle, bütün Müslüman dünyasının sönmez ve eksilmez muhabbetini kazanmıştı. Bu sebeple Memlûk Sultani, Fâtih'e elçi göndererek kendisini tebrik etmişti. Keza, Güney Hindistan (Behmenî) Sultani Alaeddin II. Ahmed Behmen Sah (1435-1457) da elçiler gönderip Fâtih'i tebrik edenler arasındaki yerini almıştı.

İslâm dünyasının, İstanbul'un fethinden dolayı bu kadar sevinmesinin sebeplerini, çok derinlerde aramak gerekir. Zira bu şehrin fethi, Müslümanlar için önemli bir hedef haline gelmişti. Bu hedefe ulaşmak gerekiyordu. Çünkü bu, peygamberlerinin, asırlarca önce haber verdiği bir olayın gerçekleşmesi demekti. Ayrıca, bu olayda başarı sağlayan, onun müjdesine nail olacaktı. Bunun içindir ki, Hz. Peygamberin vefatından kısa bir müddet sonra, önce Emevîler, daha sonra da Abbasîler tarafından defalarca muhasara edilmesine rağmen ele geçirilemeyen İstanbul, Fâtih'ten önceki Osmanlı hükümdarlarınca da kusatma altına alınmıştı. Bununla beraber fetih başarısı, henüz 21 yaşlarında

bulunan genç Osmanlı hükümdarına nasib olmuştur. Hz. Peygamber, İstanbul Fâtihini ve fethi basaracak olan orduyu, tebsir etmişti. Kur'an-ı Kerim'deki "beldetün tayyibetün" âyeti, "Ebced Hesabı" ile "Feth-i Mübin"i'nin hicrî tarihini gösteriyordu.

İstanbul'un fethi, bir bakıma genç Sultan için saltanatın da fethi olmuştur. Bu sırada Fâtih, çeşitli sebeplerden dolayı kendisine kızdığı Çandarlı Halil Paşa'yı vezir-i azamlıktan azal eder. Zira onun hakkında ortada çeşitli söylentiler doluyordu. Hatta Bizansla işbirliği ettiğine dair rivayetler de vardı. Nitekim Bizans Tarihi adlı eserinde Dukas, fetihten sonra Fâtih ile Duka arasındaki konuşmayı verirken sunları söyler: "Büyük Duka gelip etek öptükten sonra Pâdisah ona dedi ki: "Şehri teslim etmemekle iyi bir iş yapmadınız. Bak ne kadar zararlar, ne kadar hasarlar yapıldı, ne kadar kimse esir oldu". Duka buna cevap olarak "Efendim, sana şehri verecek kadar selâhiyetimiz yoktu, hatta imparatorun bile böyle bir selâhiyeti yoktu. Bundan başka, senin adamlarından bazıları da sözle ve mektuplarla imparatora haberler göndererek, "korkma, pâdisah size tahakküm edemeyecektir" diyorlardı. Pâdisah, söylenen bu sözleri Halil Paşa'ya atfetti." Bu yüzden azledilen Çandarlı Halil Paşa, kısa bir müddet sonra idam edilecektir. Paşa, vasiyetnâmesinde bütün mal varlığının pâdisaha ait olduğunu bildirmekle birlikte, malları mirasçılara bırakılmış, sadece nakit paraları hazine adına alıkonulmuştur.

Fâtih, fetihten sonra Gennadius gibi âlim ve münevver bir Ortodoks patrik tayin etmekle, fethettiği ülke halkının geleneksel imanını kurtarmış oldu. Sayet bu makama katolikliğe meyyal bir başka ruhanîyi getirmiş olsaydı, Ortodoksluk yavaş yavaş sönüp ortadan kalkacaktı. Patrik, geleneğe uygun bir merasimle pâdisahın huzuruna kabul edilerek kendisine murassa bir asâ ve at verilmisti. Bu meydana eski Bizans halkının evlenme, bostanma, ölüm ve dinî ayin gibi şahsî meselelerinin de kendi cemaatlerince tedvir edilmesine müsaade edildi.

Fâtih Sultan Mehmed, patrik tayini ve İstanbul'un ticarî, iktisadî, ictimâî, adlî ve diğer hizmetleri görmek için görevliler tayin ettikten ve 18 Haziran'a kadar İstanbul'da kaldıktan sonra Edirne'ye döner. O, büyük bir zafer alayı ile, aylar önce ayrıldığı şehre tekrar giriyordu.

Genç hükümdar, İstanbul'u bir Müslüman Türk şehri haline getirmek için, Anadolu'dan getirttiği Türk ailelerini vergilerden muaf tutmak suretiyle iskân edip şehrin yeniden senlenmesini sağladı. Âşık Pasazâde'nin bu konuda verdiği bilgiyi, dönemin dil özelliklerine de dokunmadan buraya almak istiyoruz. Böylece o dönemde nasıl sade bir Türkçe'nin kullanılmış olduğunu da görmüş olacağız.

"Pâdisah, İstanbul'u fethetti, subasılığını kulu Süleyman Bey'e verdi. Ve cemii vilayetine kullar gönderdi. "Hatiri olanlar gelsin evler, bağlar, bahçeler, mülkler verelim" dediler. Ve her kim geldiye verdiler. Bu şehri mamur ettiler. Pâdisah yine emir etti kim, ganiden ve fakirden evler sürdüler. Ve her vilayetin subasalarına ve kadılarına adamlar gönderdiler. Bu gelen halka da evler verdiler. Şehir mamur oldu. Bu verdikleri evleri mukataaya verdiler. Öyle olunca bu halka güç geldi. Dediler ki "Bizi memleketimizden sürdünüz getirdiniz bu kâfir evlerine geri vermek için mi getirdiniz?" Bazıları avradını ve oğlanını (ailesini) koyup kaçtı. "Kula Sahin" derlerdi atasından kalmış bir vezir-i akil (akıllı bir vezir) vardı. Pâdisaha der ki: "Hey devletli sultanım, atan, deden nice memleketler fethettiler, hiç birine mukataa koymadı. Sultanim da layık olan budur ki bunu yapmaya" dedi. Pâdisah da onun sözünü kabul etti. Yine hüküm etti: "Her ev ki verirsiniz mülklüğe verin (verdiğiniz her evi mülk olarak verin)" dedi. Ondan sonra mektuplar (yazılı belge, tapu) verdiler ki mülkleri ola. Şehir yine mamur olmaya yüz tuttu. Mescidler yapmaya başladılar."

Görüldüğü gibi, İstanbul'un Müslüman Türk şehri haline getirilebilmesi için her imkânî değerlendiren Fâtih, bu yeni gelenlere çeşitli kolaylıklar sağlamaya başladı. O, İstanbul'un iskânî için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden sanat sahipleri ile muhtelif sınıflara mensub Türk nüfusunu buraya celb edip iskân ettiriyordu. İlk önce 5000 aile getirildi. Daha sonra değişik tarihlerde Karadeniz sahilleri ile Karaman, Aksaray, Egirdir, Bursa, Manisa, Tire, Çarsamba, Kastamonu, Samsun, Sivas ve İzmir gibi yerlerden gelen Türk aileleri ile İstanbul kısa bir zamanda hüviyet değiştirerek bir Müslüman Türk şehri haline geldi. Bu hüviyet değişikliği, sadece nüfusla değil, semt isimleri ile de olmuştur. Çünkü gelenlerin yerleştikleri bu yerlere onların geldiği yerlerin ismi verilmisti. Nitekim, günümüzde bile Aksaray, Karaman, Çarsamba gibi semt isimleri, hâlâ o günün hatıralarını tasimaktadırlar. Her ne kadar Balkanlar'dan da nüfus nakli olmuştur da bu, pek fazla bir şey ifade etmiyordu. Çünkü bunların sayıları

çok azdı. Anadolu'dan getirilen Türklere ev, bahçe verilip vergiden muaf tutulmaları, onların şehrin iktisadî hayatını ellerine geçirip bu sahada söz sahibi olmaları içindi.

Harap bir şehri devralan Fâtih'in, İstanbul'u imar ve iskân etmek gibi büyük bir problemle karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Bu problemi çözmek ve şehre yeni bir çehre vermek için Osmanlıların eskiden beri uyguladıkları bir yöntemle meseleye yaklaştığı görülmektedir. Bu da biraz önce temas edilen göç uygulamasıdır. Baska bir ifade ile İstanbul, fetihden sonraki büyüme ve gelişmesini buraya yapılan hâne nakline borçlu görünmektedir. Âşik Pasazâde, Nesrî, Tursun Bey, Dukas, Kritovulos gibi çağdaş kaynakların verdiği bilgiler ve günümüzde yapılan araştırmalar, Fâtih'in daha ilk günlerden başlayarak İstanbul'u canlandırmak ve senlendirmek için gösterdiği çabayı ortaya koymaktadırlar. İstanbul'un eski olan ve günümüzde bile varlığını koruyan mahalle adları, bize bu yerleşmenin şehir içindeki dağılımı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Çünkü (daha önce de belirtildiği gibi) bu yeni gelenler, yerleştikleri yerlere, geldikleri şehir ya da kasabanın adını vermişlerdir. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde bu yeni gelenlerin kurdukları mahallelerin isimlerini vermektedir.

Fâtih, bir yandan bu sürgünlerle İstanbul'un nüfusunu artırırken, bir yandan da fetihden hemen sonra şehirde geniş bir inşaa faaliyetine girer. O, fetih esnasında harap olan surların onarılması ve şehrin yeniden düzenlenmesi amacıyla, İstanbul Subasılığına getirdiği Karistiran Süleyman Bey'i görevlendirmişti. Bu arada müselleme ve yaya sancakbeylerine, hendeklerin temizlenmesi emredilmişti. Böylece 13 km. karelik bir alanı çevreleyen surlar onarıldı. 1457'den sonra daha geniş bir imar faaliyetine girecek olan Fâtih, bir taraftan da esirlerin yevmiye (günlük) 6 veya daha fazla akçe karşılığında çalışmalarını emretti. Böylece Rum esirlerinin refah düzeyi yüksek bir duruma gelmeleri sağlandı. Bu sayede esirler para biriktirip kendileri için takdir edilen kurtuluş akçesini ödeyip hürriyetlerine kavusabileceklerdi. Gerçekten Fâtih, bütün tebeasına (vatandaşlarına) özellikle de esirlere karşı çok merhametli idi. O, herkesi aynı standartlara sahip olan esir durumuna getirmek istiyordu.

FÂTİH'İN SİYASETİ

İstanbul'u fethetmek suretiyle ülkesinin ortasında bulunan ve bir ada durumuna gelmiş bulunan engeli ortadan kaldıran Fâtih Sultan Mehmed, artık Balkanlara doğru yönünü çevirebilirdi. Bu sırada İstanbul gibi Türk toprakları arasında sıkışmış bulunan ve Ceneviz'e bağlı Enez kalesi ile buna tabi olan Imroz, Limni ve Tasoz adaları da itaat altına alındı.

İkinci Kosova zaferinden sonra Osmanlıların Batı'da büyük bir fetih dönemine girmemeleri ve dirayetli bir hükümdar is basına geçtiği takdirde Orta Avrupa'ya doğru Türk hakimiyetinin genişlememesi için bir sebep yoktu. Fetihlerinde bir sıra ve irtibat görülen Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldığı zaman Balkanlarda karışık bir ortam bulunmaktaydı.

FÂTİH'İN BATI SİYASETİ

Fâtih'in, gerek Batı, gerek Doğu, gerekse Kuzey siyasetleri gereği, yaptığı mücadelelerinden (Sefer-i Hümayûn) kısaca ve ana hatları ile bahsetmek istiyoruz. Zira bütün tarih kaynaklarımız ve yeni araştırmalarda bu konuda geniş ve detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple biz, konuyu bütün teferruatıyla anlatıp daha fazla uzatmak istemiyoruz.

SİRBİSTAN SEFERLERİ

Fâtih'in, İstanbul'u fethinden sonra Balkanlar'da büyük karışıklıkların meydana geldiği bilinmektedir. İlk bakışta bu karışıklıkların Osmanlı'ya pek zararı dokunmayacak gibi görünüyormuş olmaları, Osmanlıların o havalide bigane kalmaları için bir sebep değildi. Bunun için Osmanlılar, Orta Avrupa ve Kuzeyden gelebilecek bir tecavüze karşı ülkelerini kolayca müdafaa edebilmek için tedbirler almak zorunda idiler.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, fethi müteakip her taraftan tebrik için gelen elçi heyetleri arasında Sirp Kralı Georges Brankovitch'in gönderdiği heyet de vardı. Tarihlerimizde, Vilkoglu diye tanıtılan Sirp Kralı Brankovitch, iki yüzlü bir siyaset takip ediyordu. Bir taraftan tebrik için gönderdiği elçi heyeti ile, vaktiyle Osmanlılardan aldığı kalelerden bir kısmının anahtarlarını geri verirken, öte taraftan da Ulah ve

Macarlar'la münasebetlere girisiyordu. Vergisini de zamanında vermiyordu. Kritovulos, Sirp Kralı Brankovitch'in bu iki yüzlülüğünü su ifadelerle nakl etmektedir:

"O, saltanatının neye bağlı olduğunu iyice anladığından pâdisahın babasına (Sultan İkinci Murad) ve Fâtih Sultan Mehmed'e daima itaat edip vergisini de zamanında öderdi. Fakat bir müddet sonra gizli bazı fikirler beslediği, durumundan anlaşılmıştı. Zira vergisini zamanında vermediği gibi, pâdisahla yaptığı anlaşmaya riayet etmeyip Macar ve Ulah'larla Osmanlılar aleyhine olacak şekilde münasebetlerde bulunmaya başladı." Casusları vâsitasıyla bu durumdan haberdar olan Fâtih, tebrik için gelen Sirp elçilerine iltifat etmemiş ve teslim etmek istedikleri kalelerin kafi olmadığını, vaktiyle Osmanlılardan alınan kalelerin tamamının iade edilmesi gerektiğini söylemişti. Buna razı olmayan Sirp Kirali, Osmanlı topraklarına tecavüze başlamış, hatta bu yüzden Üsküp yolu kapanarak gidis ve gelisler durmuştu. Hoca Sa'duddin, bütün bu bilgileri verdikten sonra "hatta Üsküp yolu mesdud olup âyende ve revende (gelip gidenler, yolcu, ibn sebil) meci' ve zehabtan munkati' oldu" diyerek Sirp Kirali'nin sebep olduğu olayları anlatır. Bu arada Türk şehir ve kasabalarından bazılarının Sirplar tarafından yağma edildiğini, Pristine kadisinin arzından öğrenen Pâdisah, bir taraftan akincıları Sirbistan üzerine gönderirken, öte taraftan da Sirp Kirali'na haber yollayarak Sirp topraklarının Lazar'in oğlu Stephan'a ve dolayısıyla kendisine ait olduğunu söyleyerek, Sirbistan'ı terk etmesini istemişti. Bununla beraber Sofya sehrini kendisine ihsan edebileceğini söyleyen Pâdisah, bu şekil kabul edilmediği takdirde, Sirbistan aleyhine harekete geçebileceğini bildirmişti. Haberi götüren elçi, yirmibes günde geri dönmek için emir almıştı. Geç kaldığı takdirde öldürülecekti. Halbuki Sirp Kirali bu tarihlerde Tuna'nın öbür tarafında bulunuyordu. Bu halden faydalanan Sirp ileri gelenleri, Fâtih'in elçisini oyalamaya çalışıyorlardı. Böylece zaman kazanarak savaş için hazırlıklarını tamamlamak istiyorlardı. Elçi bunu hissettikten, zamanında Pâdisahi durumdan haberdar etti. Bunun üzerine Fâtih Sultan Mehmed, ordusunun toplanmasını bile beklemeden yirmi bin kişilik bir kuvvetle Sirbistan üzerine hareket etti. Böylece Sirbistan'a ilk sefer başlamış oldu. Ordunun büyük kısmı Sivricehisar (Ostrowtz)'da Pâdisaha ulaştı. Yapılan kusatmalarda bir çok kale zapt edilemesine rağmen bazıları da alınamamıştı. Bununla beraber Türk ordusu, büyük başarılar sağlamış sayılırdı. Bu başarılarına yenileri eklenebilirdi. Fakat Pâdisah, birdenbire sefere nihayet vererek Edirne'ye döner. Kaynaklarımızın tamamı bu dönüsten bahs etmekle birlikte sebebinin ne olduğunu zikretmezler. Bu arada, Sirp ve Macar birleşik ordusu, Sirbistan'da bırakılmış bulunan Firuz Bey oğlunu mağlub edip bir kısım Osmanlı topraklarını elde ederler. Buradaki savaş, Macarların lehine sonuçlanmakla birlikte Jan Hunyad, yalnız kendi ordusu ile Fâtih Sultan Mehmed'e karşı savaşamayacağını idrak ederek 1454 yılının sonuna doğru İmparator Friedrich'e bir mektup yazarak Sirbistan hadiselerini anlatmış ve Hristiyanlığın kurtulmasının bir Haçlı ordusu ile mümkün olacağını bildirmişti. Bunun üzerine mesele Frankfurt'ta ve Wienerisch-neustadt'te toplanan meclislerde müzakere edilmiş ve Hunyad'a yardımcı bir kuvvetin verilmesi kabul olunmuştu.

1454-1455 kışını Edirne'de geçirmekte olan Fâtih'in, harp hazırlıklarına başladığı görülmekte, fakat bu hazırlıkların neresi için olduğu bilinmemektedir. Bu sıralarda hudud komutanlarından Evrenoszâde İshak oğlu İsa Bey, Sirpların, Osmanlılara karşı bir savaşa hazırlandıklarını, fakat iç durumu iyi olmayan Sirbistan'ın kolayca zapt edilebileceğini bildiriyordu. Bir fesat kaynağı olan Sirbistan'ın zapt edilmesi, Pâdisahın, Batı'daki gayelerinin tahakkuku için gerekiyordu. Ayrıca bu devletin bulunduğu coğrafi ortam da, bunu gerekli kiliyordu. Bu yüzden hükümdar,

1455 baharında Edirne'den hareket ederek Sirbistan üzerine yürüdü. Burada basta madenleri ile meşhur olan Novaberda sehrinin alınmasına karar verilir. Gerçi bu şehir, Sultan İkinci Murad

zamanında Osmanlıların eline geçmişti. Fakat Segedin antlaşması ile yine Sirplara terk olunmuştu. Bu şehir, Osmanlıların eline geçtikten ve birkaç kale daha feth olduktan sonra Fâtih Sultan Mehmed, Karaca Pasa'yi Sırbistan'ı yağmaya memur ederek kendisi cedit (dedesi) Sultan Birinci Murad'ın şehid edildiği Kosova'ya gelir. Bu müddet zarfında isini bitiren Karaca Pasa, burada orduya katılmıştı. Buradan da hep birlikte önce Edirne, arkasından da İstanbul'a dönmüştü.

BELGRAD KUSATMASI

Fâtih Sultan Mehmed, 1456 yılında Macarların elinde bulunan Belgrad'ı almak için harekete geçer. Zira daha önce bazı bölgeleri Osmanlıların idaresine geçmiş bulunan Sırbistan'ı elde tutabilmek ve kuzeyden gelecek istilaları durdurabilmek, aynı zamanda Macaristan'da başarılı bir harekâta girisebilmek için Tuna kıyılarının ve bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulunması gerekiyordu. Şehrin bu konudaki değerini daha önce anlamış olan Osmanlılar, Sultan İkinci Murad devrinde burayı almaya teşebbüs etmişlerse de Jan Hunyad'ın, Osmanlı hududlarına tecavüz etmesi, kusatmanın kaldırılmasına sebep olmuştur. Sava ve Tuna nehirlerinin birleştiği noktada kurulmuş olan Belgrad'ın zaptı çok zordu. Çünkü şehir, su yolları vasıtasıyla birçok yerden yardım alabildiği gibi müstahkem bir kaleye de sahipti. Etrafında su ile dolu geniş bir hendek vardı. Fırsat buldukça civarındaki Müslüman Türk topraklarına saldırmaktan da çekinmeyen, böylece Osmanlı güvenliğini tehdit etmekte olan bu şehir ve sakinlerinin, kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmesi gerekiyordu. Kendi toprakları üzerinde emniyeti sağlamayı birinci derecede önemi haiz bir iş telakki eden Fâtih Sultan Mehmed, 1456 baharında Belgrad'ı almaya karar verir. Ancak bu şehrin değeri, Sirplar ve Macarlar tarafından da bilindiğinden, her iki devletin burayı kaptırmamak için bütün gayretlerini harcayacakları tabii idi. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, esaslı bir şekilde hazırlanma ihtiyacı duydı. Bunun için Morava kenarında kurdukları dökümhâne çalıştırılan binlerce işçi tarafından toprak döktü. Bunlar arasında boyları 27 kadem olan 22 büyük top vardı. Ayrıca o zamana kadar görülmemiş büyüklükte tas güller atabilen yedi tane havan topu da yapılmıştı. Bunlardan başka, daha küçük muhasara topları arasında muhtelif çapta üçyüz kadar top vardı. Bütün kisi hazırlıklarla geçirmiş olan Pâdisah, baharda büyük bir ordunun basında Sofya üzerinden Belgrad'a yürüdü. Tuna yolu ile hareket etmiş olan ve ikiyüz parçadan ibaret bulunan donanma, Dayı Karaca Bey'in komutasında idi. Ayrıca büyük topraklar da Dayı Karaca Bey'in nezâretinde aynı yoldan sevk edilmişlerdi. Böylece Belgrad, hem karadan hem de nehir tarafından kusatılmak isteniyordu.

Yapılan muhasara ve bes yüz kadar askerin kaleye girmeyi başarmış olmalarına rağmen, savaş kazanılamadığı gibi Dayı Karaca Bey de, bulunduğu metrise bir top güllesinin isabetiyle şehid olmuştur. Jan Hunyad, büyük bir kuvvetle yardıma geldiği Belgrad'ı, simdilik Osmanlı'nın eline geçmekten kurtarmıştı. Hükümdar, "tedbirlerinin takdire muvafık gelmediğini görünce, gereği gibi sihat ve selâmetle Dârü's-saltana'ya avdet buyurdular." Öyle anlaşıyor ki, bu muhasara esnasında, Fâtih'in karargâhına kadar gelmiş bulunan düşmandan birkaç kişiyi, genç hükümdar bizzat kendisi kılıçla öldürmüştü. Bu davranış, bozulmaya yüz tutmuş olan Osmanlı askerine kuvvet ve cesaret asılamış olmalıdır ki, yeniden düşmana saldırmışlardı. Bununla beraber Sava nehri yolu ile gelen yardıma mani olunamadığı için muhasara kaldırılmıştı. Uzunçarsili, Fâtih'in bu savastaki durumunu şu ifadelerle vererek onun nasıl bir bozgunu önlediğini anlatır: "Fâtih Sultan Mehmed'in, karargâha hücum eden düşmana karşı gösterdiği sebat ve mukavemet, korkunç bir bozgunu önlemiş ve sonu belki de büyük bir Haçlı Seferi vücuduna getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmiştir. Bu mücadelede düşman da fazlaca yıpranmış olduğundan çekilmiş, Osmanlı kuvvetleri de bu seferden başarısız dönmüşlerdir." Bu savasta yaralanmış olan Jan Hunyad da 20 gün sonra 11 Ağustos 1456'da ölmüştü.

SEHZÂDELERİN SÜNNET DÜĞÜNÜ

Belgrad seferinden dönen Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'deki ikameti esnasında biri (Bâyezid) Amasya'da, diğeri (Mustafa) Manisa'da sancakbeyi olan iki sehzâdesinin sünnet edilmelerine karar verir. Bunun üzerine her iki sehzâde de merkeze çağrılır. Bu düğün için Fâtih, çevre hükümdarlara dâvetiyeler göndererek, onların da bu mutlu günlerinde yanlarında bulunmalarını arzu eder. Fâtih'in, ilim adamları ile halka karşı nasıl davrandığını, nasıl bir protokol uyguladığını göstermesi bakımından önemli olan bu düğünden, bütün Osmanlı kaynakları bahsederler. Bununla beraber biz, bu düğünde hazır bulunduğunu söyleyen Âşik Pasazâde'nin müşahedelerine dayanarak verdiği malumatı özetleyerek buraya almak istiyoruz:

O vakit, Sultan Bâyezid Amasya'da idi. Onu getirtti. Mustafa Çelebi dahi o vakit Manisa'da idi. Onu dahi getirtti. Bunlar hep Edirne'ye geldiler. Dügüne basladılar, Etrafa agirlikla davetçiler gönderdiler. Bütün sancak beyleri ve her şehrin ululari geldiler. Nice günlük yollar dügüncülerle dolmustu. Edirne'nin çevresine konup doldular. Pâdisahin otag ve çadırlarini Ada'ya kurdular. Pâdisah dahi devletle Ada'ya geçip oturdu. Her tarafın halki, tayfa tayfa geldi. Önce ulemâ davet olundu. Pâdisah dahi gelip tahta oturdu. Sag tarafına fâzil kimselerden olan "Mevlânâ Fahreddin" oturdu. Solunda ise "Mevlâna Tosyavî" oturdu. Pâdisahin karsisinde ise "Mevlâna Sükrullah" oturdu. Onun yanına Hizir Bey Çelebi oturdu.

Emr olundu: Hafızlar, Kelâm-i Kadim-i Rabbanî (Kur'an-i Kerim) okudular. Ulemâ, okunan bu âyetlerin tefsirini yaptılar. Ilmî sohbetler olundu. Ondan sonra izin verildi: Edipler, güzel medihler ve gazeller okudular. Pâdisaha layik sohbetler yapıldı. Ondan sonra izin oldu: Sofralar kuruldu, nimetler yenildi. Yemekten sonra yine edebiyatçılar okudular. Ondan sonra tekrar Kur'an okundu. Ondan sonra sekerli seyler getirdiler. Her ilim ehlinin önüne sini koydular. Bu ulemânin hizmetkârları futalar doldurdular. Fakir (ben) dahi bir futa doldurdum, hizmetkârıma verdim. Ondan sonra pâdisah, gelen bu hürmete lâyük kisilere ihsanlarda bulundu. Niceleri fakir geldi, zengin gitti.

İkinci gün fukara tayfası davet olundu. Onlara da gereği gibi hürmet olundu. Pâdisahin ihsanları bunlara da yetisti. Bunlar da "Fukarâ Kanunu" gereğince saygılarını gösterdiler.

Üçüncü günü begler (emîr) davet olundu. Bunlara dahi Pâdisah kanunu nasılsa öylece yapıldı. Bu düğünün tarihi hicretin 861'inde vaki oldu.

d- SIRBISTAN'IN ILHAKI: Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'dan çekilmelerinden sonra sıra tekrar Sırbistan'a gelmişti. Georges Brankovitch ile, Jan Hunyad'ın kayınbiraderi olan Belgrad valisi Mihail arasında eskiden beri bir sogukluk bulundugundan Mihail, bir ara Brankovitch'i yakalayip haps etmişti. Brankovitch 30 bin altın ödedikten sonra serbest bırakılmıştı. İhtiyar Brankovitch, 1457 senesinde ölmüş, Greguvar, Etyen (İstefan) ve Lazar adında üç erkek ile Sultan II. Murad'dan dul kalmış olan Mara (Meryem Sultan) adında bir kız evladı bırakmıştı.

Brankovitch'in ölümü üzerine, Sırbistan'ın idaresini ele geçiren en küçük kardeş Lazar, öldürme tehdidi ile diğer kardeşlerini ülkesinden kaçırmıştı. Brankovitch'in kızı Mara da Osmanlılara sığınmıştı. Fâtih Sultan Mehmed, onun taht üzerindeki hakkını koruyacağını bildirerek kendisine Serez taraflarında mülk verdi. Böylece Mara, refah içinde bir hayat geçirdi.

Yeni Sırp despotu Lazar, bir sene sonra 1458'de öldü. Ülkesi, esi Elen ile küçük yastaki kızına kaldı. Elen, Sırbistan'ın elinden alınma ihtimalini düşünerek burayı malikâne olarak Papa'ya peskes çektiği gibi kızını da Bosna kralının oğluna nikahladı.

Elen'in, oynamak istediği oyundan haberdar olan Osmanlı Devleti, Sırbistan isini kesin olarak çözüp bir sonuca bağlanmaya karar verir. Bu sebeple Pâdisah, hicrî 862 (1458)'de Mora seferine giderken Mahmud Pasa'nın maiyyetine bin kadar yenigeri vererek onu Sırbistan üzerine gönderir.

Mahmud Pasa, Sırpların baskenti olan Semendire etrafındaki bazı kaleleri aldıktan sonra Semendire'yi kusatır. Pasa, şehrin dış istihkamlarını aldıysa da şehri zapt edemeyerek muhasarayı kaldırır. Bu arada Ostroviç (Sivricehisar), Rodnik ve Sabaç (Böğürdelen) gibi yerleri alır. Böğürdelen'in alınmasından sonra Macaristan'a akınlarda bulunur.

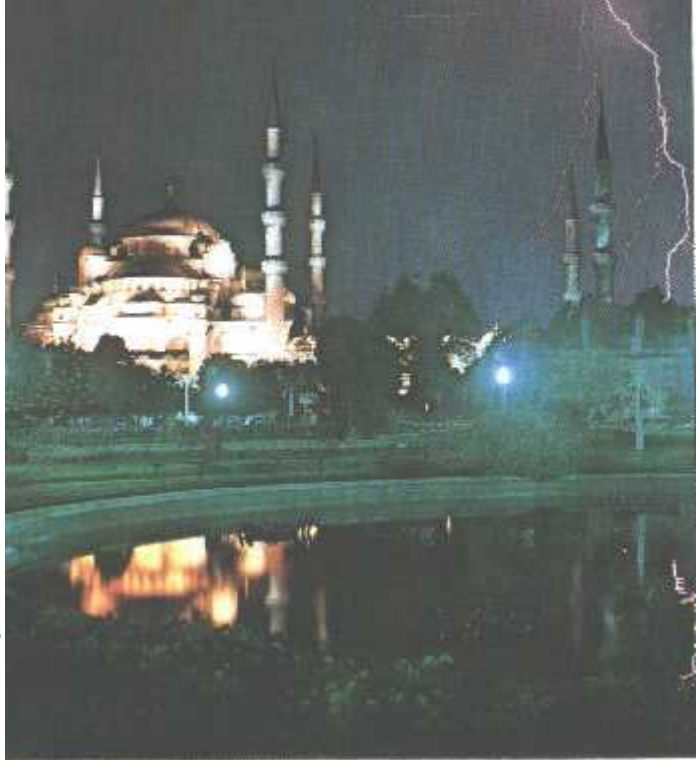
Bu esnada Mora seferinden dönmüş olan Fâtih Sultan Mehmed, Mahmud Pasa ile buluşur. Sırbistan isinin tamamen bitmesi için Mahmud Pasa'ya Semendire üzerine tekrar gönderir. Daha önce, çevresindeki kaleler Osmanlıların eline geçtikleri için Semendire bir bakıma yalnız ve yarımsız kalmıştı. Bu durum karsisinde, direnmenin fayda vermeyeceğini anlayan Elen, hazineleri ile birlikte gidebilme şartı ile teslim olur. 8 Kasım 1459'dan itibaren Osmanlı idaresine giren Sırbistan, bu devletin, bir sancığı olarak "Semendire Sancakbeyliği" adı ile bir akıncı komutana verilir. Burası, Belgrad'ın zaptına kadar Macaristan'a yapılacak akınlar için ve kuzeyden gelecek tehlikelere karşı iyi bir üs oldu.

MORA SEFERLERİ

Istanbul'un fethi sırasında Mora, son Bizans İmparatoru Konstantin'in kardeşleri Dimitrios ile Thomas tarafından idare ediliyordu. Bizans İmparatorluğu'nun en yakın vârisleri olan bu iki şahsın, imparatorluğa hak iddia edebilecek durumda olmaları, bir mana ifade etmemekle birlikte, ilerisi için bir tehlike arz ediyordu. Bu mirasçılar ortada bulundukça Bizans meselesi, tedavisi mümkün olmayan bir çıban gibi sürüp gidebilirdi. Nitekim İmparator Konstantin'in ölümü üzerine Mora Rumları, imparatorun kardeşi Dimitrios'u imparator yapmak istemisler, fakat kardeşi Thomas razı olmadığı için bunu yapamamışlardı. Sonunda Mora, bu iki kardeş arasında taksim olunarak iki Rum devleti ortaya çıkmıştı. Dimitrios'un devlet merkezi Mistra (Hammer, III, 40, Isparta), Thomas'inki de Patras idi. Her iki kardeş, mücadelelerinde, Mora Arnavutlarından yardım alarak birbirleri ile uğraşıyorlardı. Bu esnada Osmanlılar, bunlara müdahalede bulunmayarak seyirci kalmışlardı.

İki kardeş arasındaki mücadelede, Dimitrios'a ait bazı yerlerin Thomas'ın eline geçmesi üzerine Dimitrios'un Osmanlı Pâdisahına elçi göndererek yardıma istemesi, Thomas'ın anlaşmalara aykırı hareket ederek vergisini göndermemesi ve Latinlerle ittifak kurması gözönünde bulundurularak, Mora'ya sefer yapılmasına karar verildi. Fâtih, bütün gizlilik kaidelerine riayet ederek yapacağı seferin nereye olacağını açıklamadan, bir ihtiyat tedbiri olarak Mahmud Paşa'yı Sırbistan taraflarına yollar. Bu esnada kendisi de Mora üzerine hareket eder. 1458 Mayıs'ında, ordunun toplantı yeri olan Serez'de bütün askerî tedbir ve tertibatını aldıktan sonra Mora'ya hareket eder.

Osmanlı kaynakları (Âşık Pasazâde, s. 149; Hoca Sa'duddin, I, 463), Mora seferi ile ilgili olarak başka bir sebep daha göstermektedirler. Buna göre, Serez'den bir genç, düştüğü bir ask sevdası yüzünden Mora'daki Ballabadra şehrine gittiği zaman, orada Müslüman kadınların çok kötü ve berbat bir hayat sürdüklerini, kâfirlerin en bayagi ve ağır işlerini yapmak zorunda kaldıklarını görür. Tamami gözü yaslı olan bu kadınların, kocalarının da hapse atılmış olduklarını, bu yüzden herkesin canından bezmiş olduğunu öğrenir. Genç, gizlice bu kadınlarla konuşup durumları hakkında onlardan bilgi alır. İnsani üzüntü ve kedere gark bu vaziyeti öğrenen genç adam, derhal pâdisahın katına gelerek yüce divanda üzüntülerini açıklayarak Müslüman kadınların, din düşmanlarının elinden çektikleri eziyet ve gördükleri iskenceleri bizzat gördüğünü bir açıklar. Pâdisah, din düşmanlarının, Müslümanlara yaptıkları iskence ve çekirdikleri eziyetleri öğrendiği zaman, problemin, kökünden halli için, bu ülkenin de idaresi altına girmesinden başka çıkar yol olmadığı kanaatine varır. Bu olay, daha kis aylarının bitmediği bir zamanda olmuştur.

Mora'nın elde edilmesi, Osmanlılar bakımından büyük bir önem taşıyordu.

Osmanlılar, burayı İtalya'ya yapacakları

seferler için bir üs olarak kullanacaklardı. Zira, Balkanları nüfuzu altına alarak bir Akdeniz İmparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon Kralı V. Alfons, Arnavutluk Prensi İskender Bey'i, Osmanlılara karşı destekleyip ona yardım ediyordu. Adı geçen kral, daha önce de Mora despotu Dimitrios ile Mora'yı nüfuzu altında bulunduracak şekilde bir anlaşma yaparak onu himayesine almıştı. Bütün bunlar, Osmanlılara karşı onun düşünce ve tavrını ortaya koyuyordu. Böylece V. Alfons, Osmanlılarla mücadele etmek üzere Arnavutluk ile Mora'yı üs olarak kullanmak istiyordu. Fakat Osmanlılar, daha atik davranarak onlara karşı olan planlarını uyguladılar.

Teselya'ya giren Osmanli ordulari, Korent berzahina dogru yürüyerek yollari üzerindeki Filke kalesini aldilar. Sarp bir mevkide bulunan ve üç kat sur ile çevrili olan bu müstahkem kalenin zapti kolay degildi. Bununla beraber sehir ve kalesi, Anadolu kuvvetleri tarafından muhasara edildi. Genç Fâtih, buranin düşmesini beklemeden Mora'ya girer. Burada birçok sehir ve kaleyi feth eden pâdisah, dört ay sonra Korent'e döndüğü zaman burasi henüz fethedilememisti.

Osmanli hükümdari, Mora'nin anahtari durumunda bulunan Korent'in zaptinin, Mora'nin kolayca ele geçirilmesini saglayacagini bildiginden burayi almak istiyordu. Mücadeleler sonunda, Fâtih'e karsi koyamayacagini anlayan sehir halki, baris yapmak suretiyle teslim olmaya karar verdigini hükümdara bildirir. Bunun üzerine Mora despotlari ile Osmanlilar arasinda asagida belirtilen sartlara göre bu anlasma yapilir:

1. Muahede geregince Korentliler, mallarini muhafaza edebileceklerdir.
2. Osmanlilarin, Mora'da zapt ettikleri sehir ve kaleler, yani Mora'nin üçte biri dogrudan dogruya Osmanli Devleti idaresinde kalacaktır.
3. Mora'nin diger sehir ve kaleleri, Dimitrios ile Thomas'in idaresinde bulunacak ve bunlar her sene üçer bin altin vergi vereceklerdir.
4. Hariçten bunlara bir taarruz vuku buldugu zaman Osmanli hükümdari despotlari müdafaa etmeyi üzerine alır.

Bu anlasma ile, Mora'nin, Venediklilere ait kisimlari hariç olmak üzere bir kısmi dogrudan, bir kısmi da vergi vermek suretiyle Osmanlılara baglanmis oldu. Fâtih, Kuzey Mora sancakbeyligine akinci komutanlarından Turahan Bey oğlu Ömer Bey'i tayin eder (Temmuz 1458). Mora seferi esnasinda Atina da Türk idaresi altına alinir.

Thomas, yeminle saglamlastirilan anlasmayı ve üzerinde ittifak saglanan sartlari üç ay sonra bozar. Çünkü o, Mora'daki Arnavutlara güveniyordu. Bu sebeple hem kardesi Dimitrios, hem de Osmanlılara karsi yeniden mücadeleye baslar. Daha sonra iki kardes, aralarindaki çarpismadan ne kadar zarar gördüklerini anladıkları için barisirlar. Aralarinda bir ittifak kurarak Osmanlılara karsi vaziyet alirlar. Bu durumu öğrenen Fâtih Sultan Mehmed, Zaganos Pasa'yi Mora'ya gönderir. Osmanlılara karsi bir sey yapamayacagini anlayan Thomas, baris talebinde bulunur. Doguda bas gösteren Akkoyunlu hükümdari Uzun Hasan gailisi yüzünden, fazla agir olmayan sartlarla yeniden bir anlasma yapilir. Bununla beraber Thomas, bu sartlari da yerine getirmeyince, Uzun Hasan'in bütün tahriklerine ragmen o tarafa hareket edilmeyerek Mora isini temelden bir sonuca baglamak için, Fâtih'in idaresindeki Osmanli ordusu, Mora'ya hareket eder. Korent'e gelen hükümdar, Thomas'in üzerine gitmeden önce birdenbire yön degistirerek Isparta üzerine yürür. Dimitrios teslim olur. Fâtih'e karsi koymak üzere sahildeki Matina kalesine çekilen Thomas ise, bütün sehirlerini kaybettikten sonra Kalamata'ya gider. Orada da tutunamayacagini anlayınca Roma'ya Papa II. Pi'nin yanina siginir. Böylece Mora yeniden ve tamamina yakini Osmanlıların eline geçer. Fâtih, Mora halkindan bir kismini Istanbul'a naklettirip onların yerine Türk göçmenleri yerlestirir (hicrî 856/m. 1460).

Teslim olup Pâdisahin yanina gelen Despot Dimitrios'a, Enez sehri ikametgâh olarak gösterilerek oradaki tuz madenlerinden senelik altmis bin akça varidat (gelir) tahsis edilir.

EFLÂK'IN HAKIMIYET ALTINA ALINMASI:

Tuna nehrini, devleti için tabii bir sinir kabul ettigini tahmin ettigimiz Fatih Sultan Mehmed ve hatta daha önceki Osmanli hükümdarlari, bu nehrin kuzeyinde bulunan ve bugünkü Romanya'yi teskil eden Eflâk ile Bogdan prensliklerini himayeleri altında bulundurmaya kafi görüyorlardi. Bununla beraber, bunların kendilerini mesgul edecek kadar kuvvetli olmalarini veya büsbütün zayıf düşmelerini de istemiyorlardi. Muhtemelen Osmanlılar, tabii sinirlarinin disinda mütalaa ettikleri bu prensliklerin, daha uzakta bulunan Lehistan ve Macarlarla kendi aralarinda tampon bir devlet olarak kalmalarına taraftardilar. Osmanli sinirlarina yakin bulunmasindan dolayi Eflâk'ta Osmanli nüfuzu gün geçtikçe

artmaya basladi. Bu sebeple Eflâk daha Yildirim Bâyezid zamaninda senelik bir vergi vermeyi kabul etti.

1456 yilinda Fâtih, Wlad'i Eflâk prensligine tayin etmist. Wlad, kardesi Radul ile birlikte Osmanli sarayinda rehine olarak bulunmustu. Hüküm sürdüğü memlekete Fâtih'in yardimi ile sahip olmasına ve Pâdisaha karsi dost kalacagina dair yemin etmis bulunmasına ragmen Wlad, sözünde durmayarak Osmanlilar aleyhine Macarlarla anlasma yapacaktır.

Fâtih'in, Karadeniz ve Trabzon'da bulundugu siralarda, Eflâk'ta bazi hadiseler olmaktaydi. Burada Türklerin "Kazikli Voyvoda", Macarlarin "Drakul" (Seytan), Uahlarin "Çepelpuş" (Cellad) dedikleri Wlad adinda zulüm delisi bir adam, halka idarenin en korkuncunu tattirmaktadir. Tarihçi Tursun Bey tarafından "Keferenin Haccac'i" diye vasiflandirilan bu adam, vahsi ve insanlik disi birtakim zevklere sahipti. Hammer, onun yukaridaki sifatlarini verdikten sonra, bunun yaptigi barbarliklara da örnekler verir. Bu sahsin daha iyi taninmasi ve farkli milletler tarafından aldigi bu lakaplarda ne kadar hakli (!) oldugunu ortaya koymasi bakimindan bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır. O, kaziklara vurulmus ve iskence içinde can vermekte olan Türklerin meydana getirdigi büyük halknin ortasinda, saray halki ile birlikte yemek yemekten zevk alirdi. Eline Türk esirleri geçince ayaklarindaki derinin yüzölmesini ve meydana çıkan kirmizi etlere tuz ekilmesini, sonra da bunlari keçilere yalatmasını emrederdi. Böylece, diri diri ayaklarinin derisi yüzülen esirlerin iskencesi, daha büyük olurdu. O, kendisine gönderilen Osmanli elçilerinin sariklarini baslarına çiviletmistir.

Wlad'in yaptigi hareketlerden bazilarini görmezlikten gelen Fâtih Sultan Mehmed, onu Istanbul'a davet eder. Ancak Wlad, düşmanlarinin çoklugundan ve memlekette bulunmadigi bir sirada tac ve tahtinin Macarlara verileceginden korktugundan, Eflâk'i düşmanlarına karsi muhafaza edecek bir kuvvetin gönderilmesini rica eder. Bunun üzerine Pâdisah, Silistre Beyi Yunus Bey ile Çakircibasi Hamza Bey'i Eflâk'i beklemek üzere görevlendirir.

Yunus Bey ile Çakircibasi Hamza Bey, Tuna kenarina geldikleri vakit, nehrin donmus oldugunu görürler. Bununla beraber Tuna'yi geçmek hazirliklari yaptiklari ve dostluktan baska bir sey ümid etmedikleri, hatta itibar göreceklerini sandiklari bir sirada Wlad'in büyük bir saldirisina ugrarlar. Bu baskinda Yunus Bey şehid, Hamza Bey de esir edilmisti. Wlad, daha sonra Hamza Bey'i öldürerek basini Macar kralina gönderir. Kan dökücü Wlad, aldigi esirlerin tamamini kaziga vurduktan sonra, Osmanlilara ait bazi sehir ve kasabaları tahrip etmekten de çekinmez.

Bütün bu olanlari haber alan Fâtih Sultan Mehmed, hiddetinden ve üzüntüsünden yerinde duramayarak 150 bin kisilik bir ordu ve 25 büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti (nehir donanmasi) hazirlayarak, Allah'in kullarina zulm eden bu zâlimi ortadan kaldirmak için Eflâk seferine çıkar (H. 866/1462 M.) Fâtih, Eflâk ortalarına kadar gittigi halde, Wlad'in kuvvetleri ortalarda görünmüyorlardi. Wlad, Fâtih'in, casuslari vasitasiyle önceden haber aldigi bir gece baskini düzenleyerek Pâdisahi öldürmek ister. Fakat bunda muvaffak olamadigi gibi, perisan bir halde canini zor kurtarip kaçabilir. Osmanli akincilari onu bulmak için bütün bir Eflâki tararlar. Pâdisah da ordusuyla prenslerin baskentine yürür. Sehrin yakinda kaziklanmis 15 bin adamdan kurulu korkunç bir orman görünce nefretle "Devlet kuvvetini böyle kullanmis, tebeasına ve Allah'a karsi bu denli cinayetler islemis bir adam, asla itibara layik degildir" der.

Yarali olarak kaçip Macarlara siginan Wlad, onlardan yardım ister. Fakat Macar Krali, hiç yoktan Osmanlilarla bir anlasmazliga düşmek istemediginden bu yardimi yapmamis, hatta Wlad'i yakalayarak haps etmist. Öte taraftan Osmanlilar, Wlad'in kardesi Radul'u oniki bin duka yıllık vergiye bağlayarak Eflâk prensliginin basina getirdiler. Böylece Eflâk, mümtaz bir eyâlet haline getirilerek, Osmanlilara sikica bağlanmis oldu. Wlad, Radul'un ölümü üzerine zindandan kaçip tekrar idareyi ele almak istediyye de öldürülerek kesik basi memleket memleket dolastirilir.

BOSNA-HERSEK'IN ALINMASI

Balkanlari ve hatta Tuna'nin güneyinde kalan bütün Avrupa topraklarini kendi devletinin sinirlari içinde görebilecek duruma gelmis olan Fâtih Sultan Mehmed için Bosna, özel öneme sahip bir yerdi. Fâtih,

Papalık ve Venedik'in, diğer Avrupa devletleri ile birleşerek kendisine doğuda sınır komsusu bulunan Türk ve Müslüman devletleri de kendisinin aleyhine tahrik ederek, Osmanlı Devleti'ni iki taraftan nasıl sıkıstırmak istediklerini, kuvvetli istihbarat teşkilâtı vasıtasıyla iyi biliyordu. O, İstanbul'un fethinden sonra, Avrupa'da meydana gelen reaksiyonu da iyi takip ediyordu.

İstanbul'un fethi ile ticarî menfaatleri sarsılmış olan Venedik Hükümeti, Mora'nın Türklerin eline geçmesinden büsbütün müteessir oldu. Ege denizindeki Osmanlı faaliyetlerini de yakından takip eden Venedik, Osmanlıların aleyhinde olacak şekilde, onların etrafında bir ittifak çemberi meydana getirmeye çalışıyordu. Bunu bilen Fâtih, büyük bir deniz kuvvetine sahip olan Venedik'e yardımda bulunabilecek olan Macaristan'la, ikisinin arasına girmenin askerî bakımdan gerekli olduğuna inanıyordu. Bu sebeple, zaten Katoliklerden nefret eden Bosna Krallığı'ni fethetmeye karar verir. Böylece aleyhindeki ittifak çemberini kırıp ortadan kaldıracaktı.

Bosnalılar, Katolik baskı ve tazyiklerinden bıktıkları, Türklerin izse din ve mezheb serbestisine büyük bir saygı gösterdiklerini bildiklerinden, Osmanlılara karşı koymaya pek taraftar değillerdi. Bu sebeple Kral mukavemet edemedi. Bu arada orduyu hümayun üç koldan Bosna'ya girmiş ve bütün bir Bosna topraklarını fethetmişti. Halkı, kendine yakın gören Fâtih, burayı Minnet Bey idaresinde bir sancak beyliği haline getirerek Osmanlı topraklarına ilhak eder.

Halkın, Osmanlılara karşı olan sevgisinden dolayı eli silah tutanların tamamına yakını orduya alınır. 30 bin Bosnalı ise yeniçeri gibi hizmet etmek üzere Pâdisahın sancakları altında yemin eder. Bosnalılar, bir müddet sonra da İslâmiyeti kabul ederek "din-i mübin-i İslâm" ile sereflenirler. Bu olaylar, hicrî 867 (m. 1463) yılında olmuştur.

Bu sefer esnasında, Hersek Dukası Stefan Kosariç de küçük oğlunu rehine vererek bağlılığını arzetmiş olduğundan, yerinde bırakılır. Bu çocuk ihtidâ edip (İslâmiyeti kabul edip) "Ahmed" ismini aldı ki, daha sonra "Hersekzâde Ahmed Paşa" adı ile anılarak damad ve sadrazam olur. Hersek, Duka'nın ölümünden bir süre sonra, Osmanlı topraklarına katılır.

OSMANLI - VENEDİK MÜNASEBETLERİ

Baslangıçta, Osmanlılarla dostça geçinmeyi iyi bir tedbir olarak kabul eden ve ekonomileri açısından bunu lüzumlu gören Venedikliler, daha sonra bu fikirlerini değiştireceklerdir. Zira, Türklerin Mora ve Sirbistan'a sahip olmaları, Arnavutluk'ta faaliyet göstermeleri ve Ege denizini ele geçirmek istemeleri, Venedik devlet adamlarını Osmanlılara karşı farklı bir şekilde düşünmeye sevk etmiştir. Bu yüzden onlar, Türkleri bu faaliyetlerinden vazgeçirmek ve hatta bunları durdurmak için sür'atle bazı tedbirlerin alınması gerektiğine karar verirler. Onlar, ya harp edecekler veya Yunanistan ile Balkanlar'daki bütün mevzilerinden geri çekileceklerdi. Bu durum karşısında Venedikliler, Fransa, Burgonya, Milano, Papa, Macaristan, Uzun Hasan ve müttefikleri olan Karamanlılara bas vururlar. Böylece Osmanlıları iki cepheli bir savaşla tehdit etmek istiyorlardı. Onlar, 1463'te, Arnavutluk Prensi İskender ile Osmanlıların aleyhine bir ittifak kurdular. Bu arada Macarlarla da ayrı bir ittifaka girerler. Bununla beraber, takriben 16 sene devam edecek savaşlar sonucunda Venedik hükümeti, en ağır şartlar karşılığında bile olsa, Osmanlılarla barış yapmayı daha kârlı görecektir. Bu sebeple Venedik Senatosu'nun 25 Nisan 1479'da tasdik ettiği Osmanlı-Venedik barışı, 25 Ocak 1479'da imzalanmış olur. 14 maddeden meydana gelen bu barış anlaşması, Osmanlıların lehine ve Venediklilerin aleyhine olmuştur. Denebilir ki, bu kadar yıl devam etmiş olan muharebeler, Venedik ve müttefiklerine mağlubiyet, Osmanlılara ise dünyanın en büyük devleti olma gibi bir gâlibiyet temin etmiştir.

BOGDAN MESELESİ:

1455'te Osmanlı hakimiyetini tanımak ve yılda 12.000 altın vermeyi kabul etmek zorunda kalan Bogdan, Osmanlıların, karada ve denizde birçok devletle uğraşmak zorunda kaldıklarını görünce bu hakimiyetten kurtulmak isteyecektir. Daha sonra temas edileceği gibi Osmanlılar, 1473 yılında Uzun Hasan üzerine yürümek zorunda kalmışlardı. Sayet bu savasta mağlub olsalardı, Bogdanlılar Macarlarla birleşerek Osmanlılar aleyhine müstereken harekete geçeceklerdi. Ancak Osmanlıların büyük bir gâlibiyet elde ettiklerini görünce bu düşüncelerinden vaz geçtiler. Bununla beraber, daha sonra

Osmanlılar ile Bogdanlılar arasında savaşlar olacak ve Fâtih, bizzat Bogdan'a girecek, Bogdan Voyvodası ise kaçacaktır. Bununla beraber bir müddet sonra Bogdan Voyvodası, Pâdisaha müracaat ederek, şimdiye kadar vermekte olduğu "üçbin sikke-i efrenci" yerine altı bin flori vereceğini, Osmanlıların dostuna dost, düşmanına düşman olacağını bildirir. Pâdisah bunu kabul etmiş ve Bogdan'ı bu şartlarla affetmiştir.

FÂTİH'İN EGE DENİZİ SİYASETİ

İstanbul'u feth eden Osmanlı Pâdisahı, Çanakkale Bogazı'na ve Türk sahillerine yakın olanlardan başlamak üzere, Ege'deki adalara nüfuz etmeye çalışır. Böylece, yabancılara sığınacak bir yer bırakmamaya, ve kendi sahillerine yapılabilecek korsanlık hareketlerini önlemeye çalışıyordu. Gerçekten, Anadolu topraklarının bir devamı telakki edilen bu adaların bir kısmı Bizans'a, bir kısmı da Venedik ve Cenevizlilere ait bulunuyordu. Yalnız Rodos Adası bunların dışında idi. İstanbul'u fethetmeye muvaffak olan Fâtih, Bizans'a ait olan bütün toprakların kendi idaresi altında tekrar birleşmesini istiyor gibidir. O, kendi topraklarına yakın yerlerde bir yabancı ticaret yapmasına değil, dolmasına bile tahammül edemiyordu. Zira böyle bir durum, zamanla kendi ülkesini tehlikeye sokabilirdi. Korsanlık hareketleri ile kendisine ait sahil kentleri vurulabilirdi. Bu sebeple o, Ege Denizi'nde Bizanslılar ile başka milletlere ait olan adaları almak üzere harekete geçer. Çanakkale Bogazı'na yakın adalardan başlayarak yavaş yavaş Ege Denizi içlerine doğru ilerleyen Fâtih, bu deniz üzerinde iki istikamet (yön) takip eder. Bunlardan birincisi onu İtalya'ya götürecektir. Gerçekten, bu yolun üzerindeki adaları teker teker aldıktan sonra İtalya topraklarına asker çıkarır. İkinci yol ise Anadolu sahillerinin yakınından geçmekte idi. O, bu yol üstündeki adaların (Midilli, Sakız, vs.) bir kısmını haraca bağlayarak bir kısmını da ilhak ederek Rodos'a kadar gider.

Surası unutulmamalıdır ki Ege adalarının ilhaki, pek kolay olmamıştır. Zira Osmanlıların bu tesebbüslerine karşı gerek Papalık, gerekse Venedikliler ile Napoli Kirallığı, donanmalarıyla buna mani olmak istemişlerdi. Hatta zapt edilen bazı adaları tekrar geri almışlardı. Osmanlılar, buraları yeniden almak için yeni donanma sevk etmek zorunda kalmışlardı. Böylece elden ele geçen adalar, nihayet kesin olarak Osmanlı idaresinde kalmıştır.

ENEZ, İMROZ, SEMADİREK VE TASOZ'UN ALINMALARI:

Sirbistan seferinden sonra Enez, Imroz ve Semadirek Beyi olan Dorya ile hükümet idaresinde ortagi olan yengesi arasında çıkan ihtilaf üzerine kadın, yüksek hakimiyetini tanıdığı Osmanlılara müracaat ile sıkâyette bulunmuştu. Gerek kadının müracaatı, gerekse Enez Beyi'nin devletle yapmış olduğu anlaşmayı bozması, keza Enez halkının Ipsala ve Ferecik taraflarındaki Müslüman Türklere ait köle ve cariyeleleri kaçırarak satmaları üzerine Enez'in alınması kararlaştırıldı. Bundan sonra Enez, karadan bizzat pâdisah ve denizden donanmanın tazyiki ile kısa bir sürede alındı.* Bundan sonra diğer adalar da alındı. Bu adaların Osmanlı idaresine girmesi 1456 yılında olmuştur.

LİMNİ ADASININ ZAPTI

Enez, Imroz ve Tasoz'un alınmasından sonra yine 1456 senesinde Limni halkı ile Midilli Prensi Nikola Gateluziyo'nun karesi olan Limni Prensi arasında anlaşmazlık çıkar. Ada halkı, prensi istemeyerek onun yerine bir Türk beyinin gönderilmesini istediğinden Osmanlılar da himayelerinde bulunan Limni adasına Gelibolu'nun eski Sancakbeyi ve kaptanı olan Hamza Bey'i gönderirler.

MİDİLLİ ADASININ ZAPTI

Osmanlı sahillerinin yakınında bulunup korsan yatağı olan ve Aragon korsanlarının Türk sahillerini vurup getirdikleri mallardan hisse alan, başka bir ifade ile korsanlarla birlikte hareket eden Midilli Prensi'nin hakkından gelmesi kararlaştırıldı. Bu sıralarda Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'de bulunuyordu. Edirne'ye davet ettiği deniz komutanları ile görüştükten sonra büyük bir donanmanın hazırlanmasını emr etti.

Bütün hazirliklar tamamlandıktan sonra 1462 senesinde Mahmut Pasa komutasındaki donanma irili ufakli ikiyüz parça gemi ile denizden ada üzerine yürüdü. Mahmut Pasa, adanın merkezi olan Midilli önlerine asker çıkararak sehri kusatır. Bursa yolu ile hareket eden hükümdar, adanın karsisındaki Edremit körfezine inmiş ve oradan da Ayvalık'ın güneyindeki Ayazmend (Altınova)'e gelmişti. Sultan Mehmed, muhasaranın iyice sıkıştığı bir zamanda bir harp gemisiyle adaya geçer. Oradaki durumu inceledikten sonra tekrar Ayazmend'e döner.

Midilli halkı, daha fazla dayanamayacağını anlayınca teslim olur. Mahmud Pasa, ada idaresinin tanzimi ile görevlendirilmisti. Üç kisma ayrılan ada halkının bir kısmı yerleştirilmek üzere İstanbul'a gönderilir.

EGRIBOZ ADASININ FETHİ

Venedikliler, Ege Denizinde Osmanlılara ait bazı adalar ile Foça'yi vurmuşlardı. Fâtih bu harekete karşı, Venedik'in Ege'deki en büyük müstemlekesi olan Egridoz adasını ele geçirmeye karar verir. Böylece bu devlete en büyük darbeyi vurmuş olacaktı.

Bu sebeple Mahmud Pasa'yi Derya Kaptanlığı'na tayin ederek üçyüz parça gemi ile denizden göndermiş, kendisi de 70 bin kişilik bir ordu ile karadan hareket etmiştir. Evripos kanalının en dar yeri olan Kulkis'ten gemilerden bir köprü yaptırarak ordusunu derhal adaya geçirip birkaç hücumdan sonra kaleyi feth etmişti. (1470)

Egridoz Adası'nın, Osmanlılar tarafından zaptı, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür meydana getirmisti. Bu hal, özellikle Venedik ve İtalya'nın diğer devletleri arasında derin bir endişeye sebep olmuştur. Zira Dogu Roma (Bizans, İstanbul) gibi Batı Roma'nın da elden gideceği telasına kapılan Papalık, her taraftan yardım talep etmişti.

FÂTİH'İN KARADENİZ SİYASETİ

Bilindiği gibi Osmanlılar, eskiden beri Anadolu birliğini kurmak ve burada güçlü bir Müslüman Türk Devleti meydana getirmek için uğraşıyorlardı. Bu gayelerine ulaşmak için gösterdikleri gayretlerinin bir sonucu olarak onlar, Anadolu'nun büyük bir kısmını hakimiyetleri altına almaya muvaffak oldular. Bununla beraber, kuzeyde Karadeniz'e kıyısı bulunan kısımlar (Samsun hariç), baskalarının elinde bulunuyorlardı. Bunlar, Trabzon Rum İmparatorluğu, İsfendiyarogulları Beyliği ve Amasra (Amastiri) Cenevizlilerin idaresinde idi. Karadeniz'in bu sahil bölgesinde büyük ve önemli birçok şehir bulunuyordu. İstanbul'u feth etmiş bulunan Osmanlıların, gerek ekonomik, gerek siyasi gerekse dinî bakımdan buralara da hakim olması icab ediyordu. Osmanlıların bu niyetini fark eden Venedik ve Ceneviz gibi deniz ticareti ile geçinen devletler, İstanbul'un fethi üzerine büyük bir telaşa kapılmışlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse bu durum sadece onları değil, Avrupa'ya da ciddi endişelere sevk etmişti. Doğudaki bazı küçük beylik veya emîrlıklar ise, siranın yavas yavas kendilerine geleceğini düşünüyorlardı. Bu sebeple, Osmanlılara karşı bir doğu ve batı ittifakı tehlikesi ufukta görünüyordu. Bir taraftan, Batı'nın böyle bir hareket için Anadolu emîrliklerini tahrik etmesini önlemek, diğer taraftan da Anadolu birliğine vücut vermek ve devlet merkezinin hem jeopolitik, hem de askerî emniyetini temin için, Karadeniz sahillerini elde bulundurmak gerekiyordu. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, buraları elde edebilmek için bir plan hazırlar. O, hazırladığı planının gereği olarak aynı mevsimde arka arkaya üç sefer tertiplemek zorunda kalır.

Fâtih, düşünce ve hareketlerini gizli tutmakla meshurdur. Seferin nereye yapılacağını kendisinden baskısı bilmezdi. Karadeniz seferinde de bu gizliliğe riayet edilmisti. O, donanmayı, Vezir-i a'zam Mahmud Pasa komutasında sevk ederken, kendisi de karadan hareket etmişti. Hedefin neresi olduğunu bir münasebetle soran kadiaskere "Hocam, eğer sakalimin tellerinden biri, zihnimden ne geçtiğini bilecek olursa onu bile hemen koparır yakarım" diyerek, askerî harekât esasının gizlilik olduğunu göstermiş olur.

Fâtih Sultan Mehmed bakımından Karadeniz sahillerinin fethi büyük bir önem taşıyordu. Hatta o, şimdiye kadar dedeleri tarafından buraların (Amasra gibi) fethedilmemiş olmasını hayretle karsılıyordu. Gerçekten o, Amasya için Mahmud Pasa'ya: "Mahmud! Ol hisar ne yerdir kim âni benim atam dedem almadi?" diyerek, atalarının şimdiye kadar burayı almamalarını adeta tenkid konusu yapar. Zeki sadrazam, Fâtih'in bu sorusunu: "Sultanım bunun alınmadığına sebep ol kim Hak Teâlâ'nın takdirinde bu, feth olunmak sultanım elinden ola" diyerek, bu fethin, Allah tarafından kendisine nasib olacağını söyleyerek cevaplamıştı. Bu cevabıyla o, bu işe hemen başlanabileceğini de ima etmiş oluyordu.

Amasra, Cenevizlilerin önemli bir ticaret merkezi idi. İstanbul'un fethinden sonra müskül bir duruma düşmüş olmasına rağmen eskiden olduğu gibi hareketlerine devam etti. Gerçi buradakiler, bir miktar vergi veriyorlardı. Fakat bunu bazan zamanında bazan da geç veriyorlardı. Bununla beraber etraflarını vurmaktan ve bilhassa denizde soygunculuk yapmaktan da vazgeçmiyorlardı. Böylece, bir yılda verdikleri vergiyi adeta bir günde geri alıyorlardı. Bundan başka bu şehir, Anadolu'dan kaçan esirlerin sigındığı bir yerdi. "Memâlik-i müslimine hayli zarar edüp nice kimseleri girift edüp diyar-i efrence gönderip bey'eden" ve Karadenizde sefer yapan Müslüman gemilerine bilhassa musallat olan Amasralılar, bu taarruzlarının sebebi sorulduğu vakit inkâr ediyor, bunu yapanların "levent gemileri" olduğunu ve bunların kendilerini de dinlemediklerini söylüyorlardı. Aradaki anlaşmaları birkaç defa bozan Amasralıların, İstanbul'un zaptından ve Osmanlılarla Cenevizlilerin arasının açılmasından sonra, etraftaki tecavüzleri daha çok artmıştı. Amasralıların yaptıklarına son vermek ve problemi temelinden halletmek üzere kendisi karadan, Mahmud Pasa da denizden Amasra'ya gidip şehri kusatma altına alırlar. Bu kadar muazzam bir ordu ile basa çıkamayacağını anlayan Amasra idarecileri, Mahmud Pasa'nın ikna edici konuşması karşısında teslim olmuşlardı. Onlar, pâdisaha şehrin anahtarını teslim etmekle hayatlarını kurtardılar. Böyle bir hareketten dolayı pâdisah onları esir muamelesine tabi tutmamıştı. Fâtih, basta tekfur olmak üzere Amasralıların ileri gelenlerini İstanbul'a gönderdi.

Silah kullanmadan Amasra'yı ele geçiren Fâtih Sultan Mehmed, Bursa'ya dönmüşken tekrar Karadeniz'e yönelir. Burada müstahkem bir kale olan Sinop'ta Isfendiyaroglu İsmail Bey hüküm sürüyordu. Mahmud Pasa'nın teklifi ve idareci özelliği ile olsa gerek ki Mahmud Bey ile Isfendiyaroglu arasındaki konuşmalardan sonra İsmail Bey, Fâtih Sultan Mehmed'e bey'at edecektir. Halbuki o sırada, İsmail Bey'in idaresinde Sinop'ta 400 top, 2000 topçu, limanda demirli birçok gemi ve onbin muharip asker vardı. Buna rağmen böyle bir kalenin, silah atılmadan teslim olmasını, İsmail Bey'in ne derece büyük bir iman sahibi olduğunu ve Anadolu birliğinin kurulmasına taraftar bulunduğunu, bunun da ancak İstanbul'un Fâtih'i vasıtasıyla mümkün olacağına olan inancı ile izah etmek mümkündür. İsmail Bey, Fâtih'e bey'ata karar verirken kendisinin sahip bulunduğu yüksek dinî suur ve fazileti ile birlikte, Sultan'ın İstanbul'u fethetmek suretiyle İslâm âleminde kazanmış olduğu prestijin de etkisinin bulunduğu söylenebilir. İsmail Bey, vezir-i âzâmin delâletiyle ordugahta Osmanlı ricali tarafından büyük bir merasimle karşılanmıştı. Hatta Fâtih bile çadırında ayakta kalkıp birkaç adım yürümek suretiyle onu karşılamıştı. Nitekim Dursun Bey "Erkân-i devlet, İsmail Beg'i izzet ü ikram ile pâye-i serir-i saltanata yitistürdiler. Pâdisah dahi visaktan tasra bir kaç kadem istikbal edüp musafaha ma'nası oldu." diyerek bütün bir devlet erkânı ile birlikte pâdisahın da onu karşıladığını anlatır. Iskenderoglu'nun, Fâtih'in elini öpmeye kalkması üzerine hükümdar: "İsmail Bey, sen benim ulu kardasimsin, reva midir kim elim öpesin" diyerek bu hükümdarı tahtında kendi yanına oturtmuştu. Dirlik olarak İsmail Bey'e istediği Yenisehir, İnegöl ve Yarhisar kazaları verilmiştir.

Pâdisahin, Koyulhisar seferine çıkisini fırsat bilen Karamanoglu Ibrahim Bey, Ismail Bey'e haber göndererek, isyan etmek için zamanin müsait olduğunu bildirir Karamanoglu'nun birlikte hareket edebilecekleri teklifine karşılık Ismail Bey, böyle bir şeye rıza gösteremeyeceğini söylemişti. Bu durumun Osmanlılarca duyulması üzerine bir ihtiyat tedbiri olarak, Ismail Bey'e dirlik olarak Filibe verilerek kendisi oraya gönderilmisti.

Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran ve Mora'daki Rum varlığına son veren Fâtih Sultan Mehmed, Latinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da ortadan kaldırmaya karar vermişti.

Tek bir nefes şehid vermeden ve bir ok dahi atma ihtiyacı hasil olmadan Amasra, Kastamonu ve Sinop'u alan Osmanlı hükümdarı, birbirine bağlı üç kısımdan meydana gelmiş olan Trabzon kalesini hem denizden hem de karadan kusatır. Bu durum, İmparator David Komnen'i ümitsizliğe düşürür. Hamisi olan Uzun Hasan'dan da yardım alamayacağını anlayan imparator, Mahmud Pasa'nın akrabasından olan bas mabeyincisi Yorgi Amiruki vâsıtasıyla Mahmud Pasa ile anlasarak şehir ve kaleyi teslimine karar verir. İmparator, Pâdisah adına Mahmud Pasa tarafından yapılan teklifi kabul eder. Böylece, 258 sene devam eden Trabzon İmparatorluğu 26 Ekim 1461 (21 Muharrem 866) günü tarihe karışır.

Karadan Trabzon üzerine varmakta olan Fâtih Sultan Mehmed'e elçilik heyeti ile birlikte Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hatun da gelmişti. Fâtih, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın annesine büyük bir saygı göstererek ona "ana" diye hitab etmişti. Ordusuyla Trabzon'u çeviren sarp dağları aşarken zaman zaman yaya yürümek zorunda kalan pâdisaha Sâre Hatun: "Hey oğul! Bu Trabzon'a bunca zahmet nedendir?" diye sorunca, Fâtih su manidar cevabı vermişti: "Hey ana, bu zahmet din yolundadır. Zira bizim elimizde İslâm'ın kilici vardır. Eğer bu zahmeti çekmezsek bize gâzi demek yalan olur. Bugün yahud yarin huzur-i İlâhîye çıkınca mahcub olurum" diyerek gazilik ünvani ile cihâd ve bu uğurdaki çalışmaya nasıl ehemmiyet verdiğini anlatmak ister.

Kurtuluş ümidi görmediği için teslim teklifini kabul eden imparator, sekiz oğlu ile birlikte Edirne'ye göndermişti. David'in en küçük oğlu hak dini kabul ederek İslâm'la müserref olmuştı. Böylece Bizans'ın son Anadolu bakiyesi de Osmanlı ülkesine katılmış oldu.

FÂTİH'İN İÇ VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ

Toros dağları ile Anadolu'nun kuzey dağları arasında uzanıp giden ve Uzunyayla'ya kadar devam eden Orta Anadolu ile, bunun ötesinde başlayan Anadolu'nun doğu kısmı üzerinde, bilhassa Fırat'a kadar kadar olan sahada, Fâtih Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nin bir bütün teşkil ettiğine inanmış gibi idi. Halbuki Orta Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Doğu yaylalarının bütünü devletin sınırları dışında kalmıştı. Her iki bölgede hüküm sürmekte olan beylikler, Osmanlıları her bakımdan tehdit eden bir mevkide bulunmakta idiler. Konya, Karaman, Larende ve civarına, hatta Torosların güneyinde denize kadar olan sahalara sahip olan Karaman Beyliği, yaşadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı mümkün olabilen bütün fenalıkları yapmış, "Hristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götürmeye" çalışmıştı. Yıldırım Bâyezid'in müthiş pençesi altında bir an ezilmeye mahkum olan bu devlet, Yıldırım-Timur karşılaşmasından sonra tekrar meydana çıkarak, Çelebi Sultan Mehmed zamanında ve II. Murad devrinde durmadan Osmanlılar aleyhine faaliyette bulunmuştu. Fâtih'in, küçük yaşta tahta çıkmasını da fırsat sayan bu devlet, Orta Anadolu'da yeni bir gaile meydana getirmeye çalışmış ise de, genç hükümdarın çok sür'atle hareket edisi buna imkan bırakmamıştı. Ancak Fâtih biliyordu ki, Karamanlılar bir fırsat vukuunda tekrar ortaya çıkacaklardı. Anadolu'nun öteki kısımlarının güvenliği ve nihayet Türk birliği bakımından buralarının da Osmanlı toprakları içerisinde bulunmasını zaruri sayan Fâtih Sultan Mehmed, bu beyliğe hiç bir hak tanımamak suretiyle ortadan kaldırmayı belki daha önceki tarihlerde tasarlamış, fakat hadiselerin seyri, onun gözlerini başka taraflara çevirmesine sebep olmuştu.

Yakın, uzak Osmanlıların aleyhindeki her tesekküle el uzatan Karaman Beyliği'nin, Ibrahim Bey'in ölmesinden biraz sonra, durumu büsbütün nazikleşti. Osmanlı topraklarının doğusunda bulunan ve gittikçe kuvvet kazanan Akkoyunlu Devleti'ne gelince o, Osmanlılar için gün geçtikçe daha ciddi bir tehlike konusu olmaya başladı. Nitekim Karadeniz sahillerine göz dikmiş olan bu devletin yöneticileri,

Trabzon Rum İmparatorlari ile akrabalik tesis etmis, bu yüzden Fâtih'in Trabzon'u almak isteyisine mani bile olmaya çalismislardi. Bu mani olmak isteyiste, Trabzon İmparatorlugu'nu müdafaa etmekten ziyade bu topraklarin, Fâtih'in eline geçmesini önlemek gayesi vardır denebilir. Bundan baska İsfendiyar topraklari üzerinde hak iddia edebilecek bir mevkide olan Kizil Ahmed Bey'i kabul edip himaye eden ve onu Osmanlılara karsi elinde bir silah gibi tutan Uzun Hasan, Osmanlı-Akkoyunlu sinirlari üzerinde hadiseler çıkarmaktan da çekinmiyordu. Ayrıca Osmanlılarla Karaman Beyligi arasında çıkan anlaşmazligi da fırsat bilen Uzun Hasan, Karamanogullarina sadece siyasi yardımda bulunmakla değil, aynı zamanda fiilen asker göndermek suretiyle de yardım ediyordu. İste bütün bu hareketler, Fâtih'i ister istemez dogudaki bu tehlike ile mesgul olmaya sevk etti.

KARAMAN MESELESİ

Osmanlıların en büyük hasmi olup Çelebi Sultan Mehmed'in damadı olan Karamanoglu İbrahim Bey, otuz dokuz sene hükümdarlıkta bulunduktan sonra hicrî 868 (m. 1463)'de vefat etmişti. İbrahim Bey, yedi oğlundan en büyüğü olan İshak Bey'i, Osmanlılarla kan bağı olmadıği için çok seviyordu. Annesi bir cariyeye olan İshak Bey'i vâliht yapmış ve merkezi Silifke olmak üzere İçel valiliğine tayin etmişti. Daha sonra da bütün devlet işlerini ona bırakınca öteki kardesler buna itiraz etmişlerdi. Bu hareketin basında bulunan Pir Ahmet Bey, Konya'nın ileri gelenleri ile anlasarak hükümdarlığını ilan etmişti. Böylece Karaman mirası meselesi ortaya çıktı. Uzun Hasan, devam eden bu miras isine karisma sevdasına düştü. Anadolu'daki Müslüman Türk beyliklerine karsi insafli bir şekilde muamele eden Osmanlı hükümdari, sonunda Konya'ya girerek, Taseli taraflari hariç olmak üzere bütün bir Karaman ülkesini topraklarına katar. Fâtih Sultan Mehmed, Konya'da adına sikke kestirdiği gibi, sehâdesi Mustafa'yi da buraya vali olarak tayin eder. Vezir-i a'zam Mahmud Pasa'yi Toroslara kadar göndererek ülkenin ilhakını tamamlar.

Mahmud Pasa, Konya'ya dönünce buradaki is ve sanat erbabının İstanbul'a yollanması isı ile görevlendirilir. Pasa'nın bu icrasında bazı şikâyetler meydana gelir. Öyle anlaşıyor ki Pasa da yaptığı bu işten pek memnun değildir. Hatta bunlara karsi "ihtiyar benim elimde değil, mazuruz" dediği rivayet edilmektedir. Rum Mehmed Pasa, Mahmud Pasa'nın haksizlik yaptığını, sadece fakirleri hicret ettirdiğini söyleyerek şikâyetlerde bulunur. Bu arada onun, Mevlana'nın torunlarından birini de bunlarla birlikte yolladığı, fakat Fâtih Sultan Mehmed'in bunu öğrenmesi üzerine o zati hediyelerle tekrar geri gönderdiği rivayet edilir. Osmanlı idaresine yeni alistirilmakta ve hatta isindirilmakta olan bir memleketin halkı hakkında icra edilen bu neviden muameleler yüzünden artan şikâyetler üzerine Mahmud Pasa, vazifeden alınarak yerine Rum Mehmed Pasa tayin edilir.

Karaman probleminin tamamen ortadan kalkması için çaba sarfeden Osmanlılara karsi Akkoyunlu Devleti de bütün gücü ile Karamanlıları destekliyordu. Hatta bu maksatla Uzun Hasan, 50 bin kişilik bir kuvveti yardıma göndermişti. Yapılan savaşlarda galip gelen Osmanlılar, Karamanlıların elinde kalan son kaleleri de almaya muvaffak olmuşlardı. Son olarak Kayseri ile Nigde arasında bulunan Develihisar, Karamanogullari adına müdafaa edilmekte idi. Kale komutanı Atmaca Bey, kaleyi Sehâde Mustafa'ya teslim edeceğini bildirince, sehâde kaleyi teslim alarak Karaman gâilesinin son kalıntısını da ortadan kaldırır. Bu arada hastalanan sehâde, kaleyi teslim alıp dönerken 19 Ağustos 1474'te Bor'da vefat eder. Sehâde Mustafa'nın ölümünden sonra Karaman Valiliği'ne Cem Sultan getirilmisti. Cem Sultan'ın iyi meziyetleri, Karaman halkının Osmanlılara tabi olmasının önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.

OSMANLI-AKKOYUNLU REKABETİ VE OTLUKBELİ ZAFERİ

Uzun Hasan, hükümdarlık tahtına oturuncaya kadar Akkoyunlular pek fazla önem tasimiyorlardı. Fakat onun is basına gelmesi ile birlikte durum degisti. Çünkü o, Karakoyunhükümdari Cihansah ile Mâveraünnehr hükümdari Ebu Said Miransah'i öldürmeye ve topraklarını da kendi ülkesine katmaya muvaffak olmuştu. Daha sonra Horasan hükümdari Hüseyin Baykara'yi yenerek topraklarından bir kısmını almış olan Uzun Hasan, bu suretle Fırat havalisinden Maveraünnehr'e kadar uzanan büyük ve kuvvetli bir devlet kurmuş oldu. Topraklarının genişlemesi nisbetinde, gururunun da arttığını gördüğümüz Akkoyunlu hükümdarının ayrıca bir "Cihangir" olmak sevdası da vardı. İste bu düşüncesi ve kendisini çok üstün görüşü, onu Osmanlı topraklarını alma sevdasına düşürdü. O, Fâtih Sultan Mehmed'i de yenebileceğini tahmin ediyordu. Hatta rivayet edildiğine göre o, Ebu Said'i mağlub ettiği

gün, atini meydana sürmüş ve "Bu diyarin serdarları, secaatin âsârini gördüler, fırsat el verirse bu nöbet isterim ki, cür'et ve celâdetim Hüdâvendigâr'a (Osmanlı hükümdarı) gösterem," demisti.

Galibiyetleri ile magrur olan Uzun Hasan, Osmanlılara üstün gelecek durumda olduğunu tahmin ediyordu. Bundan dolayı Osmanlılardan kaçan Karaman ve Candarogullarını bir büyüklük eseri olarak aynı zamanda kabul etti. Bunlar, devamlı olarak Hasan Pâdisah'ı Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı. Nihayet bu emellerinde muvaffak oldular. Bu muvaffakiyet de 1472 yılında Osmanlılara ait olan Tokat şehrinin Uzun Hasan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılması ile kendisini belli etmişti.

Uzun Hasan, Osmanlılarla harp halinde bulunan Venedik Cumhuriyetinin, Osmanlılar aleyhinde kendisine ittifak teklifi üzerine daha 1463'te bunlarla anlaşmıstı. Bundan başka yine Osmanlı-Venedik muharebesi esnasında Hasan Bey, Venediklilerle ittifak etmiş olan Haçlılarla birlikte hareket için bunlarla görüşmek üzere Rodos'a elçiler göndermişti. O, bu elçilik heyeti vasıtasıyla Osmanlılara ait Tokat şehri ile daha başka bazı mühim şehirleri işgal ettiğini de Haçlılara bildirmişti. Uzun Hasan, 1472 yılında Venediklilere yeni ittifak teklifinde bulunmuş, bu teklif, Venedik elçisi Katerino Zeno vâsıtasıyla derhal senatoya bildirilerek Akkoyunlu ordusu için top ve topçu ustası istenmişti.

Bütün bu hareketlerin ötesinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a bağlı kuvvetlerin, Osmanlı hududlarını geçerek taarruz etmesi, Osmanlıları bu meydan okumaya karşılık vermeye zorladı.

Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine hareket etmeden önce kis mevsiminde ondan gelen mektuba ağır bir cevapla mukabelede bulunmuştu.

Bu mektupta Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın yaptıklarından, ehl-i Islâm üzerine gidip onlara zulümde bulunmasının doğru olmadığı, eğer yapabiliyorsa din düşmanları ile savaşıması gerektiğinden bahs ederek, yapılan haksızlığı ortadan kaldırmak için bizzat kendisinin geleceğini bildirir.

Gerçekten de Frenklerle ittifak yapmış olan uzun Hasan, Osmanlılarla yapacağı muharebeyi makul gösterebilmek için onlardan Kapadokya ile Trabzon İmparatoru'nun kızının kocası olması hasebiyle Trabzon'u istemekte idi. İste Fâtih Sultan Mehmed bu istekler karşısında ağır bir cevap yazar. Bu cevabında o, bundan böyle elçisinin ok, sözünün de kılıç olduğunu söyleyerek Akkoyunlu hükümdarını, kozlarını paylaşmak ilkbaharda üzere harbe davet eder.

Osmanlı ordusu, 13 Zilkade 877 (11 Nisan 1473) Pazar günü, Fâtih'in komutasında Üsküdar'dan hareket eder. İznik yolu ile Yenisehir'e gelini. Beypazarı'nda Karaman valisi Sehzâde Mustafa, Kazabat'ta da Amasya Valisi Sehzâde Beyâzî, emirlerindeki kuvvetlerle orduya katılırlar. Farklı rivayetler bulunmasına rağmen bu katılımlarla ordunun yekunu takriben seksen bes bin kişiye ulaşır.

Tarihte "Otlukbeli Zaferi" diye şöret bulan bu savasta, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanarak dogudaki bu tehlikeyi bertaraf eder. Bütün kaynak eserlerde tafsilatlı bir şekilde kendisinden bahsedilen bu zaferden uzun uzadıya bahs etmek istemedik.

Fâtih, galip gelirken kendisi gibi Türk ve Müslüman olan, aynı zamanda Oguzların Bayındır koluna mensub bulunan Akkoyunlu kuvvetlerini takip ettirmediği gibi Türk ve Müslüman olan ülkesine de dokunmadı.

Kemal Pasazâde, bu takip etmeyis hadisesini Sehzâde Bayezid'in hizmetinde bulunan Halil Pasa'nın oğlu İbrahim Pasa'nın ağzından nakl etmekte ve onun, bunun sebebini Fâtih'e sordugunu, ondan "gâyenin saltanat yıkmak değil, Uzun Hasan'a ders vermek olduğu, Islâm memleketlerini tahrib ile Islâm hükümeti yıkmanın doğru bulunmadığını, öte taraftaki gaza harplerini birakıp, burada Müslümanlarla uğraşmanın iyi bir şey teşkil etmediği" cevabını aldığını nakl eder. Bu cevap, hükümdarın, ne denli yüksek bir telakki ile hareket ettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Âşik Pasazâde de Fâtih'in bu hareketini "Mürüvvetle vilayetin yıkmadı, yine kendi vilayetine teveccüh etti" diye takdir etmekte ve Osmanlı hanedanının adalet, insaf ve fazilet ile muttasif bulunduğunu açıklar. Osmanlı Devleti'nin, Timur'dan beri karşılaştığı bu en büyük tehlikenin atlatılmasında ve zaferin kazanılmasında rol oynayan baslıca âmil, Osmanlı askerî kudret ve teşkilâtçılığı ile ateşli silahlardaki

kiyas kabul etmez üstünlüğüdür. Otlukbeli zaferi, Osmanlılara karşı yapılmış olan sark ve garb ittifakinin bir cephesini tamamen tesirsiz hale getirmişti. Fâtih, bundan son derece memnurluk duyduğundan ve kendisine bu imkanı hazırladığı için Allah'a şükran hislerini ifade etmek üzere, ordusunun almış olduğu bütün esirlerin âzâd edilip serbest bırakılmasını emreder. Böylece, Osmanlı adalet ve müsamahasının en güzel örneklerinden birini daha vermiş olur. Bu suretle de o, halka karşı âdil olan idaresinin nümûnelerini göstermiş oluyordu. O, Oguz boyları arasındaki çekişmenin bütün yan tesirlerini izale ederek ihtilaf sebeplerini silmek istiyordu. Bu da İslâm dünyasında, kendisi ve devleti için büyük bir sempatinin doğmasına vesile oluyordu.

Sonuç olarak sunu söyleyebiliriz ki, Fâtih Sultan Mehmed, çok kısa bir zamanda büyüyüp gelişmiş ve Omanlılar için korkunç bir tehlike haline gelmiş olan Akkoyunlu Devleti'ni, Otlukbeli zaferi ile tehlikesiz bir hale getirmişti. 1473'te kazanılan bu zafer, Uzun Hasan Devleti'nin sür'atle çökmesine ve nihayet ortadan kalkmasına âmil olan sebeplerin başında gelmektedir. Bu zaferden sonra, Osmanlılar aleyhine harekete geçmiş olan Haçlıların ümitleri de kırılmış oluyordu.

FÂTİH'İN GÜNEY SİYASETİ

Cihan tarihinin gördüğü en büyük hükümdarlardan biri olan Fâtih Sultan Mehmed'in, Anadolu birliğini sağlamak ve hatta bir bakıma İslâm birliğini temin için büyük bir gayret içinde olduğu kabul edilmelidir. Onun, Osmanlı devlet sınırlarını Tuna ve İtalya'ya dayamak istediği kesinlik kazanmış görünmektedir. Karadeniz'in bütün sahillerini almak ise, onun düşüncelerinin başında gelmekte idi. Bununla beraber, kendi ülkesinin güneyinde uzanan topraklar üzerinde, verilmiş bir kararın olup olmadığını söylemek pek mümkün değildir. Zira hâdiseler, Fâtih Sultan Mehmed'in bu bölgelerle ilgilenmesine imkân vermemişti. Serbest kalıp buralarla mesgul olmaya başladığı sıralarda, bu sefer de ölüm, ona bu yolda yürümeye izin vermemişti.

Fâtih'in, Hicaz su yolları ile ilgilenmesi, basit bir hadise olmadığı gibi yadigar olacak bir hadise de değildir. Zira bu suretle o, bütün Müslümanlara ait olabilecek bir işe parmağını koymuş oluyordu. Bu hadise su idi: Hicaz'a giden bir Osmanlı hacisi, yollardaki su kuyularının (birke) harap olduğunu ve hacıların bu yüzden sıkıntıya düştüklerini görmüştü. Hac farzasını eda edip döndükten sonra, durumu hükümdara bildirmişti. Bunun üzerine pâdisah, bu kuyuları tamir etmek için bazı adamları görevlendirmişti. Mısır hakim ve nâiblerine de bu adamlara yardım etmeleri için mektuplar göndermişti. Âşık Pasazâde'nin ifadesine göre Karamanoglu da Mısır Sultanı'na bir elçi göndererek, Fâtih'in su yolları bahanesi ile Mekke Sultanına yüklerle flori gönderdiğini ve onu Mısır'a karşı isyana teşvik ettiğini yazmıştı. Karamanoglu'nun bu yalan haberine inanan Mısırlılar, "biz âcizmiyiz kim birkemizi ol meremmet ide" diyerek Osmanlıları geri çevirmişlerdi. Meseleyi kendi iç işleri olarak kabul eden Memlûklerin, Karamanoglu'nun verdiği bu haber üzerine Osmanlı ustalarını hakaretle geri göndermeleri, iki devletin arasında serin bir havanın esmesine sebep oldu. Halbuki Pâdisahın onların iç işlerine karışmak gibi bir niyeti yoktu. Zira Âşık Pasazâde bize bu konuda çok net bilgiler vermektedir. ona göre Fâtih, bu kuyular için vakıflar düzenleyecek ve bu vakıfların geliri sayesinde bölgedeki Araplar, bu kuyuları koruyacaklardır. Böylece vakıfların geliri ile tamir edilecek olan bu kuyulardan, özellikle kuzeyden Hacca gidecek olanlar istifade edeceklerdi.

İsin iç yüzüne bakıldığı zaman, Memlûkluların, Osmanlıları çok yakından takip ettikleri anlaşılabacaktır. Onlar, Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalışan ve bu konuda kendilerine engel olan kuvvetleri teker teker ortadan kaldıran Osmanogullarının, Toros'ların güneyine inmelerine pek taraftar değillerdi. Bu yüzden Karamanogullarına yardım ediyorlardı. Sonuç olarak Mısır'dan, Dulkadir topraklarına kadar uzanan zengin Mısır Memlûkleri Devleti, gelecekte kendisi için büyük bir tehlike olacağı anlaşılan Osmanlı Devleti'ni, sınırlarına yaklaştırmamak ve onunla kendi arasında zayıf ta olsa tampon bazı tesekküller bulundurmamak arzusunda idi. İşte bu şekildeki hareket tarzı, Fâtih'i, güneye giden yol üstünde bulunan Dulkadir işleri ile ilgilenmeye sevketti.

Memlûk sultanları ile Osmanlıların arasının açılmasına sebep olan daha başka olaylar da vardı. Nitekim Fâtih, Trabzon seferinden zaferle döndüğü vakit, zaferi tebrik için her taraftan elçiler geldiği halde, Mısırlılar buna lüzum görmemişlerdi. Bu durum, aradaki dostluk hislerinin sarsılmasına sebep oldu. Bu yüzden, "Hoskadem" Mısır sultanı olduğu zaman, Fatih de onu tebrik etmemişti. Âşık Pasazâde bu konuyu şu ifadelerle dile getirir: "Her tarafın pâdisahlarından elçi geldi, Han'a vilayet (Trabzon)

mübarek olsun diye, Ancak Misir sultanından elçi gelmedi. Âdet-i muhabbet terk olundu. Adavete (düşmanliga) bir bahane bu oldu... Pâdisah dahi buna bir pare (parça) melûl oldu. Sonra mezkur (adi geçen) Hoskadem dahi Misir'a sultan oldu. Pâdisah dahi taht mübarek olsun diye elçi göndermedi. Âdet bu idi ki gönderileydi. İki taraftan âdet terk olundu. Ve muhabbet kesilmeye başladı." Dulkadirogullari münasebetiyle bozulan ilişkilere ragmen Sultan Kayıtbay zamanında Fâtih, Âsik Pasazâde'nin ifadesiyle "Taht mübarek olsun diye elçi gönderdi. İyi hediyelerle Çavusbasini elçi gönderdi. Elçi kim Misir'a vardı yine kanun üzre hürmet etmediler, elçi müsteki geldi pâdisahına haber verdi. Rum Pâdisahi (Anadolu'ya baslangıçta Rumeli dendiği için Pâdisahına da Rum pâdisahi, yani Rum ülkesinin pâdisahi dendi) buna dahi melûl oldu. Âhir, Misir sultani dahi bu elçinin ardınca bir elçi gönderdi. Misir'in muhtesibini* gönderdi. Bu muhtesibin gelmesi pâdisaha hos gelmedi." Gerçekten, Fâtih Sultan Mehmed, Misir muhtesibinin elçi olarak gönderilmesine kizmistir. Zira böyle bir elçi, devletler arasındaki protokolün çiğnenmesi demektir. Çünkü "o, çarşı ehlinin büyüğüdür, pâdisahlara elçi olarak gönderilmez, bu bir hafifliktir." sözleri ile ifade edilen anlayış, bunu açıkça ortaya koymaktadır.

FÂTİH'İN SAHSİYETİ VE ÖLÜMÜ

1451 yılında 21 yaşında iken yeniden Osmanlı tahtına geçen Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedip bin yüz yıllık Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak tam anlamıyla "Fâtih" ünvanını aldığı gibi, yüksek kabiliyet ve dehasıyla herkese gücünü kabul ettirmiş olan büyük bir devlet adamı idi.

Fâtih, yaptığını bilen ve ne yapması gerektiğini hesaplayıp düşünen adamdı. Onu, kütle mukadderatını elinde tutan sayılı dâhiler ve cihangirlerden ayıran üstün vasıf, icraat ve başarılarında, fırsat ve tesadüflerden faydalanmış olması değil, yaptığı ve yapacağından haberi bulunan bir sisteme sahip bulunması idi. Halbuki büyük şöhretlerden pek çoğu, sevki tabiielerini rehber tutan, gafil ve zamanın mağlubu kimselerdir. Binaenaleyh Fâtih, ihraz ettiği san ve serefe, tesadüflerin yardımı ile değil, kendi istihkak ve kudretiyle ulaşmıştır. Derûnî metanet ve zihnî kemaline, hayat ve icraatının her safhasında şahid olduğumuz Sultan İkinci Mehmed, beser olarak düşebileceği hataları asgariye indirmek yolunda, etrafına zengin ve kaliteli bir müsahtipler ve müsavirler kalabalığı toplayan ve bunlardan her birinin karsısında gerektiğinde boyun eğen bir adamdır. Bununla beraber o, devlet idaresinde sertti. Hissiyatını gizlemeyi bilir, yapacağı seferleri tatbik sahasına koyuncaya kadar gizli tutardı. Zamani gelince de birdenbire maksadını açıklardı. Bu yüzden düşmanlarını sasirtarak bir senede birkaç fütuhata birden nail olurdu. Harpte cesurdu, mağlubiyeti önlemek için cesurane bir şekilde öne atılıp askeri tesci ederdi. Her zaman sogukkanliliğini muhafaza ederdi.

Adaletle hükmetmeyi siar edinen; cesaretli ve gayretli biri olan Fâtih Sultan Mehmed, atalarının elbiselerini bırakarak ulema elbisesi giymeye başladı. Âlimlerle sohbetinde bulunmayı âdeti bir vazife telakki ediyordu. Bu yüzden İstanbul, âlim ve fazıl insanların sığınacağı haline gelmişti. Gerçekten o, ulema, sair, tasavvuf erbabi ve sanatkârları himaye etmişti. Onlara tahsisatlar vermiş ve çalışmalarını temin gayesiyle müesseseler kurmuştu. Aynı zamanda kendisi de sair olan Fâtih, siirde "Avnî" mahlasını kullanırdı. Bostanzâde Yahya (Tarih-i Saf. I, 52) onun bu özelliklerini şu ifadelerle nakleder: "Bâni-i mebanî-i hayrat ve müessis-i esas-i hasenat olup ulema-i ser'-i metin ve fudala-i fedail âyin, devrinde revnak bulup cihet-i maasları için Tetimme (medrese) ve imâret bina buyurup nice evkaf tayin buyurmuşlardır. Kendiler dahi ulema zümresinden madud olup (sayılıp) fadl-i bâhir ve marifet-i zâhir sahibi idiler. Ve siir-i bî-nazirleri (benzersiz, essiz) dahi vardır. Mahlas-i serifleri "Avnî"dir." Bildiğimiz kadarı ile Fâtih, Türk tarihinin en renkli ve en büyük şahsiyetlerinden biridir. Ana dilinden başka sark ve garp dillerini bildiği, geniş bir kültür ve bilgi hamulesiyle yüklü bulunduğu, riyaziye, topçuluk ve askerlikte kesif yapacak kadar kudret sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Serbest fikirli ve herhangi bir saplantısı olmayan hükümdarın, âlimleri davet ederek ilmî mübaheseler yaptırdığı da anlaşılmaktadır. Farsça ve Rumca'dan Arapça'ya tercüme edilmiş felsefî eserleri okur ve yanına celb ettiği âlimler ile müdavele-i efkâr ederdi. 1466 senesinde Batlamyus'un haritasını İvrikios'a yeniden tercüme ettirip haritadaki isimleri Arap harfleri ile yazdırmıştır. Kritovulos bu konuda sunları yazar: "Pâdisah hazretleri, lisan-i Farisî ve Yunanî'den Arapçaya tercüme edilmiş olan âsâr-i felsefiyeyi mutalaa ve nezd-i sâhânelerinde bulunan fudala ile bu babta müdavele-i efkâr eder ve bilhassa Aristo'nun mebahis-i felsefiye ile pek ziyade mesgul olurdu. Bir vakit coğrafiyundan meshur Batlamyus'un, meslek-i coğrafîye aid levayihine tesadüf edip mezkur layihalarda fennî bir surette izah

ve tarsim edilen (çizilen) sekileri, nazari dikkate almış ise de bu haritalar dağınık olduklarından, yeniden Filozof İvrokios'a havale ederek Arapça yazdırır."

Tetkik edilip araştırıldığı zaman görüleceği gibi hemen hemen bütün Osmanlı Pâdisahlarında ve özellikle Fâtih Sultan Mehmed'de ilim ve ilim adamlarına karşı büyük bir saygı vardır. O da diğerleri gibi daha şehzadelğinde "ulûm-i âliye ve 'aliye"yi tahsil etmişti. O, "İlmi taleb ediniz hadisine uygun olarak tahsil ve müzakerelerden geri kalmazdı. Bu sebeple o, Molla İyas, Molla Gürânî, Hocazade Muslihiddin Mustafa, Hatipzâde Mehmed, Molla Siraceddin ve Abdülkadir gibi hocalardan ders almıştı.

Fâtih, çok genç yaşta tahta çıkmış, daha çocukluğunda büyük sorumluluklar yüklenmiş, otuz sene kadar kesintisiz sefer ve gazalarla meşgul olmuştur. Bizzat yirmi beş seferde bulunan Fâtih, 17 devlet ile ikiyüz küsur şehir ve kale fethetmiştir. O, bütün bu çalışmalarının sebebini ve dolayısıyla hedefini şu misralarla dile getirir:

"İmtisâl-i "câhidû fi'llah"* oluptur niyetim,

Din-i Islâm'ın mücerred gayretidir gayretim"

Bu ifadeler onu, sırf ihtiras için harb eden ve kılıç sallayan dünya cihangirlerinden ayırmaktadır. O, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, insanlık uğrunda katlandığı mesakkat ve müsküllere göğüs gerdigi gibi, aynı yolun yolcusu bir idealist olarak göğüs vermiş bir serdar ve fikir adamıdır. O, hedeflediği gayeye ulaşmak için, bütün imkânları değerlendiriyordu. Bu sebeple İstanbul'u aldıktan sonra, Ortodoks ve Ermeni patrikleri ile Yahudi bashahamini bu şehre yerleştirir. Çünkü o, İstanbul'u idealindeki cihan devletinin merkezi yapmak istiyordu. Hatta bir rivayete göre "Dünyada tek bir din, tek bir devlet, tek bir pâdisah ve İstanbul da cihanın payitahtı olmalıdır," şeklindeki sözü ile bu düşüncesini dile getirir. Bu ifadelerle bakılırsa, gayesinin bir cihan devleti de olmayıp, Islâm dinini her tarafa yaymak olduğu anlaşılar. Zira Fâtih, Islâm âleminin hâmisî sıfatıyla kendisini ilâ-yi kelimetullah'ın en büyük temsilcisi olarak görmekte idi. Gerçekten, daha şehzâdelğinde cihangirlik emelinde olduğu belirtilen Fâtih için, Bosnalı Hüseyin Efendi, bizzat pâdisahın agzından "Bu hânedanın maksad-i a'lasi, ilâ-yi kelimetullah'tır demektir." Keza onun, nizam-i âlem için, Trabzon üzerine varırken, çektiği sıkıntı ve katlandığı eziyetleri gören uzun Hasan'ın annesi Sâra Hatun'a "Valide" diye hitap edip söylediklerine, daha önceden biliyoruz.

Onun yaptığı fetihler, gıristigi gazalar ve tebeasi için yaptıklarına bakılırsa, rıza-yi ilâhî'yi kazanmaktan ve Resûlullah'ın yolunda yürümekten başka bir şey düşünmediği görülür. Vefatı dahi yine "ilâ-yi kelimetullah" için çıktığı bir sefer-i hümayun esnasında vuku bulmuştur. Bu seferin, nereye müteveccih olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hazırlıklar, büyük bir sefer için yapılmıştı. Ama nereye olduğunu kimse bilmiyordu. Tursun Bey "Ve cihet-i sefer Anadolu olduğu malum olundu, amma Arab mi, Acem mi malum olmadı" diyerek bu büyük seferin nereye olacağının bilinemediğine işaret eder.

Fâtih Sultan Mehmed, 1481 yılı Nisan ayının 29. günü (27 Safer 886) 50 yaşının içinde iken, büyük bir ordunun basında hasta olmasına rağmen Üsküdar'a geçmiş ve bir at arabasına binerek, doguya doğru ilerlemeye başlamıştı. Ancak, Gebze yakınındaki Hünkâr veya Tekfur Çayırı denen yere geldiği vakit, hastalığı büsbütün artar. Bu yüzden 3 Mayıs 1481 Perşembe günü (4 Rebiülevvel 886) ikinci vakti, 31 yıllık hükümdarlıktan sonra vefat eder.

Fâtih'in ölümü, gizli tutularak hamam yapmak üzere İstanbul'a geçtiği söylenip askerinin yerinde kalıp beklemesi emrolundu ise de birkaç gün sonra kayıklarla İstanbul tarafına geçen yeniciler, vefat hadisesini öğrenince, bazı edepsizliklere başladılar. Fâtih'in ölümü, onbir gün gizli tutulup saklanabilmisti.

Âşık Pasazâde, Fâtih'in vefatını ve sebebini şu ifadelerle günümüze ulaştırmaya çalışır: "Vefatına sebep, ayakta zahmet vardı. Tabibler, ilacından aciz oldular. Ahir, tabibler cem olup ittifak ettiler, ayakta kan aldılar. Zahmet ziyade oldu. Sarab-i farig (ilaç) verdiler, Allah rahmetine vardı. Öyle anlaşıyor ki, Fâtih'in hastalığı, genellikle hânedanda rastlanan "Nikris illeti" idi. Tarihî rivayetler de bunu desteklemektedirler.

FÂTİH SULTAN MEHMED VE HOSGÖRÜ

Günümüzde, "hosgörü" diye ifade edilen prensip ve anlayışa eskiden "müsamaha" deniyordu. Sözlüklerde bu kelime, "görmezlige gelme, aldirmama, bir kabahatliya karsi siddet göstermeyip geçivermek" seklinde manalandirilmaktadir.

Bir beylik olarak ortaya çikisindan itibaren bünyesi ve sartlarin gerektirdigi degisiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanli Devleti, saglam temeller üzerine bina edip gelistirdigi ve kemal mertebesine ulastirdigi müesseseleri vâsitasıyla uzunca bir hükümrânlık dönemi geçirme imkanini buldu. Devletin, hayatiyet sirlarini teskil eden ve onu, Anadolu'nun diger beyliklerine göre daha uzun ömürlü yapan unsurlardan biri de süphesiz ki, hosgörü adini verdigimiz anlayisin, devlet nizam ve hakimiyet telakkisinde önemli bir rol oynamasidir.

Kurulusundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile, Ser'î hukuku hem nazarî, hem de amelî bir sekilde uygulayan Osmanli Devleti, bu anlayisini devletin bütün sistem ve organlarinda da devam ettiriyordu. Zira "bu devlette din asil, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüstür". Bu bakimdan, devletin sosyal bünyesindeki anlayisin buna göre organizesi normal karsilanmalidir. Bu anlayis sebebiyledir ki, Osmanlilar, Balkanlar'da idarelerine aldiklari yerli unsurlarin din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi, onlari her türlü baskidan da kurtarmislardi.

İslâm'dan aldiklari ilhamla Osmanlilar, idareleri altinda bulunan gayr-i müslimlere karsi hosgörülü davranmayi, onlarin dinî hürriyet ve serbestilerine müdahale etmemeyi devletin temel prensiplerinden biri haline getirmislerdir. Bu prensibi iyi kullanan ve ona son derece riayet edenlerden biri de süphesiz ki Istanbul'un fâtihî olan Sultan II. Mehmed'dir. Onun, Istanbul'un fethinden sonra Ortodoks Patrikligi'ne verdigi serbestiyet ile âyinlerini yapma konusundaki rahatligi bilindigi ve daha önce de kismen

"Bi avnillahi Taala Hz. Resûl-i Ekrem hürmetiyle makami Konstantiniyye feth oldukta etraf u eknafta olan sahlar ve krallar âsitâne-i saadetime elçiler gelüp feth-i fütûhu arz edüp bu def'a Kuds-i Serif'te olan Rumlarin Patrigi Atanasyos nâm rahib ruhbanlari ile gelüp âsitane-i saadetime yüz sürüp Hz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hazretlerinin mübarek eliyle ve pençesiyle imzali olan hatt-i hümayunlari ve Hz. Ömer b. Hattab (r.a.) (tarafindan) verilen hatt-i küfî ile ve selâtin-i maziyyeden hatt-i hümayunlari ibraz edip reca eyledi. Kuds-i Serif içre ve tasrasinda namazlari ve ziyaretgâhlari ke'l-evvel... mucibince zapt ve tasarruf eyleyeler. Ahardan kimesne rencide eylemeye. Eger bundan sonra gelen halifeler, vezirler, ulema, ehl-i örften vesair ümmet-i Muhammed'den akça için veya hatir için feshine murad ederlerse Allah'in ve Hz. Resûlun hismina ugrasin. Sene 862 (1457). BOA. Ali Emirî, Fâtih, nr. 22.

SULTAN II. BÂYEZİD

(BÂYEZİD-I VELÎ)

Modon fetihnâmesinde, "Emiru'l-Mü'minîn Sultanu'l-Guzat ve'l-Mücahidîn Nâsiru's-Seriat ve'l-Milleti ve'd-Din Giyâsu'l-İslâm ve Muinu'l-Müslimîn Sultan Bâyezid diye anilan Sultan II. Bâyezid, 85I (1447) yilinda Dimetoka'da dogdu. II. Bâyezid, Fâtih Sultan Mehmed'in, Gülbahar Hatun'dan dogan büyük ogludur. Yedi yasinda iken Amasya sancakbeyligine gönderildi. Sultan II. Bâyezid'in zamani, gerek Osmanli coğrafyasi, gerekse ekonomik hayati bakimindan istikrarli ve emniyetli bir devir idi. Gerek bu gerekse ve daha önceki dönemlerde yenilmeye degil, genellikle yenmeye alismis bir kütle psikolojisi için, hududlardan sadece zafer sesleri degil, refah ve bolluk da beraber girmekte bulunuyordu.

Osmanli medeniyetinin ahengini meydana getiren muhtelif unsurlarin her biri, hem federal ve müstakil hüviyetleri içinde kendi merkezlerine bagli, hem de müsterek ana merkezin mali ve mensubu olarak,

hatta XVII. ve XVIII. asırlarda bile hâla, semâvî bir nükte gibi, latif, ince ve kemalli çehresiyle dünyaya yüz göstermekte devam etmekte idi.

Fâtih Sultan Mehmed vefat ettiği zaman, büyüğü Bâyezid, küçüğü de Cem olmak üzere iki oğlu kalmıştı. Bâyezid, o dönemde merkezi Amasya olan Rum Eyâleti, Cem de merkezi Konya olan Karaman Eyâleti'nin valisi idiler. Daha önce de belirtildiği gibi Fâtih'in, Mustafa adında bir oğlu daha vardı. Fakat bu sehzâde babasının sağlığında vefat ettiğinden, o sırada Kastamonu Sancakbeyi bulunan Sehzâde Cem, ölen kardesinin yerine Karaman valiliğine tayin edilmisti.

Kaynakların, uzun boylu, beyaz tenli, melek huylu, geniş ve açık yüzlü, elâ gözlü, siyah çatık kasli, mutedil sakallı, yüzünde ben bulunan, geniş omuzlu ve yüksek gösterisli olarak belirttikleri Bâyezid-i Veli, 851 (m. 1447) yılında iki bayram (Ramazan - Kurban) arasında doğmuştur. 886 Rebiülevvel'inin 13. (12 Mayıs 1481) günü 35 aslında iken, babasının yerine tahta geçer. Her ne kadar onun doğum tarihi ile ilgili farklı yıllar veriliyorsa da genellikle yukarıda belirtilen tarih kabul edilmektedir.

Fâtih Sultan Mehmed'in ani ölümü, tabîî bir hâdisе gibi karsılanmadı. Ülkede büyük bir siyasî buhranın çıkmasına sebep oldu. Fâtih vefat eder etmez, Vezir-i Azam ve Mevlânâ'nın soyundan gelmiş olan Karamanî Mehmed Pasa, bir taraftan Keklik Mustafa adında bir çavusu, büyük sehzâde Bâyezid'i davet için Amasya'ya gönderirken, öbür taraftan da kendi adamlarından birini Cem Sultan'a gönderip yolu uzak bulunan Bâyezid gelmeden önce onu İstanbul'a davet ile bir emr-i vaki yapmak istemisti. Fakat Cem'e bu mektubu götüren şahsi, Anadolu Beylerbeyi ve Bâyezid'in damadı olan Sinan Pasa yakalayarak öldürür. Vezir-i Azam'ın, Konya'da bulunan Sehzâde Cem'e gönderdiği mektup ve bu vesile ile Fâtih'in ölümünden haberdar olan yeniçeriler, ayaklanarak Pendik önlerine demir atmış bulunan birkaç gemiyi zapt ederek Üsküdar'a gelirler. Oradan da İstanbul'a geçerek Yahudiler ile zengin halkın evlerini yağmalarlar. Yeniçeriler, Fatih'in, bulunmayacağı sıralarda İstanbul'da hükümet işlerine bakmak üzere Silifke'den çağırılmış olduğu Ishak Pasa'nın kiskirtması ile Vezir-i Azam Karamanî Mehmed Pasa'yi da öldürürler. Bu feci hadiseden sonra iktidar, bütünüyle Ishak Pasa'nın eline geçmiş demektir. Zira Divan, devletin işlerini tedvir etmekle onu görevlendirdi. Ishak Pasa da kendisine verilen bu geniş yetkiyi iyi kullanarak asayiş ve güvenliği sağladı. Yeniçeriler, Sehzâde Bâyezid'in tarafını tuttukları için, babası gelinceye kadar, o sıralarda Fâtih'in yanında ve henüz 11 yaşlarında bulunan Bâyezid'in oğlu Korkut'u, 5 Rebiülevvel 886 (4 Mayıs 1481) de Saltanat Kaymakamı ilan ederler.

Öte yandan devlet büyüklerinden acele davet mektupları alan Bâyezid, maiyetinde 4.000 kişi olduğu halde Amasya'dan yola çıkıp Üsküdar'a gelir. Ertesi gün, oğlu Korkut'tan saltanati resmen devr alıp 12 Mayıs 1481 de Osmanlı tahtına çıkar.

Yeni padisahi, büyük bir tezahüratla karşılayan vüzerâ ve asker, Ishak Pasa'nın vezir-i azam olmasını, onun rakibi olup, terakkilerinin artırılmasına muhalefet ettiği söylenen Hamzabeyoğlu Kara Mustafa Pasa'nın, azil ve nefy edilmesini ister. Yeni padisah, ilk hamlede mesele çıkarmamak için, bu istekleri kabul eder. O, basında siyah bir kavuk ve aynı renkte bir elbise giymiş olduğu halde İstanbul'a girmisti. Topkapı Sarayı'na girerken, kapı önünde saf tutup, kendisini merasimle karşılayan Yeniçeriler, subayları vâsitasıyla bir arzuhal takdim ederek, Karamanî Mehmed Pasa'nın öldürülmesi sebebiyle vâki olan kusurlarının affını ve cülûs bahsisi verilmesinin kabul edilmesini talep ederler. Yeniçerilerin bu istekleri, yeni sultan tarafından kabul edilir. Bu, Osmanlı tarihinde Yeniçerilere verilen cülûs bahsisinin ikincisi olmuştur. (İlki Fâtih Sultan Mehmed tarafından verilmisti.) Cülûs bahsisinin ikinci örneği olan bu uygulamadan sonra, her tahta çıkışta, cülûs bahsisi tekrarlanmisti. Bu usûl, zamanla devlet maliyesi için âdeta bir yikim halini alaacaktır. Bu bahsisler, ancak üçyüz yıl sonra Sultan Birinci Abdülhamid tarafından Rusya ile yapılan savaş sırasında ve birdenbire kaldırılabilirdi.

Bâyezid'in, tahta geçişinin ertesi günü, Fâtih Sultan Mehmed'in cenaze merasimi icra edilmisti. Namazdan sonra Fâtih'in naası, kendisi tarafından yaptırılmış olan camiin arkasındaki türbeye defnedilmisti. Tabutun altına önce Sultan Bâyezid ve vezirler girmişlerdi. Cenaze namazını Seyh Ebu'l-Vefa adıyla şöhret bulmuş olan büyük âlim Konyalı Muslihiddin Mustafa kildirmisti. Günümüz İstanbul'undaki Vefa semti hâla bu zatin ismi ile anılmaktadır. Cenaze defn edildikten sonra bey'at merasimi yapılarak Sultan Bâyezid, resmen Osmanlı tahtına oturmuş olur. Bundan sonra Ishak Pasa'ya sadaret tevcih olunur. Bu arada yeniçerilerin bütün isteklerinin kabul edilmesi mahzurlu görülerek daha

önce Mustafa Pasa hakkında verilen karardan dönülür. Böylece henüz Üsküdar'da bulunan Mustafa Pasa getirtilerek ikinci vezir olarak ilan ve tayin edilir.

II. BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI İÇ OLAYLARI

II. Bâyezid, babası Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra Osmanlı tahtına oturur oturmaz içerde, bir kısmı siyasî, bir kısmı da dinî renge boyanmış gerçekte dış kaynaklı olan siyasî bazı isyan hareketleri ile karşılaşır. Bu olaylara temas etmeden ve onun şahsiyet ile karakterinin oluşmasında önemli rolü bulunan ve bir bakıma onun bu özelliklerini canlı birer levha gibi önümüze seren faaliyetleri görmeden dışarıya karşı olan siyasetini anlayıp takdir etmek mümkün olmazdı. Zira onun dış dünya ile olan münasebetlerinde, iç problemlerin tesiri, sanıldığından daha büyük olmuştur. Bu sebeple biz de önce iç olaylara temas etmeyi faydalı bulduk.

İÇ KARISIKLIKLAR VE CEM OLAYI

İkinci Bâyezid tahta çıktığı zaman, Konya'da vali olarak bulunan karesi Giyaseddin Cem Çelebi'nin muhalefeti ile karşılaşır. Zira Cem, "mülk-i mevrûs"da hakkı bulunduğunu iddia ediyordu. O, bu iddiasını da bazı delillerle isbat etmeye çalışıyordu. Gerçekten, Cem Sultan'ın, saltanat makamını elde etmek için giriştiği teşebbüs, tedkik edilmesi lazım gelen sebeplere dayanıyordu. Daha Fâtih'in sağlığında devlet erkani arasında her iki şehzâdenin taraftarları bulunduğu ve basta Karamanî Mehmed Pasa olduğu halde, bunlardan bir kısmının, Bâyezid'den daha meziyetli, daha cesur ve faal bir zat olan Cem'i saltanata layık gördüğü anlaşılmaktadır. Karaman eyaletinde beraber bulundukları zamandan beri, Cem'i takdir eden Gedik Ahmed Pasa'nın, hiç sevmediği Bâyezid'i padişah olarak görmek istememesi gibi, şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra, Fâtih Sultan Mehmed'in de Cem'i Bâyezid'e tercih ettiğini gösteren delillere tesadüf edilmektedir. Nitekim Kanunnâme-i Âl-i Osman (İstanbul 1330, s. 32)'da şehzâdelere yazılacak hükümlerin elkabı bahsinde yalnız Cem isminin zikredilmesi ve yazılarda ona "...vâris-i mülk-i Süleymanî...oglum Cem edâ-mellahu bekahu" diye hitab edilerek örnek gösterilmiş olması, herhalde bir tesadüf eseri olmasa gerekir. Gerçi buna dayanarak Fâtih tarafından Cem'in veliahd ilan edildiğini iddia etmek mümkün değilse de, ibâreyi büsbütün manasız saymak da doğru değildir. Böyle bir ibârenin isaret olarak kabul edilmesi herhalde daha doğru bir kanaat olacaktır. Bütün bunlara ilaveten, Cem Sultan'ın bizzat kendisi de babasının erine geçme hakkına sahip olduğuna kani idi. Zira kendisine göre o, babasının padişahlığı zamanında dogmuş ve bu yüzden Uzun Hasan seferi esnasında babasına vekalet etmişti. Bu da tahtın asıl vârisinin kendisi olduğunu gösteriyordu. Buna dayanarak o, kendisinin tahta geçmesi icab ettiğini söylüyordu. Bu âmillerin tesirinde kalan Cem, maiyetindeki müsavirlerin, özellikle Karamanoğlu Kasım Bey'in telkinleri ile harekete geçmeye karar verir. Gedik Nasuh Bey'i, maiyetinde Karaman, Varsak ve Turgutlu boylarına mensub kuvvetler olduğu halde Inegöl üzerinden Bursa'ya gönderir. Gedik Nasuh Bey, 28 Mayıs'ta, İkinci Bâyezid tarafından Ayaz Pasa komutası altında gönderilen iki bin yeniçeriye mağlub etmeye muvaffak olur. Bu basarıda Bursa halkının da büyük bir payı olduğu belirtilmektedir. Zira halk, yeniçerilerin daha önce yaptıklarını unutmamıştı.

Kaplıca savasından üç gün sonra ordugâha gelip, Haziran'ın başında Bursa'ya giren Cem, saltanat alameti olarak nâmina hutbe okutmuş ve ismine sikke bastırmıştır. 18 gün kadar da hükümdarlık eden Cem, civardaki şehir ve kasabalara saltanatını kabul ettirip, etrafına kalabalık sayıda insan toplamak suretiyle kendisini Anadolu hakimi saymış ve bu son durumu agabeyine kabul ettirmek üzere ona halaları ve Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ile devrin ulemasından Mevlânâ Ayas ve Sükrüllahoglu Ahmed Çelebi'den meydana gelen bir elçilik heyeti göndermişti. Ancak, Selçuk Hatun'un iki kardeş arasında kan dökülmesine mani olmak üzere giriştiği teşebbüsler, başarısızlıkla sonuçlanır. Zira kendisine Rumeli ile yetinip Anadolu'yu Cem'e bırakması, böylece daha önceki hükümdarların birleştirmeye çalıştıkları Osmanlı Devleti'nin yeniden ikiye bölünmesi teklif edilen Bâyezid, bunu kabul etmez. Bu durum, Osmanlılardaki "Tek Ülke Tek Sultan" ilkesinin ne kadar kökleştığını göstermektedir.

Bâyezid'in, teklifini redetmesi üzerine kuvvetlerini ikiye ayırıp, Gedik Nasuh Bey emrindekileri İznik'e gönderen Cem, kendisi de Bâyezid ile karşılaşmak üzere Yenisehir'e hareket eder. Ancak, Anadolu Beylerbeyi Sinan Pasa'nın faaliyeti, Otranto seferinden dönen Gedik Ahmed Pasa'nın Bâyezid kuvvetlerine iltihakı, nihayet yakın dostu Afsinoglu Yakub Bey'in ihaneti sonucu Cem, Yenisehir'de yapılan savasta mağlub olur. Şehzâde Cem'in mağlubiyetini hazırlayan sebeplerin başında, onun dostu

ve lalasi bulunan Yakub Bey'in ihanetinin geldiği anlaşılmaktadır. Gerçekten Bâyezid, Bursa üzerine yürürken Cem'in lalasi Yakub Bey'e bir mektup yazarak, sehâdenin Karaman'a kaçmasını önlemesini, kendisine iltihak etmesini, bu takdirde Anadolu Beylerbeyliği'ni uhdesine tevcih edeceğini ve bosuna Müslüman kanının dökülmemesini bildirecektir.

Maglub olan sehâde önce Eskisehir'e, sonra da Konya'ya çekilmek zorunda kalır. Kendisini burada da güvende hissetmeyen Cem, annesi Çiçek Hatun ile ailesini alıp Tarsus'a gider. Onun, Konya'dan ayrılışı esnasında halkın göz yaşları ile kendisini uğurlamasına bakılacak olursa, Konya'lilerin Cem Sultan'ı çok sevdiklerini söyleyebiliriz. Öyle anlaşıyor ki, Cem, vali olarak bulunduğu bu bölgede böyle bir sevgiye layık olacak işler yapmıştı. Gerçekten o, Larende (Karaman)'de saray, bedesten ve çarşı yaptırmak suretiyle imar faaliyetlerinde bulunmuş ve "zulmü ref' edip adalet" gösterdiğinden halk da yurtlarına dönmüştü. Sehâde Cem, daha sonra Memlûk Sultani Kayıtbay'ın müsaadesini alınca Antakya yolu ile 10 Temmuz'da Haleb'e, oradan da Sam (Dimask)'a gider. Merasimle karşılandığı bu şehirde yedi haftalık bir istirahatı müteakip 15 Ağustos'ta Gazze yolu ile Misir'a gidip hükümdarlara mahsus bir törenle Kahire'ye giren Cem, Kostantiniyye Fâtihî'nin oğlu olarak halk tarafından büyük bir tezahüratla karşılanır. Onu karşılamaya hazırlanan Kahire sokakları, bastanbasa donanmıştı. Memlûk Sultani Kayıtbay dahi kendisini sarayında karşılayıp kucaklar ve "Sen oğlumsun, kederlenme" diyerek onu teselli eder. Divitdâr Sarayı, Cem'in emir ve istirahatına verilir.

Bu istirahat günlerinden istifade eden Cem, Mekke'ye giderek hac farızasını ifa eder. Bilindiği kadarı ile Osmanlı hanedanından fiilen hacca giden tek sehâdenin Cem Sultan olduğu rivayet edilir. Burada "fiilen" ifadesini kullandık, çünkü hanedanın ve sultanların büyük bir ekseriyeti "Hacc-i bedel" yolu ile hac ifa etmişlerdir.

Bu sırada Cem'i elinden kaçıran Sultan Bâyezid, Konya'ya kadar gelip, oğlu Abdullah'ı Karaman valiliğine tayin eder. Bu arada İtalya'dan (Otranto) dönen ve Yenisehir Ovası'nda kendisine iltihak eden Gedik Ahmet Pasa'yı takibe yollar. Kendisi de Bursa yolu ile İstanbul'a döner. Bursa'dan geçildiği esnada yeniçeriler, Cem'in tarafını tuttuğu için bu şehri yağmalamak isterler. Ancak padisahın bunlara izin vermemesi üzerine şehir yağmalanmaktan kurtulmuş olur.

Cem Sultan'ın Kahire'de bulunduğu sıralarda, Karamanoğlu Kasım Bey bos durmuyor, Ankara (Engürü) Beyi Trabzonlu Mehmed Bey ile birlikte sehâdeyi Anadolu'da yeni bir maceraya sürüklemek üzere teşvik ediyorlardı. Hatta rivayete göre Karamanoğlu, Larende (Karaman)'de bulunan Gedik Ahmed Pasa'nın ağzından mektup yazmak suretiyle Cem'i ikna etmeye çalışıyordu. Misir'da bos durmak (âtil) suretiyle yaşamayı nefesine yediremeyen ve böyle bir hayata tahammül edemeyen Cem, Anadolu'daki taraftarlarının yardımı ile saltanatı ele geçirmeye muvaffak olacağı zannına kapılmıyordu. Bu sebeple vatanına dönmek için Sultan Kayıtbay'dan müsaade istediği zaman Misir hükümdarı, devletin ileri gelenlerini toplayarak Cem'in de hazır bulunduğu bir meclis akdeder. Uzun münakasalar esnasında, sehâdenin Anadolu'ya gönderilmesini doğru bulmayan Emîr Özbek ile Cem arasında sert tartışmalar olur. Meclis dağıldıktan sonra Sultan Kayıtbay, sehâdeye vatanına dönme müsaadesi verir. Cem, ailesini Misir'da bırakarak 27 Mart 1482 Salı günü Kahire'den hareketle, 6 Mayıs günü Haleb'e girer. Bu şehirde, yanında züemadan ve subasilarından meydana gelen bir topluluk ile Gedik Ahmed Pasa'dan kaçan Ankara Beyi, Trabzonlu Mehmed Bey, sehâdenin yanına gelir. Bunlar, Anadolu hakkında Cem Sultan'a bilgi verirler. Cem Sultan, Adana'da Karamanoğlu Kasım Bey ile buluşarak, ikisi arasında muvafakat hasil olunca, Karaman ülkesinin Kasım Bey'e bırakılacağı ve onun da ömrü oldukça Cem Sultan'a itaat üzere bulunacağı esasına göre bir anlaşma yapılmıştı.

Sultan Bâyezid, Cem'in Anadolu'ya geçmesini, ötedenberi şüphelendiği Gedik Ahmed Pasa'ya atf ederek onu yanına çağırması, kendisi de Bursa taraflarına geçerek hazırlıklara başlamıştı. Yapılan mücadeleler sonucunda birlikleri dağılmış olan Sultan Cem, dağlara sığınmak zorunda kalmıştı. Bu arada Sultan Bâyezid ile Cem arasında barışı sağlamak ve Cem'i bu davadan vazgeçirmek için haberciler gönderilmiştense de bir netice alınamamıştı. Bâyezid, Cem'e ailesi ile birlikte Kudüs'te oturmasını ve senelik vâridatını (1 milyon akça) almakta devam etmesini buna karşılık taht ve tacdan feragatini yeminle teyid ve ilan etmesini teklif etmişti. Feridun Bey'in Münseâtî'nda bu konuda şöyle denilmektedir: " Sen ki, akrabaların en yakınısın. Seni baska kapılara muhtaç edip onlardan yardım istemen padisahlık mürüvvetine yakışmaz. Sayet huzur ve tahttan feragati seçersen, sana nakden 10 kerre yüzbin bin (1 milyon) akça salyâne tayin ettim. Ber vech-i takaud mutasarriif olup iki nimetin

sükrünü eda edesin". Bu teklife karsilik "Kadimî resmdir, sehâdeler davay-i taht eyler"diyen Cem Sultan, Bâyezid'in bu arzusunu reddeder. Çünkü onlar için kader, ya saltanata geçmek veya ölmektir. Cem Sultan bu anlayisini agabeyine su siirle bildirmisti:

"Sen, bister-i gülde yatasun sevk ile handân

Ben, kül dösenem külhan-i mihnette sebep ne?" diyen Cem, "mülk-i mevrustan hisse talebinde musir" olarak Anadolu'da kendisine istiklâl ve bagimsizlik üzere hakim olacagi bir yer ayrilmasini istemek suretiyle, eski iddialarina nazaran daha mütevazi bir saltanata riza gösteriyordu. Küçük te olsa bir saltanat hissesi koparamayan ve bütün muvaffakiyetsizliklerine ragmen, hala bir köseye çekilmeyi nefsine yediremeyen Cem, güneye çekilmek istediye de Karamanoglu Kasim Bey, Yıldirim Bâyezid'in oglunu örnek göstererek Rumeli'ye geçerse orada muvaffak olabilecegini söyler. Cem, Rodos sövalyelerinin kendisine yardım edebileceklerini düşünerek, önce reisleri Pierre d'Aubusson (Grand Maître)'a bir elçi gönderir. Bundan bir cevap alamayınca Frenk Süleyman ile Dogan'i gönderdikten sonra kendisi de Kasim Bey'in delâleti ile sahile Korycos (Kerküs) limanina iner. Bir müddet sonra Cem, 30 kadar adami ile Kerküs limanından bir gemiye binerek (15 Temmuz 1482), Anamur'a gider. Bu sirada sövalyeler de, onun Rodos'a serbestçe girip çıkmak üzere, istedigü ruhsatnı-meyi hazirlamis ve Don Alvaro de Zuniga komutasinda üç gemiden meydana gelen bir filoyu, Anadolu sahiline göndermislerdi. Cem, Süleyman Bey'in Rodos'a iltica etmemesi tavsiyesine karsilik, Frenklerin "ahidlerinde müstakim" (sözlerinde dogru, ahidlerine bagli) olduklarini söyleyerek 18 Temmuz'da bir Rodos gemisine biter. Fâtih'in oglunun Rodos'a gelisi esnasinda çok parlak bir tören yapilir. Geçecegi yollar çiçekler ve bayraklarla donatilir. Gemiden ati ile inmesi için tertibat alinir. O, sokaklara dökülen halkin arasindan, d'Aubusson ile yan yana at üzerinde geçerek satoya girer. Cem Sultan, gördügü bütün bu hürmet ve saygiya ragmen, artık St. Jean sövalyelerinin menfaatine alet olarak kullanilacak kiymetli bir esirdi. D'Aubusson, verdigi ruhsatnâmeye önem vermiyor ve Cem'i ele geçirdigini Papa Sixte IV ile Avrupa hükümdarlarina bildiriyordu. Papa, ağıktan açığa memnuniyetini ilan ederken, Macar Krali Corvin Matyas, d'Aubusson'a her türlü yardım vaadinde bulunarak bütün Hristiyan devltelerinin Osmanlılar aleyhine bir sefer açmasını istiyordu. Zaten Sövalyelerin reisi de papaya yazdigi mektupta, Cem'den istifade edilerek Hristiyan devletlerinin tamaninin birlikte Islâmiyet aleyhine harekete geçirilebilecegini ve Türklerin Avrupa'dan atilma zamaninin geldigini belirtiyordu. Cem Sultan, d'Aubusson ile konusmasinda, Osmanli saltanatının varisi sifati ile yardım istemis ve onlardan alinan adalar ile diger topraklari iade edecegi vâinde bulunmustu.

Cem'in nerede ve hangi memlekette muhafaza edilecegi hususunda tereddüde düşen sövalyeler, kendi aralarında uzun müzakerelerden sonra nihayet onu, Fransa'ya nakl etmeye karar verirler. Bu gelişmeler karsisinda sehâde, ugradigi felaketin vehametini anlamis bir kimse olarak, Bâyezid'e yazdigi mektupta kendisinin küffâr elinde esir oldugunu, bunun da () diyen bir Müslüman için çok büyük bir haksizlik oldugunu, binaenaleyh kendisini "küffar elinde" birakmamasini rica etmistir.

Gerçi Cem, Fransa Krali XI. Louis ve kendisine taraftar oldugu bilinen Macar Krali Matyas Corvin'in yardımlarini temin etmek suretiyle Rumeli'ye geçecegini ümid ediyordu. Maiyetinde 50 kisi oldugu halde Fransa'ya dogru yola çıkarılan Cem Sultan, önce Istandkös'e, oradan da Siracusa (Sicilya)'ya ve sonunda Messina'ya ugrayarak yoluna devam eder. O, 16 Ekimde Fransa'nin güney sahilindeki Villefranche'a varir. Ancak bu şehirde veba hastaligının bulunmasindan dolayi Savoie Dükaligina ait Nice'e götürölerek burada uzun müddet alikonusur.

Bâyezid, Cem'in, Rodos'a gitmesinden son derece endiselendiginden, Gedik Ahmed Pasa'yi sövalyelerle anlasmak üzere oraya gönderir. Pierre d'Aubusson, Gedik Ahmed Pasa'nin talebi ve Papa'nin müsaadesiyle Bâyezid'e iki elçi göndererek onunla bir anlasma yapmisti. Anlasma gereginde Bâyezid, sövalyelere Cem'i muhafaza etmeleri sartiyla her sene Agustos basinda 45.000 düka vermeyi kabul ediyordu. Bununla beraber Bâyezid, Venedik'e de müracaat etmis, Cem sövalyelerden alinarak muhafaza edildiği takdirde onlara Mora'yi verecegini vaad etmistir. Fakat tecrübeli ve ihtiatkâr Venedik siyaseti, olaylarin gelismesini beklemeyi menfaatine daha uygun bulmustu.

Sultan Bâyezid, memleket dahilinde de Cem taraftarligini ortadan kaldirmaya azm etmistir. Kardesine olan sevgi ve bagliligini bildigi Gedik Ahmet Pasa'yi siyaset (öldürme) ettikten sonra, Iskender Pasa'ya gönderdigi mahrem emirde, Cem'in oglu olan Oguz Han'i öldürmesini emretmistir..

Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit vâsıtası olarak kullanılan Cem Sultan, hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin ele geçirmek istedikleri bir rehine idi. Papa Innocent VIII, Napoli Kralı Ferrand, Macar Kralı Corvin Matyas onu d'Aubusson'dan isterlerken, sövalyelerin reisi Bâyezid'den aldığı paradan baska, Cem'in agzından sahte mektuplar yazdırarak, annesinden de para çekmenin yolunu bulmuş ve Rodos'un emniyeti bakımından sehâdeyi elde tutmayı faydalı ve vazgeçilmez bir fırsat olarak görmüştü. Sayet Bâyezid, Rodos'a karşı tesebbüse geçecek olursa, basta Papa olmak üzere diğer Hristiyan devletlere müracaat edecek, Cem'i bahane ederek onları, Osmanlıların aleyhine tesvik edip hücum etmelerini teklif edecekti. Bu arada Bâyezid, Cem'in, Mısır'daki annesi ve zevcesi ile mektuplaşmasından şüphelenerek, Kayıtbay'dan, Cem'in ailesini ister. Fakat red cevabını alır. Bunun üzerine, esasen çeşitli sebeplerden dolayı ihtilaf halinde bulunduğu Mısır Devleti'ne savaş açar.

Bu arada Venedik, bir taraftan Papa'ya Cem'i sövalyelerden almasını tavsiye ederken, bir taraftan da, Avrupa'da meydana gelen hadiseleri günü gününe Bâyezid'e bildiriyordu. Bir müddet sonra bizzat VIII. Charles de bu meseleye karıştığından, Paris büyük bir siyasi faaliyete sahne olur. Bu diplomatik pazarlıklar esnasında, Macar elçisinin Cem'i elde etmek üzere tesebbüse geçtiği bir sırada, Venedik elçisi bu tesebbüsü sonuçsuz bırakmak maksadıyla Floransa'ya da ise karışır. Cem'e gelince o, muhafızlarını aldatmak için her çareye bas vuruyordu. Nitekim, Sofu Hüseyin Bey'e Frenk kıyafeti giydirmek (kâfir kisvetine koyup) suretiyle onu Anne de Beaujeu'nun aleyhtarı olmasından dolayı satosu muhaliflerin toplanma yerine dönen Duc de Bourbon'un nezdine gönderdiği gibi, Bourg - Neuf satosunda kalan Celal Bey'in dönüşünde de onunla birlikte firar hazırlığına baslar. Ancak sövalyeler bunu sezerek, Cem'i adı geçen satoda yeniden inşa etmiş oldukları Tour de Zizim (Cem Kulesi) denilen, yedi katlı bir kuleye nakl ederler. Bu arada, bizzat Cem'in adamlarından Ayas, Celal, Sinan ve Sofu Sadi Bey'lerin, sabah gezintisi esnasında muhafızlarını öldürüp, onu kaçırmak tesebbüsleri de başarısızlıkla sonuçlanır. Bunun üzerine Cem, siki bir şekilde göz hapsine alınır.

Bütün bu gelişmelerden sonra Papa'nın, Cem'i Macarlara bırakmasından endişe eden VIII. Charles, verilen talimat üzerine, Cem'in İtalya'ya gitmesine razı olur. Sövalyeler de bunu kabul ettiklerinden bu hususta 5 Ekim 1488'de bir anlaşma yapılır. Bu anlaşma gereğince 11 Ekim 1488'de Bourg - Neuf'ten hareket edip Toulon'a varan Cem, Bâyezid'in, Fransa Kralı nezdine gönderdiği elçinin vaatleri üzerine durdurulmak istenir. Zira tam selahiyetle Fransa'ya gelen Osmanlı elçisi, Cem Fransa'da kaldığı takdirde, Kamame Kilisesinin Hristiyanlara bırakılacağını, ayrıca mukaddes eşyaların krala gönderileceğini bildirmisti. Kralın durdurma emrine rağmen, acele ile Toulon'dan gemiye bindirilen Cem, adeta Fransa'dan kaçırılır. Bu suretle 13 Mart'ta sahili takib ederek önce Ostinya'ya, Tiber nehri yolu ile de Roma'ya ulaşan Cem, Vatikan'da kendisine tahsis edilen yere gelir. 14 Mart'ta VIII. Innocent tarafından resmen kabul edilir. Papa ile görüşmelerinde Avrupa'ya hangi maksatla geldiğini anlatarak artık Mısır'a gidip ailesine kavusmaktan başka bir düşünce ve arzusunun kalmadığını açıklar. Bu konuda onun yardım ve aracılığını ister. Ancak, Cem'in teessürüne istisna edip onunla birlikte göz yası döken Papa, gerçekte onu alet ederek, Osmanlı üzerine bir Haçlı seferi açmak emelinde olduğundan, kendisine Macaristan'a gitme tavsiyesinde bulunur. Onun bu teklifine karşı Cem, böyle bir hareketin bütün İslâm âleminde büyük bir nefretle karşılanacağını belirterek cevap vermiş olur.

Görüldüğü gibi, sehâdenin bir bakıma esâret hayatı diyebileceğimiz Batı'daki serüveni, gerçek bir felâketzedenin hayatıdır. Vatandan uzak kalmış ve onun hasretiyle yanıp tutuşan Cem, çektiği elemeleri siirlerinde dile getirir. Bulunduğu çevrede, şahsiyeti ile ilgili olarak büyük menfaat temini ve siyasi spekülasyonlar icra ediliyordu. Böyle kıymetli bir esire sahip olmakla politik kozlar elde edileceğine inanılıyordu. Sehâdeye sahip olmak için hükümdarlar birbirleri ile yarışıyor ve bunun için çeşitli tesebbüslerde bulunuyorlardı. Bahtsız sehâde, Rodos Sövalyelerinin dolandırıcılık aleti haline gelmiş bulunuyordu. Nihayet, yedi sene kadar devam edecek bir esâret döneminden sonra Papalık makamının sikistirmesi sonucunda, sövalyeler tarafından Katolik dünyasının reisine satılır. Daha önce de görüldüğü gibi bu müddet zarfında kuleden kuleye ve kaleden kaleye nakl edilerek, şehir şehir dolastırıldı. Buralarda "devlet bana yar olmadı ah" misraları ile elem ve ızdırabını dile getirdiği gibi, hac farızasını ifa edip dinî vecibelerini yerine getirdiği için de

"Olsan sehinsah-i Rum, olmazdı hac nasibin

Bin sükûr oldu rûzi bu devlet-i muazzam"

misralariyla da kendini teselli ediyordu. Cenab u Allah'a ve Resûlüne olan iman ve muhabbeti o kadar büyük idi ki:

"Ka'betullah'a varup bir kez tavaf eyledigin

Bin Karaman,bin Acem, bin memleket-i Osman'dur"

misralari ile de bunu dile getiriyordu. Böylece o, Islâm'a olan bagliligi ile kendisini teselli ediyordu.

Islâm'a olan bagliligi ile taninan Sultan Cem, Papaya satilip Italya'ya getirildikten sonra Vatikan'a yerlestirilir. Tesrifat memurunun bütün israrlarına ragmen Papanin huzurunda diz çöküp ondan bagislama dilememisti. Hatta o: "Onlar, Papa'dan magfiret umarlarmis, ben magfireti Allah u Taâla'dan umarim. Bu hususta Papa'ya ihtiyacim yok. Ölümüne razi olurum, dinime zarar olacak is islemezem" diyerek basindaki Osmanli sarigini da çıkarmadan Papa ile konusur. İçinde bulunduğu durumu, vakarlı bir sekilde Papa'ya anlatarak Misir'da bulunan ailesinin yanina gitmek istedigini ve bu konuda kendisine yardimci olmasini istemisti. Papa ise, tahti ele geçirebilmesi için, Rumeli sinirinda bulunmasi gerektigini, Macar Krali'nin kendisini orada bekledigini ve Hiristiyan fakirlere sadaka vermesinden dolayi da Hiristiyanliga olan sevgisini anladigini, sayet Hiristiyan olursa, büyük bir Haçli ordusu toplayarak emrine verebilecegini söylemistti. Cem Sultan böyle bir teklif karsisinda hüngür hüngür aglayarak " öyle günlere kaldik ki bizi dine davet ediyorsunuz. Ben sizden Misir yolunu istedim, siz bana bâtil yol mu gösterirsiniz. Itikadimca Muhammed dini hak iken siz hiç dininizden dönüp Muhammed dinine girebilirmisiz? Herkese kendi dininden baskasi bâtildidir." diye bu teklifi siddetle reddederek" Ben dinimi, kardinallik ve papalik degil, Osmanli Sultanligi degil, bütün bir dünya padisahligina degismem. Böyle sözler bize ezadir" cevabini vermisti. Bundan sonra o, sözlerine söyle devam eder: " Eger bu sû-i zan, bizim Nasara (Hiristiyan) fukarasina merhametimizden vaki olduysa, bizim dinimizde sadakat-i fukara vardir. Gerek Müslüman, gerek kâfir olsun" der. Bütün bu sözler, talihsiz Cem Sultan'in Islâm'a ne kadar bagli oldugunu göstermektedir.

Cem, üç sene kadar Papa'nin yaninda kaldı.Bu arada Fransa Krali VIII. Charles, 1494 senesi Eylül ayında büyük bir ordu ile Italya'ya yürüyüp Napoli Kralligi'ni elde etme ve yanina Cem Sultan'i aldiktan sonra Kudüs'e dogru bir Haçli seferi yapma arzusunda idi. Cem'in, kralin eline geçegini anlayan Papa, tesiri zamanla görülecek sekilde onu zehirledikten sonra Napoli'ye gönderir. Sehzâde, kendisinin bütün varligi ile inandigi Islâmiyet aleyhinde kullanildigi ihtimali ile titreyerek böyle bir durumda Islâm ve Müslümanlara zarar vermemek için Allah'in, onu "Dergah-i izzetine almasi için" dua ediyordu. Etrafindaki adamlarina da son vasiyetini yaparak "Benim mevtim haberini intisar ediniz (yayiniz) ki, kâfirlerin Müslümanlar üzerindeki oyunları dursun. Bundan sonra karindasim Hüdâvendigâr Sultan Bâyezid Hazretlerine varasiz. Diyesiz ki beni reddetmesin. Ne vechle olursa olsun benim tabutumu kâfir memleketinde komasin. Islâm memleketine çıkarsin ve cemi-i borçlarimi eda eylesin. Ve benim anami ve kizimi vesair taallukatimi ve üstümde hizmette sabikasi olan (bana hizmeti geçen) hüddamimi unutmayıp hallü haline göre riayet eylesin" dedi. Nihayet 13 senelik aci ve elemle dolu bir esâret hayatından sonra 36 yasinda iken 25 Subat 1495 (25 Cemaziyelevvel 900) Çarsamba günü sabaha karsi vefat eder.

Sultan Bâyezid, Cem'in vefatini duyunca bütün memlekette üç gün yas ilan ettirdigi gibi onun irâdesiyle de bütün câmilerde giyabî cenaze namazi kildirilmisti. Cem Sultan'in cenazesi, daha sonra Sultan Bâyezid tarafından memlekete getirtilerek, Bursa'da, Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu ve Cem'in agabeyi olan Sultan Mustafa'nin türbesine defnedilir. Sultan Bâyezid, kardesi için yüzbin akça sadaka dagitmis, onun anne ve kizlarına her türlü riayeti göstermistti. Bâyezid, onun hizmetinde bulunanlari da takdir ve iltifatlarla karsilayarak onlari çeşitli memuriyetlere tayin eder. Böylece o, an'ane geregince hareket ediyor ve kardesi ile aralarindaki çekismenin, memleket adina siyâsî sebeplerle oldugunu anlatmaya çalışiyordu.

Türkçe ve Farsça siirleri bulunan Sultan Cem, iyi yetismisti. Saltanat hirsî yüzünden hem kendisini felakete sürüklemis, hem de sövalyeler ile Papa'nin elinde Osmanli Devleti aleyhine bir alet olarak kullanilmisti. O, uzun süre, gerek devletine, gerekse hânedanina karsi, Hiristiyanların elinde bir alet oldugunun farkina varamamisti.

BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Cem Sultan olayı ve bu olay yüzünden Avrupa'da İstanbul'u geri alma yolunda dogan umutlar, Bâyezid'i çok dikkatli ve barışçı bir siyaset takip etmeye zorladı. Her ne kadar bazı müelliflerce Bâyezid'in bu tutumu, Cem Sultan korkusuna haml edilirse de, gerçekte is sadece bir taht kavgası değil, bir devlet meselesiydi. Nitekim, devletin durgun ve hareketsiz bir çağı olarak nitelendirilen Bâyezid devrinin siyasî ve askerî olaylarına baktığımız zaman, (özelikle Cem Sultan'ın vefatından sonra) insani sasirtacak bir faaliyetin ortaya çıktığı görülür. Zira Bâyezid, gerektiği zaman faal bir rol alarak savastan da çekinmiyordu. Böylece Osmanlı topraklarına yeni yerler katmak suretiyle fetihlerde bile bulunmustu.

Dönemin olaylarına baktığımız zaman bu olayların sebep oldukları değişik karakterdeki çizgilerle karsilasiriz. Nitekim Batıda Fransa Kralı VIII. Charles'in, Cem Sultan'ı bir koz gibi kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalayıp dağıtmak, bu suretle de Bizans'ı yeniden kurdurup ihya etme hülyası ile Kudüs'ü Müslümanların elinden alma emeline dayanan gayreti; Doğuda ise, İran Sahi'nin Sîlîği bir ileri karakol olarak vazifelendirip Osmanlı ülkesini istila tasavvuru; Güneyde Memlûk Devleti ile Dülkadirogullarının Osmanlılar aleyhindeki müsterek faaliyetleri; İçte ise Sah -Kulu isyani gibi geniş ölçüde yarı siyasî, yarı ictimai hurûc olarak göze çarpar.

Bütün bu hareketlerin seyir ve neticesi üstünde durulduğu zaman, Bâyezid devrine menfi bir not verilemez. Zira bu dönemde Osmanlı coğrafyası Draç, Hersek, Karadag, Kili, Akkırman, Inebahti, Mora, Modon gibi şehir ve kaleleri kazanmış, Macarlara karşı Belgrad seferi açılmış, Osmanlı Türk akıncıları, Transilvanya, Karinyola, Karintiya ve Polonya'ya akınlarda bulunmuşlardır. Bu arada Midilli'ye hücum eden kuvvetli bir Fransız donanmasının hücumu püskürtülerek, Venedik ve Fransız sövalyeleri bozguna ugratılmışlardır. Burak Reis'in şehâdetiyle sonuçlanan Osmanlı Venedik deniz muharebesi, Endülüs'te son Müslüman Devleti olan Gırnata Sultanlığı'nın Bâyezid'e müracaatı ve Kemal Reis'in komutasında giden Osmanlı donanmasının İspanya sahillerinden Müslümanları alıp Afrika kıtasına geçirmesi de Türk denizcilik tarihinde parlak bir sayfa açmıştı.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, Osmanlı Rus münasebetlerinin başlangıç tarihi de İkinci Bâyezid dönemine rastlamaktadır. Devletin nüfuz ve itibarı öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki, Kırım Hani Mengli Giray'ın tavassutu ile Moskova Prenslığı'nın gönderdiği elçi, protokoldan anılmayan, yol yordam bilmez bir adam olduğu için geri gönderilmiş, bir müddet sonra gelen ikinci elçi ise, Rus tacirlerine ticaret müsaadesi almıştı. Hammer (IV, 34) 'de bu konuya temas edilir. Ona göre Kırım Hani Mengli Giray aracılığı ile yapılan görüşmelerden sonra Çar III. Ivan, 31 Ağustos 1492'de Bâyezid'e bir mektup yazarak Azak ve Kefe pasalarının, Rus tüccarlarına zorluk çıkarmalarından yakınmıştır. Ticaret serbestliği sağlamak amacıyla 1495'te bir Rus elçisi daha İstanbul'a gelmiş, bunu da 1499'da yeni bir elçilik heyeti takip etmiştir.

SAH - KULU İSYANI

Sultan İkinci Bâyezid döneminin önemli ve devleti sarsan olaylarından biri de Teke Sancığı'nda patlak verip Kütahya'ya kadar yayılan Sah- Kulu vak'asıdır. Bu olay, siyasî olduğu kadar, iç inzibat ve asayisi ilgilendiren tipik bir eskiyalık hareketidir. Sâmîha Ayverdi, bu ve benzer sakavet (eskiyalık) örneklerini değerlendirdiği ifadesinde güzel ve yerinde noktalara parmak basarak şöyle der:

"Selçuklular devrinin Babaî isyani, Çelebi Mehmed devrinin Seyh Bedreddin isyani, nihayet Sah Kulu vak'ası, hatta daha ilerde patlayacak olan Celalî hareketleri, Sia menseli muayyen bir mikrobun, huruc için ictimai aksaklıklardan faydalanma zemini bulması kadar, diğer bir yüzüyle de âdi sekavet hareketi olarak görülebilir.

Babaî isyanları, Selçukluların ictimai buhran ve siyasî tazyikler ortasında kalan halkın, bir ölüm kalım kaygısına düştüğü devirlere rastlamış, Seyh Bedreddin'in hurucu da yine mes'um Timur macerasının, devlet ve cemiyet mekanizmasını alt üst ettiği devrin mahsülü olmuştur.

Dikkat edilecek olursa, bu bas kaldırma vak'aları, Sünnîler arasında değil, daima Sîf - Bâtînî topluluklar içinde inkisaf zemini bulmuştur. Bu Sia menseli ve görünüşte bir mezhep ve akide mücadelesi damgasını taşıyan hurûcların asıl gayesi, komşu İran'dan gelen siyasî tertiplerle, toplulukların arasına ayırıcı ve yıkıcı bozgunlar sokmakti. Dikkat edilecek olursa bir Mehdîlik motifi etrafında hareketlenen bu isyanlar, derhal renk değiştirilerek, bir iktidar davasına çevrilmiş, tenkil kuvvetlerine galebe çalan bu sakilerden bir kısmının, namlarına hutbe okuttukları, dirlik ve mesned dağıttıkları dahi görülmüştür."

Anadolu'da meydana gelen düzensizlik, Sah İsmail taraftarlarının serbestçe teşkilât kurmalarına ve propaganda yapmalarına imkân vermedi. Sah - Kulu (Osmanlı tabiri ile Seytan-Kulu), adı ile anılan Kızılbaş Seyhi, Hasan Halife'nin oğludur. Babası desturunu , Sah İsmail'in babası Seyh Haydar'dan almışti. Uzun yıllar hizmetinde bulunmuş, daha sonra Antalya civarında Yalınlu köy yakınında bir mağaraya yerleşerek gizli ve sırlarla dolu bir hayat yaşamaya başlamışti.

"Hasan Halife ölünce, onun postuna oğlu Sah - Kulu geçti. Toroslar bölgesi, öteden beri İran ve Horasan'dan gelen göçmenlerin yasadığı belli başlı yerlerdendi. Bu göçmenler, yasayışlarına uygun tarikatlara mensubtular. Aralarında Alevî, Tahtacı ve Kızılbaşlar çoktu. Hasan Halife ve oğlu Sah - Kulu, bunları kısa zamanda safları arasına aldılar. Hükümetten memnun olmayan köylüler, asiretler ve çiftlikleri ellerinden alınan timar erleri ile sipailer, Sah - Kulu ve babasından destur alarak Kızılbaş'lığın en sadık bendesi oldular. Bilhassa Sehzâde Korkud'un Mısır'a gidişinden faydalanan Sah - Kulu, faaliyetlerini artirdi.

Taraftarları, Sah - Kulu'nun, Allah, Peygamber ve Mehdi olduğunu iddia ediyorlar, memleketin, düştüğü felaketten ancak onun sayesinde kurtulacağını ileri sürüyorlardı. Sah - Kulu, zaman zaman Kapulu Kaya'da Döşeme Derbendi'nde toplantı ve âyinler yapıyor, Anadolu'yu İran'la birleştirmek için bütün gayretini sarfediyordu. Garip hayatı ve labirente benzeyen meskeni, onu, halk arasında tanrılaştırmış idi. Sah - Kulu isyanı, sanıldığı kadar basit ve gelişigüzel tertiplenmiş bir hareket değildir. Sah - Kulu, isyanından önce ve sonra, devlet dahilindeki bütün taraftarlarına mektuplar yazmış ve casuslar göndermişti. Bu mektuplarda, hazırlanmalarını emretmişti. Bu suretle Sah - Kulu hareketi planlı tertiplenmiş, Anadolu'yu Kızılbaş yapmak için esaslı surette hazırlanmıştır.

Sîf - Bâtînî karakterli bir hareket olan Sah İsmail'in faaliyetleri, Osmanlı Devleti için büyük bir tehlikeye işaret ediyordu. Devletin varlığına kast eden Sah İsmail'in faaliyetleri, daha önceki iki faaliyetle benzer özellikleri taşımasından dolayı Uzunçarşılı tarafından şu ifadelerle değerlendirilir: " Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da genişlemesi, kendisini muhtelif tarihlerde üç büyük tehlike ile karşılaştırmışti: 1.Timur, 2. Uzun Hasan ve 3. Sah İsmail. Belli bir mezhebin inanç sistemi (akidesi) üzerine kurulan Safevî Devleti'nin kurucusu Sah İsmail tehlikesi, sinsi bir şekilde ülkeye sokularak gelmekte idi. Gerçekten Sah İsmail, İran, Azerbaycan ve Irak'ı aldıktan sonra bir hayli cüretlenmiş görünmektedir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde ona bağlı epey taraftarı vardı. Sah İsmail, meydana getirdiği askerlerine kırmızı çuhadan taclar giydirdiğinden dolayı taraftarlarına "Surhser" yani "Kızılbaş" denilmiş ve bu isim genellikle kazanmıştır. Sah İsmail, Anadolu'daki Alevîleri iyiden iyiye kendine bağlamak için buraya (Anadolu'ya) kendi adamlarını gönderip propaganda yaptırıyor ve el altından Osmanlılar aleyhine geniş bir isyan hazırlıyordu. Bu gizli faaliyet, Anadolu'da Osmanlı idaresindeki Kızılbaşları, alttan alta ayaklanmaya hazırlıyordu. Bunun için Anadolu'ya, halife ismi verilen bir takım alevîler gönderiliyordu. Bâyezid'in, Arnavutluk Seferi'nden dönüşü esnasında Isık adında bir Kızılbaşın, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi, Sah İsmail taraftarlığı faaliyetinin ne kadar genişlediğini gösterir. Bâyezid, bunların Anadolu'daki faaliyetlerine son vermek için, İran'a gitmelerine müsaade etmediği gibi yakaladıklarını da Rumeli'ye sürmüştü. Sah İsmail'in, ülkedeki tahriklerini ve takip ettiği siyaset ile maksadını iyi anlayan Trabzon Valisi Sehzâde Selim, ona ilk silleyi vurmışti. Anadolu'dan, kendisi ile görüşmek için gelen ziyaretçilerin men edilmesi, Sah İsmail'i hem taraftarları ile görüşmekten, hem de "nezir" denilen önemli bir gelir kaynagından mahrum etmişti. Sah İsmail, bu yasagın kaldırılması için Osmanlı hükümdarı nezdinde tessebbüste bulunduysa da bu arzusu kabul edilmedi.

Hem yerli hem de yabancı kaynaklara dayanarak Tekeogulları ve Sah-Kulu baba Tekeli İsyanı haklarında makaleler yazan Sehabeddin Tekindag, bu konuda daha detaylı bilgi vermektedir. Onun, bu makalelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı olan isyanı açıklayan ve ortaya koyan bölümlerini kısaca vermek istiyoruz. Böylece, Sultan Bâyezid döneminin, görünüşte dinî karakterli olan bu isyanı hakkında bilgi saibi olmaya çalışacağız.

"Sah İsmail'in, Akkoyunluları bertaraf edip Safevî Devleti'nin temellerini atmasından sonra, daha önce olduğu gibi bu sefer de On iki İmam'a mütemayil taraftarlar, kısım kısım İran'a göç etmekle yeni kurulan Sîî Devletin kudretini artırmaya başlamışlardı. Bilhassa on iki dilimli kızıl taç veya külah (= Tâc-i Hayderî) in kabulünden sonra Kirsehir, Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum çevresinde Safevî (Sîî)lere taraftar olanlar, Hataî mahlasıyla şiirler yazan Sah İsmail'e büyük bir bağlılık göstererek onu bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Egriboz'lu Yeminî gibi sairler, Safevîleri müdafaa ettikleri gibi, Sah İsmail, sonra da Sah Tahmasb ile siki münasebetleri bilinen Hoy'lu Pir Sultan Abdal, Osmanlı Türklerine karşı mezhebinin zaferini ve sahinin galebesini temenni eden nefesler kaleme almıştır. Bu nefeslerde Sünnîlere karşı büyük bir kin göze çarpmaktadır:

Lânet olsun sana Ey Yezid Pelid

Kızılbaş mı dersin söyle bakalım

Biz ol asıklarız ezel gününden

Rafizî mi dersin söyle bakalım.

Ey Yezid, geçersen Sahin eline

Zülfikarın çalar senin beline

Edeple girdik biz kirklar yoluna

Kızılbaş mı dersin söyle bakalım.

Yuf etti erenler e münkir size

İftira ettiniz sizler de bize

Muhammed sizleri tas ile eze

Rafizî mi dersin söyle bakalım

Pir Sultan'im eder lânet Yezid'e

Müfteri yalancı Yezidler sizi

İste Er meydana çık meydan yüze

Rafizî mi dersin söyle bakalım.

Sah İsmail'e gösterilen bu bağlılık, Osmanlı Devleti tarafından daima dikkatle takip edilmiş ve İran'dan gelen Kızılbaşlar ile onlara yardım eden Anadolu'daki taraftarları cezalandırılmıştır.

Bu arada Sah İsmail, bazı diplomatik tesaebbüslerle taraftarlarının takipten kurtulup rahatça İran'a gelmelerini sağlamak istemiş ve bu maksatla II. Bâyezid'e müracaat etmişti. İste bu Teke -eli (sonradan: Tekeli) sipahîleri, 1500 de, Bâyezid II. devrinde Sah İsmail'in müridleri olarak Erdebil'i ziyarete gitmişlerdir ki, bunların gidip dönmediklerini, bu yüzden sipahî sinifinin günden güne azalmakta olduğunu gören Bâyezid, bir tedbir olmak üzere İran'a gidecekleri geri dönmek şartıyla izin verilebileceğini açıklamış ve bundan sonra Sûfî (Sah İsmail) nâmina kimsenin hududdan geçirilmemesi için şiddetli emirler vermiştir.

Yine bu Tekeli sipahîleri, 1510'da bazı fena niyetli kimseler yüzünden timarlarının (dirlik) ellerinden alınıp, layık olmayanlara devredilmesi sebebiyle eski imtiyazlarını kaybetmeleri yüzünden, devlete isyan ile Sah İsmail'e meyl etmişlerdir. Bu yüzden, Sah İsmail'in halifesi Karabiyik oğlu Sah -Kulu Baba Tekeli (Osmanlı tarihlerinde Seytan-Kulu) ile birleşmişler ve çıkan isyanın büyük bir sür'atle genişleyip bütün Anadolu'yu tehdit etmesinde de mühim bir rol oynamışlardır. Sah - Kulu Baba Tekeli, II. Bâyezid'in yasalılığı, yumusaklığı ve sehâdeler arasındaki anlaşmazlıkları fırsat bilerek artık harekete geçme zamanının geldiğine karar verir. Bu sebeple o, devletin her tarafına dagalmış olan taraftarlarını çoğaltmak için babasının ölümünden sonra memleketin hâli (bos) olup fırsatın kendisinde olduğunu ileri sürerek bilhassa maiyetindeki sipahilerden Çakır-oglanları, Kızıl-oglu, Göle-oglu, Dede-Alisi ve Hizir, Kapulu-Kaya'daki Döşeme Derbendi'nde devlet aleyhine gizli toplantılar tertip etmiş ve müridlerinden Safer'i Siroz'a, İmam oğlu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zagra yenicesi'ne ve Pir Ahmed'i Filibe'ye göndermek suretiyle geniş bir propaganda faaliyetine girer. Bu arada, Sah-Kulu'nun Döşeme Derbendi'nde yaptığı ayinleri ve giriştiği propaganda faaliyetlerini dikkatle takip eden Antalya Kadisi, şehrin Subası'nı göndererek, bu toplantıları bastırdı ise de Sah Kulu kaçıp kurtulmayı başarır. Onun bu kurtuluşu, müridleri tarafından başka bir propaganda vasıtası yapılarak bir mânada ilahlaştırılmasına sebep olmuştur. Nitekim, Antalya Kadisi'nin Sehâde Korkut'a gönderdiği 916 Zilhicce (1510 Nisan) tarihli belgeden, müridlerinin onun hakkında: "Allah budur, Peygamber budur, sûr-i hesab bunun önünde olsa gerektir, buna itaat etmeyen imansız gider"dedikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'nun maruz kaldığı en büyük tehlike, sehâdelerin birbirleri ile uğrasmaya başladıkları bir sırada, Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Sehâde Korkud Çelebi'nin adamlarına saldırıp, Antalya'dan üzerine gönderilen kuvvetleri de mağlub eden Sah - Kulu Baba Tekeli, Teke-eli'nin şehir, kasaba, karye (köy), dağ, yayla ve obalarında bulunan Sîî ve Alevîliğe mütemayil bütün Türkmenleri etrafına toplamış, timarları ellerinden alınmış kızgın sipahîlerin de yardımları ile Teke-eli'nin kendine tabi olmayan bütün köy ve kentlerini yağma edip halkını da öldürmüştür. Kaynak ve vesikalardan anlaşıldığına göre, İstanos (Korkuteli) kasabasını tahrib edip, Elmali'nin mescid ve zâviyelerini yıkan Sah - Kulu Baba Tekeli, eline geçirdiği Kur'an'ları da ateşe atıp mahvetmiştir. Bundan sonra Gölhisar'ı alarak her tarafı yakıp yıkmaya eline geçen canlıları ise insan ve hayvan ayırmaksızın, acımadan öldürtmeye başlamıştır. Onun bu vahşice hareketleri, Sehâde Osman'ın Divân'a gönderdiği arıza (rapor)da olduğu gibi, Sehâde Korkud Çelebi tarafından daha sonra İstanbul'a sevk edilen Sûfî'nin ikrarlarından da bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır. (TSM.Nr.5053). Bundan sonra Baba İshak-i Horasanî gibi, kendisinin Mehdî olduğunu iddia edip Burdur'a kadar gelen Sah - Kulu Baba Tekeli'nin etrafına 20.000 kişi toplanmıştır ki, bunların ekserisini, çocuk-çocuk, mal ve hayvanları ile gelen Tekeli Türkmenleri teskil ediyordu. Yine vesikalardan anlaşıldığına göre, Teke - eli'nde Sah adına bir Türkmen devleti kurmak isteyen Sah - Kulu Baba Tekeli, bundan sonra Keçiborlu, Sandıklı, Kışışanlu, Ulusışanlu'yu geçip Altıntaş'ı yaktıktan sonra "dağdan bosanmış hanazir-i tir horde gibi deprenüb" Kütahya önüne geldi. Tekeli sipahîlerin tesvikleri ile Kütahya kalesini muhasara ve zaptetmiş, Anadolu Beylerbeyi olan Karagöz Pasa'yı kazığa vurdurmakla yetinmemiş, demire sarılan etlerini de ocakta pisirmiştir. Bundan sonra Kütahya Hisarını zapt eden Sah-Kulu'nun askerleri, şehri ateşe verirler. Adamları ile müsavereden sonra Alasehir Ovası'nda Sehâde Korkud tarafından üzerine gönderilen Hasan Aga ile maiyetini mağlub eden Sah - Kulu'nun bu başarısı, bütün Anadolu'ya dehşet saçmaya yetmişti. Onun, Bursa'ya doğru harekete geçmesi üzerine, Sadrazam Hadim Ali Pasa, Rumeli'den Anadolu'ya geçer. Bunun üzerine Sah - Kulu, Teke-eli'ni Karaman'a bağlayan Kizilkaya Bogazi'na çekilmek zorunda kalır. Bunun üzerine Sadrazam ile Amasya valisi Sehâde Ahmed, Kizilkaya Bogazi'ni 38 gün muhasara ettilerse de Sah - Kulu Baba Tekeli, önce İncirli Derbendi'nden, sonra da Döşeme Derbendi'nden kayalar arasından kendine bir yol açarak Beyşehir önlerine gelmeye muvaffak olur. Daha sonra Kayseri yolu üzerinden Sivas yakınındaki Gedik Hani mevkiine gelen Sah - Kulu Baba Tekeli üzerine az bir kuvvetle yürüyen Hadim Ali Pasa, Tekeli Türkmenlerinin şiddetli mukavemeti ile karşılaşmış, girilen savaş sonunda Sah - Kulu ve Hadim Ali Pasa okla vurulmuşlardır. Bu savastan sonra sür'atle İran'a doğru çekilen Tekeli sipahîleri ve Türkmenler, Erzincan'da hacca giden bir İran kervanına saldırdıkları için Sah İsmail'in hakaretlerine maruz kalmışlardır. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne sebep olan bu isyan..." diye verdiği bilgi, bizim burada nakl ettiğimizden daha uzun olmakla birlikte, bu kadari ile yetinmek istedik. Zira bu kadari bile o dönemde, ülkede estirilen Sîîlik havası ve propagandanın sebep olduğu olalar hakkında bir fikir vermektedir.

İkinci Bâyezid, hükümdar oluncaya kadar ömrünü, silahtan çok ilim ve ilmî eserleri mütalaa etmekle geçirmişti. Amasya valiliği esnasında sükûnet içinde yaşamıştı. Karakter bakımından yumusak ve

rahata meyilli idi. Siirden hoslanir, dünya olaylarini hayret aynasindan temasayi severdi. O, mecbur kalmadikça savasmayi istemezdi.

Onun, Amasya valiligi dönemindeki hal ve hareketi ile hükümdarligi dönemindeki hal ve hareketi birbirinden çok farklıdır. Vali olarak bulunduğu Amasya, Selçuklular devrinden beri Anadolu'nun mamur bir şehri, yüksek âlim ve sairleri ile bir fikir merkezi olduğundan, Bâyezid burada hem ilim muhitinde, hem de eglence âlemleri içinde yaşamisti. Bu bakımdan, babası Fâtih Sultan Mehmed tarafından azarlanmış, kendisini sefahata alistiren Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmustu. Fakat Bâyezid, daha önce bu emirden haberdar olunca yol harçligi vererek Abdurrahman Efendi'yi kaçırabilmişti. Bundan sonra babasına yazdığı arizada zayıflamak için aldığı bazı "müferrihat" tan vaz geçtiğini bildirerek af edilip bağışlanmasını dilemiştir. Böylece o, sismanligini gidermek için böyle bir yola bas vurdugunu bildirerek aleyhindeki cereyani durdurmuştur.

Bâyezid, Osmanlı hükümdarlarının âlim ve sairlerindendir. Siirde "Adlî" mahlasini kullanirdi. Yaratilis itibari ile huzur ve sükûneti severdi. Bu haslet, onun mücadeleden uzak durmasına sebep olmuştur. Nitekim, o, kendisine karşı tahti ele geçirme davası ile silaha sarılmış olan kardeşi Cem Sultan'a galip gelince, o dönemde Memlûk Devleti'nin bir vilayeti olan Kudüs'te yaşamasi sartiyla ona baris teklifinde bulunmuş ve kendisine büyük rakamlarla ifade edilebilecek miktarda para yardımında bulunacağını va'd etmişti. Fakat sonraları, yedi Hristiyan devletin, Osmanlılar aleyhine bir araya gelip kendisine karşı yapacakları bir savasta, onu bayrak yapmak istemeleri ve kendisinin bası üzerinde sürekli bir tehdid gibi tutmak amacı ile hareket etmeleri üzerine Bâyezid, kardeşinin uyusmaz bir düşmanı olmuştur. Zira o, (Cem Sultan) bahane edilerek Osmanlı Devleti yok edilmek isteniyordu.

Sultan Bâyezid'in karakterini ortaya koyan belgelerden biri de 1496 senesinde Osmanlı ülkesine gelen Venedik elçisi Sagadino'nun senatoya verdiği rapordur. O, raporunda Bâyezid'in 56 yasinda, simasının esmere yakın bir sarilikta olduğunu, uyku, sükût ve rahati seven. iyi yeyip içen, zevkine düşkün ve harpten kaçınan bir hükümdar olduğunu belirtir. Keza 1503 senesinde Andrea Gritti'nin tasviri daha da dikkat çekicidir. O, Bâyezid'i şöyle tasvir eder: "Etili ve dolgun çehresinde hiç te zâlim ve korkunç bir insan belirtileri yoktur. Boyu, ortadan uzun, zihnen mesgul olduğunu belirten karayagiz çehreli ve fitratan magmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç sarap kullanmaz, O, makina san'atlarını çok sever, iyi kesilmiş kırmızı akiklerden, islenmiş gümüşten, güzel yapılmış esyadan çok hoslanir. Ata binmekten hoslanir, fakat buna şimdi nikris hastalığı manidir. Kimse ondan daha iyi ok kuramaz. Daima ibadet ile mesgul olur, câmiye çok gider, sadaka dagitir, felsefede behre ve malumati olmakla ögünür ise de en çok vâkif olduğu ilim, ilahiyât ve hey'et (astroloji)dir."

Sonuç olarak Sultan Bâyezid hakkında sunlari söylemek mümkündür: O, ortadan biraz uzunboyulu, yagiz çehreli, ela gözlü, geniş göğüslü bir kimsedir. Yumusak bir yaratilisa sahipti. Gençliğinde serbest bir hayat sürdürdüğü halde padisahlığında ibâdet ve hayir islerine yönelmişti. Bu sebeple de Bâyezid-i Velî diye anilir olmuştur.Mecbur olmadıkça savastan uzak kalmaya dikkat etmis, "nizâm-i memleket" için Istanbul'dan ayrılmamayi tercih etmişti.

BÂYEZİD DÖNEMİNDE İLİM, ULEMA VE İMAR FAALİYETLERİ

Sultan Bâyezid, sehâdeliginden beri etrafına ünlü bilginleri toplayip kendisini yetistirmeye gayret etmişti. Aynı zamanda sair olan ve siirlerinde Adlî mahlasini kullandığını daha önce gördüğümüz Bâyezid'in bu siirlerinin büyük bir kısmını (125 kadar) gazellerin meydana getirdiği küçük hacimli divanı Istanbul'da 1308'de basılmıştır. O, hat san'atında da oldukça yetenekliydi. Uygur yazısını okumayı öğrendiği ve biraz da İtalyanca bildiği belirtilir.

II. Bâyezid, babası Fâtih Sultan Mehmed'den sonra bütün Osmanogulları'nın en bilgini olarak kabul edilmektedir. O, mükemmel bir tahsil görmüştü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yi edebiyatları ile öğrenmiş, İslâmî ilimler, felsefe, matematik ve mûsiki tahsil etmişti. Türkçe'nin Çagatay lehçesi ile Uygur alfabesini öğrenmişti. Bestekâr, hattat ve sairdi. Bestelediği eserlerden yalnız bazılarının notası zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Bilginler ve sanatkârlar için ayrılmış özel bir bütçesi vardı. Kendisine takdim edilen eserlerden değerli bulduklarını tesvik ederdi. Merhametli, vefakâr ve kadirsinasti. Bu meziyetlerinden dolayı ölümü, İslâm âleminde büyük bir teessürle karşılandı. Dünyanın en büyük devletinin faziletli hükümdarı olarak, hayatında büyük hürmet görmüştür. Ölüm haberi alındığı zaman Kahire'de basta Sultan Kansu Gavri olduğu halde bütün halk, onun gıyabında cenaze namazı kıldı.

Dinî emirlere bağlı bir hükümdardı. Bunun için o, ilim ve ilim adamlarını seviyor, ilmî gelişmeye vesile olabilecek bütün çarelere başvuruyordu. Bu sebeple o, dinî ve ilmî kurumların meydana gelmesi için çalışıyordu. Onun bu şekildeki çalışması, döneminin ileri gelen devlet adamları ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, padişahın bu uygulamasını örnek alan birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatları temin ediyorlardı. Bu bakımdan Ali ve Mustafa Pasa'ların isimleri zikredilmeye değer. Daha önce de temas edildiği gibi ibâdetle çokça meşgul olduğundan olsa gerek ki bu sebepten kendisine "Sofu" deniyordu. Saltanatı müddetince ilim adamlarını, sair ve sanatkârları himaye etmişti. O, bu himayenin karşılığını da nâmina yazılan birçok eserle almıştı. Kendisine takdim edilen eserleri okumak onun en büyük özelliği idi. Amasya'da maiyyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile Ibn Kemal diye şöhret bulan Ahmed Semseddin'e meşhur tarihini yazdırmıştır. Daha önce Akkoyunluların hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanlılara iltica etmiş olan Idris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meşhur "Hest Behist" isimli tarihini kaleme aldirmisti.

Saltanatı müddetince ilim ve ilim adamlarını himaye eden II. Bâyezid'in hattatlıkta da mahir olduğu bilinmektedir. Nitekim, Amasya'daki valiliği sırasında, Seyh Hamdullah'tan hat dersleri almıştı. Seyh Hamdullah ile aralarında sıkı bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Seyh'in mânevî dünyasında kendini bulurken, aynı zamanda dizinin dibinde hokkasını tutarak yazı mesketmiştir. Böylece Sultan II. Bâyezid'in tesvik ve himayesiyle Amasya'da Seyh'in etrafında bir hat mektebi (ekol) doğmuştur. İkinci Bâyezid, saltanata geçince Seyh, İstanbul'a davet edilerek, saray-i hümayun'a hat hocası olarak tayin edilir. Seyh Hamdullah hakkında ciddi araştırmalarda bulunan ve onun eserlerini araştıran Muhittin Serin, Seyh Hamdullah ile II. Bâyezid arasındaki hocalık talebelik münasebetlerini şu ifadelerle dile getirir: " II. Bâyezid, Seyh Hamdullah'ı kendisine hat hocası tayin etmiş, mesk almış ve mezun olmuştur. Bir zaman sonra Osmanlı tahtının sahibi olacak Bâyezid-i Veli'nin, iç bünyesinin tesekkülü, zararlı duygulardan arınarak şahsiyetini bulması, Seyh ile Sultan arasındaki bu muhabbet ve teslimiyetin mahsûlüdür. Seyh'e ekseriya "Biraderim" diye hitab eden Bâyezid-i Veli, yazı yazarken hokkasını tutar, arkasını yastıklarla besleyip rahatını temin ederdi. Annesine dahi selam gönderip duasını ister, hürmet ve muhabbet gösterirdi. Hatta sık sık beraber sürek avına da çıkarlardı. Bu suretle aralarında bir manevî râbita ve dostluk meydana gelmişti. Bâyezid'in saltanat tahtına cûlûsundan kısa bir müddet sonra Seyh Hamdullah davet edilmiş, o da ailesi ve damadı ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Seyh Hamdullah, saraya kâtip ve saray hüddamina muallim tayin edilir. Kendisine, günlük 30 akçaya ilaveten Üsküdar'da iki köyün bütün gelirleri arpalık olarak verilir. Ayrıca, bir köyün gelirleri de mührezenlerine tahsis edilir.

Surası bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarına gösterilen himaye, ilmin ilerlemesinde etkili olmuştur. Özellikle "Fikih" denilen İslâm Hukuk ilmi, sür'atle gelişmiş ve muhterem İslâm hukukçuları onun devrinde müstesna bir şekilde itibar görmüşlerdir. Bunlardan Sari Gürz (öl. 929/1522), Bâyezid ile Selim arasında bir anlasma zemini bulmakla görevlendirilmisti. İmam Ali (öl. 927/1520) elçilikle Misir Sultani Kayıtbay katına, daha sonra da Sehzâde Korkut'a gönderilmisti. Niksarî ve Yusuf Cüneyd (Sadru's-Seria adli esere çeşitli hasiyeler yazan Tokatlı Ahi Yusuf b. Cüneyd), câmilerde tesis olunan kütüphanelerin idareleri (hâfiz-i kütüb) ile görevlendirilmişlerdi. Fukahadan bir kısmı, isgal ettikleri yüksek mevkilerde çok zengin olmuşlardı. Bunlar da sahip bulundukları bu servetleri ile özel kütüphaneler tesis etmişlerdi.

II. Bâyezid dönemi alimlerinden bahseden Âsık Pasazâde, bize su isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."

Siirleri ile şöhret kazanmış olan Mihrî Hatun ile aralarında temiz ask ilişkileri bulunan Müeyyedü'd-Din, tanınmış bilim adamlarındandır. Ölümünde bıraktığı kütüphanede yedi bin cild kitap vardı. Bâyezid devrinde şöhreti kadar, hayatının felaketle sonuçlanması bakımından Sinan Pasa'nın talebelerinden Molla Lütfi'yi de hatırlamak yerinde olacaktır.

Hammer'in ifadesiyle " Bâyezid asrına seref veren altmış fakih arasında ikisi diğer bir sube-i malumatta yüksek şöhret kazanmışlardır." Buna göre İkinci Bâyezid çağında tipta Hekimsah, ve matematikte Mirim Çelebi çok büyük şöhret kazanmışlardır.Yine bu zamanlarda, Tacî Bey'in iki oğlu Cafer ve Sa'dî'nin eserleri ile Osmanlı yazısması (diplomatik, inşaa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak tanınmıştır. Osmanlı tarihçiliği bakımından önemli bir dönem olan II. Bâyezid devrindeki Nesrî ile İdris-i Bitlisî'yi burada kayd etmek gerekir. Bunlar, hükümdarın buyruğu üzerine, kuruluşundan kendi zamanının sonlarına kadar devletin tarihini yazmışlardı. Nesrî, eserini Osmanlıca ve sade bir üslupla yazdığı halde Bitlis'li İdris, Farsça'yi tercih ederek Arap tarihçisi Yemînî ile İran tarihçisi Vassaf'in ağıdali ve tımtıraklı tarzını seçmiştir.

Bâyezid'in, edebiyat sahasında gösterdiği koruma ve himaye, yabancı ülkelere, hatta Horasan ile İran'ın diğer vilayetlerine kadar genişlemiştir. O, büyük sair ve mutasavvif Abdurrahman Câmî ile büyük bilgin Fakih Devvanî'ye her yıl para gönderiyordu ki bu, ilki için bin, ikincisi için de besyüz altın idi. Bu arada İran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin Ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da Pâdisah'ın ihsanlarından pay alıp faydalanıyorlardı. Bu dönemin en büyük seyyhi İskilip'li Yavusî'dir. Bâyezid, Amasya valisi iken, Hac'tan döndüğü zaman, onun sultanlık tahtına kavuşacağını keşfetmiş ve bunu Sehzâdeye de açıklamıştı. Yavusî'nin şöhreti, kendisine "Seyhu's-Selâtin" ve "Sultanu'l-Mesayih" gibi ünvanların verilmesine sebep olmuştur. Onun zâviyesi, devletin ileri gelen görevlileri ve tanınmış bilginlerle dolup tasardı. Bâyezid, daha birçok seyyh ve tasavvuf ileri gelenleri ile sohbetlerde bulunacaktır ki, bu da siirlerine mistik bir hava ve renk katmıştır.

Sultan Bâyezid, ilme ve zamanındaki teknik gelişmelere önem veren bir hükümdardı. Âlimler için özel bütçesi bulunan Bâyezid Han, onları, eser vermeye teşvik ederdi. Okçuluğa çok meraklı idi. Hiç kimsenin, onun kadar güzel ok ve yay yapamadığı rivayet edilir. Bu sanat için kitap yazdığını gibi, kendi elinden çıkmış bir yay da Topkapı Sarayı Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bâyezid, ne ilk pâdisahlar gibi üsküf, ne de İkinci Murad gibi ulema kisvesi giymiştir. O, mahrutî ve etrafına tûlbent sarılı bir kavuk seçmiştir ki, sonraları "Mücevveze" ismiyle teşrifat serpusu olarak kullanılmıştır. Sicill-i Osmanî'de onun kıyafeti ile ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: " Tenhalarda salih insanların elbiselerini giyer, disarda da babasının elbisesini giyerdi."

Bâyezid Han dönemi, iç ve dış gâilelerin bulunduğu bir dönem olmasına rağmen, yine de devlet gelirleri bir hayli artış kayd etmişlerdi. Onun döneminde Anadolu'da 24, Rumeli'de 34 sancak vardı. Kendisi sulha meyyal olmakla birlikte gazâ ve cihad sevabını kaçırmak istemediği için, bizzat seferlere çıkardı.

O, denizcilige de ehemmiyet vermiş, Fâtih devrinde olmayan ve "Güğe" denilen, hem kürek, hem de yelkenle hareket eden ve manevra kabiliyeti yüksek olan gemiler yaptırdığı gibi kalyonlar da inşa ettirmişti. Ayrıca Venedik gemileri tarzında kırk kadar top mavnası da tezgahlatmıştır. Onun devrinde donanmadaki değişiklikler sadece bunlardan ibaret değildir. Bilhassa muharebe gemilerini uzun menzilli toplarla teçhiz ettirip geliştirmiştir. Bunda, Türk bahriyesinin en büyük üstadlarından biri olan Kemal Reis'in emeği büyüktür. O, kara ordusunu da yeni bir nizam ve disiplin altına almıştır.

Sultan Bâyezid dönemi, imar faaliyetleri ile de dikkat çeken bir devirdir. O, İstanbul'un yedi tepesinin üçüncüsünde bugün kendi adı ile anılan bir cami, imâret, kervansaray, mektep ve medrese yaptırmıştır. Medresenin müderrisliğini, müftü, yani seyhülislâm olanlara şart kılmıştır. Yaptırdığı bu eserlerle bir külliye (kampüs) meydana getirmiştir. Câmî, 906 Zilhicce'sinin sonunda başlayıp 911' (Miladi 1501 - 1505) de bittigine göre (Hadikatu'l-Cevami' ve mevcud kitâbesi), inşaat bes sene sürmüştür. Bununla beraber bütün külliyei meydana getiren kompleks (kampüs), dokuz senede tamamlanmıştır. Edirne'de Tunca Nehri kenarında 889 - 893 (1484 - 1488) yılları arasında, İstanbul'dakine benzeyen bir câmî, medrese, imâret, hamam ve mükemmel bir hastahane (dârussıffa) yaptırmıştır ki bu külliye(II. Bâyezid Külliyesi) Osmanlı külliyelerinin en büyük ve önemlilerinden biridir. Mimarının kimliği tartışmalı olan bu yapı topluluğunun inşa sebebi tarihî bir olaya bağlanır. Buna göre II. Bâyezid, Tunca Nehri'nin kenarında yer alan Kili ve Akkırman kalelerinin fethi için 1484 yılı baharında İstanbul'dan hareket etmiş, Ordunun, Rumeli'deki önemli durak ve ikmal merkezi olan Edirne'de bir süre konaklamıştı. Bu sırada şehir halkı Sultan'dan, yoklугundan dolayı büyük sıkıntısı çekilen bir Dârussıffa (hastahane) yaptırtmasını istemiş, hayirseverliği ile tanınan Pâdisah da, halkın bu istegini kirmayarak basta dârussıffa olmak üzere, çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek yapılardan oluşan külliyesine

ilk harci bizzat kendisi koymuştur. Böylece Tunca Irmagı'nın sağ kenarında Eski ve Orta İmâret adıyla tanınan mevkiler ile Yeni Saray'ın yer aldığı Sarayıcı semti arasında, şehir merkezinden nisbeten uzakta ve daha önce iskân görmemiş olan, önemli sayılabilecek bir bölgede câmi, tabhâne, medrese, dârussıfa, mutfak, fırın, depo, yemek salonu, ahır, köprü, çift hamam, su değirmeni ve dolaplar, tuvaletler, dükkânlar ve meskenlerden oluşan büyük bir külliye'nin temeli atılmış olur. Külliye'nin kuruluşu ile birlikte, yoğun iskân görmemiş olan bölgenin etrafı hareketlenmiştir. Böylece külliye'nin kuruluş amaçlarından biri olan mahalle dokusu kendiliğinden tesekkül etmiş olur. Yeni kurulan bu mahalle de Yeni İmâret adıyla tanınmaya başlamıştır. İnşaat için sarf edilen paranın miktarı simdilik tam olarak bilinemezse de bunun kaynağının fetihlerden (Basarabya) elde edilen ganimetlerden sağlandığı bilinmektedir. O, buradaki hayır eserlerine vakıflar tahsis etmek suretiyle faaliyetlerinin devamını sağlamıştır. Yine onun emri ile Amasya'da bir câmi, bir tekke, bir mektep, bir imâret ve bir medrese yaptırılmak suretiyle şehir adeta süslenmiştir. Bu medresenin idaresi ile görevlendirilen sahsa da günde (yevmiye) seksen akça tahsis etmiştir. O, bütün bu hayır işleri için geniş vakıflar kurmak suretiyle bu eserlerin kıyamete kadar devam etmesini sağlamaya çalışmıştır. O, bütün bunların yanında Mekke ve Medine fukarasına dağıtılmak üzere külliye'li miktarda "Sürre" göndermiştir. O, saraya alınacak iç oğlanlarına mahrec olmak üzere Galatasaray'ı'nı bina ile orada ilk defa bir mektep açtırmıştır. Sultan Bâyezid'in, imar ve yapı işleri sadece bunlardan ibaret değildir. Babasının, Seyh Ebu'l-Vefa için yaptırdığı gibi kendisi de Seyh Semseddin Buharî için bir tekke ve bir medrese inşa ettirmiştir. Keza o, Ergene Nehri üzerinde bir köprü yaptırmış olan büyükbabasına uyarak Osmancık'ta Kızıl Irmak üzerinde dokuz, Sakarya üzerinde on dört, Gediz üzerinde de on dokuz kemerli birer köprü kurdurmak suretiyle ulaşım ve yolculuğun daha kolay ve rahat yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Hicrî 915 (m. 1509) senesinde İstanbul'da meydana gelen ve "Küçük Kıyamet" denilen zelzelede (deprem) İstanbul'un birçok evi, kale surları, câmi, medrese vs. gibi binaları yıkıldığı için şehir harabe haline gelmiştir. Sultan Bâyezid, hasarların tamamen izalesi için büyük gayretler sarfetmiştir. Bu esnada padisah, bir müddet, tahtadan yapılmış bir evde oturmaya mecbur olmuştur. İstanbul'da ahsab inşaatın bu tarihten sonra yayıldığı rivayet edilir. Bu büyük harabeyi yeniden şehir haline sokmak için o, 3000 bina ustası ve dülgerden başka 77 bin işçi çalıştırmak suretiyle kısa bir müddet içinde İstanbul'u âdetâ yeniden inşa etmiştir. Onun, yapı işleri ile sadakalara verdiği ve kabarık bir yekun tutan paradan başka, (Hoca Saadeddin'in , II, 210) ifadesine göre 909 (m. 1503) senesinde bu miktar 86.000 akçadır. Her yıl, fakihlere, müftülere, müderrislere, kadiasker ve seyhler külliye'li miktarda paraya balığ olan hediyeler verdiği de bilinmektedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, II. Bâyezid dönemi, ilim, kültür ve hayır müesseselerinin inşa edildiği, ilmi inkisâfın yüksek bir gelişme gösterdiği ve İslâm hukuku denilen fikhin bir bakıma tedvin ve terakki ettiği bir devirdir. O dönem, askerî bakımdan deniz ve kara kuvvetlerinin emsalsiz bir kudrete ulaştığı, inşa ve imar işlerinin büyük bir hız kazandığı, güzel sanatlarda da büyük bir gelişmenin kaydedildiği, bir toparlanma ve ilerleme devridir. Onun döneminde tipta bir Hekimsah, matematikte bir Mirim Çelebi, inşa sanatında (yazı, diplomatik ilmi, protokol) Tâci Beyzâde Cafer ve Sâdi Çelebiler, tarihçilikte bir İdris-i Bitlîsî ve Nesrî, hat sanatında bir Seyh Hamdullah yetismıştır. Bizzat kendisi, astronomi ve ser'î ilimlere meraklı olup bu konularda geniş bir bilgiye sahipti. İlmî müesseseleri çoğaltıp ilim adamlarını etrafına toplamıştı. Kendi döneminden itibaren İstanbul, İslâm âleminin ilim merkezi olmuş ve bu şerefi uzun müddet muhafaza etmiştir. Onun, bazı tarihçiler tarafından sönük kabul edilen devri, sadece parlak askerî zaferler isteyenlerce belki haklı görülebilir. Bununla beraber askerî başarıların sağlanması ve devaminin, ilmi, iktisadî ve idarî gelişmelerin bir sonucu olduğu dikkate alınırsa, Bâyezid'in vücud verdiği tekâmülün, oğlu ve torunu zamanındaki fetihlerin meydana gelmesinde önemli ve büyük bir rol oynadığı gözden kaçmayacaktır. Bu yüzden onun, Yavuz ve Kanunî dönemlerinin hazırlayıcısı olarak düşünmek mümkündür.

FETİH HAREKETLERİ

Fâtih'in, son senelerinde başlayan İtalya Seferi, Bâyezid döneminde aynı enerji ve canlılıkta devam ettirilemedi. Kardesi Cem Sultan'ın Batı'ya ilticası, II. Bâyezid'e babasının arzusunu gerçekleştirme fırsatını vermiyordu. Zira Bati, Cem Sultanı Osmanlıların aleyhine bir koz olarak kullanmaya devam ediyordu. Bu yüzden İtalya ve daha başka yerlere seferler sonuçsuz kalmıştı denebilir. Bu yüzden, Cem'in Batı'da bulunduğu bir sırada yapılan askerî hareketler, Bogdan Seferi ile Memlûk savaşları istisna edilecek olursa, daha ziyade Osmanlı akıncılarının Macaristan, Venedik ve Lehistan'a karşı

girislikleri münferid tesebbüslerden ibaret kalmisti. Ancak Cem'in ölümünden sonra girisilen Mora Seferi, Bâyezid devrinin baslica olaylarini teskil eder.

BOGDAN SEFERI

Fâtih Sultan Mehmed, 1476 yilinda Akdere (Valea Alba) denilen mevkide çok zorlu döğösen Bogdanlılari maglub etmek suretiyle Stephan Cel Mare (1457-1504)'nin faaliyetlerini önlemekle kalmamis aynı zamanda Bogdan'in merkezi olan Suçeva'yi da yıkmisti. Ancak, çekilirken her tarafi tahrip eden Bogdanlıların bu hareketi üzerine kitlik basgöstermisti. Is bu kadarla yani sadece kitlikla da bitmiyordu. Zira orduda veba salgini bas göstermisti. Bunun üzerine Fâtih, tasavvurlarini gerçeklestiremeden geri dönmek zorunda kalmisti. Bununla beraber, Tuna sancakbeyleri ile Kirimlilerin, Bogdan'a akinlari devam etmis, fakat Bulgaristan'a yapilan tazyik kalkmamisti. Bulgaristan'in, Bogdan tazyikinden kurtulmasini saglamak maksadiyla, önce Polonyalilar, 1483'te de Macarlarla bir anlasma imzalayan Bâyezid, Balkanlar'da durumu emniyet altina almak ister. Zira, Fâtih'in vefatından sonra II. Bâyezid'in Osmanli tahtinda henüz mevkiiini saglam görmedigi ve kardesi Cem ile mücadelesini diplomatik saada da olsa devam ettigi devirlerde, Batı devletlerine karsi yumusak bir siyaset takip ettigi bilinmektedir. Bu sebebledir ki, 1483 (h. 888) de Morava bölgesindeki kaleleri tahkim etmek üzere Filibe'ye, oradan Samakov, Çamurlu ve Sofya'ya gittigi sirada Macar Krali Korvin Mathias ile mütareke akdetmek üzere müzakerelere girmis ve bu arzuya o sirada Bohemya'da harp ile mesgul olan Macar Krali'nca da uyularak bes senelik bir mütareke imzalanmisti. Bâyezid, böyle bir ortamı meydana getirdikten sonra Stephan üzerine yürümeye karar verir. Bu maksatla 1 Mayıs 1484'te Edirne'ye gelen Bâyezid, muhasara toplari ile levazimatı Karadeniz yolu ile Tuna üzerine gönderdigi gibi, Edirne'deki ikameti esnasinda, Allah'in rizasini kazanmak için Tunca kenarında kendi adına izafe edilen câmiin temelini attirdi (23 Mayıs 1484). Bu arada Tunca üzerinde bir medrese, bir imâret ve dârüssifa ile müstemilatından meydana gelen bir külliyenin insasına baslanmistir.

Karadeniz sahilinin dörtte üçüne sahip bulunan Osmanlıların, hem ticaret, hem de yapacaklari seferler için Polonya yolu üzerinde bulunan ve önemli birer üs durumunda olan bazı sahil şehirlerini almaları gerekiyordu. Zira ancak bu sayede Kirim'la irtibat saglanabilirdi. Bu sebeple Bogdan (Moldavia)'in ticaret iskelelerinin alınması, ister istemez bu prensliği, Osmanlı nüfuzu altına sokacakti.

Bâyezid, Edirne'deki imar faaliyetlerini müteakip, 27 Haziran'da Ishaklı (Isakçı)'yi geçer. Bu esnada Eflak Voyvodası Rahip Vlad Calugarul (1482-1495) komutasında 20 bin kişilik kuvvetiyle orduya iltihak eder. Sultan Bâyezid, bu kuvvetlerle Kili (Chilia)'ye gelir. Osmanlılar, 6 Temmuz'da Bogdan'in kapisi sayılan Kili kalesini karadan ve denizden kusatmak suretiyle 15 Temmuz'da zaptederler. Hadidî, bu kusatmayı su misralarla nakl eder:

Seh emr itdi vü cem' oldi çeriler

Karadan gendideryâdan gemiler

Kesüp menzilseh irdi ol diyara

Çeriler yakın irisdi hisara

Erisüp seh Kili'ye bir seherden

Kusatdurdı hisari bahr ü bernden

Fethin ertesi günü kalenin büyük kilisesi câmie tahvil edilir. Sultan, burada Cuma namazını eda eder. Bâyezid, Kili'nin zaptından sonra Karadeniz kenarında bulunan Akkerman üzerine yürür. Burada iken Mengli Giray komutasındaki 50 bin kişilik Kirim kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katılır. Osmanlı padisahlarının maiyetinde harbe istihak eden ilk Kirim Hani'nin bu zat olduğu rivayet edilir.

Kirim ve Eflaklılar'in iltihaklari ile daha da kuvvetlenen Osmanlı ordusu, 16 günlük bir muhasaradan sonra sulh yoluyla Akkerman'a girer. Burası, Kili'ye göre daha müstahkem olup her şeyi boldu. Kale,

karadan geniş ve derin bir hendekle çevrilmisti. Padişah, Kırım Hani'na sirmalı bir kalpak ve değerli hediyeler vererek kendisini taltif eder. Bilindiği gibi Osmanlılar, alınan yeni yerlerin hemen tahirini yapmak suretiyle bölgenin ekonomik, sosyal ve dinî durumlarına uygun olarak hareket ederlerdi. Bu sebeple, Kili ile Akkerman kalelerinin civarındaki yerler, Bogdan Beyliği'nden ayrılarak Osmanlı Türk hâkimiyeti altına girdikleri gibi Akkerman halkı, istediği yere gidebilme bakımından serbest bırakıldı. Akkerman halkından bir kısmı da Marmara kıyısındaki Eski Biga'ya naklolundu. Bu arada halkın bir kısmının iskan edilmek üzere İstanbul'a gönderildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

Bu savaşlarda, Osmanlılara yardımcı olan Kırım Hani ile Eflak Voyvodası, harp ganimetlerinden büyük paylar aldılar. Sultan Bâyezid, bu sefer esnasında almış olduğu ganimet malını Edirne'de baslattırmış olduğu ilmi, dinî ve sosyal müesseselerin yapılıp tamamlanmasına sarf etti.

Bu seferle, Karadeniz, tamamen bir Türk ve Müslüman gölü haline gelmiş bulunuyordu. Bu denizin, Kafkas sahillerindeki çok küçük bir bölgesinden başka her yeri Osmanlı hâkimiyetine girmisti.

Bu arada, Akkerman'i geri almak maksadıyla birkaç defa harekete geçen Stephan'in bütün gayretleri bosa gitti. 1485'te Lehistan Kralı Kazimierz'den yardım istemesi de ona bir fayda sağlamadı. Zira onun hareketlerine mukabele etmek üzere Bogdan'a giren Rumeli Beylerbeyi Hadim Ali Paşa, pek çok tahribatta bulunduğu gibi ertesi sene Silistre komutanı Bali Bey de Trut'u geçerek birçok esir ve ganimetle dönmüştü. Bunun üzerine Osmanlı kudretine boyun eğmekten başka çare bulamayan Stephan, 4.000 altına çıkarılan senelik vergiyi ödemeye razı oldu.

MORA SAVASLARI

Fâtih döneminin siyasî olaylarından bahsederken temas edildiği gibi Mora'da, Osmanlılarla Venedikliler arasında uzun müddet çetin savaşlar olmuştur. Cem'in, Avrupa'daki ikameti sırasında önemsiz hudud olayları şeklinde cereyan eden münasebetler, adı geçen sehâdenin ölümü ile büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim, İtalya'daki muhalif devletlerin Venedik Cumhuriyeti ile mücadelelerinden istifade eden Sultan II. Bâyezid, bu devletlerin de tesvikleri üzerine Venedik ile olan anlaşmayı bozmuştur. Gerçekten, Venedik ile Fransa'nın ittifakları sonucunda elinden Milan şehri alınmış olan Ludvik Sforça ile Floransa ve Napoli devletleri, Papa ve Alman İmparatoru'nun muvafakatalarıyla Osmanlıları, Venedikliler aleyhine tahrik etmiş ve bunda da muvaffak olmuşlardı. Gerçi, Osmanlılarla büyük ticarî münasebetleri bulunan İtalya'daki küçük devletlerin tesviklerinden başka Venedik'e karşı harbin açılmasının başlıca iki sebebi vardı. Bunlardan biri, Venediklilerin, Arnavutluk'ta bulunan İskender'in oğlu Jan Kastriot'a yardım etmeleri, diğeri de Memlûklularla yapılan harpte, Hersekzâde komutasında İskenderun'a giderken fırtınaya yakalanan ve Kıbrıs'a sığınmak isteyen Osmanlı donanmasının adaya kabul edilmemesi idi. Öyle anlaşıyor ki bu dönemde İtalya'nın küçük devletleri, Osmanlı dostlugunu kazanmak için büyük çaba gösteriyorlardı. Hammer'in ifadesiyle o dönemde İtalya'nın altı devleti, Papa, Floransa, Piza, Milan, Napoli ve Venedik, Osmanlı padişahının dostlugunu kazanmak için birbirleri ile yarışa girmişlerdi. Osmanlı Divan'ı, Venedik'e ilan-i harb etmeden önce Mora'daki Venedik müstemlekeleri üzerine yapacağı hareketi kolaylaştırmak ve Venediklilerin buraya yardıma gelememeleri için Bosna Beyliği'ne tayin edilen İskender Paşa vâsıtasıyla, Kuzey Venedik arazisine şiddetli bir akın yaptırmıştı. Sultan Bâyezid, İskender Paşa'nın, Bosna Eyâleti'ne getirilmesinden sonra, Mora'nın, henüz fethedilmemiş kısımlarını elde etmek gayesiyle 31 Mayıs 1499'da bizzat sefere çıkar.

İNEBAHTI (LEPANTO)'NİN FETHİ

Mora Yarımadası'nın büyük bir kısmı daha önce Osmanlıların idaresine geçmiş olmakla birlikte Venedikliler, buranın güney kıyılarında bulunan Navarin, Moton (Modon, Mutton) ve Koron gibi limanlarında hala yönetimi ellerinde bulundurup hüküm sürüyorlardı. Bu arada Kuzey Yunanistan'da bulunan Inebahti (Lepanto)'yı da tasarruflarında bulunduruyorlardı. Osmanlılar, takip ettikleri siyasetleri gereği, stratejik önemleri de bulunan bu ticaret limanlarını elde etmek zorunda idiler. Sultan II. Bâyezid, buraların zapti için donanma hazırlanmasını emreder. Bu gayenin tahakkuku için Osmanlı tezgahlarında (tersane) yeni ve büyük gemilerin yaptırılmasına başlandı. Bu durumu öğrenen Venedik, barış için elçi göndermiş ise de donanma, Hammer'in ifadesiyle "yirmi büyük gemi ve altmış yedi

kadrgayi havi ve cem'an yüz altmış yelkenden mürekkebe olan Osmanlı donanması, Mora sahillerinden Moton ve İnebahtı taraflarına 28 bin Rumeli ve 18 bin Anadolu askerıyla sekiz bin sipahi ve bir o kadar yeniçeriden müretteb 63 bin kişilik bir ordu götürmek üzere yelken açmıştı.

II. Bâyezid, denizden donanmayı gönderdikten sonra kendisi de 20 Şevval 904 (Haziran 1499)'da İstanbul'dan Edirne'ye, oradan da Mora'ya doğru hareket eder. Rumeli Beylerbeyi olan Koca Mustafa Paşa'yı kara tarafından İnebahtı'nın kusatılması ile görevlendirir. Ama Osmanlı donanması, fırtına yüzünden üç ay kadar denizde çalkalanıp duracak ve bu yüzden önemli bir gelişmesaglayamayacaktır.

Osmanlı donanmasının fırtınaya tutulması, Venediklilerin isine yaradı. Çünkü bunlar, deniz tarafından İnebahtı'yı savunmak için Amiral Antoniyo Grimani komutasında 150 veya 160 parça gemi ile İnebahtı limanını kapattılar. Bu sırada Osmanlı donanması, Navarin limanı ile Brodano adası arasındaki kanala girmiş ve düşman tarafından yolunun kesildiğini görmüştü.

Kara ordusu, İnebahtı civarına gelip karadan kaleyi kusatmış halde, donanmadan henüz bir haber çıkmamıştı. Sonunda donanma Moton önüne gelse de Venediklilerin kuvvetli müdafaaları yüzünden limana giremedi. Donanmadaki asker açlık ve susuzluktan dolayı büyük sıkıntılarla karşılaştı. Nihayet donanma Hersekzâde Ahmed Paşa kuvvetleri ile takviye edildikten sonra İnebahtı limanına doğru yol alabildiler.

Öbür taraftan, Lepanto kalesinin komutanı olan Zuano Mori, Mustafa Paşa'nın teklifini reddetmişti. Hoca Saadeddin, onun teslimi kabul etmeyişini, Venedik hakiminin, donanmanın gelmediğini, kendilerinin ise dayanabileceklerini, bu yüzden de kaleyi teslim etmemesi gerektiğine dair haber gönderdiğine bağlayarak şöyle der: "Kale komutanı olan kâfir haber gönderdi ki, padişahımız olan Venedik hakimi böyle haber göndermiştir ki, madem ki Müslüman gemileri gelmeye ve muhasara-i hisara yol bulmaya, hisari teslimden imtina edesin ki, donanmalarına yol vermemek için azim (büyük) tedarikler görüp felek peyker u guh lenger gemiler ihzar idüp rehğüzerlerine göndermişim. Derya tarafı mesdud (Deniz tarafı kapalı) ve kale muhafızının esbabı nâ madud iken hisari teslim edersen sonra özrün makbul değildir" Bu esnada Antonio Grimani komutasındaki Venedik donanması da Kemal ve Burak Reis komutasındaki Osmanlı donanmasının Korint körfezine doğru ilerleyişini önlemek üzere harekete geçmişti. İçinde Yenisehir hâkimi Kemal Bey'in kara askerinin bulunduğu Burak Reis'in gemisi, Prodano adası (Burak adası) civarında Venedik donanmasının hücumuna uğradı. Burak Reis'in üzerine saldıran gemilerin sayısı yirmi civarında idi. Her birinde biner kişi olan iki büyük karaka ile her birisinde beser yüz kişi bulunan diğer iki karaka, Burak Reis'in gemisinin üzerine atılarak Osmanlı gemisini ortaya adılar. Burak Reis'in gemisine iki taraftan kancalar atılarak rampa yapılmıştı. Çok kalabalık olan düşmana her ne pahasına olursa olsun karşı koymak gerekiyordu. Kiyasiya cereyan eden muharebe devam ederken Burak Reis, Türk denizcileri arasında asırlarca derin bir iltiramlâ sâninî yüceltecek kahramanca bir harekette bulunacaktır. O, kendi kuvvetlerinden çok daha kalabalık olan düşman kuvvetlerine karşı sayıların azaldığını görünce, kurtuluş çaresinin kalmadığını anlar ve soğukkanlı bir şekilde son çareye bas vurur. Burak Reis, birbirlerine siki sikiya çengellenmiş olan gemileri nefis ile tutuşturur. Kısa sürede yayılan yangın üç gemiyi birden sararak batmalarına sebep olur. Bu son deniz savaşında basta Burak Reis olmak üzere 500'e yakın Türk levendi (denizcisi) ile Kara Hasan Reis ve Yenisehir Sancakbeyi Kemal Bey şehâdet serbetini içmişlerdi. Göz kamastıran bu kahramanlık örneği, din ve devlet için isteyerek kendini feda edis, asırlardan asırlara, nesillerden nesillere nakledildi. Burak Reis, bu hareketiyle Türkleri, Akdeniz hakimiyetine erdiren bir "Burak" oldu. Bu savasta Venedik kaptanlarından Loredano ile Armeniyo da ölmüşlerdi.

Bes yüz mevcudlu Burak Reis'in gemisinden, sadece doksan kadar asker kurtulmuştu. Türk gemicileri bu muharebenin cereyan ettiği Prodano adasına Burak Reis adası ismini vererek bu büyük Türk denizcisinin adını unutmadılar.

Lepanto civarındaki Çatalca ovasında bulunan II. Bâyezid, bu olayı öğrenir öğrenmez, 2000 yeniçeri ile takviye ettiği Anadolu sipahilerini, Hersekzâde Ahmed Paşa komutasında Mora'ya gönderip siki tedbirler alma lüzumunu duydu. Nitekim, Hersekzâde'nin, Hulumiç'te askerini bindirdiği Osmanlı donanması, sür'atle ilerleyerek Lepanto Bogazı'na yaklaştı. 22 gemiden meydana gelmiş olan Fransız donanmasının yardımıyla bogazın girişini kapamak üzere girdiği tesebbüste muvaffak olamayan Grimani, rakibi olan Loredano'nun ölümünden memnun olmuştur. Grimani, fazla bir şey

yapamayacağını anlamış olacak ki, Inebahti yolunu Türk donanmasına açık bırakarak Korfo'ya çekilir. Böylece, takviye birliklerle desteklenen Türk donanması, sahilden kuzeye doğru seyrederken Inebahti körfezine doğru ilerler.

Bu deniz savaşlarında fırtına yüzünden büyük hasara uğrayan, aylarca yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Türk donanmasının, Venedik donanmasını yenebilecek dereceye gelmiş olması, artık Osmanlı denizcilerinin Akdeniz hâkimiyetini ele almaya namzed olduklarını göstermekteydi.

Kara ve deniz kuvvetlerinin ortaklaşa hareketi üzerine sayısız yarma (hurûc) tesebbüslerinde bulunmasına rağmen, her seferinde mağlub olan kale komutanı Zoano Mori, Venedik donanmasının yardımlarından da umidini kesmiş olduğundan, kalenin anahtarlarını Rumeli Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'ya gönderir. Böylece Lepanto (Inebahti) Ağustos (26 veya 28) 1499'da Osmanlıların eline geçmiş olur.

MOTON (= MODON)'UN FETHİ

Inebahti gibi önemli bir limanın elden çıkması, Venediklileri, önce karsi koyma, sonra da karsilik verme hareketlerine sevk etmiş ise de kendi zaafalarını bildiklerinden ve çok büyük bir masrafa mal olacak uzun harplere tahammül edemeyceklerini anladıklarından Osmanlılarla iyi geçinmeyi siyasetleri bakımından daha uygun görmüşlerdi. Bu sebeple, Osmanlılarla barış yapmak üzere Lui Maventi adında bir elçi vâsitasıyla Osmanlılara müracaat etmişlerdi. Venedik elçisi, Venedik tüccarlarının serbest bırakılmasını ve Inebahti'nin iade edilmesini istemişti. Sayet Osmanlılar bu maddeleri kabul etmeyecek olurlarsa hiç olmazsa barış yenilenmeliydi. Elçinin bu teklifine karşılık Sultan Bâyezid:

"Eğer benimle barış yapmak istiyorsanız, Mora'da elinizde bulunan Mudon, Koron ve Napoli (Napoli di Malvazya) şehirlerini teslim ile senede belli miktarda bir vergi vermelisiniz" demişti. Böyle bir şeyi beklemeyen elçi, böyle bir anlaşma yapma yetkisinin bulunmadığını söyleyerek ayrılır. Padişah, kis ortasında Yakup Paşa'nın donanma ile birlikte hareket ederek Modon'u muhasara etmesini emreder. Kendisi de ilkbaharda Ramazan 905 (7 Nisan 1500) da Edirne'den hareket eder. Temmuz ayının yedisinde donanmasının Moton önüne geldiğini haber alınca, dört günde Güney Mora'ya iner. Aslında burası bir aydan beri Rumeli ve Anadolu kuvvetleri tarafından sarılmıştı.

Venedik amirali, Türklerin ilk önce Mora'nın güneyindeki Napoli'ye hücum edeceklerini zannederek buraya bir miktar donanma göndermişti. Gerçekten Türkler, Venediklileri sasırtmak için bir miktar kuvvetle karadan buraya taarruza geçmişlerdi. Bu taarruz, sadece Venediklileri sasırtmak için yapılmıştı. Venedik amiralinin buraya donanma göndermiş olması, Osmanlıların bu tesebbüslerinde başarılı olduklarını göstermektedir.

Davut Paşa'nın komutasında bulunup Inebahti limanında yatan donanma, 27 Temmuz 1500'de bu limandan çıkıp Navarin limanı önünde Venedik donanması ile karşılaşır. Davut Paşa kendi gemisiyle (Bastarda) düşman amiralinin bastardasına rampa ettiyse de başka bir düşman mavnası da Davut Paşa gemisine rampa ettiginden Kaptan Paşa tehlikeli bir duruma düşmüştü. Tam bu esnada Piri Reis kendi gemisiyle yetişerek Kaptan Paşa'yi kurtardığı gibi donanmanın bozulup bir felaketin meydana gelmesini de önlemişti.

Çok sağlam ve müstahkem bir kale olan Modon'un halkı, kalenin sağlamlığına ve kara yönünü çeviren üç kat derin hendegin yürüyüşe engel olacağına güvenerek teslim olmak istemiyordu. Hatta halk, kendilerini kusatan ordunun kusatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kalacağını gözlemekte idi. Bu yüzden de savunmayı sürdürüyordu. Topçuları ise sanatlarında pek mahir olmuşlardı. Nitekim, bir mil mesafede bulunan hedeflere tam isabet ettiriyorlardı. Bu yüzden kale bir türlü düşmüyordu. Bu gayretlerinin bir sonucu olarak kale, üç hafta kadar muhasara altında kaldı. Son günlerde Venedik Amirali Melchior Trevisano, donanma ile yardıma gelse de fazla bir şey yapamadı. Trevisano, şehre yardım etmek için Türk donanmasını yararak ikinci namazı vaktinde dört kadir gayi limana sokmuş ise de bunlar, daha önce limana gerilen zincir yüzünden pek ileriye gidemediler. Kale muhafızlarından bir kısmı, gemilerin zinciri geçmesi için istihkamlarını bırakarak yardıma geldikleri sırada Sultan Bâyezid, hücum emri verdiginden Anadolu Beylerbeyi Damad Sinan Paşa kuvvetleri, açtıkları gediklerden içeri

girerek Modon'u aldıkları gibi limana girmis olan dört Venedik gemisini de yakmışlardı. 13-14 Muharrem 906 (9-10 Ağustos 1500)'de gerçekleşen fetihten sonra şehre giren Sutan Bâyezid, Hoca Saadeddin (II,102)'in ifadesine göre fethin besinci günü şehrin en büyük kilisesi olan Saint Jean'i câmîe tahvil ederek maiyetiyle birlikte burada Cuma namazını kılmıştır. Sultan Bâyezid, duvarların yüksekliğini ve hendeklerin derinliğini görünce "Beylerbeyim Sinan Pasa'nın ve yâniçerilerimin kahramanlıkları sâyesinde bu kaleyi Tanrı verdi" der. Hammer'in dediği gibi bu yüksek duvarlardan ilk tırmanan yâniçeri, devletin en mamur sancaklarından birine bey olmuştur. Kalenin bütünüyle onarılması ve yanan yapıların yeniden yaptırılması, Anadolu Beylerbeyi olan Sinan Pasa'ya havale edildi.

Modon'un, Türkler tarafından zaptedildiği haberi, Venedik'te büyük ve derin bir matem meydana gelmesine sebep oldu. İçine düşülen ümitsizlik, Doge Augustinos Barbarigo'nun, 7 Eylül tarihi ile Papa ve diğer Hristiyan hükümdarlara gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Venedikliler, tek teselliyi Venedik donanmasının Modon'u geri alacağı hususunda besledikleri temelsiz ümitte buluyorlardı. Venedik senatosu, Modon'dan kurtulan bir kısım halkı Kefalonya adasına yerleştirmekle meşgul oluyordu. Bu arada Pâdisah, tahkimatına hayran kaldığı şehrin fethini Allah'ın kendisine bir lütfu olarak telakki ediyordu. Bâyezid, Modon'a girdiği sırada şehrin bir kısmı muhafızlar tarafından yakılmıştı.

KORON VE NAVARIN'IN FETİHLERİ

Biraz önce görüldüğü şekli ile Osmanlılarca Modon kalesinden sonra Koron ve Navarin de fethedilmişlerdi. Sinan Pasa, Modon'un tamiri ile uğraşırken, Hadim Ali Pasa kara ordusu ile, Kaptan Davud Pasa da denizden gitmek suretiyle Koron kalesini almakla görevlendirildiler. Hadim Ali Pasa, Koron'a giderken önce Anavarin (Navarin) veya Zensio kalesini de aldı. Gerek Koron, gerekse Navarin halkı, Modon'un durumunu öğrendikleri için harp yapmadan teslim oldu. Solakzâde, şehrin teslimi ile ilgili olarak şunları söyler: " Modon kalesi, Osmanlı ülkesine ilave edildi. Yakınında vaki olan Koron kal'asının fethine Ali Pasa tayin olunmuştur. Deniz tarafından da Davud pasa'yı gönderdiler. Her iki taraftan üzerine varıldığında, Koron kalesi muhafızları Modon halkının ahvalinden ibret almakla ailelerini ve çocuklarını Frengistan'a nakil için izin, mal ve menallerinin korunması için de emân istediler. Böylece kaleyi kendi rizalarıyla teslim eylediler. Pasa da istediklerine müsaade gösterdi. Osmanlı müsamahasının güzel bir örneği olan bu anlayıştan dolayı buralarda bulunan Latinler şehri terk edip giderken, yerli halk yani Rumlar, "Cizye" denilen basvergisine bağlandı. Sultan Bâyezid, 20 Ağustos 1500'de Koron'a girip büyük kiliseyi câmîe tahvil ederek orada namaz kıldı. O, Modon'da olduğu gibi bin Azeb ve bin besyüz yâniçeri kale muhafazasında bırakarak 23 Ağustos'ta şehri terk edip İstanbul'a dönerken bu iki şehrin gelirini Mekke ve Medine (Haremeyn)'e vakf eyledi.

Inebahti, Mudon (= Modon), Koron ve Navarin'in fethedilip Venedikliler'den alınmaları üzerine "Fetihnâme"ler yazılıp etrafa gönderilmisti. Bu fetihnâmeler, beylerbeyiler, Müslüman ve Hristiyan devletlere, bu meydana Macaristan, Lehistan, Fransa ve İspanya krallarına, Ceneviz Cumhuriyeti ile Rodos Sövalyelerine gönderilmişlerdi.

DENİZLERDEKİ HAÇLI SEFERİ

Venedik, Inebahti, Modon, Koron ve Navarin gibi yerlerin ellerinden alınmasının yanında, iki sene üst üste inen Osmanlı darbesine karşı koyamayacağını anlamıştı. Bu sebeple Osmanlılara karşı Alman İmparatoru, Papa, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Lehistan ve Macaristan'dan yardım talebinde bulunur. Bu yardımla Osmanlılar aleyhine bir "Haçlı İttifakı" ortaya çıkmış oluyordu. Başlangıçta, menfaatleri gereği Türkleri, Venedikliler aleyhine harekete geçiren Papa, bu sefer de çağrısı üzerine Osmanlılar aleyhine bir ittifak kurmaya çalışıyordu. Papa IV. Aleksandr, Venedik'e verdiği cevapta kendilerine yardım göndereceğine değindikten sonra, Türklerin yaptıklarını, kiliselerin uğradığı hakaretleri ve Hristiyanlığın içine düştüğü tehlikeleri tasvir ederek Haçlı Birliğini sağlayacağını açıklıyordu. Hammer'in ifadesine göre Papa'nın bu şekildeki davranışı, kutsallık perdesine bürünmüş olan nefret, gönlünde Pâdisah II. Bâyezid'e karşı yakıp yıkmalardan gelen bir üzüntüden çok, Sehzâde Cem'in tahsisatını kaybindan dolayı öfkelenen Aleksandr Borciya'nın öfkesine benziyordu. Sonunda ortak menfaatler, Venedik, Papa ve Macaristan Kralı'nı saldırmaya ve savunma konusunda bir anlaşma ile birleşmeye götürdü. Bunun için Venedik, Papa ve Macaristan arasında 1500 yılında bir muahede imzalanır. Bu anlaşma, Roma'da 1501 yılında Papa Kilisesi'nde Pantekot Yortusu'nun Pazar gününde ilan olundu. Bu, Hristiyan devletlerin, Türkiye aleyhindeki ikinci ittifaklarıdır. Bu şekildeki taahhütler,

Osmanlılara karşı "Haçlı Savaşları"nın yerini almıştı. Buna göre müttefik kuvvetler denizde Osmanlıları meşgul ederken, Macarlar da karadan taarruz edeceklerdi.

1500 senesi sonbaharında Venedik Âmirali Pisaro, Osmanlılara ait Ege adasını işgal ederken, İspanya ve Venedik donanması da Kefalonya adasını zaptetmişlerdi. Bu arada Fransa Kralı'nın yegenini komutan olarak tayin ettiği ve 15 bin kişilik askerî gücü bulunan Fransız donanması da Zante adasına gelip demirlemişti. Bundan başka, Aragon ve Sicilya Kralı'nın donanması da Korfo adasına yansımıştı. Amiral Ravestayn komutasındaki donanma ile birleşen Venedik gemilerinin de dahil bulunduğu donanmanın mevcudu 200 kadırgadan ibaretti. İşte "Haçlı İttifakı"nın meydana getirdiği bu muazzam donanma, Ege Denizi'ne açılarak Midilli adasını kuşatma altına almıştı.

Midilli'nin kuşatılma haberi, İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, bir anda büyük bir kargaşanın yaşanmasına sebep oldu. Çünkü buranın düşman eline geçmesi, diğer adalar halkının isyanına ve dolayısıyla onların da elden çıkmasına sebep olabiliyordu. Bunun için adaya büyük bir kuvvetin gönderilmesi gerekiyordu. Asker toplanması için memleket içine seksen "Ulak" gönderildiği gibi Pâdisah bizzat bu işle meşgul olarak, şehirden ve sanat erbabından adam yazıp Hersekzâde Ahmed Paşa komutasında 300 parça gemi ile adaya gönderildi.

Bu esnada, müttefik donanmasının bir kısmı, Ege sahillerini tahrib ederken Rodos Sövalyelerinin reisi emri altındaki donanma da Akdeniz'deki Osmanlı adalarını vuruyordu.

Gerçi İstanbul'dan önce, Midilli'nin Haçlılar tarafından kuşatılma haberi, buraya en yakın olarak Saruhan Sancakbeyi Sehzâde Korkut tarafından duyulur duyulmaz o, Kethüdasi komutasında 800 kişi ile Karesi Sancakbeyi maiyetindeki timarlı sipahi kuvvetlerini derhal adanın yardımına gönderir. Ayazmend'e gelen Sehzâde'nin kuvvetleri karanlık bir gecede düşman saflarını yararak hisara girerler. Bununla beraber, askerlerden bir kısmı, kaleye girmeye muvaffak olduysa da bir kısmı giremedi. Bu esnada Sehzâde'nin Kethüdasi şehid olur.

Kaynaklarımız, burada geçen olayları tafsilatlı bir şekilde verirler. Biz de onların dil özelliklerine fazla müdahale etmeden, onların ifade ettikleri şekilde olanları nakl etmeye dikkat edeceğiz. Ahmed Paşa, Cemaziyelevvel (Aralık 1501)'de Midilli yakınına geldiği zaman kâfirler, Midilli Kalesine doğru yürüyüşe geçtiler. Fransa birliklerinin komutanı ve Kralı'nın yegeni, kaleye girmek için kosup öne çıktığı zaman, İslâm gâzilerinden bir yigit, bu gâvuru öldürüp kellesini kuleye dikti. Bunu gören Fransız askerleri bozulmaya başladılar. Fransız Amiral, kendisine yardıma gelmekte olan Rodos Sövalyelerinin 29 parçadan mütesekkil donanmasını beklemeden demir alıp kaçır. Yolda Cerigo adası civarında fırtınaya tutulan Fransız donanması, tamamen batır. Artık, Venedik askerlerinin yapabilecekleri bir şey kalmamıştı. Müttefiklerinin kaçtıklarını görünce onlar da gemilerine binip memleketlerine doğru yol almaya başladılar. Bütün çabalarına rağmen, Midilli'yi ele geçiremeyen Birleşik Haçlı ordusunun çekilmesi üzerine Midilli kalesi, yeniden tamir edilerek muhafaza için buraya asker konur.

Fransız donanması Midilli'den kaçarken, Rodos ile İspanya donanmaları Ege'ye girip Çanakkale Boğazı'na kadar sokulmuşlardı. Amiral Gonzalvo de Cordova'nın komutasındaki İspanyollar, Kemal Reis'in yaptıklarının öcünü almak için çalışıyorlardı. Fakat Fransız donanması ile birleşemedikleri ve tanımadıkları bu yabancı sulardan ürkmüşlerdi. Bu yüzden de umduklarını bulamadan ve hiç bir şey yapamadan dönüp gitmişlerdi.

Görüldüğü gibi, Venedik, İspanya, Macaristan, Lehistan, Fransa, Almanya, Rodos ve daha başka devletlerin, daha doğru bir ifadeyle bütün bir Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı güç birliği edip birleşmelerine rağmen, birlikte hareket etme imkânına kavuşturulmadıkları için bu Haçlı Seferi'ni kaybetmişlerdi. Böyle büyük bir orduyu tam anlamıyla mağlub etmek, II. Bâyezid döneminin mühim olaylarından biridir.

Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili kaynak ve eserlerin belirttiklerine göre "Avârız", "Kürekçi Bedeli" ve "Azeb" gibi "Örfî Vergi"lerin ilk defa tarh (konması) edilmesi, Midilli hadisesinden sonra olmuştur. II. Bâyezid döneminin devam eden ve tehlikeli bir hal alan savaşları, külliyetli miktarda askerin beslenmesini ve donanmanın hazırlanmasını gerektiriyordu. Zira harpler, sıkıntılı günler yasayan hazineyi, daha da zor

durumda birakiyorlardi. Iste bu sebeple devlet, bu dönemde ilk olarak "Imdadiye-i Seferiye" adi verilen yukaridaki vergileri koymustu.

Venedikliler, bütün ittifak faaliyetlerine ragmen, Osmanlılarla basa çikamayacaklarini anlamis olmalilar ki, harpten çekilmek isterler. Bu konuda, arabuluculuk yapmalari için Fransa Krali XII. Lui veya Lehistan Krali'na vas vururlar. Venediklilerin bu istekleri, Osmanlılar tarafından da müsbet karsilanir. Çünkü bu dönemde dogu hududunda Akkoyunlu Devleti'nin yerine Siî Safevî Devleti'ni kurmus olan Sah Ismail tehlikesi bas göstermisti.

Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasindaki müzekere esaslarini, harpten önce Istanbul'da Venedik elçisi olarak bulunan ve casuslugundan dolayi tevkif edilen Andre Gritti isminde biri idare ediyordu. Müzakereler sonunda 14 Aralik 1502 (Receb 908)'ta Osmanlılarla Venedikliler arasinda 31 maddeden mütesekkil bir anlasma imzalanir. On gün içinde uygulamaya konacak olan bu muahedenin en önemli maddeleri sunlardi:

1. Venedik Cumhuriyeti, Inebahti, Modon ve Koron ile oralardaki diger küçük kaleleri Osmanlılara terk ettigi gibi Arnautluk'ta elinden alinan Drac'in zaptini da taniyordu .

2. Venedikliler, Osmanlılardan zaptettikleri adalardan Kefalonya'yi kendilerine alikoyup Santamavra adasini iade ediyorlardi.

3. Osmanlılar tarafından harp esnasinda müsadere edilen ve halka ait olan esya geri verilecekti. Venediklilerin her sene verecekleri on bin duka altinin ve Santamavra'nin zapti esnasinda Venedik Amiralisi Pesaro'nun eline geçmiş olan yirmi dört bin dukanin Osmanlılara iadesi gerekiyordu.

20 Agustos 1503 (Rebiülahir 909) senesinde Osmanlılarla Macarlar arasinda da bir anlasma imzalandi. Macarlar tarafından gönderilen Barhabas Belabi adindaki elçi ile yapılan anlasma yedi yillik olacakti. Buna göre Osmanlı Devleti, Macar Krali'ni, Isklovanya, Moravya, Silezya ve Lozasi hükümdari olarak da tanimaktaydi. Buna karsilik Macaristan Krali, Osmanlı akincilarinin Kuzey Bosna'da son olarak aldiklari yerlerin Osmanlılarda kalmasini kabul ediyordu. Bu arada Bogdan, Eflak ve Raguza'lilar da anlasmadan istifade edeceklerdi. Buna karsilik bu üç devlet, hem Osmanlılara hem de Macarlara vergi vereceklerdi. Iki taraf ticaret serbestisini ve bu münasebetle tüccarlarin birbirlerinin ülkelerine gidip gelmelerine müsaade edeceklerdi. Macar Krali dört Incil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) üzerine, Osmanlı Vezir-i A'zami da Kur'an-i Kerim üzerine yemin ederek bu muahedenâmeyi tasdik etmislerdi. Gerek Venedik, gerekse Macarlarla yapılan anlasmalardan sonra devletin dis güvenligi emniyet altina alinmis oluyordu.

OSMANLI - MEMLÜKLÜ MÜNASEBETLERİ

Osmanlılar ile Misir, Suriye, Güney Anadolu ve Hicaz'da hakimiyet süren Memlûk sultanlari arasindaki münasebet, ilk zamanlardan yani XIV. asrin ikinci yarisindan itibaren dostane bir sekilde baslamisti. O dönemlerde, küçük bir beylik olan Osmanlıların Rumeli'deki muvafakiyetleri ve Islâm dünyasinin sinirlarini genişletmeleri, Memlûk Devleti tarafından memnunlukla takip ediliyordu. Fakat daha sonra gerek Sultan II. Murad, gerekse onun oğlu Fâtih Sultan Mehmed zamanindaki bazi olaylar, iki devletin arasinin açilmasina ve bir müddet sonra da birbirlerine karsi hasmâne (düşmanca) tavirlarin ortaya çikmasina sebep olmustur.

Sultan II. Bâyezid, kendisine muhalefet edip Osmanlı tahtinda hak iddiasinda bulunan kardesi Cem'i, dostça karsilayip himaye eden ve aynı zamanda onu mücadeleye tesvik eden Memlûk Sultani Kayitbay'in, Çukurova bölgesindeki Üç-Oklar ile Maras ve Elbistan'a hakim olan Boz-Oklar'i devamlı bir surette baski altinda tutmasi üzerine, Dulkadir'li Türkmen Bey'i Alâüddevlî Bozkurd Bey'i himayeye karar verir. Sultan Kayitbay, Cem'in Anadolu'ya geçmesine müsaade etmesi onun, Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalıştigini gösteriyordu. Bununla beraber ihtiyati da elden birakmiyordu. Nitekim Bâyezid'in culûsundan sonra Istanbul'a gelen Memlûk elçisi, hem Bâyezid'in saltanatini tebrik etmis hem de biraz sonra bahsedecemiz ve gaspedilen esyayi getirip teslim ettikten sonra Sultan Kayitbay adina özür dilemistir. Bu hal, aradaki gerginligi bir derece hafifletmistir. Gerçekten, Sultan Kayitbay için baslica siyasî mesele Osmanlılar ile olan münasebet meselesi idi. Arsiv Begelerinden anlasildigina göre

(Topkapi Sarayı Müzesi Arsivi, nr. 6201 - 6385) Dulkadir Beyi, Sultan II. Bâyezid'i, Memlûk Devleti aleyhine tesvik ediyordu. Öbür taraftan, Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmenîler'den III. Muhammed Sah (1463-1482)'in , Vezir-i A'zam'i Hâce-i Cihan (Hoca Mahmud Gâvân) ile Osmanlı hükümdarına göndermiş olduğu hediyeler, Kayıtbay tarafından müsadere edilmisti. Bu yüzden, Memlûk Sultani'na karşı kirginliğini izhar eden II. Bâyezid'in tutumundan endiselenen Memlûklular, bazı tedbirler almak zorunda kalmislardı.Nitekim Karaman Beylerbeyi Hadim Ali Pasa tarafından "Kubbe Vezirleri"ne gönderilen 888 (1483) tarihli arizadan anlasildigina göre Atabekü'l-Asakir Emir Özbek ez-Zahirî emrinde Halep'te toplanan Memlûk kuvvetleri, Ramazanoglu Eflatun Bey ile maiyetindeki boybeylerinin yardımlarını sagladıkları gibi, Turgutoglu Mahmud Bey'i Osmanlılara müşkilat çıkarmak maksadiyla Ermenek üzerine göndermislerdi. Turgutoglu'nun, Süleyman Bey'le savastigi bir sırada Alaüddevle harekete geçer.

Baslangıçta Osmanlılar'dan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey, Nisan 1484'te Memlûklular'ın Haleb ve Safed naiblerini arka arkaya maglub ettikten sonra Kayseri Valisi Yakub Pasa kuvvetleri ile birleserek, Misirlilerin kurmuş olduğu tuzaklardan kurtulmustu. O, Elbistan ovasında, Osmanlı askerinin gayret ve yardımı ile Haleb Naibi'ni öldürüp Kal'atu'r-Rum (Rum Kalesi), Bire (Birecik) ve Anteb Naibleri ile Haleb büyük hacibi basta olmak üzere birçok Çerkez beyini esir etmistti.

Bununla beraber Emir Özbek es-Seyfî, Emir Özdemir ve Emir Mogolbay gibi emirlerin yönettiği Memlûk ordusu, sür'atle Malatya'ya giderek burasını takviyeye muvaffak olur. Malatya kalesine karşı giristikleri tesebbüste muvaffak olamayan Osmanlı - Dulkadirli kuvvetleri, Malatya derbendinde kurulan pusuya da düşmüşlerdi. Böylece, Eylül 1484 yılında Kayseri Valisi Yakub Pasa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile Dulkadiroglunun kuvvetleri maglub olmuşlardı.

Yakub Pasa, zorlukla kaçabilmiş, birdenbire Osmanlıların aleyhine dönüp Yakub Pasa'nın odugâhini yağmalayan Alaüddevle ise Trablus-Sam ve Tarsus Naiblerini serbest bırakmak suretiyle Memlûklulara basvurmustu.

İçinde bulunduğu malî ve idarî sıkıntılar yüzünden Osmanlılarla karsılaşmayı arzu etmeyen Memlûk Sultani, emirleriyle bir görüşme yapmistti. Bu görüşme esnasında Atabey Özbek ile diğer emirler, Osmanlı hükümdarına elçi ve hediye gönderip aralarının düzelmesini teklif etmişlerdi. Bu teklif kabul edildiginden Emir Cani Bey Habib elçi olarak gönderilmisti. Memlûk Sultani Kayıtbay, II. Bâyezid'e uygun tekliflerde bulunuyordu. Bu tekliflerden en mühimi de Osmanlı Padisahî'nin, elindeki bütün yerlerde "Sultan" olarak kabul edilmesiydi. Memlûk Sultani'nin emriyle Kahire'deki Abbasî Halifesi I. Mütevekkil Alallah tarafından, buna isaret olmak üzere, Bâyezid'e bir de "Sultanlık Mensûru" gönderilmisti. Sultanlık mensûrunu göndermekle yetinmeyen halife, iki Müslüman hükümdar arasındaki ihtilafın bertaraf edilmesini de tavsiye ediyordu.

Bütün bu tavsiyelere ragmen aradaki rekabet ve bazı kiskirtmalar sonucu iki taraf arasında savaş kaçınılmaz hale gelmistti. Bu yüzden Osmanlılarla memlûklular arasında 1485'de başlayan ve 1490 (hicrî 890 - 895) senesine kadar bes sene devam eden ve altı seferde biten savaşlar görülmektedir. Osmanlıların, Karamanogullarını tamamen ortadan kaldırmalarından sonra, Ramazanogulları ile aynı hududu paylaşırlarmaları ve Osmanlılardan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey'in, Memlûklular tarafından sikisttirilmesi da iki devleti karşı karşıya getirmiştir.

Bu dönemde, Misir'la son veya altıncı sefer diyebileceğimiz seferde, Dulkadiroglu Alaüddevle Bey'in, Osmanlılardan yüz çevirip Memlûk tarafına geçer. O, bununla da kalmayacak oğlunu rehine (kulluk) olarak Misir'a gönderdiği gibi, kızını da Atabekü'l-Asâkir Emir Özbek'in oğluna verir. Öyle anlaşıyor ki bu durum, Osmanlıların, Çukurova'da memlûklulara maglub olmaları üzerine olmustu. Alaüddevle Bey'in Misirlilerle anlaşması üzerine Osmanlılar yeni tedbirler almak zorunda kalmislardı.

İki Müslüman devletin birbirleri ile olan mücadeleleri, her ikisinin de yıpranmasına sebep olmustu. Zamanla yön degistiren muvaffakiyetlere ragmen devam eden savaşlar, özellikle Memlûk idaresini zor durumlarda bırakıyordu. Bu yüzden devlet, yeni tedbirler alma mecburiyetini hissediyordu. Memlûk idaresi, iyi teskilâtlanmış bir vergi sistemine sahip değildi. Osmanlıların, savaşa devam edebileceklerinin anlaşılması üzerine Kayıtbay, halktan zorla yeni vergiler almaya karar verir. Dönemin

müelliflerince siddetli bir tenkide maruz kalan Kayıtbay, Osmanlılara karşı Napoli Kralı ile anlaşıyor. Müslüman Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan bu ittifak üzerine Kayıtbay'a tehdit mektubu gönderen Sultan II. Bâyezid'in bizzat kendisi sefere çıkma niyetindedir. Bunun için, padişahın otağı, Besiktas'a nakledilmiş ve Üsküdar'a geçme hazırlıkları başlamıştır.

Kismî muharebeler tarzında uzayan Osmanlı - Memlûk çekişmesi, Dulkadir Beyi Alaüddevle'nin, Memlûkluların geçici zaferlerine kapılıp, onların tarafına geçmesi ile daha da gergin bir hal aldı. Bunun üzerine Sultan Bâyezid, kayınpederi Alaüddevle'yi beylikten azlederek, yerine onun karesi olan ve Vize Sancakbeyi bulunan Sah Budak Bey'i tayin eder. Osmanlı sultanı, Sah Budak Bey'in yanına Mihaloglu Iskender Bey'in kuvvetlerini de vererek onu Alaüddevle üzerine gönderir. Fakat Memlûk kuvvetlerinden de yardım alan Alaüddevle, Sah Budak Bey'i Elbistan yakınlarında yenip esir alır. Esir alınan Sah Budak, Kahire'ye gönderilerek orada idam edilir.

Bu basarılar üzerine daha çok cesaretlenen Memlûklular, Emîr Özbek komutasında Misir ve Dulkadir kuvvetleriyle Kayseri'yi muhasara ile Nigde, Ereğli ve Larende'ye kadar akınlarda bulunurlar. Üzerlerine gönderilen Hersekzâde Ahmed Paşa kuvvetlerini yenerek Ahmed Paşa'yi esir alırlar. İste bu haberi alan II. Bâyezid, bizzat sefere katılmaya karar verecek ve otağının Besiktas'a nakledilmesini isteyecektir.

Osmanlı devlet ricalı, Memlûklularla olan savaşlarda uğranılan başarısızlıkların, gevseklikten ve işin sıkı tutulmamasından meydana geldiğini biliyor, ayrıca sefer için acele edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bunu hükümdara nasıl bildireceklerini bilemedikleri gibi buna cesaret te edemiyorlardı. Nihayet ulemadan Molla Arap demekle şöhret bulmuş olan Müftü Alaeddin Ali el-Arabî (öl. 1496) bu hali, yani harb için acele etmenin muhtaralı olduğunu arz ederek işi önledi. O, daha önce Ebu Bekir adındaki kadisini Misir'a göndererek basta Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek olduğu halde Memlûk ümerasini barışa yanastırmış, savaşın tehlikelerini arz ederek dostluk kapısını açmıştı. Hoca Saadeddin, Alaeddin Ali el - Arabî'nin mektubundan bahsederken, onun gönül alıcı sözler söylediğini, "Dinin Nasihat olduğuna" temasla bunun gereği olarak barışın yapılması icab ettiğini söylediğini, Misir Sultanı'nın da bundan çok memnun olduğunu yazar. Esasen bu sıralarda İstanbul'a kadirgalarla gelip bir nüsha Kur'an-ı Kerim ve bazı Hadis-i Serif kitaplarından ibaret hediyeleri Bâyezid'e takdim eden Tunus Emiri el-Mütevekkil Alallah Osman'ın elçisi, bir sefaatnâme ile tavasutta bulunmuş ve Tunus'un, İspanyollar tarafından hücumu uğradığı su sırada, iki Müslüman devlet arasında sulh yapılması için Emir'in ricasını arz etmişti. Böylece barışa doğru bir adım atılmış oldu.

Nihayet, Cemaziyelahir 896 (Nisan 1491)'de daha önce elçilik vazifesi ile Osmanlılara gönderilmiş olan Mamay Haseki serbest bırakılır. Bundan sonra o, Osmanlı Devleti'nin muhahasları ile Kahire'ye döner. Osmanlı elçisi Bursa Kadisi Seyh Ali Çelebi adında bir kimse idi. Memlûk Sultanı tarafından huzura kabul edilen elçi, Adana ve Tarsus'un Mekke ile Medine evkafına ait yerler olmasından dolayı, buralarla diğer kalelerin anahtarlarını Memlûk hükümdarına iadeye memur edilmisti. Memlûk Sultanı, elçiye büyük ikramlarda bulundu. Daha önce esir edilip hapsedilen Mihalzâde Iskender Bey'le diğer esirleri serbest bırakır. Bu arada Iskender Bey'i sadece serbest bırakmakla kalmaz, aynı zamanda ona hil'at da giydirebilir. Sultan, Osmanlı elçisine karşılık, Emîr Canbulat b. Yasbek'i elçilikle Osmanlı padişahına gönderir. Nitekim İstanbul'a gelen müstakbel Memlûk Sultanı Emîr Canbulat, birçok siyasî tesebbüslerde bulunmuş, daha sonra, yanında Seyh Bedreddin b. Cum'a olduğu halde tekrar İstanbul'a gelen Mamay el-Haseki, aynı siyaseti devam ettirmiştir. Memlûk elçileri, Tunus elçisinin de yardımlarıyla barışın yapılmasına muvaffak olmuşlardı. Buna göre Gülek Hisari sınırlar kabul edilerek Çukurova eskiden olduğu gibi Sam'a ilhak edilmiştir.

Cem'in sebep olduğu siyasî buhran yüzünden müskül durumda bulunan Osmanlılar, Halil Bey'in (öl. 1511) Ramazanogulları'nın basına geçip, Memlûkluların rızası ile Adana ve Tarsus'a hakim olmalarını kabul ettikleri gibi, anlaşma gereğince adları geçen şehirlerin Haremeyn evkafı olan vâridatını (gelirini) da, kendi gemileri ile Iskenderiye'ye tasimislardır. Nitekim Âşik Pasazade ile İbn Kemal'den anlaşıldığına göre meşhur Türk denizcisi Kemal Reis, Mekke ve Medine vakıf malını 1498 (903)'de, Iskenderiye'ye gemilerle götürüp, buranın beyine teslim etmiştir.

Anlaşma ile iki taraf arasındaki barış iade edilmiş ise de bu hal, Osmanlıları tatmin etmiyordu. Barış, zaman zaman çıkan bazı engeller bertaraf edilmek suretiyle 15 sene kadar devam etmiştir.

OSMANLI DEVLETİ VE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

II. Bâyezid'in hükümdar olarak bulunduğu dönemin önemli olaylarından biri de süphesiz ki İslâm coğrafyasının en batı ucunda, baska bir ifadeyle Endülüs'teki Müslümanların basına gelen felaket idi. Bu felaketin başlangıcı esnasında Osmanlı donanması, uzak denizlerde savaşacak kadar güçlü değildi. Bölgenin Osmanlılara olan uzaklığı ve o sıralarda Cem Sultan'ın, Avrupa'da siyasi bir alet olarak kullanılması bir anlamda Osmanlıların elini ve kolunu bağlıyordu. Bunlardan baska, Akdeniz'in öbür ucundaki bu bölgeye ulaşmak için, Osmanlı donanmasının gerektiğinde yardım alabileceği bir liman veya şehir de mevcut değildi. Bütün bu olumsuz şartlar da nazari dikkate alındığı zaman Osmanlıların bu konuda neden daha faal bir rol oynayamadıkları anlaşılar.

Hicrî 92 (M. 711) tarihinde Kuzey Afrika'ya bastan basa kat eden Müslüman mücahidler, İspanya'ya girdikten sonra orayı terk edinceye kadar Iberik yarımadasını medenî eserlerle süslemiş, çok sayıda kültürel ve sosyal müesseseler meydana getirmişlerdi.

Müslümanlar, İspanya topraklarına ayak basar basmaz, ırk, din, dil, mezhep ve soy farkı gözetmediler. Got, Vandal, Romalı, Hristiyan ve Yahudi demeyip herkese Müslümanlar gibi haklar tanıdılar. Endülüs (III. Abdurrahman, II. Hakem gibi) büyük hükümdarlar gördü. Parlak devirler yasadı. Orada (Kurtuba Camii gibi) âbideler, (Medinetü'z-zehra gibi) saraylar yapıldı. Doguda Bagdad, batıda Kurtuba, dünya yüzünde İslâm medeniyetinin gözler kamastıran merkezleri haline geldi. Kurtuba'da kadınlardan alimler, sairler ve muallimler yetisti.

Yedi asrı askın bir süre bütün İspanya, Portekiz ve hatta Güney Fransa'da hükümdarlığını kabul ettirmiş olan İslâm hakimiyeti, bütününü yok edilmek isteniyordu. Halbuki bu medeniyet, bütün medenî sahalarda Avrupa'nın üstadi, hocası ve mürebbisi olmuştur. Bu hâkimiyet öyle bir medeniyet vücuduna getirdi ki, cihanın en yüksek medenî seviyesine ulaştı. Bu medeniyet, İnsanlığın yüz aklarından olan ilim, fen, edebiyat ve felsefe dahilileri yetistirmisti. Medreselerinde okuyan Hristiyan öğrenciler, sonradan Avrupa'da kral ve Papa olmuşlardı. Endülüs Müslümanları, Avrupa'daki Hristiyanlara sadece maddî değil, manevî hasletlerde de öncülük yapmışlardı. İnsanlık, baskalarını da düşünme, müsamaha gibi konuları anlayıp kavramada onlara hocalık yapmışlardı.

Bilindiği gibi Endülüs (Vandelozya veya Andalousie), İspanya'nın güney eyaletinin adı idi. Müslüman orduları Iberik yarımadasını (günümüzde İspanya ve Portekiz devletlerinin bulundukları yarımada) fethetmeye başladıkları zaman bu topraklara "Endülüs" adını verdiler.

İstanbul'un 1453 senesinde fethi, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Beni Ahmer Devleti'nde de büyük bir sevinçle karşılanmadı. Zira, İstanbul'un fethi, Endülüs'teki bu son İslâm devleti açısından, Hristiyan dünyasının tehditlerine karşı yardım talep edebilecekleri yeni ve büyük bir Müslüman gücünün doğuşu anlamına gelmekteydi. Böylece Endülüs Müslümanları ile Osmanlılar arasında hissi bir alaka tesis edilmiş oluyordu. Gerçi 1477 senesinde Gırnata halkının, Hristiyanların baskıları yüzünden içinde bulundukları zor şartlardan haberdar etmek ve yardım istemek üzere, Fâtih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderdikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, Endülüslülerle Osmanlılar arasındaki bilinen bu ilk doğrudan ilişki ve haberleşme hakkında daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. İç çekismelerden dolayı küçülüp Hristiyanlara yem olmaktan kurtulamayan Endülüs'ün (Beni Ahmer Devleti), son şehri olan Gırnata da Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın eline düşmek üzereyken Gırnata'nın son hükümdarı Ebû Abdullah es-Sagir, Afrika hükümdarlarından olduğu gibi İstanbul'dan da yardım ister. Fakat beklenen yardım sağlanamaz. Ebû Abdullah es-Sagir, 891 (1486) yılında İstanbul'a bir elçi göndererek Bâyezid'den yardım istiyordu. Elçinin elinde parlak bir de kaside vardı. Ebu'l-Beka Salih b. Serif er-Rundî'ye ait olan bu mersiye, Hristiyanlar tarafından Endülüs'teki Müslümanlara yapılan zulüm ve iskenceyi anlatıyor, onların çektikleri ızdırabı dile getiriyordu. Manzum olarak Türkçe'ye de çevrilen bu mersiye'nin bir kısmı şöyledir:

Hengam-i tamamında gelir her seye noksan,

Ömründeki hosluklara aldanmasın insan,

Her sey mütehavvil, bu fena sence de meshûd,

Bir lahza meserret göreni, kahreder ezman

.....

Siz, Endülüs'ün halini hiç duymadiniz mi?

Her kafilâ etmisken onu âleme destan,

Acizleri, sizden ne kadar istedi imdad,

Hep öldü, esir oldu, kimildanmadi insan.

.....

Dün, her yere sultan iken onlar, bugün eyvah...

Küfr ellerinin hükmüne kulluk ile nalân,

Görseydin eger onlari bikes ve mütehayyir

Eylerdi sana zilletin envaini ilan

.....

Görseydin o aglasmayı onlar satilirken,

Saskin hale getirirdi seni ahval ile ahzân

Ya Rabbi! Ayirdilar mâder u tifi (çocuk ile annesini)

Eylerse teferruk nasıl ervah ile ebdân (ruhla bedenin ayrilmasi gibi).

Yardimin istendigi sirada II. Bâyezid, bir taraftan Çukurova'da Memlûklular'la, diger taraftan kendisine karsi taht mücadelesi veren kardesi Cem Sultan olayi ile mesgul idi. Nitekim, Endülüs Tarihi adli eserde, bu konuya temasla, elçilerin gönderildigine dair eski tarih kitaplarindaki bilginin dogru olmadigi anlatilarak söyle denir: Hakan-i müsarunileyh (II. Bâyezid) reis-i mezheb-i ruhanî olan Papa'ya iki elçi göndermekle, sayet kral Girnata muhasarasinda ısrar ve Müslümanlari zarara sokarsa, ülkesindeki Hiristiyanlar hakkında da ayni muamelenin yapilacagini bildirerek krala vasiyette bulunmasini istemisti.Cem Sultan meselesi gözönüne alindigi zaman bu rivayetin (yani elçi göndermenin) dogru olmadigi anlasilir. Osmanlılar, bu dönemde, Memlûk gailisi ile mesgul olmalarina ragmen, Girnata heyetini ümitsiz ve üzüntülü bir sekilde göndermek istemiyorlardi. Bunun için bir donanma tertibi ile Akdenize açilmasini saglamis ve Cebel-i Tarik ile Sebte sahillerine taarruz etmek suretiyle Hiristiyanların, Müslümanlar üzerindeki agirligini hafifletmek istemislerdi. Bununla beraber o dönemde Portekiz deniz kuvvetlerinin diger devletlerle mukayese edilmeyecek kadar büyük olması ve o siralarda Osmanlıların ne Misir, ne de Tunus gibi bir Kuzey Afrika devleti ile anlasmasının bulunmaması, donanmanın fazla bir sey yapamadan dönmesine sebep olmustur. Böylece bu müracaattan önemli bir sonuç alinamadi. Bununla beraber, Girnata'nin müracaatından bir sene sonra Kemal Reis komutasinda, Ispanya sularina bir Türk donanması gönderildi. Ispanya kıyılarını vuran Kemal Reis, buralardaki bir kisim Müslüman ve Yahudiyi kurtararak Istanbul'a getirmisti.Hammer ise, Sultan Bâyezid'in Endülüs Müslümanlari ile ilgili faaliyetleri hakkında su bilgiyi verir:

"Davud Pasa, Karaman asi asiretlerini itaat altına aldığı sirada Sultan II. Bâyezid, Istanbul'da elçileri kabul ediyordu. Bunlar içinde gerek itimatnâmesinin sekli, gerek maiyetindeki şahıslar bakımından en

çok dikkat çeken, İspanya'nın son İslâm hükümdarının elçisi idi. Beni Ahmer'den Gırnata hükümdarı olan bu zat, Aragon ve Kastil Kralı Ferdinand tarafından ağır bir baskı altında bulunuyordu. Müslüman olmayanların istilaları karşısında "Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn'den yardım dilemekte idi. Elçinin itimadnâmesi, Elhamra padisahlarının romantik ve sövalye ruhuna uygun yazılmıştı. Bu, Müslümanların uğradıkları ızdırabı belirten ve İslâm'ın İspanya'da içinde çirpindiği düşüşü dile getiren ve nihayet 700 yıldır bu kitada hüküm sürdüktan sonra yakında buradan çıkarılacaklarını ifade eden Arapça bir kaside idi. En etkili ve dokunaklı tarzda İslâm milletlerinin ve hükümdarlarının yardım ve merhametlerini diliyordu. Bâyezid, dindar ve aynı zamanda sair olduğu için, İspanya sahillerini tahrib etmek üzere bir donanma göndermekle buna cevap vermiş oldu. Donanma komutanlığını Kemal Reis adı ile Hristiyan donanmalarına korku salan amirale tevdi etti."

Beni Ahmer Devleti, Osmanlılara bas vurduğu gibi Memlûk Devleti'ne de müracaat etmişti. Fakat kuvvetli donanmalarının bulunmaması yüzünden onlar da yardım edemediler. Bununla beraber Memlûk hükümdarı, Endülüs Müslümanlarına yapılan mezâlimi önlemek için Papa'yi ve Ferdinand'ı tehdit ederek, sayet İspanyollar Gırnata Müslümanlarından el çekmezlerse bütün Filistin Hristiyanlarını Kamame (Kimame) Kilisesi'nde kestireceğini ve Hristiyanlara Suriye ile Kudüs kapılarını kapatacağını söylemek üzere bir heyet göndermişti. Fakat bunun da bir tesiri olmadı.

Bütün bu olaylardan sonra Beni Ahmer Devleti, Ocak 1492 (29 Safer 897)'de 55 maddeden mütesekkil bir muahede ile teslim oldu. Böylece hakimiyetleri sona erdi. Akd edilen muahede ve teslim şartlarına göre Müslümanlara hangi şekilde olursa olsun kötü muamelede bulunulmayacağı gibi onların cemaat hakları da tanınacaktı. Fakat bu ahde ancak üç hafta riayet edildi. Bundan sonra gün geçtikçe dozu artırılmak suretiyle orada kalmış olan Müslümanlara yapılmadık eza ve iskence kalmadı. Bu arada kurtulmak için oradan çıkmak isteyenlere de müsaade edilmiyordu. Çünkü Müslümanlar, san'atkâr ve is sahibi idiler. Fen, ilim, san'at ve ziraat erbabinin çoğu Müslümanlardandı. Bunların gitmesi halinde memleket bu işlerden mahrum kalacaktı. Bununla beraber fırsat bulanlar kabileler halinde Afrika sahillerine can atıyorlardı. Bunlardan bir kısmı da korsanlık yapmak suretiyle İspanyolları tehdit ediyorlardı.

Öyle anlaşıyor ki Osmanlı Devleti, muhtelif sefer ve gaileler sebebiyle Endülüs Müslümanlarına istenildiği şekilde yardımda bulunamamıştı. Ancak XVI. asrın ortalarından itibaren bu işi Cezayir beylerine bırakmıştı. Bunun için, Kaptan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi olan Kılıç Ali Paşa'ya gönderilen Zilkade 977 (Nisan - Mayıs 1570) tarihli bir hükümle İspanya'daki Müslümanlara yardım etmesi emredilmişti. Bunun sonucu olarak birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmişti. Bunlardan bir kısmı da Adana, Uzeyr, Tarsus, Sis ve Trablussam sancaklarına yerleştirilmiştir. Bu muhacirler, kendilerini toplayıp üretici bir hale gelinceye kadar bes sene müddetle bütün vergi ve resimlerden muaf sayılmışlardır.

Müslümanların, İspanya ve Portekiz'in bulunduğu Iber yarımadasındaki hâkimiyetleri sekiz asra yakın sürmüştü. Bu hâkimiyet, 2 Ocak 1492'de Gırnata'nın Katolik hükümdarlara teslim olması ile son bulmuştu. Böylece, tarihin bir devresi kapanmış oluyordu. Zira İspanyolların Gırnata'yi isgalleri ve bu esnada isledikleri cinayetler, medeniyet tarihi bakımından silinmez bir leke olarak kalacaktır. Onlar, yaptıkları ile tam bir barbarlık örneği sergilemişlerdir. Kendilerine medeniyet öğreten ve bu konuda üstadları olan Müslümanların seviyesine ulaşamadıklarını isbat etmişlerdir. Katolik bir Kardinal'in emriyle Gırnata şehrinin büyük meydanında 500.000 küsur cild yazma kitap yakılmıştı. Müslümanlar, bütün Avrupa kütüphanelerindeki kitapların yekûnundan fazla olan bu kitapları, sekiz asırdan beri dünyanın her tarafından toplamışlardı. İnsanlık âlemi, bu kitapların yakılmasından doğan bosluğu, bugüne kadar telafi edememiştir. En değerli müelliflerin en değerli eserleri, ateşe atılmıştı. Bu tarihlerde Avrupa'da 10.000 cild kitabı bir araya getiren hiç bir kütüphânenin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın, Müslümanlara verdikleri sözlerini tutmadıklarını, medeniyet ve kültür ürünü kitapların nasıl yakıldığını, Müslümanların nasıl iskencelere tabi tutulduğunu Hristiyan bir araştırmacı şu sözlerle ifade eder:

" Katolik majesteleri Ferdinand ve Isabella, Müslümanların tabi tutuldukları teslim şartlarına bağlı kalmada başarı gösteremediler. Kraliçenin özel günah çıkarma papazı Kardinal Ximenes de Cisneros'un

komutasi altında tertiplenen ve geride kalan Müslümanların kılıç ve zor kullanılmak suretiyle irtidat (İslâm'dan dönme) ettirilip Hristiyan dinine sokulmaları maksadına matuf bir askerî hareket 1499 yılında baslatıldı. Bu kardinalin ilk ismi, İslâmî konularda kaleme alınmış el yazması kitapları toplatıp yaktirmek suretiyle piyasadaki dolasını durdurmak olmuştur. Şimdi artık Gırnata şehri, Arapça yazılmış bu kitapların yığınlar halinde yakılmasından oluşan "senlik ateşleri"ne sahne oluyordu. Engizisyon adı verilen iskence ve zulüm hareketleri, müessesesevî bir hale getirilmiş ve yoğun bir biçimde devamlı işler halinde tutuluyordu." Bu yazar, Müslümanlara karşı yapılan iskence ve yakılan binlerce cild kitabın maruz kaldığı insanlık dışı davranışı ne kadar yumuşatmaya çalışsa da yine de dindaslarının istediği bu cânıyane hareketten bahsetmeden geçemiyor.

Gırnata, Arapların her türlü dinî hürriyetlerine, can ve mallarına dokunulmamak şartıyla teslim olmuştur. Fakat Katolikler'e göre " Kâfir Müslümanlar"a verilmiş sözün hiç bir ehemmiyeti olamazdı. Böylece, Yeniçağın esiginde beser tarihinin en büyük yüzkaralarından biri irtikâb edildi. İnsanlığın müsterek malî olması icab eden medeniyetin, o çağ için en zarîf olan dallarından biri sistematik bir şekilde imhaya başlandı. Hele cihanın en büyük kütüphânesinin merasimle yakılması, yakın zamanlarda bütün İspanyollar tarafından bile lanetlenmiş bir hadisedir.

BÂYEZİD'İN SON SENELERİ

Gençliğinde, eglenceli ve tatlı bir hayat sürmüş denebilen II. Bâyezid, devletin başına geçtikten sonra tamamen farklı bir hayat sürmeye başlar. Saltanatının sonlarına doğru, kendini tamamen ibâdete veren II. Bâyezid, yasinin ilerlemesi üzerine, devlet işlerinin büyük bir kısmını vezirlerine bırakır. Onun saltanatının son senelerinde önemli bazı hâdiseler meydana gelmişti. Bunlardan biri hemen hemen bütün bir Osmanlı ülkesini ilgilendirecek olan ve "Küçük Kıyamet" denilen büyük depremdi. İkincisi de sehâdeler arasındaki rekabet ve tahtı ele geçirmek için birbirlerine karşı giriştikleri çekişme idi.

KÜÇÜK KIYAMET

Hicrî 915 senesinin Rebiülahir ayının 25. Salı gecesi (14 Ağustos 1509) Memaliki - Rûm denilen Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve havalisinde başlayıp 45 gün siddetle devam eden depremde halk, iki ay kadar dışarda çadır ve örtüler altında kalıp hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştı. Bu deprem, aynı siddette İstanbul ve Edirne'de de oldu. Gerçekten, 14 Eylül 1509'da İstanbul, Osmanlı tarihinin kaydettiği en siddetli ve hızlı depremine maruz kalmıştı. Küçük kıyamet denilen bu depremde İstanbul'da yüz dokuz cami ve mescid ile bin yetmiş ev harab olmuştu. Halktan da bes bin kadar insan ölmüştü. İstanbul'un, Egrikapi'dan Yedikule'ye kadar olan üç kat sürü yıkıldığı gibi, Yedikule'den de başlayıp deniz kenarındaki İshak Paşa Sema kapısına kadar harab oldu. Bunlardan başka Fâtih Camii'nin kubbesi ve direklerinin başları çatladığı gibi imâret, hastahane ve Sahn Medreseleri'nden bazıları ile diğer medrselerden bir kısmının kubbeleri yıkıldı. Fâtih civarındaki Karaman Mahallesi, baştan başa harab oldu. Sultan Bâyezid Camii'nin kubbesi dağıldı. Hadım Ali Paşa Camii'nin (Divanyolundaki Atık Ali Paşa Camii) kubbesi düştüğü gibi Atmeydanı'ndaki sütunlardan altı tanesi devrildi. Yeni Saray (Topkapı Sarayı)'ın deniz tarafı yer yer harab oldu. Bu büyük depremde binlerce insan yıkıntılar altında gömülü kalmıştı. Sadece Vezir Mustafa Paşa'nın konagında atları ile birlikte üçyüz süvari hayatlarını kaybetmişti. Köpürmüş ve azgın bir hal almış olan deniz dalgaları, İstanbul ve Galata surlarını aşarak sokaklarda tufan meydana getiriyordu. Bu arada eski su bentleri de yıkılmıştı. Sultan II. Bâyezid, sarayının duvarlarına güvenemediğinden bahçesinde gayet hafif ve tehlikesiz bir çadır kurdurarak orada on gün kadar ikamet eder.

Kırkbeş gün kadar aralıklarla devam eden bu deprem, İstanbul, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin sâkinlerini sürekli bir heyecan içinde yasattı. Çorum halkının üçte ikisi, şehirlerindeki toprak kaymaları yüzünden yarılıp açılan topraklar içinde yok oldular. Yine bu esnada Gelibolu istihkâmları da yıkıldı. Sultan II. Bâyezid'in doğduğu şehir olan Dimetoka bir toprak yığını haline almıştı.

Sultan Bâyezid, bu deprem (zelzele) münasebetiyle devletin ikinci payitahtı olan Edirne'ye gittiye de aynı sene Receb ayının dokuzunda, yani İstanbul zelzelesinden 15 gün sonra İstanbul'dakinin benzeri olan ve aynı siddette bir deprem meydana geldi. Mimar Hayreddin, onbeş gün içinde Pâdisah için Edirne'de ahsab bir ev yaptı. Pâdisah, bu ahsab evde ikamete başladı. Aynı sene Saban'ın üçünde

Edirne'de yine benzer siddette bir deprem daha oldu. Tunca Nehri tasarak ve yatağını da asarak depremin yıkıntılarını kapladı. Üç gün geçit vermeyen Tunca'nın tasmasıyla da bir çok insan öldü.

Rivayete göre Sultan Bâyezid, bu siddetteki bir depremi, vezir ve komutanlarının halka yaptığı zulmun bir sonucu olduğuna inanarak onları: "Zulüm ve fesadiniz cevri ve bid'atiniz elinden, mazlumların ahlârinin atesi, Allah'ın gazabına sebep olmuştur. Bu, sizin zulmünüzün semeresidir ki, iste ortaya çıktı." diyerek ilgilileri azarlamış ve bundan sonraki hareketlerinde dikkatli olmalarını, halka zulüm etmemelerini, haksızlık yapmamalarını söylemiştir. Bundan sonra İstanbul'un tamiri için neler yapılması gerektiği hususunda ilgililerle istisarede bulunur. İstisare sonunda İstanbul'da yıkılan yerleri yeniden yapmak veya tamir etmek için yirmi evden bir kişi ve ev basına yirmi ikiser (yirmi beser olduğu görüşü de bulunmaktadır) akça takdiriyle "Cerahor", yani ücretli amele tedarik edildi. Bu şekilde Anadolu'dan 37 bin, Rumeli'den de 29 bin cerahor çıkarılıp üç bin kadar mimar ve marangoz getirildi. Bunlardan baska "Yaya"lardan sekiz bin, "Müsellem"lerden de üç bin kişi kireç yakmakla görevlendirildi. Böylece devlet ve millete ait olan yerlerin inşaatı, 915 senesinin 18 Zilhiccesi'nde (29 Mart 1510) başlamış ve altmış bes günde sona ermişti. Bu inşaat ve tamiratta, İstanbul surlarından baska Galata'daki mahzenler, Galata kulesi, Kız kulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerlikleri, Çekmece köprüleri ile Silivri kalesi gibi önemli yerler de vardı. Sutan II. Bâyezid'in bu çabaları üzerine İstanbul kısa bir sürede adeta yeniden inşa edilmiş oldu. Bu inşaat, bütünüyle Mimar Hayreddin'in nezâreti altında yapılmıştı. İnşaatın tamamlanmasından sonra hükümdarın emri üzerine üç gün ve gece, fakirlere yemek dağıtıldı.

SEHZÂDELER MESELESİ

Sultan II. Bâyezid'in, Abdullah, Sehinsah, Alemsah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud ve Selim isimlerinde sekiz oğlu olmuştur. Bunlardan Abdullah, Sehinsah, Alemsah, Mahmud ve Mehmed, babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Geriye yas sırasına göre Ahmed, Korkud ve Selim kalmışlardı. Sehzâde Korkud Saruhan (Manisa), Sehzâde Ahmed Amasya, Sehzâde Selim de Trabzon valiliklerinde bulunuyorlardı.

Pâdisahın yaşlanmasıyla birlikte memleketteki düzensizlikler de artmaya başladı. Hayatta kalan sehzâdelerden her biri, iktidarı ele geçirmek için gayret ediyordu. Bu gayrete sebep olan saltanat hirsî yanında, Fâtih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'ndeki "Nizam-i âlem için öldürölme" korkusu da vardı. Bu düşünceler, her üç sehzâdeyi de, hayatının son günlerini yaşayan babalarının yerine geçmek için harekete getirdi.

Devlet adamları, Ahmed'in yaşça büyük, çocuklarının çok ve babası gibi uysal olması sebebiyle padişah olmasını istiyorlardı. Bütün bunlar, o dönem anlayışı bakımından Ahmed için birer avantajdı. Ortanca oğul olan Korkud, sessiz, ilim ve musîkî ile hayatını geçiren sair ruhlu bir sehzâde idi. Onun bu hali, birçokları tarafından sevilmesine sebep olmuştur. O da içtenlikle tahta geçmeyi istiyordu. Fakat erkek çocuklarının olmayışı onun padişah olmasını zorlatabiliyordu. Sehzâdelerin en küçüğü Yavuz Sultan Selim'di. Onun da Süleyman adında bir oğlu vardı. Sert olusundan ve devlet adamlarını, yaptıkları yanlışlarından dolayı acımasızca tenkid ettiğinden, devlet ileri gelenleri tarafından pek sevilmediği gibi, padişah olması da istenmiyordu. Devlet adamlarının bu şekildeki görüşlerine karşılık ordu, Selim'i destekliyor ve onun, babasının yerine geçmesini istiyordu. Böylece ülke, asker ve sivil güçler arasında iki farklı ve birbirlerine tamamen zıt olan iki anlayışla karşı karşıya kalmıştı.

Sehzâde Korkud

Bâyezid'in, hayatta kalan üç sehzâdesinin ortancası idi. 872 (M. 1467)'de doğan Korkud, dedesi Fâtih'in yanında yetistiginden, tahsiline itina edilmisti. Bu sebeple âlim, fâzil, sair ve musikisinas bir şahisti. İslâm hukukuna dair geniş bilgisi olup Arapça'yi hem anlar hem de yazardı. Babasına gönderdiği bazı mektupları Arapça idi. "Harimî" mahlasıyla şiirleri vardı. Dedesi Fâtih'in vefatında, babası yetişinceye kadar onun adına saltanata vekâlet etmişti. Babası zamanında 888 (1483 M.) senesinde önce Manisa Sancagi'na tayin edilmişken, bilahere agabeyi Ahmed'in tesiriyle İstanbul'a uzak olan Teke ili (Antalya) Sancagi'na naklölünmüştü. İlk sancagının kendisine tekrar verilmesi hususunda babasına mektup yazıp istekte bulunduydu da bu istek, sarayca reddedildi. Babasının ,Ahmed'e olan meyli de onu kızdırıyordu. Keza, Vezir-i A'zam Has'larından olan ve kendisinde bulunan bir Has'sin, Hadim Ali Pasa'ya verilmesi

kendisini çok üzmüştü. Bu sebepler ve memleketin fena idaresi onu kızdırır. Bu sebeple Hacca gitmek için hazırlık yapar. Böylece 8 gemi, 80 kadar asker ve 50 kadar maiyyeti ile 18 yük akça kadar para alır. Durumdan haberdar olan Sultan Bâyezid, Mevlâna Alaeddin (Imam Ali)'yi gönderip İzmir'in, sancagina ekledigini bildirir. Buna karsilik Korkud:

"Bana saltanat gerekmez. Ben, Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Beni, Hacca davet etti" diyerek babasının gitmeme teklifini reddeder. Elçi dönüp durumu babasına anlattığında Bâyezid: "Kazaya, rizadan baska çare yoktur" diyerek adamlarının yerinde kalmasını emreder. Misir Sultani, Korkud'u çok güzel bir merasimle karsılar. Ona hediyeler verip ikramlarda bulunur. Hatta ona günlük 3000 filorilik bir maas baglar. Memlûk Sultani ile ilk görüşmede Sultan, onu evladi yerinde saydığı için gözlerinden, o da Memlûk Sultani'ni baba makamında gördüğü için gerdanından öper. Görüldüğü gibi Misir'da çok iyi karsılanan Korkud, amcası Cem Sultan gibi bir maceraya atılmak üzeredir.

Memlûk Sultani, onun tahta çıkmak için kendisinden yardım istemeye veya babası ile arasını bulmaya geldigini zannetmişti. Fakat onun gerçek niyeti, Kudüs ve Haremeyn gibi yerleri ziyaret edip hac etmektir. Ancak, Memlûk Sultani'nin, Osmanlılarla aralarının açılmasına sebep olur endisesiyle onun hacca gitmesine izin vermediği belirtilmektedir. Sehzâde Korkud'un, ülke ve memleket arzusu ile babasından izinsiz gelmiş olması, pisman olmasına sebep olmuştur. Misir Sultani, 917 (1511 M.) yılında geri dönen Sehzâdeyi 20 parça gemi ile uğurlar. Sancagina dönen Korkud, babasına pekçok hediyeler göndererek yaptıklarından dolayı özür diler. Bunun üzerine bazı ilavelerle Saruhan Sancagi kendisine verilir.

Sehzâde Ahmed

Bâyezid'in, hayatta kalan en büyük oğlu olup 870 (M. 1465) yılında doğmuştur. Babası tarafından çok sevildiği gibi Vezir-i A'zam Hadim Ali Pasa da onun tarafını tutuyordu. Bu bakımdan, her an hükümdar olabiliyordu. Sehzâde Ahmed, mutedil ve her şeyi düşünerek ona göre tedbir alan bir kimse olduğundan, bir kısım devlet erkânı da, onun, babasının yerine geçmesine taraftardı. Hatta Sah - Kulu (Seytankulu)'yu ortadan kaldırmakla görevlendirilen Hadim Ali Pasa, Sehzâde Ahmed'le görüştüğü zaman kendisinin hükümdar olduğuna dair padisah nâmına sehzâdeye teminat vermişti. Bununla beraber bu isin, Sah -Kulu isyanının bastırılmasından sonra gerçekleştirileceğini söylüyordu. Bundan dolayı Sehzâde Ahmed, kendisini hükümdar bilerek askere ve komutanlara ihsanlarda bulunuyordu. Bununla beraber kendisine bey'at ettirmek istediği yeniçerilerin "Padisahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız" diye onun bu pesin kararına karşı çıkıp red cevabı vermeleri, sehzâdeyi müteessir etmişti. Ahmed, en çok kardeşi Korkud'un hükümdar olacağından endişe ediyordu. Sehzâde Ahmed'in en samimi taraftarı olan Hadim Ali Pasa'nın, Sah - Kulu olayında ölümü, bunun isini biraz bozmuş ise de gerek babası, gerekse diğer devlet erkânı, bu arada Rumeli'de Mihalogulları ve diğer beyler kendisini istiyorlardı. Hatta Rumeli akıncıları " Biz, sana tabiyiz ne durursun" diye Ahmed'e haber göndermişlerdi. Fakat Hadim Ali Pasa'nın ölümü üzerine onun Sah - Kulu asilerini takip etmeyip Amasya'ya gidisi yeniçerilerin hosnutsuzluğuna sebep olmuştur.

Sehzâde Ahmed, en büyük taraftarı olan Hadim Ali Pasa'yi kaybedince çok üzüldü. Anadolu ve Kapıkulu halkına ağır sözler söyledi. Ordu ile arasındaki soğukluk bir kat daha fazlaladı. Hele Yavuz Sultan Selime'e Avrupa'da bir sancagin verildiğini isitince hiddeti bir kat daha artmıştı. Bu yüzden, Sah - Kulu isini bir tarafa bırakarak, Selim meselesini takip etmeye başladı. Anadolu'yu Kızılbaş'tan temizlemeye uğrasacağına Afyon'da oturarak Anadolu'nun yakılıp yıkılmasına ve halkın soyulmasına, devlet kuvvetlerinin yenilmesine âdeta seyirci kaldı. Günlerini, padisahlık hayallerinin tahakkuku için Edirne'ye ulak ve mektuplar göndermekle geçirdi. Sehzâdenin bu hali, Anadolu halkı ve askerlerinin gözünden kaçmadı. Böyle bir tutum ve davranış, onun, halk nazarındaki itibarının düşmesine sebep oldu.

Sehzâde Selim ve Hükümdar Olusu

Sultan II. Bâyezid'in hayatta kalan üçüncü oğlu idi. Annesi Dulkadiroğlu Alâuddevle'nin kızı Ayşe Hatun'du. Babasının Sancakbeyi olarak bulunduğu Amasya'da dünyaya gelmiş olup doğum tarihi 875 (1470) olarak kabul edilmekle birlikte hicrî 871 veya 872 seneleri olabileceği de belirtilmektedir. Selim de

Sehzâde korkud gibi dedesi Fâtih'in yanında büyüdü. Devrin hocalarından ders aldı. Sehzâde Ahmed ve korkud'un yumusak huyluluguna karsilik Selim, sert, cevval ve hareketli idi. Sairlik yönü de bulunan Selim,Türkçe, Farsça ve Tatarca siirler söylerdi.

Sehzâde Selim, babasinin, uzun zamandan beri bozulmaya yüz tutan devlet islerinden müteessiren saltanati terk edeceğini haber aldığı için, tertibat almayı uygun görmüş olmalıdır. Bilindiği gibi bu dönemde, hanedan içinde henüz bir "Verâset-i Saltanat Kanunu" bulunmadığından, Fâtih kanunnâmesi gereğince hükümdar olan sehzâde, diğer kardeşlerini "Nizâm-i âlem" için öldürebilirdi. Bu sebeple Selim, kardeşleri olan Ahmed ve Korkud'un durumlarını gözden irak bulundurmuyordu. Bununla beraber, İstanbul'a uzak olmasından dolayı sağlıklı haberler de alamıyordu.

Sehzâde Ahmed, yumusaklığı ve sakin hali ile bütün devlet erkânının takdirini kazanmıştı. Halbuki Selim, ataklığı ve sertliği ile tanınıyor, bu yüzden de kendisinden çekiniyordu. Nitekim, bu sıralarda Erzincan ve çevresinde faaliyette bulunan Sah İsmail'i o mintikadan uzaklaştırdığı gibi, Gürcüler üzerine de sefer yaparak o taraflarda da kendisini göstermiş olduğundan onun bu hal ve tavırları babasına karşı " serkesâne vaziyet aldı" şeklinde gösterilmişti. Sehzâde Selim, saltanati elde etmek isteyen kardeşlerine karşı hazırlıklar yapmış, kendisine bağlı olan kuvvetlerden başka, Kırım Hani kuvvetlerinden de istifade etmişti. Nitekim, Rumeli'ye geçtiği sırada Kırım Hani'nin küçük oğlu komutasında yanında üçyüz elli kadar Tatar askeri vardı. O, taraftarları vâsitiyle Yeniçeri Ocagi'ni da elde etmişti.

Sehzâde Selim'in, Rumeli'ye geçtiği haberi İstanbul'a ulaştığı zaman devlet erkânı, padisahi Edirne'ye götürmek üzere yola çıkarmıştı. Bu sayede Selim'in üzerine asker de sevk edilecekti. Bu durumu öğrenen Selim, " asi olmadığını ve babasına tazimlerini arz için geldiğini " bildirmişti. Bu arada babası tarafından kendisine nasihatta bulunmak üzere gönderilen elçiye iltifatlarla bulunmuştu.

Selim'i sevmeyip onun aleyhinde bulunan kimseler, bu durumu kabul etmeyerek Selim'in üzerine Rumeli beylerbeyi Hasan Pasa'yi göndermişlerdi. Fakat Hasan Pasa, harb etmeden Edirne'ye dönmüştü. Bunun üzerine padisah bizzat kendisi Selim'e karşı harekete geçmişti.

Bâyezid, ihtiyar olduğundan araba ile hareket edip Çukurçayır'da Selim'in ordugahının karsısına gelmişti. Selim, ordusuna, karşı taraftan bir taarruz vaki olmadıkça harekete geçilmemesi emrini vermişti. Bu esnada, Sultan II. Bâyezid'e, binmiş olduğu arabanın penceresinden, elini öpmek üzere gelen oğlunun kuvvetleri gösterildiği zaman padisah, üzüntüsünden agramıştı. Sehzâde Selim'e taraftar olmaları ihtimal dahilinde bulunan Rumeli akıncı ve sancakbeylerinin istirahat ve istekleri üzerine muharebeden vaz geçilerek iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı. Buna göre Selim'e bir heyet gönderilip simdilik babası ile görüşmesine imkân bulunmadığı, bununla beraber Sehzâde Ahmed'in veliahd olarak tayin edilmeyeceği bildirilmişti. Ayrıca, Rumeli'den istediği Semendire sancagını kendisine tevcih edildiği bildirildi.

Bâyezid, sehzâdelerinden hiç birini, diğerlerine tercih etmeyecek ve onlardan birini veliahd yapmayacağına dair bir de ahidnâme yazdırarak bu olayın ilk safhasını kapatmış oluyordu. Böylece veliahd tayini isini önlmeyi başaran Selim, emri altındaki askerle Semendire'ye gitmeyip, Rumeli beylerinin kararı ile Eski Zagra ve Filibe taraflarında kalarak Semendire'ye bir vekil göndermişti.

Vezir-i A'zam Hadim Ali Pasa'nın, Sah - Kulu olayında şehid olması ve o sıralarda, Karaman Valisi olan oğlu Sehinsah'ın vefat haberini alması üzerine çok üzülen Sultan Bâyezid, Edirne'den İstanbul'a hareket edip saltanattan çekilmeyi düşünür. Böyle bir durumda kimin saltanata geleceği meselesi tekrar gündeme gelir. Devlet erkânı, Sehzâde Ahmed'in, babasının yerine geçmesine taraftardır. Fakat Hadim Ali Pasa'nın yerine Vezir-i A'zamliga gelen Hersekzâde Ahmed Pasa, bu görüşe katılmamaktadır. Bununla beraber yapabileceği fazla bir şey de yoktur. Daha önce Selim'e hiç bir sehzâdenin veliahd olmayacağına dair söz verilmiş olmasına rağmen Ahmed, tahta geçmek üzere İstanbul'a davet edilir. Filibe'de bulunan Sehzâde Selim, adamları vâsitiyle bütün bu görüşme ve gelişmelerden haberdar olur.

Selim, alınan kararın, kendisine verilen ahidnâmeye aykırı olduğunu görünce 40 bin kişilik bir kuvvetle Çorlu'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu Karisdiran Ovası'na gelir. Sehzâde Ahmed taraftarları, II. Bâyezid'i, Selim'in aleyhine tahrik için arabasının örtüsünü kaldırarak "Elinizi öpmeye gelen oğlunuzun kuvvetini görün, müretteb ve müsella (silahlı) askerlerle oğul babayı böyle mi ziyaret eder?" diyerek padisahi oğluyla savasa tahrik etmişlerdi.

917 Cemaziyevvel'inin sekizinci günü (Agustos 1511)'de iki taraf arasında meydana gelen muharebe, Selim'in aleyhine sonuçlanır. Bundan sonra, Sehzâde Ahmed'in hükümdarlığı kesinleşmiş gibi olur. Bu sebeple Ahmed İstanbul'a davet edilir. Bununla beraber Hersekzâde Ahmed Pasa, daha önce verilmiş ahidnâmeye sadık kalınmasını isteyecek ve fakat sözünü dinletemeyecektir. Sehzâde Ahmed, aldığı emir üzerine sür'atle İstanbul'a doğru yola çıkıp Gebze'ye, oradan da Maltepe'ye gelir. Fakat yenîçerilerin kendisini istememeleri ve İstanbul'da bazı isyan hareketlerine girmeleri üzerine tekrar Anadolu'ya döner.

Selim'in aleyhtarları, Ahmed'in muvaffak olamaması üzerine bu defa da Sehzâde Korkud'u hükümdar yapmak üzere onu İstanbul'a davet ederler. Manisa'da bulunan bu sehzâde, sür'atle Mihalic'e, oradan da kayıklarla Davut Pasa iskelesine gelip karaya çıkar. Önce yenîçeri ocasına gitmiş sonra babasını görüp kardeşi Ahmed'den kaçtığını söyler. Yenîçeriler, Korkud'a karşı saygıda kusur etmezler, ancak Selim'den baskasını hükümdar olarak istemediklerini de münasib bir şekilde anlatırlar.

Bütün bu gelişmeler karşısında, idareyi Selim'e terk etmekten başka çare bulamayan II. Bâyezid, oğlu Selim'i İstanbul'a davet eder. Sehzâde Selim, kara yolu ile Kefe'den Akkırman'a oradan da Rumeli'ye geçip İstanbul'a gelir. Devlet erkânı tarafından karşılanıp tebrik edilen Selim'in, Divân-i Hümayûn'a gelip babasının elini öpmesi istenir. Fakat bir suikast olur endisesiyle Selim, ancak at üzerinde babası ile görüşmeyi kabul eder. Ertesi gün Selim, bütün devlet ricalinin hazır bulunduğu bir sırada babası ile görüşür. Bâyezid, oğlunun hükümdar olmak istediğini ve askerle bir kısım devlet adamının da bunu desteklediğini görünce, diğer sehzâdelerden herhangi birinin kendisine muhalefet etmedikçe öldürülmemesi sözünü de aldıktan sonra saltanatı kendisine terk eder. Böylece 8 Safer 918 Cumartesi (25 Nisan 1512) günü vezirler saraydan çıkıp Selim'in saltanata geçtiğini ilan ederler. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçiş tarihi olarak 7 Safer gününü veren kaynaklar da (M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, 38) bulunmaktadır. Bundan sonra Selim gelip babasının elini öper ve onun hayır duasını alır. Bu esnada II, Bâyezid, oğluna su öğütü verir:

Kâfirin katline eyle ihtimam

Kim anunla tutar din-ü mülk nizâm

Padisah oldunsa adli pise et (önde tut)

Zulm-ü bidad (adaletsizlik) eyleme endise et

Merhamet et âciz u bi-çareye (çaresize)

Sefkat eyle bi-kes (kimsesiz) u âvareye

Tangri için it ehl-i ilme ihtiram

Dermend (dertli)in hatirin hos gör müdam

Müfsidin neslini kes ger sah isen

Adle meyl et bende-i Allah (Allah'ın kulu) isen.

Öyle anlaşıyor ki Yavuz Sultan Selim, babasına, kardeşleri rahat durdukları müddetçe hayatlarına dokunmayacağına dair söz vermişti. Verdiği bu söz sebebiyle gelisi ve tahta çıkışı esnasında,

Istanbul'da bulunan kadesi Korkud'a saygi gösterdi. Onu, Saruhan Sancakbeyliği'nde birakti. Kirim Hani'na bir mektup yazarak padisah oldugunu ve yanında bulunan Sehzâde Süleyman'i göndermesini bildirdi. Yavuzun, padisah olusu, gerek Istanbul, gerekse bütün bir devlette büyük bir sevinç ve cosku ile karsilandi. Hakkinda medhiyeler yazildi. Fakat kadesi Sehzâde Ahmed ve ogullari bu haberi hiç begenmediler. Bu sebeple Murad (Ahmed'in oğlu) Amasya'da, Ahmed ve Alâeddin Konya'da Selim'in hükümdarligini tanimadilar. Onlar da müstakil birer hükümdar gibi yasmaya basladilar.

Selim'in tahta geçisi, gerek Osmanli, gerekse Sünnî Islâm dünyasi için hayirli bir hareket olmustu. Zira, bir bakima Iran'in ileri karakolu olarak vazife gören Sîlik, II. Bâyezid döneminde Osmanli topraklarinda faaliyet gösterirken, Sünnî akide ve tarikatlar, bu istilaci hücumu ayni cins silahlarla mukabele edemiyorlardi. Daha önce de temas edildigi gibi bir "Mehdi" hikayesinin arkasina siginan bu sekavet ve saltanat ihtirasinin maskesini düsürmek gerekiyordu. Bu da ancak Selim gibi ileriye gören, ufuktaki büyük tehlikeyi sezen, sert, cevval ve dirayetli bir idareci ile mümkün olurdu. Ülkeye sizmaya çalisan bu Sîlik tehlikesi, onu, babasina karsi gelmeye kadar götürdü. Kendisinin ve memleketin halini " pederimle görüşüp ahval-i devleti sifahen arz etmek muktezay-i maslahattir" diye ayak diredigi halde, kendisini istemeyen devlet adamlari, onun bu talebini yerine getirmekten siddetle çekindiler. Onlar, sadece babasinin elini öpmeyi kast eden bir kimse, böyle bir ordu ile nasil gelir diyerek babasi ile görüşmesine bile müsaade etmediler. Onlara göre yasli hükümdar, tahtini ogullarindan birine terk edecekse, bu, herhalde ele avuca sigmaz Selim degil, babasi gibi yavas ve halim Sehzâde Ahmed olmaliydi.

Anlasildigi kadari ile Selim, her iki kadesini de Osmanli tahti için kifayetli görmüyor ve dedesi Fâtih Sultan Mehmed'den sonra devletin maruz kaldigi tehlikeleri ortadan kaldiracak ve bükülen belini, sadece kendi çabalarinin dogrultabilecegine inanmiyordu.

II. BÂYEZID'IN SAHSIYETI VE VEFATI

O, yaratilisi itibariyle, babasina pek benzemiyordu. Bu yüzden onun kadar hareketli, cevval ve atak degildi. Bu sebeple o, daha sakin ve daha rahat bir hayati seviyordu. Bu bakimdan, onun hayatini, iki devreye ayirmak mümkündür. Bunlardan biri, sehzâdelik hayati ile saltanatının ortalarına kadar olan dönem, diğeri de belirtilen dönemden itibaren, ölümüne kadar geçen devredir. Yerli ve yabancı kaynaklar onun yasantisi ve özellikleri hakkında bize tafsilatli bilgiler vermektedirler. Nitekim, Venedik elçisi Andre Gritti, onu şöyle tavsif eder:

"Bâyezid'in boyu ortadan yüksek olup rengi zeytunîye çalar. Çehresi, zihnen ciddi ve agir seylerle mesgul bulundugunu gösteriyor. Fitratın magmum ve mahzundur. En mes'ud hadiselerin zuhûrunda bile asla sevinip fazla gülmez. Hiç sarap kullanmaz, az yemek yer, ata binmekten pek zevk duyar, giriftar oldugu nikris illeti men etmezse en sevdiği sey av eglenceleri ve at talimleridir. Dinî merasimin hiç birini ihmal etmez, pek çok sadaka dagitir. Felsefede behre ve malumati olmakla övünür, kozmografa (astronomi) ile fazla mesgul olur."

Bâyezid, gerek faziletli bir hükümdar olusu, gerekse iyi ahlâkindan dolayi komsu hükümdarlar ve kendileri ile anlasma aptigi devlet reisleri üzerinde bir hürmet hissi uandirmisti. Kendileri ile birçok defa muharebe etmis olmasına ragmen Misir'da vefati duyulunca, gerek Memlûk hükümdari, gerekse Kahire halki tarafından giyabî cenaze namazi kilinmisti.

II. Bâyezid, saltanati oğlu Selim'e devr ettikten sonra, arzusu üzerine yirmi yük (2 milyon akça) yıllık maas tayiniyle dogum yeri olan Dimetoka'ya gitmek ister. Bâyezid Han, yasli ve rahatsiz olmasına ragmen bu yolculuga çikmak ister. Yavuz Sultan Selim, Edirnekapi'ya kadar yaya olarak babasina refakat edip onu tesyi eder. Bu arada baba, ogluna devlet idaresi hakkında tecrübelerine dayanarak nasihatlar da bulundugu gibi, oğlu da onun hayir duasini talep ederek ellerini öper. Babasinin arzusu üzerine Edirnekapi'dan geri döner. Yavuz Sultan Selim, babasinin hizmetinde bulunmak üzere Rumeli beylerbeyi Hasan Pasa ile Defterdar Kasim Çelebi'yi ve Tabib Ahî Çelebi denilen Mehmed b. Kemal'i tayin edip gönderir. Bâyezid, daha Dimetoka'ya varamadan yolda vefat eder. Vefat yeri hakkında farkli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre onun vefat ettigi yer: Çekmece, Sazlidere, Çorlu'nun yakinalari, Edirne yakinalarindaki Sögütlüdere veya Hafsa kasabasinin Abalar köyünden biridir. 10 Rebiülevvel 918 (26 Mayıs

1512'de Nikris illetinden vefat ettiği zaman 67 yaşında bulunuyordu. Babasının ölüm haberini alan Yavuz Sultan Selim çok üzüldü. Korkud, Ahmed ve diğer sehâdeler de haberi duyunca üzüldüler. Halk da üzülmüş olacak ki, karalar giymeye başladı. Yavuz, Yunus Pasa'nın, na'si İstanbul'a getirmesini emretti. Yunus Pasa da na'si yikatıp kefenleyerek İstanbul'a getirir. Basta Yavuz Sultan Selim olmak üzere ulema, devlet erkânı ve halk tabutu karşıladılar. Bundan sonra cenaze namazını kılıp onu, yaptırdığı câmiin önündeki hazır olan kabrine defnettiler. Yavuz, babasının kabri üzerine altıgen bir türbe yaptırdı. Türbe için, türbedâr, hafız ve bakıcılar tayin etti. Bunlar, gece gündüz onun ruhu için hatimler indirip dualar ettiler.

YAVUZ SULTAN SELİM

Kaynakların, ortaboylu, toparlak ve kırmızıya çalan beyaz yüzlü, çatık kaslı, beyaz disli, omuzları ile göğüs arası açık, sakalsız, pala biyikli, sert bakışlı, cesur, gayretli, çok mahir bir avcı, harp sanatında emsalsiz bir komutan olarak bildirdikleri Yavuz Sultan Selim, âlim ve edipleri seven, Sark dillerinden Arapça ve bilhassa Farsça'ya tam manası ile vâkif bir hükümdar idi. Kendi el yazısı ile olan Farsça manzumeleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim, hem Farsça hem de Türkçe siir söyleyebiliyordu. Farsça olan Divân'ı 1306 yılında İstanbul'da basılmış olup, 1904 tarihinde de Alman İmparatoru Wilhelm II.'nin emri ile Paul Horn tarafından Berlin'de yeniden nesredilmiştir. Trabzon'daki valiliğinden itibaren meclisinde sairleri bulundurmaya alışkanlık haline getirmisti. Câfer Çelebi, Ahi ve Revânî, onun meclisinin müdâvimleri idiler. Siyer ve Tarih ilminde epey mütalaası olduğundan bu konuda mahir bir şahsiyet olarak kendisinden söz edilmektedir. Bos zamanlarını âlim ve ediplerin meclislerinde geçirmekten hoşlanırdı. İlmî sever ve ülemaya hürmet ederdi. Tarih, felsefe ve tasavvuf sahalarında geniş bir bilgisi vardı. Özellikle edebî bir lisanla ve pek muglak olan "Tarih-i Vassaf"ı çokça mütalaa ederdi ki bu, onun ilimdeki yüksek vukufunu göstermektedir. Hazarda olsun seferde olsun, vakit buldukça ilmî mütalaalar ile meşgul olurdu. Nitekim, Mısır'dan İstanbul'a gelinceye kadar Ibn Tagrıberdî'nin "en-Nücûmu'z-Zâhire" adlı eserini Ibn Kemâl'e tercüme ettirerek menzillerde parça parça kendisine takdim edilen tercümeleri okurdu. Yine o, Mısır'daki ikameti esnasında, Hind ve Çin haritalarını yaptırmisti. O, sair, mutasavvif ve filozof bir hükümdardı. Uzunçarsili'nin değerlendirmesiyle o, Osmanlı hükümdarları arasında ilim itibarıyla en yükseği idi. Sam'in Sâlihiyye semtinde câmi ve imâret inşa ettiren Yavuz Sultan Selim, oradaki Muhyiddin Arabî'nin türbesini de bulup yaptırdı. Böylece o, () Sam'daki bu tesisler ile Konya'da Mevlevî Tekkesi'ne getirdiği sudan başka bir hayır yapamamisti. Zira benzer hayır işleri için fazla zaman bulamamisti. Hatta İstanbul'daki kendi câmiinin bile temellerini attırmış fakat ikmâlîne imkân bulamamisti. Osmanlı Devleti'nin 9. hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim, Müslüman - Türk âleminin ilk halifesi olarak dünyada ilk defa "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvanını almisti. Babası II. Bâyezid, annesi Dulkadiroğlu Alaüddeve'nin kızı Ayşe Hatun'dur. Babasının sancak beyi olarak bulunduğu Amasya'da dünyaya gelen sehâdenin doğum tarihi hakkında verilen kayıtlar, hicrî 871, 872 ve 875 (m. 1466, 1467 ve 1470) yılları şeklinde epey farklılıklar göstermektedir.

Kaynaklar, İkinci Bâyezid'in, hayatta kalan oğullarının en küçüğü olan Yavuz Sultan Selim'in, şahsiyeti ve yönetimdeki enerjisi hakkında yeterli bilgi verirler. Kendi ifadesine göre, Trabzon Sancak beyliğine 887 (1482) veya 892 (1487) yılında tayin edilmisti. Öyle anlaşıyor ki o, diğer sehâdelere göre daha ceval ve enerjikti. İleri görüşlü bir sehâde olan Selim, sert bir yaratılışa sahipti. Yapacağı işlerde karar vermeden önce çok düşünür, etrafındakilerle konuşur ve bundan sonra kat'i bir karara varirdi. İstisare ve araştırmadan sonra varılan karardan dönmezdi. Bu konuda önüne çıkacak bütün engelleri ortadan kaldırmak gayesiyle elinden geleni yapardı. Kararlarını uygulayabilmek için planlı bir şekilde çalışırdı. Adam seçmesini iyi bilirdi. Bütün bunlar, onun, pâdisah olmasında ve başarılı işler yapmasında birinci derecede rol oynadı. Babasının yerine geçip Osmanlı tahtına oturmayı kafasına koyduğu zaman,

en çok güvendiği adamlarını İstanbul veya sehâdeler yanına gönderdi. Onlardan aldığı raporlar sayesinde gerekli tedbirleri alarak, varmak istediği hedefe emin adımlarla ulaşmaya çalıştı. Zira adamları nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında da kendisine yol gösteriyorlardı. Onun, tahta geçmeden önce kullandığı casuslar, İstanbul, Edirne ve Amasya'da esen havayı koklamakla kalmadılar, aynı zamanda Selim hakkında geniş propaganda yapma imkânını da buldular. İstihbaratı sağlam olan bu adamları sayesinde dünya siyasetine de vâkif bulunuyordu. Bundan dolayı cülûsundan önce tanınmayacak bir şekilde İran ve Arabistan'ı gezdiğine dair söylentiler çıkmıştı. Devlet hazinesini devamlı surette dolu tutmak ister, debdebe ve ihtisamdan hoşlanmazdı. Sadeliği severdi. Milletleri idare etme hususunda büyük bir kabiliyet göstermişti. Ülkesinin her tarafında yalnız adaletin hakim olmasını isterdi.

Gerek Selimnâmelerde, gerekse diğer kaynaklarda onun nasıl bir hükümdar olduğuna, tebeası (halkı) için nasıl çalıştığına, devletin daha iyi bir şekilde idare edilip bütün Müslümanları nasıl bir birlik altında toplayacağına ve bizzat kendi özelliklerine dair epey bilgi bulunmaktadır. Kesfî'nin Selimnâmesi'nde ifade edildiği üzere tahta geçtiği gün, babası II. Bâyezid, kendisine bazı tavsiyelerde bulunarak şöyle demişti:

"Ey nur-i didem (ey gözümün nuru) ve ey surûr-i sinem, bugün ki emr-i Rabbânî ve takdir-i Yezdânî birle mâlik-i mülk-i diyar ve serîr-i saltanata sevr yar oldın, gerekdir ki âd u sanimiz ve nâm u nisanimiz gözleyip ve âbâ-i kiramimiz ve ecdad-i izamimiz izini izleyüb sâhân-i kadim muktezasınca ve padisahân-i azim müddeasınca def-i mezâlim-i esrâr (kötülerin zulmünü ortadan kaldırıp yok etmek) ve ref-i mekâdir-i ahvâr kilub nâm-i nikle (iyi bir isimle) âleme tolasın..." Kesfî'nin, devam eden ifadesinde, Yavuz Sultan Selim'in, babasının bütün isteklerini yerine getirdiğini, iyi ve bilgili insanlarla nasıl istisarede bulundugunu, doğruluktan ve devlet ile halkın menfaatlerini kollamaktan ayrılmadığını öğreniyoruz. Hammer, Cenabî'nin, kısmen sadeleştirdiğimiz aşağıdaki ifadeleri ile ondan şu şekilde bahseder:

Selim, uzun boylu idi. Giyimine dikkat etmeyi severdi. İnce zevki ve zerafetiyle temayüz etmişti. Kaftanı kıymetli işlemelerle süslü idi. Kendisinden önceki hükümdarlar silindirik biçimde ve aşağı kısmında tûlbent sarılı bir kavuk giymişlerdi. Sultan Selim ise bunun yerine yuvarlak ve yukarı kısmıyla sal ile örtülmüş bir kavuk kabul etti ki, buna "Selimî" denilmektedir. Kendisinden öncekiler sakal bıraktıkları halde o, sakalını tıraş ettirerek bıyıklarını bıraktı. Yuvarlak yüzlü olan Yavuz Sultan Selim'in gözleri büyük ve parlak idi. Siyah ve sık kasları ile büyük bıyıkları da onun bütün güçlü ve heybetli niteliklerini belirten şahsiyetini karakterize ediyordu. Fikrinde cür'et ve ziyadesiyle selamet vardı. Siiri sever ve muvaffakiyetle söylerdi. Öfkeli, sert, baskıya eğilimli olarak kendisini bütün ile halkın işlerine hasretmişti. Yeryüzünde düzeni koruma azminde idi. Bu yüzden savası ihtiraslı denecek şekilde severdi. Onun bu karakteri, yeniçerilerin kendisini sevmesine sebep olmuştur. Benzeri görülmeyecek kadar olaganüstü bir dinamizme sahipti. Ne yeme - içmeye, ne de harem zevklerine düşküncü. Günlerini avlanmak veya silah kullanmakla geçirmeyi arzu ederdi. Zamanının çok azını uykuya ayırdığından gecelerinin büyük bir kısmını tarih veya Farsça siirler okumakla geçirirdi. Olaganüstü bir zekâyâ sahip büyük bir padisahti. Çogu zaman halk arasında gezer ve tanınmamak için her defasında elbisesini değiştirirdi. Birçok mahremleri vardı ki, her tarafa girip çıkar ve olup biten şeylerden kendisine haber getirirlerdi. Selim, İran, Türk ve Arap siirinde temayüz etmişti. Misir seferi esnasında Ravza Adası'nda bulunduğu sırada, emri üzerine inşa edilmiş bir Arap köşkünün duvarına kendisine ait olan iki beyit yazdırmıştır." Hammer'in, Yavuz Selim'le ilgili olarak gerek Cenabî, gerek baska kaynaklardan yaptığı pek çok alıntı bulunmaktadır. Bununla beraber biz bunların üzerinde fazla durmaksızın, hemen hemen bütün kaynakların verdiği bilgilerle onu şöyle tanıtmak istiyoruz:

"O, Pâdisahlık hasletlerini tamamiyle şahsında toplayan, sert ve sasmaz bir disipline, tuttuğunu koparıp bir azim ve iradeye, son derece cevval bir dinamizme sahip olduğu için Osmanlılarca "Yavuz" adı ile anılan bir sultandı. Babasının feragati üzerine cihanın en büyük askerî ve siyasî kudretine sahip olan Osmanlı hakanlık tahtına çıktı.

Yavuz Sultan Selim de 1510 senesinde Korkud gibi pâdisah olmayı kafasına koymuştu. Bununla beraber belirtilen senede Sehzâde Ahmed'in padisah olacağı sayısal yayılmıştı. Bu durum karsısında sehâdeler sancak değiştirmek ve İstanbul'a daha yakın olmak için babalarına başvuruyorlardı. Nitekim bu sebeple Yavuz da babasına bir mektup göndererek Trabzon'dan şikâyet ediyordu. O, mektubunda şöyle diyordu:

" Bu vilayette galle cinsinden nesne bitmeyüb killeti ve zarureti aleddevam olduğu sebepten sancak beyi olanlar, acz ve furûmande kalurlar imis. Tereke tasradan gelür imis. Bende-i fakir geleliden beru hemçünan galle gemi ile ve bazı Türkman canibinden gelür. Bu yerin bid'ati ziyade olmagin evvelki zamandan şimdi az gelür olmuştur. Bizim hod bir gemi yapmaga takatimiz yoktur. Kendu maslahatimize göre amma tereke bulunduğu takdirde dahi bu miktar dirlikle ne verecek ve ne alacak bulunur. Elhasil bu mertebede zaruret çekilir ki, vassf olmak hadd-i imkândan hariçtir. Hâsâ, Hüdâvendigâr'in eyyam-i devletinde ki, bende-i hakim a'da agzında bir vechle killet ve zaruret içinde kalub a'da halimize muttali ola. İç illerde refahiyette olan sehzâde bendelerünüz bunca âli himmetle yaylaklarında ve âb-i revanda ve mürg ü zarlu sahralarda her nev'iyile huzurda ve refahiyette iken mezid-i merhamet rica ederler. Ümmizdir, yevmen fe yevmen ziyade rif'atte ve refahiyette olalar. Halbuki bende-i zaif dokuz tümen Gürcistan agzında ve Sark vilayetinin serhaddinde bir girdab içinde kalub sey'-i kalil dirlikle zindegâni oluna ki, dosta ve düşmana cevap verub, Hüdâvendigâr sag olsun. Eger bende-i fakirden kat'i nazar olunmadiysa sefkat-i sultanî ve inayet-i hakanî dirig olunmayub himmet oluna ki, bu yerde zindegâniye takat kalmadı..." Yavuz'un, bu ve benzeri mektuplarla babasına bildirdigi istekleri, Sehzâde Ahmed'in baskisi yüzünden yerine getirilemiyordu.

YAVUZ'UN SÖHRETİNİN ARTMASI

Daha önce de temas edildiği gibi, Sehzâde Ahmed, babası II. Bâyezid'in yerine tahta aday gibi görünüyordu. Bununla beraber o, Amasya'da hükümdarlara yakışmayacak bir takım eğlencelere katilip eğlenirken Yavuz Sultan Selim, İran'ın da etkisiyle gerek doguda gerekse Anadolu'nun baska bölgelerinde bir felâket halini almış olan Kızılbas tehlikesini önlemeye çalışıyordu. Yavuz, gittikçe artan Kızılbas propagandasının korkunç ve tehlikeli bir hal aldığını gören ilk sehzâde oldu. Tehlikeli bu durumu defalarca babası ile sadrazama yazdı. Bununla beraber onlardan ciddi ve sonuç verici bir tepkinin gelmediğini gördü. Bu sebeple doguda ortaya çıkan ve devletin siyasî varlığına kast eden bu yangının söndürülmesi için, Anadolu'nun değişik bölgelerinden gelen yigitler ile Erzincan ve İran üzerine akinlarda bulundu. Bu hareketiyle o, Sîlîge karsi Sünnîliğin tabîî lideri durumuna geldi. Onun bu seferlerini haber alan yigitler Trabzon'a kostular. Bunlar, içten gelen bir arzu ve sevk ile döğüşmeye başladılar. Zira bunların anlayışına göre bu bir cihâd idi. Bu akinlardan sonra memleketlerine dönüp vardıklarında, etraflrında toplananlara Yavuz'un kahramanlık ve yigitliklerini anlatmaya başladılar. İnsanların toplu olarak bulundukları yerlerde "ozanlar türkû çıkarup " Yürü Sultan Selim devrân senindür" kelimatini zikreder oldular...

Sehzâde Korkud ile Ahmed, iç bölgelerde yasarken Yavuz sinirda çarpisıyor, ilerisi için lâzım olacak bilgi ve tecrübeleri elde etmeye çalışıyordu. Bu durum, hem halk hem de Kapikulu askerlerinde Yavuz'un, dedelerinin yolunda yüreyebilecek yegâne padisah namzedi olduğu kanaatini uyandırmisti.

Bilindiği gibi, Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlı Devleti, Islâm Hukukunu, devletin bütün organlarında uygulamaya gayret ediyordu. Bu arada "ilây-i kelimetullah" anlayışının bir sonucu olan "cihâd ve gazâ" fikri de devlet ile halk için yerine getirilip yapılması geren bir farz olarak telakki ediliyordu. Gerçekten devletin siyasî, idarî ve askerî organları da buna göre düzenlendikleri gibi elemanları da buna göre yetistirilmişlerdi.

Muhtemelen, şartların zorlaması sonucu olarak II. Bâyezid döneminin sonlarında Kapikulu, Akinci ve Timarlı askerler, bir nevi istirahatâ çekilmişlerdi. Onlar, eski sefer ve zaferlerin hikâyelerini anlatmakla ömürlerini geçirir olmuşlardı. Nigbolu'lar, Varna'lar ve Kosova'lar âdeta dillerde dolasan birer masal olmuşlardı. Damarlarının her atısında kahramanlık ve yigitlik darbeleri bulunan er ve beyler, eski günlerin hasretini çekiyor, tarihe yeni destanlar yazdıracak büyük bir liderin gelmesini sabirsizlikle bekliyorlardı. İşte bu lider, Trabzon'dan seferleri ve haykirislariyle zaferlere susamis olan bütün bir tebeaya nurlu ve parlak günlerin isaretini vermeye başlamisti.

24 veya 25 Nisan 1512 (7 veya 8 Safer 918)'de padisah olduğu zaman 46 yasında olan Yavuz Sultan Selim, devlete karsi zararlı bir faaliyette bulunmadıkları takdirde kardeşlerine dokunmayacağına dair babasına söz vermisti.

Padisahlığı resmen devr aldıktan sonra, babası ile aynı şehirde kalmaları mahzurlu görüldüğü için II. Bâyezid, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Yavuz da onu belli bir yere kadar uğurlayıp dönerken, yeniçerilerin tüfek ve kılıçlarını çattıklarını, yeni padisahı da bunların altından geçirmek istedikleri haberi verilir. Bu şekilde bir hareketten yeniçeriler, padisahın kendilerine "râm" olacağını ve belki de bol bahsis vereceğini umuyorlardı. Fakat umduklarını bulamadılar. Çünkü, onların kılıçları altından geçmeyi bir yenilgi alâmeti sayan Pâdisah, Yedikule'de babasına ait olduğunu söylediği hazineleri almak bahanesiyle yol değiştirdi. Böylece yeniçerilere görünmeden saraya geldi. Ancak onun bu şekilde hareket etmiş olması, yeniçerilerin saraya gelerek "Caize" istemelerine engel olamadı. Bunun üzerine hükümdar, sayıları yaklaşık 35.000 civarında olan kapıkullarının mensuplarından her birine ikiser bin akçe cülûs bahsisi ve ayrıca süvarilere 5'er, yayalara (piyade) da 3'er akçe cihet-i aslîlerine (maaslarına) terakki vermek (zam yapmak) suretiyle işe başlamış oldu.

Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra ilim adamları, devlet erkânı ve memleketin ileri gelenleri, gelip kendisini tebrik ederek bey'at ederler. O da babasının dönemindeki görevlileri yerinde bırakarak gerekenleri yaptıktan sonra ellerini kaldırıp şöyle dua eder: " Ya Rabbi, senin kudretin, beni saltanata getirdi. Bana devlet ve saltanat işlerini kolaylaştır. Ona riayet etmeyi bana nasib eyle."

SEHZÂDELER MESELESİ

Yavuz Sultan Selim, idareyi ele geçirdiği zaman, düşmanları sindirilmiş ve hududları sağlamlaştıran bir Rumeli'ye karşılık, devletin geleceğine göz dikmiş Sark (Dogu) düşmanlarıyla yüz yüze gelmişti. Fakat iç emniyet sağlanmadan dışarı ile uğraşmak mümkün değildi. Her saltanat değişikliğinde olduğu gibi, yine taht rakibi birkaç sehzâde çıkabilirdi. Bunlar, tahti ele geçirmek için komşu bazı devletlerle anlaşmalar da yapabiliyorlardı. Böyle durumlarda üzerinde ittifak edilen konu, genellikle kendileri ile anlaşılan devletlere bazı bölgelerin terk edilmesi şeklinde oluyordu. Bu yüzden, bazı sehzâdelerin basının gitmesi gerekiyordu. Ne çare ki, onlar gitmeyecek olsa, memleket gidecek veya memlekette kan gövdeyi götürecekti. Memleketi ve bütün bir tebeayı (vatandası) böyle bir duruma sokmamak için Osmanlı hükümdarları gözlerinden yaşlar aka aka kardeşlerini ortadan kaldırmayı adeta bir vazife biliyorlardı. Zira bu, memleketin selâmeti için gerekiyordu. Bununla beraber, daha önce de belirtildiği gibi Yavuz Sultan Selim, zararlı bir faaliyete girirmedikleri takdirde kardeşlerine bir fenalık yapmayacağına dair babasına söz vermişti. Bu söze rağmen o, agabeyleri olan Sehzâde Ahmed ile Sehzâde Korkut'un durumları ile yakından ilgileniyordu. Zira elde ettiği devlet idaresinin ve tahtının temellerinin sağlamlaşması bir bakıma bu ilgiye bağlıydı. Aksi takdirde tahti ile birlikte devlet de elden çıkabilirdi. Devletin elden gitmesi bir tarafa, zarar görmesi dahi bütün bir Müslüman toplumun yok olması veya başka din mensuplarının idaresine girmesi demekti. Nitekim kısa bir süre içinde cereyan eden hadiseler, Yavuz Sultan Selim'in bu ilgi konusunda ne kadar haklı olduğunu ortaya koyacaktır.

Gerçekten, Sehzâde Ahmed, kardeşi Selim'in, babasının yerine tahta geçmesini bir türlü kabul edememişti. O, gerek babasının, gerekse devlet adamlarının vaatleriyle kendisini Osmanlı tahtının tek varisi olarak biliyordu. Tahti ele geçirmek için de her şeyi yapmaya hazırdı. Onun, devletin yönetimini ele geçirme faaliyetleri yüzünden Sultan Selim, Ahmed gailisini bertaraf etmek üzere hazırlanmak zorunda kalır. Zira Ahmed, babası II. Bâyezid'in sağlığında hükümdar olmak üzere harekete geçmiş, Üsküdar'a kadar gelmiş, fakat yeniçerilerin müdahalesi sonunda geri dönerek Konya'ya çekilmiş ve orada hükümdarlığını ilan ederek her tarafa hükümler göndermeye başlamıştı. Ahmet. Konya'da padisahlığını ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda oğlu Alaeddin'i göndererek 19 Haziran 1512'de Bursa'ya da ele geçirmişti. Alaeddin, Bursa Subasisi'ni öldürterek Hutbe ve Sikkeyi babası Sultan Ahmed adına çevirtmek ister. Fakat Bursa halkı buna karşı direnerek Selim'e bağlı olduklarını göstermeye ve ona itaat etmeye devam eder. Lütü Pasa, Alaeddin'in Bursa'da yaptıklarını çok özet bir şekilde şu ifadelerle nakleder: "Sultan Alaeddin, Bursa'ya gelüp ve Bursa'ya zapt edüb subasisini ve Sultan Selim'e tabi olanların ekserin (çoğunu) kılıçtan geçürüp ve mîrîye müteallik emvâlî (malları) zapt edüp ve şehirlisinden dahi nice mal ve menal alub ve babası Sultan Ahmed adına Hutbe okudub" Lütü Pasa'nın verdiği bu bilgi, Sehzâde Alaeddin'in, Bursa'da yaptıklarını ortaya koyup sergilediği gibi, babasının, hükümdar olarak vazifeyi deruhte etmesi halinde yapabileceği işler hakkında da bir ip ucu vermektedir. Sehzâde Ahmed, böyle bir hareket karşısında Selim'in sessiz kalmayacağını kestirmiş olmalı ki, yanında bulunan ve kendisini destekleyen devlet adamlarının tesviki ile yardım talebinde bulunmak üzere oğlu Murad'ı da Sah İsmail'e göndermişti. Sah İsmail'in izniyle etrafında 20 bin civarında asker toplanır. O da gelip Tokat taraflarında halka eziyet etmeye başlar. Ordusunda bulunan Kara Iskender, onun hem

komutani hem de akil hocasi idi. Öbür taraftan Sah Ismail'in adami Nur Ali de etrafi yakip yikiyor ve " Il ü gün Sah Ismail'indir" diye ilan ediyordu.

Sehzâde Ahmed ve ogullarının hareketleri, halk üzerinde çok kötü tesirler meydana getirmeye baslar. Zira halk, daha önce alismis oldugu sukûnet, devlete güvenme ve haksiz bir sekilde vergi vermeme prensipleri artik ortadan kaldırilmis, idareyi ele geçirmek isteyen bu insanların keyfine göre vergi vermek ve onlara hizmet etmekle yükümlü tutulmustu.

Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Kefe'de bulunan oğlu Süleyman'ı İstanbul'a çağırıp onu, yerine Kaim-i makam (Kaymakam) bıraktıktan sonra askerini toplayıp durumun enine boyuna tartisilmasi için müzakere açar ve der ki: " Babama söz vermistim, kardeşlerim rahat durdukları müddetçe onlara dokunmayacaktım. Fakat görüyorsunuz, memleket ne hale geldi? Benim arzum sonuna kadar bunlarla savaştım ve memleketi bunlardan kurtarmaktım." Bu arada kardeşi Ahmed'e de bu durumdan vaz geçmesi için bir mektup yazıp ileri gelen devlet adamlarından biri ile gönderir. Fakat Ahmed, basına toplamış olduğu Turgutlu ve Varsak askeri ile Selim'in bu barış teklifini kabul etmeyip isyana devam eder. Bundan sonra, devlet erkânının tamamı, Selim'i destekler. Selim'in arzusu üzerine İstanbul'dan Anadolu'ya geçilir. 15 Cemaziyevvel 918 (29 Temmuz 1512)'de Bursa üzerine gidilir. Halk tarafından şehri terk etmeye mecbur bırakılan Alaeddin, çekilmek zorunda kalmıştı. Bu esnada Ankara'da bulunan Ahmed, Amasya'ya geri dönmüş ise de Amasya Sancakbeyi Mustafa Pasa'nın, şehrin kapılarını açmaması ve bu arada Ankara'ya kadar ilerleyen Yavuz Sultan Selim'in kuvvetleri tarafından takip edildiğinden doguya dogru kaçmaya devam eder. Darende ve Malatya'yi geçip oradan Mısır Sultanı veya Sah Ismail'e sığınmak ister. Yavuz Selim'in, takibi için gönderdiği Malkoçoğlu Tur Ali Bey, pesinden Darende ve Malatya'ya kadar gelir. Tur Ali Bey, buradan Yavuz Selim'e bir mektup yazarak Memlûk topraklarına girip girmeme hususunda fikrini sorar. Bunun üzerine Yavuz Selim, Memlûk topraklarına girmeden geri dönmesini ister. Tur Ali Bey, oradan Sivas'a gelir. Bursa'dan Ankara'ya gelmiş olan Yavuz Selim de kisin yaklaşması üzerine Bursa'ya döner. Ahmed, Darende'den Yavuz'a bir mektup gönderir. Mektubunda kendisinin yabancı bir devlete iltica etmesinin Osmanlı Devleti için büyük bir utanç vesilesi olacağını bildirerek anlasma teklifinde bulunur. Bu mektuba karşılık veren Yavuz Sultan Selim, onun bu teklifini red ederek sadece Müslüman bir devlette kalabileceğini bildirerek bu şartla her türlü ihtiyacının karşılanacağını söylemişti. Bu sıralarda, Amasya'yi zapteden Ahmed'i ani bir baskın ile ele geçirme teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştı. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e olan meyli yüzünden Vezir-i Azam Koca Mustafa Pasa'yi Ahmed'le haberleşiyor diye Bursa'da idam ettirerek onun yerine Hersekzâde Ahmed Pasa'yi dördüncü defa olarak sadarete getirir.

Yavuz Sultan Selim, devletin bekası ve halkının selâmeti için sehzâdeler gâilesini bütünüyle bertaraf etmek zorunda idi. Tarihî bilgi ve tecrübeler, hayatta kalan sehzâdelerin devamlı olarak devlet için bir proplem olduklarını, dış güçlerin, bunların saltanat hirsinden devamlı surette yararlandıklarını gösteriyordu. Bunun içindir ki, Yavuz Sultan Selim, Sehzâde Mahmud'un oğulları Kastamonu Beyi Musa ile Orhan ve Emirhan, Âlemsah'ın oğlu Çankiri Beyi Osman ve Sehinsah'ın oğlu Nigde Beyi Mehmed'i de ortadan kaldırmak zorunda kalır. Selim, ilmi, irfani ve cömertliği ile her sınıf halkın, bu arada yenîçerilerin sevgisini kazanmış bulunan agabeyi Korkut'un saltanat hakkındaki görüşlerini öğrenmek için, kendisine devlet ricali ağzından mektuplar yazdırır. Bu mektuplara kanan Korkud'un, hâlâ saltanata gelme arzusunda olduğunu "derûnunun saltanat havası ile" gören Yavuz Sultan Selim, Bursa'dan hareketle Saruhan (Manisa) üzerine yürür. Maksadı onu kendi sarayında ansizin bastırmaktı. Bu haberi alan Korkut, yanına Pervâne (Piyale) adlı lalasını alarak Rodos sövalyelerine veya Avrupa devletlerinden birine iltica etmek gayesiyle gizlice Antalya'ya dogru kaçmaya muvaffak olmuştı. Bu kaçış esnasında onun Teke ili'nde veya Hamid ili'nde bir magaraya gizlendiği bildirilmekle birlikte onun Bergama civarında bulunan bir magaraya gizlendiği anlaşılmaktadır.* Sultan Selim, gelip agabeyi Korkud'u bulamayınca, onun Frenk veya Mısır'a gitme ihtimalini düşünerek denizler dahil olmak üzere her tarafı kontrol altına alır. Agabeyini yakalayamayan Yavuz Sultan Selim, geri dönerken Anadolu'dan kus uçurtmaz olur. Bu esnada Korkud Çelebi, yerini keşfeden Türkmenlerin ihbarı üzerine Piyâle ile birlikte yakalanır. Bursa'ya getirildiği bir sırada Egrigöz'de 9 Mart 1513'te Kapıcıbaşı Sinan Aga tarafından uykuda iken yay kirisini ile boğulmak suretiyle öldürülür. Daha önce Muhafızlar tarafından Korkud'un yanından uzaklaştırılmış bulunan Piyâle, döndüğünde efendisinin öldürülmüş olduğunu görerek büyük bir teessüre kapılır. Artık hiç birsey kendisini avutamaz. Onun tek tesellisi, ölünceye kadar, Bursa'da Sultan Orhan türbesine defn edilen Korkud'un türbedârlığını yapmak olur. Gerçekten Sultan Selim, Sehzâde Korkud'un nedimi (lala) olan Piyale'yi efendisine sâdikane hizmet ettiği için

takdir edip mükafatlandırır. Bol ve külliyetli miktardaki bir tahsisatla onu türbedarlığa tayin eder. Korkud Çelebi'nin ölümü üzerine üç günlük genel bir matem ilan eden Yavuz Sultan Selim, biraderinin saklandığı yeri haber veren Türkmenlerden bazılarını öldürtür.

Korkud, Osmanogulları'nın kıymetli bir mensubu idi. Âlim, fâzil, sair ve musikisinasti. Bahriye (denizcilik) işleriyle ilgilenmekten büyük bir haz duyduğu gibi denizcileri de himaye ederdi. Devletin, denizcilikle ilgili gelecekteki hedeflerini derin bir vukufla görüp takdir ettiği rivayet edilir. Keza Barbaros biraderlerin onun himayesini gören denizcilerimiz olduğu söylenir.

Yavuz'un hükümdar ilan edildiği sırada İstanbul'da bulunan Sehzâde Korkud, ona sadık kalacağına ve saltanat dâvasına kalkışmayacağına dair söz vermişti. Selim de muhalefet edilmediği müddetçe rahat ve müreffeh bir hayat geçirebileceğini kendisine vaad etmişti. Bununla beraber Korkud'un büyük bir huzursuzluk ve sıkıntı içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her şeyden önce Yavuz'un verdiği söze sadık kalıp kalamayacağı belli değildi. Ayrıca onun sert ve hasin tabiatını da biliyordu. Belki de bunları dikkate aldığı içindir ki, İstanbul'dan ayrılıp sancığına hareket ettiği zaman Yavuz'dan Midilli Adası'nı istemisti. Bu talebi yaparken elbette bir düşüncesi vardı. Bunu sadece gelir bakımından mı istemisti, yoksa basına nasıl olsa bir felaket geleceğini düşünerek, buradan Misir'a veya amcası Cem gibi baska bir ülkeye kaçmayı mı düşünmüştü? Bunu simdilik kesin olarak söylemeye imkân yoktur. Ancak onun bu arzusu, ne padisahça ne de henüz o tarihlerde sağ olan II. Bâyezid tarafından olumlu karşılanmıyordu. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, istediklerinden daha çoğunun verilebileceğini ancak biraz sabırlı olması lazım geleceğini kendisine bildirir. Bu vaad samimi olmasa bile tam zamanında yapılması bakımından dikkate sayandı. Çünkü Sehzâde Ahmed isyanının devam ettiği bu sıralarda Korkud'un da ayaklanacağına dair söylentiler çoğalmıyordu. Öyle bir an geldi ki bizzat Sehzâde Korkud bir mektupla Yavuz'a "taife-i ehl-i nifakin" bos durmadığını ve aleyhinde birçok şeyler uydurduğunu, bunlara inanılmaması gerektiğini ve kendisinin tam bir sadakat içinde bulunduğunu bildirmek zorunda kalır. Selim'in, bu mektuba verdiği cevapta kısaca "sen sözünde durdukça bu cânipten asla endişe etmemelisin" denilmisti. Korkud'un süpheli bir hareketi de, Midilli'yi elde edemeyince Teke ve Alaiye taraflarının kendisine verilmesini istemesi idi. Halbuki vaktiyle kendisine ait olan bu yerlerden o, sihhatine elverişli olmadığını söyleyerek ayrılmış bulunuyordu. Onun, yeniden bu topraklara sahip olmak istemesini, bir tehlike vukuunda, deniz yolu ile baska bir tarafa kolayca kaçma maksadına bağlamak mümkün olduğu gibi idare ettiği toprakların biraz daha genişletilmesi şeklinde yorumlamak da mümkündür. Ancak, sehzâdenin bu gibi istekleri, Yavuz'un süphelerini artırmaktan baska bir işe yaramadı.

Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e karşı kesin sonuç almak için harekete geçme zamanının geldiğine karar vererek, devlet ricali agzından ona da mektuplar göndermişti, geldiği takdirde bu ricalin kendisine iltihak edecekleri bildirilmisti. Bu mektuplardan cesaret alan Ahmed, topladığı kuvvetler ile Bursa üzerine yürümüştü. İki kardeş Yenisehir Ovası'nda karşılaştıkları zaman Ahmed, kendisine gönderilen mektupların uydurma olduğunu anlamış ise de artık savaşı kabul etmekten baska çare bulamamıyordu. Burada mağlub olan Ahmed kaçarken atından düşerek yakalanır. Yakalandıktan sonra kardeşi Selim'e adam gönderip özür diler ve kendisini affedip küçük bir yer vermesini ister. Fakat Selim, Şahkulu olayında askerinin basında olup onlarla savaşmadığı ve birçok Müslümanın ölümüne sebep olduğu için kendisini bağışlamaz. Bundan sonra Selim, fitnenin ortadan kalkması için, daha önce Korkud'u öldürdüğünü gördüğümüz Sinan Ağayı gönderip 8 Safer 919 (5 Nisan 1513)'te onu da boğdurur. Tahnid edilen cesedi, Bursa'da II. Murad türbesi dahilinde bulunan Sehinsâh'in türbesi yanına defn edilir. Bununla beraber Selim, bu olaydan dolayı çok üzümüştü. Selim, bu üzüntüsünün bir nisânesi olmak üzere Bursa'da bin koyun kestirecek ve fakirlere de 700.000 akça dağıtacaktır.

Sehzâdelerin sebep olduğu iç karışıklıkları sona erdiren Yavuz Sultan Selim, yukarıda görüldüğü gibi kardeşlerini ortadan kaldırmaya muvaffak olur. O, kardeşleri arasında en çok Korkud'u severdi. Kaynaklar, Yavuz Selim'in, Korkud'un idami esnasında adeta çocuklar gibi ağladığını kaydederler. Onun, bu esnada "nesl-i Osman"ın bu garip kaderine âh-u vah ettiği de nakledilir. Yavuz'un bu şekildeki davranışları, kardeşleri ve yegenleri hakkındaki mülahazaları, onun iki yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Biraderlerinin ölümüne karşı derin ve insanî bir acı duymakta ve bunun için ağlamakta, onların kadın, kız, ana ve hizmetinde bulunanlara en büyük lütfu gösterip elinden gelen iyiliği yapmaktadır. İşte bu, onun kardeşlik tarafidir. Bununla beraber, Osmanlı mülkünün parçalanmaması ve milletin rahat etmesi (nizâm-i âlem için) de kardeşlerinin katlini emretmekteydi. Bu, onun devlet

reisligi vazifesidir. Bu vazife kendisine, devletin selâmetinin, akrabalık, sahsî alaka ve muhabbetinden daha üstün olduğunu devamlı olarak hatırlatıp duruyordu. Bunun için, birbirine zıt gibi görünen bu iki hareketi, gelecekteki nesillere ve tarihe, bu işleri isteyerek yapmadığını, kardeşlerini isteyerek ortadan kaldırmadığını, bunu yaparken de büyük bir ızdırıp ve acı çektiğini, buna rağmen devletin devam ve tekâmülü için buna mecbur olduğunu anlatan belig ifadelerle doludur. Nesl-i Osman'ın müsterek ızdırabi olan bu acıyı duyanların hareketlerini takdirle karşılamak gerekir.

Devletin selâmeti için kardeşlerini ve onların çocuklarını ortadan kaldırmayı bir vazife bilen Sultan Selim, idam ettirdiği kardeş ve yegenlerinin servetlerini hazineye mal etmeyerek tamamını ölenlerin zevcelerine, kızlarına, analarına, baska bir ifadeyle kanunî mirasçılara vermisti. O, bu kadarla da kalmayarak bunların tamamına maas bağlatmisti. Ayrıca o, agabeyi Korkud'un iki kızı hakkında pek lütufluk davranmisti. Sultan Ahmed'in pek büyük olan mal ve servetini, son kurusuna kadar hayatta bulunan yasli anası Bülbül Hatun'a vermiş, oğlunun sanına layık hayır eserleri yaptırtmasını da tavsiye etmisti. Bu durum gözönüne alındığı zaman, daha önce sözü edilen idamlardan, Yavuz'un sorumlu tutulamayacağını, devletin birlik ve beraberliği ile yüksek menfaatlerinin bunu gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Babasının son saltanat yıllarını ve memleketin Sah İsmail'in propagandası sonucunda düştüğü durumu bir süre vali bulunduğu Trabzon şehriden endişe ile takip eden Yavuz, sonunda babasını tahttan indirerek devletin işlerini ele almisti. II. Bâyezid devri sona ererken, gevsemis olan idareden türlü şekillerde faydalanmak isteyenler, kendi emellerini, ideolojilerini ve çıkarlarını gerçekleştirmek üzere harekete geçip halkın huzurunu bozmuslardı. Bu hâlde sebep olanlar arasında, vezirden devletin en küçük görevlisine kadar olanlar vardı. Tansel, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 3192 (II) numarada kayıtlı bulunan Ali b. Abdülkerim Halife'nin, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu rapora dayanarak hemen her zümrenin, memlekette bu neviden kanunsuz hareketlere giristğini açıklar. Gerçekten, âlim, cesur ve konulara vâkıf bir kimse olan Ali b. Abdülkerim Halife, anabâslıklar halinde raporunda su konulara temas etmektedir:

- a. Rüşvet belası kadılara kadar inmiştir.
- b. Yer yer lüzumsuzca konan vergiler, halkı çok zor durumda bırakmıştır.
- c. Ölen şahısların mirasları evladına kalmayıp Beylik araziye katılarak, yetimlerin aç kalmaları.
- d. Ulakların zulmü ve yağmaları.
- e. Toplumun, gayr-i mesru (içki, zina, riba, afyon vs. gibi) işlere düşkünlüğü.
- f. Kızılbaş tehlikesi.

Bu bakımdan biz de, burada anahatları ile bilgi vermek suretiyle bir hatırlatma yaparak konuyu işlemeye çalışacağız. Ali b. Abdülkerim, raporunda bu konuya geniş bir yer ayırmaktadır. Gerçekten, birliğini kurup Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldıran, İran, Azerbaycan, Horasan ve Irak'ı zapt eden Sah İsmail, bütün gücünü Osmanlı topraklarına çevirmisti. Kendisi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun akrabası sıfatıyla Osmanlı topraklarında hak iddia ediyordu. Halbuki böyle kritik bir dönemde Osmanlı toprakları, birbirinden çok farklı, hatta birbirlerine düşman zümre ve sınıfların toplandığı bir saha halinde idi. Asiri Rafizî, Babâî ve Bâtînî akidelerini benimseyenlerin yanında Kalenderî, Haydarî, Abdal ve Seyyadlar vardı. Sah İsmail, bütün bunları kendisine bağlamisti. Bu gruplar, sadece onun propagandasını yapmakla kalmıyor, aynı zamanda "Nezir" adındaki vergiyi de muntazaman ona ödüyorlardı. Rumelideki Seyh Bedreddin taraftarları da bunlarla birlikte hareket ediyorlardı. Bunlar, Sünnî Müslüman'ı öldürmek kâfir öldürmek kadar gazâdır, sevaptır diyorlardı. Farklı dinî kimlik taşıyan bu gruplar, her an Sah İsmail'in gelmesini bekliyorlardı. Bunlar, "Sah Sah" diye Osmanlı'yı yıkmak isterlerdi.

g. O, Osmanli idaresinin, II Bâyezid döneminin sonlarında nasıl bozulup dejenere olduğunu da anlatır. Devlet adamlarının vergi ve gelirden başka bir şey düşünmediklerini, "halkın bir kısmının yokluktan öldüğünü" belirterek, halki idare edenlerin "azgun ve bozgun" olduğunu ifade eder.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ

Trabzon'da vali bulunduğu sıralarda Sah İsmail'in faaliyetleri sonucu memlekette meydana gelen ve Sîlîge dayanan iç isyanın tehlikeli boyutlarını gören Yavuz Sultan Selim, ancak babasının yerine geçip iç güvenliği sağladıktan sonra yüzünü doguya çevirebilirdi. Bunun için o, önce agabeyleri ile olan taht kavgalarına son vermek üzere harekete geçer. Bundan sonra da içeride huzursuzluga sebep olan kaynagi kurutmayı düşünür. Bu sebeple o, düşüncesini gerçekleştirebilmek için derhal harekete geçer. Her ne kadar Stanford Shaw, onun hakkında "II. Mehmed (Fâtih)'in enerjik fetih politikasını izlemek ve dünya imparatorluğu kurmak hedefini gerçekleştirmek arzusu ile çıkmıştı" diyorsa da gerçekte onun hedefi imkânları ölçüsünde İslâm birliğini kurmak ve Sünnî İslâm dünyası için tehlike olmaya devam eden Sîlîge bir set çekme idi. Bu sebeple biz, onun dogu siyasetini ilk olarak Sah İsmail, başka bir ifadeyle Safevîler'le olan münasebetleri bakımından ele alacağız.

OSMANLI - SAFEVÎ MÜNASEBETLERİ

Erdebil Sufileri neslinden gelen Seyh Haydaroglu Sah İsmail'in, mense itibariyle Anadolu'lu Boy ve Uluslardan Ustaclu, Samlu, Rumlu(Anadolu), Musullu, Tekelü, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Dulkadirli, Varsak, Afsar, Kaçar ve Karacadag Sufilerini etrafına toplamak suretiyle 1500'de Azerbaycan, 1507'de Diyarbakir, niayet 1508'de de Bagdad'i alıp Akkoynul Türkmen Devleti'ne son vermesi, Yakindoguda Anadolu'nun ve Osmanli Devleti'nin aleyhine tecelli etmesi mukadder yeni bir buhranın zuhuru sebeptir.

Ehl-i Beyt sevgisi iddiasıyla İran'da Sî bir devlet kuran Sah İsmail'in, dedesi Seyh Cüneyd ve babası Seyh Haydar gibi, halifeler (daî = propagandacı) göndermek suretiyle Anadolu'nun, Bâtinî fikirlere sahip halki arasında giristigi propaganda faaliyetleri gayesine ulaşmış görünmektedir. Bu propagandanın sebep olduğu olaylardan, II. Bâyezid dönemi anlatılırken kısmen bahsedilmiş ise de Osmanli - Safevî münasebetlerini ve Yavuz'un İran'a karşı girmek zorunda kaldığı savaşın sebeplerini daha iyi anlayabilmek için az da olsa Anadolu'daki Sî faaliyetlerine değinmek gerekiyor.

Osmanli ülkesinde Sî faaliyet ve tesebbüslerin çoğaldığı devir, sehâdeler arasındaki rekabetin meydana çıktığı bir zamana tesadüf eder. Nitekim, bu karışıklık anlarında timarları ellerinden alınıp baskalarına verilen bir kısım Tekeli sipahileri, propagandanın da tesiriyle Sah İsmail'in vaadlerine aldanarak İran'a göç etmişlerdi. Bunlar, daha önce temas edilen Sah Kulu (veya Osmanli deyiimi ile Seytan Kulu)'nun isyanında önemli rol oynamışlardı. Bâyezid'in aldığı tedbirler, Sî tehlikesini bertaraf edememişti. Bununla beraber II. Bâyezid, oğlu Selim'e tahti teslim ederken "Kizilbastan ehl-i İslâmın intikamını alıversin" demisti. Öyle anlaşıyor ki, ülke ve Sünnî İslâm dünyası için Sî tehlikesini önleyebilecek sehâdenin Selim olduğu hususunda herkes ittifak etmişti. Nitekim halkın fikrine tercüman olan Celalzâde, bütün meclislerde ozanların: "Yürü Sultan Selim devrân senündür" diye türkü çıkardıklarını belirtir.

Filhakika Bâyezid'in son senelerinde sehâdeler arasındaki vaziyetten istifade etmeyi düşünen Sah İsmail, faaliyetlerini artırmış ve daha sonra yanına kaçacak olan Sehâde Ahmed'in, Kizilbaşlı kabul eden oğlu Murad'i da himayesine almıştı.

Yavuz'un agabeyi olan Sehâde Ahmed'in en büyüğü Murad adını taşıyan dört oğlu vardı. Murad, babasının Amasya'dan ayrılmasından sonra bura valiliğini yaptı. O, Amasya ve Çorum çevresinde bulunan Kizilbaşların tesiriyle Sîlîgi sevmeye ve benimsemeye başladı. Bu yüzden Sîler tekrar harekete geçtiler. Sahkulu, Antalya'dan İç Anadolu'ya doğru ilerlerken Amasya ve çevresinde bulunan Kizilbaşlar, küme küme toplanıp şehirleri yakıp yıktılar. Sahkulu, Bati ve Güney Anadolu'daki faaliyetleri yürütürken, Orta Anadolu'dakini de Nur Ali Halife idare ediyordu. Rumiye'li olan Nur Ali Halife, Sah İsmail tarafından Amasya ve çevresine gönderilmişti. Nur Ali Halife, devletin çok nazik bir zamanında, Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat taraflarında bulunan Yörük, Türkmen ve Kürd alevîlerini devletin

aleyhine kiskirtmak üzere görevlendirilmisti. Hele 3000 Kizilbasla Faik Bey kuvvetlerini yenip Tokat'i zapt edip Sah Ismail adina hutbe okutmasi, daha sonra, Amasya Vaisi Sehzade Ahmed tarafından üzerine gönderilen Yular -Kisdi Sinan Pasa'yi magub etmesi, yeni bir buhranın çıkmasına sebep olmustu.

Nur Ali'nin tesvikiyle harekete geçen Kara Iskender ve Isa Halife, Çorum ile Amasya havalisinde bulunan Kizilbaslari ayaklandirdilar. Bunlardan, Sah adina asker toplayip, baslarina kirmizi tac giydirdiler. Ondan dolayi bunlara Kizilbas (Surhser) denildi. Bu iki halifenin telkinlerine kanan Sehzâde Ahmed'in oğlu Murad, merasimle kirmizi taci giyerek Kizilbas olur. Murad, etrafında bulunan halifeleri Geldigelen'de toplantiya çağirir. Gelmeyenleri öldürtüp mallarini yagma ettirir. Sehzâde Ahmed, oglunu yola getirmek için epey ugrastiysa da muvaffak olamadi. Bundan sonra Sehzade Murad, Nur Ali Halife ile birlestigi gibi Tokat'i atese verip yakacak, arkasından da Nur Ali ile Sah Ismail'e siginacaktır.

Bütün bu olaylar, iki devletin arasinin gittikçe bozulmasına sebep olmustu. Babasini da dinlemeyen Murad'in, İran'a siginip Sah'tan yardım görmesi, durumu daha da vahim bir hâle getirmisti. Pâdisah, Kizilbasligi kabul eden Murad'i Sah Ismail'den istemisti. Sah Ismail ise bunun için gönderilmiş olan Türk elçisini İran sarayında öldürmüştü. Öbür yandan Sah Ismail, Sultan İkinci Bâyezid devrinde baslamis olduğu yıkici hareketlerini Anadolu'da devam ettiriyordu. Bu hususta onun, Karamanogullari ve onlarla akrabalik kurmus olan Turgutogullari ile gizli mektuplasmalari oluyordu. Nitekim 7 Rebiülevvel 918 (23 Mayıs 1512) de Musa Turgutoglu'na yazdigi mektup çok dikkate sayandi. Çünkü bu mektubunda o, degerli adamlarından Ahmed Karamanlu'yu o tarafa gönderdigini, ona tabi olunmasini ve birlikte hareket edilmesini istiyordu. Yavuz'un tahta çıkisından bir ay kadar sonra yazılan bu mektup, Sah Ismail'in Osmanli Devleti'ni parçalamak yolundaki çabalarında hâlâ ısrar ettigini gösteriyordu. Bundan baska Sah Ismail, Osmanli tahtına çıkisından dolayi Yavuz'u tebrik etme ihtiyacini bile duymuyordu. Çünkü Sah Ismail, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ailelerini ortadan kaldırarak kuvvetlerini artirmis, Sirvan ile Mazenderân topraklarına hâkim olmus, Irak- Arab'a ve Horasan'a kadar uzanmış; stratejik mevkiî büyük olan Diyarbekir'i ele geçirmiş; Özbek Hani Seybek'i yenerek Ceyhun'un beri tarafındaki ülkeleri feth etmistti. Hammer'in de ifade ettigi gibi Sah Ismail, öldürülen Seybek'in kafatasini altınla kaplatarak kadeh olarak kullanmistti. O, bu basin derisini baharatla doldurarak zaferinin bir nisanesi olarak Yavuz Sultan Selim'e göndermistti. Böylece Sah Ismail, askerî kuvvet ve kabiliyetiyle, hatta bundan daha ziyade propaganda ve nifak ekibi tarzında teskilâtlandirdigi tarikat ve mezheb organizasyonu ile Erzurum, Kars, Diyarbekir, Musul, Bagdad, Horasan, Semerkant ve Buhara'nin güneyini içine alan büyük bir devlete sahip olmustu. On dört senelik hükümdarlığında giristigi muharebelerin tamamında gâlip gelmistti. On dört kadar hükümdar ve meliki yenmistti. Bu zaferleriyle hakli bir gurur duymakta, dünyanın büyük devletleri arasında sayılan kudretine güvenmekte idi. 100 - 120 binlik bir süvari ordusuna sahip bulunmakta idi. Bütün bunlar gözönüne alindigi zaman Sultan Selim'e de gâlip gelecegini ümid ediyordu.

Sah Ismail, İran'da kısa bir zaman içinde fevkalâde kuvvetlenen Safevî Devleti'ni kurdu. Burada, zaten yaygın bulunan Sîî mezhebini, devletin resmî mezebi haline getirdi. Siyasî ve dinî basbuglugu kendi sahsında topladi. Bu arada Sîî telkinleri yaymak hususunda Anadolu'da çok müsait bir zemin buldu. Öyle ki, Safevî hânedaninin muvaffakiyetinde Anadolu Kizilbaslari'nin da rolü oldu. Sahin daî ve halifeleri tarafından halk arasına sokulan emirleri, büyük bir kudsiyeti haiz telakki ediliyordu. Bu yüzden, Osmanli hânedanına gâsip nazari ile bakan bir cereyan günden güne büyüyordu. Gerçekten kendisine bagli olanlar ile komutan ve askerleri âdetâ kendisine perestis edercesine itaat etmekte idiler. Nitekim Âsik Pasazâde, halkın, askerlerin ve müridlerinin Sah Ismail'e olan bagliligini su ifadelerle dile getirir: " Müridleri ona tabi oldular. Öyleki memeketteki bütün müridleri birbirleri ile bulusunca "Selâmün aleyküm" diyecekleri yerde "Sah" diyorlardi. Hastalarini ziyarete gittikleri zaman dua yerine de "Sah" diyorlardi. Anadolu'daki Ehl-i Sünnet'e mensûb Müslümanlar, onun buradaki müridlerine "bunca zahmet çekip Erdebil'e varacaginiza Mekketu'l-Lah (Ka'be)'a gitseniz, Hz. Peygamber'i ziyaret etseniz daha iyi olmaz mi? dediklerinde onlar " Biz, diriye variriz, ölüye varmayiz" derlerdi.

İran'da bu gelismeler olurken, Ehl-i Sünnet efkâr-i umumiyesinde büyük bir endise hüküm sürmekte, Kizilbas faaliyet ve hareketleri derin bir izdirap ve acıyla izlenmekte idi. Gerek Misir'da, gerekse Osmanli diyarında Islâm efkâr-i umumiyesi, bu proplemi gözecek bir el ariyordu. Misir'da, daha önceki Fâtîmî tecrübesinin aci ve korkunç hatiralari henüz hâfizalarda tazeligini koruyor, Bagdad'daki Sîî Büveyhîlerin

(Büveyhogulları) zulümleri akıllara geliyor; Bâtînî beliiyesinin kanlı sahneleri tekerrür edecek sanılıyordu. Bu yüzden, Sah ve askerlerinin vahsiyâne zulümleri endise ile takip ediliordu.

Agabeyleri ile olan proplemleri halleden Sultan Selim, gerçek gayesini anladığı Sah İsmail'e büyük bir darbe vurmak için hazırlanmaya baslar. Bu maksatla, Anadolu'da devlet için tehlikeli gördüğü Kizilbaslardan bir kısmını ya haps etmiş veya öldürtmek suretiyle içeride çıkabilecek isyanları önlemeye çalışmıstı.

Ibn İyas (Bedayiu'z-Zuhur , IV, 191)'in ifadesine bakılacak olursa Sah İsmail, Memlûk Devleti için de büyük bir tehlike idi. Zira o, Kahire'de bulunan Sünnî halifeye karşı Sîî mezhebini destekleyip orayı da kendi mezhebine sokmak için çaba harcıyordu. Bu gayenin tahakkuku için de her hareketi mübah görüyordu. Bu sebeple olacak ki, Frenkleri, Memlûkler aleyhine kiskirtip onların denizden, kendisinin de karadan Suriye üzerine yürümesini teklif etmişti.

İRAN SEFERİ

Yavuz Sultan Selim, Sah İsmail'in, ülkesine karşı giristiği ve sebep olduğu tahriklere son vermek, bu arada Osmanlı hududlarına olan tecavüzünü önlemek maksadıyla İran üzerine yürümeye karar verir. Bu yüzden, daha babasının sağlığında Sîîlerle mücadeleyi bir görev sayan Selim, sipahilerden bir kısmının İran'a gitmesini önlemisti. O, sıkılaşan Kizilbas - Safevî münasebetlerini yok etmek ve Anadolu Kizilbaslarına şiddetli bir darbe indirmek niyetinde idi. Fakat daha önce, Antalya ve çevresinde meydana gelen isyan hareketi gibi bir kiyâm ile karşılaşmamak ve ordunun arkadan vurulma ihtimalini önlemek için, son derece dürüst ve itimad edilen adamları vâsitasıyla Sah İsmail taraftarlarını defter ettirir. 40 bin kişiyi bulduğu söylenen bu Erdebil Tekkesi dâîlerinin, en serir ve mutaassib olan iki bin kadarını ölüm, geri kalanlarını da sürgün cezasıyla cezalandırdığı rivayet edilir. Bununla beraber, İran üzerine yürümenin gerekliliğine sadece kendisinin değil, devlet erkânî ile askerlerin de inanması gerekiyordu. Çünkü açılacak seferin birtakım hususiyetleri ve tehlikeleri vardı. Her şeyden önce çok uzun sürecek yol ve yolculuk mesakatine katlanmak gerekiyordu. Ayrıca Sah İsmail'e karşı açılacak seferin mesrûlunun mutlaka ortaya konması ve bunun itirazsız kabul edilmesi gerekiyordu. Gerçekten de bu mesele önem taşıyordu. Zira mezhepleri ayrı da olsa Müslüman bir orduyu, başka bir Müslüman ordunun üzerine sevk etmek söz konusu idi. Keza, birbirleri ile harb edecek olanların büyük bir kısmı, aynı irka mensub olan kimselerdi. Bunlar arasında birbirleri ile akraba olanlar bile vardı. Bundan başka, Safevî halifeleri tarafından kandırılmış olan Anadolu Kizilbaslarının durumu kritik görünüyordu. Bir çarpışma vukuunda beklenmeyen bir durumun meydana gelmesi, yani İran lehine bir hareketin dogması imkânsız bir şey değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin istinad ettiği askerî kuvvetin basında gelen Yeniçeriler de bir proplem çıkarabilirlerdi. Zira Hacı Bektas-ı Veli'yi pir olarak kabul eden Yeniçerilerin, Hz. Ali'ye karşı duydukları kayıtsız, şartsız ve sonsuz bağlılık, zayıf bir ihtimal de olsa İran'daki Kizilbaslara karşı harekete geçmelerini güçleştirebilirdi. Bütün bu güçlükleri bilen ve düşünen Padişah, sefere çıkmadan önce önemli bazı kararların alınması gerektiğine inanıyordu. Bunun için de Divân'ın toplanmasını emreder. Yavuz Sultan Selim, Edirne'de toplanan ve devlet erkânî ile birlikte ulemanın da katıldığı bu toplantıda fikirlerini kısaca şöyle açıkladı:

"Tevfik-i Rabbanî, refik-i hânedân-i Osmanî olub ecdad-i cihad itiyadımız ashab-i Salib ve Nakus'un perde-i namusların hark (yirtmak) ve Zünharların hark(yakma) idüb dest-i iktidariyle çanlarına od tikup ... memâlik-i mahrûseye el kaldırmaga mecalleri ve mücahidîn ile mukabele ve mukatele edecek halleri kalmamıştır." Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Yavuz Sultan Selim, Divan'da, Hristiyanların su anda bas kaldıracak durumda olmadıklarını açıkladıktan sonra esas tehlikenin dogudan gelebileceğine işaret ederek, Sah İsmail'in, İran'a hâkim olduktan sonra yaptıklarına dikkat çeker. Ayrıca onun, Gence, Sirvan, Geylan, Mazenderan, Taberistan, Cürcan, Kürdistan ve Gürcistan'ı ele geçirerek buralarda öndört nefer sehriyar-ı öldürdüğünü, bunların kuvvetlerini dağıtip hazinelerini yağmaladığını ve Özbek Hani Seybek'i öldürünce onun, kesilmiş bulunan kafatasını bir kupa haline getirerek onunla sarap içtiğini belirttiikten sonra, bu zatin cemaat ile namaz kılmayı men edip Ehl-i Sünnet'e mensub ulemayı öldürdüğünü anlatır. Ayrıca kendisine bağlı olanların ona nasıl itaat ettiklerine ve uğrunda her şeyi yapabileceklerine dikkatleri çekerek bu tesekkülün Osmanlı toprakları için büyük bir tehlike teşkil ettiğini, bu sebeple onlarla savaşmanın "aklen ve ser'an" lazım olduğunu belirterek ulemâdan fetva ister. Öyle anlaşıyor ki ulemâ bu fetvayı vermiştir. Nitekim, Sünnî ulemânın bu konuda kaleme aldıkları fetvâ ve risâlelerin çokluğu, meselenin önemi hakkında bize bir fikir vermektedir.

Müneccimbasi, Edirne'deki duruma temasla söyle der: " Edirne'de iken mulûk-i kefereden elçiler ve hedâya gelüp cümlesi tecdid-i sulh eylediler." Ondan sonra ulemadan fetva alup Acem seferi kararlaştırıldı. Bu bağlamda Kemal Pasazâde ile Sari Gürz'ün, Kizilbaslar hakkında vermiş oldukları fetvâ ve risâleler, Osmanlıların fikir ve düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemlidir. Nitekim, Kemal Pasazade "...ulemay-i millet ve fudalay-i ümmet küfr u ilhad ve katl u ifnasına hükm idüb heme-i a'day-i din u devletten bunun itfa-i sirer-i serareti akdem idügüne bi-isrihim fetavay-i sahiha virdilerdi." demek suretiyle Ehl-i Sünnet'in, Sia'ya bakış açısını ortaya koymuş olmaktadır.

Görüldüğü gibi, özellikle Kemal Pasazâde'nin risâlesinde, Sah İsmail ile Ehl-i Sia hakkındaki Sünnî akideyi görmek mümkündür. Bu risâlede küfür ve irtidadına hükmedilen Sah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlardan farklı olmadığı, bu sebeple de cihâd sayılacağı belirtilir. İşte bu fetvâ ve risâlelerin kaleme alınmaları üzerine, İran'daki Safevî Devleti'nin Kizilbas idaresine karşı harekete baslama zamanının geldiğine kanaat getirilerek harekete geçilir. Bununla beraber Selim, İran'a karşı harekete geçmeden, daha önce temas edildiği gibi memleket dahilindeki Sîî ve Kizilbasların müfritlerinin tesbiti ile deftere kayd edilmesini emretmisti. Bazı rivayetlerde bu şekilde defter edilip öldürülen Siilerin sayısının 40 bin civarında olduğu söyleniyorsa da bunun mümkün olmadığı artık anlaşılmış bulunmaktadır. Bunlardan sadece 2 bin kadarının öldürüldüğüne, diğerlerinin de sürgün edildigine daha önce temas edilmisti. Hammer'in dikkat çektiği bir konuya burada temas etmek istiyoruz. Böylece dönemin gerek dahilî, gerekse haricî efkâr- i umumiyesinin bu hareketinden dolayı Yavuz'u "Âdil" sıfatı ile tavsif etmiş olmasıdır. O şöyle diyor: "Râfizîlik mezhebinin cesetler yığını altına defn etmek bu merhametsizce nasib oldu. Osmanlı tarihçileri ona kırk bin kişiyi öldürtmüş olduğu için Âdil lakabını vermişlerdir. Lakin, daha sayân-i hayret olan cihet surasıdır ki, yanına gönderilmiş olan Hristiyan elçiler de kendi hükümdarlarına gönderdikleri raporların tamamında onu, bu lakapla andıkları gibi, onun bu adaletini övmekten de çekinmemişlerdir. Böylece Selim, kendi devleti dahilinde kılıcını gezdirdikten ve toprağı Rafizîlerden temizledikten sonra onu, harice (disariya, İran'a) götürmeye hazırlandı. Kayb edilecek vakti yoktu. Çünkü Sah İsmail, Sehzâde Ahmed'in oğlu ve Pâdisah'ın yegeni olan Murad'ı Osmanlı tahtının yegane vârisi olarak kabul ettiği gibi Kizilbasların intikamını da almak üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu."

Osmanlı diyarında yukarıda temas edilen gelişmeler olurken, Murad Çelebi'yi, Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak ilan eden Sah İsmail, Osmanlılara karşı açacağı savaşa istihak etmesi için Sünnî olan Memlûk Sultani'na hediyelerle birlikte bir sefaret heyeti gönderiyor, Anadolu'da Sîîlere karşı girişilmiş öldürme hareketleri üzerine birbirini müteakip Anadolu'ya sevk ettiği Halifeler ile de Bâtini ve Sîî halkı, yeniden devletin aleyhine isyana tesvik ediyordu.

Bu son hareket üzerine Edirne'de toplanmış bulunan olaganüstü Divân'da savaş kararını açıklayan Selim, Yenisehir ovasını, askerinin toplanma yeri olarak tayin eder. Pâdisah, savaşla ilgili sözünü üç defa tekrarladığı halde - bakışları altında titremekte olanlardan - hiç biri ona cevap vermiyordu. Bunun üzerine Abdullah adında bir yenicî sessizliği bozarak hünkârın ayaklarına kapanır ve arkadaşlarının, pâdisahın emri altında, İran Sahi'na karşı yürüme kararından duydukları sevinci onlar adına arzeder. Yavuz Sultan Selim, vezirlerin tereddüdlerini gideren bu yigitçe davranışından dolayı mükâfat olarak yenicîye Selanik Sancığı'ni tevcih eder. Sultan Selim, üç gün sonra 22 Muharrem 920 (19 Mart 1514) Salı günü Edirne'den hareket edip 10 günlük bir yürüyüşten sonra 2 Safer (29 Mart)'de İstanbul'a gelir. Burada eski bir an'aneye uyarak çadırını Eyüb'de Fil Çayırı'na kurdurur. Önce Hz. Peygamber'in mihamdârı Ebû Eyyub el-Ensârî Hazretlerinin kabrini ziyâret ederek seferin basarili geçmesi için onun mânevî yardımını diler. Daha sonra Fâtih ve babası Bâyezid'in kabirlerini de ziyâret eden Selim, kurbanlar kestirip fakirlere de pek çok sadaka dağıtır. Sünnî ulemanın verdiği fetvâlar üzerine büsbütün heyecana kapılan halk, Kizilbaslara karşı sefere çıkan Selim'i görmek üzere Eyyub'u doldurduğu gibi kayıklar da Halic'i istila etmişlerdi.

Selim, sefer için yola çıkmadan önce, kendisine vekâleten devlet işlerini görmek ve Edirne muafazasında bulunmak üzere oğlu Süleyman'ı Manisa'dan Edirne'ye getirtmisti. Bundan sonra askerini Üsküdar'a doğru hareket ettirdi. Bu sıralarda Rumeli Beylerbeyi Hasan Pasa'nın komutası altında bulunan yenicîler, Gelibolu'dan gemilerle Anadolu yakasına geçip Bursa Yenisehir ovasında toplandılar. Yavuz Sultan Selim, 24 Safer 920 (20 Nisan 1514) Perşembe günü yola çıkıp Maltepe'de ordusuna katılır. Burada, Bosna Valisi Hadım Sinan Pasa'yi Anadolu Beylerbeyliği'ne tayin eder. 23 Nisan'da İzmit'e geldiği sırada Sîî halifelerinden olup, İran adına casusluk yaparken yakalanıp orduda

esir olarak tutulmuş bulunan Kiliç adında birisi vâsitasıyla Sah İsmail'e hem tehdid, hem de nasihat dolu Farsça bir mektup (nâme) gönderir. Bu mektupla, üzerine yürüdüğünü de kendisine bildirmisti. Yavuz Sultan Selim, bu mektupla da yetinmeyerek gönderilen o sahse " var gördüğün söyle ve malum olan muradi beyan eyle" diyerek gördüklerini söylemesini istemisti. 27 Safer 920 (23 Nisan 1514) tarihini taşıyan Selim'in bu ilk bu nâmesi, Kadiasker ve Nisanci Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından yazılmisti. Gerek uslûbu, gerekse mahiyeti itibariyle o asrin ruh ve anlayisi ile Selim'in dehâsini temsil eden bu mektup dönemin bütün kaynaklarında bulunmaktadır. Besmele ve âyetlerle başlayan mektupta Sah İsmail'e söyle deniyordu:

"Bilesin ve âgah olasin ki, ilahî hükümlerden yüz çevirenlerin, dini ve seriati yıkmaya çalışanların bu hareketlerine, bütün Müslümanların ve bu arada adalet sever hükümdarların, kudretleri nisbetinde mani olmaları farzdır. Bunu söylemekten maksadımız sudur: Tekke kösesinden hâkimiyete yükselen sen, bu yolda yürüdün, Müslümanların memleketlerine saldırdın, sefkat ve utanmayı bir tarafa atarak zulüm kapılarını açtın, günahsız Müslümanları incittin, fitne ve fesadi kendin için temel prensip olarak kabul ettin, "umur-i padisahî ve ahkâm-i sehinsâhiyi muktezay-i heva-yi nefis ve ragbet-i tabiiyeye uydurup kuyud-i seriati hakk"ettin. Ibâhe-i muharreme ve irakat-i dima-i mükerrerme, ve mescidleri yıkma, türbe ve mezarları yakma, ulemâ ile Peygamber neslinden gelmiş olan seyyidlere ihânet "ve ilka-i mesâhif-i kerime der kazurat ve sebb-i Seyheyn-i Kerimeyn" gibi isler, senin kötü hallerinden bir kaçidir. Dillerde dolasmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerinden dolayı ulemâ kesin delillere dayanarak senin küfür ve irtidadına, senin ve sana tabi olanların öldürülmelerinin vâcib olduğuna; mal ve rizikların yagma, kadın ve çocukların esir edilmesinin mübah olduğuna ittifakla karar vermişlerdir. Bu durum karsısında ben, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardım etmek ve "merasim-i nâmus-i pâdisâhî için " ipekli elbiselerimi çıkardım, zirh giydim, kiliç kusandım, ata bindim ve Safer ayının başında Anadolu yakasına geçtim. Maksadım, Allah'ın inayetiyle senin padisahlığını yok etmek ve böylece âcizler üzerinden zulmünü ve fesâdını kaldırmaktır. Ancak, kiliçtan önce sana, Sünnet-i Seniyye icâbi Islâmiyeti teklif ederim. Eger yaptıklarına pisman olup can ve gönülden istigfar eder ve aldığın kaleleri geri verirsen, tarafımızdan dostluktan başka bir şey görmezsin. Fakat kötü hallerine devam ettiğin takdirde "zulmet-i zulümden" simsiyah yaptığın yerleri nura kavuşturmak ve senin elinden almak üzere insallah yakında geleceğim. Takdir ne ise öyle olacaktır. Selâm, hidâyete tabi olanlardır. (Safer 920)"

Osmanlı insâ (mektup yazma) san'atına nümûne olabilecek bir mükemmeliyette kaleme alınmış olan bu nâme (mektup), dip notta da görüleceği gibi birçok müellif tarafından asil metinle birlikte alınmış olup, önemi herkes tarafından kabul edilmistir. Osmanlıların, Sîl ve Kızılbaşlar hakkındaki düşünceleri yanında, niyet ve maksatlarını ortaya koyan bu mektupta, din ulemâsinin küfür ve irtidadına hükmettikleri Sah İsmail'in, Hülefâ-i Râsîdîn'e sebb etmesini kabul etmeyip tenkid eden Yavuz Sultan Selim, bu yüzden katline cevaz verildiğini açıklıyor, kendisinin de dinin takviyesi ile birlikte zulme ugramış ve kalbi kırılmış olanların yardımlarına kosacağını söyleyerek, padisahlara bu konuda gerekenleri yapmak zorunda olduklarına isaret ettikten sonra, denizden geçip üzerine yürümek suretiyle zulmünü âciz ve zavallıların üzerinden kaldıracığını açıklar. Bununla beraber savastan önce "Sünnet-i Seniyye"gereği kendisine Islâm'ı teklif ile son pismanlığın fayda vermeyeceğini de açıklıyordu.

Selim'in mektubunu Sah İsmail'e götüren Kiliç adındaki elçi, onu Hemedân'da bularak mektubu verir. Mektubu alan Sah İsmail, elçi Kiliç'i öldürmekle birlikte kendisinin de muharebeye hazır olduğunu Selim'e bildirmisti. Bu haber, Osmanlı ordusu Erzincan ovasında bulunduğu sırada gelmişti. Lütüfi Pasa, Sah İsmail'in bu haberi aldığı zaman çok korktuğunu, fakat bu korkusunu açığa vurmayıp gizlediğini söyler. Ayrıca asker ve ordusuna da su şekilde hitab ettiğini açıklar: " Diyar-i Rûm'dan (Anadolu'dan) bir kârban (kervan) gelürmüs. Size firâvân genc (büyük bir hazine) ve mal getirür. Üsenmem, korkmam ki, anlari (onlari) imamlar bize verüptür ki şimdi on iki imam leskeriyle (askerleriyle) gelüp bunda alem (bayrak, sancak) dikmistir, el -ân (şimdi) bizimledirler.

Selim, aynı gün Akkoyunlu Hânedani hükümdarlarından olan ve o esnada Sah İsmail'e karşı savasa girmiş bulunan Ferruhsad Bey'e de bir mektup göndermek suretiyle onu da kendisiyle birleşmeye davet etmişti.

Osmanlı ordusu Yenisehir'den Konya'ya müteveccihen hareket ederek Seyitgazi'ye gelir. Selim, burada Kapıkulu askerlerinden her birine biner akça sefer bahsisi dağıtır. 20 bin tımarlı sipahiden meydana gelen öncü ordusuna da komutan olarak Vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa'yı tayin eder. Sinop Valisi Karaca Ahmed Paşa'yı 500 süvari ile Sah tarafından esir almak ve kesiflerde bulunmak üzere akına gönderen Selim, bunların arkasından Mihal oğlu Mehmed Bey'i de akıncıları ile akına memur eder. Osmanlı ordusu bundan sonra, Konya'ya gelerek Filâbâd Çayırı'na yerleşir. Müelliflerin ve özellikle sefere iştirak edenlerin bildirdiklerine göre Konya'daki ikametinde esnasında, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyaret etmiş olan Yavuz Sultan Selim, fakirlere de yüz bin akça sadaka dağıtmış idi. Aynı zamanda tımarlı sipahilere de 100'er akça terakki ihsan eden Yavuz Sultan Selim, Kayseri'ye geldiği sırada Dulkadir oğlu Alaüddevle Bozkurt Bey'le müzakerelere girerek yanında yer almasını ister. Ancak, ihtiyarlığından bahisle sefere gelemeyeceğini bildiren Dulkadir oğlunun, hakikatte daha II. Bâyezid devrinde Osmanlılara iltica ile Selim'in yanında savaşa iştirak ettiği bilinen ve Osmanlı taraftarı Sehsuvar oğlu Ali Bey sebebiyle bu teklife pek sıcak bakmadığı biliniyordu. O, Memlûklulara taraftar bir siyaset takip ederek Osmanlılara karşı cephe almış ve zahire yollarını da vurmak suretiyle orduda bas gösteren erzak buhranının artmasına sebep olmuştur.

Dulkadırlıların, Osmanlılar aleyhinde çıkaracakları muhtemel zorlukları gözönünde tutan Selim, Alaüddevle ile uğraşmaktan şimdilik vaz geçerek 26 Haziran'da Sivas'a gelir ve 140 bin asker, 5 bin zahireci 60 bin deveye yükselen ordusunu bir yoklama ve sayıma tabi tutma gereğini duyar. Yoklamadan sonra muhtemel bir Sî ayaklanmasını önlemek maksadıyla Kayseri ile Sivas arasında, Iskender Paşa komutasında 40 bin kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakılmıştır. Büyük bir kısmının hasta ve yaşlı olduğu anlaşılan bu ihtiyat kuvveti, ordunun ric'at hattını tutacak, aynı zamanda Sah İsmail'in Diyarbekir ve Batı sınırı komutanı Ustaclu oğlu Mehmed Han'ın yaptığı tahribat yüzünden uğranılan zahire ve saman buhranını da önleyecekti. Çeşitli yollarla zahire buhranını önlemeye çalışan Selim, Erzincan'dan Sah İsmail'e üçüncü defa Türkçe bir mektup gönderir. Bu nâmede, daha önceki mektupları hülâsa eden Selim, yakında Azerbaycan'a ulaşacağını da bildirip Sivas ile Kayseri arasında bir ihtiyat kuvvetini bıraktığını açıklamaktan çekinmez.

Osmanlı ordusu, 18 Temmuz'da Erzincan'a bağlı Yassı- Çemen'deki Hasan Bey çayırına geldiği sırada Sah İsmail'in elçisi Sah Kulu Akay Bevey Nuker ordugaha gelip Selim'e bir name ile içi afyon dolu altın bir kutu takdim eder. Sah İsmail, nâmesinde, Selim'i savaşa zorlayan sebebi araştırıyor, Dulkadırlılarla düşmanlıkta bulunmamış olduğundan bahsediyordu. Aynı zamanda Selim'in mektuplardaki ifadesini de bir padisaha yakistirmayan Sah İsmail, bunların, afyon ile sarhos olmuş kâtiplerin kaleminden çıkmış olduğunu iddia ettikten sonra mektubunu İsfahan'da bir av esnasında yazdığını bildiriyordu. Osmanlılarla dostluktan bahsetmekten geri kalmayan Sah İsmail, Timur zamanında olduğu gibi memlekete karışıklığın âriz olmasını arzulamadığını bu sebeple savaş istemediğini belirttikten sonra, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu beyan ediyordu.

Öte yandan, Sah İsmail'in, verdiği söze rağmen henüz ortalarda görünmemesi, çorak arazide büyük bir müzayakaya (sıkıntı) maruz kalan asker arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Nitekim Fırat Nehri (Karasu) kenarına geldiği bir sırada isyan belirtileri görülür. Bununla beraber, sancak beyleri gibi vezirler de, başlangıçta ileri gitmenin aleyhinde olmalarına rağmen, bunu açıklamaktan çekinirler. Ancak askerin hareketini tanzim ile Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'e kadar katedilecek yolu 40 merhaleye taksim eden Selim'in, kararında sebat etmesi üzerine, daha ileri gitmenin mahzurlarını arz etmek maksadıyla, Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı, Selim'e gönderirler. Sehzâde Ahmed vak'asında Selim'e hizmet etmek suretiyle onun, kardesine gâlip gelmesini sağlamış bulunan ve çocukluktan beri Selim ile birlikte Harem-i Humâyun'da büyümüş olan Hemdem Paşa, Padisahın, hakkındaki teveccühüne itimat ederek bu hususu arz eder. İsaret edilen tehlikeler ve ordunun içinde bulunduğu sıkıntılar gözönüne alındığı zaman bu fikir makuldu. Fakat hiç bir engel tanımayan ve tereddüt göstermeyen Selim, bunun askere çok kötü bir örnek olacağını düşünerek, Hemdem Paşa'yı feda etmek zorunda kalır.

Zeynel Paşa'nın, Karaman Beylerbeyi olarak tayin edilmesi üzerine harekete geçen ordu, seri bir yürüyüşle Çermük'e gelir. Bu mevkiye Selim, Bali Bey tarafından esir edilen iki Kızılbaşı, Türkçe olarak kaleme alınmış bir mektupla Sah İsmail'e gönderir. Osmanlı Pâdisahı, bu dördüncü mektubunda da Sah İsmail'i tahrik ediyor, memleketinde günlerce yürüdüğü halde kendisinden bir haber alınmadığını belirttikten sonra, onun korkutuguna hükm ederek bir tabibe müracaat etmesini tavsiye ediyordu.

Mektubunda, "Ey İsmail, ÷lkemin sinirinde görünmekle bana meydan okudun. İste ben geldim, haftalarca yürüdüğüm halde ne senden ne de askerinden bir eser görmedim. Ölümüsün yoksa sagmisin bilemiyorum, hile ve aldatmaktan baska bir sey bilmez misin? Sayet korkuyorsan bir tabib getir ki seni tedavi etsin. Seni daha fazla korkutmamak için güzide askerlerimden kırk bin kisiyi Kayseri yakınlarında bıraktım. Düşman hakkında ancak bu kadar lutuf gösterilebilir" dedikten sonra, Sah İsmail'in yönetimden vaz geçip inzivaya çekilmesini tavsiye eder. Müellifler, Yavuz'un, gizlenmekte devam edeceğini tahmin ettiği Sah İsmail'e bir de kadın elbisesi gönderdiğini kayd ederler. Buna ragmen kendisini gizlemeye devam ederse erkek sayılmayacağını bildiren Selim, Sünnî olan Özbek Hani Ubeyd gibi Memlûk Sultani Kansu GavriÖye de birer mektup yazıp, düşman memleketinde bulunduğunu bildirir. Çermük'ten yoluna devam eden Osmanlı ordusu, Sökmen'e gelir. Daha Tercan'da iken sonradan vezir olan Yanya Beyi Mustafa Bey ile Trabzon Sancak Beyi Mehmed Beyi, Bayburt'un zaptına me'mur etmiş olan Selim, Sökmen'de Gürcü Beyi Mirza Çabuk'un elçilerini kabul eder. Elçiler, yanlarında iki bin bas koyun ve bir miktar da zahire getirmişlerdi. Gürcü Beyi bu vesile ile dostlugunu göstermiş oluyordu.

Bundan sonra Tebriz'e doğru yeniden hareket emri verilmisti. Bunun üzerine günümüzde Agri vilayetine bağlı Elesgirt kazası Sakallı Köyü (Konagi)'ne gelen ordunun, ümerâdan bazı kimselerin de tesviki ile " Düşman yok, harab memlekette nice seyahat ederiz?" diye mirıldanıp isyana basladığı görülür. Hatta bir rivayete göre bu ordu tarafından, Selim'in çadırına içleri tehdid dolu mektuplar bırakılıyordu. Bunun üzerine yigit padisah atına atlayıp askerin içine dalmış, heybetle ve gayet vakurâne bir şekilde "Ehl ü iyal kaydında olarlara destûrdur, gerü karılarınun yanına gitsünler, biz buraya gerü dönmek için gelmedük! Rahat isteyen bu yola yarasmaz. Bizi isteyüp fi - sebilillah can ve bas feda edecek yigitler ölümden havf itmez (korkmaz). Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düşmanla çarpisacak merdler benümle gelsün. Eger içinüzde er yogise ben yalinüz giderüm" diyerek askerin hamiyet duygularını tahrik etmişti. Asker, bu cesaret ve yigitlik âbidesinin bir at oynatisına, bu tarzdaki heybetli hitâbetine ve küçük bir kiliç kimildatisına dahi vurgun ve âsikti. Sevdikleri hükümdar komutana büyülenmiş yekpâre bir kitle gibi bağlandı. Bu sözlerinden sonra hareket emri veren Sultan'ı, tek bir yenigeri bile terk etmedi.

Esasen bu sırada öncü (pisdar) kuvvetlerin komutanı Mihaloglu Memed Bey, Sah'in Diyarbekir emîri olan Ustacluoglu'nun Hoy'a geldigini, Sah İsmail'in de yaklaştırmakta bulunduğ u haberini vermesi, heyecanın yatışmasına sebep olmuşt u. Bu arada Sah'tan gelen bir mektup ta bunu teyid etmişti. Pâdisah, İsmail'in isledigi bu hatadan istifade edip konak mesafelerini kısaltarak Sah'i karşılamak üzere harekete geçer. İki gün sonra, gece Makû ile Hoy arasında Tebriz'e 20 fersah mesafede bulunan Çaldıran tepelerine ulaşır. Selim, bu mevkide yeni tertibatlar almış ve safakla birlikte savasa girmek veya askere 24 saat istirahat vermek cihetlerinden birini tercih etmek üzere Divân (Meclis)'in reyine müracaat eder. Genellikle, yol yorgunluğu münasebetiyle hemen savasa girilmesini tehlikeli bulan devlet büyükleri, askere 24 saat istirahat verilmesinin uygun olacağı teklifinde bulunurlar. Buna karşılık, askerin içinde Alevî ve Sîîlerin bulunmasından ve istirahat anında bunların düşmanla anlaşılabileceklerini gözönünde bulunduran Rumeli Defterdari Pîrî Mehmed Çelebi, hemen savasa başlanması gerektiğini belirterek Yıldırım Han devrindeki Çubuk ovası (Timur'la yapılan Ankara Savası) çözülmesinin bir benzerinin vuku' bulabileceğini, bu sebeple safakla beraber harbe mübaseret edilmesi (başlanması) re'yinde olduğunu bildirir. Bu teklif, Yavuz Sultan Selim tarafından kabul görür. Böylece devlet büyükleri, safakla birlikte savasa başlama görüşünü kabul etmek zorunda kalırlar. Onlar, Selim'in emri üzerine savaş nizamı alıp tepelerden ovaya inen kuvveterinin basına geçerler.

ÇALDIRAN ZAFERİ

Savasa, 23 Ağustos 1514 (2 Receb 920.) Çarsamba günü güneş doğarken İranlıların taarruzu ile başlandı. Doğubâyezid'in 80 km. güney doğusuyla Van Gölü'nün kuzey doğusunda bulunan Çaldıran Ovası'nda mevzilenen Osmanlı ordusunun sağ kolunu, Anadolu Beylerbeyi Sinan Pasa ile Zeynel Pasa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kolunu ise Rumeli Belerbeyi Hasan Pasa komutasındaki Rumeli askerleri teskil ediyordu. Selim ise, eskiden beri alısageldigi ve uygulandigi şekilde sipahi, silahdâr, ulûfeci ve gurebâ bölükleri ile çevrilmiş olup, yanında Hersekzâde Ahmed Pasa, Vezir Dukakinoglu, Vezir Mustafa Pasa ve Ferhad Pasa gibi devlet büyükleri, kadiasker vs. gibi din ve hukuk adamları bulunuyordu. Bu arada, padishahın önünde yer alan tüfekçi ve yenigeriler, araba ve develerden meydana gelen bir siper gerisinde bulundukları gibi, sağ ve sol cenahın nihâyetinde olup,

biri 10.000, diğeri 8.000 kisiden mürekkep Anadolu ve Rumeli azepleri, birbirlerine zincirlerle bağlanmış 500 topun önünde dizilmişlerdi. Öte yandan, öncü kuvvetinin çoğunluğunu teşkil eden Dulkadirli Türkmenleri ile Sahsuvaroglu Ali Bey'in ardçı kuvvetleri de Sadi Pasa'nın emrinde idiler.

Osmanlı ordusunun bu dizilişine karşılık, ekserisi Ustaçlı, Varsak, Rumlu, Samlu, Kaçar, Afsar ve Karamanlı Türkmenleri'nden ibâret olup muhtelif hanların emrinde bulunan 80.000 kişilik bir süvari kuvvetinin başındaki Sah İsmail, ordusunu ikiye ayırmak ve sol kanadın idaresini verdiği Ustaçlıoğlu ile birlikte girecekleri bir çevirme hareketi sonunda azepleri yarmak ve onların saflarını geçmek suretile yenicileri arkadan vurmak niyetinde idi. Bu gayesini gerçekleştirmek için de sağ cenahın komutasını üzerine almıştı. Böylece, mükemmel bir şekilde teçhiz edilmiş 40.000 seçkin süvarisi ile azeplerin ve özellikle Rumeli kuvvetlerinin üzerine hücum eden Sah İsmail, başlangıçta başarılı olur. Böylece, basta Rumeli Beylerbeyi Hasan Pasa olmak üzere pek çok sancak beyini şehid edip, bu kısmı dağıtır. Ancak karşı taraftan hareket eden Ustaçlıoğlu, Anadolu askerinin mukavemeti ve Sinan Pasa'nın aldığı tedbirler üzerine Sah İsmail ile birleşmek üzere girdiği tesebbüste muvaffak olamaz. Zira Sinan Pasa, askerlerin saflarını muhafaza ederek, intizamli bir şekilde sür'atle toplara doğru çekilmelerini temin etmiş, Ustaçlıoğlu ile kardeşi Kara Han'ı, maiyetlerindeki Türkmenlerle birlikte, Osmanlı topçusu ile karşı karşıya getirmişti. Bu savasta Safevîler "Sah", Osmanlılar ise "Allah" nidâları ve tekbir sadâlarıyla muharebe ediyorlardı.

Bu arada sunu da belirtmek gerekir ki, Safevî ordusunda piyade ve ateşli silahlar hemen hemen bilinmiyordu. Her ne kadar İran'da top kullanılıyor idiyse de bu, kale müdafaalarına hasr ediliyor, meydan muharebelerinde kullanılmasına ehemmiyet verilmiyordu. Bununla beraber Sah İsmail, casusları vâsıtasıyla, Sultan Selim'in askerî tertibatına vâkif olduğu ve topların tanziminden haberdar bulunduğu için askerini iki kola ayırmıştı.

Sah İsmail'in süvarileri, sayı olarak Osmanlı kuvvetleri ile hemen hemen denk idiler. Bundan başka İran ordusu, savaşı kendi topraklarında kabul ettiği için yorgun değildi. Buna karşılık, Yaklaşık 2500 kilometrelik uzun bir yoldan gelen 100.000 kişilik Osmanlı askerleri ile atları yorgundu. Aynı zamanda yiyecek sıkıntısı da vardı. Sayıca en az Osmanlı kuvvetleri kadar olan Sah'in ordusu ise dinçti. Zira bu ordu, Tebriz gibi çok kısa bir mesafeden gelmişti. Asker iyi beslenmiş ve sahları için her türlü fedakârlığa hazır, ona taabbüd edercesine bağlı idi. Topuz, yay ve mızraklarla donatılmış savaşçıların atlarına çelik eyerler vurulmuştu. O zamana kadar, zaferden zafere kosmuş bir hükümdara mâlik olduklarından dolayı da mânevîyatları bir hayli yüksekti.

Osmanlı toplarının ateş açmaları üzerine Sîî ordusu dağılır. Zira basta Ustaçlıoğlu olmak üzere pek çok komutan bu esnada öldürülmüştü. Bunun üzerine savaş, Osmanlıların lehine döndü. Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Rumeli askerlerine yardım etmek üzere bir kısım yenicileri yardıma göndermiş, siperlerin arkasında bulunan yenicilerin de tüfek ile ateş etmelerini emr etmişti. Beklemedikleri böyle bir durumla karşılaşan Sîî ordusunda genel bir panik havası esmeye başlar. Bu arada vaziyeti düzeltmek ve ordusunun moralini takviye etmek maksadıyla her tarafa kovan Sah İsmail, birkaç defa at degistirmiş, bir aralık da atından düşüp yere yuvarlanmıştı. Bu hengamede, üzerine yürüyen bir Osmanlı süvarisinin, Sah üzerine yürüyüp öldürmek üzere iken, tipki onun gibi giyinmiş ve kendisine benzeyen en yakın adamı Mirza Sultan Ali'nin esareti göze alarak öne geçmesi üzerine kurtulur. O, bu kurtuluşunu sonradan at-çeken lakabını alacak olan Hizir isimindeki bir Türkmen korucunun, hayatı pahasına ona atını vermesiine borçludur. Böylece, esir olmaktan kurtulan Sah İsmail, aksama doğru artık hiç bir ümidin kalmadığını görünce, sür'atle Tebriz'e doğru kaçmış, ancak kendisini burada da emniyette görmediği için Sultaniye (veya Dergüzin)'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Onun kaçması üzerine bütün Sîîler, karşı koymaktan vaz geçerler. Bu arada bir kısmı esir, bir kısmı da maktul düşer. Lütfi Pasa, Sîîlerin büyük hezimetini ile sonuçlanan Çaldıran Savaşı'na " Sûfi-kıran " adını verir.

Sah'in, yaralanıp kaçmasından sonra İran ordusu daha fazla direnemeyerek dağılmış ve safakla başlamış olan bu korkunç savaş, o gün akşam üzeri, Osmanlıların büyük bir galibiyetiyle sona ermiştir. Bununla beraber Pâdisah, yatsı vaktine kadar atından inmez. Tarihin en büyük meydan savaşlarından biri olan Çaldıran Savaşı'nın kazanılmasında "tertip ve tahkim işlerindeki" üstünlüğün, ateşli silahlara sahip olmanın, Osmanlı askerinin essiz fedakârlığının ve son olarak Yavuz Sultan Selim'in askerî dehasının büyük payı vardır.

Bu muzafferiyeti müteakip Sîî ordugahi, bütün hazineleri, Sah'in ve ümerasinin zevceleri ile birlikte Osmanlıların eline geçer. Çok çetin geçtiği anlaşılan Çaldıran Savaşı'nda, her iki taraftan da pek çok insan ölmüştü. Savaşı müteakip Çaldıran sahrasında iki gün divân kurduran Selim, Muhyî Çelebi'nin bildirdiğine göre, şehid düşenlerin nâmına bir kabir yaptırıp üstüne ölüm tarihlerini bildiren amûd (direk) diktirmiştir.

Çaldıran Zaferi, Anadolu birliğinin hâlâ devam eden en büyük istinadgâhi olmakla kalmamış, aynı zamanda Güney Anadolu ile Ortadoğu'nun anahtarlarını da Yavuz'a takdim etmişti.

Çaldıran Zaferi'nden sonra Hoy Sahrası'na gelerek Dukakinzâde ile Defterdâr Pîrî Çelebi ve büyük bir Osmanlı tarihi (Hest Behist) yazmış olan İdris-i Bitlisî'yi Tebrize gönderen Sultan Selim, bunlar vâsitasıyla şehirliye emân vermiş ve uzun bir yürüyüşten sonra, yerlere serilmiş kıymetli halılar üzerinden geçerek 5 Eylül 1514'te şehre girmiştir. Bir hafta kadar Tebriz'de kalan Sultan Selim, Sah'in hazinelerini ile bazı sanatkârları İstanbul'a gönderir. Bu sırada Tebriz'de bulunan Timur'un torunu Hüseyin Baykara oğlu Bediüzzaman ile kendisine biri Farsça, diğeri Çağatayca olmak üzere kaleme alınmış iki kaside takdim eden Mehmed Hâfiz ve oğlu Hasan Can (Hoca Sa'düddin Efendi'nin babası) ile birlikte Sultan Selim'e sığınmışlardı. Özellikle, Sultan Selim'in büyük hürmet ve saygısına mazhar olmak suretiyle kendisine günde 1.000 akça tayin edilen Bediüzzaman, Osmanlı ordusu ile birlikte İstanbul'a gelecek ve bir müddet sonra Eyüb'de vebadan vefat edecektir.

Yavuz Sultan Selim'in, bir haftalık ikameti esnasında Tebriz'deki faaliyetleri, bize onun hakkında bilgi vermektedir. O, Tebriz'in Sâhib - Âbad mahallesinde bulunan ve mavi altın sarısı çinilerle süslü Sultan Hasan Câmîi'nde, Hülefa-i Rasidîn ile Ashab-i Kirâm'in isimlerini hutbede okutmuş, Sah İsmail tarafından gerek Akkoyunlulardan, gerekse Seybek Han'dan müsadere edilmek suretiyle alınmış bulunan hazinelere el konmuştu. Bu arada bir kısım fillerle, Sah İsmail'in, Akkoyunlu Türkmen Ulusu Beyleri'nden Yakub ve Timur torunlarından Ebû Said'den gasb etmiş olduğu emanetleri İstanbul'a sevk eden Selim'in, Tebriz'in mahir usta ve sanatkârlarından bir kısmını İstanbul'a gönderdiğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Muhyî Çelebi'nin Selimnâmesi'nde, kiliççilerden, cebecilerden, okçulardan ve yaycılardan 1700 hânenin İstanbul'a gönderildiğine dair verilen haberler, seferin rûznâmesini tutan Haydar Çelebi tarafından da te'yid edilmektedir.

Sah taraftarları (Kızılbaş) ile meskûn bu mintikada daha fazla kalmayı tehlikeli bulan Sultan Selim, bir hafta sonra Tebriz'i terk edip Nahçıvan yoluyla Karabag'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber, onun, kisi bu eski İlhanlı merkezinde geçirmek tasavvurunu anlayan devlet büyüklerinin telasi, bazı karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, ordu, Aras Nehri kıyılarına geldiği zaman, bunların tesvikiyle harekete geçen yeniçeriler, padişahın etrafını sararak, parça parça olmuş elbiselerini mızrakları önünde göstererek dönmek istediklerini hatırlatmak isterler. Böyle bir hareketle karşılaşan Selim, Kars ve Bayburt üzerinden İstanbul'a doğru hareket eder. Bu arada zaferi bildirmek için, komşu devletlere fetihnâmeler yazılıp gönderilir.

Yavuz Selim, Amasya'da iken, Sah İsmail tarafından gönderilen elçilik heyetini kabul etmez. Bu arada, Kemah kalesine sığınmış olan ve kalelerinin metanetine (saglamlığına) güvenen Kızılbaşlar, kendilerine yakın olan Osmanlı topraklarına durmadan tecavüz ettikleri için, kisi Amasya'da geçirmekte olan Yavuz Selim'e tecrübeli bazı kimseler: "Kemah kalesi Kızılbaşlar elinde bulundukça, Bayburt ile Erzincan gibi kasaba ve şehirlerde bir güvenlik sağlamanın mümkün olmayacağını" bildirirler. Bunun üzerine Dogu Anadolu'da esasen hakimiyet kurmayı gerekli gören Pâdisah, Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmış, fakat Timur istilasından sonra kaybedilmiş bulunan Kemah kalesinin kusatılmasını Biyikli Mehmed Pasa'ya emreder. 19 Mayıs 1515'te bizzat Pâdisah'in istirak ettiği hücumla alınan Kemah kalesinin muhafızlığına Karaçin oğlu Ahmed Bey tayin edilir. Bu arada İran üzerine yapılan hareket esnasında, Osmanlı ordusunun yiyecek kollarını vuran Dulkadiroğulları'nın ülkesi alınarak Maras ve Elbistan Osmanlı topraklarına ilhak edilir. Daha sonra İstanbul'a hareket eden Sultan Selim, 11 Temmuz'da şehre girer.

Çaldıran Zaferi'nden sonra, basta Diyarbakir olmak üzere, Dogu Anadolu'nun birçok şehri, Osmanlıların eline geçer. Böylece, Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmış olur. Biyikli Mehmed Pasa, Diyarbakir Beylerbeyliği'ne getirilir. Tarihçi İdris-i Bitlisî de müsavir olarak onun yanına verilir. İdris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyafarikin, Bitlis, Hisnikeyfa, Urfa, Mardin,

Cezire ve Rakka'ya kadar Güney Dogu Anadolu bölgesi ile Musul dolaylari Osmanli idaresine geçer. Bu sayede Tebriz - Haleb ve Tebriz - Bursa Ipek yolu Osmanlilarin kontroluna girmis olur. Ayrica, Siî akidesinin yayilmasi büyük ölçüde durdurularak propaganda malzemesi saglayacak imkânlar set çekilmiş olur. Yine bu zaferle geçici de olsa Safevî tehlikesi ortadan kalkmis oluyordu.. Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim "Sah" ünvanini kullanmaya baslamis, hatta bu ünvan "Sultan Selim Sah" diye sikkelere de islenmistir. Yavuz'dan sonra gelen padisahlar da ayni ünvani kullanip kendi dönemlerinde basilan paralara bu ünvani yazdirdilar. Bundan dolayi bu ünvanla basilan paralara "Sâhî" adi verilmektedir.

YAVUZ DÖNEMİNDE CELÂLİLER

Yavuz Sultan Selim döneminde, sadece ülkenin sinirlari disinda bulunan Kizilbaslar degil, ayni zamanda sinir içinde bulunanlari da devleti ugrastiriyordu. Zira Osmanli sinirlari içinde uzun süreden beri, Safevîler adına yapilan propagandalar, kısa zamanda tesirini göstermistir. Bu yüzden, sayilari küçümsenmeyecek bir insan kütlesinin gönlü, Safevî Devleti'ne baglanmistir. Osmanlilar aleyhine çalisan bu insanlar, ayaklanmak için uygun bir zaman ve fırsat kollamakta idiler. Nitekim bunlar, sehzâdeler arasindaki rekabet esnasinda Yavuz'un, babasina karsi olan isyanini, devletin en zayıf ani olarak degerlendirip Sah - Kulu'nun idaresi altinda harekete geçerler. Böylece memleket adına büyük bir tehlikenin meydana gelmesine sebep olurlar. Birçok cana mal olan ve güçlükle bastirilan bu ayaklanmadan sonra sükûnet saglanamadi. Zira bu sefer de Nur Ali isyani bas göstermistir. Bu da Sah - Kulu isyanindan daha az korkunç degildi. Sayet Yavuz Sultan Selim'in aldigi tedbirler olmasaydi, belki de o tarihlerde bunlari daha korkuncuna sahid olunacakti. Bunlara karsi onun, yerinde ve müsamaha göstermeden harekete geçmesi, bir an bu isyan alevinin etrafi sarmasına mani olmus, fakat atesin büsbütün söndürülmesine yetmemisti. Bu itibarla Siîlik, daha dogru bir ifadeyle Safevîlik adına, zaman zaman ortaya çikanlar oldu. Iste 1519'da Celâl adindaki Kizilbasin çıkardigi isyan da bunlardan biriydi. Bozok'lu ve Kizilbas ileri gelenlerinden biri olan Celâl, "kendüyi mecnûnluga urup ve abdal kisvetine girüp vatani ve eskiya encümeni olan Bozok'tan Tokat semtine firar" edip Turhal civarina gidip orada bir magaraya yerlesir. Burada, gizlice onu ziyarete baslayan Kizilbaslar, "MeczûbGi ilâhidir" diyerek adini etrafa duyurmaya ve şöhretini artirmaya basladilar. O tarihlerde, bu bölge halkinin çoğunun Kizilbas ve Kizilbasliga mütemayil oluslari, Celâl'in isine çok yaramisti. Öte taraftan o, derece derece kendisini halka kabul ettirmee çalismis ve etrafini aldatmakta büyük bir maharet göstermistir. Gerçekten önceleri o, "Mehdi bu gardan (magara) asikâr olsa gerektir, ve ben intizarla (beklemekle) me'murum" diye ise baslayarak birçok insani buna inandirdikten ve bu böylece yeterince güçlendigini hissettikten sonra gerçek yüzü ile ortaya çikar. Bu esnada da kilicin kendisini kesemeyecegini iddia ederek " Halife-i zaman ve Mehdi-i devrân benim" demeye baslamisti. O günkü toplum içinde böyle sözlere inananlar büyük bir yekun tuttuklari için kısa zamanda Celâl'in yaninda çok sayida Kizilbas toplandi. Bir müddet sonra da "âlemi men serbeser alsam gerek, cümle münkir gitse ben kalsam gerek" diye kendisine büyük bir pâyeye veren bu adamin etrafinda toplananlardan bir kisminin, onun politik bir gaye ugruna çalistigini bilmemeleri mümkündür.

Vezir-i A'zam Piri Pasa'nin, Firat kenarindan ayrilarak padisahin yanina gidisini fırsat bilen Celâl, Sah - Veli ünvani altinda ve belki de Sah Ismail'den aldigi emir sonunda harekete geçer. Isyan, önce Bozok vilayetinde baslamisti."Ol etrafta bulunan kura (köy) ve kasabatin (kasabalar) sükkânina (sakinlerine) teaddi ve tecavüz" etmek suretiyle baslayan bu hareketin çok çabuk gelistigi anlasilmaktadir. Çünkü Bozok'ta, Sehsüvaroglu Ali Bey'in oğlu Üveys'in evini bastigi zaman Celâl'in yaninda 4000 kisilik bir kuvvet vardi. Bu kuvvetin kısa bir süre içinde çoğaldigi ve Rum Beylerbeyi olan Sâdi Pasa'nin kuvvetlerini yenecek duruma geldikleri görülmektedir. Gerçekten Sâdi Pasa, isyanin çıktigi ilk anlarda bu isyani bastirmak ve bununla çarpismak gayesiyle asker toplamak için Zile'ye gidip etrafa ulaklar gönderdigi bir sirada onlari hücumuna ugramisti. Asker sayisi az olmakla birlikte isyancilarin önünden kaçmayi düşünmeyen Sâdi Pasa, onlarla savasa girer. Sabahtan aksama ve ertesi gün öğleye kadar devam eden savasta yaralanan Sâdi Pasa'nin yaninda bir çok askeri de sehid düsmüstü. Bununla beraber, yarali olarak Amasya'ya çekilen Sâdi Pasa, yeniden asker toplayip tekrar faaliyete geçer. Ancak Sah-Veli'nin kuvvetleri, "Keçeci ve çanagi diye bilinen melâhide (mülhid, dinsiz) taifesinden " ve Kizilbaslardan büyük yardımlar gördüğü için günden güne sayilari artiyordu. Bu arada, Sâdi Pasa'ya karsi kazanmis oldugu zafer de Celâl'in şöhretine şöhrat katiyordu. Hatta bu şöhrat, Sah Ismail'in adini bile unutturmustu.

Sâdi Pasa'nin mektubundan veya baska bir kaynaktan haber aldigi bu isyani çok önemli ve ciddi telakki eden Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Pasa'ya, vezirlik pâyesi vererek isyani bastirmaya me'mur eder. Ferhad Pasa, kapihalkindan ve yeniçeriden bir miktar askerle yola çıkar. Bilahere o, Sehsüvaroglu Ali Bey, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Pasa ve Sivas (Rum) Beylerbeyisi olan Sâdi Pasa ile birlikte, isyan eden Celâl ve askerleri üzerine yürürler. Bunun üzerine, burada tafsilatina girmeyi gerekli görmedigimiz büyük bir mücadele meydana gelir. Bu mücadelenin sonunda, Lütfi Pasa'nin ifadesiyle "nihayet ol bagilerin (eskiya) ekseri kirilüb ve baslari olan habisin basi kesilüb Sultan Selim'e gönderdiler" diye verdigi bilgi ile yetinmek istiyoruz.

Devletin en kudretli devrinde, büyük gayret ve zorluklar sonucunda bastirilan bu isyandan sonra, Anadolu'da her ne sebeple olursa olsun meydana gelen ayaklanmalara, bu Celâl'in adina izafeten Celâlî denecektir. Celâlîler, özellikle Anadolu'da, zaman zaman harekete geçip yurdun tahribinde ve halkin soyulmasinda önemli rol oynayacaklardır. Celâlîlerle ilgili olarak Tosya kadisi ile vilayet halkindan ileri gelenlerin gönderdikleri mektup, bunlarin isledikleri cinayetler ve sebep olduklari kötülükler hakkında bilgiler vermektedir. Bu mektuptan anlasildigina göre on yıldan beri halkin rahatının kalmadigi, evlerinin yakildigi, yiyeceklerinin ve hatta kadınlarının zorla ellerinden alindigi, bu yüzden, köy halkindan da pek çok kimsenin kaçip yurdunu terk ettigi, geri kalanların ise gerek malî gerek siyasî hiç bir seye güçlerinin yetmediği belirtilmektedir.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN GÜNEY SİYASETİ

Tuttugunu koparan bir padisah olarak bilinen Yavuz Sultan Selim, dönemindeki imkânlarla her bakımdan âdil ve mazbut dinî, idarî, ekonomik ve sosyal bir nizam kurarak İslâm âlemini tek elde toplamak gayesini güdüyordu. Bu yüzden olacak ki, kendisini bu hedefinden uzaklastirmak isteyen her seye karsi mücadele etme kararında idi. Bu bakımdan, dur durak bilmeyen ateşin mizacı ile o, geçmisi unutmak istiyordu. Herhalde bunda haksız da sayılmazdı. Zira babası II. Bâyezid'in zamani, bir bakıma baba mirası ile yetinen, nisbeten kisir ve durgun bir devir idi. Binaenaleyh, bu yeni çark, muhtesem mazi mirasına yeni bir seyler ilave etmeliydi. Gerçekten, tempoyu yükselten Yavuz Sultan Selim'in gayesi belli idi. O, bir İslâm birliği kurmak ve Osmanlı Devleti'ni de bu birliğin merkezi haline getirmek istiyordu.

Bütün dostane çabalarına ragmen, savas olmadan kurulmasını istediği bu birlik, bir türlü sağlanamıyordu. Bunun içindir ki, birlik davasının gerçekleşmesi ve bu düşünceyi fiile geçirip tercüme edecek olan vâsita da kiliçtan baskası değildi. O, bu kilici kimlere çalacağını da çoktan planlamış bulunuyordu. Zira o, bu birliğe engel olmaya çalışanları çok iyi taniyordu. Bu bakımdan onlarla gerektiği şekilde mücadele etmeliydi. Önce, büyük hayal ve ümitlerle, yalnız ordularını değil, akide (inanç) ve mezheplerini de seferber etmiş olan İranlılar'ı hizaya getirecek, sonra da oynak ve iki yüzlü bir siyaset takip ederek Suriye ile Mısır'ın arasına gerilmiş olan Dulkadirogulları'ni ortadan kaldırıp güney yolunu açacaktı. Böylece sıra, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanını taşıyan Memlûk Devleti ile uğrasmaya gelecekti. Fakat bu bahadır ve cesur insanlarla savasmak belki de harp tarihinin ender gördüğü cenklerden biri olacaktı. Bununla beraber hem gözünü hem de gönlünü Sark'a ve Sark'ı tek elde toplamaya dikmiş olan hükümdar, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanını, Memlûk Sultanı'nin elinde bırakmama azminde idi.

Yavuz Sultan Selim'in bu düşüncesini değerlendirdiğimiz zaman onun, Güney ve kısmen Dogu Siyasetini üç baslık altında ele almak gerekir. Bunlar:

1. Dulkadirogulları Beyliği'nin Ortadan Kaldırılması,
2. Diyarbekir'in Zaptı,
3. Memlûk Devleti ile Olan Münasebetler ve Bu Devletin Ortadan Kaldırılması.

DULKADIROĞLU BEYLİĞİ'NİN ORTADAN KALDIRILMASI

Iran seferine çıkan Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin, Sah Ismail'e karsi olan husumetinden dolayı, kendi saflarında harbe katilmasını istemisti. Fakat Alaüddevle bu istegi kabul etmedigi gibi kendisine tabi bazi asiret kuvvetlerini, Osmanlıların zahire kollarını vurmak için görevlendirmisti.

Daha önce, Osmanlıların yardımı ile Dulkadir Beyi olan Sehsuvar Bey, ugradigi maglubiyet üzerine Kahire'ye götürölüp orada idam edilmisti. Osmanlılara siginip iltica etmiş olan oğlu Ali Bey, devlet hizmetine girmiş, gerek Çaldıran'dan önce, gerekse bizzat Çaldıran'da büyük hizmetler görmüştü. Bundan dolayı padisah tarafından, Gedik Ahmed Pasa'ya ait olup hazineye alınmış olan bir altın kılıç ile taltif edilmisti. Bundan baska, Alaüddevle'nin elinden alınacak yerlerin Ali Bey'e verilmesi de padisah tarafından va'd olunmustu. Nitekim Çaldıran Seferi'nden dönölürken Kayseri ve Bozok sancaklarının ikisi de Ali Bey'e verilir. Böylece o, Dulkadir Beyliği'nin sınırlarındaki bölgeye tayin edilmiş olur.

Sehsuvaroglu'nun bu iki sancaga tayininden süphelenen Alaüddevle, bu durumu Memlûk Sultani'na sikâyet eder. O da Sultan'ın, Kemah üzerine sefere gittigi bir sırada Yavuz'a elçi gönderip bu halden sikâyet etmiş ve Ali Bey'in o sancaklardan alınmasını rica etmistir. Buna karsilik Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin elinde bulunan Dulkadir ülkesinin kendisinden alinip Ali Bey'e verileceğini bildirir. Bu haber, Memlûk hükümdarını epey tedirgin eder.

Yavuz Sultan Selim, Kemah'i alip Sivas'a geldigi sırada Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin ettiğı Hadim Sinan Pasa'yi 40.000 kişilik bir kuvvetle Dulkadir üzerine gönderir. Bu arada Sehsuvar oğlu Ali Bey'i de bu birliğe rehber ve öncü olarak tayin eder. Kendisi de onları takiben Ürgüp'le Kayseri arasındaki İncesu'ya gelip bekler.

Sinan Pasa'nın, Dulkadir hududlarını geçtiğı haberini alan Alaüddevle Bey, karsi koymak için muharebeye hazırlanır. Fakat Göksun muharebesinde bozularak sür'atle kaçıp Elbistan'ın güneyindeki Turna Dagi (Nurhak)'na sigindiysa da takip olunur. Son defa burada yapılan savasta basta kendisi ile dört oğlu ve beylerinden otuz kadari maktul düşer.

Böylece Dulkadir Beyliği, tamamen zapt edildikten sonra basta Maras ve Elbistan olmak üzere, bir sancak itibar edilerek, Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında kalmak üzere Sehsuvaroglu Ali Bey'e verilir. Dulkadir ailesini bir hamlede ortadan kaldıran Hadim Sinan Pasa, bu hizmetine karsilik olarak, münhal bulunan vezir-i a'zamlığa tayin edilir.

Osmanlılar, Dulkadir topraklarını elde etmek suretiyle Memlûk Devleti'ne bağı günümüzde Suriye denilen bölge ile el-Cezire mintikalarını tehdit edebilecek duruma gelmişlerdi. Zira artık onlarla aynı sınırları paylaşmaya başlamış oluyordı. Bu da Osmanlı - Memlûk savaşlarını hazırlayan sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.

a. İstanbul'da Alınan Bazı Tedbirler

Dulkadir Beyliği'nin, Osmanlı mülküne ilhakından sonra İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim, devlet yönetiminde gördüğü birtakım aksaklıkları gidermek için bazı tedbirlere bas vurma ihtiyacını hisseder. Bu tedbirlerden biri yeniçeriler, diğeri de Haliç Tersanesi ile ilgiliydi. Bu konularda yeni düzenlemelere gitmek zorunda olduğunu hisseden hükümdar, Misir'a gitmeden önce bu işleri tamamlamalıydı. Bir kere, fırsat buldukça ayaklanan, yağmalara, fitnelere ve isyanlara kalkışan ordunun içinde bir islâhat yapmak ve bu arada donanmayı da güçlendirmek gerekiyordu. Zira, Arap ordularının, bir zamanlar Akdeniz'de bir Müslüman hâkimiyeti kurmak için, kara ordusu kadar deniz kuvvetlerine de ihtiyaç duymuş olduğunu, tarihten öğrendiği gibi tecrübeleri de onun bu fikrini destekliyordu. Plan ve hesaplarını, iyi bir idarî kavrayış ve askerî anlayışla düzenleyen Pâdisah için, mâzinin doğru ve yanlış hareketleri, kulak verilmesi gereken iki önemli sâhid demektir.

YENİÇERİ AGALIGINDA ISLÂHAT

Dulkadir Beyliği'nin ilhakından sonra İstanbul'a dönen Pâdisah, gerek Çaldıran öncesi, gerekse Amasya'da asker tarafından meydana gelmiş olan yagma, serkeslik ve isyan hareketleri üzerine bazı tedbirler alıp derhal uygulamaya koyma zarureti duymuştu. Bu bakımdan o, askeri tam bir disiplin altına alıp ocagi islâh etmek arzusunda idi. Bu sebeple, ocak üzerinde an'ane gereğince büyük bir nüfuzu bulunan ocak ihtiyarlarını huzuruna çağırarak Amasya'daki itaatsizliğin müsebbiblerinin kimler olduğunu sorar. Bunlar, yine ocak anlayış ve yardımlaşması gereği olarak "Cümlemüz mücrimüz, devletlû Hüdâvendigâr'dan afvumuzu reca eylerüz" diye cevap verirler. Onların bu cevapları ocak an'anesine uygundu. Pâdisahın, devlet ricalini bu yolla sorguya çekmesi, ortaya bir takım isimler çıkardı. Bunlardan Iskender Pasa ve Sekbanbasi Balyemez Osman Aga idam edildiler. Kadiasker Tâcizâde Câfer Çelebi, "İlmiye Sinifi"nden olduğu için, huzura çağırılıp, kendisine "İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana tesvik edenin cezasının ne olduğu" sorulur. O da "sâbit ise ser'an siyaset edilmesi gerekir" cevabını verince 18 Ağustos 1515'te siyaset edilir. Adı geçen devlet adamlarını siyaset etmekle beraber Yavuz, büyük hatip, sair ve Türk inşâ mektebinin (ekol) büyük temsilcilerinden biri olan Tâcizâde'nin ortadan kaldırılmasına çok üzülür. Yavuz, derin bir tahkikat sonucu, isyan tesvikçileri olarak gördüğü şahsiyetleri ortadan kaldırdıktan sonra Yeniçeri Ocagi'nin islahi için, ihtiyarlarla anlaşıp bazı tedbirler alır. Buna göre, bundan böyle "Yeniçeri Agası", saray tarafından, ocak erkân-i harbiyesi de, saltanat makamınca tayin edilecekti. Bu suretle, yüksek kumanda heyetini, daha sıkı bağlarla saltanat makamına bağladı. Bütün bu çalışmalar, Selim'in, yorulmak bilmeyen gayretlerinin, idaredeki tezahürlerini bize aks ettiren görüntülerinden başka bir şey değildir. Benzer gayretleri, devlet kademelerinin her safhasında görmek mümkündür.

HALIÇ TERSANESİNİN GENİŞLETİLMESİ

Yavuz Sultan Selim, aldığı askerî islâhat tedbirlerinden sonra, deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi ve Venedik ile İspanya donanmalarından daha üstün bir duruma gelmesini istiyordu. Güçlü bir donanmaya sâhip olmak için de Haliç Tersanesi'nin, günün şartlarına göre genişletilmesini düşünüyordu. O, bir taraftan asker üzerindeki tesirini artırırken, bir taraftan da devletin durumuna göre kifayetsiz kalan deniz gücünün yeniden kuvvetlenmesine çalışıyordu. İran Sahî üzerine açılan sefer esnasında ordunun yiyeceğini Trabzon'a kadar götürmek için kullanılan donanma, bu iş için yeterli olmadığı gibi Hristiyan donanmalarına karşı koyacak güçte de değildi.

Sehzâdelik yıllarından beri çok az bir uyku ile yetinip, kitap mütalaası ve tefekkürle meşgul olan Pâdisah, bir gece yarısı Vezir Pirî Pasa'yi çağırarak, ona Tersanenin genişletilme fikrini açarak "Bu akreplerin (Hristiyan devletlerin), denizi gemilerle örttüklerini, Rumeli sahillerinde Venedik, Papalık, Fransa ve İspanya bayraklarının dalgalandığını, bunun da vezirin tenbelliği ile kendisinin müsamahasından doğduğunu, artık güçlü ve çok sayıda gemiden müteşekkil bir donanma sahibi olmak istediğini" söyler. Pasa, "bunu, kendisinin de düşündüğünü, yarin Divân'a girdiğimizde diğer vezirler ile özellikle beni takdir etmenizi ve hemen tersane insası ile 500 harp gemisinin techizi için emir vermenizi, bu hareketin Frenkleri korkuya düşürüp, onları muâhedelerini yenilemeye ve vergilerini vermeye zorlayacağını, bu suretle masrafin küffârın altınlarıyla karşılanacağını beyan ile en fazla 40 kadirganın denize indirilmesinden sonra Frenklerin, muâhedelerini yenilemek ve vergilerini vermek için birbirleriyle yarisacaklarını" söyler. Böylece Haliç'te 160 gözlü, büyük bir tersane vücuda getirilerek gemilerin inşasına başlanır. Böyle bir teşebbüsün yerinde olduğu anlaşıyor. Çünkü henüz gemiler bitmeden Avrupa devletlerinden bazıları muâhedeleri yenilemeye ve vergi ödemeye başlarlar. Pirî Pasa'nın görüşü doğrultusunda Macaristan Osmanlılarla bir senelik mütareke imzalar. Lehistan da anlaşılmaya dahil olanlardan olur. Eflak Prensi de vergi vereceğine dair Pâdisah'a arzda bulunur. Bütün bu gelişmeler, Mısır'a el atma arzusunda olan Pâdisah'a lüzumlu donanma ile Avrupa barışını sağlar. Bu teşebbüsler, Yavuz'un siyasî yönünün büyüklüğünü ve onun azametini göstermeye kâfidir.

Bu tedbirlerin, görünüşte İran'a karşı yapılacak yeni bir seferin hazırlıkları olduğu etrafa duyurulmuş ise de, gerçekte Yavuz Sultan Selim'in, büyük bir önem verdiği Sark (Doğu) ticaretini, Kizildeniz'in güney kapisini (Bâbu'l-Mendeb) dahi ele geçirip kapayan Portekiz donanmasına karşı koruma hususunda acz gösteren ve elinden bir şey gelmeyen Memlûk Devleti aleyhine harekete geçmiş bulunuyordu. Öyle anlaşıyor ki, Kizildeniz'i kapatan Portekiz donanmasına karşı bir varlık gösteremeyen Memlûk Devleti, Portekiz donanmasının, Mekke'nin liman şehri olan Cidde'ye gelmesine de mani olamayacaktı. Bu da "Haremeyn"i, tehlikeye girmesi demekti. Böylece, İslâm âleminin kalbi durumundaki bölge, bütün bir İslâm dünyasını mateme boğacak ve onu huzursuz bir hâle getirecekti. Gerçi, 1508 yılında Hindistan'ın

Saul limanındaki savasta, Memlûk donanması Portekizlilere ait birlikleri hezimete uğratmıştı. Ancak Portekizliler, Misir donanmasına büyük bir zayıat verdirerek bunun intikamını aldılar. Onlar sadece bu intikamla kalmadılar, 1513 yılında Aden'i de ele geçirdiler. Kansu Gavri, onlarla savaş için yeni bir donanma hazırladı. Bu donanma için gerek gemi malzemesi, gerekse silah olarak Osmanlılardan büyük ölçüde yardım aldı. Süveys'te tamamlanan ve Selman Reis komutasına verilen bu donanmaya 2000 Osmanlı denizcisi de katılmıştı. Memlûk idaresinin bu konudaki zayıflığını bilen Yavuz Sultan Selim, hem bu yüzden, hem de yukarıda temas edilen konulardan dolayı büyük bir donanmanın inşasını emretmişti. Nitekim, Misir'in zaptından hemen sonra kurulan Süveys donanması ile Kızıldeniz'e açılması bunu teyid etmektedir.

DIYARBEKİR VE GÜNEY DOĞU ANADOLU'NUN ZAPTI

Yavuz Sultan Selim'in, Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı kazandığı zafer, bir manada, Güney Doğu Anadolu'yu da Osmanlı Türkleri'ne açmış ve bölgeyi Sîî tehlikesi ile İran kültürünün hâkimiyetinden kurtarmıştı. Bu sırada Doğu Anadolu'da, Çaldıran zaferinin meyvelerini toplamak için çalışmalar yapıyordu. Zira o bölgede yaşayan, Şia baskı ve nüfuzundan nefret eden Sünnî Kürd ve Türkmen ahalî, İran hegemonyasını kirip Osmanlılara bağlanmak istiyordu.

Ele aldığımız dönemde, Güney Doğu Anadolu'nun merkezi, o zamanki ismiyle "Âmid" denen Diyarbakır şehri idi. Bu şehir, hem tarihî, hem de stratejik önemi büyük bir şehir idi. Sayet Osmanlılar burayı elde edebilirlerse o zaman devamlı olarak bölgeyi İran tehdidinden kurtarabilirlerdi. Bu gayenin tahakkuku için Diyarbakır'ın alınması kararlaştırılınca Osmanlı idaresini Sîî İran idaresine tercih edip Osmanlılara iltica eden meşhur âlim ve tarihçi İdris-i Bitlisî vâsıtasıyla bütün bölgenin sulh yoluyla alınması için çeşitli tesebbüslerde bulunulur. Biraz sonra görüleceği gibi bu tesebbüslerde başarı sağlanır.

Gerçekten, Çaldıran meydan muharebesinden sonra halkın büyük bir kısmı Sünnî olan Doğu Anadolu beyleri, Yavuz Sultan Selim'in tarafını tutmuşlardı. Basta Diyarbakır olmak üzere birçok şehir kapılarını Osmanlılara açmıştı. Ancak bazı şehirler, bu arada Mardin, İran kuvvetlerinin elinde kalmıştı. Biyikli Mehmed Paşa, Diyarbakır beylerbeyliğine getirilerek bu bölgenin idaresi onun yönetimine verilmiş ve meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî de bu konuda yardım etmek üzere bas müsavir olarak onun yanına verilmişti.

Şah İsmail, Osmanlı ordusunun ayrılmasından sonra kaçıp gizlendiği yerden çıkıp tekrar Tebriz'e dönünce Diyarbakır'a, Çaldıran seferinde maktul düşen Ustacluoglu Mehmed Han'ın yerine onun kardesi Karahan'ı yollamış, o da Diyarbakır'ı muhasara altına almıştı. Yavuz, buranın muhasaradan kurtarılması için mirahur iken 921 (m. 1515)'de Erzincan, Bayburd, Sebinkarahisar ve Trabzon havalisi kendisine verilen Biyikli Mehmed Paşa'yı memur eder. Bu esnada Sivas Beylerbeyi olan Sadi Beyi de Mehmed Paşa'ya yardım için gönderir. Bu arada İdris-i Bitlisî de on bin gönüllü ile bunlara iltihak eder. Diyarbakır üzerine yürüyen bu kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayan Karahan, muhasarayı kaldırıp Mardin taraflarına çekilir. Yine İdris-i Bitlisî'nin yardım ve tesebbüsüyle Mardin de alınır. Bu arada Diyarbakır'ı geri almak için Karahan tarafından yapılan hücumlar sonuçsuz kalır. Nihayet, H. 923 (M. 1517)'de Karahan'ın, Urfa ile Nusaybin arasında bulunan Koçhisar mevkiindeki bir muharebede maktul düşmesi üzerine Diyarbakır isî tamamen Osmanlıların istediği şekilde halledilip bir sonuca bağlanır. Koçhisar muharebesinden sonra buraya, Osmanlı müteferrikalarından olup aslen Diyarbakırlı olan Ahmed Bey isminde biri, vali olarak tayin edilir.

Diyarbakır ile doğudaki diğer şehirlerin alınmasında İdris-i Bitlisî'nin büyük hizmetleri görüldü. Bu zat, Sünnî olan Kürd beylerini görüp anlasarak onları Osmanlıların tarafına çekmişti. Bu suretle Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Egil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin, Ceziretu'b-nü Ömer gibi takriben 25 mintika beyi devlete itaatini bildirirler. Pâdisah da, eskiden olduğu gibi yerlerinde kalmak üzere kendilerine beratlar gönderdi.

Yavuz, hem bunlardan bağlılık yemini almak, hem de Urmiye Gölü sahilinden Malatya'ya kadar olan yerleri tesellüm için, çok sevdiği ve hürmet edip saygı gösterdiği İdris-i Bitlisî'yi gönderir. Bölgeyi bütün hususiyetleri ile tanıyan, nüfuz sahibi ve siyasî sahada mümtaz bir kabiliyete sahip olan bu zat, bölgenin manevî fâtihidir. Hest Behist adıyla bir eser yazan ve Osmanlıların, "ilâ-yi kelimetullah"

ugruna verdikleri mücadelelerde oynadıkları önemli rollerini ortaya koymak suretiyle de büyük bir İslâm âlimi olduğunu göstermiştir.

Iran serdari Karahan ile Biyikli Mehmed Pasa ve Karaman Beylerbeyi Hüsrev Pasa'nin teskil ettikleri Osmanli kuvvetleri arasında meydana gelmiş olan siddetli muharebede Sah'in maiyyet askerlerini de yanlarında getiren İranlılar, perisan olmuşlardı. Bu galibiyet sayesinde Ortadoğu'daki denge Osmanlıların lehine değişmişti. H. 922 (M.1516)'daki bu muharebe sonucunda, Anadolu birliği perçinlenmiş oluyordu. Bölgenin, Osmanlı idaresine girmesinde büyük rol oynayan âlim ve tarihçi Idris-i Bitlisî'ye karşı Yavuz Sultan Selim'in, saygıda kusur etmediği anlaşılmaktadır. Yavuz, Idris'i çok seviyor vekendisine gönderdiği hatt-i hümayûnda "Umdetu'l-Efâdil, kudvetü erbâbi'l-fezâil ..." diye hitab ediyor, "hüsnü diyânet ve emanet ve fart-i sadakat ve istikameti dolayısıyla Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis olduğu" anlatıldıktan sonra "yüzünün ak olması" temenni ediliyordu. Padişah, bu büyük âlimin hizmet ve ihlasından o kadar memnun olmuş, kendisine o kadar yüksek bir güvenle bağlanmış ki, uygun göreceği kimselere beylik tevcihini temin için, kendisi tarafından doldurulacak hatt-i hümayûnlar dahi göndermişti. Müverrihin ise bunu, izinsiz kullanmadığı rivâyet edilir ki bu, Pâdisahla âlimin birbirinden baskın âlicenaplıklarının açık bir ifadesidir. Gerçekten Yavuz Sultan Selim, gönderdiği beratta Idris-i Bitlisî'ye şöyle diyordu:

"Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis olduğun ilam olunmuş, yüzün ağ (ak) olsun. İnşaallahu'l-eazz sâir vilayetlerin dahi fethine sebep-i küllî olsun. Benim, enva-i inâyet-i alîyye-i hüsvânem senin hakkında mebzûl ve munatiftir. Elhaletu hazihi, ahir-i Sevvâl-i Mübareke (Sevvâl ayının sonuna) değin vaki olan ulûfeniz ile 2000 sikke-i efrençîye fluri ve bir samur ve bir vasak ve iki murabba suf ve iki çuka ve bunlardan gayri bir samur ve bir vasak kürk kaplı suflar dahi ve bir frengi kemha kilifli müzehheb kılıç in'âm ve irsal olundu."

Yavuz Sultan Selim, Biyikli Mehmed Pasa'ya bölge emirlerinin bağlılıklarını te'yid ve kendilerine dağıtılmak maksadıyla 17 sancak, sirma işlemeli 500 hil'at ve 25 yük (1 yük = 1000000 akçadır) akça göndermişti. Hoca Sa'düddin, bu konuda "Padişah, Diyarbekir Beylerbeyisi Mehmed Pasa'ya surh ve sefidten kise-i emele sigmaz mebâlig-i kesire gönderdiler ve esbab ve emtia-i nefiseden bi had ve bi kıyas nesne ata buyurup hila-i mütenevvia-i fâhire ihsani ile serefraz eylediler. Ve ümeray-i Diyarbekir'e ve mulûk ve hukâm-i ekrâda bahs olunmag için 25 yük akça, ve 500 câme-i zerrin ve 17 alem-i pür tezyin irsal buyurdular." diyerek yollanan bu emtianın, Biyikli Mehmed Pasa'ya gönderildiğini açıklar.

Bundan sonra, Yavuz Sultan Selim'in, Misir seferi esnasında Halep'in fethini müteakib, Memlûk idarî teşkilâtındaki bölgeye bağlı şehirlerden Malatya, Urfa, Behisni (Besni), Ergani, Harput, Divrigi ve Siverek ile diğer şehirler Osmanlı idaresine geçmiştir.

OSMANLI - MEMLÛK MÜNASEBETLERİ

Takib ettiği siyaset yüzünden iki devlet arasında devam eden iyi münasebetlerin bozulmasına sebep olan Aalüddevlî Bozkurt Bey'in, Selim tarafından bertaraf edilip Dulkadir Beyliği'nin Sehsüvaroglu Ali Bey'e verilmesi, Memlûk Sultanlığı'nda bir endişeye sebep olmuştur. Bu yüzden, Selim'in Suriye işlerine karışmasından çekinen Memlûklular, İran savaşlarını dikkatle takib ediyor, ayrı mezhepten olmalarına rağmen, Sah İsmail'in sahsında yeni bir müttefik buluyorlar idi. Öte yandan, Sah İsmail de Memlûk Devleti'ne müracaat etmiş, İran'dan sonra Suriye'nin de Selim tarafından işitile edileceğine dikkati çekmişti. İşte bunun üzerine, Kansu Gavri, Sünnî ülemanın karşı koymasına rağmen, ittifak için adamlarından birini Sah İsmail'e yollamış ve Osmanlıların yeniden İran üzerine yürümelerini önlemiştir.

Iran ile Memlûk Devleti'nin, Osmanlılara karşı, müsterek hareketine mani olmak için tedbirler alınması gerekiyordu. Güneydoğu'da fethedilen yerlerin elde tutulabilmesi için, Memlûk Devleti'ne bir darbenin indirilmesi gerekiyordu. Mısırlılar, Osmanlılara böyle bir fırsatı vermekte gecikmediler. Öbür taraftan, Ortadoğu "Ehl-i Sünnet" efkâr-i umumiyesi, Siâ belasına büyük bir darbe indirip, bunun ilerlemesini durduran ve asırlarca Hristiyan dünyasının müsterek ve güçlü kuvvetlerine karşı koyan Osmanlılar'ı, İslâm riyâsetinde görmek istiyordu. Yavuz için bu, gerçekleştirilmesi zarurî bir vazife idi. İslâm riyâsetinin baslıca imtiyazı olan "Hilâfet" ve "Haremeyn"e sâhip olmanın, artık Osmanlı Hânedanı'nın

hakki olduğu düşünülüyordu. İslâm dünyasındaki "ehl-i hall ve'l-akd"ın kanaatinin de böyle olduğu anlaşıyor. Zira, doğu denizlerinde dolasmaya başlayan Portekizlilerden büyük zararlar görmüş olan Memlûk Devleti, onlara karşı koyacak gücü kendinde bulamıyordu. Portekiz, 1502 yılında Hindistan'a yerleşerek Hindistan ile Avrupa arasındaki bütün ticaretin kendi denetiminde olan Güney Afrika'dan dolan deniz yolundan yapılmasını istiyordu. 1507'de Aden Körfezi'nde Sokotra, 1508'de de Hürmüz'ün ele geçirilmesiyle bu abluka, daha sıkı bir şekilde uygulanır olmuştur. Böylece Memlûk ekonomisi ile devlet hazinesinde sürekli bir bunalım meydana getirmişlerdi. Bu arada Şah İsmail, henüz yeni eristigi İran körfezinin, Avrupalıların tekeline geçmesini istemiyorsa da, Osmanlılara karşı kendisine destek olmaları karşılığında Portekiz gemilerine yardımında bulunmaya hazırdu. Gerçekten, Doğu Akdeniz'e tam hâkimiyetin temini, Hristiyan dünyasının müsterek hareketine karşı İslâm âlemine yaslanma lüzumu ve Anadolu emniyetinin sürekli olabilmesi için objektif noktadan bir zaruret olarak görünen Mısır seferine karar verilir.

Esâsen Mısır Sultani Kansu Gavri, Dülkadir Devleti'nin ortadan kalkmasıyla "Sâhib-i Haremeyn" olarak hutbenin kendi adına okunmakta devam etmesini Sultan Selim'den istemisti. Bu teklif üzerine Pâdisah "Koca Çerkes er ise hutbesini Mısır'da okutmaya devam etsün" diyerek Mısır'ın geleceği hakkındaki düşünce ve niyetini açıkça belli etmişti.

Hükümdara göre, bir vakitler Avrupa'ya sığınarak muhtesem bir Müslüman - Arap medeniyeti kuran, bir taraftan da Irak, Acem, Hind ve Çin diyarlarına kadar kol atıp buyruk yürüten o büyük İslâm devletinden sonra "Sâhib-i Haremeyn" ünvanına sahip olmak, fikir ve medeniyet planında yerinde sayan su Memlûk Sultanlığı'na nasıl bırakılırdı?

Bu düşünce ve anlayışla, bir zamanlar İslâm dini ve prensipleri adına gıristigi cihadlar ile yeryüzüne barış, adalet, fazilet ve insanlık dağıtıcı öğretici ve kurtarıcı olarak kitadan kitaya geçerken, âdil ve her kesimi memnun eden sosyal bir ahenkle beraber, gittiği yerlere tek Allah fikrinin huzurunu da taşıyarak bir yeni dünya nizamının müjdelelerini vermisti.

İste Yavuz da, dedesi Fâtih gibi, Müslüman - Türk âlemine karşı kendini aynı borcun altına girmiş, aktif bir eleman olarak görüyordu. Bu ruhla, İslâm âlemini içine düştüğü karanlıktan kurtarmak için onu tek bayrak altına almanın lüzumuna inanıyordu. Bu planın, mühim bir safhası olarak da Mısır seferi artık bir zaruret haline gelmiş demektir. Fakat bu planın açıkça bilinmeyip tahmin edilen tamamlayıcı çizgileri Hindistan'a ve daha kim bilir nerelere kadar varıyordu.

Gerek Haliç tersanesinin genişletilmesi, gerekse seyahat maksadıyla İran ve Arabistan'a gitmenin yasaklanması, Memlûk Sultani Gavri'nin telaşlanmasına ve Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndermesine sebep olmuştur. Yavuz'un Mısır üzerine hareketinden dört ay kadar önce yazılmış olan bu mektupta Gavri, Pâdisah'a karşı oksayıcı bir üslûpla hitab ederek "Oglum Hazretleri" ifadesini kullanıyordu. Bu mektubunda Gavri, tacirler hakkında Osmanlılarca uygulanan hükümlerden şikâyet ettikten sonra ayrıca denizden ve karadan Mısır üzerine gelmek istendiğini haber aldığını bildiriyor, ikisinin de Müslüman padişahlar olduklarını, hükümleri altında bulunan insanların da mü'min ve muvahhidler olduğunu belirtiyordu. Bu mektuptan ve daha sonra Osmanlılar tarafından gönderilen mektuplardan anlaşılabileceği üzere, herhalde her iki taraf ta, gerçek niyetlerini saklamak suretiyle birbirlerini kollama gayreti içindedirler.

Evail-i Muharrem 922 (Subat 1516) tarihini taşıyan ve Edirne'den gönderilen mektupta Yavuz Sultan Selim, yegane gâyesinin "müfsid ve mülhid-i bî - dinin âsâr-i küfr ve dalaleti bi'l-küllîye âlemden mahv eylemek niyetine diyar-isarka müteveccih olacak âdet-i sâlife muktezasınca " babasının da yaptığı gibi kendilerinin hayır dualarını beklediklerini, kendilerine durumu bildirmek ve sadece müfsid-i bî-din üzerine gitmek istediklerini, böylece din düşmanlarını ortadan kaldırmayı hedeflediklerini, bunu yapmanın da ser'-i serif gereği olduğunu bildirdikten sonra kendileri ile bir proplemleri bulunmadığını, inşa ettirdiği gemilere gelince, kendilerinin de bildiği gibi denizcilik bakımından kâfirlere karşı cihad etmek ve onlara gâlip gelmek için bunun gerekli olduğunu bildirir. Mektubun dili ile bu konuda şöyle diyor: " Malumunuzdur ki, cânib-i bahrde (denizcilik bakımından) cenâb-i âlimizin küffâr-i haksâre daima gazâ ve cihadi eksik olmayup hifz-i derya (denizleri korumak) için merâkibimiz cemi-i zamanda müheyyadir ki, (gemilerimiz devamlı olarak hazırdir) bu halette muhabbete münafi bir va'd olunmamıştır." Bütün bunlara rağmen din düşmanı olan Safevî hükümdarını ortadan kaldırmak için

kendisi onun tarafını tutar ve bu konuda onu desteklerse o zaman, Allah'ın muradı ne ise o şekilde olacağını bildirmisti. Gayesinin, Misir'i zapt edip ilhak etmek olmadığını Kansu Gavri'ye bildiren Yavuz Sultan Selim, uzunca mektubunda bu konuda şöyle der: "Selâtin-i Islâmiyeden hiç birinin kendüye veya memleketine tama' veya gezend (zarar) eristirmek kat'a hatıra hutûr etmemistir (hiç birinin hatirına gelmemistir), dahi etmez de. Madem ki emr-i ser'-i serif icâb etmeye. Hususan, sizlerle meveddet-i sabika-i mevrusî ki derece-i übüvvet ve bünüvveti yetisüb (eskiden beri, aramızda baba ve evlad sevgisine benzer bir sevgi varken), Haremeyn-i Mükerrremeyn hürmeti dahi mer'î iken makam-i âlimizden simdiye degin beyne'l-cânibeyn (iki taraf arasında) tekdire bais bir kazıyye ve adavet (düşmanlık) ve tama-i memlekettten mebni bir vaz' sâdir olmamıştır."

İslâm dünyasının bu iki büyük devleti, birbirlerinden emin olmadıkları için gerçek maksatlarını gizliyor ve fakat hazırlıklarını da yapmaktan geri kalmıyorlardı. Bu sebeptendir ki Selim, yeniden Sah İsmail üzerine yürümeden evvel, Osmanlı ordusunun arkasına düşmeleri ihtimali bulunan Memlûkları bertaraf etmek üzere hazırlıklara baslar. Esasen, bu sıralarda Kansu Gavri de Selim'i tehdit etmek maksadıyla Haleb'e gelmişti. Yanında da Sehzâde Ahmed'in, kendisine iltica eden ve orada iyi muamele gören oğlu Kasım Çelebi'yi getirerek onu, Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak ilan etmişti. Kansu Gavri'nin bu son hareketi üzerine Memlûk Sultanlığı tebeasını teskil eden "Ehl-i Sünnet"e mensûb Sünnîleri elde etmek üzere tesebbüse geçen Selim, Memlûk emirlerinden birçoğunu kendi tarafına çekmeye muvaffak olur. Genellikle Osmanlılar gibi Hanefî Mezhebi'ne mensûb bulunan Antep, Haleb ve Sam valileri, Selim'in dâvetine kosmakta gecikmezler. Böylece Hanefî ve Safî halkın desteğini sağlayan Selim, kisi Edirne'de geçirdikten sonra 1516 senesi Ilkbaharı'nda, Veziriazam Sinan Pasa'yi 40.000 kişilik bir kuvvetle Maras üzerinden Fırat taraflarına sevkeder. Seferin, İran üzerine olduğunu ilan eden Sinan Pasa, Diyarbakir'e gitmeye memur olduğunu hududdaki Memlûk nâiblerine bildirmiş ve Fırat'ı geçmek üzere onlardan müsaade istemisti. Selim'in hareketlerini dikkatle takib eden Kansu Gavri, Veziriazam Sinan Pasa'nın Fırat'ı geçmek için müsaade istemesi, Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı idaresine geçmiş olması, Selim'in büyük bir harp için hazırlıklarının bulunduğunu öğrenmiş olması gibi sebeplerden dolayı, yanında, Sehzâde Ahmed'in oğlu da olduğu halde, Maras'ı geri almak ve Sah İsmail'e yardımda bulunmak için 18 Mayıs'ta 50.000 kişilik bir ordu ile Sam'a oradan da Haleb'e gelmişti. Bu gelişini de, memleketi teftis etme bahanesine bağlamisti. Kansu Gavri, Sam'a gelirken yerine kardeşinin oğlu Tomanbay'ı "Nâibu'l- gayb"i olarak bırakmisti. Lutfi Pasa'nın ifadesine göre, Kansu Gavri'nin Haleb'e, güya memleket teftisi bahanesiyle gelmesi üzerine Selim, kendisine haber göndererek " Git Misir'da otur, babam yerindesin, beni hayır duadan unutma. Ben, Sah İsmail üzerine gidiyorum" deyince, Kansu Gavri "Memleketimdir, gitmem" diyecektir. Bunun üzerine Sultan Selim " Senin arzun böyle olunca, açıktan düşmanlık yapıyorsun, Sah İsmail ortalıkta yok, senin Haleb'de oturman benim askerim ve vilayetim için hayırlı değildir. Senin düşmanlığını göz görüp dururken ben, görünmeyen düşmana varip seni arkamda bırakmam" diyen Sultan Selim, Malatya'dan Haleb'e doğru yürümeye baslar.

Selim, Kansu Gavri'nin Haleb'e gelis haberini alır almaz Rumeli Kadiaskeri Zeyrekzâde Rûkneddin ile ümerâdan Karaca Ahmed Pasa'dan mütesekkil bir elçilik heyeti gönderir. Bu heyet önce iyi bir kabul görmez ise de, sonra Sah İsmail'e karsi olan gerginlikte, arabulucu bir rol oynayabilecekleri teklifi ve Yavuz'un harekete geçmesi üzerine geri döner. Böyle bir davranışa karsilik Selim, askerın Kayseri'de toplanmasını emrederek 1516 Haziran'ında Üsküdar'a geçmiş, oğlu Süleyman'ı Edirne'de, Pırî Pasa'yi İstanbul'da ve Zeyrekzâde'yi de Bursa'da muhafız olarak bıraktıktan sonra, yeniden teskil olunan Osmanlı donanmasını da Suriye sahillerine göndermisti.

Elçilerine yapılan hakarete tahammül edemeyen Selim, bu hakareti, iki devlet arasında bir harb sebebi sayar. Misir Sultanının, 50.000 kişilik büyük bir orduyla ve yanında Abbasî Halifesi III. Mütevekkil Alallah olduğu halde Haleb'e gelip mevki alması, Osmanlılara aradıkları fırsatı vermiş olur. Dönemin Osmanlı Seyhülislâmi Zenbilli Ali Cemalî Efendi, İslâm ve seriat düşmanlarına yardım eden Memlûk ümerası üzerine harb için fetva vermisti. Pâdisah, Akşehir, Konya, Kayseri yoluyla Elbistan ovasına gelip Vezir-i a'zam Hadim Sinan Pasa kuvvetlerine iltihak eder. Böylece savaş kaçınılmaz bir hal almış oluyordu. Bu sebeple, Evâsit-i Receb (Receb ortalari) 922 (10 Ağustos 1516) tarihli bir mektupla Kansu Gavri'yi, gerek Sah İsmail'i desteklemek, gerekse elçilerine yaptığı hakareten dolayı savasa davet edip: "Benim, azimet-i âlim, ihyay-i seriat-i garra için diyar-i sarka münsarif kilinmisken senin, ol mülhid-i bî-din ve müfsid-i bed âyine takviyet kastına bazı evza-i nâ - sâyesten zâhir olup sen onlardan esedd olduğun haysiyetten teveccüh-i hümayûnum senin üzerine mün'atîf kilinup..." diyerek, nerede ve nasıl isterse kendisi ile karsilasmaya hazır olduğunu bildirir. Bu sırada Mogolbay nâmiyle Misir

Sultani'ndan gelen ve pürsilah huzura giren elçiye sinirlenen Yavuz, "Bana, gönderecek, ulemâdan bir zât yokmuydu?" diyerek Memlûk elçisini tahkir ile gönderdikten sonra Ayıntab (Gaziantep) istikametine doğru yol alır. Bu hareket esnasında yol üzerinde bulunan şehir ve kasabalar ile Malatya'yi zapt eder. Ayıntab'a geldikten sonra burada, Haleb'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik edeceğini va'd eden şehrin valisi Yunus Bey'in ilticasını kabul eder. Osmanlı kuvvetleri kendilerine iltihak edenlerle birlikte, Haleb'e bağlı bazı şehirleri de alırlar. Bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre bu sıralarda muhtelif şehirlerde olduğu gibi Haleb'in ekâbir ve ümerası da Osmanlılara müracaat edip kendilerini Memlûkluların elinde bırakmamak şartıyla Osmanlı ordusunu memnuniyetle karşılayacaklarını bildirmişlerdir.

MERC-I DÂBİK VE RIDÂNIYE SAVASLARI

Memlûk Sultani Kansu Gavri, yanında Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah olduğu halde takriben 80.000 kişilik ordusuyla Haleb'den çıkarak Merc-i Dâbik'a gelip karargâhını kurar. Bununla beraber Selim'e gönderdiği son mektupta Haleb'e gelmesinin kendi elinde olmayıp ümerâsinin ısrarıyla olduğunu bildirip özür diler. Acaba Selim, beyan edilen bu öze güvenebilirmiydi? Zira onun Haleb'e gelisi de kendi ifadesine göre sadece bir teftis içindi. Fakat savastan sonra karargâhında 100 kantar altın ve 200 kantar gümüşten ibâret olan ordu hazinesinin ele geçirilmesi düşünülürse, bu kadar büyük bir hazine ile sadece memleketi teftis değil, Yavuz'u mağlub ettikten sonra, İstanbul'u zaptetmek gayesiyle lüzumlu olan masrafları karşılamak için böyle bir hazineyi beraberinde getirdiği rivayet edilmektedir. Bütün bunları bir tarafa bırakacak olsak dahi, kendisinin Kilis yakınlardaki Merc-i Dâbik mevkiine gelmesi artık bütün barış ümidlerini bosa çıkarmıştı.

Merc-i Dâbik'a, Memlûk ordusundan sonra gelen Osmanlı ordusunun sağ kolunda, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Pasa, Sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Pasa, merkezde de Kapıkulu askerleriyle Yavuz Sultan Selim yerlerini almış bulunuyorlardı. Ön tarafa da zincirler ile birbirlerine bağlanmış toplar yerleştirilmişti. Osmanlılar, âdetleri üzerine hilâl şeklindeki harp nizamlarını burada da uyguladılar. Osmanlıların bu harp düzenine karşılık Memlûk ordusunun sağ kolunda Haleb Nâibu's-saltanasi Hayir Bey, sol kolda Sam Nâibu's-saltanasi Sibay, merkezde de Sultan Gavri maiyetiyle cephe almışlardı.

İki taraf, 24 Ağustos 1516 (26 Receb 922)'da Merc-i Dâbik'ta karşılaşır. Savaşın ilk karşılaşmasında Hayirbey kuvvetleriyle birlikte savaşı terk edip kaçır. Osmanlılar'ın teknik üstünlüklerine dayanamayan Memlûklar, kısa bir zamanda mağlub olmuşlardı. Osmanlı topçusu bu savasta büyük bir rol oynamıştı. Ordusu dağılan Kansu Gavri'ye dair verilen haberler, birbirini tutmayan rivâyetler şeklinde karsımıza çıkmaktadırlar. Bununla beraber en doğru gibi kabul edileni, Ömer Satir'dan rivâyet edilen İbrahim Gülsenî'nin menâkıbinda nakledilen rivâyettir. Ona göre savastan mağlub çıkan Kansu Gavri, Satir ve daha birkaç kişi ile kaçarken çöle düştü, yorgunluk ve bitkinlikten gece yattığı yerde ölüp kalmıştı.

Savaşın kazanılmasından iki gün sonra Haleb'e doğru yola çıkan Pâdisah, iki günlük bir yolculuğu müteakiben Haleb yakınlarına gelir. Sultan Selim, herhangi bir çatışmaya girmeden burayı teslim alır. Haleb, Selim'i merasimle karşılar. Yavuz Sultan Selim, Haleb'de iken basta Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah Ebû Abdullah Muhammed ile üç mezhebin kadılarını kabul ederek onlara karşı iyi muamelede bulunur. Muhtemelen burada, Halife'den, hilâfet alametlerini de alır. 18 gün kadar Haleb yakınında kurduğu ordugâhında kalan müzaffer hükümdar, buraya vali olarak Karaca Pasa'yi, kadi olarak da Çömlekçizâde Kemal Çelebi'yi tayin eder.

Yavuz Sultan Selim, Haleb Ulu Câmii'nde Cuma namazını eda ederken hatib, Mekke ve Medine'nin hâkimi mânasına gelen "Hâkimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvanıyla hitab edince o, yerinden kalkıp bu elkabin yerine "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" (Haremeyn'in hizmetkârı) kelimelerini telaffüzla kendisine bu ünvanın verilmesini istemisti. Hatib'in aynı sözleri tekrarlama üzerine çok sevinen Yavuz Sultan Selim, 1000 dukadan daha fazla değeri olan kaftanını çıkarıp hatibe giydirecek ve üzerinde namaz kıldığı haliyi kaldırıp toprağa secde edecektir. Böylece o, İsâm tarihinde diyânetperverliğinin ne kadar üstün olduğunu gösterdiği gibi, Hz. Peygamber'in, Sair Ka'b b. Zühre'nin kasidesine (Kaside-i bürde) karşı bürdesini (hırka) vermesini örnek alarak böyle bir harekette bulunmuştur. Bu hareket tarzı, Selim'in İslâm'a ve Resûlullah'a ne kadar bağlı olduğunun en belig ve açık nümûnesidir ki bu, Osmanogulları'nın en karakteristik vasfını teşkil eder. Yavuz için kullanılan bu ünvan, kendisinden sonra gelen bütün Osmanlı hükümdarları için de kullanılan önemli bir elkab olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Hama ve Humus üzerinden Sam (Dimask)'a doğru ilerler. Memlûkler tarafından terk edilip boşaltılan Sam, mesayih ve diğer ileri gelenlerce Osmanlılara teslim edilir. Sam'a giren Yavuz Sultan Selim, burada iki gün kadar kalır. Bu süre içinde ordusunu yeniden bir nizam ve düzenlemeye tabi tuttuğu gibi memleketin ihtiyaçları ile de ilgilenir. Bu arada Muhyiddin el-Arabî'nin kabri yanına bir de câmi yaptırır.

Sultan Selim, Osmanlı idaresine geçen Suriye ve Lübnan mintikalarını yeniden teskilâtlandirdiği bir sırada, Güney Suriye ve Filistin'deki Safed, Nablus, Kudüs Aclun ve Gazze gibi belli başlı şehirleri ele geçiren Vezir-i'azam Sinan Pasa, Memlûk Devleti'nin Gazze Valisi Canberdî Gazalî'yi mağlub etmek suretiyle Osmanlı kuvvetlerine Misir yolunu açmış bulunuyordu.

Merc-i Dâbik hezimetinden sonra, Misir'a kaçabilen bazı Memlûk emirlerinin gayretleriyle Kahire'de Memlûk Devleti'nin basına Tomanbay getirilmisti. Memlûklar, Merc-i Dâbik muharebesinden sonra, Osmanlı hükümdarının yanında bulunan Halife el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ettiler. Bu haber üzerine Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'ın, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanımak şartıyla Gazze'den öteye olan Misir topraklarını Memlûklar'a bırakmak istediğini, bu ve daha başka şartlarla sulh (barış) teklifinde bulunacaklardı. Mektubun tesirinde kalan Tomanbay, Sultan Selim'in şartlarını kabul edip sulh yapmak istediye de yanında bulunan emirler, siddetle karşı koyarak bu teklifleri reddederler. Onlara göre Suriye muvakkat olarak Osmanlı idaresine geçmişti. Yavuz, daha önce Cengiz oğullarından Hülagu ile Timur hâdiselerinde olduğu gibi Misir üzerine gelemeyecek, Suriye ve Filistin'den geri döneceğini zannediyorlardı. Çünkü onlar, Hülagu ile Timur'un yapamadığını, Selim'in yapabileceğine inanmıyorlardı. Bu bakımdan, Pâdisah'ın, Anadolu'ya dönmesinden sonra zapt edilen yerler, tekrar geri alınacaktı. Olayları bu açıdan değerlendiren Misir ümerası, Tomanbay'ın muhalefetine rağmen Osmanlı elçilerini öldürmekten de çekinmez. Elçilerinin Misirliar tarafından öldürülmesi, artık buraya (Misir'a) yapılacak seferi kaçınılmaz hâle getirir.

Bu arada, Sultan Selim'in, Hayir Bay vâsıtasıyla Misir ümerasından bazıları ile temasa geçip, lehinde propaganda faaliyetlerine girdiği anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu tesebbüs ve faaliyetlerden bir sonuç alamayan Selim, sür'atle ilerleyecek ve sırasıyla el-Aris, Hân Yunus, Sâlihiyye ve Belbis'i zaptederek Kahire önünde Matariye ile Cebel Ahmer arasında bulunan Ridâniye'ye ulaşacaktır. Seferde hazır bulunan müelliflere göre, cündîler (süvari) yanında şehir halkından, Urban, Zenci ve Magriblilerden mürekkep 20 bin (kaynaklara göre 50 bin) kişilik Memlûkler, Iskenderiye'de bulunan Venediklilerden ve diğer Batılı'lardan top temin etmek, siper ve hendek kazmak suretiyle tahkim ettikleri Ridâniye'de Osmanlılarla yeniden savaşmak üzere tesebbüse geçmişlerdi. Bu maksatla, Kahire'nin kuzeyindeki el-Mukattam dagından başlayarak Nil Nehri'ne kadar uzanan bir sahada mukavemete çalışmışlardır.

Misir üzerine yürümek üzere Sam'dan ayrılan Sultan Selim, Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Gazze'de bulunan Osmanlı ordusuna ulaşır. 13 günde çölü katederek Kahire'nin kuzey doğusunda ve bu şehrin çok yakınında bulunan Ridâniye'ye varır. Burada yapılacak muharebe, Merc-i Dâbik muharebesinden daha zor ve tehlikeli idi. Zira Ridâniye cephesi, 50 binle 20 bin arasındaki bir kuvvetle ve biraz önce sözü edilen Frenklerden temin edilen 200 kit'a topla, siper ve hendeklerle tahkim edilmisti. Tomanbay, ecneblerden top ve topçu tedarik ederek Iskenderiye sahilindeki topları da buraya getirtmişti.

Savaş, 22 Ocak 1517 (29 Zilhicce 922)'de Yavuz Sultan Selim'in bizzat yaptığı plan gereği, Memlûk ordusunu sasirtacak bir şekilde başlamisti. Bununla beraber Misir ordusu da siddetle karşı koymustu. O gün bitmeyen harb, ertesi günü ikinci vaktine kadar devam eder. Muvaffakiyetten ümidini kesen Memlûk Sultani Tomanbay, son bir ümid ile Osmanlı ordusunun merkezine hücum ederek Selim'i yakalamak veya öldürmek istemisti. Fakat Yavuz, o anda merkezde değil, el-Mukattam Dagı'ni dolayan kuvvetlerin basında bulunuyordu. O sırada merkezde bulunan Vezir-i a'zam Hadim Sinan Pasa ile Ramazan oğlu Mahmud ve Yunus Bey'ler maktul düşmüşlerdi. Yeniçerilerin mukavemeti üzerine geri çekilmek ve bir müddet sonra da muvaffakiyetten ümidini keserek Said bölgesine kaçmak zorunda kalan Tomanbay'ı takip eden Osmanlı kuvvetleri, Kahire'nin bir kısmını ele geçirmeye muvaffak olurlar. Selim, üç gün sonra yanında halife ve dört mezebin kadıları olduğu halde Kahire'ye girip Bulak'ta ordugâh kurar. Öyle anlaşıyor ki, Osmanlılar, Ridâniye savaşını müteakip Kahire'yi bütünüyle ele geçirmek üzere girdikleri tesebbüslerde büyük zorluklarla karşılaşmışlar. Nitekim 27 - 28 Ocak gecesi, yatsı namazından sonra, on bin kişi ile ansizin Selim'in karargâhına hücum eden Tomanbay,

Osmanlılarla siddetli çarpışmalara girmiş, iki gece sonra yeniden girdiği Kahire'de hendekler kazdırıp barikatlar kurdurtmak suretiyle sokak savaşlarına başlamıştır. Bunun üzerine yeni Vezir-i a'zam Yunus Pasa, maiyetindeki yeniçeri bölükleri ile, o dönemde dünyanın en büyük şehri olduğu anlaşılan Kahire'ye girerek sokak savaşlarına istihak eder. Bu arada Kahire'liler de Osmanlılar'a karşı savaşmış ve dar sokaklarda damlardan Osmanlı askerlerine tas ve benzer şeyler atmışlardı. Bununla beraber, gerek Tomanbay'ın, gerekse halkın bütün çabaları, Kahire'nin Osmanlılar'ın eline geçmesine engel olamadı. Bu çabalardan bir sonuç alamayacağını anlayan Tomanbay, ele geçmemek için kadın kıyafetine girip Kahire'yi terk eder. Tomanbay, yedi kişi ile kaçıp kurtulmuş olmasına rağmen, Misir'in diğer ümerâsı, mukavemetten tamamiyle ümidlerini kestikleri için gelip teslim oldular ki, bunların içinde Canberdî Gazalî de vardı. Bu son taarruzda Tomanbay, dörtbin telefât verdikten baska, bir hayli de esir bırakmıştı. Said taraflarına kaçtığı anlaşılan Tomanbay'dan aff edilmesi için mektuplar gelir. Bunun üzerine kendisine emannâme gönderilip iki defa aff edilir. Buna rağmen o, emannâme getiren hey'ete itihak edemiyerek, hey'et azalarını öldürtür.

Delta bölgesinde, basına topladığı üç bin kişiyle son defa talihini denemeye kalkışan Tomanbay, bu denemesinde de başarılı olamaz. Yakalanması ile ilgili görüşlerin farklılık arz etmelerine rağmen onun, müttefiklerinin ihanetine uğrayarak Osmanlılara teslim edildiği belirtilir. Sultan Selim, önceleri kendisine hürmet ederek onu, hükümdarlara yarasır bir şekilde ağırlar. Bu arada onu, Misir valisi veya Anadolu'da kendisine kayd-i hayat şartıyla (ölünceye kadar) bir sancak vermeyi düşündüğü belirtilir. Bununla beraber, kendisini seven Misir halkının "Allah, Tomanbay'a yardım etsin" gibi sözlerle onun lehinde gösterilerde bulunmaları ve Hayir Bey ile Canberdî Gazalî'nin ısrarları neticesinde 1517 senesi Nisan ayı başlarında idamına ferman çıkar. Bunun üzerine Tomanbay, Sehsüvar oğlu Ali Bey'e teslim edilir. Ali Bey, 21 Rebiülevvel 923 (13 Nisan 1517)'de günümüzde de aynı isimle anılan "Bâbu Züveyle" denilen yerde onu asarak idam eder. İdam için adı geçen yerin seçilmesinin bir sebebi vardı. O da Memlûkların, daha önce Ali Bey'in babasını burada asmış olmalarıydı.

Sultan Selim, Tomanbay'ın cenazesinin, bir hükümdarın cenazesi gibi defn edilmesini ve ona gereken saygının gösterilmesini emretmişti. Seim, Misir Baskadis'i'nin imamlık yaptığı cenaze namazına bizzat istihak eder. Müteveffanın ruhu için üç gün fakirlere altın ve yiyecek dağıtip in'amlarda bulunur.

Tomanbay'ın ölümünden sonra Suriye gibi Misir da Osmanlıların bir eyâleti haline gelmişti. Sultan Selim, burada itaatlerini arzetmeye gelen hey'etleri kabul etmişti. Bu hey'etler içinde en önemli olanı, Haremeyn Serifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oğlu Ebû Nümei'nin basında bulunduğu hey'et idi. Ebu'l-Berekât, oğlu vâsitasıyla Ka'be'nin anahtarları yanında bazı mukaddes emânetler ve hediyelerle göndermişti. Ebû Nümei'e, büyük ikramlarda bulunuldu. Ebû Nümei, 1517 senesi Mayıs ayının sonlarına doğru Pâdisah tarafından kabul edildi. Bu kabul esnasında o, babasının Memlûk idaresinden çektiği eziyetleri anlattı. Haremeyn Serifi, Memlûk Sultanları'na karşı duyduğu memnuniyetsizlik ile Sultan Selim'in, Suriye'de mukaddes mahallere karşı göstermiş olduğu büyük alaka ve ihtimam sebebiyle, severek Osmanlı idaresine girmiş, Sultan Selim'in adını hutbede zikretmeye âmade bulunduğunu bildirmişti. Sultan Selim tarafından iyi karşılanmış olan Ebû Nümei, zengin hediyelerle geri dönmüştü. Bu arada, Haremeyn fukarasına dağıtılmak üzere gemilerle bölgeye zahire ile 200 bin dinar gönderilmişti. Hoca Saadeddin, Haremeyn'e gönderilen yardım için şu ifadeleri kullanır: "Haremeyn-i Serifeyn mücavirlerine mebâlig-i mevfüre gönderüp idrar-i müteariflerini müdaaf eylediler. Ve gestilerle (gemilerle) nihayetsiz gallat ve hububat gönderdiler. Ve kudat-i Misir'dan (Misir kadılarından) mezid-i istikamet ve tediyin birle tayin buyrulan iki kadi ile 200 bin mikdari dinar-i kâmilu'l-ayâr gönderüp ma'rifet-i nüzzâr ve küttâb ile Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasına tevzi ettirdiler." İlk defa olarak hac kervâni (Sürre), Sultan Selim'in, Sam'dan Ka'be için gönderdiği bir örtüyü hâmilan Hicaz'a hareket etmiştir. Bu tarihten (h. 923 / m. 1517) itibaren Osmanlı Sultanları "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" (Haremeyn'in Hizmetçileri) ünvanını aldılar. Bu ünvan, Osmanlı Pâdisahlarına hem İslâm, hem de Hristiyan âleminde büyük bir itibar te'min etmişti. Bu esnada elçilik vazifesi ile gelen hey'etlerden biri de Venedik hey'eti idi. Hey'etin vazifesi o ana kadar Kıbrıs için memlûklara vermekte olduğu vergiyi, Memlûklardan sağlamış olduğu imtiyazlar baki kalmak üzere, Osmanlılara vermek hususunda müzakerelerde bulunmak idi. Bu hey'et, aynı zamanda, Venediklilerin Osmanlılara karşı Kölemenlere yardımda bulunduğu töhmetini de redd ederek, devletini bu hususta müdafaa edecekti.

Yavuz Sultan Selim, ikamet etmek için Kahire'de bir köşk inşa ettirir. O, burada kaldığı müddet zarfında bu köşte ikamet eder. Mayıs sonlarında Pîrî Pasa komutasında gelen Osmanlı donanmasını teftiş etmek üzere, İskenderiye'ye bir seyahatta bulunmuş olan Selim, 12 Haziran'da Kahire'ye dönerek burada üç ay kaldıktan sonra 10 Eylül'de Hayirbey'i vali olarak tayin ederek Misir'dan ayrılır. Böylece, Misir'a geldiği ilk gün ile, ayrılış günü olan 23 Saban 923 (10 Eylül 1517)'a kadar 8 ay Misir'da ikamet etmiş olur. Pâdisah'ın, Misir'da bu kadar uzun müddet kalması, belki de yeni yerlerin ilhaki içindi. Fakat Misir'da fazla kalmaktan dolayı usanmış olan "erkân ve a'yan ve ashab-i divan" İstanbul'a dönmek istiyordu. Bunlar, Yavuz'un ulemaya gösterdiği saygıyı da dikkate alarak o dönemde Anadolu Kadiaskeri olan Kemal Pasazâde'ye müracaatla Pâdisah'ı ikna etmesini rica ederler. Bunun üzerine bir gün, gezinti esnasında Pâdisah, etrafta neler konuşuluyor dediği zaman Kemal Pasazâde fırsatı kaçırmamış ve askerlerin dönme arzusunda olduğunu söyleyerek:

"Sultanım, askerlerin Nil'den davalarını suluyorlardı. O askerlerden birinin şu türküyü söylediğini duydum" der ve askerlerin isteklerini, türkülerle dile getirdiğini açıklayarak, türkünün metnini şu şekilde Pâdisah'a arzeder:

"Nemiz kaldı bizim mülk-i Arab'da

Nice bir dururuz Sam u Haleb'de

Cihan halkı kamu ays ü tarabda

Gel gel ahi , gidelim Rûm illerine"

Efkâr-i umûmiyenin görüşüne tercüman olan bu türkû, aslında o anda bizzat Kemal Pasazâde'nin kendi dilinden nakledilmiş sözleriydi. Gerçi hükümdar da bunu anlamakta gecikmemisti. Bu sebeple birkaç gün sonraki bir sohbet esnasında Pâdisah: "Geçen gün söylediğin türkû senin ihtirâin miydi?" diye sorunca, Kadiasker Kemal Pasazâde çok rahat ve cesûrâne bir şekilde "evet" der. Böyle bir cevap karşısında belki de hiddetleneyeceği tahmin edilecek olan Pâdisah, bu itirafa karşılık 500 duka altın ihsan etmekle cevap vermiş olur. Kaynaklarda bu olay şu ifadelerle nakledilir. Bir gün yine yolda sohbet ederlerken Pâdisah, Kemâl Pasazâde'ye sorar :

Tokat'li Molla Lütî hocanız imiş, ilim ve irfani yüksek değerli bir ilim adamı iken katline sebep ne oldu? Kemâl Pasazâde bu soruya şu cevabı verir: " Hased-i akrân belâsına uğradı. Tam bir âlim, kâmil, salih ve dindar bir kişi iken düşmanı çoğalıb hased ettiler ve katline sebep oldular. Bu duruma üzülen hükümdar, onun sakacı biri olduğunu, zaman zaman öyle sakalar yaparmış ki, isitenler gerçek zannedermiş. Siz de üstâdınız gibi öyle sakalar yapmazmısınız ki, gerçek zannedilsin? diye sorunca Kemal Pasazâde:

"Biz, geçen gün sıramızı savdık, şimdi sıra Pâdisahımız hazretlerindir." cevabını verince, Yavuz Sutan Selim düşünür ve der ki:

"Yoksa, geçen gün, yeniçeriler ağzından söylenen o kıta, öyle bir saka mıydı? Yani yeniçeriler ağzından siz mi uydurdunuz?" Bu söz üzerine Kemâl Pasazâde:

"Evet, doğrusu, Pâdisahımızın buyurdukları gibidir" der. Pâdisah, hosuna giden bu açık ve cesûrâne sözü karşısında Kemal Pasazâde'ye yukarıda belirtilen ihsanlarda bulunur.

Yavuz Sultan Selim, Misir'da kaldığı süre içinde mahallî bazı islahatlarda bulundu. Bu meyanda o, Suriye ile Misir'in toprak ve vergi işlerini bir sisteme bağlayarak düzene sokar. Gerçi Osmanlılar, bir kısım Türk ve İslâm devletlerinden zapt ve ilhak ettikleri devletlerin büyük bir kısmında bazan eski kanunları hiç degistirmeden ve eski isimleri ile muhafaza ediyorlardı. Bununla beraber, özellikle vergi konusunda halk için bir çeşit zulüm niteliğini taşıyan vergileri "Fena bid'atlar" addederek ortadan kaldırıyorlardı.

Memlûk Sultanlığı'nın ortadan kalkması, Osmanlı Devleti'ne Asya Kit'asin'da Suriye, Filistin ve el-Cezire ile Hicaz'ı, Afrika'da ise Misir gibi stratejik önemi büyük ve mamur bir bölgeyi kazandırdı. Böylece, Kızıl Deniz'in karşılıklı iki sahiline de sâhip olan Osmanlılar, Hind ve Ak Deniz arasındaki Kızıl Deniz ticaret yoluna hâkim olmuşlardı. Böylece, Arabistan, Haremeyni's-Serifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habesistan, Said, Nubye, Magrib'e kadar, Umman sahilinden Fırat ve Bağdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanları Yavuz Selim'in emrine girmiş oluyorlardı. Böylece Yavuz Sultan Selim, atalarının kurdukları devlete büyük bir katkıda bulunmuş oluyordu. O, Fâtih Sultan Mehmed tarafından daha iyi bir şekilde geliştirilen orduyu kullanarak, gerek onun ve gerekse II. Bâyezid'in stratejik ve idarî temellerinden yararlanarak Safevîleri yenmekle de kalmamış, aynı zamanda Müslüman devletlerin önemli bir kısmını da kendine bağlamıştı.

Sultan Selim, İstanbul'a hareket etmeden önce idarî bir tedbir olmak üzere Kahire'deki bazı hükümdar oğullarıyla, halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, seyh ve beylerden, ileride tehlike arzedeabilecek olanları İstanbul'a göndermişti. İstanbul'a gönderilenler arasında Misir'daki Abbasî Halifesi III. Mûtevekkil Alallah ile amcası Halil'in oğulları ve Sultan Kansu Gavrî'nin oğlu Mehmed de vardı. Bu arada o, kütüphânelerdeki kıymetli bazı eserler ile mimar ve san'atkârlardan bir kısmını da İstanbul'a göndermişti. Bu nakillerin tamamı, deniz yoluyla yapılmıştı. Selim, bilgili bir kimseden Misir pramitleri ile Nil hakkında bilgi almıştı ki, bu zata karşı büyük bir saygı besleyip ona ikramlarda bulundu.

Daha önce de, biraz temas edildiği gibi, Yavuz Sultan Selim, iyi tahsil görmüş, müsait zamanlarda vaktini okuyup araştırmakla geçiren âlim bir hükümdardı. Kendisi, tasavvufun "vahdet-i vücud" felsefesini begendiğinden, bu felsefenin Anadolu'da yayılmasını temin eden ve "Seyh-i Ekber" nâmıyla şöhrat kazanmış olan Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye karşı büyük bir hürmeti vardı. Merc-i Dâbik zaferinden sonra Sam'a girdiği vakit, "Seyh-i Ekber"ın kabrini sormuş ve bazıları tarafından "Seyh-i Ekfer" (en büyük kâfir) diye tahkir edilen bu büyük zâtın kabrini buldurmuştu. Misir dönüşünde dört ay kadar Sam'daki ikameti esnasında seyhın kabrine türbe ve yanına bir de câmî ile her gün fakirlere yemek dağıtmak üzere bir de imâret yapılmasını emretmişti. Bu inşaat öyle sür'atlı yapılmalıydı ki, kendisi henüz buradan hareket etmeden önce bitmeliydi. Filhakika, mimarlarla usta ve ameleden bir kısmı, gece çalışmak suretiyle bunları tamamlamışlardı. Yavuz bu câmide ilk Cuma namazını kılmış ve vakıflarını tertib ettirerek vaaz ile Kur'an okumaya me'mur görevliler de tayin etmişti.

Sam'dan sonra yoluna devam eden Yavuz Sultan Selim, 22 Safer 924 (5 Mart 1518) tarihinde Haleb'e gelir. İki ay kadar Haleb'de kalan Selim, iki ayda da İstanbul'a gelir. Merasim ve tantanai karsılamalardan pek hoşlanmadığı anlaşılan Yavuz Sutan Selim, törenle karşılanmamak için, gece gizlice Topkapı Sarayı'na gelir. İstanbul'da on (veya yirmi) gün kadar kalan Yavuz Selim, 27 Receb (4 Ağustos)'de payitahttan ayrılarak Edirne'ye hareket eder. Pâdisah'ın Edirne'ye gelmesinden dokuz gün sonra Sehzâde Süleyman, gelirine 500 bin akça ilave edilmiş olduğu halde babası ile vedalararak geldiği Saruhan Sancığı'na tekrar döner. Selim, Edirne'de bulunduğu sırada Venedik, Macar ve İspanya gibi Avrupa devletleriyle muâhedeleri yenilemiştir. Sultan'ın, Avrupa devletlerine karşı sulh siyâseti takib edisi, herhalde yeni bir İran seferine çıkması ile izah edilebilir.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN BATI SİYASETİ

Yavuz Sultan Selim'in, Batı devletleri ile olan münasebetleri, onun hükümdarlık makamına geçmesiyle birlikte, cülûsu tebrik için gelen komsu devletlerin elçileri ile başlamıştı. Bu münasebetlerin başlangıcı ise onun, babasına karşı girdiği hareket esnasında, Rumeli'de bir sancak istemesi ve Hristiyanlarla mücadele edebilmesi için burada sayıları 25 bine ulaşacak bir askerî birlik toplaması ile olmuştur. Zira onun tahta çıkışı esnasında Avrupa'lı hükümdarlar, hem cülûsu tebrik etmek hem de mümkün olursa eski anlaşmaları yenilemek üzere elçilerini göndermişlerdi. Fakat, Sehzâde Ahmed'in çıkardığı isyandan dolayı hemen Anadolu'ya geçmek zorunda kaldığı için gelen veya gelecek olan elçilerle fazla ilgilenemiyordu. Bununla beraber, kendisini selamlamak ve himâyesini talep etmek üzere gelmiş olan Raguza elçilerini fazla bekletmemiş ve eskiden beri Osmanlılara vergi veren bu cumhuriyetin temsilcilerine Bursa'da eski imtiyazlarını tanıyan bir ahidnâme vermişti. 1512'de verilen bu ahidnâmede Sultan Selim, Raguza'lilerin verecekleri vergiler için "buyurdum ki, sâbika babam tâbe serâhu zamanında verdikleri 12500 filori sâl be sâl (her sene) âdet-i kadime üzere elçileriyle dergâh-i muallama göndereler" diyordu.

Pâdisah, diger devlet elçileri ile de gerekli anlasmaları imzalamayı faydalı buluyordu. Çünkü Anadolu'da bir müddetten beri Kizilbaşların çıkardıkları karışıklıkları ve onları tahrik eden Safevî Devleti'ni dikkate almadan Batı'ya yönelmek akıllıca ve doğru bir hareket olmazdı. Bu sebepten dolayı bütün Batı'lı devletlerle dostça münasebetlerde bulunmayı lüzûmlu sayan Yavuz Sultan Selim, bu anlayışın bir sonucu olarak onların elçilerine karşı mültefit davranmış, bu arada Eflâk ve Bogdan'ın gönderdiği hediyeleri kabul ettiği gibi, babasının zamanında, Bogdan Beyi ile imzalanmış olan anlaşmayı da yenilemişti. Bu muahede ile Bogdan kendisini Bâb-i Humâyûn'un tabii ve haraçgüzârı saymıştı.

OSMANLI - VENEDİK MÜNASEBETLERİ

Olayların cereyan tarzından anlaşıldığına göre, bu dönemde Osmanlıların önemli telakki ettikleri devlet, Venedik idi. Zira Yavuz Selim, daha tahta çıkar çıkmaz, Venedik hükümet reisine bir mektup göndermiş, bu mektupta özellikle II. Bâyezid'in, kendi istegiyle hükümdarlıktan ayrıldığını belirtmişti. Pâdisah'ın, mektubunu götüren Semiz Çavuş, kalabalık bir maiyet ile Venedik'e gidip Sark'a (Doğu) yakışır bir debdebe izhar etmişti. Bu zât, on asilzâde tarafından senatoya götürülmüştü. Bu durum, Venediklilerin, Osmanlı elçisine karşı çok samimi davrandıklarını göstermektedir. Buna karşılık, cülûsu tebrike gelmiş olan Venidk elçisi Nicolo Giustianiani'ye de Pâdisah büyük iltifatlarda bulunmuş, hatta onu, Sehzâde Ahmed'in isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya giderken, Bursa'ya kadar beraberinde götürmüştü. İste karşılıklı dostluk ve itimad belirtileri gibi sayabileceğimiz bu hareketlerin iki taraf için de bir mânâsı olmalıydı. Muhtemelen Osmanlılar, bu tarzdaki hareketleriyle, Doğu'ya yapmayı düşündükleri sefer esnasında, Venedik'ten gelebilecek olan tehlikeleri önlemek, Adriyatik, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliğini sağlamak istiyorlardı. Venediklilere gelince onlar da, Osmanlılar ile barış halinde bulunmayı, birçok yönden faydalı görmüş olmalıydı. Çünkü her şeyden önce Santa - Maura önündeki Türk gemileri ile Mustafa Paşa idaresinde Apulya'ya gönderileceği söylenen ve Avlonya'da hazırlanmakta bulunan 110 hafif ve 30 ağır gemiden mürekkep olan filo, onlar için bir endişe konusu idi. Ayrıca Sultan II. Bâyezid zamanında Osmanlılara karşı gıristigi mücadele, Venedik'i ma'nen ve maddeten o kadar sarsmıştı ki, bundan sonra Osmanlılarla dost kalmayı menfaatlarına daha uygun görüyordu. Bu yüzden Venedik, Antonio Giustiniani adındaki bir elçisini Osmanlılara gönderdi. Edirne'ye gelen ve Venedik Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti hakkındaki saadet temennilerini bildiren bu zât, Pâdisah tarafından iyi karşılanmakla beraber, yapılması düşünülen anlaşma, kolayca imza edilemedi. Ayrıca, İstanbul'da anlaşma müzakerelerinin devam ettiği sıralarda Osmanlı kuvvetleri, Venediklilerin yardımında bulunduğu Hirvat Bani J. Johan'ın arazisini bastan başa çıgneyip iki bin Hristiyanı alıp götürürler. Bununla beraber iki devlet arasında 17 Ekim 1513 'de imzalanan anlaşma ile Venedikliler bütün isteklerini elde edememekle birlikte, II. Bâyezid zamanında kendileri için tanınmış olan ticarî imtiyazları yeniden elde ederler. Bu durum, Venedik için çok iyi olmuştur. Çünkü devamlı savaşlardan dolayı boşalmış olan hazinesini ancak bu suretle doldurabilirdi. Bundan başka Osmanlıların her konuda kendilerine yardım edeceklerini umuyorlardı. Nitekim bundan sonra iki devlet arasında Napoli aleyhine olmak üzere çok ilgi çekici müzakereler cereyan edecektir. Bu arada Venedik de, Şah İsmail'in ısrarla istediği yardımı red eder. Hatta, Papa'nın va'd ettiği büyük ve önemli menfaatleri de dikkate alıp Osmanlılar aleyhine harekete geçmez. Aksine Çaldıran zaferinden dolayı Yavuz'u tebrik eder. Böylece, Osmanlılar ile Venedik arasında uzunca bir süre devam edecek olan dostluk münasebetleri geliştirilmiş olur. Bunun üzerine iki devlet arasında 1517 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanır.

OSMANLI - MACAR MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Venedik münasebetlerinden bahsedilirken temas edildiği gibi, Venedik elçisinin Edirne'ye ulaştığı sıralarda, bir Macar elçisi de gelmişti. Bu elçi, II. Bâyezid zamanında imzalanmış bulunan ve kısa bir zaman önce, Osmanlıların Sava Nehri kıyılarına yaklaşımlarını bahane ile zedelenen mütarekeyi yenilemek için müzakerelere girecekti. Halbuki bu elçinin yolda bulunduğu sıralarda Wesprim Piskoposu Peter Berislo, Sava ve Unna arasındaki Türklere hücum ederek 2000 kadar Müslümanı öldürmüştü. Bununla beraber daha sonraları da Macaristan'la olan siyasî münâsebetleri ihlal edecek küçük bazı hudud çekismeleri devam ettiyse de bunlar, harple sonuçlanacak bir hâdiseye sebep olmadı. Su kadar varki Macaristan, Osmanlılar'a karşı büsbütün hazırlıksız kalmak da istemiyordu. Bu sebeple Papa'dan hem para hem de Osmanlılara karşı bütün Avrupa devletlerinin müsterek bir harekette bulunmalarını sağlamak için ricada bulundu. 11 Mart 1513'te papalık makamına oturan ve Medici ailesine mensub olan Papa X. Leo, kendinden önce bu makama isgal edenler gibi bütün Batı âlemini Türklere karşı ayaklandırmaya çalışan bir insandı. Papa'nın, Türklere karşı duyduğu

düşmanlığın asil sebebini, Tunus'lu veya Türk denizcilerinin hareketlerinden dolayı değil, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, gittikçe güçlenip kuvvet kazanan ve Batı'yı tehdit eden Müslümanlığa karşı duyulan kin, nefret ve bunun sonucu olarak da Osmanlıları Batı topraklarından sürüp çıkarma teşkil ediyordu. Onun için bu işe gönül verenlerden birisi olarak görülen Papa X. Leo'nun, papalık makamına geçer geçmez, hemen bütün Hristiyan prenslere, Alman İmparatoru Maximilian'a, Polonya ve İngiltere krallarına, Rodos Üstad-ı A'zamina ve Liefland'da Alman sövalyeleri reisine gönderdiği bir çok mektup, bu konuda yeterli delilleri teşkil etmektedirler. Ayrıca, Rönesans fikirlerini taşıyanların çoğu da, bir takım güzel yazılarla, eski Yunan topraklarının, barbar saydıkları Müslüman Türklerden, kurtarılmasını istiyorlardı. Papa, zaten bütün kuvveti ile bu işin pesinde idi. Kardinalleri vasıtasıyla yaptığı Haçlı propagandası, özellikle Macaristan'da tesirini gösterir. Bunun sonucu olarak binlerce çiftçi büyük gruplar halinde toplanır. Fakat bunlar, ciddi bir sevk ve idarenden mahrum olduklarından, alt seviyedeki rahiplerin tesvik ve tahrikleri ile etrafa ölüm ve dehşet saçarak kendi vatanlarında bile birçok sato, köy ve bölgeyi harabeye çevirirler. Papa'nın, birçok Avrupa ülkesine çağrıda bulunarak bir Haçlı seferi düzenlemek istemesi ve 16 Mart 1517'de Lateran'da toplanan rûhanî meclis (concilium) te önemli kararlar aldirarak, Osmanlı Devleti'nin istilası ile ilgili teferruatlı noktaları bile tesbit ettirmiş olmasına rağmen, bir netice alınamamıştır.

Avrupa'nın içinde bulunduğu karışık duruma iyice vâkıf olan Sultan Selim, bundan faydalanmasını bilmiş, komşu devletler ile iyi geçinerek Sark'ın karışık işlerini endisesiz bir şekilde halletmeye muvaffak olmuştur. Nitekim bu sebeple Ragusa (Dubrovnik)'ya karşı bile mülayim davranılmış, bir ara gümrük vergisi % 5'e çıkarılmış ise de, bilahere eskiden olduğu gibi % 2'ye indirilmiştir.

Yavuz'dan önce (1499), Kırım Hani Mengli Giray'ın tavassutu ile başlamış bulunan Osmanlı - Rus ticarî münasebetleri, bazı tesebbüslere rağmen bu devirde pek inkisaf edememiştir. Bununla beraber, mevcut eski anlaşmalara riayet edileceği yeniden tasdik edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, karşılıklı sınır ihlallerine rağmen Macarlarla savaşa girmek istemiyordu. Onun, bazı meseleleri büyütmeyle barışa meyilli olması, Macar Kralı ile akrabası olan Polonya Kralı'nı memnun etmiş olmalı ki, 1519 yılında Osmanlılarla Polonyalılar arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bütün dostlarının bir yıl içinde girebileceği maddesini de ihtiva eden bu antlaşma ile Yavuz, takip etmek istediği barış politikasını bütün bir Batı dünyasına ilan etmiş oluyordu. Nitekim bu hükme uyarak 1519 baharında Macarlar, Osmanlılarla üç yıllık bir mütareke imzaladılar.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖLÜMÜ

Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırıp güney ve bir manada da güney doğu cephesini emniyet altına alan Yavuz Sultan Selim, artık Avrupa işleri ile yakından ilgilenebilirdi. Zira, Papa X. Leo'nun, papalık makamına gelisinden sonra Hristiyanlık âleminin fikir, düşünce ve hareketlerinde, Osmanlılar aleyhinde büyük bir değişiklik meydana gelmişti. Bu düşmanlığın farkında olan ve aleyhinde meydana gelen değişiklik ile ilgili hareketleri çok yakından takip eden Yavuz Sultan Selim, Papa'nın, kendileri aleyhinde olmak üzere birleşik bir Haçlı ordusu hazırlamak için Avusturya, Fransa, İngiltere ve İspanya devletlerine birer kardinal gönderdiğini biliyordu. O, ülkesinin geniş sahillere sahip olmasından dolayı yapılacak herhangi bir tecavüzü önlemek için donanmaya büyük bir ehemmiyet veriyordu. Bununla beraber onun, Haçlı ordusuna karşı alacağı tedbirleri sadece donanma insasıyla sınırlı saymamak gerekir. Zira 1519'da Kamama Kilisesi ile Hristiyan ziyaretçilerinin vergi muafiyetleri hakkında görüşmek üzere İstanbul'a gelen İspanya elçisi ile konuşan Pâdisah, elçiye, sayet İspanya Kralı kendisi ile anlaşmak istiyorsa murahhaslarını göndermesini beyan etmek suretiyle Papa'nın gerçekleştirmek istediği ittifaktan onu ayırmak istiyordu. O, bununla da yetinmeyerek Macaristan'la olan mütarekeyi uzatmış, Venediklilerin, Kıbrıs için vermekte oldukları vergiyi getiren elçiye huzuruna kabul etmiş ve alışılagelmiş protokolün hilafına elçi ile konuşarak, Venedik Devleti'nin antlaşmalara bağlı kalıp bunlara riayet ettiği sürece kendileri ile barış halinde bulunacağını belirtmiştir.

Johann Johansson'un meshur Osmanli haritasi

Siyasî çabaları ile Haçlı ordusunu durdurmayı planlayan Yavuz Sultan Selim, öteden beri Avrupa'ya karşı gireceği bir sefer için büyük bir donanmaya ihtiyaç olduğunu biliyordu. Bu sebeple o, askerî faaliyetlerine hız vermekten geri kalmıyordu. Bu maksatla Haliç'te daha önce Bizans tersanesi olarak kullanılan yerde, Fâtih'in inşa ettirmiş olduğu eski tersaneyi Kagithâne'ye kadar genişleterek 300 kadar inaat tezgâhını (Göz) ihtiva edecek bir şekilde büyütülmüştü. Böyle siki bir çalışma sonunda İstanbul ve Çanakkale'de 250 gemiden mürekkep bir donanma, savaşa hazır hale gelmişti.

Anadolu'da ise birçok topla takviye edilmiş 60 binden fazla asker toplanmıştı. Hiç kimsenin nereye çarpılacağını bilemediği bu seferin Hristiyan bir devlet için olduğu zanni uyanmıştı. Bu hazırlıklar, belki de Roma'da gerçekleştirilmesine çalışılan Haçlı seferini karşılamak için yapılıyordu. Bununla beraber hazırlıkların bilhassa Rodos için olduğu kanaati yaygın bir hal almıştı. Böyle bir kanaatin yayılmasının haklı sebepleri de yok değildi. Nitekim Rodos'un, korsanlar ile hirsizler duragi ve barınagi olması, bu sebeplerin basında geliyordu. Osmanlı Devleti, Akdeniz'de ticaret yapan Müslüman gemilerine saldıran bu hirsizlerle, Mısır'ın alınmasından sonra daha çok ilgilenmek zorunda idi. Zira Rodos, güven altında bulunması icab eden İstanbul - Iskenderiye ticaret yolunun üzerinde idi. Vezirler de "Su Akdeniz, sadece Devlet-i Aliyye'ye bir mersâ (liman) olabilir" demek suretiyle Pâdisah'ı Rodos'un fethine tesvik ediyorlardı. Bununla beraber o, Fâtih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi kötü bir netice ile karşılaşmamak için hazırlıkların daha fazla olmasını vezirlerine ihtar ederek: "Benim muradım bir kisver (memleket, ülke) almaktır. Siz beni, bir hirsiz kalesi almaya tergib edersiz" der. Bununla beraber bu sefer için kaç aylık tedarik gördünüz diye sordugunda Pirî Pasa: "Dört aylık" diye cevap verir. O, bunun kifayet etmeyeceğini söyleyerek fikrini açıklamak suretiyle kale muhasaralarından hoslanmadığını, meydan muharebelerinin sonuçlarının daha büyük ve mesakkatlerinin daha az olduğunu söyleyerek âdeta keramet sahibi gibi "Bizüm simden gerü sefer-i ahiretten gayri seferümüz yoktur" demisti. Bu, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan bir insanın, bunları asacak bir sefer yapamayacağı ve tarihteki azametinin gölgeleneceği ihtimalini düşünmesidir ki, Sultan'ın, sorumluluk hususunda dahi sahikeya ulastığını gösteren bir delildir. Gerçekten de o, yapılan sefer hazırlıkları hakkında ilgililerden bilgi alıp dört aylık barutun bulunduğunu öğrenince bunu yetersiz görmüş ve Hoca Sa'düddin'in ifadesiyle "bu gûna tedâbir-i vâhiye ile ben sefer itmeyim ve kimse sözü ile yola gitmem ve bi'l-cümle bize sefer yok, meger sefer-i âhiret" demek suretiyle, artık maddî ve dünyevî seferler için değil, manevî ve âhiret yolculuğuna hazırlanıp Allah'ına kavusmak üzere olduğunu, etrafındakilere bildirmek ister gibiydi.

Sultan Selim, Vezir-i A'zam'î Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Agustos 1520'de (2 Saban 926) Edirne'ye doğru yola çıkar. Rahatsızdı. Zira iki omuzunun sağ tarafına yakın kısmında bir çiban çıkmıştı. Halk arasında yanıkara olarak isimlendirilen bu çiban, "Sirpençe" ismiyle bilinmektedir. Hoca Sa'düddin, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne sebep olan çiban hakkında tafsilatlı bilgiler vermekle beraber biz, olayı günümüzün ifadesiyle kısaca nakl etmek istiyoruz:

Yavuz Sultan Selim, Edirne'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Can'la saray bahçesine inmiş, dönüşünde yokusu çıkarken Hasan Can'a sırtına bir şeyin battığını söyleyince Hasan Can, elini hükümdarın sırtına sokmuş ve fakat bir şey bulamamış, ancak ikinci sefer yine aynı şeyden şikâyet edilince o zaman Hasan Can, sultanin düğmelerini çözüp sırtında henüz bas vermiş, etrafı kızarmış ve tam olgunlaşmamış sert bir çiban görür. Bunu Sultan Selim'e söyleyince o, çibani sıkmasını istemisse de Hasan Can: "Pâdisahım, büyük bir çibandır, henüz hamdır, zorlamak caiz değildir, bir münasib merhem koyalım" deyince Sultan Selim "Biz Çelebi değiliz ki, bir çiban için cerrahlara

müracaat edelim" cevabini vermisti. O geceyi izdirab içinde geçiren Hünkâr, ertesi gün hamama giderek orada çibani siktirip zedeletmiş. Fakat bu da izdirabini artırmaktan baska ise yaramamisti. Bunun üzerine Hasan Can'a "Seni dinlemedik amma kendimizi helâk ettik" deyip çibanın macerasini anlatınca Hasan Can "neredeyse aklım basımdan gidiyordu" diyecektir. Bütün bu sikintılara ragmen Pâdisah, Edirne seferi daha önce kararlaştırıldığı için geri dönmeyerek hasta olduğu halde 2 Saban 926'da çadira çıkar.

Sultan Selim'in hastalığı yüzünden yollarda ağır gidiliyor ve bazı menzillerde fazla kalınıyordu. Yavuz, Çorlu'da kırk gün Bashekim Ahmed Çelebi tarafından tedavi edildi. Yara büyüyüp açılmisti. Pâdisah, hareket edemeyecek kadar takatsiz düsmüstü. İki aya yakın (Lütî Pasa, 284'te 47 gün) devam eden tedaviden ve adeta kendisinden ümidini kesince Edirne'de bulunan Vezir-i a'zam Pîrî Mehmed Pasa ile vezir Mustafa Pasa'yi ve Rumeli beylerbeyi Ahmed Pasa (Hain Ahmed Pasa)'yi acele yanına çağırarak vasiyetini yapar. Daha sonra da Pîrî Pasa ile yalnız görüşür. Son demlerini yaşadığını anladığından acele edip yetismesi için Manisa Valisi olan oğlu Sehzade Süleyman'a haber gönderdi. Oğlu gelmeden 21 Eylül 1520 (8 Sevvâl 926) Cuma günü akşamı 51 yasında iken Çorlu karargahının bulunduğu Sirt köyünde vefat etti. Vefatından önce yanında bulunan müshabi Hasan Can'a, yatakta bulunusunu kast ederek "Hasan Can ne haldür?" demis, o da "Sultanum! Cenâb -i Hakk'a teveccüh edüp Allah'la olacak zamandır" deyince Yavuz: "Ya bizi bunca zamandan berü kimün ile bilürdün? Cenâb-i Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehm ettün?" cevabını vermisti. Bunun üzerine Hasan Can: "Hâsâ ki, bir zaman zikr-i Rahman'dan gufûl müsahede etmiş olam. Lâkin bu, gayr-i ezmâna benzemedüğü cihetten ihtiyaten cesâret eyledüm" demisti. Bunun üzerine Sultan: " Sûre-i Yâsin tilâvet eyle" diyerek kendisi de Hasan Can'la birlikte okumus. Aynı sûreyi İkinci defa okuyup "Selâmun kavlen..." diye devam eden 58. âyeti okuyunca teslim-i ruh eyler. Böylece, İslâm tarihinin en büyük hükümdarlarından birinin, göz kamastırıcı hayatı sona ermiş oluyordu. Onun ölümü için tarihler düsürölüp mersiyeler yazıldı. Sekiz buçuk sene gibi çok kısa bir saltanat dönemine basarılı bir şekilde sigdırılan fevkalade büyük ve önemli işlerden dolayı, Seyhülislâm Kemal Pasazâde onun hakkında:

"Az müddetde çok iş etmiş idi.

Sâyesi olmustu âlemgîr,

Sems-i asr idi asirda semsin,

Zilli memdûd olur, zamani kasîr.

Girse meydan-i rezme siri delir,

Çıksa eyvan-i bezme mihr-i münir

Hayf, Sultan Selim'e hayf ve dirig,

Hem kalem aglasın âna hem tig."

demek suretiyle onun sekiz buçuk senelik saltanat dönemine sigdirdiği işlerinin, çok büyük ve önemli olduğuna işaret etmekteydi. Bilindiği gibi ikinci güneşinin ömrü kısadır. Fakat bu zamandaki gölge ise çok uzundur. Aynı zamanda büyük bir sair ve edip olan Kemal Pasazâde, bu beyitleri ile Yavuz'un çok kısa bir zamanda büyük işler basardığını söylemek istemistir.

Bir celâdet atespâresi olan Yavuz, bu özelliğiyle savaş meydanlarını ateş tufanlarına bogmuş, düşmanlarının kalbine korku ve dehşet salmisti. Ne çare ki, bütün dünyayı dizginine alacak kadar zaman bulamadan sir pençe-i ecel, onun vücudunu, âlemden almış idi.

Sultan selim'in vefatı, tek oğlu olan Manisa valisi Sehzâde Süleyman gelinceye kadar gizli tutuldu. Ancak yeni hükümdarin, Sevvâl'in onbirinci günü İstanbul tarafına gelip kadirga ile saraya indigi haber alındıktan sonra, Selim'in vefatı ve yeni Pâdisah'ın İstanbul'a geldiği ilan olundu.

Devlet erkânî, derhal İstanbul'a gelip yeni Pâdisah'î tebrik ettikten sonra Selim'in naasi, bütün ilgililer tarafından Edirnekapi haricinde, bağlar ucunda karsılanıp, hazırlanmış bulunan tabuta konur. Fâtih Sultan Mehmed Câmî'nde cenaze namazı kilindikten sonra, o tarihlerde, Mirza Sarayı denilen günümüzdeki Sultan Selim Câmî yanındaki mahalle defnolundu. Sultan Selim, vefatından evvel ara sıra gezintilerde bulunarak geldiği ve çok sevdiği bu mevkîe câmî temellerini attırıp ise baslattıysa da ömrü vefa etmediginden câmî ve türbesi, oğlu Sultan Süleyman tarafından tamamlattırıldı.

Selim, Osmanlı Devleti'nin hududlarını genişletmiş, o zamana kadar sadece iki kit'a üzerinde bulunan devleti, Mısır'ın ilhakiyla üçüncü bir kit'aya da geçirmişti. Böylece o, üç kit'aya hâkim muazzam bir devlet kurmuş oluyordu. Doğu Akdeniz, boydan boya Osmanlı sahili hâline gelmişti. Dünyanın yol güzergâhları, deniz ve kara ticaret yolları, Osmanlı topraklarından geçerek hâle gelmişti. Bu durum, devletin ekonomik, sosyal ve askerî gücünün artmasına sebep olmuş; tebea, bu büyük devletin nimetlerinden huzurlu bir şekilde faydalanıyor olmuştuk. Yavuz'un, bütün çaba ve gayretlerini sadece fütûhât askıyla izah etmeye kalkışmak, pek doğru olmasa gerekir. Zira bu seferlerin, dinî, ictimâî, iktisadî, askerî ve jeopolitik noktadan bir zaruretin neticesi olduğu gâyet açıktır. Bu seferlerle ipek yolu, kalya yolu, baharat yolu, samur yolu ve kıymetli madenler yolu Osmanlı ülkesinden geçmeye başlamış, devletin Avrupa seferlerinden dolayı gerekli gördüğü vâridatı bu sâyede epey artmıştı. O, Süveys tersanesini kurdurmak suretiyle Kızıldeniz donanmasını da artırmış, böylece Hindistan ticaret yolu üzerinde, Portekiz'le mücadele başlamıştı. Bu mücadele sadece ticarî sahada değil, aynı zamanda siyasî ve askerî sahayı da kapsıyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un ne kadar ileri görüşlü ve her şeyi planlayan biri olduğunu göstermektedir.

Sekiz buçuk sene gibi devlet hayatında çok kısa sayılan bir sürede, ülkesinin hudutlarını iki buçuk misline çıkarmış olan Yavuz Sultan Selim'in, Hindistan, Orta Asya ve Türkistan'a yönelmeyi arzuladığı, İran niyetiyle çıkmak istediği sefer hedefinin buralar olduğu rivâyet edilmektedir. Onun hilâfeti aldıktan sonra, bütün bir İslâm dünyasını birleştirip tek güç haline getirmek istediği de söylenmektedir. Bu sâyede, Hristiyan dünyasının tehlikesini de bertaraf edebileceği gibi Din-i Muhammedî'nin sesini her tarafa ulaştırabilecekti. Yahya Kemal'in deyişimi ile:

"Sultan Selim-i Evvel'i râm etmeyip ecel,

Fethetmeliydi cihani, sân-i Muhammedî."

Kısa zamanda dünya haritasını değiştiren, bu büyük Sultan'ın vefatı, oğlu Süleyman'ın gelmesinden sonra Ordu-yı Hümâyûna bildirildi. Arkasında zaferden zafere, dünyanın bir ucundan öbür ucuna gitmiş olan asker, eski bir Türk an'anesine uyarak, üsküflerini (kûlahlarını) atıp, çadırlarını yıkarak ağlamaya başlarlar. Harp meydanlarının en tehlikeli anlarında sarsılmayan bu gazi ve mücahidler ordusu, kendilerine istedikleri ve tahayyül edebildikleri şekilde sultanlık ve komutanlık yapan bu adamın göçüp gitmesiyle (ufûlüyle) sarsılmış bulunuyorlardı. Gerçekte bu sarsılma, sadece askerde değil, bütün bir tebedda da görülmüştü.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN HİZMETİ

Yavuz Sultan Selim, dedesi Fâtih zamanındaki Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayan ve sadece Osmanlı Devleti'ni değil, bütün bir Sünnî İslâm âlemini kökünden sarsabilecek olan ve Sîî'lik üzerine kurulmuş bulunan Şah İsmail tehlikesini zamanında fark etmişti. Bu kadar büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmak için içeriden ve dışarıdan vurduğu kuvvetli darbe ile bu nazik ve nazik olduğu kadar da tehlikeli olan durumu bertaraf etmişti. Bu hareketiyle o, bir zamanlar Sîî Fâtîmî Devleti'ni ortadan kaldırıp İslâm dünyasındaki ikiye son vermeyi düşünen Selçuklu Sultani Alparslan'a benzemektedir. Gerçekten o dönemde de Sünnî Abbâsî Hilâfeti'ni ortadan kaldırmayı düşünen ve bu sebeple oralara çeşitli isimlerle daî (propagandacı) gönderen Fâtîmî Devleti'ne karşı, Sultan Alparslan harekete geçmiş, bunun için, Halep'e kadar gelmiş ve fakat basgösteren Romen Diojen tehlikesi yüzünden buradan geri dönüp Malazgirt Savası'na katılmak zorunda kalmıştı.

Doğu Anadolu'yu idaresi altına alan Yavuz Sultan Selim, bu taraflarda emniyeti temin etmişti. Onun asil hedefi Sîî akide üzerine kurulmuş bulunan Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Orta Asya'ya kadar

gidip oralardaki Sünnîleri nüfuzu altına almakti. Böyle bir düşünceye sahip olduğu için, Sah İsmail'in, baris için gönderdiği elçilerle hiç bir şekilde anlaşmayıp işi askıda bırakıyordu. Fakat bu arzusunun gerçekleşmesine ömrü vefa etmemisti.

Doğu Anadolu'dan baska, Güney Anadolu'da da devletine ilhak ettiği yerler ve Ramazanogullarına ait Adana, Tarsus ve havalisi , Memlûk Devleti'nden aldığı el-Cezire, Suriye, Filistin , Misir ve Hicaz ile Osmanlı ülkesine bir misli daha ilavelerde bulunmuştur. Bundan baska, o asirlara göre en büyük İslâm Devleti olması hasebiyle halifeliği de almış olması, gerek kendisinin, gerekse kendisinden sonra gelecek olan bütün Osmanlı hükümdarlarının mevki ve nüfuzlarını yükseltmiştir. Bu arada, İslâm'ın zuhûr ettiği Hicaz Bölgesi'nin Osmanlı idaresine girmesi ve Yavuz'un, bu bölgeye olan saygısını göstermesi bakımından, mütevazî bir tabir olarak kullandığı "Hâdimu'l-Haremeyn es-Serifeyn" ünvanı, bütün bir İslâm dünyasında bu devlete karşı bir saygı ve itibarın dogmasına sebep olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Avrupa'daki durumu olduğu gibi muhafaza ederek asil tehlikenin Asya'dan geleceğini görmüştü. Bu sebeple, saltanatı müddetince, bütün gayret ve enerjisini bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya hasır etmişti. Böylece, kendisinden sonra gelecek olan oğlunun, Avrupa ve Akdeniz'de daha emniyetli bir şekilde faaliyette bulunmasını sağlamıştı.

Yavuz Sultan Selim, bir bakıma vatan ve iman borcu bildiği prensiplerinin tehlikeye düşmesine rıza göstermezdi. Bunun için, bu prensipleri tehlikeye sokan kimselerin canlarına kıymayı veya onları anında cezalandırmaktan çekinmezdi. Hükümdar olarak verdiği ölüm kararları için, insan olarak da gözyası döküp kahırlanmaktan geri kalmamıştır. Gerçekten o, devlet ve milletin menfaatlerini tehlikeye sokmayan konularda çok daha rahat ve insanî kararlar veren bir hükümdardır. Nitekim Misir'in zaptından sonra, muazzam bir servet terk ederek ölen bir tâcirin metrûkâtından bir kısmına el konulması, defterdarlıkça uygun görülmüştü. Pâdisah'a gönderilen takrire Yavuz, kendi kalemıyla sunları yazmıştı: " Müteveffaya rahmet, malına bereket, evlâdına afiyet, gammaza lanet." Defterdarlık teklifinin, bu şekilde sert bir cevapla redd edilmiş olması, onun muhtesem adaletini anlamayan, anlamadığı için de gerek prensipte, gerek tatbikatta sürçüp onun hakkında su veya bu şekilde konuşanlara çok şiddetli bir ihtar idi. Ayverdi, onun verdiği kararlara güzel bir yorum getirerek şöyle der:

"Dikkat edecek olursak, vazife ve mes'uliyet sınırlarını tayin etmiş olmasına rağmen, verdiği idam kararları onda bir ölüm soku yaratarak bâzan hüznün, bâzan gözyası, bâzan siir ve çok defa da derin bir izdirap olarak ömrü boyunca arkasını kovalamıştır. Fakat kütle selâmeti için kabullenilmiş bu sahsî elemeleri de yine aynı toplum adına metânîlikle sineye çekmesini bilmıştır."

YAVUZ SULTAN SELİM VE OSMANLILARDA HİLÂFET

İslâm dünyasında, Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra ortaya çıkan halifelik, asirlarca İslâm cemaatinin dinî, fikrî, idarî, sosyal ve siyasî gelişmesinde rol oynayan önemli bir müessese olmuştur. İslâm tarihinde, siyasî bazı mezheplerin dogmasına sebep olan bu müessese, aynı zamanda Müslümanların bir bayrak altında toplanmalarına ve daha isin basında siyasî bir birlik kurmalarına da sebep olmuştur. Bu bakımdan hilâfet, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından ilga edilinceye kadar devamlı olarak bütün bir İslâm toplumunun gündeminde kalmaya devam etmiştir.

Anlaşıldığı kadarı ile hilâfet, İslâmiyete has bir idare seklidir. Bu, hem dünya, hem de ahiret (din) işlerinin halk tarafından uygulanıp bir düzene sokulmasını sağlayan bir idaredir. Halife ise bu idarenin basında bulunan kimsedir. O, Hristiyan dünyasında olduğu gibi dinî bir reis olmamakla birlikte her türlü hareket ve davranışının kaynağını dinden alır. Binaenaleyh onun idaresi, dinî emir ve yasaklarla sınırlandırılmıştır. Bu bakımdan o, dünyanın diğer hükümdar, sultan, sah, padisah, kral ve imparatorlarına benzemez. O, bütün bunlardan daha farklı bir özellik taşır. Bunun için, hilâfetle diğer hükümdarlıklar arasında büyük bir fark vardır. Gerçekten hilâfet, ne krallıklara, ne sultanlıklara, ne imparatorluklara, ne de tam anlamıyla cumhuriyetlere benzer. O, nev'-i sahsına münhasir bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan halifeleri de yukarıda belirtilen müesseselerin basında bulunan birer idareci olarak kabul etmek mümkün değildir.

Uzun tarihî geçmişi içinde, degisik merhaleler geçiren hilâfetin bütün bu merhalelerinden bahs etmek mümkün degildir. Bunun için biz, müessesenin Osmanlılara geçişi ve Osmanlıların bu müesseseyi nasıl kullandıklarına kısaca temas etmek istiyoruz.

Daha önce temas edildiği gibi degisik siyasî sebepler yüzünden, zaman zaman pek dostça olmayan ilişkileri de bulunan Osmanlılar ile Memlûk-lerin bu münasebetleri, Osmanlı Pâdisahi Yavuz Sultan Selim ile Memlûk Sultani Kansu Gavri dönemlerinde büyük bir muharebe ile sonuçlanır. 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516) günü Mercidabik denen yerde başlayan Meydan Muharebesi, Osmanlıların kesin zaferi ile sonuslanmıstı. Ölü olarak muharebe meydanında bulunan Kansu Gavri'nin ordusu perisan olmuştı.

Kansu Gavri'nin ölümünden sonra Kahire'de Memlûk Devleti'nin basına, Sultan Tomanbay getirilmıstı. Memlûk idarecileri, Mercidabik Muharebesi'nden sonra Osmanlı Pâdisahi Yavuz Sultan Selim'in yanında bulunan Abbasî Halifesi el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ederler. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı hükümdarı, Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'ın, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanımak sartiyle baris teklifinde bulunacaklardı. Fakat her iki elçi de Tomanbay'ın arzusu hilâfına diğer yöneticilerin baskısı ile öldürölür. Elçilerin öldürölmesi, harbi kaçınılmaz bir hâle getirmıstı. Böylece, Osmanlıların zaferi ile sonuçlanacak olan Ridâniye Savası olmuştı. Bu savastan sonra Misir da Suriye gibi bir Osmanlı eyâleti haline getirildi. Yavuz Sultan Selim, burada kaldığı müddet içinde Islâm dünyasından pek çok hükümdar ve idareci, hey'etler göndermek suretiyle bağliligini arzeder. Bunlar içinde en önemli olanı Haremeyn Serifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oğlu Ebû Nümey'i göndermesidir. O, oğlu vâsitasıyla Ka'be'nin anahtarları ile mukaddes emânetlerden bazısını göndermıstı. Böylece, Osmanlı Memlûk savasları neticesinde Arabistan, Haremeyn-i Serifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habesistan, Said, Nübye'den Magrib'e kadar, Umman Sahili'nden Fırat ve Bagdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanları Sultan Selim'in emrine girmis oluyordı.

Hilâfetin, Misir'daki son durumu karışık bir hal almıstı. Abbasî Halifesi el-Müstemsik billah 905 (1509) da bu makamdan çekilerek yerine oğlu el - Mütevekkil getirilmıstı. Kansu Gavri ile Mercidabik Savası'na katılan halife, Sultan Selim'e teslim olmuştı. Yavuz'la birlikte Kahire'ye gelen el-Mütevekkil, tekrar makamına getirildi. Daha sonra Sultan Selim ile birlikte İstanbul'a gelen el-Mütevekkil, Yavuz'un ölümünden sonra 927 (1521)'de tekrar Kahire'ye dönecek ve orada vefat edecektir.

Osmanlı sultanlarına hangi tarihte ve ne suretle halife denildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, "muhakkak olan bir nokta var ki o da Yavuz'un Misir fethi üzerine hilâfet makamını deruhte etmiş olmasidir" Islâm dünyası, Yavuz Sultan Selim'in, Sii İran'ı dize getirmesi, Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırması, Hristian Avrupa'ya karşı başarı kazanması ve o dönemlerde Memlûk idaresinde olmakla birlikte Kızıl Deniz'deki Portekiz donanmasının tehdidi altında bulunan Haremeyn'i bu tehlikeden kurtarması sebebiyle Osmanlıların gücünün farkına varmıstı. Burada suna da isaret etmek gerekir ki, Islâm dünyası, Haremeyn ile hilâfet arasında büyük bir bağın bulunduğunu kabul ediyordu. Binaenaleyh, gerçek mânada halife olabilmek için, Haremeyn bölgesine hakim olmak gerekiyordu. Bu bölgeye hakim olamayana halife denilemezdi. Bu sebeptendir ki, Yezid b. Muaviye ile Abdülmelik b. Mervan zamanlarında Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de hilâfetini ilan etmesi, Abbasîler zamanında da 318, 338 (m. 930, 950) yıllarında Haremeyn'in Karamita'nın eline düşmesi esnasında meydana gelen olaylar, bu anlayışın o dönem müslümanlarınca da kabul edildiğini göstermektedir.

Osmanlıların, "halife" sıfatı üzerinde pek fazla durmadıkları anlaşılmaktadır. Zira tarihî kayıtlar, hem Misir'in ilhakından önce, hem de sonra zaman zaman Osmanlı hükümdarlarına halife ünvanı ile hitab edildiğini göstermektedirler. Bununla beraber, Misir'in ilhakından sonra dahi Yavuz Sultan Selim için "Hadimu'l-Haremeyn", "Sultan" ve "Hakan" gibi ünvanlar kullanıldığı halde "Halife" tabiri pek kullanılmamıştır. Öyle anlaşıyor ki, buna pek fazla gerek te bulunmuyordu. Zira Osmanlı Pâdisahi, artık tek basına Islâm âleminin en güçlü hükümdarı olarak idareyi eline almıstı. Çağdas bir araştırmacı da hilâfetin Osmanlılara geçişi ile ilgili bilgileri verdikten sonra şöyle der: " Yavuz Sultan Selim'in, Misir'a yaptığı seferi sırasında dinî ve siyasî ehemmiyeti haiz büyük bir hadise, Hilâfetin Osmanlı hânedanına intikali cereyan etti. Yavuz Sultan Selim zamanında İmparatorlugun kazandığı büyük şöhet ve şeref itibarıyla, Osmanlılar hilâfetin asil ve haklı iddiaları olduğunu isbat etmişlerdi. Ayrıca el-Mütevekkil'in vefatından sonra halefleri halifelikten feragat ettiler. Böylece, bu boşluğu doldurmak Osmanlılara

düsmüstü. Fakat ne var ki, hilâfet ünvanı o zamana kadar bütün özelliklerini kaybetmiş ve sadece sözde kalmış bir ünvandan ibaretti. Osmanlıların kudreti, böyle boş bir ünvana muhtac değildi. Bu sebepten onların, o zamanda bu mesele ile pek uğraşmadığı anlaşıyor. Fakat her şeye rağmen hilâfet İslâm âleminde yine saygı ve hürmete değer bir mevki idi. Osmanlı Pâdisahları da arada sırada bu durumdan istifade etmeye çalışmışlardır." Gerçekten, Hristiyan Dünyaya karşı tek basına koyabilen, İslâm âlemini düşmanlarından koruyup ona karşı bir kalkan vazifesi gören bu devletin, böyle bir sıfat ve ünvanı kullanmaya ihtiyacı yoktu. Zira o, zaten fiilen bu ünvana hak kazanmıştı. Binaenaleyh, Osmanlılardan başka bu sıfatla İslâm dünyasının bayraktarlığını yapabilecek güçte kimse mevcut değildi. Bu sebeptendir ki Yavuz'a halife diyenler sadece Osmanlılar değildi. Çünkü Ehl-i Sünnet akidesine bağlı Sünnî Müslümanlar ve özellikle İran ile Orta Asya'dakiler, Selim'in sahsında İran'da gerçek Müslümanlığı ihya etmekle mükellef bir İslâm Halifeliği görüyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e girmiş olan Yavuz Sultan Selim'e, Mâveraünnehr ulemasının aynı fikirleri tasdiği haberi gelir. 1516'da Muhammed İsfahanî ona "Hilâfet tahtının Sultani" demekle de yetinmiyor ve "şimdiki halde sen kendine has asil vasıflarla Allah'ın ve Muhammed (s.a.v.)'in halifesisin" diyordu. Arablar ise, Halife Mutevekkil'in, kendi yetkilerini ve bu yetkilerden doğan hukukunu Yavuz'a terk edip etmediğini araştırmak lüzumunu bile duymadan Yavuz'a "Halife" demeye başladılar. Gerçekten, İbn Sünbül, Yavuz Sultan Selim için, dünyada Allah'ın Halifesi, Mekke'li Kutbeddin ise "Halifetürrahmanların en iyi Halifesi" diyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un, Mısır'ı almasıyla hilâfetin Osmanlılara geçtiğini göstermektedirler. Osmanlı hükümdarlarının, halife ünvanını resmî bir kayıt olarak ilk defa Silistre'nin güneyinde bulunan Küçük Kaynarca'da 8 Cemaziyelevvel 1188 (17 Temmuz 1774) tarihinde Ruslarla yapılan antlaşmada kullandıkları görülmektedir. II. Katerina, Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hristiyanların himâye hakkını istediği zaman, Osmanlı murahhası da muahedeye (antlaşmaya) Halife ünvanına istinaden Sultanın tabiiyetinden çıkan Türk ve Müslümanlar üzerinde, dinî hüküm ve nüfuzuna dair bir bend koydurdu. Antlaşmanın, üçüncü maddesindeki fıkra şöyledir:

"Ve Cenâb-i Bârîden gayri kimesneye tabi olmamak üzere tâife-i merkume itiraf ve kabul velakin mezhepleri ehl-i İslâm'dan olup zât-i ma'delet simât-i sehriyaranem imâmu'l-mü'minîn ve halifetu'l-muvahhidîn olduğuna binaen..."

Sultan II. Abdülhamid (1876 -1909), 31 Ağustos 1876'da, V. Murad'ın yerine Osmanlı tahtına geçtiği zaman, Osmanlı Devleti, Kuzey komsusu Rusya, Balkan ülkeleri ve diğer Hristiyan devletlerle iç açıcı bir münasebette değildi. Zira tahta geçişten bir sene sonra Rusya savaş açmış, Sırbistan ve Karabağ bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan, Osmanlılara bağlı görünmekle birlikte bağımsız bir devlet durumuna gelmişti. Balkanlarda birkaç eyâlet, kan, ates, isyan ve huzursuzluk içindeydi. Tabir caizse bu dönem, azgınlaşmış Avrupa emperyalizminin Osmanlı Devleti için kötü ve büyük emellerinin bulunduğu bir dönemdir. İşte bu sebeptendir ki Sultan II. Abdülhamid, Halife sıfatı ile haiz bulunduğu mevkie ehemmiyet vermiş ve saltanatının başlangıcında ilan edilen "Kanun-i Esasî"de bu cihet açıkça ortaya konularak: "Zât-i Hazret-i Padisahî hasbe'l-hilâfe din-i İslâm'ın hâmisî" kaydı konulmuştur. Sultan Abdülhamid, halife sıfatı ile İslâm birliğini sağlamak için İslâm dünyasının muhtelif bölgelerine adamlar göndermişti. Avrupa devletlerinin, İslâm âlemine olan hücumları, oralarda bulunan Müslümanların durumları ve yegane müstakil İslâm devletinin Osmanlı Devleti olması gibi sebeplerden Sultan Abdülhamid'in bu siyaseti, başarılı olmuş görünmektedir. Çünkü akli basında olan bütün Müslümanlar, Avrupa emperyalizminin eline geçirdiği bölgelerde, yerli halka nasıl muamele ettiklerini görüyorlardı. Bu da, onların, İslâm halifesi etrafında toplanıp kenetlenmelerine sebep oluyordu.

Sultan II. Abdülhamid'den sonra Osmanlı Devleti'ndeki siyasî kriz, bunun arkasından gelen Birinci Dünya Harbi ve nihayet İstiklâl Savası'ndan sonraki olaylar, son Osmanlı Sultani Vahdeddin (VI. Mehmed)'in vazifeden alınmasına ve saltanata son verilmesine sebep olmuştur. Osmanlı saltanatının 1922 yılındaki ilgasından sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sultan Abdülaziz'in oğullarından Veliahd Abdülmecid Efendi'yi halife ilan eder. Fakat bir müddet sonra, Meclis'teki bazı münakasalar (bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VII, 44 - 70.) ve özellikle İsmet Paşa (İnönü)'nin, hilâfetin kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dahilî ve haricî siyaseti üzerine fena hiç bir tesiri görülmez demesi ve bu konuda çektiği nutuktan sonra kabul edilen kanun gereği, 3 Mart 1924 tarihinden itibaren hilâfet, tarihe mal olan bir müesseseye haline geldi. Konu ile ilgili kanun maddesi: "Halife hal' edilmistir. Hilâfet, hükümet ve cumuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan makam-i hilâfet mülgadır" demektedir. Böylece, İslâm dünyasının 101., Osmanlıların 29. halifesi olan Abdülmecid Efendi'nin hilâfeti, 1 yıl, 3 ay 14 gün sürdükten sonra nihayete erdi.

3 Mart 1924 tarihinde hilâfetin ortadan kaldırilmasından sonra, Islâm dünyasında bir bosluk dogmustu. Bu boslugun doldurulmasi ve imkân dahilinde ise yeni bir halifenin seçilme çalismalari yapilmisti. Bu sebeple kongreler tertiplenmistti. Fakat bütün bunlar, bir sonuca ulasamamisti. Zira kongrelerde ileri sürülen görüsler, herkes tarafından ittifakla kabul edilemiyordu.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ

Osmanli Devleti'nin onuncu pâdisahi olup, Yavuz Sultan Selim'in oğludur. Osmanli hânedanındaki resmî ve mesrû silsileye göre onuncu hükümdar ve bu isimdeki pâdisahların ilki sayılmaktadır. Osmanli kaynaklari ve umumî efkârî onu, kanun koyucu (vâzii) vasfidan dolayı genellikle "Kanunî Sultan Süleyman" diye isimlendirirken, batî kaynaklari ile batililar, büyük ve kudretli vasfindan dolayı kendisini "Muhtesem ve Büyük" (Magnificent, Magnifique, Der Practige, çoğu zaman da sadece Grand Turc) gibi isimlerle anmislardır.

Batili bir tarihçi, onun dönemi ve şahsiyetinin büyüklüğü hakkında bilgi verirken su ifadeleri kullanir: "Kanunî, "Muhtesem" ve "Büyük" gibi ünvanlarla anılan Süleyman'ın sultanlık çağı, Osmanli tarihinin en önemli devresidir. Devlet, kudret, yeni fetihler, medeniyetinin, kanun ve mimarlık anıtlarının en güzel varlığını bu pâdisaha borçludur. Osmanlıların sadece "Kanunî" ünvanini verdikleri, fakat Avrupa tarihçilerinin "Büyük" sıfatı ile adlandırdıkları Osmanli Pâdisahi sadece Sultan Süleyman'dır. Sultan Süleyman devri, bütün dünyada gelisen büyük olaylar dolayısıyla Yeni Çağ tarihinin en dikkate değer safhalarından birini teskil eder. XVI. yüzyılın başlarında, Amerika'nın keşfinden sonra, Avrupa politikasının denge sistemi kurulmuş ve kuvvetlenmiş; Hristiyanlıkta ortaya çıkan Reform, insan esprisine bir yeni yol açmıştır. Bundan daha hasmetli çalışma ve büyük sonuçlu zaman, insan tarihinde güç bulunur. Fransa'da I. François ve İngiltere'de VIII. Henri'nin kurdukları hükümetler; Papa X. Leo'nun kültür, bilim ve sanayinin gelişmesine ön ayak olması, Sarıken'nin yeni mezhebe karşı bas kaldırışı, Andreas Gritti'nin Venedik Doğu makamını isgal etmesi gibi tarihin önemli olaylarını bünyesinde toplayan bir asra az rastlanır. İşte Kanunî, şöhrat sahibi bütün bu hükümdarlarla hakkiyle rekabet edebilecek bir hükümdardır. Kanunî, Osmanli Pâdisahları'nın onuncusudur. Bu rakam, uğurlu telakki edilmistir. Ayrıca, Pâdisahın onuncu hicret asrının başında (H. 900 / M.1495) dogmuş olması da mânâli sayılmistir."

Muazzam ve âdil bir devletin vatandasi olmakla övünen büyük bir halk kitlesi, tebeası olmak ve devrinde yaşamakla iftihar ettiği Sultan Selim'in vefatına ne kadar müteessir olduysa, meziyetlerini yakından bildiği Sultan Süleyman'ın cülûsuna da o derecede sevindi. Bu cülûs, Kur'an-i Kerim'in en-Neml Sûresi'nde Hz. Süleyman'ın Belkis'a gönderdiği mektuptan bahs edilirken temas edilen: " O, Süleyman'dandır. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dir. "Bana bas kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadır)" âyetleri bir fal-i hayr olarak kabul edildi. Gerçekten de Kanunî Sultan Süleyman, saltanatı boyunca bu âyetlerin sirrina mazhar olduğundan onun döneminde Müslüman Türkler ile birlikte bütün bir Islâm dünyası en bahtiyar yıllarını yasadı.

Fiilen 13 sefer harbe katılan ve döneminde 300'den ziyade kalenin fethedildiği Kanunî ile birlikte dünyaya parmak isirtan Osmanli Devleti, fütûhatta olsun, idare, siyaset ve medeniyette olsun, yeryüzünün daha önce benzerini tanımadığı, belki bir daha da tanıyıp bilemeyeceği bir kemâli zirvelestirmiş bulunuyordu. Asya'da Kafkas dağlarından, Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e, uçsuz bucaksız Arabistan çöllerine uzarken, Afrika'da Habes, Misir, Tunus, Fas ve Cezayir'i almış, Hind denizlerinde görünmüş, Akdenizde ise kasırga gibi eserek Venedik ve Ceneviz denizciliğinin itibarıyla beraber, büyük küçük bütün adaları çiçek devsircesine koparıp derleyerek vatanına ilhak etmistti.

Avrupa'da ise Egri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'ı itaatı altına almış, Erdel Krallığı, Eflâk, Bogdan Beylikleri, Kirim Hanlığı ile Lehistan arasındaki geniş stepleri ele geçirmiş, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti muayyen vergiler ve peskesler

ödemeye mecbur edilmiş, Fransa, İtalya, Lehistan dize gelmiş, İspanya yedigi bir kaç kuvvetli sille ile hizaya getirilmisti.

Kanunî Sultan Süleyman'ın, 1520'deki cülûsu esnasında Osmanlı Devleti, Türk tarihinde esine kolay kolay rastlanmayan bir kuvvet ve kudrete sahip bulunuyordu. Babası Yavuz Sultan Selim'in, doğu ve güneye doğru iki büyük hamlesi, Osmanlı Devleti'nin seklini temelden değiştirip hakimiyetindeki topraklarını neredeyse iki misline çıkarmıştı. Bu arada Siilik, adeta Anadolu'dan atılmış, İran Safevî Devleti, öyle ağır bir darbe yemişti ki, hâla ondan kurtulma çabası içindeydi. Buna karşılık heybetli Memlûk Devleti artık yeryüzünde mevcut değildi. Bu devletin bütün toprakları ile birlikte Kudüs, Haremeyn, Sam ve Kahire gibi önemli merkezleri Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Müslüman Türkler, Afrika'nın büyük bir kısmına el uzatmışlardı. Bu gidisle de pek yakında neredeyse bütün medenî Afrika'ya ele geçireceklerdi. Cezayir'in, Osmanlılara itaat etmesi ve Barbaros kardeşlerin mücadeleleri, Osmanlıları, Batı Akdeniz'in en güçlü kuvveti haline getirmişti. Müslüman Türk nüfuzu, güneyde Mozambik'e kadar uzanıyordu. Tunus, olgun bir meyve gibi Osmanlıların eline düşmeye hazırды. Kısaca Osmanlı Devleti, üç kıta üzerinde hâkimiyetini tesis etmişti. Böylece bir "Cihan Devleti" haline gelmişti. Bu durum, siyasî, iktisadî ve askerî bakımdan kendisini rakipsiz bir hale getirmişti. Böylece, Doğu ve Batı'daki devletlerden hiç biri, bütün bu sahalarda kendisi ile rekabete girip boy ölçüşecek durumda değildi.

Yavuz Sultan Selim'in takip ettiği Doğu ve Güney siyaseti vasıtasıyla büyük bir gelişme ve ilerleme gösteren Osmanlı Devleti, her bakımdan rakipsiz bir duruma geldiğinden son derece zengin gelir kaynaklarına da sahip olmuştu. Güçlü Osmanlı deniz armadasının temelleri de yine bu devirde atılmıştı. Bütün bu müsait şartlar, Yavuz'un vefatından sonra, onun yerine geçen oğlu Süleyman devrinin, son derece parlak geçeceğini müjdelere nitelikliydi. Nitekim tarihçi Âli, onu "amûd-i neseb-i saltanat" itibarıyla ve on rakamının sayı bası olmasından dolayı uğurlu saydığı onuncu pâdisah olarak, bununla beraber Emir Süleyman ile Emir Musa'nın da "Fetret Dönemi"nde bir müddet Osmanlı tahtında bulunmalarından dolayı aynı zamanda on iki remzinin hikmetlerini sahsında toplayan bir hükümdar telakkî etmekte ve bu mes'ud tesadüfleri, onun büyüklüğüne bir işaret gibi göstermektedir. Öyle anlaşıyor ki Âli, bu tesbitlerinde pek de yanılmışa benzememektedir. Zira, Kanunî'nin sâhane talihi, tahtını Yavuz gibi ender yetisen bir harp dehâsından ve bir islahatçıdan devr almış olmasıyla başlar. Öyle ki bir tarafta idare ve askerlik işleri, kili kırk yararcasına inzibat altına alınmış, diğer taraftan Türk - İslâm birliğine kasteden Siâ bozguna ugratılarak ülkede istikrar sağlanmış, öbür tarafta ise İran ve Mısır seferleri yüzünden dolup tasan bir hazine sebebiyle malî ve iktisadî refah son haddini bulmuştu. Ve nihayet, bu medeniyet cihazını el ve gönül birliği ile işleten kahraman ve celâdetli büyük adamlar, yeni Pâdisah'ın mükemmel ve mücemessem talii idiler. Nitekim, İbrahim Pasalar, Rüstem Pasalar, Sokollular, Iskender Çelebiler, Kara Ahmedler, Turgut Reisler, Molla Cemâlîler, İbn Kemaller, Ebu's-Suûd Efendiler, Celâlzâdeler, Ramazanzâdeler, Bâkiler, Sinanlar... Bütün bu ve daha önceki idare, siyâset, askerlik, ilim ve irfan ordusu sâyesinde başlangıçta Edirne'de dünya tarihinin en büyük medeniyetini mihraklandıran Osmanlı mucizesi, artık bu muazzam yapıcılar kadrosunun müsterek sevki ve imanı ile en sâhane ve muhtesem çizgilerini verip, arkasından da İstanbul medeniyetini gerçekleştirmiş bulunuyordu. Osmanlılar, İslâm'dan aldıkları ilhamla bütün tebeası için "saadet ve mutlulugun kâpisi" anlamına gelen Dersaadet, yani İstanbul'un temsil ettiği medeniyetlerini öyle emsalsiz bir hâle getirmişlerdi ki, bir yazarımız bunu aşağıdaki ifadelerle güzel ve o medeniyete yakışır bir ahenkle ifade etmektedir:

Osmanlılarca sadece "Kanunî" ünvanı ile anılan Sultan Süleyman, yeni bir hukuk devleti anlayışının da müjdecisi oldu. Nitekim babası Yavuz Sultan Selim'in cihan çapındaki icraatı sırasında gerçekleştirdiği bazı uygulamalar, onun döneminde derhal uygulamadan kaldırıldı. Kanunî Sultan Süleyman döneminde devlet görevlilerinden her birinin yetki ve sorumlulukları tesbit edilmisti. Bu bakımdan herkes kendi yetkisini rahatlıkla kullanabiliyordu. Baska birisinin buna müdahale etmesi pek düşünülmezdi. Özellikle

hukuk ve idare gibi halk ile devleti yakından ilgilendiren sahalarda bunu görmek mümkündü. Mesela sadrazamin otoritesi yüksek ve kesindi. Makamında kaldığı müddetçe pâdisah, sadrazaminin işlerine müdahale etmezdi. Nitekim, Kanunî'nin yetistirmesi olan Damad İbrahim Pasa, Alman elçisine, pâdisahın hükümet işlerine karışmadığını, hatta kendisi hükümet başkanı olduğundan, reyî olmaksızın pâdisahın emirlerinin icra edilmeyeceğini açıkça söylemekten çekinmemiştir. Bu sözleri, kısmen İbrahim Pasa'nın gururu ile tefsir etsek dahi, devrin hukuk anlayışı ve devlet başkanı ile hükümetin selâhiyet ayrılıkları, meydana çıkmaktadır.

Avrupa, Osmanlı'nın bir hukuk devleti olduğunu biliyordu. Bunun içindir ki, İngiltere Kralı VIII. Henry, bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne bir hey'et göndererek onların adlî sistemini tedarik ettirmişti. Bu hey'etin raporu müvacehesinde İngiltere adliyesinde islahatlar yaptırmıştı.

"İstanbul medeniyeti... Hangi yönden, hangi ucdan, hangi kenar ve kösesinden tutulacak olsa, sanki bir rüya gibi, bir murâkabe, bir tilsim, bir tefekkür, bir ask, bir vecd gibi insanı kavrayan, ürperten, derinden derine hükmeden, tasarruf eyleyen bir sihirdi. Bir macera, bir kıvam, bir terkip ve essiz bir sahanıştı.

Bu, nasıl dengeli ve islenmiş bir ruhun yarattığı dünya idi ki, madde ile yek-vücut olup ondan konuşan imân, âdetâ madde denen kesif varlığı billurlaştırmış, elle tutulan, gözle görülen her surette kendi söyleyici olmuştı. Devletçilikte bu ruh, idârecilikte bu ruh, barista, savasta, cemiyette, ailede, alista veriste, hünerde ve san'atta hulasa, hayatta, ölümde seyreden, hükmeyleyen hep bu ruh idi.

İnsafla kahramanlığın, adâletle merhametin, merdlikle cengâverliğin, takvâ ile ibâdetin ölçülü bir nizâm, barisik bir kaynaşma, ahenkli bir iş birliği hâlinde tozu dumana katarak zamanın ötesine geçtiğini, olmazları öldürdüğünü, târih ilk ve belki de son defa görüyordu."

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN CÜLUSU VE İLK İCRAATLARI

Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra akd edilen divanda, Manisa Valisi olan Sehzâde Süleyman'a derhal haber gönderilmesine ve o gelinceye kadar da ölüm haberinin gizli tutulmasına karar verildi. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünün duyulması halinde meydana gelecek fitneden korkuluyordu. Bu sebeple Sehzâde'ye yazılmış olan mektup derhal yola çıkarılmış, bundan sonra da hiç bir şey olmamış gibi günlük işlerin yürütülmesine devam edildi. Babasının ölüm haberi Sehzâdeyi oldukça sarsmıştı. Bununla beraber Süleyman "kazaya rıza" göstermesini bilmiş ve haberi aldığının ertesi günü Manisa'dan İstanbul istikametine doğru yola çıkmıştır.

Sultan Selim'in, Süleyman adında bir oğlu ile altı kızı vardı. Sultan Süleyman İstanbul'a gelerek 17 Seval 926 (30 Eylül 1520)'da hilafet merkezinde saltanat tahtına oturup hükümdar olduğu zaman saltanatı kendisine rakib olacak kardeşleri bulunmuyordu. Lütfi Pasa, Sehzâde Süleyman'ın, Osmanlı tahtına geçişinden bahs ederken şu ifadeleri kullanır: " Süleyman, cenk ve cidal olmadan geçip tahta oturdu. Selim, bu dünyanın zahmetini çekip dikenlerini temizleyip ortalığı gülistanlık bir hale getirdikten sonra göçüp gitti. Süleyman da zahmet çekmeden o bağ, bostan ve gülistanın meyve ile güllerini zahmetsiz bir şekilde devşirdi." Böylece Osmanlı Devleti'nin en muhteşem çağı başlamış oluyordu. Onun, 30 Eylül 1520 tarihinde Osmanlı tahtına cülûsunun duyurulması için her tarafa ulaklarla hükümler gönderildi. Cülûsunun ertesi günü Selim'in cenazesi de İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Fâtih Camii'nde cenaze namazı kılınarak Mirza Sarayı denilen yerde defn edildi. Daha sonra Sultan Süleyman, babasının temellerini attığı ve fakat tamamlamasına imkan bulamadığı bu yerde, onun adına bir câmi ve imâret ile mezarın üzerine bir türbe yaptırdı.

Babasının defin işlerini bitiren Süleyman, bundan sonra vüzerâ, ümera, dergâh-i âli kulları, yeniçeriler vesair sipahî ihşanlarda bulunmuş, her birinin dirliklerini artırmıştır. Bu arada hemen her gün akd edilen divanlarla memleket işlerinin yürütülmesine çalışılmıştır. Divanda alınan kararlar mucibince liyakatli kimselerin mansipları yükseltildiği gibi mahlûl bulunan mansiplara da yeni tayinler yapılmıştır. Öbür taraftan, Yavuz Sultan Selim'in İran ile olan ipek ticaretinin men'i hakkındaki kararına aykiri hareket etmiş olan tüccarın zaptedilmiş bulunan mallarının tazmini cihetine gidilmiş ve bunun için hazineden külliyyetli miktarda mal çıkarılarak herkesin hakkı kendisine teslim edilmiştir. Öbür taraftan, kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre Yavuz Sultan Selim zamanında, Misir'dan İstanbul'a gönderilen 600 kadar hânenin (Kemal Pasazade'ye göre 800) memleketlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. Böylece, daha tahta geçer geçmez, değişen şartlara göre yeni faaliyetlerde bulunan ve babasının dönemine göre bazı değişiklikler yapan hükümdar, halkına karsî adâlet ve merhametle hüküm edeceğinin ip uçlarını vermiş oluyordu. Nitekim bazı sayılar üzerine "Kanlı" lakabı ile meşhur Gelibolu Beyi olan Kaptan Cafer Bey'i kethüdâsî vâsîtasıyla teftis ettiren Kanunî, bu teftis sonunda Cafer Bey'in gerek bazı haksizlikleri, gerekse halka karsî yapmış olduğu zalimâne muameleleri tesbit edildiğinden ilk önce, halka karsî yapmış olduğu haksizlikleri kendi "rizkindan" (malından) ödemeye mecbur bırakılmış, daha sonra da Kasım 1520 (Zilhicce 926) tarihinde hayatına son verilmiştir. Kemal Pasazâde, Kanunî'nin tebeasına karsî gösterdiği adâlet örneği ile Cafer Bey hakkında şu bilgileri verir:

"Mimar- rûsen -ara-yî himmet-i âlî-sânî bin-yî sara-yî cihan ara-yî insaf u intisafa bünyad urub icra-yî ahkâm-i vâcibu'l-ihkâm-i adl u dâd ile kura vü bilâdî mamur (adaletle köy ve ülkeleri imar) ve esnaf-i benî Âdem'i pür - huzur ve etraf-i âlemi âbâd eyledi. Hima-yî himâyetinde olan vilayetlerden nur-i adl ile deycur-i cevri dûr idûb keff-i kifayetine olan memleketlerden zalâm-i zulm-i eyyâmî ref' itdi." (yönetiminde bulunan yerlerde adalet nuru ile zulüm karanlığını ve haksizliği kaldırıp uzaklastırdı.

" Raiyyete ve leskere, nükere ve beylere ayn-i adl ile yeryüzünden nazar eyleyüp ümerâyî ve fukarâyî insaf u intisafda beraber gördi. Mirliva-yî Gelibolu olan Kapudan Cafer Aga'yî ki, seffâk-i bî - bakidi, zulm ile halkın mal ü menalin alub nâ - hak yere kan döker kattal ü fettak idi."

Hammer de Kanunî'nin adaleti ile ilgili bu ilk icraatı hakkında şu bilgileri vermektedir: " Zulümleri yüzünden "Kanlı" lakabı almış olan donanma kaptanı Cafer Bey'in, tersane kethüdâsî tarafından su-i istimal (görevini kötüye kullanma)'i ortaya çıkarıldı. Bu haberler üzerine Pâdisah, Cafer Bey'i önce azl ettirir. Yapılan muhakeme sonunda suçu sabit görüldüğü için de astırır. Bu şekildeki adâletli hareketleri ve yüceliği Pâdisaha büyük bir sevgi kazandırdı. Bütün Osmanlı ülkesinde hududun son noktasına varıncaya kadar Asya ve Avrupa'da bulunan eyâlet valilerine, Misir'da Hayri Bey'e, Mekke Serifi'ne ve Kirim Hani'na cülûstan birkaç gün sonra gönderilen ilannâmeler kadar yeni Pâdisahın güzel hareketleri de sür'atle her tarafa yayılıyordu."

KANUNÎ DÖNEMİNDEKİ OLAYLAR

Osmanlı Devleti'nde Kanunî dönemi, idare, kaza, askerlik, kültür ve san'at muhitini teskil eden, son derece değerli aktif unsurların is ve el birliği yapıp bir araya geldikleri bir devirdir. Bununla beraber bu dönemin daha başlangıcında bazı problemler çıkmış ve saltanatının ilk yıllarında Avrupa'ya yönelmek isteyen genç hükümdar, tahta cülûsundan hemen sonra, doguda beliren gâilelerle uğraşmak zorunda kalması, Osmanlı tarihi bakımından fevkalade önemli olan bu dönemi bir manada kronolojik siraya göre takip etmek yerinde bir hareket olacaktır. I. Canberdi Gazalî Hadisesi :Memlûk Sultani Melik Esref Kayıtbay'ın azadlı kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbay'ın nüfuzlu beylerinden olan Canberdi Gazalî, Misir'in ilhaki esnasında Hayir Bey vâsîtasıyla af edilmiş ve Yavuz Sultan Selim'in, Sam'dan İstanbul'a hareketi esnasında Sam Beylerbeyliğine tayin edilmişti. Yavuz'un ölümü ve yerine Süleyman'ın geçmesi üzerine Melik Esref ünvanıyla hükümdarlığını ilan ederek isyan etmiş, adına hutbe okutup para bastırmıştı. O,

bununula da yetinmeyerek kendisi ile birlikte hareket etmeleri için Sah Ismail ile Misir Beylerbeyi Hayir Bey'e elçi ve mektup göndererek onlari da yanina çekmeye çalismisti. Zira ona göre çok uygun bir fırsat dogmustu. Osmanli tahtina geçen bu genç ve tecrübesiz hükümdarin, kendilerine bir sey yapamayacagina inanmisti. Hatta ona göre devir "eyyam-i fetret ve hengâm-i fırsat" devri idi.

Halbuki, böyle bir düşünceye kapilip isyan bayragini açmis olan Canberdi Gazalî, daha önce af edilmiş ve kendisine itibar gösterilmisti. Sadece kendisinin değil, arkadaşlarının da rahat ve huzur içinde yaşamasi temin edilmisti. Öyle anlasiliyor ki o, Selimin'in ölümünden önce dahi isyan için uygun bir fırsat kolluyordu. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünden önce o, çevreye dağılmak suretiyle hayatlarını kurtarmış olan silah arkadaşlarını etrafına toplayarak, yönetimine verilmiş bulunan Sam vilayeti dahilinde onlara mevkiler vermişti.

Canberdi Gazalî, Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, sonra da Misir'i zapt edip hilâfeti elde etmek gibi büyük emeller pesinde kosuyordu. Bu sebeple Hayir Bey'den de istifadeyi düşünerek ona mektuplar göndermisti. Böyle bir tekliften telasa düşen Hayir Bey, bir taraftan onu oyalarken diğer taraftan da deniz yoluyla devleti keyfiyetten haberdar ederek, Gazalî'nin kendisine yolladığı mektupları Istanbul'a gönderir.

Bu arada, 20.000'e ulasan kuvvetleriyle harekete geçip Beyrut'u zaptetmiş olan Gazalî, Cebel-i Lübnan'daki Dürzîleri de isyana tesvik etmisti. Daha sonra Haleb'i kusatıp muhasara altına alan Canberdi Gazalî, büyük bir mukavemetle karsilasmisti. Hayir Bey, Gazalî üzerine asker sevki hususunda Istanbul'un fikrini sormuş, merkezin verdiği çok isabetli bir cevapla buna lüzum olmadığı ve icab eden kuvvetlerin Anadolu'dan sevkedileceği bildirilmisti. Nitekim üçüncü vezir Ferhad Pasa ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinin timarli sipahileriyle kapikulu efradından dört bin yeniçeri gönderildiği gibi Dulkadiroğlu Sehsuvarzâde Ali Bey de isyani bastirmek üzere yardıma memur edilmisti. Ferhad Pasa kuvvetleri henüz yetirmeden Sehsuvaroğlu Ali Bey maiyyetindeki kuvvetlerle Haleb üzerine yürür. Ali Bey'in gelisini haber alan Gazalî, buradaki kusatmayı kaldırarak Sam'a çekilir. Bu arada, Ferhad Pasa'nın kuvvetleri ile birleşen Haleb Beylerbeyi Karaca Ahmed Pasa'nın birlikleri ile Sehsuvaroğlu Ali Bey'in kuvvetleri, iki kol halinde Sam yakınlarına gelirler. 27 Ocak 1521'de Mastaba mevkiinde vuku bulan çarpismalar sonucunda Gazalî yenilerek yakalanır. Devletin, gerek kendisine, gerekse arkadaşlarına sağladığı bütün imkânları bir tarafa birakip halife olma sevdasına düşen Canberdi Gazalî'nin bu nankörlüğü, ibret-i âlem olmak için basinin kesilip Istanbul'a gönderilmesi ile son bulur.

Canberdi Gazalî isyanının sür'atle bastirilmesi, bu hadiseden istifade ve Gazalî ile birlikte hareket etmek isteyen Sah Ismail'in isini bozmustu. Gazalî'nin maglubiyetini duyan Sah Ismail, yaylak bahanesiyle Tebriz'den kalkarak Kazvin taraflarına gitmisti. Elindeki kuvveterle Kayseri dolaylarında bir müddet İran taraflarını tarassut eden Ferhad Pasa, vaziyetten emin oluncaya kadar o yörelerde kalmisti. Bu hâdiseden hemen sonra Sam Beylerbeyliği'ne Ayas Pasa, Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarına da birer sancakbeyi tayin edilmisti. 2. Belgrad'in Fethi Canberdi Gazalî'nin isyani esnasında Macaristan'a karşı yeni bir seferin açılmasına karar verilir. Çünkü stratejik önemi haiz olan Belgrad, Avrupa'ya karşı girisilecek seferler için bir üs olarak kullanılabilecek durumda idi. Nitekim, bu stratejisinden dolayı Fâtih de daha önce, burayı almak için tessebbüslerde bulunmustu. Ayrıca askerî güçlerine güvenen Macarlar, yeni Pâdisahi tebrik için bir heyet göndermedikleri gibi cülûsu haber vermek, iki devlet arasındaki barisi yenilemek ve daha önce taahhüd edilen haracı (vergi) istemek üzere Macaristan'a gönderilen Osmanli elçisini de öldürmüşlerdi. Onlar, elçiyi öldürmekle yetinmemiş olacaklar ki, onun kulakları ile burnunu da keserek cevap diye Süleyman'a göndermişlerdi. Böylece, insanlık tarihi için yüz karası olabilecek bir vahset örneği de sergilemişlerdi. Bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine harp kaçınılmaz hale gelmisti. Downey, böyle bir hareketin karsiligında Kanunî'nin yaptığı hazırlıkları, bu hazırlıklar esnasındaki geçit resmini, genç hükümdarin bunları seyrederken duyduğu memnuniyeti ve ordunun maneviyatının ne kadar yüksek olduğunu canlı

birer levha gibi tasvir edip gözler önüne serer. Gerçekten Kanunî, kendisine ve devletine yapılan bu hakaretin cezasinin verilmesi gerektiğine inandığı için harp hazırlıklarına başlanılması için emirler göndermişti. İran hududunun güvenliği sağlanıp savaş kararı alındıktan sonra babası ve dedeleri II. Bâyezid ile II. Mehmed (Fâtih)'in türbelerini ziyaret ettikten sonra 18 Mayıs 1521'de bizzat kendisinin başında bulunduğu Osmanlı ordusu, Belgrad üzerine hareket eder. Yol boyunca yapılan müzakerelerde Osmanlı kuvvetlerinin, Veziriazam Pîrî Mehmed Paşa'nın görüşü doğrultusunda, doğrudan Belgrad üzerine yürümesi ve Rumeli Beylerbeyi olan Ahmed Paşa'nın önceden hareketle Böğürdelen (Sabacz, Czabacz) hisarını alması kararlaştırılmıştı.

Sabacz'ı kusatma altına alan Ahmed Paşa, muhasarayı daraltıp sıkıstırmakla birlikte, kaledeki garnizon, kendisini savunuyordu. Sonunda muhafızlar yok edildiler. Bu kusatma esnasında Osmanlılardan da epeyce şehid verilir. Ahmed Paşa, büyük bir mücadele sonucu (2 Saban) 7 Temmuz'da Sabacz (Böğürdelen)'i zapteder. Böylece Kanunî ilk fethini gerçekleştirmiş oluyordu. Sultan Süleyman, ertesi gün Ahmed Paşa ile sancakbeylerini huzuruna kabul ettikten sonra kaleye gelir. Pâdisah, şehrin istihkâmlarının arttırılmasını emr ettikten sonra askerinin Sirmî'ye geçmesi için Sava üzerine köprü yaptırır. İnsaatin sürdüğü dokuz gün içinde Sultan Süleyman, işçilerin gayretlerini arttırmak için nehir kenarında bir çardak altında kalıp insaatin tamamlanmasını bekler. Böyle manevî bir destek ve etki altında kalan ordu ve saray agaları can ve başla çalışarak köprü yapım işini çabucak tamamlamak hususunda elden geleni esirgemezler. Bu sırada daha başka kalelerin feth edildiği haberi gelir. İnsaata başlandığının onuncu günü köprü tamamlanmıştı. Ancak nehir birden taştığından köprü kısmen harab olmuştaki kısa bir süre içinde yeniden onarılmış ve asker buradan geçmişti.

Bu sırada Belgrad'ın kusatılması ile uğraşan Pîrî Paşa ise buranın karsisindeki Zemin Kalesi (Zemun, Zemlin)'ni ele geçirmişti. Bu esnada Pîrî Paşa'yı çekemeyen Ahmed Paşa'nın tesiriyle Belgrad muhasarasının kaldırılıp Budin üzerine yürünmesi kararını alan Sultan Süleyman, daha sonra bu karardan vaz geçerek 1 Ağustos'ta Zemin civarında yüksek bir mevkie otag kurup, kusatmanın bir an evvel sonuçlandırılması emrini verir. Sıddetle kusatılan Belgrad'ın kale muhafızı dayanamayacağını anlayınca eman dileyerek 30 Ağustos'ta kaleyi teslim eder. Kale halkından bir kısmı Macaristan'a giderken, aslen Sirpli olan bir kısmı da evlad, aile ve mallarıyla İstanbul'a nakl olunarak Yedikule civarında iskan edilirler. Belgrad'dan getirilenlerin yerleştirildikleri mahalleye Belgrad Mahallesi denilmeye başlanır. Fetihden sonra 200 top ile tahkim edilen Belgrad Kalesi, Semendire ile birlikte muhafazasına 900 bin akça has ile Bosna Sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey muhafazasına tayin edilirken Bosna da Sultanzâde Hüsrev Bey'e verilir.

Belgrad seferi esnasında Osmanlı ordusunda filler de bulunuyordu ki, Lütî Paşa bunların iki tane olduğunu belirtir. Kanunî'nin bu ilk seferine Edirne, Filibe ve Sofya medreseleri talebeleri de istihak etmişlerdi. Belgrad, ele geçirildiği tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olmuş ve "Dârul-cihâd" adını almıştır.

Kanunî Sultan Süleyman, Belgrad'dan İstanbul'a dönerken 19 Ekim'de iki yasındaki oğlu Murad'ın, gelisinden iki gün önce de bir kızının ölüm haberini almıştı. İstanbul'a girdikten on gün sonra da dokuz yasındaki oğlu Mahmud çiçek hastalığından öldü (29 Ekim). Vezirler, Pâdisah'ın çocuklarının cenazelerine yaya olarak refakat ettiler. Bunlar, Yavuz Sultan Selim türbesinin yanına defn edildiler.3. Rodos'un Fethi Bilindiği gibi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetini kurmak için giriştiği büyük mücadelede, Rodos seferi ilk, Malta seferi ise son dönemi ifade eder. Dünya tarihinin esine ender rastladığı ünlü Pâdisahın saltanatının ikinci yılında Rodos'u ve ona bağlı bulunan adaları ele geçirmesi, Doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesini sağladığı gibi, mücadelenin bundan böyle Orta ve Batı Akdeniz'e intikal ettirilmesi imkanını da sağlamıştı.

1309'dan beri Saint Jean d'Hospitaliers veya Saint Jean de Jerusalem denilen sövalye tarikatının elinde bulunan Rodos adası ile civarındaki adalar, eskiden beri Osmanlıların ele geçirmek istedikleri önemli yerlerdi. Sultan Süleyman, Belgrad'i almayı basardıktan sonra Osmanlı siyasetinin bu ikinci mes'elesini de halletmek istiyordu. Zira fethi zarurî kılan bazı sebepler vardı. Buranın fethi, Osmanlı ülkesine yeni ilhak edilmiş bulunan Mısır, Suriye ve Doğu Akdeniz sahillerinin emniyeti bakımından önemliydi. Bunun için de Rodos ve ona bağlı olan diğer adaların Osmanlıların elinde bulunması gerekiyordu. Nitekim bu zorunluluğu takdir eden Yavuz Sultan Selim, saltanatının son yıllarında, Sövalyeler üzerine yürümek için büyük çapta bir donanma hazırlamaya koyulmuş, ancak bu tasavvurunu gerçekleştiremeden hayata gözlerini kapamıştı. Hristiyanlığın, Osmanlı hac, ticaret ve ulaşım yolu üzerinde, bu emniyeti tehlikeye sokabilecek tehlikeli kalesi durumundaki Rodos'ta bulunan sövalyeler, Osmanlı ticaret ve hac gemilerine saldırmakla kalmamışlar, aynı zamanda Canberdi Gazali'ye de yardımda bulunmuşlardı. Bundan baska onlar, Rodos'ta bulunan Cem Sultan'ın oğlu Murad'i da taht vârisi olarak ortaya sürmüşlerdi. Ayrıca kalelerinin sağlamlığına güvenmekte olan Rodos sövalyeleri, korsanlık faaliyetlerine devamla, bir taraftan Müslümanların yollarını kesip gemilerini alıyor, öbür taraftan da Osmanlı sahillerinde ardi arası kesilmeksizin bazı fesatliklarda bulunuyorlardı. Bundan baska bes altı bin civarında Müslüman'ı esir alıp adalarında onlara türlü iskenceler yaptıkları da biliniyordu.

Iste Kanunî, bu siyasî ve stratejik sebeplerden dolayı Rodos proplemini halletmek istiyordu. Böylece, bir bakıma babasından miras olarak devr aldığı bir siyaseti devam ettirmek ve babasının yarıda bırakmak zorunda kaldığı önemli bir meseleyi halletmek niyetinde idi. Aynı zamanda o, Rodos'u fethetmek suretiyle dedesi Fâtih Sultan Mehmed'in gerçekleştiremediği bir şeyi de yapmış olacaktı. Eserimizin, Fâtih'le ilgili bölümünde de görüleceği üzere o, birbirlerini kovalayan zaferleri arasında sadece iki yerde istediğini ele geçirememişti. Bunlardan biri Belgrad, diğeri de Rodos'tu. Tahta henüz geçmiş olan genç Süleyman, saltanatının ilk yılında Belgrad'i zapt etmek suretiyle Fâtih'in düşüncesini gerçekleştirmiş oluyordu. Onun, Belgrad'in hemen arkasından Rodos üzerine yönelmesinde, nisbeti az da olsa aynı psikolojinin etkili olduğunu söylemek mümkün olsa gerekir.

Rodos'un fethi hususunda Divan-i Hümayûn'da yapılan müzakerelerde ekseriyet, Rodos seferine taraftar görünmüyordu. Zira bunlar, Sövalyelerin şöhreti, adanın müstahkem olup uzun süre muhasaraya dayanabilmesi ve bir sefer vukuunda Avrupa'nın derhal buraya yardımda bulunabileceğini düşünüyorlardı. Bunlara göre sonu tehlikeli bir macera ile bitecek sefere girmek doğru değildi. Bu düşünceye karşılık Vezir-i A'zam Pîrî Mehmed Paşa ile ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ve denizci Kurdoğlu Müslühiddin Reis, Rodos seferine taraftar olup Avrupa tarafından endişe edilmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu arada casusları vâsıtasıyla Rodos hakkında bilgi toplayan Kanunî, sefere karar verir. Bununla beraber sefere çıkmadan önce, Hammer'in ifadesiyle " Kur'an-i Kerim'in emrini yerine getirmek için Üstad-i A'zam'a bir mektup gönderir. Bu mektupta Üstad-i A'zam teslim olması isteniyor ve arzusu ile itaati kabul ettiği takdirde sövalyelerin hürriyetleri ile mallarına dokunulmayacağına dair, yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan Allah, O'nun elçisi olan Hz. Muhammed ve diğer Peygamberler adına yemin ediyordu." Fakat bu teklif, Üstad-i A'zam tarafından red edilir.

Bu sırada Avrupa devletleri de birbirleri ile mücadele halinde bulunduklarından, Rodos ile ilgilenebilecek durumda değillerdi. Rodos ile ilgilenebilecek tek devlet olan Venedikliler de yapılan ticaret antlaşması ile pasif hale getirilmişlerdi. Divan'da alınan sefer kararından sonra hazırlıklarına başlayan Osmanlı ordusunun başına serdar olarak ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa getirilir. Öte yandan bu seferi haber alan Rodos Üstad-i A'zami Philippe Villiers de l'Isle Adam, bazı tedbirler alarak kaleyi tahkim ettirmiş, yiyecek depolamış, şehrin önündeki limana zincir çekirtmiş, ayrıca Papa ve Fransa'dan da yardım istemişti.

Osmanlı donanması, 5 Haziran 1522'de 300 gemi ile Çoban Mustafa Paşa komutasında harekete geçer. Donanmada pek çok mühimmattan baska onbin deniz ve itfaiye neferi

bulunuyordu. Sultan Süleyman da 21 Receb 928 (16 Haziran 1522) tarihinde İstanbul'dan hareketle Üsküdar'a geçmiş, buradan Kapıkulu askerleri ve sefere memur olan diğer eyâletlerin timarlı sipahileriyle birlikte karadan yola çıkmıştı. Bu sefere nadir bir istisna olmak üzere, Sadrazam Pîrî Mehmed Pasa'nın amcası olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi (1503 - 1525) de katılmıştır.

Osmanlı donanması, Rodos yakınlarındaki Gnido adasına varmıştı. 24 Haziran'da Rodos önlerine gelen Osmanlı donanması, Rodos kalesinin dört mil kadar doğusundaki bir limana demir atar. Kaleyi abluka altına alan ordu, Pâdisahın karadan gelmesini bekler. Nihayet Kütahya - Aydın yolu ile Marmaris'e, oradan da 28 Temmuz'da Rodos adasına geçen yüzbin kişilik ordu, surlar boyunca mevzilenir. Bu esnada İngiliz, Fransız, İtalyan, İspanyol, Alman ve Portekiz milletlerine mensub sövalyeerden mütesekkil Rodos müdafileri ise kalenin bes ana burcunu müdafaaya basamışlardı.

Çarpışmalar, 1 Ağustos'ta Alman burcuna top atışı ile başlar. Kanunî, Kızıltepe denen yerde otagını kurdurarak kusatmayı buradan idare eder. Sıddetle ve birbiri ardınca süre gelen Osmanlı hücumları, bes ay kadar devam eder. Bu arada zaman zaman kısmî başarılar da kazanılmıştı. Sonunda dayanamayacaklarını anlayan sövalyeler, kaleyi teslim edeceklerini Kanunî'ye bildirmek zorunda kalırlar. Yapılan müzakereler neticesi 21 Aralık 1522'de bir teslim antlaşması imzalanır. Buna göre 213 yıllık sonuncu Haçlı Devleti de tarihe karışır. Buna göre Katolik Hristiyanların Yakın Doğu'dan tamamen uzaklaştırılmaları da sağlanmış olur. Antlaşma gereği sövalyelerin adadan çekilmelerine müsaade edildiği gibi, şehirdeki Hristiyanların dinî âyin ve inançlarında serbest olmaları, ada sakinlerine bes yıl kadar vergi vermemeleri ve kendilerinden devşirme alınmaması gibi imtiyazlar da bahsedilmiştir. Bu arada tanassur etmiş olan (Hristiyanlığı kabul eden) Sultan Cem'in oğlu Murad da yakalanarak iki oğlu ile birlikte ortadan kaldırılır. Sövalyelerin Rodos'u terkinden sonra Pâdisah, 20 Ocak 1523'te Câmîe çevrilen Saint Jean Kilisesinde Cuma namazı kılmıştı. Bu namazda imamlığı, sefere istirak etmiş olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi yapmıştı. Rodos, Midilli sancagina bağlanarak Dizdarzâde Mehmed Bey'in idaresine verilmiştir. Osmanlılar, ayrıca bu sefer sonrası Anadolu sahillerinde Bodrum, Aydos, Tahtalı kalelerini, Leros, Sömbeki, Kalimnos, Limonsa adalarını ele geçirmişlerdir. Böylece Rodos kalesi ve adasıyla birlikte Oniki adanın tamamı ve Bodrum da teslim olmuştur. Bodrum'un fethi, Anadolu tarihi bakımından da önemlidir. Zira burası, Anadolu'da Hristiyanların elinde bulunan tek toprak parçası idi.

29 Aralıkta Kanunî, Rodos seherine girip kaleyi gezer. Bu günlerde Hristiyanlık âleminde Noel kutlanıyordu Papa İkinci Hadrianus, Roma'da Saint Pierre'de Noel âyini icra ederken, kilisenin saçağından bir tas düşüp Papanın ayagina doğru yuvarlanır. Kardinaller bu hâdiseyi muhasarasi aylardan beri devam eden Rodos'un düşmesine isaret saydılar.

Rodos'un fethi, Türk topçulugunun Avrupa topçulugu karsısındaki üstünlüğünü gösterdiği gibi, o çağda alınması adeta mümkün görülmeyen ve Hristiyanlığın İslâm âlemine doğru bir kalesi sayılan adanın zaptı, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandırmıştır. Bu arada Rodos'un fethini müteakib Rodos hapishanelerinde bulunan altı bin kadar Müslüman esir de kurtarılmıştır.

Rodos'a derhal Türk göçmenleri yerlesmeye başladılar. Birçok câmî, imâret, mektep, medrese, çeşme ve yol yapıp ada imar edilir. Rodos, bir sancak merkezi olur. Buraya devamlı olarak bahriye sancakbeyleri (Tümamiral) vali tayin edildi. 2 Ocak günü aksam üzeri Kanunî Yesil Melek kadirgasına binip Rodos'tan ayrılır. Anadolu'da Marmaris'e geçer. 3 Ocak'ta da Marmaris'te idi. Aydın, Midilli, Karasi, Mentese ve Saruhan sancakbeylerine, Anadolu beylerbeyisi Kasım Pasa'nın nezaretinde Rodos'taki inşaat, imar ve iskân işleri bitinceye kadar adada kalmalarını emr ettikten sonra İstanbul'a doğru yola çıkan Kanunî 26 günde İstanbul'a varır. 29 Ocak 1523'te yedi ay on iki gün süren bu ikinci sefer-i hümayûnunu bitirerek İstanbul'a gelmiş olur. Bu arada Osmanlı donanması da İstanbul'a döner.

Rodos'un fethi edilmesi ile ilgili olarak gönderilen zafernâmelere Venedik mukabelede bulunduğu gibi Sah İsmail de cülûstan beri ilk defa olarak taziyet ve tebrik vecibesini yerine getirmis, Rodos fethinden dolayı da memnunlugunu bildiren bir mektup ile bir elçi göndermistir.

Rodos'un fethi ile Avrupa'da Kanunî'nin sôhreti biraz daha artmis oluyordu. Belgrad ve Rodos'un, Hiristiyan dünyasinin bu iki kilit noktası sayılan müstahkem kalelerinin Kanunî tarafından düşürölmesi, Osmanlıların ileride basaracakları daha büyük fetihleri için bir isaret sayıldı.

5. İbrahim Pasa'nin Misir'daki IslâhatlarıMisir'da, sosyal düzenin sağlanmasına önem verdiği anlaşılan Kanunî, burada, sarsılan devlet otoritesi ile düzenini yeniden tesis, Osmanlı kanunlarını vaz' ve bozulan idareyi islâh etmek istiyordu. Bu maksatla Vezir-i A'zam İbrahim Pasa'yi Misir'a gönderir. 1 Zilhicce 930 (30 Eylül 1524)'da donanma ile uğurlanan İbrahim Pasa'ya, bizzat Pâdisah, Marmara adalarına kadar refakat ederek orada kendisine pek dostane bir şekilde veda eder. Uhdesine Misir Beylerbeyliği de havale olunan İbrahim Pasa'nin maiyetine Rumeli Defterdari İskender Çelebi, Ulûfeciler Agası Hayreddin Aga, Çavusbasi Sofuoglu Mehmed ile 30 nefer çavus, Divan kâtibi olarak Celâlzade Mustafa Çelebi ile bazı hazine kâtipleri ve 500 kadar yeniçeri memur edilip on kadirga ile yola çıkmisti. İbrahim Pasa, Sakiz Adası'na uğrayarak orada Ceneviz idarecileri tarafından selamlandıktan ve kendisine takdim edilen hediyeleri aldıktan sonra 10 Muharrem (7 Kasım)'da Rodos'a yanasir. Osmanlı donanması İskenderiye'ye yelken açtığı halde, sonbahar rüzgarları yüzünden Anadolu sahiline düşerek Rodos'tan hareketinden üç hafta sonra Marmaris körfezine girmek zorunda kalır. Yılın bu mevsiminde deniz yolculuguna güvenilemediği için İbrahim Pasa karadan gitmeye karar verir. Geçtiği bütün yollarda halka karşı iyi davranan, idarecileri kontrol eden ve onların tebeaya karşı daha müsamahali davranmasını sağlayan İbrahim Pasa, bu iyi niyeti ve tarafsızlığı sebebiyle halkın duasını alır. Bu uzun ve yorucu yolculuktan sonra 2 Nisan 1525'te Kahire'ye giren İbrahim Pasa, eyâletin ahvalini teftis, islâh ve tanzim etmek üzere maiyetindeki idarecilerle, Misir'daki Memlûklü idarecilerden mürekkeb bir hey'et teşkil edip Kal'atü'l-Cebel'de devamlı divan akdine baslar. halkın çeşitli şikâyetlerini dinler. Kayıtbay zamanındaki kanunları gözden geçirir. O, halkın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumu ile hazinayı esas alarak kanunlar tasarlar. Fetihden beri sâdir olan fermanlar ve Misir idaresinin geçirdiği safhaları gözönüne alarak tasarladığı bu kanunlar, Misir'in eski kanununu ta'dilen mutedil ve mufasssal bir kanunnâme sekline bürünür. Hazırlanan bu tasarı, İstanbul'a gönderilir. Pâdisah tarafından tasvibi alındıktan sonra kanun haline getirilen bu tasarı, "düstûr-ı - amel olmak üzere" Misir hazinesine teslim edilir.

İbrahim Pasa'nin, Misir'da geçirdiği üç ayın her günü, bir baska adaletli ve lütufkâr icraatla dikkati üzerinde topluyordu. Sürekli olarak memleketin ihtiyaclarına uygun kanunlar koyuyor ve eskilerini düzeltiyordu. Eski idarenin açtığı yaraları onarmaya çalışıyordu. Bu arada Beni Havare ve Beni Bakar adıyla anılan ve hainlikle itham olunan asiretlerin reislerini astirmekle cezalandırdı. Bu cezalar, diğerleri için de bir manada ibret oldu. Böylece vahalara ve Habesistan'a kadar Asağı ve Yukarı Misir'daki öbür Arap asiretleri seyhlerine, Pâdisah'a itaatla bağlı kalacaklarına yemin etmeleri ihtar olundu. Şehirlerde tellâlar dolusarak idareden şikâyetçi olanların gördükleri zulümleri bildirmeleri ilan olundu. Memlûklü zamanından beri borçlu olduklarından dolayı haps edilen fakirlerin borçları ödenerek saliverilmeleri sağlanır. Eğitim ve öksüzlerin yiyeceklerinin sağlanması için özel yönetmelikler konularak bunlara maaş bağlanır. İbrahim Pasa, kalede vali konasının karsisinde, hükümet hazinesini muhafaza için iki kule yaptırır. İbrahim Pasa, Beylerbeyi sıfatı ile Misir'da bulunduğu sırada öteden beri Kahire'nin ugradığı gaileler sebebiyle yıkılmış veya harap olmuş câmi, medrese ve diğer hayrat eserleri kendi hesabından ve kendi masrafı ile tamir ettirmisti ki, Ömer Câmii bunlardan biridir. Vergi defterleri Sultan Kayıtbay ve Kansu Gavri zamanlarındaki hallerine konuldu. Gerçekten o, tatbik edilen mevzu ve muhdes nizami, özellikle şikâyet konusu olan vergi hususunu, âmil, mübasir, urban seyh ve sair a'yândan istisfar etmiş (sorusturup öğrenmiş), Memlûklü

devrine ait eski defterleri buldurup Kayıtbay devri nizami ile Gavri ve Hayirbey zamanındaki muamelatı inceletip, bu sonuncularla, Hain Ahmed Pasa'nin ihdas ettiği haksizlik, zulüm ve bid'atleri ortadan kaldırmıştır.

Pâdisah, Malî ve idarî islâhatlar için üç ay kadar Misir'da kalan Ibrahim Pasa'nin eyâlette yaptığı islâh ve düzenlemesine kani olunca istediği kimseyi Beylerbeyi olarak tayin etmesi hususunda kendisine selâhiyet vermisti. O da, Defterdar Iskender Çelebi'nin tavsiyesine uyarak eyaleti, Sam Beylerbeyi olan Süleyman Pasa'ya verip Misir Beylerbeyliği'ne, Hamzavî'yi de defterdarlığa tayin ederek 22 Saban 931 (14 Haziran 1525)'de Kahire'den ayrılır. Sam yolu ile Anadolu'ya hareket eder. Maras'tan Kayseri'ye gitmekte iken bazı Türkmen boylarının ağırlıklarını vuracakları haberini alır. Bunların ileri gelenlerini çağırarak, Sehsuvaroglu Ali Bey'in, Ferhad Pasa'nin tesiriyle öldürülmesi sonucu Dulkadir ülkesinde timari hazineye aktarılan Türkmen sipahîlerinin timarlarını iade ettirir. Daha sonra da 1525 senesi Eylül'u basında İstanbul'a varıp Pâdisahın huzuruna çıkan Ibrahim Pasa, Misir'daki icraatı hakkında ona bilgi verir. Pâdisah, onun Misir'daki icraatından memnun olarak kendisine ihsanlarda bulunur.

MACARISTAN SEFERLERİ

Osmanlıların Rumeli'ye ayak bastıkları günden itibaren bir buçuk asırdan daha fazla bir sürede karsılarında ya hasma yardımcı veya hasım olarak Macarları gördükleri bilinmektedir. Bundan dolayı Türkler'in Macarlar'a, Macarlar'ın da Türkler'e karşı olan düşmanlıkları, Macaristan'ın zaptına kadar devam etmiştir. Belgrad ile birlikte bir kaç kalenin Osmanlılar'ca alınmış olması, Macarlar için büyük bir darbe olmuştur. Gerçekten Belgrad'ın zaptı, Avrupa fetihlerine yol açan önemli bir âmil olmuştur. Nitekim Belgrad'ın alınmasından sonra Macaristan, Hirvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya gibi yerler, daha rahat ve güvenli bir şekilde Osmanlı akınlarına hedef oldular. Bu arada Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beyler'in akınları Mohaç savaşına kadar devam edecektir.

Macarlar'ın, Eflâk işlerine karışmaları, Osmanlılar aleyhine Bogdan'la ittifak yapmaları, Sarlken'in bir Avrupa İmparatorluğu kurma tehlikesi ve Safevîler'le anlaşma yapması gibi hadiseler üzerine Üngürüs seferine karar verilir. I. Mohaç Meydan Muharebesi Belgrad'ın fethi, Osmanlılar'ın tabii yayılma sahası olarak gördükleri Orta Avrupa üzerine yürümek yolunda önemli bir adım olmuştur. Bu arada hudud bölgelerinde de bazı karışıklıklar çıkmış, Tuna boylarında Macarlar'la küçük çaplı çarpışmalar olmuştur. Bununla beraber, Kanunî'nin sefere karar vermesi, Papalık, Macaristan ve Lehistan münasebetlerinin neticesi olarak ortaya çıkan birçok âmile dayanmakta ise de, bu kararda Fransızlar'ın da önemli sayılabilecek bir rol oynadıkları belirtilmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarının başında Fransa ile Almanya birbirlerine karşı hasım duruma geldikleri gibi birbirleriyle mücadeleye de başlamışlardı. Fransa Kralı I. François'nin, Alman imparatorluk seçiminde Sarlken (Charles Quint)'e rakip olarak adaylığını koymuş olması, iki devletin şiddetli bir mücadeleye girmesine sebep olmuştur. I. François'nin, 1519'da imparator seçilen Habsburg hânedanına mensub Sarlken ile yaptığı mücadelede esir düşmesi üzerine, I. François'nin annesi ve saltanat nâibesi Angouleme düşesi Louise de Savoie, Kanunî Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek kendisinden yardım talebinde bulunmuş, Pâdisah da Macaristan üzerine yürümek suretiyle fiilî bir yardımda bulunacağını va'd etmişti. Kanunî, Sarlken'in kurmak istediği Avrupa İmparatorluğu'nu, Osmanlılar için büyük bir tehlike olarak görüyordu. Bu tehlike sadece Batı'dan değil, 1524 Mayıs'ı sonlarında vefat etmiş olan Şah İsmail'in yerine geçen Tahmasb vesilesiyle Doğu'dan da kendini gösteriyordu. Zira Sarlken ile Tahmasb, Osmanlıların aleyhindeki bir ittifak içinde idiler. İran, Çaldıran'ı bir türlü unutmamıştı. Buna rağmen tek başına Osmanlılar'la başa çıkmaları da mümkün görünmüyordu. Bu sebeple Avrupa'nın en büyük gücü haline gelmiş ve bütün bir Batı tarafından desteklenen yeni İmparator Sarlken ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak kurma gayretinde idi. Hem İran'ın hedeflerini, hem de Sarlken'in kendisine karşı meydana süreceği büyük kuvvetin

farkında olan Kanunî, bu sebeple Fransa'yi himaye etmek istiyordu. Böylece Batı'yi siyaseten bölmeyi hedefliyordu.

Öyle anlaşıyor ki, bu sıralarda Macaristan'ın iç durumu da pek iyi değildi. Macar Kralı'nın kötü yönetimi devam ettiginden, Erdel Beyi Zapolyai hem krala, hem de krallık üzerindeki Habsburg nüfuzuna karşı çıkıyordu. Kötü bir yönetimin altında âdeta ezilen Macar köylüleri, memnuniyetsizliklerini belirtmek gayesiyle Protestanlık hareketlerine katıldıkları gibi, paralarını alamayan birçok Macar askeri de Osmanlı Akıncı Beyi Bali Bey'e sığınıyordu. Kanunî'nin, gerek akıncı, gerekse diğer kaynaklardan istihbarat ettiği bu durum, onun sefer kararını çabuklaştırmıştı. Ayrıca Macaristan'ın ele geçirilmesi ile Osmanlılar, Habsburglarla aralarındaki engeli kaldırmış olacaklar ve böylece Viyana kapılarına varılması için büyük bir mania asılmış bulunacaktı.

Macaristan seferinin hazırlıkları tamamlandığında Kanunî, bir yıl önce vefat etmiş olan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin yerine, Osmanlı dünyasında hukuk, edebiyat, dil ve tarih alanlarında haklı bir şöhrete sahip olan Kemal Pasazâde'yi tayin ederken, kendisinin bulunamayacağı sırada Pâyitaht (baskent) in idaresi için de Mısır'ın eski valisi olan Kasım Pasa'yi Kaymakam (Kaim-i makam) olarak görevlendirir.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Pâdisah, 11 Receb 932 (23 Nisan 1526)'de yüz bin kişilik bir ordu ile yeni dökülmüş ve Avrupa'nın hayalinden geçiremeyeceği derecede mükemmel 300 top ile birlikte İstanbul'dan hareket eder. Bu üçüncü "Sefer-i Hümâyunu"na çıkmadan önce hükümdar, Eyyub Sultan, Ebu'l-Vefa ile babası Yavuz, dedesi II. Bâyezid ve Fâtih'in türbelerini ziyaret ederek dua eder. Bütün bu mekânlarda, Allah'ın kendisine yardım etmesini diler.

Gerçekten İslâmî anlayışa göre savaşın gerçek mahiyeti, körü körüne bir kirme ve kırılma hâdisesi değildir. O, presipler adına yapılan bir cihaddır. Cihad için de her şeyden evvel ordulara mânevî güç gerektirir. İşte Kanunî de Mohaç Meydan Muharebesi'ne girilmeden evvel gözlerinden yaşlar akıtip, yüzünü yerlere sürerek mânevî kuvvetlerden istimdad ediyordu. Öyle ki, önüne düştüğü orduları, gittiklere yerlere tevhide de beraber taşıyacıkları için devleti dinin, dini de devletin yardımcısı ve tamamlayıcısı görerek, ecdadi gibi maddî kuvvetlerinin ikmalî kadar, mânevî kuvvetlerinin yardımını da ihmal etmiyordu.

23 Nisan'da İstanbul'dan hareket edip Halkalı Pınar denen menzile varan ordunun, büyük bir düzen ve disiplin içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Kanunî'nin emrine göre ekilmiş tarlalara girmek, hayvan otlatmak ve toprak sahiplerinin hayvanlarını almak, ölüm cezasını gerektiriyordu. Pâdisahın emri hilafına hareket eden birkaç kişinin ya bası kesildi veya asıldılar. Hammer'ın ifadesine göre, Pâdisahın emrine uymayan bir kaç kadi bile cezanın siddetinden kurtulamadı. Pâdisahın, reâyâsinin menfaatlerini korumak ve onlara her ne şekilde olursa olsun bir zararın gelmemesi için gösterdiği bu çaba, onun tebeasını ne kadar düşündüğünün bir isaretidir. İyi bir Müslüman hükümdar olan Kanunî'nin anlayışına göre, kendisinin idare ettiği halkından yine kendisi sorumludur. Gerek Kur'an-ı Kerim, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde bu konuda pek çok emir bulunmaktadır. Bütün bunları bilen Pâdisah, elbetteki bu emirlere riayet etmekle kendini vazifeli biliyordu. İşte bunun içindir ki o, halkının malına en ufak bir zararın gelmesini istemiyordu. Harp içinde dahi olsa, böyle bir zarara tahammül edemeyen hükümdar, aksine davranışların, en büyük ceza olan idamla sonuçlanacağını ilan etmekten çekinmiyordu. Onun, kanunsuz davranışları affetmeyişi, orduda büyük bir disiplinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Gerçi bu disiplin sadece Kanunî döneminde değil, hem daha önce, hem de daha sonra vardır. Zira bütün Osmanlı hükümdarları, yönetme bakımından kendilerini Allah'a karşı sorumlu tutuyorlardı. Bu sorumluluk anlayışı onlarda, baska dinden olan hükümdarlara benzemeyen hasletler meydana getirmişti. Bunun içindir ki Kanunî dönemi Osmanlı dünyasının sosyal hayatı ile birlikte ordusundan da bahs eden ve Osmanlı ülkesinde senelerce kalmış olan Avusturya elçisi Busbecq, kendi arzusu üzerine üç aya yakın bir süre karargaha yakın bir köyde kalarak Müslüman Türk ordusunu

yakından görmek ve takib etmek fırsatini bulduktan sonra görgü ve müşahedelerine dayanarak asagida özetleyecegimiz su bilgileri verir.

"Yanimda bir iki arkadas oldugu halde kendimi belli etmeden her tarafta dolastim. Dikkatimi çeken ilk nokta, muhtelif teskilâtlara mensub askerlerin kendi karargahlarından disariya çıkmamaları oldu. Bizim karargahlarımızda meydana gelen olayları bilenler, buna inanmakta zorluk çekerler. Fakat hakikat su ki, her tarafta tam bir sükût ve sükûnet hüküm sürüyordu. Asla kavga ve münakasaya rastlanmıyor, herhangi bir cebir ve siddet hareketi görülmüyordu. Sarhosluk, öfke veya hiddetten ileri gelen yüksek sesler bile yoktu. Bundan baska her taraf öylesine temizdi ki, ne süprüntü, ne gübre yığınları, ne de göze ve buruna fena gelen bir seye tesadüf imkanı vardı." Busbecq, Müslüman - Türk dünyasına dis bilemediği halde su ifadeleri kullanmaktan da kendini alamaz. " Simdi benimle beraber geliniz ve sarıklı baslardan meydana gelen bu büyük kalabalığa gözlerinizi çeviriniz. Türlü türlü, renk renk parlak esvablar (elbiseler)... Her tarafta altın, gümüş, lâal, ipek ve atlas piriltisi... Bu manzarayı dil ile anlatmak imkan disi bir is. Yalnız sunu söyleyelim ki, gözlerim şimdiye kadar bundan güzel bir manzara görmemistir. Mâmafihi, bütün bu servet ve ihtisam içinde yine de büyük bir sadelik ve iktisad göze çarpıyor. Herkesin elbisesi ve mevkii ne olursa olsun, aynı biçimde. lüzumsuz islemeler ve kenar süsleri yok. Halbuki bizde bu âdettir. Pek çok masrafa mal olur ve üç günde de bozulup gider."

Elçi bunları anlattıktan sonra, kumar ve sarhosluk bilmeyen askerin çalgi ve türkülerle eğlendiğine, çağırıp söyledikleri havaların da gazâ ve şehâdet (shidlik) temlerini isleyen hamâset destanları bulunduğuna isaret ettikten sonra, ordunun, hayvanî gıdalardan ziyade nebatî, basit ve sihi gıdalarla beslendiğini, Ramazan ayını karsilamak için ise mutad yiyeceklerini daha da sadelestirdiklerini, fakat Ramazan arefesinde yalnız yiyip içmede değil, haram ve yasak zevklere karsi da, olduğundan daha çekingen davranarak oruca kendilerini hazırladıklarını söyler. O, Hristiyanların perhize girmeden önce sanki bu imsakin acisini pesin olarak çıkarmak ister gibi, kendilerini çilginca eğlenceye, dans ve sarhosluga verdiklerini, senenin bu günlerinde memleketlerini ziyaret eden yabancıların, Hristiyanların çildirmis olduklarını söylemelerine sasilmaması gerektiğini uzun uzun anlatıp, sonunda Türkler'de üstünlüğün ve basarının sirrine temas ederek: "Türkler'de seref ve makam, idarî mevkiler, sadece liyakat ve bilginin mükafatidir. Tenbel ve agir olanlar, hiç bir zaman yükselemezler. Iste Türkler'in, her neye tesebbüs ederlerse muvaffak olmaları, hâkim bir ırk haline gelmeleri ve her gün devletlerinin hududlarını biraz daha genişletmelerinin hikmetini liyakat, kabiliyet ve çalışkanlığa verdikleri bu ehemmiyette aramalıdır."

"Bizim askerî sistemimizle Türk sistemini karsilastirınca geleceğin bize neler hazırladığını düşünüp korkudan titriyorum. Karsilasan iki ordudan biri galip gelecek -ki bu herhalde Türk ordusu olacak- diğeri ise mahv olacaktır. Çünkü Türk ordusu sirtini kuvvetli bir imparatorlugin geniş kaynaklarına dayamış, zinde, tecrübeli ve sarılmamış bir kuvvet. Askerleri zafere alısmış, zor şartlara dayanma kabiliyetine sahip, intizam ve disipline riayetkâr, uyanık ve kanaat ehlidirler. Bizimkilerde ise umumi bir fakirliğe mukabil hususi israf, yıpranmış kuvvet, mâneviyat bozukluğu, tahammül yokluğu ve idmansizlik var. Serkes askerler, aza kanaat etmeyen subaylar. Disiplin kavramıyla alay ederiz. Basibosluk, sarhosluk, serkeslik ve zevke düskünlük bizde alabildiğine vardır. Bu durumda neticenin ne olacağı gün gibi asikârdır. Herhalde simdilik İran lehimize bir durum yaratmakla beraber, Türkler İran'la bir anlaşılmaya vardıkları zaman onlardan ve diğeri Sark devletlerinden de yardım görerek bütün güçleriyle bogazımıza sarılacaklardır. Bu büyük tehlikeye karsi ne kadar gevsek ve hazirliksiz olduğumuzu düşündükçe içim ürperiyor."

Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in dediği gibi, gerçekten de Osmanlı medeniyeti âbidesi örülürken bu âbideyi yükselten her tas, mutlaka kendi mevziine ve kendi mevkisine konmuş bulunuyordu. Son derece titiz bir inzibat fikri ile yapılan vazife ve selahiyet taksimi ise, devlet düzeninin aksamadan dönmesinde en büyük rolü oynamakta idi.

Devletin bu mevzuda en göze değer örneği olan ordusu, Belgrad'ın fetinden bes sene sonra Mohaç ovasına konarak Macaristan'ın karsısına çıktığı zaman , ezici kuvveti, essiz intizami ve ibâdet derecesine varmış cengaverliği ile sanki bir ordu değil, efsanevî bir heybet ve azamet örneği idi.

Daha önce, sefer hazırlıklarını tamamlayan Pâdisah'ın, 23 Nisan 1526'da yüz bin kişilik ordu ve 300 top ile birlikte İstanbul'dan hareket ettigine temas edilmisti. Yol boyunca orduya yeni yeni kuvvetler katılmış, İstanbul'dan hareket edildikten iki buçuk ay sonra Belgrad'a varılmisti. İbrahim Paşa'nın basında bulunduğu öncü kuvvetler, Tuna Nehri üzerinde bulunan Petro Varadin (Petervaradin)'i karadan ve nehirden sikistirarak alır. Bundan baska, Bosna beyleri tarafından Sirem mintikasındaki kaleler zapt edilir. Son derece muntazam yürüyen ve etrafa hiç bir hasar vermeyen asil kuvvetler de Ilok (Illök, Ulak) ve Ösek (Ösiyek, Eszek)'i almisti.

Osmanlılar'ın, Macaristan üzerine yürüyecekleri haberini alan Macar Kralı II. Layos (Lui) bir taraftan harbe hazırlanırken, diğer taraftan da Avrupa kral ve prenslerine müracaat ederek yardım istemisti. Bu arada Macar meclisi, kralın bizzat savasta hazır bulunmasına karar vermisti.

Ösek kalesinin alınmasından sonra Tuna'yi takip için iki üç gün içinde gemiler üzerine kurulan köprüden Drava Nehri geçileceği sırada Macarlar karşı koymak istedilerse de muvaffak olamazlar. Nihayet Macar ordusunun Mohaç ovasında bulunduğu da öğrenilmisti. Osmanlı ordusu hem ağır yürüyor, hem de harp tertibatı alıyordu. Sağ kolda Vezir-i A'zam ve Rumeli beylerbeyi İbrahim Paşa, sol kolda Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa, merkezde de Pâdisah, yeniçeri ağası ve kapıkulu askerleri mutad olan yerlerini alacaklardı.

Macar Kralı II. Layos, Osmanlı kuvvetlerini Mohaç ovasında beklemeye başlamisti. 26 Ağustos'ta Mohaç'a gelen Osmanlı ordusu muharebe düzeni alır. Osmanlılar, büyük hücumla başlanacağı gece, muhtesem bir mum donanması yaparak, yedi göğün yıldızını bir yere toplamış sanılan büyük bir gazâ senliği tertib ettiler. Mes'alelerin meydana getirdiği aydınlık ile kızıl bir sevk ve heyecan kıyameti yasayan ovada kösler vuruluyor, davullar, zurnalar çalınıyor, atlar kisniyor, sancaklar dalgalanıp kılıçlar sakirdiyordu. Aylardan beri siddetle yagan ve araziye yer yer bataklık haline getiren yağmur, hizini kesmekle birlikte çiselemeye devam ediyordu. Mohaç ovasının bir tarafı zaten Türklerin "Karasu" dedikleri bataklıkla çevrilmisti. Kanunî, sabah namazını kildikten sonra askere belig bir hitâbede bulunmustu. Bundan sonra Pâdisah, gözleri yaslı olduğu halde ellerini göğe doğru kaldırarak:

"İlahî, kudret ve kuvvet senden, imdad ve himaye senden. Ümmet-i Muhammed'e yardım et. Müslümanı yerindirme, kâfiri sevindirme " diye dua eder. Bu güzel davranışı gören Osmanlı saflarındaki bütün askerlerde cesaret ve din sevkı artar. Birlesik bir duyguya kapılan süvariler, atlarının üzerinden sıçrayıp yaprakların ağaçtan düştüğü yere atladılar. Yüzlerini topraga sürüp secde ettiler ve Allah'tan kendilerine zafer nasib etmesini dilediler. Sonra yeni bir sevk ile atlarına bindiler. Ve Pâdisahların ugrunda canlarını vereceklerine and içtiler.

Bu düzenin bir gereği olarak Pâdisah, cenk elbisesi, yani zirhli harp elbisesi giymis ve beyaz bir ata binmiş olarak merkezdeki yerini almisti. Sabah namazı üzerinden saatler geçtiği halde iki taraf da taarruza geçmiyordu. Kanunî, düşmanın iyice yaklaşmasını bekliyordu. Nihayet Kanunî'nin beklediği an gelir. İkinci vaktine doğru, Osmanlıların yerlerinden kimildamadığını gören Macarlar taarruza geçerler. Böylece savaş, 29 Ağustos 1526 (20 Zilkade 932) Çarbamba günü ikinci zamani Macar hücumuyla başlamış olur. Osmanlılar'ın son savaş planına vâkif olmayan Macarlar, altmış bin kişilik zirhli süvarileriyle eski Osmanlı planı zanniyle asil merkeze hücum ile isi halledeceklerini ümit etmişlerdi. Buna karşılık Osmanlılar da planın gereği olarak Macarlar'ı merkeze çekip çenbere almak suretiyle imha etmek istiyorlardı. Macar komutanlarından Piyer Pereney ile

Papas Pol Tomori, bütün kuvvetleriyle Vezir-i A'zam komutasındaki Rumeli askeri üzerine hücum ettiler. Osmanlı kuvvetleri plan gereği olarak geri çekilip düşmanı içeriye aldılar. Bunun üzerine yandan Anadolu kuvvetlerinin sıkıştırması ile Macar kuvvetleri daha içeri alınıp toprakların önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri, sür'atle düşmanın arkasını çevirerek Macar süvarilerini ikiye ayırdılar. Bundan başka Macarların bizzat Kral Layos komutasındaki ikinci kolu, Anadolu kuvvetlerinin üzerine yüklendi. Bu kuvvetler de mukavemet edememiş gibi hareket ettiklerinden bunlar da merkez üzerine yani Pâdisah'ın bulunduğu ordunun kalbine doğru hücum ettiler. Kendisini muvaffak olmuş gören düşman iyice içeri girdi. Bu sıralarda 35 (veya 32) Macar sövalyesi Kanunî'ye sokulmaya çalışıyordu. Bunlar, Pâdisah'ı esir veya öldürmeye yemin etmişlerdi. Bunlar, Marczali ismindeki birinin komutasında bulunuyorlardı. Yeniçerilerin siddetle çarpıştığı ve Pâdisahın etrafında küçük bir maiyyet kuvvetinin kaldığı bir anda Marczali ile iki arkadaşı, Kanunî ile bizzat karşı karşıya gelirler. Diğer arkadaşları, Pâdisaha sokuluncaya kadar imha edilmişlerdi. Kanunî, tek başına bu üç sövalye ile döğüşür. Bu esnada bir kaç ok yediyse de bu oklar, zirhi delip vücuduna nüfuz edemedi. Sonunda Kanunî, üç sövalyeyi de bizzat kendi kılıcıyla öldürür.

Macar kuvvetleri içeriye alınıp toprakların önüne getirildikten ve daha önce de belirtildiği gibi gerileri de "akıncı" ve "deli" kuvvetleri tarafından çevrildikten sonra 300 topa birden ateş verilir. Macar ordusu bu ateşin dehşetiyle neye uğradığını şaşırır. Bu saskınlık üzerine panığa kapılıp darmadagin olurlar. Bu atesten sonra savasta komutan olan kral bir daha görünmez. Ordunun dönüşünden sonra bataklıkta ölüsü bulunmuştu. Osmanlıların kılıcından kurtulan askerler de gece karanlığında bilmeyerek bataklığa düşüp boğulmuşlardı. Mohaç Muharebesi iki saat sürmüştü. Bu muharebede Osmanlı ordusunun mevcudu 300 bin, Macarlarınki ise 150 binden fazla idi. Öyle anlaşıyor ki, sayı itibarıyla Macar kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden pek az değildi. Nitekim, Mohaç olayını birçok kimseden dinleyip gerçeği öğrendiğini anlatan tarihçi Peçevî, "Mohaç gazâsında ikiyüz bin kâfir katl ve esir olundu denilse belki noksanı var, mubalagası yoktur" derken, iki tarafın kuvvetlerinin denk olduğunu belirtmek ister. Keza Lütî paşa da Macar askerlerinin sayı ve durumunu şu ifadelerle dile getirir: "Ve 200 bin atlı ve otuz bin piyade tüfenk endâz her nereye ki atalar, hata etmezlerdi." Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Macar Kralı'nın kuvvetleri 230 bin civarında idi. Lütî Paşa, Macar askerlerinin sayılarını verdiği gibi savaşın, Osmanlı planına uygun bir şekilde nasıl cereyan ettiğini de anlatır. Ona göre Kral Layos, askerini üç kola ayırmış, bizzat kendisi merkezden Pâdisah üzerine yürümüşse de, yeniçerilerin önünde bulunan ve zincirlerle birbirlerine bağlı olan topraklara karşı, geçmek üzere bir gedik bulamamıştır. Bununla beraber Rumeli kolunu geri çekilmeye mecbur etmişler, sonra plana göre Anadolu kolu da geri çekilerek Macarlar'ın çenbere alınması sağlanmıştır. Böylece Osmanlılar, Allah Taala'nın: âyet-i kerimesi'nin işaret ettiği gibi galip gelmişlerdi. Macar Kralının komutası altında Macarlar'dan başka Alman, Leh, Çek, İtalyan ve İspanyollar'dan meydana gelen büyük bir ordu bulunmakta idi.

Mohaç zaferinin ertesi günü akıncılar, düşman ülkelerinin içlerine doğru akınlara gönderilmisti. Macar ordusu ise tamamen imha olunmuştu. Böylece Osmanlıların önünde bir engel kalmamisti. Mohaç ovasındaki üç günlük istirahattan sonra Osmanlı ordusu Macaristan'ın baskenti olan Budin üzerine yürür. 10 Eylül 1526'da şehir teslim olur. Ordu şehre gelmeden önce Hristiyan olan yerli halkın bir kısmı kaçmisti. Bu yüzden, buradaki Yahudiler çoğunluğu meydana getiriyorlardı. Bunların reisi olan Salamon oğlu Yasef, Budin kalesinin anahtarlarını Sultan Süleyman'a teslim etmisti. Böylece şehir, herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Osmanlı hükümdarına teslim edilmiş olur. Pâdisah, şehir halkının can ve malına karşı yapılacak bir tecavüzü en büyük cezalarla tecziye edeceğini bildirir. Pâdisah, burada on dört gün kadar kalıp Kurban Bayramını burada geçirir. Osmanlı ordusunun Budin'den İstanbul'a dönüşü esnasında Segedin ve Baç (Bacs) şehirleri de ele geçirilir. Ayrıca Beçne mevkiinde direnis gösteren Macar kuvvetleri de bozguna uğratarak dağıtılır. Öyle ki, asil orduyla vurulacak hiç bir düşman kuvveti kalmamisti. Mohaç'tan sonra Macarların elinde, Erdel voyvodası, yani Transilvanya genel valisi Zapolyai'nin 30 bin kişilik askerinden başka hiç bir kuvvet kalmamisti.

Yaka yakaya ve bogaz bogaza cenk edilen Mohaç Meydan Muharebesi, Kral Layos ile beraber bütün bir Macar ordusunun imhasına mal olmuş ve müstakil (bağımsız) Macar Devleti'nin hayatına son vermiştir. Bundan sonra tarih, Osmanlı himayesinde bir Macaristan tanıyacaktı.

Osmanlılar tarafından Macar tahtına Zapolyai Janos'un seçilmesi, Alman İmparatoru Sarlken'in kadesi ve ölen Macar Kirali'nin hem enistesesi hem de kayınbiraderi olan Avusturya Arsidük'ü Ferdinand'ı harekete geçirir. Macar Kirallığı üzerinde hak iddia eden Ferdinand'a, İstoni Belgrad'da bulunan Macar kirallık tacinin giydirilmesi ile Macaristan'da iki krallık ortaya çıkmış oluyordu. Buna göre Macaristan'ın batı ve kuzey batısı Ferdinand'ın idaresinde, Orta Macaristan ile Erdel ise Zapolyai'nin hâkimiyetinde bulunuyordu. 2. İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kusatması Osmanlılar sayesinde Macar kralı seçilen Zapolyai, Osmanlılar'ın kendisine hazırladığı bu imkanı gereği gibi değerlendiremez. O, Osmanlılar'a yaklaşmak söyle dursun, 1527 baharında toplanan Regensburg İmparatorluk meclisinde Osmanlılar'a karşı yardım dahi istemisti. Öbür yandan Macar beylerinin çoğunluğu tarafından krallığa seçilmiş bulunan Ferdinand'ın, Osmanlı ordusunun geri dönmesini fırsat bilip büyük bir ordu ile Budin üzerine yürüyüp onun kuvvetlerini Tokaj'da mağlup etmesi üzerine kayınpederi olan Lehistan Kralı'nın yanına sığınmak zorunda kalan Zapolyai, Osmanlılar'dan tekrar yardım istemeye mecbur olur. Bu yardım için de İstanbul'a bir elçi gönderir. Gerçi Zapolyai böyle bir yardım talebinde bulunmasa dahi Osmanlılar'ın bu duruma müsaade edeceği düşünülemezdi. Bununla beraber onun yardım talebi, Osmanlılar'ın daha sür'atli bir şekilde harekete geçmesine sebep olmuştur. Böylece durum, Zapolyai'nin müdafaası şeklini almıştı. 29 Subat 1528 tarihli antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Zapolyai'yi tâbi bir hükümdar olarak tanımaktaydı. Öbür taraftan, Osmanlı Devleti'nin kendisini burada bırakmayacağını anlayan Ferdinand da elçi göndererek vergi vermek şartıyla Macar Kralı olarak tanınmasını teklif ettiyse de bu teklif kabul edilmeyerek Budin'in Zapolyai'ye iade edilmesi istenir. Böylece, 29 Mayıs 1528'de İstanbul'a gelen bu ilk Avusturya elçilik heyeti, herhangi bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalır.

Kanunî, Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'ya II. Macaristan seferinin serdarlığını tevcih ederek büyük yetkiler vermiştir. Aslında Macaristan'ın yönetimi için asker ve kaynak kullanmak yerine, simdilik Zapolyai'nin idaresinde yarı bağımlı bir Macar Devleti'ni Habsburglar'a karşı tampon bir devlet olarak bırakmayı tercih eden Kanunî Sultan Süleyman, 10 Mayıs 1529'da iki yüz bin kişilik bir ordu ile sefere çıkar. Macar topraklarına girildiği sırada, Zapolyai, İstanbul'a gelen elçisi Lasczky ve Macar asilzâdeleri itaatlerini arz edip huzura kabul olunurlar. Lütfi Paşa, Zapolyai'nin Kanunî tarafından nasıl karşılandığını ve tercüman vâsitasıyla ikisi arasında geçen konuşmaları da verir. Buna göre Zapolyai, diğer kulları gibi kendisinin de Pâdisah'ın kulu olmak istediğini bildirerek şöyle der: "Ey Pâdisah-i âlem penah, Müslümanlardan ve kâfirlerden (gayr-i müslim) kullarının nihayeti yoktur. Ben dahi ol kullarının silkine münselik olmaya geldim (onların meslegine, yani senin tebean olmaya geldim). Ve hem Pâdisahtan bir muradım vardır, emr olunursa hizmet-i seriflerine diyelim." Tercümanın anlattığı bu sözleri beğenen Kanunî: "Muradin desin, elimizden geldikçe bitirmesine sa'y edelim (çalışalım) der. 3 Eylül'de Budin önlerine gelen ordu, kusatma hazırlıklarına başladığı sırada, şehirdekiler teslim olurlar. Böylece şehir, yarım günlük bir mukavemetten sonra tekrar ele geçirilmiş olur. 7 Eylül'de şehre giren Kanunî, senelik belli bir vergi karşılığında burayı Zapolyai'ye vererek merasimle ona Macar Krallığı tacini giydirir. Hammer'in ifadesine göre onu, merasimle krallık tahtına oturtan ne pâdisah, ne vezir-i a'zam, ne diğer vezirler, ne beylerbeyiler, ne de yeniçeri ağalarından biri değil, "aganın ikincisi demek olan Sekban başı marifetiyle" olmuştur. Bununla beraber, Kanunî, Zapolyai'yi ayakta karşılamış, elini öptürmüştü, altın tahtının karsısına iki altın sandalye koydurmuş, birine İbrahim Paşa'yı, diğerine de Zapolyai'yi oturtmuştur. Böyle bir uygulama, Osmanlı protokoluna göre Macar Krallığı'nın durumunu göstermektedir. Gerçekten, Küçük Bali Bey'in, Ferdinand için kaçırılırken ele geçirdiği tac, Yeniçeri Sekbanbasi tarafından Zapolyai'nin basına konmuştu. Günümüzün ifadesiyle bir Yeniçeri generalinin, Osmanlı protokolunda ancak sancakbeyi (Tümgeneral) derecesinde

olan bir sahsin Macaristan Krali'na tac giydirmesi, Türk tarihinin unutulmaz hadiselerinden biri olarak kalacaktır.

Bu sıralarda Macar krallık taci, Ferdinand'in casuslari tarafından çalınip Viyana'ya kaçırılıyordu. Bunu haber alan Osmanli istihbarati, derhal harekete geçer. Bosna eyaletinin Izvornik sancakbeyi Küçük Bali Bey, 20 Agustos'ta Viyana yolunda tarihî taci ele geçirip 4 Eylül'de Kanunî'ye gönderir. Kanunî ise taci Zapolyai'ye gönderir. Bu meshur tac, Macarlar tarafından kutsal sayılıyordu. Bu sebeple onlar, bu taci giymeyen hükümdara mesru krallari nazari ile bakmıyorlardi. Ferdinand da Macaristan Krali olma iddiasında olduğu için bu tarihî taci ele geçirmek istiyordu. "Korona" denilen bu tarihî tac, üst üste geçmiş iki taktan mütesekkildir. Asil taci 1000 yılında Papa, sonradan aziz mertebesine çıkarılan ve Arpadlar'dan ilk defa Samanligi birakip Hiristiyanciligin Katolik Mezhebi'ne giren Büyük Istvan'a göndermistti. Sonradan Bizans Imparatoru olan VII. Mikhaıl Dukas'in, Malazgirt Savasi'ından iki yıl sonra (1073), gönderdiği altın çelenk, iste bu Papa'nin yolladigi tacin üzerine geçirilmek suretiyle tarihî Korona son seklini almıştır.

7 Eylül'de Budin'e giren Kanunî, burada altı gün kadar kaldıktan sonra, Ferdinand ile karsilasmak niyetiyle Viyana'ya dogru harekete geçme kararı alır. Yoluna devam eden ordu, Avusturya - Macar sinirindeki Ovar kasabasini ele geçirdikten sonra Viyana önlerinde toplanmaya baslar. Bu arada Ferdinand'in Viyana'da olmadığı anlasilir. Zira o, kuvvet toplamak için Avusturya içlerine dogru çekilmisti.

Çok iyi tahkim edilmiş olan Viyana sehrinin muhasarasi ise 27 Eylül'de baslar. Fakat Osmanli ordusu muhasara için gerekli büyük toplar ile malzeme getirmediği için hazirliksiz sayilirdi. Filhakika, Belgrad, Mohaç ve Budin'de birakılan agir toplar olmaksizin, orta ve hafif toplarla kalede istenilen büyüklükte gedikler açilamadi. Almanlar, kaleyi büyük bir fedakârlıkla savnuyorlardi. Surlarin önünde iki taraf da agir zayıatlar veriyordu. Surlar altından lagim açma tesebbüsleri de basarili olamiyordu. Yine de aralıksız süren çalışmalar sonucunda surlarda yeni gedikler açilip buralardan hücumlarda bulunuldu ise de, havaların sogumaya başlamasi, kisin yaklasmasi ve erzak sikintisinin had safhaya ulasmasi, askerin gücü ile dayaniklilikini etkiliyordu. Kanunî, 17 günlük muhasarayi kâfi görmüş olmalı ki, bu kadar kısa bir müddet içinde böyle müstahkem bir mevkiin düşürölmesi, kusatan ordu ne kadar kuvvetli olursa olsun imkânsizdi. 14 Ekim 1529'da yapılan umumi hücum da basariya ulasmayınca, muhasaranin kaldırilmasina karar verilir. Halbuki bu son hücum sirasında birçok gedik açilmiş ve müdafilerin dayanma güçleri de tükenmek üzere idi. Lütfi Pasa ile Peçevî'nin ifadelerine göre kisin vakitsiz gelip kar ve yagmurun yagmasi üzerine "Pâdisah-i Islâm emriyle leskere (askere) zarar ve ziyan müretteb olmasin diye "bir adami on bunun gibi hisara vermezen" deyip ândan dis varosu yaktirip ve yiktirip ve etraflarini yagma ve talan ettikten sonra Muharremu'l-Haram'in yirmi ikisinde Beçten (Viyana) göçüp Budim'e gelüb". Benzer ifadeleri yabancı kaynaklarda da gördüğümüz için, bu konuda Kanunî'nin ne denli hakli olduğunu ve yerinde bir karar aldığını anlamak mümkün olmaktadır. Kis ve sogukların erken bastirmasi üzerine Osmanli hakani, kusatmayı kaldırma kararı alır ki, bu kararda kendi askerini düşünme payi büyüktür. Kusatmaya son verme kararının alınmasi üzerine 15 Ekim'de orta büyüklükte toplar, gemilere bindirilerek Tuna üzerinden Belgrad'a dogru yola çıkarilir.

Gerçekten, bölgede kar yagisi başladigından siddetli kis soguklari bir felaket getirebilirdi. Bu arada Sarlken (Charles Quint) bütün Avrupa'dan topladigi kuvvetleri Linz'e yigiyordu. Bununla beraber Viyana ancak iki hafta daha dayanabilirdi. Ancak kale feth edilse bile sonra ne olacakti ? Kanunî çekilir çekilmez, Linz'deki Alman ordusu gelip sehri muhasara edecekti. Bu muhasaraya dayanabilmek için Viyana'da çok büyük bir askeri güç birakmak icab ediyordu. Sehirde, Türk topçu atesinden yıkılmadık bir yer kalmamisti. Böylece Charles Quint, imparatorluk taht sehrinin tahribi ile cezalandirilmisti. Kanunî, bu kadarini kâfi gördü. Bu seferde 14 bin kadar Osmanli askeri ya sehid olmuş veya yaralanmisti. Buna karsilik Almanya ise tamamen perisan olmustu. Bu seferden sonra Istanbul'a dogru yola çıkan Pâdisah, Ordu-yu Hümayûn ile 16 Aralık'ta Istanbul'a gelir. Böylece bu sefer-i hümayûn 7 ay, 7 gün devam etmistti. Bu sefer sayesinde Macaristan'daki Osmanli

hakimiyeti saglamlasmissi, Avusturya ve Kuzey Macaristan tahrib edildigi için karsi saldiri ihtimali ortadan kalkmisti. 3. Üçüncü Macaristan Seferi (Alaman Seferi) Kanunî, Istanbul'a döndükten sonra, Macaristan'da yeniden bazi olaylar cereyan etti. Ferdinand, Budin'i tazyike baslar. Bununla beraber Istanbul'a bir elçilik heyeti göndermekten geri kalmayarak Macaristan'ın kendisine verilmesini ister. Bu arada Budin, Ferdinand kuvvetleri tarafından kusatilmis olmakla birlikte alinamaz. Peçevî'nin (veya Peçuylu) ifadesine göre basta Ferdinand olmak üzere bölgedeki diger bazi kral, kont ve dük gibi ünvanlari tasiyan kimseler, bizzat Kanunî Sultan Süleyman'ın emri üzerine Macaristan tahtina getirilmis olan Yanos'u (Jan Zapolyai')yi tanımak istemiyorlardi. Onu kralliktan düsürmek için çeşitli bahaneler ariyorlardi. Kanunî, Budin'in kusatildigindan haberdar olunca krala verdigi söz üzerine sefere çıkmaya karar verir. Böylece Osmanli hükümdari 19 Ramazan 938 (25 Nisan 1532)'da sefere çıkar. Bu arada o, Alman Imparatoru Sarlken ile de hesaplaşmak istiyordu. 100 bin kisiyi asan bir kuvvetle sefere çıkan Kanunî, Nis'e vardigi zaman Ferdinand'ın elçileri ordugâha gelerek önceki tekliflerini tekrarladilar. Buna göre Macaristan Ferdinand'a verildigi takdirde her sene 25.000 - 100.000 duka kadar vergi verecegini kabul ediyordu. Böyle bir teklifi reddeden Kanunî, Ferdinand'ın topraklarında ilerlemeye devam eder.

Bu bölgedeki pek çok kasaba, Yahya Pasa oğlu Bali Bey ile onun oğlu Mehmed Bey ve Bosna Beyi Hüsrev Bey tarafından zapt edilir. Osmanli ordusu zorlu bir muharebeden sonra Köseg (Guns, Köszeg)'i ele geçirir. Bu sirada Ferdinand'ın elçileri bir daha gelirler. Bunlara, Ferdinand'ı harbe davet eden mektuplar verilir. Ancak Ferdinand ile Sarlken, Osmanlilarla bir meydan muharebesi yapmaktan çekindikleri için oyalama ve yıpratma taktigi kullanıyorlardi. Fakat onların bu taktikleri pek fazla ise yaramamis olmalı ki Osmanli ordusu ileri harekâta devamla bazi şehirleri zapteder. Bu arada Gratz gibi bazi şehirlerin etrafi yakilip yikilmakla yetinildi. Osmanli ordulari, Macaristan'da Ferdinand'a ait topraklar üzerinde bir müddet ilerleyip, birçok şehir ve kasabayı ele geçirmisti. Kanunî'nin bütün çabalarına ragmen Sarlken ile Ferdinand ortaya çıkamıyorlardi. Mevsimin geçmiş olmasından dolayı güney yolu ile geri dönüldü. Bununla beraber bu sefer sonunda Ferdinand, Pâdisah'ın arzularına uygun bir antlaşma istemeye mecbur olmustu.

Bu sefer esnasında yine sulh veya mütareke talebiyle gelen Alman elçilerine, Charles - Quint'e hitab eden hakaretâmiz bir mektup verilerek teklifleri reddedilip geri gönderilirler. Bu mektubunda Kanunî, bu kadar zamandır erlik ve imparatorluk dâvasi ettigi halde kaç kere üzerine geldigini, mülkünü diledigi gibi tasarruf ettigini, buna ragmen ne kendisinden, ne de kardesinden nâm ve nisan göremedigini, Hak Teâlâ'nın takdiri ne ise yerine gelmesi için Beç sahrasında meselelerini halletmelerini, kendisinin tabiiyeti altında bulunan reâyâ fukarasına yazık oldugunu, aksi halde avretler gibi ig ve çikrik alip pâdisahlık tâci giymemesini bildiriyordu.

Alman veya Alaman seferi denilen bu seferde ordu mevcudu ikiyüz binden fazla olup "Çekaloz" denilen ve kaz yumurtasi seklinde gülle atan 300 kadar küçük top da vardi. Akinci ve deli kuvvetleri 80 bin kardi. Bu sefer yedi ay kadar sürmüstü. Pâdisah, 1532 senesi Kasım (939 Rebiülahir) ayi sonlarına dogru Istanbul'a gelmisti. Bu son seferin basarili bir sekilde sonuçlanması üzerine bes gün üst üste senlik yapıldi. Istanbul, Üsküdar, Eyyub ve Galata bes gece kandiller ile donatildi. Bu arada pazarlar, dükkanlar, bezazistan ve çarsılar geceleri dahi açık tutuldu. Halk, hemen her gün birbirlerine ziyafetler çekerek eğlendi.

Bu arada, daha önce II. Bâyezid döneminde feth edilmiş olan Mora yarımadasındaki Koron kalesi, Osmanli hükümdarının Alman seferiyle Sarlken'i aradigi sirada ona intisab etmiş olan Andrea Doria komutasındaki filo tarafından bir hile ile alınmisti. Kalenin alınmasından sonra İç kaleye Frenkler, dış kaleye de yerli Rumlar yerlestirilmişlerdi. Bu durumda, burası birlikte müdafaa edilecekti. Koron'dan sonra Patras ve Inebahti da ele geçirilmisti. Alman seferi sonunda Istanbul'a gelen Avusturya elçisi Cornelius, bu yerleri koz olarak öne sürecek ve sayet Macaristan kralligi Ferdinand'a verilirse Koron kalesi ile Afrika sahilinde Barbaros'a ait olan Arcel adasının iade olunacagini bildirmisti. Bu teklife

Vezer-i A'zam Ibrahim Pasa'nin cevabi " Biz, harple almayı tercih ederiz" olmustu. Nitekim, Semendire Sancakbeyi olan Bâli Beyzâde Mehmed Bey'in Mora Sancakbeyliğine atanması ile 940 Ramazan (1534 Mart) tarihinde burası yeniden ele geçirilmiştir. Peçevî, Mehmed Bey'in Koron kalesini ele geçirisini su ifadelerle günümüze ulaştırır: " Kalenin içinde, biri Frenk, ikincisi o bölgenin âsi Rumlari, digeri de inatçı Arnavutlar olmak üzere üç kısım kâfir vardı. Sancakbeyi, her birine ayrı ayrı va'dlerde bulunup kolaylik göstermek suretiyle (istimâlet) aralarına anlaşılmazlık soktu. Böylece, bir kısmi, köyleri talan etmek üzere dışarı çıkan kâfirleri kirar. Bundan sonra kâfirler iki gruba ayrılırlar. Dis kaleyi ellerinde tutan Rum ve Arnavutlar, burayı Mehmed Bey'e teslim ederler. İç kaledeki Frnekler de canlarına emân verilmek sartiyla savaşı yapılmadan teslim olurlar."4. Osmanli - Avusturya Barisi ve Sonuçlari Osmanli seferleri karsısında bunalan ve kardesi Sarlken'in yardimi sayesinde ayakta kalabilen Ferdinand'in, Macaristan Krali olabilmek için giristigi bütün tesebbüsler, hep bosa gidiyordu. Osmanli Devleti'nin Jan Zapolyai'yi tutması, onun bu emeline ulaşmasına engel oluyordu. Batı Avrupa'da görülecek bir takım işleri bulunan Alman İmparatoru'nun tavsiyesi üzerine Ferdinand, Osmanlılarla anlaşmaktan başka çare bulamamisti. Bu sebeple o, İstanbul'a elçi göndermisti. Ferdinand'in müracaati, Osmanlıların da işine gelmisti. Zira Macaristan üzerine yapılan seferler büyük masraflara sebep olduğu gibi sadece bu tarafla uğrasmasi, memleketin dogu hududlarının ihmal edilmesine sebep oluyordu. Bu durum, doguda bazı olayların çıkmasına da sebep oluyordu. Nitekim Sah İsmail'in 1524 yılında meydana gelen vefati üzerine yerine geçen oğlu Tahmasb Han, Dogu A Anadolu'da yıkici bazı faaliyetlerde bulunduğundan iki devlet arasında bazı hâdiseler cereyan etmisti. Bu sebeple Osmanli Devleti Ferdinand ile bir barisa sıcak bakıyordu.

14 Ocak 1533'te Pâdisah tarafından kabul edilen Avusturya elçilik heyetinden, kesin bir baris için Ferdinand'in itaat alâmeti olarak Estergon kalesinin anahtarları istenmiştir. Kanunî, ancak bundan sonra barisa riza gösterebileceğini ima etmisti. Bundan başka 5 veya 7 senelik bir sulha hazır olduğunu da bildiren Kanunî, Estergon (Esztergom Gran) kalesine karşılık Macaristan'daki bazı kaleleri de verebileceğini belirtmisti. Öyle anlaşıyor ki, iki taraf arasında geçen görüşmeler, epey çekismeli olmaktaydi. Nitekim Kanunî'nin bu şartlarını bildiren mektubu ile Avusturya elçisinin yanına katılan bir Osmanli elçisi, 1 Subat 1533'te Ferdinand'a gönderilmisti. Hammer'in ifadesine göre Viyana şehrinin gördüğü bu ilk Osmanli elçisi, büyük bir tantana (merasim) ile kabul edildi. Ferdinand, elçiye sirmali kumaşla süslenmiş bir taht üzerinde oturmuş olduğu ve basında kıymetli bir tac bulunduğuna halde kabul etti. Mütareke şartları, Bohemya'lilari epey korkuttu. Fakat Ferdinand, Gran anahtarlarının istenilmesinin sadece bir bağlilik isareti olduğunu belirtmeye çalışti. 29 Mayıs'ta Estergon (Gran)'un anahtarları ile Ferdinand'in iki mektubunu getirecek olan elçi Cornelius, Osmanli elçisi ile İstanbul'a hareket eder. Böylece çavus (Osmanli elçisi) elverişli bir cevapla geri gönderilmiş oluyordu. İstanbul'da yapılan görüşmeler ise 22 Haziran 1533'te antlaşma ile sonuçlanmisti. Bu antlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vaz geçecekti. Sadece Macaristan'da fiilen hakim olduğu topraklar kendisine ait sayılacakti. Elindeki bu topraklar için de her yıl 30.000 altın verecekti. Ayrıca protokol gereği Ferdinand, Osmanli Vezer-i A'zami Ibrahim Pasa ile müsavi (esit, denk) sayılacakti. Kaynaklar, elçilerin Pâdisah'in huzurunda yaptıkları konuşma hakkında dikkat çeken bilgiler vermektedirler. Buna göre Pâdisah'in huzuruna kabul edilen elçiler, Ibrahim Pasa'nin kendilerine verdiği tâlimat dairesinde konuşarak, Sultan'a "Oğlun Kral Ferdinand, senin mâlik olduğun şeyleri kendi mali ve kendisinin sahip olduğu memleketleri senin mülkün addeder, çünkü o, senin oğlundur" dediler. Buna karşılık Pâdisah, oğlu Ferdinand'in dostlarının dostu ve düşmanlarının düşmanı olacağını bildirir. Bu antlaşmadan sonra Ferdinand ile Zapolyai'nin hâkim oldukları yerler, bir sınır hattı ile Osmanli temsilcileri nezâretinde belirlenecekti.

Bu antlaşma gereğince biri dogrudan dogruya Osmanli Devleti'nin himayesi altında Jan Zapolyai'ye, digeri de vergi vermek sartiyla Ferdinand'a ait iki Macaristan ortaya çıkıyordu. Bu antlaşma, Macaristan meselesini bir müddet için halletmiş ve Osmanlıların dogu proplemi ile ilgilenmelerine fırsat vermisti.

Görüldüğü gibi Osmanlı kilicinden gözü yılan Ferdinand, Macar tahtı üzerindeki hakkını da kayb ederek barış istemek zorunda kalınca, Orta macaristan'da kendisine bırakılan bir kalenin idaresine razı olarak protokol gereğince Pâdisah'a "Pederim", Vezir-i A'zam'a da "Birâderim" diye hitab etmek zorunda kalır. Fakat yıllarca sonra Zapolya'nın ölümüyle taht vârisi küçük Sigismund'u tanımak istemeyerek tekrar ayaklanacak ve ana Kraliçe Isabella'nın yine Osmanlıları yardıma çağırmasıyla, Macaristan'ın durumu yeniden gözden geçirilerek Budin tamamen Osmanlı idaresine geçecektir.

Jan Zapolyai'nin 1540 yılındaki ölümü üzerine Macaristan işleri yeniden karışmaya başlar. Zapolyai'nin eşi kocasının ölümünden önce bir erkek çocuk dünyaya getirmisti. Kraliçe Isabella (veya Elizabet), İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek oğlu Sigismund'un Macar Krali olması istirhamında bulunmustu. Bu istirham üzerine Osmanlı Devleti, kendisine teminat vermedi. Fakat, Zapolyai'nin öldüğünü duyan Ferdinand ile Sarıken'in kuvvetleri, Budin'i muhasara ederler. Bununla beraber herhangi bir başarı elde edemezler. Bu durum karşısında Macaristan'a yeni bir sefer yapılma mecburiyeti doğar.

Osmanlı hükümdarı, 1541 senesinin ilkbahar'ındaki hareketinden evvel, Budin'in Ferdinand'ın eline geçmemesi için derhal Rumeli Beylerbeyi, arkasından da üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa'ya 3 bin yeniçeri ve süvari kuvvetleriyle gönderir. Bundan sonra da bizzat kendisi sefere çıkar. Budin'i kurtarmaya giden kuvvetler, bir aydan fazla uğraştıkları halde düşmanı tarda (kovmaya) muvaffak olamamışlardı. Bu arada Budin'i almaktan ümidini kesen ve asil ordunun yaklaşmakta olduğunu duyan Ferdinand kuvvetleri, bir gece gizlice kaçmak istedilerse de muvaffak olamayarak tamamına yakın bir kısmı imha edillir. Ordugâhları da Türklerin eline geçer. Baskomutanları olan Rokendorf yakalanarak Komaran mevkiinde öldürülür. Pâdisah'ın komutasındaki ordu Budin'e yaklaştığı sırada böyle başarılı bir haber alınır.

Bu savaş esnasında Avusturyalılar, ordugahlarının etrafına hendekler kazıp manialar koydukları ve "İstabur - Tabur" adı verilen istihkâmları yapmışlardı. Macarlarca bu tahkimata verilen "Tabur" adı, tarihlerimizde "İstabur" şeklinde ifade edildiğinden, Kanunî'nin bu dördüncü Macaristan seferine "İstabur seferi" adı verilmiştir.

Budin'e gelindikten sonra küçük kral, Pâdisah'ın şehir dışındaki karargâhına getirilir. Daha önce verilen karar gereği piyade kuvvetleri Budin'e girerler. Kraliçeye küçük Kral Sigismund büyüyünceye kadar Budin'in Türk idaresinde kalacağı söylenir. Sigismund, altın ve lâciverd damgalı ahidnâme ile kendisine nâib olan annesiyle birlikte Zapolyai'nin eski beylik mahalli olan Erdel (Transilvanya)'e gönderilir.

Bu uygulama ile daha önce Zapolyai'nin idaresinde bulunan Macaristan doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına ilhak olunup on iki sancaklık Budin Beylerbeyliği tesekkül ettirilmiş oldu. Bu Beylerbeyliğe de Bagdad Valisi olup aslen Macar olan Süleyman Paşa tayin olunur. Bundan sonra Macaristan'da derhal arazi tahriri yaptırılmıştır. Böylece Macaristan, Osmanlılara, Ferdinand'a ve bir de Erdel'de Sigismund'a ait olmak üzere üç kısma bölünmüş olur.

Böylece, bir buçuk asır Türk hâkimiyetinde kalacak olan Macar topraklarının yönetimi hususunda son derece akıllıca hareket eden Osmanlılar, Budin'e tayin edilecek Pasaları devamlı olarak birinci derecede değerli kimseler arasından seçiyorlardı. Onlar, bu insanların hem muktedir bir serdar, hem siyâsî kuvveti olan bir diplomat, hem de ahlâkça son derece mazbut, mert, dürüst ve faziletli kimseler olmasına bilhassa dikkat ediyorlardı.

Artık Osmanlı idaresinde gelişme imkânı bulan bir Macar medeniyeti ve bu medeniyet ile yarış ve barış halinde olan bir Müslüman Türk dünyası, aynı coğrafya üstünde yaşıyorlardı. Bir taraftan Macarlar'dan devr alınan kültür ve medeniyet mirası diyebileceğimiz eserler muhafaza edilirken, bir taraftan da şehrin bir Müslüman Türk ülkesi haline gelmesi için gayret sarfedilmiştir. Bu gayret hareketi, sür'atle inkisaf etmiştir. Böylece Budin, yüz yıla

varmadan saraylar, câmiler, mescidler, medreseler, sebiller, türbeler, tekkeler, imâretler, köprüler, hanlar, çarsılar, pazarlar, ziyâret ve mesirelerle tipik bir Müslüman Türk beldesi oluvermişti. Öyle ki, Macar topraklarından fiskirircasına bu kültür ve medeniyet müesseselerinin yalnız isimleri üzerinde durup düşünmek bile idarî, askerî, ictimai, hukukî ve kültürel mânada sâbit olmuş Türk kasesini göstermeye kâfidir. Öyle anlaşıyor ki Osmanlılar, Budin'i önemli bir merkez olarak kabul ediyorlardı. Bilhassa İla-yi kelimetullah için burayı hem maddî görüntü olarak hem de mânevî bakımdan bir İslâm şehri haline getirmeyi önemli ve vazgeçilmez bir hedef olarak görüyorlardı. Bu sebeptendir ki, 1541'de Osmanlı Devleti'ne ilhak olunan Macaristan toprakları, vaktiyle pâyitahtlık etmiş şehirler gibi (Bagdad, Misir), devletin en mühim beldelerinden biri sayılan Budin merkez olmak üzere, yeni bir eyâlet teskil edilmiş ve bütün diğer eyâletler gibi bir beylerbeyinin idaresi altına konulmuştur. Bu sebeple Budin beylerbeyi olan pasanın protokol bakımından önemli bir yeri bulunmakta idi. Koçulu kayığa binmek, rikâbta peyk ve solak yürütmek ve bazı tevcihatlarda bulunabilmek selâhiyetine sahip olmak ilk akla gelenler olarak belirtilebilir. Nitekim Budin Beylerbeyliği uhdesinde kalmak üzere 1574 yılında vezir olan Sokullu Mustafa Pasa'ya gönderilen hükümde kendisinin, eskiden olduğu gibi mahlûl timar tevcihi, hisar müstahfizları ve kethüda yeri tayini haklarına sahip olduğu açık bir ifade ile belirtilmiştir. (BOA. MD. nr. 26, s. 97.) Budin beylerbeyleri, meydana gelecek önemli hudud muharebelerinde toplanan kuvvetlere komutan olarak tayin edilir. Bu arada civar eyâletlerin komsu devletle olan ihtilafları, diğer mahallî makamlar tarafından bir çözüme bağlanamazsa o zaman Budin beylerbeyinin hakemliğine müracaat olunurdu. Bundan baska, Budin'deki Pasa Sancagi haslarının miktarı, buradaki cebelîler ile diğer görevlilerin sayısı da bize Osmanlılar tarafından bu eyâlete ne denli önemin verildiğini göstermektedir.

Bütün bu gelişmelerden sonra Kanunî'nin Macaristan fütûhati ile ilgili siyasetine baktığımız zaman, onun bir tek hedefinin olduğunu görürüz. O da ilâ-yi kelimetullah için buralara gitmek ve bu vasıta ile İslâmiyeti daha uzaklara götürmektir. Gerçi özellikle günümüzde, zaman zaman, Kanu-nî'nin Macaristan ve Batı seferlerine sarf ettiği kudreti, emek, gayret ve masrafi tenkid edilerek bu gücün, İran ile Türkistan taraflarına, baska bir ifade ile Türk ve Müslümanlarla meskûn sahalara harcanması ve bu sayede bunların önemli bir kısmının tek bir bayrak altında toplanmasına çalışması daha iyi olmaz mıydı? denilmektedir. Muhtemelen Mustafa Nuri Pasa da aynı sorulara muhatap olmuş olmalı ki, bu konuda çok güzel ve detaylı bilgiler vermektedir. M. Tayyib Gökbilgin de kaynak belirtmeden büyük ölçüde bu görüşleri aynen kullanarak bu tenkidlere şöyle cevap verir:

a) O dönem, günümüzden oldukça uzaktır. Binaenaleyh o devrin zihniyeti ile değer ölçülerini tamamen ve doğru bir şekilde kavramak mümkün olmayabilir. Bunun içindir ki, tarih ilmi ile uğraşanlar, ilgilendikleri dönemin olaylarını incelerken mümkün mertebe o günün şartlarını, anlayışlarını, fikir ve düşünce akımlarını hesaba katmak zorundadırlar. Ancak bu sâyede doğruya yakın bir sonuca ulaşabilirler.

b) Gerek Arap, gerekse diğer Müslüman devletlerden zapt edilen toprakları, uzun zaman idaresi altında tutmayı basaran Osmanlı Devleti, bir mânada bu başarısını muazzam bir disiplin altında yetistirdiği askerî gücüne borçludur. Halbuki bu ordunun kaynak ve çekirdeğini "devsirme" dediğimiz sistemle gayr-i müslim tebeanın çocukları teskil ediyordu. Devlet, Avrupa seferlerinde kayb ettiği nüfusun çok daha fazlasını bu yolla almak ve onları müslümanlaştırmak suretiyle kendi nüfusuna katarak kazançlı çıkıyordu. Bu sistem sâyesinde hem Kur'an'a muhalefet edilmiyor, hem de savaşlarda ölen veya yaralanmak suretiyle savaşamayacak duruma gelen kendi asil Müslüman nüfusunu korumuş oluyordu. Böylece Osmanlı Devleti, İslâm'ın intisarını (yayılmasını) sağlamış oluyordu. Halbuki elde edilen Müslüman ülkelerin çocukları için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Bu bakımdan Osmanlı, Batı Hristiyan dünyası ile savaşmakla dinî mânada daha kârlı çıkmış oluyordu.

c) Cihâdin faziletlerini de burada zikr etmek gerekir. Müslüman olmayan bir devletle cihâd yapmanın, diğer yerlerdeki gibi olmayıp çok hayırlı ve sevaplı bir mücadele olması.

Gerçekten, ilâ-yi kelimetullah için yapılan bir mücadele, baska bir ifade ile Islâm'ın sesini, bundan haberdar olmayan yerlere ulastirmanin ne kadar hayirli bir is oldugu gerek Kur'an-i Kerim'de, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde açıkça belirtilmistir. Bu sebeple Müslümanlar, cihâdla ilgili müjdelere nail olmak için devamlı olarak Müslüman olmayanlarla mücadeleye önem vermişlerdir.

d) Ganimet elde etme arzusu. Fethedilen memleketlerin maddî imkânlarından istifade etmenin de bu konuda etkisi düşünülebilir. Bu düşünce bir bakima dogrudur. Çünkü savasmak isteyen bir devlet veya ordunun paraya ihtiyaci olacaktir. Bu da nisbeten zengin yerlerden elde edilebilir. Orta Avrupa ve Macaristan için sefer yolu hem kısa, hem de ulasilmasi bakımından kolaydir. Bütün bunlara ilaveten sunlari da söylemek mümkündür:

XVI ve hatta daha sonraki asirlarda günümüzde oldugu gibi milliyet mefhumundan söz edilemez. Bu bakimdan Türklük diye bir sey de pek düşünölmüyordu. Binaenaleyh Türkmenistan'daki Türklerle bir birligin saglanmak istenmesi, milliyet bakımından degil, onların da Müslüman ve özellikle Sünnî olmalarından dolayı olabilirdi.

O zamanki Safevîler İran'ında Sîî Mezhebi hâkimdi. Etnik bakımından bunların büyük bir ekseriyeti Türk ve Türkmen kabilelerinden (Kaçarlar, Afsarlar, Türkmenler vs.) olmakla beraber, mezheblerinin farklı (Sîî) olması onları, Osmanlı Türklerinden derin bir uçurum ile ayırıyordu. Nitekim hem Şah İsmail, hem de oğlu Şah Tahmasb Türk idiler. Bununla beraber İranlılık adına, Sîî Mezhebi savunucuları olarak Sünnî Osmanlılarla kıyasiya mücadele ediyorlardı. Binaenaleyh bir birlik söz konusu olamazdı. Safevîler, Keyhüsrev'lerin, Dârâ'ların tahtında âdetâ eski İranlılığı temsil ediyorlardı.-

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığına göre Kanunî Sultan Süleyman, Islâm birliğine zararı dokunacak ve onu tehlikeye sokacak bir harekette bulunmadıkları müddetçe, Müslüman devletlerle ugrasmayı pek istemiyordu. Zira böyle bir ugrasma, aynı dine mensub insanları birbirlerine düşürecek, bu da Islâm ümmetinin zayıflamasına sebep olacaktı. Keza böyle bir savasta cihâd da söz konusu olmayacaktı. Zira cihâd, gayr-i müslim devletlere karşı yapılan bir mücadele idi. Bu sebeple Kanunî, Müslüman Doğu ile ugrasmak yerine, Hristiyan Batı ile ugrasmayı yeglemisti. Bununla beraber Islâm birliğini tehlikeye düşürecek veya kendi topraklarında Sünnî Islâm akidesi yerine, Sîî akideyi yerleştirmeye çalışanlara karşı harekete geçmekten de çekinmemistir. Nitekim Sîî Mezhebi akidesini yerleştirmeye çalışan Safevî İran'la yapılan muharebeler ve bu muharebelerin başarıya ulaşip zaferle sonuçlanması için bas vurulan çareler bunu göstermektedir.5. 1543 Macaristan SeferiBudin'den dönen ve kisi Edirne'de geçiren Kanunî, İstanbul'a geldiğinde Ferdinand'ın elçileri gelerek eski isteklerini tekrarladılar. Buna göre Avusturya elçisi, Macaristan'ın terk edilip kendilerine verilme karşılığında senede 100.000 duka altın vergi vermeyi taahud ediyordu. Fakat Osmanlı Pâdisahı Kanunî böyle bir teklife sıcak bakmadığından elçi, 9 Ekim 1542'de geri dönmüştü. Bu arada Ferdinand, değişik milletlerden mütesekkil ve takriben 80.000 kişilik bir ordu toplamış bulunuyordu. Ferdinand'ın bu büyük hareketini Fransız elçisi vasıtasıyla haber alan Osmanlılar, Budin'e yardım göndermek için derhal hazırlıklara başlarlar. Tuna'yı takiben Peste önlerine gelen bu büyük ordu, 8.000 kişilik bir kuvvet tarafından müdafaa edilen kaleyi muhasara altına alır. Osmanlı kuvvetlerine göre sayıca kat kat üstün olan bu ordu, yedi günlük bir kusatmadan sonra Kanunî'nin büyük bir ordu ile gelmekte olduğu haberini alınca bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kalır.

Peste muhasarasının duyulması üzerine gerekli hazırlıklarını tamamlayan Kanunî Sultan Süleyman, yanında oğlu Şehzâde Bâyezid olduğu halde 18 Muharrem 950 (23 Nisan 1543)'de İstanbul'dan Macaristan üzerine hareket eder. Bu sırada önden gönderilen Osmanlı kuvvetleri ile hudud beyleri, Pojega civarındaki bazı kaleleri, Nana ve Valpo gibi önemli iki kaleyi zaptettikten sonra Siklos'u kusatırlar. Bu sıralarda Ösek'e gelmiş bulunan Kanunî, Siklos'un kusatılmasına yardıma gider. Böylece kale 8 Temmuz 1543'te alınır. Bu arada Pecs (Peçuy) şehri de teslim olmuştur. Bundan sonra Kanunî Budin'e gelir. Gerekli malzemelerin yetismesi üzerine daha önce Osmanlılar tarafından feth edilen ve bilahere

tekrar Avusturyalılar tarafından zaptedilen Estergon üzerine varilir. Kusatma altındaki kalenin müdafileri teslim teklifini kabul etmediklerinden siddetli bir muharebe baslar. Dayanamayacaklarını anlayan kaledekiler, bir heyet göndererek 10 Agustos 1543'te teslim olurlar. Estergon'un fethi ile sonuçlanan bu seferde Ferdinand'ın elinden eski Macar kirallarının merkezi olan Gran (Estergon) ve Budin'in güney - batısında Macar kirallarının kabirlerinin bulunduğu Istoni Belgrad (Stulvaysenburg) ile Drava nehri üzerindeki Valpo, Siklos ve Tata gibi yerler alınir. Böylece bu harekât sonucunda Budin'in emniyeti için civardaki kalelerin zapti ve eyalete ilhaki gerçekleşmiş olur. Kanunî, İstanbul'a dönüş sırasında Saruhan sancakbeyi olan oğlu Mehmed'in Manisa'da vefat ettiği haberini alarak büyük bir üzüntü ile sarsilir. Bu yüzden mateme bürünür. İstanbul'a gedikten sonra da oğlunun nâsinin Manisa'dan İstanbul'a getirilmesini emrederek 18 Saban'da Bâyezid Camii'nde bütün İstanbul halkı ile birlikte cenaze namazını eda eder. Yine Pâdisah'ın emir ve arzusu üzerine cenaze, Sehzade Camii yanındaki hazireye defn olunur. Kanunî'nin zafer sevincini yasayamamasının sebebi olan Sehzâde'nin ölümü ile ilgili belge, onun ölümünü su ifadelerle nakleder: "Sehzâde-i saidu'l-baht Sultan Mehmed, Estergon Belgrad ve nice kal'alar fethi için müjdegâneye gelen aga ki, sene 950 ve Saban'ın gurreşinde (ilk günü) vaki olan Çarsamba günü gelüp donanma olduğu gün hasta olup altı gün sahibfiras (yatakta yatıp) yedinci sülesâ (Sali) gecesi fevt olup azim matem olup mah-i mezburun (belirtilen ay) dokuzuncu Çarsambasi günü Lala Pasa, Defterdar Ibrahim Çelebi ve nice agalar Islambol'a maiyyetin alıp gittiler. "

Bütün çabalarına ragmen Osmanlılarla basa çıkamayacaklarını anlayan ve her seferde ellerindeki mühim şehir ve kalelerin bir kısmını kayb eden Ferdinand ile Sarlken, başlangıçta bir mütareke, daha sonra da bes yıllık bir baris antlaşması yaparlar. Haziran 1547'de bes yıl için imzalanan bu muahede (antlaşma), bir mütareke mahiyetinde kalir. Zira meydana çıkan Erdel hâdisesi, harbin yeniden başlamasına sebep olur.

Daha önce de temas edildiği gibi Erdel Kiraliçesi yani eski Macar Kirali Jan Zapolyai'nin zevcesi Izabella, Osmanlıların himayesinde idi. Kiraliçenin maiyetindeki müsavirlerden birisi Ferdinand taraftarı olup Erdel'in buna verilmesine çalışıyordu. Bu duruma vâkif olan Osmanlı Devleti, Ferdinand'ı tehdid ettiyse de Ferdinand buna aldiris etmez. Zira bu sıralarda Osmanlı ordusunun İran seferinde olduğunu bildiginden kendisine bir şey yapamayacağından emindi.

Kanunî, Avusturya kuvvetlerinin Erdel'e girdigine kani olunca Avusturya elçisinden durumu sordurarak onu haps ettirdiği gibi Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Pasa'yi Erdel üzerine yürümekle görevlendirmisti.

10 Temmuz 1551'de Sofya'dan areket eden Sokullu, bir müddet sonra 7 Eylül'de Slankamen'den ayrılarak Beçe önlerine gelip burayı ele geçirir. Ayrıca, Beçkerek ve Çanad'dan baska oniki kaleyi daha zaptederek Osmanlı hâkimiyetine katar. Lipva'yi da kolaylıkla ele geçirdikten sonra Timişvar'ı kusatir. Fakat iklim şartlarının müsait olmaması üzerine Belgrad'a döner.

Sokullu Mehmed Pasa'nın çekilmesi üzerine Avusturya ordusu Erdel'e girerek lipva'yi geri aldığı gibi Segedin'i de muhasara eder. Bu sırada Segedin sancakbeyi olan Mihal oğlu Hizir Bey'in iç kaleye kapanıp, Budin Beylerbeyi olan Hadim Ali Pasa'yi keyfiyetten haberdar etmesi üzerine Segedin önlerine gelen Ali Pasa, Avusturya ordusunu imha etmistir.

İki taraf arasındaki savaş 970 (1562) yılına kadar sürer. Bu tarihte Ferdinand, Busbecq adındaki elçisini anlaştırmak üzere İstanbul'a gönderir. Yine bu sırada Sarlken'in çekilmesinden dolayı Ferdinand bes seneden beri Alman İmparatoru bulunuyordu. Böylece en son olarak Ferdinand, Erdel (Transilvanya)'den vaz geçmiş ve eskisi gibi elinde bulunan Macaristan için 30.000 duka altını kabul ile sekiz senelik bir muahede imzalamisti(1562).6. Bogdan SeferiBogdan, II. Bâyezid döneminden beri Osmanlılar'a bağlı bir voyvodalık haline getirilmisti. Bogdan voyvodalığı, Kili ve Akkırman kaleleri alındıktan sonra siki bir şekilde devletin nüfuzu altına girmişlerdi. Bunlar, yarım asırdan

daha fazla bir süre devleti ugrastiracak hareketlerde bulunmamislardi. Her ne kadar voyvodalik zaman zaman vergisini vermekte ihmal göstermisse de buna Iran, Misir ve Macaristan seferleri münasebetiyle göz yumulmus ve sadece ikaz ile iktifa edilmisti.

Kanunî, Macaristan seferi sirasinda Voyvoda Petru Rares'e bir berat göndererek, burayi onun idaresine birakmisti. Voyvodalik, her yıl Osmanli Devleti'ne 4000 duka altin, 40 kisrak ve 20 tay göndermekle yükümlü tutulmustu. Bunun içindir ki Voyvoda Petru Rares, Viyana seferi esnasinda orduya elçisini göndererek sadakatini te'yid ile bu seferinden avdetde de vergisi olan 4000 duka altin ile 40 kisrak ve 20 taydan ibaret olan vergisini bizzat takdim etmisti. Hammer, Rares'in Osmanlilar'a getirdigi vergiler konusu ile onun, Kanunî tarafından karsilanisi ve kendisine yapilan muameleyi su ifadelerle nakletmektedir: "Sultan Süleyman, Viyana'dan dönüşünde kararlistirilan hediye bizzat Rares'ten alarak karsiliginda bir samur kürk (vezirlere mahsus elbise), iki tug (sancakbeyi alâmeti), bir kuka (yeniçeri ortabasilarinin serpusu) hediye eder."

Petru Rares, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olmakla birlikte hariçten yapilan tesirlerle gizlice Osmanli Devleti'nin aleyhine çalışmaya baslamisti. Nitekim gizlice Ferdinand ile muhabere ve müzakerelere baslamis bulunan Petru Rares, o siralarda karisikliklar içinde bulunan Erdel'e tecavüz ettigi gibi, Zapolyai'ye karsi Ferdinand ile gizlice temasa geçmisti. Bundan baska göndermekle yükümlü olduğu vergileri de göndermemeye baslamisti. Keza, Osmanli Devleti'nin o taraflardaki mutemed adami olup Osmanlilar'a bagli bir hükümet kurmak üzere Erdel'e gönderilmis bulunan Venedikli Gritti'yi de öldürtmüstü.

Iste Rares'in bu neviden faaliyetleri ve Lehlilerle iyi geçinmeyip onlar tarafından voyvodanın azledilmesi hususunda vaki olan müracaatlar sonrasi Kanunî 1538 Mayıs'inda Bogdan üzerine yürümeyi kararlastirir. Ancak bu kararini gizli tutar. Barbaros'un donanma ile denize açildigi (7 Temmuz)'nin ertesi günü Istanbul'dan hareket eden Osmanli ordusu, Edirne'ye ulasip oradan hareket ettigi zaman Kanunî "Seferimiz Bogdan üzerinedir" diyecektir. Ordu, Sultançayiri denen mevkide iken Rares'ten gelen bir elçi, emre itaat edilecegini bildirmis, ancak Kanunî, ona verdigi mektupta, Rares'in hırçirlik ve azginliga son vermesi ve gelip itaat arzetmesi halinde ona karsi merhametli davranacagini bildirmisti. Bununla beraber alinan haberlerden Rares'in samimi olmadigi anlasilmis olduğundan sefere devam edilmistir. Osmanli ordusunun harekâti karsisinda dehsete düşen Rares, Transilvanya içlerine dogru kaçmaktan baska bir çare bulamamisti. Osmanli ordusu ise Yas sehrini yakip yiktigi gibi 16 Eylül 1538'de Voyvodanın merkezi olan Suceva sehrini de alır. Bu sehrin fevkalade müstahkem bir kalesi olmasına ragmen sehir halki, mukavemet edemeyecegini anladigindan, kale anahtarilarini getirip Osmanli kuvvetlerine teslim eder. Bunun üzerine Kanunî, sehirde umumi af ilan ederek beylerin kendi aralarindan bir voyvoda seçmelerini ister. Seçilen voyvoda ise Kanunî tarafından intihab olunur ki bu, muhtemelen Petru Rares'in kardesi olan Stefan Lacusta'dir. Kanunî, bu yeni voyvodaya bir de berat verir.

Bu seferin sonunda Osmanlilar, Prut ile Diniester nehirleri arasinda kalan yerleri ellerine geçirmislerdi. Elde edilen bu yerler, bir sancak haline getirilmisti. Bundan baska yiktirilan Kili kalesi yeniden insa edilmis, Akkirman ise müstahkem bir hâle getirilmisti. Yine bu esnada Bender sehri de ele geçirilmisti. Bogdan meselesinin hallinden sonra Osmanli ordusu geri dönmüş, sefere katilmis bulunan Kirim Hani Sahib Giray'a da geri dönme izni verilmisti. Osmanli ordusunun dönüşünden sonra, beylerin seçtigi ve Kanunî'nin göreve getirdigi yeni voyvoda ile yeni idareciler, vaziyete hâkim olamazlar. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Rares'i Istanbul'a davet ederek ikinci defa voyvodaligi ona verir.

ANADOLU'DAKI İÇ İSYANLAR

Kanunî döneminin önemli iç olaylarindan biri de Bozok bölgesinde ortaya çıkan Siî karakterli iç isyanlardır. Bu isyanlardan biri, Kanunî'nin, Mohaç seferine çikip Budin'e dogru ilerlemekte olduğu bir sirada patlak vermisti. Genel olarak bu isyanlar, Safevîlerin, II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim devirlerinden beri Anadolu'daki tahrikleri sonucunda Siî

temayüllü Türkmen gruplarının çıkardıkları isyanların devami mahiyetinde idiler. Yavuz Sultan Selim devrinde siddet ve güçlkle teskin edilebilen Safevî propagandası, Sah İsmail'in oğlu Tahmasb'in tahta geçmesi ile yeniden hız kazanır. Oldukça geniş cephelerde cereyan eden bu isyanın baslıca kışkırtıcısı ve müsebbibi, Safevîlerin mezheb organizasyonuna bağlı olarak yürüttükleri, sistemli propaganda ile gizli ve isyankâr faaliyetleri idi. Bunlar tek merkezden idare ediliyor ve her tarafta, hemen hemen her zaman görülebilecek mahallî bazı haksızlık ve uygulamalar büyütölerek , türlü şekillerle muayyen zümreler tahrik ediliyordu. Bir çok yerde birden patlak veren ve bir plan dahilinde olduğu, müsterek hareketlerinden anlaşılan bu isyan teşebbüslerinin Safevîler tarafından idare edildiğini gösterecek pek çok sebep vardır. Osmanlı Devleti'nin, Budin'deki harple meşgul olması, İran'ı harekete sevk etmişti. Böylece İran, Sarıken ile Ferdinand'a yardım etmiş oluyordu. İsyân hareketini büyüten işlerin basında, yapılan İran propagandası ile birlikte timar ve tahrir sebebiyle gayr-i memnun bir sınıfın ortaya çıkmasıydı. Nitekim Bozok sancığı tahriri esnasında tahrir memurlarının yaptıkları haksızlık, kısa zamanda bölgede bir ayaklanmanın başlamasına sebep olmuştur.

Bu ayaklanma, Süglün Koca ve oğlu Sah Veli ile Safevî halifesi (ajani) Zünnûn adlı kimselerin birleşmek suretiyle etraflarına Bozok Türkmenlerini toplayarak harekete geçmeleri ile başlamıştı. Onlar, bölgede bulunan Müslîhiddin adındaki kadi, onun katibi Mehmed ve Hersekzâde Ahmed Pasa'nın oğlu olan Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürürler. Beyleri Sehsuvar oğlu Ali Bey'in ölümünden dolayı kirgin olan Dulkadir Türkmenleri'nin katılmasıyla isyân daha da büyümüş, Kayseri civarında Karaman Beylerbeyi Hurrem Pasa'yi yenen âsiler, Tokat taraflarına hâkim olmuşlardı. Nihayet Höyükli mevkiinde sıkıştırılan âsilerle yapılan mücadelede (26 Eylül 1526) âsilerin ele basıları öldürölmüştü. Bununla beraber dağılan âsi guruhu yeniden toparlanarak ani bir saldırı ile Rum (Sivas) Beylerbeyi olan Hüseyin Pasa'yi ağır yaralayıp, ölümüne sebep olur. Fakat güçsüz âsiler, Diyarbakir Beylerbeyisi Hüsrev Pasa'nın kuvvetleri karşısında dağılmaktan başka çare bulamazlar.

1527'de Adana taraflarında çıkan isyân ise Adana Beyi Pîrî Bey tarafından bastırılmıştır. Ancak bu iki isyanın hemen akabinde, Karaman'dan Maras'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyân daha çıkar. Bu isyân hareketinin liderliğini, Hacı Bektas Veli sülalesinden olduğunu iddia eden ve Hacı Bektas Zâviyesi Post-nisini Kalender Çelebi yapmaktaydı. Sah ünvanı da verilen Kalender'in, mevkii sebebiyle kısa zamanda yanında 30 bin kişi toplanmıştı. Bunlar, Sîlîğin iyice nüfuz ettiği, siki kayıtlar yerine nisbeten serbest yaşamaya almış, devletin birtakım mükellefiyetlerinden gayr-i memnun konar göçer Türkmen grupları idi. Kalender'in isyânı haberi, Mohaç'tan dönmekte olan Kanunî'ye ulaşınca derhal tedbir alınması için emirler göndermiş, İstanbul'a vardığında da Vezir-i A'zam İbrahim Pasa'yi isyânı bastırmakla görevlendirmişti. İbrahim Pasa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipahiden mürekkeb bir kuvvetle tenkil için sevk olunmuştur.

Anadolu Beylerbeyi Behram Pasa ve Karaman Beylerbeyi Mahmud Pasa'nın eyâlet askerleri ile Cincife mevkiinde âsilere mağlub olmaları üzerine İbrahim Pasa, birtakım ön tedbirler alma gereğini duyar. Bu cümleden olarak o, daha isin basında, Kalender'in önünde mağlub olan askeri, henüz harbe girmemiş olan kendi kuvvetleri ile temas ettirmez. Bundan sonra sadece Kapıkulu askerlerini yanında tutar. Yenilgi haberini Dulkadir Eyâleti'nde alan İbrahim Pasa, sür'atle Elbistan'a gider. Pasa, bu isyân kuvvetlerinin üzerine yürüyüp bosu bosuna Müslüman kani dökmektense, siyasî tedbirlerle hareketin sebebini ortadan kaldırmak yolunu tutarak adâlet uygulamaya baslar. Zulüm ve gadrleri görölen ümerâyı cezalandırır. Haksız olarak zaptedildiği görölen timarlari sahiplerine iade edip, bunların merkezi hükümetin rızası olmadan yapıldığını göstermeye çalışır. Kalender Sah'ın etrafındaki kimseleri, kaçak olarak giden casusları vâsitasıyla bundan haberdar edip, dehâlet edeceklerin affedilerek eski vazifelerine iade edileceklerini ilan ettirir. Gelenlere iltifat göstererek âsinin etrafındaki Türkmen asiretlerini kendi tarafına çeker. Sadrazamın bu şekildeki âdil davranışı, Kalender Sah'ın etrafındaki kuvvetlerin derhal çözülmelerine sebep olur. Böylece o, Dulkadir Türkmenleri'ni kazanarak onların, Kalender'in yanından ayrılmasını sağlar. Bunun sonucu

olarak kuvvetleri büyük ölçüde azalan âsiler üzerine çok itimad ettiği adamlarının komutasında küçük birer müfreze göndererek 22 Ramazan 933 (21 Haziran 1527)'de Bas Sariz (veya Bassaz mevki) Yaylagi'ndaki Kalender'i İran'a kaçmadan yakalatıp basını kestirir.

İbrahim Pasa, bu isyanın bastırılmasından sonra İstanbul'a döner. Bu isyan hâdiseleri merkezî hükümeti ciddi tedbirler almaya sevkeder. Bunun için her tarafa tahkik heyetleri gönderilir. Bu heyetler sâyesinde halkın sikâyet ettiği konular düzeltilir. Böylece gayr-i memnurluk zorla değil, hüsn-i tedbirle giderildi ki, bu, Osmanlı idaresinin karakteristik vasıflarından birini teskil eder. Herhalde asırlarca Devlet'in varlığını devam ettirmesini sağlayan prensiplerin mahiyeti bu neviden davranışlar sayesinde mümkün olmuştur.

Yukarıda zikredilen isyanlardan iki sene sonra yani H. 935 (M.1529)'de Adana civarında basına 5 bin kişi toplayan Seydi ve sonradan ona iltihak eden Inciryemez adlı Kızılbaş âsilerinin çıkardıkları isyan da, Ramazan ogullarından Adana Beyi Pîrî Bey tarafından siddetle bastırılarak ele basıları ele geçirilip öldürülmüşlerdi.

Anadolu'da cereyan eden bu isyanlar sırasında İstanbul'da Molla Kabiz adında birisi, câmilerde, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğu şeklindeki görüşlerini, âyet ile hadisleri kendine göre te'vil ederek halka yaymaya başlamıştı.

Çağdas tarihçi ve devlet adamı Celâlzâde Mustafa'nın "erbab-i ilimden" olduğunu söylediği Molla Kabiz, Kanunî devrinin ilk yıllarında bir zindiklik yoluna sapmış görünmektedir. Celâlzâde'nin ifadesine göre, Molla Kabiz'in itikadına fesad gelmiş, dalalet yoluna saparak harabatî bir hayat yaşamaya başlamıştır. Hâdiseyi sadece dinî münakasa değil, aynı zamanda milli bir emniyet meselesi olarak gören Osmanlı hükümeti, fikir ve görüşleri, Seyhülislâm Kemal Pasazâde tarafından ilmî delillerle bu fikirleri çürütülmesine ragmen, yine de iddiasından vaz geçmeyen Molla Kabiz'i ölüm cezasına çarptıracaktır.

Dönemin fikir, düşünce ve anlayışını ortaya koyması; gerek devlet adamlarının, gerekse hükümdarın benzer olaylara bakışı açısından önemli bir hâdise olan Molla Kabiz olayına ana hatlarıyla temas etmek gerekir.

Biraz önce belirtildiği gibi Hz. Peygamber aleyhinde konuşan Molla Kabiz, 8 Safer 934 günü bazı kimseler tarafından Divan-i Humayûn'a getirilir. Çünkü o, "daire-i ser' ve edebten hurucuna ulemadan bazı sahib-i gayret kimesneler tahammül etmeyüp bi'l-fiil Server-i kâinat üzerine (s.a.s.) Hz. İsa'yi tafdil edüp mezkuru Divan-i Humayûna getirirler." Divan'da bulunan pasalar, bu meselenin bir "ser'-i serif" isi olduğunu düşünerek olayı Divan üyesi olarak orada hazır bulunan kadiaskerlere havale ederler. Bu sırada Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Rumeli, Kadîrî Çelebi de Anadolu kadiaskeri bulunmakta idiler. Dâvasını açıklaması istenilen Molla Kabiz, inandığı şeyleri olduğu gibi anlatınca, her iki kadiasker de gazaba gelerek katlini emrederler.

Gerek Kabiz'in, gerekse kadiaskerlerin buradaki davranışları ilgi çekici bir mâhiyet arz ediyor. Kabiz, iddiasını ortaya koyduktan sonra bunu destekleyen bazı âyet ve hadisleri nakledip bunların açıklamalarını yapıyordu. Bu yolla delillerini ortaya koyduktan sonra, ısrarla dâvasının doğru olduğunu söylüyordu. Halbuki, Molla Kabiz'in açıklamaları ile ilgili bazı ser'î meselelerin kadiaskerlerin hatirinde bulunmadığı anlaşıyordu. Bu sebeple her ikisinin de ser'î icaplara göre cevap vermekten âciz bulundukları görülmüyordu. Bundan dolayı itidal yolunu terk edip gurur ve gafletin istilasına ugramışlardı. Böylece bu iki kadiaskerin, işgal etmekte oldukları mevkielelerin tam mânâsıyla ehli olmadıkları meydana çıkıyordu. Celâlzâde'nin ifadesine göre Molla Kabiz'in iddialarına makul cevaplar veremeyen bu iki kadiasker, derhal katlini isterler. Buna karşılık Vezir-i A'zam İbrahim Pasa "...bu sahsin müddeası, ser'-i serife muhalif olup hata ise ol hatayı gösterüb..." bu konudaki süpheleri gidermek gerekir, "ser' ile cevabını verin..." kızmak ve gazaba gelmek suretiyle edeb hududlarını asan bir durum meydana getirmek ilim ve akıl erbabına lâyük

degildir" şeklinde konustugu halde onlar Molla Kabiz'i inandigi fikirlerden döndürecek bir sey söyleyememislerdi. Böylece Molla Kabiz'in kadiaskerler karsisindaki ilmî üstünlüğünü dikkate alan pasalar, Divan'i tatil edip Molla Kabiz'i da serbest birakirlar.

Ancak bu durumu, pasalarin oturdugu "tasra divanhâne üzerinde" kafes arkasindan takip etmekte olan devrin hükümdari Kanunî Sultan Süleyman, vezirler huzuruna girer girmez, onlara hitab ile "...bir mülhid, Divânimize gelüp Peygamberimiz iki cihan fahrına tafdil-i Hz. Isa eyleyüp müddeasi isbatında ekavil-i bâtili tezyil eyleye, süphesi zâil olmayup ve cevabi verilmeyüb, niçin hakkindan gelinmedi...?" demistir. Bunun üzerine tekrar Divân'a getirtilen Molla Kabiz'in iddialarini çürütmek üzere dönemin mümtaz bir simasi olan Seyhülislâm Kemal Pasazâde ile Istanbul kadisi Mevlâna Sa'deddin Divâna dâvet edilirler. Müftî'l-müslimîn olan Kemal Pasazâde Hazretleri büyük bir "hilm" ve "edeb" üze Kabiz'in iddiasini sorup öğrenir. Kabiz, okudugu bâzi âyet ve hadislerle dayanarak eski iddiasini tekrarlar. Bunun üzerine Seyhülislâm onun okudugu âyet ve hadislerin mânalarını açıklayıp gerçeği ortaya koyar. Celâlzâde Mustafa burada su ifadeleri kullanir: " Tamam itikadini beyan ve ayân edicek kaide-i ilmiye üze kendisinin su-i fehm ve idrakini gösterüp süphelerini tamam izâle eylediler. Böylece hak (gerçek) zâhir ve bâhir oldu. Bu açıklamalar karsisinda Molla Kabiz, dili tutulurcasina susmak zorunda kalir. Kaynagimizin dili ile "Kabiz'a sukût âriz olup tekellüm ve nutka mecali kalmayup melzûm ve mebhût oldu." Kabiz susunca Kemal Pasazâde ayni yumusaklikla ona hitab ederek "...iste hak ne idüğü zâhir olup malum oldu, dahi sözün varmidir..." bâtil inancindan vazgeçerek "hakki kabul edermisin?" dedi. Molla Kabiz iddiasinda ısrar ederek bu teklifi kabul etmez. Bundan sonra Müftü (Seyhülislâm) Istanbul Kadisi'na dönerek "fetva emri tamam oldu. Ser' ile lâzım geleni siz hükm idün..." teklifinde bulunur. Istanbul Kadisi da, Kabiz'a hitab ile Ehl-i sünnet mezhebi üzerine, temiz inanç yoluna dönüp dönmedigini tekrar sorar. Fakat Kabiz inancinda ısrar etmekte idi. Bunun üzerine katline hüküm verilir.

İRAN SEFERLERİ

Yavuz Sultan Selim'in vefati üzerine yeni umutlara kapılan Sah Ismail, Anadolu'daki propaganda faaliyetlerini artirdigi gibi Kanunî'nin tahta çıkisini da tebrik etmemisti. Bununla beraber Osmanlılar'ın Avrupa'daki basarıları ve kendisinin İran'daki mesguliyeti, onu zahirî bir dostuk gösterisine itmisti. Sah Ismail'in ölümü ve çocuk yastaki (onbir yasinda) I. Sah Tahmasb'in tahta geçmesi, İran'da karisikliklara sebebiyet vermis, bu arada Gilan hükümdari ve İran'daki Sünnî ulema Osmanlılar'dan yardım istemisti. Kanunî'nin niyeti ise Türkistan'a varincaya kadar bütün Türk illerini bir bayrak altında toplamak ve Kizilbas-Safevî tehlikesinin kökünü kazimakti. Bu maksatla daha Mohaç seferine çıkmadan önce Dogu'ya bir sefer yapmayı düşünmüstü. Nitekim o, Gilân Hâkimi'ne mektup yollarken, Sah Tahmasb'a da bir "Tehdidnâme" göndererek söyle diyordu:

"Niçin dergâh-i cihanpenâh ve bargah-i felek istibahimize adam gönderub arz-i ubûdiyet ve can sipari ve izhar-i rikkiyet ve hâksarî etmedin? Bu noksan akilla tamam gururun ve daire-i dalaletten adem-i udûlun (sapiklik yolundan dönmeyisin) olmagin "insaalluhu'l-eazz ve'l-ekrem" benim dahi an karîb diyar-i sarka teveccüh-i humayûn ve azimet-i meymunuma mûcib ve bais oldu. Otag-i gerdûn nitak, arazi-i Tebriz ve Azerbaycan ve belki Memâlik-i İran ve turan vesair vilâyet-i Semerkand ü Horasan sahralarında kurulmak mukarrer oldu."

Avusturyalılar'la yapılan antlaşma üzerine Bati'dan nisbeten emin olan Kanunî , Dogu ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye karar verir. Nihayet meydana gelen iki önemli hâdise, İran'a harbin açilmasına sebep olur.

Bunlardan birisi , Bagdad'i ele geçiren Zülfikar Bey'in, Osmanlılar'a müracaatla sehrin anahtarlarını Istanbul'a göndermesi idi. Bu sıralarda Osmanlılar, Viyana kusatması ile mesgul olduklarından Tahmasb, yeniden Bagdad'i ele geçirmisti. Bölgede cereyan eden bu hâdiseler, çağdas bir arastirmada teferruatli bir şekilde anlatilir. Bununla beraber biz,

fazla teferruata girmeden olaylari kisaca vermek istiyoruz. Öyle anlasiliyor ki, Kanunî'nin çıkacağı I. Dogu seferinden önce, Bagdad ile Bitlis'te meydana gelen hâdiseler, ilk fırsatta böyle bir seferin yapılmasını gerektiriyordu. Türkmen Musullu oymagina mensub Nohud Ali Sultan'in oğlu olan Zülfikar Han, 934 (1528) yılında Kelhur Hâkimi idi. Bu sırada Bagdad Beylerbeyisi olan amcası Ibrahim Hân'in, yanında asker bulundurmada yaylaga çıkmasını fırsat bilerek 10 Ramazan 934 (29 Mayıs 1528) günü bir baskınla onu öldüren Zülfikar Han, 40 gün kusattığı Bagdad sehrini öldürdüğü amcasının ogullarının elinden alarak kendisini Bagdad Beylerbeyi ilan etmişti. Tebriz'in böyle bir oldu bittiği tanımayacağını ve kendisini cezalandıracağını kestiren bu Türkmen Beyi, Sünnî şehir halkı ile de anlaşarak Bagdad'ın anahtarlarını Kanunî'ye gönderdiği gibi onun adına Bagdad darphânesinde sikke kestirip hutbe okutmustu. Böylece buranın Osmanlılar'a bağlılığını ilana başlamıştı. Pâdisah, meshur Viyana seferi ile uğrastığından, Irak'a yardımcı gönderemedi. Sonradan Sah Tahmasb, bir ordu ile gelerek Bagdad'ı günlerce kusatmış ve sonunda 3 Sevvâl 935 (10 Haziran 1529) günü, yine Muslu boyundan Ali Bey'in, Zülfikar Han ile kardeşi Ahmed Bey'i uyurken öldürmesi ile, Bagdad kalesini ele geçirir. Böylece, Irak merkezinin kendiliğinden Osmanlılar'a tabi olusuna İstanbul'dan zamanında yardım gelememesi, Pâdisahi manevî bir borç altına sokmuş oldu.

Iran'a karşı harbin açılmasına sebep olan ikinci hâdiseler ise İran beylerinden Ulama Han'ın Osmanlılar'a, Osmanlı ümerâsından olan Bitlis Hâkimi Seref Han'ın ise Safevîler'e sığınmalarıdır. Esasen, Osmanlılar'ın Teke (Antalya) Türkmenlerinden olan ve 1511 "Sah - Kulu isyanı"na katıldıktan sonra Sah İsmail'in yanına kaçarak Safevîler'e iltica edip mansib alan Ulama Han, Azerbaycan Beylerbeyi olarak önemli bir siyasî mevkie sahipti. Bu sırada, Sah İsmail'in basveziri bulunan ve kendisi gibi Tekeli boyundan olan Çuha Sultan'ın, Isafahan'ın Kendiman yaylagında Samlu Hüseyin Han tarafından öldürülmesini fırsat bilerek kendisini vezir tayin ettirmek istemişti. Bu maksatla Sah'ın yanına gitmek isterken, rakipleri onu âsi göstererek gözden düşürdüler. Samlu ve öteki Türkmen beylerinden ve bu arada Tekelülerin ezilmesinden ürken Ulama Han, kendi eyâletindeki sancaklardan Van'a gelerek, buradan, Osmanlılar'ın hizmetine gireceğini, Diyarbakır Beylerbeyisi aracılığı ile İstanbul'a bildirir. İstanbul'dan gelen buyrukta, Bitlis Ocaklı Beyi (IV.) Seref Bey'in "Ulama'nın aile fertleriyle birlikte Pâdisah dergâhına gönderilmesi "ne gayret etmesi bildirilmisti. Bitlis Hâkimi Seref Han vâsitasıyla İstanbul'a gelen Ulama, kendisine delâlet eden Seref Han aleyhine birtakım sözler sarfederek, onun Sah'a meyli olduğunu söylemişti. Köşeg muhasarasından önce huzura kabul edilen Ulama Han'a, ocaklık statüsü kaldırılarak beylerbeyilik haline getirilen Bitlis tevcih olunmuştu. Böyle bir haberi alan Seref Han, Sünnî olmasına rağmen Bitlis'in İran toprağı olduğunu ilan etmiş ve Sah Tahmasb'dan Osmanlılar'a karşı yardım istemiştir. O, Osmanlılar'ın, birçok Anadolu hânedanına yaptıkları gibi, kendisini de atalarından kalma topraklarından mahrum edeceklerini sanıyordu. Bunun üzerine Dulkadir ve Diyarbakır vilâyetleri askeri ile Diyarbakır Beylerbeyi olan Fil - Yakup Paşa yardımıyla Bitlis'i kusan Ulama, Safevî ordusunun yardıma geldiğini duyunca Diyarbakır'e çekilmiştir. Bu arada Ahlat'ta Sah'a büyük bir ziyafet çeken Seref Bey, ona ağır armaganlar sunarak, kendisi de murassa kılıç kemeri ve altın sirmalı kaftanla taltif edilir. Tahmasb, 20 Safer 939 (21 Eylül 1532)'da ona bir ferman vererek kendisine "Eyâlet penâh" diye hitab eder.

Bu davranışı ile Tahmasb, Osmanlılar'a bağlı bir uç beyliğini kendi himayesine almış oluyordu. Bu hâdiseler, İran'a savaş açılmasına sebep olmuştur. Bu, bir Osmanlı toprak parçasının başka bir devlete geçmesi demekti ki, böyle bir şey, Osmanlı siyasetinin kabul edemeyeceği bir keyfiyetti. İşte bunun üzerinedir ki, İran'a karşı bir sefer açmak elzem hâle gelmişti. Almanya'ya bas egdirilmiş olması, böyle bir sefere imkân veriyordu. Çünkü İran gibi bir devletin üzerine bizzat hükümdarın gitmesi icâb ediyordu.

Yukarıda belirtilen bu iki önemli hâdiseler karsısında Surhser (Kizilbas) İran'a sefer açmayı düşünen Kanunî, daha 1525 Temmuz'unda Sah Tahmasb'a gönderdiği "tehdidnâmesi"nde böyle bir fikri tasidığını ima ediyor, ancak Batı'daki işleri yüzünden buna imkân bulamıyordu. O, İran belyesini ortadan kaldırıp, Sünnî Türkistan'la birleşerek, kendisini arkadan vuran ve Avrupa'daki, yani diyar-i küfürdeki İslâmî ve insanî hamlesini

yavaslatan köstegi kaldirmek arzusunda idi. Gerek dedesi, gerekse babasının zamanında meydana gelen ve Anadolu'yu isyanlarla karistiran Sîlîge karsi onun düşünce ve tutumunu gösteren bir gazelini burada zikretmek istiyoruz. Bu gazel, Sultan II. Mahmud'un kizi Âdile Sultan tarafından h.1308 (m. 1890) yılında Istanbul'da bastirilmis ve dört tertip Türkçe divanından birisi olan 236 sahifelik "Divan-i Muhibbî", s. 120'de bulunmaktadır.

"Allah, Allah diyelüm, Sancak-i Sâhî çekelüm,

Yürüyüp her yanadan Sark'a sipahî çekelüm,

İki yerden kusanalum yine gayret kusagin,

Bulasup toz ile topraga, bu râhi çekelüm.

Pâyimal eyleyelüm Kisveri'ni Surhser'ün,

Gözüne, sürme deyü dûd-i siyahi çekelüm.

Bize farz olmus iken : olmamız Islâm'a zahîr,

Nice bir oturalum, bunca günahi çekelüm,

Umarum rehber ola bize Ebûbekr ü Ömer,

Ey Muhibbî, yürüyüp Sark'a sipahî çekelüm.

I. Irakayn SeferiSinir bölgelerinde cereyan eden bu hâdiseler üzerine zaten İran'a sefer açmaya kararlı olan Kanunî, hem Osmanlı Pâdisah'ı hem de Islâm Halifesi adına hutbe okunan ve kale anahtarları da gönderilmiş bulunan Bagdad'ı "Kizilbas zulmünden" kurtarmak ve Irak'ı almak üzere harp hazırlıklarını baslatmıştı. Bu maksatla 2 Rebiülahir 940 (21 Ekim 1533) tarihinde Vezir-i A'zam Damad İbrahim Paşa'yı önden gönderir. İbrahim Paşa, Kasım ayı sonlarına doğru Konya'ya varmak üzereyken Ulama Han (Paşa)'nın Bitlis'e girdiği ve IV. Seref Han'ın basını kesildiği haberi gelir. Zira bu sırada Ulama Han ile Diyarbakır Beylerbeyi olan Fil Yakup Paşa birlikte, Seref Han'ın Hizan'ı kusattığı sırada ikinci defa onun üstüne yürüyerek mağlub etmişlerdi. Bunun üzerine Seref Han'ın oğlu III. Semseddin, basına topladığı kuvvetlerle mukabele ettiyse de karsi duramayacağını anladığından İbrahim Paşa'ya müracaat eder. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Bitlis'i yeniden ocaklık hâline getirip Seref Han'ın oğlu III. Semseddin'e verir. Böyle siyasî bir manevrada bulunmakla İbrahim Paşa, yerinde bir hareket sergilemiş oluyordu. Zira bu bölgede Seref Hanlar'ın nüfuzu büyüktü. Nitekim bu zat, Osmanlılar'ın Bitlis Valisi olarak 1574'e kadar 41 yıl idarede bulunmuştu.

27 Aralık 1533'te Halep'e gelen İbrahim Paşa, burada kışlamıştı. Kisin Van taraflarında bulunan Ulama Han "istimâlet" tarikiyla Ahlat, Adilcevaz, Ercis ve Van'ı Osmanlılar'a itaat ettirmişti. Bütün bu faaliyetleri haber alan Şah Tahmasb da harp hazırlıklarına başlar. Bu esnada öncelikle Bagdad'a yürüyüp orayı ele geçirmek isteyen İbrahim Paşa, daha sonra Ulama'nın tesiriyle Tebriz üzerine yürümeyi kararlaştırır. Bunun için Birecik üzerinden Fırat geçilerek 14 Mayıs 1534'te Diyarbakır'a varılır. Burada bir müddet kalınarak yeni siyasî teşebbüslere girilir. Böyle bir niyetle Van önlerine gelen İbrahim Paşa, Bingöl üzerinden Tebriz'e hareket eder. Sadrazam'ın ordusu Sa'dabad civarında konakladığı zaman, Tebriz halkının ileri gelenleri, Safevî pâyitahtinin bağlılığını arzederler. Böylece İbrahim Paşa, 1 Muharrem 941 (13 Temmuz 1534)'te savasmaksizin Tebriz'i ele geçirir. Paşa, burada müstahkem bir ordugâh inşa ettirerek buraya 1000 kişilik bir kuvvet koyar. Şehre bir kadi tayin eder. Böylece her türlü yağma ve kanunsuz hareketleri yasaklayıp önlemiş olur. O, kimseyi incitmemeye ve halkı memnun etmeye son derece dikkat

ediyordu. Ibrahim Pasa'nin bu sekildeki hareketi kısa zamanda meyvesini verip tesirini gösterecekti. Bununla beraber daha önce Sah Tahmasb'in muhtemel bir harekâtına karsi Ibrahim Pasa tarafından acele yetismesi arzulan Kanunî, 11 Zilhicce 940 (23 Haziran 1534)'te Üsküdar'dan hareketle İran sinirlarina dogru yola çikar. Ibrahim Pasa'nin bu istegine Sah Tahmasb'in muhtemel bir harekâtinin sebep olabilecegi endisesi ile birlikte asker arasinda meydana gelen huzursuzluk ta vardi. Nitekim Peçevî'nin ifadesine göre düşman topraklarina girildigi zaman "asker içine gûna gûn fisiltılar düşüp Sah'a Sah gerek imis, mahall-i zarûrette askere penâh gerek imis, Sah gelürse mukabelesine kim gelür ve asker-i Islâm'in hali ne olur deyü bir havf ve hasyet (korku) târi oldu. Tedbir sahibi vezir bu hâle vâkif oldugu gibi bilâ te'hir musta'cel ulaklar ile ahvali tekrar cânib-i Pâdisahî'ye yazar" Iznik, Kütahya, Aksehir ve Konya'dan geçilir. Pâdisah, Konya'da bulunduğu sirada Van ile birlikte elde edilen diger sehirlerin anahtarları gelir. Ordusunun zaferlerine çok sevinen Pâdisah, Allah'a hamd ve senâ ile büyük sair ve mutasavvif Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyâret edip bir semâ âyininde bulunur. Burada Kur'an-i Kerim tilâveti ve Mesnevî'den parçalar okunduktan sonra, dervislerin kudûm ve ney sesleri arasinda semâa baslamaları onu pek memnun etmistî.

Sultan Süleyman, 27 Eylül'de Tebriz'e girerken hemen hemen bütün sehir halki tarafından tezahüratla karsılanmisti. Ertesi gün Pâdisah'la seraskerinin orduları Ucan'da birleştiler. 29 Eylül'de Pâdisah tarafından büyük bir divan toplanarak bunda seraskere, beylerbeyilerine, agalara, Defterdar Iskender Çelebi'ye, Nisanci Seydi Bey'e ve Reisül-Küttâb Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye tesrif hil'atleri giydirildi. Ordunun degisik siniflari da durumlarına göre ihsanlara kavustular.

Ordu, Sultaniye'ye dogru yoluna devam eder. Buraya gelindigi zaman, Sah Tahmasb'in memleketinin içlerine dogru geri çekildigi öğrenilir. Bu esnada, daha önce Sah tarafinda bulunan bazi beylerin Osmanli bayragi altina kostuklari görülür. Dulkadir Hânedanından Mehmed Bey, Sahruh Bey'in oglu ve İran'in bes tanınmis şahsiyeti burada zikredilebilir.

Gerçekten, Sah Tahmasb, Osmanli ordusunun önüne çıkmaktan çekindigi için yipratma taktiklerini kullanıyordu. Bu maksatla Osmanli ordusunun geçecegi yerleri tahrib ettiriyordu. Irak-i Acem'e giren Osmanli ordusu da halki göçürölmüş, ıssız ve harab bir arazide çok güç sartlar altında Sultaniye'ye gelebilmişti. Havalarin sogumasi, kar yagisinin başlamasi ve erzak darliginin basgöstermesi yüzünden ordunun Bagdad'a yürümesi karari alınmisti. Zira bu tabiat sartlarına göre güneye inmek ve orada kışlamak gerekiyordu. Bu sebeple Hemedan'a teveccüh edildi. Binbir zorlukla yapılan bu yürüyüş, dünya tarihinde esine ender rastlanan bir vak'aydi. Zira birçok yük hayvani yolda telef olmus, toplar ise yagmurdan büyük zarar görmüşlerdi. Bu arada yollarda birçok esya kayıp ve zayi' oldu. Bazi toplar da nakledilme imkansizligi sebebiyle yolda birakilip topraga gömüldü.

Bu isler, serasker kethüdasi olarak, Basdefterdâr Iskender Çelebi'yi alakadar ediyordu. Basdefterdârla Serasker olan Ibrahim Pasa arasinda bir anlaşılmazlık vardi. Bu intizamsizliga ve yollardaki telefata çok kızan Pâdisah'a, isin sorumlusu olarak Iskender Çelebi gösterildi. Bunun üzerine Basdefterdar azledilerek uhdesindeki zeâmetler geri alinir.

Bununla beraber birçok güçlükler yenilerek ordu Bagdad önlerine varir. Bagdad önlerine varildiginda kale muhafizi Tekelü Mehmed Han'in maiyetindeki askeri alıp sehri terk ettigi görülür. Aslen Tekeli olan Mehmed Han, Siraz'a kaçtigi için Bagdad, mukavemetsiz olarak 21 Camaziyelevvel 941 (28 Kasim 1534) teslim olur. Bundan iki gün sonra da Pâdisah sehre girerek dört ay kadar burada kalir. Böylece Bagdad, Osmanli ülkesine ilhak edilmiş olur. Kanunî Sültan Süleyman, bütün bu basarılarından dolayı Ibrahim Pasa'yi ihsanlara bogar. Diger devlet erkânina da derecelerine göre terakkiler verir. Celâlzâde ise nisancilik mevkiine terfi ettirilir.

Böylece Batı'da "Dâru'l-cihad" adi ile anılan Belgrad'a karsilik, Dogu'da da "Dâru's-selâm" denilen Bagdad, Osmanli ülkesine katılmış olur. Birçok evliya türbesini koynunda

bulundurduğu için "Burc-i evliyâ", Abbasî halifelerinin baskenti olduğundan "Dâru'l-hilâfe", kapıları dis kapılarla örtülü olduğundan da "Zevrâ" isimleriyle anılıyordu.

Kanunî, Bagdad'da bulunduğu müddet içinde birçok mübarek yeri ziyâret ile inşâ ve tamir ettirmisti. Bu arada, Imam A'zam Ebû Hanife Numan b. Sâbit'in, Gulat-i Siâ tarafından yagmalanan kabrini buldurup ziyâret ederek burayı temizletir ve üzerine çini ile müzeyyen türbe ve câmi yapılmasını emreder. Sonra Imam Musa Kâzim'in ve diğer İslâm büyüklerinin türbelerini de ziyâret eder. Böylece hem Sünnî, hem de Sîileri memnun eder. Bundan baska, Seyh Abdülkadir Geylanî'nin kabri üzerinde bir türbe yaptırdığı gibi, yanına da bir imâret yaptırır.

Asil hedefinin Kanunî değil, Ulama olduğunu söyleyen Sah Tahmasb, bu arada Tebriz üzerine hareket ile Ulama'yi takibe başlamış ve onun Van kalesine kapanması üzerine de burayı muhasara etmişti. Bu hâdiseeri haber alan Kanunî, 31 Mart 1535'te Bagdad'dan ayrılarak 30 Haziran'da Tebriz'e varır. O sırada Tahmasb'in Sultaniye'de olduğu haberinin alınması üzerine Derguzin'e kadar gelen Kanunî Sultan Süleyman, Tahmasb'in izine rastlamayınca ordu tekrar Tebriz'e döner. Kanunî daha sonra Tebriz'den Ahlat'a, oradan da Diyarbekir'e gelir. Osmanlı ordusunun çekilmesiyle yeniden harekete geçen Tahmasb, boşaltılan yerleri alarak tekrar Ulama'nın üzerine yürür. Van'ı ele geçiren Tahmasb, oradan Tebriz'e döner. Osmanlı ordusu ise 8 Ocak 1536'da İstanbul'a ulaşır.

Irak-i Arab ve Irak-i Acem'e girilmesi sebebiyle "Irakayn Seferi" olarak anılan bu harekâtın, Osmanlılar bakımından gözle görülür faydası, Bagdad ve çevresinde, hâkimiyetlerinin kurulmuş olunmasıdır. Bu sefer sonucu, Osmanlıların karsısına çıkamayan Safevîler'in tamamen ortadan kaldırılamayacağı anlaşıldığından, bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl gâyesi, Safevîleri belirli bir sınır bölgesinin dışında tutmak olmuştur. Askerî nokta-i nazardan ve Ceziret-i'l-Arab'ın elde bulunması için elzemdi. Böylece Osmanlı Halifeleri, Haremeyn-i Serifeyn, Sam ve Bagdad'a sâhip olmakla Emevî ve Abbasî hilâfetlerinin taht şehirlerini de memleketlerine katmış oluyorlardı.

Bu sefer sonrasında büyük bir san ve şöhrat kazanmış olan Vezir-i A'zam İbrahim Paşa, 15 Mart 1536'da idam edilecektir. Irakayn seferi sırasında yaptığı hatalar, gurura kapılıp kendisine verilen yetkileri sınırsız bir şekilde kullanması ve Defterdar İskender Çelebi'nin öldürülmesinde rol oynaması gibi sebepler, Kanunî'nin bu çok sevdiği vezirini devletin selâmeti için gözden çıkarmasına yol açmıştı.

Pâdisah, Bagdad'da bulunduğu dört ay içinde bütün bölgenin kadastrosu mâhiyetinde tahririni yaptırarak, timar ve zeâmet sistemini buraya da tesmil ettirir. Bu arada kadılar nasb ettirerek adâlet ve doğruluk prensibine bağlı bir adlî sistem geliştirir. Bu arada Basra Emîri Râsîd itaatini arzettiğinden buraya dokunulmadı. Keza o, dinî âbide ve türbeleri ziyâret edip Kerbelâ ve Necef'e dahi giderek buraları da ziyaret eder. 2. İkinci İran Seferi Kanunî'nin, Irakayn seferinden sonra on iki yıl gibi uzun bir süre Avrupa ve Akdeniz hâkimiyeti ile mesgûliyeti, Sah Tahmasb'in Gürcistan ve Sünnî Sirvan'a hakim olmasına sebep olmuştur. Bu boşluk ona Özbekleri geri püskürtme imkânı da sağlamıştı. Bu arada, Azerbaycan ve Irak-i Acem'de güçlü bir şekilde Sîilik tesis edilmisti. Sah Tahmasb, bununla da yetinmeyerek Anadolu'ya ajanlar (halife, daî) göndermek suretiyle Türkmen asiretlerini Erdebil ocagina bağlı tutmaya çalışmıştı. Bununla beraber Safevî hanedan üyeleri arasındaki tefrika ve Safevîler'in dayandığı Türkmen gruplarının birbirleriyle olan irtibatsızlıkları, İran'ı içten içe sarsıyordu. Nitekim Sah'ın kardeşi Elkas Mirza, Safevîler'in Sirvan hâkimi iken bağımsızlık davâsına kalkıştığı için kardeşi tarafından takibata uğramıştı. Elkas Mirza, bu takibattan kurtulmak için önce Derbend ve Kıpçak taraflarına kaçacak, daha sonra Azak ve Kefe'ye geçerek oradan bir gemi ile İstanbul'a gelip Osmanlı Pâdisahına sığınacaktır.

Münasebetlerin, İran'la iyi olmamasından dolayı Elkas Mirza iyi karşılandığı gibi kendisine fevkalade ikramda da bulunulur. Zaten Elkas gelir gelmez Pâdisah'ı Sark seferi için tahrik ediyordu. Gerek bunun tesviki, gerekse Sah'ın eline geçen yerlerin tekrar alınması

bakimından böyle bir sefer gerekiyordu. Bu esnada Avusturyalılar ile bir antlaşma imzalandığından İran üzerine bir sefer açılmasına karar verilir. Böylece Tahmasb'ın Sünnîler'e tasallutu, Rüstem Pasa'nın Gürcistan üstüne gidilmesi yolundaki telkini ve Özbeklerin yardım istemeleri sebebiyle kaçınılmaz hâle gelen Doğu seferi, Elkas Mirza'nın da ilticasıyla kesinleşmiş bulunuyordu. Bu seferin gerçekleşmesi için 1547 - 1548 kisi hazırlıklarla geçirildi. Bu esnada Bosna valisi olan Ulama Han (Pasa), İran halkının durumunu iyi bildiği için Erzurum Beylerbeyliğine getirilerek Elkas'a lala tayin edilir. Elkas, maiyetindeki kuvvetlerle 21 Mart 1548'de, Pâdisah ise 29 Mart'ta İstanbul'dan hareket eder. Bu gelişmelerden haberdar olan ve kardeşi Elkas'ın, Osmanlılar tarafından tahta geçirileceğinden korkan Tahmasb da ordusunu toplamaya başlamıştı. Öyle anlaşıyor ki, Tebriz'den Senb-i Gazan'a gelerek burada bir ay konaklayan ve bütün ordusunu eli altında toplayan Sah'ın, âdeti olduğu üzere Osmanlılar'ın karsısına çıkmak gibi bir niyeti yoktu. O, Osmanlı ordusu uğrığında (menzil) ve çevresindeki bütün yiyecek ve yemlikleri, hatta içme sularını yok etmek, Anadolu içlerine Kızılbaş ajanlarını göndererek oradaki mezhebdaşlarını ayaklandırmak suretiyle karışıklıklar çıkarmak siyasetini güdüyordu. Böylece Osmanlılar, kuvvetlerinin bir kısmını kendi tebeaları ile uğrasmak üzere geride bırakmak zorunda kalacaklardı. Bununla beraber olaylar, Sah'ın arzuladığı şekilde gelişme göstermiyorlardı. Zira, Osmanlı Pâdisahı'nın Erzurum'a ulaştığı sıralarda, propaganda için Anadolu'ya gönderilmiş olan dört Safevî casusu, ellerindeki mektuplarla birlikte yakalanmışlardı.

Önce Van'î Safevîler'in elinden kurtarmak isteyen Kanunî Sultan Süleyman, Ulama ve Pîrî Pasalar'ı burayı zapta memur ettikten sonra kendisi Tebriz üzerine hareket eder. Pâdisah'ın komutasındaki Osmanlı ordusu üçüncü defa olarak Tebriz'e girer. 15 Ağustos'ta Van'a gelen Pâdisah, dokuz günlük bir çarpışmadan sonra (24 Ağustos 1548)'de Van'î İranlıların elinden tekrar almaya muvaffak olur. Defterdar Sarı İlyas Çelebi'yi Van Beylerbeyliğine tayin eden hükümdar, geri dönmek üzere harekete geçer.

Sah Tahmasb, Van'ın kaybedildiğini ve Osmanlılar'ın, kisi geçirmek üzere Diyarbakır'a gittiğini öğrenince Erçis, Ahlat ve Âdilcevaz taraflarına tahripkâr akınlarda bulunur. Bu arada Kars kalesini tamir ve inşaa ile görevli işçileri koruyan Pasin mirlivasi muhafızlarını kılıçtan geçirip öldürtür. Kaleyi de yerle bir eder. Bu arada Tercan ve Erzincan taraflarına sarkan Sah, Erzincan'î ateşe vermekten de çekinmez. Bu haberler, Diyarbakır'da bulunan Kanunî'ye ulaşınca, vezir Ahmed Pasa'yi büyük bir kuvvetle Sah'ın üzerine gönderir. Bu arada, kendi arzusu üzerine Elkas Mirza'yi da Kâsan, Kum ve İsfahan taraflarını vurup yagmalamak üzere gönderir. Kuvvetlerinin mühim bir kısmı imha edilen Sah Tahmasb, sür'atle geri çekilerek Karabag'a gider. Kanunî ise Halep'e gelip kisi orada geçirir.

Sah Tahmasb'ın, yeniden harekete geçmesi üzerine Kanunî 1549'da ordu ile tekrar Diyarbakır'a gelir. Bu arada iki devlet arasında bulunan Gürcistan'ın bazan Osmanlılara, bazan da İranlılar'a yanasmak suretiyle iki yüzlü hareketleri ve Osmanlıların, Avrupa ile Akdeniz'deki mesguliyetleri esnasındaki tecavüzleri sebebiyle bu isin sağlam bir sonuca bağlanması gerekiyordu. Zira Gürcüler, Livane (Artvin) sancagina girip Ispir'e kadar dayanmışlardı. Bu sebeple Pâdisah, Diyarbakır'da kalıp III. Vezir Ahmed Pasa basbuglugunda Erzurum, Karaman, Dulkadir (Maras) ve Rum (Sivas) Beylerbeyileri ile Sancakbeyleri ve bir miktar tüfekçi yeniçeri kendi Kethüdalariyle, ayrıca Pâdisah'ın otagına hizmet eden Garipler bölüğü de Agaları ile bu seferle görevlendirilirler. Gürcü Atabegi II. Keyhüsrev'in merkez ittihaz ettiği Tortum üzerine yürüyen Ahmed Pasa, 18 Saban 956 (11 Eylül 1549)'da burayı kusatır. Kalede mahsur bulunan Corci Aga teslim teklifini reddettiği için savaşa girilir. Toplarla dövülen kale surları yıkıldığı için burası 20 Saban'da feth olunur. Ahmed Pasa, burayı zapt ettiği gibi bütün Tortum Çayı boyunu da ele geçirir. Fethedilen bu yerler, dört sancak itibar edilmişlerdi. Bu arada Kanunî, Adana - Konya yolu ile 21 Aralık 1549'da İstanbul'a döner.

İran'a yapılan bu ikinci sefer sonucunda Hakkari'yi de içine alan Van eyâleti kurulduğu gibi, Atabeglerin yurdu da dört sancak haline getirilmişti. Sirvan ülkesi ise, Osmanlılar'ın yardımı ile bir müddet için bagimsizliğini kazanmıştı.3. Nahcivan Seferi Osmanlı orduları

çekildikten sonra Sah Tahmasb, 1550 yili baslarında Sirvan'i yeniden ele geçirmisti. Aynı yilin Mayıs'ında Özbek hükümdari Abdüllatif Han ile Sehzâde Barak Han'in Amuderya'yi geçip Horasan'a akin etmeleri üzerine Tahmasb, Kazvin'den Sultaniye yaylaklarına vararak hazirliklara baslamisti. Bu arada Ubeyd Han oğlu Abdülaziz Han'in ölüm haberini alan Özbek Hanlari, onun ülkesi Buhara'yi ele geçirmek üzere geri dönmüşlerdi. Bu yüzden Özbekler'den yana ferahlayan Sah, Tebriz'e ve oradan kislamak üzere Karabag'a gelir. 958 (M. 1551) yazında Sirvansahlardan Hasan Bey'in oğlu Dervis Mehmed Han'in ülkesi olan Seki'yi de istila eder. Bu sıralarda Erzurum Beylerbeyliğine getirilen eski Van Beylerbeyi Iskender Pasa, Gürcü Atabeylerinin elinde kalan son yerlere akinlar düzenleyerek 1551 Mayıs'ında Ardanuç'u almış ve burayı bir sancak merkezi haline getirmiştir. Iskender Pasa, Ardanuç'ta Akkoyunlulardan kalma eski bir câmiin kalıntılarını onarttırarak, buraya bir boyahane ile 61 dükkânî vakfeylemiştir. Böylece sancak merkezi haline getirilen bu kasabanın kısa zamanda İslâmlaşmasını da sağlamıştır. Iskender Pasa'nın Ardanuç'u fethettiğini duyan II. Keyhüsrev, Sah Tahmasb'dan yardım isteyince o da Iskender Pasa üzerine yürür. Bununla beraber kisin yaklaşması üzerine bir sonuç alamadan Karabag'a döner. Tahmasb, daha sonra ordusunu dört kola ayırarak Osmanlı topraklarını isgale baslar. Erzurum'da Iskender Pasa'yi sikistiren Tahmasb, Ahlat ve Van civarını yakıp yıkar. Bu arada Ahlat'i ele geçiren Sah, burada büyük bir katliam yaptırır. Ercis ve Bargiri (Muradiye) de zapteden Safevîler, 1553 baharına kadar Doğu Anadolu'da tahrip ve öldürme faaliyetlerine devam ederler. Bu hâdiseler Kanunî'yi, Erdel harekâtını durdurup, yeniden doğu seferine çıkma zorunda bırakır. Bu sebeple derhal sefer hazirliklarına baslayan Kanunî, Rumeli askerini Sokollu Mehmed Pasa komutasında Anadolu'ya gönderir. Vezir-i A'zam Rüstem Pasa da yeniçeri ve bölük halkıyla İstanbul'dan hareket eder.

Rüstem Pasa, Ankara'ya geldiğinde Kanunî'nin büyük oğlu ve tahtın en kuvvetli adayı olan Amasya Sancakbeyi Sehzâde Mustafa hakkında bazı haberler gönderme ihtiyacını duyar. O sıralarda 38 yaşında bulunan Sehzâde Mustafa, Kanunî'nin büyük oğlu olması hasebiyle taht vârisi olabilecek durumdaydı. Halbuki ogullarından birinin veliahd olarak tahta geçmesini arzu eden Hürrem Sultan, ona karşı pek iyi düşünmüyordu. Bu yüzden Sehzâde Mustafa gözden ve tevccühten uzak tutuluyordu. İlim ve marifette de kudretli olan Sehzâde Mustafa diğer sehzâdeler tarafından da kiskanılmakta idi. Buna karşılık asker de kendisini çok seviyordu. Sehzâde Mustafa da, artık babasının yaşlandığını, sefere iktidarının bulunmadığını, bu sebeple Rüstem Pasa'yi Doğu seferi ile görevlendirdiğini, bunun da kendisine düşman olduğunu, sâyet bunu yok ederse kendisine taht yolunun açılacağı gibi telkinlere kapılarak saltanat davasına sürüklenmişti. Rüstem Pasa ise sevmediği ve muhalif olduğu Mustafa hakkında Kanunî'ye mektuplar göndermişti. Bunun üzerine Rüstem Pasa'yi geri çağırarak Kanunî, bizzat sefere çıkmaya karar verir.

12 bin civarındaki yeniçeri, 18 Ramazan 960 (28 Ağustos 1553) 'ta İstanbul'dan Üsküdar'a geçen Kanunî'yi, büyük bir merasimle karşılar. Kanunî, yanında oğlu Cihangir bulundugu halde 22 Eylül'de Bolvadin'e gelir. O, kendisine âsi rakip olacak diye tanıtılan büyük oğlu Amasya Sancakbeyi Sehzâde Mustafa'ya da sefere katılmak üzere yanına çağırır. 26 Seval 960 (5 Ekim 1553) günü Konya Ereglisi civarında babasına yetisen Mustafa, sairlerin tarih ibâresinde belirttikleri "mekr-i Rüstem" (= 960 yılı) yüzünden o gün Pâdisah'ın emriyle çadırında bogdurularak cenazesi Bursa'ya gönderilir. Rüstem Pasa da sadareten azledilerek yerine Kara lakaplı II. Vezir Ahmed Pasa getirilir. Hürrem Sultan ve Rüstem Pasa'nın işbirliği ve hileleri ile 6 Ekimde meydana gelen bu elim hâdis, halk arasında büyük bir infiale sebep olmuştur. Bunun için Kanunî, sefer arifesinde nahos bir olaya sebebiyet vermemek için Rüstem Pasa'yi azletmek zorunda kalmıştır.

Sehzâdenin ölümü, kendisini candan seven Anadolu halkını yaraladığı gibi, nimetleriyle perverde olan yüzlerce bilgin, sair, san'atkâr ve seyh de bu beklenmedik ölüme aglıyorlardı. Bu arada Kanunî'nin süt kardesi olan Mehmed Çelebi, olaydan iki sene sonra Pâdisah İran seferinden İstanbul'a dönünce, Sehzâde Mustafa'ya kişdiği için yüzüne karşı ağır sözler söylemişti. Sehzâde'nin, iftiraya kurban gittiği kanaati, devletin tamamında ve hatta bütün dünyada hâkim olmuştur. Burada suna dikkat çekmeliyiz ki, Nahcivan

seferinden önceki 2. İran sefer-i hümayûnunda Kanunî ile Sehzâde, karsilikli görüşüp dertlesmislerdi. Bu mülakatta Kanunî, oğlunun yüzüne karsi hakkındaki ithamlari siralamis, fakat Sehzâde'nin cevapleri karsisinda kendisine hak vermisti. Ama bu sefer, yani ölümünden önce meydana gelecek olan son karsilasmada Sehzâde, daha babasiyle görüşme imkânî bulamadan öldürülmüştü. Gerçi Sehzâde Mustafa, aleyhindeki havanın agirliğini biliyordu. Hatta ikinci vezir Ahmed ile üçüncü vezir Haydar Pasalar, bir bahane uydurup Amasya'dan gelmemesi için kendisine haber göndermislerdi. Fakat Sehzâde böyle bir yolu tutmaya tenezzül etmedi. Zira babasi ile yüz yüze geldiklerinde onu ikna edeceğine kani idi.

Halk ve asker tarafından sevilen Sehzâde Mustafa'nin katli, halkin üzüntüsüne sebep olmustu. Bu bakimdan birçok sair Rüstem Pasa, Hurrem Sultan ve hatta Kanunî'yi yeren siirler kaleme almislardir. Bu mersiyelerden en çok bilinen ve yaygin olani sancakbeyi rütbesinde bir asker olan büyük mesnevi sairi Taslicali Yahya Bey'indir. Yahya Bey, 7 bend ve 42 beyit tutan ve klasik Türk siirinin mersiye vâdisindeki saheserlerinden biri olan bu çok cesurca yazilmis olan manzumesinde Rüstem Pasa'ya siddetle çatmaktadır. Esasen "Mekr-i Rüstem = Rüstem'in hilesi" terkibi de Sehzâde'nin katline tarih (H. 960 = M. 1553) olarak düsürülmüştü. Bu eserinde Yahya Bey, bütün ordunun hislerine tercüman olarak Rüstem Pasa'nin idamini açıktan açiga istemisti. Büyük tarihçi Âlî (Gelibolulu Mustafa Âlî) Yahya Bey'e: "Gazab-i pâdisahîden havf etmedin (korkmadin mi) mi ki, böyle nazma cür'et ettin?" diye sorunca o da: "Sehzâde'nin firaki benî mecnun ve mecbur etmis idi" der. Yahya Bey, Türk fikir hürriyetinin âbidelerinden olan bu eserinde Pâdisahi da tenkid etmekle beraber "nizâm-i âlem"i muhafaza etmek için hükümdarin aleyhinde daha fazla ileri gitmemistir. Bununla beraber Rüstem Pasa, gerek kendisine, gerekse Kanunî'ye çatildigi için sikâyette bulunarak Yahya Bey'in cezalandirilmasini istemisti. Fakat Kanunî "Bu makulelere kulak tutma ve intikam kasdin etme" diyerek kendisini dahi tenkid etmis olan Yahya Bey'i, himaye etmis ve makul tenkid hürriyetine saygisini göstermistir. Bundan baska, birçok sair, halkin bu konudaki hislerine tercüman olacak sekilde siirler kaleme almislardir.

8 Kasim'da Haleb'e ulasan Kanunî, burada ikinci bir aci ile sarsilir. Bu aci, agabeyinin öldürülmesinden müteessir olan Cihangir'in hastaliginin iyice ilerlemesinden sonra 20 Zilhicce (27 Kasim)'da vefat etmesiydi. Peçevî'nin ifadesine göre Cihangir, sehzâdelerin en küçüğü olduğundan dolayı Pâdisah tarafından çok seviliyordu. Doktorların bütün gayret ve çabaları, Sehzâdenin hastaligina ve sonunda da ölümüne mani olamadı. Cenaze Namazi Haleb'de kilindiktan sonra na'si Istanbul'a gönderilir. Kanunî, iki oğlunun verdigi aciyi hafifletmek ve biraz olsun avunabilmek için, Haleb, Sam ve Kudüs'te bozulan düzeni yeniden tanzim edip yerine getirmek ve vakiflari gelistirmekle ugrasir.

Kisi Haleb'de geçiren Kanunî, 6 Cemaziyelevvel 961 (9 Nisan 1554) günü Haleb'ten çikip sehrin önündeki Gökmeydan'da ordugaha geçen Kapikulu çerisi ile ilerleyen Kanunî, 23 Cemaziyelevvel (26 Nisan)'da daha önceden gönderilen usta ve işçiler tarafından kurulmus bulunan Birecik köprüsünden geçerek Urfa'ya, oradan da Diyarbekir'e gider. Burada yapılan divanda askerin Erzurum'da toplanmasi kararlaltirilir. Kendisi de Erzurum'a dogru yola çikar. Tahmasb ise, daha önce yaptiklarini bir bakima tekrarlayarak pasif savunmasini sürdürür. Ayrica, daha Kanunî ve ordusu yetismeden Hakkari, Gevas, Van ve Adilcevaz taraflarini yagmalattigi gibi yollarin üstündeki her seyi de yakip yiktirir. 5 Temmuz'da Kars ovasina gelen Kanunî, Tahmasb'a bir mektup göndererek onu savasa davet eder. Mektubunda, Rafizilik'ten ve halkin mallarini yagmalamaktan vazgeçmesini, sayet bütün korkusu top ve tüfek ise bunlari birakabilecegini, savasmak için sadece kilicin da yeterli olacagini bildirmisti.

Bu siralarda Tahmasb, Nahcivan bölgesinde bulunuyordu. Kanunî'nin mektubunu aldigi zaman ülkesi yer yer Osmanli kuvvetleri tarafından tahrib ediliyordu. Kanunî, mektubunda Osmanli ulemasinin verdigi fetvalari nakl ederek onu Hz. Peygamberin seriatina davet ediyordu. Bu arada Kanunî, 17 Saban 961 (18 Temmuz 1554)'da Revan'a, daha sonra Nahcivan'a ulasir. Ancak çevrenin âdeta çöle dönmüs olduğunu görür. Çevredeki saray ve

konaklar da Osmanli ordusu tarafından yagma edilir. Böylece Safevî tahribinin öcü alınmış oluyordu. Tahmasb ise yine Osmanli ordusunun önüne çıkmaktan çekiniyordu. Kanunî daha ileri gitmeyerek geri dönme kararı alır. Hazirliklar başladığı sırada Osmanlıların bazı kuvvetleri ile Safevî kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana gelir. Bu çarpışmalar sonunda Safevî kuvvetleri dağıtılır. Bundan sonra Osmanli ordusu geri dönerek 6 Ağustos'ta Beyazıt'a gelir. Bu esnada Şah'ın mektubunu taşıyan bir elçi gelir. Tahmasb'in, Vezir-i A'zam Ahmed Paşa'ya hitaben yazdığı bu mektupta Pâdisah, Şark'a on defa gelse bile karsısına çıkmayacağı belirtiliyordu. Bundan sonra gelen mektuplarda da barış isteniyordu. Osmanlılar'ın karşı cevabı, kendi ülkesinde rahat oturup, fitne ve fesada karışmaması şeklinde idi. Bundan başka Kanunî, Safevîler'in kutsal sayılan yerlerinden olan Erdebil ve Tebriz'i tahrib tehdidinde bulunmuştu ki bu, Safevîler'i büyük bir telaşa düşürmüştü. Gerçekten, Osmanli hükümdarının kuvvetlerini dağıtmadan serhadde kısılayıp ertesi sene Safevîler'in mukaddes şehri ve aile ocağı olan Erdebil üzerine yürüyüp tahrib edeceği yolundaki tehdidi, Tahmasb'i barışı sağlayıp sulh yapmak üzere kesif bir siyasî faaliyet göstermeye zorlamıştı. Nitekim Osmanli ordusu, Elesgirt'e vardığı zaman Tahmasb'in elçisi ile yeni bir mektubu gelir.

Aradaki düşmanlığın kaldırılması ve barışın gerçekleşmesini sağlayacak olan bir mütarekenin kabulünü uygun karşılayan Kanunî, Şah'ın elçisine ayrıca cevabî bir mektup verir. Kanunî'nin kişi geçirmek üzere Amasya'ya hareketi ve burada beklemesi, baharda Osmanli ordusunun tekrar harekete geçeceğini ve Erdebil ile Tebriz'in tahribi yolundaki tehdidin ciddi olduğunu isbatlamış; Tahmasb'i barış hususunda yeniden harekete geçmeye mecbur bırakmıştır.4. Amasya Antlaşması Kanunî Sultan Süleyman'ın kişi Amasya'da geçirdiği sıralarda, Şah Tahmasb'in esik ağası (saray nâziri) Ferruhzâd Bey, 9 Cemaziyelahir 962 (10 Mayıs 1555)'de çeşitli hediyeler ve şahin mektubu ile Amasya'ya gelir. Elçi ve maiyeti, Osmanli vüzerası ile görüştüktan sonra 21 Mayıs'ta divana kabul edilir. "Elçiler Divân-i Hümayûna gelüb" vezirlerin karsısında iskemlelerde oturdular. Şah, bu mektubunda, Pâdisah'ın gönderdiği mektubu sanki "Süleyman Nebi"den geliyormuşçasına aldığını, kendisine büyük saygı duyduğunu, haberleşme kapisinin devamlı surette açık bulundurulması gerektiğini ifade ederek halk arasında da iyi münasebetlerin kurulmasına temas ediyordu. Peçevî'nin aynen naklettiği bu mektubunda (Peçevî, I, 329 - 336) Şah, dostluk teminatı verdiği gibi Siîlerden Ka'be ve diğer mukaddes yerleri ziyaret etmek isteyenlere izin verilmesini de talep etmekteydi. Büyük iltifatlara nail olan Ferruh Bey'e, 8 Receb 962 (1 Haziran 1555) günü, Kanunî tarafından, Şah Tahmasb'a hitaben yazılmış bir mektup verilir. Osmanli - İran devletleri arasındaki barışı tasdik eden bu muhtasar mektupta, arzu edilen barış "sulh u salâh-i umûr ki, mutazammin-i âsâ-yis-i halk ve müstelzim-i intizâm-i ahvâl-i cumhurdur" ifadeleri ile hüsn-i kabul gördüğü belirtildiği gibi, arada dostluk kurulup, aşağıdaki su üç maddenin de müvafık görüldüğü belirtilmekteydi:

a) İran'da ashab-i güzin ve hulefa-yi mehdiyyine sebb etmek (sövmek, küfr etmek) olan Teberrâiligin men'i, yani tasikin Siîler'in, üç halife (Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman) ile Hz. Aise'ye söğüp saymalarının ve bunu bir merasim haline getirmelerinin yasaklanması hususunda elçinin verdiği teminatın gerçekleşmesinin umulduğu;

b) O taraftan herhangi bir fitne (kışkırtma) ve taarruz olmadıkça Osmanli hudud ümerasının tecavüz ve taarruzunun men edileceği;

c) Hacıların refah ve itminanla hacca edâ etmelerine izin verilmesi ki bu madde mektupta su ifadelerle yer almaktadır: "Huccac-i Beytu'l-Haram ve züvvar-i merkad-i Hazret-i seyyidu'l-enâm aleyhi's-salâtu ve's-selâm refahiyet ve itminan ile ol saadete faiz olmalarıdır."

Amasya antlaşması ile Basra, Bağdad, Sehrizor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanli hâkimiyeti Safevîlerce tanınmış oluyordu. Böylece Gürcistan'da iki taraf arasında nisbî de olsa nüfuz bölgeleri tesis edilmistir. Bu antlaşmadan sonra, Tahmasb'in 1576'da vefatına ve İran'da karışıklıkların çıktığı zamana kadar Osmanli -

Safevî münasebetleri dostâne bir sekilde devam etmistir. Böylece, Osmanlılarla Safevîler arasında otuz yedi seneden beri aralıklarla devam eden harblere son verilir. Bunun sonucu olarak taraflar, her vesile ile aradaki sulhun te'yidine gayret sarfetmeye baslarlar. Bu sebeple olsa gerek ki, Tahmasb, Süleymaniye külliyesinin açilisi (15 Agustos 1556) münasebetiyle tebrikte bulunduğu gibi kıymetli hediyeler de göndermistir. Bundan baska bu antlasma sartari, ileride yapılacak olan Osmanlı - Safevî antlasmasının temel unsurlarını teskil edecektir.

İÇ OLAYLAR VE SEHZÂDELER ARASINDAKİ MÜCADELE

Kanunî dönemi, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî, kültürel ve medenî faaliyetler gibi hemen her sahada zirveye ulastığı bir devirdir. Bununla beraber bu dönemde de bazı iç karışıklıklar olduğu gibi taht kavgası için sehzâdeler arasında da mücadeleler olmuştur. Hatta yine bu dönemde baba ile oğul arasında da böyle olaylara rastlandığı için bizzat Kanunî kendi oğlu Mustafa'yı feda etmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple biz de dönemin bu neviden olaylarına kısaca değinmeye gayret edeceğiz.

I. Kırım Hâdiseleri Kanunî döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım'da aile kavgaları ve kardeşler arasındaki mücadeleler artmıştı. Osmanlılar, bu mücadeleyi dikkatle takip ediyorlardı. İslâm Giray'ın yerine hanlığa tayin edilen Sahib Giray, İstanbul'dan Kırım'a gidince kendini ister istemez mücadelenin içinde bulmuştur. Zira eski han İslâm Giray, Sahib Giray'ın Osmanlılar'ın desteğı ile hanlık makamına oturmasını ve otoritesini kuvvetle tesise çalışmasını hoş karşılamamıştı. Sahib Giray ise muhaliflerini yok etmek ve otoritesini sağlamlaştırmak için çalışmalara başlamıştı. Bu sebeple önce Nogaylar'a yaklaşıp onları kendi taraflarına çekmiş ve İslâm Giray'ın, Mangitler'in baskı altında, Kırım asilzâdeleri arasında şahsî cesaret ve cür'etiyle sıvırılan Baki Bey tarafından öldürülmesinden sonra da bu defa Nogaylar'a karşı cephe almıştır. Sahib Giray, siyasî bir manevra ile aynı zamanda yegeni olan ve kendisine karşı muhalefette bulunan Baki'yi kendi saflarına çekmişti. Birlikte girdikleri Moskova seferi sonrası onu da ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra baskı altında ve otorite tanımayan Nogaylar'a karşı Sirinler'le birleşerek 1546 - 1547'de Kırım tarihinde "Nogay Kırımı" adı verilen olay cereyan etmiştir. Han'ın, ateşli silahları önünde Nogaylar, büyük bir bozguna uğramışlardı.

Kabile aristokrasisine karşı Kırım'da, Osmanlı modeline göre bir hâkimiyet tesisine çalışan Sahib Giray'ın, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olması, Osmanlı vezirleri arasında aleyhine bir faaliyetin başlamasına sebep oldu. Sahib Giray da bu faaliyeti tahrik edici bazı hareketlerde bulunmaktan çekinmiyordu. Nitekim Kanunî'nin İran'a yaptığı sefere yardımcı kuvvet göndermemesi, gözden düşmesine yol açmış ve onun müstakil bir hanlık kurmak için çalıştığı yolundaki söylentileri kuvvetlendirmiştir. Bu arada Sahib Giray, Kazan Hanlığı'nda vefat eden Safâ Giray'ın yerine İstanbul'da yetmiş ve bir ara Saadet Giray zamanında "kalgay" olmuş olan Mübarek Giray'ın oğlu Devlet Giray'ın intihab ve tayinini Pâdisah ve Divan'dan istemiş, muhtemelen bu suretle bir rakipten kurtulmayı ümit etmişti. Fakat aleyhinde kurulan bir tertiple kendisi azl olunur. Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından Kırım'a gönderilen Devlet Giray, askerleri yanından ayıran Sahib Giray'ı yakalayarak üç oğlu ile birlikte öldürür. Rusların büyük bir düşmanı olan Sahib Giray ortadan kalktıktan sonra Ivan Vasili, Kazan ile Ejderhan'ı zapt ederek çar ünvanını almıştı. Bununla beraber, Devlet Giray'ın hanlığı zamanında Rusların eline düşen Ejderhan H. 961 (M. 1554)'de geri alındığı gibi Moskova'ya akınlar yapılarak Ruslar vergiye bağlanmıştı.

Devlet Giray, Zigetvar seferinde Mirzalar komutasında Tatar askeri göndermişti. Bu kuvvetler, Erdel Beyi Sigismund Zapolyai ile birlikte bir sene önce Avusturyalılar'ın eline geçmiş bulunan bazı yerlerin geri alınmasında büyük hizmetler görmüşlerdi.2. Düzme Mustafa Olayı Devleti bir müddet mesgul eden bu olay, Osmanlı tarihinde aynı isimle ortaya çıkan ikinci vak'adır. Kanunî, 21 Haziran'da Amasya'dan hareket edip İstanbul'a doğru ilerlerken, Rumeli'nin muhafazası için bıraktığı Sehzâde Bâyezid'den bir haber alır.

Bu habere göre, Sehzâde Mustafa'ya çok benzeyen bir adam, geniş kapsamlı bir isyan hareketinde bulunmaktadır.

Kimliği ve nesebi pek bilinmeyen bu adam, seklen maktul Sehzâde'ye benzediğinin birçok kimse tarafından söylenmesinden cesaret alarak saltanat sevdasına düşer. Bu sebeple kendisinin Sehzâde Mustafa olduğunu söyleyerek Selanik ve Yenisehir taraflarında ortaya çıkar. O, Silistre ve Nigbolu sancaklarında Simavna softa ve dervislerinden de bir hayli taraftar toplamı. Bu isyanın, özellikle Dobruca çevresindeki Seyh Bedreddin taraftarları arasında gelişmesi dikkat çekicidir. Saltanatını ilan eden ve kendisine bir vezir ile Simavna softalarından iki kadiasker tayin eden Düzme Mustafa, etraftaki zenginlerin çiftliklerini basmaya ve vergi toplamaya baslar. Bu yolla gasb ettiği mal ve parayı fakirlere dağıtarak etrafına 10.000'e yakın adam toplamaya muvaffak olur. Peçevî, bu anarsik olayı tafsilatlı bir şekilde günümüze aktarmaktadır. Bununla beraber biz, konuyu fazla uzatmadan kısaca özetlemek istiyoruz:

"962 (M. 1555) senesi, Yenisehir ve Selanik dolaylarında nesebi meçhul kötü yaratılıslı biri ortaya çıkar. Bazı serseri ve aşağılık kimseler, kendisine rahmetli Sehzâde Mustafa'ya benziyorsun diye onun fesad dolu kafasına bir saltanat sevdası soktular. Böyle diyenlere o : " Aman, Allah rızası için sirrimi ifsa etmeyin, celladın pençesinden kurtulan basıma kast etmeyin" diye fesad ve kötülüklerle dolu isini sürdürür. Bu is o kadar ileri vardı ki, birçok serseri ve hatta akli basında kimseler, onun gerçekten Sehzâde Mustafa olduğuna kandılar. Güya rahmetli Sehzâde Mustafa katlolunacağı sırada, celladın elinde Mustafa'ya benzer başka bir suçlu bulunuyormuş, o öldürülmüş ve Sultan Mustafa serbest bırakılmıştı."

Durumun, gittikçe nezâket kazanıp ehemmiyet arz etmesi üzerine Rumeli'nin asayisi ile görevli Sehzâde Bâyezid, gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Bu cümleden olarak Nigbolu Beyi olan Dulkadirli Mehmed Han, âsileri te'diple vazifelendirilmişti. Mehmed Han, çeşitli vaatlerle Düzme Mustafa'nın vezirini elde etmişti. Bunun üzerine bu adam da Düzme Mustafa'yi yakalayip Nigbolu Beyi'ne teslim eder. Düzme Mustafa, daha sonra İstanbul'a gönderilerek idam edilmiş ve cesedi, Sehzâde Mustafa olmadığının isareti olarak halka teshir edilmiştir.3. Sehzâde Bâyezid Olayı Kanunî döneminin önemli olaylarından biri de, şüphesiz ki sehzâdeler arasında saltanata geçip tahti elde etme mücadelesi idi. Bilindiği gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Sehzâde Mustafa ve Cihangir'in vefatları üzerine taht vârisi olarak iki sehzâde kalmıştı. Bunlar, Selim ile Bâyezid idi. Saray, gayri-memnun sınıf ve diğer bazı insanların tesvikleri ile bu iki kardes âdetâ rakip duruma gelmişlerdi. Kanunî'nin, yaslanmaya başlaması, kendisinden sonra tahta kimin geçeceği konusunu gündeme getirmişti. Kendi oğullarından birini tahta geçirmek isteyen Hürrem Sultan, tahtın kuvvetli vârisi Sehzâde Mustafa'nın katlinde müessir olduğu gibi, kendi oğulları arasında dahi bir tercih yapma durumuna gelmişti. Hürrem Sultan, iki oğlundan Bâyezid'i tercih etmekle birlikte öz ve büyük oğlu Selim'e karşı cephe aldığı da söylenemez. Sehzâde Selim'in Nahçıvan seferinde babasının yanında bulunması ve yumusak huyluluğu ile babasının üzerinde müsbet bir tesir bırakmasına karşılık, Hürrem Sultan da Bâyezid üzerine kanat germiş, hakkında duyulan ufak tefek itimatsızlıkları gidermiş, hatta onu, Konya'dan daha iyi bir mevki gibi telakki edilen Kütahya sancagina naklettirmişti. Bu esnada (1558) Bâyezid, Kütahya'da Mekke emîri tarafından elçilikle İstanbul'a gönderilen Kutbeddin el-Mekkî'yi kabul etmiş ve ona, kendisine saltanat müyesser olduğu takdirde her sene kanun gereği Haremeyn-i Serifeyn'e gönderilmekte olan "Sürre-i Hümayûn" vesilesiyle, gerçekleştirmek istediği bazı arzularından bile bahsetmişti. Gerçekten Bâyezid, şahsiyeti, kültürü ve yasayisi bakımından tahta en yakın aday olarak görülüyordu. Selim'in, Manisa'da nedimeri ile eglenceye dalmasına karşılık Bâyezid, Kütahya'da bir ilim ve irfan muhiti kurabilmişti. Fakat Hürrem Sultan'ın aynı sene vefatı üzerine Bâyezid, büyük bir hâmisini kaybetmiş oluyordu. Bundan sonra Selim ile Bâyezid arasında birçok anlaşmazlıklar çıkar. Her iki sehzâdenin taraftarlarının tutumları gittikçe aradaki sogukluğu artırıyordu. Bu arada her iki sehzâdenin de hizmetinde bulunan Lala Mustafa Pasa'nın çevirdiği entrikalar, tarafları tam anlamıyla birbirine düşürdü. Kardeşler arasındaki münâferet ve çekismenin artması üzerine vaziyeti dikkat ve titizlikle takip

eden Kanunî, duruma müdahale eder. Sehzâdelerden her birine 300.000'er akça terakki vermek suretiyle onların sancaklarını degistirir. Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bâyezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya tayin eder. O, bununla da kalmayarak Selim'in sehzâdesi Murad'a Akşehir, Bâyezid'in büyük oğlu Orhan'a da Çorum sancaklarını tevcih eder.

Fakat bu tahvil, Sehzâde Bâyezid'i memnun etmemisti. Zira o, pâyitahttan uzak bir yere yapılan bu tayini, bir hakaret olarak kabul ediyordu. Nitekim Bâyezid, bir mektubunda, bu tayin isinde Selim'in parmanın bulunduğunu, bunun da Selim'in kendisine tercih edildiği anlamına geldiğini yazarak "bu hakareten ölmek yeg idi" diyerek hissiyatını belirtmişti. Bu sebeple Amasya'ya gitmek istemiyordu. Bâyezid'in, Kütahya'dan ayrılmamak için ileri sürdüğü mâzeretleri kabul etmeyen Kanunî, bu sehrin imari hususunda pek çok para sarf ettiğini, bu bakımdan nakil için paraya ihtiyacı olduğunu bildirmesine karşılık hükümdar, onun, Kütahya'dan hareketini bildirir bildirmez kendisine para gönderileceği cevabını vermisti. Bâyezid, bundan sonra da bazı bahaneler ileri sürdüyse de nihayet 15 Muharrem 966 (28 Ekim 1558)'de Kütahya'dan ayrılmak zorunda kalmisti. Bununla beraber çok yavas yol alıyor ve konaklarda gerekenden fazla kalarak babasının vaadlerini yerine getirmesini bekliyordu. Esasen çok kalabalık bir kafil ile hareket edip yola çıkan Sehzâde Bâyezid'e, yol boyunca birçok kimse iltihak ettiği için gittikçe kuvveti de artıyordu. Bu vaziyet karşısında endişeye kapılan Kanunî, Bâyezid'e sözünü geçirebilecek ve onu yatıştırarak bir an önce Amasya'ya gitmesini sağlayacak bir nasihatçıyı gönderme zarureti duymustu. Bununla birlikte tarafsız hareket etmiş olmak için aynı anda Sehzâde Selim'e de bir baskasını göndermeye karar verir. Su kadar var ki kendi emirlerine itaat eden Selim'e gönderilen şahıs bir nasihatçıdan ziyade bir müsavir gibi vazife görecektir ki bu, üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa'dır. Bâyezid'in yanına gönderilen dördüncü vezir Pertev Paşa ise sehzâdeyi yatistirmaya çalışmış, fakat yatışmış gibi görünen Bâyezid, babasına ve Selim'e karşı olan tutumunda bir değişiklik yapmamıştır. Bu arada Bâyezid, babasına karşı tehdit unsurları ihtiva eden mektuplar göndermekten de çekinmemiştir. Nitekim bir mektubunda o, "Bendenizi sorarsanız rûz-u seb (gündüz - gece = her zaman) hayır duanıza mesgul bilesüz, amma ki gam ve gussadan ve gayretten helâk bilesüz. Ah bilmem ne idem bana karindasimin hatiri için acîb zulm eyledünüz, beni yerümden yurdumdan ayırdınız" diordu. Gerek davranışları, gerekse gönderdiği mektuplar yüzünden Kanunî, tamamen Selim'e meyletmiştir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Bâyezid, yevmlü adıyla birçok eskiyayı yanına toplayıp onları kapıkulu, sekbân ve tüfekçiyan yazdırıp 20.000 civarında bir kuvvete sahip odugu haberinin gelmesi üzerine iki taraf artık yavas yavas geri dönülmesi mümkün olmayan bir yolun esigine gelmişti. Bâyezid'in, ister silah zoru ile saltanat tahtını ele geçirmek, ister nefsinin müdafaa gayesiyle etrafına kuvvet toplayarak bir ordu meydana getirmesi, Selim'i de harekete geçirmisti. Bu sebeple o da askerî hazırlığa koyulmustu.

Bâyezid'in asker toplayıp kendi basına hareket etmesine karşılık Selim, babasının direktifleri doğrultusunda askerî hazırlığa başlamisti. Bâyezid, Selim'in, merkezden gönderilen emirler uyarınca Anadolu Beylerbeyi, Dulkadir, Karaman Beylerbeyleri ve Adana Sancakbeyleri ile müstereken hareket ettikleri haberini alınca, takriben 15.000 kişilik bir kuvvetle Ankara istikametine doğru harekete geçer. Bu haberin İstanbul'a ulaşması üzerine bizzat Kanunî tedbirlerin alınması gerektiğine karar verir. Bu kararın sonucu olarak o, Sokollu Mehmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyisini Konya'ya gönderir. Bu arada Kanunî, Selim'e müdafaa muharebesini Konya'da kabul etmesini emretmişti. Aynı zamanda Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den, âdil bir sultanın evlatlarından birinin itaattan ayrılıp bazı kalelere saldırması, zorla halktan para alıp asker toplaması halinde ve onu bu hareketlerinden baska bir şekilde çevirmeye imkân olmadığı takdirde "cemiyetleri dagilincaya kadar kitâle" cevaz olduğu hakkında bir fetva alır. Kanunî, bundan sonraki olayları daha yakından takip edebilmek için 28 Saban 966 (5 Haziran 1559) 'da otasını Üsküdar'da kurdurarak Selim'e de savunma savaşını Konya'da yapmasına dair emirler göndermişti. Bâyezid, babasının hareketini öğrenince Konya üzerine yürümüş, böylece iki kardeş arasında Konya yakınlarında 22 Saban 966 (30 Mayıs 1559) günü çarpışmalar vuku bulmustu. İlk gün sabahtan akşama kadar devam eden çarpışmalar sonucunda taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. Savaşın ikinci günü Lala Mustafa Paşa'nın tedbiri ile

Bâyezid'in kuvvetleri bozguna uğratılmıstı. Bunun üzerine Amasya'ya çekilen Bâyezid, af isteginde bulunduysa da bu istegi, sözü ile hareket ve davranısları birbirlerine uymadığı gerekçesiyle Kanunî tarafından red edilmisti. Bunun üzerine çareyi İran'a iltica etmekte bulan Bâyezid, çocukları ile birlikte İran'a sığınmıstı. Onun ilticası, iki devlet arasında karşılıklı müzakerelere sebep olmuş ve nihayet Şah Tahmasb, para karşılığı onu, gelen Osmanlı heyetine teslim etmisti. 23 Temmuz 1562'de bu talihsiz şehzâde, oğulları ile birlikte hemen orada boğdurulmak suretiyle hayatlarına son verilmisti. Tahnit edilen cesetleri, Sivas'a getirilip orada defnedilmisti.

Şehzâde Bâyezid hâdisesi, Anadolu'da bazı iç karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Bu bakımdan devlet, bir müddet onun taraftarlarına karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bundan sonra benzer olaylarla karşılaşmamak için umumi bir teftiş yapıldı. Bu arada birtakım idarî değişikliklere lüzum görüldü. Bundan sonra yeniçeriler muhafız olarak Anadolu'ya yayıldılar. Şehzâdelerin sancığa çıkarılmaları usûlünde de değişiklikler yapıldı.

Bu esnada, Kanunî üzerinde müsbet ve menfi derin tesirler bırakan Rüstem Paşa 12 Temmuz 1561'de vefat etti. O, şahsiyeti ve icraatı ile gerek Pâdisah, gerekse bu devir üzerinde müsbet veya menfi olarak derin bir te'sir bırakmış olan iki vezir-i a'zamdan biri sayılabilir. Hatta Kanunî'nin saltanatını, İbrahim ve Rüstem Paşalar'ın birbirlerini tamamlayan basica iki büyük sadâret devri olarak mütalâa etmek mümkündür. Bunlardan ilki nasıl devletin büyüklük, zindelik ve ihtisam devrini temsil etmişse, ikincisi de devlet hazinesinin en zengin, askerî kudretinin en parlak bulunduğu zamanın mümessilidir. Bu devir icraatında, Pâdisah'ın karar ve hareketleri üzerinde en tesirli rol oynayan şahsiyet, her türlü hâdisenin seyir ve gelişmesinde damgası görülen adam Rüstem Paşa'dır. Busbecq'in müşahedesine göre, keskin ve uzacı gören zekâsiyle Pâdisah'ın san ve şöhretini te'siste onun büyük hizmeti vardı. Bununla beraber Rüstem Paşa'nın, Pâdisah üzerindeki nüfuzu ve kayın validesi ile zevcesi Mihrimah Sultan şâyesinde hükümdara bazı yolsuz tutumları da kabul ettirmiş olması, Kanunî döneminin sosyal yapısında olumsuz sonuçlar da doğurmuştu. Hakkındaki bir şikâyetten anlaşıldığına göre, Eflâk voyvodalarından biri, sadrâzama rüşvet vermek suretiyle voyvodalığı kendisine temin etmiş, fakat bu yüzden devlet hazinesi büyük bir zarara uğramıstı. İste böyle bir sadrâzâmın yerine, karakter bakımından onun tam ziddi olan ikinci vezir Semiz veya Kalın lakapları ile tanınan cömert, iyi kalpli, halk adamı, nüktedan ve barış sever bir insan olan Semiz Ali Paşa getirilmisti.

KANUNÎ DÖNEMİ DENİZCİLİĞİ VE DENİZ SEFERLERİ

Kanunî Sultan Süleyman döneminde, ordunun karadaki başarılarına paralel olarak Osmanlı armadası da Akdeniz, Kizildeniz ve Hind Okyanusu'nda faaliyet göstermekteydi. Gerçi, Kanunî döneminden önce ve bilhassa Sultan II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim zamanlarında da Osmanlı donanması, teknik ve yetismiş insan gücü bakımından büyük bir gelişme göstermiş ve Avrupa'lı denizci devletlerin filoları ile mücadele edebilecek güce ulaşmıstı. Bilindiği gibi, Kanunî devrinin savaş ve zafer meydanı, sadece karalar değil, belki onlar kadar önemli olan denizlerdi de. O denizler ki, aslan gibi kükreyen dalgaların üstünde yelken açan levendler ile sehbazların olmaları oldurduğu, erlik, yigitlik meydanı, uğras ve savaş mahallî idi. Nitekim Kanunî'nin ilk hükümdarlık yıllarında, Belgrad'ın fethi esnasında Osmanlı donanması, Tuna nehrinin ağzından girerek büyük işler basardığı gibi, Rodos'un zaptında da büyük rol oynamıstı. Bundan sonra teknik ve askerî güç bakımından daha da güçlendirilen donanma, o dönemde yetisen yürekli, tecrübeli ve üstün yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere kosmaya başlayacaktı. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kişi ise Osmanlı denizcilğine yeni bir ruh ve anlayış kazandıran Barbaros Hayreddin Paşa olacaktır.

Döneminin en büyük ve muhtesem hükümdarı olan Kanunî'nin bahtı, Zenbilli Ali Cemalî Efendi, İbn-i Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi ile Sinan ve Baki gibi fikir ve san'at kahramanlarının kanunları, fetvaları, Süleymaniye'leri, gazelleri, kasideleri ve te'lifleri yanında kılıç ve cenk erlerinin gözle görülebilen âbideleşmiş eserleri yoksa da, tarihin

dünya durdukça zihinlere ve hâfizalara haykiran sesi vardır. İste bu ses, naklettigi nice hikayenin arasında memleketler zaptedip devletlere omuz silken asil ve feragatli bir sehbaz levendın kisasini söyler.

Savas ve mücadeleyi karadan denizlere tasiyan Kanunî döneminin deniz savaşlarının meydana geldiği sahalari, Akdeniz ve Hint Okyanusu sulari olmak üzere genellikle iki grupta toplamak mümkündür.

AKDENİZ SULARI

Bulundugu coğrafya itibariyle bir Akdeniz ülkesi olan Osmanlı Devleti, daha kuruluş yıllarından itibaren Akdeniz'le ilgilenmek zorunda kalmisti. Nitekim, Orhan Gazi dönemi siyasî ve askerî faaliyetlerine bakıldığı zaman, Akdeniz'in burada önemli bir sahne olduğunu görüyoruz. Gerek Trakya'daki yerleşimi sağlamlastirip vatan edinme, gerek İstanbul'un fethi ve gerekse Hac yolu üzerinde bulunan bazı adalardaki korsanların Müslüman hacılara karşı gıristikleri faaliyetlere son vermek için bu deniz ve kollarında harekete geçmek zorunlugu bulunmaktaydı. Buradaki faaliyetlerin başarılı olabilmeleri için de icab eden bütün tedbirlere bas vurmak gerekiyordu. Kanunî dönemi ise bu tedbirleın en iyi şekilde alındığı bir dönemdir. Biz, Kanunî döneminde Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlerinden ana hatlarıyla bahs etmek istiyoruz.

I. Barbaros Hayreddin'in İlk Faaliyetleri Asil adı Hizir olan Barbaros Hayreddin, Vardar Yenicesi'nden gelip Midilli Adası'nın fethinden sonra buraya yerlesen Yakub adlı bir sipahinin ogludur. 1478 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Batililar, havuç rengine çalan kırmızı sakalından dolayı agabeyi Oruç'a verdikleri "Barbarossa" adını daha sonra Hizir için de kullandıklarından Barbaros diye tanınmisti. Hayreddin lakabını ise kendisine Yavuz Sultan Selim takmistir.

Dört kardesin en küçüğü olan Hizir, gençliğinde yaptırdığı bir gemiyle Midilli, Selanik ve Egridoz arasında ticarete baslar. Rodos sövalyelerine esir düşen agabeyi Oruç'un kurtarılmasından sonra iki kardes, Sehâde Korkud'un himayesine girerler. Bu sıralarda İspanyollar'ın Bati Akdeniz'e hâkim olma gayretleriyle Endülüs'te yaptıkları zulümler yüzünden buradan ayrılmak zorunda kalan Müslümanların göçleri, bölgedeki eski dengeyi bozar. Bunun üzerine Oruç ve Hizir kardesler, Bati Akdeniz'e yönelerek 1504'ten sonra Kuzey Afrika sahillerinde görünmeye baslarlar. İki gemilik küçük filoları için emin bir liman arayan iki kardes, Tunus Hafsî Sultani Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan (1493 - 1526) ile anlasarak Halkulvâdi'ye yerleşirler. Gemilerinin sayısı artınca da Cerbe adasına geçip orayı üs edinirler. Buradan sürdürdükleri akınlarını İtalya kıyılarına kadar uzatırlar. 1513 yılında bir yarımada üzerinde bulunan Cicali (Djidjelli)'yi ele geçirirler. Kendi baslarına bir şehir yönetimi kurmuş bulunan Cicali halkı, Oruç'u sultan ilan eder. Böylece Barbaros kardeslerin Kuzey Afrika'da kuracakları devletin temelleri atılmış olur. Kısa zamanda büyük şöhet kazanan iki kardesin etrafında Kurdoglu Muslihiddin ve Kemal Reis'in yegeni Muhyiddin gibi pek çok Türk denizcisi toplanır. Dönemin Osmanlı Pâdisahı Yavuz Sultan Selim ile de temasa geçen Oruç ve Hizir Reisler, Cezayir kıyılarında tutunmaya muvaffak olmuşlardı. Kaynakların ifadesine göre Barbaros kardesler, Katolik Ferdinand'ın ölümünden (1516) faydalanarak İspanyol isgalinden kurtulmak isteyen Cezayir sehrinin yardımına kosarlar. Böylece Cezayir ve onun batısındaki Sersel'in ele geçirilmesinden sonra Oruç Reis Sersel ve Cezayir sultani ilan edilir. Bunu 1517'de Tenes ve Telemsen şehirlerinin zaptı takip eder. Ancak yerlilerle anlasan İspanyollar'ın 1518'de Telemsen'i geri aldıkları savasta Oruç Reis şehid olur. Agabeyinin şehâdetinden sonra yalnız kalan Hizir, artık onun desteginden de mahrum kalır. İspanyollar ile Telemsen emîrinin birleserek kendisini Cezayir'den atmak istedikleri Hizir Reis, Avrupalılar'ın verdikleri "Barbaros" adı ile şöhet kazanmaya başlamış ve bunlara karşı başarılı savaşlar vermisti. Ancak siddetli tazyik karsısında Osmanlı Devleti'ne bas vurmaya uygun görmüş olacak ki, 1519 yılında dört gemiyi hediyeler ile İstanbul'a göndererek Yavuz'a bağlılığını arzettiğinden Yavuz Sultan Selim de kendisine askerî yardımında bulunarak beylerbeyilik hil'atı yollamisti. Nitekim, Osmanlı destegini güçlendirmek üzere adamlarından Hacı

Hüseyin'i, Cezayir halkının Ekim 1519 tarihli "arıza"si ve kirk esirle birlikte Osmanlı Pâdisahı'na gönderir. Böylece Afrika'da olup bitenleri öğrenen Yavuz Sultan Selim, "Hizir Reis nasruddindir, hayrûddindir" diye memnuniyetini ifade ederek onun Cezayir hâkimi olarak tanındığını belirten bir hatt-ı serif gönderir. Ayrıca kendisine Anadolu'da gönüllü asker toplama imtiyazı tanınarak yenîçerilerle topçulardan oluşan 2000 kişilik bir yardımcı birlik gönderilmesi kararlaştırılır. Böylece hutbenin Pâdisah adına okunduğu Cezayir, Osmanlı topraklarına katılmış olduğu gibi Hizir da bundan sonra Hayreddin diye anılmaya başlanır. Bundan sonra Cezayir'e iyice yerleşmek için mücadele veren Barbaros, bir ara oradan çekilmek zorunda kalmış, ancak üç senelik bir aradan sonra yeniden Cezayir'e hâkim olmuştur.

Barbaros'un, Akdeniz'deki faaliyetleri ile kazandığı başarılar, İmparator Sarıken'i oldukça rahatsız etmekteydi. Sarıken, Akdeniz'deki bu problemin bertaraf edilmesi için dönemin meşhur kaptanlarından Ceneviz'li Andrea Doria'yi görevlendirmişti. Bu tecrübeli amiral, almış gemilik bir donanma ile Barbaros'u aramaya baslar. Ancak daha önce düşman sahillerini vurmuş bulunan Barbaros, büyük bir ganimet ile Cezayir'e döner. Barbaros, bu hareketi esnasında elde ettiği esirlerden, Andrea Doria'nın hazırlıkları hakkında bilgi alır. Bunun üzerine hazırlıklarını tamamlayan Barbaros, Cerbe adasındaki Sinan Reisi de yardıma çağırır. Bu esnada İspanya adına hareket eden Andrea Doria, Çerçel adasına hücum eder. Ancak şiddetli bir mukavemetle karşılaşır. Bu sırada da Barbaros'un geldiğini duyunca geri çekilip kaçmak zorunda kalır. Böylece, iki taraf birbirlerine tesadüf edemediğinden bir çarpışma meydana gelmez.

Kanunî, tahta çıktığı andan itibaren Barbaros'un faaliyetlerini dikkatle takip eder. Buna karşılık Barbaros da yaptığı işler ve kazandığı zaferler yanında Avrupa'da gelişen olaylar hakkında ona bilgiler veriyordu. Kanunî, 1532 yılında Alaman seferine çıktığı zaman Sarıken, Andrea Doria'yi Mora üzerine göndermişti. Doria'nın yokluktan istifade eden Barbaros, onbes gemi hazırlayarak İspanyol sahillerindeki Endülüs Müslümanlarını Afrika yakasına geçirmek üzere gönderir. O, bu Müslümanları gerek bu gemilere, gerekse İspanyol sahillerinden elde etmiş olduğu ve böylece toplam sayıları otuzaltı parçaya yükselen gemilere bindirerek yetmiş bin Endülüs Müslümanını Cezayir taraflarına tasir. Bu kadar Müslüman'ın zorla din değiştirip Hristiyanlaştırılmasına mani olmak suretiyle onları büyük bir zulümden kurtarır. Din ve insanlık tarihi bakımından fevkalade önemli bu işi başarması, yedi sefer sonunda mümkün olmuştur. 2. Barbaros'un Osmanlı Hizmetine Girmesi Kanunî Sultan Süleyman, Andrea Doria komutasındaki düşman donanmasının kazandığı başarılar üzerine, bir memleketin güçlenmesi ve düşmanlarıyla başa çıkabilmesi için deniz kuvvetlerinin ne denli önemli olduğunu daha iyi kavrar. Her ne kadar iyi yetmişmiş insan gücü ve mükemmel tersaneleri bulunan bir imkânâ sahipse de Kanunî, devletin bulunduğu coğrafya ve stratejik konumu itibarıyla en az kara kuvvetleri kadar başarılı bir deniz gücüne olan ihtiyacı farketmişti. Bunun için donanmaya yön verecek, tecrübeli ve kabiliyetli bir denizciye ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Karadaki başarıların, denizde de sürdürülmedikçe tam bir hâkimiyetin kurulamayacağı inancında olan Kanunî, basından beri faaliyet ve başarılarını dikkatle takip ettiği Barbaros'u bu vazifeye layık görüyor ve onun Sarıken'in donanmasına karşı çıkabilecek yegâne kişi olduğuna inanıyordu. Bu sebeple Barbaros'a bir hatt-ı humâyûn göndererek onu İstanbul'a çağırır. Kanunî'nin davetini alan Barbaros, yanındaki şöhretli denizcilerle birlikte (Ağustos 1533) İstanbul'a doğru yelken açar. 1533 senesinin Aralık ayında İstanbul'a gelen Barbaros, büyük bir senlik ve merasimle karşılanır. İstanbul'a gelisinden bir gün sonra yani 12 Cemaziyelahir 940 (28 Aralık 1533) günü on sekiz arkadaşıyla birlikte Pâdisahın huzuruna çıkmış olan Barbaros'a Kanunî, Akdenizdeki faaliyetlerinden endişe ettiği Andrea Doria hakkında bazı sorular sormuş, Barbaros'un endişe etmeden ve bir bakıma pervasızca verdiği cevaplar Kanunî'nin hoşuna gitmişti. Bunun üzerine Kanunî, beylerbeylik rütbesiyle bütün tersane işlerini tam bir yetki ve selâhiyete sahip olarak bu yeni amirale verir. Bundan sonra onu, Irakayn seferine çıkmış bulunan Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'nın (Makbul) yanına gönderir. Halep'te bulunan Vezir-i A'zam, Hayreddin Paşa'ya kabul edip Gelibolu Kaptanlığı ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği pâyesini tevcih ederek hil'at giydirir ve kendisini Kemankes Ahmed Paşa'nın yerine "Kaptan-ı Derya"liga tayin eder (6 Nisan 1534). Böylece

o zamana kadar Gelibolu Sancakbeyliği pâyesiyle verilen Kaptan-i Deryalık, Beylerbeyilik derecesine yükseltilmiş olur.

Bir İtalyan yazar, onun Kanunî tarafından karsılanisi ve kendisine yapılan ihsanlar hakkında epey bilgi verir. Buna göre Kanunî, sadece onun Cezayir hâkimi olmasını tasdikle kalmaz, aynı zamanda kendisini devletin dördüncü derecedeki pasası ve donanmanın baş komutanı olarak tayin eder. Daha sonra da amiral gemisine çekmesi için devlet sancagını, Kaptanpaşa kilicini ve elbisesini, diğer masrafları için de 80.000 sultanî ve nihayet şahsî muhafızları olarak da yeter sayıda yeniçeri verir. Filhakika Barbaros, sıfahî olarak kendisine geniş yetki verilen bir divan toplantısında, Osmanlı donanmasının zayıf noktalarını ciddi bir şekilde tenkid etmişti. Ona göre İspanyol donanmasına yetismek, hatta onu geçmek için, Osmanlıların sahip oldukları az sayıdaki fakat ağır gemilere ilaveten küçük ve kolayca hareket edebilen gemiler inşa etmek gerekiyordu. Deniz savaşlarındaki yeni teknik karşısında bu eski kadirgamlar ve bu ağır kürekler, gemilerin hareketi anında hafif kadirgamların güçlkle manevra yapmalarına sebep olduktan başka, sür'atli düşman gemilerine karşı kolay bir hedef teşkil ediyorlardı. Gerçi ateş kudreti olan kadirgamlar ihmal edilemezdi, fakat onları himaye etmek için kalyon ve fustalar lazımdı.

İbrahim Paşa, Halep'de icra edilen bu merasimden sonra onu tekrar İstanbul'a gönderir. Pâdisahın, Hayreddin Paşa'ya Halep'e göndermesi, serasker olması itibarıyla bütün azal ve tayinlerin vezir-i a'zâmin selâhiyeti dahilinde olmasından ileri gelmiştir. Bu olay, Osmanlı idare sisteminde vazife ve selâhiyetlerin taksimi ile bunlara nasıl riayet edildiğini göstermektedir. Devletin başı olması hasebiyle sınırsız yetkilere sahip olduğu zannedilen hükümdar, baskalarına ait olan yetkileri kullanmayı aklından bile geçirmemektedir. Bu sebeple beylerbeyilik tayin ve hil'atını almak için Barbaros'u, İstanbul'dan Halep'e göndermektedir.

Kanunî'nin, kendisini İstanbul'a davet eden hatt-i humâyûnunu alan Barbaros, Cezayir'de gereken tertibatı aldıktan sonra yerine evlatlığı Kara Hasan Aga'ya vekil ve Ramazan Çelebi ile Hacı isminde birini ona müsavir bırakarak on (veya 20) çektiriden mürekkep bir filo ile yola çıkar. Deniz yolunda rastladığı Deli Yusuf komutasındaki on altı çektiriyi de beraberine alıp Sardunya ile Korsika adaları arasındaki Bonifaçyo Boğazından geçip Sicilya adasına bugday götüren on sekiz gemiyi zapt ile yükünü ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri ateşe verir. Bu muharebe esnasında Deli Yusuf şehid olmuştur. Ele geçen esirlerden Andrea Doria'nın elli parça gemi ile Koron'a gittiği öğrenilince sür'atle hareket edilerek Preveze'ye gelindiğinde Andrea Doria'nın altı gün önce İtalya'ya kaçtığı haberi alınır. Onun gerçek büyüklüğü ve fedakârlığı ile İstanbul'a doğru yelken açışı ve yoldaki faaliyetleri özetle şu ifadelerle nakledilir:

" O zamanlar bir zamandı ki, Barbaros denen bu namli yigit, çocuk yasinda adim attigi kalyonundan, "Daldi Rahmet Denizine Kaptan" tarihinin düşürüldüğü ecel gününe kadar hemen hemen altmış sene, çıkmadan yasadı. Gece demeden, gündüz demeden evsanevî bir su kusu gibi karalara vurdu, dalgalar ile güreşti. Ufuktan ufka yelken açıp, yâre de agyâre de karşısında el bağlattı.

Onun büyük kudreti, büyük şöhreti ve insan gücünün üstündeki kahramanlık hikâyelerinin en asîl ve en hürmete sayan olanı, şüphe yok ki, Cezayir gibi bir ülkeyi ele geçirip müstakil bir devlet reisi olmusken, tahtını da, bahtını da bir Türk - Müslüman birliğinin ağırlık merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu emrine verip, ölünceye kadar kendini bu birliğin hizmetine adanmış olmasıdır.

Ama, bir ülke teslim etmek üzere taht seherine gelen Barbaros'un Pâdisah'a hediyesi, sadece Cezayir değildi. Önüne katip getirdiği iki bin esirin ellerinde bir devlet hazinesi tutarında hediyeler de bulunmakta idi.

Esâsen muzaffer ve hamiyetli kaptanın İstanbul'a gelisi, devlet tarafından paha biçilmez sanına ve insanlığına lâîk olan bir senlik ve zafer alayı ile kutlanacaktı. Cezayir'den kırk kadirge ile hareket ederek yol boyunca, kahramanlığının tomarına yeni yeni zaferler ilave ede ede gelmek isteyen Barbaros, İtalya sahillerini hizalayarak, Elbe ve Sardunya adalarını vurduktan sonra Cenova'ya da ihrac yaparak kıyıları yağmalayıp Sicilya'ya geçti. Sanki daracık Mesina Bogazi, sarayının bir dehlizi imis gibi tasasızca ilerlerken, bu arada karsılastığı bir İspanyol kalyonunu da imha etmiş bulunuyordu."

Barbaros, Kaptanpasalığa getirildikten sonra İspanyollar'ın öncülük ettiği Avrupa ittifakını yenip, Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü kurabilmek için bir yandan güçlü ve düzenli bir donanmanın kurulmasına çalışırken, öte yandan da V. Charles'a karşı Fransa ile işbirliği yapılmasına önem vermiştir.

Barbaros, İstanbul'a döndükten sonra tersanede gemi insasıyla meşgul olur. Bundan sonra 1534 senesinin Ağustos ayında 80 (veya 84) parçalık bir donanmanın başında İstanbul'dan ayrılıp denize açılan Hayreddin Paşa, İtalya'nın güney sahillerindeki Reggio, Sperlonga ve Fondi gibi şehirlere baskınlar düzenler. Onun bu hareketi, Andrea Doria'yi kendi üzerine çekmek içindi. Ancak Doria'dan bir ses çıkmayınca Tunus üzerine yönelir. Bu esnada Tunus'u elinde bulunduran Beni Hafs Hânedanı'na mensub Mevlay Hasan kaçmak zorunda kalır. Osmanlıların Tunus'a hakim olmaları, Akdeniz hâkimiyeti için önemli bir adım idi. Akdeniz'in Türk hâkimiyetinde olması, Avrupa deniz ticareti için büyük bir darbe idi. Bu sebeple Akdeniz'deki denizci devletler Sarıken'e müracaatla onu Osmanlılar'a karşı kışkırtmaktaydılar. Bunlara, Rodos Adası'ndan kovulan Saint Jean şövalyeleri de katılmıştı. Öbür taraftan Mevlay Hasan da Sarıken'e müracaatta bulunmuştu. Bunun üzerine bizzat Sarıken'in de bulunduğu ve Doria komutasındaki büyük Haçlı donanması Halkulvad'i ele geçirmeyi başarır. Lütü Paşa (Tarih, 356), Tunus Hâkimi'nin Sarıken'e müracaatını anlatırken "Memleket senin, ben dahi senin, iste Rumiler gelüp hile ile memleketi müstevli oldular. Ve sizin komsulugunuza geldiler, bugün bize ittiler, irtiş size iderler" diye sekva idicek İspanya dahi nice yüz pâre gemiler donadup ve binefsihi kendisi binüp gelüp" ifadelerini kullanır. Halkulvad'dan sonra Tunus alınır. Bu esnada her taraf yağmalandığı gibi büyük bir katliam yapılır. Bu harpte Mevlay Hasan Sarıken ile birlikte bulunmuştu. Onun, Tunus halkına gönderdiği mektuplar, kalenin düşmesinde büyük rol oynamıştı. Sarıken sayesinde Tunus sultanlığını tekrar elde eden Hasan, bes sene daha İspanyollar'ın himayesinde kalmış, bes sene sonra oğlu tarafından hal'edilmiştir. Bu sırada Barbaros şehri terkederek Cezayir taraflarına çekilmiş bulunuyordu. Bu olayın akabinde Barbaros karşı taarruza geçerek Balear adalarını basar. Bundan hemen sonra da Irakayn seferinden dönmüş olan Kanunî, kendisini İstanbul'a çağırır. Daha sonra donanmanın başında Kaptanpasalık ile Pulya sahillerine gönderilir. Zira bu dönemde Venedik ile olan münasebetler bozulmaya başlamıştı.3. Korfu SeferiVenedik Cumhuriyeti, devamlı olarak iki taraflı bir siyaset takib ediyor, fırsat buldukça da Osmanlıların aleyhine ittifaklara girmekte bir sakınca görmüyordu. Bilhassa deniz savaşlarında Sarıken ile ittifak ediyor ve zaman zaman da Türk ticaret gemilerini vuruyordu. Bu arada, ahidnâme hükümlerinin yerine getirilmesi için elçi olarak Venedik'e gönderilen Tercüman Yunus Bey, Sarıken'e karşı I. François ile ittifak yapmaları tavsiyesinde bulunmuş, ancak bu teklif Venediklilerce kabul edilmemişti. Onlar, Kanunî'nin teklifini kabul etmemekle kalmadıkları gibi gemileri ile geri dönmek üzere yola çıkan Yunus Bey'e tecavüze yeltenirler. Bu hareket, Venedik'in düşmanca olan tavrını açıkça ortaya koymuştu. Aradaki dostluk antlaşmasına rağmen Venedik'i Osmanlılar'a karşı hasmâne bir tavir takinmasına, Papa III. Pol'un faaliyetleri sebep olmuştu. Zira Papa, Türkler'e karşı Hristianları bir araya toplamak isteyerek Sarıken ile Fransa Kralı I. François'in arasını bulup on senelik bir mütareke yaptırmıştı. Venedik te 1537 yılında bu ittifaka dahil olmuştu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden dönüşünden sonra İstanbul'daki tersanelerde yeni gemilerin insasına başlanır. Bu arada gerekli asker ve malzeme temin edilir. Nihayet I Zilhicce 943 (II Mayıs 1537)'de Vezir Lütü Paşa ile Barbaros Hayreddin Paşa idaresindeki donanma denize açılır. Bir hafta sonra da Kanunî, yanında iki oğlu Selim ve Mehmed bulunduğu halde ordu ile karadan hareket eder. Donanma Otranto civarına çıkarma

yapmakla mesgul iken Andrea Doria'nin Osmanli bandirali on ticaret gemisinden mütesekkil bir filoya hücum ettiği haberi alinir. Barbaros derhal onun üzerine hareket ettiyse de Doria'yi yakalayamaz. Zira Ispanya emrindeki bu Cenevizli Amiral, Barbaros'un karsisine çıkmaktansa kaçmayı tercih ederek kurtulabilecektir. Doria'yi yakalamakatna ümidini kesen Barbaros idaresindeki Osmanli donanması, Pulya sahillerinden dönmüş olan Lütü Pasa ile birleserek Preveze'ye gelir.

Beri taraftan kara ordusu Avlonya'ya varmış, ardından da sefer Venedik üzerine çevrilmisti. Kanunî, Lütü Pasa'ya Venedikliler'e ait Korfu'nun muhasara edilmesini emr eder. Bunun üzerine Lütü Pasa, Korfu adası üstündeki müstahkem San Angelo kalesini kusatmakla mesgulken, Kanunî de Korfu adası karsisindaki Bastia'da karargâh kurmustu. Mücadele bütün siddetiyle sürerken Pâdisah, Ayas Pasa'yi göndererek kusatmanın kaldırılmasını emreder. Lütü Pasa ve Barbaros'un, kalenin her an düşebileceği ve kusatmasının kaldırılmaması yolundaki itirazları kabul edilmez. Kaynaklar, Pâdisahın bu ani kararının sebebini havalarin soguması ve kusatma zamanın geçmiş olması ile izah etmeye çalışırlar. Ancak burada başka bir noktaya da temas ederler . Buna göre kusatma esnasında bir top mermisi askerin içine düşer. Bu yüzden dört gazi şehid olur. Bunun üzerine Pâdisah: " Bir mücahid kulumu böyle bin kaleye vermem" diyerek kusatmayı kaldırır. Kusatmanın kaldırılmasından sonra ordu 22 Kasım 1537'de İstanbul'a döner. Bununla beraber Barbaros, Akdeniz'de Venedikliler'e karşı harekâta devam ederek bazı adaları vurduğu gibi bazılarını da zapt eder. 4. Preveze Zaferi Barbaros Hayreddin Pasa'nın, Adalar seferinden döndükten sonra tersanedeki gemi insasına hiz verdiği bir sırada Kanunî de Bogdan seferine çıkmak üzere hazırlıklara baslar. Preveze zaferinin kazanıldığı 1538 senesinde Osmanlılar, karada ve denizde üç ciddi harekâti birden baslatmışlardı. Bir taraftan Kaptan-i Derya Hayreddin Pasa ikinci adalar seferine hareket ediyor, öbür taraftan Misir valisi Hadim Süleyman Pasa Hind seferine çıkıyor, beri taraftan da Kanunî, ordu-yu humâyunla Bogdan'a yürüyordu. Ayrı ve birbirinden çok uzak sahalarda icrâ edilen bu büyük tesebbüsler, Osmanli Devleti'nin iktisadî ve askerî gücünün ne kadar büyük olduğunu gösterir.

1538 senesi kisinin sonlarına doğru Kanunî, vezirlere kendi masrafları ile hazırlayıp techiz etmelerini emreylediği 150 gemi henüz hazır değilken, Barbaros Hayreddin Pasa'ya denize açılmasını emreder. Bu arada Andrea Doria'nın Girit'e geldiği haberini alan Barbaros, 40 gemi ile 9 Muharrem 945 (7 Haziran 1538) günü İstanbul'dan hareket edip Akdeniz'e açılır. Kendisine 3.000 yeniçeri ile deniz ümerâsından olan bazı sancakbeyleri (Kocaeli Beyi Ali Bey, Teke sancagı Beyi Hürrem Bey, Sayda sancak Beyi Ali Bey ve Alaiye Beyi Mustafa Bey) katılmışlardı.

Bilindiği gibi, Ege Denizi'nin kontrolü bakımından oldukça önemli olan Girit, o dönemlerde Venediklilerin elinde bulunuyordu. Barbaros komutasındaki Osmanli donanması, Ege'de bazı hareket ve fetihlerde bulunduktan ve İstanbul'dan beklediği 90 gemi ile Salih Reis'in Misir'dan getirdikleri de kendisine iltihak ettikten sonra Girit'e ugrayarak adanın bazı mevkillerine asker çıkarır. Donanma daha sonra Preveze'ye yönelmek için buradan ayrılır. Bu esnada Rodos civarındaki bazı adalara da ugrar. Donanma Modon açıklarında iken Andrea Doria'nın Preveze'yi zapta çalıştığı, fakat sonradan kusatmayı kaldırarak müttefik Haçlı donanmasının hareket üssü olarak kararlaştırdığı Korfu'ya çekildiği haberi gelir.

Gerçekten, Barbaros'un Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, Sarıken'i harekete geçirmisti. Papa da Osmanlılar'ın aleyhinde ittifak yapılması hususundaki çalışmalarına hiz vermisti. Osmanlılar'ın, Ege'deki bu harekâti üzerine Korfu'da toplanan Venedik donanmasına, Alman, Ispanyol, Portekiz, Malta, Ceneviz ve Papalık gemileri de yardıma gelecekti. Bu ittifaktan dolayı öyle bir donanma toplanmisti ki, tarih, o zamana kadar bu büyüklükte bir donanmaya şahid olmamisti. Bu durumu haber alan Barbaros, bir kesif kolu göndererek düşmanın durumunu öğrenir. O, bu kadarla da etinmeyecek gönderdiği bir iki gönüllü gemisi ile "kâfir yakasına gönderip dil (esir)" aldirmis ve bunları Bogdan seferinde bulunan Pâdisah'a göndermisti. Müttefik bir donanma meydana getiren düşmanın durumunu öğrenen Barbaros, Preveze'ye doğru hareket eder. Emrinde 122 kadar gemi

vardi. Andrea Doria'nin idaresindeki Haçli donanmasının savas yapabilen (savas gemisi) gemi mevcudu ise 302 idi. Bunlardan 162'si kadirga idi. Bu gemilerde 2500 top ve 60.000 asker vardi. Su halde sayi itibariyle Osmanli donanmasi dsmana nazaran üçte bir oldugu gibi top itibariyle de onaltida birdi. Bundan baska Barbaros idaresinde bulunan Osmanli donanmasinda 8.000 cenki askere karsi mttefiklerin gemilerinde forsalar hariç alms bin asker bulunuyordu. Asker, silah ve gemi üstünlüklerine magrur olan Haçli reisleri, kudretlerinin azameti karsisinda zaferden o kadar emindiler ki, kısa bir müddet sonra gerekleseecek olan galibiyet ve basarilarinin meyvelerini pesin olarak yani daha savas baslamadan önce paylasmislardi.

24 Eylül 1538'de Preveze önlerine gelen Barbaros, harp vaziyeti alır. Bir gün sonra Preveze önlerine gelen Doria da Barbaros'un bulunduğu yerin iki mil aigina demir atar. Andrea Doria, Barbaros'u Preveze'den ikarip savasa girmeye mecbur etmek için 27 Eylül'de Inebahti'ya hcumda bulunmak üzere harekete geçer. Ayni günün sabahi Osmanli donanmasi da Korfu istikametinde harekete geçmisti. Günes ykseldiginde mttefik Haçli donanmasının komutani olan Doria, Osmanli donanmasını arkasında görüp sasirir. Bu saskinligi ile savasa girip girmeme hususunda teredddler geçirir. Bu saskinligindan biraz kurtulduktan sonra harp vaziyeti alır. İki taraf Ayamavra Adasi'nin batı kişisinde  dört mil açıkta karsi karsyia gelirler. Bunun zerine Barbaros, alınacak tedbirleri kararlaltirmek üzere harp meclisini toplar. Sonra da donanmaya harp nizami aldirir.

Bu muharebede Osmanli donanmasi hilâl seklinde tertibat alır. Arkada Turgut Reis idaresinde ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanlilar'in hilâl nizamına karsilik Haçli donanmasi, borda nizami alms ve birbiri arkasında  saf teskil etmisti. Bu sirada rzgrin güneyden esmesi, Osmanlilar için büyük bir tehlike meydana getiriyordu. Bunun zerine Barbaros Hayreddin Pasa, Kâtib elebi'nin ifadesine göre Kur'an-i Kerim'den âyetleri yazdirdigi varaklari (sayfalari) derya yüzüne serptirip Cenab-i Hakk'a tazarru ve niyazda bulunur. Duasi ind-i İlâhî'de kabul olunmus oacak ki, rüzgâr hafifleyip yn degistirir. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihar adli eserinde yukaridaki ifadelerine sunlari da ilâve eder: " Bu kissadan hisse sudur ki, serdar olanlar, yalniz esbab-i cismaniye itibar etmeyüp, kadir olduklari kadar ruhanî sebeplere de riâyet etmelidirler." diyerek muharebelerde mânevî kuvvetin ihmal edilmemesi gerektigine isret eder. Rzgrin bu sekilde yn degistirisi, manevra kabiliyeti az olan dsman gemilerinin hareketlerini yavaslatir.

Barbaros, gemilerini kivrik bir hançer (hilâl) seklinde yan yana dizerek savas düzeni alır. Sag kanat komutanligini Turgut Reis'e, sol kanadinkini de Sâlih Reis'e vererek kendisi ortada yer alır. Dsmanin sayica stnlg karsisinda bir yarma harektina girisen Barbaros, mttefik Haçli filosunun gerilerine kadar ilerler. Büyük bir hayret ve saskinlikla Osmanli donanmasının kendisini evirdigini gören Doria, ancak ertesi gün (28 Eylül) donanmasını harekete geçirebilir. Böylece, büyük bir bozguna ugratilan mttefik donanmasının otuz alti teknesi ele geirildigi gibi 2175 de esir alinir. Bu savasta Türk donanmasının kayiplari ise oldukça azdi.

Doria'nin her türlü savas taktigine, ayni sekilde karsilik veren Barbaros, kk bir kuvvetle büyük bir zafer kazanir. Gece karanliginin basmak üzere oldugu bir sirada Doria, bir donanma için hem serefsizlik, hem de ugursuzluk alâmeti olan fener söndürme emrini vermisti. Böylece o, gecenin karanligindan istifade ederek kamayi basarir. Barbaros'un bu muharebede cesaretle tatbik ettigi yarma harekâti, daha sonra pek çok meshur amirale örnek olur. Gerçekten, Hiristiyan Avrupa'nin ikarabilecegi en büyük deniz gücü, bes saat içinde tamamen tahrib edildigi gibi, Akdeniz hâkimiyeti de Osmanlilarin lehine olarak kesin bir sonuca baglanmisti. Preveze zaferiyle Dogu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz bölgesinde de Osmanli hâkimiyeti saglanmis olur.

Anlasildigi kadari ile Avrupa'li bazi yazarlar, bu savasi kmsemeyi bir âdet hâline getirmislerdir. Böylece, Doria'i dstg durumdan kurtarmaya gayret ederler. Bununla beraber Osmanlilarin bu zaferle denizlerde nasil bir prestij kazandiklarini da söylemeden

edemezler. Nitekim, "Muhtesem Süleyman" diye bir eser yazmış bulunan Renzo Sertoli Salis, Osmanlıların denizlerdeki başarısından bahs ederken: "Türklerin stratejik ve taktik zaferi, onların denizlerdeki prestijini bir parça artırmıştı. Süleyman, adam seçme hususundaki kabiliyeti sayesinde, o zamana kadar Osmanlı sultanlarının ihmal etmiş oldukları bu prestij kazanmasını bilmisti" der.

Bogdan seferinden dönmekte olan Kanunî, Barbaros'un gönderdiği zafer haberini Yanbolu konagında iken almıştı. Bu haberi müteakip Kanunî, Divan-i Humâyûnu fevkalade bir toplantıya çağırarak zafernâmeği okutturmıştı. Sultan, bu zaferi, bir kита büyüklüğünde olan ülkesinin her tarafına duyurarak senlik ve dualarla kutlanmasını emretmiştir. Barbaros İstanbul'a dönünce halkın coşkun tezâhüratıyla karşılanmıştı. Bizzat kendisi Sultan'a bütün detayları ile muharebeyi anlatmıştı.

Bilhassa yabancı kaynakların dili ve bakış açılarıyla bize Preveze Zaferi hakkında bilgi veren ve onun, Akdeniz tarihinde açılan yeni bir dönemin başlangıcı olduğuna işaret eden A. Büyüktugrul, bu konuda sunları söylemektedir:

"Muharebenin uzak sonuçlarına bakacak olursak; Preveze'den kaçmak, İspanyollara otuz yıllık mahcubiyet, ağır zararlar ve deniz yenilgilerine mal olmuştı. Tam da Akdeniz egemenliğini kazanacağı bir anda V. Charl, Andrea Doria vâsıtasıyla pek rezil bir halde bunu kaybedip Türklere bırakmıştı. Bu davranışın üzücü tepkileri Cezayir'de bizzat görüldüğü gibi aynı rezilliyi halefi de Cerbe muharebesinde görmüştü.

Preveze günü İspanyol armadası için, yüz şerefli yenilgiden baska mes'um bir gün oldu. Düşünülerek yapılan bu kaçışın tepkileri Lepanto muharebesine kadar pek çok yıllar ve hatta daha sonraları da görüldü.

Kendi konularına büyük bir askla bağlı bulunan ve bu askın etkisinde olayları büyük mübalagalarla anlatan Kardinal Guglielmotti, olaylar arasındaki bağlantıları da açık biçimde görerek, Preveze muharebesini şöyle özetlemiştir: O ana kadar denizlerde belirli bir noktaya kadar korkak ve aşağı yukarı ümitsiz bulunan Türkler, bu kadar büyük olan başarının kusurlu taraflarını baskalarına yüklemeyi asla düşünmediler. Fakat sadece kendi muazzam üstünlüklerinden söz ederek sonradan, asla büyüklüğü görülmemiş biçimde haddini bilmemezlik ederek küstahlaşmışlar ve Hristiyan adına karşı muazzam istihfaflar sürdürmüşlerdir. Bundan sonra biz, Hristiyan filolarının Türklerin önünden daima kaçışıklarını fazlasıyla görecektik." dedikten sonra Cerbe'deki yenilginin sebebini de böyle bir korkaklığa bağlar.

Preveze zaferinden sonra, Hersek'e bağlı olan ve daha önce Doria tarafından ele geçirilen Adriyatik kıyısındaki Nova (Castelnuova) 10 (veya 24) Ağustos 1539'da kolaylıkla ele geçirilir. Bu zaferden sonra Haçlı ittifakından ayrılmak isteyen Venedikliler, Osmanlılar'la bir barış antlaşması yapma zemini aramaya başladılar. Zira ittifaka dahil olduklarından beri pek çok zarara uğramışlardı. Bu durumdan kurtulmak ve Osmanlılar ile yeniden bir antlaşma yapmanın mümkün olup olmadığını öğrenmek için gizlice İstanbul'a bir ajan gönderirler. Ajanlarının, müsbet bir cevapla Venedik'e dönmesi üzerine Kanunî nezdine evvela Pietro Zen, onun yolda ölmesi üzerine yerine Tomaso Contarini İstanbul'a gönderilir. Ancak Kanunî tarafından kabul edilmekle birlikte iyi muamele görmeyen bu elçiye Vezir-i A'zam Lütüfi Paşa, bir antlaşma yapılmasının geniş selâhiyet ve mezuniyetle sahip olmakla mümkün olabileceğini anlatmak isteyerek, şimdi Venedik'e dönmesini, fakat şehzâdelerin sünnet ve sultanın izdivacı düğünlerinde bulunmak üzere Eylül'de yeniden İstanbul'a gelmesini tavsiye etmişti. Bu sırada Venedik, Avrupa'nın siyasî durumu ve İmparator (Sarlken)'la Fransa Kralı arasında bir konferansın akdi kararı sebebiyle Osmanlılar'la barışmanın akıllıca bir hareket olacağını anladığından, birçok fedakârlıklarla barışı kazanmak istemekteydi. Bu gaye ile İstanbul'a gelen Venedik elçisi ile 20 Ekim 1540'da imzalanan antlaşma sonucunda Mora'daki Malvasia (Monemvasia) ile Anabolu (Napoli di Roma) Osmanlılar'a terkedildi. Dalmaçya ve Ege'de ele geçirilmiş yerlerde Osmanlı hâkimiyeti tanındı. Bu antlaşmaya göre Venedikliler, 300.000 altın vermeyi de

kabul ettiler. Buna karsilik kendilerine yeniden ticarî bazi imtiyazlar tanindi.5. Barbaros'un Fransa'ya yardım SeferiKanunî Sultan Süleyman, 1541 yılında Macaristan seferine çıkarken Barbaros'u da yetmiş gemiden mütesekkil bir donanma ile Adriyatik sahillerinin muhafazası ile görevlendirmisti. Bu siralarda Sarlken, Cezayir üzerine yürümek niyetinde idi. Daha önce de temas edildiği gibi Barbaros Hayreddin Pasa, Osmanli donanması kaptan-i deryası olmakla birlikte aynı zamanda Cezayir Beylerbeyliğini de uhdesinde bulundurmaktaydı. İstanbul'da bulunduğu siralarda yerine evlatlığı Hasan'ı vekil olarak bırakmisti. Hasan, Sicilya'dan Cebelitarik'a kadar Avrupa sahillerini tehdit ediyor ve yeni dünyadan tasınan kıymetli malları ele geçiriyordu.

Bu tehdit ve tehlikeye bir son vermek isteyen Sarlken, bizzat kendisinin basında bulunduğu ordusu ile Cezayir üzerine yürüme kararı alır. 65 parça kadirga, 400'e yakın nakliye ve yelkensisiz gemi ile Cezayir üzerine hareket eder. İmparatorun da yer aldığı Doria idaresindeki donanma, 20 Ekim 1541'de Cezayir sahillerine gelir. Böylece yirmi bes bin kişilik bir kuvvetle Cezayir kusatılır. Ancak Cezayir kalesindeki Hasan Aga'nın, az sayıdaki kuvvetinin büyük direnişi ve hava şartlarının elverişsizliği yüzünden Sarlken, Cezayir önlerinde büyük bir hezimete uğrar. İmparator, fırtına yüzünden çoğu batmış bulunan donanmasını güçlkle toparlayarak İspanya'ya dönebilir.

Lütfi Pasa'nın, "Mel'un İspanya Kralı" diye isimlendirdiği Sarlken'in bu seferinde 80 pârê kadirga ile 200 parça karavele, kalyete ve kayıklarla toplam 500 kadar gemi ile Cezayir'e gelip Hasan Aga'ya teslim olmaları için bir mektup gönderdiğini ve fakat bunun reddedildiğini nakleder.

Cezayir'de basına gelen bu bozgundan sonra Sarlken, Fransa Kralı I. François ile yeniden mücadeleye girer. Zaten tek basına Sarlken ile basa çıkamayacağını anlamış bulunan François, Preveze Zaferi'nden sonra yeniden Osmanlılar'a yaklaştırmak istiyordu. Bu sebeple Osmanlılar'dan yardım talebinde bulunur. Basından beri Fransızlar'la is birliğinden yana olan ve 1532'de I. François ile ilişki kurmuş bulunan Barbaros'un da uygun görmesiyle Akdeniz'de Sarlken'e bağlı bulunan yerlere karşı ortak bir harekete karar verilir. Böylece, Fransa'ya yardım kararı alınır. Bu karardan sonra Barabors, Fransız donanması ile birlikte müstakil bir harekâta memur edilir. 28 Mayıs 1543'te yanında Fransız elçisi olduğu halde İstanbul'dan hareket eden Barbaros, 110 gemilik filosuyla Messina, Reggio ve Ostia gibi İtalyan sahillerini vurduktan sonra 20 Temmuz'da Marsilya önlerine geldiğinde burada törenlerle karşılanır. Burada, Fransız donanmasının hazirliklerinin tamamlanmasından sonra 30 gemilik Fransız donanması ile müstereken Sarlken'in müttefiki ve Savoi Dükü olan Charles'in elinde bulunan Nice'i muhasara eder. Şehir, 20 Ağustos'ta ele geçirildiği halde, Fransızların gevsekliliği ve iki yüzlü davranmalarından dolayı iç kaleyi fethetmek lüzum görmediği ve Fransızların bu tavrına çok kızdığı için Barbaros, kusatmaya son verir. Bundan sonra Türk donanmasının kisi Toulon'da geçirmesi uygun görülür. Fakat altı ay kadar Güney Fransa'da kalan Barbaros, François'in, Sarlken ile anlaşması karşısında İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Dönüş sırasında da Cenova'da esir bulunan Turgut Reis'le birlikte orada esâret hayatı yaşayan birçok Müslüman ve Türk esiri de kurtarır. O, Cenova'daki Müslüman esirleri kurtardıktan baska, oradan da birçok esir ve ganimet alıp 1544 senesinin yaz aylarında İstanbul'a döner. Kanunî tarafından büyük deniz gazasının kahramanı sıfatıyla kabul edilerek iltifatlara mazhar olur.

NICE SEFERİ

Barbaros'un son büyük seferidir. Bundan sonra daha çok tersane işleriyle meşgul olan Barbaros, 6 Cemaziyelevvel 953 (5 Temmuz 1546)'da kısa bir hastalıktan sonra vefat eder. Cenazesi, sağlığında Besiktas'ta yaptırdığı medresenin yanındaki türbesine defnedilir sözü ölümüne tarih olarak düsürülmüştür.

Tabir yerinde ise çekirdekten yetisme diyebileceğimiz bir denizci olan Barbaros Hayreddin Pasa zamanında Osmanli denizciligi, gücünün zirvesine ulaşmisti. Onun mektebinde (ekol) yetişen değerli denizciler ve teskilâtli tersane sâyesinde bu güç varlığını bir süre daha

devam ettirmistir. Nitekim Piyale Pasa'nin kaptan-i deryaliga getirilmesi ile Turgud, Uluç Ali, Hasan ve Salih Reis'lerin de bulunduğu Osmanli donanmasi Akdeniz'de güç ve varligini devam ettirdi. 6. Fransa'ya Ikinci Yardim Seferi 1551 senesi baharinda hazirlanan 90 kadirgalik bir Osmanli donanmasi, Sinan Pasa idaresinde Egriboz'da bulunan Turgud Reis ile birleserek 14 Temmuz'da Malta önlerine gelip oradan da Trablusgarb'a hareket eder. Buranin, 1530'da Malta'ya yerlesmis bulunan Saint Jean sövalyelerinin elinde bulunmasi, çevredeki Müslüman halkin mücadelesine sebep olmus, hatta bunlar, Kanunî'ye müracaatla yardım bile istemislerdi. Bunun üzerine Kanunî, Enderûn agalarından Murad'î buraya göndermistti. Sinan Pasa, Trablusgarb önlerine gelince Murat Aga ile irtibat kurarak sehri kusatir. Nihayet 13 Agustos'ta sehir teslim olarak idaresi Murad'a verilmisti. Turgut Reis ise Karlieli Sancakbeyligine getirilmisti.

Osmanli donanmasi 1552 senesi ilkbaharinda Kaptan-i Derya Sinan Pasa komutasinda Batı Akdeniz seferine çıkar. Donanma, Fransa Krali II. Henri'nin, Sarlken ile aralarında meydana gelen düşmanlik yüzünden Osmanlilar'dan yardım istemesi üzerine ikinci defa olarak Fransa'ya yardıma gidiyordu. Bu sefere Karlieli sancakbeyi Turgud Reis de katilmisti. Fransa elçisi Daramon da üç gemi ile Osmanli donanmasi ile beraberdi. Baslangıçta Fransa'nin yardım talebini kabul etmeyen Kanunî, daha sonra Avusturya ile aralarındaki nazik durum karsisinda Fransa'ya yardıma karar verir. Karlieli Beyi Turgud Reis, Sicilya kıyılarını vurmaya memur edilmisti. Donanma İtalya sahillerini dolasarak Napoli'ye gelir. Orada Fransız donanmasi beklenir. Fakat beklenen donanma gelmeyince yolda rastlanilir diye bir müddet kuzeye doğru seyredilir. Bu sirada Andrea Doria'nin Napoli tarafına geçeceği haber alınarak Turgud Reis'in tavsiyesiyle Ponza adaları tarafında pusu kurulur. Pusuya düşürülen Andrea Doria yenilerek Sardunya adasına doğru kaçır. 5 Agustos 1552'de cereyan eden bu hadisede Doria'nin 7 gemisi zaptedilir.

Bundan sonra gerek Sinan Pasa'nin, gerekse onun vefati üzerine yerine gelen Piyale Pasa'nin deniz seferleri vardır. Bunlardan biri, 966 (M. 1558)'de İspanya sularında dolasan Kaptan Piyale Pasa'nin, Minorka adasının önemli şehirlerinden olan Siüdadela'yi zaptetmesidir. Bundan baska yine Piyale Pasa maiyetinde Turgud ve Salih Pasalar bulunduğu halde İtalya sahillerini vurup Reçyo sehrini zapt etmiş ve Afrika sahilindeki Oran'ı, İspanyollar'ın elinden alıp basarılı bir şekilde geri dönmüştü. Bu olaydan sonra İspanya ve Papa basta olmak üzere İtalya yarımadasındaki devletlerin tamamının Osmanlilar aleyhine meydana getirdikleri ittifak, 1559'daki Cerbe muharebesini dogurmudur.7. Cerbe Muharebesi Preveze'den 13 yıl gibi kısa bir müddet sonra Trablusgarb'ı zapteden Osmanlilar, Orta Akdeniz havzasına kesin olarak yerlesmislerdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın, Kuzey Afrika sahillerini takib ederek Cebelitarık'a kadar tırmanmasi ve dolayisiyle Türk hâkimiyetinin Batı Akdeniz'de de hissedilmeye baslanması, bu defa da babasından Akdeniz siyasetini devr amış olan İspanya Krali II. Philippe (1556 - 1598)'i harekete geçirmisti. Fakat Türkleri Batı Akdeniz kıyılarından uzaklastirmak gayesini güden bu tesebbüs, İspanyol ve müttefiklerinin 1560'da Cerbe'de ağır bir yenilgiye ugramaları ile sonuçlanmisti. Fernand Braudel'in deyimi ile İspanyol askerleri Türkler karsisinda "boylarının ölçüsünü" almışlar ve Akdeniz'de "Türk deniz üstünlüğü" kurulmustu.

Biraz önce ifade edildiği gibi, Trablugarb'ın alınması ile Osmanlilar Dogu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'e de kesin olarak yerlesmislerdi. Trablusgarb'ın, Osmanli idaresine geçmesi ve hâkimiyet mücadelesinin Batı Akdeniz'e kayması, Malta'daki Saint Jean sövalyelerini oldukça rahatsız ediyordu. Zira burası onlar için stratejik ve ekonomik değeri hâiz önemli bir mevki idi. Bundan baska yavas yavas siranın kendilerine geleceğinden de korkuyorlardı. Bu sövalyelerin gayretleri ve babasının siyasetini sürdürmek isteyen İspanya Krali II. Philippe ile Papa'nin tesvikleri sonucu İspanya, Papalık, Cenova, Floransa, Sicilya, Malta, Napoli ve Monaco gibi Akdeniz'deki Hristiyan devletler, bir ittifak kurmuşlardı. Basi sıkistikça Osmanlilar'dan yardım isteyen Fransızlar ve Osmanlilar ile bir baris antlaşması imzalamış bulunan Venedikliler, fiilen bu ittifaka girmemekle birlikte, gizlice müttefikleri desteklemeye devam ediyorlardı.

Akdeniz'deki Hristiyanlar tarafından meydana getirilen bu ittifakin duyulması üzerine Piyale Pasa İstanbul'a çağrılır. Hazırlıklarını tamamlayan Piyale Pasa, 20 parça gemi ile başlangıçta müttefik donanmayı Malta istikametinde aradıysa da onların Cerbe sularında olduğunu öğrenince Turgud Reis kuvvetleriyle birleşmek üzere buraya gelir. Bu arada 200 gemiden mütesekkil müttefik donanması, 2 Mart 1560'da Cerbe'ye asker çıkarmıştı. Bu esnada Trabusgarp'ta bulunan Turgud Reis adına adayı idare eden yerli bir seyh, adayı müttefik donanmaya teslim eder.

13 Mayıs 1560'da Cerbe önlerine gelen Osmanlı donanmasını gören düşman, bir hayli telaşlanır. Bununla beraber Cerbe adasından 7 - 8 mil uzakta bulunan birleşik düşman donanması ile Osmanlı donanması arasında 16 Mayıs 1560'da büyük bir deniz savaşı meydana gelir. Bizzat Piyale Pasa'nın bildirdiğine göre 3 gün 3 gece devam eden savaş sonunda düşmanın 20 kadirgasi alınmış, bunlardan biri yakılmış, 26 gemisi ele geçirilmiş, bir kısmı da kaçıp kurtulmuştu. Osmanlı donanmasının top atesine başlaması üzerine heyecanlanan Giovanni Doria, gemilerine demir aldirterek derhal denize açılır. Denize açılan müttefik donanması, Osmanlı gemilerince bir hayli yıpratılır. Bu hengamede genç amiral Giovanni Doria, karaya sürünmekle birlikte canını kurtararak Sicilya'ya doğru kaçabildi. 60 kadar gemisini kaybeden müttefik donanma müthiş bir bozguna uğramıştı. Bu bozgun haberi İspanya ve İtalya'da derin bir teessüre yol açtı.

Genç Doria'nın kaçması üzerine Don Alvaro, sağlam surları bulunan Cerbe kalesine sığınmak zorunda kalır. Bu deniz zaferinden sonra Osmanlı kuvvetleri kaleyi kusatırlar. Turgud Reis'in de katıldığı ve Trablus Eyâleti'nin, Trablus, Kayrevan, Sfeks gibi şehirlerin piyade ve süvari kuvvetlerini de beraberinde getirerek yaptığı kusatma 80 gün sürer. Böylece üç aya yakın bir kusatmanın sonunda 31 Temmuz 1560'da Don Alvaro bir gemiye atlayarak kaçmak istediye de Turgud Reis tarafından takip edilir. Kurtuluş imkânı bulamayan Don Alvaro, esir olarak teslim alınır. Büyük bir zaferle sonuçlanan bu savaş, müttefiklere 20.000 kadar ölü ve 5000 kadar da esire mal olur. Bu zafer sonunda ada Turgud Reis'e verilir. Piyale Pasa ise Trablus'a ugradıktan sonra tekrar İstanbul'a döner.

Türk denizcilik tarihinin sanlı muharebelerinden biri olan Cerbe Zaferi, Akdeniz'deki Osmanlı hâkimiyetini perçinleyip kuvvetlendirmiştir. Filhakika, XVI. asırda Osmanlı donanmasının kazandığı büyük ve kesin zaferlerin başında gelen Cerbe Savaşı, Osmanlıların, Batı Akdeniz'den çıkarılamayacağını isbatlamış görünmektedir. Bunun içindir ki II. Philippe, ugradığı yenilginin intikamını almak yerine, aradaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak ve barışa kavuşabilmek için İstanbul'a elçiler göndermeyi tercih edecektir.

Cerbe'de gâlib gelen Osmanlı donanması, Avusturya elçisi Busbecq'in müşahedelerine dayanarak belirttiği gibi esirler, ganimetler ve yedeginde düşmandan zaptolunan gemilerle Piyâle ve Turgut Pasaların emrinde Dersaadet (İstanbul)'e gelmiş ve burada merasimle karşılanmıştı. İlk Osmanlı kadirgasi, Salîb (Haçlı) donanmasının, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş tasvirini taşıyan büyük bayragını denizde sürüyerek ilerliyor ve bunları diğer Hristiyan bayraklarını aynı tarzda sürükleyen gemiler takip ediyordu. Düşmandan zaptolunan kadirgaların direk ve küpesteleri alınarak basit birer tekne haline sokulduklarından Türk gemilerinin yanında küçük ve adi seyler gibi görünüyordular. Kaptan Pasa gemisinin arkasında esir alınan düşman komutanları ve asilzâdeleri görünüyordu. Toplarını atesleyerek alay köşkündeki Pâdisah'ı selâmlayan donanma-yi hümâyûnun hasmeti ve kazanılan zaferin büyüklüğü, Sultan'ın üzerinde en ufak bir gurur isareti doğurmamıştı. Bu duruma hayret eden Avusturya elçisi Busbecq, Kanunî'nin vezirlere " İste insan bunları görüp te tekebbüre kapılmamalı, her şeyin Cenâb-i Hakk'ın inâyetiyle olduğunu fikredip , Allah'a şükürler etmelidir" dediğini nakleder. Yine Busbecq, Kanunî'yi dinî vazifelerini ifâya ve câmiye namaza giderken gördüğünü, hâlinde aynı husû ve hüzn isâretini müşahade ettiğini yazmaktadır. Bu ifadeler, Kanunî'nin, ne derece yüksek bir İslâmî ve manevî olgunluga sâhip olduğunu göstermektedir. Gerçekten bu hal, değil hükümdarlarda velilerde de çok az rastlanılan manevî bir kemâl tezahürüdür.⁸ Malta Kusatması Osmanlıların zaferi ile sonuçlanan ve onların Batı Akdeniz'den

ıkarılamayacağını bir kere daha ortaya koyan Cerbe muharebesinden sonra dikkatler Malta'ya çevrilir. Zira Misir, Trablusgarb, Cezayir ve diğ er bazı mühim yerlerin idare ve emniyeti, Malta'nın Osmanlı idaresinde bulunmasını gerektiriyordu. Daha önce temas edildiği gibi Rodos Adası'nın Osmanlılar tarafından fethini (1522) muteakip Malta Adası, Sarlıken tarafından buradan ıkarılan Saint Jean sövalyelerine verilmisti. Ada, kısa bir zaman içinde sövalyeler tarafından pek mustahkem bir hale getirilmisti. Cezayir yolu üzerinde bulunan adadaki sövalyeler, korsanlık faaliyetlerini sürdürüyor, Türk ticaret gemilerini vurmak suretiyle Osmanlı ticaretine zarar veriyor ve nihayet Osmanlılar aleyhine olan savaşlara (Preveze ve Cerbe gibi) istirak ediyorlardı. Ayrıca Hristiyan korsan gemileri de burada kendileri için çok güvenli bir sığınak buluyorlardı. İste bütün bu sebepler gözönüne alındığı zaman Osmanlılar bakımından Malta'nın fethi kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya ikiyordu. İspanyollar ise Malta'nın fethinin sonunda Osmanlı donanmasının Sicilya, Napoli ve havalisine geleceğini bildiklerinden, Malta'nın savunmasına büyük bir önem veriyorlardı. Bütün bu diplomatik ve stratejik düşüncelere rağmen Osmanlılar, Malta seferi konusunda pek istekli görünmüyor veya en azından acele etmiyorlardı. Fakat bu sıralarda saray için alınan esyayı getiren bir Türk gemisinin Zanta ve Kefalonya adaları arasında 7 (yedi) Malta korsan gemisi tarafından zaptedilmesi, adanın, Osmanlılar tarafından zapti hakkındaki tasavvur ve düşünceyi meydana çıkardı.

Yıllardan beri "ahali-i Islâm-i nsret encma zarar ve hasarettten hâli olmayan" Malta sövalyelerine ait "kila' ve buka'in kal' ve kam'ina" karar verilince yani Malta'ya sefer kararı alınınca, büyük bir hazırlığa girilir. Haliç, Gelibolu ve Sinop tersanelerinde yeni gemiler inşa ve mevcudlar tamir edilip kalafatlanırken, bazı gönüllü reisler için Rodos'ta 18 oturaklı kaliteler yaptırılması yoluna da gidilir.

Malta zerine gönderilecek kuvvetlere Besinci Vezir Kizilahmedl Mustafa Paşa serdar tayin edilerek seferin bütün selâhiyeti kendisine verilmisti. Donanma ise Cerbe glibi Cezayir Beylerbeyi Kaptan-i derya Piyâle Paşa'nın emrine verilmisti. Ayrıca Beylerbeyi Turgud Paşa (Reis)'ya da emirler gönderilerek Piyâle Paşa'ya yardımda bulunması istenmişti. Mühimme Defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre bu konuda Turgud Reis'e biri 25 Rebiülevvel 972 (31 Ekim 1564), diğ eri de bundan dört gün sonra 29 Rebiülevvel 972 (4 Kasım 1564)'de gönderilmiştir.

Osmanlı donanması, 29 Mart 1565'te 300'e yakın irili ufaklı gemi ve 40-50 bin kisten mütesekkil muazzam bir ordu ile Malta'ya hareket eder. 19 Mayıs'ta adaya varılarak karaya asker çıkartılır. Kanunı'nın emir ve tavsiyelerine rağmen çok tecrübeli bir denizci olan Turgud Reis gelmeden kusatmaya başlanarak yanlış mevkilere hücuma geçilir. Bununla beraber Turgud Reis'in aldığı önlemlerle bu hatalar düzeltilir. Ancak Turgud Reis, hücum yapıldığı sırada (18 Haziran) Sant Elmo burçları önünde, atılan bir top güllesinin çarptığı kayadan fırlayan bir tasin basına isabet etmesiyle yaralanır. Dört gün ve gece kendini bilmeden (koma hali) yatar. Burçların feth edildiği besinci günü (23 Haziran) vefat eder. Cesedi bes parça kadirgasiyle Trablus'a gönderilip orada yaptırdığı câmi ve medresesinin yanındaki türbesine defnedilir.

Saint Helen kalesi on yedi günde (24 Haziran 1565) alınmakla beraber asıl maksat olan Malta muhasara edilir. Bundan sonra şiddetlenen çarpışmalar, Osmanlı ordusunda büyük zayıflatlara yol açar. Sicilya genel valisinin İspanya, Fransa ve Papa'nın desteğiyle 72 kadirga ve on bin askerle yardıma gelmesi ve deniz mevsiminin geçmekte olduğunun görülmesi üzerine kalenin alınamayacağı anlaşılarak kusatmaya son verilir. Serdar Mustafa Paşa, Turgut gibi büyük bir denizci ile takriben 20.000 askerin şehdetine mal olan bu kusatmayı kaldırarak 11 Eylül'de asker ve malzemeyi gemilere yükleyerek denize açılır. Bu muvaffakiyetsizlik zerine Malta seferi için Serdar tayin edilen Mustafa Paşa vezirlikten azl olunur.

Fethi için büyük hazırlıklar yapılan ve maalesef büyük zayıflatlara sebebiyet veren bu kusatmanın kaldırılmasına, kalenin hem müstahkem bir mevkiide bulunması, hem de sağlam surlarla vrili olmasının yanında ada, gereği gibi abluka altına alınamıyordu. Bu

da kaleyi müdafaa edenlere disardan devamlı yardımların gelmesine sebep oluyordu. Bu arada kusatma planında yapılan büyük hatalar, kusatmanın uzamasından dolayı donanmanın maruz kaldığı erzak ve malzeme sıkıntısı ile orduda hastalığın bas göstermesi gibi durumlar, adanın fethine imkân vermemisti.

Kanunî Sultan Süleyman, bu basarisizlığı hazmedemeyecek ve yeni bir seferin açılması için hazırlıklara başlanmasını emredecektir. Ancak Avrupa'ya yeni bir kara harekâtının yapılma mecburiyeti, bu seferi ikinci plana itmiştir. Bununla beraber Kanunî, son seferi olan Sigetvar'a çıkmadan önce donanmaya denize açılma emrini vermişti. Bu sefer sonunda Sakiz Adası bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine geçecektir.9. Sakiz Adası'nın Alınması Donanma, Kanunî'nin emri üzerine harekete geçip denize açılmıştı. Gerçi Sakiz Adası, daha Fâtih Sultan Mehmed zamanında vergiye bağlanmıştı. Ancak bura sakinleri, fırsat buldukça Osmanlıların askerî harekâtları ile donanmanın durumu hakkında dışarıya bilgi sızdırmaktan geri kalmıyorlardı. Zaman zaman da vergilerini aksatıyorlardı. Bundan baska Malta kusatması sırasında da bazı Sakizliler, Osmanlılar'a karşı savaşmışlardı. Öte yandan, tamamen Osmanlı hâkimiyetindeki Ege Denizi'nde böyle bir adanın bulunması, Osmanlı menfaatlerine zarar verebilirdi. Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle Kanunî, bütün bu durum ve sebepleri şu sözlerle ifade ediyordu:

"Misir diyarına giden hacıların yol üzerinde kıyıya yakın Sakiz Adası hisarında oturan kâfirler görünüşte haraca bağlı iseler de savaşçı kâfirlerle iyi dostluk üzere olup her daim devlet kapısında olan işleri yazıp bildirmektedirler. Ve donanma-yı humâyûn gemileri çıktıkça kaç gemidir ve ne yana gidecektir hep bildirip ufak Islâm gemilerine zarar eristirmekten geri durmadıklarını biliyorum. Ne yoldan olursa bu adayı tutup almaya dürisesin. diye buyurmuşlardı." Bunun üzerine 973 baharında (Mart - Nisan 1566) Kaptan Piyâle Pasa 70 parça kadirga ile denize açılıp, adanın karsısındaki Çesme'ye gelir. Donanmanın Çesme'ye geldiğini gören Sakizliler, bazı hediye ve armaganlarla Kaptan Pasa'ya geldilerse de bu, kalenin zaptına mani olamadı. Zira Pâdisah'ın bu konudaki emri kesindi. Bu sebeple 24 Ramazan 973 (14 Nisan 1566)'da Sakiz'a gelen Piyâle Pasa, kan dökmeden adayı zapt edip onu bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine alır. Buraya muhafızlar koyan Piyâle Pasa, büyük kiliseyi de câmi haline getirmişti. Böylece Ceneviz, Ege'deki son kolonisini de kaybetmiş oluyordu. Türklerin adayı ele geçirmesi, Katolik Cenevizlilerin tazyiklerinden sıkâyetçi olan yerli Rumlar tarafından sevinçle karşılanmıştı. Böylece Sakiz Adası da diğer komşu adalar gibi Osmanlı hâkimiyetinin sağladığı müsamaha havasından faydalanmıştır.

Sakiz Adası'nın artık bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine girdiği haberini alan Kanunî, "eyü tedarük olunmuş" diyerek memnuniyetini izhar etmişti. Piyâle Pasa'ya gönderilen hükümde ise, Sakiz'in bir sancak halinde Kaptanpasa eyâletine ilhaki uygun görülmüş ve buranın sancakbeyliği Kirsehir Beyi Gazanfer Bey'e 50.000 akça terakki ile tevcih olunmuştu. Ayrıca Sakiz'in tahriri yapılarak buranın gelirleri ile nüfusu tesbit edilmisti. Bu esnada Sakiz'in ileri gelenleri İstanbul'a gönderilmişti.

HIND OKYANUSU SULARI

Bilindiği gibi Kanunî dönemindeki deniz harekâtı, sadece Akdeniz'le sınırlı kalmamış, aynı zamanda Hint Okyanusu ve kollarında da devam etmiştir. Bu dönemde, Islâm dünyasının mümessili olarak bir cihan devleti haline gelmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin, o günün ulaşım ve teknik imkânlarına göre çok uzak olan bu sularda bulunmasının bazı önemli sebepleri vardı. Bunun için burada hem bu sebepleri, hem gelişmeleri, hem de bu seferlerin sonuçlarını gözler önüne sermeye çalışacağız. Böylece Osmanlıların o kadar uzak olan bölgelere niçin ve hangi gâye ile gittiklerini daha iyi kavramış olacağız.

XV. asrın meshur denizcileri olarak bilinen İspanyol ve Portekiz gibi iki Hristiyan devletin, dayanıklı gemiler inşa ettikleri ve coğrafî kesiflerde önemli adımlar attıkları bilinmektedir. Bu kesifler, Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiriyordu. Gerçekten, Portekiz'in Hind Okyanusu'na açılması bir tesadüf eseri olmayıp, Rahib John'un ülkelerini ve baharat

memleketlerini keşfetmek gâyesiyle 7 Mayıs 1487'de bu bölgelere seyahata çıkan Portekizli maceraperest João Peres de Covilhão'nun raporlarının bir sonucudur. Bu bakımdan Portekizli'nin Hind denizine açılmalarını basit tesadüflere bağlamamız mümkün değildir. Onların bu hareketleri, Müslümanlara karşı "Haçlı Ruhu", Afrika'daki "Guinea" altınına erişme ve Doğu'da Hristiyanlığı temsil eden efsanevi João Peres de Covilhão ile Doğu'daki baharatın menseini bulma gibi sebeplere dayanıyordu. Bu dönemde Hindistan sularına gelen Portekizliler, Gao'yu ele geçirerek Kizildeniz'de faaliyete geçtikleri gibi Mekke'nin limanı durumundaki Cidde'yi de tehdit etmeye başlamışlardı. Bu esnada onlar, Doğu mallarının Akdeniz'e ulaşma merkezlerine hâkim olmuşlardı. Hatta, ticaret gelirlerinin azalması yüzünden Memlûk Devleti ile Portkizliler arasında mücadeleler başlamıştı. Bu mücadelede esnasında Memlûk Devleti'nin, Osmanlılar'dan yardım talebinde bulunduğu ve Sultan II. Bâyezid'in yardım için buraya Selman Reis'i gönderdiğine daha önce temas edilmisti.

Memlûk Devleti'nin merkezi durumundaki Misir'in, Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Portekizliler ile Osmanlılar, bu uzak denizlerde karşı karşıya gemis oluyordular. Osmanlıların hedefi, hem Cidde'yi Portekiz tehdidinden kurtarmak hem de neredeyse tamamen kapanma durumuna gelen klasik baharat yolunu yeniden eski durumuna getirmektir. Bu hedefe ulaşabilmek için de Portekiz nüfuzunun kırılması gerekiyordu. Bu da ancak Süveys'te güçlü bir donanmanın kurulması ile mümkündü. İşte bunun içindir ki, Ahmed Pasa'nın isyanı üzerine Misir'a gelen İbrahim Pasa, Süveys limanı merkez olmak üzere 1525'te bir Misir kapudanlığı kurmuştu. Daha önce Yemen'e gidip burada Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesinde mühim bir rol oynamış bulunan Selman Reis, Misir'a gelen İbrahim Pasa'ya, Yemen'in ahvali hakkında tafsilatlı bilgiler verir. Bundan sonra 1525'te Süveys'te yeni Cidde Beyi Hüseyin er-Rumî (= Anadolu'lu) tarafından hazırlanan 20 kadırgadan ibaret bir Türk filosuyla Yemen ve Aden taraflarına gider. Aynı zamanda iyi bir gözlemci olan Selman Reis, 10 Saban 931 (10 Haziran 1525) de Kizildeniz'deki limanlar ile Portekizlilerin Hindistan'da sahip oldukları kalelerin, -Sumatra ve Malaka dahil- bütün bu bölgenin ticarî durumunu belirten bir layiha da kaleme alır. I. Hadim Süleyman Pasa'nın Hind Seferi Peçevî (Peçuylu) tarihinde bulunan bir kayda göre Süleyman Pasa, Misir'daki ilk valiliği esnasında Yemen ve Aden'e sefer yapmayı tasarlıyor ve bunun için hükümeti iknaya çalışıyordu. 937 (1530)'de kendisine bu müsaade verilerek malzemesi, Misir haricinden getirilmek suretiyle Süveys'te 80 kitalık bir donanma hazırlanır. Fakat Bağdad seferi sırasında başka göreve tayin edilerek yerine Hüseyin Pasa getirildiğinden sefer akamete ugrayıp basarisiz olur.

Gerçi İbrahim Pasa, Portekizlilerin faaliyetlerine engel olmak için daha önce Yemen ve Hind denizlerine kuvvet gönderme kararı alarak Selman Reis'in idaresine verdiği 19 gemilik bir Osmanlı filosunu Hind denizine göndermişti ki bu, Osmanlıların ilk fiili Hind seferi oluyordu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden sonra ikinci defa Misir valiliğine getirilen Süleyman Pasa, Kizildeniz ve Hind ticareti ile yakından ilgilenmekte idi. Bu esnada Hindistan'da bulunan Gücerat ve Kalküta gibi Müslüman hükümetler, Portekizliler'e karşı Osmanlılar'dan yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Hind denizinde rol oynamaya namzed bulunan Osmanlılar, bu talebi bir vesile saydılar. Bunun içindir ki, Hadim Süleyman Pasa ikinci sefer Misir valisi olunca, Süveys tersanesinde Cenovali deniz insaiye mühendisleri nezaretinde inşa edilmiş olan 74 gemiden ibaret bulunan donanma, Gücerat üzerine hareket etmek üzere 22 Haziran 1538'de Kizildeniz'e açılır. Önemli bir ticaret merkezi olduğu kadar stratejik konumu itibarıyla da mühim bir şehir olan Aden, 27 Temmuz'da ele geçirilip Osmanlı hâkimiyetine idhal edilir.

Aden'den hareket eden ve Akdeniz sartlarına göre hazırlanmış yelkenli gemilerden ziyade kürekli "galley"lere dayanan Osmanlı donanması, 19 günlük bir yolculuktan sonra Hindistan sahillerine varır. Gokala ve Kat kalelerine hücum edilerek buralar kolayca zapt edilir. Portekizlilerin bu kitadaki en büyük ve müstahkem kalelerinden biri olan Diu (Dev) kalesi önüne gelinerek karaya asker ve toplar çıkarılarak kale muhasara edilir. Bu

esnada Süleyman Pasa, yerlilerin kendisini destekleyeceğini ümid ediyor ve kaleyi onların da yardımıyla kolayca zaptedebileceğini düşünüyordu. Halbuki hükümdar Bahadır'ın halefi olan Gücerat'ın yeni hâkimi Mahmud Sah, böyle düşünmediği gibi Osmanlılara karşı samimi hisler de beslememekteydi. Bununla beraber karadan ve denizden sıkıştırılan Diu, toplarla dövülmeye başlanır. Diu'yu savunanlar iç kaleye sığınmak zorunda kalırlar. Tam bu sırada Süleyman Pasa, gerekli yardımı görmediği ve Portekiz donanmasının gelmekte olduğu haberini alınca kusatmayı kaldırır. Bunda Mahmud Sah'ın da büyük rolü olmuştur. Bu arada geri dönen Süleyman Pasa, Yemen taraflarının asayisi ile mesgul olur.

Misir'in ilhaki üzerine Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Zebid hâkimi Barsbay'ın ölümünden sonra yerine geçen Iskender Bey ve onu öldüren Nâhuda Ahmed, Osmanlı hâkimiyetini tanımamışlardı. Hadim Süleyman Pasa, Muha önlerine gelir gemez Nâhuda Ahmed'i yanına çağırır. Fakat o, yapılan bu dâveti bazı bahaneler ileri sürerek nazikçe reddeder ve " Biz bu memleketi kilicimizle feth ettik. Elimizden almak isteyen varsa gelsin kilici ile alsın" der. Bununla beraber Süleyman Pasa'nın Nâhuda Ahmed'e göndermiş olduğu kethüdası Süeyman Aga, onunla bir anlasma yapar. Buna göre Nâhuda Ahmed her yıl 1.000.000 akça vergi vermek şartıyla Zebid Beyliği'nde kalacaktır. Böylece Hadim Süleyman Pasa'nın direktifi gereğince Nâhuda'yi güzelliğe Osmanlı hâkimiyeti altına sokan Süleyman Aga, ona hil'at, sancak ve berat vererek geri dönüp Muha'ya gelir. Fakat çok geçmeden Nâhuda Ahmed, Süleyman Pasa kuvvetlerinin Yemen'den ayrılır arılmaz anlasmayı bozacagini söyler. O, bununla da kalmayacak Aden kalesini bile alacağını söyleyecektir. Bunu haber alan Süleyman Pasa, donanma ile Kamaran adasına gelip Salif iskelesine asker çıkarır. Bu esnada Nâhuda Ahmed, Türk, Arab ve Habeslilerden meydana gelen ordusunu Süleyman Pasa üzerine sevk ettiyse de bir şey yapamayarak Zebid'e çekilir. Hadim Süleyman Pasa 5 Seval 945 (24 Subat 1539)'da müsait şartlar altında kolayca Zebid'e girer. Nâhuda'yi Divan-i Âlî'de muhakeme ettikten sonra idam ettirir. Böylece 19 Seval 945 (6 Mart 1539) Cuma günü Pâdisah adına hutbe okutturarak Zebid vilayetini ve bütün mülhakatını Osmanlı topraklarına kattığını ilan eder.

Osmanlı donanmasının kudretini göstermesi bakımından bu ilk Hind seferi, Portekizliler'e büyük bir korku saldı. Hadim Süleyman Pasa, Özdemir Bey'i Habesistan'a göndermiş, böylece buraya (Habesistan) ait olan kısım hariç, Bâbu'l-mendeb'e kadar olan denizin iki tarafına hâkim olunarak, Doğu ticareti için Portekizliler'le yeni bir mücadele sahası açılmış oluyordu. 2. Habesistan Seferi Osmanlılar, Aden ve Zebid'in zaptından sonra Yemen'deki hâkimiyet sahalarını genişletmeye çalışırlar. 952 senesinin Zilkade (Ocak 1546) ayı ortalarında Mustafa Nessar Pasa'nın yerine Yemen'e tayin olunan Üveys Pasa, Zeydiyye ailesi arasındaki ihtilaftan istifade ile Taiz'i zapteder. Sehrin muhafazası için adamlarından birini burada bırakıp kuvvetleriyle San'a üzerine yürür. Bu esnada yolu üzerinde bulunan kale, iskele ve geçitleri de ele geçirir. Bu başarılı hareket esnasında Mutahhar'dan da yardım görür. Böylece bölgeyi kontrolü, halkı da hâkimiyeti altına alır. Ancak yerliler bu disiplinden sikirlirler. Bu yüzden ondan kurtulmayı düşünürler. Pehlivan Hasan adındaki levend'in tahrikleriyle ve ulûfelerini istemek bahanesiyle meydana gelen isyan esnasında, San'ay'i almaya giden Pasa, Habban vadisinde konakladığı ve gece yatıp uykuya daldığı zaman katledilir. Bu olaydan sonra Üveys Pasa'nın yerine tayin edilen Ferhad Pasa, Aden ve çevresindeki isyanları bastırıp sükûneti tesis edecektir. Bu arada Yemen'e gelen Özdemir Pasa da 1547'de San'a'yi ele geçirerek Ferhad Pasa'nın yerine Yemen Beylerbeyi olur. Özdemir Pasa, Yemen'de önemli işler basarmış, Üveys Pasa'nın katillerini bulup cezalandırmıştır. 1554 yılında azledilince İstanbul'a gelen Pasa, Pâdisah ile görüştükten sonra Habesistan'a gönderilmiştir.

Misir'a gelir gelmez asker toplayan Özdemir Pasa, 1555'te harekete geçerek Nil nehrinden güneye doğru ilerler. Bu hareketinde o, Said bölgesindeki Sallal mevkiine kadar gelir. Bu arada tekrar İstanbul'a dönerek Habes beylerbeyliği'nin kurulmasını sağlar. Bunun üzerine Resmen Habes Beylerbeyi olan Özdemir Pasa, Misir'da toplanan kuvvetlerle önce Sevakın'e oradan da Massava'ya hareket eder. Burası 1557 yılında alınmış, bunu takiben Habes Krallığı'nın önemli limanlarından biri olan Arkiko da ele geçirilmiştir. Bundan sonra iç kesimlerde önemli bir merkez olan Tigre 1558'de zaptedilmiştir. Debrava adlı mevki üs

yapan Özdemir Pasa, 1560 yılında burada vefat eder. Böylece, Özdemir Pasa'nın çabaları sonucunda bugünkü Eritre ile Habesistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oluyordu.>3. Umman Denizi'nde Osmanlı - Portekiz Mücadelesi ve Pîrî Reis Hadim Süleyman Pasa'nın Hind seferinden sonra Portekizlilerle olan mücadele devam etmişti. Bu arada, Hacı Mehmed adında birinin oğlu olan Pîrî Reis, Kemal Reis'in yegenidir. Denizcilige nasıl başladığı kesin ve tam olarak bilinemeyen Pîrî Reis, 1547 yılında Hind kaptanlığına getirilir. Pîrî Reis, amcası (veya dayısı) Kemal Reis'in vefatını müteakip bir müddet Barbaros'un yanında bulunduktan sonra, İbrahim Pasa ile birlikte Mısır'a gider. Kaptanlığa getirildiği sırada yası bir hayli ilerlemişti. Bu sıralarda Portekizliler Cidde'yi işgal etmek istedilerse de buna muvaffak olamazlar. Bununla beraber Aden'i ele geçirip Kızıldeniz'in çıkışını kontrol altında bulundurmak istiyorlardı. Fakat Pîrî Reis komutasındaki Osmanlı donanması 3 Subat 1549'da Aden'i tekrar geri alacaktır. Gerçi Portekizliler, Yemen'deki Osmanlı tahkimatından ve Basra ile Lahsa bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden de endişe ediyorlardı. Keza onlar, Basra körfezine giriş ve çıkışı kontrol eden Hürmüz'ün de Osmanlı idaresine girmesinden korkuyorlardı. Bu arada Katif'in Osmanlı idaresine geçmesi, Portekizliler'i harekete geçirir. Bunun üzerine 1550'de Katif'i sıkıştırıp aldılarsa da Basra üzerine tertipledikleri sefer tam bir hezimetle sonuçlanır.

1552 senesi Nisan'ında 24 kadirge (veya 30 kadirge), 4 kalyon (barça) ve 850 askerden mütesekkil donanma ile Süveys'ten hareket eden Pîrî Reis, önce Cidde'ye ve Babu'l-mendeb'ten Aden'e, oradan da Maskat limanına gelir. O esnada Portekizlilerin elinde bulunan Maskat, altı günlük bir kusatma sonucunda ele geçirilir. Maskat'ın alınmasından sonra 19 Eylül 1552'de Hürmüz kalesi kusatılır. Bununla beraber, Portekiz Genel Valisi'nin büyük bir donanma ile geldiğini öğrenen Pîrî Reis, muhasarayı kaldırıp Basra körfezine çekilir. Portekiz donanması, Basra körfezinin ağzını kapatarak onun çıkmasına engel olmaya çalışır. Pîrî Reis, elindeki askerlerin dağılması üzerine emrindeki üç gemi ile Portekiz ablukasını yarmaya çalışır. Bu yarma hareketini başarılı bir şekilde gerçekleştiren Pîrî Reis, iki gemi ile Mısır'a ulaşır. Ancak aralarında anlaşmazlık bulunan Basra Beylerbeyi Kubad Pasa'nın, onun hakkında çıkan söylentileri İstanbul'a bildirmesi üzerine başarısızlığı bahane edilerek Kahire'de idam edilir. Bazı kaynaklar onun ölüm tarihini 962 (1554 - 1555) yılı olarak kabul ederlerse de, bu tarihin 960 (1552 - 1553) olması daha büyük bir ihtimaldir. Ölümünden sonra Pîrî Reis'in pek çok serveti çıkmıştı. Bütün serveti devlet hazinesi adına alınmıştı. Onun ölümünden sonra Hürmüz'den bir hey'et, İstanbul (veya Mısır)'a gelerek, Pîrî Reis'in bura halkına eziyet edip mal ve servetlerini müsadere ettiğini, bu yüzden onun malını almalari gerektiğini ileri sürmüş ise de hey'etin bu iddiaları kabul edilmemiştir.

Pîrî Reis, büyük bir deniz komutanı olduğu kadar, devrinin mühim haritacısı ve denizci müelliflerinden biridir. Açık fikirli ve öğrenme arzusuna sahip bir kimse olduğundan, daha ilk dönemlerinden itibaren gördüklerini kaydetmiş, deniz haritacılığı ve coğrafyasına dair eline geçen eser ve haritalardan da istifade etmekten geri kalmamıştır. Böylece topladığı bilgilerin önemli bir kısmı ve bunlara dayanarak yazdığı eser (Kitab-i Bahriye) ile yaptığı haritalar, ilim tarihinde mühim bir yer işgal eder. 4. Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanlığı Mâceralı Hindistan seyahati ve deniz coğrafyasına ait eserleriyle şöhret kazanmış bir Osmanlı denizcisi olan Seydi Ali Reis, Galata'daki "Dâru sina-i Âmire" kethüdâsı olan Hüseyin'in oğlu olup XVI. asrın başlarında doğmuştur. Aslen Sinop'lu olan büyük babası da Fâtih Sultan Mehmed zamanında Galata tersanesi kethüdalığı yapmıştı. Seydi Ali, bu aile mesleğini devam ettirerek küçük yasta tersane hizmetine girmiş, Rodos'un zaptından (1522) başlayarak, donanmanın Akdeniz'deki bütün faaliyetlerine katıldığı gibi, Barbaros Hayreddin'in maiyetinde savaşlara da iştirak etmişti.

Murad Reis'in kaptanlığından sonra Basra'da mahsur kalan Süveys donanmasını getirmek için kaptan olarak tayin edilen Seydi Ali Reis, 960 (1553)'da Halep yolu ile Basra'ya gelir. Tecrübeli bir denizci olan Seydi Ali Reis, burada 15 gemiden mürekkep donanmanın hazırlık ve ikmali ile meşgul olur. Portekiz donanmasının durumunu araştırdıktan sonra 2 Temmuz 1554'te Basra'dan hareket ederek Katif (Bahreyn)'e gelir. Donanma Basra'dan hareketinin kırkinci günü Umman sahillerinde yirmi bes veya yirmi sekiz mevcudlu bir

Portekiz donanması ile karsilasir. Meydana gelen muharebede Portekizliler bir gemilerini kaybederler. Bunun üzerine gecenin karanligindan istifade ile kaçan Portekiz donanması Hürmüz'e çekilir.

Yoluna devam eden Türk donanması, Maskat limanına yaklastigi sırada otuz iki (veya otuz dört) gemiden mürekkep baska bir Portekiz filosu ile karsilasir. İki taraf arasında meydana gelen siddetli çarpışmalara rağmen kesin bir sonuç alınamaz. İki ordu savastan sonra birbirlerinden ayrılırlar. Bu esnada Seydi Ali Reis'in donanması fırtına yüzünden rotasından çıkarak İran ve Belüçistan sahillerine doğru sürüklenir. Fırtına yüzünden sürüklenen donanma, Müslüman bir levend gemisinin kılavuzlugunda Güvader limanına gelir. Buranın hükümdarı olan Celâleddin b. Dinar bunlara ikramda bulunup ihtiyaçlarını karşılar. Kendilerine çeki düzen veren Seydi Ali Reis'in donanması batıya doğru hareket etmek üzere buradan ayrılır. Bu sefer de kuvvetli bir fırtına çıkarak donanmayı Hindistan sahillerine doğru sürükler. Günlerce deniz üzerindeki tehlikelerden sonra Diyu, Gücerat ve Surat taraflarına gelinir. Donanmada artık harb edecek kudret kalmamıstı. Seydi Ali Reis, karaya çıkıp harp gemileri ile techizatından kalmis olanları ve birkaç topu Surat limanında Gücerat Sultani'nin valisi bulunan Receb Han'a bıraktıktan sonra arzu eden askerleri de onun hizmetine vererek kendisi elli kadar arkadaşıyla İstanbul'a gelmek üzere karadan yola çıkar. Sind, Hind, Zabulistan, Bedahsan, Maverâünnehr, Harezm, Horasan ve İran'dan geçerek Anadolu üzerinden üç senede İstanbul'a ulaşır. O sırada Pâdisah'ın Edirne'de bulunmasından dolayı oraya giderek Kanunî'nin katına çıkan Seydi Ali Reis, Kanunî ile Rüstem Pasa'nın iltifat ve ihsanlarına mazhar olur. Seksen akça yevmiye ile hünkâr müteferrikası olduğu gibi arkadaşlarına da ikramlarda bulunulur. O, bu seyahattan bahs ile kaleme aldığı "Mir'atu'l-Memâlik " isimli eserini Kanunî Sultan Süleyman'a takdim eder.

Bir denizci olarak haklı bir şöret kazanmış olan Seydi Ali Reis, telif ettiği eserlerle de bir ilim adamı olduğunu göstermiştir. Nitekim, gemilerin sevk ve idaresi, deniz coğrafyası ve astronomiye dair olan eserleri kendisine bu sahada haklı bir şöret kazandırmışlardır.

Görüldüğü gibi Seydi Ali Reis de donanmayı geri getirememiş, bir taraftan Portekizliler'le diğer taraftan da Hind Okyanusu'nun fırtınalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Seydi Ali Reis'ten sonra Süveys kaptanlığı Kurdoğlu Hizir Reis'e verilmisti. Bu sıralarda Portekizliler, Hind denizindeki adaları ele geçiriyor ve özellikle doğudan gelecek tehlikelere karşı Hind Okyanusu'ndaki adaları zapt ediyorlardı. Bu adalardaki devletler içinde en güçlüsü Açe İslâm Devleti olup Sumatra adasıyla Malaka yarımadasında hüküm sürüyordu. Açe hükümdarı Sultan Alaeddin, Portekizliler'in, buraları almak istemeleri üzerine, o sıralarda donanmaları Hind sularına kadar gelmiş olan Osmanlı Devleti'nden yardım istemek üzere 972 (1565)'de İstanbul'a elçi göndermişti.

Sultan Alaeddin, Osmanlı hükümdarından top, tüfek ve askerle kendisine yardım edilmesini diliyordu. Elçinin gelisi, Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine ve ölümüne tesadüf etmişti. Elçilik heyeti iki sene kadar İstanbul'da kalır. Osmanlı Devleti, bu Müslüman devletin müracaatını kabul edip Süveys'teki donanma ile yardıma karar verir. Böylece yirmiden fazla gemi ile Süveys kaptanı Kurdoğlu Hizir Reis bu işe memur edilir. İstenilen malzeme ile gemi yapan ve top döken ustalar da gemilere bindirilerek denize açılmak üzere iken Yemen'de bir ayaklanma olur. Zeydî Mezhebi'nin imami Mutahhar isyan ederek San'a ile birlikte Yemen'in önemli bir bölümünü ele geçirdiğinden Kurdoğlu Hizir Bey, Yemen serdari Sinan Pasa'nın maiyetinde Yemen'deki isyanı bastırmakla görevlendirildiğinden Açe seferi geri kalmis olur. Bununla beraber Açe Devleti'ne gönderilmesi gereken harp levazımı ve gemi inşa edip top dökabilen san'atkârlar iki gemi ile sevk edildiler. Bunlar, Açe İslâm Devleti'nin hizmetine girip orada yerleştiler.

Osmanlıların, XVI asrın ikinci yarısında bu uzak denizlerdeki faaliyetleri, Portekizlilerin bölgedeki hâkimiyetlerine karşı büyük bir engel teşkil etmiştir. Hatta bu faaliyetler sonucunda baharat ticaretinde bir canlanma olduğu gibi Kizildeniz ile limanları, Portekiz hegemonyasından da kurtulmuşlardı. Bu da Osmanlıların Kizildeniz ve Basra körfezinde

önemli noktalara hâkim olmaya basadıkları 1540 tarilerinden itibaren baslamisti. Basra ve Kizildeniz'e gelen sayisiz kervanlar, Akdeniz ticaretini canlandirmis, Haleb, Trablussam, Iskenderiye ile Kahire gibi liman ve sehirler gittikçe gelisme göstermislerdir. Portekiz baharat ticareti ise çok gerilemis, buna karsilik Osmanli gümrük gelirlerinde büyük artislar meydana gelmistir. Bu esnada Sumatra'daki Açe Sultanligi'ndan bol miktarda baharat Kizildeniz'e akmis, Portekizlilerin buna mani olmak için 1554 - 1559 yillarinda Kizildeniz'de faaliyet göstermeleri onlar açısından önemli bir sonucun saglanmasina yetmemistir.

KANUNÎ'NİN SON DÖNEMLERİ

Saltanat hususunda kendisi ile rekabet edecek kardesleri bulunmayan Kanunî Sultan Süleyman, hükümdarigini yarim asra yakin bir sürede zaferlerle süslemis, ordusunun basinda hem batiya hem de doguya seferlerde bulunmus ve son seferinde ordusunun komutani olarak muharebe sahasinda vefat etmistir. O, şöretini sadece seferleri ve bunlarin sonucu olarak kazandigi zaferleriyle degil, ayni zamanda tedvin ettirip vaz' ettirdigi kanunlarinin, devlet teskilâtini ve ordusunu zamanin ihtiyaclarina göre tanzim etmesiyle de kazanmisti. Bu bölümde biz, onun son seferi, vefati ve sahsiyeti hakkında kisaca bilgi vermeye çalisacagiz.I. Kanunî'nin Son Seferi ve Ölümü 970 (1562) Osmanli - Avusturya muahedesinden hemen sonra iki devlet arasindaki hudud boylarinda yeni karisikliklar çikar. Avusturyalilar'in Seçen'e karsi hücumu geçmeleri üzerine Budin ve Timasvar beylerbeyleri de Samos nehri civarindaki bazi sehirlere karsi harekete geçerler. Bu esnada Avusturyalilar 1563'te Kostanoviç'e kadar ilerlerler. 1564 'te Imparator Ferdinand ölünce yerine oglu II. Maximilien geçince Osmanlilar anlasmanin yenilenip yenilenmeyecegini anlamak ve cülusu tebrik etmek için Bali Çavus'u gönderirler. Bu esnada Erdel'de yine karisikliklar bas gösterir. Avusturyalilar Erdel'e asker gönderirler. Buna karsilik Budin Beylerbeyi Yahya Pasazâde Arslan Pasa, Erdel'e 6.000 kisilik bir yardım kuvveti gönderir.

Harp taraftari olmayan Semiz Ali Pasa'nin vefati üzerine 27 Haziran 1565'te Sokullu Mehmed Pasa'nin vezir-i a'zam olmasi, Avusturya'ya karsi harp ilani fikrini kuvvetlendirir. Sokullu, Avusturya elçisine, Tokaj ile Szerencz'in iade edilmesini ve verginin ödenmesini, barisin yenilenmesinin bunlara bagli oldugunu bildirir. Bütün bu görüşmeler bir sonuç vermediginden 9 Seval 973 (Nisan sonu 1566)'da Avusturya'ya karsi harp ilan edilir.

SIGETVAR SEFERİ

Bu sefer, artik iyice yaslanmis bulunan Kanunî Sultan Süleyman'in baskomutan olarak ordusunun basinda istirak ettigi on üçüncü ve sonuncu seferidir. Pâdisah, Sigetvar ve Egri kalelerinin fethi ile Macaristan'daki mukavemet yuvalarini dagitmak istiyordu. Ayrica yeni vezir Sokullu'nun tesiriyle bu sefere bizzat çikmak ve böylece 10 yildir sefere çikmamasini tenkid edenleri de susturmak niyetinde idi. Bu siralarda Sultan Süleyman'in yasi yetmis üçü (73) bulmustu. Hem yasli, hem bazi hastaliklara duçar olmus, hem de ayaginda aileden gelen bir hastalik olan "Nikris" vardi. Bu sebeple yürümekte zorluk çektiği için bazi yerlerde araba, bazi yerlerde de tahtirevan ile gidiyordu. Fakat kasabalara girilecegi sirada dinçlik ve zindelik gösterip halk üzerinde iyi bir tesir birakmasi için ata biniyordu.

Hükümdar bizzat sefere çikmadan iki ay evvel Ikinci vezir Pertev Pasa'yi Timisvar hududunda bulunan Gyula (Göle)'yi zaptetmek üzere gönderir. Harp planina göre, Erdel ve Hirvatistan taraflarina taarruzla bütün bir Tuna bölgesi zaptedilerek, Komarom üzerine yürünecek ve Avusturyalilar Viyana'ya dogru çekilmeye zorlanacakti.

I Mayıs 1566'da son seferi için Istanbul'dan hareket eden Kanunî, biraz önce temas edilen yürüyüs sekli ile 19 Haziran'da Belgrad'a, oradan da Zemlin (Zemin, Zemun)'e geldigi sirada Janos Zsigmond, kuvvetleriyle birlikte orduya katilir. Bu arada Budin Beylerbeyi, Palota kalesi üzerine basarisiz bir harekâta bulunurken Avusturya kuvvetleri de Tata ve

Vesprim'i alarak büyük bir katliam yapmışlardı. Osmanlı ordusu doğru Sigetvar üzerine yürür. Kale muhasara edilerek toprakla dövülür. Kaleyi savunan Kont Zirinyi Miklos, bütün gücü ile müdafaada bulunur. Arka arkaya yapılan ve bir sonuç alınamayan başarısız hücumlar karşısında yaslı hükümdar üzölmekte ve "... bu kal'e benim yüregüm yakmışdur, dilerüm Hakk'dan ateslere yana..." diye hislerini izhar etmekteydi. Nihayet 21 Safer 974 (7 Eylül 1566)'de kale alınmış, Kont Zirinyi de yakalanarak idam edilmisti. Bu arada Vezir Pertev Paşa komutasında Erdel beyi'ne yardım etmek üzere gönderilen kuvvetler de bazı kaleleri feth etmişlerdi.b) Kanunî'nin Vefatı Sigetvar kalesi hücumları devam ederken yetmiş üç yaşında ordusunun başında on üçüncü seferini yapmış olan Gazi Sultan Süleyman, 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece (20 Safer 974) sabaha dört saat kala vefat eder. Sigetvar'ın fethini büyük bir sabırsızlıkla bekleyen Hünkâra bu fethi görmek nasib olmayacaktı. Bununla beraber onun vefatının ertesi günü kale feth olunmustu. Sokullu Mehmed Paşa, henüz düşman karşısında bulunulan bir zamanda ölüm haberinin açıklanmasını tehlikeli bulmustu.

Sokullu, Pâdisa'ın ölüm haberini alır almaz, diğer vezir ve yetkilileri haberdar etmeden sadece kendi kâtibi olan Feridun Bey'e (Münseâtü's-Selâtin müellifi) haber vermiş ve derhal Kütahya Valisi Sehzâde Selim'e, Hasan Çavuş adında bir divan çavuşu ile mektup gönderip acele ordugâha yetismelerini bildirmisti.

Hasan Çavuş giderken gerçekte asil meselenin ne olduğunu bilmiyordu. Sadece Haleb beylerbeyliğine tayin olunan bir pasaya müjdecî olarak gönderildiğini ve geçerken de bu mektubu Sehzâde Selim'e vermeye memur olduğunu zannediyordu. Bu esnada Selim, Siçanlı sahrasında yaylada bulunuyordu. Hasan Çavuş buradan geçerken vezir-i a'zâmin mektubunu sehzâdeye verip agızdan da Sigetvar fethi haberini ile Pâdisah'ın sihhat ve afiyette olduğunu söyleyip geçecekti.

Vezir-i A'zam bir taraftan Otag-i Humâyunda, yazısı Pâdisah'ın yazısına benzeyen Silahtar Cafer Aga'yı oturtup onun yazısıyla değişik işlerle ilgili Hatt-i Humayûnlar gönderterek Pâdisah hayatta imis gibi hareket ederken, diğer taraftan merhum Pâdisah'ın na'sini Otag-i Humayûn'da yikatıp vefat haberine vâkif olan tabip Keysûnîzâde, Pâdisah imâmî Dervîş ve rikabdar Mustafa, Musa ve Hasan Aga'lar ile tamâmî 12 kisten mürekkeb bir cemaatla namazını kildirir. Bundan sonra iç organlarını çıkartıp orada gömdürmüş, cesedi de ilaçlatır. Bu ameliyeden sonra, cesedi kokulu bez ve musambalara sarıp bir tabuta koyar. Bu tabutu da Otag-i Humayûn'daki tahtın altına gizler.

Sokollu Mehmed Paşa, Sigetvar'ın fethinden sonra vezirleri Kanunî'nin vefatından haberdar eder. Böylece Pâdisah'ın vefat haberinden belli ve muayyen bir zümrenin haberi olur. Vezir-i A'zam, bu tehlikeli durumun yayılmasını önlemek için elde edilen zaferden dolayı etrafa fetihnâmeler gönderiyor, kaleyi tamir ettirip içine asker ve silah koydurtuyor, fetih münasebetiyle ilk gün Otag-i Humayûn'da ikinci gün de kendi çadırında mevlidler okutturuyor, senlikler tertipliyor ve Sigetvar kilisesini tamir ettirerek câmîe çevirdikten sonra Pâdisah'ın Cuma namazına çıkacağını ilan ettiriyordu. Birkaç gün sonra da nikris illetinden fazla rahatsız olan Gâzi Hünkâr'ın namaza çıkamayacağını yaydırıyordu. Bu arada asker arasında henüz fisilti halinde dolayan söylentileri de bertaraf etmek için sanki hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi orduda dellallar gezdirip Divan-i Humayûn toplantısının yapılacağını ilan ettirmek suretiyle dedikodulara son verdirir. Bu konuda da Yeniçeri Agası ile görüşen Vezir-i A'zam, o ve diğer üyelerle söz birliği ederek sanki gerçek divan toplanmış gibi askere verilecek terakkilerden ve Pâdisah'ın onlara yaptığı hayır dualardan onun agzından söylüyormuş gibi tekrarlar.

Sokollu, ordunun Belgrad'a hareketi esnasında da Kanunî'nin ölümünü gizlemiş, hatta arabaya ona çok benzeyen birini bindirerek, pâdisahmış gibi saga sola selam verdirerek askerin süpelerini gidermeye çalışmıştı. Nihayet, hafızların arabanın etrafında Kur'an okumaya başlamaları üzerine hükümdarın vefat ettiği anlaşılarak feryadlar başlamıştır. Sokollu, askeri yatıstirmaya muvaffak olmuştur. Ordu, Belgrad'a ulaştıktan sonra babasının yerine Osmanlı tahtına geçmiş bulunan II. Selim'in otagı önünde cenaze namazı

kilindikten sonra tabut İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da 28 Kasım 1566'da cenaze namazı tekrarlanmıştır.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Sahsiyeti ve

Yaptığı Hayır Eserleri 26 Yaşında tahta geçip 46 yıl hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'ın bu uzun saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kitada hâkimiyet tesis eden bir cihan devleti haline gelmişti. Onun döneminde Osmanlı orduları Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında birçok muharebeler yapmış, kazanılan zaferlerle devlet arazisi üç kıta üzerinde büyük bir genişleme kaydetmiştir. Bizzat kendisi birçok sefere istarak ordunun yüksek komutasını üzerine aldığı gibi devletin genişleme ve yükselmesinde de büyük bir hisseye sahiptir. Onun döneminde kazanılan siyasî başarılar, ekonomik ve sosyal yapıyı belirlemiş, hukuk ve adalet prensipleri ön plana çıkmıştır. Ordunun intizamı, teknik gücü ve disiplini gibi bütün müesseseleriyle devlet, çağının en büyük devleti haline gelmiştir. Hak ve adâlete verdiği önemden dolayı halk tarafından sevilen Kanunî, ordusu tarafından da aynı nisbette sevilmekte idi. Nitekim, ordusunun intizamına ve askerinin terakkisine dair mühim ve esaslı kanunlar koymuş olması da onun ordu tarafından sevilmesine sebep olmuştur. Eyyûbî, onun tebeası olan bütün insanlar için sergilediği adâleti şu ifadelerle nazmen günümüze ulaştırmaya çalışmıştır:

"Adâletle görür âlemde dâdi

Cihan halkına hem oldur muradı

Cihan halkına adlıdır sifa-bahs

Cemâli âlemde oldi safa-bahs

Saâdet tacının sâhib kemâli

Adâlet mihri sen göster cemâli

Geçelden tahta ol sâhib saadet

Reâyâ hayli gördiler riâyet

Deminde yokdurur hiç kibr u kine

Meger Müslimle kâfir birbirine

Reâyâ adlün ile bağladı üns

Cemâlin cilve-gâh-i gül-sen-i kuds."

Hareket ve davranışlarında vakar sahibi olan Kanunî, uzun boylu, uzunca boyunlu, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, siyah kirpikli, kaslarının arası biraz açık, dogan burunlu, seyrek dişli, geniş omuzlu, mevzun ve yakışıklı, söz ve hareketleri ölçülü, aheste yürüyüşlü, arslan heybetli ve mert sözlü idi. Âlim, sair ve hakimlerle bulunmaktan hoşlanır, hoş sohbet, maddî ve manevî bütün iyi hasletleri sahsında toplamış bir pâdisah idi.

Kanunî Sultan Süleyman, göreve getirdiği insanların kabiliyet ve derecelerini iyi bilip takdir ederdi. Bundan dolayı kendisine gelisi güzel adam tavsiye edilemezdi. O, adam

yetistirmesini de bilirdi. Nitekim oğlu Selim ve torunu III. Murad dönemlerinde ileriye gören devlet adamları onun zamanında yetismiş olanlardır.

O, vakur, azim ve irade sahibi, yaratılış itibarıyla çok konuşmadığı gibi, vereceği kararlarda da acele etmezdi. Bir konuda karar vermek istediği zaman çok düşünür, gerekenlerle istisnâlerde bulunur, çıkan sonuca göre verdiği karardan geri dönmezdi. Devlet nüfuz ve haysiyetine hâlel getirecek konularda müsamaha göstermezdi. Kendisiyle görüşenlerin kapalı mütâlaalarından ne demek istediklerini anlar ve ona göre cevap verirdi.

Sultan Süleyman'ın, fevrî bir yaratılışa sahip olmaması, kararlarını düşünüp tasınarak ve ekseriya vezirlerine de danışarak vermesi, temkin ve itidali elden bırakmaması, onun başarı yolunu açan ve kendisini büyüklüğe götüren hasletlerden sayılmaktadır. Devlet kudret ve nüfuzunu her şeyin üstünde tuttuğu, devletin yüksek menfaatlerine aykırı saydığı hareketlere tevessül eden kimseleri, en sevdikleri bile olsa, feda etmekten çekinmediği bir vâkiadır.

O, son seferi olan Sigetvar'a giderken adeta ölüm seferine çıkıyordu. Baska bir ifade ile öleceğini bile bile bu sefere çıkmıştır. Bunun bütün emâre ve delilleri bilinmekteydi. Bununla beraber ataları gibi harp meydanında ve ordusunun içinde otag-i humayûnunda ölmek istemisti. Bu davranışıyla o, son nefesine kadar devletin selâmetini ve yüceliğini düşünmüştü. Gerçekten de o, gittiği bu seferinde ordusu içinde iken otag-i humayûnda vefat etmiş ve bu olay, dönemin dirayetli veziri Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından 48 gün gizli tutulmuştur. Bâki, Kanunî için yazdığı "Mersiye-i Hazret-i Süleyman Han" adlı terkiib-i bend şeklindeki şiirinde bunu şu misra ile belirtir: "Halk-i cihana kırk sekiz gün duyurmadı"

O, memleketin birçok yerine olduğu gibi İstanbul'un imarına da ehemmiyet verip hizmet eden bir hükümdardır. Memleketin kültür ve maarifine hizmet eden Süleymaniye külliyesinden başka, babasının adına yaptırdığı Sultan Selim Câmii ile müstemilati, oğulları Sehzâde Mehmed ve Cihangir namına yaptırdığı Sehzâde (Sehzâdebaşı Câmii) ve Cihangir câimleri ile tesisleri, kızı Mihrimah Sultan nâmına yaptırdığı Edirnekapi ve Üsküdar Câimleri, zevcesi Hürrem Sultan adına inşa ettirdiği Haseki sultan Câmii, medrese ve Dârüssıfâ, İstanbul'un görütüsünü çok degistirmişlerdir. Sonuç olarak o, hayır eserlerine büyük bir önem vererek eserlerinin birçoğunu Mimar Sinan'a inşa ettirdi ki, Süleymaniye Câmii bunların başında gelmektedir. Ayrıca İstanbul'a su getirilmesi yolunda da büyük çabalar sarf etti. Nitekim İstanbul'daki kırk çeşme denilen su yolları da Kanunî'nin büyük ve önemli eserlerindendir. Keza O, Büyük Çekmece Köprüsü'nü de yaptırmıştır. Onun hayır eserleri sadece İstanbul'da değil, ülkenin pek çok yerinde vardır. Nitekim Bağdad'da Sîîlerin uzun bir süre önce yıkılmış oldukları İmam A'zam Ebû Hanîfe türbesini imar ve bunun yanında bir câmi ile bir imâret inşa ettirdiği gibi, yine Bağdad'da Kadiriye Tarikatî'nin kurucusu Seyh Abdülkadir el-Geylanî türbe ve camisini tamir ile bunlara yeteri kadar vakıflar tahsis etmiştir. Konya'da Mevlana Celâleddin Rumî türbesi yanında iki minareli bir cami ile bir semahâne, bir imâret ve dervişler için hücreler yaptırmıştır. Keefe ve İznik'te önceleri kilise iken, sonradan câmîye tahvil edilen mabedleri harab olmaktan kurtarmış, Sam'da (Dimask) câmî, medrese, imâret ve mektep yaptırmıştır. Kudüs'teki Kubbetu's-sahra denilen mukaddes mekânın duvarlarının içini ve dışını nakışli çinilerle süslettirmiştir. Ka'beyi, daha önceki halifeler gibi tamir ve tezyine çalışan ilk Osmanlı Pâdisahidir. Bu tezyinatın cevazı hakkında Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den fetva almış ve inşaatın Mekke fukahası ile Hanefî, Safîî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin imamları huzurunda yapılmasını emretmiştir. Bu dört mezheb için 4 medrese yaptırıp bunlara Osmanlı medreseleri usûlüne göre talebe ve müd tayin ettirmiştir. Müderrislere yevmiye olarak 50, müdirlere 4, talebeye de 2'ser akçe tahsis etmiştir. Bu arada Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul, Haremeyn (Mekke - Medine), Bağdad ve diğer şehir ile bölgelerde yaptırdığı hayır eserlerini tafsilatlı bir şekilde veren Eyyûbî de, bu konuya su beyit ile başlar:

"Gel imdi gûs-i câni eyle hazir

Diyem hayrat-i sâhi sana bir bir"

Islâm'dan alınan ilhamla meydana getirilen Osmanli medeniyeti, bir dis medeniyeti olduğu kadar aynı zamanda bir iç ve ruh medeniyeti idi. İste bu müsterek faaliyetin verimleri, taht şehri olan İstanbul'u, yeryüzünün efsaneler ile boy ölçüsen cenneti hâline getirmisti. Kanunî tarafından imar edilip genişletilen şehir, bağlar, bostanlar ve tarlalardan gayri Galatasaray'daki Acemioglanlar kislasi ile Venedik ve Lehistan elçilikleri saraylarından baska bina bulunmayan Beyoglu'na ve Galata'ya dogru tasararak, Kasimpasa, Piyâle Pasa, Ayaz Pasa ve Pîrîpasa mahallelerini kazanmisti. Bununla beraber İstanbul'a bir Müslüman Türk şehri karekterini kazandıran baslica hususiyetler, şehri büyük - küçük dinî ve milli merkezler etrafında toplayan site fikri idi. Öyle ki, câmii, mescidi, sebili, imâreti, hani, hamami, tekkesi, türbesi, medresesi, kütüphânesi, çeşmesi, meydanları ve çınarları, kestaneli, asmali, salkimli bahçeler içindeki evleri, konakları ve sarayları ile her semt, her mahalle, müsterek bir kültür ve medeniyetten sagilip akan millî ruhun tâ kendisi idi.

Hele medreseler, yesilliklerle yazılmış siirler gibi idi. Bahçe zevkini o kadar agirbasli, zarif ve asîl çizgilerle halletmiş bahçe mimarlığı, san'at ile tabiati birbirinin emrine vermiş bir tarz ve tanzim saheseri sayilabilirdi. Bu dönem öyle bir dönemdi ki, toplum neyi isteyeceğini tayin edebilecek kıvamli seviyeyi yakaadığı için ne yaptığını da biliyordu. Bu sebeple yapıcı olan hareketlerinde yanılmıyordu. Gözün gördüğü, elin degdiği, kulagin duyup dudagin söylediği her sey, millî ve dinî bir özellik tasıyordu.

Sehrin göbeğinde hesaba gelmez saraylar, câmiler, hanlar ve hamamlar vardı. Ami kiyılarda köselerde, bir sebili, bir mescidi, bir türbesi, hatta bir çınarı ortasına almış öyle sokaklar, mahalleler bulunuyordu ki, bu kurulus ve istifteki vakar, iffet, hicab ve edep motiflerinin kaynasmaından çıkar siirli terkiib, ölüm tehdidi karsisinde dahi dogruyu söyleyen bir dudak gibi yerliye de yabancıya da kendisinin Müslüman Türk olduğunu söylerdi.

Böylece sehrin yükü , asla bir semte yigilmamisti. Zevk ve san'at, her tarafa birden dagilmisti. Bu cemiyet, çiçeği, ağacı ve hayvani âdetâ ailesinin birer ferdi imiş gibi derecelendirdiği bir muhabbetle seviyor, onlara, hayati içinde yer ve kıymet veriyordu. O devrin İstanbul'unda, bahçesiz bir ev, ağaçsız bir bahçe düşünülemezdi. Bogaziçi ormanlarını teskil eden çınarlar, meseler, ardiçlar, erguvanlar, çitlenbikler, sehrin içine girince ismi degişir ve kuru adını alarak saltanatına devam ederdi. An'ane, nebatin da hayvanın da gönüllü hâmi idi. Hayatının içinde yeri olan bu masum yoldaşlara saygisizliği, ictimaî suçlardan daa da agir kabul ederek kestirmece "günah" der ve zarurete ona el vuran tahribçiye kötü gözle bakar ve umumi bir nefret ağı içine düşürerek kendinden uzaklastırırdi. Bugün dahi baltasının yüzünü çaputla örtterek odun kesmeye giden köylü ve kurban edeceği hayvanın evvela gözlerini bağlayan adam, o devirlerin saygı mirasından duygu dagarcığında artiklar kalabilmiş bahtiyarlardandır.

Emrinde ve hizmetinde olan yaratılmışlara âzamî sefkat ve nezâketi imaninin gereği kabul eden an'ane, ağaç sevgisi ile hayvan sevgisini at bası takib eder. Bunlara karsi saygisizlik ve lâubaliliklere cephe almayı da yine o imanin icabi sayarlardı. Kanunî devrinde bir Venedik'li kuyumcunun, tuttuğu kusa eziyet ettiğini görenler tarafından sürüklenerek kadi'nin uzuruna götürölmesi, toplumun bu konuda gösterdiği bitmez tükenmez hassasiyetten alınmış basit bir örnektir.

Sultan Süleyman, Osmanli hükümdarları içinde "Kanunî" lakabını taşıyan tek pâdisahtir. Bilindiği gibi Osmanli devleti'nin kurulusu ile birlikte ülkede müdevven olsun veya olmasın "Ser'î" ve "Örfî" kanunlar uygulanmakta idi. Ancak "Kanun-nâme" şeklinde bir codification ameliyesini ilk defa küçük ve eksik olmasına ragmen Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve

esasli olarak da Sultan Süleyman zamaninda görüyoruz. Onun, Kanunî sifatini almasına sebep olan bu kanun-nâme, süphesiz ki o zamana kadar yavas yavas tekevvün eden huhukî, idarî, malî, askerî ve diger mevzuatin islâh edilerek en mütekâmil sekline kavusmasi bu pâdisah zamaninda olmustur. Bu kanun-nâme üç ana bölüm ve bunlarin tali kisimlarindan mütesekkildir. Burada, ceza kanununu, vergi kanunlarini, bir de reâyâ ve bazi askerî siniflarla ilgili kanunlari görmek mümkündür. Kanun-nâmedeki maddeler, Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvalari ile kanuniyet kesbederek "Sultan Süleyman Kanun-nâmeleri" adi ile asirlarca mer'iyette kalmistir. Bu kanun-nâme, Kanunî'yi dünya tarihinin büyük hukukçulari arasina sokmaktadir. Gerçekten, Kanun-nâme'nin I. bâbinin birinci faslinda, ceza hukuku bakımından devletin bütün tebeasinin (vatandaslarinin) birbirlerine esit oldugu , hepsinin ayni cürümden ayni cezayi görecegi, su ifadelerle nakledilir:

" Cinayat mukabelesinde olan cürmü siyaset bâbinda vaz' oundu ki, sipahî ve raiyyet ve serif ve vazî' ve denî ve refî' arasinda müsterektir. Söyle ki: Her kim bu cerâimden birisi ile mücrim ola, mukabelesinde ta'yin olunan ukubetle muâkab ola." Kanun-nâme'nin bu maddesini degerlendiren I. Hamî Danismend, hakli olarak söyle der: "Herhalde bu vaziyet XVIII. asrin sonlarindaki Fransiz inkilâbindan çıkan müsavat esasinin Türkiye'ye ancak XIX. asirdaki Tanzimat-i Hayriye'den itibaren girebilmiş oldugunu iddia edenlerin yüzlerini kizartmak lazim gelecek bir vaziyettir. Sahsî hukuk itibariyle sinif ve mevki farki gözetmeyen bu müsavat (esitlik) prensibi, siyasî hukuk bakımından da Osmanli Imparatorlugu'nun tesekkülünden beri tatbik edilmiş en eski mahiyetindedir." Burada sunu da belirtelim ki, gerek Kanunî, gerek kendisinden önceki Osmanli hükümdarlari, gerekse daha sonrakiler, adâlet konusunda son derece titiz davranmak zorunda idiler. Zira bu konuda titizlik göstermek, mensubu bulunduklari dinin (İslâm) emri idi. Bu din, adâlet sahsî ceza konusunda insanlar arasinda bir ayirim yapmaz. İnsan olarak herkesi esit ve ayni haklara sahip kabul eder. Keza bu din, insanların zorla Müslüman yapilmalarına da müsaade etmez. Gerçi gerek İslâm'in, gerekse Osmanli'nin bu anlayisini kavrayamayan dönemin Avrupalî bazi yazar, elçi ve seyyahari birtakim yanlış degerlendirmelerde bulunurlar. Bununla beraber sonunda onlar da gerçekleri söylemekten kendilerini alamazlar. Nitekim o dönemden (1530) zamanimize kadar gelen bir eserde Bosna ve halki ile ilgili bazi bilgiler verildikten sonra " Bununla birlikte Pâdisah, Hiristiyanlari papazlarina, kiliselerine ve çeşitli mezheplerine bagli kalmalarına da izin vermistir"

Osmanlilarin bu büyük pâdisahi zamaninda, nüfus ve arazi tahrirlerine büyük bir önem verildiginden, Kanunî de bir hükmünde, memleketin gerçek vaziyetinin bütün teferrüatiyle bilinmesinin, zamanla meydana çıkmasi muhtemel olan bazi yolsuzluk ve haksizliklari ortadan kaldirilabilecegine isaret etmistir.

Kanunî Sultan Süleyman ilim ve kültür adamlarini himaye ettigi gibi onlari çeşitli şekillerde taltif edip desteklerdi. Kendisi de sair olan ve Muhibbî mahlasıyla siirleri bulunan Kanunî Sultan Süleyman'in, matbu bir de divani vardir. Topkapî Sarayı Müzesi Arşivinde kendi el yazisiyla manzumelerini hâvi perakende müsveddeleri mevcuddur. Günümüz Türkiye'sinin hemen hemen bütün saglik kuruluslarında bir levha şeklinde duvarlarda asili bulunan ve: "Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhat gibi

Saltanat dedikleri ancak cihan gavgasidir

Olmaya baht-u saadet dünyada vahdet gibi" misralari da ona aittir.

O, sadece kendisi siir söylemekle kalmamış aynı zamanda sair ve ediplerin elinden tutup onların yetismelerine de yardımcı olmustur. Nitekim o, siirdeki kudretini anladigi meshur sair Bâkî'nin elinden tutup yetismesine himmet etmistir. Nimet ve kadirsinas olan Bâkî'nin, Sultan Süleyman'in vefatina dair kaleme aldigi mersiye edebiyatimizin saheserlerindendir. Onun, ilim ve marifet erbabina karsi gösterdigi itibar ve onlara olan

riayeti pek ziyade idi. Zamanında yetistirdiği ulema ve suâranın (sairler) eserlerini kütüphanesinde saklardı. Onun, edebî eserlere verdiği değeri göstermesi bakımından Kelile ve Dimne'nin mütercimi Alaeddin Ali Çelebi'ye olan iltifatı örnek olarak gösterilebilir. Ali Çelebi, "Hümayun-nâme" adı ile yaptığı tercümeyi takdim ettiği zaman, o, bu eseri bir gecede okuyarak, mütercimini Bursa kadiligina tayin eder. Kanunî'nin büyük bir hükümdar olduğunda ittifak eden tarihçilerden bir kısmı, onun devrinin on büyük sadrazamı olduğunu ve on mümtaz vasıflı defterdar ve niscancisi yanında, on tane büyük âlim ile on büyük sair bulunduğunu da bildirmektedirler.

Kanunî Sultan Süleyman'ın, toplumdaki insanları nasıl değerlendirdiğini ortaya koması ve onlara nasıl bir kıymet atfettiğini göstermesi bakımından nakledeceğimiz su olay büyük bir değer tasimaktadır. Buna göre bir gün o, mahremeleri ile görüşürken onlara dünyanın velinimetinin kim olduğunu sorar. Onların, "Pâdisah hazretleridir" demeleri üzerine "Hayir, velinimeti-i âlem reâyâ yani köylüdür ki, ziraat ve hirâset (çiftçilik ile uğrasmak) emrinde huzur ve rahatı terk ile iktisâb ettikleri (kazandıkları) nimetle bizleri it'am ederler" demisti.

Avrupa Siyaseti

Yavuz'un yerine tek oğlu 25.5 yaşındaki Kanunî Sultan Süleyman geçti. Babasının İran ve Turan siyasetini durdurmak mecburiyetinde kaldı. Zira Avrupa'da Charles-Quint devî zuhur etmişti. Avrupa'nın büyük kısmını İspanya kralı ve Almanya imparatoru sıfatıyla ele geçirmiş, diğer kısımlarını nüfuzu altına almıştı. Fransa'yı tehdit ediyordu ve kuzey Afrika'da Barbaros Hayreddin Paşa ile savaşıyordu. Türkiye bu devî alt edemediği ve makul sınırlara itemediği takdirde Osmanlı cihan devletinin geleceğinin kararaacağı âşikâr idi. Akrabalık yoluyla çok geniş sınırlı Macaristan krallığını da nüfuzu altına alan Charles-Quint devini, Orta Avrupa ve Batı Akdeniz'de mutlaka ezmek icap ediyordu. Sultan Süleyman, Orta Avrupa'nın kilidi sayılan daha önce 3 ayrı padişahın 3 defa kuşatıp alamadığı, Türkiye'nin kuzey sınırı üzerinde Macaristan'ın en müstahkem kalesine, Belgrad'a yürüdü ve fethetti (1521).

Mevcudiyet gayeleri Türklerle savaşmak olan ve Rodos'ta üstlenen Saint-Jean tarikatı üzerine ikinci seferi açtı. Fatih'in 3 defa kuşattırıp düşüremediği dünyanın en müstahkem kalesini de fethetti (1522-1523).

Doğu Avrupa'da durum iyi idi. Kırım, Kazan ve Astrıhan Türk hanlıkları Osmanlı'ya tabi idi. 1524'te Sahip Giray Han, Nijeniy Novgorod'u (bugünkü Gorky) feth etti ve 3 yıl önce 1521'de Moskova şehrini yakan ağabeyi I. Mehmed Giray Han'ın yolunu takip etti. Moskova prensliği Kırım'a yıllık vergi veren bir tabi devletti. Mehmed Giray 1522'de Astrıhan'ı aldı ve 1524'te Kazan Hanı İstanbul'a gelerek metbû Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi.

Sultan Süleyman'a göre Doğu Avrupa işleri üçüncü derecede idi. Almanya-İspanya'nın Macaristan'a el atmasından ve Tuna'nın doğu kesimine inmesinden endişe ediyordu. Fransa'yı savunmaya karar verdi. Zira Fransa'ya baş eğdirdiği takdirde Charles-Quint Orta Avrupa'da Osmanlı ile hesaplaşacaktı. Fransa kralı I. François, Madrid'de Charles-Quint'in esiri idi. Annesi, cihan padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a müracaat ederek oğlunu kurtarmasını istirham etti. Kanunî'nin aradığı fırsattı. Bu şımarık Charles-Quint'in kızkardeşi Macaristan kraliçesi idi. Macaristan kralı II. Lajos'un kızkardeşi de Charles-Quint'in kardeşi Avusturya arşidükası Ferdinand ile evli idi.

Kanunî Orta Avrupa'ya, Macaristan'a yürüdü. Bu üçüncü sefer (1526), Kanunî'nin 13 seferinin en ünlüsüdür ve ikinci Macaristan seferidir. Mohaç'ta Macar ordusunu yakaladı ve kralları dahil olmak üzere 2 saatte imha etti (29 Ağustos 1526). Tarihin en kesin neticeli ve örnek meydan muharebelerinden biridir. 11 Eylülde Türklerin Budin dedikleri Budapeşte'ye, Macar taht şehrine girdi. Macaristan krallığı tarihe karıştı. Macaristan, Transilvanya ve bazı ülkeler Türkiye'ye bağlandı. Çekoslovakya ise Almanya'ya geçti.

Avrupa Siyaseti

Charles-Quint ve kardeşi Avusturya Kralı Ferdinand, Macaristan'ı almak için pek çok teşebbüs yaptılar. Kanunî 1529'da Almanya seferine çıktı. 19 gün Viyana'yı kuşattı, fakat düşüremedi. Bu sefer

sırasında Osmanlı Türk tarihinin en büyük akın hareketi yapıldı. Bütün Avusturya ve Güney Almanya Türk akıncıları tarafından çığnendi. Charles-Quint meydan muharebesi kabul etmedi. 3 yıl sonra padişah ikinci Almanya seferine çıktı (1532). Avusturya'yı işgal etti ve Graz'ı aldı (11 Eylül). Almanya pes etti. İstanbul Andlaşması (22 Haziran 1533) ile Türkiye'nin ve padişahın üstünlüğünü resmen kabul etti.

Kanûnî, yedinci seferinde (1537) Venedik'e teveccüh etti. Korfu adasına çıktı ve İtalya'da Otranto'yu ikinci defa işgal ettirdi. Seferi denizden donanma ile Barbaros Hayreddin Paşa destekledi. Sekizinci sefer (1538) asi Boğdan prensine karşı açıldı. Venedikle sulh yapıldı (20 Ekim 1540). Ve Kanunî Budin seferine çıktı (1541). Alman ordusu bozuldu ve Macaristan, Budin Beylerbeyliği adıyla doğrudan doğruya ilhak edildi. Kral Ferdinand, son bir gayretle Budin'i almak istedi. Fakat 100.000 kişilik ordusu Budin önlerinde mahvoldu (24 Kasım 1542). Macaristan'da Almanların elinde bulunan en mühim kaleyi, Estergon'u geri almak üzere Kanûnî, onuncu seferine çıktı (1543).

Estergon'u (10 Ağustos) ve İstolni Belgrad'ı (4 Eylül) fethetti. Almanya baş eğdi. 8 Ekim 1547 sulhu ile Kral Ferdinand protokolde vezir-i azam (başbakan) ile eşit olduğundan İstanbul'a yıllık vergi vermeyi ve daha bir sürü ağır şartı kabul etti. Charles-Quint devri yıkılmıştı. Bu işe yalnız Orta Avrupa savaşları ile değil, Akdeniz savaşları ile de gerçekleştirilebilirdi ki ileride göreceğiz. Charles-Quint ümitsizlik içinde tahttan feragat edip manastıra çekildi (16 ocak 1556). Almanya İmparatorluğu ve ona bağlı ülkeleri kardeşi İmparator Ferdinand'a, İspanya Krallığı ve ona bağlı ülkelerde Amerika'yı oğlu II. Felipe'ye bıraktı. Almanya ile İspanya tekrar ayrıldı. Dünya rahat nefes aldı. Kanûnî'nin şöhreti zirvesine çıktı.

Kanûnî tahta çıktıktan az sonra zuhur eden Protestan mezhebini, Katolik mezhebine karşı savundu. Türk baskısı olmasaydı Charles-Quint'in Protestan mezhebini ezeceği, belki söndüreceği, olayların incelenmesinden açıkça anlaşılır.İspanya ile hiç bir zaman sulh yapılmadı ve savaş kesilmedi. Almanya sulhu ise 1556'ya kadar devam etti. Bu tarihte Kanûnî Sultan Süleyman, Almanya üzerine on üçüncü vce sonuncu seferini açtı ki, Sigetvar Seferi diye ünlüdür. İhtiyar padişah bu kalenin önünde otağ-ı hümayununda top ve tüfek sesleri arasında son nefesini verdi (7 Eylül 1556).

Türk Asrı denen XVI. asrı, II. Sultan Süleyman, Türklerin yalnız kanun yaptığı için değil, kanunları tatbik ettiği için ancak Kanunî unvanına layık gördükleri fakat Avrupalıların Büyük dedikleri hükümdar sembolleştiren. 2.500 yıllık Türk tarihinin en muhteşem hükümdarı sayılır ve devri, Türklerin tarih boyunca eriştikleri en ihtişamlı ve bahtiyar çağ olarak bilinir. Saltanatı 46 yıldır ve Ertuğrul Gazi'nin beylik müddeti sayılmazsa, Osmanoğulları içinde en uzunudur. Diplomasi ve devlet idaresinde gösterdiği dehâ bakımından Fatih'ten sonra ikinci, asker olarak Fatih ve Yavuz'dan sonra üçüncüdür. Bilgen, hukukçu ve şairdir. 6.5 milyon km2 olarak aldığı imparatorluğu 14.893.000 km2 olarak bırakmıştır (1.998.000 km2 Avrupa, 4.169.000 km2 Asya, 8.726.000 km2 Afrika).

Doğu Siyaseti

1514 darbesi 1533'e kadar 19 yıl, dünyanın Türkiye'den sonra gelen 2. devleti durumundaki İran Türk Safevî imparatorluğunu hareketsiz kıldı. Ama stratejik çekişmeyi ortadan kaldırmak mümkün değildi. Kanûnî devrinde bütün Arap ülkelerini, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na kadar ele geçirmek siyaseti güdüldü. Behemehâl Basra Körfezi'ne inmek, Kafkasya'ya tırmanmak icap ediyordu. Kafkasya ve Basra Körfezi ise İran Türk imparatorluğunun elinde idi. Bu devirde İran olmasa, Türkler Almanya'yı geçer ve soluğu Ren kıyılarında alırlardı. Bir kaç tarihçi bu noktaya ehemmiyetle işaret etmişlerdir. İran savaşları çok çetindi.

Mesafe uzundu. İran ordusu tamamen Türkmenlerden müteşekkil yiğit bir atlı ordu idi. Ancak Osmanlı Akıncı, piyade, bilhassa topçu üstünlüğü Türkiye'yi galip kılıyordu. Bununla beraber İran, Çaldıran'ı asla unutmamıştı. Osmanlı'ya karşı meydan muharebesi kabul etmiyor, geniş sahaları boşaltıp Osmanlı ordusunun önünden çekiliyordu. Safevî stratejisi bu idi. Tebriz, Osmanlı sınırına çok yakın olduğu için Şah İsmail'in oğlu ve halefi devrinde İran, taht şehrini daha içeriye, Kazvin'e almıştı.

Kanûnî Sultan Süleyman Han, 11 Haziran 1534'te ordusu ile İstanbul'dan ayrıldı. Padişah'ın 4 İran seferinin ilki ve en meşhuru olan bu altıncı sefere Irakeyn denmektedir. Zira hem Arap Irak'ı (Bağdat), hem Acem Irak'ı (Hâmedân) fethedilmiştir. Daha önce Vezir-İ Azam Makbul İbrahim Paşa, başka bir ordu ile İran'ın üzerine gitmişti, padişahı bekliyordu.

O zaman dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Tebriz, Osmanlılarca ikinci defa işgal edildi (13 Temmuz 1534). Az sonra Kânûnî de Tebriz'e geldi (28 Eylül). İran'ın Türk ve Kürdlerle meskün Batı eyaletleri işgal edildi. Fakat asıl gaye, Bağdat'ı, Irak-ı Arab'ı alıp Basra Körfezi'ne inmekti. 28 Kasım'da (1534) Bağdat fethedildi. 5 asır müddetle Abbasî halifeliğinin merkezî olmak bakımından çok ünlü bir şehir idi. Bu sırada Safevîler Tebriz'i geri aldılarsa da Osmanlılar üçüncü defa şehre girdiler (30 Haziran 1535). Bu sefer neticesinde Orta ve Güney Irak (Bağdat, Basra) Osmanlı eyaletleri oldu ve netice bakımından Basra Körfezi'nin kıyıları boyunca Arap aşiretleri de Osmanlı nüfuzu altına düştü. Batı İran eyaletleri, Safevîlerce geri alındı.

1536-48 arasınd 12 yıl, Osmanlı-Safevî münasebetleri nisbî bir durgunluk devresine girdi. Irak'ı kaybeden Safevîler, kendilerini toplamaya çalışıyorlardı. Kanûnî 1548-49'da ikinci İran seferine çıktı. Tebriz dördüncü defa işgal edildi (27 Temmuz 1548). Bu seferde Van, kesin şekilde Safevîlerden alındı. Almanya sınırına ve Atlas Okyanusu'na varmış bir Türkiye'nin ancak Van'ı alabilmesi, Doğu'da Safevî Türk imparatorluğunun gücü hakkında bir fikir verir. 7 ay Halep'te, 2.5 ay Diyarbakır'da kalan Kanûnî, Doğu işlerini iyice düzenledi.

Doğu Siyaseti

5 yıl boyunca üçüncü ve sonuncu Doğu seferi için İstanbul'dan ayrıldı (28 Ağustos 1553). Buna Nahçıvan Seferi denmektedir. 5 ay Halep'te kaldı. Nahçıvan'dan döndükten sonra da 8 ay Amasya'da geçirdi. İran ile kesin sulh yapmadan ordusunun başından ayrılmak istemedi. Amasya'da ordusunun başında geçirdiği 8 ay, dehşetli bir diplomatik faaliyetle geçti. Hem Almanya, hem İran ile çetin sulh müzakereleri oldu. Nihayet Safevî ve Osmanlı imparatorlukları arasında ilk sulh anlaşması, Amasya Anlaşması imza edildi (29 Mart 1555). Bu sulh, epey uzun sürdü. 5 Nisan 1578'e kadar 23 yıl. Bu tarihte İran'a savaş açıldı.

1578'de başlayan, bütün Kafkasya'nın ve Batı İran'ın fethi ile neticelenen çetin savaşta Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Ferhad Paşa gibi sadrazamlar, serdar-ı ekrem sıfatıyla büyük başarılar elde ettiler. Bilhassa Özdemiroğlu Osman Paşa çok parladı. Çıldır meydan muharebesinde (9 Ağustos 1578) Safevî ordusunu ezdikten sonra Tiflis (24 Ağustos 1578), Koyungeçidi meydan muharebesini (9 Eylül 1578) kazandıktan sonra Şirvan (Kuzey Azerbaycan) fethedildi. Özdemiroğlu sonra birinci Şamahı (27 Kasım), Meşaleler (11 Mayıs 1583) zaferiyle Safevîleri ezip fütâhât sahasını genişletti. Revan alındı (15 Ağustos 1583). Dağıstan'ı fetheden ve uzun zaman burada üslenen Özdemiroğlu, Kırım'da bir müddet kalarak sadrazam olmak üzere İstanbul'a geldi (28 Haziran 1584). Tebriz fethedildi (22 Eylül 1585). Ancak Özdemiroğlu'nun Tebriz yakınlarında ölmesi (29/30 ekim), İran'a karşı Osmanlı durumunu az çok sarstı. Bundan sonra İran cephesinde işleri Ferhad Paşa ele aldı. Bu 12 yıllık yıpratıcı savaşa 21 Mart 1590 İstanbul Anlaşması nihayet verdi. En büyük kısmı Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından alınan 590.000 km² büyüklüğünde ülkeler Osmanlı devletine geçti.

Ancak sulh 13.5 yıl sürdü. Safevîlerin Tebriz'e taarruzu ile yeni Türkiye-İran savaşı başladı (26 Eylül 1603). Tebriz, ardından Revan düştü. Osmanlı ordusu Urmiye'de bozuldu (9 Eylül 1605). Bu savaş 9 yıl sürdü ve yeni bir İstanbul Anlaşması ile sonra erdi (20 Kasım 1612). Ancak 2.5 yıl sonra yeniden başladı (22 Mayıs 1615). Pül-i Şikeste'de Osmanlı ordusu bozuldu (10 Eylül 1618). Erdebil Anlaşması (26 Eylül 1618), bu defa 3 yıldan fazla süren Osmanlı-Safevî savaşına son verdi. Bu sulh da 5 yıl sürdü ve 1624 yılında Safevîlerin Bağrat'ı ele geçirmesiyle eskileriyle mukayese edilemeyecek bir şiddette yeniden başladı.

Bu suretle Özdemiroğlu'nun büyük fütuhatının mühim kısmı, 1603'te İranca geri alınmış oldu. Türkiye, İran'ı Kafkasya'dan atamadı. Kafkasya, iki imparatorluk arasında paylaşıldı. Batı İran eyaletleri de Osmanlılarca elde tutulamadı.

Deniz Siyaseti

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Cezayir Beylerbeyisi Barbaros Hayrettin Paşa'sı İstanbul'a çağırması ile Akdeniz politikasında yeni bir safha başlar. 18 amirali ve kudretli donanması ile Cezayir'den İstanbul'a gelen (27 Aralık 1533) Barbaros, kaptan-ı derya tayin edildi (16 Nisan 1534). Barbaros Tunus'u fethetti (22 Ağustos 1534) ise de İmparator-Kral Charles-Quint bizzat gelerek Tunus'u Türklerden aldı (21 Temmuz 1535). Ülkenin kuzey kesimi, İspanyol nüfuzunda Araplar'da, orta ve güney kesimi ise Osmanlı'da kaldı. Ancak Barbaros ve amiralleri, İspanya ve bu devlete ait Güney İtalya topraklarını devamlı şekilde vurmaya ara vermediler. Bu arada Barbaros'un Balear Adaları seferi (Ağustos 1535), İtalya seferi (1537), büyük akisler yaptı.

Venedik'ten Kiklad Adaları'nı aldı. Akdeniz'de Türk gücünü kıramadığı için hiç olmazsa makul çizgiye itemediği takdirde partiyi kaybedeceğini anlayan Charles-Quint, o zamana kadar cihan tarihinde görülmemiş büyüklükte bir armada hazırlayarak Andrea Doria idaresinde Donanma-yı Hümayun üzerine gönderdi. İki donanma en azından Akdeniz hakimiyetini kazanmak için Preveze açıklarında karşılaştı (28 Eylül 1538). En azından 120.000 insanın deniz üzerinde karşı karşıya geldiği bu çok büyük açık deniz vuruşmasında Barbaros taktik manevralarla birleşik Avrupa donanmasını perişan etti.

Charles-Quint, intikam almak üzere Andrea Doria idaresindeki armadası ile Cezayir şehrine çıkarma yaptı. Barbaroszade Hasan Bey, İmparatorun ordusunu mahvetti ve Andrea Doria'nın armadası, Preveze'deki kadar ağır bir zayıat verdi. Charles-Quint'in hayatı en büyük fedâkârlıkla kurtarıldı (24 Ekim 1541). Barbaros, 1543 yazında İmparatorun elindeki Nice kalesini fethetti ve 1543-1544 kışını Toulon'da geçirdi. Charles-Quint, Avrupa'da başlıca rakibiydi, Fransa'yı ezmekten ümidini kesti. Barbaros şan ve şeref içinde İstanbul'da öldü (4 Temmuz 1546). Fakat pek kabiliyetli öğrenciler yetiştirmişti.

Barbaros'un oğlu Hasan Paşa ve evlatlığı diğer Hasan Paşa ile arkadaşı Salih Paşa, Cezayir Beylerbeyisi olarak Kuzey Afrika'da mühim faaliyetlerde bulundular. Bu amiraller kendileri bağlı çok kudretli Cezayir Beylerbeyiliği donanması ile Batı Akdeniz'e hâkim oldular ve çok defa Atlantik'e çıktılar. Bu arada Çanakkaleli Salih Paşa, Fas Arap imparatorluğunu geçici olarak Türkiye'ye bağladı (22 Eylül 1551-Haziran 1556). Böylece Osmanlı hakimiyeti Atlantik'e ulaştı ve Cebelitarık Boğazı'nın güneyine yerleşti. İspanya'nın Kuzey Afrika'da bir iki üssü kalmıştı. Bunları, çok büyük fedâkârlıklarla elinde tutuyordu. Bu arada Barbaroszade Hasan Paşa, Cezayir'deki ikinci beylerbeyiliği sırasında Mostaganem'de İspanyolları çok ağır bir hezimete uğrattı (5 Eylül 1558).

Barbaros'un en kabiliyetli ve deha sahibi talebesi Turgut Reis ise, Güney ve Orta Tunus'u fethettikten ve Andrea Doria'ya Cerbe'de kötü bir oyun oynadıktan sonra Malta'ya çıkartma yaptı (Temmuz 1551). Sonra Saint-Jean Şövalyelerinin elindeki Trablusgarb'ı fethetti (15 Ağustos 1551). Ponza'da da düşman donanmasını vurduktan sonra (5 Ağustos 1552), Korsika adasını baştan başa fethetti (17 ağustos 1153).

Deniz Siyaseti

Türk korsan (akıncı) filosu ile Turgut bu işleri yaparken kapdan-ı derya olan Piyale Paşa da Elbe adasını fethetti. İtalya'ya çıktı (1555), Balear adalarını vurdu ve Batı Akdeniz'i alt üst etti. Bu deniz baskısından kurtulmak isteyen İspanya, müttefikleri ile büyük bir donanma hazırlayıp Cerbe adasına gönderdi. Piyale Paşa, Donanma ile düşman armadasını burada karşıladı. Türklerin Preveze'den sonra tarihleri boyunca kazandıkları en büyük açık deniz muharebesi olan zaferi bu sularda elde etti (14 Mayıs 1560). Düşman armadası ve ordusu mahvoldu, sulara gömüldü veya esir düştü. 1564 yazında Piyale Paşa Fas seferine çıktı. Trablusgarb beylerbeyisi olan Turgut Paşa da ileri yaşına rağmen devamlı deniz seferleri yapıyordu.

1565 Malta seferi çok büyük ölçüde bir savaş olmasına rağmen kartal yuvasına benzeyen ada alınamadı. Turgut Paşa, Malta kuşatmasında şehid oldu (17 Haziran). Hind Okyanusu'ndaki Türk deniz politikasına da Kanûnî Sultan Süleyman büyük ehemmiyet verdi. Hind Okyanusu'na bağlı Kızıldeniz, Aden Körfezi, Umman Denizi, Basra Körfezi ve açık okyanusta Türk filoları XVI. asrın başlarından itibaren görünmeye başladılar. Selman Reis'in Umman Denizi seferinden (1525) sonra yeğeni olan

Mustafa Bey, Hindistan'da Gucarat'a sefer yaptı ve Aden'i fethetti.

Diğer taraftan Özdemir Paşa da Sudan ve Habeşistan'da büyük fütühatta bulunarak Kızıldeniz'in batı sahillerini elde etti ve bu deniz de kapalı Türk gölü haline getirildi. Afla meydan muharebesi (Ağustos 1542) Habeşistan'ı Türk hakimiyetine soktu. Abdurrahman Bey, Aden açıklarında Portekiz donanmasını bozdu (Ekim 1544). Sonra Pîrî Reis Hint sularına geldi (1552). Umman'ı (Maskat) fethetti. Murat reis'in Hint kaptanlığı bunu takip etti (1552-1553). Büyük bilgin Seydi Ali Reis, Hürmüz (9 Ağustos 1554) ve Maskat (25 Ağustos) açık deniz muharebelerinde Portekiz donanması ile çekişti ve Hindistan'a gitti. Asrın sonlarında Ali Bey'in Doğu Afrika seferleri (1584-1589), Türk hakimiyetini Kenya, Tanganika ve Mozambik'e kadar götürerek Ekvator'un güneyine atlattı. Özdemir Paşa'nın Habeş Beylerbeyliği'nden (1555-1562) sonra oğlu Osman Paşa'da Habeşistan ve Yemen'de büyük fütühat yaptı.

Kanûnî'nin oğlu ve halefi II. Selim zamanında (1666-1574) bu deniz seyahati devam etti. Kurdoğlu Hızır Hayreddin Reis'in bir filo ile Sumatra'ya yaptığı sefer (1568-1569), Osmanlıların ilk ve son Endonezya-Malezya seferleri değildir. Fakat en meşhurlarıdır. Bu suretle Osmanlı hakimiyeti, Hind Okyanusu'ndan sonra büyük Okyanus'a da erişmiştir.

Gene II. Selim zamanında Süveyş kanalını açmak, Akdenizle Kızıldeniz ve Hint denizlerini birleştirmek düşünüldü. Fakat, tatbiki geçilmedi. Kanal kazılma teşebbüsü de yarıda kaldı. Bu Don-Volga kanalı idi ki, Karadenizle Hazar denizi birleştirilecekti. Bu suretle İran engeli aşılarak Türkistan'la ilgi kurulacaktı.

Bu arada Astırhan seferi (1569) yapıldı. Fakat Volga deltası elde tutulamadı. Kıbrıs'ın fethi (1 Temmuz 1570-1 Ağustos 1571) de daha çok bir deniz harekâtı mahiyetindedir. Venedik'in elindeki ada, Piyale Paşa'nın kumandasındaki donanma tarafından abluka edildikten sonra Lala Mustafa Paşa adayı almıştır. Kıbrıs fethi yeni bir Haçlı armadanın teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu armada bazı Türk devlet adamlarının gafleti yüzünden İnebahtı'nda, Donanma-yı Hümayun'u bozmuştur (7 Ekim 1571).

Deniz Siyaseti

Ancak ertesi yaza donanma daha güçlü olarak inşa edilmek için imparatorluk bütün imkânlarını seferber etmiştir. Bu bozgun toprak kaybına sebep olmuşsa da Türklerin yenilmez oldukları hakkındaki inancı yıkmıştır. Bu devrede Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, Akdeniz'de Türk hakimiyet ve üstünlüğünü muhafaza etmiştir. Kırım Hanı Taht-Alan Devlet Giray Han'ın Moskova'yı fethi (24 Mayıs 1571), II. Selim devrinin diğer bir dikkate değer olayıdır. Tunus şehrinin İspanyollardan alınması, bu padişahın saltanatını kapayan sonuncu büyük başarıdır. Tunus seferinde (15 Mayıs-30 Kasım 1574), donanmaya Kılıç Ali Paşa kumanda etmiştir.

Denizaşırı politika, II. Selim'in oğlu ve halife III. Murad devrinde (1574-1595) de devam etmiştir. Fas imparatorluğunun Türkiye'nin himayesine girmesi (9 Mart 1576), bu politikanın neticesidir. Kuzey-Batı Afrika'da büyük ülkeleri içine alan bu münim Arap devletinin XVII. asrın ortalarına kadar tamamen veya kısmen Osmanlıya tabi olması Vâdi's-Seyl zaferinin (4 Ağustos 1578) eseridir. Bu meydan muharebesinde Ramazan Paşa, büyük Portekiz ordusunu yok etmiş, Portekiz-İspanyol armadasını da büyük ölçüde hırpalamıştı. Vadi's-Seyl asrın büyük devletlerinden olan Portekiz'i yıkmıştır.

Türkiye, İspanyol emperyalizmine karşı İngiltere'yi de savunmuştur. Fransa gibi İngiltere'nin de İspanya karşısında çökmemesi için büyük çaba harcamıştır. 1575'ten 1592'ye kadar Polonya (Lehistan) krallığı ve Litvanya büyük-dükalığı da Türkiye'ye tabi olmuş, Polonya krallarını padişah tayin etmiş, bu suretle Türk nüfuzu Baltık kıyılarına varmıştır.

1566'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın bıraktığı cihan devleti, bütün haşmet ve şevketine rağmen, kötülük filizlerinden temizlenmiş değildi. Bu filizler çeyrek asır sonra yeşermeye başladı. II. Selim devrinde devlet, geniş ölçüde diktatör-vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın elinde kaldı. Vezirliği 14 yıldan fazla sürdü ve öldürülmesiyle sona erebildi (12 Ekim 1579). III. Murad öldüğü zaman (15/16 Ocak 1595) Almanya ile büyük bir savaş başlamış ve İmparatorluğun zaafı ortaya çıkmıştı. III. Murad'ın son günleri cihan devletinin sınırlarının azamiye eriştiği devirdir.

İmparatorluk, himaye altındaki ülkelerle beraber 20. 000.000 km² 'ye erişmişti (Polonya-Litvanya ile beraber Avrupa'da 2.848.940, Asya'da 4.815.832, Fasla beraber Afrika'da 12.237.419, toplam 19.902.191 km²). Bu topraklardaki nüfus 100 milyondan az değildi. Dünya nüfusunun 540 milyon civarında olduğu o yıllarda her 5.4 insandan birinin, padişahın tebaası bulunduğu ortaya çıkar. Üstelik daha 4 Türk imparatorluğu bu yıllarda çok güçlü idiler. İran Safevî Türk İmparatorluğu (taht şehri 1587'den sonra İsfahan, 1.621.000 km² , 15 milyon nüfus), Timuroğullarının Hindistan Türk İmparatorluğu (taht şehri Akra, 3.674.000 km² , 120.000.0000 nüfus), Adilşahların Güney Hindistan Türk imparatorluğu (taht şehri Bicapur, 453.000 km² , 22.000.000 nüfus). Büyük devlet mahiyetinde olmayan başka Türk devletleri de vardı: Güney Hindistan'da Kutbşahlar (taht şehri Gülkendi, 295.000 km² , 10 milyon nüfus), Sibir Hanlığı vs.

Deniz Siyaseti

Bu kısa tablo XVI. asrın son yıllarında 540 milyon kadar tahmin edilen dünya nüfusunun 270 milyon kadarının Türk yönetiminde bulunduğunu gösterir ki, bu da insanlığın tam yarısı demektir. Diğer büyük devletlerin durumu şöyle idi: Çin İmparatorluğu (taht şehri Pekin, 12.268.000 km² , 80 milyon nüfus), İspanya krallığı (taht şehri Madrit, 24.575.000 km² , 33 milyon nüfus), Almanya İmparatorluğu (taht şehri Viyana, 659. 000 km² , 17.5 milyon nüfus), Fransa krallığı (taht şehri Paris, 1.142.000 km² , 15 milyon nüfus), İngiltere krallığı (taht şehri Londra, 347.000 km² , 5.9 milyon nüfus), Venedik Cumhuriyeti (55.000 km² , 3.8 milyon nüfus), Rusya İmparatorluğu (taht şehri Moskova, 5. 000.000 km² , 7 milyon nüfus). Büyük devletlerden sayılmayan bir kaç ehemmiyetli devlet: İsveç krallığı (1.058.000 km² , 2.6 milyon nüfus), Papalık (45.000 km² , 1.9 milyon nüfus), Habeşistan krallığı (1.000.000 km² , 3 milyon nüfus), Japonya imparatorluğu (374.000 km² , 14 milyon nüfus), Güney Hindistan'da iki Müslüman devlet, Nizan Şahlar ve Berid Şahlar, 200.000 km² , 7 milyon nüfus).

Dünya nüfusu kıtalara göre şöyle idi: Asya 350 milyon (%63.6), Avrupa 122 milyon (%22.4), Afrika 60 milyon (%10.9), Kuzey Amerika 9.5 milyon (%1.8), Güney Amerika 5 milyon (%0.9), Okyanusya 2 milyon (%0.4) (1600 yılı tahminleri).Osmanlı cihan devletinin zaafı, Almanya ile uzun ve çetin sürecek bir savaş sırasında ortaya çıkar ve iç bünyedeki çöküntüler kendisini belli eder. Lüzumsuz yere Almanya'ya harp ilan etmesinden sonra (4 Temmuz 1593) Viyana'nın yanibaşındaki Yanıkkale'nin (Györ/Raab) fethi (27 Eylül 1594) ve burasının yeni bir beylerbeylik (eyalet) merkezi yapılmasıyla parlak başarılar görülürse de harp, imparatorluğun daha çok iç bünyesindeki zaafılar, eski büyük ve deha sahibi kumandanlarının hemen hemen kesilmesi, orduda anarşi ve liyakatsiz kumandanlar gibi sebeplerle, bir denge ve yıpranma savaşı haline girer. III. Murad'ın yerine geçen III. Mehmed (1595-1603) zamanına savaş, bu şartlarla intikal eder. Bu padişahın son yıllarında Anadolu'da Celalî ihtilallerinin başlayıp yayılması, devletin Rumeli ile beraber iki kanadından olan Anadolu'da durumun karıştığı ve felaket tohumlarının yeşerdiğini gösterir.

Estergon'un Almanların eline düşmesi (2 Eylül 1595), Tuna üzerinde bir köprü'nün tedbirsizlik yüzünden akıncılar geçerken yıkılması ve akıncıların Tuna'ya dökülüp boğulması (27 Ekim 1595) gibi facialardan sonra işin serdar-ı ekremler vasıtasıyla yürütülemeyeceği anlaşılır. III. Mehmed, babası ve büyükbabasının hiç sefere çıkmamasına rağmen sefere çıkmaya karar verir. 1576'da Kanûnî'nin Sigetvar seferinden beri 30 yıldır ilk seferdir. III. Mehmed, Eğri'yi alarak (12 Ekim 1596) Almanları Kuzey-Doğu Macaristan'dan atar. Alman imparatorluk ordusu Haçova meydan muharebesinde (26 Ekim 1596) imha edilir ki, bazı tarihçilere göre Osmanlı Türklerinin kazandıkları cihan çapında ehemmiyet taşıyan son büyük meydan muharebesidir.

Aynı çapta bir meydan muharebesinden (Mohaç) sonra 70 yıl önce Kanûnî bir hamlede bütün Macaristan'ı fethetmişti. Osmanlı teşebbüs gücü o kadar tavsamıştır ki, Haçova'da düşman ordusu imha edilmekle kalınır.

Deniz Siyaseti

Avusturya açık ve savunmasız kaldığı halde bu ülkeye girmek bile düşünülmez. Nitekim Yanıkkale düşer (29 Mart 1598). Ancak Vezir-i Azam ve Serdar-ı Ekrem Damad İbrahim Paşa, Kanije'yi alarak (22

Ekim 1600), Güney-Batı Macaristan'dan Almanları atar. Bu kaleyi almak için gelen çok büyük bir Alman ordusunu Tiryaki Hasan Paşa, mucizevî bir şekilde korkunç bir bozguna uğrattır (18 Kasım 1601). İstolni-Belgrad'ı da geri alan (6 Ağustos 1602) Türkler, Budin (Budapeşte) açıklarında Alman ordusunu bozduktan sonra (18 Kasım 1602), Vezir-i Azam ve Serdar-ı Ekrem Sokulluzade Lala Mehmed Paşa, parlak şekilde Estergon'u Almanlardan geri alır (3 Ekim 1605). Tiryaki Hasan Paşa da Uyvar kalesini teslim alır. Ancak devlet, 132 yıl süren bu savaştan bıkmıştır. Bu başarılar gölgelenmeden sulh görüşmelerine girmeyi kabul eder.

Zitvatorok sulhu imzalanır (11 Kasım 1606). Şu bakımdan manalı bir anlaşmadır: Almanya imparatorunun Türkiye'ye verdiği vergi kesilir, O zamana kadar Türkiye, Avrupa'da padişahın başka imparator olmadığı iddiasındadır ve bu iddiasını Almanya imparatoruna da kabul ettirmiştir; o tarihe kadar Türkler de Almanya hükümdarının imparator olduğunu kabul eder. Türkiye'nin toprak kaybı yoktur ama bir iki kale dışında kazancı da yoktur. Halbuki şimdiye kadar Divan-ı Hümayun, devlete radikal kazanç kazandırmayan hiç bir anlaşmayı kabul etmemiştir. Demek ki Türk cihan devleti hala cihan devletidir, fakat büyüme gücünü, sıçrama enerjisini kaybetmiş, durgunluk devresine girmiştir.

Bu anlaşma III. Mehmed'in oğlu ve halefi I. Ahmed devrinde (1603-1617) imzalandı. Bu devirde Celâlî ihtilalleri devam eder. Vezir-i azam ve Serdar-ı Ekrem Kuyucu Murad Paşa, 5 yıla yakın çalışarak ölümüne kadar (5 Ağustos 1611) bu ihtilallerle uğraşır. Fakat anarşinin kökü derinde ve sebepleri çeşitlidir. Şiddetle davranmasına rağmen ancak geçici başarılar kazanır. Zira isyan edenler düşmanlar değil, çevrelerine Anadolu Türkü toplayan eski beylerbeyiler, sancakbeyleri, sipahi subaylarıdır. Akdeniz'de hakimiyet değilse bile, üstünlük devam ettirilir. Kaptan-ı Derya Damat Halil Paşa'nın Akdeniz seferi ve Malta'ya asker çıkarması (13 Mayıs-28 Kasım 1614), çok başarılı olur.

I. Ahmed'in genç yaşında zamansız ölümü üzerine büyük oğlu Sultan Osman, bu saray entrikası ile bertaraf edilerek yerine Sultan Ahmed'in kardeşi I. Mustafa (1617-1618) tahta çıkarıldı. Fakat deli olduğu anlaşıldığı için 3 ay sonra tahttan indirildi. II. Osman (1618-1622) padişah oldu. Onun devrinde Polonya ile münasebetler bozuldu. Yaş ve Turla meydan muharebelerinde (20 Eylül ve 7 Ekim 1620) Leh orduları bozuldu. II. Osman, bizzat sefere çıktı. Hotin önlerine kadar geldi (3 Eylül 1621). Hotin Anlaşması (6 Ekim 1621), Polonya krallığını yeniden Türkiye himayesine sokacak maddeler ihtiva etmesine rağmen Türk devletinin iç meseleri yüzünden istifade edilemedi.

Deniz Siyaseti

Ordunun, bilhassa kapıkulu ocaklarının ve umumiyetle devlet düzeninin bozulduğu kanaatinde olan II. Osman, o çağ toplumunun asla kaldıramayacağı derecede radikal reformlara karar verdi. Dehasına rağmen gençliği ve tecrübesizliği yüzünden, bunları tatbik edemedi. Öldürüldü (20 Mayıs 1622 akşamı) ve bu yüzden İmparatorluk karıştı. Kutsal sayılan padişahın öldürülmesi bir çeşit Kerbela faciası olarak Türk tarihine geçti. Teessürü asırlarca devam etti. Sultan Osman'ın intikamını almak için ordunun bir kısmı ve çeşitli bölgelerde halk ayaklandı. Çok kan döküldü. Neticede yalnız anaşi büyüdü, genişledi ve artık adi asayişsizlik halini aldı. Tekrar I. Mustafa tahta geçirildi (1622-1623). Fakat tahttan indirildi. II. Osman'ın kardeşi ve veliahdi çocuk IV. Murad padişah oldu (1623-1640).

I. Mustafa'ya nasıl annesi niyâbet etmişse, çocuk IV. Murad'a da annesi Kösem Mehpeyker Valide Sultan, saltanat naibesi oldu. Anarşi ve yolsuzluklar arttıkça arttı. İhtilaller birbirini takip etti. Bu iklimde yetişen IV. Murad, 8 Haziran 1632'de sert bir darbe ile iktidarı şahsen eline aldı. Zulme kaçtığı rahatça iddia edilebilecek, Osmanlı tarihinde ne kendisinden önce, ne de kendisinden sonra asla görülmemiş bir sertlikle devleti idare etti ve şahsından başka hiç bir otoriteye müsamaha etmedi. Çok geniş ölçüde huzuru, âsâyişi sağladı, anarşiyi ezdi ise de sonraki olaylar bu işin padişahın şahsiyle kaim olduğunu gösterdi. Bununla beraber bazı tarihçiler IV. Murad'ın devletin ömrünü yarım asır uzattığını söylerler. Kanûnî ile II. Mahmud arasında gelen padişahların en büyüğü, XVII. asır Türk tarihinin çok seçkin bir simasıdır. Dahi olarak doğmuş, hadiselerle olgunlaşmış, fakat gene içinde yaşadığı ortam ve gördükleri, kendisini zulme itmiştir. Büyük bestekârdı. Asker doğmuş, en büyük orduları sevk u idare edebilecek kabiliyetlerle mücehhez bir şahsiyetti. 27.5 yaşında ölümü, devleti çok sarstı.

IV. Murad devrinde İran savaşları hiç bir zaman görülmemiş ve görülmeyecek boyutlar kazandı. Savaş, Bağdad'ın, bir süprizle Safevîlerin eline düşmesiyle başladı (11/12 Ocak 1624 gecesi). Hafız

Ahmed Paşa Bağdat'ı geri alamayınca (1625-1626) vezir-i azam olan Hüsrev Paşa, İran'ı altüst etti. Hamedan'ı (9 Haziran 1630) ve Batı İran'da çok yerleri fethetti, fakat Bağdat'ı geri alamadı.

IV. Murad, Revan Seferi denen ilk seferine çıktı (28 Mart-27 Aralık 1635). Kuzey'de İran'ı ezdikten sonra çok büyük hazırlıklarla Bağdat Seferi denen ikinci sefere girişti. 15 Kasım'da Bağdad'a geldi ve çok kanlı muharebelerden sonra şehri aldı (24 Aralık 1638). Bağdat Fatihi ünvanını hak etti. Kasr-ı Şirin anlaşması (17 Mayıs 1639), 15 yıldan fazla devam eden bu büyük, kanlı ve neticeleri şüpheli savaşa son verdi. Bu anlaşma, bu günkü Türkiye-İran ve Türkiye-Irak sınırlarını -Irak'ı Osmanlı devletinde bırakmak üzere- çiziyor ve Kafkasya'yı Osmanlı ve Safevî imparatorlukları arasında paylaşıyordu.

ükselme (1453 - 1579) [[değiştir](#)]

Ana madde: [Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi](#)

Fatih Sultan Mehmet [[değiştir](#)]

[Fatih Sultan Mehmet](#)'in [Bellini](#) tarafından yapılmış portresi

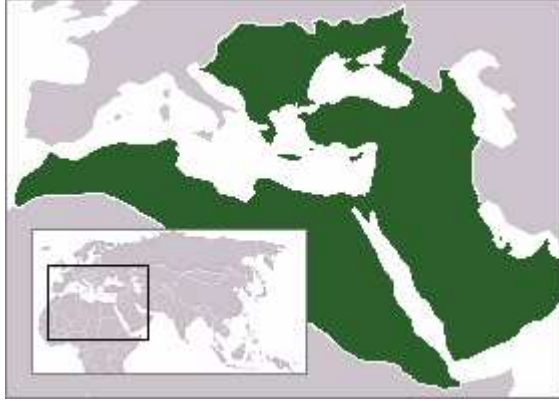
II. Mehmet, [[] 1453'te kuşattığı [İstanbul](#)'u 29 Mayıs 1453'te zaptetti ve artık bir imparatorluk durumuna gelen devlete başkent yaptı. Ardından, Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek hânedanlara karşı harekete geçti. [Mora Despotluğu](#) (1460), [Trabzon Rum İmparatorluğu](#) (1461) ve [Palaiologoslar](#) ile akrabalığı bulunan [Galtulusi](#) ailesinin ortadan kaldırdı. [Sırbistan](#), [Bosna](#) ve [Hersek](#)'i ilhâk etti (1459). [Balkanlar](#)'da genişleme Osmanlı Devleti'ni [Tuna](#) üzerinde [Macaristan](#)'la; [Arnavutluk](#), [Yunanistan](#) kıyıları ve [Ege Denizi](#)'nde [Venedik](#)'le karşı karşıya getirdi. Uzun bir savaş (1463 - 1478) sonunda Venedik, [İşkodra](#), [Akçahisar](#) kentleriyle [Limni](#) ve [Eğriboz](#) adalarını Osmanlılar'a bırakmayı ve elde ettiği ticaret serbestliği karşılığında her yıl 10.000 altın ödemeyi kabul etti. Bu savaş sürerken II. Mehmet, [Karamanoğulları Beyliği](#)'ni ortadan kaldırdı (1468); Karamanoğulları'nı koruyan ve Venedik'le bir antlaşma yapan [Akkoyunlu](#) hükümdârı [Uzun Hasan](#)'ı [Otlukbeli](#)'nde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferle Osmanlı Devleti [Fırat](#)'ın batısındaki Anadolu topraklarına yerleşti; [Gedik Ahmet Paşa](#)'nın [Toroslar](#)'ı ve Akdeniz kıyılarını zaptetmesiyle de [Mısır Memlûkları](#) ile sınırdaş oldu. Gedik Ahmet Paşa'nın 1475'te kuzey [Karadeniz](#)'e yaptığı sefer, [Ceneviz](#) kolonileri [Kefe](#) ve [Sudak](#)'ın fethi ve [Kırım Hanlığı](#)'nın Osmanlı himayesine girmesiyle sonuçlandı. Böylece Osmanlı Devleti bir iç deniz durumuna gelen Karadeniz üzerinde siyâsi ve iktisâdi tam bir egemenlik kurdu. II. Mehmet'in güney [İtalya](#)'nın fethiyle görevlendirdiği Gedik Ahmet Paşa, denizaşırı bir seferle [Napoli Krallığı](#)'nın elinde bulunan [Otranto](#)'yu aldı ve İtalya içlerinde harekâta başladı. Ama II.Mehmet'in 49 yaşındaki ölümü (1481) bu seferin yarım kalmasına neden oldu.

Ana madde: [İstanbul'un Fethi](#)

II. Bayezit (1481 - 1512), taht kavgasına giren kardeşi **Cem**'i yeniçerilere dayanan **İshak** ve Gedik Ahmet paşaların desteğiyle yendi; Cem, **Rodos Şövalyeleri**'ne sığınmak zorunda kaldı. 1484'teki **Boğdan** seferi ile kuzey ticaretinin zengin limanları **Kili** ve **Akkerman** Osmanlı Devleti'ne katıldı. Cem'i ve Karamanoğulları'nın kalıntılarını destekleyen Memlûklar'la savaş (1485 - 1491) ise genellikle Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Venedik'le savaş (1499 - 1503), imparatorluğa **Modon**, **Koron**, **Navarin**, **İnebahtı** limanlarını kazandırdı.

Osmanlı Devleti'nin büyümesi (1481-1683)

Osmanlı Devleti Himayesine Girmiş Topraklar

Yavuz Sultan Selim, **Şah İsmail**'in Anadolu'daki müritlerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. Şah İsmail'e karşı **Çaldıran**'da kazandığı zaferden (1514) sonra **Tebriz**'e kadar ilerledi. Bundan sonra I. Selim, **Memlûkler**'a karşı harekete geçti. Ateşli silahlardaki üstünlüğü sayesinde kazandığı **Mercidâbık** (1516) ve **Ridâniye** (1517) savaşları, Osmanlı Devleti'ne **Suriye**, **Filistin** ve **Mısır**'ı kazandırdı. **Hicaz**, Osmanlı egemenliğine girdi. Böylece Osmanlı Devleti, **Hint Okyanusu**'na açılma olanağına kavuştu ve **İslâm** dünyasının önderliğine tartışmasız biçimde ele geçirdi. Bu arada I. Selim, **halife** ünvanı aldı ve bu unvan kendisinden sonra gelen Osmanlı padişahları tarafından da kullanıldı.

Kanuni Sultan Süleyman [değiştir]

Kanuni Sultan Süleyman zamanında **Belgrad**'ın zaptı (1521) **Orta Avrupa**'da; **Rodos**'un zaptı (1522) ise Akdeniz'deki etkinlikleri için Osmanlı Devleti'ne elverişli bir konum kazandırdı. Macar ordusunu **Mohaç**'ta yok eden (1526) Kanuni, Macaristan'ın başkenti **Buda**'ya (**Budin**) girdi ve Macaristan'ı **Zapolya**'nın krallığında himâyesine aldı. Bu, Osmanlı Devleti'ni Macaristan egemenliği için **Habsburglar**'la karşı karşıya getirdi. Kanuni, Zapolya'yı korumak için 1529'da **Viyana**'nın kuşatılmasıyla sonuçlanan seferi, 1532'de de **Alman Seferi**'ni yaptı. 1541'de ise Osmanlı egemenliğindeki Macaristan topraklarını bir Osmanlı eyaleti (**Budin Eyaleti**) yaparak ilhâk etti; ölen Zapolya'nın oğluna, kendisine bağlı olması koşuluyla **Erdel Prensiği**'ni verdi. 1543'teki Macaristan seferi sırasında ise **Estergon Kalesi**'ni zapt etti. 1547'de **Avusturya** ve **Almanya** ile imzalanan barış antlaşması ile Kanuni, ellerinde tuttıkları

Macaristan topraklarını yılda 30.000 altın haraç ödenmesi koşuluyla Habsburglar'a bıraktı. Ancak savaş, [1551](#)'de yeniden başladı.

Başcavuşu Sadaret Alayında İnzibata Memur
Çavuşbaşı Divan Çavuşları Amiri (Adalet Bakanı)
Beylikçi Fermanların Yazıldığı Kalem Amiri
Amedi Dış İşleri Özel Kalem Amiri
Büyük Tezkereci Bakanlık Özel Kalem Amiri

Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nin batıya karşı bir savaş cephesi de Akdeniz'di. Akdeniz'de meydana gelen ilk önemli olay, [Saint Jean Şövalyeleri](#)'nin elinde bulunan [Rodos](#)'un alınması oldu ([1522](#)). Ünlü denizci [Hızır Reis](#) de, [Barbaros Hayrettin Paşa](#) adı ile Osmanlı kaptan-ı deryalığına getirildi. Bu dönemin en önemli olayı, [Preveze Deniz Savaşı](#)'nda Barbaros Hayrettin Paşa'nın, kendisinden gemi, top ve asker sayısı bakımından üstün olan ve [Andrea Dorya](#) komutasındaki birleşik Hristiyan donanmasına karşı kazandığı parlak zafer oldu (28 Eylül 1538).

Akdeniz'de Osmanlılar'la Hristiyan Akdeniz devletleri arasında her iki taraf için de yıpratıcı deniz savaşları yapılırken, Osmanlı Devleti [1538](#)'den başlayarak Hint Okyanusu'nda Portekizliler ile mücadeleye girişti Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu için mücadelesi [1669](#)'a kadar sürdü. Bu süre içinde birkaç kez [Hindistan](#)'a, bir kez de [Sumatra Adası](#)'na donanma gönderildi; [Yemen](#), [Habesistan](#) ve bazı Afrika ülkeleri Osmanlı Devleti'ne katıldı, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı bazı deniz başarıları elde edildi ise de, Osmanlılar Hint Okyanusu'nda kesin bir üstünlük sağlayamadılar. Osmanlılar'ın Hint Okyanusu'ndaki başarısızlığı daha sonra hem Osmanlı devleti hem de tüm doğu ulusları için son derece olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kanuni döneminin önemli mücadele alanlarından biri de [İran](#) oldu. [1533](#)'te Sadrazam [İbrahim Paşa](#), İran seferiyle görevlendirildi, arkasından da padişah İran seferine çıktı ([1534](#)). "[İrakeyn Seferi](#)" denilen bu seferin en önemli ve kalıcı etkisi [Bağdat](#) dahil olmak üzere Irak topraklarının Osmanlılar'ın eline geçmesi oldu ([1535](#)). İran savaşları [1555](#)'teki [Amasya Antlaşması](#) ile sona erdi; antlaşma sonucu [Azerbaycan](#) ile merkezi Tebriz, bir kısım [Doğu Anadolu](#) toprakları ve Irak Osmanlılar'ın eline geçti. Bu barış [1576](#) yılına kadar sürdü.

DURAKLAMA DÖNEMİ

III. Mehmet zamanında Avusturya'ya karşı devam ettirilen savaşlarda Egri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmisse de I. Ahmet (1604-1617), Zitvatorok Antlaşmasını imzalayarak (1606), Osmanlinin, Avrupa'daki üstünlüğünün sona erdiğini bir anlamda kabul ediyordu. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlaşmayla Osmanlıda kalıyorsa da, artık iki devletin "esit" sayıldığı hükme bağlanmıyordu. XVI.yüzyıl başlarından itibaren Avusturya ve İran'la girilen uzun savaşlar, ehliyetli idareciler, liyakatin yerini iltimas ve rüşvetin alması, buna bağlı olarak devletin askerî ve iktisadî düzeninin temelini oluşturan timar sisteminin bozulmaya başlaması, devletin güç ve otoritesini, halkın huzur ve asayişini güvenliğini sarsmıştır. XVII. yüzyıla girilirken bu olumsuz şartlar, anarşinin artmasına sebep olmuştur. Merkez ve tasra teşkilâtında görülen bozulmalar, pek çok isyanın çıkmasını ve dolayısıyla devlet nizamının sarsılmasını beraberinde getirmiştir. Bu isyanları üç grupta toplamak mümkündür; Tasrada çıkan Celâlî İsyanları, Eyalet isyanları ve İstanbul merkezli kapıkulu isyanları. Celâlî isyanlarının en önemli sebepleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi, devletin uzayan savaşlara bağlı olarak azalan gelirlerini karşılayabilmek için vergileri artırması, timar sistemindeki bozulmalar ve köylünün artan vergilere karşı huzursuzlukları idi. Halkın devlete olan güveninin sarsılması, isyancıların gücünü daha da artırıyordu. Kalenderoglu, Karayazıcı, Deli Hasan gibi Celâlîlerin isyanlarına, medrese öğrencisi suhteler ve basibos leventlerin isyanları da eklenince, devlet isyanları bastırmada oldukça zorlandı. Bu isyanlar yüzünden özellikle Anadolu'da dirlik ve düzenlik kalmadığı gibi, iktisadî durum da oldukça bozulmuştur. Yine bu otorite boşluğu nedeniyle Erzurum ve Sivas gibi yerlerin valileri ile Yemen, Bağdat, Eflâk, Bogdan gibi bağlı eyaletlerin yerli yöneticileri de isyan etmişlerdi.

İstanbul'daki yenîçerilerin ulûfelerini zamanında alamamalarını bahane ederek çıkardıkları isyanlar doğrudan sarayı hedef almıştır. Fesat yuvası hâline gelen Yenîçeri Ocakı'nı düzenlemek isteyen II. Osman (1618-1622) yenîçerilerin hismine uğramış, isyancıları sarayı basmıştır. Yenîçeriler, Genç Osman'ı tahttan indirerek yerine, III. Mehmet'in karesi I.Mustafa'yı getirmişler ve bununla da kalmayarak, Genç Osman'ı Yedikule Zindanlarında katletmişlerdir. Bu olay yenîçerilerin bir padisahî tahttan düşürüp, katletmelerinin ilk örneği olması açısından dikkat çekicidir.

Yenîçerilerin basa geçirdiği I.Mustafa'nın bir yıl sonra ölmesiyle, Osmanlı tahtına IV. Murat geçer (1623-1640), genç padisah, hâkimiyetinin ilk on yılında devlet idaresindeki inisiyatifini valide Kösem Sultan'a bırakmış ve güçlenene kadar fesat çıkaranlara karşı tedbirli davranmıştır. Ancak saraydaki huzursuzluk ve Anadolu'da yeniden patlak veren isyanların tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine 1632'de duruma müdahale eden IV. Murat, kısa zamanda otoriteyi tesis etmiştir. Sert tedbirlerle nifak çıkaranları, seyhülislâm ve karesleri de dahil, öldürtmekten çekinmemiş, boşalan devlet hazinesini yeniden çeki düzene koymuştur. Toparlanan Osmanlı Devleti, Bağdat'ı ele geçiren İran'a savaş açtı. IV. Murat, ünlü seferiyle Bağdat'ı geri aldı (1638). İran ile yapılan Kasr-i Sirin Antlaşmasıyla (1639), bugünkü sınırlara yakın olan Türk-İran sınırı yeniden çizildi.

1640'ta, IV. Murat'ın ölmesi üzerine yerine karesi I. İbrahim geçti(1640-1648). Fakat onun sekiz yıllık saltanatında devlet her açıdan kötülemeye başlamıştı. Sonunda 1648 yılında o da öldürüldü ve çocuk yastaki IV. Mehmet Osmanlı tahtına çıkarıldı (1648-1687). Harem ve Yenîçeri Ocakı devlet işlerine istedikleri gibi müdahale eder olmuşlardı. Bu kötü gidis 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlık vazifesine getirilmesine kadar devam etti.Köprülü Mehmet Paşa ve onun ailesinden olan diğer sadrazamlar XVIII. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Köprülüler Devri olarak bilinen bu dönemde geçici de olsa bir istikrar sağlanmış ve Osmanlılar son fetihlerini bu devirde gerçekleştirebilmişlerdir. Köprülü Mehmet Paşa, içerde sükûneti sağladığı gibi, Venediklilerin eline geçmiş olan Bozcaada ve Limni'yi geri alıp, Çanakkale Boğazı'nı ablukadan kurtardı. Köprülü Mehmet Paşa öldüğünde, padisah yine geniş yetkilerle oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yı sadarete getirdi(1661). Erdel işlerine karışan Avusturya'ya karşı başlatılan savasta Fazıl Ahmet Paşa, Uyvar'ı fethetti. Avusturya yapılan anlaşmayla, Erdel ile Uyvar ve Neograd kalelerinin Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul etti. Uzun süredir kusatılan, Venedik'in elindeki Girit, Kandiye Kalesi'nin düşmesiyle Osmanlı hâkimiyetine girdi(1669). Lehistan'a yapılan sefer sonucunda Podolya da Osmanlı topraklarına katıldı

(1676).

Büyük başarılarla imza atan Fazil Ahmet Pasa'nın genç yasta ölmesi üzerine, IV. Mehmet, Köprülü'nün damadı Kara Mustafa Pasa'yi sadrazamlığa getirdi(1676).

Kara Mustafa Pasa, Çehrin'i ele geçirdi (1678). Bu zaferden sonra, Ruslar, Dinyeper nehrinin sağına kalan toprakları Osmanlılara bırakmak zorunda kaldıkları ilk anlaşmayı Türklerle yapmıştır (1681). Zaferlerin devami getirerek Osmanlı'ya yeniden Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaştırmak isteyen Kara Mustafa Pasa, Orta Macaristan'da, Katolik Avusturya'ya karşı isyan eden Protestan Macarları himayesine aldı. Imre Tököli Osmanlılar tarafından Orta Macaristan kralı olarak tanındı. Mustafa Pasa, büyük bir orduyla Viyana'ya sefer düzenledi. Kanuni'nin ele geçiremediği Avusturya'nın merkezi Viyana'ya karşı başlatılan bu ikinci sefer boyunca Osmanlılar hiçbir direnmeyle karşılaşmadılar. 1683'te kusatma başladığında, Avusturya imparatoru çoktan şehri terketmişti. Ancak kusatmanın uzun sürmesi, Lehistan ve Alman askerlerinin, şehrin imdadına yetmesiyle neticelendi. İki ateş arasında sıkışan Kara Mustafa Pasa, büyük bir bozguna uğradı. (12 Eylül 1683). Osmanlılar Belgrat'a kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Viyana bozgunu, sadrazamın Belgrat'ta hayatına mal olmuştur. Osmanlı devletine karşı Avusturya, Lehistan, Malta, Venedik ve son olarak Rusların katıldığı(1696) büyük bir ittifak oluşturuldu. Osmanlılar dört cephede bu ittifaka karşı mücadele verdiği sırada, içte de huzursuzluk artmaktaydı. IV. Mehmet tahttan indirilmesiyle yerine II. Süleyman (1687-1691) , II.Ahmet (1691-1695) devirlerinde huzursuzluk devam etti. Bu dönemde yine bir Köprülüade olan Fazil Mustafa Pasa, ordu ve maliyeyi düzene koymaya yönelik başarılı icraatlerde bulunmuş ise de aynı aileden Hüseyin ve Nu'man Pasalar, sadaret makamında başarı sağlayamamışlardır.

I. Mustafa (1695-1703), Viyana bozgunu ve ardından gelen toprak kayıplarını önlemek amacıyla üç kez Avusturya'ya sefer düzenledi, ilk iki seferde kısmen başarı sağlandıysa da son seferde Osmanlı ordusu Zenta denilen yerde bozguna uğradı. Bunun üzerine İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlılar, ittifak güçleriyle Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (26 Ocak 1699). 25 yıl için geçerli olacak bu anlaşma sonunda, Avusturya'ya Macaristan'ın büyük bir bölümü ve Erdel, Venediklilere Dalmasya kıyıları ve Mora, Lehistan'a ise Podolya ve Ukrayna bırakılıyordu. Rusya ile yapılan üç yıllık ayrı bir anlaşma ile de Azak Kalesi Ruslara terk ediliyor ve onların İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmaları kabul ediliyordu. Karlofça Antlaşması, Osmanlıların toprak kaybıyla neticelen şimdiye kadar imzaladıkları en ağır anlaşma idi.

I. Edirne Vakası adı verilen bir ayaklanma ile Osmanlı tahtına III. Ahmet geçirildi (1703-1730). Rusya bu dönemde hem Doğu Avrupa hem de Karadeniz istikametinde topraklarını genişletme gayesini gütmekteydi. Poltova yenilgisinden sonra Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Karl, iki ülke arasında yeniden bir savaşın başlaması için bir vesile oldu. Bu savaş ile Osmanlılar, Karlofça Antlaşması, Osmanlıların toprak kaybıyla neticelen şimdiye kadar imzaladıkları en ağır anlaşma idi.

I. Edirne Vakası adı verilen bir ayaklanma ile Osmanlı tahtına III. Ahmet geçirildi (1703-1730). Rusya bu dönemde hem Doğu Avrupa hem de Karadeniz istikametinde topraklarını genişletme gayesini gütmekteydi. Poltova yenilgisinden sonra Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Karl, iki ülke arasında yeniden bir savaşın başlaması için bir vesile oldu. Bu savaş ile Osmanlılar, Karlofça'da kaybettikleri toprakları tekrar kazanma fırsatını bulacaktı. Nitekim Prut'ta sıkıştırılan Ruslar (1711), anlaşma yaparak, Azak'ı terk etmek zorunda kaldılar. Karadag'da isyan çıkartan Venedik'e karşı açılan savaşlarda ise işgal altındaki Mora kurtarıldı. (1715). Bu başarılar üzerine, siranın kendisine geldiğini düşünerek harekete geçen Avusturya, Osmanlıları yenilgiye uğrattılar.

Temesvar ve Belgrat düştü. Osmanlılar Pasarofça Antlaşmasını imzalayarak (1718), Temesvar ve Belgrad ile birlikte Küçük Eflâk ve Kuzey Sırbistan'ı Avusturya'ya bıraktı. Dalmasya kıyılarındaki bazı kalelerin Venedik'e terki mukabilinde Mora muhafaza edildi.

Osmanlıların Balkanlar ve Orta Avrupa seferleri için stratejik bir mevkiide olan Belgrad'ın düşmesi, ağır sonuçlar doğurmuştur. Avusturya, Belgrad'tan Balkan içlerine sarkmakta daha başarılı olacaktır.

Lâle Devri: Pasarofça Antlaşması neticesinde ortaya çıkan barışı iyi kullanmak isteyen Osmanlılar, artık Avrupa karşısında savunma durumunda kalacağını anladığından, Balkanlardaki sınır kalelerini tahkim etme, bölge halkını yanında tutmak için vergileri azaltma siyaseti uygulamaya ağırlık vermekteydi. Damat İbrahim Paşa, Osmanlılara üstünlük kurmuş olan Avrupa'yı her yönüyle tanımak için Avrupa baskentlerine elçiler gönderdi. 1718-1730 yılları arasındaki bu dönem, sanatta lâle motifinin islenmesi sebebiyle "Lâle Devri" adıyla anılmaktadır. Bu dönemde matbaa açılması, çini ve kumaş fabrikası kurulması gibi bazı müspet yenilikler yapılmış da, III. Ahmet ve saray çevresinin sasalı eğlenceleri ve harcamaları huzursuzluğu artırmaktaydı. Damat İbrahim Paşa'nın, İran'a karşı başlatılan savasta (1722) kesin netice alamaması ve uzayan savaş esnasında Tebriz'in sadrazamın gizli emriyle İran'a terk edildiği haberi, muhalefetin harekete geçmesine yetti.

Patrona Halil Ayaklanması'nın patlak vermesiyle bu dönem sona eriyordu. Damat İbrahim Paşa ve yakınlarıyla Sultan III. Ahmet asiler tarafından katledildiler (1730). Bu olayın ardından III. Ahmet'in yegeni I. Mustafa hükümdarlığa getirildi. (1730-1754). Kafkaslardaki sınır olaylarını bahane eden Rusya, Kırım Tatarlarına karşı büyük bir saldırı başlattı. Azak ve Bahçeşaray Rusların eline geçti (1739). Fransa'nın da tesvikiyle Osmanlılar, Rusya'ya karşı savaş ilân etti. Rusya'nın yanında savaşa katılan Avusturya da, Eflâk ve Bogdan'a girmisti. Osmanlılar iki cephede de büyük başarılar kazandılar. Prusya, Fransa ve İsveç'in Osmanlılara yaklaşması, Osmanlılar karşısında ummadıkları bir yenilgi tadan Rusya ve Avusturya'yı barış yapmaya zorladı. Bu savaş sırasında tekrar Osmanlıların eline geçen Belgrad'ta bir anlaşma imzalandı (18 Eylül 1739). Belgrad Antlaşmasıyla, Avusturya, Pasarofça barışıyla elde ettikleri tüm topraklardan geri çekildiler. Ruslar da Azak'ı terkederek bölgedeki kıyı ve deniz ticaretinin Osmanlı gemileriyle yapılmasını kabul etti. Bu anlaşma geçici de olsa Osmanlıların toparlanmasını sağlamıştır. Savasta Türklerin tarafını tutan Fransa'yla, Kanuni döneminde tanınan imtiyazları genişleten ve süre tahdidi koymayan yeni bir kapitülasyon antlaşması imzalanmıştır (1740). Damat İbrahim Paşa zamanında başlayan İran savaşları Lâle Devri'nden sonra da devam etmekteydi. Ruslar, çöküş dönemine giren Safavilerin elindeki Azerbaycan ve Dağıstan'ı işgal etmişlerdi.

Sirvan halkının talebi üzerine Osmanlılar duruma müdahale etmiş, iki ülke arasında çıkabilecek savaş Fransa'nın araya girmesiyle önlenmiştir. Rusya'nın kuzeydeki işgaline karşın Osmanlılar da Güney Azerbaycan'ı topraklarına kattılar. Sah Tahmasp 1732'de Osmanlılar ile barış yaptı. Bu durumu kabullenemeyen Afsar Nadir Bey, Sah Tahmasp'i devirerek kendi hâkimiyetini ilân etti (1736). Osmanlılar bazı toprakları Nadir Han'a bırakmaya razı oldu. Her iki taraf için de yıpratıcı olan bu uzun savaşlar, Kasr-i Sirin antlaşmasıyla çizilen sınırların aynen kabul edildiği 1746 antlaşmasıyla son bulmuştur.

I. Mahmut döneminde, başarılı savaşların yanı sıra, ordu içinde de yeni düzenlemelere gidilmiştir. Aslen Fransız olup Osmanlı hizmetine girerek beylerbeyi olan Ahmet Paşa, Humbaracı Ocakı'nı kurarak (1734), batı savaş tekniklerini burada hayata geçirmiş idi. I. Mahmut'un üvey kadesi III. Osman'ın (1754-1757) yerine geçen, amcaoğlu III. Mustafa (1757-1773) zamanında da ordu içerisinde bazı islahatlar devam ettirilmiştir. Nitekim onun döneminde Tophane islah edilerek yeni ve güçlü toplar dökülmüş, donanma yenilenmiştir. Ancak, Rusya ile başlayan harpler bu yeniliklerin yeterli olmadığını gösterecektir.

GENÇ OSMAN'IN YAPMAK İSTEDİKLERİ...

İkinci Osman, Sultan Birinci Ahmed'in büyük oğludur. 3 Kasım 1604 Çarşamba günü İstanbul'da doğmuş ve Osmanogulları'nın on altıncısı olarak on dört yaşında taht'ta çıkmış, böyle küçük yaşta cülûsu dolayısıyla «Genç Osmani» diye anılarmıştır.

İkinci Osman'ın annesi Mâhîrûze Sultan'dır. Birinci Ahmed'in oğullarından Murad (Dördüncü Murad) ile, İbrahim (yanlıs olarak «deli» diye anılan) ise, Mâhpeyker Kösem Sultan'dan doğmuşlardır. Birinci Ahmed'in ölümü üzerine büyük oğlu ikinci Osman'ın taht'ta çıkması gerekirken, âni bir değişiklik, Osman Gazi'den beri devam edegelen verâset kanunu bir tarafa itilivermiş ve babadan ogula intikal eden saltanat, bu ânda «Ekberîyyet» kaidesine bağlanarak, İkinci Osman'ın yerine, taht'ta amcası Birinci Mustafa çıkıvermiş veya daha

dogru bir tâbirle. çıkartıvermistir..

Bu is, Kösem Sultan'ın mel'anetidir!.. Kendi çocuklarına taht yolunu açabilmek için, muvazenesi bozuk olan ve ser'an Hilâfetî caiz olmayan Birinci Mustafa'nın taht'ta çıkarmasını Kösem Sultan temin etmiş ve bu müvazenesi bozuk pâdisah, nasıl olsa ilerde hal' edileceğinden. zaman kazanıp oğlu Murad'ı taht'ta çıkarmak gayesiyle Ocak Agalarını ve bâzi devlet erkânını elde ederek verâset usulünü el çabukluğuyla degistirmiş, böylece İkinci Osman'ı saltanattan mahrum etmek, istemisse de, muvaffak olamamıştır!.. Gerçi, Birinci Ahmed'den sonra Birinci Mustafa pâdisah olmuştur ama, saltanati ancak doksan altı gün sürmüş ve muvazenesizliği dolayısıyla hal' edilen bu on besinci Osmanlı pâdisah yerine, 26 subat 1618 Pazartesi günü Genç Osman taht'ta çıkmıştır. Buna rağmen. Kösem Sultan mel'anetin de devam etmiş ve «**Hâile-i Osmaniyye**» ile Genç Osman'ı alasagi etmesini bilmiştir!..

Osmanlı pâdisahları içinde zekâsi, kuvvetli tahsil ve terbiyesi yanısıra, fizik güç ve irâde sağlamlığıyla de temayüz eden Genç Osman, yasından umulmayacak derecede büyük ve mühim işlere tesebbüs edip, âni bir hamle ile bunları tatbik etmeye koyulmuştur !.. Sayalım, bu büyük ve mühim işlerden bazılarını:

1. Tereddidi ve tefessüh edip kozmopolit bir cemiyet haline gelen Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarını tamamiyle ilga ve imha ederek, onların yerine, Anadolu. Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden milli bir ordu kurmak.

2. Payitahti İstanbul'dan Anadolu'ya nakledip, kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek.
3. İlmiyye sinifinin siyasî ve malî kudret ve nüfuzunu kirarak, bozulmaya baslayan bu zümreyi ıslah etmek
4. Kozmopolit saray an'anelerini degistirerek «Harem-i Hümâyûn»u tasfiye etmek ve hânedanın Türk ailelerinden nikahla kız almasına yol açmak.
5. Fâtih ve Kanunî'nin eskiyen mevzuatı yerine yeni kanunlar tedvin etmek.

İkinci Osman, yapmak istediği bu reformlar dolayısıyla karsilastığı muhalefet üzerine su beyti söylemiştir:

Niyyetûm hidmet idi saltanat-u devtetime

Çalışur hâsid ü bedbâh, aceb nekbetime.

(Niyyetim, saltanat ve devletime hizmet etmektir amma, ne istir ki, kışkanç ve kötû dilekliler hep felâketime çalışır.)

erkezi Yönetimin Bozulması [[değiştir](#)]

[Osmanlı](#) merkezi yönetiminin bozulmasında;

- [17. yüzyıldan](#) itibaren tahta çıkan padişahların devlet işlerine ilgisiz kalmaları ve ordunun başında seferlere çıkmamaları
- Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesinden dolayı, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadan devletin başına geçmeleri
- Padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili olmaları
- Küçük yaşta tahta çıkmaları (4. Mehmed 12 yaşında tahta çıkmıştır).
- Önemli makamların liyakata bakılmadan rüşvet ve iltimas yoluyla dağıtılması gibi nedenler etkili olmuştur.

Devlet yönetiminde otoritenin sarsılması, halkın devlete olan güveninin azalmasına ve iç isyanların çıkmasına neden olmuştur. Deneyimsiz kişiler tahta geçmiş, bu nedenle merkezi yönetim bozulmuştur.

Ekonominin Bozulması [[değiştir](#)]

[16. yüzyılın](#) sonlarından itibaren [Osmanlı](#) ekonomisinin bozulmasında;

- Coğrafi Keşiflerin etkisiyle ticaret yollarının yön değiştirmesi ve gümrük gelirlerinin büyük ölçüde azalması
- [17. yüzyılda Avusturya](#) ve [İran](#) ile yapılan savaşların yüklü harcamalara yol açması

- İhracatın azalması, ithalatın artması ve kapitülasyonların giderek [Avrupalı](#) devletlerin sömürü aracı haline gelmesi
- Sömürgelerden [Avrupa](#)'ya yüklü miktarda altın ve gümüşün gelmesi, bu madenlerin bir miktarının [Osmanlı](#) ülkesine girmesi ve paranın değerini düşürerek enflasyonu artırması
- Vergilerin yükseltilmesi üzerine köylerde yaşayan insanların vergilerini ödeyemeyerek tarımsal üretimi bırakmaları
- Saray masraflarının artması

gibi nedenler etkili olmuştur. Köyden şehre göçler sonucu üretim azalmıştır fazladan asker alımı ile askeri masrafların artması

Askeri Sistemin Bozulması [[değiştir](#)]

- [III. Murat](#) döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması
- Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları
- [İltizam](#) sisteminin yaygınlaşması üzerine tımar sisteminin önemini kaybetmesi ve eyaletlerde asker yetiştirilmemesi
- Denizcilikle ilgisi olmayan kişilerin donanmanın başına getirilmesi
- Avrupa'da meydana gelen harp teknolojisindeki gelişmelerin takip edilmemesi

gibi etkenler [Osmanlı](#) askeri sisteminin bozulmasına neden olmuştur.

Sosyal Alandaki Bozulmalar [[değiştir](#)]

Tımar sisteminin bozulması, nüfusun artması ve [Anadolu](#)'da çıkan [Celali isyanları](#) halkın devlete olan güvenini sarsmıştır. [17. yüzyılda](#) başta [İstanbul](#) olmak üzere büyük şehirlerin nüfusları hızla artmış, bu durum şehirlerde işsizliğe ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, devlet bu isyanları güçlükle bastırdı ve halkın devlete güveni azaldı.

Eğitim Sisteminin Bozulması [[değiştir](#)]

- [Ahmetli](#) eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerin çağın gerisinde kalması ve [Avrupa](#)'da eğitim alanında meydana gelen yeniliklerin takip edilmemesi
- Pozitif bilimlerin medreselerin müfredatından çıkarılması
- Medrese öğrenimi görmemiş pek çok kişiye ilmi rütbeler verilmesi
- Yeni doğmuş çocuklara müderrislik unvanının verilmesi ve beşik uleması diye adlandırılan bir sınıfın ortaya çıkması

Dış Etkenler [[değiştir](#)]

- Coğrafi Keşiflerle zenginleşen ve ekonomilerini güçlendiren [Avrupa](#) devletleri, [Rönesans](#) ve Reform hareketleriyle düşünce ve bilim hayatında önemli atılımlar yapmıştır. [Osmanlı İmparatorluğu](#) [Avrupa](#)'daki teknolojik ve bilimsel gelişmelere ayak uyduramamış, [Avrupa](#)'nın gerisinde kalmıştır.
- [Avrupalıların Haçlı](#) anlayışıyla [Osmanlı İmparatorluğu](#)'na hep birlikte saldırımları duraklamaya neden olmuştur.

[17. yüzyılda Osmanlı–Avusturya](#) ilişkileri şu şekilde gelişmiştir:

1593–1606 Devlet-i Aliye(osmanlı)–Avusturya Savaşları [[değiştir](#)]

[Sokullu Mehmet Paşa](#) döneminde imzalanan antlaşma tarafların karşılıklı saldırılarıyla bozulmuş ve iki devlet arasında savaşlar başlamıştır. İki devlet arasındaki savaş [Avusturya](#)'nın isteğiyle [Zitvatorok Antlaşması](#) imzalanarak sona erdirilmiştir (1606). [Zitvatorok Antlaşması](#) ile Osmanlı Devleti;

- Kaniye, Eğri ve Estergon kaleleri Osmanlıya bırakılacak.
- Avusturya vergi ödemeyecek ama savaş tazminatı ödeyecek.
- [Avrupa](#)'daki üstünlüğünü kaybetmiştir.
- [Avusturya](#) kralı [Osmanlı](#) padişahına denk hale gelmiştir. Böylece, [Osmanlı Devleti](#)'nin [Avrupa](#) devletleriyle hukuki eşitlik dönemi başlamıştır. [İstanbul Antlaşması ile başlayan siyasi üstünlük bu antlaşma ile son bulmuştur]

II. Viyana Kuşatması ve Osmanlı-Avusturya Savaşı [[değiştir](#)]

Ana madde: [II. Viyana Kuşatması](#)

[Avusturya](#), Orta [Avrupa](#)'da gücünü artırmak için [Macaristan](#)'a egemen olma politikası izlemiştir. [Macarlara](#) yardım etmeyi kabul eden Sadrazam [Merzifonlu Kara Mustafa Paşa](#) sefere çıkarak [Viyana](#)'yı ikinci defa kuşatmıştır (1683). [Osmanlı](#) orduları [Viyana](#) önlerinde bozguna uğrayarak geri çekilmiştir.

[Osmanlıların Viyana](#) önlerinde bozguna uğraması, [Avrupa](#)'da büyük bir sevinç meydana getirmiş ve [Papa](#)'nın gayretleriyle [Türkleri Avrupa](#)'dan atmak amacıyla Kutsal İttifak kurulmuştur (1684). Bu ittifaka; [Avusturya](#), [Lehistan](#), [Venedik](#), [Malta](#) şövalyeleri ve sonradan [Rusya](#) katılmıştır. 16 yıl devam eden savaşlarda [Osmanlı](#) Ordusu yenilmiş, kutsal İttifak devletleriyle [Osmanlı Devleti](#) arasında [Karlofça Antlaşması](#) imzalanmıştır (1699). [Karlofça Antlaşması](#)'yla;

- [Osmanlı Devleti](#) batıda ilk kez toprak kaybetmiştir.
- [Osmanlı Devleti](#) Orta [Avrupa](#)'daki egemenliğini kaybetmiştir
- [Avrupa](#) devletleri savunmadan saldırıya geçmiş ve askeri bakımdan üstünlükleri ortaya çıkmıştır.

Daha çok bilgi için: [Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları](#)

İstanbul Antlaşması [[değiştir](#)]

[Karlofça Antlaşması](#)'ndan sonra [Rusya](#) ile [Osmanlı Devleti](#) arasında [İstanbul Antlaşması](#) imzalanmıştır (1700). [Osmanlı Devleti](#), [Karlofça](#) ve [İstanbul Antlaşmaları](#)'yla kaybettiği toprakları geri alabilmek amacıyla 18. yüzyılda [Avusturya](#), [Venedik](#) ve [Rusya](#) ile savaşlar yapmıştır.

İç İsyanlar ve Sonuçları [[değiştir](#)]

İstanbul İsyanları [[değiştir](#)]

[İstanbul](#) isyanları kapıkulu askerlerinden yeniçeriler ve sipahiler tarafından çıkarılmıştır. [İstanbul](#) isyanlarının çıkmasında;

- Devlet yönetimindeki otorite boşluğundan yararlanan yeniçeri ağaları ve saray kadınlarının yönetimi olumsuz yönde etkilemeleri
- Kapıkulu sisteminin değişmesi ve ocağa askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınması
- Kapıkulu askerlerinin maaşlarının zamanında ödenmemesi veya ayarı düşük paralarla ödenmesi
- Yeniçerilerin [cülus bahşişi](#) almak için sık sık padişah değiştirmek istemeleri
- Devlet yönetiminde etkin olmak isteyen devlet adamlarının yeniçerileri kışkırtması
- Yeniçeri ve sipahilerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyen padişah ve devlet adamlarını görevden uzaklaştırmak istemeleri
- Kapıkulu askerlerinin disiplin altında tutulamaması

gibi nedenler etkili olmuştur. İstanbul isyanları devlet düzeni değiştirmeye olmayıp, yönetimi şahıslara karşı yapılmıştır. İstanbul isyanları sonucunda;

- İsyancının zayıflaması
- Kadi ve sancak beylerinin kanunlara aykırı davranarak halkı zor duruma düşürmeleri
- [Osmanlı-İran](#) ve [Osmanlı-Avusturya](#) savaşları

gibi nedenler etkianıcılar, daima isteklerini yaptırmayı başarmışlar ve [Osmanlı](#) merkezi idaresi üzerinde kapıkulu (özellikle yeniçeriler) askerlerinin etkisi artmıştır.

- İsyancılar, padişah ve devlet adamlarını görevden almışlar, hatta öldürmüşlerdir.
- İsyancılar [İstanbul](#)'da asayişin bozulmasına, halkın zor durumda kalmasına, şehirde yangınların çıkmasına ve yağmalamaların yapılmasına neden olmuştur.

Celali İsyancıları [[değiştir](#)]

Ana madde: [Celali isyanları](#)

[17. yüzyılda Anadolu](#)'da çıkan isyanlara "[Celali İsyancıları](#)" denilmiştir. [Celali isyanlarının](#) sebepleri;

- Eyaletlerde devlet yönetiminin bozulması ve vergi toplamada adaletsiz davranılması
- Dirlik sisteminin bozulması ve dirliklerin dağıtımında haksızlıkların yapılması
- [17. yüzyılda](#) savaşların uzun sürmesi ve yenilgiyle sonuçlanmasından dolayı askerden kaçanların [Anadolu](#)'da eşkiyalığa başlaması
- Devşirme asıllı devlet adamlarının Anadolu halkıyla kaynaşamamaları
- Merkezi otoriteli olmuştur. [Celali isyanlarının](#) sonucunda;
- [Anadolu](#)'da devlet otoritesi sarsılmıştır.
- [Anadolu](#)'da huzur ve güvenlik bozulmuş, birçok şehir ve kasaba harap olmuştur.
- Üretim faaliyetleri azalmış, ekonomi bozulmuştur.
- Vergiler toplanamamış ve devletin gelirleri azalmıştır.

Osmanlı Devleti duraklama dönemi ve nedenleri

OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA DÖNEMİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

DURAKLAMA DÖNEMİ (1579-1699):1579 Sokullu'nun ölümünden, 1699 Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede devletin ilerlemesinin yavaşladığı ve güç kaybına uğradığı dönemdir.

Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Kanunî döneminde Osmanlı Devleti, sınırlarını büyük ölçüde genişletmiş ve dünyanın en güçlü devletlerinden biri durumuna gelmişti. Osmanlı Devleti, bu durumunu II. Selim ve IV. Murat zamanlarında da devam ettirdi.

Bununla beraber, egemenlik altına alınan ülkelerin sürekli denetim altında bulundurulması zorunluluğu; batıda Avusturya, doğuda İran ile yapılan savaşlar ve iç sorunlar, Osmanlı Devleti'ni giderek zor durumda bırakmaya başladı. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılda, giderek Osmanlı Devleti'nin ilerleme gücünün azaldığı, bazı fetihlere (Podolya ve Girit'in alınması) rağmen bir duraklamanın başladığı açık olarak görülür.

Sokullu Mehmet Paşanın 1579'da ölümünden sonra, ülke yöne timinde, askerî alanda ve ilim kuruluşlarında çöküş başladı, uzun süren savaşlar nedeniyle, ülkenin sosyal ve ekonomik dengesi bozuldu. Bu dönemde fetih hareketlerine devam edilmekle beraber, askerî zaferler, çöl uzun süren savaşlar sonunda kazanılabildi. Devleti güçlendirmek amacıyla bazı yenilikler yapılmaya çalışıldı. Ancak,

yapılan yeniliklerin köklü değişiklikler olmaması, iç ve dış sorunların giderek artması nedeniyle istenilen sonuç alınamadı.

DURAKLAMANIN NEDENLERİ

16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin durumuna kısaca bakıldığında devletin sorunlarının iç ve dış nedenlerden kaynaklanmakta olduğu görülür.

A- İÇ NEDENLER

- 1) Devlet idaresinin Merkezi yönetimin bozulması
- 2) Askeri teşkilatın bozulması
- 3) İlimiye'nin(eğitimin) bozulması
- 4) Maliye'nin(Ekonomi) bozulması
- 5) Toplum yapısının bozulması
- 6) Coğrafi keşifler sonucu Osmanlı ticaret gelirlerinin azalması,Avrupaki altının çoğalmasıyla Akçenin değer kaybetmesi
- 7) Toprak sisteminin bozulması
- 8) Eyalet yönetiminin bozulması
- 9) Toplum yapısının bozulması
- 10) Osmanlı toplumunun kozmopolit yapısı

B- DIŞ NEDENLER

- 1) Devletin doğal sınırlarına ulaşması(Doğuda İran, Kuzeyde Rusya,Batıda Avusturya)
- 2) Avrupa da merkezi krallıkların kurulması(Topun kullanılması,Feodalitenin çözülmesi)
- 3) Avrupa'da Rönesans ve Reform sonucu bilim ve tekniğin gelişmesi
- 4) Avrupa'nın coğrafi keşiflerle zenginleşmesi(Altın ve gümüş Avrupa'yı zenginleştirdi)

DURAKLAMANIN NEDENLERİ

16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin durumuna kısaca bakıldığında devletin sorunlarının iç ve dış nedenlerden kaynaklanmakta olduğu görülür.

A- İÇ NEDENLER

1.Osmanlı İmparatorluğu'nun Çok Uluslu Bir Karaktere Sahip Olması İmparatorluğun Karakteri :

- a) Osmanlı İmparatorluğu değişik ırk, dil, din ve kültürde olan milletlerden meydana gelmişti. Müslüman halk imparatorluğu yönetiyor ve yeni topraklar fethediyordu.
- b) Fakat zamanla yeni fethedilen yerlerde düzenli bir sistem kurulamadı.
- c) Merkezden uzak yerlerin yönetiminde problemler ortaya çıktı.
- d) Sınırların genişlemesi de aynı hızla devam etmedi.
- e) Devletin kuvvetli ve adaletli yönetimi devam ettiği sürece çeşitli milletler bir arada huzur içinde yaşıyordu. Fakat devlet düzeninin bozulması ve kanunların tam olarak uygulanmaması hoşnutsuzluklara neden oldu.

• Padişahların Durumu :

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün güç padişahlarda toplanmıştı. Dolayısıyla onların durumu ülkeyi doğrudan etkiliyordu. Osmanlı padişahları genellikle ülkeyi kendileri yönetir ve sefere ordunun başında giderlerdi Duraklama Devrin'de bu durum ortadan kalktı.

- a) Tahta geçen bazı padişahların küçük yaşta ve tecrübesiz olmaları
- b) Bu devrin Osmanlı padişahları devlet yönetimini kendi ellerinde tutmuyorlar ve ordunun başında sefere gitmiyorlardı.

Kanunî'den sonra yerine geçen II. Selim ve onun oğlu III. Murat, devlet işleriyle yeterince ilgilenmedikleri gibi, savaflara da gitmediler.

- c) 17. yüzyılda, devletin başına geçen padişahların bir kısmı, çocuk yaşta tahta çıkmışlardı.
- d) Padişahların iyi yetişmemiş olması
- e) Padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili

olmaları

f) Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesinden dolayı, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadan devletin başına geçmeleri

Sokullu Mehmet Paşa öldüğünde padişah III. Murat idi (1574-1595). Bu hükümdar zayıf iradeli birisiydi. III. Murat devrinde devlet yönetimine saray kadınları karışmaya başladı.

Ahmet (1603-1617) çocuk yaşta, 14 yaşında, hükümdar oldu.

Bu zamana kadar şehzadeler sancağa çıkıp tecrübe kazanırken I.Ahmet bundan mahrum kalmıştı.

I.Mustafa (1617-1618) ve (1622-1623) yıllarında iki defa padişah olmasına karşılık hükümdarlık yapacak durumda değildi.

I.Osman (1618-1622) iyi niyetli olmasına karşılık devlet yönetimi konusunda tecrübesizdi. II. Osman'da 14 yaşında hükümdar olmuştu.

IV.Murat (1623-1640) XVII. yüzyılın en değerli padişahı olmasına karşılık yeterli devlet adamlarına sahip değildi.

I.İbrahim (1640-1648) uzun yıllar sarayda kafes hayatı yaşadığından hükümdarlık konusunda çok eksikti.

IV. Mehmet (1648-1687) yedi yaşında padişah oldu. Devlet işlerini tamamen Köprülülere bıraktı.

- **Veraset Usûlünün Değişmesi :** Osmanlı Devleti'nin veraset yönetimi Duraklama Devrinde değişikliğe uğradı. Osmanlı klasik devrinde farklı olarak, I. Ahmet zamanında (1603-1317) padişahlığın babadan oğula değil, Osmanlı hanedanı içinde "ekber ve erşad" yani en büyük ve en akıllısına geçmesi esası benimsenmiştir.

Bu sistemin kabulünden sonra şehzadelerin sancağa çıkma usûlü kaldırılmış, onun yerine kafes usulü getirilmiştir.

Sancağa çıkma usulünün kaldırılmasıyla şehzadeler saraya hapsedilmiş, yönetim konusunda tecrübe kazanmadan padişah olmuşlardır.

Sancağa çıktıktan sonra hükümdar olan son padişah III.Mehmet'tir. Kafesten tahta çıkan ilk hükümdar da I.Ahmet'tir.

Osmanlı Veraset Sistemindeki Değişmeler:

1- Osman ve Orhan Beyler zamanında ülke hükümdar ailesinin ortak malı idi.

2- I.Murat'tan itibaren ülke sadece padişah ve oğullarının sayıldı.

3- Fatih Sultan Mehmet en güçlü olanın tahta geçme anlayışını getirdi. Ülke padişahın malı sayıldı. (Kardeş katliyle amaç ülkenin birliğini sağlayarak bölünmesini önlemek ve en güçlü olanın başa geçmesi sağlamaktı.)

4- I. Ahmet (Duraklama Devri) döneminde yapılan değişikliklerle Osmanlı Hanedanı içinde en yaşlı ve akıllı olanın (EKBER ve ERŞED) padişah olması esası benimsendi.

Devlet Adamlarının Yetersizliği :

a) Devlet adamlarının pek azı makamlarının gerektirdiği tecrübe ve bilgiye sahip olması

b) Önceki devirlerdeki gibi devlet adamlarında tecrübe ve bilgiye bakılmadan rüşvet ve iltimasla devlet makamları dağıtılması

c) Rüşvetle göreve gelenler, verdiklerini geri almak için halka ağır vergiler yüklüyorlardı ve bu tutumlarıyla, ülkede hoşnutsuzluğa neden olmaktaydılar.

d) Diğer yandan, görevin gerektirdiği yeterlikte olmadıklarından, işlerin aksamasına neden oluyorlardı.

e) Sadrazamlar görevlerinde fazla kalamıyorlar ve azlediliyorlardı.

XVII. Yüzyılda bu göreve 61 kişi gelmiştir. Bunlar içinde sadrazamlık görevinde dört saat kalanlar bile vardı. Halbuki bu zamana kadar geçen üç yüzyılda Osmanlı Devleti'nde 55 sadrazam görev yapmıştır.

17. yüzyılda göreve getirilen sadrazamlar ve diğer devlet adamları, getirildikleri görevlere uygun nitelikte değildiler.

f) Önceden ilmiye zümresi (ulema, ilim adamları) geleceklerinden emin oldukları için, kendilerini ilme verirler, adaletten ayrılmazlardı. Duraklama Döneminde kadılık, müezzinlik, müderrislik de satılmaya veya etkili kişilerin akraba ve çocuklarına verilmeye başlandı.

- **Saray Kadınlarının Yönetimde Etkili Olmaları:** Padişahların çocuk denilecek yaşta hükümdar olmaları anneleri yani Valide Sultanların devlet yönetiminde etkili olmalarına neden

olmuştur. Valide Kösem Sultan ve Turhan Sultan bu dönemin meşhur şahsiyetleridir. Ayrıca padişah hanımlarının ve cariyelerin de yönetimde etkileri görülmüştür.

- **Eyalet Yönetiminin Bozulması:**

- a) Eyaletlere iltimas (kayıрма) ya da rüşvetle tayin edilen valiler, kadılar ve diğer görevliler bilgi ve tecrübe bakımından yeterli değillerdi.
 - b) Bunlar gittikleri yerlerde halkı soyuyorlar, merkeze iyi görünmek için de bol bol hediyeler gönderiyorlardı.
 - c) Her tarafta eşkiyalar türedi. Geniş ölçüde ayaklanmalar meydana geldi.
 - d) Halkın can, mal ve namus güvenliğinin kalmaması Osmanlı yönetiminde yeni problemlere neden oluyordu.
- XVII. yüzyılın başında I. Ahmet tarafından çıkarılan "Adaletnâme" de bu durumun önlenmesi için gerekli tedbirler belirtilmiştir.

- **Ordu ve Donanmanın Bozulması :**

III. Murat döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması

Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları

İltizam sisteminin yaygınlaşması üzerine tımar sisteminin önemini kaybetmesi ve eyaletlerde asker yetiştirilmemesi

Denizcilikle ilgisi olmayan kişilerin donanmanın başına getirilmesi

Avrupa'da meydana gelen harp teknolojisindeki gelişmelerin takip edilmemesi

a) **Devşirme Sisteminin Bozulması :** Bu dönemde Kanun-u Kadim'e aykırı olarak Yeniçeri Ocağı'na rastgele kişiler alındı. Yeniçerilerin sayısı artarken değerleri azaldı. III. Murat oğullarının sünnet düğününde halkı eğlendiren bazı Hristiyan hokkabaz ve canbazları Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'nın karşı çıkmasına rağmen ocağa aldı. Böylece o zamana kadar uygulanan devşirme sistemi bozuldu. Devşirme sisteminin uygulanmaması sonucunda askerlikle ilgisi olmayan kişiler ocağa girmiş ve ocağın disiplini bozulmuştu.

b) **Yeniçeri İsyanlarının Artması :** Özellikle XVII. yüzyılda yeniçeriler sık sık ayaklanarak ülkede askeri diktatörlük kurdular. Çıkardıkları isyanlarla istediklerini yaptırmaya başladılar. II. Osman'ın öldürülmesinden sonra etkilerini gittikçe artırdılar. Bu dönemden itibaren "Ocak devlet içindir" anlayışının yerine "Devlet ocak içindir" anlayışı aldı. Bu durum II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam etti.

c) **Eyalet Askerlerinin Öneminin Azalması :** Kapıkulu askerlerinin bozulduğu sırada eyalet askerleri de tımarlarının dağıtılmasındaki adaletsizlik ve haksızlık yüzünden eski güçlerini kaybettiler. Dirlikler beylerine, sancak beylerine ve savaşçı eyalet sipahilerine verilmesi gerekirken askerlikle ilgisi olmayan saray mensuplarına ya da para bulmak amacıyla mültezimlere veriliyordu. Dirlik sahipleri dirliklerinin bulunduğu sancaklarda oturmuyorlardı. XVI. yüzyılda tımarlı sipahilerin sayısı 140 bin kişi iken XVII. yüzyılda bu sayı yetmiş bine düşmüştü. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin hem askeri kuvvetten mahrum kalmasına, hem de imparatorluk ekonomisinin temeli olan tarım ve hayvancılığın gerilemesine neden olmuştur.

d) **Osmanlı Donanmasının Bozulması :** Osmanlı donanması Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra yerine denizci olmayan Sokullu Mehmet Paşa'nın tayin edilmesiyle XVI. yüzyılın ikinci yarısında bozulmaya başladı. Bundan sonra da denizcilikle ilgili olmayan kişiler donanmanın başına getirildi. Girit'in fethinden sonra da donanmaya önem verilmeli.

e) **Askerlik Konusunda Avrupa'daki Gelişmelerin Takip Edilmemesi :** Avrupa'da XV. ve XVI. yüzyıllarda ordu ve donanma konusunda önemli gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmeler sonraki dönemlerde de devam etti. Osmanlı Devleti ise XVIII. yüzyıla kadar bu gelişmelerden habersiz kaldı.

f) Yeniçeri teşkilatında "OCAK DEVLET İÇİNDİR" ilkesi yerini "DEVLET OCAK İÇİNDİR" ilkesine bırakmaya başlamıştır.

g) Siyasallaşan Yeniçerilerin kanunların dışına çıkmaları, görevlerini yapmamaları, devlet yönetimine müdahale etmeleri ve devletin olanaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaları

h) Eyalet askerleri de tımarların dağıtılmasında gösterilen adaletsizlik ve haksızlık yüzünden eski önemlerini yitirdiler. Bu durum da tımarlı sipahilerin bozulmasına, imparatorluğun ekonomik temeli olan tarım ve hayvancılığın gerilemesine yol açtı.

i) Padişahların ordunun başında sefere çıkmamaları.

Not: Ordunun başında ilk kez sefere çıkmayan padişah II. Selim'dir.

- **(İlmiye Teşkilatının) Eğitim Sisteminin Bozulması :**

Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerin çağın gerisinde kalması ve Avrupa'da eğitim alanında meydana gelen yeniliklerin takip edilmemesi

Pozitif bilimlerin medreselerin müfredatından çıkarılması

Medrese öğrenimi görmemiş pek çok kişiye ilmi rütbelere verilmesi

Yeni doğmuş çocuklara müderrislik ünvanının verilmesi ve beşik uleması diye adlandırılan bir sınıfın ortaya çıkması

a) Osmanlı eğitim sisteminin duraklama devrinde, önceki devirlerdeki üstünlüğü devam etmedi.

Avrupa Coğrafya Keşifleri, Rönesans ve Reform hareketleri ile büyük bir gelişme göstermişti. Osmanlı uleması ise bu gelişmelere ayak uyduramadı.

b) Tıp, felsefe, matematik, gibi bilimlerde ders okutabilecek müderris yetişmedi.

c) Pozitif bilimlerin tamamen ihmale uğradı. Medreselerde okutulan pozitif bilimlerin ihmal edilmesi bilim ve teknik alanında Avrupa'nın gerisinde kalınmasına sebep olmuştur.

d) Medrese öğretimi yapmayan birçok kişiye ilmi rütbe verilmeye başladı. Rüşvet ve iltimas ulema arasında da görüldü. Bazı kişilerin yeni doğmuş çocuklarına "müderrislik" payesi verildi. Böylece "beşik uleması" denilen yeni bir sınıf ortaya çıktı. Rüşvet ve iltimas o derece yaygınlaştı ki III. Murat'ın ve daha sonra oğlu III. Mehmet'in hocasının oğlu henüz küçük yaşta Mekke kadısı, arkasından İstanbul kadısı tayin edildi. Bu çocuk iki ay sonra Anadolu Kazaskeri olduğunda henüz yirmidokuz yaşındaydı. Diğer oğlu ise yirmibeş yaşında İstanbul kadısı oldu.

e) Bu devirde ulema nüfusunu kendi çıkarları için kullanmaya başladı. Bazen askerlere karşı, bazen de askerlerle beraber saraya hücum ettiler

f) İlmiye sınıfının bozulması, bu sınıfın denetimindeki adalet, eğitim ve belediye işlerinin de bozulmasına yol açmıştır.

- **Toprak Yönetiminin Bozulması**

a) 16. yüzyılda devletin en çok önem verdiği konuların başında, toprak yönetimi geliyordu. Toprak konusunda en küçük bir düzeltme dahi sadrazamın onayını gerektiriyordu. Dirlikler, hak edenlere veriliyordu, böylece bu kişiler, gayret ve fedakârlık hissi ile daha çok çalıştıklarından üretim düşmüyordu. *17. yüzyılda dirliklerin, hak edenlere verilmeyip satılmaya başlanması sonucu toprak gelirlerinde azalmalar görüldü.* Bu durum sadece ordunun bozulmasına değil, ekonomik, sosyal ve idari alanda bir çok problemin doğmasına sebep olmuştur.

b) Tımar sisteminin bozulmasıyla üretim azalması, askerden kaçma ve iç göçün artması

Not: Tımarlı Sipahilerin zayıflaması, devletteki askeri dengeyi bozdu. Yeniçerilerin dahada güçlenmesine neden oldu.

- **Ekonomik Durumun Bozulması:**

Duraklama devrinde maliye bozuldu ve gelir kaynakları azaldı. Masraflar ise giderek arttı. Bu durumun ortaya çıkmasında şunlar etkili oldu

a) Savaşlarda elde edilen ganimetlerin, yabancı devletlerin verdikleri vergilerin ve hediyelerin azalması.
b) XVII. yüzyılda savaşların uzun sürmesi ve genellikle yenilgiyle sonuçlanmasının savaş masraflarını arttırması.

c) Saray masraflarının artması (Örneğin Kanuni zamanında beş milyon akçe olan sarayın mutfak masrafı III. Murat devrinde yirmi bir milyon akçeyi bulmuştur.)

d) Sık sık padişah değişikliği yüzünden, ödenen cülus bahşişlerinin artması.

e) Kapitülasyonlar yüzünden gümrük gelirlerinin azalması.

f) Savaşların uzun sürmesi, güvenliğin bozulması, tımarların iyi yönetilememesi yüzünden toprak gelirlerinin azalması.

g) Coğrafi Keşiflerin etkisiyle ticaret yollarının yön değiştirmesi ve gümrük gelirlerinin büyük ölçüde azalması

h) Coğrafi Keşiflerle Avrupa'ya gelen altın ve gümüşün çeşitli yollarla gümrüksüz olarak Osmanlı

ülkesine girmesi ve Osmanlı parasının değer kaybetmesi

i) Avrupalıların sömürge yoluyla elde ettikleri gelirler altın ve gümüş miktarını arttırdı. Bu durum Osmanlı parasının değerinin düşmesine neden olmuştur.

j) Osmanlı Devleti'nin ihtişamına paralel olarak ülkede lüks ve israfın artması

k) Venedik ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan sonra İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyon verilmesi

l) XVII. yüzyılda Avusturya ve İran ile yapılan savaşların yüklü harcamalara yol açması

m) İhracatın azalması, ithalatın artması ve kapitülasyonların giderek Avrupalı devletlerin sömürü aracı haline gelmesi

n) Sömürgelerden Avrupa'ya yüklü miktarda altın ve gümüşün gelmesi, bu madenlerin bir miktarının Osmanlı ülkesine girmesi ve paranın değerini düşürerek enflasyonu artırması

o) Vergilerin yükseltilmesi üzerine köylerde yaşayan insanların vergilerini ödeyemeyerek tarımsal üretimi bırakmaları

p) Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması

• Toplum Yapısının Bozulması:

a) Yönetim, ekonomi adalettteki bozulmalar Anadolu, Rumeli ve diğer eyaletlerde iç isyanların çıkmasına neden olmuştur.

b) XVII yüzyılda doruk noktasına ulaşan Celâli isyanlarıdır. Çıkan isyanlar sonunda halk büyük zararlara uğramış, isyanların yoğunlaştığı yerlerde hayat çekilmez bir hal almıştır.

c) Tarım ve hayvancılık zarara uğrayınca önemli bir geçim kaynağı gelir getirmez olmuştur.

d) Nüfusun hızla artması ile de Anadolu ve Rumeli topraklarında başıboş dolaşan binlerce insan ortaya çıkmıştır.

e) İç isyanların bastırılmasında kullanılan yöntemler de halkla devlet arasındaki güveni sarstı.

f) Bütün bunlarla ahlaki kültürel ve ekonomik açıdan bozukluklar giderek yaygınlaştı.

g) Nüfusun artışı ile işsiz ve topraksız insanların ortaya çıkmıştır.

h) Osmanlı toplumunun değişik din, mezhep ve uluslardan oluşması nedeniyle bu unsurlar merkezi otoritenin bozulmasıyla dağılma eğilimi içine girmişlerdir.

i) Tımar sisteminin bozulması,

j) Nüfusun artması

k) Devletin çok uluslu ve çok dinli bir yapıda olması

DIŞ NEDENLER

1. İmparatorluğun Doğal Sınırlara Ulaşması:

Doğal sınır, coğrafi engeller ve güçlü devletler anlamına gelir.

a) Devlet çöl, dağ ve deniz gibi doğal engellerle karşılaştı. 16. yüzyıl sonlarında imparatorluğun sınırları doğuda İran dağlarına, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne kadar genişlemişti. Güneyde Büyük Sahra'ya ve Hint Okyanusuna kadar uzanmıştı. Batıda ise sınır Adriyatik'e dayanmıştı. Bu nedenle mevcut sınırların daha fazla genişlemesi artık olanaksız duruma gelmişti.

b) Bunun yanı sıra, özellikle Avrupa'da güçlü devletlerle komşu durumuna gelinmişti. Devletin ilerleme gücünün tükendiği bir dönemde, merkezden uzak sınırların ötesinde yeni fetih hareketlerine girişmek son derece sakıncalıydı, ancak bu durum yöneticilerce dikkate alınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonunda 20 milyon kilometre kareye ulaşan genişliğe ve 100 milyona yaklaşan bir nüfusa sahip olmuştu. Osmanlı imparatorluğu bu dönemde çok kuvvetli devletlerle sınır olmuş, büyük denizlere ve çöllere kadar olan ülkeleri ele geçirmiştir. Bu durum devletin ilerleme imkânlarını sona erdirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları doğuda İran dağları, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne, Umman Denizinden Habeşistan'a ve oradan da büyük Sahra ve Fas'a uzanmıştır. Kuzeyde bütün Karadeniz kıyıları, Kırım yarımadası, Ukrayna stepleri ve Macaristan'ın büyük kısmı ele geçirilmiş, batıda ise sınır Adriyatik ve Yunan Denizi'ne ulaşmıştı. Osmanlı imparatorluğu güneyde Büyük Sahra ve Hint Okyanusu'nu aşamamış, doğuda İran Dağları doğal sınır oluşturmuş ve Safevi Devleti Osmanlı ilerlemesini durdurmuştur. Batıda Osmanlı'nın karşısına Avusturya, Lehistan, Venedik ve Roma Germen imparatorluğu çıkmıştır. Duraklama Devrinde doğuda ve batıda uzun süren savaşlara girilmiş ve bu savaşlarda doğru dürüst kazanç elde edilmemiştir. Kuzeyde gittikçe güçlenen Rusya'da önemli bir

problem oluşturmuştur.

2. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne Karşı Olan Durumları : (Haçlı ruhunun yeniden canlanması) Osmanlılar Rumeli'ye ayak bastıkları andan itibaren Avrupa Hristiyan dünyasının tepkisiyle karşılaştılar. Zaman zaman ittifaklar kurarak Osmanlıların karşısına çıkan Avrupa orduları ilerleyişi durdurmak istedilerse de başarılı olamadılar. Balkanlarda bulunan krallıklar Osmanlı ilerlemesini durduracak güçte olmamalarına karşılık XVI. yüzyıl Avrupa'nın güçlü devletleriyle mücadeleler başladı. Osmanlı ilerleyişinin hızı kesilince Avrupalılar büyük saldırılara başladılar.

3. Avrupalıların Bilim ve Teknikte ilerlemeleri : Avrupalılar Rönesans ve Reform hareketleri sonunda gelişmelerini engelleyen faktörleri ortadan kaldırdılar. Bilim ve teknik sahasında önemli gelişmeler gösterdiler. Avrupa bu gelişmelerle ekonomi ve teknik sahasında çok güçlendi, fikir hayatı gelişti. Askeri bakımdan büyük ordular kuruldu, yeni silahlar yapıldı. Denizcilik sahasında önemli ilerlemeler meydana geldi. Buna karşılık Osmanlı Devlet teşkilatı bozulmuş, ordunun gücü ortadan kalkmış, bilim ve teknik alanlarında ise önemli bir ilerleme meydana gelmemiştir.

4. Avrupalıların Coğrafya Keşiflerini Gerçekleştirmeleri :

Avrupalılar XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılda coğrafya keşiflerini yaptılar. Keşfettikleri yerlerin değerli madenlerini Avrupa'ya taşıyarak sömürgeciliğe başladılar. Bu durum Avrupa'nın zenginleşmesine ve sanayi için gerekli sermayeyi elde etmelerine neden oldu. Yeni ticaret yollarının bulunmasıyla da Avrupalılar kendilerine gerekli malları doğrudan almaya başladılar, İslâm ülkelerinin aracılığına ihtiyaç duymadılar. Bu durum başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere İslâm Dünyasının gümrük gelirlerinden mahrum kalmasına, dolayısıyla fakirleşmesine neden oldu.

Bütün bu nedenlerle Osmanlı Devleti "Duraklama Devri" ne girdi.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprölüler

IV. Murad'ın yerine kardeşi İbrahim Han (1640-1648) geçti. Onun saltanatı yıllarına Samur Devri denmektedir. Saltanatının ilk yarısı, ağabeyinin devrinin devamı gibidir. İkinci yarısında huzur bozulur ve anarşi hortlar.

Bu hükümdar zamanında büyük ve uzun bir Venedik savaşı başlar. Donanma-yı Hümayun İstanbul'dan hareket eder (30 Nisan 1645). Büyük bir Türk ordusunu Girit adasına çıkartmaya başlar (24 Haziran sabahı). Hanya fethedilir (22 Ağustos). Resmo alınır ve Kandiye muhasarası başlar (7 Temmuz 1647). İpsara'da Venedik donanması ezilir (9 Mart 1648). Ancak Kandiye bir türlü düşürülemez. Bütün Avrupa'dan çok büyük ölçüde yardım alan Venedik Cumhuriyeti Girit'te tutunmak için büyük azim gösterir ve Kandiye kalesini vermez. İki tarafın akıl almaz kayıpları içinde savaş uzayıp gider. Venedik, Ege ve Doğu Akdeniz'de son üssünü kaybetmemek için azimli gibidir.

Sultan İbrahim, bir ihtilalle tahttan indirilip ağabeyi II. Osman gibi katledilir. Yerine büyük oğlu IV. Mehmed'in (1648-1687) saltanatı başlar. Ancak yeni padişah 6.5 yaşında olduğu için iktidar çeşitli ellerde dolaşır. Önce Kösem Mahpeyker Büyük Valide Sultan saltanat naibesi olur. IV. Murad'la İbrahim Han'ın annesi ve IV. Mehmed'in babaannesidir. Türk tarihinin en meşhur kadınıdır. Fakat bu iyi bir şöhet değıldir. Zekâsı derecesinde muhteristir. Onun 3 yıllık (1648-1651) saltanat naibeliğı devrine Ağalar Saltanatı denir. Zira gerçek iktidar "ağalar" denen Yeniçeri ağalarındadır. Kösem Sultan iktidarı onlarla paylaşır. Devir yolsuzluk, rüşvet ve anarşi devridir. Kösem Sultan öldürölür. Yerine gelini IV. Mehmed'in annesi Hadice Tarhan Valide Sultan, saltanat naibesi olur. O, kayınvalidesi gibi nefsi için her şeyi yapabilen, yalnız şahsını düşünen bir kadın değıldir. Çok yüksek ahlâklı, akıllı, devletin üzerine titreyen bir genç kadındır. Cihan devletinin naibesi olduğu zaman ancak 24 yaşındadır. Devletin uçuruma gittiğini gören devlet adamlarınca desteklenir. Kösem ortadan kalkar kalkmaz onunla işbirliğı yapıp devleti soyan 38 ağa idam edilir.

Tarhan Sultan, tam 5 yıl çok akıllı denge hesaplarıyla devletin yüksek menfaatlerini savunur ve adam arar. 10 sadrazam değıştirir. Hiç birisi beklenen liyakatı gösteremez. Nihayet müşavirlerinin tavsiyesiyle bir hayli korka korka, pek de ümitli olmayarak, ihtiyar, şöhetimsiz bir vezire, Köprölü

Mehmed Paşa'ya mühr-i hümayunu verir (15 Eylül 1656). Köprülü'yü istediği selahiyetlerle donatır ve naibelikten şan ve şeref içinde çekilir. 29 yaşındadır ve oğlu IV. Mehmed artık 15 yaşına gelmiştir. Fakat II. Selim tipinde, devlet işlerine karışmak istemeyen bir hükümdardır. Bütün selahiyet Köprülü Mehmed Paşa'da toplanır. Böylece 1683'e kadar 27 yıl sürecek Köprülüler devri başlar ki, bazı tarihçilerce hatta Kanunî devri ile mukayese edilmeye lâyık görülen bir şan ve şevket devridir.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprülüler

İhtiyar Köprülü'nün üstadı IV. Murad'dır. O padişahı taklid etmeye çalışır ve zulmuyla beraber taklid eder. Epey kan döker. Fakat anarşinin kökünü kazır. Erdel'e giderek buradaki anarşiyi bertaraf eder. Sonra Anadolu'da Celalîler üzerine yürür. Kırım Hanı Mehmed Giray, Pripet bataklıklarının doğusunda Çernigov'un 150 km. batısında Konotop zaferini kazanır (12 Temmuz 1659). 120.000 Rus askeri muharebe meydanında kalır ve 50.000'i Türklere esir düşer. Başkumandan Prens Trubeçkoy ve bütün maiyyeti ölümler arasındadır.

Köprülü'nün 5 yıllık iktidarının son günlerinde tarihin en büyük İstanbul yangını olur (25 Temmuz 1660). Şehirde 8.000 ev, 300 saray, 360 cami ve mescid, 100 ticaret hanı, 40 hamam ve daha pek çok bina yanar. 4.000 kişi yanarak ölür veya yaralanır. Köprülü'nün yerine 27 yaşındaki oğlu Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, aynı geniş selahiyetlerle sadrazam olur (30 Ekim 1661).

56.5 yıllık bir sulthan sonra Almanya'ya harp ilan edilir (12 Nisan 1663). Uyvar fethedilir (24 Eylül). İkinci defa Alman seferine çıkan Köprülüzade, Serinvar'da Almanlar'ı ezer (5 Haziran 1664). Fakat Sen-Gotar'da Almanlarla yenilemez (1 Ağustos). Türkiye'ye çok büyük avantajlar sağlayan Vasvar anlaşması (10 Ağustos 1664), Türk-Alman Harbi'ne son verir. Köprülüzâde Girit işini bitirmeye karar vererek adaya geçer. 3 yıl Girit'te kalır. Nihayet Kandiye fethedilir (27 Eylül 1669). Venedik savaşı biter, Polonya savaşı başlar. IV. Mehmed, 2 Polonya seferi yapar (1672-1673). İlkinde Kamanice fethedilir, Polonya ve Galiçya alınarak sınırlar kuzeye doğru fevkalade ileriye götürülür.

Bucaş anlaşması (18 Ekim 1672) ile Polonya bu Türk fütuhatını kabul eder. Fakat şartlarına riayet etmediği için ertesi yıl tekrarlanır. Zorawno anlaşması (27 Ekim 1676), 4.5 yıllık Türk-Leh savaşına son veriri ve Bucaş anlaşmasını teyid eder. Polonya, lüzumsuz şartlarla çok ağır şartlarla ezilmiş olur ve bu ülkede jeopolitik sebeplere oturmayan geçici bir Türk düşmanlığı başlar. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, 41 yaşında ölür (2/3 Kasım 1676 gecesi). Hayatının büyük bir kısmı cephede geçtiği için yerine uzun yıllar kaymakamlık (sadrizam vekilliği) yapan eniştesi ve akranı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam olur (1676-1683). Köprülüzade'nin 15.5 yıllık sadareti hem Türkiye tarihinin en uzun süren iktidar devirlerindendir, hem de çeşitli bakımlardan en bahtiyar yıllardandır. Merzifonlu devrinde bu parlaklık zirvesini bulur.

İlk büyük Osmanlı-Rus savaşı 1677'de başlar. O zamana kadar Rusya Türkiye için tamamen ikinci sınıf bir devlettir. Kırım Hanı'nın basit bir tabiidir. IV. Mehmed, Rusya üzerine ikinci seferi yapar (1678-1680). Edirne anlaşması (11 Şubat 1681), bu savaşa son verir. Osmanlı devleti yeni avantajlar sağlar. Mesele, Osmanlı himayesinde bulunan Ukrayna'ya Ruslar'ın müdahalesinden doğmuştur. 19 yıla yakın süren Almanya ile sulh, şimdi Çekoslovakya'da kalan Osmanlı topraklarına Alman imparatorluğunun müdahalesi ile bozulur. IV. Mehmed, Edirne'den Almanya'ya hareket eder (1 Nisan 1683). Fakat Belgrad'da kalır.

Anarşinin Hortlaması Ve Köprülüler

Ordu yoluna Sadrazam ve Serdar-ı Ekram Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandasında devam eder. Mustafa Paşa, Kanûnî'den 154 yıl sonra Viyana'yı, Almanya imparatorluğunun başkentini kuşatmaya başlar (14 Temmuz 1683). Kendisinden çok emindir ve bir kaç stratejik ve teknik hata yapar. Bütün Avrupa ayaklanmış ve Almanların yanında yer almıştır. Büyük bir Haçlı ordusu Viyana'ya yaklaşırken Sadrazam'dan hakaret gördüğü için ona dış bileyen Kırım Hanı Murad Giray Han, düşman ordusuna yol verir ve tek kurşun atmaz. Viyana açıklarında Türklerin Alamandağı dedikleri Kahlenberg'de geçen büyük meydan muharebesinde (12 Eylül 1683), Türk sağ kanadına kumanda eden Vezir Damad İbrahim Paşa'nın ihaneti yüzünden büyük bozgun olur.

Akşam saat 7' de Viyana kurtulur ve bütün Avrupa kiliselerinde şükran çanları çalar. Serdar-ı Ekrem, Budin'e (Budapeşte) geldikten (22 Eylül) sonra, Vezir Kara Mehmed Paşa, müttefik ordunun başkumandanı Polonya Kralı Sobiesky'yi Ciğerdelen meydan muharebesinde -bugünkü Çekoslovakya topraklarında- bozar (7 Ekim). Fakat çok az kuvveti vardır. İkinci Ciğerdelen muharebesini kaybeder (9 Ekim) ve Estergon düşer (1 Kasım).

Düşmanlarının propagandasına kanan IV. Mehmed sadrazamı azletti (15 Aralık). Merzifonlu, Belgrad'da idam edildi. (25 Aralık 1683). Bu da felaket oldu. 1656'da Merzifonlu'nun kayınbabası ve manevî babası Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidara gelmesinden önceki devir başladı. Bir türlü muktedir vezir bulunamadı. Bir sürü liyakatsiz adam birbirini takip etti. Bu sırada Tarhan Valide Sultan'ın ölmüş bulunması, IV. Mehmed'i, dalkavuk olmayan, gerçekleri söyleyen, devlet dostu, tarafsız bir müşavirden mahrum etmişti.

1683 Sonbaharında Türkiye, iki buçuk asır sürecektir bir çekilme, gerileme ve çökme devresine girmişti. Viyana kuşatması vesilesiyle Avrupa'yı bir defa daha karşısında birleşmiş buldu. Ancak bu kerre tarihinde ilk defa olarak birleşmiş bir Avrupa'yı yenmeyecek, yenilecektir. Buna rağmen daha 90 yıl kadar bir duraklama devri yaşayacak güçtedir. İspanya'nın Hristiyan aleminin Osmanlı imparatorluğu olan bu devletin nasıl zirveden baş döndürücü bir şekilde yuvarlandığı hatırlanırsa, Osmanlı-Türk inhitatının oldukça yavaş tecelli ettiği ortaya çıkar.

Bu, şüphesiz Türk cihan imparatorluğunun temellerinin pek sağlam atılmış olmasındandır. Bu üstünlük, bir asra yakın bir zaman geçmeden gerçekleşmeyecektir. Ancak Batı, üstünlüğünün bütün sebeplerini hazırlamıştır. Bütün imkânları ele geçirmiştir veya geçirmek üzeredir. Başta Okyanuslar üzerinde hakimiyet kurması gelmek üzere Doğu'nun henüz farkına varamadığı bir çok değerlere sahip olmuştur. Doğu pek azametli olan mirasını yemektedir. Bu miras, az zamanda tükenecektir.

Felaket Seneleri

1683-1699 büyük savaşına Felaket Seneleri denir. Bu yıllarda Türkiye, tek başına kudretli bir koalisyonla savaşmıştır. Almanya İmparatorluğu, Rusya imparatorluğu, Polonya krallığı ve Venedik Cumhuriyeti, bu koalisyonun büyük devletleridir. Bunlara, Türkiye'nin hemen daimî denecek şekilde harp halinde bulunduğu İspanya krallığı ile bir sürü orta ve küçük boyda devlet de eklenebilir.

En büyük cephe Alman-Türk harbinini cereyan ettiği Macaristan idi. 1684 kuşatmasını savuşturan Budin, 18 Haziran 1686'da Müttefiklerce yeniden kuşatıldı ve çok şiddetli bir savunmadan sonra 2 Eylülde düştü. Şehirdeki (Budapeşte) bütün Türkler kılıçtan geçirildi. Bir kısmı Tuna yoluyla kaçabildi. Budin Beylerbeyisi Vezir Abdurrahman Abdi Paşa, şehitler arasında idi. Şehirdeki 81 cami ve bu adede uygun binlerce Türk bayındırlık eseri temellerine kadar tahrip edildi.

161 yıl önce Kanûnî'nin Macaristan'ı kazandığı Mohaç sahrasında geçen meydan muharebesinde (12 Ağustos 1687) Türk ordusu bozuldu. Macaristan'ın büyük kısmı Almanlarca işgal edildi. Diğer cephelerde de durum iyi değildi. Venedikliler, Atina'yı (25 Eylül 1687) ve Mora'yı aldılar. Yalnız Polonya ordusu Kamanice'de bozuldu (3 Eylül 1687). IV. Mehmed tahttan indirildi. 46 yaşında idi ve 39 yıldan fazla bir zamandan beri tahtta bulunuyordu. Yerine sırasıyla kardeşleri III. Süleyman (1687-1691) ve II. Ahmed (1691-1696) geçti.

Almanya cephesinden kötü haberler gelmekte ve İstanbul'u alt üst etmekte devam etti. Eğri (14 Aralık 1687), İstolni-Belgrad (6 Eylül 1688) düştü. 1688'de bugünkü Macaristan'ın hemen hemen tamamı kaybedilmiş bulunuyordu. Bozgun devam etti. Belgrad (8 Eylül 1688), Banyaluka (4 Eylül), Zvornik (4 Ekim) birbiri ardı sıra Almanların eline geçti. III. Süleyman sefer-i hümayuna çıkmaya karar verdi. Edirne'den Sofya'ya geldi (6 Haziran-25 Haziran 1689). Fakat ileri gitmedi. Batucina ve Nişte Türk orduları Almanlarca bozuldu (30 Ağustos ve 24 Eylül 1689). Çare olarak Köprülü Mehmed Paşa'nın ortanca oğlu ve Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi idi. Sert tedbirler aldı, sefere çıktı (13 Temmuz 1690) ve Belgrad'ı geri aldı. Bu

sırada Almanlar Erdel'i de işgal ettiler (4 Aralık 1691). Köprülüzade Almanlar üzerine ikinci seferine hareket etti (14 Haziran 1691). Fakat Salankamen'de şehit olması üzerine Ordu-yı Hümayun bozuldu (19 Ağustos).

Venedikliler Girit'e asker çıkarmak istediler. Fakat defedildiler (28 Ağustos 1692). Ama Sakız adasını işgal edebildiler (21 Eylül 1694). Bu günlerde IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa amcasının ölümü üzerine tahta çıktı (6 Şubat 1695). Vesir Mezomorta Hüseyin Paşa Venedik donanmasını Sakız Boğazı ve Koyun Adaları açık deniz muharebelerinde ard arda iki defa bozdu (9 ve 18 Şubat 1695) ve Sakız'ı geri aldı (22 Şubat). Yera'da Venedik donanmasını bir defa daha bozdu (19 Eylül).

Felaket Seneleri

II. Mustafa ilk seferine çıktı. Transilvanya'da Lugoş meydan muharebesinde Alman ordusunu yendi (22 Eylül 1695). Çar Büyük Petro ise Azak (Rostov Hanlıkları) önünde bozuldu (13 Ekim 1695). Fakat ikinci teşebbüsünde Azak'ı aldı (6 Ağustos 1696). II. Mustafa, Almanlar üzerine ikinci sefer-i hümayuna çıkıp Olaş'ta Alman ordusunu bozdu (27 Ağustos 1696). Ertesi yıl üçüncü seferini yaptı. Ancak Senta'da (11 Eylül 1697) Tuna köprüsünün çökmesi üzerine iki yakada kalan Türk ordusu bozuldu. Bu suretle Macaristan'ı geri almak için açılan sonuncu sefer netice vermedi. II. Mustafa bir yıl içinde çok büyük hazırlıklar yapıp Macaristan'ı almak istiyordu. Fakat herkes harpten bıkmıştı. Dehşetli bir sulh isteği vardı. Padişah boyun eğdi.

Sulh müzakereleri uzun sürdü, çetin geçti. Türk baş murahhası Reisülküttab Mehmed Rami Efendi tarafından büyük dirayetle idare edildi. Bu suretle Karlofça Barış Anlaşması imzalandı (26 Ocak 1699). Osmanlı devletinin toprak verdiği ilk anlaşmadır. Bu suretle 16 yıl devam eden ve Osmanlı tarihinde Felaket Seneleri diye anılan büyük savaş bitti. Türk kaybı çok mühimdi: Almanya'ya 249.000, Venedik'e 42.000, Polonya'ya 45.000, Rusya'ya 20.000, toplam 356.000 km2 toprak veriliyordu ki, en mühimleri Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Transilvanya (Almanya'ya), Mora (Venedik'e), Podolya, Türk Galıçyası (Venedik'e), Azak (Rostov) çevresi (Rusya'ya) idi.

II. Mustafa Edirne Vakası (22 Ağustos 1703) denen uğursuz bir ihtilalle tahttan indirildi ve bir kaç ay sonra kederinden öldü. Yerine kardeşi III. Ahmed (1703-1730) padişah oldu. 40 yıla yakın bir zamandan beri padişahların daa çok Edirne'de oturmak adetlerine de son verildi. II. Mustafa, şehzadeliğinde seferlerde bulunarak yetişmiş son harp adamı padişaktır ve ondan sonra padişahların bizzat orduya kumanda etmeleri, sefere çıkmaları adeti kalkmıştır.

XVIII. asrın eşğinde Türkiye devleti, Viyana Bozgunu ile patlak veren büyük ve derin zaafalarını ortaya koymuş durumdadır. Eski gücünden çok şey kaybetmiştir. Ancak temelleri o derece sağlam atılmıştır ki, gerilemesi ve çökmesi için daha asırlar gerekecektir. İkinci cihan harbinden sonra İngiliz ve Fransız imparatorluklarının bir kaç yıl içinde ve Türkiye'nin karşılaştığı dış baskı ve tecavüzler olmaksızın nasıl yıkılverdiği hatırlanırsa, Osmanlı devletinin yaşama gücü anlaşılır. Osmanlı gücünün, dünyanın geri kalan güçlerinin üzerinde veya onlara eşit olduğu XVI. asır çok geridedir.

Fakat hala devlet, kendisinden sonra gelen en kudretli iki devletin toplam gücü üzerindedir. Ancak Avrupa, müspet bilgi ve tenkidî görüş, teşebbüslerindeki azim ve devamlılık, çalışkanlık ve ileriye görüş, hırs ve istekle, çoktan Doğu'yu ve Doğu'nun en büyük ve ileri temsilcisi Türkiye'yi geçmişti veya geçmek üzereydi. XVIII. asır içinde hemen bütün müesseseleriyle Avrupa'nın Türklere üstünlüğü açığa çıkacaktır.

Felaket Seneleri

Üstelik Okyanusları ele geçirmesi, Batı'ya büyük bir maddî güç ve zenginlik kazandıracak, sermaye birikmesi yoluyla dünyanın en büyük kısmını ele geçirmeye hazırlanacaktır. XVIII. asrın ortalarından itibaren Hindistan'daki pek kudretli Türk imparatorluğu birden çöküvermiştir.

1700'de dünya nüfusu 684 milyon kadardır. Asya'da 454.9 milyon, (%67.5), Avrupa'da 134.4 milyon (%19), Afrika'da 71.1 milyon (%10.4), Kuzey Amerika'da 10.8 milyon (%1.6), Güney Amerika'da 10.6 milyon (%1.5), Okyanusya'da 3.1 milyon (%0.5).

Büyük devletlerin yüzölçümü ve nüfusları şöyledir: Türk imparatorluğu (15.914.606 km² , 77.985.000 nüfus), Hindistan Türk imparatorluğu (Timuroğulları) (4.622.885 km² , 170.000.000 nüfus), İran Türk Safevî İmparatorluğu (1.956.791 km² , 18.000.000 nüfus), Çin İmparatorluğu (12.268.208 km² , 120.000.000 nüfus), Fransa krallığı (4. 494.364 km² , 21.406.000 nüfus), Büyük Britanya krallığı (1.833.478 km² , 9.011.000 nüfus), (ilaveten aynı kralın hüküm sürdüğü Hollanda: 1.021.274 km² , 7.530.000 nüfus), Almanya imparatorluğu (803.821 km² , 22.479.000 nüfus), İspanya krallığı (15. 086.003 km² , 30.405.000 nüfus), İsveç krallığı (1.278.023 km² , 4.500.000 nüfus), Venedik Cumhuriyeti (72.683 km² , 4.800.000 nüfus), Rusya İmparatorluğu (14. 568.540 km² , 12.000.000 nüfus), Polonya krallığı (760.407 km² , 12.000.000 nüfus), Fas imparatorluğu (3. 051.699 km² , 8.000.000 nüfus).

III. Ahmed devrinde dış siyasetin esası Karlofça ile verilenlerin geri alınmasıdır. Bu siyaset silahla yürütülmüş, Rusya ve Venedik'e Karlofça'da verilenler geri alınmış, Almanya'ya verilen topraklar ise büyük gayretlere rağmen geri alınamamış, Polonya'ya verilenler ise alınmak istenmemiştir. Zira Bâbıalî'nin siyaseti Polonya'yı var gücüyle Almanya ve Rusya'ya karşı desteklemek ve bu iki devlet arasında ezilmesini sağlayabilmektir. Prut seferi (1711) ile Rusya'ya baş eğdirilmiştir. Bu sefere kumanda eden Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmet Paşa, bugün tamamen masal olduğu kesin şekilde anlaşılan ithamlarla lekelenerek düşürülmüştür. Bu yıllarda İsveç kralı XII. Karl'ın yıllarca Türkiye'de kalması, Avrupa diplomasisinin en mühim davalarından biri haline gelmiştir.

Sonra Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Damad İznikli Şehid Şahid Silahdar Ali Paşa, Mora'yı Venedik'ten geri almıştır (1715). Macaristan'ı Almanya'dan geri almak üzere ertesi yıl çıktığı seferde ise Petervaradin meydan muharebesinde (5 Ağustos 1716) şehid düşmüş ve ordu bozulmuştur. Almanya ve Venedik ile savaş, Pasarofça anlaşması (21 Temmuz 1718) ile sona ermiştir. Bu anlaşma ile Venedik Karlofça ile aldıklarını (Mora vs.) geri veriyor ve bu suretle büyük devletler arasından çıkıyordu. Almanya'dan ise verilenlerin istirdadı şöyle dursun Banat (Tameşvar), Belgrad ve Semendire gibi mühim topraklar ve şehirler bırakılıyordu. Bu anlaşma ile III. Ahmed saltanatının ilk devri kapanır.

Felaket Seneleri

III. Ahmet'in ikinci saltanat devrine "Lale Devri" denir (1718 - 1730). Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. İbrahim Paşa, iç huzur sağlanılmadıkça ve Avrupa'nın teknik bakımından bazı üstünlükleri alınmadıkça, fütuhât, hatta istirdad siyasetinin mümkün olmadığı inancındaydı. Lale Devri, parlak bir devredir. Savaşlardan, ihtilallerden bunalan İstanbul'un ve onu taklit eden Türk şehirlerinin, hayatın maddi zevklerinden faydalanmak istemesidir. Türk sanatları ve kültürü için bir canlanıştır. Sulh siyasetine rağmen İbrahim Paşa, 1722'den itibaren Doğu'da fütuhata başladı. İran'da Safevi hanedanının çökmesinden doğan büyük buhran, bu fütuhâtı mümkün kılıyordu. Batı İran ve Kafkasya'nın İran'ın elinde bulunan ülkeler, toplam olarak 290 000 km² büyüklüğünde çok değerli topraklar, Türkiye'ye geçti.

Yeniden Hazar'a dayanan Osmanlı devleti, XVI. Asır sonlarındaki doğu sınırını buldu. Hemedan Anlaşması (4 Ekim 1727) ile İran, bu fütuhâtı tanıdı. Fakat bu sırada ortaya çıkan, Türklük'ün son cihangiri Nadir han (sonra Şah), Tebriz'i geri aldı. Bu ortamda, uzayan İbrahim Paşa iktidarını kıskananlar, çok aşağılık bir ihtilal çıkartarak, Paşa'yı idam ettirdiler. III. Ahmed, tahttan indirildi (1 Ekim 1730).

Tahta, III. Ahmet'in yeğeni (II. Mustafa'nın oğlu) I. Mahmud (1730 - 1754) geçti. "Patrona İhtilali"ni çıkaranları az zamanda temizledikten sonra, daha mütedil şekilde Lale Devri'nin hemen bütün geleneklerini devam ettirdi. Onun çeyrek asrı bulan saltanatı, Türkiye'nin son şevket ve bahtiyarlık çağlarından biridir. Almanya ve Rusya imparatorluklarına karşı Türkiye'nin tek başına yaptığı savaş (1736 -1739), Osmanlı devletinin zaferiyle kapandı. Böylece Türkiye henüz, çok güçlü iki imparatorluğu birden tek başına yenebileceğini açıkça ortaya koydu. Belgrad Anlaşması (18 Eylül 1739), Pasarofça ile Almanya'ya verilmiş toprakları Türkiye'ye iade etti. 22 yıl sonra Belgrad, Türkiye'ye dönmüş oldu. İran ile savaş, 1746'ya kadar sürdü. İran'dan yapılan fütuhâtın terki ve Kasr-ı Şirin (1639) esaslarına dönülmesi ile son buldu.

XVIII. asrın ortasında, 1750'de, dünya nüfusu 700,4 milyona erişmişti: Asya 447,1 milyon (% 64),

Avrupa 152,3 milyon (% 21,7), Afrika 75,1 milyon (% 10,7), Kuzey Amerika 11,7 (% 1,7), Güney Amerika 11,1 milyon (% 1,6), Okyanusya 3,1 milyon (% 0,3), Büyük Devletlerin durumu - ehemmiyet sırasıyla - şöyledir: Türkiye İmparatorluğu (15,538,000 km², 76,2 milyon nüfus), Fransa Krallığı (1,871,962 km², 22,7 milyon), Büyük Britanya Krallığı (5,396,262 km², 13 milyon), Çin İmparatorluğu (10,797,408 km², 180 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1,751,791 km², 16,5 milyon), Almanya İmparatorluğu (834,009 km², 26,3 milyon), Hindistan Türk İmparatorluğu (3,103,243 km², 140 milyon), Rusya İmparatorluğu (16,517,455 km², 15 milyon), Afganistan İmparatorluğu (1,652,042 km², 15 milyon), Polonya Krallığı (790,400 km², 15,6 milyon), Prusya Krallığı (121,224 km², 2,4 milyon).

I. Mahmut'un yerine kardeşi III. Osman (1754-1757), sonra amca oğulları - III. Ahmet'in oğlu - III. Mustafa (1757-1774) ile kardeşi I. Abdülhamit (1774-1789) geçti.

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Avrupa Cephesinde Karlofça Antlaşması (1699) on altı yıl önce (1683)'de başlamış seferlere bir son verirken ciddi bir geri çekilişin de işareti oldu. Bu olay aynı zaman-da Osmanlıların genel politikaları ve amaçları üzerinde uzun vadeli değişiklikler yaratırken (Osmanlı Devleti Karlofça'dan sonra kaybedilen toprakları geri almak amacını yaklaşık bir yüzyıl sürdürürken, aynı zamanda Avrupa'ya bakış açısını değiştirdi. Avrupa'nın teknik üstünlüğü kabul edilerek bu yolda ıslahatlar yapıldı.)

Osmanlı Devletinde padişah değişikliğine kadar gidecek ani etkileri de yaşandı

Barışın imzalanmasından 4 yıl sonra 1703'te padişah II. Mustafa'nın bir kapıkulu-ulema darbesiyle tahttan indirilmesi, dönemin güçlü şeyhülislamı Feyzullah Efendi-nin ayaklanan askerler tarafından öldürülmesi olayları yaşandı. Osmanlı tarihinde Edirne Vakası diye bilinen bu olay görünüşte Karlofça ile ilgili değil gibidir. Fakat olayın genel niteliğine baktığımızda 1703'te Edirne Vakası 1683'ten beri süregelen 20 yıllık sarsıntının noktalanması olarak görebiliriz. Basit bir maaş davası gibi görünen, bir avuç cebecinin kazan kaldırması ile başlayan olay neden bu kadar büyüdü? Neden şeyhülislam isyancıların hedefi oldu birden?

İstanbul yönetimi daha savaş sonuçlanmadan Anadolu'da Yörük aşiret halkını, Türkmenleri yeni bir Celali dönemi yaşanmasın diye yerleşik köylü hayatına geçme-ye zorladı. Karlofça'dan sonra da genel olarak durumunu düzeltici tedbirleri ihmal etmedi devlet. Savaş yıllarının ağırlaşan vergi yükü indirildi. Ödenmemiş bazı vergi-ler silindi. Savaş alanlarına yakın Hristiyan bölgelerde bile bir yıl için affedildi. Osmanlı devleti savaşın açtığı yaraları sarmaya çalıştı bu şekilde. Ancak savaş sıra-sında kapıkulunun sayısı durmadan artırılmış, bazıları yeniçeri ailelerinden, binlerce kişi padişah ulufesine bağlanmıştı. Barış döneminde bu kişiler defterden silindiği gibi, geri kalan kapıkulunun ulufesi de hala aksamaktaydı. Kapıkulu zaten genel ola-rak Karlofça'ya karşı çıkan, savaşı sürdürmek isteyenlerden yanaydı. Barışın beşinci yılında kapıkulu kendini ezilmiş, padişahın gözünde önemini kaybetmiş hissediyor-du. Padişah askerinden yüz çevirmiş gibiydi. Bu durumda kapıkulunun tümünden isyancı cebecilerle birleşmesi güç olmadı.

II. Mustafa'nın tahttan indirilmesindeki ikinci faktör İstanbul Edirne rekabetiydi. Yarım yüzyıldır, Köprülü Mehmet Paşanın vezirliği döneminden beri Edirne adeta payitaht olmuş, İstanbul ikinci plana düşmüştü. 1657'den sonra hem IV. Mehmet, hem de kendisinden sonraki sultanlar Edirne'yi yeğlemeye başladılar. Padişahlar adeta İstanbul'da, kapıkulu baskısından, çıkarıcı paşa ve efendilerin siyasal entrikalarından kaçarcasına Edirne'ye yerleşir olmuşlardı. II. Mustafa döneminde de padişah Edirne'de yeni saraylar yaptırmaya başlayınca İstanbul'daki kapıkulunun, ulema ve ümeranın telaşı büsbütün arttı. Devlet memurları padişahın Edirne'ye yerleşmesiyle siyasal ağırlıklarını kaybetmekten korkarken, İstanbul halkı da, sarayın tüccardan, esnaftan yaptığı alımların azalacağından, böylece şehrin ekonomik hayatının söneceğinden çekiniyordu. İşte hem siyasal hem ekonomik nedenlerle ayaklandı İstanbul halkı.

Edirne vakasında öldürülen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin durumu da o dönemdeki Osmanlı yönetimi ile ilgili sonuçlar çıkarabilmemiz açısından önemlidir.

Feyzullah Efendi II. Mustafa'nın hocası olması sebebiyle ulema rütbesinin en üst kademelerine ve şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bu süre içinde padişahla kişisel ilişkisi dolayısıyla siyasi ağırlığı o kadar arttı ki, yalnızca ulemayı yönetmekle kalmadı, bütün siyasal yönetimi ele geçirdi neredeyse. En önemli ulema rütbelerini teker teker kendi çocuklarına, ailesine konağı mensuplarına dağıttıktan sonra, kendi ölümünde yerine geçmek üzere şeyhülislam adayı olarak büyük oğlunu padişaha onaylattı. Vezirler ve paşalar ise bizzat padişahın emriyle şeyhülislamın bütün siyasal kararlarına karışmasına, hatta yön vermesine katlanmak zorundaydı. Osmanlı siyasal düzenini tümüyle ele geçirmek hırsı Feyzullah Efendinin korkunç bir şekilde öldürülmesinin nedenidir. Bunun dışında Feyzullah Efendinin Karlofça Anlaşmasını des-tekleyen barış yanlısı grubun temel direği olması, yeni bir rasathane yapmak için Avrupalı bilginlerle ilişkisi de ona olan kin ve nefreti arttırmıştır.

Edirne Vakası sonunda padişahın şeyhülislamı isyancılara teslimi onu kurtaramamış II. Mustafa da tahttan indirilerek yerine kardeşi III. Ahmet geçirilmiştir.

YUKARI

III. AHMET DÖNEMİ (1703 1730)

OSMANLI DEVLETİNİN BARIŞÇI SİYASETİNİN TEMELLERİ (1703-1739)

Edirne Vakasından sonra derhal İstanbul'a gelen padişahın en önemli sorunu tahtını sağlama almak ve payitahtta genel durumu yatıştırmaktı. Padişahın derdi sadece ken-di durumunu kurtarmak değildi. IV. Mehmet'in tahttan indirilmesinden beri ciddi olarak zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurabilmektir. Çünkü Edirne vakası sırasında kapıkulu ve ulema arasında kimin padişah olacağı tartışılmış, bazıları Şehzade Ahmet yerine 11 yaşındaki Şehzade İbrahim'in seçilerek çocuk yaştaki padişahı daha kolay etki altına alabileceklerine inanmışlardı. Hatta bazı isyancılar arasında 'Sülalenin tilsimi yoktur, başka kişiler başka aileler de tahta geçebilirdi düşüncesi vardı. Asıl istedikleri Cezayir ve Tunus ocaklarında olduğu gibi askerin önermesiyle başa geçirilen bir önder bulmaktır.' Diyor Naima. Osmanlı devlet geleneğini kökünden değiştirecek bu düşünceler daha çok ulemanın etkisiyle törpülendi ve kanuna, şeriata, geleneğe uygun gördükleri III. Ahmet padişah oldu.

Bu neden III. Ahmet bütün dikkat ve gayretini, iç siyasi yapıyı yatıştırmaya yöneltmişti. Yeni dış çatışmalar Kapıkulunun sayısının artmasına ve tehdit olmasına neden olabilirdi. Bu nedenle de dış siyasetteki değişiklikler Osmanlı lehine döndüğünde Osmanlı bu fırsatlardan yararlanmaya yanaşmadı.

YUKARI

Karlofça'dan birkaç yıl sonra Osmanlı bir dizi savaşlarda

Osmanlı Devleti Rusya ile savaşta

Bu fırsatlardan ilki Macaristan'ın durumu idi. Karlofça ile Habsburg devletinin Macaristan egemenliği kesinleşmişti. Osmanlı döneminde bağımsız davranabilen Macar asilzadeleri yeni yönetimden memnun değillerdi ve direnişe geçtiler. Ancak Osmanlı yönetimi Macar direnişine seyirci kaldı. İkinci fırsat Doğu Avrupa'daki İsveç-Rus çatışmasıyla ilgiliydi. Baltık denizi kıyılarında Rus-İsveç rekabeti kızışmaktaydı. İsveç, Rusya'ya karşı Osmanlılara işbirliği önermiş ancak Osmanlı devleti Rusya ile savaşa girmek istememiştir. Ancak Osmanlı devleti neredeyse zoraki bir şekilde Rusya'yla savaşacaktır. Ruslara yenilen İsveç kralı ve Kazak başbuğu Osmanlılara sığınınca Rusya'nın bunların kendisine verilmesi konusunda baskıları başlamış üstelik Çar Petro Balkanlardaki Ortodoks Reayayı Osmanlılara karşı kıskırtmaya başlamıştır. Ancak Çar Petro beklediğinden çok güçlü bir Osmanlı ordusu ile karşılaştı. Bu Osmanlı ordusu Kırım'daki Prut kıyısında Kırım, Polonya ve İsveç birliklerinin yardımıyla Rus ordusunu sıkıştırmıştır. Osmanlı ordusunun bu üstün durumuna karşın Prut barışının Azak kalesinin geri alınması, Ukrayna'da Dinyeper boyunun güvenliğinin sağlanması, İsveç kralının serbestçe ülkesine dönmelerinden başka bir kazanç getirmemesi Osmanlı'nın müttefiklerinin tepkisine neden olduğu gibi padişahın bu barışı yapan vezir-i azam Baltacı Mehmet Paşayı azletmesine neden olmuştur.

1711 Prut seferinin ve barışının asıl anlamı, bu çağda Osmanlı devlet adamlarının siyasal askeri çekingeniğini ortaya koymasıdır.

Gerçek şu ki Baltacı Mehmet Paşa askeri bakımdan ordusunun üstün durumunu kavrayamamıştı. Barış önerisini reddederse çıkacak çatışmanın kötü bir sonuca varabileceğinden korkuyordu. Dahası sefer sırasında Avusturya'nın tutumunu çekingeni bir dikkatle izliyordu. Osmanlılar bu seferin Osmanlı topraklarını koruma amaçlı oldu-ğunun güvencesini Avusturya'ya vermişlerdir. Kısacası Osmanlılar Prut başarısından Karlofça'nın yarattığı eziklik yüzünden gerektiği gibi yararlanamadılar. Ancak Prut'ta büyük bir fırsatın kaçırıldığı inancı 12 yıldır süregelen bezginliğin kaybolmasına yol açmıştır.

*Rusya'ya karşı kazanılan zafer Osmanlı'nın kendine güvenini geri getirdi
Venedik'e karşı da başarı gelebileceği inancını güçlendirdi.
Osmanlı Venedik ile savaşa girdi arkasından Avusturya ile savaşmaya başladı.*

Nitekim Rusya karşısında elde edilen başarılar yani Karlofça barışındaki kayıpların geri alınması diğer cephelerde de aynı başarıların elde edilebileceği inancını güçlendirdi. Osmanlı ülkesi içinde olan Karadağ'da çıkan ayaklanmalarda parmağı olduğu gerekçesiyle Venedik'e savaş açıldı. Bu gerekçe Avusturya'ya da bildirildi ki Karlofça genel barışının bozulduğu havası uyanmasın. 1715'de başlayan seferde Osmanlı ordusu ve donanması üst üste başarılarla Mora'yı ele geçirince başlangıçta sessiz kalan Avusturya işe karıştı. Anlaşılan İstanbul'da olduğu gibi Viyana'da da Osmanlıların Avrupalıları tek tek yenebileceği kanısı güçlenmişti. Avusturya sıranın kendisine gelmesini beklemektense Venedik'in yanında savaşa katılmaya karar verdi. Avusturya'nın ultimatoma havası taşıyan notası üzerine Osmanlı devleti Avusturya üzerine sefer açtı. Ancak bu sefer Osmanlı için yeni bir felaketle sonlandı. Bu dönem savaşları sonunda Avusturya'yla yapılan 1718 Pasarofça Antlaşmasına göre Temeşvar, Belgrat ve Eflak'ın batı bölümü elden çıkıyordu.

Pasarofça ile Osmanlı'nın dış siyaseti değişiyor

Pasarofça Antlaşmasının Osmanlı dış politikasına etkisine baktığımızda ise şu durumla karşılaşırız: Osmanlılar Karlofça'nın kayıplarını geri alma girişiminde Rusya ve Venedik'e karşı başarılı olmuştur ama Avusturya'ya karşı yaşanan başarısızlık Karlofça'nın kayıplarını savaş yoluyla alma girişimlerinin bir süre için unutulmasına neden oldu. Tam tersine Osmanlı dış siyasetinde barış taraftarları hakim oldu. Oysa Osmanlı devleti genişleme siyasetine dayanarak kurulmuş bir devletti. Yüzyıllarca genişleme siyaseti devlet kurumlarının gelişmesini etkilemiş, Osmanlı devlet yapısı'nın ve iç düzenin niteliğine de şekil vermişti. Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ise Osmanlı devletinin batı sınırında yeni bir dengenin

habercisi oldu. Artık Osmanlı devleti hiç olmazsa Avrupa cephelerinde genişleme siyasetini bırakmış, Avusturya'nın aleyhine genişlemesini durduracak savunma tedbirlerine başvurmaya başla-mıştı.

YUKARI

Pasarofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti batıyı tanımaya çalışıyor

Laleye ve Avrupa'ya Olan Merak Artıyor "Lale Devri"

Pasarofça Antlaşmasının imzalandığı 1718 yılına kadar son 20-25 yıldır Osmanlılar tarihlerinde ilk defa savaştan çok barışı kurmak ve korumak amacını güdüyorlardı. Bu durum genel Avrupa siyaseti ile çok yakından ilgilenmek ihtiyacını duyurmuştu. Diplomatik ilişkilerin önem kazanması, hasımlarla arabulucularla olan ilişkiler Osmanlılara sığınan devlet adamlarının etkileri, 18. YY'nin başlarında Osmanlıların Avrupalıları çok daha yakından tanımalarının nedenleri oldu.

Osmanlı devlet adamlarının yeni bir gözle izlemeye başladığı Avrupa ise, gittikçe hızlanan bir değişim içindeydi. Aydınlanma çağına Avrupalı düşünürleri için ana sorun bütün dünya toplumları ve tarihin her döneminde geçerli, yani evrensel denebilecek toplumsal ve siyasal kuralları saptayabilmektir. Doğa bilimlerindeki gelişmeler de Avrupalı düşünürleri etkilemekteydi. Doğada evrensel, her zaman ve her yerde geçerli olan kurallar olduğuna göre, sosyal bilimleri için de bu tür kurallar olmalıydı. Bu düşünce Avrupalı aydınları ve bilim adamlarını tarihe, Avrupa dışı toplumlara daha bir dikkatle bakmaya yöneltti. 18. yy Avrupa'sındaki Osmanlı, Çin, İran modaları bu yeni merak ve ilginin sonucuydu.

18 yy.'nin başında Avrupa'da, Asya toplumlarına karşı ilgi arttığı sırada Osmanlı yöneticileri de Avrupa'ya karşı tepeden bakmayı bırakıp Avrupalı diplomatları yeni bir dikkatle izlemeye başladılar. Pasarofça Antlaşmasından sonra Viyana'ya ve Pa-ris'e elçiler gönderilerek Avrupa diplomasi sahnesine adım atıldı. Hatta Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Efendiye verilen talimatta sadece siyaset ve diplomasiyle değil toplumsal ve kültürel hayatla da ilgilenmesi, gördüğü işittiği ilgi çekici gelenekleri, yenilikleri bildirmesi istenmişti. III. Ahmed'in saltanatının Pasarofça'dan sonraki 12 yılında ince bir zevkin ve kültürel girişimleri simgesi olarak **"Lale Devri"** denir. Bu çiçeğe karşı Osmanlı yüksek tabakasındaki tutkuyu vurgulayan bu ad, aynı zamanda Osmanlı payitahtında Avrupa'ya karşı uyanan merakı da belirler. Osmanlı süsleme sanatlarında hatta mimarisinde Avrupalı motiflerin ilk kez görülmeye başladığı bu dönemde Avrupa örneğinde yenilikler ortaya çıkmaya başlar. Örneğin Osmanlı ülkesinde çeşitli dillerde kitap basıldığı halde devletin asıl dili olan Türkçe basım görülmemiştir. Türkçe basım yapan ilk basımevi Lale Devrinde kurulur. Lale devrinde Yalova'da kağıt, İstanbul'da kumaş ve çini imalathanelerinin kurulduğunu görüyoruz. Yeniçerilerden oluşan bir itfaiye bölüğü ortaya çıkarken, İstanbul'da sivil mimari gelişmiş ve doğu klasikleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak bütün bu değişikliklere rağmen Avrupa'daki Asya merakı ile Osmanlı ülkesindeki Avrupa merakı arasındaki benzerliği büyütmek gerekir. Çünkü Avrupalı düşünürlerin dünya toplumlarına ilgisi, tarihçiliğin ve toplum bilimlerinin önemli bir gelişmeye girmesine, Avrupa bilim kurumlarında dünya kültürlerinin incelenmesi geleneğinin güçlenmesine yol açtı. Osmanlılarda ise Avrupa siyaseti ve kültürüne karşı beliren ilgi çok küçük bir yönetici grubu için geçerliydi. Bu yönetici grup da kendi içinde barış yanlıları ve savaş yanlıları olarak ikiye bölünmüştü. Bu nedenle de yapılan değişimin kitleler üzerindeki etkisi çok zayıftı, hatta yoktu. Sanki değişim, barış yanlılarının değişimiymiş gibi algılandı ve savaş yanlıları rakip

oldukları grupla beraber onların sahiplendikleri değişime de düşman oldular. Lale devri gelişmelerinin ne kadar sınırlı kaldığının en iyi göstergesi matbaanın durumudur. Matbaa resmi izin alındığı 1727 yılından, İbrahim Müteferrikanın ölüm yılı olan 1745 yılına kadar ancak 16 eser yayınladı. Yılda bir kitap bile değil. Müteferrikanın ölümünden sonra ise uzun yıllar kitap yayınlanmadı. Ancak belirttiğimiz gibi çok sınırlı bir çevreye ve sınırlı bir etkiye sahip bu gelişmeler bile siyasi çekişmenin konusu haline geldiğinden Nevşehirlinin rakipleri, Nevşehirliyle birlikte yapılan değişimin de düşmanı oldular ve bu değişimi ve mimarını yok etmek için fırsat kollamaya başladılar. Onlara bu fırsatı Lale Devrinde tekrar başlayan İran (Safevi) savaşları verdi.

Barış yanlıları gidiyor, Lale Devri bitiyor

Avrupa cephelerinde barış yanlısı yöneticilerin yani padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirlinin saltanatı, İran cephelerinde savaş açılması ve bu savaşın yarattığı sıkıntılar dolayısıyla çıkan bir ayaklanmayla son buldu.

İran'ın iç karışıklıklarından yararlanmak isteyen Osmanlı devleti, İran'dan toprak koparmak amaçlı bir sefer başlattı. Ancak İran'daki durumdan yararlanmak isteyen Ruslarla karşı karşıya geldiler. Rusya'yla yaptıkları İstanbul Antlaşması ile İran'ı kendi aralarında paylaştılsa da, Osmanlılar İran'dan tarihten gelen sorunu tekrar yaşamaya başladılar. Bölge halkı Osmanlıları istemiyordu ve direniyordu. Nadir Han komutasında bütünleşen İran askeri karşısındaki gerileyiş, padişah ve vezir-i azamın sefere çıkacaklarını ilan etmelerine rağmen sefer gitmemeleri, Lale Devrinde yaşanan zevk ve müsrifliğe tepki, halkın savaş dolayısıyla çektiği ekonomik sıkıntılar, İran savaşlarının değil ama Lale Devrinin sonunu getirdi. Bir kısım yeniçerinin İstanbul'da başlattığı ayaklanma uzun zamandır karşıt siyasal tutumda olan bazı ulemanın ve yöneticilerin de katılmasıyla büyüdü. Önce vezir-i azamı hedef alan hareket onun idamından sonra da yatışmadı ve III. Ahmet tahtını, yeğeni Şehzade Mahmut'a bırakmak zorunda kaldı. Ancak daha önce açıkladığımız nedenlerden dolayı, ayaklanmacılar sadece kişilere değil, onların yaptığı değişime de düşmandı. Bu nedenle de Lale Devrinin izi kalmasın diye o döneme ait her şeye saldırıldı. İlginçtir ki matbaaya dokunulmadı. Bu da o dönemde matbaanın işlevsizliğinin ve kitleler üzerindeki etkisizliğinin en güzel göstergesidir.

YUKARI

I. MAHMUT DÖNEMİ (1730- 1754)

Lale devrini ortadan kaldıranları da yeni padişah ortadan kaldırıyor

Ayaklanmaya başlatan yeniçerilerden Patrona Halil ve diğer elebaşlar isyan başarılı olsa bile yeni padişahın ilk fırsatta kendilerini ezeceğinden korkuyorlardı. Bu nedenle güçlerini mümkün olduğu kadar sürdürmek umuduyla bütün önemli devlet makamlarına, güvendikleri kişilere verilmesi için uğraşıyorlardı. Bunu da geleneği göreneği bir tarafa bırakarak, saygısızca ve kaba kuvvete güvenerek yapıyorlardı. Fakat korktukları başlarına geldi ve Osmanlı tarihinde sayısız örneklerini gördüğümüz bir durum tekrar sahnelendi. Saltanata saygısızlık eden, padişah değiştiren ve ayak iken baş olmaya çalışan zorbalar yok edildi. Saray entrikaları bir kez daha galip gelmiş ve yeni padişah, Patrona Halil'in istediği yöneticiler olarak yönetime gelmiş olanları kendi yanına çekerek Patrona Halil ve zorbalarını yok etmiştir.

Savaş taraftarları iktidarda...

1730'da başlayan Osmanlı İran Savaşları 1746'da sona eriyor.

1730'dan sonra tekrar başlayan İran savaşlarında, daha Kanuni döneminde kesinlikle ortaya çıkan temel jeopolitik denge değişmedi. Buna göre Zağros dağları doğal bir sınırdı, Doğu Anadolu ve Irak Osmanlı yönetimini benimserken Azerbaycan ve İran halkı Osmanlı yönetiminden nefret ediyordu. Osmanlı-İran çatışması 1722'den itibaren aralıklarla sürmüş, 1746'da jeopolitik dengeyi göz önünde bulunduran 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasının bir benzeri olan ve Osmanlı-İran savaşlarını temelli sona erdiren bir antlaşma yapılmıştır. Osmanlılar 1747'den sonra İran'da tekrar başlayan iç karışıklıklar sırasında aradaki sınırın köklü bir siyasal gerçeği belirtmiş olduğunu anladıklarından İran'ın sıkıntılarından yararlanmayı düşünmediler. Ancak özellikle 1722'de başlayan Osmanlı-İran savaşları, her iki devlete de daha fazla yıpranmaktan başka bir şey vermemiş ve durumlarının daha da kötüye gitmesinden başka bir etki yapmamıştır.

*Osmanlı Avusturya ve Rusya ile savaşta
Batı Cephesinde Zoraki Zafer*

Neden zoraki zafer?

Çünkü Osmanlı Devleti 1736-1739 Rus-Avusturya savaşlarına başlangıçta hiç taraftar değildi ve barışı korumaya çalışıyordu. Ancak özellikle Rusların saldırgan tutumu, Prut'ta kaybettiklerini geri alma isteği ve Avusturya ile yaptığı işbirliği Osmanlıların korunma amaçlı bir savaşa girmelerine neden oldu. Savaşın ilk döneminde yenilen Osmanlı karşı tarafın ağır şartları ve istekleri karşısında savaşa devam etmek zorunda kaldı. Bu zorunluluk Osmanlılara kendi ordu güçlerine dayalı olarak yani dışarıdan bir yardım almadan ve özveride bulunmadan kazandıkları son savaşı ve kazançlı antlaşmaları getirecektir. Osmanlıların bu şaşırtıcı gücü ve kararlılığı karşısında Avusturya 1739 sonbaharında yapılan Belgrat antlaşması ile Pasarofça'da elde ettiği toprakları geri verecektir. Yalnız kalan Rusya'da Osmanlı ile barışa razı olacak onunla yapılan Belgrat antlaşması ile de Rusya savaşta kazandığı toprakları geri verirken, tarihsel hedeflerine de bir süre daha uzak kalacaktır.

Yapılan yenilikler zaferin kazanılmasında etken oldu.

Bu zaferin kazanılmasında I. Mahmut döneminde yapılan ıslahatların da payı büyüktür. Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşanın (Kont De Bonnaval) topçu ve humbaracı ocaklarında yaptığı düzenlemeler ve organizasyon ordunun kendine gelmesini sağladı. Ortaya çıkan subay ihtiyacını karşılamak için Kara Mühendishanesi kuruldu. Bu ıslahatlardan da anlayacağımız gibi 18. YY. ortalarında Osmanlılarda bir şeyler değişmekteydi. Bu değişimin içeriği neydi ve nasıl etkilemekteydi klasik Osmanlı düzenini? Şimdi de biraz bunlar üzerinde duralım.

Batılılaşmanın eşliğinde Osmanlı düzeni (1739-1789)

Osmanlı siyasal tarihinde birbirleriyle ilişkili 2 ana temel vardır; iç siyasal düzende hükümdar ve merkezin gücü, dış siyasal ilişkilerde devletin askeri gücüne dayanan genişleme geleneği. Buna karşı, Osmanlı devletinin ve toplumunun daha 1600 yılı civarındaki sarsıntılardan sonra oluşan değişimi, 18. YY.'ye varıldığında çok daha değişik bir yapı çıkarmıştı ortaya. Bu değişimin belli başlı unsurlarını sıralayalım.

*Diplomasi askeri vezirlerden kalem efendi vezirlerine
Nişancının önemi azalırken defterdar ve reisülküttap önem kazandı.
Ayanların etkinliği artarken ulemanın değeri artıyor.*

- Artık ne ülke için padişahın mutlak gücünden söz etmek mümkündü, ne de dışa dönük genişleme siyasetinden
- Baş edemediği Avrupa'nın karşısında tutunabilmek için gittikçe Avrupalılardan daha çok şey öğrenmeye, Avrupa kurumlarını kendine mal etmeye, kısacası Avrupalılaşmaya, batılılaşmaya başladı. Burada vurgulamamız gereken Osmanlı devletinin 16. YY.'deki devlet yapısından çok uzak olduğu, hatta bir bakıma eski güçlü günlerine ve düzenine dönme arayışı içinde batılılaşma yoluna girdiğidir.
- Osmanlı genişleme siyasetini zorunlu olarak terk ederken ve barışı koruma çabasına girerken bir şeyi iyice anlamıştı. Osmanlı devleti için artık çözüm savaş değil diplomasi olmalıydı.

- Osmanlı devletinin dış dünyaya bakışındaki bu değişiklik Osmanlı iç düzeninde de değişime, "İstanbul yönetiminde sivilleşmeye yol açtı". Askerlikten, askeri yöneticilikten vezirliklere gelme alışkanlığı 18. YY.'nin barış siyaseti güçlendikçe kayboldu. İsyanlar gibi istisnai durumlar dışında genellikle katiplikten yetişme kalem efendileri vezirliğe getiriliyordu.
- Sivil bürokrasi içinde çeşitli görevlerin birbirine göre öneminde de bir değişiklik söz konusu oldu. Tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle nişancı ikinci plana düşmüştü. 1600'den beri merkezi yönetimin parasal gerekleri öne çıkmaya başlayalı defterdarlık makamı gittikçe güçlenmekteydi. Bir zamanlar nişancının em-rinde olan katiplerin başı reis-ül küttap barış döneminin diplomatik çalışmaları ön plana çıktıkça ve bu doğrultuda dış yazışmalar önem kazandıkça ön plana çıktı. Karlofça barışından sonra vezir-i azamlığa yükseltilecek reis-ül küttaplar devri başladı.
- Barış dönemi süresince kapıkulunun sayısı azaltılıp, payitahtta kapıkulu komutanlarının ağırlığı kısıtlanırken İstanbul'un siyasal dengesinde saray görevlileri yeniden öne geçti. Silahlar vezir-i azam olmaya başlarken zenci hadım "dar-üs saade ağaları" çok önemli ekonomik ve siyasi güce eriştiler.
- Merkezi yönetimin sivilleşmesinde diğer bir etken ulemanın 1600'den sonra gittikçe önem kazanmasıdır. Osmanlı uleması sadece İstanbul'un siyasi hayatında değil, il yönetiminde de önem kazandı. Tımar-dirlik sistemi ikinci plana düştük-ten sonra il yönetiminde sancak beylerinin de önemi azalmıştı. Taşrada önce beylerbeyilerin, 18. YY.'de yöresel ayanın ağırlığı arttıkça il kadıları günlük hayatın işleyişinde merkezi yönetimin en etkili temsilcisi durumuna geldi. Ülkenin çeşitli köşelerinde ayan yöresel gücü eline geçirmeye başladığında valilerin iyice güçsüzleştiği hatta ayanın elinde oyuncak olduğu zamanlarda bile İstanbul'dan atanan kadılar düzenli bir şekilde göreve devam ettiler, yönetim bütünlüğünün korunmasında önemli rol oynadılar.
- Osmanlı devletinin ilk çağlarından beri toplum içinde önemli ayırım Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında değil, askeri ve reaya arasında idi. Devlet ideolojisinde Sünni-İslam tutum ağır basmaya başladıktan sonra bu durum yavaş yavaş değişmeye başladı. Dini ayırım giderek askeri-reaya ayırımının önüne geçti. Devlet kendini İslami ideolojiye göre nitelediğinde gayri-Müslim halk dışlanmaya, için için yabancılaşmaya başladı. Müslüman olmayan reaya kişi olarak değil, belli bir dini topluluğun içinde görülür oldu.
- Tımar-dirlik sisteminin çözülmesi, aynı değil parasal vergilerin önem kazanması, Müslüman olsun olmasın bütün halkın devlet gözünde kişiler olarak değil, topluluklar olarak görülmesine yol açıyordu. Çeşitli yükümlülüklerin kişilere değil köylere, cemaatlara, şehirlere toptan yüklenir olması 18. YY.'ye gelindiğinde Osmanlı döneminde eskisinden çok daha fazla yer etmişti.
- Kanuna göre şeriatın önem kazanması, doğal olarak gayri Müslim cemaatler içinde de dini kurulların öne çıkması sonucunu doğurdu. Devlet yükümlülükleri açısından da cemaatin önem kazanması giderek dini cemaatlerin kendi hukuk ve eğitim sorunlarını da kendilerinin çözmesini gayri Müslim halkın günlük hayatında devlet kurumlarının yerini dini cemaatlerin almasını sağladı. 18. YY.'deki bir gayri Müslim için kendi cemaati (milleti) en önemli siyasal-toplumsal örgüt haline gelmişti.
- 18. YY.'ye geldiğimizde askeri-reaya ayırımı gittikçe belirsizleşiyordu. Bunun nedenleri olarak sekbanlığın (ücretli askerlik) yer etmesi, yöresel savunmada halktan asker alınması, ancak en önemlisi yöresel ayanın gittikçe önem kazanması belirtilebilir.

(1768-1774) Osmanlı - Rus Savaşı Felaket Batılılaşmayı Hızlandırıyor

Osmanlı devleti 1739 Belgrat Antlaşmasından sonra özenle savaştan kaçınmaya çalıştı. 1768'de ise Rusya ile Polonya yüzünden yeni bir gerginlik çıktığında Osmanlı padişahı III. Mustafa savaş yanlısı bir tutum izledi. Osmanlının verdiği sert notayı Rusya reddetti. İki devlet arasındaki savaş Osmanlılar için bir felaketle sonuçlandı. III. Mustafa dönemin sadrazamı Koca Ragıp Paşayı dinlememiş ve devleti savaşa sokmuştu. O orduda yapılan yeniliklere güveniyordu. III. Mustafa da bir yalancıyı, Baron Dö Tot adlı bir Macarı ordunun ıslahına memur etmiş ve bundan bir sonuç beklemişti. Osmanlılar bu yenilgiden sonra Avrupalı eğitimcilerle sonuç alınamayacağını anlayacaklar, Avrupa bilgisi ve tekniğine dayalı yenilikler konusunda daha radikal davranacaklardır. Orduyu ve donanmayı Avrupa tarzında yeniden düzenlemek gerekiyordu. Bu savaş sırasında Osmanlının çıkardığı bir diğer sonuç deniz gücünün durumuydu. Baltık denizinden kalkıp Atlas Okyanusundan Akdeniz'e gelen Rus donanması Ege adalarına ve kıyılarına saldırıp Çeşmede Osmanlı donanmasını bozguna uğrattı. Bunun üzerine tersane ıslah edilip, yeni gemiler yapılırken deniz mühendishanesi de açıldı. Küçük Kaynarca barışı ile noktalanmış savaş Osmanlı ülke-sinde daha önce sözünü ettiğimiz düzen değişikliklerinin de Osmanlıdaki etkilerini gösterdi. Rusya bu savaş sırasında Osmanlı gayri Müslim reayasını ayaklandırmaya çalışmış, Mora'da başarılı olmuştu. Ayrıca Rus donanması Suriye ve Mısır'a da ya-

naşmış ve Osmanlı hükmünü pek tanımayan gruplara, Osmanlı egemenliğine karşı işbirliği önermişti. Osmanlı devleti ise asker ve vergi toplamak için ayanlara yeni ödünler vermek zorunda kalmıştı.

1774'de tahta çıkan I. Abdülhamit, sadrazamı Halil Hamit Paşanın etkisiyle ordunun yenilenmesine karar vermişti, ama bunun uygulanması kolay değildi. Kapıkulu ordu-da yapılan bütün yeniliklere kuşkuyla bakıyor, kendi durumlarını sarsabilecek yeniliklere tepkiyle yaklaşıyorlardı. Buna rağmen I. Abdülhamit döneminde de yine topçu ve humbaracı ocaklarında düzenlemeler yapıldı ve yeniçeriler düzene sokulmaya çalışıldı ancak ulufe alım satımı gibi büyük çıkarlar elde edilen bir uygulamayı yasaklatması Halil Hamit Paşanın saray entrikaları sonucu idamını getirdi. Yine bekle-nen şey olmuş, yetersiz padişahların yetersizliklerini ortadan kaldırmaya çalışan bir sadrazam kendisinden önceki birçok sadrazam gibi düzenin değişmesini istemeyen, bozuk düzenden çıkarı olan gruplar tarafından harcanmıştı.

Ancak Osmanlılar için asıl büyük felaket (1774) Küçük Kaynarca Antlaşmasıdır. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rus ordularının Osmanlı topraklarından çekilmesi sağlandı ama, bunun bedeli ağır oldu.

Belgrat Antlaşmasından sonra kendine güvenen ve diploması yoluyla barışı koruyabileceğine inanan Osmanlı devleti'nin bu umudu Küçük Kaynarca'da kesinlikle ortadan kalktı.

- Kırım Osmanlı egemenliğinden çıkıp bağımsız oluyordu. Kırımın bağımsızlığı aslında göz boyamadan başka bir şey değildi. Rusya Karadeniz kıyılarını elinde tutmak istiyordu. Nitekim 1779'daki girişimi Aynalı Kavak Tenkihnemesi ile engellenirken, 1783'de Rusya Kırımdaki iç karışıklığı bahane edip Kırımı işgal etti ve bir Rus vilayeti haline soktu.
- Rusya Karadeniz'de donanma bulundurabiliyor ve böylece Osmanlı devleti Karadeniz'deki tek egemen güç olmaktan çıkıyordu.
- Osmanlı Rusya'ya kapitülasyon haklarını tanıırken, Karadeniz'deki Rus ticaretini de kabullenmiş oluyordu.
- Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların haklarını, koruyucu sıfatıyla koruması altına alıyor. Böylece Osmanlı devletinin içişlerine karışma imkanını yakalıyordu. Rusya'nın İstanbul'da elçi bulundurma hakkını elde etmesi de Ruslara Osmanlı iç siyasetini yakından izlemeye büyük kolaylık sağlıyordu.
- Osmanlı devleti bu ağır hükümleri kabullenmekle birlikte Rusya'ya ilk kez savaş tazminatı vermeyi de kabulleniyordu.

Osmanlı devleti bu yeni durumdan eskiden beri süregelen yöntemlerle kurtaramayacaktı kendini. Yeni bir hız ve yeni bir soluk gerekiyordu. Bu yeni anlayış 1789'da geldi. I. Abdülhamit çaresizlik ve bezginlikle geçen saltanatının sonunda 1787'de yeni bir Osmanlı-Rus çatışması çıktıktan az sonra ölünce III. Selim 1789 yılında Osmanlı padişahı oldu. Bu ana kadar ağır aksak yürütülen Avrupa tarzı eğitim ve kurumlaşma 1789 yılından sonra yeni bir hız kazandı. Hem dış düşmanlara karşı direnebilmek, hem ülke içinde merkezin hükmünü geçirebilmek için Osmanlı devleti önemli bir değişim sürecine girdi. Bu yüzden dünya tarihinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de 1789 yılı önemli bir dönüm noktasıdır.

Osmanlının zayıflaması

Rusya ve Avusturya'nın tekrar Osmanlının üzerine gelmesine neden oldu.

Osmanlıyı kurtaran ise Fransız İhtilali oldu.

Ancak biz 1789'a geçmeden önce (1787-1792) Osmanlı-Rus-Avusturya savaşından söz edelim. Osmanlı devletinin Rusya'nın Kırımı ele geçirmesine karşı bir şey yapamaması, Rusya ve Avusturya'yı Osmanlı devletini kendi aralarında paylaşmak hedefine yö-neltmişti. Rusya ve Avusturya'nın bu antlaşmasının öğrenilmesi özellikle İngiltere'yi telaşlandırdı. İngilizler antlaşmadan Osmanlıyı haberdar edip savaşa kışkırtırken, Prusya da bu iki devlete karşı Osmanlı tarafını tuttu. Osmanlı devleti Avusturya sınırında başarılı olurken, Rusya balkanlarda hızla ilerlemeye başladı. Bu başarısızlığın I. Abdülhamit'in ölümüne neden olduğu söylenir. Ancak Osmanlıyı kurtaran 1787'deki padişah değişikliği değil, 1789'daki Fransız İhtilalidir. İhtilalin kendi ülkesinde etkili olabileceğinden korkan Avusturya barış istemiştir. 1791 Zıstovi Antlaşması ile Avusturya'yla barış sağlanmıştır. Yalnız kalan Rusya da başlangıçta anlaşmadan yana değilse de istediği sonucu alamayacağını anlayınca 1792'de barışa razı olmuş ve Yaş Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul ederken iki ülke arasında Dinyester ırmağı sınır kabul edilmiştir. Bu iki antlaşmayı Osmanlı devletinin

dönemleri açısından değerlendirirsek şu sonuca ulaşabiliriz. Osmanlı devleti 18. YY.'de Karlofça'da kaybettiği toprakları geri alma konusunda başarısız olmuştur.

YUKARI

III. SELİM DÖNEMİ (1787- 1808)

1789'da Osmanlı tahtında yenilikçi bir padişah III. Selim (1789- 1807) Türk Modernleşmesinde Bir Dönüm Noktası

III. Selim, III. Mustafa'nın oğluydu. Nezaketi ve merhametiyle tanınır. Tarihler onun bu niteliklerinin onu ıslahat içinde önce başarısızlığa götürdüğünü, sonra da kendisini tahtından ve canından ettiğinden söz ederler. Selim aynı zamanda şair ve bestekardır. Klasik Türk müziğinde önemli bir yeri vardır. Selim 18. YY.'nin ıslahatçı geleneği içinde yetişmiş ve daha veliaht iken, ihtilal öncesinin Fransa kralı olan 16. Louis ile yapılabilecek ıslahat konusunda gizlice mektuplaşmış, ondan tavsiyeler almıştır. Bu davranış bile Selimin ıslahat yolunda seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu gösterir ancak III. Selim çok kötü şartlarda iktidarı devralmıştır. Osmanlı devleti 1787 Rusya ertesi yılda Avusturya ile başlamış bir savaşın içindedir.

III. Selim batıyı tanımak, devletin durumunu öğrenmek için devlet adamlarını seferber ediyor

Savaş sona ermeden padişah ıslahat sorununa el attı ve 1791 Zıştovi barışının ardından da Ebu Bekir Ratip Efendiyi Viyana'ya elçi gönderdi. Ratip'in görevi Avusturya hakkında bilgi toplamaktı. Bu bilgi 500 sayfalık bir sefaretname olarak III. Selime ulaştı. Bunun dışında Selim kamu hayatının çeşitli kesimlerinden 22 kişiden (biri yabancı biri de yerli hristiyanlı) devletin zaaf nedenlerini ve alınması gereken ısla-hat tedbirleri hakkında görüş istedi. Sonuç olarak layiha adını taşıyan 22 rapor çıktı. Başarısız geçen savaş daha yeni bitmiş ya da bitmek üzere olduğu için, en çok üzerinde durulan askeri ıslahat konusuydu. Herkes durumdan şikayetçi olmakla birlikte kimisi Kanuni devri düzenine dönmeyi, kimi yepyeni kurumların teşkil edilmesini, kimileri de yeniçeri ocağının çağdaşlaştırılması gibi ortalama çözümleri sunuyordu. Selim ıslahatı kendi kadrosuyla yapmak istiyordu. Kendisine karşı oluşan tepki ve dedikoduya aldırmadan arkadaş ve kafadarlarına mevkiller verip etrafına topladı. Hareketine de Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adı verildi. Selimin kendi ıslahatı için kullandığı bu deyimden ilham kaynağı Fransa idi. Fransız ihtilalinin getirdiği düzene Fransızlar yeni düzen demişlerdi. Selimin kendi ıslahatı için aynı adı benimsemiş olması onun ıslahatlarının ilham kaynağını, cesaretini göstermekle birlikte Selim ve arkadaşlarının batıyı ne kadar bilinçsizce taklit ettiklerinin göstergesidir çünkü Selim ve adamları doğu istibdadının adamlarıdır. İnsanlık tarihinin büyük bir özgürleşme ve demokratikleşme hamlesi olan Fransız ihtilalini benimsemeleri mümkün değildir. Osmanlıların ihtilalin özgürleşme ve demokratikleşme yönünü idrak etmeleri biraz vakit alacak, idrak ettiklerinde de bu kavramları şiddetle ve nefretle reddedeceklerdi. Selim döneminde gördükleri ise bu ihtilalin onları iyi kötü Avusturya ve Rusya'nın elinden kurtardığıydı. Üstelik bu hareket Hristiyanlığı dışladığı için de zararsız görünüyor ve batının "maddi" yeniliklerini benimsemeyi kolaylaştırıyordu.

Nizam-ı Cedit ıslahatlarının etkisi en çok askeri alanda görüldü. Nelerdi bu ıslahatlar?

- Mevcut ocakların ıslahı (Ağaların yetkilerinin sınırlandırılması, askerin ayıklanması, talim yapma şartı, dirliklerin düzenlenmesi, yeniçeri sayısının azaltılması, Baron de Tot'un yeniçeri teknik sınıflarında yaptığı değişim)

- Eski ocaklarda alınabilecek mesafenin sınırlı olduğu düşünüldüğü içindir ki (bunda haklıdır. Çünkü yeniçeriler ve tımarlı sipahiler için alınan önlemler kağıt üzerinde kalmış ya da bir süre sonra çıkırından çıkarak eski durumuna gelmiştir. Yeniçeriler, ancak birkaç ay talim yaptıktan sonra "Bu talim gavur işidir" diyerek tepkilerini göstermeye başlamışlardır.) 1793'de Nizam-ı Cedit olarak tanınan yeni bir ocak kuruldu. Yeniçerilerin itirazlarını karşılamak için de bu yeni birlik Bostancı ocağına bağlandı ve resmi adı "Bostancı Tüfenkçisi Ocağı" oldu.

- Nizam-ı Cedidin ayrı kışaları, ayrı kıyafetleri olduğu gibi masraflarını karşılamak için de "İmd-i Cedit Defterdarlığı" kuruldu. Bu ayrılıkların nedeni Nizam-ı Cedit'in mümkün olduğu kadar bozuk düzenle temasını, etkilenmesini önlemek-ti.

- 1795'te Mühendishane-i Berri Hümayun (Kara Mühendishanesi) kuruldu. Buradan yetişenler, Nizam-ı Cedit, topçu, toparabacı, humbaracı, lağımçı ocaklarına subay oldular.

- Donanmada tayin ve terfiler düzene sokuldu, teftiş sistemi ve disiplin getirildi. Tersane genişletildi. Mühendishane-i Bahri Hümayunun programı daha kapsamlı hale getirildi. Bahriye için bir sağlık örgütü, bir top okulu kuruldu. Avrupa'dan tıp aletleri, kitapları getirildi, kimileri Türkçe'ye çevrildi. İlk kez bulaşıcı hastalıklar için karantina uygulaması başlatıldı.

Nizam-ı Cedit hareketini değerlendiren iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi Nizam-ı Cedidin hayatın pek çok alanını içine alan kapsamlı bir hareket olduğu görüşüdür.

İkincisi ise kapsamlı bir hareket olmakla birlikte esas ağırlığın yine askeri ıslahatta olduğu görüşüdür.

- III. Selimin hatt-ı hümayunlarına bakıldığında geleneksel bir Osmanlı padişahı portresi açıkça ortaya çıkar, o nedenle de bazı tarihçiler III. Selimi gelenekçi ıslahat çizgisinin bir devamcısı sayarlar. III. Selimle ilgili bu tanımlamayı kabul et-sek dahi, onun ıslahat çizgisinin en ileri noktasına ulaştığını da belirtmek gerekir. Aynı bir piyade ocağının kurulması, Avrupa ile olan temasların sıklaşması (Avrupa'dan gelen uzmanların çokluğu, Avrupa'da daimi elçiliklerin açılması, Osmanlı devletinin Avrupa'ya açılması) ulaşılan noktanın kanıtlarıdır. Bunun dışında III. Selim döneminin ıslahatlarının en önemli sonucu da Osmanlı dış politikasında hissedilecektir. III. Selim döneminde dışarıya gönderilen yaşını başını almış yabancı dil bilmeyen paşalar batıyı anlamak, dışı açılmak anlamında pek bir işe yaramadıysa da bunların maiyetindeki gençlerin bir bölümü başta Fransızca olmak üzere batı dillerini öğrendiler. Avrupa'yı anlamaya ve öğrenmeye hazır bir tavırları oldu. Avrupa'nın çeşitli toplum kesimleri ile temas ve dostlukları oldu. 1821 Yunan ihtilalinden sonra tercümanlık işi Müslümanlara geçince temaslar daha da yoğunlaşacaktı.

III. SELİM DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER

"Selim'in güvendiği dağlara karlar yağıyor, Fransızlar Mısır'ı işgal ediyor."

Fransa'nın yükselen yıldızı General Napolyon'un Avrupa'daki başarıları Fransa ile Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de komşu durumuna getirmişti. Bu durum Osmanlı Hü-kümetini kuşkulandırsa da bu kuşkuların Rumeli sınırları için değil Kuzey Afrika için doğruluğu Napolyon'un Mısır'ı işgali doğrulandı. Fransa'nın amacı Osmanlı ülkesinden pay almak ve İngiltere'nin Hindistan yolunu tehdit edebilmektir.

Osmanlıların Mısır'da Fransa'nın karşısına çıkarabilecekleri doğru dürüst kuvvetleri yoktur. İşe çıkarları zedelenen İngiltere karışır. Ancak Napolyon İngiliz donanmasını atlatarak Mısır'ı işgal etmiştir.

Osmanlıların güvendikleri Kölemen beyleri kaçmıştır. İngiltere daha sonra Fransız donanmasını Abukır'da yakalayıp tahrip eder. Napolyon'un Fransa ile olan bağlantısını keser. İngiltere Mısır için

Fransa ile savaşa girerken ilginç olan Osmanlı Devleti'nin iki ay sonra Fransa'ya savaş ilanında bulunabilmesidir. Kendi toprağını korumaktan aciz Osmanlı en güvendiği yabancı dostunun yaptığına inanmamaktadır. Belki de İngiltere, Avusturya, Rusya'nın yardım ve önerilerinin en iyi biçimde değerlendirilebilmesi isteği böyle bir gecikmeyi yaratmıştı.

Osmanlı Fransa'nın Mısır'ı işgalini İngiltere ve Rusya'nın yardımı ile sona erdiriyor

Osmanlı İngiltere yardımı ile birlikte Rus yardımını da kabul edecektir. Rus gemileri ilk kez boğazlardan geçecek ve Fransa'nın karşısında İngiliz donanmasıyla birlikte savaşacaktır. Osmanlı 18.yy'daki en önemli rakibinin yardımını almaya muhtaçtır. Ancak Mısır'daki Napolyon'un durumu da zorlaşmıştır. Donanmasını yitirmiş Napolyon bir kara harekatiyle Mısır'dan çıkmak ister. Ancak Akka kalesi önünde durdurulur. Akka zaferi Nizam-ı Cedit askerinin yararını ortaya koyar bu yüzden de sayısının artırılmasına neden olur.

Fransızlar için işler Avrupa'da da iyi gitmiyordu. Fransız orduları Avusturya'ya yenilmiş, Direktuvar idaresi sallanmaktaydı. Bunun üzerine Napolyon komutayı yardımcısına devredip Fransa'ya döndü. Gelişmeler onu bir süre sonra Fransa'da imparator durumuna getirecektir. Mısır'da ise günbegün eriyen Fransız kuvvetleri sonuçta barışa razı olmuştur. (1802) El Arış Antlaşmasıyla Mısır'ı terk etmişlerdir. Mısır'ın Fransızlardan temizlenmesi, yeni sorunlar doğurdu. İngilizlerin Mısırdan ayrılmaya pek istekli görünmemesi Osmanlı devlet adamları arasında İngiliz ittifakı mı? Fransız ittifakı mı? Tartışmalarını başlattı. Bu tartışmaları ve ittifak arayışlarını Osmanlı yönetimi 19. yy boyunca sık sık yaşayacaktır. Osmanlı yönetimi tekrar Fransa'ya yakınlaştı. Fransa ile bir anlaşma yapıldı, Karadeniz'de ticaret hakkı verildi. Aynı hak İngiltere'ye de verildi. Bir süre sonra İngilizler Mısır'dan çekildiler.

Mısır'da 4 yıla yakın kalan Fransızlar Mısır yönetimine Osmanlı veya Memluk yöneticileri yerine Mısırlıları sokmuşlardır. Ayrıca Osmanlı vergilendirme usulleri yerine Fransız uygulamalarını getirmişlerdir. Böylece Mısır başka yörelere göre çağdaşlaşmaya daha hazır hale gelmiş oldu. Bu durum (1805) yılından sonra ayaklanarak Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşanın başarısına ve Fransızlarla işbirliğine zemin hazırlayacaktır.

DURAKLAMA DÖNEMİ VE SON BASARILAR

III. Mehmet zamanında Avusturya'ya karşı devam ettirilen savaşlarda Egri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmişse de I. Ahmet (1604-1617), Zitvatorok Antlaşmasını imzalayarak (1606), Osmanlinin, Avrupa'daki üstünlüğünün sona erdiğini bir anlamda kabul ediyordu. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlaşmayla Osmanlıda kalıyorsa da, artık iki devletin "esit" sayıldığı hükme bağlanmıştı. XVI.yüzyıl başlarından itibaren Avusturya ve İran'la girilen uzun savaşlar, ehliyetli idareciler, liyakatin yerini iltimas ve rüşvetin alması, buna bağlı olarak devletin askerî ve iktisadî düzeninin temelini oluşturan timar sisteminin bozulmaya başlaması, devletin güç ve otoritesini, halkın huzur ve asayişini güvenliğini sarsmıştır. XVII. yüzyıla girilirken bu olumsuz şartlar, anarsinin artmasına sebep olmuştur. Merkez ve tasra teşkilâtında görülen bozulmalar, pek çok isyanın çıkmasını ve dolayısıyla devlet nizamının sarsılmasını beraberinde getirmiştir. Bu isyanları üç grupta toplamak mümkündür; Tasrada çıkan Celâlî İsyanları, Eyalet isyanları ve İstanbul merkezli kapıkulu isyanları. Celâlî isyanlarının en önemli sebepleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi, devletin uzayan savaşlara bağlı olarak azalan gelirlerini karşılayabilmek için vergileri artırması, timar sistemindeki bozulmalar ve köylünün artan vergilere karşı huzursuzlukları idi. Halkın devlete olan güveninin sarsılması, isyancıların gücünü daha da artırıyordu. Kalenderoglu, Karayazıcı, Deli Hasan gibi Celâlîlerin isyanlarına, medrese öğrencisi suhteler ve basibos leventlerin isyanları da eklenince, devlet isyanları bastırmada oldukça zorlandı. Bu isyanlar yüzünden özellikle Anadolu'da dirlik ve düzenlik kalmadığı gibi, iktisadî durum da oldukça bozulmuştur. Yine bu otorite boşluğu nedeniyle Erzurum ve Sivas gibi yerlerin valileri ile Yemen, Bağdat, Eflâk, Bogdan gibi bağlı eyaletlerin yerli yöneticileri de isyan etmişlerdi.

Istanbul'daki yeniçerilerin ulûfelerini zamanında alamamalarını bahane ederek çıkardıkları isyanlar doğrudan sarayı hedef almıştır. Fesat yuvası hâline gelen Yeniçeri Ocagi'ni düzenlemek isteyen II. Osman (1618-1622) yeniçerilerin hismine ugramış, isyancılar sarayı basmıştır. Yeniçeriler, Genç Osman'ı tahttan indirerek yerine, III. Mehmet'in karesi I.Mustafa'yi getirmişler ve bununla da kalmayarak, Genç Osman'ı Yedikule Zindanlarında katletmişlerdir. Bu olay yeniçerilerin bir padisahi tahttan düşürüp, katletmelerinin ilk örneği olması açısından dikkat çekicidir.

Yeniçerilerin basa geçirdiği I.Mustafa'nın bir yıl sonra ölmesiyle, Osmanlı tahtına IV. Murat geçer (1623-1640), genç padisah, hâkimiyetinin ilk on yılında devlet idaresindeki inisiyatifi valide Kösem Sultan'a bırakmış ve güçlenene kadar fesat çıkaranlara karşı tedbirli davranmıştır. Ancak saraydaki huzursuzluk ve Anadolu'da yeniden patlak veren isyanların tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine 1632'de duruma müdahale eden IV. Murat, kısa zamanda otoriteyi tesis etmiştir. Sert tedbirlerle nifak çıkaranları, seyhülislâm ve karesleri de dahil, öldürtmekten çekinmemiş, bosalan devlet hazinesini yeniden çeki düzene koymuştur. Toparlanan Osmanlı Devleti, Bağdat'ı ele geçiren İran'a savaş açtı. IV. Murat, ünlü seferiyle Bağdat'ı geri aldı (1638). İran ile yapılan Kasr-i Sirin Antlaşmasıyla (1639), bugünkü sınırlara yakın olan Türk-İran sınırı yeniden çizildi.

1640'ta, IV. Murat'ın ölmesi üzerine yerine karesi I. İbrahim geçti(1640-1648).

Fakat onun sekiz yıllık saltanatında devlet her açıdan kötülemeye başlamıştı. Sonunda 1648 yılında o da öldürüldü ve çocuk yastaki IV. Mehmet Osmanlı tahtına çıkarıldı (1648-1687). Harem ve Yeniçeri Ocagi devlet işlerine istedikleri gibi müdahale eder olmuştular. Bu kötü gidis 1656'da Köprülü Mehmed Pasa'nın sadrazamlık vazifesine getirilmesine kadar devam etti.Köprülü Mehmet Pasa ve onun ailesinden olan diğer sadrazamlar XVIII. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Köprülüler Devri olarak bilinen bu dönemde geçici de olsa bir istikrar sağlanmış ve Osmanlılar son fetihlerini bu devirde gerçekleştirebilmişlerdir. Köprülü Mehmet Pasa, içerde sükûneti sağladığı gibi, Venediklilerin eline geçmiş olan Bozcaada ve Limni'yi geri alıp, Çanakkale Bogazi'ni ablukadan kurtardı. Köprülü Mehmet Pasa öldüğünde, padisah yine geniş yetkilerle oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Pasa'yi sadarete getirdi(1661). Erdel işlerine karışan Avusturya'ya karşı baslatılan savasta Fazıl Ahmet Pasa, Uyvar'ı fethetti. Avusturya yapılan anlaşmayla, Erdel ile Uyvar ve Neograd kalelerinin Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul etti. Uzun süredir kusatılan, Venedik'in elindeki Girit, Kandiye Kalesi'nin düşmesiyle Osmanlı hâkimiyetine girdi(1669). Lehistan'a yapılan sefer sonucunda Podolya da Osmanlı topraklarına katıldı (1676).

Büyük başarılarla imza atan Fazıl Ahmet Pasa'nın genç yasta ölmesi üzerine, IV. Mehmet, Köprülü'nün damadı Kara Mustafa Pasa'yi sadrazamlığa getirdi(1676).

Kara Mustafa Pasa, Çehrin'ı ele geçirdi (1678). Bu zaferden sonra, Ruslar, Dinyeper nehrinin sağında kalan toprakları Osmanlılara bırakmak zorunda kaldıkları ilk anlaşmayı Türklerle yapmıştır (1681). Zaferlerin devami getirerek Osmanlı'yi yeniden Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaştırmak isteyen Kara Mustafa Pasa, Orta Macaristan'da, Katolik Avusturya'ya karşı isyan eden Protestan Macarları himayesine aldı. Imre Tököli Osmanlılar tarafından Orta Macaristan kralı olarak tanındı. Mustafa Pasa, büyük bir orduyla Viyana'ya sefer düzenledi. Kanuni'nin ele geçiremediği Avusturya'nın merkezi Viyana'ya karşı baslatılan bu ikinci sefer boyunca Osmanlılar hiçbir direnmeyle karşılaşmadılar. 1683'te kusatma başladığında, Avusturya imparatoru çoktan şehri terketmişti. Ancak kusatmanın uzun sürmesi, Lehistan ve Alman askerlerinin, şehrin imdadına yetmesiyle neticelendi. İki ates arasında sıkışan Kara Mustafa Pasa, büyük bir bozguna uğradı. (12 Eylül 1683). Osmanlılar Belgrad'a kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Viyana bozgunu, sadrazamin Belgrad'ta hayatına mal olmuştı. Osmanlı devletine karşı Avusturya, Lehistan, Malta, Venedik ve son olarak Rusların katıldığı(1696) büyük bir ittifak oluşturuldu. Osmanlılar dört cephede bu ittifaka karşı mücadele verdiği sırada, içte de huzursuzluk artmaktaydı. IV. Mehmet tahttan indirilmesiyle yerine II. Süleyman (1687-1691) , II.Ahmet (1691-1695) devirlerinde huzursuzluk devam etti. Bu dönemde yine bir Köprülüze olan Fazıl Mustafa Pasa, ordu ve maliyeyi düzene koymaya yönelik başarılı icraatlerde bulunmuş ise de aynı aileden Hüseyin ve Nu'man Pasalar, sadaret makamında başarı sağlayamamışlardı.

II. Mustafa (1695-1703), Viyana bozgunu ve ardından gelen toprak kayıplarını önlemek amacıyla üç kez Avusturya'ya sefer düzenledi, ilk iki seferde kısmen başarı sağlandıysa da son seferde Osmanlı

ordusu Zenta denilen yerde bozguna ugradi. Bunun üzerine İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlılar, ittifak güçleriyle Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (26 Ocak 1699). 25 yıl için geçerli olacak bu anlaşma sonunda, Avusturya'ya Macaristan'ın büyük bir bölümü ve Erdel, Venediklilere Dalmasya kıyıları ve Mora, Lehistan'a ise Podolya ve Ukrayna bırakılıyordu. Rusya ile yapılan üç yıllık ayrı bir anlaşma ile de Azak Kalesi Ruslara terk ediliyor ve onların İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmaları kabul ediliyordu. Karlofça Antlaşması, Osmanlıların toprak kaybıyla neticelenen simdiye kadar imzaladıkları en ağır anlaşma idi.

I. Edirne Vakası adı verilen bir ayaklanma ile Osmanlı tahtına III. Ahmet geçirildi (1703-1730). Rusya bu dönemde hem Doğu Avrupa hem de Karadeniz istikametinde topraklarını genişletme gayesini gütmekteydi. Poltova yenilgisinden sonra Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Karl, iki ülke arasında yeniden bir savaşın başlaması için bir vesile oldu. Bu savaş ile Osmanlılar, Karlofça'da kaybettikleri toprakları tekrar kazanma fırsatını bulacaktı. Nitekim Prut'ta sıkıştırılan Ruslar (1711), anlaşma yaparak, Azak'ı terk etmek zorunda kaldılar. Karadag'da isyan çıkartan Venedik'e karşı açılan savaşlarda ise işgal altındaki Mora kurtarıldı. (1715). Bu başarılar üzerine, siranın kendisine geldiğini düşünerek harekete geçen Avusturya, Osmanlıları yenilgiye uğrattılar.

Temesvar ve Belgrad düştü. Osmanlılar Pasarofça Antlaşmasını imzalayarak (1718), Temesvar ve Belgrad ile birlikte Küçük Eflâk ve Kuzey Sırbistan'ı Avusturya'ya bıraktı. Dalmasya kıyılarındaki bazı kalelerin Venedik'e terki mukabilinde Mora muhafaza edildi. Osmanlıların Balkanlar ve Orta Avrupa seferleri için stratejik bir mevkiide olan Belgrad'ın düşmesi, ağır sonuçlar doğurmıştır. Avusturya, Belgrad'tan Balkan içlerine sarkmakta daha başarılı olacaktı.

LÂLE DEVRİ

Pasarofça Antlaşması neticesinde ortaya çıkan barışı iyi kullanmak isteyen Osmanlılar, artık Avrupa karsısında savunma durumunda kalacağını anladığından, Balkanlardaki sınır kalelerini tahkim etme, bölge halkını yanında tutmak için vergileri azaltma siyaseti uygulamaya ağırlık vermekteydi. Damat İbrahim Paşa, Osmanlılara üstünlük kurmuş olan Avrupa'yı her yönüyle tanımak için Avrupa baskentlerine elçiler gönderdi. 1718-1730 yılları arasındaki bu dönem, sanatta Lâle motifinin islenmesi sebebiyle "Lâle Devri" adıyla anılmaktadır. Bu dönemde matbaa açılması, çini ve kumas fabrikası kurulması gibi bazı müspet yenilikler yapılmış da, III. Ahmet ve saray çevresinin sasalı eğlenceleri ve harcamaları huzursuzluğu artırmaktaydı. Damat İbrahim Paşa'nın, İran'a karşı baslatılan savasta (1722) kesin netice alamaması ve uzayan savaş esnasında Tebriz'in sadrazamın gizli emriyle İran'a terk edildiği haberi, muhalefetin harekete geçmesine yetti.

Patrona Halil Ayaklanması'nın patlak vermesiyle bu dönem sona eriyordu. Damat İbrahim Paşa ve yakınlarıyla Sultan III. Ahmet asiler tarafından katledildiler (1730) Bu olayın ardından III. Ahmet'in yegeni I. Mustafa hükümdarlığa getirildi. (1730-1754). Kafkaslardaki sınır olaylarını bahane eden Rusya, Kırım Tatarlarına karşı büyük bir saldırı başlattı. Azak ve Bahçesaray Rusların eline geçti (1739). Fransa'nın da tesvikiyle Osmanlılar, Rusya'ya karşı savaş ilân etti. Rusya'nın yanında savaşa katılan Avusturya da, Eflâk ve Bogdan'a girmisti. Osmanlılar iki cephede de büyük başarılar kazandılar. Prusya, Fransa ve İsveç'in Osmanlılara yakınlaşması, Osmanlılar karsısında ummadıkları bir yenilgi tadan Rusya ve Avusturya'yı barış yapmaya zorladı. Bu savaş sırasında tekrar Osmanlıların eline geçen Belgrad'ta bir anlaşma imzalandı (18 Eylül 1739). Belgrad Antlaşmasıyla, Avusturya, Pasarofça barışıyla elde ettikleri tüm topraklardan geri çekildiler. Ruslar da Azak'ı terkederek bölgedeki kıyı ve deniz ticaretinin Osmanlı gemileriyle yapılmasını kabul etti. Bu anlaşma geçici de olsa Osmanlıların toparlanmasını sağlamıştır. Savasta Türklerin tarafını tutan Fransa'yla, Kanuni döneminde tanınan imtiyazları genişleten ve süre tahdidi koymayan yeni bir kapitülasyon antlaşması imzalanmıştır (1740). Damat İbrahim Paşa zamanında başlayan İran savaşları Lâle Devri'nden sonra da devam etmekteydi. Ruslar, çöküş dönemine giren Safavilerin elindeki Azerbaycan ve Dağıstan'ı işgal etmişlerdi.

Sirvan halkının talebi üzerine Osmanlılar duruma müdahale etmiş, iki ülke arasında çıkabilecek savaş Fransa'nın araya girmesiyle önlenmiştir. Rusya'nın kuzeydeki işgaline karşın Osmanlılar da Güney Azerbaycan'ı topraklarına kattılar. Sah Tahmasp 1732'de Osmanlılar ile barış yaptı. Bu durumu kabullenemeyen Afsar Nadir Bey, Sah Tahmasp'i devirerek kendi hâkimiyetini ilan etti (1736). Osmanlılar bazı toprakları Nadir Han'a bırakmaya razı oldu. Her iki taraf için de yıpratıcı olan bu uzun

savaslar, Kasr-i Sirin antlasmasiyla çizilen sinirlarin aynen kabul edildigi 1746 antlasmasiyla son bulmustur.

I.Mahmut döneminde, basarili savaslarin yani sira, ordu içinde de yeni düzenlemelere gidilmistir. Aslen Fransiz olup Osmanli hizmetine girerek beylerbeyi olan Ahmet Pasa, Humbaraci Ocagi'ni kurarak (1734), bati savas tekniklerini burada hayata geçirmis idi. I.Mahmut'un üvey kardesi III.Osman'in (1754-1757) yerine geçen, amcaoglu III. Mustafa (1757-1773) zamaninda da ordu içerisinde bazi islahatlar devam ettirilmistir. Nitekim onun döneminde Tophane islah edilerek yeni ve güçlü toplar dökülmüs, donanma yenilenmistir. Ancak, Rusya ile baslayan harpler bu yeniliklerin yeterli olmadigini gösterecektir.

GERILEME DÖNEMİ

1764 yılında Rusya, Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti ettiği Lehistan'ı işgal etmiş ve kaçan mülteciler Osmanlı sınırını geçen Ruslar tarafından katledilmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilân etmiştir(1768). Ruslar, Baserabya ve Kırım'ı işgal ettikleri gibi, İngilizlerin de yardımıyla, Baltik filosunu Akdeniz'e göndererek, Mora Rumlarını isyana tesvik etmişler ve Çesme'de demirli Osmanlı donanmasını gafil avlayarak, gemileri yakmışlardır. Bu arada Mısır'da da bir isyan hareketi başlamıştır. Ruscuk ve Silistre önlerinde Osmanlı kuvvetlerinin mevzii başarılar kazanmasının ardından II. Katerina, Lehistan ismini halletmeyi plânladığından Osmanlılarla anlaşma yapmayı kabul etmiştir. I.Abdulhamit'in (1773-1789) başa geçmesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile (21 Temmuz 1774) Kırım Hanlığı Osmanlıdan kopartılarak sözde bağımsız bir devlet olmuş, Baserabya, Eflâk, Bogdan Osmanlılarda kalmış, ancak Azak ve Kabartay bölgesi Rus hâkimiyetine geçmiştir. Ruslar bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa'ya tanınan kapitülasyonları da kazanmış ve her yerde konsolosluk açma hakkını elde ederek, Osmanlı'nın iç işlerine karışabileceği bir ortamı kendine hazırlamıştır. Nitekim 1783'te Kırım'ı işgal ve ilhak eden Rusya, Karadeniz'e hâkim olarak, sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirme yönünde büyük bir adım atmış, Ortadoksları himaye bahanesiyle de Balkanlardaki nüfuzunu kuvvetlendirmiştir.

Rusya'nın nihâî amacı, İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden diriltmek idi. İste bu maksatla, Osmanlı Devleti'ni taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayı haber alan Osmanlı Devleti, Prusya ve İngiltere'nin de tahrikiyle Rusya'ya karşı savaş açtı. Halkın infialine neden olan Kırım'ı geri almak Osmanlı'nın en büyük arzusu idi. Ancak bu savaşa Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın da katılmasıyla, Osmanlılar iki cepheye birden mücadele etmek zorunda kaldılar(1788). Avusturya'ya karşı iki kez savaş kazanıldı. Belgrat ve Banat ele geçirildi. Ancak Rusya'ya karşı doğu cephesinde başarı sağlanamadı. Bu tarihlerde Osmanlı tahtına III. Selim çıkmıştı (1789-1807). III. Selim İsveç ile bir anlaşma yaparak Rusya'ya karşı bir müttefik kazanmıştı. Ancak Rusya Bükres ile Küçük Eflâk'ı almış, ardından da Belgrat ve Bender düşmüştü. 1790'da Avusturya İmparatoru II. Joseph ölünce iç ayaklanmalar baş göstermiş ve Fransız ihtilalinin etkileri bu ülkede de hissedilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine yeni İmparator II. Leopold, Zistovi anlaşmasını imzalayarak Osmanlılarla olan savaşı sona erdirdi (1791). Bu anlaşma mevcut statükoyu muhafaza eden maddelerden ibaretti. Rusya ile de, İspanya'nın aracılığıyla Yas Baris Antlaşması imzalandı (1792). Rusya'nın savaş sırasında işgal ettiği yerlerden sadece Özi, anlaşmayla verilmiş oluyordu. Hem Avusturya hem de Rusya bu anlaşmalarla, Fransa ve Lehistan'daki gelişmelere dikkatlerini verirken, Osmanlı Devleti de gerekli islahatları yapmak için bir soluklanma zamanı bulabilecekti.

İyi bir eğitim görmüş olan III. Selim bu barış döneminden faydalanarak, devlet içinde, özellikle askerî alanda, islahatlar yapmak istiyordu. Bu maksatla, Nizâm-i Cedid adı verilen ilk islahat hareketiyle, yeni bir ordu kurdu(1793). Yeniçeri Ocakı'nı kaldıramayacağını bildiğinden, öncelikle Nizâm-i Cedid denilen bu orduyu batılı tarzda düzenleyip, başarısını kanıtlamak gerekliydi. Ancak bundan sonra Yeniçeri Ocakı lagvedilebilirdi. Fakat kendileri aleyhine ortaya çıkan gelişmelerden endişe duyan Yeniçeriler, bazı devlet adamlarını da yanlarına çekerek yeniliklere karşı çıktılar ve isyan ettiler. Üstelik bu arada Napolyon Bonapart, bir orduyla Mısır'ı işgale başlamıştı (1798). Osmanlılar, Rusya, İngiltere ve Sicilya'nın da menfaatlerine dokunan Fransız işgaline karşı harekete geçti. Ehramlar savaşıyla, Mısır'ı ele geçirip, kuzeye yönelen Bonapart, Akka'da Osmanlı savunmasını geçemedi (1799). Kusatmayı kaldıran Napolyon geri dönerken, yerine bıraktığı ordu komutanları da maglûp edildiler. Neticede Fransızlar Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı(1801). Fransa'yı barışa zorlayan önemli bir sebeplerden birisi de, Akdeniz'de Rus ve Türk donanmalarının is birliği yapmaları, İngiltere'nin Fransız savaş ve ticaret gemilerini taciz etmesiydi. Fransa'nın Akdeniz ve Orta Doğu'daki ticarî menfaatlerinin zedelenmesi onları barışa zorlamaktaydı.

1802'de imzalanan anlaşmayla Fransa bölgede yine ticaret yapma güvencesi almış ve kapitülasyon hakkını elde etmiştir. Bu olayı bahane ederek Akdeniz'e inen Rus donanması, Osmanlı donanmasıyla birlikte Fransa'nın elindeki bazı adaları ele geçirmiş idi. Fakat halk,

ebedî dűşman olarak gördüğü Rusya ile is birliğı yapılmasına büyük tepki g stermis ve bunun sonunda III. Selim'e ve islahatlarına karsi cephe genislemisti. Üstelik Napolyon'un, Orta Dogu'da Araplara yönelik propagandasinin da etkisiyle bölgede bazı isyanlar  ıkmisti. Böylece Bulgaristan ve Sırbistan'da çıkan isyanlara bir de Suriye'de ve Hicaz'da çıkan isyanlar eklenmis oluyordu. Vehhabiler ayaklanarak, 1803-1804'te Mekke ve Medine'yi ele geçirmislerdi. Osmanlıların tekrar Fransa ile yakınlaşmaları, İngiliz ve Rusları harekete geçirmiş ve sonunda Rusya Eflak ve Bogdan'ı işgal etmişti. Bu savaş sürerken Nizâm-i Cedid'in Rumeli'ye de kaydırılmasından memnun olmayan isyancılar Sehzade Mustafa'nın tahrik ve tesvikiyle birleserek İkinci Edirne Vak'ası denilen büyük bir ayaklanma baslatmışlardı (1806). Neticede İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı III. Selim'in sonunu hazırladı. Saraya giren isyancılar III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yi tahta geçirdiler (29 Mayıs 1807). Nizâm-i Cedid lagvedildi. Fakat III.Selim'e bağılı olan Ruscuk bayraktarı Mustafa, yenilik taraftarlarıyla birleserek, karsi darbeye bulundu. Amacı III. Selim'i yeniden tahta çıkarmaktı. IV. Mustafa'nın, sabık padisahi  ld rtt ğ n n öğrenilmesi üzerine, kardeşi II.Mahmut basa geçirildi (28 Temmuz 1808).

Alemdar Mustafa Pasa sadareti  şlenerek, III. Selim'in baslattığı islahatları devam ettirmeye çalıştı. Nizâm-i Cedid'i, Sekb n-i Cedid adı ile yeniden canlandırdı. Ancak ulemayı ve yeniceşleri memnun edemeyen Alemdar Mustafa Pasa, 1809'da çıkan bir isyanda öldü.

II.Mahmut ve Islahat Hareketleri; II. Mahmut devri (1808-1839), hem gerçekleştiren yenilik hareketleri ile hem de etnik ve siyasî isyanlarıyla Osmanlı Devleti'nin yol ayrimına girdiğı bir dönemi ifade eder. II.Mahmut, öncelikle orduyu bastan asagi düzenlemek ile ise başladı. Yeniliklere karsi çıkan Yeniceş Ocacı bir nizamname ile ortadan kaldırıldı. Vak'a-yi Hayriye olarak adlandırılan bu köklü değışiklikle (15-16 Haziran 1826), yeni bir ordu olusturuldu. Ancak yeniceşler bu düzenlemeye boyun egmeyerek isyan ettiler. Sadrazam'ın sarayını basan yeniceşler sadrazamın ve islahat ların baslarını istediler. Ancak At Meydanı'nda toplanan yeniceşler dağıtıldı, ocakları bombalandı. Böylece Avrupa tarzında yeni bir ordunun kurulması yönündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış oluyordu. II. Mahmut h k met teskilâtında da değışikliklere giderek kabine ve nezaret (bakanlık) usulünü benimsedi. 1836 yılında Dahiliye ve Hariciye Nazirlikleri kuruldu. Avrupa devletleri ile A.B.D ile ticarî anlaşmalar yapıldı. İktisadî ve adl  sistemde değışikliklere gidildi. Avrupa tarzında eğitim veren r stiyeler, Harbiye ve Tıbbiye okullarının açılması vb. gibi eğitim alanında da islahatlar gerçekleştirildi.

Fakat, kimi sekl , kimi  ze yönelik bu yenilikler devletin içinde bulunduğı zorlukları asmasına yetmediğı gibi, Osmanlı coğrafyasındaki parçalanma II.Mahmut döneminde daha da hissedilir hale geldi.

Sırp ve Yunan İsyanları; Fransız İhtil l'i'nin getirdiğı milliyet  fikirlerle temellendirilen ancak, daha ziyade arkasında Rusya ve diğeri Avrupa devletlerinin tesvik ve tahriki olan etnik ve mahallî isyanlar bu dönemde alevlendi. III.Selim zamanında isyan eden Sırlar, 1812 Bükres Antlaşması ile bazı imtiyazlar almalarına ragmen, yeniden ayaklandılar. Yeniceş Ocagının kaldırıldığı tarihlerde Sırlarla kısm  bir anlaşmaya varıldı. Ancak 1830'da bir hatt-i serif ile Sırbistan'ın Osmanlı hâkimiyetinde bir prenslik olarak varlığı kabul edildi. Rusya'nın XIX. yüzyıla girerken Osmanlıya karsi sürdürdüğü savaşların altında Balkanları ve özellikle Rumları Osmanlı Devleti'nden koparmak yatıyordu. Nitekim Odessa'da yeniden  rg tlendirilen Etnik-i Eterya adlı cemiyetin başkanlığına Yunan İsyanı sırasında  ar I.Alexandre'in yaveri Prens Ipsilanti getirilmişti. Yapılan plana göre Yunanistan, Yanya ve Tuna civarında isyanlar  ıkarılacaktı. Ipsilanti 1821'de Romanya'ya geçerek Ortodoksları ayaklandırmaya çalıştı fakat başarılı olamadı.  ar, Türklere yenilerek Macaristan'a kaçacak olan Ipsilanti'yi desteklemekten vazgeçti. Bu sırada Mora'da da Patras b spiskoposu isyan etmişti (25 Mart 1821). 1822'de Yunanlılar bağımsız olduklarını ilân ettiler, Mora'da ve adalarda çok sayıda T rk  katlettiler. Rusya ve Avrupa bu isyanı gayriresm  yollardan desteklemekteydiler.

Girit ve Mora valiliğinin kendisine verilmesini II.Mahmut'a kabul ettiren Mehmet Ali Pasa bu

isyani bastirmekle görevlendirildi. 1822'de Girit'e, 1824-25'te Mora'ya girildi. Bu gelisme karsisinda Rusya, Fransa ve Ingiltere aralarinda anlasarak (1827), Yunanistan'in özerk bir prenslik olarak kabul edilmesi hususunda Osmanlilari sikistirmek istediler. Türkler bu olayi iç islerine müdahale olarak kabul edip, teklifi reddetti. Bunun üzerine Osmanli ve Misir donanmasi Navarin'de, bir kaza sonucu(!), yok edildi. Üç ülkeyle iliskiler kesildi ve 1828'de Rusya, müttetiklerinin destegiyle Osmanli Devleti'ne savas ilân etti. Rus ordusu doguda Erzurum'u ele geçirdi. Batida ise Edirne isgal edildi. Padişah, Prusya, Fransa ve Ingiltere elçilerini araya sokarak, Londra Protokolünü kabul edecegini bildirdi. Böylece Edirne Antlasmasi(1829) ve ardından Londra Konferansi (1830) imzalandi. Antlasma ile Prut iki ülke arasinda sinir oluyor, Eflâk, Bogdan ile Sirbistan'in özerkligi kabul ediliyordu. Girit'in Osmanlilarda kalmasi sartıyla Yunanistan'in bagimsizligi da tasdik ediliyordu.

Mehmet Ali Pasa Isyani ve Misir Meselesi; Mora'nin elden çıkmasiyla, oğlu Ibrahim'in Mora valisi olma ümidini kaybeden Misir Valisi M.Ali Pasa, II.Mahmut'tan, yardımlarina karsilik, Suriye'nin idaresini istedi. Bu istegin reddedilmesi üzerine M.Ali Pasa harekete geçti ve Filistin ile Suriye'ye girdi (1831). Akka ve Sam, oğlu Ibrahim tarafından ele geçirildi. Ibrahim Pasa, kısa zamanda Anadolu'ya kadar ilerledi.

Konya yakinlarindaki savasta Osmanli ordusunu yenilgiye ugratti. Her birinin ayri hesabi oldugu büyük devletler, telâslanarak araya girmek istediler. Fransa ve Ingiltere'nin anlasamamasi üzerine, Rusya durumdan faydalandi. Zor durumdaki II.Mahmut, Rus ordusunun ve donanmasinin Istanbul yakinlarina gelmesine müsaade etti. Rusya'nin kârli çıkmasindan endiselenen Fransa ve Ingiltere, II.Mahmut ile anlasma yapmasi için M.Ali Pasa'ya baski yaptilar. Neticede Kütahya Antlasmasi imzalandi (1833). Bu anlasmayla, Mehmet Ali Pasa, Misir ve Girit'ten baska Sam ve oğlu Ibrahim de, Cidde valiligi yani sıra Adana'yi uhdelerine alacaklardi. Rusya, yardımlarina karsilik II.Mahmut ile Hünkar Iskelesi Antlasmasi diye bilinen bir anlasma yaparak, Istanbul'daki durumunu kuvvetlendirmeyi basardi (1833). Anlasmaya göre Osmanli Devleti'nin toprak bütünlüğünün garantisi ve gereginde Osmanlinin yardimina kosulmasi karsiliginda Rusya, Bogazlari bütünü yabancı savas gemilerine kapatilmasini kabul ettiriyordu. II.Mahmut, Kütahya anlasmasindan memnun degildi. Bu sebeple M.Ali Pasa'ya karsi yeniden harekete geçti. Fakat Osmanli ordusu Nizip'te bir kez daha yenildi (1839). Üstelik Kaptan Pasa, Osmanli donanmasini Misir'a teslim etmist. Bu arada II. Mahmut ölmüs ve yerine I.Abdulmecit geçmist (1839-1861). Misir Meselesi'nin Çözümü ve Bogazlar Meselesi; Rusya'nin Hünkar Iskelesi Antlasmasina dayanarak duruma tek basina müdahale etmesini uygun bulmayan Ingiltere ve Fransa yeniden devreye girdiler. Avusturya ve Prusya'nin da katilmasiyla Londra'da bir konferans toplandi (1840).

Toplantida Mehmet Ali Pasa'nin veraset yoluyla Misir valiligine sahip olmasi karsiliginda, Suriye'den ve elinde tuttuğu Osmanli donanmasindan vazgeçmesi istendi. Konferans kararlarini M.Ali Pasa'nin tanimamasi üzerine Ingiltere Suriye limanlarini donanmasi ile topa tuttu. Nihayet M.Ali Pasa durumu kabul etti. I.Abdulmecit de iki ferman yayimlayarak onun valiligini onayladi. Ardindan Ingiltere kendileri aleyhine olan Hünkar Iskelesi Antlasmasi'nin yürürlükten kaldırilmasini öngören uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. Londra Antlasmasi ile (Temmuz 1841), Istanbul ve Çanakkale bogazlari'nin baris zamaninda savas gemilerine kapali tutulmasinin kararlattirdigi bir Bogazlar Sözlesmesi imzalandi. Böylece Ingiltere, Rusya'nin elinden inisiyatifi almış oluyordu.

Daha önceleri gerçekleştirilmeye çalışılan Islahat Hareketleri, Osmanli Devleti'nin kendi iradesiyle uygulamaya çalıştigi, içte ve distaki basarisizliklarini önlemeye yönelik yenilikleri ifade etmekteydi. Ancak Avrupa ve Rusya'nin mütemadiyen iç islerine müdahale etmesi, Osmanli Devleti'ni, kendi inisiyatifi disinda, yeni tedbirler almaya zorlamaktaydi. Özellikle gayrimüslim unsurlari bahane eden devletlerin müdahalelerine fırsat vermemek için idarî ve hukukî düzenlemelere gidilmesi düşünölmekteydi. Hariciye Naziri Mustafa Resit Pasa'nin hazirladigi düzenlemeler, I.Abdülmecit tarafından tasdik edilmisti. 3 Kasim 1839'da

I.Abdülmecit "Gülhane Hatt-i Hümayunu"nu ilan ettirdi.

Bu fermanla, dini ve irki ne olursa olsun Osmanlı tebaasından olan herkesin esit olması, herkesin yasalara göre yargılanması, varlığı ölçüsünde vergilendirilmesi ve askerlik süresinin 4-5 yılı geçmemesi gibi hükümler yer alıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti bu dönemde Avrupa tarzına öykünen idarî düzenlemelerde de bulundu. Bu şekilde Avrupa devletlerinin en azından bazılarının, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygısının kazanılması hedeflenmekteydi. Fakat gelişen siyasî olaylar, bunun o kadar kolay olmayacağını gösterecektir.

Sark Meselesi ve Kırım Savası; Tanzimat döneminde nispeten sağlanan barış ortamı, Rusya'nın müdahalesiyle tekrar bozulmaya başladı. Balkanlarda panslavist bir politika izleyen Rusya, aynı zamanda "Kutsal yerler sorunu"nu ortaya atarak, doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin varlığını hedef almaktaydı. Avrupalılar tarafından "Sark Meselesi", önceleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanması şeklinde düşünülürken, daha sonra bu toprakların paylaşımı sorunu hâline dönüştürüldü. Çünkü Osmanlı Devleti artık bir "hasta adam" idi. Ancak R.Mantran'ın da ifade ettiği gibi, hasta, kendisini iyileştirmeyi amaçlamayan doktorların insafına kalmıştı. Onlar, Avrupa'nın hasta adamının mirasını paylaşma telâsındaydı.

Küçük Kaynarca antlaşması'ndan sonra Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar'ın haklarını koruma rolünü üstlenen Rusya, Kudüs merkezli "kutsal yerler"in korunması ve idaresi hususunu da gündeme getirdi. Fransızlarla imzalanan kapitülasyonlarda, Latin din adamlarına Kudüs Kilisesi üzerinde bazı haklar tanınmıştı.

1808'den itibaren Rusya'nın baskıları neticesinde onların yerini Ortodoks papazlar almaya başladı. Fransa'nın ve Rusya'nın 1850-51'de Bab-i Ali'ye bu durum hakkında yaptıkları müracaatlar, kurulan komisyonlarda değerlendirildi ve bazı kararlar alındıysa da hiçbirini memnun edemedi. Bunun üzerine Çar I.Nikola, İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmayı teklif etti ve İngilizlerin sessizliğini koruması üzerine de askerlerini Basarebya ve Lehistan'a çıkarttı. Rus elçisi Mençikof'un asiri tavizler içeren teklifini reddeden I.Abdülmecit, İngilizlere yakın olan Mustafa Resit Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ruslar 26 Haziran 1853'te, Prut'u geçerek, Eflâk ve Bogdan'ı istilâ ettiler. Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere ile ittifak anlaşması imzaladı. Bu ittifaka Avusturya ve İtalyan birliğini kurmaya çalışan Piyemonte hükûmeti de katıldı. İttifak donanması Çanakkale'de mevzilenmişti. Durumdan endişelenen Rusya, askerlerini geri çekmeye başladı. Müttefikler, Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü ortadan kaldırmak için, Kırım'a yöneldiler. Rusların en büyük üssü olan Sivastopol, bir yıl süren bir kışatmanın ardından ele geçirildi (1855). Bu sırada tahta oturan II.Alexandre, barış yapmayı kabul etti. Müttefiklerin yani sıra Prusya'nın da katıldığı Paris Antlaşması ile (30 Mart 1856), taraflar işgal ettikleri bölgelerden çekilecek, Osmanlıların toprak bütünlüğü ve Bogazların statüsü, Avrupa'nın "kefilliği" altında korunacaktı. Osmanlıların Avrupa Konseyi'ne dahil edilmesi karşılığında ise, sultan yeni bir ıslahat fermanı ırat edecekti. Bu madde ve Karadeniz'in tarafsızlığının kabulü, savaşın galibi durumundaki Osmanlıların aleyhine idi. Nitekim, Eflâk ve Bogdan'ın birleşmesi ve Sırbistan'a yönelik yeni haklar da Paris Antlaşmasıyla tescil edilmisti.

Henüz Kırım Savası sürerken, Viyana'da bir araya gelen İngiltere, Fransa ve Avusturya, Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki farklılıkların her alanda ortadan kaldırılmasını öngören bir fermanı sultanın yayımlamasını, barış için ön şart koşmuşlardı. Paris Antlaşması müzakere edilirken, müttefiklerin bu istekleri I.Abdülmecit tarafından yerine getirildi ve ıslahat Fermanı ilân edildi (18 Şubat 1856). Tanzimat'la kabul edilen hususların esas alındığı bu fermanla, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitlik sağlandığı Avrupa'ya garanti edilmis oluyordu. Ayrıca iç hukuk alanında ve ticaret hukukunda da yenilikler getiriliyor, Ceza ve medenî hukukun bir bölümü, dinî esaslardan arındırılıyordu. Aslında Tanzimat süreciyle başlayan bu değişiklikler, idari yapılanmada da kendisini hissettirmiştir. 1868'de Sıra-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye kurularak buralarda hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar

görevlendirilmiştir. Islahat Fermani ile getirilen düzenlemelerin uygulanması daha çok I.Abdülaziz'in tahta çıkması (1861-1876) ile gerçekleşebilmiştir.

Paris Antlaşmasına imza koyan devletler, anlaşma maddesinde de yer aldığı için Islahat Fermani'ni, Osmanlı Devleti'ne müdahale etmede bir koz olarak kullanmışlardır. Nitekim Fransa, Dürzilerin Katolik Marunilere saldırmalarını bahane ederek Lübnan'a asker çıkarmış ve 1871'e kadar orada kalmıştır. Karadag'da çıkan bir anlaşmazlık yine büyük devletlerin aracılığı ile halledilmiştir (1862). Güçlü devletler tarafından tesvik ve tahrik edilen Balkanlardaki Hristiyan toplulukları, çıkardıkları isyanlar bastırılmalı, Osmanlı Devleti'nden yeni haklar elde etmeyi başaracaklardır. Örneğin Sirplar ve Bulgarlar yeni haklar elde etmiş, Eflâk ve Bogdan'ın Romanya adı altında birleşmeleri kabul edilmiştir. Muhtariyet hakları genişletilen Mısır'da, İngiliz-Fransız nüfuz mücadelesi kızışmış, III. Napolyon'un tesebbüsü üzerine, Abdülaziz istemediği hâlde Süveys Kanalı projesini kabul etmek zorunda kalmış ve kanal 1869'da büyük bir törenle açılmıştır.

Avrupa devletleri ve özellikle Rusya'nın kışkırttığı topluluklar, bağımsızlıklarını ilân etmek için harekete geçmekteydiler. 1866'da Girit İsyanı çıktı. Yunanistan'a bağlanmak amacıyla başlayan isyan bastırılmasına rağmen, Avrupa devletleri araya girerek sultanın Girit'e yeni bir statü vermesini sağladılar (1868). Rusya tarafından oluşturulan komiteler vasıtasıyla Bulgarlar ayaklandırıldı. Onlara da geniş haklar verildi (1870). Fakat bununla yetinmeyen Bulgarlar, Bosna ve Hersek'teki karışıklıkların ardından yeniden ayaklandılar (1875-76).

Bulgar isyanı sert biçimde bastırıldı. Fakat bu sırada Genç Osmanlılar, Abdülaziz'e baslattıkları muhalefeti, mücadeleye dönüştürdüler. Nihayet Mithat Paşa'nın öncülüğündeki yenilikçi idareciler Abdülaziz'i tahttan indirerek yegeni V.Murat'ı basa geçirdiler (30 Mayıs 1876). Ancak hastalığı sebebiyle üç ay sonra o da tahttan indirilerek, Kanun-i Esasi'yi ilân edeceğine beyan eden kardeşi II.Abdülhamit Osmanlı tahtına çıkarıldı.

Bu arada Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne baskı kurmasını kendi menfaatine aykırı gören İngiltere, Balkanlardaki bunalımı görüşmesi için İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanmasını sağlamıştı. İstanbul Konferansı çalışmalarını sürdürürken II.Abdülhamit Mesrutiyet'i ilân etti (23 Aralık 1876). Kurulacak Meclis-i Mebusan'da bütün topluluklar temsil edilebilecekti. Parlâmenter monarşi, İstanbul Konferansı'nın toplanış sebebinin tamamen ortadan kaldırılmasına rağmen, konferansa katılan devletler, Balkan topluluklarının bağımsızlıklarını istediklerinden bir sonuca varılamadı. Osmanlı Devleti'nin çağırılmadığı Londra'da toplanan bir başka konferansta, büyük devletler isteklerini tekrarladılar. Rusya, Osmanlı Devleti'ne alınan kararları kabul ettirmek için savaş ilân etti.(Nisan 1877). Tarihimizde "93 Harbi" diye bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, askerî ve siyasî bakımdan önemli sonuçlar doğurmuştur.

Kanun-i Esasi'nin kabulü ile açılan Genel Meclis, padişah tarafından seçilen Ayan Meclisi ve halk tarafından seçilen Mebusan Meclisi'nden ibaretti. Londra Konferansı'ndan önce çalışmaya başlayan bu meclis, hükûmet tarafından sunulan teklif ve kanun tasarıların karara bağlayarak ilk dönem çalışmalarını tamamlamıştı. Ancak 93 Harbi'nin sürdüğü sıkıntılı zamanlarda meclisteki azınlık mebusları çalışmaları sekteye uğrattığı gibi, bunalımın artmasını da sağlıyorlardı. Nitekim Gazi Osman Paşa'nın büyük bir kahramanlık göstererek 5 ay savunduğu Plevne'yi asan Ruslar, Yesilköy'e kadar ilerlemişlerdi. Doğu'da ise ancak Erzurum önlerinde durdurulmuşlardı. Meclis savaşın gidişatından hükûmeti ve padişahı sorumlu tutarak, siyasî tansiyonu yükseltmekteydi. II. Abdülhamit, devletin ileri gelenleri ve bazı mebuslarla yaptığı toplantıdan bir sonuç alamayınca, Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak, etnik yapısının karışıklığı sebebiyle çalışmaları aksayan meclisi kapattı (14 Subat 1878). Bu I.Mesrutiyet'in sonu demektir.

Berlin Kongresi ve Balkanlardaki gelişmeler; İstanbul önlerine kadar gelmiş olan Rusya ile Yesilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı (3 Mart 1878). Bu anlaşmayla, sözde Osmanlı'ya bağlı Dobruca, Doğu Makedonya ve Trakya'yi içine alan Büyük Bulgaristan

Prensligi kuruluyor; Romanya, Sirbistan ve Karadag bagimsizliklarına kavusuyordu. Ancak, Rusya'nin genismemesinden rahatsızlık duyan Avrupa devletlerinin araya girmesiyle bu anlasma hükümleri yürürlüğe giremedi.

Ingiltere donanmasını harekete geçirdi. Osmanlı Devleti ile yaptığı bir anlaşmayla Kıbrıs'a yerleşti (4 Haziran 1878). Araya giren Bismark, ülkesinde bir konferansa ev sahipliği yaparak hem muhtemel bir savaşı önlemek hem de Almanya'nın menfaatlerini korumak istiyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya'nın da katıldığı Berlin Kongresi 13 Temmuz 1878'de imzalanan bir anlaşmayla son buldu. Bu anlaşma, artık Rusya'nın yani sıra, diğer devletlerin de parçalamaya çalıştıkları Osmanlı'dan, kendi paylarını alma anlaşmasıydı. Berlin ve Ayastafanos antlaşmalarında öngörüldüğü gibi, Sirbistan, Karadag ve Romanya'nın bağımsızlığı onaylandı. Bulgaristan üç bölüme ayrıldı. Bulgaristan Prensligi haricinde müstakil bir Doğu Rumeli eyaleti oluşturuldu. Girit'in statüsüne benzer bir statüyle Makedonya, Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Yunanistan Tesalya ve Epir'in bir bölümünü aldı. Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal edildi. Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'a sahip oldu. Berlin Kongresi, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve ortadan kaldırma arzularının bir neticesi idi. Balkanlarda büyük devletlerin inisiyatifiyle ortaya çıkan küçük devletçikler, bölgede o dönemden günümüze kadar ulaşan siyasî ve etnik çatışmaların piyonları olmaktan öteye gidemediler. Nitekim Avusturya'nın ve Rusya'nın Balkanlarda nüfuzlarını artırmaları, Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açacaktır.

Berlin Kongresi'nin sonuçları kısa zamanda ortaya çıkmaya başlamıştı.

Balkanlardan bir pay alamayan Fransa, önceden nüfuz sahasına dahil ettiği Cezayir ile Tunus arasındaki sınır problemini bahane ederek, Tunus'u işgal etti (1881). Fransa ile İngiltere arasında çekişmeye sahne olan Mısır'da, Hıdiv İsmail Paşa'ya karşı başlatılan bir askerî ayaklanma ile ortaya çıkan durum İstanbul'da görüşülürken, İngilizler İskenderiye'yi topa tuttu. Osmanlıların karşı çıkmalarına rağmen İngilizler Mısır'ı ele geçirdiler(1882). Bulgaristan Prensligi, Doğu Rumeli'de çıkan isyana değerlendirerek (1885), bölgeyi kontrolü altına aldı. Osmanlı Devleti Rusya'nın baskısı sonunda, Kircaali ve Rodop dışındaki Doğu Rumeli Valiliği'nin Bulgar Prensligi'nin idaresine geçmesini kabul etmek zorunda kaldı (1886). İkinci Mesrutiyet'in ilânı sırasında ise Bulgarlar bağımsızlıklarını ilân ettiler (1908). Bulgar, Yunan ve Arnavutların hak iddia ettiği Makedonya'da çıkan olaylar Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı. Fakat, Rusya ve Avusturya devreye girerek Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya'da, ülkelerinden iki gözlemcinin görev yapmasını sağladılar (1893). Megalo İdea adını verdiği Bizans'ı diriltme çabasındaki küçük Yunanistan, 1896'da çıkan isyana bahane ederek Girit'i ilhaka yeltendi (1896). Osmanlılar Dömeke Meydan Savaşı ile Yunanlıları büyük bir bozguna uğrattılar (1897). Fakat Rusya ve Avrupa devletlerinin müdahalesi ile İstanbul'da toplanan bir konferans ile Girit'te valiliğine Yunan kralının oğlunun getirildiği özerk bir yönetim kurulması, adanın fiilen Yunanistan'a bırakılması anlamına geliyordu.

93 Harbi'nden sonra sun'î bir Ermeni meselesi ortaya çıkarılmıştı. Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları sebebiyle "millet-i sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler, önceleri Doğu Anadolu'yu ele geçirmek isteyen Rusya ve ardından İngiltere tarafından kullanılmaya başladılar. Hınçak ve Tasnak tedhis örgütlerini kurarak, İstanbul ve tasrada terör yaratan bazı Ermeniler özellikle İngilizler tarafından destekleniyorlardı. Doğu'da hiçbir zaman çoğunluk olamayan Ermenilere kurdurulacak bir devlet ile Rusya Akdeniz ve Orta Doğu'ya sızabilecekti. İngiliz himayesindeki bir Ermeni devleti ise aksine bunu önleyebilirdi. Her iki tarafında kullandığı Ermeniler 1889'dan itibaren tedhise başladılar. Van, Erzurum ve Bitlis'te çıkan olaylar bastırıldı. Ardından baskentte Osmanlı Bankası'na kanlı bir baskın yaparak bankayı işgal ettiler. II.Abdülhamit'e yönelik bir suikast teşebbüsünde bulundular. I.Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi yıllarında da Ermeniler devlet aleyhine faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

I.Mesrutiyet'in kaldırılmasından sonra II.Abdülhamit içte ve dışta meydana gelen olumsuz gelişmelerin de etkisiyle, kati bir yönetim sergilemeye başlamıştı. Mesrutiyet taraftarları da

buna karsilik muhalefetlerinin dozunu artirmislardi. Osmanlilik fikrinin temsilcisi olan Sadrazam Midhat Pasa 1881'de ölüm cezasina çarptirilmis, sonra affedilerek, Arabistan'a sürgüne gönderilmis ve 1883'te öldürülmüştü.

Ali Suavi, Ziya Pasa ve Namik Kemal gibi kisiler de sultan tarafından bertaraf edilmişlerdi. Ancak devletin içinde bulunduğu güç durum onların baslattığı muhalefetin güçlenerek büyümesine zemin hazırlamaktaydı. Balkanlardaki çalkantıların yanı sıra Osmanlı Devleti iktisadî açıdan da çok zor durumda idi. Devlet iç ve dış borçlarını kapatabilmek için batılların elindeki Osmanlı Bankası ile malî bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştı (1879 ve 1881). Buna göre banka mali yardımları karşılığında, devletin bazı gelirlerini devralıyordu. İngiliz ve Fransızların kontrolünde bu maksatla kurulan Düyun-i Umumîye İdaresi Osmanlı ülkesini âdeta bir sömürge hâline getirecektir.

Genç Türkler veya Jön Türkler adı verilen ve yurt dışında ve içinde faaliyet gösteren Mesrutiyet taraftarları, İstanbul'da İttihad-i Osmani derneğini kurmuşlar ve bu dernek 1894/95'te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştı. Selanik'te Enver ve Niyazi Pasalar gibi subayların da katılmasıyla güçlenen İttihatçılar, Osmanlı devletini ancak Kanun-ı Esasî'nin yeniden kabulünün kurtarabileceğini düşünüyörlerdi. Kolagasi Niyazi Bey ve ona katılan Enver Bey'in Resne'de isyan ederek daga çıkmaları ve Rumeli'de halk tarafından büyük bir destek bulmaları üzerine II.Abdülhamit anayasayı yürürlüğe koyarak II.Mesrutiyet'i ilân etti ((23 Temmuz 1908).

17 Aralık 1908'de meclis yeniden açıldı. Yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası büyük bir başarı sağlamıştı. Ancak bu gelişmeler esnasında Bulgaristan bağımsızlığını elde etmiş ve Girit meclisi Yunanistan'a ilhak kararı almıştı.

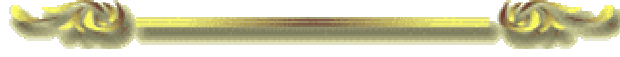
İsgal altındaki Bosna Hersek ise Avusturya tarafından fiilen ilhak edilmisti (5 Ekim 1908) Millî bir politika izlemeyi amaçlayan İttihatçılar, olumsuz gelişmelerin de etkisiyle gittikçe otoriter bir idare oluşturmaya başlamışlardı. Bundan faydalanmak isteyen Mesrutiyet aleyhtarları, bazı Avrupa devletlerinin de kışkırtmasıyla isyan ettiler. İstanbul'daki Avcı Taburları'nın 13 Nisan 1909'da baslattıkları isyan sırasında pek çok İttihatçı öldürüldü. II.Abdülhamit olayları önleyemedi. Bunun üzerine Mahmut Sevkî Pasa komutasındaki ordu Selanik'ten yola çıktı. Harekat Ordusu adı verilen bu ordunun kurmay başkanı Mustafa Kemal idi. Harekat Ordusu, kısa sürede duruma hâkim olarak isyanı bastırdı. İsyanı sorumlu tutulan II.Abdülhamit, seyhülislâmdan alınan fetva ile meclis tarafından tahttan indirildi (27 Nisan 1909) ve kardeşi V. Mehmet Resat yerine getirildi. V.Mehmed (1909-1918) devlet idaresinde inisiyatif İttihatçı hükûmete bırakmıştı. Yeni iktidar zamanında da felâketler birbirini takip etti. Osmanlı Devleti hızla dağılma devrine girmektedir.

Osmanlıların iç işleri ve Balkanlardaki gelişmelerle ugrasmasını fırsat bilen İtalyanlar, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi (1908), Arnavutların isyanı (1910) gibi olaylardan da cesaretlenerek, pastadan pay alabilmek için Trablusgarp'a asker çıkardı. (Eylül 1911). İtalyan donanması denizden, İngilizler ise Mısır'ı ellerinde bulundurduğundan karadan, Osmanlıların bölgeye asker göndermesini imkânsız hâle getirmişti. Bu sebeple Osmanlı hükûmeti gizlice Türk subaylarını bölgeye göndererek mahallî bir direniş örgütlemeye yolunu seçmişti. Derne ve Tobruk'da Mustafa Kemal, Bingazi'de ise Enver Pasa İtalyanlara karşı büyük başarılar kazandı. Savası kazanamayacağını anlayan İtalya, Osmanlıları barışa zorlamak için Oniki Ada'yı işgal etti. Ancak bundan ziyade Balkanlarda başlayan savaş Osmanlıların barışı imzalamaya zorladı. Üst Antlaşması ile İtalyanlar işgal ettikleri yerleri muhafaza ettiler (1912)

Türk-İtalyan Savaşı'nın başladığı sırada Balkan devletleri aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturdular. Rusya'nın mimarlığında gerçekleşen Bulgar-Sırp ittifakına daha sonra Yunanistan ve Karadağ da katıldı (1912). Karadağ ile başlayan savaşa 18 Ekimde diğer Balkan devletleri de istihak etti. Bu sırada Osmanlı askerleri, subayların bir kısmının politik çekişmelerle meşgul olmasından dolayı

dağınık bir hâldeydi. Bunun sonucunda Balkan devletleri, Osmanlılar karşısında kendilerinin de beklemediği bir zafer kazandılar. Yunanlılar Ege adalarını ele geçirdiler. Sirplar Kumanova'da üstünlük sağladılar. Sirpların denize çıkmalarını önlemek için Avusturya'nın desteği ile Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti (28 Kasım 1912).

Bulgarlar ise Edirne'yi ele geçirerek Çatalca'ya kadar ilerlediler. (19 Kasım 1912). 16 Aralıkta Londra'da başlayan görüşmeler bir ara iktidardan düşen İttihatçıların yeniden iş başına gelmesi üzerine kesilmisti. Nihayet Mayıs ayında Londra Antlaşması imzalanarak I.Balkan Savaşı sona erdi. Gelibolu Yarımadası hariç Trakya, Bulgaristan'a verildi. Makedonya'nın büyük bir kısmı Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşıldı. Özellikle Makedonya'nın paylaşımı Bulgarları rahatsız etmekteydi. Sırbistan ve Yunanistan, Bulgarlara karşı ittifak oluşturdu. Bu ittifaka Romanya da katıldı. Bulgaristan ile bu ittifak savaşına girince, durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti de Bulgar işgalindeki toprakları geri almak için harekete geçti. Kırklareli ve Edirne kurtarıldı. II.Balkan Savaşı, tarafların imzaladığı Bükres Antlaşması ile sona erdi (1913). Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile, Meriç nehri iki ülke arasında sınır oldu. Bulgaristan'daki Türklerin hakları belirlendi (29 Eylül 1913). Yunanistan ile imzalanan Atina Antlaşması ile ise Girit'in Yunanistan'a bırakılması kabul edildi (14 Kasım 1913). Büyük devletler bu anlaşmalardan sonra Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Bozcaada ve Imroz'u Osmanlılara geri verdiler. Balkan Savaşları, Balkanlardaki Türk varlığının büyük bir kıyım uğramasına sebep olmuştur. Yüz binlerce Türk savaşlar sırasında ve sonrasında aç ve yokluk içinde buradan göç etmek zorunda kalmıştır.

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

*İmparatorluk bir "hasta adamdır" Avrupa için
ve Avrupa dikkatle onun can çekişmesini izlemektedir.*

Aslında bir dünya savaşı çap ve niteliğinde olan Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları sırasında Osmanlı kendisini yıkıp parçalayacak olan iki kasırgaya tutuldu. Biri Fransız ihtilali ile yayılan demokrasi ve milliyet öğretisiydi. Diğeri de Rusların bu ihtilale 'panzehir' ve emperyalizmlerinin silahı olarak kullandıkları Ortodoksluk ve Slavcılık propagandasıydı(Panslavizm). Buna karşın İstanbul'daki yönetim alabildiğine geniş topraklar üzerinde yaşayan onca çeşitli halkları yönetecek araçlardan yoksundu. Padişahın dinsel otoritesi sınırlı, siyasi otoritesi ise çağının gereklerine ve gerçeklerine uygun olmayan bir sistem üzerinde kuruludur. Bu çağdışı iktidar anlayışı ile mülkiyet arasındaki ilişkiden yığınla yolsuzluk doğar. Orduyu ayakta tutmak için halk ezilir ve disiplinsizliğin ezdiği ordu modern araçlardan da yoksun olduğu için savaşçı niteliklerinden çoğunu da yitirmiştir. Ülkenin büyük bölümü gerçek bir itaat altında değildir. Osmanlıların ayanlık ve yeniçeri meseleleri ile uğraşıyor olması dış etkileri daha da arttırmaktaydı. Merkeze karşı başlarına buyrukluğ davasında olan ayanlar her çeşit dış desteği kabule hazırdırlar. Son olarak kimi zümrelerin ve devletlerin yararlandığı ayrıcalıklı durumdan da söz etmek gerekir. Başkentte Fenerli Rumlarla, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin üyeleri ile kapitülasyonların uygun koşullarda ticaret yapma olanağı tanıdığı yabancılar ayrıcalıklıdır. Buna karşın güçsüz hükümetlerin başvurduğu geçici çareler, az çok utanç verici uzlaşmalardan, zor kullanmalara kadar gider. Ancak bütün bunlar Osmanlıların çeşitli vesilelerle iç işlerine karışılan, dışa bağımlı ve kendine olan güvenini yitirmiş bir devlet olmasını engelleyemez.

[YUKARI](#)

Doğu Sorunu

Osmanlının güçsüzleşmesi ile elindeki jeopolitik önemi olan toprakları kontrol edememesi, bu toprakları kontrol edecek güçleri ortaya çıkaracaktır.

Böylece Doğu Sorunu denilen kavram yeni bir boyut kazanır. Avrupalılar için her zaman doğunun bir parçası olarak gördükleri Osmanlı Devleti Avrupa'ya ayak bastığında onu Avrupa'dan çıkarmak Avrupalılar için bir doğu sorunu idi. Ancak 19.yy gelindiğinde ise dünyadaki hammadde ve pazar kavgasının (Emperyalizmin) çatışma alanlarından biridir. Ancak uluslararası ilişkilerdeki bu önemli

jeopolitik konumuna rağmen bu toprakları elinde tutan Osmanlı bu toprakları kontrol edememektedir. Peki kim kontrol edecektir bu toprakları? Artık 19.yyda Doğu Sorunu bu soruda düğümlemektedir. Bu sorunda kaypak bir zemin vardır. Devletler çıkarları neyi gerektiriyorsa o tarafta yer almaya hazırdır. Başlangıçta Osmanlı parçalanışından yarar uman tek devlet Rusya iken sonradan bu cepheye İngiltere ve Fransa'da katılacaktır. Oysa 19.yyın ilk dönemlerinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı toprak bütünlüğünün sürme-sinden yanalar. Çünkü onlara göre bu bütünlük sayesinde yığınla sorun önlenmiş olacak ve kaynakların bir bütün halinde denetimi de en iyi sonucu sağlayacaktır

Peki ne olmuştur da İngiltere ve Fransa karşı cepheye geçmişlerdir?

Olan Almanya ve İtalya'nın özellikle de Almanya'nın 1870lerden sonra güçlü bir emperyalist olarak ortaya çıkması ve emperyalist ağabeyleri İngiltere ve Fransa'ya kafa tutmasıdır. Bu dünya genelinde yaşanan rekabet Osmanlı topraklarında Osmanlı- Almanya yakınlaşması ile daha da kızgın hale gelir. Sonuçta İngiltere ve Fransa emperyalistler arası bir hesaplaşma olacak savaşta Rusya ve İtalya'yı kendi taraflarına çekebilmek için Osmanlı topraklarının paylaşımına bu devletleri de katarlar ve aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar ve Sevr anlaşmasıyla Doğu Sorununu kağıt üzerinde çözerler.

Öte yandan Osmanlıların kendileri de hastanın sağlığına kavuşturulmasının, izlenecek tedavi biçimine bağlı olduğunu gizleyemezler. En olmadık şeriate dönüş tedavisi bir yana bırakılırsa batı usulünde bir yenileşmenin olması hem de önceki yüzyıllara göre çok daha köktenci olması gerçeği kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı bu yenileşme anlayışına rağmen, ne içişlerine karışılan bir devlet olmayı engelleyebilir, ne milliyetler sorununu halledebilir ne de yozlaşmış bozulmuş çağ dışı yapısını düzeltebilir. Osmanlı imparatorluğu hem eski biçiminde varlığını sürdüremez haldedir, hem de radikal bir değişim mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti artık bu değişimi engelleyen iç ve dış fırtınaları dindirebilecek güçten uzaktır. Bununla beraber Şark Meselesi sayesinde Osmanlının acılar içindeki varlığı 20. yüzyılı görecektir.

19.yy'ın Başında III. Selim'in Çıkmazları

Fransa'nın Mısır'ı işgali göstermiştir ki bundan sonra Osmanlıların işi zordu. Geleneksel siyaset anlamını yitirmişti. Değişen şartlarda, değişen politikalar takip etmek gerekiyordu. Selim önce Fransızlara yüz çevirmiş, Napolyon'un imparatorluğunu tanımamış, ancak sonuçta Fransızlara, Avusturyalılardan, Ruslardan, İngilizlerden daha fazla güvendiği için 1806'da Napolyon'un imparatorluğunu tanıyarak Fransız dostluğu politikasına dönüş yaptı. Bu durum Rusların tepkisine ve (1806-1812) Osmanlı-Rus savaşına yol açacaktı. Böylece Osmanlı yeniden bir savaş dönemine giriyordu. Oysa durum savaş için hiç de uygun değildi.(1804) de Sırp İsyanı patlak vermiş, bir yandan da ayanlarla mücadele kızışmıştır. Burada Osmanlının karşılaştığı sorunların ne denli karmakarışık olduğunu göstermek için kısaca Sırp İsyanından söz etmek gerekir.

[YUKARI](#)

Sırp İsyanı

*Osmanlı Devletini milliyetçilik hareketleri etkilemeye başlıyor
Osmanlı tahterevallisinde hassas dengeler- "Sırp isyanı"*

1804 de Kara Yorgi önderliğinde önce Avusturya sonra da Rus desteği ile gelişen Sırp ulusal hareketi önce karşısında yeniçeri yamaları ve bir Osmanlı ayanını bul-du(Pazvandoğlu). Osmanlı Devleti için oluşması istenmeyen iki hareket bir tahterevalli ilişkisi içinde bulunuyordu. Birinin üstüne yürümek, ötekini gelişmesine yol açıyordu. Devletin gücü her ikisini birden bastırmaya yetmiyordu. Bir de bu dengeyi bozmak için dış devletlerin çabaları vardı. Bunun bir benzeri daha sonra 1820 Mora(Rum) isyanında yaşanacaktır. II. Mahmut'un ayan Tepedelenliyi yok etmesi ve dış devletlerin desteği ile Mora İsyanı Yunanistan devletinin kuruluşuna neden olacaktır(1829)

Ancak Sırp İsyanı bu kadar kısa sürede başarıya ulaşamadı. Sırp İsyanında başlangıçta Sırp asillerle işbirliği içinde olan Osmanlı yönetimi o bölgedeki yeniçeri ve ayan güçlerini yok ederken, istemeden Sırlara yardım etti, dengeyi bozdu. Osmanlının kötü yönetici ve yeniçeri davranışları yüzünden çıktığını sandığı isyan sonradan ger-çek yüzünü gösterdi. Sırlar milliyetçilik değerleri doğrultusunda ayaklanan ilk azınlık topluluğuydu.

Azınlık ayaklanmalarının oluşumundaki başlıca etkenler

Bunlardan birincisi bir azınlık burjuvazisinin doğuşudur ki bu burjuvazinin gücü ve niteliği ayaklanmanın başarısında da önemli etkindir. Örneğin tarıma dayalı Sırp burjuvazisi maddi ve manevi birikimi doğrultusunda Sırbistan'ı ancak 1878 de bağımsızlığa taşıırken, ekonomik gücü ticarete dayanan ve entelektüel birikimi çok daha güçlü olan Yunan burjuvazisi ülkelerinin bağımsızlığını kısa süre sonra göreceklidir.

Ayaklanmalardaki ikinci etken yozlaşmış Osmanlı yönetiminin haksızlıkları ve keyfilikleridir.

Üçüncüsü ise Avusturya, Rus(Panslâvizm), Fransa kışkırtmalarıdır. Azınlık ayaklanmalarına dış etkiyi Osmanlı Devleti yaptığı savaşlarda ve barış anlaşmalarında fazlasıyla hissetti.

Sırp İsyanı da (1806-1812) Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan Bükreş Antlaşması ile etkisiz hale getirildiyse de (1827-1829) Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan Edirne Antlaşması ile Sırbistan özerk bir prenslik haline geldi. Bu anlaşmadan sonra da yıllar içinde yavaş yavaş Osmanlı yönetiminden haklar kopararak bağımsızlık hazırlandı. Ancak bağımsız bir devlet oluşu (1878) Berlin Antlaşmasında gerçek-leşti.

(1806-1812) Rus Harbi Ve Kabakçı İsyanı

III. Selim'in ıslahatlarını istemeyenler savaşı fırsat bilip Onu ortadan kaldırdılar

Daha öncede sözünü ettiğimiz gibi Selim'in dış politikada tekrar Fransa dostluğunu araması, Rusya'nın tepkisine ve yeni bir Osmanlı- Rus savaşına asıl neden oluşturdu. III. Selim Rusya ve İngiltere tarafından politika değişikliğine zorlanmıştır. Bu girişimler başarısızlıkla sonuçlansa da oluşan savaş ortamı III. Selim karşıtlarına büyük fırsat yaratacak, ayaklanmacılara karşı III. Selim'in yumuşak siyaset izlemesi ayaklanmanın büyümesine ve sonuçta III Selim'in hal'ine neden olacaktır. Yerine ayaklanmacılarla işbirliği yapan Şehzade Mustafa, IV. Mustafa olarak padişah oldu.

IV. MUSTAFA 1807 -1808

IV. Mustafa padişah oluyor, ıslahat duruyor

Padişahlığının kısa sürmesi yüzünden olumsuz bir gericilik timsali olmasının dışında tarih bilincimizde fazla bir yeri yoktur. Tahta geçtiği sırada yenilikçiler katlediliyordu. IV Mustafa ayaklanmacılara her türlü kolaylığı sağladı. Onların bütün isteklerini yerine getirmeye çalıştı. Ne var ki Osmanlı mutlakiyeti padişahın mevkiini birilerine borçlu olmasını hiç bir zaman hazmedememiş ve en kısa zamanda padişah değiştirenlerin başını yemekte kusur etmemiştir. Ancak burada Osmanlı mutlakiyetini kurtaran yeni padişah olmamıştır. Aslında bu kurtarıcının kimliği o dönem Osmanlı yö-netiminin ne halde olduğunun en çarpıcı örneğidir. Bu kurtarıcı Alemdar Mustafa Paşadır ve Alemdar bir ayandır. Tarihin ne garip bir cilvesidir ki bir ayan Rumeli'deki bölgesinden kalkıp geliyor ve İstanbul'da bir taht değişikliği yapabiliyordu. Alemdar kuvvetleriyle İstanbul'a gelir. Kabakçının kafasını kestirir, muhalif ulemayı sürgüne yollar, zorbaları sindirir. Ancak tahta çıkarmak istediği III. Selim, IV. Mustafa tarafından öldürtülür ve Alemdar Osmanlı Hanedanının tek şehzadesi olarak kalan Mahmut'u tahta çıkarır.

[YUKARI](#)

II. MAHMUT DÖNEMİ (1808- 1839)

Islahat yeniden canlanıyor

II. Mahmut 23 yaşında padişah oldu. Sık sık başvurulan bir benzetmeyle O Osmanlıların Büyük Petro'sudur. Islahat alanında yeni bir çığır açtığı söylenir. Selim'in olsa olsa niyetlendiği fakat uygulamaya koyamadığı askerlik dışı alanlarda da ıslahatçılığa girişmiştir. Islahatçılık konusunda Selim'in telkinlerinden ve örneğinden etkilendiği anlaşıyor. Bu arada onun hatalarından da ders almıştır.

Alemdar'ın yeni padişahın ilk sadrazamı olması kaçınılmazdı. Mahmut tahtı ona borçlu olduğu gibi o anda gerçek askeri gücü de o temsil ediyordu. Alemdar'ın sadareti Osmanlı geleneğinden büyük bir sapmayı temsil ediyordu. Alemdar kul statüsünde değildi. Kul olmamanın ötesinde taşrada yerel güç sahibi bir feodaldi. Bütün bunlar Osmanlı mutlakiyeti için tahammül edilemez şeylerdi. Olaylar bu tahammülsüzlüğü ortaya koyacak ve Osmanlı mutlakiyeti bir süre sonra Alemdarın da başını yiyecektir. Ancak biz öncelikle Alemdar'ın ölümüne kadar olan ve Alemdar'ın etkisi altında geçen dönemi ele alalım.

[YUKARI](#)

Sened-i İttifak (1808)

*Alemdar sıradan bir sadrazam olmadığını ayanlık sorununa kurumsal bir çözüm getirmek istemesiyle gösterdi. Sened-i İttifak denilen belge ortaya çıktı.
Türk tarihinin Magna Charta'sı mı?*

Anadolu ve Rumeli ayanlarını İstanbul'a çağırdı. Hükümetle ayanlar arasında cereyan eden ve uzun sürdüğü anlaşılan görüşmelerden sonra, Sened-i İttifak imzalandı Bilinen nüshanın imzacıları olarak sadece dört ayanın isimleri vardır.

Kimilerine göre belge Türk tarihinin Magna Cartasıdır. Magna Carta, İçinde halkı doğrudan ilgilendiren fazla bir şey olmamakla birlikte, İngiliz anayasa hukukunun hatta demokrasinin başlangıç belgesi olarak kabul edilir. Feodal kavramı isim olarak belirli bir yörede köylü nüfusu üzerinde demokrasi dışı yollardan nüfuz sahibi olan kimse anlamını içeriyorsa, ayanlar da feodaldır. O zaman Sened-i İttifak'ın mahiyet bakımından bir farkı yoktur. Yalnız şu önemli farkla ki Magna Carta belirli bir geleneğin başlatıcısı iken Sened-i İttifak pek kısa sürede tarihin çöp tenekesine atılmak talihsizliğine uğramış hukuki bir belgedir.

Bunun birinci nedeni senedi imzalayanların sayısı senedin bağlayıcılığının zayıflığını gösterir. İkincisi de senedi imzalayan her iki tarafın da bu belgenin bağlayıcılığı al-tında kalmak istememeleridir. Bu yüzden ülke yönetiminde kimin hakim olacağı konusu kılıçla çözülmek istenmiş ve bu da ayanlarla padişah arasındaki geleneksel mücadeleye dönülmesini getirmiştir.

*Alemdar'ın Islahat Çabaları,
Padişah gücüne gölge istemiyor ve Alemdar'ın sonu*

Alemdar esaslı bir icraatçıydı.(14 Ekim1808)de eski bir kapıkulu ocağı olan Sekbanların adı benimsenerek Sekban-ı Cedit Ocağı kuruldu. Eski ocaklara talim ve disiplin getirilmeye çalışıldı. Yeniçerileri talimden kaçmamaları için İstanbul'daki esnafa bile talim şartı kondu. Mevki ve ulufe satımını engellemeye çalıştı. Sonunda da beklenen oldu. Alemdar'a karşı bir isyan hareketi başladı. Mahmut'un isyan sırasındaki davranışlarından, sarayın Alemdar'ın başını yediği ölçüde isyandan memnun kaldığı, yine bu ölçüde isyancılarla dolaylı işbirliği halinde bulunduğu bir ihtimal olarak isyanı kışkırtmakta dahi payı bulunduğu düşünülebilir. Mahmut isyandan yararlanıp daha önce kendisini boğdurtmak isteyen IV. Mustafa'yı boğdurturken, Alemdar'ın ve adamlarının öldürülmesi ile yönetim kademelerine kendi adamlarını getirmiştir. Böylece Alemdar'ın yönetimdeki etkisi son buluyor ve Osmanlı mutlakiyetine saygısızlık eden biri daha tarihe karışıyordu.

[YUKARI](#)

II. Mahmut Dönemi Siyasal Olayları

Fransa kendi çıkarları için Osmanlıya karşı Rusya ile anlaşıyor

II. Mahmut padişah olduğunda Rus savaşı devam etmekteydi. Ruslar bir yandan Napolyon Fransa'sı ile savaştaydılar. Ancak Napolyon bir kez daha Türk dostluğu poli-tikasını terk ederek Rusya ile anlaştı. Bu iki devletin arasında Tilsit ve Erfurt anlaşmaları yapıldı. Bu durumda Osmanlı hükümeti çaresiz İngiltere'ye döndü. Osmanlı ile İngiltere arasında Çanakkale Anlaşmasıyla ittifak sağlandı.

[YUKARI](#)

Yunan İsyanı:

*Osmanlıya karşı yapılan ikinci bağımsızlık hareketi başlıyor
Mora'da Yunanlar isyan ediyor*

Mora İsyanı Osmanlı'da ayanlığın etkisini, bu etkinin kaldırılmasının sonuçlarını, Osmanlı ordusunun acizliğini, Osmanlıların topraklarını korumadaki zafiyetini, devletin valisi durumundakilerin bile şartlı olarak Osmanlı yönetimine yardımını, Osmanlı iç siyasetinin devamlı dışarıdan etkilenen ve karışılan bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunları daha sonra yaşanacakların bir ön göstergesi sayabiliriz.

Yunan ihtilali bizim tarihlerimizde Mora İsyanı olarak bilinir. Sırp İsyanından söz ederken bu isyana neden olarak söylediklerimiz Mora İsyanı için de geçerlidir. Ancak Mora İsyanının, Sırp İsyanına göre iki büyük farklılığı vardır. Bunlardan birincisi Yunan burjuvazisinin Sırp burjuvazisine göre uluslararası alanda çok daha etkili ola-bilecek konumda olması (Ticaret ve Denizciliğe dayalı olması) İkincisi ise Rönesans'la birlikte Avrupa'da eski Yunan uygarlığına karşı başlayan ilgi ve hayranlık. Yunan İhtilalinin başarıya ulaşmasında, Yunan Devletinin yaşatılmasında Rumlar bu dış destekten fazlası ile yararlanacaklardır.

İsyanı örgütleyen Filiki Eterya'dır (Bizde Etniki Eterya olarak bilinir) Yunan İsyanı bize o dönem Osmanlı iç ve dış siyasetini anlayabilmemiz açısından çok çarpıcı örnekler sunar.

Bunlardan birincisi bir ayanın yerel yönetimde ne kadar etkili olabildiğinin göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin ülke topraklarında sağlayamadığı otoriteyi ayanlar yerel bazda sağlamaktadırlar. Bu ayanlardan biri de Tepedelenli Ali Paşadır. Tepedelenli Rum topraklarında hakimiyet sağlamıştır. Belki de Osmanlı ayanlarının en zengindir. Ancak ayanlara karşı savaş açan II Mahmut'un Tepedelenli ile de uğraşması ve sonuçta ortadan kaldırması, Yunan İsyanının büyümesi için gerekli ortamı sağlayacaktır.

İkinci olarak isyan bir türlü bastırılmadı. Osmanlı ordusu ortadan kaldırılan Tepedelenli kuvvetlerinin yerini tutamıyordu. Bu durum yenilerinin yozlaşmışlığının ve işe yaramazlığının son örneğiydi. Bu

yüzden büyük tepki çekmekteydiler. Aslında bu durum Mahmut'un Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmasında ona yardım edecektir.

Üçüncü olarak Mahmut bir ayanın boşluğunu bir başka ayanla doldurmak zorunda kaldı. İsyanın bastırılmaması üzerine Mahmut büyük bir isteksizlikle de olsa kudret-li Mısır valisi Mehmet Ali'den yardım istedi. Vahabilerin hakkından gelmiş olan Kavalalı, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla işe girişti. Osmanlılar 4 yıldır bastıramadığı isyanı Mısır ordu ve donanması kısa sürede bastırdı.

Dördüncü örnek dış politika ile ilgili; Avrupa kamuoyunun Yunan davası karşısında duyduğu yakınlık zaman geçtikçe hükümetleri de etkilemeye başladı. İngiltere, Fransa ve Rusya Yunan özerkliğini diplomasi yoluyla Osmanlılara kabul ettiremeyince zorla gerçekleştirebilmek için harekete geçtiler. Mora, Çanakkale ve Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmaları abluka altına alındı. Bir bahane ile de Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanması tahrip edildi. Ardından da Rusya'nın savaş ilanııyla Osmanlı Devleti daha da zor duruma düşüyordu.

Yunan İsyanına bağlı olarak gelişen olayların izini sürmeye devam edelim.

*Yunan bağımsızlık hareketi başarılı oluyor
Mora'da Yunanistan kuruluyor*

Rusya Osmanlının başına dertler sarmaya devam ediyor Yunan özerkliği Yunan bağımsızlığına dönüşüyor. Yeniçeri Ocağını kaldıran, Navarin'de de donanmasını kay-beden Osmanlı Devleti pek zayıf bir anında Rusya ile savaşa giriyordu. Üstelik ayanlarla mücadele sonunda ayanlardan gelebilecek yardım da artık yoktu. Mahmut yardım karşılığı bu sefer de Suriye valiliğini isteyen M. Ali'nin teklifini kabul etmedi. Sonuçta da Ruslar Edirne'yi dahi zorlanmadan alarak İstanbul yakınlarında göründüler. Sonuçta Edirne Antlaşması yapılır. Buna göre Yunanistan'ın bağımsızlığını, Sırbistan'ın özerkliğini Osmanlı onaylıyordu. Ruslar büyük ölçüde aldıkları topraklardan çekilmekle birlikte Balkanlarda da Kafkaslarda da bazı topraklar alıyordu. Ruslara yeni ticari haklar ve savaş tazminatı veriliyordu.

İngilizler, özerk bir Yunanistan'ın Memleketyn gibi Rusya'nın istismarına yol açabileceğinden(Rus müdahalelerine) Yunanistan'ın bağımsızlığından yana olmuşlardır. Mora'da kurulan Yunan Devleti daha sonra yine büyük ölçüde İngilizlerin yardımı ile topraklarını Osmanlı aleyhine genişletecektir. Osmanlı Devleti, Mora İsyanında sadece Mora'yı vererek kurtulabilseydi, bunu kötünün iyisi sayabilirdik.

Ancak Osmanlı Mora İsyanına bağlı olarak devam eden sorunlarla karşılaşılıyor

1830'da Fransa, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile Akdeniz'de dengelerini bozulduğunu ileri sürerek Cezayir'i işgal etti. Ancak asıl büyük tehdit Mısır'dan geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa bütün gücü, kuvveti, ihtirasıyla Osmanlı yönetiminin karşısına çıktı.

[YUKARI](#)

Mısır İsyanı

Osmanlı yönetimi Mısır valisi karşısında sarsılıyor

Osmanlının iç sorunu dış sorun haline geliyor

Mahmut'la M. Ali'nin arasının bozulması bir takım aşamalarla gelişti. M. Ali hükümete danışmadan İngilizlerle anlaşıp Mora'yı boşalttı. Osmanlılardan Mora'ya karşılık Suriye valiliğini istedi. Kendisine Girit'le yetinmesi gerektiği söylendi. Tabii ki bu cevapta Mahmut'un güçlü ayanlara karşı tahammülsüzlüğünün rolü çok büyüktür. Artık bu iki kişi arasındaki sorunu savaş çözecekti. Savaş M. Ali'nin üstünlüğünü getirdi. Oğlu İbrahim komutasındaki Mısır ordusu Anadolu içlerine kadar geldi. Bu arada da Osmanlı'nın kaldırdığı Yeniçeri Ocağını yeniden kurma, Bektaşiliğe büyük saygı gösterme, ayanlara yönelik kışkırtmalarda bulunma ve isyanları destekleme gibi faaliyetlerle de Osmanlı yönetimine karşı unsurları yanına çekme politikası izleniyordu. Anadolu'dan büyük destek alan Mısır yönetiminin bir ara Mahmut'u da tahttan indirmeyi düşündüğü anlaşılıyor. Bu durumda Mahmut için iki yol vardı. Ya imparatorluğun dayandığı İslamlık temellerine sadık kalarak M. Ali ile anlaşmak ya da ona karşı bir Hristiyan devletle anlaşarak bir hanedan politikası izlemek. Mahmut ikinci yolu seçti. Ancak Mahmut'un anlaşmak zorunda kaldığı devlet anlaşmak istediği devletler değildi. Fransa ve İngiltere Fransa İhtilalinin yansımalarıyla uğraştığından duruma kayıtsız kalmışlar ve M. Ali ile sadece arabuluculuk konusunda anlaşmışlardır. Bu iki devletin tavrı, aciz durumda kalan Mahmut'u Rusya'ya yöneltmiştir. İbrahim'in Kütahya'ya kadar gelmesi, Osmanlıların Rus yardımını hayata geçirmesine, bu durumda İngiltere ve Fransa'da telaşa yol açtığını görüyoruz. Neticede İngiltere ve Fransa'nın arabuluculukları ile Osmanlı ilk kez bir valisi ile anlaşma imzaladı. *Kütahya Antlaşması*(8. 4. 1833). Buna göre İbrahim Torosların gerisine çekilirken, buna karşılık kendisine Cidde, Şam, Halep valiliklerinin dışında Adana valiliğini de elde etti.

Kütahya Antlaşmasına rağmen Mahmut ne İngiltere'ye ne Fransa'ya ne de M. Ali'ye güveniyordu. Bu nedenle kendisini daha fazla güvende hissedebilmek amacıyla Rusya ile Hünkar İskelesi Antlaşmasını yaptı (8.7.1833) Bu 8 yıl süreli bir antlaşmaydı ve gizli bir maddesine göre Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir saldırı olursa boğazları kapatacak. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni kendi uydusu haline getirdiği bir anlaşma olarak yorumladıkları bu antlaşmayı imzalandığı günden itibaren değiştirmeye çalıştılar. Zaman onların istediklerini gerçekleştirmelerini sağlayacaktır.

Antlaşmalar yapılmış, barış sağlanmıştı. Ancak barıştan her iki taraf da memnun değildir. Mehmet Ali bağımsızlık, Mahmut ise verdiklerini geri almak peşindedir. Diplomatik çabalar, İngiltere'nin ve Fransa'nın arabuluculukları bir sonuç getirmedir. Mahmut tekrar harekete geçti.

Bu ikinci Mısır harbi Osmanlı için büyük bir felaketle sonuçlanacaktır. Özellikle de bu savaşta 1839 yılının büyük bir önemi vardır. Çünkü 1839'da Osmanlıların kara ordusu Nizip'te Mısır güçlerine yenilmiş, II. Mahmut Nizip yenilgisinin haberini almadan veremden ölmüştür. Üstüne üstlük saray entrikaları sonucunda Kaptan-ı Derya Osmanlı donanmasını götürüp Mısır'a teslim etmiştir. Devlet geçirdiği bu üçlü felakete rağmen bu kaosu başarıyla atlatmıştır denilebilir. Bunun nedeni bir ölçüde II. Mahmut'un İngilizler nezdinde yapmış olduğu bir sigortadır. Bu sigorta İngiltere'yle yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'dır. Antlaşma İngiltere'ye ve kısa süre sonra diğer batı ülkelerine o güne değin kapitülasyon hukukunun sağladığının çok ötesinde olanaklar tanıyordu.

Mahmut Suriye'yi, Mısır'ı kendine daha sıkı bağlayabilmek uğrunda iktisadi çıkarlarını feda etmekteydi. Bir görüşe göre 1838 antlaşması Osmanlı ekonomik yapısının kapitalizme, lonca sanayiinin çağdaş sanayiine dönüşmesi ihtimalini ortadan kaldıran bir idam fermanıdır. Fakat Osmanlı arazisini geniş tutmak amacı uğruna iktisadi çıkarları feda etme davranışı Osmanlı sarayının 1740, 1838, 1919 yıllarında da gösterdiği tipik bir davranışıdır.

II. Mahmut dönemine başlarken, II. Mahmut'un Osmanlı devletinin büyük Petro'su sayıldığı, ıslahat alanında yeni bir çığır açtığı görüşünün hakim olduğunu söylemiş-tik. Şimdi de II. Mahmut döneminde ıslahat alanında yapılmak istenenlere bir bakalım.

II. Mahmut Islahatları

II. Mahmut Islahatlara Hız Veriyor Askeri Islahatta Yeniçeri Engeli Ortadan Kalkıyor

Yeniçeri ocağının kaldırılması (Vaka-i Hayriye) ile birlikte yeni bir ordunun kurulması kendiliğinden gündeme geldi. Yeni ordunun yeni bir ismi vardı. Muhammet'in Eğitimli Muzaffer Askerleri. Bu birlik yeniçerilerin yerini alan bir kuruluştur. Diğer ocaklar devam ediyordu. Yeni ordu iki tertip halinde görev yapacak, İstanbul'un asayişi ve itfaiyesiyle meşgul olacaklardı. 1828'de tulumbacı teşkilatı kuruldu. 1845'de Zaptiye Müşirliği kuruldu. Bu gelişmeyle birlikte asayiş işleri askeri örgütten ayrılmış oldu.

Ordu yapılanmasında değişikliğe gidildi. Bölüm ve rütbe adları değiştirildi. Mahmut sarayı korumakla görevli bostancı ocağını da Muallem Bostaniyan-ı Hassa ocağına dönüştürdü. Bir süvari alayı oluşturuldu. Eğitiminde yabancı subaylar görevlendirildi. Topçu, top arabacı, lağımçı ve humbaracı ocakları eskisi gibi devam etti. Cebeci ocağı dağıtılıp yerine yeni bir cephane ocağı kuruldu. Görünüşte devam eden ancak amaçlarından uzaklaşmış tımar sistemi, 1831'de kaldırıldı. Hazine dirliklere el koyup, iltizama verdi. İşe yarar sipahilerden dört süvari taburu oluşturuldu. Gerisine emekli maaşı bağlandı. Donanmada maaşlar artırıldı. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun genişletildi. Program çağdaşlaştırıldı. Tersaneye çeki düzen verildi, Rum denizcilerin yerine Karadenizli ve Suriyeli denizcilerin gelmesi için tedbirler alındı.

Askeri Islahat İstenilen Sonuçları Vermiyor Çünkü....

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması ve yeni ordunun kurulmasıyla olumlu sonuçlar hemen alınmadı. Rus savaşındaki ve Mısır harbindeki ağır yenilgilerin en önemli sebebi orduda ve donanmadaki uzman kadronun yani subay kadrosunun yetersizliği idi. Bir subay kadrosunun oluşması beklenmeden kurulmuş bütün birliklere ister istemez oradan buradan subaylar bulundu. Subay yetiştirmek için Nizam-ı Cedid'den subaylardan sarayda bir Enderun-u Hümayun Ağavatı Ocağı kuruldu fakat istenilen sonuç alınamayınca 1830'da bu uygulamadan vazgeçildi. 1831'de subay yetiştirmek için seçilmiş erlerden sübyan bölükleri oluşturuldu. Bundan sonraki aşamada ise Harbiye kurulacaktı. Oysa ki Mısırdaki M. Ali ordusunu kurmadan önce bir Fransız subay sayesinde yönetiminde 500 subay yetiştirmiş, kendisi de bir er gibi çalışarak askerlik sanatını öğrenmiştir. Sağlam bir yol tutan M. Ali bu nedenle de Osmanlılara karşı başarılı olmuştur.

Nihayet Islahatlar Askeri Alanın Dışına Taşıyor

XIX. yy'a gelinceye kadar kültürlü bir Osmanlı efendisi Arapça ve Farsça öğrenmeye çalışır, batı dillerini küçümserdi ancak batı ile temasların toplum ve devlet haya-tında belirleyici olması nedeniyle Müslümanlar da batı dillerini öğrenmeye başlayacaklardı.

Bugün tıp bayramı olan 14 Mart 1827 gününde tıbhane adlı askeri okul Mısırdaki açılan tıp okulundan 1 ay sonra açıldı. Tıbhane'de öğretim dili Fransızca idi dolayısıyla öğretmenler ve kitaplar da Fransız kökenliydi. Mahmut bunun geçici bir durum olmasını istemiş ve bir an önce Türkçe'ye geçilmesi dileğinde bulunmuştur. Ancak Tıbhane'de Türkçe, 1870'de öğretim dili olacaktır.

Yine M. Alinin bir uygulamasına koşturarak 1826'da ilk kez bir hayli eleştiriye göğüs gerilerek Avrupa'ya 4 öğrenci gönderildi. Sonraki yıllarda tıbhane ve Harbiye'ye öğrenci yetiştirilmek üzere Enderun ağalarından Avrupa'ya gönderilenlerin sayısı 150'yi buldu. M. Ali bu işe 1816'da başladı 1826-1848 yılları arasında 300 civarında öğrenci gönderdi.

Mahmut padişahların yaşam tarzında da esaslı değişiklikler yaptı. Sakalını kısalttı ve Mısır tarzında setre pantolon giymeye, Avrupa hükümdarları gibi doğum günlerini kutlamaya, resimlerini devlet dairelerine

astırmaya, elçiliklerde davetlere gitmeye, tebdil-i kıyafet etmeden şehir içi hatta yurt içi inceleme gezilerine çıkmaya başladı. Hükümet toplantılarına katıldı, hükümet adamlarının huzurunda oturmalarına müsaade etti.

1828'de Mansureye Şubara denilen başlık yerine fes giydirilmesi kabul edildi. Eyüp'te feshane kuruldu. Bu arada kıyafet nizamnamesi çıktı. Fes, setre pantolon, ulema dışında siviller için zorunlu hale getirildi (1829). Avrupa tarzında giyim kuşam ve tıraş özellikle padişaha yakın çevrelerde salgın halini aldı. Burada iki noktayı belirtmek gerekir. Birincisi halkın muhtemelen büyük bir bölümü II. Mahmut'u gavur padişah olarak mimledi ama yenîçeriler olmadığı için hoşnutsuzluğunu ortaya çıkaramadı. Diğer nokta ise kıyafetle, sakalla, vs.. ile uğraşmak çok yüzeysel görünse de Rus ve Japon çağdaşlaşma tarihinde de önemli bir yer tutar.

İlk gazete Takvim-i Vekayi çıkmaya başladı (1831). Mısırdaki 1829'da Vekayi-i Mısırriye adlı resmi gazete kurulmuştu. Mahmut herhalde bu örneği düşünerek yap-tığı işleri tanıtmak üzere haftalık ve 5000 tirajlı bir gazetenin çıkarılmasını sağladı.

II. Mahmut ıslahatını ıslahatların yoğunluğuna göre dönemlere ayırırsak bu dönemlemede iki olayın etkisini görebiliriz. Birinci dönem yukarıda da anlattığımız gibi, yenîçeri ocağının kaldırılmasıyla hız kazanan ıslahatlar dönemidir. İkinci dönem ise Mısır meselesinin ortaya çıkması ve M. Ali'nin Osmanlı ülkesinden ülkeler koparması sonucu başlar. Mahmut, M. Alinin üstünlüğünü kabul etmek niyetinde değildir. Yapacağı ıslahatların devleti güçlendireceğini ve Mısır meselesinde yardımına muhtaç olduğu Avrupa kamuoyunda Osmanlıyı sevimli göstereceğini bunun da diplomatik ilişkilere yansıtacağını ummaktadır. Şimdi bu amaçlarla başlamış olan ıslahatlar dönemini ele alalım.

Merkezi yönetimdeki yenilikler

Hükümetin örgütlenmesinde çağdaş bir yapılanmaya gidilerek uzmanlaşmış nezaretler (bakanlıklar) kurulmaya başlandı. Sadrazamın durumu da değişti. Padişahın mut-lak vekili olmaktan çıktı. Nazırların her biri mühür sahibi oldular. Üstelik bunları padişah atayacaktı. Sadrazamlık başvekillik haline geldi. Nazırlar ve başvekile evkaf nazırı, serasker, kaptan-ı derya ve şeyhülislam katılarak Meclis-i Hass-ı Vükela veya Meclis-i Vükelayı yani bakanlar kurulunu oluşturdular. Bu yapılanma ile sarayın ve padişahın daha güçlü hale geldiğini söyleyebiliriz.

Sarayda toplanacak bir Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ülkenin temel mevzuatıyla (Tanzimat-ı Hayriye) ve yüksek mahkeme olarak çalışacaktır. Dar-u Şurayı Bab- ı ali, Dar-u Şurayı Askeri askeri mevzuatla uğraşacaktı.

Yönetenler yeni bir sisteme bağlandı. Toprağa bağlı gelirler tahsis etmek ya da iş sahiplerinden alınacak paralarla (bahşişle) geçinmelerini beklemek yerine hepsi maaş sahibi kılındılar. Her üç yöneten zümresi için ortak bir rütbe aşama sırası saptandı. Bunlar üzerindeki müsadere baskısı kaldırıldı ve böylece ilmiye dışındaki yönetenlerin de mallarını mirasçılara devredebilme hakkı doğdu. Yönetenlerin, yöneten statüsünü belgeleyen beratlarının her yıl yenilenmesi usulüne son verilmesi de aynı şekilde kamu görevlilerine güven ve istikrar veren bir tedbir oldu.

Buraya kadar gördüğümüz merkezi yapıdaki ıslahatın genel bir değerlendirmesini yaparsak başlıca şu unsurlara değinebiliriz.

* Merkezi yapıda çağdaşlaşma amacıyla uzmanlaşmaya önem verilmektedir (Nazırlıkların, meclislerin kurulması).

* Padişah merkezi yapıda uzmanlaşmayı isterken bir yandan da merkezi daha fazla kendine bağlı kılmaya çalışmakta, otoritesini arttıracak bir değişimi oluşturmaktadır.

* Merkezde yenîçeri etkisinin ortadan kaldırılması ıslahatların önünü açmış, Mahmut'u o güne değin en ileri giden padişah yapmıştır ancak yenîçeriliğin yerini giderek önemi artan bürokrasi sınıfı almaktadır. Yüzlerce yıldır padişah karşısında boynu kıldan ince olan kalem efendileri kendilerini padişah karşısında

daha güçlü kılablecek haklara kavuşmuşlardır (Maaş sahibi kılınmaları, müsadere usulünün kaldırılması, yöneten statüsünü belgeleyen beratların her yıl yenilenme usulünün kaldırılması).

Taşra yönetimindeki yenilikler

Taşra yönetiminde de özellikle merkezin denetimini gücünü artıracak yenilikler oldu. Arabistan ve Mısır hariç Osmanlı ülkesinde askerlik ve vergilendirme amacına yönelik bir nüfus ve emlak yazımı yapıldı (1831). Mültezimleri aradan çıkarıp vergilerin devletçe doğrudan memurları tarafından toplanması isteniyordu. Pilot bölgelerde uygulamalar yapıldıysa da yaygınlaştırılmadı.

Valiler de maaşa bağlanarak vilayetten geçinme usullerine son verildi.

Halkla hükümet arasında aracılık etmek üzere köylerde muhtarlıklar kuruldu.

Taşra üzerinde denetimi arttırıcı bir tedbir de posta örgütünün kurulmasıydı. Posta örgütü için posta yolları yapılmaya başlandı. Ülke içindeki seyahatleri denetlemek üzere de yerinden ayrılanların "mürur" tezkeresi adında bir belge almaları şartı getirildi.

Eğitim alanındaki yenilikler

Eğitim alanına gelince gündelik ihtiyaçları ve devletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek insana gereksinim vardı. Mahmut İstanbul'a sınırlı olmak üzere ilköğretim zorunluluğu getirdi. Camilerdeki mahalle mekteplerinde Arapça ve Türkçe'yi hiç öğretmeden Kuran okunması öğretilirdi. Bu gündelik ihtiyaçları karşılamak bakımından faydasız bir eğitimdi. Devlet memurlarına Arapça ve Türkçe okutmak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adlı iki okul kuruldu. O güne dek usta-çırak usulü yetişen yani okuma-yazma öğrenen memurlar böylece öğrenimlerinin önemli bir bölümünü bu okullarda yapabileceklerdi.

1833'de Hariciye Nezaretinde bir tercüme odası kuruldu. Zamanla başka devlet dairelerinde de tercüme odaları kuruldu. Bu devletin batıyla yoğunlaşan diplomatik iliş-kilerinin bir sonucuydu ve diplomatik ilişkiler önem kazandıkça, yabancı dil bilmek de önem kazanacak ve Osmanlı daha sonraki yıllarda tercüme odalarından yetişmiş sadrazamlarla tanışacaktır.

Hem ordu hem eğitim açısından önemli bir olay Mekteb-i Ulum-u Harbiye'nin açılmasıdır. Ancak burada Osmanlıdaki yüksek eğitim kurumu sayılan okullarla ilgili bir parantez açmak gerekiyor. Harbiye'den başlamak gerekirse dokuz kısımdan oluşan Harbiye'de sınıf usulü yoktu (medresede olduğu gibi). Bitirilmesi gereken kitaplar vardı yani öğrenim süresi öğrenciye kalmış bir işti. İlk sekiz kısımda Türkçe okuma yazma, din bilgisi, askeri mevzuat biraz Arapça öğretiliyordu. Dokuzuncu kısımda matematik, topografya, harita öğretiliyordu. İlk sekiz kısım ilköğretim düzeyinde dokuzuncu kısım ortaokul belki kısmen lise düzeyinde sayılabilirdi. Daha önce açılmış tıbhane içinde de aynı sorunlar vardı. Orada da uzun süre hasır üzerinde diz çöken öğrencilere ilköğretim tahsili vermek gerekiyordu. Tıbbiye ve harbiye böyle olduktan sonra 18. YY.' de açılan ve çok süslü isimler taşıyan mühendis hanelerin de esas itibariyle derme çatma bir eğitim verdiğini düşünmek çok zor olmasa gerek. Harbiye ilk mezunlarını açılışından ancak 14 yıl sonra 1848'de verebildi.

II. Mahmut dönemini kısaca değerlendirelim

Islahatçı olarak II. Mahmut'un o güne kadar en ileri gitmiş padişah olduğu şüphesizdir. Yeniçeriliğin kaldırılması bu yöndeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinin çağa ayak uydurması yönünde çaba göstermesini mümkün kılmıştır. Pek çok alanda yenilikçi adımlar atılmıştır. Bunlar Mahmut'un ıslahatçılığının olumlu yönleridir. Bir de olumsuzluklara bakalım. Islahat yolunda atılan adımların başlangıç adımları olarak kaldığını görüyoruz. Yine söylemek gerekir ki bu ıslahatçılık M. Ali ıslahatlarının bir kopyasıdır ve ona yetişmek, ondan geri kalmamak arzusunun bir ifadesidir. Gerek Mahmut gerekse M. Ali otoriter bir tavır içinde olmuşlar ancak M. Ali kesin çözümlere ulaşırken

Mahmut mücadelesi içinde sürüklenip gitmiş ve devletin başına büyük dertler açılmasını engelleyememiş hatta bazen neden olmuştur.

Mahmut'un teslim aldığı devletle, teslim ettiği devlet arasında önemli bir küçülme söz konusudur. Mısırda mücadele uğrunda önce Rusya uyduluğu kabul edilmiş daha sonra ve belki çok daha tehlikeli olarak ülkenin hayati ekonomik faaliyetleri batıya peşkeş çekilmiştir. 1838 Osmanlı-İngiltere ticaret sözleşmesi Osmanlı ülkesini açık pazar haline dönüştürecektir. Tepedelenli'nin yok edilmesi Yunan bağımsızlığını getirirken Mısır karşı ordunun ve donanmanın iflası yarı sömürge olma durumuna doğru atılmış büyük adımlardır. Oysa III. Selim'in uzlaşmacı ayan siyaseti ya da Sened-i İttifak yönünde bir kurumlaşmanın devlet için daha hayırlı olabileceği düşünülebilir.

[YUKARI](#)

ABDÜLMECİD DÖNEMİ (1839- 1861)

II. Mahmut'un ölümüyle onun sorunlarla dolu 1839 yılını devralan büyük oğlu Abdülmecid tahta geçti.

Abdülmecid 17 yaşında bir delikanlı olarak tahta çıktı. Bir batı dilini (Fransızca) bilen ilk padişahı. İslahat yolunda kararlı görünüyorsa da zamanında Osmanlı devleti bağımsızlığını büyük ölçüde yitirdiği için, bu islahat severliğin ne ölçüde içten olduğu ne ölçüde İngiltere-Fransa baskısına boyun eğmekten ibaret olduğunu kestirmek zordur.

[YUKARI](#)

Abdülmecid Dönemi Siyasal Gelişmeleri

Bu dönemde Osmanlı devletini daha fazla dışa bağımlı kılan siyasi gelişmeler yaşandı

Mısır Meselesi

Çözümless ya da zor çözülebilecekmiş gibi görünen bu sorunu Avrupa devletleri çözdüler.

Zira Mısır sorunu artık Avrupa dengesini, Avrupa barışını tepe taklak edecek bir hale gelmiş bulunuyordu. M. Ali'nin başarısı Avrupa'da Fransa'nın başarısı ve aşırı güçlenmesi ve İngiltere'nin

Hindistan'la bağlantısına karşı bir tehdit olarak görülüyordu. Hünkâr İskelesi Antlaşması ile de Rusya bu meselede aşırı bir şekilde güçlenebilirdi. 19. YY.' de dünyanın en güçlü devleti İngiltere'nin denge siyaseti gütmekteki ısrarı Mısır meselesinde ağırlığını Osmanlıdan yana koymasına neden oldu. İngiltere'nin koyduğu bu tavırda 1838 Balta limanı Sözleşmesinin etkisi de unutulmamalıdır. Sonuç olarak İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya temsilcileri Osmanlı devletiyle Mısır arasındaki savaşı bitirdiler. Barış şartlarına uymak istemeyen Mısır yenilgiye uğradı. Osmanlı devleti ve Mısır İngilizlerin dayattığı şartları kabul etmek zorunda kaldılar. 1840 ve 1841'de yapılan Londra antlaşmaları ile İngiltere hem Mısır meselesini hem de boğazlar sorununu istediği şekilde çözümledi. Tabii bu antlaşmaların yapılmasında 1839'da ilan edilen Tanzimat fermanının da etkisi vardır. Bu belge İngiltere ve Avrupa kamuoyu gözünde Türkiye'nin kayrılmasını kolaylaştırıyordu. Londra antlaşmaları ile Mısırdaki M. Aliye irsi valilik veriliyor, Mısır iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Osmanlılara bağımlı, imtiyazlı bir eyalet haline geliyordu. 1841'deki antlaşma ile de boğazların Osmanlı devleti barış halindeyken bütün savaş gemilerine kapalı tutulması kabul edildi. Bu Rusya'nın Hünkâr İskelesi Ant. ile kazandığı egemenliğin sonunu ifade ediyordu. Özellikle 1839-40 yıllarında yaşananlarla doğu sorunu esas anlamını aldı. Osmanlı iktisadi ve askeri iflastaydı ve ancak büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmeler nedeniyle varlığını koruyabiliyordu.

Osmanlı Devleti Mısır sorununun çözümünde Avrupa devletlerinin desteğini almak ve kötü durumdan kurtulabilmek amacıyla Tanzimat Fermanını ilan etti.

YUKARI

TANZİMAT FERMANI (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU) 1839

Bu belgeye Gülhane'de okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu da denir. Tanzimat Fermanı devletin kötüye gidişi ile ilgili ilginç bir saptama yapar. Bu saptamaya göre yüzyıllardır yaşanan sorunlardan Osmanlı Devleti'nin bir ders almadığını söyleyebiliriz. Oysa gerçek bu değildir. Osmanlı yaşadığı sorunlardan dersler çıkarmıştır ve Tanzimat Fermanı ve döneminin Osmanlılar üzerinde uygarlaştırıcı, toplumu geliştirici yönleri olacaktır.

Tanzimat dönemi devlet adamlarının görüşüne göre Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şeriata uymuş, devlet kudretli ve halk refah içinde olmuştur. Son 150 yıldır ise şeriata ve faydalı kanunlara uyulmamak yüzünden zaaf ve fakirlik gelmiştir. Oysa ülkenin coğrafi mevkii, verimli arazisi ve halkının yetenekleri dolayısıyla, doğru tedbirlerle 5-10 sene zarfında kalkınabilirdi.

Tanzimat Fermanı Maddeleri:

Öyle ise Osmanlı'nın bu kötü durumdan kurtulması için yapılması gerekenler vardı.

- 1- Can, ırz, mal güvenliği sağlanmalıdır. Canından, malından güvenli olan kimse kendisini işine verir(Ancak bu maddeden en çok yararlanan yönetenler sınıfının ulema dışında kalan bürokrat sınıfı oldu Resit ve yandaşları kendilerini güvenceye aldılar.)
- 2- Vergi herkesin kudretine göre belirlenmeli ve bundan fazlası alınmamalıydı.(Yedd-i Vahit ve İltizam usulünün sakıncalarına dikkat çekiliyordu.)
- 3- Askerlik süresinin sınırlandırılması(Tarım ve ticaret işlerinin aksaması, nüfusun çoğalmasını engellemesi sorunlarını ortadan kaldırmaya yöneliktir.) Her erkeğin askerliği vatan hizmeti olarak 4-5 yıl yapması kararı alınıyordu.

4- Bu düzenlemelerden Müslümanlar kadar Müslüman olmayanlar da yararlanacaktır(Bu cümlecikle Müslüman'la Müslüman olmayanlara yasalar önünde eşitlik getiriliyordu.

5- Bütün bu ilkeler çerçevesinde Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ce kanunlar yapılacak ve bunlara uygun davranılacağına dair başta padişah, ulema ve vekiller Hırka-i Şerif odasında yemin edeceklerdir(Böylece padişah kanun gücünün üstünlüğünü kabul etmiş oluyordu.)

6- Şeriat kanunlarına aykırı davrananların, rütbeye ve hatır gönüle bakılmaksızın cezalarını vermek üzere bir ceza kanunnamesi hazırlanacaktır(Burada öncelikli amaç rüşvetin engellenmesiydi.)

Ferman yeni bir dönemin açılmakta olduğunu özellikle vurguluyordu. Ancak fermanın sonunda normal bir zamanda çok garip kaçacak bir ifade yer alıyordu. Dost devletler Tanzimat Fermanının tanık olsunlar diye ferman İstanbul'daki bütün elçiliklere resmen bildirilecekti. Yani devletin bu ıslahatı dış devletlere noterlik hatta belki garantörlük işlevi yüklüyordu. Başka bir deyişle Tanzimat'ın yaptırımını Avrupa Devletlerinin ağırlığı oluyordu. Diğer bir yaptırımını da Allah'tı. Ferman, aykırı davranışta bulunanlara "Allah'ü Teala hazretlerinin lanetine mahzar olsunlar ve ilelebet felah bulamasınlar" diye beddua ediyordu.

Ancak her şeye rağmen (Belge Osmanlı bağımsızlığına olumsuz etki yapsa da, M. Reşit Paşa İngiliz desteği ve isteği ile fermanı hazırlasa da) Tanzimat'ı ve onun getirdiklerini reddetmemiz pek mümkün görülüyor. Çünkü Tanzimat'ın uygarlaştırıcı, toplumu geliştirici yönlerini görmemek, bunları takdir etmemek bağnazlık olur.

[YUKARI](#)

Kırım Savaşı

Rusya Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için İhtilallerin getirdiği ortamdan yararlanarak harekete geçiyor.

Avrupa'da 1848 ihtilallerinin yaşanması Fransa-Prusya-Avusturya'nın bu ihtilallerden etkilenmesi Rusya'yı Osmanlı toprakları üzerindeki amaçları doğrultusunda tekrar harekete geçirdi. Rusya'nın amacı Osmanlı devletini 1833 Hünkâr İskelesi dönemindeki gibi uydulaştırmaktı. Bu dönemde çar İngiltere'yle uyduğu taktirde amacına ulaşabileceğini düşünüyordu. İngiltere elçisiyle yaptığı bir görüşmeden sonra da ünlü olacak o deyimini ilk kez kullandı. Osmanlı devleti bir hasta adamdı ve mirası gürültüsüzce paylaşılmalıydı. İngiltere bu teklifleri olumlu karşılamadı ancak Çar Nikola yolundan dönmedi ve bir takım bahanelerle savaşı yarattı. Oysa İngiltere ve Fransa 1848-49'da yaşanan mülteciler meselesinde de Osmanlı devletinden yana tavır koymuşlardı. Aslında Rusya'nın bu meseleden de kuyruk acısı vardı. Rusya önce kutsal yerler sorununu gündeme getirdi. Daha sonra da bahriye nazırı Prens Mençikof'u İstanbul'a olağanüstü elçi olarak gönderdi. Bu zamanlamada İngiltere ve Fransa elçilerinin İstanbul'da olmamasının etkili olduğu söylenebilir. Protokol kurallarına uymadan ziyaretler yapan Mençikof Osmanlı Ortodoks uyruklarının Rus hi-mayesine girmesi teklifini yaptı. Osmanlılar İngilizlere güvenerek bu teklifi reddetti. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbul önlerine gelmelerine rağmen Sinop'taki Osmanlı donanmasını tahrir ettiler ve Sinop'u topa tuttular.

Osmanlı Rus Savaşına diğer Avrupa devletleri de katılıyor

İngiltere ve Fransa bunu kendilerine bir hakaret kabul ettiler ve Rusya'ya savaş ilan ettiler fakat asıl mesele şüphesiz emperyalistler arası rekabetti. Bunu yapılan savaş ve savaş sonrası yapılan antlaşma kanıtlayacaktı. Savaş sırasında Osmanlı, İngiliz ve Fransız ittifakına bölgedeki gelişmelerde söz sahibi olmak isteyen Piyemonte devleti ve Avusturya da katılacaktı. Avusturya'nın ultimatomu ile Rusya barışa

razı olacaktır, Viyana'da barış ön şartları yapılacak bu ön şartlara göre de Osmanlı devleti ıslahat fermanını yayınlayacaktır.

Kırım Savaşı Sonuçlar ve Etkileri

Osmanlı devleti yapılacak olan asıl barış ant. için Paris'e giderken büyük umutlar taşımaktadır.

Galip taraftır ve istenen fermanı da yayınlamıştır. Ancak Paris ant gerçekleri bir kez daha Osmanlı devletine gösterecektir ve Osmanlı devleti yine büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaktır.

Paris Antlaşması - Galiptir Mağlup Bu Yolda (1856)

Kırım savaşını barışa döndüren bu ant. ile Osmanlı devletini ilgilendiren çok önemli kararlar alınmıştır. Osmanlı dışında Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardunya'nın katıldığı antlaşma ile bu ülkelere Osmanlı ülke bütünlüğüne uymayı yükümlenmişlerdir.

Ayrıca Osmanlı devletinin Avrupa camiasına girmesi ve Avrupa genel hukukundan yani devletler umumi hukukundan yararlanması kabul edildi. Demek ki o zaman değin Osmanlı devleti şu ya da bu ölçüde hukuk dışı sayılmaktaydı. Bunlar Osmanlı devlet adamları için son derece mutlu gelişmelerdi. Avrupalılarca adam yerine konmak, onlarla müttefik olmak, can düşmanı Moskof'a karşı silah arkadaşlığı etmek, Tanzimat paşaları için başarının ve mutluluğun zirvesiyken Paris ant ile bu saygınlık resmileşmiş, perçinlenmiş oluyordu.

Oysa aslında değişen fazla bir şey yoktu. Paris geciktirse de Osmanlıların dağılma süreci devam edecekti. Eşitlik ve Avrupalılık tamamen lafta kalacaktı. Daha Paris kongresi sırasında yaşananlar bunun göstergesidir. Osmanlı Paris'te yaşanan gelişmeleri ciddiye alıp kapitülasyon düzenine son verilmesini istediğinde donuk bakışlarla karşılaştılar. Aslında Osmanlı devleti Paris'te ilk işaretini 1841 Boğazlar sözleşmesinde gördüğümüz Avrupa büyük devletlerinin bir çeşit ortak yarı sömürgesi durumuna geliyordu. Bu ortalık Osmanlı devletinin paylaşılmasını, parçalanmasını zorlaştırsa da Osmanlı devleti Paris ant. ile daha fazla dışa bağımlı, daha fazla iç işlerine karışılan bir devlet konumuna getirilecektir. Paris ant. maddelerinde bu ortam hazırlanmıştır. Osmanlı devleti bu ant.ta mağlup devlet Rusya ile aynı yaptırıma uğramış ve Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurma hakkı elinden alınmıştır. Osmanlı bakımından önemli bir hüküm Islahat Fermanıyla ilgilidir. Buna göre Islahat Fermanının padişah tarafından kendiliğinden çıkarılmış olduğu, antlaşmayı imzalayanların bunun değerini takdir ettikleri, fermanın devletlere tebliğ edilmesinin (ant. maddesi olmasının) bunların Osmanlı işlerine müdahalesi için yetki vermeyeceği kaydediliyordu. Gerçek ise bunun tam tersiydi. Ferman Avrupa zoruyla hazırlanmış ve Avrupa müdahalesi için yeni vesileler yaratmış bulunuyordu.

Paris kongresi dünya siyasetinde yeni bir dengenin kuruluşunu simgelemekteydi.

Rusya Avrupa siyasetinde ikinci plana düşerken, Fransa Napolyon savaşlarından beri itilmiş olduğu ikinci plandan kurtuldu. Fransa diğer Avrupa devletleriyle birlikte baş hasmı Rusya'nın üzerine yürüdü ve barış konferansı da Paris'te yapıldı. Artık Fransa uluslararası ilişkilerde daha ağırlıklı ve etkin bir rol oynamaya başladı bu da Osmanlı iç siyasetine yansımakta gecikmedi. Burada biraz 19. YY. Osmanlı iç siyaset yapısından söz etmek gerekir.

Osmanlı devleti 19. YY.'de daha fazla dışa bağımlı ve dış ilişkileri ön planda tutan bir devlet konumuna geldi.

Kuşkusuz bu durumun ülke içinde de etkileri görüldü. Yabancı devletler ülke içindeki iktidar mücadelelerinde taraf oldular ve istedikleri devlet adamlarının iktidara gelmesini veya iktidarını devam ettirmesini sağlamaya çalıştılar. Paris Ant. kadar iktidarı ve iktidar mücadelesi İngilizlerce desteklenen Mustafa Reşit Paşa ve yandaşları Paris Ant.tan sonra bölündüler. İktidar mücadeleleri Fransızlarca desteklenen Ali ve Fuat Paşaların grupları oluştu ve iktidar mücadelesi bunlar arasında yoğunlaştı.

Kırım Savaşı'nda Borç Kapısı Açılıyor

Her savaşta olduğu gibi Kırım savaşında da Osmanlı maliyesi altüst oldu.

Bu savaştan sonra ilk defa olarak Avrupa'dan borç alındı (1854). İngiltere ve Fransa'dan bazı Osmanlı gelirleri karşılık gösterilerek faizle borç para alındı fakat bu iş Osmanlı padişahı ve devlet adamlarına pek tatlı göründü. Ardından 1855, 1858, 1860 borçlanmaları geldi. İşin daha kötü olan yönü ise bu borçlanmaların savaş, isyan, silah, saray inşaatı masrafları ya da maaş ödeme gibi ekonomik gelişmeyle ilgisiz yerlerde kullanılıyor olmasıydı. Öte yandan alacaklılar bunu bildiklerinden borçları çok ağır şartlarda veriyorlardı. Muhakkak ki bir iflasa doğru gidiliyordu. Buna karşın bu iflas sürecini daha da hızlandıran bir süreç başladı. Osmanlıda israf ve sefahat yaygınlaştı, padişah ve Tanzimat paşaları, hepsi borç içinde yüzüyor hale geldi. İsrafın önemli nedenlerinden biri de alafranga giyim kuşam, döşeme ve mimarinin yayılmasıydı. Tanzimat paşaları zaman zaman sarayı tasarruf yoluna sokmayı denediler ancak iktidarda kalabilmek için padişahın israf ve sefahatine alet olmak gerektiğini de biliyorlardı. İstanbul'a yerleşen bazı zengin Mısırlıların da örnek alınması israfı kamçılayan nedenlerdendi.

[YUKARI](#)

ISLAHAT FERMANI: 1856

Tanzimat Fermanının devamı olan Islahat Fermanı, Kırım Savaşı'nın son günlerinde Avrupa devletlerinin isteği ile hazırlandı.

Osmanlı devleti bu ferman ile;

Kırım Savaşı sonrası imzalanacak olan antlaşmada aleyhlerine karar çıkmasını engel-lemek ve Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmasını, azınlık eylemlerini ve ayrılma isteklerini ortadan kaldırmak amacını taşıyordu.

Islahat Fermanı maddeleri:

1. Gayri Müslimlere tam bir din ve mezhep hürriyeti tanınması
2. Müslüman olmayanları küçük düşürücü sözlerin yasaklanması
3. Her çeşit devlet memurluğuna, okullara, askeri hizmetlere Müslüman olama-yanların da alınması
4. Azınlıkların il meclisine üye olabilmeleri
5. Azınlıkların mal mülk edinme banka ve şirket kurma hakkına sahip olması
6. Azınlıkların askerlik hizmetlerini bedelli yapabilmeleri
7. Cizye, haraç ve iltizamın kaldırılması
8. Azınlık ve Müslümanların kanun önünde eşit olması, işkencenin yasaklanması, dayanın kaldırılması ve hapishanelerin ıslah edilmesi.

Islahat Fermanı, Tanzimat ile başlayan Müslüman ve Hristiyan eşitliğini sağlamaya yöneliktir. Azınlıklar Müslümanlardan daha çok hak elde etmiş, Osmanlıların egemenlik hakları zedelenmiştir. Ferman

azınlıkları memnun etmemiş ayrılma isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Azınlık hakları Müslümanların tepkilerine neden olmuş Avrupa devletleri söz vermelerine rağmen Osmanlının iç işlerine karışmaktan geri kalmamışlardır.

1839- 1876 dönemi

Osmanlı tarihinde Tanzimat (Düzenleme) dönemi olarak adlandırılır.

[YUKARI](#)

Tanzimat Dönemi İslahatları

Osmanlılarda ıslahat derinlere iniyor

Mali alanda:

Mali alanda yapılan ıslahat bir ihtilal boyutunu buluyordu. Nitekim bu yüzden de yürümedi. Tanzimat'tan üç ay sonra çıkarılan bir kanunla vergi toplama işlerinin valilerin ve mültezimlerin elinden alınarak sancağa gönderilecek maaşlı maliye memurlarına verileceği açıklandı. Valiler yalnızca askerlik ve asayiş işleri ile meşgul olacaklardı.

Halkı, soyup soğana çeviren iltizamın kalkması adeta bir ihtilaldi. İltizamın kalkmasıyla birlikte vali, ayan, memurların kanun dışı gelir kaynakları kesilmiştir. M. Reşit bu uygulamayı dikkatle izliyor, eski alışkanlıkları yok etmeye çalışıyordu. Ancak başarılı olamadı ve eski usullerin devamından çıkarı olanlar vergilerin toplanmasını engellediler. M. Reşit'in buna karşı çıkardığı bir çeşit kağıt para olan devlet bonoları da bir işe yaramayınca M. Reşit azledildi. Onun yerine saray-ordu-ilmîye ittifakından güç alan devlet adamları duruma egemen oldular. Vergi memurlukları kaldırıldı. Eski düzene dönüldü. İltizam, zaman zaman kaldırılma söylemlerine rağmen Cumhuriyete kadar sürdürüldü.

Yönetim alanında:

Mahalli meclisler kuruluyordu. Seçim yoluyla olmasa da halktan kişilerin yönetime girmesi, Osmanlılarda demokratik süreç ve kurumlaşma açısından önemlidir. Reşit paşa ıslahatına gösterilen tepkiye rağmen, mahalli meclisler zaman zaman zayıflamakla birlikte varlığını korudu. (1858) Kanunnamesi ile de biraz daha önem kazandı. Devlet görevlilerinin iş sahiplerinden para, bahşiş veya rüşvet yerine devletten maaş almaları ilkesinde bazı dönüşler olduysa da ilke yayılmaya devam etti. Bu aslında M. Reşit'e duyulan tepkiye rağmen Avrupa kamuoyunun gözünden düşmek korkusuyla herkesin Tanzimat ıslahatçılığını benimser görünmesinin bir sonucuydu.

Hukuk alanında:

Hukuk alanında yapılanlara 1840'da Ceza Kanunnamesi çıktı. Fransız hukukundan esinlenen bu kanunnamede bütün Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşitliği vurgulanıyordu. 1850'de Ticaret Kanunnamesi yürürlüğe girdi ve karma ticaret mahkemeleri kuruldu. Yabancılar mahkeme heyetine katılabiliyordu. Bu durum tepkilere neden olmuştur. Anlaşılan Avrupa ile ticaretin yürümesi için bu tedbirler gerekli gözükmekteydi.

Askerlik alanında:

Askerlik alanında, ordunun adı değiştirildi. Asakir-i Nizamiye-i Şahane oldu. Valilerin ordu ile doğrudan ilişkisine son verildi. 1843'te çıkartılan bir kanunla askerlik süresi 5 yıl oldu. 7 yıl redif (yedeklik) süresi belirlendi. Askerlik gönüllü ya da kurayla oldu. Her aileden en çok bir kişi askere alınacak, tek çocuklu ailelerden asker alınmayacaktı.

Askeri ve sivil eğitim alanında:

Harbiye 1834'te kurulmasına rağmen 1845'ten sonra Harbiye ve İdadi diye ikiye ayrılmasından sonra ciddi bir eğitime kavuşturulabilmişti. 1845'te ordu merkezlerinde birer Askeri İdadi açıldı. 1849'da Askeri Baytar Mektebi açıldı.

Sivil alanda ise eğitimle ilgili meclisler açılırken rüştiyelerdeki eğitim geliştirilerek daha fazla Rüştiye Mektebi açıldı. 1848'de rüştiyelere daha fazla öğretmen yetiştirmek üzere Dar'ül muallimin kuruldu. 1858'de İstanbul'da ilk kez bir kız rüştiyesi açıldı. 1859'da ülkeye idareci yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye kuruldu. Şuna da işaret edelim ki, eğitimdeki bu ıslahatın motoru önemli ölçüde gayrimüslimlerin ya da Mehmet Ali Paşanın eğitimde kaydettiği ilerlemelerdi.

[YUKARI](#)

ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (1861- 1876)

Abdülaziz Garpcılıkta Ağabeyinden Geri Kalmıyor:

Yönetim alanında:

Abdülaziz döneminde idari alandaki ıslahatın devam ettirildiğini ve geliştirildiğini görüyoruz. Bu dönemde idarede merkeziyetçiliğin hafifletilerek, yerel halka (aslında uygulamada ayan ve eşrafa) idarede sınırlı da olsa bir söz hakkı veriliyordu. Burada Avrupa'nın Osmanlı idaresini modernleştirme baskısı etkili olsa da Osmanlı toplumuna getirdiği demokratikleşme görmezlikten gelinemez. Bunu sağlayan 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştu. Böylece yerel meclisler idarede daha fazla sözü geçer duruma gelmişlerdir. Bugünküne benzer bir idari bölümlenmeyi Türkler bu nizamname ile gerçekleştirdiler. Bu nizamname doğrultusunda Mithat Paşanın Tuna Valiliğinde harikalar yaratması ülkeye ve yönetimine örnek oldu.

Eğitim alanında:

Rüştiyelerin sayısı artar. 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi öğretim düzeylerini şöyle saptar: Sıbyan(bugünkü ilkokulların ilk yılları düzeyinde), Rüştiye (ilkokulun sonraki yılları), İdadi (ortaokul), Sultani (lise), Darülfünun (üniversite) Fransızların ısrarı ile 1868'de Fransızca öğretim yapan Galatasaray Sultaniyesi açılmıştır. 1872'de Müslüman yetimler için Darüşşafaka Lisesi açıldı. 1875'de ilk askeri rüştiyeler açıldı. 1870'te eğitime başlayan Darülfünun yobazların hışmına uğrayarak ertesi yıl kapattırıldı. 1870'de kız okullarına öğretmen yetiştirecek olan Darülmuallimat kuruldu.

Hukuk alanında:

Toprak hukukunda veraset hakkı tanınırken, yabancılara Hicaz dışındaki kent ve köylerden gayrimenkul edinme hakkı tanındı.

1867'de Avrupalıların ve Yeni Osmanlıların baskısı, Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonunda oluşan batılılaşma etkisi neticesinde Şurayı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Temyiz Mahkemesi) ortaya çıktı.

1869'da Ahmet Cevdet Paşa şariat ve ticaret mahkemelerinin konuları dışında kalan hukuk ve ceza davalarına bakacak Nizamiye Mahkemeleri sistemini kurdu.

Belediyecilik alanında 1855'te İstanbul Şehir Eminliği kuruldu.

[YUKARI](#)

Abdülaziz Dönemi Siyasal Olayları

Bunalımlar Devri

Mali Bunalım

Hükümet gerek içerde, gerek dışarıda borç içindeydi ve bu borçları ödeyecek güçten yoksundu. En kolay dışarıdan borçlanmak ya da 1840'da çıkarılan kaimeleri (kağıt para) arttırmaktı. Bu da enflasyonu körüklüyor ve fakirliği daha da büyütüyordu. Buna karşın başta padişah ve devlet adamları lüks ve israftan vazgeçmiyorlar ve devlet hızla mali iflasa doğru sürükleniyordu. Beklenen iflas 1875'te gerçekleşmiş ve Osmanlılar için daha felaketli bir yolun başlangıcı olmuştur.

Balkan Bunalımı

Karadağ, Hersek, Romen Ulusçuluğu (Eflak ve Boğdan), Sırbistan (Türklerle son bağlarını koparmaya çalışıyor) gibi meselelerle uğraşırken bir yandan da Düvel-i Muazzamayı burada yapacağı hareketler konusunda ikna etmek durumundaydı.

Girit İsyanı (1866)

İsyan bastırılarak Girit'in Yunanistan'a katılması engellendi, bu durum Avrupa'ya da onaylatıldı. Ancak Yunanistan'ın özellikle İngiliz desteğine bağlı girişimleri yeni bunalımlar yaratmaya devam edecektir

Süveyş Kanalı'nın Açılması (1869)

Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte İngiltere ve Fransa arasında Mısır'ı kontrol etme mücadelesi başlayacak, bu da Osmanlı iç politikasına yeni müdahaleleri getirecektir.

Yeni Osmanlılar Hareketi ve Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi

Osmanlı'da sivil muhalefet hareketi başlıyor

Yeni Osmanlılar Hareketi Osmanlı tarihindeki ilk batılı anlamdaki özgürlük hareketidir.

Hareketin ikinci özelliği ise gazetecilerden oluşması ve mücadelesini basın yoluyla yapmasıdır Yeni Osmanlıların amaçları meşrutiyetçi bir yönetim tarzını Osmanlıya getirmektir. Abdülaziz'in müsrifliğine ve idaresine, Bab-ı Ali paşalarının (Ali Paşanın) diktatörce tutumlarına karşıdır. Yeni Osmanlılar hareketi doğrudan iktidara yönelik olmaktan çok, bir düşünce ve propaganda hareketi olarak önemlidir. Onlar meşrutiyeti birçok derde deva olarak görmüşlerdir. Abdülaziz ve ona bağlı devlet adamlarının bozuk yönetimleri ve bildiklerini okumaları muhalefeti onlara karşı birleştirmiş devreye ordunun girmesi ile de muhalefet yaptırım gücü kazanmıştır. Abdülaziz tahttan indirilerek yerine meşrutiyeti ilan etmesi beklenen V. Murat padişah yapılmıştır.

SORU:

- Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşını durdurmasında etkili olan Fransa'ya 1740 kapitülasyonlarını, Mısır İsyanı sırasında, Rusya ile 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşmasını, İngiltere ile 1838 Balta Limanı

Ticaret Antlaşmasını yaptı. Bu bilgilerden yola çıkarak Osmanlının iç ve dış durumu hakkında neler söylenebilir.

- Osmanlı devletinde XIX. Yüzyılın ilk yarısında Müslüman nüfus ile Müslüman olmayanların oranları XVI. Yüzyıldaki oranlar ile aynı iken XX. yüzyılın başlarında Müslümanların oranında büyük artış olmuştur. Bu artışta etkili olan faktörleri yazın.

- Osmanlı İmparatorluğunun sonu bir sürpriz değildir. Asıl şaşırtıcı olan XX. Yüzyılı görebilmiş olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu daha 1774' de durağan ve eski idi. Hayatta kalma şansı çok az görünüyordu.

Buna rağmen imparatorluğun, yaklaşık bir buçuk yüzyıl daha yaşamasının en önemli nedenini yazınız.

KAZANILMASI GEREKEN DAVRANIŞLAR

- Doğu (Şark) Sorunu'nu açıklayabilmeli
- Büyük devletlerin Osmanlıya karşı izledikleri siyasetleri açıklayabilmeli.
- XIX. Yy isyanlarının neden ve sonuçlarını anlatabilmeli.
- Osmanlının kendi iç sorunlarını çözemeyip, dış sorun haline gelmesinin nedenlerini belirtebilmeli.
- Devletlerarası rekabetin Osmanlıya etkilerini açıklayabilmeli.
- Osmanlının devletler arası rekabet ortamında varlığını devam ettirebilmek için izlediği denge siyasetini açıklayabilmeli.
- Osmanlının bu dönemde varlığını devam ettirebilmek için yaptığı yenilikleri açıklayabilmeli.
- Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkan siyasi akımları kavrayabilmeli.

ÖDEV VE ARAŞTIRMALAR

- Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı XIX. Yüzyılda karşılaştırarak, farklılıkları ortaya koyan bir araştırma yapın.
- XIX. yüzyıl devletlerarası ilişkileri şekillendiren faktörleri araştırın.

[YUKARI](#)

GEÇMİŞ YILLARDA ÖSS'DE ÇIKAN OSMANLI TARİHİ YIKILIŞ DÖNEMİ İLE İLGİLİ SORULAR

1. XIX ve XX. Yüzyıllarda gerçekleşen aşağıdaki olaylardan hangilerinin " milliyetçilik " yansıtmadığı savunulabilir?
2000 / ÖSS

- A) Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı Devletine karşı İngilizlerle işbirliği yapması
- B) Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi
- C) Osmanlı Devleti'nin bir Avrupalı devlet sayılması
- D) Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesi
- E) Bosna-Hersek ve Sırbistan'da bağımsızlık hareketlerinin başlaması

2. Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti'nde Avrupa ile ilişkiler artmış, ülkede gazeteler çıkarılmış, bu gazetelerde siyasi ve kültürel yazılar yazılmaya başlanmıştır. Aşağıdakilerden hangisinin bu durumun sonuçlarından biri olduğu savunulamaz?

2000/ ÖSS

- A) Halkın aydınlanması
- B) Halkın yenilik hareketlerine öncülük etmesi
- C) Halkın çevrede olup bitenlere ilgi duyması
- D) Okuma ve yazmanın önem kazanması
- E) Kültürel etkileşimin artması

3. Sovyet Rusya , Çarlık Rusyası'nın Berlin anlaşmasıyla Osmanlı Devletinden aldığı yerleri, I. Dünya Savaşından çekildiğini belirten Brest-Litovsk Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne iade etmiş; ancak Anlaşma Devletleri bu kararı geçersiz saymıştır

2002/ ÖSS

- A) Bağımsız devlet sayısının arttığı
- B) Sovyet Rusya'nın diğer devletlerle ilişkilerinin Çarlık Rusya'sından farklı olduğu
- C) Anlaşma Devletleri arasında görüş ayrılıklarının olduğunun
- D) Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan yararlandığının
- E) I. Dünya savaşı öncesinde kurulan ittifakların aynen kabul edildiği

4. Napolyon savaşlarından sonra Avrupa'nın geleceğini belirlemek amacıyla Viyana kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Avrupa devletlerinin sınırları milliyet,din ve dil etkenleri dikkate alındığında Rusya, İngiltere ve Prusya'nın istekleri doğrultusunda yeniden çizilmiştir

Bu durum aşağıdakilerden hangisine ortam hazırlamıştır?
20003/ ÖSS

- A) Yalnız A B) yalnız II C) I ve II
- D) II ve III E) I II ve III

5. XIX. yüzyılın başlarında Rusya Balkanlarda Panislavist politikasıyla buradaki isyanları körüklerken, Fransa ile Tilsit anlaşmasını yaparak Osmanlı'yı paylaşmayı düşünmüş, İngiltere ise Osmanlı ile Çanakkale Antlaşmasını yaparak boğazların barış zamanında savaş gemisinin geçemeyeceğini kabul etmiştir.

XIX. yüzyılda devletlerin bu politikasını göz önüne alındığında ;

- I.İngiltere ve Osmanlının dayanışma içinde olduğu,
 - II. Fransa-Osmanlı ,ilişkilerinin düzeldiği
 - III. Balkanlarda Slav ırkının çoğunlukta olduğu
 - IV.Rusya'nın Osmanlı üzerindeki çıkarlarının sona erdiği
 - V. Osmanlının çok uluslu bir devlet yapısına sahip olduğu
- Yargılardan hangileri doğrudur?

A) I-II ve III B) II-III ve IV C) yalnız V D) IV ve V E) I- III ve V

6. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin baskısı altında devamlı toprak kaybettiği görülür. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli adlar altında ve değişik fikirlerde (İttihat ve Terakki, Vatan ve Hürriyet) cemiyetlerin kurularak , faaliyet gösterdikleri görülmüştür. Böyle bir durumda kurtuluş çaresi olarak ortaya atılan fikir akımlarının oluşumunda ve cemiyetlerin kurulmasında aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

- A) Osmanlı İmparatorluğunun zayıf düşmesi
- B) Azınlıkların devlete karşı isyan çıkarması
- C) Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması
- D) Avrupalı büyük devletlerin Cemiyetleri desteklemesi
- E) Türk aydınlarının Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek istemesi

7. " Tanzimat Fermanı halk iradesiyle değil, padişahın tek taraflı iradesiyle ortaya çıkmıştır." Şeklindeki bir bilgi aşağıdaki yargılardan hangisi ile çelişmez?

- A) Halk, devlete baskı uygulamıştır.
- B) Yenilikler yönetici sınıfları, halka doğru yayılama göstermiştir.
- C) Halk yapılan düzeltmeleri kısa sürede benimsemiştir.
- D) İslahatlar demokratik bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir.
- E) Düzenlemeler halkın ihtiyaçlarından doğmuştur.

8. XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya çalışan İngiltere ve Fransa, yüzyılın sonlarında Kıbrıs, Mısır ve Tunus'u işgal etmişlerdi. Bu durum aşağıdakilerden hangisinin bir göstergesi olamaz?

- A) Avrupa devletlerinin görüşlerinin değiştiğinin
- B) Akdeniz güvenliklerini korumaya çalıştıklarının
- C) İngiltere ve Fransa'nın bölgede çıkarlarının olduğunun
- D) Ulusçuluktan etkilenen bölge halklarının Osmanlıyı istediklerinin
- E) Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmadığının

9. Berlin Antlaşmasının Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde önemli bir aşamadır. Bu antlaşma ile İngiltere de Osmanlı topraklarının parçalamaya katılınca devlet Almanya ile yakınlaşmaya başlamış, bu durum İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile ittifak kurmasına yol açmıştır. Bu bilgiye göre Osmanlı-Alman yakınlaşmasının en önemli nedeni aşağıdakilerden hangisinde verilmiştir.?

- A) Osmanlının Avrupa siyasetini yönlendirmesi
- B) Fransa ve Rusya'nın birleşik oluşturması
- C) Berlin Antlaşması'nın imzalanması
- D) Almanya'nın çıkar gözetmeyen tutumu
- E) İngiltere'nin Osmanlı ile ilgili politikasını değiştirmesi

10. Kırım Savaşı'nın nedenlerinden bazıları şunlardır:

- Yapılan yeniliklerle güçlenmeye başlayan Osmanlı'yı Rusya'nın çekememesi
- Osmanlı'yı destekleyen Batılı devletlerin 1848 ihtilalleriyle uğraşması
- Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya'ya karşı Macar mültecilerinin korunması

Bu bilgiye göre aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılamaz?

- A) Rusya'nın Osmanlı içişlerine karıştığı görülür
- B) Rusya, güçlü bir Osmanlı'yı kendi çıkarları için uygun görmemektedir
- C) Avrupa'da iç karışıklıklar yaşanmaktadır.

- D) Osmanlı'da hoşgörölü bir yönetim anlayışı söz konusudur.
E) Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya desteği söz konusudur.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

Rusya ile 1768-1774 savaşı, Osmanlı Devleti'nin hayatında bir dönüm noktasıdır. Zira ilk defa olarak bir devlete yenilecektir. Birinci sebep, ordunun tamamen bozulması, yeniçeri ocaklarının kaldırım kabadayıları haline gelmeleri, bu disiplinsiz sürünün savaşta hiçbir işe yaramamasıdır. Mora'ya çıkan düşmanı bertaraf eden Türkler(1770 baharı), Kartal Muharebesi'nde (1 Ağustos 1770) bozuldukları gibi, Çeşme'de Türk Donanması'nda ağır zayıata uğradı (6/7 Temmuz 1771). III. Mustafa kahrolarak öldü. 1770 yılı ortalarından itibaren artık Türkiye, dünyanın birinci devleti değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye'den güçlü oldukları ortaya çıkmıştı. Kaynarca Anlaşması (21 Temmuz 1774) harbe son verdi. Kırım'a güyâ istiklal verildi. Bazı bağlarla Türkiye'ye bağlı olmakta devam ediyor, gerçekte Rus nüfuzuna düşüyordu. Karadeniz artık Türk gölü değil, Rusya ile ortaklaşa kullanılacak bir denizdi. Kırım dışında Osmanlı Devleti mühim bir toprak kaybına uğramıyordu. Fakat prestij kaybı çok büyüktü.

İran'la 4 yıllık neticesiz bir savaş yapıldı (1775-1779). 9 Temmuz 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, çok büyük kriz ve Türkler'de Ruslara karşı sönmez bir milli kin uyandırdı. Zira Kırım, 1500 yıllık Türk yurdu idi. Yüz binlerce Kırımlı Türk, Ruslarca kılıçtan geçirilmiş, topraklarından sürülmüş, açlık ve sefaletle ölüme terk edilmiş, canlarını kurtarabilenler Osmanlı topraklarına sığınmışlardı.

Türkiye'nin Polonya'nın ezilmemesi ve Doğu Avrupa'da dengenin bozulmaması için göze aldığı 1768-1774 savaşının sonucu Türk-Rus çekişmesi olmayacağı aşıkardı. Yeni bir Rus savaşı başladı (13 Ağustos 1787). Almanya (Avusturya), Rusya'nın yanında Türkiye'ye karşı bu savaşa girince (9 Şubat 1788) denge, Osmanlıların aleyhine iyice bozuldu. Fakat Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Şebeş'te Alman ordusunu ezdi; İmparator II. Joseph, zorlukla canını kurtardı. Türkler, derinlemesine Alman topraklarını tahrip ettiler (21 Eylül 1788). Almanları durduran Türkler, Ruslara döndüler. Fakat Ruslar karşısında devamlı yenildiler. Odesa yakınlarında Özü Kalesi düştü (17 Aralık 1788); 80,000 kişilik ordusuyla kaleye geren Prens Potemkin, 25000 Türk asker, sivil, kadın ve çocuğunu boğazladı. Bu tafsilatı anlatan sadaret arızasını okuyan I. Abdülhamit'e teessüründen elinde kağıt olduğu halde inme indi ve birkaç gün sonra öldü.

III. Mustafa'nın oğlu, I. Abdülhamit'in yeğeni genç III. Selim (1789-1807) tahta geçti. Zıstovi Sulhu (4 Ağustos 1791) ile Almanya, Yaş Sulhu ile (9 Ocak 1792) Rusya savaşına son verildi. Bütün gayretlerine rağmen bu iki düşman üzerinde başarı elde edemeyen, Fransız İhtilali kargaşalığı içinde fazla toprak da kaybetmeyen III. Selim, bu düzensiz ordu ile hiçbir şey yapılamayacağını anlayarak savaştan çıkıyordu, Hotin'i muhafaza ediyor, Odesa ve çevresini Rusya'ya terk ediyordu. Bu andan itibaren bütün gayesi, devlet müesseselerini, başta imparatorluğun teminatı olan ordu ve donanma bulunmak üzere yeniden düzenleme noktasında topladı. III. Selim'in bu reformlarının topuna birden "Nizam-ı Cedit = Yeni Düzen" denmektedir. 24 Şubat 1793'te resmen başlamıştır. 1807'ye kadar 14 yıl devam eder.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

General Bonaparte, Mısır'ı işgal eder. Beklemediği bu darbe ile sarsılan Babiali, 1798'den 1802'ye kadar Fransa ile savaşı. Sonunda Fransızlar, Mısır eyaletini boşaltırlar, fakat Arabistan'da isyanlar vardır. Anadolu ve Rumeli'nde derebeyleri türemiştir. Babiali'nin, hatta padişahın, eyaletler üzerindeki otoritesi büyük darbeler yer. 1806'da Sırp İhtilali patlar ve Rusya ile yeniden savaş başlar. Bu ortamda gene çok aşığılık bir ihtilal kendini gösterir. Kabakçı İhtilali (25 Mayıs 1807) ile III. Selim tahtından indirilir. Nizam-ı Cedit ordusunu, kardeş kanı dökölmesin diye kapıkulu ocaklarına karşı kullanmaktan kaçınan reformcu büyük hükümdarın eseri mahvolur. Nizam-ı Cedit ortadan kaldırılır. III. Selim'in amca oğlu (I. Abdülhamit'in büyük oğlu) IV. Mustafa, tahta çıkarılır.

Fransa'nın, Napoleon'un Avrupa'ya hatta dünyaya hükmetmek istediği yıllardır. XIX. Asrın eşiğinde, 1800'de dünya nüfusu 839,2 milyon kadardır: Asya 541,5 milyon (% 65), Avrupa 189 milyon (%22,2), Afrika 76,9 milyon (%9), Kuzey Amerika 16 milyon (%2), Güney Amerika 13 milyon (% 1,5), Okyanusya 3 milyon (% 0,3) Büyük Devletler'in yüzölçümleri ve nüfusları şöyledir: Fransa Cumhuriyeti

(3 318 849 km2, 31,1 milyon), İngiltere Krallığı (13 242 866 km2, 78,6 milyon), Rusya İmparatorluğu (17 850 091 km2, 22 milyon), Türkiye İmparatorluğu '12 187 705 km2, 63,7 milyon), Çin İmparatorluğu (11 765 119 km2, 280 milyon), Almanya İmparatorluğu (980 236 km2, 41,5 milyon), İspanya Krallığı (14 887 048 km2, 32,2 milyon), Prusya Krallığı (280 000 km2, 9,5 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1 735 654 km2, 12,5 milyon).

Nizam-ı Cedid taraftarları kendilerine vezirlerden Alemdar Mustafa paşa'yı lider seçmişlerdir. Alemdar, ordusu ile İstanbul'a gelir. IV. Mustafa, III. Selim'i şehit ettirir (28 Temmuz 1808). Fakat tahttan indirilir ve kardeşi II. Mahmud (1808-1839) padişah olur. Nizam-ı Cedid, "Sekban-ı Cedid" adı altında ihya edilir. asiler temizlenir. III. Selim'in şehit edilmesi vak'asıyla en uzaktan ilgili olanlar dahil (bin kişiye yakın) tamamen idam edilir. 23 yaşındaki II. Mahmut, çocuğu olmayan III. Selim tarafından oğlu gibi en büyük ihtimam ve sevgiyle büyütülmüştür; "amca" dediği (gerçekte çok yaş farkları olmakla beraber amca oğlu) III. Selim'in bütün fikirlerinin varisidir. Fakat yeniçeriler fevkalade azmışlardır ve genç padişah nüfuzsuzdur. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa da hatalar yapar, sevgi kazanamaz; padişah bile kendisine soğuk davranır. Yeniçeriler ayaklanır, Alemdar'ı şehit ederler (15 Kasım 1808).

Sonra II. Mahmud'u öldürmek için Saray'a taarruz ederler. Donanma da bu iç savaşa katılır. İstanbul, tarihinde asla görmediği ve bir daha görmeyeceği bir iç muharebeye şahit olur. Padişah, çok iyi yetiştirilmiş sekban-ı cedid birlikleri ile, kapıkulu ocaklarına karşı savaşmaktadır. Padişaha sadık donanma, Marmara'dan Süleymaniye'yi top ateşine tutar (Süleymaniye'de yeniçeri ağasının makam sarayı vardır); Süleymaniye perişan olur. Mimar Sinan'ın büyük eseri mucize kabilinden isabet almaz. Büyük kan dökülür. İki taraf, padişah ve kapıkulları, yenilemez. II. Mahmud, reformlardan ve modern ordu kurmaktan vazgeçtiğini ilan eder; yeniçeriler de ona biat ederler. Türkiye, en değerli 18 yılını kaybeder. Bu müddet içinde II. Mahmut, kıl kadar ince bir denge üzerinde hükümdarlık eder. Yeniçeri ocağına bıkıp usanmadan safha safha adamlarını yerleştirir. Bir taraftan da çok büyük dış gailelerle uğraşır.

Bozgunlar Ve Nizamı Cedit

1809 - 1812 Rus savaşı, Bükreş Anlaşması (28 Mayıs 1812) ile son bulur. Türkiye, Besarabya'yı kaybeder (70 000 km2). Belgrad ve çevresinden müteşekkil küçük bir Sırbistan prensliğine, muhtariyet verilir. Tepedenli Ali Paşa'nın asi ilan edildiği bu günlerde, Yunan ihtilali başlar (12 Şubat 1821).

Romanya'da ihtilal çıkartan Yunanlılar derhal ezilir. Fakat mora, bazı Ege adaları ve Attika'da ihtilal genişler ve bütün Avrupa'dan yardım görür. Rusya'nın Türkiye ve İran'ı yutmak için her şeyi yaptığı bu devirde, bu iki Türk İmparatorluğu, tarihlerinde sonuncu olmak üzere, son savaşlarını yaparlar (1821 - 1823). 1825 - 1826'da Yunan ihtilali söndürülür. Ancak büyük Avrupa devletleri bu defa resmen Yunan işine müdahale edecekler ve ihtilal ateşini yeniden canlandıracaklardır.

Bu ortam içinde II. Mahmut, durumu iyice olgunlaştırdıktan sonra, yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarını ilga ederek modern Türk ordusunu kurduğunu ilan eder. Bu inkılap, bir iç savaşla mümkün olur. "Vak'a-i Hayriyye" (15 Haziran 1826) denilen bu olayla II. Mahmut, kurduğu modern birliklerle, ulema ve halkın desteğiyle, yeniçerileri ortadan kaldırır. Bu suretle II. Mahmut'un ikinci saltanat devresi başlar ki, bu devrede, üzerinde yeniçerilerin baskısı kalkan ve büyük devletlerin Türkiye'yi yemeye kararlı olduklarını gören padişah, çok radikal davranır. Bütün salahiyetlerini kullanarak harekete geçer.

Türkiye'de modern devir, Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri şeklinde mütalaa edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriyye'den bu yana bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Ancak devir devir, teknik medeniyetle milli kültür karıştırıldığı için, Türk toplumu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelir ve büyük zararlara uğrar.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Türkiye'nin yenileşme tarihini Tanzimat (1839) ile başlatmak tamamen yanlıştır. Bu tarihi 13 yıl

öncesine, Vak'a-i Hayriyye'ye (1826) almak çok daha doğrudur. Zira radikal inkılapları II. Mahmut, 1826-1839 arasında yapmıştır. Tanzimat, bu inkılapların neticesidir ve esasen II. Mahmut tarafından düşünülmüş, onun ölümü üzerine, onun adamı olan Reşit Paşa tarafından tatbik mevkiine konulmuştur. Bütün müesseselerde asırlardan beri süregelen düzenin değiştirildiği bu 1826-1839 devresinde II. Mahmut, aynı zamanda çok büyük dış zorluluklar içindeydi. Hatta Türkler, bütün tarihleri boyunca maruz kaldıkları en kritik birkaç devreden birinde idiler.

Yunan ihtilalini yeniden başlatmak için İngiliz, Fransız, Rus müttefik donanmaları, Türk donanmasını, Navarin limanında basıp yakarlar (20 Ekim 1827). Rusya, resmen harp ilan eder ve Prut'u aşarak Türk topraklarına girer (8 Mayıs 1828). II. Mahmut'un donanması yakılmıştır. Kapıkulu ocaklarını ilga ettiği için ordusu da yoktur. Avrupa usulünde yeni ordusunu yetiştirmek için bir kış Rami kışlasında taş odada yatıp kalkar; basit bir albay gibi çamur içinde yeni birliklerin yetişmesine nezaret eder ve talimlere çıkar. Bir buçuk yıldan az süren Rusya harbine Edirne Anlaşması (15 Eylül 1829) son verilir. Türkiye'nin dostu yoktur. İngiltere ve Fransa'ca da tazyik edilmektedir. Mesela Fransa, Yunan asilerini desteklemek üzere Mora'ya bir ordu gönderir.

Edirne Anlaşması'nın şartları ağır olur ve Türk İmparatorluğu ağır kayıplara uğrar: Kafkasya'da Kuban ırmağından Batum'a kadar olan bütün Doğu Karadeniz kıyı şeridi (Batum hariç), Rusya'ya bırakılır. Bu suretle Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarından sonra doğu kıyılarını da elde etmiş olur. Türkiye ancak güney ve batı kıyılarını da elde etmiş olur. Türkiye ancak güney ve batı kıyılarını elde tutabilir. Babıali, Gürcistan'ın Rusya'ya ait bulunduğunu kabul ederek bu ülke üzerindeki haklarından vazgeçer. Eflak (Güney Romanya), Boğdan (Moldovya), Sırbistan prensliklerinin iç muhtariyetleri yeni imtiyazlarla genişletilir ve adeta Rusya'nın kefilliğine verilir. Türkiye, çok büyük bir savaş tazminatı öder (11,500,000 altın).

Bunun karşılığında Ruslar, ordusuz ve donanmasız Türkiye'den ilk defa işgal ettikleri Romanya, Bulgaristan, Edirne, Kars, Erzurum gibi yerleri boşaltıp iade ederler. Bu ağır tazminatla Türkiye sarsılır. Bu suretle Çar, çok mutaassıp bir Türk düşmanı olan I. Nikolay, şahsiyetini çok kıskandığı Sultan Mahmud'u birçok reform projesini maddi şekilde gerçekleştirebilmek imkanlarından mahrum eder. Bir Yunanistan kurulması da bu anlaşma ile temin edilir ve 24 Nisan 1830'da II. Mahmut, bütün varlığıyla karşı koyduğu Yunan istiklalini tanımak zorunda kalır. Kurulan Yunanistan, Balkanlar'ın ilk müstakil devletidir.

Bu günkü Yunanistan'ın üçte biri kadar büyüklükte (49,424 km²), 1,000,000 nüfuslu fakir bir krallık olarak ortaya çıkar. Kendisini yaratan Rusya, İngiltere ve Fransa'ya sığınıp onları kışkırtarak büyümek idealini, kurulduğu andan beri yürütmeye başlar. Önce Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil ve Sırbistan gibi Türkiye'ye tabi bir Yunanistan yapmak isteyen Büyük Devletler, sonradan Babıali'yi Attika yarımadası ile Eğriboz adasını da bu devlete vermeye ve yeni devletin tamamen müstakil olmasına zorlarlar.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Sultan Mahmut, çok merkezîyetçi bir idare kurar. Eyaletlerde, sancaklarda, şurada burada, nüfuz kazanmış aile ve şahısların, feodallerin, amansız düşmanıdır. Haklarında merhametsiz davranır. Zira onlar, uzunca bir müddetten beri devleti sömürmekte ve merkezi dinlememektedirler. Modern ordusunu ve donanmasını kurar. Harbiye ve Tıbbiye başta olmak üzere, Fransızca tedrisat yapan ve Batı medeniyetine ilk defa içinden bakabilen ilk modern büyük okullar kurar. Büyük bayındırlık işlerine girer. Saray ve hükümet teşkilatını temelden değiştirir; bütün gelenekleri yıkarak Avrupa tarzında teşkilatlandırır. Bunları, çok büyük muhalefetler içinde gerçekleştirir. Halk kendisine "gavur padişah" der.

Fransa, Türkiye'nin güçsüzlüğünü hesaplayarak Cezayir şehrini (5 Temmuz 1830) işgal eder ve birkaç yıl içinde Osmanlıları bütün Cezayir'den kovar. Son yıllarında II. Mahmut, yeni bir talihsizlikle, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile karşılaşır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bütün tarihi boyunca, gördüğü en büyük isyandır. İsyân, 1831-1833 arasında geçer. Bir denge devresi geçirir ve 1839'da ikinci safhası başlar. Mısır valisinin tamamen Türklerden müteşekkil ordusu, Kütahya'ya kadar ilerler (2 Şubat 1833). Osmanlı birlikleri bozulur. Nihayet Nizip'te Osmanlı ordusu, 2 saat içinde

bozulur (24 Haziran 1839). Bu büyük felaket, ölüm döşeğinde yatan ve 7 gün sonra ölecek olan büyük hükümdardan saklanır.

Kanuni'den (1566) sonra gelen padişahların en büyüğü olan II. Mahmud, modern Türkiye'nin kurucusudur. 31 yıl saltanat sürmüş, 54 yaşında, daha çok Rus belasının verdiği sıkıntı ile kahrolarak ölmüştür. Kendisinden sonra gelen bütün Osmanlıları, II. Mahmut'un izinden gitmişlerdir.

Tanzimat'ın eşiğinde, 1839'da Türkiye, tarihinin en kritik anlarından birini yaşıyordu. Vak'a-i Hayriyye ile Tanzimat-ı Hayriyye arasında geçen 13 yıl (1826-1839), Türkiye İmparatorluğu'nun bünyesini büyük ölçüde değiştirmişti. Fatih devri müesseseleri ile II. Mahmut'un devraldığı müesseseler arasında, şekil bakımından büyük fark yoktu. Yalnız vaktiyle devrinin en yüksek ve iyi müesseseleri, gittikçe bozularak, II. Mahmut zamanında, çöküntünün eşiğine gelmişti. II. Mahmut, imparatorluğu çağdaş müesseselerle donattı. Eski orduyu ortadan kaldırıp modern ordu ve donanmayı kurdu. Batı medeniyeti ile sıkı temasa geldi. Bu medeniyetten birçok şeyi almak suretiyle, ilk defa olarak açıkça, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilan etti. Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirası idi. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasında bir yük, hatta bir engel oluyordu.

II. Mahmut, Mehmet Ali hariç, bütün serkeş valiler ve "ayan" denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze bağladı yahut ortadan kaldırdı. 1789-1826 arasında gittikçe zayıflayan devletin eyaletler üzerindeki otoritesini yeniden kurdu. Öldüğü zaman Mehmet Ali meselesi, imparatorluğun istikbalini tehdit edecek bir ehemmiyet kazanmıştı. Fakat Mustafa Reşit Paşa'nın dehası, bu tehdidi bertaraf edecektir. Gerçekte Tanzimat, II. Mahmut'un eseri sayılabilir. Ancak yeni rejimin nasıl yürütüleceği, geleceğe II. Mahmut'un yerine devlet idaresini ellerine alanların tutumuna bağlı kalacaktı. Türkiye'nin coğrafi konusu, bir Japonya'ya benzemiyordu. Her tarafı azılı, hızlı emperyalist, zalim düşmanlarla sarılmıştı. Geniş imparatorluğu askerlik ve diplomasi bakımlarından savunmak, gittikçe zorlaşıyordu. Devlet yeni hamleler yapmaya hazırlanırken, daimi bir şekil alan dış müdahale ve taarruzlar, bu hamleleri kırıyordu. 1839'da, Türkiye'nin eski itibarını büyüklüğünü kazanabilmesi, Batı ile arasındaki mesafeyi kapatması, bir hayal değildi. Bu iş, XIX. Asrın sonlarına doğru bir hayal olacaktır.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

II. Mahmut'u takip eden hükümdarlar, 2 oğuldur: I. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz Han (1861-1867). Bunlar, Tanzimat padişahlarıdır. 16 yaşındaki I. Abdülmecit, ilk modern hükümdar tipidir. Fransızca konuşmaktadır. Reşit Paşa'ya Tanzimat'ı ilana izin verir (2 Kasım 1839). Mahkeme kararı olmaksızın ve kanuna dayanmadıkça, idam, hapis, sürgün, vergi ve askere alma artık mümkün değildir. Demokrasiye bir adımdır. 1839 yılı için basit bir adım değildir. Yalnız Doğu için değil, Batı için de basit bir adım değildir.

Reşit Paşa, hariciye nazırı sıfatıyla, Mısır meselesini de halleder (1840-1841). Akıl almayacak derecede girift diplomatik kombinozonlarla, Mehmet Ali Paşa'yı, işgal ettiği bütün Osmanlı eyaletlerinden çıkartır. Bundan böyle Mısır ve Sudan valiliği, Mehmet Ali ve onun ailesinde kalacaktır. Fakat bu ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun birer eyaleti olmakta devam edeceklerdir. 28 Eylül 1848'de Reşit paşa, ilk defa sadrazam olur ve gelenekçi muhafazakarlara karşı Tanzimatçı ekip, devlet idaresini içice eline almaya başlar. Reşit Paşa, bazıları deha sahibi, fevkalade bir devlet adamları ekibi yetiştirir (Âli Paşa, Fuat Paşa, Cevdet Paşa, Vefik Paşa, Safvet Paşa, Mehmed Paşa v.s.). Türkiye tarihinin en büyük başbakanı sayılabilecek bir diplomasi dehası ile imparatorluğu muhafaza eder ve dış prestijini fevkalade arttırır.

1848 İhtilalleri, Avrupa'yı sarsarken, Türkiye, şan ve şerefle atlatır. XIX. Asrın 2. yarısının eşiğinde Büyük Devletlerin durumu şöyledir: Dünyanın 1825'te 955 milyon tahmin edilen nüfusu, 1850'de 1137 milyona yükselmiştir. 1825'te Büyük Devletler dünya nüfusunun 654 milyonunu ellerinde tutarlarken 1850'de bu 902 milyona yükselir. 1825'te 235 milyona düşer. Emperyalizm çağı başlamış, İngiltere, dünyanın büyük parçalarını eline geçirerek, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra, tarihin 3. en büyük imparatorluğunu kurmuştur.

Büyük devletlerin durumları şöyledir: Çeyrek asır içinde (1825-1850) İngiltere 119 milyondan 259

milyona, Fransa 32 milyondan 39 milyona, Rusya 48 milyondan 68 milyona, Türkiye 58 milyondan 54 milyona, Çin 320 milyondan 380 milyona, Avusturya 30 milyondan 39 milyona, Prusya 11 milyondan 17 milyona, Birleşik Amerika 5 milyondan 23 milyona, İspanya 19 milyondan 23 milyona geçmiştir. 1850'de Birleşik Amerika'da 3,2 milyon esir vardı ve Rusya'da on milyonlarca serf (toprağa bağlı esir) yaşıyordu. Türkiye'de kölelik ilga edilmişti. XIX. Asır başlarında ilk defa olarak bir şehrin, Londra'nın nüfusu, İstanbul'u geçmiş, sanayie dayalı şehirleşme başlamıştır. 1825'te dünyada 50,000'den fazla nüfuslu 227 şehir varken 1850'de bu sayı 291'e, 100,000'i geçenler 106'dan 115'e yükselmiştir.

1850'de Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinin takribi nüfusları şöyledir: İstanbul 1,400,000, Kahire 355,000, Şam 215,000, Edirne 200,000, Bağdat 160,000, Halep 150,000, 100-150 bin arasında 8 ve 50-100 bin arasında ayrıca 22 şehir, 50,000'den fazla nüfuslu şehir sayısı Türkiye'de 40 İngiltere'de (sömürgeler dahil) 63, Fransa'da 17, Rusya'da 15, Avusturya'da 12, İran'da 10, Japonya'da 10, İspanya'da 11, Birleşik Amerika'da 6, Çin'de 33, Prusya'da 7, Hollanda'da 5 idi. Londra en büyük şehirdi (2,237,000). Paris 1,398,000'i, Newyork 991,000'i, Manchester 569,000'i Pekin 1,000,000'u, Kanton 1,000,000'u Tieçin 800,000'i Petersburg (Leningrad) 432,000'i, Berlin 412,000'i, Philadelphia 409,000'i Napoli 408,000'i Viyana 400,000'i bulmuştur.

Yenileşme Hareketleri Ve Tanzimat

Reşit Paşa, Rusya'ya büyük darbe indirmeden Türkiye'nin nefes alamıyacağı kanaatindedir. Bu darbeyi Türkiye'nin tek başına indirmesi de 1850'lerde artık mümkün değildir. Türk kara ordusu Fransa ve Rusya'dan, donanması İngiltere ve Fransa'dan sonra geliyorsa da, gene de Rusya'ya karşı taarruzî bir savaş artık Türk İmparatorluğunun iktidarı dışındadır. Ancak tedafüî bir savaşta kendine güvenmektedir. Reşit Paşa, Rusya'yı bu devletin çok geç farkına varabileceği şekilde savaşa kışkırtır. Diplomatik ortam hazırlanmıştır. Rusya ile savaş fiilen (3 Temmuz) ve hukuken (4 Ekim 1853) başlar. Bu, meşhur Kırım Harbi'dir. Ömer Paşa, Romanya'da Rusları birkaç defa bozar. Silistre'yi almak isteyen Ruslar, çok ağır şekilde bozulurlar (25 Haziran 1854). Savaş Türkler lehine cereyan ederken, Reşit Paşa, İngiltere, Fransa, hatta İtalyan birliğini gerçekleştirmek isteyen Sardunya, Rusya'ya karşı Türkiye ile ittifak muahedeleri imzalayarak harbe katılırlar.

Müttefikler, Kırım'a çıkar (14 Eylül 1854). Çok müstahkem Sivastopol'un düşmesi (9 Eylül 1855) ile, pek ağır zayıat veren Rusya pes eder. Paris Antlaşması (30 Mart 1856), savaşa son verir. Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulundurmaması gibi son derece ağır bir madde, Türkiye'ye nefes aldırır. Bu arada Âlî Paşa, 1272 Islahat Hatt-ı Hümayunu (18 Şubat 1856) ile, kağıt üzerinde de kalsa gayrimüslim tebeaya her türlü hakkı bahşeder. Hristiyanlardan Osmanlı tarihinde ilk defa olarak en yüksek devlet görevlerine, eyalet valiliklerine, büyükelçiliklere, vezirliğe, hatta nazırlığa yükselenler görülür.

Reşit Paşa'nın ölümünden (7 Ocak 1858) sonra Tanzimat'ın lideri Âlî Paşa ve onun yardımcısı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa'dır. Bunlar da üstadları gibi daha çok diplomasi dehaları ile imparatorluğu ayakta tutmak, bir yandan da içi bünyesini kuvvetlendirmek politikasını takip ederler. Mısır eyaletine giden (Nisan 1863) Sultan Abdülaziz'i, tarihte ilk ve son defa bir padişahın dış seyahati olmak üzere, Avrupa'ya götürülürler. Bu seyahat çok parlak ve başarılı geçer (21 Haziran - 7 Ağustos 1867). Süveyş Kanalı açılır (19 Kasım 1869). Fuat Paşa bu arada ölür (12 Şubat 1869). Prusya - Fransa savaşı sonunda Fransa'da imparatorluğun çökmesi ve Prusya Krallığı'nın Germen birliğini gerçekleştirerek Almanya İmparatorluğu'nu ilan etmesi, Avrupa'da dengeyi temelinden değiştirir.

Almanya, İngiltere'den sonra dünyanın 2. devleti hüviyetiyle ortaya çıktığı gibi, cihanın en kudretli kara ordusuna da sahiptir. Bundan faydalanan Rusya, artık Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulunduracağını ilan ederek Paris Anlaşmasını bozar. Türkiye bunu Londra Anlaşması (13 Mart 1871) ile kabule mecbur kalır. Bu sırada Âli Paşa'nın (7 Eylül 1871) ölümü, Tanzimat'ın esaslarını da bozar. Tanzimat sadece kağıtta kalır. Değersiz devlet adamları, istikrarsızlık içinde birbirini takip eder. Zaten Sultan Abdülaziz, otoriter, idareye mütemayildir. Türk İmparatorluğu'nda kaos başlar.

Tanzimat

Bazı hataları olmakla beraber çok milliyetçi, oldukça muhafazakar bir hükümdar olan Abdülaziz

Han, modern bir ordu ve üstün bir donanma için büyük para harcar. Bu arada muazzam saraylar da yaptırır. İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın 3. büyük, modern, zırhlı donanmasına sahip olur ve Türk tersanelerini modern zırhlı yapacak şekilde düzenletir. Bu donanma ile Kırım'ı geri almak istediği söylenir. İngiltere ve Fransa'dan alınan dış borçlarla Türk maliyesi, iflasın eşiğine gelir. Rusya'nın kışkırttığı Panslavist ajanlar, Balkanlar'daki Türk topraklarını karıştırır. Bu ortamda, padişaha şahsen düşman olan birkaç akılsız devlet adamı, Sultan Aziz'i tahtan indirirler (30 Mayıs 1876). Yeğeni (I. Abdülmecit'in büyük oğlu) V. Murat tahta geçer. Türk devleti, son derece büyük bir kargaşalığa düşer. 5 gün sonra Sultan Aziz bilekleri kesilmiş halde ölü bulunur. Darbeyi yapanlar, intihar olduğunu savunurlar. İntihara delalet eden emareler çok azdır. Padişahın sarayı ve serveti yağmalanır. Darbeyi meşrutiyet ilan etmek için yaptıklarını iddia edenlerin yalnız ikisi gerçekten meşrutiyetçidir. Diğerleri bu rejimin o zamanki imparatorluğa tatbik edilmeyeceğini bilenler veya koyu müstebid tabiatla bulunanlardır.

Amcasının tahttan indirilmesi ve ölümü, Çerkes Hasan Vak'ası, V. Murat'ın dengesini bozdu. 93 günlük Osmanlı tarihinin en kısa saltanatından sonra mecburen tahttan indirildi. 36 yaşında idi ve daha 28 yıl Çırağan Sarayı'nda yaşacak, zaten kısa müddet sonra iyileşecektir. Kardeşi II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçti. 1876, Türkiye tarihinin gerçek dönüm noktalarından biridir. Sultan Aziz'in tahtan indirilmesi ve birkaç gün sonra, münakaşası asla bitmeyecek karanlık bir tarzda ölümü bütün ümitlerin bağlandığı genç V. Murat'ın 3 ay içinde tahttan alınmak mecburiyetinde kalması, Meşrutiyet münakaşaları, düşünülen yeni rejimin, milliyetler mozaiği halindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik kabiliyeti olup olmadığı, Türk devleti için hayati problemlerdi. Dışarıda, Rusya ile kaçınılmaz savaş yaklaşıyordu. Balkanlar'da birkaç eyalet, kan, ateş, isyan ve huzursuzluk içindeydi. Böyle bir savaşta ezilecek olan Türkiye'nin artık tamamıyla azgınlaşan bir Avrupa emperyalizmi ile karşı karşıya, birçok millî menfaatini kaybedeceği muhakkaktı. Avrupa medeniyeti ile olan mesafe, artık kapatılması fazla ümit edilmeyecek derecede açılmıştı.

Gerçi 1876'da Japonya henüz büyük inkılabının yapmamıştı ve 1876 Türkiye'si ile uzaktan bile mukayese edilemeyecek derecede geri bir devletti. Ancak böyle bir inkılabı gerçekleştirecek coğrafi pozisyona, millî birliğe sahip bulunuyordu. Türk İmparatorluğunun coğrafi pozisyonu ise, bütün istilalara, yabancı müdahalelere açıktı. Millî birlik yoktu. Gayri Türk eyaletler, Avrupa devletlerinde olduğu gibi sömürge muamelesi görmüyor, ana vatanın birer parçası sayılıyordu. Devamlı dış baskılar ve bitip tükenmek bilmez savaşlar, Türkiye'nin kalkınmasını, ümitsiz bir ortama itiyordu.

1871'de Ali Paşa'nın ölümüyle, Tanzimat'ın güzel esasları bozulmuştu. Bu durumda bütün yollar, şahsi bir diktatörlüğe açık bulunuyordu. Bu diktatörlük, bizzat devletin sahibi sayılan padişahın şahsında tecelli edecektir. II. Abdülhamid'in, devlet idaresini Babıali'den Saray'a alan 30 yıllık şahsi idaresi için şartlar, 93 Bozgunu ile büsbütün olgunlaşacaktır. 1876'yı hemen takip eden yıllarda dağılacak ve Avrupa emperyalizminin zirvesine eriştiği anda parçalanacak bir Türk imparatorluğunun hayatının 30 yıl uzatılması, palyatif bir tedbir mahiyetinde olsa bile, sonsuz millî menfaatler sağlıyordu. Bu menfaatlerden ve zamanın Avrupa emperyalizmi aleyhine işlemesinden faydalanılabildiği takdirde, imparatorluk, belki daha dar bir çerçeve ve daha yeni müesseselerle devam edebilirdi. Bu faydalanma imkanı kullanılamadığı takdirde tarihin son Türk imparatorluğu, dağılmaya mahkumdu.

Tanzimat

II. Abdülhamit, hiç inanmadığı halde, Mithat Paşa'nın zoruyla I. Meşrutiyet'i ilan etti (23 Aralık 1876). Ancak, gemi azıyı almaz hale gelen ve bir çeşit meşrutiyet diktatörlüğüne kalkışan Mithat Paşa'ya tahammül etmeyerek onu Türkiye'den çıkardı (5 Şubat 1877). Az sonra ilk Meclis-i Mebusan açıldı (19 Mart 1877). Bu sıralarda Rus savaşı her gün daha yaklaşıyordu. II. Abdülhamit, kafi nüfuz elde edemediği için, tamamen muhalif olduğu bir savaşı engelliyemedi. Mithat Paşa ve avenesi, kendilerini Reşit Paşa ve ekibi sanmak çılgınlığına kapılarak, böyle bir savaşta, Kırım Harbi'nde olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer alacağına inanmışlardı. Halbuki bu inancı destekleyen ve hazırlayan hiçbir şey mevcut değildi. Çeyrek asırdan beri dünya konjoktörü ve büyük Devletler dengesi de çok değişmişti.

1850 ile 1875 arasında dünya nüfusu 1.137 milyondan 1.326 milyona, bu nüfus içinde Büyük Devletlerin payı 898 milyondan 1,108 milyona ve diğer devletlerin payı 219 milyondan 189 milyona

geçmişti. Büyük devletlerin durumu sömürgeleriyle beraber şöyleydi: İngiltere 259 milyondan 303 milyona, Almanya 17 milyondan (yalnız Prusya) 42 milyona, Rusya 68 milyondan 89 milyona, Fransa 39 milyondan 45 milyona, Türkiye 54 milyondan 64 milyona, Avusturya 39 milyondan 38 milyona, Çin 380 milyondan 430 milyona, Birleşik Amerika 23 milyondan 45 milyona, İtalya 27 milyona, İspanya 19 milyondan 25 milyona.

1580'de sayıları 5 olan bir milyondan fazla nüfuslu şehirler 8'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 6'dan 14'e, yüz binle yarım milyon arasındakiler 187'den 192'ye, elli bini geçen bütün şehirler ise 291'den 375'e yükselmisti. 1875'te İngiltere'de elli binden fazla nüfuslu 86, Türkiye'de 39, Çin'de 34, Almanya'da 28, Fransa'da 26, Birleşik Amerika'da 23, Rusya'da 16, İspanya'da 15, İtalya'da 14, Japonya'da 13, Avusturya'da 11, Hollanda'da 10, İran'da 9, diğer bütün devletlerde 51 şehir bulunuyordu. 1875'te İstanbul, dünya şehirleri içinde 5. dereceye düşmüştü: Londra 4,000,000, Pekin 1,650,000, İstanbul 1,200,000, Berlin 1,120,000, Viyana 1,000,000, Kanton 1,000,000. bu tarihte cihan tarihinde ilk defa olarak bir şehir (Londra) nüfusu 4 milyona erişmiştir.

1875'e doğru İngiltere, kara ordusu hariç, hemen bütün belli başlı sahalarda (donanma, deniz ticareti, iktisat, maliye, dış ticaret, sanayi, sömürgeler, şehirleşme, eğitim, siyasî istikrar, gerçek parlamenter demokrasi vs.) münakaşasız şekilde dünyanın en ileri devleti idi. Almanya ise, dünyanın birinci kara ordusuna sahipti. Türk ordusu dünyada 4. ve donanması 3. idi. Bu durum, 93 darbesi ile alt üst olacaktır.

Sırbistan, Romanya ve Karadağ prenslikleri, metbûları Türkiye'ye isyan ederek, savaşta, Rusya'nın yanında yer aldılar. Yunanistan da aynı şeyi yaptı. Rusların Tuna'yı geçmesi ile (22 Haziran 1877) bu cephede savaş başlamıştı. Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa'nın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalmasıyla harp, yarı yarıya kaybedildi. Müşir Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de düşmana karşı üç defa ard arda kazandığı parlak zaferlere (20 Temmuz, 30 Temmuz, 11 Eylül 1877) ve savunma savaşına yeni prensler (10 Aralık). Müşir Süleyman Paşa'nın 7 gün, 7 gece zorlandığı Şıpkı'yı geçemeyip (20-26 Ağustos 1877) Türk ordusunun Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde bölünmesi esasen Plevne için ümitleri söndürmüştü. Sofya (3 Ocak 1878), Niş (10 Ocak), Vidin (24 Şubat) düştü ve artık Ruslar, Edirne'yi de alıp Yeşilköy'e kadar geldiler. Doğu cephesinde Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Rusları ard arda birkaç bozguna uğratması da devamlı ve büyük takviyeler alan düşmanı durduramadı. Kars düştü (18 Kasım 1877). Fakat düşman Erzurum önlerinde çakıldı. Bu şehir halkının da katıldığı destanî bir savunma karşısında Ruslar, Erzurum'u düşüremeyip çekildiler. 31 Ocak 1878'de Edirne müzakeresi imzalandı.

Tanzimat

Bu savaş Çar'ın ve padişahın arzu etmemelerine rağmen, bir taraftan panslavistelerin, diğer taraftan Mithat Paşa takımının kışkırtmaları ile çıkmıştır. İyi bir savunma vereceği umulan Türk kuvvetleri gerçi yer yer büyük başarılar gösterdiler ve düşmana çok ağır kayıplar verdirip Rusları çok kritik durumlara getirebildiler. Fakat Türk müşirleri arasında, muharebe meydanlarına kadar akseden çok çirkin rekabet kavgaları vardı. Bu yüzden düşman, İstanbul kapılarına kadar geldi. Sultan Aziz'in en büyük fedakarlıklarla kurduğu muazzam ve modern silahlı kuvvetler, liyakatle kullanılamadı. Müşirlerin çirkin post kavgalarına karışan II. Abdülhamit "harbi Yıldız'dan yönetmekle" suçlandı.

Meclis-i Mebusan süresiz tatile sevk edildi (13 Şubat 1878). Fakat Kanun-ı Esasî (1877 Anayasası) ilga edilmedi. Bu şekilde I. Meşrutiyet, 1 yıl 1 ay, 25 gün, Meclis-i Mebusan ise sadece 10 ay, 25 gün devam etti. Bu tarihte, II. Abdülhamit'in şahsi idaresi başladı ki bu 30,5 yıllık devreye (Devr-i İstibdat = İstibdat Devri" denmektedir. Milletvekillerinin yarısından fazlasının Türk olmaması, bunların aşırı istekleri, parlamentoyu imparatorluğun geleceği için tehlikeli kılmıştı. Zira Osmanlı Devleti'nde anavatan - sömürgeler ayrımı yoktu. İngiltere, Fransa gibi Avrupa devletleri parlamenter demokrasiyi rahatlıkla tatbik edebiliyordu. Zira İngiltere'de parlamento, sadece Büyük Britanya milletvekillerinden kurulu idi. İngiltere'nin yüzlerce milyon insan yaşayan sömürgeleri bu parlamentoya tek milletvekili bile sokamıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun anavatan - sömürge ayrımı yapmaması, bu imparatorluğun hem çabuk dağılmasına sebep olmuştur, hem de demokrasiyi imkansız veya çok güç uygulanır hale

getirmiştir.

Rusların el çabukluğu ile Türkiye'ye imzalattıkları Ayastafanos Anlaşması (3 Mart 1878), Türk Devleti için son derece zararlı idi. Avrupa devletlerinde tepki yarattı. II. Abdülhamit'in şahsi diplomasisi, bu tepkileri çok iyi değerlendirdi, kışkırttı. Berlin'de bir kongre toplandı. Berlin Anlaşması (13 Temmuz 1878), mağlup Türkiye'nin 1699 Karlofça'dan beri imza koyduğu en ağır anlaşma olmakla beraber, Ayastafanos'un feci şartlarını hayli hafifletiyor, Türkiye'yi Balkanlar'dan tasfiye etmiyor, hatta Türkler'in Balkanlar'daki hayatını bir kuşak uzatıyordu. Bu anlaşmayı II. Abdülhamit, Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamakla sağlayabilirdi. Bu büyük kargaşalıkta, Rus düşmanı İngiliz başbakanı Lord Disraeli, Kraliçe Victoria'yı "Hindistan İmparatoriçesi" ilan etti ve birbirine düşmüş Büyük Devletler, bu ünvanı kabul ettiler. İngiltere, 1857 Sipahi ihtilali üzerine Hindistan'daki Timur oğullarının artık tamamen unvandan ibaret kalan imparatorluğunu ilga etmiş, Hindistan'ın son Türk imparatoru II. Bahadır Şah'ı Birmanya'ya sürmüş, fakat İngiltere hükümdarına - 9 asırdır Türkler'de bulunan - "Hindistan İmparatoru" titrini vermeye cesaret edememişti.

Berlin Anlaşmasına göre Türkiye, Yunanistan'dan yarım asır sonra, kendisine tabi 3 Balkan devletinin istiklal kazanmasını kabul ediyordu; bu suretle Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri, Türkiye'den ayrılıyordu. Balkan Dağları'nın kuzeyinde Türkiye'ye bağlı iç işlerinde otonom bir Bulgaristan Prensiği, güneyinde de imtiyazlı bir Doğu Rumeli eyaleti kuruluyor, merkezleri Sofya ve Filibe oluyordu. Bu suretle imparatorluğun Tuna vilayeti (ki sınırları bugünkü Bulgaristan'dan çok genişti) tarihe karışıyordu. Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan'a bırakılıyordu. Kars ve Artvin ile Batum, Rusya'ya veriliyordu. Ayrıca Rusya'ya 802,500,000 altın frank harb tazminatı yıllık taksitler halinde ödenecekti. Avrupa'da kesin kayıplar 237,298 km2 toprak ve 8,184,000 nüfustu (bu günkü nüfus 25 milyondan fazla). İmtiyaz verilmiş Bulgaristan, Doğu Rumeli, Bosna-Hersek, bu savaş dolayısıyla elden çıkan Kars, Artvin, Tunus gibi yerler bu rakamların dışındaydı. Bunlar da ilave edilince imparatorluğun kaybı korkunç oluyor, bugün üzerinde 50 milyon insanın yaşadığı topraklar bırakılıyordu. Padişahın muhalefetine rağmen, Karadağ'a bir kaza bırakmamak için kabul edilen savaşın, Mithat Paşa ve avanesinin açtığı belanın bilançosu bu idi.

Tanzimat

Devlet, çok büyük bir bozgunndan çıkmıştır. Bir milyon göçmen, Balkanlardan İstanbul'a ve Anadolu'ya akmıştır. Esasen iflas halinde olan maliyeye, bir de Rus tazminatı binmiş, bu tazminatı padişah, saltanatının sonuna kadar her yıl muntazam ödemiştir. Sultan Aziz'in bıraktığı dünyanın 4. ordusu ve 3. donanmasını o seviyede ayakta tutacak mali güç kalmamıştır. Bu durumda büyük yatırımlar yapılamadığı için, Avrupa ile olan mesafe çok açılmıştır. Padişah buna rağmen bayındırlık eserlerine, bilhassa eğitime çok ehemmiyet vermiştir.

Bu devirde o kadar çeşitli düşmanlara yeni bir unsur, Ermeniler de eklenmiştir. Osmanlı Ermenileri'ni, İngiltere ve Rusya ile dış Ermeniler kışkırtmışlardır. Bu kışkırtma çok sistemli ve büyük ölçüde olmuş. Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkarılmış, Türk ve Kürt köyleri basılarak binlerce Müslüman işkenceyle şehit edilmiştir. Patırdı, büyük şehirlere, hatta İstanbul'a bile sıçratılmıştır. Padişah, bunlara sert şekilde cevap vermiş, Ermeni patırtılarını derhal ezmiştir. Zira Berlin muahedesi'nin 61. maddesi, bugün üzerinde 19 il bulunan 6 Osmanlı vilayetinde (eyalet), Ermeniler lehinde ıslahat emrediyordu. Padişah, bu maddeye imza koymaya mecbur kalmakla beraber, saltanatı boyunca asla tatbik etmemiş ve büyük devletlerin en feci baskıları bile II. Abdülhamit'e 61. maddeyi tatbik ettirememiştir. Bugün Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye dahil olması, bu politikanın neticesidir. II. Abdülhamit'in Ermenilere sert tedbirler almaya mecbur kalması neticesinde Avrupa'da kendisine "Kızıl Sultan" unvanı verilmiş, bu unvan sonra Türkiye'de bu padişahın muhaliflerince de - zamanımıza kadar - kullanılmıştır.

XX. asrın eşiğinde Sultan Abdülhamit rejimi prestijinin zirvesinde iken, yeni asrın ilk yıllarından itibaren bu prestij büyük kayıplara uğramaya ve sonunda yıkılmaya başladı. Makedonya meselesi, bunda birinci derecede rol oynadı. Makedonya'nın tamamı, Türkiye'nin elindeydi. 96.400 km2 olan bu ülkede o devirde 4 milyona yakın nüfus yaşıyordu. Bunun yarısı kadarı Müslüman (Türk ve Arnavut), yarısı kadarı da Hristiyan'dı (Bulgar, Yunan, Sırp vs.). Ülkede 3 Türk eyaleti bulunuyordu (Selanik, Manastır, Kosova=Üsküp). Makedonya'da Bulgar faaliyetleri çok genişti, büyük çeteler teşkil

edilmişlerdi ve Türkler'den fazla, Yunan ve Sırp'ları ezip tek başlarına kalmak istiyorlardı. Büyük Devletleri'in eli, Makedonya'dan eksik olmuyordu. Bütün bu kargaşalığa merkezi Selanik'te bulunan II. Ordu nezaret ediyordu. En genç subaylar bu orduya gönderiliyor ve devamlı çete (gerilla) savaşlarıyla, ruhen çeteci haline geliyorlardı. 1902 - 1903 Makedonya ihtilali bastırılmakla beraber, Bulgar gerillalarına silah bıraktırmak mümkün olmadı.

Bu devirdeki başlıca dış meseleler ise şöyledir: Fransızlar, Tunus'u işgal ettiler (12 Mayıs 1881). Tunus, Berlin Konferansı kulislerinde Fransa'ya bırakılmıştı. II. Abdülhamit, çok şiddetli protesto etmekle beraber, Tunus'u kurtaracak durumda değildi. Berlin Anlaşması, Tesalya sancağını Yunanistan'a bırakıyordu (13.488 km²). Padişah, anlaşmanın bu maddesini 3 yıl savsaklamaya muvaffak olduysa da, sonunda baskılara karşı koymak mümkün olmadı. Tesalya, Yunanistan'a geçti (2 Temmuz 1881). Mısır'a İngilizlerin müdahalesi (15 Eylül 1882), Bulgaristan prensliği ile Doğu Rumeli eyaletinin birleşmesi (18 Eylül 1885), Avrupa siyasetinin mühim meseleleri olarak yıllarca Büyük Devletleri ve Babıali'yi işgal etti. Büyük Devletler'e arkasını dayayan Yunanistan, Girit ve Yanya vilayetlerine de göz dikmişti. Babıali, Yunanistan'a harp ilan etti. Bu kısa savaşta (18 Nisan 20 Mayıs 1897) Türkler, Yunan ordusuna yıldırım harbiyle ezdiler. Atina yolu Türk ordusuna tamamen açılmışken Büyük Devletler müdahale ettiler. Türkiye, kazandığı savaşta hemen hiç bir kar etmeksizin çıktığı gibi, Girit'e Yunanlılar lehine imtiyazlar vermeye de mecbur kaldı.

Tanzimat

XX. asır başlarken, Büyük Devletler, ehemmiyet sıralarına göre İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Birleşik Amerika, Avusturya, Türkiye, Japonya, İtalya ve Çin'den ibaretti. İspanya, 1898'de büyük devletler arasından çıkmıştı. 1875 ile 1900 arasında İngiltere 303 milyondan 366 milyona, Fransa 45 milyondan 76 milyona, Türkiye 64 milyondan 57 milyona, Japonya 33 milyondan 56 milyona, İtalya 27 milyondan 33 milyona, Çin 430 milyondan 348 milyona, İspanya 25 milyondan 19 milyona geçmişti. 1875'te aşağı yukarı 1.326.000.000 olan dünya nüfusu 1900'de 1.491.000.000'a yükselmişti. Bu nüfus içinde Büyük Devletler 1.108.000.000'dan 1.282.000.000'a, diğer devletler ise 189 milyondan 209 milyona geçmişti.

1900'de İngiltere'de 100.000'in üzerinde nüfuslu şehir sayısı 69, Birleşik Amerika'da 37, Almanya'da 29, Çin'de 24, Rusya'da 23, Fransa'da 18, Türkiye'de 11, İtalya'da 11, Japonya'da 9, Avusturya'da 8, İspanya'da 8, diğer devletlerde 41 idi. 1875'te dünya nüfusu milyonu geçen şehir sayısı 8 iken 1900'de 17, yarım milyon bir milyon arasındakiler 14 iken 30, yüz binle yarım milyon arasındakiler 169 iken 241 idi. 1875'te 100.000'den fazla nüfuslu bütün büyük şehirlerin sayısı 191 iken bu rakam 1900'de 288'i bulmuştu. Bu çeyrek asır içinde bilhassa Avrupa şehirlerindeki - sanayileşmeden doğan- nüfus artışı, görülmemiş derecede yüksek olmuş, 1900'de bu artış artık eski hızını kaybetmeye başlamıştır. 1900'de dünyanın en nüfuslu şehirleri şöyle idi : Londra 6,1; New York 4,5; Paris 4,1; Berlin 2,4; Chicago 1,7; Viyana 1,7; Philadelphia 1,5; Tokyo 1,4; Petersburg (Leningrad) 1,4; Essen 1,3; Kalküta 1,3; Moskova 1,1; Manchester 1,1; Glavgow, 1; Pekin 1; Hamburg 1 milyon. Türkiye'nin İstanbul'dan sonra gelen şehirleri şunlardı : Kahire 684.000, İskenderiye 352.000, İzmir 221.000, Bağdat 160.000, Şam 154.000, Halep 140.000, Beyrut 131.000, Selanik 116.000, Edirne 100.000.

İstibdat Devri denen II. Abdülhamit'in şahsi idaresi 30 yıl, 5 ay, 6 gündür: Bir irade-i seniyye ile Meclis-i Meb'usan'ı süresiz tatili ile Meşrutiyet'i 2. defa ilan etmesi arasındaki müddet. Bilhassa son yıllarda istibdad rejimi, dejenere olmuştu. Padişahın "hafiyye" denen ajanlarının faaliyetleri, imparatorluğu tam bir polis devleti haline getirmiş vicdanları sızlatan, çok deva da gülünç olaylara zemin hazırlayan bir mahiyet kazandırmıştı. Rejime karşı olanların - bol maaşla olmakla beraber - imparatorluğun yakın uzak yerlerine küçük bir emirle sürülürmesi de büyük şikayetler yaratıyordu. Bu sürgün yerlerinden en dehşetlisi Güney Libya'daki Fizan idi. Basına ve kitaplara konan sansür, çığırından çıkmıştı. XX asır şartları içinde - Avrupa'nın çok büyük bir kısmı için bile - tabii olan böyle bir rejim, XX. Asırda devamı mümkün olmayan bir idare idi. 1905'te Rusya'da, 1907'de İran'da meşrutiyetin ihtilal yoluyla ilanından sonra Türkiye'nin durumu da sarsıldı. Gerçi Türkiye'de o ülkelerdeki ihtilallere sebep olan unsurlar yoktu. Fakat padişahın meşrutiyeti ilanda geç kalması, karışıklığa sebep oldu.

II. Meşrutiyet gerçekte, III. Ordu'nun genç subayları ile hükümdarın kan dökmeden çekinmesinin

neticesidir. İstibdad rejimi Türkiye'de kansızdı. Hayat fevkalade ucuzdu. Fakat maaşların iki ayda bir verilmesi, memur, bilhassa subay zümresinde büyük nefret uyandırmıştı. Sarayın her işe karışması, hükümetin nüfuzunun gittikçe kısılması, orta derecede saray adamlarının nazırlardan fazla nüfuz edinmeleri, rejimin iyice dejenere olduğunu herkese gösteriyordu. Gerçi bu yıllarda demokrasi, yalnız birkaç devletin tatbik ettiği bir rejimdi (Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Hollanda, Belçika, İsveç, Norveç, Danimarka). Diğer devletlerde meclisler varsa da, yönetim, gerçekte parlamenter değildi. Mesela 1918'e kadar Almanya'da meclislerin bütün üyeleri aleyhte rey verseler, hükümeti düşüremezlerdi; devleti kayzer (imparator) ile onun seçtiği şansölye (federal başbakan) ortaklaşa yönetirlerdi. Bu durumu bilmeden veya bilmezlikten gelerek Sultan Hamid rejimi hakkında müfrit tenkitlerde bulunmak, tarihi gerçeklere aykırı olur.

Tanzimat

İstibdad rejimini yıkmak için birçok gizli Türk, azınlık ve yabancı kuruluşlar teşekkül etmişti. Avrupa'da bir muhalif basın vardı. Fakat rejimi devirmeye çalışanların ve sonunda buna muvaffak olanların başında İttihat ve Terakki Cemiyeti gelir; sonradan siyasi parti olmuştur.

23 Temmuz 1908'de bu suretle II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. "Meşrutiyet" "taçlı demokrasi" demektir. Bugün İngiltere, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Lüksemburg, Japonya vs.'de olduğu gibi. Ancak rejimin değişmesi, imparatorluğu kurtarmayacak, bilakis batıracaktır. II. Abdülhamit'in dış politikada müstesna bir deha olması, devletlerin dengesiyle 30 yıl boyunca en mahir şekilde oynayabilmesi ve kıl payı denge farklarıyla imparatorluğu büyük tehlikelerden koruyabilmesi, yeni rejimin beceremeyeceği işler arasındadır.

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Türkiye, devlet idaresi şirazesinden çıkmış bir imparatorluktu. Bütün dış ve iç ihtiraslar, geçmişin bu muhteşem imparatorluğu üzerinde birleşiyordu. İktidara el atan, fakat tamamen ele almaya da cesaret edemeyen İttihat ve Terakki partisi, "İttihat-ı anasır" propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflasını, her taraftan ihanetlere uğramak suretiyle görececek olan tecrübesiz parti, birkaç yıl sonra İslamcı, Türkçü ve Turancı politikaya yönelecektir. Türk olmayan kavimlerin ayrılma istekleri karşısında, Türk kavimleriyle meskun ülkeler üzerinde kendinde tabii bir hak görmeye başlayacaktır.

Yabancı kavimlerin ihaneti, Türk milliyetçiliği şuurunu uyandıracaktır. Mustafa Kemal, bu şuurun temsilcisi olarak milli mücadelenin başına geçecek ve kazanacaktır. Ancak İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'in aşırı düşmanı olmakla beraber, tamamen monarşisttir. İçlerinde tek cumhuriyetçi yoktur. Hepsî Osmanlıları'na bağlıdır ve imparatorluğu, meşruti bir monarşiden ayrı düşünmemektedirler. Ancak bu meşruti monarşi (taçlı demokrasi), ölü doğmuştur ve kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Bir tek kişiden, sonradan İttihatçıların bile hak verdikleri II. Abdülhamit'ten boşalan iktidar, birkaç yıl geçmeden İttihat ve Terakki'ce doldurulmuş, sonunda sadece Enver - Talat - Cemal üçlüsünün eline geçmiştir. Sultan Hamit'in karanlık, fakat kansız istibdadından sonra Türkiye, birkaç ay rahat nefes almıştır. Ama daha 1908 yılı dolmadan karanlık bulutlar çökmüş, imparatorluk bir siyasi idamlar, sürgünler, siyasi suikastlar ülkesi haline gelmiştir. Çok büyük milli felaketler, beceriksizlikler, cehaletler ve sabit fikirler imparatorluğun üzerine çökmekte gecikmeyecektir.

1.Meşrutiyet

Bütün eleştirilere rağmen Tanzimat döneminin, İmparatorluğun kurtarılması için yeni esaslar benimseyen, İslamî devlet esasları yerine, batıda demokratik mücadelelerden geçerek kurulmuş olan meşruti sistemi amaçlayan bir neslin yetişmesini hazırlaması da yadsınamaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu meşrutî sistemde gören "Genç Osmanlılar" cemiyeti 1865'de kuruldu. Amaçları Abdülaziz'e meşrutî sistemi kabul ettirmektir. Bu tarihe kadar Padişahlardan gelen, İmparatorluğu kurtarma çabaları olan ıslâhat hareketlerinin yerine şimdi halkın içinden ve batı düşünceleriyle yetişen aydınların imparatorluğu kurtarma girişimleri alıyordu. Dolayısıyla devletten gelen ıslâhat hareketlerine karşı gerici çevrelerin tepkilerinin yerini, şimdi halktan gelenlerin isteklerine karşı devletin tepkisi aldı.

Genç Osmanlıların çabaları sonucu 1876'da "Kanun-u Esasî (Anayasa) ilân edilerek meşrûî sistem kuruldu. Kanun-u Esasî ulusal bir ihtilâl sonucu ilân edilmemiş olmakla beraber, tüm halkın siyasî hakları yönünden eşitliği, devlet yönetimine katılması ve denetlemesiyle parlamenter bir sisteme dayandırılmak isteniyordu. Fakat devletin monarşik ve teokratik niteliği değiştirilmiyordu. Hattâ, Saltanatın Osmanlı Hanedanına ait olduğu, Pâdişah'ın kutsal ve sorumsuz bulunduğu, Kanun-u Esasîde yer alıyordu.

Kanun-u Esasî'nin 7. maddesinin Pâdişâha tanıdığı geniş yetkiler ve özellikle 113. maddeye göre, bir Osmanlı vatandaşını basit bir polis raporuna dayanarak yurt dışına sürgün edebilme yetkisi, I. Meşrûtiyet'in zayıf bir yönü idi. Mithat Paşa ile anlaşılan Abdülhamid, tahta çıkınca vaat ettiği gibi Kanun-u Esasî'yi ilân etti. Fakat, Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilgiden şahsına yönelik eleştiriler gelince, Meclis-i Mebusân'ı dağıttı ve bir daha toplamadı, Kanun-u Esasî'yi uygulamadı.

İlk iş olarak çekindiği Mithat Paşa'yı 113. maddeye dayanarak yurtdışına sürgün etti. Kısa bir süre sonra da O'nu Abdülaziz'i öldürmekle itham edip Yıldız'da kurduğunu mahkemede yargılatı. İdama mahkûm edilen Mithat Paşa'nın cezasını müebbet sürgüne çevirip Taife sürgün etti ve Mithat Paşa 1884' de orada öldürtüldü. Valilikleriyle ülkede büyük hizmetleri olan, Ziraat Bankası'nın kurucusu, ülkeye hürriyet yolunda hizmet veren "Hürriyet Şehidi" Mithat Paşa'nın öldürtülmesi İstibdat rejiminin bir uygulaması idi. Ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğini gösteriyordu.

İstibdat rejimi" ile yenileşme hareketleri sona erdi ve baskı rejimi kuruldu. Batı uygarlığı doğrultusunda yanm yüzyıl süren çabalar durdu. Din-devlet ayrımı yönündeki gidiş, yeni bir din-devlet bileşimi rejimiyle sonuçlandı. Çöküntü ve toprak kaybı devam ediyordu. "Avrupa'nın Hasta Adamı" yaşayabilmek için Avrupa'nın denge politikasını sürdürdü. İngiltere, bir yönden Kafkaslar'dan İskenderun Körfezi'ne, diğer yönden Boğazlara yönelik Rus tehlikesini Osmanlı İmparatorluğu'nun durduramayacağını görerek, 1878 yılında Kibns'ı ele geçirdi, 1882'de Mısır'a yerleşti.

Diğer yandan Ermeni sorununa sahip çıkarak, Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermeni devletini himayesi altına alarak Rus ilerlemesini durdurmayı plânladı. Bu arada Fransa'da 1881'de Tunus'u aldı. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan toprak kaybederken, diğer yandan ekonomik çöküntü sürmekteydi. Hızla borçlanmanın sonucu Osmanlı Devleti borçlarının faizini bile ödeyemeyecek duruma geldi.

1881 malî iflâsın ilânı, "Düyûn-u Umumiye" nin kurulmasına yol açtı. Kelime anlamı genel borçlar olan "Düyûn-u Umumiye", alacaklı devletlerin alacaklarını toplamak amacıyla Osmanlı maliyesine ve kaynaklarına el koyup, toplanan vergileri alacaklara pay eden bir kuruluştı. Tuz, tütün, pul, müskirat (içki), balık resimleri (vergileri) ve bazı illerin ipek öşürleri, daha başka vergiler Düyûn-u Umumiye'ye bırakıldı. Böylece devlet içinde devlet olan bir kuruluş haline geldi. Bu kurumda çalışan 5 binden çok personelin masrafları da bu kaynaklardan sağlanıyordu.

Türkiye'ye giren yabancı sermaye de Düyûn-u Umumiye ile tam bir garantiye kavuştu. Osmanlı Devleti'nin malî tutsaklığı demek olan Düyûn-u Umumiye'nin koruyuculuğu altında yabancı sermaye, özellikle madenleri ve diğer hammadde kaynaklarını sömürmeye başladı. 1838 Ticaret Antlaşması ile başlamış olan demiryolu yapımı şimdi daha da önem kazanıyordu.

1856 yılında Londra'da İngiliz Bankerleri tarafından kurulan ve 1863'de Fransız bankerlerinin de katılımıyla güçlenen Osmanlı Bankası 1862'de Osmanlı Devleti'yle yaptığı anlaşma ile 30 yıl süreli olarak: "Talep olduğunda altın karşılığı banknot çıkartabilecektir. Piyasadaki banknotun üçte biri oranında nakdî ihtiyat bulunduracaktır. Bankanın imtiyazı sürdüğü sürece devlet "evrâk-ı nakdiye" çıkarmayacaktır. Bu imtiyaz başka bir bankaya verilmeyecektir. Banka, şubesi bulunan yerlerde devlet gelirlerini toplayacak ve devlet adına ödeme yapacaktır. Devlet adına topladığı gelirlerden vadesi gelen hazine bonolarını mahsup etmeye yetkilidir. İç ve dış borç taksitlerinin ödeme işlemlerini, yüzde yarım komisyon karşılığında yürütecektir. Banka içte ve dışta devletin resmî malî ajanı olacaktır ve bir ticaret bankası gibi faaliyet gösterebilecektir".

Geniş yetkilerle devletin Merkez Bankası niteliğini kazanan Osmanlı Bankası'nın karşısına 1888'den sonra en büyük rakibi olarak Deutsche Bank çıktı. İngiltere'nin himaye politikasından uzaklaşması üzerine, denge politikasını sürdüren Osmanlı Devleti Almanya'ya yaklaştı. 1890'dan sonra sömürge ve

yayıma için kendine yaşam alanı arayan Almanya "Doğuya doğru" sloganı ile Osmanlı İmparatorluğu'na yöneldi. Bu yönelişin bir ürünü olan "Bağdat Demiryolu Projesi"ni kabul ettirdi.

Şimdi Osmanlı Devleti Almanya'nın himayesi altına giriyordu. Fakat, çöküntü de bir yandan sürüyordu. II.Abdülhamid'in istibdadına karşı "Jön Türk" hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu siyasî direnmeye dönüşerek, Makedonya'da başlayan askerî ayaklanmalar ve Reval'de İngiltere ve Rusya'nın Balkanlardaki Makedonya topraklarının Türkler'den alınması yolundaki anlaşmaları, Abdülhamid'e karşı direnmeyi kuvvetlendirdi. 1908 yılında Kanun-u Esasî'yi yürürlüğe koyduğunu ilân etmek zorunda bıraktı. Böylece "1908 İnkılâbı" veya "2. Meşrûtiyet" denen olay gerçekleşti.

Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için 19.y.y'dan beri sürdürülen çabaların başarısızlıkların sebeplerini kısaca üç ana noktada toplayabiliriz. Birincisi: Ülkede bu değişmeye karşı direnen gerici güçlerdir. Bunlar, çoğu kez üstün geldi. Bunun sebebi, ilerici güçlerin toplum içinde, orduda ve yönetimde köksüz oluşları, buna karşılık gerici güçlerin toplum derinliklerine kadar kök salmış olmaları, Yeniçeri ve ulemâya dayanması, dini ve gelenekleri bir araç olarak kullanmalarıdır.

İkincisi, Avrupa'nın gelişen ekonomik yapısı sebebiyle, Avrupa Devletleri arasında başlayan üstünlük savaşlarından uzak kalamayan ve devamlı Rus saldırılarına uğrayan ve içte de parçalanmaya yönelik ayaklanmalar ve buna bağlı dış müdahalelerle uğraşan Osmanlı İmparatorluğu, giderek Avrupa'nın ayrı sömürgesi oldu. Bu sebepten dolayı da yenileşme programlarını uygulama olanağı bulamadı. Savaşların büyük maddî sıkıntılara sebep olması ekonomiyi de çok olumsuz etkilemekteydi. Bir yandan dış, bir yandan iç çatışmalar yüzünden barış ortamı sağlanamıyordu.

Üçüncü olarak, yenileşme girişimlerini doğurduğu çekişme ve savaşların yol açtığı ekonomik sıkıntı ve sefaletin halk üzerindeki etkisiydi. Olayları fanatik ve fatalist bir düşünceyle yorumlayan halk, bütün bu sıkıntıların sebebi olarak yenileşme hareketlerini ve onların uygulayıcılarını görüyordu. Bu durum, her yenilikçi harekete karşı çıkan ayaklanmanın da gerekçesi oldu.

İkinci Meşrutiyet Ve Balkan Savaşı

Büyük Türk yağmasında Balkanlı müttefikler birbirleriyle anlaşamadılar. İttifakın en büyük gücünü teşkil eden Bulgaristan üzerine yürüdüler. İlk savaşa katılmayan Romanya Krallığı da Bulgaristan'a taarruz edince, bu devlet pes etti. Bu şekilde yağmadan arslan payını, tahminlerin aksine, Bulgaristan değil Yunanistan ve Sırbistan aldı. Buna "ikinci Balkan savaşı" denmektedir. Bulgarların boşalttığı Edirne'yi Türkler, bu sırada geri almışlardı.

5 asırdan fazladır Türk yurdu olan Rumeli'nin kaybı ile ve Türk'ün Adriyatik'ten Meriç'e çekilmesiyle neticelenen Balkan harbi, bütün Türk tarihinin en büyük facialarından biridir. Milyonlarca şehit verilerek, milyonlarca altın harcanarak yurt edinilen büyük bir ülke elden çıkmış, Türkiye artık - taht şehri İstanbul'un bu kıtada bulunmasın dışında - hemen hemen Avrupa devleti olma sıfatını kaybetmiştir. Savaştan, galip Balkan devletçikleri, şu kazançlarla çıktılar: Bulgaristan 25,257 km2 toprak ve 984,000 nüfus (o zamanki nüfus), Yunanistan 55,919 km2 ve 161,000 nüfus. Ayrıca 25,734 km2 genişliğinde, 800,000 nüfuslu bir Arnavutluk, Türkiye'den ayrıldı. Balkan harbinden evvel ve sonra Balkanlıların durumu şöyleydi: Bulgaristan 96,345 km2'den 121,602 km2'ye ve 4,388,000 nüfustan 5,322,000 nüfusa, Yunanistan 64,895 km2'den 120,060 km2'ye ve 3,041,000'den 4,900,000'e, Sırbistan 45,427 km2'den 87,300 km2'ye ve 3,000,000'den 4,492,000'e. Savaştan önce 4 Balkanlı müttefikin toplamı 216,058 km2 ve 10,854,000 nüfustu; gene savaştan önce Türkiye'nin yalnız Avrupa toprakları (Girit hariç) 176,300 km2 ve 7,828,000 idi ve bütün Osmanlı İmparatorluğu 7,231,239 km2 ve 55,189,000 nüfuslu idi (Mısır, Sudan ve diğer tabi ülkeler dışında 38,019,000).

Savaştan Türkiye 167,312 km2 toprak ve 6,582,000 nüfus kaybıyla çıktı. O zamanki mülki teşkilata göre 7 vilayet (eyalet) ve ayrıca Edirne vilayetinden 2 sancak ve Sisam adası kaybedildi. Kaybedilen eyaletler Selanik, Manastır, Kosova (Üsküp), İşkodra, Yanya, Cezayir-i Bahr-ı Sefit (Akdeniz Adaları, yani Asya Ege adaları), Girit idi. Bu eyaletlerde 33 sancak (il) ve 158 kaza (ilçe) bulunuyordu.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bir suikastla öldürüldü (11 Haziran 1913). Suikasti İttihatçılar yapmamışlar, fakat yapılmasına göz yummuşlardı. Bu suretle doğrudan doğruya

iktidara geldikleri gibi, suikasti bahane edip belli başlı muhaliflerini idam ettiler veya sürdüler. 33 yaşını doldurmamış bir kurmay yarbay, Enver Bey, harbiye nazırı oldu. Damat Enver Paşa, orduyu düzenlemek için büyük tedbirler aldı. İttihatçı olmayan binlerce subayı ordudan çıkardıysa da bir yıl içinde kudretli bir ordu meydana getirmeye muvaffak oldu. Ancak böyle bir orduyu bir yıl bile ayakta tutamayacak, Çanakkale ve Sarıkamış'ta daha 1915 yılı sona ermeden harcayacaktı. Kapitülasyonlar ilga edildi (9 Eylül 1914). Bu sırada Cihan Savaşı başlamış, fakat Türk İmparatorluğu henüz girmemişti.

Cihan Savaşı'nın başında dünya siyasi dengesi şöyleydi: Ehemmiyet sırasıyla Büyük devletleri İngiltere, Almanya, Birleşik Amerika, Fransa, Rusya, Japonya, Avusturya, İtalya, Türkiye ve Çin teşkil ediyordu. - Bütün sömürgelerle beraber - İngiltere'de nüfus 1900 ile 1915 arasında 382 milyondan 461 milyona, Almanya 66 milyondan 79 milyona, Birleşik Amerika 86 milyondan 111 milyona, Fransa 76 milyondan 84 milyona, Rusya 133 milyondan 181 milyona, Japonya 56 milyondan 78 milyona, Avusturya-Macaristan 45 milyondan 52 milyona, İtalya 33 milyondan 38 milyona, Türkiye 57 milyondan 29 milyona (ikinci rakamda Mısır hariç), Çin 238 milyondan 398 milyona, dünya nüfusu ise 1,491,000'den 1,782,000,000'a geçmişti. Büyük devletlerin toplam nüfusları bu 15 yıl arasında 1,282,000,000'dan 1,411,000,000'a diğer devletlerinki ise 209,000,000'dan 371,000,000'a yükselmmişti.

Dünyada yüz binin üzerine nüfuslu şehir sayısı bu 15 yılda 288'den 402'ye, bunların içinde milyonu geçenler 17'den 25'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 30'dan 50'ye, yüz binle yarım milyon arasındakiler 241'den 377'ye geçmişti. 1915'te İngiltere'de (bütün sömürgelerle) yüz binin üzerinde şehir sayısı 90, Birleşik Amerika'da 59, Rusya'da 39, Almanya'da 37, Çin'de 26, Fransa'da 22, Japonya'da 16, İtalya'da 15, Türkiye'de 13, Avusturya'da, 11, İspanya'da 10, Hollanda'da 10, Brezilya'da 6, geri kalan diğer bütün devletlerde ise 48 idi.

Büyük şehirlerin durumları şöyleydi: Londra 7,3 milyon, New York 7,1, Paris 4,6, Berlin 3,8, Essen (Büyük Essen) 3,3, Chicago 2,5, Viyana 2,2, Petrograd (Leningrad, eski Petersburg) 2,1, Tokyo 2,1, Philadelphia 2, Buenos Aires 1,8, Glasgow 1,5, İstanbul 1,4, Hamburg 1,4, Osaka 1,4, Birmingham 1,4, Manchester 1,4, Liverpool 1,4, Boston 1,3, Hankeu 1,3, Kalküta 1,3, Rio 1,1, Bombay 1, Şanghay 1 milyon. Türkiye'nin İstanbul'dan sonra gelen büyük şehirlerinin 1915 nüfusları: İzmir 400,000, Şam 300,000, Halep 240,000, Beyrut 168,000, Bağdat 156,000, Erzurum 144,000, Edirne 135,000, Afyon 114,000, Manisa 108,000, Kudüs 101,000, Bursa 100,000, Musul 100,000. Ayrıca Türk İmparatorluğu'nda 50-100 bin nüfuslu 23 şehir vardı.

İkinci Meşrutiyet Ve Balkan Savaşı

Önce İttihatçılar, açıkça iktidarı ele almadılar. Nazırlar, Sultan Hamit rejimi vezirlerinden seçildi. İmparatorlukta sevinç büyüktü. Türkler, hürriyet için, imparatorlukta ekseriyet olan azınlıklar ise, başka manada hürriyet için seviniyorlardı. Ancak İttihatçılar'ın hatası yüzünden Bulgaristan Prensliği (96,345 km2, 4,338,000 nüfus) istiklalini, Türkiye'den ayrıldığını, hükümdarının bundan böyle "kral" sanını taşıyacağını ilan etti. Aynı gün (5 Ekim 1908), Bosna-Hersek eyaleti (51 564 km2, 1,932,000 nüfus), Avusturya-Macaristan İmparatorluk - krallığında ilhak edildi ve Türkiye'den ayrıldı. Yunanistan da furyaya katılıp Girit eyaletini (8,379 km2, 344,000 nüfus) ilhak etmek istediysen de muvaffak olamadı. Babiali, 7,5 milyon altın tazminat karşılığında bu ilhakları tanıdı ama, artık herkesin ağzının tadı da kaçmış oldu.

Bu hava içinde çeşitli ıskallık ve yolsuzluklarla seçimler yapıldı. Meclis-i Mebusan, II. Abdülhamit tarafından açıldı (17 Aralık 1908) 275 milletvekili seçilmişti. Bunların 140'ı Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 2'si Kürt, 48'i gayrimüslim (23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, bir Romen) idi.

"31 Mart Vakası" denen 13 Nisan 1909 olayında, İttihatçıların İstanbul'daki, 1. Orduya padişaha çok sadık diye - itimat etmeyerek Selanik'ten III. Ordu'dan getirttikleri nişancı taburları, "şariat istemek" sloganı ile ayaklandı. Subaylardan bir lideri bile olmayan bu ayaklanmanın tertipçileri çeşitlidir. Padişahın hiçbir ilgisi yoktur. Fakat, II. Abdülhamit tahttan indirilmiş (27 nisan) ve maksatların en büyüklerinden biri hasıl olmuştur.

II. Abdülhamit'in yerine kardeşi Sultan Reşat, "V. Mehmet" unvanıyla tahta geçirildi. 1911 sonuna kadar -bazı isyanlara ve birçok tatsız olaya rağmen - oldukça iyi gidine durum, birden kararmaya

başladı. Libya için Türkiye - İtalya savaşı ıktı (29 Eylül 1911-15 Ekim 1912). Bu günkü Türkiye'den iki defadan fazla büyük bir ülke olan Libya'ya İtalyanların ani taarruzu, Türk İmparatorluğunu artık 1922 sonuna kadar bitmeyecek on bir yıllık felaketli bir savaşlar devresine soktu. Balkanlar'ın karışması Babiali'yi Libya'yı İtalya'ya bırakmak mecburiyetine düşürdü.

8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı patladı. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan krallıkları ile Karadağ prensliği, Rusya'nın desteği ile Türkiye'ye taarruza geçtiler. Savaş, hiç beklenmedik şekilde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine seyretti. Subayların İttihatçı ve Halaskar diye ikiye ayrıldığı, feci askerî ve diplomatik hataların yapıldığı savaşı Türkler kaybetti. En büyük hata, birbirlerine Türk'e düşmanlıklarından fazla düşman olan Balkan devletiğinin, imparatorluğun dünkü vilayetlerinin birleşmesine hkmetin mani olmayışı idi. Bu birleşme olduğu taktirde bile Türk ordusunun düşmanı kolayca ezmesi icab ediyordu. Düşman, yıldırım harbiyle Çatalca'ya kadar geldi. Adriyatik sahillerinden Meriç'e çekilen Türkler orada bile tutunamadılar.

Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri kendini destan şekilde savundu. şükrü Paşa, 5 ay 5 gün kuşatmaya dayandıktan sonra, Edirne'yi açlıktan Bulgarlar'a teslim etti. (26 Mart 1913). Savaş patlayınca kim kazanırsa kazansın toprak değişikliğine rıza göstermeyeceklerini ilan eden Büyük devletler, beklenmeyen Türk hezimetini karşısında, işgal edilen toprakların Balkanlılara terki için Babiali'ye her türlü baskıyı yaptılar. Bu suretle imparatorluğun iki kanadından biri, Batı Türk'nn iki anayurdunun ikincisi, Rumeli, 550 yıl sonra terk edildi. Milyonlarca göçmen gene yolları doldurdu ve yüz binlercesi harcandı. Savaşın en ateşli demlerinde İttihat ve Terakki "Babiali Baskını" (23 Ocak 1913) denen darbeyle hkmete el koydu. Fakat partiden birini hkmetin başına geçirmekten çekinerek, tarafsız sayılan Mahmut şevket Paşa'yı sadrazam yaptı.

GERİLEME DÖNEMİ

1764 yılında Rusya, Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti ettiği Lehistan'ı işgal etmiş ve kaçan mülteciler Osmanlı sınırını geçen Ruslar tarafından katledilmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilân etmiştir(1768). Ruslar, Baserabya ve Kırım'ı işgal ettikleri gibi, İngilizlerin de yardımıyla, Baltik filosunu Akdeniz'e göndererek, Mora Rumlarını isyana tesvik etmişler ve Çesme'de demirli Osmanlı donanmasını gafil avlayarak, gemileri yakmışlardır. Bu arada Mısır'da da bir isyan hareketi başlamıştır. Ruscuk ve Silistre önlerinde Osmanlı kuvvetlerinin mevzii başarılar kazanmasının ardından II. Katerina, Lehistan isini halletmeyi plânladığından Osmanlılarla anlaşma yapmayı kabul etmiştir. I.Abdulhamit'in (1773-1789) başa geçmesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile (21 Temmuz 1774) Kırım Hanlığı Osmanlıdan kopartılarak sözde bağımsız bir devlet olmuş, Baserabya, Eflâk, Bogdan Osmanlılarda kalmış, ancak Azak ve Kabartay bölgesi Rus hâkimiyetine geçmiştir. Ruslar bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa'ya tanınan kapitülasyonları da kazanmış ve her yerde konsolosluk açma hakkını elde ederek, Osmanlı'nın iç işlerine karışabileceği bir ortamı kendine hazırlamıştır. Nitekim 1783'te Kırım'ı işgal ve ilhak eden Rusya, Karadeniz'e hâkim olarak, sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirme yönünde büyük bir adım atmış, Ortadoksları himaye bahanesiyle de Balkanlardaki nüfuzunu kuvvetlendirmiştir.

Rusya'nın nihâî amacı, İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden diriltmek idi. İste bu maksatla, Osmanlı Devleti'ni taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayı haber alan Osmanlı Devleti, Prusya ve İngiltere'nin de tahrikiyle Rusya'ya karşı savaş açtı. Halkın infialine neden olan Kırım'ı geri almak Osmanlı'nın en büyük arzusu idi. Ancak bu savaşa Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın da katılmasıyla, Osmanlılar iki cepheye birden mücadele etmek zorunda kaldılar(1788). Avusturya'ya karşı iki kez savaş kazanıldı. Belgrat ve Banat ele geçirildi. Ancak Rusya'ya karşı doğu cephesinde başarı sağlanamadı. Bu tarihlerde Osmanlı tahtına III. Selim çıkmıştı (1789-1807). III. Selim İsveç ile bir anlaşma yaparak Rusya'ya karşı bir müttefik kazanmıştı. Ancak Rusya Bükres ile Küçük Eflâk'ı almış, ardından da Belgrat ve Bender düşmüştü. 1790'da Avusturya İmparatoru II. Joseph ölünce iç ayaklanmalar baş göstermiş ve Fransız ihtilalinin etkileri bu ülkede de hissedilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine yeni İmparator II. Leopold, Zistovi anlaşmasını imzalayarak Osmanlılarla olan savaşı sona erdirdi (1791). Bu anlaşma mevcut statükoyu muhafaza eden maddelerden ibaretti. Rusya ile de, İspanya'nın aracılığıyla Yas Baris Antlaşması imzalandı (1792). Rusya'nın savaş sırasında işgal ettiği yerlerden sadece Özi, anlaşmayla verilmiş oluyordu. Hem Avusturya hem de Rusya bu anlaşmalarla, Fransa ve Lehistan'daki gelişmelere dikkatlerini verirken, Osmanlı Devleti de gerekli islahatları yapmak için bir soluklanma zamanı bulabilecekti.

İyi bir eğitim görmüş olan III. Selim bu barış döneminden faydalanarak, devlet içinde, özellikle askerî alanda, islahatlar yapmak istiyordu. Bu maksatla, Nizâm-i Cedid adı verilen ilk islahat hareketiyle, yeni bir ordu kurdu(1793). Yeniçeri Ocakı'nı kaldıramayacağını bildiğinden, öncelikle Nizâm-i Cedid denilen bu orduyu batılı tarzda düzenleyip, başarısını kanıtlamak gerekliydi. Ancak bundan sonra Yeniçeri Ocakı lagvedilebilirdi. Fakat kendileri aleyhine ortaya çıkan gelişmelerden endişe duyan Yeniçeriler, bazı devlet adamlarını da yanlarına çekerek yeniliklere karşı çıktılar ve isyan ettiler. Üstelik bu arada Napolyon Bonapart, bir orduyla Mısır'ı işgale başlamıştı (1798). Osmanlılar, Rusya, İngiltere ve Sicilya'nın da menfaatlerine dokunan Fransız işgaline karşı harekete geçti. Ehramlar savaşıyla, Mısır'ı ele geçirip, kuzeye yönelen Bonapart, Akka'da Osmanlı savunmasını geçemedi (1799). Kusatmayı kaldıran Napolyon geri dönerken, yerine bıraktığı ordu komutanları da maglûp edildiler. Neticede Fransızlar Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı(1801). Fransa'yı barışa zorlayan önemli bir sebeplerden birisi de, Akdeniz'de Rus ve Türk donanmalarının iş birliği yapmaları, İngiltere'nin Fransız savaş ve ticaret gemilerini taciz etmesiydi. Fransa'nın Akdeniz ve Orta Doğu'daki ticarî menfaatlerinin zedelenmesi onları barışa zorlamaktaydı.

1802'de imzalanan anlaşmayla Fransa bölgede yine ticaret yapma güvencesi almış ve kapitülasyon hakkını elde etmiştir. Bu olayı bahane ederek Akdeniz'e inen Rus donanması, Osmanlı donanmasıyla birlikte Fransa'nın elindeki bazı adaları ele geçirmiş idi. Fakat halk,

ebedî dűşman olarak gördüğü Rusya ile is birliğı yapılmasına büyük tepki g stermis ve bunun sonunda III. Selim'e ve islahatlarına karsi cephe genislemisti. Üstelik Napolyon'un, Orta Dogu'da Araplara yönelik propagandasinin da etkisiyle bölgede bazı isyanlar  ıkmisti. Böylece Bulgaristan ve Sırbistan'da çıkan isyanlara bir de Suriye'de ve Hicaz'da çıkan isyanlar eklenmis oluyordu. Vehhabiler ayaklanarak, 1803-1804'te Mekke ve Medine'yi ele geçirmislerdi. Osmanlıların tekrar Fransa ile yakınlaşmaları, İngiliz ve Rusları harekete geçirmiş ve sonunda Rusya Eflak ve Bogdan'ı işgal etmişti. Bu savaş sürerken Nizâm-i Cedid'in Rumeli'ye de kaydırılmasından memnun olmayan isyancılar Sehzade Mustafa'nın tahrik ve tesvikiyle birleserek İkinci Edirne Vak'ası denilen büyük bir ayaklanma başlatmışlardı (1806). Neticede İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı III. Selim'in sonunu hazırladı. Saraya giren isyancılar III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yi tahta geçirdiler (29 Mayıs 1807). Nizâm-i Cedid lagvedildi. Fakat III.Selim'e bağı olan Ruscuk bayraktarı Mustafa, yenilik taraftarlarıyla birleserek, karsi darbeye bulundu. Amacı III. Selim'i yeniden tahta çıkarmaktı. IV. Mustafa'nın, sabık padisahi  ld rtt ğ n n öğrenilmesi üzerine, karesi II.Mahmut basa geçirildi (28 Temmuz 1808).

Alemdar Mustafa Pasa sadareti  şlenerek, III. Selim'in başlattığı islahatları devam ettirmeye çalıştı. Nizâm-i Cedid'i, Sekb n-i Cedid adı ile yeniden canlandırdı. Ancak ulemayı ve yeniceileri memnun edemeyen Alemdar Mustafa Pasa, 1809'da çıkan bir isyanda öldü.

II.Mahmut ve Islahat Hareketleri; II. Mahmut devri (1808-1839), hem gerçekleştiren yenilik hareketleri ile hem de etnik ve siyasî isyanlarıyla Osmanlı Devleti'nin yol ayrimına girdiğı bir dönemi ifade eder. II.Mahmut, öncelikle orduyu bastan asagi düzenlemek ile ise başladı. Yeniliklere karsi çıkan Yenicei Ocacı bir nizamname ile ortadan kaldırıldı. Vak'a-yi Hayriye olarak adlandırılan bu köklü değışiklikle (15-16 Haziran 1826), yeni bir ordu olusturuldu. Ancak yeniceiler bu düzenlemeye boyun egmeyerek isyan ettiler. Sadrazam'ın sarayını basan yeniceiler sadrazamın ve islahat ıların başlarını istediler. Ancak At Meydanı'nda toplanan yeniceiler dağıtıldı, ocakları bombalandı. Böylece Avrupa tarzında yeni bir ordunun kurulması yönündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış oluyordu. II. Mahmut h k met teskilâtında da değışikliklere giderek kabine ve nezaret (bakanlık) usulünü benimsedi. 1836 yılında Dahiliye ve Hariciye Nazirlikleri kuruldu. Avrupa devletleri ile A.B.D ile ticarî anlaşmalar yapıldı. İktisadî ve adl  sistemde değışikliklere gidildi. Avrupa tarzında eğitim veren r stiyeler, Harbiye ve Tıbbiye okullarının açılması vb. gibi eğitim alanında da islahatlar gerçekleştirildi.

Fakat, kimi sekl , kimi  ze yönelik bu yenilikler devletin içinde bulunduğı zorlukları asmasına yetmediğı gibi, Osmanlı coğrafyasındaki parçalanma II.Mahmut döneminde daha da hissedilir hale geldi.

Sırp ve Yunan İsyanları; Fransız İhtil l 'nin getirdiğı milliyet  fikirlerle temellendirilen ancak, daha ziyade arkasında Rusya ve diğeri Avrupa devletlerinin tesvik ve tahriki olan etnik ve mahallî isyanlar bu dönemde alevlendi. III.Selim zamanında isyan eden Sırlar, 1812 Bükres Antlaşması ile bazı imtiyazlar almalarına ragmen, yeniden ayaklandılar. Yenicei Ocagının kaldırıldığı tarihlerde Sırlarla kısm  bir anlaşmaya varıldı. Ancak 1830'da bir hatt-i serif ile Sırbistan'ın Osmanlı hâkimiyetinde bir prenslik olarak varlığı kabul edildi. Rusya'nın XIX. yüzyıla girerken Osmanlıya karsi sürdürdüğü savaşların altında Balkanları ve özellikle Rumları Osmanlı Devleti'nden koparmak yatıyordu. Nitekim Odessa'da yeniden  rg tlendirilen Etnik-i Eterya adlı cemiyetin başkanlığına Yunan İsyanı sırasında  ar I.Alexandre'in yaveri Prens Ipsilanti getirilmişti. Yapılan plana göre Yunanistan, Yanya ve Tuna civarında isyanlar  ıkarılacaktı. Ipsilanti 1821'de Romanya'ya geçerek Ortodoksları ayaklandırmaya çalıştı fakat başarılı olamadı.  ar, Türklere yenilerek Macaristan'a kaçacak olan Ipsilanti'yi desteklemekten vazgeçti. Bu sırada Mora'da da Patras b spiskoposu isyan etmişti (25 Mart 1821). 1822'de Yunanlılar bağımsız olduklarını ilân ettiler, Mora'da ve adalarda çok sayıda T rk  katlettiler. Rusya ve Avrupa bu isyanı gayriresm  yollardan desteklemekteydiler.

Girit ve Mora valiliğinin kendisine verilmesini II.Mahmut'a kabul ettiren Mehmet Ali Pasa bu

isyani bastirmekle görevlendirildi. 1822'de Girit'e, 1824-25'te Mora'ya girildi. Bu gelisme karsisinda Rusya, Fransa ve Ingiltere aralarinda anlasarak (1827), Yunanistan'in özerk bir prenslik olarak kabul edilmesi hususunda Osmanlilari sikistirmek istediler. Türkler bu olayi iç islerine müdahale olarak kabul edip, teklifi reddetti. Bunun üzerine Osmanli ve Misir donanmasi Navarin'de, bir kaza sonucu(!), yok edildi. Üç ülkeyle iliskiler kesildi ve 1828'de Rusya, müttetiklerinin destegiyle Osmanli Devleti'ne savas ilân etti. Rus ordusu doguda Erzurum'u ele geçirdi. Batida ise Edirne isgal edildi. Padişah, Prusya, Fransa ve Ingiltere elçilerini araya sokarak, Londra Protokolünü kabul edecegini bildirdi. Böylece Edirne Antlasmasi(1829) ve ardından Londra Konferansi (1830) imzalandi. Antlasma ile Prut iki ülke arasinda sinir oluyor, Eflâk, Bogdan ile Sirbistan'in özerkligi kabul ediliyordu. Girit'in Osmanlilarda kalmasi sartıyla Yunanistan'in bagimsizligi da tasdik ediliyordu.

Mehmet Ali Pasa Isyani ve Misir Meselesi; Mora'nin elden çıkmasiyla, oğlu Ibrahim'in Mora valisi olma ümidini kaybeden Misir Valisi M.Ali Pasa, II.Mahmut'tan, yardımlarina karsilik, Suriye'nin idaresini istedi. Bu istegin reddedilmesi üzerine M.Ali Pasa harekete geçti ve Filistin ile Suriye'ye girdi (1831). Akka ve Sam, oğlu Ibrahim tarafından ele geçirildi. Ibrahim Pasa, kısa zamanda Anadolu'ya kadar ilerledi.

Konya yakinlarindaki savasta Osmanli ordusunu yenilgiye ugratti. Her birinin ayri hesabi oldugu büyük devletler, telâslanarak araya girmek istediler. Fransa ve Ingiltere'nin anlasamamasi üzerine, Rusya durumdan faydalandi. Zor durumdaki II.Mahmut, Rus ordusunun ve donanmasinin Istanbul yakinlarina gelmesine müsaade etti. Rusya'nin kârli çıkmasindan endiselenen Fransa ve Ingiltere, II.Mahmut ile anlasma yapmasi için M.Ali Pasa'ya baski yaptilar. Neticede Kütahya Antlasmasi imzalandi (1833). Bu anlasmayla, Mehmet Ali Pasa, Misir ve Girit'ten baska Sam ve oğlu Ibrahim de, Cidde valiligi yani sıra Adana'yi uhdelerine alacaklardi. Rusya, yardımlarina karsilik II.Mahmut ile Hünkar Iskelesi Antlasmasi diye bilinen bir anlasma yaparak, Istanbul'daki durumunu kuvvetlendirmeyi basardi (1833). Anlasmaya göre Osmanli Devleti'nin toprak bütünlüğünün garantisi ve gereginde Osmanlinin yardimina kosulmasi karsiliginda Rusya, Bogazlarin bütün yabancı savas gemilerine kapatilmasini kabul ettiriyordu. II.Mahmut, Kütahya anlasmasindan memnun degildi. Bu sebeple M.Ali Pasa'ya karsi yeniden harekete geçti. Fakat Osmanli ordusu Nizip'te bir kez daha yenildi (1839). Üstelik Kaptan Pasa, Osmanli donanmasini Misir'a teslim etmist. Bu arada II. Mahmut ölmüs ve yerine I.Abdulmecit geçmist (1839-1861). Misir Meselesi'nin Çözümü ve Bogazlar Meselesi; Rusya'nin Hünkar Iskelesi Antlasmagina dayanarak duruma tek basina müdahale etmesini uygun bulmayan Ingiltere ve Fransa yeniden devreye girdiler. Avusturya ve Prusya'nin da katilmasiyla Londra'da bir konferans toplandi (1840).

Toplantida Mehmet Ali Pasa'nin veraset yoluyla Misir valiligine sahip olmasi karsiliginda, Suriye'den ve elinde tuttuğu Osmanli donanmasindan vazgeçmesi istendi. Konferans kararlarini M.Ali Pasa'nin tanimamasi üzerine Ingiltere Suriye limanlarini donanmasi ile topa tuttu. Nihayet M.Ali Pasa durumu kabul etti. I.Abdulmecit de iki ferman yayimlayarak onun valiligini onayladi. Ardindan Ingiltere kendileri aleyhine olan Hünkar Iskelesi Antlasmasi'nin yürürlükten kaldırilmasini öngören uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. Londra Antlasmasi ile (Temmuz 1841), Istanbul ve Çanakkale bogazlari'nin baris zamaninda savas gemilerine kapali tutulmasinin kararlattirdigi bir Bogazlar Sözlesmesi imzalandi. Böylece Ingiltere, Rusya'nin elinden inisiyatifi almış oluyordu.

Daha önceleri gerçekleştirilmeye çalışılan Islahat Hareketleri, Osmanli Devleti'nin kendi iradesiyle uygulamaya çalıştigi, içte ve distaki basarisizliklarini önlemeye yönelik yenilikleri ifade etmekteydi. Ancak Avrupa ve Rusya'nin mütemadiyen iç islerine müdahale etmesi, Osmanli Devleti'ni, kendi inisiyatifi disinda, yeni tedbirler almaya zorlamaktaydi. Özellikle gayrimüslim unsurlari bahane eden devletlerin müdahalelerine fırsat vermemek için idarî ve hukukî düzenlemelere gidilmesi düşünölmekteydi. Hariciye Naziri Mustafa Resit Pasa'nin hazirladigi düzenlemeler, I.Abdülmecit tarafından tasdik edilmisti. 3 Kasim 1839'da

I.Abdülmecit "Gülhane Hatt-i Hümayunu"nu ilan ettirdi.

Bu fermanla, dini ve irki ne olursa olsun Osmanlı tebaasından olan herkesin esit olması, herkesin yasalara göre yargılanması, varlığı ölçüsünde vergilendirilmesi ve askerlik süresinin 4-5 yılı geçmemesi gibi hükümler yer alıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti bu dönemde Avrupa tarzına öykünen idarî düzenlemelerde de bulundu. Bu şekilde Avrupa devletlerinin en azından bazılarının, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygısının kazanılması hedeflenmekteydi. Fakat gelişen siyasî olaylar, bunun o kadar kolay olmayacağını gösterecekti.

Sark Meselesi ve Kırım Savası; Tanzimat döneminde nispeten sağlanan barış ortamı, Rusya'nın müdahalesiyle tekrar bozulmaya başladı. Balkanlarda panslavist bir politika izleyen Rusya, aynı zamanda "Kutsal yerler sorunu"nu ortaya atarak, doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin varlığını hedef almaktaydı. Avrupalılar tarafından "Sark Meselesi", önceleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanması şeklinde düşünülürken, daha sonra bu toprakların paylaşımı sorunu hâline dönüştürüldü. Çünkü Osmanlı Devleti artık bir "hasta adam" idi. Ancak R.Mantran'ın da ifade ettiği gibi, hasta, kendisini iyileştirmeyi amaçlamayan doktorların insafına kalmıştı. Onlar, Avrupa'nın hasta adamının mirasını paylaşma telâsındaydı.

Küçük Kaynarca antlaşması'ndan sonra Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar'ın haklarını koruma rolünü üstlenen Rusya, Kudüs merkezli "kutsal yerler"in korunması ve idaresi hususunu da gündeme getirdi. Fransızlarla imzalanan kapitülasyonlarda, Latin din adamlarına Kudüs Kilisesi üzerinde bazı haklar tanınmıştı.

1808'den itibaren Rusya'nın baskıları neticesinde onların yerini Ortodoks papazlar almaya başladı. Fransa'nın ve Rusya'nın 1850-51'de Bab-i Ali'ye bu durum hakkında yaptıkları müracaatlar, kurulan komisyonlarda değerlendirildi ve bazı kararlar alındıysa da hiçbirini memnun edemedi. Bunun üzerine Çar I.Nikola, İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmayı teklif etti ve İngilizlerin sessizliğini koruması üzerine de askerlerini Basarebya ve Lehistan'a çıkarttı. Rus elçisi Mençikov'un asiri tavizler içeren teklifini reddeden I.Abdülmecit, İngilizlere yakın olan Mustafa Resit Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ruslar 26 Haziran 1853'te, Prut'u geçerek, Eflâk ve Bogdan'ı istilâ ettiler. Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere ile ittifak anlaşması imzaladı. Bu ittifaka Avusturya ve İtalyan birliğini kurmaya çalışan Piyemonte hükûmeti de katıldı. İttifak donanması Çanakkale'de mevzilenmişti. Durumdan endişelenen Rusya, askerlerini geri çekmeye başladı. Müttefikler, Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü ortadan kaldırmak için, Kırım'a yöneldiler. Rusların en büyük üssü olan Sivastopol, bir yıl süren bir kışatmanın ardından ele geçirildi (1855). Bu sırada tahta oturan II.Alexandre, barış yapmayı kabul etti. Müttefiklerin yani sıra Prusya'nın da katıldığı Paris Antlaşması ile (30 Mart 1856), taraflar işgal ettikleri bölgelerden çekilecek, Osmanlıların toprak bütünlüğü ve Boğazların statüsü, Avrupa'nın "kefilliği" altında korunacaktı. Osmanlıların Avrupa Konseyi'ne dahil edilmesi karşılığında ise, sultan yeni bir ıslahat fermanı ırat edecekti. Bu madde ve Karadeniz'in tarafsızlığının kabulü, savaşın galibi durumundaki Osmanlıların aleyhine idi. Nitekim, Eflâk ve Bogdan'ın birleşmesi ve Sırbistan'a yönelik yeni haklar da Paris Antlaşmasıyla tescil edilmisti.

Henüz Kırım Savası sürerken, Viyana'da bir araya gelen İngiltere, Fransa ve Avusturya, Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki farklılıkların her alanda ortadan kaldırılmasını öngören bir fermanı sultanın yayımlamasını, barış için ön şart koşmuşlardı. Paris Antlaşması müzakere edilirken, müttefiklerin bu istekleri I.Abdülmecit tarafından yerine getirildi ve ıslahat Fermanı ilân edildi (18 Şubat 1856). Tanzimat'la kabul edilen hususların esas alındığı bu fermanla, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitlik sağlandığı Avrupa'ya garanti edilmis oluyordu. Ayrıca iç hukuk alanında ve ticaret hukukunda da yenilikler getiriliyor, Ceza ve medenî hukukun bir bölümü, dinî esaslardan arındırılıyordu. Aslında Tanzimat süreciyle başlayan bu değişiklikler, idari yapılanmada da kendisini hissettirmiştir. 1868'de Sıra-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye kurularak buralarda hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar

görevlendirilmiştir. Islahat Fermani ile getirilen düzenlemelerin uygulanması daha çok I.Abdülaziz'in tahta çıkması (1861-1876) ile gerçekleşebilmiştir.

Paris Antlaşmasına imza koyan devletler, anlaşma maddesinde de yer aldığı için Islahat Fermani'ni, Osmanlı Devleti'ne müdahale etmede bir koz olarak kullanmışlardır. Nitekim Fransa, Dürzilerin Katolik Marunilere saldırmalarını bahane ederek Lübnan'a asker çıkarmış ve 1871'e kadar orada kalmıştır. Karadag'da çıkan bir anlaşmazlık yine büyük devletlerin aracılığı ile halledilmiştir (1862). Güçlü devletler tarafından tesvik ve tahrik edilen Balkanlardaki Hristiyan toplulukları, çıkardıkları isyanlar bastırılmalı, Osmanlı Devleti'nden yeni haklar elde etmeyi başaracaklardır. Örneğin Sirplar ve Bulgarlar yeni haklar elde etmiş, Eflâk ve Bogdan'ın Romanya adı altında birleşmeleri kabul edilmiştir. Muhtariyet hakları genişletilen Mısır'da, İngiliz-Fransız nüfuz mücadelesi kızışmış, III. Napolyon'un tesebbüsü üzerine, Abdülaziz istemediği hâlde Süveys Kanalı projesini kabul etmek zorunda kalmış ve kanal 1869'da büyük bir törenle açılmıştır.

Avrupa devletleri ve özellikle Rusya'nın kışkırttığı topluluklar, bağımsızlıklarını ilân etmek için harekete geçmekteydiler. 1866'da Girit İsyanı çıktı. Yunanistan'a bağlanmak amacıyla başlayan isyan bastırılmasına rağmen, Avrupa devletleri araya girerek sultanın Girit'e yeni bir statü vermesini sağladılar (1868). Rusya tarafından oluşturulan komitalar vasıtasıyla Bulgarlar ayaklandırıldı. Onlara da geniş haklar verildi (1870). Fakat bununla yetinmeyen Bulgarlar, Bosna ve Hersek'teki karışıklıkların ardından yeniden ayaklandılar (1875-76).

Bulgar isyanı sert biçimde bastırıldı. Fakat bu sırada Genç Osmanlılar, Abdülaziz'e baslattıkları muhalefeti, mücadeleye dönüştürdüler. Nihayet Mithat Paşa'nın öncülüğündeki yenilikçi idareciler Abdülaziz'i tahttan indirerek yegeni V.Murat'ı basa geçirdiler (30 Mayıs 1876). Ancak hastalığı sebebiyle üç ay sonra o da tahttan indirilerek, Kanun-i Esasi'yi ilân edeceğine beyan eden kardeşi II.Abdülhamit Osmanlı tahtına çıkarıldı.

Bu arada Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne baskı kurmasını kendi menfaatine aykırı gören İngiltere, Balkanlardaki bunalımı görüşmesi için İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanmasını sağlamıştı. İstanbul Konferansı çalışmalarını sürdürürken II.Abdülhamit Mesrutiyet'i ilân etti (23 Aralık 1876). Kurulacak Meclis-i Mebusan'da bütün topluluklar temsil edilebilecekti. Parlâmenter monarşi, İstanbul Konferansı'nın toplanış sebebinin tamamen ortadan kaldırılmasına rağmen, konferansa katılan devletler, Balkan topluluklarının bağımsızlıklarını istediklerinden bir sonuca varılamadı. Osmanlı Devleti'nin çağrılmadığı Londra'da toplanan bir başka konferansta, büyük devletler isteklerini tekrarladılar. Rusya, Osmanlı Devleti'ne alınan kararları kabul ettirmek için savaş ilân etti.(Nisan 1877). Tarihimizde "93 Harbi" diye bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, askerî ve siyasî bakımdan önemli sonuçlar doğurmuştur.

Kanun-i Esasi'nin kabulü ile açılan Genel Meclis, padişah tarafından seçilen Ayan Meclisi ve halk tarafından seçilen Mebusan Meclisi'nden ibaretti. Londra Konferansı'ndan önce çalışmaya başlayan bu meclis, hükûmet tarafından sunulan teklif ve kanun tasarıların karara bağlayarak ilk dönem çalışmalarını tamamlamıştı. Ancak 93 Harbi'nin sürdüğü sıkıntılı zamanlarda meclisteki azınlık mebusları çalışmaları sekteye uğrattığı gibi, bunalımın artmasını da sağlıyorlardı. Nitekim Gazi Osman Paşa'nın büyük bir kahramanlık göstererek 5 ay savunduğu Plevne'yi asan Ruslar, Yesilköy'e kadar ilerlemişlerdi. Doğu'da ise ancak Erzurum önlerinde durdurulmuşlardı. Meclis savaşın gidişatından hükûmeti ve padişahı sorumlu tutarak, siyasî tansiyonu yükseltmekteydi. II. Abdülhamit, devletin ileri gelenleri ve bazı mebuslarla yaptığı toplantıdan bir sonuç alamayınca, Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak, etnik yapısının karışıklığı sebebiyle çalışmaları aksayan meclisi kapattı (14 Subat 1878). Bu I.Mesrutiyet'in sonu demektir.

Berlin Kongresi ve Balkanlardaki gelişmeler; İstanbul önlerine kadar gelmiş olan Rusya ile Yesilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı (3 Mart 1878). Bu anlaşmayla, sözde Osmanlı'ya bağlı Dobruca, Doğu Makedonya ve Trakya'yi içine alan Büyük Bulgaristan

Prensligi kuruluyor; Romanya, Sirbistan ve Karadag bagimsizliklarına kavusuyordu. Ancak, Rusya'nin genismemesinden rahatsızlık duyan Avrupa devletlerinin araya girmesiyle bu anlasma hükümleri yürürlüğe giremedi.

Ingiltere donanmasını harekete geçirdi. Osmanlı Devleti ile yaptığı bir anlaşmayla Kıbrıs'a yerleşti (4 Haziran 1878). Araya giren Bismark, ülkesinde bir konferansa ev sahipliği yaparak hem muhtemel bir savaşı önlemek hem de Almanya'nın menfaatlerini korumak istiyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya'nın da katıldığı Berlin Kongresi 13 Temmuz 1878'de imzalanan bir anlaşmayla son buldu. Bu anlaşma, artık Rusya'nın yani sıra, diğer devletlerin de parçalamaya çalıştıkları Osmanlı'dan, kendi paylarını alma anlaşmasıydı. Berlin ve Ayastafanos antlaşmalarında öngörüldüğü gibi, Sirbistan, Karadag ve Romanya'nın bağımsızlığı onaylandı. Bulgaristan üç bölüme ayrıldı. Bulgaristan Prensligi haricinde müstakil bir Doğu Rumeli eyaleti oluşturuldu. Girit'in statüsüne benzer bir statüyle Makedonya, Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Yunanistan Tesalya ve Epir'in bir bölümünü aldı. Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal edildi. Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'a sahip oldu. Berlin Kongresi, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve ortadan kaldırma arzularının bir neticesi idi. Balkanlarda büyük devletlerin inisiyatifiyle ortaya çıkan küçük devletçikler, bölgede o dönemden günümüze kadar ulaşan siyasî ve etnik çatışmaların piyonları olmaktan öteye gidemediler. Nitekim Avusturya'nın ve Rusya'nın Balkanlarda nüfuzlarını artırmaları, Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açacaktır.

Berlin Kongresi'nin sonuçları kısa zamanda ortaya çıkmaya başlamıştı.

Balkanlardan bir pay alamayan Fransa, önceden nüfuz sahasına dahil ettiği Cezayir ile Tunus arasındaki sınır problemini bahane ederek, Tunus'u işgal etti (1881). Fransa ile İngiltere arasında çekişmeye sahne olan Mısır'da, Hıdiv İsmail Paşa'ya karşı başlatılan bir askerî ayaklanma ile ortaya çıkan durum İstanbul'da görüşülürken, İngilizler İskenderiye'yi topa tuttu. Osmanlıların karşı çıkmalarına rağmen İngilizler Mısır'ı ele geçirdiler(1882). Bulgaristan Prensligi, Doğu Rumeli'de çıkan isyana değerlendirerek (1885), bölgeyi kontrolü altına aldı. Osmanlı Devleti Rusya'nın baskısı sonunda, Kircaali ve Rodop dışındaki Doğu Rumeli Valiliği'nin Bulgar Prensligi'nin idaresine geçmesini kabul etmek zorunda kaldı (1886). İkinci Mesrutiyet'in ilânı sırasında ise Bulgarlar bağımsızlıklarını ilân ettiler (1908). Bulgar, Yunan ve Arnavutların hak iddia ettiği Makedonya'da çıkan olaylar Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı. Fakat, Rusya ve Avusturya devreye girerek Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya'da, ülkelerinden iki gözlemcinin görev yapmasını sağladılar (1893). Megalo İdea adını verdiği Bizans'ı diriltme çabasındaki küçük Yunanistan, 1896'da çıkan isyana bahane ederek Girit'i ilhaka yeltendi (1896). Osmanlılar Dömeke Meydan Savaşı ile Yunanlıları büyük bir bozguna uğrattılar (1897). Fakat Rusya ve Avrupa devletlerinin müdahalesi ile İstanbul'da toplanan bir konferans ile Girit'te valiliğine Yunan kralının oğlunun getirildiği özerk bir yönetim kurulması, adanın fiilen Yunanistan'a bırakılması anlamına geliyordu.

93 Harbi'nden sonra sun'î bir Ermeni meselesi ortaya çıkarılmıştı. Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları sebebiyle "millet-i sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler, önceleri Doğu Anadolu'yu ele geçirmek isteyen Rusya ve ardından İngiltere tarafından kullanılmaya başladılar. Hınçak ve Tasnak tedhis örgütlerini kurarak, İstanbul ve tasrada terör yaratan bazı Ermeniler özellikle İngilizler tarafından destekleniyorlardı. Doğu'da hiçbir zaman çoğunluk olamayan Ermenilere kurdurulacak bir devlet ile Rusya Akdeniz ve Orta Doğu'ya sızabilecekti. İngiliz himayesindeki bir Ermeni devleti ise aksine bunu önleyebilirdi. Her iki tarafında kullandığı Ermeniler 1889'dan itibaren tedhise başladılar. Van, Erzurum ve Bitlis'te çıkan olaylar bastırıldı. Ardından baskentte Osmanlı Bankası'na kanlı bir baskın yaparak bankayı işgal ettiler. II.Abdülhamit'e yönelik bir suikast teşebbüsünde bulundular. I.Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi yıllarında da Ermeniler devlet aleyhine faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

I.Mesrutiyet'in kaldırılmasından sonra II.Abdülhamit içte ve dışta meydana gelen olumsuz gelişmelerin de etkisiyle, kati bir yönetim sergilemeye başlamıştı. Mesrutiyet taraftarları da

buna karsilik muhalefetlerinin dozunu artirmislardi. Osmanlilik fikrinin temsilcisi olan Sadrazam Midhat Pasa 1881'de ölüm cezasina çarptirilmis, sonra affedilerek, Arabistan'a sürgüne gönderilmis ve 1883'te öldürülmüştü.

Ali Suavi, Ziya Pasa ve Namik Kemal gibi kisiler de sultan tarafından bertaraf edilmişlerdi. Ancak devletin içinde bulunduğu güç durum onların baslattığı muhalefetin güçlenerek büyümesine zemin hazırlamaktaydı. Balkanlardaki çalkantıların yanı sıra Osmanlı Devleti iktisadî açıdan da çok zor durumda idi. Devlet iç ve dış borçlarını kapatabilmek için batılların elindeki Osmanlı Bankası ile malî bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştı (1879 ve 1881). Buna göre banka mali yardımları karşılığında, devletin bazı gelirlerini devralıyordu. İngiliz ve Fransızların kontrolünde bu maksatla kurulan Düyun-i Umumîye İdaresi Osmanlı ülkesini âdeta bir sömürge hâline getirecektir.

Genç Türkler veya Jön Türkler adı verilen ve yurt dışında ve içinde faaliyet gösteren Mesrutiyet taraftarları, İstanbul'da İttihad-i Osmani derneğini kurmuşlar ve bu dernek 1894/95'te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştı. Selanik'te Enver ve Niyazi Pasalar gibi subayların da katılmasıyla güçlenen İttihatçılar, Osmanlı devletini ancak Kanun-ı Esasî'nin yeniden kabulünün kurtarabileceğini düşünüyörlerdi. Kolagasi Niyazi Bey ve ona katılan Enver Bey'in Resne'de isyan ederek dağı çıkmaları ve Rumeli'de halk tarafından büyük bir destek bulmaları üzerine II.Abdülhamit anayasayı yürürlüğe koyarak II.Mesrutiyet'i ilân etti ((23 Temmuz 1908).

17 Aralık 1908'de meclis yeniden açıldı. Yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası büyük bir başarı sağlamıştı. Ancak bu gelişmeler esnasında Bulgaristan bağımsızlığını elde etmiş ve Girit meclisi Yunanistan'a ilhak kararı almıştı.

İsgal altındaki Bosna Hersek ise Avusturya tarafından fiilen ilhak edilmişti (5 Ekim 1908) Millî bir politika izlemeyi amaçlayan İttihatçılar, olumsuz gelişmelerin de etkisiyle gittikçe otoriter bir idare oluşturmaya başlamışlardı. Bundan faydalanmak isteyen Mesrutiyet aleyhtarları, bazı Avrupa devletlerinin de kışkırtmasıyla isyan ettiler. İstanbul'daki Avcı Taburları'nın 13 Nisan 1909'da baslattıkları isyan sırasında pek çok İttihatçı öldürüldü. II.Abdülhamit olayları önleyemedi. Bunun üzerine Mahmut Sevkî Pasa komutasındaki ordu Selanik'ten yola çıktı. Harekat Ordusu adı verilen bu ordunun kurmay başkanı Mustafa Kemal idi. Harekat Ordusu, kısa sürede duruma hâkim olarak isyanı bastırdı. İsyanı sorumlu tutulan II.Abdülhamit, seyhülislâmdan alınan fetva ile meclis tarafından tahttan indirildi (27 Nisan 1909) ve kardeşi V. Mehmet Resat yerine getirildi. V.Mehmed (1909-1918) devlet idaresinde inisiyatif İttihatçı hükûmete bırakmıştı. Yeni iktidar zamanında da felâketler birbirini takip etti. Osmanlı Devleti hızla dağılma devrine girmektedir.

Osmanlıların iç işleri ve Balkanlardaki gelişmelerle uğraşmasını fırsat bilen İtalyanlar, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi (1908), Arnavutların isyanı (1910) gibi olaylardan da cesaretlenerek, pastadan pay alabilmek için Trablusgarp'a asker çıkardı. (Eylül 1911). İtalyan donanması denizden, İngilizler ise Mısır'ı ellerinde bulundurduğundan karadan, Osmanlıların bölgeye asker göndermesini imkânsız hâle getirmişti. Bu sebeple Osmanlı hükûmeti gizlice Türk subaylarını bölgeye göndererek mahallî bir direniş örgütlemeye yolunu seçmişti. Derne ve Tobruk'da Mustafa Kemal, Bingazi'de ise Enver Pasa İtalyanlara karşı büyük başarılar kazandı. Savası kazanamayacağını anlayan İtalya, Osmanlıları barışa zorlamak için Oniki Ada'yı işgal etti. Ancak bundan ziyade Balkanlarda başlayan savaş Osmanlıların barışı imzalamaya zorladı. Üst Antlaşması ile İtalyanlar işgal ettikleri yerleri muhafaza ettiler (1912)

Türk-İtalyan Savaşı'nın başladığı sırada Balkan devletleri aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturdular. Rusya'nın mimarlığında gerçekleşen Bulgar-Sırp ittifakına daha sonra Yunanistan ve Karadağ da katıldı (1912). Karadağ ile başlayan savaşa 18 Ekimde diğer Balkan devletleri de istihak etti. Bu sırada Osmanlı askerleri, subayların bir kısmının politik çekişmelerle meşgul olmasından dolayı

dağınık bir hâldeydi. Bunun sonucunda Balkan devletleri, Osmanlılar karşısında kendilerinin de beklemediği bir zafer kazandılar. Yunanlılar Ege adalarını ele geçirdiler. Sırlar Kumanova'da üstünlük sağladılar. Sırların denize çıkmalarını önlemek için Avusturya'nın desteği ile Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti (28 Kasım 1912).

Bulgarlar ise Edirne'yi ele geçirerek Çatalca'ya kadar ilerlediler. (19 Kasım 1912). 16 Aralıkta Londra'da başlayan görüşmeler bir ara iktidardan düşen İttihatçıların yeniden iş başına gelmesi üzerine kesilmisti. Nihayet Mayıs ayında Londra Antlaşması imzalanarak I.Balkan Savaşı sona erdi. Gelibolu Yarımadası hariç Trakya, Bulgaristan'a verildi. Makedonya'nın büyük bir kısmı Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşıldı. Özellikle Makedonya'nın paylaşımı Bulgarları rahatsız etmekteydi. Sırbistan ve Yunanistan, Bulgarlara karşı ittifak oluşturdu. Bu ittifaka Romanya da katıldı. Bulgaristan ile bu ittifak savaşına girince, durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti de Bulgar işgalindeki toprakları geri almak için harekete geçti. Kırklareli ve Edirne kurtarıldı. II.Balkan Savaşı, tarafların imzaladığı Bükres Antlaşması ile sona erdi (1913). Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile, Meriç nehri iki ülke arasında sınır oldu. Bulgaristan'daki Türklerin hakları belirlendi (29 Eylül 1913). Yunanistan ile imzalanan Atina Antlaşması ile ise Girit'in Yunanistan'a bırakılması kabul edildi (14 Kasım 1913). Büyük devletler bu anlaşmalardan sonra Çanakkale Boğazi yakınlarındaki Bozcaada ve Imroz'u Osmanlılara geri verdiler. Balkan Savaşları, Balkanlardaki Türk varlığının büyük bir kıyım uğramasına sebep olmuştur. Yüz binlerce Türk savaşlar sırasında ve sonrasında aç ve yokluk içinde buradan göç etmek zorunda kalmıştır.

31 Mart Hadisesi'nin İçyüzü

Prof. Dr. Ahmet Akgündüz - Arastirama

31 Mart Vak'asi diye tarihe geçen bu olay, 14 Nisan 1909 tarihine rastlamaktadır. Tarihçiler bu olayın, kendi zulümlerini örtmek isteyen İttihadcıların, II.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesini temin etmek için, İngiliz Gizli Servisi'nin yardımı ile ve İngilizlerin aleti olarak tertipledikleri bir hadise olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak suç, samimi Müslümanlara yikilsin diye, bir kısım dini sloganlar kullanılmış ve "seri'at elden gidiyor" diye dine ve dindarlara hücum planları hazırlanmıştır. İttihadcılar, kendilerinin tertipledikleri bu olayı dindarlara mürteciler diye suçlayarak dindara yıkmışlar ve maalesef kendileri gibi düşünen tarihçileri de kullanarak, bu olayı en büyük irtica olayı diye takdim etmişlerdir. Böyle bir tertibi fiiliyata dökmek için hem yeterli sebepler vardır ve hem de memleketin bazı halleri böyle bir fitne için alevlendirici özellik arz ediyordu. Böyle ki:

Evvela, 31 Mart Vak'asının sebepleri nelerdi?

A) Bu olayın asıl sebebi, İttihadcıların yaptıkları zulüm ve istibdaddı. İttihadcılar, tam bir zorba kesilmişlerdi ve muhaliflerini sokoklarda öldürecek kadar azitmışlardı. Mesela, İsmail Mahir Pasa, muhalif gazetecilerden Ahmed Samimi ve Hasan Fehmi Bey İstanbul caddelerinde açıkça öldürüldü ve faili meçhuller artmaya başladı. Sultan Abdülhamid, Mesrutiyen gereği icraya karışmıyor ve sadece temsil vazifesini görüyordu. Devlete daha çok hakim olmayı isteyen İttihadcılar, yabancı devletler tarafından Abdülhamid'e karşı bir şeyler yapmaya zorlanıyorlardı. Onlar için tek hedef, gölgesinden dahi korktukları Sultan Abdülhamid idi.

B) Osmanlı Devleti'ni yıkma planlarının yapıldığı Meclis'teki vekillerin degismesi için, millet tam manasiyle kaynıyordu.

"Tarihçiler bu olayın, kendi zulümlerini örtmek isteyen İttihadcıların, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini temin etmek için, İngiliz Gizli Servisi'nin yardımı ile ve İngilizlerin aleti olarak tertipledikleri bir hadise olduğunda ittifak etmişlerdir."

Ermenistan ve Rum Pontus tartismalariyla ugrasan Meclis'teki vekillerden halk rahatsizdi.

C) Icradan uzak tutularak kösesine çekilmeye mecbur edilen Sultan Abdülhamid'in yeniden devlet ve millet lehine harekete geçmesini arzu edenler vardı. Çünkü İttihadçılar, İngilizlerin masası gibi, onu tahttan indirmek için mesgullerdi.

D) Asker siyasete karismisti. Aldigi askeri ve dini terbiyeye aykiri isler yapmaya baslamisti. Mesela Selanik ve Manastir'dan Istanbul'a getirilen III. Orduya ait subaylari fiyakasindan halk ve diger ordu mensuplari yaka silkmeyle baslamislardi. Bununla kalmayip İttihadçılar, Istanbul'u korumakla görevli I. Orduyu tahkir ederek, III.Ordunun Selanik'teki tümeninden nigahbân-i hürriyet ve muhâfız-i mesrutiyet adıyla avci taburlarini Istanbul'a sevk ettiler.

E) Hasan Fehmi Bey basta olmak üzere, faili meçhul olayların artması milleti tedirgin ediyordu.

F) İttihadçılar kendilerine muhalif gördükleri subayları ve hatta askerleri kadro dışı ediyorlardı; açıkça bir tasfiye hareketi baslamisti. Bu durum da ciddi bir gerginlik sebebiydi.

G) Hürriyet adı altında her türlü ahlaksizlik serbest hale gelmistti. Açıkça Per-i serife aykiri isleri yapan İttihadçılara karşı, halkta ve özellikle de sağını solundan ayıramayan Derviş Vahdet gibi bazı dindarlarda, idareye karşı bir nefret oluşmaya baslamisti.

Bütün bu sebeplerin bulunduğu bir ortamda, özellikle 24 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 tarihleri arasında, her iki tarafa ait gazeteler, gerginliği artırıcı yayınlar yapıyorlardı. Partiler, sanki bir iç savaş olacak gibi fedai yazmaya başlayan cemiyetler kurmaya başladılar. İttihadçılar, zafer sarhosluğuyla baskı ve zorbalıklarını daha da artırmaya başladılar. Sinirsiz hürriyet anlayışı, askerlere kadar asılandı ve erler subaylara itaat etmez hale geldiler. Dine ve ahlaka aykiri bazı şeyler, askerlere telkin edilmeye baslandı. Orduda itaat ve ahlak bozulmaya baslayınca, dinde hassas ama muhakeme-i akliyyede eksik olan bazı nâdânlar, iyilik yapıyorum zannıyla bazı fitne tohumlarını ekmeye başladılar. Hürriyetin yanlış anlaşılması ve tatbik edilmesi sonucunda, devletin idaresi cahillerin elinde kaldı ve herkes kendi basına hareket eder hale geldi. İstanbul serseri mayınlarla dolu bir hale gelmistti.

İste İngiliz Gizli Servisi'nin tahrikleriyle hareket eden İttihad ve Terakkiciler, 31 Mart 1325 günü yani 14 Nisan 1909 tarihinde, gergin durumu fırsat bilerek tertiplerini fiiliyata dökmeye karar verdiler ve III. Ordudan getirdikleri avcı

taburlarına mensup neferlerin fiseğini patlattılar. Baslarında tek bir subayın dahi bulunmadığı ve sadece başçavuş ve çavuşların komuta ettiği bu erler, "Perî'at isterüz" deyü isyan ettiler. Ayasofya ve Sultanahmed Camii önlerinden toplanan kalabalık, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Meclis-i Meb'usan Reisi Ahmet Rıza Bey'in azlını ve bütün İttihadcıların sürgün edilmelerini istiyorlardı. Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, isyan eden askerlere, basta hamallar olmak üzere her çeşit insan karıştı.

Görünürde İttihadcılara karşı, seriatî ve onun teminatı olan Abdülhamid'i kurtarmak için yapılmış bir isyandı. Ancak tamamen İttihadcıların ve İngiliz Gizli Servisi'nin, Abdülhamid'i tahttan indirmek ve bu arada dindar halkı da ezerek gözdağı verilmek için yapılmış bir tertipti. Bu serseri mayın gibi isyan eden askerler, İttihadcıların ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey zannederek Adliye Nâziri Nâzım Paşa'ya ve Gazeteci Hüseyin Cahid zannıyla da Milletvekili Emir Bekir Arslan Bey'i öldürdüler. Sultan Hamid, II. Tümen kumandanını çağırarak âsileri dağıtmasını istedi; ancak Padişah'ın talimatını dinlemeyen komutan Ordu Komutanından emir almadığını söyleyecek kadar alçalmıştı. Maalesef İttihadci olan ve sonradan bu haline çok pişman olan Mahmud Muhtar Paşa ise, emir vermemekte direndi. Daha sonra isyan eden bu cahil askerlere, kendileri gibi cahil olan hamallar ve de sağını solundan fark edemeyecek kadar ahmak olan bazı dindarlar da katıldı. Zaten İttihadcılarının muhalifleri de böyle bir fırsat bekliyordu. Onlar da akıllı hareket edemediler. İs, çığırından çıkmıştı. Bediüzzaman basta olmak üzere, bir kısım akıllı İslam alimleri, askerlere ve hamallara, bunun bir oyun olduğunu ve oyuna gelmemeleri gerektiğini ikaz ettiler. Hatta Bediüzzaman, bir nutuk ile sekiz taburu itaata getirmişti.

İttihadcılar, İngilizlerin aleti olmuşlar ve bütün Müslümanların ümidi haline gelen Abdülhamid'i indirmekten başka gaye gütmemişlerdir. Bu olayı kendileri tertip etmelerine rağmen, ısrarla bir irtica olayı olduğunu ifade etmeleri, günümüze kadar gelen devlet ile milletin arasını açmak adetinin kötü bir başlangıcı oldu.

Fırsatı ganimet bilen İttihadcılar, olaylar büyüyünce, Selanik'ten Hareket Ordusu adını verdikleri kuvvetleri, Padişah'ı kurtarmak gibi yalancı bir sloganla

İstanbul'a sevk etmeye başladılar. Bu hareket ordusunun sadece kumandanı olan Mahmut Pevket Paşa Müslüman ve Türk'tü. Askerlerin çoğu, yağmacı ve Müslüman katili olan Makedonyalılardı. Tam bir çapulcu ordusuydu. Olayın vahametini anlayan İstanbul'daki generaller ve özellikle I. Ordu Komutanı Nazım Paşa, Sultan Abdülhamid'e müdahale etmeleri gerektiğini anlattılsa da, Müslümanı Müslümana kırdırmayacağını söyleyen Padişah, onlara gerekli talimatı vermedi. I. Ordu Kumandanı Nazım Paşa'ya, Hareket Ordusu'na silah çekmemeleri için yemin bile ettirdi. 25 Nisan'da Hareket Ordusu, Yunan ordusu gibi davrandı ve Yıldız Sarayı'ni yağmaladı. Kütüphane dışında Padişah'ın altın arabasını bile parçalayın götürdüler. Daha sonra da 27

 Ara[Ana Sayfa](#)[Yardım](#)[Ara](#)[Giriş Yap](#)[Kayıt](#)

Merhaba, **Ziyaretçi**. Lütfen [giriş yapın](#) veya [üye olun](#).

Eylül 22, 2007, 20:20:09 ÖS

Kullanıcı adınızı, parolanızı ve aktif kalma süresini giriniz

HEMEN ARKADAŞINI BUL!

Cinsiyet:

Sehir:

[ÖğrenciLerin OnLine Kampüsü](#) > [Lise Konuları-ÖSS](#) > [Tarih Ödevleri](#) > Konu: [19. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu](#)

[« önceki sonraki »](#)

[Yazdır](#)

Sayfa: 1

Gönderen

Konu: 19. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu (Okunma Sayısı 113 defa)

admin

MUSTİ

Administrator

Cinsiyet:

Mesaj Sayısı:

680

19. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

« : Mayıs 13, 2007, 01:25:08 ÖÖ »

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

XIX. Yüzyıl Siyasal Olayları

Milliyetçilik Hareketleri

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilâli'nin getirdiği ulusçuluk akımından en fazla etkilenen devlettir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti içinde yaşayan ulusları kışkırtmışlardır. Bu kışkırtmalar sonucunda Balkanlarda Sırp lar ve Yunanlılar ayaklanmışır.

Sırp İsyanı

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk milliyetçilik isyanı Sırlar tarafından başlatılmıştır. Sırların isyan etmesinde;

Rusya ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin kışkırtmaları
Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflaması
Toprak düzeninin bozulması
Savaş alanı haline gelen Sırbistan topraklarının sık sık el değiştirmesi
Sırbistan'da görev yapan memurların ve yenicilerin halka karşı sorumsuz davranışları
Milliyetçilik düşüncesinin Sırlar arasında yayılması
gibi nedenler etkili olmuştur.

1806 – 1812 Osmanlı – Rus Savaşları sonucunda imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Sırlara bazı ayrıcalıklar vermiştir (1812). Bu ayrıcalıklarla yetinmeyen Sırlar, bağımsızlık yolunu açacak imtiyazlar isteyerek ayaklandılar. Osmanlı Devleti, Rusların olaya karışmasını engellemek için Sırlara yeni haklar tanımıştır (1815). Yunan isyanının başlamasından sonra yeniden ayaklanan Sırlar Edirne Antlaşması'yla özerk bir devlet haline gelmiştir (1829). Böylece, iç işlerinde serbest hale gelen Sırlar, Rusların Osmanlı Devleti'ne baskıları sonucunda Berlin Antlaşması'yla bağımsız olmuşlardır (1878).

Yunan İsyanı

Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer uluslardan daha fazla imtiyaza sahip olan Rumların ayaklanmasında;

Milliyetçilik akımının Rumlar arasında yaygınlaşması
Rusya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin Rumları isyana kışkırtmaları
Yunanlıların eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemeleri
gibi nedenler etkili olmuştur.
Ticaret faaliyetleri yapan Rumların zenginleşmeleri
Rumların okullar ve cemiyetler kurarak yapacakları isyan hareketlerine ortam hazırlamaları (Bu cemiyetlerden en önemlisi Etnik-i Eterya'dır.)
Rumların Divan-ı Hümayun elçilik tercümanlığı gibi devletin önemli memurluklarında görev almaları
Rumların Avrupalı devletler tarafından desteklenmesi
Osmanlı Devleti'nin Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesi ve devletin isyanı bastırmak için uğraşması
gibi gelişmeler Yunan isyanının çıkmasına, yaygınlaşmasına ve başarıya ulaşmasına ortam hazırlamıştır.

Avrupalı devletlerin Rumlarla yakından ilgilenmesinde; Rumları eski Yunan uygarlığını meydana getirenlerin torunları olarak görmeleri ve aynı dinden olmaları etkili olmuştur. Avrupalıların Yunanlıları desteklemeleri, XIX yüzyıl Avrupa diplomasisinde din unsurunun etkili olduğunu göstergesidir.

Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanından yararlanan Rumlar Mora'da isyan başlattılar (1821). Osmanlı Devleti kısa sürede yayılan isyanı bastıramadı. Padişah II. Mahmut, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. İbrahim Paşa komutasında Mora'ya gelen Mısır kuvvetleri kısa sürede isyanı bastırdı. Fakat bu gelişme Rusya, İngiltere ve Fransa'nın tepkisini çekmiş ve bu devletler birleşerek Navarin Limanı'nda Osmanlı ve Mısır donanmalarını yakmışlardır. (1827).

Navarin faciası sonucunda;

Yunan isyanı yeniden başlamıştır.
Doğu Akdeniz'de Ruslara karşı deniz gücü kalmamıştır.
Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.
İmparatorlukla yönetilen Avusturya ,Yunan isyanında Osmanlı Devleti,'ni desteklemiştir.Avusturya Avusturya'nın Yunan isyanını desteklemesinde ;
-Birçok ulustan meysana gelen bir devlet yapısında olması

-Rusların Balkanlara yerleşmesini istemesi

gibi nedeler etkili olmuştur.

Osmanlı – Rus Savaşı (1828 – 1829)

Ruslar Rumeli'den ilerleyerek Edirne'yi, Doğu Anadolu'da ise Erzurum'u ele geçirdiler. Avrupa devletlerinden destek alamayan Osmanlı Devleti zor durumda kalmış ve Edirne Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son vermiştir (1829).

Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlar doğuran Edirne Antlaşması'yla;

Milliyetçilik isyanları başarıya ulaşmış ve Yunanistan'ın bağımsız olması imparatorluk içindeki diğer uluslara örnek olmuştur.

Osmanlı Devleti geniş toprak kaybına uğramıştır.

Devlet ekonomik sıkıntı içerisine girmiş ve yapılacak ıslahatlar aksamıştır.

Yunanistan'ın bağımsız olması üzerine Rum isyanı sırasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırılan Mora Yarımadası kaybedilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mora yerine Suriye valiliğini istemesi padişah ile Mehmet Ali Paşa arasında anlaşmazlığa ve Mısır isyanının çıkmasına neden olmuştur.

Mısır Sorunu

Yunan isyanının bastırılmasında etkili olan Mehmet Ali Paşa'ya Girit valiliği verildi. Ancak, Yunan isyanı sonrasında Mora Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı için Mehmet Ali Paşa'ya verilemedi. Mehmet Ali Paşa II. Mahmut'tan Mora'ya karşılık Suriye valiliğini istedi. Bu isteğin kabul edilmemesi üzerine Mehmet Ali Paşa Suriye'ye güçlü bir ordu gönderdi (1831). İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri üzerlerine gönderilen Osmanlı ordularını mağlup ederek Kütahya'ya kadar ilerlediler (1833). II. Mahmut Osmanlı Devleti'nin düşmanı Rusya'dan yardım istedi. Rusya'nın gönderdiği bir filo İstanbul Boğazı'nı geçerek Büyükdere önlerine geldi. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemediklerinden dolayı padişah II. Mahmut ile anlaşması için Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaptılar. Sonuçta; Mısır sorunu iç sorun olmaktan çıkmış, Avrupa sorunu haline gelmiştir.

Avrupalı devletlerin baskılarına dayanamayan Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'yle Kütahya Antlaşması'nı imzalamıştır (1833). Bu antlaşmaya göre; Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya da Adana valiliği verilmiştir. Böylece, Kütahya Antlaşması'yla Mısır sorunu geçici olarak çözümlenmiştir.

Kendini güvence altında hissetmeyen II. Mahmut Rusya ile arasında sekiz yıl sürecek Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalamıştır (1833).

Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla;

Rusya, Karadeniz'de tam güvenlik sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'nın herhangi bir hareketine karşı Rusya'nın desteğini sağlamıştır.

İngiltere bu antlaşmaya tepki göstermiş ve Boğazlar sorunu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkını son defa tek başına kullanmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya'nın himayesi altına girmiştir. Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin desteğini sağlamak için Balta Limanı Antlaşması'yla ekonomik imtiyazlar vermiştir.

Mısır sorununu çözümlmek için büyük devletler Londra'da bir konferans düzenlediler.

Londra Sözleşmesi'ne göre;

Mısır özerk bir eyalet haline gelmiştir. Mısır sorunu çözümlenmiştir. Mısır isyanı, Osmanlı Devleti'nin bir valisine söz geçiremeyecek kadar zayıfladığını ortaya koymuştur. Mısır sorununun çözümlenmesinden sonra Avrupalı devletler Boğazlar sorununu ele aldılar. Yapılan görüşmeler sonucunda Londra Boğazlar sözleşmesi imzalandı (1841).

Boğazlar sözleşmesine göre;

Boğazlar, uluslararası bir statü kazanmıştır. Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile elde ettiği imkânları kaybetmiştir. İngiltere ve Fransa bu antlaşmadan kârlı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki mutlak egemenliği sona ermiştir. Kırım Savaşı

Kırım Savaşı'nın Nedenleri

Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirerek sıcak denizlere ulaşmak istemesi Rusya'nın kutsal yerler sorununu gündeme getirmesi İstanbul'a gelen Rus elçisinin protokol kurallarına uymaması ve devlet adamlarına baskı yapması üzerine Osmanlı Devleti'nin elçiyi ülkesine göndermesi Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Ortodoks Kilisesi'nin kutsal yerlerle ilgili isteklerini onaylattıktan sonra, Osmanlı sınırları içindeki bütün Ortodoksların Rusya tarafından himaye edilmesini istemesi 1853 yılında Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine Kırım Savaşı başlamıştır (1853). Rusya kısa bir süre sonra Sinop'a baskın yaparak Osmanlı donanmasını yaktı.

Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalayarak Rusya'ya savaş ilan ettiler (1854).

Müttefikler Kırım'da Sivastopol'u ele geçince Rus çarı barış istemek zorunda kaldı. Yapılan görüşmeler sonucunda Paris Antlaşması imzalandı (1856).

Paris Antlaşması ve Önemi

1. Osmanlı Devleti Avrupa devleti sayılacak, devletler genel hukukundan yararlanacak ve toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin garantisi altında olacaktır. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin garantisi altına girmekle, kendini koruyamayacak kadar zayıf bir devlet olduğunu kabul etmiştir. İngiltere ve Fransa, çıkarlarının tehlikeye girmesine seyirci kalmayacaklarını göstermişlerdir.
2. Karadeniz tarafsız hale getirilecek, sadece ticaret gemilerine açık olacak; Osmanlı

Devleti ve Rusya, Karadeniz’de savaş gemisi bulunduramayacak ve tersane kuramayacaklardır.

Osmanlı Devleti savaşta galip gelmesine rağmen, yenik bir devlet durumuna düşürülmüştür.

Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri bir süre için engellenmiştir.

İngiltere ve Fransa, Akdeniz’deki güvenliklerini korumuşlardır.

3. Boğazlar konusunda 1841 tarihli Londra Boğazlar Antlaşması geçerli olacaktır.

Boğazlar üzerinde uluslararası statü devam etmiştir.

4. Eflak ve Boğdan’ın sahip oldukları haklar ve ayrıcalıklar genişletilecek, bu beyliklerin ve Sırbistan’ın hakları antlaşmayı imzalayan devletlerin ortak garantisi altında bulunacaktır.

Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmışlardır.

Osmanlı Devleti’nin egemenlik haklarına müdahale edilmiştir.

Büyük devletler Balkan uluslarının bağımsızlığına ortam hazırlamışlardır.

5. Avrupa devletleri Islahat Fermanı’nı memnurlukla karşılamışlar ve Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmamayı kabul etmişlerdir.

Islahat Fermanı’nın antlaşmada yer alması Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmalarına zemin hazırlamıştır.

Islahat Fermanı Avrupalı devletlerin baskısıyla hazırlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılması

Panislavizm Hareketleri

Slav asıllı toplulukları (Rus, Sırp, Hırvat, Slovak, Bulgar, Ukrayn, Sloven, v.s.) siyasal ve kültürel bakımdan birleştirmek isteyen harekete Panislavizm denilir.

Rusya Panislavizm politikasıyla; Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmayı ve bu devleti yıkmayı, Balkanlara egemen olmayı ve Balkanlar üzerinden sıcak denizlere ulaşmayı amaçlamıştır.

Balkanlarda Ayaklanmalar

Rusya, tarihi emellerine ulaşabilmek amacıyla Balkan uluslarını Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kışkırttı. 1876’da Bulgarlar, arkasından Karadağlılar ve Sırpalar ayaklandılar. Osmanlı tarihinde bu gelişmelere “Balkan Bunalımı” denilmiştir.

1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı

Avrupalı Devletler İstanbul’da konferans düzenleyerek uluslarına özerklik verilmesini istemişler, bu teklifleri Osmanlı Devleti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’ne savaş açan Ruslar Osmanlı orduları karşısında büyük başarılar kazanmışlar ve Edirne’yi alarak İstanbul yakınlarındaki Çatalca’ya kadar ilerlemişlerdir.

İstanbul’un Rusların eline geçmesinden çekinen Osmanlı Devleti barış istedi. Barış görüşmeleri Ayastefanos’ta (Yeşilköy) yapıldı (Mart 1878).

Rusya’nın çok güçlenmesi menfaatlerine ters düşen İngiltere’yi harekete geçirdi.

Avusturya, Balkanlara yayılmayı amaçladığından antlaşmaya tepki gösterdi.

Almanya da bu devletlere katılınca Ayastefanos Antlaşması uygulanmamıştır.

Rusya, yeni bir savaşı göze alamadığından Berlin’de bir kongre toplanmasını kabul

etti.

Berlin Kongresi'ne Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya ve Almanya katıldı. Görüşmeler sonunda Berlin Antlaşması yapıldı (1878).

Bu antlaşmaya göre;

Osmanlı Devleti'nin tek kârı Doğu Beyazıt olmuş, ancak Kıbrıs'ı İngilizlere üs olarak vermiştir.

Ermeni sorunu, Berlin Antlaşması'yla uluslararası politika konusu haline gelmiştir. Bulgaristan'ın parçalanmasıyla Rusya'nın Balkan egemenliği ve Ege Denizi'ne inmesi engellenmiştir.

Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde Avrupalı devletlerin hedefi haline gelmiştir.

Bunun sonucunda kongre Osmanlı Devleti'nin paylaşım pazarlığı haline gelmiş,

Osmanlı Devleti'nin dağılması hızlanmıştır.

Bu dönemde İngiltere de Osmanlı Devleti'nin parçalanması girişimlerine katılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin denge politikasında İngiltere'nin yerini Almanya almıştır.

Osmanlı Devleti Anadolu'da ve Balkanlarda geniş toprak kaybına uğramıştır.

Rumeli'deki Türkler güvenli yerlere göç etmişler ve Rumeli'de Türk nüfusu azalmıştır.

Dağılmayı Önleme Çabaları

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve siyasal varlığını sürdürmek amacıyla bazı düşünce akımları ortaya çıkmıştır.

Osmanlıcılık

Osmanlıcılık fikri Tanzimat döneminin sonlarına doğru ilk defa Genç Osmanlılar adı verilen aydınlar tarafından ortaya atılmıştır. Osmanlıcılık fikrini savunan Genç Osmanlılar, devletin sınırları içerisinde yaşayan bireyler arasında dil, ırk ve din bakımından hiç bir ayırım gözetmeksizin aynı haklara sahip oldukları kabul edilirse, Osmanlı toplumu içinde bir kaynaşma ve dayanışma sağlanacağı düşüncesindeydiler.

Ancak;

Azınlıkların bağımsız olmak istemeleri ve ulusçuluk akımının yaygınlaşması

Avrupalı devletlerin azınlıkları kışkırtmaları ve korumaları

Balkanlarda isyanların çıkması ve Anadolu'da Ermeni olayları

Osmanlıcılık düşüncesinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını göstermiştir.

İslâmcılık

İslâmcılık düşüncesiyle; imparatorluk içindeki Müslüman unsurlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak ve imparatorluk dışındaki Müslümanların Halifelik kurumunun dini gücü etrafında birleştirilerek beraber hareket edilmesi amaçlanmıştır.

II. Abdülhamit, "İslâmcılık" düşüncesini, resmi bir politika olarak benimsemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle birlikte hareket ederek Türk askerlerine saldırımları, İslâmcılık görüşünün Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumada başarılı olamadığını göstermiştir.

Türk Birliği (Turancılık)

Türkçülük akımı, bir kültür hareketi olarak başlamış, ancak daha sonra siyasal bir karakter kazanmıştır. Turancılık düşüncesinin amacı, Türkleri bir ülkede, bir yönetim

ve bayrak altında toplamaktı.

Turancılık, İttihat ve Terakki Partisi'nin programında yer almış, devlet yönetimine yansıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi, Turancılık hareketini zayıflatmıştır.

Türkçülük

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarının olumsuz sonuçları nedeniyle kendisini yıkan öğelerden birinin milliyet ve millet kavramı olduğunu anlamıştı. Osmanlılık ve İslâmcılık anlayışının terkedilmesiyle ülkede, Türkçülük akımı ön plana çıkarıldı. Bu akımın öncülerinden Ziya Gökalp, çalışmalarıyla Türkçülük akımına toplumsal bir içerik kazandırmıştır.

Batıcılık

Batıcılık, II. Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımı haline geldi. Bu görüş, devletin Batılılaşmasıyla kurtulabileceğini ve bunun için çeşitli alanlarda ıslahatlar yapılması gerektiğini savunmuştur.

🚩Logged

OLUR YA BİR ÇATIŞMADA ÖLÜRSEM
ARKAMDAN YAS TUTMAYIN
BIRAKIN TOPRAĞIMDA RAHAT UYUYAYIM
BEDENİMDEN KOMANDOMU ÇIKARMAYIN
ONLAR BENİM GURURUMDUR
ÖLÜNCE KEFENİM OLACAK
BAŞIMDAN MAVİ BEREMİ ÇIKARMAYIN
O BENİM ŞANIM ŞEREFİM OLACAK
AYAĞIMDAN BOTLARIMI ÇIKARMAYIN
ONLAR NİCE YOLLAR AŞACAK
ŞEHİT OLURSAM SIRAT KÖPRÜSÜNDEN GEÇECEK
ELİMDEN TÜFEĞİMİ ALMAYIN
O BENİM MEZARIMA SEMBOL OLACAK
YARAMIN KANINI SİLMİYİN
AHİRETTE HESABI SORULACAK

GÖĞSÜMDEN KÖR KURŞUNU ÇIKARMAYIN
O BENİM MADALYAM OLACAK...

ÇANAKKALE SAVAŞLARI 1915

İngiliz diplomasisindeki hatalar 2 Ağustos 1914'te Boğazların kontrolünü Almanlara sağlayan Türk-Alman anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştı. Boğazlar Marmara Denizi aracılığıyla Ege Denizi'nden Karadeniz'e ulaşan dar ve uzun su yollarıydı. Türkler Çanakkale Boğazına 3 Ağustos'tan itibaren mayın döşemeye başladılar, henüz işin başındayken İngilizler tarafından kovalanan ve 13 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan Goeben ve Breslau adlı Alman Savaş Gemilerinin komutanı Tümamiral Wilhelm Souchon 15 Ağustos 1914'te Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. 27 Eylül'de Çanakkale savunmasından sorumlu Türk Komutan mayın tarlalarının tamamlanması amacıyla Boğazı kapattı.

Türkler boğazın iki yanında dış, orta ve iç kısımlardaki kalelerden oluşan kendi savunmalarını tanımlamak amacıyla "kale" kelimesini kullanıyorlardı. Gerçek ise biraz farklıydı, Tümamiral Souchon eksik eğitilmiş Türk topçularını çeşitli çap ve tipte, menzil tayini, ateş gözetleme ve kontrolü kötü modası geçmiş ekipmanların başında buldu. İsteği üzerine emrine, Koramiral Guido von Usedom komutasındaki dört yüz Alman deniz topçusu ve mayın uzmanından oluşan bir destek ulaştı. Bu personel Türkiye'nin görünürdeki tarafsızlığının bozulmaması için Kayzer II. Wilhelm'in onayıyla Türk ordusu emrine girdiler. Von Usedom'un Türk askeri ünvanı "Kıyı İstihkam ve Mayın Tarlaları Genel Müfettişi" idi. Çanakkale boğazının aktif komutası Von Usedom'a eşlik eden ve Türk askeri ünvanı "Sahil Topçusu Müfettişi" olan bir başka Alman Koramiral'ine verildi.

İlk bakışta gördükleri şey, Von Usedom'un Ekim 1914'te raporladığı gibi, bir tek esaslı çarpışmaya yetecek miktarda büyük çaplı mermilerin eksikliği idi. Von Usedom Boğaz'ın savunmasında esas güvenilecek hususun mayın tarlaları olduğuna karar verdi. Türklerin başladığı mayınlama hareketini genişletti ve 343 adet mayından oluşan 10 hatlık bir savunma hattı kurdu. Mayın hatları boğazın en dar yerine kadar eşit mesafede 9 kilometrelik bir alana yayılmıştı. Mayınlar aralardaki kalelerdeki sabit ve hareketli toparla korunmaktaydı.

İngiltere'de ise, Savaş Hükümeti Aralık ayında Çanakkale Boğazı'nı açacak bir harekate sadece deniz harekati olması kaydıyla onay verdi. Bu kararı etkileyen bir çok faktör vardı. İlki, içlerinde Deniz Bakanı Winston Churchill'in de bulunduğu Hükümet üyeleri arasında halka karşı bir güvensizlik duygusu hakimdi, halk Fransa'daki siper savaşlarına katılmakta yeteri kadar atılım göstermemişti. İkincisi, Batı cephesindeki düşümü çözecek insan üstünlüğüne sahip Rusya'da savaştaki aksiliklere ilaveten savaş malzemesi eksikliği vardı. Diğer tarafta ise Rus buğdayına ihtiyaç duyan, açlık sınırına gelmiş İngiltere vardı. Son olarak ta, denizcilik faaliyetlerinde büyük sıkıntıya yol açan, 120 adet Müttefik ticaret gemisi Karadeniz'de kapana kısılması hususu vardı. Savaş Bakanı Feld Mareşal Horatio Kitchener, Boğazlara yapılacak başarılı bir deniz harekatinin cephede bir savaş kazanmakla eşdeğer olacağını ve eğer gidişat istenildiği gibi olmazsa istenildiği an geri çekilebileceğini ifade etti. Başbakan Herbert Asquith ise : "Birileri savaşın risklerini almalı...Boğazları zorlamak...tehlikeye attığımız şeylerden daha fazlasını elimizden kaçırmama imkanı sunmaktadır".

3 Ocak 1915'te Churchill Amiral Sackville Carden'e Akdeniz'deki İngiliz-Fransız ortak savaş gücüne komuta edip etmeyeceğini sordu. Plan, Donanmayı dosdoğru boğaza sürüp, mayın tarlalarını koruyan kaleleri temizleyip Türk savunmasını imha etmektir. Amiral Carden sahil bombardımanı için ilave savaş gemileri aldı ancak toplam olarak eline verilen kaynaklar(gemi ve lojistik) azdı. Bu sırada Q44 borda numaralı Fransız Saphir denizaltısı 15/1/1915'te boğazda battı.

İngiliz donanması 19 Şubat 1915'te harekate başladı. Ancak kötü hava sebebiyle 5 günlük bir gecikmeden sonra 25 Şubat'ta dış kaleler susturuldu Ardından hava yedi günlük bir araya daha sebep oldu. 1 ve 2 Mart'ta İngiliz donanması orta kaleleri mayın hatlarına girmeden uzak mesafeden bombalamaya çalıştı. Kötü hava harekati tekrar durdurmadan önce 3 Mart'ta Amiral Carden muhimmatin beklenenden fazla harcanmasından ve deniz uçaklarının hedefleri tespitteki yetersizliklerinden oldukça şikayet etmekteydi. 9 Mart'ta Churchill'e harekatin mayınları temizlemeye yoğunlaşmak olduğunu bildirdi. Mayınlar tamamen temizlenmeden savaş gemileri içerideki kaleleri imha edecek mesafeye sokulmadan, uzun mesafeli atışlar etkisiz kalmaktaydı.

Müttefik donanmanı mayın tarama gemileri sivil balıkçıların kullandığı İngiliz Trol teknelerinden ibaretti. Troller çift halinde birbirinden beş yüz yarda mesafede, 2.5 inçlik bir tel ile tarama

yapmaktalardı, telin derinliğini düzenlemek için bir tonluk, 3,5 metrelik bir "uçurtma" kullanıyorlardı. Personelin koruması için gemilere çelik kaplama takılmıştı. Hareketli bataryalardan açılan ateş sebebiyle hafif hasara uğrayıp sürekli çekilmek zorunda kalan İngiliz mayıntaraması 1 ila 14 Mart tarihleri arasındaki sekiz gece etkisiz kaldı. İngiltere civarındaki mayınların temizlenmesinde başarılı olmuş bu balıkçılar, ateş altında, geceleri Çanakkale'de iyi çalışamaz olmuşlardı. Mayıntaramadaki başarısızlık Amiral Carden'i orta ve iç kaleleri susturmak ve mayın hatlarını temizlemek amacıyla gündüz hareketini başlatmaya sevketti. Emir, 17 Mart'ta Amiral Carden'in hastalığı sebebiyle Filonun İkinci Komutanı Amiral De Robeck tarafından uygulamaya konuldu.

Harekat 18 Mart 1915 saat 11.30'da başladı. Savaşgemileri kaleleri susturdu ve saat 16.00 civarı Troller mayın taramaya başlamak üzere ileri yöneldiler, sadece susturulmamış hareketli bataryaların ateşi tekrar başlayınca çekildiler. Akşamüstü İngiliz ve Fransızlar dörüd mayına ikisi top mermisi tarafından olmak üzere altı savaş gemisi kaybettiler. İngilizler mayın hasarının hazırlıksız oldukları yüzen mayınlar tarafından meydana geldiğini düşündüler, ancak gerçekte yeni ve tespit edemedikleri bir mayın hattına girmişlerdi. Bir Türk Yarbay Mayın uzmanı bu alanı önceki bombardımanlarda savaş gemilerinin manevra alanı olarak kullandıklarını tespit etmiş ve ufak Nusret şilebiyle 8 Mart gecesi İngiliz karakol gemisinin kötü hava sebebiyle yerini terketmesini fırsat bilip yirmi adet mayın döşemişti.

Amiral de Robeck'in harekat sonrası hazırladığı rapor, mayın tarama gücünün yeniden yapılanmasını takiben üç ya da dört gün içinde harekatın yenilenmesi yönündeydi. Yaveri Roger Keyes idaresinde, sivil personel savaş gemilerinden kurtarılan gönüllülerle değiştirildi ve sekiz muhibe mayın tarama ekipmanı yerleştirilmesi işlemine başlandı. Savaş Hükümeti bu çabaları onayladı, çünkü Alman telsiz konuşmalarında kalelerdeki muhimmatın ciddi şekilde azaldığı bilgisini almışlardı. Amiral John Fisher iki ilave savaş gemisini bölgeye takviye kuvvet olarak gönderdi ve de Robeck'e "Kalelerin onarılmasına imkan tanımamak ve dumanın harekatın iptal edildiğini düşünmemesi önemlidir. " mesajını ilettiler.

23 Mart'ta Amiral de Robeck harekat planını tamamıyla tersine çevirdi. Karacı komutanlarla bir görüşmenin ardından, de Robeck Denzi gücü boğazı geçmeye çalışmadan önce Kara ordusunun kaleleri ele geçireceği bir ortak harekata karar verdi. Lord Fisher popüler olan komutanlarla zıtlaşmamak için kararının değiştirdi. Başbakan Asquith, Lord Kitchener ve Churchill bile hükümete de Robeck'e saldırıyı yenilemesini emretmesini sağlayamadı. Bu karar da Gelibolu savaşları olarak bilinen faciaya yol açtı.

Çanakkale'yi savunan Türk ve Alman kuvvetleri zamanın profesyonle subaylarınca gerekli sayılabilecek kaynaklardan yoksundular. Türkiye'deki Alman Misiyonu başkanı Şubat 1915'te Türk Genelkurmay'ının Boğazlara bir saldırı olacağına inandığını bildirmekteydi. 18 Mart yaklaştıkça Türk ve Almanların çoğunluğu Entente (İngiltere ve Fransa)'ın Boğazları sadece deniz yoluyla zorlayacağına inanıyordu. Bir Alman gazeteci 18 Mart harekatından hemen sonra takip eden harekatların düzenlenmemesinin Türk ve Alman savunmacıları çok şaşırttığını bildiriyordu. "Filonun kazanacağını zannediyorlardı, kendilerinin ise fazla dayanamayacağını"

Mayın tarlaları krunmaktaydı. Çanakkale'deki Türk ve Alman savunmacıların etkinliği krtik faktörlerden oluşmaktaydı, beton ve önemsiz tahkimatları ve kuvvetlerinin azlığı. İlaveten güçler dengesizdi ve savunmacıların yetersiz kaynakları vardı, savunmanın başarısındaki etkenler doktrin, liderlik, savaş azmi ve azimdi. Türklerin imkanlarındaki yetersizlik sebebiyle mayın tarlaları Çanakkale savunmasında Alman taktik doktrininde baş element olmuştu. İngiliz donanmasının Kasım 1914'te dış kaleleri bombalaması Türk ve Almanların kafalarındaki daha içerideki savunmanın arttırılması ve özellikle mayın hatlarının korunmasının hayatiyeti düşüncesini doğrulamış oldu. 21 adet büyük çaplı sabit topa ilaveten 44 mayın tarlası Çanakkale Boğazı'nı korumaktaydı. Hareketli bataryalar ise arama ışıkları yardımıyla önceden belirlenmiş alanları mayın tarama trollerine karşı bombalamaktaydı. İngilizlerin isabetli karşı atış yapmalarını engellemek için bataryalar geceleri sahile getiriliyor, gündeğümüyle içerilere çekiliyordu. 3 Mart'tan itibaren savunucular İngilizlerin kafasını daha da karıştırmak için çoğunlukla eski su borularından oluşan sahte bataryalar yerleştirmeye başladılar. Savunucular hedef belirlemeyi zorlaştırmak için bataryaları siyaha ve çapraz desenli boyalı kamuflajladı ve toprak setler yaparak sahte tesisler inşa etti. Almanya'dan yeni mayın tederiği imkansız olduğundan, Türk sanayisince de üretilemediğinden savunucular ilave mayınları İstanbul Boğazı açıklarına Rusların döktüğü yüzer mayınları toplayarak mayın hatlarını takviye ediyorlardı. Mayın tarayıcılar düzenli olarak geziyorlar ve İngilizlerin topladığı mayınların yerini Ruslardan ele geçenlerle

dolduruyorlardı.

Savunmacıların güçlü tarafları Amiral de Robeck'i çok etkilemişti. Görevden ayrılma belgesinde " Sanırım, Türkler kolay vazgeçmeyeceklerdi, sonuna kadar savaşacaklardı (18 Mart'taki direnişten sonra)" demiştir. Kalelerdeki muhimmatin azaldığı yolundaki İngiliz istihbaratının bilgilerinin aksine hareketli bataryalardan açılan ateşin gücü de Robeck'i çok şaşırtmıştı. Savunmanın kalitesi onun Gelibolu Yarımadasını ele geçirmeyi hedefleyen kara hareketına karar vermesine yol açmıştı. Amiralliğe geçtiği bir telgrafta kararını sabit ve hareketli toprakların çok az bir kısmının imha edilmiş olmasının ve mayınların beklenenden daha çok hasara yol açmasının kararını etkilediğini açıklamıştır. Çanakkale Boğazı'ndaki Türk ve Alman savunması eldeki imkanların kararlı bir yönetimle bir kıyı hareketini durdurabileceğini göstermiştir.

Mayın tarama hareketindeki başarısızlık stratejik bir etkiye yol açmıştır. İngiliz donanmasının başarısızlığı İngiliz ordusunun Gelibolu'da bir harekate girişmesine yol açmıştır. Ordu ise kendi sırası geldiğinde iki başarısız çıkarma hareketi ile hareketi uzun bir çıkmaza oturtmuştur. Ocak 1916'da İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı birlikler çekilirken 200 binden fazla kayıp geride bırakmışlardır. Türk savunucular ise 250 binden fazla kayıp vermişler ancak "Gelibolu Kurtarıcı" olarak adlandırdıkları ve 1922'de Türk Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacak Mustafa Kemal'i bulmuşlardır. İlaveten Türk ve Alman kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nın savunmasındaki başarısı Bulgaristan'ın Merkez Devletlere katılmasını sağlamıştır. 1916'da bir Alman ve Bulgar ordusu Romanya'yı yenerek tüm Balkan devletlerinin kontrolünün Merkez Devletlere geçmesini sağlamıştır.

Almanya'da Denizcilik Bakanı Amiral Tirpitz 8 Ağustos 1915'te şöyle uyarmaktaydı; "Çanakkale Boğazı'nı kaybetseydik savaş kesinlikle bizim aleyhimize biterdi". General Erich von Ludendorff sonraları hatıralarında şöyle diyecekti; "Boğazları alarak Karadeniz'e açılabilseydi, Rusya ihtiyacı olan savaş malzemelerine ulaşabilecekti. Doğu'daki savaş çok ciddi bir duruma gelecekti. Bu durum Boğazların ve dolayısıyla Türkiye'nin Doğu Cephesi ve tüm genel durum için önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Amiral de Robeck hareketin ilk dönemlerinde kesinlikle fiziksel cesaret göstermişti; 18 Mart'tan sonra, moral çöküntüden rahatsızlık duyar görünümdeydi. De Robeck, Türklerin muhimmattaki ciddi sıkıntısına rağmen "Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'ya Müttefiklerin güç ve dayanıklılığını gösterme gerekliliği için" deniz hareketini durdurmayı seçti. Bunda kendi komuta hatası yüzünden mayınlarca gemilerinin hasara uğramış olmasının yansımaları görülebilir.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

1908-1914 arasında 6 yılda Türkiye İmparatorluğu, yarı yarıya denilebilecek şekilde dağılmıştı. Son olarak 1914 sonunda Türkiye, Cihan Savaşı'na girince, İngiltere de Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ı ilhak etti. Bu şekilde imparatorluğun elinde savaş sırasında bu günkü Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Yemen, Suudi Arabistan (Necid kısmı hariç) devletlerini teşkil eden ülkeler kalmıştı.

O devir Türk basınında " Harb-i Umumi" denen Birinci Dünya Savaşı, o ana kadar cihan tarihinin benzerini görmediği genişlikte bir savaştır. Savaşın sebep ve menşeleri pek eski ve pek giriftir. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması, böyle bir şeye tahammül edemeyecek yapıda olan ananevî Britanya siyasetinin ne pahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi, birinci Cihan Savaşı'nın başlıca sebeplerinden biridir. Fransız-Alman rekabeti, Fransa'nın Alsace-Lorraine'i 40 yıldır unutamaması, gittikçe devleşen Almanya karşısında kara Avrupası'nda ikinci dereceye düşmesi de, mühim sebepler arasındadır.

Rusya'nın Uzak Doğu'da Japonya tarafından durdurulmasından sonra yeniden Balkan siyasetine sarılması, Boğazları ele geçirmek için zemin hazırlamak istemesi, durmadan küçük Balkan devletlerini Türkiye ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına karşı kışkırtması, meselenin doğu cephesini açıklar. Nitekim Avrupa siyasî çevrelerinde Balkan Savaşı, dünya savaşının gerçek öncüsü olarak telakki edilmiştir.

Bir yandan Almanya-Avusturya - İtalya'nın, öbür yandan İngiltere - Fransa- Rusya'nın birbirlerine karşı gruplaşmaları, zaten dünyayı şüpheli bir geleceğe doğru itiyordu. Avusturya-Macaristan Velihtı'nın Bosnasaray'ında bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya- Macaristan'a savaş açmasıyla sonuçlandı. Böylece bir cihan

savaşı için ortam teşekkül etti. Avusturya'nın müttefiki olan ve Slav'lığın Cermen'liği ezmesine müsaade etmemesi tabii bulunan Almanya, Rusya'ya; Rusya'nın müttefiki olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hakimiyet kuracağından korkan Fransa, Almanya'ya savaş açtı.

Belçika'nın tarafsızlığını ve bütünlüğünü garantilemiş, esasen Fransa ile Rusya'nın müttefiki ve Almanya'nın düşmanı İngiltere'nin kıta savaşındaki rolünü küçümseyen Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı çiğneyerek Fransa'ya girmek icab ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde merkezî imparatorlukların karşısında ve Müttefiklerin yanında yer aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı. Bütün bunlara rağmen Almanya ve Avusturya, Birleşik Amerika savaşa katılmasaydı yenilmezlerdi. Hele İngiltere işe karışmasaydı, yahut İtalya, müttefikleri Almanya ve Avusturya'ya ihanet edip müttefikler yanında savaşa girmeseydi, Almanya ve Avusturya'nın zaferi kesin olurdu.

Ancak İngiltere savaşa girdikten ve İtalya, Almanya-Avusturya yanında savaşa katılacağına tarafsızlığını ilan edip niyetini belli ettikten sonra, Almanya-Avusturya için zafer şansı kalmamıştı. Ancak zararsız veya az zararlı bir netice tahmin edilebilirdi. Fakat aşağıda anılacak Marne başarısızlığından sonra, bu netice bile tehlikeye girmiş ve Müttefiklerin harbi kazanacağı aşağı yukarı, daha savaşın başlangıcında anlaşılmıştı.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Hiçbir devlet, bu çapta bir savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermedi. Birkaç ayda biteceğini hesaplayan askerî ve siyasî mütehassıslar az değildi. Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın boğulmasına ve sonunda yıkılmasına sebep olması, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un dediği gibi, savaşı başlı başına iki yıl uzattı.

Dünya tarihinde ilk defa olarak bu savaş boyunca akıl almaz askerî kuvvetler karşı karşıya geldi. İttifak Devletleri (Merkezî İmparatorluklar): Almanya 40 kolordu (109 tümen + 11 süvari tümeni), Avusturya-Macaristan 16 kolordu, Türkiye 63 tümen (9 ordu), Bulgaristan 15 tümen çıkardı. Bu kuvvetlerin karşısına, dengesiz şekilde şu İtilaf Devletleri (Müttefikler) çıktı: Fransa 21 kolordu (33 tümen+10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve ayrıca 19 süvari tümeni, İngiltere ve sömürgeleri 50 tümen, Birleşik Amerika 42 tümen, İtalya 45 tümen, Belçika 6 tümen, Sırbistan 19 tümen,, Romanya 25 tümen, Karadağ 3 tümen, Yunanistan 10 tümen, Portekiz 5 tümen. Bu suretle aşağı yukarı İttifak Devletleri'nin 246 tümeni, İtilaf'ın 441 tümeni karşısında kaldı.

Daha anlaşılabilir bir hesaplama bu savaşta İtilaf Devletleri'nin 42,7 milyon askeri silah altına aldıklarını, bunun karşısında İttifak Devletleri'nin 22,9 milyondan fazla asker çıkaramadıklarını söylemek yeter. Aşağı yukarı her İttifak askerî, iki İtilaf askeriyle vuruşmaya mecbur kalmıştır. Japonya, Avrupa kara savaşına katılmamış, ancak büyük donanması ile deniz hareketine girmiştir. Savaşa giren iki taraf devletlerinin nüfus toplamı 1,170,735,000'i bulmaktadır. Merkezî imparatorluklara harp ilan eden, fakat fiilen savaşa katılmayan sürüyle devlet, bu tablolarda bahis mevzuu edilmemiştir. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve daha birçok ülke, İngiltere'nin; Fas, Cezayir ve daha bir çok sömürge de, Fransa'nın nüfuslarına dahildir. Yalnız sivil halktan - başta açlık ve salgın hastalık olmak üzere - çeşitli sebeplerden ölenlerin 10 milyonu geçtiği hesaplanmaktadır.

V. Fransız Ordusu'nun tamamen bozan Almanlar, Paris yolunun tutmakta gecikmediler. Lüksemburg, Belçika ve Kuzey Fransa işgal edildi. Bu yıldırım savaşı, Fransız ve İngilizlerin yıllardan beri hazırladıkları savaş planlarını tatbika fırsat vermedi. Üstünlük Almanların eline geçti. Fransız-İngiliz-Belçika kuvvetleri, panik halinde kaçıyorlardı.

6-12 Eylül (1914) Marne ırmağı üzerinde yapılan kanlı çarpışmalar, Paris'e 30-40 km. kala Almanları durdurdu. Bu da, Fransa'nın yıldırım savaşıyla bertaraf edilmesi planını suya düşürdü. Böylece 43 yıllık Alman genelkurmay planları, milyonu geçen müttefik orduları tarafından akim bırakıldı. "Hatasız kurmay" vasfını kaybeden von Moltke (Büyük Moltke'nin yeğenidir), Kayzer tarafından değiştirildi.

İşte Türkiye'nin savaşa katılması bu tarihî dönüm noktasından, Marne muharebelerinden sonra oldu. O zamana kadar Almanya, muhtemel bir savaşta, yıldırım harbiyle Fransa'yı tasfiye ettikten sonra bütün gücüyle Rusya'ya yükleneyeceğine bütün dünyayı inandırmıştı. Fakat Marne muharebelerinden sonra, böyle bir şeyin olamayacağı, savaşın belirsiz bir süre içine ve Almanya'nın aleyhine olarak uzayacağı, kesin şekilde anlaşıldı. Bunu anlayamayan, yalnız Enver Paşa oldu. Cihan denizlerine, bütün iktisadi imkanlara sahip büyük devletlerle Türkiye'yi hiç de lüzumu yokken savaşa atan Enver Paşa, Meclislere, hükümdara haber vermeden, donanmaya Rus limanlarını bombardıman emrini veren Enver Paşa.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Tarafsız kalması, Türkiye'ye sonsuz nimetler temin edecekti. Bir defa Boğazları tarafsız da olsa kapatacağından, Rusya gene boğulacaktı. Dünyanın savaştan bitkin çıktığı 1918'de Türkiye, zihinde, hiç yıpranmamış bir ordu ile, Yakındoğu ve Balkanların münakaşasız şekilde en güçlü devleti olacaktı. Akıl almaz insan ve servet harcamayacaktı. 1922'ye kadar süren ve düşman sürülerini Ankara yakınlarına getiren, yüzlerce Türk şehir ve kasabasının mahvolmasıyla neticelenen facialar olmayacaktı. İmparatorluk cebren tasfiye edilmeyecekti. 1945'ten sonra İngiltere ve Fransa nasıl imparatorluklarını kendi iradeleriyle tasfiye ettilerse, Türkiye de öyle yapacaktı. Bu tarihlere kadar Irak, Suudi Arabistan petrollerinden faydalanacaktı. Birçok Türk ülkesi de şüphesiz bu tasfiyede yabancılara geçmeyecekti.

Birinci Dünya Savaşı, bütün cihan tarihinin en mühim hadisesidir. Gerçi ateş kudreti ve tahribat bakımından İkinci Cihan Savaşı, ilkinin geride bırakmıştır. Fakat dünya düzenine getirdiği değişiklikler, birincisinden fazal değildir.

Bu savaş, o zamana kadar tahmin ve tahayyül dahi edilemeyecek büyüklükte askeri kuvvetleri karşı karşıya getirdi. Büyük insan kitleleri, bir cephede yığıldı. Kuvvetler iki tarafa denge halinde olduğu için, yıllarca siperlere kakılıp kaldı. Bu şekilde büyük orduların tahkimat içine yerleşip birkaç km. hatta m.lik yerler için milyonlarca cephe sarfetmeleri, o zamana kadar görülmemiş bir şeydi. Daha önceki her hangi bir savaşta, Birinci Dünya Harbi'nin kızgın bir şekilde geçen birkaç günü içindeki kadar cephe harcanış değildi.

Uçak, tank, zırhlı, motorlu vasıtalar, dev toplar, zehirli gaz, amansız denizaltı savaşı, havadan şehirlerin (bu arada İstanbul'un) bombardımanı, bu harbin getirdiği yeniliklerdir.

Savaşın sona ermesinin siyasi haritası değiştiği gibi, ondan çok daha fazla, toplumların bünyeleri tahavvül etti. Savaşın felaketlerinden faydalanan komünizm gibi, her türlü insan haklarını inkar eden kanlı bir rejim, Rusya'ya yerleşti. Başka birkaç ülkede yerleşmesine de ramak kaldı. Milletler, adeta kolektif bir çılgınlığa kapıldılar. Yüzlerce yıllık monarşiler yıkıldı. Osmanlılar, Habsburglar, Hohenzollernler, Romanoflar gibi ebedî sanılan hanedanlar, iktidardan düştü.

Savaşın sona ermesinin memnun çıkmayan devletlerde, büyük ölçülerde teşkilatlanmış faşist diktatörler türedi. Almanya, İtalya, İspanya, Macaristan gibi devletlerde görülen bu diktatörlükler, hem komünizme, hem de liberal demokrasilere karşı, amansız bir düşmanlık gösterdiler. İktidar, cihan tarihinde asla görülmemiş bir şekil ve kudrette tek şahısta toplanabildi. Komünist olsun, faşist olsun bu diktatörler, tarihin akla gelebilecek en büyük müstebitlerine, mesela firavunlara rahmet okutacak bir zulüm gücü iktisap edebildiler.

Buna rağmen, insanlığın demokrasiye güveni eksilmedi, arttı. Demokrasi, daha iyi uygulandıktan, sosyal adalete daha ağırlık verdikten başka, dünyanın en büyük ve kudretli devleti halini, eskisinden daha çok elde etti. Bugün sayıları 160 kadar olan müstakil devletin tam üçte biri, İngiltere'ye bağlı idi.

I. asırda Roma, XVI. Asırda Osmanlı İmparatorlukları neyse, o hale geldi. Dünya nüfusunun en büyük kısmını, şu veya bu şekilde, idare veya nüfuzuna tabi kıldı. Ancak aynı yıllarda, Britanya İmparatorluğu'nda, 6 kıtaya yayılan, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra tarihin gördüğü bu üçüncü devamlı cihan devletinde, ilk gerileme, hatta çözülme alametleri belirdi. İngiliz emperyalizmine karşı umumî bir nefret uyandı. Afrika ve Asya devletlerinin çoğu sömürge haline getirilmişti. Afrika'da yalnız Liberya, Asya'da ise sadece Türkiye, Japonya, İran, Siyam, ve kısmen Çin sömürge olmaktan yakalarını kurtarabildiler. İki savaş arası (1918-1939), sömürgeciliğin altın çağı olmasa bile, en büyük sahalara yayıldığı devir olarak tarihe geçti.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Yüzlerce yıllık rejimlerin bir anda iskambil kağıdı gibi yıkılması, toplumların ruhî durumunu değiştirdi. Gelenek ve adetlerin mühim bir kısmı bırakıldı, hatta inkar edildi. İnsanlar nezaket ve terbiyelerini kaybedecek duruma geldiler. Bu buhrandan İkinci Cihan Savaşı çıktı. Taraflar, milyonlarca zayıat verdiler. Dünya, mühim bir aydın tabakadan yoksun kaldı. Bu arada Türkiye'nin zayıatı korkunç oldu. 1911'den 1922'ye kadar devam eden savaşlarda, yüz binlerce Türk öldü; en iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürlerini nefsinde birleştirmiş bir genç nesil yok oldu. Bilhassa Çanakkale, bir yedek subay savaşı halinde, on binlerce Türk aydınını yok etti. Türkiye bu gerçek aydınların kaybından çok ağır bir darbe yemiş oldu. İctimaî sarsıntı, uzun zaman halledilemeyecek derecede mühimdi.

Türkler, 2200 yıllık tarihlerinin en büyük topyekün felaketine maruz kaldılar. Bu savaş sonunda, Türkiye'nin hiçbir zaman istila yüzü görmemiş en değerli toprakları, Anadolu'nun içerilerine kadar, tahrip edildi. Esasen yeter derecede kötü olan Türk ekonomisi, savaştan tam bir yıkım halinde çıktı. Asrın başlarında 50-100 bin nüfusa ermiş Anadolu şehirlerinde nüfus yarının çok aşağılarına düştü. Nitekim 1927'de yapılan sayım, ancak 13,648,000 nüfus gösterdi.

Birinci Cihan Savaşı, Türk milletinin askerlik değerini ve manevî gücünü bir defa daha ortaya çıkarmaktan da geri kalmadı. Bu savaşta kazanılan bazı başarılar, başta Çanakkale olmak üzere, askerlik tarihinin mühim olaylar içinde yer alır. Türk orduları Çanakkale'de, Kafkasya'da, Galicya'da (Polonya), Makedonya'da, Dobruca'da, Yemen'de, Hicaz'da, Libya'da, Sina ve Filistin'de, Irak'ta, İran'da vuruştular. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cevad Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Ali İhsan Paşa, Esad Paşa, Şehzade Osman Fuad Efendi (Paşa) gibi üstün değerlerde birkaç kumandan dışında, Türk ordusunun ancak bir ikisi muktedir ellerdeydi. Kumanda heyeti bazen, tamamen aciz subaylardan müteşekkildi. Teçhizat çok eksikti. Mahrumiyetler büyüktü. Eğer Alman ve Avusturya-Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk silahlı kuvvetlerinin başarısı büyük olurdu. Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine İngiltere, Mısır-Sudan ve Kıbrıs üzerindeki Türk hakimiyetinin son bulunduğunu ilan etti. Lozan muahedesi ile bu ülkeleri Türkiye, kesin şekilde bıraktığını kabul etti.

Dünyada sanayi, ziraat ve ticarete büyük bir gerilik, bazı ülkelerde geçici bir yokluk hasil oldu. Bazı bölgeler, nüfustan adeta boşaldı. Şehirlerin hepsinin nüfusunda düşüklük görüldü. Yalnız Birleşik Amerika, savaştan büyük bir zenginlik ve refahla çıktı. Fakat dünyanın en büyük kısmı, ilerleme hızından çok şey kaybetti.

Savaştan yenik çıkan dört devletin uğradığı hakaret amiz ve son derece haksız muamele, İkinci Cihan Savaşı'nın gerçek sebebini teşkil etti. Bu haksız muameleye karşı yalnız Türkler baş kaldırdı. Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Bulgarlar baş eğdi. Bu devletlerin en değerli toprakları ellerinden alındı.

Birinci Cihan Savaşı Ve İmparatorluğun Sonu

Harbin son günlerinde "Hakan-ı sabık" denilen II. Abdülhamit (10 Şubat 1918) ve 4 ay 23 gün sonra da kardeşi V. Sultan Mehmed Reşat Han (4 Temmuz 1918) öldüler. II. Abdülhamit'in cenaze merasimi muhteşem oldu. Artık kendisini takdir etmeye ve anlamaya başlayan İttihatçı liderler katıldığı gibi, halk, harbin en aç günlerinde, devrinde huzur, refah ve sulh içindeki yaşadığı eski hükümdarın ardından samimi gözyaşları döktü. 10 yılda ortam, bu derece değişmişti.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi harbe son verdi. Artık Türkiye tarihinde yeni bir safha başladı. 16 Mart 1920'de Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmesi, Meclis-i Mebusan'ı cebren dağıtması ve birçok milletvekilini Malta'ya sürmesi, Türk İmparatorluğu'nun taht şehrini fiilen İngiliz nüfuzuna geçirdi. 23 Nisan 1920'de İstanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin iştirakiyle Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı ve Milli Mücadele'yi yönetmeye başladı. 1920, hatta 1918 sonundan itibaren, imparatorluk ve cumhuriyet dönemleri tarihi, birbirinin içine girer. 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, saltanatı ilga etti. Ağabeyi Sultan Reşat'ın yerine geçen sonuncu padişah VI. Mehmet Vahdettin, yalnız halife sıfatıyla kaldı ve 16 kasım gecesi İstanbul'u terk etti. Yerine son veliaht-ı saltanat Abdülmecit Efendi, halife oldu. 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi, halifeliği de kaldırdı. II. Abdülmecit, 101. ve sonuncu İslam halifesi olarak bütün hanedanla beraber Türkiye dışına çıkarıldı. Bu arada 29 Ekim 1923'te yeni rejime ad konularak cumhuriyet ilan edilmişti.

Osmanoğulları'ndan gelen hükümdarlar, Ertuğrul Gazi'den VI. Mehmet'e kadar (I. Süleyman ve

Sultan Musa da dahil edilmek üzere) 39, yalnız halife olan II. Abdülmecit ile 40 kişidir. Bu suretle saltanatları 1231'den 1924'e kadar 639 yıldır (son 1 yıl, 3 ay 14 günü sadece hilafet). "Halife" sıfatıyla İslam'ın başı titrini ise 407 yıl, 6 ay, 5 gün yalnız 30 kişi taşımıştır. 632 yılından başlayan halifelik müessesesi 1924'te son bulmuş, Osmanlı'dan sonra müessese devam edememiş, böyle bir sıfatı taşıyacak manevi ve maddi gücü haiz hiçbir şahıs ve hanedan bulunamamıştır.

Saltanatın düşmesi ile, Türkiye tarihinin ikinci devresi kapanır ve içinde bulunduğumuz üçüncü devre, Cumhuriyet devri başlar.

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI

Ana hatları 24 Nisan 1920'de San Remo Kanferansı'nda kararlaştırılan Sevr Antlaşması, 11 Mayıs 1920'de incelenmek üzere Osmanlı Hükümeti'ne verilmişti.

Antlaşma'nın kabulünü kolaylaştırmak ve Sevr hükümlerini uygulamak üzere, İtilaf Devletleri'nin teşvik ve desteği ile Yunan ordusu da 23 Haziran 1920'de Anadolu'da ve Trakya'da saldırıya geçti. Bursa'nın, Balıkesir'in, Uşak'ın ve Nazilli'nin ardarda işgali ile Sevr'in uygulanmasını sağlamak ve Antlaşma maddelerinde herhangi bir değişikliğe meydan vermemek bu saldırıda esas amaç olmuştur.

Sultan Vahidettin'in başkanlığında toplanan Şura-yı Saltanat 22 Temmuz 1920'de "zayıf bir mevcudiyeti, mahva tercih edilmeğe değer" görerek Antlaşma'nın onanmasına karar vermiştir. Tefik Paşa'nın, Türk topraklarını parçalayan, milli şeref ve haysiyetle bağdaşmayan bu antlaşmayı imzalamaması üzerine Damat Ferit Paşa tarafından görevlendirilen Reşat Halis Bey, Hadi Paşa ve Rıza Tefik (Bölükbaşı) Bey Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920'de imzaladılar.

Sevr Antlaşması'na göre, Osmanlı İmparatorluğu parçalanıyor, Türk Milleti de yasama hakkından yoksun bırakılıyordu.

Rumeli sınırlarımız aşağıda yukarı İstanbul vilayetinin sınır olarak tayin olunuyordu. Batı Anadolu (İzmir ve havalisi) Yunanlıları verilecekti. Güney sınırı ise, Mardin, Urfa, Gaziantep, Amanos dağları ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmekte ve bu sınırın güneyini Fransa'ya bırakmakta idi. Doğuda Bayazıt, Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'ı içine alan bir Ermenistan, Irak ve Suriye arasında bir Kürdistan kurulacaktı. Bunun dışında, Türkiye'ye bırakılan topraklar nüfus mıntikalarına ayrılmakta; İtalyanlar Antalya ve Konya, Fransızlar Adana, Sivas ve Malatya bölgesi üzerinde, İngilizler de Irak'ın kuzey kısmında nüfus bölgeleri tesis ediyorlardı.

İstanbul'da ise hükümet ve padişah oturacak fakat, İstanbul milletlerarası bir şehir olacak, Boğazlar'da ordusu, donanması, bütçesi ve organize kuruluşları ile bir komisyon bulunacaktı, Türklere bırakılan bölge, hakimiyet hakkı en ağır şekilde sınırlandırılmış, Ankara ve Kastamonu vilayetleri ve dolayları idi. Sevr'e göre, memleket dahilinde bulunan azınlık, Türklere daha fazla haklara sahip oluyor, vergi vermeyerek, askeri hizmet yapmayarak imtiyazlı (ayrıcalıklı) bir durumda bulunuyordu. Türk tabiyetinden çıkanlar birçok yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, yeniden hiç kimse Türk tabiyetine de giremeyecekti.

Devletin askeri kuvveti, her bakımdan sınırlanarak azami miktar 50.700 kişi olacak; Tank, ağır top, uçak bulunmayacaktı. Askerlik de gönüllü olacak, donanma ise 7 gambot ve 6 torpidodan ibaret olup, donanmada denizaltı da bulunmayacaktı. Diğer taraftan mali ve iktisadi hükümler, Osmanlı Hükümeti ile Meclisin yetkilerini hiçe saydıkları şekilde sınırlayıcı ve külfet teşkil eder mahiyette olup, Osmanlı Devleti'ni İtilaf Devletleri'nin müşterek sömürgesi haline, getiriyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin temsilcilerinden kurulu Mali Komisyon, Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini düzenlemekte ve devletin yetkilerini devletlik sıfatı ile bağdaştırılmayacak

şekilde bağlamakta idi.

Sevr Antlaşması'nın Osmanlı Hükümeti'nce imzalanması, Anadolu'daki milli mücadele azmini kuvvetlendirmiş, halkın İstanbul Hükümeti'nden ümitlerini kesmesine neden olmuştur.

Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 tarihli toplantısında, Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve bunu onaylayan Şüra-yı Saltanat'ta bulunanların vatan hiyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmaları kararını aldı. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu antlaşma ile kendini hiç bir surette bağlı görmediğini de ilan etti.

OSMANLILAR'DA DEVLET TESKİLATI

Osmanlılar'da Devlet Teskilâtı, Kültür ve Medeniyet: Devlet teskilâtı, merkez ve eyâlet olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Merkez Teskilâtı: Merkeziyetçi idareye sahip Osmanlı Devleti'nin basi, (Padisah), (Sultan), (Hünkâr), (Hân), (Hakan) da denilen hükümdardı. Padişah, bütün ülkenin hâkimi, idarecisi ve Osmanlı hanedanının temsilcisidir. Osmanlı padişahları Sultan Birinci Selim Hân (1512-1520) zamanında 1516 tarihinden itibaren Halîfe sıfatını kazanmalarıyla, Müslümanların da lideri oldular. Padişah, ülkede mutlak hâkim, dünyada da Müslümanların temsilcisi olmasına ragmen; salâhiyetleri, vazifeleri kanunnâmedeki ser'î, örfî hukuka göredir (Bkz. Padişah). Vazife ve salâhiyetleri, devlet teskilâtında müesseseler ve yüksek kademeli memurlar tarafından da paylaşılırdı. Divân-i Hümayûn ve Sadr-i âzam padişahın en büyük yardımcılardı. Divân-i Hümayûn (Bakanlar Kurulu) Sadr-i âzam da (Basbakan) mahiyetindeydi. Divân-i Hümayûn da devletin birinci derecede önemli mülkî, idarî, ser'î, mâlî, siyâsî, askerî mes'eleleri görüslüp, karara bağlanırdı. Divân-i Hümayûn; padişah adına Sadr-i âzam, Kubbe vezirleri, Kadi-askerler, Nisancı ve Defterdarlardan meydana gelirdi. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı kabinesi; Sadr-i âzam (Basbakan), Sadâret Kethüdâhgi (İçişleri Bakanlığı), Reisü'l-küttâplık (Disisleri Bakanlığı), Defterdarlık (Mâliye Bakanlığı), Çavusbaşılık (Adalet Bakanlığı) Yeniçeri Ağalığı-1826'da Seraskerlik (Millî Savunma Bakanlığı), Kapudan-i deryalık (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı) makami sahiplerinden meydana gelirdi. Divân-i Hümayûn'da Amedi, Beylikçi (Divân), Tahvil, Ruus, Tesrifatçılık, Vakanüvislik, Mühimme kalemleriyle; Mühimme, Rikab Mühimmesi, Ahkâm, Tahvil, Ruus defterleri vardı. (Divân-i Hümayûn). Defterler, arşiv mahiyetindeki Defterhâne'de muhafaza edilirdi.

Eyâlet Teskilâtı: Devlet teskilâtında en büyük idarî bölümdü. Eyâletler sancak, kaza ve nahiyelere bölünmüştü. Eyâleti beylerbeyi, sancagi sancakbeyi idare ederdi. Eyâletler gelir bakımından yıllık ve yıllıksız olmak üzere ikiye ayrılırdı. Eyâletlerin merkez teskilâtına benzer idare tarzı vardı. Şehirler kadi tarafından idare edilip, belediye hizmetlerini ve emniyetini sağlamakla subasi vazifeliydi.

Siyâsî ve Hukukî İdare: Osmanlı Devleti siyâsî ve hukukî idaresi bakımından tam mânâsı ile bir Islâm devleti idi. Osmanlı hukuku içinde (Örfî Hukuk) adı verilen sistem Islâm hukukunun içinde bir mevzudur. Islâm hukukunda açıkça belli olmiyan hususlar. Islâm prensiplerine aykırı olmamak sarti ile, Seyhülislâmların fetvaları ve kanun ve kanunnâmeler şeklinde düzenlenirdi. Yasama yetkisi padişahındı ve padişah adına yapılırdı. Medenî hukukta Hanefî Mezhebi'nin hukuk sistemi tatbik ediliyordu. Ceza hukuku ve diğer sahalarda (Sultanî hukuk) da denilen örfî hukuk tatbik edilmekte idi.

Osmanlı hukuk düzeni içerisinde idare, mâliye, ceza ve benzeri konularla ilgili alanlarda padişahın emir ve fermanlarında bulunan değişik mes'eleler ile ilgili kanunnâmeler vardı. Osmanlı Devletinde ilk kanun-nâme Fatih Sultan Mehmed Hân (1451-1481) tarafından çıkarıldı. İkinci kanunnâme Sultan Süleyman Hân (1520-1566) Kanun-nâmesi'dir. Bu kanunnâmelerde saltanatla ilgili konular yanında reaya ve Müslüman halkın devlet düzeni içindeki davranışlarını belirleyen hükümler vardır. Onaltıncı yüzyılda konularda Zenbilli Âli

Efendi ve Ebussuud Efendi'nin seyhülislâmlıkları zamanında kanunnâmeler ortaya kondu.

Büyük ve uzun ömürlü devletler üstün adaletle kâimdir. Zulüm üzerine kurulmuş devlet ve imparatorluklarda olmuş ise de ömürleri kısa sürmüştür. Kendisine mahsus hususiyetleri, bilhassa kendi disındaki dinlere tanıdığı çok geniş haklar, daha doğru bir ifade ile diğer dinlerin işlerine, ibâdetlerine ve âdetlerine hiç karışmamakla özellik gösteren Türk adaleti çok yüksek meziyetlere sahip bir adalettir.

Onaltıncı yüzyıl için F. Dowey şöyle demektedir; "Birçok Hristiyan, adaleti ağır ve kararsız olan Hristiyan ülkelerindeki yurdlarını bırakarak, Osmanlı ülkelerine gelip yerleşiyorlardı. Onbesinci yüzyıl için F. Babinger ise; "Osmanlı padişahının ülkesinde herkes kendi hâlinde bahtiyâr olabiliirdi. Mutlak bir dînî hürriyet hüküm sürerdi ve kimse su veya bu inanca sahip olduğundan dolayı bir güçlkle karşılaşmazdı." demektedir. Bizzat padişah adalete itaat ederdi. Üçüncü Sultan Mustafa Hân (1757-1774) beylerbeyi sarayını genişletmek istemisti. Bunun için civardaki bir dul kadının arsasını almak lâzimdi. Kadın arsasını satmak istemeyince, padişah zorla arsayı almayı aklından geçirmedi. Fakat sarayın eskiyen bir kısmını yıktırdı ve halka mahsus bir bahçe hâline getirdi.

Osmanlılar'da bir hizmet karşılığı vazife gören devlet memurları vardı. Yaptıkları iş karşılığında kendilerine bir ödemede bulunulurdu. Bir de şehirlerde oturan esnaf ve tüccarlar, nihayet devletin temelini teşkil eden çoğu üretici köylü vardı. Bunlara reaya denirdi. Vergi vermesi nüfusun büyük kısmını meydana getirmesi bakımından köylü, devlet için halkın ve tebeanın esas kesimi sayılıyordu. Sultan Birinci Süleyman Hân reayanın, yani köylünün, devletin efendisi olduğunu söylemiştir. Üretici güç, büyük ölçüde köylülerin elindedir. Bu güç olmaksızın ordu ve devlet mümkün değildir.

Şehirlerin dışında kalan ve köylerde yaşayan kalabalık halk topluluğu daha çok tarım, hayvancılık ve değişik toprak işçilikleriyle uğraşırdı. Müslüman halk, devletin İslâm Dîni esaslarına dayanan umûmî kaidelere göre yönetilir, asker alınır, kabiliyetli olanlar ise daha başka devlet görevlerine yükselirlerdi. Köylerde yaşayan halk topluluğundan zanaat sahibi olan veya olmak isteyenler şehir ve kasabalara gidip kendileri için elverişli olan işlere girerdi. Gayr-i müslîm halk genellikle Hristiyan ve Yahudi topluluklarından meydana geliyordu ve bu toplulukların hepsine de reaya deni yordu. Sonradan gayr-i müslimlere ekalliyet, yani azınlık denilmeye başlandı.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren devlet idaresinde yürütme ve yargılama gücü ayrı olarak düşünülüp ve tatbik edildi. Eyâlet yöneticileri padişahın yürütme yetkisini, kadılar da yargılama yetkisini temsil etmektedir. 'Osmanlılar bu iki kuvvet ayırımını adil bir devlet idaresi için esas kabul etmektedir.

Osmanlılar bütün müesseselerini kendinden önceki İslâm ve Türk devletlerinden alıp ve devrin şartlarına göre geliştirdiler. Esasen ilk Osmanlı yöneticilerinin Anadolu Selçukluları, Karaman, Germiyan gibi esas itibarıyla İslâm ve Türk sisteminden gelmiş kimseler olduğu, Osmanlı Devleti'nin bu sistemin, meydana getirdiği bir siyâsî ve hukukî düzene sahip bulunduğu ortadadır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme devresiyle birlikte, Batının siyâsî ve hukukî müesseselerinin devlet sistemine büyük çapta etki yaptığı ve bu dönem içinde eskinin yanında, yeninin de ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve hukukî rejiminin belli başlı unsuru bütün gelişmelere rağmen, İslâm Dîni esasları oldu. Bu esaslara göre, temel; adalettir, îslâmiyyet bu bakımdan devletin temelini meydana getirir. Padişah dînin koruyucusu, halk onun tebeasıdır. Padişah'a bütün yetkilerin verilmesinin sebebi, onun adaleti gerçekleştirmesi içindir. Osmanlılar'da medenî hukukla evlenme ve boşanmada tamamen İslâm Hukukuna göre Hanefî mezhebi hükmü tatbik edilmektedir. Birden fazla ve dört kadına kadar evlenmek sanıldığı kadar kolay ve yaygın değildi. Miras hukukunda, îslâmî hükümler tatbik edildi. Esasî Hanefî Hukuku olup, bunu sonradan Cevdet Paşa, (Mecelle) adı verilen eserde toplamıştır. Osmanlılar İlâhî Kelimetullah uğruna mücâdele edip, fetihlerde

bulunup, Nizâm-i Âlem için çalisilarak, idare etmislerdir.

قال رسول الله ﷺ

Osmanli da devlet yönetimi

OSMANLI PADISAHLARI

Osmanli hânedani, Oguzlarin Kayi boyuna mensuptu. Bu boy, Avsar, Beydili ve Yiva gibi hükümdar çıkaran boylardandı. Bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkisindan itibaren bünyesinin gerektirdigi dini, sosyal ve ekonomik degisiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanli Beyliği, kısa bir müddet içerisinde köklü bir devlet haline geldi. Döneminin şartlarına göre çok kısa denilebilecek zamanda, tarihin akisini degistirecek kadar büyüyen bu devletin gelismesini, basit ve bazı tesadüflerle izah etmeye çalışmak mümkün degildir.

Gerçekten, çok geniş topraklar üzerinde hakimiyetini tesis eden Osmanli Devleti, çeşitli din, dil, ırk, örf ve âdetlere sahip topluluklari asirlarca âdil bir şekilde idare etmist. Ulasim teknolojisi bakımından günümüzle mukayese edilemeyecek derecede imkansizliklar içinde bulunan o asirlarin dünyasında, bunca farklı yapıdaki topluluklari cebir ve tazyik kullanmadan idare etmek basit bir hakimiyet anlayisinin sonucu olmasa gerekir. M. Fuad Köprülü'nün n bir madde halinde sıraladigi ve Rasyoniy'e göre batili tarihçilerce de kabul edilen basarinin bu sebepleri de pek tatmin edici görünmemektedir. Zira onun isaret ettigi bu on bir maddenin birçoğunda diğer Anadolu beylikleri de ortakti. Osmanlıların din, ırk ve coğrafi ortam bakımından Anadolu beyliklerinden pek farki yoktu. Hal böyle olunca Osmanli basarisinin sebeplerini baska sahalarda da aramak gerekir. Öyle anlasiliyor ki Osmanlılar, diğer beyliklerin sahip olmadıkları veya yapamadıkları bazı seyleri basarmislardı. Bu konuyu arastiran pek çok tarihçi gibi Mustafa Nuri Pasa da baslangıçta küçük bir uç beyliği olan bu devletin basarisini, maddî ve manevî sebeplere baglar. Ona göre bu sebepler sunlardır:

1-Kurulus dönemindeki hükümdarların tamamı, Islâm dinine ve bu dinin prensiplerine bagli olan kimselerdi. Onlar, hukukî ve ser'î meseleleri bütünüyü kadılara havale etmislerdi. Bu mevzuda kendilerini halktan ayrı görmezlerdi. Dolayisiyla halktan herhangi birine yapılan muamele, kendileri için de geçerli idi. Keza onlar, hukuk adamlarına baski yapmadıkları gibi, tamamen Islâm hukukunun ruhuna uygun olarak verilen kararlarına da müdahalede bulunmazlardı. Bu da ülke içinde sağlam bir adlî mekanizmanın çalışmasına ve adaletin gerçekleşmesine sebep oluyordu. Iste bu adalet anlayisi sayesinde ki, devletleri büyüyüp gelisti.

2- Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'ne bagli kaldılar. Bu baglilik, adi geçen devletin varligina son verildiği ana kadar devam etti. Onların bu baglilik ve vefalarından dolayı Allah, kendilerini mükâfatlandırdi. Zaman zaman ortaya çıkan isyan ve bas kaldirmalarda hep onlara yardımcı oldu.

3- Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkması ve Bizans'ın içinde bulunduğu sıkıntili durumlar yüzünden çevresinde kuvvetli bir devletin bulunmaması.

4- Osmanlılar, İslâm dünyasının hudud boylarında kurulmuşlardı. Cihad ve ılay-ı kelimetullah için devamlı harp edip ganimet elde ettiklerinden san ve şöretleri de artıyordu. Onların bu durumunu öğrenen ve başka ülkeler ile topraklarda yaşayan Müslümanlar, gelip kendilerine iltihak ediyorlardı. Bu da onların kuvvetlenmesine sebep oluyordu.

5- Osmanlı hükümdarları, ilim adamı ile fazilet ehli kimselere karşı son derece hürmetkâr davranıp onları gözetiyorlardı. Devlet için hizmet edip yardımcı olanlara timar arazisi vermek suretiyle onları devlete ortak ediyorlardı. Ayrıca topraklarını genişletip Müslüman nüfusunu artırmak için büyük bir gayret sarf ediyorlardı. Çıkardıkları kanunlara da sİkİ sİkİya bağlı kalıyorlardı. Mustafa Nuri Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin kısa bir zamanda büyüyen müesseselerinin kemal mertebesine ulaşmasına ve emsâllerine göre daha uzun ömürlü olmasına sebep olan âmiller, onların bu anlayış ve davranışlarıdır.

Selçuklu-Bizans hududlarında tesekkül eden bir uç beyliğinin, yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan bu yeni devlete bir Türk ve İslâm damgası vurması hadisesi, çağdaş tarihçiler arasında henüz tam anlamıyla izah edilemeyen bir mesele olarak münakaşa edilmektedir. Öyle anlaşıyor ki bu münakaşa daha uzun süre devam edeceğe benzemektedir. Nitekim Leopold Von Ranke gibi bazı kimseler de bu gelişmeyi padişah şahsiyetlerine, askerî sisteme ve toprak uygulaması gibi maddî manevî bazı unsurlara bağlarlar.

Tarihin uzak dönemlerinden itibaren kurulmuş bulunan bütün Türk devletlerindeki töreye göre, Osmanlılarda da ülke, ailenin müsterek malı olarak kabul ediliyordu. Osmanlılarda saltanatın intikalinde yerleşmiş bazı merasimler önemli yer tutmaktadır. Bunların başında bey'at, cülûs ve kılıç kusanma merasimleri gelmektedir. Saltanatın intikali, başlangıçtan 1617 tarihine kadar ilk on dört padişahta "amûd-i nesebî" denilen babadan oğula geçmek suretiyle olmuştur. Eski Türklerdeki devletin, hânedanın ortak mülkü olma telakkisi Osmanlılarda özellikle Fâtih döneminde değişik bir anlayışa bürünmüştür. Kanunnâmenin meşhur olan maddesi ile saltanatın babadan oğula intikalinde kolaylık sağlanmıştır. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine "ekberiyet" usûlü benimsenmiş. Daha sonraki dönemde bir iki istisna dışında "ekberiyet ve ersediyet" usûlüne göre hânedanın en yaşlı erkek üyesi padişah olmuştur. Hükümdarlık ailesinin reisi olan ve "Ulu Bey" adını taşıyan kişi, aynı zamanda devletin de reisi olurdu. Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında da görülen bu âdet, I. Murad zamanından itibaren sadece hükümdarın çocukları için geçerli hale gelmişti. Buna göre belirtilen dönemden itibaren saltanat, hükümdar olan kimsenin çocuklarının hakkı olarak telakki edilmeye başlandı. Bununla beraber bir veliahd tayini söz konusu değildir. Devlet adamları ve askerlerce sevilip takdir edilen şehzade, ölen babasının yerine hükümdar ilan olunurdu.

Osmanlı padişahları cülûsları münasebetiyle çıkardıkları fermanla Allah'ın lütfu ile "bi'l-ırs ve'l-istihkak" saltanatın kendilerine müyesser olduğunu ifade ederler. Öyle anlaşıyor ki ilk dönemlerde devletin kuruluş hamurunda mayası bulunan ahi teşkilatının da bu seçimde büyük bir payı bulunmaktadır. Çok nadir de olsa, zaman zaman padişahların, yerlerine geçecek şehzadeyi devlet ileri gelenlerine vasiyet ettikleri görülmektedir. Mesela Çelebi Mehmed, Bizanslıların yanında bulunan kardeşi Mustafa Çelebi'nin tekrar hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkma ihtimalini göz önüne alarak hayatından ümidini kestigi sırada yanındaki vezir ve beylerine oğlu Murad'ın hükümdar yapılmasını ve o yetişinceye kadar ölümünün gizli tutulmasını vasiyet etmişti. Böylece Çelebi Mehmed, kardeş kavgasının sebep olacağı politik ve ekonomik huzursuzluklar için tedbir almış oluyordu.

Biraz önce temas edildiği gibi, Osmanlılarda hükümdarın çocuklarından kimin padişah olacağına dair kesin bir saltanat kanunu yoktu. Hükümdarlar, bir isyan hareketinin önüne geçmek için kardeşlerini öldürürlerdi. Kardeş katli, Yıldırım Bâyezid zamanından beri tatbik edilmekle beraber Fâtih kanunnâmesiyle yazılı hale getirilmiştir. Bu kanunnâmede "Ve her kim esneye evladından saltanat müyesser ola, karindaslarını nizâm-i âlem için

katl etmek münasibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmistir. Aninla âmil olalar" denilerek memleketin selameti için kardeslerin katline bir nevi izin verilmistir.

Töreye göre Osmanli padisahi, memleketin sahibi sayilirdi. Bu sebeple tebeasinin mali ve canı üzerinde tasarruf hakki vardi. Vasitali vasitasiz bunu kullanirdi. Her türlü kuvvet padisahin elindeydi. Fakat o bunu keyfi olarak degil, kanun, nizam ve ananelere dayanarak muamelatin icaplarına göre yürütürdü. Fâtih Kanunnâmesi (s. 16)'nde, padisahin yetkilerini nasıl kullandigina isaretle şöyle denilmektedir: "Ve tugrayi serifim ile ahkam buyrulmak üç canibe mufazddir. Umur-i âleme müteallik ahkâm vezir-i azam buyrulduzu ile yazila ve malima müteallik olan ahkâmî defterdarlarim buyrulduzu ile yazalar. Ve ser'-i serîf üzre deavi hükümünü kadiaskerlerim buyrulduzu ile yazalar." Bu ifadelerden anlasildigina göre bütün dünyevî ve dinî idare padisah adina yapılmaktadır. Buna dayanilarak padisahin, dünyevî yetkilerinin idaresinde sadrazamlari, dinî yetkilerinin idaresinde ise önceleri kadiaskerleri, daha sonra da seyhülislâmlari vekil tayin ettigi söylenebilir. Nitekim bu iki makama yapılacak tayin ve azillerde padisahin mutlak selâhiyet sahibi olduğu bilinmektedir. Bundan baska divan toplantilarinda alınan her türlü kararın "arz" yolu ile onun tasdikine sunulmasi da padisahin nihaî karar mercii olduğunu teyid etmektedir.

İslâm hukukuna göre devletin basinda bulunan hükümdarin, hakkında nass bulunmayan mevzularda tebeasinin maslahatini gözeterek çıkardigi kanunlarına uymak dinin emridir. İslâm hukukuna göre hükümdar her istedigini yapan ve her türlü arzusuna uyulmasi gereken bir kişi degildir. O da ser'î hukukun gerektirdigi emirlere uymak zorundadır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in "Allah'in emirlerine uymayana itaat yoktur" Hadis-i Serifî ile Hz. Ebu Bekir'in halife seçildigi zaman yaptigi ilk konusmasinda dedigi gibi emirlerine itaat mecburiyeti kalkar.

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli devlet adamlari, bundan baska türlü hareket de edemezlerdi. Zira bu devletin geleneginde hâkim bulunan anlayisa göre "devlette din asil, devlet ise onun bir fer'idir" Kanun, hüküm, ferman ve uygulamada dinî anlayisin disina çıkmamak için Osmanlilar, kuruluşlarından itibaren İslâm fikhina (hukuk) yakından âsina olan ulemâyâ devlet idaresinde yer veriyorlardi. Nitekim Orhan Gazi'nin vezirlerinden Sinan Pasa ile Çandarlı Halil ulemâdandi. Esasen, XIV. asir Türk dünyasını gezip onlar hakkında canlı levhalar gibi sağlam bilgiler veren Ibn Batuta'nın müşahade ettigi gibi, Anadolu Türkmen beyliklerinin hemen hepsinde fakihler, beylerin yanında en şerefli mevkide yer almakta idiler.

Bernard Lewis'in dedigi gibi; "Kuruluşundan düşüsüne kadar Osmanli Devleti, İslâm gücünün ve inananın ilerlemesine veya savunmasına adanmış bir devlet idi. Osmanlilar, altı yüzyıl, ilk önce esas itibariyle başarılı olarak, Avrupa'nın geniş bir kısmında İslâm egemenligi kurma çabasiyla, daha sonra da Batı'nın amansız karsi saldırisini durdurmak ya da geciktirmek için uzun süreli hareketleriyle hemen hemen devamlı olarak Hristiyan Batı ile savaş halinde idiler. Yüzyıllar boyu süren bu mücadele, Türk İslâmliginin tâ köklerindeki kaynaklari ile Türk toplumunun ve kurumlarının bütün yapısını etkilememezlik edemezdi. Osmanli hükümdarının halkı, her seyden önce kendini Müslüman sayardi. Daha önce gördüğümüz gibi Osmanli ve Türk, nisbeten yeni kullanılan deyimlerdir. Osmanli Türkleri, kendilerini İslâm ile özdes görmüşlerdir. Diğer herhangi bir İslâm ulusundan çok daha büyük ölçüde hüviyetlerini İslâmiyet içinde eritmişlerdi. Türk kelimesi, Türkiye'de hemen hemen kullanılmaz iken, Batı'da Müslümanın es anlama haline gelmesi ve Müslüman olmuş bir Batiliya, olay Isfahan veya Fas'ta olsa bile "Türk olmuş" denmesi ilginçtir."

Osmanli pâdisahlarının, kanun ve nizamlara göre hareket etme mecburiyetini hissetmeleri, onların keyfî bir şekilde hareket etmelerine mani oluyordu. Hatta öyle ki, bazan devlet güvenligi için tehlike teşkil edenlerin durumu bile hükümdarların fevrî hareketlerine terk edilmiyordu. Nitekim II. Murad dönemi olaylarından bahs edilirken görüldüğü gibi Haçlılarla birlik olup Osmanli vatandasi olan Müslümanlari arkadan vurup

öldürmekten çekinmeyen Karamanoglu Ibrahim Bey'in bu tecavüzünü, Islâmla bagdastiramayan hükümdar, döneminin Ehl-i Sünnet âlimlerine müracaatla Karamanoglunu yola getirmek üzere onlardan fetva istemisti. Ibn Hacer el-Askalanî, Saadeddin Deyrî, Abdu's-Selâm el-Bagdadî, Bedreddin Tenesî ve Bedreddin el-Bagdadî gibi dört mezheb otoritesi, onun, Karamanoglu ile mücadele etmesi için fetva vermişlerdi. Sultan Murad, bu fetvalara dayanarak Karamanoglu üzerine yürümüstü. Keza Çelebi Sultan Mehmed döneminde etrafına topladığı bazı çapulcularla birlikte isyan baslatarak halk ve devlet için büyük bir tehlike haline gelen Seyh Bedreddin Mahmud, yakalandığı zaman hemen öldürülmedi. Hareketinin Islâm'a uygunluk derecesinin araştırılması ve cezanın, âlimler tarafından kurulacak bir heyet tarafından takdir edilmesini bizzat padisah istemisti. Padisahlar, her zaman bir kurulun danisma niteliğindeki kararlarını almazlarsa bile hiç olmazsa en az seyhülislâm veya müftüden fetva aldıktan sonra hüküm verirlerdi. Onların bu emir ve iradeleri, hatt-i hümayun, biti, ferman, berat, irâde, ahidnâme ve emannâme gibi belgelerle ifade edilirdi. Bunlardan hatt-i hümayunun bizzat padisahın kendi el yazısı olduğu, diğerlerinin onun adına Divan-i Hümayundan çıktığı bilinmektedir.

Osmanlılarda, devlet işlerinde kesin bir karar verilmeden önce, işler, Divan'da görüşülürdü. Bu görüşmelerden sonra son karar hükümdarın olurdu. Hükümdarın herhangi bir mesele hakkında verdiği karar ve kesin olarak beyan ettiği fikir, kanundu. Bununla beraber pâdisah, devlet işleri ile ilgili meselelerde ser'î ve hukukî konularda gerekli gördüğü kimselerle görüşüp onların fikirlerini alırdı. Bu durumdan anlaşılabileceği üzere zâhiren geniş ve hudutsuz selâhiyeti olduğu görülen padisah, gerçekte bir takım kanunlarla bağlı dı. Bu da bir devletin devam ve bekası için şarttı. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile divan kararlarına tamamen riayet ettikleri ve alınan kararların dışına çıkmadıkları görülmektedir.

Osmanlı padisahları, XVI. yüzyıl sonlarına kadar sehzadeliğlerinde hizmet ve muharebelerde ordunun kollarında komutanlık yaparak memleket idaresinde ve muharebe usûllerinde tecrübe kazanıyorlardı. Hükümdar oldukları zaman bu bilgi ve tecrübe birikiminden istifade ediyorlardı. Osmanlı hükümdarları, ordularının baskomutanı idiler. Büyük ve önemli savaflara bizzat kendileri istihak edip komutanlık yapıyorlardı. Küçük savaflara ise selâhiyetli bir komutan tayin ediyorlardı.

Fâtih Sultan Mehmed döneminin ortalarına kadar Osmanlı padisahları, Divan-i Hümayuna başkanlık ederlerdi. Divan'da halkı ve devleti ilgilendiren işleri görüp gereken hükümleri verirlerdi. Hastalık veya başka bir sebepten dolayı padisahın istihak etmemesi halinde onun yerine vezir-i azam başkanlık ederdi. Solakzâde'nin bir ifadesine dayanılarak Fâtih'in, Divan başkanlığını terk edisi şöyle bir hadiseye bağlanır: Bir gün Fâtih'in başkanlığında Divan toplantısı yapıldığı sırada isini takip etmek üzere payitahta gelmiş olan bir Türk köylüsü, Divan çavuslarının ellerinden kurtularak toplantı yerine girer ve "Devletlû Hünkâr kanginizdir, sİkayetim var" demis. Bir suikast tehlikesini de beraberinde getiren bu hareket, padisahın canını sİkmis. Vezir-i A'zam Gedik Ahmed Pasa'nın tavsiyesiyle hükümdarın Divan müzakerelerini bir perde arkasından dinlemesi ve vezâret mührünün yani mühr-i hümayunun vezir-i a'zama verilmesi sistemi kabul edilmisti. Bundan sonra adı geçen vezir-i a'zamin teklifi üzerine padisahlar için toplantı mahallinin arkasında biraz yüksekçe ve önü kafesli bir yer yapılmisti. Bundan sonra padisahlar, divan müzakerelerini oradan dinleyip takip etmeye başlamışlardı.

Bu hadiseden sonra Fatih Sultan Mehmed, divan müzakerelerine başkanlık etmeyip bir perde veya kafes arkasından dinlerdi. Meshur kanunnâmesinde de "Cenab-i serifim pes-i perdede oturup" demek suretiyle bunu bir kanun hükmü haline getirmisti. Görüldüğü gibi II. Murad da dahil olmak üzere Osmanlı hükümdarları devamlı olarak halkla temasta bulunuyor, bizzat davaları dinleyip devlet işlerini görüyorlardı.

Öyle anlaşıyor ki, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren hükümdarlar, halk ile temas ediyor, her fırsatta halka yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Bunu bilen halk, sİkâyet, talep ve arzularını çeşitli vesilelerle hükümdarlara ulaştırıyordu. Bu anlayış, kökleri mazide olan

eski bir an'nenin yerlesmesine sebep oluyordu. Bu an'anelerden biri, Hz. Peygamber'den beri devam edegelmekte idi. Buna göre Medine sehir devletinde, oldukça sade bir yapı içerisinde halk, külfetsizce Hz. Peygamber ile görüşüyordu. Süphesiz ki bu davranış, daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek teşkil ediyordu. Hulafa-i Rasid'in döneminde gelisen fetihlerle büyüyen idarî yapıda, çok farklı inanç ve düşüncede olan kimselerin mevcut olması, bazı suikast ve cinayet ihtimallerini de akla getiriyordu. Bu yüzden halifelerin halk ile temaslarında bazı tedbirlerin alınması ihtiyacı doğdu.

Halk ile Osmanlı hükümdarları arasındaki münasebeti sağlayan çeşitli vesileler vardı. Cuma ve bayram namazları, ava çıkma, İstanbul'un içi ve çevresindeki mesire yerlerine, saray ve kasırlara yapılan ziyaretler, halka hükümdara ulaşma imkanı veren fırsatlardı.

Osmanlı hükümdarları, daha Osman Bey'den itibaren mesru mazeretlerinin dışında Cuma namazını sarayın dışında ve halka açık bir camide kılmaya büyük bir itina gösteriyorlardı. Bu durum, vekayinâme, hatirat ve seyahatnâmelerden açıkça anlaşılmaktadır. Cuma selamı sırasında üzerinde durulması gereken en önemli husus, halkın dilek ve bilhassa şikâyetlerini bizzat hükümdara ulaştırmış olmasıdır. Osmanlı tarihi boyunca bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Aslında Osmanlı Devleti'nde tebeanın padisahla ulaşması yerleşmiş bir gelenektir.

Padisahların zaman zaman kıyafet değiştirerek halk arasında dolasıp kamuoyunu yoklamaları (tebdil gezmeleri), günlük hayatları, yemekleri, İstanbul ve civarında çeşitli gezintiler' saltanat kurumu açısından önemli hususlardır.

Gerek günümüzde gerekse tarihteki devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da hükümdarın hakimiyet (egemenliğini)'ini temsil eden ve adına "Hükümdarlık alametleri" denilen işaret ve semboller vardı. Kaynaklar, yeri geldikçe bu sembollerden söz ederler. Buna göre kuruluş döneminde Osmanlı padisahlarının hakimiyet sembolü olan hükümdarlık alametleri şunlardır: Payitaht, saray, çadır (otag), taht, tac, hutbe, şikâ, ünvan ve lakaplar, nevbet, kılıç, bayrak, tiraz, tug.

Padisahların kullandıkları ünvanlar, bunların kullanıldığı yerler Osmanlı hâkimiyet anlayışı açısından önemlidir. Halil İnalcık ("Padisah", İA, IX) bunları, ser'î ve örfî ünvanlar olarak iki grupta değerlendirmekte ve resmî belgelerde bunların itina ile kullanıldığına işaret etmektedir. Bunlar: bey, han, hâkan, Hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emîr, halife ve padisah gibi ünvanlardır. Bundan başka Yavuz Sultan Selim, Mericidabık zaferinden hemen sonra Halep'de "Hadîmu'l-Haremeyn es-Serîfeyn" ünvanını kullandı. Bu ünvan daha sonraki padisahlarca da kullanıldı.

OSMANLI SEHZÂDELERİ

XIV. asrın sonları ile XV. asırda, diğer Anadolu beyliklerinde de görüldüğü gibi "çelebi" ünvanı ile de anılan Osmanlı hükümdar çocuklarına, sehzâde ismi verilmekte idi. Mense' ve mânâsı tam olarak tesbit edilemeyen ve Türkçe bir kelime olan "çelebi" kelimesinin ilk defa Anadolu'daki Türkler tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir.

Osmanlı sehzâdeleri babalarının sağlığında yüksek haslarla bir sancığın idaresine (sancığa çıkma) tayin ediliyorlardı. Böylece, askerî ve idarî işlerde tecrübe kazanıp yetistiriliyorlardı. Sehzâdeler, tâkriben on-onbes yaşlarında tayin edildikleri sancığa gönderilirdi. Devlet işlerinde kendilerini yetistirmek üzere, "lala" denilen tecrübeli bir devlet adamı ile çeşitli hizmetler için kalabalık bir maiyet verilirdi. Sehzâdeler, gidecekleri sancığa validelerini de beraberlerinde götürürlerdi. Sancakta bulunan sehzâdelere "Çelebi Sultan" denirdi.

Osmanlı sehzâdelerinden, sancak beyi olanların maiyetlerinde nisancı, defterdar, reisü'l-küttâb gibi kalem heyetiyle miralem, mirahur, kâpi agası ve diğer bazı saray erkânı vardı.

Çelebi sultanların yaslan müsaitse bizzat kendileri divan kurup sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yasları küçük olanların bu işlerine de lalaları bakardı. Sancagin bütün işlerinde söz sahibi olan lalalar, devletçe itimad edilen şahıslardan (vezirlerden) tayin edilirdi. Sehzâdeler, kendi sancaklarında zeâmet ve timar tevcih edebildikleri gibi berat ve hüküm verip bunlara kendi isimlerini hâvi tugra çekebilirlerdi. Ancak yapacakları bu tayin ve tevcihlerde devlet merkezine bilgi vermek ve asil deftere kaydettirmek mecburiyeti vardı.

XV. yüzyıl ortalarına kadar duruma göre İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, Isparta, Antalya, Amasya, Manisa ve Sivas gibi şehirler, baslıca sehzâde sancak merkezleri olmuştur. Sehzâdelere Rumeli'de sancak verilmesi kanun değildi. Sehzâdelerin bulundukları sancak merkezlerinde çevrelerinde bir fikir ve kültür hâlesi meydana gelirdi.

Kuruluş dönemindeki Osmanlı sehzâdeleri, ya babaları ile beraber veya yalnız olarak sefere giderlerdi. Babalarıyla sefere katıldıkları zamanlarda ordunun yanlarında, bazan da gerisindeki (ihtiyat) kuvvetlere komuta ederlerdi. Her Osmanlı sehzâdesi, veliahd tayini usûlü olmadıgından dolayı hükümdar olma hakkına sahipti. Bu sebeple hükümdar olana karsi zaman zaman diğer kardeşlerin saltanat iddiasıyla ortaya çıktıkları görülür. Bu arada Savcı Bey gibi, babası I. Murad'a karsi hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkanlar da olmuştur.

III. Mehmed'in cülûsundan (1595) itibaren sehzâdelerin fiilen sancaga gönderilmeleri usûlü tamamen terk edilerek, onun adına bir vekil sancaga gönderilmiştir. Sehzâdeler ise âdeta Harem'e hapsedilmişlerdi. Bu gelenegin terk edilmesi, Osmanlı saltanat kurumu için tam bir felaket olmuştur. XVII-XVIII. asırlarda Topkapı Sarayı'nın Harem kısmında "Simsirlik" denilen dairede hayatini geçiren sehzâdelerin şahsiyetleri, tam gelişmemiş, ilim ve kültür bakımından zayıf kalmışlardı. Bununla beraber XVIII. asrın sonlarında sehzâdeler, tekrar serbest hareket eder olmuş ve devlet işleri ile ilgilenir olmuşlardır.

OSMANLI MERKEZ TEŞKİLÂTI

Kuruluş dönemi Osmanlı Devleti'nde yönetim, eski Türk töresindeki asiret usûllerine göre tatbik ediliyordu. Bu mânâda memleket, ailenin müsterek malı sayılıyordu. Bununla beraber hükümdar, önemli konularda tek başına karar vermeyerek bir kısım devlet adamının fikrine de müracaat ediyordu. Bu fonksiyon, daha sonra adına "Divan" denecek meclis (bir çeşit bakanlar kurulu) tarafından yerine getiriliyordu. Başlangıçta vezir-i azam ve vezirler, hükümdarın birinci derecede yardımcıları idi. Her şey belli kanun ve nizamlar çerçevesinde yürütülüyordu. Fâtih dönemine kadar örfe dayalı olan bu sistem, Fâtih'le birlikte yazılı kanun haline getirilmiştir. Bununla beraber, devletin genel kanunları dışında, her kaza ve sancagin ekonomik ve sosyal durumuna göre özel kanunları vardı.

İdarede bütün yetki padisahin ve onu temsilen divanın elinde toplanmıştı. Bu durum, mutlak bir merkezî otoriteyi ön plâna çıkarmış oluyordu. Bu da devlete merkeziyetçi bir karakter kazandırıyordu. Çünkü daha kuruluştan itibaren hükümdarlar, merkeziyetçiliğe giden bir yol tutmuşlardı. Bu bakımdan bütün tayin ve aziller, merkezin bilgisi altında yapılıyordu. Merkezin en önemli karar organı da "Divan-i Hümayûn" denilen müessese idi.

DIVAN-I HÜMÂYUN

İslâm dünyasında, Hz. Ömer ile başlayan divan teşkilatı, daha sonra değişik şekil ve isimlerle gelişip devam etti. Osmanlı döneminde bizzat padisahin başkanlığında önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanan Divan'a, "Divan-i Hümayun" denirdi. Bu müessesenin, devletin ilk yıllarında nasıl geliştiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İbn Kemâl, (Defter I, s. 28, 106) bu müessesenin daha Osman Gazi zamanında ortaya çıktığını kayd eder. Herhalde bu, Anadolu beyliklerinde ortaya çıkan divanın bir benzeri olmalıdır ki, pek fazla bir gelişme göstermemiştir. Babasının yerine geçip Bey ünvanını alan Orhan döneminde, divanın varlığı artık kesinlik kazanmış görünmektedir. Hatta Âsîkpasazâde'nin, bu bey zamanında, divana gelmek zorunda olan devlet

adamlarinin (divan üyeleri) burmalı tülbent, yani bir çeşit sarık sarmalarını emr ettiğini söylemesi, onun divan erkânî için bir kıyafet tesbit ettiğini göstermektedir. Osmanlı divanı, daha sonra gelen hükümdarlar vâsıtasıyla bir hayli geliştirilerek devletin en önemli organları arasında yer alacaktır.

İlk dönem Osmanlı divanının çok sade ve basit olduğu tahmin edilebilir. Öyle anlaşıyor ki bu ilk divan, uç beyliği zamanındaki şeklini az çok muhafaza etmişti. Divan heyetinde, Osmanlı beyinin kendisinden başka bir veziri, muhtemelen hükümet merkezi olan şehrin kadisi, beyliğin malî işlerini idare eden nâib veya defterdar gibi az sayıda üye vardı. Zaman zaman, bey yerine icabında orduya kumanda eden şahıs olarak sahnede Osmanlı beyinin oğlu görülmektedir ki, bu vaziyet, divan kuruluşunun uç beyliği divanının modeline göre olduğu hakkında bir kanaat vermektedir. Fakat Selçuklu Devleti tamamen yıkılıp Mogol nüfuzu da sarsılmaya başlayınca müstakil bir devlet olma yolunu tutan Osmanlı Beyliği'nde, divanın gittikçe Selçuklu divanı modeline benzer bir mahiyet kazandığı görülür.

Orhan Bey zamanında müesseseleştigi görülen divanın üyeleri için, artık resmî bir kıyafetin tesbit edildiği görülür. Divan toplantıları, Sultan I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerinde de devam etmişti. Yıldırım Bâyezid, halkın şikâyetlerini dinlemek üzere her sabah yüksek bir yere çıkardı. Herhangi bir derdi ve şikâyeti olanlar orada kendisine şikâyetle bulunurlardı. O da bunların problemlerini derhal çözerdi.

Divan, Orhan Bey zamanından, Fâtih'in ilk devirlerine kadar her gün toplanırdı. Toplantılar sabah namazından sonra başlar ve öğleye kadar devam ederdi. XV. asrın ortalarından sonra (Fâtih dönemi) toplantılar haftada dört güne (Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı) inmiş, Pazar ve Salı günleri de arz günleri olarak tesbit edilmisti.

Divan, hangi din ve millete mensub olursa olsun, hangi sınıf ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadın erkek herkese açıktı. İdarî, siyasî ve örfî işler re'sen, diğerleri de müracaat, şikâyet veya görülen lüzum üzerine veya itiraz sebebiyle temyiz suretiyle tedkik edilirdi. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahalli kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, vali ve askerî sınıftan şikâyeti bulunanlar, vakıf mütevellilerinin haksız muamelelerine uğrayanlar vs. gibi davacılar için divan kapısı daima açıktı. Divanda önce halkın dilek ve şikâyetleri dinlenir, ondan sonra devlet işleri görüşülüp karara bağlanırdı.

Divanda idarî ve örfî işler vezir-i azam, ser'î ve hukukî işler kadiasker, malî işler defterdar, arazi işleri de nisancı tarafından görülürdü. Divan müzakereleri o günkü rûznâmeye (gündem) göre yapılırdı. Toplantı bittikten ve Maliye hazinesi ile Defterhane, vezir-i a'zamin mührü ile mühürlenip kapandıktan sonra çavusbasi, elindeki asasını yere vurarak divanın sona erdiğini bildirirdi. Divandan sonra Yeniçeri ağası padisah tarafından kabul olunarak ocak hakkında bilgi alınırdı. Ondandan sonra kadiaskerler huzura girip kendileri ile ilgili işleri arz ederlerdi. Bundan sonra da vezir-i a'zam ile vezirler ve defterdar kabul olunurdu. Bütün bunlardan sonra da padisahlar, vezir-i a'zam ve vezirlerle beraber yemek yerlerdi. Ancak bu usûl, Fâtih Sultan Mehmed döneminde kaldırılmisti. Divan erkânından başka o gün işleri için divana gelmiş bulunan halka da din ve milliyet farkı gözetilmeksizin yemek verilirdi.

Öyle anlaşıyor ki Osmanlı Devleti divanı, devletin en yüksek organı özelliğini tasimaktaydı. Devlet başkanı olarak hükümdar, şikâyet şikâyet divan üyelerinin fikirlerini almak ihtiyacını hissediyordu. Bu durum, devlet idaresinin bir kısmının değil, bir kurulu teşkil eden üyelerinin fikirlerinden yararlanılarak en mükemmel şekilde yapılabileceğinin açık bir göstergesidir. Divanda, halk ile devletin bütün problemleri, özellikle timar tevcihleri ve önemli mevkilere yapılacak atamalar da görüşülmekteydi. Bu, yüksek memuriyetlere, hükümeti teşkil eden üyelerin fikirlerinin alınarak atamalar yapıldığına isarettir. Bir kurulun yapacağı atamaların ise bir tek kısmının yapacağı atamalardan daha isabetli olacağı

bir gerçektir. Divanda son söz süphesiz ki sultanındır. Ancak gördüğümüz gibi hükümdarin, vezirlerin mütalaalarını alması, daha doğrusu böyle bir ihtiyacı hissetmesi, devlet idaresinde iş birliği ve koordinasyonun ön planda tutulduğunu göstermektedir.

DIVAN ÜYELERİ

Kuruluş dönemi Osmanlı divanı, her gün sabah namazından sonra padisahın huzuru ile toplanarak görevinin gerektirdiği işleri yapardı. Divan toplantılarında üyelerden her birinin kendisini ilgilendiren vazifeleri vardı. Her üye kendini ilgilendiren vazifeleri ile mesgul olurdu. Padisahi bir tarafa bırakacak olursak kuruluş döneminde divanda vezir-i a'zam, kadiasker, defterdar ve nisancı gibi asil üyeler bulunuyordu.

VEZİR-I A'ZAM VE VEZİRLER

Osmanlıların ilk dönemlerinde divanda sadece bir vezir bulunuyordu. O da ilmiye sınıfına mensuptu. Daha sonra vezir sayısı artınca birinci vezire "Vezir-i a'zam" denildi. Bundan başka "Sadr-i âlî", "Sâhib-i devlet", "Zât-i asefi" ve "Vekil-i mutlak" gibi tabirler de kullanılmış ise de bunlar asil el-kabtan degillerdir.

Osmanlı Devleti'nde ilk vezir, Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Pasa'dır. Bu zat, ilmiye sınıfına mensup olduğu gibi aynı zamanda tanınmış ahi reislerindendi. Osmanlı tarihçilerinin büyük bir kısmı, bu zat ile Sehzâde Alaeddin'i birbirine karıştırır. Alaeddin Pasa'dan sonra bu makama sıra ile Ahmed Pasa, Hacı Pasa ve Sinaneddin Yusuf Pasa gelmişlerdi. Çandarlı Halil Hayreddin Pasa ise Sinaneddin Yusuf Pasa'dan sonra vezirliğe getirilmisti. Onun ölümü üzerine vezir olan ve bu makamda onbir yıl kadar kalan Çandarlızâde Ali Pasa zamanında, Timurtas Pasa'ya da vezirlik verilince Çandarlızâde Ali Pasa vezir-i a'zam diye anılmaya başlandı.

Çandarlı Halil Hayreddin Pasa'dan önceki vezirler orduya komuta etmiyorlardı. Bu görevi, askerî sınıfa mensub olanlar yürütüyordu. Fakat Hayreddin Pasa'nın Rumeli fetihlerinde komutanlığı vezirlikle birleştirip mühim muvaffakiyetler kazanması, idarî ve askerî işlerin bir elde toplanmasına sebep olmuştur. Bundan sonra gelen birinci vezirler hep aynı şekilde hareket etmişlerdi.

Daha sonraki tarihlerde vezirlerin sayısı artmış ve XVI. asır ortalarına yakın zamana kadar vezirlik, sadece İstanbul'da bulunan mahdud kimselere münhasır iken Kanunî devri vezirlerinden Çoban Mustafa Pasa ile Hain Ahmed Pasa, önemine binaen vezirlikle Misir valiliğine tayin edilmişlerdi. Daha sonraki tarihlerde Budin, Yemen ve Bagdad eyaletlerine de vali olarak vezirler gönderilmisti.

Vezir-i azam, padisahtan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarin mutlak vekili olduğundan, sözü ve yazısı padisahın iradesi ve fermanı demektir. Çandarlı hanedanının düşüşüne kadar bütün işlerde birinci merci vezir-i azamdı. Çelebi Mehmed zamanındaki Amasyalı Bayezid Pasa'nın vezir-i azamlığı bir tarafa bırakılacak olursa Çandarlı ailesinin bir silsile halinde kadiaskerlikten gelmek suretiyle yetmiş seneden fazla bir müddet kesintisiz o mevkii işgal etmeleri ve hükümdarların itimadlarını kazanmaları bütün Türk devlet adamlarının bir ailenin etrafında toplanmalarına sebep olmuştur. Hatta Segedin muahedesinin akdi üzerine saltanatı oğlu Mehmed'e bırakan İkinci Murad, karsı tarafın bu fırsatı ganimet bilip antlaşmayı bozması üzerine, anormal bir hal alan olaylar karsısında tekrar hükümdar olup idareyi eline almak istediği zaman, Vezir-i azam Çandarlızâde Halil Pasa'nın tesebbüsüyle ikinci defa hükümdarlık makamına getirilmisti.

İcabında padisah adına divana riyaset (başkanlık) eden vezir veya vezir-i azamlar, hükümdarin mutlak vekili idiler. Pâdisahın elips şeklindeki altın bir mührü, bunun alameti olarak yanlarında bulunurdu. Vezir, devlet işlerinde bütün selahiyet ve mesuliyetlere sahip

oldugu gibi bütün azil ve tayin isleri de onun reyî ile olurdu. Bu dönemlerde, hükümdarlarca hiç bir taleplerinin reddedilmemesi adet haline gelmişti.

Kendisinden önceki töre, örf ve gelenekleri yazılı bir metin haline getiren Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde vezir-i âzamla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Bilgi ki vüzerâ ve ümerânin vezir-i azam basidir, cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakidir. Ve malimin vekili defterdarindir ve ol, vezir-i azam nâziridir. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir."

Tevkî Abdurrahman Pasa kanunnâmesinde de vezir-i azam hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır:

"Evvelâ sadr-i azam olanlar cümleyi tasaddur edüp amme-i mesalih-i din ve devlet ve kâffe-i nizâm-i ahval-i saltanat ve tenfiz-i hudud ve kisas ve haps ve nefy ve enva-i ta'zir ve siyâset ve istimai da'va ve icray-i ahkâm-i seriat ve def-i mezâlim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyâlet ve emâret ve ulûfe ve zeamet ve timar ve tevliyet ve hitabet ve imâmet ve kitâbet ve cem'i cihet ve taklid-i kaza ve nasb-i müvella ve tefviz ve tevkil ve tayin ve tahsil ve umur-i cumhur ve tevcihat-i gayr-i mahsur ve'l-hasil cemi-i menâsib-i seyfiyye ve ilmiyenin tevcih ve azli ve cemi-i kadaya-i ser'iyye ve örfiyenin istima ve icrası için bizzat cenab-i padisahîden vekil-i mutlak ve memâlik-i mahruse-i Osmanî ve taht-i hükümet-i sultanîde olan cemi-i nâsin üzerine hakim-i sahib-i ferman olduğu muhakkaktır.

Sair vüzerâ ve vülat ve amme-i ulemâ ve kudat ve mesayih ve sâdat ve a'yan ve ekâbir ve tavaif-i asâkir ve reâya ve berâya ve ehl-i cihât ve ashab-i ticarat kebir ve sagir ve gani ve fakir ve kavi ve zayıf ve vadi" ve serif ve muhassalan havas ve avam kâffe-i enâm cemian sadr-i a'zam olanların kelamini bizzat sevketlû ve mehâbetlû ve seadetlû padisah zillullah hazretlerinin mübarek lisan-i seriflerinden sadir olmuş ferman-i vâcibu'l-iz'an bilüp emrine imtisâl ve kendüye ta'zim ve tavkir ve iclâl etmeye me'murlardır."

Kanunnâme metinlerinde görüldüğü gibi vezir-i a'zamlar, vekil-i mutlak olarak büyük ve geniş yetkilere sahip olan kimselerdi. Herkes onun emirlerine itaat etmekle yükümlü görünmektedir. Çünkü o, padisahi temsil etmekteydi. Vezir-i a'zam (Kanunî döneminden itibaren) sadr-i a'zamlar, padisahin yüzük seklindeki tugralı altın mührünü tasirlardı. Vezir-i a'zamların, diğer vezirlerden farkları "mühr-i hümayun" denilen bu mühür ile olup hükümdarlık selâhiyetinin icrasına ve padisahin kendisini vekil ettigine dair bir delil olduğu için onlar bu mührü örölmüs bir kese içinde koyunlarında tasirlardı. Vezir-i azamin azlinde veya ölümlü halinde "mühr-i hümayun" ikinci veya üçüncü vezire verilir. Mühr-i hümayun ya divana gönderilmek veya vezir-i a'zam olacak kimsenin huzura kabul edilmesi suretiyle verilir.

Osmanlı Devleti'nde XVI. asrın ilk yarılara kadar yalnız devlet merkezinde bulunup divan-i hümayuna memur "kubbe veziri" veya "kubbenisîn" denilen vezirler vardı. Bunların sayıları pek fazla değildi. Kubbe vezirleri divanda kadem sırasına göre oturlardı.

Fâtih Sultan Mehmed'den itibaren hükümdarlar Divan-i Hümayun toplantılarına katılmayı terk edip, riyaseti sadrazama bıraktıktan ve XVI. asrın ikinci yansında bu toplantılar haftada dört güne inhisar edildikten sonra hükümdarlar, arz odasında sadrazamın verdiği izahatı dinleyerek müzakerelerden haberdar olurdu. Bir müddet sonra devlet işleri Pasakapısı'nda görölmeye başlanmış ve Divan-i Hümayun XVIII. asırdan sonra elçi kabulü ve ulûfe tevziine tahsis edilmisti. Sadrazamların hükümdarlarla görösmeleri ise XVI. asırdan itibaren gittikçe azalmisti. Bunlar, devlet işlerini "telhîs" veya "takrîr" adlı vesîkalarla ve ekleri ile birlikte hükümdara arz ederlerdi. Böylelikle telhîsler, kanun, nizam, tevcih, usûl ve âdet ile tayin edilmiş olan ve hükümdarın tasdikine ihtiyaç gösteren hususlara ait sadrazamın arzı mahiyetinde idiler. Sadrazam kendi fikrini de beyan ettikten sonra ilgili konu hakkında padisahin fikrini sorardı. Telhislerin hazırlanması Reisü'l-

küttabin görevi olup, hazırlandıktan sonra genellikle padisahi yormamak ve merami açıkça ifade etmek üzere sade bir ifade ve iri nesihle yazılarak saraya gönderilirdi. Padisahin "manzumum oldu", "verilsin", "verdim", "tedarik edesin", "zamani degildir", "berhüdar olasin", "olmaz" gibi hatt-i hümayunu ile isaret etmesinden sonra sadrazam onu isleme koyardi. Sadrazamlarin diger devlet ricaline ve idarecilere olan tahriratina ise "buyruldu" denirdi. Osmanli Devleti'nin ilgasina kadar sadrazamlarin ya re'sen veya bir muamele dolayisiyle mektubî kaleminden yazilan kagitlara "buyruldi-i sâmi" ismi verilmektedir. Bu buyruldunun divanî yazi ile yazilmasi ve bas tarafina da sadrazamin ismini havi sadaret mührünün basilmasi usûldendi.

KADIASKER

Osmanli Devleti'nde askerî ve hukukî islerden sorumlu olan kadiaskerlik teskilâtî, gerek kelime gerekse meslek olarak uzun bir geçmisse sahiptir. Hz. Ömer tarafından ordugâh sehirlerine tayin edilen kadilar, sivil olmaktan ziyade askerî bir hüviyet taşıyorlardi. Bu sebeple, kadiaskerligin Hz. Ömer tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Abbasîler'de de görülen bu mansib, Harzemsahlar'da, Anadolu Selçuklulari'nda Eyyûbîler'de, Memlûklerde ve hatta Karamanlilar'da da vardi.

Osmanli Devleti'nde ilk kadiaskerin Bursa Kadisi Çandarli Kara Halil Hayreddin Pasa oldugu belirtilmektedir. Kaynaklar, ilk kadiaskerin adi geçen zat oldugunda müttetik olmalarina ragmen, tayin tarihi için farkli rakamlar vermektedirler. Âsîkpasazâde ve Oruç Bey, bu makamin 761 (M 1359), Hoca Saadeddin, Solakzâde ve Müneccimbasi 763 (M. 1361)'de ihdas edildigini belirtmektedirler. Bundan baska kadiaskerlik hakkındaki arastirmasinda M. Ipsirli ,baska kaynaklarda bu tarihin 762 (M. 1360) olarak verildigini söyler.

Kelime olarak lûgat mânâsi "asker kadist" demek olan kadiaskerlik, Osmanli ilmiye teskilâtî içinde önemli bir mevki idi. Kadiasker terki bindeki "asker" kelimesi, müessesenin özelligi açısından önem tasir. Zira, Seyhulislâmlıktan takriben bir asir kadar önce (80 sene) kurulmus olan müessesenin kuruluşunda devletin, asker ve onların ihtiyaclarini karsilamada titizlikle hareket ettigini göstermektedir. Bununla beraber, Divan-i Hümayun azasi olan kadiaskerin vazifeleri sadece askerî saha ile sinirli degildi. Kadiaskerler ayni zamanda bütün sivil adlî islere de bakıyorlardi. Onlar, belli seviyedeki bazi kadi ve nâiblerin tayinlerini de yapıyorlardi. Divan toplantilarında vezir-i a'zamin saginda vezirler, solunda da kadiaskerler yer alirdi.

Fâtih Sultan Mehmed'in son senelerine kadar yalnız bir kadiaskerlik vardi. Hududlarin genisleme si ve islerin çoğalması yüzünden 885 (M. 1481) yılında biri Rumeli, diğeri Anadolu olmak üzere ikiye ayrildi. Belirtilen tarihte, Muslihiddin el-Kastalanî daha üstün kabul edilen Rumeli kadiaskerligine, o dönemde Istanbul kadisi olan Balikesirli Hacı Hasanzâde Mehmed b. Mustafa da Anadolu kadiaskerligine getirildiler. Dogu ve Güneydogu Anadolu'nun Osmanli ülkesine ilhakından sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından 922'de yani XVI. asrin ilk çeyreginde (1516) merkezi Diyarbakir (Diyarbakir) olan Arap ve Acem kadiaskerligi adi altında üçüncü bir kadiaskerlik kuruldu. Devlet merkezine olan uzakligi sebebiyle olsa gerek ki divân üyelligi bulunmayan bu kadiaskerligin basina meshur tarihçi ve bilgin Idrisî Bitlisî getirildi. Bilahare merkezi, payitahta (Istanbul) nakledilen bu kadiaskerlige Fenarîzâde Mehmed Sah Efendi tayin edildi. 924 (M. 1518) de adi geçen sahsin bu görevden ayrilmasından sonra bir müddet vekaletle idareye baslanan bu kadiaskerlik lagv edilerek vazife ve selahiyetleri Anadolu kadiaskerligine birakildi. Böylece Rumeli ve Anadolu kadiaskerlikleri diye tekrar ikiye indirilen bu müessese, Osmanli saltanatının sonuna kadar devam etti.

Protokola göre daha üstün addedilen Rumeli kadiaskerleri ile daha asagi bir mevkide bulunan Anadolu kadiaskerinin vazifeleri kanunnâmelerde şöyle belirtilir:

"Bilfûl Rumeli kadiaskeri olan efendi, Rumeli ve adalarda vaki kazalari ve kismet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bilfûl Anadolu kadiaskeri olan efendi, Anadolu'da ve Arabistan'da vaki kazalari ve kismet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bu efendiler, divân günlerinde elbette Divan-i Hümâyuna müdavemet edüp Cuma günlerinde vezir-i a'zam hazretlerinin hânesine varirlar. Amma dâva istimai lâzım gelse Rumeli kadiaskeri istima edüp Anadolu kadiaskeri kendi halinde oturur. Meger vekil-i saltanat tarafından me'zûn ve me'mûr ola, ol zaman istimai ser'an caiz olur.

Ve yirmi, yirmibes ve otuz ve kirk medreselerin ve kendi taraflarina müteallik olan bazı mahallin cihet ve tevliyet makulesin tevcih edegelmislerdir."

Böylece Anadolu'da bulunan müderris ve kadilarin tayini, Anadolu kadiaskerinin, Rumeli'de bulunan müderris ve kadilarin tayini de Rumeli kadiaskeri tarafından yapılmaktaydi. Görüldüğü gibi müessesenin görevleri, eğitim ve yargi teskilatinin idaresi, ordu ve askerî zümrenin gerek baris, gerekse savas sirasinda hukukî ihtilaflarinin giderilmesi ve davalarinin görülmesi seklinde iki ana grupta toplanabilir.

Kadiaskerler, XVI. yüzyilin ikinci yansini müteakip, Seyhülişlâmligin ön plâna çıktığı tarihe kadar bütün kadi ve müderrisleri aday (namzet) gösterip tayinleri sadr-i a'zama ait olan kirkten yukari müderrisler ile mevâliyi vezir-i a'zama arz ile tayinlerine delâlet ederlerdi. Daha sonra bu gibilerin arzları kendilerinden alınarak, kirk akçaya kadar olan müderrislerle kaza kadilarinin tayinleri eskisi gibi bunlara bırakildi. Kirkten yukari yevmiyeli müderrisler ile mevâlinin tayinleri ise seyhülişlâmlara verilmistir. Tayin olunacak müderris veya kadi Anadolu'da ise Anadolu kadiaskeri, Rumelide ise Rumeli kadiaskeri tarafından arz günlerinde, bizzat kendisi tarafından, padisah huzurunda okunan "Defter-i akdiye" de okunup inha olunan kadilarin tayinleri için padisahin muvafakati alinirdi.

Bir kimsenin kadiasker olabilmesi için "mevleviyet" denilen 500 akça yevmiyeli büyük kadilik mansibinda bulunmasi gerekirdi. XVI. asrin ikinci yarisina kadar kadiasker olmak için muayyen bir usûl yoktu. Fakat bu tarihten sonra İstanbul ve Edirne kadilarından veya Anadolu kadiaskeri pâyesi olan İstanbul kadisi mazullerinden birinin fiilen Anadolu kadiaskeri olması kanun haline gelmist. Bu kadiaskerlikten sonra da Rumeli kadiaskerligi gelirdi. Kurulustan sonraki dönemlerde kadiaskerlik müddeti, diger mevleviyetlerde olduğu gibi bir yıld. Bu müddeti dolduran kadiasker, mazûl sayılarak yerine sirada olan bir baskasi tayin edilirdi. XVI. asrin ikinci yarısından itibaren Rumeli kadiaskerleri Seyhülişlâm olurlardi.

Zamanla maaslarında farklılık görülen kadiaskerler, Fatih kanunnâmesine göre devlet hazinesinden yevmiye 500 akça alıyorlardı. XVI. yüzyilin ortalarından sonra Rumeli kadiaskeri 572, Anadolu kadiaskeri ise 563 akça yevmiye alıyorlardı. Bunların maaslarından baska askerî sınıftan olup vefat edenlerin "resm-i kismet"lerinden, binde onbes akça olarak gelirleri vardı. Bu para, kadiasker kassamları vasıtasıyla tahsil edilirdi. Âli'nin kaydına göre Rumeli kadiaskerine resm-i kismetten günde sekiz bin akça hasil olurdu. Anadolu kadiaskerinin resm-i kismetini ise daha fazla idi. Irak, Suriye ve Misir'in bu kadiaskerlige bağlı olması, bu artısa sebep oluyordu. Mazuliyet veya tekaüdlerinde de kendilerine maas tahsis edilen kadiaskerlere, daha sonra birer arpalık verilerek iaselerinin temin edilmesi sağlanirdi.

Divân'daki davaları dinleyen kadiaskerler, Sali ve Çarsamba hariç olmak üzere hergün kendi konaklarında divân akdedip kendilerini ilgilendiren ser'î ve hukukî işlere bakarlardı. Kadiaskerlerden her birinin tezkireci, rûznameçisi, matlabçisi, tatbikçisi, mektupçu ve

kethüda olmak üzere yardımcilari bulunurdu. Ayrıca her birinin davalı ve davacıyı divâna getiren yirmiser muhziri bulunmaktaydı.

Padisah, sefere çıktığı zaman kadiaskerler de onunla birlikte giderlerdi. Padişah sefere gitmediği takdirde onlar da gitmezlerdi. Bu durumda ser'î muameleleri görmek üzere onların yerine "ordu kadisi" tayin edilip gönderilirdi. Aynı şekilde padişahlar Edirne'ye gittikleri zaman onlar da padişahla birlikte gider ve akd edilen divân oturumlarına iştirak ederlerdi.

Bu müessese, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiş, Osmanlı hükümeti ile birlikte o da tarihe mal olmuştur.

DEFTERDÂR

Defter ile dâr kelimelerinden meydana gelen bir terkiib olan "defterdâr" "defter tutan" demektir. Doğudaki Müslüman devletlerin "müstevfi" dedikleri görevliye Osmanlılar, defterdâr diyorlardı. Bir bakıma günümüzdeki Maliye bakanlığı mânâsını ifade eder. Osmanlılar, XIV. asrın son yarısında ve Sultan I. Murad zamanında maliye teşkilâtının temelini atıp onu tedricen geliştirmişlerdir. Buna bakarak Osmanlıların daha kuruluş yıllarından itibaren maliye işleri üzerinde önemle durdukları söylenebilir. Hatta Abdurrahman Vefik, Osman Gazi'nin ölümü esnasında oğlu Orhan'a yaptığı vasiyetinden bahs ederken onun "beytü'l-mal-i müslimîn"i koruması gerektiğini söyleyerek devletin servetini muhafaza etmesi ve gereksiz yere para harcamaması gerektiğine isaretle bunun önemini belirttiğine temas eder.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından tedvin ettirilmiş olan kanunnâme-i Âl-i Osman ile diğer kanunnâmelere göre defterdâr, padişah malinin (Devlet hazinesi) vekili olarak gösterilmektedir. Dis hazine ile maliye kayıtlarını ihtiva eden devlet hazinesinin açılıp kapanması defterdârın huzurunda olurdu. Baska bir ifade ile hazinenin açılmasında hazır bulunmak, defterdârın vazifeleri arasında bulunuyordu. Divân'ın aslî üyelerinden olan defterdâr, sadece salı günkü divan sonunda arza girer ve kendi dairesi ile ilgili bilgiler verirdi. Bununla beraber, padişahın huzurunda okuyacağı telhîs hakkında daha önce vezir-i a'zamla görüşür ve onun muvafakatini alırdı. Bayram tebriklerinde padişah vezirlere olduğu gibi defterdarlara da ayaga kalkardı.

Genel olarak devlet gelirlerini çoğaltmak, gerekli yerlere sarf etmek ve fazla olanı da muhafaza altında bulundurmak vazifesi ile yükümlü bulunan defterdâr, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bu görevleri yerine getiriyordu. Devletin kuruluş yıllarında bir defterdâr varken, daha sonra, yeni yeni yerlerin feth edilmesi ve ihtiyaçların çoğalması yüzünden sayılan artırıldı. Bunlar, II. Bâyezid dönemine kadar Rumeli'de hazineye ait işlere bakan Rumeli defterdâri veya bas defterdâr ile Anadolu'nun malî işlerine bakan Anadolu defterdâri olmak üzere iki kişi idi. Tevkiî Abdurrahman Paşa kanunnâmesine göre daha sonraki dönemlerde bas defterdârdan baska Anadolu defterdâri ile "sİkk-i sâni" denilen defterdârlar vardır. Bunlar da bas defterdâr ile divana devam ederler. Sefer esnasında bas defterdâr ordu ile gittiği zaman, Anadolu defterdâri onun yerine vekâleten bakardı.

Defterdârlar, kendilerini ilgilendiren malî işlerdeki sİkâyetleri, Defterdâr Kapisi'nde akd edilen divanda dinler ve gerek görülürse "tugralı ahkâm" verirlerdi. Zaten kanunnâmeye göre kendilerine bu selahiyet verilmistir. Her defterdâr, kendi dairesinden çıkan evrakın arkasını imzalardı. On yedinci asrın ortalarından itibaren bütün maliye hükümlerinin (tugralı ahkâm) arkalarına kuyruklu imza koyma hakkı, bas defterdâra verildi. Bundan baska bas defterdâr, divan kararı ile malî tayinlere ait kuyruklu imzası ile "buyruldu" yazmakla birlikte bunun üst kenarı sadr-i a'zamin buyruldusuyla tasdik olunurdu. Defterdâr, sadr-i a'zama re'sen yazdığı veya havale edilmiş bir muameleli kâğıt üzerine cevap verdiği zaman, kuyruklu imza koymaz, topluca bir imza koyardı.

Kanunnâmede bas defterdâr ve vazifeleri hakkında su bilgiler verilmektedir:

"Bas defterdâr pâye ve itibarda "nisanci" gibidir. Bas defterdâr olan mal vekilidir. Ve kendi evinde divân eder. Ve maliyeye müteallik davaları dinler. Maliye tarafından ahkâm verir. Ve ahkâmın zahrına (tugralı ahkâmın arkasına) kuyruklu imza çeker. Ve tahsil-i mal-i mirî için mültezimleri haps eder. Ve mahallinde mukataati tevcih edüp buyurur. Ama "pençe" çekmez. Ve bi'l-cümle mal-i beytü'l-mali tahsil ve hazineyi tekmlil ile memur olup beytü'l-mala müteallik olan umur-i cumhuru onlar görür. Ve mültezimleri zulüm ve taaddiden tahzir ve reaya fukarasını himaye babında sa'y-i kesir etmek ve söz tutmayıp fukaraya zulm eden mültezimleri vekil-i devlete arz ve ta'zir ettirmek, defterdârların lazime-i zimmetleri ve zahri ahiretleridir (ahiret azıkları). Hususan emval-i yetamadan (yetim mallarından) hazine-i âmireyi siyânet (korumak) ve beytü'l-mal-i müslîmîni mal-i haramdan himayet etmek. Kanunnâme metninden anlaşılabacağı üzere devlet gelir ve giderleri ile ilgilenen defterdârların vazifeleri, sadece devlet hazinesini zenginleştirmek değildir. Onlar, devlet hazinesine haram malın girmesine engel olmak zorunda oldukları gibi yetim mali dahi sokmayacaklardır.

Onsekizinci asır başlarından itibaren Rumeli defterdârlarına veya bas defterdâra "sİkk-i evvel", Anadolu defterdârına "sİkk-i sâni", üçüncü defterdâra da "sİkk-i sâlis" adı verildi.

İcraat ve tahsilatta defterdârın icra memuru olarak maiyetinde farklı vazifeleri bulunan beş görevli bulunurdu. Bunlardan ilki, bas bakikulu denilen devlet gelirlerinin birinci tahsil memurudur. Defterdârlıkta bunun bir dairesi olup emri altında bakikulu ismiyle atılmış kadar mübasir vardır.

Bunlar, hazineye borcu olup vermiyenleri hapis ve sİkİstirma ile tahsilat yaparlardı. Bu yüzden maliyeye borcu olanlar bas bakikulu hapishanesinde tutuklanırlardı.

İkinci icra memuru, cizye bas bakikuludur. Bu da cizye sebebiyle hazineye borcu olanları takip eder. İltizama verilen cizyelerin, mültezimlerinden henüz borcunu ödemiş veya yatırmamış olanları takip ederdi.

Adi geçen dairenin üçüncü icra memuru, tahsilat ve ödemelere nezâret eden veznedar basidir. Bunun da maiyetinde dört veznedar vardı. Bas defterdârın icra memurlarından dördüncüsü sergi nâziri, besincisi de sergi halifesi olup her ikisi de hazine muamelesinin defterini tutuyorlardı.

Defterdâr tabiri, 1253 (1838) senesinin Zilhicce ayında sadır olan Hatt-i hümayun mucibince terk edilerek yerine "Maliye Nezâreti" tabiri kullanılmıştır.

NISANCI

Osmanlı devlet teşkilâtında Divan-i Hümayunun önemli vazifelerinden birini yerine getiren görevli için kullanılan bir tabirdir. Nisan kelimesinden türetilmiş olan "Nisanci", ferman, berat, mensûr, nâme, mektup, ahidnâme, hüküm ve biti gibi devlet resmî evrakının bas tarafına padisahın imzası demek olan nisani koyardı. Bu görevliye nisanci, muvakkî, tevkîi ve tugaî gibi isimler de verilirdi.

Osmanlı devlet teşkilâtında XVIII. asır başlarına kadar önemli bir makam olan nisancılık, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Nisancılık müessesesinin başında bulunan görevliye Osmanlılar'da nisanci denirken, Abbasîler'de buna "Reisu Divani'l-Insa" deniyordu. Bu teşkilat, sadece Müslüman Doğu'da değil, Batı Müslüman devletlerinde de vardı. Nitekim batıda devlet kurmuş ve zaman zaman Endülü's'e de geçmiş bulunan Merinîler (592-956 = 1196-1458)'de "Divanu'l-insa" adı ile aynı görevi yerine getiren bir müessese vardı. Büyük Selçuklular'da da aynı vazifeyi gören bir divan vardı ki, bu divanın başındaki görevliye "Sahib-i Divan-i Tugra ve Insa" adı

veriliyordu. Bazan da sadece "Tugraî" deniyordu. Bu zat, hükümdarin mensûr, ferman vs. gibi isimler altında çıkardığı emir-nâmelere, onun isaret ve tugrasını koymakla görevliydi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkez teşkilatı içinde de aynı görevleri yerine getiren ve adına "Tugraî" denilen bir görevlinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Kalkasandî, Misir'daki bu hizmeti bes merhalede ele alır ve Memlûklerde bu görevi üstlenen kişiye "Kâtibu's-Sir" veya "Sahibu Divani'l-însa" adının verildiğini bildirir. Görüldüğü gibi müessesesellesmiş hali ile Abbasîlerde görülen nisancılık, daha sonraki bütün Müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da olacaktı. Bunun için Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı içinde önemli bir yeri bulunan divanın azalarından biri de "Nisanci" adını taşıyan görevli idi. Önemli hizmeti bulunmasına rağmen, nisancılığın Osmanlılar'da hangi tarihlerde kurulduğu kesin olarak tesbit edilebilmiş değildir. Bununla beraber, bazı araştırmacılar bu kuruluşu Osmanlı Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Orhan Gazi dönemine kadar çıkarırlar. Çünkü bu döneme ait fermanlarda tугra bulunmaktadır. Bu da nisancılığın basit şekli ile de olsa Orhan Gazi döneminde var olduğunun bir isareti olarak kabul edilebilir. Keza, bu tabirin devletin ilk zamanlarında kullanıldığını gösteren kayıtlar da vardır. Nitekim, Sultan İkinci Murad'ın emri ile Türkçe'ye tercüme edilen İbn Kesir tarihinin Arapça metnindeki "Muvakkî" tabirinin "Nisanci" olarak tercüme edilmesi de bunu göstermektedir. İbn Kesir'in el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı tarihinin mütercimi olan zat, nisanci kelimesini kullandığına göre, bu tabir, o dönem Osmanlı toplumu arasında biliniyordu demektir.

Fâtih Sultan Mehmed'in tedvin ettirdiği kanunnâmede bu memuriyetin isim ve selâhiyetleri ile zikr edilmiş olması, bunun Fâtih'ten önce mevcut olduğunu, fakat onun zamanında tam anlamıyla geliştiğini göstermektedir.

Divan-i Hümâyunda vezir-i a'zâmin yanında ve vezirlerin alt tarafında oturan nisanci, önemli bir hizmeti yerine getiriyordu. Nisancılar, görevleri icabı bazı özellikleri taşıyan kişiler arasından seçiliyorlardı. Nisanci olacak kişilerin inşâ konusunda maharetli bulunmaları gerekirdi. Nitekim kiraat ilminin büyük isimlerinden Seyh Muhammed Cezerî'nin küçük oğlu Ebu'l-Hayr Muhammed (Muhammed-i Asgar), Misir'dan, Osmanlı hizmetine geldiği zaman insadaki kudretinden dolayı kendisine nisancılık verilmisti.

Görevleri icabı olarak inşâ konusunda maharetli olmaları, devlet kanunlarını iyi bilerek yeni kanunlar ile eskiler arasında bağ kurup anları telif etme kabiliyetine sahip bulunmaları gereken nisancıların, ilmiye sınıfı arasından dahil ve sahn-i semân müderrislerinden seçilmesi kanundu.

Nisancılar, XVI. asrın başlarından itibaren Divan-i Hümâyunun kalem heyeti arasında, bu vazifeyi yerine getirebilecek olan reisü'l-küttâblardan seçilmeye başlanmıştır. Eğer reisü'l-küttâb bu vazifeyi yerine getirebilecek kabiliyete sahip değilse yine müderrisler arasından uygun görülen bir kişi bu vazifeye tayin edilirdi.

Fâtih döneminde müesseseselleserek kurulduğunu gördüğümüz nisancılık, Osmanlı Divan-i Hümâyunun dört temel rüknünden birini teşkil ediyordu. Fâtih kanunnâmesinde de belirtildiği gibi bu dönemde vezirlik, kadiaskerlik ve defterdarlıktan sonra en önemli vazife nisancılıktı. Fâtih zamanında bu görevi büyük bir başarı ile yürüten Karamanî Mehmed Paşa ile nisancılığın itibarı daha da artmıştı. Fâtih'ten sonra gelen II. Bâyezid ve onun oğlu Yavuz Sultan Selim dönemlerinde nisancılık yapan Tacizâde Cafer Çelebi de büyük bir itibar kazanarak tesrifatta defterdârın üstüne yükseltilmiş ve vezirler gibi otağ kurmasına müsaade edilmiştir. Nişancılık mansibinin üstünlüğü, Kanunî Sultan Süleyman döneminde de devam etmiş, "Koca Nisanci" lakabı ile tanınan Celalzâde, mesleğindeki kıdemi ve vukufiyeti sebebiyle defterdârın önüne geçirilmisti.

Nisancıların nüfuzları ve gördükleri önemli hizmetler, bundan sonra da devam etti. Bunlardan büyük bir kısmı beylerbeyi ve vezir rütbesini ihraz etti. Bununla beraber, XVI. asrın sonuna kadar nisancılar vezir olmayıp sadece beylerbeyi rütbesinde idiler. Bu rütbe ile nisanci olan Boyalı Mehmed Paşa (öl. 1001) vezirliğe nakl edilince nisancılığı bırakmış

fakat sonradan tekrar nisanci olunca tayini beylerbeyi rütbesi ile yapılmıstı. Daha sonra bazan kubbe vezirliği ile nısancılığın birleştirilerek bir kisiye verildiği (tevcih) de oldu.

Nısanci, Divan-i Hümâyûn azası olmasına rağmen, vezir rütbesini haiz değılse kanun gereğı arz günlerinde padıshahın huzuruna kabul edilmezdi. Sadece nısancılığa tayin edildiğı zaman bir defa padıshahın huzuruna girip tayinlerinden dolayı tesekkür ederdi.

XVI ve XVII. asrın başlarında serdar veya padıshah seferde bulunduğı zaman, İstanbul muhafazasında bırakılan vezire nısanci tarafından tugraları çekilmiş bos ahkâm kâğıtları gönderilir ve bunlar, icab ettikçe kaim-i makam tarafından doldurularak kullanılırdı.

XVII. asrın sonlarında (1087) tedvin edilmiş önemli bir Osmanlı kanunnâmesi olan Tevkîi Abdurrahman Paşa kanunnâmesinde "Kanun-i Nısanci" başlığı altında ayrı ve özel bir fasıl bulunmaktadır. Bu fasılda, o dönem nısancılarının nizamları tafsilatlı bir şekilde verilmekte, onların resmî ve hukukî durumları belirtilmektedir. Buna göre nısanci, "tugra-i serif hizmeti ile me'murdur. Kendi dairesinde kanuna müteallik ahkâm yazılır. Mümeyyizi tashih ettikten sonra tugralarını çeker ve defteri tashih etmek lazım gelse, kendisine hitaben vârid olan ferman mucibince defterhaneden getirtip kendi kalemı ile tashih eder. Bu ferman gelince defter emini ile defter kesedarını, düzeltilmesi lazım gelen defter hakkında vazifeli kılar. Sonra tashihi yapar, fermanı da kendisi saklar, Kadiaskerlerden mühürlü kese ile gelen ehl-i cihat beratlarının tugralarını çektikten sonra ehl-i cihatın isimlerini defterlerine "sahh" çekip ve yine kesesine koyup mühürleyerek kendi kesedari ile kâğıt eminine gönderir. Divan tarafından verilen sîkâyet ahkâmını reis efendi (reisu'l-küttâb) resid ettikten sonra kesedari toplayıp kendisine getirir, tugralarını çekerdi." Kanunnâmede aynen şu ifadeler yer almaktadır: "Ve kavanin-i Osmaniye ve merasim-i sultaniye, nısancılardan sual olunagelmistir. Sâbıkta (eskiden) bunlara müftî-i kanun itlak olunmustur."

Kanunnâme, nısancılar hakkında daha tafsilatlı bilgiler vermektedir. Buna göre, nısancının vezirliği varsa vüzeray-i izam silkine dahil hükümünü verir. Eger Rumeli beylerbeyilik pâyesı var ise beylerbeyi merasimini icra edip kendisinden kıdemli Rumeli pâyesinde olan beylerbeylerden baska bütün beylerbeylere ve kadiaskerlere tasaddur eder. Bu pâye ile Divan-i Hümâyûna girip çıktıkça vezirler ile birlikte girip çıkar. Fakat arza girmezdi. Kanunnâme, arz esnasında nısancının dışarıda nerede ve nasıl selama çıkacağını da belirtmiştir. Nısancının beylerbeyilik pâyesı yok ise sadece ümerâ pâyesindedir. Kendisine nısanci bey denilmektedir. Bu takdirde Divan-i Hümâyûna ümerâ. tariki üzere gider. Ancak taht kadılarına tasaddur eder. Diğer divan hâcegânı gibi mücevveze, sof üst, lokmalı kutnî ve iç kaftanı giyer. Ata orta abayı ve orta raht vururdu. Hasları da dört yükten (400.000 akça) fazla olurdu. Nısancıların vezir-i a'zama gitmeleri için belli ve muayyen bir zaman yoktu. Sadece isti'zan (izin isteme) âdet idi.

Nısancılık, XVI. asrın sonlarından itibaren yavaş yavaş önemini kayb etmeye başladı. Bunun içindir ki, önceleri âmiri durumunda bulunduğı reisü'l-küttâbla esit duruma getirilmisti. XVII... asrın ortalarında nısancılık adeta kuru bir ünvan haline geldi. XIX. yüzyılın başlarına kadar ismen de olsa varlıklarını devam ettiren nısancılar, eski önemlerini tamamen kayb ettiler. Bu sebeple nısancılık 1836 yılında tamamen lagv edilerek vazifeleri "Defter eminine" verilmistir. Mühim işlere dair fermanların üzerlerine Bâbiâlî, diğerlerine de defter eminleri tarafından tayin edilen ve tugranüvis denilen memurlar tarafından tugra çekilirdi. 1838'de tugra-nüvislik görevi de kaldırılıp Bâbiâlî ile defter eminliği tugracılığı birleştirildi. Böylece bu hizmetin Bâbiâlî'de görülmesi kararlaştırıldı.

SARAY TESKİLÂTI

Bursa feth edilip merkez haline getirilmeden önce, Osmanogulları'na ait özel bir saray yoktu. Osmanlı Beyi, diğer emirler gibi kendi ailesi halkı ile birlikte bir evde oturur,

beylerin ileri gelenlerini ve tebeasını burada kabul ederdi. Isler, bu mütevazi evde görülmüşdü. Bu şekilde bir ikametgâhin, muhafız vs. gibi fazla sayıda yardımcı kimselere de ihtiyacı yoktu. Nitekim bir katip, birkaç çavuş, haberci ve az sayıda bir muhafız grubu, bütün işleri görmeye yetiyordu. Yaz aylarında, genellikle bey evinin karsisindeki ulu çınarların serin gölgelikleri, toplantı yeri olurdu. Yaz mevsimindeki bu toplantılar, Osmanlıların Söğüt bölgesine yerleşmeden önceki göçebelik dönemini hatırlatıyordu. Zira bu dönemlerde, asiretin ileri gelenleri açık havada, beyin çadırının önünde toplanıp işleri görüşüyor ve bir karara varıyorlardı. Bununla beraber zaman zaman sefer veya herhangi bir sebeple hareket halinde bulunan beyler, eski Türk âdetlerine göre at sırtında da toplantılar yaparlardı. Böyle toplantılarda sadece sıfahî kararlar verilirdi. Bey, Cuma günleri Cuma namazında hazır bulunurdu. Bu, beyin tebeasıyla görüşmeye, onların dert ve şikâyetlerini dinlemeye vesile olurdu. Bu dönemdeki bütün âdet ve merasimler, Oğuz töresince icra olunurdu.

Orhan Bey, Bursa'ya feth edip iş başına geçtikten sonra beyliği her sahada teşkilâtlandırmaya gayret etmişti. Bunun içindir ki bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti için onun döneminden itibaren bugünkü mânâda "devlet" denebileceğini kayd ederler.

Gerçekten, Osmanlı Devleti, gelişip büyüdüğü, hükümdarlarının oturdukları saraylar da bu gelişmeye paralel olarak büyümüş ve ihtisamları artmıştı. İlk Osmanlı sarayı, mütevazi bir şekilde Bursa'da yapılmıştı. Bundan sonra Edirne'de saraylar inşa edilmisti. İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından bugünkü Bâyezid'de İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu sahada bir saray yaptırılmıştı. Fakat daha sonra begenilmeyen bu sarayın (Eski saray) yerine Marmara ile Haliç arasında bulunan çıkıntılı tepe (Sarayburnu) üzerinde yeni bir saray inşa edilmisti. Yeni saray adı verilen bu saray (Topkapı Sarayı), padişahın ailesine mahsus daireler (harem), Enderûn ve dış hizmetlerle alâkalı Birûn adı verilen üç kısımdan teşekkül etmekteydi. Fâtih'ten sonra gelen Osmanlı padişahları, 1400 metre uzunluğunda "Sûr-i Sultânî" denilen yüksek ihata duvarı ile çevrili olan bu sarayda ikamet ettiler.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından insasına başlanılan ve XIX. yüzyıl ortalarında Dolmabahçe Sarayı'na taşınmaya kadar yaklaşık dört asra yakın Osmanlı padişahlarına hizmet eden Topkapı Sarayı'na, hemen her Osmanlı padişahı bir ilavede bulunmuştu. Bu saray, 3 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu karar ile müze haline getirilmiştir.

Orhan Bey'in, Bursa'nın iç kalesinde bir sarayı vardı. Fatih devrine kadar gelen Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılan Bursa sarayından Evliya Çelebi de bahs etmekte, ancak sarayın bu hükümdardan sonra rahbet görmediğini, sadece muhafız bostancılarının burada bulunduğunu kayd etmektedir. Mâfih, Bursa büyük bir yangın ve depreme maruz kaldığı için Evliya Çelebi'nin bahs ettiği sarayın, Orhan Bey devrinden kalan bina olmadığı söylenebilir. Ayrıca 1402'deki Ankara Muharebesi'nden sonra Bursa'nın maruz kaldığı Mogol istilası esnasındaki yangın ve yağmalamalar da düşünülecek olursa Orhan döneminden XVII. asra pek fazla bir şeyin kalmayacağı kanaatine varılabilir.

Bursa sarayı hakkında bilinenler pek fazla değildir. Teşkilat ve iç taksimatı ise hemen hemen hiç bilinmemektedir. Sadece, muhafazası için kapıcılarının, muhtelif hizmetler için iç halkının ve harem kısmının bulunduğu söylenebilir. Edirne'nin fethinden sonra da Bursa bir müddet daha devlet merkezi olmakta devam etmişti.

Bilindiği gibi Rumeli fetihlerinin başladığı sıralarda Osmanlı Devleti'nin merkezi Bursa idi. Edirne'nin fethinden sonra da burası hemen terk edilmedi. Bununla beraber Edirne'de ilk sarayın Murad Hüdavendigâr (I. Murad) tarafından h. 767 (m. 1365) yılında yaptırıldığı ve yerinin de bugünkü Selimiye Camii'nin bulunduğu yüksek yerde veya yakınında olduğu ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi, kendi zamanında bu sarayın bulunduğunu ve Musa Çelebi tarafından etrafının bir duvarla çevrilmiş olduğunu bildirir. Yine onun yazdığına göre, Kanunî Sultan Süleyman da bu sarayı tamir ettirmiş ve acemi oğlanlarına tahsis etmiştir. Bu eski saraydan günümüze kadar bir iz kalmamakla beraber, Selimiye Camii'nin

üst tarafındaki Saray Hamami denilen Çifte Hamam harabesinin bu saraya ait hamamin kalintisi olduğu kabul edilmektedir.

Edirne saraylarının en meshuru, Hünkârbahçesi Sarayı denilen Yeni Saray olup burada harem daireleri ile diğer teskilâtlar vardı. Yine Evliya Çelebi'nin kaydına göre önceleri kuru halinde bulunan bu yer, Sultan Birinci Murad tarafından imar edilmiş, fakat Sultan II. Murad, Tunca nehrinin kenarında bulunan bu mevki köşkler ile süslemişti. Kendisinden sonra gelenler de buraya ilaveler yaparak Kanunî zamanında mükellef bir hale getirmişlerdi.

Istanbul'un fethinden üç yıl sonra, yani 1457 senesinde Edirne şehri büyük bir yangın sonunda tamamen yok olmuş gibiydi. Bu arada saray da yangından zarar görmüştü. Bunun için şehrin yeniden imarı sırasında Fâtih'in emri ile yeniden Hünkârbahçesi Sarayı diye anılan yerde inşa edilen sarayda altı bin iç oğlani ile besyüz civarında bostancı vazife görüyordu. İç oğlanları, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi muhtelif kogoslar halindeydiler. Bostancılar hem Edirne sarayı bahçelerine hem de Edirne'de bulunan Mamak, Çömlek ve Mesihpaşa bahçelerine bakıyorlardı. Ayrıca Edirne Bostancibasisinin idaresinde şehrin inzibat işleri ile de mesgul oluyorlardı. Hükümdarlar, İstanbul'da ikamete başlamadan önce Edirne sarayında, muhafız kapıcılar ve kapıcıbasılar vardı. Bunlar sonradan kaldırılmışlardı. Onların yerine bostancılar bakmaya başlamışlardı. Edirne sarayındaki iç oğlanların kidemlileri, üç senede bir İstanbul'daki yeni sarayın Enderûn kısmına veya kapi kulu süvari ocaklarına verilirlerdi. Keza Bostancılar da zamani gelince kidemlerine göre Yeniçeri, Sipahi veya Müteferrika olurlardı.

Edirne sarayı da İstanbul'daki yeni sarayda olduğu gibi Enderûn, Birûn ve Harem kısımlarından meydana geliyordu.

ENDERÛN

Osmanlı Devletinde XV. asır ortalarından itibaren medrese dışında en köklü ve sağlam ikinci eğitim kurumu, Enderûndur. Sarayın, Enderûn halkını, devsirme denilen bazı hristiyan tebea çocukları veya harplerde esir alınıp yetistiren gençler meydana getiriyordu. Bunlar, devsirme kanununa göre sekiz ila on sekiz yaşları arasında toplanıp önce Enderûn dışındaki Edirne Sarayı, Galatasarayı ve İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda terbiye ve tahsil görüp Türk-İslâm âdet ve geleneklerini öğrendikten sonra Enderûn'daki ihtiyaç ve kidemlerine göre yeni saraydaki küçük ve büyük odalara verilirlerdi. Bunlar, burada da tahsile devam edip saray âdap ve erkânini öğrendikten sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarından birisine çıkarılırlardı. Bundan sonra da en mümtaz oda olan Has oda gelirdi. Kiler ve Hazine odasındaki eskiler, yani kidemlilerin seçmeleri münhal vukuunda (bosaldığında) buraya verilirlerdi. Veya zamanları gelince kapikulu süvarisi olarak dışarı çıkarılırlardı. Bu odaların en ilerisi ve mümtazi olan Has oda idi ki, asıl Enderûn ağaları bunlardı. Gerek devsirme sistemi, gerekse İç oğlanları hakkında aşağıdaki bilgiler konuya daha bir açıklık getirecektir.

Devsirme olarak alınıp sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetistiren çocuklara, İç oğlani denirdi. Rivayete göre Osmanlı sarayında İç oğlani istihdâmı Yıldırım Bâyezid zamanından itibaren başlamıştır. İç oğlanlarının bedenî eğitimlerine de önem verilirdi. Ok atmak, mızrak kullanmak, cirit ve çomak oynamak, binicilik gibi hareketler, o dönem için basit bedenî hareketler olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı bunlar kuvvetli, çevik ve dayanıklı olurlardı. Bazan odalar arasında müsabakalar yapılırdı. Bunlar, mensup oldukları odalara göre hizmet ve sanat öğrenirlerdi. Öyle anlaşıyor ki, İç oğlanları II. Murad zamanına kadar silah eğitiminden başka eğitim görmüyorlardı. Bu dönemde saray, Osmanlı Devleti'nin kültürel, siyasî ve askerî gelişiminin ana yönlerini belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Bu bakımdan saray, en parlak ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir.

HAREM

Topkapi Sarayı'nda ikinci avlunun solunda Divân-i Hümayunun arka kısmında yer alan Harem-i Hümayun, genellikle Haliç'e nâzir çeşitli sofalar, koridorlar, daireler, odalar, çeşmeler ve hizmet binalarından meydana gelmekte idi. Buraların üzerleri kubbeler ve tonozlarla örtülüydü. Duvarları en değerli çini ve mermerlerle kaplı olduğu gibi en güzel kitâbe ve yazılarla da süslü idi. Gerek mimarî form, gerekse bezemeleri açısından yüzyılları burada iç içe ve yan yana görmek mümkündür. Harem, Osmanlı padişahlarının hususi evi konumunda olan binalar manzûmesidir. İslâm dünyasında eskiden beri yaygın olarak bilinen bir terim olarak harem, sarayların ve büyükçe evlerin sadece hanımlara tahsis edilen bölümü ve selamlığın mukabili olarak kullanılmıştır. Topkapi Sarayı da Osmanlı padişahlarının sarayı olduğundan, padişahın aile efradı ve onlara hizmet eden kadınlara tahsis edilmiş bölümüne Harem-i Hümayun denilmiştir. Haremin (aile) reisi ve efendisi padişah olduğuna göre buradaki hiyerarsi ile mevcut binaların konumu, tefrisi, mesafeleri hep hünkâr dairesi esas alınarak belirleniyordu. Böylece vâlide sultan, hasekiler (kadın efendiler), sehâdeler, padişah kızları (sultanlar), ustalar, kalfalar ve câriyelerin daireleri belirli bir tertip içerisinde yer alıyorlardı.

Harem halkını, padişah, vâlide sultan, padişah hanımları, sultanlar ve sehâdeler gibi haremden hizmet edilenler ile ustalar, kalfalar, câriyeler şeklinde hizmet edenler olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür.

AK VE KARA HADİM AGALARI

"Aga-i Bâbu's-Saâde" denilen kapi agası, hadim ak ağalarından olup yeni sarayın baş nâziri, ve "Bâbu's-Saâde"nin âmiri idi. Baska bir ifade ile bunlar, Osmanlı sarayının "Bâbu's-Saâde" denilen kapisini muhafaza ile vazifeliydiler. XVI. asrın sonlarına kadar sarayın en nüfuzlu agası Bâbu's-Saâde veya Kapi agası idi. Atâ tarihinde belirtildiğine göre Kapi agalığı ile Hazinedar basılık, Saray agalığı ve kilerci basılık, Sultan İkinci Murad zamanında ihdas edilmişlerdi. Kapi agası, Harem'in en büyük zâbiti durumunda idi. Kapi agasının emrindeki Ak hadımlar, sarayın kapisini muhafaza etmekte olup sayıları otuz civarında idi.

Kara hadim ağaları ise kadınların bulunduğu harem kısmında vazife görüyorlardı. Kara hadımların en büyük âmirine "Dâru's-Saâde Agası" veya "Kızlar Agası" denirdi. Bunlar harem kısmında bulundukları için kendilerine "Harem Agası" da deniyordu.

BİRÛN ERKÂNI

Osmanlı sarayının dış hizmetlerine bakan ve sarayda yatıp kalkma mecburiyetinde olmayıp dışarıda evleri bulunan kimselerdir. Bunlar, padişah hocası, hekimbasi, cerrahbasi, göz hekimi, hünkâr imami gibi ulemâ sınıfından olanlarla sehremini, matbah-i âmire emini, darphâne emini ve arpa emini gibi mülkiyeden olan sivil vazife sahipleri idi. Bunlardan baska sarayın Enderûn dışındaki hizmet erbabından olup emir-i âlem, kapıcılar kethüdasi, çavusbasi, mirahur, bostancı ve bunların maiyetinde bulunan memurlar da "Bîrûn" erkânı içinde yer alıyorlardı.

Bîrûn'da hizmet eden ilmiye sınıfı ile "Agayan-i Bîrûn" yani dış ağaları denilen ağalar, sarayın Harem ile Enderûn kısmının haricindeki yer ve dairelerde oturup işlerini görürlerdi. Akşam olunca da evlerine giderlerdi. Bunlar, Enderûn ağaları gibi sıkı bir disipline tabi olmadıkları gibi sarayda yatıp kalkma mecburiyetleri de yoktu. Bunlardan isteyenler sakal da bırakabilirlerdi. Bîrûn teşkilâtının bütün tayinleri, sadr-i azam tarafından yaptırıldı.

Osmanli Devletinin kuruluşundan sonra, saray teskilâtı da diğer müesseseler gibi gelişme gösterdi. Bursa ve Edirne saraylarından sonra, İstanbul'un fethi üzerine bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binâsinin olduğu yerde, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından Saray-i Atîk denilen eski saray kuruldu. Daha sonra yine Fâtih tarafından Saray-i Cedid adı verilen Topkapı Sarayı yaptırıldı.

Bu saraylar pâdisâhların hem ikâmet ettikleri yer ve hem de bütün devlet işlerinin görümlüp karar verildiği en yüksek devlet dâiresiydi.

Osmanli Devletinde saray teskilâtı üç kismiden meydana gelmekteydi:

- 1) Bîrûn adı verilen dış kısım,**
- 2) Enderûn adı verilen iç kısım,**
- 3) Harem-i hümayûn.**

Sarayın Bîrûn adı verilen kısmi sarayın dışı, yâni Babüs'saâde hâricindeki teskilâtıdır. Sarayın Bîrûn teskilâtının işleri çeşitli olduğundan, her birinin memurları da ayrı ayrı sınıflardandı.

Burada görevli olan ilmiye sınıfı ile Bîrûn ağaları denen ağalar, sarayın hem harem ve hem de enderûn kısmının hâricindeki yerlerde ve dâirelerde bulunup, vazifelerini yaparlar ve aksamaları evlerine giderlerdi. Bîrûn teskilâtına âit bütün tâyinler sadr-i âzam tarafından yapılırdı.

Enderûn: Sarayın bu kısmi yüksek dereceli devlet memuru yetistiren bir mektep ve terbiye yeri idi. Pâdisâhlar bir kısmi sarayda ve bir kısmi da orduda olmak üzere Müslüman Türk terbiye ve kültürü ile yorgulmuş, kendilerine sâdik bir sınıf yetistirdikten sonra, Osmanli devlet idâresini bunların eline vermiştir.

Küçük yastaki devsirme denilen çocuklar, saraya alınmadan sivil Müslüman Türk âilelerin yanında büyük bir îtinâ ile yetistirilerek, Müslüman Türk terbiyesi görürlerdi. Dîni bilgileri ve Türkçeyi öğrenirler daha sonra saraya alınırlar, burada da mükemmel bir tahsil gördükten sonra, sıraları gelince liyâkat ve kâbiliyetlerine göre saray hâricindeki çeşitli devlet hizmetlerine tâyin edilirdi. Sarayda her kogusun ve sınıfın fertlerinin kaydına mahsus defterler olup, bunların saray terbiyesi üzere yetismeleri için her kogusta lala tâbir edilen hocalar vardı.

Osmanli Sarayı, hem devletin en yüksek idâre organı ve hem de en yüksek idârecilerini yetistiren bir müessese idi. Sarayın kendine mahsus usûl ve erkânı vardı. İslâm ahlâkının ve insanlık seciyesinin en güzel örnekleri burada yasanır ve buradan Osmanli ülkesine ve dünyâya yayılırdı.

Harem-i Hümayûn: Pâdisâhin âile efrâdının; pâdisâh kadınlarının, pâdisâhin kız ve erkek çocukları ile harem ağalarının ve muhâsiplerinin oturduğu yerdı. Yerlesim olarak vâlide sultanın dâiresi, sehâdeler mektebi, pâdisâhların yatak odaları, câriyelerin yetistigi yerler gibi bölümleri vardı. Haremde; vâlide sultan, baskadin efendi, pâdisâh kızları, gedikli kadın, hizmetçi (câriye)ler bulunurdu.

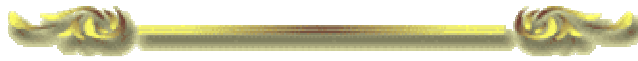
Osmanli sarayının harem bölümü, hânedan mensuplarının husûsî âile hayatlarını yasadıkları yerdı. Devletin bütün müesseseleri ve cemiyet hayatında olduğu gibi, buradaki günlük hayat da, İslâmiyetin esaslarına Türk örf ve an'anesine titizlikle riâyet edilerek yürütülürdü. Harem-i Hümayûnda bulunanlar, küçük yaşlarından îtibâren çok titiz ve ciddî bir eğitimden geçirilerek yetistirilir, sarayın müstesnâ âdâb ve terbiyesine uymasına îtinâ gösterilirdi.

Asırlar boyunca cihan-sümûl Osmanli Devletini idâre etmiş, ülkeler fethetmiş, ilim ve irfânın ilerlemesine, medeniyetin yükselmesine ve yayılmasına hizmet etmiş pâdisâhlarla, mümtaz

ahlâk, iffet, sefkat, merhamet ve hamiyet nümûnesi hanım sultanlar, hep bu Harem-i Hümâyûnda terbiye edilerek yetismislerdir. Haremde, hânedan âilesinin yasayisini düzenleyen çok muazzam bir tesrifât, (protokol) vardı. Harem teskilâtı ve müessesesini anlatan çeşitli târihî vesikalar mevcuttur.

Harem-i Hümâyûnda bulunan câriyeler, Islâm ordularinin düşmanlarla yaptığı harplerde esir edilen kadın ve kızlarla, pâdisâha hediye edilenlerden hizmetçi olarak sarayda bulunarlardı. Bunların çoğu hizmetçi olarak hanım sultanların ve haremde vazifeli kadın görevlilerin emrinde hizmet ederek yetisirdi. Câriyelerin hepsi, uzun süre çok ciddi bir terbiyeden geçirilir, Islâm ahlâki ve Türk örfüne göre yetistirilir, çeşitli hizmetlerle vazifelendirilirdi. Temayüz edenlerinden pek azı, pâdisâhin özel hizmetlerini görmekle de vazifelendirilirdi. Bu dereceye yükselmek, câriyeler için pek büyük bir meziyet ve mazhariyetti ve uzun terbiyelerden sonra ulaşırdı. Gerek pâdisâhin ve gerekse Harem-i Hümâyûnda bulunan diğer hânedan mensuplarının hizmetlerindeki câriyelerle olan muâmeleleri, Islâm hukûkuna uygundu. Keyfilikten, zevk ve safâya zebunluktan uzak olup, Islâmiyetin târif ettiği mesru âile hayâtının bir nümûnesiydi. Câriyelerden çoğu kendiliklerinden Müslüman olur, ya sarayda şerefli bir ömür sürerler veya münâsip kimselere zengin çeyizlerle gelin edilirler, yuva kurarlardı.

Eski ve ortaçağlardaki krallık ve imparatorluk saraylarında yaşanan zevk ve safâhat âlemleriyle, bilhassa saraya mensup kadınların karistigi entrikaların sehvetleri kamçılayan hikâyelerini dinleyip yazmaga alismis bâzi Avrupalı muharrirlerle, onları taklit eden yerli isimler, hiçbir yabancinin girmemis, hiçbir uygunsuz haber duyulmamis olan Osmanlı sarayında da bu kâbil olayları çok arastirmislar, yazacak hiçbir sey bulamamislardır. Asirlar boyunca devam etmis bir hânedan âilesinden süpheli rivâyetler hâlindeki tek tük olayı ise, geniş hayalleriyle süsleyip bire bin katarak anlatmislardır. Bilhassa Batı insaninin ulasmayı gâye edindigi zevk ve safâhat hayâtının Avrupa saraylarında görülen nümûneleri; onların târihte emsalsiz bir ihtisam sâhibi Osmanlı sarayında da benzeri bir hayat hayâl etmelerine sebep olmustur. Çünkü Avrupalı için iktidar ve maddiyatin zevki ve safâyı teminden baska nihâî bir maksadi yok gibidir. Harem kelimesiye, özellikle son zamanlarda çeşitli bahânelerle istismar edilmis, Müslüman-Türk ahlâkinin besigi âile yuvasi, çeşitli bozuk düşünce sâhiplerinin uydurma sözleriyle lekelenmek istenmistir. Bu maksatli iftiralarla dolu yazıların hedefi; târihteki, Türk ahlâk ve devletini asagi düşürmektir. Bu tip maksatli yazıların hiçbir vesikasi ve degeri de yoktur. Harem kadınlarının hiçbir, devrinde kendi hayâtini ve haremi anlatan kitap yazmamistir.

[Free Web Hosting Provider](#) - [Web Hosting](#) - [E-commerce](#) - [High Speed Internet](#) - [Free Web Page](#)

<script language="javascript" type="text/javascript"> document.write('<a
s/webservices/general/L19/152491033/TopRight/ISP/MWS_Monster_BUT_84_9487/120x60_Monstercom_Sep07.html.html/5750572b76
target="_blank">'); &
s/webservices/general/L19/152491033/TopRight/ISP/MWS_Monster_BUT_84_9487/120x60_Monstercom_Sep07.html.html/5750572b76
target="_blank"><img src="http://view.atdmt.com/MON/view/ntdnlmon0810000349mon/direct/01152491033" border="0" /&c

Search the Web

Search

powered by

YAHOO!search

close X

Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teşkilat

Osmanlı Devletinde kurulan ilk düzenli kara kuvveti yaya ve müsellemlerdir.Bu kuvvet Orhan Gazi'nin veziri Aleaddin Paşa ve Çandarlı Kara Halil'in önyak olmalarıyla kurulmuştur.Piyade (yaya) ve süvari (müsellemler) olmak üzere iki kısımdan oluşur.Ancak fetihlerle genişleyen Osmanlı Devletine bu kuvvetler yetersiz kalmaya başladı.Ve yeni bir askeri teşkilata ihtiyaç doğdu.Bunun üzerine Kapıkulu ocağı meydana getirildi.

Kapıkulu Ocakları

Piyadeler:

1.Acemi Ocağı:

İlk Acemi Ocağı Gelibolu'da Çandarlı Kara Halil ve Rüstem Paşaların önyak olmalarıyla Murad I. zamanında kuruldu.Acemi Ocağına savaş esirlerinin beşte biri (Pencik) ve Osmanlı tobasında bulunan Hristiyanların çocukları (Devşirme) alınırdı.Bu esirlerle çocuklar önce Anadolu'da Türk ailelerin yanına Türkçeyi ve Türk gelenek ve göreneklerini öğrenmeleri için verilirdi. Küçükler oda hizmetinde büyükler ise devlet ileri gelenlerinin hizmetine veriliyorlardı.Sonra bunlar, yer açıldıkça Yeniçeri Ocağına ya da Bostancı Ocağına girerlerdi.

2.Yeniçeri Ocağı:

Kapıkulu Ocaklarının en önemlisidir.Mevcudu devamlı değişmekle beraber orta sayısı hiç değişmemiştir.Bu ortalar üç kısma ayrılmıştır.

a)Yaya Ortaları:

En eski yeniçeri ortalarıydı.Bunların her biri Deveci,Tekke,Katrancılar,İmam,Haseki,Solak,Zağaracılar,Turnacılar,Seksoncu, Zemberekçi,Tüfenkçi ortaları gibi adlar alırlardı. Ortabaşlarına yayabaşı adı verilirdi.Bu ortalar diğer (Ağa ve Sekban) ortalarına göre imtiyazlı idiler. En önemli hudut kalelerine muhafız olarak bu ortalar gönderilirdi.

b)Sekban Bölükleri:

Yaya ve atlı olmak üzere iki kısımdı.33. bölüğüne Avcı başlarına ise sekbanbaşı denirdi.1451 yılına kadar yeniçeriocağından ayrı bir bölümdü bu tarihten sonra Yeniçeri ağalarının sekbanbaşı olması kuralı getirildi.Piyade ve süvari sekbanlar padişahla birlikte ava çıkarlardı.

c)Ağa Bölükleri:

Bayezid II. zamanında kuruldu.Padişahın cülûsu sırasında bazı Yeniçerilerin isyankar hareketleri sonucu sekbanbaşlarının Yeniçeri Ağası olma usûlü kaldırıldı.Bunun yerine sarayda padişaha bağlı birinin ağa olması getirildi.

Yeniçeri Ocağının en büyük kumandanı yeniçeri ağasıdır.Padişahların tahta geçebilmeleri bu yeniçeri ağalarının onlara olan itaatine bağlı olduğu için padişahlar çoğunlukla bunları en güvendikleri kişilerden seçerlerdi.Yeniçeriler padişahın hassa askerlerinde olduğu için padişahla beraber sefere çıkarlar padişah çıkmazsa onlar çıkmazlardı.Seferlerde çadırlarını Otağ-ı Hümayunun etrafına kurup Otağa yabancı birinin girmesini engellerlerdi.Savaşlarda da ordunun merkezinde bulunurlardı.

4.Cebeci Ocağı:

Yeniçerilerin tüm silah araç ve gereçlerinin bakımı onarımı ve muhafazasıyla görevli teknik bir sınıftır.Ayrıca tüm bunların harp alanına nakilleriyle de görevliydi.Bu ocaktan olanlar yeniçeriler gibi Acemi ocağından yetişmeydi.Tüm Kapıkulu ocakları gibi bu ocak da 1826 da kaldırıldı.

5.Topçu Ocağı:

Osmanlı ordusunda top Murad I. devrinden beri kullanılıyordu.Fakat topçu ocağının kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir.Osmanlı topçuluk Fatih devriyle gelişmeye başlamış 16.yy'da ise en mükemmel haline gelmiştir.Bu zarfta Osmanlıların kazandığı zaferlerde topların büyük payları vardı.Bu ocağın kışlaları ve dökümhaneleri bugünkü Tophane denilen semttiydi.Burada top dökümcüleri tarafından (Rihtegâni top) tarafından dökümler yapıldı. İmparatorluğun gelişmesiyle beraber

buradaki dökümhaneler yetersiz hale geldi bunun üzerine Anadolu ve Rumeli'de yeni dökümhaneler yapıldı ayrıca 18.yy'da sürat topçuları ocağı kuruldu. Böylece topçu ocağı hem yeterli kapasiteye ulaştı hemde teknolojik gelişmelere ayak uydurabildi.

6.Lağımcı Ocağı:

Lağımclar kale kuşatmalarında yeraltından yollar yaparak fitil ve barutla kale duvarlarını yıkmakla görevli bir teknik sınıftı.Bir kısmı Cebeci ocağına bağlı bir kısmı ise tımar ve zeamet sahibi idi.Lağımcların başına Lağımclarbaşı denirdi.Tımar sahibi olanlar Cebecibaşına bağlıydı.

7.Humbaracı Ocağı:

Humbaracılar savaş sırasında humbara (Demirden veya tunçtan içi patlayıcı madde dolu top veya elle atılan bir savaş aleti.) kullanmakla görevliydi.Humbaracılar Cebeci ve topçu ocağına bağlı olmakla birlikte kale muhafazasında görevli humbaracılar da vardı.Cebeci ocağına bağlı humbaracılar daha çok humbara yapımıyla uğraşıyorlardı.Topçu ocağına bağlı humbaracılar ise savaşta bu savaş aracını kullanmakla görevliydi.

Süvariler:

Kapıkulu Süvari Ocağının temeli Murad I. zamanında sipahi ve silahtar birliklerinin kurulmasıyla atıldı.Sonra sağ ve sol ulufeciler ve sağ ve sol garipler bölüklerinin kurulmasıyla tamamlandı.Kapıkulu süvarileri de yeniçeriler gibi padişahın atlı askerleriydi..Derece ve maaş olarak üstün olmalarına rağmen devletteki nüfuz ve savaşlardaki rol bakımından yeniçeriler daha üstündü. Yeniçeriler acemi ocağından gelirdi.süvariler ise yeniçeriler,cebeciler ve saraydaki hizmetlilerin başarı gösterenleri ve terfiye hak kazananları arasından seçilirdi.

1.Sipahi Bölüğü:

Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuştu.Bu bölük barış zamanında çeşitli vergileri toplamakla görevliydi.Bunların savaşta görevleri padişahın çadırını korumak Sancak tepesi denilen yerleri yaparak orduya yol göstermek,siper kazdırmak ve kuşatılan kalelere toprak sürdürtmektir.

2.Silahtar Bölüğü:

Bu bölüğe Harem-i Hûmayundan çıkan iç oğlanlarla Galatasaray ve İbrahimpaşa sarayından çıkanlar alınırdı.

3-4. Ulufeciler:

Ulufeciyan-ı Yesar (Sol ulufeciler),Ulufeciyanı Yemin (Sağ ulufeciler) bölükleri mensupları da savaşta ve barışta padişahın hizmetinde bulunurlar ;savaşta hazineyi ve padişahın sancağını korurlardı.

5-6. Garipler:

Gurebayı Yemin (Sağ garipler) Gurebayı Yesar (Sol Garipler) bölüklerinin en önemli görevleri padişahın sancağını korumaktır.Bu bölüklere Galata,İbrahimpaşa ve Edirne saraylarından çıkanlara ve savaşlarda büyük kahramanlık gösterenler alınırdı.Atları için büyük otlaklara gereksinim olduğundan bu süvariler doğrudan İstanbul'a değil Anadolu ve Rumeli'de muhtelif yerlere gelirlerdi.Ok,yay,balta,pala,mızrak,hançer,kalkan ve bozdoğan (gürz) kullanırlardı.

Eyalet Askerleri

Osmanlı ordusunun asıl büyük kısmıydı.Tımarlı sipahiler ve Yerlikulu teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılırdı:

a)Tımarlı Sipahiler: Eyalet askerlerinin dolayısıyla Osmanlı ordusunun en önemli kesimiydi.Tımarlı sipahiler tımar sahiplerinden ve bunların beslemekle yükümlü oldukları askerlerden meydana gelirdi.Bir seferden 2-3 ay önce tımarlı sipahilere hazır olmaları emredilirdi.Bütün sipahilerin sefere katılması zorunluydu.Sipahilerin subaylarına Alaybeyi denirdi.Her alaybeyi 1000 sipahiye kumanda ederdi.Silahları kılıç,ok,kalkan,mızrak idi.Başlarında miğfer üstlerinde zırh bulunurdu.

b)Yerlikulu Teşkilatı:

Yerlikulu teşkilatı üç bölüme ayrılır:

- Yurtiçi teşkilatı:
Voynuklar,cerahorlar,martalozlar,derbentçiler,belderanlar ve menzirciler gibi gruplardan meydana gelirlerdi.
- Geri Hizmet Teşkilatı:
Yaya ve müsellemler Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonra yol açmak, köprü yapmak,kale tamir etmek,zahire nakli vb. geri hizmetler ve kalelerin muhafazalarıyla görevlendirildi.
- Kale Kuvvetleri Teşkilatı:
Sınırdaki ve stratejik bölgelerde muhafızlıkla görevli askerler,azablar gönüllü ve beşlilerden oluşan kuvvetlerdir.Azablar kale muhafızlığı dışında köprücülük ve lağımçılık gibi işlerde de kullanılırdı.Gönüllü ve beşliler sınır bölgelerindeki kasabalar,şehir ve kalelerin muhafazalarıyla görevliydi.Bunlar çoğunlukla yerli halktan ve müslümanlığı kabul etmiş olanlardan seçilirdi.Gönüllüler süvari ve maaşlı olurdu.Bunların maaşlarını bölgenin maliyesi karşılardı.Beşliler bölgedeki köylerden bir mükellefiyet (beş evden bir kişi=Pençik) şeklinde toplanırdı.
- Akıncılar:
Hafif süvari birliği idi.Rumeli'de hudutlara yakın yerlerde bulunurlardı.Devamlı düşman memleketlere akınlar yapıp para,mal ve esirler elde ederlerdi.Bu arada elde ettikleri bilgileri merkeze bildirirlerdi.Savaş zamanında ordunu 3-4 günlük mesafe ile önünde giderler keşifte bulunurlar,yol ve köprüleri emniyete alırlardı.Silahları pala,mızrak,kılıç,kalkan ve "bozdoğan" denen gürzdü.

Osmanlı Ordusu'nun Savaş Düzeni:

Osmanlı ordusu savaş durumunda ve yürüşlerde merkez sağ kol ve sol kol düzenini alırdı.Ordu yürüyüş halindeyken baskın tehlikesini önlemek için önde akıncılar ilerlerdi. Akıncıların gerisinde ise yol açan köprüleri tamir eden yol göstermek için kazık çakan kazmacılar yürürdü.Onların gerisinden azablar ve karakol kuvvetleri gelirdi.Osmanlı ordusu genellikle geceyarısı yürüyüşe çıkar ertesi gün öğleye kadar yürüyüş devam ederdi.Geceleyin yolu ve ordugâhı aydınlatmak için meşaleler kullanılırdı.Savaş meydanında da hilal ya da at nalı şeklinde pozisyon alınırdı.Merkezde yeniçeriler onların önünde toplanır,topların önünde ise azablar bulunurdu.Sağ ve sol kollarda ise eyalet askerleri bulunurdu.Savaşta düşman hilalin merkezine çekilir sonra çevresi sarılıp yok edilirdi.

Osmanlı'da Toprak İdaresi

Arazinin Bölünmesi: Osmanlı'da toprağın bölünmesine ilişkin meseleleri düzenleyen kurallar ancak belirli olaylara çözüm şekli getiren fetvalarda ortaya konuluyordu.Bunların en tanınmışları şeyhülİslam Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan Maruzatı Ebussud'da yer alır.1858 tarihli arazi kanunu Osmanlı Devletinde daha önce uygulanmakta olan toprak türlerini bir sistem halinde düzenlemişti.Buna göre topraklar bağlı olduğu hukuki rejim ve statüsüne göre 5 kısma ayrılırdı. Genellikle Osmanlı Tarihiyle ilgili eserlerde bu toprakların 3'e ayrıldığı görülür.(Öşri,Haraci ve miri) Mali,iktisadi, ve sosyal ilişkiler yönünden elverişli sayılabilecek bu sınıflandırma mülkiyet tasarruf ve topraktan yararlanma şekilleri bakımından eksik kalmaktadır.Arazinin hukuki yönü bakımından topraklar şu bölümlere ayrılıyordu.

- Mülk Topraklar
- Metruk Topraklar
- Ölü Topraklar
- Vakıf Topraklar
- Miri Topraklar

-Mülk Topraklar:

Mülkiyet suretiyle tasarruf edilirdi.Arazi sahipleri topraklarını hiçbir izne bağlı olmadan diledikleri gibi kullanabilirdi.Mülk topraklar dört çeşittir:

*-Arazii Öşriyye:

Yeni fethedilen bir ülkenin halkı müslümansa ya da bu yere müslümanlar yerleştirilirse böyle yerler öşri arazi olarak kabul edilirdi.

*-Arazii Haraciyye:

Harac-ı Muvazzaf ve Harac-ı Mukaseme adıyla iki çeşit vergi toplanırdı. Öşri ve haraci arazi sahibi olanlar eğer vasiyet vermeden ölürlerse araziye devlet el koyardı.

*- Daha önce devlet malı olan toprakların hazine ihtiyacı ya da gelirlerinin giderlerini karşılayamaması durumunda mülkiyet ve tasarrufunun şahıslara devredildiği araziler.

*- Köy ve kasaba sınırları içinde bulunan arsalara,oturulan yerlerin tamamlayıcısı sayılan yarım dönüm kadar olan arsalar.

-Metruk Topraklar:

Kullanma ve yararlanma hakkı kamuya bırakılan topraklar.Bu tür araziler ikiye ayrılırdı.

*-Genel yollar,pazarlar,panayırılar,namazgah,iskele

*-Bir veya birkaç köyle kasaba halkının yararlanmasına ayrılan mera,yaylak ve kışlaklar.

-Ölü Topraklar:

Kasaba ve köylerden yarım saat uzaklıkta ziraata elverişsiz topraklardı.Osmanlı hukukuna göre ölü toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi izne bağlıydı.Kanunlar bu imkanı herkese tanıyordu.

-Vakıf Topraklar:

Vakıf mahiyetindeydi ve tarım yönünden büyük önem taşıyordu.Yolların köprülerin meydanların okulların ve çeşmelerin yapım ve onarım görevlerinin maddi külfetini üslenirlerdi.Vakıflar ikiye ayrılırdı:

*-Doğrudan doğruya "ayn"larından yararlanılan vakıflar

*-Yalnız sağladıkları gelirlerden faydalananlar.

Vakıf idaresi sadece vakfın mülkiyetine sahipti.Bu tür vakıfları kiralayanlar ölünce yararlanma hakkı mirasçılara geçebiliyordu.

-Miri Topraklar:

Osmanlı'da ziraat yapılan toprağın büyük bir kısmını kapsıyordu.Bu topraklarda mülkiyet devlette kalır, geniş ölçüde yararlanma hakkı ve tasarruf hakları da kişilere ait olurdu. Osmanlılar ele geçirdikleri yerleri düzenli bir şekilde kayda alırlardı.Bu kayıtları nişancı adlı görevli yapardı.Bu tespiti yapılan araziler bir çok bölüme ayrılıyordu.Bunların büyük parçalar halinde olanları şunlardı:

*-Havası Hümayun:Devlet hissesi olarak ayrılan ve geliri direk hazineye ait olan araziler.

*-Has:

Devletin yüksek memurları için ayrılırdı.Bunların gelirleri 100 000 akçenin üstündeydi.

*-Paşmaklık:

Geliri padişahın annesi kız kardeşi ve zevcelerine ayrılan araziydi.

*-Malikhane Arazisi:

Kişiye hayatı boyunca işletmek için verilirdi.Fakat satamaz ve miras bırakamazdı.

*-Vakıf Arazisi:

Geliri kamu yararına olan arazidir

*-Arpalık Arazi:

Yüksek rütbeli görevlilere çalışırken ek gelir emekli olduktan sonra da emekli aylığına benzer bir gelir oluşturması için verilen araziler.

*-Yurtluk ve Ocaklık:

Bir ülkenin fethi sırasında bazı ümeyraya yararlılıkları karşılığında verilir.

*-Zeamet :

Hizmet karşılığı tasarrufu verilen arazilerdi.Yıllık gelirleri 20 000 ila 100 000 arasında olana denilirdi.

*-Tımar:

Bir toprak parçasının gelirinin belirli bir görev karşılığı belirli şartlarla bir kişiye tahsisinin genel adıdır.Tımar sahibi kendisine verilen toprağınşeri ve örfi vergilerini alır buna karşılık savaş zamanlarında tımarın gelirlerine göre yanında silahlı süvariler götürürdü.Özürsüz olarak savaşa katılmayan tımarlıların ellerinden arazileri alınırdu.Tımar sahibi ölünce toprağın bir kısmı varislere kalırdı diğer kısmı ise dağıtılırdı.Tımar çeşitleri ise şöyle özetlenebilir:

-İleri Hizmetlilere mahsus tımarlar:

- Tezkireli Tımar:Dağıtımı merkez tarafından yapılırdı.
- Tezkiresiz tımar:Vilayet valisi vezir veya beylerbeyi tarafından dağıtılan tımarlar.
- Benevbet Tımar:Birden fazla kişinin sahip olması ve savaşa nöbetleşe gitmesine denirdi.
- Mülk Tımar:Sahibinin elinden arazisi alınması mümkün olmayan tımarlardır.Kaydı hayat şartıyla verilmiştir.
- Merkezde bulunan humbaracı ve lağımcılara verilmiş olan tımarlar.

-Geri Hizmetlilere mahsus tımarlar:

- Eşkinici Tımarı:Savaşa katılan demektir.Kapıkulları için kullanılmazdı.
- Müsellem ve Kızılca Müsellem:Ordu hizmetinde yol ve köprü yapımı kale onarımı gibi işlerde çalıştırılır bir tımara ocak şeklinde birkaç kişi sahip bulunurdu.
- Piyadeler:Sefer zamanlarında 2 akçe gündelikle çalışırlar savaştan sonra memleketlerine dönüp ziraatle uğraşırlardı.Buna karşılık her türlü vergiden muaftılar.Yayalara piyade süvarilere müsellem denirdi.
- Yörükler ve Cambazlar:Ocak şeklinde tımara sahiptiler.Oрдuda geri hizmetlerde görevlilerdi.Toprak vergilerinin bir kısmından muaftılar.Cambazların seferlerdeki görevlerivezir ve devlet adamlarının atlarına bakmaktı.Öteki zamanlarda ise has ahır ve çayırlarda hizmet ederlerdi.Aynı hizmeti gören voynuklar hristiyan cambazlar ise müslümanlardı.

-Sefere gitme şartı olmayanlara mahsus tımarlar:

- Kale muhafızlarına verilen tımarlar:Osmanlı Devletinin sınırları genişledikçe yeni askeri ihtiyaçlar ortaya çıktı.Korunması önemli kaleler için yeni birlikler oluşturuldu.Bunlara da tımarlar verildi.Bu kuvvetler azablar,gönüllüler ve beşli gibi birlikler meydana getiriyordu.

-Şahinci,yuvacı,okçu gibi belirli hizmetlere verilen tımarlar.

-Devlet merkezinde görevli Divan-ı Hümayun katibi,müteferrika gibi hizmetlilere verilen tımarlar

-Makamı hizmette tımar,genellikle doğu illerinde bulunan kürt beyzadelerine devlete daha sadakatle bağlanmalarını sağlamak için hizmet beklemeden verilen tımarlardır.

Tımar sistemi 17.yy.başlarında niteliğini kaybetmeye başladı,aynı yüzyılın ortalarında tamamen bozuldu.Köprülüler devrinde gösterilen çabalar sistemi düzeltmeye yetmedi.Bu sistem 18.yy. da

değerini kaybetti.Tanzimattan sonra Tımarlar,kurulan süvari aialylarına tahsis edildi.Bir süre sonra ise kaldırıldı.

ASKERÎ TESKILAT

Bir toplumun "devlet" haline gelebilmesi, onun varlığına vücut veren halk ve idarecilerin "bağımsızlık" (istiklâl) kavramını tanımları ile mümkündür. Bu tanıma, sadece fikir ve düşüncede kalmayıp fiilen tatbik edilmelidir. Bu da belli sınırları koruyacak olan "askerî güç" denilen bir sınıfın mevcudiyeti ile gerçekleşir. Disiplinli ve sistemli hareket eden bir askerî gücün ifade ettiği mâna çok iyi bilindiğinden, tarihte üne kavuşmuş bütün büyük devletler, bu konu ve teskilât üzerinde hassasiyetle durarak onu muhafaza çalışmalarıdır.

Disiplinli ve devamlı bir ordunun teskili fikrinden hareketle sarf edilen çabalar, milletlerin kendi bünyeleri, bulundukları coğrafî ortam ve zamanlarına göre değişik olagelmistir. Bu sebeptendir ki, hayatlarını ziraî ürünlerle kazanan milletler gibi toprağa siki sikiya bağlı olmayan göçebe Türklerin hayatlarında hayvanlarının büyük rolü vardı. Bu, onların daha disiplinli hareket etmesini sağlıyordu. Keza bu, onların harp disiplin, oyun ve usûllerine alışmalarına da yardımcı oluyordu. Nitekim sonbaharda yapılan büyük süreklilikli avlarının sebepleri, bu önemli gerçek içinde yatıyordu. Uygurların birçok aile ve boylarının bir araya gelerek yaptıkları bu süreklilikli avları, Göktürkler'de olduğu gibi bir çeşit savaş eğitimi idi. Ekonomi, devlet ve ordu idaresi, askerî bilgi ve eğlence bu bahanelerle tatbikat sahasına konuyor, yasaniyor ve deneniyordu.

Ortaasya'lı atlı kavimlerin hayatlarının en önde gelen özelliği, hareket halinde olma idi. Fertlerin bu hareketli hayatı, topluma da bir dinamizm veriyordu. Bu hareket ve canlılığın sonucu olsa gerek ki, İslâm öncesi Türklerinde hakim bulunan anlayışa göre "kendileri bir kurt, düşmanları da bir koyun sürüsü idi." Türklerdeki bu dinamizm, Müslüman olduktan sonra daha bir kuvvetle devam etmiş görünmektedir. Zira onlar, tarihî kültürlerinin bir mirası olarak devam ettirebildikleri bu anlayışı, İslâm'ın "cihâd" ve "şehidlik" motifleri ile birleştirmişlerdi.

Düşmanlarına karşı yanıltma, ani hücum ve sızma gibi taktikleri ile tanınan Türklerin, Müslüman Arap orduları içinde yer almalarından sonradır ki, İslâm orduları geniş bir coğrafî mekânda yayılma imkânını buldular. Müslüman Türk askerlerinin İslâm ordusundaki durumundan bahs eden bir araştırmacı sunları söylemektedir:

"Bazen uygulanan usûl de yürüyüş halinde olan düşman hatlarını tuzaga düşürmek veya hemen girilen muharebe ile anları, önceden hazırlanmış tuzak bölgelerine çekmek idi. Bu taktikteki büyük avantaj, saf nizamında hücumla almış Arap süvarileri için pek söz konusu değilse de, âni hücum, yanıltıcı çekilme, kanatlara sızma, her taraftan ok yağdırma ve hücumu sür'atle tekrarlamada mâhir Türkler içindi."

Tarih sahnesinde görünen birçok millet, askerî güç olarak ifade ettiğimiz devamlı ve disiplinli orduyu ayakta tutup kendisinden istifade edebilmek için çeşitli çarelere bas vurmuştur. Bu meyanda, harplerin sebep olduğu nüfus azalmasını bir dereceye kadar ortadan kaldırmak için galiplerin, mağlup olan

toplumların çocuklarından yararlandığı da görülmektedir. Osmanlıların da bas vurduğu bu sistem, onların başarılı sonuçlar almalarına sebep olmuştur.

Özellikle kuruluş ve daha sonraki dönemlerde kullanılan sistemler ile ordunun sahip olduğu disiplin, Osmanlı ordusunu başarılı bir hale getiriyordu. Batıda bulunan Hristiyan devletlerce de farkına varılan bu duruma işaret eden bir seyyahın şu sözlerine dikkat çeken Gibbons, o seyyahın ifadesini şöyle nakleder:

"Osmanlılar, daha önceden Hristiyan ordularının ne vakit geleceklerini ve kendileri ile çatışma için müsait yerin neresi olduğunu bilirler. Çünkü bunlar, daima seferber bir halde idiler. Çavusları ve casusları, kuvvetleri nasıl ve nereye sevk etmek lazım geldiğini biliyorlardı. Bunlar, birdenbire harekete geçebilirlerdi. Yüz Hristiyan askeri, on bin Osmanlıdan daha fazla gürültü yapıyordu. Trampet bir defa vurdu mu, derhal yürüyüşe basarlardı, adimlerini kat'iyyen yavaslatmaz ve yeni bir komut verilmeye kadar kat'iyyen durmazlardı. Hafif teçhizatlı oldukları için Hristiyan mühasımlarının üç günde kat edemedikleri mesafeyi bir gece içinde kat ederlerdi."

Pek çok müessesede olduğu gibi, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinin teşkilatlarından yararlanmış bulunan Osmanlılar, bu uygulamayı askerî sahada da gösteriyorlardı. Gerçekten, Osmanlı askerî teşkilâtının, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Memlûk askerî teşkilâtları ile benzerlik arz etmesi, bu ifadelerin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber biz, daha açık bir fikir vermesi bakımından B. Selçuklu askerî teşkilâtından kısaca ve ana hatları ile bahsetmek istiyoruz.

Özellikle Alp Arslan ve oğlu Melikşah dönemlerinde devrinin en büyük askerî gücü haline gelen Selçuklu ordusu, günümüzün Milli Savunma Bakanlığı durumundaki "Divan-i Arzu'l-Ceyş" denilen bir teşkilât tarafından idare ediliyordu. Büyük Selçuklu ordusu, çeşitli kavimlerden alınarak hususi saray terbiyesi ile yetistirilmiş, tören, usûl ve protokolü bilen ve doğrudan doğruya Sultana bağlı bulunan "Gulaman-ı saray", en seçkin komutanların eğitimi altında her an emre hazır bekleyen "Hassa ordu" su ile melik, vali, vezir gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin askerlerinden kurulu idi. İsimleri "Divan defteri"nde yazılı bulunan "Gulaman-ı saray" efradı, yılda dört maaş (bistgâni) alırdı. Devletin esas askerî gücünü teşkil eden, harplere katılan ve düşmana ağır darbeler indiren "Hassa ordu"su askeri de maaşlıydı. Ayrıca vezir Nizamülmülk (öl. 485/1092) vâsitasıyla daha küçük parçalara bölünen askerî iktalarda, geçimini arazi gelirlerinden temin eden ve her zaman harbe hazır kalabalık bir süvari kuvveti (sipahiyan) de vardı. Bu sâyede Selçuklu Devleti, büyük bir askerî kuvvet bulundurma imkânına sahip olmuştur. Buna karşılık Gazneliler ile Büveyhîler döneminde askere iktâ değil maaş veriliyordu. Sikisik durum ve zamanlarda, devletin bu maaşları ödeyemediği oluyordu. Böyle durumlarda komutanlar, vilayetlerin vergilerini kendi nâm ve hesaplarına topluyorlardı. Halkla aralarında bir menfaat birliği olmadığından askerinin faaliyetleri, zaman zaman vilayetlerin harab olmasına kadar varıyordu. Halbuki askerî iktalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Türkiye Selçukluları da 100 bin kişilik bir orduya sahip bulunuyorlardı.

OSMANLILARIN İLK ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Bizans İmparatorluğu'nun hudutlarında bulunan ve Osman Gazi'ye bağlı olan Türk asiretleri atlı idiler. O dönemin iklim, harp, teknoloji ve siyasi şartlarına göre bu gerekliydi. Bu sebeple Osman Bey zamanında harplere iştirak edip fetih yapanlar bu asiret kuvvetleri idi. Asiret kuvvetleri, baslarında serdarları olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay alıyor ve zapt edilen topraklardan yerleşme hakkı elde ediyorlardı. Toprağa yerleşen Türkmenler, tasarruf ettikleri (kullandıkları) yer karşılığında Osman Gazi'ye tabi oluyorlardı. Timarlarının gerektirdiği sayıda atlı askeri de savaşa gönderiyorlardı. Osman Bey, uç beyi olduktan sonra kendisi ile yakın çevresini koruyan ve yevmiye hesabı ile ücret alan askerlerin sayısını artırdı. Bunlar, Selçuklular'da olduğu gibi "Kul" veya "Nöker" adı ile anılıyorlardı. Ulûfeli askerlerin sayısı, beyliğin gücü ile orantılı olarak artıyordu. Bu bakımdan beyliğin sınırları genişledikçe Osman Bey'in kapisindeki kul sayısı da artıyordu.

Osman Bey zamanında, beyliğin kuvvetleri, hizmetleri karşılığı ganimetten hisse alan ve feth edilen yerlere atlı asker vermek şartıyla yerleşen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen

Osman Bey'in şahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya Kul adını taşıyan bu askerler, fetih hareketlerinde henüz etkin rol oynayacak sayıya ulaşmamışlardı.

Asiret kuvvetleri ile ulûfeli askerler, ilk zamanlarda yeterli oldularsa da fetihler çoğaldıkça sayı olarak kifayet etmemeye başladılar. Bu bakımdan Osman Bey, fetihlere devam edebilmek için dinamik eleman arayışına başlama ihtiyacını duydu. Bundan sonra ihtiyaç hasil olduğu zaman Söğüt, Karacasehir, Eskisehir ve Bilecik dolaylarındaki köylerde oturan ve tarımla uğraşan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi.

Atlı olan asiret birlikleri, özellikle kale muhasaralarında fazla tesirli olamıyorlardı. Bundan başka fetihler sonucu arazi genişleyip birçok gayr-i müslimin, devletin vatandasi durumuna gelmesi ve muhasaraların uzaması üzerine asiret kuvvetleri, istenilen zamanda istenilen yere ulaşamıyorlardı. Bu sebeple Orhan Bey döneminde yeni ve devamlı bir askerî birliğe ihtiyaç duyuldu.

YAYA VE MÜSELLEMLER

Osman Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra, beyliğin sınırlarının genişlemesi ve kısa bir gelecekte, daha bir genişlemeye namzed olması, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenlemeler yapmak zorunda bıraktı. Gerçekten de beylik çerçevesinden çıkıp güçlü bir devlet haline gelmek için, düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Orhan Bey de bu görüsten hareketle önce orduyu ele aldı.

Orhan Bey'in saltanatının ilk yıllarında askerî kuvvetler, Osman Bey zamanından pek farklı değildi. Fetihler arttıkça topraga yerlesen Türkmenlerin sayısı artmış, buna bağlı olarak timarli sipahî sayısı da çoğalmıştı. Kul veya Nöker denilen sınıf, Osman Bey zamanında olduğu gibi yine ulûfe alıyordu.

Fetihlerin devami için zarurî olan ordunun organizasyonu, yani, ilk düzenli birlikler, Bursa'nın fethinden sonra ve İznik'in fethinden önce Vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Çandarlı Kara Halil'in (öl. 1387) teklifleri doğrultusunda yapılmıştı. Buna göre devamlı surette savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin bulundurulması gerekiyordu. Bu maksatla Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsız askerine "Yaya", atlı askerine de "Müsellem" adı verildi. Alaeddin Pasa'ya göre askerî sınıfa mensub olan kimseler ile vezirler, özel bir kıyafet giyerek halktan ayırd edilmeliydi. Bu sebeple, bunların giyecekleri elbise ve baslarında taşıyacakları sarığın renk ve biçimi tesbit edildi. Buna göre bunlar "Ak bürk" giyeceklerdi. Böylece tasradaki timarli sipahilerden de ayrılacaklardı.

Türk gençlerinden kurulan ve her biri bin kişi olan bu askerî birliğin efradı. Çandarlı Kara Halil tarafından seçilmişti. Asikpasazâde'nin ifadesine göre birçok kişi "Yaya" yazılmak için Çandarlı Kara Halil'e müracaat etmişti. Savaş zamanında bu gençlere önce birer, daha sonra da ikiser akça gündelik verilmesi kararlaştırıldı. Savaş olmadığı zamanlarda da ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi. Bunlar, vergilerden muaf tutuldular. Orhan Bey zamanında hassa ordusu sayılan yaya ve müsellem, kaç sancak varsa o kadar yaya ve atlı sancaga bölünerek basına sancakbeyi tayin edildi. Yaya denilen piyade sınıfının her on kişisi için bir bas (onbasi), her yüz kişiye de daha büyük bir bas (yüzbası) tayin edilmisti. Müsellem adı verilen atlı birliğin her otuz kişisi bir "Ocak" meydana getiriyordu. XV. yüzyıl ortalarına kadar fiilen silahlı hizmette bulunmuş olan bu Yaya ve Müsellem, Kapıkulu ocaklarının kurulup gelişmesiyle yerlerini onlara terk ettiler. Daha sonra Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarların katılmasıyla Osmanlı askerî teşkilâtının geri hizmet sınıfını meydana getirdiler. Bu sınıf, köprü yapımı, yol inşaatı, kale tamir ve yapımı ile hendek kazımı gibi işlerde kullanıldı.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde, yani Osman Bey zamanında beyliğin kuvvetleri iki kısımdan ibaret bulunuyordu. Bunlardan biri, Türkmen asiretlerinden sağlanan ve kendilerine hizmetleri karşılığında elde ettikleri ganimetler dışında timar da verilen atlı kuvvetler, diğeri de Osman Bey'in, ücretlerini gündelik olarak verdiği şahsî askerlerdi. Bunlara Nöker deniyordu ki tamami hür insanlardan meydana gelmişti. Orhan Gazi döneminde ise Yaya ve Müsellem adı ile yeni ve devamlı bir askerî birlik kurulmuştu.

Bu bilgilerin ışığında konuya bakıldığında zaman Osman ve Orhan Bey'ler zamanında Osmanlı ordusu, üç gruptan teşekkül ediyordu. Bunlardan biri asiret kuvvetleri, ikincisi Nöker adı verilen ve sonradan

"azab" adini alan sahsî askerler ki bir çeşit hassa orduyu meydana getiriyorlardi. Üçüncüsü de biraz önce kuruluşlarından bahs ettiğimiz Yaya ve Müselle ordusu idi.

Kuruluş döneminden baslamak üzere Osmanli ordusu "Kara" ve "Deniz" olmak üzere iki kismdan ibaretti.

OSMANLI KARA ORDUSU

Ordu-u Hümayun denilen Osmanli Kara Ordusu, genel olarak iki bölüme ayrılmakta idi. Bunlardan biri "Kapikulu Askerleri" diğeri de "Eyâlet Askerleri" adini taşıyordu. Bu askerî birliklerin her biri, gördükleri hizmetlere göre kendi içinde daha küçük kısımlara ayrılıp ona göre isimler alıyor. Bu isimler, ocak kelimesi ile bir terkip oluşturdıklarından ayrıca bunlara "ocak" deniyordu. Ocag'in en büyük subayına da "Ocak Agası" adi veriliyordu.

KAPIKULU ASKERLERİ

Kapikulu denilen bu askerî birlik, Selçuklular ve diğeri bazı devletlerde olduğu gibi "Hassa Ordu"yu meydana getirmekteydi. Bu sinifa dâhil olan askerler, devletten "Ulûfe" adıyla maas alırlardı. Burada "kapi" kelimesinin kullanılması ve devletten maas alan askerlere de "Kapikulu" askeri denmesinin sebebi, Kapi kelimesinden bizzat devletin anılmasıydı. Zira eskiden beri doğu ülkelerinde isler, hükümdar saraylarının kapisinde görülürdü. Bu tabir, Kapi müdafaasında bulunan askerler için de kullanılmakla beraber sadece onlara hasr edilmeyen bir kelimedir. Askerler için de bu kelime kullanılıyordu. İste bu sebepten dolayı devletten maas alan askerlere "Kapikulu askerleri" deniyordu.

Kapikulu askerleri başlangıçta devlet merkezinde bulunuyorlardi. Fakat ülke genişleyip muhafazası için hudud boylarında kaleler inşa edilince oralarda da ikamet etmek mecburiyetinde kaldılar.

Osmanli Devleti, Rumeli taraflarında fetihler yapıp genişlemeye başlayınca devamlı bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç hasil olmuştı. Bu da savaşlarda esir alınan ve askerî şartlara uygun hristiyan çocuklarının kısa bir müddet Türk terbiyesi ile yetistirilerek yeni bir askerî sinifin meydana getirilmesiyle karşılanmıştı. İste bu teskilât, Kapikulu ocagının çekirdeğini teskil etmişti. Kapikulu askerleri iki gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar:

1. Kapikulu Piyadesi

2. Kapikulu Süvarisi.

KAPIKULU PIYADESİ

Osmanli Devleti'nin, merkez askerî teskilât, içinde yer alan Kapikulu askerleri, Osmanli askerî teskilâtının önemli bir bölümünü meydana getiriyorlardi. Kapikulu piyadesi de kendi arasında ayrı gruplara ayrılmıştı.

ACEMI OCAGI

Osmanli askerî tarihinde, önemli yeri bulunan ve Kapikulu piyadesinin mühim bir bölümünü teskil eden yenigerilere mense' olan "Acemi ocagi", Sultan Birinci Murad zamanında Kadiasker Çandarlı Kara Halil ile Karaman'lı Kara Rüstem'in tavsiyeleri sonucu ortaya çıkmıştı. Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdiğine göre bu uygulama, Sultan Birinci Murad'ın devr-i saltanatında 763 (1361-62) tarihindeki Zagra'nın fethi ile başlamıştır. Devlet adına ve "Pencik" kanununa göre alınan esirler, Yenigeri ocagina asker yetistirmek için Gelibolu'da kurulmuş bulunan Acemi ocagina gönderiliyor ve yevmiye bir akça ücretle Gelibolu ile Çardak arasında isleyen at gemilerinde hizmet görüyorlardi. Bir müddet sonra bunlar, Yenigeri ocagina alınıyorlardi. Fakat bu esirler, fırsat buldukça kaçip memleketlerine gittikleri için bu sistem degistirildi. Savaşlarda esir edilen küçük yastaki Hristiyan çocuklari, evvela Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına verilerek (Türk'e vermek) az bir ücretle hizmet ettirilmeye baslandı.

Gerçi bu ocagin, Rumeli fatihi Süleyman Pasa zamaninda, bizzat kendisi tarafından savasta esir alinan Hiristiyan çocuklari ile basladigi belirtilmekte ise de ocagin gerçek manada müesseseselesmesi, yukarida belirtilen sekilde olmustur.

Sözlük manasiyle beste bir demek olan "pencik" harplerde ele geçirilen esirlerden, askerlikte kullanilmak üzere beste birinin alinmasi demektir.

İslâm hukukunun ganimetlerle ilgili vaz' etmis oldugu prensiplerinden dogmus olan "pencik", Osmanli Devleti'nin ilk kurulus yillarinda uygulanmiyordu. Harpler sonunda ele geçen diger ganimetler gibi esirler de gazilere taksim ediliyordu. Gaziler, hisselerine düşen esirleri, İslâm hukuku geregince istedikleri sekilde istihdam edebiliyor, istihdam yeri olmayan da onlari satabiliyordu.

Osmanlilarda Acemi oglani iki sekilde alinirdi. Bunlardan biri savaslarda elde edilen erkek esirlerin beste birinden (pencik), digeri de Osmanli vatandasi olan Hiristiyan çocuklardandi. Savaslarda elde edilen esirlerin asker olarak alinmasiyle ilgili "Pencik Kanunu" tertib edilmisti. Buna göre alinan esir oglanlara "Pencik Oglani" adi verilmisti. Elde edilen bu esirler, "Pencikçi" denilen memur tarafından tesbit edilir, bunlardan on ila on yedi yaslari arasinda olan erkek esirlerden vücutça kusursuz ve saglam olanlar devletçe üçyüz akça karsiligi satin alinirdi. Böylece Acemi ocagina ilk efrad, Pencik kanunu ile toplanmistir. Bu sistemin gelismesinde büyük ölçüde rolü bulunan Kara Rüstem de Gelibolu'da Pencik vergisini (Resm-i Pencik) toplamakla görevlendirilmisti.

Pencik oglanlarinin, Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanina verilmesi, aradaki deniz sebebiyle kaçmalarina engel olmak içindi. Bununla beraber, zaman zaman bazi esir çocuklari Avrupa'ya kaçtigi görülüyordu. Esirlerin, Türk çiftçilerinin yanina verilmesi ile ilgili kanun hakkında kaynaklarda farkli tarih ve zamanlar verilmektedir. Bu cümleden olarak Sirpsindigi savasi, Edirne'nin fethi ve Bilecik tarafina yapilan ilk akinlarda olduguna dair rivayetler bulunmaktadır.

Cüz'i bir ücretle Türk çiftçisinin yanina verilen Acemi oglanlarina çok az bir ücretin verilmesi, onlari "ben padisah kuluyum" deyip çiftlik sahibine kafa tutmaması içindi.

Acemi oglanlar, ziraat islerinde çalıştırildiklari gibi kısa zamanda Türkçe ile birlikte İslâm-Türk örf ve âdetlerini de öğreniyorlardi. Böylece yeni hayata intibak ettikten sonra bir akça gündelikle "Acemi Ocagi"na kayit ettiriliyorlardi. Burada bir müddet hizmet gördükten sonra yevmiye iki akça karsiligi "Yeniçeri Ocagi"na gönderiliyorlardi. Yıldırım Bâyezid döneminin sonlarına kadar belirtilen sekilde devam eden bu usûl, Ankara Savasi'ndan (1402) sonra fetihlerin durmasi ve iç karisikliklerin bas göstermesi yüzünden büyük ölçüde tatbik edilemez olmustu. Kapikulu ocaklarindaki kadro eksikligini gidermek için baska bir çareye bas vurmak gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli'ndeki Hiristiyan tebeadan muayyen bir kanunla ve "Devsirme" ismiyle münasib sayida Hiristiyan çocuğu alinmasina karar verildi.

Daha önce de temas edildiği gibi Ankara Savasi'ndan sonra Osmanli fetihleri durmus, bazi yerler Bizans ve Sirplara terk edilmislerdi. Gerek Çelebi Mehmed zamaninda, gerekse oğlu Sultan İkinci Murad'in ilk devirlerinde Rumeli'de fütuhat yapilamadigi için esirlerden istifade edilememisti. Bunun üzerine Osmanlilardan önceki Türk ve İslâm devletlerinde uygulanmamis olan yeni bir usûl ile devletin, Hiristiyan tebeasi olan ve yaslan uygun çocuklarindan sadece bir tanesinin Osmanli ordusuna alinmasi kararlasmisti. Böylece Hiristiyan vatandaslarin çocuklarindan asker devsimmek için bir "Devsirme Kanunu" yürürlüğe konuldu. Bu yeni kanunla, bastan basa gayr-i müslim olan Rumeli halki, tedrici surette müslümanlastirilacakti. Müslümanlastirilan bu insanlarla da Osmanli ordusu kuvvetlenecekti. Böylece devlet, bu sayede Müslüman nüfusunu koruma gibi bir hedefe de ulasmis oluyordu. Gerek Müslüman nüfusu çoğaltma, gerekse harplerde kendisinden istifade etme bakimindan iki yönden faydali olan bu Devsirme kanunu , Pencik kanunu ile asker almanin yerine geçmisti. Zaten Pencik kanunu da eski önemini kaybetmeye baslamisti.

Devsirme kanunu geregi ihtiyaca göre üçbes senede ve bazan daha da uzun bir sürede Hiristiyanlardan sekiz ila on sekiz ve bazan yirmi yas arasindaki sihatli ve kuvvetli çocuklardan Acemi Oglani alinmaya basladi. Bununla beraber 14-18 yas arasindakiler tercih ediliyordu. Önceleri Rumeli'de Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan, daha sonra ise Sirbistan, Bosna-Hersek ve

Macaristan'dan çocuk toplandı. Bu durum, XV. Muhtelif hizmetlerde bulunan Acemilerin, Yeniçeri Ocagina kayıt ve kabullerine "Çıkma" veya "Kapiya Çıkma (bedergâh) denirdi.

Devsirme usûlü, kendi dönem ve zamanına göre iyi bir sonuç vermisti. Bu sonuç hem Osmanlılar, hem de çocuğu devsirilen aileler için faydalı olmuştur. Osmanlılar açısından faydalı olmuştur, zira o dönemin bitip tükenmek bilmeyen harpleri, devamlı surette insanları yutan birer makine haline gelmişlerdi. İşte bu makinaların zararlarını en aza indirebilmek ve kendi Müslüman Türk nüfusunu koruyabilmek için devlet, gayri müslim vatandaşlarından istifadeyi düşünmüştü. Böylece hem İslâm Türk mefkûresinin daha geniş sahalarda yayılmasını sağlamak, hem de kendi asil nüfusuna dokunmamak suretiyle azınlığa düşmeyecekti. Devsirme sistemi, çocuğu devsirilenler bakımından da faydalı bir şeydi, çünkü onlar da çocuklarının içinde bulundukları mali sıkıntıdan kurtulacağını biliyorlardı. Muhtemelen çocukları devlet kademelerinde vazife alır ve yüksek bir mevkiye gelebilirdi. Bunun da kendileri için faydalı olacağı bir gerçektir. Bu sebeptendir ki kaynaklar, pek çok Hristiyan ailenin, çocuğunu devsirmeye verebilmek için adeta birbirleri ile yarıştıklarını kayd ederler. Hatta sadece Hristiyan çocuklarının devsirlmesi kanun iken feth edildikten sonra halkı Müslüman olan Bosna'dan da devsirlmek suretiyle acemi oğlani alınırdı. Zira bunu bizzat kendileri arzuluyordu.

Bilindiği üzere her saha ve konuda olduğu gibi devsirme sisteminde de arzu edilmeyen bazı suistimallerin olduğu söylenebilir. Buna karşılık devlet, gönderdiği memurlarının kanunsuz hareketlerini önlemeye gayret ediyordu. 9. Cemaziyelahir 973 (10 Ocak 1566) tarihinde Semendire Beyi ile Ivıraç Kadısına yazılan bir hükümde Acemi oğlani devsirmeye giden bir memurun hâne (ev) basına onar akça nal parası vesair kanunsuz paralar alıp 5-10 yasındaki çocukları önce alıp sonra bin ve daha ziyade akçaya tekrar babalarına sattığı bildirilmekle Yayabasılardan Ferhad gönderilip hakkıyla teftiş olunması ve memurun esyasi arasında bulunan para, kumas vesair mühürlenip defterle merkeze gönderilmesi emr edilmistir. Böylece devlet, bu ve benzeri haksizliklerin önüne geçmeyi, adaletsizliği ortadan kaldırmayı istiyordu.

II. Yeniçeri Ocagi

Avrupa'da kurulan devamlı ordudan bir asir önce vücuda getirilmiş olan Yeniçeri ordusu, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanın en mükümmel ordusu haline getirilmisti. Bu ordu, teskilât ve disiplini ile bu sifati tasimaya hak kazanmisti. Osmanlı Devleti'ni kuran ve kısa bir zamanda hududları Rusya, Lehistan, Macar ovaları ile Viyana, Venedik önlerine;

Iran, Arabistan ve Misir çöllerine kadar götüren hükümdarların en büyük dayanaklarından biri bu ordu olmuştur.

Piyade birliği olan Yeniçeri ocagının, hangi tarihte ihdas edildiği kesin olarak tesbit edilememekle birlikte bunun, Murad Hüdavendigâr zamanında yani on dördüncü asrın son yarısı içinde bir ocak halinde kurulduğu söylenebilir. Bazı kaynaklarda bu kuruluşun 1365 yılı olduğu söyleniyorsa da büyük bir ihtimalle bunun 1362 yılında olduğudur. Türkçe asker demek olan "Çeri" ile "yeni" kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen bu terim, Osmanlı Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bağlı bulunan yaya askeri için özel bir isim haline gelmiştir. Hacı Bektas-i Veli ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte (Âsikpasazâde, 204-206) zamanla bu tarıkata izafe edilerek Yeniçerilere "Taife-i Bektasiye", ocaga da Bektasî ocagi denmiştir.

Bu ocagin kuruluş sebebi, mevcut askerin azlığına rağmen, fetihlerin çoğalıp sınırların genişlemesi ve eldeki askerin de bu sınırları koruyamaz duruma gelme endisesi idi. Halbuki hem Rumeli'yi elde tutabilmek hem de yeni fetihlerde bulunabilmek için devamlı ve hükümdarın emir komutası altında bir askerî birliğe ihtiyaç vardı. Benzer teskilâtlar, yani esirlerden istifade etme sistemi, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Bu mânada Osmanlıların, Selçuklular ile Memlûkluları örnek aldıkları anlaşılmaktadır.

Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda, orduya bin kadar yeniçeri alınmisti. Bunların her yüz kisisine komutan olarak daha önce Türklerden meydana getirilen yaya askeri usûlüne uygun olarak bir "Yayabasi" tayin edilmistir.

Ocak, XV. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adı verilen bir sınıftan ibaret iken Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren (1451 senesi), "Sekban" bölüğünün de iltihakiyla iki sınıf haline gelmiş. XVI. asır başlarında ise "Aga" bölüğü denilen üçüncü bir kısım daha teskil edilmiştir. Yaya bölükleri peyderpey artarak 101 bölüğe kadar çıkmıştır. Aga bölükleri 61, Sekban bölükleri ise 34 rakamına kadar yükselmiştir.

Yeniçeriler, başlarına börk ismi verilen beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi. Bunun arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydı. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerlerdi. Fâtih kanunnâmesinde belirtildiğine göre yeniçeri taifesine her yıl beser zira' laciverd çuka ve otuz iki akça "yaka akçası" ile her birine basına sarması için altı sarı zir'a astar verilmesi hükmü konmuştu.

Her yeniçeri bölüğüne "Orta" denirdi. Her ortanın da komutanı olan ve "Çorbacı" denilen bir subayı bulunurdu. Sekban ve Aga bölüklerinde bu komutana "Bölükbaşı" denirdi. Yeniçeri ocagının en büyük komutanı "Yeniçeri Agası" idi. Yeniçeri Agası, ocagın kuruluşundan 1451 senesine kadar .ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra Sekbanbaşılardan tayin edilmeye başlandı. Bununla beraber bu kanun daha sonra değiştirilerek ocagın dışından olan kimseler de tayin edilmiştir. Yeniçeri Agası, Yeniçeri Ocagi ile Acemi Ocagi işlerinden sorumlu idi. Bundan başka İstanbul'un asayisi ile de ilgilenir ve yanında bulunan bir heyetle kol dolasıp güvenliği sağlardı. Bu sebeple hükümdarlar, bunların güvenilir ve sadık kimselerden olmasına dikkat ederlerdi. Yeniçeri Ağalarının azil ve tayini 1593'e kadar doğrudan padişah tarafından gerçekleştirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlara intikal etmiştir.

Yeniçeri Ocagi'nin en büyük komutanı olan Yeniçeri Agası'ndan başka Sekbanbaşı, Ocak Kethüdası veya Kul Kethüdası, Zagarıbaşı, Turnacıbaşı, Muhzir Aga ve Baş çavuş ta ocagın büyüklerindendi. Bunlardan başka bir de "Yeniçeri Efendisi" denilen ocak kâtibi vardı.

Yeniçeriler, maaşlarını (ulûfe) üç ayda bir alırlardı. Bu konuda ocagın en büyük âmiri olan Yeniçeri Agası ile herhangi bir nefer arasında fark yoktu. Onun için Yeniçeri Agası da bu ulûfe isine dahil edilirdi. Ulûfe, pâdisahın nezâretinde büyük bir merasimle her ortaya torbalar halinde tevzi edilirdi. Hicrî kamerî takvime göre dağıtılan ulûfenin Sali günü verilmesi kanundu.

XVI. asra kadar devsirmeden toplananlardan baskası katılamazken 990 (1582) senesinde Sultan III. Murad (1574-1595)'in, sehzedesi Mehmed için tertiplenen sünnet düğününe katılan bir sürü canbaz, hokkabaz ve oyuncunun mükafat olarak bu ocaga kaydolmaları, ocagın yavas yavas bozulmasına sebep olmuştur. Devletin kuruluşundan kısa bir müddet sonra teskil edilen Yeniçeri Ocagi, belirtilen olaydan sonra hariçten insanların ocaga girmesiyle bozulmaya yüz tutmuştur. Çünkü, eğitimsiz ve basibos kimselerin ocaga girmeleriyle bu askerî teskilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştır. Gerçekten de onların zorbalıklarını ve yaptıkları kötülöklere isaret eden (1826) tarihli bir hüküm İstanbul Kadısına gönderilmiştir. Bu hükümde şöyle denilmektedir: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ülu'l-emre itaat ediniz" âyet-i kerimesi muktezasınca kaffe-i mü'min ve muvahhid olanlar, emr-i ulu'l-emre itaat ve inkiyad ile me'mur olup bir müddetten beri Yeniçeri nâmina olan eskiya makûlesi, hilâf-i ser'-i serif, daire-i itattan huruc ederek fûrce bulması cihetiyle gerek memâlik-i mahrûsede ve gerek dârî's-saltanat-i seniyyede her bir şey çigirından çıkmış ve ol makule esrar-i nâsin garazları olan mel'aneti icra zîmninde her bir seye müdahale daiyesine düsmelerinden nasi, Ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarından emniyetleri kalmayıp rahatlarına halel gelerek bayagi alis verilerine varınca fesada varmış..." Bu hükümde de açıkça görüldüğü ve yukarıda belirtildiği gibi Yeniçeri askeri her seye müdahale eder olmuştur. Buna karşılık gerçek vazifesi olan askerliği tamamiyle unuttur olmuştur. Zira onlar, askerlik yerine esnaflıkla uğraşıyorlardı. XVII ve XVIII. asırlarda sık sık ayaklanmışlardı. Bunun üzerine ocak, "Vak'a-i Hayriye" diye isimlendirilecek olan bir karar ve hareketle 15 Haziran 1826'da Sultan İkinci Mahmud tarafından lagv edilerek ortadan kaldırıldı.

CEBECİ OCAGI

Kapıkulu askerinin piyade ocaklarından biri de "Cebeci Ocagi"dir. Kelime olarak "cebe" zirh demektir. Osmanlılar, bir nevi istilah olarak bu kelimenin mana ve kapsamını genişletmiş görünmektedirler.

Bunun içindir ki "cebeci" dendiği zaman belli hizmetleri olan bir askerî sınıf akla gelmektedir. Buna göre devletin yaya muharib askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kılıç, tüfek, balta, kazma, kürek, kursun, barut, zirh, tolga, harbe vesaire gibi ihtiyaçları olan savaş alet ve esyasi yapan veya tedarik eden ocaga "Cebeci Ocagi" denirdi. Bu ocak, yeniçerilere lazım olan harp levazimatını deve ve katırlarla nakl ederek, cephede bulunan yeniçerilere dağıtırdı. Savaş sonunda da bunları tekrar toplardı. Bu arada tamire muhtaç olanları da tamir ederek silah depolarında muhafaza ederdi.

Sefer esnasında ordu komutanları refakatına münasib bir miktar cebeci verilirdi. Bunların, kuvvetli, becerikli ve silahtan anlayanlardan olması gerekirdi. Bu maksatla Cebecibasiya bu yolda emirler verilirdi. Baris zamanında bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarında ve Tophane civarında bulunan kislalarında ikamet ederlerdi.

Bu ocagin kuruluş tarihi kesin olarak tesbit edilmekle birlikte, Yeniçeri ocagi ile birlikte veya ondan çok kısa bir müddet sonra olduğu tahmin edilmektedir. Bu ocaga girecek olanlar, "Pencik" ve "Devsirme Kanunu" devam ettiği müddetçe Acemi oğlanları arasından seçilirdi. Sonraları Yeniçeriler gibi bunların da evlenmelerine müsaade edildiginden yetisen çocukları da cebeci olurdu. Ocaga alınacak kimseler, önceleri "sakird" ismiyle alinir, daha sonra fiilen cebeci olurlardı.

Ocak mevcudu, aralarındaki münasebet dolayısıyla Yeniçeri askerinin azalip çoğalmasina bağlı olarak artar veya eksilirdi. XVI. asir ortalarında yeniçeriler 12 bin nefer iken bunların sayılan 500 kadardı. XVII. asirda (1675) te cebecilerin sayıları 4180 civarındadır. XVIII. yüzyılda cebecilerin sayısı 2500-5000 arasında degismekteydi. Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile ortadan kalkan Cebeci Ocagi, Asakir-i Mansûre ile yeniden tesis edilmisti.

Diğer Kapikulu ocakları gibi "orta" denilen ve 38 bölüğe ayrılmış bulunan cebecilerin en büyük komutanı "Cebecibasi" idi. Ortalar, kendi aralarında silah yapan, silahları tamir eden, barutları işlâh eyleyen, harp levazimatını tedarik edip hazırlayan ve humbara yapanlar gibi ayrı ayrı kısımlara ayrılıyorlardı.

TOPÇU OCAGI

Top dökmek, top atmak ve top mermisi yapmak gayesiyle teskil edilen bu ocak da, Kapikulu ocaklarının yaya kısmındandı. Efradi, Acemi Ocagi'ndan sağlanırdı. Osmanlı ordusunda ilk top, Sultan I. Murad zamanında 1389 yılında Kosova Meydan Muharebesinde kullanılmıştır. Yıldırım Beyâzid tarafından da gerek İstanbul muhasaralarında gerekse Nigbolu kusatmasında topun bir silah olarak kullanıldığı, Asikpasazâde tarafından anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin daha başlangıç yıllarında top, ordunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bununla beraber topun silahlı kuvvetlerin ağır ve önemli bir silahtı olarak ordu ve donanmaya yerleşmesini sağlayan, Fâtih Sultan Mehmet olmuştur. Kale yıkan büyük toplar ile havan topunun mucidinin de Fâtih Sultan Mehmed olduğu belirtilmektedir. Bu silahın, askeriyedeki önemi o kadar büyümüş ve devlet ona o kadar ehemmiyet vermiştir ki, patlatılamayan bir topun patlamasını temin eden kimseleri bile her türlü vergi ve rûsûmdan muaf saymıştır.

Topçu ocagının top döken kısmı ile top kullanan bölükleri ayrı ayrı idiler. Toplar, her zaman devlet merkezinde veya fabrikalarında döktürülmezlerdi. Bazen kale muhasaralarında kalelerin önünde de top imal edildiği görülmektedir. Nitekim Sultan II. Murad zamanındaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde, daha sonra da İstanbul kusatmasında develerle getirilen malzeme ile buralarda toplar döktürülmüştü.

Osmanlılar, gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak ve devamlı bir şekilde hazırlıklı bulunmak gayesiyle İstanbul'un dışında da top fabrikaları kurmuşlardı. Bu fabrikalar, hudud veya hududa yakın yerlerde idi. Bu yerler:

Belgrad, Semendire sancagının Baç (Beç) madeni, Budin, İçkodra, Praviste, Timasvar ile Asya'da İran sınırına yakın Kerkük'ün Gülanber kalesi idi. Bu topların mermilerini yapan fabrikalar da Bilecik, Van, Kigi, Kamengrad, Novaberda ve Baç'da idi. Bu mermiler (yuvarlak=gülle) için de ayrı ayrı yerlerde depolar yaptırılmıştı. Her yıl ne kadar mermi ve gülle döküleceği, Divan tarafından planlanıp

Topçubasına bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yıllık ortalama kapasitesi 20-24 bin aded arasında değişiyordu. Bu mermilerin en küçükleri 320 gram ağırlığında idi. Bunlar, "Sahî" denilen topların gülleleri idi. Sahîler, katir sirtında tasınabilen ve yalnız iki topçu eri tarafından kullanılabilen küçük, pratik, atesi seri ve müessir toplardı. "İnce Donanma"yı meydana getiren nehir gemilerinde de bunlar kullanılırdı. Kale muhasaralarında surları yıkmak için kullanılan toplar daha büyüktü. Bu topların gülleleri 70 kg. ağırlığında idi. Top mermisi döken madenlerde dökücü ustaları ve yeterince işçi vardı Dökücüler, İstanbul'daki Tophaneden gönderilirdi.

Osmanlılar, sadece madenî değil, tas gülle de kullanmışlardı. Bu gülleleri demir olanlardan ayırmak için "Tas gülle" tabirini kullanıyorlardı.

Topçu ocagının en büyük zâbitine (subayına) "Sertopî" veya "Topçubasi" denirdi. Bundan başka Dökümcübası, Ocak kethüdasi ve çavusu gibi yüksek rütbeli subayları ile "Çorbacı" veya "Bölükbası", Dökücü halifeleri" gibi subayları ile Ocak katibi vardı.

Tophanede sivil memurlar da istihdam ediliyordu. Bunlar, Tophane Nâzin ile Tophane Emîni idi. Tophane Emîni, tophaneye alınan ve sarf edilen esyanın defterini tutar ve her sene hesabını verirdi. Tophane levazımı, bunun eli ile tedarik edildiğinden vazifesi çok önemli idi. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Topçubası, Dökümcübası, Tophane naziri, top dökümcüleri kethüdasi, Tophane emîni ve Topçu çavusu Tophane ocagının yüksek rütbeli subaylarındandı.

Topçular, sayıca "Cebeciler"e yakın idiler. XVI. asırda ocagın mevcudu 1204 nefer iken, XVII. asırda bu sayı 2026'ya kadar yükselmistir. Onyedinci asrın sonlarında muharebelerin devami yüzünden sayıları 5084'e kadar çikmistir.

Oldukça islah edilmesine rağmen Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi (hal') esnasında Kabakçı Mustafa'ya iltihak eden Topçu ocagi, isyana istihak etmistir. Halbuki Sultan Selim, bu ocagın, zamanın şartlarına göre islah edilmesine ehemmiyet vermiş, derece ve itibarlarını artırmıştır. Vak'a-i hayriye esnasında topçular, devlete sadık kalarak Humbaracı ve Lagimci ocakları ile birlikte "Sancag-i Serif altına gelmişlerdi. Yeniçeri ocagının ilgasından sonra Topçu ocagi yeni sekile göre tertip edilmisti.

Topçu ocagi ile çok yakından ilgisi bulunan bir ocak daha vardır ki, bu da "Top Arabacıları Ocagi"dir. Osmanlıların ilk dönemlerinde kullanılan toplar, deve, katir ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardı. XV. asırdan sonra topçulugun büyük ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük topların dökülmesinden sonra, yenilik yapan Osmanlılar, bunları araba ile savasa götürmeye başladılar. Demek oluyor ki bu ocak, topların daha ziyade tekemmül ederek arabalarla tasınmasından sonra doğmuştur. Arabacıbası adında bir subayın komutasında bulunan bu ocak da çeşitli ortalara ayrılmıştır.

HUMBARACI OCAGI

Farsça asilli bir kelime olan humbara, içine patlayıcı maddeler doldurulmak suretiyle demirden yapılmış bulunan mermi demektir. Humbaracı da bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu (havan topçusu) demektir. Humbaranın el ile atılması (el bombası) olduğu gibi havan topu ile atılması da vardır. Ayrıca tas da atılabilir.

Daha çok kale kusatmalarında ve görülmesi mümkün olmayan hedeflere karşı kullanılan havanlar sayesinde Müslüman Türkler, dikkate değer başarılar sağlamışlardır. Topçular gibi Kapıkulu ocagina mensub bulunan humbaracı ortalığının XVIII. asırlar arasında ihdas edildiği tahmin edilmektedir. Humbaracıbası adı verilen bir subayın komutasında bulunan bu ocak mensupları, başlangıçta biri topçulara, diğeri cebecilere bağlı olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Bu ocagın esas kısmının Kapıkulu gibi maaşlı değil, timarlı olduğu bilinmektedir. Nitekim 1126 yılı Safer ayının sonlarında Humbaracıbası tarafından Payitahta gönderilen bir arizadan, Hotin Kalesi muhafazasında bulunan timarlı humbaracı neferatinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre humbaracıları topçu, cebeci, ve timarlı olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.

Bulunması gereken birçok vesikada isimleri zikredilmeyen humbaracıların müstakil bir ocak haline gelmesi XVII. asırdan sonra olmalıdır. XVIII. yüzyıl başlarında büsbütün ihmale uğrayan humbaracılık mesleğinin, günün şartları ve Avrupa'daki gelişmesi de göz önüne alınarak yeniden tesisi düşünüldü. Bir müddet Avusturya'da kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransız asilzâdesi Copmte de Bonneval (Ahmet Pasa), Birinci Mahmud devrinde Mirimirân rütbesi ile humbaracibasiligine tayin edildi. Humbaracı ocagi, "fenn-i humbara ve sanayi-i atesbazîde maharet-i tammesi" olan bu zat tarafından Avrupa'daki usûl ve sistemlere uygun bir şekilde teskilatlandırılmaya tabi tutuldu. Ahmed Pasa'nın bu konudaki çabaları sonucunda Bosna'dan 301 nefer alınarak her 100 kişi bir "oda" teskil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor, her bölüğe bir yüzbasi, iki ellibasi, on onbasi, tabib, cerrah ve yazıcılar tayin olunduktan ve ulûfeler tesbit edildikten sonra teskilât, humbaracibasının emri ve sadrazamin nezareti altına alınıyordu. Siki bir talim ve eğitim ile yetisecek olan humbaracılardan tahsillerini bitirip olgun bir hale gelenler, Vidin, Nis, Hotin, Azak ve Bosna'nın serhad kalelerine "Humbaracibasi" olarak tayin edileceklerdi.

Fabrika ve kislaları Üsküdar'da bulunan humbaracıların, devlet askerî teskilâtı bakımından önemli bir yeri bulundukları anlaşılmaktadır. Yeniçeriliğin ilgisi esnasında meydana gelen olaylarda, devletin yanında yer almış olan Humbaracı Ocagi, Asakir-i Mansûre ordusu içinde topçulara bağlanarak ayrı bir ocak olmaktan çıkmış oldu.

LAGIMCI OCAGI

Kusatma altındaki surlarının altından tünel (lagim) kazmak suretiyle yikan veya düşmanın açtığı tünelleri kapatan bir ocaktır. Osmanlı ordusunda mühendislik bilgisine dayalı olan bu ocak, XVII. asrın ortalarından itibaren bozulmaya yüz tutmuştu. Biri, Cebecibasının komutasında ve maaslı, diğeri de Lagimcibasi denilen komutanın emri altında ve timarli olan iki kisma ayrılıyorlardı.

Yer altında yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yikan veya lagim açarak berheva eden lagimcilik, Osmanlı ordusunda çok gelişmişti. Gerçekten, günümüzün istihkâm sınıfı diye adlandırabileceğimiz bu ocak hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: "XVIII. asra kadar Türk istihkamcisi, gerek teknik ve gerekse tabya bakımından dünyanın mukayese edilemeyecek kadar en üstün istihkâm sınıfı idi. Bunu, o dönemin bütün Avrupalı yazarları ve tanınmış generalleri teyid etmektedirler. Modern Avrupa istihkamciliğinin kurucusu da Türklerdir. Türk istihkâm tekniğini ilk defa Fransızlar öğrenmiş ve XIV. Louis devrinde tatbik etmişlerdir. Daha sonra bu teknik bilgi, Avrupa orduları tarafından aynen iktibas edilmiştir. (Lavissee-Rambaud, VI, 96) Avrupa istihkamciliğinin babası sayılan mühendis general Vauban, ilk defa Türkler'den öğrendiği tabya tekniğini, 1673 senesinde Hollanda'nın Maestricht kalesi kusatmasında kullanmış, basarılı olması üzerine aynı asrın sonlarında bu teknik, bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Vauban, Türk istihkam tabyasını Kandiye'de öğrenmişti."

Vazifesi, sadece tünel açmakla bitmeyen bu ocak, hem ordunun hem de ağırlıklarının geçirilmesi için köprü yapmak ve gerekiyorsa mevcudları tamir etmek gibi vazifelerle de yükümlü idi. Kale muhasaralarında bunların bilgi, teknik ve faaliyetlerinden epey istifade edilmiştir. Bu sayede zaptı kabil olmayan pek çok kale, bu ocak mensuplarının açtıkları tüneller sayesinde kolayca ele geçirilmiştir. Nitekim Serdar-i Ekrem Köprülüzâde Ahmed Pasa'nın 1078 (1667) senesindeki Kandiye kusatma ve fethinden bahs edilirken lagimcilerin burada ne denli hizmet ve yararlılıklar gösterdiğine temas edilir. Bu tarihten sonra da Osmanlıların lagimciliği yavaş yavaş gerilemeye başlamıştı. Bu sebeple olsa gerek ki, 1207 (1792) de "Nizam-i Cedid" denilen yeni bir sistemle dönemine göre modern bir hale getirilmeye çalışıldı. Bu maksatla ocak, biri lagim bağlamak, diğeri köprü, tabya ve kale yapmak gibi mimarî bilgi gerektiren iki kisma ayrıldı.

KAPIKULU SÜVARISI

Osmanlı kapikulu ordusunu teskil eden ikinci sınıf askerî güç, Kapikulu süvarisidir. Osmanlıların muvaffakiyetli hamlelerinde bu sınıfın da büyük bir hissesi vardır. Osmanlı toprakları genişledikçe timarlar çoğalıyor, timarlar çoğaldıkça da timarli süvari (sipahi)nin sayısı da artıyordu. Fakat bunlar, kendi timarlarında ikamet ettiklerinden, basarıları mahdud kiliyordu. Bu bakımdan daha kuruluş yıllarından itibaren devlet merkezinde, yeniçeriler gibi devamlı ve maas alan bir süvari birliğinin

bulundurulması ihtiyacı hissediliyordu. Bu sebeple Sultan I. Murad döneminde, Rumeli Beylerbeyi olan Timurtas Pasa'nın yardım ve tavsiyesiyle ilk adım atılmış oluyordu. Önce "Sipah" ve "Silahdar" adı ile iki bölük olarak teskil edilen Kapikulu süvarisine daha sonra "Sag Ulûfeci" ve "Sol Ulûfeci" (Ulûfeciyân-ı yemin ve yesâr) ile "Sag ve Sol Garipler" (Gureba-i yemin ve yesâr) ismi verilen dört bölük daha ilave edilerek Kapikulu süvari ocagi altı bölüğe yükseltilmiş oldu.

Kapikulu süvari sınıfını meydana getiren efrad da devsirme çocukları ile harplerde esir alınan çocuklardan meydana geliyordu. Bunlar da yeniçeriler gibi hükümdarın şahsına mahsus olan atlı kuvvetler idi. Bunlardan vücutça uygun ve kabiliyetli olanlar, İstanbul, Edirne ve Gelibolu saraylarında terbiye olunduktan sonra yedi senede bir "Bölüğe çıkmak" tabiri edilen bölüklere verme işlemi yapılırdı. Derece ve maaş itibarıyla yeniçerilerden daha yüksek olmalarına rağmen, idare üzerindeki nüfuzları ve harplerdeki önemleri itibarıyla onlar kadar ilerde değillerdi.

Kapikulu süvari birliklerinden ilk ikisine "Bas", öbür ikisine "Orta", son ikisine de "Asağı bölükler" adı verilmisti. Bunlardan sipah bölümüne "Kırmızı bayrak", silahtar bölümüne "San bayrak", orta ve asağı bölükler için de Alaca bayrak" tabiri kullanılırdı.

Kapikulu süvarileri, hükümdarla birlikte sefere gittikleri zaman onun sağ ve solunda yürürlerdi. Sipah sağda, silahtar da solda bulunurdu. Sipahin sağında sağ ulûfeciler, silahtarların solunda da sol ulûfeceler yürürlerdi. Bunların sağ ve solunda da sağ ve sol garipler yürüyorlardı.

Sipah ve silahtarlar, muharebe meydanında padisahın çadırını (Otag-i hümayun), ulûfeciler gerek muharebe esnasında, gerekse konaklama yerlerinde saltanat sancaklarını, garipler ise ordu ağırlıkları ile hazineyi muhafaza ederlerdi.

Adı geçen "Altı Bölük" efradı, hayvan besledikleri için devlet merkezinden fazla uzak olmayan ve mer'asi bol yerlerde ikamet ediyorlardı. Bu yüzden bunlardan bir kısmı Bursa ile Edirne, bir kısmı da İstanbul ve civarında ikamet etmek zorunda idiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanından başlamak üzere, bunlardan 300 kişi, sefer zamanlarında devlet merkezinde bir çeşit yaverlik yapmak vazifesi ile görevlendirilmişlerdi. Mülazım adı verilen bu 300 kişi, barış zamanlarında mirî mukataaların idaresi ile cizye cibâyeti (toplanması) gibi işlerle görevlendirilmişlerdi.

Kapikulu süvarilerini meydana getiren her bölümün âmiri olarak ayrı ayrı ağaları vardı. Bunlar, Sipah ağası, Silahtar ağası, Sağ ulûfeciler ağası gibi isimler alıyorlardı. Belge ve kanunnâmelerde bu isimler aynen kullanılıyordu. Nitekim 18 Muharrem 973 (15 Ağustos 1565) tarihli Semendire ve Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara gönderilen hükümde bu isimlerden aynı lafızlarla söz edilmesi bunun örneklerinden biridir. Protokol bakımından bunların en ileride olanı Sipah ağası olduğu gibi, bunun komutasında bulunan bölük de en itibarlı bölük idi. Ağalardan başka her bölümün bölükbaşları, kethüdaları, kethüda yeri, katip ve kalfa isimlerini taşıyan bir komuta heyeti ile başçavuş ve çavuş adlarında küçük rütbeli zâbitleri vardı.

Kapikulu süvarilerinin kullandıkları silahlar, genellikle o dönemde her kavim ve millet tarafından kullanılan silahlardı. Bunların orijinalligi, silahların imal ve kullanılmasında idi. Türk silahlarının daha hafif, yani taşınma ve kullanılmasının kolay olması bir üstünlük sağlıyordu. Hafif silahlar grubuna giren bu silahlar, ok, yay, kalkan, harbe veya mızrak ile bele takılan balta, pala veya hançerle atların eğer kasına asılmış olan gaddare denilen geniş yüzlü kısa bir kılıç ve bozdoğan ismi verilen yuvarlak başlı bir ağaç topuzdu. Kapikulu süvarilerinin bellerindeki ok keselerinde (sadak) okları vardı. Muharebelerde, bu silahlardan duruma göre uygun olanını kullanıyorlardı. Bu süvarilerin üzerlerinde çelik zırhlı gömlekler vardı. Kalkanları ise elbise ve başlıklarının renginde boyanmıştı. Muharebelerde yanlarında yedek hayvanları da bulunurdu.

Sultan III. Murad döneminden önce hariçten bir kimsenin giremediği bu ocaga, adı geçen hükümdar zamanında, dışardan iltihaklar başladı. Ocak teşkilâtı bozulduktan sonra "veledes" denilen süvari oğulları da ocaga alınmaya başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında sayılan yedi bin kişi civarında iken, hariçten ocaga girenler yüzünden bu sayı yirmi bini bulmuştu. Bilahere Kaptan-ı Derya Kara Murad Pasa'nın, ocakları, İbsir Pasa aleyhine kiskirtması sonucunda süvari mevcudu, ocaktan tard

edilmiş olanları da tekrar almak suretiyle elli bine ulaşmıştı XVII. asrın ortalarında, vezir olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir aile olan Köprülüler iktidara geçince, devletin inhitatını uzunca bir süre yavaşlatmaya ve hatta durdurmaya başladıkları gibi bazı ıslahat hareketlerinde de bulunmaya teşebbüs etmişlerdi. İste bu dönemde, süvari bölüklerinde yapılan tenkîsatla sayılan on beş bin civarına indirilebilmişti. Bunların, yaptıkları bazı isyanları da bastırılınca takibata uğradılar. Bunun üzerine önemleri kalmayan bir sınıf haline geldiler. Zaman zaman zorbalıklar yapan ve isyan eden bu askerî birliklerin, Dördüncü Murad ile Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri iki büyük darbe, bunları önemsiz bir hale getirmişti. Hezarfen Hüseyin Efendi, bunların, bu dönemdeki sayılarını şu rakamlarla bize aktarmaktadır. Ona göre Sipah bölüğü 7203, Silahdar bölüğü 6254, Ulûfeciyan-ı yemin 488, Ulûfeciyan-ı yesâr 488, Gureba-ı yemin 410, Gruba-ı yesâr 312 olmak üzere toplam 15155 kişiye kadar yükselmektedir.

XVIII. asırdan itibaren sayı ve güçleri giderek zayıflayan Kapıkulu süvarisi de "Vak'a-i Hayriye" diye adlandırılan ve yenîçeriliğin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan olayda lağv edildiler. Yenîçerilerin bu sıralardaki serkeslik ve isyanlarına katılmayan bu ocak mensuplarından, isteyenlerin yeni kurulan modern süvaride vazife almalarına müsaade edilmisti.

EYÂLET ASKERLERİ

Osmanlı kara ordusunun ikinci kısmını meydana getiren, devletin büyümesinde, gelişmesinde ve sınırlarını genişletmesinde önemli derecede rolü bulunan askerî kuvvet, eyalet askerleridir. Bunları Yerli Kulu, Serhad Kulu, ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere 3 grup halinde ele alabiliriz.

YERLİKULU

Yerli Kulu piyadesi, eyalet pasaları ile sancak beylerinin komuta ve idaresinde bulunan, komutanları da bunlar tarafından tayin olunan muntazam ve disiplinli bir askerî sınıftır. Rikab-i Hümayûndaki askere Kapıkulu dendiği gibi, devlet merkezinin dışında bulunan bu askere de Yerli Kulu denmekteydi. Hizmet gördükleri müddetçe maaş alabilen bu askerî sınıfın ıasesi, eyalet veya sancak beyi vasıtasıyla veyahutta devlet hazinesinden verilirdi. Bu sınıfa dahil askerleri de gördükleri hizmetlere göre: 1 Azepler, 2 Sekban ve tüfekçiler, 3 İcareliler, 4 Lagimciler, 5 Müsellem'ler olmak üzere beş gruba ayırmak mümkündür.

AZEPLER

Yerlikulu askerinin ilk sınıfını meydana getiren azepler, harplerde büyük hizmetler görüyorlardı. Ordunun ön saflarında yer almalarından dolayı düşman taarruzuna en çok onlar maruz kalıyorlardı.

Kelime olarak "bekâr" demek olan azeper tabiri, Osmanlı askerî teşkilâtında: bekâr, güçlü ve kuvvetli olan gençlerden meydana getirilmiş bir askerî sınıf için kullanılmaktaydı.

Klasik Osmanlı ordusunda azepler, Anadolu'daki Müslüman Türklerden kurulu hafif piyade askerî birliğidir. Bununla beraber yine aynı adı taşıyan ve 1450'den sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından teşkil olunan kale azepleri de vardır.

Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren XVI. asrın yarısına kadar meydana gelen harplerde hafif okçu kuvvetlerine ihtiyaç vardı. Bu bakımdan, harp esnasında ne kadar azebe ihtiyaç varsa tesbit edilirdi. Tesbit edilen miktar, sancaklara taksim edilirdi. Böylece ihtiyaca göre 20 veya 30 hâne (ev)den bir azeper istenirdi. İstenilen azebin bekâr, güçlü ve kuvvetli olması lazımdı. Sancaga bağlı kazalardan seçilen her azebin ücret ve masrafı onu seçen yere ait olup bu, XV. asrın sonu ile XVI. asırda her azebe için 300 akça tutmakta idi. Her azebin, askerden kaçmaması için bir kefil vardı. Kaçtığı takdirde masraf bu kefilinden alınirdi. Azeplere verilecek para, azebe alınan yer ile halkın servetine göre tahsil edilirdi. Sefer hazırlığı esnasında azeplerin toplanmasına "Azeper çağirtmek" denirdi. Bunların maaşları olmadıgından harp zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılıyorlardı.

Ok, yay ve pala gibi hafif silahlarla donatılmış olan azepler, ordunun ön saflarında bulunduklarından ilk olarak onlar düşman hücumuna maruz kalırlardı. Bunların gerisinde topar, onların arkasında da yeniçeriler yer alırdı. Savaş başladığı zaman azepler sağa sola açılmak suretiyle topçunun rahat ates etmesine imkan sağlardı.

Bahsimize konu teşkil eden ve iki asırdan fazla büyük hizmetler ifa eden hafif piyade azepleri, XVI. asır ortalarında, Kanunî Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru ilga edildiler. Kale azepleri ise 1826 senesine kadar hizmetlerine devam ettiler.

SEKBAN VE TÜFEKÇİLER

Yerlikulu piyadelerinden olan sekbanlar, askere ihtiyaç hasil olduğu zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkından oldukları için, diğer birlikler gibi sağlam bir askerî eğitime sahip değillerdi. "Salyâne"den kurtulmak için zaman zaman Hristiyanlar bile bu birliğe istirak edebiliyorlardı. Bunlar, bulundukları bölgenin pasasından baskasını tanımazlardı. Hizmet gördükleri müddetçe ulûfe alırlardı. Sekbanlar, "Bayrak" ismi ile sınıflara ayrılırlardı. Sekban bölükbaşısı ve Bayraktar adında subayları vardı. Bunlar, silah olarak kılıç kullanırlardı.

Zamanla sekbanların önemleri azalınca bunların yerini "Tüfekçi" adı ile yeni bir piyade sınıfı aldı. Her elli-altmış tüfekçi bir bayrak kabul edilerek, "Gönüllü zabiti" adı verilen bir subayın komutası altında bulunurdu. Her sancak veya eyaletteki tüfekçi bayrakları, "Tüfekçi basi" adı verilen bir subayın komutasına verilirdi. Önemli eyaletlerden üçer veya beser tüfekçi basi varsa, bunlardan biri bas seçilerek adına "Serçesme" denirdi.

İCÂRELİLER

Hudud boylarında bulunan şehir ve kalelerde istihdam edilen yerli topçulardan meydana getirilen bir sınıftır. Ücretle vazife gördüklerinden dolayı kendilerine bu isim verilmiştir. Komutanları, topçuluğu iyi bilen ve "Topçu agası" adı verilen bir kimsedir. Topçu agası, eyalet pasalarının komutasında bulunmak üzere payitahttan gönderilirdi.

LAGİMCİLAR

Yerlikulu askerinin bir bölümünü teşkil eden bu sınıf, hududa yakın bulunan önemli bazı kalelerin aniden muhasara edilmesi düşünülerek kurulmuş bir sınıftır. Ayrıca düşman tarafından kazılacak hendek ve tünellere mukabil hendek ve tünel kazmak suretiyle harbi kazanmak gayesi güdülmüştü. Kapıkulu ocaklarından olan Lagimcılarla aynı vazifeyi görmelerine rağmen bunların durumları daha farklı idi. Zira bunlar, barış zamanlarında da bağlı bulundukları kalelerde bulunuyor ve genellikle Hristiyan tebeddan meydana getiriliyorlardı. Bunlar, devlet merkezinden gönderilen ve "Lagimcibasi" denilen bir subayın komutasına verilmişlerdi.

MÜSELLEMLER

Osmanlı Devleti'nde, pek çok görevi yerine getiren müsellemler, harp zamanlarında ordunun geçeceği yolları temizlemek, köprüleri tamir etmek ve yol açmak gibi hizmetlerle de mükellef idiler: Buna karşılık barış zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılıyorlardı. Zaten bu ismi bu yüzden almışlardı. Rumeli'de genellikle Hristiyan tebeddan olan müsellemlere karşılık, Anadolu'da Müslüman tebedda istihdam olunurdu. Bunlara "Yörük" ismi verilirdi.

SERHAD KULU

Osmanlı kara ordusunun, önemli bir bölümünü meydana getiren eyâlet askerlerinin bu ikinci sınıfı olan Serhad kulu da, hizmet ve durumlarına göre ayrı kategorilerde mutalaa edilmiştir. Bu sınıf: Akıncılar, Deliler, Gönüllüler ve Besiler olmak üzere daha küçük birliğlere ayrılmışlardır.

AKINCILAR

Serhad kulu grubunun en önemli birliğini akincılar teskil ederdi. Müslüman Türklerden meydana getirilen hafif süvari kuvvetlerine verilen bu isim, 500 sene sonra Avrupa'da "komando" olarak ortaya çıkacaktır.

Serhad denilen hudud boylarında bulunan akincılar, fevkalade disiplinli bir teskilâta sahiptiler. Bunlar, atlarla düşman içlerine kadar sokulur, gerek bizzat gördükleri, gerekse düşmandan elde edilen esirler vâsitasıyla öğrendikleri bilgileri değerlendirerek önemli bir istihbarat ağı kurmuşlardı. Öncü kuvvetler oldukları için, ordunun kesif hizmetlerini görüyorlardı. Bundan baska onlar, düşman topraklarındaki araziye tedkik ederek orduya yol açıyorlardı. Çok seri hareket ettikleri için, düşmanın pusu kurmasına imkan vermiyorlardı. Ayrıca ordunun geçeceği yerlerdeki mahsûlû korumak suretiyle ekonomik bir fayda da sağlıyorlardı. Akincılar, esir almak suretiyle bölgede bulunan nehirlerin geçit yerlerini de öğreniyordu. Bunun içindir ki akincılar, esas ordudan dört bes gün daha ileride bulunurlardı. Günümüzün motorize birlikleri gibi pek seri ve sür'atli hareket ettikleri için, düşmana karşı dehşet saçan ve onların maneviyatı üzerinde çok etkin psikolojik tesirde bulunurlardı.

İslâmî suurdan kaynaklanan bir ruha sahip olan akincıların, ordunun başarısı için yaptıkları akınlarda, pekçok esir aldıkları bir gerçektir. Akıncı anlayışına göre savaşmak (cihad yapmak) hem dinî hem de millî bir vazifedir.

Hafif süvari birlikleri olduklarından, düşman kale ve ordusu üzerine varmayan akincılar, ordu için yolları açıyorlardı. Bu yolların birkaç yönden açılması gerekiyordu. Ordunun hedefi olan ülke, hem maddî hem de manevî bir şekilde yıpratılmalı idi. Düşmanın, maddî güç kaynakları yok edilmeli, ekonomisi ile ordusu hırpalanmalı idi. Halka korku salıp onların manevî güçlerini kırmak gerekiyordu. Elde edilmesi mümkün olan her türlü gizli bilgi elde edilmeliydi. Akincıların açtıkları bu yol ve verdikleri hizmetten sonra, Padişah veya Serdar-i Ekrem asil ordu ile gelip harp ederlerdi.

Akincılar içinde devsirme yoktur. Bu sınıfa, Arnavut ve Bosnak gibi, Osmanlılar vâsitasıyla Müslüman olanlar da alınmazdı. Akıncı olabilmek için Osmanlı Türkü olmak gerekiyordu. Akıncı beylerinin çoğu, Osman Gazi'nin arkadaşları olan maruf komutanların çocuklarıdır. Akıncı beyleri, istediklerini ocaga alır, istemediklerini de almazlardı. Bu konuda Divan anları tamamiyle serbest bırakmıştı. Bu yüzden Divan, onların bu tasarruflarına karışmazdı. Akıncı ocagi beyleri, geniş bir yetkiye sahip ve doğrudan doğruya padişahın emir alan kimselerdi.

Büyük bir kısmı, Avrupa ve Balkan halklarının dillerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple sınırların ötesinde kendilerine bağlı birçok ajanları vardı. Bu ajanlar sayesinde akincılar, Orta Avrupa ve ötesi hakkında günlük bilgileri elde edebiliyorlardı. Bu şekilde hareket etmek, onlar için bir zorunluluktur. Aksi takdirde girecekleri akin bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Her biri ayrı bir komutana bağlı bulunan akıncı birlikleri, ayrı ayrı yerlerde ikamet ediyorlardı. On kişilik akıncı birliğinin komutanına onbasi, yüz kişilik birlik komutanına yüzbasi, bin kişilik birliğin komutanına da binbasi deniyordu. Bütün bunların üstünde de "Akıncı beyi" denilen akıncı komutanı vardı ki, buna akıncı sancakbeyi denirdi.

Düşman ülkesine yapılan bir akının, akin adını alabilmesi için o taarruzun akıncı komutanlarının emrinde olması lazımdı. Akıncı komutanı kendisi sefere istihak etmez, gönderdiği birlikte 100 veya daha fazla kısıden meydana geliyorsa buna "Haramîlik", 100 kısıden daha az ise buna da "Çete" denirdi. Hazar zamanında (harb olmadığı zaman) akincılar, kendi iş ve talimleri ile meşgul olurlardı. Düşman ülkesine yapılan akınlar, gelisigüzel değil, bir plan ve program dahilinde olurdu.

Rumeli'de ayrı ayrı ocaklar halinde bulunan akincılar, komutanlarının isimleri ile anılırlardı. Osmanlılar'ın ilk fetihleri zamanında Evrenos Bey akıncıları vardı. Daha sonra Mihalıgulları, Turhan ve Malkoç Bey akıncıları meydana çıktı. XVI. asır sonlarına kadar şöhetlerini muhafaza eden akincılar, Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynamışlardı. Genelde Akincılar, Rumeli sınır boylarında kullanılmakla birlikte zaman zaman Anadolu'nun doğusunda da istihdam edilmişlerdir.

Savaşlarda basarılı olan akincılara dirlik tahsis edilince timarlı akincılar ortaya çıktı. Böylece akincılar, timarlı ve vergiden muaf olanlar diye iki gruba ayrılmış oldular. XVII. asir baslarından itibaren vergiden muaf olanlar, bazı kadılar tarafından vergi vermeye zorlanmış görünmektedirler. Merkezden gönderilen emirlerle kadıların bu neviden davranışlarından vaz geçmeleri istenmektedir. Nitekim 1014 (1605) senesine ait bir hükümde şöyle denilmektedir:

"Akinci taifesinin sakin oldukları yerin kadılarına hüküm ki, kadimu'l-eyyamdan olan sefer-i hümayunuma eser akinci taifesi sefere estikleri (sene) umûmen avanz-i divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak babında emr-i serifim vârid olmuş iken, haliya taife-i mezbûreye kudat tarafından tekâlif çektilerle, sefere ihraç olunmak lazim geldikte taife-i mezbûre sair reaya gibi hem tekâlif çekeriz ve hem sefere teklif idersiz deyü sefere gitmekte taallul ettikleri ilam olundu. İmdi taife-i mezbûre memur oldukları sefere gelüp hizmet ettiklerinden sonra tekâlif ile rencide olunmamak ferman olunmustur."

Akincıların silâhları, bir zirhli göğüslük ve yaka ile mızrak, kalkan ve atlarının egerine takılı bası topuzlu bir bozdoğan idi. Akincıların tamamı zirh kullanmazdı. Bunların yiyecekleri ve kapları da kendileri gibi hafifti. Atlarının egerine asılı birer küçük kushâne ile yemek işlerini görürlerdi. Çoğu zaman bu tencerede piring, kavurma veya koyun pastirmasını pisirirlerdi.

XVI. asir sonlarına kadar Batı'da önemli hizmetlerde bulunan akincıların sayısı, zaman ve şartlara bağlı olarak azalış eğilimindeydi. Nitekim 1530 Budin ve 1532 Alman seferinde sadece Mihaloğlu Mehmed Bey'in komutasında 50 binden fazla akinci vardı.

Eflak Beyi Mihal'in isyanındaki harekâta (1595), Vezir-i A'zam Sinan Paşa'nın tedbirsiz hareketi sonucu adeta mahv olurcasına zayıf veren akincılar, bundan sonra pek fazla iş yapamadılar. Gerçi XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde cüz'î bir kuvvetle bazı muharebelerde görünmüşlerse de eski kuvvet ve kudretlerine ulaşamadılar. Bundan sonra akincıların vazifesi, Tatar ve Kırım Hanı kuvvetleri tarafından görülür olmuştur. Varlığını ismen de olsa uzun süre devam ettiren akincılık, 1826 yılında resmen ortadan kaldırılmıştır.

DELİLER

Serhad kulu askerinin bir bölümünü de "Deliler" teşkil ediyordu. Bunların büyük bir kısmı Türk'tü. Öncü birliklerden olan ve deli denilen bu atlılar da akincılar gibi gözünü budaktan sakınmıyorlardı. Gerçekten bu sınıfa mensub olanlar, öyle bir cesarete sahip idiler ki, asir "delil" demek olan bu tabir, cesaretlerinden dolayı halk arasında "deli" olarak meşhur olmuştur. İri yan ve cesaretli kimselerden meydana gelen bu hafif süvari birliği, ocaklarını Hz. Ömer'e kadar dayandırır. Fevkalade cesaret, atılganlık ve korkunç kıyafetleri ile düşmana dehşet veren Deliler, hep galip gelirlerdi. Bu sınıf askerî birliğin parolası "yazılan gelir basa" şeklinde idi. Böyle bir anlayış ve suura sahip oldukları için hiç bir tehlikeden çekinmezlerdi.

Sancak beyi veya beylerbeyi maiyetinde olan delilerde, akincıların bütün silâhları vardı. Bunların her ellialtmış kişisi "bayrak" adı ile bir birlik meydana getiriyordu. Bu birliklerin birkaç tanesi "Delibası" adında bir subayın komutasında idi. Birkaç delibasının askerleri de "Alaybeyi" veya "Serçesme" denilen daha yüksek rütbeli bir subayın komutasına havale edilmişlerdi.

XVI. asirlardan önce pek görülmeyen bu askerî birlik, Türklerden başka Bosnak, Sırp ve Hırvat gibi Müslüman olmuş cengaverlerden meydana gelmişti. Bunlar, tamamıyla Rumeli halkından oldukları için orada bulunurlardı.

Baslarında, benekli sırtları derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık bulunurdu. Salvarları kurt veya ayı derisinden olup tüyleri dışarıda idi. Bu kıyafetleri ile deliler, düşmana büyük bir korku verirdi.

Devlette, zaaf belirtilerinin görüldüğü XVIII. asirden itibaren bu askerî birlik de önemini kaybetti. Yenigirilerin ortadan kaldırılması ile bunlar da lügat edildi.

Serhad kulu askerini teskil eden "Gönüllü" ve "Besliler" diye iki ayrı birlik daha vardır. Hafif süvari birlikleri olan bu birlikler, zamanlarına göre önemli hizmetler ifa etmişlerdi. Bunlar, hududlardaki şehir ve kasabaların muhafazasına memur edilmişlerdi. Bu birlikler, ulûfelerini bulundukları yerin maliyesinden alıyorlardı. Atlı ve tüfekli olan gönüllü sınıfı sağ ve sol gönüllüler diye ikiye ayrılıyorlardı. Besliler de sağ ve sol besliler diye ayrıldıkları gibi "Cemaat-i besluyan-i evvel", "Besluyan-i sani", "Besluyan-i salis" ve "Besluyan-i rabi" gibi isimler alırlardı.

TIMARLI SİPAHİLER

Osmanlı eyâlet kuvvetlerinin en kalabalık ve önemli sınıfını timarlı sipahi denilen atlı birlikler meydana getiriyordu. Devletin büyüyüp gelişmesinde basit rolü oynayan topraklı ve timarlı süvari teşkilâtı, daha önceki Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Osmanlılar, bu sistemi daha da geliştirmişlerdi. Bu sayede Osmanlılar, bir taraftan toprağın işlenmesini sağlarken, öbür taraftan devletin atlı ihtiyacını gideriyorlardı. Bu mânâda kendilerine dirlik verilmiş olan toprak sahipleri, buna mukabil devletin muhafazasını üzerlerine almışlardı. Kuruluş döneminden itibaren devam edegelen bu sistem, uzun müddet devam etmişti. Böylece devletin asker ihtiyacı, kendilerine timar vermek suretiyle halk tarafından karşılanıyordu.

Dirlik verilen timar sahibi, elindeki imkânlardan istifade ile "Cebelû" veya "Cebelî" denilen bir askerî güç bulundurmaya zorunda idi. Timarlı sipahilerin besleyecekleri asker (cebelû) sayısı, timarin gelirine göre değişiyordu. Sefer esnasında timar sahibi olan sipahi, cebelûleri ile birlikte harbe istihak etmek zorunda idi. Aksi takdirde geri verilmemek üzere timari elinden alınırdı. Mesru bir mazeretinden dolayı gelemeyen veya beylerbeyinin emri ile güvenlik mülahazasıyla yerinde kalıp sefere istihak etmeyenler için böyle bir ceza uygulanmazdı. Atlı olan bu askerî sınıf, binicilikte ve kılıç kullanmada son derece maharet sahibi idi. Piyadelerin korunması bunların sayesinde mümkün oluyordu.

Cebelûler, genellikle Anadolu gençlerinden teşkil ediliyorlardı. Bununla beraber bazan sipahinin para ile satın aldığı veya savaşlarda esir etmiş olduğu kimselerden de olabiliirdi. Cebelûnun bütün masrafı "sahib-i arz" da denen timar sahibine aitti. Sipahi, kendi bölgesinde veya bağlı bulunduğu sancak dahilinde oturmak zorunda idi.

Timarlı sipahiler her sancakta bir kısım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün "Subası" denilen çeribaşları ile bayraktar ve çavuşları vardı. Timarlı sipahilerden her on bölük (bin kişi) bir alaybeyinin komutası altında bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile birlikte bağlı bulundukları sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin komutası altında sefere giderlerdi. Timarlı sipahilerin iyi atları, kılıç, kargı, kalkan ve okları ile başlarında miğfer, üstlerinde de zirh bulunurdu. Savaş esnasında ordunun sağ ve solundaki kanatları teşkil ederek hilal şeklini almak suretiyle yandan gelecek saldırılara karşı merkezi muhafaza ediyorlardı. Savasta ölen sipahinin çocukları devlet tarafından himaye edilir ve çocuklarından birine dört bin, ikincisine üç bin akçalık timar bağlanırdı.

Bilindiği gibi mirî arazi rejiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan dirlik sisteminde sipahî, toprağın gerçek sahibi değildir. Bu sebeple o, tasarruf hakkını elinde bulundurduğu araziye herhangi bir şekilde satamayacağı gibi varislerine miras da bırakamazdı. O, devlet tarafından belli hizmetler karşılığında kendisine verilen araziye kullanma (tasarruf) yetkisine sahiptir. Kanunnâmelerle belirlenen kaidelerin dışına çıkamaz. Bu bakımdan, vazifesini kötüye kullandığı veya timarında çalışanlara (reâya) zulm ve teaddi ettiği kesin olarak belirlenen sipahinin toprağı elinden alınırdı. Kendisi ayrıca cezaya da çarptırılırdı. Bununla beraber sipahinin seferde ölmesi halinde timari çocuklarına kalırdı. Nitekim daha Osman Gazi zamanında, sipahi, çocukları ve timarla ilgili bazı kanunların yürürlüğe girdiği bilinmektedir. Asikpasazâde'nin ifadesine göre ölen dirlik sahibinin timari, oğluna verilecektir. Sayet ölen kimsenin oğlu küçük ve sefere gidemeyecek yaşta ise, o zaman onun yerine hizmetçileri sefere gideceklerdir. Böyle bir uygulama, seferdeki sipahiye daha bir kuvvet kazandırıyordu. İnsan ruh dünyasının karmasik isteklerinden biri de kendinden sonra evlatlarına bir şeyler bırakma arzusudur. Binaenaleyh, tam anlamıyla maliki olmasa bile öldükten sonra toprağının kendi çocuklarına intikal edeceğini bilen bir sipahi, sefer esnasında cephe gerisinden emin demektir. Bu da ona ayrı bir güç veriyordu. Çünkü ölse bile, devletin kendi çocuklarını koruyacağını biliyordu. Bu bilgi, ona bir dinamizm veriyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Türk ordusunun en güçlü askeri olan timarli sipahi, bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu sınıfın arasına da yabancıların girmesiyle yavaş yavaş bozulmaya yüz tutmuştu. Bunların, disiplinli ve muntazam olmaları, Kapıkulu ocakları ile bir denge sağlıyordu. Timarların önemlerini kayb etmesi, timarların muharib olmayan sınıflara verilmesi ve bazı timar gelirlerinin mukataa-i miriye adı ile hazineye aktarılması, bunların nüfuzlarının azalmasına sebep oldu. Keza, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine timarli süvariler, adeta yaya, müselleme ve yörükler gibi top, cephane ve diğer harp levazimatını, nakl etmek, kalelere zahire götürmek, tamir işlerinde hizmet görmek ve benzer daha nice geri hizmetleri ile vazifelendirildiler. Bu uygulama, teskilat için ikinci bir darbe oldu.

XVII. asır başlarına kadar Anadolu ve Rumeli'deki timarli sipahîlerle, bunların kanunen beraberlerinde harbe götürmeye mecbur oldukları "Cebelû" sayısı 90 binden fazla iken bu miktar, sonraları üçte birine inmişti. Timarli sipahi askerinin azalması sonucunda valiler, kapılarında besledikleri derme çatma levend, sarica, sekban gibi kuvvetlerle bunların yerlerini doldurmaya çalıştılar.

ASKERÎ TESKILAT

Bir toplumun "devlet" haline gelebilmesi, onun varlığına vücut veren halk ve idarecilerin "bağımsızlık" (istiklâl) kavramını tanımları ile mümkündür. Bu tanıma, sadece fikir ve düşüncede kalmayıp fiilen tatbik edilmelidir. Bu da belli sınırları koruyacak olan "askerî güç" denilen bir sınıfın mevcudiyeti ile gerçekleşir. Disiplinli ve sistemli hareket eden bir askerî gücün ifade ettiği mâna çok iyi bilindiğinden, tarihte üne kavuşmuş bütün büyük devletler, bu konu ve teskilât üzerinde hassasiyetle durarak onu muhafazaya çalışmışlardır.

Disiplinli ve devamlı bir ordunun teskili fikrinden hareketle sarf edilen çabalar, milletlerin kendi bünyeleri, bulundukları coğrafî ortam ve zamanlarına göre değişik olagelmistir. Bu sebeptendir ki, hayatlarını ziraî ürünlerle kazanan milletler gibi topraga siki sikiya bağlı olmayan göçebe Türklerin hayatlarında hayvanlarının büyük rolü vardı. Bu, onların daha disiplinli hareket etmesini sağlıyordu. Keza bu, onların harp disiplin, oyun ve usûllerine alışmalarına da yardımcı oluyordu. Nitekim sonbaharda yapılan büyük sürekle avlarının sebepleri, bu önemli gerçek içinde yatıyordu. Uygurların birçok aile ve boylarının bir araya gelerek yaptıkları bu sürekle avları, Göktürkler'de olduğu gibi bir çeşit savaş eğitimi idi. Ekonomi, devlet ve ordu idaresi, askerî bilgi ve eğlence bu bahanelerle tatbikat sahasına konuyor, yasaniyor ve deneniyordu.

Ortaasya'lı atlı kavimlerin hayatlarının en önde gelen özelliği, hareket halinde olma idi. Fertlerin bu hareketli hayatı, topluma da bir dinamizm veriyordu. Bu hareket ve canlılığın sonucu olsa gerek ki, İslâm öncesi Türklerinde hakim bulunan anlayışa göre "kendileri bir kurt, düşmanları da bir koyun sürüsü idi." Türklerdeki bu dinamizm, Müslüman olduktan sonra daha bir kuvvetle devam etmiş görünmektedir. Zira onlar, tarihî kültürlerinin bir mirası olarak devam ettiregeldikleri bu anlayışı, İslâm'ın "cihâd" ve "şehidlik" motifleri ile birleştirmişlerdi.

Düşmanlarına karşı yanıltma, ani hücum ve sızma gibi taktikleri ile tanınan Türklerin, Müslüman Arap orduları içinde yer almalarından sonradır ki, İslâm orduları geniş bir coğrafî mekânda yayılma imkânını buldular. Müslüman Türk askerlerinin İslâm ordusundaki durumundan bahs eden bir araştırmacı sunları söylemektedir:

"Bazen uygulanan usûl de yürüyüş halinde olan düşman hatlarını tuzaga düşürmek veya hemen girilen muharebe ile anları, önceden hazırlanmış tuzak bölgelerine çekmek idi. Bu taktikteki büyük avantaj, saf nizamında hücumla almış Arap süvarileri için pek söz konusu değilse de, âni hücum, yanıltıcı çekilme, kanatlara sızma, her taraftan ok yağdırma ve hücumu sür'atle tekrarlamada mâhir Türkler çindi."

Tarih sahnesinde görünen birçok millet, askerî güç olarak ifade ettiğimiz devamlı ve disiplinli

orduyu ayakta tutup kendisinden istifade edebilmek için çeşitli çarelere bas vurmıştır. Bu meyanda, harplerin sebep olduğu nüfus azalmasını bir dereceye kadar ortadan kaldırmak için galiplerin, mağlup olan toplumların çocuklarından yararlandığı da görülmektedir. Osmanlıların da bas vurduğu bu sistem, onların başarılı sonuçlar almalarına sebep olmuştur.

Özellikle kuruluş ve daha sonraki dönemlerde kullanılan sistemler ile ordunun sahip olduğu disiplin, Osmanlı ordusunu başarılı bir hale getiriyordu. Batıda bulunan Hristiyan devletlerce de farkına varılan bu duruma işaret eden bir seyyahın şu sözlerine dikkat çeken Gibbons, o seyyahın ifadesini şöyle nakleder:

"Osmanlılar, daha önceden Hristiyan ordularının ne vakit geleceklerini ve kendileri ile çatışma için müsait yerin neresi olduğunu bilirler. Çünkü bunlar, daima seferber bir halde idiler. Çavusları ve casusları, kuvvetleri nasıl ve nereye sevk etmek lazım geldiğini biliyorlardı. Bunlar, birdenbire harekete geçebilirlerdi. Yüz Hristiyan askeri, on bin Osmanlıdan daha fazla gürültü yapıyordu. Trampet bir defa vurdu mu, derhal yürüyüşe basarlardı, adımlarını kat'iyyen yavaslatmaz ve yeni bir komut verilinceye kadar kat'iyyen durmazlardı. Hafif teçhizatlı oldukları için Hristiyan mühasımlarının üç günde kat edemedikleri mesafeyi bir gece içinde kat ederlerdi."

Pek çok müessesede olduğu gibi, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin teşkilatlarından yararlanmış bulunan Osmanlılar, bu uygulamayı askerî sahada da gösteriyorlardı. Gerçekten, Osmanlı askerî teşkilâtının, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Memlûk askerî teşkilâtı ile benzerlik arz etmesi, bu ifadelerin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber biz, daha açık bir fikir vermesi bakımından B. Selçuklu askerî teşkilâtından kısaca ve ana hatları ile bahs etmek istiyoruz.

Özellikle Alp Arslan ve oğlu Melikşah dönemlerinde devrinin en büyük askerî gücü haline gelen Selçuklu ordusu, günümüzün Milli Savunma Bakanlığı durumundaki "Divan-i Arizu'l-Ceyş" denilen bir teşkilât tarafından idare ediliyordu. Büyük Selçuklu ordusu, çeşitli kavimlerden alınarak hususi saray terbiyesi ile yetistirilmiş, tören, usûl ve protokolü bilen ve doğrudan doğruya Sultana bağlı bulunan "Gulaman-i saray", en seçkin komutanların eğitimi altında her an emre hazır bekleyen "Hassa ordu" su ile melik, vali, vezir gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin askerlerinden kurulu idi. İsimleri "Divan defteri"nde yazılı bulunan "Gulaman-i saray" efradı, yılda dört maas (bistgâni) alırdı. Devletin esas askerî gücünü teşkil eden, harplere katılan ve düşmana ağır darbeler indiren "Hassa ordu"su askerî de maaslıydı. Ayrıca vezir Nizamülmülk (öl. 485/1092) vâsıtasıyla daha küçük parçalara bölünen askerî iktalarda, geçimini arazi gelirlerinden temin eden ve her zaman harbe hazır kalabalık bir süvari kuvveti (sipahiyan) de vardı. Bu şâyede Selçuklu Devleti, büyük bir askerî kuvvet bulundurma imkânına sahip olmuştur. Buna karşılık Gazneliler ile Büveyhîler döneminde askere ikta değil maas veriliyordu. Sikisik durum ve zamanlarda, devletin bu maaşları ödeyemediği oluyordu. Böyle durumlarda komutanlar, vilayetlerin vergilerini kendi nâm ve hesaplarına topluyorlardı. Halkla aralarında bir menfaat birliği olmadığından askerin faaliyetleri, zaman zaman vilayetlerin harab olmasına kadar varıyordu. Halbuki askerî iktalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Türkiye Selçukluları da 100 bin kişilik bir orduya sahip bulunuyorlardı.

OSMANLILARIN İLK ASKERİ TEŞKİLATI

Bizans İmparatorluğu'nun hududlarında bulunan ve Osman Gazi'ye bağlı olan Türk asiretleri atlı idiler. O dönemin iklim, harp, teknoloji ve siyasi şartlarına göre bu gerekliydi. Bu sebeple Osman Bey zamanında harplere istihak edip fetih yapanlar bu asiret kuvvetleri idi. Asiret kuvvetleri, baslarında serdarları olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay alıyor ve zapt edilen topraklardan yerleşme hakkı elde ediyorlardı. Toprağa yerleşen Türkmenler, tasarruf ettikleri (kullandıkları) yer karşılığında Osman Gazi'ye tabi oluyorlardı. Timarlarının gerektirdiği sayıda atlı askeri de savaşa gönderiyorlardı. Osman Bey, uç beyi olduktan sonra kendisi ile yakın çevresini koruyan ve yevmiye hesabı ile ücret alan askerlerin sayısını artırdı. Bunlar, Selçuklular'da olduğu gibi "Kul" veya "Nöker" adı ile anılıyorlardı. Ulûfeli askerlerin sayısı, beyliğin gücü ile orantılı olarak artıyordu. Bu bakımdan beyliğin sınırları genişledikçe Osman Bey'in kapısındaki kul sayısı da artıyordu.

Osman Bey zamanında, beyliğin kuvvetleri, hizmetleri karşılığı ganimetten hisse alan ve fetih edilen yerlere atlı asker vermek şartıyla yerleşen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen Osman Bey'in şahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya Kul adını taşıyan bu askerler, fetih hareketlerinde henüz etkin rol oynayacak sayıya ulaşmamışlardı.

Asiret kuvvetleri ile ulûfeli askerler, ilk zamanlarda yeterli oldularsa da fetihler çoğaldıkça sayı olarak kıfayet etmemeye başladılar. Bu bakımdan Osman Bey, fetihlere devam edebilmek için dinamik eleman arayışına başlama ihtiyacını duydu. Bundan sonra ihtiyaç hasil olduğu zaman Söğüt, Karacasehir, Eskişehir ve Bilecik dolaylarındaki köylerde oturan ve tarımla uğraşan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi.

Atlı olan asiret birlikleri, özellikle kale muhasaralarında fazla tesirli olamıyorlardı. Bundan başka fetihler sonucu arazi genişleyip birçok gayr-i müslimin, devletin vatandışı durumuna gelmesi ve muhasaraların uzaması üzerine asiret kuvvetleri, istenilen zamanda istenilen yere ulaşamıyorlardı. Bu sebeple Orhan Bey döneminde yeni ve devamlı bir askerî birliğe ihtiyaç duyuldu.

YAYA VE MÜSELLEMLER

Osman Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra, beyliğin sınırlarının genişlemesi ve kısa bir gelecekte, daha bir genişlemeye namzed olması, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenlemeler yapmak zorunda bıraktı. Gerçekten de beylik çerçevesinden çıkıp güçlü bir devlet haline gelmek için, düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Orhan Bey de bu görüsten hareketle önce orduyu ele aldı.

Orhan Bey'in saltanatının ilk yıllarında askerî kuvvetler, Osman Bey zamanından pek farklı değildi. Fetihler arttıkça toprağa yerleşen Türkmenlerin sayısı artmış, buna bağlı olarak timarlı sipahî sayısı da çoğalmıştı. Kul veya Nöker denilen sınıf, Osman Bey zamanında olduğu gibi yine ulûfe alıyordu.

Fetihlerin devami için zarurî olan ordunun organizasyonu, yani, ilk düzenli birlikler, Bursa'nın fethinden sonra ve İznik'in fethinden önce Vezir Alaeddin Pasa ile Bursa Kadisi Çandarlı Kara Halil'in (öl. 1387) teklifleri doğrultusunda yapılmıştı. Buna göre devamlı surette savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin bulundurulması gerekiyordu. Bu maksatla Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsız askerine "Yaya", atlı askerine de "Müsellem" adı verildi. Alaeddin Pasa'ya göre askerî sınıfa mensub olan kimseler ile vezirler, özel bir kıyafet giyerek halktan ayırd edilmeliydi. Bu sebeple, bunların giyecekleri elbise ve baslarında taşıyacakları sarıgün renk ve biçimi tesbit edildi. Buna göre bunlar "Ak bürk" giyeceklerdi. Böylece tasradaki timarlı sipahilerden de ayrılacaklardı.

Türk gençlerinden kurulan ve her biri bin kişi olan bu askerî birliğin efradı. Çandarlı Kara Halil tarafından seçilmişti. Asikpasazâde'nin ifadesine göre birçok kişi "Yaya" yazılmak için Çandarlı Kara Halil'e müracaat etmişti. Savaş zamanında bu gençlere önce birer, daha sonra da ikiser akça gündelik verilmesi kararlaştırıldı. Savaş olmadığı zamanlarda da ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi. Bunlar, vergilerden muaf tutuldular. Orhan Bey

zamanında hassa ordusu sayılan yaya ve müsellemler, kaç sancak varsa o kadar yaya ve atlı sancaga bölünerek basına sancakbeyi tayin edildi. Yaya denilen piyade sinifinin her on kisi için bir bas (onbasi), her yüz kisiye de daha büyük bir bas (yüzbasi) tayin edilmisti. Müsellem adi verilen atlı birliğin her otuz kisi bir "Ocak" meydana getiriyordu. XV. yüzyıl ortalarına kadar fiilen silahlı hizmette bulunmuş olan bu Yaya ve Müsellem, Kapikulu ocaklarının kurulup gelişmesiyle yerlerini onlara terk ettiler. Daha sonra Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarların katılmasıyla Osmanlı askerî teşkilâtının geri hizmet sinifini meydana getirdiler. Bu sınıf, köprü yapımı, yol inşaatı, kale tamir ve yapımı ile hendek kazımı gibi işlerde kullanıldı.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde, yani Osman Bey zamanında beyliğin kuvvetleri iki kısımdan ibaret bulunuyordu. Bunlardan biri, Türkmen asiretlerinden sağlanan ve kendilerine hizmetleri karşılığında elde ettikleri ganimetler dışında timar da verilen atlı kuvvetler, diğeri de Osman Bey'in, ücretlerini gündelik olarak verdiği şahsî askerlerdi. Bunlara Nöker deniyordu ki tamamı hür insanlardan meydana gelmişti. Orhan Gazi döneminde ise Yaya ve Müsellem adi ile yeni ve devamlı bir askerî birlik kurulmuştu.

Bu bilgilerin ışığı altında konuya bakıldığı zaman Osman ve Orhan Bey'ler zamanında Osmanlı ordusu, üç gruptan teşekkül ediyordu. Bunlardan biri asiret kuvvetleri, ikincisi Nöker adi verilen ve sonradan "azab" adını alan şahsî askerler ki bir çeşit hassa ordusu meydana getiriyorlardı. Üçüncüsü de biraz önce kuruluşlarından bahsettiğimiz Yaya ve Müsellem ordusu idi.

Kuruluş döneminden başlamak üzere Osmanlı ordusu "Kara" ve "Deniz" olmak üzere iki kısımdan ibaretti.

OSMANLI KARA ORDUSU

Ordu-u Hümayun denilen Osmanlı Kara Ordusu, genel olarak iki bölüme ayrılmakta idi. Bunlardan biri "Kapikulu Askerleri" diğeri de "Eyâlet Askerleri" adını taşıyordu. Bu askerî birliklerin her biri, gördükleri hizmetlere göre kendi içinde daha küçük kısımlara ayrılıp ona göre isimler alıyor. Bu isimler, ocak kelimesi ile bir terkip oluşturdıklarından ayrıca bunlara "ocak" deniyordu. Ocak'ın en büyük subayına da "Ocak Ağası" adı veriliyordu.

KAPIKULU ASKERLERİ

Kapikulu denilen bu askerî birlik, Selçuklular ve diğeri bazı devletlerde olduğu gibi "Hassa Ordu"yu meydana getirmekteydi. Bu sınıfa dâhil olan askerler, devletten "Ulûfe" adıyla maaş alırlardı. Burada "kapi" kelimesinin kullanılması ve devletten maaş alan askerlere de "Kapikulu" askeri denmesinin sebebi, Kapi kelimesinden bizzat devletin anılmasıydı. Zira eskiden beri doğu ülkelerinde işler, hükümdar saraylarının kapısında görülürdü. Bu tabir, Kapi müdafaasında bulunan askerler için de kullanılmakla beraber sadece onlara hasr edilmeyen bir kelimedir. Askerler için de bu kelime kullanılıyordu. İşte bu sebepten dolayı devletten maaş alan askerlere "Kapikulu askerleri" deniyordu.

Kapikulu askerleri başlangıçta devlet merkezinde bulunuyorlardı. Fakat ülke genişleyip muhafazası için hudud boylarında kaleler inşa edilince oralarda da ikamet etmek mecburiyetinde kaldılar.

Osmanlı Devleti, Rumeli taraflarında fetihler yapıp genişlemeye başlayınca devamlı bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç hasıl olmuştı. Bu da savaşlarda esir alınan ve askerî şartlara uygun hristiyan çocuklarının kısa bir müddet Türk terbiyesi ile yetistirilerek yeni bir askerî sınıfın meydana getirilmesiyle karşılanmıyordu. İşte bu teşkilât, Kapikulu ocagının çekirdeğini teşkil etmişti. Kapikulu askerleri iki gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar:

1. Kapikulu Piyadesi

2. Kapikulu Süvarisi.

KAPIKULU PIYADESİ

Osmanlı Devleti'nin, merkez askerî teskilât, içinde yer alan Kapikulu askerleri, Osmanlı askerî teskilâtının önemli bir bölümünü meydana getiriyorlardı. Kapikulu piyadesi de kendi arasında ayrı gruplara ayrılmıştı.

ACEMI OCAGI

Osmanlı askerî tarihinde, önemli yeri bulunan ve Kapikulu piyadesinin mühim bir bölümünü teşkil eden yeniçerilere mense' olan "Acemi ocagi", Sultan Birinci Murad zamanında Kadiasker Çandarlı Kara Halil ile Karaman'lı Kara Rüstem'in tavsiyeleri sonucu ortaya çıkmıştı. Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdiğine göre bu uygulama, Sultan Birinci Murad'ın devr-i saltanatında 763 (1361-62) tarihindeki Zagra'nın fethi ile başlamıştır. Devlet adına ve "Pencik" kanununa göre alınan esirler, Yeniçeri ocagina asker yetistirmek için Gelibolu'da kurulmuş bulunan Acemi ocagina gönderiliyor ve yevmiye bir akça ücretle Gelibolu ile Çardak arasında isleyen at gemilerinde hizmet görüyorlardı. Bir müddet sonra bunlar, Yeniçeri ocagina alınıyorlardı. Fakat bu esirler, fırsat buldukça kaçıp memleketlerine gittikleri için bu sistem değiştirildi. Savaşlarda esir edilen küçük yastaki Hristiyan çocukları, evvela Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına verilerek (Türk'e vermek) az bir ücretle hizmet ettirmeye başlandı.

Gerçi bu ocagin, Rumeli fatihi Süleyman Paşa zamanında, bizzat kendisi tarafından savasta esir alınan Hristiyan çocukları ile başladığı belirtilmekte ise de ocagin gerçek manada müesseseselenmesi, yukarıda belirtilen şekilde olmuştur.

Sözlük manasıyla beste bir demek olan "pencik" harplerde ele geçirilen esirlerden, askerlikte kullanılmak üzere beste birinin alınması demektir.

İslâm hukukunun ganimetlerle ilgili vaz' etmiş olduğu prensiplerinden dogmus olan "pencik", Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında uygulanmıyordu. Harpler sonunda ele geçen diğer ganimetler gibi esirler de gazilere taksim ediliyordu. Gaziler, hisselerine düşen esirleri, İslâm hukuku gereğince istedikleri şekilde istihdam edebiliyor, istihdam yeri olmayan da onları satabiliyordu.

Osmanlılarda Acemi oğlani iki şekilde alınırdı. Bunlardan biri savaşlarda elde edilen erkek esirlerin beste birinden (pencik), diğeri de Osmanlı vatandasi olan Hristiyan çocuklardandı. Savaşlarda elde edilen esirlerin asker olarak alınmasıyla ilgili "Pencik Kanunu" tertib edilmişti. Buna göre alınan esir oğlanlara "Pencik Oğlani" adı verilmisti. Elde edilen bu esirler, "Pencikçi" denilen memur tarafından tesbit edilir, bunlardan on ila on yedi yaşları arasında olan erkek esirlerden vücutça kusursuz ve sağlam olanlar devletçe üçyüz akça karsılığı satın alınırdı. Böylece Acemi ocagina ilk efrad, Pencik kanunu ile toplanmıştır. Bu sistemin gelişmesinde büyük ölçüde rolü bulunan Kara Rüstem de Gelibolu'da Pencik vergisini (Resm-i Pencik) toplamakla görevlendirilmisti.

Pencik oğlanlarının, Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanına verilmesi, aradaki deniz sebebiyle kaçmalarına engel olmak içindi. Bununla beraber, zaman zaman bazı esir çocukların Avrupa'ya kaçtığı görülüyordu. Esirlerin, Türk çiftçilerinin yanına verilmesi ile ilgili kanun hakkında kaynaklarda farklı tarih ve zamanlar verilmektedir. Bu cümleden olarak Sirpsindiği savaşı, Edirne'nin fethi ve Bilecik tarafına yapılan ilk akınlarda olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Cüz'i bir ücretle Türk çiftçisinin yanına verilen Acemi oğlanlarına çok az bir ücretin verilmesi,

onların "ben padisah kuluyum" deyip çiftlik sahibine kafa tutmaması içindi.

Acemi oğlanlar, ziraat işlerinde çalıştırıldıkları gibi kısa zamanda Türkçe ile birlikte İslâm-Türk örf ve âdetlerini de öğreniyorlardı. Böylece yeni hayata intibak ettikten sonra bir akça gündelikle "Acemi Ocagi"na kayıt ettiriliyorlardı. Burada bir müddet hizmet gördükten sonra yevmiye iki akça karşılığı "Yeniçeri Ocagi"na gönderiliyorlardı. Yıldırım Bâyezid döneminin sonlarına kadar belirtilen şekilde devam eden bu usûl, Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra fetihlerin durması ve iç karışıklıkların bas göstermesi yüzünden büyük ölçüde tatbik edilemez olmuştur. Kapıkulu ocaklarındaki kadro eksikliğini gidermek için başka bir çareye bas vurmak gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli'ndeki Hristiyan tebeddan muayyen bir kanunla ve "Devsirme" ismiyle münasib sayıda Hristiyan çocuğu alınmasına karar verildi.

Daha önce de temas edildiği gibi Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı fetihleri durmuş, bazı yerler Bizans ve Sırlara terk edilmişlerdi. Gerek Çelebi Mehmed zamanında, gerekse oğlu Sultan İkinci Murad'ın ilk devirlerinde Rumeli'de fütuhat yapılamadığı için esirlerden istifade edilememişti. Bunun üzerine Osmanlılardan önceki Türk ve İslâm devletlerinde uygulanmamış olan yeni bir usûl ile devletin, Hristiyan tebeası olan ve yaslan uygun çocuklarından sadece bir tanesinin Osmanlı ordusuna alınması kararlaştırıldı. Böylece Hristiyan vatandaşların çocuklarından asker devsirmek için bir "Devsirme Kanunu" yürürlüğe konuldu. Bu yeni kanunla, bastan basa gayr-i müslim olan Rumeli halkı, tedrici surette müslümanlaştırılacaktı. Müslümanlaştırılan bu insanlarla da Osmanlı ordusu kuvvetlenecekti. Böylece devlet, bu sayede Müslüman nüfusunu koruma gibi bir hedefe de ulaşmış oluyordu. Gerek Müslüman nüfusu çoğaltma, gerekse harplerde kendisinden istifade etme bakımından iki yönden faydalı olan bu Devsirme kanunu, Pencik kanunu ile asker almanın yerine geçmişti. Zaten Pencik kanunu da eski önemini kaybetmeye başlamıştı.

Devsirme kanunu gereği ihtiyaca göre üçbes senede ve bazan daha da uzun bir sürede Hristiyanlardan sekiz ila on sekiz ve bazan yirmi yaş arasındaki sihatli ve kuvvetli çocuklardan Acemi Oğlanı alınmaya başladı. Bununla beraber 14-18 yaş arasındaki tercih ediliyordu. Önceleri Rumeli'de Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan, daha sonra ise Sırbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan çocuk toplandı. Bu durum, XV. Muhtelif hizmetlerde bulunan Acemilerin, Yeniçeri Ocagina kayıt ve kabullerine "Çıkma" veya "Kapiya Çıkma (bedergâh) denirdi.

Devsirme usûlü, kendi dönem ve zamanına göre iyi bir sonuç vermişti. Bu sonuç hem Osmanlılar, hem de çocuğu devsirilen aileler için faydalı olmuştur. Osmanlılar açısından faydalı olmuştur, zira o dönemin bitip tükenmek bilmeyen harpleri, devamlı surette insanları yutan birer makine haline gelmişlerdi. İşte bu makinaların zararlarını en aza indirebilmek ve kendi Müslüman Türk nüfusunu koruyabilmek için devlet, gayri müslim vatandaşlarından istifadeyi düşünmüştü. Böylece hem İslâm Türk mefkûresinin daha geniş sahalarda yayılmasını sağlamak, hem de kendi asil nüfusuna dokunmamak suretiyle azınlığa düşmeyecekti. Devsirme sistemi, çocuğu devsirilenler bakımından da faydalı bir şeydi, çünkü onlar da çocuklarının içinde bulundukları mali sıkıttan kurtulacağını biliyorlardı. Muhtemelen çocukları devlet kademelerinde vazife alır ve yüksek bir mevkiye gelebilirdi. Bunun da kendileri için faydalı olacağı bir gerçektir. Bu sebeptendir ki kaynaklar, pek çok Hristiyan ailenin, çocuğunu devsirmeye verebilmek için adeta birbirleri ile yarışıklarını kaydederek. Hatta sadece Hristiyan çocuklarının devsirilmesi kanun iken feth edildikten sonra halkı Müslüman olan Bosna'dan da devsirilmek suretiyle acemi oğlanı alınırdı. Zira bunu bizzat kendileri arzuluyordu.

Bilindiği üzere her saha ve konuda olduğu gibi devsirme sisteminde de arzu edilmeyen bazı suistimallerin olduğu söylenebilir. Buna karşılık devlet, gönderdiği memurlarının kanunsuz hareketlerini önlemeye gayret ediyordu. 9. Cemaziyelahir 973 (10 Ocak 1566) tarihinde Semendire Beyi ile İvraca Kadısına yazılan bir hükümde Acemi oğlanı devsirmeye giden bir memurun hâne (ev) basına onar akça nal parası vesair kanunsuz paralar alıp 5-10 yaşındaki çocukları önce alıp sonra bin ve daha ziyade akçaya tekrar babalarına sattığı bildirilmekle

Yayabasilardan Ferhad gönderilip hakkiyla teftis olunmasi ve memurun esyasi arasinda bulunan para, kumas vesair mühürlenip defterle merkeze gönderilmesi emr edilmistir. Böylece devlet, bu ve benzeri haksizliklari önüne geçmeyi, adaletsizligi ortadan kaldirmayi istiyordu.

II. Yeniçeri Ocagi

Avrupa'da kurulan devamlı ordudan bir asir önce vücuda getirilmiş olan Yeniçeri ordusu, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanın en mükümmel ordusu haline getirilmisti. Bu ordu, teskilât ve disiplini ile bu sifati tasimaya hak kazanmisti. Osmanlı Devleti'ni kuran ve kısa bir zamanda hududlari Rusya, Lehistan, Macar ovaları ile Viyana, Venedik önlerine;

Iran, Arabistan ve Misir çöllerine kadar götüren hükümdarların en büyük dayanaklarından biri bu ordu olmuştur.

Piyade birliği olan Yeniçeri ocagının, hangi tarihte ihdas edildiği kesin olarak tesbit edilememekle birlikte bunun, Murad Hüdavendigâr zamanında yani on dördüncü asrın son yarısı içinde bir ocak halinde kurulduğu söylenebilir. Bazı kaynaklarda bu kuruluşun 1365 yılı olduğu söyleniyorsa da büyük bir ihtimalle bunun 1362 yılında olduğudur. Türkçe asker demek olan "Çeri" ile "yeni" kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen bu terim, Osmanlı Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bağlı bulunan yaya askeri için özel bir isim haline gelmiştir. Hacı Bektas-i Veli ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte (Âşikpasazâde, 204-206) zamanla bu tarikata izafe edilerek Yeniçerilere "Taife-i Bektasiye", ocaga da Bektasî ocagi denmiştir.

Bu ocagın kuruluş sebebi, mevcut askerin azlığına rağmen, fetihlerin çoğalıp sınırların genişlemesi ve eldeki askerin de bu sınırları koruyamaz duruma gelme endisesi idi. Halbuki hem Rumeli'yi elde tutabilmek hem de yeni fetihlerde bulunabilmek için devamlı ve hükümdarın emir komutası altında bir askerî birliğe ihtiyaç vardı. Benzer teskilâtlar, yani esirlerden istifade etme sistemi, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Bu mânada Osmanlıların, Selçuklular ile Memlûklulari örnek aldıkları anlaşılmaktadır.

Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda, orduya bin kadar yeniçeri alınmisti. Bunların her yüz kisisine komutan olarak daha önce Türklerden meydana getirilen yaya askeri usûlüne uygun olarak bir "Yayabası" tayin edilmiştir.

Ocak, XV. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adı verilen bir sınıftan ibaret iken Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren (1451 senesi), "Sekban" bölüğünün de iltihakıyla iki sınıf haline gelmiş. XVI. asir başlarında ise "Aga" bölüğü denilen üçüncü bir kısım daha teskil edilmiştir. Yaya bölükleri peyderpey artarak 101 bölüğe kadar çıkmıştır. Aga bölükleri 61, Sekban bölükleri ise 34 rakamına kadar yükselmiştir.

Yeniçeriler, başlarına börk ismi verilen beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi. Bunun arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydı. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerlerdi. Fâtih kanunnâmesinde belirtildiğine göre yeniçeri taifesine her yıl beser zira' laciverd çuka ve otuz iki akça "yaka akçası" ile her birine basına sarması için altı sar zir'a astar verilmesi hükmü konmuştu.

Her yeniçeri bölüğüne "Orta" denirdi. Her ortanın da komutanı olan ve "Çorbacı" denilen bir subayı bulunurdu. Sekban ve Aga bölüklerinde bu komutana "Bölükbasi" denirdi. Yeniçeri ocagının en büyük komutanı "Yeniçeri Agası" idi. Yeniçeri Agası, ocagın kuruluşundan 1451 senesine kadar .ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra Sekbanbasılardan tayin edilmeye başlandı. Bununla beraber bu kanun daha sonra değiştirilerek ocagın dışından olan kimseler de tayin edilmiştir. Yeniçeri Agası, Yeniçeri Ocagi ile Acemi Ocagi işlerinden sorumlu idi. Bundan başka İstanbul'un asayisi ile de ilgilenir ve yanında bulunan bir heyetle kol dolasıp güvenliği sağlardı. Bu sebeple hükümdarlar, bunların güvenilir ve sadık kimselerden

olmasına dikkat ederlerdi. Yeniçeri Agalarının azil ve tayini 1593'e kadar doğrudan padişah tarafından gerçekleştirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlara intikal etmiştir.

Yeniçeri Ocagi'nin en büyük komutanı olan Yeniçeri Agası'ndan başka Sekbanbasi, Ocak Kethüdası veya Kul Kethüdası, Zagarcıbası, Turnacıbası, Muhzir Aga ve Bas çavuş ta ocagin büyüklerindendi. Bunlardan başka bir de "Yeniçeri Efendisi" denilen ocak kâtibi vardı.

Yeniçeriler, maaşlarını (ulûfe) üç ayda bir alırlardı. Bu konuda ocagin en büyük âmiri olan Yeniçeri Agası ile herhangi bir nefer arasında fark yoktu. Onun için Yeniçeri Agası da bu ulûfe isine dahil edilirdi. Ulûfe, pâdisahın nezâretinde büyük bir merasimle her ortaya torbalar halinde tevzi edilirdi. Hicrî kamerî takvime göre dağıtılan ulûfenin Sali günü verilmesi kanundu.

XVI. asra kadar devsirmeden toplananlardan baskası katılamazken 990 (1582) senesinde Sultan III. Murad (1574-1595)'in, sehzadesi Mehmed için tertiplenen sünnet düğününe katılan bir sürü canbaz, hokkabaz ve oyuncunun mükafat olarak bu ocaga kayd olmaları, ocagin yavas yavas bozulmasına sebep olmuştur. Devletin kuruluşundan kısa bir müddet sonra teskil edilen Yeniçeri Ocagi, belirtilen olaydan sonra hariçten insanların ocaga girmesiyle bozulmaya yüz tutmuştur. Çünkü, eğitimsiz ve basibos kimselerin ocaga girmeleriyle bu askerî teskilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştır. Gerçekten de onların zorbalıklarını ve yaptıkları kötülöklere isaret eden (1826) tarihli bir hüküm İstanbul Kadısına gönderilmiştir. Bu hükümde şöyle denilmektedir: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ülu'l-emre itaat ediniz" âyet-i kerimesi muktezasınca kaffe-i mü'min ve muvahhid olanlar, emr-i ulu'l-emre itaat ve inkiyad ile me'mur olup bir müddetten beri Yeniçeri nâmına olan eskiya makûlesi, hilâf-i ser'-i serif, daire-i ittattan huruc ederek fürce bulması cihetiyle gerek memâlik-i mahrûsede ve gerek dârî's-saltanat-i seniyyede her bir şey çigirından çıkmış ve ol makûle esrar-i nâsin garazları olan mel'aneti icra zîmninde her bir seye müdahale daiyesine düsmelerinden nasi, Ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarından emniyetleri kalmayıp rahatlarına halel gelerek bayagi alis verislerine varınca fesada varmış..." Bu hükümde de açıkça görüldüğü ve yukarıda belirtildiği gibi Yeniçeri askeri her seye müdahale eder olmuştur. Buna karşılık gerçek vazifesi olan askerliği tamamiyle unuttur olmuştur. Zira onlar, askerlik yerine esnaflıkla uğraşıyorlardı. XVII ve XVIII. asırlarda sık sık ayaklanmışlardı. Bunun üzerine ocak, "Vak'a-i Hayriye" diye isimlendirilecek olan bir karar ve hareketle 15 Haziran 1826'da Sultan İkinci Mahmud tarafından lagv edilerek ortadan kaldırıldı.

CEBECİ OCAGI

Kapikulu askerinin piyade ocaklarından biri de "Cebeci Ocagi"dir. Kelime olarak "cebe" zirh demektir. Osmanlılar, bir nevi istilah olarak bu kelimenin mana ve kapsamını genişletmiş görünmektedirler. Bunun içindir ki "cebeci" dendiği zaman belli hizmetleri olan bir askerî sınıf akla gelmektedir. Buna göre devletin yaya muharib askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kılıç, tüfek, balta, kazma, kürek, kursun, barut, zirh, tolga, harbe vesaire gibi ihtiyaçları olan savaş alet ve esyasi yapan veya tedarik eden ocaga "Cebeci Ocagi" denirdi. Bu ocak, yeniçerilere lazım olan harp levazimatını deve ve katırlarla nakl ederek, cepheye bulunan yeniçerilere dağıtırdı. Savaş sonunda da bunları tekrar toplardı. Bu arada tamire muhtaç olanları da tamir ederek silah depolarında muhafaza ederdi.

Sefer esnasında ordu komutanları refakatına münasib bir miktar cebeci verilirdi. Bunların, kuvvetli, becerikli ve silahtan anlayanlardan olması gerekirdi. Bu maksatla Cebecibasiya bu yolda emirler verilirdi. Baris zamanında bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarında ve Tophane civarında bulunan kışlalarında ikamet ederlerdi.

Bu ocagin kuruluş tarihi kesin olarak tesbit edilmekle birlikte, Yeniçeri ocagi ile birlikte veya ondan çok kısa bir müddet sonra olduğu tahmin edilmektedir. Bu ocaga girecek olanlar,

"Pencik" ve "Devsirme Kanunu" devam ettigi müddetçe Acemi oğlanlari arasindan seçilirdi. Sonralari Yeniçeriler gibi bunlari da evlenmelerine müsaade edildiginden yetisen çocuklari da cebeci olurdu. Ocaga alinacak kimseler, önceleri "sakird" ismiyle alinir, daha sonra fiilen cebeci olurlardi.

Ocak mevcudu, aralarindaki münasebet dolayisiyla Yeniçeri askerinin azalip çoğalmasina bagli olarak artar veya eksilirdi. XVI. asir ortalarinda yeniçeriler 12 bin nefer iken bunlari sayilan 500 kadardi. XVII. asirda (1675) te cebecilerin sayilari 4180 civarindadir. XVIII. yüzyilda cebecilerin sayisi 2500-5000 arasinda degismekteydi. Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile ortadan kalkan Cebeci Ocagi, Asakir-i Mansûre ile yeniden tesis edilmisti.

Diger Kapikulu ocaklari gibi "orta" denilen ve 38 bölüğe ayrilmis bulunan cebecilerin en büyük komutani "Cebecibasi" idi. Ortalar, kendi aralarinda silah yapan, silahlan tamir eden, barutlari islâh eyleyen, harp levazimatini tedarik edip hazirlayan ve humbara yapanlar gibi ayri ayri kisimlara ayriliyorlardi.

TOPÇU OCAGI

Top dökmek, top atmak ve top mermisi yapmak gayesiyle teskil edilen bu ocak da, Kapikulu ocaklarinin yaya kismindeydi. Efradi, Acemi Ocagi'ndan saglanirdi. Osmanli ordusunda ilk top, Sultan I. Murad zamaninda 1389 yilinda Kosova Meydan Muharebesinde kullanilmistir. Yıldirim Beyâzid tarafından da gerek Istanbul muhasaralarinda gerekse Nigbolu kusatmasinda topun bir silah olarak kullanildigi, Asikpasazâde tarafından anlatilmaktadir. Görüldüğü gibi Osmanli Devleti'nin daha baslangiç yillariinda top, ordunun ayrilmaz bir parçası haline gelmistir. Bununla beraber topun silahlı kuvvetlerin agir ve önemli bir silahlı olarak ordu ve donanmaya yerlesmesini saglayan, Fâtih Sultan Mehmet olmustur. Kale yıkan büyük toplar ile havan topunun mucidinin de Fâtih Sultan Mehmed olduğu belirtilmektedir. Bu silahın, askeriyedeki önemi o kadar büyümsü ve devlet ona o kadar ehemmiyet vermistir ki, patlatilamayan bir topun patlamasını temin eden kimseleri bile her türlü vergi ve rüşûmdan muaf saymistir.

Topçu ocaginin top döken kısmi ile top kullanan bölükleri ayri ayri idiler. Toplar, her zaman devlet merkezinde veya fabrikalarinda döktürölmezlerdi. Bazen kale muhasaralarinda kalelerin önünde de top imal edildiği görölmektedir. Nitekim Sultan II. Murad zamanindaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde, daha sonra da Istanbul kusatmasinda develerle getirilen malzeme ile buralarda toplar döktürölmüstü.

Osmanlilar, gelecekteki ihtiyaçlarini karsilamak ve devamlı bir şekilde hazirlikli bulunmak gayesiyle Istanbul'un disinda da top fabrikalari kurmuslardi. Bu fabrikalar, hudud veya hududa yakin yerlerde idi. Bu yerler:

Belgrad, Semendire sancaginin Baç (Beç) madeni, Budin, İçkodra, Praviste, Timasvar ile Asya'da İran sinirina yakin Kerkük'ün Gülanber kalesi idi. Bu toplarin mermilerini yapan fabrikalar da Bilecik, Van, Kigi, Kamengrad, Novaberda ve Baç'da idi. Bu mermiler (yuvarlak=gülle) için de ayri ayri yerlerde depolar yaptirilmisti. Her yıl ne kadar mermi ve gülle döküleceği, Divan tarafından planlanip Topçubasına bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yıllık ortalama kapasitesi 20-24 bin aded arasinda degisiyordu. Bu mermilerin en küçükleri 320 gram agirliğinda idi. Bunlar, "Sahî" denilen toplarin gülleleri idi. Sahîler, katir sirtinda tasınabilen ve yalnız iki topçu eri tarafından kullanılabilen küçük, pratik, atesi seri ve müessir toplardi. "İnce Donanma"yı meydana getiren nehir gemilerinde de bunlar kullanilirdi. Kale muhasaralarinda surlari yıkmak için kullanılan toplar daha büyüktü. Bu toplarin gülleleri 70 kg. agirliğinda idi. Top mermisi döken madenlerde dökücü ustalari ve yeterince işçi vardi Dökücüler, Istanbul'daki Tophaneden gönderilirdi.

Osmanlilar, sadece madenî degil, tas gülle de kullanmislardi. Bu gülleleri demir olanlardan

ayirmek için "Tas gülle" tabirini kullanıyorlardı.

Topçu ocagının en büyük zâbitine (subayına) "Sertopî" veya "Topçubası" denirdi. Bundan başka Dökümcübası, Ocak kethüdasi ve çavusu gibi yüksek rütbeli subayları ile "Çorbacı" veya "Bölükbası", Dökücü halifeleri" gibi subayları ile Ocak katibi vardı.

Tophanede sivil memurlar da istihdam ediliyordu. Bunlar, Tophane Nâzin ile Tophane Emîni idi. Tophane Emîni, tophaneye alınan ve sarf edilen esyanın defterini tutar ve her sene hesabını verirdi. Tophane levazımı, bunun eli ile tedarik edildiginden vazifesi çok önemli idi. Bütün bunlardan anlasildigina göre Topçubası, Dökümcübası, Tophane naziri, top dökümcüleri kethüdasi, Tophane emîni ve Topçu çavusu Tophane ocagının yüksek rütbeli subaylarındandı.

Topçular, sayıca "Cebeciler"e yakın idiler. XVI. asırda ocagın mevcudu 1204 nefer iken, XVII. asırda bu sayı 2026'ya kadar yükselmistir. Onyedinci asrın sonlarında muharebelerin devami yüzünden sayıları 5084'e kadar çikmistir.

Oldukça islah edilmesine ragmen Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi (hal') esnasında Kabakçı Mustafa'ya iltihak eden Topçu ocagi, isyana istirak etmistir. Halbuki Sultan Selim, bu ocagın, zamanın şartlarına göre islah edilmesine ehemmiyet vermiş, derece ve itibarlarını artırmıştır. Vak'a-i hayriye esnasında topçular, devlete sadık kalarak Humbaracı ve Lagimci ocakları ile birlikte "Sancag-i Serif altına gelmişlerdi. Yeniçeri ocagının ilgasından sonra Topçu ocagi yeni sekle göre tertip edilmisti.

Topçu ocagi ile çok yakından ilgisi bulunan bir ocak daha vardır ki, bu da "Top Arabacıları Ocagi"dir. Osmanlıların ilk dönemlerinde kullanılan toplar, deve, katir ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardı. XV. asırdan sonra topçulugun büyük ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük topların dökülmesinden sonra, yenilik yapan Osmanlılar, bunları araba ile savasa götürmeye başladılar. Demek oluyor ki bu ocak, topların daha ziyade tekemmül ederek arabalarla taşınmasından sonra doğmuştur. Arabacıbası adında bir subayın komutasında bulunan bu ocak da çeşitli ortallara ayrılmıştır.

HUMBARACI OCAGI

Farsça asıllı bir kelime olan humbara, içine patlayıcı maddeler doldurulmak suretiyle demirden yapılmış bulunan mermi demektir. Humbaracı da bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu (havan topçusu) demektir. Humbaranın el ile atılanı (el bombası) olduğu gibi havan topu ile atılanı da vardır. Ayrıca tas da atılabilirdi.

Daha çok kale kusatmalarında ve görülmesi mümkün olmayan hedeflere karşı kullanılan havanlar sayesinde Müslüman Türkler, dikkate değer başarılar sağlamışlardı. Topçular gibi Kapıkulu ocagina mensub bulunan humbaracı ortallarının XVXVI. asırlar arasında ihdas edildiği tahmin edilmektedir. Humbaracıbası adı verilen bir subayın komutasında bulunan bu ocak mensupları, başlangıçta biri topçulara, diğeri cebecilere bağlı olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Bu ocagın esas kısmının Kapıkulu gibi maaşlı değil, timarlı olduğu bilinmektedir. Nitekim 1126 yılı Safer ayının sonlarında Humbaracıbası tarafından Payitahta gönderilen bir arizadan, Hotin Kalesi muhafazasında bulunan timarlı humbaracı neferatinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre humbaracıları topçu, cebeci, ve timarlı olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.

Bulunması gereken birçok vesikada isimleri zikredilmeyen humbaracıların müstakil bir ocak haline gelmesi XVII. asırdan sonra olmalıdır. XVIII. yüzyıl başlarında büsbütün ihmale uğrayan humbaracılık mesleğinin, günün şartları ve Avrupa'daki gelişmesi de göz önüne alınarak yeniden tesisi düşünüldü. Bir müddet Avusturya'da kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransız asilzâdesi Copmte de Bonneval (Ahmet Pasa), Birinci Mahmud devrinde Mirimîrân rütbesi ile humbaracıbasılığına tayin edildi. Humbaracı

ocagi, "fenn-i humbara ve sanayi-i atesbazîde maharet-i tammesi" olan bu zat tarafından Avrupa'daki usûl ve sistemlere uygun bir şekilde teskilatlandırılmaya tabi tutuldu. Ahmed Pasa'nın bu konudaki çabaları sonucunda Bosna'dan 301 nefer alınarak her 100 kişi bir "oda" teskil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor, her bölüğe bir yüzbasi, iki ellibasi, on onbasi, tabib, cerrah ve yazıcılar tayin olunduktan ve ulûfeler tesbit edildikten sonra teskilât, humbaracibasinin emri ve sadrazamin nezareti altına alınıyordu. Siki bir talim ve eğitim ile yetisecek olan humbaracılardan tahsillerini bitirip olgun bir hale gelenler, Vidin, Nis, Hotin, Azak ve Bosna'nın serhad kalelerine "Humbaracibasi" olarak tayin edileceklerdi.

Fabrika ve kislalari Üsküdar'da bulunan humbaracıların, devlet askerî teskilâtı bakımından önemli bir yeri bulundukları anlaşılmaktadır. Yeniçeriliğin ilgisi esnasında meydana gelen olaylarda, devletin yanında yer almış olan Humbaracı Ocagi, Asakir-i Mansûre ordusu içinde topçulara bağlanarak ayrı bir ocak olmaktan çıkmış oldu.

LAGIMCI OCAGI

Kusatma altındaki surlarının altından tünel (lagim) kazmak suretiyle yıkan veya düşmanın açtığı tünelleri kapatan bir ocaktır. Osmanlı ordusunda mühendislik bilgisine dayalı olan bu ocak, XVII. asrın ortalarından itibaren bozulmaya yüz tutmuştu. Biri, Cebecibasinin komutasında ve maaşlı, diğeri de Lagimcibasi denilen komutanın emri altında ve timarlı olan iki kisma ayrılıyorlardı.

Yer altında yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yıkan veya lagim açarak berheva eden lagimcilik, Osmanlı ordusunda çok gelişti. Gerçekten, günümüzün istihkâm sınıfı diye adlandırabileceğimiz bu ocak hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: "XVIII. asra kadar Türk istihkamcisi, gerek teknik ve gerekse tabya bakımından dünyanın mukayese edilemeyecek kadar en üstün istihkâm sınıfı idi. Bunu, o dönemin bütün Avrupalı yazarları ve tanınmış generalleri teyid etmektedirler. Modern Avrupa istihkamciliğinin kurucusu da Türklerdir. Türk istihkâm teknikini ilk defa Fransızlar öğrenmiş ve XIV. Louis devrinde tatbik etmişlerdir. Daha sonra bu teknik bilgi, Avrupa orduları tarafından aynen iltibas edilmiştir. (Lavis-Ramond, VI, 96) Avrupa istihkamciliğinin babası sayılan mühendis general Vauban, ilk defa Türkler'den öğrendiği tabya teknikini, 1673 senesinde Hollanda'nın Maestricht kalesi kusatmasında kullanmış, başarılı olması üzerine aynı asrın sonlarında bu teknik, bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Vauban, Türk istihkam tabyasını Kandiye'de öğrenmişti."

Vazifesi, sadece tünel açmakla bitmeyen bu ocak, hem ordunun hem de ağırlıklarının geçirilmesi için köprü yapmak ve gerekiyorsa mevcudları tamir etmek gibi vazifelerle de yükümlü idi. Kale muhasaralarında bunların bilgi, teknik ve faaliyetlerinden epey istifade edilmiştir. Bu sayede zaptı kabil olmayan pek çok kale, bu ocak mensuplarının açtıkları tüneller sayesinde kolayca ele geçirilmisti. Nitekim Serdar-i Ekrem Köprülüzâde Ahmed Pasa'nın 1078 (1667) senesindeki Kandiye kusatma ve fethinden bahs edilirken lagimcilerin burada ne denli hizmet ve yararlılıklar gösterdiğine temas edilir. Bu tarihten sonra da Osmanlıların lagimciliği yavaş yavaş gerilemeye başlamıştı. Bu sebeple olsa gerek ki, 1207 (1792) de "Nizam-i Cedid" denilen yeni bir sistemle dönemine göre modern bir hale getirilmeye çalışıldı. Bu maksatla ocak, biri lagim bağlamak, diğeri köprü, tabya ve kale yapmak gibi mimarî bilgi gerektiren iki kisma ayrıldı.

KAPIKULU SÜVARISI

Osmanlı kapikulu ordusunu teskil eden ikinci sınıf askerî güç, Kapikulu süvarisidir. Osmanlıların muvaffakiyetli hamlelerinde bu sınıfın da büyük bir hissesi vardır. Osmanlı toprakları genişledikçe timarlar çoğalıyor, timarlar çoğaldıkça da timarlı süvari (sipahi)nin sayısı da artıyordu. Fakat bunlar, kendi timarlarında ikamet ettiklerinden, başarıları mahdud kılıyordu. Bu bakımdan daha kuruluş yıllarından itibaren devlet merkezinde, yeniçeriler gibi devamlı ve maaş alan bir süvari birliğinin bulundurulması ihtiyacı hissediliyordu. Bu sebeple Sultan I. Murad döneminde, Rumeli Beylerbeyi olan Timurtas Pasa'nın yardım ve tavsiyesiyle

ilk adim atilmis oluyordu. Önce "Sipah" ve "Silahdar" adi ile iki bölük olarak teskil edilen Kapikulu süvarisine daha sonra "Sag Ulûfeci" ve "Sol Ulûfeci" (Ulûfeciyan-i yemin ve yesâr) ile "Sag ve Sol Garipler" (Gureba-i yemin ve yesâr) ismi verilen dört bölük daha ilave edilerek Kapikulu süvari ocagi alti bölüğe yükseltilmis oldu.

Kapikulu süvari sinifini meydana getiren efrad da devsirme çocuklari ile harplerde esir alinan çocuklardan meydana geliyordu. Bunlar da yeniçeriler gibi hükümdarin sahsina mahsus olan atli kuvvetler idi. Bunlardan vücutça uygun ve kabiliyetli olanlar, Istanbul, Edirne ve Gelibolu saraylarinda terbiye olunduktan sonra yedi senede bir "Bölüğe çıkmak" tabir edilen bölüklere verme islemi yapilirdi. Derece ve maas itibariyle yeniçerilerden daha yüksek olmalarina ragmen, idare üzerindeki nüfuzlari ve harplerdeki önemleri itibariyle onlar kadar ilerde degillerdi.

Kapikulu süvari birliklerinden ilk ikisine "Bas", öbür ikisine "Orta", son ikisine de "Asagi bölükler" adi verilmisti. Bunlardan sipah bölüğüne "Kirmizi bayrak", silahtar bölüğüne "San bayrak", orta ve asagi bölükler için de Alaca bayrak" tabiri kullanilirdi.

Kapikulu süvarileri, hükümdarla birlikte sefere gittikleri zaman onun sag ve solunda yürürlerdi. Sipah sagda, silahtar da solda bulunurdu. Sipahin saginda sag ulûfeciler, silahtarlarin solunda da sol ulûfeceler yürürlerdi. Bunlarin sag ve solunda da sag ve sol garipler yürüyorlardı.

Sipah ve silahtarlar, muharebe meydanında padisahin çadırini (Otag-i hümâyun), ulûfeciler gerek muharebe esnasında, gerekse konaklama yerlerinde saltanat sancaklarini, garipler ise ordu agirliklari ile hazineyi muhafaza ederlerdi.

Adi geçen "Alti Bölük" efradi, hayvan besledikleri için devlet merkezinden fazla uzak olmayan ve mer'asi bol yerlerde ikamet ediyorlardı. Bu yüzden bunlardan bir kısmi Bursa ile Edirne, bir kısmi da Istanbul ve civarında ikamet etmek zorunda idiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanından baslamak üzere, bunlardan 300 kisi, sefer zamanlarında devlet merkezinde bir çeşit yaverlik yapmak vazifesi ile görevlendirilmislerdi. Mülazim adi verilen bu 300 kisi, baris zamanlarında mirî mukataaların idaresi ile cizye cibâyeti (toplanması) gibi islerle görevlendirilmislerdi.

Kapikulu süvarilerini meydana getiren her bölüğün âmiri olarak ayri ayri agalari vardı. Bunlar, Sipah agasi, Silahtar agasi, Sag ulûfeciler agasi gibi isimler aliyorlardı. Belge ve kanunnâmelerde bu isimler aynen kullaniliyordu. Nitekim 18 Muharrem 973 (15 Agustos 1565) tarihli Semendire ve Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadilara gönderilen hükümde bu isimlerden ayni lafızlarla söz edilmesi bunun örneklerinden biridir. Protokol bakımından bunlarin en ileride olani Sipah agasi olduğu gibi, bunun komutasında bulunan bölük de en itibarlı bölük idi. Agalardan baska her bölüğün bölükbasilari, kethüdaları, kethüda yeri, katip ve kalfa isimlerini tasiyan bir komuta heyeti ile başçavus ve çavus adlarında küçük rütbeli zâbitleri vardı.

Kapikulu süvarilerinin kullandıkları silahlar, genellikle o dönemde her kavim ve millet tarafından kullanılan silahlardı. Bunlarin orijinalligi, silahlarin imal ve kullanilmasında idi. Türk silahlarinin daha hafif, yani tasınma ve kullanilmasinin kolay olması bir üstünlük sagliyordu. Hafif silahlar grubuna giren bu silahlar, ok, yay, kalkan, harbe veya mızrak ile bele takılan balta, pala veya hançerle atların eger kasına asılmış olan gaddare denilen geniş yüzlü kısa bir kılıç ve bozdoğan ismi verilen yuvarlak başlı bir ağaç topuzdu. Kapikulu süvarilerinin bellerindeki ok keselerinde (sadak) oklari vardı. Muharebelerde, bu silahlardan duruma göre uygun olanini kullanirlardı. Bu süvarilerin üzerlerinde çelik zirhli gömlekler vardı. Kalkanlari ise elbise ve başliklarinin renginde boyanmisti. Muharebelerde yanlarında yedek hayvanlari da bulunurdu.

Sultan III. Murad döneminden önce hariçten bir kimsenin giremediği bu ocaga, adi geçen

hükümdar zamanında, disardan iltihaklar başladı. Ocak teşkilâtı bozulduktan sonra "veledes" denilen süvari oğulları da ocaga alınmaya başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında sayılan yedi bin kişi civarında iken, hariçten ocaga girenler yüzünden bu sayı yirmi bini bulmuştu. Bilahere Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'nın, ocakları, İhsar Paşa aleyhine kışkırtması sonucunda süvari mevcudu, ocaktan tahrîs edilmiş olanları da tekrar almak suretiyle elli bine ulaşmıştı XVII. asrın ortalarında, vezir olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir aile olan Köprülüler iktidara geçince, devletin inhitatını uzunca bir süre yavaşlatmaya ve hatta durdurmaya başladıkları gibi bazı ıslahat hareketlerinde de bulunmaya teşebbüs etmişlerdi. İste bu dönemde, süvari bölüklerinde yapılan tenkîsatla sayılan on beş bin civarına indirilebilmişti. Bunların, yaptıkları bazı isyanları da bastırılınca takibata uğradılar. Bunun üzerine önemleri kalmayan bir sınıf haline geldiler. Zaman zaman zorbalıklar yapan ve isyan eden bu askerî birliklerin, Dördüncü Murad ile Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri iki büyük darbe, bunları önemsiz bir hale getirmişti. Hezarfen Hüseyin Efendi, bunların, bu dönemdeki sayılarını şu rakamlarla bize aktarmaktadır. Ona göre Sipah bölüğü 7203, Silahdar bölüğü 6254, Ülfeciyan-ı yemin 488, Ülfeciyan-ı yesâr 488, Gureba-ı yemin 410, Gruba-ı yesâr 312 olmak üzere toplam 15155 kişiye kadar yükselmektedir.

XVIII. asırdan itibaren sayı ve güçleri giderek zayıflayan Kapıkulu süvarisi de "Vak'a-ı Hayriye" diye adlandırılan ve yenîçeriliğin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan olayda lagv edildiler. Yenîçerilerin bu sıralardaki serkeslik ve isyanlarına katılmayan bu ocak mensuplarından, isteyenlerin yeni kurulan modern süvaride vazife almalarına müsaade edilmisti.

EYÂLET ASKERLERİ

Osmanlı kara ordusunun ikinci kısmını meydana getiren, devletin büyümesinde, gelişmesinde ve sınırlarını genişletmesinde önemli derecede rolü bulunan askerî kuvvet, eyalet askerleridir. Bunlar : Yerli Kulu, Serhad Kulu, ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere 3 grup halinde ele alabiliriz.

YERLİKULU

Yerli Kulu piyadesi, eyalet pasaları ile sancak beylerinin komuta ve idaresinde bulunan, komutanları da bunlar tarafından tayin olunan muntazam ve disiplinli bir askerî sınıftır. Rikab-ı Hümayûndaki askere Kapıkulu dendiği gibi, devlet merkezinin dışında bulunan bu askere de Yerli Kulu denmekteydi. Hizmet gördükleri müddetçe maaş alabilen bu askerî sınıfın ıasesi, eyalet veya sancak beyi vasıtasıyla veyahutta devlet hazinesinden verilirdi. Bu sınıfa dahil askerleri de gördükleri hizmetlere göre: 1 Azepler, 2 Sekban ve tüfekçiler, 3 İcaireliler, 4 Lagimcılar, 5 Müsellem'ler olmak üzere beş gruba ayırmak mümkündür.

AZEPLER

Yerlikulu askerinin ilk sınıfını meydana getiren azepler, harplerde büyük hizmetler görüyorlardı. Ordunun ön saflarında yer almalarından dolayı düşman taarruzuna en çok onlar maruz kalıyorlardı.

Kelime olarak "bekâr" demek olan azepl tabiri, Osmanlı askerî teşkilâtında: bekâr, güçlü ve kuvvetli olan gençlerden meydana getirilmiş bir askerî sınıf için kullanılmaktaydı.

Klasik Osmanlı ordusunda azepler, Anadolu'daki Müslüman Türklerden kurulu hafif piyade askerî birliğidir. Bununla beraber yine aynı adı taşıyan ve 1450'den sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından teşkil olunan kale azepleri de vardır.

Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren XVI. asrın yarısına kadar meydana gelen harplerde hafif okçu kuvvetlerine ihtiyaç vardı. Bu bakımdan, harp esnasında ne kadar azebe ihtiyaç varsa tesbit edilirdi. Tesbit edilen miktar, sancaklara taksim edilirdi. Böylece ihtiyaca göre 20

veya 30 hâne (ev)den bir azeb istenirdi. İstenilen azebin bekâr, güçlü ve kuvvetli olması lazımdı. Sancaga bağlı kazalardan seçilen her azebin ücret ve masrafı onu seçen yere ait olup bu, XV. asrın sonu ile XVI. asırda her azeb için 300 akça tutmakta idi. Her azebin, askerden kaçmaması için bir kefilı vardı. Kaçtığı takdirde masraf bu kefilinden alınirdi. Azeplere verilecek para, azeb alınan yer ile halkının servetine göre tahsil edilirdi. Sefer hazırlığı esnasında azeplerin toplanmasına "Azeb çağirtmak" denirdi. Bunların maaşları olmadıgından harp zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılırlardı.

Ok, yay ve pala gibi hafif silahlarla donatılmış olan azepler, ordunun ön saflarında bulunduklarından ilk olarak onlar düşman hücumuna maruz kalırlardı. Bunların gerisinde toplan, onların arkasında da yeniçeriler yer alırdı. Savaş başladığı zaman azepler sağa sola açılmak suretiyle topçunun rahat ates etmesine imkan sağlarılardı.

Bahsimize konu teşkil eden ve iki asırdan fazla büyük hizmetler ifa eden hafif piyade azepleri, XVI. asır ortalarında, Kanunî Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru ilga edildiler. Kale azepleri ise 1826 senesine kadar hizmetlerine devam ettiler.

SEKBAN VE TÜFEKÇİLER

Yerlikulu piyadelerinden olan sekbanlar, askere ihtiyaç hasil olduğu zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkından oldukları için, diğer birlikler gibi sağlam bir askerî eğitime sahip değillerdi. "Salyâne"den kurtulmak için zaman zaman Hristiyanlar bile bu birliğe istirak edebiliyorlardı. Bunlar, bulundukları bölgenin pasasından baskasını tanımazlardı. Hizmet gördükleri müddetçe ulûfe alırlardı. Sekbanlar, "Bayrak" ismi ile sınıflara ayrılırlardı. Sekban bölükbasısı ve Bayraktar adında subayları vardı. Bunlar, silah olarak kılıç kullanırlardı.

Zamanla sekbanların önemleri azalınca bunların yerini "Tüfekçi" adı ile yeni bir piyade sınıfı aldı. Her elli-altmış tüfekçi bir bayrak kabul edilerek, "Gönüllü zabiti" adı verilen bir subayın komutası altında bulunurdu. Her sancak veya eyaletteki tüfekçi bayrakları, "Tüfekçi bası" adı verilen bir subayın komutasına verilirdi. Önemli eyaletlerden üçer veya beser tüfekçi bası varsa, bunlardan biri bas seçilerek adına "Serçesme" denirdi.

İCÂRELİLER

Hudud boylarında bulunan şehir ve kalelerde istihdam edilen yerli topçulardan meydana getirilen bir sınıftır. Ücretle vazife gördüklerinden dolayı kendilerine bu isim verilmistir. Komutanları, topçulugu iyi bilen ve "Topçu agası" adı verilen bir kimsedir. Topçu agası, eyalet pasalarının komutasında bulunmak üzere payitahttan gönderilirdi.

LAGIMCILAR

Yerlikulu askerinin bir bölümünü teşkil eden bu sınıf, hududa yakın bulunan önemli bazı kalelerin aniden muhasara edilmesi düşünülerek kurulmuş bir sınıftır. Ayrıca düşman tarafından kazılacak hendek ve tünellere mukabil hendek ve tünel kazmak suretiyle harbi kazanmak gayesi güdülmüştü. Kapıkulu ocaklarından olan Lagimcılarla aynı vazifeyi görmelerine rağmen bunların durumları daha farklı idi. Zira bunlar, baris zamanlarında da bağlı bulundukları kalelerde bulunuyor ve genellikle Hristiyan tebeadan meydana getiriliyorlardı. Bunlar, devlet merkezinden gönderilen ve "Lagimcibası" denilen bir subayın komutasına verilmişlerdi.

MÜSELLEMLER

Osmanlı Devleti'nde, pek çok görevi yerine getiren müsellemler, harp zamanlarında ordunun geçeceği yolları temizlemek, köprüleri tamir etmek ve yol açmak gibi hizmetlerle de mükellef idiler: Buna karşılık baris zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılıyorlardı. Zaten bu ismi

bu yüzden almışlardı. Rumeli'de genellikle Hristiyan tebedadan olan müsellemlere karşılık, Anadolu'da Müslüman tebea istihdam olunurdu. Bunlara "Yörük" ismi verilirdi.

SERHAD KULU

Osmanlı kara ordusunun, önemli bir bölümünü meydana getiren eyâlet askerlerinin bu ikinci sınıfı olan Serhad kulu da, hizmet ve durumlarına göre ayrı kategorilerde mutalaa edilmiştir. Bu sınıf: Akıncılar, Deliler, Gönüllüler ve Besliler olmak üzere daha küçük birliklere ayrılmışlardır.

AKINCILAR

Serhad kulu grubunun en önemli birliğini akıncılar teşkil ederdi. Müslüman Türklerden meydana getirilen hafif süvari kuvvetlerine verilen bu isim, 500 sene sonra Avrupa'da "komando" olarak ortaya çıkacaktır.

Serhad denilen hudud boylarında bulunan akıncılar, fevkalade disiplinli bir teşkilâta sahiptiler. Bunlar, atlarla düşman içlerine kadar sokulur, gerek bizzat gördükleri, gerekse düşmandan elde edilen esirler vâsitasıyla öğrendikleri bilgileri değerlendirerek önemli bir istihbarat ağı kurmuşlardı. Öncü kuvvetler oldukları için, ordunun kesif hizmetlerini görüyorlardı. Bundan başka onlar, düşman topraklarındaki araziye tedkik ederek orduya yol açıyorlardı. Çok seri hareket ettikleri için, düşmanın pusu kurmasına imkan vermiyorlardı. Ayrıca ordunun geçeceği yerlerdeki mahsûlû korumak suretiyle ekonomik bir fayda da sağlıyorlardı. Akıncılar, esir almak suretiyle bölgede bulunan nehirlerin geçit yerlerini de öğreniyordu. Bunun içindir ki akıncılar, esas ordudan dört bes gün daha ileride bulunurlardı. Günümüzün motorize birlikleri gibi pek seri ve sür'atli hareket ettikleri için, düşmana karşı dehşet saçan ve onların maneviyatı üzerinde çok etkin psikolojik tesirde bulunurlardı.

İslâmî suurdan kaynaklanan bir ruha sahip olan akıncıların, ordunun başarısı için yaptıkları akınlarda, pekçok esir aldıkları bir gerçektir. Akıncı anlayışına göre savaşmak (cihad yapmak) hem dinî hem de millî bir vazifedir.

Hafif süvari birlikleri olduklarından, düşman kale ve ordusu üzerine varmayan akıncılar, ordu için yollar açıyorlardı. Bu yolların birkaç yönden açılması gerekiyordu. Ordunun hedefi olan ülke, hem maddî hem de manevî bir şekilde yıpratılmalı idi. Düşmanın, maddî güç kaynakları yok edilmeli, ekonomisi ile ordusu hırpalanmalı idi. Halka korku salıp onların manevî güçlerini kırmak gerekiyordu. Elde edilmesi mümkün olan her türlü gizli bilgi elde edilmeliydi. Akıncıların açtıkları bu yol ve verdikleri hizmetten sonra, Padişah veya Serdar-i Ekrem asil ordu ile gelip harp ederlerdi.

Akıncılar içinde devsirme yoktur. Bu sınıfa, Arnavut ve Bosnak gibi, Osmanlılar vasıtasıyla Müslüman olanlar da alınmazdı. Akıncı olabilmek için Osmanlı Türkü olmak gerekiyordu. Akıncı beylerinin çoğu, Osman Gazi'nin arkadaşları olan maruf komutanların çocuklarıdır. Akıncı beyleri, istediklerini ocaga alır, istemediklerini de almazlardı. Bu konuda Divan anları tamamiyle serbest bırakırdı. Bu yüzden Divan, onların bu tasarruflarına karışmazdı. Akıncı ocagi beyleri, geniş bir yetkiye sahip ve doğrudan doğruya padişahın emir alan kimselerdi.

Büyük bir kısmı, Avrupa ve Balkan halklarının dillerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple sınırların ötesinde kendilerine bağlı birçok ajanları vardı. Bu ajanlar sayesinde akıncılar, Orta Avrupa ve ötesi hakkında günlük bilgileri elde edebiliyorlardı. Bu şekilde hareket etmek, onlar için bir zorunluluktur. Aksi takdirde girecekleri akin bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Her biri ayrı bir komutana bağlı bulunan akıncı birlikleri, ayrı ayrı yerlerde ikamet ediyorlardı. On kişilik akıncı birliğinin komutanına onbasi, yüz kişilik birlik komutanına yüzbasi, bin kişilik birliğin komutanına da binbasi deniyordu. Bütün bunların üstünde de "Akıncı beyi" denilen

akinci komutani vardı ki, buna akinci sancakbeyi denirdi.

Düşman ülkesine yapılan bir akinin, akin adim alabilmesi için o taarruzun akinci komutanlarının emrinde olması lazımdı. Akinci komutani kendisi sefere istarak etmez, gönderdiği birlik te 100 veya daha fazla kisten meydana geliyorsa buna "Haramîlik", 100 kisten daha az ise buna da "Çete" denirdi. Hazar zamanında (harb olmadığı zaman) akincılar, kendi iş ve talimleri ile meşgul olurlardı. Düşman ülkesine yapılan akınlar, gelisigüzel değil, bir plan ve program dahilinde olurdu.

Rumeli'de ayrı ayrı ocaklar halinde bulunan akincılar, komutanlarının isimleri ile anılırlardı. Osmanlılar'ın ilk fetihleri zamanında Evrenos Bey akincıları vardı. Daha sonra Mihalogulları, Turhan ve Malkoç Bey akincıları meydana çıktı. XVI. asır sonlarına kadar şöhetlerini muhafaza eden akincılar, Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynamışlardı. Genelde Akincılar, Rumeli sınır boylarında kullanılmakla birlikte zaman zaman Anadolu'nun doğusunda da istihdam edilmişlerdir.

Savaşlarda başarılı olan akincılara dirlik tahsis edilince timarlı akincılar ortaya çıktı. Böylece akincılar, timarlı ve vergiden muaf olanlar diye iki gruba ayrılmış oldular. XVII. asır başlarından itibaren vergiden muaf olanlar, bazı kadılar tarafından vergi vermeye zorlanmış görülmektedirler. Merkezden gönderilen emirlerle kadioların bu neviden davranışlarından vaz geçmeleri istenmektedir. Nitekim 1014 (1605) senesine ait bir hükümde şöyle denilmektedir:

"Akinci taifesinin sakin oldukları yerin kadiolarına hüküm ki, kadimu'l-eyyamdan olan sefer-i hümayunuma eser akinci taifesi sefere estikleri (sene) umûmen avanz-i divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olmak babında emr-i şerifim vârid olmuş iken, haliya taife-i mezbûreye kudat tarafından tekâlif çektilirmekle, sefere ihraç olunmak lazım geldikte taife-i mezbûre sair reaya gibi hem tekâlif çekeriz ve hem sefere teklif idersiz deyü sefere gitmekte taallul ettikleri ilam olundu. İmdi taife-i mezbûre memur oldukları sefere gelüp hizmet ettiklerinden sonra tekâlif ile rencide olunmamak ferman olunmustur."

Akincıların silahları, bir zirhli göğüslük ve yaka ile mızrak, kalkan ve atlarının egerine takili baskı topuzlu bir bozdoğanıdır. Akincıların tamamı zirh kullanmazdı. Bunların yiyecekleri ve kapları da kendileri gibi hafifti. Atlarının egerine asılı birer küçük kushâne ile yemek işlerini görürlerdi. Çogu zaman bu tencerede piring, kavurma veya koyun pastirmasını pisirirlerdi.

XVI. asır sonlarına kadar Batı'da önemli hizmetlerde bulunan akincıların sayısı, zaman ve şartlara bağlı olarak azalış çogaliyordu. Nitekim 1530 Budin ve 1532 Alman seferinde sadece Mihaloglu Mehmed Bey'in komutasında 50 binden fazla akinci vardı.

Eflak Beyi Mihal'in isyanındaki harekâta (1595), Vezir-i A'zam Sinan Pasa'nın tedbirsiz hareketi sonucu adeta mahv olurcasına ziyat veren akincılar, bundan sonra pek fazla iş yapamadılar. Gerçi XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde cüz'î bir kuvvetle bazı muharebelerde görülmüşlerse de eski kuvvet ve kudretlerine ulaşamadılar. Bundan sonra akincıların vazifesi, Tatar ve Kırım Hani kuvvetleri tarafından görülür olmuştur. Varlığını ismen de olsa uzun süre devam ettiren akincılık, 1826 yılında resmen ortadan kaldırılmıştır.

DELİLER

Serhad kulu askerinin bir bölümünü de "Deliler" teşkil ediyordu. Bunların büyük bir kısmı Türk'tü. Öncü birliklerden olan ve deli denilen bu atlılar da akincılar gibi gözünü budaktan sakınmıyorlardı. Gerçekten bu sınıfa mensub olanlar, öyle bir cesarete sahip idiler ki, asir "delil" demek olan bu tabir, cesaretlerinden dolayı halk arasında "deli" olarak meşhur olmuştur. İri yan ve cesaretli kimselerden meydana gelen bu hafif süvari birliği, ocaklarını Hz. Ömer'e kadar dayandırır. Fevkalade cesaret, atılganlık ve korkunç kıyafetleri ile düşmana dehşet veren Deliler, hep galip gelirlerdi. Bu sınıf askerî birliğin parolası "yazılan gelir basa"

sekinde idi. Böyle bir anlayis ve suura sahip olduklari için hiç bir tehlikeden  ekinmezlerdi.

Sancak beyi veya beylerbeyi maiyetinde olan delilerde, akincilarin bütün silahlan vardi. Bunlarin her ellialtmis kisisi "bayrak" adi ile bir birlik meydana getiriyordu. Bu birliklerin birkaç tanesi "Delibasi" adinda bir subayin komutasinda idi. Birkaç delibasinin askerleri de "Alaybeyi" veya "Serçesme" denilen daha yüksek rütbeli bir subayin komutasina havale edilmislerdi.

XVI. asirlardan önce pek görülmeyen bu askerî birlik, Türklerden baska Bosnak, Sirp ve Hirvat gibi Müslüman olmus cengaverlerden meydana gelmistir. Bunlar, tamamiyle Rumeli halkindan olduklari için orada bulunurlardi.

Baslarinda, benekli sirtlan derisinden yapilmis ve üzerine kartal kanatlari takilmis bir baslik bulunurdu. Salvarlari kurt veya ayi derisinden olup tüyleri disarda idi. Bu kiyafetleri ile deliler, d smana büyük bir korku verirlerdi.

Devlette, zaaf belirtilerinin görüldügü XVIII. asirdan itibaren bu askerî birlik de önemini kaybetti. Yeniçerilerin ortadan kaldirilmesi ile bunlar da lagv edildi.

Serhad kulu askerini teskil eden "Gönüllü" ve "Besliler" diye iki ayri birlik daha vardir. Hafif süvari birlikleri olan bu birlikler, zamanlarına göre önemli hizmetler ifa etmislerdi. Bunlar, hududlardaki sehir ve kasabalarin muhafazasina memur edilmislerdi. Bu birlikler, ulûfelerini bulunduklari yerin maliyesinden aliyorlardi. Atli ve tüfekli olan gönüllü sinifi sag ve sol gönüllüler diye ikiye ayriliyorlardi. Besliler de sag ve sol besliler diye ayrildiklari gibi "Cemaat-i beslayan-i evvel", "Beslayan-i sani", "Beslayan-i salis" ve "Beslayan-i rabi" gibi isimler alirlardi.

TIMARLI SİPAHİLER

Osmanli eyâlet kuvvetlerinin en kalabalik ve önemli sinifini timarli sipahi denilen atli birlikler meydana getiriyordu. Devletin büyüyüp gelismesinde baslica rolü oynayan toprakli ve timarli süvari teskil ti, daha  nceki Müslüman Türk devletlerinde de vardi. Osmanlilar, bu sistemi daha da gelistirmislerdi. Bu sayede Osmanlilar, bir taraftan topragin islenmesini saglarken, öbür taraftan devletin atli ihtiya ini gideriyorlardi. Bu mânâda kendilerine dirlik verilmiş olan toprak sahipleri, buna mukabil devletin muhafazasini üzerlerine almislardi. Kurulus döneminden itibaren devam edegelen bu sistem, uzun müddet devam etmistir. Böylece devletin asker ihtiya i, kendilerine timar vermek suretiyle halk tarafından kar ilaniyordu.

Dirlik verilen timar sahibi, elindeki imkânlardan istifade ile "Cebel " veya "Cebel " denilen bir askerî g   bulundurmak zorunda idi. Timarli sipahilerin besleyecekleri asker (cebel ) sayisi, timarin gelirine göre degisiyordu. Sefer esnasinda timar sahibi olan sipahi, cebel leri ile birlikte harbe istirak etmek zorunda idi. Aksi takdirde geri verilmemek üzere timari elinden alinirdi. Mesru bir mazeretinden dolayi gelemeyen veya beylerbeyinin emri ile güvenlik m lahazasiyla yerinde kalip sefere istirak etmeyenler için böyle bir ceza uygulanmazdi. Atli olan bu askerî sinif, binicilikte ve kiliç kullanmada son derece maharet sahibi idi. Piyadelerin korunmasi bunlarin sayesinde mümkün oluyordu.

Cebel ler, genellikle Anadolu gençlerinden teskil ediliyorlardi. Bununla beraber bazan sipahinin para ile satin aldig  veya savaşlarda esir etmis olduğu kimselerden de olabilirdi. Cebel nun bütün masrafi "sahib-i arz" da denen timar sahibine aitti. Sipahi, kendi bölgesinde veya bagli bulundug  sancak dahilinde oturmak zorunda idi.

Timarli sipahiler her sancakta bir kisim bölüklere ayrilmislardi. Her b l g n "Subasi" denilen  eribaslari ile bayraktar ve  avuslari vardi. Timarli sipahilerden her on bölük (bin kisi) bir alaybeyinin komutasi altinda bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile birlikte bagli bulunduklari sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin komutasi altinda

sefere giderlerdi. Tımarlı sipahilerin iyi atları, kılıç, kargı, kalkan ve okları ile başlarında miğfer, üstlerinde de zirh bulunurdu. Savaş esnasında ordunun sağ ve solundaki kanatları teşkil ederek hilal şeklini almak suretiyle yandan gelecek saldırılara karşı merkezi muhafaza ediyorlardı. Savaşta ölen sipahinin çocukları devlet tarafından himaye edilir ve çocuklarından birine dört bin, ikincisine üç bin akçalık tımar bağlanırdı.

OSMANLIDA ORDU TEŞKİLATI

Osmanlı ordusu, kuruluşundan 20. yüzyılın başına kadar kara ve deniz kuvvetleri olmak üzere teşkilâtlanmıştı. 1909-1910 yıllarında Avrupa ordu teşkilâtına giren Hava kuvvetleri, 1912'de de Osmanlı Devletinde kuruldu.

Osmanlıların kuruluşunda ordu, asiret kuvvetlerinden meydana geliyordu. Fetihlerin genişlemesiyle, gönüllülerin, feth edilen yerlere iskânla da Türkmen bey ve kuvvetlerinin katılmasıyla asker miktarı artıp, teşkilâtlanmaya gidildi. Beylik, akıncı ve gönüllü kuvvetlerine ilâveten 1361 yılında yaya (piyâde) ve müselleme (şüvâri) olmak üzere muntazam ve dâimî ordu teşkilâtı kuruldu. Osmanlı kara kuvvetleri piyâde, şüvâri eyâlet askerleri, teknik ve yardımcı sınıflardan meydana gelirdi. Piyâdeler; acemi, yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacıları, lağimci, humbaracı ocakları olmak üzere yedi ocaga ayrılırdı. Şüvâri de; sipâhi, silâhtar, sağ ulûfeciler, sol ulûfeciler, sağ garipler, sol garipler bölükleri olmak üzere altı bölüğe ayrılırdı. Eyâlet askerleri tımarlı sipâhiler ve yerli kulu teşkilâtı olmak üzere ikiye ayrılırdı. Tımarlı sipâhiler, Osmanlı ordusunun en önemli kısmı olup; tımar sâhipleriyle, bunların beslemek ve yetistirmekle yükümlü oldukları cebelülerden meydana gelirdi. Yerli kulu teşkilâtı; yurtiçi, geri hizmet, kale kuvvetleri teşkilâtı olmak üzere üç bölümdü. Yurtiçi teşkilâtı; beldehanlar, cerahorlar, derbendciler, martaloşlar, menzildarlar, voynuklar gruplarından; geri hizmet teşkilâtı, yaya ve müsellemler ile yörüklerden; kale kuvvetleri teşkilâtı, azaplar, gönüllü ve beslilerden meydana gelirdi. Akıncılar, Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri olup, kuruluşuna, gelişmesine ve genişlemesine çok hizmetleri geçti. Akıncılar onlu sisteme göre teşkilâtlanmışlardı.

Deniz kuvvetleri (Donanma): Osmanlı Deniz Kuvvetleri, Karesi, Mentese, Aydın gibi denizci beyliklerin hâkimiyet altına alınmasıyla sâhip olunan gemi ve personeliyle kuruldu. İlk zamanlarda Karamürsel, Edincik ve İzmit'teki gemi insâ tezgâhları, Sultan Birinci Bâyezîd Han (1386-1402) zamânında Gelibolu, Sultan Birinci Selim Han (1512-1520) zamanında Haliç, Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) zamânında Süveys ve zamanla Ruscuk, Birecik tersâneleri kuruldu. Bu tersânelerde kürekli ve yelkenli gemiler îmal ediliyordu. Buharlı gemilerin keşfiyle 1827'de donanma, Bugu denilen bu gemilerle de donatıldı. Kürekli gemi çeşitleri olarak; uçurma, karamürsel, aktarma, üstüaçık, çete kayığı, brolik, celiyye, çamlıca, sayka, firkate, mavna, kalite, girab, sahtur, çekelve, kırlangıç, bastarde ve kadirga kullanıldı. Yelkenli gemi çeşitlerinden de; ates, agripar, barça, brik, uskuna, korvet, kalyon,

firkateyn, kapak ve üç ambarlı kullanıldı. Donanma-i Hümâyûn'un başı 1867 yılına kadar kaptan-ı derya, bu târihten sonra da bahriye nâziri ünvânını tasidi. Osmanlı donanması, muazzam teskilâtı, kuvvetli harp filosu, cesur, üstün kâbiliyetli kaptan ve leventleriyle Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz ve Kızıldeniz'e hâkim olup, Hind ve Atlas Okyanuslarında Osmanlı sancığı ile armasını dalgalandırıp temsil ediyorlardı. Osmanlı donanmasının 27 Eylül 1538 târihinde müttefik Avrupa devlet ve kavimlerinden meydana gelen Haçlı donanmasına karşı kazandığı Preveze Deniz Zaferi, bugün de Deniz Kuvvetleri günü olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı ordusunda atesiz, atesli, koruyucu silâhlar kullanılmaktaydı. Atesiz silâhlar; kılıç, ok, sapan, bozdoğan, topuz da denilen gürz, kamçı, döğen, balta, meç, simsir, gaddara, yatagan, hançer, kama, mızrak, cirit, kantariye, kastaniçe, süngü, zipkin, tirpan, çatal, halbart, mancınık, müteharrik kule; Atesli Silâhlar; sayka, zarbazen, miyane zarbazen, sahî zarbazen, sakloz, dranki, bedoluska, marten, ejderhan, kolonborna, miyane, balyemez adlarındaki toplar sishaneli karabina, çakmaklı, fitilli çeşitleriyle tüfek, tabanca kullanılırdı. Zirh, karakal, migfer, kalkan da düşman silâhından muhâfaza için kullanılırdı.

1839 Tanzimat ilânına kadar ordu-yu hümâyûnda mülkî vazifeleri de olan askerî rütbelere sunlardır: Sadâret, vezir, beylerbeyi, ülâ, sancak beyi, alaybeyi, kaymakam, binbaşı, sağkolagasi, yüzbaşı, mülâzim-i evvel, mülâzim-i sâni, zâbit vekili, başçavuş, onbaşı, nefer. Son devir askerî rütbelere ve İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında, 1900'de subay maaşları: müsîr (maresal) iki yüz elli altın, ferik (korgeneral) yüz altın, mirliva (tümgeneral) altmış altın, miralay (albay) yirmi beş altın, kaymakam (yarbay) on sekiz altın, binbaşı on iki altın, kolagasi (kidemli yüzbaşı) on altın, yüzbaşı beş altın, mülâzim-i evvel (üstegmen) iki buçuk altın, mülâzim-i sâni (tegmen) iki altın, nefer (er) bir mecidiye (bir altının beste biri). Bu maaşlar net ve kesintisiz olup, her ay da ihsân-i sahâne (pâdisâh hediyesi) alan pekçok subay vardı.

KAPIKULU OCAKLARI

Osmanlı Devleti'nin sürekli ordusunu oluşturan ve doğrudan padişaha bağlı olan yaya, atlı ve teknik sınıftan asker ocaklarına verilen ad.

Kapıkulu ocaklarının kurulmasından önceki dönemde Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü yayalar ve müsellemler oluşturuyordu. Bu birlikler tımarlı sipahiler, akıncılar, azaplar, voynuklar, martoloslar ve cerahorlarla destekleniyordu. I. Murad döneminde (1360-89) örgütsel kuruluşu tamamlanan kapıkulu ocakları, 16. yüzyılda yeniden düzenlendi. Bu yapıda, yaya ve atlı olarak iki ana sınıf vardı. Acemi oğlanları, yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları yay sınıfını, sipahiler, silahdarlar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler de atlı sınıfı oluşturuyordu. Kapıkulu ocakları, Bektaşiliğin güçlü biçimde örgütlendiği Osmanlı kurumlarındandı ve bu nedenle ocağa Ocağ-ı Bektaşiyân, askerlerine taife-i Bektaşiyê, ocak subaylarına sanadid-i Bektaşiyân, yükselme yoluna da ilsile-i Bektaşiyân deniliyordu. Bektaşilikteki alegorik simgeler de (örn. börk, kazan) aynen kapıkulu ocaklarına alınmıştı ve Bektaşî dervişleri ocak ortalarının üyesi sayılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe kapıkulu ocaklarında da yeni düzenlemelere gidildi. İstanbul'un alınışından sonra, Gelibolu'daki Acemi Ocağı dışında İstanbul'da ikinci bir Acemi Ocağı kuruldu. Ağa bölükleri de kapıkulu kısmına alındı; ocak subaylarının rütbeleri ve yetkileri belirlendi. Sınır boylarındaki kalelerin korunması için, kapıkulu kapsamında yerlikulu yeniçerisi (gönüllü yeniçeri), cebeci, topçu, lağımçı,

humbaracı ortaları kuruldu. Kapıkulu ocaklarında, devşirme ve pençik yasalarına göre asker yetiştirilirdi. Adaylar (devşirmeler ve pençik oğlanlar) acemi ocaklarındaki eğitimden sonra "kapıya çıkma" denen işlemle ömür boyu asker olarak kapıkulu sınıflarına alınırlardı. Başka bir meslek edinmeleri ve evlenmeleri yasaktı. Bütün kapıkulu askerleri oda denen kışlalarda cemaatler oluşturur, her cemaat de kendi içinde bölüklere ayrılırdı.

Savaşçı bir sınıf olan kapıkuluların görevleri katı ve ödünsüz kurallara bağlanmıştı. Bu kurallara kavanin-i yeniçeriyan denirdi. Kapıkulları kent güvenliğinden ve sınırların korunmasından sorumluydu. Silah olarak genellikle tüfek, kılıç, ok ve yayı kalkan, mızrak kullanırlardı. Osmanlı padişahının kapıkulu ocaklarının Birinci Ortası'nın yoldaşlarından sayılması, ulufe günü yeniçeri ağası giysisi ile kışlaya gelmesi ve ulufesini alması, at üstünde bir kase şerbet içmesi gelenektir. Ulufeleri üç ayda bir galebe divanında dağıtılan kapıkulları padişahların tahta çıkışları (cülus) ve sefere gidişlerinde de bahşış alırlardı. Kapıkulu kışlalarının bir bölümü Atmeydanı'nda, bir bölümü Şehzadebaşı'ndaydı.

Kapıkullarının disiplini 17. yüzyılda bozuldu. Devşirme ve pençik sistemleri işlemez duruma geli ve ocağa rasgele asker alınmaya başlandı. İstanbul'da sık sık çıkan ayaklanmalar, genellikle kapıkullarınca yönlendiriliyordu. 1632'de IV. Murad'ın reform girişimi geçici bir iyileşme sağladı. Köprülüler döneminde de ocaklardaki disiplin yeniden kuruldu. II. Mustafa'nın, III. Ahmed'in, III. Mustafa'nın ve III. Selim'in bu konudaki reform çabalarının çoğu büyük ayaklanmalar karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. II. Mahmud 1826'da ocağın humbaracı, barutçu, lağımçı gibi teknik sınıflarını köklü reformlarla yeniden örgütlerken, öbür kapıkulu ocaklarını kaldırdı.

YAYA (Askeri Ordu)

Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce Osmanlıların daimi ordusunu teşkil eden ve Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından kurulan askeri teşkilattır.

ASAKİR-İ MANSURİ MUHAMMEDİYE

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine, Sultan II. Mahmut' un emriyle kuruldu. Yeni eğitim kurallarıyla yetiştirilen, askerlik kurumuna verilen addır. Bu yapının başına ilk olarak "Serasker" unvanıyla eski Yeniçeri ağalarından Ağa Hüseyin Paşa getirildi.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye Tertip adı verilen sekizer birlikten meydana gelir. Her tertibin başında "binbaşı" adında bir komutan bulunurdu. Bu binbaşılar "baş binbaşı" ya bağlıydı. Her tertip on altı "saf" tı. Her saf bir yüzbaşının komutasındaydı. Her yüzbaşının ikişer "mülazim" yardımcısı vardı. Her tertipte bir top bulunurdu. Toplara "topçubaşı" denilen bir subay komuta ederdi. On altı saftan oluşan tertiplerin sekizi sağ ve sekizi sol olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlara "sağ kolağaları" ve "sol kolağaları" atanmıştı.

İki yıl sonra bu örgüt yeniden düzenlenerek "tertip" lere "alay" ve komutanlarına "miralay" dedindi. "Saf" deyimini "bölük" olarak değiştirildi. Her alay binbaşı komutasındaki üç taburdan meydana getirilmişti. Sol ve sağ kolağası adını alan iki subay, bir katip, bir sancaktar, her bölüğe "yüzbaşı" ve "mülazim" lerden ayrı olarak bir "başçavuş" ve bir "bölük emini" atanmıştır. Her alayda "miralay" yardımcısı bir "kaymakam" bulunurdu. İki alay bir "mirliva" nın ve üç alay bir "ferik" in komutası altındaydı. Miralayı üstü subaylara "paşa" denirdi. Asakir-i Mansure-i Muhammediye' nin en büyük komutanı "müşir" di.

SEKBAN-I CEDİD

v Nizam-ı Cedid ordusu yerine kurulan askeri ordu. 1808 yılında Bayraktar Mustafa Paşa tarafından kurulmuştur. Avrupa standartlarına göre kurulan bu ordu Üsküdar'daki kışlalarda askeri eğitim ve öğretime başladı. Sekizinci ocak olarak tanımlandı ve tuğ ve sancak verilerek bağımsız bir ocak haline getirildi. 1808 yılında Yeniçerilerin isyanı ve Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle Sekban-ı Cedit ocağı ortadan kaldırıldı.

NİZAM-I CEDİD

Geniş anlamda, Sultan III. Selim'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı usüllerle yeniden düzenlemek amacıyla giriştiği reform (islahat) hareketlerine verilen (yeni düzen) addır.

Dar anlamda ise, bu hareketin bir bölümü olarak yeniçeri ocağının yanı sıra ve ileride onun yerine geçmek üzere Avrupa usulüne göre kurulan yeni ordu anlamındadır.

KARA MÜHENDİSHANESİ (Mühendishane-i Berri Hümayun)

Osmanlı ordusuna topçu ve istihkam subayı yetiştirmek üzere 1795'te Hasköy'deki Humbarahane'nin yerine, İstanbul'da kurulan okul. Öğretime Lağımçı ve Humbaracı ocaklarından 80 yetenekli genç alınarak başlanmış, 1834'te okuldan 10 öğrenci uzmanlı öğrenimi için İngiltere'ye gönderilmiştir. Topçu ve Mimar Mektebi olarak da anılan okul, 1847'de bir kanunla adı İstihkam Mektebi olarak değiştirilmiştir. İki aşamalı öğretimde idadi sınıflarını harbiye ve mimar sınıfları izler, dördüncü sınıfı bitirenler, "erkan-ı harb" sanı alırdı.

İdadi sınıflar, 1865'de Galata Sarayı'na taşınmış, harbiye sınıfları ise 1871'de Mekteb-i Harbiye (bugünkü Kara Harp Okulu) bünyesine alınmıştır. Mektep, 1878'de eski binasına taşınmış, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekteb-i Harbiye ile birleştirilmiştir. Hasköy'deki binası topçu subayları için uygulama okuluna dönüştürülmüştür.

AZEB (Askeri Ordu)

Osmanlı askeri teşkilatında kara ve deniz hafif piyadeleri için kullanılan bir tabirdir.

Arapça'da bekar manasına gelir. XIV-XVI. yüzyıllarda Bizans, Latin ve İtalyan kaynaklarında "korsan, deniz haydudu" karşılığı kullanılmıştır. Mısır'da şehir muhafazasında görev alan askeri bir grup da bu adla anılmıştır.

Osmanlı' da azebler yeniçeri teşkilatından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır. Azebler deniz ve kara azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. Kara azebleri XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında kullanılmaya başlanmış ve böylece maaşlı bir sınıf haline gelmiştir. Kale azeblerinin mevcudu kalelerin önemine göre değişiyordu. Deniz azebleri ise görev yaptıkları yerlere göre Tersane-i Amire ve donanma azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Deniz azebleri kadırgalarda, paşa gemilerinde, mavnalarda, kalitelerde, top, taş, ve at gemilerinde azeb neferi ve reisi olarak bulundukları gibi yelkenci, nöbetçi ve kürekçi olarak da bulunuyorlardı. Azebler ihtiyaç durumunda başka görevlerde de kullanılmaktaydılar. Azeb alınacak kimselerin güçlü kuvvetli ve savaşabilecek kabiliyete sahip olmaları gerekmekteydi. Azeb teşkilatı Sultan II. Mahmud dönemindeki askeri yenilikler sırasında kaldırılmıştır.

TOPÇU OCAĞI

Osmanlı Devleti'nde Kapıkulu ocaklarına bağlı, top yapmak ve savaşlarda top kullanmakla görevli ocak.

Osmanlılarda top, ilk defa I. Kosova Savaşı sırasında I. Murad tarafından döktürülmüştür. Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelişmeye başlayan topçuluk, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmeleri takip edemeyerek gerilemeye başlamıştır. Osmanlı topçuluğundaki gerilemeyi farkederek Sultan III. Mustafa,

topçu ocağına hiç dokunmaksızın, 1774'te çıkardığı Hattı Hümayun ile topçu ocağında askeri bir reform yaparak sürat topçuları (Sahra Topçusu) sınıfını kurdu. 37 takım halinde kurulmuştur.

HUMBARACI OCAĞI

Osmanlı Devleti'nde orduda humbara yapan ve kullanan sınıfın bağlı bulunduğu ocaktır. Kumbaracı ocağı da denilmektedir.

Merkezde bulunan kale humbaracıları tımarlı, Topçu ve Cebeci ocaklarına bağlı humbaracılar ise ulufeli denilirdi. Humbaracılık, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Mustafa isimindeki bir topçu bölükbaşısının ilk tunç humbara dökümhanesini kurmasıyla ortaya çıkmıştır.

Humbaracı Ocağı'nın ıslahı ilk olarak 18. yüzyılda, Humbaracı Ahmed Paşa ve Sadrazam Osman Paşa'nın isteği üzerine gündeme gelmiştir. 1731'de ıslah projesi hazırlandı ve iki yıl sonra da Üsküdar'da Humbaracı Ocağı kuruldu. Böylece Bosna'dan 300 ulufeli humbaracı adayı ile çeşitli kalelerden seçilen 300 tımarlı humbaracı eğitime başlayarak humbara imalathanesi kurulması yolunda adımlar atıldı. Bir yasa ile tımarlılar 25'er kişilik gruplar halinde İstanbul'a giderek eğitim almaları sağlandı.

1783'te Sadrazam Halil Hamid Paşa humbaracılar için yeni düzenlemeler getirdi ve 1792'de çıkarılan bir nizamnameyle humbaracıların yetkileri arttırıldı. Humbaracılar, Ahmed Paşa'nın çabalarıyla ordunun en disiplinli ve düzenli sınıfı durumuna gelmişti.

Kapıkulu Ocağı'ndaki bozukluklar ve düzensizlik zamanla Humbaracı Ocağı'nı da etkilemeye başladı. 1826 yılında Vaka-i Hayriye sırasında Humbaracıların devletin tarafında olarak topçu ve cebecilere destek olmuştur. Humbaracı Ocağı, Sultan II. Mahmud zamanında Asakir-i Muhammediye'nin kurulmasıyla kaldırılmış fakat varlığını Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar sürdürmüştür.

OSMANLI DONANMASI

Osmanlı denizcilikinin temelinde, Anadolu Selçuklu Devleti, Aydinogullari ve Karesi Beyligi gibi komsu devlet ve beyliklerin teknik ve tesirleri bulunmaktadır. Gerçekten, Osmanlı Beyligi gelişip denizlere ulaştığı ve kıyı sahibi olduğu zaman, komsu Türk beyliklerinin gemilerinden istifade etmişti. Nitekim Rumeli'ye de bu beyliklerin gemileri ile geçmişti. Bununla beraber Osmanlıların ilk zamanlarda küçük de olsa Karamürsel, Edincik ve İzmit'te tersane kurdukları bilinmektedir. Gelibolu'nun fethinden sonra burada bir tersane kurularak denizcilik yolunda ilk önemli adım atılmış oluyordu. Bundan baska Saruhan, Aydın ve Mentese beylikleri gibi denizde kıyısı olan beylikler, Osmanlı Devleti'nin idaresine girince, onların tersanelerinden de istifade edilmisti. Böylece daha ilk dönemlerden itibaren tarih sahnesinde önemli rol alıp hizmet yapacak olan muazzam bir devletin donanmasının temelleri atılmış oluyordu. Gibbons'un ifadesine göre, Osmanlılardan önce Ege sahillerine yerleşmiş bulunan Türklerden de Latinler gibi Akdeniz'de korsanlık yapanlar vardı. Bunlar, Venedik ve Cenevizlilerin ticareti ile Yunanistan ve adalarda kalmış olan Latin prenslerinin hakimiyetleri için tehlike teşkil etmeye başlamisti. Bu korsanlar daha sonra Osmanlı donanmasının hizmetine alınmışlardı. Osmanlı donanması, özellikle Yıldırım Bâyezid zamanında büyük bir gelişme göstermistti. Bu arada Sakız ve Eğriboz adaları ile Yunanistan'ın doğusuna akinlarda bulunulmustu. Bu yüzden Venedikliler, Ceneviz gemileri ile birleserek Çanakkale Boğazından içeri girmişlerdi. Fakat Saruca Paşa komutasındaki on sekiz parçadan

meydana gelmiş olan Osmanlı donanmasına yenilmişlerdi. Buna karşılık Rodos sövalyeleri ve yeni gemilerle takviye edilen Venedikliler, Osmanlı donanmasını mağlup ettikleri gibi onu yaktımlardı.

Osmanlı donanmasının ikinci ciddi çatışması Çelebi Sultan Mehmed zamanında meydana gelmişti. Çali Bey komutasındaki Osmanlı donanması, Ege'de Naksos dükalığına ait adaları vurduktan sonra 1415'te Venediklilerle savastı. Bu savasta Çali Bey şehid olmuş, donanma da yok olmasına zayıat verip mağlup olmuştur. Bu mağlubiyetler, Osmanlı denizciliğinin gelişmesini yavaşlatmış da, devletin büyüyüp gelişmesinde, donanmaya olan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur. Bu anlayış, iyi bir donanmaya sahip olmak için gerekli çalışmaların hızlandırılmasına sebep olmuştur. Nitekim Sultan II. Murad döneminde donanma, Karadeniz'de Trabzon Rum İmparatorluğu'nu tehdit edecek bir güce ulaşmıştı. Aynı donanma, Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve İstanbul'un fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey komutasında önemli roller oynamıştı. Bununla beraber henüz Venedik donanmasıyla boy ölçüşecek bir güce ulaşamamıştı. Bu sebeple İstanbul'un fethini müteakip, donanmanın daha da gelişmesi için çalışmalar yapıldığı ve hatta Fâtih'in Trabzon seferi sırasında Osmanlı ordusuna denizden büyük destek sağladığı görülmektedir.

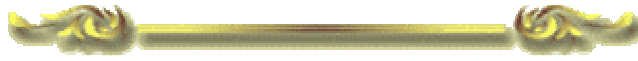
Osmanlı harp gemileri, Gelibolu ile İstanbul tersanelerinden başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerindeki birçok iskele ve mevkiye yapıldı. Donanmaya olan ihtiyaç sebebiyle bu haric tersanelerde yapılacak gemilerin sayı ve çeşitleri, hükümet tarafından o mahallin kadılarına bildirildiği gibi bunların inşa müddeti de tayin edilirdi. Bunların insası için icab eden malzeme ile mühendis ve ustalar, ya mahallinden tayin olunur veya gönderilirdi. Onyedinci asrın ortalarına kadar her sene kırk tane kadirga yapılması kanundu. Daha sonraki tarihlerde bu kanun terk edilerek yavaş yavaş kalyon tipi gemilerin insası ehemmiyet kazanmıştı.

Osmanlıların, kuruluştan itibaren XVI. asır sonlarına kadar kullandıkları gemilerin esasını çekdiri sınıfından gemiler teşkil etmekteydi. Kürekle hareket eden gemiler, genellikle çekdiri sınıfındandı. Bununla beraber yelkenli gemiler de vardı. Buna göre Osmanlı donanmasında biri kürekli ve yelkenli, diğeri de sadece yelkenli olmak üzere iki çeşit gemi bulunuyordu. Çekdirilerin en küçük gemisine Karamürsel, en büyüğüne de Bastarde denirdi. Bastarde, kaptanın bindiği otuz altı oturaklı en büyük savaş gemisi idi ki, her oturakında beş ila yedi kürekçi bulunurdu. Gemi mevcudu kürekçi, savaşçı, topçu vs. ile birlikte sekiz yüz kadardı. Bunlardan başka gerek ince donanmada, gerekse büyük donanmada kullanılan gemilerden bazıları şunlardır: Uçurma, Varna beş çifteleri, Aktarma, Çete kayığı, Celiye, Kütük, Kancabas, Sayka, Sahtur, Çekelve, Kirlangiç, Firkate, Mavna, Kadirga. Yelkenlerle hareket eden gemilere gelince bunlar da iki ve üç direkli olarak iki kısımdı. Salope, Brik ve Uskuna iki direkli; Kalyon, Firkateyn ve Korvet üç direkli idiler.

OSMANLILARDA SOSYAL HAYAT

Osmanlılarda sınıfsız toplum hayâtı vardı. Köle vardı, fakat; Osmanlı ülkesinden alınmazdı. Kölelik devamlı değildi; âzâd edilip, hürriyete kavusarak, devlet kademesinde vazife alabilirdi. Kölelikten yetisme ve köle çocuğu pekçok devlet adamı yüksek memuriyetlerde bulunurdu. Kölelikten yetisme sadr-i âzamlar da vardı. Bunlardan Koca Yusuf Paşa, Yusuf Ziyâeddin Paşa, İbrâhim Edhem Paşa, Resid Mehmed Paşa, Hursid Ahmed Paşa, Sâhin Ali Paşa, Silâhtar Süleyman Paşa, Siyavus Paşa gibi sadr-i âzamlar kölelikten yetiserek devlet kademesinde yükselen şahsiyetlerdir. Köylü hür olup, serflik yoktu. Köylüler ve kasabada oturan halk üretici durumundaydı. Şehirlerde esnaf, îmlâtçı, sanatkâr, idâreci ve ilmiye teşkilâtı mensupları otururlardı. Askerliği Müslüman halk yapardı. Bütün ülke halkı Osmanlılık suuru taşırdı. Milliyet ayırımı yapılmayıp, ümmet esâsi aranırdı. Gayr-i müslimler askerlik yapmayıp, erkekleri cizye vermekle mükellefti. Müslümanlar çoğunlukta olup, dört hak mezhep (Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî) ve bimezhep fırka mensupları da olmasına rağmen resmî mezhep Hanefîliktir. Müslümanların temsilcisi Halîfe olup, 1516 târihinden itibaren Osmanlı pâdisâhları bu mânevî makamın da temsilcileridir. Hristiyanlardan Ortodoks mezhebinin merkezi İstanbul'dadır. Ermeni patrikliği de İstanbul'da olup, merkezleri de Osmanlı hâkimiyetindeki Revan'di. Osmanlı topraklarında Katolikler de bulunmasına rağmen merkezleri Vatikan'di. Yahûdilerde olan Filistin, Osmanlı tebeasındandı. Mûsevîliğin doğuş

yeri ve merkezi Osmanli topragi idi. Avrupalilarin zulmünden kaçan Yahûdîleri de Osmanlilar himâye ediyordu. Osmanli vatandasi olan Müslüman ve gayri müslim topluluklar Rum, Ermeni, Yahûdî, Gürcü, Sirp, Bulgar, Macar, Rumen, kendi din ve dillerinde mâbet, okul açip, ibâdetlerini yapabilme hürriyetine sâhiptiler. Bu hosgörü, günümüzün hiçbir liberal, kapitalist, komünist ve dikta rejiminin imkân tanımadigi ölçüde serbestti. Gayri Türk Müslümanlar devlet kadrosunda ve orduda vazife alirdi, fakat gayri müslimler, Tanzimatın îlânına kadar bu hakka sâhip degildi. Gayri müslimler, Tanzimat ve Mesrutiyet ile devlet memuru ve orduya girme hakki kazanmışlarsa da, askerlik yapmak istemediklerinden silâh altına alınmamışlardır. Serbest meslekle uğraşırlardı. Gayri müslimler tarafından islenen hırsızlık, yol kesme, gasp, soygun, adam öldürme, devlet makâmına zarar verme, Islâm dînine karsi hareketler, devlet tarafından yasaklara uymama, câsusluk ve bunlara benzer suçlar devletçe ve disindakiler de, kendi kilise ve havralarında bakilirdi. Pâdisâhin, ülkedeki gayri müslim ve Türkler üzerinde tâvîzsiz hâkimiyeti olup, din adamları ve kavmî liderleri, Avrupaliların ve Prusya'nın tahrikine kapılmadan önce merkeze hürmetkârdılar. Osmanli tebeası olup da, propaganda ve tahriklerine kapılarak Osmanliya ihânet eden kavimlerin hiçbirisi bugüne kadar huzur yüzü görmemişlerdir.

OSMANLI DA SOSYAL MÜESSESELER

Osmanli Devleti, feth edip ele geçirdigi yerlerde derhal sosyal müesseseler kurup halkın hizmetine sunuyordu. Devlet sınırları genişledikçe bu müesseseler de o nisbette artış kaydediyordu. Bu sosyal tesisler sayesinde sehirlerle Müslüman Türk damgası vurulmuş oluyordu. Bu neviden müesseseler kurulmakla yetinilmemiş, bunların idareleri, korunmaları ve devamlılıklarının sağlanması için geniş imkânlarla sahip vakıflar tesis edilmiştir. Böylece devlet, bu müesseseler için, kendi hazinesinden ayrıca bir bütçe hazırlama ihtiyacını duymuyordu.

Sosyal müesseselerin kurulup gelişmesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece geniş halk kitleleri değil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakıflar hakkında bilgi vermeden, onların kuruluşunu sağlayan prensip ve anlayışlara temas etmeden sadece sosyal müesseselerden söz etmek, konuyu eksik bırakmak olurdu. Bu bakımdan vakıflar, onların kuruluşunu sağlayan âmiller ve hizmet sahalarına isaret etmek zorundayız. Bunu da:

1. Osmanlılarda Vakıflar,

2. Vakıfların Hizmet Sahaları, Başlıkları altında ele alacağız.

1. VAKIFLAR

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanli Devleti'nin, tarih ve müesseselerini, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin müesseselerinden tamamen müstakil olarak düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yasayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, örf, âdet ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Böylece Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak inkisaf etme imkânına sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önce diğer Islâm ve Türk Islâm devletlerinin çok zengin teşkilât ve müesseselerinden de geniş ölçüde faydalanma imkânını buldular. Nitekim Abbasîler devrinde, hukukî esasları tesbit edilen vakıf müessesesi, Islâm dünyasının her köşesine sür'atle yayıldı. Islâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelişmesiyle paralel olan bu çoğalmayı, Mâveraünnehr'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, su yolları, kervansaraylar, hastahaneler, hamamlar, imâretler gibi birçok dinî ve hayrî tesis hep bu vakıflar sayesinde vücuda getirildi.

Maddî bir karşılık beklemeden baskalarına yardım etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri Islâm ülkelerinde büyük bir

önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir. İnsan fıtratında mevcut olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birlesince daha bir kuvvet kazanır. İslâm ülkelerinde vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazımdır. Çünkü "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (baska bir ifade ile vakf edilen), vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibinin anlamını çok iyi bilen müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdetâ yaris edercesine vakıf tesisler kurmuşlardır.

Osmanlı sosyal müesseselerinin kurulup gelişmesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakıfların kuruluş sebebini yukarıda temas edilen anlayışa bağlamak gerekir. Ayrıca, Ebû Hüreyre'den nakl edilen bir Hadis-i Serifte Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "İnsanoglu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden bir evlad birakanları kesilmez." Hadisçiler, "sadaka-i câriyeyi" vakf ile tefsir etmiş ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakıf yapmış olması, ashabının onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmuştur. Nitekim Câbir (r.a.) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın." diyerek daha o dönemde bu gelişmenin hangi seviyeye ulaştığını belirtmek ister.

Lugat olarak pek çok mânâsi bulunan "vakıf kelimesine farklı istilâh mânâlar verilmiştir. Bununla beraber bu mânâların tamamı birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamları, hemen hemen birbirinin aynı olduğu görülmektedir.

İslâmî yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını gördüğümüz vakıflar, İslâm ülkelerinin tamamında sayılamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardı.

Hemen hemen bütün müessese ve teşkilatlarının nüvesini kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlılar, vakıf konusunda da bu yolu takip ettiler. Nitekim Osmanlı Devleti'nde daha ilk beyler zamanında başlayan, devletin siyasî ve malî kudretinin inkisafına paralel olarak gelişip artan vakıfların, Osmanlı dönemindeki ilk müessisi (kurucusu) Orhan Gazi olmuştur. Onun 724 Rebiülevvel (1324 Mart başı) tarihi ile azadlı kölelerinden Tavasî Serafeddin'e Mekece'de vakf ettiği hankahın tevliyetini verdigine dair vakfiye ile vakfın şartlarını gösteren Farsça yazılmış tıralı belgesi, elimizde bulunmaktadır. Keza o, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etti. Kısa bir müddet sonra bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamları yetişti. Sultan Orhan'ın yaptırdığı ilim ve hayır müesseseleri sadece isimleri verilenler değildi. Adapazarı'nda halen "Orhan Bey Camii", Kandıra'da "Orhan Camii" adı ile anılan camiler ile yine Adapazarı'nda medrese, Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imâret inşa ederek bunlara vakıflar tahsis etti. O, topluma yararlı olan bu sosyal eserlerin görevlileri olarak müderris, imam, hafız, nakib, tabbah, hâdim ve bevvab gibi kimseleri de tayin ederek onlara maaş bağladı.

Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri, zengin tebea ve hatta güçleri nisbetinde fakirler de pek çok vakıf tesisler meydana getirdiler. Nigbolu'dan zaferle Bursa'ya dönen Yıldırım Bâyezid, burada bir Dârulhayr, bir hastahane, bir Ebû İshakîhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptırdı. Bütün bu müesseselerin ihtiyacını giderebilecek genişlikte vakıfları da tayin etmeyi ihmal etmedi. Nitekim, Dârulhayn evkafından olmak üzere as ve yemden başka her yıl bilginlere, yerli ve yabancı yoksullara 600 müdd bugday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahane, Ebû İshakîhane ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin etti. Bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi. Keza o, Bolu'da cami, medrese, çift hamam ve bir kütüphâne yaptırıp vakıf etmişti. Bunlar için de 30 kadar dükkân vakf ederek onlara gelir tahsis etmişti.

Istanbul'u, fizikî görüntüsü ile Bizans Devleti'nin merkezi olmaktan çıkarıp Osmanlı Devleti'nin merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, bu fetih esnasında ümerâ, devlet adamı ve askerlere ganimetten kendilerine düşen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düşen emlâktan hiç birini almayarak tamamını toplum ve milletin hayrına olmak üzere vakfetti. O, Bizanstan kalan bu harab şehri, devletin merkezi olmaya yararsız bir hâlde getirirken yaptığı vakıflardan epey istifade etti.

Osmanlı hükümdarları sadece kendi adlarına vakıf yapmakla yetinmediler. Onlar, baskaları tarafından daha önce yapılmış bulunan vakıflara da yardımda bulundular. Nitekim, meşhur vakıflar arasında padişahın maddî yardımları ile senelik bütçelerini denkleştirenler az değildi. Bu yardım, nakdî olduğu gibi bazan da aynî oluyordu. Konya'daki Sadreddin Konevî zaviyesi gibi orta büyüklükte bir vakıf, XVI. asrın son senelerinde Karaman gelirlerinden yılda 3600 akça alıyordu. Bununla da yetinilmiyor, mal olarak da pirinç vs. gibi yardımlar da yapılıyordu. Barçınli kazasında bulunan Uryan Baba zâviyesi, 8 Zilkade 975 (5 Mayıs 1568) tarihli bir hükme göre Beypazarı enhalarından pirinç alıyordu. Çorum civarındaki Abdal Ata zâviyesi ise padişahın salyânisi olarak Boyabat emirlerinden pirinç temin ediyordu.

Osmanlılar, zapt ettikleri yerlerdeki vakıflara dokunmadan, eskiden beri devam eden şekli ile vâkîfın şartlarına riayet ediyorlardı. Konu ile ilgili pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlılar tarafından, ilhak edilmeden önce Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıflarının şartlarına bu yeni idarecilerce aynen riayet edildiğini göstermektedir. Vakıflar, her türlü dış müdahaleye kapalı olduklarından hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunların statülerini değiştirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlılar, vakıfların vâkîfın (vakfi kuran, tesis eden) şartlarına göre idare prensibine titizlikle riayet ediyorlardı. Bununla beraber Osmanlılar, vakıflara önemli yenilikler getirdiler. Evkaf idaresinin merkezileştirilmesini bu yeniliklere bir örnek olarak gösterebiliriz. Misir Kanunnâmesi, bu yolda bize ışık tutmaktadır. Nitekim her sene pasanın huzurunda tedkik ve tasdik edilecek gelir ve gider makbuzlarından, her birisinden birer suretin İstanbul'a gönderilmesi prensip ittihâz edildi. Bir vakfın idaresinde münhal (bos) olursa kadi, pasaya resmî bir yazı yazarak âlim ve faziletli filan oğlu filan fakir şahsın o yere tayinini arz ediyordu. Vakıfta münhal olduğu Defterdar tarafından da tasdik edilecek ve münhal yere aday gösterilen kimse ancak İstanbul'daki selâhiyetli makamdan berat gelince vazifesine resmen tayin edilmiş sayılacaktı.

Osmanlı toplumunda vakıf o kadar önemli ve itibarlı bir müessesedir ki, malî imkân bakımından toplumun en alt seviyesinde bulunanlar ile en üst seviyesinde bulunanlar arasında anlayış bakımından bir farklılık göze çarpmaz. Bu bakımdan iki veya üç göz (oda) evi bulunan yastı ve kimsesiz bir kadın bile evinin bir veya iki odasını vakf etmek suretiyle bu anlayışa istisna eder. Nitekim Ortaköy (İstanbul)'de üç bab evi olan Hakime Hanim'in vakfi bize bu konuda ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir. Gerçekten, Müslüman Osmanlı dünyasında büyük tesisleri yaptırmaya güçleri yetmeyenler, bütün bir toplum tarafından benimsenmiş olan hayır müesseselerine katılmaktan geri kalmıyorlardı. Yüzlerce kadın, geliri azalmış bir vakıf tesisine ufak ve çok mütevazî de olsa bir kaynak sağlamak için evlerini, meyveli bahçelerini, tarla ve ziynet esyası gibi mal varlıklarını bağışlıyorlardı.

O günün imkânları içinde vakıfları, bitip tükenmek bilmeyen, uzun ve mesakkatlı yollarda, farklı isimler altında kervan ve yolcuların hizmetinde olduklarını görüyoruz. Hatta bu hizmeti gereği gibi yerine getirmeyen ve vakıflara bağlı bazı tekkelerin sorumluları hakkında soruşturma yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 14 Muharrem 986 (24 Mart 1578) tarihini taşıyan bir hükümde belirtildiğine göre Ankara çevresindeki yollar üzerinde bulunan tekke ve zâviyelerin, vakıfları müsait oldukları halde bunları, sadece tekkenişin ve zaviyedârlar "kendileri ekl ve bel" edüp âyende ve revendeye* sart-i vâkîf mucibince taam verülmeyüp ebnay-i sebil ziyade müzayaka çektikleri bildirmegin ser'i serif muktezasınca evkaf teftis olunup" vakfiyeye göre hareket etmeleri istenmektedir.

Vakıflar, değişik maksatlarla tesis edilmekte ve her vâkîf, vakfi üzerinde arzu ve iradesinin

devam etmesini istemektedir. Bu durum normal karsılanmalıdır. Zira, senelerin çaba ve emegi ile kazanılmış mal ve mülk üzerinde o kadar zahmet çekmiş olan bir kimsenin, tescil ettirdiği şartlar ile ölümünden sonra da tasarruf sahibi olmak istemesi hakkıdır. Sayet biz, onlar için böyle bir yetkiyi çok görür ve bu hakkı ellerinden alsaydık, o zaman büyük bir ihtimalle vakıflar istenilen şekilde devam etmeyecekti. Kisi, kendisinden sonra toplumun hayır ve menfaatına vesile olmayacak bir mali, daha hayatta iken israf suretiyle yok etme derecesine getirebilirdi. Bunun da bir cemiyet için ne denli kötü ve olumsuz şartlar doğuracağını söylemeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir durumda vakıfların yüklendiği nice hizmetler, yerine getirilmeyecekti. Ne eğitim, ne ibâdet, ne iktisad, ne ulaşım, ne de sağlık bakımından hiç bir hizmet yeterince yapılmayacaktı.

Hukukî bir müessese olmasından dolayı vakfın kurulabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Her şeyden önce vakfi yapmak isteyen kimsenin o vakfi yaptığına dair "malımı vakf ettim, haps ettim, tasadduk ettim" veya "sadaka-i müebbete ile sadaka ettim" gibi ifadeler kullanması gerekir. Bu neviden söz ve işaretler, vakfın rûknünden sayılır. Bundan başka vakfın tesisi için gerek vakfi yapan kisi, gerekse vakf edilen malda da bazı özelliklerin bulunması icab eder. Bununla beraber bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün değildir.

a- Vakfi Yapan Kimsede Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vâkıfın, temlik ve teberrua ehil olması gerekir. Baska bir ifade ile akıl, balıg, resid ve hür olmalıdır. Binaenaleyh, küçüğün, mecnun (deli) ve matuhun yapacağı vakıflar, sahih vakıf muamelesi görmezler.

2- Vâkıf, borçtan dolayı mahcur bulunmamalıdır.

3- Vâkıfın, vakfa rizası bulunmalıdır.

4- Vâkıf, vakf ettiği şeyi, hayır ve sevab kazanma inancı ile yapmalıdır. Burada gözetilen gâye, Allah'ın rızası ve toplumun menfaatidir.

b- Vakf edilen Malda Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vakfedilen mal, vakıf anında vâkıfın mülkü olmalıdır. Su halde baskasına ait olan bir şey vakfedilemez.

2- Vakf edilen mal deyn (borç) veya menfaat olmamalıdır.

3- Vakfolunacak malin akaar (ev, dükkan, tarla gibi gelir getiren mülk) olması gerekir.

4- Vakıfta muhayyerlik şartı bulunmamalıdır.

5- Vakf edilecek bina ve ağaçlar, müstahikkul-kal' (yikilmaya veya sökülmeye mahkum) olmamalıdır.

6- Vakfın mesrutun lehi (vakıftan istifade edecek olanlar) belli olmalıdır.

c- Vakıfların Kuruluş Şekilleri:

Vakıflar, şartları haiz olan kimseler tarafından aşağıdaki şekillerden biri ile kurulabilir. Bunlar:

1- Tescil suretiyle: Vâkıf, hâkime (kadiya) müracaatla vakıf kurmak istediğini bildirir. Bunun üzerine hâkim, yukarıda bir kısmından bahs edilen şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Sayet bu araştırma müsbet bir şekilde sonuçlanırsa o zaman şahidlerin (suhûdu'l-hal)

huzurunda ve onların da karara istiraki ile vakfi karara bağlayıp tescil eder. Müslüman olmayanlar tarafından tesis edilenler dahil bütün vakıfların ser'î mahkemelerde tescili şart olduğundan, muhtelif vilayet mahkemeleri arşivlerinin incelenmesi suretiyle Osmanlı döneminde tesis edilmiş vakıfların tam sayısı, gayesi ve karakteri hakkında sağlam bir bilgi edinmek mümkün olabilir.

2- Vasiyet yolu ile: Vakfi yapacak olan kimsenin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakiftir. Eger vâkifin mirasçıları yoksa mâmelekinin tamamını, varsa üçte birini vasiyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti gereginde mülkü vakif olur.

3- Fiil ve Hareketle: Bir kimse mülkü olan bir arsa üzerinde cami inşa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kılmasına müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatla birlikte namaz kılrsa o mekân vakf-i lâzım suretiyle vakif olur. Artık burası cami olmuştur.

VAKIFLARIN İDARESİ

Allah'ın rızasını kazanmak ve ahirette karşılığını sadece O'ndan beklemek gayesiyle yapılan vakıflar, İslâm dünyasının hemen her bölgesinde vardır. Dinî, iktisadî ve ictimai hayatın vazgeçilmez unsuru olan vakıflar, İslâm âleminde büyük bir yekûn teşkil ediyorlardı. Bunca büyüklükteki bir müessesenin belli bir sisteme bağlanması, iyi idare edilmesi ile mümkündür. Bu bakımdan, daha isin başında siki tedbirlere bas vurulduğu görülür. Nitekim her vakfin bir vakfiyesinin bulunması, vakfiyedeki (vakif senedi) şartların "nass" gibi kabul edilmesi, vakfiyelerin tescil edilmeleri ve ayrıca bunları yönetmek için müstakil idarelerin kurulmuş olması bunu göstermektedir.

Vakıflara idareci (nâzir) tayini Hz. Peygamberle başlamış ve günümüze kadar devam edegelmistir. Tabiatıyla Osmanlılar da vakıflarını idare etmek, onların devamlılığını sağlamak ve istenilmeyen şekilde harcamalarına mani olmak için yöneticiler tayin etmişlerdi. Nitekim Orhan Gazi, Bursa'da yaptırdığı câmi ve zâviyenin idaresini Sinan Pasa'ya vermişti. Böylece Sinan Pasa'yi Osmanlı döneminin ilk Evkaf Nâziri sayabiliriz. Daha sonra hükümdar vakıfları, vezir, kadiasker, sadrazam, seyhülislâm, bâbusaade ve dârussaade ağaları gibi devlet adamları tarafından idare edilir oldu.

Yıldırım Bayezid, her vilayete "Müfettis-i Ahkâmî's-Ser'iyye" tayin ederek vakif işlerini teftis ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed devrinde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi, "Hâkimu'l-Hükkâmî'l-Osmaniyye" ünvanıyla evkaf işlerinin umumî nâzirliğine tayin edilmisti. Sultan II. Murad döneminde bu iş, kadiaskere, Fâtih Sultan Mehmed de bunu Mahmud ve İshak Pasalara havale etmişti. Bu dönemde evkaf idaresinden sadrazamlar sorumlu olduğundan, "Sadr-i Âli Nezâreti" teşkil olunmuştu. Fâtih'ten sonra Sultan II. Bâyezid, evkaf işlerini Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcih etti. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında evkaf nezâreti ile tekrar sadrazamlar görevlendirildiler. Sultan I. Ahmad Han devrinde, Seyhülislâm idaresinde olan vakıflar, II. Mahmud Han zamanında Kadiaskerin emir ve idaresi altında idi. Yine bu dönemde her vilayette, "Müfettis-i Evkaf" adında bir idareci vardır.

Osmanlılar döneminde şahıslar tarafından kurulan vakıflarla mütevelliler mesgul oluyor, bunlar kadılar vâsitasıyla teftis ve murakabe ediliyorlardı. Her kadi, kendi mintikasındaki vakıfları, emrindeki müfettislerce teftis ettirdiği gibi, bazan bizzat kendisi de bunları teftis ederdi. İstanbul kadisi ise bütün vakıfları teftis yetkisine sahipti.

Misir, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın ilhakından sonra buralarda bulunan vakıflar 995 (M. 1587) senesinde kurulan "Haremeyn Evkaf Nezâreti"ne bağlandı. Daha sonra gelisen vaziyet gereği, Anadolu ve Rumeli vakıflarının idaresi de 12 Rebiülevvel 1242 tarihinde teşkil olunan "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"ne bağlandı. Bu nezâretin teşkilinden sonra müessesenin başına getirilen ilk nâzir el-Hac Yusuf Efendi olmuştur.

Haremeyn Evkaf Nezâreti, 1254 (1838) yılında Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'ne ilhak olundu.

Osmanlılar döneminde 1242 (M. 1826) yılında kurulan Evkaf Nezâreti'nden önce vakıflar, vâkıflarının şartlarına göre idare ediliyorlardı. Genel olarak bu idare biçimlerini aşağıdaki şekilde gruplara ayırmak mümkündür:

a-Haremeyn Nezâreti: Haremeyn (Mekke-Medine)'e bağlı vakıflarla, Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenıcamı, Üsküdar'da ise Çinili ve Atik Valide Camileri vakıflarının idareleri "Dârussaade Agalan"nın elinde idi. 995 (1587) senesi Muharrem'inde Habesî Mehmed Aga'nın basına getirilmesi ile kurulan Haremeyn Nezâreti, mesrutun lehi "Haremeyni's-Serifeyn" halkı olan vakıfların idaresine bakardı. Kurulusundan kısa bir müddet sonra Osmanlı Padisahları, hanımları ve Dârussaade Agaları gibi önemli şahsiyetlerin vakıfları, buna ilave edildiği için bu nezâret önem kazanmıstı. Bu nezâret dört daire tarafından idare edilirdi. Bunlar:

I- Evkaf-i Haremeyn Müfettisligi: Diğer vakıf müfettislerinden ayrı olarak nezâretin kuruluş tarihi ile birlikte kurulmuş hukukî bir memuriyetti. Haremeyn vakıfları ile birlikte diğer bütün vakıfların hukukî problemlerini ve isleyiş tarzlarını da teftiş ederdi. Bu müessesenin basına ilk defa seçkin âlimlerden biri olan Amasyalı Mehmed Efendi getirilmisti.

II- Evkaf-i Haremeyn Muhasebeciligi: Dârussaade agalarının nezâreti altında bulunan bütün vakıfların vakfiye ve kuruluş gayelerini tescil eden, vakıfları, vakfiyelerinin şartlarına göre idare eden ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

II Evkaf-i Haremeyn Mukataaciligi: Haremeyn vakıflarından mukataaya bağlanan, bütün vakıf arazi ve binaların kayıtlarının tutulması bu daireye aitti. Aynı şekilde vakıflara ait vergi ve diğer gelirlerin toplanması (cibâyet), ferag ve intikallerin sağlanması bu daire tarafından yürütülürdü.

IV- Dârussaade Yazıcılığı: Dârussaade Agaları'nın bütün yazışmaları bu büro tarafından yürütülüyordu. Burada çalışan görevliler, Dârussaade Agaları'nın bütün sırlarını bildikleri için geniş bir nüfuza sahiptiler.

Bu dört daire tarafından tutulan defterler, siyakat hattı ile yazıldıkları gibi muhteva bakımından da tarihî belgelerin en mükemmeli durumunda idiler.

Haremeyn Nezâreti'nin idare merkezi, saray müstemilatından olan Darphânenin üst tarafı idi.

b- Vezir Nezâreti: Sadrazamların nezâreti ile idare olunan vakıflardır. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı bina ve diğer ha yir eserlerinin idaresini hicrî 868 (1463)'de vezir Mahmud Pasa'ya, 872 (1467)'de de veziriazam İshak Pasa'ya tevcihiyle başladı. Bunlara daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakıfları da ilâve edilirdi. "Ser müfettis" adı ile ulemadan biri bu vazife ile görevlendirildi.

c- Seyhülislâm Nezâreti: Sultan II. Bâyezid Han'ın İstanbul ve diğer şehirlerde meydana getirip tesis ettiği hayratının idaresini, hicrî 912 (1506) senesinde Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcihi ile başladı. İdare merkezi Bâyezid imâret dairesi idi.

d- Tophâne Ümerâsi Nezâreti: Sultan Bâyezid, Hamidiye, Laleli, Selimiye, Mihrisah Valide ile II. Mahmud vakıflarının mulhakat ve mukataatından ibaret idi. Darphâne tarafından yönetilirdi.

e- İstanbul Kadıları Nezâreti: Kadılara mesrûta olan bu vakıfların tamamına İstanbul kadıları nezâret ederlerdi. Daha sonra bu nezâretlere Galata, Üsküdar, Eyyub kadılıkları ile Kaptan

Pasa, Yeniçeri Agası, Sekbanbası, Bostancıbası gibi nezâretler de ilave edilmek suretiyle bu rakam 12 sayısına kadar çıkmıstı.

Sultan II. Mahmud Han, yeniçeriligi "Vak'a-i Hayriye" ile ortadan kaldırdıktan sonra, vakıflar arasındaki irtibatsızlığı yok etmek ve zamanla ortaya çıkan bazı yolsuzlukları önlemek gayesiyle bütün vakıfların tek bir nezâret altında toplanmasının daha doğru olacağı kanaatine varmış olacak ki, bütün dinî binaların bakım ve onarımı, personelinin aylıkları ve diğer hayrî maksatlar için tesis edilen vakıfların bir çatı altında toplanmasını kararlaştırdı.

Vakıfların tek elden idaresi için 12 Rebiülevvel 1242'de çıkarılan bir fermanla "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"nin kurulduğu ve Darphâne nâziri ve mütevellî kaimi makami el-Hac Yusuf Efendi'nin yeni kurulan bu nezâretin başına getirildiğini biliyoruz. Böylece adı geçen nezâret resmen kurulmuş oluyordu. Bununla beraber, Sultan I. Abdülhamid Han'ın kendi vakıfları ile ilgili olarak tesis ettiği teskilât, Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşuna bir başlangıç sayılmaktadır. Bu bakımdan, nezâretin ilk kurucusu olarak adı geçen padisahi kabul edenler de bulunmaktadır.

Evkaf-i Hümayûn Nezâreti kurulduğu zaman, "kesedarlık", "zimmet halifeligi" ile "sergi halifeligi" adında üç daireden meydana gelmişti. Bunların âmiri durumundaki nâzira maas olarak 10.000 kuruş bağlanmıstı.

Kesedarlık idaresi: Nezârete bağlı vakıfların ilamlarına, takrirlerine ve inhalarına ait bütün işleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa hâcegandan Küçük Kal'a tezkirecisi Eğin'li es-Seyyid Mehmed Sevki Efendi tayin edilmisti.

Zimmet Halifeligi: Vakıfların mukataalarını, zabıtlarını ve sarraflardan alınacak kefalete bağlı borç tahvilleri ile ilgili işlemleri yürütürdü. Keza, kira mukavellerini düzenlemek, tahsilatı yapmak ve muhasebe kayıtlarını kontrol etmekle görevli idi. Bu hizmetin başına da ilk defa Mehmed Arif Efendi getirildi.

Sergî Halifeligi: Evkaf-i Hümayûn Nezâreti hazinesine gelen paraları almak, vakfiyeye göre gider bütçesini hazırlamak ve vakıf bütçesine göre günlük harcamaları yapmakla vazifeli idi. İlk defa sergi halifeligine tayin edilen kişi, Zimmet halifesi olan zatin kadesi Ahmed İzzet Efendi'dir.

Bütün bu işlerin yürütülmesinde adı geçen dairelere yardım etmek üzere kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tayin edilmisti.

Bilahare nezârete yapılan ilhaklarla işler çoğaldığından ve adı geçen üç dairenin bütün bu işleri gereği gibi ve zamanında görmesinin mümkün olamayacağının anlaşılmışından sonra Zilkade 1246 (Nisan 1831)'de Tahrirat Baskatıplığı, Mülhakat Gedikler Kâtiplığı ve Rûznâmecilik adı ile üç yeni memuriyet daha ihdas edildi.

Çalışan personel sayısının artması üzerine, nezâret için büyük bir idare binasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu sebeple, eski Darphâne civarında hasirci ve dogramacı kogusları yıkılarak bunların yerine 17 odalı bir daire insasına başlanmıstı. Bu yeni binanın inşaatı, Cemaziyelevvel 1248 (Ekim 1832)'de bitirilerek bina döşenmiş, nezâret de Receb (Kasım-Aralık 1832) ayında yeni binasına taşınmıstı.

Vakfiyelerin tahlilinden anlaşıldığına göre, başlangıçta Osmanlı dönemi vakıflarında hizmet gören mütevellîlerin müstakil bir idare binasına sahip olmadıkları, bu iş için kendi evlerini kullandıkları görülür. Ancak XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Han kendi vakıfları için idare binaları ihşa ettirmeye başladılar. Onlar, bu binalar için kâpiciler (bevvâb) ve bekçiler (mustahfiz) tayin ettiler. Böylece bu vakıfların her biri, gerçek mânâda birer idarî merkeze kavuştu. Söz konusu idare binalarının ihdas edilmesi, Osmanlılardaki vakıf idaresinin merkezileştirilmesi için atılmış bir

ilk adim olarak kabul edilebilir.

Osmanli Devleti'nin ortadan kaldirilisinâ kadar devam eden Evkaf Nezâreti, 3 Mart 1924 tarihinde çikarilan 429 sayili kanunla ilga edilerek Basbakanliga bagli bir Umum Müdürlüğe havale edildi. 429 sayili kanunla Vakiflar Umum Müdürlüğü de kurulmus oldu. Bununla beraber bu kanun, vakiflarda fazla bir degisiklige sebep olmuyordu. Cumhuriyetten sonra vakif mevzuatinda ilk mühim degisiklik, 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayili kanunla yapildi. Bu kanun 5 Aralik 1935 tarihinde yürürlüğe girdi.

Vakiflarin kurulusu, kurulus sartlari ve idaresi gibi hukukî özelliklerine isaret ettikten sonra bir vakfin resmen tesis edilmis oldugunu gösteren belgeden (vakfiye) bahs etmemek, konu için bir eksiklik olarak kalacakti. Onun için biz de fazla teferruata girmeden bu hukukî belgeden söz etmek istiyoruz.

VAKFIYE

Vakfiye, vakfin vâkifi (vakf eden, vakfi tesis eden) tarafından hazirlanmis nizamnâmesine verilen bir isimdir. Vakfiyeler, kadilik siciline kayd edilip islendikten sonra kesinlesirlerdi.

İslâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafından yazildigi söylenmekle birlikte bunun, Hz. Peygamber devrinde mi, yoksa Hz. Ömer'in halifeligi zamaninda mi olduguna dair kesin bir bilgiye sahip degiliz. Büyük bir ihtimalle bu, Hz. Ömer'in halifeligi döneminde olmustur.

Tarih boyunca vakfiyeler, tas, deri ve kagit gibi yazi için elverisli bulunan malzeme üzerine yazilarak günümüze kadar gelmislerdir. Sayet vakfin mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti binanın duvarlarindan birine kazilirdi. Nitekim Türkçe ile vakfiye olan Germiyanoglu II. Yakub Bey (ö. 1428) vakfiyesinin tas üzerine yazildigini biliyoruz.

Tarih ve medeniyet açisindan bakildigi zaman vakfiyeler, büyük bir önem tasirlar. Çünkü bunlar, bize milletin muayyen bir zamanindaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olaylari ile sekileri görme imkânî verirler. Keza vakfiyeler, Müslümanlari ekonomik ve sosyal hayatlarinda önemli rol oynamis olan vakif tesisinin nasil çalistigim, kimlerin bunlari idare ettigini, kimlerin vakif gelirinden istifade ettigini vs. gibi hususlari öğrenmemize yardımcı olurlar. Bunlardan (vakfiyelerden) vakfin büyüklüğüne göre hacimli olup defter gibi olanlar bulunduğu gibi, muhtasar ve tek sayfa seklinde olanlar da vardir. Bu arada rulo seklinde uzun ve kalın varaklar halinde olanlar da bulunmaktadır. Mufassal olanlar uslûb bakimindan edebî degeri yüksek olan eserlerdir.

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senâ, Resûlüne salât ve selâmdan sonra hayir yapmaya tesvik edici, sadakanin sevabindan bahs edici âyet ve hadisler verilir. Bazan konuyu daha cazip hale getirmek, insani tesvik etmek ve edebî san'at yapmak bakimindan âyet ve hadisler, siirlerle de desteklenir. Bütün bunlar vakfiyenin mukaddimesi kabilinden olduklari için hukukî bünyeden sayilmazlar. Bu mukaddimeden sonra vakfiyelerde genellikle su hususlar yer alır:

1- Vakf olunan mallarin neler oldugu.

2- Vakf olunan bu mallarin nasil idare edilecegi.

3- Vakif gelirlerinin, nerelere ve kimlere hangi sekillerde verilip sarf edilecegi.

4- Vakfin kimler tarafından idare edilecegi, müessesede kaç kisinin çalisacagi, bunlara ne miktarda ücret ödenecegi, bu ücretlerin hangi gelirlerden elde edilecegi, esyanin fiyatı vs. gibi konular, teferruatli bir sekilde açıklanir.

5- Hakimin (kadi), vakfin sihhat ve lüzumuna dair olan hükmü.

6- Sonunda da tarih ile kadının mührü bulunur.

Vakfiye, eb'ad, bakımından ister büyük, ister küçük olsun, mahiyet itibari ile içindekiler üç ana bölümden meydana gelir. Bunlar:

a. Dîbâce (Giris): Vâkifin, vakfi kurma sebep ve gayesinden bahs eden bu bölüm, âyet ve hadislerle kuvvetlendirilir.

b. Vakfin Hizmet Sartlan: Gelir kaynakları ve masraf yerlerini gösteren bu bölüm, vakfiyenin en uzun kısmıdır.

c. Sonuç: Bu kısımda müessesenin seriata uygunluğu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemeyeceği anlatılır. Bundan sonra da tarih ve şahidlerin imzaları bulunur.

Farklı dönemlerde kurulan vakıfların vakfiyelerinde, gerek başta ve gerekse sonda pek çok dua bulunur. Vakfiye metninde geçen duaları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan biri hayır dua, diğeri de beddua şeklindedir. Vakfiyelerde bu neviden duaların bulunması normaldir. Zira vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde, doğru ve dürüst çalışan, hizmetin görülmesine yardımcı olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayı vâkifin hayır duada bulunması bir çeşit şükran ve minnet borcu olarak kabul edildiği için tabii bir harekettir. Bundan başka, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin dışında kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfiyenin sonunda bulunan beddua kısmı, düşünen ve basiretli kimseler için tüyler ürpertecek şekildedir. Bu bedduada vakfi kötüye kullanan, onu dehistiren, bilerek ona zarar veren, gelirinin azalmasına sebep olan, haksız olarak onun malından yiyen vs. gibi, vakfa kötülüğü dokunacak olanlar hedef alınmışlardır.

Gerçekten, ebediyet (devamlılık) sarti üzerine kurulan vakıflarda, vâkifin seneler sonra (ölümünden sonra) ona müdahale edenlere başka türlü karşı koyması mümkün değildir. Bunun içindir ki o: "Allah'ın, Peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lâneti"nin, vakfi dehistirenin üzerine olmasını dilemekten başka bir şey yapamaz. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakıldığı zaman, böyle bir beddua kısmı görülür ki bu, insanlar için manevî bir tehdit olmaktadır. Gerçekten inanan ve muvahhid (Allah'ın birliğine iman eden) olanlar, böyle bir bedduaya maruz kalmak istemezler.

Osmanlılarda vâkif, vakfiyesini İstanbul'da Defterhâne'nin bu işlerle ilgili bürolarından birine kayd ettirirdi. Defterhanede sicillere geçirilmiş olan bu vakfiyeler, bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Bu arşivde 26300 kadar vakfiye olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber bunlar, vakfiyelerin tamamını temsil etmekten çok uzaktırlar. Ancak muhtelif vilayet mahkemelerine ait bütün ser'iyeye secilleri ve tahrir defterleri tarandıktan sonradır ki, Osmanlılar döneminde kurulmuş bulunan vakıfların sayısı yaklaşık olarak tesbit edilebilir. Belli bölge veya belli zamanlardaki vakıfların sayısı konusunda ancak iki örnek zikr edilebilir. Bunlardan biri 927-1005 (1519-1596) yılları arasında İstanbul'da tesis edilen vakıfların sayısıdır ki, bunların yekûnu 2868'dir. Bu konuda başka bir örnek de 1718-1800 yılları arasında Halep'te kurulmuş vakıfların sayısıdır. Buna göre belirtilen tarihte Halep'te 485 vakıf kurulmuştur.

Vakfiyelerin en eski tarihi taşıyanlarından, en yenilerine kadar tedkik edilecek olursa bunların kültür ve medeniyet tarihimizin bir çok özelliklerine ışık tuttukları görülecektir. Nitekim, bunların; tarih, kültürel gelişmeler, folklorik özellikler, sanat tarihi ve sosyolojik yönleri ile toplumun bilgilendirilmesine de yardımcı oldukları görülür. Vakfiyelerin bu özelliklerine kısaca temas ederek, bu vesikalar üzerinde uzmanların hangi yönleri ile araştırma yapabileceklerine ışık tutmaya gayret edeceğiz.

Vakfiyeler, düzenledikleri dönemin tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. Bilhassa hükümdar, bey, zengin ve bunların yakınlarının düzenledikleri vakfiyeler, bu şahısların hem

hayatları, hem de şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarlar.

Vakfiyeler, birer müessese olan vakıfların, ilk elden incelenmesi gereken kaynaklarıdır. Gerek dinî, gerek sosyal, gerekse ilmî müesseselerde çalışan insanların hangi işleri yaptıkları, çalışma şartlarının nasıl oldukları ve hatta yetisme ortamı bakımından bize bilgi veren yegane kaynak o müessesenin vakfiyesidir.

Vakfiyeler, birçok özellikleri yanında döneminin iktisadî hayatı hakkında da faydalı bilgiler verirler. Gerek fiyat hareketleri, gerekse insanların geçim standartlarını tesbit etmemize yardımcı olacak bilgiler, vakfiye metinlerinde mevcut bulunmaktadır. Bu bakımdan, dönemin iktisadî tarihini yazacaklar için vakfiyeler, basta gelen kaynaklar arasında zikredilebilir. Keza vakfiyeler, şehir tarihçiliği ile uğraşanlar için de birer kaynaktırlar. Zira vakıf müessesesi, kurulduğu şehrin bir parçasıdır. Dolayısıyla vakıf müessesesinin tarihi, o şehrin tarihi ile iç içedir. Özellikle şehrin yerleşim durumu ile halkının dağılımı hakkında bilgilerin yer aldığı vakfiyeler, bize, bölgenin coğrafyası, siyasî ve fizikî haritası, hatta iklimi bakımından da bilgi sahibi olma imkanı veren yardımcı vesikalar hüviyetindedirler.

Vakfiyeler, kültürel özellikleri bakımından da önemli birer vesika olarak karsımıza çıkmaktadırlar. Nitekim vakfiyelerde kullanılan dil ve üslûb, gelisi güzel değil, belli bir sistem ve üslûba bağlı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple vakfiyelerin kendilerine ait özel bir dili bulunmaktadır.

Vakfiyeler, halkın günlük yaşayışları hakkında bilgiler vermekle, toplumun folklorik özelliklerine de ışık tutarlar. Kara Ahmed Paşa vakfiyesinde Ramazan ve Kurban bayramı ile mübarek gün ve gecelerde halkın yaşayışı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Giyecek ve yiyecek satın alınabilmesi için kayıtlar konulan vakfiyede bu günlere mahsus yemeklerin piserilmesi için gerekli malzemenin alınması gayesiyle vakıf gelirlerinden tahsisatlar ayrıldığı görülmektedir. Keza vakfiyelerde devrin ısınma kültürü bakımından da bilgilerin bulunduğu tesadüf edilmektedir. Kışın odun ve kömürün yakıldığını gösteren metinler, bunun açık birer delilidir.

Misafir karşılama ve uğurlama âdetleri ile bineklerin kullanımı hakkında bilgiler bulduğumuz vakfiyelerde, sünnet geleneginin Anadolu'da nasıl olduğunu gösteren ifadeler de bulunmaktadır.

2. VAKIFLARIN HİZMET SAHALARI

Allah'in rızasını kazanmak gayesiyle, baskalarına karşılıksız yardım etmek gibi bir prensipten doğan vakıflar, toplumun hayır ve iyiliğine olan her yerde sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife görüyorlardı. Günümüz sigorta şirketlerinden daha üstün olduklarını söyleyebileceğimiz bu müesseseler, "sadaka-i câriye" denilen hayır çeşitlerinin başında gelmektedirler. Bu bakımdan, İslâm âleminin hemen her yerinde rastladığımız vakıfların yardım elini uzatmadığı bir saha görmek mümkün değildir. Dünyanın, her dönem ve bölgesinde görülebilen yoksulların elem ve ızdırabını gidermek, yollar, köprüler, çeşmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastahane, tekke, zâviye vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bu bakımdan, "toplumda birer sigorta vazifeleri görüyorlardı" derken bir gerçeğe işaret ediyorduk. Hatta bir mânâda sigortalardan daha ileri seviyede bir hizmet ifa ediyorlardı denebilir. Çünkü sigortalar belli bir süre aidat yatıranlara bu katkılarında dolayı hizmet verirler. Fakat vakıflar için böyle bir şey söz konusu değildir. Onlar, tamamen karşılıksız hizmet ediyorlardı. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bütün bu söylediklerimizde ne kadar haklı olduğumuzu gösterecektir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak; her günün ihtiyaçları yanı sıra efendileri azarlamasına diye kâse ve bardak gibi kapkacak kıran hizmetçilere verilmek üzere para vakıflarının yapıldığını biliyoruz. Bu vakıfları kuran hayirseven insanlar, sadece bununla da yetinmiyorlardı. Onlar, divitinde mürekkep kalmayanların divitlerine mürekkep koymaları için "Mürekkep Vakfı"nı da kuruyorlardı. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalışamayacak derecede yaslanan kayıkçı ve hamalların bakımı için vakıf tesis edilmesi, çocukların emzirilmesi gayesiyle kurulan vakıflar, şehirlerdeki cadde ve sokakların temiz tutulması için ecdad tarafından yapılan vakıfları bütün bu söylediklerimiz için şahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakımından günümüz insanının düşünemeyeceği ve fakat anlatıldığı zaman da hayrette kalacağı bir vakıftan söz etmek yerinde olacaktır. Buna göre sokaklara atılan tükrük ve balgamlar ile insani tiksindiren diğer maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayır sahipleri (vâkıf) de vardır. Osman Nuri Ergin bu konuda şu örneği verir: "Ser'î mahkeme sicillerinde şöyle vakıf ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Serez'deki vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sirtlarına alıp çarşı ve pazarı geziyor, nerede bir tükrük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiriyorlarmış. Külün antiseptik bir madde olduğu düşünülürse atalarımızın tatbik ettikleri usûl daha doğru ve daha iyi değil midir?" Keza, oyuncacı bulunmadığı için arkadaşları ile oynayamayan çocuklara oyuncak alınması ile ilgili vakıfları tesis edip meydana getiren hayirsevenlerin yaptıkları, bu kadar da değildir. Selçuk Hatun gibi, bıraktığı vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten 100 meyve ağacının dikilmesini şart koşanlar da vardı. Abdullah oğlu Hacı İbrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yılda 100 kurus yem parası vakf etmişti. Yorgancı İsmail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakf ettiği mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini şart koşar ve "gence kari, kariya genç tezvic olunmaya ve evladları dahi usûl-i mezkûr üze tezvic oluna" diyerek yaşları birbirine yakın olmayan gençlerle yaşlıların birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yıl hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin şartları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak bunu diyebiliriz ki Osmanlı toplumunda vakıfların hizmet götürmediği bir sahayı görmek hemen hemen mümkün değildir. Bununla beraber biz, vakıfların hizmet sahalarını aşağıda görüleceği şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

- a) Dinî hizmetin ifası için yapılmış bulunan vakıflar: Cami, mescid, tekke, namazgâh vs.
- b) Eğitim ve kültürle ilgili vakıflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra vs.
- c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakıflar: Evler, saraylar, kışlalar, tophaneler, silah sarayları, bahçeler.
- d) Ekonomik sahada hizmet veren vakıflar: Çarsılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar,

dükkânlar vs.

e) Sosyal hizmetler için kurulmuş bulunan vakıflar: Hastahaneler, dâru's-sifalar, kervansaraylar, imâretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzzamlılar yurdu vs.

f) Su hizmetleri ile ilgili vakıflar: Çesme, sebil, sadırvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplıcalar vs.

g) Spor hizmetleri için yapılmış bulunan vakıflar: Pehlivan ve kemankes (okçuluk) tekkeleri, ok meydanları, spor âbideleri.

Bundan başka vakıflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan dolayı ücret alıp geçimini sağlayan nisanların meydana getirdiği yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblagın büyüklüğü düşünülürse vakıfların ne denli birer hizmet unsuru oldukları anlaşılar.

Osmanlı toplumunun sosyal hayatında önemli rol oynayan bu müesseselerin tamamından bahs etmek mümkün değildir. Zira Osmanlı toplum hayatında doğum ile ölüm arasındaki hayat çizgisinin bütün köşe başlarında vakıfları görmek mümkündür. Bunun için "Kisi vakıf bir evde doğar, vakıf bir besikte büyür, vakıf bir müesseseden beslenir, vakıf bir evde ikamet eder, vakıf bir müessesede çalışır, vakıf bir evde ölür, vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa defn edilir" denilmiştir. Gerçekten, Osmanlı toplum hayatının bütün sınıf ve safhalarında tesirleri görülen bu müesseselerin tamamından ve yeterince teferruatlı bir şekilde bahs etmek mümkün değildir. Bununla beraber biz, bu eserlerin çeşitlerine göre bazı örneklerinden ana hatları ile söz etmek istiyoruz.

Osmanli toplumunun sosyal ve kültürel bakımdan gelismesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de câmidir. Tamamen vakıflara bagli olan câmiler, mimarî yapı olarak dinî eserlerin başında gelirler. İbâdet, eğitim, kaza (yargı), ve sura gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen câmilerin ifa ettiği hizmetler, küçümsenmeyecek kadar büyüktür.

Hız. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile başlayan câmi inşaatı, Hız. Ömer'in halifeliği döneminden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlar. Daha o zamandan itibaren inşa edilen câmi binaları, kuru bir yapı olarak bırakılmadığı gibi bunlar, çevrelerinde çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordu.

Yapı olarak dinî mimarî grubunun başında gelen câmi, özellikle Osmanlılarda mahallenin idare merkezi ve imamların karargahı idi. Kendisine verilen Arapça isimden de anlaşılacağı gibi câmi, halkı toplayan veya halkın toplantı yeri mânâlarına gelmektedir. Bu sebeple sosyal müesseselerin başında zikredilen câmiler, hem ibâdet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüsölüp karara bağlandığı yerlerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapı olarak büyük bir önemi haizdi. Bunun içindir ki Osmanlılarda câmi, mahallenin odak noktasını teşkil ediyordu. Câmilerin etrafında bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelliğine göre çok defa belli bir estetik dikkate alınarak evler serpistirilirdi. Bu evlerden başka en önemli bina medrese idi. Medreseler, özel mimarî tarzı bulunan zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan bir kaçısı bir câmi etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de ekleniyordu. Bundan başka özellikle büyük câmilerin yanına sebil, imâret, dâru's-sıfa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve âdetâ yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Çünkü bir câmi yaptırmak isteyen hayır sahibi (vâkif), topraga ağaç diker gibi binasını tek başına yalnız ve garip bırakmazdı. Öyle ki yaptırdığı ibâdethaneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir organ karakteri vererek onu, medresesi, imâreti, mektebi, hamamı ve diğer müstemilati ile bütünlerdi. Bunun için Osmanlı şehirlerinde vakıf tesisleri ehemmiyetli kuruluşlardı. Feth edilen şehirlerin yenileştirilmesi ve bir Türk şehri haline getirilmesinde en çok bu neviden vakıf binaların hizmeti olmuştur. Yeniden kurulan şehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakıf, hem kurulan binaların saldırcı kuvvetlere karşı koruyucusu ve sigortası görevini görmüş, hem de kurucuların millet gözünde "gâsib" gibi görölmelerine engel olmuştur.

Hâlâ bugün bile câmi yakınında namaz vaktinin girmesini bekleme için oturan kahvelerin varlığı, câmiler sayesinde olmuştur. Nitekim İstanbul'daki kahve ve kiraathânelerin açılış sebebini câmilere bağlayan O. Nuri Ergin, bu konuda şöyle der: "İstanbul'da kahveler ve kiraathâneler de câmi teşkilâtı ve ibâdet yüzünden açılmıştır. Namaz vakitlerinden evvel câmiye gelen ve fakat kapisini kapalı bulanlar, yahut iki namaz arasındaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturması ve beklemesi için ilk önce her câminin yanında birer yer tahsis edilmiş ve hicretin X. (M. XVI) asrında Yemen'den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmişti. Bundan dolayıdır ki adına kahvehâne denmiştir. Kahvelerde namaz vaktine kadar halkı oyalamak için bilhassa aksamla yatsı arasında "Hamzanâme", "Battalgazi" vs. gibi halk kitapları okunurdu."

Klasik Türk câmileri, başlıca şu kısımlardan meydana gelirler. Dis avlu, iç avlu, son cemaat mahallî, sahn, yan sofalar ve mihrab. İç avlunun etrafı revaklı olup orta yerde abdest almak için çok sayıda musluklu bir sadırvan bulunur. Câminin bu avlu tarafında ve orta yerdeki kapisinden ekseriya son cemaat mahalline girilir. Bu kısım, namaz vaktinden sonra gelen veyahut câmi dolu olduğu zaman cemaat tarafından doldurularak ayrı bir imamla namaz kılınan ve hususî bir mihrabî olan yerdir. Buradan bir kapi ile câminin içine girilir. Cemaatla namaz kılındığı vakit bu sahnda cemaat, mihrapta duran imama uyarak namaz kılar. Mihrabın sağında hutbe için bir minber vardır. Câminin uygun bir yerinde müezzin mahfili olduğu gibi zeminden yüksekçe sofaları ve büyük câmilerin üst katlarında hünkâr mahfilleri bulunur. Câmilerin binalarına bitişik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar, ezan okunmaya mahsus tek veya müteaddid serefeli olurlar. Bazı selâtin câmilerinde minarelerin üçer serefesi bulunur. Büyük câmilerin etrafında daima büyük bir avlu vardır. Buraya çoğu

zaman ağaclar da dikilir. Böyle büyük cāmilerin yanında türbe ve mezarlıklardan baska sebil, imâret, mektep, medrese, kütüphâne gibi binalar da bulunur. Bunlarin tamamı, bir külliye meydana getirir. Ve âdetâ müstakil bir mahalle olustururlar.

Günümüzde, çeşitli yönleri ile kendilerinden yararlandigimiz cāmiler, tarihte de aynı özellige sahip oldukları için görüntüleri ile yabancıları cezb etmekten ve onları kendilerine hayran bırakmaktan geri kalmazlardı. Bunu, seyyahların eserlerinden takib etmek mümkündür. Nitekim XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı ülkesine gelen Gerard de Nerval "Voyage en Orient" adlı seyahatnâmesinde bu hayranlığını şöyle dile getirir: "Aynı anda İstanbul âbidelerinin yükseldiği geri plânda sihirli bir manzara belirmeye başladı. Karanlık çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarında mahyalar yâniyor, şehir isil isil parlıyordu. Süphesiz, mahya denilen isikli harflerle, bir şeyler anlatılıyordu. Binlerce geminin direği gibi göğe uzanan minarelere isikten halkalar takilmisti. Bunlar, o narin serefeleri aydınlatıyor ve gökyüzüne resm ediyordu. Baska günlerde pek tatlı ve ağır olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri o gün bir zafer sarkisini andırıyordu.

Osmanlılarda câmi mimarisi, bu sahada yeni uslûb ve ekollerin doğmasına da sebep olmuştı. Bu bakımdan, kısaca bunlardan bahs etmek, mimarlık tarihimiz açısından faydalı olacaktır. Bunlar:

1. Bursa Uslûbu (1325-1501): Bursa'nın fethinden İstanbul'da Bâyezid Camii'nin yapılmasına kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yeşil Câmi'ler bu uslûbun ilk örnekleridir. Osmanlı mimarisinin bu ilk devresine ait örneklerine Edirne'de de rastlanır. Bu tarz mimarî, İstanbul'un fethinden sonra da bir müddet devam etti. Edirne ve İstanbul'un ilk anıtları aşağı yukarı hep bu uslûba uyularak yapılmıştır.

2. Klasik Üslûb (1501-1616): Bâyezid Câmii'nden Sultan Ahmed Câmii'nin yapılmasına kadar olan devre. Osmanlı mimarîsinin bu klasik devresi, 1501-1506 yılları arasında İstanbul'da inşa edilen Bâyezid Câmii ile başlar. Bu câmi ile birlikte yeni bir mimarî tarz ortaya çıktı. Câmînin planı, Bursa'daki Yeşil Câmi'nin ilkel şeklini korumakla beraber kubbeyi büyüttü; bunu, binanın kalın duvarlarına dayandıracak yerde dört büyük ve kalın sütûna istinad ettirmiştir. Bu düzen, mimara yan sahnlar elde etme imkânı vermiştir. Bu yan sahnlar, ya baska küçük kubbelerle ya da küçük yarım kubbelerle örtülmüştür. Bu andan itibaren mimarî artık yeni bir safhaya girmektedir. İlk devrin cāmileri ve âbideleri bu devrin binaları yanında ağır ve kaba kalmaktadır. Mimar Hayreddin, câmiin tamamına, o zamana kadar bilinmeyen bir ahenk ve karakter vermiştir.

Bu uslûbun örneklerinden bir kaç şöyle: Sultan Selim I Câmii, Süleymaniye Câmii, Sehzâde Câmii, Edirne Selimiye Câmii.

3. Yenileştirilen Klasik Uslûb (1616-1703): Bu tarz mimarînin ilk örneği Sultan Ahmed Câmii'dir. Bu dönemde mimarî gelişmede ani bir değişiklik oldu. Mimar Sinan tarafından tesbit edilen plan modeline göre yapılan Sultan Ahmed Câmii'nin, klasik uslûbla yapılmış binalardan farklı bir karakteri ve yüzü vardır.

Câmiinin mimarı olan Mehmed Aga, Mimar Sinan'dan daha ileri gitmek ve kendi orijinalligini göstermek hevesine kapılmıyordu. Klasik dönemin büyük cāmilerini taklid eder görünmek istemeyen Mehmed Aga, yaşadığı devrin mimarî geleneklerini terk etti. Mehmet Aga, klasik Câmînin planına ve dis sekline sadık kalmakla beraber iç görünüsünü tamamen degistirdi. Bu dönem, Sultan III. Ahmed devrine kadar devam etti.

4. Lâle Devri (1703-1730): Sultan III. Ahmed devri. Bu devrin önemli bazı mimarî eserleri şunlardır: III. Ahmed Çesmesi. Bu çeşme, Ayasofya Camii ile Topkapı Sarayı yanında 1729 yılında yapılmış olan çeşmedir. Lâle devrinin en karakteristik âbidelerinden biridir. Çesmenin krokisi

bizzat padisah tarafından yapılmıştır. Bundan baska Azapkapi çesmesi, Üsküdar ve Tophane çesmeleri de bu dönemin baslica eserleri arasinda zikredilirler.

5. Barok Uslûbu (1730-1808): I. Mahmud ve III. Selim devirleri. Bu dönemde Avrupa'dan getirilen esya ile gelen turistler (seyyah), Türklerin zevklerinde büyük bir degisikligin meydana gelmesine sebep oldular. Artik Osmanli sanatçisi da rönesanstan etkilenmeye baslamisti. Eski motifleri birakan sanatçilar, rönesans eserlerinde yeni bir takim fikirler buldular. Onun için yavas yavas klasik sekillerden uzaklasildi. Mimar Sinan ekolunun alisilmsi sekileri ve lâle motifleri terk edildi. Bununla beraber Türk sanatçilari bu uslûbu kendilerine göre yorumladilar. Böylece, Batx barokundan farkli bir uslûb meydana gelmsi oldu. Bu tarz, XIX. yüzyil baçlarina kadar sürdü. Bu tarzın örnekleri arasinda Nuru Osmaniye Camii (1757), Lâleli Camii (1763), Hamidiye Imâreti, Harem'de Selimiye Camii ve kislasini sayabiliriz.

6. Ampir Uslûbu (1808-1874); Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid ile baslayip Abdülaziz'in saltanatina kadar sürmüştür. Fransa'da barok uslûbundan sonra gelen ampir uslûbu, o dönem Osmanli ülkesini de etkiledi. Sultan II. Mahmud zamaninda 30 yillik süre içerisinde yapılan binalarda hep bu uslûb kullanildi. Bununla beraber Osmanli ülkesinde bu uslûba yeni bir karakter kazandırildi. Burada hayvan figürleri kullanilmsi. II. Mahmud türbesi bunun örneklerinden biridir. Ortaköy Camii ile, Ermeni Karabet Balyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı, ampir ve barok karisimi bir uslûbla insa edilmistir.

7. Yeni Klasik Uslûb (1874-1930): 1861 yilinda padisah olan Sultan Abdulaziz zamaninda mimarî sanatinda bir çöküntü dönemi yasaniyordu. O zamanlar, Rum ve Ermenî mimarlari, Türk sanat ve zevkine uymayan tuhaf bir takim binalar yapıyorlardi. Avrupa mimarî eserlerinden kopya suretiyle alinmsi motifler bu uslûpta açıkça görölüyorlardi. Konya'da, Sultan Abdulaziz'in annesi Pertev Nihal Sultan tarafından yaptirilan Aziziye Camii, Türk sanatı ile ilgisi bulunmayan bu sanatın tipik örneklerinden biridir. Istanbul Aksaray'da yaptirilan Valide Camii de bu tarzda bir eserdir.

Osmanli döneminde daha kurulus yıllarından itibaren baslayan vakif gelenegi, câmi ve görevlileri için gelir getiren birçok tesisin meydana gelmesine sebep olmustur. Böylece vakıflar, günümüzde devlet bütçesinden maas almak suretiyle geçimlerini saglayan pek çok kimseyi, devlet bütçesine yüklenmeden besleyebiliyorlardi. Bundan baska câmi ve diger dinî müesseselere vakf edilen emlâkin, mütevellî, câbi, muarrif vs. gibi görevlileri de hizmetlerine karsilik devlete daha fazla yük olmadan geçimlerini sagliyorlardi. Maaslari vakif tarafından karsilanan görevliler ile bunların tayinlerine isaret eden pek çok belge bulunmaktadır. XVIII. asir Osmanli cemiyetinde camilerdeki görevlilerin isim, sayi ve maaslarini belirten bir cetveli buraya almakla câmilerde vazife görenlerin sayilarini öğrenme imkânini bulacagimiz gibi devlet hazinesine yük olmadan ne denli bir masrafın yapıldigini da öğrenmsi olacagiz. Baska bir cetvel ile de resmî vazifeli olmadıkları halde yine camilerde dua etmek, Kur'an okumak gibi hizmetlerinden dolayı vakıftan ücret alanların miktar ve ücretlerini öğreniyoruz.

Yedi mescid ve altmis camide görevlendirilmis kisilerin sayilari ve akçe olarak günlük ücretleri

Ücret Kategoriler Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 50-120 Toplami Toplami

Imam 29 17 26 11 10 3 9 105 1736

Eczâhân 49 68 47 20 184 1338

Vâ'iz 6 28 27 3 10 2 5 81 1305

Müezzin 81 51 47 179 1117,5

Hatib 28 13 17 6 4 2 1 72 791

Kayyim 32 29 25 5 1 92 715,5

Devirhân 56 35 27 118 686

Desi'âm 4 11 11 4 2 3 35 525

Ferras 49 35 8 92 416

Seyhü'l-kurrâ 4 15 3 6 2 31 407

Müderriş 1 4 1 2 8 277

Bevvâb 6 25 1 32 170

Talebe, sibyan 60 60 160

Na'athân 7 9 5 21 154

Muvakkit, sa'âtî 1 1 3 1 1 6 129

Mu'allim-i sibyan 3 2 1 1 1 8 80

Muhaddis 1 1 1 1 4 60

Hâfız-i kütüb 5 2 2 9 45

Kandilci, sirâcî 23 36 4 63 326

Buhûrî 4 1 1 6 27

Muhammediyehân 3 1 4 15

Hâfız-i seccâde 9 9 16

Mahyaci 1 1 2 20

Hatm-i hâcegânhân 1 1 1 2 14

Delâil-i hayrât kârî 7 7 14

Sifâ-i serif hocası 1 1 4

Digerleri 20 11 3 2 36 194,5

Toplam 486 393 261 60 33 10 21 1264 10743

Du'gûyân'ın sayısı ve akçe olarak günlük ücretleri

Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 150 Toplami Toplami

Du'ûgûyân 34 41 11 2 1 1 90 841

Eczâhân 449 8 49 9 1 516 2267

Du'âciyi hatm-i serîf 1 1 10

Yâsinhân 6 3 9 47

Tebârekehân 1 1 10

Mülkhân 7 7 13

îhlâshân 8 1 9 36

Hatimhân 3 1 7 11 120

Fethhân 1 1 5

En'âmhân 14 14 42

Ammehân 1 1 1

Delâil-i serîfhân I 1 5

Nâzir-i cûzhân I 1 1

Müvezzi', sandûkî 13 1 14 26

Hafizieczâ' 6 1 7 13

Noktaci 13 2 15 30

Sermahfil 3 1 4 9

Buhurcu 2 2 2

Ed'iyye-i me'sûrehân I 1 5

Toplam 561 58 72 2 10 1 1 705 3478

Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan gelişmesine yardımcı olan câmilerde görev yapan ve adına kısaca "imam" dediğimiz görevlinin vazifelerinden de biraz söz etmek yerinde olacaktır. Mahallenin dinî, idarî ve beledî yöneticisi durumunda bulunan imamin vazifesi, günümüzdeki gibi mihrab ile minber arasına sikip kalmamıstı.

Osmanlılarda imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bundan dolayı bazı zâbita ve beledî işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Mesela ahlakî yönden zabıtayı ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum, Ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemler de imamlar vâsıtasıyla yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkını rahatsız edecek şekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhos olanlar ile benzer kimseler, imamlar tarafından gözetilirdi. Tabir caiz ise onlar, mahallenin

gören gözü isiten kulagi idiler. Vazifeye tayinleri padisah berati ile olan imamlarin bu özelliklerini belirten pek çok arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu bakımdan bunlara örnek vermeye bile ihtiyaç hissetmiyoruz. Ancak baska hukukî bir durumu ortaya koymasından dolayı bir belgeden söz etmemiz gerekir. 2 Receb 972 (3 Subat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne Kadisi'na gönderilen bir hükümdede, imam ve hatiplerin, vazifelerine dair çıkan beratlarını altı aya kadar almaları gerektiği bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarını almayanların vazifeye tayin edilemeyeceklerini de yine adi geçen belgeden öğreniyoruz. Herhalde bu yüzden olsa gerek ki, baska bir vesikaya göre resmen imamlık vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için adi geçen tabirin (imam) kullanılması bile mümkün görülmemektedir. Bir baska belgeden öğrendiğimize göre sadece mahalle veya köy halkının istegi ile görev yapanlar için "imam" tabiri yerine "Namazci" ifadesi kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, imamlık vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından bası bos bırakılmazdı. Kadılar, her zaman imamları teftis edebilirlerdi. Bu teftislerde onlar sadece dinî görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin yapılıp yapılmadığını da araştırırlardı. Bu bakımdan isinin ehli olmayan kimseler vazifeden uzaklaştırılırlardı.

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilatı kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, kadi'nin bir nevi temsilciliğini yapıyorlardı. Kadıların, yerine getirmeleri gereken pek çok işte imamlardan yardım gördüklerine şahid olunmaktadır. Bu meyanda onlar, mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Arşivlerimizdeki birçok belge, imamların bu konudaki yetkilerine ışık tutmaktadır. Nitekim Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki su hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kısmını aynen buraya almayı faydalı görüyoruz:

"Âsitane kaymakamina ve İstanbul Kadisi'na ve Sekbanbasiya ve

Hassa Bostancibasiya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevâhis taifesi tavattun ve âdet-i mazmûmeleri üzere bazı erazil ve müdmin-i hamr olan eskiya ile ihtilat ve irtikab-i fisk u fücûr ve baise-i fitne ve fesad oldukları mesami-i âliye-i malûkâneme ilka olunup emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker'in meviza-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-i hilafetmeabimi vacib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanima lazim vârid olmagla sen ki vezir-i müsarun ileyh ve siz ki muma ileyhimsiz insaallahu taala is bu emr-i serif-i vâcibu'l-ımtisâlim vusûluna mahruse-i İstanbul ve tevabü mahallati imamlarina mahallelerine fevâhis sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-i hamsede cemaat ile eday-i salâti mefrûza için hazır olup ve içlerinden tarik-i salât ve siirb-i hamr ve sair menâhiyi mürtekeb olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzere..." diye devam eden emre göre mahalle imamları kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Vesikanin metnini verdiğimiz için burada fazla bir açıklama yapma gereğini duymuyoruz. Keza, Haslar Kadisi'na selh-i Safer 975 (7 Ağustos 1567) tarihinde yazılan bir hükümdede de Eyyub ve civarındaki mahallelerde bulunan fisk ve fücûr ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve ve sair oyun yerleri ile fuhiyatla istigal eden kadınların bulunduğu yerlerin kapatılması için de imamlardan yardım istenmektedir. Bu emirlere itaat etmeyenlerin haps edilmesi isinde de kadiya yardım etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendirildiği adi geçen belgeden anlaşılmaktadır.

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi nesir araçlarının bulunmadığı bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarını imam ile câmi vâsitiyle halka bildiriyordu. Bu sayede devlet, memleketin her yerinde aynı anda (yatsi namazi vakti) emir veya yasaklarını bildiriyordu. Zira o asırların toplum suuru gereği, mahallede ergenlik çağına gelmiş bulunan erkeklerin büyük bir kısmının yatsi namazi vaktinde camide toplanacaklarını bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsi namazını müteakip: "Ey cemaat, dağılmayınız, hükümetin emri vardır, şimdi söyleyeceğim" der ve kendisine verilen emri ilân ederdi.

Günümüzle mukayese edildiği zaman gerçekten büyük bir farklılık gösterdiğine şahid

oldugumuz Osmanli devri mahalle imamlarinin bu görevleri, o kadar önemli ve devamlı bir hal almisti ki, sehir merkezinde kadilik müessesesi büyük bir sarsintiya ugrayip fonksiyonunu yitirdigi halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarinin durumu o kadar sarsilmamistir. Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmis olan imamlarin yetkileri, degisen dünya sartlarina göre zamanla daraltilmistir. Bu durum, Tanzimat (1839)'a takaddüm eden senelere kadar uzanmaktadır. Tanzimat'a dogru mahalle yöneticisi statüsündeki imamlarin, din isleri disinda yönetim ve diger dünya isleri ile mesgul olmalarini önlemek için, danismalari gereken ve halk tarafından seçilen birkaç muhtar, imamlarin yanina verilmistir. Böylece 1829'da baslayan bu muhtar seçme isi, asirlarca mahalle islerinin yönetimini üstlenen imamlarin yönetimdeki vazifelerine son vermek için atilmis bir adım oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasi ile de imamlarin vazifesi sadece câmiye hasr edilmistir.

TEKKE

İslâm dünyasi kültür ve sosyal hayatında önemli yeri bulunan müesseselerden biri de tekkedir. Tasavvuf düşüncesinin, anlayis ve terbiyesinin islendigi, derinlestirildigi ve halka takdim edildigi tekkeye (tekye), zâviye, hankah ve dergâh gibi isimler de verilmektedir. İlk tekkenin Remle'de Hâce Abdullah Ensârî tarafından kurulmasindan kısa bir müddet sonra her tarafta yayilan ve dolayisiyla daha sonra kurulan Müslüman devletlerin kurulus faaliyetlerinde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerlesmesinde de büyük ölçüde rol oynadilar. Anadolu'nun Islâmlastirilmasında da tekkelerin oynadigi rol, inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim Mentese Beyligi adli arastirmasinda Paul Wittek, adi geçen bölgede dervislerin Islâmlastirma hareketlerinde nasıl faal bir rol oynadiklarini anlatir.

Tekke ve zâviyelerin, Osmanli fütûhatim kolaylastirmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduklarini biliyoruz. Zira Osmanogullari ile birlikte birçok seyh, gelip Anadolu'nun bati taraflarina yerlesir. Bu yeni gelen dervis muhacirlerin bir kısmi, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütûhat yapmakla mesgul oluyor, bir kısmi da o civardaki köylere veya tamamen bos ve تنها yerlere yerlesiyorlardi. Köy veya bos araziye yerlesenler, bu yerlerde müridleri ile birlikte ziraat ve hayvan yetistirmekle mesgul oldular. Bunlar, özellikle bos topraklar üzerinde zâviye kuruyordu. Bu sayede buralar kısa bir zamanda din,kültür ve imar merkezleri haline geliyordu. Bu zâviyelerin, ordulardan önce gelip hudud boylarina yerlesmeleri, onlarin (ordularin) harekâtini kolaylastiriyordu. Bundan baska Osmanlılar, fetihlerden önce istedikleri yerlere dervis gönderiyorlardi. Böylece yerli halkin psikolojik olarak hazirlanmasi saglaniyordu. Evliya Çelebi'deki bir kayıt bunu teyid etmektedir. Tekke seyhleri, maddi olarak da orduya yardım ediyorlardi. Nitekim gerek Âsikpasazâde, gerekse Nesrî'de bulunan asagidaki ifadeler, bu yardımlarin, ordularin sevk ve idaresi için ne denli kıymetli oldugunu göstermektedir. Buna göre Göynük ve Taraklu'ya hazirlanan bir akında Osman Gazi, Köse Mihal'in tedbirlerini sevab (dogru) bilip güzati cem' edüp gelüp Bes tas (Besiktas) zâviyesine konup seyhine Sakari (Sakarya) suyunun geçidini sorarlar. Seyh de kendilerine geçidi gösterir.

Bundan baska tekkelerin, köylerin gelismesinde ve köy halkinin ilerlemesinde de büyük hizmetler yerine getirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, köy ictimâî toplulugu içinde bir imam ile bir de zâviye seyhinden (varsa) bahs etmek gerekir. Zâviye seyhleri, XIII. asirdan itibaren "Köy Gençlik Ocaklari"ni nüfuzlari altına alarak buraya tarikat usûl ve âdetlerini sokmuslardir. Böylece bunlar da sehirlerdeki ahî teskilâtlari gibi kuvvetli bir manevî birlik kazanmislardi.

Osmanli toplum hayatinin ekonomik ve sosyal gelismesinde harç vazifesi gören tekkelerin son zamanlarindaki durumlarina bakip bunlarin devamlı böyle olduklarini zannetmek, büyük bir haksizlik olur. Nitekim M. Cevdet de bu mevzuya temasla "son zamanlardaki tereddisine bakip ta tekkelerin daim öyle olduguna hüküm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilkbaharda da ortaligi yapraksiz ve yesilliksiz sanmak dogru olmadigi gibi, kemâl zamanlarında tekkeler, ruhlari çok terbiye etmistir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musikî ve tarih ocaklari idi. Hayatin izdirabini dindirmek ihtiyacında olanlar, oralara kosar, nefis bir ahengin selâlesi altında ruhlarini yikar, tesellikâr söz ve tarihî menkibelerle yeniden

canlanırlardı. Hâsili tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kiyacak insanların, yeniden tamir gördüğü yerlerdir" diyerek tarihî bir gerçeği dile getirmeye çalışır. Bu ifadeler, tekkelerin insan hayatında, özellikle psikolojik rahatsızlığı bulunan ve çeşitli sebeplere bağlı olarak bunalıma giren insanlar için nasıl bir mânâ ifade ettiğini göstermektedirler.

Osmanlılar, tekke düşüncesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşüncüyü çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa ettiler. Bu anlayıştan hareketledir ki, daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zâviye seyhlerini korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etti.

Görüldüğü gibi, psikolojik, pedagojik ve tıbbî problemlere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahasına sahip olan tekke, o devrin mektebidir, hastahanesidir, spor yurdudur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocagıdır. Velhasıl tekke, insanların hayrına olan her şeydir. Tekke'nin, tarih boyunca icra ettiği fonksiyonlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- a. Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarında kendi seyhleri tarafından seçilen bölgelerde kuruluyorlardı. Bundan dolayı onlar, etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkıyorlardı. Böylece, Kur'an'ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğüt ile insanları dine ve hakikata çağırıyorlardı.
- b. Tekke ve zâviyelerin bir kısmı, devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardı. Bu bakımdan, dağlarda korkunç bogaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eskiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardı. Böylece tekkeler, kar ve yağmurlu günlerde de ticarî sevkîyatta bulunanlara birer sığınak oluyorlardı.
- c. Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bazı isyanların çıkması normaldi. Devlet, böyle yerlere maas vermek suretiyle devamlı bir zâbita kuvveti yerleştireceğine, orada bir zâviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibarı ile daha faydalı görüyordu. Devlet, tekke vasıtasıyla bu neviden dert ve sıkıntıları ortadan kaldırıyordu.
- d. Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergahların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve sağlıklı bir haberleşmenin sağlanması idi. Günümüz yayın organları tarafından verilen hizmet, o dönemde câmi ve tekkeler vâsıtasıyla yerine getiriliyordu. Tamamen vakıflara bağlı olan bu müesseseleri hemen her yerleşim biriminde görmek mümkündür. Söz gelimi, Urfa'da Seyh Yalincik, Seyh Tahir, Câbir el-Ensârî, Halil Rahman; Erzurum'da İbrahim Hakkî; Maras'ta Ereglice, Seyyid Mazlum; Sam'da Zeyne'l-Âbidin; Mustafa Paşa tekkesi gibi tekkeler ilk akla gelenler olarak zikr edilebilir.
- e. Nihayet tekke ve zâviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irsad yolu ile hizmetlerini sürdüren bu sifa yurtları, çoğu zaman bir seyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına çareler arıyordu. Bu seyhlerden bir kısmının da gerçek mânâda doktor (tabib) olduklarını düşündüğümüz zaman, tekkelerin bu konudaki hizmetlerinin ne kadar önemli oldukları anlaşılar.

Tamamıyla vakıflara bağlı olan tekkeler, insanlara yardımcı hedeflemişlerdi. Devlet, çeşitli yollarla bunlara yardımda bulunuyordu. Hatta bu yardımların yaygın şekli, kendilerine bağlı olan vakıf arazilerden vergi almamaktı.

Tekkeler, insanlara sundukları hizmetleri yanı sıra, dervişlerin devamlı olarak ikamet ettikleri ve tarikata intisab edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple

tekkeler mimarî yapı olarak su kısımlardan meydana geliyordu:

1. Semâhâne: Semâhâneler, zikir ve ibadet etmek için hazırlanmış özel sofalardır. Bunların şekli tarikatlara göre değişir. Mevlevilerde dönmeyi kolaylaştıracak şekilde ortası yuvarlak bir meydan şeklinde yapılır. Semâhâneler aynı zamanda birer mescid vazifesi de görürler. Bu sebeple mihrapları da bulunur. Buralarda cemaatla namaz kılınır. Bazı büyük semâhânelerde kadın ve itibarlı insanlar için özel mahfiller de bulunur. Kadınlar, zikri kafes arkasından seyrederler ki buraya haremden girilir.
2. Türbe: Genellikle tekkelerin içinde bir veya bir kaç kişinin türbesi bulunur ki, bunlar, tekke seyhleri ile yakınlarına aittirler.
3. Çilehâne: Bazı tekkelerde çilehâne denilen ısıklı bir bölüm vardır. Dervişler burada çile çekip derece kazanırlar. Mevlevî çilehaneleri ise aydınlıktır.
4. Derviş odaları: Tekkelerin de camiler gibi birer avlusu vardır. Oraya bir kapıdan girilir. Avlunun etrafında, medreselerde olduğu gibi sıra ile dizilmiş odalar bulunur. Önlerinde revak bulunan bu odalara hücre denir. Dervişler ayrı ayrı bu odalarda yatıp kalkarlar.
5. Selamlık: Seyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Misafirler burada kabul edilir. Burası aynı zamanda yemek yenen yerdir.
6. Harem: Seyhin ailesi ile birlikte oturduğu ikametgâhidir. Buranın dışardan da bir kapısı vardır.
7. Mutfak ve Kiler: Dervişlerin, yemeklerini yapmak ve erzaklarını saklamak için avlunun uygun bir yerine yapılmıştır.
8. Kahve Ocagi: Kahve piserilen ve seyhin hizmetinde olanların bulundukları yerdir.

İMÂRET

Osmanlı toplum hayatının sosyal gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de imârettir. Temeli vakıf sistemine dayanan imâretin, memleketin kültür ve ekonomik hayatının gelişmesinde de büyük hizmetleri olmuştur.

Dar mânâsıyla "asevi" demek olan imâret, geniş ve daha kapsamlı bir şekilde tarif edilmektedir. Buna göre neredeyse bir şehir veya kasabanın nüvesini teşkil eden bir külliye hüviyetini tasimaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman müessesenin kapsamına câmi, medrese, bimarhâne, kervansaray, kütüphâne, hamam gibi insanlara faydalı olan tesisler girmektedir. Imâret külliyesinin kapsamına giren tesislerin azlığı veya çokluğu, vakfın imkânlarına göre değişir.

Sosyal birer hayır kurumu olan imâretlerdeki yemeklerin kaliteli olmasına dikkat edilirdi. Bu konu gerek Fâtih, gerekse Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyelerindeki imâret ile ilgili bölümlerde ifade edildiği gibi bizzat imâret mütevellisi, bazan da onun imkânlarından istifade edenler tarafından dikkatle izlenirdi. Uygun olmayan ve hijyen şartlarını tasimayan gıdalar imârete sokulmazdı. Aksi takdirde gerekli mercilere şikâyetlerde bulunulurdu. Bu şikâyetler üzerine gerekli tedbirler alınırdı. Nitekim Zilkade 1177 (Nisan 1764) tarihini taşıyan bir belge İstanbul ve tevabündeki imâretlerde "talebe-i ulûm ve fukuray-i müstahakkîn" için daha önce her gün fırınlarında pısrılan ekmeğin (nan-i aziz) unu beyaz ve has olduğundan yenmesi de güzel oluyordu. Fakat bir müddetten beri Degirmenderesi uncularının verdikleri un karışık olduğundan yenmesi güzel olmadığından bu fırınların degistirilmesi ve daha kaliteli un veren fırınlardan un alınması gerektiği bildirilmektedir. Keza, Bursa Kadisi'na yazılan bir hükümde imârette pısen yemeklerin kaliteli olması, kasapların en iyi etten imârete vermesi ve mütevellinin bizzat bunu kontrol etmesi gerektiği istenmektedir. Imâretlerde sağlık ve temizlik kaidelerine de siki bir şekilde riayet edilirdi. Nitekim XVI. asır ortalarında İstanbul'a gelip Fâtih külliyesi misafirhanesinde kalan Râdiyüddin el-Gazzî, burada karşılanışını şöyle anlatır:

"İmârethâneye bakan zat yanımıza gelerek hal ve hatirimizi sorduktan sonra ihtiyaçlarımızın iyi bir şekilde temin edileceğini vaad etti. Doğrusu her seyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi". Bu sözler, misafirhanenin kuruluşundan bir asır sonra dahi yatak ve yorganlarının ne denli temiz olduğunu ve bu temizliğe nasıl riayet edildiğini göstermektedir.

kimsesiz ve yoksulların da imkânlarından istifade ettiği imâretler, sadece yemek vermekle yetinmiyor, aynı zamanda adam başına günde 3-5, hatta bazan 10 akçaya kadar para da veriyordu.

Bütün imâretlerde her seyden önce mektep ve medrese talebesinin ihtiyaçları temin ediliyordu. Bu da imâretlerin kültür hayatımızda nasıl bir fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir. Her imâretin, vâkifin şartlarına uygun olarak hazırlanan bir nizamnâmesi (yönetmeliği) bulunur. Bu bakımdan, öğrencilerin imâretlere nasıl girecekleri, ne kadar yemek alacakları, nerede ve nasıl oturmaları gerektiğine varıncaya kadar her türlü hareketleri bir nizamla bağlanmıştır. İstanbul'da talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulunduğu imâretler, Lâleli, Sehzâde; Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah; Eyyub'te de Mihrisah imâretleri idi.

Cemiyetin daha sağlıklı olması için, öğrenci, fakir ve kimsesizlere yardımında bulunmak gerektiğini bilen Osmanlı toplumu, bu neviden kurumları geliştirmek için bütün imkânlarını efer etmişti denebilir. Gerçekten, Orhan Bey'den başlamak üzere Osmanlı Devleti'nde pek çok hayır tesisi kurulduğu görülür. Nitekim Orhan Bey, daha isin başında eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirir. Bursa'da yoksullar evi yaptırır ve onları doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evindeki bilgin ve hafızlara da maaş bağlar. Daha önceki müslüman devletlerde de varlığına şahid olduğumuz bu müessesenin (imâret) Osmanlılardaki ilk müessisi (kurucusu), Orhan Bey oldu. O, İznik'in Yenisehir kapisinde bir imâret kurdu. Bu imâretin seyhliğini de, dedesi Edebali'nin müridi olan Hacı Hasan'a verdi. Orhan Gazi, bu ilk imâretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet etmiş, fakirlere çorba dağıtmış, akşam

olunca da imâretin kandillerini bizzat kendisi yakmistir. Sultan Orhan'dan sonra oglu Murad da pek çok hayir ve hasenatta bulundu. Bunlar içinde Kaplica nahiyesinde tesis ettigi imâreti ve imâretle ilgili bilgiyi onun 787 (1385) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. O, ahiret azigi olarak insha ettigi imâretine pek çok arazi vakf etmistir. Vakfiyeye göre hiç kimse imârete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel şekilde hizmet etmek zorundadirlar. Hele fakirlere bu hizmeti daha iyi yapmalilar. Çünkü onlar, kalbi kirik kimselerdir. Imârete inen kimse orada üç gün kalabilir. Bundan sonrasi mütevellinin kararina baglidir. Artık böyle bir baslangıçtan sonra feth edilen her yerde imâret sitelerinin kurulduğu görülür. Kısa bir müddet sonra imâretler, öyle bir artis gösterdi ki, XVIII. asrin sonlarında, sadece Istanbul imâretleri her gün 30.000'den fazla insani doyurma imkânina sahip olmuslardi. Aynı şekilde 937 (1530) tarihinde yalnız Fâtih imâreti, günde bin kisiden fazla insani doyuruyordu. Hadidî, "Tarih-i Âl-i Osman" adli eserinde, hem kimlerin imâretten istifade ettigini, hem de bunlarin sayisini su ifadelerle dile getirmektedir:

"Yine emr etti bir âli imâret

Imarından kala sonra emâret

Ki bin kisiye her gün iki nevbet

Verilir as u et ekmek ziyafet

Yaya, atli, misafir u hassu âmi.

Konukluk eyleyüp üç gün tamami.

Nefaisten niam-i vâfir ulfeler

Gece gündüz ziyafetler ederler."

Meshur seyyahimiz Evliya çelebi (1611-1682) de Istanbul'da bulunan imâretlerin isimlerini verdikten sonra: "Ben, elli yılda on sekiz padisahlik ve krallik yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim" diyerek, memleketteki hayir müesseselerinin çoklugundan iftiharla bahs eder.

Dar mânâsiyla "asevi" veya "ashane" demek olan imâretin imkânlarından istifade edecek olanlar medrese talebesi, câmi veya hayrat hademesi, fakirler ve misafirlerdir. Bundan baska gerçekten dikkat çeken ve baska bir yerde örneğine rastlanamayacak bir istifadeci sinif daha vardır. Bu, kuslar sinifi idi. Gerçi özel olarak hayvanlar için pek çok vakfin kurulduğunu biliyoruz. Fakat bu vakiflarin disında kalan ve hem kuslarin beslenmesini saglayan hem de çevrenin temizlenmesine katkıda bulunan imâretler, bu imkânların saglanması bakımından bas vurulan baska bir çaredir. Böylece imâretten kuslar da (yirtici, vahsi kuslar) istifade ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Camii Imâreti'nde, bunlar için, kule gibi bir yer yapılmisti ki, vakfiyesinde yenmeyecek yemeklerin vuhus-i tuyura (vahsi kuslara) burada verilmesi yazilidir. Görüldüğü gibi bu, hem artık yemeklerin bosa gitmemesi, hem de ortaligin kirlenmemesi için bas vurulan güzel bir çaredir. Bu vesile ile kuslar da imâretin yemeklerinden nasiplerini almış oluyorlardi.

Biraz önce imâretlerde bir iç nizamın bulunduğunu ve herkesin buna göre hareket etmesi gerektiğine isaret etmistik. Imâretlerde pisen yemekler ve onlardan istifade edenlerin nasıl hareket edeceklerine dair olan hükümler, hemen hemen bütün imâretlerde aynı olmakla beraber biz, kültür tarihimiz bakımından önem arz eden bu konuyu Müftüzâde Es'ad Bey'den kısaca özetlemek istiyoruz:

"Talebe efendilere "fodla", çorba, pilav, zerde, bazen de zirve (incir, üzüm, hurma ile piring

ve sekerden yapilir) gibi cesitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhem-i atik miktarinda ekmektir. Bazi imâretlerde 45'lik fodlalar da yapilirdi. Bir medreseye yeni kayd olan bir talebeye mülazim istihkaki olan bir tam fodla verilirdi. Bilâhere sahib-i hücre olunca bir misli zam alır. Imâretler, sabah namazi vakti açilir, sabah derslerinden evvel fodlalar dagitilarak talebeye bugday ve arpa unundan veya kirmasından mamul çorba dagitilir. Bu çorba, imâret içinde "me'kel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çıktıktan sonra yagli piring çorbasi alinir. Buna bazen de nohut katilirdi... Persembe günleri her imârette zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde Pazartesi ile Persembe günleri zerde ve etli pilav yapilarak bolca dagitilir."

Imâretlerde yemek konusuna büyük bir titizlikle dikkat edilirdi. Yukarida genel olarak verdigimiz bilgiden baska bir de daha açık bir örnek olması bakımından imâret vakfiyesinde bizi ilgilendiren sartlara deginmek yerinde olacaktır:

"Müsarun ileyh vâkif hazretleri, bina olunacak imârette Ramazan geceleri için her gün kirk vukiyye (okka = 1282 gr.) taze et pisirilmesini, sair günlerde sabahlari 15 vukiyyesinin ve aksamlari mütebaki yirmi bes vukiyyesinin pisirilmesini sart etmistir.

Her bayramda dahi körpe ve güzel etten kirk vukiyye pisirilmesini sart ve tayin etmistir.

Cuma ve Regaib ve berat gecelerinde... devam üzre tane piring ve zerde piring... ve Ramazan gecelerinde devam üzre tane piring ve münavebe ile arpa çorbasi ve icasiye pisirilecektir. Bayram günlerinde tane piring ve zerde ve zirve pisirilecektir. Bu mübarek günler ve gecelerin gayrinda sabahlari piring çorbasi ve aksamlari arpa çorbasi pisirilecektir...

Medrese odalarına her gün pisirilen yemeklerden sabah ve aksam ekmekle beraber birer çanak verilecektir.

Her gün, hususiyle aksamlari misafirlere ziyafet olmak üzere mübarek günlerden maada günlerde tane, piring pisirilecek ve beher kimsenin hakki elli dirhem piring ve on bes dirhem hâlis yag olacaktır...

Mutfak ve diger mahallerde kullanılan bakir kaplari kalayi için günde birbuçuk dirhem tayin etmistir...

Vâkif, (Allah, hayratini kabul ve ecr ü mükâfatin mebzul eylesin). Imâret için emanet ve diyânet ve ahlâk-i hamîde sahibi bir de seyh tayin etmistir ki bu zât yemeklerin iyi ve kötüsünü bilecek ve her gün iki defa muayyen saatlerde imârete gelip me'kûlat ve metbuhata nezâret edecek ve yemeklerin harçlarinda veya pisirilislerinde veya lezzet ve rayihalarinda bir kusur ve noksan görececek olursa bunlari islah ve ikmâl kilacak ve tenbihatta bulunacaktır.

Bu seyh, ulema ve sulehadan ve fukaha ve zuafadan gelen misafirlere taam tevzi edecek ve her kim olursa olsun bunlari üç gün ve üç gece agirlayacak ve her birinin hal ve sânine münasip yatak ihzar ile bunlari münasip mahallere yerlestirecek ve hepsine güler yüz gösterecektir. Buna günde sekiz dirhem verilecektir..."

Görüldüğü gibi vakfiyenin imâretle ilgili kisiminden nakl ettigimiz bu ifâdeler, imâretin nasıl olması, gelenlerin kaç gün misafir edilmesi ve bunlari idaresi için hangi sifatlari haiz kimselerin bulunup seçilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bundan baska imârette çalışacak kimse ve vazifelileri de burada tafsilatli bir sekilde anlatılmaktadır.

Sadece öğrenci ve memleket fukarasinin ihtiyaçlarinin giderildigi yer olmayan imâretler, aynı zamanda birçok kimseye is imkânı saglayan yerlerdi. Böylece, mütevazi bir sekilde de olsa imâretler, memleketteki issizligin ortadan kalkmasına sebep oluyorlardi. Nitekim sadece

Fâtih imâretinde 44 kişiye is imkânî saglanmıştır. Bunlar, çalışmak suretiyle imâretten maas alan kimselerdi. Kezâ, Isa Bey vakfiyesinden anlasildigina burada da 17 kişiye is imkânî saglanmıştır. Halbuki bu imâret pek fazla geliri olmayan ve sultanların imâretleri ile mukayese edildiği zaman çok küçük kalan bir kurulumdur. Burada özellikle sunu da belirtmek isteriz ki verilen bu rakamlar bütün vakıfların veya külliyelerin kadrosu değil, sadece imârette çalışanların ve bu yolla geçimlerini sağlayan kimselerin kadrosudur.

Memleketin iktisadî ve ictimai hayatında, irfan, imar ve kültürünün gelişmesinde büyük bir hizmet ifa eden imâret müessesesi, ne yazık ki son zamanlarda, memleketin umumî şartlarına bağlı olarak vazifesini hakkıyla icra edemez oldu. Bunun üzerine 19 rebiülevvel 1329 tarihinde (20 Mart 1911) çıkarılan bir kanunla İstanbul'daki yirmi imâretin onsekizi kapatılıyor, sadece fakirlere bakmak üzere iki tanesi ibka ediliyordu. Nihayet farkına varılan bu hata düzeltilerek, 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1913) de nesredilen baska bir nizamnâme ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtih, Sehzâde, Nur u Osmaniye ve Valide-i Atik imâretleri tekrar ihya edildiler.

Asirlar boyunca, vakiflarin medeniyet tarihimize kazandirmis oldugu, devrinin mimarî özelliği ve sosyal seviyesini gösteren muhtesem âbideler arasında kervansarayların özel bir yeri bulunmaktadır. Gerçekten, Müslüman toplumların ulaşım bakımından meydana getirdiği hayır ve sosyal kurumların basında gelen müesseselerden biri de kervansaraylardır. Din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Uzaktan bakılınca bir kaleyi andıran kervansaraylar, İslâm dünyasında daha önce kurulan "Ribat"ların bir devamıdır. Bundan dolayı, Selçuklu devrine ait vakfiye, kitâbe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, ribat da denilmektedir.

Aslı, Farsça "kârbân" olan kervan, günümüz nakil vâsıtalarının sağladığı imkândan yoksun bulunulduğu bir devirde, at, katır ve develerle bir memleketten diğerine ticaret esyası taşıyan kafilelere denir. Gerek böyle ticaret kafileleri ve gerekse bunlara iltihak eden veya kendi basına seyahat eden yolcular, her günkü seyahatin aksamında, hayvanlarını dinlendirmek, yemleyip, sulamak ve ertesi günkü yola hazırlanmak üzere menzillerde geceyi geçirmek zorunda idiler. Takriben 40 km. aralıklarla ve yukarıda belirtilen hizmetleri görmek için inşa edilen bu neviden binalara kervansaray denir.

İyi ve liyâkatlı bir hükümdarın özelliklerinden bahsederken Nizâmülmülk, onun yol baslarına ribatlar kurması gerektiğine de temas eder. Demek oluyor ki kervansaraylar, daha başlangıçtan itibaren, sultan ve padişahların himayesi altına alınmışlardı. Böylece bir sosyal sigorta müessesesi de doğmuş oluyordu. Derbent, bogaz vs. gibi menzillerde yapılan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardı. Biraz önce de belirtildiği gibi Yol emniyet ve huzurunun sağlanması sadece müslümanlar için değildi. Nitekim, Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara tanınan imtiyazlardan bahsederken Osman Turan: "Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veya emtiası denizde batan tüccarların malları, devlet hazinesinden tazmin edilmekteydi ki, bu, Selçuklu Devleti'nin bir devlet sigortası takib ettiğini gösterir. Bu keyfiyet, dünya ticareti tarihi içinde çok ehemmiyetlidir. Zira ticaret tarihi ile uğraşanlar, sigorta müessesesinin zuhurunu XIV. asra Ceneviz ve Venediklilere kadar çıkarmaktadırlar." der. Gerçekten, Selçuklularda sadece malın tazmin edilmesiyle kalmıyor, aynı zamanda kervan soyucular için de en ağır cezalar uygulanıyordu. Demek oluyor ki, ticaret erbabinin mal ve can güvenliği, tamamen devletin himayesi altında bulunuyordu.

Ekserisi, İslâmî yardımlaşma anlayışı neticesi ortaya çıkan ve vakıflara bağlı bulunan kervansaraylar, iki mühim gaye için inşa ediliyorlardı. Bunlar:

a. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudud boylarından baslamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düşman çapullarından, gerek eskiyadan ve gerekse diğer baskınlardan korumak için emniyetli ve müstahkem yerler inşa etmek. Bu gayenin tahakkuku için, bunların etrafı kalın ve müstahkem surlarla çevriliyordu. Surlar üzerinde kule ve burçlar inşa edildiği gibi kapılan da demirden yapılıyordu. Böylece kervansaraylar, her türlü tehlikeye karşı koyacak bir müdafaa tertibine sahip oluyorlardı.

b. Kervansarayların hedef tuttuğu ikinci mühim gâye de, yolcuların kondukları veya geceledikleri yerlerde, onların her türlü ihtiyaçlarını temin etmektir. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler dikkate sayandır. İçlerinde yatakhaneleri, ashaneleri, erzak anbarları, ticarî esyayı koyacak depolar, yolcuların hayvanlarını barındıracak ahırları, samanlıkları, mescitleri, hamamları, sadırvanları, hastahaneleri, eczaneleri, yolcuların ayakbabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakbabıcıları, nalbantları ve bütün bunların gelir ve masraflarını idare edecek divan (büro) ve memurları vardı. Bu muazzam yapılar, bütünüyle vakıftılar. Bu kervansaraylara inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçları, Parasız olarak karşılanırdı.

Kervansaraylarda hizmet eden kimselerin tavırlarını da vakfiyelerinden öğrenmek mümkündür. Buna göre hizmetliler, tatlı sözlü, güler yüzlü olacaktırlar. Gelenlere yorgunluklarını unutturacak derecede nazik davranacaklardır. Onlara karşı öyle hareket

edecekler ki, yolcular kendilerini evlerinde hissedeceklerdir.

Askerî gayeler disinda, sadece yolcularin yemek, yatmak ve istirahat etmeleri için kervansaray (Ribat) insasi an'anesi, Islâm âleminde daha ziyade Türkistan'da inkisaf etmistir. Selçuklular bir çok an'ane ile birlikte bunu da Türkistan'dap getirmislerdi. Bu yüzden Anadolu'daki ilk kervansaraylara İkinci Kiliçarslan (1115-1192) zamanında raslanmaktadır. Artık bu baslangıçtan sonra özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde pek çok sayıda kervansaray inşa edildi. Böylece kervansaray inşa gelenegi, Ortaasya'da dogmus, İran'da gelismis ve Anadolu Selçuklulari zamanında nihaî seklini alarak zirveye ulasmistir. Türkiye'deki han ve kervansaraylari bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sinirlari içinde 112 Selçuklu, 221 de Osmanli kervansarayı bulunmaktadır.

Kervansarayların İfa ettiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmis olmalarıydı. XIII. Asırda Suriye, Irak, Dogu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yolların kavsagında bulunan Karatay Kervansarayı civarı, böyle bir merkezdi. Kervansarayın insasından sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunması, bu ticarî faaliyet hakkında bize bir fikir vermektedir.

Batı'nın, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. asrın ortalarında (1750, İngiltere) yaptırabildiği otele karşılık müslümanlar, birer ictimâî hayır kuruluşu olan kervansarayları vasıtasıyla din farkı gözetmeden herkese hizmet edebiliyorlardı. Kervansarayların bu hizmetine örnek olması bakımından Evliya Çelebi'nin, Lüleburgaz'daki Sokullu Mehmed Paşa Kervansarayı hakkında verdiği bilgiyi buraya alıyoruz:

"Bir bâb-i azîm içre kal'a misâl karsu karsuya yüz elli ocak han-i kebirdir. Haremli, develekli, ahırlı olup sadece ahuru 3000'den ziyâde hayvan alır. Kapıda daima dîbebanları nıgehbânlik ederler. Ba'de'l-asâ kapıda mehterhâne çalınup kapu sedd olunur. Dîdebanlar, vakıftan kandiller yakup dibinde yatarlar. Eger nisfu'l-leylde tasradan misafir gelirse kapuyu açıp içeri alırlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yikilsa içerden tasra bir âdem bırakmazlar. Sart-i vâkif böyledir. Tâ cümle misafirîn kalktıktâ yine mehterhâne dövülüp herkes malından haberdar olur. Hancılar, dellallar gibi:

"Ey ümmet-i Muhammed! maliniz, canınız, atınız, donunuz tamammidir?" diye rica edüp nidâ ederler. Müsafirin cümlesi "tamamdır Hak sahib-i hayrata rahmet eyleye" dediklerinde bevvablar, vakt-i safî iki dervazeleri kûsâde eyleyüp yine kapu dibinde "Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire" deyü duâ ve nasihat ederler."

Kervansarayların küçüklerine han denir. Vakia eski büyük kervansaraylara da han dendiği görülmekte ise de umumiyetle bu tabir küçük kervansaraylar için kullanılır.

Osmanlılar, İran ve Selçuklu Türklerinde olduğu gibi hanlarım çok büyük yapmamışlardır. Onlar, daha ziyade medrese ve hamamları da dahil olmak üzere bunların kullanışlı olması için plâni küçük tutmuşlardır.

Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafında iki katlı olarak yapılmış bulunan binalardır. Hanın sokak tarafındaki cephesinde büyük bir kapisi bulunur. Bu kapinin iki tarafında genellikle bir kahvehane, bir nalbant ve araba tamircisi bulunur. Kapidan, üstü açık geniş bir avluya girilir. Bu avlunun karsi tarafında ahırlar ve önünde arabaları koymak için bir sundurma ile denkları ve esyayı koymaya mahsus odalar vardır. Bir taraftan tas bir merdivenle yukarıdaki gezinti yerine çıkılır. Burası bir revakla örtülmüştür. Bu gezinti yerine kapıları açılan odalar vardır ki, yolcu orada yatar. Her odanın bir ocacı vardır. Bazı hanların ortasında bir sadırvan ve hayvanları sulamak için yalaklar olduğu gibi büyük kervansaraylarda küçük bir mescid de bulunur.

Yol güzergâhlarında yapılan hanlardan başka şehirlerde yapılan hanlar da vardır. Çünkü, kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaçları vardır. Bunun için de

sehirlerde ihtiyaca göre irili ufakli pek çok han inşâ edilirdi. Buralarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlarla bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız başlarına giremezlerdi. Ya han kahyasi veya odabasisi, onlara refakat ederek istedikleri ile görüştürürlerdi.

İdare bakımından kervansaraylar iki kısma ayrılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Bunlar, Batı'da hiç bir zaman esine rastlanmayan birer sefkat ve yardım müesseseleriydi. Kervansaraylardan bir kısmının vakfı yoktu. Oralarda yatıp kalkan cüz'î bir miktar ücret öderdi.

Anadolu'yu âbideler ülkesi haline getiren bu kervansaraylar, son asırlarda küçülmeye ve sanat değerini kaybetmeye başladılar. O heybetli taş yapıların yerine kireç sivali, kerpiç hanlar geçti, Yollar eminleşip şehirler büyüdükçe onlar da değerini kaybettiler.

Temeli, vakıflara dayanan sosyal müesseselerimizden biri de hastahanelerdir. İslâm dünyasında dâru's-sifa, dâru's-sihha, dâru'l-âfiye, bîmaristan, bîmarhâne, maristan, dâru't-tib, sıfâiyye gibi isimlerle anılırlar. İslâm tarihinde tipla ilgilenmeyi Hz. Peygamber devrine kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, vahye dayalı anlayışı ile insanları her konuda ilim sahibi olmaya tesvik ediyordu. İslâm ,maddî olduğu kadar manevî alanda, baska bir ifade ile hayatın bütün safhalarında uygulanan bir sistem olduğuna göre Hz. Peygamber'in gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü o, hastalanan kimseleri, dinlerine bakmadan doktorlara gönderiyordu. Nitekim Veda Hacci esnasında hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın tedavi edilmesini, zamanın Arap tabibi ve henüz Müslüman olmayan Hâris b. Kelde es-Sakaff'den istemisti. Keza hastahâne kurulma işi de Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hendek Muharebesi esnasında yaralıların "Rüfeyde Çadiri" denilen bir çadira kaldırılıp orada tedavi edilmelerini istemesi de buna isaret etmektedir. Bu başlangıçtan sonra tam teşkilâtli ilk hastahânenin Hicrî 88 (M 707) tarihinde Sam'da Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından tesis edildiği bilinmektedir. Bununla beraber, İslâm hastahânelerinin en parlak devri daha sonraki Abbasîler döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim, Harun Resid'in yapılan her caminin yanında bir hastahânenin açılması için emir verdiği rivâyet edilmektedir.

İslâm, insan sağlığına önem veren, insanın hastalanmaması için gereken tedbirlere basvurmasını ve hastalandığı zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakımdan Müslümanlar, hastalara yardım etmek ve onların sıkıntılarını gidermek için elinden gelen çabayı sarf etmekten geri durmadılar. Bu anlayıştan hareketle kurulan hastahânelere gelenlerin din, dil ve ırklarına bakmadan onlara tıbbî yardımda bulunmayı bir vazife telakkî ettiler. Hastalar için böyle düşünen Müslümanlar, tabibler için de aynı şeyi uygulamaktan geri kalmadılar. Nitekim XIII. asırda yaşayan Ibn Ebî Usaybia (1203-1270) yazdığı "Uyûnu'l-Enba fî Tabakati'l-Etibba" adlı eserinde Müslüman hükümdarları, görevlendirip istihdam ettikleri pek çok Hristiyan tabibin ismini verir.

İslâm tip tarihinde hastahanelerin eğitim bakımından da önemi büyüktür. Zira buralar, hem tedavi, hem de eğitim yeri vazifesi görüyorlardı. Nitekim dâru't-tib denilen tip medreseleri aynı zamanda hastalara sifa dağıtan ve hastahâne vazifesi gören birer müessese idiler.

İslâm dünyasında hastahâneler sadece bedenî rahatsızlıklarla ilgilenmiyor, aynı zamanda ruhî ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyorlardı. Yakubî ile Mes'udî, eserlerinde Bağdad yakınında bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiğini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Dayr (Dair) Hizkil akıl hastahanesi, Abbasî halifesi el-Mütevekkil (847-861) döneminde, el-Müberred tarafından ziyaret edilmiştir. Demek oluyor ki, adı geçen akıl hastahanesi, simdilik belgelerle isbat edilebilen ve sadece akıl hastalarının tedavisine tahsis edilmiş en eski psikiatrik hastahâne olmak serefine daha lâyıktır. Çünkü bu müessese, Batı'da ancak XV. asırda ve çok zor şartlarda ortaya çıkan hastahânelerle mukayase edilmeyecek kadar bir öncelikle sahiptir.

Abbasîler döneminde gelisen hastahaneler, daha sonra hemen hemen her tarafta vakıf olarak ortaya çıktılar. Selçuklular zamanında da gelişmesini devam ettiren bu hastahânelerden Sam, Bağdad, Musul ve Mardin'de inşa edilenleri pek meshurdur. Anadolu'da gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar tarafından da birçok hastaheâne inşa edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta İzzeddin Keykâvus (1217), Divriği'de Turan Melik (1228), Çankırı'da Cemaleddin Ferahlâla (1238), Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yıldırım Bâyezid (1339), İstanbul'da Fatih (1470), Edirne'de, Bâyezid (1488), İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan III. Murad (1591), yine İstanbul'da Sultan Ahmed (1671) hastahaneler' zikredilebilir. Hastahâneler o kadar çoğalmış ve faaliyet sahaları o kadar geniş tutulmuştur ki, A. Süheyl Ünver bunların isimlerini tek tek vermekte ve bunların vakfiyelerine göre faaliyetlerini anlatıp ortaya koymaktadır.

Osmanlı devlet ricalinin, diğer ilmi ve sosyal müesseselerde olduğu gibi sihhî müesseselerle de

yakından ilgilendikleri, bu sahanin adamlarini destekleyip koruduklari anlasilmaktadir. Nitekim, daha devletin kurulus yillarinda ilk Osmanli hastahânesinin Sultan Orhan tarafından Bursa'da açildiği bilinmektedir. Böylece devletin tipla olan ilgisi daha o zamanlarda ortaya çikmis olmaktadır. Bununla beraber, Osmanlilarin, tam teskilâtli diyebilecegimiz ilk hastahânesi, Bursa'da Hicrî 801 (M. 1399) tarihinde Yildirim Bâyezid tarafından şehrin dogusunda ve Uludagin eteginde kurulmustur. 1400 senesi Mayisinde, Bursa kadisi Molla Fenarî Mehmed b. Hamza tarafından vakfiyesi tertip edilmiş olan bu hastahânede, vazife görmek üzere, Sultan Bâyezid, Memlûk hükümdari Zâhir Berkuk'tan üstad bir tabib göndermesini rica etmiş, o da Semseddin Sagîr isminde bir tabib yollarinsti.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da Sahn-i semân ve Tetimme medreseleri ile Câmî ve imâreti yaptırdıktan sonra bir de hastahâne yaptırır. Hastahâne Hicrî 875 (M. 1470) yılında hizmete girer. Vakfiyedeki kayıtlara göre burası, hastahâne ile hastalara yemek pisirecek imâreti hâvi olmak üzere iki kismidi. Hangi din, mezheb ve irka mensub olursa olsun, hastahaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardımcıları ile, hastaların ilaçlarını hazırlayan bir eczacı, bir göz hekimi ve bir cerrah tayin edilmesi vâkifin şartları arasında yer almaktadır. Yine vakfiyeye göre tabiplerin her birine günde yirmi, eczacıya altı,, göz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan baska, hastalara bakacak hizmetçiler, kâtipler, aşçılar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sinifinin durumu da en ince teferruatına varıncaya kadar vakfiyede açıklanmıştır.

Bu hastahânede, mevcut hastalardan baska, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçları olan ilaçlar, karsılıksız olarak kendilerine veriliirdi. Günümüzde olduğu gibi aşçılar, tabiplerin isteklerine göre yemek pisiriyorlardı.

Osmanlı diyarında kurulan önemli hastahânelerden biri de Kanunî Sultan Süleyman tarafından tesis edileni idi. 965 (M. 1557) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre, Süleymaniye dârû's-sifâsi kadrosunda birisi otuz akça yevmiyeli bashekim olmak üzere diğerleri yirmi ve on akça yevmiyeli üç hekim; biri altı diğeri üç akça yevmiyeli iki cerrah ile aynı yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczacı ile iki eczacı kalfası, bir vekilharç, bir kâtip, dört serbetçi (surup yapan) bir kilerci, hastalara hizmet eden ve akıl hastalarını zapteden dört kayyum, iki çamasirci, bir berber ve bir tellâk vardı. Her gün kullanılacak ilâç için, bashekimin emrine üçyüz akça gibi külliyetli miktarda bir para verilmisti.

Süleymaniye hastahânesinde akıl hastaları için ayrı bir kogus bulunmaktaydı. Her sabah erken saatlerde açılan hastahânede hariçten gelen hastalar da öğle vaktine kadar muayene edilirdi.

Süleymaniye hastahanesinde baska tip medresesine yirmi akça yevmiyeli bir müderris (profesör) tayin edilmisti ki, bunun vazifesi, nazarî tip bilgisini öğrenecek olan talebeye ders vermektir."

İslâm dünyasında ilim ve ibadet birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak kabul edildiği için tip ilmi ve hastahânelerle ilgilenmek bir emir olarak telâkkî ediliyordu. Hattâ, Emevî halifesi Velid tarafından Sam'da kurulan tam teskilâtli ilk hastahaneden önce de tip ilmi câmilerde tedris ediliyordu. İslâm eğitim tarihi ile uğrasanlar, bunu yakından bilirler. Keza yine Emevîler döneminde Fustat'ta Zukaku'l-Kanadil adı verilen ve cüzamlılara bakan bir hastahâne açılmıştı. Bu gelişmeler, İslâm dünyasında tıbbî bazı kesiflere de sebep olmuştur. Nitekim kan dolasının keşfi, mikrop ve diğer bazı hastalıklara ait ilâçların bulunması, ilk akla gelenler arasında zikredilebilir. Buna karşılık Batı dünyasında herhangi bir ilâçla tedavi olmak, taniye güvensizlik olarak kabul ediliyordu. Dinden baska ilâç aramak, mânevî ilâçlardan baskasını kullanmak, hele hekim olarak, eliyle bir şeyler yapmak, cerrah araçları kullanmak büyük bir serefsizlikti. Hastalanan veya yaralanan bir hristiyan, önce bütün günahlarını itiraf edecek, daha sonra İsa'nın eti diye kutsal ekmeği yiyecek ve sonra da Allah'a güvenecektir. Batıda, hastaların alındığı yurtlar XII. asırdan sonra kuruldu. Bu da Haçlı seferleri vâsıtasıyla tanınan Araplar örnek alınmak suretiyle gerçekleşti. Bununla

beraber buralarda hekim bulunmazdı. Kilisenin anlayışına göre hasta bakımı, iyi etmek için değil, sadece ızdırıpları hafifletmek içindir. Bu hastahânelerin ilklerinden biri ve zamanındakilerin dediklerine göre en iyisi Paris'teki Hotel-Dieu (Allah'ın hani) idi. Bu hastahâne de tuğla döşeli zeminin üzerine saman yığılmıştı. Hastalar bu samanların üzerinde birbirine sokulup yatıyorlardı. Birinin başı, ötekini ayaklarına gelecek şekilde sıralanmışlardı. İhtiyarların yanında çocuklar, hattâ kadın ve erkek karmakarışık yatmaktaydı. Bulasıcı hastalıkları olanlar ile sadece hafif bir rahatsızlığı bulunanlar yan yana yatmaktaydılar. Tifo hastalığına yakalanmış olan ateşler içinde sayıklarken, veremli biri öksürüyor, deri hastalığı olan da derilerini yırtıp yırtıp kasiyip kanatıyordu.

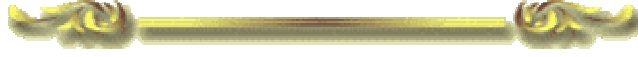
Batı dünyasındaki hastahâneler bu durumda iken, İslâm dünyasındaki hastahâneler insani masallar diyarındaki saraylarda yasatıyormuş gibi huzur veriyordu. Sigrid Hunke, İslâm dünyasının hastahânelerinden birinde yatan bir hastanın mektubundan bahseder. Gerçekten, bu mektup okunduğu zaman, yukarıdaki sözlerimizin günümüz insanı için bile bir hikâyeye benzediğini söylemek pek yanlış olmayacaktır. Ama bütün bunlar, İslâm hastahâneleri için tabii olan bir şeydi. Bu mektuptan bazı pasajları almak suretiyle, İslâm dünyasının, hastahânelere ne denli ehemmiyet verdiğini anlayabiliriz:

"Babacığım, benden para getirmenin lâzım olup olmadığını soruyorsun. Taburcu edilsem hastahâneden bana bir kat yeni elbise ve hemen çalışmaya başlamak zorunda kalmayayım diye bes altın verecekler. Onun için süründen davar satmana gerek yok. Ama beni burada görmek istiyorsan hemen gel. Ben, operasyon salonunun yanındaki ortopedi servisinde yatıyorum. Eğer büyük kapıdan girersen, güneydeki revak boyunca yürü. Düstükten sonra beni getirdikleri poliklinik oradadır. Orada her hastayı önce asistan hekimler ve öğrenciler muayene eder. Birinin yatması gerekmiyorsa reçetesini verirler, o da hemen yandaki hastahâne eczanesinde ilacını yaptırır. Muayeneden sonra beni orada kaydettirir. Sonra bashekime götürdüler. Daha sonra da bir hademe beni erkekler kısmına tasidi. Hamama da girdikten sonra tan-ı bir hastahâne elbisesi giydirdiler.

"Sonra kütüphaneyi sağ tarafta bırakır ve baş hekimin öğrencilere ders verdiği büyük konferans salonunu geçersin. Avlunun solundaki koridor, kadınlar tarafına gider, onun için sağ tarafı tutmalısın, iç hastalıkları bölümü ile cerrahî kısmının önünden geçmelisin. Eğer bir yerden musıkî ya da sarkî sesi duyarsan, içeriye bir bak. Belki de ben, iyileşmiş olanların toplantı salonundayım. Biz orada mûsikî ve kitaplarla oyalanırız.

"Baş hekim bu sabah, asistan ve bakıcılarla viziteye çıktığında beni muayene etti, servis hekimine anlamadığım bir şeyler not ettirdi. O da sonradan bana, bir gün sonra ayağa kalkabileceğimi ve çok geçmeden taburcu olabileceğimi söyledi. Ama canım buradan çıkmak istemiyor. Yataklar yumuşak, çarşaflar bembeyaz, battaniyeler yumuşak ve kadife gibi. Her odada akar su var, soğuk gecelerde her oda ısıtılıyor. Hemen her gün midesi kaldıranlara kümes hayvanları ve koyun kızartmaları veriliyor... Sen de sonuncu tavugum kızartılmadan önce gel."

Kitabın müellifi, bu konuda daha fazla bilgi vermekte ve "bu mektupta anlatılan şartları hiç tereddütsüz o kadar övündüğümüz yirminci yüzyilimize koyabiliriz" demektedir.

OSMANLI DA SOSYAL MÜESSESELER

Osmanlı Devleti, feth edip ele geçirdiği yerlerde derhal sosyal müesseseler kurup halkın hizmetine sunuyordu. Devlet sınırları genişledikçe bu müesseseler de o nisbette artış kaydediyordu. Bu sosyal tesisler sayesinde şehirlere Müslüman Türk damgası vurulmuş oluyordu. Bu neviden müesseseler kurulmakla yetinilmemiş, bunların idareleri, korunmaları ve devamlılıklarının sağlanması için geniş imkânlarla sahip vakıflar tesis edilmiştir. Böylece devlet, bu müesseseler için, kendi hazinesinden ayrıca bir bütçe hazırlama ihtiyacını duymuyordu.

Sosyal müesseselerin kurulup gelişmesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece geniş halk kitleleri değil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakıflar hakkında bilgi vermeden, onların kuruluşunu sağlayan prensip ve anlayışlara temas etmeden sadece sosyal müesseselerden söz etmek, konuyu eksik bırakmak olurdu. Bu bakımdan vakıflar, onların kuruluşunu sağlayan âmiller ve hizmet sahalarına isaret etmek zorundayız. Bunu da:

1. Osmanlılarda Vakıflar,
2. Vakıfların Hizmet Sahaları, Başlıkları altında ele alacağız.

1. VAKIFLAR

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlı Devleti'nin, tarih ve müesseselerini, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin müesseselerinden tamamen müstakil olarak düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yasayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, örf, âdet ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Böylece Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak inkisaf etme imkânına sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önce diğer İslâm ve Türk İslâm devletlerinin çok zengin teşkilât ve müesseselerinden de geniş ölçüde faydalanma imkânını buldular. Nitekim Abbasîler devrinde, hukukî esasları tesbit edilen vakıf müessesesi, İslâm dünyasının her kösesine sür'atle yayıldı. İslâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelişmesiyle paralel olan bu

çogalmayi, Mâveraünnehr'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, su yolları, kervansaraylar, hastahaneler, hamamlar, imâretler gibi birçok dinî ve hayrî tesis hep bu vakıflar sayesinde vücuda getirildi.

Maddî bir karşılık beklemeden baskalarına yardım etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir. İnsan fıtratında mevcut olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birlesince daha bir kuvvet kazanır. İslâm ülkelerinde vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazımdır. Çünkü "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (baska bir ifade ile vakf edilen), vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibinin anlamını çok iyi bilen müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdetâ yaris edercesine vakıf tesisler kurmuşlardır.

Osmanlı sosyal müesseselerinin kurulup gelişmesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakıfların kuruluş sebebini yukarıda temas edilen anlayışa bağlamak gerekir. Ayrıca, Ebû Hüreyre'den nakl edilen bir Hadis-i Serifte Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "İnsanoglu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanan ilim ve kendisine dua eden bir evlad bırakanlarınki kesilmez." Hadisçiler, "sadaka-i câriyeyi" vakf ile tefsir etmiş ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakıf yapmış olması, ashabının onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmuştur. Nitekim Câbir (r.a.) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın." diyerek daha o dönemde bu gelişmenin hangi seviyeye ulaştığını belirtmek ister.

Lugat olarak pek çok mânâsi bulunan "vakıf kelimesine farklı istilâhî mânâlar verilmiştir. Bununla beraber bu mânâların tamamı birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamın, hemen hemen birbirinin aynı olduğu görülmektedir.

İslâmî yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını gördüğümüz vakıflar, İslâm ülkelerinin tamamında sayılamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardı.

Hemen hemen bütün müessese ve teşkilatlarının nüvesini kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlılar, vakıf konusunda da bu yolu takib ettiler. Nitekim Osmanlı Devleti'nde daha ilk beyler zamanında başlayan, devletin siyasî ve malî kudretinin inkisafına paralel olarak gelişip artan vakıfların, Osmanlılar dönemindeki ilk müessisi (kurucusu) Orhan Gazi olmuştur. Onun 724 Rebiülevvel (1324 Mart başı) tarihi ile azadlı kölelerinden Tavasî Serafeddin'e Mekece'de vakf ettiği hankahın tevliyetini verdigine dair vakfiye ile vakfın şartlarını gösteren Farsça yazılmış tıgralı belgesi, elimizde bulunmaktadır. Keza o, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etti. Kısa bir müddet sonra bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamları yetistirdi. Sultan Orhan'ın yaptırdığı ilim ve hayır müesseseleri sadece isimleri verilenler değildir. Adapazarı'nda halen "Orhan Bey Camii", Kandıra'da "Orhan Camii" adı ile anılan camiler ile yine Adapazarı'nda medrese,

Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imâret inşa ederek bunlara vakıflar tahsis etti. O, topluma yararlı olan bu sosyal eserlerin görevlileri olarak müderris, imam, hafız, nakib, tabbah, hâdim ve bevvab gibi kimseleri de tayin ederek onlara maaş bağladı.

Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri, zengin tebea ve hatta güçleri nisbetinde fakirler de pek çok vakıf tesisler meydana getirdiler. Nigbolu'dan zaferle Bursa'ya dönen Yıldırım Bâyezid, burada bir Dârulhayr, bir hastahane, bir Ebû Ishakîhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptırdı. Bütün bu müesseselerin ihtiyacını giderebilecek genişlikte vakıfları da tayin etmeyi ihmal etmedi. Nitekim, Dârulhayn evkafından olmak üzere as ve yemden baska her yıl bilginlere, yerli ve yabancı yoksullara 600 müdd bugday verilmek, her gün konuga ve yerliye et ile birlikte 300 çanak as eristirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahane, Ebû Ishakîhane ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin etti. Bunlara seyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi. Keza o, Bolu'da cami, medrese, çifte hamam ve bir kütüphâne yaptırıp vakıf etmişti. Bunlar için de 30 kadar dükkân vakf ederek onlara gelir tahsis etmişti.

İstanbul'u, fizikî görüntüsü ile Bizans Devleti'nin merkezi olmaktan çıkartıp Osmanlı Devleti'nin merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, bu fetih esnasında ümerâ, devlet adamı ve askerlere ganimetten kendilerine düşen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düşen emlâktan hiç birini almayarak tamamını toplum ve milletin hayrına olmak üzere vakf etti. O, Bizanstan kalan bu harab şehri, devletin merkezi olmaya yarasır bir hâlâ getirirken yaptığı vakıflardan epey istifade etti.

Osmanlı hükümdarları sadece kendi adlarına vakıf yapmakla yetinmediler. Onlar, baskaları tarafından daha önce yapılmış bulunan vakıflara da yardımda bulundular. Nitekim, meshur vakıflar arasında padişahın maddî yardımları ile senelik bütçelerini denklestirenler az değildi. Bu yardım, nakdî olduğu gibi bazan da aynî oluyordu. Konya'daki Sadreddin Konevî zaviyesi gibi orta büyüklükte bir vakıf, XVI. asrın son senelerinde Karaman gelirlerinden yılda 3600 akça alıyordu. Bununla da yetinilmiyor, mal olarak da piring vs. gibi yardımlar da yapılıyordu. Barçinli kazasında bulunan Uryan Baba zâviyesi, 8 Zilkade 975 (5 Mayıs 1568) tarihli bir hükme göre Beypazarı enhalarından piring alıyordu. Çorum civarındaki Abdal Ata zâviyesi ise padişahın salyânesi olarak Boyabat emirlerinden piring temin ediyordu.

Osmanlılar, zapt ettikleri yerlerdeki vakıflara dokunmadan, eskiden beri devam eden şekli ile vâkîfın şartlarına riayet ediyorlardı. Konu ile ilgili pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlılar tarafından, ilhak edilmeden önce Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıflarının şartlarına bu yeni idarecilerce aynen riayet edildiğini göstermektedir. Vakıflar, her türlü dış müdahaleye kapalı olduklarından hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunların statülerini degistirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlılar, vakıfların vâkîfın (vakfi kuran, tesis eden) şartlarına göre idare prensibine titizlikle riayet ediyorlardı. Bununla beraber Osmanlılar, vakıflara önemli yenilikler getirdiler. Evkaf idaresinin merkezileştirilmesini bu yeniliklere bir örnek olarak gösterebiliriz. Misir Kanunnâmesi, bu yolda bize isik tutmaktadır. Nitekim her sene pasanin huzurunda tedkik ve tasdik edilecek gelir ve gider makbuzlarından, her birisinden birer suretin İstanbul'a gönderilmesi prensip ittihaz edildi. Bir vakfın idaresinde münhal (bos) olursa kadi, pasaya resmî bir yazı yazarak

âlim ve faziletli filan oğlu filan fakir sahsin o yere tayinini arz ediyordu. Vakıfta münhal olduğu Defterdar tarafından da tasdik edilecek ve münhal yere aday gösterilen kimse ancak İstanbul'daki selahiyetli makamdan berat gelince vazifesine resmen tayin edilmiş sayılacaktı.

Osmanlı toplumunda vakıf o kadar önemli ve itibarlı bir müessesedir ki, malî imkân bakımından toplumun en alt seviyesinde bulunanlar ile en üst seviyesinde bulunanlar arasında anlayış bakımından bir farklılık göze çarpmaz. Bu bakımdan iki veya üç göz (oda) evi bulunan yaslı ve kimsesiz bir kadın bile evinin bir veya iki odasını vakf etmek suretiyle bu anlayışa istisna eder. Nitekim Ortaköy (İstanbul)'de üç bab evi olan Hakime Hanim'in vakfı bize bu konuda ne kadar ileriye gidiğini göstermektedir. Gerçekten, Müslüman Osmanlı dünyasında büyük tesisleri yaptırmaya güçleri yetmeyenler, bütün bir toplum tarafından benimsenmiş olan hayır müesseselerine katılmaktan geri kalmıyorlardı. Yüzlerce kadın, geliri azalmış bir vakıf tesisine ufak ve çok mütevazı de olsa bir kaynak sağlamak için evlerini, meyveli bahçelerini, tarla ve ziynet esyası gibi mal varlıklarını bağışlıyorlardı.

O günün imkânları içinde vakıfları, bitip tükenmek bilmeyen, uzun ve mesakkatlı yollarda, farklı isimler altında kervan ve yolcuların hizmetinde olduklarını görüyoruz. Hatta bu hizmeti gereği gibi yerine getirmeyen ve vakıflara bağlı bazı tekkelerin sorumluları hakkında soruşturma yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 14 Muharrem 986 (24 Mart 1578) tarihini taşıyan bir hükümde belirtildiğine göre Ankara çevresindeki yollar üzerinde bulunan tekke ve zâviyelerin, vakıfları müsait oldukları halde bunları, sadece tekkenisân ve zaviyedârlar "kendileri ekl ve bel' edüp âyende ve revendeye* sart-i vâkif mucibince taam verülmeyüp ebnay-i sebil ziyade müzayaka çektikleri bildirmegin ser'i serif muktezasınca evkaf teftis olunup" vakfiyeye göre hareket etmeleri istenmektedir.

Vakıflar, değişik maksatlarla tesis edilmekte ve her vâkif, vakfi üzerinde arzu ve iradesinin devam etmesini istemektedir. Bu durum normal karsılanmalıdır. Zira, senelerin çaba ve emeği ile kazanılmış mal ve mülk üzerinde o kadar zahmet çekmiş olan bir kimsenin, tescil ettirdiği şartları ölümünden sonra da tasarruf sahibi olmak istemesi hakkıdır. Sayet biz, onlar için böyle bir yetkiyi çok görür ve bu hakkı ellerinden alsaydık, o zaman büyük bir ihtimalle vakıflar istenilen şekilde devam etmeyecekti. Kisi, kendisinden sonra toplumun hayır ve menfaatına vesile olmayacak bir malı, daha hayatta iken israf suretiyle yok etme derecesine getirebilirdi. Bunun da bir cemiyet için ne denli kötü ve olumsuz şartlar doğuracağını söylemeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir durumda vakıfların yüklendiği nice hizmetler, yerine getirilmeyecekti. Ne eğitim, ne ibâdet, ne iktisad, ne ulaşım, ne de sağlık bakımından hiç bir hizmet yeterince yapılmayacaktı.

Hukukî bir müessese olmasından dolayı vakfın kurulabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Her şeyden önce vakfi yapmak isteyen kimsenin o vakfi yaptığını dair "malımı vakf ettim, haps ettim, tasadduk ettim" veya "sadaka-i müebbete ile sadaka ettim" gibi ifadeler kullanması gerekir. Bu neviden söz ve isaretler, vakfın rûknünden sayılır. Bundan başka vakfın tesisi için gerek vakfi yapan kişi, gerekse vakf edilen malda da bazı özelliklerin bulunması icab eder. Bununla beraber bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün değildir.

a- Vakfi Yapan Kimsede Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vâkıfın, temlik ve teberrua ehil olması gerekir. Baska bir ifade ile akıl, balig, resid ve hür olmalıdır. Binaenaleyh, küçüğün, mecnun (deli) ve matuhun yapacağı vakıflar, sahih vakıf muamelesi görmezler.

2- Vâkıf, borçtan dolayı mahcur bulunmamalıdır.

3- Vâkıfın, vakfa rizası bulunmalıdır.

4- Vâkıf, vakf ettiği şeyi, hayır ve sevab kazanma inancı ile yapmalıdır. Burada gözetilen gâye, Allah'ın rızası ve toplumun menfaatidir.

b- Vakf edilen Malda Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vakfedilen mal, vakıf anında vâkıfın mülkü olmalıdır. Su halde baskasına ait olan bir şey vakfedilemez.

2- Vakf edilen mal deyn (borç) veya menfaat olmamalıdır.

3- Vakfolunacak malin akaar (ev, dükkan, tarla gibi gelir getiren mülk) olması gerekir.

4- Vakıfta muhayyerlik şartı bulunmamalıdır.

5- Vakf edilecek bina ve ağaçlar, müstahikkul-kal' (yikilmaya veya sökülmeğe mahkum) olmamalıdır.

6- Vakfın mesrutun lehi (vakıftan istifade edecek olanlar) belli olmalıdır.

c- Vakıfların Kuruluş Şekilleri:

Vakıflar, şartları haiz olan kimseler tarafından aşağıdaki şekillerden biri ile kurulabilir. Bunlar:

1- Tescil suretiyle: Vâkıf, hâkime (kadiya) müracaatla vakıf kurmak istediğini bildirir. Bunun üzerine hâkim, yukarıda bir kisminden bahs edilen şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Sayet bu araştırma müsbet bir şekilde sonuçlanırsa o zaman şahidlerin (suhûdu'l-hal) huzurunda ve onların da karara istiraki ile vakfi karara bağlayıp tescil eder. Müslüman olmayanlar tarafından tesis edilenler dahil bütün vakıfların ser'ât mahkemelerinde tescili şart olduğundan, muhtelif vilayet mahkemeleri arşivlerinin incelenmesi suretiyle Osmanlı döneminde tesis edilmiş vakıfların tam sayısı, gayesi ve karakteri hakkında sağlam bir bilgi edinmek mümkün olabilir.

2- Vasiyet yolu ile: Vakfi yapacak olan kimsenin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakıftır. Eger vâkıfın mirasçıları yoksa mâmelekinin tamamını, varsa üçte birini vasiyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti gergince mülkü vakıf olur.

3- Fiil ve Hareketle: Bir kimse mülkü olan bir arsa üzerinde cami inşa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kılmasına müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatla birlikte namaz kılrsa o mekân vakf-i lâzim suretiyle vakıf olur. Artık burası cami olmuştur.

VAKIFLARIN IDARESİ

Allah'ın rızasını kazanmak ve ahirette karşılığını sadece O'ndan beklemek gayesiyle yapılan vakıflar, İslâm dünyasının hemen her bölgesinde vardır. Dinî, iktisadî ve ictimai hayatın vazgeçilmez unsuru olan vakıflar, İslâm âleminde büyük bir yekûn teşkil ediyorlardı. Bunca büyüklükteki bir müessesenin belli bir sisteme bağlanması, iyi idare edilmesi ile mümkündür. Bu bakımdan, daha isin başında siki tedbirlere bas vurulduğu görülür. Nitekim her vakfın bir vakfiyesinin bulunması, vakfiyedeki (vakif senedi) şartların "nass" gibi kabul edilmesi, vakfiyelerin tescil edilmeleri ve ayrıca bunları yönetmek için müstakil idarelerin kurulmuş olması bunu göstermektedir.

Vakıflara idareci (nâzir) tayini Hz. Peygamberle başlamış ve günümüze kadar devam edegelmştir. Tabiatıyla Osmanlılar da vakıflarını idare etmek, onların devamlılığını sağlamak ve istenilmeyen şekilde harcamalarına mani olmak için yöneticiler tayin etmişlerdi. Nitekim Orhan Gazi, Bursa'da yaptırdığı câmi ve zâviyenin idaresini Sinan Paşa'ya vermişti. Böylece Sinan Paşa'yı Osmanlı döneminin ilk Evkaf Nâziri sayabiliriz. Daha sonra hükümdar vakıfları, vezir, kadiasker, sadrazam, seyhülislâm, bâbüssaade ve dârussaade ağaları gibi devlet adamları tarafından idare edilir oldu.

Yıldırım Bayezid, her vilayete "Müfettis-i Ahkâmî's-Ser'iyye" tayin ederek vakıf işlerini teftis ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed devrinde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi, "Hâkimu'l-Hükkâmî'l-Osmaniyye" ünvanıyla evkaf işlerinin umumî nâzirliğine tayin edilmisti. Sultan II. Murad döneminde bu iş, kadiaskere, Fâtih Sultan Mehmed de bunu Mahmud ve İshak Pasalara havale etmişti. Bu dönemde evkaf idaresinden sadrazamlar sorumlu olduğundan, "Sadr-i Âli Nezâreti" teşkil olunmuştu. Fâtih'ten sonra Sultan II. Bâyezid, evkaf işlerini Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcih etti. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında evkaf nezâreti ile tekrar sadrazamlar görevlendirildiler. Sultan I. Ahmad Han devrinde, Seyhülislâm idaresinde olan vakıflar, II. Mahmud Han zamanında Kadiaskerin emir ve idaresi altında idi. Yine bu dönemde her vilayette, "Müfettis-i Evkaf adında bir idareci vardır.

Osmanlılar döneminde şahıslar tarafından kurulan vakıflarla mütevelliler mesgul oluyor, bunlar kadılar vâsitasıyla teftis ve murakabe ediliyorlardı. Her kadi, kendi mintikasındaki vakıfları, emrindeki müfettislerce teftis ettirdiği gibi, bazan bizzat kendisi de bunları teftis ederdi. İstanbul kadisi ise bütün vakıfları teftis yetkisine sahipti.

Misir, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın ilhakından sonra buralarda bulunan vakıflar 995 (M. 1587) senesinde kurulan "Haremeyn Evkaf Nezâreti"ne bağlandı. Daha sonra gelişen vaziyet gereği, Anadolu ve Rumeli vakıflarının idaresi de 12 Rebiülevvel 1242 tarihinde teşkil olunan "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"ne bağlandı. Bu nezâretin teşkilinden sonra müessesenin başına getirilen ilk nâzir el-Hac Yusuf Efendi olmuştur.

Haremeyn Evkaf Nezâreti, 1254 (1838) yılında Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'ne ilhak olundu.

Osmanlılar döneminde 1242 (M. 1826) yılında kurulan Evkaf Nezâreti'nden önce vakıflar, vakıflarının şartlarına göre idare ediliyorlardı. Genel olarak bu idare biçimlerini aşağıdaki şekilde gruplara ayırmak mümkündür:

a-Haremeyn Nezâreti: Haremeyn (Mekke-Medine)'e bagli vakiflarla, Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenicami, Üsküdar'da ise Çinili ve Atik Valide Camileri vakiflarinin idareleri "Dârussaade Agalan"nin elinde idi. 995 (1587) senesi Muharrem'inde Habesî Mehmed Aga'nin basina getirilmesi ile kurulan Haremeyn Nezâreti, mesrutun lehi "Haremeyni's-Serifeyn" halki olan vakiflarin idaresine bakardi. Kurulusundan kısa bir müddet sonra Osmanli Padisahlari, hanimlari ve Dârussaade Agalari gibi önemli şahsiyetlerin vakiflari, buna ilave edildigi için bu nezâret önem kazanmisti. Bu nezâret dört daire tarafından idare edilirdi. Bunlar:

I- Evkaf-i Haremeyn Müfettisligi: Diger vakif müfettislerinden ayri olarak nezâretin kurulus tarihi ile birlikte kurulmus hukukî bir memuriyetti. Haremeyn vakiflari ile birlikte diger bütün vakiflarin hukukî problemlerini ve isleyis tarzlarini da teftis ederdi. Bu müessesenin basina ilk defa seçkin âlimlerden biri olan Amasyali Mehmed Efendi getirilmisti.

II- Evkaf-i Haremeyn Muhasebeciligi: Dârussaade agalarinin nezâreti altinda bulunan bütün vakiflarin vakfiye ve kurulus gayelerini tescil eden, vakiflari, vakfiyelerinin sartlarina göre idare eden ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

II Evkaf-i Haremeyn Mukataaciligi: Haremeyn vakiflarindan mukataaya baglanan, bütün vakif arazi ve binalarin kayitlarinin tutulmasi bu daireye aitti. Ayni sekilde vakiflara ait vergi ve diger gelirlerin toplanmasi (cibâyet), ferag ve intikallerin saglanmasi bu daire tarafından yürütülürdü.

IV- Dârussaade Yaziciligi: Dârussaade Agalari'nin bütün yazismalari bu büro tarafından yürütülüyordu. Burada çalışan görevliler, Dârussaade Agalari'nin bütün sirlarini bildikleri için genis bir nüfuza sahiptiler.

Bu dört daire tarafından tutulan defterler, siyakat hattı ile yazildiklari gibi muhteva bakımından da tarihî belgelerin en mükemmeli durumunda idiler.

Haremeyn Nezâreti'nin idare merkezi, saray müstemilatindan olan Darphânenin üst tarafı idi.

b- Vezir Nezâreti: Sadrazamlarin nezâreti ile idare olunan vakiflardir. Fâtih Sultan Mehmed'in Istanbul'da yaptirdigi bina ve diger ha yir eserlerinin idaresini hicrî 868 (1463)'de vezir Mahmud Pasa'ya, 872 (1467)'de de veziriazam Ishak Pasa'ya tevcihiyle basladi. Bunlara daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakiflan da ilâve edilirdi. "Ser müfettis" adi ile ulemadan biri bu vazife ile görevlendirildi.

c- Seyhülislâm Nezâreti: Sultan II. Bâyezid Han'in Istanbul ve diger şehirlerde meydana getirip tesis ettigi hayratinin idaresini, hicrî 912 (1506) senesinde Seyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcihi ile basladi. Idare merkezi Bâyezid imâret dairesi idi.

d- Tophâne Ümerâsi Nezâreti: Sultan Bâyezid, Hamidiye, Laleli, Selimiye, Mihrisah Valide ile II. Mahmud vakiflarinin mulhakat ve mukataatindan ibaret idi. Darphâne tarafından yönetilirdi.

e- Istanbul Kadilari Nezâreti: Kadilara mesruta olan bu vakiflarin tamamina Istanbul kadilari nezâret ederlerdi. Daha sonra bu nezâretlere Galata, Üsküdar, Eyyub kadiliklari ile Kaptan Pasa, Yeniçeri Agasi, Sekbanbasi, Bostancibasi gibi nezâretler de ilave edilmek suretiyle bu rakam 12 sayisina

kadar çıkmıstı.

Sultan II. Mahmud Han, yeniçeriligi "Vak'a-i Hayriye" ile ortadan kaldırdıktan sonra, vakıflar arasındaki irtibatsızlığı yok etmek ve zamanla ortaya çıkan bazı yolsuzlukları önlemek gayesiyle bütün vakıfların tek bir nezâret altında toplanmasının daha doğru olacağı kanaatine varmış olacak ki, bütün dinî binaların bakım ve onarımı, personelinin aylıkları ve diğer hayrî maksatlar için tesis edilen vakıfların bir çatı altında toplanmasını kararlaştırdı.

Vakıfların tek elden idaresi için 12 Rebiülevvel 1242'de çıkarılan bir fermanla "Evkaf-i Hümayûn Nezâreti"nin kurulduğu ve Darphâne nâziri ve mütevellî kaimi makami el-Hac Yusuf Efendi'nin yeni kurulan bu nezâretin başına getirildiğini biliyoruz. Böylece adı geçen nezâret resmen kurulmuş oluyordu. Bununla beraber, Sultan I. Abdülhamid Han'ın kendi vakıfları ile ilgili olarak tesis ettiği teskilât, Evkaf-i Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşuna bir başlangıç sayılmaktadır. Bu bakımdan, nezâretin ilk kurucusu olarak adı geçen padisahî kabul edenler de bulunmaktadır.

Evkaf-i Hümayûn Nezâreti kurulduğu zaman, "kesedarlık", "zimmet halifeligi" ile "sergi halifeligi" adında üç daireden meydana gelmişti. Bunların âmiri durumundaki nâzira maas olarak 10.000 kuruş bağlanmıstı.

Kesedarlık idaresi: Nezârete bağlı vakıfların ilamlarına, takrirlerine ve inhalarına ait bütün işleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa hâcegandan Küçük Kal'a tezkirecisi Egin'li es-Seyyid Mehmed Sevki Efendi tayin edilmisti.

Zimmet Halifeligi: Vakıfların mukataalarını, zabıtlarını ve sarraflardan alınacak kefalete bağlı borç tahvilleri ile ilgili işlemleri yürütürdü. Keza, kira mukavellerini düzenlemek, tahsilatı yapmak ve muhasebe kayıtlarını kontrol etmekle görevli idi. Bu hizmetin başına da ilk defa Mehmed Arif Efendi getirildi.

Sergî Halifeligi: Evkaf-i Hümayûn Nezâreti hazinesine gelen paraları almak, vakfiyeye göre gider bütçesini hazırlamak ve vakıf bütçesine göre günlük harcamaları yapmakla vazifeli idi. İlk defa sergi halifeligine tayin edilen kişi, Zimmet halifesi olan zâtin kadesi Ahmed İzzet Efendi'dir.

Bütün bu işlerin yürütülmesinde adı geçen dairelere yardım etmek üzere kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tayin edilmisti.

Bilahare nezârete yapılan ilhaklarla işler çoğaldığından ve adı geçen üç dairenin bütün bu işleri gereği gibi ve zamanında görmesinin mümkün olamayacağını anlaşılmıştı. Bu yüzden Zilkade 1246 (Nisan 1831)'de Tahrirat Baskatıplığı, Mülhakat Gedikler Kâtiplığı ve Rûznâmecilik adı ile üç yeni memuriyet daha ihdas edildi.

Çalışan personel sayısının artması üzerine, nezâret için büyük bir idare binasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu sebeple, eski Darphâne civarında hasirci ve dogramacı kogosları yıkılarak bunların yerine 17 odalı bir daire inasına başlanmisti. Bu yeni binanın insaati, Cemaziyelevvel 1248 (Ekim 1832)'de bitirilerek bina döşenmiş, nezâret de Receb (Kasım-Aralık 1832) ayında yeni binasına taşınmisti.

Vakfiyelerin tahlilinden anlaşıldığına göre, başlangıçta Osmanlı dönemi

vakıflarında hizmet gören mütevellilerin müstakil bir idare binasına sahip olmadıkları, bu iş için kendi evlerini kullandıkları görülür. Ancak XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Han kendi vakıfları için idare binaları ihşa ettirmeye başladılar. Onlar, bu binalar için kâpıcılar (bevvâb) ve bekçiler (mustahfız) tayin ettiler. Böylece bu vakıfların her biri, gerçek mânâda birer idarî merkeze kavuştu. Söz konusu idare binalarının ihdas edilmesi, Osmanlılardaki vakıf idaresinin merkezîleştirilmesi için atılmış bir ilk adım olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılmasına kadar devam eden Evkaf Nezâreti, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı kanunla ilga edilerek Başbakanlığa bağlı bir Umum Müdürlüğe havale edildi. 429 sayılı kanunla Vakıflar Umum Müdürlüğü de kurulmuş oldu. Bununla beraber bu kanun, vakıflarda fazla bir değişikliğe sebep olmuyordu. Cumhuriyetten sonra vakıf mevzuatında ilk mühim değişiklik, 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayılı kanunla yapıldı. Bu kanun 5 Aralık 1935 tarihinde yürürlüğe girdi.

Vakıfların kuruluşu, kuruluş şartları ve idaresi gibi hukukî özelliklerine işaret ettikten sonra bir vakfın resmen tesis edilmiş olduğunu gösteren belgeden (vakfiye) bahs etmemek, konu için bir eksiklik olarak kalacaktı. Onun için biz de fazla teferruata girmeden bu hukukî belgeden söz etmek istiyoruz.

VAKFIYE

Vakfiye, vakfın vâkifi (vakf eden, vakfi tesis eden) tarafından hazırlanmış nizamnâmesine verilen bir isimdir. Vakfiyeler, kadılık siciline kayıtlı edilip islendikten sonra kesinleşirlerdi.

İslâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafından yazıldığı söylenmekle birlikte bunun, Hz. Peygamber devrinde mi, yoksa Hz. Ömer'in halifeliği zamanında mı olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Büyük bir ihtimalle bu, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde olmuştur.

Tarih boyunca vakfiyeler, tas, deri ve kâğıt gibi yazı için elverişli bulunan malzeme üzerine yazılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Sayet vakfın mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti binanın duvarlarından birine kazılırdı. Nitekim Türkçe ile vakfiye olan Germiyanoglu II. Yakub Bey (ö. 1428) vakfiyesinin tas üzerine yazıldığını biliyoruz.

Tarih ve medeniyet açısından bakıldığında zaman vakfiyeler, büyük bir önem tasırlar. Çünkü bunlar, bize milletin muayyen bir zamanındaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olayları ile şekilleri görme imkânı verirler. Keza vakfiyeler, Müslümanların ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli rol oynamış olan vakıf tesisinin nasıl çalıştığını, kimlerin bunları idare ettiğini, kimlerin vakıf gelirinden istifade ettiğini vs. gibi hususları öğrenmemize yardımcı olurlar. Bunlardan (vakfiyelerden) vakfın büyüklüğüne göre hacimli olup defter gibi olanlar bulunduğu gibi, muhtasar ve tek sayfa şeklinde olanlar da vardır. Bu arada rulo şeklinde uzun ve kalın varaklar halinde olanlar da bulunmaktadır. Mufassal olanlar üslûb bakımından edebî değeri yüksek olan eserlerdir.

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senâ, Resûlüne salât ve selâmdan sonra hayır yapmaya teşvik edici, sadakanın sevabından bahs edici âyet ve hadisler verilir. Bazan konuyu daha cazip hale getirmek, insani teşvik etmek ve edebî san'at yapmak bakımından âyet ve hadisler, siirlerle de desteklenir. Bütün bunlar vakfiyenin mukaddimesi kabilinden oldukları için

hukukî bünyeden sayılmazlar. Bu mukaddimeden sonra vakfiyelerde genellikle su hususlar yer alır:

- 1- Vakf olunan mallarin neler oldugu.
- 2- Vakf olunan bu mallarin nasil idare edilecegi.
- 3- Vakif gelirlerinin, nerelere ve kimlere hangi sekillerde verilip sarf edilecegi.
- 4- Vakfin kimler tarafından idare edilecegi, müessesede kaç kisinin çalisacagi, bunlara ne miktarda ücret ödenecegi, bu ücretlerin hangi gelirlerden elde edilecegi, esyanin fiyatı vs. gibi konular, teferruatli bir sekilde açıklanır.
- 5- Hakimin (kadi), vakfin sihhat ve lüzumuna dair olan hükmü.
- 6- Sonunda da tarih ile kadinin mührü bulunur.

Vakfiye, eb'ad, bakımından ister büyük, ister küçük olsun, mahiyet itibari ile içindekiler üç ana bölümden meydana gelir. Bunlar:

- a. Dîbâce (Giris): Vâkifin, vakfi kurma sebep ve gayesinden bahs eden bu bölüm, âyet ve hadislerle kuvvetlendirilir.
- b. Vakfin Hizmet Sartlan: Gelir kaynakları ve masraf yerlerini gösteren bu bölüm, vakfiyenin en uzun kısmıdır.
- c. Sonuç: Bu kismda müessesenin seriata uygunluğu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemeyecegi anlatilir. Bundan sonra da tarih ve şahidlerin imzaları bulunur.

Farkli dönemlerde kurulan vakıfların vakfiyelerinde, gerek basta ve gerekse sonda pek çok dua bulunur. Vakfiye metninde geçen duaları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan biri hayır dua, diğeri de beddua şeklindedir. Vakfiyelerde bu neviden duaların bulunması normaldir. Zira vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde, doğru ve dürüst çalışan, hizmetin görülmesine yardımcı olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayı vâkifin hayır duada bulunması bir çeşit şükran ve minnet borcu olarak kabul edildiği için tabii bir harekettir. Bundan başka, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin dışında kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfiyenin sonunda bulunan beddua kısmı, düşünen ve basiretli kimseler için tüyler ürpertecek şekildedir. Bu bedduada vakfi kötüye kullanan, onu degistiren, bilerek ona zarar veren, gelirinin azalmasına sebep olan, haksız olarak onun malından yiyen vs. gibi, vakfa kötülüğü dokunacak olanlar hedef alınmışlardır.

Gerçekten, ebediyet (devamlılık) şartı üzerine kurulan vakıflarda, vâkifin seneler sonra (ölümden sonra) ona müdahale edenlere baska türlü karsi koyması mümkün değildir. Bunun içindir ki o: "Allah'ın, Peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lâneti"nin, vakfi degistirenin üzerine olmasını dilemekten başka bir şey yapamaz. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakıldığı zaman, böyle bir beddua kısmı görülür ki bu, insanlar için manevî bir tehdit olmaktadır. Gerçekten inanan ve muvahhid (Allah'ın

birliğine iman eden) olanlar, böyle bir bedduaya maruz kalmak istemezler.

Osmanlılarda vâkif, vakfiyesini İstanbul'da Defterhâne'nin bu işlerle ilgili bürolarından birine kayd ettirirdi. Defterhanede sicillere geçirilmiş olan bu vakfiyeler, bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arsivinde bulunmaktadır. Bu arşivde 26300 kadar vakfiye olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber bunlar, vakfiyelerin tamamını temsil etmekten çok uzaktırlar. Ancak muhtelif vilayet mahkemelerine ait bütün ser'iyeye secilleri ve tahrir defterleri tarandıktan sonradır ki, Osmanlılar döneminde kurulmuş bulunan vakıfların sayısı yaklaşık olarak tesbit edilebilir. Belli bölge veya belli zamanlardaki vakıfların sayısı konusunda ancak iki örnek zikr edilebilir. Bunlardan biri 927-1005 (1519-1596) yılları arasında İstanbul'da tesis edilen vakıfların sayısıdır ki, bunların yekûnu 2868'dir. Bu konuda başka bir örnek te 1718-1800 yılları arasında Haleb'te kurulmuş vakıfların sayısıdır. Buna göre belirtilen tarihte Haleb'te 485 vakıf kurulmuştur.

Vakfiyelerin en eski tarihi tasiyanlarından, en yenilerine kadar tedkik edilecek olursa bunların kültür ve medeniyet tarihimizin bir çok özelliklerine ışık tuttukları görülecektir. Nitekim, bunların; tarih, kültürel gelişmeler, folklorik özellikler, sanat tarihi ve sosyolojik yönleri ile toplumun bilgilendirilmesine de yardımcı oldukları görülür. Vakfiyelerin bu özelliklerine kısaca temas ederek, bu vesikalar üzerinde uzmanların hangi yönleri ile araştırma yapabileceklerine ışık tutmaya gayret edeceğiz.

Vakfiyeler, düzenlendikleri dönemin tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. Bilhassa hükümdar, bey, zengin ve bunların yakınlarının düzenledikleri vakfiyeler, bu şahısların hem hayatları, hem de şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarlar.

Vakfiyeler, birer müessese olan vakıfların, ilk elden incelenmesi gereken kaynaklarıdır. Gerek dinî, gerek sosyal, gerekse ilmi müesseselerde çalışan insanların hangi işleri yaptıkları, çalışma şartlarının nasıl oldukları ve hatta yetisme ortamı bakımından bize bilgi veren yegane kaynak o müessesenin vakfiyesidir.

Vakfiyeler, birçok özellikleri yanında döneminin iktisadî hayatı hakkında da faydalı bilgiler verirler. Gerek fiyat hareketleri, gerekse insanların geçim standartlarını tesbit etmemize yardımcı olacak bilgiler, vakfiye metinlerinde mevcut bulunmaktadır. Bu bakımdan, dönemin iktisadî tarihini yazacaklar için vakfiyeler, basta gelen kaynaklar arasında zikredilebilir. Keza vakfiyeler, şehir tarihçiliği ile uğraşanlar için de birer kaynaktırlar. Zira vakıf müessesesi, kurulduğu şehrin bir parçasıdır. Dolayısıyla vakıf müessesesinin tarihi, o şehrin tarihi ile iç içedir. Özellikle şehrin yerleşim durumu ile halkın dağılımı hakkında bilgilerin yer aldığı vakfiyeler, bize, bölgenin coğrafyası, siyasî ve fizikî haritası, hatta iklimi bakımından da bilgi sahibi olma imkanı veren yardımcı vesikalar hüviyetindedirler.

Vakfiyeler, kültürel özellikleri bakımından da önemli birer vesika olarak karsımıza çıkmaktadırlar. Nitekim vakfiyelerde kullanılan dil ve üslûb, gelişmiş güzel değil, belli bir sistem ve üslûba bağlı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple vakfiyelerin kendilerine ait özel bir dili bulunmaktadır.

Vakfiyeler, halkın günlük yaşayışları hakkında bilgiler vermekle, toplumun folklorik özelliklerine de ışık tutarlar. Kara Ahmed Paşa vakfiyesinde Ramazan ve Kurban bayramı ile mübarek gün ve gecelerde halkın yaşayışı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Giyecek ve yiyecek satın alınabilmesi için

kayıtlar konulan vakfiyede bu günlere mahsus yemeklerin pisirilmesi için gerekli malzemenin alınması gayesiyle vakıf gelirlerinden tahsisatlar ayrıldığı görülmektedir. Keza vakfiyelerde devrin ısınma kültürü bakımından da bilgilerin bulunduğu tesadüf edilmektedir. Kisin odun ve kömürün yakıldığını gösteren metinler, bunun açık birer delilidir.

Misafir karsılama ve uğurlama âdetleri ile bineklerin kullanımı hakkında bilgiler bulduğumuz vakfiyelerde, sünnet geleneginin Anadolu'da nasıl olduğunu gösteren ifadeler de bulunmaktadır.

2. VAKIFLARIN HİZMET SAHALARI

Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle, baskalarına karşılıksız yardım etmek gibi bir prensipten doğan vakıflar, toplumun hayır ve iyiliğine olan her yerde sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife görüyorlardı. Günümüz sigorta şirketlerinden daha üstün olduklarını söyleyebileceğimiz bu müesseseler, "sadaka-i câriye" denilen hayır çeşitlerinin başında gelmektedirler. Bu bakımdan, İslâm âleminin hemen her yerinde rastladığımız vakıfların yardım elini uzatmadığı bir saha görmek mümkün değildir. Dünyanın, her dönem ve bölgesinde görülebilen yoksulların elem ve ızdırabını gidermek, yollar, köprüler, çeşmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastahane, tekke, zâviye vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bu bakımdan, "toplumda birer sigorta vazifeleri görüyorlardı" derken bir gerçeğe işaret ediyorduk. Hatta bir mânâda sigortalardan daha ileri seviyede bir hizmet ifa ediyorlardı denebilir. Çünkü sigortalar belli bir süre aidat yatıranlara bu katkılarını dolayı hizmet verirler. Fakat vakıflar için böyle bir şey söz konusu değildir. Onlar, tamamen karşılıksız hizmet ediyorlardı. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bütün bu söylediklerimizde ne kadar haklı olduğumuzu gösterecektir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak; her günün ihtiyaçları yanı sıra efendileri azarlamasını diye kâse ve bardak gibi kapkacak kiran hizmetçilere verilmek üzere para vakıflarının yapıldığını biliyoruz. Bu vakıfları kuran hayirsever insanlar, sadece bununla da yetinmiyorlardı. Onlar, divitinde mürekkep kalmayanların divitlerine mürekkep koymaları için "Mürekkep Vakfı"nı da kuruyorlardı. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalışamayacak derecede yaslanan kayıkçı ve hamalların bakımı için vakıf tesis edilmesi, çocukların emzirilmesi gayesiyle kurulan vakıflar, şehirlerdeki cadde ve sokakların temiz tutulması için ecdad tarafından yapılan vakıfları bütün bu söylediklerimiz için şahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakımından günümüz insanının düşünemeyeceği ve fakat anlatıldığı zaman da hayrette kalacağı bir vakıftan söz etmek yerinde olacaktır. Buna göre sokaklara atılan tükrük ve balgamlar ile insani tiksindiren diğer maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayır sahipleri (vâkıf) de vardır. Osman Nuri Ergin bu konuda şu örneği verir: "Ser'î mahkeme sicillerinde şöyle vakıf ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Serez'deki vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sırtlarına alıp çarşı ve pazarı geziyor, nerede bir tükrük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmış. Külün antiseptik bir madde olduğu düşünülürse atalarımızın tatbik ettikleri usûl daha doğru ve daha iyi değil midir?" Keza, oyuncak bulunmadığı için arkadaşları ile oynayamayan çocuklara oyuncak alınması ile ilgili vakıfları tesis edip meydana getiren hayirseverlerin yaptıkları, bu kadar da değildir. Selçuk Hatun gibi, bıraktığı

vakif bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten 100 meyve ağacının dikilmesini şart koşanlar da vardı. Abdullah oğlu Hacı İbrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yılda 100 kurus yem parası vakf etmişti. Yorgancı İsmail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakf ettiği mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini şart kosar ve "gence kari, kariya genç tezvic olunmaya ve evlâdları dahi üslûb-i mezkûr üzre tezvic oluna" diyerek yaşları birbirine yakın olmayan gençlerle yaşlıların birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yıl hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin şartları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak bunu diyebiliriz ki Osmanlı toplumunda vakıfların hizmet götürmediği bir sahayı görmek hemen hemen mümkün değildir. Bununla beraber biz, vakıfların hizmet sahalarını aşağıda görüleceği şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

a) Dinî hizmetin ifası için yapılmış bulunan vakıflar: Cami, mescid, tekke, namazgâh vs.

b) Eğitim ve kültürle ilgili vakıflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra vs.

c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakıflar: Evler, saraylar, kislalar, tophaneler, silah sarayları, bahçeler.

d) Ekonomik sahada hizmet veren vakıflar: Çarsılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar vs.

e) Sosyal hizmetler için kurulmuş bulunan vakıflar: Hastahaneler, dâru's-sıfalar, kervansaraylar, imâretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzzamlılar yurdu vs.

f) Su hizmetleri ile ilgili vakıflar: Çesme, sebil, sadırvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplıcalar vs.

g) Spor hizmetleri için yapılmış bulunan vakıflar: Pehlivan ve kemankes (okçuluk) tekkeleri, ok meydanları, spor âbideleri.

Bundan başka vakıflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan dolayı ücret alıp geçimini sağlayan nisanların meydana getirdiği yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblâğın büyüklüğü düşünülürse vakıfların ne denli birer hizmet unsuru oldukları anlaşılar.

Osmanlı toplumunun sosyal hayatında önemli rol oynayan bu müesseselerin tamamından bahsetmek mümkün değildir. Zira Osmanlı toplum hayatında doğum ile ölüm arasındaki hayat çizgisinin bütün köşe başlarında vakıfları görmek mümkündür. Bunun için "Kisi vakıf bir evde doğar, vakıf bir besikte büyür, vakıf bir müesseseden beslenir, vakıf bir evde ikamet eder, vakıf bir müessesede çalışır, vakıf bir evde ölür, vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa defn edilir" denilmiştir. Gerçekten, Osmanlı toplum hayatının bütün sınıf ve safhalarında tesirleri görülen bu müesseselerin tamamından ve yeterince teferruatlı bir şekilde bahsetmek mümkün değildir. Bununla beraber biz, bu eserlerin çeşitlerine göre bazı örneklerinden ana hatları ile söz etmek istiyoruz.

CAMI

Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesinde önemli rolü

bulunan müesseselerden biri de câmidir. Tamamen vakıflara bağlı olan câmiler, mimarî yapı olarak dinî eserlerin başında gelirler. İbâdet, eğitim, kaza (yargı), ve sura gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen câmilerin ifa ettiği hizmetler, küçümsenmeyecek kadar büyüktür.

Hız. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile başlayan câmi inşaatı, Hız. Ömer'in halifeliği döneminden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlar. Daha o zamandan itibaren inşa edilen câmi binaları, kuru bir yapı olarak bırakılmadığı gibi bunlar, çevrelerinde çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordu.

Yapı olarak dinî mimarî grubunun başında gelen câmi, özellikle Osmanlılarda mahallenin idare merkezi ve imamların karargahı idi. Kendisine verilen Arapça isimden de anlaşılacağı gibi câmi, halkı toplayan veya halkın toplantı yeri mânâlarına gelmektedir. Bu sebeple sosyal müesseselerin başında zikredilen câmiler, hem ibâdet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görümlüp karara bağlandığı yerlerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapı olarak büyük bir önemi taşıdı. Bunun içindir ki Osmanlılarda câmi, mahallenin odak noktasını teşkil ediyordu. Câmilerin etrafında bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelliğine göre çok defa belli bir estetik dikkate alınarak evler serpistirilirdi. Bu evlerden başka en önemli bina medrese idi. Medreseler, özel mimarî tarzı bulunan zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan bir kaçını bir câmi etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de ekleniyordu. Bundan başka özellikle büyük câmilerin yanına sebîl, imâret, dâru's-sifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve âdeti yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Çünkü bir câmi yaptırmak isteyen hayır sahibi (vâkif), toprağa ağaç diker gibi binasını tek başına yalnız ve garip bırakmazdı. Öyle ki yaptırdığı ibâdethaneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir organ karakteri vererek onu, medresesi, imâreti, mektebi, hamamı ve diğer müstemilatı ile bütünlerdi. Bunun için Osmanlı şehirlerinde vakıf tesisleri ehemmiyetli kuruluşlardı. Feth edilen şehirlerin yenileştirilmesi ve bir Türk şehri haline getirilmesinde en çok bu neviden vakıf binaların hizmeti olmuştur. Yeniden kurulan şehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakıf, hem kurulan binaların saldırgan kuvvetlere karşı koruyucusu ve sigortası görevini görmüş, hem de kurucuların millet gözünde "gâsib" gibi görülmelerine engel olmuştur.

Hâlâ bugün bile câmi yakınında namaz vaktinin girmesini bekleme için oturan kahvelerin varlığı, câmiler sayesinde olmuştur. Nitekim İstanbul'daki kahve ve kiraathânelerin açılış sebebini câmilere bağlayan O. Nuri Ergin, bu konuda şöyle der: "İstanbul'da kahveler ve kiraathâneler de câmi teşkilâtı ve ibâdet yüzünden açılmıştır. Namaz vakitlerinden evvel câmiye gelen ve fakat kapisini kapalı bulanlar, yahut iki namaz arasındaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturması ve beklemesi için ilk önce her câminin yanında birer yer tahsis edilmiş ve hicretin X. (M. XVI) asrında Yemen'den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmişti. Bundan dolayısı ki adına kahvehâne denmiştir. Kahvelerde namaz vaktine kadar halkı oyalamak için bilhassa akşamları yatsı arasında "Hamzanâme", "Battalgazi" vs. gibi halk kitapları okunurdu."

Klasik Türk câmileri, başlıca su kısımlardan meydana gelirler. Dis avlu, iç avlu, son cemaat mahallî, sahn, yan sofalar ve mihrab. İç avlunun etrafı revaklı olup orta yerde abdest almak için çok sayıda musluklu bir sadırvan

bulunur. Câminin bu avlu tarafında ve orta yerdeki kapisından ekseriya son cemaat mahalline girilir. Bu kısım, namaz vaktinden sonra gelen veyahut câmi dolu olduğu zaman cemaat tarafından doldurularak ayrı bir imamlama namaz kilinan ve hususi bir mihrabi olan yerdir. Buradan bir kapı ile câminin içine girilir. Cemaatla namaz kilindığı vakit bu sahnda cemaat, mihrapta duran imama uyarak namaz kılar. Mihrabin sağında hutbe için bir minber vardır. Câminin uygun bir yerinde müezzin mahfili olduğu gibi zeminden yüksekçe sofaları ve büyük câmilerin üst katlarında hünkâr mahfilleri bulunur. Câmilerin binalarına bitişik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar, ezan okunmaya mahsus tek veya müteaddid serefeli olurlar. Bazı selâtin câmilerinde minarelerin üçer serefesi bulunur. Büyük câmilerin etrafında daima büyük bir avlu vardır. Buraya çoğu zaman ağaçlar da dikilir. Böyle büyük câmilerin yanında türbe ve mezarlıklardan başka sebîl, imâret, mektep, medrese, kütüphâne gibi binalar da bulunur. Bunların tamamı, bir külliye meydana getirir. Ve âdetâ müstakil bir mahalle oluştururlar.

Günümüzde, çeşitli yönleri ile kendilerinden yararlandığımız câmiler, tarihte de aynı özelliğe sahip oldukları için görüntüleri ile yabancıları cezbe etmekten ve onları kendilerine hayran bırakmaktan geri kalmazlardı. Bunu, seyyahların eserlerinden takip etmek mümkündür. Nitekim XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı ülkesine gelen Gerard de Nerval "Voyage en Orient" adlı seyahatnâmesinde bu hayranlığını şöyle dile getirir: "Aynı anda İstanbul âbidelerinin yükseldiği geri plânda sihirli bir manzara belirmeye başladı. Karanlık çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarında mahyalar yaniyor, şehir ısı ısı parlıyordu. Süphesiz, mahya denilen ısıklı harflerle, bir şeyler anlatılıyordu. Binlerce geminin direği gibi göğe uzanan minarelere ısıktan halkalar takılmıştı. Bunlar, o narin serefeleri aydınlatıyor ve gökyüzüne resm ediyordu. Baska günlerde pek tatlı ve ağır olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri o gün bir zafer sarkisini andırıyordu.

Osmanlılarda câmi mimarisi, bu sahada yeni üslûb ve ekollerin doğmasına da sebep olmuştur. Bu bakımdan, kısaca bunlardan bahsetmek, mimarlık tarihimiz açısından faydalı olacaktır. Bunlar:

1. Bursa Üslûbu (1325-1501): Bursa'nın fethinden İstanbul'da Bâyezîd Camii'nin yapılmasına kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yeşil Câmi'ler bu üslûbun ilk örnekleridir. Osmanlı mimarisinin bu ilk devresine ait örneklerine Edirne'de de rastlanır. Bu tarz mimarî, İstanbul'un fethinden sonra da bir müddet devam etti. Edirne ve İstanbul'un ilk anıtları asagı yukarı hep bu üslûba uyularak yapılmıştır.

2. Klasik Üslûb (1501-1616): Bâyezîd Camii'nden Sultan Ahmed Camii'nin yapılmasına kadar olan devre. Osmanlı mimarîsinin bu klasik devresi, 1501-1506 yılları arasında İstanbul'da inşa edilen Bâyezîd Camii ile başlar. Bu câmi ile birlikte yeni bir mimarî tarz ortaya çıktı. Câminin planı, Bursa'daki Yeşil Camii'nin ilkel şeklini korumakla beraber kubbeyi büyötmüş; bunu, binanın kalın duvarlarına dayandıracak yerde dört büyük ve kalın sütûna istinad ettirmiştir. Bu düzen, mimara yan sahnlar elde etme imkânı vermiştir. Bu yan sahnlar, ya başka küçük kubbelerle ya da küçük yarım kubbelerle örtölmüştür. Bu andan itibaren mimarî artık yeni bir safhaya girmektedir. İlk devrin câmileri ve âbideleri bu devrin binaları yanında ağır ve kaba kalmaktadır. Mimar Hayreddin, câmiin tamamına, o zamana kadar bilinmeyen bir ahenk ve karakter vermiştir.

Bu uslûbun örneklerinden bir kaçı şöyledir: Sultan Selim I Câmii, Süleymaniye Câmii, Sehzâde Câmii, Edirne Selimiye Câmii.

3. Yenileştirilen Klasik Uslûb (1616-1703): Bu tarz mimarının ilk örneği Sultan Ahmed Câmii'dir. Bu dönemde mimarî gelişmede ani bir değişiklik oldu. Mimar Sinan tarafından tesbit edilen plan modeline göre yapılan Sultan Ahmed Câmii'nin, klasik uslûbla yapılmış binalardan farklı bir karakteri ve yüzü vardır.

Câmiinin mimari olan Mehmed Aga, Mimar Sinan'dan daha ileri gitmek ve kendi orijinallliğini göstermek hevesine kapılmıyordu. Klasik dönemin büyük câmilerini taklid eder görünmek istemeyen Mehmed Aga, yaşadığı devrin mimarî geleneklerini terk etti. Mehmet Aga, klasik Câmii'nin planına ve dış seklene sadık kalmakla beraber iç görünüşünü tamamen değiştirdi. Bu dönem, Sultan III. Ahmed devrine kadar devam etti.

4. Lâle Devri (1703-1730): Sultan III. Ahmed devri. Bu devrin önemli bazı mimarî eserleri şunlardır: III. Ahmed Çesmesi. Bu çeşme, Ayasofya Camii ile Topkapı Sarayı yanında 1729 yılında yapılmış olan çeşmedir. Lâle devrinin en karakteristik âbidelerinden biridir. Çesmenin krokisi

bizzat padişah tarafından yapılmıştır. Bundan başka Azapkapı çeşmesi, Üsküdar ve Tophane çeşmeleri de bu dönemin başlıca eserleri arasında zikredilirler.

5. Barok Uslûbu (1730-1808): I. Mahmud ve III. Selim devirleri. Bu dönemde Avrupa'dan getirilen esya ile gelen turistler (seyyah), Türklerin zevklerinde büyük bir değişikliğin meydana gelmesine sebep oldular. Artık Osmanlı sanatçısı da rönesanstan etkilenmeye başlamıştı. Eski motifleri bırakan sanatçılar, rönesans eserlerinde yeni bir takım fikirler buldular. Onun için yavaş yavaş klasik şekillerden uzaklaşmıştı. Mimar Sinan ekolünün alışılmış şekilleri ve lâle motifleri terk edildi. Bununla beraber Türk sanatçıları bu uslûbu kendilerine göre yorumladılar. Böylece, Batı barokundan farklı bir uslûb meydana gelmiş oldu. Bu tarz, XIX. yüzyıl başlarına kadar sürdü. Bu tarzın örnekleri arasında Nuru Osmaniye Camii (1757), Lâleli Camii (1763), Hamidiye İmâreti, Harem'de Selimiye Camii ve kisasını sayabiliriz.

6. Ampir Uslûbu (1808-1874); Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid ile başlayıp Abdülaziz'in saltanatına kadar sürmüştür. Fransa'da barok uslûbundan sonra gelen ampir uslûbu, o dönem Osmanlı ülkesini de etkiledi. Sultan II. Mahmud zamanında 30 yıllık süre içerisinde yapılan binalarda hep bu uslûb kullanıldı. Bununla beraber Osmanlı ülkesinde bu uslûba yeni bir karakter kazandırıldı. Burada hayvan figürleri kullanılmadı. II. Mahmud türbesi bunun örneklerinden biridir. Ortaköy Camii ile, Ermeni Karabet Balyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı, ampir ve barok karışımı bir uslûbla inşa edilmiştir.

7. Yeni Klasik Uslûb (1874-1930): 1861 yılında padişah olan Sultan Abdulaziz zamanında mimarî sanatında bir çöküntü dönemi yaşanıyor. O zamanlar, Rum ve Ermeni mimarları, Türk sanat ve zevkine uymayan tuhaf bir takım binalar yapıyorlardı. Avrupa mimarî eserlerinden kopya suretiyle alınmış motifler bu uslûpta açıkça görülüyorlardı. Konya'da, Sultan Abdulaziz'in annesi Pertev Nihal Sultan tarafından yaptırılan Aziziye Camii, Türk sanatı ile ilgisi bulunmayan bu sanatın tipik örneklerinden biridir.

Istanbul Aksaray'da yaptirilan Valide Camii de bu tarzda bir eserdir.

Osmanli döneminde daha kurulus yillarından itibaren baslayan vakif gelenegi, câmi ve görevlileri için gelir getiren birçok tesisin meydana gelmesine sebep olmustur. Böylece vakıflar, günümüzde devlet bütçesinden maas almak suretiyle geçimlerini saglayan pek çok kimseyi, devlet bütçesine yüklenmeden besleyebiliyorlardi. Bundan baska câmi ve diger dinî müesseselere vakf edilen emlâkin, müteveli, câbi, muarraf vs. gibi görevlileri de hizmetlerine karsilik devlete daha fazla yük olmadan geçimlerini sagliyorlardi. Maaslari vakif tarafından karsilanan görevliler ile bunlarin tayinlerine isaret eden pek çok belge bulunmaktadır. XVIII. asir Osmanli cemiyetinde camilerdeki görevlilerin isim, sayi ve maaslarini belirten bir cetveli buraya almakla câmilerde vazife görenlerin sayilarini öğrenme imkânini bulacagimiz gibi devlet hazinesine yük olmadan ne denli bir masrafın yapildigini da öğrenmis olacagiz. Baska bir cetvel ile de resmî vazifeli olmadiklari halde yine camilerde dua etmek, Kur'an okumak gibi hizmetlerinden dolayi vakiftan ücret alanların miktar ve ücretlerini öğreniyoruz.

Yedi mescid ve altmis camide görevlendirilmis kisilerin sayilari ve akçe olarak günlük ücretleri

Ücret Kategoriler Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 50-120 Toplami Toplami

Imam 29 17 26 11 10 3 9 105 1736

Eczâhân 49 68 47 20 184 1338

Vâ'iz 6 28 27 3 10 2 5 81 1305

Müezzin 81 51 47 179 1117,5

Hatib 28 13 17 6 4 2 1 72 791

Kayyim 32 29 25 5 1 92 715,5

Devirhân 56 35 27 118 686

Desi'âm 4 11 11 4 2 3 35 525

Ferras 49 35 8 92 416

Seyhü'l-kurrâ 4 15 3 6 2 31 407

Müderri 1 4 1 2 8 277

Bevvâb 6 25 1 32 170

Talebe, sibyan 60 60 160

Na'athân 7 9 5 21 154

Muvakkit, sa'âtî 1 1 3 1 1 6 129

Mu'allim-i sibyan 3 2 1 1 1 8 80

Muhaddis 1 1 1 1 4 60

Hâfiz-i kütüb 5 2 2 9 45

Kandilci, sirâcî 23 36 4 63 326

Buhûrî 4 1 1 6 27

Muhammediyehân 3 1 4 15

Hâfiz-i seccâde 9 9 16

Mahyaci 1 1 2 20

Hatm-i hâcegânhân 1 1 1 2 14

Delâil-i hayrât kârî 7 7 14

Sifâ-i serif hocasi 1 1 4

Digerleri 20 11 3 2 36 194,5

Toplam 486 393 261 60 33 10 21 1264 10743

Du'gûyân'ın sayisi ve akçe olarak günlük ücretleri

Görevli Ücret

Görevliler 1-4 5-9 10-19 20-29 30-39 40-49 150 Toplami Toplami

Du'ûgûyân 34 41 11 2 1 1 90 841

Eczâhân 449 8 49 9 1 516 2267

Du'âciyi hatm-i serîf 1 1 10

Yâsinhân 6 3 9 47

Tebârekehân 1 1 10

Mülkhân 7 7 13

îhlâshân 8 1 9 36

Hatimhân 3 1 7 11 120

Fethhân 1 1 5

En'âmhân 14 14 42

Ammehân 1 1 1

Delâil-i serifhân I 1 5

Nâzir-i cüzhân I 1 1

Müvezzi', sandûkî 13 1 14 26

Hafizieczâ' 6 1 7 13

Noktaci 13 2 15 30

Sermahfil 3 1 4 9

Buhurcu 2 2 2

Ed'iyye-i me'sûrehân I 1 5

Toplam 561 58 72 2 10 1 1 705 3478

Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan gelişmesine yardımcı olan câmilerde görev yapan ve adına kısaca "imam" dediğimiz görevlinin vazifelerinden de biraz söz etmek yerinde olacaktır. Mahallenin dinî, idarî ve beledî yöneticisi durumunda bulunan imamin vazifesi, günümüzdeki gibi mihrab ile minber arasına sikip kalmamıstı. Osmanlılarda imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bundan dolayı bazı zâbita ve beledî işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Mesela ahlakî yönden zabıtayı ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum, Ölüm, evlenme, bosa gibi işlemler de imamlar vâsıtasıyla yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkını rahatsız edecek şekilde uygunsuz davranışlar, içki içip sarhoş olanlar ile benzer kimseler, imamlar tarafından gözetilirdi. Tabir caiz ise onlar, mahallenin gören gözü isiten kulagi idiler. Vazifeye tayinleri padişah berati ile olan imamların bu özelliklerini belirten pek çok arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu bakımdan bunlara örnek vermeye bile ihtiyaç hissetmiyoruz. Ancak başka hukukî bir durumu ortaya koymasından dolayı bir belgeden söz etmemiz gerekir. 2 Receb 972 (3 Subat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne Kadisi'na gönderilen bir hükümde, imam ve hatiplerin, vazifelerine dair çıkan beratlarını altı aya kadar almaları gerektiği bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarını almayanların vazifeye tayin edilemeyeceklerini de yine adı geçen belgeden öğreniyoruz. Herhalde bu yüzden olsa gerek ki, başka bir vesikaya göre resmen imamlık vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için adı geçen tabirin (imam) kullanılması bile mümkün görülmemektedir. Bir başka belgeden öğrendiğimize göre sadece mahalle veya köy halkının isteği ile görev yapanlar için "imam" tabiri yerine "Namazci" ifadesi kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, imamlık vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından baskı boş bırakılmazdı. Kadılar, her zaman imamları teftiş edebilirlerdi. Bu teftişlerde onlar sadece dinî görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin yapılıp yapılmadığını da araştırırlardı. Bu bakımdan isinin ehli olmayan kimseler vazifeden uzaklaştırılırlardı.

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlik teskilati kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, kadi'nin bir nevi temsilciligini yapıyorlardı. Kadilarin, yerine getirmeleri gereken pek çok iste imamlardan yardım gördüklerine şahid olunmaktadır. Bu meyanda onlar, mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve baristan sorumlu idiler. Arşivlerimizdeki birçok belge, imamlarin bu konudaki yetkilerine isik tutmaktadır. Nitekim Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki su hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kısmını aynen buraya almayı faydalı görüyoruz:

"Âsitane kaymakamina ve İstanbul Kadisi'na ve Sekbanbasiya ve

Hassa Bostancibasiya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevâhis taifesi tavattun ve âdet-i mazmûmeleri üzre bazı erazil ve müdmin-i hamr olan eskiya ile ihtilat ve irtikab-i fisk u fücûr ve baise-i fitne ve fesad oldukları mesami-i âliye-i malûkâneme ilka olunup emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker'in meviza-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-i hilafetmeabimi vacib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanima lazim vârid olmagla sen ki vezir-i müsarun ileyh ve siz ki muma ileyhimsiz insaallahu taala is bu emr-i serif-i vâcibu'l-ımtisâlim vusûluna mahruse-i İstanbul ve tevabü mahallati imamlarina mahallelerine fevâhis sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-i hamsede cemaat ile eday-i salâti mefrûza içün hazır olup ve içlerinden tarik-i salât ve siirb-i hamr ve sair menâhiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzere..." diye devam eden emre göre mahalle imamları kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Vesikanin metnini verdigimiz için burada fazla bir açıklama yapma gereğini duymuyoruz. Keza,Haslar Kadisi'na selh-i Safer 975 (7 Ağustos 1567) tarihinde yazılan bir hükümde de Eyyub ve civarındaki mahallelerde bulunan fisk ve fücûr ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve ve sair oyun yerleri ile fuhsiyatla istigal eden kadınların bulunduğu yerlerin kapatılması için de imamlardan yardım istenmektedir. Bu emirlere itaat etmeyenlerin haps edilmesi isinde de kadiya yardım etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendirildiği adı geçen belgeden anlaşılmaktadır.

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi nesir araçlarının bulunmadığı bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarını imam ile câmi vâsıtasıyla halka bildiriyordu. Bu sayede devlet, memleketin her yerinde aynı anda (yatsi namazi vakti) emir veya yasaklarını bildiriyordu. Zira o asırların toplum suuru gereği, mahallede ergenlik çağına gelmiş bulunan erkeklerin büyük bir kısmının yatsi namazi vaktinde camide toplanacaklarını bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsi namazını müteakip: "Ey cemaat, dağılmayınız, hükümetin emri vardır, şimdi söyleyeceğim" der ve kendisine verilen emri ilân ederdi.

Günümüzle mukayese edildiği zaman gerçekten büyük bir farklılık gösterdigine şahid olduğumuz Osmanlı devri mahalle imamlarının bu görevleri, o kadar önemli ve devamlı bir hal almıstı ki, şehir merkezinde kadilik müessesesi büyük bir sarsıntıya uğrayıp fonksiyonunu yitirdiği halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarının durumu o kadar sarsılmamıstır. Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmiş olan imamların yetkileri, değişen dünya şartlarına göre zamanla daraltılmıstır. Bu durum, Tanzimat (1839)'a takaddüm eden senelere kadar uzanmaktadır. Tanzimat'a doğru mahalle yöneticisi statüsündeki imamların, din işleri dışında yönetim ve diğer dünya işleri ile mesgul olmalarını önlemek için, danışmaları gereken ve halk tarafından

seçilen birkaç muhtar, imamların yanına verilmistir. Böylece 1829'da başlayan bu muhtar seçme işi, asırlarca mahalle işlerinin yönetimini üstlenen imamların yönetimdeki vazifelerine son vermek için atılmış bir adım oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile de imamların vazifesi sadece câmiye hasır edilmistir.

TEKKE

İslâm dünyası kültür ve sosyal hayatında önemli yeri bulunan müesseselerden biri de tekkedir. Tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin islendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği tekkeye (tekye), zâviye, hankah ve dergâh gibi isimler de verilmektedir. İlk tekkenin Remle'de Hâce Abdullah Ensârî tarafından kurulmasından kısa bir müddet sonra her tarafta yayılan ve dolayısıyla daha sonra kurulan Müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesinde de büyük ölçüde rol oynadılar. Anadolu'nun İslâmlaştırılmasında da tekkelerin oynadığı rol, inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim Mentese Beyliği adlı araştırmasında Paul Wittek, adı geçen bölgede dervişlerin İslâmlaştırma hareketlerinde nasıl faal bir rol oynadıklarını anlatır.

Tekke ve zâviyelerin, Osmanlı fütûhatım kolaylaştırmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduklarını biliyoruz. Zira Osmanogulları ile birlikte birçok şeyh, gelip Anadolu'nun batı taraflarına yerleşir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütuhât yapmakla meşgul oluyor, bir kısmı da o civardaki köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşiyorlardı. Köy veya boş araziye yerleşenler, bu yerlerde müridleri ile birlikte ziraat ve hayvan yetistirmekle meşgul oldular. Bunlar, özellikle boş topraklar üzerinde zâviye kuruyordu. Bu sayede buralar kısa bir zamanda din, kültür ve imar merkezleri haline geliyordu. Bu zâviyelerin, ordulardan önce gelip hudud boylarına yerleşmeleri, onların (orduların) harekâtını kolaylaştırıyordu. Bundan başka Osmanlılar, fetihlerden önce istedikleri yerlere derviş gönderiyorlardı. Böylece yerli halkın psikolojik olarak hazırlanması sağlanıyordu. Evliya Çelebi'deki bir kayıt bunu teyid etmektedir. Tekke şeyhleri, maddi olarak da orduya yardım ediyorlardı. Nitekim gerek Âsikpasazâde, gerekse Nesrî'de bulunan aşağıdaki ifadeler, bu yardımların, orduların sevk ve idaresi için ne denli kıymetli olduğunu göstermektedir. Buna göre Göynük ve Taraklu'ya hazırlanan bir akında Osman Gazi, Köse Mihal'in tedbirlerini sevab (doğru) bilip güzati cem' edüp gelüp Bes tas (Besiktas) zâviyesine konup şeyhine Sakari (Sakarya) suyunun geçidini sorarlar. Şeyh de kendilerine geçidi gösterir.

Bundan başka tekkelerin, köylerin gelişmesinde ve köy halkının ilerlemesinde de büyük hizmetler yerine getirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, köy ictimâî topluluğu içinde bir imam ile bir de zâviye şeyhinden (varsa) bahsetmek gerekir. Zâviye şeyhleri, XIII. asırdan itibaren "Köy Gençlik Ocakları"ni nüfuzları altına alarak buraya tarikat usûl ve âdetlerini sokmuşlardır. Böylece bunlar da şehirlerdeki ahî teşkilâtları gibi kuvvetli bir manevî birlik kazanmışlardır.

Osmanlı toplum hayatının ekonomik ve sosyal gelişmesinde harç vazifesi gören tekkelerin son zamanlarındaki durumlarına bakıp bunların devamlı böyle olduklarını zannetmek, büyük bir haksızlık olur. Nitekim M. Cevdet de bu mevzuyla temasla "son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hükmetmemelidir. Dört mevsimden sonbahara

bakarak ilkbaharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemâl zamanlarında tekkeler, ruhlari çok terbiye etmiştir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musikî ve tarih ocakları idi. Hayatin izdirabını dindirmek ihtiyacında olanlar, oralara kosar, nefis bir ahengin selâlesi altında ruhlarını yıkar, tesellikâr söz ve tarihî menkibelerle yeniden canlanırlardı. Hâsili tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kiyacak insanların, yeniden tamir gördüğü yerlerdir" diyerek tarihî bir gerçeği dile getirmeye çalışır. Bu ifadeler, tekkelerin insan hayatında, özellikle psikolojik rahatsızlığı bulunan ve çeşitli sebeplere bağlı olarak bunalıma giren insanlar için nasıl bir mânâ ifade ettiğini göstermektedirler.

Osmanlılar, tekke düşüncesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşüncüyü çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa ettiler. Bu anlayıştan hareketledir ki, daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zâviye seyhlerini korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etti.

Görüldüğü gibi, psikolojik, pedagojik ve tıbbî problemlere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahasına sahip olan tekke, o devrin mektebidir, hastahanesidir, spor yurdu, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocagıdır. Velhasıl tekke, insanların hayrına olan her şeydir. Tekke'nin, tarih boyunca icra ettiği fonksiyonlarını kısaca söyle özetleyebiliriz:

a. Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarında kendi seyhleri tarafından seçilen bölgelerde kuruluyorlardı. Bundan dolayı onlar, etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkıyorlardı. Böylece, Kur'an'ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikata çağırıyorlardı.

b. Tekke ve zâviyelerin bir kısmı, devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardı. Bu bakımdan, dağlarda korkunç boğaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eskiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardı. Böylece tekkeler, kar ve yağmurlu günlerde de ticarî sevkîyatta bulunanlara birer sığınak oluyorlardı.

c. Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bazı isyanların çıkması normaldi. Devlet, böyle yerlere maas vermek suretiyle devamlı bir zâbita kuvveti yerleştireceğine, orada bir zâviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibarı ile daha faydalı görüyordu. Devlet, tekke vasıtasıyla bu neviden dert ve sıkıntıları ortadan kaldırıyordu.

d. Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergahların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve sağlıklı bir haberleşmenin sağlanması idi. Günümüz yayın organları tarafından verilen hizmet, o dönemde câmi ve tekkeler vasıtasıyla yerine getiriliyordu. Tamamen vakıflara bağlı olan bu müesseseleri hemen her yerleşim biriminde görmek mümkündür. Söz gelimi, Urfa'da Seyh Yalincık, Seyh Tahir, Câbir el-Ensârî, Halil Rahman; Erzurum'da İbrahim Hakki; Maras'ta Ereglice, Seyyid Mazlum; Sam'da Zeyne'l-Âbidin; Mustafa Paşa tekkesi gibi tekkeler ilk akla gelenler olarak zikr edilebilir.

e. Nihayet tekke ve zâviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irsad yolu ile hizmetlerini sürdüren bu sifa yurtları, çoğu zaman bir seyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına çareler arıyordu. Bu seyhlerden bir kısmının da gerçek mânâda doktor (tabib) olduklarını düşündüğümüz zaman, tekkelerin bu konudaki hizmetlerinin ne kadar önemli oldukları anlaşılar.

Tamamiyle vakıflara bağlı olan tekkeler, insanlara yardımı hedeflemişlerdi. Devlet, çeşitli yollarla bunlara yardımda bulunuyordu. Hatta bu yardımların yaygın şekli, kendilerine bağlı olan vakıf arazilerden vergi almamaktı.

Tekkeler, insanlara sundukları hizmetleri yanı sıra, dervişlerin devamlı olarak ikamet ettikleri ve tarikata intisab edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple tekkeler mimarî yapı olarak su kısımlardan meydana geliyordu:

1. Semâhâne: Semâhâneler, zikir ve ibadet etmek için hazırlanmış özel sofalardır. Bunların şekli tarikatlara göre değişir. Mevlevîlerde dönmeyi kolaylaştıracak şekilde ortası yuvarlak bir meydan şeklinde yapılır. Semâhâneler aynı zamanda birer mescid vazifesi de görürler. Bu sebeple mihrapları da bulunur. Buralarda cemaatla namaz kılınır. Bazı büyük semâhânelerde kadın ve itibarlı insanlar için özel mahfiller de bulunur. Kadınlar, zikri kafes arkasından seyrederek buraya haremden girilir.
2. Türbe: Genellikle tekkelerin içinde bir veya bir kaç kişinin türbesi bulunur ki, bunlar, tekke seyhleri ile yakınlarına aittirler.
3. Çilehâne: Bazı tekkelerde çilehâne denilen ılıman bir bölüm vardır. Dervişler burada çile çekip derece kazanırlar. Mevlevî çilehaneleri ise aydınlıktır.
4. Derviş odaları: Tekkelerin de camiler gibi birer avlusu vardır. Oraya bir kapıdan girilir. Avlunun etrafında, medreselerde olduğu gibi sıra ile dizilmiş odalar bulunur. Önlerinde revak bulunan bu odalara hücre denir. Dervişler ayrı ayrı bu odalarda yatıp kalkarlar.
5. Selamlık: Seyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Misafirler burada kabul edilir. Burası aynı zamanda yemek yenen yerdir.
6. Harem: Seyhin ailesi ile birlikte oturduğu ikametgâhidir. Buranın dışardan da bir kapısı vardır.
7. Mutfak ve Kiler: Dervişlerin, yemeklerini yapmak ve erzaklarını saklamak için avlunun uygun bir yerine yapılmıştır.
8. Kahve Ocagi: Kahve piserilen ve seyhin hizmetinde olanların bulundukları yerdir.

İMÂRET

Osmanlı toplum hayatının sosyal gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de imârettir. Temeli vakıf sistemine dayanan imâretin, memleketin kültür ve ekonomik hayatının gelişmesinde de büyük hizmetleri

olmustur.

Dar mânâsiyla "asevi" demek olan imâret, geniş ve daha kapsamlı bir şekilde tarif edilmektedir. Buna göre neredeyse bir şehir veya kasabanın nüvesini teşkil eden bir külliye hüviyetini tasimaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman müessesenin kapsamına câmî, medrese, bimarhâne, kervansaray, kütüphâne, hamam gibi insanlara faydalı olan tesisler girmektedir. Imâret külliyesinin kapsamına giren tesislerin azlığı veya çokluğu, vakfın imkânlarına göre değişir.

Sosyal birer hayır kurumu olan imâretlerdeki yemeklerin kaliteli olmasına dikkat edilirdi. Bu konu gerek Fâtih, gerekse Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyelerindeki imâret ile ilgili bölümlerde ifade edildiği gibi bizzat imâret mütevellisi, bazan da onun imkânlarından istifade edenler tarafından dikkatle izlenirdi. Uygun olmayan ve hijyen şartlarını tasimayan gıdalar imârete sokulmazdı. Aksi takdirde gerekli mercilere şikâyetlerde bulunulurdu. Bu şikâyetler üzerine gerekli tedbirler alınırdı. Nitekim Zilkade 1177 (Nisan 1764) tarihini taşıyan bir belge İstanbul ve tevabündeki imâretlerde "talebe-i ulûm ve fukuray-i müstahakkîn" için daha önce her gün fırınlarında pısrılan ekmegin (nan-i aziz) unu beyaz ve has olduğundan yenmesi de güzel oluyordu. Fakat bir müddetten beri Degirmenderesi uncularının verdikleri un karışık olduğundan yenmesi güzel olmadığından bu fırınların degistirilmesi ve daha kaliteli un veren fırınlardan un alınması gerektiği bildirilmektedir. Keza, Bursa Kadisi'na yazılan bir hükümde imârette pisen yemeklerin kaliteli olması, kasapların en iyi etten imârete vermesi ve mütevellinin bizzat bunu kontrol etmesi gerektiği istenmektedir. Imâretlerde sağlık ve temizlik kaidelerine de siki bir şekilde riayet edilirdi. Nitekim XVI. asır ortalarında İstanbul'a gelip Fâtih külliyesi misafirhanesinde kalan Râdiyüddin el-Gazzî, burada karşılanışını şöyle anlatır:

"İmârethâneye bakan zat yanımıza gelerek hal ve hatirimizi sorduktan sonra ihtiyaçlarımızın iyi bir şekilde temin edileceğini vaad etti. Doğrusu her seyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi". Bu sözler, misafirhanenin kuruluşundan bir asır sonra dahi yatak ve yorganlarının ne denli temiz olduğunu ve bu temizliğe nasıl riayet edildiğini göstermektedir.

kimsesiz ve yoksulların da imkânlarından istifade ettiği imâretler, sadece yemek vermekle yetinmiyor, aynı zamanda adam başına günde 3-5, hatta bazan 10 akçaya kadar para da veriyordu.

Bütün imâretlerde her şeyden önce mektep ve medrese talebesinin ihtiyaçları temin ediliyordu. Bu da imâretlerin kültür hayatımızda nasıl bir fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir. Her imâretin, vâkifin şartlarına uygun olarak hazırlanan bir nizamnâmesi (yönetmeliği) bulunur. Bu bakımdan, öğrencilerin imâretlere nasıl girecekleri, ne kadar yemek alacakları, nerede ve nasıl oturmaları gerektiğine varıncaya kadar her türlü hareketleri bir nizamla bağlanmıştır. İstanbul'da talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulunduğu imâretler, Lâleli, Sehzâde; Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah; Eyyub'te de Mihrisah imâretleri idi.

Cemiyetin daha sağlıklı olması için, öğrenci, fakir ve kimsesizlere yardımda bulunmak gerektiğini bilen Osmanlı toplumu, bu neviden kurumları geliştirmek için bütün imkânlarını efer etmişti denebilir. Gerçekten, Orhan Bey'den başlamak üzere Osmanlı Devleti'nde pek çok hayır tesisi kurulduğu görülür. Nitekim Orhan Bey, daha isin başında eski kiliseleri mescid ve

medreselere çevirir. Bursa'da yoksullar evi yaptırır ve onları doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evindeki bilgin ve hafızlara da maaş bağlar. Daha önceki müslüman devletlerde de varlığına şahid olduğumuz bu müessesenin (imâret) Osmanlılardaki ilk müessisi (kurucusu), Orhan Bey oldu. O, İznik'in Yenisehir kapisinde bir imâret kurdu. Bu imâretin seyhliğini de, dedesi Edebali'nin müridi olan Hacı Hasan'a verdi. Orhan Gazi, bu ilk imâretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet etmiş, fakirlere çorba dağıtmış, akşam olunca da imâretin kandillerini bizzat kendisi yakmıştır. Sultan Orhan'dan sonra oğlu Murad da pek çok hayır ve hasenatta bulundu. Bunlar içinde Kaplıca nahiyesinde tesis ettiği imâreti ve imâretle ilgili bilgiyi onun 787 (1385) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. O, ahiret azığı olarak inşa ettiği imâretine pek çok arazi vakf etmişti. Vakfiyeye göre hiç kimse imârete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel şekilde hizmet etmek zorundadırlar. Hele fakirlere bu hizmeti daha iyi yapmalılar. Çünkü onlar, kalbi kırık kimselerdir. Imârete inen kimse orada üç gün kalabilir. Bundan sonrası mütevellinin kararına bağlıdır. Artık böyle bir başlangıçtan sonra feth edilen her yerde imâret sitelerinin kurulduğu görülür. Kısa bir müddet sonra imâretler, öyle bir artış gösterdi ki, XVIII. asrın sonlarında, sadece İstanbul imâretleri her gün 30.000'den fazla insanı doyurma imkânına sahip olmuşlardı. Aynı şekilde 937 (1530) tarihinde yalnız Fâtih imâreti, günde bin kisten fazla insanı doyuruyordu. Hadîdî, "Tarih-i Âl-i Osman" adlı eserinde, hem kimlerin imâretten istifade ettiğini, hem de bunların sayısını şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Yine emr etti bir âli imâret

İmarından kala sonra emâret

Ki bin kişiye her gün iki nevbet

Verilir as u et ekmek ziyafet

Yaya, atlı, misafir u hassu âmi.

Konukluk eyleyüp üç gün tamami.

Nefaisten niam-i vâfir ulfeler

Gece gündüz ziyafetler ederler."

Meshur seyyahımız Evliya çelebi (1611-1682) de İstanbul'da bulunan imâretlerin isimlerini verdikten sonra: "Ben, elli yılda on sekiz padişahlık ve krallık yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim" diyerek, memleketteki hayır müesseselerinin çoklugundan iftiharla bahs eder.

Dar mânâsiyle "asevi" veya "ashane" demek olan imâretin imkânlarından istifade edecek olanlar medrese talebesi, câmi veya hayrat hademesi, fakirler ve misafirlerdir. Bundan başka gerçekten dikkat çeken ve başka bir yerde örneğine rastlanamayacak bir istifadeci sınıf daha vardır. Bu, kuslar sınıfı idi. Gerçi özel olarak hayvanlar için pek çok vakfın kurulduğunu biliyoruz. Fakat bu vakıfların dışında kalan ve hem kusların beslenmesini sağlayan hem de çevrenin temizlenmesine katkıda bulunan imâretler, bu imkânların sağlanması bakımından baş vurulan başka bir çaredir. Böylece imâretten kuslar da (yirtici, vahşi kuslar) istifade ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Camii Imâreti'nde, bunlar için, kule gibi bir yer yapılmıştı ki, vakfiyesinde yenmeyecek yemeklerin vuhus-i tuyura (vahşi kuslara) burada

verilmesi yazilidir. Görüldüğü gibi bu, hem artık yemeklerin bosa gitmemesi, hem de ortalığın kirlenmemesi için bas vurulan güzel bir çaredir. Bu vesile ile kuslar da imâretin yemeklerinden nasiplerini almış oluyorlardı.

Biraz önce imâretlerde bir iç nizamın bulunduğunu ve herkesin buna göre hareket etmesi gerektiğine işaret etmiştik. Imâretlerde pisen yemekler ve onlardan istifade edenlerin nasıl hareket edeceklerine dair olan hükümler, hemen hemen bütün imâretlerde aynı olmakla beraber biz, kültür tarihimiz bakımından önem arz eden bu konuyu Müftüzâde Es'ad Bey'den kısaca özetlemek istiyoruz:

"Talebe efendilere "fodla", çorba, pilav, zerde, bazen de zirve (incir, üzüm, hurma ile piring ve sekerden yapılır) gibi çeşitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhem-i atik miktarında ekmektir. Bazı imâretlerde 45'lik fodlalar da yapılırdı. Bir medreseye yeni kayd olan bir talebeye mülazim istihkaki olan bir tam fodla verilirdi. Bilâhere sahib-i hücre olunca bir misli zam alır. Imâretler, sabah namazi vakti açılır, sabah derslerinden evvel fodlalar dağıtılarak talebeye bugday ve arpa unundan veya kirmasından mamul çorba dağıtılır. Bu çorba, imâret içinde "me'kel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çıktıktan sonra yağlı piring çorbası alınır. Buna bazen de nohut katılırdı... Persembe günleri her imârette zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde Pazartesi ile Persembe günleri zerde ve etli pilav yapılarak bolca dağıtılır."

Imâretlerde yemek konusuna büyük bir titizlikle dikkat edilirdi. Yukarıda genel olarak verdiğimiz bilgiden başka bir de daha açık bir örnek olması bakımından imâret vakfiyesinde bizi ilgilendiren şartlara değinmek yerinde olacaktır:

"Müsarun ileyh vâkif hazretleri, bina olunacak imârette Ramazan geceleri için her gün kırk vukiyye (okka = 1282 gr.) taze et pisirilmesini, sair günlerde sabahları 15 vukiyyesinin ve aksamları mütebaki yirmi bes vukiyyesinin pisirilmesini şart etmiştir.

Her bayramda dahi körpe ve güzel etten kırk vukiyye pisirilmesini şart ve tayin etmiştir.

Cuma ve Regaib ve berat gecelerinde... devam üzere tane piring ve zerde piring... ve Ramazan gecelerinde devam üzere tane piring ve münavebe ile arpa çorbası ve icasiye pisirilecektir. Bayram günlerinde tane piring ve zerde ve zirve pisirilecektir. Bu mübarek günler ve gecelerin gayrında sabahları piring çorbası ve aksamları arpa çorbası pisirilecektir...

Medrese odalarına her gün pisirilen yemeklerden sabah ve akşam ekmekle beraber birer çanak verilecektir.

Her gün, hususiyle aksamları misafirlere ziyafet olmak üzere mübarek günlerden maada günlerde tane, piring pisirilecek ve beher kimsenin hakkı elli dirhem piring ve on bes dirhem hâlis yağ olacaktır...

Mutfak ve diğer mahallerde kullanılan bakır kapların kalayı için günde birbuçuk dirhem tayin etmiştir...

Vâkif, (Allah, hayratını kabul ve ecr ü mükâfatin mebzul eylesin). Imâret için emanet ve diyânet ve ahlâk-i hamîde sahibi bir de seyh tayin etmiştir ki

bu zât yemeklerin iyi ve kötüsünü bilecek ve her gün iki defa muayyen saatlerde imârete gelip me'kûlat ve metbuhata nezâret edecek ve yemeklerin harçlarında veya pisirilislerinde veya lezzet ve rayihalarında bir kusur ve noksan görececek olursa bunlari islah ve ikmâl kilacak ve tenbihatta bulunacaktır.

Bu seyh, ulema ve sulehadan ve fukaha ve zuafadan gelen misafirlere taam tevzi edecek ve her kim olursa olsun bunlari üç gün ve üç gece agirlayacak ve her birinin hal ve sânine münasip yatak ihzar ile bunlari münasip mahallere yerlestirecek ve hepsine güler yüz gösterecektir. Buna günde sekiz dirhem verilecektir..."

Görüldüğü gibi vakfiyenin imâretle ilgili kısmından nakl ettigimiz bu ifâdeler, imâretin nasıl olması, gelenlerin kaç gün misafir edilmesi ve bunların idaresi için hangi sıfatları haiz kimselerin bulunup seçilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bundan baska imârette çalışacak kimse ve vazifelileri de burada tafsilatli bir sekilde anlatılmaktadır.

Sadece öğrenci ve memleket fukarasının ihtiyaçlarının giderildiği yer olmayan imâretler, aynı zamanda birçok kimseye is imkânı sağlayan yerlerdi. Böylece, mütevazi bir şekilde de olsa imâretler, memleketteki ıssızlığın ortadan kalkmasına sebep oluyorlardı. Nitekim sadece Fâtih imâretinde 44 kişiye is imkânı sağlanmıştır. Bunlar, çalışmak suretiyle imâretten maaş alan kimselerdi. Kezâ, İsa Bey vakfiyesinden anlaşıldığına burada da 17 kişiye is imkânı sağlanmıştır. Halbuki bu imâret pek fazla geliri olmayan ve sultanların imâretleri ile mukayese edildiği zaman çok küçük kalan bir kuruluştur. Burada özellikle sunu da belirtmek isteriz ki verilen bu rakamlar bütün vakıfların veya külliyelerin kadrosu değil, sadece imârette çalışanların ve bu yolla geçimlerini sağlayan kimselerin kadrosudur.

Memleketin iktisadî ve ictimai hayatında, irfan, imar ve kültürünün gelişmesinde büyük bir hizmet ifa eden imâret müessesesi, ne yazık ki son zamanlarda, memleketin umumî şartlarına bağlı olarak vazifesini hakkıyla icra edemez oldu. Bunun üzerine 19 rebiülevvel 1329 tarihinde (20 Mart 1911) çıkarılan bir kanunla İstanbul'daki yirmi imâretin onsekizi kapatılıyor, sadece fakirlere bakmak üzere iki tanesi ibka ediliyordu. Nihayet farkına varılan bu hata düzeltilerek, 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1913) de nesredilen baska bir nizamnâme ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtih, Sehzâde, Nur u Osmaniye ve Valide-i Atik imâretleri tekrar ihya edildiler.

KERVANSARAY

Asırlar boyunca, vakıfların medeniyet tarihimize kazandırmış olduğu, devrinin mimarî özelliği ve sosyal seviyesini gösteren muhtesem âbideler arasında kervansarayların özel bir yeri bulunmaktadır. Gerçekten, Müslüman toplumların ulaşım bakımından meydana getirdiği hayır ve sosyal kurumların basında gelen müesseselerden biri de kervansaraylardır. Din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Uzaktan bakılınca bir kaleyi andıran kervansaraylar, İslâm dünyasında daha önce kurulan "Ribât"ların bir devamıdır. Bundan dolayı, Selçuklu devrine ait vakfiye, kitâbe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, ribât da denilmektedir.

Asli, Farsça "kârbân" olan kervan, günümüz nakil vâsitalarının sağladığı

imkândan yoksun bulunuldugu bir devirde, at, katir ve develerle bir memlekettten digerine ticaret esyasi tasiyan kafilelere denir. Gerek böyle ticaret kafileleri ve gerekse bunlara iltihak eden veya kendi basina seyahat eden yolcular, her günkü seyahatin aksaminda, hayvanlarini dinlendirmek, yemleyip, sulamak ve ertesi günkü yola hazirlanmak üzere menzillerde geceyi geçirmek zorunda idiler. Takriben 40 km. araliklarla ve yukarida belirtilen hizmetleri görmek için insa edilen bu neviden binalara kervansaray denir.

İyi ve liyâkatli bir hükümdarin özelliklerinden bahsederken Nizâmülmülk, onun yol baslarina ribatlar kurmasi gerektigine de temas eder. Demek oluyor ki kervansaraylar, daha baslangıçtan itibaren, sultan ve padisahların himayesi altına alınmislardı. Böylece bir sosyal sigorta müessesesi de dogmus oluyordu. Derbent, bogaz vs. gibi menzillerde yapılan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardı. Biraz önce de belirtildiği gibi Yol emniyet ve huzurunun saglanması sadece müslümanlar için degildi. Nitekim, Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara taninan imtiyazlardan bahsederken Osman Turan: "Yollarda herhangi bir sekilde zarar gören, soyguna ugrayan veya emtiasi denizde batan tüccarların mallari, devlet hazinesinden tazmin edilmekteydi ki, bu, Selçuklu Devleti'nin bir devlet sigortasi takib ettigini gösterir. Bu keyfiyet, dünya ticareti tarihi içinde çok ehemmiyetlidir. Zira ticaret tarihi ile ugrasanlar, sigorta müessesesinin zuhurunu XIV. asra Ceneviz ve Venediklilere kadar çıkarmaktadırlar." der. Gerçekten, Selçuklularda sadece malin tazmin edilmesiyle kalinmiyor, aynı zamanda kervan soyucular için de en ağır cezalar uygulanıyordu. Demek oluyor ki, ticaret erbabinin mal ve can güvenligi, tamamen devletin himayesi altında bulunuyordu.

Ekserisi, Islâmî yardımiasma anlayisi neticesi ortaya çıkan ve vakiflara bagli bulunan kervansaraylar, iki mühim gaye için insa ediliyorlardı. Bunlar:

a. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudud boylarından baslamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düşman çapullarından, gerek eskiyadan ve gerekse diger baskınlardan korumak için emniyetli ve müstahkem yerler insa etmek. Bu gayenin tahakkuku için, bunların etrafı kalın ve mustahkem surlarla çevriliyordu. Surlar üzerinde kule ve burçlar insa edildiği gibi kapılan da demirden yapiliyordu. Böylece kervansaraylar, her türlü tehlikeye karsi koyacak bir müdafaa tertibine sahip oluyorlardı.

b. Kervansarayların hedef tuttuğu ikinci mühim gâye de, yolcuların konduklari veya geceledikleri yerlerde, onların her türlü ihtiyaçlarını temin etmektir. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler dikkate sayandır. İçlerinde yatakhaneleri, ashaneleri, erzak anbarları, ticarî esyayı koyacak depolar, yolcuların hayvanlarını barındıracak ahırları, samanlıkları, mescidleri, hamamları, sadırvanları, hastahaneleri, eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, nalbantları ve bütün bunların gelir ve masraflarını idare edecek divan (büro) ve memurları vardı. Bu muazzam yapılar, bütünyle vakiftiler. Bu kervansaraylara inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçları, Parasız olarak karsılanırdı.

Kervansaraylarda hizmet eden kimselerin tavırları da vakfiyelerinden öğrenmek mümkündür. Buna göre hizmetliler, tatlı sözlü, güler yüzlü olacaklardır. Gelenlere yorgunluklarını unutturacak derecede nazik davranacaklardır. Onlara karsi öyle hareket edecekler ki, yolcular kendilerini

evlerinde hissedeceklerdir.

Askerî gayeler disinda, sadece yolcularin yemek, yatmak ve istirahat etmeleri için kervansaray (Ribat) insasi an'anesi, Islâm âleminde daha ziyade Türkistan'da inkisaf etmistî. Selçuklular bir çok an'ane ile birlikte bunu da Türkistan'dap getirmislerdi. Bu yüzden Anadolu'daki ilk kervansaraylara İkinci Kiliçarslan (1115-1192) zamanında raslanmaktadır. Artık bu baslangıçtan sonra özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde pek çok sayıda kervansaray inşa edildi. Böylece kervansaray inşa geleneği, Ortaasya'da doğmuş, İran'da gelişmiş ve Anadolu Selçukluları zamanında nihaî şeklini alarak zirveye ulaşmıştır. Türkiye'deki han ve kervansarayları bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sınırları içinde 112 Selçuklu, 221 de Osmanlı kervansarayı bulunmaktadır.

Kervansarayların İfa ettiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmiş olmalarıydı. XIII. Asırda Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yolların kavsagında bulunan Karatay Kervansarayı civarı, böyle bir merkezdi. Kervansarayın inasından sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunması, bu ticarî faaliyet hakkında bize bir fikir vermektedir.

Batî'nin, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. asrın ortalarında (1750, İngiltere) yaptırabildiği otele karşılık müslümanlar, birer ictimaî hayır kuruluşu olan kervansarayları vasıtasıyla din farkı gözetmeden herkese hizmet edebiliyorlardı. Kervansarayların bu hizmetine örnek olması bakımından Evliya Çelebi'nin, Lüleburgaz'daki Sokullu Mehmed Paşa Kervansarayı hakkında verdiği bilgiyi buraya alıyoruz:

"Bir bâb-i azîm içre kal'a misâl karsu karsuya yüz elli ocak han-i kebirdir. Haremli, develekli, ahırlı olup sadece ahuru 3000'den ziyâde hayvan alır. Kapıda daima dîdebânları nîgehbanlık ederler. Ba'de'l-asâ kapıda mehterhâne çalınup kapu sedd olunur. Dîdebânlar, vakıftan kandiller yakup dibinde yatarlar. Eger nisfu'l-leyde tasradan misafir gelirse kapuyu açıp içeri alırlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yıkılsa içerden tasra bir âdem bırakmazlar. Sart-i vâkif böyledir. Tâ cümle misafirîn kalktıktâ yine mehterhâne dövülüp herkes malından haberdar olur. Hancılar, dellallar gibi:

"Ey ümmet-i Muhammed! maliniz, canınız, atınız, donunuz tamammidir?" diye rica edüp nidâ ederler. Müsafirin cümlesi "tamamdır Hak sahib-i hayrata rahmet eyleye" dediklerinde bevvalar, vakt-i safî iki dervazeleri küsâde eyleyüp yine kapu dibinde "Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire" deyü duâ ve nasihat ederler."

Kervansarayların küçüklerine han denir. Vakia eski büyük kervansaraylara da han dendiği görülmekte ise de umumiyetle bu tabir küçük kervansaraylar için kullanılır.

Osmanlılar, İran ve Selçuklu Türklerinde olduğu gibi hanlarını çok büyük yapmamışlardır. Onlar, daha ziyade medrese ve hamamları da dahil olmak üzere bunların kullanışlı olması için plâni küçük tutmuşlardır.

Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafında iki katlı olarak yapılmış bulunan binalardır. Hanın sokak tarafındaki cephesinde büyük bir kapısı bulunur. Bu kapının iki tarafında genellikle bir kahvehane, bir nalbant ve araba tamircisi

bulunur. Kapidan, üstü açık geniş bir avluya girilir. Bu avlunun karşı tarafında ahırlar ve önünde arabaları koymak için bir sundurma ile denklere ve esyayı koymaya mahsus odalar vardır. Bir taraftan taş bir merdivenle yukarıdaki gezinti yerine çıkılır. Burası bir revakla örtülmüştür. Bu gezinti yerine kapıları açılan odalar vardır ki, yolcu orada yatar. Her odanın bir ocağı vardır. Bazı hanların ortasında bir sadırvan ve hayvanları sulamak için yalaklar olduğu gibi büyük kervansaraylarda küçük bir mescid de bulunur.

Yol güzergâhlarında yapılan hanlardan başka şehirlerde yapılan hanlar da vardır. Çünkü, kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaçları vardır. Bunun için de şehirlerde ihtiyaca göre irili ufaklı pek çok han inşa edilirdi. Buralarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlarla bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız baslarına giremezlerdi. Ya han kahyası veya odabasisi, onlara refakat ederek istedikleri ile görüştürürlerdi.

İdare bakımından kervansaraylar iki kısma ayrılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Bunlar, Batı'da hiç bir zaman esine rastlanmayan birer sefkat ve yardım müesseseleriydi. Kervansaraylardan bir kısmının vakfı yoktu. Oralarda yatıp kalkan cüz'î bir miktar ücret öderdi.

Anadolu'yu âbideler ülkesi haline getiren bu kervansaraylar, son asırlarda küçülmeye ve sanat değerini kaybetmeye başladılar. O heybetli taş yapıların yerine kireç sivali, kerpiç hanlar geçti, Yollar eminleşip şehirler büyüdükçe onlar da değerini kaybettiler.

HASTAHANE

Temeli, vakıflara dayanan sosyal müesseselerimizden biri de hastahanelerdir. İslâm dünyasında dâru's-sifa, dâru's-sihha, dâru'l-âfiye, bîmaristan, bîmarhâne, maristan, dâru't-tib, sifâiyye gibi isimlerle anılırlar. İslâm tarihinde tipla ilgilenmeyi Hz. Peygamber devrine kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, vahye dayalı anlayışı ile insanları her konuda ilim sahibi olmaya teşvik ediyordu. İslâm ,maddî olduğu kadar manevî alanda, başka bir ifade ile hayatın bütün safhalarında uygulanan bir sistem olduğuna göre Hz. Peygamber'in gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü o, hastalanan kimseleri, dinlerine bakmadan doktorlara gönderiyordu. Nitekim Veda Hacci esnasında hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın tedavi edilmesini, zamanın Arap tabibi ve henüz Müslüman olmayan Hâris b. Kelde es-Sakaffî'den istemisti. Keza hastahâne kurulma işi de Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hendek Muharebesi esnasında yaralıların "Rüfeyde Çadiri" denilen bir çadıra kaldırılıp orada tedavi edilmelerini istemesi de buna işaret etmektedir. Bu başlangıçtan sonra tam teşkilâtli ilk hastahânenin Hicrî 88 (M 707) tarihinde Sam'da Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından tesis edildiği bilinmektedir. Bununla beraber, İslâm hastahânelerinin en parlak devri daha sonraki Abbasîler döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim, Harun Resid'in yapılan her caminin yanında bir hastahânenin açılması için emir verdiği rivâyet edilmektedir.

İslâm, insan sağlığına önem veren, insanın hastalanmaması için gereken tedbirlere bas vurmasını ve hastalandığı zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakımdan Müslümanlar, hastalara yardım etmek ve onların sıkıntılarını gidermek için elinden gelen çabayı sarf etmekten geri durmadılar. Bu anlayıştan hareketle kurulan hastahânelere gelenlerin din,

dil ve ırklarına bakmadan onlara tıbbî yardımında bulunmayı bir vazife telakkî ettiler. Hastalar için böyle düşünen Müslümanlar, tabibler için de aynı şeyi uygulamaktan geri kalmadılar. Nitekim XIII. asırda yaşayan Ibn Ebû Usaybia (1203-1270) yazdığı "Uyûnu'l-Enba fî Tabakati'l-Etibba" adlı eserinde Müslüman hükümdarları, görevlendirip istihdam ettikleri pek çok Hristiyan tabibin ismini verir.

İslâm tip tarihinde hastahanelerin eğitim bakımından da önemi büyüktür. Zira buralar, hem tedavi, hem de eğitim yeri vazifesi görüyorlardı. Nitekim dâru't-tib denilen tip medreseleri aynı zamanda hastalara sifa dağıtan ve hastahâne vazifesi gören birer müessese idiler.

İslâm dünyasında hastahâneler sadece bedenî rahatsızlıklarla ilgilenmiyor, aynı zamanda ruhî ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyorlardı. Yakubî ile Mes'udî, eserlerinde Bağdad yakınında bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiğini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Dayr (Dair) Hizkil akıl hastahanesi, Abbasî halifesi el-Mütevekkil (847-861) döneminde, el-Müberred tarafından ziyaret edilmiştir. Demek oluyor ki, adı geçen akıl hastahanesi, simdilik belgelerle isbat edilebilen ve sadece akıl hastalarının tedavisine tahsis edilmiş en eski psikiatrik hastahâne olmak serefine daha lâyiktir. Çünkü bu müessese, Bati'da ancak XV. asırda ve çok zor şartlarda ortaya çıkan hastahânelere mukayese edilmeyecek kadar bir öncelikle sahiptir.

Abbasîler döneminde gelisen hastahaneler, daha sonra hemen hemen her tarafta vakıf olarak ortaya çıktılar. Selçuklular zamanında da gelişmesini devam ettiren bu hastahânelerden Sam, Bağdad, Musul ve Mardin'de inşa edilenleri pek meshurdur. Anadolu'da gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar tarafından da birçok hastaheâne inşa edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta İzzeddin Keykâvus (1217), Divriği'de Turan Melik (1228), Çankırı'da Cemaleddin Ferahlâla (1238), Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yıldırım Bâyezid (1339), İstanbul'da Fatih (1470), Edirne'de, Bâyezid (1488), İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan III. Murad (1591), yine İstanbul'da Sultan Ahmed (1671) hastahaneler' zikredilebilir. Hastahâneler o kadar çoğalmış ve faaliyet sahaları o kadar geniş tutulmuştur ki, A. Süheyl Ünver bunların isimlerini tek tek vermekte ve bunların vakfiyelerine göre faaliyetlerini anlatıp ortaya koymaktadır.

Osmanlı devlet ricalinin, diğer ilmi ve sosyal müesseselerde olduğu gibi sihhî müesseselerle de yakından ilgilendikleri, bu sahanın adamlarını destekleyip korudukları anlaşılmaktadır. Nitekim, daha devletin kuruluş yıllarında ilk Osmanlı hastahânesinin Sultan Orhan tarafından Bursa'da açıldığı bilinmektedir. Böylece devletin tipla olan ilgisi daha o zamanlarda ortaya çıkmış olmaktadır. Bununla beraber, Osmanlıların, tam teşkilâtli diyebileceğimiz ilk hastahânesi, Bursa'da Hicrî 801 (M. 1399) tarihinde Yıldırım Bâyezid tarafından şehrin doğusunda ve Uludağın eteginde kurulmuştur. 1400 senesi Mayısında, Bursa kadisi Molla Fenârî Mehmed b. Hamza tarafından vakfiyesi tertip edilmiş olan bu hastahâne, vazife görmek üzere, Sultan Bâyezid, Memlûk hükümdarı Zâhir Berkuk'tan üstad bir tabib göndermesini rica etmiş, o da Semseddin Sagîr isminde bir tabib yolları.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da Sahn-i semân ve Tetimme medreseleri ile Câmî ve imâreti yaptırdıktan sonra bir de hastahâne yaptırdı. Hastahâne Hicrî 875 (M. 1470) yılında hizmete girer. Vakfiyedeki kayıtlara göre burası,

hastahâne ile hastalara yemek pisirecek imâreti hâvi olmak üzere iki kisimdi. Hangi din, mezheb ve irka mensub olursa olsun, hastahaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardımcilari ile, hastaların ilaçlarını hazırlayan bir eczacı, bir göz hekimi ve bir cerrah tayin edilmesi vâkifin şartları arasında yer almaktadır. Yine vakfiyeye göre tabiplerin her birine günde yirmi, eczacıya altı,, göz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan başka, hastalara bakacak hizmetçiler, kâtipler, aşçılar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sinifinin durumu da en ince teferruatına varıncaya kadar vakfiyede açıklanmıştır.

Bu hastahâne, mevcut hastalardan başka, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçları olan ilaçlar, karsılıksız olarak kendilerine verilir. Günümüzde olduğu gibi aşçılar, tabiplerin isteklerine göre yemek pisiriyorlardı.

Osmanlı diyarında kurulan önemli hastahânelerden biri de Kanunî Sultan Süleyman tarafından tesis edilen idi. 965 (M. 1557) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre, Süleymaniye dârü's-sifâsi kadrosunda birisi otuz akça yevmiyeli bashekim olmak üzere diğerleri yirmi ve on akça yevmiyeli üç hekim; biri altı diğeri üç akça yevmiyeli iki cerrah ile aynı yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczacı ile iki eczacı kalfası, bir vekilharç, bir kâtip, dört serbetçi (surup yapan) bir kilerci, hastalara hizmet eden ve akıl hastalarını zapteden dört kayyum, iki çamasirci, bir berber ve bir tellâk vardı. Her gün kullanılacak ilâç için, bashekimin emrine üçyüz akça gibi külliyetli miktarda bir para verilmisti.

Süleymaniye hastahânesinde akıl hastaları için ayrı bir kogos bulunmaktaydı. Her sabah erken saatlerde açılan hastahâne hariçten gelen hastalar da öğle vaktine kadar muayene edilirlerdi.

Süleymaniye hastahanesinden başka tip medresesine yirmi akça yevmiyeli bir müderris (profesör) tayin edilmisti ki, bunun vazifesi, nazarî tip bilgisini öğrenecek olan talebeye ders vermektir."

İslâm dünyasında ilim ve ibadet birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak kabul edildiği için tip ilmi ve hastahânelerle ilgilenmek bir emir olarak telâkkî ediliyordu. Hattâ, Emevî halifesi Velid tarafından Sam'da kurulan tam teskilâtli ilk hastahaneden önce de tip ilmi câmilerde tedris ediliyordu. İslâm eğitim tarihi ile uğraşanlar, bunu yakından bilirler. Keza yine Emevîler döneminde Fustat'ta Zukaku'l-Kanadil adı verilen ve cüz zamlılara bakan bir hastahâne açılmıştı. Bu gelişmeler, İslâm dünyasında tıbbî bazı kesiflere de sebep olmuştur. Nitekim kan dolasının keşfi, mikrop ve diğer bazı hastalıklara ait ilâçların bulunması, ilk akla gelenler arasında zikredilebilir. Buna karşılık Batı dünyasında herhangi bir ilâçla tedavi olmak, taniya güvensizlik olarak kabul ediliyordu. Dinden başka ilâç aramak, mânevî ilâçlardan baskasını kullanmak, hele hekim olarak, eliyle bir şeyler yapmak, cerrah araçları kullanmak büyük bir serefsizlikti. Hastalanan veya yaralanan bir hristiyan, önce bütün günahlarını itiraf edecek, daha sonra İsa'nın eti diye kutsal ekmeği yiyecek ve sonra da Allah'a güvenecektir. Batıda, hastaların alındığı yurtlar XII. asırdan sonra kuruldu. Bu da Haçlı seferleri vâsıtasıyla tanınan Araplar örnek alınmak suretiyle gerçekleşti. Bununla beraber buralarda hekim bulunmazdı. Kilisenin anlayışına göre hasta bakımı, iyi etmek için değil, sadece ızdırapları hafifletmek içindir. Bu hastahânelerin ilklerinden biri ve zamanındakilerin dediklerine göre en iyisi Paris'teki Hotel-Dieu (Allah'ın hani) idi. Bu hastahâne tuğla döşeli zeminin üzerine saman yığılmıştı. Hastalar bu samanların üzerinde birbirine

sokulup yatıyorlardı. Birinin bası, ötekinin ayaklarına gelecek şekilde sıralanmışlardı. İhtiyarların yanında çocuklar, hattâ kadın ve erkek karmakarışık yatmaktaydı. Bulasıcı hastalıkları olanlar ile sadece hafif bir rahatsızlığı bulunanlar yan yana yatmaktaydılar. Tifo hastalığına yakalanmış olan atesler içinde sayıklarken, veremli biri öksürüyor, deri hastalığı olan da derilerini yırtıp yırtıp kasiyip kanatıyordu.

Batı dünyasındaki hastahâneler bu durumda iken, İslâm dünyasındaki hastahâneler insani masallar diyarındaki saraylarda yasatıyormuş gibi huzur veriyordu. Sigrid Hunke, İslâm dünyasının hastahânelerinden birinde yatan bir hastanın mektubundan bahseder. Gerçekten, bu mektup okunduğu zaman, yukarıdaki sözlerimizin günümüz insani için bile bir hikâyeye benzediğini söylemek pek yanlış olmayacaktır. Ama bütün bunlar, İslâm hastahâneleri için tabii olan bir şeydi. Bu mektuptan bazı pasajları almak suretiyle, İslâm dünyasının, hastahânelere ne denli ehemmiyet verdiğini anlayabiliriz:

"Babacığım, benden para getirmenin lâzım olup olmadığını soruyorsun. Taburcu edilirim hastahânenin bana bir kat yeni elbise ve hemen çalışmaya başlamak zorunda kalmayayım diye beş altın verecekler. Onun için süründen davar satmana gerek yok. Ama beni burada görmek istiyorsan hemen gel. Ben, operasyon salonunun yanındaki ortopedi servisinde yatıyorum. Eğer büyük kapıdan girersen, güneydeki revak boyunca yürü. Düşükten sonra beni getirdikleri poliklinik oradadır. Orada her hastayı önce asistan hekimler ve öğrenciler muayene eder. Birinin yatması gerekmiyorsa reçetesini verirler, o da hemen yandaki hastahâne eczanesinde ilacını yaptırır. Muayeneden sonra beni orada kaydettirir. Sonra başhekimine götürdüler. Daha sonra da bir hademe beni erkekler kısmına tasdi. Hamama da girdikten sonra tan-i bir hastahâne elbisesi giydirdiler.

"Sonra kütüphaneyi sağ tarafta bırak ve baş hekimin öğrencilere ders verdiği büyük konferans salonunu geçersin. Avlunun solundaki koridor, kadınlar tarafına gider, onun için sağ tarafı tutmalısın, iç hastalıkları bölümü ile cerrahî kısmının önünden geçmelisin. Eğer bir yerden musıkî ya da sarkî sesi duyarsan, içeriye bir bak. Belki de ben, iyileşmiş olanların toplantı salonundayım. Biz orada mûsikî ve kitaplarla oyalanırız.

"Baş hekim bu sabah, asistan ve bakıcılarla viziteye çıktığında beni muayene etti, servis hekimine anlamadığım bir şeyler not ettirdi. O da sonradan bana, bir gün sonra ayağa kalkabileceğimi ve çok geçmeden taburcu olabileceğimi söyledi. Ama canım buradan çıkmak istemiyor. Yataklar yumuşak, çarşaf bembeyaz, battaniyeler yumuşak ve kadife gibi. Her odada akar su var, soğuk gecelerde her oda ısıtılıyor. Hemen her gün midesi kaldıranlara kümes hayvanları ve koyun kızartmaları veriliyor... Sen de sonuncu tavuğum kızartılmadan önce gel."

Kitabın müellifi, bu konuda daha fazla bilgi vermekte ve "bu mektupta anlatılan şartları hiç tereddütsüz o kadar övündüğümüz yirminci yüzyilimize koyabiliriz" demektedir.

Osmanli Devleti, Islâm dîninin en yüksek makâmî olan halîfelik müessesesine de sâhip olduğundan, bütün dînî teskilâtlar mevcuttu. Halîfe, seyh-ül-islâm, kadiasker, kadi, müderris, nâib, kassam, seyh, imâm, hatip, müezzin gibi dînî vazifeliler, bunlara ilâveten tekke ve zâviyelerde de pîr, dede, baba, postnisi vardı. Halîfelik makâmî, 1517'de Misir'in fethi üzerine Osmanli Devletine geçmişti. Seyh-ül-islâm, ulemanın yâni âlimlerin basiydi. Fetvâ da verilerdi. Fetvâ ve kıymetli eserleriyle tanınan meshur seyh-ül-islâmlar yetisti. En meshurları Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Ebüssü'ûd, İbni Kemâl Pasa, Âli Cemâlî efendilerdir. Kadiasker; ilmiye mesleginin en yüksek makamlarındandı. Ordunun ser'î ve hukûkî meselelerine bakardı. Dîvân-i hümayûn yâni hükûmet üyesiydi. Kâdi; dînî ahkâma göre hüküm veren ve tatbik eden, hükûmetin idârî tasarruflarına âit emirlerini yerine getiren makam, hâkim olup, sehrin de idârecisiydi. Müderris; medrese öğretim üyesi, profesör karsiligi kullanilirdi. Dînî teskilât mensubu olmalarına ragmen, müderrisler, dînî bilgilerde olduğu gibi, fen bilgilerinde de âlimdiler. Süleymâniye Medresesinde müderrisler fennî ders okuturlardı. Müderrislerin dereceleri olup, yardımcıları da vardı. Nâib; ser'î mahkemelerde kadi adına çeşitli kararlar verebilir ve onun vekilidir. Kadi'nin vazife aldığı yerin büyüklüğüne göre naibleri olurdu. Kaza, kadi, bab, mevali, ayak ve arpalık naibleri olmak üzere çeşitleri vardı. Kassam; vefât edenlerin ve şehidin mirâsini varislere Islâm-ferâiz ahkâmına göre taksim etmekle vazifeliydi. Seyh; tekke, dergâh, zâviye, hankâh basında bulunurdu. Seyh'e pîr, mürsit de denirdi. İmâm; câmilerde ve mescitlerde veya baska yerlerde cemâate namaz kildiran vazifeliydi. Hatip; vaaz vermekle vazifeliydi. Her câminin bir, büyüklerinin birkaç hatibi olduğu gibi, gezici olanları da vardı. Müezzin; câmilerde ezân okumakla vazifeliydi. Tekkelerde seyh, pîr, dede, baba, postnisi bulunur, tasavvuf kâidelerine göre derece alırlardı. Osmanlılarda dînî teskilât mensuplarının hepsi imtihanla vazifeye alınıp, icâzetnâmeleri vardı. Dînî teskilât mensupları basta pâdisâh olmak üzere, herkesten hürmet ve saygı görürlerdi. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ve Ehl-i beyte çok hürmetkâr olan Osmanlı sultanları, Resûlullah efendimizin neslinden gelenler için Nakib-ül-esraflık müessesesini kurdular. Peygamberimizin kızı Fâtîmâtü'z-Zehra ile amcaoglu ve dâmâdi hazret-i Ali'nin oğullarından hazret-i Hüseyin'in soyundan olana Seyyid, hazret-i Hasan'in soyundan olana Serif denir. Nakibül-esrâflar, bu mübârek insanların haklarını korumak, adlarını, âilelerini, evlâdlarını ve bulundukları yerleri, işlerini kaydetmek ve dâvâlarına bakıp, sicillerini tutmakla vazifeliydi. Nakib-ül-esrafin vekili olan Nakib-ül-esraf kaymakamı ve alemdar adında yardımcısı vardı.

NİŞANCI

Osmanlı devlet teskilatında, divan-i hümayunda bulunan önemli vazifelilerden biri. Padisahın imzası demek olan "tugra"yı çekmekle görevli olan Nisancı, bazı tarihi kaynaklarda ve vesikalarda "muvaakkî, tevkiî ve tugraî" isimleriyle de anılır. Padisahın emrini havi olan ve bastarafına tugra çekilmiş vesikalar, Osmanlı teskilat dilinde "nisan-i serifi sultani, nisan-i hümayûn, tugra-i garrâ-i hakani, tevhi-i hümayun, tevhi-i refî" gibi isimlerle anılır, ancak yaygın olarak bu evraklar kısaca nisan olarak isimlendirilirdi. Ayrıca Nisancılar, devletin kanunlarını iyi bilen, eski ile yeni kanunları ve ser'î hukukî kanunları birlikte telif edebilmesi hasebiyle divanda yeri geldikçe görüşü alınır ve "turakes-i ahkâm, tugra-i serif hizmetlisi, müftî-i kanun" olarak isimlendirilirdi.

İslâmiyetin ilk devirlerinde, halifelere verilen istidallara, devlet reisi tarafından verilen cevaba, "tevhi" denilirdi. Osmanlı devletindeki hatt-i hümayun demek olan bu serhleri, divandaki katiplerin bası yazardı. Hz. Ömer (r.a.) istidalları (dilekçeleri) bizzat kendisi cevaplandırirdi. Amr İbn As'a verdiği bir cevap da ise şöyle yazmışlardı: "Emirin senin hakkında nasıl olmasını istiyorsan sen de halk hakkında öyle ol". Tevhîler aynı zamanda devlet başkanının imzasını tasdiginden, geçen zaman içinde özel şekiller almışlardır. Abbasilerden itibaren, tevhi yazılma işi için "divanü'l-insa" denilen daire kurulmuştur. Bu daire, Büyük Selçuklu Devleti'nde Türkçe olan tugra kelimesi kullanılarak "divanü't-tugra" ismini almıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Büyük Divan'da bulunan ve arazi defterlerine bakan ve dirlik tevcih beratlarını hazırlayan dairenin başkanına "Pervaneci" denilmiştir. Bu memur, Osmanlı teskilatındaki Nisancıya tekabül etmekteydi. Uygur ve Karahanlı Devletlerindeki "ulug bitigci" de aynı işlerle vazifeli memur idi.

Osmanlı devletinde, nisancıların Orhan Gazi zamanından itibaren, bu padisaha ve haliflerine

ait berat ve tugralarin mevcudiyeti ile anlasilmektedir. Nisanci kelimesi, Sultan İkinci Murad devrinde, arabca müvekkî' nin yerine kullanilmaya baslanmistir.

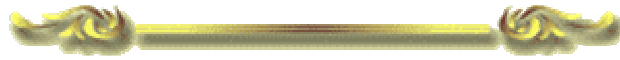
Nisanci'ya ait ilk topluca bilgiye Fatih Kanunnâmesi'nde rastlanir. Kanunnâmeye göre, merkezde vezirlik, kadiaskerlik ve bas defterdarliktan sonra en yüksek memuriyet nisancilik idi. Devletin disari ile yazismasini temin ve tugra çekmek,'en basta gelen vazifesi idi. Divan toplantilari esnasinda diger yüksek memurlarla beraber çadirda oturur, Divan'dan sonra verilen yemekte vezirler ve defterdarlarla,ayni sofrada otururdu. Nisancilik vazifesine, edebî sahsiyetlerden ve âlimlerden tayin yapilmasi usûldendi ve bu sebeble nisanciliga en çok müderrisler getirilirdi.

Tesbit edilebilen ilk, nisanci olan Muhammed Asgarü'l-cezerî'den itibaren, bu memuriyette vazife yapan bütün nisancilar, devletin nizamlarina, teskilatina ve müesseselerine dair kanunlarin toplanmasinda, nesredilmesinde baslica rolü oynadilar. Gerçekten, Leyszâde Mehmed b. Mustafa, Fatih Kanunnâmesi diye bilinen Kanunnâme-i Âli Osman'in bir araya getirilmesinde ve yazilmasinda en büyük pay sahiplerindendir. Nisancilik vazifesinde bulunanlarin teskilatfri isleyisine diger bir katkilari da, divandan çikan ferman'larin tertip, imla ve insa tarzlarinda koyduklari kaidelerdir. Konulan bu kaideler, bu nisancilarin haleflerince de aynen tatbik edilmistir. Meselâ, Tacîzâde Cafer Çelebi, Koca Nisanci Celâlzâde Mustafa Çelebi, Ramazanzâde, Okçuzâde, Hamza Pasa'nin kendilerine mahsus ferman ve mensur yazis tarzlar i vardir.

Onyedinci asir sonlarinda kaleme alinmis Tevhî Abdurrahman Pasa Kanunnâmesinde, Nisancilara mahsus olan kiyafe't söyle tarif edilmektedir. Mücevveze sarik sarar, sof üstlük, lokmali kutnî, iç kaftani ve orta abayi giyer, orta raht vururdu. Ayrica bu kanunnamede Nisancilarin 400 akçelik haslari oldugu ye Sadr-i â'zamlar her vakit görülebildikleri kayitlidir. Bundan baska Eflak-Bogdan voyvodaliklari ile Erdel Kralinin tevcihinden dolayi muayyen bir gelirleri mevcuttur.

Osmanli merkez teskilatindaki bu mühim memuriyet, 1836'da kaldirildi. Yerine getirildigi görevler de defter eminligine devredildi. Önemli fermanlara Bab-i âlî, diger fermanlara ise defter eminliginde Tugra-nüvis denilen memurlar tarafından tugra çekilmeye baslandi. 1838'de ise tugra-nüvislik de kaldirildi ve Bâb-i âli ile birlestirilerek tugra çekme isi, Bâb-i âli dairelerinde yapilmaya baslanildi. Daha sonra, nisancilik sadece paye olarak verildi.

Tazminattan sonra ise, nisanciligin vazifeleri birkaç memuriyete dagitildi. Asli vazifeleri Mabeyn baskatipligi ile Hariciye nazirligina, diger önemsiz vazifeler ise maliye ve defteri hakanî dairelerinde yerine getirilmege baslandi.

CÜLUS BAHŞİŞİ

Cülus, Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahlığa seçilen şehzadenin padişahlığının ilan edilmesi için yapılan törene verilen addır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda törenler arasında önemli bir yeri olan Cülus-i Hümayun'un kökü, Türk törelerine ve İslam kültürüne dayanmakta ve Oğuz töresinin izlerini taşımaktadır.

Cülus Ba

Sultan II. Mahmud tahta çıktığı günden beri yeniçeri ocagini ortadan kaldırmak, yerine modern bir ordu teşkilatı kurmak için uygun ortam bekliyor ve engel çıkarması muhtemel kurum veya kişileri denetim altında tutarak hazırlanıyordu. Amcası III. Selim'in kurduğu Nizam-i Cedid, hep aynı engele, yeniçeri ocagi engeline çarpmış ve tam bir reform sağlanamamıştı.

Kapıkulu ocagının, yani maaşlı askerlerin asıl kitlesini oluşturan yeniçerilerin üç saltanat dönemi sırasında gösterdikleri disiplinsizlik, alçaklık ve küstahlık yüzünden Kirim, Basarabya, Bogdan ve Eflak Ruslar'a kaptırılmıştı. Ayaklanan Rumlar'ı da onlar değil ancak Mısır'dan gelen İbrahim Paşa'nın modern askerî birliği sindirmişti. Ama Rumlar bütün Avrupa'dan destek görerek mücadeleyi sürdürüyordu. Yeniçerilerle isyana bastırmak mümkün olamayacaktı.

Sultan II. Mahmud ordudaki yeniliği bu defa bir "Eskinci Ocagi" kurarak başlattı. Eskinci ocagi genel anlamıyla savaşa katılan vurucu sipahi gücünü oluşturuşordu. Yeni ocakta bunlar modern eğitim göreceş ve zaman içinde bütün ordu yeni sisteme bağlanacaktı. 25 Mayıs 1825'te ve yeniçeri ocagi dışında kurulan bu muallem (talimli) eskinci sınıfına ilk safhada 7.650 asker alındı. Yeniçeri ocagini kuskulandırmamak ve tepkilerini yatıştırmak için, bunların yeniçeri ortalarındaki gönüllülerden oluşturulacağı söylendi. Padişah, yeniçeri ocagının basına, güvendiğı ve samimi olarak yenilik taraftarı kumandanlarını getirmişti. Zaten, basta seyhülislam olmak üzere ulema da yenilik taraftarıydı ve onlarla birlikte yeniçerilerden yaka silkiyordu.

Eskinci ocagi modern şekliyle yeniden kurulduktan sonra 11 Haziran 1826'da Sadrazam Mehmed Paşa ile diğer erkânın ve ocagin ileri gelenlerinin katıldığı bir kurulda, 46 maddelik bir lâyiha okunup kabul edildi. Bununla, yeni ocagin kuruluş sebepleri ve statüsü açıklanmış oluyordu.

Yeniçerilerin ayaklanması gecikmedi. 14 Haziran 1826 gecesini Etmeydani'nda toplanmaya başladılar. Sabaha kadar binlercesi bir araya gelmişti, önce, yenilik taraftarı ve padişahın güvendiğı bir kumandan olan ağaları Celaleddin Ağa'yi öldürmek için onun sarayını bastılar. Celaleddin Ağa o gün onu epeyce yoran işlerden sonra uyumak için rahatsız edilmeyeceğı gizli bir odaya çekilmişti. Asiler onu bulamadılar. Camları, kapıları ve eşyaları kırıp dökerek oradan ayrıldılar. Celaleddin Ağa kurtulmuştu. Kimseye görünmeden sultanın huzuruna çıktı ve isyanın başladığını bildirdi.

Kısa zamanda devlet büyükleri de duydu ayaklanmayı. Padişah Besiktas'taki sarayından saltanat kayığına binerek Topkapı'ya hareket etti. Sadrazama ve seyhülslama haber göndererek onları saraya çağırırmışti. Sadrazam da, kuvvetleriyle şehrin dışında bekleyen Anadolu ve Rumeli muhafızlarına şehre girmelerini emretti.

Devlet erkânı sarayın geniş bir salonunda padişahi bekliyordu. Çok beklemediler. Padişah kilicini kusanmış bir halde kapıda görününce heyecanla ayağı fırlayıp el bağladılar.

Sultan Mahmud hemen konuya geçerek onlara şöyle hitap etti:

"- Tahta çıktığım günden beri kanun, seriat ve ananeden ayrılmadım. Böyle hareket etmek benim vazifemdi. Bana Cenab-ı Hakk'ın emaneti olan milletimi ve tebami siyasetim altında ne kadar gayret eylediğim herkesin malûmudur. Yine bilirsiniz ki onsekiz yıllık saltanatımda yeniçeriler defalarca isyan ve tırgan ettiler. En uysal sabırları bile asan hareketlerine, eskiyalıklarına tahammül gösterdimse, bu, kan dökülmesinden çekindiğim içindi. Onlara bu kadar ihsan ettim, müsamaha gösterdim, İhsanlarıma garkolan ocak, yeni askerini yazılmasına rıza gösterdiği halde yine ayaklandı. Devletin bekası için şart olan bu yeni orduya karşı harekete geçti. Sözlerini yine tutmadılar, yeminlerini bozdular. Bu yaptıktan huruç alessultan (sultana karşı ayaklanma) değil midir? Mesru hükümdarlarına karşı ihtilâl eden bu taifeye ne yapmak gerektir? Bu hainlerin cezalandırılması için göze alamayacağım

tedbir yoktur. Kitalden de katliamdan da çekinmem. Siz ne dersiniz?.."

Ulema cevâp verdi:

"- Seriat âsilere karsi savasilmasini ister. Kur'an-i Kerim söyle den Eger adaletsiz ve merhametsiz insanlar kardeslerine saldirirlarsa, bunlara karsi mücadele edin ve onlari ilâhî Kadi'ya gönderin!".

Bir iki kisi de ihtiyatli hareket edilmesini tavsiye etmist. O zaman müderrislerden Abdurrahman Efendi hiddet ve heyecanla söyle dedi:

"- BU devletin devam ve bekasi takdir-i ilâhî ise, isyan eden habisleri vurur, mahvederiz, degilse, biz de bu devletle beraber gideriz. Baska bir ihtimal kaldi mi?".

Abdurrahman Efendi sözünü bitirirken elindeki tespihi masanın üzerine siddetle vurmus, tespih kopmus ve kehribar taneleri mermer zemin üzerine dagilmisti. Herkes heyecan, rikkat ve kararlilik içindeydi. Aglayanlar da vardi. Padisahin gözleri de yasarmisti.

Salondakiler padisahtan Sancak-i Serif çikarmasini rica ettikten sonra, âsilerin üzerine yürümeye baslayacaklari sirada, padisah: "Ben de gerçek müminlerle birlikte savasmaya ve bana isyan eden hainleri cezalandirmaya gidecegim" dedi Fakat yanindakiler yalvardilar: "Padisahimizin bir avuç serseri âsinin önüne çikarak yüce varligini tehlikeye sokmasi dogru degildir. Sancak-i Serif çikarilsin, devletin selameti için dualarini esirgemesin, bu bize yeter" dediler.

Padisah ısrarlar karsisinda kararından caydi. Yanindakilerle birlikte Hirka-i Serif dairesine giderek Sancak-i Serif kendi eliyle çikarip seyhülislam ve sadrazama vererek:

"Iste Sancak-i Serif, Sultanahmet meydanina dikilsin!" dedi.

Tellallar ve mübasirler, kendilerini âsilere belli etmeden karari halka duyurdular. Kisa zamanda sarayin önünde büyük bir kalabalik toplanmist. Müderris Ahiskali Ahmed Efendi sancak altında toplananlari costuran bir konusma yapti Silahi olmayanlara sarayin cephaneliginden çikarilan kiliçlar, barut ve kursunlar dagitildi. 3500 kadar Enderun öğrencisi de oradaydi ve bunlar "yenmek veya ölmek!" diye bagiriyorlardi.

Hemen hemen bütün Istanbulcular Sancak-i Serif altında yeniçerilere karsi toplanmist. Aralarinda kadınlar da vardi ve bu Osmanli tarihinde ilk defa görülüyordu.

Yeniçeri ocagi disinda bütün ocaklar padisaha bagliliklerini bildirdiler. Bu askerlere (Yeniçeri ocagindan olmayan askerlere) padisahin sadik pasalari kumanda ediyordu. Tophaneden çikarilan bataryaların basinda topçu yüzbasisi Karacehennem Ibrahim Aga vardi Izzet Pasa ile Aga Hüseyin Pasa da, muazzam sivil kalabaligi peslerine takarak Etmeydani'na girdiler.

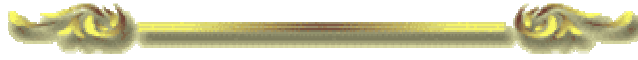
Yeniçeriler Etmeydani'ndaki kislalarının kapisini kapamis, büyük ve güçlü bir kale haline dönüştürdükleri binanın iç kısmına çekilmislerdi. Buradan disariya kursun yagdiriyor ve agiza alınmayacak küfürler savuruyorlardi. Simdiye kadar o ocaga, o kislaya yeniçerilerin izni olmadan kimse girememis, girenler sag çikmamis ve yeniçeriler her zaman isteklerini kabul ettirmislerdi.

Hüseyin Pasa kapiya iyice yaklasarak yeniçerilere teslim olmalarini, padisahin nedamet getirecek olanlari bagislayacagini bildirdi. Böyle bir anlasma teklifini belki halk da isterdi. Fakat içeriden cevap olarak küfürden baska bir sey duyulmadi. Bunun üzerine top atislariyla kapilar parçalandi. Bundan sonra Hüseyin Pasa. içerdekiler duyacak kadar sesini yükselterek topçulara: "Ates etmeyin, bekledigimiz barut gelmedi" dedi. Bunu duyan yeniçeriler kapinin

arkasında korkusuzca toplanarak küfürlerine devam ettiler. Fakat bu bir savaş hilesiydi. Hüseyin Paşa hemen topçulara döndü ve 'ates!' emrini verdi. Az sonra da Karacehennem İbrahim Ağa, topugundan Kursunla yaralanmış olmasına rağmen askerlerinin basında kışladan içeri daldı.

Aksama doğru yeniçeri direnişi tamamen kırılmış, 6000'i öldürülmüştü. Ertesi gün İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılan 20 bin kadar yeniçeri ve onlarla birlik olan kabadayı yakalandı, hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldı. Artık yeniçeriler ve yeniçeri ocacı yoktu (15 Haziran 1826).

Yeniçeri ocagının kaldırılması Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biridir. Yenileme hareketinin en önemli adımı sayılır. Bu olay tarihimizde "Vak'a-i Hayriye=Hayirli olay" diye anılır.

EMANET-İ MUKADDES

Kutsal emanetler anlamına gelen Emanat-ı Mukaddes, Topkapı Sarayı'nın hazine dairesinde saklanmakta olan, kutsal olarak bilinen kişilere ait eşyalar için kullanılır.

Bu eşyalar; üzerinde Hz. Muhammed'in ayak izinin bulunduğu bir taş, Hz. Muhammed'in bir dişi, Hırka-i Şerif, ya da Hırka-i saadet denilen Hz. Muhammed'in hırkası, Hz. Muhammed'e ait bir çift nalın; bir seccade, sancak yay, biri Hz. Şuayb'ın iki asa, Hz. İbrahim'im kazanı, Hz. Davud'un kılıcı, Hz. Nuh'un tenceresi, Hz. Yusuf'un gömleği, 4 Halifenin sarkıları, İmam Hüseyin'in gömleği, Hz. Ebubekir'in seccadesi, Halife Osman'ın elyazısı ile bir Kur'an-ı Kerim, Cafer Tayyar'ın kılıcı, Halit bin Zeyd'in kılıcı, Kabe'nin anahtarı ve bunların dışında kutsal olduğu bilinen kişilere ait bazı altın eşya ve silah.

ENOSİS

Birleşme anlamına gelmektedir. Kıbrıs Adası'nın Yunanistan ile birleşmesi dileğini belirtmekte kullanılan bir deyimdir. Yunanistan ve Kıbrıs Rumları arasında benimsenen Enosis, Megalo İdea düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1960 yılında yapılan bir anlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantisi altında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.

Enosis genel olarak bu duruma göre uluslararası hukuka aykırı bir siyasi tutum olarak değerlendirilmektedir.

ETNİK-İ ETERYA

Emanuel Ksantos tarafından, 1814 yılında, Yunan Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık hareketini gerçekleştirmek için kurulmuştur. Özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları kızdırmak amaçlı bir toplantı düzenleyen cemiyet, daha sonra şu karaları almıştır :

- 1- Merkezi Atina'da bulunan Filomos Cemiyeti, Etnik-i Eterya'ya bağlanarak, bu cemiyetin batı kültürü almış Yunan gençlerinden yararlanılacak
- 2- Örgütlenebilmek için gerekli maddi olanakların sağlanması yolunda yeni ticaret şirketleri açılacak
- 3- Rum tüccarlarının, ünlü ve etkili ailelerin, kilisenin tanınmış din adamlarının örgüte katılması sağlanacak.

Bu kararlarda birleşen cemiyetin başına 12 Nisan 1820 tarihinde yapılan toplantıda, Çar Aleksandr'ın yaveri Aleksandr İspilanti getirildi. Eflak, Boğdan hareketlerinde, Mora (1821) ve Girit ihtilallerinde (1897) etkin rol oynayan Etnik-i Etery, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma döneminde asıl amaçlarından saparak "Megalo Idea" (Büyük Yunanistan) fikrini savunarak emperyalist bir nitelik kazanmışlardır.

FETRET DEVRİ

Fasıla-i Saltanat olarak da bilinir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (28 Temmuz 1402) yenilmesiyle başlayan bu döneme, kardeşleriyle girdiği mücadeleye başarılı olarak yönetimi yeniden ele geçiren Mehmed Çelebi son vermiştir.

Ankara Ovası'nda yapılan savaşın kötüye gittiğini gören Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, yanına Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Murad Paşa ve yeniçeri ağası Hasan Ağa ile birlikte kendine bağlı olan birlikleri de yanına alarak Edirne'de saltanatını ilan etti.

Savaşa katılan diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir'de, Çelebi Mehmed ise Amasya'da kendi hükümdarlıklarını ilan ettiler. Yıldırım Bayezid ile birlikte Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) Timur'a tutsak düştüler.

Timur, zaferden sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kalarak Osmanlı topraklarını yağmaladı. Anadolu'da daha önceden bulunan ancak Osmanlı topraklarına katılan eski Anadolu Beyliklerini yeniden canlandırdı. Osmanlı topraklarını ise 4 şehzade arasında paylaştırarak Anadolu'dan çekildi. Böylece Osmanlı Toprakları bölünmüş oldu.

Şehzadelerden ilk olarak Mehmed Çelebi harekete geçti. Orta Anadolu'daki Türkmen beylerini safdışı bırakarak güçlü bir Türkmen ordusu kurdu. İlk çarpışma ise Musa Çelebi ile İsa Çelebi arasında Bursa'da meydana geldi. Musa Çelebi Bursa'yı alarak hükümdarlığını ilan ettiyse de kısa bir süre sonra İsa Çelebi Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Bu olay şehzadeler arasındaki mücadelenin kızışmasına yol açtı. Çelebi Mehmed, diğer kardeşlerini safdışı bırakarak Osmanlı İmparatorluğunu yeniden bir birlik altında toplamıştır.

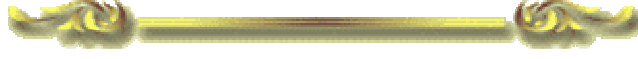
HİLAFET

Birinin yerine geçme anlamına gelmektedir. Hilafet aynı zamanda Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bütün müslüman milletlere önderlik etme ve islam şeriatının koruyuculuğu görevidir. Hz. Muhammed devlet yönetimiyle din yönetimini elinde bulundurduğundan dolayı imam ünvanını da taşıyordu. İmamlık görevine "**imamet**" denilmekteydi. Zaman içerisinde imamet ile hilafet kelimeleri aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

HİLAFETİN KALDIRILMASI 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile, Sultan-Halife gibi, çifte görevi olan Osmanlı hükümdarının elinden egemenlik hakları, devlet yetkileri alınmıştır. Eski Osmanlı hükümdarına sadece, dini başkanlık yetkileri tanınmıştır. Hükümet, TBMM'nin seçtiği Halife Abdülmecid Efendi'den, sadece Müslümanların Halifesi ünvanını kullanmasını, gösterişli hareketlerde bulunmamasını istemiştir. Abdülmecid, halife seçildikten sonra kendisine verilen talimata aykırı olarak, "Halife-i Müslimin" ünvanından başka sıfat ve ünvanlar taşıyarak, Cumhuriyet hükümetinin talimatı dışına çıkmıştır.

Bazı politikacılar ise; "Hilafet aynı hükümdardır, hilafetin hukuk ve görevini iptal etmek hiç kimsenin hiç bir meclisin elinde değildir" diyerek, Halife'yi, Padişah gibi yasatmak istiyorlardı. Bu durum halifelik kurumu hakkında bir an önce önlem alınmasını gerektiriyordu. Fakat Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik kaldırılması için zorlayan önemli sebep, Halife mevcut oldukça Türkiye'de yapılması zorunlu olan sosyal ve laik karakterdeki devrimlerin yapılamayacağı idi.

3 Mart 1924 tarihli, "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-i Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti memalik-i hariciyesine çıkarılmasına dair kanun"la hilafet kaldırılmıştır. Böylece, yeni Türkiye önemli bir adım daha atmıştır. Hilafetin kaldırılmasının Türkiye'de ve dünyada geniş yankıları olmuştur. Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 günü, bir diğer kanunla da Ser'iye ve Evkaf Vekaleti (Bakanlığı) kaldırılmıştır. Ser'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması sonucu, bu vekalet tarafından yönetilen okullar ve medreseler de kaldırılmıştır. Ayrıca aynı gün, Erkan-i Harbiye-i Umumiye vekaleti de kaldırıldı. Böylece ordu siyaset çatışmasının önüne geçilmiş oldu. Tevhid-i Tedrisat kanunu da o gün kabul edilmisti.

KADILIK KURUMU

Kadı, İslam hukukunda yargıca verilen ad. Şer-i esaslara göre davaları ve uyuşmazlıkları çözmekle görevli olan kişi.

Kadılar veliy-ül-emr tarafından tayin edilirdi. Batılılaşma yolundaki değişimlerden sonra, laik yargı organları kurulmuştur. Bunu sonucunda yargı, İslami ve laik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadılık, Cumhuriyetten sonra tamamen laik hukuk sistemine geçilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

SURRE-İ HUMAYUN

Osmanlı Devleti'nde her yıl Surre denilen para ve armağanların İstanbul'dan Haremeyn'e (Medine ve Mekke) götürülmesi için düzenlenen alay.

Surre'nin gönderilmesinden sorumlu kişiye darü's-saade ağası denirdi. Surre-i Humayun her yıl Recep ayının girmesiyle başlar, 12 recep günü surrenin yola çıkarılmasıyla sona ererdi. O gün padişahın da törenlere katılmasıyla surre-i humayun Üsküdar'dan uğurlanırdı. Surre-i Humayun'a, geçtikleri yerden Hacca gitmek isteyen kişilerde katılırdı.

Surre-i Humayun'un Şam'a ulaşmasından sonra surrenin götürülmesinden sorumlu surre emini, görevi Şam beylerbeyine devreder, beylerbeyi de surreyi Mekke'ye ulaştırarak dağıtımını sağlardı. Surre'nin dağıtımı yapıldıktan sonra Mekke şerifinin teşekkür ve dua mektubu, müjdecibaşı aracılığı ile padişaha iletilirdi.

Surre Tanzimat döneminden sonra Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'ndan yola çıkmıştır. Daha sonraları Hicaz Demiryolu'nun yapılmasıyla bu yol kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Şam'a gönderilen surre, yenilgiyle sonuçlanan savaş sonrasında İstanbul'a geri gelmiş ve bu gelenek böylece sona ermiştir.

ŞURA-YI DEVLET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde yasa ve tüzük tasarılarını hazırlayan, idari yargı görevi gören danışma kurulu. Bugünkü Danıştay'ın temelini oluşturur.

Bir tür ulusal meclis konumunda olan Şura-yı Devlet, resmi olarak 10 Mayıs 1869'da açılarak, 28'i müslüman, 13'ü diğer dinlerden olmak üzere 41 üyesi ve Mithat Paşa başkanlığında göreve başlamıştır.

Şura-yı Devlet'in görevleri şunlardır :

- 1- Her türden yasa ve tüzük tasarılarının hazırlanması ve incelenmesi
- 2- Hükümetin ilettiği idari sorunların görüşülmesi ve karar bağlanması
- 3- İdare ile yargı makamları arasında çıkan uyuşmazlıkların çözüm yerinin belirlenmesi

4- Yürürlükte olan yasa ve tüzüklerdeki sorunların yorumlanıp açıklanması

5- Padişah ya da hükümet tarafından yargılanması istenen devlet memurlarının yargılanması

6- Padişah ve nazırların yönetime ilişkin sorularının incelenip yanıtlarının hazırlanması.

Şura-yı Devlet reisi, daire reisleri ve şura başkatipi padişah tarafından atanırdı. Genel kurul yılda bir kez toplanarak meclis bütçesini hazırlar, yıllık çalışmaları planlardı. Genel kurulda alınan kararla gizli oyla alınırdı.

Şura-yı Devlet, 15 Şubat 1872'de yapılan değişiklikle Tanzimat, Muhakemat ve Dahiliye daireleri olmak üzere 3'e ayrıldı. Böylece Şura-yı Devlet başkanı "nazır" ünvanı olarak Meclis-i Vükela üyesi oldu. Şura-yı Devlet 1876'da Kanun-ı Esasi ile yargı ile ilgili görevleri kaldırılmış, Cumhuriyet'in ilanı ile de "Danıştay" sanı ile göreve devam etmiştir.

TAKVİM-İ VEKAYİ

İstanbul'da önceleri haftalık, daha sonra düzensiz aralıklarla yayımlanan ilk Türkçe resmi gazetedir. Umur-u dahiliye, umur-u hariciye, mevad-ı askeriye, fûnun, tevcihat-ı ilmiye, ticaret ve es'ar olarak altı bölümden oluşan gazete Fransızca, Arapça, Rumca ve Ermanice dillerine çevriliyordu. Halkı eğitmek ve devlet kararlarını duyurmak amacıyla çıkarılmıştır (1 Kasım 1831 - 4 Kasım 1922).

1808 yılında Sultan II. Mahmud'un emriyle, Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin merkez binasında (Bab-ı Seraskeri) askasındaki bir konakta kurulan Takvim-i Amire'de basılmaya başlandı. Gazete, Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetiminde, Babiali'den çeşitli kamu görevlilerinin yazar kadrosunu oluşturmasıyla çalışmalarına başladı. 26 Ekim 1831'de gazeteyi tanımak amacıyla yayımlanan iki sayfalık bir broşüre göre Takvim-i Vekayi habercilik yapacak, halkı eğitecek ve devletin uygulamalarını duyurarak bunlara uyulmasını sağlayacaktı.

Önceleri haftada bir yayınlanması öngörülen Takvim-i Vekayi ilk aylarda düzenli olarak, daha sonraları ise uzun bir süre düzensiz olarak çıktı. Osmanlı Devleti'nin çokuluslu olması nedeniyle Fransızca, Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice olarak çıkan gazete Umur-ı Dahiliye (iç haberler), umur-ı hariciye (dış haberler), mevad-ı askeriye (askeri işler), fûnun (bilimler), tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanmaları) ile ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar) olmak üzere altı bölümden oluşmaktaydı.

1860'dan sonra yalnızca resmi belge, tüzük ve duyuruları yayımlanan, 1878'de 2119. sayısından sonra yayımına ara veren gazete, 1891-92'de yeniden yayımlanmaya başladı. Ama padişahın nişan vermesini konu alan bir resmi bildirimde "nişan itası" ifadesi yerine "nişan hatası" olarak dizilince, II. Abdülhamid'in buyruğuyla kapatılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) kısa bir süre sonra yeniden yayımlanmaya başladı ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922) sonuna kadar İstanbul hükümetinin varlığı sona erinceye kadar yayımını sürdürdü.

Osmanlı vezirleri

Padişahlar	Sadrazamlar
I. Osman	Orhan Gazi Alaüddin Paşa (İlk sadrazam) Gündüz Alp (İnönü Beyi) Hasan Alp (Yarhisar Beyi) Turgut Alp (İnegöl Beyi) Konur Alp Abdurrahman Gazi Samsa Çavuş

	Köse Mihal Gazi Yutulmuş Birader Ak Temür (Osman Gazi'nin torunudur) Karamürsel Akçakoca Saltuk Alp Taz Ali Akbaş Mahmut Alp Karaoğlan Kara Tekin Candarlı Mevlana Kara Halil Aydoğdu
Orhan	Alaüddin Paşa Süleyman Paşa Mahmutoğlu Nizamüddin Paşa Hacı Paşa Sinanüddin Yusuf Paşa
I. Murad	Sinanüddin Yusuf Paşa Çandarlı Kara Halil Hayreddin Çandarlı Ali Paşa
I. Bayezid	Çandarlı Ali Paşa
I. Mehmed	Osmancıklı İmam-zade Halil Paşa Çandarlı İbrahim Paşa Amasyalı Bayezid Paşa
II. Murad	Amasyalı Bayezid Paşa Çandarlı İbrahim Paşa Amasyalı Hızır Danişmendoğlu Koca Mehmed Nizamüddin Paşa Çandarlı Halil Paşa
II. Mehmed	Çandarlı Halil Paşa Mahmud Paşa Rum Mehmed Paşa İshak Paşa Gedik Ahmed Paşa Karamani Mehmed Paşa
II. Bayezid	İshak Paşa Davud Paşa Hersek-zade Ahmed Paşa Çandarlı İbrahim Paşa Mesih Paşa Hadım Ali Paşa Koca Mustafa Paşa
I. Selim	Koca Mustafa Paşa Hersekzade Ahmed Paşa Dukakinoğlu Ahmed Paşa Hadım Sinan Paşa Yunus Paşa Piri Mehmed Paşa
I. Süleyman	Piri Mehmed Paşa İbrahim Paşa Ayas Mehmed Paşa Lütü Paşa

	Hadım Süleyman Paşa Rüstem Paşa Kara Ahmed Paşa Semiz Ali Paşa Sokullu Mehmed Paşa
II. Selim	Sokullu Mehmed Paşa Semiz Ahmed Paşa Lala Mustafa Paşa Koca Sinan Paşa Kanijeli Siyavuş Paşa Özdemiroğlu Osman Paşa Mesih Paşa Ferhad Paşa
III. Murad	Sokullu Mehmed Paşa Semiz Ahmed Paşa Koca Sinan Paşa Kanijeli siyavuş Paşa Özdemiroğlu Osman Paşa Mesih Paşa Ferhad Paşa
III. Mehmed	Ferhad Paşa Koca Sinan Paşa Lala Mehmed Paşa Damad İbrahim Paşa Cığala-zade Sinan Paşa Hasan Paşa Cerrah Mehmed Paşa Yemişçi Hasan Paşa
I. Ahmed	Malkoç Ali Paşa Lala Mehmed Paşa Derviş Mehmed Paşa Kuyucu Murad Paşa Nasuh Paşa Öküz Mehmed Paşa Halil Paşa
II. Osman	Halil Paşa Kara Mehmed Paşa Güzelce Ali Paşa Ohrili Hüseyin Paşa Dilaver Paşa
IV. Murad	Kemankeş Kara Ali Paşa Çerkes Hasan Paşa Müezzinzade Hafız Ahmed Paşa Halil Paşa Hüsrev Paşa Topal Recep Paşa Tabanı Yassı Mehmed Paşa Bayram Paşa Tayyar Mehmed Paşa Kemankeş Kara Mustafa Paşa
İbrahim	Kemankeş Kara Mustafa Paşa Civan Kapıcıbaşı Sultanzade Semin Mehmed Paşa Salih Paşa

	Kara Musa Paşa Hezarpare Ahmed Paşa Mehmed Paşa
IV. Mehmed	Sofu Mehmed Paşa Kara Murad Paşa Melek Ahmed Paşa Siyavuş Paşa Gürcü Mehmed Paşa Tarhuncu Ahmed Paşa Derviş Mehmed Paşa İpşir Mustafa Paşa Süleyman Paşa Deli Hüseyin Paşa Zurnazen Mustafa Paşa Boynueğri Mehmed Paşa Köprülü Mehmed Paşa Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kara İbrahim Paşa Sarı Süleyman Paşa Siyavuş Paşa
II. Süleyman	Siyavuş Paşa Nişancı Mehmed Paşa Bekri Mustafa Paşa Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa
II. Ahmed	Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa Arabacı Ali Paşa Çalık Ali Paşa Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa Sürmeli Ali Paşa
II. Mustafa	Sürmeli Ali Paşa Elmas Mehmed Paşa Amcazade Hüseyin Paşa Dalataban Mustafa Paşa Rami Mehmed Paşa
III. Ahmed	Kavanoz Nişancı Ali Paşa Enişte Hasan Paşa Kalaylıkoz Ahmede Paşa Baltacı Mehmed Paşa Çorlulu Ali Paşa Köprülü-zade Damad Numan Paşa Baltacı Mehmed Paşa Ağa Yusuf Paşa Silahdar Süleyman Paşa Hacı Halil Paşa Nişancı Mehmed Paşa
I. Mahmud	Damad Mehmed Paşa Kabakulak İbrahim Paşa Topal Osman Paşa Hekimoğlu Ali Paşa Gürcü İsmail Paşa Seyyid Mehmed Paşa Muhsin-zade Abdullah Paşa Yeğen Mehmed Paşa

	Hacı İvaz Mehmed Paşa Nişancı Hacı Ahmed Paşa Hekimoğlu Ali Paşa Seyyid Hasan Paşa Tiryaki Hacı Mehmed Paşa Boynueğri Seyyid Abdullah Paşa Mehmed Emin Paşa Bahir Mustafa Paşa
III. Osman	Bahir Mustafa Paşa Hekimoğlu Ali Paşa Başdefterdar Naili Abdullah Paşa Bıyıklı Ali Paşa Mehmed Said Paşa Bahir Mustafa Paşa Koca Ragıp Mehmed Paşa
III. Mustafa	Koca Ragıp Mehmed Paşa Hamza Hamid Paşa Bahir Mustafa Paşa Muhsin-zade Mehmed Paşa Hamza Mahir Paşa Hacı Mehmed Emin Paşa Moldovancı Ali Paşa İvaz-zade Halil Paşa Silahdar Mehmed Paşa Muhsin-zade Mehmed Paşa
I. Abdülhamid	Muhsin-zade Mehmed Paşa İzzet Mehmed Paşa Derviş Mehmed Paşa Darendeli Cebecizade Mehmed Paşa Kalafat Mehmed Paşa Seyyid Mehmed Paşa İzzet Mehmed Paşa Hacı Yeğen Mehmet Paşa Halil Hamid Paşa Şahin Ali Paşa Koca Yusuf Paşa
III. Selim	Koca Yusuf Paşa Meyyit Hasan Paşa Gazi Hasan Paşa Çelebizade Şerif Hasan Paşa Koca Yusuf Paşa Damat Melek Mehmed Paşa İzzet Mehmed Paşa Yusuf Ziyaüddin Paşa Hafız İsmail Paşa İbrahim Hilmi Paşa
IV. Mustafa	İbrahim Hilmi Paşa Çelebi Mustafa Paşa
II. Mahmud	Alemdar Mustafa Paşa Memiş Paşa Yusuf Ziyaüddin Paşa Laz Ahmed Paşa Hürşid Ahmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa

	Derviş Mehmed Paşa Seyyid Ali Paşa Benderli Ali Paşa Hacı Salih Paşa Hamdullah Paşa Ali Paşa Mehmed Said Galip Paşa Benderli Selim Sırrı Paşa İzzet Mehmed Paşa Reşid Mehmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa
I. Abdülmecid	Koca Hüsrev Mehmed Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa İzzet Mehmed Paşa İbrahim Sarım Paşa Mustafa Reşid Paşa Mehmed Emin Rauf Paşa Damad Mehmed Ali Paşa Mustafa Naili Paşa Mehmed Emin Ali Paşa Mehmed Ali Paşa Mehmed Emin Paşa Mehmed Rüştü Paşa
Abdülaziz	Mehmed Emin Paşa Ali Paşa Mehmed Fuad Paşa Yusuf Kamil Paşa Mütercim Rüştü Paşa Mehmed Emin Ali Paşa Mahmud Nedim Paşa Mithat Paşa Ahmed Esad Paşa Mehmed Rüşdü Paşa Hüseyin Avni Paşa Esad Paşa
II. Abdülhamid	Mütercim Rüştü Paşa Mithat Paşa
V. Mehmed	Hüseyin Hilmi Paşa Hakkı Paşa Said Paşa Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kamil Paşa Mahmud Şevket Paşa Said Halim Paşa Talat Bey
VI. Mehmed	Talat Paşa Ahmed İzzet Paşa Tevfik Paşa Damat Ferid Paşa Ali Rıza Paşa Salih Paşa Damat Ferid Paşa Tevfik Paşa

BÂB-I ÂLİ BASKINI

İttihâd ve Terakkî cemiyetinin, hükümeti ele geçirmek için 23 Ocak 1913'de tertiplediği kanlı baskın, ikinci Mesrûtiyet'in îlânında ve 31 Mart Vak'ası'nda orduya dayanarak is basına gelen ittihâd ve Terakkî komitesi, asker ocagini siyâsete karıştırarak bozmaya çalıştı ve memleketi keyfî olarak idare ettiler. 16 Temmuz 1912 Sali gününe kadar bu keyfî idare devam etti. Sadrâzam Saîd Pasa, bu târihte halaskar zâbitân grubunun baskisiyle istifa edince, ittihâd ve Terakkî iktidardan düştü. Gazi Ahmed Muhtar Pasa başkanlığındaki yeni hükümet is basına geldi. Balkan harbinin birbirini tâkib eden acı günlerinde, ancak üç ay sekiz gün kadar iktidarda kalabilen bu hükümetten sonra sadâret makamına Kâmil Pasa getirildi.

İttihâd ve Terakkî komitesi, hem Gazi Ahmed Muhtar Pasa hem de Kâmil Pasa'nın iktidarlari zamanında ihanete varan gizli faaliyetler yürüterek yeniden is basına gelmeye çalıştı. Maksudına kavusabilmek için aklın alamyacağı türlü hîle ve tuzaklara başvurdu, iktidarda bulunan hükümetlerin iyi niyet veya gafletinden istifâdeye çalışıyorlardı. Balkan harbinin acı günlerinde düşman ordularının İstanbul kapılarına dayandığı bir sırada, memleketin içinde bulunduğu vahim duruma bakmaksızın, Kâmil Pasa hükümetini devirmek için çeşitli entrikalar çevirerek, memleketi yeni badirelere sürüklediler.

Asker içinde bozgunculuk yapıp, Anadolu askerlere, Rumeli'nin kendi vatanları olmadıgından bahisle hükümetin kendilerini bos yere kirdirdiği fikrini yaydılar.

Öte yandan Balkan savaşının neticeleri ne olursa olsun, büyük devletlerce sinir degisikligine müsâde edilemeyeceği, ordunun maglûb olmasından dolayı devlete hiç bir zarar olmayacağı propagandasını yaydılar. Halaskârân grubuna mensûb olmayan zabitlerden bir çoklarını elde ederek, ordudaki eski mensûblarını da siyâsi faaliyete sevk ettiler. Halaskârân grubunun reisi durumunda bulunan ve Kâmil Pasa kabinesinin harbiye naziri ve baskumandan vekili olan Nâzim Pasa'yi çeşitli vâdlerle saflarına çektiler. Hattâ isbasına geldikleri takdirde kendisini sadrâzam yapacaklarına bile inandirdiler.

Hükümetin yapmak istediği icrââtı zamanında haber alabilmek için İstanbul'daki polis kadrosunun mühim bir kısmına ittihâd ve Terakkî komitesinin adamları yerleştirildi. Harbiye nâzin Nâzim Pasa, Pingâzi'den davet ederek getirttiği ittihâd ve Terakki komitesi üyeleri Enver Pasa'yi kolordu erkân-i harb reislğine (kolordu kurmay başkanlığına) ve Cemâl Pasa'yi da menzil müfettisi umumîliğine tâyin etti. Böylece İstanbul'daki askeri kuvvetin mühim bir kısmı ittihâd ve Terakki'nin kontrolüne girdi. Nâzim Pasa'nın bu faaliyetleri kabine içinde huzursuzluklara sebep oldu. Sadrâzam Kâmil Pasa, Nâzim Pasa'nın bu faaliyetleri sebebiyle sadâretten istifa etmeyi ve kuracağı ikinci hükümete Nâzim Pasa'yi almamayı düşündü. Fakat Nâzim Pasa'dan çekindiği için bunu yapamadı.

Her gün yeni bir maceranın pesinde olan ittihâd ve Terakkî komitesi; Kâmil Pasa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara bıraktığı seklinde dehşetli ve yıkıcı bir propagandaya giristi. Orduyu ve halkı mevcut hükümete karsi ayaklandırmaya diğer taraftan da kirli emellerini gizlemeye çalıştı.

Konunun asli ise söyleydi: Balkan savaşı sonrasında Balkan devletleriyle Londra sulh müzâkerelerinin neticelenmesine mâni olan Edirne ve adalar mes' elesinden dolayı, düvel-i

muazzama veya düvel-i sitte denilen altı devletin istanbul elçileri Bâb-i âlî'ye müsterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a terk edilip Midye-Enez hattının hudûd olarak kabul edilmesini ve adaların geleceğinin de Anadolu'nun emniyeti göz önünde bulundurulmak suretiyle kendilerine bırakılmasını istediler. Bu iki şart kabul edilmediği takdirde harbe devam edileceğini bildirdiler.

Kanlı Bâb-i âlî baskinından bir gün önce 22 Ocak 1913 günü, Dolmabahçe Sarayı'nın üst katındaki büyük salonda vükelâ (bakanlar), ayan meclisi, askerî ve mülkî erkândan meydâna gelen Sûrâ-yi umûmî toplandı. Mes'ele uzun uzadıya müzâkere edildikten sonra, devletin artık harbe devam edemeyeceğini, Edirne'nin de Bulgaristan'a bırakılmayıp, tarafsız ve serbest olmasını, ilgili devletlerin tasdikiyle Bâb-i âlî'ce bir mutasarrıf ve mesihat makamına bir kadi tâyin etmesini Meclis-i idare azasının ahâli tarafından yapılıp, mahalli jandarma ve polis kuvvetleri teskil edilerek, maasların mahallî bütçeden karsılanmasını, bütçe açıklarının Osmanlı hazînesinden kapatılmasını, dînî ve millî günlerin eskiden olduğu gibi kutlanması kararlaştırıldı. Cevabî bir nota yazılmak üzere emir verildi.

Hazırlanacak nota metnini tedkîk için Meclis-i vükelâ 23 Ocak 1913 Perşembe günü öğleden evvel toplandı. Bu toplantıdan sonra ittihâd ve Terakkî komitesi, kamuoyuna karşı Kâmil Pasa kabînesinin Edirne'yi Bulgaristan'a terk ettiğini yayıp, bu iddia ve iftiraya dayanarak da Bâb-i âlî baskınına bir halk hareketi görünümü vermek için tesebbüse geçti. Hâlbuki hükümet Edirne'nin Bulgaristan'a terkini kabul etmediği gibi, notayı da henüz göndermemisti.

Bâb-i âlî'ye baskın düzenleyerek hükümeti ele geçirmeyi plânlayan ittihâd ve Terakkî komitesi günlerce süren hazırlığını gizlice tamamladı. Dâhiliye nazirinin haberi olmadan, Bâb-i âlî'yi korumakla vazifeli muhafız bölümü Cemâl Bey (Pasa) tarafından yerinden alınarak başka yere götürüldü ve yerine acemi askerlerden derme çatma bir müfreze getirildi. Bu müfrezenin basmada bir İttihâdci zabıt vazifelendirildi. Bildirilen gün ve saatte, İttihâdci-larin fedaîler grubuna mensûb bâzî genç subaylarla, siviller, Bâb-i âlî civarında yerlerini aldılar.

Meclis-i vükelânın (bakanlar kurulu) Bâb-i âlî'de toplantı hâlinde bulunduğu sırada, o yıllarda İttihâdcıların umûmî merkezi durumunda olan ve simdiki Cumhuriyet gazetesinin bulunduğu meshur kırmızı konak ve bu binanın hemen karsısındaki Menzîl müfettişliğinde toplanan İttihâdcılar, Talat Bey'in emriyle Sapancağı Hakkı'nın götürdüğü, "Her şey hazır" haberinden sonra harekete geçerek, en önde Enver Bey bir ata binmiş, onun etrafında da iki yüze yakın fedaisi olmak üzere yola düştüler.

Ellerinde küçük bayraklar olan baskıncılar Cagaloglu tarafından, "Yasasin Enver Bey, Yasasin Millet" bağırtilarıyla Bâb-i âlî'ye yürüdüler. Talat Bey, daha önce gelerek bir kaç zabıt ile beraber içeri girmisti. Enver'le birlikte olan çeteciler güruhu binek tasına geldiği zaman, İttihâdcılar tarafından degistirilen, sözde koruma görevlisi müfreze, basındaki zabitle birlikte ortaya çıktıysa da Enver atından inip merdivenlerden çıkmaya basladı ve zabiti çağırarak kısa bir emir verdi. Zabıt, askerlerini alıp Bâb-i âlî'nin arka tarafındaki Naili Mescid önünde silâh çattırdı ve hiç bir seye karışmadı. Bu bosluktan istifâde eden Enver'le adamları içeri daldılar. Baskının kanlı safhaları dis sofada cereyan etti. Hepsi silâhli olan baskıncılar, gürültüyle sofaya girdikleri sırada kendilerine silâh çeken sadâret yaveri Nafiz Bey'le, harbiye nezâreti yaverlerinden Kıbrıslı Tevfik Bey'i, sadâret dâiresi kapisında duran iki nöbetçi neferi ve isimleri bilinmeyen diger altı kişiyi vurup öldürdüler. Kendilerinden de cemiyet murahhaslarından ve eski mülâzımlardan Mustafa Necip Bey isminde biri öldürüldü. Dis sofada on kişiyi öldüren çeteciler, baslarında Talat ve Enver olduğu hâlde iç sofaya daldılar.

Baskın hâdisesinin basladığı sırada pâdisâhin bâzî irâdelerini teblig için saraydan gelen mâbeyn baskâtibi Ali Fuad Bey'le görüşmek üzere, sadrâzam Kâmil Pasa Meclis-i vükelânın bulunduğu salondan kalkıp sadâret odasına geçmisti. Bu sırada gürültüleri duyan gafil ve magrur harbiye nâzin ve baskumandan vekili Nâzım Pasa yerinden fırlayıp ne olduğunu anlamak için sofaya çıktı. Bu sırada kendilerini engellemek isteyen sivil polis komiseri Celâl Efendi'yi de öldüren çeteciler sofada harbiyenâzin Nâzım Pasa ile karsılaştılar. Kendisini

sadâret vadiyle aldatan komitacıları ellerinde tabancalarla gören Nâzim Pasa, kendisine siyâsetle uğrasmayacağı hakkında şahsî ve askerî namusu üzerine söz vermiş olan Enver'le yanındakilere; "Siz beni aldattınız. Bana verdığınız söz bu muydu?" diyerek karşı çıkmak istedi. Tam o sırada isabet eden bir kursunla devrilip az sonra öldü.

Silâh seslerini duyan seyhülsîlâm Cemâleddîn Efendi, odunluga saklanmış, Vükelânın çoğu da Anadolu ve Bağdâd demiryolları müdür-i umûmisi Huguenin'le diğer bir-iki ecnebinin bulunduğu odalara sığınmışlardı. Yalnız dâhiliye nâzin Resîd Bey'le, evkaf naziri Ziya ve bahriye nazir vekili Ferik Rüstem pasalar Meclis-i vükelâ salonunda kalmışlardı. Talat ve Enver beyler sadâret odasına dalıp 83-84 yaşlarında bulunan ihtiyar sadrâzam Kâmil Pasa'ya istifa etmesini söylediler. Kâmil Pasa harp vaziyetinin vehâmetinden ve devletin mâruz kaldığı tehlikelerden bahs ederek nasîhat vermek istediye de, mütemadiyen sözünü kesen Talat'ın sert bir sesle; "istifa istifa..." diye bağırıp çağırması üzerine kalemi aldı ve; "Cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine" kaydıyla bir istifanâme yazdı. Zorbaların ısrar ve tehdidi üzerine bu ibarenin basına; "Ahâlî ve" kelimelerini de ilâve etmek zorunda kaldı.

O sırada disarı çıkan bir kaç tabancalı çeteci Bâb-i âlî'nin önünde biriken 40-50 kişilik meraklılar topluluğunun arasından geçip karşı kösedeki bulunan eski Ma'zûlîn kiraathanesine giderek içeridekileri; "Ulan tu! Ne duruyorsunuz! Vatan gidiyor, din gidiyor, alçaklar" diye zorla disarı çıkardılar. Sonra da tekbir getirmeye başladılar. Tam o sırada Enver Bey istifa kagidi elinde olduğu hâlde binek tasında görüldü. Halka sükût isareti verdikten sonra, kabînenin istifa ettiğini kendisinin şimdi saraya gidip, pâdisâha durumu arz edeceğini ve yeni kabînenin Mahmûd Sevket veya izzet pasalardan biri tarafından kurulmasının muhtemel olduğunu söyledi. Seyhülsîlâm Cemâleddîn Efendi' nin otomobiline binerek Dolmabahçe'ye hareket etti.

Bu sırada ittihâd ve Terakkî komitesinin meshur hatîbi Ömer Naci sağ elindeki kocaman tabancayı sallayarak, sol eliyle de dizlerini yumruklayarak binek tasının üzerinde belirdi; "Edirne gidiyor, din gidiyor, vatan gidiyor" diye bağırarak halkın isyani süsünü verebilmek için etrafına kalabalık toplamaya çalıştı. O sırada binek tasının üstündeki cümle kapısının sağ tarafında Ziya Gökalp ve Talat Bey göründüler. Ziya Gökalp; "Edirne'yi düşmana veren kabineyi millet devirdi" diyerek Talat Bey'le karşılıklı konuşup gülustüler. Bu arada gözden kaybolan Talat Bey, bir müddet sonra gelip bütün vilâyetlere dâhiliye nazir vekili imzasıyla; "Kâmil Pasa kabinesinin Edirne ile adaları düşmana verdiği için millet tarafından iskat yâni düşürüldüğünü" belirten bir telgraf çektiğini bildirdi. Bir müddet sonra Enver ve basmâbeynci Hâlid Hursîd Bey saraydan dönerek; Mahmûd Sevket Pasa'nın sadrazamlığa, Erkân-i harbiye-i umûmiye reisi izzet Pasa'nın da baskumandan vekilligine tâyin edildiğini binek tasından halka ilân etti ve; "Pâdisâhim çok yasa!" dedi. Oraya toplanan kalabalık da aynı sözü tekrarlayıp; "Ah Mahmûd Sevket Pasa, Edirne'mizi kurtar!" diye bağıldılar.

Tutuklu olarak bulunan sadrâzam Kâmil Pasa ve seyhülsîlâm Cemâleddîn Efendi haricindeki diğer vükelâ (bakanlar) serbest bırakıldılar. Kâmil Pasa ve Cemâleddîn Efendi de geceleyin serbest bırakılıp evlerine gönderildiler.

Bâb-i âlî baskinından sonra, devletin geleceği tekrar ittihâd ve Terakkî çetesinin eline geçti, örfî idare (siki yönetim) ilân edilip ittihâd ve Terakkiye muhalif olan kimseler Bekir Aga bölüğü denilen askerî tevkifhaneye (tutuk evine) gönderildiler. Sultan ikinci Abdülhamîd Han'a müstebid hükümdar, kızıl sultân diyen ve onun basına sansür uyguladığını iddia eden ittihâd ve Terakki mensupları, muhaliflerini tutuklamakla kalmayıp, basına sansür koydular, kurdukları daragaçlarında, nice vatanperver ve masum kimseyi bir bahaneyle îdâm ettiler. Hafiye teskilâtı ve İstanbul muhafızlığı denilen askerî ve siyâsî emniyet teskilâtıyla, bir tedhis ve terör idaresi ve müdhis bir komite hâkimiyeti kurdular. Kâmil Pasa ile seyhülsîlâm Cemâleddîn Efendi, dâhiliye nâzin Resîd, mâliye naziri Abdurrahmân, muharrir Ali Kemâl ve Doktor Rizâ Nur beyler yurt dışına sürüldüler.

İttihâd ve Terakkî çetesi tarafından iktidara getirilen Mahmûd Sevket Pasa hükûmeti, Kâmil Pasa hükûmetinin kabul etmediği şartları kabul ederek, bütün Rumeli kit'asıyla beraber

Edirne'yi d smana terk etti ve adalarin geleceğini de ilgili devletlere birakti.

AKABE MES'ELESİ

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı çıkardığı siyasî bir anlaşmazlık. Akabe, Kizildeniz'in kuzeydogusunda ve Akabe körfezi ucunda bir kasabadır. Akabe meselesi ikinci Abdülhamîd Han zamanında 1906'da ortaya çıktı.

Padisah'in İslam  lkelerindeki nüfuzu, müslümanların en büyük ve en sins  d smani olan İngiltere'yi çok endiselendiriyordu. Çünkü, sömürdüğü topraklarda yaşayan insanların ekserisi müslüman idi. Bu bakımdan sömürgeleri ne ve diğ r zulümlerine son verilmesinden endiseli idi. Tek  are Osmanlı sultanının n f zunu sarsmak ve Osmanlı Devleti'ne bağılı bölgelerde isyan çıkarmayı planlamakti. Bu is için en müsait bölge olarak Arab yarımadası ve burada yaşayan halkı görüyordu. Çünkü bir kısım Arabları bazı hainlerin yardımıyla ifsad etmişti. Burayı Osmanlı hakimiyetinden ayırmak. Arab atemini Osmanlıya karşı ayaklandırmak. halîfe-i m slim ne karşı önemli bir darbe olacakti. Casuslarını ve diğ r güçlerini bu uğurda sefer-ber etti. Bu  ilgin mücadelenin en can alıcı noktaları Arab yarımadasının iki tarafında bulunuyordu. Biri Basra Körfezinin kuzeyindeki Kuveyt limanı, diğ ri de Kizildeniz'in kuzey-dogusundaki Akabe körfezinin yukarı u unda bulunan Akabe kalesi idi Abdülhamîd Han. bu iki noktadan birincisinde İslam alemini Hindistan'a kadar birbirine bağılayan Bagdad demiryolunu, ikincisinde de Hicaz demiryolunu yaptırdı. Hicaz demiryolu da Akabe körfezi vasıtasıyla Kizildeniz'e doğıru bir kapı durumunda idi Bu iki mühim noktadan birincisinde İngilizlerin Osmanlı'ya karşı mücadelesi mahallî idarecileri desteklemek suretiyle, ikincisinde ise doğırudan doğıru oldu,

Abdülhamîd Han, Hicaz demiryolunu yaptırırken, emniyeti bakımından yolun denizle temas eden noktasını kontrol altında tutmak için Akabe kalesine R sd  Pasa komutasında iki tabur asker gönderdi (15 Subat 1906). Hindistan yolunu ve oradaki sömürgelerini emniyet altına almak için 1882 yılında Misiri işgal eden İngilizler ise, Akabe kalesinin Osmanlı kontrolünde olmasını protesto ederek, harp tehd dine bas vurup bosalttirmek istediler. Hatta  ltimat mun pesinden Akabe körfezine bir de savas gemisi gönderdiler. İngiltere, verdiğı  ltimat mda, on gün içinde Sina yarımadasının bosaltilmesini istiyordu. Abdülhamîd Han ise, bu  ltimatoma karşı İngiltere'nin Misir üzerinde bir hakkı bulunmadığını, işgalinin kanunsuz olduğunu belirterek, yeni sinirin sadece Türk ve Misir subaylarından meydana gelen bir komisyon tarafından tesbit edilebileceğini bildirdi. Abdülhamîd Han'ın bu cesurane hareketi, İslam aleminde büyük te'sir uyandırdı. İngilizler de halîfe-i m slim nin üzerine daha fazla varmayı menfaatlerine ters buldular. Neticede Misir ve Osmanlı subaylarından kurulan komisyon sekiz maddelik bir protokol tesbit etti. Buna göre, sınır. Akabe körfezinin batısındaki Tabe'den başlayıp Akdeniz sahilindeki el-Aris'e kadar uzanıyordu. Böylece Akabe, Osmanlı Devleti'ne kaldı.

Menfaat sebebiyle devamlı karşı karşıya gelen Avrupa devletleri arasında, yirminci asrın başında bir gruplaşma başlamışti. İngiltere, Fransa ve Rusya  ğl  bir ittifak kurmuşlar; bunlara karşı da Almanya, Avusturya ve İtalya birleşerek  ğl  bir ittifak içine girmişlerdi. Bütün bunlar yakında bir cihan harbinin yapılacağını hissettiriyordu. Abdülhamîd Han ise, devletini bu gruplaşmaların dışında tutuyor sadece İngilizlere karşı Almanlara biraz güler yüz gösteriyordu.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'ın üstün siyaseti karşısında, İngilizlerin İslam memleketlerinde sürdürmek istedikleri emperyalizm, Akabe Mes'elesinde başarıya ulaşamadı. Ancak İngilizlerin faaliyetleri ile asrın en siyasî padisahi i  ve dış d smanlarının her türlü h c mlarına maruz kaldı ve tahttan indirildi. Abdülhamîd Han'ın is basından uzaklaştırılması ile Osmanlı Devleti'nin basına geçen idareciler, memleketi hızla parçalanmaya sürüklediler. Balkan harbinin pesinden Birinci dünya harbine girdiler, İngilizler de, Osmanlı'nın savasa

girmesini fırsat bilip, 3 Kasim 1914'de Akabe kale ve limanini topa tutarak sehri isgal etti.

HAĞLI SEFERLERİ

Papaligin tesvikiyle hiristiyan Avrupalilarin Müslümanlara karsi tertip ettikleri seferlerin umumi adi. En önemlisi dîni olmak üzere, siyasî, sosyal ve iktisadî sebeplere dayanan Hağlı Seferleri'ni Papa ikinci Urbanus, 1095 yilinda toplanan Clermont Konsili'nde yaptigi konusmayla baslatmistir. Asirlarca devam edip, milyonlarca insanin can kaybina, devletlerin yikilip ülkelerin tahrip olunmasina sebep olmustur.

Osmanli Devleti'ne ve diger Müslüman Devletlere karsi, 1364 Sirpsindigi, 1389 Birinci Kosova, 1396 Nigbolu, 1444 Varna, 1448 Ikinci Kosova, 1453 Istanbul, 1538 Preveze Deniz, 1571 Kibris, 1683 Viyana kusatmasi ve 1919-1922 Istiklal mücadelemizde Hağlılar ittifak içine girip, müslümanlara karsi cephe almislardir. Halen soguk harp, kültür harbi seklinde devam etmektedir.

Asirlarca devam eden Hağlı Seferleri sonucu, milyonlarca insan can verip, kan döküldü. Ülkeler harap oldu. Dîni, siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî birçok hadiselerle sebep olan Hağlı Seferleri'nin getirip götürdüğü birçok neticeler oldu. Müslümanlara karsi savasa katilmaya tesvik için Avrupa'da birçok hiristiyan tarikatlar kuruldu. Sefere katılanlara çeşitli vaadler de bulundu. Seferlere istirak için Avrupalilarin dindarina, maceraperestine, issz güçsüzüne ayri ayri vaadlerle propoganda yapilip, Müslümanlari karsisinda bütün bunlari bos çıkmasi, neticesinde Papaligin ve kilisenin otoritesi sarsildi.

Bu seferler sonunda Hiristiyanlar, Müslümanlari yakindan tanidilar. Savas meydanlarinda arslanlar gibi cesurâne döğüsen Müslümanlari aslında çok merhametli, iyilik sever, misafirperver olduklarina bizzat sahit oldular. Hiristiyan tarikatçilarinin bahsettikleri gibi olmamasi, daha önceki düşüncelerini degistirdi.

Papalik, Hağlı Seferlerinin masraflarini karsilamak gerekçesiyle, Hiristiyanlari ruhani isleri için vergi almak adetini çıkardi. Bulundugu çevrenin kilisesine vergisini vermiyenler, Hiristiyanlikten tecrid edildi. Misyonerler faaliyetlerini artirip, Asya ve Afrika'da Hiristiyanligi yaymaya çalıştilar.

Hağlı seferlerine katilan sövalyelerin müslümanlar karsisinda güçsüzlüğü anlasilince, derebeylik idaresi zaafa ugradi. Merkezi otoritenin hakimiyeti artip, Avrupa'da krallik rejimi kuvvetlendi. Serf durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldular. Avrupa'da aralarinda büyük esitsizlik ve adaletsiz uçurumu bulunan siniflar arasi fark kismen azaldi. Dogu san'at ve medeniyetini taniyip, Islâmi eserlere hayran olan Hağlılar, Müslümanlardan san'at ve teknik alanda birçok yenilikleri ve kesifleri öğrendiler. Bu ise Avrupa'da ilim ve teknigin gelismesine sebep oldu. Müslümanlardan kâğıt ve pusula'yi da öğrenen Hağlılar da gemicilik çok gelisti. Venedik, Cenova Marsilya, Pisa gibi Akdeniz limanlarinin önemi artip, ticari faaliyetler hiz kazandi. Bu sehirler serbest bölgeler mahiyetini alip, Bati ile Dogu'nun ticareti gelisti.

Hağlı Seferleri neticesinde Müslümanlar, Bizanslılar ve Yahudiler çok zarar gördü. Islâm ülkeleri ve devletleri harap olup, yüzbinlerce Müslüman Anadolu, Misir, Orta Dogu ve özellikle Kudüs'te kiliçtan geçirilip, yerlesim alanlari yagmalanip, yakilip, yikildi. Kadınlar ve çocuklar bile hunharca öldürüldü. Hağlılari kiliçtandan sadece Müslümanlar degil Yahudiler ve özellikle Ortodoks Bizans da çok zarar gördü.

Istanbul'un zenginligine hayran kalan Latin Katolikler sehrin san'at eserlerini zengin olmak hirsıyla yagmaladilar. Ortodoks ahaliye saldirip mal, can ve irzlarina çok zarar verdiler. Istanbullular sehri terk etmek zorunda kaldi. Hağlı zulmü o kadar artti ki, asirlardir Istanbul'da bulunan Bizans Imparatorluk tahti sehirden çıkarilip, önceden Anadolu Selçuklu

Devleti baskenti olan İznik'e tasındı. Bizanslılar 1261 yılında tekrar İstanbul'u Latin Haçlılardan geri aldılar.

Haçlı Seferleri neticesinde, İslâm Medeniyetini tanıyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelişmeler olup, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi yanında, Müslümanlar'a karşı asırlarca devam edecek olan askeri, siyasi iktisat ve kültürel politikanın da tesbit edilip, safha safha tatbikine sebep olmuştur. Batıların İslâm ülkelerine karşı tatbik ettikleri yayılmacılık, sömürgecilik, İslâm dini'ne saldırmaları ve müslümanları Dinlerinden uzaklaştırmak için yaptıkları bütün dejenerasyon faaliyetleri hep Haçlı Seferleri'nin bir sonucudur.

HAÇLI SEFERLERİ

Papalığın tesvikiyle Hristiyan Avrupalıların Müslümanlara karşı tertip ettikleri seferlerin umumi adı. En önemlisi dîni olmak üzere, siyasî, sosyal ve iktisadî sebeplere dayanan Haçlı Seferleri'ni Papa ikinci Urbanus, 1095 yılında toplanan Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmayla başlatmıştır. Asırlarca devam edip, milyonlarca insanın can kaybına, devletlerin yıkılıp ülkelerin tahrip olunmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne ve diğer Müslüman Devletlere karşı, 1364 Sirpsindigi, 1389 Birinci Kosova, 1396 Nigbolu, 1444 Varna, 1448 İkinci Kosova, 1453 İstanbul, 1538 Preveze Deniz, 1571 Kıbrıs, 1683 Viyana kuşatması ve 1919-1922 İstiklal mücadelemizde Haçlılar ittifak içine girip, müslümanlara karşı cephe almışlardır. Halen soğuk harp, kültür harbi şeklinde devam etmektedir.

Asırlarca devam eden Haçlı Seferleri sonucu, milyonlarca insan can verip, kan döktü. Ülkeler harap oldu. Dîni, siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî birçok hadiselerle sebep olan Haçlı Seferleri'nin getirip götürdüğü birçok neticeler oldu. Müslümanlara karşı savaşa katılmaya teşvik için Avrupa'da birçok Hristiyan tarikatlar kuruldu. Seferlere katılanlara çeşitli vaatler de bulundu. Seferlere iştirak için Avrupalıların dindarına, maceraperestine, ıssız güçsüzlüğüne ayrı ayrı vaatlerle propaganda yapıp, Müslümanların karşısında bütün bunların boş çıkması, neticesinde Papalığın ve kilisenin otoritesi sarsıldı.

Bu seferler sonunda Hristiyanlar, Müslümanları yakından tanıdılar. Savaş meydanlarında arslanlar gibi cesurâne döğüşen Müslümanların aslında çok merhametli, iyilik sever, misafirperver olduklarına bizzat şahit oldular. Hristiyan tarikatçılarının bahsettikleri gibi olmaması, daha önceki düşüncelerini değiştirdi.

Papalık, Haçlı Seferlerinin masraflarını karşılamak gerekçesiyle, Hristiyanların ruhani işleri için vergi almak adetini çıkardı. Bulunduğu çevrenin kilisesine vergisini vermiyenler, Hristiyanlıktan tecrid edildi. Misyonerler faaliyetlerini artırıp, Asya ve Afrika'da Hristiyanlığı yaymaya çalıştılar.

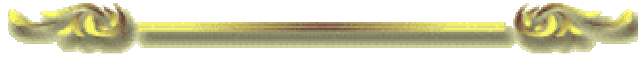
Haçlı seferlerine katılan sövalyelerin müslümanlar karşısında güçsüzlüğü anlaşıncaya, derebeylik idaresi zaafa uğradı. Merkezi otoritenin hakimiyeti artıp, Avrupa'da krallık rejimi kuvvetlendi. Serf durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldular. Avrupa'da aralarında büyük eşitsizlik ve adaletsiz durumu bulunan sınıflar arası fark kısmen azaldı. Doğu san'at ve medeniyetini tanıyıp, İslâmî eserlere hayran olan Haçlılar, Müslümanlardan san'at ve teknik alanda birçok yenilikleri ve kesifleri öğrendiler. Bu ise Avrupa'da ilim ve teknigin gelişmesine sebep oldu. Müslümanlardan kâğıt ve pusula'ya da öğrenen Haçlılar da gemicilik çok gelişti. Venedik, Cenova Marsilya, Pisa gibi Akdeniz limanlarının önemi artıp, ticari faaliyetler hız kazandı. Bu şehirler serbest bölgeler mahiyetini alıp, Batı ile Doğu'nun ticareti gelişti.

Haçlı Seferleri neticesinde Müslümanlar, Bizanslılar ve Yahudiler çok zarar gördü. İslâm

lkeleri ve devletleri harap olup, yüzbinlerce Müslüman Anadolu, Misir, Orta Dogu ve özellikle Kudüs'te kiliçtan geçirilip, yerlesim alanlari yagmalanip, yakilip, yikildi. Kadınlar ve çocuklar bile hunharca öldürüldü. Halilerin kilicinden sadece Müslümanlar degil Yahudiler ve özellikle Ortodoks Bizans da çok zarar gördü.

Istanbul'un zenginligine hayran kalan Latin Katolikler sehrin san'at eserlerini zengin olmak hirsiiyla yagmaladilar. Ortodoks ahaliye saldirip mal, can ve irzlarina çok zarar verdiler. Istanbullular sehri terk etmek zorunda kaldi. Hali zulmü o kadar artti ki, asirlardir Istanbul'da bulunan Bizans Imparatorluk tahti sehirden ikarilip, önceden Anadolu Selçuklu Devleti baskenti olan İznik'e tasindi. Bizanslilar 1261 yilinda tekrar Istanbul'u Latin Halilerden geri aldilar.

Hali Seferleri neticesinde, Islâm Medeniyetini taniyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelismeler olup, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi yaninda, Müslümanlar'a karsi asirlarca devam edecek olan askeri, siyasi iktisat ve kültürel politikanin da tesbit edilip, safha safha tatbikine sebep olmuştur. Batililerin Islâm ülkelerine karsi tatbik ettikleri yayilmacilik, sömürgecilik, Islâm dini'ne saldirmalari ve mslmanlari Dinlerinden uzaklastirmak için yaptiklari bütün dejenerasyon faaliyetleri hep Hali Seferler'inin bir sonucudur.

PATRONA ISYANI

Trhte Lâle devri olarak bilinen döneme son veren isyan hareketi. Patrona ihtillini hazirlayan esitli; siyâsî, ekonomik, sosyal ve idâri sebepler vardir. Merkezde sadrâzam Nevsehirli Dâmâd ibrahim Pasa'ya karsi olan devlet adamlari, bilhassa devlet içerisinde yapilan idarî ve sosyal islhatlarin askerî teskilât içerisinde de yapilacagini ne sürerek, yeniçeri ocagini isyana tesvik ediyorlardir. Bu arada uzun süren ve Lâle devri denilen sulh devresinde istanbul'u gzellestirmek amaci ile girisilen saray, konak, yali ve bahçe gibi insatları da, lüks ve israftan sayarak halki kiskirtmaktan geri durmuyorlardir.

Son olarak 1723 iran seferinin baslangita muvaffakiyetli neticeler alinmasina ragmen, sonradan Osmanli Devleti aleyhine dönmesi ve bozgun haberlerinin istanbul'a gelmesi üzerine, yeniçeriler ile birlikte istanbul halki ve esnafinin da ibrahim Pasa idaresine karsi hosnutsuzluk belirtmeleri, isyan için fırsat kollayanları harekete geçirdi. Bunlarin basinda. Patrona lakabiyla taninan ve o târihe kadar ufak tefek disiplinsizlikleri yaninda, Nis ve Vidin'de meydana gelen yeniçeri ayaklanmalarina katilarak dâima menfî davranislarda bulunan ve kapdn-i derya Abdi Pasa'nin tavassutuyla idamdan kurtulan, Halil adinda bir serseri gelmekteydi. Patrona Halil, etrafında topladigi istanbul'daki gayr-i Türk serseri takimindan meydana gelen avnesi ile isyan hazirliklarına basladi. Bu arada sultan nc Ahmed Han, bizzat iran seferine çikmak üzere Üsküdar'a geçmis bulunuyordu.

Nitekim Pâdisâh'in istanbul' dan ayrilmasini fırsat bilen Patrona Halil, Muslu Pasa, Ali Usta, Kara Yilan, Emir Ali, inar Ahmed, Oduncu Mehmed, Laz Mustafa, Tursucu ismail. Gavur Ali, Cigerci Ramazan gibi slerle 28 Eylül 1730 Persembe günü isyan etti. isyani Bâyezîd'de baslatan âsîler, esnafdn, dkknlarını kapayip kendilerine katilmalarını istediler. Patrona Halil, daha sonra bir mikdâr siyle Aga kapisina gitti. Yeniçeri agasi Hasan Aga,  yüz kisi ile karsi koydu ise de tutunamayip geri çekildi. Yeniçeri agasinin geri çekilmesi, âsîleri cesaretlendirdi ve Aga kapisindaki ve baska hapishanelerdeki mahkmlari serbest birakip, kendilerine kattilar. Siph arsisi ve Bit pazarında bulduklari silhlari yagma ederek, Sarahne'yi kapattilar.

Istanbul kaymakami Mustafa Pasa, isyani haber alır almaz, hâdiselerden Pâdisâh'i haberdâr etti. Sultan Ahmed Han ve devlet adamlari istanbul'a geldiler ise de, Lâle devrinin sulh, sükûn ve huzuruna alisan devlet adamlarının isyani bastırmak için uzun müzâkereler ile vakit geçirmeleri, âsîlerin iyice kuvvetlenmesine sebep oldu. Âsîler ikinci gün bir liste yapıp kırk bir kisinin kendilerine teslim edilmesini istediler. Listede; sadrâzam Dâmâd ibrahim Pasa, kapdân-i derya ve istanbul kaymakami Mustafa Pasa, sadâret kethüdasi Mehmed Pasa, seyhülişlâm Abdullah Efendi ile otuz yedi kisinin isimleri vardır. Sultan Ahmed Han, âsîlerin istediği sahlaları vazifeden alıp, istanbul'dan uzaklastırarak, hâdiselerin önüne geçmek istedi. Vezirlige silâhdâr Mehmed Pasa tâyin edildi. Seyhülişlâmın öldürülmesi dînen caiz olmadığına dâir ulemânın fetva vermesi üzerine, âsîler seyhülişlâmın öldürülmesinden vazgeçtiler. Ancak diğer üç vezîrin basını istemedi ayak directiler. Pâdisâh, âsîlerin istegine bas egmek mecburiyetinde kaldı. Dâmâd ibrahim Pasa, âsîlerin eline geçince, Kaymakam Mustafa ve Mehmed pasalarla beraber hunharca öldürüldü. Pek çok hayır ve hasenat, saheser mîmârî ve ilmî eserlerin bânîsi Nevsehirli Dâmâd ibrahim Pasa'nın öldürülmesiyle, âsîler daha da simararak kendilerince tâyinler yaptırıp gittikçe cesaretlendiler, ilk önce sadâkatle bağlılıklarını ve Pâdisâh'dan hosnûd olduklarını bildiren âsîler, asil niyetlerini ortaya koyarak sultan üçüncü Ahmed Han'ın hal'ini istemeye başladılar. Sultan üçüncü Ahmed Han, tahttan çekilmedikçe âsîlerin isteklerinin tükenmeyeceğini anlayınca, isyanın önüne geçmek ümidiyle, kardesinin oğlu sehzeade Mahmûd adına saltanattan feragat etti. 1/2 Ekim 1730 gecesi velîahd sehzeade Mahmûd, Osmanlı sultânı oldu.

Birinci Mahmûd Han, üçüncü Ahmed Han'ın feragati ve âsîlerin arzularıyla Osmanlı sultânı olduğu zaman, hâkimiyet tamamen âsîlerin elinde idi. Âsîlerin reisi Patrona Halil ve avânesi devletin önemli mevkilerine kendi tarafdârlarını getirtmişti. Âsîler, istediklerini yapıyorlardı. Sultan Mahmûd, buna mâni olmak için Patrona Halîl ve adamlarını ortadan kaldırmaya karar verdi. Âsîlerin devlet kadrosuna tâyin ettiklerini vazifeden alıp, onları istanbul'dan uzaklastırma çârelerini arastırdı. Birinci Mahmûd Han, âsîleri ortadan kaldıracak devlet adamlarını dikkat çekmeden önemli yerlere getirdi. Sonra Patrona Halil'e Rumeli beylerbeyliği rütbesini verdi ve hil'at giymek için geldiği Revân köskünde, on yedinci bölük agası Halîl Aga'ya bogdurttu. Disarida bekleyen âsî elebasları da; "Hil'at giydirilecektir" denilerek birer birer içeri alındı ve hepsi öldürüldü (15 Kasım 1730). Böylece istanbul'da asayisi yeniden te' min eden sultan birinci Mahmûd, devlet otoritesini kuvvetlendirdi.

ARABİSTAN CEPHESİ

Halk arasında Yemen cephesi adıyla da anılır. I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti 4 Tümenlik bir kuvvetle Arabistan'daki kutsal İslam şehirlerini korumaya çalıştı. 7. Kolordu'nun birer tümeni Hicaz, Asir, San'a ve Hudeybe'de konuşlandırılmıştı. Uzaklık sebebiyle bu tümenlere yeni asker, malzeme ve silah desteği sağlanamıyordu. 1916 yılında İngilizlerin kışkırtmasıyla, Araplar kendilerini koruyan Osmanlı kuvvetlerine karşı ayaklandı. Mekke Şerifi Hüseyin, bağımsızlığını ilan etti. Yemen'de İmam Yahya Osmanlılara bağlı kalırken Asir'de Seyyid İdris de ayaklanmaya katıldı.

1917 Şubatı'nda Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na atanmak üzere, Şam'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Hicaz'ın boşuna savunulmayıp boşaltılmasını istedi. Manevi sebeplerden dolayı bu istek uygulanmadı. Komutanlık ataması da yapılmadı. Bin bir güçlkle Medine'yi, Yemen'i, Asir'in kuzeyini I. Dünya Savaşı sonuna kadar savunan 7. Kolordu, Mondros Mütarekesi'nden bir müddet sonra, 23 Ocak 1919'da teslim oldu.

AYNALI KAVAK TENKİHNAMESİ

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 21 Mart 1779 yılında imzalanan antlaşma.

21 Temmuz 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmişti.

Avrupa ülkelerinin Kuzey Amerika'daki savaşlarla ilgilenmesi, II. Katerina'ya Kırım'ı işgal etme fırsatı vermiş, bunun üzerine Kırım Han'ı IV. Devlet Giray Osmanlılara sığındı. Yerine Rus yanlısı Şahin Giray'ın geçmesiyle Tatarlar ayaklandı. Ayaklanmayı detekleyen Osmanlılar, Selim Giray ve taraftarlarını Kırım'a gönderdiler. Rusların ayaklanmayı bastırması üzerine Osmanlılar Rusya'nın Kırım'dan çekilmesini istemiş, böylece İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğu ile Osmanlı ve Rus delegelerinin bir araya gelmesiyle İstanbul'daki Aynalıkavak Kasrı'nda yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre ; Osmanlı Devleti, Şahin Giray'ın hanlığını tanıyacak fakat sonraki hanların seçimi için padişahın halife olarak onayı alınacaktı. Akdeniz ve Karadeniz'de Fransızlarla İngilizlere tanınan ticari haklar Rusya'ya da tanınacak, Kırım'daki Rus kuvvetleri geri çekilecekti.

Bu antlaşma ile Kırım'ın bağımsızlığı yeniden onaylanmış oldu.

BAR KONFEDERASYONU

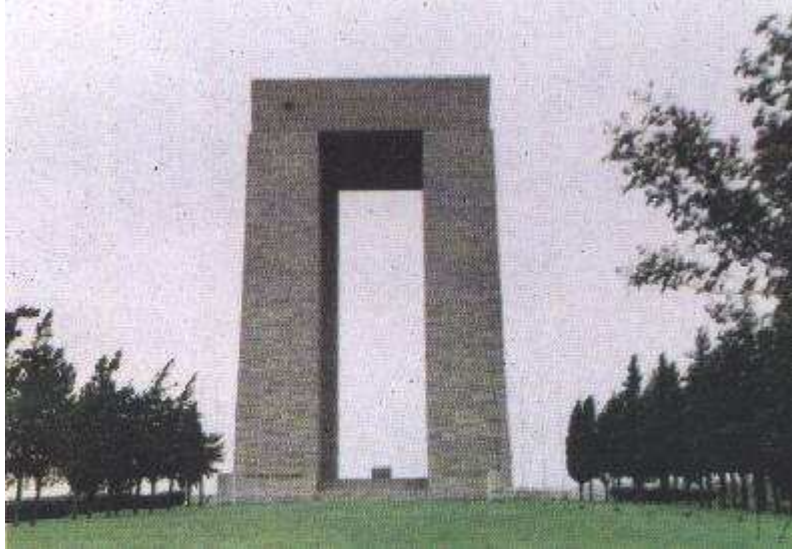
1768-1772 yılları arasında Polonya'nın bağımsızlığını Rus saldırılarına karşı korumak amacıyla, Polonyalı soylular ve aydınlar tarafından aynı zamanda Katolik kilisesi'nin ayrılcalıklarını koruma amacıyla kurulan birlik.

Birlik, Polonya'nın içeriden ve dışarıdan gelen müdahalelere karşı zayıf kalmasını ve ilk kez ülkenin bölünmesini hızlandırmıştır.

KONULAR	1
Savaşın Nedenleri	1 D Ü N Y A S A V A Ş I
Savaşta Osmanlı Devleti	
Çanakkale Cephesi	
Irak Cephesi	
Sarıkamış Harekatı	
Kanal Harekatı	
Ermeni Sorunu ve Tehcir	
Wilson İlkeleri	
Mondros Ateşkes Antlaşması	
Savaşın Sonu	

| [Ana Sayfa](#) | [1. Dünya Savaşı](#) |
| [Kongreler](#) | [Savaşlar ve](#)
| [Antlaşmalar](#) | [Biz Kimiz](#) |

ÇANAKKALE CEPHESİ(*)

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına iten İngiltere, Balkan Savaşı'nda perişan olmuş Osmanlı Devleti ordusunu küçük görüyor ve Çanakkale Boğazı'nın İngiliz donanmasının kolayca geçebileceğini, hatta İngiliz zırhlılarının büyük toplarının karşısında, Balkan mağlubu Türk askerlerinin kaçacağını sanıyordu. Bahriye Bakanı W. Churchill, İngiliz donanmasının Marmara'ya girip, İstanbul'u teslim alacağını ve Osmanlı Devleti'nin işinin biteceğini hesaplıyordu. Hatta Yunanistan'ı savaşa sokup, Gelibolu Yarımadası'nı Yunan ordusuna işgal ettirip, İngiliz donanmasını tehlikesizce Marmara Denizi'ne geçirmeyi planlıyordu. Lord Kitchener de bu işin çok kolay olacağı görüşünde idi. Kaldı ki Osmanlı Devleti ordusunun elindeki silahlar eski ve eksikti. Henüz Almanya'dan yeterli silah, özellikle büyük toplar getirilmemişti. Bütün şartlar İngilizlere Çanakkale'yi kolayca geçebilecekleri umudunu veriyordu. Çanakkale kolayca geçilince hem Osmanlı Devleti'nin işi bitecek ve "**Doğu Sorunu**" nu çözümlenecek, hem de boğazlar üzerinden Rusya'ya gereksinimi olan silah, cephane, malzeme gönderilecek, Almanya iki ateş arasına alınacak ve savaş kısa zamanda İtilaf Devletleri'nin galibiyetiyle sonuçlanacaktı. Gerekirse Rusların da Karadeniz kıyılarına asker çıkarması sağlanarak İstanbul teslim alınacaktı. Bu bakımdan Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'na gelişmeleri ve sonucunu etkilemesi yönünden çok büyük önem taşıyordu. Irak, Suriye ve Kafkas cepheleleri gibi kısmi bir cephe değil, savaşın sonucunu etkileyecek büyük bir cephe idi.

İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener İngiliz Donanması'nın kara ordusuna gereksinim duymadan Çanakkale'yi geçeceğini düşünüyordu. Bu nedenle, müttefik İngiliz-Fransız filosu Şubat 1915'te Limni Adası'nın Mondros (Mudros) Limanı'nda toplandı. 19 Şubat'tan itibaren de Çanakkale Boğazı ağzına İngiliz-Fransız donanması tarafından yoğun bir bombardıman başladı. 17 Mart'ta kadar bombardıman sürdü. 18 Mart 1915'te İngiliz-Fransız filoları iki hat halinde, Boğazı geçmek için saldırıya başladılar. Bu saldırıya şu gemiler katıldı:

A Hattı	B Hattı
Queen Elizabeth	Suffen
Agamemnon	Bouvet
Lord Nelson	Charlemagne
Inflexible	Gaulois
Triumph	Cornwallis
Prince George	Canopus
	Vengeance

	Irresistible
	Albion
	Oceon
	Swiftsure
	Majestic

Bir gece önce, Türk mayın gemisi "**Nusret**" in Boğaz'a mayın döktüğünden habersiz olan bu muhteşem donanma, yoğun bir top ateşiyle Boğaz'a girdi. Yeterince büyük topları bulunmayan Osmanlı Devleti 6 saat 45 dakika süreyle, düşmanın bu üstün kuvvetine karşı amansız bir direnme gösterdi. Müttefik donanması akşama doğru, Boğaz'ı geçemeyeceklerini acı bir şekilde anlamış oldu. Fransız Bove bir mayına çarparak, bütün personeli ile sulara gömüldü ve iki İngiliz zırhlısı da aynı şekilde battı. Diğer zırhlılar ise ağır veya hafif yaralar aldılar. Donanmalarının yarısının işe yaramaz duruma geldiğini gören müttefikler, akşam üstü savaş alanını terk ettiler. Yedi gemi kaybeden İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceklerini anladılar ve Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeye karar verdiler. Mısır'dan getirdikleri Tümenlerini Limni ve İmroz Adası'na yığdılar. Nisan 1915 başında 40.000 Fransız, 50.000 İngiliz askeri toplandı. 25 Nisan'da Boğaz'ın Anadolu yakasındaki köşesine çıkarma denemesi yapan İtilaf askerleri başarısızlığa uğradı. Fakat asıl çıkarmayı Seddülbahir kıyılarına yaptılar. 28 Nisan'daki 1.Kitre Savaşı'nda ağır kayıplar verdiler. 1 Mayıs'tan itibaren İngilizler, asker çıkarmaya devam ettiler ve 6 Mayıs'ta başlayan büyük saldırıya (11. Kitre) 50.000 kişilik İngiliz-Fransız askeri katıldı. Türk askeri bu büyük kuvveti durdurdu ve bu saldırı da İtilaf kuvvetleri için düş kırıklığı ile sonuçlandı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Gelibolu Yarımadası'na sürekli asker çıkarttı. Tarihin en kanlı savaşlarından birisi, bu küçük yarımada üzerinde amansız bir şekilde sürdü. İtilaf kuvvetleri özellikle Anafartalar Savaşları'nda Yarbay Mustafa Kemal'i karşılarında buldular.

1908'den sonra İttihat Terakki liderleriyle anlaşamadığı için yalnızca askerlik mesleğine kendisini veren Mustafa Kemal, son olarak atandığı Sofya Askeri Ataşeliği'nden gönüllü olarak cepheye atanmasını istedi. Tekirdağ'da bulunan 19. Tümen Komutanlığı'na atandı. Yeni kurulan bu kuvvet bir aylık bir eğitimden sonra savaşa katıldı. İşte İngiliz-Fransız ordusu bu genç subayın askeri başarıları karşısında çaresiz kaldılar. Cephanesiz kaldıkları için düşman önünden kaçan askeri, süngü saldırısına kaldırarak düşman saldırısını engelleyen Mustafa Kemal, 57. Alay'ın da gelmesinden sonra, çok üstün düşman ordusuna, karşı saldırıya kalktı ve emrindeki birliklere "**Size ben saldırıyı emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi başka kuvvetler ve başka komutanlar alabilir...**" emrini veren Mustafa Kemal'in, bu emrini yerine getiren 57. Alay tamamen şehit oldu. Fakat düşman çıkartması da Anafartalar'da başarısız oldu.

Çok kanlı savaşlar sonunda İngiliz-Fransız ordusu, Anafartalar-Conkbayırı gibi Türk direnişleri karşısında yenilgiyi kabullendiler. 19-20 Aralık 1915'te askerlerinin bir bölümünü çeken düşman, 3-9 Ocak 1916'da da diğer kuvvetlerini çekerek yarımadayı boşalttılar. Bu savaşta Osmanlı Devleti ordusu 55.000 şehit, 100.000 yaralı, 21.500 hastalıktan ölen, 10.000 kayıp olmak üzere yaklaşık 200.000 kayıp verdi. Karşı tarafın kayıpları daha çoktu. 55.000'i ölü olmak üzere, yaralı ve esirler dahil, yaklaşık 330.000 kayıp verdiler.

Daha başlangıçtan beri Osmanlı Devleti ordusunun Alman subayların emrine verilmesine karşı çıkmış olan Mustafa Kemal, hemen her fırsatta bu durumu Savaş Bakanlığı'na yazmıştı.Çanakkale Cephesi'nde Liman von Sanders'in yaptığı savaş planını beğenmemişti. Enver Paşa'ya yolladığı yazıda, düşmanın karaya asker çıkarırken, zayıf bulunduğu bir sırada saldırarak karaya çıkmasının engellenebileceğini, oysa Sanders'in planının düşmanın karaya çıktıktan sonra durdurulmasına dayandığını, bunun da bizim aleyhimize sonuçlanacağını belirtti ve orduya Enver Paşa'nın kendisinin komuta etmesini istedi. Sanders'in planı, İtilaf Devletleri'nin büyük bir kuvvetini Çanakkale'de uzun bir süre

oyalamak temeline göre yapılmıştı. Böylece İtilaf Devletleri 8,5 ay bu cephede savaştıklarına göre, Alman planı başarılı oldu. Türk askerleri Almanya'nın yükünü hafifletmek için savaştırıldı. Düşmanın yenildiğini ve çekilmek üzere olduğunu anlayan Mustafa Kemal, çekilme anında düşmana yapılacak bir saldırı ile büyük kayıplar verdirileceğini bildirdiyse de isteği Savaş Bakanlığı tarafından uygun bulunmadı. Bunun üzerine istifa etti ise de Liman von Sanders Paşa'nın isteği üzerine istifasını geri aldı.

İstanbul ve Osmanlı Devleti'ni kurtarmış olan Mustafa Kemal adı Enver Paşa'nın engellemesiyle İstanbul'da duyurulmadı. Sarıkamış başarısızlığını sansür ile engelleyen Enver Paşa, Mustafa Kemal adını da duyurmadi. Mustafa Kemal, bu savaş sırasında Albay'lığa terfi etti ve bir süre sonra Diyarbakır'a atandı. Generalliğe terfi ettiği de oraya ulaşınca bildirildi. Çanakkale yenilgisi Lord Kitchener'in siyasi yaşantısını sona erdirirken, Churchill'inkini de 20 yıl geriye attı.

Çanakkale'de İtilaf Devletleri yenilirken, Almanya ve Avusturya, Bulgaristan'ın yardımıyla Sırbistan'ı ezdiler ve Almanya'dan İstanbul'a demiryolu bağlantısı kuruldu. Almanya'dan sağlanan ağır silahlar nedeniyle artık Çanakkale'yi geçmek olanaksızdı. Çanakkale başarısızlığı İtilaf Devletleri'ne çok pahalıya mal oldu. Bu hareketin başarılması ile savaşı kısa sürede kazanacaklarını uman İtilaf Devletleri yanıldılar. Balkan Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti ordusu genç subayları yönetiminde yeni bir dinamizm kazanmıştı. Dünyanın yenilmez sanılan donanma ve ordularının yenilebileceğini gösterdi. Çanakkale Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kazanması nedeniyle Rusya'ya gereken yardım gönderilemedi ve Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılamadı. Bu nedenle savaş iki yıl daha uzadı. Kut-ül Amara ve Seddülbahir yenilgileri, İngilizlerin prestijini çok sarstı ve özellikle sömürgelerindeki İngiliz itibarına darbe indi. Savaşa katılmakta duraksayan Bulgaristan'ın, Almanya yanında savaşa katılmasına neden oldu. Savaşın iki yıl uzaması, Rusya'da sefalet ve yokluğu arttırarak, Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin çıkmasına neden oldu. Fransızların bu iki yıl içerisinde 1.766.000 ve İngilizlerin 1.607.651 daha insan kaybetmesine neden oldu. Böylece İngiliz ve Fransız ekonomileri önemli ölçüde zarar uğradılar ve bu ülkelerde hükümet bunalımları ortaya çıktı. İngiliz ekonomisinin zarara uğraması en çok A.B.D.'nin işine yaradı.

* Prof. Dr. Ergün AYBARS, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, Ege Ün. Basımevi
İzmir,1986,ss 73-76

DİVAN-I MUHASEBAT

29 Nisan 1865 yılında devlet harcamalarını denetlemek amacıyla Tanzimat döneminde kurulan organ. Bugünkü Sayıştay'ın temelini oluşturmaktadır.

GALIÇYA CEPHESİ

1914 yılında savaş başlayınca Ruslar Galiçya'yı işgal ettiler. 1915 yılında Almanlarca takviye edilen müttefik güçler, Rusları mağlup ederek tekrar Galiçya'yı ele geçirdiler.

1917 yılı Temmuzunda Ruslar Galiçya'da tekrar taarruza geçtiler. Başlangıçta hızla ilerleyen Rus birlikleri, on gün sonra duraklayarak geri çekildiler. I. Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın kuzeydoğusuna düşen Galiçya (Lehistan) bölgesinde bir Osmanlı Kolordusu Alman, Macar ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı savaştı.

HEŞ BEHİŞT

Sekiz Cennet anlamına da gelir. Akkoyunlu Türkmenleri'nin sultanı İdris-i Bitlisi'nin tarih kitabı. Osman Gazi'den itibaren Yavuz Sultan Selim'e kadar olan Osmanlı padişahlarının hayatını anlatan 80.000 beyitlik manzum eserdir.

HİDİV

Sultan Abdülazizi zamanında Mısır valilerine verilen ünvan. Hıdiv ünvanı ilk olarak 8 Haziran 1867 yılında Sultan Abdülaziz tarafından, Büyük Fuad Paşa'nın isteği üzerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa'ya verilmiştir.

Mısır Hıdivleri protokolde şeyhülislam ve sadrazam ile aynı derecede idi. Aynı toplantıda bulundukları zaman sadrazam ve şeyhülislamdan sonra hıdiv yer alırdı. Hıdiv ünvanı İngilizler tarafından, 19 Aralık 1914 yılında Osmanlılar'dan Mısır'ı almaları sonucunda kaldırılmıştır.

IRAK CEPHESİ

Bu cephe, İngilizlerin petrol sahalarını ele geçirmek amacıyla, 15 Ekim 1914'te Bahreyn'i ve 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgali üzerine açıldı. Yerli askerlerle karışık Osmanlı kuvvetleri işgale karşı koyamadı. İngilizler, İran'da Ahvaz'ı da ele geçirdiler.

20 Aralık 1914'te, Basra'yı geri almak amacıyla cephe komutanlığına atanan, Yzb. Süleyman Bey askeri aşiretlerden ve gönüllülerden yararlanarak topladığı kuvvetle, 12 Nisan 1915'te taarruz etti. Şuaybiye Savaşında başarılı olamadı ve Kutülamare'ye çekildi. İntihar etti. İngilizler burayı da ele geçirip Bağdat'ı almak için, General Townshend komutasında saldırdılar. Türk Kuvvetleri, İngilizleri Selmanpak'ta durdurdu. Kanlı çarpışmalardan sonra İngilizler, 26 Kasım 1915'te çekildiler. Kutülamare'de 8 Aralık 1915'te kuşatılan İngiliz birlikleri, beş ay süren bir direnişten sonra 28 Nisan 1916'da teslim oldu. General Townshend dahil 13.399 esir alındı.

1916 yılı başında bir kısım İngiliz birlikleri General Townshend'in yardımına geldiyse de İran'da Hamedan'a kadar sürüldüler. İngiliz birlikleri 1917 yılı başında bekledikleri güce ulaştılar. Taarruza geçtiler. 11 Mart 1917'de General Maude yönetimindeki İngiliz birlikleri Bağdat girerken Halil Paşa'nın komutasındaki Osmanlı askerleri Bağdat'ı boşalttı.

Türk kuvvetlerinin Bağdat'ı geri alma teşebbüsü başarılı olamadı. Samerra'yı da ele geçiren İngiliz

Ordusu, Musul'a doğru ilerlemeye başladı. Bağdat'ı geri almak için 6. Ordu'yla Halep'te kurulan 7. Ordu birleştirilerek General Falkenhayn komutasında Yıldırım Ordular Grubu kuruldu. Halep'te hazırlıklar sürerken, İngilizler Tikrit'e kadar ilerlediler.

1918 yılında aldıkları takviyelerle iyice güçlenen İngiliz birlikleri, petrol yataklarının bulunduğu Musul'a giremediler. Ancak, ne yazık ki, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün sonra 3 Kasım 1918'de, mütarekeye aykırı şekilde burayı işgal ettiler.

İRAD-I CEDİD

Nizam-ı Cedid hazinesi olarak bilinmektedir. III. Selim'in emri ile 1793'te Nizam-ı Cedid ordusunun giderlerini karşılamak amacıyla oluşturulan bütçe.

Padişahın başkanlık ettiği toplantı sonucunda olağan bütçe gelirlerinin dışında bir bütçe oluşturularak, gelir kaynaklarının hazineden ve genel bütçeden ayrılması kararına varıldı. Bu kararla oluşturulan yeni hazineye de İrad-ı Cedid adı verildi. İrad-ı Cedid kanunlarına göre İrad-ı Cedid nazırına ve başdefterdara verilen günlük gelir ve gider pusulaları ay sonunda incelenerek üç nüsha olarak aylık defter düzenleniyor ve bu nüshalar; Babıali'ye, Başmuhassebe'ye ve Ruznamçe Kalemî'ne veriliyor ve yıl sonunda bilanço çıkarılıyordu. Gelir fazlası olan para Darphane-i Amire'deki özel İrad-ı Cedid hazinesine aktarılırdı.

Kabakçı Mustafa Paşa isyanı sonucunda Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesiyle bu hazine kaldırılmış, biriken paralar da Darphane-i Amire hazinesine devredilmiştir.

İSAKÇI KALESİ

Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunmakla birlikte bölgenin stratejik üstünlüğü sebebiyle yaptırılmıştır. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları arasında bir çok kez el değiştirmiş, Sultan III Selim zamanında Ruslar'ın eline geçmiştir. Yaş Antlaşması ile tekrar Osmanlılara verildi. Edirne Antlaşması ile yeniden elden çıktı.

YASANMIS ILGINC OLAYLAR

- [ABDÜLHAMİD HAN'A GÖRE JÖN TÜRKLER](#)
- [ALLAH YOLUNU AÇIK ETSİN](#)
- [BELGRAD'DA İKİ SEHİD!](#)
- [BİR SALKIM ÜZÜM](#)
- [DEVLET YIKILDIKTAN SONRA!..](#)
- [OSMAN GÂZİ'NİN, OGLU ORHAN GÂZİ'YE NASİHATI](#)
- [HOCA NASİHATI](#)
- [GAYRET-I İSLÂMA NE OLDU?](#)
- [İKİ CİHÂNDÂ YÜZÜN AK OLSUN!..](#)
- [YAVUZ, SİNA ÇÖLÜNDE!..](#)
- [AKILLILARIN DURAGI](#)
- [BİR SEHÎDÎN SON SÖZLERİ!..](#)
- [MİSİR'İN SÂHİBİ!..](#)
- [MÜ'MİNLERE YAKISAN](#)
- [PÂDİSÂH'DA NEFERDİR](#)

- [GÜZEL AHLÂKLİ OLMAK!..](#)
- [HİZMETİ GEÇENLERİ TAKDİR EDERDİ](#)
- [İLMİN KIYMETİ!..](#)
- [AYDOS KALESİNİN FETHİ](#)
- [NAMAZIMI, AKSEMEDDİN KILDIRSIN!..](#)
- [KAN LEKELERİ!..](#)
- [YARASINA BİR AVUÇ OT TIKAMISTI..](#)
- [SÂDECE EMREDİLENI YAPTIK](#)
- [KANLI ZARF!..](#)

ABDÜLHAMİD HAN'A GÖRE JÖN TÜRKLER

"... Ve daha garib bir tecelliye bakınız ki, "Genç Osmanlılar"ı da "Jön Türkler"i de Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!.. Bunların dediği yapılırsa, Osmanlı imparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa, batacağı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve iste battık!... Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı?., İnşallah!..

Evlâdim sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati, koskoca yeryüzünü gezip tozdukları hâlde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdâd kani ile sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleriyle hatırdılar!

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı ki, İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hattâ Almanlar ve Avusturyalılar yâni bütün büyük Avrupa devletleri, menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuşlardır. Görüyorlardı ki bu devletler birbirleriyle dalasıyorlar, ama Osmanlıları bölüsmekte anlaşıyorlardı. Anlasamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. öyle olduğu hâlde, bu düşüncede olan devletlerin kendilerini aralamalarından da mı bir mânâ çıkaramıyorlardı ?

Söyledim, yine söyleyeceğim, anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlarmıydı ki, Osmanlı ülkesi bir çok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede mesrûtiyet, ülkenin unsur-i aslısı için (temel unsur) ölümdür, İngiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli meb'ûs varmıydı ki, Osmanlı Parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ve Arap meb'ûsu bulunmasını istemeye kalkıyorlar!..

Hayir, bunca okumus, düşünmüş, kendisini dâvasına vermiş vatan evlâdının cıvıllıyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sâdece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını kendilerinden çok, aldanmayan milyonlarca masum vatan evlâdı çekti! Hem öldüler, hem de vatandan oldular!

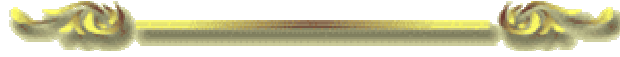
Kendilerine "Jön Türkler" denilen kimseler aslında üç-beş kısıdır. Bunlar yıllarca Avrupa'da benim aleyhimde çalışmışlar, benim aleyhimde çalışmanın vatanın da aleyhinde çalışmak demek olduğunu düşünmeden yazmışlar, çizmişler, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu büyük devletlere arkalarını dayayarak buluyorlar, yabancı posta-hânelerden de yabancı uyruklu kimseler aracılığı ile çekip suna buna dağıtıyorlardı. Yıllar yılı, ciddi sayılabilecek bir te'sirleri olmamıştır; ciddi sayılacak bir fikirleri olmadığı gibi...

Fakat ben buna ragmen, kendileriyle ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasizlik yüzünden bâzi seylere katlanmamaları için, gazetelerini satın almak bahanesiyle büyük yardımlarda bulundum, bazı kimselerin memlekette para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancıların masası olmasınlar, muhalefetleri yanlış da olsa namuslu kalsın diye!..

Ahmed Celâleddin Pasa'nın Misir'da Ali Kemâl Bey'den aldığı mektubu görmüştüm. Bu mektup her hâlde Yıldız evraki arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu. Bu mektupta, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükutî, Dr. Bahaddin Sâkir, Dr. Nâzım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardımıyla yasadıklarını, hattâ memleketteki ailelerine dahi bu localar eliyle para gönderildiğini yazıyor ve bunların vesikalarını gösteriyordu.

Avrupa'da, Misir'da çeşitli namlar altında çıkan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamları, daha önce de söylediğim gibi, memlekete ciddî bir zarar vermediler. Fakat mason locaları, bütün takiblerimize rağmen, "İttihâd ve Terakki'ye bağlı subayları harekete geçirince, bu âvâre insanlar birer bayrak hâline geldiler. İşte Jön Türkler ve İttihâd ve Terakki cemiyetinin hikâyesi de budur."

Abdülhamîd'in Hâtıra Defteri; sh. 60

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSİN

Sene 1915. Sonbaharın serin yağışlı günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanın her tarafında barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyarı, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düşman çizmeleri basmasın diye, el açıp Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakın, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama şehîd olmak inancı günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarından biri vagonların arasında sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, süpheyle yaklaşıyor. O anda çakan simseğin aydınlığında sunlara şahid olmuştur:

Ak saçlı, beli bükülmüş, soluk benizli, bası yasmaklı, ihtiyar bir Türk anası çakılmış gibi orada duruyor. Yağmurdan sirilsiklam olmasına rağmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anası ile yaklaşan subay arasında su konuşma geçer:

"Valide! Yağmurun altında niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oğlum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oğlum kimdir, nerelidir?"

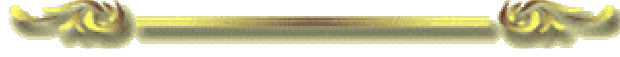
"Sögüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoğlu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çağırayım mı?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kısa zamanda bulunur. Elini öpen oğlunu bağrına basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oğlum benim!.. Dayın Sipka'da, baban Dömeke'de, ağaların Çanakkale'de şehîd düstüler. Bak son yongam sensin. Eğer, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayının ruhuna bir Fatiha okumayı unutma. Haydi oğul! Allah yolunu açık etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anacigının elini öpmüştü. Yaslı gözlerle ogluna bakan Türk anası son evlâdini da dualarla bu şekilde cepheye uğurlamıştır.

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSİN

Sene 1915. Sonbaharın serin yağışlı günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanın her tarafında barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyari, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düşman çizmeleri basmasın diye, el açıp Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüreren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakin, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama şehid olmak inancı günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarından biri vagonların arasında sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, süpheyle yaklaşıp. O anda çakan simseğin aydınlığında sunlara şahid olmuştur:

Ak saçlı, beli bükülmüş, soluk benizli, baskı yasmaklı, ihtiyar bir Türk anası çakılmış gibi orada duruyor. Yağmurdan sirilsiklam olmasına rağmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anası ile yaklaşıp subay arasında su konuşma geçer:

"Valide! Yağmurun altında niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oğlum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oğlun kimdir, nerelidir?"

"Söğüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoğlu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çağırayım mı?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kısa zamanda bulunur. Elini öpen oğlunu bağrına basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oğlum benim!.. Dayın Sipka'da, baban Dömeke'de, ağaların Çanakkale'de şehid düstüler. Bak son yongam sensin. Eger, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayının ruhuna bir Fatiha okumayı unutma. Haydi oğul! Allah yolunu açık etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anacigının elini öpmüştü. Yaslı gözlerle ogluna bakan Türk anası son evlâdini da dualarla bu şekilde cepheye uğurlamıştır.

ALLAH YOLUNU AÇIK ETSİN

Sene 1915. Sonbaharın serin yağışlı günlerinden biri. Birinci Dünyâ harbi bütün cephelerde devam, ediyor. Vatanın her tarafında barut ve kan kokusu. Yigitlerin biri ölüyor, bini yetisiyor, ihtiyari, genci savasiyor, didiniyor ve yurdumuza düşman çizmeleri basmasın diye, el açıp Allah'a dua ediyor. Cepheye durmadan takviye kuvvetleri gidiyor, iste o kuvvetleri götüreren tren, Bilecik istasyonunda beklemektedir. Askerlerin hepsi sakin, belki bir daha geri dönmeyecekler. Ama şehid olmak inancı günülerine huzur veriyor.

Sevkiyat subaylarından biri vagonların arasında sessiz, hareketsiz bir gölge görür. Merakla, şüphle yaklaşır. O anda çakan simseğin aydınlığında sunlara şahid olmuştur:

Ak sağli, beli bükülmüş, soluk benizli, basi yasmakli, ihtiyar bir Türk anası çakılmış gibi orada duruyor. Yagmurdan sirilsiklam olmasına ragmen husu içinde beklemektedir. Anadolu'nun cefakâr vefa timsâli ve sabirli anası ile yaklasan subay arasında su konusma geçer:

"Valide! Yagmurun altında niye böyle bekliyorsun?"

"Trende oglum var. Onu selâmetlemeye geldim."

"Oglun kimdir, nerelidir?"

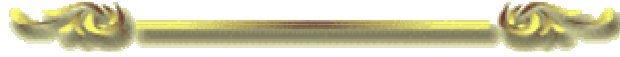
"Sögüt'ün Akgünlü köyünden Mehmedoglu Hüseyin."

"Onu görmek ister misin, çağırayım mı?"

"Sana dua ederim. Ona söyleyecek tek bir sözüm var."

Hüseyin kısa zamanda bulunur. Elini öpen oglunu bagrina basan ana son olarak; "Hüseyin' im, yigit oglum benim!.. Dayın Sipka'da, baban Dömeke'de, agaların Çanakkale'de şehîd düstüler. Bak son yongam sensin. Eger, minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Yolun Sipka'ya ugrarsa dayının ruhuna bir Fatiha okumayı unutma. Haydi ogul! Allah yolunu açık etsin" demistir.

Hüseyin, son defa anacığının elini öpmüştü. Yasli gözlerle ogluna bakan Türk anası son evlâdını da dualarla bu şekilde cepheye ugurlamistir.

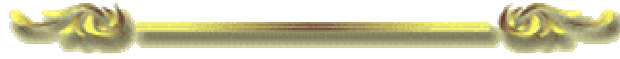

BİR SALKIM ÜZÜM

Avrupa hiristiyanları, Papa'nın kiskirtması ile bir araya gelip Osmanlı topraklarına saldırmaya teşebbüs edince, yeryüzünün sultânı Kanunî Sultan Süleyman Han, ordusu ile sefere çıktı. Târihlere san veren ordu ağır ağır ilerliyor, hedefine bir an önce ulaşmak için gayret sarf ediyordu. Havalarda iyice isinmişti. Bir Hiristiyan beldesinden geçerken, yolun dar olması sebebiyle, askerlerden kimisi üzüm bağlarından yürümek mecburiyetinde kaldı. Olgunlasan üzümler susuzluktan dudagi çatlamış askerlere; "Al beni, ye beni" dercesine duruyordu. Askerlerden biri dayanamayıp, sahibinin haberi olmadan bir salkım üzüm kopardı. Yerine de bir keseye koyduğu parayı bağladı. Üzümü de yedi. Çok geçmeden mola verildi. Ordunun arkasından, kanter içinde hiristiyan bir köylünün geldiği görüldü. Köylüyü komutana götürdüler. Çok heyecanlı olan köylü, komutanın eline mi, ayagina mi kapanacağını bilemedi. Bir asker, kendi bağından kopardığı üzümün yerine para bırakmıştı. Bağında baska bir zarar yoktu. Böyle bir askere ve komutanına, elbette teşekkür etmeliydi. Ama komutan bu habere hiç sevinmedi. Bir askerinin baskasının malını izinsiz almasını bir türlü kabul edemiyordu. Tellâlar çağırtilip, o asker bulundu. Bu arada Sultan da hâdiseyi öğrenmişti. Hemen o askerin ordudan atılmasını emretti ve; "Kursagında haram lokma bulunan bir askerin bulunduğu ordu ile zafer ve nusret müyesser olmaz" demekten kendini alamadı. Hiristiyan köylü, üzümü alan askeri taltif ettirmek için geldiğini, hâlbuki isin tersine döndüğünü arz edince, komutan; "Eger o asker parayı bağlamamış olsaydı, bu ordunun adı zâlimler ordusu olurdu. İşte o zaman, kellesi de giderdi. Parayı asmaya bağlamakla kellesini kurtardı. Ama sahibinden izinsiz mal almakla da, seferden men cezasına çarptırıldı" dedi ve kahraman ordu yoluna devam etti.

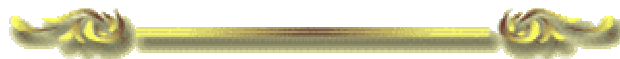
Orduya Belgrad yakınlarında bir yerde konaklama emri verildi. Askerler, çevredeki su ve çesmelerden istifâde edip, abdest tazelemeye, susuzluklarını gidermeye çalisıyorlardı.

Çesmelerden birinin yakınlarında bir manastır vardı. Manastırın rahibi, Osmanlı askerinin durumunu öğrenip, haçlı askerlerini haberdâr etmek için, manastırdaki rahibelerden birkaçını süsleyip, ellerine verdiği testilerle çesmeye gönderdi. Rahibelerin geldiğini gören Osmanlı askerleri, hemen çesme başından ayrılıp, rahibelere sırtlarını döndüler. Rahibeler testilerini doldurup gidinceye kadar kimse dönüp bakmadı. Rahibeler gelip durumu anlatınca; koparılan üzümlerin yerlerine para bırakıldığını duy an Rahip, bu kadarını beklemiyordu. Bunlar ne biçim insanlardı. Maldamülkte gözleri yoktu, kadinakıza iltifat etmiyorlar, memleketlerinden günlerce uzak yerlere kadar geliyorlar, korkmadan ve endişe etmeden canlarını veriyorlardı. Hemen kâğıt kalem istedi. Osmanlı askerlerinin karşısına çıkmak için hazırlanan haçlı orduları komutanına sunları yazdı; "Ey haçlı kumandanları!.. Siz bu ordu ile nasıl basa çıkabilirsiniz? Bu insanlar canlarını düşünmeden Allah yolunda komutanları emrinde çekinmeden can veriyorlar. Biliyorlar ki, gidecekleri yer Cennet'tir. Kadinakıza ehemmiyet vermiyorlar, yanlarına gönderdiğim rahibelere sırtını döndüler. Malamülke de önem vermiyorlar. Bütün mal ve mülklerini terkederek cihâda çıkıyorlar. Herkese karşı iyi davranıp, kimseye zulmetmiyorlar. Ey haçlı kumandanları!.. Siz, onlardaki bu hasletleri ortadan kaldırmadan karşınıza çıkıp savaşıma kalkırsanız elinize binlerce askerinizin canına mal olacak acı bir tecrübeden başka bir şey geçmez. Buna rağmen haçlı kumandanları, kahraman Türk askerlerinin kılıçlarına yem olmak için adetâ birbirleriyle yarış ettiler. Türk askerine yeni yeni zaferler kazandırdılar. Avrupalılar, kendi kötü hasletlerini Osmanlılara asıladıkları zaman, onları yenebileceklerini yıllar sonra anladılar ve faaliyetlerini bu yönde yoğunlastırdılar.

DEVLET YIKILDIKTAN SONRA!..

Birinci Dünya harbinin başladığı günlerdi!.. Dâhiliye nâziri Talat Paşa ile harbiye naziri Enver Paşa ne düşündülerse, sabık pâdisâh ikinci Abdülhamîd Han'ın mes'ele hakkındaki malûmatına, bilgi ve tecrübesine başvurmayı uygun buldular. Bu maksadla İshak Paşa'yı Beylerbeyi Sarayı'na gönderdiler. Otuz üç sene gibi uzun bir müddet Avrupa siyâsetine hâkim olmuş sultan ikinci Abdülhamîd Han, cevâbında; "Bu vaziyette artık benim verebileceğim bir fikir, tavsiye edebileceğim bir tedbir kalmamıştır. Zîrâ bu zavallı devlet, harbi umûmiye sürüklendiği gün münkariz olmuştur. Sizi bana gönderenler harbe girmeden önce göndermeli idiler. Dünya'nın karalarına ve denizlerine hâkim olan devletlerine karşı Almanya ve Avusturya ile birleşip atese atılmak, târihin ender kaydettiği hatâlardandır" demistir. Her hâlde bu konuşmasından tatmin olmayan Enver Paşa'yı da Beylerbeyi Sarayı'na davet ederek nasihatlerde bulunmuş ve şöyle demistir: "33 senelik saltanatımda, feridin hürriyetine tarafdârdım. Lâkin gelisi güzel bir hürriyet ve serbestiyi hiç bir zaman istemedim. Mesrûtiyeti ben îlân ettim. Ama meb'ûslarımızın kifayetsizliğini görerek kapattım. Meclisi meb'ûsânın Doksanuç harbinde verdiği karârın bize neye mâlolduğunu bilirsiniz. Balkanları kaybettik, İstanbul'a gelen Ruslar ile serefsiz bir andlaşma imzalamaya mecbur olduk. Andlaşma imza ederken Safvet Paşa'nın agladığını isitince ben de ağladım. Ama göz yaşı dertlere deva olmuyor. Şimdi siz de acele ile bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. İnsâallah hayırlı ve şerefli olur. Fakat Allah göstermesin ya felâketle biterse... ister misin bu da Anadolu' nun kaybına mâlolsun. Her devirde devletin düşmanı olmuştur. Siz de bu düşmanlarla isin iç yüzünü bilmeden birlestiniz. Hareket ordusu ile İstanbul'a geldiniz. İktidari ele aldınız. İstediginiz makama geçtiniz. Yapmak istediklerinizi niye yapmıyorsunuz. Bunlara güvenme oğlum, insani bugün alkışlayanlar, yarın onun aleyhine dönüp parçalamasını da bilirler. Dikkatli ol!.." Ne var ki büyük hayâller pesinde kusan Enver Paşa ve İttihâd ve Terakki ileri gelenleri bu mühim nasihatlere de kulak asmayarak bildikleri yolda yürüdüler. Böylece devletin yıkılmasına sebep oldukları gibi, millete kan ve göz yasından başka bir şey bırakmadılar. Ayrıca târihe kötülükleriyle yâd edilen kimseler olarak geçtiler.

OSMAN GÂZİ'NİN, OGLU ORHAN GÂZİ'YE NASİHATI

"Ogul! Din işlerini her şeyden evvel ele alıp, yürütmek gayret ve esâsını dâima gözönünde bulundur ve bu esâsi sakın gevseklige ugratma. Çünkü bir farzin yerine getirilmesini sağlamak, din ve devletin kuvvetlenmesine sebep olur.

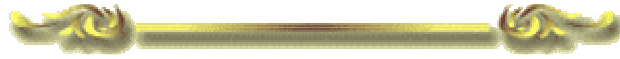
Din gayretine sâhib olmayan, sefâhete düskün olan, tecrübe edilmemiş kimselere devlet işlerini verme! Zîrâ, yarananından korkmayan bir kimse, yarattıklarından da çekinmez.

Zulümden ve hangisi olursa olsun bid'atden, yâni Islâmiyet'e aykırı şeylerden son derece uzak dur! Seni zulüm ve bid'ate tesvik edip sürükleyenleri, devletinden uzaklaştı ki, bunlar seni yıkılışa sürüklemesinler.

Allahü teâlânın rizâsi için, devlet hizmetinde ömrünü tüketen sâdik devlet adamlarını dâima gözet. Böyle kıymetli kimselerin vefatından sonra, aile efradını koru, ihtiyâcı olanların da ihtiyâçlarını karsıla, tebeandan hiç kimsenin malına mülküne dokunma. Hak sahiplerine haklarını ver, lâîk olanlara ihsan ve ikramlarda bulun ve ailelerini de gözet. Özellikle, devletin ruhu mesabesinde olan ve en büyük dayanağı bulunan asker taifesini güzelce idare edip rahatlarını te'min eyle.

Devletin bedeninde kuvvet mesabesinde olan hakîki âlimleri ve fazilet sahiplerini, edip ve yazarları, san'at erbabını gözetip koru. Onlara hürmet, ikram ve ihsanda bulun. Bir ülkede, olgun bir âlimin, bir arifin, bir velînin bulunduğunu duyarsan, uygun ve lâîk bir usûl ve ifâde ile onu memlekete getirt. Onlara her türlü imkânı tanıyarak ülkene yerleştire ki, hükûmetin süresince âlim ve arifler, bilginler, memleketinde çoğalsın. Din ve devlet işleri nizâma oturup ilerlesin.

Sakin, orduya ve zenginliğe magrur olma. Hakîki âlim ve ariflere, bilginlere hürmet edip, sarayında onlara yer ver. Benim hâlimden ibret al ki, zayıf, güçsüz bir karınca misâli, hiç lâîk olmadığım hâlde buraya geldim ve Allahü teâlâmn nice nice ihsanlarına ve inayetlerine kavuştum. Seni de benim uyduğum ve uyguladığım nizâmi uygula. Muhammed aleyhisselâmin dînini, bu yüce dînin mensuplarını ve itaat eden diğer tebeanı himaye eyle! Allahü teâlânın hakkını ve kullarının hakkını gözet. Dînimizin tâîn ettiği beytûlmâldeki gelirin ile kanâat eyle! Devletin zarurî ihtiyâçları dışında sarfiyatta bulunmaktan son derece sakın! Senden sonra geleceklere de aynı nasihatlerde bulun ve iyice tenbih eyle. Dâima adalet ve insaf üzerine bulun. Zulme meydan verme. Herhangi bir işe basliyacagın zaman Allahü teâlânın yardımına sığın! Tebeanı, düşmanların ve zâlimlerin saldırılarından koru. Haksız olarak hiç kimseye muamelede bulunma. Dâima halkını hosnud edecek şeyleri arayıp, yapılmasını sağla. Onların gönlünü kazanmaga, bunun devamını ve artmasını büyük nimet bil! Tebeanın sana olan güveninin sarsılmamasına son derece dikkat eyle."

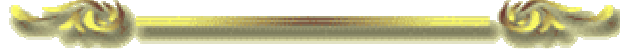

HOCA NASİHATI

Seyyid Ahmed Merami, Osman Bedreddîn' den ayrılırken son nasihatlerini söyle yaptı: "Canım yavrum Hafız! En basta güzel ahlâk ve' dürüstlük gelir. Bundan zerre kadar ayrılma, Ilminle amel et. İlmi yaymakta cömert ol. Erzurum ulemâsına selâm söyle, ilim meclisini terketme. Bilirsiniz ki, ilim, uçsuz bucaksız bir saray gibidir. Siz gittikçe o da gider, neticede Allahü teâlâyâ kavusturur.

Molla Hafız! İlim, koyu gölgeli bir agaca benzer, gölgesinde oturanlar, gölgelenir. Meyvesi bol ve lezzetlidir. Tadanlar bilir. Bu ağacın kökü bir, dalları çatallı budaklıdır. Binbir tomurcugu vardır. Her budagın ve her tomurcugun istidâd ve kabiliyetlerine göre yaprağı vardır. Bakarsınız yaprağın biri hastadır. Sararır düşer. Meyvesinin biri yaralıdır,

olgunlaşmadan yere düşer. Ona bakan bulunmaz. İnsanlar da böyledir. Kimisi görünüşü ile dili ile herkesi memnun eder. Fakat onun içi, kalbi hastadır. Bu, elinde lâmba tutan bir sahis gibidir. Baskalarını aydınlatır, fakat kendisi karanlıktadır. Bu misâl ilmiyle amel etmeyenlerin hâlini gösterir. Bir baskası görünüşü ile hoş görünmez amma, sakın ona suizan etme, haramdır... Ayrılacakları sırada elini öpünce de; "Hafız! Bizi Unutma! ilmini sarfet, artırırsın. Hakk'ı zikret, bulursun. Ahlâk beline kemerdur. Bir insan halkı sevmekle Hakk'a erer. Huzurla kemâl bulunur. Mürsidsiz kemâlin zevali vardır. Mürsid ara, ırsada er. Gazaya karış, gazi ol. Göz çapığı abdest bozmaz. Göz ağrısı Hak vergisidir. Sabretmek kadar güzel ilâç bulunmaz. Her isinde Allahü teâlâ sana yardım ihsan etsin. Sana emegim helâl ve faydalı olsun oğlum!" Sonra gözlerinden öperek ayrıldı. Bu son sözlerinde karşılasacağı önemli hâdiselere işaret etti.

GAYRET-I İSLÂMA NE OLDU?

Sultan üçüncü Selim Han'ın 1787-Rus savaşında orduyu hümâyûna gönderdiği ferman şöyledir: "Sizin tereddüt göstermeden ve düşmana mukavemet etmeden terk ettiğiniz toprakları, ecdadımız göğsünü düşmanın top ve tüfegine siper ederek, düşman karsısında demir yumruk gibi durarak, arslan gibi kükreyerek zaptetmişti. Size ne oldu? Siz onların evlâdları değil misiniz? Bu hâl ne hâldir ki, yüz geri edip memleketi düşmana terk edersiniz. Moskof askeri kraliçeleri olan bir avretin gayreti için, açlığa, susuzluğa, soğuğa, sıcaklığa, yaraya, bereye, kan ve ölüme katlanıp bes yüz senedir cihani titreten devletimize galebe eder. Fethedüp, ele geçirdiği Türk ve müslüman memleketlerinde akla gelmez facialar yapar. Düşman istilâ ettiği yerlerde, eteginin ucunu göstermemiş ve nice kere Peygamber evladından olan müslüman kız ve gelinlerini esir edip kocalarının, baba ve kardeşlerinin önünde ırzlarına saldırdılar. Yazık, çok yazık! Sizde hiç millet, vatan sevgisi, ırz, namus kaygısı yok mu? Gayret-i islâm'a ne oldu? Ben şehzade iken, bunları işitip kan ağladım. Şimdi kalbim parçalanıyor. Dünya çabuk geçer ne kadar yavaşak sonunda ölümün pençesinden kurtuluş mümkün değildir. Şimdi düşman elinde esir düşmüş olan kadınlar ve kızlar, ana ve babalarından ayrılmış çocuklar, mahşer gününde yakamıza yapışacaklardır. Ben, kudretim dâhilinde sizlerden hiç bir şey esirgemedim. Bakalım bundan sonra gazi dilâver kullarım, hepinizden istirhamım gayret kemerini belinize birkaç yerden bağlayıp korkaklık ve alçaklık edenleri kabul etmeyip, islâm gayretinin tamamlanmasına ve Allahü teâlânın fazlı ile düşmandan intikam almaya ihtimam edersiniz. Benim duam sizinle beraberdir. Büyüğünüz ve küçüğünüz berhudar olarsınız. Allahü teâlâ sizlere yardım ve sizleri muvaffak eylesin."

İKİ CİHÂNDA YÜZÜN AK OLSUN!..

Kafkasya'yı fethederken su Safevi ordularıyla yaptığı meydan muharebeleri, savunma savaşları sonunda kazandığı muvaffakiyetleriyle dillere destan olan kahraman Osmanlı pasası özdemiroğlu, İstanbul'a geldiğinde büyük bir coşkuyla karşılandı. Üçüncü Murâd Han bu kahramanı bizzat görüşmek üzere Yalı Köşkü'ne davet etti. Pasa, huzura girdiğinde Sultan, saray adetlerini bozarak;

"Hoş geldin Osman, otur!" dedi.

Osman Pasa oturmadi. Ayakta durdu. Pâdisâh tekrar;

"Otur Osman!" dedi. Osman Pasa oturdu. Fakat haya edip tekrar ayağa kalktı. Murâd Han, dördüncü defa, oturmasını ve Kafkasya'daki muharebelerini anlatmasını emredince, oturdu

ve anlatmaya basladı. Kafkas harplerini anlatması dört saat sürdü. Osman Pasa, Urus Han'ı nasıl mağlûb ettiğini anlattığı sırada Sultan, heyecanlanıp sözünü keserek:

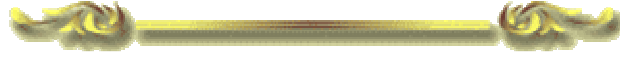
"Güzel hareket etmissin Osman!" dedikten sonra üzerinde murassa bir iğne bulunan sorgucunu çıkarıp Osman Pasa'nın basına takti.

Osman Pasa anlatmaya devam etti. Hamzâ Mirzâ'ya karşı kazandığı zaferi anlattığı sırada Sultan yine sözünü kesip;

"Bunların semeresini toplayacaksın!" diyerek belindeki murassa hançeri çıkarıp Osman Pasa'nın beline takti. Osman Pasa, İmamkulu Han'ın Gence önündeki hezimetini anlatırken, Murâd Han, ilk önce verdiğinden daha kıymetli murassa bir iğne bulunan sorgucunu çıkarıp Pasa'nın basına takti.

Nihayet özdemiroğlu Osman Pasa, Kırım hânına karşı, Kefe'de bir kaç bin kişi ile nasıl mücâdele ettiğini ve hanın yakalanarak cezalandırılmasını anlatıp sözüne son verince, memnuniyetinden gözleri yasan Murâd Han, kendini tutamayıp ellerini açarak;

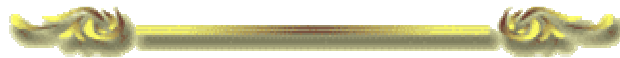
"İki cihanda yüzün ak olsun! Allahü teâlâ senden razı olsun! Her nereye gidersen muzaferiyet arkadasın olsun! Cennet'te, nâmdasın hazret-i Osman ile bir köskte ve bir sofrada beraber bulun! Bu dünyâda uzun müddet şeref ve iktidar ile yasa!" diyerek dua etti

YAVUZ, SINA ÇÖLÜNDE!..

Mücâhid Serdar, Karaduman'ın üzengilerinin üstünde doğruldu ve askerlerine son defa hitabetti: "Ey Cennet yolcuları! Ey can kârdeslerim!.. Bilirsiniz ki, müslûman Türkler muharebe meydanında ve bütün ömürlerince yalnız ve sâdece Allahü teâlâdan korkarlar, önüne çıkan hiç bir engel, onu Allah yolunda cihâddan alıkoyamaz. Sizler cenâb-i Hakk'ın emirlerine uydukça, O'nun yardımıyla bu çölü geçmek de sizlere nasîb olur insâallah." Sonra atı Karaduman'ı kızgın Sina çölüne sürdü. Arkasından koca Osmanlı ordusu düğüne gider gibi alevli Sina çölüne daldı. Kum fırtınaları etrafı kasıp kavuruyordu. Gündüzleri dayanılmayacak kadar sıcak, geceleri ise dondurucu soğuktu. Ordu bu şekilde yol almaya devam ederek çölü yarıladi. Suyu herkes idareli kullanıyor, teyemmüm yapılarak namaz kılınıyordu. Bir ara Yavuz Sultan Selim Han hazretleri, birden bire Karaduman'dan yere atladı. Onu gören basta vezîrâzam Sinan Pasa olmak üzere Anadolu ve Rumeli beylerbeyi de atlarından indiler. Rütbe rütbe bütün komutanlar, sipahiler, süvariler de yaya yürümeğe başladılar. Koca Osmanlı ordusu, piyade (yaya) bir ordu hâline dönüvermişti.

Üstelik Pâdisâh, çok saygılı bir şekilde ve önüne bakarak yürüyordu. Bütün vezirler, kumandanlar ve asker merak içinde kalmışlardı. Her zamanki gibi, Hasan Can'a müracaat ettiler. O da ne olduğunu anlıyamamıştı. Fakat öğrenmek için Selim Han'ın yanına yaklaştı; "Hayirdir insâallah Sultânım! Bütün ordu merak eyler; "Devletlü Pâdisâhimiz, acep niçin yaya yürürler? diye telâs ederler" dedi. Bu dünyâyı iki cihangire fazla gören büyük Sultan şöyle fısıldadı: "iki cihan sultânı Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem önümüzde yaya yürürlerken, biz nasıl at üzerinde olabiliriz Hasan Can?.." Bir müddet bu şekilde giden Selim Han, tekrar atına binince diğerleri de atlarına bindiler.

AKILLILARIN DURAGI

Fâtih Sultan Mehmed Han'ın vezirlerinden Mahmûd Pasa'ya yakınlığı ile tanınan Molla, Vildân anlatır: "Bir gün Mahmûd Pasa, söz arasında beni çok sevdiğinden bahsetti. Ben de, onun Molla Abdülkerim Efendi'ye olan ilgisinden bahisle; "Siz, benden çok Abdülkerim Efendi'yi seversiniz" dedim. Bunun üzerine; "Evet, doğru söyledin" dedi. Ben; "Molla Abdülkerim sizin Cennet'e girmenize sebep mi olacak ki, bu kadar çok seviyorsunuz?" deyince, Mahmûd Pasa; "Cennet'e sokacak desem de olur. Çünkü o, benim günahlardan tövbe etmeme vesile oldu. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın kâpicibasisi iken, bir günâha mübtelâ olmuştum. Bir sabah Abdülkerim Efendi, evimizi sereflendirdi. Bir müddet sohbetten sonra, ayağa kalktı. Hürmet ve tazimle kâpiya kadar yolcu ederken, bana döndü ve; "Dünyâ ve âhiretine yarar bir sözüm var ki, iyi dinleyip kötülüklerden sakınasın" dedi. Ben de; "Buyurun" dedim. Sözüne devamla; "Elhamdülillah, ilim sahibisin ve pâdisâhin da yakınlarındansın. Çok geçmeden vezirlik makamına yükseleceğin asikârdır. Ne yazık ki, içini ve disini günâh pisliklerinden temizlemeye gayret etmezsin. Vezirlik makamı, akıllı kimselerin duragidir. Osmanlı Devleti'nin yüce dîvânı, temiz insanların toplandığı bir yerdir. Gel kerem eyle, içini o günâh pisliklerine bulama ve dalâlet çukurlarına dūsüp çabalama!" dedi. Bana bu nasihatleri verirken, hava soguk olmasına rağmen boncuk boncuk ter döktüm ve o ânda tövbe ederek bildirdiği yoldan ayrılmadım" dedi. Bunun üzerine; "Gerçekten onu sevmek yalnız size değil, bize de vâcib oldu demekten kendimi alamadım."

BİR SEHÎDİN SON SÖZLERİ!..

Abdülezel Pasa, sehîd olduğu son savaşında askerlerine söyle hitâb etmiştir.

"Askerlerim! Yigitlerim! Kahraman evlâtlarım? Dînimize, namusumuza ve vatanımıza göz diken" düşmana haddini bildirmenin tam zamanıdır! Bilirsiniz ki hâinler korkak olur. Biz düşman üzerine yürürsek onlar kaçarlar. Hep beraber Allah, Allah! diyerek hücum edelim!..."

Sonra da Papalivata, Tirpan ve Misfaki tepelerini göstererek söyle dedi: "Aslanlarım! Su gördüğünüz tepenin zaptı bizim için çok mühim ve pek sanlı bir muzafferiyet kazandıracaktır. Siz ki Milona geçidi gibi en zor geçidi asıp, en çetin yerlere hücum ederek Osmanlı'nın kahramanlığını bütün cihâna gösterdiniz. Siz kahramanların evlâtlarısiniz. Allahü teâlânın yardımı ile, su tepenin üzerinde vuku bulacak kahramanca bir hücumla zâten gözü yılmış olan düşmanı tamamen perisan edeceğinizi, sancagimizi oraya dikerek Osmanlinin sâhini yücelteceğinizi ümîd ediyorum. Eger bu tepeyi zaptederseniz önümüzde çiçeklerle süslenmiş geniş bir zafer sahrası açılacak. Bütün islâm âlemi ve Osmanlılar, sizin bu kahraman muzafferiyetinizden dolayı ilân-i sükran ve iftihar edeceklerdir. Analarınız sizi bugün için dogurdu, bugün için büyüttü!

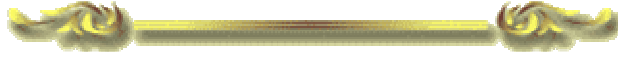
Yeryüzünde bulunan bütün müslümanların kıymetli halîfesi sevkettli pâdisâhimiz Abdülhamîd Han hazretleri sizi bugün için yetistirdi. Vatan bugün sizden fedâkârlık bekliyor! Hülâsa bugün san ve namus, devlet ve millet sizin süngülerinizle ayakta duracaktır...

Eger arslanlar gibi bir hücumla su tepeyi zaptedecek olursanız, namusu korumus ve vatani yüceltmis olursunuz. Devletimizin gelecekteki zaferlerine de öncülük etmiş olacaksınız.

Asker evlâtlarım! Size son bir vasiyetim vardır ki, bu vasiyetimin yerine getirilmesini rica ederim! Eger ben su tepeyi zaptettiginizi ve oraya hâkim olduğunuzu görmeden sehâdet serbetini içersem, benim cesedimi sehîd olduğum yere defn etmeyin. Bu tepeyi mutlaka ele geçirin ve benim için o tepe üzerinde bir kabir kazarak oraya defn edin! Sayet bu tepeyi ele geçiremeyecekseniz, birakin cesedim bu topraklar üzerinde kurtlara kullara yem olsun!

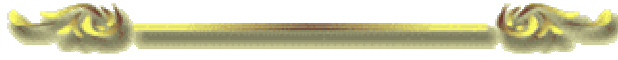
Evlâtlarım! Sizin daglari asan hücumunuza böyle tepeler elbette dayanamaz. Bu bakımdan mutlaka bu tepeyi zaptetmenizi istiyorum!.

Tevfik-i ilâhî rehberimiz, imdâd-i peygamberi yaverimiz, teveccühât-i celile-i hazret-i hilâfet-penâhî, fark-i iftiharimiz da efserimiz (tacimiz) dir. Haydi arslanlar! Ars ileri dâima ileri..."

MISIR'IN SÂHİBİ!..

Emir Muhammed Defterdar anlatır: "Her gece yatsi namazından sonra, arkadaşlarla bir yerde toplanır, sohbet ederdik. Âlimlerin ilminden, velîlerin kerametlerinden anlatırdık. Bir gün yine böyle toplanmistik. Sohbet ânında söz, hâlen hayâtta olan îmâm-i Sa'rânî'ye geldi. Onun büyüklüğünü anlayamayan bâzıları, aleyhinde dedikodu etmeye başladılar. Ben de, onlarla birlikte, aleyhinde konustum. O gece rüyamda, kalabalık bir ordunun Misir'a bir iç karışıklığı düzeltmek için geldiğini gördüm. Ordu kumandanı, Misir'in Bâbünnasr denilen kapisında durdu ve; "Misir'in sahibi ile görüşüp, Misir'in anahtarını vermedikçe içeri girmeyiz" dedi. "Misir'in sahibi kimdir?" dediler. O da; "Abdülvehhâb-i Sa'rânî'dir" dedi. Kumandan, adamlarından birini gönderdi, îmâm-i Sa'rânî'yi evinde bulamadılar. Oglu Abdurrahmân'a durumu anlattılar. Abdurrahmân, babasının müşâde edeceğini söyleyerek anahtarı verdi. Rüyadan uyandığımda, yaptığım hatâyı anladım. Demek ki, bu zamanda Misir'in hakîkî sultânî Abdülvehhâb-i Sa'rânî idi. Sabah olduğunda, tmâm-i Sa'rânî hazretlerine gidip, talebesi olmakla sereflenmek istediğimi bildirince; "Talebe olmanız için ille anahtar mı vermek lâzımdır?" buyurarak, gece rüyada gördüklerimi bildiğini isaret etti. Onun bu kerametini görünce, kendisine daha ziyâde bağlandım.

MÜ'MINLERE YAKISAN

Abdülkâdir Cezâyîrî'nin kumandan ve yardımcılarına gönderdiği mektuplar dikkate sâyân olup, bunlardan Muhammed Hasnâvî'ye yazdığı 1847 (H.1263) tarihli mektubu şöyledir:

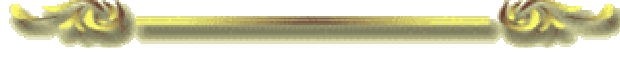
"... Secaat, kahramanlık ve cömerdlik sıfatlarıyla mevsûf olan ve Hak teâlâya tevekkül eden mücûhid kardesimiz Seyyid Muhammed Hasnâvî, Allahü teâlâ sizin ve bizim hâlimizi yüceltsin. Dünyâ ve âhiretteki emellerimize kavusdursun! Kıymetli, sabirli mücûhid kardesim! Allahü teâlâ anlayisini arttırsın! Hayırlar ihsan eylesin! Lütf ile hayırlar üzerinde muhafaza eylesin. Muhakkak ki cihâd, peygamberlerin (aleyhimüsselâm) siarı, mü'minlerin mesleği ve asil san'atidir. Seni bu himmete kavuşturan Allahü teâlâya hamdederim.

Gayret ve çalışmalarına sevâblar ihsan buyurup, bu yolda sana yardım eylesin! Allahü teâlâ Kur'ân-i kerîmde, sevgili Peygamberine hitaben cihâdin faziletini, kendi yolunda şehîd olmanın yüksek derecesini beyân ve ifâde buyurmıştır. Bunlar üzerinde iyice düşünüp, buna kavusmak için Allahü teâlâdan yardım dilemelidir. Böylece, Allah yolunda şehîd olmanın ne demek olduğu iyi anlasılır. Cihâdin ve şehîd olmanın fazileti ve yüksek derecesi Tevrat ve incil'de de bildirilmistir. Karsiligında Allahü teâlâ Cennet'i vâd buyurmıştır. Serefini buradan anlamalıdır. Kendi yolunda cihâd edenlerin, cihâda katılmayanlara nisbetle pek büyük bir ecre kavusacaklarını da müjdelemistir. Kıymetli kardesim, sözün kisasi sudur ki, Allahü teâlâ bir kimseye din ve dünyânın hayrini dilemedikçe ona cihâd nasîb etmez. Kime din ve dünyânın hayrini dilerse, onu cihâda kavusturur. Su hâlde, kavustugun nimetin kadrini iyi bilmelisin. Dâima sizin işlerinizi ve hâllerinizi tâkib etmekteyiz ve sizinle görüşüp kucaklamayı çok arzu ediyoruz. Size dua ediyoruz. Allahü teâlâdan ümîd ederiz ki, en hayırlı, bereketli bir zamanda bizi buluşturup görüştürsün. Âmin..."

Muhammed bin Hasan Bay'a gönderdiği pek fesâhatli ve edebî mektubunda da Allahü teâlâya hamd ve Resulüne sallallahü aleyhi ve sellem salât-ü selamdan sonra söyle

demektedir:

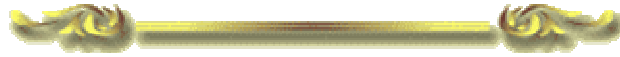
"... Sizi tebrik etmek ve aramızdaki muhabbeti tazelemek düşüncesiyle vekilimizi gönderiyoruz. Muhakkak ki, mü'minler tek bir beden gibidir. Biri incinirse hepsi incinmiş olur. Hepsi aynı izdirâbî duyar. Hakiki mü'min, din kardesi için sağlam bir destek ve yardımcıdır. Dâima birbirlerini destekler ve kuvvetlendirirler. Yardımlasma ise, ancak Allahü teâlânın razı olduğu şeylerde ve takva hususunda olmalıdır. Bu, Allahü teâlânın size emridir..."

PÂDISÂH'DA NEFERDİR

Alâtini Köskü muhafız kumandani kolagasi Rasim Celâleddin Bey, sultan Abdülhamîd Han' la konuşmak için izin isteyerek huzuruna gelip; "Zât-i hümayûnunuz rahatsız ettim, beni mazur görünüz, dört düvelle harp hâlinde olduğumuzu söylemem gerekiyor!.." deyince, Sultan hayretle; "Dört düvelle mi?.. Kim bunlar Râsim Bey? Hemen Allah ordu-yi hümayûna nusret, kuvvet versin, insâallah zafer bizindir?" diye sordu. Râsim Bey basını yere egmiş, ağlayacak gibi konuşuyordu: "Yunanistan, Bulgaristan, Karadag ve Sirbistan'la hakanım., ve maalesef yenilmek üzereyiz!.." Sultan; "Dört düvel birlesir de haberimiz olmaz mı Râsim Bey? Bu nasıl bir gaflettir! Bu devletler birleşemezler ki!.. Aralarında kilise kavgası var...Yıllar yili süren Makedonya bogusmasını hatırlamıyor musunuz?.." diye sordu. Râsim Bey; "Kiliseler kânununu çıkararak, Meclis-i meb'ûsan ve ayan bu ihtilâfî hâl etti. Basımıza bu işlerin açılacağını kim bilebilirdi ki? Selanik bugün yarın düşmek üzere... Sizi İstanbul'a götürecekler. Bunu hemen size haber vermek için emir aldım" dedi. Buna çok üzülen Sultan Abdülhamîd Han büyük bir öfke ile; "Râsim Bey! Râsim Bey!.. Selanik demek, İstanbul'un anahtarı demektir! Ordumuz nerede, askerimiz nerede? Nasıl bırakılıp da gidilir?.. Birakıp gidersek târih ve ecdâd bizim yüzümüze tükürmez mi?.. Biraderim hazretleri buranın tahliyesine razı mı oldu?.. Hayır, ben razı değilim! Yetmiş yaşında olduğuma bakmayın... Bana bir tüfek verin, asker evlâdlarımla beraber Selânik'i ben son nefesime kadar müdâfaa edeceğim!" dedi.

Fakat Sultan Resâd'in selâmi ve ricasi iletilince, bir Osmanlı hanedanı mensubu olarak Pâdisâh'ın irâdesine boyun eğmek durumunda olan sultan Abdülhamîd Han, İstanbul'a nakledilmeyi kabul etti.

GÜZEL AHLÂKLİ OLMAK!..

Beyzade Mustafa Efendi'nin, Geyve müftisine yazdığı nasihat dolu mektubu şöyledir: "Mektubuma besmele ile başlıyorum. Allahü teâlâyı hamd, Resûlüne salâtü selâm eylerim. Bol bol istigfar etmenizi tavsiye ederim. Bes vakit namazdan ve ders okuttuktan sonra ve seher vakitlerinde bizim için de dua ediniz. Dâima takva üzere olunuz. Her nerede olursanız Allahü teâlânın dînine uygun yaşayın.

Malûmunuzdur ki, takvanın üç mertebesi vardır. A'lâ, evsat ve ednâ, yâni en yüksek, orta ve aşağı mertebedir. Akıl sahibi ednâ mertebede olmak istemez. En azından orta mertebede bulunmaya çalışır. Hattâ, a'lâ mertebesine ulaşmayı gaye edinir ve ulaşır. Zâten kıymetli ve lezzetli olanı da bu mertebedir. Bu mertebeye ulaşmak da, ancak kalbi kötü huy ve işlerden tamamen arındırıp siyirmak, ilim, irfan ve güzel ahlâklî olmak, dâima 'Allahü teâlânın rizâsını gözetmekle elde edilebilir. Bu kıymetli işleri yapabilmek ise kalbden Allahü teâlânın zikri, muhabbeti ve rizâsi dışındaki şeyleri çıkarmakla müyesser olabilir. Bunun için de Allahü teâlâyı zikre ihlâs ile devam etmek, geçgündüz her hâlde O'nun zikri ile meşgul olmak lâzımdır. Bunun usûlünü size öğretmistik. Ayrıca, zahir ve bâtında Resûlullah efendimize sallallahü aleyhi ve sellem ve Eshâbi kirâmına ve selefi sâlihîne uymak, yâni Ehli sünnet velcemâat yoluna; îtikâd, ibâdet, ahlâk ve her hususta sarılmak lâzımdır. Bu nasihatım,

muteber kitablardaki nasihatlerin özü ve hülâsasıdır. Tarîkati Muhammediyye kitabında ve İmâmi Gazali hazretlerinin eserlerinde uzun yazılı olup, hakîkî tasavvuf ehlinin, Allah adamlarının mübarek eser ve risalelerinde de ifâde ve beyân buyrulmuştur. Cenâbi Hak bereketini bizlere ihsan eylesin. Nurları ile kalbimizi münevver eylesin. Bu nasihatim üe sizleri, ahbabımı ve sâir müslümanları nasîblendirip, faydalandırsın. Habîbi ekremi hürmetine bu duami kabul buyursun. Âmin!

Gönderdiğiniz hediyeleri aldım, Lutfeylemissiniz. Muhabbetimizin artmasına vesile oldu, Hadisi serîfde; "Hediyelesîniz, sevisiniz" buyruldu. Vesselam..."

HİZMETİ GEÇENLERİ TAKDİR EDERDİ

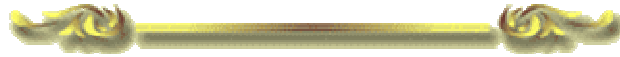
Sultan birinci Mahmûd Han, hemen hemen bütün saltanatı boyunca devam eden İran, Rus ve Avusturya muharebelerini; Hekimoghi Ali Pasa, Topal Osman Pasa, Ahmed Pasa, Yegen ve Ivaz Mehmed pasalar gibi değerli kumandanlarıyla idare etti. Bilhassa hayâtı muvaffakiyetlerle dolu Hekimoglu gibi cidden yetiskin ve tecrübeli vezirleri, sadârette ve ordu seraskerliklerinde kullanarak muvaffak oldu.

Sultan Mahmûd Han hizmet edenleri takdir edip, kıymetli vezirlerini ufak tefek kusur ve hatâları ve hattâ maglûbiyetleri dolayısıyla, derhâl azl ve sâir suretle cezalandırmayıp, hatâsını tashih için kendilerine müsâid davranırdı. Bagdâd valisi meshur Ahmed Pasa ki, Sultan'ın toleransı ile Irak'ın hükümdarı gibi idi. İran seferleri dolayısıyla selâhiyeti hâricinde devlet tevcihâ-tini istediği gibi yapması sebebiyle azl olunarak Rakka eyâletine tâyin edilmisti.

Ahmed Pasa kat'iyyen ayrılmayacağını ümîd ettiği Bagdâd'dan uzaklastirilince, korkup katledileceği vehmine kapıldı. Bu hususta veziriazam Hekimoglu Ali Pasa'ya bir mektup yazarak korkusunu beyân ile yardımını istedi. Ali Pasa bu mektubu pâdisâha arz eyleyince, sultan Mahmûd kendisine sunları yazmıştır:

"Sadrâzam tarafına gönderdiğin kaimen (mektubun) manzûr-i hümayûnum olup, kaimende bâzi fikirler olduğun anlaşılmıştır. Sen bu kadar zamandan beri seraskerlik ve tevcihat (tâyinler), ile kâmrev (istedigine kavusmuş) olup, bundan dahi senden hidemât-i seniyye (yüksek hizmetler) zuhuru me'mûl olmakla (ümid edilmekle) tahrîrâtına (raporuna) göre hilâf-i melhuz (istenilene muhalif) hareketin vuku bulmuş olsa dahi affolunmuştur."

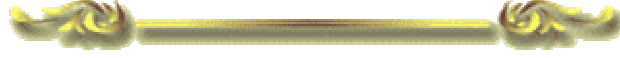
Bu ferman ile sultan Mahmûd, Ahmed Pasa' nin hizmetlerini takdir ettiğini ve ufak bir kusur ile en ağır cezanın yapılmayacağını beyân ile kendisini rahatlatmıştır.

ILMIN KIYMETİ!..

Ibn-i Kemâl Pasa, ilimde yetismesini bizzat kendisi söyle anlatır: "Sultan ikinci Bayezîd Han ile bir sefere çıkmıştık. O zaman vezir, Halil Pasa'nın oğlu İbrahim Pasa idi. Sanli, değerli bir vezir idi. Ahmed ibni Evrenos adında bir de kumandan vardı. Kumandanlardan hiç biri onun önüne geçemez, bir mecliste ondan ileri oturamazdı. Ben ise vezirin ve bu kumandanın huzûrunda ayakta, esas vaziyette dururdum. Birdefâsında, eski elbiseler giyinmiş bir âlim geldi. Bu kumandanlardan da yüksek yerde oturdu ve kimse ona mâni olmadı. Buna hayret ettim. Arkadaşlarımdan birine, kumandanın da yüksek yere oturan bu zâtın kim olduğunu sordum. "Filibe Medresesi müderrisi, âlim bir zâttir, ismi Molla Lütfl'dir" dedi. "Ne kadar maas alır" dedim. "Otuz dirhem" dedi. "Makami bu kadar yüksek olan bu kumandanlardan yukarı nasıl oturur?" dedim. "Âlimler, ilimlerinden dolayı tazim ve takdir olunur, hürmet görürler. Geri bırakılırsa, bu kumandan ve vezir buna razı olmazlar" dedi. Düşündüm; "Ben

bu kumandan derecesine çikamam, ama çalisir gayret edersem, su âlim gibi olurum" dedim ve ilim tahsil etmeye niyet ettim. Sefer dönüşü, o meshur âlim Molla Lütü'nin huzuruna gittim. Sonra Edirne'deki Dârülhâdis müderrisligi bu zâta verildi. Ondan Metali Serhi' nin hasiyelerini (açıklama ve ilâvelerini) okudum.

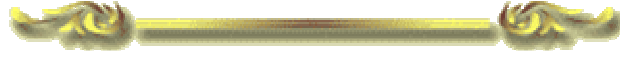
AYDOS KALESİNİN FETHİ

1328 (H. 728) târihinde Orhan Gazi, Abdurrahmân Gazi ile Konur Alb'den Aydos kalesinin fethedilmesini istedi. Ancak kalenin çok sağlam istihkâmları, isin uzunca bir zaman alacağını göstermekteydi. Bu sebeble mücâhid gaziler bir fırsat zuhur edeceği ve zaferi böyle sağlayacakları ümidini beslemekte ve sebeblere yapışıp Allahü teâlâyâ tevekkül ederek hazırlıklarını sürdürmekte idiler. Nitekim hadis-i serîfde; "Allahü teâlâ bir şeyin olmasını murâd ettiğinde onun sebeplerini de hazırlar" buyrulduğu üzere, burada da hâdiseler öylece gelişti.

Aydos kalesi tekfurunun güzel bir kızı vardı. Bir gece rüyasında dar ve derin bir kuyuya düştüğünü gördü. Kendisini kurtarmak için tutunacak bir şey, bir çıkış yolu da bulamadı. Yakınlarından kimse feryadına cevap vermedi. En sonunda bu korkunç kuyunun ölümüne sebep olacağı korkusuyla ümidi kırıldı. Çirpinmaktan vazgeçtiği sırada nur gibi parlayan bir genç, karanlık kuyunun kenarına gelip, onu bu tehlikeli çukurdan çıkardı ve ipekten elbiseler verdi. Uyandığında gördüğü rüyadan hayretler içinde kaldı. Gece gündüz rüyada gördüğü yigidin hayâli gözünün önünden gitmez oldu. Kendi kendine; "Benim hâlim ne oldu ki, beni bu çukurdan çıkardı. Gıyecekler verdi ve hem durduğum yerden gitti. Öyle anlaşıyor ki, benim hâlim baska türlüye dönse gerek" diye düşünürken, ansizin Türkler kale önünde göründü ve muhasara başladı. Muhasara bir müddet devam etti. Kale çok sağlam ve burçları yüksek olduğundan fethedilemedi. Tekfurun kızı, gönül alıcı, piril piril bir günde içini karartan kederleri ve merakı bir parça olsun dağıtmak için kale burçlarında savaşılmaya çıktı. Birden aşağıda Türk askeri önünde dimdik duran Abdurrahmân Gâzi'yi gördü. Rüyasında kendisini kuyudan çıkaran kişi olduğunu anladı. Gördüğü rüyanın tâbirini kendisi yaptı ve müslümanlar arasına katılmanın lüzumunu duydu. Odasına gidip rumca bir mektup yazdı. Bu mektupta, rüyasını anlatıp müslüman olmak istediğini belirtip; "Dileğiniz bu kaleyi almak ise, şimdi kaçarcasına kale önünden çekiliniz ve filân gece, bir kaç yigitle gizlice duvarların altına geliniz, o vakit kaleyi kolaylıkla ele geçirmiş olursunuz" diye yazdı. Yalvarışlarla dolu olan mektubu bir tasa sardı. Savaşır gibi yaparak kaleden o tasi Türk askerlerinin arasına attı. Tas yuvarlanıp Abdurrahmân Gâzi'nin önüne düştü. Abdurrahmân Gazi, sarılı tasi görünce hemen mektubu aldı ve doğruca Akçakoca'nın yanına gitti. Mektup, yazıdan anlayanlara gösterildi, içindekiler anlaşıncı Konur Alb'in de istirakiyle durum müzâkare edildi. Sonunda geri çekiliş plânları düzenlendi. Kaleye son bir taarruz yapıldıktan sonra kendi oturdukları Samandra hisarını da ateşe vererek düşmana bölgeden Türklerin çekildikleri zannını vermeyi uygun gördüler, is bundan sonra kararlaştırıldığı şekilde yapıldı. Aydos hisarı halkı, Türklerin korku ve yilginlikten çekildiklerini zannederek sevinçten kendilerinden geçip, yiyip içmeye başladılar, isin nereye varacağından habersiz, sarhos oldular. Abdurrahmân Gazi mektupta belirtilen gece, yanında seksen yigitle kızın dediği yere geldi. Kız, Gâzi Abdurrahmân'ı bekliyordu. Onun geldiğini görünce, hisar bedenine ip bağlayarak aşağıya sarkıttı. Abdurrahmân Gazi bir örümcek misâli ipe tirmanarak kaleye çıktı. Arkasından bir avuç bahadiri da kaleye çıkardı. Kızın tavsiyesine uyarak kale kapılarını bekleyen askeri zararsız hâle getirmek üzere hisarın kapisine vardılar. Sızma, uyuyan kapıcının yatagında buldukları kale anahtarları ile hisar kapisini açtılar. Plân gereğince disarda hazır olan Akça Koca ve gaziler içeri girerek kaleyi ele geçirdiler. Böylece Aydos kalesi fethedildi.

Kalenin fethinden sonra Abdurrahmân Gazi, tekfur ile kızını ve pekçok ganimeti Yenisehir'de bulunan Orhan Gâzi'ye götürüp teslim etti. Keremli pâdisâh Orhan Gazi, âlemin tek sahibi yüce Allah'a sükûrler ettikten sonra Aydos kalesi tekfurunun gönülleri alan güzel kızını Abdurrahmân Gazi ile nikahladı ve sayısız ganimetlerle mükâfatlandırdı. Evliliklerinden Karaca Abdurrahmân adıyla tanınan bir oğulları oldu. Bu delikanlı öyle bir mücâhid oldu ki,

Istanbul'da yasayan kâfirler rahat ve huzuru unuttular ve gözlerine uyku girmez oldu. Bizans kadinlari çocuklarini; "Karaca Abdurrahmân geliyor, aglama!" diye korkuturlardi.

NAMAZIMI, AKSEMSEDDİN KILDIRSIN!..

Seyh Misirlioglu Abdürrahîm söyle anlatir: "Istanbul fetholunmadan önce, hocam Aksemseddin ile Edirne'ye gitmistik. Sultan Murâd Han'in kazaskeri Süleyman Çelebi hasta idi. Bizi saraya davet ettiler. Sultân'in tabibleri, Süleyman Çelebi'nin etrafında, ona ilâç vermekle mesgul idiler. Hocam tabiblere; "Bunun hastaligi nedir?" diye sordu. Onlar; "Su hastaliktir" diye cevap verdiler. Hocam; "Buna "Sersam" ilâci yapmak lâzimidir" buyurdu. Tabibler; "Bunun hastaligi o degildir. Sen yine de ilâcini ver" dediler. Ben tabiblerin öyle demelerine hayret ettim. Çünkü, ben hocamin, hastanin hâline tam vâkif olmadigini zannetmistim. Hocam, divitle kalem istedi. Onlari getirince, reçete yazdi. Istediklerini getirdiler. Onlardan bir ilâç yapti ve Süleyman Çelebi'ye verdi. Aradan kısa bir zaman geçmisti ki, Süleyman Çelebi'de sihat alâmetleri belirdi, iyi oldu."

Aksemseddîn'in hocasi Haci Bayram-i Velî' nin vefati yaklastigi sirada, talebelerine; "Benim namazimi Aksemseddin kildirsin ve cenazemi yıkasin. Benim bu vasiyetimi ona iletirsiniz" dedi. Haci Bayram-i Veli vefat ettigi zaman, Aksemseddîn orada degildi. Nerede oldugunu da kimse bilmiyordu. Talebeler ve Haci Bayram-i Veli'nin yakintlari, merak ve hayret içinde kaldilar. Bâzi kimseler; "Haci Bayram-i Veli'nin bu sözü, ölüm hâlinde söylenen sözlerdendir. Buna pek itibâr edilmez" dediler. Kararsiz bir hâlde idiler. O esnada; "Aksemseddîn geliyor" diye bir ses isittiler. Halk, Aksemseddîn'i karsilamaya çıktı. Durumu anlattilar. O da vasiyyet üzerine namazi kildirdikten sonra, Haci Bayram-i Velî' nin cenazesini defnettii, isler bittikten sonra da Haci Bayram-i Velî'nin borcunu sordu. Doksan bin akçe oldugu ortaya çıktı. Aksemseddîn hazretleri, bu borcun otuz bin akçesini kendi üzerine aldı. Kalan borcu da Haci Bayram-i Velî'nin diger yakintlari ve dostlari üzerlerine aldilar. Aksemseddîn, üzerine aldığı otuz bin akçenin yirmi dokuz binini ödedi. Geriye bin akçe kaldi. Alacakli, Aksemseddîn'e gelerek borcunu vermesini istedi. Aksemseddîn ona; "Birkaç gün müsâde et" dediyse de, bir faydasi olmadı. O kimse sert bir lisanla alacagini istedi. Aksemseddin, o kimseyi içeri davet etti. Evin önünde bir bahçe vardı. O kimseye; "Bahçeye gir, alacagin bin akçeyi al Fazlasini alma" dedi.

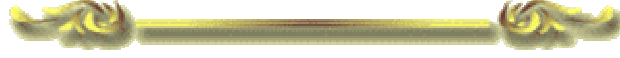
O kimse, bundan sonraki durumunu söyle anlatiyor: "Bahçeye girdim. Bahçenin içinde yassi yaprakli bir ot vardı. Her yapragin üzerinde bir akçe vardı. O otta o kadar çok yaprak vardı ki, sayisini ancak Allahü teâlâ bilir. Onun yapraklarından bin akçe topladim. Fakat yapraklarin üzerinden hiç bir akçenin eksilmemis oldugunu gördüm. O bahçenin içi akçe ile doluydu. Bu hâli görünce, hayret içinde kaldim. Disari çıkıp, o bin akçeyi Aksemseddîn'in önüne koydum. "Bu akçeleri size bagisladim" dedim, yalvardim ve özür diledim. Fakat Seyh, o bin akçeyi kabûl etmedi. "

KAN LEKELERİ!..

Seyyid Abdurrahmân, çok cömert ve ihsan sahibiydi. Mal ve canini Allahü teâlânin dînini yaymak için ortaya koyar, uzak yerlerde Allah yolunda cihâd edenlerin yardimina kosardi. Hanimi söyle anlatti: "Efendim, arada-sirada silâhlarini kusanir, evden çıkar, sabahtan önce yine eve gelirdi. Geldiginde üstünde-basinda kan lekeleri olurdu. Elbiselerini yıkar sesimi çıkarmazdim. Yine elbiseleri kan içinde geldigi bir gün kendisine; "Efendi! Sik sik gidip, sabaha bu vaziyette geliyorsun. Nereye gidiyorsun ve elbisen niçin kan içinde dönüyorsun?" diye sordum. O da; "Hanim, sagligimda iken kimseye söylemez isen, bu sirri sana söylerim"

dedi. Ben de; "Söylemem" dedim. Bunun üzerine; "Biz vazifemiz icâbi, zaman zaman dünyânın neresinde müslümanlarla kâfirlerin harbi varsa oraya gideriz. Müslümanlara yardım eder, küffâr ile harbederiz. Ayrıca darda kalmış müslümanların da yardımına yetisiriz" buyurdu. Ben de, o yasadıkça bu sirri hiç kimseye söylemeyip sakladım."

YARASINA BİR AVUÇ OT TIKAMISTI..

Osmanlı Devleti adetâ bir macera ugruna Birinci Dünyâ Savası'na katılınca, itilâf devletleri için boğazlar mes'lesi birinci plânda önem kazandı. Boğazları kolaylıkla asacaklarını sanan devletler, Türklerin üstün savaş gücü ve inancını hesaba katmamışlardı. Geldikleri gibi geri döndüler. Ama İngilizler ikiyüz bes bin, Fransızlar kırk yedi bin zayıat verdiler. Türklerin zayıatı ise, şehid yaralı ve hasta olmak üzere iki yüz elli iki bine ulaştı.

Kahramanca savasan Türk askeri düşmanlarını bile kendine hayran bıraktı. Bu savasta bir kolu ile ayakta kaybeden Fransız generalinin anlattıkları bunun en güzel örneklerindendir.

General yurduna döndüğünde savaş anılarını anlatmasını talep ettiler. Söze; "Fransızlar böyle mert bir milletle savastıkları için dâima iftihar edebilirler!.." cümlesiyle başlaması üzerine, bir gazetecinin daha ziyâde milliyetçilik etkisi altında sorduğu: "Neden iftihar edebilmisiz?" sorusuna, o, dünyâ savaş ve insanlık târihine altın harflerle yazılacak vasıfda manidar bir menkıbeyle cevap vermisti:

"Çünkü, Türkler tam bir erkek gibi döğüsüyor ve savaş şartlarına riâyet ediyorlar. Hiç unutmam, savaş sahasında doğuş bitmisti. Yaralı ve ölümlerin arasında dolasıyorduk. Az evvel aynı topraklar üzerinde Fransızlarla Türkler süngü süngüye gelip, her iki taraf da ağır zayıat vermisti. Bu sırada gördüğüm bir sahneyi ömrüm boyunca unutamayacağım. Yerde bir Fransız askeri yatıyordu, onun yanı başında da bir Türk askeri vardı. Dikkat ettim, Türk askeri kendi gömleğini yırtmış, Fransız askerinin yaralarını sarıyor, kanlarını temizliyordu! Tercüman vasıtasıyla aramızda su konuşma geçti:

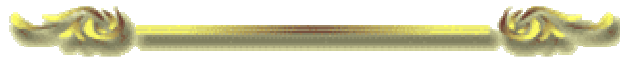
"Niçin, öldürmek istediğin düşmanına yardım ediyorsun?"

Mecalsiz bir hâlde bulunan Türk askeri cevap verdi:

"Bu yaralanınca cebinden yaslı bir kadın resmi çıkardı. Bir şeyler söyledi. Dilinden anlamıyorum ama, her hâlde annesi olacak. Demek ki, onun bekleyeni vardı. Benim ise kimsem yok. ölsem ne çıkar? Onun için istedim ki, o kurtulup anasının yanına gitsin!.."

Bu asil duygu üzerine hülgür hülgür ağılamaya başladığımda, emir subayım Türk askerinin ceketinin yakasını açtı. O anda gördüğüm manzaranın yanaklarımdan sızan yaşlarımı dondurduğunu hissettim. Türk askerinin göğsünde, bizimkinden çok ağır bir süngü yarası vardı ve bu yaraya bir avuç ot tikamış. Kanmasına mâni olmak istemisti. Az sonra ikisi birden öldüler.

Iste, kendi temiz gömleğinden yırttığı bezlerle, kendi yarısından vazgeçip düşmanın yarasını saran böyle kahraman bir milletle döğüstüğümüz için dâima iftihar edebiliriz efendiler..."

SÂDECE EMREDİLENI YAPTIK

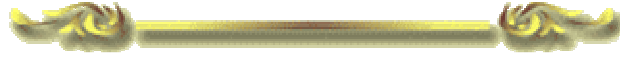
Birinci Dünyâ Savası'nda Sina cephesinde görevli bir batarya komutanı hâtıralarında şöyle demektedir:

"Harbin son seneleri idi. Bagdâd cephesinde üstün İngiliz birlikleri ordumuzu geri çekilmeye mecbur etmiş, Fırat nehri boyunca kuzeye doğru ilerliyordu. Çekilmemiz bozgun şeklinde olmayıp, harbin gereği idi. Bir aralık ordumuzun artçı birlikleri düşman kuvvetleri ile Satt-ül-edhem denilen yerde muharebeye tutustu. Sabahtan öğleye kadar bütün silâhların atesleriyle çölün kızgınlıklarında her taraf alev alev yanıyordu. Bütün hıncı ve güçleriyle saldıran düşman kuvvetleri, bir an önce mukavemeti kırmak istiyordu. Müdâfâ eden askerlerimizin sayısı düşmanla nisbet kabul edilmeyecek derecede azdı. Yalnız bu kahramanlar çok itaatli ve çok imârdi idiler. Hakiki birer asker olan bu bir avuç kahraman, îmân kalesi gibi duruyordu. Düşman hücumları bu mert ve cesur yavruların imanlı göğüsleri karşısında ve süngülerinin ucunda eriyordu.

Harbin en kızgın yerinde kolordu komutanı, düşmanı yandan vurmak için yedek bir piyade alayı ile dört toplu olan benim bataryama görev verdi. Arazî çirliçiplak idi. Alay ile beraber hareket ettik. Düşmandan tarafa gidiyorduk. Topçunun harekâtı piyade gibi değildi. Sartlar gücü ama ne olursa olsun alınan emir muhakkak yerine getirilecekti.

Açık bir sahada olan hareketimizi gören düşman, bütün topçu atışlarını üzerimize topladı. Bir yanardagın içine düsmüş gibi idik. Sür'atle ilerliyor, subay, erat ve hayvanlardan ölenlere hiç bakmıyorduk. Bir kişi de kalsak emredilen yere ulaşacaktık. Bütün mesakkat, eziyet ve sıkıntılara rağmen hedefe vardık. Sükûrlar olsun ki bir kaç şehîd ve yaralıdan başka zayıyatımız yoktu.

Derhâl topları mevzie sokup atese başladım. Düşman bütün gücü ile bizi hedef seçmişti. Toplar, güller üzerimize yağmur gibi yağıyordu. Bu saldırılar karşısında bataryanın imanlı, itaatli subay ve erati vazifelerini hakkıyla yapmakta, düşmana çok zayıyat verdirmekteydi. Bizim atesimiz karşısında îmân ve itaat duvarını geçemeyeceğini anlayan düşman, kahraman piyademinin süngüleri önünde kaçmaya başladı. Bu heyecanlı zamanda pasamızı karşımızda gördüm. Elimi sikip tebrik etti; "Aferin batarya komutanı! Başarılı atesleriniz bize bu muharebeyi ve zaferi kazandırdı. Sizi ve mert, kahraman batarya 'subaylarınızı ve eratinizi tebrik ederim" dedi. Cevaben; "Sag olunuz! Vazifemizden ve emirlerinize itaatten başka bir şey yapmadık" dedim.

KANLI ZARFI..

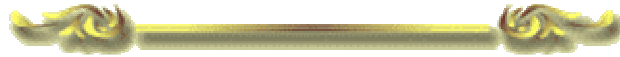
27 Mart 1916 tarihinde Irak Cephesi Felahiye muharebesinde boğazından ağır yaralanan; 18' inci Kolordu, 51 'inci Tümen, 9'uncu Alay emir subayı olup, adı geçen muharebede kendi alayından bir bölüğe komuta eden İstanbullu üsteğmen Muzaffer, hayatının son dakikalarına geldiğini görünce sükûnetle son görevini yapmaya başlamış ve konuşmadığından cebinden çıkardığı bir mektup zarfının üzerine kursun kalemle önce; "Kible ne yöndedir?" diye yazarak sormuştur. Millî şeref ve fazileti bulunan ak yüzünü ve pak alnını, görevini basaranlara mahsus güzellikle huzûr-i peygamberîye çevirmiş ve kalbindeki şehâdeti dille anlatmaya takati olmadığından, kana boyanan o zarfın ortasına okunaklı bir şekilde kelime-i şehâdeti yazmış, sonra bu büyük asker, bölüğüne son sözünü söylemek isteyerek aynı zarfın üç yerine; "Bölük intikamımı alsın" cümlesini yazarak, ikisini imzalamış, üçüncüsünü ise imzâlayamadan son nefesini vermiş, silah arkadaşlarının safları önünde uçmak, bölüğüne kanat gererek gölgesine sigindirmek için yükselmıştır. Bu şehidin ruhunu fatihalarla selâmlayalım, Allahü teâlânın, şehidlerin yardımı ve himayesinden herkesi nasiplendirmesini dâima dileyelim.

Muzaffer Efendi'nin bu yüce davranışı yâni bir Türk subayının örnek maneviyâtı olan o kanlı beyaz zarf, Askerî Müze'ye gönderilmiş, Türk çocuklarına ve gelecek nesillere cevher değerinde bir miras olmuştur. Yasayan ölümlerin mirasları içinde bu zarf da yasayacak, dâima yükselmeye tesvik ve milletin iftihar etmesi için bir belge olarak kalacaktır. Büyük

meydanların büyük imtihanlarında kazanılan bu şehâdetnâmeler; her genci imrendirip, örnek olacak bir etki yapacağı gibi, her babanın kalbinde böyle evlâda sâhib olma duygusunu yükseltecek, sonunda millet bu yüzden kendi fedâkârlığına güvenecektir.

Böylece, dîni ve vatani için ölmek askıyla yetisen gençler çoğalacak ve vatan sevgisi millî terbiyemize esas oldukça yasama hakkı bizim olacaktır...

Bu husustaki özel görevini yerine getiren 6'nci Ordu, sonucu milletin takdirine bırakmıştır. Umarım ki, her edip, her yazar bu yüce gayeye hizmete ve merhumu bütün millete tanıtmaya çalışacaktır. Ve yine umarım ki Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti bu Gâzi'nin fotoğrafıyla zarfını birleştirip büyük levhalar hâline getirecek, yüz binlerce duvar levhası şeklinde basarak, her evin iftiharla duvarına asacağı birer ibret levhası yapacak, böylece; vatan, millet nâmina bir hizmette bulunacaktır. 28 Haziran 1332 (11 Temmuz 1916)

KAFKAS CEPHESİ

1914 yılında savaş başlayınca Ruslar Galiciya'yı işgal ettiler. 1915 yılında Almanlarca takviye edilen müttefik güçler, Rusları mağlup ederek tekrar Galiciya'yı ele geçirdiler. 1917 yılı Temmuzunda Ruslar Galiciya'da tekrar taarruza geçtiler. Başlangıçta hızla ilerleyen Rus birlikleri, on gün sonra duraklayarak geri çekildiler.

I. Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın kuzeydoğusuna düşen Galiciya (Lehistan) bölgesinde bir Osmanlı Kolordusu Alman, Macar ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı savaştı.

Kafkasya Cephesi

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Git ve: [kullan](#), [ara](#)

Kafkasya Cephesi	
Parçası olduğu Osmanlı Cephesi	
Tarih:	
Yer:	Baş Ermenistan
Sonuç:	Sevr Antlaşması
Savaş nedeni:	Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması
Taraflar	
Osmanlı İmparatorluğu	Çarlık Rusyası , Demokratik Ermeni Cumhuriyeti
Kumandanlar	
Mustafa Kemal , Kazım karabekir , Vehip Paşa	
Güçler	
Üçüncü Ordu	?
-> Mart 1917: Kafkas Ordular Gurubu	
-> Haziran 1918: Doğu Ordular Gurubu	

Kayıplar

erzurum

?

</noinclude>

Kafkasya

[Ardahan](#) – [Sarıkamış](#) – [Malazgirt](#) – [1. Karakilise](#) –
[Van](#) – [Köprüköy](#) – [Erzurum](#) – [Trabzon](#) – [Erzincan](#) –
[Muş](#) – [Bitlis](#) – [Oğnut](#) – [2. Karakilise](#) – [Sardarapat](#) –
[Bash Abaran](#)

Kafkasya Cephesi, [Birinci Dünya Savaşı](#)'nda Osmanlı ve Rus ordularının [Kafkasya](#)'da karşı karşıya geldikleri cepheyi belirten [tarih](#) terimi.

[1914](#) sonunda [Osmanlı Devleti](#), [Almanya](#) ve [Avusturya-Macaristan](#) imparatorlukları yanında, [Rusya](#), [İngiltere](#), [Fransa](#) ve müttefiklerine karşı harbe katılmıştı. [93 Harbinden](#) beri [Kars](#) ve [Artvin](#), Rusya'nın elinde idi. [Türklerle](#) meskun bu illeri geri almak Almanların [Doğu Avrupa](#)'daki Rus cephesindeki hareketlerini hafifletmek, bir muharebe kazanmak, Kafkasya ve diğer Türk illerine yaklaşmak gibi gayelerle, [Harbiye Nazırı](#) ve Başkumandan Vekili [Enver Paşa](#), bu cephede taarruza karar verdi.

sarıkamış burkay [1 Kasım 1914](#) sabahı Rus güçleri Türk sınırına girdiler. Yavuz ve Midilli'nin Rus limanlarını bombalamasından sonra gelişen olaylar Rus saldırısı ile yeni bir döneme giriyordu.

Savaş başladığı anda Rus'ların Kafkasya mintikasında toplam 160.000. kişilik birlikleri vardı. [Batum](#), Alexanrpol, [Erivan](#) ile sınır arasında 1. Kafkas Kolordusu , 66. Yedek Tümeni, 1.2.3. Plaston Tugayları, 1.2. Kazak Tümenleri ve bir Sibiryä Süvari Tugayı bulunuyordu. Bu güçlerin gerisinde de [Tiflis](#)'te 2. Tükistan Kolordusu vardı. Bu güçler saldırı için getirilmişti.

[İstanbul](#)'dan gelen telkinlere uyararak Ordu sınırından savaşa sebebiyet vermemek için dikkatli idi. Ama ne var ki [Karadeniz](#)'deki Rus donanmasının bombalanması ardından sınırımızda Rus silahları patladı. Artık kara harbi başlamıştı. Yalnız şu halde anlaşılıyor ki savaştan önce Kafkasya'da bir taarruz harbi planlanmış değildi. Ortada bir düzenli orduda yoktu. Fakat belirtmeliyiz ki bu arada [Enver Paşa](#) orduyu 22 Temmuz 1333'te ([4 Ağustos 1914](#)) Ordulara bir fermanı yayınlayarak mutlak bir itaat ve vazifeyi ifaya gece gündüz gayret istemiştir. Fakat öyle görülüyor ki daha [Avrupa](#)'da Harp başlar başlamaz, Enver Paşa'nın çevresinde [Alman](#)'lardan gelen bir baskı başlamıştır.

Rus çarı Nikola'nın yıllarca yenemediği ve kaçarak canını zor kurtardığı cephe de bir dram bayrağı dalgalanıyordu. [İngilizleri](#) arayıp Türkleri yenmenin yolunu soran Nikola'ya cevap Çanakale Cephesini açmaktı. Böylece ordular Çanakaleye sevk edilecek ve Doğu cephesi güçsüzleşecekti. Enver Paşa bu durumda bir plan yaparak ütöpik düşlerini de yanına almayı unutmadan, Oltu'dan, Allahuekber Dağlarını aşarak [Sarıkamış](#)'ı kurtaracak ve ötesine geçecekti. Enver Paşa'nın amacı Kafkasya'dan sonra [Hindistan](#) ve [Afganistan](#)'a yürümekti.

Karadeniz olayından sonra Rus ordusu [1 Kasım 1914](#) sabahından itibaren Sarıkamış'tan [Pasin](#)'e hareketle Türk hudutunu geçti. 1. Rus Kolordusu Sarıkamış'tan ilerleyerek Köprüköyü istikametinde Horosan Yüzvereni tutacaktı. IV. Kolordusu Erivan'dan hareketle Karaköse güneyinde Murat suyu geçitlerini işgal edecekti. Birinci kolordunun karargahı Türk sınırına yakın Karaorgan köyünde bulunacak Oltu-Karaboğaz, Oltu-Narman üzerinden Erzurum'a doğru 10 piyade taburu; 6 süvari 24 topluk oltu müfrezesini sürecekti. Nitekim ilk Rus saldırısı üzerine 3. Kolordu Kumandanı Hasan İzzettin Paşa Erzurum bölgesinde müdafaaya karar verdi. Merkezi Samsun'da bulunan X. Kolordu da 3. Ordu emrine verildi. [1 Kasım 1914](#)'ten [2 Ocak 1915](#)'e kadar olan hareketler Sarıkamış Harekâtında anlatılmaktadır.

Ana madde: [Sarıkamış Harekâtı](#)

Gerek Hafız Hakkı beyde gerek Enver Paşada tecrübe temeli yoktu. iç alemlerinde ki ihtirasların yarattığı genç ve dumanlı hayaller ruhlarına hakim olduğundan, Hafız İsmail Hakkı Bey İstanbul'daki Genel Kurmay ikinci Başkanlığını bırakıp en şiddetli kış ayında Enver Paşa'nın arzusuyla Kafkasya'ya fetih için 3. Orduya koşmuştu. Başına geçtiği X. Kolorduyu son nefesine kadar kar ve ateş içinde eritmiştir. Bu sonuçtan az zaman sonrada ilaçsız hastanesiz bir orduyu kırıp geçiren Tifüs, yüklendiği ordu komutanlığından onu da bulmuş ölçsüz ve dengesiz bir atılışın bedelini hayatı ile ödemiştir. Enver Paşaya gelince o bu dramın başındadır. Rus Ordusu'nun durumu [\[değiştir\]](#)

Güçleri şöyleydi; 86 Piyade tabur, 96 süvari bölüğü, 258 top olarak toplam 90.000. asker idi. Ayrıca Piyade tümenlerinde ikişer piyade ve birer topçu Tugayı bulunuyordu. Topçu Taburları 18 Toplu 3 Bataryadan müteşekkildi. Böylece Tümenlerde 16 Piyade Taburu ve 48 Top bulunuyor demektir. Kolordudaki Obüscü ve İstikam Taburları, Alay'lı ikişer Tugaylı süvari tümenleri vardı. bunlara 16 Tonluk 3'er bataryada verilmişti. Topların menzilleri 5-6 bir metre idi ki bizim topçu birliklerimizin mesafesini aşıyordu. Rus Kafkas ordusu ayrıca Türkistan birliklerinden takviye edilmek imkanına sahipti. Nitekim Sarıkamış harbinde bu takviyeler yetiştirilmiştir.

KAPİTÜLASYONLAR

Sözlük anlamıyla; bir ülkenin, vatandaşlarının zararına olacak şekilde yabancılara verilen ayrıcalıklar. Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535'de ilk kez padişah fermanıyla Fransızlara tanınan hakların tümü.

Fransa Kralı I. François 1525'de Cermen İmparatoru V. Carlos tarafından esir alınmış bunun üzerine Kralın annesi Kanuni'ye bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu sırada Mohaç Seferi'ne çıkacak olan Kanuni, bu yardımla Habsburglarla yakınlaşma sağlanabilir düşüncesiyle, yardım etmeyi kabul etmiştir. Fakat herşey Sultan Süleyman'ın planladığı gibi olmamış, Fransız dostluğu zamanla resmi bir kimlik kazanmıştır.

1535'te Fransızlarla Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayla Fransızlara birtakım haklar verilmiştir. Kapitülasyonlar, bu dostluk antlaşmasının yarattığı yakınlaşma ortamında verilmiş olan haklardır. Buna göre; Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Diğer yabancı devletler gemilerini, Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde ancak Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi. Bu sayede Fransızlar kapitülasyonlar gereği Osmanlı denizlerinde serbestçe ticaret yapma özgürlüğüne kavuşmuştu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Katoliklere ibadet özgürlüğü verilmesi, Fransız konsoloslarına kendi vatandaşlarıyla ilgili sorunların çözümlenmesinde yargı yetkisi tanınması gibi hükümler, daha sonraki yıllarda İmparatorluğun zayıflamasıyla, devletin bağımsızlığını yok edecek kurallar haline getirilmiştir.

1569, 1581, 1597, 1614, 1673 ve 1740 yıllarında yeni kapitülasyonlar verilmiştir. 1740 kapitülasyonlarıyla, Fransa'ya tanınan haklar daha da genişletilmiş, diğer batılı ülkelere de aynı hakların tanınması kabul edilmiştir. 1740 kapitülasyonlarından sonra Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı devletlere çok geniş ticaret yapma olanakları sağlanmış, hatta bu haklar sayesinde İstanbul'da yabancı postaneler açılmıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanistan ve Ermenistan'a verilmiş, yabancı gemilere, Türk gemilerine tanınan bütün hakların tanınması kararlaştırılmıştır. 22 Mart 1922'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri bakanları konferansında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Türkiye ve kapitülasyonlardan yararlanan öbür devletlerin katılımıyla kurulacak bir komisyonca kapitülasyon hükümlerinin gözden geçirilmesi konusunda karara varılmıştır. Kapitülasyonlar Lozan Barış Antlaşmasıyla yürürlükten kalkmıştır.

KAYI BOYU

Oğuzların 24 boyundan biridir. Gün Han Oğulları koluna bağlı olup, Ongunu (kutsal hayvanı) şahindir. Oğuz boylarıyla ilgili ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde derlenmiştir. Reşideddin'in Camiü't-Tevarih ve Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi (Tarih-i Al-i Selçuk) sinde Kayı boyu ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Reşideddin'in verdiği bilgiler Oğuzların İslamiyet dinini benimsemelerinden önceki dönemi kapsadığından dolayı büyük önem taşır. Bu kaynakta ve diğer kaynaklarda boylar listesinin en başında yazılması, Kayı boyunun Oğuzlar arasındaki toplumsal ve siyasal konumunun yansımasıdır.

KUVAY-İ MİLLİYE DİRENİŞLERİ

Kuvay-i Milliye, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve Anadolu'da ilerlemeleri üzerine kurulan ve düşmana karşı savaşan kuruluşlardı. Kuvay-i Milliye birlikleri, düzenli ordu kurulana dek, Kurtuluş Savaşı'nda çete ve silahlı savunma kuruluşları olarak büyük yararlılıklar gösterdi. Kuvay-i Milliye adı, önceleri İzmir bölgesinde bulunan ve silahlı direnişçilere verildiği halde sonraları bütün milli hareketi kapsayacak şekilde kullanıldı.

Kuvay-i Milliye işgalcilere karşı halkın tepkisi sonucu kurulmuştu. Kuvay-i Milliye'nin amacı hiçbir devletin ve milletin egemenliğini kabul etmeyen, milletin kendi bayrağı altında özgür ve bağımsız yaşamasıydı. Bölgesel mahiyeti yanı sıra sivil bir yönetim altında savaşan kişilerden oluşuyordu. İzmir Bölgesinin efeleri, güneydoğu bölgesinin çeteleri Kuvay-i Milliye'ci idi. Milli mücadelenin başında milletçe bir direnme hareketi olarak ortaya çıkmış olan bu bölgesel kuruluşlar, daha sonra TBMM'nin kurulması ile birleştirilmiş ve I. İnönü Savaşı sırasında da bütününü ile birlikte düzenli orduya dönüşmüştür.

Kuva-i Milliye

Kuva-i Milliye; Yurdun işgali karşısında çeşitli yörelerde ortaya çıkan milli direniş örgütlerine Kuva-i Milliye (Ulusal Kuvvetler) denir. **Kuvayi Milliye, Kurtuluş Savaşı'nın ilk savunma kuruluşudur.** İlk Kuva-i Milliye kıvılcımı(ilk silahlı direniş) [Güney Cephesi](#)'nde [Dörtöl](#)'da [19 Aralık 1918](#)'de [Fransızlara](#) karşı başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, Fransızların işgallerine [Ermenileri](#) ortak etmeleridir. İkinci etkili silahlı direniş hareketi(Örgütlü ilk Kuva-i Milliye hareketi) [İzmir'in işgalinden](#) sonra; Kuva-i Milliye hareketini, yurtsever bazı subaylar halkı örgütleyerek [Ege Bölgesi](#)'nde resmen başlatmışlardır. [Batı Anadolu](#)'daki Kuvay-i Milliye birlikleri düzenli ordu kuruluncaya kadar geçen sürede [Yunan birliklerine](#) karşı vur kaç taktiği ile savaşmıştır. [Güney Cephesinde](#) (*Adana, Maraş, Antep ve Urfa*) Kurtuluş Savaşını düzenli ve disiplinli Kuva-i Milliye birlikleri yapmıştır.

Kuva-i Milliye'nin Ortaya Çıkmasının Nedenleri

- [Osmanlı Devleti](#)'nin [Birinci Dünya Savaşı](#)'ndan yenik çıkması
- [Mondros Ateşkes Anlaşması](#) uyarınca [Türk ordusunun](#) terhis edilmesi
- [İtilaf Devletleri](#)'nin [Mondros Ateşkes Anlaşması](#)'nın hükümlerini tek taraflı uygulayarak savunmasız kalan [Anadolu](#)'yu yer yer işgal etmeleri
- İşgalcilerin halka zulmetmesi
- Osmanlı hükümetlerinin Türk halkının can ve mal güvenliğini koruyamaması ve bir şeyler yapmayı,
- Halkın milliyetçi bilince sahip olması.

Kuva-i Milliye'nin Sağladığı Faydalar ve Özellikleri

- [Milli Mücadele](#)'nin ilk silahlı direniş gücü olmuşlardır.
- [Mondros Ateşkes antlaşması](#)'ndan sonra Anadolu'nun işgali üzerine başlayan bölgesel hareketlerdir.
- Kuvay-ı Milliye birlikleri arasında ilişki az olup, kendi bölgelerini kurtarmaya çalışmışlardır. Tek bir merkeze bağlı değildir.
- [Mondros Ateşkes Antlaşması](#) ile terhis edilen askerler de bu harekete katılmışlardır.
- İşgalci güçlere ve azınlıklara büyük zararlar vermiştir.
- Düşmanın ilerlemesi yavaşlatmıştır. Yunan ordularının Anadolu'da rahatça ilerlemelerini engellemişlerdir. Türk köylerini Rum ve Ermeni çetelerin

söz

saldırılarına karşı korumuşlardır.

- Halka moral vermiş ve ulusal bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır.
- Düzenli ordu kuruluncaya kadar halkı korumuştur.
- TBMM'ye karşı başlayan iç ayaklanmaların bastırılmasında çok önemli fayda sağlamıştır.
- [Kurtuluş Savaşı](#)'nın örgütlenmesi için zaman kazandırmıştır.
- Düzenli ordunun kurulması ve teşkilatlanması ortam oluşturmuştur.
- Kuvay-ı Milliye, düzenli ordular kuruluncaya kadar TBMM'ye zaman kazandırmış ve ülkede TBMM'nin hâkim ve tek güç haline gelmesine ortam hazırlamıştır.
- Kuva-yı Milliye daha sonra kaldırılarak [Düzenli Ordu](#) kurulmuştur (8 Ekim 1920).

Kuva-i Milliye'nin Dağılmasının Nedenleri

- Askerlik tekniğini yeteri kadar iyi bilmemeleri, dağınık, düzensiz olarak mücadele etmeleri.
- Düzenli düşman ordularını durduracak güçten yoksun olmaları.
- [TBMM](#)'nin aldığı bazı kararlara karşı gelmeleri.
- İşgalleri kesin olarak durduramamaları
- Hukuk devleti anlayışına ters davranarak suçlu gördükleri üyelerini kendileri cezalandırmaları
- İhtiyaçlarının karşılanmasında zaman zaman halka baskı yapmaları
- Anadolu'nun kesin olarak işgallerden kurtarılma istenmesi

Düzenli orduya geçildiği sırada bazı Kuvayi Milliyeciler isyan etmiştir. [Demirci Mehmet Efe İsyanı](#) [I.İnönü Savaşı](#)'ndan önce, [Çerkez Ethem İsyanı](#) ise I.İnönü Savaşı'ndan sonra bastırılmıştır.

g • d

Türk Kurtuluş Savaşı

Kavramlar	Osmanlı Devleti Dağılma Dönemi - Türk Kurtuluş Savaşı'nın Düzenlenmesi - Kuvâyi Milliye - Milli Cemiyetler
Kongreler	Amasya Genelgesi - Erzurum Kongresi - Balıkesir Kongresi - Alaşehir Kongresi - Sivas Kongresi - Amasya Protokolü
Muharebeler	İngiliz: İstanbul'un İşgali
	İç Cephe: Kuva-i İnzibatiye - Anzavur Ayaklanması - Çerkez Ethem Ayaklanması - Çopur Musa Ayaklanması - Demirci Mehmet Efe Ayaklanması - Milli Aşiret Ayaklanması - Pontus Ayaklanması
	Fransız : Maraş Savunması - Antep Savunması - Urfa Savunması
	Yunan : İzmir'in İşgali - Aydın Savunması - Birinci İnönü Muharebesi - İkinci İnönü Muharebesi - Kütahya-Eskişehir Muharebeleri - Sakarya Meydan Muharebesi - Başkomutanlık Meydan Muharebesi

	Ermeni : Oltu Muharebesi – Sarıkamış Muharebesi – Kars Muharebesi – Gümrü Muharebesi
Anlaşmalar	Kronoloji
	İtilaf Devletleri : Londra Konferansı - Osmanlı : Paris Barış Konferansı - Sanremo Konferansı - (Meclis-i Mebusan ;) Misak-ı Milli - Sevr Antlaşması
	Türkiye : Gümrü Antlaşması - Moskova Antlaşması - Londra Konferansı - Ankara Antlaşması - Kars Antlaşması - Mudanya Mütarekesi - Lozan Konferansı - Lozan Antlaşması

LALE DEVRI

Türkiye Tarihinde 1718-1730 yılları arasındaki döneme, Mesrutiyetten sonra verilen ad. Bu devirde İstanbul'da Lâle zevki artıp, yetistirilmesi yaygınlaşmıştır. Devlet adamları dahil, istanbulluların bahçelerinde lâle yetistirip zevk edinmelerinden dolayı sair ve tarihçiler tarafından bu yıllara "Lâle Devri" denilmiştir.

Lâle Devri, Osmanlı Sultani Üçüncü Ahmed Hân (1703-1730) ve Vezir-i âzam Nevsehirli Damad İbrahim Paşa zamanında Osmanlı-Rus-Avusturya-Venedik harplerinden sonra imzalanan Prut ve Pasorofca Andlaşması ardından başladı. Yıllarca süren harpler ve isyanlardan bıkmış olan ahali, andlaşmalardan sonra korku ve endiseden uzak bir hayat sürmeye başladı. İstanbul'da sünnet ve düğün merasimleri artarak, mevsimine göre kir, deniz seyahatları ve helva sohbetleri tertiplendi. Padişah dahil, devlet adamları, baharda, Lâle mevsiminde Sa'dâbâd, Serefâbâd Bag-i Ferah, Emnâbâd, Hüsrevâbâd, Hümayunâbâd. Kasr-i Süreyya, Vezirbahçesi köşklerinde, Tersane bahçesi, Çiragan bahçesi, Beşiktaş Yalılarına giderlerdi. Devlet adamları, ahali ve çiçekçi esnafı, ikiyüzden fazla lâle çeşidi yetistirip, bu bitkiye karşı alâka artmıştır. "Mahbud", devrin en meşhur ve pahalı lâle çeşididir. İstanbul basta olmak üzere bütün memleket sathında park, bahçe tanzimi, köşk, saray, çeşme, sebil, imaret, medrese, kütüphane ve camiler dahil pek çok san'at eseri yapıldı. İnşa ve tamir edilen san'at eserlerinin süslenip, tezyini için İstanbul'a Çini fabrikası kuruldu. Bugünkü Nevşehir, bu devrin eseridir. Yine bu devirde, onaltıncı yüzyıldan beri İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde Arapça, Ermenice, İbranice, Rumca kitap basan matbaaların ardından, Seyh'ül-İslâm Abdullah Efendi'nin fetvası ile Osmanlıca kitap basımı da serbest oldu. Matbaada basılacak kitapların kontrolü için de âlimler vazifelendirildi. İstanbul'da bulunan ve bütün dünyada kıymetli eserlerin yazılmasını sağlayan doksanbin kadar hattatın durumları dikkâte alınarak ilk zamanlar dinî kitap basılmadı. Hattatlıkla uğrasan kalem ehlinin bir kısmı matbaada tab'islerinde musahhilik yaparak zamanla denge sağlandığından dinî kitapların da basımına geçildi. Matbaanın ve hattatların ihtiyacını karşılamak için kâğıt fabrikası kuruldu. Avrupa ile münasebetler artırılıp, Viyana'ya konsolos tayin edilerek, çeşitli bassehirlerle dostluk nameleri gönderildi.

Sonradan Lâle Devri diye adlandırılan 1718-1730 tarihleri arasındaki yıllar sulh, sükun ve huzurla geçtiğinden Osmanlı kültür, san'at ve ilim âleminde kıymetli şahsiyetler yetisti. Hattatlar vasıtasıyla eski eserler çoğaltılarak, her tarafa dağıtıldı. Damad İbrahim Paşa tarihe meraklı olduğundan bir çok tarih kitaplarının yazmaları kontrol edilip, karsılaştırmalı olarak hattatlara yazdırılarak, çoğaltıldı. İlmî encümen, hey'et ve büroları kurularak, Arapça, Farsça, Yunanca kitaplar tercüme edildi. Bu devirde yapılan saray ve köşklere ilim meclislerine, sohbetlere kıymetli âlimler, san'atkârlar, sâirler ve edipler katılırdı. Sohbetlere doğu dillerini iyi bilen ve ilim erbabından sâir Nedim ayrı bir renk katardı. Nedim, Lâle Devri'nin günlük hayatını ve İstanbul'un tasvirini,

"Bu sehri İstanbul kî, bî müslü bahâdir;
Bir sengine yekpare Acem mülkî fedadır.
Bazari hüner madeni ilmü ulemadır." misralarıyla yapmıştır.

Lâle Devri'ndeki huzur ahengini; İran mes'elesi, devlet adamlarının imâr faaliyetlerini, ordudaki düzenlemeleri ve meclis toplantılarını istemeyen yabancılar ile yazılan eserlerin yanlış açıklanıp, anılması bozdu. Patrona Halil adında devsirme bir tellak Yeniçeri ihtilâl hazırlığını tamamladıktan sonra, Sultan Üçüncü Ahmed Hân'ın sefer hazırlıkları içindeyken ve tatil günü devlet adamlarının yazlıklarda bulundukları esnada isyan başladı. 28 Eylül 1730 tarihinde meydana gelen Patrona Halil isyanıyla Damat İbrahim Paşa ve yakınları, asilerin arzusuyla vazifeden alınıp, öldürüldü. Asilerin arzusu bitmeyerek, nihayet seksensekizinci İslâm Halifesi ve Yirmiüçüncü Osmanlı Sultani Üçüncü Ahmed Hân'ın da hallini istediler. İstanbul'da yapılan yalılar yağma edilip, yıkılarak Lâle bahçeleri tahrip edildi. Birçok güzide san'at eserleri de asilerin yağmacıların tahribine uğradığı gibi, san'atkârlar, sâirler, edipler ilim ve devlet adamları da öldürülüp, her hususta vahsice hareket edildi. Damat Paşa'nın öldürülmesi ve Sultan Üçüncü Ahmed Hân'ın tahtan indirilmesi ile Türkiye tarihinin sonradan Lâle Devri denilen 1718-1730 dönemi de sona erdi. Bu devir; sulh, sükûn, huzur, imar faaliyetleri, güzide san'at eserleri yapılması, ilmi eserlerin çoğaltılarak dağıtılması, ihtiyaç duyulan maddelerin ülkede imalatı için fabrika tesisi, askeri yenilikler, dünyada olup biten yenilik ve olayların takip edilmesi, ' İstanbul'da itfaiye teşkilatının kurulması; âlim, edip sair ve san'atkârların korunmasına ayrı bir itina gösterilmesi bakımından Türkiye tarihinde baskalık arz ettiğinden önemlidir.

İKİNCİ MEŞRUTİYET

Dönemin en güçlü devleti İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını onaylıyordu. Alman gizli servisleri bu haberi genç subaylara ulaştırdılar.

II. Abdulhamid'in siyasetini yersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker üyeleri, 1908 yılının Temmuz ayı içinde saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda, II. Abdülhamid kapalı bulunan parlamentoyu yeniden toplama kararı aldı. Mebus seçimlerinin yeniden yapılması kararlaştırıldı. Seçimler yapıldı ve Parlamento 17 Aralık 1908'de açıldı. 31 Mart Olayı üzerine II. Abdülhamit tahttan indirildi. Anayasada önemli değişiklikler yapılarak parlamenter sisteme yöneldi. Hükümet meclise karşı sorumlu kılındı. **MISIR CEPHESİ**

İngilizler 1914 yılı Aralık ayında Türk dostu saydıkları Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı yönetimden uzaklaştırarak, Mısır ve Süveyş Kanalı'na tamamen egemen oldular.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın, 14 Ocak 1915'te 14.000 deveyle iki koldan Süveyş Kanalı'na yaptığı hareket (1.Kanal Savaşı) başarılı olamadı. 4 Şubat 1915'te Birüsseba-Gazze'ye geri döndü.

1916 yılında Süveyş Kanalı'nı almak için 2. Kanal Harekatı yapılırken, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Ayaklanmanın bastırılması için 4. Ordu'dan bir kısım birlikler Hicaz'a gönderildi. Ordunun geri kalan kısmıysa, **Gazze - Şeria - Birüsseba hattında** savunmaya çekildi. 1917 baharında İngilizler, Gazze'ye saldırdı. 1. ve 2. Gazze Savaşları yapıldı. İngilizler Türklerin kahramanca savunması karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Takviyelerini artırmaya başlayan İngilizlerin Filistin Cephesinde toplanmaları üzerine, Cemal Paşa'nın uyarısıyla Yıldırım Ordularının Irak cephesinde kullanılmasından vazgeçilerek Filistin ve Suriye'de kullanılması kararlaştırıldı. Aynı yıl 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Komutanı General Falkenhayn ile anlaşamadı. Harbin yönetimini tenkit eden iki rapor yazarak 6 Ekim 1917'de

komutanlıktan istifa etti. Savaş hazırlıklarını tamamlayan İngilizler, 24 Ekim 1917'de 138.000 askerle taarruza başladılar. Birüsseba-Gazze Savaşı'nı kazandılar. 9 Kasım 1917'de Kudüs düştü.

General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin Mart 1918 başı ile 18 Mayıs arasındaki Telazur, 1. ve 2. Salt-Amman taarruzları başarıyla durduruldu. Yığınaklarını artıran ve mevcudu 460.000'e yükselen İngiliz ordusunun 19 Eylül 1918'de Filistin'de başlattığı taarruz hızla gelişti ve Filistin tamamen İngilizlerin eline geçti.

İkinci Meşrutiyet

İkinci Meşrutiyet Devri (Osmanlı Türkçesi تيطورشيم كچنكيا) [Osmanlı Anayasasının](#), 29 yıl askıda kaldıktan sonra, 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmesiyle başlayan ve 5 Kasım 1922'de Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle sona eren dönem. [Birinci Meşrutiyet](#) *resmen* hiç sona ermemiş ve anayasa değişmemiş olduğu için, bazı tarihçiler tarafından, bir tek Meşrutiyet döneminin ikinci faslı olarak da değerlendirilir.

Toplam 14 yıl süren bu dönemde Türkiye parlamenter demokrasi, seçim, siyasi parti, askeri darbe ve diktatörlük olgularıyla tanışmış, iki büyük savaş ([Balkan Savaşı](#) ve [Birinci Dünya Savaşı](#)) yaşamış ve 600 yıllık imparatorluğun dağılmasına tanık olmuştur.

1908 Devrimi

[II. Abdülhamit](#)'in baskıcı yönetimine karşı örgütlü muhalefet, özellikle Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra yaygınlık kazandı. Önceleri sadece Avrupa'daki muhalif aydınlar arasında gelişen devrimci örgütler, imparatorluk çapında özellikle yüksek okul öğrencileri ve askeri birlikler içinde taraftar buldu.

En güçlü muhalefet odakları [Rumeli](#) vilayetinde ve bu vilayetin başkenti olan [Selanik](#)'teki askeri birlikler idi. Bu birlikler 1903'ten beri Makedonya İsyanı'nı bastırma mücadelesi içinde yer almış, Bulgar ve Makedon devrim örgütlerinin örgütlenme ve mücadele biçimlerinden etkilenmişlerdi. Ortaya çıkan çeşitli devrim örgütleri 1907'de yurt dışındaki devrimcilerle irtibat kurarak [Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti](#) adı altında birleştiler.

Devrim hareketi 1908 Temmuz başlarında hız kazandı. 3 Temmuz'da Binbaşı [Resneli Niyazi](#) Bey, ardından Binbaşı [Enver Bey](#) isyan ederek, birlikleriyle beraber dağa çıktılar. 7 Temmuz'da bölgedeki durumu teftiş etmek için İstanbul'dan gönderilen Birinci Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa Manastır'da bir İttihat ve Terakki fedaisi tarafından vurularak öldürüldü. 20 Temmuz'da [Fırzovik](#)'te toplanan büyük Arnavut kurultayı, meşrutiyet derhal ilan edilmezse isyan ederek İstanbul'a yürüme kararı aldı. 22 Temmuz'da II. Abdülhamit sadrazam [Avlonyalı Ferit Paşa](#)'yı azlederek yerine daha liberal bir isim olan [Sait Paşa](#)'yı getirdi. 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır hükümet konaklarını ele geçiren isyancılar meşrutiyetin ilanını talep ettiler. 24 Temmuz'da padişahın isteğiyle İstanbul'da Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe sokan kararname ilan edildi. "**Hürriyetin İlanı**" olarak adlandırılan bu olay, bütün yurтта olağanüstü sevinç gösterileriyle karşılandı.

23 Temmuz günü Türkiye'de 1935 yılına dek **Hürriyet Bayramı** olarak kutlanmıştır.

31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

Seçimlerin ardından oluşan yeni [Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908](#)'de çalışmalarına başladı.

Bunu izleyen dönemde, ülkeyi perde arkasından yöneten İttihat ve Terakki yönetimine karşı bazı çevrelerde gitgide artan bir hoşnutsuzluk görüldü. 6 Nisan 1909 günü muhalif gazeteci [Hasan Fehmi](#) Bey'in bir İttihat ve Terakki fedaisi tarafından öldürülmesi, İstanbul'da büyük bir protesto gösterisine yol açtı. Nihayet 13 Nisan'da bazı askeri birliklerin ve medrese öğrencilerinin katıldığı bir ayaklanma başladı; bazı milletvekilleri linç edildi ve İttihatçı olarak bilinen gazeteler yağmalandı. Eski takvimle yeni takvim arasındaki 13 günlük farktan dolayı [31 Mart Olayı](#) olarak anılan bu ayaklanma, [Selanik](#)'ten gelen [Hareket Ordusu](#) tarafından 24 Nisan'da bastırıldı. 27 Nisan'da yeniden toplanan meclis, [II. Abdülhamit](#)'i

bu ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirilmesine ve yaşlı şehzade Reşat Efendi'nin [V. Mehmet Reşat](#) adıyla yerine geçirilmesine karar verdi.

8 Ağustos 1909'da [Kanun-i Esasi](#) üzerinde yapılan bir dizi radikal değişiklikle padişahın yetkileri "sembolik" bir düzeye indirildi. Artık vekiller heyeti (bakanlar kurulu) meclise karşı sorumluydu. Meclisten güvenoyu alamayan vekillerin ve hükümetin görevi sona eriyordu. Meclis başkanını padişah değil, meclis kendisi seçiyordu. Padişaha meclisi kapatma yetkisi tanınmakla birlikte, bu yetki koşullara bağlanmış ve üç ay içinde yeni seçimlerin yapılması zorunlu hale getirilmişti.

Balkan Savaşı ve Halâşkâr Zabitan Hareketi

Hüseyin Hilmi Paşa (Mayıs 1909 - Ocak 1910), İbrahim Hakkı Paşa (Ocak - Eylül 1910) ve Sait Paşa (Eylül 1910 - Temmuz 1912) kabineleri döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, resmen görev almamakla birlikte, fiilen ülke siyasetinin yönlendirici gücü oldu. Cemiyet bu dönemde "gizli örgüt" yapısını korudu. Cemiyet üst yönetiminde bulunan kişilerin adı kamuoyuna açıklanmadı. Cemiyete karşı yayın yapan gazeteciler öldürüldü.

1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin şiddetli baskısı altında gerçekleşti. Temmuz ayında Arnavut isyanının başlaması ve Balkanlardaki siyasi durumun kötüleşmesi üzerine ortaya çıkan [Halaskâr Zabitan](#) ("Kurtarıcı Subaylar") Hareketi, 16 Temmuz'da bir muhtıra ile İttihat ve Terakki yanlısı Sait Paşa hükümetini istifaya zorladı. [Ahmet Muhtar Paşa](#) başkanlığında partilerüstü hükümet kuruldu. Milletvekili seçimleri geçersiz sayılarak seçim yenilendi. Bir süre sonra Muhtar Paşa'nın istifasıyla, açıkça İttihat-karşıtı olan [Kâmil Paşa](#) hükümeti kuruldu.

8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşı kısa sürede bir felakete dönüştü. Birbiri ardından Arnavutluk, Manastır, Selanik, Batı Trakya kaybedildi.

Babialı Baskını ve İttihat-Terakki Diktatörlüğü

23 Ocak 1913'te "Hürriyet Kahramanı" Enver Bey önderliğinde bir grup İttihat ve Terakki fedaisi, Babialı'da bulunan Bakanlar Kurulu'nu toplantı halindeyken bastı. Tarihte [Babialı Baskını](#) adıyla anılan bu olayda Harbiye Nazırı [Nazım Paşa](#) çıkan arbedede öldürüldü, başbakan Kâmil Paşa silah tehdidi altında istifa etti. Erkân-ı Harbiye Reisi (genelkurmay başkanı) [Mahmut Şevket Paşa](#) sadrazam ilan edildi.

Babialı Baskınının kamuoyuna sunulan gerekçesi, Bulgar kuşatması altında bulunan Edirne'nin kurtarılması idi. Buna rağmen 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Antlaşması ile Edirne Bulgaristan'a bırakıldı.

11 Haziran'da Sadrazam [Mahmut Şevket Paşa](#) makam arabasının içinde uğradığı bir suikast sonunda hayatını kaybetti. Bu olay üzerine alınan baskı tedbirleriyle İttihat ve Terakki yönetimi bir Tek Parti Diktatörlüğüne dönüştü. Şevket Paşa cinayetiyle bağlantılandırılan 15 muhalif idam edildi. Muhalif basın susturuldu; çok sayıda yazar ve aydın Sinop Kalesine sürgün edildi. [Sait Halim Paşa](#)'nın sadrazamlığı altında, ülke [Talat](#), [Enver](#) ve [Cemal Paşa](#)'lardan oluşan bir üçlü tarafından yönetildi.

Son Meclis

[Birinci Dünya Savaşı](#)'ndaki yenilgiden sonra, İkinci Meşrutiyet'in altı yıl sürmüş olan üçüncü Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık [1918](#)'de feshedildi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu işgal koşullarından ötürü Anayasa'nın emrettiği yeni seçim yaklaşık bir yıl süreyle yapılamadı.

Seçimlerin ertelenmesinin iki nedeni vardı. Birincisi, galip devletler ve saray, yapılacak seçimlerin İttihat ve Terakki örgütü tarafından kontrol edilmesinden kaygılıydı. İkinci sorun, savaş sırasında düşman işgaline giren fakat henüz barış antlaşması yapılmadığı için durumu belirsiz olan Arap ülkeleri idi. Arap vilayetlerinin katılmadığı bir seçim, toprak kaybının resmen kabulü anlamına gelecekti.

[Sivas Kongresi](#)'nin seçim yapılmasında ısrarı üzerine istifa eden [Damat Ferit Paşa](#) kabinesi yerine 2 Ekim 1919'da kurulan [Ali Rıza Paşa](#) hükümeti aynı gün seçim kararı aldı. Aralık ayında yapılan seçimlere İstanbul dışında her yerden sadece [Müdafaa-yı Hukuk](#) yanlısı mebuslar seçildi. Mustafa Kemal Paşa iki ayrı ilden seçildiği halde, İstanbul'da toplanan meclise katılmadı. 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis, Anadolu hareketinden yana tavır aldı. [16 Şubat](#)'ta Misak-ı Milli beyannamesini oybirliği ile kabul etti. 16 Mart'ta müttefik devletler İstanbul'u geçici askeri işgal altına alarak Meclis başkanı [Rauf Bey](#)'i ve bazı mebusları tutukladı. 18 Mart'ta toplanan Meclis kendini süresiz olarak tatil etti. Mebusların birçoğu Ankara'ya geçerek, 23 Nisan'da toplanan [Büyük Millet Meclisi](#)'ne katıldılar. 11 Nisan'da padişah Meclisi resmen feshetti.

Bu tarihten Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihe karıştığı 5 Kasım 1922'ye kadar Osmanlı hükümeti kâğıt üstünde varolmaya devam etti. Gerek iç gerek dış politikada gerçek bir varlık gösteremedi.

MISIR CEPHESİ

İngilizler 1914 yılı Aralık ayında Türk dostu saydıkları Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı yönetimden uzaklaştırarak, Mısır ve Süveyş Kanalı'na tamamen egemen oldular.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın, 14 Ocak 1915'te 14.000 deveyle iki koldan Süveyş Kanalı'na yaptığı hareket (1.Kanal Savaşı) başarılı olamadı. 4 Şubat 1915'te Birüsseba-Gazze'ye geri döndü.

1916 yılında Süveyş Kanalı'nı almak için 2. Kanal Harekatı yapılırken, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Ayaklanmanın bastırılması için 4. Ordu'dan bir kısım birlikler Hicaz'a gönderildi. Ordunun geri kalan kısmıysa, **Gazze - Şeria - Birüsseba hattında** savunmaya çekildi. 1917 baharında İngilizler, Gazze'ye saldırdı. 1. ve 2. Gazze Savaşları yapıldı. İngilizler Türklerin kahramanca savunması karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Takviyelerini artırmaya başlayan İngilizlerin Filistin Cephesinde toplanmaları üzerine, Cemal Paşa'nın uyarısıyla Yıldırım Ordularının Irak cephesinde kullanılmasından vazgeçilerek Filistin ve Suriye'de kullanılması kararlaştırıldı. Aynı yıl 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Komutanı General Falkenhayn ile anlaşamadı. Harbin yönetimini tenkit eden iki rapor yazarak 6 Ekim 1917'de komutanlıktan istifa etti. Savaş hazırlıklarını tamamlayan İngilizler, 24 Ekim 1917'de 138.000 askerle taarruza başladılar. Birüsseba-Gazze Savaşı'nı kazandılar. 9 Kasım 1917'de Kudüs düştü.

General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin Mart 1918 başı ile 18 Mayıs arasındaki Telazur, 1. ve 2. Salt-Amman taarruzları başarıyla durduruldu. Yığınaklarını artıran ve mevcudu 460.000'e yükselen İngiliz ordusunun 19 Eylül 1918'de Filistin'de başlattığı taarruz hızla gelişti ve Filistin tamamen İngilizlerin eline geçti.

MÜRUR TESKERESİ

Osmanlı Devleti'nde, ülke içinde seyahat etmek ve İstanbul'a gitmek için yerel yönetimden alınan izin ve geçiş belgesi. Bir yıl için geçerli olan müzir tezkiresine kişinin tüm kimlik bilgileri, nereye ve niçin gittiği yazılırdı. Gelişigüzel yerleşimleri engellemek, vergi yükümlülüğünden kaçışı, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik olan bu uygulama 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kişisel özgürlüğe aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır.

İstanbul'a yapılan akraba ziyaretlerinde bile bu durumu kanıtlayarak kısa bir süre içinde olsa mürur

tezkiresi alınması gerekmekteydi. Bazı iskelelere uğrayan gemiler, köprü ve geçitlerden geçerken ve hayvan sürüleri için alınan müruriye resmini belgelemek için de ilgili kişilere mürur tezkiresi verilirdi.

MÜSADERE USULÜ

İslam hukukuna göre, halkın mal varlığının bir bölümüne ya da tümüne devlet tarafından el konulması.

İslam devletlerinde, devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak uygulanan müsadere, 1451'de Fatih Sultan Mehmed döneminde benimsenmiş, ilk defa da 1453'de Candarlı ailesinin malları müsadere edilmiştir. Müsadere usulünün temel amacı, önemli rütbelere yükselen kişilerin, ölümlerinden sorna varislerine birşey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davrankmalarını sağlamaktı.

16.Yüzyılda mal varlığının bir kısmının alınmasını içerirdi. Ölen yada idam edilen vezir ve beylerbeylerinin nakit servetleri, değerli eşyaları silahları, hayvanları ve askeri araç gereçleri kamu adına müsadere edilirken, emlak ve akar niteliğindeki mirasın büyük bir bölümü varislerine bırakılırdı. Önemli bir varlık bırakmadan ölenlerin varislerine devlet tarafından maaş bağlanırdı.

17. yüzyılda Taşra yöneticileri, giderlerini karşılamak ve padişaha büyük hediyeler sunabilmek için yöre zenginlerine müsadere yöntemini uygulamaya başlamışlardı. Bunun için sudan bahaneler gösterilerek zenginler suçlanıp öldürülmüştür. II. Mahmud müsaderenin ancak kamu malı olduğu mahkeme kararıyla saptanan servetlere uygulanması kuralını getirmiş, Tanzimat'ın ilanından sonra bu uygulama kaldırılmıştır.

NIZAM-I CEDID

Osmanlı Devletinde onsekizinci asir sonunda, askerî ve idarî sahalardaki düzensizliklere çare bulmak için yapılan tesebbüslerin tamamı. Ayrica, Avrupa usulleriyle meydana getirilen talimli orduya verilen isim. Bu terim, ilk defa Fazil Mustafa Pasa tarafından, sadr-i azamligi esnasında, maliyede yapılan bazı yenilikler için kullanılmıştır. Daha sonra Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) devrinde de, şimdi anlaşılan manâda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, Nizâm-i Cedid, geniş ve dar manâda olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir. Dar manâda; Sultan Üçüncü Selim Hân devrinde, Avrupai tarzda yetistirilmek istenen askeri; geniş manâda ise; yine aynı padisah devrinde devlet teşkilâtının bütününde yapılmak istenilen yenilikler olarak bilinmektedir. Bu tariflerden ikincisi daha doğru olarak kabul edilir.

Onsekizinci asir boyunca devam eden askeri basarisizliklar, bunlari takip eden günlerde islahat layihalarinin verilmeleriyle neticelenirdi. Bunlarin içinde, Halil Hamid Pasa'nin askerlik sahasındaki nizâmnâmesi en önemlisidir. Sultan Üçüncü Selim'in tahta çıkısına kadar asagi yukari yüz sene kadar devam eden islahat hareketlerinin bir merhalesini teskil eden Nizâm-i Cedid fikri, tamamen bu padisahin sahsina baglanir. Gerçektep sehzedeligi ve veliahtligi esnasında devletin içinde bulunduğu durum için yapılan islahat tesebbüslerini yakından takip etmiştir.

Nizâm-i Cedid hareketi, Sultan Üçüncü Selim'in tahta çıkisiyle beraber belli bir tertib içinde uygulanmaya baslandı. Böyle yeni bir sistemin konulması için, öncelikle bazı yönlerden örnek alınacak Avrupalıların ilerlemesinin sebeplerinin incelenmesi ve devlet adamlarıyla âlimlerden tesekkül edilecek bir danisma meclisinin kurulması icab ediyordu. Padisah, mesveret (danisma) meclisi teskiliyle, yeni fikrin, bir sahsin değil, devletin mali olması gayesini güdüyordu. Islahat için yirmiiki devlet adamından, bu konudaki düşüncelerini açıklayan birer rapor hazırlamalarını istedi. Yirmiiki kisinin ikisi Avrupalı idi. Bunlardan Bertrauf Osmanlı Ordusu'nda çalışan bir subay, diğeri ise İsveç konsoloslugunda çalışan D'Ohosson idi. Türk devlet adamlarının belli baslıları ise, Sadriazam Koca Yusuf Pasa, Veli Efendizâde Emin, Defterdar Serif Efendi, Tatarcik Abdullah Efendi, Cavusbasi Efendi ve tarihçi Enver Efendi idi.

Diger taraftan Ebu Bekir Râtib Efendi, o devir için Avrupanin güçlü devletlerinden olan Avusturya'nin bassetri Viyana'ya sefaret vazifesiyle gönderildi. Gönderilen bu elçiden, Avusturya'nin bütün müesseselerini incelemesi ve rapor etmesi istendi. Sekiz aylık bir seyahat neticesinde yazılan bu sefaretnâmede, alınması gereken baslica tedbirler su maddeler içinde özetlenebilir: 1. Hazinesin dolu ve düzenli olması, 2. Askerin itaatli olması, 3. Devlet adamlarının doğru ve sadık kimseler olması, 4. Halkın refah ve himayesinin temini, 5. Bazı devletlerle ittifak anlaşımlarının yapılması.

Ebu Bekir Râtib Efendi'ye göre, örnek seçilecek bir devletin askerî kanunları ve nizamları iktibas edilerek, kendi bünyemize uydurup, ihtiyacımıza cevap verecek bir Nizâm'ı Ccddid ordusunun kurulması gerekiyordu. Padişahın düşüncelerine tesir eden bu sefaretnâme, Nizâm-i Ccddid programının hazırlanmasının bir safhasını teskil ediyordu.

Kendisinden önceki padişahların, islahat hareketlerindeki düşüncelerinden faydalanmasını bilen Sultan Üçüncü Selim Hân, Sultan Üçüncü Ahmed Hân devrinde yapılmak istenilen islahatın, devlet adamlarından gizli olmasının zararlarını gördüğünden, devlet adamları ve âlimleri yanına çağırarak, onların düşüncelerinden faydalanma ve memleketlerin durumunu daha iyi tahlil etme imkânını ele geçirmek istedi. Ancak layihaları kaleme alan kimselerin askerlik sahasında tecrübe sahibi kimseler olmaması, köklü tekliflerin gelmesine mâni oldu.

Verilen layihalar, baslica üç görüş üzerinde toplanıyordu: 1. Ordunun, Kanunî Sultan Süleyman Kanunları'na göre islah edilmesi. 2. Sultan Süleyman Kanunları'na, Avrupa nizamlarını tatbik ederek yeniden ordu teskili, 3. Yeniçeri Ocakı tamamen kaldırılarak, Avrupa usûllerine göre yeni bir ordunun kurulması, üçüncü düşüncede olanlara göre, devletin eski kanunları ihtiyaca cevap veremez hâle gelmiş, Yeniçeri'ye fesad karışması da ordunun bozulmasına sebep olmuştur. Çiftçi, esnaf gibi meslek sahiplerinin, bir yolunu bularak birer Esamî ele geçirmeleri de bunları esnaflıkla Uğrasan kimseler hâline getirmişti. Bu sebeplerden dolayı Yeniçeri Ocakı'nı bir tarafa bırakarak, tamamen Avrupa usulleriyle yeni bir ordu kurulmalıydı.

Sultan Üçüncü Selim Hân, bu fikirlerden üçüncüyü seçti. Programın uygulanması için tertib edilen hey'etin başına, İbrahim İsmet Beg gibi dirayetli bir şahsi getirdi. Bu zat, isin başlangıcında olabilecek tehlikeleri dile getirmişti. İslahat hey'etinin hazırladığı program, yetmişiki maddeden meydana geliyordu. Öncelikle askerlikle ilgili maddelerin tatbikatına geçildi.

Yeniçeri Ocakı'nın birdenbire kaldırılmasının devlete vereceği zararın ortada olduğundan, bu ocakın islah edilmesi sırasında yeni ordunun kurulması çalışmaları başlandı. Yeniçeri Ocakı'na haftada birkaç gün mecburî talim konuldu. Humbaracı, Topçu lağımcı ve Toparabacı ocaklarının yeni kanunnâmeleri hazırlandı. Bunlar ordunun teknik sınıflarını teskil edeceklerdi.

Yeni ordunun teskili ise, Sadr-i â'zâm Koca Yusuf Paşa'nın Zistovi ve Yas ândlaşmalarından sonra cepheden İstanbul'a dönmesi ile başladı. Sadr-i â'zâmin Avrupa'dan subay da getirmesi, talimli piyade askerinin teskilini hızlandırdı. Padişah bu ordunun Yeniçeriler' den bağımsız ve genç Yeniçeriler'in buraya alınmasını istiyordu. Ancak bunun mahzurlarının olması, yeni ordunun Bostancı Ocakı'na bağılı, onikibin mevcudlu ve örnek bir ordu gibi teskili yoluna gidildi. Levend çiftliği Kanunnâmesi ile yeni ordunun kadroları ve diğer mes' eleleri açıklanmış oluyordu.

Nizâm-i Ccddid ordusunun kuruluşunda ortaya çıkan diğer bir problem de, halkın, özellikle Yeniçeri Ocakı'nı benimsemesi, böylelikle meydana gelecek zararı önlemektir. Zararı önlemek içinde halk arasında muteber olarak bilinen devlet adamlarından faydalanma yoluna gidildi. Yapılan propaganda da, yeni ordunun İstanbul'da Rus tehlikesine karşı muhafaza için kurulduğunu, İstanbul'a karşı bir tehlike esnasında Anadolu ve Rumeline dağılmış olan, çiftçilikle uğrasan askerın geç gelmesinin doğuracağı tehlikeler anlatıldı. Pek tesirli olmamakla beraber yapılan propaganda neticesi, ilk andaki tepkiler önlenmiş oldu.

Sessizlikten istifade etmek isteyen devlet, Anadolu'da asker yetistirme hareketine giristi. Bu harekette, Karaman Valisi Kadi Abdurrahman Pasa ile Amasya Sancakbeyi Cabbarzade Süleyman beg'in gayretleri semeresini verdi. Ancak Yeniçeri Ocagi'na talim mecburiyeti konmasi, hariçden Esamî satin alarak ulufeye kaydolanların isine gelmemesi ve ocak içinde usulsüz aidat toplıyanların, kanunnâme ile engellenmesi, çıkarcıları zor duruma soktu. Yapılan karsi propaganda neticesi önce Yeniçeriler talime çıkmamaya basladı, sonra da Nizâm-i Cedid' e kaydolanların dagilmaları, devlet adamlarına Nizâm-i Cedid'in sadece orduda uygulandığını anlatmış oldu. Bu esnada Levend'den baska Üsküdar'da Kadi Abdurrahman Pasa'nın askerlerinden tesekkül eden yeni bir ordu tesis edildi.

Nizam-i Cedid ordusunun kurulmasının yani sıra Tophane, Tersane ve Mühendishane'nin de yeniden organizasyonuna baslandı. Tophane mensupları elenerek yenilendi, Avrupa'dan top döküm ustaları getirilerek yeni ve kuvvetli top imalâtına baslandı. Çok ihmâl edilmiş olan donanma ve tersanenin islahatına girildi ve bu konu, Küçük Hüseyin Pasa'ya verildi. Alınan tedbirler neticesinde donanma her yönden güçlendi. Fennî eğitimde tahsil ve terbiyenin ilerlemesi için, 1773' de açılan Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn genişletilerek, Teknik üniversite mahiyetindeki Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn, 1794'de kuruldu. Bu okullarda, geniş ölçüde yabancı öğretmenlerden faydalandı. Okulların kitap ihtiyacını karşılamak için de Üsküdar matbaası yeniden tesis edildi.

Yapılan değişiklikler, devlet bütçesine ağır yük getiriyordu. Yükün kaldırılması için, sadece Nizâm-i Cedid'in giderlerini karşılayacak İrad-i Cedid denilen yeni bir hazine kuruldu. Ayrıca İrad-i Cedid, ileride meydana gelebilecek harpların giderlerini de karşılayacaktı, îkiyüzbin kese değerinde olacak bu hazinenin gelir kaynaklarını, Rûsum-i Zecriye denilen tütün, içki ve kahveden alınan vergilerle, mahlûl mukataalardan alınan vergi ve her sene yenilenen beratlardan alınan vergiler teskil ediyordu. Hazinenin hesaplarını görmek için de talimli asker nâzin, İrad-i Cedid Defterdari tayin edildi.

Nizâm-i Cedid hareketi, askeri sahadaki yeniliklerin yani sıra idarî, siyasî ve ticarî sahalarda aynı istikamette bir takım tesebbüsleri beraberinde getirdi. İdarî sahada, Anadolu ve Rumeli, yirmisekiz vilayete bölündü ve vezir sayısı buna uygun hâle getirildi. İdareciligi menfî olan ve ehliyetiz kişilere vezirlik verilmemesine dair Kanunnâme çıkarıldı ve tayinlerin yapılması hakkı Padisah ve Sadrazama verildi. Vezirlerin memuriyet süresi, en az üç, en çok bes yıl arasında sınırlandırıldı. Kadıların durumu, timar nizâm-nâmesi düzenlenerek, yapılacak muamelelerin kanunnameye uygun olmasına dikkât edildi.

Osmanlı Devleti'nin iktisadî, idarî, siyasî sahalarında yapılan yenilik ve Islâhatlar, yapılan menfî propaganda, içteki ve dıştaki başarısızlıklar sebebiyle istenilen neticeyi veremedi. Islahatları tatbik edenler arasında, padisaha tam olarak itaat edenlerin sayısının az olması da başarısızlıkları getirdi. Harici düşmanlar yapılan savaşlar, Arabistan'da Vehhabî, Mora'da Rum, Balkanlar'da Sırp isyanları ile diğer küçük çaptaki isyanları bastırmakta güçlükle karşılanılmasının suçu, devamlı Nizâm-i Cedid askerine yüklendi. Yeniçeri Ocagi mensublarının da Nizâm-i Cedid askerinin çoğalmasıyla kendi maaşlarının ellerinden gideceği korkusu, cephe almalarına sebep oldu. Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhine cephe alıp, İstanbul'daki Fransız sefirinin el altından Yeniçerileri, "maaşlarınız alınıp, devlet ileri gelenlerine dağıtılacaktır" şeklindeki tahrikleri de etkili oldu. Bu hareketin başarısızlığında bazı kötü tesadüflerin, korkak ve müsrif devlet adamlarının da tesiri oldu. Devlet bütçesinden yapılan masrafların artması, hileli sikke kesilmesi veya yeni yeni vergilerin konulmasına bağlı olarak, esya fiyatları arttı. Tasrada vergi tahsildarlarının suistimalleri, halka büyük sıkıntı getirdi. Bu sebeplerden, yenilige karşı olan unsurlar, Nizâm-i Cedid'i yıkmak için fırsat arar hâle geldiler.

Napolyon'un Misir seferi sırasında Akka Kalesi'nin önündeki savasta başarı kazanan Nizâm-i Cedid ordusundan, Sırp isyanlarına ve Rusya ile savaş tehlikesine karşı faydalanılmak istendi ve ordu Rumeline geçirildi. Ancak bu durumdan şüphelenen Rumeli ayanına, ordunun Sırp isyanını bastırmakla vazifeli olduğu ilân edildi. Fakat, Sadr-i â'zâm İsmail Pasa'nın ve yenilige muhalif olanların Rumeli ayanı ve Yeniçerileri tahriki, olayların başlangıcı oldu. İlk hadise

Tekirdag'da meydana geldi. Burada kurulacak Nizâm-i Cedid ordusuna dair fermanı okuyan kisiyi yeniçeriler öldürdüler. Askeri Edirne'ye götürülen Kadi Abdurrahman Pasa'ya mukavemet edilmesi, iç harp tehlikesi derecesine ulasti. İngiliz donanmasının İstanbul'u yakmakla tehdit ettiği ve düşmanın sınırlara asker yığdığı sırada böyle bir isyanın başlaması, devletin selâmeti açısından kötü neticeler doğuracağı asıkkardı. Bu sebeple Üçüncü Sultan Selim Hân, Abdurrahman Pasa'yi geri çağırdı. Arzu edilen neticenin aksine, muhaliflerin tasakinliklerini artırmaktan başka bir işe yaramadı. Zira yenilik düşmanlarının simarmalarına sebebiyet verilmisti. İstanbul'da Bogaz yamakları isyan etti.

Edirne'deki hadiseden sonra merkezde yapılan değişiklikler, fayda yerine zarar getirdi. Tayinlerle, görünüşde Nizâm-i Cedid taraftarı olanlar, makam sahibi oldular. Ordunun da İstanbul'da bulunmayışını fırsat bilen Yeniçeri ve yenilik muhalifleri, Nizâm-i Cedid'i ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu karardan habersiz. olan padisah. Bogaz yamaklarını Nizâm-i Cedid'e dahil etmeye çalışıyordu. Köse Musa Pasa ise el altından haber göndererek, bu askerleri; "Eger, Nizâm-i Cedid elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezeniz ocaktan atılırsınız. Belki de Nizâm-i Cedid sizi öldürecek" diye tahrik ediyordu. Tahrikler sonucu 26 Mayıs 1807 tarihinde Büyükdere çayırında toplanan Yeniçeriler isyanı başlattılar. Başlarına reis olarak seçtikleri, Kabakçı Mustafa denilen serkes de İstanbul halkına, yaptıkları işin mukaddes bir hareket olduğu yolunda propaganda yaptı.

Bu esnada Kaymakam Köse Murad Pasa, bir taraftan Padisah'a isyanı önemsiz gibi gösterirken diğer taraftan, isyancıları bastırmaya hazırlanan Topçu ocagı'na, karsi gelmemelerini emreden haberi gönderiyordu. Böylelikle isyan programı düzenli olarak tatbik edilmeğe baslandı. Isyancılar Et Meydani'nda (Aksaray semti) toplandıktan sonra, devlet adamlarının içinde bulunan Nizâm-i Cedid muhalifleriyle anlastılar. Padisah durumdan haberdar olduğunda iş isten geçmişti. Isyanın bastırılması için Nizâm-i Cedid'in kaldırıldığına dair bir ferman yayınladıysa da, asiler bu defa da, padishahtan on bir kisinin kendilerine teslimini istediler.

Kendisine onbir kisinin isimlerinin listesi verildiğinde çok üzölen padisah, bütün bunlara sebep, kendi yumusak huyluluğu olduğunu söylemistir. Kan dökölmemesi için asilerin istekleri kabul edildi. Asiler verdikleri listede olan kileri birer yolunu bulup katlettikten sonra iş bununla bitmeyerek, yeni bir istekle ortaya çıktılar. Sıra nihayet Nizâm-i Cedid'in mimari olan Sultan Üçüncü Selim'e geldi ve bu padisah iyi huyluluğu, sefkati ve temiz ahlâki yüzünden şehit edildi. Isyanın neticesinde de memleket, Avrupa'ya yetismek yolunda uzun bir süre geri bırakılmış oldu.

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ

Gerek kongrelerin ilgili kararları, gerekse Mustafa Kemal ile yakın arkadaşlarının çabaları sonunda, Osmanlı Parlamentosu (Ayan Meclisi, senato) ve Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da açıldı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin seçip gönderdikleri üyeler, kısa zamanda İstanbul Meclisi'nde her bakımdan üstünlük sağlayıp söz sahibi oldular. Ne var ki, bir yandan Padişah, diğer yandan işgal kuvvetleri bu meclislerin varlığını kendi politika ve amaçlarına uygun bulmuyorlardı. Mustafa Kemal de bu meclislerin sürdürölemeyeceği inancındaydı. Ancak, o günkü koşullar altında mutlaka açılmaları gerekiyordu.

Milli iradeye dayanarak kurulan meclis ne yazık ki uzun süre yaşayamadı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve bazı mebusların toplanması üzerine meclis üyeleri 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara verdiler. Padişah 11 Nisan 1920'de yayınladığı bir irade ile bu meclisi kapattı.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı [12 Ocak 1920](#)'da ilk toplantısını, [18 Mart 1920](#)'de son toplantısını yapmış, üyelerinin bazıları [İstanbul](#)'daki işgal güçleri tarafından tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, önemli bir kısmı ise [Ankara](#)'ya geçerek kurulacak [Büyük Millet Meclisi](#)'nin [1. Dönemi](#)'nin nüvesini oluşturmuş, resmen kapatılışı ise yine işgal güçlerinin baskısıyla tarihinde padişah [VI. Mehmet Vahideddin](#)'in [11 Nisan 1920](#) tarihli kararıyla gerçekleşmiştir.

Aralık [1919](#) seçimlerine [Rumların](#) ve [Ermenilerin](#) çoğunluğu çıkacak sonucu gayrimeşru ilan ettirmek amacıyla girmemişlerdi. Bu arada, [Anadolu](#)'da [Mustafa Kemal Paşa](#) Aralık [1919](#)'da [Ankara](#)'ya gelmesinden kısa bir süre sonra Meclisin çalışmalarıyla ilgili son hazırlıklarını bitirmişti. Alınan karar göre; [Meclisi Mebusan](#)'daki tüm çalışmaları yürütecek bir [Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti](#) oluşturulacak, Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilecek, [Sivas Kongresi](#) kararları onaylanacak ve [Misaki Milli](#) için Mecliste yemin edilecekti. [İstanbul](#)'a giden milletvekillerine bunlarla ilgili gerekli emirler iletildi.

Ancak, [12 Ocak 1920](#)'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Mustafa Kemal Meclis Başkanlığına seçilmedi. Hatta Müdafaa-i Hukuk grubu yerine de [Felah-ı Vatan](#) adlı bir grup ortaya çıktı. [Milli Mücadele](#) için tehlike yaratacak bu duruma sinirlenen Mustafa Kemal, [Ankara](#) toplantısında söz verip yerine getirmeyen milletvekilleri için; "Sözlerinde durmayan bu efendiler imansızdırlar. Korkaktırlar, cahildirler." dedi. Ancak, bu olumsuzluk içinde beklenmese de bir olumlu gelişme yaşandı. Sivas Kongresi kararlarının görüşülmesi sırasında Mustafa Kemal'e inançla bağlı genç milletvekillerinin baskısıyla Kongre kararları onaylandı. [17 Şubat 1920](#)'de oybirliği ile altı maddelik Misaki Milli'yi, "Hatt-ı Mütareke dahil ve haricinde"ki Türklerle meskun toprakları bölünmez bir bütün olarak kabul etmiş, Arap topraklarından, bağımsız bir Türkiye için feragat edeceğini dünyaya ilan ederek Misaki Milli de kabul edildi. Ulusal hedefe bir adım daha yaklaşmış oldu.

[İtilaf Devletleri](#) bu gelişme karşısında tedirgin oldular ve [Sevr Anlaşmasını Osmanlı](#) hükümetine kabul ettirmek amacıyla [16 Mart 1920](#)'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. Meclis buna rağmen [18 Mart](#)'ta son bir kez daha toplandı. Bu son oturumda da çalışmalara ara verildi. Meclis sonunda padişah tarafından [11 Nisan](#)'da dağıtıldı.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı aşağıdaki üyelerden oluşmaktaydı.

Mebus	Seçim bölgesi	Siyasi mensubiyeti ve notlar
Ali Çetinkaya	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ömer Lütfi Argeşo	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mustafa Hulusi Çalgüner	Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Bekir Sami Kunduh	Amasya	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ömer Lütfi Yasin	Amasya	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Çayırloğlu Hilmi Bey	Ankara	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Taşpınarlı Hacı Atif	Ankara	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.

Ömer Mümtaz Tambi	Ankara	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Rüstem (Alfred Bilinsky)	Ankara	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Antalya	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ali Cenani	Antep	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Cami Baykurt	Aydın	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Emin Arkut	Aydın	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hacim Muhittin Çarıklı	Karesi (Balıkesir)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Atı Bayazıt	Bayazıt (Doğubeyazıt, Ağrı)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Sofrasur Asizade Resul Bey	Bitlis	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Sadullah Eren	Bitlis	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Tunalı Hilmi Bey	Bolu	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Prof. Ahmet Selahattin Taner	Bolu	Haldun Taner 'in babasıdır
Cevat Abbas Gürer	Bolu	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hasan Fehmi Kolay	Bursa	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Osman Nuri Özpai	Bursa	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
İlyas Bey	Bursa	
Emin Gevelioğlu	Canik	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Behçet Kutlu	Kangırı (Çankırı)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hacı Tevfik Durlanık	Kangırı (Çankırı)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla

		kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
İsmet Eker	Çorum	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hakkı Behiç Bayıc	Denizli	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mutasarrıf Faik Bey	Denizli	
Zülfü Tiren	Diyarbakir (Diyarbakır)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Feyzi Piriñçioğlu	Diyarbakir (Diyarbakır)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Faik Kaltakkıran	Edirne	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Şeref Aykut	Edirne	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Muhittin Çötelı	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mustafa Şükrü Çağlayan	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hüseyin Avni Bey	Mamuret-ül Aziz (Elazığ)	
Kadri Bey	Ergani	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Rüştü Bulduk	Ergani	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Halil Bey	Erzincan	
Celalettin Arif Bey	Erzurum	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hüseyin Avni Ulaş	Erzurum	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Süleyman Necati Güneri	Erzurum	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Zihni Orhan	Erzurum	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Abdullah Azmi Torun	Eskişehir	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hacı Veli Bayraktar	Eskişehir	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e

		açılışında katılmıştır.
	Eskişehir	
Celal Nuri İleri	Gelibolu	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Şakir Kesebir	Gelibolu	
Mehmet Celal	Genç	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Zeki Bey	Gümüşhane	
Mazhar Müfit Kansu	Hakkari	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Münip Boya	Hakkari	
Cemal Mersinli Paşa	Isparta	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Seyfullah Efendi	Isparta	
Ali Rıza Ataişık	İçel (Silifke)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Dr. Adnan Adivar	İstanbul	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Muhtar Mollaoğlu	İstanbul	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Ferit Tek	İstanbul	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Köstenceli Numan Usta	İstanbul	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Kami Bey	İstanbul	
Refet Bele	İzmir	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hasan Tahsin Uzer	İzmir	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Yunus Nadi Abaloğlu	İzmir	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Şükrü Saracoğlu	İzmir	seçildi, fakat Meclis'e katılmadı
Ali Bey	İzmir	
Sırrı Bellioğlu	İzmit	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Yusuf Kemal Tengirşenk	Kastamonu	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mehmet Besim	Kastamonu	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla

[Fazlıoğlu](#)

kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

Dr. [Suat Soyer](#)

[Kastamonu](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Ahmet Hilmi Kalaç](#)

[Kayseri](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Ahmet Rifat Çalık](#)

[Kayseri](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Rıza Silsüprü](#)

[Kırşehir](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Ali Rıza Baba](#)

[Kırşehir](#)

[Hacı Bekir Sümer](#)

[Konya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Kazım Hüsnü](#)

[Konya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Mehmet Vehbi Çelik](#)

[Konya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Musa Kazım Göksu](#)

[Konya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Ömer Vehbi
Büyükyalvaç](#)

[Konya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

Haydar Bey

[Kütahya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Hocazade Ragıp
Soysal](#)

[Kütahya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Osman Özgen](#)

[Lazistan](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Mustafa Fevzi Bilgili](#)

[Malatya](#)

[Meclis-i Mebusan](#)'a seçilmiş, ancak katılmamış, işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'da [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Mahmut Celal Bayar](#)

[Saruhan](#) ([Manisa](#))

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[İbrahim Süreyya Yiğit](#)

[Saruhan](#) ([Manisa](#))

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Reşit Kayalı](#)

[Saruhan](#) ([Manisa](#))

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e açılışında katılmıştır.

[Hamdullah Suphi
Tanrıöver](#)

[Saruhan](#) ([Manisa](#))

[Meclis-i Mebusan](#)'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla [Ankara](#)'ya geçerek [TBMM 1. Dönem](#)'e

		açılışında katılmıştır.
Tahsin Hüdaioğlu	Maraş	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Mithat Ulusal	Mardin	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hilmi Uran	Menteşe (Muğla)	
	Menteşe (Muğla)	
Osman Kadri Bingöl	Muş	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ata Bey	Niğde	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Halil Hulki Ayrım	Siirt	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Dr. Rıza Nur	Sinop	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Zeki Bey	Sinop	
Hüseyin Rauf Orbay	Sivas	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Vasıf Karakol	Sivas	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Bacanakzade Ziya Bey	Sivas	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Bekir Sıtkı Ocak	Siverek	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Fazıl Bey	Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)	
Ahmet Bey	Tokat	
Şevki Bey	Tokat	
Hüsrev Gerede	Trabzon	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ali Şükrü Bey	Trabzon	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Ahmet Muhtar Cilli	Trabzon	
Hasan Hayri Kanyo	Dersim (Tunceli)	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Hakkı Bey	Van	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Haydar Bey	Van	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla

		kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
İsmail Fazıl Paşa (İsmail Fazıl Cebesoy)	Yozgat	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Yusuf Bahri Tatlıoğlu	Yozgat	Meclis-i Mebusan 'ın işgal güçleri baskısıyla kapatılmasıyla Ankara 'ya geçerek TBMM 1. Dönem 'e açılışında katılmıştır.
Reşat Hikmet		Meclis Başkan Yardımcısı

PANSLAVİZM

Doğu Avrupa ile Orta Avrupa'nın orta kesimindeki çeşitli slav halkları arasında ortak kültürel ve siyasal hedefler doğrultusunda birlik sağlamaya çalışan hareket.

19. yüzyılın ilk yarısında Batı ve Güney Slav halklarının ulusal kimlik arayışı, bilim adamları, aydınlar ve şairler arasında başladı. İlk Panslavistler, Slav halkları arasında şarkılarını, türkülerini, şiirlerini inceleyerek Slav birliğini sağlamak istiyorlardı. Bu tür çalışmaların yapıldığı Prag Slav tarihi ve filoloji araştırmalarında ilk panslav merkezi oldu.

Panslavizm hareketi çok geçmeden siyasal içerik kazandı. 1848'de Avusturya-Macaristan'ın ayaklanmalarla sardıldığı bir sırada Çek tarihçi Frantisek Palacky Prag'da bir kongre topladı. Avusturya yönetimindeki tüm Slav milliyetlerinden oluşan temsilcilerin katıldığı kongrede; Merkezi monarşik yapıya son vermek ve Habsburg hanedanı altında eşit haklardan oluşan demokratik bir federasyon yaratmak için eşgüdüm sağlanmalıdır şeklinde karar alındı.

Kongreden bir pratik bir sonuç çıkmamasına karşın canlılığını koruyan hareket 1860'larda özellikle Rusya'da yaygınlaştı.

SALTANATIN KALDIRILMASI

Mudanya Mütarekesi'nden sonra, Lozan Baris Konferansı için hazırlıklar başlayınca, Osmanlı Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yanında konferansa katılmak arzusunda olduğunu bildirdi. İtilaf Devletleri'nin, hala İstanbul'da bir hükümet tanımak ve onu da Türkiye ile birlikte konferansa çağırarak istemeleri ve bu hükümetin de, delegeleri beraber seçmek için Büyük Millet Meclisi'ne basvurması, Mustafa Kemal Pasa'yi harekete geçirdi.

Sadrazamı Tevfik Pasa'nın baris konferansında görüş ve sözbirliği, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çektiği telgraf, Mecliste tepkiyle karşılandı. Gerek Mustafa Kemal Pasa'nın, 24 Nisan 1920 tarihli önergesinde ve gerekse 20 Ocak 1921 tarihli Anayasada egemenliğin millette olduğu ilan edilmisti.

Baskomutan Mustafa Kemal Pasa ve pek çok milletvekilinin ortak teklifi 30 Ekim 1922 günü TBMM'de görüşülmeye başlandı. Önergede Saltanatın kaldırıldığı belirtiliyordu. Saltanatla birleşmiş olan "halifelik" ise ondan ayrılacaktı. Atesli görüşmeler sırasında su düşüncelerin Meclis Genel Kuruluna hakim olduğu görüldü: Saltanat, Halifelikten ayrılın ve kaldırılın. Halifeyi biz seçelim; -Saltanat ve Halifelik birbirinden ayrılamaz. Bu nedenle, eger Saltanat kaldırılırsa Halifelik de kalkmış olur ki, böyle bir durum düşünülemez.

Görülen suydı: Basta Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Pasa gibi, Gazi Mustafa Kemal Pasa'nın yakın arkadaşlarının bulunduğu bir grup, Halifeligin Saltanattan ayrılamayacağını ileri sürüyorlardı. Saltanatın kaldırılması hakkında kanun tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Karma Komisyonunda görüşülürken, hilafetle saltanatın ayrılamayacağı düşüncesi ileri sürüldü. İlk grubun içinde bulunanlar ise böyle bir ayrimin mümkün olduğunu

belirtiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa söz alarak, tarihsel ve bilimsel açıklamalarda bulunarak, yüksek sesle sunları söyledi: "Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle, münakaşa ile verilemez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanogulları zorla Türk Milletinin hakimiyet ve saltanatına vaziülyed olmuslardı (zorla el koymuslardı). Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdir. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor.

Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadedden ibarettir. Bu behemehal olacaktır. Burada içtima edenler (toplananlar) Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir. "

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çok önemli ve tarihi konuşması sonunda, Karma Komisyon'da, görüşülen teklif hemen kabul edilmiş ve ivedilikle Genel Kurulda görüşülerek, 1 Kasım 1922'de 308 Numaralı karar olarak benimsenmiştir. Yeni Türkiye'nin yeni temellerinin de bir ifadesi olan bu karar ile, hilafet ve saltanat birbirinden ayrılmış, saltanat kaldırılmıştır. Ertesi gün, TBMM, Osmanlı veliahdı Abdülmecid Efendi'yi halife seçmiştir.

Böylece, çok önemli bir gelişme sağlanmıştır. TBMM'nin Saltanatı kaldırma kararı, İstanbul Hükümeti tarafından da benimsenmiştir. Hükümet istifa etmiştir. Devir ve teslim işlerine derhal başlanmıştır. Bu tutum, Saltanatın kaldırılmasının beklendiğini de gösterir. Saltanatın kaldırılma kararı üzerine, 17 Kasım 1922'de Sultan Vahidettin, İngiltere himayesine sığınarak Malaya zirhlisi ile yurdu terketmiş ve Malta'ya gitmiştir. Oysa Osmanlı tarihinde hiçbir padişahın düşmana sığınmak gibi bir tutum içine girdiği görülmemiştir.

SENED-I İTTİFAK

İkinci Mahmûd Han devrinde 1808'de ayan ile hükümet arasında yapılan sözleşme. On sekizinci asra girerken askerî teskilâtın bozulması neticesinde, devletin merkezî otoritesi zayıflamıştı. Devlet, mültezimlerin reyâyî ezmeleri sonunda, vergi toplama işini mahallî esrafa devretme siyâsetini gütmüş, bu da ayanların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Yerli halk arasından veya dışardan gelip halka söz geçirebilecek durumdaki kimselerden meydana gelen ayanların nüfuzları zamanla arttı. Yeniçeri ve timar sisteminin bozulması sebebiyle, ihtiyâç duyduğu askeri te'min edemeyen devlet de, ayanların nüfuzundan istifade yoluna gitti. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında hükümet, kaza merkezlerinde idareyi ele geçirmiş olan ayan ve mütegalibeye bas vurarak para ve asker te'minine çalıştı. Bu durum, ayanlar üzerindeki hükümet kontrolünün kalkmasına sebep oldu ve tasrada idareye tamamen hâkim oldular. Sultan üçüncü Selîm Han, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa gibi devlete faydalı olanlara rütbelere verdi. Nizâm-i cedidî tasvîb etmeyen yeniçerilerin, sultan üçüncü Selîm Han'ı tahttan indirmeleri üzerine, Alemdar Mustafa Paşa, onu tekrar tahta geçirmek için hazırlıklara başladı. 28 Temmuz 1808'de Bâb-i âlî'yi basıp sadâret mührünü ele geçirdi. Fakat bu arada sultan üçüncü Selîm Han şehîd edildi Alemdar Mustafa Paşa da, şehzade Mahmûd'u sultan îlân etti. Yeniçeri ocagının kaldırılması ve devlete çekidüzen verilmesi için çalışmalara başladı. Rumeli ve Anadolu'daki ayanlar çağrılarak mesveret-i âmme adı verilen büyük bir toplantı yapıldı. Yeniçeri ocagının düzeltilmesi ve düzenli şekilde eğitilmesi için karar alındı. Alemdar Mustafa Paşa, kalabalık sayıda askeri ile İstanbul'a gelmiş olan ayanlarla, devlet arasındaki ihtilâf ve mücâdelenin kaldırılarak, devletin zafiyetinin önlenebileceğini düşünüyordu. Yapılan görüşmeler sonunda aşağıdaki hususları ihtiva eden sened-i ittîfak imzalandı.

1 ve 4. maddede, ayan ve eyâlet valileri pâdisâha bagliliklerini belirtiyor, sadrâzami onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeye devam ediyordu.

3. maddeye göre; Osmanli vergi düzeni ülkenin tamâmında, bütün eyâletlerde uygulanacak, pâdisâha ait gelirlere ayanlar el koyamayacaklardı.

7. maddeye göre; vergi miktarları ayan ve hükümetin görüşmeleri sonunda belirlenecekti.

2. maddeye göre; devletin gelecegi ordunun gücüne bağlı olduğu için, ayanlar eyâletlerde asker toplanmasına yardımcı olacaklar, ordu, nizâm-i cedîd sistemine göre teskilâtlanacaktı.

5. maddeye göre; ayanlar, kendi eyâletlerinde âdil bir idare kuracaklardı. Birbirlerinin topraklarına ve haklarına taarruz etmeyecekler, birbirlerine kefil olacaklardı.

6. maddeye göre; devlet merkezinde çıkacak herhangi bir kargasalık ânında, pâdisâhdan izin almak için vakit harcamadan istanbul'a yürüyeceklerdi.

Bu vesikanin altındaki ekte ise, özetle şöyle deniliyordu: Yapılacak işlerde bu şartların esas tutulması gerektiğinden, zamanla değişmesini önlemek üzere, bundan sonra sadrâzam ve seyhülislâm olacaklar, bu makama geçtikleri zaman bu senedi imzalayacaklar ve harfi harfine uygulanmasına çalışacaklardır. Bu senedin bir sureti beylikçi kaleminde, bir sureti pâdisâhin yanında bulunacak ve gereken kimselere oradan kopyeleri verilecek, pâdisâh, kendisi bu şartların uygulanmasına nezâret edecekti.

Devletin ayana ipotek edildiği, pâdisâhin yetkilerinin kısıtlandığı bu senedi imza edenler arasında, bir taraftan en yüksek derecedeki ulemâ (seyhülislâm, nakîbül-esrâf ve kazaskerler), devlet ricali (generaller, yeniçeri agası, sipahiler agası) öbür taraftan o zaman payitahtta hâzir bulunan belli baslı ayanlar (Cebbârzâde, Karaosmanoglu, Sirozlu Ismail Bey ve Çirmen mutasarrifi) vardı.

Pâdisâhin tugrası konulan bu sened, pâdisâhin ayanlara taahhüdleri şeklinde idi. İs. basına gelen her sadrâzamin bu senede yeminle bağlı olması, yalnız pâdisâha karşı değil, ayanlara karşı da sorumlu olması durumunu çıkarıyordu. Vergiler bile, vükelâ ile ayanlar arasında kararlaştırılacaktı. Bütün bu sebepler, pâdisâh ve saray çevresinin sened-i ittifaka muhalefetini îcâb ettiriyordu, idareye tam hâkim olan Alemdâr'ın korkusundan kimse ses çıkaramıyordu.

Alemdar Mustafa Pasa, birkaç aylık iktidarında sekbân-i cedîd adıyla bir askerî teskilât kurdu. Yeniçeri ocagının hosuna gitmeyecek bâzî islâhatlara giristi. Kendisinin bâzî hareketleri ve yeniçerilerin hosuna gitmeyen işleri isyana sebep oldu. Isyanda Alemdar öldü. Islâhatları neticesiz kaldı. Ayanlar arasında birlik kalmayıp kısa zamanda dağılmaları üzerine sened-i ittifak hükümsüz kaldı. Ayanların ileri gelenleri zamanla ortadan kaldırıldı. Sultan ikinci Mahmûd Han'nin dirayetli idaresi neticesinde merkezî otorite sağlandı.

Sened-i ittifakla, 1839'da Mustafa Resîd Pasa tarafından ilân edilen Tanzîmât fermânı arasında bâzî benzerlikler vardır. Bunların en barizi, her ikisinin de devleti ipotek altına almasıdır. Sened-i ittifak, devleti ayanlara ipotek ederken, Tanzîmât fermânı yabancı devletlere ipotek etmiştir.

TBMM

12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920 tarihindeki gizli oturumunda "Ahd-i Milli" olarak Misak-i Milli kararlarını almış ve kararlar bütün mebuslar tarafından imzalanmıştır. 17 Subat 1920 tarihli oturumunda da basında yayınlanması ve bütün yabancı parlamentolara bildirilmesi kararlaştırıldı. 15 Mart'ta, İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri 150 Türk aydınını yakalatmış ve ertesi gün de şehir fiilen ve resmen askeri işgale maruz kalmıştır.

18 Mart 1920'de İngilizler, meclisin etrafını makineli tüfeklerle sarak, toplantı halinde bulunan milletvekillerinden bazılarını tutuklayarak ve sürükleyerek götürdüler. Bunun üzerine milletvekilleri meclisin çalışma süresini ertelediler. Böylece, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı düşman süngüsü altında zorla kapatıldı.

Bu işgali, fedakar bir telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendi vasıtasıyla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, derhal bu hareketi protesto ederek, bu işgalin haksız ve hükümsüz olduğunu bütün dünyaya beyan etti. Bu arada, Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birlikler, silahları ellerinden alınarak, bulundukları yerlerden uzaklaştırıldı. Geyve-Ulukisla yakınlarındaki demiryolları işgal kuvvetlerinin ilerlemelerini zorlaştırmak için bozuldu. Anadolu'da bulunan yabancı subaylar tutuklandı.

Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılması belirlendi. Kurucu Meclis olarak çalışması düşünülen bu meclisi, Mustafa Kemal, halkın yadigarı olması için "olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" olarak takdim etti. Kurucu Meclis ve seçimlerle ilgili 19 Mart 1920'de bir bildiri yayınladı. Seçimlerin yapılması için yayınlanan bu bildiri uyarınca, yurdun her yerinde seçimler yapıldı. Bolu Düzce, Hendek bölgesinde başlayan ve Nallihan, Beypazarı çevresine sıçrayan bazı ayaklanma olayları oldu. Bu olaylardan dolayı, seçilen milletvekillerinin tümünün gelmesi beklenilmeden, Millet Meclisi'nin açılma hazırlıkları yapıldı.

22 Nisan 1920'de yapılan çağrı ile Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü toplandı. O gün, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra topluca Meclis binasına gelindi. Türkiye tarihinde ilk kez padişah olmaksızın, 23 Nisan 1920, saat 14'de merasimle ve dualarla Meclis açıldı. Başkanlığa ilk olarak en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Serif Bey getirildi. İlk Meclis, İstanbul'dan gelen 90'ın üzerindeki mebusa ilave olarak, 125 devlet memuru, 53 asker, 53 din adamı ve çeşitli sayıda tüccar, çiftçi ve hukukçudan oluşan kadrosuyla çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de Meclis Başkanı seçildikten sonra, meclise teşekkürlerini ifade ederek ilk meclis konuşmasını yaptı.

23 Nisan 1920'de kurulan yeni Meclis, 1 numaralı kararı ile kendi kuruluşunu düzenlemiştir. Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi kararlarına uygun olarak milli iradeye dayanan bir meclisin seçimi yapılmıştır. Kapatılan İstanbul Meclis-i Mebusan'ın bir kısım üyeleri, yeni kurulan Meclis'e katılma yetkisini 1 numaralı karar ile kazandılar.

Meclisin açılışını izleyen gün, Mustafa Kemal'in teklifi ile aşağıdaki esaslar kabul edildi.

- 1) Mecliste beliren milli iradenin vatanın geleceğine doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
- 2) Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.
- 3) Hükümet kurmak gereklidir. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.
- 4) Geçici bir hükümet başkanı veya padişah vekili tayin edilmesi uygun değildir. Padişah ve halife, baskı ve zorla kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslara uygun olan durumunu alır.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme, zaman zaman da yargı yetkisini elinde topluyordu. Millet'in tek temsilcisi sıfatıyla da kuvvetler birliği sistemini

benimsedi. Dönemin şartları gereği bir Meclis Hükümeti sistemi kuruldu. Meclis Baskanı aynı zamanda Hükümet Baskanı idi. Devlet Başkanlığı diye bir makam yoktu. Hükümeti teşkil eden üyeler vekil diye adlandırılıyordu. Meclis olağanüstü yetkilerle donatılmış olduğundan, kuvvet ve yetki birliğini de bu niteliği ile temsil ediyordu. .

ULU CAMI

Düz çatılı Selçuklu Camilerinin kubbeli düzene çevrimis ilk örneğidir

Bursa'nın bu en büyük camisinin yapımına 1. Murat zamanında başlanmış, Yıldırım Bayazıt zamanında devam edilmiş ve Çelebi Mehmet zamanında bitirilmiştir. Ulucami, düz çatılı Selçuklu camilerinin kubbeli düzene çevrilmiş ilk örneğidir.

Boyutları 56x88 m. olan Ulucami 20 kubbelidir içinde 12 büyük ayak vardır. Bu ayaklar caminin için beş sahna çevirir. Beş sahından her biri dört kubbe ile örtülüdür. Tel kafesli orta kubbeden bol ışık girer.

Ulucami'nin çok kubbeli olugundan başka özellikleri de vardır: İçindeki sadırvan ve havuzu, abanozdan çivisiz olarak yapılan ve Türk doğramacılığının bir şaheseri olan minberi, duvarlarını süsleyen ünlü hattatların birbirinden, güzel yazıları..

Ortadaki kubbenin altında bulunan sadırvan 18 köselidir. Fiskiyeden akan sular 3 katlı ve 8 delikli yalıkların birinden obürüne geçerek, caminin sessizliği içinde kulaga çok hoş gelen bir

sirilti ile havuza dökülür. Havuzun çevresinde abdest almak için 16 musluk vardır

Bursa'nın en büyük camii olan Ulu cami iki minarelidir.

YESİL CAMI

Bursa'nın en güzel anitlarından olan Yesil Cami, Sultan II. Murat zamanında, 1422'de tamamlandı. Ölçülerinin ahenk ve asaleti, kabartma ve süslemelerinin zerafeti ve bolluğu, çinilerinin piril piril isildamasıyla ünlü olan Yesil Cami ve onunla birlikte Yesil Türbe, ortaçağın doğudaki en güzel sanat eserlerindendir.

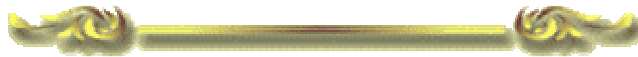
Giriş kapısının üzerinde bulunan kitabe, Ahi Bayazıt oğlu Vezir Hacı İvaz Paşa'nın, Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle bu caminin planını çizip ölçülerini tespit ettiğini ve süslerini ismarladığını okuyoruz. Demek ki bu saheserin yapılmasını emreden Sultan Çetebi Mehmet, emri uygulayarak eseri meydana getiren de Hacı İvaz Paşa'dır.

Caminin içinde, üzerleri 12.5 metre çapında birer kubbe ile örtülü iki sahin vardır. Sahinlerin biri ortada biri mihrab ve minberin bulunduğu kısımdadır. Orta sahinda bir sadirvan bulunuyor.

Caminin bütün duvarları üç metre yüksekliğine kadar koyu yeşil, açık ve koyu mavi çinilerle kaplıdır. Büyük mihrabı bastan basa çinilerle örtülüdür. Mihrabın ortası bes köseli beyaz, açık ve koyu mavi, siyah ve altın renkli çini kabartmalardan meydana gelmiştir.

Bu caminin eşsiz güzellikteki çinilerini Mehmet Mecnun, tahta oymacılığını ve dogramacılığını Mehmet Tebrizi, süslemelerini ise İlyas Ali ustalar yapmışlardır.

YESİL TURBE

Bu türbenin minarı da Hacı İvac Pasa'dır. Sekiz köseli bir yapı olan türbenin kubbesi çadira benzer. Dış duvarlar yeşile çalan çinilerle kaplıdır. Türbenin içi, sandukalar, mihrab, duvarlar, cümle kapısı ile cephe kaplamaları da çiniden yapılmıştır. Kibleye bakan mihrabı bir sanat hazinesidir. Buradaki çiniler Iznik çiniciliğinin şaheser örnekleridir.

Sehrin hemen hemen her tatarından görülebilecek bir tepeye yapılan türbede Çelebi Sultan Mehmet ile ogullari Sehzade Mustafa, Mahmut ve Yusuf ile kizlari Hafize, Alise ve Daya hatunlar yatmaktadır.

Yesil Türbe de Yesil Cami gibi Türkiye'de ortaçağın en mükemmel eseri sayılmaktadır.

Bursa'da, tarih ve sanat hazinesi bunlardan ibaret değildir. Muradiye. Emir Sultan gibi daha baska çok güzel camiiler, hanlar, hamamlar de vardır.

RUMELI HISARI

İstanbul, surlari, kuleleri ve kuleleri ile de meshurdur. Bunların bazıları İstanbul'un fethinden sonra savunma işi amaçlarla kullanılmış, yüzyılların tesiri ile de harabeye dönmekten kurtulamamıştır.

Fakat, fetihten bir yıl önce yapılan Rumelihisari, bütün heybetiyle ayaktaadır. Türklerin boğaz kirisine vurdukları sahip!ik mührü, silinmez damgası olarak sapaşaglam durmaktadır.

Rumelihisarin genel görünüşü

Bu eser, kale mimarisi bakımından bir harika, Türk tarihi için kalebelgelerden biridir. Bu muazzam eser sadece 4 ay 16 günde tamamlanmıştır ve bu bir rekordur. Bu kadar kısa surede yapılan hisarin üç büyük kulesi dünyanın en büyük kale burçlarına sahiptir ve bu da bugüne kadar asılamayan ikinci rekordur.

NİCİN YAPILDI

Rumelihisari'nin bulunduğu yer, Anadoluhisari'nin tam karsisidir. İki hisar arası boğazın en dar yeridir. Yunan istilâsına çıkan Pers kralı Darâ, M.Ü: besinci yüzyılda, 700 bin kişilik ordusunu, Anadolu'dan Avrupa yaka sına, boğazın o mevkiine kurulan yüzer köprüden geçirmisti. Geçmiste olduğu gibi gelecekte de burası orduların kitadan kitaya geçiş yolu olabilirdi. İki kitaya hükmetmek için bu geçidin güven altında tutulması gerekiyordu.

Yıldırım Bayezid 1393 yılında Anadoluhisarını (Güzelcehisari) bunun için yaptırmisti. Fakat Tımlarla yaptığı savaş yüzünden bu hisari yaptırmaktaki amacına ulaşamamisti.

Fatih Sultan Mehmed'in babası Murad Han'ın Rumeli'ye geçmesini engellemek için Bizans imparatoru kadirgalari ile bu mevki tutmıştı. İki kitaya hükmeden Türkler için boğaz geçidinin tam olarak güven altına alınması kaçınılmaz olmuştı. Ayrıca, İstanbul'u fethetmeye karar veren Sultan II. Mehmed, Bizans'ın yardımına gelecek yabancı gemilere Bodaz geçidini

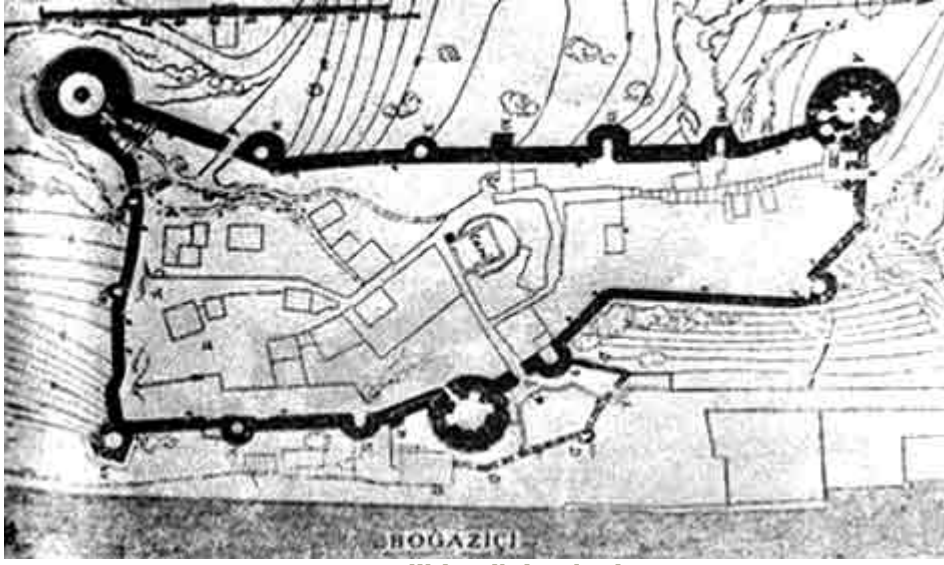
kapamak gerektiğini düşünüyordu.

İstanbul kusatmasından bir yıl önce Fatih Sultan Mehmed, Boğaziçi kıyılarında bir kesif yaptırdı. Boğaz'ın en dar yerini tespiti ettirdikten sonra hisarın yapılacağı yeri bizzat işaret etti. Hassa rımarlarıyla birlikte yapının ana planlarını bizzat hazırladı.

Fatih, bin duvarcı ve dülger ile çok sayıda amele ve harç ustası, ayrıca hisarın yapımı için gereken malzemelerin tedarikini için ülkenin her yanına emir gönderdi.

BİZANS IMPARATORUNUN KORKUSU

Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes, Fatih'in kararını öğrenince korkuya kapıldı. Çünkü Fatih'in asıl amacını anlamıştı. Derhal, en zeki ve iktidarı olan elçilerini toplayarak Fatih'e gönderdi. Bu elçilerle şehzade Orhan'a vermesi gereken ama bir süredir ödemediği vergiyi de yollamıştı.

Rumeli Hisarı'nın planı

Bizans elçileri uzun uzun düşünerek, pek çok sebep sayarak, bu hisarın yapılmasına gerek olmadığını Sultana kabul ettirmeye, onu kararından caydırmaya çalıştılar. Bunun, iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı ve tecavüz sayılacak bir hareket olduğunu da söylediler. Uslûplarında hem rica ve gerekirse teminat vermek, vergiyi arttırmak gibi taktikler, hem de tehdit vardı. Fakat Fatih'in cevabı kesin oldu.

BENİM KILICIMIN HUKMETTİĞİ YERLERE SİZİN IMPARATORUNUZUN HAYALLERİ BİLE ULAŞAMAZ

Bizans elçilerini dinleyen Fatih onlara şu cevabı verdi: "Ey Rum çelebileri, ben size karşı bir tecavüzde ve anlaşma hükümlerine aykırı bir davranışta bulunmuyorum. Maksadım, size zarar vermeyecek şekilde kendi menfaatlerimi korumaktır. Taahhüdüne sadık kalmak, karşı tarafa zarar vermemek şartıyla, insanların kendi menfaatlerini gözetmeleri herhalde haklı ve herkese müsaade olunan bir şeydir. Biliyorsunuz ki Avrupa ve Asya gibi iki ayrı kıtada hükmediyorum ve her iki kıtada muhaliflerim, muarızlarım çoktur. Kendi memleketimizi kendi istegimizle hasımlarımıza bırakmak istemiyorsak, her yerde hazır ve nazir olmak, her iki kıtanın ihtiyaçlarını karşılamak, savunmalarını temin etmek zorundayız.

" İmparatorunuzla Macarlar ittifak edip babamın Rumeli'ye geçişine mani olmak istedikleri zaman güç durumda kaldığımızı unuttunuz mu? Kadırgalarıniz Boğaz'ı kapadı. Babam Murad Han Cenevizlilerden yardım istemeye mecbur oldu. Ben o vakit pek gençtim ve Edirne'de bulunuyordum. Türkler ve bütün Müslümanlar bu tavrınız karşısında dehşete kapıldılar. Siz ise o durumda bizleri tahkire kalktınız Babam Rumeli'nde bir hisar yapmaya daha o zaman

yemin etmistı. İste o yemini ben yerine getiriyorun"

"Denizlerine ve topraklarına sahip olamayan bir hükümdar utanılacakdurumlara düşer. Sıkâyet ettiğiniz buhisari inşa edeceğim. Zaten yer bizimyerimizdir. Orası, eskiden beri Asyadan Avrupa'ya geçiş yolumuzdur. Barışın devamını istiyorsanız bu meseleye karışmazsınız Sayet bizi geçiş hakkından mahrum etmek istiyorsanız o zaman iş değişir. Ama haddinizi bilir ve bizim işlerimize karışmazsanız ben de barışı bozmam.. Sunu da iyice bilirsiniz ki, benim kılıcımın hükmettiği yerlere sizin imparatorunuzun hayalleri bile ulaşamaz!"

FATİHİN MÜHRÜ

15 Nisan 1452 günü-hisarın inşaatına başlandı. Güzel bir organizasyon ve iş bölümü yapılmıştı. Her bölümün inşaatı bir paşanın denetimine verilmiş, Fatih, deniz tarafına düşen bölümün inşaatını bizzat üzerine almıştı. Denizden bakıldığı zaman sağ tarafta kalan kulenin yapımına Saruca Paşa, sol tarafta kalan yapımına Zagnos Paşa, kıyıda ki kulenin yapımına ise Halil Paşa nezaret etmişti. Bugün bu kuleler bu paşaların adlarını taşıyor.

Hisarın yapımı için gereken keresteler iznik'ten, Karadeniz Ereğlisi'nden; tas ve kireç yine Anadolu'dan ve civardan temin edilmisti.

Fatih, inşaatta görev alan işçi, usta, memur ve paşalar arasında bir rekabet, bir yarış havası estirmiş, hiçbir masraftan kaçınmamış, böylece, 1 Ekim'de inşaatına başlanan hisar, yaz bitmeden, 31 Ağustos günü, yani 4 ay 16 günde tamamlanmıştı. Bu kadar kısa bir sürede meydana gelen büyük eser karşısında dost düşman hayranlığını gizleyememiş, Bizans ise başına nelerin geleceğini iyice anlamıştı.

Zemin katları ile birlikte Saruca Paşa ve Halil Paşa kuleleri dokuz kat, Zagnos Paşa kulesi sekiz katlı idi. Saruca Paşa kulesinin çapı 23,30 m. duvar kalınlığı 7 m. yüksekliği 28 metredir. Zagnos Paşa kulesinin çapı 26,70 m. duvar kalınlığı 5,70 m. yüksekliği 21 metredir. Halil Paşa kulesinin çapı da 23,30 m. duvar kalınlığı 6,5 m. ve yüksekliği 22 metredir.

Büyük kuleleri birleştiren çevirme duvarlarının kuzeyden güneye uzunluğu 250, doğudan batıya uzunluğu ise 125 metredir. Güneye bakan kulenin yakınında, cephane ve erzak mahzenlerine giden yolların ucunda, iki gizli kapısı vardır.

Hisar, yukarıdan bütünü ile seyretilirdiği zaman eski yazı ile 'Mehmed' ismi okunur. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a ilk mührünü, ismini kale ile yazmak suretiyle vurmuştur.

BARİS ANTLASMASI BOZULUYOR

Bizansla barış anlaşması daha hisarın yapımı sırasında bozuldu. Hisar civarındaki tarlalarda çalışan Rumlar askerlere geçiş izni vermek istemedikleri için anlaşmazlık çıkmış, anlaşmazlık çatışmaya dönüşmüş ve birkaç Rum ölmüştü. Bunun üzerine Bizans imparatoru İstanbul kapılarını kapadı ve şehirdeki bütün

Türkleri hapsedirdi. Sultan Mehmed, bunu, barış anlaşmasının bozulması ve harp ilanı için haklı bir sebep saydı.

İnşaatı biten hisara, Firuzaga kumandasında 400 yeniçeri, denize en yakın olan Halil Paşa kulesine büyük toplar yerleştirdi. Firuzaga, Boğaz'dan geçecek gemileri kontrol etmekle, vergi almakla, emrini dinlemeyen gemileri top ateşiyle batırmakla görevlendirildi.

Firuzaga görevi aldıktan bir süre sonra, Karadeniz'den gelen ve ticaret esyası yüklü bir Venedik gemisi, hisardan verilen 'dur' emrini dinlemeden geçip gitmek istedi. Morosini adını

tasiyan gemi kaptani, isabet almadan hizla uzaklasabilecegini sanmisti. Çünkü rüzgâr uygun yönden ve oldukça siddetli esiyordu. Ama, üzerine yagan güllerle kısa bir zamanda sulara gömûlmekten kurtulamadi.

Bogaz geçisini kestigi için Fatih tarafından BOGAZKESEN adi verilen hisara, daha sonra Rumelihisari dendi. Anadolu yakasindaki GÜZELCEHİSAR da Anadoluhisari adini aldı.

Rumelihisari'nin eski gorunusu

Hisarin yapimindan sonra Bogazkesenden ayrılan Fatih, İstanbul surlarini çevreleyen hendeklerin kesfini yaparak Edirne'ye ulasti. Artık fetih plânini hazirlayacak ve gecikmeden uygulayacakti.

Fetihten sonra Rumelihisari bir sure daha Bogaz'dan geçen gemilerin kontrolü için kullanildi. Daha sonra çegitli hizmetler için, 17. yilyilda da hapishane olarak degerlendirildi. 1746 da çıkan bir yanginla ahsap kısmi harap oldu. I. Mahmud tarafından tamir edilen hisarin kulelerini örten ahsap külâhlar yikilince, kale içi küçük ahsap evlerle doldu.

Hisarin yalnız ahsap kısımlari harap olmustu. İstanbul'un fethi için emniyet kalesi olarak yapılan ve beklenen hizmeti lâyikiyle saglayan hisar harap halde bırakılamazdi. 1953 yılında I hükümet tarafından kurulan ve alti kisiden olusan bir heyet, hisarin onarimi için gereken çalısmalari baslatti. Kale içinde bulunan evler kamulastirildi ve yikildi.

Rumelihisari bugün müze ve tarihi piyeslerin oynandigi bir açık hava tiyatrosu haline getirilmistir. Bogaz kıyisinda, yalnız Türkiye'nin değil bütün dünyanın en güzel hisari olarak hayranlik uyandirmakta, gurur ve güven vermektedir.

En büyük hükümdarin en büyük mimara yaptırdığı muhtesem eser

Süleymaniye, onu yaptıran hükümdar kadar muhtesem! İstanbul'un yedi tepesinden birinin yamacında, o tepeyi asan bir dağ gibi heybetli. Yalnız çevresine değil, bütün İstanbul'a hükmediyor. Bütün İstanbul'u kucaklıyor.

Bugün İstanbul'da yükseklikleri Süleymaniye'yi asan binalar var. Hanlar, apartmanlar var. Ama bütün bunlar Süleymaniye'ye nispetle ne kadar silik. Ne kadar küçük! Çünkü Süleymaniye'nin ihtisami yalnız boyutlarında değildir.

Dünyanın en kudretli hükümdarının emriyle, dünyanın en büyük mimari tarafından, dünyanın en güzel seherine yaptırılan anıt, elbette böylesine muhtesem olacaktı. Kanuni Sultan Süleyman böyle olmasını istemisti. Yaptıracığı caminin dünyanın herhangi bir yerinde daha evvel yapılan camilerle ve öteki mabedlerle ölçülemeyecek kadar muhtesem olmasını arzu etmişti.

Mimarbaşı Koca Sinan bu emri alınca Ayasofya'dan daha güzel bir mabed yapma fırsatı bulduğu, bu imkana kavustugu için, kivançla, sevk ve heyecanla işe koyuldu. Önce, bu bugünkü üniversitenin bulunduğu yerdeki sarayın kuzeyinde, İstanbul'un üçüncü tepesinin yamacı idi. Sonra, hayal ettiği mebedin resmini çizip padisaha gösterdi ve boyutları hakkında yaklaşık bilgiler verdi. Kanuni tasarıya beğenmisti.

TEMEL ATILIYOR

En usta sanatkarlar ve mimarlar İstanbul'da Mimarbaşı Koca Sinan'ın emrine verildi. Bir yandan da, imparatorlughun her tarafından eserin insasına yarayacak malzemenin toplanmasına başlandı.

1549'da temel kazısına başlandı. Kaya zemine ulaşma ve temelleri tutturma işi uç yıl sürdü. Üç yıl da temel hizasındaki inşaat için çalışıldı. Bundan sonra inşaata bir yıl ara verildi. Bu, temelin iyice oturması, bütün ağırlık binince hiçbir yerinde en ufak bir çöküntü olmaması içindi.

Insaata bu maksatla ara verilmesi dünyanın bazı ülkelerinde, İslam aleminin en büyük mabedi olacak binanın yapılmasından vezgeçildiği şeklinde yorumlandı, Böyle düşünenler arasında İran Sahi da vardı.

Muhtesem eser, temellerin atılmasından sonra bir yıllık bekletme süresi de dahil olmak üzere sekiz yılda tamamlanmisti. Sekiz yıl sonra, daha açılış merasimi yapılmadan, en büyük İslam mebedinin yapıldığı haberi bütün dünyada duyulmustu.

Gerçekten, İstanbul'un en muhtesem abidesi olan Süleymaniye, kubbesinin çapı ve yüksekliği dışında birçok bakımdan Ayasofya'yi asıyordu. Ayasofya'nın kubbesi, yanlardaki dörder çapraz tonozla desteklenmisti. Sinan ise Süleymaniye'de asil kubbenin iki tarafında aynı büyüklükte olmayan dörder kubbe oturtmustu. Bu, yapıya harikulade bir zerafet veriyordu.

SÜLEYMANİYE'NİN BOYUTLARI

İç ve dış avlular olarak geniş bir alanı kaplayan caminin esas binası 57 metre genişlikte ve 60 metre uzunlukta, yani kareye yakın bir alan isgal eder. Kubbelerinin çapı 25.5 m., yerden yüksekliği ise 53 metredir. Kubbe dört filayına dayanan dört büyük kemere ve bu kemerler arasındaki dört askıya oturtulmuştur. Sinan'ın deymi ile bu dört somaki sütun Muhammed dinini sembolize eden kubbeyi tutuyordu. Bu sütunların nereden nasıl getirildiğini aşağıda okuyacağız.

İç avluya üç kapıdan girilir. Ortadaki büyük kapının üzerindeki mermer işçiliği, Selçuk sanatının devamını ve gelişmiş ince ustalığını yansıtır.

Süleymaniye'nin dört minaresi ve bu minarelerin toplam 10 serefesi VARDIR. Bu, Kanuni Sultan Süleyman'ın 10. Osmanlı hükümdarı olmasını sembolize eder. Büyük minarelerin yüksekliği 74 metredir.

Minare sayısının dört olmasını da Kanuni'nin fetihlerden sonra 4. Padişah olmasını bağlaya tarihçiler vardır. Bu görüşe ilk defa, içinde bulunduğumuz yüzyılda, E.Mamboury tarafından yer verilmiştir. Galatasaray Lisesi'nde uzun yıllar matematik öğretmenliği yapan Mamboury aynı zamanda bir mimarlık tarihçisidir. Yabancılar için ilk büyük İstanbul rehberini de o yazmıştır.

HARIKA BİR AKUSTİK

Mimar Sinan, cami içinde sesin iyi yayılması ve duyulması için harika bir teknik kullanmıştır. Bunun için bütün kubbeleri çift kubbe şeklinde yapmıştır. Ayrıca, ortadaki büyük kubbeye, içeriye doğru açık durumda, derinlikleri 50 metreye ulaşan, ağızları 5 metre olan 64 küb yerleştirmiştir. Bu küplerden, küçük kubbelerin köselerine ve sarkıtların altına da koymuştur. Bundan başka, zeminde, sesi yansıtmak için tuğlalardan boşluk bırakmıştır. İşte bu sayede Süleymaniye harika bir akustige sahip olmuştur.

KARINCA KAPTAN'IN ARMAGANI

Caminin infaatına yarayacak malzemenin İstanbul'dan ve imparatorlunun diğery eyaletlerinden de toplandığını söylemistik. Büyük kubbeyi tutan dört somaki sütundan biri Baalbek harabeleinden, biri İskenderiye'den getirilmiş. İkisi de İstanbul'daki yıkık Bizans eserlerinden alınmıştır. (Evliya Çelebi'ye göre Misir'dan getirilen sütunların sayısı dört idi. Bunlardan ikisi revaklarda kullanılmış olabilir.)

Beyaz mermerler Marmara Adaası'ndan, yeşil mermerler Arabistan'dan getirilmisti.

Evliya Çelebi dört büyük sütunun İstanbul'a getirilmesini söyle anlatıyor:

"..Caminin sağında ve solunda dört adet somaik mermer sütun vardır ki herbiri onar Misir hazinesi değerindedir. Misir diyarında eski bir şehirden Nil yoluyla İskenderiye'ye getirilmiş. Karınca Kaptan bunları orada sallara yükleyip, uygun rüzgar kollayarak İstanbul'da Unkapanı'na ulaştırmış. Unkapanı'ndan Vefa Maydanı'na, oradana da Süleymaniye'ye getirerek, Sultan Süleyman'a, "size layık nemiz var ki, bu fakirane hediye kabul eyle" diye sunmuştur. Bundan memnun kalan Süleyman Han da, Karınca Kaptan'a Yılanla Ceziresi sancagını hediye etmiştir."

SÜLEYMANİYE'NİN HARCINA KARISTIRILAN MÜCEVHERLER

Süleymaniye'nin temelleri atıldıktan sonra, iyice oturması için yapıya ara verince, yukarıda da söylediğimiz gibi, ağır masraflar yüzünden infaata ara verildiğini sananlar olmuştı. Böyle zannedenlerden biri de İran sahi Tahmasp Han idi. Ona adamları böyle haber vermisti. Oysa o bu haberi aldığı zaman, Mimar Sinan'ın temel in oturması için hesapladığı süre dolmuş, infaata başlanmisti. Yüzlerce amele, usta ve süsleme işini yapan sanatkarlar, harıl harıl çalışıyordu.

Bundan habersiz olan Sah Tahmasp, infaatin devamı için mali yardımında bulunmak istedi. İstanbul sefiri ile, kıymetli mal yüklü bir kervanı ve içi değerli taslarla, mücevherlerle dolu bir kutuyu Kanuni Süleyman'a gönderdi.

Görünüşte dostça bir yardım olan bu davranışı ile. Kendi kudret ve zenginliğini göstermek, sonunda büyük eserin ancak kendi yardımı ile meydana geldiğini söylemek, övünmek istiyordu. Kanuni'ye bu hediyeleri gönderme senebini açıklayan mektubunda da sunları yazıyorduÇ

"...Haber aldık ki camiye tamamlamaya kudretiniz yetmeyip, yapılmasından feragat etmissiniz. Size, dostluğumuza dayanarak bu kadar mal ve hazine ve bu kadar cezahir gönderdik. Bu mücevherleri infaatini bitirmeye çalışan ki bizim dahi hayratınızda hissemiz ola."

Bu mektuba, mektuptaki usluba sünürlenen Kanuni. Getirilen malları elçinin gözleri önünde bahsis olarak dağıttıktan sonra, mücevher dolu kutuyu da Mimar Sinan'a vererek şöyle dedi:

"..Bu gönderdiği taslar benim camiimin tasları yanında pek kıymetsizdir. Tez bunları el, öteki taslara karistirip bina eyle!"

İran sefiri gördüklerine ve duyduklarına sasip kalmisti (Akil dairedinden mephut ve mütehayyir kaldi). Getirdiği mektubunun cevabını böylece alarak Revan'a döndü.

Öte yandan Mimar Sinan, padisahin emrini yerine getirmiş, değerli mücevherleri mimarelerden birinin tasları arasına maharetle yerleştirmisti. Güneş ışığında elmaslar pırıl pırıl patladığı için bu minareye **"Cevahir minaresi"** adı verildi. Evliya Çelebi bu tasların zamanla **"Hararet siddetinden bozulduğunu ve pıriltılarının kaybolduğunu"** yazıyor.

RUHLARI AYDINLATAN SÜSLER

Süleymaniye elbette sadece bir heybet, sadece bir mimarlık sahnesi değildir. İçerideki süsleri ile de bir harikadır. Minber ve mihrap mermer oymacılığının; vaiz kürsüsü ve abanoz kapılar tahta oymacılığının en güzel örnekleridir. Askılar, billur kandiller, tunç samdanlar essiz güzelliğindedir.

caminin 138 penceresinden giren ışık, "Sarhos İbrahim" adıyla anılan ünlü sanatkarın döktüğü renkli camlardan içeriye süzülüyor ve anlatılmaz bir şekilde insanları büyülüyor.

Mihrabın iki yanını süsleyen Kütahya çinileri de çok güzeldir. Hele kâhârisarlı Semseddin Ahmet Efendi'nin kubbeyi ısıltı hattı ruhlari de aydınlatıyor. Bu har, "Allah gökleri aydınlatmıştır" mealindeki ayetin yazısıdır.

Bu yazılara göz nuru döken büyük sanarkar, ayetin anlamından ve kubbeye verdiği ihtisamdan gözleri kasmış gibi, isinin sonlarına doğru iyi göremez oldu. Yazıları, onun öğrencisi olan Hasan Çelebi tamamladı.

SULTAN "BITSİN" EMRİNİ VERİYOR

Artık, Sultan Süleyman'ı da, Koca Sinan'ı da ölümsüzleştirecek, Türk mimarlık sanatının üstünlüğünü gösterecek eser bitmiş sayılırdı. Halk gibi hükümdar da açılış sabırsızlıkla beklemekteydi. Fakat Mimar Sinan titizlik gösteriyor, yapının hiçbir köşesinde en ufak bir ihmal görülmemesi, hiçbir şeyin unutulmaması için çalışıyordu. Sinan'ı çekemeyen bazı kişiler de Sultan'a, onun isini ihmal ettiğini, kubbesin durmasından da şüphe ettiklerini söylemek küçüklüğünü gösterdiler.

Açılışın gecikmesine, işin bir an önce bitirilmemesine gerçekten canı sıkılan Sultan Süleyman bir gün camiye gitmiş, Mimar Sinan'ı minber ve mihrapta bazı rötuslar yaparken görmüş ne ona söyle demisti:

"-Niçin benim camiim ile meşgul olmayıp mühim olmayan işlerle vakit geçirirsin? Ceddin Sultan Mehmet Han'ın mimari sana yeter bir numune olsun, bana, bu bina ne zaman biter, tez haber ver!"

Mimar Sinan, Sultan'ın bu hitabı karşısında sasırmış amasükunetle su cevabı vermişti:

"-Saadetli padisahimin devletinde insallah iki ayda tamam olacaktır."

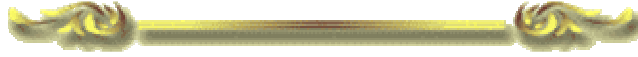
TAMAMLADI YAPISINI KIM AÇACAK KAPISINI

Gerçekten iki ay sonra muhtesem yapı tamam oldu. Fakat eserin bir an önce tamamlanmasını isteyen Sulta Süleyman, caminin kapisini bizzat açmak için axele etmedi. Ayasofya'yi açan Justinianus gibi, Hz. Süleyman'I ve onu yenmiş olmak gururuna da kapılmadı. Cami kapisini kendisinin mi yoksa daha layik olduğuna Osabasisina sormaktan da çekinmedi. O da, " Bunu en layik kulunuz emektar Mimar Agadir" cevabini verdi.

16 Agustos 1557 günü, yeni ve muhtesem caminin kapisina gelen Kanuni Sultan Süleyman, orada toplanan büyük kalabaligin huzurunda, Koca Mimar Sinan'i yanina çağirdi ne ona şöyle dedi:

"-Bina eyledigin beytullahi, sidk-u safa ve dua ile senin açman evladir!"

Ve, Koca Sinan, dua ile anahtara çevirdi. Böylece, gelecek çağlara bir devrin san ve söhnetini, sanat kudretini ulastiracak olan mabedin kapilari açildi.

SULTANAHMET CAMII

Birinciler içinde birinci

Istanbul'un en güzel, en muhtesem camii hangisidir?

Bu soruya genellikle 'Süleymaniye' diye cevap verilir. Gerçekten, boyutlarıyla, uzaktan yakından heybetli görünüşü ile, Koca Sinan'ın bu eseri İstanbul'da eşsizdir. Bir tanedir.

Fakat bu genel hüküm, bende her zaman Sultanahmet'e haksızlık edildiği düşüncesini uyandırmıştır. İçimdeki ses her zaman İstanbul'da en güzel caminin Sultanahmet olduğunu söylemiştir

Genel hükümlerin aksine, en güzel caminin Sultanahmet olduğunu söylüyorsam, bunun sebeplerini de açıklamam gerekir.

Kusursuz iki eserden birinin, değerine olan üstünlüğü nedir? Süleymaniye'yi üstün gösteren mimar ve mühendisler bu hükmü verdiren nedir? Ben, mimar ve mühendis olmadığım için mi bu hükmü paylaşıyorum?

Hükmümün, mimar ve mühendis olmayışla izah edilebileceğini sanmıyorum. Yıllar önce, her iki camii aynı gün ve ard arda ziyaret ederek söyle bir kanaate varmıştım: İkisi de en güzel!

Fransız yazar Gentile Arditty-Puller "Plaisir d'Istanbul" adlı kitabında, romantik çağın en büyük iki piyanisti Liszt ve Thalberg'le ilgili bir fıkra hatırlatıyor bunlar için söylenenlerin Süleymaniye ve Sultanahmet için de geçerli olacağını ifade ederek sunların yazıyor:

"-İstanbul'un en güzel camii hangisidir?"

"-Süleymaniye."

"-Ya Sultanahmet?"

"-Aa o mu, o eşsizdir, en güzeldir."

Bu hükmü katılmakla beraber, içimdeki ses "Birinci Sultanahmet'tir" demekten vazgeçmedi.

ONU YAPAN USTA YALNIZ MIMAR DEĞİLDİ

En güzel resimle en güzel heykeli, en güzel sarayla en güzel köşkü, en güzel cami ile en güzel türbeyi birbirleriyle karşılaştırmak doğru olmayabilir. Aynı amaçlarla ama ayrı zamanlarda yapılan eserleri karşılaştırmak da doğru olmayabilir. Ama, İstanbul'da, sadece 50 yıl ara ile yapılan Süleymaniye ve Sultanahmet'i, Türk mimarisinin dorukta olduğu çağda ve aynı amaçlarla yaratılan bu şaheserleri karşılaştırmak sanırım mümkündür diye düşünmekten kendimi alamadım.

Bugün, İstanbul'un en güzel camisinin Sultanahmet olduğunu söyleyerek, bana bu hükmü verdiren hususları şöyle açıklıyorum:

Sultanahmet'in üstünlüğü, onun mimari olan Sedefker Mehmed Aga'nın çok yönlü bir sanatkar olusundan ileri geliyor. O, yalnızca bir mimar değil, aynı zamanda büyük müzisyen, büyük şair idi. Bu büyük sanatkar mimarlığını, ressamlığını, müzisyenliğini, şairliğini, sedefkarlığını aynı eserde ve doruk noktada göstermek istemisti. Sultanahmet'i emsallerinden ayıran, "birinciler arasında birinci" yapan farklılıklar, Mahmed Aga'nın bu özelliğinden ileri geliyor olması.

DAG GIBI YÜCE, KUS GIBI HAFIF

Dünyada, çok yönlü olan sanatkarların hiçbiri çok yönlüğünü, aynı eserde gösterememis, ama Mehmed Aga, bunu basarmıştır.

Baska mabedlerde, hafif hüznü veren losluk yerine, Sultanahmet'de çoskulu iç aydınlığının huzur gagitarak disa vurusunu görüyoruz. Sedefler, çiniler bahar güzelliği yansıtıyor ve yasatıyor. 260 pencerenin renkli camlarından süzülen ısı içeriye siir gibi, beste gibi doluyor. Essiz güzellikte çinilere yansiyarak, insani akvaryum renginde bir rüya alemine sokuyor, en tatlı seslerle anlamlı misralara çağrışım yaptırıyor...İnsan orada hem dünyalara sigmayacak kadar büyüyor, hem de bir kus gibi hafifliyor. Zaten Sultanahmet, büyük boyutlarına rağmen, uçmaya hazır bir sülün gibi durmaktadır. Sanırsınız az sonra, füze gibi, uzay kanatları gibi, silti minaresiyle, Marmara'nın mavisinden göğün mavisine doğru süzülecek, süzülecek...

Hej büyük sanat eseri insani etkiler. Ama Sultanahmet hepsinden daha çok, daha costurucu, bütün hüznüleri giderici bir tesir yapıyor. Saygı ve övünme duygusu da veriyor. İşte bunlardan dolayı Sultanahmet bana göre, "birinciler arasında birincidir."

BİR BENZERİ YOK

Ya Mimar Sinan?.. Sedefkar Mehmed Aga, Koca Sinan'dan üstün müdür?

Bunu söyleyemiyoruz. Sedefkar Mehmed Aga'nın, eserinde, güzel sanatların her dalındaki ustalığını gösterdiğini söylüyoruz.

Rönesanstan önce, Rönesansta ve daha sonra, çok yönlü olmakta tanınan hiçbir sanatkar bunu yapamamıştır. Mesela, Rönesans'ın çok yönlü iki sanatkarı Mikelanj ve Leonardo da Vinci, hiçbir eserde sanatlarının bir yönünden tazlasını göstermemislerdir. Bir mimar, ressam, heykeltıraş, edip olan Leonardo da Vinci, bu sanatların hepsini yansıtmak bir büyük eser bırakmamıştır. Baska mimarların yaptığı kiliselerin duvarlarını, resimleriyle süslemiş, uygulama alanı bulamayan ama yine de onun dehasını gösteren mühendislik buluşları yapmış, güzel heykeller yontmuş, Mona Lisa (yahut La Joconde) fakat bütün bu ustalıklarını tek eserde toplayamamıştır. Mehmed Aga ise, eserinin planını kendisi çizmiş, kendisi yapmış. Duvarlarını kendisi süslemiş, kapıları kendi beğenmiş. Bu eserine siir, renk ve ses güzelliğini kendisi vermiştir. Bir tek eserde sanatkarlığının her yönünü göstermiştir.

NASIL BİR ESER

Ayasofya'yi yaptıran Justinianus onunla Hz. Süleyman'ın Kudüs'te yaptırdığı mebedi asmak istemisti ve asmisti. Süleymaniye'yi yaptıran Sultan II. Selim, Ayasofya'yi asmak istemişlerdi ve asmışlardı. Şimdi de Sultan I. Ahmet onları asacak bir cami yaptırmak istiyor, fakat atalarına saygısızlık etmemek için, sadece Ayasofya'yi asacak bir cami yaptırmak istediğini söylüyordu.

Sultan Ahmed, yeni bir cami yaptırmaya karar verdikten sonra, uygun bir yer aranmasına başladı. Teklif edilen birçok yer arasında padişah bugünkü yerini begendi. Fakat o yıllarda burada Sokollu Mehmet Paşa sarayı vardı ve sarayın satın alınması, yıktırılması, çevresinin iyice açılması gerekiyordu.

Padişah, Ayşe Sultan'a, "Otuz yük dinar halis ayar altın" göndererek sarayı satın aldı.

Yeni camiyi gerçekleştirme işi, mimarlığı gibi sedefkatlığı ve musikisinaslığı ile de büyük ün yapmış olan mimarbaşı Mehmet Ağa'ya verildi.

Sedefkar Mehmed Ağa, karsısında Süleymaniye, yanbasında Ayasofya gibi iki eşsiz anıtın arasında, onlarla yarışacak bir eser yapacaktı.

Bu eser nasıl olmalıydı? Bir eserin büyük olması için boyutlarının büyük olması yetmezdi. Güzel olması için de yalnız dışından veya yalnız içinden güzel olması yetmezdi. Hatta, sadece 'güzel' olması da yetmezdi. Onun yapacağı eserde güzellik nasıl yaşanırdı? Siir gibi seyredilerek, huzur gibi duyularak..

Mehmed Ağa, uzun çalışmalarından sonra planını çizdi ve padişaha sundu. Basmimarın açıklamalarını da dinleyen padişah planı begendi ve onayladı.

PADİSAH TOPRAK TASIDI

Artık temel atma zamanı gelmişti. 1609 yılının güneşli bir gününde, basta padişah olmak üzere, devlet erkani inşaatın yapılacağı yere geldi.

Aynı yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi, temel atma merasimini şöyle anlatıyor:

"...Cümle üstad mimar ve mühendisler toplanıp, Üsküdarlı Mahmut Efendi'nin ve üstadımız Evliya Efendi'nin duaları ile esasının kazılmasına başladı. Evvela Sultan Ahmed Han, etegine toprak dodurup, "Ya Rab! Ahmed kulunun hizmetidir, kabul eyle" deyüp, amelelerle birlikte temelden toprak tasidi..."

Padişah'tan sonra Seyhülislam Mevlana Mehmed Efendi, Seyh Mehmed Efendi, Vezirlazam Murad Paşa ve diğer vezirler, ulema, kadiaskerler ellerine kürükler alarak toprak tasıdı, harç koymuşlardı. Bu sırada kurbanlar da kesilmisti. İssaat çalışmalarına sembolik olarak ordu da katılmış, birgün sipahiler, birgün yeniçeriler toprak tasımda çalışmışlardı. Vezirler, devlet erkani kendi adamlarını göndermiş, halktan birçok gönüllü çalışmalara katılmış, böylece

Istanbullular, caglar boyu övünecegimiz bir eserin meydana gelmesi için hizmet etmislerdi.

YEDI YILDA TAMAMLANDI

Insaat yedi yilda tamamlandi. Nihayet 1616 yili 2 Haziran Cuma günü, basta padisah olmak üzere, devlet erkani bu defa açilis merasimi için ayni yere geldi. Cami yanina kurulan otaglarda davetlilere büyük bir ziyafet verildi. Açilis dualarla yapıldi.

Sultan I. Ahmet meydana gelen saheserden memnundu. Cami kapladigi alan bakıminda Ayasofya ve Süleymaniye'yi geçiyordu. Ana yapinin kapladigi alan 64x74 m. Boyutlarindadir. Yüksekligi ise 43 metredir.

İçinin renkli aydinligi, duvarlari süsleyen essiz çinileri, kapilari süsleyen sedef kakmalari, o güne kadar yapılanlardan çok daha güzel olan alti minaresi, Istanbul'un panoramik güzelligini arttiran genel görünüsü ile Sultanahmet herkesi büyülemisti. Ama o zaman bu caminin adi Sultanahmet Camii degildi. Halk ona 'Yeni Cami' demisti. Eminönü'nde Yeni Cami adıyla anilan cami yapilincaya kadar bu adi tasidi. Eminönü'ndeki eser 'Yeni Cami' adini alinca, Mehmed Aga'nin yaptigi camiye de Sultanahmet Camii denildi.

CAMIDEKI İÇ AYDINLIK

Sultanahmet Camii'nin mimari tarzi öteki camilere göre, birçok bakimdan farklıdır. Mesela Süleymaniye'de kubbeyi esit ve paralel kenarlı dayanaklar tuttugu halde, Sultanahmet Camii'nin kubbesi yuvarlak ve iri sütunlar halindeki filayaklarına oturmaktadır. Orta kubbe dört sivri kemer üzerine oturtulmuş, köseleri pandantifle doldurulmuştur. Yarım kubbelerin kenarlari da sivridir. Isik süzülmesini kolaylastirmak için pencere ve kemerler de degisik bir stilde yapılmıştır. Isigin cami duvarlarini süsleyen renkli çinilere degisik sekillerde yansimasi düşünölmüş, pencere camlarına buna göre renkler verilmiştir.

Sultanshmet'in asil özelliklerinden biri. Bol isikli, diger çinilerinin essiz birer sanat eseri olusudur. Yüzyillar içinde eskiyen veya kitilan bazi camlari degistirilirken, ayni renkler turrurulamamis. Bu yüzden cami yapilisindaki zamana göre isik-renklerinden kayba ugramistir. Buna ragmen Sultanahmet'in iç aydinligi bugün hiçbir mabedde yoktur.

Sultanahmet Camii'nin maliyeti, sebilleri, mektebi, Hümayun kasri, dükkanlari, dükkanların üzerindeki odalari ve padisahın türbsi de dahil olmak üzere 1811 yük 2944 akçedir. 1 yük 100 bin akçe, 120 akçe de 1 altın oldugunua göre, bu saheserin yaklasik olarak 1.510.000 altına mal oldugunu söyleyebiliriz.

Cami 21.043 çini ile süslenmiştir ve bu çinilerin herbirine 18 akçe ödenmiştir.

NIÇIN ALTI MINARE

Istanbul'da meydana gelen her büyük olay, her büyük eser, İslam dünyasını yakından ilgilendiriyor ve baslica konu ediliyordu. Sultanahmet Camii'nin yapılması da hayranlıklar, geniş yankılar uyandırdı.

Fakat İmparatorlunun bazı eyaletlerinden itirazlar da geldi. İtiraz da geldi. İtiraz edenler, "camiye altı minare yapılması kabe'ye saygısızlık olur" diyorlardı.

Çünkü o zamanlar altı minaresi olan tek mebed Mekke'de idi.

Padisah bu meseleyi bütün İslam alemini memnun edecek bir şekilde halletti: Mekke'ye yedinci minareyi yaptırdı.

Sultanahmet minarelerinin dördü üçer, ikisi de ikiser serefelidir.

AVİZELER BİRER HAZINE İDİ

Evliya Çelebi, Sultanahmet'teki avizelerin, yapıldığı yıllarda, oradaki çiniler kadar güzel ve değerli olduğunu şöyle anlatıyor:

"...Bu camide asili avizeler yüz Misir hazinesi değerindedir. Çünkü Sultan Ahmed Han, ecdadından beri toplanan kıymetli eşsiz cevahirleri, dört diyardan gelen çok değerli hediyeler buraya koymuştur.. Mesela, Habes veziri Cafer Pasa camiye altı adet zümrüt kandil göndermiştir ki, herbir kandil altı sarı okka ağırlıkta idi. Altısı da mücevherli altın zincirlerle asılmıştır.. Ayrıca bu camide öyle çok ve değerli kitaplar vardır ki, İslam diyarındaki öteki padisah camilerinin hiçbirinde bu kadar çok güzel ve değerli kitap görülmemiştir.."

SULTANAHMET'İN DİS AVLUSUNDA, BİRİNCİ KAPININ ALTINDA BULUNAN SEBİL KİTABESİ

İçen abdan dari-naim içre mesrur ola, Yazılıb amali-hüsnü deftere medtur ola

Camii Han Ahmed'in banii ala mesrebi, Hazreti Mimarbasi ahreti mamur ola.

Kim Muhammed anın nam-u ali himmeti, İtti bu rana binayı hasredeki mashur ola

Olmamıştır dahi olmaz böyle ali bina, Bir eser konmustur ki, kim dembedem Mezkur Ola

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE:

Bu sudan içen, nimetler yurdu olan Cennete kavussun mutlu olsun.

Yaptığı güzel işler deftere satır satır yazılsın.

Yüksek ahlaki kendisine huy edenin, Han Ahmed'in camiini yapan, Yüce mimarbasinin sonu da iyi olsun.

Bu ulu mimarbasinin kutlu adı Mehmed'dir.

Dünya durdukça ünü her tarafa yayılsın diye, bu güzel, gözalici yapan odur.

Bu büyük eserin benzeri yoktur ve olmayacaktır.

Be eser, her zaman övgüyle konuşulsun, dillerden düşmesin diye yapılmıştır.

SULTANAHMET

Nurlu elleri Sedefkar Mehmed Aga'nın

İndirmiş yeryüzüne ısı-cismi.

Eli öpülesi o dehanın

Mehyalatla yazılsın ismi.

Bir eser vermiş ki o sanat güneşi,

Orda mevsim yıl boyunca bahar...

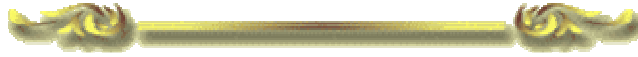
Bulunmaz dünyada bir esi

Maya'lardan Misir'a Çin'e kadar

Kubbeleri bir tomurcuk bahçesi, kat kat,
Her sabah açar..
Duvarları tas değil, sanki kanat,
Her gece uçar...

Alti füzesiyle gökyüzünde
Dolasir Sultanahmet.
Gökkusagini o toplar, o dağıtır
Dünyaya demet demet.

Sonsuz mevilerde ak güvercin,
Akveryum renginde bir rüya..
Büöyle bir güzellik gördüğü için
Mutludur dünya..

AYASOFYA

Essiz g z llikte, muhtesem bir mabed yaptirmaya karar veren Imparator Justinianus emeline kavusmis, idealini ger eklestirmiştir. Dünyaya bir mimarlik harikası kazandirmiştir.

Fakat, insanlik bugün bu saheserle  v n yorsa, bu, Türklerin sayesinde. Onu bugünlere sapasaglam ulastiranlar, sanat harikalarinin koruyucusu olan Türklerdir.

Amerika kitasında, Mayalar'in, Aztekler'in, Inka'ların eserleri bugün harabe halindedir. Çünkü bu kitayı 15. Ve 16. Yüzyılda fetheden Avrupalılar, o saheserleri korumak söyle dursun, yagmaladılar, yakip yıktılar. Yikilmeden kalabilenler, balta girmemis g r ormanlarda bulunanlardır.

Roma imparatoru Jül Sexar Kleopatra devrinde Misir'a saldırdığı zaman muhtesem Iskenderiye kütüphanesini yakip yikmisti. Bu kütüphanede bulunan 700 bin kitabın külleri, günlerce bir matem bulutu gibi sehrin üzerinden ayrilmedi. Bazi tarihçiler buna "R nesansi en az asir geciktiren olay" diyorlar.

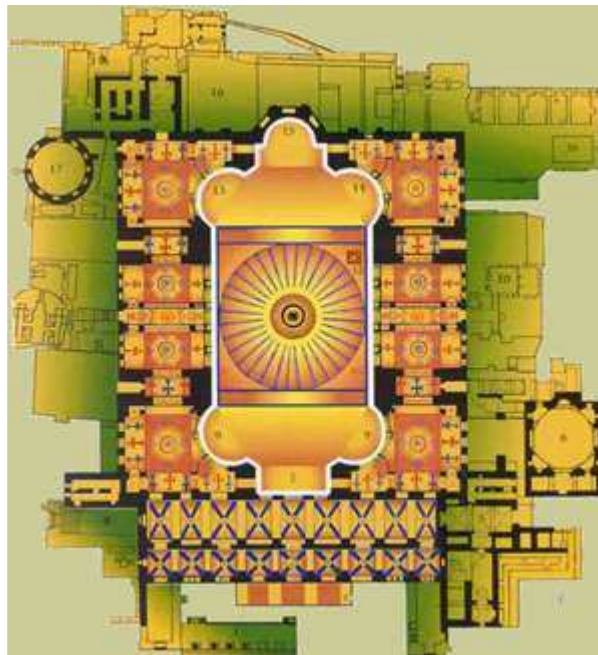
Piramitler, herbiri tonlarca agirlikta blok taslardan örülü oldukları için yikilamadi  ama sakladıkları hazineler yine yagma edildi  Yüzlerce yıl sonra bölgeye hakim olan baska kuvvetler de, Gize'deki ünlü sfenksi nisan tasi olarak kullandılar, top atesine tutarak bu saheserin burnunu, sakalini kopardılar.

1204 yılında Istanbul'u zapteden Haçlılar, bu sehri misli g r lmemis sekilde yagmaladi, sanat eserlerini tahrip ettiler. Olayın görgü tanığı olan Bizamsli ve Avrupalı tarihçiler "Tarihte böylesine vahsi, böylesine barbar bir yikim g r lmemistir" diyorlar. Bunların Ayasofya'yi ne hale getirdiklerini, diğer harika eserlere neler yaptıklarını önceki bölümlerde bir nebze yaptıklarını önceki bölümlerde bir nebze anlatmistik. Daha baska neler yaptıklarını da asagida göreceğiz.

FATİH'İN İLK EMRİ

1453'te Türkler Istanbul'u fethedince, Fatih Sultan Mehmed'in ilk emirlerinden biri, acinacak sekilde harap ve bakimsiz birakılan Ayasofya'nın onarılması olmuştur.

Türklerin Ayasofya'yi nasıl bulduklarını, sonra ne hale getirdiklerini, onu nasıl koruduklarını asagida okuyacağız. Fakat daha önce bu eserin nasıl meydana getirdiğini ve mimari özelliklerini anlataca ız. Bu  zellikleri anlatmadan önce sunu da belirtelim ki, d nyayın yadı harikasını tespit edildiği yıllarda Ayasofya henüz yapılmamisti. Yapılmış olsaydı, bu yedi harikadan biri mutlaka Ayasofya olurdu.

ESKİ MABEDLERİN SÜTUNLARI İSTANBUL'A GETİRİLİYOR

Bugünkü Ayasofya'nın bulunduğu alanda, ilk kilise 12 Mayıs 360 yılında yapılmıştı. O zamanki Bizans'ın en büyük mabedi olan bu yapı 44 yıl sonra bir yangınla harap oldu. 415 yılında onun yerine yapılan yeni kilise de 532 yılında başka bir yangınla yok oldu.

İşte bu ikinci yangından sonra İmparator Justinianus, Hazreti Adem'den bu yana görülmemiş ihtisamda, yangınlara, depremlere karşı koyabilecek, gelecek çağlara ulaşabilecek sağlamlıkta bir eser yaptırmaya karar verdi.

Justinianus bu büyük yapının inşasına Aydınli Antonius ile Miletli Isodoros adlı mimarları memur etti. Mimarlar hemen işe koyuldular. Önce kilisenin yapılacağı alan iyice açıldı. Bu maksatla orada bulunan saraylar, evler yıkıldı. Sonra, İmparatorlугun, harabe halinde bulunan eski mebedlerin, evlerin en güzel malzemeleri toplatılarak İstanbul'a getirildi. Mesela sekiz sütun Efes'teki Diana mebedinden alındı. Aynı sütunlar daha önce Efes'e Heliopolis'teki Güneş mebedinden getirilmişti. Atina, Roma, Delf ve öteki mebedlerden de bazı sütunlar toplandı. Böylece, herbiri ayrı bir mebede yücelik kazandırmış olan mermer sütunlar, şimdi bir araya gelecek, en büyük mebedde buluşarak gelecek çağlara ulaşacaklardı. Ayrıca dünyayın en meşhur mermer ocakları da Ayasofya için çalıştırılıyordu. Prokonnes beyaz mermerlerini, Egriboz adası açık yeşil mermerlerini, Karia'daki ocak beyaz-kırmızı mermerlerini, Mısır meşhur porfirlerini, Teselya ve Lakonya eski yeşil mermerlerini, Sığa damarlı pembe taşlarını İstanbul'a yolladı.

EY SÜLEYMAN SENİ ASTIM!

Bu çok değerli malzemeden essiz bir anıt meydana getirmek mimarlar da en büyük güçle desteklenmeliydi ve desteklendi.

İnşaat aralıksız beş sene devam etti. Bu süre içinde hergün bin işçi çalıştı. İmparator sık sık çalışmaları denetliyor, çalışanları yüreklendiriyordu. Nihayet inşaat bitince, 27 Aralık 537'de, büyük bir açılış töreni yapıldı. Justinianus 14 atılacağı tören arabası ile Ayasofya'nın, o zaman Kram Kapısı denilen büyük kapısının önüne gelince, büyük eseri gururlu seyrederken şöyle dedi: **"Tanrım, sana şükürler olsun ki böyle essiz bir eserin başarısını bana lütfettin, beni buna layık gördün!"**

Sonra heyecanla mihraba doğru atılarak şöyle demekten de kendini alamadı: **"Ey Süleyman, bu eserle seni asmış, seni yenmiş bulunuyorum!"** o zamana kadar en büyük mabedi yaptıranın kadar en büyük mabedi yaptıranın Hz. Süleyman olduğu kabul ediliyordu.

AYASOFYA'NIN BOYUTLARI

Ayasofya'nin bina olarak kapladigi alan 77 metre uzunlukta ve 71ç70 metre genislikte bir yerdir. Bu alanda yükselen binanın çik genis bir avlusu vardı. Avlunun etrafında revaklar, ortasında ise auyu aslan agzından akan bir çesme bulunuyordu. Mabede 9 büyük kapidan giriliyordu.

Ayasofya'nin kubbesi 33 metre çapında ve 55.60 m. Yüksekliğindedir. Kubbenin kendi yüksekliği 81 metreyi bulur. Kubbe. Çok hafif tuğlalardan, birbirine takip eden tabaklarla meydana getirilmiştir. Kubbe kasnagi 40 pencerelidir. Bunlardan dördü kapalı durur. Yapiyi 107 sütun ayakta tutar. Bunların 40 tanesi alt. 67'si de üst kismdadır. Bina zamanının altına genis sarniçlar yapılmış, bunların içine büyük fil ayakları dikilmiştir. Böylece yapıya, seglemlere karsi esneklik ve dayanıklilik verilmştir. Buna ragmen Ayasofya Bizans devrinde birkaç defa depremden hasar gördü ve tamir edildi.

20 BIN KILO GÜMÜS

Ayasofya'nin ihtisami yaniz boyutlarında değildir. İç süslemeleri bakımından da essiz bir eserdir. Daha dogrusu Haçlı yıkımına ugrayıncaya kadar öyle idi. Daha sonra Türklerin onarimi ile ve bu defa Türk sanatının inceliğiyle, yine essiz bir anit oldu.

Ayasofya'nin içi, Latinlerin isgalinden önce, mozaikler, renkli mermerler, fildisi levhalar, altın, gümüş ve diger kıymetli taslarla, ağır işlemeli kumaslarla süslüydü. Tavanlarında altın zemin üzerinde dekoratif göbekler, rozetler, gümüş mozaikler vardı. İnsan resmi taşıyan mozaikler de bulubuyordu. Halen yerinde duran büyük kapının üzerindeki mozaik taht üzerinde oturan Meryem'i, kucagındaki çocuk ise Hz. Isa'yi temsil ediyor. Meryem'in sağındaki İmparator Konstantin Meryem'e İstanbul seyrini. Justinianus isa Ayasofya'yi sunarken görülüyor.

Kubbenin altında ve orta yerde duran, fildisinden yapılmış ve değerli taslarla süslenmiş bir kürsü vardı. Mihrabin önünde de üzeri altın yaldızlı gümüş bir bölme bulunuyordu. Gümüş kaplamalar ve mozaikler günün her saatinde bir baska yönden süzülen ısıyla piril piril olurdu.

Tarihçiler Ayasofya'da bulunan gümüş kaplamaların ve süslerin 20 bin kilo civarında olduğunu yazıyorlar. O devirde Bizans'ta elçi olarak bulunan yabancılar, yeryüzünde böyle muhtesem ve ısıklı bir mabed olmadığını yazmışlardı. Mesela Rus elçileri hükümdarlarına

Ayasofya'yi söyle anlatmislardi: **"Acaba gökte miyiz? Diye düşündük, çünkü yeryüzünde böyle bir ihtisami insan tasavvur edemez. Gördüklerimizi size tarif etmekten aciziz."**

Istanbul'u isgal eden Haçlılar ordusunda bulunan Robert de Clari ise gördüklerini söyle anlatıyordu: **"Bu mabedin bütün kapıların kilit ve sürgüleri som gümüşten idi. Paha biçilemeyecek değerde olan mihrabin üzerinde ondört ayak uzunluğunda som altından bir ayın masası vardı ve bunun üzeri değerli taşlarla süslüydü. Mihrabin etrafındaki sütunlar da gümüşten idi. Kilisedeki on kadar avizenin herbiri insan kolundan kalın gümüş zincirlerle asılıydı..."**

ÖRÜMCEKLER AG KURMUS

Türkler İstanbul'u aldıkları zaman Ayasofya'yi çiril çıplak buldular. Anlatılmakla bitmeyen güzel mozaiklerinin çoğu; altın. Gümüş ve değerli taşlarla süslü olan her şeyi, Haçlılar tarafından yağma edilmisti. Mabed bakımsızdı. Bu durumu, onu fetih gününde gören Dursun Bey şöyle anlatıyor: **"Onun rahnesine tas koyacak bir mimar kalmamış, mamur olarak sadece bir kubbesi kalmış.. Padişah-i Cihan bu binayı harap ve yebab (yıkık) görünce, ahir harap olmasın deyüp tamirini ve bakımını emretti. Sonra'da, su beyti söylemekten kendini alamadı:**

**Perdedari miküned der taki kısra ankebut
Bum nevbet mizenet der kale-i Efrasiyab..**

(Kısra'nın takına örümcekler ag kurmus, perdedarlık yapıyor, Kayserin kalesinde ise baykus nöbet tutuyor)

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle camiye çevrilen eser, bu suretle gelecek yüzyıllara yıkılmadan, ihtisamini arttırarak ulasma sansına kavusmuş oluyordu.

Kilise camiye çevrilince. Resimlerden bazıları ve haçlar. Bozulmayacak şekilde badana ile örtüldü. Diğer süslere ve melek resimlerine hiç dokunulmadı. Mebedin güneydoğu tarafı görülen lüzum üzerine iki payanda ile takviye edildi. Bu köseye tuğladan bir minare ve camiye bir medrese ilave olunda. İkinci minareyi II. Beyazid yaptırdı.

KOCA SINAN DA ONARIYOR.

Kanuni Süleyman devrinde yıkılma tehlikesi gösteren bina, Kanuni'nin emriyle ve dahi mimar Koca Sinan'ın maharetiyle destek duvarlara kuvvetlendirildi.

Koca Sinan Ayasofya'ya iki minare daha ekledi. Caminin yanında II. Selim için de bir türbe yapıldı. Sokollu Mehmet Pasa kubbeye büyük bir alem koydurdu.

Caminin içini Türk eserleriyle en çok süsleyen hükümdarlardan biri III. Murat'dır.

Bergama'dan getirtilen ve helenistik devirde kalma iki büyük mermer küpü camiye koyduran da odur. Bu küplerin her biri 1250 litre su almaktadır.

IV. Murat'in yaptırdığı mermer mahfiller. Minber ve tas kütsü bir sanat harikasıdır. Yine bu hükümdar mebedin duvarlarına ve boş kalan yerlere Biçakçızade Mustafa Çelebi'nin n'fis hattı ile ayetler yazdırdı. Bugün büyük kubbede asili duran kandili ise III. Ahmet yaptırdı.

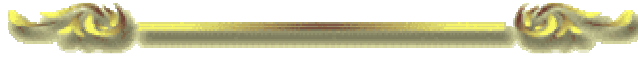
AYASOFYA MÜZE OLUYOR

Padisahlar arasında Ayasofya'yi Türk eserleriyle en çok süsleyen hükümdar I. Mahmut'tur. I. Mahmut'un cami için yaptırdığı çok güzel bir kütüphane vardır ki devrin saheseri sayılır. Bu kütüphanede 7 binden fazla el yazması ve basma kitap bulunmaktadır. Kütüphane duvarlarını da çok güzel Türk çinileri süslemektedir.

Türklerin gösterdiği ihtimamla Ayasofya korunmuş, güzelleştirilmiş, sağlamlaştırılmıştır.

918 yıl kilise, 482 yıl cami olarak kullanıldıktan sonra, 1 Subat 1935 tarihinde müze haline getirilen Ayasofya'yi bugün ziyaretçiler hayranlıkla seyredebiliyorsa, bu, Türklerin bu sanat harikasına sahip olarak onu korumaları sayesinde.

Ayasofya'nın ve civarındaki eserlerin yüzlerce yıl önce bugünkünden çok daha heybetli göründüklerini de söylemeliyiz. Çünkü, eskiden İstanbul'un yedi tepesinden biri olan Ayasofya ve çevresinde zemin, yüzyılların birikimi olan dolgularla onbes metre kadar yükselmiş bulunmaktadır. Bunu anlamak için eski gravürlere balmak yeter. Bir eski gravürde, Sultanahmet Meydanı'ndaki hiyeroglif yazılı dikilitas. Meydanın dolup yükselmediği zamanki haliyle görülmektedir. Bu tasın kaidesini oluşturan kabartma heykellere bakmak için, resime göre insanın basını yukarı kaldırması gerekir. Oysa bugün aynı kaide çukur içinde kalmıştır ve ancak egilerek görülebiliyoruz.

TOPKAPI SARAYI

**Anıtlar hazinesi,
dünyanın en zengin müzes**

Topkapi Sarayı harikalar saklayan bir harikadır.Topkapi'da saray değil saraylar var.Her sarayda eşsiz bir hazine, bir sanat harikası var. Orada yalnız okunan değil, görülen/hissedilen, ziyaretçinin de yaşadığı bir tarih var. Bugün müze olan Topkapi Sarayları bir bütün olarak ele alındığı zaman, yeryüzünde ondan daha muhteşem,daha zengin daha ince ve güzel eser az görülür. Avrupa'nın en ünlü sarayları Top-kapi Sarayı yanında sönük kalır.

Fakat Topkapi Sarayları'nın niçin bütün Avrupa Saraylarından daha güzel ve üstün olduğunu anlayabilmek İçin Türk yapı zevkini, Türk'ün tabiata, tabiat güzelliğine askını, açıklığa genişliğe,sonsuzluğa eğilimini bilmek gerek.Ayrıca onun hem yapı, hem muhteşem olarak özelliğini, neleri muhafaza ettiğini görmek gerek.

Türk için heybetli olan aynı zamanda sade, zarif ve tabiata uygun olmalıdır. Canlı gibi durmalıdır. Aksi halde o heybet kusurludur. Onun içindir ki Sultanahmet, Selimiye, Süleymaniye camileri hem dağ kadar heybetli, hem sülün kadar zarif ve hafiftir, içlerindeki çiniler tabiatın yeşilini,suyun ve göğün mavisini, çiçeklerin rengini yansıtır.

Eski Türkler "Dünya bizim çadırımız, gökyüzü de bu çadırın kubbesidir" derlerdi. Yüzyıllar, binyıllar sonra vatan topraklama sınırı çizilip üzerinde ulu yapılar, mabedler kurulmaya başlandığı zaman, engin tabiatı ve onun güzelliği ni dışarıda bırakıp, heybetle sağlam ama tas kuruluşunda bir yapıya kapanmaya razı olmadılar. Yapıların içine tabiatı da soktular.

OTURULACAK YER BURASIDIR

Tabiat güzelliğinden,geniş ufuktan ayrılmamak duygusu Osmanlılarda da hakimdi. Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u fethettiği zaman bir süre,Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerdeki sarayda kaldı. Fakat İstanbul'u gezip dolastıkça, bugün Sarayburnu adını taşıyan ve zeytin ağaçlarıyla kaplı yarımadaı görüyor, "oturulacak yer İste burasıdır" diyordu. Burnun önünde kıvrım,kıvrım Boğaz,sagında mavi Marmara,solunda altın bir boynuz gibi Haliç vardı,Kapanmayacak mavi ve yeşil bir ufuk çevreliyordu bu yarımadaı.

Fatih, yeni sarayını İste buraya yaptırdı. Ayrı ayrı köşklere, dairelerden,su setleri nin havuz ve fiskiyelerin, rengarenk çiçekli bahçelerin oluşturduğu bir saray.

DÜNYA BURADAN İDARE EDİLİRDİ

Zamanla Fatih'ten sonraki hükümdarlar bu saraya ilaveler yaptılar.Yüzlerce dönümlük Sarayburnu yalnız padişahların İkametgahi değil, devletin yönetim merkezi haline de geldi. Devlet İşlerinin görüldüğü kubbe altında, tavana asılı duran küre biçimindeki avize, dünyayı sembolize ediyor ve oradan dünyaya hükmediliyordu.

İmparatorluk büyüdükçe Topkapı Sarayları da çoğaldı, sarayda bulunanların sayısı arttı.Fatih devrinde saray mevcudu 750 kişi iken, Kanunî devrinde saraylılar sayısı 5000'i geçti. Bugün müze halinde bulunan Topkapı saray ve köşklerinde yüzlerce yıllık sanli, ihtisamlı geçmişin belgeleri muhafaza edilmektedir.

ÇİNİLİ KÖŞK

Dairelerden, büyük sofalardan, kubbealtlarından ve köşklere olusan Topkapı Sarayı'nın ilk yapılarından biri, Fatih Sultan Mehmet'in 1472'de yaptırdığı Çinili Köşk'tür.

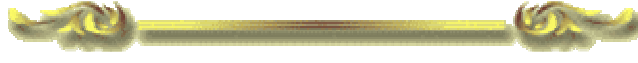
Çinili Köşk, Selçuk Çini sanatını Osmanlılarda devamını gösterir. Aynı zamanda mimaride Türk sanatını bir atılımıdır. İki asır sonra yapılacak saheserlerin müjdecisidir.

Mimar Atik Sinan tarafından yapılan köşk, iki katlıdır. Ortada tonozlar üzerine oturtulmuş bir ana kubbenden, köselerde ise yine kubbeli bölmelerden meydana gelmiştir. Ön tarafta tek parça beyaz mermerden on dört sütuna dayanmış bir revak vardır.

Köşkün özelliği ve güzelliği çinilerindedir.. Yukarıda da söyledigimiz gibi, Selçuk çinilerinden ilham alınarak yapılmıştır. Binanın içi bozdan boya beyaz, kahverengi, lacivert, firuze çinilerle süslenmiştir. Firuze çiniler altı köseli, bunların arasına serpistirilen lacivert çiniler ise üçgen seklindedir. Bugün de sanatseverlerin hayranlıkla seyrettiği çinilerin güzelliği yüzünden adına Çinili Köşk denmiştir.

Çinili Köşk 1875'de müze haline getirilmiştir. Burada Fatih ile ilgili esyaların bir kısmı sergileniyor.

MEVLANA TÜRBEİ

Selçuk mimarisinin ve 'türk çadiri' türünün en güzel örneklerinden biri de Konya'daki Mevlana Türbesi'dir. Mimar Tebrizli Bedretten tarafından 1274 yılında yapılan bu türbenin kubbesi 16 dilimden oluşan bir huni şeklindedir. İçi disi çini döseli, duvarları çok değerli yazılarla süslüdür.

Türbe Selçuklular devrinde yapıldı, 16 dilimli yivli külahı Karamanogulları zamanında eklendi. Daha sonra Osmanlılar türbeyi bir mescit, semahane ve sadırvanla zenginleştirdiler. Cumhuriyet devrinde türbe onarıldı ve etrafı açıldı. Her devirde ihtimam gördü. Çünkü burada büyük Türk mutasavvifi ve sairî Mevlana Celaleddin Rumi yatiyor.

Aslında onun asil yeri ariflerin gönülleridir. Bir beyitinde şöyle diyor:

**Ölümümüzden sonra mezarımızı yerde arama
Ariflerin gönüllerindedir mazarımız bizim**

Yedi asırdan fazla bir zamandan beri gönüllerde yasayan, eserleri hemen hemen bütün dillere tercüme edilen Mavlana'nın türbesi, Anadolu'nun silinmez tapu senetlerinden biridir.

Türbenin harika anitlarımızdan biri olusu yalnız mimari özelliğinden ileri gelmiyor. Bir müze haline getirilen bu yerde Selçuk sanatının hali, kilim, kumas örnekleri: mavlevi sanatının çok değerli eserleri, neyler, kudümler sergilenir. Türbedeki ceviz sanduka Selçuk oymacılığının bir sahnesidir. Bu sandukanın bas tarafının yüksekliği 2,65, ayak tarafının yüksekliği 2,13, uzunluğu da 2,91 metredir.

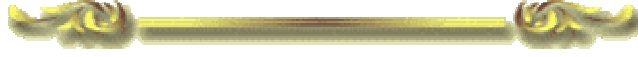
KONYA SULTAN HANI

Herbiri bir harika olan yüzlerce Selçuk kervansarayından biri de konya Sultan Hani'dir. Konya.Aksaray arasında olan bu hani, 1229 yılında, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat I yaptırmıştır. Bir yangın geçiren bu han, Gıyasettin Keyhüsrev zamanında (1278'de) onarıldı ve genişletildi.

Bu han, birbirine bitişik uzunlamasına iki bloktan oluşuyor. Öndeki blokun doğu tarafındaki duvarında, ince süslerle bezeli mermer bir kapıdan büyük dehlize, oradan da hanın avlusuna geçilir. Avlunun sağ tarafında revakli bölmeler, ortasında bir mescit, solunda da yolcuların kaldığı odalar vardır. Daha dar olan arka taraftaki ikinci blok hayvanlara ve esyaya ayrılmıştır. Yolcu odalarından ve hayvanlara ait ahırlardan baska handa, fırın, hamam ve erzak depoları da vardır.

Hanın oturtulduğu alan, toplam olarak 4866 metrekareyi bulur. Büyük blok 'yazlık', küçük blok 'kışık' olarak da adlandırılır. Hanın dış boyu 116,90 metredir. Yazlık kısmının eni 49.35 m, boyu 67.75 m. Dir. Kışık kısmının boyutları ise 32x90 m x 55.15 m. Dir. Hanın doğu cephesindeki muhteşem mermer kapısının genişliği 10.70 metredir. Bu kapıda bulunan kitabeğe göre hanın mimarı Muhammed bin Havlan- el- Dimaski'dir.

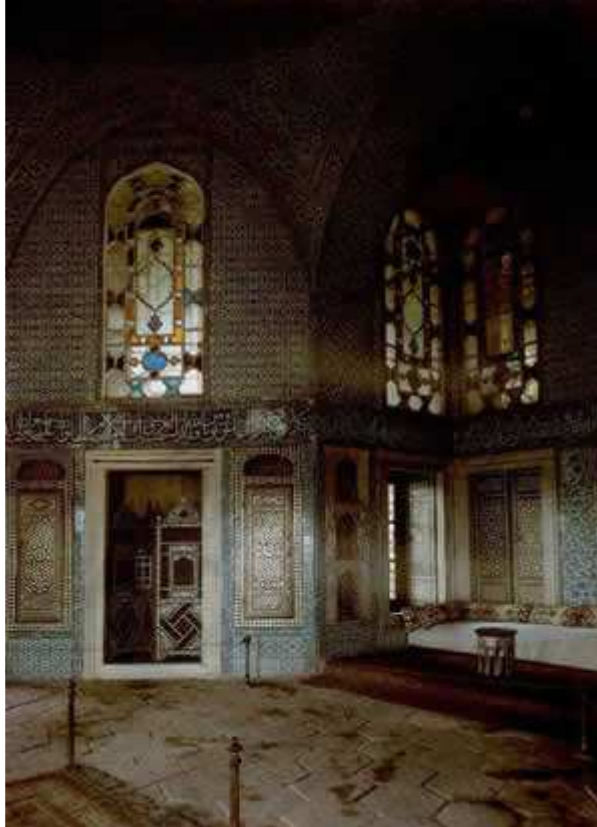

BAGDAT KÖSKÜ

Topkapi Sarayı'nın kösklerinden en güzeli Bagdat Köskü'dür. 1639'da Sultan 4.Murat tarafından, Bagdat'in zaptından sonra, bu zaferin hatirasına yaptirilmistir. Mimari Kasim Aga'dir.

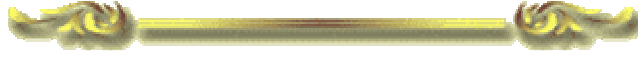
Kösk sekiz cephelidir. Dört girinti gört çıkinti ve kubbe saçagi ile orijinal bir mimariye sahiptir. Çepçevre saçagin tavanı dörtköse çitalarla yapılmıştır ve mermer sütunlar tarafından tutuluplamlama bir küre sarkar.

Köskün üç kapisi ve yirmiiki penceresi vardır. Kapılar, pencereler ve dolaplar fildisi ve sedeflerle, duvarlar ve kemerler çinilerle süslenmiştir. Köskün bakir ocagi, bu ocagin yanlarındaki gömme gözler, gözlerin çevresindeki çiniler essiz bir sanat eseridir.

Bagdat Köskü'nün güzelliğini arttıran özelliklerinden biri de, balkonunun, İstanbul'un en

genis ve en güzel manzarasını kucaklamasıdır.

ISHAK PASA SARAYI

Türkistan, Selçuk ve Osmanlı minari özelliklerini birleştiren bir Bey kalesi.

Agri dağının ve Doğu Bayazıt'ın yakınında, yalçın dağlar arasında tek başına duran bir saray vardır: Ishakpaşa Sarayı

Bu yapı, sadece bir saray değildir. Türbesi, camii, surları, iç ve dış avluları, divanhaneleri, divan ve harem salonları, çeşitli kütüphaneleri, tavlaları ile bir Bey Kalesidir. Bir saraydır.

Uzaktan bakıldığı zaman, çevresinin tabii özellikleriyle tam bir uyum içinde olan muhteşem bir anıt olarak göz alır, hayranlık uyandırır.

Türkistan, Selçuk ve Osmanlı minari özelliklerini birleştiren bir yapıdır. Caminin kubbeleri Türkistan kubbeleri gibidir. Sarayı Topkapı Sarayını andırır; kapıları Selçuk stilindedir.

BUGÜNKÜ DURUMU

Türk minarisinin en güzel örneklerinden olan Sshakpasa Sarayı 1784'de yapılmıştır. O tarihlerde Ishakpasa Sancak Beyi idi. Beyliğin merkezi olan sarayın harem dairesi iki katlı, diğer bölmeler tek katlıydı. Bugün ikinci kat tamamen yıkılmış durumdadır. Bu muhtesem yapının kalıntıları, duvar, kapı ve tavanların son derece süslü olduğunu gösteriyor.

Yapı, avluları saymazsak, 50 metre genişlikte ve 115 metre uzunlukta bir alanı kaplıyor. Eskiden bu sarayın olduğu yer bir yerleşim merkezi idi. Saray şehrin ortasında kalıyordu. Ova tarafında Doğu Bayazıt kasabasının evleri, diğer yönlerde camiler, baska yapılar ve mezarlık vardı.

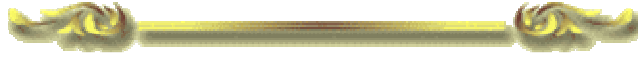
Bütün bunlar yıkılmış durumda. Ama araştırmacılar, ayrıntılardan soyutlanarak kendi sadeliği içinde kalan sarayın daha iyi ortaya çıktığını ve güçlü mimari etkisini daha iyi gösterdiğini söylüyorlar.

Yine araştırmacıların ifadesine göre, bugünkü sarayın yerinde daha önce, doğu sınırlarının sancak beyi olan Çolak Apti Pasa'nın kendisini ve askerini emniyete almak için yaptırdığı kalesaray'ı varmış. Ishakpasa, sarayını o yapının temelleri üzerine yaptırmış.

TÜRK MÜHRÜ

Ishakpasa Sarayı'na ancak doğudaki tepeden açılan bir kapıdan girilir. Diğer tarafları yirmi.otuz metre yükseklikte sağlam duvarlarla çevrilidir. Kapıdan, önce dış avluya girilir. Bu avlunun etrafında usaklar, seyis odaları, tavlılar vardı. Dış avludan iç avluya kemerli tak gibi büyük bir kapıdan geçilerek girilir. İç avluda da çeşitli odalar ve kütüphaneler vardı. Orta yerde bulunan harem dairesinin duvarlarında Ishakpasa'yı öven beyitler bulunuyor. Kapının iki yanına iki arslan heykeli konmuş. Beylik divan odası, yani toplantı salonu, eni 20, genişliği 30 meter olan dikdörtgen bir alanı kaplıyor.

Genel teskilatı Topkapı Sarayı'na, kemerleri Selçuklu kemerlerine benzeyen bu anıt, Anadolu'ya vurulmuş silinmez Türk mühürlerinden biridir.

REVAN KÖSKÜ

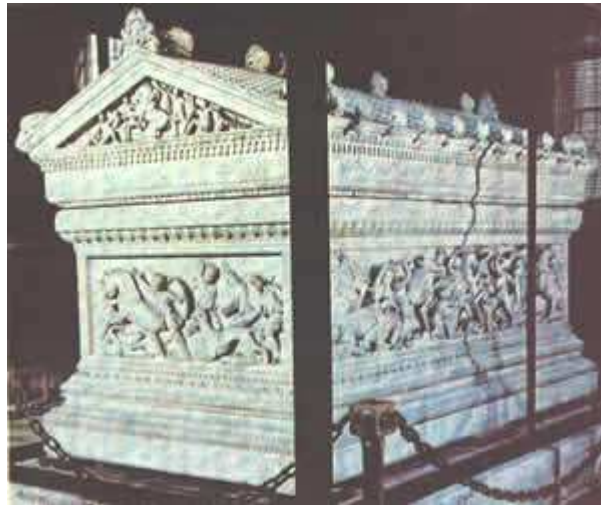

Topkapı'daki güzel köşklerden biridir. Sultan 4. Murat tarafından 1635 yılında, Revan seferinden sonra yaptırılmıştır. Bunu da Mimar Kasım Ağa yapmıştır. Bu köşk "Sarik Odası" adıyla da anılır. Sultanların sarıkları burada dururdu.

Bagdat Köşkü gibi Revan Köşkü de sekiz cepheli veya sekiz çıkıntılıdır. Kubbesi altın ve boya ile nakışlandırılmıştır. Uç çıkıntılarının tavanı ise deri üzerine işlenmiştir. Dördüncü çıkıntıda güzel bir ocak bulunuyor. Aydınlığın artması için üst üste pencerelerden başka kubbede de dört penceresi vardır. Çıkıntılardan ikisi kütüphanedir. Köşkün içinde ölehaneyi andıran basık ve küçük bir oda daha görülür. Tavanında bazı beyitler bulunmaktadır. Çift kanatlı pencereleri sedir ve kaplumbağa sirti şeklinde süslenmiştir. Bugün köşkün ortasında duran mangal,Fransa Kralı XV. Louis'nin 1.Mahmut'a hediyesidir.

ISKENDER LAHDI

Topkapi Müzesi gibi, onun hemen yanında bulunan Arkeoloji Müzesi de sanat harikaları en güzel örnekleri buradadır.

Eski çağın en güzel eserlerinden biri olan Büyük Iskender'in lahdi de burada bulunuyor. 1887'de, Lübnan'ın Sayda Sehri yakınlarında Türk müzelerinin kurucusu Osman Hamdi Bey tarafından ortaya çıkarılarak İstanbul'a getirilen bu lahid, en iyi korunmuş bir eserdir.

Beyaz ve temiz bir mermerden yapılan lahdin, ev çatısı gibi üçgen bir kapagi vardır. Lahdin dâgeri, üzerindeki kabartmak heykellerden ileri geliyor. M.Ö.4. yüzyılda hüküm süren Makedonya Kralı Iskender için yapılan bu lahdin uzun yanlarından birinde Iskender'in Perslerle yaptığı savaş tasvir postu başlığı ile ve saha kalkmış atının üzerinde gösteren bir kabartma var. Sağ uçta ise savaşan askerler yer alıyor.

Lahdin öbür yanında bir av sahnesi görüyoruz. Iskender burada atını dörtlal sürerken görölüyor.
Ölçü. Ahenk, güzelli ve anlam bakımından. Eski çağ heykeltiriliğinin şaheserlerinden sayılan lahid, seyredenleri hayran bırakmaktadır.

AGLAYAN KADINLAR LAHDI

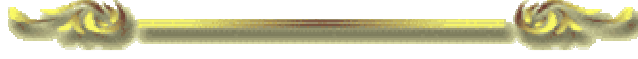

M.Ö.4. yüzyılda Saydali bir zengin için yapılan bu lahid de Iskender lahid ile birlikte Osman Hamdi Bey tarafından bulunarak 1887'de İstanbul'a getirilmiştir. Dis görünüsü ile eski Yunan tapınaklarını andırmasına ve Yunan üslubunu göstermesine rağmen, anlam bakımından doguludur.

Lahdin çevresinde kabartma olarak 18 ağlayan kadın görölüyor. Bunların herbiri ayrı duruşta ve değişik hareketlerde gösterilmiştir. Bazisi ayakta, bazisi oturan bu kadınların yüzlerindeki hüüz ifadesi bunu yapan meçul heykeltirilin ustalığını kabul ettiriyor.

Bu lahdin kapagi, Iskender'in lahdindeki gibi üçgen prizma şeklinde olmayıp, düz bir tavan gibidir. Kapagin iki yanında cenaze alayı, kaidenin etrafında ise av sahneleri yer alır.

Aglayan kadınlar ve Iskender lahidleri Sstanbul Arkeoloji Müzesi'nin en değerli eserleridir ve dünyanın hiçbir müzesinde bunlardan daha güzel ve iyi korunmus lahid yoktur.

SIDAMARA LAHDI

Topkapi Arkeoloji Müzesi'nde bulunan lahidlerin en güzellerinden biri de Sidarama lahidir. Konya Ereğlisi ile Karaman yolu üzerinde, Sidamara denilen mevkide bulunduğu için bu isimle anılmaktadır.

M.S.3. yüzyıla ait bu lahdin sahibinin heykeli kapaktadır, fakat kim olduğu bilinmiyor. Lahdin kapagında ve dört yanında bulunan kabartma heykeller çok çeşitlidir ve bir sanat harikası sayılmaktadır. Sahibi gibi heykeltirisi de bilinmeyen bu heykel çok iyi korunmuştur ve ziyaretçileri hayran bırakmaktadır.

III. AHMED ÇESMESİ

Sultan III. Ahmed, tarihimizde "Lale Devri" diye anılan dönemin padisahidir. Bir isyan sonunda Taht'a çıktığı için 27 yıllık saltanatının ilk onbes yılında sert davranmak zorunda kaldı. Bu yıllarda Rusya, Venedik, Avusturya ve İran'la savaşıldı. Prut ve Pasarofça antlaşmaları imzaladı. Fakat, 1728'den, yani Lale devrinin başlamasından tahttan indirilmesine kadar geçen 12 yıllık dönem tam bir refah, yenilik ve barış dönemi oldu.

Sair. Müzisyen ve hattat olan III. Ahmed, sanatı ve sanatçıları korurdu. Bu devirde güzel sanatların her dalında büyük ustalar, seçkin şahsiyetler yetişti. Türkiye'de ilk matbaa onun hükümdarlığı sırasında kuruldu.

Lale devrinde, özellikle Kâğıthane sirtlarında yapılan köşk ve saraylar, isyanlar ve yangınlar sonucu mahvoldu, sairlerin, bestecilerin ölümsüz ve asılamayan eserleri zamanımıza ulaştı, Türk sanatına büyük bir sahaser dışında, mimari eserlerin izi bile kalmadı.

Topkapı Sarayı'nın ana kapısı karsısındaki III. Ahmed Çeşmesi bir istisnadır. O, Lale devrinin solmayan bir çiçeğidir. Bütün ihtisami ve güzelliği ile sapaşaglam dutmaktadır. Basmimar Mehmed Ağa'nın eseri olan bu sebilli çeşme yalnız Lale devri sanatının değil, bütün Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biridir, eşsiz bir sahaserdir.

Çeşmenin planını bizzat III. Ahmed'in çizdiği, basmimar Mehmed Ağa'nın bu planı uyguladığı söylenir. Çeşmenin dört köşesinde yuvarlak birer sebil, sebillerin arasında kalan kısımlarda da üç çeşme bulunur. Çeşmelerin yanlarında süslü gözler vardır. Sebillerin üzerine küçük birer kubbe oturtulmuştur.

Çeşmenin Ayasofya'ya bakan yüzünde su misra yer alır:

**Aç Besmeleye iç suyu
Han Ahmed'e eyle dua.**

Ebcad hesabına göre bu kitabe Hicri 1141 (Miladi 1728) tarihini, yani eserin yapıldığı yılı göstermektedir.

Kitabenin kendisi olduğu gibi, el yazması da Sultan III. Ahmed'e aittir. Çeşmeyi çevreleyen yazı ise devrin ünlü sairlerinden Seyyit Vehbi'nin bir kasidesidir.

Yapının üstü ahsap, geniş saçaklı bir çatıyla örtülüdür. Çatinin üstü de kursuh kaplıdır. Halk arasında Sultanahmet Çeşmesi diye anılan bu sahaseri yerli yabancı bütün ziyaretçiler hayranlıkla seyretnmektedir.

SELÇUK KÜMBETLERİ

Anadolu'nun Türklüğünü belgeleyen ata mezarları, Türk çadır sanatının tase ve mermere yansıyan örnekleridir.

Anadolu'da Selçuk Türklerine alt kümbetler Türk mimarisinin en orijinal örnekleridir. Kümbetlere, Dogu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar Türklerin geçtiği ve oturduğu her yerde rastlanır. "Türk çadırı" adını taşıyan bu mimari türü. gerçekten, Türklere ait çadır sanatının mimariye geçmiş örneklerini yansıtır.

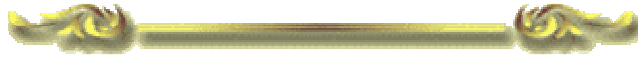
Kümbet, Selçuk Türklerinde önemli kişiler için yapılan mezarlar, yani türbelerdir. Gövdeleri yuvarlak veya çok köseli, kaideleri ise kare şeklindedir. Çok kösedan kareye geçiş için kullanılan çeşitli şekillerle, mesela üçgen veya prizmatik şekillerle süslüdür.

Kümbetin tepe örtüsü huni veya piramit külah şeklindedir. Fakat içten kubbe olarak görülür. Genel olarak iki katlı olan kümbetlerin alt katına merdivenle inilir. Asıl mezar burasıdır. Ölü burada mumyalanmış olarak bir lahit veya topraga gömülür. Üst katta sembolik olarak bir sanduka bulunur. Burası daha çok bir mescittir.

Büyük Selçuklulara ait en önemli kümbetler bugün İran sınırları içinde kalmış bulunuyor. Eski Türk çadır sanatını yansıtan kümbetler de daha çok bu kümbetlerdir.

Anadolu Selçukluları mimaride çadır sanatını devam ettirdiler. Erzurum, Ahlat. Kayseri, Sivas, Tokat, Konya, Nigde, Kirsehir, Divrigi... de çok güzel kümbetler vardır. Nigde'deki Hüdavend Hatun, Tokat'taki Ali Tusî.Kayseri'deki Döner Kümbet ve Sirçali Kümbet, Ahlaftaki Ulu Kümbet en güzel örneklerdir.

Kümbetler, mimari ahenkleri, çadır sanatını tasma veya mermerle yansıtarak geçmiş çağrışımlar yapmaları, kendi eksenlerinde dönüyor ve yukarı doğru süzülüyor gibi durmalarıyla insanı çok etkileyen birer harikadirlar.

KERVANSARAYLAR

Selçuklular yol ağıının her 40 kilometresine bir han yaptılar ve Anadolu'yu kervanlar için en güvenli ülke haline getirdiler

Selçuk Türkleri pek çok kervansaray yapmıştır. Bunun sebebi, kolay anlaşılır: Anadolu'yu yurt edindikten sonra ilk iş olarak iyi bir karayolu ağı meydana getirdiler. Bu yol ağıının her 30-40 kilometresinde bir han yaptılar. Kervanlar ve yolcular bu hanlarda barınıyordu. Hanlar birer yolcu barınacağı olmaktan başka, yol güvenliğini sağlayan birer karakol vazifesi de görüyordu. Uzak ülkelere gelen ticaret kervanları, yine uzak ülkelere güvenli giderlerdi.

Hanlar, eskiya baskınına karşı koyabilecek bir şekilde yapılmış kaleler gibiydi. Devrin seyyahları ve tarihçiler, Anadolu'nun en sakin, düzenli ve faal devrini Selçuklular zamanında yaşadığını anlatırlar. Bunda, yol boyunca dizilen hanların, yani kervansarayların rolü

oldugunu söylerler.

OSMANLI MALİYESİ

Osmanlı Devleti, beylik döneminden itibaren sistemli bir malî teskilâta sahip olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlılardaki ilk maliye teskilâtının Murad Hüdavendigâr (I. Murad) zamanında Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Kara Rüstem tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Bu bilgiler ışığında meseleye bakıldığında Osmanlı maliyesinin daha ilk kuruluş dönemlerinde ortaya çıktığı ve devletin buna büyük bir itina gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten Fâtih zamanında tedvin edilmiş olan kanunnâmede "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" ifadesi ile tarihî bilgilere göre ilk Osmanlı hükümdarlarının, bir araya getirilip tedvin edilmemiş kanunnâme hükümleri ile âmil oldukları anlaşılmaktadır. Fâtih kanunnâmesinde yer alan "Ve yılda bir kerre rikâb-i Hümâyûnuma defterdarlarım irad ve masrafım okuyalar hil'at-i fahire giysinler." ve "Ve hazineme dahil ve hariç olan akça, defterdarlarım emri ile dahil-hariç olsun" ifadeleri, Osmanlıların maliye teskilâtına ne denli önem verdiklerini, bu anlayışa daha ilk zamanlardan beri nasıl sahip çıktıkları görülmektedir. Aslında bu gerekli idi. Çünkü gelir ve gider hesapları olmayan, neyin nereden ve ne zaman geleceği bilinmeyen ve bu konuda matematikî bir bilgiye sahip olmayan bir devlet düşünülemez.

Görüldüğü gibi Osmanlı maliye teşkilâtının başında "Defterdâr" adı verilen bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli, günümüzdeki Maliye Bakanlarının yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri yapıyordu. Önceleri teşkilatın başında bir defterdarla, onun maiyeti vardı. Bütün malî işlerden bu Baş defterdar sorumlu idi. Ancak zamanla Osmanlı ülkesinin genişlemesi üzerine defterdar sayısı ikiye çıkarıldı. Kanunnâmede de belirtildiği gibi defterdar padişah malinin vekili idi.

Kuruluş döneminde gelirler, daha fazla bir yekûn tutuyordu. Buna karşılık masraflar pek o kadar fazla değildi. Zira bu dönemde Osmanlı askerinin büyük bir kısmı timarli sipahi idi. Ayrıca devlet erkânından çoğunun has ve timarlarının geliri kendilerine yetiyordu. Devletin masrafı ise sadece Kapıkulu askerlerine verilen para (maaş) idi. Gelirlerin fazlası ise cami, medrese, köprü, han, hamam vs. gibi imar işlerinde kullanılıyordu.

Osmanlı maliyesi, "Miri hazine" (veya dış hazine) ile Enderûn (veya iç hazine) hazinesi olmak üzere iki kısımdı. Dış hazinenin görev ve yetkisi, devletin genel gelirlerini toplamak ve gerekli masrafları yerli yerinde kullanmak şeklinde belirlenmişti. İç hazine ise padişaha aitti. Padişahlar, bu hazineyi istedikleri şekilde kullanıyorlardı. Sayet dış hazinenin parası yetmez ise iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alınırdı. Dış hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açılıp kapanırdı. Bu hazine, defterdarın sorumluluğu ve vezirin denetimi altında idi.

Bundan bir müddet öncesine kadar ilk Osmanlı sikkelerinin Orhan Bey'e ait olduğu biliniyordu. Fakat Osman Bey'e ait sikkelerin bulunmasıyla eski bilgi, geçerliliğini kaybetti. Buna göre ilk Osmanlı parasının Osman Gazi döneminde tedavüle çıktığı anlaşılmaktadır. Gümüşten mamul Osmanlı parasına "akça" deniyordu. Her padişah, hükümdarlık alameti olarak kendi adına para bastırırdı. Osmanlı hükümdarları Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüş ve bakır para bastırdılar. Kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde paranın ayarına ve saf gümüş olmasına özen gösteriliyordu.

VERGİLER

Osmanlı maliyesinin farklı gelir kaynakları vardı. Bunların başında da halktan toplanan vergiler geliyordu. Tarihî bir vakia olan vergi, amme hizmetlerinin muntazam bir şekilde devamlılığını temin için bas vurulan bir çaredir. Bu yüzden verginin, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çıkan İslâm, kendisinden önceki din ve toplumlarda mevcut olup tatbik edilen vergilerle karşılaştı. Vergi, amme menfaat ve işlerinin tanzimi söz konusu olduğu zamanlarda, fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduğuna göre İslâm, kendisinden müstagni kalamazdı. Bununla beraber İslâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekûn vaz' edilip uygulama sahasına konmamıştır. O, İslâm'ın yayılmasına ve ihtiyaçların ortaya çıkmasına göre yirmi senelik tesrî bir tekâmül sonunda müessesesleşmiştir.

Osmanlı devlet rejiminin, kendinden öncekilerden devr alıp tatbik ve inkisaf ettirdiği vergi sistemi, amme idaresi ve devletin iktisadî tarihi bakımından önemli bir yer tutar. Bunun için, iktisadî tarihin önemli bir bölümünü meydana getiren vergi sistemini iyi değerlendirmek gerekir.

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir toplumu ifade eden Osmanlı Devleti, inkisâf ettirip kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseseleri ile, tebasından tahsil ettiği verginin temeli, İslâm hukukunun kaynaklarına dayanıyordu.

Siyasî bir birlik olarak tarih sahnesinde görünmesinden itibaren birçok vergi kalemi tarh etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması, yüzlerce vergi ismi gösteren cetvellerle tasvir edildiği kadar karmaşık ve anlaşılmaz değildir. Gerçekten mintika ve zamanlara göre farklı isimlerle toplanan bunca vergi kalemi, sağlam kaidelere dayanan bir sistemin esas hatlarını çizmek suretiyle, bize lüzumlu bilgiyi verecek şekilde basitleştirilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı devlet sisteminin önemli müesseselerinden biri olan mâliyenin, temel dayanağını teşkil eden vergi, genel mânâda iki ana bölüme ayrılır. Bunlardan biri tamamiyle seriata dayanan ve

esas itibari ile Kitab (Kur'an) ile Sünnet'ten kaynaklanan "Ser'î Vergiler"dir ki buna "Tekâlif-i Ser'iyye" denmektedir. İkincisi de bas gösteren malî sikintilar yüzünden devlet tarafından bir zorunluluk sonucunda konan "Örfî Vergiler"dir ki buna da "Tekâlif-i Örfiye" denir.

Müslüman bir cemiyete istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem nazârî hem de amelî bir şekilde ve her sahada uygulamaya koyan Osmanlı Devleti, diğer Müslüman devletlerin bu konudaki tatbikatlarını gözden irak tutmuyordu. Bu bakımdan, Osmanlı tarih ve teşkilâtlarını basli basına ve kendinden öncekilerden tamamen ayrı düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yasayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Bunun içindir ki, bir şehir veya kasaba Karamanlılardan, Selçuklulardan, Germiyanlılardan veya başka bir beylikten Osmanlılara geçmekle fazla bir değişikliğe uğramıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti teşkilât ve müesseseleri ile Anadolu beylikleri teşkilât ve müesseseleri arasında pek büyük farklar bulunmuyordu.

Osmanlı vergi sisteminin özelliklerinden biri de tebedadan alınan verginin kendisini (tebea) ne malî, ne de hukukî yönden rencide etmemiş olmasıdır. Hatta bu, sadece devletin bizzat kendisinin aldığı vergilerde değil, onun adına tımar sahibinin aldığı vergilerde de geçerli idi. Öyle ki, dirlik sahibi, reâyadan cins ve miktarları kanunlarla tayin edilmiş olan bir kısım vergiden fazlasını tahsile selahiyetli değildi. Yetkisini asip onu kötüye kullananın dirliği, bir daha geri verilmemek üzere alınırdı.

Ana hatları ile Osmanlı vergi sisteminden bahs ettikten sonra artık vergi çeşitlerini görebiliriz. Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı vergisi iki ana bölümde inceleniyordu. Bunlardan biri Ser'î Vergiler, diğeri de Örfî vergilerdir.

SER'Î VERGİLER (TEKÂLİFİ SER'İYYE)

Osmanlı Devleti'nde "Tekâlif-i Ser'iyye"nin temelini teşkil eden vergilerin tarh, cıbâyet vs. gibi hükümleri, fıkıh kitaplarında tefsîlâtli bir şekilde anlatıldıkları gibiydi. Bununla beraber farklı din, dil ve milliyetlere mensup kimseleri sınırları içinde barındırdığı için, tekâlif-i ser'iyye bölümüne dahil vergilerin isim ve çeşitleri de farklı olagelmislerdir. Bu bakımdan Zekât, Ösür, Cizye ve Harac gibi temel vergilerden başka bunların kısımları olarak seksen kadar vergi kalemi bulunmaktaydı.

ZEKAT

Bilindiği gibi zekât, İslâm'ın üzerine bina kilindiği bes esas rükünden birini teşkil etmektedir. İslâm hukukuna göre zekât, bir ihsan veya basit bir sadaka değildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkıdır. Binaenaleyh devlet, zekât verip vermeme hususunda mükellefi serbest bırakmaz. Onu, âmilleri vâsıtasıyla toplamak ve yerine sarf etmek zorundadır. Nisaba mâlik bulunan ve belli şartları taşıyan her müslümanın vermekle mükellef olduğu zekât, Osmanlı Devleti'nde diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi uygulanıyordu. Bu sebeple biz, konunun detaylarına girmek istemiyoruz.

HARAC

Osmanlılarda daha ziyade gayr-i müslim tebeayı ilgilendiren vergilerden biri, Harac adını tasimaktadır. İslâm vergi hukukunda olduğu gibi Osmanlılarda da Harac iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar Harac-i Muvazzaf ve Harac-i Mukasem adını tasimaktadırlar. Harac'ın bu iki kısmı da ser'î vergilerden olduğu için gerek ilk tarhi, gerekse ilk tahsili ile ilgili bir başlangıç tesbit etmek mümkün değildir. Bununla beraber 11 Cemaziyelahir 860 (17 Mayıs 1456) tarihli bir fermanla belirtildiğine göre Fâtih Sultan Mehmed, babası II. Murad'ın Kostandin'de derbent bekleyen yirmi kadar keferayı haractan muaf saydığı, kendisinin de buna aynen uyduğu görülmektedir. Bu belge, harac uygulamasının kuruluş döneminde mevcut olduğunu göstermektedir.

Harac-i Muvazzaf, arazi üzerine maktu bir şekilde konmuş bulunan akça olup zaman ve mintikalara göre farklı isimler alıyordu. Bunların bir kısmı adeta toprağın ücreti olarak alınmaktaydı. Bu gruba girenlerden bir kısmını söyle isimlendirmek mümkün olacaktır: Resm-i Çift, Resm-i Zemin, Resm-i Asiyâb, Resm-i Tapu, Bir kısmı da bir çeşit sahsî vergilere girmektedir ki bunlar da: Resm-i Arûs,

Resm-i Mücerred, Ispenç ve Dühan gibi isimler alıyordu. Biraz aşağıda görüleceği gibi Harac-i Mukasem, Osmanlılar döneminde "ösür" kelimesi ile ifade ediliyordu. Bu bakımdan biz de ösür bahsinde ona temas edeceğiz.

ÖSÜR

Bilindiği gibi İslâm vergi hukukuna göre, ziraî mahsullerden belli nisbetler şartlar dahilinde Müslüman tebeadan alınan vergiye Ösür denir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, mülk olan "arazi-i ösriyye"den sadece ösür alınmaktaydı. Bu dönemde Osmanlılarda arazi biri "Ösriyye" diğeri de "Haraciyye" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Fakat XIV. asrın son çeyreğinden itibaren bazı sebeplerden dolayı birtakim değişiklikler yapılarak, arazinin bir kısmı "Emiriyye" olarak kabul edildi. Bu durum, daha sonraları Hicaz mintikası hariç kalmak üzere "Osmanlılarda arazi sultanıyyedir" şeklinde ifadesini bulacak olan bir vaziyete getirilmiş oldu. Binaenaleyh, Osmanlı Devleti'nde ösür denince biri kuruluş dönemindeki mülk arazi mahsulatından alınan vergi ve sonraları sadece Hicaz bölgesinde alınan ösür ile, diğeri de arazi-i emiriyyeye mahsus olmak üzere alınan ve "amme-i nâs tarafından galat-i fâhis" olarak kendisine ösür denen "harac-i mukasem" anlaşılmaktadır. Zira Osmanlılarda haracın mukasem kısmına ösür adı verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde, Ösür kelimesi yerine başka tabirler de kullanılıyordu ki bunlar, son dönemlerde ortaya çıkmıyordu. Dimus, Ikta ve Sâlariye bu neviden kelimelerdi. Dimus, Suriye'ye ait defterlerde, Ikta, Irak mintikasına ait defterlerde Sâlariye ise Anadolu ve Rumeli defterlerinde zikr edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde ösür, şu aşağıdaki maddelerden de alınmaktaydı: Bag, sıra, bahçe, bostan, fevâkih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ag (balık).

CIZYE

İslâm hukukuna göre cizye, devletin, müslüman olmayan vatandaşını (tebeasını) yakından ilgilendiren bir vergidir. Bir mânâda buna, devletin müslüman tebeadan aldığı zekât karşılığıdır denebilir. Zira müslüman olmayan tebeayı cizyeye bağlamakla, devlette bir denge sağlanmış bulunuyordu. İslâm nazarında müslümanlarla zimmîler (devletin müslüman olmayan tebeası = ehl-i zimmet) devletin vatandaşlarıdır. Aynı haklardan faydalanmakta ve aynı ölçülerde devletin imkanlarından yararlanmaktadırlar. Bu sebeple, Müslümanların ödediği zekâta karşılık, ehl-i zimmette cizye verilmekteydi. Gerçekten İslâm Devleti, bu vergiyi koyarken yukarıda belirtilen dengeyi sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Nitekim ilk İslâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda İslâm devletinin idaresine giren Gayr-i müslimlerin durumundan bahs edilirken "zimmîler bazan eski idarecilerinin topladıkları vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardı. Bu hal, İslâm'ın onları hakkıyla himaye ettiğini göstermesi bakımından İslâm devleti için bir serefti" denilmektedir.

Osmanlı vergi hukukunun "Tekâlif-i Ser'iyye" bölümüne dahil olan cizye, maliyenin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Müslüman bir devlet olması hasebiyle bu devlete, cizye uygulamasının ilk kuruluş yıllarından itibaren başladığı söylenebilir.

Devletin, idaresinde bulunan gayr-i müslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları ortadan kaldırmak ve askerlik hizmeti karşılığında aldığı bu vergi, önemsiz denebilecek kadar az bir şeydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandaş ile müslüman olmayan vatandaş arasında mühim ve farklı bir muamele olarak görmek mümkün değildir. Gerçekten devlet, tebeası olan zimmîlerin bütün haklarını koruduğu gibi onlara gelebilecek zararları da ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Hatta, onlara yapılan bir haksızlık veya onlara karşı işlenen bir suç, anında en ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Nitekim 24 Cemâziyelevvel 975 (26 Kasım 1567) tarihli ve Alacahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde, dağda üç nefer zimmîyi katl eden dört sipahinin suçlarının sabit görülmesi üzerine idam edilmeleri gerektiği bildirilmektedir. Bu belge, suç işleyenlerin din, ırk ve milliyetlerine bakılmaksızın, suçlarının gerektirdiği cezaların verildiğini göstermektedir. Günümüzde çok normal görünen bu olay, o asırların dünyasında bu kadar rahatlıkla uygulanamazdı.

Osmanlılarda, padişahların cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri seriatin cizyeye ait kararlarına dayanıyordu. Nitekim daha Sultan I. Murad Han zamanında bu verginin İslâm hukukuna uygun olarak

iki sekilde cibayet edildiği (toplandığı) görülmektedir. Bu şekillerden biri, Köstendil Tekfuru Konstantin ile anlasılarak alınan "Maktu Cizye", diğeri de Bosna ve Hersek ile sair tebedadan alınan "Ale'r-Ruûs Cizye"dir.

Osmanlı Devleti'nde bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, sadece ergenlik (bulûğ) çağına gelmiş akıl ve vücutça sağlam olan erkeklerdir. Binaenaleyh sadaka ile geçinen rahipler, çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler, 14-75 yaşlarından küçük veya büyük olanlar ile kadınlar cizyeden muaf idiler. Bundan da anlasılacağı üzere Osmanlılarda cizye, tamamen İslâm hukukunun esaslarına göre uygulanıyordu.

Baslangıçta, devletin bütün bölgelerinde aynı miktarda cizye alınmıyordu. Zira bu dönemde, tedavülde bulunan paranın kıymet ve değeri de aynı değildi. Bu sebeple cizye miktarı, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalip çoğalabiliyordu. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetva Seyhülislâm Ebû Suûd Efendi (1545-1574)'nin fetvasıdır. Bu fetvaya göre biz, o dönemin fakirlik ve zenginlik ölçüleri gibi toplumun sosyal yapısı hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Nitekim o, "amele kadir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olmaya, ol makule ednâdır, on iki dirhem-i ser'î alınır. İkiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i ser'î alınır. On bin dirhem-i ser'iyyeye malik olan 'a'la makulesidir, onların cizye-i ser'iyyeleri kırk dirhem-i ser'idir" demektedir.

Kismen toplumun sosyoekonomik durumundan kaynaklansa bile büyük ölçüde devlet müsamahasının bir neticesi olarak cizye mükellefinin tabi bulunduğu sınıflamada en az cizye verenler (ednâ sınıfı), her zaman öbür sınıflardan daha fazla olmuştur. Örnek olması bakımından 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) kazası ve tevabiinde cizye verenlerin sınıflarına göre sayısına baktığımız zaman karsımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır:

A'la: 27 Evsat: 147 Ednâ: 166.

Daha önce de belirtildiği gibi, Müslüman devletlerde cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecibelerden rahatlıkla istifade edebilmekteydi. C.H. Becker'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Cizye" maddesinde belirttiği gibi cizye ödeyen mükellefler, İslâm devleti ile yalnız iman ve âyinlerine müsamaha değil, hatta himaye isteme hakkını da kendilerine bahs eden bir mukavele akd etmiş olurlar ki, benzer örnekleri Osmanlı Devleti'nde çokça görmek mümkündür. Nitekim Edirne'de meydana gelen bir yangında, dükkânları yanan Yahudilere, devlet tarafından verilen atıyye ile yardımın taksim şeklini gösteren bir belgeye sahip bulunuyoruz.

Osmanlı Devleti'nde hazine için tahsil edilen cizye, her senenin Muharrem ayında değişik müesseselerce toplanıyordu. Birliği ortadan kaldıran bu uygulama, bazen devlet hazinesini büyük sıkıntılara sokuyordu. Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde Sadrazam Köprülüzâde Fâzil Mustafa Pasa, devrin ilgilileri ile yaptığı istisareden sonra, cizyenin toplanmasını belli kaide ve sistemlere bağlayarak toplama isinin tek elden yapılmasını sağladı. Bundan sonra her üç sınıf zimmî için ayrı birer mühür kazdırdı. Bunlara "a'la", "evsat" ve "edna fakir" gibi kayıtlar koydurttu. Her sene için tarihleri değişen bu mühürlerin ve dolayısıyla cizye mükelleflerinin, birbirinden açık ve kesin çizgilerle ayrılabilmesi için bunların gerek şekillerinde ve gerekse yazı karakterlerinde farklı uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yaygınlaştı ki, aşağıda fotokopilerini göreceğiniz mühürler 1269 (1852) senesine aittir. Demek oluyor ki cizyenin kaldırılmasına kadar bu uygulama devam etmiştir.

Bu uygulamada cizye mühürleri ile birlikte cizye kagıtlarının renkleri de değişiyordu. Kagitların üzerinde de cizyenin hangi seneye ait olduğu, sınıfı, cizye muhasebesi, bas hazinedar ve cizye umum mülteziminin isimleri vardı.

Osmanlılarda cizye uygulaması, 1272 (1855) senesinde cizyenin, "Bedel-i askeriye"ye tebdili zamanına kadar devam etti.

ÖRFÎ VERGİLER (TEKALIFI ÖRFİYYE)

Osmanlılarda ser'î vergilerin yanında, temeli ihtiyaçlardan doğan ve örf'e dayanan bir verginin daha bulunduğu temas edilmisti. Bu, örfî vergiler veya tekâlif-i örfiyye denilen ayrı bir kategoride mütalaa edilir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki diğer devletlerde olduğu gibi, örfî vergileri belirleyip koymak zorunda idi. Zira devrin özelliği diyebileceğimiz harpler, durmaksızın devam ediyor ve ser'î vergiler de bu durumun yüklediği masrafları karşılamaktan uzak bulunuyordu. Külliyyetli miktarda askerın beslenmesi, donatılması ve harbe hazır bir duruma getirilebilmesi ile donanmanın hazır halde bulundurulması gibi mecburiyetler, devleti böyle bir vergiyi koyma zorunda bırakıyordu. İste bunun için devlet, II. Bâyezid (1481-1512)'in son senelerine tesadüf eden günlerde "İmdadiye-i seferiye" adı ile bir örfî vergi koymak suretiyle bu sıkıntıyı ortadan kaldırıp gidermeye çalışıyordu.

Görüldüğü gibi, devlet için ser'î vergilerden ayrı olarak örfî vergi tarh etmek, bir zaruret halini almisti. Bu mecburiyet, devleti, vaz' ettiği (koyduğu) bu örfî vergileri devam ettirmek ve miktarının azalmaması için gerekli tedbirlere bas vurmak zorunda bırakıyordu. Yine bu zaruretin bir sonucu olarak örfî vergilerin sayı ve kalemleri, belirten ihtiyaçlara göre çoğaltılıyordu. Böyle bir uygulamaya müsaade edildiğine daha önce de temas edilmisti. Zaten Osmanlı sultanlarının bu hususta ser'î hukuka göre hareket ettikleri, emir ve fermanları ile, eski uygulamaları bir araya toplayan kanunnâme mecmualarının basında bulunan "ser'-i serife muvafakati mukarrer olup hâlen muteber kavanîn ve mesâli-i ser'iyyedir" ifadesinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Normal olarak geçici olması gereken ve fakat bir biri ardı sıra gelen muharebe ve ekonomik sıkıntılar neticesinde devamlılık kazanan örfî vergileri de iki kısma ayırmak mümkündür:

1- Tekâlifîâdiye

2- Tekâlif-i sakka

1- Tekâlif-i Âdiye: Ser'î hukuka göre malî bir terim olarak "ca'" adı da verilen bu vergi türü, aralıksız devam eden harp ve malî krizlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmisti. Böyle bir zaruretin, örfî vergilerin konmasına cevaz ve imkân sağladığı daha önce anlatılmisti. Binaenaleyh, İslâm hukukunun müsaade ettiği bu nevi vergilerin Osmanlı Devleti'nde bulunmasında bir sakınca yok demektir. Bu yüzden "tekâlif-i örfiyye" diye zikr edilen vergilere ser'an ruhsatın verildiğini söyleyebiliriz.

2- Tekâlif-i Sakka: Bu, harp, malî kriz ve tabii âfet gibi bir zarurete bağlı olmadan tekâlif kaideleri dışına çıkılarak konmuş bulunan vergilerdir. Belli bir kaide ve sistemi olmadıgından bu tip vergilerde hak ve adâlete pek riayet edilmeyeceğinden, böyle vergilere ser'an müsaade edilmemistir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin sadrazamı Lütî Pasa (H. 942-947) bu konuya temasla şöyle der: "Cenk içinde askere hilaf-i kanun vergi vermemek gerektir."

Osmanlılarda, Tanzimat'a kadar devam eden örfî vergilerin bu ikinci kısmı olan "sakka"nın olmadığını, tebea üzerine böyle bir verginin tarh edilmediği, ancak bazı vergilerin buna benzemelerinden dolayı "sakka" zannedildikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, bilhassa XVII. asırdan itibaren bu tip vergilerin zaman zaman ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat padişahlar, bununla mücadele ediyor ve böyle bir yola bas vurulmaması için "adâletnâmeler" gönderiyorlardı.

Örfî vergilerin tahsili, ser'î vergilerin tahsilinden farklı idi. Ser'î tekâlif, umumiyetle ziraî mahsul sahibi reâyâyâ, daha doğru bir ifade ile köylüye hasır edilmiş görünmektedir. Gerçi zekât ve cizye gibi ser'î vergiler, bu kaidenin dışında bulunmaktadır. Fakat ziraî mahsûl ile daha çok hasır nesir olan köylü, öşür ve harac gibi ziraî vergilerin mükellefi bulunmaktadır. Buna karşılık örfî vergiler, daha çok şehirliyi bilhassa ticaret erbabını ve pazarlarla alakalı kimseleri kapsamaktaydı. Şehirlerde tatbik olunan örfî tekâlif şekli, bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetine dayanmakta olduğundan birçok vergi bu kısma dahil bulunuyordu. Keza büyük bir kısmının devlet adına sipahîler tarafından alındığını bildiğimiz ser'î vergilerin aksine bu, her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, mintika ileri gelenleri ve kadi marifetiyle memleketin nüfusu veya evi (hâne) üzerine tarh olunuyordu. "Rûz-i Hızır" ve "Rûz-i Kasım" hesabına göre senede iki taksitle alınmak üzere tevzi defterleri tanzim ediliyordu. Tanzim edilen bu defterler, ser'îye mahkemelerinin siciline kayd edilirdi. Bu defterlere bir memleket halkından, toplanması kararlaştırılmış ne kadar örfî vergi varsa tamamı yazılırdı. Yazılan bu miktar, esit şekilde

fertlere taksim edilerek alinirdi. Bu defterlerin tasdikli bir sureti, tahsil için kethüda, emin veya özel memurlara verilirdi. Vergi mükellefleri de bu defterlerin kapsadığı şekil ve miktarda vergilerini vererek, kendilerine düşen vatandaşlık görevlerini yerine getirmiş olurlardı.

Zaman ve mintikalara göre isimleri ile birlikte çeşitleri de değişen örfî vergiler, hazinenin vaz geçemeyeceği bir malî yardım halini almıştı. Bu vergilerin başında "îmdadiye" diye isimlendirilen vergi gelmektedir. "îmdadiye-i seferiye" ve "îmdadiye-i hazariye" olmak üzere iki kısma ayrılan bu vergi, isminden de anlaşılacağı üzere sefer ve harplere bağlı olarak tarh ve cibâyet edilen bir vergi kalemidir. Muharebe masraflarını karşılamak üzere vatandaşlardan alınan bir vergidir. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nin, durmak bilmeyen harplerle karşılaşması yüzünden hazinenin, malî külfeti kaldıramaması sebebiyle konulmuştur.

Muharebeler esnasında, bosalın devlet hazinesinin (beytül-mal) ihtiyacı olan parayı tedarik etmek ve askerinin donatılmasını sağlamak için konulan imdadiye vergisi, bazan hazineye gönderilir, bazan da doğrudan doğruya orduya memur olan serdarlara verilirdi. Miktarı, durum ve ihtiyaca bağlı olarak fermanlarla artıp eksilen bu vergi kalemi, tevzi defterlerine yazılıp toplanırdı. Bu vergi, sadece esnaf, tüccar vs. gibi halk tabakalarından alınmıyordu. Duruma göre devlet adamları da bu vergiye iştirak ediyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde, örfî vergiler kısmına giren vergi kalemlerinden biri de "Avânz" adını taşıyan vergidir. Bu vergi, olaganüstü hallerde, tebeaya yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Avâriz-i divâniye adı ile de anılan bu vergi, devlet masraflarının memleket nüfusuna tevzi ve taksimi sonucu ortaya çıkmıştır. Çok eski bir vergi olmakla beraber, ne zaman ihdas olunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber bu verginin Osmanlılardan önce Anadolu beyliklerindeki mevcudiyetinden bazı vesikalar sayesinde haberdar olmaktadır. Vergi muafiyetini ilgilendiren bu belgeleri nesr eden Uzunçarsili, benzerinin Osmanlılarda da aynen uygulandığını bildirerek şöyle der: "Anadolu beyliklerindeki vergi ve rûsûmdan yani "avâriz-i divaniye" ve "rûsûm-i örfiyye"den muafiyet muameleleri, birbirlerinin aynıdır. Bu hususa dair aşağıda vesikalar kısmında Karamanogullarına ait kayıtlarla Osmanlı tahrir kayıtları karşılaştırılacak olursa görüşümüz kesinlik kazanır."

Bu verginin 4-5 yılda bir defa alındığını belirten Lütüfî Paşa, bunun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde sadece bir defa alındığını kaydeder.

Devlet, fevkalade bir vaziyetin icab ettirdiği masraflar ile muayyen vasıfları haiz yiyecek maddelerini, harp levazımı ve masraflarını, belirü vergi kaynaklarından karşılayamayacağını anladığı zaman, özel bazı tedbirler ile memleketin bütün imkânlarını seferber etmeye karar verirdi. Bu karar gereğince vaziyetin icabına göre, kendisine lazım olan para, hizmet, esya ve mahsûl miktarı tesbit edilerek muhtelif bölge ve mahallere tevzi edilirdi.

Halk arasında "salgın" diye de adlandırılan bu vergi XIX. asırda tamamen paraya çevrildi. Tanzimat fermanı ile de ortadan kaldırıldı.

"Avâriz" vergisi, değişik isimlerle zikr ediliyordu. Menzîl malî, bedel-i nüzûl, zahire baha, han, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, beldaran, hâne, çayır kirasi gibi isimler bunlardan birkaçıdır."

Diğer bütün vergilerde olduğu gibi, bazı sınıf ve zümreler avârizden muaf tutulmuşlardır. Askerî sınıfa mensub olanlarla ilmî ve dinî bazı mansıpların sahipleri, derbentçi, tuzcu, çeltikçi, ortakçı, katrancı ve dogancılar ile bazı vakıfların reâyası ve bazı hizmet erbabını burada zikredebiliriz.

Osmanlı örfî vergilerinden bir kalem de "Harçlar" adı altında zikredilmektedir. Bu vergi, daha ziyade resmî dairelere işi düşenlerden alınmaktaydı. Değişik isimlerle alınan bu harçlar, mahkemelerde hakim, kadi ve naiblerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, mesihat makamından yazılı olarak çıkan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçıları arasında yapılan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerin karşılığı olarak alınmaktaydı.

OSMANLI MALİYESİ

Osmanlı Devleti, beylik döneminden itibaren sistemli bir malî teskilâta sahip olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlılardaki ilk maliye teskilâtının Murad Hüdavendigâr (I. Murad) zamanında Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Kara Rüstem tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Bu bilgiler ışığında meseleye bakıldığı zaman Osmanlı maliyesinin daha ilk kuruluş dönemlerinde ortaya çıktığı ve devletin buna büyük bir itina gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten Fâtih zamanında tedvin edilmiş olan kanunnâmede "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" ifadesi ile tarihî bilgilere göre ilk Osmanlı hükümdarlarının, bir araya getirilip tedvin edilmemiş kanunnâme hükümleri ile âmil oldukları anlaşılmaktadır. Fâtih kanunnâmesinde yer alan "Ve yılda bir kerre rikâb-i Hümâyûnuna defterdarlarım irad ve masrafım okuyalar hil'at-i fahire giysinler." ve "Ve hazineme dahil ve hariç olan akça, defterdarlarım emri ile dahil-hariç olsun" ifadeleri, Osmanlıların maliye teskilâtına ne denli önem verdiklerini, bu anlayışa daha ilk zamanlardan beri nasıl sahip çıktıkları görülmektedir. Aslında bu gerekli idi. Çünkü gelir ve gider hesapları olmayan, neyin nereden ve ne zaman geleceği bilinmeyen ve bu konuda matematikî bir bilgiye sahip olmayan bir devlet düşünülemez.

Görüldüğü gibi Osmanlı maliye teskilâtının basında "Defterdâr" adı verilen bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli, günümüzdeki Maliye Bakanlarının yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri yapıyordu. Önceleri teskilatin basında bir defterdarla, onun maiyeti vardı. Bütün malî işlerden bu Bas defterdar sorumlu idi. Ancak zamanla Osmanlı ülkesinin genişlemesi üzerine defterdar sayısı ikiye çıkarıldı. Kanunnâmede de belirtildiği gibi defterdar padisah malinin vekili idi.

Kuruluş döneminde gelirler, daha fazla bir yekûn tutuyordu. Buna karşılık masraflar pek o kadar fazla değildi. Zira bu dönemde Osmanlı askerinin büyük bir kısmı timarlı sipahi idi. Ayrıca devlet erkânından çoğunun has ve timarlarının geliri kendilerine yetiyordu. Devletin masrafı ise sadece Kapıkulu askerlerine verilen para (maas) idi. Gelirlerin fazlası ise cami, medrese, köprü, han, hamam vs. gibi imar işlerinde kullanılıyordu.

Osmanlı maliyesi, "Miri hazine" (veya dis hazine) ile Enderûn (veya iç hazine) hazinesi olmak üzere iki kısımdı. Dis hazinenin görev ve yetkisi, devletin genel gelirlerini toplamak ve gerekli masrafları yerli yerinde kullanmak şeklinde belirlenmişti. İç hazine ise padisaha aitti. Padisahlar, bu hazineyi istedikleri şekilde kullanıyorlardı. Sayet dis hazinenin parası yetmezse iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alınırdı. Dis hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açılıp kapanırdı. Bu hazine, defterdarın sorumluluğu ve vezirin denetimi altında idi.

Bundan bir müddet öncesine kadar ilk Osmanlı sikkesinin Orhan Bey'e ait olduğu biliniyordu. Fakat Osman Bey'e ait sikkenin bulunmasıyla eski bilgi, geçerliliğini kaybetti. Buna göre ilk Osmanlı parasının Osman Gazi döneminde tedavüle çıktığı anlaşılmaktadır. Gümünden mamul Osmanlı parasına "akça" deniyordu. Her padisah, hükümdarlık alameti olarak kendi adına para bastırırdı. Osmanlı hükümdarları Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüş ve bakır para bastırdılar. Kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde paranın ayarına ve saf gümüş olmasına özen gösteriliyordu.

VERGİLER

Osmanlı maliyesinin farklı gelir kaynakları vardı. Bunların basında da halktan toplanan vergiler geliyordu. Tarihî bir vakia olan vergi, amme hizmetlerinin muntazam bir şekilde devamlılığını temin için bas vurulan bir çaredir. Bu yüzden verginin, devletlerin ekonomik ve

sosyal hayatlarında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çıkan İslâm, kendisinden önceki din ve toplumlarda mevcut olup tatbik edilen vergilerle karsılaştı. Vergi, amme menfaat ve islerinin tanzimi söz konusu olduğu zamanlarda, fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduğuna göre İslâm, kendisinden müstagni kalamazdı. Bununla beraber İslâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekûn vaz' edilip uygulama sahasına konmamıştır. O, İslâm'ın yayılmasına ve ihtiyaçların ortaya çıkmasına göre yirmi senelik tesrîi bir tekâmül sonunda müessesesleşmiştir.

Osmanlı devlet rejiminin, kendinden öncekilerden devr alıp tatbik ve inkisaf ettirdiği vergi sistemi, amme idaresi ve devletin iktisadî tarihi bakımından önemli bir yer tutar. Bunun için, iktisadî tarihin önemli bir bölümünü meydana getiren vergi sistemini iyi değerlendirmek gerekir.

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir toplumu ifade eden Osmanlı Devleti, inkisâf ettirip kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseseleri ile, tebeasından tahsil ettiği verginin temeli, İslâm hukukunun kaynaklarına dayanıyordu.

Siyasî bir birlik olarak tarih sahnesinde görünmesinden itibaren birçok vergi kalemi tarh etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması, yüzlerce vergi ismi gösteren cetvellerle tasvir edildiği kadar karmaşık ve anlaşılmaz değildir. Gerçekten mintika ve zamanlara göre farklı isimlerle toplanan bunca vergi kalemi, sağlam kaidelere dayanan bir sistemin esas hatlarını çizmek suretiyle, bize lüzumlu bilgiyi verecek şekilde basitleştirilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı devlet sisteminin önemli müesseselerinden biri olan mâliyenin, temel dayanağını teşkil eden vergi, genel mânâda iki ana bölüme ayrılır. Bunlardan biri tamamıyla seriata dayanan ve esas itibarı ile Kitab (Kur'an) ile Sünnet'ten kaynaklanan "Ser'î Vergiler"dir ki buna "Tekâlif-i Ser'iyye" denmektedir. İkincisi de bas gösteren malî sıkıntılar yüzünden devlet tarafından bir zorunluluk sonucunda konan "Örfî Vergiler"dir ki buna da "Tekâlif-i Örfiye" denir.

Müslüman bir cemiyete istinad eden bünyesi ile ser'î hukuku hem nazarı hem de amelî bir şekilde ve her sahada uygulamaya koyan Osmanlı Devleti, diğer Müslüman devletlerin bu konudaki tatbikatlarını gözden irak tutmuyordu. Bu bakımdan, Osmanlı tarih ve teşkilâtlarını baslı basına ve kendinden öncekilerden tamamen ayrı düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yasayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Bunun içindir ki, bir şehir veya kasaba Karamanlılardan, Selçuklulardan, Germiyandalardan veya başka bir beylikten Osmanlılara geçmekle fazla bir değişikliğe uğramıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti teşkilât ve müesseseleri ile Anadolu beylikleri teşkilât ve müesseseleri arasında pek büyük farklar bulunmuyordu.

Osmanlı vergi sisteminin özelliklerinden biri de tebeadan alınan verginin kendisini (tebea) ne malî, ne de hukukî yönden rencide etmemiş olmasıdır. Hatta bu, sadece devletin bizzat kendisinin aldığı vergilerde değil, onun adına timar sahibinin aldığı vergilerde de geçerli idi. Öyle ki, dirlik sahibi, reâyadan cins ve miktarları kanunlarla tayin edilmiş olan bir kısım vergiden fazlasını tahsile selahiyetli değildi. Yetkisini asip onu kötüye kullandıysa, dirliği, bir daha geri verilmemek üzere alınırdı.

Ana hatları ile Osmanlı vergi sisteminden bahs ettikten sonra artık vergi çeşitlerini görebiliriz. Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı vergisi iki ana bölümde inceleniyordu. Bunlardan biri Ser'î Vergiler, diğeri de Örfî vergilerdir.

SER'Î VERGİLER (TEKÂLİFİ SER'İYYE)

Osmanlı Devleti'nde "Tekâlif-i Ser'iyye"nin temelini teşkil eden vergilerin tarh, cibâyet vs.

gibi hükümleri, fıkıh kitaplarında tafsîlâtli bir şekilde anlatıldıkları gibiydi. Bununla beraber farklı din, dil ve milliyetlere mensup kimseleri sınırları içinde barındırdığı için, tekâlif-i ser'iyye bölümüne dahil vergilerin isim ve çeşitleri de farklı olagelmislerdir. Bu bakımdan Zekât, Ösür, Cizye ve Harac gibi temel vergilerden başka bunların kısımları olarak seksen kadar vergi kalemi bulunmaktaydı.

ZEKAT

Bilindiği gibi zekât, İslâm'ın üzerine bina kilindiği beş esas rükünden birini teşkil etmektedir. İslâm hukukuna göre zekât, bir ihsan veya basit bir sadaka değildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkıdır. Binaenaleyh devlet, zekât verip vermeme hususunda mükellefi serbest bırakmaz. Onu, âmilleri vâsıtasıyla toplamak ve yerine sarf etmek zorundadır. Nisaba mâlik bulunan ve belli şartları taşıyan her müslümanın vermekle mükellef olduğu zekât, Osmanlı Devleti'nde diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi uygulanıyordu. Bu sebeple biz, konunun detaylarına girmek istemiyoruz.

HARAC

Osmanlılarda daha ziyade gayr-i müslim tebeayı ilgilendiren vergilerden biri, Harac adını tasimaktadır. İslâm vergi hukukunda olduğu gibi Osmanlılarda da Harac iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar Harac-i Muvazzaf ve Harac-i Mukasem adını tasimaktadırlar. Harac'ın bu iki kısmı da ser'î vergilerden olduğu için gerek ilk tarhi, gerekse ilk tahsili ile ilgili bir başlangıç tesbit etmek mümkün değildir. Bununla beraber 11 Cemaziyelahir 860 (17 Mayıs 1456) tarihli bir fermanda belirtildiğine göre Fâtih Sultan Mehmed, babası II. Murad'ın Kostandin'de derbent bekleyen yirmi kadar keferayı haractan muaf saydığı, kendisinin de buna aynen uyduğu görülmektedir. Bu belge, harac uygulamasının kuruluş döneminde mevcut olduğunu göstermektedir.

Harac-i Muvazzaf, arazi üzerine maktu bir şekilde konmuş bulunan akça olup zaman ve mintikalara göre farklı isimler alıyordu. Bunların bir kısmı adeta toprağın ücreti olarak alınmaktaydı. Bu gruba girenlerden bir kısmını şöyle isimlendirmek mümkün olacaktır: Resm-i Çift, Resm-i Zemin, Resm-i Asiyâb, Resm-i Tapu, Bir kısmı da bir çeşit şahsî vergilere girmektedir ki bunlar da: Resm-i Arûs, Resm-i Mücerred, Ispenç ve Dühan gibi isimler alıyordu. Biraz aşağıda görüleceği gibi Harac-i Mukasem, Osmanlılar döneminde "ösür" kelimesi ile ifade ediliyordu. Bu bakımdan biz de ösür bahsinde ona temas edeceğiz.

ÖSÜR

Bilindiği gibi İslâm vergi hukukuna göre, ziraî mahsullerden belli nisbetler şartlar dahilinde Müslüman tebedadan alınan vergiye Ösür denir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, mülk olan "arazi-i ösriyye"den sadece ösür alınmaktaydı. Bu dönemde Osmanlılarda arazi biri "Ösriyye" diğeri de "Haraciyye" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Fakat XIV. asrın son çeyreginden itibaren bazı sebeplerden dolayı birtakım değişiklikler yapılarak, arazinin bir kısmı "Emiriyye" olarak kabul edildi. Bu durum, daha sonraları Hicaz mintikası hariç kalmak üzere "Osmanlılarda arazi sultanıyyedir" şeklinde ifadesini bulacak olan bir vaziyete getirilmiş oldu. Binaenaleyh, Osmanlı Devleti'nde ösür denince biri kuruluş dönemindeki mülk arazi mahsulatından alınan vergi ve sonraları sadece Hicaz bölgesinde alınan ösür ile, diğeri de arazi-i emiriyyeye mahsus olmak üzere alınan ve "amme-i nâs tarafından galat-i fâhis" olarak kendisine ösür denen "harac-i mukasem" anlaşılmaktadır. Zira Osmanlılarda haracın mukasem kısmına ösür adı verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde, Ösür kelimesi yerine başka tabirler de kullanılıyordu ki bunlar, son dönemlerde ortaya çıkmıştı. Dimus, Ikta ve Sâlariye bu neviden kelimelerdi. Dimus, Suriye'ye ait defterlerde, Ikta, Irak mintikasına ait defterlerde Sâlariye ise Anadolu ve Rumeli defterlerinde zikr edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde ösür, şu aşağıdaki maddelerden de alınmaktaydı: Bağ, sıra, bahçe, bostan, fevâkih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ağ

(balık).

CIZYE

İslâm hukukuna göre cizye, devletin, müslüman olmayan vatandaşını (tebeasını) yakından ilgilendiren bir vergidir. Bir mânâda buna, devletin müslüman tebedan aldığı zekât karşılığıdır denebilir. Zira müslüman olmayan tebeayı cizyeye bağlamakla, devlette bir denge sağlanmış bulunuyordu. İslâm nazarında müslümanlarla zimmîler (devletin müslüman olmayan tebeası = ehl-i zimmet) devletin vatandaşlarıdır. Aynı haklardan faydalanmakta ve aynı ölçülerde devletin imkanlarından yararlanmaktadırlar. Bu sebeple, Müslümanların ödediği zekâta karşılık, ehl-i zimmette cizye vermekteydi. Gerçekten İslâm Devleti, bu vergiyi koyarken yukarıda belirtilen dengeyi sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Nitekim ilk İslâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda İslâm devletinin idaresine giren Gayr-i müslimlerin durumundan bahs edilirken "zimmîler bazan eski idarecilerinin topladıkları vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardı. Bu hal, İslâm'ın onları hakkiyle himaye ettiğini göstermesi bakımından İslâm devleti için bir serefti" denilmektedir.

Osmanlı vergi hukukunun "Tekâlif-i Ser'iyye" bölümüne dahil olan cizye, maliyenin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Müslüman bir devlet olması hasebiyle bu devlete, cizye uygulamasının ilk kuruluş yıllarından itibaren başladığı söylenebilir.

Devletin, idaresinde bulunan gayr-i müslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları ortadan kaldırmak ve askerlik hizmeti karşılığında aldığı bu vergi, önemsiz denebilecek kadar az bir şeydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandaş ile müslüman olmayan vatandaş arasında mühim ve farklı bir muamele olarak görmek mümkün değildir. Gerçekten devlet, tebeası olan zimmîlerin bütün haklarını koruduğu gibi onlara gelebilecek zararları da ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Hatta, onlara yapılan bir haksızlık veya onlara karşı işlenen bir suç, anında en ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Nitekim 24 Cemaziyelevvel 975 (26 Kasım 1567) tarihli ve Alacahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde, dagda üç nefer zimmîyi katl eden dört sipahinin suçlarının sabit görülmesi üzerine idam edilmeleri gerektiği bildirilmektedir. Bu belge, suç işleyenlerin din, ırk ve milliyetlerine bakılmaksızın, suçlarının gerektirdiği cezaların verildiğini göstermektedir. Günümüzde çok normal görünen bu olay, o asırların dünyasında bu kadar rahatlıkla uygulanamazdı.

Osmanlılarda, padişahların cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri seriatin cizyeye ait kararlarına dayanıyordu. Nitekim daha Sultan I. Murad Han zamanında bu verginin İslâm hukukuna uygun olarak iki şekilde cibayet edildiği (toplandığı) görülmektedir. Bu şekillerden biri, Köstendil Tekfuru Konstantin ile anlaşılarak alınan "Maktu Cizye", diğeri de Bosna ve Hersek ile sair tebedan alınan "Ale'r-Ruûs Cizye"dir.

Osmanlı Devleti'nde bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, sadece ergenlik (bulûğ) çağına gelmiş akıl ve vücutça sağlam olan erkeklerdir. Binaenaleyh sadaka ile geçinen rahipler, çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler, 14-75 yaşlarından küçük veya büyük olanlar ile kadınlar cizyeden muaf idiler. Bundan da anlaşılabileceği üzere Osmanlılarda cizye, tamamen İslâm hukukunun esaslarına göre uygulanıyordu.

Baslangıçta, devletin bütün bölgelerinde aynı miktarda cizye alınmıyordu. Zira bu dönemde, tedavülde bulunan paranın kıymet ve değeri de aynı değildi. Bu sebeple cizye miktarı, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalıp çoğalabiliyordu. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetva Seyhülislâm Ebû Suûd Efendi (1545-1574)'nin fetvasıdır. Bu fetvaya göre biz, o dönemin fakirlik ve zenginlik ölçüleri gibi toplumun sosyal yapısı hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Nitekim o, "amele kadir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olmaya, ol makule ednâdır, on iki dirhem-i ser'î alınır. İkiyüz dirhem-i ser'iyyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i ser'î alınır. On bin dirhem-i ser'iyyeye malik olan 'a'la makulesidir, onların cizye-i ser'iyeleri kırk dirhem-i ser'idir" demektedir.

Kismen toplumun sosyoekonomik durumundan kaynaklansa bile büyük ölçüde devlet müsamahasinin bir neticesi olarak cizye mükellefinin tabi bulunduğu sınıflamada en az cizye verenler (ednâ sinifi), her zaman öbür sınıflardan daha fazla olmuştur. Örnek olması bakımından 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) kazası ve tevabiinde cizye verenlerin sınıflarına göre sayısına baktığımız zaman karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır:

A'la: 27 Evsat: 147 Ednâ: 166.

Daha önce de belirtildiği gibi, Müslüman devletlerde cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecibelerden rahatlıkla istifade edebilmekteydi. C.H. Becker'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Cizye" maddesinde belirttiği gibi cizye ödeyen mükellefler, İslâm devleti ile yalnız iman ve âyinlerine müsamaha değil, hatta himaye isteme hakkını da kendilerine bahs eden bir mukavele akd etmiş olurlar ki, benzer örnekleri Osmanlı Devleti'nde çokça görmek mümkündür. Nitekim Edirne'de meydana gelen bir yangında, dükkânları yanan Yahudilere, devlet tarafından verilen atıyye ile yardımın taksim şeklini gösteren bir belgeye sahip bulunuyoruz.

Osmanlı Devleti'nde hazine için tahsil edilen cizye, her senenin Muharrem ayında değişik müesseselerce toplanıyordu. Birliği ortadan kaldıran bu uygulama, bazen devlet hazinesini büyük sıkıntılara sokuyordu. Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde Sadrazam Köprülüzâde Fâzil Mustafa Pasa, devrin ilgilileri ile yaptığı istisareden sonra, cizyenin toplanmasını belli kaide ve sistemlere bağlayarak toplama işinin tek elden yapılmasını sağladı. Bundan sonra her üç sınıf zimmî için ayrı birer mühür kazdırdı. Bunlara "a'la", "evsat" ve "edna fakir" gibi kayıtlar koydurttu. Her sene için tarihleri değişen bu mühürlerin ve dolayısıyla cizye mükelleflerinin, birbirinden açık ve kesin çizgilerle ayrılabilmesi için bunların gerek şekillerinde ve gerekse yazı karakterlerinde farklı uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yaygınlaştı ki, aşağıda fotokopilerini göreceğiniz mühürler 1269 (1852) senesine aittir. Demek oluyor ki cizyenin kaldırılmasına kadar bu uygulama devam etmiştir.

Bu uygulamada cizye mühürleri ile birlikte cizye kagıtlarının renkleri de değişiyordu. Kagıtların üzerinde de cizyenin hangi seneye ait olduğu, sınıfı, cizye muhasebesi, bas hazinedar ve cizye umum mülteziminin isimleri vardı.

Osmanlılarda cizye uygulaması, 1272 (1855) senesinde cizyenin, "Bedel-i askeriye"ye tebdili zamanına kadar devam etti.

ÖRFİ VERGİLER (TEKALİFİ ÖRFİYYE)

Osmanlılarda ser'î vergilerin yanında, temeli ihtiyaçlardan doğan ve örfi dayanan bir verginin daha bulunduğu temas edilmisti. Bu, örfi vergiler veya tekâlîf-i örfiyye denilen ayrı bir kategoride mütalaa edilir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki diğer devletlerde olduğu gibi, örfi vergileri belirleyip koymak zorunda idi. Zira devrin özelliği diyebileceğimiz harpler, durmaksızın devam ediyor ve ser'î vergiler de bu durumun yüklediği masrafları karşılamaktan uzak bulunuyordu. Külliyyetli miktarda askerin beslenmesi, donatılması ve harbe hazır bir duruma getirilebilmesi ile donanmanın hazır halde bulundurulması gibi mecburiyetler, devleti böyle bir vergiyi koyma zorunda bırakıyordu. İşte bunun için devlet, II. Bâyezid (1481-1512)'in son senelerine tesadüf eden günlerde "İmdadiye-i seferiye" adı ile bir örfi vergi koymak suretiyle bu sıkıntıyı ortadan kaldırıp gidermeye çalışıyordu.

Görüldüğü gibi, devlet için ser'î vergilerden ayrı olarak örfi vergi tarh etmek, bir zaruret halini almisti. Bu mecburiyet, devleti, vaz' ettiği (koyduğu) bu örfi vergileri devam ettirmek ve miktarının azalmaması için gerekli tedbirlere bas vurmak zorunda bırakıyordu. Yine bu zaruretin bir sonucu olarak örfi vergilerin sayı ve kalemleri, belirten ihtiyaçlara göre çoğaltılıyordu. Böyle bir uygulamaya müsaade edildigine daha önce de temas edilmisti. Zaten Osmanlı sultanlarının bu hususta ser'î hukuka göre hareket ettikleri, emir ve fermanları ile, eski uygulamaları bir araya toplayan kanunnâme mecmualarının basında

bulunan "ser'-i serife muvafakati mukarrer olup hâlen muteber kavanîn ve mesâli-i ser'ıyyedir" ifadesinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Normal olarak geçici olması gereken ve fakat bir biri ardı sıra gelen muharebe ve ekonomik sıkıntılar neticesinde devamlılık kazanan örfî vergileri de iki kısma ayırmak mümkündür:

1- Tekâlifîâdiye

2- Tekâlif-i sakka

1- Tekâlif-i Âdiye: Ser'î hukuka göre malî bir terim olarak "ca'l" adı da verilen bu vergi türü, aralıksız devam eden harp ve malî krizlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Böyle bir zaruretin, örfî vergilerin konmasına cevaz ve imkân sağladığı daha önce anlatılmıştı. Binaenaleyh, İslâm hukukunun müsaade ettiği bu nevi vergilerin Osmanlı Devleti'nde bulunmasında bir sakınca yok demektir. Bu yüzden "tekâlif-i örfiyye" diye zikr edilen vergilere ser'an ruhsatın verildiğini söyleyebiliriz.

2- Tekâlif-i Sakka: Bu, harp, malî kriz ve tabii âfet gibi bir zarurete bağlı olmadan tekâlif kaideleri dışına çıkılarak konmuş bulunan vergilerdir. Belli bir kaide ve sistemi olmadığından bu tip vergilerde hak ve adâlete pek riayet edilmeyeceğinden, böyle vergilere ser'an müsaade edilmemiştir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin sadrazamı Lütîfî Pasa (H. 942-947) bu konuya temasla şöyle der: "Cenk içinde askere hilaf-i kanun vergi vermemek gerektir."

Osmanlılarda, Tanzimat'a kadar devam eden örfî vergilerin bu ikinci kısmı olan "sakka"nın olmadığını, tebea üzerine böyle bir verginin tarh edilmediği, ancak bazı vergilerin buna benzemelerinden dolayı "sakka" zannedildikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, bilhassa XVII. asırdan itibaren bu tip vergilerin zaman zaman ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat padişahlar, bununla mücadele ediyor ve böyle bir yola bas vurulmaması için "adâletnâmeler" gönderiyorlardı.

Örfî vergilerin tahsili, ser'î vergilerin tahsilinden farklı idi. Ser'î tekâlif, umumiyetle ziraî mahsul sahibi reâyâyâ, daha doğru bir ifade ile köylüye hasr edilmiş görünmektedir. Gerçi zekât ve cizye gibi ser'î vergiler, bu kaidenin dışında bulunmaktadır. Fakat ziraî mahsûl ile daha çok hasır nesir olan köylü, ösür ve harac gibi ziraî vergilerin mükellefi bulunmaktadır. Buna karşılık örfî vergiler, daha çok şehirliyi bilhassa ticaret erbabını ve pazarlarla alakalı kimseleri kapsamaktaydı. Şehirlerde tatbik olunan örfî tekâlif şekli, bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetine dayanmakta olduğundan birçok vergi bu kısma dahil bulunuyordu. Keza büyük bir kısmının devlet adına sipahîler tarafından alındığını bildiğimiz ser'î vergilerin aksine bu, her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, mintika ileri gelenleri ve kadi marifetiyle memleketin nüfusu veya evi (hâne) üzerine tarh olunuyordu. "Rûz-i Hızır" ve "Rûz-i Kasım" hesabına göre senede iki taksitle alınmak üzere tevzi defterleri tanzim ediliyordu. Tanzim edilen bu defterler, ser'î mahkemelerinin siciline kaydedilirdi. Bu defterlere bir memleket halkından, toplanması kararlaştırılmış ne kadar örfî vergi varsa tamamı yazılırdı. Yazılan bu miktar, esit şekilde fertlere taksim edilerek alınırdı. Bu defterlerin tasdikli bir sureti, tahsil için kethüda, emin veya özel memurlara verilirdi. Vergi mükellefleri de bu defterlerin kapsadığı şekil ve miktarda vergilerini vererek, kendilerine düşen vatandaşlık görevlerini yerine getirmiş olurlardı.

Zaman ve mintikalara göre isimleri ile birlikte çeşitleri de değişen örfî vergiler, hazinenin vaz geçemeyeceği bir malî yardım halini almıştı. Bu vergilerin başında "îmdadiye" diye isimlendirilen vergi gelmektedir. "îmdadiye-i seferiye" ve "îmdadiye-i hazariye" olmak üzere iki kısma ayrılan bu vergi, isminden de anlaşılacağı üzere sefer ve harplere bağlı olarak tarh ve cibâyet edilen bir vergi kalemidir. Muharebe masraflarını karşılamak üzere vatandaşlardan alınan bir vergidir. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nin, durmak bilmeyen harplerle

karsilasmasi yüzünden hazinenin, malî külfeti kaldiramamasi sebebiyle konulmustu.

Muharebeler esnasinda, bosalan devlet hazinesinin (beytü'l-mal) ihtiyaci olan parayi tedarik etmek ve askerin donatilmasini saglamak için konulan imdadiye vergisi, bazan hazineye gönderilir, bazan da dogrudan dogruya orduya memur olan serdarlara verilir. Miktari, durum ve ihtiyaca bagli olarak fermanlarla artip eksilen bu vergi kalemi, tevzi defterlerine yazilip toplanirdi. Bu vergi, sadece esnaf, tüccar vs. gibi halk tabakalarindan alinmiyordu. Duruma göre devlet adamlari da bu vergiye istirak ediyorlardı.

Osmanli Devleti'nde, örfi vergiler kismına giren vergi kalemlerinden biri de "Avânz" adini tasiyan vergidir. Bu vergi, olaganüstü hallerde, tebeaya yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Avâriz-i divâniye adi ile de anilan bu vergi, devlet masraflarinin memleket nüfusuna tevzi ve taksimi sonucu ortaya çikmistir. Çok eski bir vergi olmakla beraber, ne zaman ihdas olundugu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber bu verginin Osmanlılardan önce Anadolu beyliklerindeki mevcudiyetinden bazi vesikalar sayesinde haberdar olmaktadır. Vergi muafiyetini ilgilendiren bu belgeleri nesr eden Uzunçarsili, benzerinin Osmanlılarda da aynen uygulandigini bildirerek söyle der: "Anadolu beyliklerindeki vergi ve rûsûmdan yani "avâriz-i divaniye" ve "rûsûm-i örfiyye"den muafiyet muameleleri, birbirlerinin aynidir. Bu hususa dair asagida vesikalar kismında Karamanogullarina ait kayitlarla Osmanli tahrir kayitlan karsilastirilacak olursa görüsümüz kesinlik kazanir."

Bu verginin 4-5 yilda bir defa alindigini belirten Lütü Pasa, bunun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde sadece bir defa alindigini kaydeder.

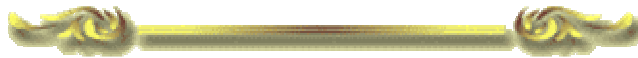
Devlet, fevkalade bir vaziyetin icab ettirdigi masraflar ile muayyen vasiflan haiz yiyecek maddelerini, harp levazim ve masraflarini, belirü vergi kaynaklarindan karsilayamayacagini anladigi zaman, özel bazi tedbirler ile memleketin bütün imkânlarini seferber etmeye karar verirdi. Bu karar gereginde vaziyetin icabına göre, kendisine lazim olan para, hizmet, esya ve mahsûl miktarı tesbit edilerek muhtelif bölge ve mahallere tevzi edilirdi.

Halk arasinda "salgun" diye de adlandirilan bu vergi XIX. asirda tamamen paraya çevrildi. Tanzimat fermani ile de ortadan kaldirildi.

"Avâriz" vergisi, degisik isimlerle zikr ediliyordu. Menzil mali, bedel-i nüzûl, zahire baha, han, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, beldaran, hâne, çayir kirasi gibi isimler bunlardan birkaçidir."

Diger bütün vergilerde oldugu gibi, bazi sinif ve zümreler avârizdan muaf tutulmuslardir. Askerî sinifa mensub olanlarla ilmî ve dinî bazi mansiplarin sahipleri, derbentçi, tuzcu, çeltikçi, ortakçi, katranci ve dogancilar ile bazi vakiflarin reâyasi ve bazi hizmet erbabini burada zikredebiliriz.

Osmanli örfi vergilerinden bir kalem de "Harçlar" adi altında zikredilmektedir. Bu vergi, daha ziyade resmî dairelere isi düşenlerden alinmaktaydi. Degisik isimlerle alinan bu harçlar, mahkemelerde hakim, kadi ve naiblerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, mesihat makamından yazili olarak çikan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçilari arasinda yapilan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerin karsiligi olarak alinmaktaydi.

TOPRAK IDARESİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ve bu devletin ekonomik, sosyal ve askerî gelişmesinde önemli derecede rol oynayan etkenlerden biri de şüphesiz ki toprak sistemidir. Bu sistemin gelişmesi ile ilgili müesseseler, devlete bir dinamizm veriyordu. Bu sebeptendir ki ortadan kalkıp tarihe mal olusuna kadar toprak, bu devletin hayatında önemli bir rol oynamıştı.

Bir toplumun, devlet olabilmesi için, bazı hususiyetleri tasması gerekir. Toprak (ülke) bu hususiyetlerin başında gelmektedir. Çünkü her bağımsız devletin, hak ve yetkilerini, mutlak surette kullanabildiği, belirli sınırlarla tesbit ve tayin edilmiş bulunan coğrafi bir toprak parçası diye tarif edilen "ülke" kavramı, ancak belli bir toprağa sahip olmakla mümkün olabilir.

İslâm öncesi Türklerinde toprak, biri fertlerin diğeri de cemaatin olmak üzere iki kısıma ayrılıyordu. İslâm öncesi Türk devletlerinin, kısmen yerleşik de olsa, göçebe hayat tarzı ve an'anelerine göre bir mülkiyet telakkisine sahip oldukları bilinmektedir. Hayvanlarına otlatma vazifesi görmesinden dolayı göçebeler için toprağın ehemmiyeti büyüktü. Eski Türklerde otlatma, fertlerin değil, kabile veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunuyorlardı. Yedisu havzasında oturan Kazak-Kırgızların isledikleri topraklarda, özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere iki tip mülkiyet vardı. Özel mülkiyete dahil bulunan arazi, kabilenin müşterek mülkiyetinde bulunan toprakların paylaşılması ve şahıs ile kabileye ait olmayan boş yerlerin benimsenmesi suretiyle meydana gelmişti. Hususi mülkiyette sahibi, tam anlamıyla torağı temellük eder. Öldüğü zaman arazi, oğullarına miras kalır. Ancak vâris bulunmadığı zaman söz konusu olan toprak cemaata kalır. Cemaat içerisinde yeni bir aile kurulunca, cemaat ona idaresindeki araziden bir hisse verir. Sayet verilebilecek yeni bir arazi yoksa, cemaat tarafından onun için, bir arazinin tedarik edilmesine çalışılırdı. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi, muayyen parçalara ayrılarak bir kira karşılığında geçici olarak fertlerin istifadesine terk edilirdi. Bu arazinin kiracılar elinde bırakılma müddeti, muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim şartlarına göre değişiyordu.

Türklerin İslâm'ı kabul edip İslâm medeniyeti içindeki yerlerini almalarından sonra, dinî, iktisadî ve ictimai hayatlarında değişiklikler meydana geldi. Bu sebeple Müslüman Türkler, her konuda olduğu gibi toprak hukuku ve idaresi bakımından da İslâmî prensiplere bağlı kaldılar. Bunun içindir ki, İslâm toprak hukuku ile ilgilenenler tarihî açıdan bu sistemi dört ana devreye ayırırlar. Bunlar:

- İslâmiyetin başlangıcından Hz. Ömer'in halifeliği dönemine kadar olan devre,
- Hz. Ömer devri,
- Abbasi ve Selçuklu devri,
- Osmanlı devre.

İslâm medeniyeti içerisinde başlı başına bir devreye konu olabilecek olan Osmanlı toprak uygulaması, gerçekten toprak hukuku bakımından büyük bir önem arz eder. Filhakika Osmanlılar, birçok müessesede olduğu gibi toprak mevzuunda da kendisinden önceki müslüman devletlerin tatbikatından istifade etmişlerdi. Zaten onlara bigâne kalmaları da mümkün değildi. Bu sebeptendir ki devlet, henüz bir beylik durumunda olduğu zaman bile, İslâmî bir sistemin yerleşmesi için çalışıyordu. Bunun içindir ki bu Müslüman unsurlar (göçlerle gelen ve uçlarda yaşayan göçebe Müslüman Türkler) Osmanlı Beyliği'ni siyasî ve kültürel bakımlardan, klasik İslâm geleneklerinin ihyasını hedef tutan bir devlet olmaya doğru geliştirdiler. Osman Gazi'nin halefleri, tedricen "sultan"lar haline geldiler. Onların etrafında karakterini dil ve ırktan ziyade din ve medeniyetin tayin ettiği bir "Osmanlılar cemiyeti" teşekkül etti.

İslâm
âleminde bir
gelenek
olarak,
Osmanlılarda
n önceki
müslüman
devletlerde
ve özellikle
Büyük
Selçuklulard
a görülen
ikta sistemi,
Büyük

Selçuklulardan sonra gelen bütün Türk İslâm devletlerinde uygulanmıştır.

Selçukluların, askerî mukataalar ihdas etmeleri, hanedanın, kendi baslıca dayanağı olan Türk unsuruna mensup kütleleri yabancı sahalarda yerleştirmek, onlara hem toprak vermek hem de lüzumunda askerî bir kuvvet olarak faydalanmak fikrinden doğmuştur. Bu suretle yavaş yavaş toprağa bağlanan göçebeler, hem bir karışıklık âmili olmaktan çıkıyor, hem de devlete kuvvetli bir askerî dayanak teşkil ediyorlardı. Bu usulün ehemmiyet ve faydası, bilhassa Bizans'tan zapt edilen yeni sahalarda daha açık bir şekilde görünüyordu. Kısım harplerde ve fetihlerde imha veya esir edilen ve kısmen de yerlerinde bırakılan yerli ahaliden kalmış geniş Anadolu toprakları, Selçukluların takip ettikleri ikta sistemi sayesinde yavaş yavaş Türkleşti.

Osmanlıların, kendilerinden önceki Müslüman Türk devletlerinden mâhirâne bir usul ile alıp tatbik ettikleri timar sistemi, Osman Gazi ile başladı. O, zapt ettiği bütün yerleri timar olarak silah arkadaşları ile askerlerine veriyordu. İtaat eden yerli halkı da yerinde bırakıyordu. Hatta o, arkadaşlarından bazılarının uysal ve itaat eden ahaliyi herhangi bir sebeple yerlerinden kaçırmalarına engel oluyordu. Âşikpasazâde'ye göre o: "Her kime kim bir timar virem âni sebepsiz elinden almayalar ve hem ol öldüğü vakitte oğluna ve eğer küçük dahi olsa vireler. Hizmetkârları sefer vakti olacak sefere varalar, tâ ol sefere yarayınca. Ve her kim kanun düzse Allah andan râzi olsun. Ve eğer neslimden bir kişi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenlerden Allah Teâla râzi olmasın" demistir. Selçuklu uygulaması ile aynı özellikleri taşıyan bu sözlerden su sonuçlar çıkmaktadır:

1- Sebepsiz yere hiç kimsenin timarı elinden alınamaz.

2- Timar sahibinin ölümü halinde timarı oğluna intikal eder.

3- Oğul sefere gidemeyecek kadar küçükse, harbe gidecek yasa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârları sefere gideceklerdir.

Anadolu'da, Osman Gazi ile başlayan timar sistemi, ondan sonra gelen torunları tarafından devam ettirildi. Gerçekten de Orhan zamanında timar tevcihlerine dair bir çok tarihî kayıt bulunmaktadır. Ayrıca gazilerin yani timar erlerinin yeni zaptedilen uslara yerleştirildiği hakkındaki rivayetler de timarların askerî özellik ve mahiyetlerini daha iyi anlamamıza vesile olmaktadır. Hatta timarlarda bulunan yerli halk da zaman zaman sipahilerle birlikte kendi din kardeşlerine karşı harplere katılıyorlardı. Rumeli fetihleri başlayınca timar sistemi oralarda da uygulanmaya başladı. Gelibolu havalisinin Yakub Ece ile Gazi Fazıl'a timar olarak verildiği ilk tarihî kaynaklarda belirtilmektedir. Sultan I. Murad devrinde Rumeli fütuhâtı ehemmiyet kazanınca Anadolu'dan pek çok halk ve bazı Türk asiretleri oradan alınıp Rumeli'ye iskan ettirildiler. Bu yeni gelenlerin geçimlerini sağlamak için onlara toprak tahsis edilmesi gerekiyordu. Bu durum sebebiyle, timar sistemi daha da yaygınlık kazanmaya başladı.

İlk başta "Has" ile "Timar" şeklinde ikiye ayrılmış olan birlikler, I. Murad döneminde yeni bir kategorinin katılması ile üç kısma ayrıldılar. Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ölünce, onun yerine

Kara Ali oğlu Kara Timurtas Paşa beylerbeyi olmuştur. Dirlikleri yeniden düzenlemek isteyen Kara Timurtas Paşa, "Has" ile "Timar" arasında "Zeâmet" adı ile yeni bir derece ihdas etti. Tedricî bir tekâmül takib ettiği muhakkak olan bu toprak sistemi, toprağın mülkiyet hakları ile ilgili değildir. Böylece rakabesi (possesio) devlet elinde alikonulmuş topraklar rejimi, Osmanlı Devleti'nde en geniş ölçüde ve en serbest bir şekilde tatbik edilebilmiştir. Bu rejimde, toprağın menfaati kendisine bırakılan sınıf, toprağı fiilen isleyen reâyâdir. Burada sunu da hemen belirtelim ki, Osmanlı reâyâsinin sahip bulunduğu haklar, Avrupa'daki "Serflerin sahip olduğu haklar ile kıyas edilemeyecek kadar daha medenî, daha insanî ve daha mütekâmdir. Konuyu daha netleştirmek ve bir fikir vermek üzere Osmanlı reâyâsinin muasiri olan Avrupa'daki serflikten ve onların durumundan kısaca söz etmek gerekir.

Avrupa'da toprağı yerleştirilmiş olan köle (serf, çiftçi) bazı işleri hür insanlar gibi yapamaz. O, birçok haktan mahrumdur. Derebeylik sisteminin getirdiği feodalizme göre serfler, hukukî bakımdan diğer insanlardan tamamen farklı bir hüviyete sahiptirler. Aşağıdaki maddeler, onların nasıl bir statüye sahip olduklarını ortaya koyacaktır:

a- İstedikleri ile evlenemezler, başka senyörlerin serfleri veya hürlerle evlenemez.

b- Serflerin mirası hür olan insanlarınki gibi vârislerine intikal etmez, sahipleri istedikleri gibi mirasa müdahale edebilirler.

c- İstedikleri mesleği seçme, çalışıp çalışmama serbestlikleri yoktur.

d- Efendilerinin angarya işlerinde çalışmak ve belli zamanlarda onlara hediye takdim mecburiyetleri var.

e- Serfleri cezalandırmak efendilerine aittir.

f- Serfler, ruhban sınıfı ve manastırlara giremezler, mahkemelerde hür bir insana karşı şahidlikleri kabul edilmez.

Serflerin içinde bulunduğu bu duruma karşılık Osmanlı reâyâsi hür insanlardı. Onlar, her türlü hukukî statüye sahiptirler. S erf veya ortakçı kullarla bir ilgileri yoktur. Bu sebeptendir ki, Avrupa feodal toplum yapısında görülen köylü isyan ve ihtilallerine, son derece karışık dinî ve sosyal grupları bünyesinde toplayan Osmanlı Devleti'nde tarihin hiç bir döneminde rastlanmaz. Sınıf tesekkül ve kavgasına zemin hazırlamayan Osmanlı toplum yapısı, başka toplumlarla kıyası mümkün olmayan sosyal bir özellik arzeder. Batı insanının yüzyıllar boyu sürdürdüğü sınıf mücadelesini ve kölelikten kurtulma savaşının izlerini Türk ictimâî hayatında görmek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti kurulduğu ve daha sonra fethettiği memleketlerde, bir çeşit toprak köleliğinin mevcut olduğu düzensiz bir derebeylik nizamı ile karşılaşmıştır. Bu nizamın, toprak münasebetlerinde sebep olacağı düzensizlikleri önlemek için mevcut toprak düzenine sür'atle müdahale etmiş, toprağı dayanan asalete son vermek suretiyle, toprağı isleyenleri serf olmaktan çıkarmış, derebeylik yerine timar sistemini, serf yerine timar sahibi olan sipahî ile aralarında sadece akdî bir münasebet bulunan, bir çeşit aynı hak sahibi kiracıya benzer toprak mutasarrıflarını ikame etmiştir. Böyle bir toprak düzeni ise toprağın mülkiyetinin devlette olmasıyla mümkündür. İşte bunun içindir ki Osmanlı hükümdarları, İslâm fetihlerinin başlangıcında olduğu gibi, fethedilen toprakların bir kısmının mülkiyetini halka bırakırken, bir kısmının rakabesini hazine için alıkoymuş ve sadece tasarruf hakkını halka tefviz etmiştir.

Başlangıçta, arazinin mülk ve mirî olarak ikiye ayrıldığı Osmanlı Devleti'nde, bilahare arazinin tamamına yakın bir kısmı mirî rejime tabi tutulmuştur. Üsküp ve Selânik kanununun başına koyduğu mukaddimesinde Ebu Suud Efendi (898-982/1490-1574), arazinin mirî olus sebeplerine temas ederken aynı zamanda, İslâm hukukuna göre arazinin mahiyetinden de söz eder. Ona göre:

"Bilâd-i İslâmiyede olan arazi, muktezay-i seriat-i serife üç kısımdır:

Bir kısmi arz-i ösriyyedir ki hin-i fetihtе (fetih esnasında) ehl-i İslâm'a temlik olunmuştur. Sahih mülkleridir (gerçek mülkleridir). Sâir malları gibi nice dilerlerse tasarruf ederler. Ehl-i İslâm üzerine ibtidâen harac vaz'i, na mesrû olmanın (mesru olmadığı için) ösür vaz' olunmuştur. Ekerler, biçerler, hâsil olan gallenin ösründen gayri asla bir habbe alınmaz. Âni dahi kendiler fukara ve mesâkine virürler. Sipahdan ve gayridan asla bir ferde helâl degüldür. Arz-i Hicaz ve arz-i Basra böyledir.

Bir kısmi dahi arz-i haracıyedir ki, hin-i fetihtе keferenin ellerinde mukarrer kilinup kendilerine temlik olunub üzerlerine hasıllarından ösür yahut sümün yahud subu', yahud südüs, nisfa degin (1/10, 1/8, 1/7, 1/6, 1/2) arzin tahammülüne göre harac-i mukaseme vaz' olunup yılda bir miktar akça dahi harac-i muvazzaf vaz' olunmuştur. Bu kısım dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'a ve siraya (satma, satın alma) vesair enva-i tasarrufata kadirdirler. Istira edenler dahi vech-i mezbur üzerine ekerler biçerler, harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafın verirler. Ehl-i İslâm istira etseler dahi kefereden alınagelen haracları sâkit olmaz (haracları düşmez). Bi kusur edâ ederler. Egerçi ehl-i İslâm'a ibtidâen harac vaz' olunmak mesru degildir. Amma bekaen alınmak mesrudur. Mutasarrıf olanlar eger ehl-i zimmettir eger ehl-i islâmdır madem ki ellerinde olan yerleri ziraat ve hirasat edüp ta'dil eylemeyeler asla dahl ve taarruz olunmaz nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukça sair emvâl ve emlakleri gibi vereselerine intikal eder. Sevad-i Irak arazisi böyledir. Kütüb-i ser'iyyede mestûr ve meshur olan arazi bu iki kısımdır.

Bir kısım dahi vardır ki, ne ösriyyedir ne de vech-i mezbûr üzerine haracıyedir. Âna arz-i memleket derler. Asli haracıyedir. Lakin sahiplerine temlik olunduğu takdirde fevt olup verese-i kesire mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degüp her birinin hissesine mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degiip her birinin hissesine göre haracları tevzi ve tayin olunmakta kemal-i suûbet ve iskâl olup belki âdeten muhal olmanın rakabe-i arazi, beytül-mal-i müslimîn için alikonulup reâyaya ariyet tarikiyla virülüp ziraat ve hirasat idüp, bağ, bahça ve bostan idüp hâsil olandan harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafın vermek emr olunmuştur. Sevad-i Irak'ın arazisi eimme-i din mezheblerinde bu kabildendir.

Bu diyar-i bereket siarin arazisi dahi bu uslûb üzerine arz-i memlekettir ki, arz-i mîrî demekle mâruftur. Reâyânın mülkleri degüldür. Ariyet tarikiyla tasarruf idüp ziraat ve hirasat idüp ösür adına harac-i mukasemesin ve çift akçası adına harac-i muvazzafın virüp madem ki, ta'til itmeyüp vücuh-i merkume üzerine tamir idüp hukukun eda ederler kimesne dahl ve taarruz eylemeyüp fevt oluncaya degin nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukça ogulları kendilerin makamlarına kayımlar tafsil-i mezbur üzerine tasarruf ederler. Ogulları kalmaz ise hariçten tamire kadir kimesnelere ücret-i muaccele alinip tapuya verilip anlar dahi tafsil-i sâbık üzere tasarruf ederler."

Görüldüğü gibi devlet, reâyânın elindeki toprağın miras yolu ile parçalanması, serbest alisveris usûlü ile gelisigüzel sahip degistirmesi ve borç için hacz edilmesi gibi sebeplerle müstakil küçük köylü işletmelerinin mevcudiyetini tehlikeye düşüren muameleleri önleyici hükümler koymustu. Bu yüzden kanunnâmelerde "yer beyliktir", yerde bey'u sira ve hibe ve miras vesair tasarrufat ser'an ve örfen memnudur denilmektedir.

Müslüman Devletlerde arazinin mîrî olus sekillerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Fethedilen arazi, gâiplere (fâtihlere) tevzi, veya mahallî halk elinde bırakılmayarak devlete (beytül-mal) mal edilmek suretiyle. İslâm hukukuna göre devlet baskani bu arazi ile ilgili olarak istediği gibi tasarrufta bulunabilir.

b) Fetih esnasında nasıl muamele gördüğü belli olmayan arazi.

c) Mülk araziden olan toprağın, mâlikinin mirasçı bırakmadan ölmesi ve vasiyette bulunmaması halinde arazinin hazineye intikal etmesi ile.

d) Toprağın, mururu zaman (zaman asımı) ile sahibi bilinmemek yüzünden hazineye intikali suretiyle.

e) Rakabesi devlete ait olmak üzere ihya edilen ölü (mevat) toprak.

Osmanli toprak sisteminde "emîriyye" denilen arazi de iki kisma ayrilmaktadir. Bunlar:

1- Arazi-i emîriyye-i sirfa (beytül'l-male ait)

2- Arazi-i emîriyye-i mevkufa (vakfa ait)

Tafsilatina girmeden,sadece kaç kisim olduguna isaret ettigimiz arazi-i emîriyye, 1274/1858 tarihli arazi kanunnâmesinin 3. maddesinde şöyle tarif edilmektedir:

"Arazi-i emîriyye, beytül'l-male ait olarak ihale ve tefvizi, taraf-i Devlet-i Aliyye'den icra olunagelen tarla ve çayir ve yaylak ve kislak ve korular ve emsali yerlerdir ki, mukaddema ferag ve mahlulat vukuunda sahib-i arz itibar olunan timar ve zeamet ashabinin ve bir aralik mültezim ve muhassillarin izin ve tefviziyle tasarruf olunur iken, muahharan bunlari ilgasi hasebiyle el-haletu hazihi taraf-i Devlet-i Aliyye'den bu hususa memur olan zatın izin ve tefviziyle tasarruf olunup mutasarriflari yedlerine bâlâsi tugrali tapu senetleri verilir."

1858 tarihli arazi kanununa göre Osmanlilarda arazi:

a- Arazi-i Memlûke, b- Arazi-i Emîriyye, c- Arazi-i Mevkufa, d- Arazi-i Metrûke, e- Arâzi-i Mevât olmak üzere bes gruba ayrilmaktadir:

a- Arazi-i Memlûke: Mülkiyet yolu ile tasarruf edilen topraklar olup dört kisimden ibarettir:

1- Kasaba ve köylerdeki arsalar olup yarim dönümlük yerlerdir.

2- Emîriyye topraklardan mülkiyete dönüştürülen yerlerdir.

3- Ösrî topraklardir.

4- Haracî topraklardir.

Arazi-i Memlûkeye mâlik olanlar, mallarini diledikleri gibi kullanir, isler, satar, hibe veya vakf edebilir. Bütün bu muamelat için fikhî hükümler tatbik edilir.

b- Arazi-i Emîriyye: Devlete ait olup fertlere, tarla, otlak, yaylak, kislak vs. olarak tahsis edilen yerlerdir. Eskiden timar ve zeamet sahipleri tarafından kullanılan bu topraklar, arazi kanunnâmesi hükümlerine göre tapu ile tasarruf edilir hale getirilmistir.

c- Arazi-i Mevkufa: Toplumun menfaati göz önünde bulundurularak vakf edilmiş olan topraklardir. Vakfî yapan (vâkif) tarafından tesbit edilen sartlara göre kullanilir.

d- Arazi-i Metrûke: Toplumun menfaati için yapılan yollar, köprüler ile köy ve kasaba halkinin birlikte istifade edebilmesi için birakilan mera, koru vs. gibi yerlerdir.

e- Arazi-i Mevât: Köy, kasaba ve fertlere tahsis edilmemiş bulunan ve imar bölgeleri disinda birakilmiş olan topraklardir.

TIMAR (DIRLIK)

Bu sistem, devlete ait mîrî arazinin, savaslarda yararlıligi görülen, kale yapim ve tamirinde bulunan, devlete hizmet eden mücahidlere, askerlere ve diger bazi hizmet erbabina dagitilarak, bu kimselerin, kendilerine verilen araziye ait örfî ve ser'î vergileri toplaması seklinde belirlenebilir. Topragin "rakabe" denilen çiplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakkı timar sahibine aittir. Daha önce de temas edildiği gibi toprak üzerindeki bu hak, babadan ogula intikal etmekte, ancak timar sahibinin

topragi satmasi, hibe etmesi, bagislamasi, rehine koymasi veya miras olarak intikal ettirmesi mümkün degildir.

Osmanli Devleti'nde, mirî arazi rejiminin sonucu olarak timar (dirlik) adi verilen bir sistem ortaya çikti. Bu, daha önceki Müslüman devletlerdeki "Ikta" sistemi ile ayni olmakla birlikte ona göre biraz daha gelismisti. Osman Gazi'nin fetihleri ile ortaya çiktigini daha önce gördüğümüz bu uygulama, I. Murad döneminde teskilâtli ve sistemli bir kurum haline geldi. Önceleri timar ve has diye ikiye ayrilan dirliklere bu devirde Kara Timurtas Pasa yardimiyla "zeâmet" diye malî yönde ikinci derecede bulunan bir kisim daha ilave edildi.

Devlette, büyük bir fonksiyonu bulunan timar sistemi, Osmanli toprak rejiminin temelini teskil ediyordu. Zira bu toplumda iktisadî, ictimai, askerî ve idarî teskilâtlerin tamami büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktaydi. Toplum hayatinda en küçük vazife sahibinden, devletin en üst kademesinde bulunan hükümdara varincaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar, geçimlerini toprak ürünleri ile sagliyorlardi.

Toprak taksimatinin en küçük bölümü olan timar, geliri 3 bin ila 20 bin akça arasinda degisen askerî dirliklere verilen bir isimdir. Devrin imkânleri göz önünde bulundurularak bir kisim asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak saglanmistir. Nitekim bu mânâda "zeâmet ve timar ki defi a'da için tâyin olunan mal-i mukateledir ve asker dahi bunlari tasarruf edenlerdir denilmektedir. Keza, Islâm Ansiklopedisindeki genis makalesinde Barkan da bu mevzuda sunlari söylemektedir:

"Osmanli Imparatorlugunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflari karsilamak üzere bir kisim asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarına tahsil selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazilarindaki senelik geliri 20 bin akçaya kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir." Kendisine böyle bir imkân taninan kisi (timar sahibi, sipahî), buna karsilik bâzi vazifelerle mükellef tutulmaktadır. O, batidaki toprak sahiplerinin, serflerine karsi takindiklari tavir gibi bir pozisyonda bulunamaz. Keza, timari içinde meydana gelen olaylara, toprak sahibi sifatiyle müdahalede bulunamaz. Zira "Osmanli Imparatorlugunun adlî düzeni icabi, herhangi bir cezanin tatbiki için bütün suçların kadi mahkemeleri önünde usûlü vechiyle tesbit edilerek hükme bağlanmış bulunmasi lâzimidir. Ne kadar kudretli kisiler olurlarsa olsunlar, timar sahipleri reâyanin hukuk ve ceza dâvalarina bakmak ve onlara ceza tâyin etmek yetkisine sahip degildi. Hatta diger askerî sinif mensuplari gibi, timar sahiplerinin de kendi reâyasi ile beraber ayni mahkemeler önünde, ayni kanunlara göre muhakeme edilerek hüküm giymeleri icabediyordu. Mahkeme karari olmaksizin, kimsenin hapsedilmesi, zincire vurulmasi, iskenceye tâbi tutulmasi veya para cezasi ödemesi câiz degildi." Osmanlilarda topragin rakabesi devlete aittir. Bununla beraber, çiftçinin vermekle mükellef tutuldugu vergiyi dogrudan dogruya devlet degil ve fakat onun adına bir maas karsiligi olarak herhangi bir memur alır ki, böyle bir memuriyeti bulunana sipahî, bu tatbikata da, "timar sistemi" adi verilmektedir. Sipahî, timari içinde çalışanlara haksiz bir ceza veremeyecegi gibi, onlara angarya da yükleyemez. Zira Osmanlilarda, timari içinde, sipahinin bir kisim topraklari kendi nâm ve hesabina isleten ve bu maksatla idaresi altında bulunan reâyânin isgücünü angarya mükellefiyetleri ile kullanmak mecburiyetinde olan büyük bir çiftlik sâhibi durumunda olmadığı anlasilmektedir. Ayni sekilde, mirî arazi tasarruf eden bir reâyâ ile sipahî arasinda, büyük ölçüde ekonomik bir farklılasma görülmez. Birisi, idarîaskerî vazifeler karsiligi toprak gelirinden istifade ederken, diger sadece emek karsiligi bu ürünlerden faydalanmaktadır. Osmanli cemiyetindeki bu iki sinif insanin emeklerini toprak geliri ile karsilamasi, maddî farklılasmayi ortadan kaldiran önemli bir âmil olmustur.

Sipahî, reâyâdan miktar ve cinsleri kanunlarla tesbit ve tâyin edilmiş olan bir kisim vergiden fazlasini tahsile selâhiyetli degildi. Selâhiyetini tecavüz edenden de dirligi, bir daha geri verilmemek sartiyle alinirdi. Nitekim, 14 Muharrem 973 (12 Agustos 1565) de Sivas Beylerbeyi, Sivas ve Arapkir kadilarina yazilan bir hükümde, Divrigi Beyi Kasim'in seriat ve kanuna aykiri olarak reâyâyâ haksizlik ettiginin mahkeme tarafından tesbit edilmiş olmasi cihetiyle, sancaginın tebdiline karar verildiği bildirilmektedir. Ayni seneye 973 (1565) ait baska bir belgeye göre Avlonya Kadisina yazilan bir hükümde de mezkûr kazaya bagli Aspurokilise adindaki köyde timar tasarruf eden Burhan oglu Ahmed Sipahî, ehl-i senaattan olmak, çeşitli kötülük ve haksizliklari bulunmakla hapsedilmesi ve timarinin elinden alinmasina dair tafsilâtli bilgi verilmektedir. Ekonomik ve sosyal durumlari ile dinî inançlari tamamen

farklı, çeşitli kavimlere mensup kimseleri sınırlan içinde barındırarak onları tebea edinen Osmanlı Devleti, böylece timar sahibinin yapabileceği herhangi bir haksızlığın önünü almış oluyordu.

Sipahî, mîrî arazinin halka tefvizinde, devletin bir temsilcisi olarak vazife görmektedir. O, arazinin gerçek sahibi değildir. Bunun içindir ki devlet, timarların kapalı bir sistem halinde çalışmasını engellemek, onları devamlı kontrol etmek ve gerektiğinde müdahalede bulunmak için devamlı surette buralara çeşitli memurlarını gönderir. "Timar sahiplerinin kendilerine tahsis edilmiş olan arazi ve reâyâyâ ait ser'î veya örfî bir takım hak ve resimleri (vergi) kendi nâm ve hesaplarına toplayıp onların gelirleri ile birtakim vazifelerin ifâsını temin ettiklerini biliyoruz. Bununla beraber, sipahî timarlarını, malî bakımdan hârice karsi tamamiyle kapalı ve müstakil bir bütün, bir müafiyet (immunité) sahâsi olarak kabul etmek de mümkün değildir. Çünkü vergilerin toplanma şekli ile aidiyeti hususları, siki bir şekilde merkeziyetçi bir devlet teşkilâtı tarafından mürakebe edilmekte ve sipahî timarina, muhtelif hak ve vazifeler dolayısıyla birçok devlet memuru girip çıkmaktadır."

TIMAR SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜ

Osmanlılarda, Osman Gazi ile başlayan timar sistemi, Yıldırım Bâyezid zamanında Timur'la yapılan savastan dolayı bir duraklama devresine girmişti. Bu hâl, Fâtih devrine kadar tesirini göstermiştir. Fâtih Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarına uygun olarak, devlet teşkilâtını tanzim etmek ve bu arada timar sistemini geliştirmek için yeni kanunlar çıkarmıştır. Nitekim o, timar sisteminin düzenlenmesi, timar topraklarının artırılması ve aksaklıkların giderilmesi konusunda önemli yeniliklerde bulunmuştu. Onun, aslında devlete ait olup çeşitli yollarla devletin elinden çıkarak mülk veya vakıf haline gelmiş olan toprakları tekrar mîrî haline getirmesi operasyonu meshurdur. Bu dönemde bütün vakıf ve mülkler gözden geçirilerek 20.000'den fazla köy ve mezra vakıf veya mülk olmaktan çıkarılıp sipahilere dağıtılmıştır.

II. Bâyezid (1481-1512) zamanında timar teşkilâtında pek büyük bir değişiklik yapılmadı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde timar sistemi mükemmel bir şekilde işlenmiş, sipahî ve "cebelû"lerin miktarı 1514 yılında 140 bin kişiyi bulmuştu.

Timar teşkilâtı, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Kanunî'nin timarlarla ilgili fermanları bu hususta çok açık birer delil teşkil etmektedirler. Keza bu dönemdeki timar sayısından ve "cebelû" miktarından da haberdar bulunmaktayız. Nitekim, Kanunî zamanında irili ufaklı 37521 timar vardı. Bunlardan 6620 Rumeli, 2614 Anadolu, 419 Halep ve Sam vilâyetlerinde bulunuyordu. Bunlardan 9653'ü kale muhafız timarı, geriye kalan 27868'i ise tamamiyle eskinci timarı idi. Bahis mevzu 27868 eskinci timarı sahiplerinin, harbe beraber götürmek mecburiyetinde oldukları "cebelû" (veya cebelî) denilen silâhli ve zirhli askerlerle 70-80 bin kişilik atlı bir timarlı sipahî ordusu teşkil ettikleri tahmin edilmektedir. Padişahın hassa ordusu demek olan İstanbul'daki KapiKulu Ocaklarının bu devirdeki mevcudu ise henüz 27 bin civarında idi. Kanunî zamanında bütün müesseseler gibi dirlik (timar) sistemi de tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemdeki timarlı asker sayısının yukarıda verilenden daha fazla olduğu ve bunun 200 bin civarında bulunduğu da söylenmektedir.

Osmanlı toprak düzeninde dirlikler, üç kısma ayrılıyordu. Bunlar:

a) Has: Padişah, vezir ve ileri gelen devlet adamlarına tahsis edilip, senelik hâsılatı 100 bin akçadan fazla olan yerlere (dirliklere) denirdi. Her has sahibi, gelirinin her bes bin akçası için bütün masrafları kendisine ait olmak üzere bir "cebelû" yetistirmek ve beraberinde harbe götürmek mecburiyetindeydi. Haslar irsî değildir.

b) Zeâmet: Senelik hâsılatı 20-100 bin akça arasında değişen dirliklerdir. Bu gelirin 20 bin akçası kılıç hakkı olduğundan, zeâmet sahibi bunun dışında kalan her bes bin akça için bir "cebelî"yi yetistirmek ve harbe götürmek zorundaydı. Zeâmetler, devlet merkezinde bulunan hazine ve timar defterdarlarına, zeâmet kethüdalarına, sancaklardaki alay-beyine kale dizdarlarına, kâpıcıbasılara, hâcegan-i divan-i hümayuna ve müteferrikalara tevcih olunurdu. Bunların büyük bir suçu görülmedikçe zeâmetleri ellerinden alınmazdı.

c) Tımar: En küçük kategoriı teskil eden ve senelik geliri 3.000-20.000 akça arasında olan dirliklerdir. Bu dirlikte, cinslerine göre kiliç hakkı değismektedir. Nitekim, Rumeli'de bulunan Budin, Bosna, Tımasvar beylerbeyliklerindeki 6000'lik tezkireli tımarların kiliları 3'er bindir. Anadolu, Karaman, Maras, Rum, Diyarbakir, Erzurum, Haleb, Sam, Bagdad ve Kibris eyâletlerindeki tezkireli tımarların kiliları ise 2 bindir. Kiliç hakkının dışında kalan her üç bin akça için tımar sâhibi bir "cebeli" yetistirmek zorundadır.

Osmanlı toprak rejiminde her dirliğin çekirdeğini teskil eden ve "kiliç" adı verilen bir kısım vardır. Tımarlar, kiliç tâbir edilen ve hiç değismeyen bir çekirdek kısmı ile bu kısma zamanla ilâve edilmiş olan hisselerden tesekkül eder. Tımarların bulunduğu yer ve durumuna göre farklılık arz eden her "kiliç"a bir tımar sahibinin tayin edilmiş olması lâzımdır. Bir kiliç yerine iki kişi tayin edilemez. Bu, her sancaktaki zeâmet ve tımarların büyüklü-küçüklü dağılışı seklinin ve kadro mevcutlarının aynı kalmasını temin için bas vurulmuş bir çaredir.

TIMAR ÇESİTLERİ

Osmanlı toprak düzeninde, tımarları sınıflandırmak g ve ince bir iş olmakla birlikte onları tiplerine göre birkaç kısma ayırabiliriz. Bunlar:

1. Tımar arazisinin mülk olarak verilip verilmemesine göre:

aa) Mülk tımarlar: Anadolu'nun bazı vilâyetlerinde mevcut olan bu tip tımar sâhipleri, sefer anında yerlerine "cebel"lerini gönderebiliyor, kendileri ise sefere istirak etmeyebiliyorlardı. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen tımar sahibinin bir yıllık geliri hazine tarafından alınırdı. Fakat tımar baskasına verilmezdi. lm halinde oğluna, yoksa diğer mirasçılarına kalırdı.

bb) Mülk olmayan tımarlar: Bunlar, hizmet mukabili vridatinin bir kısmının tahsisi suretiyle verilen tımarlardır ki, Osmanlı tımarlarının çoğu bu nevi'dendir.

2. Tımar sahiplerinin gördüğü işlere göre:

aa) Eskinci tımarları: Bunların sahipleri alay beyinin sancagı altında sefere eserler (giderler). "Cebel"leri ile birlikte sefere gitmek zorunda olan bu tip tımarların mutasarrıfları, sefere esmedikleri zaman tımarları ellerinden alınırdı. Osmanlı toprak sisteminde bu nevi'den olan tımarlar çoğunlukta idi.

bb) Mustahfiz tımarları: Bu tımarların sahipleri, mensubu bulundukları kale muhafazasında bulunurlardı.

cc) Hizmet tımarları: Bâzi serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitbetinde bulunanlar ile saraya hizmet edenlere verilen tımarlardır.

3. Veriliş şekillerine göre:

Tımarların, beylerbeyi tarafından veya İstanbul'dan verilmesine göre sınıflandırılması ile ilgilidir. Buna göre tımarlar ikiye ayrılmaktadır:

aa) Tezkireli: Beylerbeyilerin, bir tezkire ile devlet merkezine teklif ettikleri tımarlara bu isim verilirdi.

bb) Tezkiresiz: Beylerbeyilerin, kendi beratları ile verdikleri tımarlara da tezkiresiz adı verilir.

Küçük tımarların dağıtılmasında beylerbeyilerin selâhiyetleri büyüktü. Muhtelif eyâletlerde değişik baremlerde olmak üzere defter yazıları belirli bir rakamın altında olan tımarların sahiplerini beylerbeyiler kendi tugralarını taşıyan beratlarla doğrudan doğruya tâyin edebiliyorlardı. Daha büyük bir gelir sağlayan tımarlarda ise beylerbeyi, o timara hak kazanmış olan sipahinin eline bir "tezkire" vererek tyininin devlet merkezine teklif eder. Bu sipahinin beratı, devlet merkezinden verilirdi.

Beylerbeyinden böyle bir tezkire alan sipahî, İstanbul'a giderek 6 ay içinde beratını almak zorunda idi. Aksi takdirde timarının gelirinden faydalanamazdı.

Doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından verilen tezkiresiz timarların defter geliri düşüktür. Bunların en büyüğü Rumeli'deki eyâletlerle (Budin, Bosna, Timasvar vs.) Sam, Haleb, Diyarbekir, Erzurum ve Bagdad bölgelerinde 6000, Anadolu ve Kıbrıs eyâletlerinde 5000, Karaman, Zülkadiriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçalık geliri olan timarlardır.

Osmanlı timar sisteminde dikkat edilen hususlardan biri de tezkireli timarların bozulup tezkiresiz hâle getirilememesidir.

4. Malî durumlarına göre:

aa) Serbest timarlar: Timar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kışlak", "yaylak", "cürüm, cinayet" vs. gibi vergileri, alma hakkına sahip bulunduğu timarlardır, (dirliklerdir). Bunlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nisancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar çeribasıları, sübasılar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile memur ve askerlerin has ve zeâmetleridir. Bunlar, bazı imtiyazlara sahiptirler.

bb) Serbest olmayan timarlar: Böyle bir timari tasarruf eden sipahînin, serbest timar tasarruf eden gibi bir yetkisi yoktur. Onun için yukarıda adı geçen vergileri kendi nâm ve hesabına alamaz.

Çeşitli yönleri ile tedkik ettiğimiz timar sisteminin geçirmiş olduğu merhaleler ile farklı sebeblere bağlı olarak aldıkları değişik isimleri gördük. Beldiceanu, kendine göre ve özellikle timar tasarruf eden kimselere göre ayrı bir sınıflandırma yapmaktadır.

TIMAR SİSTEMİNİN BOZULMASI VE ORTADAN KALKMASI

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, tekâmülünün zirvesine erisen timar sistemi, bu pâdisahın ölümünden sonra bozulma temâyülü göstermeye başlamış olacaktır. Koçi Bey (? 1640), 992 (1584) tarihine kadar timarların kılıç ehli elinde ve ocakzâdeelerde bulunduğunu, bu sınıfa yabancı ve kötü kişilerin girmediğini keza timarların büyükler ile âyânın sepetine de girmediğini belirterek o ana kadar bir bozulma belirtisi görülmedigine işaret eder. Fakat XVI. asrın sonlarına doğru timarların iltizam usûlü ile verilmesi, bunun neticesinde mültezimlerin fazla kâr sağlayabilmeleri için reâyâyâ haksizliklarda bulunmaları, bozulmanın başlangıcı sayılmaktadır. III. Murad (1574-1595) devrinde bozulma emâreleri, daha belirgin bir şekil almıştı. Zira bu devrede eski kanunlara riayet edilmeyerek çeşitli yollardan timar sahibi olan kimseler türedi. Bununla ilgili olarak Koçi Bey, "bosalan timar ve zeâmetler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükelâ, bosalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslâm memleketinde olan timar ve zeâmetin seçmelerini ser'-i serife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sihhatta olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeâmet ve timar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar, devletin en seccatli, güçlü, san ve sevkete sebep olan askerinin harap olmasına sebep oldu. Halbuki paralı asker, aşağı tabaka halkından devsirilirse hiç bir yararlığı olmaz. Aksine bunlar, barış günlerinde azgınlık ve isyana sebep olup ser aleti olduklarından epeyce zamandan beri taskinlığın ardi arkası kesilmemektedir. Bu beylerbeyliklerinde ve sancakbeyliklerinde, vezirlerin ağaların, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padisah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinde bir çok timar ve zeâmetler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kullan üzerine berat çıkarmışlardır. Nâm adamlarının olup, mahsûl kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmiotuz belki, kırkelli kadar zeâmet ve timari bu yoldan alıp, ürününü kendileri yeyip, sefer-i hümayun olunca, cebe ve cevsen yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygir ile sefere gönderirler. Kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbetle olurlar" diyerek bozulmanın sebep ve sekillerini göstermeye çalışmıştır.

İltizam usûlünün dogması, timarların akraba ile yakınlarla dağıtılması ve rüşvetin ortaya çıkması sonucu, timar sahiplerinin askere gitmemesi üzerine bas gösteren bozulmanın sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Merkezî devlet bürolarında timar kayıtlarının son derece karışık bir hâle düşmesi. Timar sahiplerinin seferlerde yapılması gerekli yoklamalarının türlü tesirler altında iyi bir şekilde yapılamaması ve bu yoklamaların daha sonraki timar dağıtımı için iyice muhafaza edilmemesi.

b) Bos kalan timarların, istihkak sahiplerine verilmesi yerine bir kenara ayrılarak (sepete konarak) çeşitli hileli yollarla bazı nüfûzlu kişilerin adamlarına verilmesi.

c) İs adami vasfındaki yeni timar sahipleri, sefer zahmetinden, baş ve can korkusundan halas olup safâ ve huzur içinde kâr ve kazançları ile mesgul olabilmek için, harp zamanlarında timarlarını bir takım araçlara, seferden dönüştü bu timarlardan eski sahipleri lehine feragat etmek sartiyle, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmakta idiler.

Görüldüğü gibi timar sisteminde, reâyâ, sipahi ve devlet olmak üzere üç temel taraf bulunmaktadır. Bunların, birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği, kanunnâme, adaletnâme ve zaman zaman isdar edilen fermanlarla tesbit edilmisti. Bununla beraber bu üçlünün bazan birbirlerine karşı olan yanlış davranışları, Osmanlı sosyoekonomik tarihinin en önemli konusu olmuştur. Bilindiği gibi dirlik sisteminde devlet, arazinin rakabesine yani çıplak mülkiyetine sahiptir. Sâhib-i arz veya timar sahibi adıyla da anılan sipahi ise devlete ait araziye isleten, devletin reâyâdan alacağı vergileri toplayan kimsedir. Sipahi, topladığı bu paraların bir kısmını kendine ayırmakta, kalan kısmı ile asker besleyip bu askerlerle birlikte seferlere iştirak etmektedir. Bu durumu ile sipahi, mîrî toprağı isleyen bir devlet memurudur. Bu bakımdan, reâyâ üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır. O, sorumluluğu altında bulunan topraklarda devletin otoritesini temsil etmektedir.

Reâyâ ise üzerinde yasadığı toprakları isleyip bunların vergisini devlet adına sipahiye vermek zorundadır. O asırlarda halkın elinde nakit para pek fazla bulunmadığından vergileri aynî (mahsûl) olarak öderlerdi. Reâyâ bu mahsûlü teslim etmek üzere kendisine en yakın pazara götürmek zorunda idi. Sipahi, reâyânın bunu daha uzaktaki pazara götürmesini isteyemezdi. Bundan başka reâyâyâ eziyet edilmesine, maddî ve manevî külfet yüklenmesine (angarya) izin verilmezdi. Devlet, sipahi, reâyâ üçlünün statüleri ve karşılıklı mükellefiyetleri "Tahrir Defterleri"nin başında yer alan sancak kanunnâmelerinde geniş ve etraflı bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca siyasetnâme nevinden olan eserlerde devletin bekasının reâyâ ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Kâtib Çelebi (Düsturu'l-Amel li Islah'il-Halel, İstanbul 1280, s. 124) şöyle demektedir: "Evvela reâyâ ve berâyâ selâtin ve ümerâyâ vediat-i ilâhiye olduğundan gayri La mülke illâ bi'rriçâl, velâ ricâle illâ bi's-seyf velâ seyf illâ bi'l-mal, velâ mâle illâ bi'rriayye, velâ raiyye illâ bi'l-adl."

Farklı sebeplere bağlı olarak bozulmaya yüz tutan timar sisteminin islahi için, çeşitli tedbirlere bas vurulmuş olmakla beraber, bu gidişin önü bir türlü alınamamıştır.

Kuruluşundan beri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve askerî tarihinde büyük bir rol oynayarak önemli bir hizmet ifa etmiş olan timar rejimi, birkaç asırdan beri buhranlar içinde geçen hayatının son safhasında sessiz sedasız bir şekilde ve herhangi bir sarsıntıya sebep olmadan ortadan kalktı. Tarihe mal olması çeşitli safhalar geçiren bu sistemin ilk tatbikati,

1703 senesinde Girit adasında başladı. Ülkenin diğer mintikalarındaki timarlar ise 1812 yılından itibaren mahlul oldukça (bosaldıkça) baskasına verilmemeye başlandı. Bu uygulama ile timar sahiplerinin sayısı gittikçe azalmaya yüz tuttu. Nihayet, Yenigeri Ocagı'nın lagv edilmesi ile muntazam ve disiplinli bir askerî sınıf vücuda getirildikten sonra, intizamlarını büsbütün kaybetmiş olan timar sahiplerinin de eskiden olduğu gibi kendi hallerine bırakılması uygun görülmedi. Bu sebeple H. 1263 (M. 1848) senesinde bütün timar sahipleri kaydı hayat sartiyle ve yarım timar bedeli ile emekliye sevk edilerek timar sistemine son verildi.

Osmanli Devleti'nin kurulus döneminde ve bu devletin ekonomik, sosyal ve askerî gelismesinde önemli derecede rol oynayan etkenlerden biri de süphesiz ki toprak sistemidir. Bu sistemin gelismesi ile ilgili müesseseler, devlete bir dinamizm veriyordu. Bu sebeptendir ki ortadan kalkip tarihe mal olusuna kadar toprak, bu devletin hayatinda önemli bir rol oynamisti.

Bir toplumun, devlet olabilmesi için, bazı hususiyetleri tasimasi gerekir. Toprak (ülke) bu hususiyetlerin basinda gelmektedir. Çünkü her bagimsiz devletin, hak ve selahiyetlerini, mutlak surette kullanabildigi, belirli sınırlarla tesbit ve tayin edilmiş bulunan coğrafi bir toprak parçasi diye tarif edilen "ülke" kavrami, ancak belli bir topraga sahip olmakla mümkün olabilir.

İslâm öncesi Türklerinde toprak, biri fertlerin diğeri de cemaatin olmak üzere iki kisma ayriliyordu. İslâm öncesi Türk devletlerinin, kismen yerlesik de olsa, göçebe hayat tarzi ve an'anelerine göre bir mülkiyet telakkisine sahip olduklari bilinmektedir. Hayvanlarına otlak vazifesi görmesinden dolayı göçebeler için topragin ehemmiyeti büyüktü. Eski Türklerde otlaklar, fertlerin değil, kabile veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunuyorlardi. Yedisu havalisinde oturan Kazak-Kirgizların isledikleri topraklarda, özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere iki tip mülkiyet vardi. Özel mülkiyete dahil bulunan arazi, kabilenin müsterek mülkiyetinde bulunan toprakların paylasilmasi ve sahiis ile kabileye ait olmayan bos yerlerin benimsenmesi suretiyle meydana gelmistii. Hususi mülkiyette sahibi, tam anlamıyla toragi temellük eder. Öldüğü zaman arazi, ogullarina miras kalir. Ancak vâris bulunmadigi zaman söz konusu olan toprak cemaata kalir. Cemaat içerisinde yeni bir aile kurulunca, cemaat ona idaresindeki araziden bir hisse verir. Sayet verilebilecek yeni bir arazi yoksa, cemaat tarafından onun için, bir arazinin tedarik edilmesine çalışilirdi. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi, muayyen parçalara ayrılarak bir kira karsiliginda geçici olarak fertlerin istifadesine terk edilirdi. Bu arazinin kiracılar elinde birakilma müddeti, muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim sartlarına göre değisiyordu.

Türklerin İslâm'ı kabul edip İslâm medeniyeti içindeki yerlerini almalarından sonra, dinî, iktisadî ve ictimai hayatlarında değisiklikler meydana geldi. Bu sebeple Müslüman Türkler, her konuda olduğu gibi toprak hukuku ve idaresi bakımından da İslâmî prensiplere bagli kaldilar. Bunun içindir ki, İslâm toprak hukuku ile ilgilenenler tarihî açıdan bu sistemi dört ana devreye ayirirlar. Bunlar:

a)İslâmiyetin baslangicından Hz. Ömer'in halifeligi dönemine kadar olan devre,

b)Hz. Ömer devri,

c)Abbasi ve Selçuklu devri,

d)Osmanli devri.

İslâm medeniyeti içerisinde basli basina bir devreye konu olabilecek olan Osmanli toprak uygulaması, gerçekten toprak hukuku bakımından büyük bir önem arz eder. Filhakika Osmanlılar, birçok müessesede olduğu gibi toprak mevzuunda da kendisinden önceki müslüman devletlerin tatbikatından istifade etmişlerdi. Zaten onlara bigâne kalmaları da mümkün değildi. Bu sebeptendir ki devlet, henüz bir beylik durumunda olduğu zaman bile, İslâmî bir sistemin yerlesmesi için çalışıyordu. Bunun içindir ki bu Müslüman unsurlar (göçlerle gelen ve uçlarda yaşayan göçebe Müslüman Türkler) Osmanli Beyligi'ni siyasî ve kültürel bakımlardan, klasik İslâm geleneklerinin ihyasını hedef tutan bir devlet olmaya doğru gelistirdiler. Osman Gazi'nin halefleri, tedricen "sultan"lar haline geldiler. Onların etrafında karakterini dil ve ırktan ziyade din ve medeniyetin tayin ettiği bir "Osmanlılar cemiyeti" tesekkül etti.

İslâm âleminde bir gelenek olarak, Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde ve özellikle Büyük Selçuklularda görülen ikta sistemi, Büyük Selçuklulardan sonra gelen bütün Türk

İslâm devletlerinde uygulanmıştır.

Selçukluların, askerî mukataaalar ihdas etmeleri, hanedanın, kendi baslıca dayanağı olan Türk unsuruna mensup kütelleri yabancı sahalarda yerleştirmek, onlara hem toprak vermek hem de lüzumunda askerî bir kuvvet olarak faydalanmak fikrinden doğmuştur. Bu suretle yavaş yavaş topraga bağlanan göçebeler, hem bir karışıklık âmili olmaktan çıkıyor, hem de devlete kuvvetli bir askerî dayanak teşkil ediyorlardı. Bu usulün ehemmiyet ve faydası, bilhassa Bizans'tan zapt edilen yeni sahalarda daha açık bir şekilde görünüyordu. Kısım harplerde ve fetihlerde imha veya esir edilen ve kısım de yerlerinde bırakılan yerli ahaliden kalmış geniş Anadolu toprakları, Selçukluların takip ettikleri iktâ sistemi sayesinde yavaş yavaş Türkleşti.

Osmanlıların, kendilerinden önceki Müslüman Türk devletlerinden mâhirâne bir usul ile alıp tatbik ettikleri timar sistemi, Osman Gazi ile başlar. O, zapt ettiği bütün yerleri timar olarak silah arkadaşları ile askerlerine veriyordu. İtaat eden yerli halkı da yerinde bırakıyordu. Hatta o, arkadaşlarından bazılarının uysal ve itaat eden ahaliyi herhangi bir sebeple yerlerinden kaçırmalarına engel oluyordu. Âsikpasazâde'ye göre o: "Her kime kim bir timar virem âni sebepsiz elinden almayalar ve hem ol öldüğü vakitte oğluna ve eğer küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârları sefer vakti olacak sefere varalar, tâ ol sefere yarayınca. Ve her kim kanun düzse Allah andan râzi olsun. Ve eğer neslimden bir kisi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenlerden Allah Teâla râzi olmasın" demistir. Selçuklu uygulaması ile aynı özellikleri taşıyan bu sözlerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1- Sebepsiz yere hiç kimsenin timarı elinden alınamaz.

2-Timar sahibinin ölümü halinde timarı oğluna intikal eder.

3-Oğul sefere gidemeyecek kadar küçükse, harbe gidecek yasa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârları sefere gideceklerdir.

Anadolu'da, Osman Gazi ile başlayan timar sistemi, ondan sonra gelen torunları tarafından devam ettirildi. Gerçekten de Orhan zamanında timar tevcihlerine dair bir çok tarihî kayıt bulunmaktadır. Ayrıca gazilerin yani timar erlerinin yeni zapt edilen uslara yerleştirildiği hakkındaki rivayetler de timarların askerî özellik ve mahiyetlerini daha iyi anlamamıza vesile olmaktadır. Hatta timarlarda bulunan yerli halk da zaman zaman sipahilerle birlikte kendi din karderlerine karşı harplere katılıyorlardı. Rumeli fetihleri başlayınca timar sistemi oralarda da uygulanmaya başladı. Gelibolu havalisinin Yakub Ece ile Gazi Fazıl'a timar olarak verildiği ilk tarihî kaynaklarda belirtilmektedir. Sultan I. Murad devrinde Rumeli fütuhatı ehemmiyet kazanınca Anadolu'dan pekçok halk ve bazı Türk asiretleri oradan alınıp Rumeli'ye iskan ettirildiler. Bu yeni gelenlerin geçimlerini sağlamak için onlara toprak tahsis edilmesi gerekiyordu. Bu durum sebebiyle, timar sistemi daha da yaygınlık kazanmaya başladı.

Baslangıçta "Has" ile "Timar" şeklinde ikiye ayrılmış olan birlikler, I. Murad döneminde yeni bir kategorinin katılması ile üç kısma ayrıldılar. Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ölünce, onun yerine Kara Ali oğlu Kara Timurtas Paşa beylerbeyi olmuştı. Dirlikleri yeniden düzenlemek isteyen Kara Timurtas Paşa, "Has" ile "Timar" arasında "Zeâmet" adı ile yeni bir derece ihdas etti. Tedricî bir tekâmül takip ettiği muhakkak olan bu toprak sistemi, toprağın mülkiyet hakları ile ilgili değildir. Böylece rakabesi (possesio) devlet elinde alıkonulmuş topraklar rejimi, Osmanlı Devleti'nde en geniş ölçüde ve en serbest bir şekilde tatbik edilebilmiştir. Bu rejimde, toprağın menfaati kendisine bırakılan sınıf, toprağı fiilen işleyen reâyâdır. Burada şunu da hemen belirtelim ki, Osmanlı reâyasının sahip bulunduğu haklar, Avrupa'daki "Serflerin sahip olduğu haklar ile kıyas edilemeyecek kadar daha medenî, daha insanî ve daha mütekâmilidir. Konuyu daha netleştirmek ve bir fikir vermek üzere Osmanlı reâyasının muasiri olan Avrupa'daki serflikten ve onların durumundan kısaca söz etmek gerekir.

Avrupa'da topraga yerleştirilmiş olan köle (serf, çiftçi) bazı işleri hür insanlar gibi yapamaz.

O, birçok haktan mahrumdur. Derebeylik sisteminin getirdigi feodalizme göre serfler, hukukî bakımdan diğer insanlardan tamamen farklı bir hüviyete sahiptirler. Aşağıdaki maddeler, onların nasıl bir statüye sahip olduklarını ortaya koyacaktır:

a- İstedikleri ile evlenemezler, başka senyörlerin serfleri veya hürlerle evlenemez.

b- Serflerin mirası hür olan insanlarınki gibi vârislerine intikal etmez, sahipleri istedikleri gibi mirasa müdahale edebilirler.

> c-İstedikleri mesleği seçme, çalışıp çalışmama serbestlikleri yoktur.

d-Efendilerinin angarya işlerinde çalışmak ve belli zamanlarda onlara hediye takdim mecburiyetleri var.

e- Serfleri cezalandırmak efendilerine aittir.

f-Serfler, ruhban sınıfı ve manastırlara giremezler, mahkemelerde hür bir insana karşı şahidlikleri kabul edilmez.

Serflerin içinde bulunduğu bu duruma karşılık Osmanlı reâyâsi hür insanlardı. Onlar ,her türlü hukukî statüye sahiptirler. Serf veya ortakçı kullarla bir ilgileri yoktur. Bu sebeptir ki, Avrupa feodal toplum yapısında görülen köylü isyan ve ihtilallerine, son derece karışık dinî ve sosyal grupları bünyesinde toplayan Osmanlı Devleti'nde tarihin hiç bir döneminde rastlanmaz. Sınıf tesekkül ve kavgasına zemin hazırlamayan Osmanlı toplum yapısı, başka toplumlarla kıyası mümkün olmayan sosyal bir özellik arzeder. Batı insanının yüzyıllar boyu sürdürdüğü sınıf mücadelesini ve kölelikten kurtulma savaşının izlerini Türk ictimâî hayatında görmek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti kurulduğu ve daha sonra fethettiği memleketlerde, bir çeşit toprak köleliğinin mevcut olduğu düzensiz bir derebeylik nizamı ile karşılaşmıştır. Bu nizamın, toprak münasebetlerinde sebep olacağı düzensizlikleri önlemek için mevcut toprak düzenine sür'atle müdahale etmiş, toprağa dayanan asalete son vermek suretiyle, toprağı işleyenleri serf olmaktan çıkarmış, derebeylik yerine timar sistemini, serf yerine timar sahibi olan sipahî ile aralarında sadece akdî bir münasebet bulunan, bir çeşit aynî hak sahibi kiracıya benzer toprak mutasarrıflarını ikame etmiştir. Böyle bir toprak düzeni ise toprağın mülkiyetinin devlette olmasıyla mümkündür. İşte bunun içindir ki Osmanlı hükümdarları, İslâm fetihlerinin başlangıcında olduğu gibi, fethedilen toprakların bir kısmının mülkiyetini halka bırakırken, bir kısmının rakabesini hazine için alıkoymuş ve sadece tasarruf hakkını halka tefviz etmiştir.

Başlangıçta, arazinin mülk ve mirî olarak ikiye ayrıldığı Osmanlı Devleti'nde, bilahare arazinin tamamına yakın bir kısmı mirî rejime tabi tutulmuştur. Üsküp ve Selânik kanununun basına koyduğu mukaddimesinde Ebu Suud Efendi (898-982/1490-1574), arazinin mirî oluş sebeplerine temas ederken aynı zamanda, İslâm hukukuna göre arazinin mahiyetinden de söz eder. Ona göre:

"Bilâd-i İslâmiyede olan arazi, muktezay-i seriat-i serife üzere üç kısımdır:

Bir kısmı arz-i ösriyyedir ki hin-i fethihte (fethin esnasında) ehl-i İslâm'a temlik olunmuştur. Sahih mülkleridir (gerçek mülkleridir). Sâir malları gibi nice dilerlerse tasarruf ederler. Ehl-i İslâm üzerine ibtidâen harac vaz'ı, na mesrû olmanın (mesru olmadığı için) ösür vaz' olunmuştur. Ekerler, biçerler, hâsil olan gallenin ösründen gayri asla bir habbe alınmaz. Âni dahi kendiler fukara ve mesâkine virürler. Sipahdan ve gayridan asla bir ferde helâl degüldür. Arz-i Hicaz ve arz-i Basra böyledir.

Bir kısmı dahi arz-i haracıyedir ki, hin-i fethihte keferenin ellerinde mukarrer kilinup

kendilerine temlik olunub üzerlerine hasıllarından ösür yahut sümün yahud subu', yahud südü, nisfa degin (1/10, 1/8, 1/7, 1/6, 1/2) arzin tahammülüne göre harac-i mukaseme vaz' olunup yilda bir miktar akça dahi harac-i muvazzaf vaz' olunmustur. Bu kisim dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'a ve siraya (satma, satın alma) vesair enva-i tasarrufata kadirdirler. Istira edenler dahi vech-i mezbûr üzerine ekerler biçerler, harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafın verirler. Ehl-i Islâm istira etseler dahi kefereden alinagelen haracları sâkit olmaz (haracları düsmez). Bi kusur edâ ederler. Egerçi ehl-i Islâm'a ibtidâen harac vaz' olunmak mesru degildir. Amma bekaen alinmak mesrudur. Mutasarrif olanlar eger ehl-i zimmettir eger ehl-i islâmdir madem ki ellerinde olan yerleri ziraat ve hirasat edüp ta'dil eylemeyeler asla dahl ve taarruz olunmaz nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta sair emvâl ve emlakleri gibi vereselerine intikal eder. Sevad-i Irak arazisi böyledir. Kütüb-i ser'iyede mestûr ve meshur olan arazi bu iki kisimdir.

Bir kisim dahi vardir ki, ne ösriyyedir ne de vech-i mezbûr üzerine haraciyyedir. Âna arz-i memleket derler. Asli haraciyyedir. Lakin sahiplerine temlik olundugu takdirde fevt olup verese-i kesire mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degüp her birinin hissesine mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kit'a degiip her birinin hissesine göre haracları tevzi ve tayin olunmakta kemal-i suûbet ve iskâl olup belki âdeten muhal olmagin rakabe-i arazi, beytü'l-mal-i müslimîn için alikonulup reâyaya ariyet tarikiyla virülüp ziraat ve hirasat idüp, bag, bahça ve bostan idüp hâsil olandan harac-i mukasemin ve harac-i muvazzafın vermek emr olunmustur. Sevad-i Irak'ın arazisi eimme-i din mezheblerinde bu kabildendir.

Bu diyar-i bereket siarin arazisi dahi bu uslûb üzerine arz-i memlekettir ki, arz-i mîrî demekle mâruftur. Reâyânın mülkleri degüldür. Ariyet tarikiyla tasarruf idüp ziraat ve hirasat idüp ösür adina harac-i mukasemesin ve çift akçası adina harac-i muvazzafın virüp madem ki, ta'til itmeyüp vücuh-i merkume üzerine tamir idüp hukukun eda ederler kimesne dahl ve taarruz eylemeyüp fevt oluncaya degin nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta ogulları kendilerin makamlarına kayımlar tafsîl-i mezbûr üzerine tasarruf ederler. Ogulları kalmaz ise hariçten tamire kadir kimesnelere ücret-i muaccele alinip tapuya verilip anlar dahi tafsîl-i sâbık üzere tasarruf ederler."

Görüldüğü gibi devlet, reâyânın elindeki topragin miras yolu ile parçalanması, serbest alisveris usûlû ile gelisigüzel sahip degistirmesi ve borç için hacz edilmesi gibi sebeplerle müstakil küçük köylü isletmelerinin mevcudiyetini tehlikeye düşüren muameleleri önleyici hükümler koymustu. Bu yüzden kanunnâmelerde "yer beyliktir", yerde bey'u sıra ve hibe ve miras vesair tasarrufat ser'an ve örfen memnudur denilmektedir.

Müslüman Devletlerde arazinin mîrî olus sekillerini söyle siralayabiliriz:

a) Fethedilen arazi, gâliplere (fâtihlere) tevzi, veya mahallî halk elinde birakilmayarak devlete (beytü'l-mal) mal edilmek suretiyle. Islâm hukukuna göre devlet baskani bu arazi ile ilgili olarak istedigü gibi tasarrufta bulunabilir.

b) Fetih esnasında nasıl muamele gördüğü belli olmayan arazi.

c) Mülk araziden olan topragin, mâlikinin mirasçı birakmadan ölmesi ve vasiyette bulunmaması halinde arazinin hazineye intikal etmesi ile.

d) Topragin, mururu zaman (zaman asimi) ile sahibi bilinmemek yüzünden hazineye intikali suretiyle.

e) Rakabesi devlete ait olmak üzere ihya edilen ölü (mevat) toprak.

Osmanlı toprak sisteminde "emîriyye" denilen arazi de iki kisma ayrılmaktadır. Bunlar:

1- Arazi-i emirîye-i sirfa (beytül-male ait)

2- Arazi-i emirîye-i mevkufa (vakfa ait)

Tafsilatına girmeden,sadece kaç kısım olduğuna isaret ettiğimiz arazi-i emirîye, 1274/1858 tarihli arazi kanunnâmesinin 3. maddesinde şöyle tarif edilmektedir:

"Arazi-i emirîyye, beytül-male ait olarak ihale ve tefvizi, taraf-i Devlet-i Aliyye'den icra olunagelen tarla ve çayır ve yaylak ve kislak ve korular ve emsali yerlerdir ki, mukaddema ferag ve mahlulat vukuunda sahib-i arz itibar olunan timar ve zeamet ashabinin ve bir aralık mültezim ve muhassillarin izin ve tefviziyle tasarruf olunur iken, muahharan bunların ilgasi hasebiyle el-haletu hazihi taraf-i Devlet-i Aliyye'den bu hususa memur olan zatin izin ve tefviziyle tasarruf olunup mutasarrıflari yedlerine bâlâsi tıgrali tapu senetleri verilir."

1858 tarihli arazi kanununa göre Osmanlılarda arazi: a- Arazi-i Memlûke, b- Arazi-i Emîrîye, c- Arazi-i Mevkufa, d- Arazi-i Metrûke, e- Arâzi-i Mevât olmak üzere bes gruba ayrılmaktadır:

> **a- Arazi-i Memlûke:** Mülkiyet yolu ile tasarruf edilen topraklar olup dört kısımdan ibarettir: 1- Kasaba ve köylerdeki arsalar olup yarım dönümlük yerlerdir. 2- Emîrîye topraklardan mülkiyete dönüştürülen yerlerdir. 3- Ösrî topraklardır. 4- Haracî topraklardır.

Arazi-i Memlûkeye mâlik olanlar, mallarını diledikleri gibi kullanır, işler, satar, hibe veya vakf edebilir. Bütün bu muamelat için fikhî hükümler tatbik edilir.

b- Arazi-i Emîrîye: Devlete ait olup fertlere, tarla, otlak, yaylak, kislak vs. olarak tahsis edilen yerlerdir. Eskiden timar ve zeamet sahipleri tarafından kullanılan bu topraklar, arazi kanunnâmesi hükümlerine göre tapu ile tasarruf edilir hale getirilmistir.

c- Arazi-i Mevkufa: Toplumun menfaati göz önünde bulundurularak vakf edilmiş olan topraklardır. Vakfi yapan (vâkif) tarafından tesbit edilen şartlara göre kullanılır.

d- Arazi-i Metrûke: Toplumun menfaati için yapılan yollar, köprüler ile köy ve kasaba halkının birlikte istifade edebilmesi için bırakılan mera, kuru vs. gibi yerlerdir.

e- Arazi-i Mevât: Köy, kasaba ve fertlere tahsis edilmemiş bulunan ve imar bölgeleri dışında bırakılmış olan topraklardır.

TIMAR (DIRLIK)

Bu sistem, devlete ait mîrî arazinin, savaşlarda yararlılığı görülen, kale yapım ve tamirinde bulunan, devlete hizmet eden mücahidlere, askerlere ve diğer bazı hizmet erbabına dağıtılarak, bu kimselerin, kendilerine verilen araziye ait örfî ve ser'î vergileri toplaması şeklinde belirlenebilir. Topragın "rakabe" denilen çıplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakkı timar sahibine aittir. Daha önce de temas edildiği gibi toprak üzerindeki bu hak, babadan ogula intikal etmekte, ancak timar sahibinin toprağı satması, hibe etmesi, bağışlaması, rehine koyması veya miras olarak intikal ettirmesi mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde, mirî arazi rejiminin sonucu olarak timar (dirlik) adı verilen bir sistem ortaya çıktı. Bu, daha önceki Müslüman devletlerdeki "Ikta" sistemi ile aynı olmakla birlikte ona göre biraz daha gelişmişti. Osman Gazi'nin fetihleri ile ortaya çıktığını daha önce gördüğümüz bu uygulama, I. Murad döneminde teskilâtli ve sistemli bir kurum haline geldi. Önceleri timar ve has diye ikiye ayrılan dirliklere bu devirde Kara Timurtas Pasa yardımıyla "zeâmet" diye malî yönde ikinci derecede bulunan bir kısım daha ilave edildi.

Devlette, büyük bir fonksiyonu bulunan timar sistemi, Osmanlı toprak rejiminin temelini teşkil ediyordu. Zira bu toplumda iktisadî, ictimai, askerî ve idarî teskilâtların tamamı büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktaydı. Toplum hayatında en küçük vazife sahibinden, devletin en üst kademesinde bulunan hükümdara varıncaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar, geçimlerini toprak ürünleri ile sağlıyorlardı.

Toprak taksimatının en küçük bölümü olan timar, geliri 3 bin ila 20 bin akça arasında değişen askerî dirliklere verilen bir isimdir. Devrin imkânları göz önünde bulundurularak bir kısım asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak sağlanmıştır. Nitekim bu mânâda "zeâmet ve timar ki defi a'da için tâyin olunan mal-i mukateledir ve asker dahi bunları tasarruf edenlerdir denilmektedir. Keza, İslâm Ansiklopedisindeki geniş makalesinde Barkan da bu mevzuda sunları söylemektedir:

"Osmanlı İmparatorlugunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarına tahsil selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20 bin akçaya kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir." Kendisine böyle bir imkân tanınan kişi (timar sahibi, sipahî), buna karşılık bâzı vazifelerle mükellef tutulmaktadır. O, batıdaki toprak sahiplerinin, serflerine karşı takindıkları tavir gibi bir pozisyonda bulunamaz. Keza, timari içinde meydana gelen olaylara, toprak sahibi sıfatıyla müdahalede bulunamaz. Zira "Osmanlı İmparatorlugunun adlî düzeni icabı, herhangi bir cezanın tatbiki için bütün suçların kadi mahkemeleri önünde usûlü vechiyle tesbit edilerek hükme bağlanmış bulunması lâzımdır. Ne kadar kudretli kişiler olurlarsa olsunlar, timar sahipleri reâyanın hukuk ve ceza dâvalarına bakmak ve onlara ceza tâyin etmek yetkisine sahip değildi. Hatta diğer askerî sınıf mensupları gibi, timar sahiplerinin de kendi reâyasi ile beraber aynı mahkemeler önünde, aynı kanunlara göre muhakeme edilerek hüküm giymeleri icabediyordu. Mahkeme kararı olmaksızın, kimsenin hapsedilmesi, zincire vurulması, iskenceye tâbi tutulması veya para cezası ödemesi câiz değildi." Osmanlılarda toprağın rakabesi devlete aittir. Bununla beraber, çiftçinin vermekle mükellef tutulduğu vergiyi doğrudan doğruya devlet değil ve fakat onun adına bir maas karşılığı olarak herhangi bir memur alır ki, böyle bir memuriyeti bulunana sipahî, bu tatbikata da, "timar sistemi" adı verilmektedir. Sipahî, timari içinde çalışanlara haksız bir ceza veremeyeceği gibi, onlara angarya da yükleyemez. Zira Osmanlılarda, timari içinde, sipahinin bir kısım toprakları kendi nâm ve hesabına isleten ve bu maksatla idaresi altında bulunan reâyânın isgücünü angarya mükellefiyetleri ile kullanmak mecburiyetinde olan büyük bir çiftlik sâhibi durumunda olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, mîrî arazi tasarruf eden bir reâyâ ile sipahî arasında, büyük ölçüde ekonomik bir farklılaşma görülmez. Birisi, idarîaskerî vazifeler karşılığı toprak gelirinden istifade ederken, diğeri sadece emek karşılığı bu ürünlerden faydalanmaktadır. Osmanlı cemiyetindeki bu iki sınıf insanın emeklerini toprak geliri ile karşılaması, maddî farklılaşmayı ortadan kaldıran önemli bir âmil olmuştur.

Sipahî, reâyâdan miktar ve cinsleri kanunlarla tesbit ve tâyin edilmiş olan bir kısım vergiden fazlasını tahsile selâhiyetli değildi. Selâhiyetini tecavüz edenden de dirligi, bir daha geri verilmemek sartiyle alınırdı. Nitekim, 14 Muharrem 973 (12 Ağustos 1565) de Sivas Beylerbeyi, Sivas ve Arapkir kadılarına yazılan bir hükümde, Divrigi Beyi Kasım'ın seriat ve kanuna aykırı olarak reâyâyâ haksızlık ettiğinin mahkeme tarafından tesbit edilmiş olması cihetiyle, sancaginin tebdiline karar verildiği bildirilmektedir. Aynı seneye 973 (1565) ait başka bir belgeye göre Avlonya Kadısına yazılan bir hükümde de mezkûr kazaya bağlı Aspurokilise adındaki köyde timar tasarruf eden Burhan oğlu Ahmed Sipahî, ehl-i senaattan olmak, çeşitli kötülük ve haksızlıkları bulunmakla hapsedilmesi ve timarının elinden alınmasına dair tafsilâtli bilgi verilmektedir. Ekonomik ve sosyal durumları ile dinî inançları tamamen farklı, çeşitli kavimlere mensup kimseleri sınırlan içinde barındırarak onları tebea edinen Osmanlı Devleti, böylece timar sahibinin yapabileceği herhangi bir haksızlığın önünü almış oluyordu.

Sipahî, mîrî arazinin halka tefvizinde, devletin bir temsilcisi olarak vazife görmektedir. O, arazinin gerçek sahibi değildir. Bunun içindir ki devlet, timarların kapalı bir sistem halinde çalışmasını engellemek, onları devamlı kontrol etmek ve gerektiğinde müdahalede bulunmak için devamlı surette buralara çeşitli memurlarını gönderir. "Timar sahiplerinin kendilerine tahsis edilmiş olan arazi ve reâyâyâ ait ser'î veya örfî bir takım hak ve resimleri (vergi) kendi nâm ve hesaplarına toplayıp onların gelirleri ile birtakım vazifelerin ifâsını temin ettiklerini biliyoruz. Bununla beraber, sipahî timarlarını, malî bakımdan hârice karşı tamamiyle kapalı ve müstakil bir bütün, bir müafiyet (imnunité) sahâsi olarak kabul etmek de mümkün değildir. Çünkü vergilerin toplanma şekli ile aidiyeti hususları, siki bir şekilde merkeziyetçi bir devlet teşkilâtı tarafından mürakebe edilmekte ve sipahî timarına, muhtelif hak ve vazifeler dolayısıyla birçok devlet memuru girip çıkmaktadır."

Osmanlılarda, Osman Gazi ile başlayan timar sistemi, Yıldırım Bâyezid zamanında Timur'la yapılan savastan dolayı bir duraklama devresine girmisti. Bu hâl, Fâtih devrine kadar tesirini göstermistir. Fâtih Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarına uygun olarak, devlet teskilâtini tanzim etmek ve bu arada timar sistemini gelistirmek için yeni kanunlar çıkarmistir. Nitekim o, timar sisteminin düzenlenmesi, timar topraklarının arttirilmesi ve aksakliklerin giderilmesi konusunda önemli yeniliklerde bulunmustu. Onun, aslında devlete ait olup çeşitli yollarla devletin elinden çıkarak mülk veya vakif haline gelmiş olan toprakları tekrar mîrî haline getirmesi operasyonu meshurdur. Bu dönemde bütün vakif ve mülkler gözden geçirilerek 20.000'den fazla köy ve mezra vakif veya mülk olmaktan çıkarilip sipahilere dağıtılmıştır.

II. Bâyezid (1481-1512) zamanında timar teskilâtında pek büyük bir değişiklik yapılmadı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde timar sistemi mükemmel bir şekilde işlenmiş, sipahî ve "cebelû"lerin miktarı 1514 yılında 140 bin kişiyi bulmustu.

Timar teskilâtı, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Kanunî'nin timarlarla ilgili fermanları bu hususta çok açık birer delil teskil etmektedirler. Keza bu dönemdeki timar sayısından ve "cebelû" miktarından da haberdar bulunmaktayız. Nitekim, Kanunî zamanında irili ufaklı 37521 timar vardı. Bunlardan 6620 Rumeli, 2614 Anadolu, 419 Halep ve Sam vilâyetlerinde bulunuyordu. Bunlardan 9653'ü kale muhafiz timarı, geriye kalan 27868'i ise tamamiyle eskinci timarı idi. Bahis mevzu 27868 eskinci timarı sahiplerinin, harbe beraber götürmek mecburiyetinde oldukları "cebelû" (veya cebelî) denilen silâhli ve zirhli askerlerle 70-80 bin kişilik atlı bir timarlı sipahî ordusu teskil ettikleri tahmin edilmektedir. Padişahın hassa ordusu demek olan İstanbul'daki Kapıkulu Ocaklarının bu devirdeki mevcudu ise henüz 27 bin civarında idi. Kanunî zamanında bütün müesseseler gibi dirlik (timar) sistemi de tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemdeki timarlı asker sayısının yukarıda verilenden daha fazla olduğu ve bunun 200 bin civarında bulunduğu da söylenmektedir.

Osmanlı toprak düzeninde dirlikler, üç kısma ayrılıyordu. Bunlar:

a) Has: Padişah, vezir ve ileri gelen devlet adamlarına tahsis edilip, senelik hâsılatı 100 bin akçadan fazla olan yerlere (dirliklere) denirdi. Her has sahibi, gelirinin her bes bin akçası için bütün masrafları kendisine ait olmak üzere bir "cebelû" yetistirmek ve beraberinde harbe götürmek mecburiyetindeydi. Haslar irsî değildir.

b) Zeâmet: Senelik hâsılatı 20-100 bin akça arasında değişen dirliklerdir. Bu gelirin 20 bin akçası kılıç hakkı olduğundan, zeâmet sahibi bunun dışında kalan her bes bin akça için bir "cebelî"yi yetistirmek ve harbe götürmek zorundaydı. Zeâmetler, devlet merkezinde bulunan hazine ve timar defterdarlarına, zeâmet kethüdalarına, sancaklardaki alay-beyine kale dizdarlarına, kapıcıbasılara, hâcegan-ı divan-ı hümayuna ve müteferrikalara tevcih olunurdu. Bunların büyük bir suçu görülmedikçe zeâmetleri ellerinden alınmazdı.

c) Timar: En küçük kategoriye teskil eden ve senelik geliri 3.000-20.000 akça arasında olan dirliklerdir. Bu dirlikte, cinslerine göre kılıç hakkı değişmektedir. Nitekim, Rumeli'de bulunan Budin, Bosna, Tımasvar beylerbeyliklerindeki 6000'lik tezkireli timarların kılıçları 3'er bindir. Anadolu, Karaman, Maras, Rum, Diyarbakır, Erzurum, Halep, Sam, Bağdad ve Kibris eyâletlerindeki tezkireli timarların kılıçları ise 2 bindir. Kılıç hakkının dışında kalan her üç bin akça için timar sâhibi bir "cebelî" yetistirmek zorundadır.

Osmanlı toprak rejiminde her dirliğin çekirdeğini teskil eden ve "kılıç" adı verilen bir kısım vardır. Timarlar, kılıç tâbir edilen ve hiç değişmeyen bir çekirdek kısmı ile bu kısma zamanla ilâve edilmiş olan hisselerden tesekkül eder. Timarların bulunduğu yer ve durumuna göre farklılık arz eden her "kılıç"a bir timar sahibinin tayin edilmiş olması lâzımdır. Bir kılıç yerine iki kişi tayin edilemez. Bu, her sancaktaki zeâmet ve timarların büyüklü-küçüklü dağılışı şeklinin ve kadro mevcutlarının aynı kalmasını temin için bas vurulmuş bir çaredir.

TIMAR ÇESİTLERİ

Osmanlı toprak düzeninde, timarları sınıflandırmak güç ve ince bir iş olmakla birlikte onları tiplerine göre birkaç kısma ayırabiliriz. Bunlar:

1. Timar arazisinin mülk olarak verilip verilmemesine göre:

a) Mülk timarlar: Anadolu'nun bazı vilâyetlerinde mevcut olan bu tip timar sâhipleri, sefer anında yerlerine "cebelû"lerini gönderebiliyor, kendileri ise sefere istihak etmeyebiliyorlardı. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen timar sahibinin bir yıllık geliri hazine tarafından alınırdı. Fakat timar baskasına verilmezdi. Ölümü halinde oğluna, yoksa diğer mirasçılara kalırdı.

b) Mülk olmayan timarlar: Bunlar, hizmet mukabili vâridatinin bir kısmının tahsisi suretiyle verilen timarlardır ki, Osmanlı timarlarının çoğu bu nevi'dendir.

2. Timar sahiplerinin gördüğü işlere göre:

a) Eski timarlar: Bunların sahipleri alay beyinin sancagi altında sefere eserler (giderler). "Cebelî"leri ile birlikte sefere gitmek zorunda olan bu tip timarların mutasarrıfları, sefere esmedikleri zaman timarları ellerinden alınırdı. Osmanlı toprak sisteminde bu nevi'den olan timarlar çoğunlukta idi.

b) Mustahfiz timarları: Bu timarların sahipleri, mensubu bulundukları kale muhafazasında bulunurlardı.

c) Hizmet timarları: Bâzi serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitâbetinde bulunanlar ile saraya hizmet edenlere verilen timarlardır.

3. Veriliş şekillerine göre: Timarların, beylerbeyi tarafından veya İstanbul'dan verilmesine göre sınıflandırılması ile ilgilidir. Buna göre timarlar ikiye ayrılmaktadır:

a) Tezkireli: Beylerbeyilerin, bir tezkire ile devlet merkezine teklif ettikleri timarlara bu isim verilirdi.

b) Tezkiresiz: Beylerbeyilerin, kendi beratları ile verdikleri timarlara da tezkiresiz adı verilir.

Küçük timarların dağıtılmasında beylerbeyilerin selâhiyetleri büyüktü. Muhtelif eyâletlerde değişik baremlerde olmak üzere defter yazıları belirli bir rakamın altında olan timarların sahiplerini beylerbeyiler kendi tugralarını taşıyan beratlarla doğrudan doğruya tâyin edebiliyorlardı. Daha büyük bir gelir sağlayan timarlarda ise beylerbeyi, o timara hak kazanmış olan sipahinin eline bir "tezkire" vererek tâyinini devlet merkezine teklif eder. Bu sipahinin beratı, devlet merkezinden verilirdi. Beylerbeyinden böyle bir tezkire alan sipahî, İstanbul'a giderek 6 ay içinde beratını almak zorunda idi. Aksi takdirde timarının gelirinden faydalanamazdı.

Doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından verilen tezkiresiz timarların defter geliri düşüktür. Bunların en büyüğü Rumeli'deki eyâletlerle (Budin, Bosna, Timasvar vs.) Sam, Haleb, Diyarbakir, Erzurum ve Bagdad bölgelerinde 6000, Anadolu ve Kıbrıs eyâletlerinde 5000, Karaman, Zülkadiriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçalık geliri olan timarlardır.

Osmanlı timar sisteminde dikkat edilen hususlardan biri de tezkireli timarların bozulup tezkiresiz hâle getirilememesidir.

4. Malî durumlarına göre:

a) Serbest timarlar: Timar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kislak", "yaylak", "cürüm,

cinayet" vs. gibi vergileri, alma hakkına sahip bulundugu timarlardir, (dirliklerdir). Bunlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nisanci, defterdar, divan kâtipleri, çavuslar çeribasiları, sübasilar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile memur ve askerlerin has ve zeâmetleridir. Bunlar, bazi imtiyazlara sahiptirler.

b) Serbest olmayan timarlar: Böyle bir timari tasarruf eden sipahînin, serbest timar tasarruf eden gibi bir yetkisi yoktur. Onun için yukarıda adi geçen vergileri kendi nâm ve hesabına alamaz.

Çesitli yönleri ile tedkik ettiğimiz timar sisteminin geçirmiş olduğu merhaleler ile farklı sebeblere bağlı olarak aldıkları değişik isimleri gördük. Beldiceanu, kendine göre ve özellikle timar tasarruf eden kimselere göre ayrı bir sınıflandırma yapmaktadır.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, tekâmülünün zirvesine erisen timar sistemi, bu pâdisahın ölümünden sonra bozulma temâyülü göstermeye başlamış olacaktır. Koçi Bey (? 1640), 992 (1584) tarihine kadar timarların kılıç ehli elinde ve ocakzâdelerde bulunduğunu, bu sınıfa yabancı ve kötü kişilerin girmediğini keza timarların büyükler ile âyânın sepetine de girmediğini belirterek o ana kadar bir bozulma belirtisi görülmediğine işaret eder. Fakat XVI. asrın sonlarına doğru timarların iltizam usûlü ile verilmesi, bunun neticesinde mültezimlerin fazla kâr sağlayabilmeleri için reâyâyâ haksizliklarda bulunmaları, bozulmanın başlangıcı sayılmaktadır. III. Murad (1574-1595) devrinde bozulma emâreleri, daha belirgin bir şekil almıştı. Zira bu devrede eski kanunlara riayet edilmeyerek çeşitli yollardan timar sahibi olan kimseler türedi. Bununla ilgili olarak Koçi Bey, "bosalan timar ve zeâmetler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükelâ, bosalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslâm memleketinde olan timar ve zeâmetin seçmelerini ser'-i serife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sihhatta olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeâmet ve timar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar, devletin en secaahtlı, güçlü, san ve sevkete sebep olan askerinin harap olmasına sebep oldu. Halbuki paralı asker, aşağı tabaka halkından devşirilirse hiç bir yararlığı olmaz. Aksine bunlar, barış günlerinde azgınlık ve isyana sebep olup ser aleti olduklarından epeyce zamandan beri taskinlığın ardı arkası kesilmemektedir. Bu beylerbeyliklerinde ve sancakbeyliklerinde, vezirlerin ağaların, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padisah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinde bir çok timar ve zeâmetler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kullan üzerine berat çıkarmışlardır. Nâm adamlarının olup, mahsûlü kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmiotuz belki, kırkelli kadar zeâmet ve timari bu yoldan alıp, ürününü kendileri yeyip, sefer-i hümayun olunca, cebe ve cevşen yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygir ile sefere gönderirler. Kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbetle olurlar" diyerek bozulmanın sebep ve şekillerini göstermeye çalışmıştır.

İltizam usûlünün doğması, timarların akraba ile yakınlarla dağıtılması ve rüşvetin ortaya çıkması sonucu, timar sahiplerinin askere gitmemesi üzerine bas gösteren bozulmanın sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Merkezî devlet bürolarında timar kayıtlarının son derece karışık bir hâlê düşmesi. Timar sahiplerinin seferlerde yapılması gerekli yoklamalarının türlü tesirler altında iyi bir şekilde yapılamaması ve bu yoklamaların daha sonraki timar dağıtımı için iyice muhafaza edilmemesi.

b) Bos kalan timarların, istihkak sahiplerine verilmesi yerine bir kenara ayrılarak (sepete konarak) çeşitli hileli yollarla bazı nüfûzlu kişilerin adamlarına verilmesi.

c) İs adami vâsfındaki yeni timar sahipleri, sefer zahmetinden, baş ve can korkusundan halas olup safâ ve huzur içinde kâr ve kazançları ile mesgul olabilmek için, harp zamanlarında timarlarını bir takım aracılara, seferden dönüştü bu timarlardan eski sahipleri lehine feragat etmek sartiyle, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmakta idiler.

Görüldüğü gibi timar sisteminde, reâyâ, sipahi ve devlet olmak üzere üç temel taraf bulunmaktadır. Bunların, birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği, kanunnâme, adaletnâme ve zaman zaman isdar edilen fermanlarla tesbit edilmisti. Bununla beraber bu üçlünün bazan birbirlerine karşı olan yanlış davranışları, Osmanlı sosyoekonomik tarihinin en önemli konusu olmuştur. Bilindiği gibi dirlik sisteminde devlet, arazinin rakabesine yani çiplak mülkiyetine sahiptir. Sâhib-i arz veya timar sahibi adıyla da anılan sipahi ise devlete ait araziye isleten, devletin reâyâdan alacağı vergileri toplayan kimsedir. Sipahi, topladığı bu paraların bir kısmını kendine ayırmakta, kalan kısmı ile asker besleyip bu askerlerle birlikte seferlere istihak etmektedir. Bu durumu ile sipahi, mîrî toprağı isleyen bir devlet memurudur. Bu bakımdan, reâyâ üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır. O, sorumluluğu altında bulunan topraklarda devletin otoritesini temsil etmektedir.

Reâyâ ise üzerinde yasadığı toprakları isleyip bunların vergisini devlet adına sipahiye vermek

zorundadır. O asirlarda halkın elinde nakit para pek fazla bulunmadığından vergileri aynı (mahsûl) olarak öderlerdi. Reâyâ bu mahsulü teslim etmek üzere kendisine en yakın pazara götürmek zorunda idi. Sipahi, reâyânın bunu daha uzaktaki pazara götürmesini isteyemezdi. Bundan başka reâyâyâ eziyet edilmesine, maddî ve manevî külfet yüklenmesine (angarya) izin verilmezdi. Devlet, sipahi, reâyâ üçlüsünün statüleri ve karşılıklı mükellefiyetleri "Tahrir Defterleri"nin basında yer alan sancak kanunnâmelerinde geniş ve etraflı bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca siyasetnâme nevinden olan eserlerde devletin bekasının reâyâ ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Kâtib Çelebi (Düsturu'l-Amel li Islahi'l-Halel, İstanbul 1280, s. 124) şöyle demektedir: "Evvela reâyâ ve berâyâ selâtin ve ümerâyâ vedit-i ilâhiye olduğundan gayri La mülke illâ bi'rricâl, velâ ricâle illâ bi's-seyf velâ seyfe illâ bi'l-mal, velâ mâle illâ bi'rriyye, velâ riyye illâ bi'l-adl."

Farklı sebeplere bağlı olarak bozulmaya yüz tutan timar sisteminin islahi için, çeşitli tedbirlere bas vurulmuş olmakla beraber, bu gidisin önü bir türlü alınamamıştır.

Kuruluşundan beri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve askerî tarihinde büyük bir rol oynayarak önemli bir hizmet ifa etmiş olan timar rejimi, birkaç asırdan beri buhranlar içinde geçen hayatının son safhasında sessiz sedasız bir şekilde ve herhangi bir sarsıntıya sebep olmadan ortadan kalktı. Tarihe mal olması çeşitli safhalar geçiren bu sistemin ilk tatbikati, 1703 senesinde Girit adasında başladı. Ülkenin diğer mintikalarındaki timarlar ise 1812 yılından itibaren mahlul oldukça (bosaldıkça) baskasına verilmemeye başlandı. Bu uygulama ile timar sahiplerinin sayısı gittikçe azalmaya yüz tuttu. Nihayet, Yeniçeri Ocagi'nin lagv edilmesi ile muntazam ve disiplinli bir askerî sınıf vücuda getirildikten sonra, intizamlarını büsbütün kaybetmiş olan timar sahiplerinin de eskiden olduğu gibi kendi hallerine bırakılması uygun görülmedi. Bu sebeple H. 1263 (M. 1848) senesinde bütün timar sahipleri kaydı hayat sartiyla ve yarım timar bedeli ile emekliye sevk edilerek timar sistemine son verildi.

İKTİSADİ HAYAT, SANAYİ VE TİCARET

İktisadî Hayat, Sanayi ve Ticaret; Devlet ve özel sektörce yapılırdı. Umumiyetle önemli ve büyük sektörler devletçe, küçük ve daha çok piyasa ihtiyacı olan işletmeler, özel sektörce karşılanırdı. Devlet sektörü, millî savunma, devlet ve saray ihtiyaçlarını karşılardı. Silâh, sanayi ve harb malzeme ve levâzimati devletçe yapılırdı. Harb gemileri devlet tersanelerinde yapılmasına rağmen, özel sektörce de işletilen tersaneler vardı. İhracat malları özel sektörce imâl edilirdi. Osmanlı silâh sanayii çok ileri olmasına rağmen ihracatı yasaktı. Üstün teknik, ates gücü ve kaliteli malzemeden imâl edilen Osmanlı silâhlarına sahip olmak, Avrupalılar'ın meraklarından olup, çeşitli yollardan sağlananlar da çok fahiş fiatlarla alınırdı. Ticaret kara ve deniz yoluyla yapılırdı. Kara ticareti kervan ve kafilelerle, deniz ticareti de ticaret filolarıyla yapılırdı. Osmanlı karayolları dünyanın en bakımlı yolları olup, granit tas döşeliydi. Granit yollar ordu, kervan ve yayaların geçmesi içindi. Sürüler granit yolun iki tarafında tesviye edilmiş iki toprak seritten geçirdi. Tesviye edilmiş toprak yollar da vardı. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren de memleket demiryolu ağı ile örüldü. Tüccar devletin himayesinde olup, serbest, huzur ve emniyet içinde hareket ederdi. Türk armatörlere ait ticaret filoları olup, bu armatörlerle rin gemileri, ticaret hanları ve çok büyük servetleri vardı. Şehirlerde büyük ticaret merkezi mahiyetinde Kapalı çarşılar vardı. Bunların en meshuru hâlâ kullanılan İstanbul Kapalı Çarşısı'dır.

Ticaret hanları, toptancı tüccarın hem yazihane, hem depo olarak kullandığı iş hanlarıydı. İstanbul, dünyanın en büyük iş ve ticaret merkeziydi. Esnaf loncalar hâlinde teşkilâtlanmıştı. Esnafın iş kolları çok çeşitli olup, kalite ve temizlik esastı. İpek, pamuk, kıl ve yünden çeşitli kumaşlar dokunurdu. Ak alemlî, Ankara Sofu, Malatya Sofu, abâyî, nefsi Halep, muhayyir, seranik, berek, bogası, kutnî, mukaddem, menevselî, nakisli, salî, çatma, binislik, çakırlık astar, kadife ve ibrisim dokumaları meshurdu. Sap, demir, kursun, gümüş, madenleri işletilirdi. Osmanlı ihraç malları; ipek, ipekli kumaşlar, yün ve yünlü kumaşlar, pamuk ve pamuklu dokumalar, yaprağı, tiftik yünü, mazi, hali, saptı. İhracı yasak olanlar; zahire, bakliyat, at, silâh, barut, kursun, bakır, kükürt, sahtiyan, gön olup dışarıya çıkarılmazdı. Yalnız zahire ender olarak, memleket sıkıntıya düşmeyecek derecede ihtiyaç fazlasının çıkmasına müsaade edilirdi. Sulh zamanında ihtiyaç fazlası; balmumu, donyağı, koyunderisi, çadırbezi, pamuk, pamuk ipliği, mesin yaprağı, ipek, ipekli dokumaların ihracatı da müsaade edilirdi. Çuha, sülyen, zeybak, bakır tel, sarı teneke, üstübac, kâğıt, cam, sirca, boya, igne, boncuk, makas, ayna, kürk, balık disî, ithâl edilirdi. Osmanlı Devleti'nin ticarî muamele yaptığı mühim ticaret ve iskele merkezlerinden, İstanbul, İzmir, Selanik, Avlonya. Draç, Payas, Trablusşam, Sayda, İskenderiye, Basra, Kalas, Kefe, Sinop, Trabzon limanları ile İstanbul. F. dirne. Gümölcine, Filibe, Sofya, Üsküp. Manastır, Yanya, Bosna Saray, Budin, Bursa, Ankara, İzmir, Konya, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Halep, Sam, Kahire, İskenderiye, Bağdad, Musul baslıca ticaret merkezleriydi. Yabancıların haberleşmesini sağlayan (sâî) denilen postacı teşkilâtı ve bunların başında (Sâibasilik) adıyla posta müdürlüğü teşkilâtı vardı. İhracat ve ithâlât uzun zaman Osmanlı hâkimiyetinde devirlere göre, mevcut devletlerle yapılırdı. Bunlara zamana göre; Ceneviz, Venedik, Dubrovnik, Floransa, Bizans, Milono, Napoli, Katalon (İspanya), Lehistan, Roma, Rusya, İngiltere, Prusya, Avusturya, Almanya, İran, Mısır Memlûkları idi. Devlet tüccara ve müstahsile her bakımdan destek ve yardımcı olurdu. Son devirlerde yerli ve yabancı bankalar kuruldu. Osmanlı iktisadî ve ticarî sisteminde faiz yoktu. Son devir amatör araştırmacılar ve mes'elenin esasını bilmeyen ve kasıtlı olarak faiz olduğu yazılıyorsa da aslında izin verilip, fakat o da çok az tatbik edilen (lyne) yolu ile ödünç verme, faiz zan edilmektedir.

23 Nisan 1920 de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920'de 11 bakandan oluşacak hükümetin kurulması ile ilgili 3 numaralı kanunu kabul etmişti. Bu hükümette bir de İktisat Bakanlığı bulunmaktaydı.

Hükümetin programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde önemle durulacağı da belirtilmişti. Ancak 1920-1922 yıllarında Türkiye, Kurtuluş Savaşı içinde bulunduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu dönemdeki başlıca amacı yurdu istiladan kurtarmaktı. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de, hükümet o sıralarda üretim ve endüstriye yatırım yapacak durumda değildi. Ancak yönetici kadro zaferden sonra prensip olarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı öngörmüştü.

Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada, İzmir İktisat Kongresi 1135 delege ile 17 Şubat - 4 Mart 1923'de toplandı. İzmir İktisat Kongresinde, Yeni Türkiye'nin ekonomik sorunları tartışıldı. Ayrıca, Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği ifade ediliyordu. Bu kritik devrede, ekonomik sorunları düzenlemek için kararlar alan İzmir İktisat Kongresinde savaşımlardan yorgun çıkan halka, ekonomik yön vermek ve harap olan yurdu kaldırmak için yapılması gerekenleri tespit etmek amaçlanıyordu. İzmir İktisat Kongresi sonunda; kongreye katılanlar oybirliği ile Misak-ı İktisadi kabul ederek, modern ve müreffeh Türkiye için canla başla çalışmaya and içti.

Kongerede ;

- Hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulmasına, Özel Girişimcilerin Desteklenmesine,
- Yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulmasına,
- Günlük tüketim mallarına öncelik verilmesine,
- Önemli kuruluşların millileştirilmesine,
- Sanayii teşvik edici yasaların çıkarılması, özellikle gümrük tarifelerinin milli sanayiın kalkınma ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi,
- Yerli malların karada ve denizde ucuz tarife ile taşınması,
- Sanayi bankalarının kurulması,
- Teknik eğitimin geliştirilmesine, karar verilmişti.
- Devlet ekonomide özendirici, koruyucu ve düzenleyeceği bir rol üstlenecekti.

Tarım

Büyük zaferin kazanılmasından önce, Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında köylü ve tarım sorunlarına eğilmiştir. "Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür." Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada tarımın önemi üzerinde durmuş; "Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol, her gün kuvvetlenir." değerlendirmesini yapmıştır.

Köylünün en büyük sıkıntısı, aşar veya öşür denilen mahsulünün onda birini vergi olarak ödemesiydi. Büyük bir mali fedakarlığı göze alan hükümet, 1925 Şubatında Aşar Vergisini kaldırdı. Böylece köylü ağır ve sıkıntılı bir vergi sisteminden kurtulmuş oldu.

1925'te çıkarılan başka bir kanunla Hükümet, köylüyü topraklandırmak amacı ile

bedelini yirmi yılda ödemek üzere toprak dağıttı. Ziraat Bankası, küçük çiftçilere kredi kolaylıkları tanımakla ve faiz haddini düşürmekle yararlı hizmetler yaptı. Kooperatifçiliğe önem verildi. Tarım Kredi Kooperatifleri, Ziraat Okulları ve Yüksek Ziraat Enstitüsü açıldı.

Köylüye yararlı olmak ve yardım sağlamak amacı ile tohum ıslah istasyonları, numune çiftlikleri açıldı. Traktör kullanımı teşvik edilerek, ucuz alet ve makina dağıtımı yapıldı. Atatürk çiftlikler kurarak ve modern yöntemler uygulayarak çiftçilere örnek oldu.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak bunların yerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın faaliyetlerinin ana amacı, özel sektör sanayiinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak olmakla beraber, esas görevini sanayi planının uygulanması teşkil etmiştir. Sümerbank, aynı zamanda daha sonra kurulan diğer devlet kuruluşlarına da örnek olmuştur.

1935 yılında yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), elektrik enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİE), maden ve elektrik işletmelerini kurmak ve işletmek amacıyla Etibank kurulmuştur.

1. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda tekstil sanayii, kendir-kesen sanayii, demir-çelik sanayii, sömük fabrikası, porselen-çini sanayii, sudkostik, klor, suni ipek, selüloz ve kağıt tesisleri, şeker sanayii, süngercilik ve gül sanayileri yer almıştır. Planın uygulanmasına 1934 yılında başlanmış, planda öngörülen tesisler beş yıl içinde tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Yine bu devrede planda yer almayan askeri fabrikaların modernizasyon ve genişletilmesine de devam edilmiştir. 1933-1938 yılları, Türk sanayiinin ilk ve planlı kuruluş safhasıdır. Planlı kalkınma, teknik alanda iş gücü yaratmış ve toplum yaşantısına büyük ölçüde etki yapmıştır. Özellikle toprağın verimini artıracak olan tekniğin tarıma uygulanmasının, bütün bir endüstri hayatının gelişmesi ile mümkün olabileceğini de ortaya koymuştur.

Ulaştırma

Bir ülkenin ekonomik kaynaklarının iyi bir şekilde işletilmesi, verimlendirilmesi, dış ticaretinin geliştirilmesi ancak, düzenli bir ulaştırma şebekesi ile mümkündür. Ulaştırma, bir ülkenin siyasi, sosyal, kültürel hayatına etki yaptığı gibi, o ülkenin milli birlik ve bütünlüğünün sağlanmasında da başlıca rol oynar. Yeni devletin kuruluşundan 1938 yılı sonuna kadar, ekonomik kalkınmayı sağlamada altyapıya önem verilmiş, bu amaçla demiryolu, karayolu ve denizyolları öncelikle ele alınmıştır.

Demiryolları

Yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarını satın almak, devletleştirmek, demiryolları politikasının ilk adımını teşkil etmiştir. İkinci adım ise, yeni demiryolları yapmak olmuştur. Yurdu demiryolu ağlarıyla örmek, bir hükümet politikası olarak, ısrarla ve başarı ile uygulanmıştır.

1927 yılında, Münakalat (Ulaştırma) Bakanlığı'na bağlı olarak Devlet Demiryolları ve Limanları Umum (Genel) Müdürlüğü'nün kurulması ile devlet fiilen demiryolu ve deniz yolu işletmeciliğine başlamıştır. 1929 yılında 5144 km. uzunluğunda olan demiryollarının 2766 km.si devlete, 2378 km.si de yabancı şirketlere ait bulunmakta idi. Yeni kurulan Genel Müdürlük, bir taraftan yeni demiryolu yaparken, diğer taraftan da yabancı şirketlerin elinde bulunan hatların devletleştirilmesini yüklenmiştir. Cumhuriyetin ilanından 1938 yılı sonuna kadar, oldukça kıt kaynaklarla, her yıl ortalama 200 km. toplan 3360 km. demiryolu yeniden yapılmıştır. Herhangi bir dış yardım sağlanmadan dar ve kıt imkanlarla demiryollarının yapılması gerçekten başarılı bir olaydır.

Karayolları

Cumhuriyet Türkiye'sine Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden karayolu uzunluğu 18.335 km.'ye varmakta idi. Bu yolların 13.885 km.'lik kısmı harap ve tamire muhtaçtı. Toprak düzeltilmesi sonucu geçişe müsait yolların uzunluğu ise 4.450 km.'ye yaklaşıyordu. Üzerinden yaz ve kış motorlu nakil vasıtalarının geçişini sağlayan kasaba ve şehir yollarının yapımı, Cumhuriyet döneminde mümkün olmuştur.

Denizyolları

Denizyollarında gelişme çok yönlü olmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile Türk karasularında gemi işletme hakkı (Kabotaj hakkı) Türklere bırakılmış, böylece yabancı uyruklu gemilerin yerine Türk yük ve yolcu gemileri almıştır. 1 Temmuz 1926'da Türk Kabotaj Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1911'de Türk limanları arasında ulaşımın ancak % 10'unu sağlayan ve 1909'da kurulan Osmanlı Seyrisefain İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'ne devredildikten sonra, Türkiye Seyrisefain idaresi adı altında bir devlet hizmeti görmeye başlamıştır. Sahillerimizde yük ve yolcu taşınması devlet ve özel teşebbüs eliyle yürütülürken, devletin bu alanı bir kamu hizmeti sayarak müdahalesi ile, yolcu taşıma işi devlet tekeline bırakılmış, yük taşımada devlet ve özel teşebbüs bir arada faaliyette bulunabilme imkanına kavuşmuştur. Önce Deniz Bank (1938), daha sonra Devlet Deniz Yolları Genel Müdürlüğü (1939) ve daha sonra Denizcilik Bankası (1952) adı ile anılan kuruluşlar deniz ulaştırmasının gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.

Havayolları

1936 yılında Ankara-İstanbul arasında düzenli uçak seferleriyle Devlet Hava Yolları'nın çalışmaları başlamıştır. Sonraları Türk Hava Yolları adını alacak Devlet Hava Yolları, kısa sürede yurt dışı seferlerine de başlayarak büyük gelişme göstermiştir.

TIMAR KANUNU

Tımar, Osmanlı İmparatorluğu'nda belirli görev ve hizmet karşılığı olarak kişilere verilen ve yıllık geliri 1.000 akçe ile 20.000 akçe arasında değişen araziye denir. Tımarın kullanılması ile ilgili kanuna da Tımar Kanunu denir. Tımar Sistemi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın işlenerek, devletin masrafsız bir şekilde girmeden büyük bir askeri kuvvet sağlaması ve iktisadi hayatın gelişmesinde büyük yararı olmuştur. Fakat zamanla bu sistem içerisinde yolsuzluk ve rüşvet olaylarının baş göstermesi, bu sistemin bozulmasına ve imparatorluğun çökmesine sebep olan nedenlerden biri olmuştur.

Tımar Kanununa göre ;

- 1- Tımar sahipleri devletin birer memurudur ve merkezin emri altında çalışmak zorundadır.
- 2- Görevini yerine getiremeyen tımar sahipleri görevlerinden azledilirler.
- 3- Tımar, hizmet karşılığı toprağın gelirinden yararlanıldığından dolayı elde ettikleri haklar veraset yoluyla bir başkasına verilemez.

- 4- Tımar sahipleri, devletin verdiği işleri yapmak ve verilen yetkileri kullanmakla sorumludurlar.
- 5- Tımar sahibi özürü olmadan sefere katılmazsa tımarı elinden alınır.
- 6- Ortak tımarlarda nöbeti geldiği halde gelmeyenlerin tımarına el konur.
- 7- Tımar ve zeamet sahiplerinin ölümü halinde, tımarların kılıç kısmı oğullarına verilir.
- 8- Şehit düşenin oğluna kılıçtan fazlası verilir.

Savaşlarda elde edilen topraklar gelirine göre kısımlara ayrılır ve savaşta yer alan sipahilere verilirdi. Tımarların gelir ve giderleri defterhanede bulunurdu. Tımar sahibi, her 300 akçe için cebeli getirmekle yükümlüydü.

Tımar sahibi, devlete ait miri toprakları devlet adına kullanır, köylü onu efendisi olarak tanırdı. Tımar sahibi köylüyü korumak ve ona daha iyi şartlar sağlamak, köylüyü toprağa bağlamak, ziraatı geliştirmekle görevlidir. Tımar sahibi, tımarın olduğu topraklarda otururdu.

KAPİTÜLASYONLAR

Sözlük anlamıyla; bir ülkenin, vatandaşlarının zararına olacak şekilde yabancılara verilen ayrıcalıklar. Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535'de ilk kez padişah fermanıyla Fransızlara tanınan hakların tümü.

Fransa Kralı I. François 1525'de Cermen İmapartoru V. Carlos tarafından esir alınmış bunun üzerine Kralın annesi Kanuni'ye bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu sırada Mohaç Seferi'ne çıkacak olan Kanuni, bu yardımla Habsburglarla yakınlaşma sağlanabilir düşüncesiyle, yardım etmeyi kabul etmiştir. Fakat herşey Sultan Süleyman'ın planladığı gibi olmamış, Fransız dostluğu zamanla resmi bir kimlik kazanmıştır.

1535'te Fransızlarla Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayla Fransızlara birtakım haklar verilmiştir. Kapitülasyonlar, bu dostluk antlaşmasının yarattığı yakınlaşma ortamında verilmiş olan haklardır. Buna göre; Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Diğer yabancı devletler gemilerini, Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde ancak Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi. Bu sayede Fransızlar kapitülasyonlar gereği Osmanlı denizlerinde serbestçe ticaret yapma özgürlüğüne kavuşmuştu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Katoliklere ibadet özgürlüğü verilmesi, Fransız konsoloslarına kendi vatandaşlarıyla ilgili sorunların çözümlenmesinde yargı yetkisi tanınması gibi hükümler, daha sonraki yıllarda İmparatorluğun zayıflamasıyla, devletin bağımsızlığını yok edecek kurallar haline getirilmiştir.

1569, 1581, 1597, 1614, 1673 ve 1740 yıllarında yeni kapitülasyonlar verilmiştir. 1740 kapitülasyonlarıyla, Fransa'ya tanınan haklar daha da genişletilmiş, diğer batılı ülkelere de aynı hakların tanınması kabul edilmiştir. 1740 kapitülasyonlarından sonra Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı devletlere çok geniş ticaret yapma olanakları sağlanmış, hatta bu haklar sayesinde İstanbul'da yabancı postaneler açılmıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanistan ve Ermenistan'a verilmiş, yabancı gemilere, Türk gemilerine tanınan bütün hakların tanınması kararlaştırılmıştır. 22 Mart 1922'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri bakanları konferansında ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Türkiye ve kapitülasyonlardan yararlanan öbür devletlerin katılmasıyla kurulacak bir komisyonca kapitülasyon hükümlerinin gözden geçirilmesi konusunda karara varılmıştır. Kapitülasyonlar Lozan Barış Antlaşmasıyla yürürlükten kalkmıştır.

OSMANLI'DA PARA (AKCE)

Osmanlı Devletinin ilk zamanlarından itibaren bastırılan ve kullanılan gümüş para birimi. İlk sikkede gümüşten imal edildiği için Ak (beyaz, temiz, parlak) para manasında akçe denilmiştir. Ayrıca Ak kelimesi müsbet yönde bir manaya sahiptir. 'Alni ak' gibi. Nitekim renginden dolayı altına kızıl ve sarı denildiği bilinmektedir. 'Ak akçe kara gün içindir' atasözü de bu paranın beyaz gümüşten imal edildiğini ifade ettiği gibi, geçerliliğini de belirtmektedir. İlk zamanlar gümüş para manasında kullanılan akçe on besinci yüzyıldan sonra umûmî mânâda Osmanlı parası karşılığı olarak kullanılmıştır. Osmanlı para birimi olan Akçe-i Osmanî adıyla kullanıldığı gibi, pâdisâhların zamanlarına göre değişik isimler almıştır. Bu para Osmanlılara mahsus olup, Selçuklu ve diğer islâm devletlerinin paralarıyla ilgisi yoktur, ilk akçe, doksan ayar gümüşten olup, altı kirat 1,154 gram ağırlığında idi. Zamanla avariye düşük ve değişik ağırlıkta akçeler de basılmıştır. Umûmî olarak bir yüzünde "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah" ibaresiyle bu ibarenin dört tarafında Peygamber efendimizin dört halifesinin ismi, diğer yüzünde de parayı bastıran pâdisâhın ismi, basılı yeri, târihi ve Osmanlıların mensûb oldukları Kayı boyunun damgası bulunurdu. Onbesinci asırdan itibaren para mânâsında kullanılan akçeye; Lala Yürgüç akçesi, avariz akçesi, geçer akçe, kalp akçe gibi çeşitli adlar verilmiştir. Ayrıca değer düşüsü neticesinde; zilyûf akçe, kirpik akçe, kızıl akçe, çil akçe adlarını da almıştır. Çürük akçe deyişi ile kullanılan para ise bakir sikkeyi ifâde etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Selçuklular veya diğer devletler tarafından bastırılan çeşitli paralar kullanılıyordu, ilk Osmanlı sikkesini Osman Gazi bastırdı. Bu gümüş para, 15 mm. çapında ve 0,68 gr. ağırlığındaydı. Basıldığı yer ve târih belli olmayan bu paranın yüzünde "Darebe Osman bin Ertugrul" ibaresi yazılıydı. Elde mevcûd en eski Osmanlı akçesi, ikinci Osmanlı pâdisâhi Orhan Gazi tarafından bastırılmıştır. Orhan Gazi devrine ait en eski akçe 1327 (H.727) târihinde Bursa'da bastırıldı. Bu Osmanlı akçesinin bir tarafında "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah" ibaresiyle, etrafında; Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali'nin (r.anhüm) isimleri; diğer tarafında ise, Orhan bin Osman ve basıldığı yeri gösteren Bursa ismi, altında ise Orhan Gâzi'nin beyliğe geçişinin üçüncü senesini isaret eden siyâkat rakamı ile üç sayısı ve kenarlarında da paranın basıldığı yıl 727 ile Osmanlıların mensûb oldukları Kayı boyunun damgası vardı. Orhan Bey zamanında, tarihsiz ve üzerindeki yazılar geometrik motiflerden mütesekkil bir çerçeve içine alınmış ilhanlı paralarına benzer paralar da basılmıştır. Çerçevesiz olup üzerinde, "Orhan halledallahü mülkehû" ibaresi yazılı bulunan akçeler daha sâde idi. Basıldığı yer ve târih belli olmayan bu akçelerin Orhan Gâzi'nin beyliğin idaresini ele aldığı ilk senelere âid olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Orhan Gâzi'den sonra pâdisâh olan Murâd Hüdâvendigâr zamanında gümüş akçeler bastırıldığı gibi, üzerlerinde basılı yeri bulunmayan pul, fels ve mangir özelliğinde bakir paralarda basıldı.

Yıldırım Bâyezîd zamanında basılan gümüş ve bakir paralar üzerinde darb yeri yok ise de, târih mevcûddu. Basılan bu gümüş paraların avariye %90 idi. Bu pâdisâh zamanında devletin altın parası bulunmadığı için, Venedik lilerin altın dukasi kullanılıyordu. Bir Venedik dukası, kırk akçe değerinde idi.

Fetret devrinde Musa Çelebi, Edirne'de kendi adına para bastırdı. Yıldırım Bâyezîd'in büyük oğlu Süleyman Çelebi de kendi adına bastırdığı paranın üzerine tугra koydurdu.

Çelebi Mehmed Han zamanında Amasya, Ayaslug (Selçuk), Bursa, Edirne ve Serez şehirlerinde basılmış akçeler vardı.Timur Han'ın Osmanlılar üzerinde hâkimiyet kurmasından sonra, Çelebi Mehmed Han 1404 (H.806)'da Bursa'da bastırdığı paralara kendi adıyla birlikte Timur Han'ın da adını bastırmış ve hâkimiyetini tanıdı. Vezin ve ayar yönünden diğer Osmanlı paralarıyla aynı olan bu paranın bir yüzünde "La ilahe illallah Muhammedün resûlullah, Duribe Bursa 806", diğer yüzünde ise; "Demûr (Timur) Han Gürgân, Muhammed ibni Bâyezîd Hân halledallahü mülkehû" yazılıydı. On sene sonra Osmanlı birliğini yeniden kurup, istiklâlini kazanınca paralardan Tîmûr Han'ın ismini kaldırdı. Çelebi Mehmed Han'ın zamanına kadar Osmanlı paralarında hiç bir lakab ve unvan yazılmadığı hâlde o, ilk defa "Sultan" ve "Han" unvanlarını kullandı. Bastırdığı akçelerin üzerine "Sultân ibni Sultân Muhammed ibni Bâyezîd Han" ibaresini yazdırdı. Ayrıca "Halledallahü mülkehû" ibaresini kaldırıp, son Osmanlı paralarına kadar devam eden "Azze nasruhû" ibaresini koydu.

İkinci Murâd Han zamanında da Edirne, Bursa, Ayaslug, Bolu, Engüriye (Ankara), Karahisar, Serez, Tire ve Amasya şehirlerinde akçe bastırıldı. Bursa'da bastırılan ve mangir adı verilen paranın üzerinde ikinci Murâd Han'ın isminin altında Osmanlıların Kayı boyundan geldiğini gösteren bir damga vardı. Bu damga sâdece Bursa ve Edirne'de basılan paralar üzerinde idi.

Sultan ikinci Murâd Han'ın saglığında pâdisâh olan sultan ikinci Mehmed Han (Fâtih) tarafından bastırılan akçenin ölçüsü 6 kirattan 5,25 kirata indirildi, ikinci Murâd Han, ikinci defâ tahta geçmek mecburiyetinde kalınca kendi adına 100 dirhem gümüşten 375,5 akçe kestirdi. Fâtih Sultan Mehmed Han babasının vefatından sonra 1451 (H.855)'de tekrar Osmanlı pâdisâhi olunca, babası zamanında basılan akçeleri tedavülden kaldırarak; Edirne, Ayaslug, Bursa, Serez, İstanbul, Üskü, Amasya, Tire ve Novar gibi şehirlerde 5,25 kirat ağırlığında yeni akçeler kestirdi. 1460 (H.865)'de 4,75 kirat, 1470 (H.875)'de 4,25 kirat, 1481 (H.886)'da ise 3,25 kirat ağırlığında akçeler bastırdı. Bütün bu akçelerin ayarı % 90 idi. İstanbul ve Novar'da on akçelik paralar bastırdı. Bu akçelerin önyüzünde "Sultân'ü-lBerreyn ve Hâkân-ül-Bahreyn es-Sultân İbn-is-Sultân" ibaresi, diğer yüzünde ise "Muhammed ibni Murâd Han halledallahü mülkehû duribe fî Kostantiniyye sene 875" yazılıydı. Ayrıca Fâtih Sultan Mehmed Han zamanına kadar hiç altın para basılmamıştı. 1478 (H.883)'de sultânî adı verilen altın paralar bastırıldı. Basılan ilk altın paranın bir adedi 3,510 gram ağırlığında olup, 23,5 ayar idi. Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında, Osmanlı akçesinin küsuratı olarak mangir veya pul denilen bakır paralar da basılmıyordu. Bir dirhem bakırdan bir mangir kesilerek sekizi bir akçe kabul ediliyordu. Bu mangirlardan yarım dirhem ağırlığında olanlara yarım mangir; rub'iye (1/4) dirhem ağırlığında olanlara cirik mangir deniliyordu.

Fâtih Sultan Mehmed'in vefatından sonra oğlu sultan Cem, 1481 (H.886)'da Bursa'ya girdiği zaman, 18 günlük hâkimiyeti sırasında kendi adına para bastırdı, ikinci Bâyezîd Han devrinde, babasının zamânındakilerden daha noksan olarak 4 kirat, hattâ 3,5 kirat ağırlığında akçeler bastırıldı. Bu zamana kadar akçelerin ağırlığı 90 olduğu hâlde, onun zamanında 85 aya düşürüldü. Bu paralar; İstanbul, Amasya, Bursa, Edirne, Gelibolu, Kratova, Kastamonu, Konya, Novar, Serez, Tire, Trabzon ve Üsküp'de bastırıldı, ikinci Bâyezîd Han zamanında çıkarılan bir emirle has altının miskalinin 57 akçe, sultanî ve frengi florisinin 47 akçe, esrefi (Mısır altını) ve engürüsün (Macar parası) ise 45 akçe üzerinden muamele görmesi kararlaştırıldı. Saltanatının son senelerine doğru ise, akçenin değeri düşürülüp, bir altını 60 akçe değerinde muamele gördürüldü. Aynı devirde on akçelikler de bastırıldı.

Yavuz Sultan Selîm zamanında da İstanbul, Amasya, Edirne, Amid, Bursa, Cezîre, Dimask, Harput, Mardin, Musul, Misir, Urfa, Serez, Siirt ve Tire'de para bastırıldı. Yavuz Sultan Selîm'in bastırdığı akçelerin en ağırları 3,5 kiral olup, bir dirhem gümüş 4,5 akçe ve bir altın da 13 akçe değerinde idi. Yavuz Sultan Selîm, Misir'da altın ve gümüş paralardan başka bakır paralarda bastırdı. Yavuz Sultan Selîm'in, Misir'da bastırdığı paralar üzerinde sâdece Sultan unvanı olup, bu paralara sultanî veya esrefî adı verilirdi. Böylece Osmanlı altınları da esrefî,

serifi adlariyla anilmaya baslandi.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Yavuz Sultan Selîm zamanındaki yerlere ilâveten Bagdâd, Belgrad, Canca, Cezayir, Haleb, Koçaniye, Maras, Modova, Ruha (Urfa), Serbornice, Siroz, Trablus, Zebit gibi yerlerde para basıldı. Bu devirde basılan akçeler 3,75, 3,50, 2,75, 2,50 kirata kadar düdü. Sonunda yüz dirhem gümüşten bes yüz akçe kesilerek degismez bir hâle sokuldu. Sultan ikinci Selîm Han zamanında ilk önce 85 ayarında 100 dirhem gümüşten 525 akçe kesildi. Daha sonra gümüşün ayarı giderek düşürüldü. Her tarafta basılan akçelerin resim ve nakisleri aynen korunmuş olup, ölçüleri noksanlastirilmistir. Bu devirde hemen hemen evvelkilerin aynı veya İki-üç habbe eksik agirlikta altın paralar da bastırıldı. Ayrıca Misir' da Medîni adli bir altın para da bastırıldı. Bir Sultanî altını, 41 Medîni altını degerindeydi, ikinci Selîm Han zamanında ticaretle ugrasan bâzi yahûdîler, akçeleri kirparak paraların bozulmasına sebep oldular. Neticede Sokullu Mehmed Pasa, bunun önüne geçmek için, bâzi tedbirler aldı. Aynı devirde Selîmi adıyla yeni paralar basıldı, ikinci Selîm Han zamanında bir altın, 60 akçe ve bes akçe bir dirhem gümüş degerindeydi. Altınların ayarı ise, milim hesabi ile binde 993 idi.

Üçüncü Murâd Han zamanında hat ve nakisleri ikinci Selim, zamânındakilerin aynisi olmakla birlikte, agirliği daha düşük akçeler bastırıldı. Para düzenindeki ve ekonomik durumdaki bozulmalar, sebebiyle daha önce yüz dirhem, i gümüşten 500 akçe basilirken 800 akçe kesildi. Böylece bir, akçe, 3 veya 2,5 kirata kadar düdü ve bir dirhem gümüş, sekiz-on akçe karsiligi muamele gördü. Üçüncü Murâd Han'dan itibaren magsus akçelerin ortaya çıkması, devletin para sisteminde deger ölçüsü olan akçenin kıymetini iyice kararsız hâle getirdi. Hattâ yüz dirhemden 2000 züyûf akçe kesildi. Bir dirhem gümüş 12 akçe, bir altın 120 akçe, 45 akçe olan kurus 80 akçeye çıktı. Bu devirde Haleb ve Bagdâd 'da ilk defa olarak tugralı dirhemler basıldı. Paranin degerinin kararsız hale gelmesi sebebiyle daha sonra bâzi tedbirler alinip, bir dirhem gümüşten 8 akçe kesilmesi kararlaştırıldı. Bu akçeler ilk çıkan akçelerin yarisi kadardı.

Üçüncü Mehmed Han zamanında bir dirhem gümüşten 8 akçe kesilmesine devam edildi. Bozuk ve züyûf akçeler toplatilip, akçe degerinin yükseltilmesine çalışıldı. Bu sayede bir altın, 220 akçe degerinden muamele görürken 180 akçe degerinden muamele görmeye basladı. 1600 (H.1009)'da para sisteminde yapılan bazı düzenlemelerle bir altın 120 akçeye indirildi. Bu devirde altın paraların agirlik ve ayarında bir degisiklik olmadığı gibi, resim ve nakislerine da dokunulmadı.

Birinci Ahmed Han devrinde 1,5 kirat agirliğında ve ayarı 80 olan akçeler bastırıldı. Birinci Mustafa Han zamanında Âmid, Haleb ve Misir'da para basıldı. Sultan Genç Osman zamanında da çeşitli yerlerde para bastırıldı. Bu zamanda basılan akçenin agirliği 1,5 kirat olup ayarı 80 idi. Birinci Mustafa Han'ın tahttan indirilip yerine ikinci sultan Osman'ın (Genç Osman) getirildiği sırada noksan ve ayarı düşük züyûf paralar çoğaldığından akçenin degeri düşmüştü. Sultan ikinci Osman'ın cülusunu müteâkib basılı paraların islâhına ihtiyaç duyulduğundan, noksan ölçülü ve düşük ayarlı paralar toplatilip, yeni 1,5 kiratlık akçeler basıldı. Hattâ büyük alisverislerde kolaylık olmak üzere mevcûd akçelerin on adedine müsâvî olarak bir dirhem agirliğında onluk Osmâni paralar bastırıldı.

Birinci Mustafa Han' ikinci defa tahta geçmesinden sonra sultan ikinci Osman'ın bastırdığı onluklar, agirliği noksan olarak bastırıldı. Bu sırada bir altın 150 akçeye yükseldi.

Dördüncü Murâd Han zamanında istanbul, Bagdâd, Bursa, Misir, San'a, Trablus ve Yenisehir gibi yerlerde çeşitli paralar basıldı. Bu devirde basılan akçelerin agirliği 1,25 kirat, ayarları 75 idi. Yine istanbul'da basılan altınlar da öncekilerden bir kirat eksik idi. Dördüncü Murâd Han zamanında zuhur eden harpler ve dört defa cülus bahsisi ödenmesi yüzünden akçenin degeri kalmadığı için, altın 250 akçe degerinden muamele gördü. Buna bir çâre olmak üzere, sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Pasa'nın tedbir ve tesebbüsüyle bes kirattan biraz daha agir olan gerçek ayarlı para isimli yeni bir sikke kestirildi. Böylece altının degerinin 120, kurusun da 80 akçeye düşürülmesi sağlandı. Bu devirde akçenin agirliği 1,5 kirat ve on

tanesi bir dirhem itibâr olunan yeni kesilen paranin ağırlığı ise iki akçeğe esit şekilde ayarlandı. Sultan İbrahim zamanında da çeşitli merkezlerde para bastırıldı. Ayarı iyi olan 1,5 veya 2 kirat noksan altın paralar bastırıldı. Bu devirden itibaren paraların üzerine basılan tugalarda "EİMuzaferr dâima" ibaresi konulmaya başlandı. Bu devirde basılan akçeler, züyûf ve magsus olduğu için, kurus 125, altın 250 akçeğe çıktı. Bu yüzden piyasada büyük sıkıntılar basgösterdi. Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından basılan paraların yeniden islâhı için bâzî tedbirler alındı. 1,25 kirat ağırlığında akçe, bir dirhem ağırlığında onluk ve yarım dirhem ağırlığında 5 akçelik ve para denilen üç akçelik sikkeler basılmak suretiyle kurus 80, altın 160 akçeğe indi. Esedî denilen ecnebî kuruslar 60 akçeğe, evvelce 4 akçeğe geçen Misir parası da 2 akçeğe düşürüldü.

Dördüncü Mehmed Han devrinde de İstanbul, Cezayir, Halep, Misir, Trablusgarb ve Tunus gibi şehirlerde paralar bastırıldı. Bu devirde de mâlî sıkıntılar devam ettiği için kurus 120, esedî 110 akçeğe yükseltildi. Piyasadaki mevcûd paralar bâzî menfâatçı ve hîlekâr kişilerce kirpılarak eksiltildi. Bu paralar esnaf ve sarraflar tarafından tartılarak alınmaya başlandı. Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kurusu 120 akçe, esedîyi 110, parayı 3 akçe değerlerinde sabit tutup diğer kızıl ve kirpik paraları tedavülden kaldırdı. Akçelerin ağırlığı bir kirata ve ayarı da yüzde 50'ye düşürüldü, ikinci Süleyman Han zamanında da mâlî sıkıntılar giderilmesi için bâzî tedbirlerin alınması düşünüldü. Piyasada İbrahim Çelebi diye anılan ayarı düşük yaldız altını vardı. Bunlar arasında ayarı yüksek olanlar da görüldü. Ayarı yüksek olanlara çift; düşüklere ise tek damga vuruldu. Damgasız paraların geçerli olmayacağı îlân edildi. 1687 (H.1099)'da Osmanlı para sistemindeki akçe birimi kaldırılıp paralar, kurus usûlüne göre basıldı. Bu târihten sonra akçe adıyla para basılmayıp, sadece hesaplarda kullanılan bir birim haline geldi. Bu kurusun küsûratı olarak da mangir denilen bakır para bastırıldı. İki mangir bir akçeğe üzere, bir kıyye halis bakırdan 800 mangir para basıldı. Bu devirde büyük para olarak altın para da bastırıldı. Kurus 120, serîfî altını 270, yaldız altını da 300 akçe değer üzerinden muamele gördü. Daha sonra harp hâlinin zuhur etmesi sebebiyle savaş masraflarını karşılamak için kurus 160, serîfî altını 360, yaldız altını 400 ve paranın da 4 akçe değerinde muamele görmesi emr edildi.

İkinci Ahmed Han, 1691 (H.1102)'de pâdisâh olunca, İstanbul, Hanca, Misir gibi yerlerde para bastırdı. Bu sırada mangir denilen bakır paralar geçmez oldu ve piyasadan kaldırıldı. Bu sene içinde esedî 150, altın 335, frengi altını 375 mangıra çıktı.' Yine altın ve kurusa yeni değer konuldu.

İkinci Ahmed Han zamanında basılan kurus ve altınların ağırlığı ve ayarı, kadesi ikinci Süleyman Han zamânındaki aynı idi.

İkinci Mustafa Han, 1695 (H.1106)'da pâdisâh olunca İstanbul, Edirne, Erzurum, İzmir, Misir, Trablusgarb gibi yerlerde para bastırdı. 1696 (H.1107)'de ' sefer masraflarının çokluğu ve sefer müddetinin uzaması sebebiyle, o zamana kadar 3 akçeğe geçen paranın 4 akçeğe geçmesi kararlaştırıldı. Ayrıca piyasadaki yabancı devlet paralarını ortadan kaldırmak için ecnebî kurus ve zoltalar toplatılıp üzerlerindeki latin harf ve ibareler silinerek, bir yüzlerine "Sultân-ül-Berreyn" ve diğer yüzüne de kesim yeri ve târihi yazıldı. Üçüncü Ahmed Han zamanında da İstanbul'da 70, Misir'da 60 ayarında ve ağırlığı eksik gümüş paralar bastırıldı. Bâzıları bu farklı durumdan istifâde ederek Misir parasıyla İstanbul parasını değıstirmeye başladılar. Bunun üzerine hükümet, halkın elinde bulunan paraları toplattı. 1715 (H.1128)'de Cedîd Zeri İstanbul adlı para basıldı. Bunların yüz tanesi 110 dirhem olup, kenarı zincirli ve dâiresinin etrafı nakisli idi. Bir yüzüne tuga, diğer yüzüne de "Duribe fî Islâmbol" yazılı idi. Üç kurusa rayiç olan bu paralar, Misir'da fonduk diye anıldı. Üçüncü Ahmed Han zamanında İstanbul ve Misirca basılan tugar esrefî altınları, ikinci Mustafa Han devrindeki altınların tarzında idi.

Ayrıca bu devirde ikinci Mustafa Han devrinde iki altınlık esrefî altınlarına ilâveten üçlük, dörtlük, beslik, onluk altınlar da basıldı. 1725 (H.1138)'de Tebriz, Tiflis ve Revan gibi şehirlerde darbhaneler açılarak para basıldı. Birinci Mahmûd Han tarafından çeşitli merkezlerde 970 ayarında cedîd İstanbuli veya funduk ve 952 ayarında zeri mahbûb denilen

şekil ve ağırlıkları eskileriyle aynı olan altın paraların yanında cedîd İstanbulî altınlarının yarısı olan nufiye ve 1,5, 2, 3 ve 5 altınlık sikkeler de basılmıştır.

Üçüncü Osman Han devrinde, birinci Mahmûd Han'ın zamanındaki gibi paralar basıldı. Üzerinde İstanbul, Cezayir, Misir v.s. şehir adları bulunan bu paralardan büyük besibirlikler çıkarıldı. Üçüncü Mustafa Han devrinde basılan altın ve gümüş paralar ayrı bir hususiyet taşıyor. Bu paralarda basıldığı seneler yazılıdır. Ayrıca 1760 (H.1174)'de bu paraların üzerinden Kostantiniyye ibaresi kaldırılıp Islâmbol yazıldı. 1770 (H. 1184) senesinde altın piyasadan çekilince, fiyatlarında bir yükselme görüldü. Altınların piyasaya çıkarılması gayesi ile diğer paralara zam yapıldı. Böylece daha önce 110 para değerinden muamele gören zeri mahbûb 120 paraya, 155 para kıymetindeki zeri funduk 165 paraya yükseltildi. Yine bu devirde ilk olarak 60 para değerinde çift zolta basıldı. Birinci Abdülhamîd Han zamanında da üzerinde; Islâmbol, Dâr-üs-saltanat el-âliyye, Cezayir, Misir, Trablusgarb, Tunus gibi yer adları bulunan altın paralar basıldı. Bu devirde 9 dirhem ağırlığında 60'lık yâni çift zolta ve 30 paralık tek zolta, bir kurusluk, ikilikler (çift kurus) 20,10 ve 1 paralık sikkeler, ayrıca 36 mm. çapında büyük bakir paralar basıldı.

Üçüncü Selim Han devrinde de belli merkezlerde çeşitli paralar basıldı. Dördüncü Mustafa Han'ın kısa süren saltanatı sırasında İstanbul, Cezayir ve Misir gibi yerlerde ayarları düşük ve ağırlıkları noksan olan çeşitli paralar basıldı, ikinci Mahmûd-i Adlî Han devrinde de üzerlerinde; tekrar Kostantiniyye, Dâr-ül-hilâfet -ül-âliyye, Dâr-ül-hilâfet-is-sâniye, Edirne, Bağdâd, Cezayir, Misir, Trablusgarb, Tunus gibi yer adları bulunan paralar bastırıldı. 1809 (H.1224)'de piyasada altının kıymeti diğer paralara göre biraz arttığı için, darbhânedede altın eski fiyattan muamele görünce, devlet zarara uğradı. Bu sebeple, mevcûd paralara yeni kıymetler konuldu. Ayrıca altın fiyatları çeşitli rayıçlara göre değerlendirildi, ikinci Mahmûd Han'ın cülusunun on yedinci senesinde 60 paralık yeni sikkeler bastırıldı. 1833 (H.1249)'da 240 para kıymetinde 6'lık yâni 6 kurus ve kısımları çıkarıldı.

Birinci Abdülmecîd Han zamanında da çeşitli merkezlerde sikke kesildi. Bu pâdisâh zamanında para sisteminde islâhat yapıp, altında, İngilizlerin 22 ayarı esas kabul edildi. Sikke ayarlarında yeni değişiklikler yapıldı ve ilk defa kâğıt para çıkarıldı ise de sonra vazgeçildi. 1843 (H.1259)'da 100 kurusluk yeni bir liraliklar basıldı. 1844 (H.1260)'da on kurus kıymetindeki meci diye ve 5 kurus kıymetinde yarım meci diye bastırıldı. 1845 (H.1261)'de 1 kurus, 1847 (H.1264)'de gümüş 20 paralık basılarak piyasaya çıkarıldı ve 50 kurus kıymetinde yarım liraliklar bastırıldı. 1851 (H.1268)'de ikinci defa kâğıt para çıkarıldı, ilk zamanlar 50 kurusluklardan küçük altın para bastırılmamaya karar verildiyse de, 1854(H.1271)'de 25 kurusluk çeyrek altın liralık basıldı. 1855 (H. 1272)'de 500 kurusluklar (besibirlik) ile 250 kurusluklar yâni 2,5'luk altın basıldı. Ayrıca bakirden 40, 20, 10, 5 paralıklar çıkarıldı. Sultan Abdülazîz Han zamanında çeşitli merkezlerde 500, 250'lik 100, 50, 25 kurusluk altın, ayrıca gümüş paralar basılırken, 1862 (H.1279) senesinde Osmanlı târihinde üçüncü defa kâğıt paralar bastırıldı. Ayrıca kâime denilen 10,20 50 ve 100 kurusluk paralar bastırıldı. Bu durum kâğıt paranın büyük ölçüde değer kaybetmesine sebep oldu. Altın fiyatları yükseldi. Bir müddet sonra kâğıt para kullanımdan vaz geçildi. Para istikrarının te'mini için İngiltere'den 8 milyon sterlin borç alındı.

Besinci Murâd Han'ın kısa süren saltanatı döneminde de çeşitli merkezlerde para bastırıldı, İstanbul'da basılan altınlarda tuğranın biraz yukarısında ayyıldız, Misir'da basılan altınların tuğrasının yanında ise bir çiçek dalı vardı. Onun zamanında 100, 50,25 kurusluk altın paralar bastırıldı. Aynı zamanda 20, 5 ve 1 kurusluk gümüş paralar da bastırıldı. Sultan ikinci Abdülhamîd Han devrinde de, meci diye, 10, 5, 2, 1 kurusluk ve 20'lik basıldı. 1877 (H. 1294)'de Osmanlı Bankası hesabına dördüncü defa kâğıt para bastırıldı. 1879 (H. 1296) senesinden sonra ise, meci diye bastırılmadı. 22 ayar 500, 250, 100,50 ve 25'lik altın paralar bastırıldı. Ayrıca 500,250,100,50,25 ve 12,5 'luk ziynet altınları çıkarıldı 1898 (H. 1316) senesinde, terki binde %-10 gümüş ve bakırla karışık 10 ve 5 paralık ile halk arasında metelik denilen magsus paralar basıldı.

Sultan Besinci Mehmed Resad zamanında İstanbul, Bursa, Edirne, Kosova, Manastir, Selanik

gibi şehirlerde çeşitli paralar basıldı. Osmanlı parasının islâhi için bâzı çalışmalar yapıldı 1913 (H. 26 Mart 1332) târihinde Tevhîd-i meskûât kânunu çıkarıldı. Bu kânuna göre bütün paraların temel ölçüsünün altın olması ve para biriminin kurus olması kararlaştırıldı. Para birimi olan ve altın makamına geçen ve 40 para itibâr olunan kâime denilen nikel kuruslar basıldı. Kurusun parçaları olan 20, 10 ve 5 paralıklar nikelden; 2, 5, 10 ve 20 kurusluk paralar gümüşten; 25, 50, 250, 500 kurusluk paralar altından bastırıldı. Bu devirde basılan gümüş paralar üzerine de, altın paralar üzerinde olduğu gibi pâdisâhin tuğrasının sağ tarafında cülusunun yedinci senesine kadar Resad ve ondan sonrakilerde El-Gâzî unvanı vardı. Bu devirde 10, 40, 5 para olmak üzere nikel meskûât bastırıldı.

Sultan altıncı Mehmed Vahideddîn zamanında 22 ayar altından, Sultan Resad devrinde basılan paralara benzeyen, tuğranın sağ tarafında herhangi bir yazı veya çiçek bulunmayan paralar basıldı. Bu uygulama, gümüş paralar için de aynı idi. Bu devirde 500, 250, 50, 25 kurusluk altın paralar basıldı. 500,250,100, 50, 25 ve 12,5'luk zînet altınları; ayrıca yine bu devirde 20,10,5, 2 kurusluklar da basıldı. % 75 bakır ve % 25 nikel karışımından 40 paralıklar basıldı. Osmanlı Devleti zamanında basılan altın ve gümüş paralar, cumhuriyet döneminde bir müddet yeni çıkan paralarla birlikte kullanıldı. Altın paralar ise, hâlen tedavülde bulunmaktadır.

Akçe ile ilgili bâzı tâbir ve deyimler şunlardır:

Akçe-i Osmânî

Kurustan evvel Osmanlı para birimi olarak kullanılan para. Osmanlı Devleti târihinde ilk defa basılan akçelere bu devletin kurucusunun adına izafeten Osmani ismi verilirdi. Bu paranın millî ve husûsî bir unvanla anılması aynı zamanda saltanat hükûmetinin tesekkül ettigine dâir bir isaretti. Yavuz Selîm Han'ın saltanatının sonuna kadar Osmânî adı kullanıldı. Fakat devlet me' mûrlarına verilecek maaşların tâyin ve tahsisinde akçe tâbiri kullanılınca, bu isim kullanılmaz oldu. Fakat Akçe-i Osmani tâbiri çok yaygın kullanıldı. Bir müddet sâdece akçe tâbiri kullanıldıysa da, ikinci Osman Han devrinde yeniden on akçelik Osmânî paralar bastırıldığı için tekrar kullanılmaya başlandı. Eski akçe, dirhem dördte biri olduğu hâlde, on akçelik para bir dirhem idi. Bundan sonraki devirlerde de, Osmanlı altınına husûsî olarak Osmânî denildi.

Akçe tahtası

Sarrafların ve resmî dairelerdeki veznedarların üzerinde para saydıkları tahta. Bu tahta ucu açık, kenarlı ve ucuna doğru darlaşıp oluk hâlinde uzun bir tahtadır. Geniş tarafında sayılan para oluk kısmından dökülürdü. Bâzı akçe tahtaları üzerinde sayılan paraların, sayılmayan paralarla karışmaması için ayrı bir kısım bulunurdu.

Akçe farkı

Çeşitli devletlerin paralarını veya bir devletin çeşitli paralarını degistiren sarrafların, iki paranın degisimi neticesinde hâsil olan farka verilen isim. Ayrıca, devlet tarafından iki paranın degisimi neticesinde hazîneye gelir kayd edilmek üzere alınan farka da bu ad verilirdi. Devlet hazînesi vaktiyle bir altın, yüz; mecîdiye, on dokuz kurustan alınırdı; altın, yüz iki buçuk; mecîdiye de yirmi kurusa satılırdı. Alışla satış arasında görülen fark, devlet kayıtlarında akçe farkı adıyla gelir olarak gösterilirdi.

Akçe basi

Tanzîmâtın evvel belli vergi ve resimlerden başka sulh zamanında devlet harcamalarındaki açıkları kapatmak için, imâdiyye-i hazâriyye ve harp zamanında harbin îcâb ettirdiği paraları bulmak için imâdiyye-i seferiyye ve îanei cihâdiyye adı altında umûmî olarak tekâlif-i örfiyye denilen bir takım vergiler alınırdı. Bâzan da bunların yetmeyeceği dikkate alınarak iç borçlanma yoluna gidilirdi. Bu şekildeki borçlanma karşılığı olarak re'sûlmâl, güzeste ve akçe basi adıyla akçe farkına benzer bir fark ödenirdi. Buna akçe basi adı verilirdi. Akçe târihiyle yakından ilgili olduğu için; sikke tecdidî, sikke tagsisi, sikke tashihi tâbirlerini de yazmak faydalı olacaktır.

Sikke tecdidi

Osmanlı pâdisâhları tahta geçer geçmez ilk iş olarak kendi adlarına hutbe okuturlar ve para bastırırlardı. Sultan, kendi adına bastırdığı yeni akçeleri tedavüle çıkardığında, selefine ait paraların tedavülünü yasaklardı. Bunun üzerine tedavülde bulunan eski paralar ya hurda gümüş olarak veya devletçe tesbit edilen bir nisbette yeni akçeyle degistirilirdi. Ancak yasak uygulaması bâzan pek kati olmazdı. Eski akçe sahiplerine değeri kadar yeni akçe verilirdi. Sikke tecdidi ve eski akçe yasası hazîneye darb hakkı ve darb ücretinden ileri gelen bir gelir sağlardı. Darbhânele ne kadar fazla gümüş islerse, bu gelir o kadar artardı. Bâzan sikke tecdidiyle birlikte paranın ağırlığı da düşürülerek tagsis ediliyor, böylece küçük çapta bir devalüasyon yapılıyordu. Bâzan sikke tecdidi sebebiyle yeniçeriler ayaklanırlardı. Sikke tagsisi

Akçenin ayar ve ağırlığını düşürmek demektir. Hükümetin kararıyla yapılan sikke tagsisi, sikke tecdidinin bir kısmıdır. Bâzan darbhânelelerin emirsiz ve izinsiz olarak da sikke tagsisine gittikleri ve paraların ağırlıklarından çaldıkları görüldü. Bu yüzden pâdisâhın emriyle pek çok darbhâne kapatıldı. Sikke tashihi

Resmî veya gayri resmî akçe tagsisleri, piyasada sikintiye sebep olduğu, savaş veya baska bir sebeple acele tedbir alınmadığı zamanlarda akçe kirpiciliği zuhur ederdi. Bunu çoğu zaman sarraflıkla uğrasan gayri müslimler, özellikle yahûdiler paraların kenarını kirparak gümüşünü çalarlardı. Bu kargasalıga son vermek için pâdisâhlar, sikke tecdidinde yaptıklarını sikke tashihi adıyla yaparlardı. Sikke tashihi yeni akçeler ya eski ayar ve ağırlıkta veya bir mikdâr ağırlığı düşürülerek tedavüle çıkarılırdı.

Gerek sikke tecdidi, gerek sikke tagsisi ve gerekse sikke tashihi suretiyle yapılan akçe ayarlamaları neticesinde esya fiyatları arttığı gibi, altın paraların rayıçları da yükselirdi. Bu sebeple önemli para ayarlamaları yapıldığında esya fiyatları yeniden tesbit edilir ve umûmî narh cetvelleri yayınlanırdı.

1584 ayarlamasından sonra Koca Sinan Paşa, böyle bir narh listesi çıkartmıştı. 1600'de bu liste üzerinde değişiklik yapılmış, 1641 sikke tashihi yeni bir narh listesi düzenlenmişti.

DARBHANE

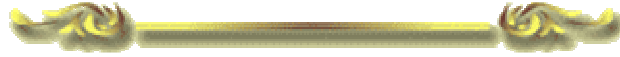
Osmanlı Devleti'nde para basan dâire, madenî para basılan yer. Darbhânenin târihi eskilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk para Osman Bey zamanında basıldığı biliniyorsa da nerede basıldığı bilinmiyor. Bilinen ilk Osmanlı darbhânesi, Orhan Bey zamanındaki paraların basıldığı Bursa darbhânesidir. Sonraları, Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlı Türkleri de, bir çok yerlerde özellikle altın, gümüş ve bakır mâdenlerinin bulunduğu civarlarda darbhâneleler kurdular. 1453 yılında İstanbul'un fethi ile birlikte Fâtih Sultan Mehmed Han, para ve pul için ayrı ayrı darbhâneleler kurdurdu. Pul basılan yere pul darbhânesi denirdi.

Osmanlı Devleti'nin; basta İstanbul olmak üzere; Bursa, Edirne, Amasya, Ayasulug, Üsküp, Belgrad, Serez, Diyarbakır, Halep, Bağdad, Trablus, Cezayir, Tunus, Misir, Bosnasaray ve Tiflis şehirlerinde darbhâneleleri vardı. Sultan üçüncü Mustafa Han devrinden itibaren; Misir, Trablus, Tunus ve Cezayir haricindeki darbhâneleler kaldırıldı. Darbhâne, evvelce saray hâricinde Bâyezîd ile Koska arasında Simkeshâne Han'da iken, sonradan sarayın birinci avlusuna ve simdiki mahalline nakledildi. 1789'da, darbhâne tamir edilerek makinaları yenilendi. Tanzimat'tan sonra darbhâne, müdürlük olarak Mâlîye nazirliğine bağlandı. 1842 târihine kadar çekiçe dövme suretiyle yapılan para basım işlemi, çıkartılan bir kararname ile sarkaç usûlüne, 1853'de pres, 1911'den sonra ise makina presi usûlüne geçildi. Sultan Abdülaziz Han devrinde yapılan darbhâne binası, Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edildi.

Meskukât darbi yâni para basılması, defterdara bağlı darbhâne emininin idaresinde idi. Buraya hâcegân-i dîvân-i hü mâ-yûndan darbhâne emîni bakardı. Darbhâne emnlnlgl senelik me' muryetlerden olup, her sene yapılan Sevvâl tevcihâtında vazifesinde bırakılır veya degistirile^ rek yerine baskası gelirdi.

Darbhâne emininin emrinde bir kethüda (yardımcı), sikkezanbasi adlı baskı âmiri, serçesme unvanıyla ağırlık ve ayar kontrol me'muru (sâhib-i ayar), bir çesneci ve hesapları tutan bir kâtib vardı. Darbhâneye çeşitli ocaklardan gelen mâdenlerin te'min ve teslim işlerine simsar bakardı. Darbhâne emininin muamelâti mâliyenin ikinci kalemi olan bas muhasebenin kontrolü altında bulunup, işler hakkında yevmiye defteri tutulurdu, İstanbul dışındaki darbhâneler çoğunlukla mâden bulunan yerlerde kurulurdu. Osmanlı Devleti'nin mâden ve darbhâneleri civarında, kalp sikke basacak kalpazanların bulunmamasına dikkat edilir, hattâ bu hususta civar kadılara sık sık emirler verilir. Kalp sikke basıldığı haberi alınır alınmaz derhâl bunların evleri aranır, imalâthaneleri basılır, basım âlet ve kalıpları müsadere edilerek suçlular hakkında takibata geçilir. Nitekim Bağdâd'da bir kişi bu suç ile yakalanmış, dayaktan baska, bir deve üzerinde şehrin etrafında dolastırılarak halka teshir edilmisti.

Sonraları, darbhâne eminlerinin tâyinleri defterdarlıktan alınarak sadâret makamına verildi. Emînlik adı, sultan birinci Mahmûd zamanında Darbhâne nazırlığı olarak degistirildi ve Tanzimat'a kadar bu adla anıldı. 1835'de Mâliye hazinesiyle Darbhâne nazırlığı birleştirildi. Yeni teskilâta Darbhâne-i âmire defterdarlığı adı verildi. Bu teskilât 1838'de Umûr-i mâliye nezâreti oldu. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar böyle devam etti.

TANZİMAT FERMANI 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid'in sadrazamı Mustafa Resid tarafından Gülhane Parki'nde yabancı devletlerin elçileri ve büyük bir halk topluluğunun huzurunda okunan, kişilerle devlet arasındaki ilişkilere hukuki yönden yenilikler getiren, seriata dayanan eski yasaları tamamen degistirmeyi öngören, Tanzimat-i Hayriye adı verilen ıslahat hareketinin siyasi ve hukuki yönden teminat altına alan belge.

Yeniçeri Ocakı'nın bozulmaya başlaması nedeniyle Sultan II. Mahmud döneminde başlayan yenilik hareketleri ve Sultan Abdülmecid'in tahta çıkar çıkmaz ıslahat hareketine devam etmek amacıyla olduğunu göstermesi Osmanlı Devleti yapısındaki degişimin başlangıcıydı. Sadrazam Mustafa Resid Pasa, Gülhane Hatt-ı Hümayununu Padişah adına kaleme almış; devlet ve birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacıyla dayanan temel ilkeler kabul ve ilan edilmistir. Tanzimat Fermani'nin tam metni şöyledir ;

Herkesin bildiği gibi, devletimizde, kuruluşundan beri Kuran'ın yüce hükümlerine ve seriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tab'asının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmisti. Ancak, yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle seriata ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa, seriat yasaları ıel yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkansızlığı açık seçik ortadadır.

Tahta geçtiğimiz mutlu günden bu yana bütün çabalarımız, hep ülkenin kalkınması, ahalimiz ve fakirlemizin refahi amacıyla yönelik oldu. Eger, yüce devletimize dahil ülkelerin coğrafi konumu, verimli toprakları ve halkının yetenekleri gözönünde tutularak gerekli girişimler yapılırsa, yüce Tanrı'nın yardımı ile, bes-on yılda kalkınabileceğimiz söz götürmez.

Ulu Tanrı'nın yardımına ve Peygamberimiz hazretlerinin ruhaniyetine sigınarak, yüce devletimizin ve ülkemizin iyi bir biçimde yönetilmesi için bundan böyle bazı yeni yasalar çıkarılması gerekli görüldü.

Söz konusu yasaların basında can güvenliği; ırk, namus ve malın korunması; vergi toplanması; halkın askere alınıp silah altında tutulma süresi gibi hususlar gelmektedir. Söyle ki; Dünyada can, ırz ve namustan daha kıymetli birşey yoktur. Bir insan bunları tehlikede görünce, yaradılıştan kötü olmasa bile, canını ve namusunu korumak için olmadık çarelere başvurur. Bunun devlet ve memlekete zarar vereceği açıktır. Buna karşılık, can ve namustan emin olan bir kimse sadakat ve doğruluktan ayrılmaz, işi ve gücü ile devletine ve milletine yararlı olur.

Mal güvenliğinin olmadığı yerde ise kimse devlet ve ulusuna isinamaz, ülkesinin yükselmesi ile ilgilenmez, hep korku ve üzüntü içinde yasar. Buna karşılık, malından, mülkünden emin olmadığı zaman hep kendi işi ve işinin genişletilmesi ile uğraşır. Devlet ve millet gayreti, vatan sevgisi kendisinde her gün artar.

Vergi konusuna gelince: Bir devlet, ülkesini korumak için askere ve gerekli öbür masraflara muhtaçtır. Bu, para ile olur. Para, tab'adan toplanacak vergiler ile oluştüğundan bunun en iyi şekilde toplanması gerekir.

Evvelce gelir sanılmış olan "yed'i vahit" belasından ülkemiz hamdolsun, kurtulmuşsa da yıkıcı bir yöntem olup hiçbir zaman yararlı sonuç doğurmamış olan iltizam usulü hala sürüyor. Bu, ülkenin siyasi işlerini ve mali konularını bir adamın keyfine, hatta cebir ve zulmüne teslim etmek demektir. Bu adam iyi bir insan değilse hep kendi çıkarına bakar, bütün davranışlarında kötülüğe, zulme yönelir. Bu nedenle, ülkemiz insanların her biri için, malına ve gelirine göre bir verginin saptanması ve kimseden bundan fazla birşey alınmaması gerekir. Yüce devletimizin karada ve denizdeki askeri masrafları ile öbür masrafları yasalarla belirlenip sınırlandırılmalı ve uygulama ona göre yapılmalıdır.

Askerlik de, yukarıda belirttiğ gibi, önemli konulardan biridir. Ülkenin korunması için asker vermek halkın başlıca borcudur. Fakat, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmaksızın, şimdiye kadar yapıldığı gibi, kiminden tahammülünden çok, kiminden az asker alınması hem düzensizliğe; hem tarım, ticaret ve bayındırlık işlerinin kötü gitmesine; hem ömür boyu askerlik bıkınlığı; hem de nüfusun azalmasına yol açar. Bu nedenle, her memleketten alınacak asker miktarı için uygun yöntem konulmalı ve dört veya beş yıl hizmet için sıra usulü getirilmelidir. Bunlar yapılmadıkça devletin kuvvetlenip gelişmesi, huzur ve asayişin sağlanması mümkün olmaz. Bütün bunların dayanağı yukarıda açıklanan hususlardır.

Bu nedenle, bundan böyle suç işleyenlerin durumları seriat yasaları gereğince açıkça incelenip karara bağlanmadıkça kimse hakkında, açık veya gizli, idam ve zehirleme işlemi uygulanmayacaktır. Hiç kimse, baskasının ırz ve namusuna saldırmayacaktır. Herkes malına, mülküne tam sahip olacak, bunları dilediği gibi kullanacak, bunu yaparken de devlet büyüklerinin müdahalesine uğramayacaktır. Birinin suçluluğunun saptanması halinde mirasçılarının o işle ilgileri bulunmayacağından suçlunun malları elinden alınıp varisleri miras hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.

Yüce devletimizin tab'ası Müslümanlarla öbür uluslar bu haklardan tam yararlanacaklardır. Can, ırz, namus ve mal konularında, ülkemizin tüm halkına seriat yasaları gereğince garanti verilmiştir. Öbür konularda da oybirliği ile karar verilmesi için, Meclisi Ahkam-i Adliye üyeleri gerektiğinde artırılacaktır. Yüce devletimizin bakanları ile ileri gelenleri belirli günlerde orada toplanarak, görüşlerini çekinmeden açıkça söyleyeceklerdir. Can, mal güvenliğine ve vergilerin belirlenmesine ait yasalar böyle hazırlanacaktır.

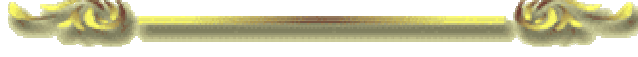
Askerlikle ilgili konular Bab-i Seraskeri Dar-i Surası'nda görüşülüp karara bağlandıktan sonra sonsuza dek uygulanmaları için tasdik edilmek üzere tarafıma gönderilecektir. Söz konusu yasalar sırf din, devlet, ülke ve ulusu kalkındırmak amacı ile çıkarılacaklarından bunlara tam uyacağımıza yemin ederiz. Bu konuda, Hirka-i Serife odasında, tüm din adamları ile bakanların hazır bulunacakları bir sırada yemin edecektir.

Din adamı ve vezirlerden yasalara aykırı hareket edenlerin, kanıtlanacak suçlarına göre, rütbelerine ve hatir ve gönüle bakılmaksızın cezalandırılmaları için özel ceza yasası çıkarılacaktır.

Memurlara yeterli maaş bağlanmış olup, henüz bağlanmış olanlarınkiler de belirlenecektir. Bu yolla da, seriata aykırı olan ve ülkenin gerilemesinde basrolü oynayan rüşvet belası güçlü bir yasa ile ortadan kaldırılmış olacaktır.

Bütün bu sayılan hususlar eski hükümlerin tümünden degistirilmesi demek olacagindan isbu fermanimiz Istanbul halkina ve ülkemiz halkina duyurulacaktır. Bundan baska, dost devletlerin de bu yönetimin sonsuza dek uygulanmasina tanik olmalari için fermanimiz, Istanbul'daki tüm büyükelçilere resmen bildirilecektir.

Tanri hepimizi basarili kilsin; yasalara uymayanlar Tanri'nin lanetine ugrasin ve ömürleri boyunca rahat yüzü görmesin. Amin.

ISLAHAT FERMANI

Tanzimat fermani yeterli bulunmayarak, gayr-i müslimlere daha fazla haklarin verilmesi için 1856'da yayınlanan ferman. Gül hâne Hatt-i hümayûnu gibi, imparatorlukta yapilmasi kararlştirilan yeni bir düzenin program ve prensiplerini içine alır. Bu ferman esâs olarak Tanzîmât hükümlerini tekrarlayan, onlari açıklayan ve genişleten bir fermanidir.

Rusya, Avrupa siyâsetinde te' sirli bir rol oynamaya basladiktan sonra, Osmanli Devleti'ni tasfiye ederek sıcak denizlere inmegi ana siyâseti kabul etmistir. Bu gayesine erisebilmek için devletlerarası münâsebetlerin ortaya çıkardigi imkânlarla göre; ya Osmanli topraklarini Rus imparatorluguna katacak, bu olmazsa aynı topraklari alâkali Avrupa devletleriyle paylasacak, bu da olmazsa, Osmanli arazisi üzerinde muhtar veya müstakil devletler kurulmasini saglayip, bunlari yeri geldikçe kontrolü altına alacakti. İlk iki yol imkânsiz görüldüğü için Rusya bilhassa üçüncü yolu seçip, faaliyetlerini yogunlastirdi. Bu gayenin tahakkuku için Osmanli Devleti içerisindeki Ortodoks tebeayi himaye etme ve imtiyazlarini çoğaltmak isteklerinde bulundu. Diger taraftan, Rusya'nin sıcak denizlere inmesini, bilhassa Akdeniz'e inerek Hindistan yolunda tehlike teskil etmesini istemeyen İngiltere de Ruslara karsi çıkıyor ve Osmanli Devleti'ni destekler görünüyordu. Böylece bir taraftan Ruslara mâni olurken, diger taraftan Osmanli Devleti'ni Ruslarla mesgul ederek Hindistan'da serbestçe hareket ediyordu. Fransa ise; Avrupa siyâsetinde Rusya ve İngiltere'den geri kalmak istemiyor, Rusya'nin Akdeniz'e inmesinin Fransızların buradaki ticâretine sekte vuracagini düşünüyordu. Bu maksatla Osmanli Devleti'ni Ruslara karsi destekliyordu. Diger taraftan da Osmanli Devleti içindeki Katoliklerin hâmiligine tâlib oluyordu. Iste bu siyâsî atmosferde 1854 senesinde çıkan Osmanli Rus harbinde, Avrupa devletleri Osmanli kuvvetlerinin yanında yer aldilar.

İngiltere, Fransa ve Avusturya daha Nisan 1855'de Viyana'da Kirim savasi sonrasında yapılacak andlasmanın esaslarini görüşerek bâzi kararlar almislari ve 16 Aralık 1855'de bir andlasmaya varmislari. Bu kararlar dört madde olup, Avusturya imparatorunun ültimatomuyla çara bildirildi. Bu kararlarin dördüncü maddesi; "Osmanli memleketlerinde bulunan hiristiyan tebeanın haklari, pâdisâhin istiklâl ve hâkimiyetine asla dokunulmamak sartıyla tasdik olunacak, pâdisâh bu hususta Rusya'nin muvafakatini icâb ettiren bir taahhütte bulunacak" idi. Bu maddede de görüldüğü üzere Osmanli ordusunun kazandigi zafer bile, gayr-i müslimlere imtiyaz sebebi oluyordu. Rusya, kurulacak Avusturya, Fransa, İngiltere ittifaki tehlikesi karsisinda bu kararlarini kabul etti. Osmanli hükümeti, kendi hiristiyan tebeasi ile ilgili maddenin devletin iç islerine karisma anlamina geleceğini bildirerek, 16 Aralık tarihli kararlar arasinda yer almamasina çalisti ise de basarili olamadi. Neticede bu maddenin programlastirilmasi için su tezler ortaya atildi. Rus tezi: "Osmanli Devleti sinirlari içinde yasayan hiristiyanların hak ve imtiyazlari Avrupa devletlerinin müsterek garantileri altına alınmalidir." İngiliz tezi: "Tam ölçüde bir din serbestligi ve hukuk esitligi saglanmalidir." Fransiz tezi: "Müslüman tebea ile hiristiyan tebea arasinda cemiyet, haklar, vergiler, millî eğitim ve devlet me' murluklarina geçme bakımından sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldırilarak Gülhâne hattinda isaret edilen tebea esitligi tam manâsiyle gelistirilmelidir." Bâb-i âlî, Rusya'nin teklifini, hükümlerlik haklarina müdâhale, İngiliz teklifini de islâmîyet'i küçültücü gördüğü için, Fransiz teklifini kabul etti. Ayrıca yapılacak Paris konferansinda Rusların gayr-i müslimler konusunda bir istekleri ile karsilasmak istemiyordu.

Fransız tezinin kabulü üzerine, bunun bir ferman hâline getirilmesi Bâb-i âli'ye bırakıldı.

Âlî Pasa hükümeti tarafından îlân edilen bu fermanın hazırlanmasında İngiliz ve Fransız elçileri de bulunmuştu. Bu şekilde hazırlanan ferman, Paris konferansından önce, 28 Subat 1856'da Bâb-i âli'de Islâhat hatt-i hümayûnu adıyla devlet erkânî, seyhüislâm, patrikler, hamambasi ve cemâatlerin ileri gelenleri önünde okunarak îlân edildi. Otuz bes maddeden meydana gelen fermanın getirdiği önemli hususlar özetle şunlardır:

- 1- Tanzimat fermânî ile değişik din ve mezheplerdeki bütün tebeaya verilen te'minât, bu fermanla yenilendiğinden, bunların uygulaması için gerekli tedbirler alınacaktır.
- 2- Müslümanlar ile müslüman olmayanlar kânun önünde esit olacaklardır.
- 3- Patrikhanelerde yeni meclisler kurulacak ve bu meclislerin verecekleri kararlar Bâb-i âlî tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.
- 4- Patrikler kayd-i hayat sartiyla bu makama seçileceklerdir.
- 5- Cemâatlerin ruhanî reislerine verdikleri cevâiz ve avâidât tamâmiyle kaldırılarak hepsi maasa bağlanacaktır.
- 6- Şehir ve kasabalarda bulunan azınlıklara ait kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastahâne gibi yerlerin tamir veya yeniden yapılmasına izin verilecektir.
- 7- Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacaktır.
- 8- Devlet hizmetlerine, askerlik görevine ve okullara bütün tebea esit olarak kabul edilecektir.
- 9- Irk, din, dil, farkı gözetilmeyecek ve hiç bir mezheb diğerine üstün sayılmayacaktır.
- 10- Bütün toplumlar okul açabileceklerdir.
- 11- Hangi uyruktan olursa olsun her vatandaşın esit ve serbest şekilde ticâret ve ekonomik girişimlerde bulunması sağlanacaktır.
- 12- Müslümanlar ile gayr-i müslimler arasındaki dâvaları görmek üzere, karışık mahkemeler kurulacaktır.
- 13- Yabancı devlet ile yapılacak andlaşmalar gereğince yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk sahibi olabileceklerdir.
- 14- Her cemâatin ruhanî reisiyle, devlet tarafından bir sene müddetle tâyin edilecek birer me' muru, bütün tebeayı ilgilendiren mes'elelerde Meclis-i vâlâyî ah kâm-i adliye müzâkerelerine istisna ettirilecektir.

Islâhat fermânî da, maddelerinden anlaşılabileceği üzere Tanzimat fermânî gibi Osmanlı imparatorluğu içerisindeki gayr-i müslimleri, özellikle hristiyanları müslümanlarla aynı haklara kavuşturmayı esas almıştır. Bu iki fermanın görünürdeki gayeleri, bütün Osmanlı toplumunu; ırk, din ve dil ayrımı gözetmeden kaynaştırmayı sağlamak idiysen de tatbiki aksi oldu. Bu ferman, gayr-i müslimlerle müslümanları kaynaştırmak söyle dursun, çeşitli gayr-i müslim unsurların hattâ aynı mezhepten olan çeşitli ırkların bile birbirleriyle bir arada yaşamalarını sağlayamadı.

Bu ferman, konu olarak, sâdece müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmiştir. Nitekim Tanzimat'ın ve arkasından 1856 Islâhat fermanının getirdiği yeni haklarla, Osmanlı tebeası içindeki gayr-i müslimlerin durumu müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma

geldi. Avrupa'nin himaye siyâseti sayesinde büyük ekonomik güce sâhib olan azinliklar, yavas yavas siyâsî haklara da kavusuyorlardi. Artık resmen millet terimiyle tanımlanan dînî cemâatlerin gelisme ve genisleme imkânları artmış bulunuyordu. Öte yandan Avrupa devletlerinin, Osmanlı hükümetini böyle bir fermânı îlâna mecbur bırakması, kendilerine siyâsî, ekonomik, hukukî ve kültür alanlarında yeni çıkarlar sağlamayı hedef alıyordu. İngiltere, Kırım savaşı ile Rusların sıcak denizlere inmesini önlemiş, Fransa da Akdeniz ticâretini emniyete almış, ayrıca Katoliklerin hâmiligini üzerine almıştı. Rusya ise savasta kaybettigini bu fermânla masa başında kazanmıştı. Ayrıca Alî Pasa'nın bu fermânı Pâris andlaşması maddeleri içinde yer almasını istemesi, batılı devletlerin iç işlerimize müdâhalesine imkân verdi.

İslâhat fermânı, Gülhâne Hatt-i hümayûnu gibi sessizlikle karşılanmamış ve çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. En büyük eleştiriyi Fransız elçisi; "Devlet-i âliyyenin bu kadar fedâkârlık edeceğini me' mûl etmez idik (ummazdik). Can ıng (İngiliz elçisi) ne dediyse vükelâyî devlet-i âliyye (Osmanlı devlet adamları) kabul etti. Eger biraz dayanılmış olsaydı, ben bâzî mertebe kendilerine yardım ederdim" diyerek olmaması gereken bir gafleti dile getirmiştir. Cevdet Pasa da; "Bu İslâhat fermânından dolayı millet-i islâmiyye dilgîr (gönlü kırık) olarak vükelâyî hâzirayı fasi ve mezemmet (kötüler) oldular" diyerek fermânın nasıl karşılandığını ifâde etmektedir. Hâriciye nâzin Fuâd Pasa ise aksine bu belgenin andlaşmaya konulması ile yabancı müdâhalenin önleneceğini savunmuştur.

İslâhat fermânında gayr-i müslim vatandaşların lehine olduğu kadar, onları tedirgin eden hükümler de bulunmakta idi. Askerlik mükellefiyeti, Fâtih devrinden beri bahsedilen dînî imtiyazlarla muafiyetlerin yeni şartlar dâhilinde tedkîki, papazların öteden beri cemâatlerinden almakta oldukları haraç ve keyfi aidatın ilgâsıyla aylığa bağlanmaları ve bütün ruhanî reislerin sadâkat yeminiyle mükellef tutulması gibi esaslar, onlara çok ağır gelen hükümler idi. Bu yüzden müslümanlar kadar gayr-i müslimlerde (Tanzimat fermânında olduğu gibi) İslâhat fermânının aleyhinde bulunmuşlardır. Devlet içerisinde bu şekilde karşılanan İslâhat fermânı, uygulamada da bir çok güçlüklerle karşılaştı. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin yapısı, Avrupa'nın siyâset, cemiyet ve ekonomi alanında geçirdiği gelisme ve Paris andlaşmasına imza koyan devletlerin işlerine karışmalarından doğuyordu. Bu sebeble de bâzî hükümleri kâğıt üzerinde kaldı.

Mustafa Resîd Pasa tarafından hazırlanan Tanzîmât fermânı ile onun yetistirmesi Alî Pasa tarafından hazırlanan İslâhat fermânı arasındaki fark, hazırlık safhasında kendisini gösterir. Tanzîmât fermânı hazırlanırken açık bir yabancı te'siri görülmezken, İslâhat fermânı Alî Pasa ile İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri arasında kararlaştırılmıştır. Gülhâne hatt-i hümayûnu, yayımlandıktan sonra yabancı elçilere sâdece bilgi edinmeleri için bildirildiği hâlde, İslâhat fermânı Paris konferansına katılan devletlere, Paris andlaşmasının bir maddesinde isaret edilmek için gönderilmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyâsetinde bir yabancı müdâhalesine yer vermişti.

Bâzî batı tarzı kuruluşların ülkeye girmesi ile cemiyetteki kuruluş ve anlayış farklılaşması, islâmi müesseselerin yanında batı taklitçisi bir anlayış ve batı taklidi kuruluşların te'sisine sebep olmuştur. Tanzimat ve İslâhat fermânları devletin çöküşünü engellemesinde hiç bir müsbet te'siri olmamış, aksine ülkedeki tebea ve cemiyetler arasında yeni ve daha büyük problemlerin çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Meselâ Suriye'de büyük bir galeyân başladı. Arkasından 1858'de Cidde'de müslümanlar ile hristiyanlar arasında çatışma çıktı. Fransız ve İngiliz konsolostan öldürüldü. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Osmanlı Devleti'ne sormadan şehri bombaladılar. Faillerden on kişiyi yakalayarak idam ettiler. Cidde bir Osmanlı toprağı idi. Bağımsız bir devletin topraklarında işlenen bir suçun failini ancak o devletin cezalandırması milletlerarası bir kaide, teamül olduğu hâlde, batılı devletlerin buna aldirdikleri bile yoktu. Nihayet, Lübnan'da da büyük bir isyan patlak verdi. Uzun mücadelelerden sonra 9 Haziran 1861'de "Lübnan Nizâmnamesi" imzalandı. Buna göre; hristiyan bir valinin başkanlığında Lübnan muhtar eyâlet hâline getirildi. Böylece İslâhat fermânı batılı devletlerin istediği, meyveleri vermeye

basladi.

KANUN-İ ESASİ

Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşiden anayasalı monarşiye geçişi belirleyen ve meşrutiyet rejiminin temellerini atan anayasadır.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş hazırlıkları içine girdiği sırada Sultan II. Abdülhamid tahta geçti (31 Ağustos 1876). İç ve dış sorunların giderek ağırlaştığı bir sırada Mehmed Rüştü Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi üzerine II. Abdülhamid, Mithad Paşa'yı bu makama getirmek zorunda kalmıştı.

Mithad Paşa, Avrupa devletlerine verdiği sözü yerine getirerek anayasal düzene geçilmesini savunuyor, uluslararası konferans ve benzeri müdahalelerin ancak bu yolla önlenebileceğini ileri sürüyordu. Padişah, Mithad Paşa'nın hazırladığı "Kanun-ı Cedid" adlı anayasa taslağı yerine, Fransız Anayasası'nı çevirtip nazırlarına inceleterek ikinci bir taslak hazırlattı. Anayasayı hazırlamakla görevli 28 kişilik Cemiyet-i Mahsusa'nın düzenlediği son taslak Heyet-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) kesin biçimini aldıktan sonra padişahın bir hatt-ı hümayunuyla kabul edildi (23 Aralık 1876).

Temsili bir organdan yada meclisten değil, padişahın tek yanlı iradesinden kaynaklanan Kanun-ı Esasi bu bakımdan bir ferman anayasasıdır. Meşrutî bir rejim öngörmekle birlikte, teokratik Osmanlı monarşisinin geleneksel ilke ve kurumlarını anayasa hükmü haline getirmeye öncelik verir. Saltanat hakkı Osmanlı sultanı soyuna aittir ve umurun kefaleti altındadır. Geleneksel yetkilerinin büyük bölümünü sürdüren padişah hukuken sorumsuzdur. Devletin dini İslam'dır; padişah aynı zamanda halifedir ve şariat kurallarını uygulatır, yasalar din kurallarına aykırı olamaz, şeyhülislamlık makamı ve şeriye mahkemeleri anayasada öngörülmektedir.

Yasama ve yürütme organ ve yetkilerini birbirinden açıkça ayırmayan Kanun-ı Esasi sistemi yürütmenin, özellikle de padişahın üstünlüğü ilkesine dayalıdır. Sadrazamı, nazırları ve şeyhülislamı padişah seçerek atar; vekiller meclise değil padişaha karşı sorumludur. Yaşama organı sayılan Meclis-i Umumi'nin toplantı döneminin kısıtlanmasına, uzatılmasına ya da seçimlerin yenilenmesi kaydıyla feshine karar vermeye padişah yetkilidir. Meclis-i Umumi'nin senato kanadı durumundaki Heyet-i Ayan'ın üyelerini de padişah atar.

Padişahın kişiliği kutsaldır; işlem ve eylemlerinden ötürü hukuki ya da cezai sorumluluk altında değildir; anayasaya bağlılık yemini etmesi bile öngörülmemiştir. Heyet-i Ayan ve seçimle gelen Heyet-i Mebusan üyeleri anayasaya değil, padişaha sadakat yemini ederek göreve başlarlar. Heyet-i Vükela'nın, kendi gündemini belirlemesi ve aldığı kararları uygulatabilmesi için de padişahın izni ve onayı gerekir. Meclisler de ancak

kendi alanlarına giren sınırlı konularda ve padişahın izniyle yasa önerilebilir. Padişahın yasaları veto etme yetkisi de vardır.

Ayrıca Heyet-i Ayan padişahın haklarını korumakla yükümlüdür. Heyet-i Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında uyuşmazlık çıkması ve Heyet-i Mebusan'ın görüşünde iki kez direnmesi durumunda da padişah altı ay içinde yeniden toplanması koşuluyla meclisi feshedebilir. Meclislerin toplantıda olmadığı dönemlerde ülke, yasa hükmünde özel kararlarla yönetilebilirdi.

Kanun-ı Esasi sistemi gerçek bir meşrutiyet ya da anayasal düzen sayılmaz. Anayasa düşüncesinin somutlaşması, yasama meclislerinin ve temsili sistemin oluşması, bütün kısıtlamalara karşı (örn:113. maddeyle padişaha tanınan sürgün yetkisi) bazı hak ve özgürlüklerin bir anayasal metinde yer alması, yargı bağımsızlığını ve güvencelerini sağlamaya yönelik ilkelerin düzenlenmesi vb. noktalar Kanun-ı Esasi'nin Osmanlı devlet düzenine önemli katkıları olmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü yasama organı 19 Mart 1877-16 Şubat 1878 arasında bazı aralıklarla toplam beş ay görev yaptı. Ama özellikle eleştirici davranışlarıyla tutucu çevrelerin ve padişahın tepkisini çekti. Bunun üzerine Rusya ile yapılan savaşı bahane eden II: Abdülhaid, Meclis-i Umumi'yi tatil etti ve bir daha toplantıya çağırmadı ve Kanun-ı Esasi 1908'e kadar hukuken yürürlükte kalmakla birlikte uygulamadan düştü.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe girdi ve 31 Mart Olayı'ndan sonra yeni değişiklikler yapıldı (22 Ağustos 1909). Buna göre 21 madde değiştirildi ve üç yeni madde eklenerek gerçekten meşruti ve parlamenter bir sistem oluşturuldu. Yapılan değişikliklerle; padişah anayasaya bağlılık yükümlülüğü altına girdi. Hükümet padişaha değil meclise karşı sorumlu olacaktı. Hükümet ve Heyet-i Mebusan bağımsız kişilik kazandı, yasama ve yürütme ilişkileri dengeli duruma getirildi, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsendi, padişahın mutlak veto yetkisi kaldırıldı. Ayrıca dernek kurma, toplantı vb. özgürlükler tanındı, 113. madde kaldırıldı.

II. Meşrutiyet'in çalkantılı siyasal süreçlerinde başka değişikliklere de uğrayan Kanun-ı Esasi, özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra fiilen tek parti durumuna gelen İttihat ve Terakki'nin yönetim süresince uygulanmadı. Ama Kurtuluş Savaşı döneminde, hatta 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkarılmasından sonra bile Kanun-ı Esasi'nin yeni anayasaya aykırı düşmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı düşüncesi benimsendi. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1921 Anayasası'yla birlikte Kanun-ı Esasi'yi de kesin olarak yürürlükten kaldırdı.

KANUNNAME-İ ALİ OSMAN

Kanunname-i Osmani veya Kanun-ı Kadim olarak da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde cezalandırma, yönetim ve maliye alanlarında şer'i hukuka uygun olmak koşuluyla padişahın koyduğu yasadır.

Kanunları geniş bir şekilde inceleyen Osmanlı hukukçuları, kavanin-i şeriyeyile (dinsel yasalar) kavanin-i örfiyeyi (töresel yasalar) birbirinden ayırmışlardır. Kamu ve özel hukuku ilgilendiren töresel kaynaklı yasaların en önemli örnekleri Fatih Kanunnamesi ve Sultan Süleyman Kanunnamesi'dir. Bu düzenlemeler hükümdarın mutlak töresel yetkilerinden kaynaklanan hükümleri içerdikleri için, yasayı çıkaran hükümdarın adıyla anılmıştır.

Fatih Kanunnamesi'nden sonra Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) şer-i vergilendirme ilkeleri ile tımar işlemlerinin yasallaştırıldığı Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani adlı kapsamlı bir yasa derlemeleri yapıldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise kanunname çalışmaları kapsamlı ve sistemli bir hale getirildi. Böylece Divan-ı Hümayun'un ve eyaletlerin yürürlükte olan sistemlerinde ayrıntılı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler, Tımarlı sipahilerin hak ve sorumluluklarından pazar

düzenine, kılık kıyafet zorunluluklarına kadar bir çok alandaki değişiklikleri kapsıyordu. Yeni fethedilen ülkeler ve bölgeler için de o bölgeye ait yeni kanunnameler hazırlanıyordu. Bölge kanunnameleri birbirinde oldukça farklıydı. Bu nedenle ükle içinde yer değiştiren yükümlü, yerleştiği yerin kanunnamesinin yükümlülüğüne girer, eski yükümlülüğünden kurtulurdu. Ayrıca Müslümanlar ve gayri müslimler için de kanunnamelerde farklı düzenlemeler vardı.

17. yüzyılda Osmanlı Kanunnameleriyle ilgili ilk önemli çalışma Hazerfen Hüseyin Efendi tarafından hazırlanan Osmanlı kanunnamelerinin özet ve yorumlarının yer aldığı Telhisü'l-Beyan fî Kananin-i Al-i Osman'dır.

OSMANLILARDA EGITIM VE ÖĞRETİM

İslâm ülkelerindeki ilmî hayatın gelişmesinde XI. asrın müstesna bir yeri vardır. Zira bu asırdan itibaren sistemli bir eğitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dinî anlayış bakımından yetişip gelişmesinde faal bir rol oynamaya başladılar. Osmanlılar döneminde ise medreseler, hem program, hem de mimarî sahada büyük bir yenilik ve ilerleme kayd ettiler. Bu bakımdan, Osmanlı şehirlerinin fizikî gelişmesinde de medreselerin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Osmanlılar, medrese eğitimi ve dolayısıyla ilim ve bu sahanın adamlarına değer verdiklerinden, bunların tahsil ve eğitim konusunda karşılaşılabilecekleri her türlü sıkıntıyı ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu devlette ilim ve mensuplarına itibar edilip saygı gösterildiği için İran, Turan, Horasan, Dağıstan, Hindistan, Buhara, Halep, Sam, Mısır ve Karaman gibi birçok İslâm ülkesinden bilginler İstanbul'a akın etmiştir. Bu akın sebebiyle devletin merkezi olan İstanbul, yavaş yavaş İslâm dünyasının ilim merkezi haline gelir.

Osmanlılar, medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini vakıflar vasıtasıyla devam ettirdiler. Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u feth eder etmez "Sahn-i Semân" medreselerini tesis ettirmesi ve bunların giderlerini sağlamak için vakıf kurmasından sonra, devlet merkezi olduğu gibi ilim merkezi haline de gelen İstanbul'da basta hükümdarlar olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları, bazı saray mensupları ve maddî durumu iyi olan halk tarafından pek çok medrese inşa olunmuştur. Yalnız Mimar Sinan'ın başmimarlığı sırasında İstanbul'da inşa edilen medreselerin sayısı, 6'sı Süleymaniye medreseleri olmak üzere 55'i bulunmaktadır. XVII. asrın son çeyreği başında ise İstanbul'daki medrese sayısının 126'ya ulaştığı görülmektedir. Fetih'ten XIX. asra kadar İstanbul'da inşa edilen medrese sayısı 500'ü aşmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı yangın ve deprem gibi tabii âfetlere maruz kalarak yıkılıp yok olmuş veya terk edilmiştir.

Orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren Osmanlı medreselerinin ilki, Orhan Gazi tarafından 731 (1330) tarihinde İznik'te açılmıştır. Orhan Gazi, bu medrese için vakıflar kurmuştur. Geliri, medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakıf köyler, her türlü "Tekâlif-i Örfiyye"den (Örfî vergiler) muaf idiler. Nitekim Orhan Gazi'den çok daha sonraki tarihlere uzanan 27 Cemayizelevvel 1136 (23 Subat 1724) tarihli bir "arz" (arsiv belgesi), İznik'e bağlı Kozluca Köyü'nün, adı geçen medreseye vakfedildiğini göstermektedir.

İlk dönem Osmanlı ilim hayatı hakkında bilgi veren D'Ohsson'a göre Osmanlı Devleti'ndeki ilmî faaliyetler, daha Osman Gazi döneminde başlamıştır. O, bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Osman Gazi, Söğüt'te yeni imparatorlugun temelini atarken hazine ve silah ile beraber ilmî ve kültürel faaliyetlere karşı da gayet müteşebbis idi. İlmî yönden ilerlemeyi ve en azından eski medreseleri oldukları gibi muhafaza etmeyi arzu ederdi. Veliahdı ve oğlu Orhan Gazi, İznik'te imparatorluk camiini yükseltirken orada bir de, bir asrı mütevaciz bir zaman boyunca Osmanlı medreselerinin en yükseği olarak bakılacak olan bir medrese yaptırdı. Yeni kurulmuş (731/1330) ve kendi ismi ile adlandırılmış olan bu medresenin idaresi, İslâm âlemindeki diğer bütün medreseler gibi müderris titri altında Seyh Davud-i Kayserî'ye verildi."

İznik, bir ilim merkezi olarak önemini XV. yüzyılda da korumuş ve bu yüzden şehre "âlimler

yuvasi" ünvanı verilmisti. Iznik Medresesinin yetistirdigi ünlü âlimlerden biri de Osmanlıların ilk Seyhülislâmi Molla Fenârî'dir. Osmanlıların, ilk birbuçuk asir içinde yaptırmis oldukları medreselerin derece ve sınıf itibariyle en mühimleri Iznik, Bursa ve Edirne'de idi. Devletin kurulusu esnasında Iznik Medresesi, beyliğin birinci sınıf medresesi idi. Bu medresede yapılan eğitim ve görülen öğretimin derecesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, müderrisliğine (Öğretim Üyeliği'ne) tayin edilmiş olan şahıslar, bunların hayatları ve eserleri, dolayısıyla ilmî kapasiteleri tedkik edilecek olursa bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir eğitim ve öğretim kurumu olduğu düşünülebilir. Gerçekten Kahire'de ihtisasını yapıp memleketine dönen ve orada birçok talebe yetistiren Davud-i Kayserî (öl. H. 751/M. 1350)'nin şöhretini duyan Orhan Gazi, onu Kayseri'den getirterek Iznik'te yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin eder. Iznik medresesinin ilk müderrisi olan Davud-i Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu Sadreddin Konevî'nin halifelerinden tefsir sahibi ve Muhyiddin Arabî'nin "Fusûsu'l-Hikem" adlı eserini serheden Kemaleddin Abdurrezzak el-Kâsî (öl. 1329)'nin halifesi olup yüksek tahsilini Mısır'da yapmisti. Davud'un halefleri olan Taceddin el-Kürdî ve Alaeddin el-Esved de devrin büyük bilginleri arasında sayılıyorlardı. Bu nokta göz önünde tutulursa Iznik Orhaniye medresesini yüksek seviyeli eğitim ve öğretim veren bir müessese olarak kabul etmek gerekir.

Bursa'nın fethinden sonra orada da medreseler kurulur. Bundan dolayı Iznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci dereceyi alır. Orhan Gazi'den sonra oğlu Murad (Murad Hüdâvendigâr), Bursa Çekirge'de eski Kaplıca civarında bir câmi, medrese ve imâret yaptırarak, bu konuda babasından aşağı olmadığını göstermisti.

Yıldırım Bayezid, Hisar dışında bir câmi ve medrese yaptırmakla Bursa'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve şehrin hisar dışına taşması ile genişlemesini sağladı. Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurduğu medrese, diğerlerine nazaran ayrı bir hususiyete sahiptir. "Sultaniye Medresesi" denilen bu tahsil kurumunda ilk müderris Mehmed Sah Efendi (öl. 839/1435)'dir. Molla Semseddin Fenârî'nin oğlu olan bu zâtın ilk dersinde öğrencilerden başka Bursa'nın belli başlı âlimleri de hazır bulunmuş, yeni müderris Mehmed Sah Efendi de medreselerde okutulan ilimlere dair sorulan suallere cevap vermişti. Sultaniye müderrislerinin, böyle umumî şekilde ders vermeleri bir gelenek haline gelmiştir. Bilhassa Bursa Sultaniyesi kurulduktan sonra Iznik medresesi, ikinci dereceye düşmüştü. Buna karşılık bir ilim merkezi olarak Bursa ilk sıraya yükselmisti. Bu durum, Sultan II. Murad'ın Edirne'de Üç Serefeli Câmii yanındaki Saatli medresesini kurana kadar devam eder. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamanında 841 (1437) yılında başlanarak bazı ârizalar sebebiyle 851 (1447) senesinde tamamlanan Üç Serefeli Câmii yanındaki medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanlı ülkesindeki medreselerin üstünde yer aldı. Böylece, Bursa'daki Sultaniye Medresesi, gerek eğitim ve öğretim, gerekse tahsisatı bakımından ikinci dereceye düştü. Üç Serefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese öğretim üyesine verilmeyen yüz akça yevmiye verildi. Halbuki bundan önce Iznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisinin ise günde (yevmiye) elli akça idi.

Görüldüğü gibi Bursa'nın fethinden hemen sonra orada da çeşitli medreseler kuruldu. Suurlu ve ne yaptığını bilen bir politika sonucu sınırları yavaş yavaş genişleyen Osmanlı Devleti'nde, pekçok devlet ricali, mektep, medrese, imâret ve câmi gibi farklı sahalara hizmet veren kurumları açmakta adeta birbirleri ile yarışıyorlardı. Örnek olması bakımından sadece İstanbul'un 1453 yılındaki fethinden sonra Fatih'in yaptıklarını vermek istiyoruz. Buna göre otuz yıllık hükümdarlığı döneminde basta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere devletin çeşitli şehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar câmi 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çeşitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptırdığı görülmektedir. Bunların çoğunun zamanla yıkıldığına da işaret etmek gerekir.*

764 (1363) tarihinde Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli'deki fetihlerin daha sağlıklı ve başarılı olabilmesi için devlet merkezi buraya nakledilir. Edirne'nin devlet merkezi olması, burada da medreselerin hızla açılıp çoğalmasına sebep olur. Zira biraz önce de görüldüğü gibi herkesten önce devletin başında bulunanlar, bulundukları yerlerde eğitim kurumu

açmayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Böyle bir anlayıştan dolayıdır ki, hemen her zaman devlet merkezinin bulunduğu yer, ilmî faaliyetlerin en çok yoğunlaştığı merkez oluyordu. Nitekim İstanbul'un fethi ve devletin merkezi haline gelmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan "Sahn-i Semân" medreseleri ön plana geçtiler. Fatih Kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye meşhur olan medreselere vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmektedir.

Fatih külliyesi kurulunca sekiz büyük medreseye "sahn" adı verilmisti. Bu tabiri her ne kadar ilk tomar Arapça vakfiyede bulamıyorsak da Fatih'in tashihinden ve külliye müderrislerinin tedkikinden geçen meşhur kanunnâmede bu tabiri görüyoruz. O halde bu tabir, Fatih'ten günümüze kadar gelmektedir. Fatih külliyesi büyük medreselerinden her birini mâna itibariyle birer fakülte sayabiliriz. Vakfiyelerinde buralara aklî ve naklî ilimlerde mütehassis müderrislerin (profesör) tayin olunacağı açıkça belirtildiğine göre buralarda tıp, fıkıh (İslâm hukuku), hey'et (astronomi) ve ilâhiyat okutuluyordu. Bu büyük medreselerin odalarında birer yüksek ilim talebesi (danışmend) oturuyordu. Bunlar, seviyesi yüksek dersleri okuyunca branşlarına göre daha sonra hekim (doktor), fakih, fen adamı, maliye ve devlet memuru oluyorlardı. Bu sahn medreselerine musıla-i sahn olan Tetimmeler de, adeta bugünkü lise tahsilini bitirerek geldiklerine göre Semaniye Medreselerine âlem olan sahn tabiri yüksek bir tahsil derecesini gösteriyordu.

Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretim usulü, diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir metod takip etmiş olup, medreselerin sayıları arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir düzene tabi tutulmuşlardı. Bunun içindir ki ilk defa Sultan II. Murad, daha sonra da Fâtih Sultan Mehmed tarafından medreselerin bir sınıflandırılmaya tabi tutulduğu görülür. Fatih medreselerinin (Sahn-i Semân) yapılması, Osmanlı ülkesindeki medrese teşkilâtı için bir yenilik sayılmaktadır. Onun için kısa ve özet bir şekilde de olsa bu medreselerden bahsetmek istiyoruz.

Fatih'in kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye adlandırılan medreselere "Semâniye medreseleri" de denilmektedir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u feth ettikten sonra, İmparator Jüstinyen'in eşi Teodora tarafından yaptırılan Havariyûn kilisesi yerine câmi yaptırır. Daha sonra câminin doğu ve batı kısmına "Sahn-i Semân" denilen sekiz medrese yaptı ki, bunlar yüksek tahsil içindi. Bunların arkalarında da "Tetimme" adı verilen ve sahn medreselerine öğrenci yetistiren sekiz medrese daha yaptırır. Vakfiyedeki bilgi ve Âlî'nin kaydına göre burası İstanbul'un ortasına denk geldiği için buraya sahn denmiştir. Tarihî rivayetlere göre bu medresenin programını Vezir Mahmud Paşa ile matematik ve astronomi âlimi Ali Kuşçu tertip etmişlerdir. Dördü câminin doğu kısmında, dördü de batı tarafında bulunan bu medreselerden her birinin on dokuz odası vardı. Sekiz müderristen her birinin birer odası ve elli akça yevmiyesi vardı. Ayrıca, beser akça yevmiye ile bir oda, ekmek ve çorba verilmek üzere sekiz medreseden her birine birer "muid" (asistan) verildi. Her medresenin onbes odasına ikiser akça yevmiye (burs, kredi), imâretten ekmek ve çorba (yemek) verilmek üzere birer "danışmend" konuldu. Geri kalan iki oda da kâpıcılarla ferras denilen temizlik işçilerine tahsis olundu.

Sahn medreselerinin arka taraflarında yüksek tahsile, yani Sahn-i Semân medreselerine danışmend yetistirmek üzere "Tetimme" veya "Musıla-i Sahn" ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese daha inşa edilmisti. Bu medrese, derece itibariyle orta tahsil seviyesinde idi.

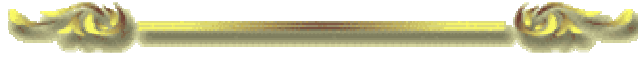
Sahn medresesi talebelerine danışmend, Tetimme talebesine de Suhte (galat olarak softa) deniyordu. Tetimmelerden her hücreye üç öğrenci konmustu. Bu odalardan her birisine ihtiyaçlarına sarf edilmek ve mum parası olmak üzere 5'er akça tahsis edildiği gibi yemekleri de imâretten veriliyordu.

Bilindiği gibi eğitim ve öğretim, hiç bir devletin vazgeçemeyeceği bir mecburiyettir. Bununla beraber her devlet, vatandaşını, kendi şartları, ihtiyaçları ve ileriye dönük hedeflerini

gözönünde bulundurarak yetistirmeye çalisir. Osmanli Devleti de vatandasini kendi durum ve sartlarina uygun bir sekilde yetistirmeye gayret etmistir. Bu gayenin tahakkuku için de egitim ve öğretim müesseseleri kurmustur. Devletin kurulusu ile baslayip, yikilisina kadar çesitlenerek gelisen bu müesseseler, devlet ve çoğunlukla vakiflar vasitasiyla kuruluyorlardi. Bu müesseseleri, klasik ve yeni diye iki gruba ayirabilecegimiz gibi, örgün ve yaygin egitim müesseseleri diye de ayirmak mümkündür.

ÖRGÜN EGITIM MÜESSESELERİ

Bu müesseseler, belirli yas ve bilgi seviyesindeki insanlari, yine belirli zaman ve disiplinlere göre yetistirmek üzere kurulmus bulunan müesseselerdir. Bu kuruluslarin, sivil ve askerî olmak üzere iki sahada sekillendiklerini görüyoruz. Bir bakima, özel egitim ve ihtisas konusuna girdigi için askerî müesseseleri daha sonraya birakip sivil egitim kurumlarından bahsetmek istiyoruz. Bu arada, yaygin egitim müesseseleri diyebilecegimiz, câmi ve tekke gibi kurumlardan bir önceki ciltte bahsedildigi için burada bunlara temas edilmeyecektir.

OSMANLILARDA EGITIM VE ÖĞRETİM

İslâm ülkelerindeki ilmî hayatın gelismesinde XI. asrin müstesna bir yeri vardir. Zira bu asirdan itibâren sistemli bir egitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dinî anlayis bakımından yetisip gelismesinde faal bir rol oynamaya basladilar. Osmanlilar döneminde ise medreseler, hem program, hem de mimarî sahada büyük bir yenilik ve ilerleme kayd ettiler. Bu bakimdan, Osmanli sehirlerinin fizikî gelismesinde de medreselerin önemli bir yeri oldugu söylenebilir.

Osmanlilar, medrese egitimi ve dolayisiyla ilim ve bu sahanin adamlarina deger verdiklerinden, bunlarin tahsil ve egitim konusunda karsilasabilecekleri her türlü sikintiyi ortadan kaldirmaya çalismislardi. Bu devlette ilim ve mensuplarina itibar edilip saygi gösterildigi için Iran, Turan, Horasan, Dagistan, Hindistan, Buhara, Haleb, Sam, Misir ve Karaman gibi birçok Islâm ülkesinden bilginler Istanbul'a akin etmistir. Bu akin sebebiyle devletin merkezi olan Istanbul, yavas yavas Islâm dünyasinin ilim merkezi haline gelir.

Osmanlilar, medreselerdeki egitim ve öğretim faaliyetlerini vakiflar vasitasiyla devam ettirdiler. Fatih Sultan Mehmed'in, Istanbul'u feth eder etmez "Sahn-i Semân" medreselerini tesis ettirmesi ve bunlarin giderlerini saglamak için vakif kurmasindan sonra, devlet merkezi oldugu gibi ilim merkezi haline de gelen Istanbul'da basta hükümdarlar olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamlari, bazi saray mensuplari ve maddî durumu iyi olan halk tarafından pekçok medrese insa olunmustu. Yalniz Mimar Sinan'in bas mimarligi sirasinda Istanbul'da insa edilen medreselerin sayisi, 6'si Süleymaniye medreseleri olmak üzere 55'i bulmaktadır. XVII. asrin son çeyregi basinda ise Istanbul'daki medrese sayisinin 126'ya ulastigi görülmektedir. Fetihden XIX. asra kadar Istanbul'da insa edilen medrese sayisi 500'ü asmaktadır. Ancak bunlarin büyük bir kısmi yangin ve deprem gibi tabii âfetlere maruz kalarak yikilip yok olmus veya terk edilmistir.

Orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren Osmanlı medreselerinin ilki, Orhan Gazi tarafından 731 (1330) tarihinde Iznik'te açıldı. Orhan Gazi, bu medrese için vakıflar kurmuştu. Geliri, medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakıf köyler, her türlü "Tekâlif-i Örfiyye"den (Örfî vergiler) muaf idiler. Nitekim Orhan Gazi'den çok daha sonraki tarihlere uzanan 27 Cemazılevvel 1136 (23 Subat 1724) tarihli bir "arz" (arsiv belgesi), Iznik'e bağlı Kozluca Köyü'nün, adı geçen medreseye vakfedildiğini göstermektedir.

İlk dönem Osmanlı ilim hayatı hakkında bilgi veren D'Ohsson'a göre Osmanlı Devleti'ndeki ilmi faaliyetler, daha Osman Gazi döneminde başlamıştı. O, bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Osman Gazi, Söğüt'te yeni imparatorluğun temelini atarken hazine ve silah ile beraber ilmi ve kültürel faaliyetlere karşı da gayet müteşebbis idi. İlmî yönden ilerlemeyi ve en azından eski medreseleri oldukları gibi muhafaza etmeyi arzu ederdi. Veliahdı ve oğlu Orhan Gazi, Iznik'te imparatorluk camiini yükseltirken orada bir de, bir asrı mütevaciz bir zaman boyunca Osmanlı medreselerinin en yükseği olarak bakılacak olan bir medrese yaptırdı. Yeni kurulmuş (731/1330) ve kendi ismi ile adlandırılmış olan bu medresenin idaresi, İslâm âlemindeki diğer bütün medreseler gibi müderris titri altında Seyh Davud-i Kayserî'ye verildi."

Iznik, bir ilim merkezi olarak önemini XV. yüzyılda da korumuş ve bu yüzden şehre "âlimler yuvası" ünvanı verilmiştir. Iznik Medresesinin yetistirdiği ünlü âlimlerden biri de Osmanlıların ilk Seyhülislâmi Molla Fenârî'dir. Osmanlıların, ilk birbuçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri Iznik, Bursa ve Edirne'de idi. Devletin kuruluşu esnasında Iznik Medresesi, beyliğinin birinci sınıf medresesi idi. Bu medresede yapılan eğitim ve görülen öğretimin derecesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, müderrisliğine (Öğretim Üyeliği'ne) tayin edilmiş olan şahıslar, bunların hayatları ve eserleri, dolayısıyla ilmi kapasiteleri tedkik edilecek olursa bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir eğitim ve öğretim kurumu olduğu düşünülebilir. Gerçekten Kahire'de ihtisasını yapıp memleketine dönen ve orada birçok talebe yetistiren Davud-i Kayserî (öl. H. 751/M. 1350)'nin şöhretini duyan Orhan Gazi, onu Kayserî'den getirterek Iznik'te yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin eder. Iznik medresesinin ilk müderrisi olan Davud-i Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu Sadreddin Konevî'nin halifelerinden tefsir sahibi ve Muhyiddin Arabî'nin "Fusûsu'l-Hikem" adlı eserini serheden Kemaleddin Abdurrezzak el-Kâsî (öl. 1329)'nin halifesi olup yüksek tahsilini Mısır'da yapmıştı. Davud'un halefleri olan Taceddin el-Kürdî ve Alaeddin el-Esved de devrin büyük bilginleri arasında sayılıyorlardı. Bu nokta göz önünde tutulursa Iznik Orhaniye medresesini yüksek seviyeli eğitim ve öğretim veren bir müessese olarak kabul etmek gerekir.

Bursa'nın fethinden sonra orada da medreseler kurulur. Bundan dolayı Iznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci dereceyi alır. Orhan Gazi'den sonra oğlu Murad (Murad Hüdâvendigâr), Bursa Çekirge'de eski Kaplıca civarında bir câmi, medrese ve imâret yaptırarak, bu konuda babasından aşağı olmadığını göstermiştir.

Yıldırım Bayezid, Hisar dışında bir câmi ve medrese yaptırmakla Bursa'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve şehrin Hisar dışına taşması ile genişlemesini sağladı. Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurduğu medrese, diğerlerine nazaran ayrı bir hususiyete sahiptir. "Sultaniye Medresesi" denilen bu tahsil kurumunda ilk müderris Mehmed Sah Efendi (öl. 839/1435)'dir. Molla Semseddin Fenârî'nin oğlu olan bu zâtin ilk dersinde öğrencilerden başka Bursa'nın belli başlı âlimleri de hazır bulunmuş, yeni müderris Mehmed Sah Efendi de medreselerde okutulan ilimlere dair sorulan suallere cevap vermiştir. Sultaniye müderrislerinin, böyle umumî şekilde ders vermeleri bir gelenek haline gelmiştir. Bilhassa Bursa Sultaniyesi kurulduktan sonra Iznik medresesi, ikinci dereceye düşmüştü. Buna karşılık bir ilim merkezi olarak Bursa ilk sıraya yükselmisti. Bu durum, Sultan II. Murad'ın Edirne'de Üç Serefeli Câmii yanındaki Saatli medresesini kurana kadar devam eder. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamanında 841 (1437) yılında başlanarak bazı ârizalar sebebiyle 851 (1447) senesinde tamamlanan Üç Serefeli Câmii yanındaki medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanlı ülkesindeki medreselerin üstünde yer aldı. Böylece, Bursa'daki Sultaniye Medresesi, gerek eğitim ve öğretim, gerekse tahsisatı bakımından ikinci dereceye düştü. Üç Serefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese öğretim üyesine verilmeyen yüz akça yevmiye verildi. Halbuki bundan önce Iznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisinin ise günde (yevmiye) elli akça idi.

Görüldüğü gibi Bursa'nin fethinden hemen sonra orada da çeşitli medreseler kuruldu. Suurlu ve ne yaptığını bilen bir politika sonucu sınırları yavaş yavaş genişleyen Osmanlı Devleti'nde, pekçok devlet ricali, mektep, medrese, imâret ve câmi gibi farklı sahalara hizmet veren kurumları açmakta adeta birbirleri ile yarışıyorlardı. Örnek olması bakımından sadece İstanbul'un 1453 yılındaki fethinden sonra Fatih'in yaptıklarını vermek istiyoruz. Buna göre otuz yıllık hükümdarlığı döneminde basta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere devletin çeşitli şehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar câmi 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çeşitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptırdığı görülmektedir. Bunların çoğunun zamanla yıkıldığına da işaret etmek gerekir.*

764 (1363) tarihinde Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli'deki fetihlerin daha sağlıklı ve başarılı olabilmesi için devlet merkezi buraya nakledilir. Edirne'nin devlet merkezi olması, burada da medreselerin hızla açılıp çoğalmasına sebep olur. Zira biraz önce de görüldüğü gibi herkesten önce devletin basında bulunanlar, bulundukları yerlerde eğitim kurumu açmayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Böyle bir anlayıştan dolayıdır ki, hemen her zaman devlet merkezinin bulunduğu yer, ilmi faaliyetlerin en çok yoğunlaştığı merkez oluyordu. Nitekim İstanbul'un fethi ve devletin merkezi haline gelmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan "Sahn-i Semân" medreseleri ön plana geçtiler. Fatih Kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye meşhur olan medreselere vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmektedir.

Fatih külliyesi kurulunca sekiz büyük medreseye "sahn" adı verilmisti. Bu tabiri her ne kadar ilk tomar Arapça vakfiyede bulamıyorsak da Fatih'in tashihinden ve külliye müderrislerinin tedkikinden geçen meşhur kanunnâmede bu tabiri görüyoruz. O halde bu tabir, Fatih'ten günümüze kadar gelmektedir. Fatih külliyesi büyük medreselerinden her birini mâna itibarıyla birer fakülte sayabiliriz. Vakfiyelerinde buralara aklî ve naklî ilimlerde mütehassis müderrislerin (profesör) tayin olunacağı açıkça belirtildiğine göre buralarda tıp, fıkıh (İslâm hukuku), hey'et (astronomi) ve ilâhiyat okutuluyordu. Bu büyük medreselerin odalarında birer yüksek ilim talebesi (danışmend) oturuyordu. Bunlar, seviyesi yüksek dersleri okuyunca branşlarına göre daha sonra hekim (doktor), fakih, fen adamı, maliye ve devlet memuru oluyorlardı. Bu sahn medreselerine musıla-i sahn olan Tetimmeler de, adeta bugünkü lise tahsilini bitirerek geldiklerine göre Semaniye Medreselerine âlem olan sahn tabiri yüksek bir tahsil derecesini gösteriyordu.

Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretim usulü, diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir metod takip etmiş olup, medreselerin sayıları arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir düzene tabi tutulmuşlardı. Bunun içindir ki ilk defa Sultan II. Murad, daha sonra da Fâtih Sultan Mehmed tarafından medreselerin bir sınıflandırılmaya tabi tutulduğu görülür. Fatih medreselerinin (Sahn-i Semân) yapılması, Osmanlı ülkesindeki medrese teşkilâtı için bir yenilik sayılmaktadır. Onun için kısa ve özet bir şekilde de olsa bu medreselerden bahsetmek istiyoruz.

Fatih'in kanunnâmesinde "Sahn-i Semân" diye adlandırılan medreselere "Semâniye medreseleri" de denilmektedir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u feth ettikten sonra, İmparator Jüstinyen'in eşi Teodora tarafından yaptırılan Havariyûn kilisesi yerine câmi yaptırır. Daha sonra câminin doğu ve batı kısmına "Sahn-i Semân" denilen sekiz medrese yaptı ki, bunlar yüksek tahsil içindi. Bunların arkalarında da "Tetimme" adı verilen ve sahn medreselerine öğrenci yetistiren sekiz medrese daha yaptırır. Vakfiyedeki bilgi ve Âli'nin kaydına göre burası İstanbul'un ortasına denk geldiği için buraya sahn denmiştir. Tarihî rivayetlere göre bu medresenin programını Vezir Mahmud Pasa ile matematik ve astronomi âlimi Ali Kuşçu tertip etmişlerdir. Dördü câminin doğu kısmında, dördü de batı tarafında bulunan bu medreselerden her birinin ondokuz odası vardı. Sekiz müderristen her birinin birer odası ve elli akça yevmiyesi vardı. Ayrıca, beser akça yevmiye ile bir oda, ekmek ve çorba verilmek üzere sekiz medreseden her birine birer "muid" (asistan) verildi. Her medresenin onbes odasına ikiser akça yevmiye (burs, kredi), imâretten ekmek ve çorba (yemek) verilmek üzere birer "danışmend" konuldu. Geri kalan iki oda da kâpıcılarla ferras denilen temizlik işçilerine tahsis olundu.

Sahn medreselerinin arka taraflarında yüksek tahsile, yani Sahn-i Semân medreselerine danışmend yetistirmek üzere "Tetimme" veya "Musıla-i Sahn" ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese daha inşa edilmisti. Bu medrese, derece itibarıyla orta tahsil seviyesinde idi.

Sahn medresesi talebelerine danismend, Tetimme talebesine de Suhte (galat olarak softa) deniyordu. Tetimmelerden her hücreye üç öğrenci konmustu. Bu odalardan her birisine ihtiyaçlarına sarf edilmek ve mum parasi olmak üzere 5'er akça tahsis edildiği gibi yemekleri de imâretten veriliyordu.

Bilindiği gibi eğitim ve öğretim, hiç bir devletin vazgeçemeyeceği bir mecburiyettir. Bununla beraber her devlet, vatandaşını, kendi şartları, ihtiyaçları ve ileriye dönük hedeflerini gözönünde bulundurarak yetistirmeye çalışır. Osmanlı Devleti de vatandaşını kendi durum ve şartlarına uygun bir şekilde yetistirmeye gayret etmiştir. Bu gayenin tahakkuku için de eğitim ve öğretim müesseseleri kurmuştur. Devletin kuruluşu ile başlayıp, yıkılışına kadar çeşitlenerek gelişen bu müesseseler, devlet ve çoğunlukla vakıflar vasıtasıyla kuruluyorlardı. Bu müesseseleri, klasik ve yeni diye iki gruba ayırabileceğimiz gibi, örgün ve yaygın eğitim müesseseleri diye de ayırmak mümkündür.

ÖRGÜN EĞİTİM MÜESSESELERİ

Bu müesseseler, belirli yaş ve bilgi seviyesindeki insanları, yine belirli zaman ve disiplinlere göre yetistirmek üzere kurulmuş bulunan müesseselerdir. Bu kuruluşların, sivil ve askerî olmak üzere iki sahada şekillendiklerini görüyoruz. Bir bakıma, özel eğitim ve ihtisas konusuna girdiği için askerî müesseseleri daha sonraya bırakıp sivil eğitim kurumlarından bahsetmek istiyoruz. Bu arada, yaygın eğitim müesseseleri diyebileceğimiz, câmi ve tekke gibi kurumlardan bir önceki ciltte bahsedildiği için burada bunlara temas edilmeyecektir.

SİBYAN MEKTEPLERİ

İlk tahsil veren bu mektepler, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerini verirdi. İslâm dünyasının ilk asırlarında "Küttâb" adıyla tanıdığımız bu okula, Müslüman Türk devletlerinden Karahanlı ve Selçuklularda "Sıbyan Mektebi" deniyordu. Osmanlılar'da aynı okula bu isimle birlikte "Dâru't-tâlim", "Mektep", "Tas Mektep", "Mahalle Mektebi", "Mektephâne" ve "Mekteb-i İbtidâiye" gibi isimler veriliyordu. Osmanlılar'da bu mektebin hocasına "Muallim", yardımcısına da "Kalfa" veya "Halife" denilmekteydi. Süleymaniye Vakfı'sında bu mekteplere tayin edilecek hoca ile yardımcısının özellikleri şu ifadelerle tesbit edilmiş bulunmaktadır:

"Ve mekteb-i mezbûrda bir ehl-i tecvid, hâfız-i Kelâm-i Mecid (Kur'an), ilm-i kiratta ferîd ve salâh u siyânette resîd, sevâyib-i ma'âhib-i töhmetten (saibe ve ayıplar töhmetinden) ma'sûm ve zühd ü felâh ile mevsûm ilm-i fıkha vâkif ve vâcibât-i sünen-i salâta ârif kimesne muallim olup, sıbyân-i fukara (fakirlerin çocukları) ve fukara-i sıbyâna ta'lim-i Kur'an-i Azîm ve salâta müteallik mesaili tefhim edüp sıbyan otuz adetden eksik olmaya ve ücret almaya ve vazife-i yevmiyesi sekiz akça ola.

"Ve bir sâlih u mütedeyyin, salâh u zühd ile ma'ruf u müteayyin, ehl-i Kur'an kimesne dahi mekteb-i mezbûrda halife olup atfal u sıbyâna ta'lim-i heca ve Kur'an eyleye ve muallime halef olup huzur u magibinde ikamet-i hizmet edicek vazife-i yevmiyesi üç akça ola."

Sıbyan okullarının müfredatında zaman içinde değişiklik ve gelişmeler olduğu görülür. Bütün bu değişiklik ve gelişmeler, gerek Fatih, gerek II. Bayezid, gerekse daha sonraki dönemlerde çokça olmuştur. Nitekim Sultan I. Mahmud'un annesi tarafından Galata'da yaptırılan mektebin vakfiyesinde "Fenn-i kitabette mahareti müselleme ve ta'lim-i mesk-i hatta a'lem bir kimesne hâce-i mesk olup" denilmektedir. Keza Sultan I. Abdülhamid'in vakfiyesinde de "bir hattat üstad ta'lim-i hatta sahib-i itiyad kim ise mekteb-i serife müdavemet eden sıbyâna hâce-i mesk olup edâet ve sinaat-i hat ile eday-i hizmet eyleye" denilmektedir. Bütün bunlardan baska Sultan I. Mahmud'un 15 Seval 1152 (4 Aralık 1739) tarihli vakfiyesinde buraya bir de hat hocası tayin ettirdiği ve çocuklara güzel yazı öğretilmesini emrettiği anlaşılmaktadır.*

Sultan II. Mahmud tarafından 1824'te isdar edilen "Talim-i sibyan hakkında ferman" da ise öncelikle zârurat-i diniyyenin öğretilmesi sart kosulmuş ve muallimlerden çocuklara Kur'an talimi, tecvid ve ilmiyal okutması istmiştir. Tanzimatın ilanından bir müddet önce (1838)'de Umur-i Nafia Meclisi'nde mektepler için hazırlanan bir layihada mektepler küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrıldığından programları da ona göre tertip edilmisti.

Öğrencilerin, Sümerlerde sıralara, Yunan'da iskemlelere oturmalarına karşılık, İslâm mekteplerinde hocanın etrafında halkalar meydana getirip yere oturdukları görülmektedir. Misir, Yahudi ve Japon mekteplerinde de öğrencilerin yere oturdukları bilinmektedir. Osmanlılarda çocukların 4-5-6 yaşlarında okula başladıkları; Anadolu'da daha çok dört, İstanbul'da bes-altı yaşlarında mektebe gittikleri görülmektedir. Tanzimattan önce çocukların bir san'ata verilmeden önce mektebe gitmeleri, buna riayet etmeyen ebeveynin cezalandırılacağına dair olan Sultan II. Mahmud'un fermanına göre böyle çocukları yanında çirak olarak bulunduran kimselerin de aynı cezaya çarptırılacağı nazar-i dikkate alındığında, bu dönemden itibaren ilk öğretimin mecburi hale getirildiği söylenebilir.

Sibyan mekteplerinin tahsil süreleri hakkında kuruluşlarının başlangıcında kesin bir müddet söylemek mümkün değildir. Herhalde bu, öğrencinin zeka, çalışkanlık ve okunması gereken kitapların bitirilmesi ile ilgilidir. Bununla beraber 1846 tarihli bir tezkireden, sibyan mekteplerinin tahsil müddetinin 4 yıl olduğu anlaşılmaktadır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde de bu müddet muhafaza edilmekte ve mektebe devam mecburiyet yası erkekler için 7, kız çocukları için 6 olarak tesbit edilmektedir.

Osmanlı toplumunda bir çok müessesede olduğu gibi sibyan mektepleri de hayır sahipleri tarafından vakıf şeklinde kurulmaktaydı. Binaenaleyh Osmanlı ülkesinin her tarafında bu maksatla kurulmuş vakıfları görmek mümkündür. Bu bakımdan bu mekteplerin sayıları, günümüzün ilkokullarıyla kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Evliya Çelebi kendi devrinde sadece o günün İstanbul'unda 1933 sibyan mektebi bulunduğunu kaydetmektedir. Sibyan mektepleri, Osmanlı'nın klasik devrine aid birer müessese olmalarına rağmen isim ve müfredattaki değişiklikleri ile beraber Cumhuriyet dönemine kadar gelmişlerdir.

TASRA TESKİLÂTI

Osmanlı fetih geleneginin en önemli özelliklerinden biri, fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadi'nin, idareyi temsilen bir beyin (subası) tayin edilmesidir. Orhan, I. Murad ve Yıldırım Bâyezid zamanlarında gerçekleştirilen fetih hareketleri ile devletin sınırları bir hayli genişlediği gibi, teşkilatlanma da o ölçüde hızlanmıştır.

Zamanla sınırları genişleyip büyüyen Osmanlı Devleti'nin merkezden idare edilmesi zorlaşıyordu. Bu güçlüğü gidermek ve halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için, yabancıların hâlâ hayran oldukları ve adına "Osmanlı Düzeni" dedikleri devlet nizamı geliştirildi. İşte bu nizam sayesinde Osmanlılar, altı asırdan daha fazla bir süre idarede kalmayı basardılar.

Osmanlı Devleti'nde tasra idaresi, aşağıdan yukarıya köy, kaza, sancak ve beylerbeylik olmak üzere idarî ve askerî taksimata tabi tutulmuştur. Reâyâ denilen köy halkı da "dirlik", "vakıf ve "mülk" reâyası olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Köylerin birleşmesiyle kazalar, kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden de eyaletler ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde eyâlet, vilayet, liva, kaza ve nahiye gibi tabirlerin, birbirlerinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Nitekim Eyâlet-i Rûm (Sivas-Amasya) yerine "Nahiye-i Rûm" tabiri kullanıldığı gibi eyalet tabiri de o zamanlar için pek açık ve belli bir mânâyı ifade etmiyordu. XV. asır ortalarında eyâlet kelimesi, beylerbeylikten ziyade, küçük mintikaları gösteriyordu. İdarî teşkilatta en fazla öneme sahip birimler, kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadi, alaybeyi ve subasilar bulunurdu. Bunlardan kadılar, askerî olmayan ser'î ve hukukî hususlardan sorumlu oldukları gibi kazanın iasesinin temini, belediye, adliye, devlet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki ile de sorumlu idiler. Subasilar, kazanın genel güvenliğini (asayisini) sağlamakla vazifelidiler. Askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bağlı kazalarda ise inzibat ve askerî idare, timar subasisina aitti. Osmanlı tasra teşkilâtı, uzun ve çeşitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. asırda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştı. Osmanlı eyâlet idaresi, kendinden önceki Türk ve Müslüman devletlerine ait idarelerden bir çok temel unsur almış olmakla birlikte bu teşkilatı hayli geliştirmiştir. Tasra teşkilâtı bakımından yönetici olarak dikkatleri çeken iki görevli bulunmaktadır. Bunlar: Beylerbeyi ile Sancakbeyi isimlerini taşıyan kimselerdir.

BEYLERBEYİ

Osmanlı Devleti'nde mîrimîran, emirülümera ve XVIII. yüzyıldan itibaren de vali gibi kelimelerle ifade edilen beylerbeyi, çok büyük ve itibarı yüksek bir görevli idi. Osmanlıların ilk dönemlerinde sadece bir beylerbeyi bulunur ve bütün ordu işlerinden sorumlu olurdu. Hükümdardan sonra sözü en fazla geçerli olan o idi. Bu devlette ilk beylerbeyi olarak bilinen kimse Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa idi. Onun vefatından sonra bu vazife, Lala Şahin Paşa'ya verilmisti. Fakat Sultan I. Murad zamanında Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ordu komutanlığını da eline alması üzerine beylerbeyilerin önemleri bir dereceye kadar azalmış gibi görünse de nüfuzları yine de devam ediyordu. XIV. asır boyunca beylerbeyi, tasra kuvvetlerin komutanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin âmiri durumunda idi. Bu dönemde beylerbeyiler, belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu idiler.

Rumeli'de fetihlerin devam ettiği ve hükümdarın da Anadolu'da bulunduğu sıralarda Rumeli'deki beylerin amiri olan kişi, Rumeli Beylerbeyi haline gelmişti. Nitekim Orhan Bey'in ordu komutanı olan oğlu Süleyman Paşa'nın beylerbeyi olması bu şekilde olmuştur. Rumeli'de fetihlerin artması ile Anadolu ve Rumeli'nin tek komutan ile idaresi mahzurlu görülerek beylerbeylik Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrıldı. XV. yüzyılda bu iki beylerbeyliğe Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeylikleri de ilave edildi. Böylece beylerbeylik sayısı dörde yükseldi. Yavuz devrinde Diyarbakır, Halep ve Sam

eyâletleri teskil edildi. Kanunî'nin uzun süren saltanati döneminde Dulkadir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir-i Garb, Erzurum, Musul, Bagdad, Yemen, Budin, Basra, Van, Timasvar, Lahsa, Trablusgarb ve Habes olmak üzere on dört yeni eyâletin teskil edildiği, II. Selim devrinde Kefe, K.İbns, Tunus ve Trablussam olmak üzere dört eyâletin daha kurulduğu, böylece III. Murad devrine gelindiğinde 25 eyâletin teskil edilmiş olduğu görülmektedir. Daha sonraki tarihlerde beylerbeyilerin sayıları artmakla birlikte selâhiyetleri tahdid edildi. Nitekim bölgelerindeki sancakbeylerinin tayinlerinin doğrudan doğruya merkezden yapılması ve sancakbeylerinin hem yönetimde hem de seferlerde sultanın emri ile ayrı olarak görevlendirilebilmeleri, beylerbeyilerin otoritelerini smirlandıyordu.

Beylerbeyiler, kendi bölgelerinde bütün "umur-i siyasette" sultanın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askerî hususlara dair meseleleri halletmek, güvenliği sağlamak, timar tevcihi ve terakkilerini yürütmek gibi vazifelerle yükümlü idiler. Beylerbeyiler, kendi bölgelerindeki sancakbeyleri ile timarli sipahileri maiyetine alarak emr edilen yerde orduya katılmak zorunda idiler. Beylerbeyi seferle görevlendirildiği zaman yerine vekil olarak "mütesellim" denilen birisini bırakırdı. XVI. yüzyıldaki yetkileri her ne kadar bütün sancakbeyleri, kadılar ve diğer görevlilerle halk nazarında "hakim ve vali" olarak tayin edilmişse de özellikle sancakbeyleri üzerinde sadece bir teftisten öteye gitmemiştir. Eyâlet içinde sadece kendi sancagi (merkez sancak)nin idaresinden sorumlu tutulmustu.

İki tug ve hasları bulunan beylerbeyiler, vilayet merkezinde otururlardı. Anadolu beylerbeyiliğinin merkezi Kütahya, Rumeli beylerbeyilerinki ise Manastır şehri idi. Bunların kalabalık bir maiyetleri bulunurdu. Merkezdeki adlî ve hukukî işler, kadi tarafından görüldü. Bölgesi ile ilgili işler, kendi başkanlığında toplanan bir divanda görülmüşüdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeamet işleri timar kethüdasi, timar işleri ise timar defterdarınca yerine getirilirdi.

Derece itibarıyla en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi idi. Ondan sonra Anadolu beylerbeyi gelirdi. Kanunnâmelerde belirtildiğine göre beylerbeyi olabilmek için Mal defterdari, beylik ile nisancı olanlar, besyüz akçalık kadılar ve dört yüz bin akça hassı olan sancakbeyleri beylerbeyi olabilirlerdi. Rumeli beylerbeyi terfi ettiği zaman "Küçük vezir" yani Divan-i Hümayun'da sonuncu vezir olurdu. Anadolu beylerbeyi terfi ettiği zaman da Rumeli Beylerbeyi olurdu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyâletleri, sâlyâneli (= yıllıkli) ve sâlyânesiz (= yıllıksız) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Sâlyânesiz eyaletler daha çoktu. Bunlar: Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Sam ve Trablussam eyaletleri idi. Bunların mahsulâtı, has, zeamet ve timara ayrılmış olup, hazine ve defterhaneden idare edilmekteydiler. Sâlyâneli eyâletler ise Misir, Habes, Bagdad, Basra, Yemen ve Kaptanpasa eyâletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyâletleri idi. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve timara ayrılmayarak doğrudan doğruya hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairesinin maaşları ayrıldıktan sonra kalanı devlet hazinesine gönderilirdi.

Osmanlı Devleti'nde eyâletler, 40-50 senelik uzun bir araştırma ve tekemmül döneminden sonra askerî, siyasî ve idarî gelişmeler ile zaruretler sonucunda kuruluyorlardı. Nitekim Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kibns, Budin, Özi gibi eyaletlerin kuruluşu, bu ifadelerin musahhas örnekleridir.

SANCAKBEYİ

Kelime olarak birçok mânâyâ gelen "Sancak", Osmanlı tasra teşkilatında kazaların birleşmesiyle tesekkül eden ve sancakbeyi denilen görevli tarafından yönetilen idarî birimin adıdır. XV. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılan sancak terimi, özellikle XVI. asırda idarî bir birim olarak Osmanlı kanunnâmelerinde yer aldığı ve hazırlanan "Tahrir Defterleri"nde her birinin, kendine has ayrı ayrı kanunnâmelerinin bulunduğu görülmektedir.

Bir tug sahibi olan sancakbeylerinin hasları vardı. Bunlar, bir harp vukuunda sancagi dahilindeki timarli sipahilerin toplanma mahalli olan yerlerde (Rumeli'de Isakçı ovası) toplanmasını sağlayıp beylerbeyinin komutası altında harbe götürmekle mükellefler. Ayrıca bunlar, mintikalarındaki serbest timar yerlerinden baska, idareleri altındaki sancakların hem idarî, hem askerî, hem de asayis işlerinden sorumlu idiler. Keza bunlar, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve görevlerinde kendilerine kolaylık sağlamak gibi vazifelerle de yükümlü idiler.

Sancaktaki suçluların cezalandırılması da sancakbeylerine verilmisti. Nitekim kanunnâmede "tutulan kimesneyi sancakbeyi suçuna göre hakkından gele" denilmektedir. Buna karşılık sancakbeyleri idarelerinde bulunan sancakta islenen cürümlerin vergilerinin tamamını veya bir kısmını alırlardı. Bazı sancaklarda da "Çift resmi" ve "Resm-i arûsâne" gibi vergilerden payları vardı.

Sancakbeylerinin dereceleri, sahip oldukları has gelirine göre tayin edilirdi. Kanunnâmelerde belirtildiği gibi bunlara dört yüz bin akçaya kadar has verilmekteydi. Ogullarına ise otuz bin akçalık zeamet bağlanırdı. Sancakbeyleri protokolda bütün ağaların üstünde bir yere sahiptiler. Devlet merkezindeki yeniçeri ağası, nisancı, mir-i alem gibi hizmet sahipleri, sancak beyi olurlarsa besyüz veya dört yüz bin ile tayin edilirdi.

MEDRESELER

İslâm eğitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanlı medreseleri, orta ve yüksek tahsili gerçekleştiren müesseselerdi. Medrese, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve elemanları yetistiren bir eğitim ve öğretim kurulusudur. Daha önceki devirlerde olduğu Osmanlı'da da sahipler tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına "müderris" (profesör), yardımcılara da "muîd" (asistan, araştırma görevlisi) denirdi. Medrese talebesi ise "danışmend", "suhte" veya "talebe" adlarıyla anılırdı. "Sıbyan Mektebi" veya o seviyede özel eğitim görmüş olan kişiler, medreselere giderek muayyen hocalardan bir program dahilinde belirlenmiş dersleri okurlardı.

Osmanlı Devleti, mükemmel bir eğitim, askerî ve idarî teşkilâta sahip bulunuyordu. Bu teşkilât, XVI. asırda, günümüzdeki modern devletlerin teşkilâtları derecesinde muntazam ve mürekkep bir manzara arz etmektedir. Gerek eğitim ve öğretim, gerekse diğer teşkilâtlarla ilgili durumu daha iyi kavrayabilmek için, binlerce defter ve milyonlarca vesikanın bulunduğu Osmanlı arşivini görmek gerekir. Kendinden önceki Müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da medreseleri genel anlamda iki grupta mütalaa etmek gerekir. Bunlar: genel eğitim veren medreseler ile özel eğitim ve öğretim veren ihtisas medreseleridir.

GENEL EGITIM VEREN MEDRESELER

Osmanlılar medreseyi, Selçuklu ve Anadolu beyliklerini örnek alarak kurdular. Bununla beraber Osmanlı medreseleri, naklî ilimlerde Sam-Misir, aklî ilimlerde de Bagdat-Semerkant bölgelerinde yetişmiş ulemadan istifade etmisti. Daha önce de belirtildiği gibi Orhan Gazi, Iznik'te ilk Osmanlı medresesini kurduğu zaman Kayseri ve Kahire'de tahsil görmüş olan Davud-i Kayserî'yi ilk müderris olarak tayin etmisti.

Bilindiği üzere Osmanlılar'da medrese eğitimi hemen hemen devletin kuruluşu ile başlamıştır denebilir. Umumi bilgi veren medreselerde "ulûm-i Öâlîye" denilen kelim, mantık, belagat, lügat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi "âlet ilimleri" denilen ilimlerin yanında "ulûm-i âliye" denilen Kur'an ilimleri ile hadis ve Islâm hukuku (fıkıh) gibi ilimler okutulurdu.*

Osmanlı 'Devleti'nin, medenî gelismeye imkân veren birçok konuda olduğu gibi, eğitim ve öğretimdeki açık politikasını sonuna kadar devam ettirdiğini, ülkeye davet ettiği hocalar ile ilim adamları sayesinde öğrenmistik. Bu bakımdan, ilk dönemlerde Osmanlı medrese sisteminin Anadolu Selçuklu ve yine Anadolu Beyliklerinin medrese sistemi şeklinde olacağını kestirmek kolaydır. Bununla beraber daha Yıldırım Bâyezid devrinde bir düzenlemeye gidildiği, II. Murad döneminde Edirne'deki Halebiye Medresesi'ndeki* Tetimme ve yine burada Dârul-hadis Medresesinin açılmasıyla geliştiği ve nihayet köklü değişikliğin Fatih Sultan Mehmed devrinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Fatih zamanındaki medrese sistemi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medresesi'ni açmasına kadar devam eder.

Ister klasik dönemde olsun, ister Tanzimat'tan sonraki yeni dönemde olsun genel eğitim medreseleri devirlerindeki ilimlerin birlikte okutulduğu medreselerdir.

Istanbul'da Sahn-i semân ve Tetimmeler yapıldıktan sonra, Osmanlı Devleti hududları içindeki medreselerde yeni bir düzenlemeye gidildiğine daha önce temas edilmisti. Buna göre aşağıdan yukarıya doğru her derecede hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutulduklarını kesin olarak söylemek pek mümkün görülmemekte ise de bazı vakfiye, kanunnâme ve biyografi sayesinde bunları tesbit etmek kolaylaşmaktadır. Genellikle müderrislerinin aldıkları yevmiye (günlük) miktarına göre de isimlendirilen Osmanlı medreseleri, aşağıdan yukarıya doğru söyle bir sıra takib ederler:

HASIYE-I TECRID (YIRMILI) MEDRESELERİ

Bu sınıfa giren medreseler, Seyyid Serif Cürcanî'nin Hasiye-i Tecrid adlı eserinin adını tasimaktadırlar. İlm-i Kelâm'a aid olan bu eser, Nâsiruddin Tusî'nin Tecridu'l-İtikad veya Tecridu'l-Kelâm adlı eserinin hasiyesidir. Öyle anlaşıyor ki Hasiye-i Tecrid, bu medresede okutulan en önemli ders kitabıdır. Belirtilen medresede, bu eserden başka yine Seyyid Serif'in fıkha dair olan Serh-i Feraiz'i ve Sa'düddin Teftazanî'nin belagata dair Mutavvel'i okutulmakta idi. Öbür taraftan, bu medresede okutulan eserleri anlayabilmek için "İlm-i Sarf"tan Emsile, Bina, Maksud, İzzî, Merah, "İlm-i Nahiv"den Avamil, İzhâr, Kâfiye gibi eserleri, Serh-i Isagoci gibi Arapça, Tevali gibi fıkıh usûlüne dair eserlerin de okunmuş olması gerekir.

MIFTAH (OTUZLU) MEDRESELERİ

Bu medreseler de, belagat ilminden Sa'düddin Teftazanî'nin belagata dair eseri olan "Serh-i Miftah"ın adını tasimaktadırlar. Bu medreselerde, Serh-i Miftah'tan başka fikihten Tenkih ve Tavzih, kelâmdan Hasiye-i Tecrid'in devamı ve hadisten Mesâbih okutuluyordu. Bununla beraber Hasiye-i Tecrid medreselerinde olduğu gibi bu medreselerde de başka eserlerin okutulması gerekir. Nitekim Kâtib Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in otuzlu medreselerde Miftah-i Meânî ve Sadru's-Seria'nin okutulmasını tayin buyurduğunu söyler.

TELVIH (KIRKLI) MEDRESELERİ

Müderisine günlük olarak 40 akça verildiği için kirkli medrese diye anılan bu medreselerde belagattan Miftahu'l-Ulûm, usûl-i fikihtan Tavzih, fikihtan Radiyuddin Hasan Saganî'nin Mesariku Envari'n-Nebeviyye'si, Sadrusseria Ubeydullah b. Ishakî'nin Mesarik'i, hadisten de Begavî'nin Mesabih adli eseri okutuluyordu. Bütün bunlardan baska daha farkli eserler de ders kitabi olarak takib edilmislerdir.

ELLILI MEDRESELER

Müderislerine günlük (yevmiye) 50 akça verilen bu medreseler "Hâric" ve "Dâhil" olmak üzere ikiye ayrilir. Kirkli ve Hâric Ellili medreseler, Osmanlılar'dan daha önceki devirlerde Anadolu'da hükümrân olan Anadolu Selçukluları ile Beyliklerin hükümdar, hükümdar aileleri ve vezirlerinin yaptırdıkları medreselerdir. Dâhil medreseleri ise Osmanlı padisahları ile sehzade valideleri, sehzadeler ve padisah kızlarının yaptırdıkları medreselerdir. Ellili medreselerin Hâric bölümünde: Fikihtan Hidâye, Kelâm'dan Serh-i Mevakif, Hadis'ten Mesâbih okutuluyordu. Dâhil bölümünde ise: Fikih'tan Hidâye, Usûl-i Fikih'tan Telvih, Hadis'ten Buhârî, Tefsir'den Kessaf ve Beyzavî okutuluyordu.

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ

Daha önce de belirtildiği gibi Sahn-i Semân Medreseleri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurdugu külliye de bulunan 8 medresedir. Bu medreseler, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek tahsil veren eğitim kurumları idi. Fatih vakfiyesinde müderislerine yevmiye 50 akça tayin edilmisse de bazı müderislerin burada kalarak terakki ettikleri, yani baska medreselere gitmeden yevmiyelerinin, bulundukları yerde yükseltildiği ve böylece 60, 70, 80, 90 akçaya kadar çıkarıldıkları görülmektedir. Burada okutulan derslere gelince bunlar, daha öncekilerin bir devami mahiyetinde olmak üzere sunlardır: Fikih'tan Hidâye, Usûl-i Fikih'tan Telvih ve Serh-i Adûd, Hadis'ten Buhârî, Tefsir'den Kessaf ve Beyzavî.

Biraz sonra temas edileceği gibi bütün bunlar, naklî ilimler denilen ilimlerdir. Bunların yanında tip, hendese, hey'et, coğrafya, mantık gibi aklî ilimlerin de okutulduğunu söyleyebiliriz. Hele Sahn-i Semân içinde bir de Dâru's-sifa denilen bir tip fakültesinin mevcudiyetini gözönünde bulundurarak burada hem teori hem de pratik olarak tıbbın tahsil edildiğini söyleyebiliriz.

ALTMISLI MEDRESELER

Müderisine yevmiye 60 akça verilen medreselerdir. Bu medreselerde okutulan dersleri şöyle sıralamak mümkündür:

Fikih: Hidâye ve Serh-i Feraiz

Usûl-i Fikih: Telvih

Kelâm: Serh-i Mevakif

Hadis: Buhârî

Tefsir: Kessaf

Zaman zaman değişiklikler olmakla birlikte medreselerde okutulan bu derslerin yanında "Cuz'iyât" adı verilen Hikmet (Felsefe), Hesap, Hendese (geometri) Hey'et (astronomi), Coğrafya, ilm-i zic (astronomi, cetveller), Ilm-i Nücûm (Yıldızlar ilmi), tip ve Tesrih de vardır. Son asırlarda bunlara "Koltuk Dersleri" veya "Âlet ilimleri" de denmiştir. Asil ilim subesini bitirenler yukarıda isimleri verilen müsbet ilimleri tahsil edebilirlerdi. Nitekim bu branşlara giren ilimleri Fatih medreselerinde bulunan fazil ve zu'l-cenaheyn (iki kanatlı, iki branşta da söz sahibi) denilen âlimlerden ya genel mahiyette veya

özel olarak tahsil ederlerdi. Her ne kadar isim olarak bunlara cüz'iyat deniyorsa da bunlar medreselerde bulunan esas derslerdir.

Osmanlı dönemi genel eğitim ve öğretim veren medreselerinde gerek aklî, gerekse naklî ilimlerde okutulan dersler zaman zaman değişik olagelmislerdir. Hatta bazı kaynaklarda bu derslerin isimleri manzum olarak verilmişlerdir. Örnek olması bakımından bunlardan, Fatih kütüphanesinde 4985 numaralı eserin boş bir yerine ilave edilmiş ve medreselerde okunan dersleri sıra ile manzum olarak bildiren satırları buraya alıyoruz.

Sarf okusan bir muhterem kisten

Eline kitabın alsam olmaz mı?

Çalışsan aferin dese isiten

Düşmanın bğrını delsen olmaz mı?

Emsile'yi ezber edüp süre gör

Maksud ile muradına ire gör

Izzî bilüb kaideye gire gör

Merah'i bir hoşça bilsen olmaz mı?

Avamil ne derse âmil ol sen de

Misbah ile nur-i ilmi bul sen de.

Kâfiye'yi Câmî ile bilsen de

Kendini âlâ eylesen olmaz mı?

Mantik'in çok olur kiyl ile kalî

Hacegâni hûb yazmıştır akvalî

Kutbeddin'den bilmek için eskâlî

Seyyid-i Hasiye'yi bulsan olmaz mı?

Telhis'in dersine gark olup yanup

Muhtasar sözüne Mütavvel katup

Miftah'in üstüne Seyyid'i tutup

İlim deryasına dalsam olmaz mı?

Menâr'in üstüne tut İbn-i Melek

Tavzih u Telvih'e eris giderek

Pezdevî'de hâsil eylesen gerek

Usûlû mahlûlûn alsan olmaz mî?

Bunlardan baska, Cüz'iyât denilen müsbet ilimler ile ilgili olarak da siirler kaleme alınmistir:

Hikmetten oku hem cüz'iyati

Fehm et cihani seyrederek cihati

Hendese ilmin okursan evvel

Eskâl-i tesis serhin bil eshel

Ilm-i hesaptan oku hûlasa

Ibn-i celi bul ersin havasa

Bil ilm-i hey'et bul Serh-i Çağmin

Berçendî'yi kil halline tayin

Ilm-i amelden bil usturlabi

Üç bist bâbi seyret dolabi

Rub'u Müceyyeb doğru ameldir

Oku amel kil kim bî-bedeldir.

Rub'u mukantar bil eyle seyran

Cografiya bil Takvim-i Bûldan

Bil ilm-i ziycten fasl-i Tusî

Takvimin ol dÛrÛr ziba arusi

Ilm-i NÛcum'dan ahkâmî bulma

Olacak olursan bos yorulma

Ahkâm-i necmî bilmek haterdir

Ahkâm-i ser'î bil muteberdir.

Okut ulumu cÛz ile bile

Tesrih ilmin Tibb-i Nebiyle

Tesrihi seyret görsen de san'at

Tib ilmini bil, bul tende sihhat

SÜLEYMANIYE MEDRESELERİ

Osmanlı medrese sistemindeki en büyük gelişmelerden biri de şüphesiz ki, Kanunî Sultan Süleyman döneminde meydana geldi. Kanunî devri, her sahada olduğu gibi medrese teşkilâtında da zirveyi ifade eder. Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-i Semân medreselerinde Dâru's-sifa olmakla beraber henüz tip ve matematik fakülteleri yoktu. Bu medreselerde tefsir, hadis, kelâm ve edebiyat gibi dersler okutuluyordu. Bununla beraber buraya gelecek olan öğrenciler, günümüzün ifadesiyle ilk ve orta tahsillerinde matematik, geometri, astronomi gibi dersleri daha önce gördüklerinden bu neviden fen bilimlerine vâkif idiler.

Günün şartları ve ihtiyaçları gözönüne alınarak Süleymaniye medreselerine Tib, Riyaziye (matematik) ve Dâru'l-hadis ilave edildi. Süleymaniye Vakfı'ndan anlaşıldığına göre, Süleymaniye Câmi'i'nin kuzey tarafına düşen kısımda medrese-i evvel ve sânî denilen birinci ve ikinci medreselerle, kuzey doguda bir hamam, kible tarafında bir dâru'l-hadis, caminin tam güneyine tesadüf eden kısımda medrese-i rabi' (4. medrese), bunun dogusunda da medrese-i sâlis (3. medrese), câminin güney batısında tip medresesi ve eczahâne, câminin batı kısmına düşen tarafında ise imâret, tabhâne ve dâru's-sifa denilen hastahâne yapıldı. Demek oluyor ki, Kanunî Sultan Süleyman tarafından vücuda getirilen medreseler manzûmesi (üniversite), Dâru'l-hadis, Tib, Riyaziye, Tabiiyye, Din, Hukuk ve Edebî tedrisat yapılan fakültelerden tesekkül ediyordu. Ayrıca hastahâne, imâret, hamam, tabhâne vesair müstemilat bütün bu siteyi (külliye) meydana getirmisti.

Câmi, medrese ve diğer tesislerin temeli 7 Cemaziyevvel 957 (24 Mayıs 1550) senesi Perşembe günü atılmış, Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi tarafından mihrabin temel taşı konmuştu. Câmi, Seval 963 (Ağustos 1556) da bitmiş ise de diğer tesislerin bitiş tarihi daha sonraları olmuştur. Süleymaniye medreseleri içinde en yüksek olan Dâru'l-hadis idi. Müderrisi yevmiye 100 akça alıyordu. Diğer müderrislerin yevmiyesi ise 60 akça idi.

Hâric ve Dâhil derslerini gören bir öğrenci Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat Fakültesi durumunda bulunan Sahn-i Semân medreselerine girmeyerek Riyaziyyât ve Tıp Fakültesi derslerini takip edecekse Musila-i Süleymaniye denilen medreselere devam eder. Buradan mezun olduktan sonra Süleymaniye Medresesi'ne devam edip yüksek tahsil yapabiliirdi.

Böyle bir sistemle Kanunî, bir taraftan Sahn-i Semân medreselerinin üstünde medreseler kurmayı gerçekleştirirken, bir taraftan da Osmanlı medreselerinin pâyelerini yeni bir sisteme göre tanzim etmiş oluyordu. Buna göre Osmanlı medreselerinin aşağıdan yukarıya doğru şu şekli aldığı görülür:

1. İbtida-i Hâric Medreseleri
2. Hareket-i Hâric Medreseleri
3. İbtida-i Dâhil Medreseleri
4. Hareket-i Dâhil Medreseleri
5. Musila-i Sahn Medreseleri
6. Sahn-i Seman Medreseleri
7. İbtida-i Altmisli Medreseleri
8. Hareket-i Altmisli Medreseleri
9. Musila-i Süleymaniye Medreseleri
10. Süleymaniye Medreseleri
11. Dâru'l-Hadis Medreseleri.

Görüldüğü gibi Kanunî Sultan Süleyman devrinin en yüksek pâyesi medresesi, Süleymaniye Dâru'l-Hadisi idi. Daha sonraki dönemlerde Osmanlılarda birçok Dâru'l-Hadis açılmakla beraber Süleymaniye Dâru'l-Hadisi, devletin son dönemlerine kadar bu pâyesini muhafaza etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Süleymaniye ile birlikte en yüksek müderrislik derecesi de Süleymaniye müderrisliği oluyordu. Süleymaniye müderrisliği için söyle bir sıra takib ediliyordu. Buna göre sıra ile ibtida-i altmisli, yani altmis akçali yevmiyeden başlayarak Hareket-i altmisli, Musila-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye,* Süleymaniye ve nihayet Dâru'l-Hadis-i Süleymaniye gelirdi. Bu medreselerde kaç müderrisin olacağı belli idi. Sayılarında artis olmazdı.

Ibtida-i Altmisli denilen ve altmis akça yevmiye alan müderrislerin sayısı 48 rakamında dondurulmuştu. Bu derecede bulunan bir müderris, terfi ettiği zaman daha yüksek bir dereceye hareket ettiği için buna Hareket-i Altmisli denilmisti. Yevmiyesi daha öncekinin aynı idi. Buna karşılık müderrislik derecesi daha yüksekti. Bunların sayıları da otuz iki idi. Buradan terfi eden birisi Musila-i Süleymaniye denilen ve kendisini Süleymaniye müderrisliğine götürecek olan dereceye yükselirdi.

Musila-i Süleymaniye müderrisliği, "kibar-i müderrisîn" denilen müderrisliklerin ilk kademesi idi. Bundan sonra Hamise-i Süleymaniye, daha sonra da Süleymaniye'nin dört müderrisinden birinin müderrisliği ve en sonunda da Dâru'l-Hadis müderrisliği gelirdi.

Osmanlı Devleti'nde, pâye itibarıyla Dâru'l-Hadis medresesinin üstünde bir medrese olmadığı gibi, müderrisliğinin üstünde de bir müderrislik bulunmuyordu. Bu bakımdan buranın müderrisi arzu ettiği takdirde "Mahrec Mevleviyetleri"ne dahil Kudüs, Halep, Eyüb, Selanik, Tırhala, Yenisehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girit kadiliklerinden birine tayin edilebilirdi.

Osmanlı ilmiye teşkilâtında müderrislerin, protokol ve pâye bakımından gerek birbirleri ile gerekse kadılarla olan durumları kanunnâmelerde düzenlenmiş bulunmaktadır. Nitekim değerli bir devlet adamı olan Tevkiî Abdurrahman Paşa (öl. 1692)'nin 1677-78 sıralarında hazırladığı ve medeniyet tarihimiz için çok değerli olan Kanunnâmesinde bu konuda şöyle denilmektedir:

"... Ve müderrislerden Süleymaniye müderrisleri Musila-i Süleymaniye müderrislerine tasaddur eder. Ve Musila-i Süleymaniye müderrisleri altmisli müderrislere tasaddur eder. Ve altmisli müderrisler Sahn müderrislerine tasaddur eder. Ve Musila-i sahn müderrisleri dâhil müderrislerine tasaddur eder. Ve dâhil müderrisleri hâric müderrislerine tasaddur eder.

Ve hâric müderrisleri kudat-i kasabata (kaza ve kasaba kadıları) tasaddur eder. Lâkin bu tasaddur itlâk üzere değildir. Hâric müderrisleri ile kudat-i kasabat mâ-beynlerinde (aralarında) ilim irfan ve zat ve zaman itibarı olunur. Ve bilcümle kasaba kadisi bir zî san (san, şöhrat sahibi) kimse olsa elbette hâric müderrislerine tasaddur ettirilir.

Ve medârisin (medreselerin) her sınıfında olan müderrisler, kendi hempâyelerine tasaddurları zat ve zaman itibarıyledir." Fatih Kanunnâ-mesinde de belirtildiğine göre Sahn müderrisi 500 akça yevmiyeli mevleviyetlerden birine geçebilirdi. Hâric ve Dâhil medreselerinde yevmiye 50 akçaya müderrislik yapanlar, yevmiyesi 300 akça olan kadılığa geçebilirlerdi. Aynı şekilde bunlar, Nisancı veya Defterdarlık gibi önemli memuriyetlere de geçebilirlerdi. Ayrıca Sahn-i Semân müderrisleri protokol (tesrifat)da sancakbeylerinden önce gelirlerdi.

Bütün bunlardan baska İç-il denilen İstanbul, Edirne ve Bursa şehirleriyle bunların etraf ve mülhakatındaki medrese müderrislerinden yevmiye yirmi akça alan bir müderris, kadi olmak istediği zaman yevmiye 45 akçali bir yere kadi olarak tayin edilirdi.

Osmanlılar döneminde ilk defa tedris (eğitim-öğretim) hayatına başlayacak olan bir öğrenci, "muhtasarat" denilen dersleri gördükten sonra "Hasiye-i Tecrid" medresesine devam eder. Orada muvaffak olursa müderristen bir belge (icâzet, diploma) almak suretiyle bir yukarı derecedeki "Miftah" medresesine devam eder. Ondan sonra Kirkli, Hâric ve Dâhil medreselerinin derslerini gördükten sonra başlangıçta Sahn medreselerine, Süleymaniye'nin kuruluşundan sonra da dilerse Sahn-i Semân'a veya

Süleymaniye medreselerine devam edebilir. Buraları da tamamladıktan sonra "icâzet" alır. Yani, kendisine müderrislik yapabileceğine dair diploma verilir. Cevdet Paşa, Sahn medreselerine gelinceye kadar Osmanlı dönemindeki talebenin geçtiği merhaleleri şu ifadelerle anlatır:

"Ve talebeden biri danismend olmak murad eylese, ibtida ulemadan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemat-i ulûmi taallum ve tahsil ettikten sonra ol zatin tavassut ve delâletiyle müderrisinden birine varup ve "Dâhil" derslerini görüp Sahn derslerine kesb-i liyakat eylerdi. Ve Sahn medreselerine dâhil olabilmek için onların "idâdiye"si hükmünde bulunan medreselerde ikmal-i ulûm-i mürettebe etmek lâzım gelirdi ki, bunlara "Musila-i Sahn" denilirdi. Ve Sahn medreseleri Fatih Camii Serifi'nin iki tarafındaki kargir ve kursunlu sekiz medresedir ki, Sahn-i Semân denir. Bunlarda sahib-i hücre olan talebe, ulema ve fuzelâdan zatlar olup nicesinin telifat-i makbulesi vardır. Ve bunların eskilerine "Muid" denilir ki, medreselerinde müzakereci olup bu medreselerin arkalarında ve idadiyeleri makamında sekiz Tetimme medreselerindeki talebeye dahi tedris-i ulûm ederlerdi."

Osmanlı medreselerinde icazet alan müderris adayı "nevbet" denilen sırayı beklerdi. Anadolu'da müderrislik yapmak isteyenler Anadolu, Rumeli'de müderrislik yapmak isteyenler de Rumeli kadiaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Ruznâme) isimlerini kaydettirirlerdi. Ebu's-Suûd Efendi'nin Rumeli kadiaskerliğine kadar muntazam bir mülâzemet defteri olmayıp herhangi bir şekilde yolunu bulanlar sıra beklemeden mülâzemet geçerken, bundan sonra yedi senede bir mülâzemet usûlü kanun oldu ki, ulemadan her pâyede olanların ne kadar mülâzım verecekleri de bu dönemde tesbit edildi. Bununla beraber zaman zaman bu kanuna aykırı olarak değişik zamanlarda mülâzemetler verilir oldu. Ayrıca padisah cûlûslarında, padisahın ilk seferinde, savaştan müzafferiyetlerle dönüşünde veya sehzâde doğumlarında da mülâzemetler verilir oldu.

Medresedeki dersleri sırasıyla görüp icazet alan ve danismend olan kimse, bundan sonra mülâzemet ve kadiasker defterine kayd olunarak sıra beklerdi. Sırası gelen müderris adayı en alt seviyedeki "Hasiye-i Tecrid" medresesi müderrisliğine atanırdı. Bu medrese yirmi ve yirmi besli medresedir. Buradan terfi edince bir derece yüksek olan otuz, daha sonra otuz bes akça yevmiyeli "Miftah" medreselerinden birinin müderrisliğine tayin edilirdi. Böylece en üst kademeye kadar çıkabilirdi. Medreseyi bitiren askerî sınıfa geçmek isterse o zaman kendisine yirmi bin akça ile zeâmetin ilk derecesi verilir.

Baslangıçta bütün müderrislerin tayinleri kadiaskerlerin Pâdisaha arz etmeleriyle yapılırken, XVI. asır ortalarından itibaren Hasiye-i Tecrid, Miftah ve Kirkli medreselerin müderrislerinin kadiasker, daha üst seviyedeki medreselerin müderrislerinin tayinleri ise Seyhülislâm'ın sadrazam vasıtasıyla inhasi üzerine olmuştur.

Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmak isteyenler ayrıca bir imtihana tabi tutulurlardı. Sayet bir medresede münhal yer varsa (bos kadro) ve buraya da birden fazla tâlib bulunuyorsa o zaman imtihan yapılırdı. Bu imtihan için adaylara bir mesele (problem, tez) verilir, takrirleri dinlenir ve bir de risâle yazdırılırdı. Jüri tarafından dinlenen ve sorulara doğru cevap vermekle birlikte risâlesi kabul edilen aday, müderrisliğe atanırdı. Müderrislerin imtihanında kadiaskerler de hazır bulunurlardı. İmtihan, herkese açık olarak bir camide yapılırdı. Sorular, müderrislerin seviyesine göre olurdu.

Osmanlılarda, ilk medresenin kuruluşundan ve bilhassa Fatih'in Semâniye medreselerinden sonra belli bir nizam ve kanuna bağlanan medrese eğitimi ile müderrislik, ufak tefek bazı olaylar bir tarafa bırakılacak olursa güzel ve sistemli bir şekilde işliyordu. Fakat XVI. asrın son çeyreğinde değişik sebeplerden dolayı eğitim ve öğretim müessesesinde bazı aksaklıklar görülmeye başlanır. Bunlar, medresenin gerilemesine ve hatta ileride çökmesine sebep olmuştur. Bu çöküşü durdurmak için zaman zaman basvurulan islâm çalışmaları ve bu uğurda harcanan çabalar ile yapılan teklifler fazla tesirli olmamış görünmektedir. Bununla beraber biz, geniş bir açıklamada bulunmadan Osmanlı medrese ve ilmiye teşkilatının bozulma sebeplerini aşağıdaki şekilde ismen zikretmekle iktifa ediyoruz. Bunlar: Nüfus kesâfeti, Devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar, Ulemâ-zâdegân sınıfının dogması, İlmîyeye âid kanun ve geleneklerin çignenmesi, Merkezcilik, Saltanat kavgaları, talebe isyanları, bencillik, ilmî hürriyetin olmaması gibi her biri başlı başına çöküş sebebi olabilecek maddelerdir.

Biraz önce, bozulmaya tesir eden sebebler olarak gördüğümüz hususların ortadan kaldırılması için değişik zamanlarda fermanlar isdar edilmisti. Fakat bir türlü medreselerin islâhi veya kendini düzeltmesi gibi arzu edilen seyler yapılamıyordu. Zamanımızın teknik medeniyetini meydana getiren yenileme çağının gerektirdiği şartlara uymak, değil sadece Osmanlı Devleti'nde bütün bir Islâm dünyasında mümkün görülemiyordu. Halbuki başlangıçta ilmî gelismeye çok müsait olan ve günümüz üniversitelerinin eğitimi seviyesinde eğitim ve öğretim veren medreselerin bu durumu, pek çok kimseyi üzmekteydi. Zira medrese, artık kendisini, değişen dünya şartlarına uyduramıyor, ilim, teknik ve sanatta takib edilen metodlara yabancı kalıyordu. Bu arada, kuruluş dönemindeki kanun ve tüzükleri de hakkıyla tatbik edemiyordu. İşte bunun içindir ki medreselerin dışında yeni bazı okulların açılmasına ihtiyaç hasıl oldu. Özellikle 1770'deki Çesme savaşından sonra Osmanlı Devleti artık kendisini yenilemek ihtiyacını hissediyordu. Bu yüzden 18 Kasım 1773 senesinde Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn adı ile denizcilikle ilgili bir okul, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın teklifi üzerine açılmış oldu. İlk hocası da aynı zat olan bu mektep, tarih boyunca Osmanlı eğitim sisteminde bir yenilik olarak kabul edilir. 10 Mayıs 1796 senesinde de (III. Selim devri) kara kuvvetleri subayı yetistirmek üzere Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn açılmıştı. Burada zamanın gerektirdiği hesap ve geometri konuları ile tarih, coğrafya, astronomi gibi ilimler de okutulurdu. 1826'da Tıbhâne-i Âmiri ve Cerrah-hâne-i Ma'mûre açılmış olmakla, eskiden beri medrese kısımları arasında sayılan Dâru't-tıblar da medrese dışına çıkmış oldu.

Daha sonraları değişik isimlerle anılmalarına ve farklı program tatbik etmelerine rağmen baska mektepler de kuruldu. Bunlardan birkaçını tarih sırasına göre vermekle yetinmek istiyoruz.

1838 senesinde açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye,

1839 senesinde açılan Mekteb-i Ulûm-i Edebiye,

1847 senesinde açılan Dâru'l-Muallim Rüşdî.

1867 senesinde açılan Mekteb-i Sultanî'ler vs. Böylece medreselerin eğitiminden farklı eğitim ve öğretim veren ve değişik programlar uygulayan bu mektepler, bozulmaya ve gittikçe ortadan kalkmaya doğru hızla giden medreselerin, üzerinde oturduğu araziye, yavaş yavaş ellerinden almaya başladılar. Gerçi ilk bakışta bunlar, medreselerin dışında gibi görünmekte iseler de II. Mesrutîyetin ilanını takib eden sene (1909), medreselerde de islâhat teşebbüslerine girilmiş, dinî tedrisat yanında Türkçe, tarih ve coğrafya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen derslerinin okutulması için yapılan teşebbüsten de tam bir netice alınamamisti.

Medreselerde asıl islahat, Padişah Sultan Mehmed Resâd (1909-1918) devrinde, Seyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin seyhülislâmlığı sırasında ve dört sene süren çalışmalar sonunda yapıldı. Bu sırada medreselerde yeni bir sistemin tatbikine geçildi. Bu sistemle ilgili layiha, 10 Zilkade 1332 (Ekim 1914) tarihli Ceride-i İlmiye, nüsha-i fevkalâde de yayınlandı. "Islâh-ı Medâris Nizâm-nâmesinin Esbâb-ı Mûcibe Layihası" adı ile İstanbul'daki bütün medreseler tek isim altında toplanacaklardır. Bütün İstanbul medreselerindeki talebeler aynı usûl ve kaideler içinde yetistirileceklerdir. Bunun temini için de bütün medreselerin tek bir isim altında toplanması kararlaştırılmıştır. Islâm hilafetinin merkezinde bulunmasından dolayı da bunlara "Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi" adı verilmiştir. Nizam-nâmenin ikinci maddesinde bu medresenin "tâli kism-i evvel", "tâli kism-i sânî" ve "âlî" olmak üzere üç kısma ayrıldıkları görülür. Her kismde dört sene eğitim görülecektir. Her kism dörder sınıf ve her sınıf da dörder subeyi muhtevi olacaktır. Besinci maddede de medresenin idare sekline yer verilmektedir. Buna göre bu medresenin her kisminde birer müdür-i umûmî (genel müdür), sınıf ve subelerinde de birer müdür bulunur. Sube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri, müdür-i umûmîlere, müdür-i umumîler ise ders vekâletine bağlanmıştır.

Dâru'l-Hilâfe Medresesine alınacak talebenin sayısı tesbit edilirken de o günkü medrese talebesinin sayısı göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre Tâli sınıflara 260, Âlî sınıflara ise 200 talebe alınması, tedrisatın daha iyi yürütülebilmesi için de her sınıfın dört subeye bölünmesi kararlaştırılmıştır.

Dâru'l-Hilâfe'nin âli kısmını bitirenler veya dışarıdan bütün sınıflara âid imtihanı verenlerden serî ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için Sultan Selim Camii içindeki Yeni Medrese "Medrese-i Cedîde"nin tahsisı ve buna "Medresetu'l-Mutehassısın" adı verilerek bir genel müdür tarafından ve özel bir yönetmelikle idaresi uygun görülmüştü. Bu medresenin sınıfları kırk kişiye olacaktı.

Dâru'l-Hilâfe medresesinde okuyacak talebenin haftada 24 saat ders görmesi gerekiyordu. Bu derslerin isim ve saatleri, Ceride-i İlmiye'deki programlara dayanılarak Mübahat S. Kütükoğlu tarafından tesbit edilmiş ve seması çıkarılmıştır. Bir senelik öğretimden sonra müfredat programında bazı değişiklikler yapılmış ve İngilizce, Fransızca, Almanca veya Rusçadan birini geçen talebe bu dili öğrenmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca hergün "münasib bir zamanda" gösterilecek olan beden terbiyesi (egitimi) dersi de bu programa ilave edilmiştir.

Dâru'l-Hilâfe medreselerinde dinî ilimler yanında müsbet ilimlerin de tedris edilmesi, 1923 senesinde İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "Bugünkü medrese kimyayı camilerde mihraba kadar sokmuştur" sözlerine göre modern bir eğitim müessesesi haline gelmişti. Yeni bir sistem ve asrın icablarına göre kurulan bu medreseler, akademik bir hüviyet kazanmışlardı. Medresetu'l-Mutehassısının her üç subesinde 500, Dâru'l-Hilâfe medreselerinde ise 7000'e yaklaşan bir öğrenci mevcudu vardı. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından çıkarılan bir nizamname ile Anadolu'nun pek çok yerinde hatta büyük köylerde bile imam ve hatip ihtiyacını karşılamak için açılan medreselerin sayısı 465, talebesi de 16.000 civarında idi. Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra 3 Mart 1924 tarihinde Siirt mebusu Halil Halki Efendi ve 50 arkadaşının teklifi üzerine Ser'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin lagvedilir. Aynı tarihte Saruhan mebusu Vâsif Bey ile 50 arkadaşının takriri üzerine görüşmesiz kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler Maarif Vekâletine devredilmişti. O zamana kadar bu medreselerde eğitimine devam eden öğrenciler Dâru'l-fünûn bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesine naklolunmuşlardı.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri itina ile üzerinde durulan eğitim ve öğretim sistemi, daha sonraları değişik sebeplerden dolayı gereği gibi uygulanamamış ve hatta eski kanunlar bile tatbik edilemez olmuştur. Bilhassa Fatih ve Kanunî devirlerindeki medreselerin, devirlerine göre bir ırfan yuvası olmaları artık mazide kalmıştı. Ne talebe ne de hoca kadrosunda yeni metodların tatbiki düşünülmemişti. Bu yüzden bozulmaya yüz tutan medreselerin islâhı için çalışmalar yapılmıştı. Bu sebeple farklı isimlerle değişik tarihlerde çeşitli okulların açıldığına daha önce temas edilmişti.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde köklü değişiklikler Sultan II. Mahmud zamanında yapıldı. Onun için biz de önemine binaen bu dönemde ilk eğitimi mecburi kılan II. Mahmud'un fermanını buraya aynen almak istiyoruz.

İstanbul ve bilâd-i selâse kadılarına hitaben yazılan fermanın metni şöyledir:

"Cümleye ma'lumdur ki, ümmet-i Muhammed'denim diyen kâffe-i ehl-i Islâm'a göre ibtida serâit-i islâmiyyeyi ve akaid-i diniyesini öğrenip bilmek ba'dehû iktisâb-i maiset için kangî dirlige sulûk edecek ise etmek. Ve'l-hasil her bir seyden evvel zaruriyat-i diniyyeyi öğrenmekligi umur-i dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek lâzım iken bir zamandan beri ekser-i nâs analarının ve babalarının seyyiesi olarak kendileri kaldıkları misillû evladlarının cahil kalmasını düşünmeyerek ve Rezzak-i âlem olan Hak Sübhanehu ve Taala Hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akça kazanmak daiyesine düşerek çocukları bes altı yasına vardığı gibi mektepten alıp ehl-i hiref (sanatkâr) yanına sâkirdlige verdiklerinden o makûle sabiller küçükten cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmeye heves etmediklerine binaen vizr ve veballeri analarının ve babalarının boynuna olup yevm-i kıyamette bir taraftan bunlar giriftar-i mes'uliyet ve bir taraftan kendileri duçar-i hiyz u nedâmet olacaklarından baska maazallah Taala zamaneyi cehâlet istiabiyle ekser halk diyanetten bi haber olduklarından bu keyfiyet nusretsizlige sebep-i mustakil olup Aseman-Allahu Teâlâ böyle giderse min kibeli'r-Rahman terbiye-i sedideyi müstelzim olacağı erbab-i basirete zâhir ve hüveyda olmaktan nâsi ibâd-i müslimini o misillû dünya ve ahiret ukubatından tahlis ve siyânet lâzım gelmekle imdi emr-i dinde serm ve istihya câiz olmadigina binaen şimdiye kadar câhil kalmış olan genç ve ihtiyar bi'l-cümle ümmet-i Muhammed, cahilligin DAREYN'de (dünya ve ahiret) vehametini düşünüp ve bu babta birbirinden utanmayarak hemen Hak'dan utanıp kendileri bulundukları kâr, kisb ve san'at ve hizmetleri arasında bilmedikleri mesâil-i diniyye ve akaid-i islâmiyelerini dahi öğrenip bilmekle hasbe'l-imkân sa'y ve gayret ve ol vechle kendilerini Dâreyn selâmetligine ırgürmekle sarf ve sa'y ve makderet eylemeleri fariza-i uhde-i

diyânetleri olduğundan baska fî mâ ba'd, herkes evladlarını mûrahik derecesine varmadıkça ve ilmihal ve serâit-i islâmiyesini lâyikeyle taallum etmedikçe mektepten alıp ustaya vermemek ve murahik olup ustaya vermek derecesine geldikte babası, babası yok ise sâir velisi olan kimesne murahik derecesinde olduğunu eğer İstanbul sekenesinden ise İstanbul kadisi olan efendi tarafına ve Eyyüb ve Üsküdar ve Galata sükkânından iseler kadıları efendiler taraflarına, mektep hocasıyla beraber varup ve çocuğu dahi götürüp gösterip taraf-i ser'den yedlerine memhur (mühürlü) izin tezkiresi almak ve izin tezkiresi almadıkça esnaf taifesi sakirdlige almamak; ve sakirdlige alınmakla esnaf kethüdalarının dahi re'y ve marifetleri munzam olmak lâzimededen olduğuna binaen sâyet esnaftan biri o makule tezkiresiz çocuğu sâkirdlige alır ve babası ve validesi verir ise okuduğu mektebin hocası veyahut mahallesinin imami doğru kadi efendilere haber vermek ve kadi efendiler dahi bu keyfiyeti ihyay-i din-i mübin kaziyesine mebnî olduğundan taraflarından taharri olunarak (arastırılarak) izin tezkiresi almaksizin san'ata verilmiş sabî bulunur ise alani ve vereni ve ol esnafın kethüdasını ve haber vermediği için mektep hocasını li ecî't-te'dib Bâb-i Âliye inha eylemek. Anasiz-babasiz yetim çocuklar olup da kimesnesizliği sebebiyle zarurî (olarak) bir usta yanında veyahud bir kimesnenin terbiyesinde bulunur ise ustası ve gerek mürebbisi olan adam sırf san'at öğrenmeklige ve hizmete hasr etmeyerek günde iki defa mektebe gönderip mûrahik oluncaya kadar okutturmak ve keza el-haletü hazihî, ustalarda bulunan çocuklar dahi bi tipkiha bu nizama dâhil olarak anası, babası veya sâir velisi olanlar ustadan alup mektebe vermek ve kimsesiz olanları dahi ustaları mektebe verip câhil kalmamasına dikkat etmek ve mektep hocaları dahi mekteplerde bulunan çocukları güzelce okutup Kur'an-i Azimü's-sânî ta'lim akabinde her bir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvid ve ilmihal misillü risâleler okutarak serâit-i Islâmiye ve akaid-i diniyelerini öğrenmeklige sa'y ve ikdam eylemek üzere ale'l-umûm tenbih ve ikaz olunmasına irâde-i seniye suduriyle keyfiyet bilâd-i selâse kadıları efendilere baska baska bâ fermân-i âlî tenbih kilinmiş olmagla siz dahi âsitanede kâin bi'l-cümle mahallat imamlarını ve mektep hocalarını ve esnaf kethüdalarını tarafınıza celb ederek tenbihat-i mezkûreyi gûs-i hûslarına telkin ve tefhîm ve is bu fermân-i âlînin birer mamzâ (imzalı) suretlerini dahi yedlerine ita birle imamlar mahalleleri ahalilerine ve kethüdalar dahi esnaflarına okuyup anlatmak ve mektep hocaları bilip mûcibiyle amel etmek üzere cümlesine gereği gibi tenbih ve te'kide mübaderet ve bi-tevfikihi isbu nizam ve tenbihatin ale'd-devam icra ve istikrarı vesâilini istihsâle tarafınızdan dahi bizzat ihtimam ve dikkat eyliyesiz deyü buyruldu.

İHTİSAS MEDRESELERİ

Görüldüğü gibi simdiye kadar genel eğitim ve öğretime tahsis edilen medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde durduk. Halbuki bunların dışında da bazı medreseler bulunmaktadırlar. Bunlar, daha ziyade ihtisâsi gerektiren bir dalda ağırlıklı eğitim ve öğretim yapılan medreselerdir. Belli branşlarda faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlılardan önceki İslâm dünyasında oldukları gibi Osmanlılarda da aynı isimle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Klasik dönemde bunları: Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tib olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Osmanlı dönemi ihtisâs medreseleri ile bunların fonksiyonlarını daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere, yani Osmanlı öncesine gitmemizde fayda mülâhaza ettigimiz için, Osmanlıların örnek aldığı bu medreselerin ilk kuruluş yıllarından da kısaca bahsetmek icab etmektedir.

DÂRU'L-KURRA

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dar" ile "okuyan" anlamındaki "kari" kelimesinin çoğulu olan "kurra" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-Kurra", Kur'an-i Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kiraat vecihlerinin talim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bazı Müslüman devletlerde bu müesseselere "Dâru'l-Kur'an" ve "Dâru'l-Huffaz" gibi isimler de verilmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, daha bi'setin (Peygamberlik ve vahyin gelisi) dördüncü senesinde kendi evinden başka gizlice eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmak üzere, Safâ tepesinin eteklerinde bulunan ve Beni Mahzûm kabilesinden olan Erkam'ın evini kullanmaya başlar. Hz. Peygamber burada hem Müslümanlara, hem de kendisini dinlemek ve buna göre karar vermek isteyenlere Kur'an okuyup öğretiyordu. Böylece burada özellikle Müslümanlara hem Kur'an öğretiyor, hem de inanç ve sabir konusunda onları eğitiyordu. Bunları nazar-i itibara aldığımız zaman vahyin başlangıcında kendi evindeki ilk öğretimi bir tarafa bırakacak olursak, İslâm dünyasındaki ilk "dâru'l-kurra"nın Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evindeki bu dâru'l-kurra, ilk hocanın da bizzat Resulullah olduğu söylenebilir.

İslâm yayılış tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Akabe bey'atlarından sonra Hz. Peygamber, Yesribîlere (Medine) Kur'an muallimi (öğreticisi) olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermişti. Böylece, daha kendisi ve ashabi oraya varmadan, oradaki Müslümanların gerek Kur'an, gerekse bu sayede İslâm'ı öğrenmelerine imkân sağlamıştı.

Mekke'nin fethinden sonra vilayetlere tayin ettiği valilerden bir kısmı, aynı zamanda Kur'an muallimi idi. Bugün, "Mescidu'n-Nebevî" dediğimiz mescidinde çeşitli vesilelerle bizzat kendisi Kur'an öğretirken, Suffa'da da hem kendisi hem de Ubâde b. Sâmit gibi kimseler bu konuda ona yardımcı oluyorlardı. Bu sayede Suffa ashabi da Kur'an öğrenmiş oluyordu. Keza o, mescidlerde Kur'an derslerini tesvik ediyordu. Nitekim, Sahih-i Müslim'de belirtildiğine göre Yahya b. Yahya et-Temimî'nin Ebû Hüreyre'den nakledilen uzunca bir hadisinde Resulullah: "Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluğa Allah, sekinet (iç huzuru, rahatlık) verir, onları rahmet kaplar, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah, onları meleklerin yanında anar." Gerek bu hadis, gerekse daha başka birçok hadiste Kur'an ve onunla ilgili ilmin öğrenilmesinin önemi üzerinde durulur.

Hız. Peygamber'in, Kur'an öğrenmenin önemli vasıtalarından biri olan okuma yazmaya karşı olan ilgisini ortaya koyan olaylardan biri sudur: Bedir savaşında harp esiri olarak karşı taraftan ele geçen her bir esir için dört bin dirheme kadar fiyd-i necât (kurtuluş akçası) takdir edilmiş iken, bunların okuma yazma bilenlerinden her biri, Medine'li on Müslüman çocuğa bunu öğretmek karşılığında hürriyetlerine kavusabileceklerdi. Zeyd b. Sâbit, bunlardan okuma yazma öğrenen Ensar çocuklarından biridir.

Dokuz mescidde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka, fethedilen veya yeni kurulan merkezlerde ashabin kiraatta mahir olanları dersler veriyordu. Dimask (Sam)'da Ümeyye Câmii'ndeki ders halkalarının bir çoğu kiraatla ilgiliydi. Ebu'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettiği için "Muallimu's-Sam" veya "Kâriu's-Sam" ünvanıyla anılmıştı. Öğrenci sayısının zaman zaman 1500 sayısının üstüne çıkması, onun derslerine olan ragbeti gösterir. Ebu'd-Derdâ vefat etmeden önce, kiraatini takdir ettiği Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi yerine hoca olarak görevlendirmesi için Sam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'a tavsiyede bulunmuştu. Öyle anlaşıyor ki bu durum (kiraat ilmi ile ilgilenme) burada uzun süre devam etmişti. Nitekim seyahatları sırasında Dimask'a da uğrayan İbn Cübeyr (539-614/1144-1217), bu şehirdeki Ümeyye Camii'nde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında tafsilatlı bilgi verir. Buna göre sabah namazından sonra "Sub" denilen meclisle başlayan kiraat dersleri, ikindiden sonra "Kevseriye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada kendilerine "Kevserî" denilen ve Kur'an'ı ezberlemede güçlük çeken yüzlerce kişiye el-Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri öğretilirdi. Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashaptan itibaren, tabîin ve tebeu't-tabîin dönemlerinde değişik lehçelere göre okuyuş tarzları şekillenmeye başlar. Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesi, onun yedi lehçe ile okunmasına ve buna bağlı olarak kiraat ilminin doğmasına sebep olmuştur. Bizzat Hız. Peygamber, Kur'an'ı yedi kiraatla okumuş ve bunu ashabına da öğretmişti.

Müslümanlar, hicrî ikinci asrın başlarında, ashaptan nakledilen bu yedi kiraati temsil eden "Kurra"lar etrafında toplanarak onları öğrenmeye başladılar. Böylece câmilerde veya özel yerlerde kurralar etrafında tesekkül eden halakalarla kiraat ilmi tahsil edilmeye başlandı. Mekke'de Abdullah b. Kesir (öl. 120/737), Medine'de Nâfi b. Abdurrahman (öl. 169/785), Sam'da İbn Âmir (öl. 118/736), Basra'da Ebû Amr b. Alâ (öl. 154/770) ve Yakub (öl. 205/820), Kûfe'de Hamza b. Habib (öl. 188/803) ile Âsim b. Behdele (öl. 127/744) gibi kimselerin etrafında ilk kiraat halakaları meydana geldi. Daha sonra bu mevzudaki çalışmalara ilaveten saz kiraatlarla on dört kiraat (Kiraat-i erbaa asere) doğdu ki bu konuda birçok eser telif edilmiştir. Bu mahsuller, "Kurra halakaları", "Dâru'l-Kur'anlar", "Dâru'l-huffaz"lar ve "Dâru'l-kurralar"ın müfredatını meydana getirmişti. Buralarda, Kur'an'daki kelime ve ibârelerin telaffuzu ile okunustaki ihtilafları, nakledenlere isnad ederek bildiren "İlm-i Kiraat" tahsil edilmiştir.

Anadolu Selçukluları ile Karamanogulları dönemlerinde bu müesseseler "Dâru'l-huffaz" adını almış olup baslıca Selçuklular devrinde Konya'da Sâhib Atâ, Ferhûniye (700/1300), Sa'duddin Ömer, Nasuh Bey (715/1315); Karamanogulları döneminde Hacı Yahya Bey, Hoca Salman, Has Yusuf Aga, Kadi İmaduddin ve Hacı Semseddin Dâru'l-huffazları tesis olunmuştur.

Bilindiği gibi İslâm dünyasında camiler, uzun süre birçok fonksiyonu birden icra eden mekan olma özelliğini koruyorlardı. Bununla beraber eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından da Kur'an ve hadis

tahsilinin merkezi özelliğini muhafaza ettiler. Buralarda ileri seviyede Kur'an öğrenimi için oluşturulan ders halakaları "subÖ" ve "tasdir" diye anıldı. Kiraat hocasına "seyhu'l-kiraa", görevine de "mesihatu'l-kiraa" denildi. Şehir câmilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "mesihatu'l-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "mesihatu'l-cünd" ismini aldı. Bu sonuncunun hocalarına "kâriu'l-cünd" de denirdi.

Öyle anlaşıyor ki, Kur'an eğitimi için açılan bu müesseselere İslâm dünyasının hemen her yer ve bölgesinde büyük bir önem verilmistir. Zira burada hem Kur'an'ın okunması, hem ezberlenmesi, hem de bazı görevlerin yapılması bakımından böyle bir mekân ihtiyacı vardı. Kaldı ki bu ilim sayesinde Allah kelâmı öğreniliyor ve bunun karşılığında da sevap kazanılıyordu. İşte bu sebeple her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de bu isimle ve özel bir ihtimamla açılan adı geçen müesseseyi görmek mümkün olmaktadır.

Osmanlı eğitim ve öğretim sistemi içinde yer alan ihtisas medreselerinden biri de dâru'l-kurralardır. Osmanlılardan önce olduğu gibi Osmanlılarda da "kari"ler ile câmi hizmetlileri genellikle bu müesseselerden yetisirdi. Sibyan mektebini bitiren veya o seviyede özel bir öğrenim görmüş olan bir talebe, bu müesseselerde okumak istediği zaman, önce en alt seviyedeki bir dâru'l-kurraya girer ve orada hifzini tamamladıktan sonra yüksek seviyedeki bir dâru'l-kurraya devam ederdi. Buralarda "ilm-i kiraat" ve "ilm-i maharic-i hurûf"u öğrenirdi.

Osmanlılar'ın, dâru'l-kurralara büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Zira gezdiği yerlerdeki dâru'l-kurraların bazı özellikleri hakkında bilgi veren Evliya Çelebi (1611-1682), kendi asrında oldukça fazla sayıda dâru'l-kurradan söz etmektedir. Nitekim onun verdiği bilgiye göre Amasya'da dokuz dâru'l-kurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Bâyezid dâru'l-kurrasında 300'den fazla hafız bulunmakta idi. Bunların arasında kiraat-i seb'a, asere ve takribi bilenler de vardı. İlk bakışta abartılı gibi görünen bu bilgi, Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin'in buradaki mevcut sekiz dâru'l-kurra hakkında ayrıntılı bilgi vermesi, Seyahatnâmedeki sayının abartılmamış olduğunu göstermektedir.

Gerçekten, Evliya Çelebi, gezdiği bütün Osmanlı şehirlerindeki dâru'l-kurralar hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Nitekim İstanbul, Edirne, Bursa, Erzurum gibi hemen her yerde bir veya daha fazla dâru'l-kurra olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin sadece Cevdet Tasnifinin "Evkaf" ve "Maarif" bölümlerine bakıldığı zaman bile karşımıza sayısız dâru'l-kurra çıkacaktır ki, bunların büyük bir kısmı halk tarafından vakıf suretiyle yapılmış olanlardır. Halkın, dâru'l-kurralara olan bu ilgisi son zamanlara kadar devam etmiş görünmektedir. Biz, örnek olması bakımından sadece iki dâru'l-kurra ile ilgili iki arzdan (dilekçe) bir iki cümle nakletmekle yetinmek istiyoruz:

a. "Der-i devlet mekine arz-i dâi-i kemine oldur ki, medine-i İzmir'de Hasan Hoca Mahallesi'nde Keçeciler sükunda vaki Hacı Emine Hatun binti Mustafa Efendi medrese-i dâru'l-kurra vakfından almak üzere bâ berât-i âli vazife-i muayene ile seyhu'l-kurra ve müderris olan..."

b. "Der-i devlet mekine arz-i dâi-i kemine oldur ki, nezâret-i dâilerinde âsûde evkaftan İstanbul'da merhum Üveys Bey'in dâru'l-kurra vakfından almak üzere..." diye devam eden belgelerdeki bilgiler, bize dâru'l-kurraların diğer Osmanlı medreseleri gibi vakıflara bağlı olduğunu da göstermektedir.

Dâru'l-kurralar, oralarda öğretilen ilimlerle alakası bakımından daha çok câmiler içinde veya çevresinde tesis edilmişlerdir. Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlıların ilk dâru'l-kurra Bursa'daki Yıldırım Bâyezid dâru'l-kurrasıdır. Bu dâru'l-kurra, İmam Cezerî'nin gelişiyle Ulu Cami'de açılmıştı. Evliya Çelebi, İstanbul dâru'l-kurralarından bahsederken "evvela ne kadar selâtin camileri, vüzerâ ve gayri ayân-i kibar camileri varsa her birisinde mutlaka birer dâru'l-kurra bulunur" dedikten sonra müstakil dâru'l-kurraların isimlerini vermektedir. Böylece Osmanlılarda da, Anadolu Selçukluları ile Karamanogulları'nın "dâru'l-huffazları" gibi müstakil binaları bulunan dâru'l-kurraların mevcudiyetine şahid olmaktadır.

Osmanlı dâru'l-kurralarında ders kitabı olarak Semseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 833/1429)'nin bizde "Cezerî" diye şöhret bulan eseri, ayrıca Ebû Muhammed es-Sâtibî'nin "Sâtibî" diye meshur olan "Kaside-i Lâmiye"si okutulurdu. Bundan başka Cezerî'nin Sâtibî'ye yaptığı "Fethu'l-Vahid" adlı serhi, Osmanlı dâru'l-kurralarında okutulurdu.

Öyle anlasiliyor ki, Osmanlı dâru'l-kurraları, Yıldırım Bâyezid devrinde 798 (1395)'de Bursa'ya gelen İmam Cezerî vasıtasıyla Sâtibî ve Cezerî tesirinde gelişme göstermişlerdir. XVI. asırda Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Sokullu Mehmed Paşa, Mısır'da Kur'an öğretimiyle şöhret bulan Seyh Ahmedu'l-Misrî'yi İstanbul'a celb ederek Eyyub Camii imamlığına tayin etmiş ve bu zat, 1006 (1597) tarihine kadar bu câimde "Teyşir Tariki" ile kiraat okutmuştu. Bu zatin yetistirmiş olduğu talebeleri, Osmanlı Devleti'nin muhtelif şehirlerine dağılarak kiraat ilmini okutmuşlardır. Hicrî 1000 (M. 1591) tarihinden sonra "Teyşir Tariki", "İslâmbol Tariki" adıyla meşhur olmaya başlamıştı.

Gerek ezberletilmek istenilen Kur'an-i Kerim'in, gerekse öğretilmek istenilen diğer ilimlerin özellikleri bakımından dâru'l-kurralarda sık sık tekrar ve uygulamaya dayanan bir öğretim metodunun takib edildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamada câimler, âdetâ birer laboratuvar olarak kullanılmışlardır. Bununla beraber dâru'l-kurra mezunlarının imâmet ve müezzinlik gibi câmi hizmetleri de yapabilecekleri göz önüne alınarak itikad ve amele müteallik yeterli ilm-i hal bilgilerinin, diğer medreselerde takib edilen metodlarla tedris olunmaları gerekir.

Türkiye'deki dâru'l-kurralar, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun 2. maddesi gereğince bütün diğer okullar gibi Maarif Vekâleti'ne bağlanmak istenmişse de zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin, bu kurumların birer ihtisas okulu oldukları için başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yolundaki ısrarları sonucu, Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını devam ettirme imkânı bulmuşlardır.

DÂRU'L-HADIS

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dâr" ile "hadis" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-hadis", Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerinden ibaret olan hadis tedris ve tedkiklerinin yapıldığı yer demektir. Bunun içindir ki bu müesseselere "dâru's-sünne", "dâru's-sünneti'n-nebeviye" veya "dâru's-sünneti'l-Muhammediye" gibi isimler de verilmiştir.

Hz. Peygamber'in, vahyin ilk yıllarında Mekke'de ilk dersleri verdiği Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evi, "ilk dâru'l-kurra" olarak kabul edilebileceği gibi, ilk "dâru'l-hadis" olarak da kabul edilebilir.

İslâm tarihi boyunca mescitlerde değişik ilimlerin okutulduğu meclislerin kurulduğu bilinmektedir. Fakat zamanla bilhassa hadis öğrenimi için mescitler çok önemli görevler yüklendiler. Genel olarak hadislerin müzakere edilip yazdırıldığı meclislere "meclisü'l-ilm" veya "meclisü'l-implâ" denirdi. Bu meclislere, talebenin hocanın etrafında toplanmasından dolayı Hz. Peygamber döneminden itibaren "halaka" da denilmiştir.

Dâru'l-hadis adı ile ilk defa müstakil bir öğretim müessesesi, Haleb Atabeklerinden Nureddin Mahmud b. Zengi (541-569 / 1146-1174) tarafından Sam (Dimask)'da açılmıştır. Bu dâru'l-hadis, kurucusuna nisbetle "en-Nuriye" diye adlandırılmıştır. Bu müessese, büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asakir (öl. 571 / 1175) adına yaptırılmıştır. Bunların ikincisi Musul'da açılmış olup, bunları takiben Eyyubîler'den el-Melikü'l-Kâmil, "el-Medresetu'l-Kâmilîyye" (622/1225)'yi, el-Melikü'l-Esref de Sam'da "el-Medresetu'l-Esrefîyye"yi tesis ettiler. Yine bu sıralarda Seyfeddin Mahmud b. Urve (öl. 620/1223) adına "Dâru'l-Hadis-i Urviyye"nin Sam'da (Dimask) Ümeyye Câmii dâhilinde açıldığını öğrenmekteyiz. Bu ilk dönemden sonra pek çok yerde benzer isimle öğretim müesseselerinin açıldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı öncesi Anadolu şehirlerinde de bu gaye ile kurulmuş ihtisas medreselerine tesadüf edilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Sâhib Atâ, Konya'da İnce Minare Dâru'l-hadisî'ni, İlhanlı veziri Semseddin Cüveynî, Sivas'ta Çifte Minare Dâru'l-Hadisî (670/1271-72)'ni kurmuşlardır.

Öyle anlasılıyor ki, Osmanlı öncesinde de Dâru'l-hadis hocalığının payesi en yüksek payelerden biridir. Burada hocalık yapabilecek olanların hadis ilminde en üst seviyede bir bilgiye sahip olması gerektiği gibi rivayet ve dirayet ilmini en iyi bilenlerden olmalıdır.

Dâru'l-hadis gelenegini devam ettiren Osmanlılar da hadis ilminin eğitim ve öğretimi için aynı isimle müstakil eserler kurdular. Osmanlılar döneminde ilk dâru'l-hadisın Sultan I. Murad döneminde Çandarlı

Hayreddin Pasa tarafından iznik'te yaptırıldığı bilinmektedir. Ancak bu eserden günümüze hiç bir iz kalmamıştır. Bundan baska Bursa'da Kale içinde Yerkapi yakınındaki dâru'l-hadis sahasından bahsedilmiş olması, bu bölgede de daha devletin kuruluş döneminde bir dâru'l-hadis yapıldığını düşünmemize imkân vermektedir. Bununla beraber ilk devir Osmanlı dâru'l-hadislerinin en meshuru, Sultan II. Murad tarafından Edirne'de Tunca nehrinin kenarında 1435 senesi Nisan'ında yaptırılan dâru'l-hadistir. Bu dâru'l-hadis, Osmanlı medrese teşkilâtında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bugün, binasından hiçbir iz kalmayan bu dâru'l-hadisın ilk müderrisi Fahreddin-i Acemî'dir. Tabakat kitaplarının verdiği bilgiler ışığında bu medresenin başlangıcından XVIII. yüzyıla kadar olan müderris kadrosunu tesbit etmek mümkündür.

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra burada yaptırılan Fatih külliyesi bünyesinde dâru'l-hadis bulunmadığına daha önce temas edilmisti. Muhtemelen Fâtih, babası Sultan II. Murad'ın Edirne'de yaptırıp ve yüksek bir pâyeye verdiği Dâru'l-Hadis Medresesi'ni ikinci plana düşürmemek için İstanbul'da kurdugu külliyesinde dâru'l-hadise yer vermemiştir. Nitekim bu devirde Edirne Dâru'l-hadis ile Fatih Semâniye Medreseleri'nin müderrisleri aynı pâyeye sahip olup her ikisi de günde (yevmiye) 50 akça alıyordu. Gerçekten Fâtih Sultan Mehmed, daha sonra kendisine hoca ve vezir edineceği Sinan Pasa'yı Edirne Dâru'l-hadis'i'ne müderris tayin etmişti. Bundan sonra gerek bizzat Fâtih, gerekse ondan sonra gelen Osmanlı Padişahları'nın zamanlarında birçok Dâru'l-hadis yaptırılmıştır. Böylece sayılarında büyük bir artış görülen dâru'l-hadisler, bânilerinin isimleri ile zikredilmeye başlanır. Nitekim İstanbul'daki ilk dâru'l-hadisın Kanunî tarafından açılmış olmasından dolayı "Süleymaniye Dâru'l-hadis-i" adını aldığını biliyoruz. Dâru'l-hadislerin bu artisti, Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmış bulunuyordu. Sadece İstanbul'da hicrî 1300 (miladî 1882) senesinde yapılan nüfus sayımı için bastırılan istatistige göre İstanbul'da bulunan dâru'l-hadislerin isim ve sayılarını öğrenebiliyoruz. Buna göre belirtilen senede İstanbul'da mevcut olan ve faaliyetlerine devam eden dâru'l-hadisler şunlardır: Hacı Besir Aga (Eyyup'te Baba Haydar), İzzet Efendi (Sultan Selim'de Çiragi Hamza), Misli Ali Efendi (Otlukçu Yokusu), Hulusi Efendi (Otlukçu Yokusu), Bosnevî (Horhor), Baba Mahmud Bekir Aga (Sehzâdebasi), Papaz-zâde (Koska), Damad İbrahim Pasa (Sehzâdebasi), Hasan Aga (Kalender-hâne), Süleymaniye (Tiryaki Çarşısı) ve Süleymaniye (Dökmeciler). Burada hemen sunu da belirtelim ki, İstanbul medreseleri arasında, başlangıçta dâru'l-hadis iken sonradan terk edilenler bulunduğu gibi, başlangıçta dâru'l-hadis olmayıp sonradan dâru'l-hadis haline getirilenler de vardır.

Osmanlı dâru'l-hadislerinde hadis ve ilimlerinden baska tefsir gibi diğer İslâmî ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Hadisten Buhârî, Müslim, Mesarik gibi muteber eser ve serhleri okutulurdu. Bu medreselerde ders okutan müderrislere "Muhaddis" denirdi. Buralara öğrenci olarak girebilmek için genel eğitim veren medreseleri ikmâl etmek gerekirdi. Dâru'l-hadisler de kendi aralarında çeşitli seviye ve kademelere ayrılırlardı.

Burada sunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı dâru'l-hadislerinde okutulan hadis, baska bir ifadeyle ders kitapları meselesi kesin olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Biraz önce ders kitaplarından bahs ederken, okutulduklarını söylediğimiz kitaplar, daha ziyade Süleymaniye Külliyesi Vakfı'sı'nın dâru'l-hadis ile ilgili bölümünde müderrisin vasıfları sayılırken bazı kelimelerin birer sıfat mı, yoksa bu isimleri taşıyan Mesabih ve Mesarik gibi hadis kitaplarının isimlerini taşıyan eserlere mi ait olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır. Biraz önce temas edilen Buhârî ve Müslim bir tarafa bırakılacak olursa herhalde hadisten okunacak kitaplar vakıf sahibi tarafından değil, müderrisin kendi arzusu istikametinde olmuştur.

Mimarî yönden genel medreselerden farklı olmayan dâru'l-hadisler, halkın eğitilmesinde, birlik ve beraberliğin sağlanmasında hizmet veren eğitim müesseselerinden biri olmuşlardır. Gerek kuruluş döneminde, gerekse duraklama ve gerileme dönemlerinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

DÂRU'T-TİB

İslâm dünyasında tıp eğitim ve öğretimi ile tedavinin birlikte yürütüldüğü müesseseler, "Dâru't-tib", "Dâru's-sifa", "Dâru's-sihha", "Dâru'l-merza", "Sifahâne", "Mâristan", "Bimaristan", "Dâru'l-afiye" ve "Bimarhane" gibi isimlerle anılmaktadır.

İslâm'dan önce Arap tıbbi, genellikle tecrübeye dayanıyordu. Bununla beraber onlar, daha ziyade bitki ve özellikle çöl bitkilerini ilaç olarak kullanıyorlardı. İslâm'ın gelisi ile tıp için yeni ufuk ve kapılar açılmaya başlandı. Çünkü bizzat Hz. Peygamber, doktorlarla istisare ve görüşmeyi tesvik ediyor, onların bilgilerinden istifade etmeyi gerekli görüyordu. Hatta bu konuda o, doktorların Müslüman olup olmamasına da bakmıyordu. Nitekim Veda Hacci esnasında hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın tedavi edilmesini, zamanın Arap tabibi ve henüz Müslüman olmamış bulunan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemisti.

İslâm tarihinde tıp ilmi ile mesgul olma ve tedavi için hastahâne kurulmasının gerektiği anlayışı, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hendek Gazvesi (Savasi) esnasında yaralanan Sa'd b. Muaz ile diğer yaralılar için seyyar savaş hastahânesi diyebileceğimiz bir hastahânenin (Rüfeyde Çadırı), mescidin yanına kurulmasını emreden ve yaralıların buraya kaldırılıp tedavi edilmesini isteyen Hz. Peygamber, Eslem kabilesinden olan Rüfeyde el-Ensariye adındaki kadının, bu çadırdaki yaralıları tedavi etmesini de istemisti. Böyle bir uygulama sayesinde biz, Hz. Peygamber'in, İslâm âleminde ilk defa hastahâne kurulmasını emreden kimse olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, ilk defa tam teşkilatlı dâru's-sifa (hastahâne)nin Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından Sam'da hicrî 88 (miladî 706) tarihinde kurulduğu bilinmektedir. Yine Emevîler döneminde Fustat'ta Kanadil sokagındaki Ebû Zübeyd'in evi bimaristan haline getirilerek burada da bir bimaristan yapılmıştı. Velid, burayı bazı doktorların nezaretinde cüzzama yakalananların tedavisi için açmıştı. O, doktorlara ücret tayin eden ve cüzzamlılar ile körlerin sokaklara çıkıp sıkıntı çekmemelerini isteyen, bu sebeple onlara maaş bağlayan birisi idi. Ayrıca o, bunlara yardımcı olacak bedenlen sağlam insanları da görevlendirmişti. Emevîler döneminde tıp eğitim ve öğretiminde büyük bir gelişme olmuştur. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) döneminde tıp ilminin büyük bir merhale katettiği görülür. Çünkü o, İskenderiye'deki bu mesleği Antakya ve Harran'a tasidi. Bu da Abdülmelik b. Ebcer el-Kinanî'yi Antakya'ya getirmekle olmuştur.

Bütün bir İslâm dünyasına ve dolayısıyla Osmanlılar üzerinde de tesiri olması bakımından kısaca Abbasî dönemi tıbbına bir göz atmak istiyoruz. Böylece Osmanlı dönemindeki gelişmelerin köklerini görmüş olacağız.

Abbasî halifelerinden Harun Resid (170-197/786-809) Bağdad'da bir hastahâne tesis etmişti. O, Cündisapur hastahânesinin doktorlarından kendi sarayına gelenlerin tabibliğini begendiği için onlara aynı sistemle Bağdad'da bir hastahane kurdurur. Bağdad'da kurulan bu hastahânenin şöhreti her tarafa yayılır. Bu durumdan haberdar olan imkân sahibi herkes benzer bir hastahane yapma gayretine düşer. Böylece İslâm dünyasının birçok yerinde ayrı ayrı hastahaneler kurulur. Buralarda din ve mezhep farkı gözetilmeksizin her hasta en iyi şekilde bakılıp tedavi edilirdi. Her hastalık için de ayrı salonlar tahsis edilmisti. Ayrıca buralarda hocalar, asistanlar ve öğrenciler bulunmak suretiyle amelî dersler de görülürdü. Bu dönemde Hristiyan Avrupa, çok kati bir din taassubu içinde bulunuyordu. Zira bunların anlayışına göre eski dönemlere ait ne kadar ilim varsa ya "yalancı" veya "zararlı" idi. Hele tıp konusunda Kitab-i Mukaddes'ten başka bir şey aramak dinsizlik belirtisi idi. Zira bedenî rahatsızlıkların sebebi, Allah'ın kula olan gazabı idi. Onun için doktor eli ile tedavi olmaya çalışmak inançsızlık sebebi sayılıyordu. Kilise babaları, hastalıktan kurtulmak gayesiyle seytani bedenden uzaklaştırmaya gayret ediyorlardı. Bu da ancak ölüm ile mümkündü.

Türk emirlerinden Emir Ebu'l-Hasan Yahkem (öl. 329/941) Bağdad'da bimaristan tesis etmişti. Türk hükümdarları tarafından kurulan ve sonradan "Bimaristan el-atik" adıyla anılan ilk bimaristan, Ahmed b. Tolun tarafından h. 259 (m. 872) tarihinde Kahire'de tesis edilmisti. Bundan başka Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Halep ve Sam'da, Suriye Atabeklerinden Emîr Alemüddin Sencer Kerek'te, Tutus'un oğlu Dukak da yine Sam'da dâru's-sifalar kurmuşlardı. Daha sonra Eyyubî ve Memlûklular'ın da birçok bimaristan yaptırdıklarını kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Osmanlılar'dan önce Anadolu'da kurulan birçok dâru's-sifa bulunmaktadır. Kayseri Gevher Nesibe Dâru's-Sifası (602/1205), Sivas I. Keykâvus Dâru's-Sifası (614/1217), Mengücekler'den Fahreddin Behram Sah'in kızı Turan Melike Hanim'in Divriği'de (626/1228) yılında yaptırdığı Divriği Dâru's-Sifası, İlhanlılar devrinde Amasya'da yaptırılan (708/1308) dâru's-sifa, ayrıca Diyarbakır ve Mardin gibi yerlerde Artuklular tarafından yaptırılan dâru's-sifalar, belirtilen dönem için örnek olarak gösterilecek dâru's-sifalardan sadece birkaçıdır.

İslâm dünyasında hastahâneler sadece bedenî rahatsızlıklarla değil, aynı zamanda ruhî ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyorlardı. Yakubî ile Mes'udî eserlerinde Bağdad yakınlarında bulunan bir tekkenin psikiyatrik bir müessese olarak akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiğini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Deyr Hizkil akıl hastahânesi Abbasî Halifesi Mutevekkil Alallah zamanında (847-861) ünlü dilci el-Müberred tarafından Bağdad ile Vâsit arasındaki hastahâne hakkında IX ve X. yüzyıl müellifleri tarafından geniş bilgi verildiğine göre (Ya'kubî, s. 321; Mes'udî, IV, 89; Yakut, II, 540-541) hiç şüphesiz burası, sadece akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiği belgelerle isbat edilebilen en eski psikiyatrik hastahane olma şerefine daha layıktır. Çünkü bu müessese, Batı'da ancak XV. asırda ve çok zor şartlarda ortaya çıkan hastahânelerle mukayese edilemeyecek kadar bir önceliğe sahiptir.

Selçuklular'ın, Doğu İslâm dünyasının koruyucusu olarak Çin ve Hindistan'dan Akdeniz'e kadar yayılmalarının sadece Türk-İslâm tarihi için değil, Avrupa tarihi için de bir dönüm noktası teşkil ettiği, son zamanlarda yapılan araştırmaların ışığı altında anlaşılmaya başlanmıştır. Avrupa'da Rönesans devrinin dogmasında Müslüman Türklerin oynadığı rol etraflıca incelendiğinde Selçuklular'ın Avrupa kültürünü, özellikle Avrupa tıbbini, hastahanelerini ve üniversite kuruluşlarını ne kadar çok etkiledikleri daha belirli bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bununla beraber, Selçuklular'ın daha Sultan Alparslan zamanından başlayarak Nisabur, Bağdad, Siraz, Berdesir, Kâsân, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin gibi merkezlerde kurdukları bimaristanlar ne yazık ki bugün ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Selçuklular döneminde genel bimaristanlardan başka sadece akıl hastalarının tedavisi ile uğraşan Bağdad yakınındaki Deyrihizkil Tekkesi gibi müesseselerle, cüzzamlıların tecrid edilerek bakıldığı miskinler tekkesi veya cüzzamhâne denilen hastahaneler de kurulmuş ve bunlardan Anadolu'da bulunanlar Osmanlılar tarafından yakın zamana kadar işletilmiştir. Mesela Afyon dolaylarındaki Karacaahmet Tekkesi ile Burdur yakınlarında Onacak'taki Melek Dede Türbesi bunlardır. Erzurum civarında simdi adı Deli Baba olan köyde akıl hastalarının tedavisiyle uğraşan Selçuklu dönemineit böyle bir tekkenin XV. yüzyılın başlarında faal olduğu, İspanya Kralı'nın Timur'a gönderdiği elçi Klavijo'nun seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Semerkant'a giderken buradan geçen Klavijo'nun yazdığına göre Deli Baba köyünde akıl hastalarının tedavisiyle meşgul olan dervişler yaşıyor ve buraya getirilen hastalar, onların telkin ve mesguliyet tedavileriyle şifa buluyorlardı.

Diğer medreselerde olduğu gibi Osmanlı tip medreseleri de İslâm dünyasında daha önce kurulmuş olan dâru's-sifa ve özellikle Anadolu Selçukluları dâru's-sifaları örnek alınarak kurulmuşlardır. Osmanlılarda ilk dâru's-sifa Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da kurulmuştur. Bundan sonra İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed, Edirne'de II. Bayezid, İstanbul'da Haseki Sultan ve Atik Valide gibi tesisler kurulmuştur.

Günümüze ulaşabilen İslâm hastahanelerinin çoğu, Osmanlılara ait olanlardır. Özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda dünya tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarında halk, ordu ve saray mensupları için bimaristan, bimarhâne, şifahâne, timarhâne veya dâru's-sifa denilen hastahaneler tesis edilmisti.

Yıldırım Bayezid döneminde askerî işlere verilen önem kadar ilim, irfan ve kültürel gelişmelere de önem veriliyordu. Bu sebeple, daha önce kendi imkânları ile tıbbin gelişmesine yardımcı olanlar için XV. yüzyılın ilk senesinde (15 Ramazan/12 Mayıs 1400) Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da "dâru't-tib" adıyla bir hastahane açılmıştı. Başlangıçta en güzel tıbbî müesseseler ve hastahaneler İran'da, Cündisapur'da idi. Araplar da bunu örnek alarak en güzellerini Bağdad'da yapmışlardı. Osmanlı ülkesinde yapılacak olan da bunlara benzeyecekti. İslâm medeniyet tarihinde bimaristanlar hem hastahâne hem de tıp ilminin tedris edildiği birer tıp fakülteleri idi. Daha önce de belirtildiği gibi Türkler bazı farklarla bu müesseseleri Araplardan almışlardı.

Bursa'da kurulan bu ilk tıp medresesi, o zamanlar Türkiye'de inşa edilen hanların mimarî özelliklerine göre yapılmıştı. Bu medrese iki katlı olup ortada geniş bir bahçe vardı. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açılırdı. Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilen bu ilk Dâru't-tib, kısa zamanda büyük bir şöhrete ulaştı. Geniş vakıfları ile herkese hizmet eden bu müessesenin eğitim sisteminin, Cündisapur ve Selçuklu dönemi Sivas Darussifasına benzemesi normal karşılanmalıdır. Bu devrin (XV. asır) sonunda da Mukbilzâde Mü'min adında bir hekim yazar, II. Murad zamanında yetismisti. "Zahire-i Mudariye" adıyla padisaha ithaf edilen eserin en dikkate değer tarafı, Arapça terimler arasında Türkçe terimlerin serbestçe kullanılmış olmasıdır.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından tesis edilen sahn medreselerinin yanında bir de Dâru's-sifa yapılmıştı. Bu müessesenin mükemmel bir sekilde vazife icra etmesi için hiç bir masraftan kaçınılmamıŝtı. Fâtih hastahânesi (bimarhâne)nin yetmiş hücre ve seksen kubbesi olduğu belirtilmektedir. Buraya Fâtih tarafından dersiam ve hekim basi tayin edilmıŝtı.

Osmanlı hastahânelerinin en bariz mimarî özelliği câmi, medrese, imaret, tabhâne, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme, kütüphâne ve benzerlerinden meydana gelen külliyelerin bir parçası olarak planlanmalarıdır. Bu külliyele şehir içinde adeta yeni birer küçük mahalle oluşturarak bir sosyal merkez gibi halkın her türlü sosyo-kültürel ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. Osmanlı hastahânelerinde Selçuklu geleneklerinin devam ettirildiği, ancak bu dönem hastahânelerinde yeni mimarî fikirlerin de uygulandığı görülmektedir. Nitekim Bursa'daki Yıldırım Bayezid ve Manisa'daki Hafsa Sultan dâru's-sifalarında Selçuklu hastahanelerinin mimarî özellikleri yasatılırken, Edirne'deki II. Bayezid Dâru's-sifasında ve Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı hastahanelerde yeni mimarî düşüncelere yer verilmıŝtir.

Mimar Hayreddin'in Edirne'de inşa ettiği II. Bâyezid Dâru's-Sifası, hastahâne tarihinde esi bulunmayan bir âbidedir. Bu hastahânenin külliyele dahil medrese, câmi, tabhâne, fırın ve imâretle birlikte Tunca nehrinin kenarında yeşil ibr sahaya inşa edilisi, şehircilik bakımından da bugünün modern İsveç hastahanelerindeki en ileri planlama yönteminin Türkler tarafından 500 yıl önce uygulandığını göstermektedir.

Osmanlı döneminde hastalar, bimarhânede kendilerini sağlığa kavuşturacak müsfik eller buluyorlardı. Kadınlar ve hristiyanlar için özel dairele ayrılmıştı. Tedavide en küçük teferruat bile gözden kaçırılmıyordu. Tedavi mükemmeldi. Hastalara uygun devalar (ilaçlar)dan baska ruhî tedavi de uygulanıyordu. İcra edilen musikî ahengi karsısında hastalar maddî ızdıraplarını unutuyorlardı. Vakfiyelerde kimlerin hangi vazife ile buralarda hizmet görecekleri, ne kadar ücret alacakları ve nasıl hizmet etmeleri gerektiğine dair bilgilerin yanında hastalara hangi ilaç ve yemeklerin verileceğine dair bilgi de bulunmaktadır.

XV. yüzyılda Bursa'da kurulan dâru't-tıbbi, bir tip okulu sayanlar vardır. Her ne kadar vakfiyede öğretime dair bir bölüme tesadüf edilememekte ise de, eskiden beri devam edegelen âdete göre usta hekimler çirak yetistirirlerdi. Hastahânelerde tip ve eczacılığa dair dersler verilir ve her iki sanatın tatbikatı gösterilirdi. Elimizde bulunan birçok belge, buralarda "Muidlik" esasına dayalı ve öğrencilere mümkün mertebe faydalı olma anlayışının bulunduğunu göstermektedir. Binaenaleyh, herhangi bir sebeple vazifesinden ayrılan muidlerin yerine derhal yenisi geliyordu. Nitekim 12 Zilhicce 1167 (30 Eylül 1754) tarihli bir belgeye göre Sivas'taki Sifaiyye medresesine Mehmed Halife adında bir muidin tayini istenmektedir. Çünkü daha önce muidlik yapan Abdullah adındaki şahsın öldüğü anlaşılmaktadır. Doktorlar her çeşit tib bilgilerini öğrendikleri gibi, günümüzdekine benzer, cerrah, kan alıcı, kehhâl (göz doktoru), dişçi, akıl hastaları tabibi gibi ihtisas sınıflarına da ayrılıyorlardı.

Osmanlı dönemi Dâru't-tıblarındaki eğitim hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, buralarda umumi medreselerde ve dâru'l-hadislerde uygulanan sistemden farklı bir uygulamanın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü tabiblik, daha ziyade uygulama gerektirmektedir. Bu bakımdan, bazı tabiplerin özel dersler vermek, bazısının da özel dershaneler açmak suretiyle sakird (çirak) yetistirdikleri görülmektedir.

Osmanlı tip hayatında muhtesib ile tabiplerin birbirleri ile siki bir ilişkileri bulunmaktadır. Zira görevi gereği muhtesib (veya ihtisâb Agası) zaman zaman tabipleri kontrol etmekte, onlardan sanatini kötüye kullananlar veya gerçekte tabip olmadıkları halde tabiblik yapanları bu isten uzaklastırabilmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki ihtisas medreselerinden bahsederken, değışen dünya şartlarının gereği olarak, klasik dönemde bulunmayan yeni ihtisas medreselerinin kurulduğuna da temas etmek gerekir. Bu bakımdan bunlardan bazılarına kısaca isaret etmek istiyoruz.

MEDRESETÜ'L-KUDÂT

Kadi yetistirmek maksadiyla 1270 (1854)'te Seyhülislâm Mesreb Efendi hafidi Mehmed Arif Efendi zamaninda açilmistir. İlk açilisinda "Muallimhane-i Nuvvab" adini tasiyan medrese, 1302 (1884)'ten sonra "Mekteb-i Nuvvab", 1329 (1910) ise Mekteb-i Kudât adi ile anilmistir. Iki yil tahsil müddeti olan medrese ilk mezunlarini 1272 (1856) tarihinde vermistir. İlk sene bir tek mezun veren bu medreseden çikanlar, hukuk mektebi talebe yetistirinceye kadar mahkemelere tayin ediliyorlardi.

MEDRESETÜ'L-VÂİZÎN

Bu medrese, 6 Subat 1912 tarihli bir nizamnâmeyle göre "Ahkâm-i âliye-i Kur'aniyye ve Sünnet-i seniyye-i Nebeviyye dairesinde mevâizi, hasene-i ictimaiyye icrasiyla din-i mübin-i Islâm'in, müessis-i medeniyet ve fazilet oldugunu cihan-i insaniyete nesr edebilecek erbâb-i kemâl-iyetistirmek maksadiyla" açilmisti.

Kurulus gayesinden de anlasilacagi gibi medrese, adeta Islâm tebligcilerini (misyoner) yetistirmek için kurulmustur. Üç sınıftan meydana gelen medresenin her sinifinda okutulacak olan dersler, öğrencilerin hem dinî hem de kültürel seviyelerinin yüksek olmasina yardimci olacak derslerdi. Önemine binaen, sınıflara göre ders dagitim cetvelini buraya aliyoruz.

Birinci Sinif: Hadis, Kelâm, Fikih, Siyer-i Nebi, Târih-i Islâm, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Osmaniye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Arabiyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Cografya-yi Osmanî ve Islâmî, Cografya-yi Umumi, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniyye (Beden Egitimi).

Ikinci Sinif: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fikih, Usûl-i Fikih, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Arabiyye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Osmaniyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmaniyye, Siyer-i Nebi ve Tarih-i Islâm, Cebir, Hikmet-i Tabiyye, Malumat-i Hukukiyye, Terbiye-i Bedeniyye.

Üçüncü Sinif: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fikih, Usûl-i Fikih, Felsefe, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-i Arabiyye, Edebiyat-i Farisiyye, Edebiyat-i Osmaniyye, Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi), Hey'et (Astronomi), Hifzissihha (Saglik bilgisi), Kimya, Hikmet-i Tabiyye, Terbiye-i Bedeniyye.

MEDRESETÜ'L-EIMME VE'L-HUTEBÂ

Günümüzde, vazifesi hemen hemen mihrab ile minber arasina sikisip kalan mahalle imamlarinin selâhiyetleri, baslangiçta bu kadar kisitli degildi. Osmanlılar'da imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bunun için, bu göreve atanacakların belli seviyede bir bilgi ve kültür birikimine sahip olmaları gerekiyordu. Vazifeye tayinleri, Padisah berâtı ile olan imamlar, 1245 (1829) senesinde muhtarlık teskilâtı kurulana kadar mahallenin yöneticisi durumunda idiler. Onlar, kadilarin temsilcileri olduklarından, mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve baristan sorumlu idiler. Tabir caizse belirtilen dönemde mahalleyi onlar yönetiyor diyebiliriz. Bu sebeple olacak ki bir arşiv belgesine göre resmen imamlık vazifesi ile görevlendirilmeyen kimselere imam değil, "Namazcı" adı verilmektedir.

Baslangiçta daha ziyade dâru'l-kurra mezunları arasından seçilen imamlar için sonraları yeni bir medrese açılır. İşte bu medrese Imam ve Hatip yetistirmek için 1329 (1913) yılında açılmisti. Medrese iki bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan biri Imam ve Hatip'lik bölümü, diğeri de Ezan ve İlâhî bölümü idi ki bir mânada müezzinlik bölümü diye isimlendirebiliriz.

MEDRESETÜ'L-İRSÂD

Medresetü'l-Vâizîn ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebânin birleştirilmesi ile meydana gelmiş bir medresedir. Bu medrese talebesinin yedirilip içirilmesi isı, Dâru'l-Hilâfe talebesininki gibidir. Bu medreseyi bitirenler, zeyil mesihatlarına, kara ve deniz askerî kitaları imamlıklarına, vilayet, liva ve kaza merkezlerindeki vaizliklere tayin olunurlardı. Bundan böyle imam ve hatiplik sadece bu medrese mezunlarına verilir. Bu medrese, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun nesrine kadar devam etti. Adı geçen kanunla medreseler kapatıldığı zaman bu medrese Imam-Hatip Okulu'na çevrildi.

MEDRESETÜ'L-MÜTEHASSİSİN

Medreselerin ilk teskilât ve taksimatında onların üstünde ihtisas medresesi olarak Dâru'l-Hadis, Dâru't-Tib gibi müesseseler vardı. Fakat Fikih (İslâm Hukuku), Kelâm, Felsefe ve özellikle Kur'an'ın tefsiri gibi konularda ihtisas veren bir medrese yoktu. Nihayet 1908'deki medrese islahatında bir de "Medresetü'l-Mütehassısîn" adıyla yeni bir medrese kurulmasına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Nihayet 1333 (1917) yılına gelindiğinde Dâru'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi programını tanzim ve islah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon, üç bölümü ihtiva eden Medresetü'l-Mütehassısîn'i kurmuştur.

Bütün bu medreselerden başka gerek saray erkânının çocuklarını okutup eğitmek, gerekse askerî eğitimle ilgili medreseler de kurulmuştur. Biz, bilgi vermek bakımından bunlardan da kısaca bahsetmek istiyoruz. Bunlar: Saray ve Askerî mekteplerdir.

Görüldüğü gibi şimdiye kadar genel eğitim ve öğretime tahsis edilen medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde durduk. Halbuki bunların dışında da bazı medreseler bulunmaktadır. Bunlar, daha ziyade ihtisası gerektiren bir dalda ağırlıklı eğitim ve öğretim yapılan medreselerdir. Belli branşlarda faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlılardan önceki İslâm dünyasında oldukları gibi Osmanlılarda da aynı isimle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Klasik dönemde bunları: Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tib olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Osmanlı dönemi ihtisas medreseleri ile bunların fonksiyonlarını daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere, yani Osmanlı öncesine gitmemizde fayda mülahaza ettiğimiz için, Osmanlıların örnek aldığı bu medreselerin ilk kuruluş yıllarından da kısaca bahsetmek icab etmektedir.

SARAY MEKTEPLERİ

Bu mektepler, saraydaki çocukları okutmak, hünkârın hizmetinde bulunacak memur ve müstahdemleri yetistirmek üzere saray içinde açılan mekteplerdir. Bunlar da:

1. Sehzâdegân Mektebi

Osmanlı sehzâdelerinin okudukları mekteptir. Bu mektep, Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde Dâru's-saade Agası'nın bulunduğu binanın üst katındadır. Mektebin âmiri, adı geçen agadır. Tahsil derecesi, halka açık olan ve halk çocuklarının devam ettikleri "Sibyân Mektebi" seviyesindedir. Osmanlı hanedanına mensub olanların bir kısmının ilimde ileri merhalede bulunmaları, onların şöhretli ve devrin en bilgili hocalarının nezaretinde yetişmiş olmalarındandır.

Sibyan mekteplerinde olduğu gibi burada da okuma-yazma, Kur'an-i Kerim, dört işlem gibi basit bilgiler verildi.

Sehzâdelerin ilk defa derse başladıkları zaman ve onlar için yapılan tören Türk maarif tarihi bakımından önemlidir. Bu tören, şehirde halk tabakası çocuklarının mektebe ilk başlama zamanında yapılan ve "Bed'i Besmele" denilen törenden daha parlak ve muhtesem olurdu.

2. Enderûn Mektebi

İlk defa I. Murad tarafından tesis edildiği, II. Murad döneminde müfredat programının geliştirildiği veya Fâtih tarafından kurulduğu belirtilen Enderûn mektebinin, devletin kudretini korumaya kabiliyetli bir (kapi-kulu) sınıfı yetistirmek için çeşitli odalarda, muhtelif kademelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yürüttüğü ve Acemî oğlanlar arasında seçilen talebelerin (Gilmân) buralarda 7-8 yıl tahsil gördüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Enderûn, özellikle XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu ünvanını taşımaktadır. Daha çok mülkî ve askerî idarecilerin yetistirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve tasra bürokrasisinde gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur. Biraz önce belirtildiği gibi kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber bunun II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edildiği, ancak gerçek ve olgun teşkilatına

Fâtih döneminde kavustugu söylenebilir. Böyle bir kurumun teskilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli komutan yetistirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürle mensub kitleleri idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir.

Enderun Mektebi, Topkapı Sarayı içinde idi. Enderun tabiri de bunu göstermektedir. Buraya devsirmeden gelen çocuklar alınırdı. Bununla beraber bazan rehine olarak İstanbul'a getirilmiş olan başka devlet hükümdarlarının çocukları da alınırdı.

Mektebin teskilâtı zamanla bir hayli değişikliğe uğrayarak XVII. asırda bilhassa acemi oğlanlar mektebine son şekilleri verildiği sırada kat'î şeklini almış ve yedi odaya, yani sınıfa ayrılmıştı. Her odanın başında bir ağa bulunurdu. Bu odalar şunlardır:

a. Küçük oda: (Hâne-i sagir)

b. Büyük oda: (Hâne-i kebir)

Bu iki odadakiler yalnız okuyup yazarlardı. Bunlar Enderûn mektebinin ibtidai yahut hazırlık sınıfı durumunda idiler. "Dolama" denilen elbiseyi giydikleri için bunlara "Dolamalı" da denirdi. Bunların sayıları diğerlerinden daha fazla idi. Kapi ağasının maiyetinde bulunurlardı. Anahtar, serbet ve peskir işleri büyük odalılara aitti.

c. Dogancılar odası (Hâne-i bazban)

Hünkârın avda kullandığı doganlara bakan 40 kişilik bir sınıftı. Ağalarına "dogancı-bası" denirdi.

d. Seferli odası

Bu odadakiler, hünkârın çamasırlarına bakar, sarık, seccade hizmeti gibi şeyler bunlara aitti. Câmide, hünkârın üzerinde namaz kılacağı seccadeyi bunların ağası serer ve padisahi tatmin etmek için evvela kendisi bu seccade üzerinde secde ederdi. Sarayın mefrusat ismi de bunların hizmet alanına girmekteydi.

e. Kiler odası

Bunlar, sarayın yiyecek ve içeceği ile uğraşır, onlara bakarlardı. Ağaları kilerci-bası idi. Bilhassa hünkârın yiyeceği yemegin tadına bakmak, onlarda zehirleyici bir maddenin olmadığına inandırmak için mutfakta hazırlanan yemek tablasını padisahin yemek odasına kadar götürüp bizzat sofraya koymak bunların başlıca vazifelerindendi.

f. Hazine odası

Ağaları, hazinenin muhafazası ile meşgul olurlardı.

g. Has oda

Bunlar, "zülflü" denilen 40 ağadan mütesekkildi. Gece-gündüz hünkârın hizmetinde bulunurlardı. Hırka-i serifte devamlı olarak dua ederlerdi. Bunların ağasına "Odabası" denirdi. Hünkârı giydirip kusatmak bunların vazifeleri arasındadır. Has odabası, kapi ağasından sonra en yüksek rütbeli idi. Bunun için mührü hümâyunlardan birini tasirdi.

Enderûnluların yalnız küçük ve büyük odadakiler değil, diğerleri de bir san'at ve hünere sahibi olmaktan geri durmazlardı. Dinî tahsil ve Kur'an-ı Kerim tilaveti, en çok meşgul oldukları saha idi.

1045 (1635) senesinde Evliya Çelebi'nin 20 yaşlarında iken Ayasofya'da müezzin mahfilinde okuduğu Kur'an, Sultan IV. Murad'ın hosuna gittiği için saraya alınmasını istemistir. Sarayda kendisine verilen kitaplardan anlaşıldığına göre buradaki tahsil, medreselerde olduğu gibi dinî eğitime dayalı ve hatta

seviye itibari ile medreselerden daha yüksek bir mevkide görünmektedir. Atâ tarihinde Enderûn'da okutulan ders ve takip edilen sistem hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. H. XIII. asra kadar bu mektepten pek çok devlet adamı yetismistir. Nitekim 79 sadrazam, 36 kaptan-i derya, 3 seyhülislâm isminin Atâ tarihinin ikinci cildinde verilmesi bunu göstermektedir.

3. Meskhâne

Musikî, refah, servet ve medeniyetle birlikte yürüyen bir san'at olduğuna göre Osmanlılar'da da aynı şekilde kendisini kabul ettirmistir. Gerçekten, Osmanlıların yükselilerine paralel olarak pek çok musikî âletinin bu dönemde meydana çıktığı bilinmektedir. Kaynaklarımız, II. Murad'dan itibaren konu ile ilgili eserlerin Osmanlı sultanlarına sunulduğunu kaydederler. 1045 (1635) senesinde saraya alındığı zaman oradaki musikî hayatını anlatan E. Çelebi, "Meskhanenin" has hamam yanında bulunduğunu nakleder. O, burada gece-gündüz saz ve fasıllar dinlendiğini de anlatır (E. Çelebi, I, 245). Burada musikî tahsil edildiği, devrin en iyi ustalarından ders alındığı da kaynaklarda belirtilir. Bugün, hâlâ mûsikimizin en ziyade muteber olan ilahî, semaî, beste, pesrev gibi eserleri, meskhaneden çıkan üstadların eserleridir.

ASKERİ MEKTEPLER

İstanbul'u fethetmekle dünyanın en büyük ve eğitilmiş ordusuna sahip olduğunu gösteren Osmanlı Devleti'nin, dönemine göre modern askerî mektepler açacağı kaçınılmaz bir sonuçtu. Gerçi daha önce de ocaga hizmet etmek isteyen ve bunların yetismesini sağlayan mektep şeklinde olmasa bile çeşitli müesseseler vardı. Bu sınıfa giren mektepleri üçe ayırabiliriz. Bunlar, daha ziyade askerî teskilatı ilgilendirdiği için üzerinde fazla durmuyor, sadece isimlerini vermekle iktifa ediyoruz. Bu mektepler, Acemioglanlar mektebi, Mehterhâne ve Canbazhânedir. Mehterhâne, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile birlikte ortaya çıktığı sanılan bir müessesedir. Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykûbad'in bağımsızlık nisânesi olarak Osman Gazi'ye gönderdiği hediyeler içinde bulunan davulun, bu müessesenin temelini teşkil ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Canbazhâneye gelince bunun asıl vazifesinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bunların XV. asrın ilk yarısında ortaya çıktıkları kabul edilmektedir.

Askerî teskilâtın genişlemesi ve bu teskilâtın ayrı ayrı sınıflara ayrılmasından sonra, her sınıfın eğitimi için uygun olan mekteplerin açıldığı bilinmektedir. Tophane, Kiliçhâne, Tüfekhâne, Humbarahâne gibi mektepleri sayabiliriz. Bu arada, ismi mektep olan daha bazı kuruluşların da bulunduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

MEDRESELERDEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM METODU

İslâm eğitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanlı medreseleri, yüksek tahsili gerçekleştiren müesseselerdi. Bununla beraber Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretim sistemi, hiç şüphesiz diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir usûl takip etmiş olup, medreselerin adedi arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir tertibe tabi tutulmuşlardı.

Osmanlılar'da Fâtih Sultan Mehmed'le medrese öğretimi belli bir kanuna bağlandı. Dersler kahvaltıdan sonra başlar ve öğle namazına kadar devam ederdi. Öğrenci öğleden sonra kütüphane veya câmide çalışırdı. XV. asırda günde dört, XVI. asırda ise bes ders okutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fâtih devri müderrislerinden Hamiduddin b. Efdaluddin haftada dört gün medreseye gelmekte ve her gün dört saat ders vermektedir. Bu zatin biyografisini veren Mecdi Mehmed Efendi bu konuda sunları söylemektedir:

"Haftada dört gün medrese-i mezkûreye geldikten maada her günde âdet-i kadime-i müstedimesi üzere bin türlü ihtimamla dört dersin edasına müdavemet ve mülâzemet eyledi."

XV. asırdaki dört ders, XVI. asırda bese çıkarılmıştır. Nitekim hem Kanunî, Süleymaniye'de hem de oğlu II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde bes ders okutulmasını şart kosmuşlardı.

Osmanlı medreselerinde Sali günü hafta tatilidir. Bundan başka dinî bayram ve kandillerde ders yapılmazdı. Bununla beraber medreselerde bazan Sali, Persembe ve Cuma günlerinin de tatil olduğu

belirtilmektedir. Herhalde bu en uzun tatil olsa gerekir. Bundan baska senelik tatiller daima Ramazan ayina tesadüf eder. Ramazan'da talebeler, dogduklari veya büyüdüklari yerlere, bazan da davetli veya davetsiz köy ve kasabalara gidip hem halka bilgi birikimlerini aktarir (bu önemli bir stajdir), hem de bu hizmetlerine karsilik kendilerine bir sene yetecek miktarda maddî imkân saglarlardi.

Her günün belli dinlenme zamanlari da genellikle öğle ve ikinci aralaridir. Medreselerde en önemli olan sabah dersleridir. Bu dersleri sadece talebe degil, disardan dinleyip takip edenler de çoktur. Bu gelenek asirlarca Istanbul'da devam edegelmistir.

Medreselerde çok defa zihnin hafiza ve muhakeme fonksiyonu dikkate alinarak naklî bilgiler yaninda düşünceyi gelistiren aklî ve felsefî ilimlere de yer veriliyordu. Bununla beraber zaman zaman bu ideal programin, ikinciler aleyhine bozulduğu da olmustur.

MEDRESE ÖĞRETİM KADROSU

İslâm dünyasinda medreselerin ortaya çıkmasi ile baslayan medrese dönemi eğitim ve öğretimi, bir veya birkaç kisinin öğrencilere bilgi vermesi ve belli bir sistem çerçevesinde onlari eğitmesi sonucunda öğretim kadrosu tesekkül etti. Kendisinden önceki İslâm devletlerinin uygulamalarindan bir hayli istifade eden Osmanli dönemi medreselerinin, öğretim kadrosuna dahil olan elemanlar ile öğrenciler hakkında fazla teferruata girmeden bilgi vermek istiyoruz. Bu arada Osmanli öncesine de kısaca temas edecegiz.

1. MÜDERRIS (PROFESÖR)

Bilindigi gibi Nizâmiye medreseleri, yüksek seviyede öğretim ve eğitim faaliyetlerinde bulunan kurumlardi. Bu sebeple, bu ve daha sonra kurulan bütün medreselerde ders veren kimseler için "müderis" ünvanı kullanildi. Bu tabir, Arapça bir kelime olup "tedris" mastarindan ism-i faildir. Buna göre mânasi medreselerde ders okutan kimse olmaktadır.

İslâm'in ilk devirlerinden itibaren özellikle bazı ilimlerin tahsilinde bir öğreticiye (muallim, müderis, öğretmen) ihtiyaç duyulmuş olduğundan kendi basına kitapla uğrasmak pek hoş karşılanmamıştır. Ayrıca, insanların bildiklerini baskasına öğretmek için gayret sarf etmesi de teşvik edilmiştir. Bütün bunlar, İslâm dünyasinda medreselerin yaygınlaşması ile birlikte her tarafta saygı ve itibar gören müderislerin yetişmesine sebep oldu. İlimin yayılması için gayret sarf eden bu zümrenin, gerek fikir ve çalışma hürriyeti, gerekse büyük bir malî imkânâ sahip olması, bu sahanın ragbet görmesine sebep olduğu gibi, bu zümre mensuplarının daha iyi bir şekilde ilmî faaliyetlerde bulunmasına da sebep olmuştur. Başlangıçta hükümdar, emîr veya vakfî tesis eden herhangi bir kimse tarafından tayin edilen müderis, devrin en bilgili ve kabiliyetli âlimleri arasından seçilirdi. O, hemen hemen dinî ilimlerin tamamında bilgi sahibidir. Özellikle kendi mezhebi hakkında usûl ve fûru' ilimlerine iyice vâkif olmak zorundadır.

Osmanli dönemi medreselerinde, belirli bir tahsilden sonra icazet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderis (günümüzde profesör) denir. Vakfiyelerde müderislerin nasıl seçkin kimseler arasında seçilmesi gerektiği ve özelliklerinin neler olması hakkında bilgiler verilmektedir. Bu konuda Fâtih ve Kanunî vakfiyeleri ile kanunnâmelerde geniş bilgi bulunmaktadır. Osmanli medrese teşkilâtında "Hâric" ve "Dâhil" derslerini gören talebe, "Sahn-i Semân" veya "Süleymaniye" seviyelerindeki eğitim ve öğretimden sonra mezun olur. Yani, icazet alır. Bu, onun müderislik yapabileceğini gösteren bir diplomadır. Sayet Anadolu'da vazife almak istiyorsa Anadolu, Rumeli'de vazife alacaksa Rumeli Kadiaskeri'ne müracaat ederek onun, muayyen günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Rûznâme) mülâzım kaydedilir. Bundan sonra sırası gelinceye kadar beklerdi ki, buna nevbet (nöbet) denirdi. Sırası geldiğinde en aşağı derecedeki "Hasiye-i Tecrid" medreselerinden birine yevmiye (günlük) 20 akça ile müderis tayin edilirdi. Bundan sonra sıra ile yükselerek en üst seviyedeki bir medreseye kadar çikabilirdi.

2. MUID (ASİSTAN, ARASTIRMA GÖREVLİSİ)

Arapça bir kelime olan "Muîd" birçok mânaya delâlet etmektedir. Teknik yani istilâh olarak müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcısı. Gerçekten muîd, müderrisin dersten ayrılmasından sonra onun dersini talebeye tekrarlayan bir kimsedir. Talebe bazan konuyu anlamadığından, bazan müderrise sormaktan utandığından her şeyi tam olarak kavrayamaz. İşte bu durumda muîd onlara yardımcı olur. Demek oluyor ki, muîdin müderris ile talebe arasında bir derecesi vardır. Bugünkü asistan veya araştırma görevlisi pozisyonundadır. Muîdler, talebelerle aynı yerde otururlar. Vazifesi, dersi öğrencilerle tekrarlamak olan muîde müzakereci de denebilir. Bu vazife medreselerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Eyyubîler döneminde muîdlik, aranan bir görev haline gelmiştir. Hemen her medresede bir muîd vardır. Hatta, bazı medreselere tayin edilen her müderris için iki muîd tayin edilmıştır. Nitekim Melik Necmeddin Eyyub tarafından yaptırılan Selâhiyye Medresesi'ne dört müderris, her müderrise de ikiser muîd verilmiştir. Muîdler, aynı zamanda talebenin disiplini ile de mesgul olurlardı. Hatta bazan (Misir'da görüldüğü gibi) bir medresede müderris, digerinde de muîd olanlara rastlanmaktadır.

Osmanlı eğitim ve öğretim tarihinde muîdlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Fâtih vakfiyesinde muîdlerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Hadid ve fikr-i sedid ve re'y-i resid ile akrani beyinde ferid ve ta'lim-i muhtasarat-i kütübde mâhir ve teallüm ve iktisâb-i mütavvelata kadir kimesne olur. Her müderrisin medresesinde muîdi olup vazife-i yevmiyesi hâsil-i vakf-i seriften bes akça ola." Görüldüğü gibi Osmanlı dönemi muîdi, akranları arasında en iyi bilgiye sahip, zeki, sağlam ve isabetli görüşlere sahip bir kimse olarak tavsif edilmektedir. Muîd, yaptığı iş ve gördüğü hizmet karşılığında da günde bes akça gibi bir ücret almaktadır.

Süleymaniye vakfiyesinde de muîdlikle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

"Ve tullab-i ilimden birer maarif u fezâil ile mümtaz, rütbe-i istifadeden derece-i ifadeye vüsûle isti'dad ile ser-efrazını muîd eyleyeler. Ve vazife-i yevmiyyeleri beser akça ola." Vakfiyenin bu metninden anlaşıldığı üzere Süleymaniye medreselerinde muîdlik yapacak olanların talebenin en iyilerinden olması, bilgili ve arkadaşları arasında her bakımdan üstünlüğü kabul edilen bir kimse olması gerektiği belirtilmektedir.

Muîdlerin, Ellili medreselerden aşağı seviyedeki medreselerde de bulunduğu ve bunların da müderrisler gibi tayin edildikleri anlaşılmaktadır. 5 Saban 1247 (9 Ocak 1832) tarihini taşıyan bir belge, Sivas Dâru's-sıfa medresesinde muîdlik yapan Musa adındaki şahsın vefatı üzerine yeri ve hizmetin hâli olduğu, bu sebeple işlerin görülemez olduğu anlaşıldığından yerine beratla, bu işe lâyık olan oğlunun geçmesi Sivas Kadisi Müftüzâde Abdullah tarafından istenmektedir. Öyle anlaşıyor ki bu medresede muîdlik hizmeti eskiden beri uygulanmaktadır. Zira adı geçen şehrin kadisi tarafından İstanbul'a gönderilen 12 Zilhicce 1167 (30 Kasım 1754) tarihli başka bir arzda muîdlik hizmetinin bir baskasına verilmesi istenmektedir.

Danışmendler arasında muîd olabilecek evsafa bulunanların seçimi ise müderrisler tarafından yapılmış olmalıdır. Muîdlerin, kaç yıl bu görevde kaldıkları henüz kesin olarak tesbit edilebilmiş olmamakla beraber, (Dâru't-tıblar dışında) bunun iki sene devam ettiği belirtilmektedir.

Osmanlılar döneminde bu görev, 1908 inkılâbindan sonra da Sultanî-ler'de devam etmek üzere yeniden ihdas edilmisse de sonradan kaldırılmıştır.

3. TALEBE

İslâm dünyasının eğitim ve öğretim tarihinde medreselerin esas unsurlarından biri de şüphesiz ki öğrencilerdir. Talebelerin gerek zekâ gerekse bedenî yapı bakımından sağlam olmalarına dikkat edilirdi. Bu bakımdan hocalar tarafından bazı zekâ testlerinin yapıldığı da belirtilmektedir. Bu testler neticesinde hocalar talebe olarak seçecekleri kimseleri belirlerlerdi. Böylece zeki veya daha az zeki olan insanların aynı yerde bulunmamaları sağlanmış oluyordu. Zira farklı zekâ seviyesine sahip olan öğrencilerin aynı sınıfta bulunmaları hoş karşılanmamıştır. Çünkü böyle bir uygulama, zeki çocukları geri bırakacağı gibi, zekâ bakımından fazla gelişmemiş olanlara da büyük bir azap çektirir.

Her ne kadar öğretim için belli bir yas söz konusu değilse de bazı müderrislerin, belli ilimlerde öğrenme kabiliyetini nazar-i dikkate alarak belli bir yas grubundan öğrenci seçtikleri de olmuştur. Gerçekten, Kâtib Çelebi'nin de ifade ettiği gibi ilim yolcusunun fedakâr olması, dünya ile ilişkisinin fazla bulunmaması, çocuk çocuk kaygısının olmaması gerekir. Bütün bunlar da ilim tahsil etmek isteyen kimsenin bir ölçüde genç olmasını gerektirmektedir. Hatta bazı müellifler, talebenin mümkün mertebe bekâr olmasını da isterler. Çünkü evli bir kimse, evlilik hukuku ve geçim derdi gibi işlerle meşgul olduğundan kendisini rahat ve huzurlu bir şekilde ilme veremez. Bu da ilmî tedkik ve araştırmaya bir engel teşkil eder.

Talebe sayısı genellikle vakfi tesis edenlerin isteklerine bağlı kalmışsa da, bazan bu sayılar değişebilmektedir. Mısır medreselerindeki öğrenci sayısı 3-100 arasındadır. Bazan sayı çoğaldığı zaman bunların iki kısma ayrıldığı, hocaların böyle bir taksim yaptıkları da belirtilmektedir.

Osmanlı döneminde talebelerin yetismesi üzerinde ehemmiyetle durulmuş olması onlara büyük bir değerin verildiğini göstermektedir. Osmanlıların ilk medreseleri ile birlikte bütün talebeye vakıflarca bakılmış, onlara imâretler vasıtasıyla da yeme, içme, yatma ve para temin etme gibi imkânlar sağlanmıştır.

İslâm ve Osmanlı dünyasında talebeler için değişik kelime ve istilahlar kullanılmıştır. Arapların "tâlib" dedikleri medrese talebesine Selçuklular "fakih" ve "mülazim" derlerdi. Osmanlılarda ise "tâlib" in çoğulu "talebe" ve "tüllâb" kelimeleri kullanıldığı gibi, Farsça'da âlim ve akıllı mânasına gelen "danismend" ve yine Farsça'dan yansımâna "suhte" kelimesinin bozulmuş şekli olan "softa" kelimeleri ile Arapça'da istidadlı ve kabiliyetli mânasına gelen "müsteid" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimelerden her birinin diğerinin yerine kullanılabildiği anlaşılmakla birlikte, Sibyan mektebi talebelerine sadece "talebe", aşağı seviyedeki medrese talebelerine "suhte" yüksek seviyedeki medrese talebesine de "danismend" denildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı medreselerindeki talebe sayısı, medresenin büyüklük veya küçüklüğüne göre değişmekle beraber, medreselerin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttuğu öğrenci sayısı 20 rakamını geçmez.

Öyle anlaşıyor ki Osmanlı Devleti'nde daha kuruluş yıllarından itibaren tahsilini belirli seviyeye getiren talebeler, hocalarının da tavsiyesi ile İslâm dünyasının o dönemlerde tanınmış ilim merkezleri olan Kahire, Semerkant, Buhara, Mâveraünnehr, Bağdad ve Sam (Dimask) gibi merkezlerine giderek tahsillerini tamamlıyorlardı. Böylece birkaç yıl sonra İslâm dini, kültürü ve medeniyeti konusunda yetmiş birer âlim olarak dönerlerdi. Hangi şehrin hangi sahalarda meşhur olduğu, buralardaki ilmî gelişme ve ilim mahfilleri, daha önce gidip dönenler veya oralardan gelen misafir hocalar tarafından bilinir ve akademik seyahata çıkan öğrenciye tavsiye edilirdi.

HUZUR DERSLERİ

Osmanlı Devleti'nde, özel zamanlarda ve yine özel insanlara yönelik yapılan eğitimlerden biri de huzur dersleridir. Bu sebeple ilmiye teşkilâtından bahsetmeden önce bu konuya yer vermek gerekiyordu.

Osmanlı devlet teşkilatında bulunan dört tarikten biri olan "ilmiye sınıfı", bu devletin kültür tarihinde önemli ve faal bir rol oynamıştır. Cemiyet hayatının belli bir noktaya kanallize edilmesi, özellikle "Ramazan" gibi hususiyet arzeden günlerde daha belirgin bir şekil almakta idi. Bu da "Huzur Dersleri" adı verilen ve devrin padisahi ile saray erkânı tarafından takip edilen dersler vasıtasıyla olmakta idi. Bunun içindir ki daha küçük yasta bulunmalarına rağmen şehzâdeler, pek çok ilmî meselelere bu vesile ile vâkıf oluyorlardı. Devlet adamları ile diğer davetlilerin bu mecliste kazandıkları malumat, ileride kendilerine iş tutacağından dolayı son derece ehemmiyetli idi.

İlmiye sınıfı mensuplarının, Osmanlı ülkesinde gördükleri saygı ve itibarı, başka hiç bir ülkede görmedikleri bilinmektedir. Bu ülkede bilginler devlet memurlarına tatbik edilen birçok cezadan da muaf idiler. "Vebî'l-cümle ülemaya bu devlet-i aliyyede olan ikram ve i'zaz bu devlet-i İslâmiyyede olmuştur. Kendi kesbleri olan zilletten gayri devlet canibinden amme için tertib olunan siyaset ve ukubât havfından emin irz (ve) malları dest-i taaddi-i avamdan masun ve mahfuzdur."

İlim adamlarına gösterilen bu saygi, onların fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden ortaya koymalarına sebep oluyordu. Hele Ramazan'a mahsus huzur derslerinde bu serbestiye, daha çok dikkat ve riayet edilirdi. Hatta III. Selim (1789-1807) devrinde bu derse istirak eden mukarrir ve muhatapların istediklerini söylemekte tamamen serbest olacakları, dersten önce bizzat padisah tarafından bir irade-i kat'iyye olarak adi geçen zevata bildirilirdi.

Osmanlı devletinde, Ramazan ayının ilk günü baslamak ve umumiyetle sekiz derste sona ermek üzere sarayda padisah huzurunda "mukarrir" adi verilen zamanın tanınmış âlimleri tarafından takrir olunan derslere "Huzur Dersleri" deniliyordu. Zamanla sayılarında degisiklik olan ve muhatap adi verilen, yine devrin âlimlerinden mütesekkil bir heyetin de münazarasında bulunduğu bu derslere, padisah huzurunda icra edilmelerinden dolayı "Huzur-i Hümayun Dersleri" de deniliyordu.

Birçok Müslüman devlet baskanlarında olduğu gibi, Osmanlı Sultanları da herhangi bir konuda bilgi edinmek istedikleri zaman, devrin âlimlerin-den birini saraya davet eder ve ondan istedikleri mevzuda bilgi alırlardı. Bunun, Ramazan ayında olmayışı ve aynı zamanda mukarrir ile muhataplar arasında münakasali bir şekilde cereyan etmemiş olmasından dolayı bunlara "Huzur Dersi" denmez.

Tarihçiler, Tefsirden ibaret olan bu dersin baslangicini, Osman Gazi (1299-1326)'ye kadar çıkarmaktadırlar. Nitekim, Tayyazâde Ahmed Ata; "Osman Han Gazi asr-i fezâil hasr-i âlisinden bed' ile, Orhan Han Gazi ahdında daimi surette icraya baslanılarak ol zamanlardan ve hususiyle Murad Han-i evvel vaktinden beru Ramazan-i serifte vakit bulundukça her gün ve eyyâm-i sâirede irade buyruldukça fûhul-ini ülemeden olan zevat-i fezail-simâtin ekserisi huzur-i hümayunda ictima ile âyât-i celile-i fûrkaniyeden bazı süver-i serife tefsir olunması kaide hükmüne girmisken Mustafa Han-i salis hazretlerinin (1172/1758) eyyâm-i rûzesinden bed' ile sehr-i ramazan-i serifin evvelki gününden onuncu gününe kadar birer mukarrir ile çend nefer muhataptan ibaret olmak üzere bir hey'et-i ülema celb ederek tefsir-i serif-i Beyzavî'den birkaç âyet-i kerime tefsir ettirmek ve bu cihetle istifaza-i feyz ve bereket etmek ve onuncu günü kütüphâne hocası pisva olduğu halde mukarrir olan zatlardan mürekkeb bir meclis-i mütemayiz dahi akdolunarak keزالik tefsir-i seriften mübahasat-i hasene icrasıyle tenvir-i mübalât edilmek usulü vaz' buyurulmuştur." demek suretiyle, bu derslerin tarihi ve geçirdiği merhaleleri hakkında bir bilgi vermektedir.

Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından belli bir kanuna bağlanarak devami sağlanan Huzur Derslerinin baslangici hakkında Ahmet Cevdet Pasa da sunları söyler: "... evail-i ramazan-i serifte her gün huzur-i hümayunda huzur dersi ünvanıyla bir meclis tertib olunarak her mecliste efahim-i ülemâdan birer mukarrir ile müderrisinden yedisir-sekizer muhatap bulunup tefsir-i Kad-i Beyzavî kiraat edilir."

Bu ifadelerden de anlaşılabacağı üzere huzur derslerinin takriri Osmanlı devleti için, eskiden beri riayet edilen güzel bir âdet olarak kabul edilmektedir.

Ramazan'a mahsus bu güzel gelenek, padisah, sehzâde ve devlet erkânının, özellikle dinî konularda birçok şeyi öğrenmelerine sebep oluyordu. Bu derslerde Kur'an-i Kerim'den zamana münasip bir âyet okunarak "mukarrir" tarafından tefsiri yapılırdı. Bundan sonra "Muhatap"lar tarafından vaki itiraz ve suellere cevap verilirdi. Böylece ilmî bir mübahese açılmış olurdu. Mukarrir ve muhataplar bu ilmî mübahasede fikirlerini açıkça belirtmekte tamamen serbest idiler. Hatta bu yüzden ilminin derecesini göstermek isteyen bazı muhatapların, bulundukları mahalli unutarak münazaralarda terbiye ve edep haricine çıktıkları görülmüştür. Meselâ 1176 senesi Ramazanında muhataplardan Tatar Hoca, mukarrir Abdülmü'min Efendi ile olan mübaheseyi asarak Mü'min Efendiye terbiye disisi ağır sözler sarfettiğinden Bozcaada'ya sürgün edilmistir.

Biraz önce belirtildiği gibi H. 1200 senesinden önce Kur'an-i Kerimden degisik âyetler ve özellikle Fetih sûresinden seçilen bölümler tefsir edilirken, mezkur senenin Ramazanında, Fatihâ sûresinden baslamak üzere sıra ile Kur'an'ın tefsiri cihetine gidilmistir.

Saray Ramazan'ının baslica hususiyetlerinden biri olan Huzur Dersleri, her gün degisen bir mukarrir ile muhataplardan mütesekkil ulemeden bir zümre tarafından icra edilirdi. Her ders için, önceden Mesihat

makaminca tesbit ve tayin edilmiş olan bir mukarrir ile, (7-15) muhatapların icra ettikleri bu derslerin kadrosuna girebilmek bazı şartlar ve vasıfları tasamakla mümkündür. Binaenaleyh, belli birtakim vasıfları tasimayanlar huzur dersleri için mukarrir ve muhatap olamazlardı. Aranan bu özellikleri şöyle maddelendirmemiz mümkündür:

- a. İstanbul rüusunu hâiz müderris olmak,
- b. Talebesi ziyade, müretteb tahsile nazaran dersi ileri bulunmak,
- c. Meleke, ihtisas ve zâtî kemaliyle muhitte şöret bulmuş olmak.

Huzur derslerinin takrir ve icrasında riayet edilen bazı usul ve kaideler de vardır. Biz bunları Ebül-ôlâ Mardin'den özetleyerek nakletmekle iktifa ediyoruz:

1. Huzur Dersleri, İstanbul rüûsunu haiz olup uhdesinde herhangi resmî bir vazife bulunmayan ve İstanbul sehrinde ikamet eden "zevat-i fâzıla"dan tesekkül eder. Binaenaleyh, mevleviyetle terfi edenler veya tasrada müderrislik ve naiplik gibi vazifeleri kabul edenler ile İstanbul haricinde ikamet edenler bu derse istirak edemezlerdi.
2. Meclisleri teskilde ve sirayı tayinde rüustaki kidem nazara alınır. Bu kaidenin bir sonucu olarak ilk meclisi teskil eden zevatin rüus dereceleri "kibar-i müderrisin" mertebeleri olan Dâru'l-hadis, Hamise-i Süleymaniye, Musila-i Süleymaniye olarak görülmektedir.
3. Hacc ve sila-i rahm gibi sebeblerle muvakkaten İstanbul'dan ayrılan meclis üyeleri, ayrılışları Ramazan'a tesadüf etmese bile seyhülislâmdan izin almak zorundadırlar.
4. Huzur Dersi mukarrir ve muhataplığına yapılacak tayinler, seyhülislâmın inhasiyle, irade-i seniyye üzerine olur.
5. Mukarrirlikte bosalma olunca muahhar meclis mukarrirleri sirasıyla üst meclis mukarrirliğine çıkarlar.
6. Mukarrir, herhangi bir sebeble Ramazanda dersini takrir edemeyecek bir durumda ise kendisine vekalet hususunda meclisinin basmuhatabi mihaniki olarak yerine geçemeyip yine seyhülislâmın inhasi üzerine vekalet edecek olan zat, irade-i seniyye ile belirlenir.
7. Her mukarrir ve muhatabın rütbesi ve ders sirası mesihatça bilindiğinden derslerin esasını teskil edecek olan sûrelerin metni iki üç ay evvel mukarrirlere teblig edilir. Saban'ın 15 inde de her bir mukarrire dersinde bulunacak muhatapların isimleri bildirilirdi.
8. Mukarrir ve muhataplar, meclisin toplanmasından önce kendi aralarında ders mevzuu üzerinde fikir beyanında bulunamazlar. Zira dersin takririnden evvel gizlilik, ders esnasında ise aleniyet (açıklık ve serbestlik) asıldır.
9. Meclisin ictima yerini padisah tayin eder. Mukarrir ders ve duasını oturarak takrir eder. Keza muhataplar da oturmuş oldukları halde sorularını sorarlar. Mukarrir padisahın sağ tarafına oturur. Muhataplar da mukarririn yanından baslamak üzere yarım daire meydana getirirler.
10. Mukarrir ve muhatapların önlerinde rahleler bulunur.
11. Ders açık ve aleni olmakla beraber, erkek-kadın ders dinleyecek zevat hakkında padisaha malumat verilir.
12. Misafir ve dinleyiciler de mukarrir ile muhataplar gibi minderler üzerine diz çöküp otururlar. Herhangi bir mazeret bulunmadıkça, padisahlar da bu şekilde otururlar.

13. Mukarririn ders sonunda yapacağı duada ihtisar (kısaltma, özet) kaidedir. Dua kısa olur. Sayet dua uzarsa bu durum kendisine nazikane ve kimsenin anlayamayacağı bir şekilde ihsas ettirilir.

14. Ders, Kadi Beyzavî tefsirinden takib edilir.

15. Dersler, Ramazan'ın ilk günlerinde, her meclis ayrı bir gün toplanmak üzere, 8 meclis halinde verilir.

16. Meclis ictimalarının müteatabi (biri ardınca) olması kaidedir.

17. Cuma günleri ders takrir olunmaz.

Sultan III. Mustafa tarafından 1172 (1758) senesi Ramazan'ında icra edilen ilk derste Fetva emini Ebubekir Efendi mukarrir; Nebil Muhammed Efendi, saray hocası Hamidî Muhammed Efendi, Seyhülislâm müfettisi Idris Efendi, Müzellef Muhammed Efendi ve Konevî İsmail Efendi muhatap olarak intihab olunmuşlardır. İcra edilen bu ilk derste "Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahit olarak adaleti gözetin; ister zengin ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eger egretilerseniz veya yüz çevirerseniz, bilin ki Allah islediklerinizden şüphesiz haberdardır." âyet-i kerimesi takrir olunmuştur.

Huzur dersleri, Ramazan'ın ilk on gününde icra edilirdi. İlk on gündeki cuma günleri ders okutulmamak ve diğer günlerde okutulmak adetti. mukarrirler, rütbelerine göre ders okutulardı. Bu yüzden rütbesi büyük olanın takaddum hakkı vardı. Keza muhataplar da rütbelerine göre taksim edilir. Mecliste buna göre oturulardı. Mukarrirler, seyhülislamlik makamı tarafından muhataplar arasından seçilirdi. Bu intihapta ehliyet ve liyakat esastı.

Dersler saray salonlarından birinde ve öğle ile ikinci arasında takrir olunurdu. Salona biri mukarrir efendiye, on beside de muhataplara mahsus olmak üzere on altı rahle ve her bir rahleye birer de minder konulurdu. Mukarrir efendinin rahlesi sedef işlemeli, muhataplarınkiler ise ceviz boyalı idi. Mukarrir efendinin minderi de muhatap efendinkinden bir parça büyükçe idi. Salonda bu suretle tertibat alındıktan ve davetli olan zevat da birer birer geldikten sonra Hünkâr, salonu tesrif buyururdu. Verilen malumat üzerine ulema-i kirâm da müteakiben birer ihtiram selâmı vererek salona girerlerdi. Padişahla maiyetindekiler o sırada ayakta bulunurlar ve hünkârın oturması üzerine diğerleri ile birlikte mukarrir ve muhatap efendiler de yerlerini alırlardı. Salon bu sırada tam alatürka bir hal alırdı. Bir ihtiram mevkiine konulmuş olan ve hünkârın oturmasına mahsus bulunan koltuktan baska sandalye ve kanape gibi seyler mevcut değildir. Sair erkanın oturması için hep silteler konulmuş bulunuyordu. Muhatap efendilerin rahleleri mukarrir efendinin rahlesinin sağ ve sol tarafında ve bir daire teskil edecek surette konurdu. Mukarrir efendinin takriri, umum tarafından kemal-i husu ile dinlenirdi. Mukarrir efendi derse ait tefsirden bir eserle buna müteallik notlarını, muhataplar da kitaplarını rahle üzerine koyarlardı. Ders bir iki saat sürerdi. Dersin sonunda mukarrir muhataplara sorulacak sualleri bulunup bulunmadığını sorardı. Rütbe itibarıyla yer almış olan muhatap efendilerden rütbesi en yüksek olan ve basta oturan zattan başlanarak her biri sırasıyla sualini sorar ve mukarrir efendi de lâzım gelen cevabi verirdi. Sorular dersle ilgili olurdu. Dersin sonunda mukarrir efendi dua ederdi. Dersin sona ermesinden sonra padişah tarafından mukarrirlere birer miktar atıyye ile birer bohça, muhataplara da yalnız birer atıyye verilirdi. Atıyyenin miktarı zamana göre değişirdi. Bohçanın muhteviyatı ise her vakit bir top çuha, iki top kumas ve bir tane Lahor saldan ibaret bulunurdu.

Osmanlı Devleti'nin basında bulunan hükümdar ile sehâde, hükümet erkani vs. gibi ileri gelen zevatin kendisinden istifade ettiği bu dersler, padişahlığın nihayete ermesinden sonra da devam etmişti. Halife Abdülmecid Efendi'nin huzurunda devam eden bu derslerde en son okunan ve tefsiri yapılan âyet sudur:

"Kendilerinden öncekiler de tuzaklar kurmuşlardır. Nihayet Allah, onların binalarını ta temellerinden (yıkma) diledi de üstlerindeki tavan tepelerine göçtü (onları helâk etti). Hem bu azab onlara akıl erdiremeyecekleri taraftan gelmiştir."

Sultan III. Mustafa tarafından bir kanuna bağlanan Huzur Dersleri, belirtilen tarihten itibaren 169 sene aralıksız devam etmiştir. Buna göre 1172 senesi Ramazan'ında başlayan resmî uygulama 1341 senesi Ramazan ayında sona ermiştir.

ILMIYE TESKILATI

Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik İslâmî eğitim kurumu olarak bilinen medresede, usûlüne uygun tahsilden sonra icâzet almak suretiyle mezun olup, Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim, dinî hizmetler ve nihayet merkezî brokrasinin kendi sahaları ile ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubudur.

Bu mesleğin, tarihî seyri içinde kendine has özellikleri ile tesekkül, olgunluk, karışıklık ve toparlanıp küçülme dönemleri olmak üzere baslıca dört devresinden bahsedilebilir.

Türk-İslâm dünyasından devraldığı temel kavram ve unsurlar ile İstanbul'un fethine kadar uzanan bu dönemde çok başarılı gelişmeler olmuştur. XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde, sağlam bir meslek anlayışı oluşmuş, eğitim ve yargı alanında belirlenen dereceler, ulemânın görev alanları, yetki ve sorumluluklarının kesinlik kazanması gibi önemli gelişmeler olmuştur. XVI. asırdan itibaren ilmiye, seyfiye ve kalemiye mesleklerinin (tarik) ayrı ayrı formasyonlar gerektiren branşlar haline gelmesiyle, ilmiye mensupları eğitim ve yargı (adalet) alanlarını tekellerine almışlardır. Böylece bu sahalarda yegane söz sahibi olan kimseler durumuna gelmişlerdir. XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bu uygulama 1820'lerden itibaren daralmaya başlamıştır. Burada sunu da belirtelim ki olgunluk döneminin asıl özelliği, ulemânın müsbet, yapıcı ve yipranmamış ağırlığının devlet ve toplumun her kesiminde hissedilmiş olmasıdır.

XVII. yüzyıl, ilmiye teskilâtı ve ulemâ için bir yipranma dönemi olup, siyasetin içerisine âdeta zorla çekilmişlerdir. Bu durum, büyük ölçüde ulemânın dışında oluşmuş bir gelişmedir. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı hükümdar geleneginin sarsılmasıdır. Gerçekten, Sultan I. Ahmed'le başlayan ve peşpeşe çocuk yasta denecek hükümdarların hüküm sürdüğü bu dönemde dizginler, askerin, saraydaki nüfuz odaklarının ve tabii olarak ulemânın eline geçmiştir. Her zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemâyı yanına çekmek istemiştir. Bunun sonucunda siyasî fetvalar, ilmiye ricalinin bölünerek farklı taraflarda yer alması, onları hem ilim yolundan alıkoymuş, hem de siyasî mücadele içinde yipratmıştır.

Yenilik teşebbüsleriyle girilen XVIII. yüzyılda ulemâ yeniliklere taraftar, hatta yer yer öncü görünmektedir. Devletin toparlanmasında ağır sorumluluk üstlendiği bir dönemdir. XIX. yüzyıldan itibaren ulemânın istihdam alanında devamlı bir daralma başlamıştır. İلميye teskilâtı ile ilgili bu özet bilgilerden sonra teskilâtın kendi içindeki sınıflandırmasına geçebiliriz.

SEYHÜLİSLÂMLIK

H. IV. (M. X.) asrın ikinci yarısında ortaya çıkan "Seyhülsîlâm" tabiri, fukaha arasındaki ihtilaflı meseleleri halleden âlimler için, bir şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. "Fukaha-yi izâm ve fudêlâ-yi fehâmdan sol sahib-i sadr-i iftâyâ istilâhat-i örfiyyede seyhülsîlâm denilirdi ki, aralarında tahaddüs eden münazaa ve mühâsemeden dolayı hall-i müşkilât-i enâm eyleye." ifadesi, yukarıda temas edilen görüşün doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Bu asırdan itibaren, "İslâm" kelimesi, pek çok kelimeye izafe edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Fakat bütün bu tabirler arasında sadece "seyhülsîlâm" terkibi devamlılığını muhafaza edebildi, diğerleri ise unutulup gitti.

Seyhülsîlâm tabiri ile birlikte kullanılan öbür deyimlerden bir kısmı, dünyevî iktidar sahipleri (bilhassa Fâtimî vezirleri) tarafından da kullanılıyordu. Ama "seyhülsîlâm" ünvanı, daima ulemâ ve sûfilere has olarak istimal ediliyordu.

Hicrî IV. asrin ikinci yarısından itibaren, ortaya çıktığını belirttiğimiz bu şeref ünvanını almaya hak kazananları üç kategoride toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Sadece, kendi zamanlarındaki bir şehir halkı tarafından kendisine bu ünvan verilenler,
2. "Seyhülislâm" ünvanı ile her tarafta şöhret bulmuş olanlar,
3. Fetva ile icazetnâmeyi birlikte verebilen ve bu isimle şöhret bulmuş olanlar.

Görüldüğü üzere, Osmanlılardan önce de varlığından haberdar olduğumuz bu makam ve müessesesi, Osmanlılarda olduğu gibi resmî değildi. Keza bu müessesesi, "ilmiye sınıfı"nın en üst makamı olma gibi bir hüviyet de tasimiyordu.

Osmanlıların, altı sarı askin hükümlerlik döneminde "seyhülislâm" ünvanının ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinemediği gibi, ilk defa bu ünvanı alan zâtin kimliği dahi kesin ve net olarak tesbit edilememektedir. Bununla beraber, Fâtih kanunnâmesinde seyhülislâmın ulemanın reisi olduğu açıkça belirtilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in (1451-1481) tedvin ettirdiği kanunnâmede seyhülislâm tabiri, açık ve sarîh bir şekilde zikredilmektedir ki, bu da Fâtih ve babası II. Murad (1421-1451) devirlerinde mezkur ünvanla adlandırılan kimselerin varlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, kendisine sorulan dinî ve ser'î meseleleri cevaplandıran kimseye "müftî", verilen karara da "fetva" dendiğini biliyoruz. Nitekim mesihat makamı, ilk önce, "mesned-i fetva" veya "mansib-i ifta" gibi isimlerle basmüftilik tarzında tesekkül etmişti. Bu durumu ile o, bir müddet "kadiasker" ve "muallim-i sultanî" vazifelerine nisbetle ikinci derecede kalmıştı. Bunun için müftilik makamı, Divan-i hümayun âzâlığına dahil bulunan kadiaskerlik makamına göre daha hususî bir vaziyet arz ediyordu. Ancak fetva vermek yetkisi İbn Kemal (1525-1533) ile Ebu's-Suûd (1545-1574) Efendi gibi zevata havale edilince, bu makam daha çok ehemmiyet kazanmaya başladı. Çünkü bu iki kişi, kadiaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi. Bundan böyle "seyhülislâmlık makamı", "sadreyin efendiler"nin üstünde tutularak "ilmiye tarihinin reisi ve ser'î mahkemelerin nâziri olmuştur. Yukarıda adı geçen kudretli zevatin yetismesi, bütün ilmî tevcihâtın seyhülislâmlara verilmesine sebep olmuştur. Muhtemelen bunun da tesiriyle olsa gerek ki, makam ve mevki itibarıyla seyhülislâmlar sadrazamla denk bir seviyede tutulmuşlardır.

Osmanlılarda, ileri gelen zevat için kullanılan ünvanların bir çoğu, daha önceki müslüman devletlerde de kullanılmıştır. Nitekim, takva sahibi olarak kemal mertebesine ulaşan şahsiyeti ve müellefâtının çokluğu sebebiyle büyük bir ün kazanmış olan İbn-i Kemal'e, bu özelliklerinden dolayı, Necmeddin Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'nin ünvanı olan "müftî's-sakaleyn..." lakabı verilmiştir. Osmanlı döneminde bu tabir, sadece adı geçen seyhülislâm için kullanılmıştır.

İlmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve "Mesihat-i Islâmîyye" diye adlandırılan bu makamın Osmanlılarda ortaya çıkış gayesine yönelik değişik bazı görüşler bulunmaktadır. Bu mevzuda farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep ve bu görüşlere kaynaklık eden kimsenin J.H. Kramers olduğu ileri sürülmektedir. Filhakika Islâm Ansiklopedisindeki makalesinde bu mevzu temas eden Kramers, Gaudefroy-Demombyen'e dayanarak bazı fikirler ileri sürmektedir. Bunları, şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Osmanlı padişahları, Mısır'da Memlûk sultanları yanında bulunan Abbasî halifesinin hâiz olduğu mevkii taklid etmek suretiyle böyle bir müesseseyi kurmuş olabilirler.
- b) Osmanlı ulemâsinin bir dinî reisin başkanlığında teşkilâtlanması, devletin tebeası olan gayr-i müslimlerin basında bulunan patrikliği taklit etmek suretiyle olmuştur.
- c) Bu müessesesi, devlette mevcut dünyevî iktidar yanında, kazaî selâhiyetlerle teşhiz edilmiş sûfî-dinî bir an'anenin neticesi olarak da doğmuş olabilir.

Zuhurunu, tek ve belli bir sebebe bağlama imkânı bulunmayan bu müessesenin kuruluşunu, başka dinlerdeki ruhanî riyasetin taklid edilmesi ile izâha kalkışmak, tamamen indî bir mütalâa olur. Çünkü

İslâmın din ve devlet anlayışı ile Hristiyanlığın din ve devlet anlayışı arasında büyük farklar vardır. Biri, müntesiblerinden hem dünyevî, hem de uhrevî vazifeler beklerken, diğeri sadece uhrevî hizmetler beklemektedir. Bunun için, bu iki müesseseyi birbiri ile mukayese etmek ve hele, seyhülislâmlığın, patrikliğinin bir taklidi olarak ortaya çıktığını söylemek, doğru olmasa gerektir. Nitekim, I. Hâmi Danismend de, bu meseleye temasla şöyle der: "Dikkat edilecek noktalardan biri de mesihat makamının baska dinlerdeki ruhanî reisliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır."

Seyhülislâmlığın doğuş ve ortaya çıkış sebebini tek bir vak'aya bağlamak yerine, tarihî olayları incelemek ve bu yolla bir neticeye varmak daha doğru gibi görünmektedir. Bunun için de meseleye tarihî olaylar açısından bakmak gerekir.

II. Murad devrinde yaşayan ve umumiyetle ilk seyhülislâm olarak kabul edilen Molla Fenari (1424-1431)'nin, böyle bir makama getirilmesi ve kendisine böyle bir ünvan verilmesi, dikkat çekicidir. Devletin, dinî ve siyasî bir kargasalık içinde bulunduğu bir sırada tahta geçen II. Murad, böyle bir ortamda, ahlâkî, ilmî ve dinî otoritesi bütün memleketçe kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç bulunduğunu düşünmüş olmalıdır. Keza bu zâtın, tebeayı bütün sapık cereyanlardan koruyabilecek bir otoriteye sahip olması ve halk ile devletin dinî meselelerini çözmesi gerektiğine inanmış olmalıdır. Yine bu esnada, devlet sınırlarının dahilindeki gayr-i resmî müftülerin, dinî meseleler hakkında kendi dünya görüşleri ve kabiliyetlerine göre ayrı ayrı fetva vermelerinin, devlet için bir tehlike arzettiğini de sezmiş olmalıdır. Gerçekten böyle durumlar, hoş olmayan bir takım tenakuzların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu yüzden de hem devletin otoritesi, hem de mü'minlerin seriata olan bağlılıkları zedelenebilirdi. Bu sebeple fetvaların, tek kanaldan ve resmî sıfatı bulunan bir kimse tarafından verilmesi ihtiyacı hissediliyordu. Aynı zamanda, durmadan yayılma istidadi gösteren Bâtînî-Rafizî görüşlere karşı sed çekecek kuvvetli ve dirayetli sünî bir sese de ihtiyaç vardı.

İste bütün bu hususlar nazar-i dikkate alınmış olacak ki, ilk defa bu makama getirilen Molla Fenarî'nin sahsında adı geçen ünvanla bir makam ve müessese kurulmuş oldu.

İlk Seyhülislâm: Osmanlı devlet teşkilatında, "müftî'l-enâm" ünvanı ile de anılan seyhülislâmların, ihraz ettikleri bu resmî makama ilk defa kimin getirildiğinin kesin olarak bilinemediğinden söz etmistik. Bu hususta farklı görüşler bulunmaktadır.

Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde, varlığından haberdar olduğumuz seyhülislâmlık, bu devlette erdiği dinî ve siyasî ehemmiyeti hiç bir ülkede bulamamıştır. Fâtih kanunnâmesinde kendisinden söz edilen seyhülislâmın bu devirdeki durumu da tartışılabilir nitelikte görünmektedir. Mezkûr kanunnâmeye göre ulemânın reisi olmakla birlikte ilmiyenin başı sayılması XVI. asrın ortalarına ve belki az daha sonraya rastlar. Bu durumu göz önüne almış olacak ki, M. Tayyib Gökbilgin bu ünvanın (seyhülislâmlığın) ilk önce İbn Kemâl'e verildiğine kani görünmektedir. Bu konuda o, "fetva hizmeti vazifesi, İbn Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesinden sonra ehemmiyet kazanmış ve artık bunlara seyhülislâm denilmiştir. Bu iki kişi kadiaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi." diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

Bununla beraber, Fatih Sultan Mehmed'in tedvîn ettirdiği kanunnâ-mede, açıkça isminden ve ulemanın reisi olma gibi bir sıfatı bulunduğundan söz edilen seyhülislâmlık makamının daha önce mevcut olması gerekir. II. Murad devrinin dinî, siyasî ve ictimâî kargasalıkları sucunda meydana gelen hadiseler, böyle bir makamın kurulmasını mecburî hale getirmisti. Böylece kurulup teessüs eden bu müessesenin başına da -daha önce belirtildiği gibi- devrin bilgini ve otoritesi herkesçe kabul edilen Molla Fenarî getirilmiştir.

Günümüzün, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve yetkileri kendisinde toplayan bu makamın, Osmanlı devlet teşkilatı içindeki mevkii ve durumu, Fâtih kanunnâmesinde açıkça belirtilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre seyhülislâm, diğer devlet erkânı üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. Buna dayanarak, Brockelmann: "Fâtih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman, seyhülislâmın bütün memurlar sınıfının en üstünde bulunan müstesna mevkisini teyid ettiler." diyerek bu ehemmiyeti belirtmek ister.

Fâtih kanunnâmesinde mevkii belirtilmiş olmakla beraber, esas ehemmiyet, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (1503-1525) ile başlamış, İbni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatin yetismesi ile kemâl mertebesine ulaşmıştır. İlmî dirayet ve temiz şahsiyetleriyle mesihat makamına çıkan bu çok kıymetli âlimler, en heybetli padisahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi oldukları için, icâb-i halda onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmiyorlardı. Mevzûun daha iyi kavranabilmesi için birkaç tarihî olaydan söz etmek gerekecektir.

a. Daha kadiligi zamanında, Yıldırım Bayezid (1389-1403)'in cemâatla namaza devam etmesinden dolayı şahidliğini kabul etmeyen Molla Fenari, ibadetlerinde kusur eden kimsenin, insan hukukunun gözetilmesi gereken yerlerde de dikkatsiz olabileceğini düşünerek, mahkeme salonunda, bizzat Yıldırım Bayezid'e şahadetini kabul etmeyeceğini söylemek suretiyle büyük bir cesarete sahip olduğunu göstermiştir.

b. Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katline karar verir. Bu iradeyi doğru bulmayan Seyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, çağırılmadığı halde ve hiç kimseye bildirmeden Divân'a girerek, böyle bir cezanın seriat ve adalete aykırı olduğunu söylemek suretiyle büyük bir cesaret örneği verir. Bunun üzerine padisah, 150 kişinin katli kararından rücû' eder.

c. Birgün divan'da, Sadriâzam Derviş Pasa'nın kabahatsiz bir adamın katline hüküm vermesi üzerine, onu muahaza eden ve bu yüzden Divan-i terkeden Seyhülislâm Yahya Efendi (1553-1644)'nin bu davranışı, devrin padisahi I. Ahmed (1603-1617)'in dikkatini çeker. Pâdisah, davranışının sebebini sordugunda o da "kaza emânettir. Pâdisah, kadiaskerleri istimai deâvî, ihkak-i hak, mazlumlari siyânet için nasbeyler. İcâb-i ser'î yogiken bugün bir adam katlolundu. Artık benim için icray-i kazaya imkân kalmadığından terk-i mansiba mecbur oldum" der. I. Ahmed, Yahya Efendi'nin bu cevabı üzerine sadrâzami cellâda teslim etmekle işi bitirir.

XVI. asırdan itibaren ehemmiyeti daha da artan seyhülislamlik makamı, manen sadrazamlıktan daha yüksek telâkki ediliyordu. Çünkü, Osmanlı devletinde din asil, devlet ise onun bir fer'i olarak görülüyordu. Bu anlayışın bir sonucudur ki, sadriâzamların seyhülislamları ziyaretleri III. Murad (1574-1595) devrinde 922 (1584) tarihinde kanun haline getirilmisti. Tâîni, bizzat padisah tarafından yapılmakla beraber, bilhassa idarenin zayıf zamanlarında veya herhangi bir isyan esnasında padisah aleyhine fetva verebilir endisesiyle daima seyhülis-lâmdan çekinilmisti. Çünkü Osmanlı padisahları, tebea üzerinde keyfî bir tasarruf hakkına sahip degillerdi. Onlar da birtakim kanun ve nizamlarla bağlı idiler. Zahiren, hudutsuz bir selahiyete sahip görünseler bile, hakikatte bazı kanunlarla mukayyettiler. İdarî mekanizmada dini asil, devleti de onun bir fer'i olarak kabul eden bir devlette bu durum normal karsılanmalıdır. Bu anlayışın bir neticesi olacak ki, yürürlüğe girmesi istenilen her türlü kanun ve nizam hakkında, önce seyhülislâmdan, bunun seriata uygun olup olmadığına dair fetva alınırdı. Ancak bundan sonra, istenilen kanun yürürlüğe girerdi. 1686 yılında Amsterdam'da basılan ve Türkçe tercemesi yayınlanan bir eserde bu mevzu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Seyhülislâm, sahip olduğu geniş yetkisi ile herhangi bir mesele hakkında hüküm verince padisah bile bunun aksini iddia edip karsi çıkamaz."

Seyhülislâmlığın haiz olduğu önemi belirten hususlardan biri de, seyhülislâm olarak tayin edilecek olan zatın saraya daveti esnasında, protokol gereği sadriâzamla birlikte huzura girerlerken padisahın onlara karsi üç adım atması ve onları ayakta istikbal etmesidir. Keza, seyhülislâm adayının, padisahın elini öptükten sonra oturması, buna karsi sadriâzamin ayakta beklemesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tatbikat, IV. Mehmed devrinde (1648-1687), sadriâzam Melek Ahmed Pasa'dan itibaren devam edegelmisti.

Seyhülislâmlığın Sona Ermesi: Osmanlı Devleti'nde, ilmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve mesihat-i islâmiyye diye adlandırılan bu önemli makamın uzunca bir tarihçesi vardır. İlk seyhülislâm Molla Fenari'nin tayin tarihi olan 1424/25 senesinden, Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922 = 1339-1341)'nin istifa tarihi olan 26 Eylül 1922 yılına kadar mesihat-i islâmiyye müessesesi, kesintisiz olarak tam 498 sene devam etmiştir. Bes asra yaklaşan ve özellikle kayd-i hayat sarti ile bu makama gelen dirâyetli zevatin yeri, daha sonra gelenlerle aynı şekilde doldurulamamıştır.

Bütün Osmanlı müesseselerinde olduğu gibi, bu müessese de, XVI. asrın son senelerinden ve bilhassa XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş inhitata (gerileme) yüz tutmuştur. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman saltanatının ortalarında 948 (1541/42) başlayan seyhülislâm azlı, daha önce benzeri görülmediğinden büyük bir hadise olarak karsılanmıştır. Devrin seyhülislâmi, Çivizâde Muhyiddin Seyh Mehmed Efendi (1539-1542)'nin, Mevlâna Celaleddin-i Rumî ve Muhyiddin-i Arabî gibi mütavassıflar hakkında vazife ve selahiyetini asan bir dil kullanması, vazifesinden azledilmesine sebep olmuştur.

Çivizâde Muhyiddin Seyh Mehmed Efendinin, yukarıda belirtilen sebepten dolayı azlı, bu makama yükselenlerin artık "azledilemez = lâ yen'azil" olan özelliklerini ortadan kaldırmış oldu. Bundan böyle sadriâzamla aralarının iyi olmaması veya maiyetinin çeşitli işlere müdahalesi neticesinde, dedikoduların ortaya çıkması gibi nahos olaylar, seyhülislâm azilerinin sebepleri arasında idi.

Seyhülislâmın "azledilemez" özelliği ortadan kalktıktan ve eskiye nisbetle bir gerileme başladıktan sonra, azledilmiş olan bir seyhülislâmın, aynı vazifeye tekrar getirilmesi ile karsılaşyoruz. Böyle bir adım da Bostanzâde Mehmed Efendi ile atılmıştır. İlk mesihat-i 997-1000 (1589-1592) yılları arasında olan mezkûr zâtin ikinci mesihati da 1001-1006 (1593-1598) seneleri arasındadır.

Osmanlı Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan idâmin verilebildiği ve sadriâzamların bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadığı bir gerçektir. Hal böyleyken seyhülislâmın, bu kaidenin dışında tutulmuşlardı. Dinî reis olmaları, onları böyle bir cezadan uzak tutuyordu. Bununla beraber, bes asra yaklaşan tarihi içinde sadece üç seyhülislâm ölüm cezasına çarptırılmıştı. Böyle bir cezaya çarptırılmakla beraber bunlara "sehid" denilmektedir. Bu, "inhitat devrinde, ilmiye masûniyyetinin ihlâline karşı, mesleğin protesto tezahürleri mahiyetindedir." Efkâr-i umumiyece bunlar, yanlış anlaşılmanın kurbanı olarak idam edilmişlerdi. Böyle bir ceza ile hayata vada eden seyhülislâmın sunlarıdır:

1. Ahîzâde şehid Hüseyin Efendi (1041-1043/1632-1634).
2. Hocaizâde şehid Mes'ud Efendi (1066/1656) 4 ay 12 gün.
3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (1088/1688) ikinci mesihati (1106-1115/1695-1703).

Osmanlı devlet teşkilatında, herhangi bir kimseye seyhülislâm ünvanının verilebilmesi, o kimsenin mesihat makamına getirilmesiyle mümkün oluyordu. Bu makamın, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdiği, resmen ve fiilen bu makama gelmediği halde bazı kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Gerçi asırlarca süren bir tarih içinde ancak iki kişiye bu pâye verilmiştir ama bu da, çok yüksek bir makam olan seyhülislâmlık için, bir gerileme sayılabilmektedir. Bu makama gelmediği halde pâyesi ile taltif edilen iki kimseden birincisi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendidir. Bu zat, 1059 (1649) tarihinde "Ravzatü'l-Ebrar" adlı eserini devrin padisahi IV. Mehmed'e takdim edince kendisine bu pâye verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebizâde fiilen bu makama getirilmiştir.

Bilfiil seyhülislâmlık makamına gelmediği halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi'dir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Esraf olarak Rumeli kadiaskeri bulunurken, Seyhülislâm olan babası Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almıştır. Fakat 1115 (1703) senesinde babası ile birlikte azledilir. Bundan kısa bir müddet sonra da vefat etti.

Böylece tarihî seyri içinde geçirdiği çeşitli merhalelerden sonra nihayet, Seyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922)'nin, dahil bulunduğu son Osmanlı kabinesiyle birlikte istifası neticesinde, seyhülislâmlık makamı, Osmanlılar'la birlikte İslâm âleminde de kalkarak tarihe mal olur.

Sehülislâmın Tayin ve Azlı: Osmanlı Devleti müesseselerinden biri olan ilmiye'nin reisi durumundaki seyhülislâmın bu makama gelebilmesi, basit bir tayin veya formalite işi değildi. Bununla beraber, seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den önce, bu makama gelebilmek için kesin ve tayin edilmiş bir kanun yoktu. Kadiaskerlik, büyük kadılık veya müderrislik yapmış olanlardan münasipleri, bu makama

getirilebiliyordu. Fakat Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren seyhüslâmlık, Rumeli kadiaskeri olanlara verilir oldu. Bu tarihten sonra nâdiren, Anadolu kadiaskeri veya bunun pâyelilerinin getirildiği görülür.

Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren bu makama gelebilmek için bazı merhalelerden geçmek gerekiyordu. Bunun için, müderrislik mertebesini ihraz eden bir kimsenin en az 15-20 sene talebeye ders vermesi, belli mevlevîyet-lerden* sonra İstanbul kadiligi, Anadolu kadiaskerligi ve sonunda da Rumeli kadiaskerligine getirilmiş olması gerekiyordu. Ancak bu siranın takibinden sonra mesihat makamına gelinebilirdi.

Ilmiye sinifinin reisi ve dinî lider olmakla beraber, seyhüslâmın tayini, bizzat devletin basında bulunan padisah tarafından yapılırdı. Bu tayinde çoğu zaman sadriâzamin da müessir olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde veziriâzamin azlinde, bazan seyhüslâmın müessir olduğu da bir gerçektir.

Sadriâzam, kadiasker veya mâzulleri arasında, kendisiyle anlasabileceği birisini padisaha empoze edebilirdi. Maamafih, padisah, bazen hiç kimseye sormadan ve hiç kimsenin fikrini almadan da seyhüslâm tayini yapabiliyordu.

Seyhüslâmın kim olacağı kararlaştırıldıktan sonra, veziriâzam, o zat hakkında telhis denilen arızayı padisaha takdim eder; bundan sonra, seyhüslâm olacak zat, saraya veya icabına göre Pasakapisına dâvet olunup sadriâzamlı beraber saraya giderlerdi.

Sayet, seyhüslâm namzedi, doğrudan doğruya saraya dâvet edilmiş ise, veziriâzam da çağırılırdı. Teamül gereği, seyhüslâm tayin edilenler "Arz odası"nda padisahın elini öperlerdi. Fakat, Zekeriyâde Yahya Efendi'nin seyhüslâmlığından sonra bu âdet terk edilerek sadece bahçede el öpmekle iktifa edilmisti.

Seyhüslâmın tayini ile yakından ilgili bulundugundan, bu makamda en çok kalmış olanlardan da kısaca bahsetmemiz gerekir. Aralıksız, 498 sene devam eden bu makamda, en fazla kalan kişi, Kanunî ve II. Selim devri seyhüslâmi Ebu's-Suûd Efendi'dir. Mesihat müddeti toplam olarak 28 sene 11 ay sürmüştür. Ebu's-Suud Efendi'den sonra gelenler artık onun kadar kalamamış ve 3-4 senelik bir vazifeden sonra bu makami baskalarına terk etmek zorunda kalmışlardır. Seyhüslâm Ebu's-Suûd Efendi'den sonra ikinci sırayı, 24 sene ile II. Murad ve Fâtih devri seyhüslâmi, Molla Fahreddin Acemî (1436-1460) almaktadır. Bu makamda uzun süre kalma imkânını elde eden ve üçüncü sırada bulunan Zenbilli Ali Cemalî Efendi'dir. II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde "mesned-i mesihatta" bulunan bu zâtin hizmeti, toplam olarak 23 seneyi bulmaktadır.

Bazı kimselerin bu makamda uzun süre kalmalarına karsi, bir kısmı da çok az denebilecek kadar kısa bir süre bu vazifede kalabilmistir.

Memikzâde Mustafa Efendi'nin mesihat müddeti, Osmanlı mesihat tarihinde en kısa olanı olarak bilinir. Bu müddet, 13 saatlik bir zamani kapsamaktadır. Hizmetin azlığı ve müddetin kısıllığı ile ikinci sırada bulunan, IV. Mustafa (1807-1808) devrindeki Sâmanizâde Ömer Hulusi Efendi (öl. 1812)'nin ikinci mesihatidir. Bu müddet de bir günlük bir zamani kapsamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi mükerrer seyhüslâmlık, h. 1000 (1591) yılından itibaren Bostanzâde Mehmed Efendi ile başlamıştır. Bu zattan sonra mükerrer vazifeler devam edegelmistir. Bu tatbikatin neticesi bazı kimseler, birkaç defa bu makama getirilmişlerdi. Bu makama en fazla yani dörder defa gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi.
2. Yusufzâde Cemaleddin Efendi.
3. Musa Kâzım Efendi.

4. Haydarîzâde İbrahim Efendi.

5. Mustafa Sabri Efendi.

İsimleri zikredilen bu zevatin son dördü, İkinci Mesrutiyet'in kabine degisikligi sonucu tekraren bu makama getirilmislerdi. Zira artık II. Mesrutiyetten itibaren seyhülislâmlar da kabine üyesi olarak onunla birlikte atanir ve yine onunla birlikte vazifeden alinir oldular.

Seyhülislâmın vazife ve selâhiyeti: Kurulus döneminde vazifesi, sadece ser'î meseleler üzerindeki talepler hakkında fetva vermekten ibaret olan seyhülislâmın, bu hükümler hakkında hiç bir icra selâhiyeti yoktu. Bununla beraber, hiç bir kadi, onun verdigi fetvayı reddetmeye cür'et edemezdi.

Kurulus döneminden sonra ise Seyhülislâmın fetvalari, sadece ammeyi ilgilendiren siyasî sahalara inhisar etmistir diyebiliriz. Bunun için, devlette, ammeyi ilgilendiren hususlarda mutlaka seyhülislâmın fetvasi gerekiyordu. Böylece seyhülislâm, fetvalari ile devlette kanunların vazi'ligi vazifesini de üstlenmiş denebilir. Nitekim, Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin tasvibinden geçen kanunnâmenin bas tarafında aynen şöyle denilmektedir:

"Merhum ve magfurun leh Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-ridvan hazretlerinin zamân-i bâemanlarında merhum Seyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi hazretlerinin asrında olan kanunnâme-i sultanîdir ki, ser-i serife muvafakati mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanin ve mesâildir." Kanunlaşması için fetva istenilen mevzularda, seyhülislâmların gözetdiği esaslar, İslâm cemaatinin hayri ve adalet prensibidir. Nitekim, Seyhülislâm Pîrizade Mehmed Efendi (öl. 1748) "Raiyyet, babasının kaçtığı topraga geri getirilir mi?" sualine karsi su fetvayı vermistir: "Gerçi ser'î maslahat degildir, lakin koyun kimin ise kuzu dahi onundur, deyü sayı, Ancak bu makûlede ûlu'l-emre müracaat olunur. Nizâm-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vacibtir" der.

Kararlarını tatbik edebilme imkânına sahip bulunmayan ve ayni zamanda, Divân'ın âzasi da olmayan seyhülislâma, önemli meselelerin görüsülme ve müzakeresi esnasında müracaat edilirdi. Hattâ bazen, seyhülislâm-lar, hiç kimseye haber vermeden Divan'a girip istedikleri konu hakkında mütâlâada bulunabilirlerdi.

Devlet teskilâtı içindeki vazifesi, önceleri sadece fetva vermek gibi bir sahaya inhisar eden seyhülislâmların bu makami, İbni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatin yetismesi ile daha da önem kazanmaya başladığından yetki alanı da buna paralel olarak genişlemiştir. Bu yüzden, bilhassa XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilmî tevcihatın seyhülislâmlara verildiği görülmektedir. Nitekim, 982 (1574) tarihine kadar müderris ve mevali ile müftülerin tertip ve telhisleri hususu, veziriâzamlara ait iken, bu tarihten sonraki bazı veziriâzamların cahil olmaları, bu işlerin seyhülislâmlara bırakılmasına sebep olmuştur. Böyle bir yükten kurtulmak için Ebu's-Suûd Efendi, Veziriâzam İbrahim Pasa'ya bir tezkire yazarak "Fetva istigâli vaktimizi istiâb ederken bir bâri dahi üzerimize tahmil bize çevirdir." diyerek bu vazifeyi kabul etmek istememisse de bundan böyle vazife ve selâhiyet alanı daha da genişletilerek, kirk akçadan yukarı" hâriç" ve "dâhil" müderrislikleri ile, orduya tâyin edilecek kadılar; vilâyet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinlerin; Konya'da post-nisîn olan Çelebi Efendi'nin inhasi üzerine mevlevî seyhlerinin ve mevâlî denilen büyük kadılar ile kadiaskerlerin tâyinleri seyhülislâmlara verildi. Bu, seyhülislâmlığın en yüksek makam olduğunun bilinmesi ve kadiaskerlerle veziriâzamların haksızlık yapmalarını önlemek içindi. Seyhülislâm, yapacağı tâyin hususunda kanun gereği, veziriâzam ile görüştükten ve anlastıktan sonra tayin edileceklerin listesini bir telhis ile veziriâzama bildirir, böylece, onun vasıtasıyla padisahın iradesini almış olurdu. XVII. asır sonları ile XVIII. asırda veziriâzamin muvafakatının alınması sadece kadiasker ve mevâlî tayinlerine tahsis edilmistir. Diğerleri için böyle bir muvafakata ihtiyaç yoktu.

Böylece seyhülislâm, günümüzün hem Adliye, hem de Millî Egitim Bakanlıkları vazifesini üstlendiği gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesini de üstlenmişti. Bütün bu vazifelerle yükümlü tutulan seyhülislâm, sadece belli bazı tâyin ve fetva işlerinin tedvini ile yetinmiyordu. O, medreselerin idare ve kontrolundan da mes'ul tutuluyordu.

Önceleri, Divan-i hümayûn âzasi olmayan seyhülislâmların meclise girmesi, II. Mahmud (1808-1839) devrine rastlar. Bu devirde, kadiaskerler meclisten çıkarılmış, onların yerine seyhülislâm gelmiştir. Tanzimat'ın ilânından 1908 senesine kadar nâzirlar gibi degistirilebilen seyhülislâmlar, bu tarihten sonra, kabine ile degistirilir olmuslardı.

Tanzimat'la birlikte nâzirlik derecesine inen seyhülislâmlık makamı, 1876'da Mithat Pasa tarafından ilan edilen Kanun-i esâsî'nin 27. maddesine göre kendisine tanınan hak mucibince derece bakımından öbür nâzirlara olan üstünlüğü muhafaza edildi. Mezkûr maddede: "Sultan, sadriâzamı ve seyhülislâmı kendisi seçer, diğer nâzirlar ise sadriâzam tarafından tâyin olunurlar" denilmektedir.

Seyhülislâmlık makamının devlet teskilatı içindeki ehemmiyeti, bir hayli yüksekti. Bu ehemmiyet, ifadesini tesrifatta bulurdu. Bu mânâda seyhülislâm, zamanının Imam Ebu Hanife (H. 80-150)'si gibi tesrifat üstü kabul edilirdi. Onun, sadriâzam ve sultan huzurundaki tesrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanların cenaze merasiminde, yeni hükümdara beyat ve kılıç kusatma (Kılıç Alayı) esnasındaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferrüatıyla tesbit edilmiştir.

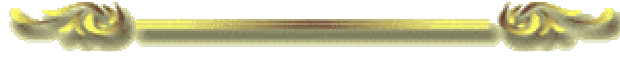
Seyhülislâmın maiyyeti: Osmanlı devlet teskilâtı içinde önemli bir yeri bulunan seyhülislâmların, XVIII. asra kadar belli ve herkesçe bilinen bir daireleri yoktu. Seyhülislâm olarak tayin edilen zatin konagi müsaitse kendi konagında, değilse münasip bir konaga tasınarak orada vazifesini icra ederdi. Nitekim, Ali Cemalî Efendi'nin kendisinden istenen fetvaların cevaplarını, konaginın penceresinden, iple sarkıttığı bir zenbille koymak gibi bir âdetinin bulunduğunu ve bundan dolayı da "Zenbilli" adını aldığını biliyoruz. Bu bilgi, bize onun kendi konagında vazifesini icra ettiğini göstermektedir.

Osmanlılarda XVIII. asır sonlarına doğru başlayan idarî yenileşme hareketlerinin sonucu olarak, zamanla reisi seyhülislâm olan idarî bir kısım meydana geldi. Daha önce, belli bir dairesi bulunmayan seyhülislâma, Tanzimat döneminde Yeniçeri Agası'nın dairesi tahsis edildi. Artık bundan sonra buraya "Seyhülislâm Kapsi" veya "Bab-i Fetva" denmeye başlandı.

Devlet teskilâtı içindeki durum, yetki ve vazifesine uygun olarak seyhülislâmın maiyetinde de hayli kabarık bir memurlar kadrosu teşekkül ediyordu. Birçok memuru yanında, baslarında "Fetva Emni" bulunan ve pek mühim bir daire olan fetva kalemi vardı. Bu dairede müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu. Dairenin başında bulunan Fetva emni, fıkıh, yani İslâm hukukunu çok iyi bilen bir kimse olurdu. İstenilen fetvayı bulmakla yükümlüydü. Bu zatin maiyetinde de yirmi kadar kâtip olup bunlar, verilen fetvaları yazarlardı.

ILMIYE TESKILATI

İlmiye Teskilâtı; Osmanlı Devletindeki bütün ilmî faaliyetler, İslâm Dini esaslarına göre müesseselerle teskilâtlar kuruldu. Bütün teskilâtlar Hanefî mezhebi'ne göre teskil ettirildi. İlmiye Teskilâtı'nda; medrese, müderrislik, kadılık, padisah hocaları, kadiaskerler, nakib-ül-esraf, müftülük veya seyh-ül-islâmlık müesse seleri vardı. İlmiye teskilâtının rütbeleri, dereceleri de vardı. İlmiye mensupları, basta padisah olmak üzere, devlet adamları dahil herkesten hürmet görürdü. 23

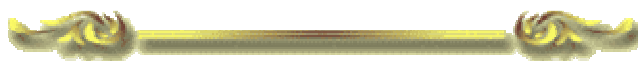
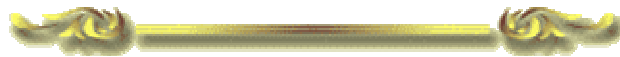

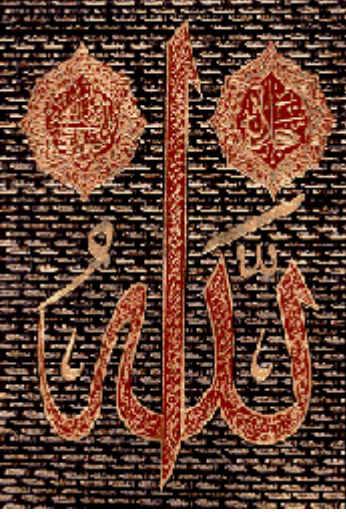
OSMANLILARDA ILM

Osmanlılarda bütün dînî, fennî, sosyal ilimler ve teknik bilgiler kuruluşundan sonuna kadar her seviyede öğretilip, tatbik edilerek, yayıldı. Osmanlı Devletinin kuruluşunda, kurucuların etrafında Anadolu Selçukluları devrinde yetişen âlim ve velîler vardı. Osman Gâzi dâhi, devrin seyhlerinden olan ve bölgede büyük itibar görüp, hürmet edilen Seyh Edebâlî'nin talebesi ve dâmâdiydi. Osman Gâziden sonra pâdisâh olan Sultan Orhan Handan Vahideddin Hana kadar bütün Osmanlı sultanları ilme hizmet edip, mesgul olan âlimlere hürmet göstererek onların teveccühünü kazanmışlardı. Memleketin her tarafı ilim yuvası müesseselerle donatılarak, isik ve feyz kaynağı olmuştur. Osmanlılar devrinde yapılan

mektepe ve medreselerden, yazılan kitap ve diğere eserlerin bâzilarından hâlâ faydalanılmaktadır. Osmanlılar devrinde dînî ilimlerden; ilm-i tefsir, ilm-i usûl-i hadis, ilm-i hadis, ilm-i usûl-i kelâm ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fikihi, ilm-i ahlâk da denilen ilm-i tasavvuf, ilm-i kiraat, akâid, belâgat, ilm-i Kur'ân, ilm-i ferâiz, fennî ve sosyal ilimlerden de; riyâziye (matematik), hendese (geometri), heyet (astronomi) ilm-i nebâtat (botanik), hikmet-i tabi'îyye (fizik), ilm-i kimyâ (kimyâ), ilm-i tip, mantik, felsefe, içtimâiyet (sosyoloji), Dogu ve Bati dilleri ve edebiyati, Slav dilleri, cografya, târih, lûgat dâhil bütün ilimler tahsil edilirdi. Bu ilim sahalarında her devirde pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler bırakarak, ilme hizmet ettiler.

Osmanlıların kuruluşundan îtibâren dînî ve hukûkî sahada yetisen meshur ilim adamları ve eserlerinden bâzıları: Serefüddîn Dâvûd-i Kayserî (vefâtı 1350), İznik Medresesi müderrislerindendi, on üç kadar eser yazdı. Seyh-ül ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin Fususül-Hikem adlı meshur eserini Matlau Husus-il-Kilem fî Meânii Fusus-il-Hikem adıyla serh etti, yâni açıkladı. Molla Fenârî (vefâtı 1431) yüzden fazla eser yazdı. En meshur eseri Fusus-ül-Bedâyi li Usûl-is-Serayi. İbn Melek İzzuddîn Abdüllatif (vefâtı 1394), müderris olup, fikihtan Mecmau'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Nehreyn, Menzilül Envâr, hadisten Mesârik-ül-Envâr. Hizir Bey (vefâtı 1459) ilim dagarcığı lakâbiyla tanınır. İstanbul'un ilk kâdisidir. Yetistirdiği talebelerinden Muslihuddîn-i Kastalânî, Hocaîade, Tâcizâde, Hatipîade, Muarrifîade, Kâdizâde-i Rûmî, Mûsâ Pasa ve Tazarruat sâhibi Sinan Pasa meshurdur. Molla Hüsrev (vefâtı 1480) Dürer, Gurer, Mirkat, Mir'at eserlerinin sâhibidir. Hocaîade Muslihuddîn Mustafa (vefâtı 1488), Tehâfüt sâhibidir. Sinan Pasa (vefâtı 1486) Tazarruat, Tezkiret-ül-Evliyâ eserlerinin sâhibidir. Ali Kusçu (1397-1474), dînî ve fennî ilimlerde eser sâhibidir. Zîc-i Gurgânî'yi tamamladı. Müderristi, Risâle-i Muhammediye ve Risâle-i Fethiyye eserlerinin sâhibidir. Molla Lûtfi (vefâtı 1495), müderristi. Hendeseden Târif-ül Mezbah, Mevzuat ve daha birçok kitabı vardır. Müeyyedîade Abdurrahman (vefâtı, 1516), Mecma-ül-Fetâve, Cüz'ü Lâyetecazza eserlerinin sâhibidir. Âli Cemalî Efendi (vefâtı 1520). Zenbilli Âli Efendi adıyla da tanınan meshur seyhülislâmdi. Muhtarat fetvâlarının toplandığı eseridir. İbn-i Kemâl Ahmed Semseddîn Pasa (vefâtı 1536), (Müftüs-sekaleyn yâni insan ve cinin müftüsü ünvânı sâhibidir. Seyhülislâmdi. Üç yüz kadar eseri vardır. Atufî Hayreddîn Hizir (vefâtı 1541) Arap edebiyatında, tefsir, hadis ve kelâmda ihtisas sâhibiydi. Ravz-ul-Esnan fî Tedbir-i Sihhat-i Lebdan adlı tıbbî eserinin yanında daha on bes kıymetli telifi vardır. Kinalizâde Ali (vefâtı 1565), müderristi. Ahlâk-i Alâî, Tabakât-i Hanefiyye, Durer ve Gurer Hâsiyesi ve daha on kadar eseri vardır. Tasköprülüzâde Ahmed İîsâmüddîn (vefâtı 1561), Sakayık-i Nu'mâniye, Mevzuat-ül-ULûm adlı telifleriyle tanınır. Celâlîade Sâlih Efendi (vefâtı 1565), müderristi. On dört kadar eseri vardır. Câmi-ül-Hikâyat Tercümesi, Târih-i Misr-i Cedid, Târih-i Budin, Fetihnâme-i Rodos, Mohağnâme eseriyle tanınır. Ahmed Cevdet Pasa (1823-1894) Mecelle'yi hazırlayan heyetin başkanı olup Kisas-i Enbiyâ ve Malûmat-i Nafi'a eserleri meshurdur. Diğere ilim ve teknik sahalarda da pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler vermişlerdir. Edebiyat; yedi yüz yıla yakın iktidarda kalan ve dünyânın en büyük devleti olan Osmanlı Devleti; basta pâdisâhlar olmak üzere pekçok sâir ve edib yetistirdi. Dünyânın en verimli lisanlarından olan Osmanlıca yazı ve dilini geliştirdi. Yazma ve basma pekçogu Türkiye kütüphâne ve arşivlerinde olmak üzere, dünyânın her tarafında pekçok Osmanlıca eser vardır. Osmanlıca; devlet lisaniydi. Osmanlı sultanları halîfe ünvânını da tasdiklarından Osmanlı Türkçesiyle yazılıp basılmış eserler dünyânın dört bir tarafına yayılmıştır.

XV ve XVI. ASIRLARDA OSMANLILARDA ILMI HAYAT

Toplumların, düşünce, anlayış ve davranışları üzerinde büyük ölçüde etkisi olduğunu bildiğimiz dinler, onların, daha önce bağlı bulundukları sistem, anlayış ve hareketlerini de değiştirirler. Nitekim, Müslüman olmadan önceki anlayış, davranış ve hareketleri ile İslâm dinini kabulden sonraki hareket ve anlayışları arasında büyük farklılıklar bulunan Türkler'deki bu değişikliği, ancak din faktörü ile izah edebiliriz.

İslâm medeniyeti içindeki yerlerini aldıkları andan itibaren, hareket ve müesseselerini bu dinin emir ve prensiplerine uydurmaya çalışan Müslüman Türkler, bu sâyede ilmin gelişmesine hizmet etme imkânına kavuştular. Gerek Osmanlı öncesi, gerekse Osmanlı döneminde böyle bir gelişmeye hizmet etmek, İslâm'ın ilme verdiği değeri anlamakla mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Osmanlıları, XV ve XVI. asırlarda ilim ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan gelişmelere yönelten faktörden, başka bir ifadeyle İslâm'ın ilme verdiği değerden biraz bahsetmek istiyoruz. Böylece, Osmanlı dünyasının her bakımdan gelişme gösterdiği bu asırlardaki uygulamalarının ilmi hayata yansımalarını ve sebeplerini görmüş olacağız.

Bilindiği gibi Kur'an, ilk âyeti ile öğrenmeyi emreden bir dinin kitabıdır. Bu Kitab'ın gönderildiği peygamber de ümmetine bu yolda talimat veriyordu. Kitab ve Sünnet'in okuma ve öğrenme ile ilgili emirlerini gözönünde bulunduran Müslümanlar, daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren öğrenmek için bütün imkânlarını seferber ediyorlardı. Başlangıçta bu imkânlar, daha ziyade dinî alanda kullanılıyordu. Zira bu bilgilerin bir kısmı günlük, bir kısmı haftalık, bir kısmı aylık, bir kısmı da senelik ibâdetleri için gerekiyordu. Bu bilgiler olmadan ibâdet yapılamazdı. Bununla beraber, ibâdetler için gerekli olan bilgilerin sadece dinî bilgiler olmadığını da belirtmek gerekir. Zira namaz kılmak veya oruç tutmak isteyen bir Müslüman, basını yerden kaldırıp gökleri araştırmak ve ay ile güneşin hareketlerini takip etmek zorundadır. Böylece basit bir şekilde de olsa bir astronomi bilgisine; Zekât vermek isteyen bir baskası matematik bilgisine; Hacca gitmek veya namaz için kible yönünü tayin etmek isteyen bir diğeri de en azından coğrafya bilgisine sahip olma zarureti duyar.

İslâm âleminde, astronomi ve matematik gibi ilimlerin gelişmesi için en büyük tesvik, ibâdetlerin yerine getirilme zamanlarının tayini ile ilgilidir. Bu bakımdan matematik, astronomi ve özellikle küresel geometriye ihtiyaç vardı. Nitekim, Ramazan ayı ve bayramının başlangıcında Hilal'i görme çalışmaları, Müslüman matematikçi ve astronomların en önemli işlerinden biri olmuştur. Ayrıca bu tür özel problemleri çözmek için çok daha kompleks bir küresel geometrinin kurulması, bu arada ibâdetlerle ilgili iki problemin çözümü için bu geometrinin tatbiki gerekiyordu. Bunlardan biri, Dünya'nın herhangi bir yerinden Mekke'nin bulunduğu (kible tayini için) yönünün belirlenmesi, diğeri de günde beş defa kilinan namazın, vakitlerinin Güneş'in hareketine göre tesbit edilmesi idi. Bu konularda kesin hesaplamalar yapabilme için gökküre üzerindeki üçgenlerin bilinen açı ve kenarlarından hareketle, bilinmeyenlerini bulmak gerekiyordu. Batlamyus'un metodunun kullanışlı olmaması yüzünden, Müslüman matematikçi ve astronomlar, daha basit trigonometrik metodlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bunun bir sonucu olarak IX. asırda bugün de kullanılan altı trigonometrik fonksiyon tarif edilmisti. Bunlar, sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant ve kosekant fonksiyonları idi. Batlamyus zamanında bunların hiç biri bilinmiyordu. Bu altı fonksiyondan beşi kesinlikle İslâm kökenli olup, sadece sinüs fonksiyonunun Hintlilerden alındığı söylenebilir.

Öyle zannediyorum ki Osmanlı döneminde bu ilim dalının (astronomi) gelişme seyrini takip edebilmek için iki âlimin ismini zikretmek kâfi gelecektir. Bunlardan biri, Fâtih Sultan Mehmed dönemindeki Ali Kuşçu, diğeri de Sultan III. Murad döneminin büyük astronomu Takiyüddin b. Mehmed b. Maruf'tur.

Gerek Kur'an, gerekse hadislerden bir kısmının açıklanabilmesi, tarih ve metodolojisini bilmeye bağlıdır. Zira âyetlerin "sebeb-i nüzûlü" ve hadislerin "sebeb-i vürûdu"nun bilinmesi, âyet ve hadislerin yorumlanmasında büyük faydalar sağlar. Bu da tarih ilmine olan ihtiyacı ortaya çıkarır. Ayrıca Kur'an'ın 1/3 (üçte biri) ne yakın bir kısmının ibret alınması için tarihle ilgili olması, Müslümanların tarihle ilgilenmeine sebep olmuştur. Nihayet bazı hadislerin genel anlamda ilmi tesvik etmeleri, Müslümanların asırlar boyu her türlü ilmî faaliyet ve araştırmalarda bulunmalarına vesile oluyordu. Çeşitli araştırmalarımızda konu ile ilgili âyet ve hadislerle temas edildiği için burada bunlara değinmek istemiyoruz.

Gerçekten Islâm, fark gözetmeden, insan ve insanliga faydali olacak egitim ve öğretim faaliyetlerinin devam edip gelistirilmesini emreden bir dindir. Bu mânâda ona göre ilimler arasında fazla bir fark yoktur. Zira Islâm, hayatın bütün safhalarını kapsayan ve insani bütün yönleri ile ele alan bir dindir. Bu bakımdan, bazı din ve felsefi sistemlerde olduğu gibi belli bazı ilimlerle ugrasip diğerlerini bir kenara atmaz. Nitekim, Batı dünyasında asirlarca horlanan ve Allah ile Kilise'nin gazabına sebep olarak gösterilen tip ilmi, bizzat Hz. Peygamber tarafından tasvib görmüştür. Bilindiği gibi, onun, daha sonra "Tibbu'n-Nebevî" diye basli basına eserlerin yazilmasına konu olacak hadisleri, küçümsemeyecek bir yekûn teskil ederler. Keza onun, Hendek Savası esnasında yaralılar için kurulan "Rûfeyde Çadırı"na tedavi maksadiyla kaldırılmalarını emretmesi, Islâm Hastahane tarihinin, onun zamanına kadar çıkarılmasına sebep olmuştur. Bunun içindir ki, Islâm dünyasının daha ilk asirlarından beri hastahane kurma ve tipla mesgul olma, âdeti bir gelenek haline gelerek devam etmiştir. Bu gelenek, gerek Müslüman Arap dünyasında, gerekse Müslüman Türk dünyasında uzun süre devam etmiştir. Zira bu müesseseleri kurup gelistirenler, insanların ızdırabını hafifletmeye ve onlara sifa dağıtmaya çalışıyorlardı. Bu gaye için onlar, özel tip medreseleri kurup adına da "Dâru't-Tib" diyorlardı. Islâm dünyasında ilim ve ibâdet, birbirlerinden ayrılmayan iki unsur olarak kabul edildiği için, tib ilmi ve hastahanelerle ilgilenmek bir emir gibi telakki ediliyordu. Bu sebeple Islâm âleminde tıbbî önemli bazı kesiflerin yapıldığı görülür. Kan dolasının kesfi ile bazı mikrop ve ilaçların bulunması bu konuda akla ilk gelenler olarak zikredilebilir. Benzer gelişmelerin, Osmanlıların daha ilk zamanlarında başladığını görüyoruz. Nitekim Osmanlı medreseleri içinde özel ihtisas gerektiren müstakil "Dâru't-Tib"ların kurulmuş olması, ifade etmeye çalıştığımız bu gerçekleri doğrulamaktadır.

Islâm âleminde, tercümeler devri (IX. asır, Me'mun devri) diyebileceğimiz dönemden hemen sonra, bilimlere karşı büyük bir istiha uyanmıstı. Bu istihanın bir sonucu olarak müsbet ilimler alanında önemli gelişmeler meydana gelmişti. Bu sebeple, dönemi izleyen çağlarda bilim ve bilgi üretmede Müslümanlar öncü olmuşlardı. Müslümanların bilimlere yaptıkları katkılar ile gerek Ortadoğu'da, gerek İspanya'da kurdukları bilim akademileri, semsiyyeler (rasathaneler) ve medreseler (üniversiteler) Avrupa'da Rönesans denilen dönemi hazırlamışlardır. Söz konusu müesseseler, Avrupa için daha sonraki yüzyıllarda taklid edilip geliştirilen prototipleri oluşturmıştır.

Büyük bilim tarihçisi George Sarton'a göre M.S. 750 - 1100 yılları arasında her 50 yıl o döneme bilimsel katkıları ile hakim olmuş veya damgasını basmış olan bir ya da birkaç büyük Müslüman bilim adamının ismiyle anılmaya layıktır. Sarton'a göre: 750 - 800 arasına "Câbir çağı", 800- 850 arasına "Harizmî çağı", 850 - 900 arasına "Râzi çağı", 900 - 950 arasına "Mes'udî çağı", 950 - 1000 arasına "Ebu'l-Vefa çağı", 1000 - 1050 arasına "Beyrûnî ve Ibn-i Sina çağı" ve 1050 - 1100 arasına da "İbnü'l-Heysem ve Ömer Hayyam çağı" demek gerekir. 1300'e kadarki dönemde ise, Sarton'a göre elliser yıllık bilim çağlarına artık Avrupa kökenli bilim adamlarının da isimleri izafe edilmektedir. Ama bu arada da onlarla birlikte Ibn Rûsd, Nâsirüddin Tûsî ve İbnü'n-Nefis de zikredilmektedir.

Briffault'a Making of Hummanity isimli eserinde: "... İlim diye isimlendirdiğimiz olay, Avrupa'ya Araplarca getirilen deney, gözlem ve ölçüm metodlarının sonucu olarak dogmudur. İlim, Islâm medeniyetinin dünyaya en önemli armaganıdır" ve George Sarton'a da "Orta çağın temel fakat bir o kadar da az bilinen başarısı, deney ruhunun uyandırılmasıdır ki bu, herseyden önce, XII. yüzyıla kadar Müslümanların sayesinde olmuştur" dedikten Islâmın gelistiren yücelttiği ilim, acaba Islâm ülkelerinde XII. yüzyıldan başlayarak niçin gerilemiştir? Bunun, bütün Islâm âlemi gözönünde tutulduğunda, zahiri iki ve batinî olarak da bir sebebi vardır. Ayrıca Osmanlıları ilgilendiren bir üçüncü sebep daha bulunmaktadır. Bunlar: 1. Bagdad'ın Mogollarca talan edilip Abbasî halifelighinin çökmesidir. Mogol istilası, bilim adamlarını koruyan pek çok hamiyetli emîrin mülkünü tarumar etmiştir. 2. VIII. Yüzyıldan itibaren mezheplerin ortaya çıkması ve artık her şeyin mezheplere göre düşünülüp tenbellige alisilmasıdır. Osmanlılarda ise ilmiye sınıfı ile bu sınıfın dışında kalan âlimler arasındaki çekişmedir.*

Daha önce de belirtildiği gibi Türkler, Islâmiyet'i kabul edip bu dinin medeniyet hâlesi içine girdikten sonra, yasantılarını bu dinin emirlerine göre düzenlemeye çalıştılar. İlmî düşünce ve ahlakî mevzularda dinin emirlerini rehber edindiler. Baska türlü davranmaları da mümkün değildi. Zira Kur'an ve Sünnet'in bu konudaki emirleri kesindi. Bu sebeple Müslüman Türk dünyasında, dönemlerine göre bilinen ilimlerin her bransında söz sahibi olan, eser yazan ve birçok öğrenci yetistiren âlimler ortaya çıktı. Devletin en üst kademesinde bulunan hükümdarlar tarafından da her türlü iltifata mazhar olan bu bilginler, yazdıkları eser ve yetistirdikleri talebeler vâsitasıyla asirlarca dünyaya isik tuttular.

Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırlarında gerek günümüzde müsbet denilen gerekse dinî ilimlerin her subesi ile meşgul olan bilginler, belirtilen sahalarda fikir, düşünce, eser ve talepleri ile zamanımıza kadar tesir etmeye devam etmektedirler. Bunların sayıları o kadar çoktur ki, insan bunların hangisinden bahsedeceğini âdeta şaşırılmaktadır. Eskilerin tabiri ile böyle bir seçim, denizdeki balıkları saymaya kalkmaya benzer. Keza bu, rengarenk çiçeklerle dolu ve âdeta süslenmiş bir bahçeden alınacak çiçekler hakkında bir seçim yapmaya benzer. Buna göre biz, şimdi Fâtih döneminin din, hukuk, tıp, matematik ve edebiyatçılarından mı bahsedeceğiz, yoksa onun, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen ve kendisi ile tanışan astronomi ve matematik âlimi olan Ali Kuşçu (öl. 1474)'yu İstanbul'a davetinden mi söz edeceğiz? İstanbul'a gelmek üzere yüz kişilik maiyeti ile birlikte Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren her konak yeri (menzil) için bin akçe gibi o günün ekonomik ve sosyal şartlarına göre gayet yüksek bir meblağın tahsis edildiği Ali Kuşçu, Osmanlı ülkesinde matematik ve astronomi ilimlerinin yayılmasını sağlamıştır. Onun açtığı matematik okulundan Mirim Çelebi (öl. 1525) gibi bir matematikçi yetiştirmiştir. Yoksa bütün bunları bir kenara bırakıp II. Bâyezid döneminin, Hammer'ın ifadesi ile altmış (60) büyük hukukçunun yanında, tipta Hekim Sah, matematikte deyimle Mirim Çelebi'den mi söz etsek? Veya bu dönemin tarihçilerinden olan Nesrî ile İdris-i Bitlisî'den mi bahsedeceğiz? Yoksa güzel sanatlar subesinin, ismine layık nefasette eserler veren ve yeni bir çığır açmış bu sahada ekol sahibi olan Seyh Hamdullah'tan mı söz edeceğiz?

Âlimler denizi diyebileceğimiz Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırları içinde bir seçim yapmak pek kolay olmayacağına benzer. Bununla beraber, sözü edilen asırları "Türk asırları" haline getiren ve ilmi gelişmelerde hizmeti geçenleri, Tasköprülüzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi'nin Sakaik-i Numaniye ile daha sonra yapılan zeyilleri, Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Devhatu'l-Mesayih'i, Bursa'lı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Mahmud Karakas'ın Müsbet İlimde Müslüman Âlimler (Ankara 1991), Osman Sevkî'nin Bes Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Franz Babinger'in Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri ile Nuri Çalısın'ın henüz basılmamış epey hacimli eseri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Fen İlimleri ve Yetmiş Bilginler (Kurulustan m. 1700'e kadar) gibi eserlerinde görmek mümkündür. Bu eserler, Osmanlı döneminin çeşitli ilimler sahasında şöhret olan ve eserleri ile zaman zaman üniversitelerimizde okutulan âlimlerin ne kadar çok olduğunu göstermek bakımından örnek olarak gösterilebilirler.

XV. Yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek olduğu devirlerden biridir. Tahsilleri yüksek olan Fâtih Sultan Mehmed ile oğlu II. Bâyezid, devlet erkânından Mahmud, Karamanî Mehmed, Fenarîzâde Ahmed, Çandarlızâde İbrahim ve Velîyüddin oğlu Ahmed, Tazarruat sahibi Sinan, Cezerî Kasım Paşa'lar, gibi kıymetli âlim vezirler, gerek Osmanlılardaki ve gerekse dışardan gelmiş olan muhtelif âlim ve sairleri himaye eylemişlerdir. Bunlardan başka, devrine göre iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzâdeleri, bulundukları sancaklarda etraflarına âlim ve edipleri toplamışlardır.

Edebî hayat, İstanbul, Edirne ve Bursa'dan başka, şehzâde sancaklarında, Bağdad, Diyarbakır, Konya ve Rumeli'de, bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardar'da da inkisaf ediyordu. Bunun en önemli sebebi buralarda sair ve edipleri himaye eden şahsiyetlerin bulunmaları idi. Uzunçarşılı, bu dönemin edip ve sairleri hakkında daha fazla tafsilat vermek suretiyle, belirtilen dönemdeki eserlerden uzun uzadıya bahseder. Bu dönemde benzer bir gelişme de riyaziye denilen matematik sahasında olmuştur. Nitekim Osmanlı medreselerinin en alt seviyesi olarak kabul edilen Hâsiye-i Tecrid medreselerinde hesap ve eskâl-i tesis denilen hendese (geometri) ile kozmografya okutulmaktaydı. Ali Kuşçu İstanbul'a geldiği zaman bu medrese derslerinden başka ayrı bir kurs açarak riyaziye (matematik) okutmıştı. Hatta Sinan Paşa, Ali Kuşçu'dan riyaziye öğrenmek için talebelerinden Tokatlı Molla Lütî'yi göndermiş, o da öğrendiklerini hocası Sinan Paşa'ya öğretmiştir. Nitekim Sakaik-i Numaniye'de bu konu anlatıldıktan sonra "Mevlana Sinan Paşa, bu tarikle ulûm-i riyaziyeyi itmam ve ikmal eyleyüp" denilerek Sinan Paşa'nın bu sayede matematik ilmini öğrendiğini, ayrıca bununla da yetinmeyip Kadizâde-i Rûmî'nin Çağmînî'ye yazdığı serhe de hasiyet yazdığına işaret eder.

Bilindiği gibi, Bursa'lı Kadizâde-i Rûmî denilen Musa Paşa, büyük bir Türk matematikçisi ise de ilmi tahsilinin bir bölümü ile, ders okutması Osmanlı diyarında olmayıp Semerkant'ta olmuştur. Yalnız XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı medreselerinde okutulan riyaziye (matematik) dersleri Kadizâde-i Rûmî ekolünün Ali Kuşçu vâsıtasıyla devamından başka bir şey değildir.

Osmanlılar, bütün ilmi müesseselerde olduğu gibi sihi ve tıbbi müesseseler de açmışlardır. Onlar bununla kalmamış, aynı zamanda bu işlerle meşgul olanları da himaye etmişlerdi. Böylece onlar, sağlık hizmetlerine de ehemmiyet verdiklerini göstermişlerdi. Bu maksatla ülkelerinin dışından gelen âlimleri de teşvik etmişlerdi. İleride bu konuda biraz daha teferruatlı bilgi verileceği için burada üzerinde fazla durmadığımızı belirtmekle yetinmek istiyoruz.

Öyle anlaşıyor ki Osmanlılar, ilim tahsiline büyük bir önem veriyorlardı. Bu sebeple daha devletin ilk yıllarından itibaren medrese ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devamı için vakıflar kurmuşlardı. Bu sâyede gerek hoca, gerek öğrenci ve gerekse diğer hizmetliler, malî bakımdan sıkıntı çekmiyorlardı. onların karşılaşılabilecekleri sıkıntıları, dönemin imkânlarının elverdiği ölçüde ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

Osmanlıların, ilim adamlarına olan ragbetleri ve onları himayeleri, daha kuruluş yıllarından itibaren bilindiği için dışardan da pek çok kimse buraya gelmeye başladı. Bu dönemlerde "Âlimler Yuvası" diye isimlendirilen İznik şehri, medreseleri ile bir ilim merkezi haline gelmişti. Bu merkezin yetistirdiği ve Osmanlıların ilk Seyhülislâmi ünvanını alan Molla Fenârî, "Câmiu Husulî'l-Bedayî fî Usûlî's-Serayî" adlı muazzam eserini tam otuz yılda tamamladı. Basılmış olan bu eser, fıkıh usûlüne dairdir. Çalışkanlığı, bilgisi ve takvasıyla Osmanlı Devleti'nin en buhranlı devrinde halkı etrafına toplayabilmiş olan Molla Fenârî, devrin hükümdarlarının iltifatlarına mazhar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, ilim adamlarına gösterilen itibar, birçok bilginin (âlim) İran, Turan, Horasan, Dağıstan, Hindistan, Buhara, Halep, Sam, Mısır ve Karaman gibi yerlerden kalkıp İstanbul'a gelmelerine sebep oluyordu. Böylece İstanbul, âlimlerin akinına uğrayan bir merkez haline geldi. Fâtih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethetmek üzere "Sahn-i Semân Medreseleri"ni tesis ettirmesi ve bunlar için geniş vakıflar tahsis etmesinden sonra, devlet merkezi olduğu gibi ilim merkezi haline de gelen İstanbul'da, pâdisahlar basta olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları, bazı saray mensupları ve zengin halk tarafından pek çok medrese inşa olunmuştur. Sadece, Mimar Sinan'ın başmimarlığı sırasında İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı, 6'sı Süleymaniye Medreseleri olmak üzere 55'i bulunmaktadır. XVII. asrın son çeyreği başında ise İstanbul'daki medrese sayısının 126'ya ulaştığı görülmektedir. Gerçekten, Osmanlılarda Orhan Gazi'nin kurduğu İznik Medresesi ile mütevazı bir başlangıç yapılmıştı. Bunlara (medreselere) tahsis edilen ve önemli bir gelirin elde edilmesine vesile olan vakıf sistemi, bir devlet politikası olarak teşvik edilmisti. Bu sebeple kısa sürede Osmanlı ülkesinde birçok medrese kurulmuştur. Bununla beraber XV. asır ortalarında Fâtih'in inşa ettirdiği Sahn-i Semân medreseleri (insası 1463-1471) ile bundan bir asır sonra Kanûnî'nin inşa ettirdiği Süleymaniye Medreseleri (insası 1550-1557), Osmanlı ilim hayatında iki önemli dönüm noktasını teşkil etmişlerdir. Bunlar, fizikî görünümleri, sahip oldukları maddî imkânları ve nihayet eğitim programları ile kütüphanelerinin zenginliği bakımından en üst seviyeyi temsil etmişlerdir.

XV ve XVI. asırlarda Osmanlı anlayışına göre problem, sadece medrese binası inşa edip ona gelir getiren vakıflar tahsis etmekle de bitmiyordu. Zira buralarda okutulacak dersler, müfredat programları ve takip edilecek eğitim-öğretim metodu da önemliydi. Osmanlı'nın o asırlardaki anlayışını ve gelişmişliğini ortaya koyabilmek için basitçe Sibyan Mektepleri'ne bakmak yeterli olacaktır. Fâtih Sultan Mehmed, medrese teşkilâtını kurarken Eyüp ve Ayasofya'da açtığı iki medresede Sibyan Mektepleri'nde öğretmenlik yapacaklar için ayrı dersler koydurmuş ve bu dersleri görmeyenleri adı geçen mekteplerde öğretmenlik yapmaktan men etmiştir. Bu dersler, Arapça Sarf ve Nahiv, Edebiyat (meânî, beyân, bedî) Mantık, Muhasebe âdabî ve Tedris usûlü, Münakasası Akaid (Kelâm ilmi), Riyaziyyat (Hendese ve Heyet)tir. Fâtih'in, bu programının ne kadar ileri olduğu açıkça görülmektedir. Matematigin, Avrupa'da ders programlarına giriş tarihinin 1890 olduğunu düşünürsek, Osmanlı eğitim ve öğretim programlarının ne kadar ileride olduğunu daha iyi değerlendirebiliriz.

Gerek medrese, gerekse diğer müesseseler bakımından meydana gelen bu gelişmeler, sadece İstanbul'da değildi. Halkı tamamen gayr-i müslim olan Rumeli'de bile benzer müesseseler o kadar sür'atle kuruldu ki, fetihden 15 sene sonra buraları görenler, Osmanlı idaresine geçmiş olan yerlerin hemen tamamının Müslüman Türk şehri haline geldiğini görüp hayret etmişlerdir. Nitekim XVI. asrın sonlarına doğru Sofya'da 53 câmi ve mescid, 40 mektep; Filibe'de 53 câmi, 70 mektep, 9 medrese, 11 tekke, 9 Dâru'l-kurra; Eski Zagra'da 17 câmi, 42 mektep; Vidin'de 24 câmi, 7 medrese, 11 mektep, 7 tekke; Lofça'da 30 câmi, 6 mektep; Sumnu'da 50 câmi; Varna'da 41 câmi; Silistre'de 40 câmi, 40

mektep, 8 medrese; Tirnova'da 26 câmi, 20 mektep, 10 tekke; Mostar'da 47 câmi, 11 mescid, 40 mektep ve 7 medresenin tesbit edilebilmesi, vakıflarla İslâm ve Türkleştirme faaliyetlerinin nasıl bir hızla yürütüldüğü konusunda kesin bir fikir vermektedir.

XV ve XVI. asir Osmanli dünyasina bakildigi zaman bu dünyada, döneminin bilinen her müessesesinin gelisp tekamül ettigi görülür. Bu gelisme, sadece maddî müesseselerde degil, onlara ruh ve hayat veren anlayislarda da görülür. Adalet, günümüzde hosgörü denilen müsamaha, baskalarına yardım, fazilet ve hayirli seylerde yarisma (vakıflar gibi) gibi manevî hasletleri burada zikredebiliriz. Bu anlayisin sebep oldugu hayat tarzinda, sosyal hayat, ekonomik gelisme, askerî, idarî, adlî, siyasî, mimarî, edebî, musikî, tip ve eğitim sahalarında da büyük bir gelismeye sahid olunmaktadır. Arxivlerimizde bulunan belgeler, mahkeme kararlarinin yazildiklari ser'iyye sicilleri, vakfiyelerdeki bilgiler ve hâlâ ayakta duran canli birer sahid olan mimarî eserler, Osmanli döneminin XV ve XVI. asirlarinin niçin "Türk Asirlari" ismine layik olduklarini ortaya koymakla kalmiyor, ayni zamanda günümüzde gelismis veya gelismekte olan birçok devlete örnek olarak modellik yapmaya da devam ediyorlar. Biz burada, Yavuz Sultan Selim'in, Misir seferindeki ikmal ve lojistik uygulamasinin askerî bakimdan nasıl örnek oldugunu, Ser'iyye Sicillerindeki kayitlarda bulunan mahkemelerdeki "Suhûdu'l-hal"ın, nasıl jüri olarak karsimiza çıktigina ve XVI. asirda Istanbul'daki et ihtiyacinin giderilebilmesi ile ilgili belgelerden elde edilen bilgilerden nasıl istifade edildiginden bahsetmeyecegiz. Ancak, vakfiyelerde de rastladigimiz ve günümüzün modern tibbini ilgilendiren bir gazete haberinden örnek vermek istiyoruz.

26 Mayıs 1996 tarihli Milliyet Gazetesi'nin dördüncü sayfasindaki haberde, hastaliklari musikî ile tedavisi hakkında söyle deniyor: "Türk müziği ile tedavi yönteminde Almanya'da 25 denek üzerindeki çalışmaların olumlu sonuç verdiği belirtildi. Uzmanlar, Türk müziği dinletilen ve beyin dalgaları filme alınan deneklerin, tedaviye olumlu reaksiyon gösterdiğini açıkladı. M.Ü. Türkiyat Arastirmalari Enstitüsü Öğ. Üyesi ve Etnomüzikoloji Merkezi Baskani Y. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç, Viyana Üniversitesi Müzik Psikolojisi Bölümü ve Köln Spor ve Sanat Akademisinde Türk müziği ile tedavi çalışmaları yapıldığını kaydetti. Güvenç "Trakya Üniversitesi'nde bir bölümün açıldığını 4 yabancı öğrencinin buradan mezun olduğunu, Avrupa'da endokrik sistemle Türk müziğinin ilişkisi de arastirilmaya başlandığını açıkladı. Bu arastirma ile müziğin iç salgı bezlerini ne gibi degisiklige ugrattığı ortaya çıkacak dedi. Gazete haberini su şekilde devam ettirmektedir:

"Dinle iyiles:

Rast :Felc, bas ve göz agrilarina

Buselik: Kulunç ve bel agrilarina

Ussak: Uykusuzluk

Rehavî: Sirt agrisi

Hüseynî: Kalp, karaciger, mide ve sitma

Hicaz: Böbrekler

Zirefkent: Mafsal agrilari

Isfahan: Atesli hastaliklar

Nevâ: Kadin hastaliklarina."

Günümüz üniversitelerinde arastirmaya konu olan müzikle tedavi, XV. asir Osmanli dünyasinda uygulanıyordu. Nitekim Sultan II. Bâyezid, Kili ve Akkirman fethine giderken Edirne'de bir süre konaklar. Tunca Nehri'nin kenarinda 23 Mayıs 1484 Cuma günü Câmi, Hastahane, Medrese, İmâret,

Tophane, Hamam, Degirmen ve Köprüden ibâret büyük bir külliye'nin temelini atar. O, bu külliye için de vakıflar tahsis eder. Müessesenin isleyisi için de bazı şartlar koyar. Buna göre:

"Merhum ve magfur Bâyezid-i Veli, vakıfnâmesinde hastalara deva, dertlilere sifa, divânelerin ruhuna gıda ve def-i sevda olmak üzere on aded hânende (okuyucu) gulam tahsis etmiştir ki, üçü hânende, biri nezyen, biri kemanî, biri musikârî, biri santurî, biri udî, olup haftada üç kerre gelerek hastalara ve delilere musikî faslı verirlermis. Yüce Tanrı emriyle nicesi sarkıdan ve sazdan yararlanir, hoş hal olurlar. Hakka ki ilm-i musikîde Nevâ, Rast, Dügâh, Segâh, çargâh ve Suzinak makamları onlara mahsustur. Ama makam-i Zengûle ile makam-i Bûselikte Rast karar kilsa âdeme hayat verir. Cümle saz ve makamlarda ruha gıda vardır."

Bes Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi adlı eserinde Osman Sevki musikî ile tedavi konusunda sunları söylemektedir: "Türk tabâbeti, genişlik ve kapsam itibarıyla çok ileri idi. Türkler, tabâbet ve sağlıkla ilgili buldukları bilgilerden uygun gördüklerini hemen alıp uyguluyorlardı. Müzikle tedavi, Türk tabiblerinin icadı değildi. Bununla beraber bu tedavi tarzı, Türk tabiblerinin elinde gelişme gösterdi." Osman Sevki, Türk musikî âletleri hakkında bilgi verdikten sonra haftanın belli gün ve saatlerinde hastahanelerde mehterhâne-i hakanî'nin çalındığını, ayrıca hastahânelerin musikî takımlarının bulunduğunu ve buralarda çalın enstrümanları da vererek Rast'in felce, Irak'ın atesli hastalıklara, İsfahan'ın zihin açıklığı, zekâyı geliştirme, düşünce ve gönül bağlarının yenilenmesi arzu olunan hastalara, Rehâvî'nin bas ağrısı ve hafakani olanlara uygundu. der.

Osmanlılarda, sözü edilen dönemlerde özellikle akıl hastaları musikî, su sesi ve çiçeklerle tedavi edilmeye çalışılırken XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da, benzer hastalıkların şeytanla işbirliği yaptığına inanılarak öldürülmeleri ve hatta diri diri yakılmaları bilgisizlik ve dinî taassubun bir örneği olarak zikredilebilir.

Osmanlıların, yukarıda kısmen temas edilen sahalardaki gelişmişlik ve dönemlerindeki dünya devletlerine göre olan üstünlüklerinin tamamından bahsetmek elbetteki mümkün değildir. Ancak biz, ilmî gelişme ve ilerleme bakımından Osmanlıların XV ve XVI. asırlarından, günümüzün deyimiyle klip sahneler halinde ve bir nebze bahsetmek suretiyle canlı anekdotları gözler önüne sermeye çalışacağız. Bir nebze diyoruz çünkü, belirtilen asırlarda yaşamış ve ilmî gelişmelerde katkısı bulunmuş olan şahsiyetin hayatından bahsetmek bile, başlı başına bir eseri dolduracak kadar yer kaplar. Bu sebeple sadece birkaç kısımdan kısaca bahsedecek, daha sonra da belli sahalardaki bazı isimleri vermekle yetineceğiz.

Bahsedeceğimiz bu şahsiyetlerden biri, babasından sonra Osmanogulları'nın en bilgini olarak kabul edilen II. Bâyezid'dir. Onun hayat hikâyesi, döneminin ilmî anlayış ve gelişmeleri hakkında bize bir fikir verecektir.

Sultan Bâyezid, sehâdeliğinden beri etrafına ünlü bilgileri toplayıp kendisini yetistirmeye gayret etmişti. Aynı zamanda sair olan ve siirlerinde "Adlî" mahlasını kullanan Bâyezid'in bu siirlerinin büyük bir kısmını (1256 kadar) gazellerin meydana getirdiği küçük hacimli divanı İstanbul'da 1308'de basılmıştır. Hat san'atında da oldukça yetenekli olan II. Bâyezid'in, Uygur yazısını okumayı öğrendiği, biraz da İtalyanca bildiği kabul edilmektedir. O, mükemmel bir tahsil görmüştü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yı edebiyatları ile öğrenmiş, İslâmî İlimler, Felsefe, Matematik ve Musikî tahsil etmişti. Türkçe'nin Çagatay lehçesi ile Uygur alfabesini öğrenmişti. Bestekâr, hattat ve sairdi.

Onun, bilginler ve san'atkârlar için ayrılmış özel bir bütçesi vardı. Kendisine takdim edilen eserlerden değerli bulduklarının müelliflerini tesvik ederdi. Dinî emirlere bağlı bir hükümdardı. Bu sebeple ilim ve ilim adamlarını seviyor, ilmî gelişmelere vesile olabilecek her çareye başvuruyordu. Bu çarelerin başında da şüphesiz ki dinî ve ilmî kurumların tesisi ile fizikî mekanlarının sağlanması geliyordu. Onun bu şekilde çalışması, döneminin ileri gelen devlet adamları ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, hükümdarlarının bu uygulamasını gören birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatları temin etmişlerdi. Bu münasebetle Ali ve Mustafa Paşa'ların isimleri zikredilmeye değer. O, saltanatı müddetince ilim adamlarını, sair ve san'atkârları himâye etmişti. II. Bâyezid, bu himâyenin karşılığını da nâmina yazılan birçok eserle almıştı. Kendisine takdim edilen eserleri okumak, onun en

büyük özelliği idi. Amasya'da maiyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile Ibn Kemâl diye şöhrat bulan Ahmed Semseddin'e meshur tarihini yazdırmıştır. Daha önce Akkoyunluların hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanlılara iltica etmiş olan Idris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meshur "Hest Behist" isimli tarihini kaleme aldirmisti.

II. Bâyezid, güzel sanatların bir kolu olan hattatlıkta da mahirdi. Amasya'daki valiliği sırasında, Seyh Hamdullah'tan hat dersleri almisti. Nitekim, Seyh Hamdullah ile aralarında siki bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Seyh'in mânevî dünyasında kendini bulurken, aynı zamanda dizinin dibinde hokkasını tutarak yazı mesk etmiştir. Sultan Bâyezid'in, hatta olan meyli sâyesinde Amasya'da, Seyh'in etrafında bir hat mektebi (ekol) doğmuştur. II. Bâyezid, saltanata geçince Seyh, İstanbul'a davet edilerek, saray-i hümayuna hat hocası olarak tayin edilir.

Surası bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarına gösterilen himâye, ilmî gelişmelerde etkili olmuştur. Özellikle "Fikih" denilen İslâm Hukuk İlmi, sür'atle gelişmiştir. Bu ilimle şöhrat bulmuş birçok muhterem insan yetişmiştir ki, bunlardan bir kısmı, elçilik dahil pekçok görevde bulunmuşlardır.

II. Bâyezid dönemi âlimlerinden bahseden Âsik Pasazâde, bize su örnek isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."

Siirleri ile şöhrat kazanmış olan Mihrî Hatun ile Müeyyedü'd-Din, tanınmış bilim adamlarındandır. Bu sonuncu zatin, ölümünde bıraktığı kütüphânede yedi bin cild kitap vardı.

Hammer'in ifadesiyle "Bâyezid asrına şeref veren altmış fakih arasında ikisi diğer bir sube-i malumatta yüksek şöhrat kazanmışlardır. Buna göre II. Bâyezid çağında tipta Hekimsah, matematikte ise Mirim Çelebi çok büyük şöhrat kazanmışlardır. Yine bu zamanlarda, Tacî Bey'in iki oğlu Cafer ve Sa'dî'nin eserleri ile Osmanlı yazısma (diplomatîk, inşa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak tanınmıştır. II. Bâyezid devrindeki Nesrî ile Idris-i Bitlisî'yi de burada tekrar hatırlamak gerekir.

Bâyezid'in, edebiyat sahasındaki himayesi, yabancı ülkelere, hatta Horasan ile İran'ın diğer vilayetlerine kadar genişlemişti. Büyük sair ve mutasavvif Abdurrahman Câmî ile büyük bilgin Fakih Devvânî'ye her yıl para gönderiyordu ki bu, ilki için bin, ikincisi için de besyüz altın idi. Bu arada İran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin Ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da padisahın ihsanlarından pay alıp faydalanıyorlardı.

Kaynaklarımız, Ibn Kemâl veya Kemâl Pasazâde diye büyük bir şahsiyetten bahsederler. 16 Nisan 1534'te vefat ettiği zaman ebced hesabıyla "İlimler Kemâl ile göç etti" ifadesiyle tarih düsülmüştü. Bu ifadelerle düsürülen tarih, onun ilimlerdeki maharetini göstermeye yetmektedir. Gerçekten de, onun ilmî şahsiyeti hakkında şöyle denilmektedir: "Kemal Pasaoglu, eserleri ve fikir savaşları bakımından Osmanlı tarihinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Dinî, edebî, lisanî konularda büyük eserleri, büyük ve mühim bir Osmanlı tarihi, siirleri, yüzlerce risâle ve makalesi vardır. Savası, Safevîlerin, Anadolu Türklerini bölecek bir siddetle yaptıkları propagandaya karşı olmuştur. O, sonu siyasî parçalanmalara kadar varacak olan dinî ayrılıkları önlemiştir. Bu bakımdan hizmeti çok büyüktür. Birçok eseri vardır. Bunlardan Kur'an, Hadis ve İslâm Hukuku ile ilgili olanların sayısı 63 rakamı ile ifade edilmektedir."

Son derece vakur, sade giyinen, âbid ve zâhid bir insan olan Seyhu'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi, bir hukukçu olarak fıkıh ve fetva alanında İslâm Hukuku'nun Osmanlılardaki uygulamasına büyük katkılarda bulunmuştu. Tarihteki İslâm devletleri içerisinde, en fazla gayr-i müslim tebea (zimmî) barındıran Osmanlı Devleti'nin, idarî kadrosunda da bulunan Ebu's-Suûd Efendi, fetvalarında örf ve âdetleri de hesaba katarak uygulanabilirliği tercih etmiştir. Bu yüzden onun fetvaları, kanun hükmünde sayılmıştır. 30 yıla yakın (28 sene 11 ay) Seyhülislâmlık makamında bulunan Ebu's-Suûd Efendi, basta padisah olmak üzere, saray ve divân erkânî tarafından sevilip sayılan bir kimse olmuştur. O, durmaksızın çalışmış, kitaplar yazmış, hergün fetvalar vermiş, fethedilerek devletin sınırlarına yeni katılmış olan eyâlet, bölge ve şehirlere ait kanunlaştırma hareketlerinin içinde, çoğu zaman da basında olmuştur. Nitekim Üsküp ve Selanik kanununun basına koyduğu mukaddimesinde arazinin mirî oluş

sebeplerinden bahsederek, Osmanli arazisinin büyük bir kisminin, mirî arazi sekline dönüştürölmesini saglamistir.

Bilindigi gibi gerçek ilim adami, toplumun kültürel varliklarini koruyan, yayan ve onlari yasatan kimselerin basinda gelir. Ilim adami, engin bilgisi ve kültürü ile ister halk, ister belli bilgi birikimine sahip kesimlere sesini duyurabilmeli, verecegi mesaj, toplum ve devlet idaresinin ana ilkelerini belirleyebilmelidir. Bu anlayisin meydana getirdigi hareket sayesinde ki, asirlar boyu, Müslüman Türk devlet geleneginde âlime büyük bir deger verilmiş, fikir ve düşüncelerine saygi gösterilmistir.

Tarihimizde ve özellikle XV - XVI. asirlardaki Osmanli dünyasında, ilim-idare isbirligi, baska bir ifade ile kültür devlet bütünlesmesini son derece belirgin ve çarpici örnekleriyle görmekteyiz. Öyle ki, âlim, bilgisini büyük ve mamur ülke yönünde geliştirirken, idareci de kültürel suura sahip güçlü devlet idealini, yönetici olmanin temel sarti bilmistir. Iste bu karsilikli ortak anlayis, bir yanda güçlü devlet adamlari çikarirken, bir yandan da kuvvetli ilim adamlarini fikir ve kültür hayatimiza kazandirmistir. Fikir hayatimiza damgasini vuran birçok ilim ve din adami arasında en ünlüsü, kuskusuz XVI. asra maddî ve manevî damgasini vuran Ebu's-Suûd Efendi'dir. Kaynaklara göre, döneminde kalemle kilici birlestirmiş, servet ve makamın imkânlarini en iyi sekilde ve ilmin hizmetinde kullanarak ölmez eserler ortaya koymustur. Tefsiri, kendisine hakli bir şöhet kazandirmiş ve kendisine "Hatibu'l-Müfessirîn" ünvanini verdirmistir.

Padisahlardan, Kanunî Sultan Süleyman'in Ebu's-Suûd Efendi'ye gösterdigi hürmet anilmaya deger. O, Kanunî döneminin en çok sözü geçen şahsiyetlerinden biri oldugu halde, politik islere karismaktan uzak durmustu. Kanunî, zaman zaman onun görüslerine basvurmuş ve ugurlu olacagi düşüncesiyle Süleymaniye Câmii'nin temel atma törenlerinde, mihrabin temel tasini ona koydurmustur. Kanunî'nin, Nis'ten yazip kendisine gönderdigi ve "Halde haldasim, sinde sindasim, ahiret karindasim, Tarik-i Hak'da yoldasim Molla Ebu's-Suûd Efendi Hazretlerine..." diye baslayan mektubu, Ebu's-Suûd Efendi'nin hükümdar tarafından ne kadar sevilip sayildigina isaret etmektedir. Kendisine gösterilen bu saygi herhalde onun ilminden ileri geliyordu. Bu saygi ve hürmet sadece hükümdar tarafından degil, bütün devlet erkânî tarafından gösteriliyordu. Bu arada Devlet, onun ilmî faaliyetlerine yordimci olmak için her türlü kolayligi gösteriyordu. Nitekim 972 (1564-65) tarihli bir hükümden anlasildigina göre Rodos Medresesi Müderrisi olan Bedreddin'in, Ebu's-Suûd Efendi'nin talebi üzerine onun yaninda tefsir kitabesinde bulunmak üzere Istanbul'a gelmesi gerektiği bildirilmektedir.

Ebu's-Suûd Efendi'den bahsederken, Osmanli dönemi ilmiye sistemindeki mülazemetten söz etmemek mümkün degildir. Zira, medrese ile eğitim ve öğretimi yakindan ilgilendiren bu sistem bilinmeden, ilmiye tariki denilen bu meslek, pek kolay anlasilmaz.

Baslangiçta Osmanlilarda medrese mezunu az oldugundan mezunların beklemesi söz konusu degildi. Mezun sayisi, ihtiyaçtan fazla olunca yigilmalar meydana gelmiş, bu ise bir süre beklemeyi ve bu arada staji gerektirmistir. Böylece mülazemet sistemine özellikle XVI. asirdan itibaren ihtiyaç duyulmustur. Mülazemet sistemi ile ilgili kaideler, eskiden beri mevcut olmakla birlikte, aday sayisinin azligi sebebiyle titizlikle tatbikine lüzum görölmemisti. 1540'larda medrese mezunlarının izdihami yüzünden mezunlar, ugradiklari bazi haksizliklar üzerine sikâyetlerini Kanunî'ye iletmişler, hükümdar bu çok önemli konunun yeniden nizama konulmasi isiyle devrin Rumeli Kadiaskeri Ebu's-Suûd Efendi'yi görevlendirmisti. Ebu's-Suûd Efendi, temel prensipleri belirleyerek ulemanın bulunduklari makamlara göre hangi vesileler ile ne kadar medrese mezununu mülazim olarak verebileceklerini bir sisteme baglamisti. Kanunî de bu yeni düzenlemeye hakkiyle riayet edilmesini ısrarla emretmistir. Daha sonraki Osmanli padisahlari da ilmiye mesleginin temelini olusturan mülazemet sistemine uyulmasını, tekrar tekrar ilgililere fermanlarla duyurmuşlardı.

Ebu's-Suûd Efendi'nin yeniden nizama koydugu bu sisteme göre, Mevâli'nin yani yüksek ilmiye mansiplarında bulunan ricalin her biri için, kontenjanlar belirlenmiştir. böylece Seyhülislâm, Padisah Hocalari, Kadiaskerler, Nakibu'l-Esraf, büyük şehirlerin kadilari, büyük şehir müftüleri, önemli medreselerin müderrisleri, çeşitli vesileler ile her biri kendileri için belirlenen kontenjan nisbetinde medrese mezunu talebeyi mülazim yaparlardı. Yani müderrislik ve kadilik meslegine baslamak üzere staja baslatmış olurlardı. Mülazemet çeşitli vesileler ile verilirdi. Bunların baslicalari mutad olarak belirli araliklarla mülazemet, padisah cülûsü, ulemeden birinin önemli bir göreve tayini, meshur ulemeden

birinin ölümü ve baska münasebetlerle mülazemet verilmesi idi. Bir defada verilen mülazemet miktarı farklı olabilmekte idi. Nitekim XVI. asra ait mülazemet kayıtlarında bir defada ortalama 150-200 civarında danismende mülazemet imkânı doğduğu görülmektedir. Bu uygulama sayesinde Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde bir gelişmenin olduğu ve günümüzün tabiri ile lisans sonrası yüksek lisans veya doktora diyebileceğimiz bir öğretimin mevcut bulunduğu görülmektedir. Bu sistemin geliştirilmesi de Ebu's-Suûd Efendi vasıtasıyla olmuştur.

Ebu's-Suûd Efendi, Seyhülislâmlığı dönemindeki ilmî ve dinî faaliyetleri yanında Tefsir, Hadis ve Islâm Hukuku sahalarındaki çalışmaları ile de dikkat çekmektedir. Onun, "İrsâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm" adını taşıyan tefsiri, bütün bir Islâm dünyasınca bilinmektedir. Ebu's-Suûd Efendi'nin adını ebedileştiren ve ününü dünyaya duyuran bu tefsirdir. Bazı bilginlere göre kaynaklarını da asan bu tefsir, günümüz üniversitelerinde hâlâ büyük bir kaynak ve müracaat kitabı olarak mütalaa edilmektedir.

Osmanlı medreseleri ile hususi yerlerde, dönemin bilinen ilimlerinin tahsil edildiğini ve bunun bir ibâdet sevgi ile yapıldığını söylemeye gerek duymuyoruz. Zira Hz. Peygamber'in ilim hakkındaki genel ifadeleri, Müslüman Osmanlı dünyasını bu yöne kanallandırmıştı. Gerçekten, gerek mahlukat, gerekse Allah'a karşı vazifelerin yerine getirilebilmesi, bazı ilimlerin bilinmesine bağlıdır. Din, tıp, astronomi, matematik, tarih ve coğrafya gibi ilimler bunlardan sadece bir kısmıdır. Dönemindeki dünya devletleri ile mukayese edildiği zaman XV ve XVI. asırlardaki Osmanlı ilmî hayatı, diğerlerine göre çok gelişmiş ve fevkalâde ileride görülmür.

Biraz önce, Osmanlı dünyasında din ve hukuk alanında şöhret kazanmış birkaç âlimden söz ettik. Halbuki XV ve XVI. asırlardaki Osmanlı Seyhülislâmları'na bakıldığı zaman, tamamının dönemlerine göre büyük birer kıymet oldukları görülür. Dinî sahada böyle değerleri yetistiren Osmanlı, baska sahalarda da ünlü isimler çıkarmıştır. Biz, bunlardan -dinî ilimler hariç- sahalarina göre birkaçının isim ve eserlerini vermekle o asırlardaki gelişmenin derecesi hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.

Tarih:

Bilindiği gibi tarih ilmi, Islâm'ın ilk dönemlerinden itibaren üzerinde durulan önemli bir koldur. Öyle anlaşıyor ki, Islâm'ın zuhurundan sonra Müslüman milletlerin, tarihle uğraştıkları kadar hiç bir millet uğrasmamıştır. İbret alınması ve bazı Kur'an âyetleri ile Hadis'lerin yorumlanabilmesi bu ilim sayesinde mümkün olmuştur. Bu sebeple tarih ilmi gerek Osmanlılarda, gerekse diğer Müslüman devletlerde büyük bir gelişmeye mazhar olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı dünyasında tarih ilmi bir hayli mesafe katetmişti. Bununla beraber, bunu da belirtmek zorundayız ki Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştı denebilir. Bu tarihten önce yazılan vekayi, hem az, hem de bir mübhemlik arzeder. Bu bakımdan Ahmedî'yi bir kenara bırakacak olursak, derli toplu yazılmış olanı Âşık Pasazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman isimli eseridir diyebiliriz. Bu eser, mühim bir tarihtir. Âşık Pasazâde, ilk Osmanlı vekayii babasından naklen Bursa'da Orhan Gazi Camii İmami Yahsi Fakih'ten nakletmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed zamanında yaşayan Kâsîfî'nin Gazanâme-i Rum isimli bir tarihi ile içinde Osmanlı vekayii bulunan Abdurrahman Bistamî'nin, II. Murad zamanında yazdığı eser, Osmanlı tarihine ait bazı kısımları ihtiva etmektedir. Bundan baska, Mevlânâ Sükrullah'ın (öl. 868/1464'den sonra) Farsça yazdığı Behcetü't-Tevârih isimli eserin sonunda Fâtih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar gelen muhtasar bir Osmanlı tarihi vardır.

XV. yüzyılın son yarısı içinde Enverî tarafından yazılarak kısmen Osmanlı tarihinden bahseden ve Vezir-i A'zam Mahmud Paşa'ya ithaf olunan Düstûrnâme, Tâcizâde Cafer Çelebi'nin İstanbul Fetihnâmesi, Dursun Bey'in Târih-i Ebu'l-Feth isimli tarihi ile Fâtih'in son Vezir-i A'zami olan Karamanî Mehmed Paşa'nın Nisancı iken yazdığı Arabça Osmanlı Tarihi'ni görmekteyiz. Son iki eser Fâtih devrine aittir. XV. asır ortalarında Rum beylerinden Imroz'lu Kritovulos, Fâtih Sultan Mehmed devrinin bir kısım vekayii Rumca olarak "Târih-i Sultan Mehmed Han-i Sâni" ismiyle kaleme alarak padisaha takdim etmişti.

Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle Sehdi isminde bir sair, Âl-i Osman tarihini Sehnâme tarzında yazmaya başlamış ve on bin beyitten daha fazla nazmetmiskén vefatı üzerine eseri yarım kalmıştır.

XV. yüzyilin sonlariyla XVI. yüzyil baslarinda -bilhassa Sultan II. Bâyezid devri- Osmanli tarihi yazarlar çoğalmis, gerek nazmen gerekse nesren müellifleri malum ve meçhul bir hayli tarihî eser kaleme alınmistir. Bunlar içinde Âsik Pasazâde, Nesrî Mehmed Efendi, Katip Ruhî, Behistî ve Oruç Bey gibi isimleri zikredebiliriz. Osmanli tarihçiligi hakkında daha fazla teferruata girmeden sadece XV ve XVI. asirlarda yetisen bazi tarihçi ve tarihle ilgili eserlerinin isimlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece ilmin bu dalinda yetisen ünlü isimleri ve eserlerini görmüs olacagiz:

Tarihçi Eseri

1. Enverî Düstûrnâme
2. Sükrüllah Behcetü't-Tevârih
3. Dursun Bey Târih-i Ebu'l-Feth Sultan Mehemed Han
4. Oruç Bey Tevârih-i Âl-i Osman
5. Âsik Pasazâde Tevârih-i Âl-i Osman
6. Nesrî Mehmed Cihannüma
7. Idris-i Bitlisî Hest Behist (Sekiz Cennet)
8. Kemal Pasazâde Tevârih-i Âl-i Osman
9. Sücûdî Selimnâme
10. Celâlzâde Mustafa Selimnâme
11. Hoca Sa'düddin Efendi Tâcü't-Tevârih
12. Bostan Çelebi Süleymannâme
13. Matrakçi Nasuh Süleymannâme
14. Gelibolu Mustafa Âli Künhu'l-Ahbar
15. Selanikî Mustafa Efendi Târih-i Selanikî.

Cografya:

Osmanlilar, cografya ilminde de önemli mesafeler katedip bu ilmin gelismesine hizmet etmislerdi. Bu devlette cografya ile ilgili eserlerin yazilmasi XV. asrin ortalarindan itibaren, fetihlerin artmasina paralel olarak artis göstermistir. XVI. asirda ise önemli ve mükemmel eserler meydana çıkmistir. Bu mükemmeliyet XVII. asrin son yarısına kadar devam etmistir. Fâtiht Sultan Mehmed, Batlamyus'un cografyaya ait levhalarını tedkik ederek, bunların aslına uygun ve anlasilir bir şekilde tertip ve düzenlenmesini emretmistir. Bu hususta hiç bir fedakarliktan da kaçınmamistir.

Bilindigi kadari ile en eski Türkçe cografya kitabi Yazicizâde Ahmed Bican Efendi tarafından 857 (m. 1453)'de Gelibolu'da tercüme suretiyle kaleme alınanidir. Ahmed Bican Efendi, bunu Kazvinî'nin "Acaibu'l-mahlukat" adli eserinden tercüme etmistir. Ancak XVI. yüzyilin ortalarında Osmanli ülkesinde ünlü bir denizci ve haritaci ile karsilasiyoruz. Piri Reis adini tasiyan bu ünlü denizci ve haritacinin tamamen orijinal olan dünya atlasinin sadece birkaç parçasına sahip bulunmaktayiz. 1515'te ceylan derisi üzerine çizilmis bulunan dünya haritasi, 1517'de Yavuz Sultan Selim Han'a sunulmustur. Burada

Pirî Reis'in "Kitab-i Bahriye'sini de zikretmek gerekir. Kitab-i Bahriye, orijinal bir coğrafya kitabı olup, haritacılık bakımından da önemli bir gelişmişlik örneğini teşkil etmektedir. Mühassisslar tarafından o tarihlerde Avrupa'daki haritaların en mükemmeli olduğuna işaret edilmektedir. Kitabı'l-Bahriye, Türkçe'deki ilk deniz atlası ve portulani (rehber)dir. Ak Deniz çevresini, hem kendisinin geniş tecrübesi ve hem de şimdi çoğu kaybolmuş eski haritalara dayanarak kıyı, köşe, liman, sahil, şehir ve kasaba tanıtır. İlk 1521'de telif edilmiş, daha sonra yeniden genişletilip 1525'de Damad İbrahim Paşa aracılığı ile Kanunî Sultan Süleyman Han'a takdim edilmiştir. Kitab-i Bahriye'nin tıbbi basımı 1935 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Kitab, manzum bir önsözle başlayıp yine manzum bir sonuçla biter. Önsöz dikkatli bir şekilde okunursa, yazarın kuvvetli bir araştırma ve ince bir gözlem kudretiyle zamanının coğrafya eserlerini ve gezdiği her yerin durumunu inceleyerek eserini yazdığı anlaşılır.

XVI. yüzyılın denizcilerinden Seydi Ali Reis'in vücuda getirdiği Atlas'ı (Muhit) pek değerlidir. Pirî Reis'ten sonra Süveys kaptanı olan Galatalı Seydi Ali Reis (öl. 970 = 1562) Umman ve Hind denizlerindeki seferleri sonucunda batıya kozmografya ve bunun kaidelerinden, diğer kısımları da Kızıldeniz, Aden ve Basra körfezleri ile Umman denizi ahvalinden bahseden mükemmel bir eser vücuda getirmiştir. Bu eser, Hammer tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.

XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacıları ve eserleri hakkında bilgi veren pek çok kaynağa sahip bulunmaktayız. Ancak konuyu daha fazla zenginleştirmek için bunlardan bir kısmının sadece isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz:

Cografyacı Eseri

1. Ahmed Bican Acaibu'l-Mahlukat
2. Muslihiddin Mustafa b. Vefa Mülheme-i Seyh Vefa
3. Kemal Reis Tuhfetu's-Selâtin
4. Ali Ekber Hitaî Hitaynâme (Çin'e seyahati anlatır)
5. Pirî Reis
 - a. Dünya Haritası
 - b. Kitab-i Bahriye
- 6) Seydi Ali Reis
 - a. Mir'atu'l-Memâlik
 - b. Muhit
7. Müneccim Ahmed b. Ali Kanun fi'd-Dünya
8. Ali Macar Reis 7 haritalı bir koleksiyon
9. Sipahizâde Ahmed b. Ali
 - a. Esmâu'l-Buldan
 - b. Evzau'l-Mesâlik ilâ Marifeti'l-Buldan
10. Kadi Abdurrahman Acaibu'l-Uzma (genişletilmiş tercüme)

Astronomi:

Tarihimizde "Hey'et" veya "İlm-i Hey'et" ismi ile anılan astronomi, riyazî ilimler cümlesinden olduğundan Osmanlı medreselerinde matematik ve geometri ile birlikte okutulmaktaydı. Osmanlılarda astronomi, esaslı olarak Ali Kuşçu'nun ülkeye gelmesiyle başlar. Ali Kuşçu'dan sonra Osmanlı ülkesinde astronomi ve matematik ilimlerinin ilerlemesi için en çok çalışanlardan biri de Mirim Çelebi diye şöhret bulan Mahmud b. Mehmed'dir. Kadizâde-i Rumî ile Ali Kuşçu'nun torunudur. Hocazâde ile Sinan Pasa'dan ders görmüştür. Matematik, astronomi ve usturlaba dair eserler yazan bu bilgin astronom, Sultan II. Bâyezid'in emriyle Ulug Bey Zic'ine "Düstûr'l-Amel ve Tashihu'l-Cedvel" adıyla Farsça bir serh yazmıştır. Yazar, eserde didaktik bir yol takip etmiştir. Nitekim bir derecelik bir yayın sinüsünü hesap etmek için çok açık misallerle bes sistem göstermiştir.

Mirim Çelebi, kendisini çok seven ve takdir eden Yavuz Sultan Selim (bu dönemde Anadolu kadiaskerliğine kadar yükselmisti.) adına Ali Kuşçu'nun Fethiye'sine bir serh yazmıştır.

Ali Kuşçu ve yetistirmiş olduğu astronomlardan sonra bu ilimde ilk ciddi gelişme hamlesine 1577 senesinde tesadüf edilmektedir. Zira bu yılda Takiyüddin Mehmed b. Maruf'un gayretiyle Osmanlı Devleti'nde ilk rasathane kurulmuştur. Takiyüddin'in bu rasathânesi, Tycho Brahe'nin Uranniborg (XVI. yüzyıl), Ulug Bey'in Semerkand (XV. yüzyıl) ve Nâsirüddin Tûsî'nin Meraga (XIII. yüzyıl) rasathâneleriyle karşılaştırılabilecek nitelikte mühim bir rasathânedir. Osmanlıların ilk rasathânesinin bilimsel seviyesinin ortaya konulması, bilim tarihimiz bakımından ayrı bir önem tasimaktadır. Bu sebeple, o dönemin çağdas bir rasathânesiyle Takiyüddin'in kurduğu rasathânenin mukayesesi değerlendirmeye katkıda bulunacaktır. Gerçekten, Avrupa'nın ilk ortaçağ rasathanesi Tycho Brahe'ninkidir. Ayrıca, büyük bir tesadüf eseri olarak her iki rasathâne de hemen hemen aynı yıllarda kurulmuştur.

Dönemin, bu ilimdeki gelişmişliğini ortaya koyabilmek için iki rasathâneyi mukayese etmek gerekir. Takiyüddin'in rasathânesi ile ilgili bilgi, III. Sultan Murad'ın Sehnâmesi'nde ve "Âlat-i Rasadiye li zic-i Sehinsahiye"de bulunmaktadır. Tycho Brahe ise 1598'de yayınladığı "Astronomiae Instauratae Mechanicae" adlı eserinde aletlerini, gözlemlerini ve astronomiye katkısını ayrıntıları ile açıklar. Bir rasathânenin bilimsel seviyesi, orada inşa edilen ve kullanılan âletlerin mükemmelliğine, yapılan gözlemlerin niteliğine ve ayrıca mevcut astronomların evrensel çalışmalarına bağlıdır. Sehnâmedeki resimden anlaşıldığına göre 16 astronom veya görevlinin çalıştığı rasathânedeki bütün aletler, bizzat Takiyüddin tarafından imal edilmişlerdi. Osmanlı dönemindeki astronomi ile ilgili bu kısa malumattan sonra, XV ve XVI. asırlarda yetişip eser yazmış olan astronomlarından birkaçını buraya alabiliriz:

Astronom Eseri

1. Abdülvacib b. Mehmed
 - a. Manzume fi'l-Usturlâb
 - b. Meâlimu'l-Evkat
2. Hüsameddin Tokadî Kavs-i Kuzeh (Gökkusagi hakkında)
3. Ali Kuşçu
 - a. Hallu Eskâli'l-Kamer
 - b. Meserretu'l-Kulûb
 - c. Risâletu'l-Fethiyye
4. Sinan Pasa

- a. Fethu'l-Fethiyye
- b. Risâle fî halli Eskâl-i Muaddili Utarid.
- 5. Hüseyin b. Hasan el-Konevî Ravzatu'l-Müneccimîn
- 6. Bedreddin Mehmed Mardinî
 - a. ed-Dürrü'l-Mensûr
 - b. el-Fethiyye fî Ameli'l-Ceybiyye
- 7. Hoca Ataullah Acemî
 - a. Risâle fî Ilmi'l-Evzân
 - b. Usturlab
- 8. Mehmed b. Kâtib Sinan
 - a. Hediye'tu'l-Mülûk (II. Bâyezid için kaleme alınmıştır.)
 - b. Mizânu'l-Kevâkib (Kanunî'ye takdim)
 - c. Muvazzihu'l-Evkat fî Marifeti'l-Mukantarât
- 9. Sinaneddin Yusuf Serhu'l-Fethiyye
- 10. Müeyyedzâde Abdurrahman Ef. Risâle fî Küreti'l-Müdahrece
- 11. Sinaneddin Yusuf Acemî Risâle fî'l-Hey'e
- 12. Mirim Çelebi
 - a. Düstûru'l-Amel
 - b. Risâletu'l-Ceyb
 - c. Risâle fî'l-Kible
 - d. Risâle fî'l-Usturlâb
- 13. Mirim Kösesi Mehmed Ef. Kitab fî Ilmi'l-Hey'e
- 14. Muslihiddin Larî
 - a. Serhu Risâle fî'l-Hey'e
 - b. Tezkire fî Ilmi'l-Hey'e
- 15. Muvakkit Mustafa b. Ali
 - a. A'lamu'l-Ibâd fî Ahbari'l-Bilâd

b. A'mal-i Usturlâb

c. Risâletu'l-Mikat fî Ilmi'l-Evkat

16. Perviz Efendi Mirkau's-Semâ

17. Takiyuddin Mehmed

a. Âlâtü'r-Rasadiye li Zic-i Sehinsahiye

b. Behcetü'l-Fikr fî Haleti's-Sems ve'l-Kamer

c. Cedavilu Rasadiye

d. Gurubu Semsin Sebebi ve Teahhuru

e. Hülasetü'l-A'mal fî Mevakiti'l-Eyyam ve'l-Leyâl

Tip:

Osmanlı ülkesinde gerek sivil, gerekse askerî hayatta büyük ragbet görerek gelisen ilim subelerinden biri de tiptir. Osmanlı padişah ve idarecilerinin baska ülkelerden gelen hekimlere olan iltifatları ile onlara sağladıkları imkânlar ve Müslüman hekimlerin yetisip çoğalmasına hasredilmiş hastahânelerin kurulması (vakfiye şartlarına göre gayr-i müslim hekim tayin edilemez) tabâbetin inkisafına sebep olmuştur. Osmanlı tabâbetine hem hastahâne, hem de tip medresesi olarak hizmet eden Bursa Dârü't-Tibbî, Osmanlı Devleti'nin ilk sağlık tesisidir. Uludağ eteklerinde, havadar ve geniş bir arazide iki katlı olarak inşa edilen hastahânenin geniş bir bahçesi vardı. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açılırdı. Bu ilk Türk tipi müessesesi, kısa zamanda öyle bir şöhret kazandı ki, meşhur tabiblerden bir çoğu buranın kadrosuna dahil olabilmek için gayret sarf ediyordu.

Bilinen kadari ile Anadolu'da Türkçe yazılmış en eski tip kitapları ancak XIV. yüzyıla kadar çıkabilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde XIII. yüzyıldan başlayarak dinî ve edebî ürünlerin yazılmış olduğu gözönüne alındığında tipla ilgili eserlerin oldukça geç bir tarihte yazılmaya başlandığı görülür. Bunun en önemli sebebi Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bilim dilinin Arapça olmasıdır. Anadolu Beylikleri döneminde Türkçe'ye verilen önem artınca dinî ve edebî sahalarda olduğu gibi tip konusunda da Türkçe eserlerin yazıldığı görülür. Bu bakımdan burada Aydinoglu Beyliği'nin adını zikretmek gerekir.

Osmanlı döneminin ilk Türkçe telif tıp kitabı olarak kabul edilen "Havâsu'l-Edviye"yi te'lif eden İshak b. Murad ile Amasya Hastahânesi başhekimî Sabuncuoğlu Serafeddin ve Sultan II. Murad adına 841 (m. 1437)'de "Zahire-i Muradiye" adlı büyük tıp kitabını yazan Sinoplu Mü'min b. Mukbil, sonradan Osmanlı Devleti'ne gelip hizmet eden tabiblerdir.

Fâtih Sultan Mehmed devri, tıbbî faaliyet ve gelişmeler bakımından önemli bir devirdir. Fâtih, sağlık işlerini organize eden ve o günün şartlarına göre çok ileri bir zihniyetin anlayışı olduğu anlaşılan Hekimbâsilik (Reisu'l-Etibba) müessesesini kurarak, başına Kutbeddin Ahmed'i getirmisti.

Musikî, su sesi ve çiçeklerle de tedavi sistemini geliştiren Osmanlı tıp dünyasında yeni metodlarla bazı hastalıklara tedavi uygulandığı görülmektedir. Arastırma alanımızın dışında kalan bu konuda daha fazla teferruata girmeden sadece bazı tabiblerimizin hangi eserleri nasıl meydana getirdikleri ve hangi hastalıklara çare bulduklarına kısaca temas edeceğiz.

873 (m. 1468)'de Amasya'lı Sabuncu oğlu Serafeddin b. Hacı İlyas'ın, okuduğu kitaplarla tecrübelerine dayanarak onyedî bâb üzerine te'lif ettiği tıp kitabı dahilî ve haricî tedavi yollarını göstermektedir. Ahmedî'nin "Tervihu'l-Ervah" adlı manzum tıp kitabı XV. yüzyılın ortalarına doğru yazılmıştır. Bu eserde,

anatomiye ait kısa bilgiler verildikten sonra birer birer hastalıkların tedavisinden bahsedilmektedir. XV. asir sonları ve XVI. asir başlarında yazıldığı tahmin edilen "Yadigâr-i Ibn Serif" adlı tıbbî eser, havadan, sudan, yiyecek, içecek, spor ve hastalıkların arâzından bahseder. Halka göre yazıldığı için pek çok nüshası bulunan bu eserde, özellikle Gelibolu'dan bahsedilmektedir. Bu da müellifin Gelibolu'lu veya oraya yerleşmiş bir kimse olduğunu göstermektedir. Eserde, hastalıkların belirti ve ilaçlarından bahsedilmektedir. Eser, Ibn Sina'nın Kanunu ile Ibn Baytar'ın Müfredat'ından da istifade edilerek kaleme alınmıştır.

Daha önce kısaca temas edildiği gibi Osmanlı Devleti, dış ülkelerden kendisine iltica eden veya herhangi bir şekilde gelen tabiplere fazlasıyla ragbet gösteriyordu. Nitekim Timurlulardan, Ebu Said'in tabibi Kutbeddin Ahmed (öl. 903 H. = 1497 M.), efendisinin, Uzun Hasan'a esir düşüp öldürülmesinden sonra Osmanlılara iltica etmişti. Osmanlılar, kendisine büyük bir ilgi göstererek yevmî (günlük) besyüz akça üzerinden maas bağlamışlardı. Bunun dışında ayrıca her ayda 20 bin akça gibi gayet yüksek bir meblag vermişlerdi. Böyle bir ragbet, dışarıdan bir hayli tabibin gelmesine vesile olmuştur. Nitekim, Sirvan'lı Hekim Sükrullah, Hoca Ataullah, Hekim Lâri, Hekim Arap, Tebriz'li Kemal gibi isimler, burada ilk akla gelenler olarak zikredilebilir. Böylece Osmanlı bir mânâda dışardaki beyin göçünü ülkesine doğru hizlandırmak suretiyle bu bransın kendi topraklarında inkisaf edip gelişmesini sağlıyordu.

Bu tabiplerden baska, nebatî tipla mesgul olan Altunîzâde (öl. XV. yüzyıl sonları) aynı zamanda operatörlük yapabilecek bilgi ve beceriye sahipti. Bunun, idrar darlığı çekenlere sonda ameliyatı yaparak muvaffak olduğunu Sakaik-i Numaniye'den öğrenmekteyiz. Bu arada, XVI. asir başlarında Necmeddin Mahmud'un "el-Hâdî fi ilmi'z-Zâdî" adlı eseri, "Mecmau'l-Mücerrebât" adıyla ve ilavelerle Türkçe'ye çevrilmiştir.

Izmitli Muhyiddin Mehmed (öl. 910 H. = 1504 M.), Amasya'lı Tabib Mehmed b. Lütfullah ile Hacı Hekim (öl. 913 H. = 1507 M.), lûgat ilminde Bahrû'l-Garaib ve tiptan Kasimiyye müellifi Amasya'lı Halimî (öl. 882 H. = 1478 M.)'den sonra, tip, matematik ve edebiyatta şöhet sahibi olup teshil adlı eserini yazan Perviz b. Abdullah (öl. 978 H. = 1570 M.) ve Tabib Tebriz'li Kemal'in oğlu olup mesanedeki taslara dair Türkçe bir eser yazmış olan Ahi Ahmed Çelebi (öl. 930 H. = 1523 M.) bu tarihlerde yetişmiş olan belli başlı tabiplerdendi. Bunlardan Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunîzâde, Sinaneddin Yusuf ve Ahi Çelebi hekimbaşılıkta da bulunmuşlardı.

Ibn Kemal'in, "Rücû'u's-Seyh ile's-Sabâ fi'l-Kuvveti ale'l-Bâ" isimli eseri, Arapça olup Yavuz Sultan Selim'in emri ile kaleme alınmıştır. İhtiyarların kuvve-i bahiyyesinin artırılmasına dairdir. Âli Çelebi tarafından tercüme edilmiştir. yukarıda adı geçen Mehmed b. Lütfullah'ın, II. Bâyezid'in oğlu ve Amasya Valisi Sehzâde Ahmed adına "Müfredât-i Tıp" tarzında Arapça bir eseriyle, kendisini himaye eden Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi nâmina yine Arapça onyedî fasıl üzerine mafsâl hastalıklarına dair diğeri bir eseri vardır. 911 H. (1505 M.)'de Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından Yunanca aslından tercüme edilmiş olan "Alaim-i Cerrahîn" ve 967 H. (1559 M.)'de vefat eden İlyas b. İsa'nın "Müfredât" isimli eserleri de XVI. yüzyılın ilk yarısına aittirler. Bu arada Atûfî Hayreddin'in (öl. 948 H. = 1541 M.)'de "Hifzu'l-Ebdân" isimli bir eseri olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemin tıbbî eserlerinden birisi de Yahudi Dotor adında bir tabibin olup takriben 951 H. (1544 M.)'de ve Hekimbasi Kaysunîzâde zamanında Kitab-i Asây-i Pirân isimli eseridir. Hekim Dotor'un dede ve babasının İspanya'da doktor oldukları belirtilmektedir.

Ele aldığımız asırlarda, Osmanlı dünyasında tıp, eczacılık ve hastahânelere ilgili büyük bir gelişme görülmektedir. Ser'iyye Sicili kayıtlarında da mesane ve ameliyatlara ilgili bilgiler bulunmakla beraber biz, konuyu daha fazla uzatmamak için üzerinde fazla durmadık. Bununla beraber Osmanlı dönemi Dâru's-Sifaları ve buralarda çalışanlar hakkında kısaca bilgi vermek ihtiyacını duyduğumuzu belirtmek isteriz. Böylece, nazarî tıbbın yanında amelî tıbbın gerçekleştirildiği hastahaneler hakkında da bilgi sahibi olmus olacağız.

Klasik Osmanlı hastahaneleri olan Dâru's-Sifaların mimarî özellikleri birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olmakla birlikte buralarda yürütülen faaliyetler üzerinde yeterince çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Dâru's-Sifalarının vakfiyeleri dikkatle incelendiğinde bu vakfiyelerde klasik Osmanlı hastahanelerinin yönetiminin yanısıra hekim ve diğeri sağlık mensupları ile ilgili değerli bilgiler bulunduğu görülür. Vakfiyelerde Dâru's-Sifadaki görev dağılımı, görevlilerde aranan nitelikler,

sorumluluklari ve beklenen bilgi ve beceri seviyesi ile ilgili olarak bütün hizmetliler için ayrı ayrı teferruatli sartlar kosulmasinin, özellikle XV ve XVI. yüzyillarda bir Osmanli gelenegi oldugu anlasilmektedir. Gerçekten Bursa Yıldırım Dâru's-Sifasi (802/1400), Fâtih Dâru's-Sifasi (875/1470), Edirne II. Bâyezid Dâru's-Sifasi (889-893 / M. 1484-1488), Manisa Hafsa Sultan Dâru's-Sifasi (H. 946/M. 1539), Haseki Sultan Dâru's-Sifasi (H. 957/M. 1550), Süleymaniye Dâru's-Sifasi (H. 961/M. 1553-1559), Atik Valide Dâru's-Sifasi (H. 990/M. 1582) ve Sultanahmet Dâru's-Sifasi (H. 1018-1026/M. 1609-1617) gibi Dâru's-Sifalarin vakfiyeleri üzerinde yapılan bir arastirmaya göre Dâru's-Sifalarda hizmet etmek üzere tayin edileceklerde aranan nitelikler, sorumluluklari ve görevlileri tesbit edilmistir. Buna göre Dâru's-Sifa görevlileri, tabib, kehhal, cerrah ve yardımcı saglik mensuplari, assab, edviye-kûb, tabbah, kayyum, kâse-kes ile ferras, âb-rîzî, câme-suy, dellak gibi temizlik hizmetlileri ve nâzir, vekilharç, kâtip gibi idarî yetkililer ile mahzenci, bevât, gassal ve imamdan olusurdu.*

Müellif (tabib, doktor) Eseri

Ahmedî

a. Tervihu'l-Ervah

b. Müntehab-i Sifa

2. Hacı Pasa

a. Kitabu'l-Feride

b. Kitabu's-Saade ve'l-Ikbal

c. Kitabu't-Ta'lim

d. Sifau'l-Eskam ve Devau'l-Âlâm

e. Müntehab-i Sifa

3.Seyhî

Kenzu'l-Menafi'

4. Mü'min b. Mukbil

a. Kitabu't-Tib

b. Miftahu'n-Nur ve Hazainu's-Surûr

c. Zahire-i Muradiye

5. Aksemseddin

a. Kitabu't-Tib

b. Maddetu'l-Hayat

6. Serafeddin Sabuncuoglu

a. Cerrahiye-i İlhaniye

b. Mücerrebname

7. Bedr-i Dilsad

a. Kehhalname

b. Kemalname

c. Muhtasaru't-Tib

8. Ibn-i Serif Yhadigar-i Ibn-i Serif

9. Mehmed b. Lutfullah

a. Mufredat-i Tib

b. Mafsal Hastalıkları

10. Sükrullah Sirvanî İlyasiye fi't-Tib

11. Kaysunîzâde Mehmed Tib Mecmuası

12. Halimî Lutfullah Efendi Kasimiyye

13. Hekimsah Mehmed Kazvinî

a. Asbabu Sitteti'z-Zaruriyye

b. Mucez Serhi

c. Nasihatname

14. Ahi Çelebi

a. Risâle-i Hassatu'l-Kilye ve'l-Mesâne

b. Mucez Tercümesi

15. Kaysunîzâde Mehmed b. Mehmed

a. ed-Dürretu'l-Muntahab

b. Düsturu'l-Bimâristan

c. Düsturu't-Tibbi'l-Misbah

d. Zâdu'l-Mesir fî İlacı'l-Bevâsir

16. Atufî

a. Hifzu'l-Ebdân

b. Ravzu'l-İnsan fî Tedabir-i Sihhati'l-Ebdân

17. İlyas b. İsa Müfredât

18. Nidaî

a. Baytarnâme

b. Manzume-i Tib

c. Menafi'n-Nâs

d. Tababet-i Beseriye ve Baytariyye

19. Hekim Dotor Asay-i Pirân

20. Takiyüddin Sirazî Enisu'l-Etibba fi't-Tib

21. Mehmed Efendi Menbau'l-Hayat

22. Davud Antakî

a. Bugyetu'l-Muhtac

b. ed-Durretu'l-Muntahab

c. Elfiye fi't-Tib

d. Letaifu'l-Minhac

e. Mecmau'l-Menafii'l-Bedeniyye

Riyâziye:

Kâtip Çelebi'ye göre "Riyâziye" hendese (geometri), hey'et (astronomi), hesab (matematik) ve musikî dallarına verilen müsterek bir tabirdir. Günümüzde, bu ilimlerin her biri müstakil birer brans olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu bakımdan biz riyâziye bahsinde sadece aritmetik, geometri ve cebir gibi sayı ve ölçü temeline dayanarak niceliklerin özelliklerini inceleyen matematik ilminden bahsetmek istiyoruz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile beraber, ahenkli bir şekilde tesis edilen ilmî müesseseler arasında İznik ve Bursa medreseleri ilk sırayı alırlar. Bu ilk Osmanlı medreselerinde fıkıh denilen İslâm hukuku ile kelâm yanında aklî ilimlerden mantık ve riyazatin da ihmal edilmediği anlaşılmaktadır. Adivar, su ifadelerle konuya bir açıklık getirmek ister: "Bu ilk medreselerde ne okutulduğunu açık bir şekilde

bilmek pek faydalı olabilirdi. Fakat bu hususta kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte, o vakitler hemen bütün ilim kitapları Arapça yazılmış olduğundan, medreseler programında bu dilin önemli bir yer tuttuğu muhakkak olup, fıkıh ve kelâm yanında aklî ilimlerden mantık ve matematiğin de tamamiyle ihmal edilmediği kestirilebilir." Muhtemelen, Adivar'ın bu görüşünü olduğu gibi benimseyen ve buna ilavelerde de bulunan Şehabettin Tekindag da konu ile ilgili olarak şunları yazar: "Bununla beraber diğer Anadolu medreselerinde olduğu gibi fıkıh ve kelâm yanında, aklî ilimlerden mantık ve riyazatin de ihmal edilmediği kestirilebilir. Nitekim Bursa'da doğan Türk riyazeci ve astronomu Kadizâde-i Rûmî, Semerkand'a giderek Semerkand Rasathanesi müdürlüğüne ve Semerkand Medresesi reislğine getirildi." O, İznik'teki Orhan Gazi Medresesi'nden bahsederken de aşağıdaki bilgileri vermek suretiyle bu dönemde aklî ilimlerin ileri bir seviyede olduğuna işaret eder: "İlk Osmanlı Medresesi, İznik'te Orhan gazi tarafından kurulan ve İznik Orhaniyesi adını alan medresedir. Orhan Gazi, gerekli vakıflarını yaptığı İznik Orhaniyesi'nin müderrisliğine naklî (ulûm-i ser'iyye) ve aklî (hikmet-i ameliye - hikmet-i nazariye) ilimlerde müteahsis bir bilgin olan Kayseri'li Serafeddin Davud (öl. 1350)'u getirdi."

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi, gerek Osmanlı, gerekse daha önceki medreselerde riyâziye dersleri okutuluyordu. Hele dönemimiz itibarıyla bizi ilgilendiren XV ve XVI. asırlarda riyâziyat denilen ilimlerde epey mesafe katedilmisti. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed'in kurdugu "Semâniye Medreseleri"nin en alt seviyesi olan "Hasiye-i Tecrid" bölümünde muhtasarat denilen Sarf, Nahiv, Hesap, Hendese ve Hey'et gibi ilimlerin tahsili, Osmanlılarda müsbet ilme verilen değeri göstermektedir. Devrinin üniversitesi sayılan Sahn-i Semân'ın muhtelif sınıflarında kelâm, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerin yanında, matematik, astronomi ve geometri derslerinin de okutulduğu ve buradan kadi, müderris ve tabiblerin yanı sıra mühendislerin de yetistigi, okutulan derslerden anlaşılmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerek okutulan dersler, gerekse müstakil fakülte diyebileceğimiz tip ve riyâziye medreselerinin açıldığı görülür. Konuyu daha fazla uzatmamak için Osmanlı diyarında XV ve XVI. asırlarda yetiserek günümüze eser bırakmış olan bazı riyâziyecilerin isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece bu dönemde adı geçen sahada da Osmanlı dünyasının nasıl bir gayret içinde olduğunu görmüş olacağız.

Riyâzeci Eseri

1. Ali b. Hibetullah (öl. 1402) Hulâsatü'l-Minhac fî İlmi'l-Hisâb

Kadizâde-i Rûmî

a. Muhtasar fî'l-Hisâb

b. Risâle fî Istihraci'l-Ceyb

c. Serhu Eskâlî't-Tesis

3. İbrahim b. Mehmed el-Halebî Umdetu't-Tullâb fî İlmi'l-Hisâb

4. Mahmud b. Kadi Manyas A'cabu'l-Uccab (son kısım matematik)

5. Fethullah Sirvanî Serhu Eskâlî't-Te'sis

6. Molla Lütî Tez'ifu'l-Mezbâh

7. Hacı Atmaca Mecmau'l-Kavaid

8. Alaeddin Ali Fenarî Serhu Tecnis fî'l-Hisâb

9. Hayatî el-Hüseynî Tuhfetu'l-Hisâb

10. Müslühiddin b. Sinan Risâle-i Eflatuniyye (Arapça matematik)

11. Muzafferuddin Ali Sirazî Hasiye li Halli Müskilât-i Öklides

12. Matrakçı Nasuh

a. Câmiu'l-Kitâb ve Kemâlu'l-Hisâb

b. el-Ken'aniyye fi'l-Hisâb.

13. Mehmed b. Ibrahim Halebî

a. Adetu'l-Hâsib ve Umdetu'l-Muhâsib

b. Ref'ul-Hicâb an Kavâidi'l-Hisâb

c. Tezkire (geometri ile ilgili)

14. Yusuf b. Kemal Câmiu'l-Hisâb

15. Sa'dî b. Halil Miftâhu'l-Müskilât.

Görüldüğü gibi sadece XV ve XVI. asırlarda yetisen ve her biri sahalari ile ilgili eser yazanlardan sadece birkaçına isaret edildi. Bu müelliflerin, eserleri sadece bizim siaret ettiklerimiz degildir. Fakat konu itibariyle biz sadece alanlari ile ilgili eserleri verdik.

Sonuç olarak sunu söyleyebiliriz ki, XV ve XVI. asırlar, Osmanli dünyasında, hemen her sahada ilerlemenin kayd edildiği asırlardır. Bununla beraber sunu da belirtmemiz gerekir ki, çeşitli sebeplerden dolayı (burada buna girmeye gerek duymuyoruz) bu asırlardan sonraki dönemlerde aynı dinamizm devam ettirilememistir. Bu da ülkeyi yavas yavas bir inhitata doğru götürmüştür.

ASIK EDEBIYATI

ASIK EDEBIYATI, Anadolu'da XVI. yüzyıldan sonra, şehirlerde, esnaf tesekküllerinde, asker ocaklarında, kervansaraylarda, konaklarda gelisen halk edebiyatından farklı orta tabaka edebiyatı. Bu edebiyatın temsilcilerine halk şâiri denir. Halk şâirleri, köy, kasaba, göçebe gibi topluluklarda güç hayat şartları içerisinde yetismislerdir. Büyük şehirlerde yaşayan halk âsiklari ise Divan edebiyatından etkilenererek özelliklerini büyük ölçüde kaybetmislerdir. Âsiklar eserlerini sazlarıyla beraber, hem çalarak hem de söyleyerek meydana getirirlerdi. Her âsik bir ustanın yanında yetisir, yetisme esnasında ustasından öğrendiklerini etrafa yayarlardı. Geçimlerini ya zengin olanların yardımlarıyla, veya toplulukta sanatını icra ettikten sonra toplanan paralardan temin ederlerdi. Âsiklar çeşitli tasniflere tabii tutulmuşlardır. Kısaca aşağıdaki şekilde gösterilebilirler:

Kasaba Sairleri: Bunlar Divan şiirinin etkisinde kalmis ve belli bir süre tahsil görmüşlerdir.

Köy Sairleri: Büyük şehirlerden uzak kalmis şâirlerdir. Sanatlarını köy düğünü ve meclislerde icra ederlerdi.

Göçebe Çevrelerinin Şâirleri: Güneydoğu Anadolu' da bulunan asiret beylerinin hizmetinde bulunan şâirlerdir.

Mezhep ve Tarikat Şâirleri: Daha ziyade kızılbas şâirleri ile Hacı Bektâs-i Velî'nin yolundan ayrılmis olan Bektâşî şâirleridir.

Yunus Emre, Hacı Bayram Velî ve Esrefoglu gibi mutasavvıfların şiirlerindeki özellikleri zamanla sonradan gelenler degistirmisler ve kaynagini Sah İsmail'in Sîl inançları ve kültüründen alan yarı politik bir âsik edebiyatı meydana getirmislerdir. Sah İsmail'in ve

Tahmasb'in Osmanli padisahlariyla yaptigi savaşlar esnasinda Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi bazi sairler bu edebiyatin Anadolu'da temsilciligini yapmislardir.

Âsik edebiyatinin sözlü ve yazili olmak üzere iki kaynagi vardır. Sözlü kaynak, âsik edebiyatini öğrenenlerin hafizalaridir. Bunlar âsik edebiyatinin bir yerden bir yere, kusaktan kusaga yaymayi vazife kabul ederler. Yazili kaynaklar ise, okumayazma bilen âsiklerin, veya herhangi bir meraklinin begendigi siirleri yazdiklari defterlerdir. Bu çeşit defterlerin eskilerine "Cönk" denirdi.

Âsiklerin meydana getirdikleri eserler hikâye ve siir olmak üzere iki kisma ayrilir.

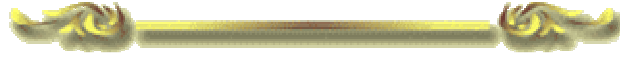
a)- Hikâyeler: Asiklerin anlattiklari, nesir ve nazim karisimi hikâyelere, Türk Edebiyat tarihinde "halk hikâyesi" adi verilir. Bu hikâyelerin son devirdekiler hariç müellifleri belli degildir. Hikâyelerde kahramanlik, ask ve halk sairlerinin hayatlari anlatilir.

b)- Siirler: Âsik edebiyatinda siir, hem âsiklar tarafından meydana getirilir, hem de baskalarinin ki nakledilirdi. Siir, âsik edebiyatinda konulan bakimindan su çeşitlere ayrilir:

- 1)- Destan
- 2)- Güzelleme
- 3)- Koçaklama
- 4)- Taslama
- 5)- Agit
- 6)- Muamma
- 7)- Tenkit, iyilik telkini, nasihat ve sikayet gibi ahlâkî konulari isleyen manzumeler.

Âsik Edebiyatı, dil, üslup ve vezin bakimindan Divan Edebiyatindan ayrilir. Âsiklar halkin konustugu dil ile yazmislar ve söylemişlerdir. Eserlerinde çok az Arapça ve Farsça kelimeler kullanmışlardır. Hakim olan vein, hece veznidir. Ancak aruz vezni de yer yer kul lanilmistir.

Âsik Edebiyatı aslında sözlü bir edebiyattir; zira, asiklar, siirlerini yazmazlar, söylerlerdi.

AYAK DIVANI

Osmanli Devleti'nde acil ve fevkalade haller karsisinda, padisahinda katildigi divan, toplanti. Padişah hariç, divanda bulunanların hepsinin ayakta durarak karar almaları sebebiyle bu tür toplantılara ayak divani denilmiştir.

Bu divanda üzerinde durulan iş derhal bir karara bağlanırdı. Eger bu divanın padişahın bulunmadığı bir yerde, mesela seferde toplanması gerekirse; o zaman sadrazam ve serdar-i ekrem dîvana başkanlık yapardı. Saraydaki ayak dîvanlarında padişahın oturmasına mahsus taht, sarayın babûsseade denilen kapisinin önünde, mermer sütunlara dayalı revak veya eyvanın altında bulunurdu. Padişahların yapmak mecbûriyetinde kaldıkları ayak divanı; ya mühim gördükleri ve şüphe ettikleri bir yolsuzluğun halledilmesi münasebetiyle veya askerî isyanı, yahud da halkın bir şikayeti üzerine yapılırdı. Sadrazamların yaptıkları ayak divanı ise ekseriyetle savaş zamanında ordugahda olurdu. Ordu erkani ve ocak zabitlerinin katıldıkları divanda serbest müzakere yapılarak mes'ele sür'atle karara bağlanırdı. Bunlardan başka, padişahların herhangi bir işin tahkikine gittikleri yerlerde de ayak divanları kurdukları olurdu.

Ayak dîvanlarının kurulmasına sebep teşkil eden pek çok tarihî hadiseler vuku bulmuştur. Mesela Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın İstanbul'daki nüfus artisinin dan dolayı su ihtiyacının karşılanması hususunda bir rum mimar ile görüşmesi bunlardandır.

Bir başka misalde şöyledir: Tüccarlar ve hacılarla dolu bir Osmanlı gemisine Malta şövalyeleri tarafından el konması sebebiyle derhal bir ayak divanı toplanmıştır. Bu divanda Malta

mes'elesi görülmüş, vezirler ile devlet erkaninin hazır bulunduğu bu divanda sefere karar verilmiştir.

Bu ayak divanları padisahın arzusu ve acele karar alınması sebebiyle yapılan divanlardır. Bir de padisahın yapmak mecburiyetinde kaldıkları ayak divanları vardır. Bu tip ayak divanları da vuku bulmuştur. Mesela 1602 (H.1011) senesinde, kapıkulu süvarileri Anadolu isyanları sebebiyle üçüncü Mehmed Han'ı ayak dîva nina davet etmişlerdi. Bunun üzerine Padişah, Akagalar kapısı denilen harem-i hümayun kapısına çıkıp, istekleri dinlemisti.

Dördüncü Murad Han zama ninda kapıkulu askerlerinin isyanları sebebiyle iki defa ayak divanı kurulmuştur.

1651 (H.1061) de, noksan kestirilen ayarı düşük bir para mes'elesi sebebiyle esnaf ayaklandı ve padişah ayak dîvanına davet edildi. Babüsseade'ye kadar gelen esnaf ve halk, kurulan ayak dîvanında dertlerini dördüncü Mehmed Han'a söylediler. Müftî Kara Çelebizade de esnafın sika yetinin mahiyetini padişaha îzah etti. Bunun üzerine Padişah; "Böyle zulme rizam yoktur" diyerek hatt-i hümayun verip mes'elenin halli için söz verdi.

1658 (H.1069) senesinde dördüncü Mehmed Han zamanında, Anadolu'daki vezirlerin Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı muhale fetleri üzerine sadrazam Erdel işleriyle meşgul iken, acele Padişahın yanına Edirne'ye davet edildi. Otag-i hümayunda bizzat Padişahın huzurunda vezirler, seyhülislam, kazaskerler, yeni çeri agası, bölük ağaları ve diğer bütün ocak ağalarının davet edilmesiyle bir ayak dîvani kuruldu. Bu, Osmanlı devletinde son ayak dîvani oldu.

BAYRAK

Devletleri temsil eden renk ve şekli özelleştirilmiş millî alamet. Arapça raye ve liva kelimelerinin karşılığı olan bayrak ve sancak, umumiyetle dikdörtgen biçiminde ve kumastan yapılır. Bayrak bir milletin varlığının ve bağımsızlığının sembolü, tarihinin hatırasıdır. Değeri; pamuk, atlas ve ipekten yapılmasına bağlı olmayıp, temsil ettiği milletin kıymeti ile ölçülür. Devletin hakimiyetini, bağımsızlığını ve şerefini temsil ettiği için bayrağa saygı gösterilir. Çok eski zamanlarda kurulan devletler ve kavimler, bayrak veya bayrağa benzeyen semboller kullandılar. İslam tarihinde ise hicretin birinci yılından itibaren bayrak kullanılmaya başlandı. Peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem hicretin birinci senesinde Sam'dan dönmekte olan Kureys kervanına karşı gönderdiği hazret-i Hamza komutasındaki otuz kişilik kuvvete bayrak şeklindeki sembolü ilk defa kendi elleriyle bir mizragin ucuna beyaz bir bez bağlayarak askerlerden Ebü Mersed'in eline verdi. Liva-ül-Beyda ismiyle anılan bu bayrak, Hayber gazasına kadar kullanıldı. Hayber'den sonra Raye denilen siyah bir bayrak kullanıldı. Dört halife devri, Emevîler, Abbasîler, Endülüs Emevîleri zamanlarında da çeşitli renk ve şekilde bayraklar kullanıldı.

Türklerin ilk kullandıkları bayragın rengi ve şekli hakkında kesin bir malumat yoktur. Ancak Orta Asya tarihi hakkındaki bilgilere dayanarak İslamiyet'ten önceki Türklerde Tug adı verilen bayrak veya sembollerin kullanıldığı bir gerçektir. Siyahtan kırmızıya kadar; mavi, sarı, yeşil, beyaz gibi çeşitli renklerde semboller kullanmış olan eski Türkler, bir mizragin ucuna bağladıkları, umumiyetle ipekten yapılmış bu alametlere batrak, badruk, bayrak gibi isimler verdiler. Dokuzuncu asırdan itibaren kitleler halinde müslümanlığı kabul eden Türkler de çeşitli bayraklar kullandılar. Bu bayraktaki en büyük özellik, İslamî motif ve unsurların ön plana geçmesiyle birlikte, millî motif ve sembollere de yer verilmesi idi. İlk müslüman Türk devletlerinden olan Gaznelilerin bayraklarında, yeşil zemin üzerinde beyaz hilal ve kus resimleri vardı. Karahanlıların bayraklarında al renk üzerinde dokuz tug resmi bulunuyordu. Diğer müslüman Türk devletleri de çeşitli renk ve şekilde bayraklar kullandılar. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında mavi zemin üstüne beyaz çift kartal sembolü ve siyah çizgili gerilmiş yay ve ok resimleri varken, daha sonra siyah renkli bayrak kullandılar. Bu bayrak

Anadolu Selçukluları tarafından da benimsenmişti. Selçuklularda hanedan rengi olarak kabul edilen al renkli bayraklar da vardı. Haçlı seferlerine kahramanca göğüs geren Selahaddin-I Eyyübî'nin bayrağı san renkli olup, üzerinde hilal bulunuyordu. Bu şekil hem bu devletin bayrağı, hem de Avrupalılar tarafından İslamiyetin sembolü olarak kabul edilmiştir.

Osmanlılar zamanında da çeşitli renk ve şekillerde bayraklar kullanıldı. Osmanlılarda bayrak; padisahı, dolayısıyla devleti temsil ederdi. Zira padisah, devleti temsil etmekteydi. Padisah bayrak ve sancakları, Emîr-i Alem denilen paşa ile bunun maiyyetindeki saltanat sancaklarıyla mehterhane takımı ihtiva eden bölükler taşırdı. Ayrıca her ocağın, her birliğin hatta her ortanın (taburun) ayrı sancakları vardı. Sancaklar da çeşitli renklerde kullanılmıştır. Yeşil ve kırmızı renklerin hakim olduğu bayrak ve sancaklarda, Osmanogullarının hanedan rengi kırmızı daha doğrusu al idi. Al renk, doğrudan doğruya Osmanogullarını işaret ederdi. Sultanlar yani padisah kızları bile beyaz renkte değil al renkte gelinlik giyerlerdi. Padişahın yorgani, çarşafı, yastığı al renkteydi. Al renk esasında Selçuklularda da hanedan rengi olarak kabul ediliyordu. Osmanogulları, Selçukogullarının mesru varisleri olarak bu rengi devralmışlardır. Bu husus al renge tamamen bir millî karakter vermiştir ki, bugün de devam etmektedir. Selçuklular da bu rengi selefleri olan Karahanlılardan almışlardır. Kırmızıyı süsleyen ayın mensei ise destanlar dönemine kadar dayanır. Yıldız ise daha sonraki devirlerde konulmuştur.

Osmanlıların ilk bayrağı, Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Mes'ud tarafından Osman Bey'e gönderilen hediyeler arasındaki beyaz renkli bayrak idi. On dördüncü asırdan itibaren çeşitli renk ve şekilde bayraklar kullanıldı. Kamûs-ül-a'lâm'da bildirildiğine göre, Osmanlı sancagının rengini ve (bugünkü ayyıldızlı Türk bayrağının) şeklini tayin eden, sultan birinci Murad ve Yıldırım Bayezîd Handevirlerinde yaşayan Tîmûrtas Paşa'dır. Bu asırda Osmanlı donanmasında ve azap Kit'alarında kırmızı; yeniçeri kit'alarında beyaz bayraklar kullanıldığı, Fatih Sultan Mehmed Han'ın muasiri olan tarihçi Tûrsün Bey'in ifadelerinden anlaşılmaktadır. On besinci asırda Osmanlıların kırmızı bayraklar kullandıkları, Asikpasazade'nin Alâşehir'de dokunan bir nevî al kumistan bayrak ve hil'at yapıldığı hakkındaki kaydında yer almaktadır. Muhtelif kaynakların incelenmesinden anlaşıldığına göre, Osmanlılar kurulustan itibaren diğer İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi, çeşitli bayraklar kullandılar. On besinci asırda padişaha aid sancaklardan başka çeşitli askerî birliklere ve büyük devlet adamlarına, beylerbeyi, sancakbeyi, donanma kumandanı ve reisleriyle azap ocakları na ve ticaret gemilerine mahsus türlü renklerde bayrak ve sancaklar vardı. Bu bayrakların ve sancakların üzerinde muhtelif şekil ve yazılar bulunurdu. Yeniçeri ocağının muhtelif ortalarının (tabur) kendileri ne mahsus nisanları vardı. Kışlaların kapılarına asılan ortaların bayraklarına bu alametler naksedilirdi. Bu asırda yeniçerilere ak, sipahîlere kırmızı, silâhdar bölüğüne san, orta ve aşağı bölüklere alaca renkli olarak verilen bayraklar bu birliklere verilen sancak mahiyetinde idi. Çünkü Osman Gazi'den itibaren Kanunî devri de dahil olmak üzere padişahlara mahsus olan bayrak beyaz renkli idi. Yavuz Sultan Selim Han'ın Çaldıran ve Mısır seferlerinde, otağının önüne hakimiyet alameti olan beyaz ve kırmızı renkli bayraklar dikilirdi. Ayrıca Yavuz Sultan Selim Han zamanında, bugün Topkapı Sarayı mukaddes emanetler dairesinde bulunan, Peygamber efendimize salîlâhü aleyhi ve sellem aid olan Sancak-ı şerif Osmanlılara geçti. Çok büyük hürmet ve ihtimam gösterilerek asırlardır muhafaza edilen Sancak-ı şerif kilif içinde bulundurulur, asla açılmazdı. Sefer-i hümayunlarda padişahlar beraberlerinde götürürlerdi. Halifelik alametlerinden biri olan Sancak-ı şerif, devleti son derece tehdit eden hallerde ve isyanlarda padişahın emriyle çıkarılır, millet, asilere karşı Sancak-ı şerifin altında toplanmaya çağılırdı. Bu suretle millet birlik içinde hareket ederek isyanı bastırırdı.

Yavuz Sultan Selim zamanında Çaldıran seferinde ilk defa olarak kullanılan yeşil renkli bayrak, bu devirden sonra da hemen her zaman sık sık kutlanılmıştır. Osmanlıların, hilafeti de haiz olduklarını göstermek ve Peygamber efendimizin mesru halefleri olduklarını belli etmek için kullandıkları yeşil renkli sancak, Barbaros Hayreddin Paşa ve Utuğ Ali Reis'in donanmalarında da kullanıldı. Peygamber efendimizin salîlâhü aleyhi ve sellem mensub olduğu Hasimîlere aid olan yeşil renkli sancak, sultan birinci Mahmud Han devrinde donanmanın bayrağı kabul edildi.

Kanunî Sultan Süleyman Han devrinde de beyaz, alaca, kırmızı ve san bayraklara siyah ve yeşil renkliler de ilave edildi. Doğrudan doğruya padisahin hassa kuvvetini teşkil eden kapıkulu ocaklarının tasdikları bayraklar, umumiyetle saltanat sancakları sayılırdı. Macaristan seferine çıkan ve orduya kumandan tayin edilen sadrazam İbrahim Paşa'ya; beyaz, yeşil ve sarı renkte üç sancakla iki kırmızı, iki de alaca bayrak verilmesi bu hususu isbat etmektedir. Topraklı süvarinin yukarısi yeşil, aşağısi kırmızı renkte olmak üzere iki renkli bayrağı vardı.

Osmanlı ordusunda olduğu gibi, donanmasında da türlü renk ve şekillerde bayraklar kullanıldı. On beşinci asırda genellikle kırmızı renkli bayraklar kullanıldığı halde on altıncı asırda kumandana mahsus bayrağın yeşil, derya beylerinin ise beyaz, kırmızı, sarı, sarıkırmızı, ufki çizgili alaca bayraklar kullandıkları görülmektedir. Bu asırda ticaret gemilerinin beyaz bayraklar tasdikları da bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Daha sonraki asırlarda da kapdan pasalara mahsus olan bayrak yeşil idi. Gemi sancaklarında en ziyade kırmızı (al) renk kullanılmakla beraber, yeşil bayraklar da çıktı. Bunların kimlere aid olduğu üzerlerindeki şekillerden anlaşıldı. Sultan birinci Mahmud Han devrinden sonra donanmada daha çok yeşil sancaklar kullanılmaya başlandı.

Kalyonların küçük sancakları yeşil olduğu gibi, amirallere mahsus forslar da yeşil zemin üzerinde zülfikar ve hilal şekillerini ihtiva ederdi. Sultan üçüncü Selim Han zamanında ordu ve donanmada yapılan yeni düzenlemeler esnasında bayraklar üzerindeki hilal şekline, sekiz köşeli yıldız ilave edildi. Bayrak mes'elesinin muayyen esaslara bağlandığı bu devirde, büyük gemilerin muhtelif direklerine çekilecek bayraklar tesbit edildi. Padisaha mahsus gemiye (taht gemisi) çekilecek kırmızı sancagin üstünde sultan üçüncü Selim Han'ın tıgrası vardı. Ticaret gemilerinin tasidığı bayrakların renk ve şekillerinin tesbit edildiği bu dönemde, Cezayir beylerbeyinin, üst köşesinde beyaz renkte sarıklı bir insan baskı bulunan kırmızı bayrağı vardı. Bu dönemde kumandan forsları yeşil olup, beylerbeyliğe aid ticaret gemilerinin bayrağı; yeşil, beyaz, kırmızı üç ufki parçadan meydana gelmişti. Tunus ve Cezayir ticaret gemileri ortası yeşil olmak üzere iki mavi, iki kırmızı, beş ufki parçadan meydana gelen bayraklar taşıyordu, Trablus beylerbeyi ile İstanbul limanına mahsus sancak, üç hilalli olup yeşildi. Sultan üçüncü Selim Han devrinde kurulan Nizam-i Cedid ordusu kit'aları için ihdas edilen, ortasına sarı, sırma ile bir hilal, yahut ortadaki hilalden başka dört köşesine de hilaller işlenmiş kırmızı veya fes rengi bayraklar kullanıldı.

Sultan ikinci Mahmud Han zamanında da bayrak şekilleri hemen hemen aynıyle devam etti. Ancak bu devirde kalelere ve hükümet binalarına ayyıldızlı al sancak çekildiği görülmektedir. Yeniçeri ocagının kaldırılması üzerine bunlara aid hususî bayrakların kullanılmasına son verildi. Yeniçeriler arasında çok yayılmış olan yeniçeriliği ve bektasiliği hatırlatan bir takım kelimelerle birlikte bayrak kelimesinin kullanılması da yasak edildi. Bunun yerine sancak kelimesinin kullanılması için her tarafa emirler verildi.

Yeniçerilerin son zamanlarında daha ziyade kırmızı renkte, üzerinde beyaz bir pençe, bir zülfikar ve bir daire şekli bulunan çatal uğu bayraktar kullanıldı.

Sultan ikinci Mahmud Han tarafından kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye mahsus olarak üzerinde kelime-i şehadet veya fetih ayetleri bulunan siyah bayraklar yapıldı. Siyah rengin tercihi Peygamber efendimizin Ukab adlı meşhur siyah sancagin rengini taklid etmek maksadıyladır.

İkinci mesrutiyetin ilanına kadar orduda üzerinde ayetler yazılı ve hükümdarların ortası tıgralı armalarını taşıyan sırma saçaklı çeşitli alay sancaktan kullanıldı ve ondan sonra da bu adet devam etti. Bu sancakların rengi umumiyetle kırmızı idi.

Kırmızı zemin üzerine hilal ve yıldız bulunan bayrak, Osmanlılarda ilk defa 1793'de devletin resmî bayrağı olarak kabul edildi. Ancak bu bayraktaki yıldız, sekiz köşeli idi. Bu bayrak Osmanlı Devleti'nin resmi ve umumî sembolü olarak kullanıldı Sultan birinci Abdülmecid Han zamanında 1842'de yıldızın beş köşeli olması kararlaştırıldı ve Osmanlı bayrağının şekli

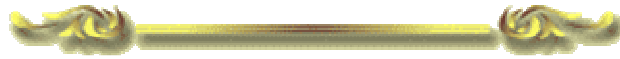
kesinleştirdi. Bu devirde padisaha aid tıgralı sancaktan baska hükümdarin gemileri ziyaretinde kullanılan, ortasında güneş ve dört köşesinde de sular bulunan bir sancak daha vardı. Kapdan pasaya mahsus sancakta; bir hilal ile sekiz köşeli yıldız mevcuttu. Osmanlı hakimiyetinde bulunan, Tunus, Eflak, Bogdan beyleri İle Sirp prensliğinin özet bayraklarında, Osmanlı bayrağının kırmızı rengiyle birlikte mavi, beyaz, sarı gibi mahallî renkler de kullanılırdı. Tunus beyinin sancagının, ortasında kırmızı zemin üzerindeki bir beyaz daire içinde kırmızı hilal ve yıldız şekli mevcuttu. Sirp, Eflak ve Bogdan beylerbeyleriyle Sisam adasına aid hususî bayrakların üst köşelerinde, Osmanlı hakimiyetinin sembolü olmak üzere, kırmızı zemin üzerinde beyaz üç yıldız bulunan sarı Eflak bayrağı İle mavi Bogdan bayrağında, birincisinde çift kartal, ikincisinde de bir öküz baci mevcuttu.

Sultan Abdülazîz Han zamanından başlayarak, padisahlara mahsus kırmızı renkli bayrakların ortasındaki tıgraların beyaz renkte sekiz suali bir güneş içinde alınması adet oldu. Sonradan bu bayrağın rengi visne çürüğü olarak değistirildi ve saltanat sancığı kabul edilen bu bayrak, saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han zamanında Cuma namazı münasebetiyle yapılan selamlık resminde hilafete mahsus bir bayrak kullanılırdı. Bu, kırmızı atlas zemin üzerine etrafı beyaz kitapdan ile islenmiş dört köşe bir çerçeve içinde; bir tarafında Fetih süresi, diğer tarafta ise güneş resmi bulunan sarma saçaklı ve ucu hilallî bir sancaklı.

1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından saltanatın kaldırılarak, hilafet makamı ihdas edilmesi üzerine halîfeye mahsus olarak, yeşil zemin ortasında sekiz suali beyaz bir güneş içindeki kırmızı zeminde beyaz ay yıldızı ihtiva eden bir sancak kabul edildi ve saltanata mahsus bayrak kaldırıldı. Lakin daha önceki millî bayrak muhafaza edildi. Cumhuriyet idaresinin kurulmasından ve halifelik kaldırılmasından sonra 25 Tesrin-i Evvel 1925'de bir sancak talimatnamesi çıkarılarak, harp ve ticaret gemileri hakkında muayyen esaslar kabul olundu. Bu talimatname millî bayrağın şeklini tesbit etmekle beraber, daha ziyade donanmanın ihtiyaçlarına göre yapıldığından, az çok hususî bir mahiyet arz ediyordu. Bunun üzerine 29 Mayıs 1936 tarih ve 2994 sayılı kanunla Türk bayrağının şekli ve ölçüleri kesin bir şekilde tesbit edildi. 28 Temmuz 1937 tarih ve 2/7175 sayılı kararnameye ilisik 45 maddelik bir tüzük (Türk bayrağı nizamnamesi) ile de Türk bayrağının kullanılması nizam altına alındı.

Osmanlılar döneminde, devleti, hanedanı, milletin hükümlarını temsil eden bayrak kesin olarak kutsal sayılırdı. Yere düşürmemek, düşmana bırakmamak, manevî haysiyetine dokunacak bir duruma sokmamak için ölüm dahil her türlü fedakarlık göze alınırdı. Bayrak ve sancığına hakaret ettirmek en büyük millî serefsizlik olarak kabul edilirdi. Bayrağına hakaret, padisaha hakaret suçu ile aynı derecede tutulurdu. Bayrağın kutsallığı muharebe meydanında en yüksek mertebesini bulur, bayrağı düşürmemek için nice vezirlerin en küçük bir tereddüd göstermeden şehîdliği göze aldıkları ve ard arda şehîd oldukları görülürdü. Zira bayrağın düşmesi hezîmete uğrama ve mağlûb olma alameti idi.

DARULACEZE

Kadın-erkek, yoksul, sakat ve kimsesiz çocukları korumak için sultan İkinci Abdulhamid Han devrinde yaptırılarak hizmete giren acizler yani düşkünler yurdu.

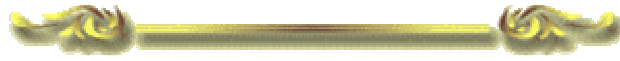
Sultan Abdulhamid Han, yoksul ve sakat kimseler yanında, İstanbul'da basibos gezen çocukların da bir araya toplanarak, san'at sahibi olmalarını sağlamak, ihtihar ve kimsesizlerin son yıllarını huzur içinde geçirmelerini te'min etmek maksadıyla, sadrazam Halil Rifat Paşa'ya bir darülaceze (düşkünler evi) kurulması emrini verdi. Halil Rifat Paşa, Okmeydanı semtinde böyle bir müessesenin kurulmasının muvafık olacağına bildirdi ve 7 kasım 1892 tarihinde

Darülacezenin temeli atıldı. İnsaat masraflarının çoğunu Abdulhamid Han karşıladı. Hayır sahipleri de ianelerde (yardımlarda) bulundular. Bizzat Halil Rifat Pasa, evindeki değerli esyayı ve gümüş takımlarını satarak bu tesebbüse iştirak etti.

Darülaceze 28.500 metre karelik bir alan üzerinde kuruldu. Bir erkek bir kadın hamamı, altı aceze pavyonu, mutfak, çamasirhane, çocuk yuvası, yetimhane, cami ve kiliseden ibaret olup, mimari Agop adında bir ermenidir.

Yapıldığı devirde çıkarılan kararnameye göre; "Darülaceze'nin idaresi Dahiliye nezaretine bağlandı. Ayrıca kurumun yönetim kurulu başkanlığının belediye tarafından seçilen ve padisahça tasdik edilen bir me'mur tarafından yapılması kararlaştırıldı. Üyelikleri ise; Vakıflar idaresi, müftilik ve Zaptiye nezareti tarafından gösterilecek bir me'mur verilecekti. Bundan başka ayrıca Darülaceze'de; ermeni, rum, katolik ve yahudi azınlıkları da birer temsilci bulunduracak ve kurul ücretsiz vazife yapacaktı."

Günümüzde Darülaceze, İstanbul belediyesine bağlı olup, döner sermaye ile çalışmaktadır.

DARÜLBEDAYI

İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun ilk şekli ve adı. Türk tiyatro tarihinde, tiyatronun kuruluş ve gelişmesinde Dârülbedayi topluluğu öncülük etmiştir. Teskilatin ilk adı Dârülbedayi Osmanî'dir. Türkiye'de ilk düzenli bir tiyatro kuruluşu ve sahne sanatçılarının yetisttirilmesi fikri 1914 yılında Şehremini, Operatör Cemil Topuzlu tarafından ortaya atılmıştır. Bu fikrin gayesi, Türk halkına tiyatroyu sevdirmektir.

Mesrutiyet devri öncesi yurdumuzda, sahne hayatı ve sanatı, Ermeni ve Rumların paylaştığı faaliyetlerle devam ediyordu. Bunlardan Rumlar özellikle pandomim ve kanto'da, Ermeniler de meledram ve komedi oyunlarında temayüz etmiş toplulukları oluştuyordu. Türklere gelince bunlar, tulatçı ve orta oyuncularıydı. Baslıcalı; Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail, Kel Hasan, Abdürrezzak, Sevki, Nâsit gibi sanatçılardı. Bu sanatçılar küçük kumpanyalar halinde temsilsiz oyun verirler, oyundan önce kanto ve çalgi çalarak seyircilerini kendilerine benzetmeye çalışırlardı. 1908'de mesrutiyetten sonra, temsilden önce verilen kanto ve çalgi fasılları kaldırılmış bunun yerine yurt konulan işleyen, cemiyetin problemlerine ve dilimize çevrilmiş eserleri (tiyatro eserleri) sahnelerle konmaya başlamıştır. Bu tür telif eserleri o zaman en çok oynayan sanatçı da Ahmet Fehim Efendidir.

Cemil Topuzlu Bey, Şehremini olarak İstanbul'da bir belediye konservetuarı kurmak istiyordu. Belediye meclisinde kendisine taraftar bulunca alınan kararla bu iş için o zamanın parası ile 3000 lira ayrıldı. Akabinde meşhur tiyatrocu Parisli (Paris tiyatro müdürü) Andre Antoine'la Paris elçiliğimiz aracılığı ile anlaştı. Antoine, anlasma gereği İstanbul'a geldi ve konservatuar için Şehzadebasi'nda Letafet apartmanı tahsis olundu.

Konservatuar açılış törenleri hazırlıkları sürerken bu arada Birinci Dünya Savaşı koptu. Bu durum karşısında Andre Antoine, memleketine dönmek zorunda kalınca, bu iş de böylece yarım kalmıştır.

Savaş sırasında, Dârülbedayi sanatçıları, asker ailelerine yardım cemiyeti yararına Hüseyin Suat'ın adapte ettiği "Çürük Temel" adlı oyunu sahneleyerek halka sunmuşlardır. Bundan sonra, Halit Fahri Ozansoy'un "Baykus" adlı manzum oyunu, arkasından Halit Ziya Usaklıgil'in Aleksandr Dumas Fils'den dilimize çevirdiği "Fûruzan" oyunu ile Manir Nigar'ın uygulaması "Kayseri Gülleri" oyunları sahneye konmuştur. Savaş sonrasında oyunlara devam edilmiştir.

1927 yılında Dârülbedayi adında bir dergi çıkarılmıştır. Bu dergi 1935 yılından sonra Türk Tiyatrosu adını almıştır. Günümüzde de Şehir Tiyatrosu organı olarak yayını sürdürmektedir.

Dârülbeydi 1931-1932 mevsim döneminde Belediye Meclisinin genel kararıyla Şehir Tiyatrosu olarak adını değiştirmiş ve yeni bir tüzükle Şehir Tiyatrosu, İstanbul Belediyesine bağlanmıştır.

Bu günün şehir tiyatroları, Darülbeydi'nin teşkilat temelleri üzerine kurulmuştur.

DÂRÜ'L-HADIS

Hadis ilminin öğretildiği medreselere verilen isim. İlk darü'l-hadis medresesi, Selçuklu Atabegi Nureddin tarafından Sam'da açılmıştır. Böylelikle hadis öğrenimi camilerden medreselere geçmeye başladı. Sonradan darü'l-hadis medreselerinde Kur'an-ı Kerim'e ait ilimler de okutulmaya başlandığından, bu medreselere Darü'l-Kur'ân ve'l-hadis ismi verilmiştir.

Anadolu'da ilk darü'l-hadis, İlhanlı veziri Semseddin Cüneynî'nin Sivas'ta kurduğu medresedir. Osmanlı Devletinde ilk Darü'l-hadis Bursa'da, 1447'de ise Sultan İkinci Murad tarafından Edirne Üçşerefeli Camii Külliyesi içinde öğretime açılmıştır. İstanbul'da ilk darü'l-hadis Süleymaniye Camii Külliyesi dahilinde açılmıştır. Daha sonra mevcutları artan darü'l-hadislerin sayısı Onyedinci asırda 135'e kadar çıkmıştır.

Diğer medreselere göre daha yüksek seviyeli olan darü'l-hadislerin müderrisleri de rütbe olarak daha yüksek idi. Meselâ, Darü'l-hadis müderrislerinin yüz akçe yevmiyeli oldukları devirde diğer müderrisler altmış akçe yevmiye alırlardı. "Kibâr-i müderrisin" olarak isimlendirilen bu müderrisler, merasimlerde diğerlerine başkanlık ederlerdi.

DARÜLFÜNUN

Fen ilimleri evi, üniversite. Osmanlı Devleti'nde medrese dışında bir darülfünun açılması fikri, ilk defa Abdülmecîd Han zamanında 1845'de Geçici eğitim meclisi (Meclis-i muvakkat-i maârif) tarafından tanzim edilen eğitim programında yer aldı.

Böyle müessesenin çalışmaya başlaması için; bina, öğrenci, öğretmen ve kitap gibi dört ana unsurun sağlanması gerekiyordu.

Bina için tanınmış italyan mîmâr Fossati getirilip projeler yaptırıldı. 1846 yılı Ekim ayında Ayasofya Camii yakınındaki bir arsada temel atıldı. Darülfünun öğretimini tâkib edebilecek seviyede öğrenci yetistirmek maksâdıyla lise seviyesinde dârülmârif adıyla bir okul kuruldu (1849). Bundan başka darülfünuna öğretim üyesi yetistirmek maksadıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Okutulacak derslerin kitaplarının seçimi, tercüme ve te'lif suretiyle hazırlanması için de Encümen-i dânis kuruldu.

Bu hazırlıklar sürdürülürken, memleketin tanınmış bilim adamları tarafından umûma açık konferans şeklinde serbest hâlde öğretime başlanmasına karar verildi. 12 Ocak 1863'de Derviş Paşa'nın verdiği fizik dersiyle başlayan serî konferanslar, Hekimbasi Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmed Vefik Efendi'nin târîh ve muhtelif hocaların coğrafya, astronomi ve deneysel fizik dersleriyle devam etti. 1864'den sonra Dîvânîyolu'nda kiralanmış bir konakta devam eden bu çalışmalar, 1865'de Avrupa'dan getirilmiş teknik edevat, laboratuvar gereçleri ve kütüphaneyle beraber konagin yanıp kül olmasıyla sona erdi.

Bu yangından sonra bir süre duran çalışmalar, 1 Eylül 1869'da yayınlanan Maârif-i umûmiye nizâm-nâmesiyle tekrar başladı. Bu nizâm-nâmenin yüksek okullara ayrılmış bölümünde belirtildiğine göre, Dârülfünûn-i Osmânî adıyla kurulacak üniversite, Hikmet-i edebiyat, ilm-i hukuk ve Ulûm-i tabiiyye ve riyâ-ziyye adlarıyla üç fakülteden meydana gelecekti. Üniversitenin başında nazir unvanlı bir emîn bulunacaktı. Yine bu bölümde, kurulacak üniversitenin, muhtariyete (özerkliğe) sâhib olduğu belirtilmiş, darülfünun kuruluşuna ve organlarına, programlarının ana çizgilerine, öğretim üyesi ve yardımcıların hak ve

görevleriyle tâyin ve terfî şartlarına, öğrencilerin kayıt işlerinden başlayarak devamin siki kontrolü dâhil olmak üzere doktora imtihanlarına kadar bütün esasları düşünölmüş ve tesbit edilmiştir.

Sultan Mahmûd türbesi yanında yaptırılan binada öğretime başlayan okulun müdürlüğüne, Avrupa'ya evvelce darülfünun hocası olarak yetistirilmek üzere gönderilmiş ve tahsilini tamamlayıp dönmüş bulunan Yanyali Hoca Tahsin Efendi tâyin edildi. Okul, 20 Subat 1870'de büyük bir törenle açılarak derslere baslandı. Fakat daha okulun açılışında, hocalardan Cemâleddîn-i Efgânî'nin sapık fikirlerini yaymaya çalışması, nizâmnâme'deki bir çok hükümlerin tatbikatının istenilen şekilde uygulamaya konulamaması sebebiyle 1871 ortalarında kapatıldı.

1874'de Galatasaray mekteb-i sultanîsi içinde, bu okulun adetâ bir üst okulu şeklinde Dârülfünûn-i sultanî adıyla üçüncü darülfünun açıldı. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelen bu okulun müdürlüğüne de Sava Pasa getirildi. Bu okula sâdece Galatasaray mekteb-i sultanîsinden me'zun olanlar alınabilecek, bu seviyede eğitim için henüz yeterince Türkçe eser hazırlanmamış olduğundan, bir kısım 'dersler Fransızca olacak ve Fransa'dan getirilecek profesörlerle öğretim kadrosu tamamlanacaktı. Fakat bu okul da uzun süre öğrenime devam edemedi ve 1882'de kapandı.

Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin çekirdeğini meydana getiren Dârülfünûn-i sahane, dördüncü darülfünun olarak 15 Ağustos 1900'de ikinci Abdülhamîd Han zamanında kuruldu. Ulûm-i âliye-i diniye, Ulûm-i riyaziye ve tabî-iyye ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelecekti.

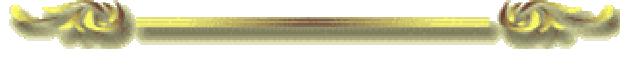
15 Ağustos 1900'de çıkarılan yirmi yedi maddelik darülfünun nizâmnâmesine göre; darülfünûn-i sahanenin, Ulûm-i âliye-i diniye (ilahiyat) fakültesinin her sınıfına en fazla otuz kişi alınabilecek ve öğretim süresi dört yıl olacaktı. Ulûm-i riyaziye ve tabî-iyye (matematik ve fen bilimleri) fakültesi ile Edebiyat fakültelerinin sınıflarına ise yirmi beser kişi alınabilecek ve öğretim süreleri üç yıl olacaktı. Bunlara ek olarak yine darülfünun idaresine bağlı olarak Türkçe, Arabça ve Farsça'dan baska, Fransız, İngiliz, Alman ve Rus dillerinin okutulacağı filolojiler kurulacaktı.

Öğrenci sayısı sınırlandırılan ve paralı olan bu okula girebilmek için, bir orta öğretim kurumunu bitirmek veya bu düzeyde bilgi sahibi olduğunu isbatlamak gerekiyordu.

O târihlerde ayrı bir bina ve idare kurulmasına lüzum görülmediğinden, Cagaloglu'ndaki Mekteb-i mülkiyenin bir bölümü bu okul için ayrıldı ve iki okul ortak müdürlükle yönetildi. 1909'da Vezneciler'deki Zeynep Hanim Konagi'na tasınarak kendi binasına sâhib oldu. Öğrenci sayısındaki kısıtlamalar kaldırılıp, ücretsiz hâle getirildi. Okulun ismi Dârülfünûn-i Osmânî olarak degistirilip, programlarında bâzi degisiklikler yapıldı. Okul idaresi, Mülkiye mektebinden ayrıldı.

Emrullah Efendi'nin maârif nazırlığı zamanında çıkarılan 21 Nisan 1912 tarihli nizâmnâmeyle yeni düzenlemelere gidildi. Büyük kütüphaneler, laboratuvarlar kurulmaya baslandı. Sınıf usûlü terk edilerek, yerine sömestr usûlü getirildi. Zeynep Hanim Konagi'nin yeterli olmamaya başlaması üzerine, Yerebatan'da kimya, Feyzullah Efendi Konagi'nda jeoloji, İbrahim Pasa Konagi'nda dogu dilleri ve Safvet Pasa Konagi'nda coğrafya enstitüleri te'sis edildi.

Birinci Dünya Savası esnasında Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Edebiyat, Fen ve Hukuk fakülteleri için davet edilen profesörler ile öğretim kadrosu güçlendirildi. Savastan sonra yeni bir yönetmelik hazırlandı. Buna göre darülfünunu, her yıl seçilen bir eminin (rektör) başkanlığı altında fakülte temsilcilerinden meydana gelen bir divân (senato) idare edecekti.

OSMANLICA (OSMANLI TÜRKÇESİ)

OSMANLICA (OSMANLI TÜRKÇESİ), Kasgarlı Mahmud'un Dîvân'ında bahsettiği Oguz ve Hâkâniye diye adlandırdığı iki edebi siveden birî olan Oguz Türklerinin kullandığı dilin devamı olan ve Türklüğün îslâmî devlet içinde gelisen, Osmanlı hanedanına nisbetle, devlete ve resmî yazısma diline sâmil olarak Osmanlıca adını alan, Selçukluların son zamanlarından Cumhuriyet Devrine kadar yedi yüzyıl kullanılan^ ve kesintisiz eserlerini veren Osmanlı Türklüğü'nün dilidir. Bu itibarla Osmanlı Türkçesi olarak adlandırmak gerekir. Osmanlıca deyiimi daha çok müstesrikler tarafından verilmiştir.

Eski Türkçe Devresi'nden sonra, Türk kültür târihi içinde eserlerimiz Türklüğün göçleri ve yeni yeni kültür merkezlerinin ortaya çıkması üzerine; içinde Kuzey-Dogu (Kıpçak, Çağatay) ve Batı Türkçesini alan onüçüncü asra kadar "Müsterek Orta Asya Yazı Dili" verilmiştir. Batı Türkçesi adını verdığımız Oguz Türkçesi; Osmanlı Türkçesi, Azerî agzı ile birlikte olan müsterek devrelerini, hemen hemen onbesinci yüzyılın ortalarına kadar sürdürürler. Ancak bu zamandan sonradır ki, Selçuklular Devri'nin sonunda yer alan ve Eski Anadolu Türkçesi adı ile andığımız her iki agzın müsterek oldukları zaman görülen bâzî ayrılıkların bir kısmı Osmanlı, bir kısmı da Azerî Türkçesi'nde umûmîleşerek onaltıncı yüzyıldan baslamak üzere iki agzın kesin çizgilerle ayrılmasına sebep olur. Bunun yanında her iki sivenin komsularından alınan kelimeler, Arapça ve Farsça olanlar hâric, Azerî ve Osmanlı Türkçelerinde anlaşılmada çıkacak ikinci bir ayrılığı ortaya çıkarırlar. Azerî Türkçesi daha çok Rusça ve Mogolca ile onlara yakın yerlilerin ve Hintçe'nin kollarından kelimeler alırken, Osmanlı Türkçesi de komşu Avrupa milletlerinin dillerinden kelimeler almıştır. Gerçekte, kurulan büyük bir imparatorluğun sınırları içine aldığı pek çok milletin dilinden Osmanlı Türkçesi, topraklarla birlikte yeni kelimeler de fethederek onları millileştirmiştir. Bu durum az çok Türkçe'nin karakteri icâbî da böyledir. Bu kelimeler daha çok, İtalyan, Yunan, Arnavut, Sırp, Romen, Bulgar vs. gibi milletlerin dillerinden girmiştir. Ancak bu milletlerin dillerinden alınan kelimeler, Türkçe'nin içinde yogurulurlar.

Arapça ve Farsça'dan gelen kelimeler ise yadigarı olmazlar. Çünkü Osmanlılarda bu iki dile hiç bir zaman yabancı diller gözü ile bakılmaz. Bu sebeptendir ki Türkçe basta olmak üzere Arapça ve Farsça gramer unsurları Osmanlı Türkçesine girmiş yabancı kelimelerde herhangi bir ayrılık gözetilmediğinden, galat da olsalar, Türk zekâ ve kabiliyetinin ürünü olan kelimeler ortaya çıkmıştır. Bu durum tamlamalara da sirayet etmiştir.

İslâmî devre içerisinde Batı Türklüğünün dili olan Osmanlı Türkçesi, devre itibarıyla Türk Dili Tarihinin Orta ve Yeni Türkçe Devreleri içine girmektedir. Tarihî Türkiye Türkçesi adını da verdığımız Osmanlı Türkçesi ilk devir eserlerinde; Türkî, Lisân-i Türkî ve Türkmence olarak adlandırılır. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılan gramerin adı da Kavâid-i Osmaniye'dir. Cevdet Paşa daha sonra Osmanlı lafzini bırakmadan eserini tekrar yazmıştır. Bu isim daha bâzî gramer kitaplarında Lisân-i Osmânî, Osmanlıca, Osmanlı Sarfî, Nahv-i Osmânî, Osmanlıca Dersleri gibi günümüze kadar gelmektedir. Ancak Süleyman Paşa ve Semseddin Sâmî gibi zevatin yazdığı gramerlerde ilm-i sarf-i Türkî ve Nev usûl Sarf-i Türkî gibi yine Türkî lafzına yer verilir. Deny ve Redhouse gibi batılilar ise, eserlerinde her iki kelimeye de yer vermişlerdir.

Onüçüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar devam eden.alfâbe olarak Arap menseyli îslâmî Türk alfabesine yer veren Osmanlıca'yi; 1. Eski Osmanlıca, 2. Klasik Osmanlıca, 3. Yeni Osmanlıca olarak üç devreye ayırmak gerekir.

Birinci devre, yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Azerî Türkçelerinin birleştiği onüç-onbesinci yüzyılları içine alan, yabancı dillerden gelen kelimelerin az olduğu anlaşılar ve açık Türkçe devresidir. Bu devreye Eski Anadolu Türkçesi veya İlk Osmanlı Türkçesi de denmektedir.

İkinci devre Klâsik Osmanlıca Devri'dir ki onaltı-ondokuzuncu asırları içine almaktadır. Türkçe bu devrede Arapça ve Farsça'dan gelen kelime ve gramer kaidelerine ziyadesi ile açılmıştır. Ancak bu durum, yazılan eserlerin mevzuuna ve islenişine'göre, dilin açık ve anlaşılır veya kapalı olması şekli, değişmektedir. Meselâ Bâkî'nin Dîvân'ını anlamak güç olabilir. Fakat Meâlimü'l-Yakîn adlı siyer kitabı gayet açıktır ve anlamada zorluk çekilmez. Ancak belirli kültür seviyesine ulaşmamış bir insan, hangi devirde olursa olsun günlük kelimelerin dışında hiç bir şey anlamaz ve cehaletini ortaya konan eserlere yüklemekten kendini alamaz. Bu durum göz önüne alındığı takdirde elbette çobanın ve pâdisâhin dili bir olmayacaktır. Çünkü dünyaları baskadır. Fakat umumiyetle onaltıncı yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsça'dan meydana gelen kelimeler ağırlık kazanmaya başlar, onyedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gittikçe koyulur, anlaşılır bir hâl alır. Türkçe kelimelerin cümlelerin sâdece fiilinde kaldığı görülür. Nesir dilinde pek fazla anlaşmazlık ortaya çıkar. Nazım dili ise, bir noktada ölçülü bir cümle yapısına sahip olduğu için, kendini pek kaybetmez. Bu devre Klâsik Osmanlıca olarak adlandırılan devirdir. Ancak bunda büyüyen ve gelişen bir devletin, her sahada, dilindeki ihtisam ve ifâda kabiliyetinin bulunması ve kültür seviyesi hayatının yükselmesi de büyük rol oynamıştır. Devrenin sonunda bu durum halk siirinde de kendini göstermiştir. Fakat bu iki yüzyılda halk siirinin dili 1908'den sonra gerçekleştirilecek olan ikiligi ortadan kaldırmış ve halk dili ile yüksek zümre dili birbirine yaklaştırmıştır.

Yeni Osmanlıca Devresi ise, ondokuz-yirminci asırları Cumhuriyet devrine kadar içine almaktadır. Osmanlıca'nın bu sonuncu devresi, gazeteci lisânının başladığı, Arapça ve Farsça tertiplerin çözüldüğü Türkçe'nin kendi kaidelerine sahip çıkmaya başladığı devirdir. Fakat bu devrede de Arap ve Fars dillerinden gelen kelimelerin yanında batı dillerinden pek fazla kelime gelmiştir. Hattâ bu durum Cumhuriyet devrinden sonra günümüze kadar uzanmıştır.

Her ne şekilde olursa olsun Osmanlı Türkçesi'ne, kültür dili olması hasebiyle, bir yüksek zuma dili olarak bakmak mümkündür. Ancak "Arapça, Farsça ve Türkçe'nin karışımı bir dildir" demek yanlıştır. Eger öyle olsa idi geride kalan kültür hazinesine Arapların ve Parsların da sahip çıkması gerekirdi. Halbuki bu hazine, sâdece Türk Milleti'nindir. Yalnız bu dil zeki selim sahibi yüksek tabakanın dili olmuş ve halk dilinden ayrılmış olarak zuhur etmiştir. Yazı dili, aradığı açık ve anlaşılır sekile ancak yirminci asrın başlarında kavuşmuştur. Böylece bu devirden sonra yazı ve halk dili birbirine yaklaştırmış ve zamanla aradaki açığı kapatmıştır.

Osmanlıca içinde ele aldığımız ilk devre ise sonda yer alan her iki devreden daha açık ve anlaşılır bir durum gösterir. Bu devrenin eserleri bugün bile anlaşılır durumdadır. Fakat son devre nisbete ilk devrede, sonradan kullanıstan düşen arkaik kelimeler yer almaktadır. Bugün milletimizin zevkle okuduğu Yunus Divânî ve Mevlid gibi eserler bu devrin mahsûlüdür. Her ne şekilde olursa olsun Osmanlıca, yedi yüzyıl süren uzun ömrü ile Türklüğün en büyük yazı dili olmuştur.

TÜRK HAMAMI

Türkler, tarihi asaletleri ile temiz bir millettir. İslâmiyet'i kabul etmeleri ve islâmiyetin temizliğe ait hükümlerini büyük bir titizlikle uygulamaları neticesinde bilhassa, İstanbul'un fethinden sonra bu şehirde ve Devletin dört bir yanında binlerce hamam yaptılar. Türkler'de islâmiyet'in emirlerinin gereği olarak her evde özel olarak hamam bulunduğu gibi, meselâ onyedinci, yüzyılda, yalnız İstanbul'da 168 adet büyük çarşı hamamı vardı.

Türk hamamları ve özellikleri:

Türk hamamları baslıca üç kısma ayrılır. 1-Soyunma yerleri. 2- Yıkama yerleri. Yıkama yerleri de a) Sogukluk b) Hamam 3- Isıtma yeri: Külhan.

Soyunma Yerleri: Geniş bir sofa ve bunun çevresinde bölmeli sekiyer bulunur. Yıkama kimseler, bu sekiyerde uzanıp dinlenirler.

Yikanma yerleri: Sogukluktan geçirilerek girilen hamam kismina denir. Burasi da bazi; bölümlere ayrilir. "Kurna basi denilen herkesin teker teker yikandigi yer, "halvet" adi verilen kapali ve yalniz basina yikanma hücreleri. Bir de üzerine uzanip ter dökülen "göbek tasi". Burasi, hamamin mermer kapli zemininden daha yüksek yapilmis ve cesitli geometrik sekillerde olabilen yerdir.

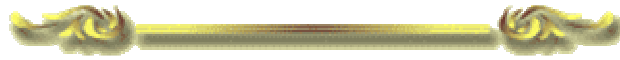
Isitma yeriKülhan: Burasi hamamin altindadir. Orada ates yanar. Atesten çıkan alev ve duman, mermer zeminin altindaki özel yollardan, duvar içlerinden geçer, "tüteklik" adi verilen bacadan çıkar.

Külhandaki ocagin üzerinde sicak su kazani, onun da üzerinde soguk su deposu bulunur. Ocagin dip kisimindeki birkaç kanal, hamamin yikanma yerinin ortasindaki göbek tasinin altina kadar uzanir. Ocakta yanan odunlarin tesirli alev ve dumanlari, bu kanallardan göbek tasinin altina gider. Bu tasin altindaki karanlik yer çok isindigindan buraya "cehennem" denir.

Çarsi hamamlari, haftanin belli günlerinde kadınlara, baska günlerde erkeklere açıktir. "Çifte hamam" olanlar ise birbirine bitisik iki hamam olup, biri kadınlara, digeri erkeklere ayrılmistir. Bu hamamlar hergün açıktir.

Türk hamamlarinin bir degisik tarafı da, buhar banyosu esasina dayanan "Fin hamami" oluslaridir. Finler, aslen Türk asillidirlar. Bugün dünya spor aleminde, çabuk terleyerek, çok kilo vermek için bu hamamlar biçilmis kaftandır. Bu bakimdan Türk hamamlarından bütün sporcular faydalanmaktadırlar.

Hamamlarin saglik bakımından faydaları: Hamamlar, çok uzun müddet kalmamak sartıyla, sicak su ve sabunla yapılacak vücut temizligi için en iyi yikanma ve temizlenme yerleridir. Hamamda terleyen vücudun, yumusak bir bez, veya süngerle ovularak yikanmasi, vücutta kan dolasimini kolaylastirarak insana rahatlik verir. Vücudu sert keselerle ovmak, deride yara açabilir. Bundan sakınmak gerekir. Bir de hamamlarda yikananların adabi muaseret kaidelerine uymasi lâzimidir. Ayrıca hamamlarda fazla kalmak, sicaktan soguga, soguktan sicaga zaman zaman çıkmak ta vücuda zararlı olabilir. Kalp ve dolasim sistemi bozuk olan tansiyonu yükselen kimselerin, bir de akciger veremine tutulmus olanların çok sicak suda yikanmaları tehlikelidir. Zira çok sicak suda uzun süre kalmak, beyne kan hücum etmesine, veremlilerde de akciger kanamasina sebep olur. Ayrıca hamamdan sonra kendisini kollayamayip üsüyenler de zatürre hastaligina yakalanırlar. Dikkat edene hamamlarin bir zarari olmadigi gibi faydasi çoktur.

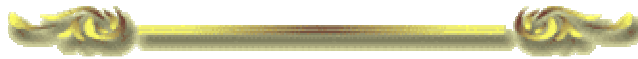
Güzel San'atlar, mîmârî, çinicilik, minyatür sahalarında muhtesem, nâdide eserler verildi. Mîmarlık sahasında, kendine has, estetik mâhiyette sanat eserleri yapıldı. Bunu sivil, askerî, dînî, mülkî, adlî, sosyal ve kültürel eserlerde en güzel şekilde basta İstanbul olmak üzere, memleketin her tarafında görmek mümkündür. Topkapı, Yıldız, Çiragan, Göksu Kasrı, Dolmabahçe, Beylerbeyi sarayları, Selimiye Kışlası, Kuleli Askerî Lisesi, Anadolu ve Rumeli Hisarları, Bursa Yeşil, Ulu câmileri, Edirne'deki Selimiye Câmii, İstanbul'daki Fâtih, Mahmûd Pasa, Süleymânîye, Sehzâdebasi, Sultanahmed, Nûruosmânîye, Vâlîde Sultan; Manisa'da Murâdiye, Hâtuniye câmileri; Mahmûdpasa, Sultan Süleyman, Sultanahmed, Fuadpasa, Mahmud Sevkî Pasa, Hürrem Sultan, Naksidil Sultan türbeleri; Nilüfer Hâtun İmâreti, Kapalıçarşı, Sultanahmed Çesmesi, Mîmar Sinân Sebili, Fâtih, Süleymânîye medreseleri, Haseki, Gureba Hastâneleri Osmanlı mîmârî eserlerinin nümûneleridir.

Çinicilik; dekoratif şekiller olup yaygın olarak câmilerde, saraylarda ve diğer eserlerde kullanıldı.

Minyatür; nakkaşlar tarafından kâğıt, duvar, tahta ve tase zarîf şekilde işlenirdi. Kat'i denilen kâğıt oymacılığı sanatı da vardı.

Hat; güzel yazı sanatı olup, yazarlarına hattat denir: Kûfî, Sülûs, Nesih, Muhakkak, Reyhânî, Tevkî', İcâze, Ta'lik, Divânî, Celi, Rik'a, Ma'kili dâhil, bin kadar çeşidi vardı. Halicilik, kumaşçılık, dericilik, ciltçilik, kitapçılık, tezhipçilik, porselencilik, kehribarcılık, mürekkepçilik, mobilya, sandalcılık da ayrı birer sanat dalı olarak, her sahada eserler verildi.

Ahlâk; Osmanlı idâresinde İslâm ahlâkî hâkimdi. Pâdisâhin sarayında İslâm ahlâkî en güzel şekliyle yaşanır, buradan halka yayılırdı. Enderunda yetistirilerek tasra çıkarılan beyler ve askerler bir taraftan haremde yetistirilerek üstün ahlâk sâhibi kimselerle evlendirilen câriyeler, güzel ahlâkın çevreye yayılmasında baslıca âmil oldular. Memlekette umûmî kâideler dâhil gayri müslimler hâric herkes İslâm ahlâkına ve örfe uymak mecburiyetindeydi. Vatanseverlik, Osmanlılık suuru, vakâr, büyüğe hürmet, küçüğe sefkât, vefâ ve sadâkat, hayirseverlik, cömertlik, merhamet ve müsâmaha, tevekkül, nâmus, temizlik, hayvan ve bitki sevgisi, his, kıymet ve idealleri baslıği altında toplanabilen ahlâk ölçülerine riâyet edilirdi. Güzel ahlâk, kıymet ölçüleri sâyesinde memleket emniyet ve huzur içinde olup, tam bir kardeşlik havası hâkimdi. Osmanlı ahlâkını gören devrin sefir ve seyyahları yazdıkları eserlerde gıptaıyla bahsetmekte ve okuyanları imrendirmektedirler. Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında Osmanlı ülkesinde bulunan Edmondo da Amicis, Constantinople (İstanbul) 1883 adlı eserinde şöyle yazmaktadır: "Pasasından sokak satıcısına kadar istisnâsız her Türkte vakâr, ağırbaşlılık ve asillik ihtisâmî vardır. Hepsi derece farkları ile, aynı terbiyeyle yetistirilmişlerdir. Kıyâfetleri farklı olmasa, İstanbul'da bir başka tabakanın olduğu belli değildir... İstanbul'un Türk halkı, Avrupa'nın en nâzik ve kıbar cemâatidir. En ıssız sokaklarda bile bir yabancı için küçük bir hakârete uğrama tehlikesi yoktur. Namaz kılınırken bile bir Hristiyan câmiye girip Müslüman ibâdetini seyredebilir. Size bakmazlar bile, küstahça bir bakış değil, sizinle ilgilenen mütecessis bir nazar dahi göremezsiniz. Kahkaha ve kadın sesi duyamazsınız. Fuhusla ilgili en küçük bir tezâhüre sâhit olmak imkân disidir. Sokaklarda bir yerde birikmek, yolu tikamak, yüksek sesle konuşmak, çarşıda bir dükkânî lüzûmundan fazla isgâl etmek, ayıp sayılır."

İslâm cemiyetinde iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek suretiyle, sosyal huzuru sağlamak için yapılan iş; Emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anil münker. Bu vazife, müslümanların bir kısmının yapmasıyla diğerleri üzerinden sakit olduğu için İslâm devletlerinde hükümdarlar bu işle vazifeli me'murlar tâyin etmişlerdir. Osmanlılardan önceki İslâm devletlerinde bu vazifeye hisbe ve bunu yapan me'mura da muhtesib; Osmanlılarda ise bu işe ihtisâb, vazifelisine de ihtî sâb agası ve muhtesib denilmiştir.

Iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek gayesiyle kurulan bu müesseselerin basında bulunan muhtesib, dînin hoş karşılamayıp çirkin gördüğü her türlü kötülüğü (münkeri) ortadan kaldırmaya çalışırdı. İslâm ülkesinde müslümanların Cuma namazında camiye gitmelerine dikkat eder, sayıları kırkı asan topluluklarda cemâat teşkilâtının kurulmasını sağlardı. Ramazan ayında alenen oruç yiyenler, içki içip sarhos olanlar, iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak mûsikî âleti çalıp âlem yapanlar, velhâsıl İslâm'a muhalif hareket edenler hep muhtesibe hesap vermek mecbûriyetindeydiler.

Muhtesib, devleti temsilen bu vazifeye getirildiği için geniş bir tâzir (cezalandırma) salâhiyetine de sâhibdi. Okulları teftis eder, düşmanın eline geçtiği zaman işine yarayabilecek her türlü harb malzemesinin satışını yasaklardı. Çarşıların nizâm ve intizâmını sağlamaya, ölçü ve tartıları kontrol etmeye, dinle alay edenleri takibe, komşu hakkına tecâvüzü önlemeye, zimmîlere âid binaların müslümanlarınkinden daha yüksek yapılmamasına dikkat etmeye kadar varan yetkilere sâhibdi.

Muhtesip, herhangi bir şikâyet beklemeden kendi yetkisini kullanarak bizzat halk içinde dolasıp gördüğü uygunsuz hâllere ânında müdâhale ederdi. Bir muhtesibin uygunsuz hareket eden bir kimse hakkında işlem yapabilmesi için her şeyden önce, yapılan kötü işten haberdâr olması gerekirdi. "Falanca bu suçu işlemiş olabilir" gibi bir düşünce veya tecessüsle (kisilerin gizli hâllerini araştırmakla), rastgele kimselerin lafları ile bir kimse hakkında işlem yapamazdı. Kendisi veya kendisine yardımcı me'murların sâhid olmalarıyla münkerin işlendiğine bizzat kanâat getirmesi veya iki âdil müslümanın şehâdet etmesi lâzimdi.

Münkerin işlendiği sabit olduktan sonra, hatâyî bilmeden işlemiş olma ihtimâli olduğu için ilk önce münâsib bir şekilde, o işin kötülüğünü münkeri isleyene anlatırdı. Allah'ı teâlâdan korkmak lâzim olduğunu söyler, nasihat ederdi. Tatlı sözden anlamaz, verilen nasihatla alay etmeye kalkışan olursa, dil ile ta'zîr eder, "Günahkâr, ahmak, câhil, Allah' tan korkmaz" gibi sözler söyleyerek azarlardı.

Azartlamak da fayda vermezse, elle müdâhale ederdi. İçkiyi döker, ipek elbiseyi çıkarır, oyun âletini kirar, gasb edilmiş araziden çıkarır, bunları yapmak için de herhangi bir yerden izin alması gerekmezdi. Duruma göre dövmekle veya başka bir ceza ile tehdîd eder, bütün bunlar fayda vermez ve kişi hâlâ münkerde (kötülükte) ısrar ederse döverdi. Münkeri isleyen; muhtesibe karşı koyar, onu ta'zîr eder, saldırırsa; son çâre olarak silâh kullandığı da olurdu.

Muhtesibde bâzî şartlar aranırdı. Her şeyden önce ihtisâb işini üstlenecek kişi yâni muhtesib; müslüman ve mü'min olmalıydı. Zîra emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anil münker, dînî bir hizmettir. Muhtesiblik kişilere bir yetki ve hâkimiyet tanıdığından dînî aslını inkâr eden ve müslüman olmayan kişiler bu vazifeye tâyin edilmez, böylece müslümanların şerefi gözetilirdi.

Vazifelerinden bir kısmı, ânında müdâhaleyi gerektirecek cinsten olan muhtesibin, bütün bu işleri yaparken bilgi ve kudret gibi iki melekeye sâhib olması lâzimdi, insanların başka müdâhaleye lüzum kalmadan, kendiliklerinden münkeri (kötülüğü) terk etmeleri için, muhtesib tâyin edilecek kişilerin akıllı, zekî, ilim sahibi, yüzü nurlu, heybetli ve vakar sahibi kimselerden seçilmeleri gerekirdi.

Erkek ve mükellef olmalıdır. Bulug çağına gelmemiş, âkil-bâlig olmamış bir çocuğun emir ve yasaklara riâyet etmesi, 'gerekli ikazlarda bulunması caiz olmakla beraber henüz bunlardan

sorumlu degildir. Üstelik bilfiil men etmek ve mesru olmayan bir şeyi ortadan kaldırmak, devlet otoritesini temsil eden me'murun yapabileceği bir iş olduğundan bu vazîfe çocuğa verilemezdi.

Muhtesibin sâdece dînî emir ve yasakların yanında me' muriyetini ilgilendiren iktisadî konuları da bilmesi şarttı, ilmiyle âmil olan muhtesibin bildiği şeyleri öncelikle kendi nefesine tatbik etmesi çok önemliydi. Aksi hâlde yâni kendi bildiği ile amel etmeden baskasının amel etmesini istemesi, cemiyet üzerinde menfî te'sirlerin meydana gelmesine sebep olurdu. Her fiil ve sözünde Allahü teâlânın rizâsını gözetmeli, riya ve gösteriş gibi baskasına yaranmaya sebep olacak kötü huylardan uzak bulunmalıydı.

Muhtesib, verâ ve takva sahibi olmalıydı. Çünkü bildikleri ile amel etme önemli ölçüde buna bağlıdır. Ancak böyle bir özelliğe sâhib olan kimseler vazîfelerini kötüye kullanmazlar. Bâzi kişilerin kötülüklerinden men edilmesine ilim ve takva kâfî gelmeye bileceğinden, böyle durumlarda yavaş ve yumuşak davranmak gerekir, bunun için güzel ahlâka da sâhib olması lâzimdi.

Osmanlı Devleti'nde muhtesiblik yüksek bir makam kabul ediliyordu. Her ne kadar bu makam, devlet teskilâtında uygulanan iltizâm usûlünden dolayı bir çeşit satın alınan bir hizmet görünümünde ise de, mâli imkân bakımından bu makama satın alabilecek kudrete sâhib herkese verilmiyordu. Zîrâ bu muhtesiblik (ihtisâb agalığı) bir kişiye verilirken; "ihtisâb agası olan kimesne meçûlül-hâl (huyu, yasayısı, inancı bilinmeyen) kimesne olmayıp, hüsn-i hâl ile ma'rûf (iyi özellikler, iyi halleriyle tanınmış) ve istikâmet ile mevsûf (dogrulukla vasıflanmış) bir kimesne ola" perensibinden hareket ediliyordu. Bu sebeple de ancak istenilen vasıflara hâiz olanlara bu görev veriliyordu.

Osmanlı idarî teskilâtında pek çok me'mûriyet hizmetinde olduğu gibi ihtisâbda da vazîfe süresi prensip olarak bir seneydi.

Bu şekilde bir kişi aynı işde uzun süre tutulmayarak suistimallerin önüne geçilirdi. İltizâm usûlü ve bir sene müddetle ihale olunan bu vazife karşılığında, tâlib olandan bedel-i mukâtaa adıyla bir meblağ alınarak eline bir berât verilirdi.

Osmanlı devlet teskilâtının geniş kadrosu içinde yer alan ve hemen hemen bütün müslüman devletlerde muhtesib diye isimlendirilen bu görevliyi Osmanlılar da genellikle aynı şekilde isimlendirdiler. Bununla beraber bâzan ihtisâb emini bâzan da ihtisâb agası diye isimlendirildiği oldu. 1826 senesinde ihtisâb nezâretinin kurulmasından sonra ise unvan olarak, ihtisâb nâzin kullanıldı.

Osmanlılarda ihtisâb vazifesini yapmakla ilk defa kimin ve ne zaman tâyin edildiği bilinmemekle beraber, Âsikpasa Târîhi'nde bildirildiğine göre; ilk uygulama Osman Gâzi'nin; "Her kim pazara bir yük getire, sata iki akçe virsün ve satmazsa hiç bir şey virmesün" emriyle başlamıştır. Kenz-ül-Küberâ'daki kayda göre ise Germiyan ve Osmanogullarında muhtesibe mühim yer verilmistir. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fethinden sonra ise şehrin, ticarî, iktisâdî ve buna paralel olarak içtimâi nizâmını sağlamak ve diğer hizmetleri görmek üzere tâyin ettiği hâkimlerden sekizincisi ihtisâb agasıydı iktisâdî hayattaki vazifeleri ise bir kanunnâme ile şöyle belirtilmişti: "Bütün san'at ehline hükmedip ta' zîr ve cezalandırma, alisverisde hile edenleri takdir ve tenbihe me' mûr..." Bu şekilde kadisi bulunan şehir ve kasabaya, kadiya bağlı olarak bir de muhtesib tâyin edilmiş, Osmanlı cemiyet hayâtında şehir yasayısını sağlam temellere oturtmak ve kurulu sosyal düzeni korumak için tedbirler alınmıştı. Bunun yanında zarurî günlük ihtiyâç maddelerinin halkın eline uygun ve ucuz bir şekilde geçmesini sağlamak için esnaf ve diğer ticâret erbabi kontrol altında tutulmuştu.

Geniş yetki ve selâhiyetlere sahip bulunan muhtesib, bütün bu vazifeleri tek başına yerine getiremezdi. Onun için muhte sibler ilk zamanlardan itibaren kendilerine bağlı olarak çalışan bir takım yardımcılar kullandılar. Degişik mesleklere mensup kimseler arasından seçilen bu

yardimcilara arif, emin, gulâm, avn ve haberci gibi isimler veriliyordu. Bunların seçimi de bizzat muhtesib tarafından yapılıyordu. Yardimcılarının vazifelerini ifâda titizlik göstermeleri, hareket ve davranışlarında ölçülü davranmaları gerekiyordu. Aksi hâlde; muhtesib tarafından derhâl vazifelerine son verilirdi.

Şehirler büyüyüp, iktisadî hayât gelistikçe hüddâm-i ihtisâb denilen muhtesib yardımcıları da çoğaldı. Bundan dolayı daha önceleri bir veya bir kaç kişi olan yardımcı sayısı şehrin büyüklüğü ölçüsünde gittikçe arttı. Özellikle yeni yeni ortaya çıkan san'at ve meslekler, bu artistalarda mühim rol oynadılar. 1480'lerde Bursa muhtesibi tarafından bezzâzistanda sâdece kumas ölçücülüğü yapmak için ilyasoglu Pîri adında birinin emin tâyin edildiği görülmektedir.

Osmanlı devlet teşkilâtında köklü değişikliklerin yapıldığı sultan ikinci Mahmûd Han zamanında 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra şehir idaresinde bir boşluk doğdu. Bunu gidermek için de daha geniş selâhiyetlerle kontrolü sağlayacak yeni bir idâri sistemin kurulması gerektiğinden, ihtisâb nazırlığı kurularak, başlangıçta muhtesib, ihtisâb agası veya ihtisâb emini unvanı ile ihtisâb isine bakan kimse de ihtisâb nâzin unvanını aldı. Her türlü inzibatî görevi üstlenen bu teşkilâta, bostancıbaşı, mimarbaşı, hamam ve hamallar yazıcısı gibi vazifelilerle, mahallelerin nüfûs kayıt ve yoklamasını yapan mahalle mukayyidleri, bâzan da mahalle imamları yardımcı görevli kabul edildi.

1845'de surta (polis) ve 1846' da zaptiye müşirliği kurulduğundan, ihtisâb nezâretinin bir kısım vazîfe ve selâhiyetleri yeni kurulan bu müesseselere devredildi. Nezâret ise, sâdece narh ve esnaf isine bakar oldu. Nezâretin yetkilerinin sınırlandırılarak başka müesseselere devredilmesi ve memleketin içinde bulunduğu durum, bir çok aksaklıkların meydana gelmesine sebep olunca, bâzi tedbirler alındı. 1854'de yapılan bir resmî tebliğ ile İstanbul Şehremaneti (Belediye) idaresi kuruldu ve ihtisâb nezâreti lagvedildi.

Muhtesibin Görevleri:

Osmanlılarda muhtesibin vazifelerini genel olarak üç grupta toplamak mümkündür.

I- Muhtesibin iktisâdî ve içtimaî hayatla ilgili vazifeleri:

Muhtesib özellikle esnaf teşkilâtlarını kontrol eder, mahallî pazarların organizasyonu ile mesgul olurdu. Kadi veya dîvân tarafından tesbit edilmiş bulunan fiyatların uygulanıp uygulanmadığını kontrol, satış mahallerini teftiş eder, lonca âzalarının tâbî olduğu ve ihtisâb rûsumu denilen vergilerin satıcı ve san'atkârlardan toplanıp toplanmadığını da kontrol edip esnafa nezâret ederdi.

Herhangi bir mesleğe intisâb edip dükkan açmak, öncelikle muhtesibin iznine bağlıydı, ihtisâb agası, her türlü esnaf ve san'atkarın, kethüda ve yigitbasıları vasıtasıyla kefillerini tesbit ederek isim ve eskâllerini deftere yazar, ondan sonra çalışma izni verirdi. İstanbul'a dışardan gelip esnaflik yapmak isteyenlere ise izin vermezdi.

Emrindeki kol oğlanları vasıtasıyla vergi toplardı. Bu vergilerin bir kısmı san'atkâr ve tüccarlardan bir kısmı da tüketilen ve ihraç edilen bütün mallar üzerinden alınmaktaydı. Bunlar; günlük ihtiyâç maddesi satan dükkan sahiplerinden alınan yevmiye-i dekâ kîn vergisi, üretimi yapılan kumas, nal, bakır, tepsi, mücevherat vb. emtiadan kalite kontrolü yapıp damgalandıktan sonra alınan damga vergisi; şehir pazarlarındaki alimsatimlardan alınan bâc-i bâzâr vergisi, gıda maddesi, saman, odun, odun kömürü, insâat kerestesi, tuğla, küp, hasır, yem, tas, demir vb. emtiayı getirip limanlara boşaltan ve liman hizmetlerinden faydalanan gemilerden alınan gemi ihtisâbiyesi vergisi; lonca azaları ile sebze, peynir, yogurt, tursu, pasta, sekerleme, pastirmacılar vb. senede bir veya iki defa kabala olarak alınan resm-i bitirme vergisi ve cerime, bâyyiyye (pazar yerlerine gönderilen madde ve esyadan gümrük ihtisâb resminden başka olarak alınan resim), evlenme, kâpi hakkı, hakk-i kapan, kislak, hakk-i dümen ve mizan gibi vergiler alınırdı.

Muhtesib aynı zamanda değişik isimler altında topladığı bu vergilerin büyük bir kısmını;

hazîne adina hak sahibi kimselere (savasta yaralanmış asker, şehîd yetimlerine vb.) bir nevi emekli maası olarak veriyor, bir kısmını da emrinde çalışanlar ile diğer masraflara harcıyordu.

İstanbul'dan kara ve deniz yoluyla tasraya gidenler nüvvâbdan olursa, kazasker tezkirecilerinden, esnafdan iseler kethüdalarından, diğerleri mahalle imamlarından, gayr-i müslimler de patrikhanelerinden; isim, şöhrat ve eskâllerini belirten, ayrıca kefaleti bildiren mühürlü bir ilmühaber alıp, İstanbul mahkemesine ibraz edip, oradan tezkire almak zorundaydılar. Tasradan İstanbul'a yâhud başka bir yere gideceklerin mahallî nâiblerden tezkire almaları gerekiyordu. Muhtesibler böylece şehirlere gelip gidenleri bu tezkireler vasıtasıyla sıkı bir tâkib altında tutarak, hem asayisin korunmasını sağlıyorlar, hem de isteyen herkesin köyleri terk edip şehre, şehri terk edip, köylere yerleşmelerini önleyerek, vergi ve zirâatin aksamamasını sağlıyorlardı, özellikle, güzelliği dillere destan olan İstanbul'a, Anadolu ve Rumeli'den esas mesleklerini ve zirâati bırakıp gelenlerin ve işsiz güçsüz takiminin gelip yerleşmemesi için mahallelerde arada sırada yoklamalar yapılır, muntazam tutulan nüfus defterlerinde olmayanlar geldikleri yere gönderilirdi.

Osmanlı Devleti'nde cemiyetin sosyal sınıflarını tesbite ve onları tanıtmaya yarayan bir kıyafetler kânunu vardı. Bu sistem sayesinde toplumda disiplin sağlandığı gibi, fiyatların basibos bir şekilde yükselmesi de önleniyordu. Bu yüzden herkes kendi sınıfı için tahsis edilip belirlenen kıyafetlerinden baskasını giyemezdi. Bilhassa farklı dinlerden olanların kendileri için tesbit edilen özel kıyafetlerden başka bir şekilde giyinmemeleri, kolaylıkla tanınmalarına sebep olduğu için önem taşıyordu. Özellikle yahûdî ve hristiyanların müslümanlara âid kıyafetlerle dolasmaları yasak olduğundan, muhtesiblerin bu uygulamayı devamlı kontrol etmeleri gerekiyordu.

Bunların yanında inhisarları (tekelleri) kırmak, herkesin üreticiden mal alıp fahiş fiyatlarla satmamaları için, üreticiden mal almaya izin belgesi olan ruhsat tezkiresini vermek, dışarıdan askere yazılmak için gelen, fakat yaşları küçük olduğundan mümkün olmayan çocukları esnaf yanına çıraklığa yerleştirmek, ihtiyâç duyulan yerlere bölgesinden zahîre göndermek, posta hizmetlerini görmek, hekim ve hastaların durumları ile yakından ilgilenerek yol ve sokak kaldırımlarını tamir etmek, evlenen gayr-i müslimlerden resm-i ruhsatı vergisi almak, bahçe-i âmire mahsûlünün satılması için yapılan dükkanların kirasını almak gibi görevleri vardı.

2- Muhtesibin dînî hayatla ilgili vazifeleri:

Büyük ölçüde iktisâdî hayatla ilgili bulunmasına rağmen, muhtesib, aynı zamanda dînî vazifeleri de olan bir yetkiliydi. Bu yönüyle o, mesru olmayan, dînînin kötü ve çirkin kabul ettiği her türlü davranışa karşı derhâl harekete geçmek zorundaydı. Ahlâkın bozulmamasını sağlamak, umûmî yerlerde din ve geleneklere uygun olmayan davranışlara meydan vermemek gibi vazifelerle mükellef. Muhtesibler, namazın şartlarını yerine getirmeyen imamları kontrol edip vazifeden alır ve cemâate devam etmeyenleri uyarırlardı. İçki kullananları, talih oyunları ile uğraşanları, fuhsiyatla istigâl edenleri hesaba çekerlerdi. Bilhassa dînî yönde müslümanları rencide edebilecek davranışlara mâni olmak muhtesibin vazifeleri arasındaydı. Hattâ standartlara uygun mezar kazmayanlar ile mezarlıklarda hayvan otlatanlar bile muhtesib tarafından sorguya çekilip cezalandırılırlardı.

3- Adlî vazifeleri:

Muhtesib, Osmanlı adaleti mekanizmasında kadının yetkisi dâhilinde iş gören bir görevliydi. Kapalı veya açık bütün pazarları devamlı kontrol eder, ihtisâb nizamına aykırı hareketini gördüğü kişileri kusurlarının ağırlığı derecesinde cezalandırırdı. Bu cezalar falakaya yatırıp dövmek, deynek ve falakadan ziyâde terbiye edilmesi gerekenleri hapse göndermek, sürgüne gönderilmesi gerekli ise bâb-i alîye bildirmek şeklinde özetlenebilir. Özellikle falakaya yatırıp döğme cezası suçun işlendiğinin tesbit edildiği anda, sicagi sicagina halkın içinde gerçekleştirilir, dövülenin nefisine çok ağır geldiği için çok te'sirli olurdu. Muhtesib

bundan baska, bilhassa yalanci sâhidlik edenleri cezalandirir, borçlarini zamaninda ödemeyenlerden icra yoluyla borcun tahsilini bizzat uygulardi.

Muhtesib cezalari uygularken, kendi veya me'murlari tarafından görölmüs ve açık ve sarîh dâvalara baktigindan sâhid ve delile gerek duymaz, rahat hareket edebilirdi.

IMARET

Osmanli Devleti'nde yer alan hayir kurumlarından biri. Fakir ve muhtaçlara yemek yedirilen ve yemek dagitilan yerlere imaret denilmistir, imaret; mâmur etmek, senlendirmek, mâmurluk, hayir için fakirlere yemek verilen yer manasınadır. Imâr edilen her türlü yapı veya külliye için de bu tâbirin kullanildigi görölmektedir. Sonradan asevi,ashâne denilen imaretler; umumiyetle bir külliye meydana getiren cami, medrese, dârüssifâ gibi bölümlerden biri olmustur. Bir imaretten, medrese talebeleri, cami ve hayratta vazî feli olanlar,fakir ve misafirler istifâde ederler ve günde dörtbes bin kisiye öğle ve akşam yemegi verilirdi.

Imâret, ilk defa asr-i saadette kurulmustur. Medîneli Ensâr ile Muhacirlerin fakirleri Mescid-i Nebî yanındaki Suffa denilen büyük çardak altında yasarlar, ilim öğrenmek ve öğretmekle ugrasirlardi, Ömürlerinin çoğu, Resûlullah ile birlikte ilim öğrenmekle, cihâd etmekle geçirdi. Bunlara Eshâb-i suffa denirdi. Sayıları degisirdi. Çok zaman yetmis kisi olup, arttigi da olurdu. Bunlardan baska diger eshâbin çoğu zengindi, Imaret müessesesi, Eshâb-i kiram tarafından baslatilan daha sonralari da çok parlak devirler geçiren bir hayir kurulusudur. Bu müesseseler dört halîfe, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular devirlerinde devam ederek Osmanlılara geçen müesseselerdendir.

Cami, hastahâne, kervansaray, köprü, han, hamam ve çeşme gibi içtimaî müesseselerden biri de imaretler olup, bunların cemiyete ne kadar hayirli oldukları yakın zamanlara kadar görölmüstür. Kusları himaye ve onların kisin kar yagdiği zamanlarda bile yiyeceklerini ve yaz sıcaklarında içecekleri suyu te'mine kadar sefkat gösteren ecdadimizin, medreselerde okuyan talebelerle yolculara, muhtaç ve kimsesizlere ne kadar merhametli ve müsfik davrandıkları belli olmaktadır. Nitekim bugün eski vakif ve arazi tahrir defterlerinden Osmanli Devleti dâhilinde binlerce imaretin faaliyet hâlinde olduğu görölmektedir. Osmanli Devleti, hâkimiyeti altında bulunan yerlerde ilmî müesseselerin yanisira sosyal müesseselerin yapimina da büyük önem vermekteydi. Bu sosyal müesseseler (imâretler)'in muhafaza ve devamini saglamak için de çevrelerinde han, hamam ve dükkan gibi yerler yaptirilarak, gelirleri bunlara birakilirdi. Yine yeni fethedilen yerlerde yapılan imaretlere bir çok köyün malikâne hisseleri vakif olarak veriliyordu. Diger bütün sosyal müesseselerde olduğu gibi, imaretlere verilen vakif gelirleri de evkaf defterlerinde kaydedilmistir. Meselâ istanbul'da Bâyezîd imaretinin yıllık geliri 9 milyon akçe idi. Yine Fâtih Camii ve imaretini yasatmak için Fâtih Sultan Mehmed,istanbul'un çeşitli semtlerinde; 1130 ev, 2466 dükkan, 3 han, 54 degirmen, 14 Hamam, 9 bahçe gelirini vakf etmistî.

Osmanlılarda ilk imareti 1336' da kuran Orhan Gazi, müessesesinin açilisini yaparak fakirlere

bizzat, yemek dagitti. Osmanlıların son zamanlarına kadar devam eden bu müesseselerin yerine sonradan asevleri kuruldu.

Iznik ve Bursa'da pâdisâhlar ile hayirsever zengin kimselerin kurdugu imaretler yirmi dörde ulasmisti. Anadolu ve Rumeli gibi bir çok yer ile; istanbul, Ankara, Edirne, Manisa, Amasya, Kayseri, Erzurum, Filibe, Selanik, Bolayir, Gelibolu ve daha bunun gibi bir çok yerde imaretler vardi. Bunlar misafirlere, medreselerde okuyan talebelere ve fakir halka en büyük destekdi. Imaretlerde verilen yemeklerin derecesi, onu besleyen vakfin veya sahsin zenginligine göre degisirdi. Günde iki öğün yemek verilecegi, mübarek gecelerde helva yapilip dagitilacagi ve vakif sahibinin ruhuna Kur'ân-i kerîm okunacagi vakfiyelere sart olarak konurdu. Mütevellî hey'eti bu hükümlere uymaya mecburdu, imaretlerin yaptiklari hayirli isler arasinda bir kisim kimsesiz çocukların yetistirilmesi isini üzerine alarak hayatlarını kazanacak bir çağa gelinceye kadar yetimlere maas baglanması da vardi. Nitekim Ayasofya vakfindan 200, Edirne' deki sultan ikinci Murâd vakfindan 40 ve Fâtih imareti vakfindan 250 yetime maas baglanmisti. Bu yetimlerin seçilmesi isi ile istanbul kadisi mesgul olmakta ve her türlü isler kadi siciline geçirilmekteydi.

Imaretlerin vakfiyelerinde vakfin idâresinin kimler elinde ve nasıl olacagi da belirtiliyordu. Buna göre vakifla alâkali bütün vazifeliler sene sonunda adetâ bir umûmî hey'et hâlinde toplanarak vakfiyeyi beraberce okumakta ve sene içinde her sartin yerine getirilip getirilmedigini müzâkere etmekteydiler.

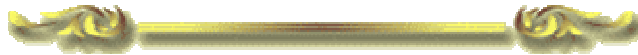
Imaretler bir tek yapı olabildigi gibi, külliye hâlinde teskil edilenleri de vardi. On altinci asra kadar tek yapı hâlinde olanlar meshurdu. Bu asirdan sonra daha çok külliye hâlinde olanlara rastlaniyordu. Imarethane binâlan, Türk mîmârî geleneklerine uygun plânlara sâhib olarak yapilir, iki yaninda bitisik birer misafirhane ile ortada namaz kilacak yeri bulunurdu. Misafirhane odalarının içinde birer ocak ile disariya açılan kapıları vardi. Ortada bulunan namaz kilma yerinin genellikle yüksek bir kulesi bulunur, kule üzerindeki aydinlatma feneri ile sadirvan ve iç bölmeler aydinlatilirdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han'in cami, medrese ve dârüssifâ ile beraber yaptirdigi imarette, günde iki defa yemek piser ve medrese talebeleriyle hastahâne ve kütüphane me'murlari ile külliyenin bütün hizmetlileri, misafirler ve fakirler olmak üzere, her öğünde bin kisi yemek yerd. Bütün istanbul'daki imaretlerde bu sirada otuz binin üzerinde kisiye yemek verilirdi. Imarette hizmetlerin muntazam yürütülmesi için kâfi derecede idareci, me'mur ve hizmetçi vazîfelendirilmisti. Fâtih dârüssifâsinin da ayrı bir imareti vardi.

Imaretler Osmanlıların hayirseverligini, adalet ve insafini, insanlik anlayisini, kültür ve medeniyet seviyesini gösteren yüzlerce müesseselerden biri idi.

"Hüner, bir sehir bünyâd eylemektir. Reaya kalbin âbâd eylemektir"

beytindeki anlayis ve davranisla bayindirlik ve sosyal yardım mes' eleleriyle mesgul olan Osmanli sultanlari, günümüzde hastalık hâlini almış dilencilik, kötü yola düşme ve intihar gibi fiillerin önünü kesmişlerdi.

BEDESTEN

Bedestenler zamanlarında önemli birer iktisadi kuruluştı. O devirde günümüzdeki banka ve borsaların görevini görürdü. Her bedesten de onu korumakla yükümlü 12 kişilik bir koruyucu ekibi vardı. Bunlara bölük başı denirdi.

Bedesten her sabah duacı başı denilen bölük başlarından biri tarafından açılır, akşamları da gene törenle kapanırdı. Çok değerli mallar, Perşembe günleri öğle namazından önce satılır, bu sırada önemli

kişiler de gelir ve halk her yanı doldururdu. Bedestenlerde alış veriş yapan esnafa tacir anlamına da kullanılan Hacegan denilirdi.

İstanbul'da ikisi büyük çarşı içinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten vardır. Büyük çarşı içindekilerden eskisine Eski veya Küçük Bedesten, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığına ise diğerine ise Yeni Bedesten, Sandal Bedesteni veya Büyük Bedesten denirdi.

1. DUNYA SAVASI

1914-1918 senelerinde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yer aldığı itilâf devletleriyle, aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan meydana gelen ittifak devletleri arasında meydana gelen ve Harb-i umûmi diye de bilinen savaş.

1789'dâ meydana gelen Fransız ihtilâli ve çeyrek yüzyıl süren ihtilâl savaşları; on dokuzuncu yüzyıl içinde bir takım siyâsî, ekonomik ve sosyal gelişmelere sebep oldu. İhtilâlin ortaya çıkardığı fikirler ve içtimaî müesseseler, devletlere olduğu kadar milletlerin davranışlarına da yeni bir istikâmet verdi. Bu gelişmeler devletler arası münâsebetlerin de yeni bir çerçeve içinde olmasına yol açtı. Liberalizm ve milliyetçilik hareketlerinin çıkması, İtalya ve Almanya'nın birliklerini kurmasını sağladı. Almanya ve İtalya, devletler arası münâsebetlerde büyük devlet olarak yer almak istediler. Bu hareketler, Avrupa'da yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına yol açtı. Bloklar arasındaki gerginlik, karşılıklı silahlanmalara sebep oldu. Bu gelişmeler, Balkanlarda milliyetçilik akımlarının gelişmesine ve Osmanlı Devleti himayesindeki Balkan milletlerinin kaynasmaına sebep oldu.

Alman basbakanı Bismark'ın, Alman İmparatorluğu'nu kurmak için uyguladığı barış siyâseti, devletler arasındaki rekabeti arttırdı. On dokuzuncu asırda meydana gelen sanayileşme ve sömürgecilik faaliyetleri, diplomatik münâsebetlerin alanının Avrupa'dan Afrika ve Uzakdoğu Asya'ya kaymasını sağladı. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete yönelmesi, dünya pazarlarını ele geçirmeye çalışması ve askerî yönden güçlenmesi; diğer devletler gibi İngiltere'yi de endişeye sevk etti. Nitekim Almanya, 1890'dan sonra tâkib ettiği politika ile Güney doğu Avrupa ve ön Asya'yi etkisi altına aldı. Afrika ve Uzakdoğu'da girişimlerde bulunmaya başladı. Böylece Almanya, İngiltere için denizlerde güçlü bir râkib, Avrupa'da da dengeyi bozan bir güç hâline geldi. Bu da İngiltere'nin güvenliği, Hindistan yolu ve deniz asiri çıkarları yönünden çok tehlikeliydi. Almanya'nın gücünün ve etkinliğinin azaltılmasını isteyen İngiltere, Almanya'ya ezmek için çeşitli tedbirlere başvurdu.

Fransa da, yâni basında güçlü bir Almanya'nın bulunmasından endişe ediyordu. 1870'de beri Almanya'dan Alsace-Loren'i ele geçirmek ve intikam almak istiyordu. Çıkabilecek bir savasta müttefikleri ile birlikte Almanya'ya parçalamanın hesabını yapıyordu.

Rusya ise, batı sınırlarında birgüç olarak beliren Almanya'nın,, Doğu Avrupa'daki panislawist emellerine set çekmesinden endişe ediyordu. Bu sebeple Almanya'ya yıkarak ve ona dayanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu parçalayarak bu tehlikeyi ortadan kaldırmak, bütün Slavları Rus hâkimiyeti altına alabilmek gayesini güdüyordu. Ayrıca, İngiltere'nin karşı çıkmasından dolayı bir türlü alamadığı İstanbul ve boğazları, İngiltere ve Fransa'nın müttefik olmasıyla faydalanarak ele geçirmek ve sıcak denizlere açılmak emelindeydi.

Bütün bu gelişmelerin hedefi olan Almanya ise, ekonomik ve siyâsî yönden dünyâda daha etkin hâle gelmek istiyordu, özellikle doğuya doğru genişlemek ve yeni pazarlar ele geçirmek emelindeydi. Avrupa'nın gittikçe güçten düşen devleti Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise, kendisine en büyük zararın panislawizmden geleceğini biliyordu. Rusya'nın desteği ve kışkırtmasıyla harekete geçen, büyük iddialar pesinde kosan Sırbistan'ı ortadan kaldırarak, doğuya doğru genişlemek ve Rus etkisini Balkanlardan uzaklaştırmak istiyordu.

İtalya ise, Almanya ile ittifak içinde bulunmasına rağmen gizlice Fransa ile anlaşmıştı.

Gayesi, Avusturya'nin hâkimiyeti altında kalan İtalya topraklarını kurtararak, Akdeniz ve çevresinde yeni sömürgeler elde etmekte.

Büyük devletlerin hepsi bir harbin çıkmasında kendi çıkar ve emelleri açısından fayda görmekte ve harbin çıkması için zahîrî sebebler aramaktaydılar.

Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan meydana gelen üçlü ittifak ve İngiltere, Fransa ve Rusya'dan meydana gelen üçlü itilâf bloklarının kurulması ve savaş hazırlıklarının devam ettiği sırada Osmanlı Devleti; ittihâdcıların tesvik ve tahrikiyle girdiği Balkan harbinden mağlûb çıkmış, pek çok vatan toprağını kaybetmiş, düzenli ve disiplinli orduları dağınık, bitkin ve teçhîzatsız olup, perisan bir hâldeydi. Çıkacak bir harbe girmeye maddî gücü ve tahammülü olmadığı gibi, böyle bir harbe girmeyi gerekli kılacak bir sebeb de yoktu.

28 Temmuz 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdi Arsidük Fransuva Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi üzerine, Avusturya, Sırbistan'a ağır bir ültimatoma verdi ve harb ilân ettiğini bildirdi. Rusya Sırbistan'ın, Almanya da Avusturya'nın yanında harbe girdi. Böylece bir hafta içinde Avrupa, dünyâ çapında bir harbe sürüklendi. Almanya Rusya'ya, Rusya'nın müttefiki olan Fransa da Almanya'ya savaş ilân etti. Fransa'yı ezmek ve ardından Rusya üzerine yürümek üzere hazırlanan Almanya'nın Belçika'dan geçmesi gerekiyordu. Belçika geçiş izni vermeyince, Almanya Belçika'ya savaş ilân etti. Fransa ve Rusya'nın müttefiki olan İngiltere de bu sırada Almanya ve Avusturya'ya savaş ilân etti. Belçika'ya giren Almanlar hızla Fransa üzerine yürüdüler, ilk anda geri çekilen Fransızlar, Marne nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hattı kurdular. Bu hattı yaramayan Almanlar, doğu cephesine dönüp, Rusları iki defa mağlûb ettiler. Avusturya ise hiç bir başarı sağlayamadığı gibi Ruslara da yenildi. Galiçya, Ruslar tarafından işgal edildi. Denizlerde İngiltere ile Almanya arasında meydana gelen iki savaşın ilkinin Almanlar, diğerini ise İngilizler kazandı.

Bu arada Almanya'nın Uzakdoğu'da yayılmasını istemeyen Japonya, 23 Ağustos 1914'de Almanya'ya savaş ilân ederek itilâf devletlerinin yanında yer aldı.

Trablusgarb ve Balkan savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti, ordu ve donanmasını islâha çalışması yanında, bloklara ayrılmış Avrupa'da kendisini siyâsî yalnızlıktan kurtarma teşebbüslerine girişti. 23 Ocak 1913'de düzenledikleri Bâb-i âlî baskınıyla iktidarı ele geçiren İttihâd ve Terakkî fırkasının ileri gelenlerinden olan Cemâl Paşa, Fransız dostluktan faydalanarak Osmanlı Devleti'ni itilâf devletleri safına sokmak istediye de netice alamadı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, itilâf devletleri yanında yer alması, Fransa ve İngiltere'nin müttefiki olan Rusya'nın isine gelmiyordu, itilâf devletleri arasında yer alma teşebbüsleri neticesiz kalan İttihâd ve Terâkkî ileri gelenleri, Enver Paşa'nın Alman hayranlığı sebebiyle Almanya'nın yanında yer almak için teşebbüse geçtiler. Harbin başlamasından beş gün sonra, 2 Ağustos 1914'de sadrâzam Saîd Halim Paşa, harbiye nâziri Enver Paşa, dâhiliye naziri Talat Paşa ve Meclis-i meb'ûsân reisi Halil beylerden meydana gelen dörtlü grup; Fransa tarafdarı olan Cemâl Paşa ile diğer vükelâ ve Meclis-i meb'ûsânın haberi olmadan Osmanlı-Alman ittifakını imzaladılar. Daha önceki bütün harbler, Meclis-i meb'ûsân ve hey'et-i vükelâdan başka sarayda toplanan fevkalâde harb meclisinin kararıyla ilân edilirdi. Birinci dünyâ harbine girisin ilk basamağı olan bu ittifak andlaşması, pâdisâhtan, bütün meclislerden ve yetkililerden gizli olarak imzalanmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılışı hazırlandı. Hiçbir millî menfaat sağlamayan, fakat pek çok yükümlülükler getiren bu ittifak andlaşmasının imzalanmasından sonra, ihtiyat tedbiri olarak ertesi günden başlamak üzere seferberlik ilan edildi. Harb hazırlıklarına vakit bulabilmek için zahiri olarak tarafsızlığını ilân eden İttihâd ve Terakki, 11 Ağustos Salı günü Goeben ve Breslau isimli Alman zirhlilerinin İngiliz takibinden kurtulmak üzere Çanakkale boğazından girmelerine müsadde etti.

Bu Alman zirhlilerinin Çanakkale boğazından içeri girmesinden ise, sadrazamin, kabinenin, Meclis-i meb'ûsânın, hey'et-i vükelânın ve Enver Paşa haricindeki diğer İttihâd ve Terakki

ileri gelenlerinin de haberi olmadı. O günün aksami Saîd Halim Pasa' nin yalisında toplanan Encümen-i vekûleâyâ biraz geç gelen harbiye nâziri Enver Pasa, içeri girerken gülerek; "Bir oğlumuz dünyâyâ geldi" dedi. Hemen îzâh ederek, Alman gemilerinin İngiliz takibinden kurtarmak için içeri alınmalarını kendisinin emrettiğini söyledi. Bu suretle Enver Pasa, Almanya'nın Türkiye'yi istediği zaman harbe sokacak bir vaziyete gelmesini te'min etmek gibi târihin hiç bir zaman affetmeyeceği bir cinayeti tek basına islediği gibi, faciaya ses çıkarmayan arkadaşları da suç ortaklığını kabul etmiş oldular.

Bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğunu kabul eden itilâf devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını ve harbe girmemesini sağlamak için gayret sarfettiler. Fransa ve İngiltere büyükelçileri, sadrâzami ziyaret ederek protesto notası verdiler.

İtilâf devletlerinin bu tesebbüsleri karsısında, hükümet, Alman sefirine müracaat ederek bir müddet gemilerin silâhtan arındırılmasını istediye de, vaziyete hâkim olan Alman sefiri, hükümetin bu istegini kesin olarak reddetti. Alman sefirinin bu davranışı üzerine, Saîd Halîm Pasa'nın yalisında toplanan Encümen-i vükelâ, Alman zirhlilerini Osmanlı Devleti tarafından satın alınmış gibi göstermeye karar verdi, İtilâf devletleri bu hayalî satis oyununa inanmamış olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını te'min için, inanmış göründüler. Gemilerin Alman mürettebattan arındırılmasını istedilerse de bu istekleri kabul edilmedi. Alman gemilerinin birincisine Yavuz, ikincisine de Midilli adı verildi. Biraz sonra da donanma baskumandanlığına Alman filo kumandanı Amiral Souchon (Suson) Pasa tâyin edildi. Böylece tarafsız kalmaya giden bütün yollar kapatıldı.

Almanya, doğu Avrupa'daki Rus kuvvetlerinin bir kısmını üzerinden atabilmek için Osmanlı Devleti'nin bir an önce harbe girmesini istiyordu. Enver, Talat ve Cemâl Pasa disındaki diğer Osmanlı idarecileri ise, devletin mali ve askerî durumunun iyi olmadığını ileri sürerek harbe girmesini geciktirilmesini istiyorlardı. Fakat ittihadçıların Balkan harbinde halk üzerinde bıraktıkları kötü hâtıraların silinmesini isteyen, böylece binde bir ihtimâlde olsa ulaşılacak bir Alman zaferinden sonra kendi ikbâllerinin daha parlak olacağını zanneden, gerçekte ise sâdece Alman ordularının üzerinde bulunup Avrupa' daki yükünü hafifletmek isteyen harbiye naziri Enver Pasa ve kabinenin bâzi üyeleri, devletin bir an evvel savaşa girmesini istiyorlardı. Netîcede Enver Pasa'nın izniyle amiral Souchon donanmayı alarak 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıktı. Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını bombaladı. Böylece fiilen harbe giren Osmanlı Devleti'ne karşı itilâf devletleri harb îlân ettiler.

Gerek Almanya gerekse İttî-hâd ve Terakkî ileri gelenleri, Rusya ve İngiltere'nin hâkimiyeti altında bulunan veya sömürgesi olan müslümanları ayaklandırarak bu iki devlete gaile çıkaracaklarını ümit etmişlerdi. Ancak çeşitli sebeplerle beklenen netice alınamadı. Harbin başladığı ilk zamanlarda tarafsızlığını îlân eden İtalya; İngiltere ve Fransa' nin bâzi vâdlerde bulunması üzerine 20 Mayıs 1915'de Avusturya' ya, Ağustos 1915'de de Almanya ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş îlân ettiğini bildirerek itilâf devletleri yanında yer aldı. İkinci Balkan savaşında kaybettiği toprakları geri almak isteyen Bulgaristan da, 6 Eylül 1915'de Almanya ve Avusturya ile imzaladığı andlaşmalar gereğince Sırbistan'a karşı savaşa girdi.

Osmanlı Devleti'nin fiilen harbe girmesinden sonra itilâf ve ittifak devletleri değişik cephelerde savaşılmaya başladılar.

1 Kasım 1914'de Rusların Doğubâyezîd'den sınırimıza tecâvüz etmeleri ile Kafkas cephesi açıldı. Ruslar ilk iki muharebede mağlûb edildi ise de tâkib edilip atılamadı. "Dondurucu kışta taarruz doğru olmaz. Ilkbahara te'hir edelim" tavsiyelerine ehemmiyet vermeyen Enver Pasa'nın bizzat idare ettiği Sarıkamis harekâtında dondurucu kışın da etkisiyle en kıymetli ordu birliklerimiz imha edildi. Ruslar, 1915'e kadar Van, Mus, Bitlis; 1916'dan sonra Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane'yi zabt ederek Sarkî Anadolu'yu ellerine geçirdiler.

1 Kasım 1914'de İngilizlerin Süveys'te Akabe'yi bombardıman etmeleri üzerine Filistin-Suriye cephesi açıldı. Bahriye naziri Cemal Paşa'nın basında bulunduğu ve büyük hayâllerle 1915'de yapılan kanal harekâtı iki defa başarısızlıkla neticelendi. Bu bölgeye gönderilen ordumuz zayıf vererek Gazze'ye çekildi. 1917'de meydana gelen üç Gazze savaşının ikisini ordularımız kazandı ise de, üçüncüsünde yenildi. 1918 Nablus meydan muharebesinde de, İngilizlerin oyunlarına aldanan bedevilerin ihaneti neticesinde yenildi. Neticede Suriye, Filistin, Sam, Halep ve Beyrut elimizden çıktı.

İngilizlerin 1 Kasım 1914'de Basra körfezine asker çıkarmaları ile Irak cephesi kurulmuştur. Umûmî kumandanlığa tayin edilen Süleyman Askerî Bey, İngilizlere mağlûb oldu ve civar yerler düşman eline geçti. Albay Halil Bey'in Kütü zaferini kazanmasına rağmen, bundan istifade edilemedi, İngilizlerin bu havalideki askerleri tamamen temizlenmeden, İran seferine girilip, kuvvetler dağıtıldı. Bundan istifade eden düşman, takviye kuvvetleri alarak 11 Mart 1917'de mukavemet görmeden Bağdad'ı ele geçirdi. Sehrin düşüşü ile Irak bölgesi de elimizden çıktı.

Birinci Dünya savaşı esnasında Çanakkale'de de çok mühim savaşlar oldu. Gauben ve Breslau gemilerinin Osmanlılara sığınmasından sonra düşman Çanakkale üzerine yüklendi. 1915'den sonra Çanakkale'de meydana gelen savaşlar sehamet destanları ile doludur. Kirte, Zigindere ve Anafartalar, Kocaçimen, Conkbayırı, Kanlısirt, Kirtetepe, Kanlıtepe, Aslantepeler muharebeleri cereyan etti. Düşmanlar muvaffak olamayacaklarını anlayınca belli etmeden gizlice çekilmeye başladılar ve 1916 Ocak'ında tamamen çekilip gittiler.

Türk milletinin târihinde ayrı bir önem taşıyan ve 9 aya yakın süren Çanakkale muharebelerinde 250.000 kadar şehid verilmiş, yeni yetişen bir nesil burada erimistir. Neticede Türk cesareti İngiliz sogukkanlılığını, Türk azmi İngiliz inadini ve Türk vatanseverliği İngiliz gururunu yenmiş, sanli târihimize "Çanakkale geçilmez" ibaresini yazdırmıştır.

Avrupa'da durumun itilâf devletleri lehine gelistigini gören Romanya da, bâzi topraklar elde edebileceğini düşünerek 28 Ağustos 1916'da itilâf devletlerinin yanında harbe girdi.

Denizlerde de savaşlar oldu. Yavuz ve Midilli gemilerinin Rus sahillerini bombardıman etmelerinden sonra Ruslar da Trabzon'u bombaladılar, İngilizler Gazze ve İskenderun limanlarını, donanmamız Batum'u bombardıman etmişti. Kanal'da, Gazze'de, Suriye ve Çanakkale muharebelerinde İngilizler tayyareden de istifade ettiler.

1917'de Rusya'nın savastan çekilmesi ile bosalan yeri Amerika doldurdu. Bu durum merkezi kuvvetlerin aleyhine oldu. Bu tarihte bütün devletlerde bir yorgunluk ve bıkkınlık başgösterdi. Rusya'nın savastan çekilmesiyle imzalanan Brest-Litovsk andlaşması ile Osmanlı Devleti, doğudaki topraklarını istilâdan kurtardığı gibi, Kafkasya'daki isyanları fırsat bilerek Baku'yu ele geçirmeye kalktı. Ancak 1917 Haziran'ında, Yunanistan'ın itilâf devletleri safında savaşa girmesi ve ayrıca 1918 yazı sonlarına doğru itilâf devletlerinin bütün cephelerde umûmî bir taarruza geçmeleri, merkezi devletlerin sonunu getirdi.

1918 Eylül'ünde Bulgarlar, Makedonya cephesinde Fransız taarruzu neticesinde yenilince, mütâreke istediler. Bulgarların savastan çekilmesiyle Almanya yolu kesilmiş, daha önemlisi, İstanbul, Trakya yönünden bir saldırıya açık duruma gelmişti. Bu sırada sayısı dokuza çıkan Türk orduları hayli uzaklarda savasıyordu. Gerek bu durum, gerekse Suriye cephesindeki yenilgi, yıllardır zafer vadiyle aldatılan millete, İttihâd ve Terakkî'nin siyâsetinin başarısızlığını göstermişti. Savaşa devam etmekte hiç bir fayda yoktu, 1918 Mart'ında sadrâzam olan Talat Paşa, mütârekeyi imzalayacak bir hükümetin kurulmasına imkân vermek için 7 Ekim 1918'de istifa etti. Hükümeti daha çok itilâf fırkası mensupları ile Ahmed İzzet Paşa kurdu. Bu sırada dört yıldır Anadolu Türk erkeklerini cepheden cepheye kosduran, yüzbinlerce şehid veren, gâlib fakat mağlûb sayılan Osmanlılar, mütâreke istemek mecburiyetinde kaldılar. Bağdâd-Kerkük arasındaki Kütül-Amare'de Osmanlılarca esir alınan ve Büyükada'daki kampta

bulundurulan İngiliz generali Townshend (Tavnsend) aracılığı ile Londra'ya basvuran Ahmed Izzet Paşa hükümeti, Bozcaada yanında Limni adasındaki Mondros limanında demirleyen İngiliz Akdeniz donanması amirallik gemisi Agamemnon zirhlisi içinde, dikte ettirilen mütâreke şartlarını 30 Ekim 1918 günü imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu mütârekenin imzalanması esnasında, Osmanlı Devleti'ni bahriye nâzin Rauf, hâriciye müstesari Resâd Hikmet ve erkân-i harb kaymakamı Sâdullah beyler temsil etti. Amerika cumhurbaşkanı Wilson'un ünlü on dört maddelik prensiplerini İngiltere ve Fransa kabul etmişlerdi. Bu Wilson prensiplerinde; "Osmanlı Devleti'nin Türk olan bölgelerinde, itirazsız olarak Türklerin hâkimiyeti sağlanacak ve bir bölgenin halkı çoklukça hangi idareyi istiyorsa, o idareye tâbi olacaktır" hükümleri de vardı.

Bütün bunlara rağmen, İngilizler müttefikleri Fransızlara bile bildirmeden Akdeniz baskımandani visamiral Arthur Calhorne (Kaltorp)'a, Londra'dan telsizle bildirdikleri, bütün Osmanlı târihinde görülmemiş korkunç bir esaret ve teslim olma vesikası olan yirmi beş maddelik Mondros mütârekesini dikte ettirerek ve hiç bir îtirâza yer vermiyerek Osmanlı temsilcilerine imzalatıldılar.

Bu mütârekenin imzalanmaması tâkib eden günlerde, keyfî idareleri, ikbâl ve makam hırsları sebebiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına, milyona varan müslüman-Türk evlâdının şehid olmasına ve Anadolu disındaki bütün topraklarımızın elden çıkmasına sebep olan ittihâd ve Terakki'nin üçlüsü olan Talat, Enver ve Cemâl pasalar ile diğer ileri gelenleri yurt dışına kaçıldılar.

Halkımızın seferberlik dediği dört yıl süren Birinci dünyâ harbinde Osmanlı orduları; Kafkasya cephesinde ve Karpatlardaki Galiçya'da Ruslarla; Makedonya' da Yunanistan ve Fransızlarla; Çanakkale'de İngiltere-Fransa-İtalya ve (Hintli, Avusturalyalı) sömürgeleriyle; Sûriye-Filistin ve Irak cephelerinde, Yeni Zelanda ve Hindistan dâhil, İngiltere İmparatorluğu orduları ile san ve şerefle kahramanca çarpıştı. Bu kahramanlıklar halk türkülerine yedi düvelin önünde; "Osmanlıydı ki dayandı" sözleriyle aksetmiştir.

Basta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere, Amerika, Belçika, Brezilya, Çin, Kosta Rika, Küba, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Honduras, İtalya, Japonya, Liberya, Montenegro, Nikaragua, Panama, Portekiz, Romanya, Sırbistan ve Siam'dan meydana gelen itilâf devletlerine karşı; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan meydana gelen ittifak devletlerinin yanında harbe giren Osmanlı Devleti, Hicaz, Yemen, Asir, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır'ı kaybetti. Osmanlı Devleti'nin Birinci dünya harbindeki asker zayıflığının yekûnu ise 3.842.580 (üç milyon sekiz yüz kırk iki bin beş yüz seksen) kişidir. Dört milyona yaklaşan bu müdhis yekûnun 550.000'i (beş yüz elli bin) şehid; 891.364'ü (sekiz yüz doksan bir bin üç yüz altmış dört) malûl; 103.731 'i (yüz üç bin yedi yüz otuz bir) kayıp; 2.167.841'i (iki milyon yüz altmış yedi bin sekiz yüz kırk bir) yaralı ve 129.644'ü (yüz yirmi dokuz bin altı yüz kırk dört) esirdir. Bu esirlerin büyük bir kısmı esarette ölmüştür. Memleketin çeşitli bölgelerinde açlık, salgın, bulasıcı hastalık ve muhaceret (göç) sebebiyle telef olan sivil ahâlî kurbanları bu yekûna dâhil değildir. Pek çok harb gemimizin de tahrib olduğu bu harb esnasında, Osmanlı Devleti'nin daha önceki harbler sebebiyle zâten zayıf durumda bulunan hazinesi iflâs hâline geldi, iste bütün bu millî felâketlere sebep olanların, daragaçlarıyla beraber kurdukları idarenin mâhiyetini de, faciaya sebep olanların basındaki Talat Paşa; "Bizim bu memlekette kurduğumuz idare, olsa olsa münevver bir istibdâddir" diyerek ifâde etmiştir. Kurulan dîvân-i harb, kaçak olan Talat, Enver ve Cemâl pasalar ile Dr. Nâzım'ı gıyabî olarak îdâma mahkûm etti.

Birinci dünyâ harbinden sonra îtilaf devletleri kazançlı çıkarken, ittifak devletleri zararlı çıkmış, en değerli toprakları ellerinden alınmıştır. 1815 Viyana kongresinde kurulan, ancak on dokuzuncu yüz yıl boyunca önemli degismelere uğramakla beraber umûmî olarak 1914 yılına kadar gelen Avrupa siyâsî haritası ile güçler dengesi yıkıldı. Bunun neticesinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanarak yerlerine küçük ve yeni bir çok devlet kuruldu. Avrupa'da yeni bir siyâsî harita ve güçler dengesi ortaya çıktı.

Daha geniş mânâda dünyâda yeni bir statüko kuruldu. Ancak bu değişiklik, müttefik devletlerin lehine idi. itilâf devletleri; yenilen devletlerin topraklarını küçültecek, bâzılarını işgal edecek veya o topraklarda yeni devletler kuracak, askerî kısıtlamalar ve yasaklar koyacak şekilde andlaşmalar kabul ettirdiler. Bunun neticesinde yıkılan üç imparatorluğun bıraktığı boşluk, basta İngiltere olmak üzere; Fransa, İtalya ve Japonya gibi devletler tarafından doldurulmak istendi.

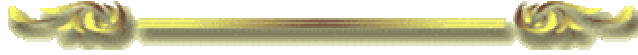
Birinci dünyâ harbinden en kârlı çıkan devlet İngiltere idi. Almanya'yı yenilgiye uğratmakla Avrupa'dan adasına gelebilecek tehlikelerden ve denizlerde bu devletin rekabetinden kurtulmuş oldu. Diğer taraftan Almanya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırarak, güçlü bir rakibi ortadan kaldırdı ve böylece bölgeye hâkim oldu. Aynı zamanda Rusya'yı etkisiz hâle getirdi ve Fransa'yı da ikinci plânda bıraktı. Neticede, dünyânın bir numaralı devleti hâline geldi.

Fransa ise; Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin yenilmesi ve parçalanması ile sınırlarındaki iki büyük tehlikeden kurtuldu. Avrupa'da ve Ortadoğu'da elde ettiği kazançlarla da İngiltere'den sonra ikinci devlet oldu.

İtalya, Avusturya'dan aldığı topraklarla kuzeye doğru genişledi. Anadolu'da kendisine bırakılan payı az bulduğundan İngiltere ve Fransa'ya kirgin olmakla beraber, elde ettiği adalar ve yerlerle Akdeniz ve çevresinde etkili duruma geldi. Japonya ise, Uzak Doğu'da geniş çıkarlar elde ederek dünyâda söz ve etki sahibi oldu.

Birinci dünyâ harbi sebebiyle gerek itilâf, gerekse ittifak devletlerinin kendi bünyelerinde de bâzi siyâsî hâdiseler meydana geldi.

Ancak Birinci dünyâ harbi sırasında ve sonrasında yapılan andlaşmalar, yenilenlere çok ağır şartlar getirdiğinden, gâlib devletlerin de çıkarlarına aykırı olduğundan ilk zamanlardan itibaren tepkilere, anlaşmazlıklara ve yeni mes'elelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar da barışın uzun sürmemesine sebep oldu. Dünyâda kısa bir müddet sonra yeniden bir umûmî savaş tehlikesi başgösterdi.

1. KOSOVA SAVASI

Birinci Kosova Meydan Muharebesi (1362-1389): Osmanlıların kuruluşundan itibaren kuvvetlenmesi, Avrupa kıtasında fetihlerde bulunması, buradaki devletleri endişeye sevketti. Tek baslarına karşı koyamayacaklarını anlayan bu devletler, ittifak halinde harekete karar verdiler ve anlaştılar. Sırp Kralı Lazar ile Bosna Kralı Tvartko ve Arnavud Prensi Jorj Kastrioti öncülüğünde; Bulgar, Arnavud, Ulah, Sırp Prensları da ittifaka katıldılar. Hayati muharebe meydanlarında geçerek, İslâm Dini'nin cihad emrini yerine getiren, Birinci Sultan Murâd Hân, Osmanlı Devleti aleyhine yapılan Hristiyan ittifakından, casuslar vasıtasıyla haberdar oldu. Gerekli tedbirleri yerinde ve zamanında almak suretiyle, düşmanın dikkatini çekmeden, plânli olarak harbe hazırlandı. Haçlı ittifakına karşı, Anadolu beyliklerinden yardımcı kuvvetler istenerek, gönüllüleri davet edildi. Balkanlar'daki ittifakı bozmak için, Vezir-i âzam Çandarlızâde Ali Paşa, otuzbin kişilik kuvvetle 1388'de, Bulgarları saf dışı ederek, Bulgaristan ve Mora işgal etti.

Türkler'i, Balkanlar'dan atmak için hazırlanan ittifakla karşı bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan Murad Hân, Harp Meclisi'nin ardından, altmışbin kadar mevcutlu Osmanlı ordusu ile Anadolu beylikleri kuvvetleri ve gönüllü Müslümanlar ile 1389'da, Sırp Kralı Lazar'ın merkezi olan Pristina istikametine hareket etti. Rumeli Akıncı kumandanı Gazi Evrenuz Bey ile Paşa Yigit kumandasındaki Osmanlı öncü kuvvetleri, Kosova'da müttefik Haçlı kuvvetleriyle karşılaştılar. Osmanlı ordusunun, Balkanlar'da ilerlerken, geçtiği yerlerde yağma, tahribat

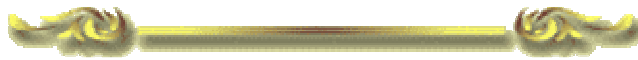
yapmaması, İslâmi Hiristiyanlara çok iyi tanıttı. İslâmiyet hakkında bilgileri olmayan halk, hayretler içinde kaldılar. Idarecilerinden zulüm, eziyet, kötü muameleden baska birsey görmeyen ahâlî, bundan sonraki seneler Türk idaresini arzu ve istekle beklediler ve benimsediler.

Muharebe öncesi toplanan harp divanında; istisareden sonra Sultan Murad-i Hüdavendigâr; kumandan ve hey'ete:

"-Cümleiniz berhudar olasiniz... Firasetinizi açıkça bildirdiniz.... Gayri hepimiz biliriz ki, zafer ancak Allahü teâlânın yardimiyla gerçekleşir.... Küffar ordusu 'bizden fazladır. Fakat Müslüman mücahid kâfirden secâatlidir... Beglerim,, pasalarım, hadi göreyim sizi... Bu gece, asker evlâdciklarımı hoşça tutasiniz... Onlara, Yüce Allah'imiza dua etmelerini vaziyet edesiniz... Helâllasasiniz. Ola ki yarın, çoğumuz cennette bulusuruz." hitabini yapıp, kendisi de mübarek Berât gecesi Kur'ân-i kerîm okuduktan sonra harp meydanındaki çadırında, fırtına devam ederken, tarihe geçen su duayı Allahü teâlâdan niyaz etti:

"-Ya Rabbim! Bu fırtına, su âciz Murad kulunun günâhlari yüzünden çıktıysa, masum askerlerimi cezalandırma. Onlari bağışla... Allahim... Onlar ki buraya kadar, sadece Senin adini yüceltmek, İslâm dinini kâfirlere duyurmak için geldiler. Bu fırtına âfetini, onların üzerinden def eyle... Senin sanına lâayık bir zafer kazanmalarını nasip eyle. Onlara öyle bir zafer kazandır ki, bütün Müslümanlar bayram ede..... Müslümanlari mansûr ve muzaffer eyle. Ve dilerse o bayram gününde su Murâd kulunu sana kurban olsun.... Önce beni gazi kildin, sonra şehid et."

1389 yazında Kosova'da, düşmana karşı harp nizami alan Osmanlı ordusuna Sultan Murad Hân kumanda edip, merkez kuvvetlerinin başındaydı. Vezir-i Âzam Ali Paşa, Sultan'ın yanındaydı. Ordunun sağ kolunda Sehzade Bâyezid, Rumeli Beylerbeyisi Kara Timurtas Paşa, Akıncı Beyi Evrenuz Bey, sol kolda Karesi Sancakbeyi Yakup Beg, Anadolu Beylerbeyi Saruca Paşa bulunuyor ve kumanda ediyordu. Merkez kuvvetlerinin önünde Yeniçeriler ve onların önünde de toplar vardı. Her kolun önüne biner okçu yerleştirildi. Haçlı ordusunun merkezinde bulunan Sırp despotu Lazar, birliklere komuta ediyordu. Sağ kola Lazar'ın yegeni ve damadı Brankoviç, sol kola Bosna Kralı Tvartka kumanda ediyordu. Düşman kuvvetleri Sırp, Bosna, Macar, Ulah, Arnavud, Leh ve Çeklerden meydana gelip, mevcudu Osmanlı kuvvetlerinden fazlaydı. Muharebe 9 Ağustos 1389 günü Haçlılar'ın top atışıyla başladı. Türk ordusunun kahramanlığı ve harp plânının mükemmelliği ve muvaffakiyetle tatbiki neticesinde, üstün Haçlı ordusu, sekiz saat içerisinde bozuldu. Sağ kalan Haçlı kuvvetleri geri çekilip, çareyi kaçmakta buldular. Muharebenin kazanılmasında ve düşmanı imha ve takip edilmesinde, Sehzade Bayezid'in büyük rolü oldu. Haçlı kumandanı Lazar ile oğlu, yüksek rütbeli kumandanlar ve mahiyetleri esir edildiler. Murad Hân, zaferden sonra devrin an'anesi gereğince, sükran ifadesiyle muharebe meydanında dolarken, Lazar'ın damadı, yaralı sırp asilzadelerinden Milos Obiliç'in halini sorarken şehid edildi. Sultan Murâd-i Hüdâvendigâr'ın şehâdetinden önceki vasiyyetinde, Bâyezid Hân, Osmanlı Sultani oldu. İkiyüzbinlik Haçlı ordusunun kumandanları dahi öldürölüp, Kosova'da zafer kazanılması neticesinde; Osmanlı Devleti Balkanlar'a kesin olarak yerleşti ve Sırp Krallığı yıkılarak, Sırbistan, Türk hakimiyetine geçirildi. Bölgeye, Türk ve İslâm nüfusu iskân edilerek, hakimiyet pekiştirildi.

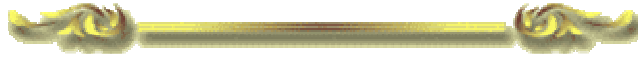
2. KOSOVA SAVASI

İkinci Kosova Meydan Muharebesi (1472-1478): Türklerin Avrupa'daki, ilerleyişini durdurmak için, Hiristiyan devlet ve milletler, her mağlubiyetin ardından yeni ittifaklar kuruyorlardı. Osmanlı Sultani İkinci Murad Hân (1421-1478) devrinde, 1478'deki Varna mağlubiyetinin öcünü almak hissiyle, Macar Kralı Naibi Hunyadi Yanus, Almanya, Polonya, Romanya ve

diger ülkelerden doksanbin kisilik ordu topladi. 1448'de Osmanli Devleti'ne tâbi Sirbistan'a giren Hunyadi Yanus'un kumandasindaki müttefik kuvvetlerin, buralari isgal haberi üzerine, İkinci Sultan Murâd Hân, süratle harekete geçti. Anadolu'daki Karamanogullari Beyliginden ve Sirbistan'dan yardimci kuvvetler alan Sultan Murad Hân, Ekim 1448'de Kosova'da düşmanla karsilasti. İki ordunun mevcudu da esit durumda olmasina ragmen, Osmanlilar devrin en üstün atesli silahlarina ve topa sahipti. Müttefik ordusu agir zirhli olup, çeşitli milletlerden meydana geliyordu. Türkler ise muharebe egitim ve tecrübesi ile üstün taktik kabiliyet vasiflari yanında, sarsilmaz bir iman birligi içindeydiler. Sultan Murad Hân, Türk-İslâm an'anesi geregince, muharebeden önce sulh teklif etti. Sulh, Haçli taassubu ile red edilince, düşman ordusu hakkında bütün bilgileri degerlendirerek, harp nizâmi alindi. Osmanli ordusunun merkezinde İkinci Sultan Murad Hân, sag kolda Saruca Pasa, sol kolda, Dayi Karaca Pasa bulunuyordu. Öncü kuvvetler, Akinci beylerinden Hizir Bey, Isa Bey, Turahan Bey, ihtiyat da Sinan Bey kumandasinda toplanmisti. Hunyadi Yanus'un kumandasindaki müttefik ordusunun saginda Macarlar, Sicilyalilar, sol kolda da Almanya, Polonya, Romanya kuvvetleri vardi.

17 Ekim 1448 tarihinde Hunyadi Yanus, zaferden emin bir sekilde taarruzla muharebeyi baslatti. Müttefik askerler, coskuyla hücum etmesine ragmen, Türkler karsisinda birinci gün üstünlüğü saglayamadilar. Türklerin geri çekileceğini uman Hunyadi Yanus, ikinci gün öğleyin baslatilan taaruz da neticesiz kalınca, gece baskinina tesebbüs etti fakat basarili olamadi. Muharebenin üçüncü günü olan 19 Ekim sabahi baslayan taarruzda, Osmanli ordusu, sahte ric'at taktigini tatbik ederek, mukavemet etmeden geri çekildi. Sag ve sol kollar açilarak, müttefiklere Osmanli merkez kuvvetleri hedef tayin ettirildi. Türkler'in kaçtigini zanneden Haçli ordusu zafer kazandik hissiyle suursuzca merkez istikametine ilerledi. Merkezde safha safha geri alinirken, düşmanın iyice dagildigi tespit edilince, karsi taarruza geçildi. Merkeze girmis olan düşman kuvvetleri, yandan ve geriden sarildi, iyice çevrildigini anlayan Haçlilar, ümitsizce bir an karsilik verdiler ve kaçmaya basladilar. Önceden kaçanlar ve geri çekilenler disinda Haçlilar muharebe meydaninda imha edildi.

İkinci Kosova Meydan Muharebesi neticesinde, Türklerin Balkanlar'dan atilamayacağı kesinlesince, Avrupalilar taarruzu birakip, müdafaaya geçtiler. Balkanlar'da baslatilan menfaat mücadelesi, hosgörü ve adalet prensiplerini tatbik etme siyasetince Osmanlilar lehine neticelendi.

1. VIYANA KUSATMASI

Mohaç'ta Macaristan ordusunu tamamen imha edip bölgeyi Osmanli Devleti sinirlari içine katan Kanunî Sultan Süleyman Han, savastan sonra Budapeste'ye gelip Macaristan'in yeni statüsünü tesbit etmistir. Buna göre Macaristan, Osmanli Devleti'ne bagli bir krallik olarak bilinen ve Mohaç muharebesine katilmayan Transilvanya (Erdel) voyvodasi Zapolya'ya verilecekti. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman Han 16 Ekim 1526'da Macaristan tacini Zapolya'ya veren târihî fermanini imzaladi ve Budapeste'de Macaristan tahtina geçirdi. Kuzeydogu Macaristan'da Tokay sehrinde toplanan Macar diet (asiller) meclisi Zapolya'yi kral tanidi. Macar kralliginin Bohemya tacina bagli olan ve Osmanli ordularinin girmediği Bohemya, Moravya, Slovakya ve Silezya gibi ülkeler ise, Mohaç'ta öldürülen Macar krali Layos'un karisi ve ıspanyaAlmanya imparatoru CharlesQuint'in kardesi olan Avusturya arsidükü Ferdinand'da kaldı. Kanunî Sultan Süleyman istanbul'a döndükten sonra harekete geçen Ferdinand, Bratislava'da Osmanlilara karsi olan asillerden tesekkül ettirilmis bir diet meclisi toplayarak kendini Macaristan ve Bohemya krali ilân ettirdi. Agabeyi Ispanya Almanya imparatoru CharlesQuint' in de destegini alarak iyice güçlenen Ferdinand, Tokay meydan muharebesinde Zapolya'yi yenerek Budapeste'yi (Budin) almış ve Macaristan'in büyük bir kismini ele geçirmisti. Bunun üzerine Zapolya, Kanunî Sultan Süleyman Han'dan yardım istedi.

Kanunî Sultan Süleyman Han, Mohaç zaferi ve kılıç hakkıyla zaptettiği geniş Macaristan ülkelerinin Alman asilli bir hükümdarın eline geçmesine müsâde edemezdi. Bu, Osmanlı Devleti için vahim neticeler doğurabilirdi.

Kanunî Sultan Süleyman Han sefer hazırlıklarıyla meşgulken, Macaristan'dan fethedilen arazinin geri verilmesi karşılığında barış yapmak istegiyle Ferdinand'ın elçileri geldi. Fakat Almanları, Budin ve Macaristan' dan çıkarıp atmak, Ferdinand'a gözdağı vermek, bulunabilirse, Alman ordusunu yakalayıp yok etmek arzusunda olan Kanunî Sultan Süleyman Han, o zamanın âdetleri gereği elçileri tevkif ettirdi. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra serbest bırakıp savaş için yola çıktığını söyleyip Ferdinand'a gönderdi.

10 Mayıs 1529'da İstanbul'dan hareket eden Süleyman Han, 20 Haziran'da Sofya'ya ve 18 Ağustos'da Mohaç ovasına ulaştı. Zapolya da 6000 Macar askeri ile orduya katıldı ve burada Pâdisâh' in elini öpmekle sereflendi. Eylül' de Budin'i kusatan sultan Süleyman Han, teslim teklifinin reddedilmesi üzerine şiddetli bir muhasara savaşına başladı. 8 Eylül'de kale kapılarından biri ele geçirilip umûmî hücum baslatılınca, ümit kalmadığını anlayan müdâfîler, hayatlarına dokunulmamak şartıyla kaleyi teslim ettiler. Kısa zamanda gösterilen bu muvaffakiyet karşısında, Osmanlı hâkimiyetine daha fazla karsı duramayacağını anlayan Bogdan voyvodası besinci Petro Raves de ordugâha gelerek bir tâbiyyet andlaşması imzaladı. Elbasan sancakbeyi Hasan Bey'i Budin'de muhafız bırakan Kanunî, 12 Eylül' de Macar taht sehrinden ayrılıp Viyana üzerine yürüdü. Bu arada Ferdinand'ın adamları tarafından kaçırılmak üzereyken izvornik sancakbeyi Sultanzâde Bâli Bey' in ele geçirdiği meşhur Macar taci, yeniçeri sekbanbasi tarafından Zapolya'ya giydirildi.

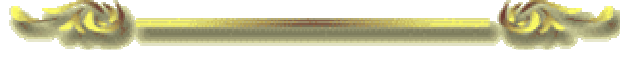
Kanunî Sultan Süleyman Han, 22 Eylül'de Almanya sınırını geçti. Ertesi gün Bâli Bey'in kardeşi Semendire sancakbeyi Sultanzâde Mehmed Bey, Alman öncü kuvvetlerinin büyük bir kısmını Viyana'nın on bes kilometre güneydogusundaki Bruck kasabası yakınlarında imha etti. Esir edilen Alman kuvvetleri komutanı Christophe Von Zedlitz ve altı general Sultan'a gönderildi. 27 Eylül'de Viyana önlerine gelen ordu-yi hümayûn, hristiyanlığın en büyük devleti olan Alman imparatorluğu'nun baskentini muhasaraya başladı.

Kanunî Sultan Süleyman Han, 120.000 kişilik bir orduyla Budin' den ayrılıp Viyana üzerine yürüdüğü haberi duyulunca, sâdece Almanya'da değil, bütün Avrupa' da müthiş bir telaş ve korku başlamış, Türklerin gelisi karşısında, o sırada had safhada olan mezhep mücâdeleleri bile bir tarafa bırakılarak, Viyana'ya yardım kampanyası açılmış ve Avrupa'nın her yerinden muhtelif milletlere mensup yardım kuvveti akin akin gelmeye başlamış, hattâ muhâsaradan biraz evvel bu kuvvetlerin büyük bir kısmı kaleye yerleşmişti. Osmanlı ordusunun hasmetinden büyük bir korkuya kapılan Ferdinand, alelacele şehri terk ederek kaçmış, yerine ihtiyar ve tecrübeli bir asker olan, Kont Nicolos Von Salm'i kale komutanı olarak bırakmıştı. Müdâfaa hazırlıklarına başlayan Kont Salm de, Türk ordusu gelmeden Viyana yakınlarındaki mahalleleri tamamen yakıp yıkmış, birinci istihkâm hattından yirmi adım içeride ikinci bir istihkâm insâ etmiş, Tuna sahillerine kazıklar diktirerek müdâfaa için gerekli tedbirleri almıştı. Osmanlı humbaracılarının yakıcı te'sirlerinden korunmak için evlerin ahşap çatılarını yıktırmış, top güllerininin te'sirini azaltmak için de, sokakların kaldırımlarını söktürmüştü. Ayrıca iki ay yetecek kadar erzaki te'min edip, şehirdeki sivil halkı dışarı çıkarmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman Han, Viyana'ya gelirken hiç bir zaman kaleyi alma gayesini gütmemiş, istediği zaman bunu gerçekleştirebileceğini göstererek göz dağı vermek istememiş. Üstelik yeni fethedilmiş olan Macaristan'da islâm idaresi tam yerleşmeden Viyana'nın da alınıp askerin çok geniş bir alana yayılması, stratejik bakımdan hatalı olurdu. Kisin yaklaşması kale çevresinin yoğun yağmurlar sebebiyle bataklık hâline gelmiş olduğuna aldırmadan kaleyi kusatmıştı.

Kaleyi muhasaraya başlayan Kanunî Sultan Süleyman Han, on yedi gün boyunca döverek, şehrin surlarını iyice tahrip etmişti. Bu sırada bir Osmanlı güllesinin isâbetiyle kale komutanı Kont Salm de öldürülmüştü. Çevreden aldığı istihbaratlar sonunda Viyana'ya yüzelli

kilometre uzaktaki Linz'de Alman ordusunun da Osmanli ordusunun karsisina çikmayacagi anlasilince, CharIesQuint'e verilen cezanin yeterli olduguna kanâat getiren Kanunî Sultan Süleyman Han, orduya muhasarayı kaldirma emrini verirken, çeşitli beyler kumandasındaki akinci kuvvetlerini akina göndererek,Avusturya, Güney Almanya (Bavyera), Muravya, Bohemya. Slovakya, Silezya (simdiki Çekoslovakya) ve Slovesya gibi Alman Imparatorlugu'na bagli ülkeleri bastan basa çignetti. 16 Ekim'de Viyana önlerinden hareket eden ordu-yi hümâyûn, 25 Ekim'de Budin'e 16 Aralik'ta da istanbul'a döndü.

2. VIYANA KUSATMASI

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine, 5 Kasım 1676 tarihinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Rusya seferinin, yapılan barış antlaşmasıyla bitmesinden sonra, Macaristan'da Avusturya'ya karşı isyan edip tekrar Osmanlı Devleti himayesini isteyen Tökeli İmre (Emeric Thökely), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Orta Macaristan Kralı ilan edildi.

Macarların lideri konumuna gelen Tökeli İmre, Avusturya kralı I. Leopold'a karşı direnişe geçti. Tökeli'nin Osmanlılardan yardım istemesi üzerine, bunu fırsat bilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşattı(14 Temmuz 1683).

60 gün süren kuşatma sırasında Viyana'ya 18 büyük yürüyüş gerçekleştirildi. Ancak büyük ve son saldırı için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sürekli bekliyordu. Bu arada Papanın çağrısı üzerine Lehistan Kralı Jan Sobiyeski Viyana'nın yardımına yetişti.

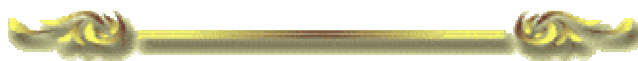
Düşmana 80 bin kişilik ordusuyla büyük moral ve güç kazandıran Lehistan Kralının gelmesiyle, Osmanlı Ordusu iki ordu arasında sıkıştı. Kırım kuvvetlerinin yeterli gayreti ve mücadeleyi göstermemesi üzerine, Osmanlı ordusu dağıldı ve büyük bir bozguna uğradı; ordu hızlı ve düzensiz şekilde Belgrad'a doğru geri çekildi.

İkinci Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlık Sultan Dördüncü Mehmed'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya olan güvenini sarsmadıysa da, düşmanları sadrazamı başarısızlığın tek sorumlusu olarak gösterdiler. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Belgrad'da idam edildi. Yerine Kara İbrahim Paşa sadrazamlığa getirildi.

Viyana önlerinde bozguna uğrayan Osmanlı Ordusu geri çekilince düşman kuvvetleri Macaristan girdi. Sırasıyla Vişgrad (18 Haziran 1684), Uyvar (19 Ağustos 1685), Budin (2 Eylül 1686) kaleleri Avusturyalıların eline geçti. Diğer taraftan Venedik, Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı cephe açtı ve adaların bazılarını ele geçirdi. Venedik Yunanistan'da Patras, Korent, İnebahtı, Mizistre gibi önemli kalelere ve son olarak Atina'yı ele geçirdi (25 Eylül 1687).

İkinci Viyana Kuşatması'nın Osmanlı tarihinde önemi büyüktür. Şimdiye kadar bu denli büyük bir yenilgiye uğramayan Osmanlı Devleti artık gerilemeye başlıyordu. İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Avrupa Devletleri Türkleri Avrupa'dan çıkarma umuduna kapılıp kutsal ittifakı kurdular.

Avusturya ve Venedik'e karşı alınan mağlubiyetler ve önemli kalelerin kaybedilmesi Osmanlı Devleti'nde büyük yankı uyandırmıştı. Ordu da isyanlar başladı. Askerler başarısızlığının sebebi olarak Sultan Dördüncü Mehmed'i suçluyorlardı. Askerlerin isteği ile sadrazam olan Siyavuş Paşa, bütün devlet adamlarının hazır bulunduğu bir toplantıda Sultan Dördüncü Mehmed'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Süleyman'ın tahta geçirilmesine dair bir karar aldı. Sultan Dördüncü Mehmed 8 Kasım 1687 tarihinde tahttan indirildi.

1. BALKAN SAVASI

1789 Fransız İhtilâlinin dünyaya yaydığı Milliyetçilik akımı neticesinde, imparatorluklar dahilinde bulunan milletler, bağımsızlık için harekete geçmişler ve bazı devletlerin destek ve

yardımları ile ayaklanmışlardır. Osmanlı tarihinde XIX. yüzyıl, bu tür ayaklanmalar dönemidir. Balkan yarımadasında çok çeşitli millet yaşadığı için, milliyetçi ayaklanmalar en fazla burada meydana gelmiştir.

Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok, XVII. yüzyılda gelişmeye başlayan ve en büyük gayesi, Baltık denizine ve özellikle Akdenize çıkmak olan Rusya kışkırtıyordu. Akdenize inmek için önce Karadeniz'i, sonra İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmesi gerekiyordu. İşte Rusya bu gayeye ulaşmak için her yola bas vurmaktan geri kalmamıştır. Bu yollardan biri de ırk ve din bakımından akraba olduğu Balkan Prenslüklerini alet olarak kullanıp, bu genç devletleri Osmanlı Devletinin varlığını sona erdirmeleri için kışkırtmaktı. Osmanlılar Trablusgarp'ta savaşırken, Sırbistan'ın baskenti Belgrad'taki Rus elçisi harekete geçerek, Balkanlarda Osmanlı Devletinin elinde kalan son toprak parçalarının Sırbistan ile Bulgaristan arasında paylaşılması için teşebbüste bulundu. Neticede iki devlet arasında bir ittifak imzalatmaya muvaffak oldu. Kısa bir süre sonra bu ittifaka Karadağ ve Yunanistan da katıldı. Böylece Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı harekete geçme hazırlıkları tamamlanmış oldu.

Bu sırada Türk ordusu subayları iki partiye ayrılmış ve hükümet Rusların Balkanlarda savaşa müsaade etmeyeceği hususundaki yalan teminatına inanmıyordu. Sofya elçisinden Hariciye Nâziri olan Asım Bey de 15 Temmuzda, meclis-i Mebûsan'da: "Balkanlardan imanım kadar eminim" tarihi cümlesini ihtiva eden bir nutuk söyleyerek, harb ihtimalinin bulunmadığını iddia etmişti. Ayrıca Asım Beyin yerine gelen yeni Hariciye Nâziri Ermeni Gabriel Noradinyan da Rusya'nın teminatının kesin olduğunu hükümete bildirmişti. Bu inandırıcı teminatlar neticesinde Rumeli'deki en iyi 120 tabur asker terhis edilmmişti.

Balkan devletleri ittifaktan sonra Osmanlı Devletine isteklerini bildirdiler. Bu ittifaktan haberi olmayan İttihatçılar, savaş için yüksek öğrenim talebelerini kışkırtarak, Babıâli önünde "Harb" diye bağırarak ve hükümet aleyhinde nümayiş yaptırmışlardı. Harbin kolay geçeceğini zannediyorlardı. Halbuki müttefikler, Türkiye'ye karşı uygulayacakları savaşı ve taksim projelerini en ince teferruatına kadar tesbit etmişlerdi.

8 Ekim 1912'de Karadağ Prenslüğü Osmanlı Devletine savaş açtı. 18 Ekimde Osmanlılar, Bulgaristan, Sırbistan, birkaç gün sonra da Yunanistan ile savaşa girdi.

İkmal ve Levazım Teskilâtının çok bozulduğu Osmanlı ordusu seferberliğini çok geç yapabildi. Terhis edilip Anadolu'ya gönderilen 120 taburu, savaşın sonunda bile yeniden silâh altına alamadı.

Bulgaristan'a karşı çıkacak kuvvetler 5 kolordu halinde, "Sark Ordusu" namıyla toplandı ve I. Ferik Abdullah Paşa'nın kumandasına verildi. Edirne mevkiindeki bağımsız kuvvetler Sükrü Paşa'nın emrindeydi. Yunanistan'a karşı Selanik'te bir kolordu ve Yanya kalesindeki kuvvetler bırakılmıştı. Karadağ'a karşı kuvvetler İskodra kalesinde toplanmıştı. Sırbistan'a karşı Makedonya'ya "Garb Ordusu" kumandani müstakbel sadrazam Birinci Ferik Ali Rıza Paşa savunacaktı.

Savaşı idare kabiliyetinden mahrum Nâzım Paşa'nın hiçbir hazırlığı olmayan orduyu hemen Bulgarlara karşı taarruza geçirmesiyle hezimet başladı ve artık arkası alınamadı. Osmanlı orduları Bulgarlara karşı bütün Trakya'ya bırakarak Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kaldığı gibi, Sırbistan'a karşı Kumova'da yenildi. 6 Kasım'da Prevezeyi alan Yunanlılar, Veliâhd Konstantin idaresindeki büyük kuvvetlerini Selanik üzerine gönderdiler. Selânik'i savunmakla görevli jandarma pasası Tahsin Paşa, tek silâh atmadan, muazzam kolordusunu bütün silâhları ile beraber yunanlılara teslim etti. Sultan II. Abdülhamîd Hân devrinde ihtilas (devlet malını zimmetine geçirmesi) suçu tesbit edilmiş olan bu Tahsin Paşa, o devirde menkûb (rütbe ve haysiyetten düsmüs) olduğu gerekçesiyle, Selanik kolordusunun basına getirilmişti. Bütün Kuzey Arnavutluk da Sırp-Karadağlılar tarafından işgal edildi.

Selânik'in düşmesinden 8 gün önce, artık "Hakan-i mahlu" veya "Hakan-i sabik" diye anılan

Sultan II. Abdülhamid Han, İstanbul'a getirilmisti. Sultan Abdülhamid Hân-i Selanik'ten almaya, nazirlardan Vezir Damat Germiyanoglu, Arif Hikmet ve Dâmâd Çavdaroglu Mehmed Serif Pasalar gitmislerdi. Sultan Abdülhamid Hân muhafızlarının yanında, ikisi de bilgin ve değerli eserler sahibi dâmâdlariyle konuşması meshurdur. Gazete okuması yasak olduğu için, kulaktan aldığı bilgi dışında siyâsî durumu etrafli şekilde bilmeyen "Sabik Hakan", 4 Balkan devletinin ittifakına ve bu ittifakin haber alınmamasına hayret etmiştir. Makedonya'da kiliseler meselesinin İttihatçılar aracılığı ile ortadan kaldırıldığını öğrenince, Balkanların ittifakını bununla izah etmiş, fakat ittifakin öğrenilmemesi karşısında elçilerin, ataselerin ne iş yaptıklarını sormuştur. "Allah bu hallere sebep olanların Kahhar ismiyle kahretsin, devleti batırdılar" diye büyük teessürle gemiye binmiştir.

Selânîk'i ele geçiren Yunanlılar, daha sonra Ege adalarından Bozcaada, Limni, Somatraki ve Taso adalarını işgal ettiler.

3 Aralık 1912'de imza edilen ateskes anlaşması (mütareke) ile silâhlı çatışma durmuş oldu. Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Antlaşma 30 Mayıs 1913'de Londra'da imzalanmıştır. Bu barış antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ege adalarının durumunun tayinini ve Arnavutlunun sınırlarının çizilmesi işini büyük devletlere bırakmakta, Girit'i hukuken Yunanistan'a terketmekte ve Midye-Enez hattının batısında kalan toprakları da Balkan devletlerine bırakmakta idi. Bu çizilen sınırla, kendisini kahramanca savunan, fakat yiyecek sıkıntısından son derece muzdarib duruma düşmesi sebebi ile düşen Edirne, Bulgaristan'a geçiyor. Bulgaristan Kavala ile Dedeagaç arasındaki toprakları alarak Ege denizine ulaşıyordu.

2.500 yıllık Türk tarihinin büyük felâketlerinden biri olan Balkan savaşında Türkler, Anadolu'dan sonra ikinci anayurt haline gelmiş olan Rumeli'ni bıraktılar. Bu Rumeli, 550 yıldır Türk yurdu idi. Birçok bölgede Türkler, ezici ekseriyet halinde idiler. Türkiye, hemen hemen bir Avrupa devleti olmak durumundan çıktı.

93 Harbinde görülen göç ve göçmen felâketinin daha şiddetlisi Balkan harbinde cereyan etti. Yüzbinlerce Türk, her şeylerini bırakarak eriyi eriyi İstanbul'a eristiler ve Anadolu'ya dağıldılar. Balkanların, bilhassa Bulgarların yaptıkları zulüm tüyler ürpertici oldu. Onbinlerce sivil Türk, kadın, ihtiyar, çocuk ve bebekler dahil olmak üzere her türlü iskencelerle doğrandı.

2. BALKAN SAVASI

I. Balkan Savaşında Osmanlı Devletinin ağır mağlubiyete uğrayıp Balkanlardan çekilmesi sonucunda, Balkanlarda siyâsî bakımdan büyük bir boşluk ve dengesizlik meydana geldi. Ganimetin paylaşılmasında anlaşamayan Balkan devletleri, birbirine düştüler.

Sirbistan askeri, hareket dolayısıyla, Sırp-Bulgar ittifakinin çizdiği ve kendisine ayırdığı arazi parçasından daha büyük bir bölgeyi ele geçirmisti. Sırp'ların bu arazi bölgelerini geri vermemesi anlaşmazlığın düğüm noktasını teşkil ediyordu. Diğer taraftan Londra Konferansında en büyük payı Bulgaristan'ın alması, diğer müttefiklerin hoşnutsuzluğuna sebebiyet vermişti. Bulgarların Ege kıyısına ulaşmış olmasını Yunanlılar sert tepki ile karşılamışlardı. Bu husus, Yunanistan ile Sirbistan'ı birbirine yaklaştırmış ve aralarında ittifak anlaşması akdine sebep olmuştur. Sirbistan ile Yunanistan'ın birbirlerine yaklaştıklarını gören Bulgaristan, bu iki devlete tam hazırlıklarını yapmadan önce 29-30 Haziran 1913'de saldırdı. Ancak Bulgar ordusu Yunanlılar ve Sırp'lar tarafından Makedonya'dan çıkarıldı. Bu sırada

Bulgaristan'dan pay almak istiyen Romenler de savasa girdiler ve kısa zamanda Bulgar Dobruca'sini ele geçirdiler. Bulgar orduları birkaç cephede savasmak zorunda kaldığı için yenilmeye başladı.

Osmanlı Devleti de bu tarihî fırsatı kaçırmadı ve bütün özellikleri ile bir Türk şehri olan Edirne'yi geri aldı.

Bu yenilgiler üzerine Bulgarlar, bir yandan Romanya kralına başvurarak Balkanlı devletlerle, bir yandan da Babiâli'ye başvurarak Osmanlı Devletiyle barış yapmak istediler.

II. Balkan Savası sonunda, Bulgaristan'la diğer Balkan devletlerinin imzaladıkları 10 Ağustos 1913 tarihli Bükres Antlaşması, Romanya ile Bulgaristan'ın yeni sınırını belirtiyor, Tuna'nın güneyinde kalan önemli bir arazi parçasını Güney-Dobruca dahil Romanya'ya bırakıyordu.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan, Kırklareli, Dimetoka ve Edirne'yi Osmanlı Devletine geri verdi. Antlaşmada Bulgaristan'da kalan Türklerin durumu ele alınmakta, Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterileceği de belirtilmekte idi.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması ile Girit kesin olarak Yunanistan'a bırakıldı. Ege adalarının ne olacağı da büyük devletlerce kararlaştırılacaktı. Büyük devletler ancak 1914 Şubatında Londra'da, bu adalardan Imroz, Bozcaada ve Meis bir yana, diğerlerinin Yunanistan'a ve İtalya işgalinde olanları da İtalya'ya kalmasına karar verdiler. Ancak bu karar üzerinde henüz bir anlaşmaya varılmadan I. Dünya Harbi çıktı. Sırbistan'la antlaşma ise 13 Mart 1914'de İstanbul'da imza edilmiştir. Sırbistan'la Osmanlı Devletinin artık ortak sınırı olmadığından, sadece Sırbistan'da kalan Türklerin durumları düzenlenmiştir.

I. Dünya Savası öncesi dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Afrika ile ilgisini kesmiş, Balkanlarda ağır toprak kaybına uğramış, Bulgaristan'dan geri aldığı Edirne ile Doğu-Trakya'da kalabilmiştir. Balkanlardaki devletlerin güçlenmesi ise, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın burada ilerleme eğilimlerine ve Rusya ile İngiltere'nin nüfuzlarına set çekmişti.

SIRP SINDIGI SAVASI

İslâm memleketlerine yönelen ve "Haçlı Seferleri" diye anılan tecâvüz hareketleri, bir asra yakın zamandan beri durmuştu. Fakat, Osmanlı Türkleri'nin Batı Trakya'yı elde etmeleri ve Bulgaristan ortalarına kadar sokulmaları, Haçlılık ruhunun hortlamasına sebebiyet verdi.

Filibe'nin zaptı sırasında kaçan ve Sırbistan'a sığınan Rum kumandani, vakit geçirmeden Türkler üzerine yürünmesini tavsiye ediyor, devamlı tahriklerde bulunuyordu. Ancak, Sırp'ların da Bulgarlar'ın da bu macerayı göze alabilecek kuvvet ve cesaretleri yoktu. Türkler'i geri püskürtmeye çalışırken, ellerindeki toprakları kaybedebilirlerdi. Ayrıca, Balkan kavimleri, kendilerine din, can, mal ve kazanç hürriyeti getiren İslâm idaresinden memnundular; tekrar eski kötü yönle dönmeyi istemiyorlardı. Denizci bir devlet olan Venedikliler ise, Doğu'daki ticarî menfaatlerinin haleldar olacağı korkusuyla, tarafsız kalma siyasetinden ayrılmıyorlardı.

Osmanlılar'a karşı çıkabilecek tek devlet Macaristan'dı. Balkanlar'ı da hâkimiyeti altına alma sevdasına düşen Macar Kralı Layos, böylece hazırlanmaya başladı.

Iste o siralarda, Papa V. Urban da, Macar ve Sirp kralları ile Eflâk (Romanya) ve Bosna prenslikleri arasında askeri ittifak kurulmasına önyak oldu. Tarihlerimizde umumiyetle 60 bin kişi olarak gösterilen Haçlılar, Macar Kralı Layos kumandasında Edirne'ye doğru yürüdüler.

Sultan Murad, o sırada Bursa'da bulunuyordu ve Türk ordusunun büyük kısmı Anadolu'da idi. Rumeli Beylerbeyi Lala Sahin Pasa, bir taraftan padisaha haber yollarken, bir taraftan da Hacı İlbeyi kumandasındaki 10 bin kişilik akıncı kuvvetini, kesif gayesiyle göndermişti.

Herhangi bir mukavemet görmeden ilerleyen Haçlı ordusu, Meriç nehrini geçtikten sonra, Edirne'nin birkaç kilometre ötesinde durakladı. Taarruza geçtikleri anda, bu şehri zaptedecekleri ve Trakya'nın güneyine sarkacakları muhakkaktı. Çünkü, Bursa'dan yola çıkacak Osmanlı ordusu, kısa zamanda oraya erisemezd.

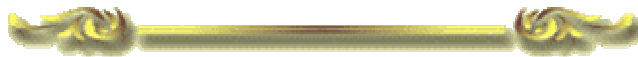
Hacı İlbeyi, konak yerinde eglenceye dalan ve müstakbel zaferlerin tadını simdiden çıkarmaya kalkan Haçlılar'a karşı, bir gece baskını düzenlemeyi kararlaştırdı. Kimseden talimat almamıştı ve bu tehlikeli teşebbüsten zararlı çıkılırsa, kendi elleriyle idam fermanını hazırlamış olacaktı. Fakat, gece karanlığında hücumu geçen 10 bin Türk akıncısı, düşmanı tam gaflet halinde bastırdılar. "Koyun sürüsüne dalan kurt gibi" neye ugradıklarını sasiran Haçlı askerlerini kılıçtan geçirdiler. Kaçabilenlerin çoğunluğu da Meriç sularında boğuldu. Kral Layos ise, canını güçlükle kurtararak memleketine dönebilmişti. Osmanlılar'ın, müttefik Hristiyan ordularına karşı elde ettiği bu zafer, tarihlerimizde "Sirp Sindigi" olarak anılır.

Öte yandan, Sultan I. Murad Bursa'dan hareket etmiş, Gelibolu'ya geçmeden önce, Katalanlar elinde bulunan Karabiga'nın fethini kararlaştırmıştı. Çünkü, ordusunun arkasını emniyete almak istiyordu. Sirp Sindigi Zaferi'nin haberi ulaşınca, denizden ve karadan yaptığı taarruzun şiddetini arttırdı ve nihayet kaleyi düşürerek, Marmara'nın güney sahillerindeki Türk hâkimiyetini tamamladı. Bu arada, Gazi Evrenos Serez'i fethetmişti.

Sirp Sindigi Zaferi, devlet merkezinin Bursa'da tutulmasının mahzurlu olacağını göstermişti. Çünkü, Osmanlılar'a yönelecek tehlikeler, şimdilik sâdece Hristiyan dünyâsından geliyordu. Ayrıca, devletin istikbâli de, Rumeli'de tutunmasına bağlı idi. Bu sebeple, Edirne şehri askeri merkez haline getirildi.

Bizans İmparatoru V. İoannes Paleologos, Türkler'in Rumeli'de kazandığı toprakları istirdada çalışmayacağını ve Türk düşmanları ile ittifak kurmayacağını taahhüt etmişti ama, el altından bunun aksi faaliyette bulunmaktan vazgeçmiyordu. Nitekim, gizlice Macaristan'a gitmiş ve kendisine yardım edilirse, Ortodoks mezhebini bırakıp Katolik olacagina söz vermişti. Fakat, memleketine dönerken, Bulgar Kralı Ivan Sisman, onu yakalatarak Nigbolu kalesine hapsedmişti.

O sırada, Macar Kralı Layos, Papa nezdindeki teşebbüslerine his vermişti. Böylece, bir taraftan Papa'nın Türkler aleyhindeki tahrikleri, bir taraftan da Bizans imparatoru'nu kurtarmak maksadıyla, Savua Kontu VI. Amadeo, 15 kadirga ile yola çıktı. Ugradığı Agriboz ve Midilli adalarından yardımcı kuvvetler alıp Çanakkale Boğazı'na girdi ve 1366'da Gelibolu'yu zaptetti. Türklerin donanmaları bulunmadığı için, bu işgali önleyememişlerdi. Ancak, 1367 Haziran'ında Bizans'a bırakılan Gelibolu, kısa bir müddet sonra tekrar Türk topraklarına katılacaktır.

Osmanli sultânî Yıldırım Bâyezîd ile Timur Han'nin 1402 senesinde Ankara'da yaptıkları muharebe. Yıldırım Bâyezîd Han; Nigbolu zaferiyle Rumeli'de Osmanli hâkimiyetini te'sis ettikten sonra, Anadolu'da birliği sağlamak için harekete geçti. Bu niyetle Aydın, Mentese, Karaman ve isfendiyarogulları beyliklerine son verdi. Ancak bu beyliklerin basındaki beyler, Asya'da kuvvetli bir devlet kurup, batıya yönelen Timur Han'a sigindılar. Aynı şekilde Tîmûr Han'nin hükümdarlığına son verdiği Karakoyunlu beyi Kara Yûsuf ile Tebriz hükümdarı Ahmed Bey de Yıldırım Bâyezîd'e sığınmış, Erzincan beyi Mutahharten de akrabalarını Yıldırım Bâyezîd'e göndererek yardım istemişti. Tîmûr Han'a sigınan Anadolu beyleri, Osmanli sultânî hakkında; Tîmûr Han'nin önünden kaçan beylerde Yıldırım Bâyezîd'e Timur'la ilgili olmadık şeyler söyleyip kötüleyerek, her iki müslüman Türk hükümdarının arasını açtılar, iki taraf da karşılıklı kendilerine sigınanları müdâfaa ettiler. Tîmûr Han, Yıldırım Bâyezîd'e mektup göndererek kendisine sigınanların iadesini istedi. Bu mektuplarda her iki hükümdarın birbirlerine hakaret dolu sözlerle yer verdikleri ilim adamları arasında kabul görmemektedir. Bu gün bilinen hakaret dolu mektupların sahte olduğu isbatlanmıştır. Yıldırım Bâyezîd, Tîmûr Han'nin istegini kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu.

Tîmûr Han, kuvvetli bir ordu ile, Anadolu içlerine doğru harekete geçti. Bunu haber alan Yıldırım Bâyezîd de, İstanbul kusatmasını kaldırarak, kuvvetlerini Bursa'da toplamaya başladı. Bursa'dan hareket eden Osmanli ordusu, iki koldan yürüyerek Ankara önüne geldi. Bu sırada Tîmûr Han Sivas'ı ele geçirmişti. Onun, Sivas'da olduğunu haber alan Yıldırım Bâyezîd, ağırlıklarının bir kısmını Ankara'da bırakarak Akdagmadeni ve Kadisehri daglık mintikasında mevzi almak istedi, iki ordunun öncü kuvvetleri Sivas ve Tokat bölgelerinde karşılaştılar ise de, Osmanli sultânî Sivas ile Tokat arasındaki geçitleri tuttuğundan, burada muharebe yapmayı kendisi için tehlikeli gören Timur Han Kayseri'ye doğru yürüdü. Timur Han, Bâyezîd'i kendisine doğru çekmek istediye de duruma vâkıf olan Yıldırım Bâyezîd bu oyuna gelmedi ve yapacağı taarruzun zamanını bekledi.

Tîmûr Han, Kırşehir üzerinden hızla Ankara önlerine gelerek kaleyi kusatı. Kale muhafızı Yâkûb Bey, kaleyi siddetle müdâfaa etti. Tîmûr Han, Osmanli ordusunun geleceğini tahmin ettiği yolu iyice tahkiri etti. Osmanli ordusu ise onun hiç beklemediği taraftan ve tahmininden çok erken Ankara önlerine geldi.

Osmanli ordusunun merkezinde sultân Yıldırım Bâyezîd bulunuyordu. Yanında sadrâzam Çandarlızâde Ali Paşa, sehzade İsa, Mustafa ve Musa Çelebiler yer alıyordu. Sağ cemahta bulunan Anadolu birliklerine vezir Tîmûrtas Paşa, sol cemahta yer alan Rumeli birliklerine sehzade Süleyman Şah kumanda ediyordu, ihtiyat kuvvetlerinin başında da Sehzade Mehmed Çelebi bulunuyordu. Sol cemahtın ihtiyat kuvvetlerini, Sırbistan despotu ve Sultân'nin kayın biraderi Stefan Lazreviç'in kumandasında yirmi bine yakın zırhlı sirp askeri meydana getiriyordu. Merkez ihtiyatında Karakoyunlular, sağ cemahtın ihtiyatında Kara tatarlar denilen Türklesmiş Mogollar yer alıyordu. Ayrıca Süleyman Şah'ın kumandasında akıncı kuvvetleri de vardı. Osmanli askerinin sayısı yetmiş binden fazla idi.

Tîmûr Han, ordusunun merkezinde yer almıştı. Torunu Muhammed Mirza, zırhlı ve atlı olan Mâverâünnehr askeri ile ihtiyatta idi. Diğer torunları Pir Muhammed ve İskender Mirza, Muhammed Mirza'nın yanında yer alıyorlardı. Sağ cemahta üçüncü oğlu Mîransah, sol cemahta ise dördüncü oğlu Sahruh Mirza kumanda ediyordu. Zırhlı otuz iki fil, ordunun önünde dizilmisti. İkiye ayrılmış olan merkez kuvvetlerin sağ tarafına Tîmûr Han'nin ikinci oğlu Ömer Seyh Mirza, sol tarafına ise Emir Celâl islâm kumanda ediyordu. Akkoyunlu sultânî Osman Bey ile Emîr Cihan Şah'ın tümenleri sağ cemahtın önünde yer almıştı. Mutahharten Bey Karamanoglu, Aydinoglu, Menteseoglu, Germiyanoglu, Saruhanoglu ve Candaroglu, sağ cemahta yer almışlardı. Çağatay sultânî Mahmûd Han, Timur'un yanında idi.

Muharebe günü sabah namazından sonra Yıldırım Bâyezîd, askerlerine veciz bir hitabede bulundu. Fakat karşı taraf da sünî müslüman ve Türk olduğu için, askerinin, hristiyan ordularına karşı gösterdiği başarıyı gösteremeyeceği ortada idi.

İki ordu, Ankara'nın kuzey doğusundaki Çubuk ovasında 28 Temmuz 1402 târihinde

karsilasti. Burada, o devrin en büyük kumandanlarından ikisi arasında târihin en büyük savaşlarından biri oldu. Fil görmemiş Osmanlı atları ürktü. Osmanlı ordusundaki Kara tatarların aniden Tîmûr tarafına geçip, Rumeli sipahilerinin arkasından ok atmaya başlamaları, Osmanlının taarruz gücünü kirdi. Bu sırada Osmanlı ordusundaki Karaman, Candar, Germiyan, Aydın, Mentese ve Saruhanlı sipahileri karşı tarafta bayrak açmış olan beylerini görünce, Tîmûr Han'ın tarafına geçtiler. Yıldırım Bâyezîd'in yanında az bir asker kaldı. Osmanlı ordusunun bir kısmı geri çekildi. Kara Tîmûrtas ve Fîruz pasalar, birlikleri tamamen bozuluncaya kadar dayandılar. Yıldırım Bâyezîd gün batarken üç bin kişi ile Çataltepe'de muharebeye devam ediyordu. Burada süren üç saatlik vurusmadan sonra mağlûbiyeti anlayınca etrafındaki askerleri yararak kurtulmak istedi. Yıldırım Bâyezîd'in atı yaralanınca oğlu ile beraber Çagatay hani sultan Mahmûd Han'ın kumanda ettiği birlik tarafından esir alındı.

Tîmûr Han kendisini iyi karşıladı ve tesellîde bulundu. Bir Osmanlı pâdisâhına yarasır şekilde, izzet ve ikramda bulundu. Timur'un, Yıldırım Bâyezîd'e iyi davranmadığı iddiaları uydurmadır. Ancak esaret zilletini çekemeyen Yıldırım Bâyezîd Han, kederinden ve nefes darlığından kırk dört yaşında vefat etti. Tîmûr Han ölüm haberini alınca; "Yazık oldu, büyük bir mücâhid kaybettik" demekten kendini alamadı.

Ankara savaşı ortaçağın en büyük meydan muharebesidir. İki yüz binden fazla Türk askeri birbiri ile savaşmıştır. Anadolu topraklarında iki müslüman devlet arasında yapılmış olan büyük meydan muhârebelerindendir. Ankara savaşının önemli neticeleri arasında; Anadolu Türk birliğinin parçalanması, Bizans ve İstanbul fethinin elli yıl daha uzaması ve Osmanlı Devleti'nin gelişmesinin en azından yarım asırdan daha fazla gecikmesi sayılabilir.

Tîmûr Han, Ankara savaşında kırk bine yakın zayıat vermiştir. Hâlbuki o bu muharebeye kadar altı binden fazla kayıp vermemiştir. Buna Osmanlı ordusundaki sevk ve idarenin mükemmeliyeti sebep olmuştur. Bâzi tarihçiler, Yıldırım Bâyezîd ile harb ettiği için Tîmûr Han'ı haksız olarak kötülemekte, harp sahasında olanları, zulüm ve ortalığı kana boyamak şeklinde bildirmektedir. Hâlbuki bunun iki devlet arasında bir hâkimiyet savaşı olduğu unutulmamalı, bu savaş tarafsız ele alınıp değerlendirilmelidir.

VARNA SAVASI

Sultan İkinci Murad büyük bir hızla Edirne'ye geldi. Osmanlı Ordusunun başına geçti. Varna önlerine gelen Osmanlı Ordusu, Haçlılara karşı saldırıya geçti. Haçlı Ordusunun Varna önlerinde bozguna uğratılmasıyla büyük bir zafer kazanıldı (10 Kasım 1444).

Varna Savaşı, Haçlıların İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesini engellemek için yaptıkları son girişim oldu.

Bu savaş, Osmanlıları Segedin Antlaşmasına zorlayan şartları tamamen değiştirdi. Sultan İkinci Murad, bir müddet sonra tahtı, yine oğluna bırakarak çekildiyse de devlet adamlarının ısrarları sonucu tekrar tahtına döndü.

Varna Savaşı

Git ve: [kullan](#), [ara](#)

Varna Savaşı

Varna Savaşı

Tarih: [10 Kasım 1444](#)
Yer: [Varna](#), [Bulgaristan](#) yakınları
Sonuç: Osmanlı zaferi

Taraflar

 [Osmanlı İmparatorluğu](#) | [Macaristan](#), [Lehistan](#)

Kumandanlar

[II. Murat](#) | [Hunyadi Yanos](#) ([Macar](#)),
[III. Ladislas](#) ([Leh](#))

Güçler

60.000 | 325.000

Kayıplar

20.000 | 210.000

Varna Savaşı [10 Kasım 1444](#) tarihinde, [Macar](#), [Leh](#), [Papalık](#) ve çeşitli [Balkan](#) milletlerinden oluşan, [Jan Hunyadi](#) komutasındaki [Haçlı](#) ordusu ile [II. Murat](#) önderliğindeki [Osmanlı](#) ordusu arasında bugünkü [Bulgaristan](#)'ın [Varna](#) şehri yakınında yapılmış bir savaştır.

Savaş öncesi [değiştir]

[II. Murat](#), Papa IV. Öjen'in önyak olmasıyla oluşturulan bir [Haçlı](#) ordusunu yenmiş ve 1444 yılının yaz aylarında [Edirne-Segedin Antlaşması](#)'nı imzalamıştı. Bu antlaşma 10 yıl süreli bir barış dönemini öngörüyordu. Antlaşmanın imzası üzerine II. Murat tahtı 12 yaşındaki oğlu [sehzade Mehmet](#)'e bırakarak [Manisa](#)'ya çekilmişti. Ancak [Edirne-Segedin Antlaşması](#)'nın koşullarından hoşnut kalmayan [Papalık](#), Kardinal Çezarini vasıtasıyla [Macar](#) kralı [Hunyadi Yanos](#)'u "Papa'nın onayı olmadığından dolayı geçersizdir" iddiasıyla antlaşmayı ihlale ikna etmeğe çalışıyordu. Böylece [Balkan](#) ülkeleri [Papa](#)'nın da önyak olmasıyla tekrar bir ordu oluşturarak saldırıya hazırlandı.

II. Murat önce tahta geri dönmeye isteksizdi. Tahtta oturan 12 yaşındaki [II. Mehmet](#)'in yaşından beklenmeyecek bir üslupta babasını ordularının başına geçmeye davet eden mektubu ve Veziriazam [Çandarlı Halil Paşa](#)'nın çağrısı üzerine, II. Murat askerleri ile beraber [Manisa](#)'dan [İstanbul boğazına](#) doğru hareket etti. Oradan, asker başına birer duka altın vererek; [Ceneviz](#) gemileriyle [Rumeli](#)'ye geçti. Oğlu [II. Murat](#) ve Veziriazam [Çandarlı Halil](#)'i, [Edirne](#)'de bırakarak [Varna](#)'ya doğru [haçlı](#) ordularını karşılamak üzere hareket etti.

Savaşın gelişmesi

[Osmanlı](#) ve [Haçlı](#) orduları bugünkü [Bulgaristan](#)'ın [Varna](#) kenti yakınlarında karşılaştılar. [Sultan Murat](#)'ın bulunduğu yerde bir hendeğin yanında [Haçlıların](#) ihlal ettiği [Edirne-Segedin Antlaşması](#)'nın metni asılıydı. II. Murat'ın bu savaşta çok başarılı bir strateji uyguladığı bilinmektedir.

[Haçlı](#) ordusunun sol tarafında bataklıklar yer almaktaydı. [II. Murat](#) savaş alanının avantajını kullanmak için baskın stratejisi kullanmıştır. Güneydeki bataklıkları hesaba katarak sağ kanadının savaş sırasında çevrilmesinin ihtimalini ortadan kaldırmak ve Haçlıları tam bir çembere almak için Haçlıların tek çıkış yolu olan Varna'nın kuzey yoluna 5.000 kişilik bir kuvvet koyarak tam imha düzeni almıştır. Bu düzen Haçlıları psikolojik olarak sarstı. Ama [II. Murat](#) yolu tutan kuvvetleri çarpışmalar süresince savaşa sokmadı. Ancak [Osmanlı](#) Ordusu'nun en zorlandığı anda bu kuvvetleri çağırdı. Kuzey yolunu boşaltarak dengeyi kendi lehine çevirdi. Haçlılara "Kaçış yolunuz var." mesajı vererek, kaçmaya eğilimli [Haçlı](#) askerlerini savaş alanından kaçışa özendirerek bir taşla iki kuş vurmuş oldu.

[Haçlı](#) ordularının başında Macar kralı [Hunyadi Yanos](#), Leh kralı Ladislas, [Papalık](#) şövalyeleri olan Kardinal Çezarini, Franko, Varadin ve Erlan piskoposları bulunuyordu. [II. Murat](#) ise ordusunu kademeli olarak düzenlemiş, [Rumeli beylerbeyi](#) Turhan Bey'i [Rumeli](#) askeriyle sağa, [Anadolu beylerbeyi](#) Karaca Bey'i askeriyle sol tarafa yerleştirmişti. [İstanbul](#)'dan getirdiği [yeniçeri](#) askerlerini ise bizzat kendi kumandası altında orta kısma yerleştirmişti.

Savaş başladığında önce [Haçlı](#) ordusunun şiddetli saldırısı sonucu [Osmanlı](#) ordusunda bir panik havası ortaya çıktı. [Haçlı](#) orduları zırhlıydı ve daha az kayıp veriyorlardı. Bu durum [Osmanlı](#) ordusunu zor durumda bırakıyordu. [Hunyadi Yanos](#) ordusunu disiplinli bir şekilde yönetmekteydi. [Osmanlı](#) ordusunun yenilme belirtileri göstermesi üzerine [Macar](#) Kralı [Ladislas](#), savaşın başarısını tamamen [Hunyadi Yanos](#)'a bırakmamak için yerinden ayrılarak savaşa katıldı. [Osmanlı](#) ordusu merkeze doğru saldıran [Haçlı](#) ordusunu geri çekmek için yanlara doğru açıldı ve ortada kalan [Haçlı](#) ordusu bu şekilde [Osmanlı](#) ordusunun şiddetli saldırıları sonucu yenilgiye uğradı.

[Macar](#) kralı Ladislas savaş sırasında başına aldığı bir balta darbesi sonucunu yaşamını yitirdi. Ölen kralın başını yeniçeriler [II. Murat](#)'a getirdiler. [II. Murat](#) ölen kralın başını yeminini bozduğu [Edirne-Segedin Antlaşmasının](#) yanında teşhir ettirdi. II. Murat tam imha stratejisini kuvvetlerinin çok yıpranmaması için iki kademe olarak düzen yaptığı [Kosova Savaşına](#) taşımıştır. Tam sonucu da elinde sağ kalan tecrübeli komutanlarla bu savaşta almıştır.

Bazı kaynaklara göre [II. Murat](#) savaş alanını gezerken yanındaki yardımcılara sorar: "Biz bu savaşı nasıl kazanabildik?" Yanındaki vezirlerden biri: "Hanım, şu yerde yatan keferelerde bir tek ak sakallı ihtiyar yok. Biz ihtiyarlarımız yüzünden kazandık,onlar ise ihtiyatsızlıkları yüzünden kaybettiler." cevap verir.

Savaş kazanılmasına karşılık [Osmanlılar](#) için çok zor geçmiştir. Bunun nedeni [Haçlı](#) askerlerinin hepsinin tepeden tırnağa, savaş atları dahil kalın zırhlarla donatılmış olmasıydı. Varna'da 50.000 tam zırhlı [Haçlı](#) askerin öldürülmesine karşılık bu sayıdan çok daha fazla [Osmanlı](#) askeri yaşamlarını kaybetti. İşte bu sayı kaybı II. Murat'ı savaşı iki kademeli olarak Kosova'ya taşımasına neden olmuştur. Haçlıların sayısı yaklaşık 120.000 kişi idi. Ve savaş alanından kaçan [Haçlı](#) askeri sayısı ise 70.000 civarındaydı

Savaşın sonuçları

Varna Savaşının yapıldığı yerde savaşta ölen kral Ladislav'ın onuruna yapılmış anıt

Varna Savaşı tarihin en büyük savaşlarından biridir. Bu savaştan sonra ismini kurtarmak isteyen [Hunyadi Yanoş](#) tekrar ordularını toplayarak, kendisine katılmak istemeyen [Sırbistan](#)'ı işgal edip [Tuna](#)'yı geçecek ve [Kosova Meydan Muharebesinde Osmanlı](#) ordusu ile tekrar karşılaşacaktı.

Mora ve Bulgaristan Osmanlı Devleti`ne bağlandı.

OTLUKBELİ SAVASI

Karamanoğlu İbrahim'in 1464'te ölmesi üzerine oğulları birbirlerine düşmüşlerdi. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yardımıyla İshak Bey Karamanoğlu beyliğine sahip oldu. Bunun üzerine diğer oğlu Pir Ahmed Bey Fatih Sultan Mehmed'den yardım istedi ve gelen yardım sayesinde Beyliği ele geçirdi. Fakat Pir Ahmed Bey bir süre sonra gidip Venediklilerle anlaşınca, bu duruma sinirlenen Fatih Sultan Mehmed, Karaman Seferi'ne çıkmaya karar verdi.

Konya ve Karaman alınarak Osmanlı'ya bağlandı. Karaman halkı İstanbul'a ve çeşitli yerlere göç ettirildiler. Pir Ahmed Bey kaçarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığındı. Bu olay Osmanlılarla Akkoyunluların arasının açılmasına neden oldu.

Osmanlılar Avrupa ve Anadolu'daki topraklarını genişletirken, Akkoyunlular Devleti'de Doğu Anadolu, Kafkasya, İran ve Irak üzerinde hakimiyet kurmuşlardı. Sınırlarını genişleten iki Türk Devleti arasında büyük bir savaş kaçınılmaz olmuştu. Otlukbeli mevkiinde 11 Ağustos 1473'de yapılan savaşta, devrin en kuvvetli savaş tekniğine ve araçlarına sahip olan Osmanlı ordusu, Uzun Hasan'ın kuvvetli süvarilerden kurulmuş olan ordusunu birkaç saatte dağıttı.

Bu savaştan sonra Akkoyunlular bir daha kendilerini toparlayamadılar. Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu tehlikesini bu şekilde engellemiş oldu. Anadolu'da ve Rumeli'de birçok sefer düzenleyip pek çok zafer kazanmıştı.

Buna rağmen güneyde güçlü bir devlet konumunda olan Memlûklerle problemler yaşandığı halde sıcak bir savaştan kaçınmıştı.

Otlukbeli Savaşı (Otlukbeli Zaferi)

Fatih Sultan Mehmed Hanın, Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan ile, 11 Ağustos 1473'te, Otlukbeli mevkiinde yaptığı büyük meydan muharebesi.

Osmanlı Sultanı [Fatih Sultan Mehmed](#) Hanın, 1453'te [İstanbul'un fethi](#)yle Bizans İmparatorluğunu ve 1461'de de Trabzon'u alarak Pontus Rum Devletini yıkması, Hristiyan âlemine karşı üstünlük kurup, İslâm âleminde takdir kazanması, doğudaki Akkoyunlu Sultanı [Uzun Hasan](#)'ı telaşlandırdı. Türkmen asıllı Akkoyunlu Uzun Hasan, kısa zamanda devletin sınırlarını genişleterek; Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Âzerbaycan, İran ve kısmen Doğu Anadolu'ya hakim olmuştu. Pontus Rum Kralının damadı olması dolayısıyla Trabzon'un mirasının kendisinin olduğunu iddia etti. Bu sebeple, Fatih'ten Trabzon'u istedi. İsteği kabul edilmedi. Uzun Hasan, tek başına Osmanlıları mağlup edemeyeceğini bildiğinden, kendisine müttefik aradı. Neticede, batıda Haçlı devletleri ve doğuda hakimiyet mücadelesi veren [Türk devlet ve beyleri](#)yle anlaştı. Venedik, Papa ve Napoli, ittifak teklifleri neticesinde, ateşli silahlar ve bunu kullanacak usta ve asker gönderip Uzun Hasan'ın yanında yer aldılar. Venediklilerin yardımı karşılığ, Karadeniz'de serbest faaliyet yanında, Mora, Midilli, Ağrıboz ve Argos'un iadesi temin edilecekti. Topraklarını Osmanlıların zapt ettiği [Karaman](#) ve [Candar](#) beyleri de bu ittifaka dahil oldular. Uzun Hasan'ın bu faaliyetlerine karşı Fatih de tedbir aldı. Batıdan gelecek saldırılara karşı Rumeli ve İstanbul'un emniyet tedbirlerini arttırdı. [Rumeli](#)'nin muhafazası, Şehzâde [Cem Sultan](#)'a verildi. [Mısır Memlûkları](#) ile anlaşma yapılarak, [Akkoyunlular](#) ile ittifakları önleildi. Akkoyunlu-Venedik ittifakını da bozmak isteyen Fatih, Venediklilerin Ağrıboz Adasını Osmanlılardan istemeleri üzerine, anlaşmaya yanaşmadı. Venedikliler, Uzun Hasan'a yardım için Napoli, Rodos, Papalık ve Kıbrıs donanmalarıyla; Akdeniz ve Ege sahillerindeki Osmanlı şehirlerinden Antalya, İzmir şehir ve kalelerini yağma edip, yaktılar.

Fatih, Uzun Hasan'a karşı sefere çıkmadan önce, Anadolu'ya öncü kuvvetler gönderdi. 1473 Martında doğu seferine çıkan Fatih'e; Bursa'da Rumeli [Beylerbeyi](#) Has Murad Paşa, Beypazarı'nda Karaman Valisi [Şehzâde](#) Mustafa [Çelebi](#), Kazova'da Amasya Valisi Şehzâde [Bayezid](#) ve kuvvetleri katıldılar. Böylece Osmanlı ordusunun mevcudu, yüz bine çıktı. Rumeli [akıncı](#) kumandanı [Mihaloğlu Ali Bey](#), öncü gönderilerek, Akkoyunlular'a ilk darbeyi vurmaya ve haber almaya memur edildi. Osmanlı ordusu Erzincan'a geldiği halde, Uzun Hasan ve Akkoyunlular'a rastlayamadı. Erzincan'dan itibaren asıl muharebe şartları gözetilerek, âni taarruzlara karşı ihtiyatla harekete devam edildi. Tercan'da iki tarafın da öncüleri karşılaştı. Uzun Hasan da yetmiş bin askerle Tebriz'den hareketle Tercan istikametine gelmekteydi. Önden giden ve Tercan Nehri'ni takip eden Has Murad Paşa, karşılaştığı Akkoyunlu kuvvetlerini üst üste mağlup etti. Has Murad Paşa, bu muvaffakiyetleri üzerine daha da ilerlemek istedi. Vezîriâzam [Mahmud Paşa](#), Fırat'ı geçmemesini tavsiye ettiyse de, dinlemeyip ilerledi. Has Murad Paşa, Fırat'ı geçince Akkoyunlular'la muharebeye tutuştu. Sahte ricat taktiğine kapılarak Akkoyunluların içine girdi ve kuvvetleriyle birlikte pusuya düştü. Osmanlı öncü kuvvetlerinin bir kısmı telef olurken, bir kısmı esir düştü. Has Murad Paşa da Fırat'ta boğuldu. Osmanlıların meşhur kumandanlarının ve seçme askerlerinin esir alınıp, öldürülmesiyle ümitlenen Uzun Hasan, Otlukbeli'nde Osmanlılara kesin darbeyi indirmek için harekete geçti. Merkezden epeyce uzaklaşan Osmanlı ordusunun levazım stoku, devamlı azalıyordu. Atlı Türkmen kuvvetlerine sahip Akkoyunlular, şaşırtıcı muharebe planları tatbik ederek imha harbi yapıyorlardı. Akkoyunlu baskınlarına karşı Anadolu Beylerbeyi [Davud Paşa](#) ve takviye kuvvet olarak da [Vezîriâzam](#) Mahmud Paşa gönderildi. Otlukbeli'nin tepeleri, Akkoyunlular tarafından tutulduğundan, Osmanlı ordusu Üçağızlı mevkiinde savaş düzeni aldı. Merkezde Fatih Sultan Mehmed Han, sağ kolda Şehzade Bayezid, sol kolda Şehzade Mustafa bulunuyor, [Padışah](#), kapıkulu [azapları](#)na, şehzadeler de, [eyalet](#) askerlerine kumanda ediyorlardı.

Akkoyunlu ordusunun merkezine Uzun Hasan, sağ kola oğullarından Zeynel Mirza, sol kola da Uğurlu Mehmed Mirza kumanda ediyorlardı.

Otlukbeli'de, 11 Ağustos 1473 tarihinde meydana gelen muharebe, Osmanlıların ateşli silahlarda, Akkoyunluların da süvari kuvvetlerinde üstünlüğü ile başladı. Sol koldaki Şehzade Mustafa'nın üstün gayreti sonucunda, Akkoyunlular'a karşı sağladığı üstünlükle, muharebe, Osmanlılar lehine döndü. Osmanlıların, Uzun Hasan'ın merkez kuvvetlerini şiddetli top ve tüfek atışlarıyla ateş altında tutması, Akkoyunlu kuvvetlerini iyice bozdu. Hasan Bey, muharebe meydanından kaçtı. Sağ koldaki Zeynel Mirza ve yardımcı Gürcü kuvvetleri kumandanları öldürüldü. Muharebede kesin olarak üstünlüğü sağlayan Osmanlı kuvvetleri, pek çok Akkoyunlu devlet adamı, bey, kumandan ve yardımcılarını ile askerlerini esir aldı. Fakat muharebe meydanından kaçan Uzun Hasan, yakalanamadı. Fatih Sultan Mehmed Han, esir alınan Akkoyunlu âlimlerine hürmet gösterip, serbest bıraktı. Uzun Hasan safında olan [Karakoyunlular](#) da affetti. Akkoyunluların elindeki Osmanlı esirleri kurtarıldı. Fatih, Otlukbeli Zaferinden sonra, üç gün muharebe meydanında bekledi. Zaferin şükrünü yaparak, dört bin köle ve cariye azad etti. Doğu Seferine çıkmadan önce borç olarak dağıtılan yüz yük akçeyi (altı milyon altın lira, on milyon gümüş para) askere hediye etti. Sefer dönüşü, Şebinkarahisar fethedildi.

Fatih'in Doğu Seferi neticesinde Otlukbeli Zaferi kazanılmasına rağmen, pek büyük arazi elde edilememesinin sebebi, Fatih'in, Sünnî ve Türk olan Akkoyunlulara karşı iyi niyet beslemesidir. Bununla birlikte, bu savaş neticesinde, Fırat Nehrinin batısı kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçti. Batılılar, [Osmanlı Devleti](#)'ni mağlup edip, İstanbul'a tekrar hakim olamayacaklarını kesin olarak anladılar. Anadolu birliğinin Osmanlılar tarafından sağlanacağı kesinleşip, Orta-Doğu yolu açıldı. Akkoyunlu ülkesinde taht mücadelesi başlayıp, hanedan parçalandı. Karamanlı ülkesi, Osmanlı hakimiyetine geçti. Otlukbeli Zaferi öncesi ve sonrası, tecavüzlerini arttıran Haçlı korsanlarının Akdeniz ve Ege sahillerindeki saldırıları da neticesiz kaldı. Venedikliler de anlaşma istemek zorunda kalınca, batıda ve doğuda, Osmanlı Devletinin büyüklüğü kabul edildi.

Otlukbeli Savaşı

Otlukbeli Savaşı	
Tarih:	11 Ağustos 1473
Yer:	Otlukbeli , Erzincan
Sonuç:	Osmanlı zaferi
Taraflar	
• Akkoyunlular	• Osmanlı İmparatorluğu
Kumandanlar	
Uzun Hasan	Fatih Sultan Mehmet
Güçler	
300000	190000
Kayıplar	
250000+	Bilinmiyor

Otlukbeli savaşı ([11 Ağustos 1473](#)) [Osmanlı](#) padişahı [Fatih Sultan Mehmet](#) ile [Akkoyunlu Devleti](#) sultanı [Uzun Hasan](#) arasında yapılmış bir meydan savaşidir.

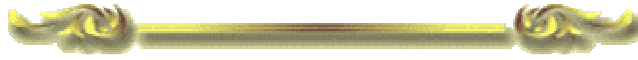
Savaşın dönüm noktası Osmanlı topçu ve diğer ateşli silah kullanan birliklerinin Akkoyunlu süvarilerine üstünlük sağlamasıdır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırarak, Osmanlı Devleti'nin doğudaki en güçlü rakibi durumuna gelmişti. Uzun Hasan, Osmanlıların büyümesinden endişe duyuyor ve Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan birlikteliklerde yer alıyordu. Bu sebeple 1473 yılında

sefere çıkan fatih, Akkoyunlu ordusu ile Otlukbeli'nde karşılaştı. Yapılan savaşı Osmanlı Devleti kazandı ve Doğu Anadolu'da güvenliği sağladı. Bu savaştan sonra Akkoyunlu Devleti zayıflamaya başladı. 1502 yılında Safevi devleti tarafından tamamen ortadan kaldırıldı.

VENEDİK SAVASI

İstanbul'un alınmasıyla ekonomik alanda en çok zarar gören devlet Venedik olmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında kendilerine kapitülasyonlar verilmiş ve bu sayede Haçlı birliğinden ayrılmışlardı. Fakat Venedik her zaman için Osmanlı aleyhtarı bir politika izleyerek, zaman zaman Mora halkını kışkırtıyordu. Sultan İkinci Bayezid bu sorunu kökünden çözmeye ve Venediklilerin ellerinde kalan yerleri de almaya karar verdi.

Karadan ve denizden yapılan kuşatmayla İnebahtı (1499), ardından Moron, Koron ve Navarin kaleleri ele geçirildi. Yunan adalarının da fethedilmesi üzerine, Osmanlılarla başa çıkamayacağını anlayan Venedikliler barış istediler. Yapılan barış antlaşmaları sonunda, Osmanlı'nın fethettiği yerler tekrar Venediklilere verildi.

1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı

1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı [Osmanlı İmparatorluğu](#) 'nın [Karlofça Antlaşması](#)yla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla savaştığı ancak başarısızlıkla sonuçlanmış bir savaşlar dizisidir.

Savaşı hazırlayan nedenler

[Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları](#)'nda uğranılan yenilgi ve bu savaşları takiben [1699](#)'da imzalanan [Karlofça Antlaşması](#) sonucu [Mora](#) ve [Macaristan](#)'ın kaybedilmesi [Osmanlı Devleti](#)'ni çok sarımsı. Ancak [1711](#)'de Çar [Büyük Petro](#) önderliğindeki [Rusya](#)'yla yapılan [Prut Savaşı](#)'nın kazanılması [Osmanlı Devleti](#)'ni bir ölçüde cesaretlendirdi. [Venediklilere](#) kaybedilen [Mora Yarımadası](#)'nda yaşayan [Ortodoks](#) halk [Katolik](#) baskısından memnun değildi ve tekrar [Osmanlı](#) yönetimine girmeyi istiyorlardı. Osmanlılar [8 Aralık 1714](#) tarihinde [Venedikliler](#)'e savaş açtılar. Sadrazam [Silahdar Damat Ali Paşa Modon](#), [Koron](#) ve [Navarin](#)'i alarak [Mora](#)'yı geri kazandı ([22 Ağustos 1715](#)). [Avusturyalılar](#) Osmanlıların [Venediklilere](#) karşı gösterdikleri başarıdan memnun olmadılar. [Mora](#)'nın geri alınmasını [Karlofça Antlaşması](#)'nın bir ihlali olarak saydılar. [Osmanlı Devleti](#)'nden [Mora](#)'yı [Venedik Cumhuriyeti](#)'ne geri vermesini istediler. [Osmanlılar](#) bu isteği kabul etmeyerek [Avusturya](#)'ya savaş açtılar.

Petrovaradin Savaşı

[Avusturya](#) ordusunun kumandanı [Savoy Prensi Eugen](#) [9 Temmuz 1716](#)'da [76.000](#) askerlik bir ordu topladı. [Osmanlılar](#) ise [Belgrad](#)'da [Sadrazam Silahdar Damat Ali Paşa](#) komutasında [150.000](#) askerlik bir orduyla topladılar. [İki ordu](#) [5 Ağustos 1716](#)'da [bugünkü Sırbistan](#) 'ın [Novi Sad](#) kenti yakınlarında bulunan [Petrovaradin](#)'de karşılaştılar. [Osmanlılar](#)

büyük bir yenilgiye uğradılar. [Silahdar Damat Ali Paşa](#) savaşta öldü. [18 Ağustos 1717](#) tarihinde [Belgrad](#) da Avusturya'nın eline geçti.

Pasarofça Antlaşması

Yeni görev başına geçen Sadrazam [Nevşehirli Damat İbrahim Paşa](#) barış yanlısıydı. [21 Temmuz 1718](#) tarihinde [Osmanlı Devleti](#), [Avusturya İmparatorluğu](#) ve [Venedik Cumhuriyeti](#)'yle günümüzde [Sırbistan](#) sınırları içinde yer alan Pasarofça kasabasında bir barış antlaşması imzamaya razı oldular. [Pasarofça Antlaşması](#)'yla [Osmanlılar Belgrad](#) ve [Temeşvar](#)'ın [Banat](#) bölgesini [Avusturya](#)'ya vermek zorunda kaldılar ama [Venedik](#)'ten [Mora](#) ve [Dalmaçya](#) kıyılarını geri aldılar.

CALDIRAN SAVASI

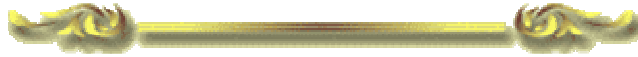
Yavuz Sultan Selim, babası Sultan İkinci Bayezid ve kardeşleri ile taht mücadeleleri vererek tahta çıktığında, Osmanlı Devleti sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu bunalımlı dönemin en büyük sebebi Doğu'daki Şii-Safevi Devletiydi. Bu devletin ortadan kalkmasıyla huzur sağlanacak ve Türkistan yolu Osmanlılara açılacaktı.

Yavuz Sultan Selim'in en büyük amacı doğudaki bütün Türk İslam devletlerini tek bir devlet çatısı altında birleştirmekti. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılı baharında ordusuyla birlikte İran seferine çıktı. Osmanlı kuvvetleri, Erzincan'dan Tebriz'e doğru yürüyüşüne devam etti.

Çaldıran'da 23 Ağustos 1514'te yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri büyük bir zafer kazanırken, Safeviler bozguna uğradılar. Şah, kaçarak hayatını zor kurtardı.

Yavuz yoluna devam ederek Tebriz'e girdi. Şehirdeki birçok sanatçı ve ilim adamı İstanbul'a gönderildi. Bu zafer sonucunda Şah İsmail eski prestijini kaybetti. Bu sayede Doğu Anadolu'da Osmanlılar için bir tehlike kalmamış oldu.

15 Eylül 1514'te de Tebriz'den Karabağ'a hareket eden Yavuz'un amacı, kışı orada geçirip, baharda İran'ı tümüyle almaktı. Ancak şartlar müsait olmadığı için Amasya'ya gidildi. Çaldıran Zaferi'nden sonra, Erzincan, Bayburt kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçti. Kemah kalesi alındı. 12 Haziran 1515'de kazanılan Turnadağ zaferi ile Dulkadiroğlu beyliğine son verildi. Diyarbakır, Mardin ve Bitlis Osmanlı hakimiyetine girdi. Böylece Anadolu'da Türk birliği sağlanmış oldu.

Çaldıran Savaşı

Çaldıran Savaşı	
Tarih:	23 Ağustos 1514
Yer:	Çaldıran
Sonuç:	Osmanlı zaferi
Taraflar	

- [Safeviler](#)

- [Osmanlı İmparatorluğu](#)

Kumandanlar

[Şah İsmail](#)

[Yavuz Sultan Selim](#)

Güçler

80.000

100.000

Kayıplar

Bilinmiyor

Bilinmiyor

Çaldıran Savaşı, Osmanlı padişahı [Yavuz Sultan Selim](#) ile Safevi hükümdarı [Şah İsmail](#) arasında [23 Ağustos 1514](#)'te, Van'ın 113 km kuzeyinde, bu günkü Çaldıran ilçesi sınırlarında yer alan Çaldıran Ovası'nda yapılan savaş. Savaş Yavuz Sultan Selim'in kesin zaferiyle sonuçlandı.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Anadolu'daki Osmanlı sünni yönetimden hoşnutsuz olarak [Safevi devletine](#) yaklaşan [Alevi Türkmenlere](#) ve bunların liderlerine yönelik koruma politikası, Avrupa'da değil fakat doğuda rakip arayan ve kendine hedef olarak diğer iki Türk devletini (Safevi ve Memlük) seçen Yavuz Sultan Selim açısından kabul edilemez bir durumdu. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında bir savaş kaçınılmaz olmuştu.

Yavuz Sultan Selim [1512](#)'de tahta çıktığında [Safevilerin](#) doğudaki etkisine son vermeyi istiyordu. Yavuz Sultan Selim hazırlıklarını tamamladıktan sonra büyük bir orduyla Mart 1514'te [Edirne](#)'den yola çıktı. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında ilginç bir mektup düellosunun yaşandığı sefer sırasında Yavuz Sultan Selim mektuplarını [Farsça](#) yazmış, Şah İsmail ise [Türkçe](#) yanıt vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'dan geçerken Safevi yanlısı oldukları gerekçesiyle tahminen 40 bin Alevi Türkmeni öldürtmesi, daha sonra Anadolu'da [Celali Ayaklanmaları](#) biçiminde ortaya çıkan huzursuzlukların önemli etkenlerinden biri oldu. Üç ay sonra [Eleşkirt](#)'e vardığında Osmanlı askerleri arasında huzursuzluk başlamıştı. Yavuz, askerlerini yatıştırarak ilerlemeyi sürdürdü ve Şah İsmail komutasındaki Safevi ordusuyla Çaldıran Ovası'nda karşılaştı. Her iki ordu da yaklaşık 80-100 bin askerden oluşuyordu.

Burada yapılan meydan savaşı bir gün boyunca sürdü. [Osmanlı ordusu](#), silah donanımı bakımından, özellikle de sahra topçusunun ateş gücü ve yeniçerilerinin tüfek kullanması açısından üstündü. Savaş Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Şah İsmail ön saflarda yer aldığı çarpışmalarda yaralandı ve hazinesi ile ordusunu bırakarak savaş alanından çekildi. Ardından Yavuz Sultan Selim, [6 Eylül 1514](#)'te Safevilerin başkenti [Tebriz](#)'e girdi. Yavuz Sultan Selim kışı burada geçirmek istiyordu, ama [Bektaşî](#) tarikatına bağlı [yeniçeriler](#) arasında huzursuzluk artınca İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Çaldıran Savaşı'nda yitirdikleri toprakları Safeviler savaşı geri aldılar. Ama Osmanlılar bu savaşın sonunda, [Dulkadiroğulları](#) başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyliklerin egemenliğine son verdiler. Safevilerin Mısır'daki [Memlûklarla](#) bağlantılarını kestiler. Bu da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini kolaylaştırdı. Osmanlılar ayrıca [İpek Yolu](#)'nun denetimi de ele geçirdiler. Diğer iki önemli sonuç da [İran](#)'ın yönetimine Farsların egemen olması ve Alevilikle birlikte bir oranda Türklüğün Osmanlı'da kenara itilmesidir.

MOHAC SAVASI

Kanunî Sultan Süleyman sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 1526 yılının sonlarına doğru, muhtesem ordusu ile İstanbul' dan hareket etti. Ordunun mevcudu 100 bin kişi idi. Ayrıca 300 kadar top vardı. Ordunun ilerlemesi büyük bir disiplin içinde devam etti. Ekili araziye girmek, buralarda hayvan otlatmak, Hristiyan halkın hayvanlarını almak veya onlara baska türlü zarar vermek siddetle yasaklanmış, bu yasaklara tam olarak uyulmuştu.

Ordu Belgrad'a ulaştığı zaman Ramazan Bayramı da gelmişti. Bayram namazı burada kılındı ve kutlama töreni yapıldı. Sonra tekrar yola çıkıldı. Uylok, Petervaradin, Osijek gibi bazı

kaleler fethedildi.

Drava Nehri'ne varildigi zaman burada bir köprü yapmak gerekti. Padisah ve veziriazam köprünün yapimina bizzat nezaret ettiler. Ordu bütün agirliklariyla bu köprüden geçtikten sonra Kanunî köprünün yıkilmasini emretti. Böylece Macaristan'ı tamamen almadan geri dönülmeyecegini belli ediyordu.

Drava Nehri'nin asilmasından sonra hiçbir tabii engel bulunmayan genis Macar Ovasi'na çikilmisti. Fakat yagmur ve sis yüzünden ilerleme yavas oluyordu. Köprüyü geçtikten sonra yagmur hafiflemisti ama yol çamurdu ve yerler bataklık olusmustu.

Istanbul'dan Mohaç Ovasi'na Türk ordusu 4 ay süren bir yürüyüşle gelmisti, öte yandan Macar ordusu da Budapeste'den yola çikmis ve 40 günlük bir yürüyüşten sonra ancak 160 kilometrelik bir yol alarak Mohaç Ovasi'na yaklasmisti.

Charles-Quint Macarlar'a yardım edecek durumda degildi. Çünkü o günlerde İngiltere, Fransa ve Italya, Charles-Quint'e karsi bir ittifak kurmuslardi. Fakat Papa tarafından gönderilen ücretli askerler Macar ordusuna katilmisti.

Simdi iki ordu Mohaç Ovasi'nda karsi karsiya gelmis bulunuyordu. Macar ordusu 150 bin kisilikti. Ayrica 100 kadar toplari vardi. Türk ordusu 100 bin kisiden meydana geliyordu ama 300 kadar topu vardi. Macarlar daha çok agir zirhli süvarilerine güveniyorlardi ve Türkler'in savas teknolojisindeki üstünlüğünü, topu çok iyi kullandiklarini henüz anlayamamislardi. Tabii Türk ordusunun asil kuvveti asla toplardan ileri gelmiyordu.

26 Agustos'ta her iki taraf savas için hazirliklarini bitirmis, ovaya dogru agir agir ilerlemeye baslamislardi.

Türk ordusunun 5 bin kisiden olusan öncü kuvvetinin basinda Bali Bey vardi. Onu Rumeli askeri ve 150 top ile Sadrazam Ibrahim Pasa takip ediyordu. Sadrazamin gerisinde de Anadolu askeri ve geri kalan toplarla Behram Pasa bulunuyordu. Daha sonra muhafızlar, yeniçeriler ve süvari alaylari ile Türk ordularinin baskumandani Kanunî Sultan Süleyman geliyordu. Artçı vazifesi gören Bosna süvarisinin basinda Hüsrev Bey vardi.

Bu düzende Mohaç'a giren Türk ordusu, ovanin güneybatı yamaçlarini hâkimiyeti altına aldı. 28 Agustos'ta bir savas meclisi toplandı ve ertesi gün yapılacak savasin planlari tartisildi. Bu meclise eski savaslari görmüş tecrübeli ve bilgili kumandanlar da çağrilmisti. Bu tecrübeli kumandanlardan biri olan ve düşman kuvveti hakkında bilgisi bulunan Bali Bey, kütle halinde cephe hücumu yapılmaması, darbenin yan ve gerilerden vurulması fikrini ileri sürdü. Bu görüş oybirliğiyle kabul edildi. Hazirlanan plana göre ordu batıdaki tepelerin gerisinde hazirlanacakti. Macar zirhli süvarisinin hücumunu kırmak için bir topçu hattinin kurulmasına da karar verildi.

Düşmana hücum edilmeyip onun hücum etmesi beklenecek, düşman hücum edince de kitalar hafifçe geriye ve yanlara kaydirilacakti. Macarlar bütün kuvvetlerini merkeze yönelttikleri ve içeri girdikleri zaman, birden kanatlarına hücum edilecek ve o zamana kadar sol kanat açiginda tutulacak süvari kitalari ile düşmanın gerisinde çevrilerek imha edilecekti.

Macar ordusunun plani da şöyle idi: Savas, Nazinyart ve Külküt köyleri arasındaki arazide olacakti. Sol kanat Tuna'ya dayanacak, sag kanat ise mümkün olduğu kadar uzatılacakti. Birinci hat bütün gücüyle Türk ordusunun merkezine atılacak ve Türkler'in birinci hattı ne pahasına olursa olsun püskürtülecekti. Bundan sonra çekilmeye mecbur bırakılan Türk kuvvetlerini zirhli süvariler takip ederek ezecek, imha edecekti.

29 Agustos 1526. Mohaç Ovasi'nda tarihin en büyük imha savaslarından birinin başlayacağı

gün. Günlerden beri siddetlenip yavaslayarak yagan yağmur o gün bir fırtına halini aldı. Macarlar'bu havada Türkler'in savaşı başlatamayacaklarını düşündüler. Ama Bali Bey'in kesif kollarını görünce Türk ordusunun savaş için hazır duruma geçtiğini anladılar ve hemen onlar da hazır duruma geçtiler.

Kanunî, ovanın en yüksek tepesini tutmuştu. Buraya daha sonra "Türk Tepesi" veya "Hünkar Tepesi" adı verilecekti.

Sabah namazı topluca kılındı. Bu sırada düşman sancaklarının görüldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Kanunî kendi sancaklarını açtırdı, zirhlilerini giydi ve askere kısa, özlü bir hitabede bulundu. Savaş öncesinde güzel ve etkili konuşma, Osmanogulları'nda babadan oğula geçen üstün yeteneklerden biriydi. Herkesin gözlerini yasartan hitabeden sonra sultan ellerini açarak dua etti: "İlâhî, kuvvet ve kudret sendedir! İmdat ve himaye senden! Ümmeti Muhammed'e yardım et!" dedi.

Bunun üzerine süvariler atlarından inerek secde ettiler. Sonra tekrar atlarına binerek padisahlarının uğrunda canlarını feda edeceklerine yemin ettiler. Veziriazam da kahramanlık gösterecekleri büyük ödüller vaadetti ve ilk safta vurusmak üzere Rumeli askerinin basına geçti.

Fakat saatler geçtiği halde çarpışma başlamıyordu. Kanunî, plan gereğince önce düşmanın saldırmamasını beklemekteydi.

İkinci vakti Macar zirhli süvarileri hızla ileri atıldılar, olanca güçleriyle Türk birinci hattına yüklendiler ve yıldırmak gibi Türk ordusunun içine girdiler. Bu andan itibaren Türkler'in planı titizlikle uygulandı: İbrahim Paşa kuvvetleri sağ ve sol kanada açılarak geriledi. Bu gerilemeyi bozguna zanneden kral II.Layos, ikinci hattaki kuvvetlerini de hücumla geçirdi. Fakat Macar ordusu Rumeli askerinin yanlara çekilmesiyle karsılarına Anadolu askerinin çıktığını gördü. Bu hattı yarmaya başladıkları zaman ise yenicilerin inatçı direnişi ile karşılaşmış ve az sanra da toprakların menziline girmişlerdi. Yine plan gereğince Bali ve Hüsrev beyler, akıncı birlikleriyle düşmanı yandan çevirmeye başladılar. Aynı anda 300 top birden ateşlendi ve Macar zirhli süvarisi hatasını o zaman anladı, ama perisan olmaktan kurtulamadı. Aynı zamanda sağ ve sola açılan Türk piyadesi karşı hücumla geçmiş, düşmanı çembere almıştı.

Macar sövalyelerinden 32'si, Osmanlı padisahını ölü veya diri ele geçirmek ve böylece zaferi kazanmak için yemin etmişlerdi. Bunlar gerçekten büyük bir fedakârlık ve yigitlelikle vurularak Türk ordusu merkezine kadar yaklaştılar. Fakat Kanunî'nin bulunduğu yere ancak üç tanesi ulaşabildi. Kanunî bu üç sövalye ile tek basına vurularak onları kılıcı ile öldürdü! Bu arada kendisi de birçok darbe almış ve sayısız oklara hedef olmuştur. Fakat üzerindeki zirh onu koruyordu.

Savaşın başlamasından birbuçuk saat sonra Macarlar Türk planını nihayet anlamışlardı ama artık çok geçti, iki taraftan sarılmışlardı. Kiskacı yarmaya çalıştıkları zaman tam bir başarısızlığa uğradılar ve bataklık tarafına sürüklendiklerini gördüler. Baskumandan ve kral, Macar ordusunun yönetimini kaybetmiş durumdaydılar.

Türk topları Macarlar'ın sağ ve sol kollarını karıştırdıktan sonra merkez birliklerini de dağıtmıştı. Bunlar takip edildi. Basta baskumandan Pol Tomori olmak üzere 25 bin düşman askeri kılıktan geçildi" Kral II.Layos ile birçok Macar asilzadesi ve kumandan, Karasu bataklığına saplanıp boğuldular. Mohaç Ovası ve Karasu (Kvasso) bataklığı koca Macar ordusuna mezar oldu. Türkler ise böyle müthiş bir savasta tarihin kaydetmediği, esine rastlanmayan bir başarı göstermiş, sadece 150 şehit vermişlerdi! Sadece 150 şehit vererek koca Macar ordusunu imha etmek, iki saat gibi kısa bir zamanda olmuştur.

Savaşın kesin sonucu akşamdan evvel alınmış olmasına rağmen padisah, gece yarısına

kadar kimsenin yerini terketmemesini tellallar aracılığı ile emretti. Fakat boru ve mizika takımları zafer marslarıyla Mohaç Ovası'ni yankı yankı inletiyor, adeta sarsıyordu. Kanunî, gece yarısına kadar at üstünde, askerlerinin arasında dolayarak, ordunun zafer sevincini onlarla beraber yasadı (29 Ağustos 1526).

Ertesi gün, erguvan renkli otağı hümayunda tahtına oturan padişah tebrikleri kabul etti. Kumandanlara derecelerine göre hediyeler dağıtıldı. Askerler ödüllendirildi. Savaş meydanı ölümlerden temizlendi, İstanbul, Bursa, Sam, Kahire, Diyarbakır, Halep, Edirne, Eflak ve Bogdan'a zafernameler yazıldı. Padişah annesi Hafsa Sultan'a bizzat yazdığı mektupla zaferini bildirdi.

Kanunî 3 Eylül'e kadar Mohaç'ta kaldı. 3 Eylül'de yola çıkıldı ve 10 Eylül'de Macaristan'ın baskenti Budin (Buda) şehrinin önüne gelindi. Halk arasından seçilen bir heyet şehrin anahtarını teslim edince, Kanunî ertesi gün büyük bir törenle Budin'e girdi. Burada on gün kaldıktan sonra Peste'ye geçti. (Bugün Buda ve Peste birleşerek 'Budapeşte' adını almış bulunuyor).

Kanunî Budapeşte'de iken Türk birlikleri Macaristan'ın geri kalan önemli kalelerini birer birer ele geçirdiler. Cihan padişahı Macar tahtını Erdel voyvodası Yanos Zapolya'ya verdi.

Kanunî, örnek bir. askerî yürüyüşle Belgrad-Sofya, Edirne Üzerinden İstanbul'a geldiği zaman bütün Macaristan Türk hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu.

İNEBAHTI SAVAŞI

Kıbrıs'ın alınması Avrupa'da bir Haçlı donanmasının hazırlanmasına neden oldu. Don Juan komutasındaki Haçlı donanmasında Venedik, İspanya, Malta, Papalık ve diğer İtalya hükümetlerine ait gemiler bulunuyordu. Osmanlı Donanmasının değerli komutanları Pertev Paşa ve Uluç Ali Paşa bu karşılaşma sırasında savunma yapılmasını istedilerse de Kaptan-ı Derya Ali Paşa saldırıda bulunulmasını istedi.

İki donanma Mora'nın kuzey, Orta-Yunanistan ile Karlıeli'nin güney kapılarında bulunan İnebahtı körfezinde karşılaştı (7 Ekim 1571). Şiddetli çarpışmalardan sonra Kaptan-ı Derya Ali Paşa ve beraberindekiler şehit düştü.

Osmanlı donanması beklediği bir darbe aldı ve çok sayıda gemisi batırıldı. Savaşta büyük başarılar göstererek gemilerini kurtarmayı başaran Uluç Ali Paşa Sokullu Mehmed Paşa tarafından, Kaptan-ı Deryalığa getirildi.

Sokullu Mehmed Paşa yeni bir donanma hazırlamasını istedi. Bunun için çok sayıda malzemeye ihtiyaç olduğunu kısa süre içinde böyle bir donanmanın hazırlanmasının zor olduğunu söyleyen Uluç Ali Paşa'ya Sokullu; "Bütün donanmanın demirlerini gümüşten, halatlarını ibrişimden, yelkenlerini atlastan yapabiliriz. Hangi geminin malzemesi yetişmezse gel benden al." demesi Osmanlı Devletinin o dönemdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Sokullu Mehmed Paşa gönderilen Venedik elçisine İnebahtı Deniz Savaşıyla ilgili olarak "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'nda bizi yenmekle, sakalımızı traş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar."

Bununla beraber İnebahtı faciasından sonra kaybedilen binlerce denizciyi yerrine getirmek

kolay olmamış ve tecrübesiz, leventlerden teşkil edilen yeni donanma Osmanlı'ya Akdeniz'de eski kudretini kazandıramamıştır. Artık Avrupa siyasetini yönlendirecek ve ticaret yollarını hakimiyet altına alacak Hint Seferleri gibi büyük projelere de edilmemiştir.

İnebahtı Deniz Savaşı

İnebahtı Deniz Savaşı

İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı

Tarih:	7 Ekim 1571
Yer:	İnebahtı
Sonuç:	Kesin Haçlı zaferi
Bölge Değişimi:	Adriyatik Denizi

Taraflar

• Venedik • İspanya • Papalık • Ceneviz • St. John	• Osmanlı İmparatorluğu

[Şövalyeleri](#)

Kumandanlar

[Don John](#)

[Kaptan-ı Derya](#)
[Müezzinzade Ali Paşa,](#)
[Uluç Ali Paşa](#)

Güçler

206 kurekli ve yelkenli
gemi,

200 kadirga, 50 kalite
(galyot), 20 kirlangic ve
diğer ufa

Kayıplar

9,000 ölü ve yaralı, 12
kadirga

30,000 ölü ve yaralı,
200 kadirga

İnebahtı Deniz Savaşı ([7 Ekim 1571](#)). [Osmanlı](#) - [Haçlı](#) donanmaları arasında, Korinthos körfezinde, İnebahtı yakınlarında yapılan deniz savaşıdır. [Osmanlı](#) kaynakları, bu savaşın adını "Sıngın" olarak yazar.

O dönemde [Kıbrıs](#), oldukça hareketli [Mısır-İstanbul](#) deniz ticaret yolu üzerinde önemli bir engeldi. Burası [Venediklilerin](#) elinde bulunuyor, adada yuvalanan, [Venedik](#) desteğindeki [Hristiyan](#) korsanlar sık

sık [ticaret](#) ve [hac](#) gemilerini vuruyorlardı. [Kıbrıs](#)'ın, vaktiyle bir [Müslüman](#) ülke olduğu gerekçesiyle [fetva](#) alınıp savaş açıldı. [Kıbrıs](#)'ın önemli merkezleri [Lefkoşe](#) ve [Magosa](#), zorlu mücadelelerden sonra zaptedildi ve fethi tamamlandıktan sonra [Kıbrıs](#), [beylerbeyilik](#) haline getirildi (1570-1571).

[Osmanlılar](#)'ın [Kıbrıs](#) adasını almaları, [Avrupa](#)'da büyük tepkilere yol açtı. Bunun sonucu olarak [Papa](#), [İspanya](#) kralı ve [Venedik](#) dukası, [Osmanlılara](#) karşı birleştiler. Bu birleşmeyi imza ile de onayladılar (15 Mayıs 1571). Kutsal ittifak adı verilen bu antlaşmayı, [Osmanlılar](#), gizlice öğrendiler. [Osmanlı](#) Dîvanı'nda, bu tarihlerde, bazı görüş ayrılıkları yüzünden anlaşmazlık vardı. Bu durum, alınacak tedbirleri durduruyor, Donanmayı Hümayun amiralliğinin, [Preveze](#)'den yazdığı yardım isteklerini cevapsız bırakıyordu. Sonunda Dîvan, [Avrupa](#) karşısına güçlü bir donanma ile çıkma konusunda karara vardı. Ancak Dîvandaki anlaşmazlık yüzünden, [Osmanlı](#) donanmasının başına, bir kara ordusu kumandanı olan [Müezzinzade Ali Paşa](#) getirildi. [İstanbul](#)'a gelen ikinci bir haber, [Türk](#) sularına gelmekte olan [Haçlı donanması](#) ile ilgiliydi. [Sokollu](#), bu donanmayı durdurmak görevini de gene bir kara ordusu kumandanı olan Pertev Paşa'ya verdi.

[Osmanlı](#) donanmasında bir [vezir](#), dört [paşa](#), 15 [beylerbeyi](#) vardı. Ayrıca Uluç Ali Paşa, Cafer Paşa, Barbaroszâde Hasan Paşa, Barbaroszâde Mehmed Paşa ve Salihpaşazâde Mehmed Bey gibi ünlü [Türk](#) denizcileri de bulunuyordu.

[Osmanlılara](#) karşı meydana getirilen [Haçlı](#) donanmasının başına, V. Karl'ın evlilik dışı oğlu, [Hollanda](#) genel valisi Don Juan (Avusturyalı Johann) getirildi. [Venedik](#) donanmasının başında Vaniero, Cenevizlilerinkinde Giovanni - [Andrea Doria](#), [Papalık](#) donanmasında da dük Marco Antonio Collonna vardı. Ayrıca [Avrupa](#)'nın en ünlü [prens](#), asilzâde, [amiral](#) ve [generalleri](#) [Haçlı](#) donanmasında görev almıştı.

[Müezzinzade Ali Paşa](#) ile Pertev Paşa'nın yanlış tutumları, ünlü [Türk](#) denizcilerinin karşı koymalarına sebep oldu, ancak, yapılan tartışmalar sonunda [Kaptan-ı Deryanın](#) görüşü uygulandı.

İki donanma, dünya tarihinin en büyük savaşlarından birine başladı. [Türk](#) donanması bozuldu. 142 gemi yok oldu, 20 bin [Türk](#) askeri şehid oldu. Ölenler arasında, [Müezzinzade Ali Paşa](#) başta olmak üzere birçok [Osmanlı paşası](#) ve [beylerbeyi](#) de vardı. Bu arada, yalnız Uluç Ali Paşa'nın kumandasındaki [Türk](#) sağ cenahı başarı gösterdi. 42 [Türk](#) gemisinden kurulu olan bu cenah, gemilerini kaybetmedi, [Haçlı](#) sağ cenahını bozarak, savaş alanından ayrıldı. [Uluç Ali Paşa](#), bu başarısından sonra [Kaptan-ı Deryalığa](#) getirildi ve "[Kılıç Ali Paşa](#)" diye anıldı.

[Sokollu Mehmed Paşa](#) yeni bir donanma hazırlamasını istedi. Bunun için çok sayıda malzemeye ihtiyaç olduğunu, kısa süre içinde böyle bir donanmanın hazırlanmasının zor olacağını söyleyen Uluç Ali Paşa'ya, Sokollu; "Bütün donanmanın demirlerini gümüşten, halatlarını ibrşimden, yelkenlerini atlastan yapabiliriz. Hangi geminin malzemesi yetişmezse gel benden al" demiştir ki, [Osmanlı](#) Devletinin o dönemdeki gücünü göstermesi açısından önemlidir. [Sokullu Mehmed Paşa](#), gönderilen [Venedik](#) elçisine de, İnebahtı Deniz Savaşıyla ilgili olarak "Biz [Kıbrıs](#)'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar" diye cevap vermiştir.

Bununla beraber, İnebahtı faciasından sonra, kaybedilen binlerce denizciyi yerine getirmek kolay olmamış ve tecrübesiz leventlerden teşkil edilen yeni donanma, devlete [Akdeniz](#)'deki eski kudretini kazandıramamıştır. Artık, [Avrupa siyasetini](#) yönlendirecek ve [ticaret](#) yollarını hakimiyet altına alacak [Hint](#) Seferleri gibi büyük projelere de tevessül edilememiştir.

PRUT SAVASI

Rusya, Osmanlı Devleti ile mücadelesinde kendi lehine bir zemin yaratmak istiyordu. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ortodoks toplumları kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni zayıflatacak ve yapacağı savaşlarda

daha önce kaybettiği toprakları geri alacaktı. Eflak ve Boğdan Beylerini Osmanlılara karşı kıskırtan Rus Çarı Deli Petro, Poltova Savaşı'nda İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ı yenince, Demirbaş Şarl Osmanlılara sığındı. İsveç Kralını kovalayan Rus birliklerinin Osmanlı topraklarına akınlar düzenlemesi üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaş ilan etti (1711).

Sadrazamlığa getirilen Baltacı Mehmed Paşa, 100.000 kişilik bir orduyla Tuna'yı geçerek Eflak'a girerken, Osmanlı donanması da Karadeniz'e açıldı. Osmanlı kuvvetleri, Kırım Ordusunun da desteği ile Rus birliklerini Prut Nehri kıyısında çember içine aldılar. O an için kurtuluş imkanı bulunmayan Rus Çarı Deli Petro, Moskova'ya bir mektup yazarak durumun zorluğunu ve ümitsizliğini anlattı. Çariçe Birinci Katarina araya girerek Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Hem Kırım Hanı, hem de İsveç Kralı saldırıya geçilip Rus ordusunun yok edilmesini savunuyorlardı. Ancak Baltacı Mehmed Paşa, yenilerle güvenmiyordu. Kuşatma sırasında yeni bir kutsal ittifakın oluşturulabileceği düşüncesine sahip olan ve Osmanlı ordusunun çok yıpranacağı endişesini taşıyan Baltacı Mehmed Paşa barış yapılmasını kabul etti (21 Temmuz 1711). İmzalanan Prut antlaşması ile Azak kalesi Osmanlılara geri verildi. Ruslar, İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurmayacak ve İsveç Kralı Şarl'ın serbestçe ülkesine dönmesine izin vereceklerdi.

Osmanlı Devleti kazandığı bu başarıdan sonra, daha önce kaybedilen Mora yarımadasını da geri almak istiyordu. Venedikli korsanların Osmanlı ticaret gemilerine saldırımları ve Mora halkının Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmeyi istemesi Venediklilere savaş açılmasına neden oldu (8 Aralık 1714). Silahat Ali Paşa, Modon, Koron ve Navarin'i alarak Mora'yı fethetti (22 Ağustos 1715).

Prut Savaşı (Prut Seferi)

12-21 Temmuz 1711 [Osmanlı-Rus Harbi](#).

Rus çarlarından Birinci (Deli) Petro (1682-1725), İsveç kralının Lehistan'da harp etmesinden faydalanarak, 1702 yılında ilk defa Fin Körfezine çıkarak bugün Petersburg (Leningrad) şehrinin bulunduğu kıyıyı zaptetti. 1703'te, bu kıyıda Deli Petro'nun adı ile Petersburg diye anılan şehir kurulmaya başlandı. Lehistan Seferini bitirdikten sonra, Rusya'ya harp ilan eden İsveç Kralı, Demirbaş lakaplı, XII. Şarl (1697-1718), 1709'da Poltava Muharebesinde yenilince, ricat (geri dönüş, geri çekilme) yolu kesilmiş olduğundan, maiyetiyle beraber, Osmanlı topraklarına en yakın olan Bender Kalesine sığındı. XII. Şarl'ı takip eden Çar Petro'nun ordusu da Osmanlı sınırını geçerek tahribatta bulundu.

Gerek bu tecavüze karşılık vermek, gerekse İsveç Kralının Bender Kalesinden İstanbul'a gönderdiği yardım dileyen mektupları ve Rusya'nın emellerine set çekmek için, [Sultan Ahmed Han](#), Rusya'ya sefer açtırdı. Vezîriâzam [Baltacı Mehmed Paşa](#), sefere Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) tayin edildi. Yüz bin kişilik Osmanlı ordusu, 9 Nisan 1711'de sefere çıktı. [Osmanlı donanması](#) da üç yüz altmış gemiyle Karadeniz'e açılarak, Azak Denizindeki Rus donanmasını imha ve Azak Kalesini zaptetmek vazifesiyle denizden sefere katıldı. Osmanlı ordusu, Prut adındaki [Kıpçak](#) boyunun adını taşıyan Prut Nehri kıyısında Rus ordusuyla karşılaştı. Çar Deli Petro kumandasındaki Rus ordusunun mevcudu, altmış bin kadardı.

Osmanlı ordusunun öncülerıyla, Rus öncü kuvvetleri, Prut Nehri karşı kıyısında nehir geçiş hazırlıkları içinde karşılaştılar. Osmanlı öncü kuvvetleri, karşı kıyıda bir köprü başı ele geçirdi. Emniyetle nehrin karşı tarafına geçti. Bu sırada, düşman öncülerinin geri çekilme hareketini sezen Baltacı Mehmed Paşa, kuvvetli bir süvari kolunu ileri göndererek Ruslara ağır kayıplar verdimdi. Diğer taraftan Kırım Hanı [Devlet Giray](#) da, 20 Temmuz günü Rus nakliye kollarını basarak epeyce kayıp verdimdi. Ayrıca çeşitli eşyâ ile dolu 600 arabayı da ele geçirdi. Bu suretle, Rus ordusu ağırlıklarını tamamen kaybetti. Öğleden sonra Rus askerine verilen istirahatden faydalanan Devlet Giray, [Tatar](#) birlikleriyle Yaş yolunu kesince, Rus ordusu çok kötü duruma düşürüldü. Kuzey, yani ricat hattı, Kırım atlıları; sağ kanat da Çerkez Mehmed ve Salih paşaların emrindeki sipahiler tarafından tutulunca, Rus ordusu artık tamamen sıkıştırılmış bulunuyordu. Ruslar, ilk gün, topçu desteği olmadan açıktan yapılan yürüyüşü, [yeniler](#)in gayretsizliği sebebiyle durdurmaya muvaffak oldular. Fakat bu çarpışmalar sonunda, çarın hareket

imkânları da tamamen önleildi. Prut Irmağının karşı kıyısına da Cin Ali Paşa komutasındaki Bender askerleri yerleştirilince, çevirme işi tamamlanmış ve [Osmanlı topçusu](#)nun mevzilere girmesiyle de Ruslar, büyük zayıat vermeye başlamıştı.

Ordusunun gıdasızlık yüzünden fena bir durumda olduğunu, çemberden kurtulmanın imkânsızlığını ve zayıatının da git gide artmakta olduğunu gören Petro, bir meclis topladı ve bu mecliste Türklere sulh teklifinde bulunmayı kararlaştırdı. Çarın müsaadesiyle Mareşal Şeremitiyev bir mektup yazarak, resmen sulh teklif etti. Baltacı Mehmed Paşa, mektubu getiren Rus subaylarının karnını doyurup tevkif ettirdi ve Rus ordusunun bombardıman edilmesini, top ateşine ara verilmemesini emretti.

Bunun üzerine Şeremitiyev, ikinci bir mektup yazarak daha fazla kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mehmed Paşaya tekrar rica edip, aksi takdirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Serdâr-ı ekrem, 21 Temmuz'da, Şeremitiyev'den ikinci mektubu aldıktan sonra, bu hususu görüşmek için Kırım Hanı ve ordu erkânını toplayıp, sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüştü. Topladığı heyete; "Rus çarı sulh istiyor ve her ne talep edilirse vermeyi kabul ediyor, ne dersiniz? Arzumuz gibi hareket ederse sulha mı müsaade edelim, yoksa emanına bakmayıp harbe mi devam edelim?" diye sordu. Kırım Hanı, sulha muhalif olmasına rağmen, ordu erkânının ekserisinin; "Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim eder ve tekliflerimize razı olursa, sulh yapmak kazançtır. Ayrıca yeniçeriler arasında savaşa karşı bir isteksizlik sezilmesi ve maazallah fena bir durumda savaşın bozgunla neticelenme ihtimali vardır" diye mukabele ettiğinden sulha karar verildi. Ertesi gün ordugâha davet edilen Rus murahhası Pyotr Şafirov ile görüşmelere başlandı ve 22 Temmuz 1711'de antlaşma imzalandı. (Bkz. [Prut Antlaşması](#))

Bu antlaşma sırasında, Rus Çariçesi Katherina ile Baltacı Mehmed Paşanın buluşmaları, tamamen hayal mahsulüdür. Devrin hiçbir Türk ve Avrupa kaynağında, böyle bir iddia yoktur. Prut Seferinden hemen sonra Baltacı'yı sadarettten ([sadrızamlıktan](#)) düşürmek için çalışan devlet adamları dahi böyle bir iddiada bulunmamışlardır. Bu tür iftiralar, edep, ahlâk ve vatanperverliğin numunesi olan bazı Osmanlı paşalarını gözden düşürmek isteyen veya onları da kendileri gibi zanneden romancıların kaleminden çıkmış, uydurma hikâyelerden öteye gidemez.

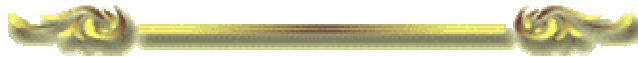
RUS - AVUSTURYA SAVASLARI

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

RUS - AVUSTURYA SAVASLARI

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

Rusların, Lehistan'ın iç işlerine karışmaları, Avusturya ile ittifak yapma çalışmaları, devam eden İran savaşları sırasında Kırım ordusunun Kafkasya üzerinden geçmesine izin vermemeleri ve Azak kalesini işgal etmeleri gibi sebepler, Sultan Birinci Mahmud'un 16 Haziran 1736 günü Rus seferine çıkma kararını almasına yol açtı.

4 Ağustos 1737 günü Banyaluka Zaferi kazanıldı. Balkanlara ve Kırım'a saldıran Rus kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildiler. 1 Eylül 1739 günü Belgrad kalesi geri alındı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde de başarılı olması, Rusya'nın barış istemesine sebep oldu. Osmanlı Devleti 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad antlaşmasını imzaladı.

Belgrad antlaşmasına göre Azak kalesi Ruslara bırakılacak, Rusların savaş sırasında elde ettiği diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek ve Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Fransa'nın katkıları oldu ve Fransa'ya daha önce verilmiş olan imtiyazlar arttırıldı.

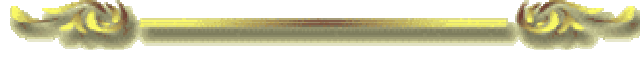
Sultan Birinci Mahmud'un son yılları barış içinde geçti. Ancak bu aralar meydana gelen yangınlar İstanbul'da büyük zarara yol açıyordu. 28 Aralık 1745 günü çıkan büyük İstanbul yangını sırasında Balat ve Fener'de 800 ev yandı. Beş yıl sonra çıkan başka bir yangında İstanbul'un birkaç mahallesi ve tarihi konakları kül oldu (4 Şubat 1750). 3 Eylül 1754 günü büyük İstanbul Depremi meydana geldi. İstanbul'un beş altı gün içinde 14 defa sallandığı bu deprem sırasında Ayasofya, Bayezid ve Fatih camilerinin kubbeleri de zarar gördü.

OSMANLI - RUS SAVASLARI

Sultan Üçüncü Selim tahta çıktığında Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile savaş halindeydi. Sultan Üçüncü Selim bu iki devlete karşı mücadeleye devam etti.

Bu savaşın temel sebepleri Kırım'ı kurtarmak ve Osmanlı topraklarını aralarında paylaşma hesapları yapan Avusturya ve Rusya'ya engel olmaktı. Kırım'ın jeopolitik konumu İstanbul'un güvenliği için çok önemliydi. Bu savaşlar sırasında Avusturya'ya karşı İsmail Zaferi gibi bazı başarılar kazanılmışsa da, Ruslara karşı aynı başarı gösterilememişti. Ruslarla yapılan Fokşan (1 Ağustos 1789) ve Boze Savaşları'nda (22 Eylül 1789) Osmanlı kuvvetleri büyük kayıplar verdi. Akkerman kalesi Ruslara geçti

ve Baserabya bölgesi Rus işgaline uğradı. Sebeş, Muhadiye, Lazarethane ve Pançova'yı işgal eden Avusturyalılar ise önce Belgrad'ı (8 Ekim 1789) daha sonra ise Semendire'yi ele geçirdiler.

KIRIM SAVASI

Ondokuzuncu yüzyılda, Rusya'ya karşı, Avrupa devletlerinin Türkiye ile müttefik olduğu büyük savaş. Osmanlı Devleti ile müttefiki İngiltere, Fransa ve İtalya, Ruslar'a karşı savastılar.

Kırım Savaşı'nın görünen sebebi; Kudüs'teki İslâm, Hristiyan ve Musevi dinlerince mukaddes olan makamlar meselesidir. Savaşın asıl sebebi ve Avrupa devletlerinin Türkiye'nin yanında Ruslar'a karşı ittifak etmeleri; İngiltere'nin, Hindistan'daki Müslüman Gurganiyye-Baburlüler Devleti'ni yikip, bölgenin hakimiyetini sağlama faaliyetleridir. Bu gayenin tahakkuku için engel kabul ettiği Osmanlı Devleti'ni büyük savaşa sokup, Rusya ile mesgul etmek istemesidir. Ruslar'ın Akdeniz'e inmesini kendi güvenliği ve Ortadoğu'daki menfaatlerine ters düşen Fransa'ya da, büyük savaşın içine sürüklemeye İngiliz siyaseti muvaffak oldu. Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon Bonapart da, ülke içinde, kralcılara karşı ahâlinin desteğini sağlamak için kilisenin desteğine muhtaçtı. İngiltere, Üçüncü Bonapart'ı, Rus Çarı Birinci Nikola'nın, Kudüs'de, Katolikler'e karşı Ortadokslar'ı ayaklandırıldığını ileri sürdü. Kırım Savaşı'na sonradan katılan Sardanya Krallığı da İtalya birliğini kurmak için siyasi desteğe ihtiyacı vardı. İtalyan Piemento hükümetini de büyük savaşla mesgul eden İngilizler, Büyük Britanya İmparatorluğu topraklarına toprak, hazinelerine zenginlik katarken, dünya hakimiyeti için engel gördüğü İslâmiyeti de, yıkmak için faaliyetlerini daha da artırıyordu. Çarlık Rusya'sı Bahriye Naziri Prens Mençikof, büyükelçi sıfatıyla 28 Subat 1853'de İstanbul'a gönderip, Türkiye'ye baska bir devletin taarruzuna karşı yardım teklif etti. Çok cüretkârane yapılan teklife karşı müttefiklerin yardımı talebi de sahte olup, çabaları yaldızlı reklâm propagandası ve sahte dostluktu. Müttefiklerin teklifine aldanıp da; 26 Eylül 1852'de Bâb-i Âlî'de yûzaltmış kişi toplayıp, Rusya'ya savaş ilân eden Mustafa Resîd Pasa'nın hareketi, kahramanlık gibi görünse de; sonucu büyük bir aldanış ve Osmanlıların yipratılma hareketidir.

Rusya, "Sıcak Denizlere İnme" siyaseti gereğince; Balkanlar'daki Slavlar'ın ve Ortadokslar'ın hâmilğini, yardım teklifi karşılığı, Türkiye'den istiyordu. İhtilâller ülkesi Fransa da, Ortadoğu'daki katoliklerin koruyuculuğunu yapmak istiyordu. Fransız Devlet Başkanı İmparator Üçüncü Napolyon Bonapart da ülke içinde iktidarını kuvvetlendirmek için Kudüs'deki mukaddes makamlar meselesinin içine girdi. Rusya ve Fransa, kendi emparyalizmi için bu hesaplar içindeyken, Osmanlı Sultani Abdülmecid Hân; hakimiyet prensibiyle hareket edip, Kudüs'teki mukaddes makamların ülkesi içinde bulunduğunu ve bu eserlere hizmetlerin Osmanlılarca ifâ edildiğini ilân etti. Kendi hesapları pesinde olan ülkeler tarafından Sultan Abdülmecid Hân'ın tepkisi büyük hayrete sebebiyet verdi. Fransa İngiltere'nin de tesvikiyle Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olduğunu ilân etti. Sonradan Papalık İtalya'sının da katıldığı Kırım Savaşı'nda, İngiltere ve Fransa, sahte dostluklarla Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Bu dostluga aldanmakta Koca Mustafa Resîd Pasa'nın büyük rolü vardır. Rus Çarı Birinci Nikola, "Hasta Adam" lâkabını taktığı Osmanlı Devleti topraklarından Eflâk ve Bogdan'a, 3 Temmuz 1853'de girdi.

Rus işgal kuvvetleri Baskumandani Pres Gorçakof, bu harekâtın işgal olmadığını ilân etti. Ruslar'ın Osmanlı sınırını geçerek yayınladıkları beyanname, büyük hayrete sebep oldu. Rus Disisleri Bakanı Nesselro'de de Avrupa ülkelerine bu işgalin Türkiye'ye savaş ilân etmek olmadığını bir beyanname ile ilan etti.

Ruslar'ın, Eflâk ve Bogdan'a girmesiyle, Rumeli Ordu Kumandani Ömer Lütfi Pasa, ordusu ile Tuna Cephesine geldi. Ömer Pasa, Ruslar'a; Eflâk ve Bogdan'ın onbes gün içinde tahliyesini isteyip, aksi taktirde harekete geçileceği bildirildi. 28 Eylül 1853'de Rus elçilik personelinin

Türkiye'yi terketmesiyle; Bogazların, tarafsız milletlerin ticaret gemilerine açık olduğu ilân edildi. Rumeli Ordu Kumandani Ömer Pasa'nın teklifi, Rus Baskumandani General Gorçakof tarafından kabul edilmedi.

Ömer Pasa'nın altmışbin kişilik kuvvetine karşı, Rusların, Tuna boyunda yüzellibin kişilik kuvveti vardı. Türk Ordusu, zamanla takviye edildi. 23 Ekim 1853'de, iki vapur, asker yüklü olarak çektiği sekiz dubadan meydana gelen Ruslar'ın Tuna Filosuna Isakçı önünde Türkler'in ada bataryalarından ateş açıldı. Savasta iki duba batırıldı. Diğer duba ve vapurlar yaralanarak, Ruslar'ın üçyüz askeri telef edildi.

Ruslar, Balkanlar'ı çevirerek, Sirplarla Makedonya Rumları'nı Türkler'e karşı ayaklandırıp Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmek istedi. Ömer Pasa, Rus harekâtına karşı 22 Ekim 1853'te, Kalafat'a girerek, onları sasırttı. Anadolu Cephesinde de Müsir Abdülkerim Nâdir Pasa, Kafkasya'da harekâtta bulunup, Seyh Samil ile irtibat kuruldu. Kafkasya'daki yerli ahâlden, Ruslar'a karşı destek sağlandı. Ekim sonunda Dogu Karadeniz ve Batum civarındaki Sekvetli Kalesi fethedildi. Ruslar kaleyi geri almak için karadan ve denizden kusatılarsa da, büyük kayıp vererek geri çekildiler. Kafkasya Cephesi'nde Ruslar'ın Muraviev kumandasındaki yüzaltmışbin askerine karşı, Abdülkerim Pasa kumandasında yüzellibin asker mevcuttu. İngiltere ve Fransa'nın gönderdiği müttefik donanma, Besike Körfezi önlerinden Kasım 1853'de İstanbul'a gelip, Beykoz'a demirledi. Rumeli Ordusu, Kasım 1853'de Ruslar'a karşı Tuna boyundan hareket ederek, 5 Kasım'da Oltenico Zaferi'ni kazandılar. Ruslar bozgun halinde Bükres'e çekildiler. Kafkasya Cephesi'ndeki Anadolu Ordusuna erzak ve mühimmat götüren Osman Pasa kumandasındaki oniki gemilik Türk filosu, Karadeniz'deki şiddetli fırtınadan dolayı Sinop Limanı'na sığınmıştı. Türk filosunu takip eden Rus Amirali Nochimof, takviye alıp, gerekli kesfini tamamlayınca 30 Kasım 1853'de Sinop'u bastı. Sinop limanındaki Türk filosundan altı Türk ve bir İngiliz ticaret gemisini batırıp, iki bin Türkü şehid ettiler. Sinop'un Müslüman mahalleleri üçyüzonsekiz Rus topuyla bombardıman edildi. İki binbesyüz ev tahrip edilip, yerli ahâlden şehid olanlar oldu. Ruslar'ın, insanlık dışı Sinop baskını, ünya kamuoyunda infiale sebep oldu. Rus amiralinin, bombardımandan sonra olaydan duyduğu teessürünü bildirmesi, Eflak ve Bogdan'ı işgal edip, bunun sinir tecavüzü olmadığını beyannameler ile ilân etmeleri gibi aksi tesir yaptı. İstanbul'daki İngiliz ve Fransız donanmaları 1853 sonunda Karadeniz'e açıldı. Rumeli Ordusu, Tuna boyundan hareket ederek Çatana Muharebesi'nde, 5 Ocak 1854 de binbesyüz Rus'a karşı yediyüzdoksan şehid vererek, zafer kazandı. Bu yenilgi üzerine Çar, Rus baskumandani Gorçakof'u vazifesinden alıp, yerine Maresal Paskieviç' i tayin etti. Balkanlardaki Rus propogandası yaygınlaştırıldı. Rus Ajanlar, "Çarlık, Yunanlılar'a İstanbul'u kazandırmak için Balkanlarda Osmanlı, İngiltere ve Fransa ile savaşıyor." propogandalarını yaptılar. Yunanlılar, Ayasofya'da ayın yapmak hayaliyle Rus vaadine aklanıp; para, mühimmat, teskilatçı subay yardımı da alarak, Epir ve Teselya'da ayaklandılar. Yunan ayaklanmasını bastırmak için, Osmanlı Devleti Keçecizade Fuat Pasa'yi gönderdi. Fuat Pasa, 1 Nisan 1854'de Nardo'da zafer kazandı. Fransızlar da, Atina ve Pire'ye asilere karşı asker çıkardılar.

Rus yayılmasının önüne geçmek için. İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar'daki işgali kaldırma istegine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Prusya da katıldı. İngiltere, Fransa, Osmanlı Devletinin yanında fiilen savaşa katıldı. Müttefikler, Kuvvetlerini 31 Mart 1854 de Geliboluya topladılar. İngiltere kuvvetlerine Lord Raglan, Fransa kuvvetlerine de Maresal Arnard kumanda ediyordu. Tuna boyunda Ömer Pasa, 17 Nisan 1854 de Küçük Eflâk ile Sirbistan arasındaki Kalafat Muharebesi'nde Rus taarruzunu zaafa uğrattı. Müttefik donanmasına Odesa'dan ateş açılması üzerine şehir bombardıman edildi. Sekiz gemiden meydana gelen müttefik filosu, Ruslar'ın onbes gemisini batırıp, istihkâm ve tahkimatlarını, mühimmat depolarını, tersane tesislerini bombardımanla tahrip ederek, on üç gemiyi de ele geçirdiler.

Ruslar, 15 Mayıs'ta Tuna nehri kıyısındaki Silistre' yi seksenbin askerle kusattı. Bu kusatmaya karşı Silistre'yi onbin askerle Musa Pasa müdafaa etti. 25 Haziran'a kadar şanlı bir mücadele veren Türk kuvvetleri, Ruslar'a onbesbin ölü ve yirmibesbin yaralı verdirdiler.

Rus Maresali Paskieviç ve üç general yaralandı. Dokuz Rus generalinin öldürüldüğü Silistre'de Paskieviç'in yerine General Gorçakof tayin edildi. Türkler'in tekrar hakim olduğu Silistre'de üçbin şehid verildi. Silistre'yi büyük bir kahramanlıkla müdafaa eden Musa Pasa, namaz kılmak için abdest alırken, bombardıman esnasında gülle isabet etmesi neticesinde şehid oldu. Az sayıdaki Türk kuvvetlerine yenilen Ruslar Silistre kusatmasını kaldırdılar. Ruslar Silistre'den geri çekilirken otuzbin askerle daha takviye edildiler. 8 Temmuz'da Yerköy Muharebesi'ni de kaybeden Ruslar, İki general ve altıbin asker de burada kaybettiler. Eflak ve Bogdan'da binlerce ölü ve yaralı vererek çekilen Rus kuvvetlerinin yerine 6 Ağustosta Türk kuvvetleri girdi. Rus zulmünden bıkan Romanyalılar, Osmanlı kuvvetlerini sevinçle karşılayıp, büyük merasimler tertip ettiler. Romanyalılar Hristiyan olmasına rağmen Hilâl'in, Salib'e galibiyetinden dolayı Bükres Büyük Kilisesi'nde dua ettiler. Yüzyıllardır Osmanlı hakimiyetinde bulunmalarına bir kere daha şükrettiler. Osmanlı Devleti ve müttefikleri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşma yapıp, Eflâk ve Bogdan'ın, Tuna' nın güvenliğini bunlara verip, Kırım'a saldırmaya karar verdiler. İngiliz ve Fransız donanması Baltık'a açılıp, Ruslar'ı taciz etti. Rumelideki Türk kuvvetleri mevcudu, yüzseksenbine kadar çıkarıldı. Temmuz ayından beri Varna'da bulunan ellibesbin kişilik müttefik kuvvetleri, Eylül ayında Kırım'a hareket etti. Rüstem Pasa ve Fransız Arnaud, İngiliz Lord Raglan kumandasındaki müttefik kuvvetler; elliyedibin asker, seksendokuz savaş gemisi ve ikiyüzaltmışyedi nakliye gemisiyle, 14 Eylül 1854 de Kırım Yarımadası'na çıkartma yaptı. Müttefik kuvvetlerin hedefi, Ruslar'ın Karadeniz'deki en kuvvetli ve müstahkem liman şehri Sivastopol'dü. 19 Eylül' de Eskihisar mevkiinden hareket eden müttefik kuvvetleri, Prens Mençikof idaresindeki, General Gorçakofun da bulunduğu ellibin Rus askerine karşı 20 Eylül'de Alma'da muharebeye tutuştular. Alma Muharebesi'nde Ruslar besbin ölü, onikibin yaralı, müttefikler de binsekizyüz ölü ve üçbin yaralı verdiler. Alma'da zafer kazanan müttefiklerin hedefi Sivastopol idi. Ruslar şehir limanındaki donanmalarının bir kısmını batırarak trafige kapayıp, denizden asker çıkarılmasını zorlastırdılar. Osmanlılar ve müttefikler Kırım'a devamlı asker, silah, mühimmat ve erzak gönderdiler.

Sivastopolu çevirip, şehir yakınlarındaki Balaklava limanını işgal ettiler. 25 Ekim'de Balaklava, 5 Kasım 1854 de İnkerman muharebelerinde Ruslar, doksanbin askerle savaşmalarına rağmen yenildiler. Müttefiklerin gayesi, Mençikofu devamlı takip edip, sıkıştırarak, büyük kuvvetlerle Sivastopol'ü kusatıp, şehri zaptetmekti, İnkerman yenilgisine dayanamayan Rus baskumandani Prens Mençikof kederinden öldü. Yerine General Gorçakof tayin edildi.

1854-1855 kışında Kırım'da askeri harekâtın durmasına rağmen, siyasi faaliyetler yoğunlaştı. İtalyan birliğini temin için Sardanya Krallığının Piyemonte hükümeti, müttefiklerin desteğini sağlamak için anlaşma ile Kırım'a onbesbin asker gönderdi.

Sistemlesen bir ideal haline gelen "Rus yayılma siyaseti"nin Çar Deli Petro gibi büyük takipçisi olan birinci Nikola, Osmanlıların üst üste kazandığı zaferleri kabullenemiyerek, intihar etti. Yeni Rus Çarı ikinci Alexandre, Çarlık zulümlerine devam edeceğini ilan ederek Mart 1855 de tahta çıktı.

Müttefikler, 1855 baharında büyük hazırlık yaparak, Kırım'ın asker, silah, mühimmat ve erzak stokunu takviye ettiler. Komuta kademesinde dedegisiklik oldu. Fransız baskumandanlığına General Pelissier, Lord Raglan'ın hastalıktan ölmesiyle de yerine İngiliz generali Simson tayin edildi. Müttefik kuvvetleri mevcudu, ikiyüzbin civarındaydı. 24 Mayıs'ta Ruslar'ın Sivastopol'a asker sevkıyatı yaptığı stratejik öneme haiz Kerç Bogazına müttefiklerin asker çıkartmasıyla harekât başlatıldı. Buharlı savaş gemilerinden meydana gelen yirmiiki gemilik Müttefik filosu Azak Denizi'ne gönderildi. Ruslar'ın Karadeniz sahilleri işgal edilerek, çok kayıp verdirildi. Yazın bütün şiddetiyle devam eden çarpışmalardan sonra, Eylül ayında Sivastopol'a karşı büyük umumi hücumla geçildi. Rus Baskumandani Gorçakof devamlı yardım alarak asker mevcudunu artırdı. Gorçakof, müttefikleri Karadeniz'e dökmek için büyük hazırlıklara girdi. Devamlı bombardıman edilen Sivastopol'un 8 Eylül'de Malakof istihkamlarının zaptedilmesiyle Ruslar dayanamayacaklarını anlayıp, şehri terketmeye başladılar. 9 Eylül'de müttefiklerin eline geçen Karadeniz'in en mühim şehri Sivastopol,

bombardiman ve Rusların yangınlarıyla harabe haline gelmişti.

12 Eylül 1855'de bütününü müttefiklerin işgaline uğrayan Sivastopol istihkamları, limanı, tersaneleri tahrip edildi. Müttefikler harekâta devam ederek, Ruslar'ı takip ettiler. Kilburnu Zaferi kazanılıp, Özi Kalesi fethedildi. Osmanlı ordusu baskımandan Ömer Paşa, Anadolu cephesine yardım etmek için Kafkasya'ya hareket etti. Sohumkale'ye asker çıkarıp, Ruslar'ın kusatması altındaki Kars'a yardım etmek istiyordu. Kafkasya'da yerli ahâlî Rus zulmünden bıktığından Osmanlı'nın yanında yer aldılar. Kafkasya'nın "Hürriyet Güneşi" Seyh Sâmîl, Ruslara karşı destanlaşan mücâdeleler verdi. Osmanlı Sultanı ve İslâm Halîfesi Sultan Abdülmecid Han'ın teveccühünü kazanmak için Moskova'ya karşı Çerkesler, Gürcüler ve yerli ahâlî bütün imkânlarıyla mücâdeleye katıldı. Üç aydan beri Ruslar'ın kusatması altında bulunan Kars, onbin askerle, kırkbin Çar askerine karşı dayandı. Müttemadiyen Rumeli ordusunun ve Müttefiklerin ihtiyacını karşılamaya çalışan İstanbul Hükümeti, Kafkasya cephesine fazla ikmal yapamadı. İstanbul'dan gönderilen ikmalın bir kısmı da Rus taaruzuna maruz kaldığından yerine ulaştırılamadı. Ömer Paşa şehre yetirmeden 28 Kasım 1855'te Kars, açlık yüzünden askeri, silâhî, cephane ve erzakî üstün düşmana anlaşma ile teslim edildi. Kırım savaşı, 1855 sonunda askeri harekât olarak bitmesine ve Müttefiklerin ısrarına rağmen Ruslar barışa yanaşmadılar. Bu durum 1856 Subatına kadar devam etti. İlk önce Viyana'da başlayan barış görüşmelerine, Paris'te devam edildi.

Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Prusyanın katıldığı Paris görüşmeleri 30 Mart 1856'da Paris Andlaşmasıyla neticelendi. Kırım Savaşı Osmanlı Devletinin toprak kaybına sebep olmamasına rağmen, siyasi olarak aleyhimize oldu. Her iki tarafın ikiyüzellibinden ziyade asker kaybına sebep olan Kırım savaşında müttefikler siyasi bakımdan kârli çıktı. Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşa sokarak, meşgul olmasını fırsat bilen İngiltere, büyük devletlerin dikkâtini Hindistan'dan uzaklaştırdı. Gürganiyye İslâm Devletini yıkarak, Hindistan hazinelerine sahip olup, ticaretini geliştirdi. İslahat fermanıyla ülke içindeki gayri müslimleri simartıp, işyana götüren haklar verildi. Bunu gayet iyi değerlendiren Fransa, günümüze kadar devam eden Ortadoğu hadiselerine sebebiyet verirdi. İtalya, müttefiklerden siyasi yardım alarak, birliğini kuvvetlendirip tamamladı. Rusya savastan mağlup çıkmasına rağmen, Paris Andlaşması'na aykırı hareket edip, büyük idealini önce siyasi faaliyet olarak, sonra da her türlü hareketlere tesebbüs ederek devam ettirdi.

TRABLUSGARP SAVAŞI

Sömürgecilik yarışında birliğini geç sağladığı için geri kalan İtalya, Kuzey Afrika'da Osmanlılara ait olan Trablusgarp'ı ele geçirmek istedi. Avrupalı devletlerin de desteğini alan İtalya, Osmanlı Devleti'ne bir ulti-matom vererek, Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını istedi. İtalyanların bu isteği reddedilince Trablusgarp ve Bingazi işgal edildi (1911).

Mustafa Kemal ve Enver Bey Trablusgarp'a geçerek Derne ve Tobruk'da önemli direniş hatları oluşturdular. İtalya Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Çanakkale'de Türk istihkamlarını denizden topa tuttular. Ayrıca Oniki adaya asker çıkardılar. Balkan Savaşlarının başlaması üzerine İtalyanlarla barış imzalandı ve Trablusgarp Savaşı sona erdi. Yapılan Uşi Barış Antlaşması'na göre; Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya verildi. Oniki ada Yunanistan'ın işgal etmemesi için geri verilmek üzere İtalya'da kalıyordu.

Trablusgarp Savaşı

Trablusgarp Savaşı

Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Derne'deki Kızılay çadırı önünde (1912)

Tarih: [29 Eylül 1911-18 Ekim 1912](#)
Yer: Trablusgarp
Sonuç: [İtalya](#) zaferi
Bölge Değişimi: [Trablusgarp](#) ve [Ege denizi](#)

Taraflar

 [Osmanlı İmparatorluğu](#)

 [İtalya Krallığı](#)

Kumandanlar

Neşet Bey
[Enver Bey](#)
[Mustafa Kemal](#)

Luigi Caneva

Güçler

25,000

100,000

Kayıplar

14,000

3,380
4,220 yaralı

Trablusgarp Savaşı, 1911-12 yılları arasında [Osmanlı Devleti](#) ve [İtalya](#) Krallığı arasında geçen bir savaştır. Bazı (özellikle yabancı) kaynaklarda "1911-12 Türk-İtalyan Savaşı" olarak da geçer. Adı, "Trablusgarp Savaşı" olmasına rağmen çarpışmalar, Trablusgarp'ın (bugünkü [Libya](#)) dışında, [Adriyatik Denizi](#), [Ege Adaları](#), [Çanakkale Boğazı](#) ve [Kızıldeniz](#) gibi çeşitli bölgelerde de sürmüştür. Bu savaşı İtalya, diğer büyük devletlerin ve Balkan Savaşı'nın sayesinde kazanarak sömürgelerini arttırmıştır

Savaşın Nedenleri ve Öncesi

16. yüzyılda başlayan sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalan İtalya, 19. yüzyılda siyasi birliğini sağladığında sömürgelerin çoğu [İngiltere](#) ve [Fransa](#) tarafından paylaşılmıştı. 1881'de İngiltere'nin [Mısır](#)'ı işgali, ardından da Fransa'nın 1882'de [Cezayir](#) ve [Tunus](#)'u ele geçirmesinden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Türk toprağı olan Trablus'la ilgilenmeye başlamışlardı. Aslında deniz aşırı bir imparatorluk kurmak isteyen İtalya'nın Trablus'la ilgilenmesi yeni değildi. 1890 yılında, İtalyan başkanı [Francesco Crispi](#)'nin, bir İngiliz lorduna [\[1\]](#) yazdığı özel bir mektupta, Trablus'la ilgilendiklerini belirttiği

bilinmektedir. Ancak Crispi 1891'de başkanlıktan inince, Trablusgarp planları da rafa kalktı ve savaş 20 yıl beklemiş oldu.

1898 yılında İngiltere ve Fransa arasında, Kuzey Afrika'daki sömürgelerin paylaşımı yüzünden çıkan Fasoda Olayı ("krizi" de denir) sonunda Kuzey Afrika'nın paylaşımı yapıldı ve böylece Trablus da İtalya'ya bırakıldı.

1902 yılından itibaren İtalya, Trablus üzerinde bir "Barışçıl İşgal" politikası uygulamaya başladı. Buna göre Roma Bankası'nın maddi desteğiyle ekonomik ve ticari alanlarda bir takım girişimler başladı. Böylelikle kurulan fabrikaların ve diğer işyerlerinin, gerekirse silahlı bir saldırıya zemin hazırlaması amacı güdüüyordu. Ancak Türk tarafı, bu ard niyetli ekonomik gelişimi durdurabilmek için çok çaba sarfederek, sonunda önünü kesmeyi başardı. Ortaya çıkan büyük mali çöküntü sonunda, hissedara alacaklarının ödenebilmesi için, Roma Bankası, İngiliz ve Alman finansörlerle görüşmeye başladı.

Bunun yanında, [Almanya](#), [Üçlü İttifak](#)'ta beraber olduğu İtalya'nın Trablus'a sahip olmasını istemiyordu. Çünkü Kuzey Afrika'daki bu bölgeyi ileride kullanabileceği bir istasyon olarak görüyordu.

Olası bir İtalyan saldırısına karşı siper almış Türk askerleri

Savaş Başlıyor

1911 yılının eylül ayında Trablus meselesi, İtalyan basınında yer almayı başardı. Basında yer alan iddialara göre Osmanlılar, İtalyanlar'a adaletsizce davranmakla beraber, Almanlarla da çeşitli entrikalar çeviriyordu. 26 Eylül'de, silah ve cephane taşıyan bir Osmanlı gemisi Trablus'a ulaştı. Bir gün sonra İtalyan yönetimi, Osmanlı'ya bir [ültime](#) vererek, 48 saat içinde Trablus'un İtalyan yönetimine bırakılmasını ve İtalya'ya yıllık vergi verilmesini talep etti. 29 Eylül'de İngiliz ve Fransız hükümetlerinin desteğini de arkasına alan İtalya, Osmanlı'ya savaş ilan etti. Aynı gün İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki bazı Osmanlı gemilerini batırması üzerine, Avusturya bu bölgede savaşılmasını yasakladı. 30 Eylül'de Trablus şehri bombardımana tutuldu. Kenti eski silahlarla savunmaya çalışan 8000 kişilik Osmanlı kuvveti dayanamadı ve 5 Ekim'de İtalyanlar şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri kıyıda 15 km içeriye çekildiler. 18 Ekim'de Derne'yi, 20 Ekim'de de Bingazi'yi ele geçiren İtalyanlar, buralara asker çıkartmaya başladılar. 23 Ekim'de saldırıya geçen Osmanlı ordusu, İtalyanları kuşatmış ve uzun süren savaştan sonra İtalyanlar kurtulmuşlardı. 26 Ekim'de yapılan bir başka Osmanlı saldırısı, İtalyan kuvvetlerinin büyük kayıp vermesine rağmen geri püskürtüldü. 5 Kasım'da İtalyan resmi gazetesi, Trablusgarp'ın İtalya tarafından ilhak edildiğini yayımlamışsa da bu henüz gerçekleşmemişti. Osmanlı direnişi karşısında İtalyan kuvvetleri sahilten fazla uzaklaşamamışlardı.

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Bedevi mücahitler önünde emirlerini yazdırırken (1912)

[Enver](#), Mustafa Kemal, Fuat (Bulca), Nuri (Conker) ve Fethi (Okyar) gibi Osmanlı subayları gizli yollarla Trablusgarp'a gelip (Örneğin Mustafa Kemal, buraya "gazete muhabiri Şerif Bey" adıyla Mısır üzerinden ulaşmıştır) buradaki kuvvetleri düzenleyerek, İtalyanlara rahat vermeyecek şekilde sürekli saldırılar başlattılar. Enver, yaptığı bir gazete röportajında, *"Buraya geldiğimde 900 çöl savaşçısı bulmuştum. Şimdi ise elimin altında 16,000 talimli asker var"* diyerek durumu ortaya koymaktadır. Bu ordu, yapılan savaşlar sonucunda 2 makineli tüfek, 250 tüfek, 2 top, sayısız mermi ve 10 tane de katır ele geçirmiştir.

Yerel halkın da desteklediği direnişe Sunusi tarikatı şeyhi ve adamları destek vermişti. Ancak İtalyanların düşündüğünün aksine, buradaki Osmanlı direnişi çok kuvvetli olmuş, Enver, Mustafa Kemal ve Neşet gibi komutanların yönettiği ordular, sayıca çok üstün olan İtalyan kuvvetlerine karşı kahramanca savaşmışlardır. Trablusgarp'taki Osmanlı birlikleri başlıca üç komutanlığa ayrılmıştı:

1. **Trablus Komutanlığı:** Kurmay Albay Neşet
2. **Bingazi Komutanlığı:** Kurmay Binbaşı Enver
3. **Derne Komutanlığı:** Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal

Kasım 1911'de İtalyanlar Çanakkale Boğazı'na saldırmak için hazırlıklar yaptılar. Ancak Rusya ticari kaygılardan dolayı buna karşı çıktı.

Kasım ayında İtalyanlar, ekimde boşalttıkları bazı mevzileri tekrar ele geçirdiler. 19 Aralık'ta bir İtalyan kolu, imha olmaktan son anda kurtuldu. Ayrıca bu dönemlerde İtalyan basını Almanya, Avusturya ve Fransa'yı, İtalya'nın başarılarına engel oldukları iddiasıyla suçlamaya başlamıştı.

8 Aralık'ta Trablusgarp'a gelen Mustafa Kemal, 22 Aralık'ta Tobruk Savaşı'nı kazandı. Derne'de 16/17 Ocak 1912 taarruzunda gözünden yaralandı. Bir ay hastanede tedavi gördükten sonra, 6 Mart 1912'de Derne komutanı oldu ve burada başarılı savunma muharebeleri yaptı.

Ocak 1912'de İtalyanlar'ın 100,000 askerine karşılık Bingazi'de 15,000, Trablus'ta da yaklaşık 10,000 Osmanlı askeri savaşmaktaydı. Şubat ve martta İtalyanlar Bingazi'yi tamamen ele geçirdiler. Bunun yanında Beyrut limanındaki iki küçük Osmanlı gemisini batırdılar. [Yemen](#)'de Ocak 1911'de başlayan isyan nedeniyle daha savaş başlamadan önce Trablus'taki kuvvetlerin bir kısmı bu bölgeye kaydırılmıştı. Ocak 1912'de İtalyan donanması Kızıldeniz'e girip, buradaki Osmanlı gemilerinden bazılarını batırarak [Hudeyde](#) limanını bombalamaya başladı. İtalyanlar'ın bölgedeki varlığı, deniz ulaşımını aksattığı için Yemen isyanının bastırılmasını zorlaştırıyordu.

25 Mart 1912'de Osmanlı'nın koruyucusu görevini üstlenen ve İtalya'nın müttefiki olan Alman İmparatoru, arabuluculuk yapmak için İtalya Kralı'yla Venedik'te görüştü. Ancak bu görüşmeden bir sonuç çıkmadı.

18 Nisan'da İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nı bombalamaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti boğazları kapattı. Ancak bu hareketin uluslararası ticarete darbesi çok büyük oldu. Rusya'nın tahıl ihracatı milyonlarca dolarlık zarara uğrarken, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya gibi ülkelerin zararları da günlük 100,000 doları buluyordu. Karadeniz'e gidecek olan İngiliz gemileri, [Süveyş Kanalı](#) üzerinden [Hindistan](#)'a gitmek zorunda kaldılar. Ancak 10 Mayıs'ta Avrupa ülkelerinin baskılarından dolayı boğazlar tekrar ticarete açıldı.

Savaşın Sonu

Bunun üzerine 5 Mayıs'ta İtalyan kuvvetleri Rodos Adası'na çıkarma yaptılar ve 10 gün içerisinde Rodos'u, daha sonraki 2 hafta süre içerisinde [Oniki Ada](#) olarak bilinen adalar grubunu ele geçirdi. Böylece 389 yıldır Osmanlı yönetiminde kalmış ,yönetim merkezi Rodos Adası olan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti ([Oniki Ada](#)) tamamen İtalya'nın eline geçti. 8 Haziran'da Trablus'taki Türk kuvvetleri çöle püskürtüldü. Hazirandan ağustosa kadar süren çarpışmalar sonunda bütün batı sahil şeridi İtalyanların hakimiyetine geçti. 12 Temmuz'da beş İtalyan savaş gemisi, Türk filosuna saldırmak için Çanakkale Boğazı'na girdi. Ancak boğazın girişine Kilitbahir civarında çelik kablolar çekildiği için

İtalyanlar ilerleyemeden ağır ateş altında kaldılar ve geri çekildiler (18 Temmuz). Bu, ayrıca savaş içindeki son deniz savaşı olmuştur. Eylülde Osmanlı ve İtalya arasında barış görüşmeleri başladı. İki taraf da savaşın bitmesini istemesine rağmen çatışmalar devam ediyordu. 22 Eylül'de güçlü bir Türk mevkii ele geçirildi. Binbaşı Enver komutasındaki Türk kuvvetleri bazı saldırılar yapsalar da, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

8 Ekim'de [Karadağ](#)'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle [Balkan Savaşları](#) başlayınca, Osmanlı Devleti her ne pahasına olursa olsun İtalya'yla barışa razı oldu, çünkü [Ege Denizi](#)'ndeki İtalyan donanması, [Makedonya](#)'ya yardım gönderilmesini engelliyordu. Sonuçta İtalya'nın şartları kabul edildi ve 15 Ekim 1912'de [İsviçre](#)'nin Uşi (Ouchy) kentinde antlaşma imzalandı.

Uşi Antlaşması ve Sonuç

İmzalanan antlaşmaya göre;

1. Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki kuvvetlerini çekecek ve burayı İtalya'ya bırakacak,
2. Osmanlı, Trablusgarp'taki Müslümanların haklarını koruyacak,
3. İtalya Oniki Ada'yı geçici olarak elinde tutacak; Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarında bu adaları savunamayacaktı.

Savaş sonunda Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetmiş oluyordu. Ayrıca ileriki yıllarda [Türkiye](#) ve [Yunanistan](#) arasında sıkça sürtüşmelere neden olacak olan adalar sorunu da başlamıştı. [II. Dünya Savaşı](#) sırasında Almanya tarafından işgal edilen Oniki Ada, bir taktik olarak Türkiye'ye hediye edilmek istenmiş, ancak ülkenin tarafsızlığını bozacağı için, bu öneri reddedilmiştir. Oniki Ada, 1947 yılındaki [Paris Antlaşması](#)'yla Yunanistan'a bağlanmıştır.

İtalya'da ise savaş, İtalyan milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve 1922 yılında [Mussolini](#)'nin iktidara gelişini kolaylaştırmıştır.

Notlar

Trablusgarp Savaşı, içinde barındırdığı bazı ilkler sebebiyle de ayrıca ilginç bir savaştır. Dünya tarihinde ilk kez uçakların savaş aracı olarak kullanılması bu savaşla rastlar. Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan uçakları savaş sırasında bombalama ve bildiri dağıtma gibi görevler üstlenmişlerdi. Bunun için italyanlar dünyada bir ilki gerçekleştirmişlerdir.

BELGRAD'IN FETHİ

Kanûnî Sultan Süleyman tahta çıktığında Avrupa'nın en güçlü devleti Roma-Germen İmparatorluğu (Almanya) idi. Almanya İmparatoru Şarlken Macaristan'a hakim olmak için Macar kralı ile yakın akrabalık ilişkileri kurmuştu. Macar Kralı İkinci Lui, Şarlken'e güvenerek vergilerini ödemiyor kendisine gönderilen Osmanlı elçilerini öldürtüyordu.

Fatih Sultan Mehmed, Avrupa'da düzenlediği seferlerde Sırbistan'ı almıştı. Ancak stratejik bir öneme sahip Macaristan alınamamıştı. Kanûnî Sultan Süleyman Macaristan'ı almak üzere harekete geçti. Belgrad, karadan ve Tuna ırmağındaki Osmanlı donanması tarafından kuşatıldı. Şehir, gayet iyi savunulmasına rağmen teslim olmak zorunda kaldı (29 Ağustos 1521). Belgrad Muhafızlığına Balı Paşa getirildi. Bu sefer sonunda İstanbul'a gönderilen bazı Belgradlılar kurulan Belgrad köyüne yerleştirildi.

Belgrad'ın fethi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk fethidir.

Belgrad, bundan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan en büyük kapısı oldu. Bu sebeple Belgrad'a [Darü'l-cihad](#)" denildi.

RODOS'UN FETHİ

Avrupalılar Akdeniz'deki Rodos, Kıbrıs, Girit, Malta gibi adalara hakim olmuşlar, açık denizlerde keşifler yapmışlar ve denizlerde güçlerini arttırmışlardı. Kanûnî döneminde denizciliğe önem verildi ve büyük başarılar elde edildi.

Kanûnî döneminde Rodos adası, Sen Jan şövalyelerinin elindeydi. Şövalyeler korsanlık yapıyor, Türk donanmasına zarar veriyorlardı. 1522 yılında düzenlenen seferle Rodos fethedildi.

TRABLUSGARP'IN ALINISI

Şariken, Trablusgarb'ı aldıktan sonra buraya Sen Jan Şövalyeler'ini yerleştirmişti. Barbaros'un Preveze Deniz Zaferini kazanması ve Venediklilerin Osmanlılarla barış imzalamaları Şariken ve Papa'yı kızdırmıştı. Hazırlanan Haçlı donanması Cezayir'e saldırdı ancak, Osmanlı donanması karşısında bozguna uğradı (1541).

Barbaros'un yetiştirdiği Turgut Reis Trablusgarb'ı karadan ve denizden kuşatarak aldı. Ayrıca bu seferle Bingazi de Osmanlı ülkesine katıldı (1551).

PREVEZE ZAFERİ

Osmanlıların Akdeniz'de kuvvetlenmeleri ve tüm Ege denizine hakim olmaları Avrupa'yı telaşlandırmıştı. Ayrıca devam eden Avusturya ve Macaristan seferleri büyük bir Haçlı donanması hazırlanmasına neden oldu. Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasında Venedik ve Cenevizliler'den başka Malta, Portekiz ve İspanya'ya ait gemiler de bulunuyordu.

Haçlı donanması 602, Osmanlı donanması ise sadece 122 parçaydı. Preveze körfezinde 27 Eylül 1538'de yapılan savaşta, Barbaros Hayreddin komutasındaki Osmanlı donanması büyük bir zafer elde etti.

Tarihe Preveze Deniz Zaferi olarak geçen bu savaş sonunda Akdeniz bir Türk Gölü haline geldi.

KIBRIS'IN FETHİ

Kıbrıs Venediklilerin elinde bulunmaktaydı. Mısır'ın alınmasından sonra Memlûklülere vergi veren Kıbrıs, Osmanlılara vergi vermeye başlamıştı. Ekonomik, stratejik ve coğrafi yönden çok önemli olan Kıbrıs seferinin kolay olacağı düşüncesiyle Lala Mustafa Paşa Kıbrıs Seferine taraftar olurken, Sokullu Mehmed Paşa ise yeni bir Haçlı Seferine yol açacağı endişesiyle Kıbrıs'ın fethine muhalif kalmıştı.

1570 yılının Ekim ayında Kıbrıs'taki irili ufaklı tüm şehirler alınmış, Kıbrıs'ın başkenti durumundaki Lefkoşe Osmanlıların eline geçmişti. Ancak Kıbrıs'ın en önemli kentlerinden olan Magosa henüz alınamamıştı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri yardımcı birliklerin de gelmesiyle, Magosa kalesini karadan ve denizden kuşatmaya başladı. Yaklaşık bir yıl süren kuşatmadan sonra Magosa da teslim olmak zorunda kaldı (4 Ağustos 1571). Adaya Türkler yerleştirildi.

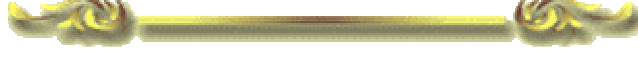
TUNUS'UN FETHİ

Osmanlılar Uluç Ali Paşa komutasındaki yeni hazırlanmış donanma ile Akdeniz'e indi. Venedikliler barış istediler. Ayrıca Tunus kıyılarında bazı bölgeler fethedildi (1574).

FAS'IN FETHİ

Osmanlı Devleti Fas'a kadar olan tüm Kuzey Afrika'yı topraklarına katmıştı. Sultan Üçüncü Murad tahta geçtiği sırada Fas'ta iktidar mücadeleleri boy gösteriyordu. Fas Osmanlı'dan yana olanlar ve Portekiz'den yana olanlar diye ikiye bölünmüştü.

1578 yılında Fas sultanının da ricası ile Fas'a giden Ramazan Paşa komutasında ki Osmanlı kuvvetleri Vadi-üs Sebil'de yapılan savaşta Portekiz kuvvetlerini yendiler ve böylece Fas Sultanlığı Osmanlı himayesine alındı.

EGRI KALESİ'NİN FETHİ

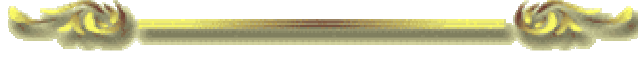
Durumun kötüye gittiğini anlayan Sultan Üçüncü Mehmed devlet büyüklerini toplayıp şöyle dedi:

"Ceddimiz, devletimizin kurucusu Osman Gazi Hazretleri'nden, büyük dedemiz Kanuni Sultan Süleyman'a kadar bütün padişahlar askerin önünde sefere çıkmışlardır. Dedemiz Sultan İkinci Selim'le (Sultan İkinci Selim) cennetmekan pederimiz Sultan Murad (Sultan Üçüncü Murad) bu usulü bozdular. Biz dahi, başlangıçta seferi paşalarımıza ısmarlamakla hataya düştük. Asker evlatlarımız bizi başlarında görmek isterler. Kararımız odur ki; yakında sefere çıkacağız. Hazırlıklar tamamlansın. Küffara haddini bildirmeye gitmek gerekir."

Sultan Üçüncü Mehmed kendisine karşı çıkan annesi Safiye Sultan'a da şöyle der:

"Valide, biz Sultan oğlu sultanız, kullanmayacaksak Eyüp Sultan Camiinde bu kılıcı niçün kuşandık? Kararımız karardır, sefere çıkacağız. Taht uğruna devleti feda etmeyiz."

20 Haziran'da ordu hareket etti ve kuşatılan Eğri Kalesi 12 Ekim 1596'da padişaha teslim edildi.

HACOVA ZAFERİ

Eğri Kalesi'nin fethinden sonra, Osmanlı birlikleri ilerleyerek 15 Ekim 1596 günü Haçova'da Avrupa ordusuyla karşılaştı. Bu ordu da Avusturya, Alman, Erdel, İspanyol, Fransız, Çek ve Leh kuvvetleri vardı.

Avusturya Arşidükü Maxmilien komutasındaki düşman kuvvetleri ile yapılan savaşta Osmanlı birlikleri, düşman birliklerinin tüfek atışlarına maruz kaldı. Pek çok askerimiz şehit oldu.

Ordu merkezinin ele geçirilip padişahın ayrıldığı haberi yayıldı. Ancak bu gelişmelerden haberi olmayan akıncılar canla başla savaşa devam ediyordu. Yalnızca bu akıncı birliklerinin mücadelesi bile düşman ordusunun dağılmasına yetti ve kazanılan Haçova Zaferi ile Osmanlılara Viyana yolu açıldı (26 Ekim 1596).

Haçova Savaşı'ndan sonra Sultan Üçüncü Mehmed İstanbul'a döndü. Avusturya Cephesi'ne Satırcı Mehmed Paşa atanmıştı. Tata Kalesi'ni geri almayı başaran Satırcı Mehmed Paşa, Budin'in kuzeyindeki Vaç bölgesinde düşman kuvvetleri karşısında başarılı olamadı. Bu arada Avusturya temsilcileri ile bir barış antlaşması yapılmaya çalışıldıysada, olumlu bir sonuç alınamadı. Bir süre sonra Avusturya kuvvetleri Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedilen Yanıkkale'yi (Raab Kalesi) ele geçirdiler (1598).

KANIJE KALESİ'NİN FETHİ

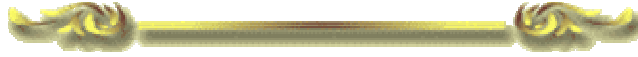
Satırcı Mehmed Paşa iki yıldır hiçbir askeri başarı kazanamamıştı. Bu süre içinde bazı Osmanlı kaleleri Avusturyalıların eline geçmişti. Mehmed Paşa'nın idamı üzerine, Sadrazam Damat İbrahim Paşa

ordunun başına geçti ve Belgrad'a geldi. Bu sırada Avusturya barış istemişti.

Avusturyalılar daha önce geri aldıkları Eğri'yi ve Hatvan'ı bize vermeyi önerdiler. Bu öneriye karşılık, Osmanlı temsilcileri Esterгон, Neograd, Vürek ve Yanıkkale'yi istediler. Antlaşma yapılamadı.

Belgrad'da kış geçiren Damat İbrahim Paşa, Kanije Kalesi'ni kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Kuşatma devam ederken, kale içinde esir olan Türklerin canlarını feda etmek uğruna havaya uçurdukları barut deposu kalenin harap olmasına yol açtı. Ancak yine de teslim olmayan Kanije Kalesi'nin yardımına bu seferde Philippe Emmanuel komutasındaki 20.000 kişilik bir ordu geldi. İki ateş arasında kalan Osmanlı ordusu kahramanca savaşmaya devam etti. Yardıma gelen düşman ordusunun geri çekilmesi üzerine, 40 gün süren bir kuşatmadan sonra Kanije teslim oldu.

Beylerbeyliğin merkezi Kanije'ye alındı, Kanije Beylerbeyliği Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. Sultan Üçüncü Mehmed, bu başarısından dolayı Damat İbrahim Paşa'ya kendisi padişah olarak yaşadığı sürece sadrazamlıkta kalacağı vaadinde bulundu (10 Eylül 1601). Kanije kalesini geri almaya çalışan Arşidük Ferdinand, Kanije'yi büyük bir orduyla kuşattı. Tiryaki Hasan Paşa komutasındaki az sayıda asker iki aydan fazla kaleyi korudu. Yiyecek içecek malzemesi ve cephanesi tükenmeye başlayan Osmanlı kuvvetleri beklenmedik bir çıkışla kendisinden kat kat üstün görünen düşman ordusunu Kanije kalesi önünde yendi (18 Kasım 1601). Bu zaferden sonra İstolni, Belgrad ve Esterгон, 1603'de de Uyvar fethedildi.

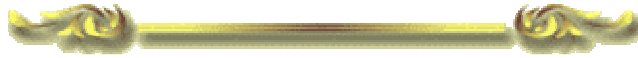

EGRİBOZ ZAFERİ

Sultan İkinci Süleyman kendi iç meseleleriyle uğraşırken, Venedik ve Lehistan'da da karışıklık yaşıyordu. Ancak o an için asayiş sağlamış olan Avusturya, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kaos ortamından yararlanmasını bildi. Tuna'yı geçen Avusturya kuvvetleri Eğri (14 Kasım 1687), İstoni ve Belgrad kalelerini (6 Eylül 1688) ele geçirdiler.

Belgrad'ın düşmesi Avrupalılara Balkanların yolunu açtı. Bosna, Erdel ve Eflak Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Bu ilerleyiş karşısında toparlanan Osmanlı kuvvetleri karşı saldırıyı başlattılar. 30 Ekim 1688'de Çelebi İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Eğriboz zaferini kazandılar. 1689 yılı yazında Sultan İkinci Süleyman, Avusturya seferine çıktı.

Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki yenilenmiş Osmanlı kuvvetleri, 8 Temmuz 1690'da Gladova ve Orsova'yı geri aldılar. Kanije 11 Temmuz 1690'da düşman eline geçtiyse de, Osmanlı kuvvetleri 8 Ekim 1690'da Belgrad'ı geri almayı başardılar. Böylece Tuna Hattı yeniden kurulmuş oldu.

Preveze Deniz Savaşı

Preveze Deniz Savaşı

Ressam Osman Nuri'nin **Preveze Deniz Savaşını** canlandıran tablosu

Tarih: 27 Eylül 1538
Yer: Preveze
Sonuç: Kesin [Osmanlı](#) zaferi
Bölge Değişimi: Adriyatik Denizi

Taraflar

- [Venedik](#)
- [Osmanlı İmparatorluğu](#)
- [İspanya](#)
- [Papalık](#)
- [Ceneviz](#)

Kumandanlar

[Andrea Doria](#),
[Marco Grimari](#),
[Vicent Capallo](#)

[Barbaros Hayreddin Paşa](#)

Güçler

162 kadirga,
140 barça,
2.500 top,
60.000 asker

122 kadirga,
160 top,
20.000 asker

Preveze Deniz Savaşı (27 Eylül 1538) [Barbaros Hayrettin Paşa](#) komutasındaki [Osmanlı donanmasının](#) [Andrea Doria](#) komutasındaki [Haçlı](#) donanmasını [Adriyatik Denizi](#)'ndeki Preveze Kalesi (Preveze) önünde yendiği bir deniz savaşıdır. Savaş sonunda [Akdeniz](#)'deki askeri üstünlük Osmanlılara geçmiştir.

Osmanlı donanması, [Barbaros Hayreddin Paşa](#)'nın 1533'te kaptan-ı deryalığa atanmasına değin Akdeniz'de önemli bir varlık gösterememişti. 1538'de Ege'deki bir dizi adanın Venediklilerden alınması, Akdeniz'de ticari ve askeri çıkarları bulunan Avrupa devletlerini harekete geçirdi. [Venedik](#), [İspanya](#), [Portekiz](#), [Malta](#) ve [Papalık](#) donanmalarından büyük bir haçlı donanması oluşturuldu ve Amiral [Andrea Doria](#)'nın komutasına verildi. Osmanlılara ait Preveze kalesi'ni kuşatan Andrea Doria, Osmanlı donanmasının gelmesi üzerine [Venedik](#) egemenliğindeki [Korfu](#)'ya çekildi. Osmanlı donanması da 24 Eylül'de Arta Körfezine girdi. Ertesi gün [Andrea Doria](#)'nın komutasındaki Haçlı donanması Preveze'nin 2 mil kadar açığında demirledi. Osmanlı donanmasını 27 Eylül'de körfezden çıkaran Barbaros, daha üstün olan Haçlı donanmasını önce açık denizde savaşmaya zorladı. Andrea Doria Barbaros'un Akdenizdeki bütün Osmanlı donanmasını getirmek için başta oyalama savaşı vereceğini sanıyordu çünkü Barbaros'un kendilerine oranla 3 te 1 lik bir donanmayla savaşacağını tahmin etmiyordu. Beklenmedik bu saldırı karşısında önce [Santa Maura](#)'ya çekilen Andrea Doria, 28 Eylül gecesi rüzgarın elverişli olmasından faydalanarak bir karşı saldırıya girişti. Savaşın iyice yoğunlaştığı sırada, rüzgarın durmasıyla çekdiri türü gemilerden oluşan Osmanlı donanması üstünlük

sağladı.Böylece Haçlı donanmasının çok sayıda refakat ve savaş gemisi çevirme hareketleriyle batırıldı.Büyük kayıplar veren [Andrea Doria](#) gece karanlığından yararlanarak savaş alanından uzaklaştı.Haçlı donanmasını izleyen Osmanlı donanması daha sonra Preveze önlerine döndü.Kanuni Barbarosa büyük ödüller vermiş ve kaptanıderyalığı bahşetmiştir..

AYASTEFANOS ANTLASMASI

1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşmasına göre;

- Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Prensliği kurulacak, Prensliğin sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacaktı.
- Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek
- Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt Rusya'ya verilecek
- Teselya Yunanistan'a bırakılacak
- Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılacak
- Osmanlı Devleti Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni Ayastefanos Antlaşmasıyla istediği gibi parçalamasını istemeyen Avrupalı Devletler bu antlaşmaya itiraz ettiler. Berlin'de toplanan konferanstan sonra yeni bir antlaşma imzalandı. Berlin Antlaşması ile:

- Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan Bulgaristan, üç kısma ayrıldı.
- Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'ne ait kabul edilecek fakat Avusturya tarafından yönetilecekti.
- Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığı devam edecek, fakat sınırları değiştirilecek
- Kars, Ardahan, Batum, Ruslarda kalacak, fakat Doğu Beyazıt Osmanlı Devleti'ne bırakılacak
- Teselya Bölgesi Yunanistan'a ait olacak
- Rumeli'de ve Anadolu'da Ermenilerin oturduğu bölgelerde ıslahatlar yapılacak
- Osmanlı Devleti, Rusya'ya 60 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

BERLIN ANTLAŞMASI

Osmanlı târihinde Doksanüç harbi diye bilinen Osmanlı-Rus harbinden sonra, 13Temmuz 1878'de, Osmanlı Devleti'yle; Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere ve Fransa arasında Berlin'de imzalanan andlaşma.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'ın pâdisâh olmasından sonra kabul edilen Kânûn-i esâsî'ye göre kurulan Meclis-i meb'ûsân; Rusya'nın 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karsi harb îlânıyla ilgili notasına, Abdülhamîd Han'ın karsi çıkma gayretlerine bakmayarak harb ilaniyla karsilik verdi. Osmanlı ordusunun çeşitli cephelerde kahramanca çarpismasına ragmen, harb maglûbiyetle bitti. Rus kuvvetleri Dogu Anadolu'da Erzurum; Rumeli'de ise Edirne'ye kadar ilerlediler. Edirne'nin teslimi ile İstanbul yolu Ruslara tamamen açılmış olacakti. Bundan sonraki Rus ilerleyisi karsisinde İstanbul'un bile tehlikeye düşeceğini gören sultan ikinci Abdülhamîd Han, 9 Ocak 1878'de mütâreke (ateskes) yapılması için Rus orduları baskumandani Grandük Nikola'ya müracaat etti. Mütâreke istegini telgrafla bildirdikten sonra, onunla bu hususta temaslarda bulunmak üzere murahhas olarak hariciye naziri Server Pasa'yi ve hazîne-i nassa nâziri müsir Nâmik Pasa'yi. yanlarında da askeri müsavir olarak ferik Necib, mîrliva Osman Pasa ve kaymakam Agâh Bey'i gönderdi. 19 Ocak 1878'de bu hey'et Kızanlık'a ulastigi hâlde, Grandük Nikola, Edirne'nin tesliminden evvel görüşmeye yanasmadi. Bu müddet zarfında sultan Abdülhamîd Han, Rus carina ve arabuluculuk yapması için İngiltere kraliçesi Victoria'ya (Viktorya'ya) müracaat etti. Rusların bogazlara hâkim olmasını İngiltere'nin Akdeniz'deki nüfuzu için tehlikeli gören kraliçe Victoria, sulh için arabuluculuğu kabul ederek çara müracaat etti. Bunun üzerine Grandük Nikola sulh esaslarının da imza edilmesi sartiyla mütârekeyi kabul etti.

Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerinde hâkim bir duruma gelmesi, Avrupa devletlerini, bilhassa İngiltere'yi harekete geçirdi. Rusların İstanbul'u işgal etmek kararında oldukları söylentisi yayıldı. Evvelâ, Avusturya harekete geçerek, iki devlet arasında yapılacak baris andlaşmasının, yürürlükteki andlaşmalara uygun olmasını sağlamak için Viyana'da bir meclisin toplanmasını istedi, İngiltere ise, bogaz dışında durmakta olan donanmasını Çanakkale bogazından geçirerek Marmara denizine girdi.

Bu sırada Rus orduları baskumandani Grandük Nikola, mütâreke için su ağır şartları ileri sürdü:

1-Bulgaristan'a muhtariyet verilecek.

2-Karadag'ın istiklâli kabul edilecek ve son harplerde elde ettiği topraklar kendisine verilmek suretiyle hudut tesbit edilecek.

3-Romanya ve Sırbistan'ın istiklâlleri tasdik olunacak ve her iki devlete arazi verilir hudutları tesbit edilecek.

4-Bosna-Hersek'e muhtariyet verilecek.

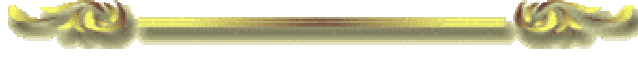
5-Rusya'ya, nakit veya arazi terki suretiyle harb tazminatı verilecek.

6-Bogazlarda Rus haklarının korunması, Pâdisâh ile Çar arasında yapılacak müzâkere ile kararlaştırılacakti.

Bu esasların kabulünden başka, baris esaslarının vasıtasız olarak Ruslarla müzâkere edilmesi için bir Osmanlı murahhas hey'eti Odesa'ya veya Sivastopol'e gidecekti.

Mütâreke şartları kabul edilince harb harekâtı durdurulacak, te'minât olarak; Vidin, Rusçuk, Silistre ve Erzurum kaleleri Türkler tarafından boşaltılacak, müzâkereler devam ettiği müddetçe bu kalelere Rus askerleri yerleştirilecekti.

Türk murahhas hey'eti, bu ağır şartları ilk önce kabul etmeyerek, hafifletmek ve degistirmek için çok uğraştı. Fakat Ruslar, şarttan kabul edilmediği takdirde, İstanbul üzerine yürüyeceklerini kesin bir dille bildirince, 31 Ocak 1878'de mütâreke ve baris esasları andlaşması Edirne'de imzalandı.

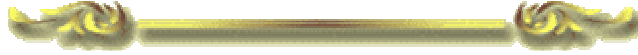

BUÇAŞ ANTLAŞMASI

Hotin antlaşmasından sonra, Lehistan ve Osmanlı Devleti arasında elli yıl süren bir barış süreci yaşanmıştı. Osmanlı himayesindeki Ukrayna Kazaklarına saldırıan Lehliler, barışı bozdular. Sultan Dördüncü Mehmed ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Ukrayna kazaklarının yardım istemesi üzerine, Lehistan seferine çıktılar. Osmanlı ordusunun ard arda kazandığı başarılarından sonra, Lehistan barış istedi. İmzalanan Bucaş antlaşmasıyla (18 Ekim 1672), Podolya Osmanlılara geçti. Lehistan Kırım Hanına vergi ödemeye devam edecekti. Ayrıca Lehistan her yıl Osmanlı Devleti'ne 22.000 altın ödemeyi kabul ediyordu.

Lehistan meclisinin, bu antlaşmadaki para maddesini kabul etmemesi üzerine, 4 yıl süren İkinci Lehistan seferine çıkıldı. Bazı kalelerin fethedilmesi üzerine, Lehistan elçisi, Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartıyla antlaşma istediysede bu kabul edilmedi. Bu arada Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın hastalanması üzerine, 1675 yılında Lehistan serdarlığına İbrahim Paşa tayin edildi. Sultan Dördüncü Mehmed, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte Edirne'ye döndü.

İbrahim Paşa, kısa sürede 48 kale ve palangayı fethedince, Lehistan tekrar antlaşma istedi. 27 Ekim 1676'da Zarawno'da imzalanan antlaşma ile 22.000 altından vazgeçilmek şartıyla, daha önce Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından imzalanan Bucaş antlaşmasının maddeleri aynen kabul edildi. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa antlaşmanın imzalandığı haberini aldıktan bir süre sonra 3 Kasım 1676 tarihinde vefat etti.

BÜKREŞ ANTLAŞMASI

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yapılan bir andlaşma. 28 Mayıs 1812 senesinde Bükreş'te imzalandı. On sekizinci asrın sonlarında Fransa kralı Napolyon Bonapart Misir'i işgal etmişti. Rusya, Fransızları Mora'nın batısındaki adalardan; İngiltere de Misir'dan çıkarmak için Osmanlı Devleti ile anlaştılar. Bundan sonra Osmanlı ve İngiliz donanmaları Misir kıyılarını kısıttı. Osmanlı-Rus kuvvetleri de Mora'nın batısındaki adalarda Fransızlara karşı çarpıştı. Neticede bu bölgede Rusya'nın nezâreti altında Osmanlı Devleti'ne bağlı yedi Ada Cumhuriyeti kuruldu Fransızlar, Osmanlı-Rus-İngiliz ittifakı karşısında Misir'dan çekildi. 1802'de Osmanlı-Fransız sulhu gerçekleşti. Osmanlı-Rus-İngiliz ittifakı, Fransızların Misir'dan çekilmesinden sonra da devam etti. Ancak Rusya baştan beri devam ettiği üzere Osmanlı Devleti aleyhindeki düşmanca siyasetini değiştirmede. Bu sırada Osmanlı Devleti 1804'de ortaya çıkan Sırp isyanını bastırmakla meşgul idi. Rusya ise Sırbistan'ın Eflak-Bogdan gibi imtiyazlı bir beylik haline gelmesini istiyordu.

Eflak ve Bogdan beyleri de Rusya ile işbirliği yapmışlardı. Bu hareketleri üzerine Osmanlı Devleti Eflak ve Bogdan beylerini azledip vazifeden uzaklastırdı. Yerlerine başka beyler tayin edildi. Bogazları da Rus donanmasına kapattı. Bu hadiseler üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı 1806 senesinde savaş açtı. Osmanlıların Rusya ile savaşa girmesini istemeyen İngiltere, azledilen Eflak-Bogdan beylerinin yerlerine iadesini ve bogazların Rus donanmasına açılmasını istedi. Bu teklif kabul edilmezse, İngiliz donanmasının Çanakkale'ye gönderileceği tehdidinde bulundu. Osmanlı Devleti, Rus ve İngiliz tehditlerine aldırmadı. Rusya'ya karşı savaş ilân etti ve Tuna boylarına ordu gönderdi. Neticede Ruslarla yapılan savasta, Ruslar; Hotin, Bender, Kili ve Akkerman kalelerini aldılar, fakat Bükreş civarında Osmanlı kuvvetlerine yenildiler, İsmail kalesi önünde de bozguna uğradılar. Fakat bu sırada İngiliz donanması Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önlerine geldi, İngilizler bir elçi ile

tekliflerinin kabul edilmesini istediler, ingilizlerin bu isteklerine red cevâbi verilip, hemen savunma hazirliklarına baslandı, istanbul sahillerine binden fazla top yerleştirildi. Diğer taraftan da, Çanakkale bogazinin tahkimatına baslandı, ingiliz donanması kumandanı hiç bir şey yapamayacağını anlayınca, önce adalara çekildi sonra da büyük sıkıntılarla 1807'de Çanakkale bogazinden çıkıp gitti, ingilizler bu basarisizliğin acısını Misir'dan çıkarmak istediler, iskenderiye ve Rosetta'yi isgal ettiler. Ancak Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın sert taarruzları karşısında tutunamayip Misir'i terketmek zorunda kaldılar. Bu hâdise üzerine Osmanlı Devleti, ingiltere'ye savaş ilân etti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Tuna boylarında şiddetli bir savaş sürüyordu.

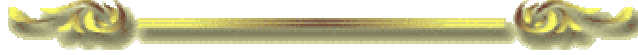
Sadrâzam Aga İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Silistre'de, Rusçuk ayânı Alemdar Mustafa Paşa da Rusçuk cephesinde savaşıyordu. Bu sırada istanbul'da Kabakçı Mustafa isyanı çıktı. Sultan üçüncü Selâm Han tahttan indirilerek 1807'de dördüncü Mustafa Han pâdisâh ilân edildi. Hâdise Tuna boylarında Ruslara karşı savasan yenîleri askerleri tarafından duyulunca orduda isyan başladı. Sadrâzam Aga İbrahim Paşa'ya da ordudan uzaklastırıldılar. Neticede Osmanlı ordusu dağıldı. Rusya için istanbul yolu açılmış, önünde bir engel kalmamıştı. Bu sırada Napolyon, 1806'da Yena'da Prusya'ya yendikten sonra Rusya tarafına girmiş, Eylau ve Friedland savaşlarında bu devleti yendikten sonra çar birinci Aleksandr ile Tilsit'te bir andlaşma imzalamıştı. Bu andlaşmanın maddelerinden biri de Osmanlı-Rus savaşına derhâl son verilmesi ve mütâreke yapılması idi. Bu sebeple ateskes ilân edildi. Tilsit andlaşması hükümlerine uyan Rusya, yedi adadan askerlerini çekti ve Fransızlar bu adaları isgal etti. isgalden sonra da adaların Fransa'ya, Ragusa'nın da italya'ya bağlandığı ilân edildi.. Bu hâdise, Tilsit andlaşmasında gizli maddelerin bulunduğu ve Fransa'nın dostça davranmadığını ortaya çıkartıyordu. Rusya da, mütâreke şartlarına uymadı. Eflak ve Bogdan'dan askerlerini çekmediği gibi yeni kuvvetler de gönderdi. Paris'teki Osmanlı elçisi barış için Napolyon'a gönderildi ise de iyi netîce alınamadı. Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki emelleri, Osmanlı Devleti'nin ingiltere ile ittifak yapmasına sebep oldu. Rusya ise Eflak-Bogdan'ı ısrarla istiyordu. Bu sebeple Osmanlı-Rus savaşı yeniden başladı. Yapılan Silistre savaşında Ruslar yenildi ve Tuna'nın karşı kıyısına çekildiler. Ertesi sene tekrar kanlı savaşlar başladı. Bu durum karşısında Ruslar, Fransızlarla aralarının açık olması ve Napolyon'dan çekindikleri için, bu savastan acele bir netîce almak veya Osmanlı Devleti ile barış yapmak istiyorlardı. Çünkü Rusların Fransızlarla savaşa girmesi kaçınılmaz bir hâl almıştı. Bunun farkına varan Rus çarı birinci Aleksandr, Osmanlıya önceden teklif etmiş olduğu andlaşmanın maddelerini hafifleterek andlaşma istedi. Bu sırada Ruslara karşı savasan Osmanlı sadrâzâmı, ordusunun daha fazla dayanamayacağını görerek barış teklifini kabul etti. Neticede 28 Mayıs 1812'de Bükres'te andlaşma imzalandı. Andlaşma, Osmanlı Devleti adına sadâret kethüdâsı Seyyîd Mehmed Sa'îd Gâlib Efendi, İbrahim Selâm Efendi, yenîleri kâtibi Abdülhamîd Efendi ve Rusya adına da Andrey İtalinsky, İvan Sabaniyev ve Osip Fanton imzaladılar.

Bükres andlaşmasının maddeleri şunlardır:

- 1-Prut ırmağı ve Tuna'nın sol sahili, Osmanlı-Rus sınırı olacaktır.
- 2-Tuna sularında iki devletin ticâret gemileri dolasabilecek, Rus savaş gemileri Kili bogazinden Prut ırmağının Tuna ile birleştiği yere kadar gidebilecektir.
- 3-Rusya; Eflak, Bogdan ve Tuna adalarını Osmanlı Devleti'ne bırakacaktır.
- 4-Osmanlı Devleti iki sene müddetle Eflak-Bogdan halkından vergi almayacaktır.
- 5-Rusya'ya bırakılan toprakların müslüman halkı, isterlerse Osmanlı topraklarına göç edebileceklerdir. Aynı hak. Osmanlı topraklarında kalan hristiyanlar için de kabul edilmiştir.
- 6-Sirbistan'daki kaleler ve mühimmat Osmanlı Devleti'nin elinde bulunacak; Sirplar içişlerini ve vergilerini kendileri düzenleyeceklerdir.

7-Anadolu tarafındaki sinirlar eskisi gibi kalacak ve Rusya isgal ettigi yerleri bosaltip Osmanli Devleti'ne geri verecektir.

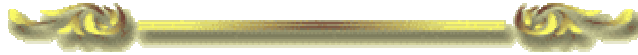
Bükres andlasmasi neticesinde 1806'dan beri devam eden Osmanli-Rus savasi sona erdi. Rusya'nin Fransa tehlikesine karsi tedbir almak durumunda olmasi, Osmanli Devleti'nin daha fazla toprak kaybini önledi. Tuna'dan geçis hakki ve Baserabya'yi vermekle kurtulmus oldu. Rusya'nin Rumeli'deki Osmanli topraklari üzerinde nüfuzu artti. Sirplara içislerinde muhtariyet verilmesi, Balkanlarda kavmiyetçilik akimlarinin baslama sebeblerinden biri oldu. Osmanlinin dis siyâsetinde Avrupa devletlerinin te'sirleri daha çok görölmeye baslandi.

EDİRNE ANTLASMASI

Rusya, Sultan İkinci Mahmud'un Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması ile sonuçlanan olaylardan dolayı savaş tazminatı istemesi üzerine, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı.

Sultan İkinci Mahmud bu arada Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli yeni bir askeri teşkilat kurmuştu. Teşkilatlanmasını henüz tamamlayamamış olan bu ordu Rus kuvvetleri karşısında önemli bir varlık gösteremedi. Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Ruslar, Tuna'ya kadar indiler. Balkanları aşan Rusya, batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerledi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti barış istedi. Ruslarla yapılan Edirne Antlaşması sonunda, Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a imtiyazlar tanındı. Ruslar işgal ettikleri yerleri geri verdiler. Rus ticaret gemilerine boğazlarda geçiş hakkı tanındı. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı ödemeyi kabul etti.

HÜNKAR ISKELESİ ANDLASMASI

8 Temmuz 1833'de Rusya ile Osmanli Devleti arasında imzalanan andlasma.

Gerek Yunanistan, gerekse Arabistan yarimadasinda Osmanli Devletine büyük hizmetler yapmis olan Misir Valisi Mehmed Ali Pasa, kendisine verilen yanlis bir haber üzerine Osmanlılara karsi oğlu Ibrahim Pasa' nin kumandasinda Suriye tarafina asker sevk etmistir. Üç gün süreyle yapılan muharebede Misir askeri çoklugu ve intizamli olmasi sebebi ile galip gelmis, hattâ Kütahya'ya kadar dayanmışlardı. 14 Mayıs 1833 de Osmanlılar ile Ibrahim Pasa arasında Kütahya andlasmasi imzalandi. Fransizlar ve İngilizler Müslümanlari birbirine düşürmek için Mehmed Ali Pasa'yi, Osmanlılar'a karsi kiskirtiyorlardi. Bu sebepten Sultan İkinci Mahmud Han, Rusya ile Hünkâr Iskelesi Andlasmasiyle ittifak akdine mecbur kaldi. Sultan İkinci Mahmud Han'ın mecburiyet sebebiyle yaptigi bu andlasmadan maksadi iyice bozulmus dejenere olmus olan Yeniçerileri intizamli hale getirmek ve kardes kani dökülmesine mani olmakti.

8 Temmuz 1833 de imzalanan andlasma 6 açık ve biri gizli 7 maddeden mütesekkil olup 8 sene için geçerli idi. Andlasmanın açık maddelerinde; iki devletin sadece savunma maksadiyla bu andlasmayi imzaladigi, herhangi bir savas vukuunda birbirlerine yardim edecekleri, yardimi istiyenin digerinin masraflarini karsilayacagi, sürenin 8 yili asmayacagi ve iki ay içinde onaylanmasi gibi hususlar bulunuyordu. Gizli maddede ise; Rusya batı ile savasa girdigi anda, Osmanlıların bogazlari batililara kapatacagi hususu vardi. Avrupa devletleri andlasmaya büyük tepki gösterdiler. Zaten mecburiyetlerden dogan andlasma tatbik edilmedi.

İSTANBUL ANTLAŞMASI

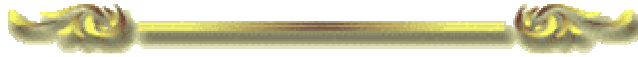
I. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma ile bugünkü Türkiye - Yunanistan - Bulgaristan sınırı çizilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Balkan svaaşından yenilgiyle çıkması sonucunda Osmanlı Devleti Trakya'yı ve Edirne'nin büyük bir bölümünü Bulgaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, II. Balkan Savaşı'nda (30 Haziran 1913) büyük kayıplar veren Bulgaristan'ın bu durumundan yararlanarak Edirne'yi geri aldı. İki cephede birden savaşıyan Bulgaristan bu durum karşısında ateşkes istedi ve iki devlet arasında İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Londra Antlaşması'nın Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile ilgili maddesi iptal edilmiş oldu.

İstanbul Antlaşması'na göre :

- Batı Trakya Bulgaristan'a verildi.
- Edirne Osmanlılar'a bırakıldı.
- Bulgaristan'da yaşayan Türkler'in dört yıl içinde Türkiye'ye göç etmelerine izin verildi. Kalanlara da her türlü mezhep ve din özgürlüğü tanındı.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI

Sultan İkinci Mustafa döneminde Avusturya üzerine üç büyük sefer düzenlendi. Ancak 11 Eylül 1697'de uğranılan Sente mağlubiyeti ile Osmanlı Devleti bir anda savunmasız kaldı. Bu arada Venedikliler Mora ve Dalmaçya'ya, Lehistan ise Boğdan'a saldırdı. Aynı dönemde Rusya'nın başına Deli Petro geçmişti. Deli Petro ordusunu modernize etmiş, boğazlardan Akdeniz'e inme ve Karadeniz'e egemen olma çabalarına girişmişti. 1695'deki saldırıda başarısız olmuş, fakat bir yıl sonra Azak Kalesini ele geçirmişti (6 Ağustos 1696).

Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlı Devleti yorgun düşmüştü. Özellikle İngiliz hükümetinin araya girmesi sonucu, Sultan İkinci Mustafa barışa razı oldu. İmzalanan Karlofça Antlaşmasıyla Banat ve Temeşvar hariç, bütün Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere bırakıldı (26 Ocak 1699). Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği ilk antlaşmadır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi başlar. Ayrıca bir yıl sonra Rusya ile de bir antlaşma yapıldı. 14 Temmuz 1700 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak kalesi Rusya'ya bırakıldı.

Tarih 1703 yılına gelmiş, Osmanlı Devleti'nin kötü gidişine dur denilememiştir. Padişah tahta

çıktığında söylediklerini unutmuş gibiydi. "Zevk ve sefa bana haram olsun" dediği halde, av partileri düzenliyor, aylarca av peşinde dolaşıyordu. Devlet işlerini sadrazamlarına ve eski hocası olan sonradan şeyhülislam yaptığı Feyzullah Efendi'ye bırakmıştı. Bu durum ordu içinde hoşnutsuzluğa yol açtı.

Karlofça Antlaşması

Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699), [Osmanlı Devleti](#) ile [Avusturya](#) İmparatorluğu arasında imzalanmış olan bir barış antlaşmasıdır. [Karlofça](#) bugünkü [Sırbistan](#)'ın sınırları içinde yer alan küçük bir kasabadır. Antlaşma [Osmanlı-Kutsal ittifak Savaşları](#)'nı bitirmiştir.

Sultan [II. Mustafa](#) döneminde [Osmanlılar Avusturya İmparatorluğu](#) üzerine üç büyük sefer düzenlendiler. Ancak [11 Eylül 1697](#)'de uğranılan [Zenta yenilgisiyle](#) ile Osmanlı Devleti bir anda savunmasız kaldı. Bu arada [Venedikliler](#), [Mora](#) ve [Dalmaçya](#)'ya, [Lehistan](#) ise [Boğdan](#)'a saldırmışlardı. Aynı dönemde [Rusya](#)'nın başına [Deli Petro](#) geçmişti. Deli Petro ordusunu modernize etmiş, boğazlardan [Akdeniz](#)'e inme ve [Karadeniz](#)'e egemen olma çabalarına girişmişti. [1695](#)'deki saldırıda başarısız olmuş, fakat bir yıl sonra [Azak](#) Kalesi'ni ele geçirmişti ([6 Ağustos 1696](#)).

[Papa](#) Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Lehistan, Rusya, Malta ve Venediklilerden oluşan bir ittifak oluşturdu. Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlı Devleti yorgun düştü. Özellikle [İngiliz](#) hükümetinin araya girmesi sonucu, Sultan II. Mustafa barışa razı oldu. İmzalanan **Karlofça Antlaşması** ile [Banat](#) ve [Temeşvar](#) hariç, bütün [Macaristan](#) ve [Erdel](#) Beyliği Avusturya'ya, [Ukrayna](#) ve [Podolya](#) Lehistan'a, [Mora](#) ve [Dalmaçya](#) kıyıları Venediklilere bırakıldı.

Karlofça Antlaşması, [Osmanlı](#) Devleti'nin toprak kaybettiği ilk antlaşmadır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi başladı. [İngiltere](#)'nin barış görüşmelerine aracı olmasının asıl sebebi [Akdeniz](#)'in ve [Doğu Avrupa](#)'nın [Rusya](#) kontrolüne girmesini engellemek idi.

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI

Bugünkü İran sınırimızın çizildiği, Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan antlaşmadır.

Osmanlı-İran Savaşları, İran Şahı I. Abbas'ın ölmesi ve IV. Murad'ın tahta çıkarak yönetimi ele almasıyla Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmiştir. Sultan IV. Murad 1635'de Revan (Erivan) ve Bağdat'ı geri aldı. İran'ın barış istemesi üzerine Hulvanrud Irmağı'nın kıyısında bulunan Kasr-ı Şirin'de bir antlaşma imzalandı.

Antlaşma gereğince;

- Bağdat, Bedre, Hassan, Hanikin, Mendeli, Derne, Dertenk ile Sermenel'e kadar olan alanlar Osmanlılara'a bırakılacaktı.

- Derbe, Azerbaycan ve Revan İran sınırları içinde kaldı.

İran'ın kuzey sınırı, Kars, Ahıska ve Van Osmanlı topraklarında kalacak biçimde belirlendi. Sınırın her iki taafında kalan kalelerin ve istihkamların yıkılması öngörüldü. Antlaşmanın sonuna eklenen bir madde ile İran'da, ilk üç halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman)

ile Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye hutbelerde "seb ve lanet" edilmemesi koşulu kondu. Bu antlaşma 1722 yılına kadar yürürlükte kaldı ve 1723'te başlayan savaş sonrasında 1747'de yeniden yürürlüğe konuldu.

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLASMASI

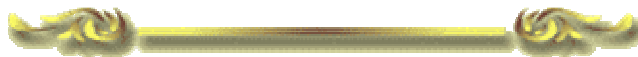
III. Mustafa'nın son günlerinde başlayan barış görüşmeleri, I. Abdülhamid tahta çıktıktan tam altı ay sonra "Küçük Kaynarca Antlaşması" ile sonuçlandı (21 Temmuz 1774)

Tuna kıyısında Küçük bir kasaba olan Küçük Kaynarca'da imzalanan antlaşmanın başlıca maddeleri şunlardı:

- 1- Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nden ayrılıyor, sözde bağımsız oluyordu.
- 2- Kılburun, Kerç, Yenikale, Azak Kalesi, Özi (Dnieper) Nehri ile Aksu (Bug) nehirleri arasındaki Büyük ve Küçük Kabartay ülkeleri de Rusya'ya bırakılıyordu.
- 3- Rusya, işgal ettiği Basarabya, Akkırman, Kili, İsmail, Bender ve diğer bazı kalelerle Eflâk ve Bogdan'ı Osmanlı Devleti'ne geri verecek, fakat Osmanlı Devleti Eflâk ve Bugdan'da bir genel af ilân edecek, voyvodaların Babiâli nezdinde maslahatgüzar bulundurmaları ve Rus elçilerinin bu memleketleri korumak için görüşme yapabilmeleri imkânını sağlayacaktı.
- 4- Rus gemileri Bogazlar'dan serbestçe geçebilecek, Karadeniz, Akdeniz ve Bogazlar'da serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Rusya Osmanlı Devleti'nin gerekli gördüğü yerlerinde konsolosluk açabilecekti.
- 5- Evvelce İngiltere ve Fransa'ya verilmiş "kapitülasyon" haklarından Rusya da yararlanacaktı.
- 6- Osmanlılar yazışmalarda Rus çarları için "Ruslar'ın padisahi" deyimini kullanacak, İstanbul'daki daimi Rus elçisi en büyük devletlerin elçileri gibi muamele görecekti.
- 7- Osmanlı Devleti Ruslar'a, 1775 yılından başlamak üzere üç taksitte (üç yılda) toplam 15.000 kese (750 milyon akçe) harp tazminatı ödeyecekti.

Bu şartların içinde en ağırlığı, 1500 senelik bir Türk yurdu olan Kırım'ın elden çıkması idi. Bu, bütün Osmanlı Devleti'ni mateme boğdu, ikinci önemli husus, Ruslar'ın, Ortodoksların hamisi sıfatıyla Eflâk ve Bogdan işlerine burunlarını sokabilmelerine imkân verilmesiydi.

Şimdi, Osmanlı Devleti Avrupa işlerine karışmıyor, hâkim devlet niteliğini tamamen kaybetmiş bulunuyor, sadece Balkanlar'ı elinde tutuyordu. Romanya yarı bağımsız bir duruma gelmişti.

Küçük Kaynarca Antlaşması

Küçük Kaynarca Antlaşması [Osmanlı Devleti](#) ile [Rusya](#) arasında, [1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı](#)na son veren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan antlaşmadır. Güney Dobruca'daki Küçük Kaynarca kasabasında imzalandığından bu adı almıştır.

Antlaşmanın İmzalandığı yer

Osmanlı ordusunun, 1773'te Ruslara karşı kazandığı [Rusçuk](#), [Silistre](#) ve [Varna](#) zaferlerinin intikamını isteyen Çarice [II. Katerina](#), [Tuna](#) ordusunu takviye etmişti. Başkumandan Mareşal Romanzoff, Osmanlı ordusunu, merkezinde muhasara için [Şumnu](#)'ya doğru hareket etti. Bu sırada rahatsız olan [Veziir-i âzam](#) ve Serdâr-ı ekrem [Muhsinzade Mehmed Paşa](#), düşmanı karşılamak üzere [Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa](#) kumandasında bir kuvvet sevk ettiyse de, bu kuvvetler [Kozluca](#)'da mağlup oldu. [Romanzoff](#)'un, bu başarıdan sonra [Şumnu](#) önlerine gelip Varna yolunu kesmek suretiyle, Osmanlı ordusunu iâşe ve mühimmattan mahrum etmesi, askerın dağılmasına yol açtı ve orduda on iki bin kişi kaldı. Yanındaki az sayıdaki kuvvetle mukavemet etmenin bir fayda sağlamayacağını anlayan Serdâr-ı ekrem, mütareke istemek zorunda kaldı. [Sadrazam kethüdâsı Ahmed Resmî Efendi](#), nişancı rütbesi ile birinci, [Reîsül-küttâb İbrâhim Münib Efendi](#) de ikinci murahhas tayin olunarak, 12 Temmuz 1774'te Şumnu'dan hareketle [Balya Boğazına](#) yakın Küçük Kaynarca kasabasına geldiler. Ruslar tarafının murahhası, [General Repnin](#) idi. [Mareşal Romanzoff](#), mütareke kabul etmeyerek birinci sulh müzâkeresinde esasları iki tarafça kabul edilmiş olan esaslara göre derhal sulh akdini istediğinden, mecburen teklif kabul olup, iki günde ve iki celsede antlaşma imzalandı.

Rus başkumandanı, sulh görüşmesi yapabilmek için başlangıçta [Kılburun](#), [Kerç](#) ve [Yenikalenin](#) Ruslara terkinı şart koydu. Osmanlı murahhasları, bütün fırsatların elden çıkması ve kendilerine zaman verilmemesi üzerine, Rus isteklerini çaresiz kabul ettiler. 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan ve henüz tahta yeni çıkan [I. Abdülhamit](#) tarafından tasdik edilen, yirmi sekiz maddelik bu antlaşmaya göre:

1. [Kırım Hanlığı](#)'yla [Kuban](#) ve [Bucak Tatarları](#) siyâsî bakımdan müstakil olup, ancak dînî işlerinde [Hilâfet](#) makamına tâbi olacaklardır.
2. Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak Kalesiyle Dinyeper (Özi) ve Buğ (Aksu) nehirleri arasındaki arazi, Rusya'ya terk edilmiş ve Aksu hudut kabul edilmiştir.
3. Ruslar tarafından işgal edilen Besarabya, Eflak, Boğdan ve [Gürcistan](#) ülkeleriyle [Akdeniz adaları](#) Osmanlılara iade olunacaktır.
4. Rus ordusu, [Bulgaristan](#)'da [Tuna](#)'nın sağ sahilinden, bir ay içinde sol sahiline çekilecektir.
5. [Babralı](#), İmparatorlukta Hristiyan diniyle kiliselerini, daimî surette himaye edecektir.
6. Rus sefirlerinin, Eflâk ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki müracaatları dikkate alınacaktır. (Bu madde mucibince memleketin işlerinde Rus müdahalesine devamlı açık kapı bırakılmış oluyordu.)
7. Rus ticaret gemileri, [Karadeniz](#)'le [Akdeniz](#)'de hareket serbestisine sahip olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebilecekler ve Osmanlı limanlarında kalabileceklerdi. Ayrıca Ruslar, Osmanlı şehir ve kasabalarında münasip görecekları yerlerde konsolosluklar ihdas edebileceklerdi.
8. [İngilizlerle Fransızlara](#) verilen kapitülasyonlar, Rusya'ya da aynen tanınacaktır.
9. Osmanlı Devleti, savaş tazminatı olarak, üç senede ve üç taksitte, Rusya'ya on beş bin kese akça verecektir.

10. Orta Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tarafsız bir bölge olan [Kabartay](#) ya da Kabardiya,Rusya'ya ilhak edildi.

Osmanlı Devleti, arazi itibariyle fazla kayba uğramamakla beraber, Rusların Eflak ve Boğdan'a karışmaları, istedikleri yerlerde konsolosluk açabilmeleri ve [Ortodoksların](#) hâmisî sıfatını takınmaları gibi maddeler sebebiyle, zayıf anlarında, devamlı olarak bu devletin saldırılarına mâruz kalmıştır.

MONDROS ANDLASMASI

Birinci Dünyâ harbinden sonra Osmanlı Devleti'yle İtilâf devletleri arasında 30 Ekim 1918' de Limni adasındaki Mondros limanında demirli bulunan Agememnon İngiliz zirhlisinde imzalanan ateskes andlaşması.

Sultan ikinci Abdülhamîd Han'ın tahttan indirilmesinden sonra, ittihâd ve Terakki iktidara geldi. İttihâd ve Terakki ileri gelenleri, maceracı isteklerini tatmin etmek ve Rusya, İngiltere ve Fransa'dan meydana gelen İtilâf devletleri karsısında Almanya'nın yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünyâ harbine soktular. Osmanlı Devleti Almanya, Avusturya ve Macaristan üçlüsü ile ittifak kurmak suretiyle, İtilâf devletlerinin karsısında harbe girdi. Kafkasya, Irak, Sûriye-Misir ile Çanakkale cephelerinde harbe giren Osmanlı Devleti yüz binlerce müslüman-Türk evlâdını şehîd verdi. Rusya 1917'de Bolşevik ihtilâlinin zuhur etmesiyle savastan çekildi. Bu durum İtilâf devletlerinin aleyhine oldu. Bu dönemde bütün devletlerde bir yorgunluk ve bıkkınlık basgösterdi. Rusya ile Brestlitovsk andlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, doğudaki topraklarını istilâdan kurtardı. 1917 Haziran'ında Yunanistan, İtilâf devletleri safında savasa girdi. Ayrıca 1918 yazı sonlarına doğru İtilâf devletleri bütün cephelerde umûmî bir taarruza geçtiler, ittifak devletleri yanında savasa giren Bulgaristan, Fransız taarruzları karsısında yenilince, mütâreke isteyerek savastan çekildi. Böylece Almanya'nın doguya açılan yolu kesildi, İstanbul ise, Trakya yönünden gelebilecek bir saldırıya açık duruma geldi. Sayısı dokuza çıkan ve uzaklarda çarpışan Osmanlı orduları da cephe ve gıda sıkıntısı yüzünden yorgun ve bitkin bir hâle geldi. Gerek bu durum. gerekse Suriye cephesindeki mağlûbiyet, yıllardır zafer vadiyle aldatılan millete ittihâd ve Terakki siyâsetinin başarısızlığını gösterdi. Savasa devam etmekte hiç bir fayda ycktu. Mart 1918'de sadrâzam olan ittihâd ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Talat Paşa, mütârekeyi imzalayacak bir hükümetin kurulmasına imkân vermek için, 7 Ekim 1918'de sadrazamlıktan istifa etti. Sadrâzam olan Ahmed İzzet Paşa, Bağdâd-Kerkük arasındaki Kütül-Amare'de Osmanlılarca esir alınan ve Büyükkada'daki kampta bulundurulmuş İngiliz generali Tovvshend aracılığıyla Londra'ya bas vurarak mütâreke istedi, İngiltere mütâreke teklifini kabul etti. Bunun üzerine Limni adasının Mondros limanında demirli bulunan Agememnon isimindeki İngiliz zirhlisinde mütâreke (ateskes) görüşmelerine başlandı. Görüşmelerde İngiltere.' yi, Akdeniz donanması baskumandani visamiral Calthorpe, Osmanlı Devleti'ni ise, bahriye nâziri Rauf Bey (Orbay), Hâriciye naziri müstesari Resat Hikmet Bey ile erkân-i harb kaymakamı Sâdullah beyler temsil ettiler. Pâdisâh sultan altıncı Mehmed Vahîdeddîn Han, Dâmâd Ferîd Paşa'yi bu hey'etin basında göndermek istediye de, sadrâzam ve vekillerin karsi çıkmalari üzerine vazgeçti. Pâdisâh, gidecek murahhaslara (delegelere); "Hilâfet, saltanat ve hanedan hukukunun korunmasını, bâzî eyâletlere verilecek muhtariyetin sâdece idarî olup, siyâsî olmamasını; siyâsî muhtariyetin, âlem-i. islâm'a ihanet sayılacağını tenbîh ediniz" diye söylemesini sadrâzamdanda istedi. Pâdisâh'ın bu arzusu üzerine sadrâzam; "Biz şimdi mütâreke akdediyoruz, muahede değil. Bunları muahede müzâkerelerinde düşünürüz" diye cevap verdi.

24 Ekim 1918'de gece yarısından sonra bir vapurla Mondros'a hareket eden hey'etin mütâreke görüşmeleri dört gün sürdü, imzalanan bu andlaşmayla, dört seneden beri büyük bir mahrumiyetle devam eden ve milyonlarca müslüman-Türk evlâdının şehîd olmasına sebep olan harbe son verildi.

İngiltere hükümeti, müttefikleri Fransa'ya bile haber vermeden Akdeniz baskumandani visamiral Arthur Calthorpe (Kaltrop)'a Londra'dan telsizle bildirdigi yirmi bes maddelik Mondros mütârekesini Osmanli temsilcilerine dikte ettirerek hiç bir îtirâza yer vermiyecek şekilde imzalattı. Osmanli târihinde görülmemiş bir esaret ve teslim olus vesikası olan bu mütârekenin imzalanmasını tâkib eden günlerde keyfi idareleri, ikbâl ve makam hırsları sebebiyle, Osmanli Devleti'nin yıkılmasına sebep olan ittihâd ve Terakki'nin, üç pasası Talât, Enver ve Cemâl pasalar ile diğer ileri gelenleri yurt dışına kaçtılar.

Sâdece Birinci Dünyâ harbine değil, batılı devletlerin tabiriyle 618 senelik Büyük Türk Devleti'ne de son veren yirmi bes maddelik Mondros mütârekesinin maddeleri özetle şunlardır:

1- Karadeniz'e geçişi sağlamak üzere boğazlar açılacak ve geçiş güvenliği için Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki istihkâmlar îtilâf devletleri tarafından işgal edilecek.

2-3- Osmanli sularındaki bütün mayın tarlaları ve öteki engeller gösterilecek; bunların taranmasına ve kaldırılmasına yardım edilecek.

4- İtilâf devletleri tebeasından olan esirlerle, Ermeni esirleri İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf devletlerine teslim edilecek.

5- Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için taraflarca kararlaştırılacak gerekli sayıda askerî kuvvetten fazlası hemen terhis olunacak ve bunların silâh, cephane ve teçhizatı îtilâf kuvvetlerine teslim edilecek.

6- Emniyeti sağlamakla vazifeli tekneler dışındaki bütün Osmanli savaş gemileri belirlenerek îtilâf kuvvetlerine teslim edilecek ve Osmanli limanlarından dışarı çıkmayacak.

7- İtilâf devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir stratejik bölgeyi asker çıkarmak suretiyle işgal edebilecek.

8-9- Osmanli Devleti'nin bütün liman ve tersaneleri îtilâf devletleri gemilerinin faydalanmasına açık bulundurulacak.

10- Toros tünelleri îtilâf devletlerince işgal edilecek; (böylece güneydeki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesini önlemek ve Güney Anadolu'yu işgal öngörülüyordu).

11- Kafkasya ve İran'ın kuzey-batısında Türk kuvvetleri savastan önceki yerlerine çekilecek, (Bu bölgede bir Ermenistan devleti kurulmasını öngören madde).

12- Hükümet haberleşmeleri dışındaki her türlü haberleşme, îtilâf devletlerince denetlenecek.

13- Askerî ve ticarî kara ve deniz vâsıtaları ve malzemesi tahrip edilmeyecek.

14- Ülkenin ihtiyâcından fazla olan kömür, akaryakıt ve deniz levâzimâtı, îtilâf devletleri tarafından satın alınacak.

15- Bütün demiryolları îtilâf devletleri me'murlarınca denetlenecek; Kafkas demiryollarını ise, doğrudan doğruya îtilâf devletlerinin me'murları idare edecek ve Batum'un işgaline karşı durulmayacak.

16-Sûriye, Irak, Hicaz, Yemen, Trablus ve Bingâzi'deki Türk kuvvetleri en yakın îtilâf kumandanına teslim olacak.

17-Trablus'da ve Bingâzi'de bulunan Osmanli zabıtları en yakın italyan muhafaza kit'asına teslim olacak. Osmanli hükümeti teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhâberât ve

yardımlasma kesilecek.

18- Misir da dâhil olmak üzere Trablus ve Bingâzi'de isgal edilmiş bütün limanlar, İtilâf kuvvetlerine teslim edilecek.

19-Almanya ve Avusturya uyruklu sivil ve asker bütün vazifeliler bir ay içinde Osmanlı ülkesinden ayrılacak.

20- Ordunun terhis edilmesi üzerine elde kalacak silâh ve cephane, İtilâf devletlerinin talimatına göre muhafaza edilecek.

21- İtilâf devletleri vazifelilerin çıkarlarını kollamak üzere, iase nezâretinde kontrol memurları bulunacak.

22- İtilâf devletlerince esir alınmış Türkler hemen iade edilmeyerek simdilik bulundukları yerlerde muhafaza edilecek.

23- Osmanlı Devleti merkezî hükümetlerle bütün münâsebetlerini kesecek.

24-Vilâyât-i Sitte'de (Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis) herhangi bir karışıklık çıkacak olursa, İtilâf devletleri bu bölgede önemli gördükleri yerleri isgal edebilecek.

25- Taraflar arasında ateskes durumu 31 Ekim 1918 günü öğle vakti başlayacaktır.

Mütâreke (ateskes andlaşması) olmaktan ziyâde muahede (barış andlaşması) hüviyetinde olan ve Osmanlı Devleti'ni îdâm sehâsına çıkaran Mondros mütârekesinden sonra, kendi menfaatlerini düşünen, harbin sonunda aslan payını ele geçirerek dünyâ siyâsetinde ön plânda rol oynamak isteyen İngiltere'nin tâkib ettiği siyâset, diğer İtilâf devletleri tarafından hoş karşılanmadı. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak hususunda çıkar çatışmasına düşen müttefik devletlerin arası açıldı. Fransa, Almanya'nın parçalanmasını ve Alsas Loren'in kendisine verilmesini istedi, İngiltere ise, harb gücü ve donanmasını kaybeden Almanya'nın parçalanmasını istemiyordu. Çünkü, Avrupa'nın dengesi Fransa lehine bozulmuş olacaktı. Böylece İngiltere'ye Avrupa'dan gelebilecek en büyük tehlike Fransa'dan gelebilirdi. Bu sebeple İngiltere, parçalanmış bir Almanya değil, birleşik bir Almanya olmasını müdâfaa etmeye başladı. Almanya'nın parçalanmasını istemeyen Amerika ile de karşılaşan Fransa, İngiltere'ye karşı çıkmaya başladı. İngiltere'nin yakın sarkta tâkib ettiği islâm âlemini parçalayarak himayesine almak istegini de kendi menfaati açısından hoş görmeyen Fransa, kendi hissesine Suriye ve Kilikya'nın ayrılmasına rizâ göstermedi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin parçalanması veya yıkılması durumunda, kapitülasyonlar sebebiyle en çok zarar görecektir olan Fransa, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yıkmaya siyâsetine de karşı çıktı, İtalya'nın ise, gerek sömürgeler gerekse yakın sarkin taksimi hususunda İngiltere'yle arası açıldı.

Harbden sonra İngiltere'de iktisadî bir buhran ve ıssızlık baş gösterdi. Gizli emellerine Yunanistan'ı âlet etmek isteyen İngiltere, Yunan gelişmesini te' min ederek menfaat mikdârını arttırmak ve kendi menfaatlerini tehlikeye sokan belki de mâni olacak olan Türk mukavemetini kırmak, Türkleri de istegine boyun eğdirmek için, İzmir'i Yunanistan'a bırakarak onu Anadolu'ya saldırtmak istedi.

Harbden çekilmiş olan Rusya'nın, Doğu Anadolu'da terk ettiği arazi hususunda da görüş ayrılıkları ortaya çıktı, İngiltere burada bir Ermenistan ve Kürdistan devletinin kurulmasını menfaatlerine uygun buluyordu. Fransa ve İtalya ise, aynı düşüncede değillerdi. Fransa kendisine mâl ettiği Kilikya'yı Ermenilere terketmek istemediği gibi, Ermeniler de İngiltere'nin kendilerine bahsetmek istediği yerleri kâfi görmüyorlardı.

Menfaat için çarpışan, harbi kazandıktan sonra en büyük menfaatleri ele geçirmek isteyen emperyalist İtilâf devletlerinin vaktiyle kendilerinden istifâde etmek için istiklâl ve hürriyet vâd ettikleri milletler de haklarını istediler.

Mondros mütârekesinin imzalanmasından sonra 8 Kasım 1918 günü Ahmed İzzet Paşa sadrazamlıktan istifa etti. Yerine Tevfik Paşa sadrâzam tayin edildi. Hiç bir sebep yok iken mütârekenin yedinci maddesini tatbika koyup 13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden meydana gelen itilâf donanması karaya asker çıkararak İstanbul'un muhtelif yerlerini işgal ettiler. Şehirdeki rumların çilgin gösterileri ve Yunan bayrakları arasında "Zito=Yasa" sesleriyle İtilâf askerleri şehre girip yerleştiler, İtilâf kuvvetleri İstanbul'a girdikten sonra mütâreke muahedesi artık bir hiç oldu. Haydarpasa'dan Ankara'ya kadar olan tren yolu güzergâhındaki istasyonlar; Karadeniz bogazından Batum'a kadar olan limanlarımız İtilâf devletleri tarafından işgal edildi. Zonguldak ve Ereğli'yi Fransızlar; Samsun, Merzifon, Batum ve Baku'yu İngilizler işgal ettiler.

İngilizler 19 Nisan 1919'da Kars'i işgal ederek ermenilere verdiler. 20 Nisan'da Gürcüler Ardahan'ı, 29 Nisan'da İtalyanlar Antalya'yi, Yunanlılar 11 Mayıs'da Fethiye'yi, 15 Mayıs'da da İzmir'i işgal ettiler. Yunan barbarları karaya çıkarılmıyaz fes giyen yahut "Zito Venizelos" demiyen masum ve silâhsiz insanların hepsini hunharca katletmeye başladılar. O sırada otuz Türk zabiti şehid edildikten sonra halktan bâzi kimseler denize atıldı ve dükkanlar yağma edildi. Bütün gün katliâm ve yağma ile geçti. Irzlara tecâvüz edildi. Kendilerini medenî sayan Avrupa ve Amerika ise, bu müdhis sahneyi zevkle seyrettiler, İzmir'i işgal etmekle iktifa etmeyen Yunanlılar; Manisa, Salihli, Denizli ve çevresini de işgâl ettiler, İtalyanlar ise, Kusadası'ndan başlayarak Muğla, Antalya ve Konya civarını işgale başladılar, İngiltere ve Fransa da taksim sonunda kendi hisselerine düşen yerleri işgal ettiler. Bu işgallerle beraber Millî Kurtuluş hareketi başladı.

Mondros Mütarekesi

Mondros Mütarekesi veya **Mondros Bırakışması** (İng: *Armistice of Moudros*), [Birinci Dünya Savaşı](#) sonunda [Osmanlı Devleti](#) ile [İngiltere](#) arasında imzalanan ateşkes belgesi. Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı [Rauf Bey](#), Büyük Britanya adına Amiral Arthur Gough-Calthorpe tarafından [Limni](#) adasının [Mondros Limanı](#)'nda demirli *Agamemnon* zırhlısında [30 Ekim 1918](#) akşamı imzalanmıştır.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin yıkımından sonra kurulan modern Türkiye'nin çerçevesini çizen ilk uluslararası belge olarak önem taşır. [Türk Kurtuluş Savaşı](#)'nın siyasi manifestosu olan [Misak-ı Milli](#) Beyannamesinin birinci maddesi, "*30 Ekim 1918 tarihli mütarekenamenin çizdiği hudutlar (...) dahilinde, dinen, ırkan ve emelen müttehit [birleşik] (...) Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın tamamı, fiilen ve hükmen gayrı kabil-i tecezzi bir küldür [bölünmez bir bütündür].*" demek suretiyle, Millî Mücadele'nin hedefi olan ulusal varlığı Mondros Mütarekesine gönderme yaparak tanımlar.

Anlaşmanın İmzalanması

Osmanlı ordularının 19 Eylül 1918'de [Filistin](#)'de İngiliz hücumu karşısında hezimete uğraması ve 1 Ekim'de [Sam](#)'ın düşmesi üzerine, [Talat Paşa](#) hükümeti 5 Ekim'de İngiltere ile ateşkes sağlanması için ABD'nin arabuluculuğuna başvurdu. Bu arada 29 Eylül'de Bulgaristan mütareke imzalamış, bu ülkeye giren Fransız ve müttefik ordularının İstanbul'a yönelmesi olasılığı doğmuştu.

HMS Agamemnon (1915)

8 Ekim'de Talat Paşa kabinesi istifa etti. Eski genelkurmay başkanlarından [Ahmet İzzet Paşa](#)'nın 14 Ekim'de kurduğu kabinede, [İttihatçı](#) olduğu halde hükümetin Alman yanlısı savaş politikasına karşı çıkan ve İngiliz dostu olarak tanınan [Rauf Bey](#) (Orbay) Bahriye Nazırı oldu. 18 Ekim'de Türkiye'de esir bulunan İngiliz generali Townsend, Türkiye'nin ateşkes şartlarını iletmek üzere bir gemiyle gizlice Midilli'ye gönderildi. 24 Ekim'de İngiliz hükümeti Limni'de bulunan Amiral Calthorpe'a ateşkes görüşmelerini başlatma yetkisini verdi. Ertesi gün Türk hükümetinin görevlendirdiği Rauf Bey Zafer römorkörüyle Foça'dan Midilli'ye geçti; burada kendisini karşılayan İngiliz kruvazörüyle Limni adasına ulaştı. 27 Ekim'den itibaren dört gün süren çetin müzakereler sonunda 30 Ekim akşamı mütareke imzalandı. 1 Kasım sabahından geçerli olmak üzere Osmanlı Devleti ile Britanya İmparatorluğu arasında ateşkes ilan edildi.^[1]

Müzakerelerde Rauf Bey'e Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey eşlik etti.

28 Ekim günü Fransız hükümeti bir notayla mütareke görüşmelerine katılma isteğini bildirdiyse de bu talep İngiltere tarafından dikkate alınmadı.^[2] (Savaşın bu aşamasında Türkiye sadece İngiltere ile fiili çatışma halindeydi.)

Bu esnada 24 Ekim'de Almanya'da ihtilal başladı. 3 Kasım'da Avusturya-Macaristan Villa-Giusti Mütarekesi ile savaştan çekildi. 7 Kasım'da Alman imparatoru [II. Wilhelm](#) tahttan feragat etti. 11 Kasım'da Compiègne Ormanı'nda imzalanan mütareke ile Almanya yenilgiyi kabul etti. Aynı gün Avusturya-Macaristan imparatoru [I. Karl](#) da tahtını bıraktı.

Mütareke Koşulları

Mondros Mütarekesinin koşulları, aynı günlerde imzalanan Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya mütarekeleriyle benzerlik gösterir. Stratejik noktaların işgali, ordunun terhis ve donanma ile cephanelerin teslimi gibi askeri tedbirler, yenilen tarafın savaşa devam edemez hale getirmeye yöneliktir. Sadece doğu illerinde karışıklık çıkması halinde İtilaf devletlerine buraları işgal etme yetkisini veren 24. madde, Türk mütarekesine özeldir. Bu madde, tehcirden dönecek Ermenilere karşı direniş gösterilmesi olasılığına karşı anlaşmaya konmuş ancak uygulama görmemiştir.

Mütarekede Türkiye'nin nihai sınırlarına ve statüsüne ilişkin bir ifade yoktur. Ancak İngilizler Suriye cephesinde ateşkesi tam Türk-Arap etnik sınırında kabul etmekle, Türkiye'nin barıştan sonraki sınırlarına ilişkin ilginç bir fiili durum yaratmışlardır.

- Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki istihkâmlar İtilaf Devletlerince işgal edilecek (madde 1),
- Türklerin elindeki savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları serbest bırakılacak, buna karşılık Türk esirlerin serbest bırakılması barış antlaşmasını bekleyecek (madde 3),
- Sınırları korumak ve iç asayiş için gerekli olan askeri birlikler dışında Osmanlı ordusu terhis edilecek (madde 5),
- Kara sularında zabıta görevi yapacak küçük gemilerden başka bütün Osmanlı harp gemileri teslim edilecek ve Osmanlı limanlarında enterne edilecek (madde 6),
- Galip devletler güvenliklerini tehdit edecek bir durum doğduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekler (madde 7),

- Galipler bütün Türk limanlarıyla demiryollarından yararlanabilecek (madde 8), tersaneleri kullanabilecek (madde 9), telsiz telgraf ve kabloları kontrol edecekler (madde 12),
- Toros tünelleri işgal edilecek (madde 10),
- Kafkas sınırında Türk ordusu 1914 sınırlarına çekilecek (madde 11),
- Arap ülkelerinde kalan Osmanlı birlikleri en yakın İtilaf kumandanlarına teslim olacak, Adana'daki Türk kuvvetleri geri çekilecek(madde 16-17),
- Ordunun terhisinden sonra elde kalacak cephane ve silahlar için İtilaf Devletlerinin talimatına uyulacak (madde 20),
- "Ermeni vilayetleri" denilen doğu illerinde karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletleri buraları işgal edebilecekti (madde 24).^[3]

Resmi mütarekenin yanı sıra, Amiral Calthorpe'un sözlü açıklamalarını içeren bir mektup da Türk tarafına sunuldu. Bu mektupta, işgal kuvvetlerine Yunan askerinin katılmayacağı ve benzeri taahhütler yer alıyordu.

Yavuz Zırhlısının Kurtarılması

Mütarekenin ilginç ayrıntılarından biri, 6 madde aracılığıyla [Yavuz](#) zırhlısının Türkiye'de kalmasının sağlanması idi. Alman donanmasının en güçlü gemilerinden biri olan *Goeben* zırhlısı savaşın ilk günlerinde Türkiye'ye gelmiş, Osmanlı donanmasına katılıp adı "Yavuz" olarak değiştirildiği halde, mürettebatı ve kaptanı Alman kalmıştı. Rauf Bey ile Calthorpe arasında anlaşmaya varıldığı şekliyle madde, geminin Haliç'te hapsedilerek Almanların eline geçmesini önlemeye yönelikti.

2 Kasım'da yapılan hassas bir operasyonla Liva Amiral (Tuğamiral) Arif Paşa Yavuz zırhlısını Osmanlı zabıt ve eratıyla ele geçirdi ve Haliç'e hapsetti.^[4]

Tepkiler

İstanbul kamuoyu Mütareke hükümlerini ağır buldu, ancak genel bir iyimserlikle karşıladı. 1 ve 2 Kasım tarihli İstanbul gazeteleri daha çok İstanbul'da savaş ihtimalinin ortadan kalkmış olduğunu vurguladılar. (Bulgaristan'ı işgal eden İtilaf ordularının o günlerde İstanbul'a yönelik taarruzu bekleniyordu.) Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtan [Minber](#) gazetesi 1 Kasım'da, "Bir devletin küçülmüş bile olsa herhalde bir siyasi mevcudiyet ve milli birlik muhafaza ederek böyle bir badireden kurtulabilmiş olması en büyük siyasi başarı sayılmalıdır." yazıyordu.^[5]

Minber, başka birçok yorumcu gibi, Rus ve Avusturya imparatorluklarının parçalanıp anarşiye ve iç savaşa düşmelerini örnek gösteriyor, Türkiye'nin bu akıbetten kurtuluşunu memnunluk verici buluyordu.^[6] [Fethi Bey](#)'in (Okyar) aynı tarihli başyazısında şöyle deniyordu:

"Cihan Harbi henüz her tarafta bitmemiştir. Ne zaman sona ereceği de katiyetle hesap ve tahmin edilemez. Mütareke şartlarının ağırlığı bundan ileri gelmiştir. Dünya durumunun fevkaladeliliği karşısında İtilaf devletleri tarafından konulan bu kayıtların, bu mütareke maddelerinin devamı olamaz. Sulh zamanına kadar alınmasına lüzum görülmüş geçici ve ihtiyati tedbirler kabilindendir."^[7]

Ancak 13 Kasım'da İtilaf donanmalarının İstanbul'a gelmesi ve [Tevfik Paşa](#) kabinesinin kurulmasından sonra mütareke hükümlerine yönelik kuşku ve kaygılar İstanbul basınında daha sık görülmeye başladı.

Uygulama

[13 Kasım 1918](#)'de İtilaf donanmalarına mensup bir filo mütarekenin 1. maddesi uyarınca Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri tesisleri işgal etti. Aralık 1918 ve Ocak 1919 aylarında Fransız ve İngiliz birlikleri, 10. ve 16. maddeler uyarınca Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Kilis ve Antep'e girdiler.

11-26 Kasım tarihleri arasında Türk ordusu Batum, Ardahan, Ahıska ve Kars'ı tahliye etti. Bu yerlerde Türk direniş örgütlerinin denetiminde, Sovyet modelinden esinlenen [milli şura hükümetleri](#) kuruldu.

İtalya Fransızların Kilikya (Adana) bölgesine girmesini kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit sayarak protesto etti. [22 Mart](#) 1919'da mütarekenin 7. maddesini gerekçe göstererek tek taraflı olarak [Antalya](#)'yı işgal etti. Bu olay Paris'teki barış konferansında diplomatik bir krize yol açtı. Nisan ayında İtalya bir ay süreyle barış konferansını terketti.

Bu hadiseler dışında mütarekenin ilk altı ayı önemli gerilimler olmadan geçti. İstanbul'daki İtilaf temsilcileri ile Türk hükümeti arasındaki en ciddi sorunlar, eski [İttihat ve Terakki](#) yöneticilerinin savaş ve tehcir suçları nedeniyle yargılanması ve tutuklanması konusundan doğdu.

Mütarekenin nisbi sükûnet dönemi Mayıs 1919 başlarında sona erdi. Bu tarihte Paris Barış Konferansı, Mondros'ta verilmiş sözlere aykırı olarak, İzmir'in Yunanlılarca işgali kararını aldı. Aynı günlerde Türkiye'nin birçok köşesi İtilaf devletlerince işgal edildi; Kars ve Batum milli şura hükümetleri İngilizler tarafından dağıtıldı. Aynı günlerde ilan edilmesi beklenen barış antlaşması belirsiz bir geleceğe ertelendi.

İtilaf devletleri politikasında meydana gelen bu ani değişim, Türk tarihçileri tarafından henüz yeterince incelenmemiş bir konudur.

PARIS ANDLASMASI

Kırım harbinden sonra, 30 Mart 1856 târihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve İtalya arasında Fransa'nın başkenti Paris'te imzalanan sulh andlaşması. Bu andlaşmayla Kırım harbi sona erdi.

Uzun müzâkerelerden sonra 34 madde olarak Paris andlaşması imzalandı. Andlaşma şu hususları ihtiva ediyordu:

1- Andlaşmanın tasdikinden itibaren müttefik devletler ile Rusya arasındaki sulh devamlı kalacak.

2- Taraflar aldıkları yerleri geri iade edecekler, 2,3,4, 30 ve 31. maddelere göre; Osmanlılar ve diğer müttefik devletler Rusya'ya; Sivastopol, Balaklava, Kamis, Gözleve, Kerç, Yenikale, Kilburnu'nu, Rusya ise; Anadolu cephesinde işgal ettiği Kars'i ve çevresindeki diğer yerleri Osmanlı Devleti'ne iade edecekler. Anadolu'daki hudud ihtilâfını sekiz ay içinde halletmek için iki Osmanlı, iki Rus, bir İngiliz ve bir Fransız komiserinden meydana gelen komisyon kurulacaktır.

3- Besinci maddeye göre; andlaşmayı imzalayan devletler harb suçlularına umûmî af îlân edecekler. Altıncı maddeye göre esirler karşılıklı degistirilecektir.

4- Yedinci maddeyle; Osmanlı Devleti Avrupa hukukundan faydalanacak, Osmanlı Devleti'nin istiklâli ve toprak bütünlüğü korunacaktır.

5- Sekizinci maddeye göre; Osmanlı Devleti ile Paris andlaşmasını imzalayan diğer devletlerden biri veya bir kaçı arasında sulhu bozacak önemli bir ihtilâf vuku bulduğu takdirde, mes'ele taraflara bildirilip halledilecektir.

6- Dokuzuncu maddeye göre; Bâb-i âli'nin 18 Subat 1856 târihinde îlân ettiği Islâhat fermanı devletlerce tescil edilecek ve bu devletler pâdisâh ile tebeası arasına girmeyecekler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacaklardır.

7- 10,11,12,13,14. maddelere göre; Bogazların kapalılığına dâir 1841 Londra andlaşması aynen yürütülecek, Karadeniz tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticâret

gemilerine açık fakat savaş gemilerine sürekli kapalı olacak, Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz'de donanma bulunduramayacağı gibi tersaneleri yıkıp yenilerini yapamayacaklar, sahil muhafazası için en büyüğü 300 tonluk altısa, 200 tonluk dörder gemi bulundurabileceklerdir.

8- 15, 16, 17,18 ve 19. maddelere göre; Tuna nehrinde ulaşım serbest olacak, bunu andlasmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden kurulacak bir komisyon yürütecek, Rusya tarafından terk edilecek olan Tuna nehri deltasinin bir bölümü Bogdan'a verilecek, Tuna'daki gemi işletmeciliği ve muhafazası Avrupa devletlerinin kefaletinde olacaktı.

9- 20 ve 21. maddelere göre; Kırım Rusya'da kalmak şartıyla, Besarabya'nın Câhu, İsmail ve Belgrad kazalarından meydana gelen kısmı, Osmanlı hakimiyetindeki Bogdan beyliğine verilecek, Rusya Tuna nehri ağzından uzaklaştırılacaktı.

10- 22, 23, 24, 25,26, 27. maddelere göre; Memleketeyn denilen Eflâk ve Bogdan beylikleri Osmanlı himayesinde olacak, ancak bunların sâhib oldukları imtiyaz ve haklar genişletilecek, kânunlarını kendileri yapacaklar, millî bir ordu bulundurabilecekler. Bâb-i âlî, Memleketeyn'de çıkan bir hâdiseyi devletlerle müsavere ettikten sonra düzeltmeye çalışacak. Bu verilen imtiyaz ve haklar andlasmada imzası bulunan devletlerin ortak garantisi altında olacak, hiç bir devlet bu beyliklerin iç işlerine karışmayacaktır.

11- 28 ve 29. maddelere göre; Sırbistan prensliği Osmanlı hâkimiyetinde kalmak şartıyla, tarafların kefaletinde imtiyazlı olacaktı. Devletlerin onayı alınmadan, Osmanlı Devleti Sırbistan'a hiç bir şekilde asker sokamayacak, ancak eskiden olduğu gibi bir kaç Sırbistan kalesinde Osmanlı askeri bulunabilecekti.

12- 32,33,34. maddeler ise Osmanlı Devleti'yle ilgili değildi. Bu maddeler bâzi sınır tashihleri yanında, Baltık denizindeki Aland adalarıyla ilgiliydi. Fin adaları için Fransa, İngiltere ve Rusya aralarında özel andlasmalar imzaladılar.

Bu andlasmaya bağlı olarak, andlasmaya katılan devletler arasında 1841'de imzalanan Londra andlasmalarını yenileyen Paris Boğazlar Sözleşmesi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Karadeniz'le ilgili Paris andlasmaları imzalandı. Daha sonra da yine Paris andlasmalarına bağlı olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 5 Aralık 1857'de Rusya ile sınır andlasmaları imzalandı.

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybına sebep olmayan, fakat siyâsî ve ekonomik zararına yol açan, dış borçlanma sebebiyle Avrupa'ya bağımlılığın kapısını aralayan, Kırım harbi sonunda imzalanan Paris andlasmaları, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına sebep oldu. Gayr-i müslimlerle ilgili maddeler konulması, hattâ Osmanlı Devleti'nde yapılacak islahatların müsterek kefalet altına alınması bunun delili idi.

Paris barış andlasmalarıyla Kırım harbine son verilmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin daha fazla yıpranması önleniyse de, hâkimiyeti altındaki Memleketeyn ve Sırbistan'a muhtariyet verilmekle, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakları zedelendi ve devletin bölgedeki nüfuzu azaldı

PASAROFÇA ANTLASMASI

Avusturya'nın, Karlofça Antlaşması gereğince Mora'nın Venediklilere geri verilmesini istemesi üzerine, Avusturya'ya da savaş açıldı. Sadrazam Silahtar Ali Paşa, Osmanlı ordusu ile birlikte Macaristan'a girdi. Peter Varadin'de Prens Ojen komutasındaki Avusturya ordusu Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı (5 Ağustos 1716) ve Sadrazam Silahtar Ali Paşa şehit düştü. Bu bozgunundan sonra 18 Ağustos 1717

tarihinde Belgrad düşman eline geçti. Silahtar Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa barış teklif etti. Yapılan Pasarofça Antlaşmasına göre; yukarı Sırbistan, Belgrad ve Banat yaylası Avusturya'ya, Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk kıyıları Venedik'e verildi, Mora Yarımadası Osmanlılarda kaldı (1 Temmuz 1718).

1724 yılında İran'da taht kavgaları başlamıştı. Bu durumdan yararlanarak İran'ı ele geçirmek isteyen Rusya harekete geçti. İran'ın Rusya'nın eline geçmesini istemeyen Osmanlı Devleti İran'a sefer düzenledi. Ruslarla yapılan İstanbul antlaşmasına göre Azerbaycan'da alınan yerler Osmanlılarda kalacak, Derbent, Bakü ve Dağıstan Ruslara bırakılacaktı.

Pasarofça Antlaşması

Pasarofça Antlaşması, [1714-1717 Osmanlı-Avusturya-Venedik](#) Harbine son veren, yukarı [Sırbistan](#), [Belgrad](#) ve [Banat](#) yaylasının [Avusturya](#)'ya; [Dalmaçya](#), [Bosna](#) ve [Arnavutluk](#) kıyılarının [Venedik](#)'e verilmesi, [Mora Yarımadası](#) Osmanlılarda kalması gibi maddeleri içeren [21 Temmuz 1718](#)'de imzalanan antlaşma.

[Avusturya](#)'nın, [Karlofça Antlaşması](#) gereğince Mora'nın Venediklilere geri verilmesini istemesi üzerine, Avusturya'ya da savaş açıldı. Sadrazam [Silahtar Damat Ali Paşa](#), [Osmanlı](#) ordusu ile birlikte [Macaristan](#)'a girdi. [Peter Varadin](#)'de [Savoy Prensi Eugen](#) komutasındaki Avusturya ordusu Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı ([5 Ağustos 1716](#)) ve Sadrazam Silâhtar İbrâhim Efendi şehit düştü. Bu bozgunundan sonra [18 Ağustos 1717](#) tarihinde [Belgrad](#) düşman eline geçti. Silahtar Ali Paşa'nın yerine [sadrızamlığa](#) getirilen [Damat İbrahim Paşa](#) barış teklif etti.

Osmanlı sultanlarından [III. Ahmed](#) Han ([1703-1730](#)) zamanında, Mora-Tuna kavşağında [Yugoslavya](#)'nın Pasarofça kasabasında yapıldı. Osmanlı Devletini Şikk-ı sâni Defterdarı (Mâliye Müsteşarı) Silâhtar İbrâhim Efendi başkanlığındaki heyet temsil etti. Pasarofça'da Kont Virmond başkanlığında [Avusturya](#) ve Carte Ruzigi başkanlığındaki [Venedik](#) heyetlerinden başka, [Felemenk](#) ([Hollanda](#)) ile [İngiltere](#) temsilcileri de vardı. İki ay kadar süren konferanstan sonra; Avusturya ile yirmi madde ve bir ilâve, Venediklilerle de 26 madde üzerinden, [21 Temmuz 1718](#) tarihinde antlaşma imzalandı.

Antlaşmaya göre,

- Avusturya ile Niş, Banat Dağları ve [Transilvanya](#) Alpleri hudut kesildi.
- Mülteci Rakoçi, Ferenc ailesiyle beraber [Osmanlı-Avusturya](#) sınırında oturmak ve emniyeti sağlanmak şartıyla iade edilecekti.
- [Venedikliler](#), [Mora](#) Yarımadasını, Korintos ile çevresini, Egin Körfezindeki adaları, İyonya Adalarını, Aya Mavri Adasını ve [Girit](#)'te üç iskeleyi [Osmanlı Devletine](#) verecekti.

Pasarofça Antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti; [Avusturya](#)'ya toprak vermesine rağmen, Venedik'ten aldı. Avusturya'ya verdiği toprakları, daha sonraki antlaşmalarla Tamışvar hariç geri aldı. Pasarofça Antlaşması sonrasında [Osmanlı Devleti](#), Lale Devri'ne girdi.

SEVR BARIS ANDLASMASI

Birinci Dünya Harbi sonrasındaki andlaşmalar 'dan. Osmanli Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Fransa'nın bassetri Paris'in Sevres kasabasında imzalandi. Osmanli Sultani Vahideddin Hân, (1918-1922) ile İngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentolari tarafından tastik edilmediginden hükümsüz kalmistir. Yunanistan tek

tarafli kabul edip, yürürlüğe koymak istediye de, ordusu 9 Eyyül 1922'de İzmir'den Ege Denizine dökülünce arzusundan vaz geçmek zorunda kaldı.

Sevr Andlaşması, 10 Nisan 1915 târihinde Londra' da Rusya-İngiltere-Fransa Gizli Andlaşmasına göre, Türkiye'nin paylaşılması esasına dayanıyordu. Fakat, Sevr'de, Bolşevik İhtilâli, iç harp ve çarlığı destekleyen Avrupalı kuvvetlerle uğrasan Sovyet Rusya dışarıda bırakıldı. Sovyet Rusya dışarıda bırakılınca, önceki gizli andlaşmalarda Rusya'nın payına düşen topraklar yeniden paylaşıldı. Londra Andlaşması'nda Rusya'ya verilen Türk Boğazlarının, Sevr öncesi tertiplerle İngiltere-Fransa, İtalya kontrolünde tutulması kararlaştırıldı. İtilâf devletlerinin hazırladıkları andlaşma metnini Paris'de 11 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Devleti temsilcisi eski sadrazam A. Tevfik Paşa okuyunca (İstiklâlimize aykırıdır) diyerek imzalamadı. Tevfik Paşa, andlaşma metnine itiraz cevabı yazıp, İstanbul'a döndü. Osmanlı mebusları, İstanbul'un işgalinden sonra bir kısmı yakalanıp, Malta'ya sürülmesi, bir kısmı da Anadolu'da Millî Mücadeleye katıldığından andlaşma metni Mebuslar Meclisinden geçemiyordu. Sultan Vahideddin Hân, andlaşma metnini Türk İstiklâline aykırı bulduğundan, Mebuslar Meclisi'nden geçemediğini dünya kamuoyuna ilân edip, bütün baskılara rağmen tasdik etmedi. Yunanistan Meclisi, Sevr Andlaşması'nı tasdik edip, yürürlüğe koymaya kalktı. Bunun üzerine besinci defa sadrazamlığa getirilen Damad Ferid Paşa; ayandan Hadi Paşa, filozof Rıza Tevfik ve Bern elçisi R. Halis Beyler ile Paris'e gidip, Sevr Andlaşması'nı imzaladı. Sevr Andlaşması Osmanlı Sultanı Vahideddin Hân ile İngiliz-Fransız-İtalyan parlamentolarınca tasdik edilmediğinden, dört yüz otuz üç madde ve oniki bölümün (ölü-dogan) hükümleri sunlardı:

1- İstanbul ile Boğazları'nı ve Marmara'nın Anadolu kıyılarının tahkim edilmemesi ve buraların Karma Boğazlar Komisyonunca kontrolü;

2- Suriye ve Lübnan'ın Fransızlar'a; Arabistan, Yemen, Irak, Filistin'in İngiltere'ye yine Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiliz idaresine; Fas ve Tunus'un Fransa'ya bırakılması;

3- İzmir/Aydın vilâyeti ile Çatalca'dan batıya Doğu Trakya ve İmroz/Gökçeada ile Bozcaada dâhil Yunanlılara;

4- Rize, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van, Bitlis, Mus, Bingöl, Erzurum ve Erzurum'un Ermeniler'e;

5-Mugla ve Antalya'nın İtalya'ya verilip, Konya, Göller Bölgesi, Afyon ve Bursa'ya kadarki yerlerde de himaye hakkı tanınması;

6- Kapitülasyonların her devlete tanınması;

7- Osmanlı devlet borçlarının ödenmesini ihtiva ediyordu.

UŞİ ANTLAŞMASI Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı başarılı direnişler başlamıştı. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu genç subaylar, yerli Arapları örgütleyerek başarılı bir savunma hattı kurmuşlardı. Balkan Savaşları'nın başlaması nedeniyle bu yetenekli ve genç subaylar İstanbul'a çağrıldı.

Bundan sonra, direnme cephesi çöktü ve İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'yi rahatça ele geçirdiler.

Ege denizine de bir filo yollayan İtalya, 12 adayı işgal etti. Libya tümünden elimizden çıktı. Bunun üzerine Ouchy (Uşi) kentinde, 15-18 Ekim 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasında barış antlaşması imzalandı. Uşi Antlaşmasına göre, Libya İtalya'ya bırakıldı. 12 ada ise, Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti. Ama, İtalyanlar sözlerinde durmadılar ve böylece Ege'deki Türk egemenliği de sarsılmaya başladı.

Uşi Antlaşması

Uşi (Ouchy) Antlaşması (18 Ekim 1912) [İtalya](#) ile [Osmanlı Devleti](#) arasında [Trablusgarp Savaşı](#) sonunda imzalanan antlaşmadır.

[Balkan Savaşı](#)'nın çıkması üzerine, Osmanlı Devleti [İtalya](#)'dan barış istemek zorunda kaldı. Barış antlaşması, [İsviçre](#)'nin [Lozan](#) şehri yakınındaki Uşi (Ouchy) kasabasında imzalandı. Yapılan antlaşma gereğince, [Trablusgarp](#) ve [Bingazi](#)'ye tam bir özerklik tanındı. Osmanlı Devleti, buradaki askerlerini geri çekecekti. Bu İtalya'ya, Trablusgarp ve Bingazi'yi serbestçe işgal edebilme fırsatını veriyordu. Buna karşılık İtalya, elinde tuttuğu [Rodos](#) ve çevresindeki [Oniki Ada](#)'yı bir süre sonra [Osmanlı Devletine](#) geri verecekti. Ancak adaların Osmanlı Devleti'ne teslimi hiçbir zaman gerçekleşmedi. [II. Dünya Savaşı](#)'ndan sonra da adalar [Yunanistan](#)'a verildi.

Uşi Antlaşmasının başlıca maddeleri şunlardı:

1. [Trablusgarp](#) ve [Bingazi](#)'ye tam bir özerklik tanındı. Trablusgarp ve Bingazi, yeni bir kanun ve özel düzenle yönetilecekti.
2. Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını, padişah adına naibü's-sultan olarak tayin edilen bir görevli koruyacak, dini ve adli işler, padişah tarafından seçilecek kadılar eliyle yürütülecekti. [Kadı](#) ve [Naibü's-Sultan](#)'ın maaşları, Osmanlı maliyesince ödenecekti.
3. [İtalya](#) Oniki Ada'yı geçici olarak elinde tutacak, [Osmanlı Devleti](#) [Balkan Savaşlarında](#) bu adaları savunamayacaktı.

Özellikle Yunanistan'ın adaları işgal edebileceğinden korkulmuştur. Fakat İtalya bir daha bu adaları geri vermemiştir. Faşist İtalya II. Dünya Savaşını kaybedince adaları [1947](#)'de [Yunanistan](#)'a devretmiştir.

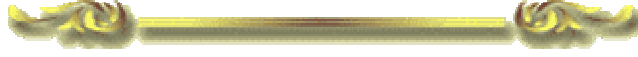
VASVAR ANTLAŞMASI Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmeden önce Avusturyalılarla iyi koşullarda yapmış olduğu barış antlaşmasıdır.

Avusturya'nın Erdel üzerindeki baskılarının artması üzerine Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında görüşmeler yapılmış fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Avusturya'nın doğusunda bulunan kale ve kasabaları ele geçirmesi üzerine Avusturya barış istemek zorunda kalmıştır.

Görüşmelerden sonra bir protokol hazırlandı ve padişahın ve Avusturya İmparatoru'nun karşılıklı imzalaması koşuluyla 10 Ağustos 1664 'de iki devlet arasında Vasvar Antlaşması yapıldı.

Antlaşmaya göre :

- 1- Avusturyalılar Erdel'de işgal ettikleri alanları boşaltacaklar
- 2- Her iki ülkenin askerleri aynı anda Erdel'den çekilecek
- 3- Osmanlı himayesindeki Erdel Beyi yerinde kalacak ve Osmanlılara vergi verecek
- 4- Serinvar Kalesi ile diğer palangalar tekrar yapılmamak üzere Avusturya'ya bırakılacaktı.

Vasvar Antlaşması

Vasvar Antlaşması [10 Ağustos 1664](#)'te [Osmanlı Devleti](#)'yle [Avusturya](#) arasında imzalanmış bir barış antlaşmasıdır.

[1658](#) yılında [Erdel](#), [Eflak](#) ve [Boğdan](#) Beylikleri [Avusturya](#)'nın kışkırtmasıyla [Osmanlı Devleti](#)'ne karşı isyan ettiler. Bu nedenle [Osmanlı Devleti](#)'yle [Avusturya](#) arasında başlayan savaş Sultan [IV. Mehmet](#) döneminde [1658-1664](#) arasında 6 yıl devam etti. [Köprülü Mehmet Paşa](#) bu isyanları bastırdı. [Köprülü Fazıl Ahmet Paşa](#) Uyvar kalesini fethetti. [Avusturya](#)'nın isteği üzerine [1664](#) yılında Vasvar Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşmanın bazı şartları şunlardır:

1. Uyvar kalesi [Osmanlılarda](#) kalacak.
2. [Erdel Osmanlı Devletine](#) bağlı kalacak.
3. [Avusturya](#) savaş tazminatı ödeyecek.
4. [Antlaşma 20 yıl geçerli olacaktır.

YAŞ ANTLASMASI

Avusturya'nın bu savaştan çekilmesi sonucunda yalnız kalan Rusya, bir yıl sonra barış istedi. İki devlet arasında imzalanan Yaş Antlaşması ile savaş sona erdi (1792). Bu antlaşma ile Kırım'ın Rus hakimiyetine geçişi onaylanmış oldu. Buğ ve Dinyester ırmakları arasında kalan bölge ve Özi kalesi Rusya'ya bırakıldı. Dinyester ırmağı iki devlet arasında sınır kabul edildi. Karlofça Antlaşması'ndan sonra başlayan gerileme süreci, yerini dağılma ve parçalanma dönemine bıraktı.

Yaş Antlaşması

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Git ve: [kullan](#), [ara](#)

☐ *Başlığın diğer anlamları için [Yaş](#) sayfasına bakınız.*

Yaş Antlaşması [1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı](#) sonunda, [10 Ocak 1792](#) tarihinde imzalanan [Osmanlı-Rus](#) Antlaşmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin, [Kırım](#)'ı geri almak gayesiyle, [19 Ağustos 1787](#)'de, [Rusya](#)'ya açtığı savaş, [Avusturya](#)'nın da savaşa dahil olmasıyla aleyhte gelişti. Özi, Kili, İsmail, Anapa ve Soğucak gibi kaleler, Rusların eline geçti. Neticede, [İngiltere](#), [Prusya](#) ve [İspanya](#)'nın arabuluculuğuyla, [18 Ağustos 1791](#) tarihinde, [Osmanlı Devleti](#) ile [Rusya](#) arasında, sekiz aylık bir süre için Kalas Mütarekesi imzalandı. Arkasından, Kasım [1791](#)'de, [Yaş](#) kentinde barış görüşmelerine başlandı. Yaklaşık iki buçuk ay süren uzun ve çetin müzakerelerden sonra, [10 Ocak 1792](#) tarihinde, Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında Yaş Barış Antlaşması imzalandı. Tamamı on üç madde olan bu antlaşmaya göre:

1. [Küçük Kaynarca \(1774\)](#), [Aynalıkavak \(1779\)](#), Ticaret ([1783](#)) ve [1784](#)'te Kırım ile Taman'ın ilhakıyla [Kuban Nehrinin](#) hudut tayini hakkındaki antlaşmalar yine eskisi gibi kalıyordu.
2. [Turla](#) (Dinyester) Nehri hudut kesilerek, bunun sol tarafındaki arazi, yani Aksu ile Turla arasındaki Özi (bugün Ochakov) kalesi dahil Özi Kırı (yani Özi ve [Hocabey](#) sancakları), Ruslara terk edildi. Sağ tarafındaki memleketler, yani Bender, Akkerman, Kili, İsmail ve diğer tarafta Rusların işgalindeki kale ve şehirler Osmanlılara iade ediliyordu.

3. Boğdan Voyvodalığının borçları ve geride kalan vergileri iptal edilecek ve antlaşmadan sonraki iki yıl, her türlü vergiden muaf tutulacaktı. Af ilan edilip, isteyenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.
4. [Tiflis](#) Hanlığına, Çıldır valileri veya beyleri tarafından taarruz olunmayacaktı.
5. [Kuzey Afrika](#)'daki [Garb Ocakları](#), Rus ticaret gemilerine taarruzda bulunurlarsa, zarar tazmin edilecekti.
6. [Anapa](#) kalesi Osmanlılara geri verildi.

Yaş Antlaşmasının imzalanmasıyla, [1787](#) yılında [Osmanlı Devleti](#)'yle [Rusya](#) arasında başlayan, sonra da [Avusturya](#)'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oldu.

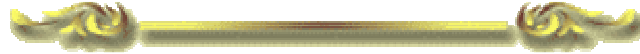
ZITVATOROK ANTLASMASI

Sultan Birinci Ahmed tahta geçtiği sırada Avusturya Savaşı devam ediyordu. Osmanlı kuvvetleri Belgrad'dan Budin'e doğru ilerlemekteydi. Peşte (25 Eylül 1604) ve Hatvan kaleleri savaş yapılmadan kolaylıkla ele geçirildi. Osmanlı ordusu ilerleyerek Budin'in kuzeyinde bulunan Vaç kalesini ele geçirdi (16 Ekim 1604). Osmanlı Ordusu, Sultan Birinci Ahmed'in buyruğu üzerine Belgrad üzerinden Budin'e yürünü. 29 Ağustos 1605'de Estergon kalesi kuşatıldı ve Ciğerdelen kalesi fethedildi. 8 Eylül'de Vişegrad, 19 Eylül'de Saint Thomas (Tepedelen) kaleleri fethedildi. 3 Ekim 1605'de ise Estergon kalesi teslim alındı.

Osmanlılar da, Avusturyalılar da ard arda yapılan bunca savaştan dolayı sosyal ve ekonomik yönden çok yıpranmışlardı. Daha önce yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmamıştı. Ancak 11 Kasım 1606'da Estergon-Komorin arasında, Zitva suyunun Tuna Irmağına döküldüğü yerde imzalanan Zitvatoruk antlaşmasıyla barış sağlandı.

Antlaşmaya göre Eğri, Estergon, Kanije kaleleri Osmanlılarda , Rop ve Koman kaleleri Avusturyalılarda kalacaktı. Avusturya bir kereye mahsus olmak üzere 70.000 altın savaş tazminatı ödeyecekti. Osmanlı padişahı Avusturya İmparatoruna Roma İmparatoru (Cesar) ünvanıyla hitap edecek, her üç yılda bir karşılıklı armağanlar gönderilecekti. Avusturya'nın Macaristan için ödemekte olduğu yıllık 30.000 altın vergi kaldırılacaktı.

Zitvatoruk Antlaşması Osmanlıların lehine gibi görünse de Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısındaki kat'î üstünlüğü sona ermiş, siyasi dengeler Osmanlı aleyhine bozulmaya başlamıştır.

Zitvatoruk Antlaşması

1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarına son veren sulh antlaşması (11 Kasım 1606).

1593'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı, başlangıçta Osmanlılar aleyhine cereyan etti. Orta Macaristan ve Romanya'nın bir bölümü, Avusturyalıların eline geçti. Ancak Eflak, Boğdan ve Erdel'de vaziyetini düzelten ve isyanları bastıran Osmanlılar, kısa sürede duruma hâkim oldular. Vezir-i âzam Mehmed Paşa, 1605'te Estergon'u fethetti. Bu zafer, Avusturya'nın ümitlerini kırdı ve onları barış istemeye mecbur bıraktı

Estergon ile Komaron arasında, Zitva Çayının, Tuna'ya döküldüğü yerde başlayan müzâkereler, üç hafta sürdü. Nihâyet, 11 Kasım 1606'da, 20 sene müddetle 17 maddelik antlaşma imza edildi.

Antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı:

Avusturya'nın [Osmanlı Devleti](#)'ne vermekte olduğu, yıllık otuz bin duka altını tutarındaki haraç kaldırılacaktı.

Avusturya-Almanya İmparatoru İkinci Rodolphe, bir defaya mahsus olmak üzere, Osmanlı [sultanına](#) 200.000 kuruş tazminat verecekti.

Antlaşmanın tasdikinden itibaren her üç yılda bir, ihtiyarî hediyeleşme olacak, fakat bunun kıymet ve miktarı muayyen olmayacaktı.

Osmanlı Sultanı ile Avusturya-Almanya İmparatoru, haberleşme protokol muhaberelelerinde, eşitlik kaidesine riayet edeceklerdi.

Yazışmalarda, Avusturya İmparatoruna (Kral) tabiri yerine □Roma Câsârı□ unvanı ile hitap edilecekti. İki taraf, birbirinin arazisine tecavüz etmeyecek, tecavüz meydana gelirse esirler iade edilip, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak ödenecekti.

Hudut boyu ihtilafında, Osmanlı Devletinden Budin [Beylerbeyi](#), Avusturya□dan da Raab/Yanikkale kumandanı hakem olacaktı.

Yirmi yıl süre ile imzalanan antlaşma, Sultan [Birinci Ahmed Han](#) ve İkinci Rodolphe arasında kalmayıp, bunların halefleri de uymak mecburiyetindeydi.

İspanya Kralı da, bu antlaşmaya girme hakkına sahipti.

Zitvatorok Antlaşması

Zitvatorok Antlaşması 11 Kasım 1606 tarihinde [Osmanlı Devleti](#) ve [Avusturya İmparatorluğu](#) arasında imzalanmış bir barış antlaşmasıdır.

[Osmanlı Devleti](#) ve [Avusturya İmparatorluğu](#) 15 yıl süren uzun bir savaştan sonra yorgun düşmüşlerdi. Sultan [I. Ahmet](#) ve [Avusturya](#) adına Arşidük Matthias arasında Estergon-Komorin arasında Zsitva suyunun Tuna Irmağına döküldüğü yerde imzalanan Zitvatorok Antlaşması'yla barış sağlandı.

Antlaşmaya göre Eğri, Estergon, Kaniye kaleleri Osmanlılarda , Rop ve Koman kaleleri Avusturyalılarda kalacaktı. Avusturya bir kereye mahsus olmak üzere 200.000 altın savaş tazminatı ödeyecekti. Osmanlı padişahı [Avusturya İmparatoruna Roma İmparatoru](#)(Cezar) unvanıyla hitap edecek, her üç yılda bir karşılıklı armağanlar gönderilecekti. [Avusturya](#)'nın [Macaristan](#) için ödemekte olduğu yıllık 30.000 altın vergi kaldırılacaktı. Zitvatorok Antlaşması [Osmanlıların](#) lehine gibi görünse de [Osmanlı Devleti](#) artık eski gücünde değildi. Bu antlaşma ile [Osmanlı Devleti](#)'nin [Avusturya](#) karşısındaki üstünlüğü sona ermiş, siyasi dengeler [Osmanlı](#) aleyhine bozulmaya başlamıştır.

BALTA LİMANI ANDLAŞMALARI

1838'de İngiltere, daha sonra diğer Avrupa devletleri ile Balta limanında yapılan ticâret andlaşmaları.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik faaliyet geniş ölçüde devletin kontrolü altında cereyan etmekteydi. Yaygın bir iktisadî faaliyet olan tarım, devlete ait toprakların işletilmesi esâsına dayanıyordu. Buna bağlı olarak kurulan tımar sistemi, Osmanlı zirâat ekonomisinin temelini teşkil etmekteydi. Sanayi üretimi ise devlet kontrolündeki ahilik müessesesi içinde yürütülüyordu. Kapalı bir iktisat sistemi olan ahilik, üyelerine çalışma zevki, meslek disiplini, dürüstlük, kanaatkârlık gibi sağlam ahlâk kurallarını asılıyor, meslek itibârını koruduğu gibi, standartları ayakta tutarak, haksız rekabetleri önüyordu. Hükümetin müdâhalesi ahilinin iç işlerine kadar gitmez, yalnızca ahilige bağlı subelerin îâmâl ettikleri malların kalite, mikdâr ve fiyatlarında olurdu. Böylece ahilik sistemi, ham maddelerin arz ve talebini tanzim eden bir mekanizma olarak işledi. 17. ve 18. yüzyıllarda pamuk, ipek, kereste ve demir gibi maddelerin ulaşım güçlükleri ve üretimdeki yetersizlikler dolayısıyla piyasaya her zaman yeterli mikdârda yâni bütün talebi karşılayacak ölçüde sevk edilemezdi. Bu bakımdan ham maddelerin, ahilige mensûb ustaların eline normal fiyatlar üzerinden ve onlardan hiç birini

issiz birakmiyacak sekilde dagitilmasi büyük bir ehemmiyet arz ederdi. Bâzi maddelere sik sik konan ihraç yasaklari veya bu maddelerin stokçular tarafından satin alinmasini önleyen tedbirler bu cümledendi.

Bu arada 1820'lerin basinda Ingiltere, sanayi inkilâbini tamamlamis ve Napolyon savaslari sonunda da Fransa'yi yenerek rakipsiz duruma gelmistti. Dünyâ pazarlarinda ingiltere sanayii ile rekabet edebilecek bir ülke yoktu. Sanayi inkilâbini henüz tamamlamamis olan diger Avrupa ülkeleri korumaci tedbirlerle Ingiltere'nin kendi pazarlarina girmelerini önlüyorlardi. Bu durumda Ingiltere ticâret ve sanayi sermâyesi için yapılacak tek sey kaliyordu. O da, Avrupa disindaki ülkelerin pazarlarini ve ham maddelerini ticârete açmak. Nitekim onlar bu gaye ile 1820'lerden 1840'lara kadar Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok bölgede, ya anlasmak suretiyle veyahut silâh zoruyla, pek çok ticâret andlasmasi imzaladilar.

Avrupa'da sanayi inkilâbinin neticesi olarak daha fazla hammaddeye ihtiyâç duyulmaya baslanmasi üzerine, Osmanli hükümeti de 1826'dan itibaren, ham maddesini disariya çıkararak esnafın issiz kalmasini önlemek maksâdiyle bir nevi himaye sistemi olan yed-i vâhid (tekel) usûlünü uygulamaya koydu. Sistemin ayrica yeni kurulmus olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsûlünü ucuza satarak aldanmasini önlemek gibi gayeleri de bulunuyordu. Yed-i vâhid uygulaması özellikle Ingiliz tüccarlarini son derece rahatsiz ediyordu. Nitekim Ingiliz sefiri Ponsenby, yed-i vâhid usûlü ile ticâret serbestisine konmus engellere siddetle çatmakta; "Türkiye'de mahsûl yetistirenler, bunlarin fiyatlarini tesbit etmekte yegâne hâkim olan imtiyazli kimselere satmak mecburiyetinde kaldikça, Türk sanâyiinin gerilige mahkûm kalacagini iddia etmekte idi. Kisaca yed-i vâhid usûlü, Ingiltere'nin Osmanli Devleti'ni gönlünce sömürmesini engellemekteydi.

Bu sebeple Ingilizler, Osmanli ticâretinde kendilerine ters düşen hükümlerin kaldırilmasi için 1833' den itibaren ünlü hâriciye nazirlari Polmerston araciligiyla ugrasmaya basladilar. 1836'daki muzakerelerde Osmanli hey'etine baskanlik eden gümrük emini Tâhir Efendi, eski düzenden mümkün oldugunca az tâviz vermeye çalismis ve Ingiliz isteklerine boyun egmemisti. Bu durumda Ingiliz diplomasisi Osmanli bürokrasisinin zayıf ve bunalimli bir devresini kollamaya basladi. Nitekim bu fırsat iki yönlü olarak Ingilizlerin karsisina çikti. 1837'de Londra büyük elçiliginden hâriciye nazirligina getirilen Mustafa Resîd Pasa, Ingilizlere yakin bir müzakereci idi. Londra büyükelçiliginde iken mason locasina kayitli olan Resîd Pasa, Osmanli Devleti'ni iktisâdi bakimdan çökertecek bir andlasmaya yanasmakta hiç tereddüt göstermedi. Bu sirada Mehmed Ali Pasa Misir'da Osmanli Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu. Resîd Pasa, Misir mes'elesinde Ingilizlerin yardimlarini te'min bahanesiyle Balta Limani'ndaki yalisinda dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarliklar sonucunda, 16 Agustos 1838'de Osmanli-Ingiliz ticâret andlasmasi imzaladilar. Andlasma, 8 Ekim 1838'de kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan Mahmûd tarafından tasdik olundu. Esas ve zeyl olmak üzere iki kisim hâlinde tanzim edilen andlasmanin birinci kısmi (esas) iç ticârete ait maddeleri; zeyli meydana getiren ikinci kısım ise Ingiltere'den ithâl edilecek mallarla, transit esyalarin gümrüklendirilme sekillerini ihtiva ediyordu.

Andlasmanin zeyl kısminin ikinci maddesine göre zirâi mahsûller ile sâir esya üzerine konan yed-i vâhid yâni tekel usûlü tamamen kaldıriliyordu. Bu madde ile emperyalizmin önündeki engeller kaldırilarak iktisadî sistemimiz felce ugramis oluyordu. Ayrica iç ticâretin Osmanli vatandaşlarına münhasir kalmasi da kaldırilip, istisnasiz bir sekilde Ingiliz tüccarlarina veriliyordu.

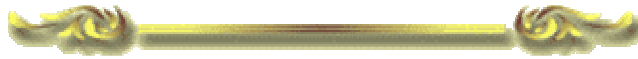
Andlasmanin diger önemli hükümlerine gelince; dördüncü madde ile, Britanya tebeasi, Osmanli memleketleri mahsûlü olan bütün maddeleri, istisnasiz olarak ihraç etme müsâadesine sâhib olacaklardi. Altinci madde ile transit resmi kaldırilmaktaydi. Yedinci madde ile, Ingiliz gemileriyle gelen Ingiliz emtiasi için bir defa gümrüğü ödendikten sonra, ithalâtçi veya alici tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti. Andlasmanin bu hükümleri ile, Osmanli hazînesi, önemli bir gelir kaynagından mahrum kaldi, önceden yabancı bir emtia bir eyâletten diger bir eyâlete

geçerken ilâve gümrük ödemek zorunda bulundugundan, fiyatı artarak rekabet gücünü kaybediyordu. Simdi ise Osmanli tüccari bir yerden bir yere bir mali götürüp, satarken yüzde 12 vergi verirken, İngiliz tüccarları ortakları ve adamları yüzde bes vergi ödeyecekti. Böylece İngiliz tüccarları Osmanli tüccarina karsi korunmus oluyordu. Bilâhare transiresminin devam etmesine karar verilmiş ise de buna karsilik ithalât resimlerine yüzde ikiye varan bir indirime daha gidildi.

Bu arada andlasma hükümlerinin Misir, Afrika eyâletleri dâhil bütün Osmanli ülkelerinde ve her sinif halk tarafından tatbik ve riâyet olunacagina dikkat çekildikten sonra, isteyen bütün dost devletlerede istisnasiz olarak andlasmanın tesmîl edilecegi taahhüd olunuyordu. Nitekim 19. yüzyilin ilk çeyregine kadar Osmanli dis ticâretinde birinci sirayi alan Fransa menfâatlerine hâlele geleceğini bilerek bu andlasma hükümlerine siddetle karsi çıktığı hâlde, çok geçmeden 25 Kasım 1838'de yukarıdaki maddeye istinaden aynı hükümleri ihtiva eden bir andlasma imzaladı. Bunu, Avrupa'nın diğer devletleri tâkib etmekte gecikmediler. 31 Ocak 1840'da İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'da İspanya, 14 Mart 1840'da Hollanda. 30 Nisan 1840'da Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'de Portekiz ile andlasmalar imzalandı.

Mustafa Resid Pasa'nın faaliyetleri sonucu 1838'de önce İngiltere ve sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleriyle imzalanan bu ticarî andlasmalar esnafı ve tüccarlarımızı usaklığa, devletimizi de borç bataklığına düşürmekten öte bir işe yaramamıştır. Nitekim andlasmanın imzalanmasından sonra Avusturya basbakanı; "iste Osmanli şimdi bitti" derken, Osmanli'ya büyük bir darbenin vurulduğunu daha işin başında söylemekten kendini alamamıştır. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, 1858'de andlasmanın te'sirlerini anlatan İngiliz Edvard Michelson işe; "Yabancı ülkelerde büyük ünü olan Türk sanayiinin bir çok kolları şimdi tamamen yok olmuştur. Bunlar arasında pamuk sanayi başda gelir ki, bunlar tamâmiyle İngiliz sanayi tarafından sağlanmaktadır Sam'in çelik bıçakları; Kıbrıs'ın sekeri, İznik'in çini, Teselya'nın iplik boya sanayi hep yok olmuştur. Bütün bu sanayi kollarının bugün Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır" derken, Türk sanayiinin düştüğü acı durumu dile getirmiştir. Bu ticâret andlasmaları, devlet hazînesini önemli masrafları karşılayamaz hâle getirdi ve Avrupa'dan borç alma yolu açıldı. Böylece dış bağımlılık devri başlamış oldu.

Gerçekten de sultan Abdülazîz 1861'de tahta çıkarken, 1838 ticarî andlasmalarının bir neticesi olarak, dış ticâretin yanında iç ticâret de yabancıların eline geçmiş, büyük çapta mâlî ve iktisadî çöküntü içerisinde bulunan bir devletle karşılaşmış idi.

1299 - 1400

1299- 1300	Osmanli tarihinin başlaması
1302	Osman Gazi'nin Koyunhisari Zaferi
1302	III. Alaeddin Keykubad'ın ölümü
1320	Yunus Emre'nin ölümü
1324	Orhan Gazi'nin tahta geçişi
1326	Bursa'nın fethi
1331	İznik'in fethi
1331	İlk Osmanli medresesinin, İznik'te kurulması
1346	Orhan Gazi'nin evliliği ve Bizans ile ittifakı
1354	Gelibolu'nun fethi

1362	Orhan Gazi'nin vefati ve I. Murat'in tahta çıkışı
1366	Gelibolu'nun elden çıkışı
1371	Çirmen Zaferi
1376	Bulgar Krallığı'nın Osmanlı hakimiyetini kabulü
1377	Gelibolu'nun Osmanlılar'a iadesi
1385 - 1386	Nis ve Sofya'nın alınışı
1389	I. Kosova Zaferi
1389	I. Murat'in şehadeti, Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışı
1390	Karaman Seferi, Konya'nın muhasarası
1390	Gelibolu tersanesi'nin insası
1396	Nigbolu Zaferi
1397 - 1398	Akçay Zaferi ve Karaman'ın Osmanlı hakimiyetini kabulü
1398	Karadeniz beyliklerinin ilhaki

1400 - 1500

1400	Bursa'da I. Bayezid tarafından Ulu Cami'nin yaptırılması; İlk Osmanlı Darü's-sifa'sinin Yıldırım Bayezid tarafından inşa edilmesi
1402	Ankara bozgunu ve Yıldırım Bayezid'in esareti
1411	Çelebi Mehmed'in tahta çıkışı
1413	I. Mehmed'in duruma hakim olup devleti yeniden kurusu
1416	Osmanlı-Venedik Deniz Muharebesi ve Sulhü, Seyh Bedreddin isyanı
1416	Macar Seferi
1417	Avlonya'nın fethi
1418 - 1420	Samsun bölgesinin zaptı
1421	Çelebi Mehmed'in ölümü ve II. Murad'ın cülusu
1425	Molla Fenari'nin ilk Seyhülislam olarak tayini
1425 - 1426	Teke Beyliği'nin intikali
1427 - 1428	Germiyan Beyliği'nin intikali
1429	Seyh Hamdullah'ın Amasya'da doğusu
1430	Selanik'in fethi
1432	Fatih Sultan Mehmed'in doğumu
1434	Edirne'de II. Murad tarafından Muradiye Camii'nin yaptırılması
1439	Semendire'nin alınışı
1440	Basarisiz Belgrad kusatması
1444	Segedin Sulhü
1444	II. Murat'ın tahttan çekilişi, II. Mehmed'in cülusu ve Varna zaferi
1445	II. Mehmed'in tahttan çekilişi ve II. Murad'ın ikinci defa cülusu
1447	Edirne'de II. Murad tarafından Üç Serefeli Camii'nin yaptırılması
1448	II. Kosova Zaferi
1451	II. Murad'ın ölümü ve II. Mehmed'in ikinci defa cülusu

1453	Istanbul'un fethi
1453	Ayasofya'nin camiye çevrilmesi
1458 - 1460	Mora'nin ele geçirilmesi
1461	Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sonu
1463	Osmanlı-Venedik Savaşı'nin başlaması
1466	II. Mehmed'in Arnavut seferi
1468	Karamanogulları'nin sonu
1468	II. Mehmed tarafından İstanbul'da Topkapı Sarayı'nin tesisi
1470	Egriboz'un alınışı
1472	Topkapı Sarayının insası
1473	Otlukbeli Zaferi : Osmanlı Akkoyunlu mücadelesi
1475	Kırım'ın Osmanlı tabiiyetine girişi
1481	II. Mehmed'in vefatı ve II. Bayezid'in tahta çıkışı
1484	Kili ve Akkırman'ın fethi
1484 - 1488	Edirne'de Hayreddin'in II. Bayezid'in Külliyesi'ni insası
1485	Osmanlı-Memlûk mücadelesinin başlaması
1488	Sultan II. Bayezid tarafından Edirne'de Bayezid Darü's-sıfasi'nin yapımı
1491	Osmanlı-Memlûk Barışı
1492	İspanya'dan çıkarılan Yahudiler'in de Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi
1495	Macarlarla mütareke, Cem Sultan'ın ölümü, Şehzade Süleyman'ın doğumu
1499	Venedik Harbi
1499	İnebahtı'nın alınışı
1499	Preveze baskını

1500 - 1600

1500	Modon, Navarin ve Koron'un alınışı
1500 - 1505	İstanbul'da Yakub Şah B. Sultan Şah'ın II. Bayezid'in Külliyesi'ni insası
1502	Venedikle sulh
1509	İstanbul'da kıyamet-i sugra (küçük kıyamet) zelzelesi
1511	Şahkulu Baba Tekeli isyanı, Şehzade Selim Hareketi
1512	II. Bayezid'in tahttan çekilişi, I. Selim'in cülusu
1512	Anadolu Türk edebiyatında ilk Şehrengiz örneğini yazan Mesîhi'nin ölümü; Selim döneminden I. Ahmed dönemine kadar olan dönemi ihtiva eden devre.
1514	Çaldıran Zaferi, Tebriz'e girişi
1516	Mısır Seferi ve Mercidabık Zaferi
1517	Ridaniye Zaferi ve Kahire'ye girişi
1517	Haliç'te tersane yapımının tamamlanması

1517	Piri Reis'in Misir'da Sultan Selim'e ilk dünya haritasini sunmasi
1519	Cezayir'in iltihaki
1520	I. Selim'in vefati, I. Süleyman'ın cülusu
1521	Belgrad'in fethi
1522	Kanuni Sultan Süleyman'ın validesi, Yavuz Sultan Selim'in esi Ayşe Hafsa Sultan tarafından Manisa'da bimaristan inşa edilmesi
1522	Rodos adasının ilhaki
1525	Yeniçeri isyani
1525	Seyhülislam Zembili Ali Efendi'nin ölümü
1526	Mohaç Zaferi
1527	Bosna'nın fethi'nin tamamlanması
1528	Piri Reis'in Kanuni Sultan Süleyman'a ikinci dünya haritasını takdim etmesi
1529	Viyana kusatması, Budin'in istirdadi, Barbaros'un Marsilya'ya çıkması
1530 - 1540	Divan-i Selimi'nin yazılması
1530 - 1588	Sinan'ın imparatorlugun baş mimarı olarak faaliyet göstermesi
1532	Alaman Seferi
1533 - 1534	Barbaros'un Osmanlı hizmetine girişi ve Cezayir beylerbeyliğine tayini
1536	Veziriazam İbrahim Paşa'nın idamı
1538	Preveze Zaferi
1543	Estergon'un ve Istolni Belgrad'in fethi
1547	San'a'nın fethi
1550	Süleymaniye Külliyesi'nin inşası
1551	Trablusgarb'in fethi
1553	Piri Reis'in ölümü
1555	İlk Osmanlı-Iran antlaşması : Amasya Müsahesi
1557	Dokuzuncu Akdeniz seferi, Fas'ın fethi
1559	Sehzade Bayezid ile Selim'in Konya Savası ve Bayezid'in yenilerek İran'a sığınması
1566	Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi : Sigetvar ve Sultanın vefati, II. Selim'in cülusu
1574	Bugday Zaferi
1574	Tunus'un fethi
1574	Selimiye'nin açılışı ve II. Selim'in vefati ve III. Murad'ın cülusu
1575	Edirne'de Sinan eliyle II. Selim için Selimiye Camii'nin inşası
1578	Osmanlı-Iran Savası'nın başlaması
1580	İstanbul Rasadhanesi'nin yıkılması
1583	Mesale Zaferi
1585	Tebriiz'in alınışı
1590	Osmanlı-Iran Antlaşması
1593	Osmanlı-Habsburg Savaşları
1595	Estergon'un düşüşü
1595	III.Murad'ın vefati, III. Mehmed'in cülusu

1596	Egri Kalesi'nin alınisi ve Haçova Zaferi

1600 - 1700

1600	Sikke tashihi
1601	Kaniye Zaferi
1603	Osmani-Iran Savasi'nin başlaması
1603	III. Mehmed'in vefati, I. Ahmed'in cülusu
1612	Osmanlı-Iran Antlaşması
1615	Iran Savası'nın yeniden başlaması
1617	I. Mustafa'nın cülusu
1617	İstanbul'da Mehmed Aga tarafından Sultan Ahmed Camii'nin inşası
1618	I. Mustafa'nın hal'I ve II. Osman'in cülusu
1621	II. Osman'in Lehistan seferine çıkışı (Hotin seferi)
1622	II. Osman'in katli ve I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkışı
1623	I. Mustafa'nın tahttan indirilip IV. Murad'ın cülusu
1634	İlk Seyhülislam katli (Ahizade Hüseyin Efendi)
1635	IV. Murad'ın Revan seferine çıkışı
1638	Bagdat Seferi ve Bagdat'ın alınisi
1639	Osmanlı-Iran sulhü : Kasrisirin Antlaşması
1640	IV. Murad'ın ölümü, İbrahim'in tahta çıkışı, sikke tashihi
1642	Hafız Osman'ın İstanbul'da doğusu
1645	Girit seferinin açılışı, Hanya'nın alınisi
1648	Kandiye kusatması
1650	Osmanlı musikisi eserlerinin ilk notalı tesbiti (Ali Ufki'nin eseri)
1656	Çanakkale Bogazi'nin Venedik ablukası altına alınması
1656	Köprülüler devrinin başlaması
1660	Varad Kalesi'nin alınisi
1663	Uyvar seferi, Uyvar'ın fethi
1664	St. Gotthard bozgunu ve Vasvar Antlaşması
1669	Kandiye'nin alınisi, Girit'in tamamıyla Osmanlı hakimiyetine girisi
1672	Lehistan seferi, Kamanice'nin alınisi
1672	Bucas Antlaşması
1676	Osmanlı-Lehistan sulhü : Zorawna Antlaşması
1682	Osmanlı-Rus Antlaşması
1682	Seyahatname'nin yazarı Evliya Çelebi'nin ölümü
1683	II. Viyana kusatması ve büyük bozgun
1685	Saraydaki altın ve gümüşten sikke basımı
1687	IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi, II. Süleyman'ın cülusu
1687	Egri kalesinin düşüşü
1688	Belgrad'ın elden çıkışı
1690	Kaniye kalesinin düşüşü

1690	Belgrad'in geri alinisi
1691	II. Ahmed'in tahta çıkisi
1695	II. Ahmed'in ölümü
1695	II. Mustafa'nin cülusu, Malikane sisteminin uygulanmaya başlanması
1699	Karlofça Antlaşmasının imzalanması

1700 - 1800

1700	Ruslar'la İstanbul Antlaşması'nın imzalanması
1702	Müneccimbasi Ahmed Dede b. Lütfullah'ın ölümü
1703	III. Ahmed'in tahta çıkisi
1703	"Tugralı" altın paranın piyasaya çıkarılması
1711	Prut Zaferi ve Barisi
1711	Ridvan b. Abdullah el-Razzaz el-Feleke'nin ölümü
1715	Venedik'e savaş açılması ve Mora Seferi
1716	Osmanlı-Avusturya Savaşı, Varadin bozgunu, Temasvar'ın elden çıkisi
1718	Pasarofça Antlaşması
1720	İstanbul'da devlet tarafından bir ipekli imalathanesinin kurulması
1720	III. Ahmed için tasvirleri Levni tarafından yapılan Surname-i Vehbi
1721	Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaret vazifesiyle Fransa'ya gidisi
1723	İran seferinin üç cepheli olarak açılışı
1724 - 1725	Azerbaycan harekati, Tebriz ve Cence'nin alınışı
1726	İbrahim Müteferikha tarafından ilk Türk matbaasının kuruluşu
1730	Yanyalı Mehmed Esad b. Ali b. Osman'ın ölümü
1732	Osmanlı-İran barışı
1736	Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları
1736	Abdullah b. Ebi Bekr b. Süleyman el-Marasi'nin ölümü
1739	Belgrad Antlaşması
1742	Ömer Sifai'nin ölümü
1743	Osmanlı-İran Savaşı'nın yeniden hızlanması
1746	Osmanlı-İran barışı
1748 - 1755	İstanbul'da I. Mahmud ve III. Osman tarafından Nuruosmaniye Camii'nin inşa ettirilmesi
1754	I. Mahmud'un ölümü, III. Osman'ın cülusu
1757	III. Osman'ın ölümü, III. Mustafa'nın cülusu
1758	Mustafa Rakim'in Ünye'de doğusu
1768	Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması
1771	Kırım'ın işgali
1774	Sür'at Topçuları Ocakı'nın kurulması
1783	Rusya'nın Kırım'ı ilhakı
8 Ocak 1784	Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Kırım'ı ilhakını bir "sened" ile resmen tanıması

17 Agustos 1787	Osmanli-Rus Savasi'nin ilani
1789	Özi Kalesi'nin Ruslar tarafından zapti
1789	I. Abdülhamid'in ölümü ve III. Selim'in tahta çıkması
11 Temmuz 1789	Osmanli-Isveç ittifaki
1790	Osmanli-Prusya ittifaki
1790	Yergöğü Mütarekesi
1791	Avusturya ve Osmanli Devleti arasındaki son savaşın bitirilmesi. Zistovi Antlaşması
1791	Rus Savasi'nin sonu. Kalas Mütarekesi
1792	Nizam-i Cedid hareketinin başlaması
10 Ocak 1792	Kırım'ın Rusya'ya bırakılması, Yas Antlaşması
1793	Nizam-i Cedid Ordusu'nun Kuruluşu, Zahir Nezaleti'nin kurulması
1795	Lehistan'ın Avrupa haritasından silinmesi
1797	Paris, Viyana ve Berlin'de daimi elçilikler ihdası
1797	Venedik Devleti'nin ortadan kaldırılması
1798	Fransa'ya karşı Osmanli-Rus ittifaki, ve Fransa'ya savaş ilanı
1799	Napolyon'un Akka'da Cezzar Ahmed Pasa tarafından mağlup edilmesi
1799	Napolyon'un Fransa'ya dönmesi, Mısır'ın işgalinin devamı

1800 - 1924

1800	Rus ve Osmanli kuvvetlerinin Yedi Ada Cumhuriyeti'ni kurmaları
1801	Mısır'ın tahliyesine dair mütareke
1802	Fransız ve İngiliz gemilerinin kendi bayrakları altında Karadeniz'e çıkmalarına müsaade edilmesi
1802	Paris Antlaşması. Fransa ile barış
1804	Sırp isyanlarının başlaması
1805	Osmanli Devleti'nin Napolyon'un "İmparator" unvanını tanıması
1805	Beykoz Çuka ve Kagit Fabrikası'nın faaliyete geçmesi
1805	Mehmed Ali Pasa'nın Mısır'a vali olarak tayini
1806	Nizam-i Cedid'in başarısızlığı ve gerilemesi. İkinci Edirne Vak'ası
1806	Osmanli-Rus Savaşı
1806	Memleketeyn 'in Rusya tarafından işgal edilmesi
1807	İngiltere'nin Rusya'nın yanında Osmanli savaşına iştiraki ve İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesi, İngiliz filosunun İskenderiye'ye saldırması ve Mehmed Ali tarafından mağlup edilmesi
1807	Nizam-i Cedid'e karşı ayaklanma, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Nizam-i Cedid'in ilgası
1807 - 1808	IV. Mustafa devri. Siyasi istikrarsızlıklar ve darbeler
1808	Alemdar Mustafa Pasa'nın müdahalesi, IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, III. Selim'in katli, II. Mahmud'un tahta çıkması
1808	Yeniçeri Ayaklanması : Alemdarın Sonu
1809	İngiltere ile süren savaşın sonu : Kal'a-i Sultaniyye Antlaşması

1812	Vehhabi ayaklanmasının Mehmed Ali Pasa tarafından bastırılması
1812	Rus Savası'nın sonu : Bükres Antlaşması, Sırbistan'a özerklik verilmesi
1821	Eflak ve Mora'da Rum isyanlarının başlaması
1824	Rum ayaklanmasını bastırmak üzere Mısır kuvvetlerinin çağırılması
1826	Yeniçeri Ocakı'nın ortadan kaldırılması, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kurulması
1826	Rusya ile Akkerman Antlaşması'nın akdi
1827	Osmanlılar'ın İngiliz yapısı ilk buharlı gemiye sahip olmaları
1827	Navarin saldırısı : Osmanlı-Mısır donanmasının yakılması
1828	Rusya'nın savaş ilan etmesi
1829	Edirne Barışı : Yunanistan'ın bağımsızlığı
1830 - 1831	Nüfus sayımları
1830	Fransızlar'ın Cezayir'e saldırıları ve ele geçirmeleri
1832	Mısır Valisi Mehmed Ali Pasa'nın isyanı
1832	Mısır kuvvetlerinin Konya'da Osmanlı ordusunu yenmeleri
1833	Mehmed Ali Pasaya karşı Osmanlı-Rus ittifakı : Hünkâr İskelesi Antlaşması, Boğazlar'ın diğer devletlere kapatılması
1837	Osmanlı yapımı "Eser-i Hayr" adlı buharlı geminin denize indirilmesi
1839	Mehmed Ali ile savaşın tekrar başlaması, Osmanlı kuvvetlerinin Nizip mağlubiyeti
1839	II. Mahmud'un vefatı üzerine Abdülmecid'in tahta çıkması, Osmanlı donanmasının Mehmed Ali'ye teslimi
1839	Tanzimat Fermani'nin ilanı
21 Aralık 1840	Namik Kemal'in doğumu
1841	Londra Boğazlar Mukavelenamesi
1845	İzmir'de su kuvvetiyle çalışan kâğıt fabrikasının kurulması
1845	Sultan Abdülmecid'in Meclis-i Vala'yi ziyareti
1847	Telgrafın Beylerbeyi Sarayı'nda denenmesi
1848	Osmanlı yapımı ilk demir vapurun denize indirilmesi
1851	Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun kabulü
1853	İstanbul'da I. Abdülmecid tarafından Dolmabahçe Sarayı'nın inşa ettirilmesi
1855	İstanbul'da Şehremanetinin kurulması (modern belediye idarelerinin başlangıcı)
1855	Osmanlı İmparatorluğu'nda telgrafın hizmete girmesi
1856	Bank-i Osmani'nin kurulması
1856	Paris Barış Antlaşması , Rusya'nın bozguna uğraması
1858	Arazi Kanunnamesi'nin kabulü
1861	Abdülmecid'in vefatı ve Abdülaziz'in tahta çıkması
1862	Altının değerinin 100 kuruş olarak tesbiti
1863	Abdülaziz'in Mısır'a seyahati
1864	İyonya adalarının (Yedi Ada Cumhuriyeti'ni oluşturan adalar) İngiltere tarafından Yunanistan'a verilmesi

1865	Istanbul Birinci Sehir Postasi'nin kurulusu
1866	Ahmed Süreyya Emin Bey'in modelini hazirladigi seri atesli topla Osmanlilar'in topçulukta hamle yapmasi
1867	Sirbistan'daki son Osmanli askeri temsiliyetinin ortadan kaldirilmesi, Sırp kalelerinin tahliyesi
1867	Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati
1869	Süveys Kanali'nin açılması
1870	Karadeniz'in tekrar silahlandırılması ve Rusya'nın Paris Antlaşması'nın hükümlerini tanımaması
1873	Mehmed Akif'in doğumu; Türkçe ilk modern tip lugati olan Lügat-i Tibbiye'nin nesredilmesi; Sava Pasa'nın yeni bir Darü'l-Fünun kurmakla görevlendirilmesi; Darü'l-Fünun-i Osmani'nin kapanması
1875	Bosna-Hersek isyanları
1876	Karadag'in Osmanli Devleti'ne savas ilani
1876	Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murad'in tahta çıkması, hal'i ve Abdülhamid'in cülusu
1876	Mesrutiyet'in ilani
1876	Ziya Gökalp'in doğumu
1878	Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları imzalanması
1878	Sirbistan, Karadag ve Romanya'nın müstakil birer devlet olmaları
1878	Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesi
1880	Vergi reformu, Ziya Pasa'nın ölümü
1881	Mustafa Kemal'in Doğumu
1884	Yahya Kemal'in doğumu
1888	Namik Kemal'in ölümü
1897	Yunan kuvvetlerinin Girit'e çıkması, Yunan çetelerinin Rumeli'deki Osmanli sınırlarına saldırmaları ve Osmanli-Yunan Savası ve Osmanli zaferi
1905	Ermeniler'in II. Abdülhamid'e bombalı saldırı tertiplmeleri
1908	II. Mesrutiyet'in ilani
1909	II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, V. Mehmed Resad'in tahta çıkarılması
1911 - 1912	Osmanli İtalyan Savası
1912 - 1913	Balkan devletlerinin Osmanli-İtalyan Savası'ndan istifade etmek istemeleri : Balkan Savası
1912	İtalyanlar'ın Rodos, Oniki Ada ve Çanakkale Boğazi'na tecavüzleri
1912	I. Balkan Savası
1913	I. Balkan Savası'nın sona ermesi
1914	Osmanli Devleti ile Almanya arasında ittifak antlaşmasının imzalanması, Almanya'nın Fransa'ya, İngiltere'nin Almanya'ya savas ilani : I. Cihan Savası'nın başlaması, Alman savas gemilerinin (Yavuz ve Midilli) Boğazlardan geçmelerine izin verilmesi
1914	Enver Pasa kumandasındaki Osmanli kuvvetlerinin Sarikamis felaketi
1919	Mustafa Kemal Pasa'nın İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmesi

1920	İstanbul Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalanması
1922	Sultan Vahdeddin'in yurtdisina çıkması, Abdülmecid Efendi'nin halife olarak seçilmesi
1923	Lozan Barış Antlaşması
1923	Ankara'nın başkent olarak kabulü
29 Ekim 1923	Cumhuriyet'in ilanı
3 Mart 1924	Hilafetin ilgası ve Osmanlı hanedan mensuplarının yurtdisina çıkartılmaları